CAROLI · SIGONII SCHOLIA

QVIBVS . T. LIVII . PATAVINI . HISTORIAE . ET EARVM . EPITOMAE . PARTIM . EMENDANTVR PARTIM . ETIAM . EXPLANANTVR

multis in locis aucta.

Eiusdem in eosdem libros Chronologia, ipsorummet Scriptorum uerbis confirmata.

CVM . PRIVILEGIO

VENETIIS ∞ D LXXII.
In Aedibus Manutianis.

CAROLVS SIGONIVS BERNARDINO LAVREDANO ANDREAE . F. PATRICIO . VENETO S. D.

MNES artes, BERNARDINE, iuuenis ornatissime, quae maiorum nostrorum uel excellenti ingenio partae, uel summo labore traditae existimantur, duabus potissimum de caussis eximio quodam a nobis (ut opinor) studio celebrantur; quarum una est utilitatis, altera uoluptatis. Etenim, si recte attendamus, nihil esse intelligemus, cur ea, quae ab antiquissimis philosophis acutissime, aut a uetustissimis poetis amantissime scripta sunt, tanti a nobis fiant, quam quod partim ad nostros animos excolendos, atq. ad ueritatis, & summi boni cognitionem transducendos, partim ad eosdem relaxandos, atq. hilaritate honestissima perfundendos magnum momentum habent. Quod idem in ceteris etiam artibus euenire, ut tum ad uitae praesidium, tum ad animi remissionem a nobis adhibeantur, satis esse cuique perspicuum potest. Quod si ita est, profecto nobilissimum ipsum historiae studium omnium nobis merito maxime retinendum, atque tractandũ esse uidetur, quod ea memorabiles clarissimarum quarumq. rerum euentus, quae a priscis hominibus omni virtutis genere cumulatis gestae sunt, non sine magna nostra tum uoluptate, tum utilitate tradantur. Etenim si propter caussarum explicationem, rerumq. ac consiliorum rationem tantopere libri expetuntur philosophorum, quid esse tandem historia optabilius potest, in qua ueterum prudentissimorum hominum cũ in Rep. tum in re militari egregia instituta, praeclari potentissimorum populorum mores, praestantissima denique eorum in omni recta actione consilia demonstrantur? Sin autem ob inconstantem rerum humanarum naturam, ac crebras fortunae uicissitudines eleganter a poetis expressas eorum nos fabulae adeo tenent, atque delectant, una certe historia hac ratione omnium omnibus uideri iucundissima potest, in qua uariae regnorum, ac rerumpublicarũ mutationes, admirabiles praestantium uirorum casus, ancipites proeliorum euentus, nec opinatae denique uictoriae continentur. Atque hoc quidem cum in omni historia uerum, tum in ea uerissimum esse perspicitur, quae in excellentiũ praesertim uirorum,

rorum, absque illustrium Rerumpublicarum, quales multas superiora tulerunt saecula, rebus gestis explicandis uersatur. Inter quas, uel si omnem priscorum memoriam repetamus, nullam esse reperiemus, quae cum Romana ipsa uel rerum claritate, uel uirtutis amplitudine, uel imperij magnitudine comparanda sit. Nam quid aut populi Rom. res gestas cum Graecorum rebus, qui ijs etiam regibus paruerunt, qui populi Rom. armis cesserunt, aut Poenorum, qui uel florenti rep. saepius uicti, atq. agris, stipendioque multati tandem sub Romani nominis ditionem peruenerunt, aut horum grauitatem, atque iustitiam cum illorum leuitate, atq. perfidia, aut denique eorum angustias reip. cum huius imperij amplitudine conferamus? ut quemadmodum omnium populorum, regum, & gentium laudem, uirtute, factis, atque imperio unus post hominum memoriam hic populus superauit, sic qui res eius gestas memoriae prodiderunt, qui prope innumerabiles fuisse feruntur, communi omnium consensu reliquis excellere uideantur. Sed nescio quonam factum sit fato, ut, cuius imperij nulla prope nobis hoc tempore clara ad conspectum uestigia uetustas inimica reliquerit, eiusdem illustria ad famam etiam monumenta aut crudelissime absumpserit, aut certe tam foede multarit, ac deprauarit, ut omnino non ipsi solum sanctissimo imperij solo, eius etiam clarissimo nomini bellum ab ea illatum acerrimum esse uideatur. Qua tamen in re grauius nos profecto, (si uere iudicandum est) quam tanti populi fama, uulnus accepimus. Illius enim eam animis nostris antiquae Maiestatis imaginem funestae hae, quaecumque sunt, reliquiae obtulerunt, ut amplissimam, ac prope incredibilem praestantissimi cuiusdam imperij speciem mente, ac cogitatione comprehenderimus. Nos autem interea tot exemplorum ad imitandum, consiliorum ad praecauendum, scriptorum ad dicendum fructu uberrimo aut prorsus caremus, aut ea certe ita manca, ac deformata, uix ut agnoscantur, habemus. Ego uero & cetera omnia, & ea maxime, quae a T. Liuio memoriae prodita de hac Rep. perpetua quadam historiarum serie fuerant, illa eiusmodi esse calamitate affecta, indignissime fero; quem quidem inter omnes unum uariam, multiplicemq. doctrinam, atque industriam ad scribendum uideo contulisse. Nam ceteri quidem, quantum ipse intelligere possum, plerique uel annales tantummodo scripserant, uel historias scripserant illi quidem, uerum eas aut non tam alte repetierant, aut non tam longe produxerant, aut denique nec tam copiose, nec tam ornate, nec ad res ipsas sub oculos ponendas, quae maxima historici laus est, tam accommodate tractarant. Factum est autem, ut ingentis

illius

illius prope librorum corporis uix particulam quandam fortuna miserrimo quasi quodam ex naufragio conseruarit; sed eam ita decurtatam, & laceram, ut ad deplorandas Romanae linguae calamitates, non ad eius opes inspiciendas data nobis illius esse munere uideatur. Quamobrem eorum ego semper studium summopere laudandum esse putaui, qui cum ingenio, & rerum cognitione florerent, in huius uelut tempestatis tabulis colligendis, idest in his librorum reliquijs emendandis, atque ab atrocissima uetustatis iniuria uindicandis sibi elaborandum esse duxerunt, cum ijdem illi simul & principis quondam terrarum populi famae, cuius nunc paucis tantum, ijsq. mendosis in libris egregiae laudes, et praestantissima facta commemorantur, et praesentium, ac futurorum hominum utilitati, qui hinc uel ad agendum, uel ad dicendum utilissima peterent documenta, consulerent. Quorum uirorum insignis ipse ad laudem labor cum omnium credo hominum, tum meo certe in perpetuum, qualecumque erit, iudicio, atque praeconio celebrabitur. Sed quoniam in tanta uetustate, & tanta monumentorum, ac tam uaria labe omnia ab ijs loca uel temporum, uel rerum uitio purgari non potuisse uidebam, immo uero multas adhuc tamquam uetusti cuiusdam aedificij labefactatas superesse partes, quae aut in totum restituendae essent, aut certe adminiculo aliquo fulciendae, dignam esse rem iudicaui, in qua magnorum uirorum exemplo nonnullum & ipse studium collocarem; non quod ingenio, aut industria plus me illis profecturum esse confiderem, sed quod cum multis, quibus illi caruissent, ad Romanam antiquitatem cognoscendam praesidijs abundarem; quod illi multis in locis efficere nequiuissent, id eorum me ope non difficile praestiturum esse non desperarem. Neque uero longe aliter res, quam futurum spe, animoq. conceperam, contigit. Etenim cum me ad Liuianos ipsos libros, atque ad ea, quae a ceteris ad eos corrigendos edita sunt, legenda intentiore, quam umquam antea, animo contulissem, tum tam multa loca, quae illi aut obscura parum intellexissent, aut deprauata praeterijssent, aut integra corrupissent, inueni, ut iam mihi non Liuij magis, cuius ornatissima scripta tam turpibus foedata uulneribus uiserentur, quam nostra ipsorum miserabilis esse condicio uideretur; quibus de unoquoq. tanti auctoris uerbo aut obscuro, aut suspecto esset merito laborandum. Nam praeter uitiosissima Romanorum magistratuum, atque adeo ipsorum etiam opidorum, fluminum, atque locorum nomina, & tempora ipsa omni fere ex parte labantia, quae una prope Romanam historiam continere uidentur: multas praeterea uoces deesse, multas superesse, alias luxatas,

alias aut praue interpunctas, aut prodigiose deformatas, sententiam saepe aut nullam, aut alienam, scriptorem sui dissimilem, sibi repugnantem, multo etiam, quam natura eius tulit, in scribendo duriorem alieno esse uitio animaduerti. Quas labes nec Valla, nec Sabellicus, nec Rhenanus, nec Gelenius, nec Glareanus, qui partim ingenio, partim manuscriptorum librorum auctoritate nixi in huius historiae correctione magna cum industriae laude uersati essent, aut non uidissent, aut neglexissent, aut certe locupletibus testimoniis destituti non sustulissent. Quas omnes cum mihi, quoad possem, delendas esse statuerem, feci illud, quod uix fieri posse ante credideram, ut omnia rerum Romanarum monumenta diligentissime perlustrarem. Itaque coniecturis primum iis, quas iam ex diuturna Romanae antiquitatis obseruatione firmaueram, deinde scriptorum librorum auctoritate fretus, quos quamplurimos, & quam optimos potui undique conuocaueram, lapidibus praeterea uetustis, & maxime consularibus Capitolinis, nummisq. argenteis, quo in monumentorum genere incorruptam maxime latere ueritatem animaduerteram, postremo Graecorum libris tam iis, qui proxime typis impressi, quam qui adhuc tantum scripti leguntur, ducibus, atque auctoribus usus, non plerosque solum eorum locorum aut ab aliis deprauatos emendaui, aut minus intellectos explanaui, aut omissos attigi, sed immutatam etiam ab iis & rerum, & nominum, & temporum rationem, & constantiam pristinam, quoad potui, reuocaui. Neque uero tam in XXX primis libris, quos alii suis ante me correctionibus illustrassent, quam in quinque extremis nuper inuentis, & in epitoma ipsa etiam mendosissima laboraui; ex qua fructum percipi uel uberrimum posse, praesertim ubi Liuiana desideraretur historia, senseram. Et quoniam ad Romanam intelligendam historiam nihil tam aptum esse, quam rectam annorum, temporumq. descriptionem, iudicabam; qua in re dissidentes inter se ueteres auctores esse comperiebam; dedi etiam operam, ut, quod Glareanus ante me fecit, ne hac quidem in parte historiae Liuianae deessem. Cuius quidem eruditissimi uiri labore facile contentus esse poteram, nisi ab eo in tota ipsa re dissensissem. Neque enim Liuium in numerandis ab vrbe condita annis eadem ratione usum, qua ceteros, esse reperiebam. Qua ille opinione ductus, dum eorum auctoritatem ad Liuianam Chronologiam conscribendam adhibuit, in eam saepe se necessitatem induxit, ut, dum aliorum numeros sequitur, omnino Liuianos aut negligere, aut immutare coactus fuerit. Quod illi profecto in ea Chronologia committendum non erat, quam ipse se Liuianae praesertim

tim

tim historiae comparare profiteretur. Accedit, quod dum nimium suum ille uoluit in ea re studium indicare, cognomina multa, atq. iteratorum, & multiplicatorum bonorum notas magistratibus ipsis affixit, quae non solum studiose a Liuio praeteritae, sed ab ipsius etiam Liuij sententia, atq adeo ab ipsa historiae ueritate remotae esse uidentur. quo factum est, vt noua mihi quoque ad Liuianam historiam Chronologia ex Liuij potissimum sententia fuerit comparanda. Atque haec quidem omnia cum in unum tandem quasi corpus magno studio redegissem, ac breuibus praeterea explicationibus, ne quem fallerem, ratione consilij, factiq. mei exposita, diligentiam, industriamque in hoc genere meam sigillatim probassem; haud mihi committendum esse putaui, ut ea, qualiacumque essent, tibi iamdiu cupienti, atque petenti diutius deberem. Tantum autem apud me rectissima tua uoluntas ualuit, ut, quae scripsissem, ea non solum ad tuam, & eorum, qui Latinae linguae, & antiquitatis Romanae studio tenerentur, utilitatem, libentissime ederem, sed tuo etiam ornatissimo nomini studiosissime consecrarem. quamquam iure hoc quidem. Neque enim mihi secus faciendum erat, quam ut cuius tu laboris auctor sociusq. fuisses, eius etiam fructus in tuo potissimum nomine appareret. quandoquidem tu non solum cohortatione tua me iam inde ante etiam, quam Venetias commigrarem, ad tantum laborem suscipiendum uehementissime impulisti, sed post quoque assiduum te prope mihi in scriptis libris colligendis socium adiunxisti. Nummi uero aenei, atque argentei, ceteraq. antiquitatis monumenta, quae clarissimus uir Andreas pater tuus plurima, eaq. pulcherrima summo sumptu, ac singulari diligentia ex tota prope Europa, Asiaq. collegit, mihi dies, noctesq. ita, cum haec conscriberem, patuerunt, ut uere lucubrationes hae non mea magis industria, quam uestra, nec ex mea potius domo, quam ex uestra, quasi ex aliqua nobilissima omnis antiquitatis officina, prodire uideantur. quo quidem in studio adeo ille intentus est, ut, postquam a reip. administratione, a qua iampridem ipse sua sponte recessit, ad otium, & quietem se contulit, nihil sibi antiquius esse statuerit, quam ut litteras has, & simul omnem uetustatis memoriam excitaret, ac te, geminumq. fratrem tuum Petrum, tui ut ore, sic uirtute, ac probitate simillimum, & his litteris, & hac disciplina imbuendos, erudiendosque curaret. Quare quod studium uestra maxime familia fouit, eius (ut dixi) fructus uestro etiam potissimum nomini iure meo quidem iudicio deberi uidetur. Nolito enim putare, me aut uestrorum erga me beneficiorum, aut huius totius officij mei tam iniquum aestimatorem esse, ut eorum me

ne

ne particulam quidem hoc, quantumcumque est, munere consequi posse sperem quorum tanta in omni humanitatis genere magnitudo est, ut me, quia ad referendam gratiam imparem esse intelligo, uitae prorsus pigeat meae. Neque uero mihi tantum etiam tribuo, ut quamquam florescenti tuae laudi maxime faueo, eam tamen hoc tenui scripti genere apud homines commendare, aut ampliorem reddere me posse existimem; quippe quae a summa nobilitate profecta, egregijs paternae educationis institutis innixa, excellentis denique ingenij, atque admirabilis industriae praesidijs confirmata ipsa per se sine alterius adminiculo ingredi, & iam latius per ora uirum excurrere non ullius indigens praeconij coepit. Te uero potius adolescentem hortabor, uel (ut aiunt) currentem incitabo, ut, quod iamdiu facis, & his studijs, & hac praesertim lectione historiae delecteris, quippe quae utilia suppeditare documenta posit, unde tibi, & tuae Reip. quod imitere sumas; ad quam etsi propter aetatem nondum accessisti, tamen his tantae Reip. exemplis instructum, quae una post homines natos totum fere terrarum orbem, dum sanctissimis ciuilis concordiae legibus stetit, latissime armis, imperioq; complexa est, ad istam tuam unam in terris hodie bene constitutae ciuitatis imaginem capessendam accedere, multum arbitror profuturum. Mihi quidem ualde laboratum est, ut & tibi, & ceteris, qui eiusmodi scriptoris studio essent dediti, faciliorem ad hunc intelligendum aditum praepararem. quod si qua ex parte hac mea industria fuero consecutus, summum me laboris mei fructum cepisse putabo: sin minus; mihi tamen gratum erit, si me saltem uoluisse homines intellexerint. Fuit enim difficile in tanta librorum, rerumque mole me aut semper uigilare, aut etiam uigilantem, quae miris quibusdam uetustatis inuoluta sunt tenebris, explicare. quam multos tamen locos aut uitiosos a mendis, aut obscuros ab iniquis reprehensionibus, & ineptis interpretationibus uindicarim, qui haec legent, facile cognoscent. quae cum ceteros, tum te in primis, qui me saepe laborantem uidisti, atque aequissimum quemque alienae industriae iudicem, summopere credo esse comprobaturum. Vale.

Venetijs, M D L V. Nonis Maij.

VETERVM . SCRIPTORVM DE . T . LIVIO . TESTIMONIA

AB . ALDO . MANVTIO PAVLLI . F . ALDI . N . COLLECTA

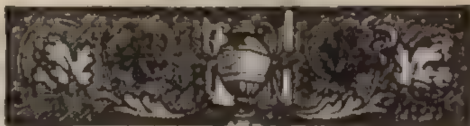

EX . VELLEIO . PATERCVLO

Hist.lib.2.

PAENE stulta est inhaerētium oculis ingeniorum enumeratio: inter quae maxime nostri aeui eminent, princeps carminum Virgilius, Rabiriusque, & consecutus Sallustium Liuius, Tibullusquae & Naso perfectissimi in forma operis sui. nam uiuorum ut magna admiratio, ita censura difficilis est.

EX . QVINCTILIANO

Lib.2.c.5.

LIVIVS a pueris magis legendus, quam Sallustius: & hic historiae maioris est auctor: ad quem tamen intelligendum, iam profectu opus sit.

Lib.1.c.5.

Pollio deprehendit in Liuio Patauinitatem.

Lib. 8. c.1.

In T.Liuio, mirae facundiae uiro, putat inesse Pollio Asinius quandam Patauinitatem.

Lib.9. c. 2.

Apud historicos reperiuntur obliquae allocutiones; ut in T. Liuij primo statim libro, Vrbes quoque ut cetera ex infimo nasci.

Lib.9.c.4.

T. Liuius hexametri exordio coepit, Facturus ne operaepretium sim. nam ita edidit: estque melius, quam quo modo emendatur.

Lib.10.c.1.

Neque illa Sallustiana breuitas, qua nihil apud aures uacuas, atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum uarijs cogitationibus iudicem, & saepius ineruditum, captanda nobis est: neque illa Liuij lactea ubertas satis docebit eum, qui non speciem expositionis, sed fidem, quaerit.

Ibidem.

At non historia cesserit Graecis: nec opponere Thucydidi Sallustium uerear, nec indignetur sibi Herodotus aequari T. Liuium, cum in narrando mirae iucunditatis, clarissimiq. candoris, tum in concionibus, supra quam narrari potest, eloquentem: ita dicuntur omnia cum rebus, tum personis, accommodata: sed affectus quidem, praecipue eos, qui sunt dulciores, ut parcissime dicam, nemo historicorum commendauit magis. ideoq. im-

mortalem

mortalem illam Sallustij uelocitatem, diuersis uirtutibus, consecutus est. nam mihi egregie dixisse uidetur Seruilius Nonianus, pares eos magis, quam similes: qui & ipse a nobis auditus est, clari uir ingenij, & sententijs creber, sed minus pressus, quam historiae auctoritas postulat.

Ibidem.

Fuerit igitur breuitas illa tutissima, quae est apud Liuium in epistola ad filium scripta, legendos Demosthenem, atque Ciceronem; tum ita ut quisque esset Demostheni, & Ciceroni simillimus.

EX. CORNELIO. TACITO

Ann. lib. 4.

T. LIVIVS, eloquentiae, ac fidei praeclarus in primis, Cn. Pompeium tantis laudibus tulit, ut Pompeianum eum Augustus appellaret: neq. id amicitiae eorum offecit. Scipionem, Afranium, hunc ipsum Cassium, hunc Brutum nusquam latrones, & parricidas, quae nunc uocabula imponuntur, saepe ut insignes uiros, nominat.

EX. IVSTINO

Hist. lib. 38.

POMPEIVS Trogus in Liuio, & Sallustio reprehendit, quod, conciones directas, ac orationes operi suo inserendo, historiae modum excesserint.

EX. SENECA

Nat. q. lib. 5. c. 18.

NVNC, quod de Caesare maiore uulgo dictitatum est, & a T. Liuio positum in incerto esse, utrum illum magis nasci Reip. profuerit, an non nasci, dici etiam de uentis potest.

Lib. 1. de Ira.

Non est, quod existimes, uerum esse, quod apud disertissimum uirum Liuium dicitur: Vir ingenij magni magis, quam boni. non potest illud separari. aut nec bonum erit, nec magnum.

Epist. lib. 16. ep. 100.

Nomina adhuc Liuium. scripsit enim & Dialogos, quos magis philosophiae annumerare possis, quam historiae, & ex professo philosophiam continentes libros. huic quoque dabo locum. uide tamen, quam multos antecedat, qui a tribus uincitur, & tribus eloquentissimis. sed non praestat omnia. non est fortis oratio eius, quamuis elata sit: non est uiolenta, nec torrens, quamuis effusa sit: non est perspicua, sed pura. &c.

Cont. lib. 5. cont. 25.

T. Liuius tam iniquus Sallustio fuit, ut hanc ipsam sententiam & tamquam translatam, & tamquam corruptam, dum transfertur, obijceret Sallustio. nec hoc amore Thucydidis facit, ut illum praeferat. laudat, quem non timet; & facilius putat, posse a se Sallustium uinci, si ante a Thucydide uincatur.

EX. SVETONIO

In Calig.

COGITAVIT de Homeri carminibus abolendis. cur enim sibi non licere dicens, quod Platoni licuisset, qui eum e ciuitate, quam constituebat, eiecerit. sed & Virgilij, & T. Liuij scripta, & imagines, paullum abfuit, quin ex omnibus bibliothecis amoueret: quorum alterum ut nullius ingenij, minimaeq. doctrinae; alterum ut uerbosum in historia, negligentemq. carpebat.

EX

EX. FLAVIO. VOPISCO

In vita D. Aureliani.

NEMO scriptorum, quantum ad historiam pertinet, non aliquid est mentitus. in quo Liuius, in quo Sallustius, in quo Cornelius Tacitus, in quo denique Trogus manifestis erroribus conuincerentur.

In vita Probi.

Sallustius, Liuius, Tacitus, Trogus, disertissimi uiri.

EX. D. HIERONYMO

Ad Paullinum.

AD T. Liuium, lacteo eloquentiae fonte manantem, de ultimis Hispaniae, Galliarumque finibus quosdam uenire nobiles legimus: &, quos ad contemplationem sui Roma non traxerat, unius hominis fama perduxit. habuit illa aetas inauditum omnibus saeculis, celebrandumque miraculum, ut, tantam urbem ingressi, aliud extra urbem quaererent.

EX. STATIO

Sil. lib. 4.

SED tuas artes puer ante discat:
Omne queis mundi senium remensus,
Orsa Sallusti breuis, & Timaui,
Reddis alumnum.

Petrarca, non per ipsum Liuium, sed per fastidiosam legentium desidiam, historiae in Decades distributionem factam esse arbitratur.

PETR. nel Trionfo della Fama. Cap. 3.

Crispo Sallustio, & seco a mano a mano
Vno, che gli hebbe inuidia, & uidde'l torto,
Cioe'l gran Tito Liuio Padouano.

T. LIVII PATAVINI HISTORIARVM

AB VRBE CONDITA LIBRI PRIMI

EPITOME

DVENTVS Aeneae in Italiam, & res ab eo gestae, Ascanij regnum Albae, & Siluij Aeneae, ac deinceps Siluiorum regum primo libro continentur. Numitoris filia a Marte compressa nati Romulus, & Remus. Amulius obtruncatus. Vrbs a Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Ioui Feretrio lata. In curias populus diuisus. Fidenates & Veientes uicti. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit, Iano templum constituit: eiusq. portam pacatis omnibus circa populis primus clausit. Cum dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petijt. Post haec tergeminorum pugna. Horatius absolutus. Metij Fufetij supplicium. Alba diruta. Albani in ciuitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine absumptus est. Ancus Marcius caerimonias a Numa institutas renouauit. Latinis uictis, & ad ciuitatē adscitis montem Auentinum assignauit. Politorium urbem Latinorum bello repetitam, quam Prisci Latini occupauerant, diruit. Pontem sublicium in Tiberim fecit. Ianiculum collem urbi addidit. Fines imperij protulit. Ostiam condidit. Regnauit annos XXXIII. Eo regnante, Lucumo Damarati Corinthij filius a Tarquinijs, Etruriae ciuitate, Romam uenit, & in amicitiam Anci receptus Tarquinij nomen ferre coepit, & post mortem Anci regnum excepit. Centum additis patrum numerum auxit. Latinos subegit. Circum designauit. Ludos edidit: Sabinorum bello petitus, equitum centurias ampliauit. Tentandae scientiae caussa Attij Nauij auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset. quod cum ille fieri posse respondisset: iussisse eū nouacula cotem praecidere: idque protinus ab Attio factum. Sabinos praeterea acie uicit. Vrbem muro circumdedit. Cloacas fecit. occisus est ab Anci filijs, cum regnasset annos XXXIIX. Successit ei Ser. Tullius natus ex captiua nobili Corniculana, cui puero adhuc in cunis posito caput arsisse traditum est. Veientes atque Etruscos proelio fudit. Censum primus omnium egit. Lustrum condidit, quo censa LXXX ∞ esse dicuntur. Classes, centuriasq. descripsit. Pomerium protulit. Colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adiecit. Templum Dianae cum Latinis in Auentino fecit. interfectus est a L. Tarquinio Prisci filio, consilio filiae suae Tulliae, cum regnasset annos XXXIV. post hunc L. Tarquinius Superbus neque patrū neque populi iussu regnum inuasit, quo die scelerata Tullia per patris iacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bellum cum Volsis gessit, & ex eorum praeda templum Ioui in Capitolio fecit. Terminus, & Iuuentas non addixere: quorum arae moueri non potuerunt. Filij Sexti Tarquinij dolo Gabios in potestatem suam redegit. Huius filijs Delphos profectis, & consulentibus quis eorum regnaturus esset Romae dictum est eum regnaturum, qui primum matrem osculatus esset. quod responsum cum ipsi aliter interpretarentur: Iunius Brutus, qui cum ijs profectus erat, prolapsum se simulauit, et terram osculatus est. idq. factum eius euentus rei comprobauit. nam, cū impotenter se gerendo Tarquinius Superbus omnes in odiū sui adduxisset, ad ultimū, propter expugnatā nocturna ui a Sexto filio eius Lucretiae pudicitiā; quae uocato patre ad se Tricipitino, & uiro Collatino, obtestata ne inulta mors eius esset, cultro se interemit; Bruti opera maxime expulsus est; cum regnasset annos XXV. Tunc consules primum creati sunt, L. Iunius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

RERVM . ET . VOCVM

apud T. Liuium

INDEX . COPIOSISSIMVS

a adole-

aestus

amnes

auenti-

bacchium

bendos

C

c.Laelius

camoenarum

D

dispositi-

E

elei

eumenis

F

foederi-

G

H

I

italiae

pro

luca-

O

osca

peraea,

phocidis

praeci-

Q

quin-

roma-

T

tripbi-

turris

V

uetus

Index

X

Z

FINIS

T. LIVII. PATAVINI HISTORIARVM AB. VRBE. CONDITA

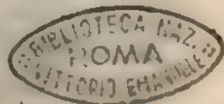

Liber Primus.

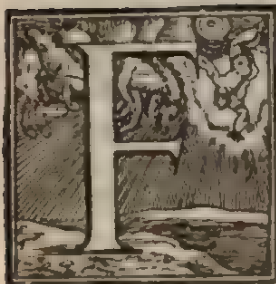
ACTVRVS ne operaepretium sim, si a primordio urbis res populi Ro
B mani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim:
quippe qui cum ueterem, tum uulgatam esse rem uideam, dum no
ui semper scriptores aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut
scribendi arte rudem uetustatem superaturos credunt. utcumque
erit, iuuabit tamen, rerum gestarum memoriae principis terrarum
populi pro uirili parte & me ipsum consuluisse. et, si in tanta scri-
ptorum turba mea fama in obscuro sit; nobilitate, ac magnitudi-
ne eorum, qui nomini officient meo, me consoler. res est praeterea & immensi operis, ut
quae supra septingentesimum annum repetatur; & quae ab exiguis profecta initijs, eo cre
uerit, ut iam magnitudine laboret sua. Et legentiũ plerisque, haud dubito, quin primae ori
gines, proximaq. originibus, minus praebitura uoluptatis sint, festinantibus ad haec noua,
C quibus iampridem praeualentis populi uires se ipsae conficiunt. ego contra hoc quoque
laboris praemium petam, uti me a conspectu malorũ, quae nostra tot per annos uidit ae-
tas, tantisper certe, dum prisca illa tota mente repeto, auertam, omnis expers curae, quae
scribentis animum, etsi non flectere a uero, solicitum tamen efficere possit. quae ante cõdi-
tam, condendamue urbem, poeticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gesta
rum monumentis traduntur; ea nec affirmare, nec refellere in animo est. datur haec ue-
nia antiquitati, ut, miscendo humana diuinis, primordia urbium augustiora faciat. et, si
cui populo licere oportet consecrare origines suas, & ad deos referre auctores; ea belli
gloria est populo Romano, ut, cum suum, conditorisq. sui parentem Martem potissimum
ferat, tam & hoc gentes humanae patiantur aequo animo, quam imperium patiuntur. sed
haec, & his similia, utcumque animaduersa, aut existimata erunt, haud in magno equidem
D ponam discrimine. ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quae uita, qui mo
res fuerint; per quos uiros, quibusq. artibus, domi militiaeq. & partum, & auctum impe-
rium sit; labente deinde paullatim disciplina, uelut desidentes primo mores sequatur ani-
mo; deinde, ut magis magisq. lapsi sint, tum, ire coeperint praecipites; donec ad haec tem
pora, quibus nec uitia nostra, nec remedia pati possumus, peruentum est. Hoc illud est
praecipue in cognitione rerum salubre, ac frugiferum, omnis te exempli documenta in il-
lustri posita monumento intueri: inde tibi tuaeq. reipublicae, quod imitere, capias: inde
foedum inceptu, foedum exitu, quod uites. ceterum aut me amor negotij suscepti fallit;
aut nulla umquam respublica nec maior, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit; nec
in quam tam serae auaritia luxuriaq. immigrauerint; nec ubi tantus, ac tam diu paupertati
ac parcimoniae honos fuerit. adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. nu-
E per diuitiae auaritiam, & abundãtes uoluptates desiderium per luxum, atque libidinẽ per-
eundi perdendiq. omnia inuexere. sed querellae ne tum quidem gratae futurae, cum forsi
tan & necessariae erunt: ab initio certe tantae ordiendae rei absint: cum bonis potius omi
nibus, uotisque, ac precationibus deorum, dearumq. si, ut poetis, nobis quoque mos esset,
libentius inciperemus; ut orsis tanti operis successus prosperos darent.

IAM primum omnium satis constat, Troia capta, in ceteros saeuitum esse Troianos,
duobus, Aenea, Antenoreq & uetusti iure hospitij, & quia pacis, reddendaeq. Helenae
semper auctores fuerant, omne ius belli Achiuos abstinuisse: casibus deinde uarijs Ante-
norem cum multitudine Henetum, qui, seditione ex Paphlagonia pulsi, & sedes, & du-
cẽ, rege Pylaemene ad Troiam amisso, quaerebãt, uenisse in intimum maris Hadriatici si-
num: Euganeisq. qui inter mare alpesq. incolebant, pulsis, Henetos Troianosq. eas te-

nuisse terras & in quem primum egressi sunt locum, Troia uocatur: pagoq. inde Troia no- F
men est: gens uniuersa Veneti appellati: Aeneam ab simili clade domo profugum, sed ad
maiora rerum initia ducētibus fatis, primo in Macedoniam uenisse; inde in Siciliam, quae-
rentem sedes, delatum; ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse. Troia & huic loco no-
men est. ibi egressi Troiani, ut quibus ab immenso prope errore nihil, praeter arma & na-
ues, superesset, cum praedam ex agris agerent; Latinus rex, Aboriginesque, qui tum ea
tenebant loca, ad arcendam uim aduenarum armati ex urbe, atque agris concurrunt. du-
plex exinde fama est. alij, proelio uictum Latinum pacem cum Aenea, deinde affinitatem
iunxisse tradunt. alij, cum instructae acies constitissent, prius quam signa canerent, pro-
cessisse Latinum inter primores, ducemque aduenarum euocasse ad colloquium: per-
cunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidue quae-
rentes in agrum Laurentem exissent; postquam audierit multitudinem Troianos esse; du- G
cem Aeneam, filium Anchisae & Veneris; cremata patria & domo profugos, sedem con-
dendaeque urbi locum quaerere; & nobilitatē admiratum gentis uirique, & animum uel
bello uel paci paratum, dextera data fidem futurae amicitiae sanxisse: inde foedus ictū in-
ter duces, inter exercitus salutationem factam; Aeneam apud Latinum fuisse in hospi-
tio; ibi Latinum apud penates deos domesticum publico adiunxisse foedus, filia Aeneae
in matrimonium data. Ea res utique Troianis spem affirmat tandem stabili certaque sede
finiendi erroris. opidum condunt. Aeneas ab nomine uxoris Lauinium appellat. bre-
ui stirps quoque uirilis ex nouo matrimonio fuit, cui Ascanium parentes dixere nomen.
Bello deinde Aborigines Troianique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta La-
uinia ante aduentum Aeneae fuerat, praelatum sibi aduenam aegre patiens, simul Aeneae
Latinoque bellum intulerat. neutra acies laeta ex eo certamine abijt. uicti Rutuli: uicto- H
res Aborigines Troianique ducem Latinum amisere. inde Turnus Rutulique diffisi rebus,
ad florentes Etruscorum opes, Mezentiumque eorum regem confugiunt: qui Caere, o-
pulento tum opido, imperitans, iam inde ab initio minime laetus nouae origine urbis, &
tum nimio plus, quam satis tutum esset accolis, rem Troianam crescere ratus, haud gra-
uatim socia arma Rutulis iunxit. Aeneas aduersus tanti belli terrorem, ut animos Abori-
ginum sibi conciliaret, ne sub eodem iure solum, sed etiam nomine omnes essent, Lati-
nos utramque gentem appellauit. nec deinde Aborigines Troianis studio ac fidē erga re-
gem Aeneam cessere. fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populo
rum Aeneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut iam non terras solum, sed mare et-
iam per totam Italiae longitudinem ab alpibus ad fretum Siculum fama nominis sui im-
plesset; tamen, cum moenibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. secun- I
dum inde proelium Latinis, Aeneae etiam ultimum operum mortalium fuit. situs est, quē
cumque eum dici ius fasque est, super Numicium flumen. Iouem Indigetem appellant.
Nondum maturus imperio Ascanius Aeneae filius erat: tamen id imperium ei ad puberē
aetatem incolume mansit: tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lauinia erat) res La-
tina, & regnum auitum paternumque puero stetit. Haud nihil ambigam; (quis enim rem
tam ueterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Ascanius, Lauinia, an maior quam hic,
Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternae fugae, quem Iulum eundem
Iulia gens auctorem nominis sui nuncupat. is Ascanius, ubicumque & quacumque matre
genitus, (certe natum Aenea constat) abundante Lauinij multitudine, florentem iam, ut
tum res erant, atque opulentam urbem matri, seu nouercae reliquit: nouam ipse aliam
sub Albano monte cōdidit: quae ab situ porrectae in dorso urbis Longa Alba appellata. K
Inter Lauinium & Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni.
tantum tamen opes creuerant, maxime fusis Etruscis, ut ne morte quidem Aeneae, nec
deinde inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, mouere arma
aut Mezentius Etrusciq. aut ulli alij accolae ausi sint. pax ita conuenerat, ut Etruscis Lati-
nisque fluuius Albula, quem nunc Tiberim uocant, finis esset. Siluius deinde regnat, A-
scanij filius, casu quodam in siluis natus. is Aeneam Siluium creat: is deinde Latinum Sil-
uium. ab eo coloniae aliquot deductae, Prisci Latini appellati. mansit Siluius postea omni-
bus cognomen, qui Albae regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atis, Ati Capis, Capi
Capetus, Capeto Tiberinus; qui in transiectu Albulae amnis submersus, celebre ad poste-
ros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius, post Agrippam Romulus Siluius, a
patre

A patre accepto imperio, regnat. Auentino fulmine ipse ictus regnum per manus tradidit.
is sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanae urbis, cognomen colli fecit. Proca de-
inde regnat. is Numitorem, atque Amulium procreat: Numitori, qui stirpis maximus e-
rat, regnum uetustum Siluiae gentis legat. plus tamen uis potuit, quam uoluntas patris,
aut uerecundia aetatis. pulso fratre, Amulius regnat. addit sceleri scelus: stirpem fratris
uirilem interimit: fratris filiae Rheae Siluiae per speciem honoris, cum Vestalem eã legis-
set, perpetua uirginitate spem partus adimit. sed debebatur, ut opinor, fatis tantae origo
urbis, maximiq. secundum deorum opes imperij principium. ui compressa Vestalis cum
geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia deus auctor culpae honestior erat, Mar-
tem incertae stirpis patrem nuncupat. sed nec dij, nec homines aut ipsam, aut stirpem a
crudelitate regia uindicant. sacerdos uincta in custodiam datur: pueros in profluentem
B aquam mitti iubet. Forte quadam super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri us-
quam ad iusti cursum poterat amnis; &, posse quamuis languida mergi aqua infantes,
spem ferentibus dabat. ita uelut defuncti regis imperio, in proxima alluuie, ubi nunc fi-
cus Ruminalis est, (Romularem uocatam ferunt) pueros exponunt. uastae tum in ijs lo-
cis solitudines erant. tenet fama, cum fluitantem alueum, quo expositi erant pueri, te-
nuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem
uagitum cursum flexisse: eam summissas infantibus adeo mitem praebuisse mãmas, ut lin
gua lambentem pueros magister regij pecoris inuenerit: (Faustulo fuisse nomen ferunt)
ab eo ad stabula Larentiae uxori educandos datos. sunt qui Larẽtiam uulgato corpore lu
pam inter pastores uocatam putent: inde locum fabulae ac miraculo datum. Ita geniti, ita
educati, cum primum adoleuit aetas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, uenando pera
C grare saltus. hinc robore corporibus animisq. sumpto, iam non feras tantum subsistere;
sed in latrones praeda onustos impetum facere, pastoribusq rapta diuidere; & cum his,
crescente in dies grege iuuenum, ferias ac iocos celebrare. Iam tum in Palatino monte
Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, & a Palanteo urbe Arcadica Palantium, deinde Pa-
latinum montem appellatum: ibi Euandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tem
pestatibus ea tenuerat loca, sollemne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi iuuenes Ly-
caeum Pana uenerantes, per luxum atque lasciuiam currerent. quem Romani deinde uo-
carunt Inuuum: huic deditis ludicro, cum sollemne notum esset, insidiatos ob iram praedae
amissae latrones, cum Romulus ui se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio
tradidisse, ultro accusantes. crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his impetum
fieri; inde eos, collecta iuuenum manu, hostilem in modum praedas agere. sic Numitori
D ad supplicium Remus deditur. Iam inde ab initio Faustulo spes fuerat regiam stirpẽ apud
se educari. nam & expositos iussu regis infantes sciebat; & tempus, quo ipse eos sustulis-
set, ad id ipsum congruere: sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessita-
tem aperiri noluerat. necessitas prior uenit: ita metu subactus, Romulo rem aperit. for-
te & Numitori, cum in custodia Remum haberet, audissetq. geminos esse fratres; com-
parando eorum aetatem, & ipsam minime seruilem indolem, tetigerat animum memoria
nepotum: sciscitandoq. eodem peruenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosce-
ret. ita undique regi dolus nectitur. Romulus non cum globo iuuenum, (nec enim erat
ad uim apertam par) sed alijs alio itinere iussis certo tempore ad regiã uenire pastoribus,
ad regem impetum facit. & a domo Numitoris, alia comparata manu, adiuuat Remus.
ita regem obtruncant. Numitor inter primum tumultum hostes inuasisse urbem, atque
E adortos regiam dictitans, cum pubem Albanam in arcem praesidio armisq. obtinendam
aduocasset; posteaquam iuuenes perpetrata caede pergere ad se gratulantes uidit, extem
plo aduocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut
cogniti essent, caedem deinceps tyranni, seque eius auctorem ostendit. iuuenes per me-
diam concionem agmine ingressi, cum auum regem salutassent, secuta ex omni multitu-
dine consentiens uox ratum nomen imperiumq. regi effecit. ita Numitori Albana per-
missa re, Romulum Remumque cupido cepit, in ijs locis, ubi expositi, ubiq. educati
erant, urbis condendae. & supererat multitudo Albanorum, Latinorumque. ad id pa-
stores quoque accesserant; qui omnes facile spem facerent, paruam Albam, paruum La-
uinium, prae ea urbe, quae conderetur, fore. Interuenit deinde his cogitationibns aui-
tum malum, regni cupido; atque inde foedum certamen coortum a satis miti principio:

quoniam gemini essent, nec aetatis uerecundia discrimen facere posset: ut dij, in quorum tutela ea loca essent, augurijs legerent, qui nomen nouae urbi daret, qui conditam imperio regeret. Palatium Romulus, Remus Auentinum ad inaugurandum templa capiunt. F. priori Remo augurium uenisse fertur, sex uultures. iamq. nunciato augurio, cum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutauerat. tempore illi praecepto, at hi numero auium regnum trahebant. inde cum altercatione congressi, certamine irarum ad caedem uertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. uulgatior fama est, ludibrio fratris Remum nouos transiluisse muros; inde ab irato Romulo, cum uerbis quoque increpitans adiecisset, Sic deinde, quicumque alius transiliet moenia mea, interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus: condita urbs, conditoris nomine appellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, munijt. sacra dijs alijs Albano ritu, Graeco Herculi, ut ab Euandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interempto, G boues mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluuium, qua prae se armentum agens nando transiecerat, loco herbido, ut quiete & pabulo laeto reficeret boues, & ipsum fessum uia procubuisse. ibi, cum eum cibo uinoque grauatum sopor oppressisset, pastor accola eius loci, nomine Cacus, ferox uiribus, captus pulchritudine boum, cum auertere eam praedam uellet; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa uestigia quaerentem dominum eo deductura erant; auersos boues, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules, ad primam auroram somno excitus, cum gregem perlustrasset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo uestigia ferrent. quae ubi omnia foras uersa uidit, nec in partem aliam ferre; confusus, atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occepit. inde cum actae boues quaedam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclu- H sarum ex spelunca boum uox Herculem conuertit. quem cum uadentem ad speluncam Cacus ui prohibere conatus esset, ictus claua, fidem pastorum nequidquam inuocans, morte occubuit. Euander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis, quam imperio, regebat loca; uenerabilis uir miraculo litterarum, rei nouae inter rudes artium homines; uenerabilior diuinitate credita Carmentae matris, quam fatiloquam ante sibyllae in Italiam aduentum, miratae hae gentes fuerant. is tum Euander, concursu pastorum trepidantium circa aduenam manifestae reum caedis excitus, postquam facinus, facinorisque caussam audiuit; habitum formamque uiri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens, rogitat, qui uir esset. ubi nomen, patremque, ac patriam accepit; Ioue nate Hercules salue, inquit: te mihi mater, ueridica interpres deum, aucturum caelestium numerum cecinit, tibique aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Ma- I ximam uocet, tuoque ritu colat. Dextra Hercules data, accipere se omen, impleturumq. fata, ara condita atque dicata, ait: ibi tum primum, boue eximia capta de grege, sacrum, adhibitis ad ministerium dapemq. Potitijs ac Pinarijs, quae tũ familiae maxime inclytae ea loca incolebant, factum. forte ita euenit, ut Potitij ad tempus praesto essent, ijsque exta apponerentur; Pinarij, extis adesis, ad ceteram uenirent dapem. inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis sollemnibus uescerentur. Potitij ab Euandro edocti, antistites sacri eius per multas aetates fuerunt, donec, tradito seruis publicis sollemni familiae ministerio, genus omne Potitiorum interijt. Haec tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit, iã tum immortalitatis uirtute partae, ad quam eum sua fata ducebant, fautor. Rebus diuinis rite perpetratis, uocataq. ad concilium multitudine, quae coalescere in populi unius corpus nulla re, praeterquam legibus, poterat, iura dedit. quae K ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse uenerabilem insignibus imperij fecisset; cum cetero habitu se augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim sumptis fecit. Alij ab numero auium, quae augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. me haud paenitet eorum sententiae esse, quibus & apparitores, & hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga praetexta sumpta est, numerũ quoque ipsum ductum placet; & ita habuisse Etruscos, quod, ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs munitionibus; cũ alia atque alia appetendo loca, in spem magis futurae multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne uana urbis magnitudo esset, adijciendae multitudinis caussa, uetere consilio condentium urbes, qui obscuram atque humi-

lem

A lem conciendo ad se multitudinem natam e terra sibi prolem mentiebantur; locum, qui nunc saeptus densis sentibus inter duos lucos est, asylum aperit. eo ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine liber an seruus esset, auida nouarum rerum perfugit: idque primum ad coeptam magnitudinem roboris fuit. Cum iam uirium haud paeniteret, consilium deinde uiribus parat. centum creat senatores; siue quia is numerus satis erat; siue quia soli centum erant, qui ciere patres possent. patres certe ab honore, patricijque progenies eorum appellati. Iam res Romana adeo erat ualida, ut cuilibet finitimarũ ciuitatum bello par esset. sed paenuria mulierum, hominis aetatem duratura magnitudo erat: quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. tum ex consilio patrum Romulus legatos circa uicinas gentes misit, qui societatem connubiumque nouo populo peterent: Vrbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci; deinde, quas sua uirtus ac
B dij iuuent, magnas opes magnumque nomen sibi facere: satis scire, origini Romanae & deos affuisse, & non defuturam uirtutem: proinde ne grauarentur homines cum hominibus sanguinem & genus miscere. Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul omnes spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. a plerisque rogitantibus dimissi, ecquid non feminis quoque asylum aperuissent: id enim demum compar connubium fore. aegre id Romana pubes passa: & haud dubie ad uim spectare res coepit. cui tempus locumq. aptum ut daret Romulus, aegritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat Neptuno equestri sollemnes: Consualia uocat. indici deinde finitimis spectaculum iubet: quantoque apparatu tum sciebant, aut poterant, concelebrant; ut rem claram exspectatamque facerent. multi mortales conuenere, studio etiam uidendae nouae urbis; maxime proximi quique, Caeninenses, Crustumini, Ante-
C mnates. iã Sabinorum omnis multitudo cum liberis ac coniugibus uenit. inuitati hospitaliter per domos cum situm, moenia ue, & frequentem tectis urbem uidissent, mirantur tam breui rem Romanam creuisse. ubi spectaculi tempus uenit, deditaeq. eo mentes cum oculis erant; tum ex composito orta uis; signoque dato, iuuentus Romana ad rapiendas uirgines discurrit. magna pars, forte ut in quem quaeque inciderat, raptae: quasdã forma excellentes, primoribus patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. unam longe ante alias specie ac pulchritudine insignem a globo Thalasij cuiusdam raptam ferunt: multisq. sciscitantibus, cuinam eam ferrent, idẽtidem, ne quis uiolaret, Thalasio ferri clamitatum: inde nuptialem hanc uocem factam. turbato per metum ludicro, maesti parentes uirginum profugiunt, incusantes uiolati hospitij foedus; deumque inuocantes, cuius ad sollemne ludosque per fas ac fidem decepti uenissent.
D nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio est minor. sed ipse Romulus circumibat, docebatque patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent: illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium, ciuitatisque, &, quo nihil carius humano generi sit, liberum fore: mollirent modo iras, &, quibus sors corpora dedisset, darent animos: saepe ex iniuria postmodum gratiam ortam: eoq. melioribus usuras uiris, quod annixurus pro se quisque sit, ut, cum sua uice functus officio sit, parentum etiam patriaeque expleat desiderium. Accedebant blanditiae uirorum, factum purgantium cupiditate, atq. amore: quae maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt. Iam admodum mitigati animi raptis erant. at raptarum parentes tum maxime sordida ueste, lacrymisque, & querellis ciuitates concitabant: nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad T. Tatium regem Sabinorum: & legationes eo, quod maximum
E Tatij nomen in his regionibus erat, conueniebant. Caeninenses, Crustumini, & Antemnates erãt, ad quos eius iniuriae pars pertinebat. lente agere ijs Tatius Sabiniq. uisi sunt. ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. ne Crustumini quidem atque Antemnates pro ardore iraq. Caeninensium satis se impigre mouent. ita per se ipsum nomen Caeninum in agrum Romanum impetum facit. sed effuse uastantibus fit obuius cũ exercitu Romulus; leuique certamine docet, uanam sine uiribus iram esse: exercitum fundit fugatque; fusum persequitur: regem in proelio obtruncat, & spoliat. duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. inde exercitu uictore reducto, ipse cum factis uir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium caesi suspensa, fabricato ad id apte ferculo, gerens in Capitolium adscẽdit: ibique ea cum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designauit templo Iouis fines, cognomenque addi-

dit deo: Iuppiter Feretri, inquit, haec tibi uictor Romulus rex regia arma fero; templumque ijs regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem opimis spolijs, quae, regibus ducibusque hostium caesis, me auctorem sequentes posteri ferent. Haec templi est origo, quod primum omnium Romae sacratum est. ita deinde dijs uisum, nec irritam conditoris templi uocem esse, qua laturos eo spolia posteros nuncupauit; nec multitudine compotum eius doni uulgari laudem. bina postea, intra tot annos tot bella, opima parta sunt spolia. adeo rara eius fortuna decoris fuit. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus per occasionē ac solitudinem hostiliter in fines Romanos incursionē facit. raptim & ad hos Romana legio ducta, palantes in agris oppressit. fusi sunt igitur primo impetu & clamore hostes: opidum captum: dupliciq. uictoria ouantem Romulum Hersilia coniux, precibus raptarum fatigata, orat ut parentibus earum det ueniam, & in ciuitatem accipiat: ita rem coalescere concordia posse. facile impetratum. Inde contra Crustuminos profectus, bellum inferentes. ibi minus etiam, quod iam alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. utroque coloniae missae: plures inuenti, qui propter ubertatem terrae in Crustuminum nomina darent. & Romam inde frequenter migratum est a parentibus maxime ac propinquis raptarum. Nouissimum ab Sabinis bellum ortum: multoq. id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupiditatem actum est: nec ostēderunt bellum prius, quam intulerunt. consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpeius Romanae praeerat arci. huius filiam uirginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. aquam forte ea tum sacris extra moenia petitum ierat. accepti obrutam armis necauere; seu ut ui capta potius arx uideretur; seu prodendi exempli caussa, ne quid usquam fidum proditori esset. additur fabula; quod uulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio laeuo, gemmatosq. magna specie anulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent: eo scuta illi pro aureis donis congesta. sunt qui eam ex pacto tradendi quod in sinistris manibus esset, decreto arma petisse dicant; & fraude uisam agere, sua ipsam peremptam mercede. tenuere tamen arcem Sabini: atque inde postera die, cum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complesset; non prius descenderunt in aequum, quam, ira & cupiditate recuperandae arcis stimulante animos, in aduersum Romani subiere. Principes utrimque pugnam ciebant: ab Sabinis Metius Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius; hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaq. est ad ueterem portam Palatij. Romulus & ipse turba fugientium actus, arma ad caelum tollens, Iuppiter, tuis, inquit, iussus auibus hic in Palatio prima urbi fundamenta ieci: arcem iam, scelere emptam, Sabini habent. inde huc armati, superata media ualle, tendunt. at tu pater deum hominumque, hinc saltem arce hostes, deme terrorem Romanis, fugamq. foedam siste. hic ego tibi templum Statori Ioui, quod monumentum sit posteris, tua praesenti ope seruatam urbem esse, uoueo. Haec precatus, ueluti sensisset auditas preces, Hinc, inquit, Romani, Iuppiter optimus maximus resistere, atque iterare pugnam iubet. Restitere Romani, tamquam caelesti uoce iussi. ipse ad primores Romulus prouolat. Metius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, & effusos egerat Romanos toto quantum foro spatium est. nec procul iam a porta Palatij erat, clamitans: Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes. iam sciunt, longe aliud esse uirgines rapere, aliud pugnare cum uiris. In eum haec gloriantem, cum globo ferocissimorum iuuenum Romulus impetum facit: ex aequo tum forte Metius pugnabat: eo pelli facilius fuit. pulsum Romani persequuntur: & alia Romana acies, audacia regis accensa, fundit Sabinos. Metius in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, coniecit: auerteratq. ea res etiam Sabinos tanti periculo uiri. & ille quidem, annuentibus ac uocantibus suis, fauore multorum addito animo, euadit. Romani Sabiniq. in media conualle duorum montium redintegrant proelium. sed res Romana erat superior. Tum Sabinae mulieres, quarum ex iniuria bellum ortum erat, crinibus passis, scissaq. ueste, uicto malis muliebri pauore, ausae se inter tela uolantia inferre. ex transuerso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc uiros orantes, ne se sanguine nefando soceri generique respergerent; ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberum hi progeniem. Si affinitatis inter uos, si connubij piget, in nos

uertite

A uertite iras. nos caussa belli, nos uulnerum ac caedium uiris ac parentibus sumus: melius peribimus, quam sine alteris uestrum uiduae aut orbae uiuemus. Mouet res tum multitudinem, tum duces. silentium, & repentina fit quies. inde ad foedus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed ciuitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant: imperium omne conferunt Romam. ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus appellati. monumentum eius pugnae, ubi primum ex profunda emersus palude equum Curtius in uado destituit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam tristi laeta repente pax cariores Sabinas uiris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi fecit. itaque cum populum in curias triginta diuideret, nomina earum curijs imposuit. id non traditur (cum haud dubie aliquanto numerus maior hoc mulierum fuerit) aetate, an dignitatibus suis uirorumue, an sorte lectae sint,
B quae nomina curijs darent. Eodem tempore & centuriae tres equitum conscriptae sunt: Ramnenses ab Romulo, ab T. Tatio Tatienses appellati: Lucerum nominis & originis caussa incerta est. inde non modo commune, sed concors etiam regnum duobus regibus fuit. Post aliquot annos propinqui regis Tatij legatos Laurentium pulsant. cumq. Laurentes iure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum & preces plus poterant. igitur illorum poenam in se uertit: nam Lauinij, cum ad sollemne sacrificium eo uenisset, concursu facto interficitur. eam rem minus aegre, quam dignum erat, tulisse Romulum ferunt, seu ob infidam societatem regni, seu quia haud iniuria caesum credebat. itaque bello quidem abstinuit: ut tamen expiarentur legatorum iniuriae, regisque caedes, foedus inter Romam Lauiniumque urbes renouatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis bellum or-
C tum. Fidenates nimis uicinas prope se conualescere opes rati, prius quam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere. iuuentute armata immissa, uastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. inde ad laeuam uersi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultusq. repens ex agris in urbem illatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam uicinum bellum poterat) exercitum educit: castra a Fidenis mille passuum locat. ibi modico praesidio relicto, egressus cum omnibus copijs, partem militum locis circa densa obsita uirgulta obscuris subsidere in insidijs iussit. cum parte maiore atque omni equitatu profectus, id quod quaerebat, tumultuoso & minaci genere pugnae obequitando ipsis prope portis hostem exciuit. fugae quoque, quae simulanda erat, eadem equestris pugna caussam minus mirabilem dedit. et cum, uelut inter pugnae fu-
D gaeq. consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effusi hostes, impulsa Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. inde subito exorti Romani, transuersam inuadunt hostium aciem. addunt pauorem mota e castris signa eorum, qui in praesidio relicti fuerant. ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius paene, quam Romulus, quiq. cum eo equites erant, circumagerent frenis equos, terga uertunt; multoq. effusius quippe uera fuga, qui simulantes paullo ante secuti erant, opidum repetebant: non tamen eripuere se hosti. haerens in terga Romanus, prius, quam fores portarum obijcerentur, uelut agmine uno irrumpit. Belli Fidenatis contagione irritati Veientium animi, & consanguinitate: nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt: & quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excurrerunt,
E populabundi magis, quam iusti more belli. itaque, non castris positis, non exspectato hostium exercitu, raptam ex agris praedam portantes, Veios rediere. Romanus contra, postquam hostem in agris non inuenit, dimicationi ultimae instructus intentusque, Tiberim transit. quem postquam castra ponere, & ad urbem accessurum Veientes audiuere; obuiam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi de tectis moenibusque dimicarent, ibi uiribus nulla arte adiutis, tantum ueterani robore exercitus rex Romanus uicit; persecutusque fusos ad moenia hostes, urbe ualida, muris ac situ ipso munita, abstinuit. agros rediens uastat, ulciscendi magis quam praedae studio. eaque clade haud minus, quam aduersa pugna, subacti Veientes, pacem petitum oratores Romam mittunt. agri parte multatis, in centum annos indutiae datae. Haec ferme Romulo regnante

domi militiaeque gesta. quorum nihil absonum fidei diuinae originis, diuinitatisque post F
mortem creditae, fuit; non animus in regno auito recuperando, non condendae urbis con
silium, non bello ac pace firmandae. ab illo enim profectu uiribus datis tantum ualuit, ut
in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. multitudini tamen gratior fuit, quam
patribus: longe ante alios acceptissimus militum animis: trecentosque armatos ad cu-
stodiam corporis, quos Celeres appellauit, non in bello solum, sed etiam in pace habuit.
His immortalibus editis operibus, cum ad exercitum recensendum concionem in campo
ad Caprae paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque,
tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum eius concioni abstulerit: nec deinde in
terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pauore, postquam ex tam turbido
die serena & tranquilla lux redijt; ubi uacuam sedem regiam uidit; etsi satis credebat pa-
tribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella; tamen, uelut orbitatis metu G
icta, maestum aliquandiu silentium obtinuit: deinde, a paucis initio facto, deum deo na-
tum, regem parentemque urbis Romanae saluere uniuersi Romulum iubent: pacem pre-
cibus exposcunt, uti uolens propitius suam semper sospitet progeniem. Fuisse credo tum
quoque aliquos, qui discerptum regem patrum manibus taciti arguerent. manauit enim
haec quoque, sed perobscura fama: illam alteram admiratio uiri, & pauor praesens nobili-
tauit. consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque Proculus Iulius, solli-
cita ciuitate desiderio regis, & infensa patribus, grauis, ut traditur, quamuis magnae rei
auctor, in concionem prodit. Romulus, inquit, Quirites, parens urbis huius, prima ho-
dierna luce caelo repente delapsus, se mihi obuium dedit. cum perfusus horrore, uene-
rabundusque adstitissem, petens precibus, ut contra intueri fas esset; Abi, nuncia, in-
quit, Romanis, caelestes ita uelle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem H
militarem colant; sciantque, & ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romá-
nis resistere posse. Haec, inquit, locutus sublimis abijt. Mirum, quantum illi uiro, nun-
cianti haec, fides fuerit; quamq. desiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta
fide immortalitatis, lenitum sit. Patrum interim animos certamen regni ac cupido uer-
sabat. necdum a singulis, quia nemo magnopere eminebat in nouo populo, peruene-
rant factiones: inter ordines certabatur. oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatij mor-
tem ab sua parte non erat regnatum in societate aequa, possessionem imperij amitterent,
sui corporis creari regem uolebant. Romani ueteres peregrinum regem aspernabantur.
in uarijs uoluntatibus, regem tamen omnes uolebant, libertatis dulcedine nondum ex-
perta. timor deinde patres incessit, ne ciuitatem sine imperio, exercitum sine duce, mul-
tarum circa ciuitatum irritatis animis, uis aliqua externa adoriretur. et esse igitur aliquod I
caput placebat; & nemo, alteri concedere, in animum inducebat. itaque rem inter se
centum patres, decem decurijs factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui sum-
mae rerum praeessent, consociant. decem imperitabant: unus cum insignibus imperij
& lictoribus erat: quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem
ibat: annuumque interuallum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, In-
terregnum appellatum. Fremere deinde plebs multiplicatam seruitutem: centum pro
uno dominos factos. nec ultra, nisi regem, & ab ipsis creatum, uidebantur passuri.
Cum sensissent ea moueri patres, offerendum ultro rati quod amissuri erant, ita gra-
tiam ineunt, summa potestate populo permissa, ut non plus darent iuris, quam reti-
nerent. decreuerunt enim, ut, cum populus regem iussisset, id sic ratum esset, si patres
auctores fierent. hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem ius, ui K
adempta: prius quam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum euentum pa-
tres auctores fiunt. Tum interrex, concione aduocata, Quod bonum, faustum, felix-
que sit, inquit, Quirites regem create. ita patribus uisum est. patres deinde, si dignum,
qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient. Adeo id gratum plebi
fuit, ut, ne uicti beneficio uiderentur, id modo sciscerent iuberentque, ut senatus decer-
neret, qui Romae regnaret. Inclyta iustitia religioque ea tempestate Numae Pompilij
erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus uir, ut in illa quisquam aetate esse po-
terat, omnis diuini atque humani iuris. auctorem doctrinae eius, quia non exstat alius,
falso Samium Pythagoram edunt: quem, Ser. Tullio regnante Romae, centum amplius

A post annos, in ultima Italiae ora circa Metapontum, Heracleamque, & Crotonem iuue-
num aemulantium studia coetus habuisse constat. ex quibus locis, etsi ei usdem ætatis fuis-
set, qua fama in Sabinos, aut quo linguae commercio quemquam ad cupiditatem disce-
di exciuisset? quoue praesidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, perue-
nisset? suopte igitur ingenio temperatum animum uirtutibus fuisse opinor magis, instru-
ctumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina taetrica ac tristi ueterum Sabinorum:
quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numae, patres Roma-
ni, quamquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumpto, uidebantur; tamen neque
se quisquam, nec factionis suae alium, nec deniq. patrum aut ciuium quemquam praefer-
re illi uiro ausi, ad unum omnes Numae Pompilio regnum deferendum decernunt. Acci-
tus, sicut Romulus augurato in urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque deos
B consuli iussit. inde ab augure, cui deinde honoris gratia publicum id perpetuumque sa-
cerdotium fuit, deductus in arcem, in lapide ad meridiem uersus consedit. augur ad
laeuam eius, capite uelato, sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum te-
nens, quem lituum appellauerunt. inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto,
deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinauit, dextras ad meridiem par-
tes, laeuasque ad Septentrionem esse dixit; signum, contra quod longissime conspe-
ctum oculi ferebant, animo finiuit: tum, lituo in laeuam manum translato, dextra in
capite Numae imposita, precatus est ita: Iuppiter pater, si est fas hunc Numam Pompi-
lium, cuius ego caput teneo, regem Romae esse, uti tua signa nobis certa ac clara sint
inter eos fines, quos feci. Tum peregit uerbis auspicia, quae mitti uellet. quibus mis-
sis, declaratus Rex Numa de templo descendit. Qui regno ita potitus, urbem nouam,
C conditam ui & armis, iure eam, legibusque ac moribus de integro condere parat. qui-
bus cum inter bella assuescere uideret non posse, (quippe efferatis militia animis) mi-
tigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Ianum ad infimum Argile-
tum indicem pacis bellique fecit: apertus ut, in armis esse ciuitatem; clausus, pacatos
circa omnes populos, significaret. bis deinde post Numae regnum clausus fuit, semel
T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum; iterum, quod nostrae ae-
tati dij dederunt ut uideremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Caesare Augu-
sto pace terra mariq. parta. Clauso eo, cum omnium circa finitimorum societate ac
foederibus iunxisset animos; positis externorum periculorum curis, ne luxuriarent otio
animi, quos metus hostium, disciplinaque militaris continuerat; omnium primum, rem
ad multitudinem imperitam, & illis saeculis rudem, efficacissimam, deorum metum inij-
D ciendum ratus est. qui cum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non
posset, simulat sibi cum dea Egeria congressus nocturnos esse; eius se monitu, quae ac-
ceptissima dijs essent, sacra instituere; sacerdotes suos cuique deorum praeficere. Atque
omnium primum, ad cursum lunae in duodecim menses describit annum. quem, quia
tricenos dies singulis mensibus luna non explet, desuntque dies solido anno, qui sol-
stitiali circumagitur orbe, intercalares mensibus interponendo, ita dispensauit, ut ui-
cesimo anno ad metam eandem solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium spatijs
dies congruerent. Idem nefastos dies fastosque fecit: quia, aliquando nihil cum po-
pulo agi, utile futurum erat. Tum, sacerdotibus creandis animum adiecit: quamquam
ipse plurima sacra obibat, ea maxime, quae nunc ad Dialem flaminem pertinent. sed
quia in ciuitate bellicosa plures Romuli, quam Numae, similes reges putabat fore, itu-
E rosque ipsos ad bella; ne sacra regiae uicis desererentur, flaminem Ioui assiduum sa-
cerdotem creauit; insignique eum ueste, & curuli regia sella adornauit. huic duos fla-
mines adiecit, Marti unum, alterum Quirino. Virginesque Vestae legit, Alba oriun-
dum sacerdotium, & genti conditoris haud alienum. his, ut assiduae templi antistites
essent, stipendium de publico statuit: uirginitate, alijsque caerimonijs uenerabiles ac
sanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradiuo legit: tunicaeque pictae insigne de-
dit, & super tunicam aeneum pectori tegmen: caelestiaque arma, quae Ancilia appel-
lantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudijs sollemnique saltatu iussit.
Pontificem deinde Numam Marcium M. F. ex patribus legit: eique sacra omnia exscri-
pta exsignataque attribuit; quibus hostijs, quibus diebus, ad quae templa sacra fierēt, atq.
unde

unde in eos sumptus pecunia erogaretur. cetera quoque omnia publica priuataque sacra F
pontificis scitis subiecit: ut esset, quo consultum plebs ueniret; ne quid diuini iuris, ne-
gligendo patrios ritus, peregrinosq. adsciscendo, turbaretur. nec caelestes modo caeri-
monias, sed iusta quoque funebria, placandosq. manes ut idem pontifex edoceret; quae
que prodigia fulminibus, aliove quo uiso missa susciperentur, atque curarentur; ad ea eli-
cienda ex mentibus diuinis Ioui Elicio aram in Auentino dicauit; deumque consuluit au
gurijs, quae suscipienda essent. Ad hæc consultanda procurandaque multitudine omnia
ni & armis conuersa, & animi, aliquid agendo, occupati erant: & deorum assidua insidens
cura, cum interesse rebus humanis caeleste numen uideretur, ea pietate omnium pectora
imbuerat, ut fides ac iusiurandum, propulso legum ac poenarum metu, ciuitatem regeret.
et cum ipsi se homines in regis, uelut unici exempli, mores formarent: tum finitimi et-
iam populi, qui ante castra, urbem positam in medio ad solicitandam omnium pacem G
crediderant, in eam uerecundiam adducti sunt, ut ciuitatem, totam in cultum uersam
deorum, uiolari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons per-
enni rigabat aqua: quo quia se persaepe Numa sine arbitris, uelut ad congressum deae,
inferebat; Camoenis eum lucum sacrauit; quod earum sibi concilia cum coniuge sua Ege
ria essent. & soli Fidei sollemne instituit. ad id sacrarium flamines bigis curru arcuato
uehi iussit, manuq. ad digitos usque inuoluta rem diuinam facere, significantes fidem
tutandam, sedemque eius etiam in dextris sacratam esse. multa alia sacrificia, locaque
sacris faciendis, quae Argeos pontifices uocant, dedicauit. omnium tamen maximum e-
ius operum fuit, tutela per omne regni tempus haud minor pacis, quam regni. Ita duo
deinceps reges alius alia uia, ille bello, hic pace, ciuitatem auxerunt. Romulus septem
& triginta regnauit annos, Numa tres & quadraginta. Tum ualida, tum temperata & bel- H
li & pacis artibus erat ciuitas. Numae morte ad interregnum res redijt. inde Tullum Ho-
stilium, nepotem Hostilij, cuius in infima arce clara pugna aduersus Sabinos fuerat, re-
gem populus iussit; patres auctores facti. Hic non solum proximo regi dissimilis, sed
ferocior etiam Romulo fuit: tum aetas uiresque, tum auita quoque gloria animum sti-
mulabat. senescere igitur ciuitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quae-
rebat. Forte euenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano praedas
inuicem agerent. imperitabat tum C. Cloelius Albae. utrimque legati fere sub idem
tempus ad res repetendas missi. Tullus praeceperat suis, ne quid cum Albano prius, quam
mandata, agerent. satis sciebat negaturum Albanum: ita pie bellum indici posse. ab Al-
banis socordius res acta. excepti hospitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis cō-
uiuium celebrant. tantisper Romani & res repetiuerant priores, & neganti Albano bel- I
lum in trigesimumtertium diem indixerant. haec renunciant Tullo. tum legatis Tullus di
cendi potestatem, quid petentes uenerint, facit. illi, omnium ignari, primum purgando te
runt tempus: se inuitos quidquam, quod minus placeat Tullo, dicturos, sed imperio subi-
gi: res repetitum se uenisse: ni reddantur, bellum indicere iussos. Ad hæc Tullus;
Nunciate, inquit, regi uestro, regem Romanum deos facere testes, uter prius popu-
lus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, ut in eum omnes expetant huiusce cla-
des belli. Haec nunciant domum Albani. et bellum utrimque summa ope parabatur;
ciuili simillimum bello prope inter parentes natosque, Troianam utramque prolem; cum
Lauinium ab Troia, ab Lauinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani
essent. euentus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit; quod nec acie cer-
tatum est; &, tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. K
Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum facere, castra ab Vrbe
haud plus quinque millia passuum locant, fossa circumdant. Fossa Cloelia ab no-
mine ducis per aliquot saecula appellata est; donec cum re nomen quoque uetustate
aboleuit. in his castris Cloelius Albanus Rex moritur. dictatorem Albani Metium
Fufetium creant. Interim Tullus ferox praecipue morte regis, magnum deorum nu-
men, ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum poenas ob bel-
lum impium dictitans, nocte, praeteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Al-
banum pergit. ea res ab statiuis exciuit Metium. is ducit quam proxime ad hostem potest.
inde legatum praemissum nunciare Tullo iubet, prius quam dimicent, opus esse collo-
quio:

A quio: si secum congressus sit, satis scire ea se allaturum, quae nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam, pertineant. haud aspernatus Tullus, tametsi uana afferebantur; suos in aciem educit. exeunt contra & Albani. postquam instructi utrimque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. ibi infit Albanus: Iniurias, & non redditas res ex foedere, quae repetitae sunt, & ego regem nostrum Cloelium caussam huiusce esse belli audisse uideor; nec te dubito, Tulle, eadem praeteferre. sed si uera potius, quam dictu speciosa, dicenda sunt, cupido imperij duos cognatos uicinosque populos ad arma stimulat: neque, recte, an perperam, interpretor: fuerit ista eius deliberatio, qui bellum suscepit. me Albani gerendo bello ducem creauere. illud te Tulle monitum uelim: Etrusca res, quanta circa nos, teque maxime sit, quo propiores uos, hoc magis scis. multum illi terra, plurimum mari pollent. memor B esto, iam, cum signum pugnae dabis, has duas acies spectaculo fore, ut fessos confectosque simul uictorem ac uictum aggrediantur. itaque si nos dij amant, quoniam non contenti libertate certa, in dubiam imperij seruitijque aleam imus, ineamus aliquam uiam, qua, utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi decerni possit. Haud displicet res Tullo; quamquam tum indole animi, tum spe uictoriae ferocior erat. Quaerentibus utrimque ratio initur, cui & fortuna ipsa praebuit materiam. forte in duobus tum exercitibus erant tergemini fratres, nec aetate nec uiribus dispares. Horatios Curatiosque fuisse satis constat; nec ferme res antiqua alia est nobilior: tamen in re tam clara, nominum error manet, utrius populi Horatij, utrius Curatij fuerint. auctores utroque trahunt: plures tamen inuenio, qui Romanos Horatios uocent. hos ut sequar, inclinat animus. Cum tergeminis agunt C reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro: ibi imperium fore, unde uictoria fuerit. nihil recusatur: tempus & locus conuenit. prius quam dimicarent, foedus ictum inter Romanos & Albanos est, his legibus, ut, cuius populi ciues eo certamine uicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. foedera alia alijs legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt. tum ita factum accepimus: nec ullius uetustior foederis memoria est. Fetialis regem Tullum ita rogauit: Iubes ne me rex cum patre patrato populi Albani foedus ferire? iubente rege, Sagmina, inquit, te rex posco. Rex ait: Pura tollito. Fetialis ex arce graminis herbam puram attulit: postea regem ita rogauit: Rex, facis ne me tu regium nuncium populi Romani Quiritium? uasa, comitesque meos? Rex respondit: Quod sine fraude mea, populique Romani Quiritium fiat, facio. Fetialis erat M. Valerius. is patrempatratum Sp. Fusium fecit, uerbena caput capillosque tangens: (pa-D terpatratus ad iusiurandum patrandum, id est sanciendum fit) foedus, multisque id uerbis, quae longo effata carmine non operae est referre, peragit. Legibus deinde recitatis, Audi, inquit, Iuppiter, audi paterpatrate populi Albani, audi tu populus Albanus: ut illa palam prima postrema ex illis tabulis ceraue recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt; illis legibus populus Romanus prior non deficiet. si prior defexit publico consilio, dolo malo; tum ille Diespiter populum Rom. sic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes, pollesque. Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. Sua item carmina Albani, suumque iusiurandum per suum dictatorem, suosque sacerdotes peregerunt. Foedere icto, tergemini, sicut conuenerat, arma capiunt. cum sui utrosque adhortarentur; deos patrios, patriam, ac parentes, quidquid ciuium domi, quidquid in exercitu sit, illorum tunc ar-E ma, illorum intueri manus; feroces & suopte ingenio, & pleni adhortantium uocibus, in medium inter duas acies procedunt. Consederant utrimque pro castris duo exercitus, periculi magis praesentis quam curae expertes. quippe imperium agebatur, in tam paucorũ uirtute atque fortuna positum. itaque ergo erecti suspensiq. in minime gratum spectaculum animo intenduntur. datur signum: infestisq. armis, uelut acies, terni iuuenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his nec illis periculum suum, sed publicum imperium seruitiumq. obseruatur animo, futuraq. ea deinde patriae fortuna, quam ipsi fecissent. Vt primo statim concursu increpuere arma, micantesq. fulsere gladij; horror ingens spectantes perstringit: &, neutro inclinata spe, torpebat uox, spiritusq. consertis deinde manibus, cum iam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed uulnera quoque & sanguis spectaculo essent; duo Romani, super

alium

Horatij et Cu[riatij]

alium alius, uulneratis tribus Albanis, exspirantes corruerunt. ad quorum casum cum F
conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones iam spes tota, nondum tamē
cura deseruerat, exanimes uice unius, quem tres Curatij circumsteterant. forte is integer
fuit, ut uniuersis solus nequaquam par, sic aduersus singulos ferox. ergo ut segregaret
pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque uulnere affectum corpus
sineret. iam aliquantum spatij ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, cum respiciens
uidet magnis interuallis sequentes, unum haud procul ab sese abesse: in eum magno impetu
redit, &, dum Albanus exercitus inclamat Curatijs, uti opem ferant fratri; iam Horatius,
caeso hoste, uictor secundam pugnam petebat. Tum clamore, qualis ex insperato
fauētium solet, Romani adiuuāt militem suum: & ille defungi proelio festinat. Prius itaq.
quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, & alterum Curatium conficit. iamq.
aequato Marte, singuli supererant, sed nec spe, nec uiribus pares. alterum intactum ferro G
corpus, & geminata uictoria ferocem in certamen tertium dabant: alter fessum uulnere,
fessum cursu trahens corpus, uictusque fratrum ante se strage, uictori obijcitur hosti. nec
illud proelium fuit. Romanus exsultans, Duos, inquit, fratrum manibus dedi: tertium,
caussam belli huiusce, ut Romanus Albano imperet, dabo. male sustinenti arma, gladium
superne iugulo defigit: iacentem spoliat. Romani ouantes ac gratulantes Horatium accipiunt,
eo maiore cum gaudio, quo propius metum res fuerat. ad sepulturam inde suorum
nequaquam paribus animis uertuntur, quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienae
facti. sepulcra exstant, quo quisque loco cecidit; duo Romana uno loco propius
Albam, tria Albana Romam uersus, sed distantia locis, ut & pugnatum est. Prius quam
inde digrederentur, roganti Metio ex foedere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti
iuuentutem in armis habeat: usurum se eorum opera, si bellum cum Veientibus foret. ita H
exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat tergemina spolia prae se gerens.
cui soror uirgo, quae desponsa uni ex Curatijs fuerat, obuia ante portam Capenam fuit:
cognitoque super humeros fratris paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, soluit crines,
& flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. mouet feroci iuueni animum comploratio
sororis in uictoria sua, tantoque gaudio publico. stricto itaque gladio, simul uerbis
increpans, transfigit puellam; Abi hinc cum immaturo amore ad sponsum, inquit,
oblita fratrum mortuorum, uiuique, oblita patriae. sic eat quaecūque Romanum lugebit
hostem. Atrox uisum id facinus patribus, plebique: sed recens meritum facto obstabat.
tamen raptus in ius ad regem rex, ne ipse tam tristis ingratique ad uulgus iudicij, ac
secundum iudicium supplicij auctor esset, concilio populi aduocato, Duumuiros, inquit,
qui Horatio perduellionem iudicent secundum legem, facio lex horrendi carminis erat: I
Duumuiri perduellionem iudicent: si a duumuiris prouocarit, prouocatione certato: si
uincent, caput obnubito: infelici arbori reste suspendito: uerberato uel intra pomerium,
uel extra pomerium. Hac lege duumuiri creati, qui se absoluere non rebantur ea
lege ne innoxium quidem posse, cum condemnassent; tum alter ex his, P. Horati, tibi
perduellionem iudico, inquit: lictor colliga manus. Accesserat lictor, inijciebatque laqueum.
tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, Prouoco, inquit. ita
de prouocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo iudicio maxime P.
Horatio patre proclamante, se filiam iure caesam iudicare: ni ita esset, patrio iure in filium
animaduersurum fuisse. orabat deinde, ne se, quem paullo ante cum egregia stirpe
conspexissent, orbum liberis facerent. inter haec senex iuuenem amplexus, spolia Curatiorum,
fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur, ostentans, Hunccine, aiebat; K
quem modo decoratum ouantemque uictoria incedentem uidistis, Quirites, eum sub furca
uinctum inter uerbera & cruciatus uidere potestis? quod uix Albanorum oculi tam deforme
spectaculum ferre possent. I lictor, colliga manus, quae paullo ante armatae imperium
populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis huius: arbori infelici
suspende: uerbera uel intra pomerium, modo inter illa pila & spolia hostium; uel extra
pomerium, modo intra sepulcra Curatiorum. quo enim ducere hunc iuuenem potestis,
ubi non sua decora eum a tanta foeditate supplicij uindicent? Non tulit populus nec
patris lacrymas, nec ipsius parem in omni periculo animum: absoluerunt que admiratione
magis uirtutis, quam iure caussae. itaque ut caedes manifesta, aliquo tamen piaculo
lueretur, imperatum patri, ut filium expiaret pecunia publica. is, quibusdam piacularibus

sacri ficijs

A sacrificijs factis, quae deinde genti Horatiae tradita sunt, transmisso, per uiam tigillo, capite adoperto, uelut sub iugum misit iuuenem, id hodie publice quoque semper refectum manet. Sororium tigillum uocant. Horatiae sepulcrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato. Nec diu pax Albana mansit. inuidia uulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, uanum ingenium dictatoris corrupit. et quoniã recta consilia haud bene euenerant; prauis reconciliare popularium animos coepit. igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quaerens, quia suae ciuitati animorũ plus quam uirium cernebat esse, ad bellum palam, atque ex edicto gerendum alios concitat populos, suis per speciem societatis proditionem reseruat. Fidenates, colonia Romana, Veientibus socijs consilij assumptis, pacto transitionis Albanorum, ad bellum atque arma incitantur: cum Fidenae aperte descissent, Tullus, Metio exercituq. eius ab Alba accito, contra hostes ducit. ubi Anienem transijt, ad confluentes collocat castra. inter eum locum & Fidenas, Veientium exercitus Tiberim transierat. hi & in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus aduersus Veientem hostem dirigit suos, Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quam fidei. nec remanere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. inde ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem; fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare uires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressũ senserunt. inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim uouit Salios, fanaque Pallori, ac Pauori. equitem clara increpans uoce, ut hostes exaudirent, redire in proelium iubet: nihil trepidatione opus esse: suo iussu circumduci Albanorum exercitum, ut Fidenatium nuda terga inuadat. idem imperat, ut hastas equites erigere iubeat. id factum, magnae parti peditum Romanorum cõspectum abeuntis Albani exercitus intersaepsit. qui uiderãt, id quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. terror ad hostes transit: & audiuerant clara uoce dictum: & magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, latine sciebant. itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga uertunt. instat Tullus; fusoq. Fidenatium cornu, in Veientem, alieno pauore perculsum, ferocior redit. nec illi tulere impetum: sed ab effusa fuga flumen obiectum a tergo arcebat: quo postquam fuga inclinauit, alij, arma foede iactantes, in aquam caeci ruebant: alij, dum cunctantur in ripis, inter fugae pugnaeque consilium oppressi. non alias ante Romana pugna atrocior fuit. tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Metius Tullo deuictos hostes gratulatur. contra Tullus Metium benigne alloquitur: quod bene uertat, castra Albanos Romanis castris iungere iubet: sacrificium lustrale in diem posterum parat. ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, uocari ad concionem utrumque exercitum iubet. praecones ab extremo orsi, primos exciuere Albanos. hi nouitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere. ex composito armata circumdatur Romana legio. centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. tum ita Tullus infit. Romani, si unquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum dijs immortalibus gratias ageretis, deinde uestrae ipsorum uirtuti, hesternum id proelium fuit. dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam, quae dimicatio maior ac periculosior est, cum proditione ac perfidia sociorum. nam, ne uos falsa opinio teneat, iniussu meo Albani subiere ad montes: nec imperium illud meum, sed consilium, & imperij simulatio fuit: ut nec, uobis ignorantibus deseri uos, auerteretur a certamine animus; & hostibus, circumueniri se ab tergo ratis, terror ac fuga inijceretur. nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est. ducem secuti sunt: ut & uos, si quo ego inde agmen declinare uoluissem, fecissetis. Metius ille est ductor itineris huius, Metius idem huius machinator belli, Metius foederis Romani Albanique ruptor. audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne iam documentum mortalibus dedero. centuriones armati Metium circumsistunt: rex cetera, ut orsus erat, peragit. Quod bonum, faustum, felixq. sit populo R. ac mihi, uobisque Albani, populum omnem Albanum Romam traducere in animo est; ciuitatem dare plebi, primores in patres legere; unam urbem, unam rempub. facere: ut ex uno quondam in duos populos diuisa Albana res est, sic nunc in unum redeat. Ad haec Albana

pubes

pubes inermis ab armatis saepta, in uarijs uoluntatibus, communi tamen metu cogente, F silentium tenet. tum Tullus, Meti Fufeti, inquit, si ipse discere posses fidem ac foedera seruare, uiuo tibi ea disciplina a me adhibita esset. nunc, quoniam tuum insanabile ingenium est, tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quae a te uiolata sunt. ut igitur paullo ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti, ita iam corpus passim distrahendum dabis. Exinde duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum illigat Metium. deinde in diuersum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhaeserant uinculis membra, portantes. auertere omnes a tanta foeditate spectaculi oculos. primum, ultimumque illud supplicium apud Romanos, exempli parum memoris legum humanarum, fuit: in alijs gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse poenas. Inter haec iam praemissi Albam erant equites, qui multitudinem transducerent Romam. legiones deinde ductae ad diruendam urbem. quae ubi intrauere portas, G non quidem fuit tumultus ille, nec pauor, qualis captarum esse urbium solet, cum, effractis portis, stratisue ariete muris, aut arce ui capta, clamor hostilis, & cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste, ac tacita maestitia ita defixit omnium animos, ut, prae metu obliti quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alij alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas ultimum illud uisuri peruagarentur. ut uero iam equitum clamor exire iubentium instabat; iam fragor tectorum, quae diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, puluisque ex distantibus locis ortus, uelut nube inducta, omnia impleuerat: raptim quibus quisque poterat elatis, cum Larem ac Penates, tectaq. in quibus natus quisque educatusq. esset relinquentes exirent, iam continens agmen migrantium impleuerat uias: & conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrymas: uocesq. etiam miserabiles H exaudiebantur, mulierum praecipue, cum obsessa ab armatis templa augusta praeterirent, ac uelut captos relinquerent deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica priuataq. omnia tecta adaequat solo: unaq. hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. templis tamen deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est. Roma interim crescit Albae ruinis: duplicatur ciuium numerus: Coelius additur urbi mons: &, quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiae capit, ibiq. deinde habitauit. Principes Albanorum in patres, ut ea quoque pars reipublicae cresceret, legit Iulios, Seruilios, Quinctios, Geganios, Curatios, Cloelios: templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quae Hostilia usque ad patrum nostrorum aetatem appellata est. &, ut omnium ordinum uiribus aliquid ex nouo populo adijceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. legiones & ueteres eodem supplemento I expleuit, & nouas scripsit. Hac fiducia uirium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimae uiris armisque. utrimque iniuriae factae, ac res nequidquam erant repetitae. Tullus, ad Feroniae fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos, querebatur: Sabini, suos prius in lucum confugisse, ac Romae retentos. hae caussae belli ferebantur. Sabini haud parum memores, & suarum uirium partem Romae ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adiectione populi Albani auctam, circumspicere & ipsi externa auxilia. Etruria erat uicina, proximi Etruscorum Veientes. inde ob residuas bellorum iras maxime solicitatis ad defectionem animis, uoluntarios traxere. & apud uagos quosdam ex inopi plebe etiam merces ualuit. publico auxilio nullo adiuti sunt. ualuitque apud Veientes (nam de ceteris minus mirum est) pacta cum Romulo indutiarum fides. cum bellum utrimque summa ope pararetur; uer- K tique in eo res uideretur, utri prius arma inferrent; occupat Tullus in agrum Sabinum transire. pugna atrox ad siluam Malitiosam fuit: ubi & peditum quidem robore, ceterum equitatu, aucto nuper, plurimum Romana acies ualuit. ab equitibus repente inuectis turbati ordines sunt Sabinorum. nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna caede potuit. Deuictis Sabinis, cum in magna gloria, magnisque opibus regnum Tulli, ac tota res Romana esset; nunciatum regi, patribusq. est, in monte Albano lapidibus pluisse: quod cum credi uix posset, missis ad id uisendum prodigium, in conspectu haud aliter, quam cum grandinem uenti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere caelo lapides. uisi etiam audire uocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quae uelut dijs, quoque simul cum patria relictis, obliuioni dederant;

A dederant; & aut Romana sacra susceperant, aut fortunae, ut fit, obirati cultum reliquerant deum. Romanis quoque ab eodem prodigio Nouemdiale sacrum publice susceptum est, seu uoce caelesti ex Albano monte missa, (nam id quoque traditur) seu haruspicum monitu. mãsit certe sollemne, ut, quandocumque idem prodigium nunciaretur, feriae per nouem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentia laboratum est. unde cum pigritia militandi oriretur, nulla tamen ab armis quies dabatur a bellicoso rege, salubriora etiam credente militiae, quam domi, iuuenum corpora esse; donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis paruisq. superstitionibus obnoxius degeret, religionibusq. etiã populum impleret. uulgo iam homines eum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes,
B unam opem aegris corporibus relictam, si pax ueniaq. ab dijs impetrata esset, credebant. ipsum regem tradunt uoluentem commentarios Numae, cum ibi quaedam occulta sollemnia sacrificia Ioui Elicio facta inuenisset, operatũ his sacris se abdidisse: sed non rite initum aut curatum id sacrum esse: nec solum nullam ei oblatam caelestium speciem, sed ira Iouis solicitati praua religione, fulmine ictum cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnauit annos duos & triginta. Mortuo Tullo, res, ut institutum iam inde ab initio erat, ad patres redierat, hiq. interregem nominauerant: quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creauit: patres fuere auctores. Numae Pompilij regis nepos filia ortus Ancus Marcius erat. qui ut regnare coepit, & auitae gloriae memor, & quia proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut praue cultis; longeq. antiquissimum ratus sacra publica, ut ab
C Numa instituta erant, facere; omnia ea ex commentarijs regis pontificem maximum, in album relata, proponere in publico iubet. inde & ciuibus otij cupidis, & finitimis ciuitatibus facta spes, in aui mores atque instituta regem abiturum. igitur Latini, cum quibus Tullo regnante ictum foedus erat, sustulerant animos: & cum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbe responsum reddunt, desidem Romanum regem intra sacella & aras acturum esse regnum rati. medium erat in Anco ingeniũ, & Numae, & Romuli memor: &, praeterquam quod aui regno magis necessariam fuisse pacem credebat, cum in nouo, tum feroci populo, etiam, quod illi contigisset otium, sine iniuria id se haud facile habiturum: tentari patientiam, & tentatam contemni: temporaq. esse Tullo regi aptiora, quam Numae. ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, a se bellicae caerimoniae proderẽtur; nec gererentur solum, sed etiam indicerẽtur
D bella aliquo ritu; ius ab antiqua gente Aequicolis, quod nunc feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus ubi ad fines eorum uenit, unde res repetuntur, capite uelato, (filum lanae uelamen est) Audi Iuppiter, inquit, audite fines, (cuiuscumque gentis sunt, nominat) audiat fas. ego sum publicus nuncius populi Romani, iuste pieq. legatus uenio: uerbisq. meis fides sit. Peragit deinde postulata. inde Iouem testem facit: Si ego iniuste, impieq. illos homines, illasq. res dedier populo Romano mihiq. exposco, tum patriae compotem me numquam sinas esse. Haec, cum fines suprascandit, haec, quicumque ei primus uir obuius fuerit, haec, portam ingrediens, haec, forum ingressus, paucis uerbis carminis, concipiendiq. iurisiurandi mutatis, peragit. si non deduntur quos exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim sollemnes sunt) peractis, bellum ita indicit: Audi Iuppiter, & tu Iuno: Quirine, dijq. omnes caelestes, uosq. terrestres, uosq. inferni audite: Ego uos
E testor, populum illum (quicumque est, nominat) iniustum esse, neque ius persoluere. sed de istis rebus in patria maiores natu consulemus, quo pacto ius nostrum adipiscamur. Cum is nuncius Romam ad consulendum redit, confestim rex his ferme uerbis patres consulebat: Quarum rerum, litium, caussarum condixit paterpatratus populi Romani Quiritium patripatrato priscorum Latinorum, hominibusq. priscis Latinis, quas res nec dederunt, nec soluerunt, nec fecerunt, quas res dari, fieri, solui oportuit, dic, inquit ei, quem primum sententiam rogabat, quid censes? Tum ille: Puro pioq. duello quaerendas censeo, itaq. consentio, consciscoque. Inde ordine alij rogabantur: quandoque pars maior eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu fieri solitum: ut fetialis hastam ferratam, aut sanguineam praeustam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus praesentibus diceret: Quod populi priscorum Latinorum hominesq.

prisci Latini aduersus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod popu- F
lus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis iussit esse senatusq. populi Romani Quiritium censuit, consensit, consciuit, ut bellum cum priscis Latinis fieret: ob eam rem ego, populusq. Romanus populis priscorum Latinorum, hominibusq. priscis Latinis bellum indico, facioque. Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitae res, ac bellum indictum: moremq. eum posteri acceperunt. Ancus, demandata cura sacrorum flaminibus, sacerdotibusq. alijs, exercitu nouo conscripto, profectus Politorium, urbem Latinorum, ui cepit. secutusq. morem regum priorum, qui rem Romanam auxerāt hostibus in ciuitatem accipiendis, multitudinē omnem Romam transduxit. et cū circa Palatium sedem ueteres Romani, Sabini Capitolium, atque arcem, Coelium mōtem Albani implessent: Auentinum nouae multitudini datum. additi eidem haud ita multo post, Tellenis Ficanaq. captis, noui ciues. Politorium inde rursus bello repeti- G
tum, quod uacuum occupauerant prisci Latini. eaq. caussa diruēdae urbis eius fuit Romanis, ne hostium semper receptaculū esset. postremo, omni bello Latino Medulliam compulso, aliquandiu ibi marte incerto, uaria uictoria pugnatum est. nam & urbs tuta munitionibus, praesidioq. firmata ualido erat; & castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum omnibus copijs connixus Ancus, acie primum uincit, inde ingenti praeda potitus Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in ciuitatem acceptis. quibus, ut iungeretur Palatio Auentinum, ad Murciae datae sedes. Ianiculum quoque adiectum, non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset. id non muro solum, sed etiam ob commoditatem itineris, ponte Sublicio, tum primum in Tiberim facto, coniungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud paruum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti in- H
cremento rebus auctis, cum in tanta multitudine hominum, discrimine recte an perperam facti confuso, facinora clamdestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciae media urbe imminens foro aedificatur. Nec urbs tantum hoc rege creuit, sed etiam ager, finesq. silua Maesia Veientibus adempta, usque ad mare imperium prolatum: & in ore Tiberis Ostia urbs condita: salinae circa factae: egregieq. rebus bello gestis, aedes Iouis Feretrij amplificata. Anco regnante, Lucumo, uir impiger, ac diuitijs potens, Romam commigrauit, cupidine maxime ac spe magni honoris, cuius adipiscendi Tarquinijs (nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati Corinthij filius erat: qui ob seditiones domo profugus, cum Tarquinijs forte consedisset, uxore ibi ducta duos filios genuit. nomina his Lucumo, atque Aruns ferunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium heres: Aruns prior, quam pater, moritur, uxore grauida relicta. I
nec diu manet superstes filio pater. qui cum ignorans nurum uentrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset; puero post aui mortem, in nullam sortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra omnium heredi bonorum, cum diuitiae iam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, & quae haud facile ijs, in quibus nata erat, humiliora sineret. ea cum innupsisset, spernentibus Etruscis Lucumonem exsule aduena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaq. ingenitae erga patriam caritatis, dummodo uirum honoratum uideret, consilium migrandi ab Tarquinijs cepit. Roma est ad id potissimum uisa. in nouo populo, ubi omnis repentina, atque ex uirtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo uiro: regnasse Tatium Sabinum: accersitum in regnum Numam a Curibus: & Ancum Sabina matre ortum, nobilemque una imagine Numae esse. facile persuadet, ut cupido honorum, & cui Tarquinij ma- K
terna tantum patria esset. sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Ianiculum forte uentum erat. ibi ei, carpento sedenti cum uxore, aquila suspensis demissa leniter alis pileum aufert; superq. carpentum cum magno clangore uolitans, rursus, uelut ministerio diuinitus missa, capiti apte reponit: inde sublimis abiit. accepisse id augurium laeta dicitur Tanaquil, perita, ut uulgo Etrusci, caelestium prodigiorum mulier. excelsa & alta superare complexa uirum iubet. eam alitem, ea regione caeli, & eius dei nunciam uenisse: circa summum culmen hominis auspicium fecisse: leuasse humano superpositum capiti decus, ut diuinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt; domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium edidere nomen. Iam & Romanis conspicuum eum nouitas, diuitiaeque faciebant; & ipse quoque fortunam, benigno alloquio,

comitate

A comitate inuitandi, beneficijsque quos poterat sibi conciliando, adiuuabat: donec in regiam quoque de eo fama perlata est. notitiamque eam breui, apud regem liberaliter dextereque obeundo officia, in familiaris amicitiae adduxerat iura; ut publicis pariter, ac priuatis consilijs bello domique interesset; & per omnia expertus, postremo tutor etiam liberis regis testamento institueretur. Regnauit Ancus annos quattuor & uiginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque & artibus & gloria par. Iam filij prope puberē aetatem erant. eo magis Tarquinius instare, ut quamprimum comitia regi creando fierēt: quibus indictis, sub tempus pueros uenatum ablegauit. isque primus & petisse ambitiose regnum, & orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: Cum se non rem nouam petere, quippe qui nō primus, quod quisquam indignari mirariue posset, sed tertius Romae peregrinus regnum affectet: & Tatium non ex peregrino solum, sed etiā

B ex hoste regem factum: & Numam ignarum urbis, non petentem in regnum ultro accitū: se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum coniuge ac fortunis omnibus commigrasse: maiorem partem aetatis eius, qua ciuilibus officijs fungantur homines, Romae se, quam in uetere patria, uixisse: domi militiaeq. sub haud paenitēdo magistro, ipso Anco rege, Romana se iura, Romanos ritus didicisse: obsequio & obseruātia in regem cū omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse. Haec eum haud falsa memorantem, ingēti consensū populus Romanus regnare iussit. Ergo uirum cetera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. nec minus regni sui firmandi, quam augendae rei publicae memor, centum in patres legit; qui deinde Minorum gentium sunt appellati; factio haud dubia regis, cuius beneficio in curiam uenerant. Bellum primum cum Latinis gessit; & opidum ibi Appiolas ui cepit; praedaq. inde maiore, quam quanta belli fama

C fuerat, reuecta, ludos opulentius instructiusque, quam priores reges, fecit. tum primum circo, qui nunc Maximus dicitur, designatus locus est loca diuisa patribus, equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent, Fori appellati. spectauere, furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. ludicrum fuit, equi, pugilesq. ex Etruria maxime acciti. sollemnes deinde annui mansere ludi, Romani, Magniq. uarie appellati. ab eodē rege & circa forū priuatis aedificanda diuisa sunt loca; porticus, tabernaeq. factae. muro quoq. lapideo circumdare urbem parabat, cum Sabinum bellū coeptis interuenit. adeoq. ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obuiam ire, ac prohibere exercitus Romanus posset: itaq. trepidatū Romae est & primo dubia uictoria, magna utrimq. caede pugnatum est. reductis deinde in castra hostium copijs, datoq spatio Romanis ad comparandum de integro bellum, Tarquinius equitem maxime suis deesse uiribus ratus, ad Ra-

D mnenses, Tatiēses, Luceres, quas cēturias Romulus scripserat, addere alias cōstituit, suoque insignes relinquere nomine. id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Attius Nauius, inclytus ea tempestate augur, neque mutari, neque nouum cōstitui, nisi aues addixissent, posse. ex eo ira regi mota: eludensq. artē, ut ferūt, Agedū, inquit, deinde tu, inaugura; fierine possit quod nunc ego mente concipio. cum ille, in augurio rem expertus, profecto futurā dixisset: Atqui hoc animo agitaui, inquit, te nouacula cotem discissurum: cape haec, & perage quod aues tuae fieri posse portendunt. tū illū haud cunctanter discidisse cotē ferūt. Statua Attij posita, capite uelato, quo in loco res acta est, in Comitio, in gradibus ipsis, ad laeuā curiae fuit. cotem quoq. eodē loco sitā fuisse memorant; ut esset ad posteros miraculi eius monumentum. augurijs certe, sacerdotioq. augurū tantus honos accessit, ut nihil belli domiq. postea, nisi auspicato, gererēt; cōcilia populi, exercitus uocati, summa re-

E rum, ubi aues non admisissent, dirimerentur. Neq. tū Tarquinius de equitū centurijs quidquā mutauit: numero tantū alterum adiecit; ut ∞ DCCC equites in tribus cēturijs essent. posteriores modo sub ijsdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt. quas nunc, quia geminatae sunt, sex uocat centurias. Hac parte copiarū aucta, iterū cum Sabinis confligitur. sed, praeterquam quod uiribus creuerat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis qui magnam uim lignorū, in Anienis ripa iacentē, ardentē in flumē cōijcerent: uentoq. iuuante accensa ligna, & pleraque in ratibus impacta, sublicis cū haererent, pōtem succēdūt. ea quoq. res in pugna terrorē attulit Sabinis, effusis eadē fugam impediit: multiq. mortales, cū hostē effugissent, in flumine ipso periere. quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi prius paene quam nūciari posset, insignē uictoriam fecere. Eo proelio praecipua equitum gloria fuit. utrimque a cornibus positos, cum iam pellere-

tur media peditum ſuorum acies, ita incurriſſe ab lateribus ferunt, ut non ſiſterent modo F
Sabinas legiones ferociter inſtantes cedentibus, ſed ſubito in fugam uerterent. montes
effuſo curſu Sabini petebant, & pauci tenuere: maxima pars, ut ante dictum eſt, ab equiti-
bus in flumen acti ſunt. Tarquinius inſtandum perterritis ratus, praeda captiuisq. Romã
miſſis, ſpolijs hoſtium (uotũ id Vulcano erat) ingenti cumulo accẽſis, pergit porro in agrũ
Sabinum exercitũ inducere. & quamquam male geſta res erat, nec geſturos melius ſpera-
re poterant: tamen, quia conſulendi res non dabat ſpatium, iere obuiam Sabini tumultua-
rio milite: iterumq. ibi fuſi, perditis iam prope rebus, pacẽ petiere. Collatia, & quidquid
citra Collatiam agri erat, Sabinis ademptũ. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiae
in praeſidio relictus. deditosq. Collatinos ita accipio, eamq. deditionis formulã eſſe. Rex
interrogauit: Eſtis ne uos legati oratoresq miſſi a populo Collatino, ut uox populũ Col
latinum dederetis? Sumus. Eſt ne populus Collatinus in ſua poteſtate? Eſt. Deditis ne uos G
populum Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utẽſilia diuina humanaq.
omnia in meam populiq. Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio. Bello Sabino per-
fecto, Tarquinius triumphans Romam redijt. inde priſcis Latinis bellum fecit. ubi nuſ-
quam ad uniuerſae rei dimicationem uentum eſt: ad ſingula opida circumferẽdo arma, no
men omne Latinum domuit. Corniculum, Ficulnea uetus, Cameria, Cruſtumerium, Ame
riola, Medullia, Nomẽtum, haec de priſcis Latinis, aut qui ad Latinos defecerãt, capta o-
pida. pax deinde eſt facta. Maiore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole
geſſerat bella; ut non quietior populus domi eſſet, quam militiae fuiſſet. nam & muro lapi-
deo, cuius exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nõdum munierat, cin
gere parat: & infima urbis loca circa forum, aliasq interiectas collibus conualles, quia ex
planis locis haud facile euehebant aquas, cloacis e faſtigio in Tiberim ductis ſiccat: & are-
am ad aedẽ in Capitolio Iouis, quam uouerat bello Sabino, iam praeſagiẽte animo futu- H
ram olim amplitudinẽ loci, occupat fundamẽtis Eo tempore in regia prodigiũ uiſu euen-
tu q. mirabile fuit. Puero dormienti, cui Ser. Tullio nomen fuit, caput arſiſſe ferunt mul-
torum in conſpectu: plurimo igitur clamore inde de tantae rei miraculum orto, excitum re
gem: & cum quidam familiarium aquam ad reſtinguendum ferret, ab regina retentum; ſe
datoq iam tumultu, moueri uetuiſſe puerum, donec ſua ſponte experrectus eſſet: mox cũ
ſomno & flammam abijſſe. tum abducto in ſecretum uiro Tanaquil, Vides ne tu pue-
rum hunc, inquit, quem tam humili cultu educamus? ſcire licet hunc columen quondam
rebus noſtris dubijs futurum, praeſidiumq. regiae afflictae. proinde materiem ingentis pu
blice priuatimq. decoris, omni indulgentia noſtra nutriamus. Inde puerum liberum lo-
co coeptũ haberi, erudiriq. artibus, quibus ingenia ad magnae fortunae cultũ excitantur. I
Euenit facile, quod dijs cordi eſſet. iuuenis euaſit uere indolis regiae. nec, cũ quaereretur
gener Tarquinio, quiſquãm Romanae iuuẽtutis ulla arte conferri potuit; filiamq. ei ſuam
rex deſpondit. Hic quacumque de cauſſa tantus illi honos habitus credere prohibet ſerua
natum eum, paruumq. ipſum ſeruiſſe. eorum magis ſententiae ſum, qui, Corniculo capto,
Ser. Tullij, qui princeps in illa urbe fuerat, grauidam uiro occiſo uxorem, cum inter reli-
quas captiuas cognita eſſet, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt
ſeruitio, partũ Romae edidiſſe in Priſci Tarquinij domo: inde tanto beneficio & inter mu-
lieres familiaritatem auctam; & puerum, ut in domo a paruo educatum, in caritate atq. ho
nore fuiſſe: fortunam matris, quod, capta patria, in hoſtium manus uenerit, ut ſerua natus
crederetur, feciſſe. Duodequadrageſimo ferme anno, ex quo regnare coeperat Tarqui-
nius, non apud regem modo, ſed apud patres plebemq. longe maximo honore Ser. Tul-
lius erat. tum Anci filii duo etſi antea ſemper pro indigniſſimo habuerant, ſe patrio regno K
tutoris fraude pulſos, regnare Romae aduenam, non modo uicinae, ſed ne Italicae qui-
dem ſtirpis: tum impenſius his indignitas creſcere, ſi ne ab Tarquinio quidem ad ſe re-
diret regnum, ſed praeceps inde porro ad ſeruitia caderet: ut in eadem ciuitate poſt cen-
teſimum fere annum, quam Romulus, deo prognatus, deus ipſe tenuerit regnum, donec in
terris fuerit, id Seruius, ſerua natus, poſſideat: tum commune Romani nominis, tum praeci
pue id domus ſuae dedecus fore, ſi, Anci regis uirili ſtirpe ſalua, nõ modo aduenis, ſed ſer
uis etiam regnũ Romae pateret. ferro igitur eam arcere contumeliam ſtatuunt, ſed & iniu-
riae dolor in Tarquiniũ ipſum magis, quam in Seruiũ eos ſtimulabat: & quia grauior ultor
caedis, ſi ſupereſſet, rex futurus erat, quam priuatus: & quia, Seruio occiſo, quemcumque

A alium generum delegiſſet, eundem regni heredem facturus uidebatur. ob haec ipſi regi in
ſidiae parantur. Ex paſtoribus duo ferociſſimi delecti ad facinus, quibus conſueti erant
uterque agreſtibus ferraměntis, in ueſtibulo regiae quam potuere tumultuoſiſſime ſpecie ri
xae in ſe omnes apparitores regios conuertunt. inde, cũ ambo regem apppellarent, cla-
morq. eorum penitus in regiam perueniſſet, uocati ad regem pergunt. primo uterque uo-
ciferari, & certatim alter alteri obſtrepere. coerciti ab lictore, & iuſſi inuicem dicere, tan-
dem obloqui deſiſtunt. unus rem ex compoſito orditur. dum intentus in eum ſe rex totus
auerteret, alter elatam ſecurim in caput deiecit: relictoq. in uulnere telo, ambo ſe foras eij
ciunt. Tarquinium moribundum cum, qui circa erant, excepiſſent; illos fugientes lictores
comprehendunt. clamor inde, concurſusq. populi, mirantium quid rei eſſet. Tanaquil in-
ter tumultum claudi regiam iubet, arbitros eijcit: ſimul, quae curãdo uulneri opus ſunt, tã
B quam ſpes ſubeſſet, ſedulo comparat: ſimul, ſi deſtituat ſpes, alia praeſidia molitur. Seruio
propere accito cum paene exanguem uirum oſtendiſſet, dextram tenens, orat, ne inultam
mortem ſoceri, ne ſocrum inimicis ludibrio eſſe ſinat. Tuum eſt, inquit, Serui, ſi uir es, re-
gnum; non eorum, qui alienis manibus peſſimum facinus fecere. erige te, deosq. duces ſe
quere; qui, clarũ hoc fore caput, diuino quondam circumfuſo igni portenderunt. nunc te il
la caeleſtis excitet flãma: nunc expergiſcere uere. & nos peregrini regnauimus. qui ſis, nõ
unde natus ſis, reputa. ſi tua, re ſubita, conſilia torpent; at tu mea conſilia ſequere. Cum cla
mor impetusq. multitudinis uix ſuſtineri poſſet, ex ſuperiore parte aediũ per feneſtras in
nouam uiam uerſas (habitabat enim rex ad Iouis Statoris) populũ Tanaquil alloquitur: iu
bet bono animo eſſe: ſopitũ fuiſſe regem ſubito ictu: ferrum haud alte in corpus deſcẽdiſ-
ſe: iam ad ſe rediſſe: inſpectum uulnus abſterſo cruore: omnia ſalubria eſſe: confidere, pro
C pediem ipſum eos uiſuros: interim Ser. Tullio iubere populum dicto audientem eſſe: eum
iura redditurum, obiturumq. alia regis munia eſſe. Seruius cũ trabea & lictoribus prodit;
ac ſede regia ſedens alia decernit, de alijs cõſulturum ſe regem eſſe ſimulat. itaque per a li
quot dies, cum iam exſpiraſſet Tarquinius, celata morte, per ſpeciẽ alienae fungẽdae uicis
ſuas opes firmauit. tum demum palam facta ex cõploratione in regia orta, Seruius praeſi-
dio firmo munitus, primus iniuſſu populi, uoluntate patrum regnauit. Anci liberi, iã tum
comprehenſis ſceleris miniſtris, ut, uiuere regem, & tantas eſſe opes Seruij, nũciatum eſt,
Sueſſam Pometiam exſulatum ierant. Nec iam publicis magis auxilijs Seruius, quã priua
tis munire opes: &, ne, qualis Anci liberum animus aduerſus Tarquinium fuerat, talis ad-
uerſus ſe Tarquinij liberum eſſet, duas filias iuuenibus regijs, Lucio atque Arunti Tarqui
nijs, iungit. nec rupit tamen fati neceſſitatem humanis conſilijs, quin inuidia regni etiã in
D ter domeſticos infida omnia atque infeſta faceret. Peropportune ad praeſentis quietẽ ſta
tus bellum cum Veientibus, (iam enim indutiae exierant) alijsq. Etruſcis ſumptum. in eo
bello & uirtus, & fortuna enituit Tullij. fuſoq. ingenti hoſtium exercitu, haud dubius rex,
ſeu patrum, ſeu plebis animos periclitaretur, Romam redijt. aggrediturq. inde pacis lõge
maximum opus; ut, quemadmodum Numa diuini auctor iuris fuiſſet, ita Seruium cõdito-
rem omnis in ciuitate diſcriminis, ordinũque, quibus inter gradus dignitatis, fortunaeq.
aliquid interlucet, poſteri fama ferrent. cenſum enim inſtituit, rem ſaluberrimam tanto fu
turo imperio: ex quo belli, pacisq. munia non uiritim, ut ante, ſed pro habitu pecuniarum
fierent. tum claſſes, centuriasque, & hunc ordinẽ ex cenſu deſcripſit, uel paci decorum,
uel bello. Ex ijs, qui centum millium aeris, aut maiorem cenſum haberent, LXXX. confe-
cit cẽturias, quadragenas ſeniorum ac iuniorũ. prima claſſis omnes appellati. ſeniores, ad
E urbis cuſtodiam ut praeſto eſſent; iuuenes, ut foris bella gererẽt. arma his imperata, galea,
clypeus, ocreae, lorica, omnia ex aere; haec ut tegumẽta corporis eſſent; tela in hoſtem, ha
ſtaque, & gladius. additae huic claſſi duae fabrũ centuriae, quae ſine armis ſtipẽdia face-
rẽt. datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda claſſis intra cẽtum uſque ad quin
que & ſeptuaginta millium cenſum inſtituta. & ex his ſenioribus, iunioribusq. uiginti cõ-
ſcriptae centuriae: arma imperata, ſcutum pro clypeo, & praeter loricam omnia eadem.
Tertiae claſſis millium quinquaginta cenſum eſſe uoluit. totidem centuriae & hae, eo-
demq. diſcrimine aetatum factae: nec de armis quidquam mutatum: ocreae tantum ade-
mptae. In quarta claſſe cenſus quinque & uiginti milliũ. totidem centuriae factae: arma
mutata, nihil praeter haſtam & uerutum datum. Quincta claſſis aucta, centuriae tri-
ginta factae. fundas, lapidesq. miſſiles hi ſecum gerebant. in his accenſi, cornicines,

 tubicinesq.

tubicinesq. in tres centurias distributi. undecim millibus haec classis censebatur. hoc mi- F
nor census reliquam multitudinem habuit. inde una cẽturia facta est, immunis militia. Ita, pedestri exercitu ornato, distributoque, equitum ex primoribus ciuitatis XII scripsit centurias. sex item alias centurias, tribus ab Romulo institutis, sub ijsdẽ, quibus inauguratae erant, nominibus fecit. ad equos emendos dena millia aeris ex publico data: &, quibus equos alerent, uiduae attributae, quae bina millia aeris in annos singulos pẽderẽt. haec omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus. non enim, ut ab Romulo traditum ceteri seruauerant reges, uiritim suffragium eadem ui, eodemque iure promiscue omnibus datum est; sed gradus facti; ut neque exclusus quisquam suffragio uideretur, & uis omnibus penes primores ciuitatis esset. equites enim uocabantur primi: LXXX inde primae classis centuriae. ibi si uariaret, (quod raro incidebat) ut secũdae classis uocarẽtur; nec fere umquam infra ita descenderunt, ut ad infimos peruenirent Nec mirari opor- G
tet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque & XXX tribus, duplicato earum numero, centurijs iuniorum, seniorumque ad institutam ab Ser. Tullio summam non conuenire. quadrifariam enim urbe diuisa regionibus, collibusque, quae habitabãtur partes, tribus eas appellauit; ut ego arbitror, ab tributo. nam eius quoque aequaliter ex censu cõferendi ab eodem inita ratio est. neque hae tribus ad centuriarum distributionẽ numerũque quidquam pertinuere. Censu perfecto, quem maturauerat metu legis de incensis latae, cum uinculorum minis mortisque; edixit, ut omnes ciues Romani, equites peditesq., in suis quisque centurijs, in campo Martio prima luce adessent. ibi instructum exercitum omnem sue, oue, taurilibus lustrauit. idque conditum lustrum appellatum: qui in censendo finis factus est. Millia LXXX eo lustro ciuium censa dicuntur. adijcit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam H
multitudinem urbs quoque amplificanda uisa est. addit duos colles, Quirinalem, Viminalemque. inde deinceps auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. aggere, & fossis, & muro circumdat urbem: ita pomerium profert. Pomerium, uerbi uim solam intuentes, postmoerium interpretantur esse. est autem magis circamoerium, locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant: ut neque interiore parte aedificia moenibus continuarẽtur, quae nunc uulgo etiam coniungunt; & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, Pomerium Romani appellarunt: & in urbis incremento semper, quantum moenia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur. Aucta ciuitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi & ad belli & ad pacis I
usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperiũ conatus est, simul & aliquod addere urbi decus. Iam tum erat inclytum Dianae Ephesiae fanum. id cõmuniter a ciuitatibus Asiae factum fama ferebat. cum consensum, deosq. consociatos laudaret mire Seruius inter proceres Latinorum, cum quibus publice priuatimq hospitia amicitiasq. de industria iunxerat; saepe iterando eadem, perpulit tandem, ut Romae fanũ Dianae populi Latini cum populo Romano facerent. ea erat confessio, caput rerum Romam esse: de quo toties armis certatum fuerat. id quamquam omissum iam ex omniũ cura Latinorum ob rem toties infeliciter tentatam armis, uidebatur; uni se ex Sabinis fors dare uisa est priuato consilio imperij recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patri familias dicitur mirãda magnitudine ac specie. fixa per multas aetates cornua in uestibulo tẽpli Dianae monumentum ei fuere miraculo. habita, ut erat, res prodigij loco est. & cecinere uates, cuius ci- K
uitatis eã ciuis Dianae immolasset, ibi fore imperium. idq. carmẽ peruenerat ad antistitẽ fani Dianae. Sabinusq. ut primum apta dies sacrificio uisa est bouem Romã actam deducit ad fanum Dianae, & ante aram statuit. ibi antistes Romanus, cum eum magnitudo uictimae celebrata fama mouisset, memor responsi, Sabinum ita alloquitur: Quidnam tu hospes paras, inquit, inceste sacrificiũ Dianae facere? quin tu ante uiuo perfunderis flumine? infima ualle praefluit Tiberis. Religione tactus, hospes, qui omnia, ut prodigio respõderet euentus, cuperet rite facta, extemplo descendit ad Tiberim. interea Romanus immolat Dianae bouem. id mire gratum regi, atque ciuitati fuit. Seruius, quamquam iam usu haud dubie regnum possederat; tamẽ, quia interdũ iactari uoces a iuuene Tarquinio audiebat, se iniussu populi regnare, conciliata prius uoluntate plebis, agro capto ex hostibus uiritim

diuiso,

A diuiso, ausus est ferre ad populum, uellent, iuberentne se regnare. tantoq. consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit; immo eo impensius, quia de agro plebis aduersum patrũ uoluntatem senserat agi, criminandi Seruij apud patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, & ipse iuuenis ardentis animi, & domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. tulit enim & Romana regia sceleris tragici exemplum; ut taedio regum maturior ueniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius Prisci Tarquinij regis filius neposne fuerit, parum liquet: pluribus tamen auctoribus filium crediderim. fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenij iuuenem. his duobus, ut ante dictum est, duae Tulliae regis filiae nupserant, & ipsae longe dispares moribus. forte ita inciderat, ne duo uiolenta ingenia matrimonio iungerentur: fortuna, credo, populi Ro-
B mani, quo diuturnius Seruij regnum esset, constituiq. ciuitatis mores possent. angebatur ferox Tullia, nihil materiae in uiro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse. tota in alterum uersa Tarquinium, eum mirari, eum uirum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororẽ, quod uirum nacta, muliebri cessaret audacia. cõtrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit, malum malo aptissimum. sed initium turbandi omnia a femina ortum est. ea secretis uiri alieni assuefacta sermonibus, nullis uerborum cõtumelijs parcere de uiro ad fratrem, de sorore ad uirum: & se rectius uiduam, & illum caelibem futurum fuisse contẽdere, quam cum impari iungi, ut elanguescendum aliena ignauia esset: si sibi eum, quo digna esset, dij dedissent uirum, domi se propediem uisuram regnum fuisse, quod apud patrem uideat. celeriter adolescentem suae temeritatis implet. Aruns Tarquinius, & Tullia maior, prope continuatis funeribus cum domos uacuas nouo matrimonio fecissent, iungũtur nu-
C ptijs, magis non prohibente Seruio, quam approbante. tum uero in dies infestior Tullij senectus, infestius coepit regnum esse. iam enim ab scelere ad aliud spectare mulier scelus; nec nocte, nec interdiu uirum conquiescere pati, ne gratuita praeterita parricidia essent. Non sibi defuisse cui nupta diceretur, nec cum quo tacita seruiret: defuisse qui se regno dignum putaret; qui meminisset se esse Prisci Tarquinij filium; qui habere, quam sperare, regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror; & uirum, & regem appello: sin minus; eo nunc peius mutata est res, quod istic cum ignauia est scelus. quin accingeris? nõ tibi ab Corintho, nec ab Tarquinijs, ut patri tuo, peregrina regna moliri necesse est. dij te penates, patrijque, & patris imago, & domus regia, & in domo regale solium, & nomen Tarquinium creat uocatque regem. aut, si ad haec parum est animi; quid frustraris ciuitatem? quid te ut regium iuuenem conspici sinis? facesse hinc Tarquinios, aut Co-
D rinthum: deuoluere retro ad stirpem, fratri similior, quam patri. His alijsque increpando iuuenem instigat. nec conquiescere ipsa potest: si, cum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna, uiro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa, regio semine orta, nullum momẽtum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furijs Tarquinius, circumire & prehensare minorum maxime gentiũ patres; admonere paterni beneficij, ac pro eo gratiam repetere: allicere donis iuuenes: tũ de se ingentia pollicendo, tũ regis criminibus omnibus locis crescere. postremo, ut iã agẽdae rei tempus uisum est, stipatus agmine armatorum in forum irrupit. inde, omnibus perculsis pauore, in regia sede pro curia sedens, patres in curiam per praeconẽ ad regẽ Tarquinium citari iussit. Conuenere extemplo, alij iam ante ad hoc praeparati; alij metu, ne, nõ uenisse, fraudi esset; nouitate ac miraculo attoniti, & iã de Seruio actum rati. Ibi Tarquinius
E maledicta ab stirpe ultima orsus, Seruum, seruaq. natum post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus patribus, muliebri dono regnum occupasse: ita natum, ita creatum regem, fautorẽ infimi generis hominũ, ex quo ipse sit, odio alienae honestatis ereptũ primoribus agrũ sordidissimo cuique diuisisse: omnia onera, quae communia quõdam fuerint, inclinasse in primores ciuitatis: instituisse cẽsum, ut insignis ad inuidiam locupletiorum fortuna esset, & parata, ubi uellet, egentissimis largiretur. Huic orationi Seruius cum interuenisset, trepido nuncio excitatus; extemplo a uestibulo curiae magna uoce, Quid hoc, inquit, Tarquini rei est? qua tu audacia, me uiuo, uocare ausus es patres? aut in sede considere mea? Cum ille security ferociter ad haec, Se patris sui tenere sedem, multo, quam seruum, potiorem filium regis regni heredem; satis illum diu per licẽtiam eludentem insultasse dominis: cla-

mor ab utriusque fautoribus oritur; & concursus populi fiebat in curiam: apparetque re- F
gnaturum, qui uicisset. Tum Tarquinius, necessitate iam etiam ipsa cogente ultima au-
dere, multo & aetate & uiribus ualidior, medium arripit Seruium; elatumque e curia, in in
feriorem partem per gradus deijcit. inde ad cogendum senatum in curiam redit. fit fuga
regis apparitorum, atque comitum. ipse prope exsanguis cum, semianime regio comitatu,
domum se reciperet, peruenissetque ad summum Cyprium uicum, ab ijs, qui missi ab Tar-
quinio fugientem consecuti erant, interficitur. creditur, quia non abhorret a cetero scele-
re, admonitu Tulliae id factum. carpento certe, id quod satis constat, in forum inuecta,
nec reuerita coetum uirorum, euocauit uirum e curia, Regemq. prima appellauit, a quo fa-
cessere iussa ex tanto tumultu, cum se domum reciperet, peruenissetque ad summum Cy-
prium uicum, ubi Dianium nuper fuit; flectente carpentum dextra in Virbium cliuum, ut
in collem Esquiliarũ eueheretur, restitit pauidus, atque inhibuit frenos is, qui iumẽta age- G
bat, iacentemq. dominae Seruium trucidatum ostendit. Foedum, inhumanumq. inde tra-
ditur scelus: monumentoq. locus est: Sceleratum uicum uocant: quo amens, agitantibus
furijs sororis ac uiri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur; partemq. sanguinis
ac caedis paternae cruento uehiculo, cõtaminata ipsa respersaque tulisse ad penates suos,
uiriq sui; quibus iratis, malo regni principio similes propediem exitus sequerẽtur. Ser. Tul
lius regnauit annos quattuor & quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedẽti re
gi difficilis aemulatio esset. ceterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo simul iu
sta ac legitima regna occiderunt. id ipsum tam mite, ac tam moderatum imperium, tamẽ,
quia unius esset, deponere eum in animo habuisse, quidã auctores sunt, ni scelus intestinũ
liberandae patriae consilia agitanti interuenisset. Inde L. Tarquinius regnare occepit; cui
Superbo cognomen facta indiderunt; quia socerum gener sepultura prohibuit, Romulum H
quoque insepultum perisse dictitans: primoresq. patrum, quos Seruij rebus fauisse crede-
bat, interfecit. conscius deinde, male quaerendi regni ab se ipso aduersus se exemplum ca
pi posse, armatis corpus circumsaepsit, neq. enim ad ius regni quidquam praeter uim ha-
bebat; ut qui neque populi iussu, neque auctoribus patribus regnaret. Eo accedebat, ut in
caritate ciuium nihil spei reponenti, metu regnum tutandum esset. quem ut pluribus incu
teret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat; perque eam caus-
sam occidere, in exilium agere, bonis multare poterat non suspectos modo, aut inuisos,
sed unde nihil aliud, quam praedam, sperare posset. ita patrum praecipue numero imminu
to, statuit nullos in patres legere; quo contemptior paucitate ipsa ordo esset, minusque
per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de
omnibus senatum consulendi, soluit: domesticis consiliis rempublicam administrauit: bel I
lum, pacem, foedera, societates per se ipse cum quibus uoluit, iniussu populi ac senatus,
fecit, diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat; ut peregrinis quoque o-
pibus tutior inter ciues esset. neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed affinitates
quoque iungebat. Octauio Mamilio Tusculano: is longe princeps Latini nominis erat,
si famae credimus, ab Vlysse deaque Circe oriundus: ei Mamilio filiam nuptum dat: per-
que eas nuptias multos sibi cognatos amicosque eius conciliat. Iam magna Tarquinii
auctoritas inter Latinorum proceres erat, cum in diem certam, ut ad lucum Ferentinae cõ
ueniant, indicit: esse quae agere de rebus communibus uelit. Conueniunt frequentes pri
ma luce. ipse Tarquinius diem quidem seruauit, sed paullo ante, quam sol occideret, uenit.
multa ibi toto die in concilio uariis iactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Ari-
cia ferociter in absentem Tarquinium erat inuectus. Haud mirum esse, Superbo ei inditũ K
Romae cognomen: (iam enim ita clam quidem mussitantes, uulgo tamen eũ appellabant)
an quidquam superbius esse, quam ludificari sic omne nomen Latinum? principibus lõge
ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse: tentari profecto patientiã;
ut, si iugum acceperint, obnoxios premat: cui enim non apparere, affectare eum imperium
in Latinos? quod si sui bene crediderint ciues, aut si creditum illud, & non raptum parrici-
dio sit; credere & Latinos: quamquã ne sic quidem alienigenae deberent: sin suos eius pae-
niteat, quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant; quid spei me
lioris Latinis portendi? si se audiant, domum suam quemque inde abituros; neque magis
obseruaturos diem concilii, quam ipse, qui indixerit, obseruet. Haec, atque alia eodẽ perti
nẽtia seditiosus facinorosusq. homo, hisq. artibus opes domi nactus, cũ maxime dissereret;

interuenit

A interuenit Tarquinius. is finis orationi fuit. auersi omnes ad Tarquinium salutandum. Qui
silentio facto, monitus a proximis, ut purgaret se, quod id temporis uenisset; disceptatorem
ait se sumptum inter patrem & filium; cura reconciliandi eos in gratiam, moratum esse; &
quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum quae constituisset. Ne id quidem
Turnum tulisse tacitum ferunt: dixisse enim, nullam breuiorem esse cognitionem, quã in
ter patrem & filium, paucisq. transigi uerbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium
esse. Haec Aricinus in regẽ Romanum increpans ex concilio abijt. Quam rem Tarquinius
aliquanto, quam uidebatur, aegrius ferens, confestim Turno necem machinatur: ut eundẽ
terrorem, quo ciuium animos domi oppresserat, Latinis inijceret: & quia pro imperio pa
lam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit. per aduersae factionis
quosdam Aricinos seruum Turni auro corrupit, ut in diuersorium eius uim magnã gladio-
B rum inferri clam sineret. ea cum una nocte perfecta essent, Tarquinius paullo ante lucem
accitis ad se principibus Latinorum, quasi re noua perturbatus, moram suam hesternam,
uelut deorum quadam prouidentia illatam, ait saluti sibi atque illis fuisse: ab Turno, dici, si
bi & primoribus populorum parari necem; ut Latinorum solus imperium teneat: aggressu
rum fuisse hesterno die in concilio: dilatam rem esse, quod auctor concilij abfuerit, quem
maxime peteret: inde illam absentis insectationem esse natam, quod morando spes desti-
tuerit: non dubitare, si uera deferantur, quin prima luce, ubi uentum in consilium sit, in-
structus cum coniuratorum manu, armatusque uenturus sit: dici, gladiorum ingentem nu
merum esse ad eum conuectum: id uanum nec ne sit, extemplo sciri posse: rogare eos, ut
inde secum ad Turnum ueniant. Suspectam fecit rem & ingenium Turni ferox, & oratio
hesterna, & mora Tarquinij, quod uidebatur ob eam differri caedes potuisse. eunt inclina
C tis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladijs deprehensis, cetera uana existimatu-
ri. ubi est eo uentum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes: comprehẽsisq.
seruis, qui caritate domini uim parabant, cũ gladij abditi ex omnibus locis diuerticuli pro
traherentur; enimuero manifesta res uisa, iniectaeque Turno catenae; & cõfestim Latino-
rum cõcilium magno cum tumultu aduocatur. ibi tam atrox inuidia orta est, gladijs in me-
dio positis; ut, indicta caussa, nouo genere leti, deiectus ad caput aquae Ferentinae, crate
superne iniecta, saxisq congestis, mergeretur. Reuocatis deinde ad concilium Latinis Tar
quinius, collaudatisque, qui Turnum, nouantem res, pro manifesto parricidio merita poe
na affecissent, ita uerba fecit: Posse quidem se uetusto iure agere; quod, cum omnes Lati-
ni ab Alba oriundi sint, in eo foedere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colo
nis suis in Romanum cesserit imperium: ceterum se utilitatis id magis omnium caussa cen
D sere, ut renouetur id foedus; secundaque potius fortuna populi Romani, ut participes La
tini fruantur, quam urbium excidia, uastationesq agrorum, quas Anco prius, patre dein-
de suo regnante perpessi sint, semper aut exspectent, aut patiantur. Haud difficulter persua
sum Latinis: quamquam in eo foedere superior Romana res erat. ceterum & capita nomi
nis Latini stare ac sentire cum rege uidebant: & Turnus, sui cuique periculi, si aduersatus
esset, recens erat documentum. ita renouatum foedus: indictumq. iunioribus Latinorum,
ut ex foedere die certa ad lucum Ferentinae armati frequẽtes adessent. Qui ubi ad edictũ
Romani regis ex omnibus populis conuenere; ne ducem suum, neue secretum imperium
propriaue signa haberẽt, miscuit manipulos ex Latinis, Romanisq. ut ex binis singulos fa-
ceret, binosq. ex singulis. ita geminatis manipulis, centuriones imposuit. Nec, ut iniustus
in pace rex, ita dux belli prauus fuit. quin ea arte aequasset superiores reges, ni degenera
E tum in alijs, huic quoque decori offecisset. Is primus Volscis bellum in ducentos amplius
post suam aetatem annos mouit; Suessamq. Pometiam ex his ui cepit. ubi cum, diuendita
praeda, XL. talenta argenti auriq. recepisset; concepit animo eam amplitudinem Iouis tẽ-
pli, quae digna deum hominumq. rege, quae Romano imperio, quae ipsius etiam loci ma
iestate esset. captiuam pecuniam in aedificationem eius templi seposuit. Excepit deinde
eum lentius spe bellum: quo Gabios, propinquam urbem, nequidquam ui adortus, cũ obsi
dendi quoque urbem spes pulso a moenibus adempta esset; postremo, minime arte Roma
na, fraude ac dolo aggressus est. nam cum, uelut posito bello, fundamentis tẽpli iaciendis,
alijsq. urbanis operibus intentum se esse simularet; Sextus filius eius, qui minimus ex tri-
bus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se saeuitiam intolerabilem conquerẽs.
Iam ab alienis in suos uertisse superbiam: & liberorum quoque eũ frequentiae taedere: ut,

quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat; ne quam stirpem, ne quem here- E
dem regni relinquat: se quidem inter tela & gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tu-
tum, nisi apud hostes L. Tarquinij credidisse: nam, ne errarent, imminere his bellum, quod
positum simuletur; & per occasionem eum incautos inuasurum: quod si apud eos supplici
bus locus non sit, pererraturum se omne Latium; pulsumque se inde, Volscos, & Aequos,
& Hernicos petiturum; donec ad eos perueniat, qui a patrum crudelibus, atque impijs sup
plicijs tegere liberos sciant: forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum, armaque se aduer-
sus superbissimum regem ac ferocissimum populum inuenturum. Cum, si nihil mouerétur,
infensus ira porro inde abiturus uideretur; benigne ab Gabinis excipitur. uetant mirari, si,
qualis in ciues, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset: in se ipsum postremo sae
uiturũ, si alia desint: sibi uero gratum aduentum eius esse; futurumque credere breui, ut, il
lo adiuuante, ab portis Gabinis sub Romana moenia bellum transferatur. inde in concilia G
publica adhiberi: ubi cum de alijs rebus assentire se ueteribus Gabinis diceret, quibus hae
notiores essent, ipse identidem belli auctor esse: in eo sibi praecipuam prudentiã assume-
re, quod utriusque populi uires nosset, sciretque inuisam profecto superbiam regiam ciui
bus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita cum sensim ad rebellãdum primores
Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis iuuenum praedatum, atque in expeditiones
iret; & dictis factisq. omnibus ad fallendum instructis uana accresceret fides; dux ad ul-
timum belli legitur. ibi cum, inscia multitudine quid ageretur, proelia parua inter Romam
Gabiosque fierent, quibus plerunque Gabina res superior esset; tum certatim summi infi-
miq Gabinorum Sex. Tarquinium dono deum sibi missum ducẽ credere: apud milites ue-
ro obeundo pericula ac labores, pariter quaedam munifice largiendo, tãta caritate esse, ut
non pater Tarquinius potentior Romae, quam filius Gabijs esset. itaque postquã satis ui- H
rium collectum ad omnes conatus uidebatur; tum è suis unum sciscitatum Romam ad pa
trem mittit, quidnam se facere uellet: quãdoquidem, ut omnia unus ipse Gabijs posset, ei
dij dedissent. Huic nuncio (quia credo dubiae fidei uidebatur) nihil uoce responsum est;
rex, uelut deliberabundus, in hortum aedium transit, sequente nuncio filij ibi inambulans
tacitus summa papauerum capita dicitur baculo decussisse. interrogando, exspectandoq.
responsum nuncius fessus, ut re imperfecta redit Gabios; quae dixerit ipse, quaeq. uiderit,
fert: seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullã cum uocẽ emisisse. Sexto ubi, quid
uellet parens, quidue praeciperet tacitis ambagibus, patuit; primores ciuitatis, criminan-
do alios apud populum, alios sua ipsos inuidia opportunos interemit. multi palam, qui-
dam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. patuit quibusdam
uolentibus fuga; aut in exsilium acti sunt; absentiumque bona iuxta, atque interemptorũ I
diuisa fuere. Largitionis inde, praedaeque, & priuati dulcedine commodi, sensus malo-
rum publicorum adimi; donec orba consilio auxilioque Gabina res regi Romano sine ul-
la dimicatione in manum traditur. Gabijs receptis, Tarquinius pacem cum Aequorum gẽ
te fecit; foedus cum Tuscis renouauit. inde ad negotia urbana animum conuertit. quorum
erat primum, ut Iouis templum in monte Tarpeio, monumentum regni sui nominisq. re-
linqueret. Tarquinios reges ambos, patrem uouisse, filium perfecisse. & ut libera a cete-
ris religionibus area esset tota Iouis, templique eius, quod inaedificaretur; exaugurare fa-
na sacellaq. statuit: quae aliquot ibi a Tatio rege primũ in ipso discrimine aduersus Romu
lum pugnae uota, consecrata, inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi hu-
ius operis, mouisse numen ad indicandam tanti imperij molem traditur deos. nam cũ o-
mnium sacellorũ exaugurationes admitterent aues; in Termini fano non addixere. idque K
omen auguriumq. ita acceptum est; non motam Termini sedem; unumque eum deorum
non euocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. hoc perpetuitatis
auspicio accepto, secutum aliud magnitudinem imperij portendens prodigium est. caput
humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. quae uisa spe-
cies haud per ambages arcem eam imperij, caputque rerum fore portendebat. idque ita
cecinere uates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem cõsultandam ex Etruria acciue
rant. augebatur ad impensas regis animus. itaque Pometinae manubiae, quae perducẽdo
ad culmen operi destinatae erant, uix in fundamenta suppeditauere. eo magis Fabio, prae-
terquam quod antiquior est, crediderim, XL. ea sola talenta fuisse; quam Pisoni, qui XL
millia pondo argenti seposita in eam rem scribit; quia summa pecuniae neq. ex unius tum

A urbis praeda speranda; & nullius ne horum quidem magnificentiae operũ fundamẽtã nõ exsuperatura. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecunia solum ad id publica est usus, sed operis etiã ex plebe. qui cum haud paruus & ipsi militiae adderetur labor, minus tamẽ plebs grauabatur, se templa deum exaedificare manibus suis; quae posthac & ad alia ut specie minora, sic laboris aliquãto maioris transducebatũ opera, foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam. quibus duobus operibus uix noua haec magnificẽtia quidquã adaequare potuit. his laboribus exercita plebe, quia & urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, & colonis mittendis occupari latius imperij fines uolebat; Signiam Circeiosq. colonos misit, praesidia urbi futura terra marique. haec agenti, portentum terribile uisum, anguis ex columna lignea elapsus, cum terrorem fugamque in regiam fecisset;

B ipsius regis non tam subito pauore perculit pectus, quam anxijs impleuit curis. itaque cum ad publica prodigia Etrusci tantum uates adhiberentur, hoc uelut domestico exterritus uisu, Delphos ad maxime inclytum in terris oraculum mittere statuit. neque responsa sortium ulli alij committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria, in Graeciã misit. Titus & Aruns profecti. comes his additus L. Iunius Brutus, Tarquinia sorore regis natus, iuuenis lõge alius ingenio, quam cuius simulationem induerat. is, cum primores ciuitatis, in quibus fratrem suum ab auunculo interfectum audisset, neq; in animo suo quidquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit; contemptuq. tutus esse, ubi in iure parũ praesidij esset. ergo ex industria factus ad imitationẽ stultitiae, cũ se suaq; praedae esse regi sineret, Bruti quoq. haud abnuit cognomẽ, ut sub eius obtentu cognominis, liberator ille populi Romani animus latens aperiretur tẽ-

C pore suo. is tum ab Tarquinijs ductus Delphos, ludibrium uerius quam comes, aureum baculum inclusum corneo cauato ad id baculo tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenij sui. quo postquam uentum est; perfectis patris mandatis, cupido incessit animos iuuenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset uenturum. ex infimo specu uocem redditam ferunt: Imperium summum Romae habebit, qui uestrum primus o iuuenes osculũ matri tulerit. Tarquinij, ut Sextus, qui Romae relictus fuerat, ignarus responsi, expersq. imperij esset, rem summa ope taceri iubent. ipsi inter se, uter prior cum Romam redisset, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus alio ratus spectare Pythicam uocem, uelut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet quod ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi aduersus Rutulos bellum summa ui parabatur. Ardeam Rutuli habebant, gens ut in ea regione, atque in ea aeta-

D te, diuitijs praepollẽs. eaq. ipsa caussa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operũ, tum praeda delenire popularium animos studebat, praeter aliam superbiam regno infestos etiam, quod se in fabrorũ ministerio, ac seruili tãdiu habitos opere ab rege indignabantur. tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset. ubi id parum processit, obsidione munitionibusq. coepti premi hostes. in ijs statiuis, ut fit longo magis quam acri bello, satis liberi commeatus erant; primoribus tamen magis, quam militibus. regij quidem iuuenes interdum otium cõuiuijs comessationibusq. inter se terebant. Forte, potantibus his apud Sex. Tarquinium, ubi & Collatinus cenabat Tarquinius, Egerij filius, incidit de uxoribus mentio. suam quisque laudare miris modis. inde certamine accenso, Collatinus negat uerbis opus esse: paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris praestet Lucretia sua. quin, si uigor iuuẽtae inest, cõscendimus equos,

E inuisimusq. praesentes nostrarum ingenia? id cuiq; spectatissimum sit, quod nec opinato uiri aduentu occurrerit oculis. incaluerant uino. age sane omnes citatis equis aduolant Romam. quo cum primis se intendentibus tenebris peruenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regis nurus, quas in cõuiuio luxuq. cum aequalibus uiderant tẽpus terẽtes, sed nocte sera deditam lanae inter lucubrãtes ancillas in medio aedium sedentem inueniunt. muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adueniens uir Tarquinijq. excepti benigne. uictor maritus comiter inuitat regios iuuenes. ibi Sex. Tarquinium mala libido Lucretiae per uim stuprandae capit. cum forma, tũ spectata castitas incitat. & tum quidem ab nocturno iuuenili ludo in castra redeunt. paucis interiectis diebus, Sex. Tarquinius, inscio Collatino cum comite uno Collatiam uenit. ubi exceptus benigne ab ignaris consilii, cum post cenam in hospitale cubiculum deductus esset; amore ardẽs,

post-

postquam satis omnia tuta circa, sopitiq. omnes uidebantur, stricto gladio ad dormiẽtem Lucretiam uenit; sinistraq manu mulieris pectore oppresso, Tace Lucretia, inquit; Sex. Tarquinius sum: ferrum in manu est: moriere, si emiseris uocẽ. Cum pauida ex somno mu lier nullam opem, prope mortem imminentem uideret; tum Tarquinius fateri amorẽ, orare, miscere precibus minas, uersare in omnes partes muliebrem animum. ubi obstinatam uidebat, & ne mortis quidem metu inclinari; addit ad metum dedecus: cum mortua iugu latum seruũ nudum positurum ait, ut in sordido adulterio necata dicatur quo terrore cum uicisset obstinatam pudicitiam uelut uictrix libido; profectusq. inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri esset: Lucretia maesta tanto malo, nuncium Romam eundem ad patrem, Ardeamq ad uirum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis ueniant: ita facto maturatoq. opus esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volusi filio, Collatinus cum L. Iunio Bruto uenit: cum quo forte Romam rediens, ab nuncio uxoris erat conuentus. Lucretiam sedentem maestam in cubiculo inueniunt. aduentu suorum la crymae obortae: quaerentiq. uiro, Satin saluae; Minime, inquit: quid enim salui est mulie ri amissa pudicitia? uestigia uiri alieni Collatine in lecto sunt tuo: ceterum corpus est tantum uiolatum, animus insons: mors testis erit. sed date dextras fidemq. haud impune adultero fore. Sex est Tarquinius, qui hostis pro hospite, priore nocte ui armatus, mihi sibique, si uos uiri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium. Dant ordine omnes fidem: consolantur aegram animi, auertendo noxam ab coacta in auctorem delicti: mẽtem peccare, non corpus; &, unde consilium abfuerit, culpam abesse. Vos, inquit, uideritis quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absoluo, supplicio non libero. nec ulla deinde impudica Lucretiae exemplo uiuet. Cultrum, quem sub ueste abditum habebat, eum in corde defigit; prolapsaque in uulnus moribunda cecidit. Conclamant uir paterque: Brutus, illis luctu occupatis, cultrum, ex uulnere Lucretiae extractum, manantem cruore prae se tenens, Per hunc, inquit, castissimum ante regiam iniuriam sanguinem iuro, uosq dij testes facio, me L. Tarquinium Superbum cum scelerata coniuge & omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacumque dehinc ui possum, exacturum; nec illos, nec aliũ quemquã regnare Romae passurum. Cultrũ deinde Collatino tradit, inde Lucretio, ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde nouum in Bruti pectore ingenium. ut praeceptum erat, iurant: totique ab luctu uersi in iram, Brutum, iam inde ad expugnandum regnum uocãtem, sequuntur ducem. elatum domo Lucretiae corpus in forum deferunt, concientq. miraculo, ut fit, rei nouae, atque indignitate homines pro se quisque scelus regium ac uim querũtur. mouet tum patris maestitia, tum Brutus castigator lacrymarũ atque inertium querellarum, auctorque, quod uiros, quod Romanos deceret, arma capiendi aduersus hostilia ausos. ferocissimus quisque iuuenum cum armis uoluntarius adest: sequitur & cetera iuuentus. inde pari praesidio relicto Collatiae ad portas, custodibusq. datis, ne quis eum motum regibus nunciaret; ceteri armati duce Bruto Romam profecti. ubi eo uentum est, quacumque incedit armata multitudo pauorem ac tumultum facit. rursus, ubi anteire primores ciuitatis uident; quidquid sit, haud temere esse rentur. nec minorem motum animorum Romae tam atrox res facit, quam Collatiae fecerat. ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. quo simul uẽtum est, praeco ad tribunũ celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum aduocauit. ibi oratio habita nequaquam eius pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de ui ac libidine Sex. Tarquinij, de stupro infando Lucretiae, & miserabili caede, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ caussa mortis indignior ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis, miseriaeq & labores plebis, in fossas cloacasq. exhauriẽdas demersae. Romanos homines, uictores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. indigna Ser. Tullij regis memorata caedes, & inuecta corpori patris nefando uehiculo filia, inuocatique ultores parentum dij. His atrocioribusque, credo, alijs, quae praesens rerum indignitas haudquaquã relatu scriptoribus facilia subijcit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesq. esse iuberet L. Tarquinium cum coniuge ac liberis. ipse iunioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitãdum inde aduersus regem exercitum Ardeam in castra est profectus. imperium in urbe Lucretio, praefecto urbis iam ante ab rege instituto, reliquit. inter hũc tumultum Tullia domo profugit, exsecrantibus, quacumque incedebat, inuocantibusque parentum furias uiris mulieribusque. Harum rerum nuncijs in castra perlatis, cum re noua trepi

dus

A dus rex pergeret Romam ad comprimẽdos motus; flexit uiam Brutus, (senserat enim aduentum) ne obuius fieret: eodemque fere tempore diuersis itineribus Brutus Ardeã, Tarquinius Romam uenerunt. Tarquinio clausae portae, exsiliumque indictum: liberatorẽ urbis laeta castra accepere: exactiq. inde liberi regis, duo patrẽ secuti sunt; qui exsulatũ Caere in Etruscos ierunt. Sex. Tarquinius Gabios tamquam in suum regnum profectus, ab ultoribus ueterum simultatum, quas sibi ipse caedibus rapinisq. conciuerat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnauit annos V. & XX. Regnatum Romae ab urbe condita ad liberatam annos CCXLIV. Duo consules inde comitijs centuriatis a praefecto urbis ex commentarijs Ser. Tullij creati sunt, L. Iunius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus. An. 245.

EPITOME. LIBRI. II

B

Brutus iureiurando populum adstrinxit, neminem regnare Romae passurum. Tarquinium Collatinum, collegam suum, propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, coegit consulatu se abdicare, & ciuitate cedere. bona regum diripi iussit. agrum Marti consecrauit, qui Campus Martius nominatus est. adolescentes nobiles, in quibus suos quoq. & sororis filios, quia coniurauerant de recipiendis regibus, securi percussit. seruo indici, cui Vindici nomen fuit, libertatem C *dedit: ex cuius nomine Vindicta est appellata. Cum aduersus reges, qui contractis Veientium & Tarquiniensium copijs bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte filio Superbi cõmortuus est, eumq. matronae annum luxerunt. P. Valerius consul legem de prouocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsena rex Clusinorum, bello pro Tarquinijs suscepto, cum ad Ianiculum uenisset, ne Tiberim transiret, uirtute Coclitis Horatij prohibitus est. qui, dum alij pontem Sublicium rescindunt,* D *solus Etruscos sustinuit: & ponte rupto armatus se in flumen misit, & ad suos tranauit. Alterum accessit uirtutis exemplum a Mucio. qui cum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, occiso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus impositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est: dixitque tales trecentos esse coniuratos in mortem ipsius regis. quorum admiratione coactus Porsena pacis condiciones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus. ex quibus uirgo una Cloelia deceptis custodibus per Tiberim ad suos trãsnauit: et* E *cum reddita esset Porsenae, honorifice remissa, equestri statua donata est. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adiecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent uiginti una. Aduersus Tarquinium Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnauit apud lacũ Regillum. Plebs, cum propter nexos ob aes alienum Sacrum in montẽ secessisset, consilio Menenij Agrippae a seditione reuocata est. Idem Agrippa cum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Opidum Volscorum Corioli captum est uirtute & opera C. Marcij, qui ob hoc Coriolanus uocatus est. T. Latinius, uir de plebe, cum in uisu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, & neglexisset, amisso filio, debilis factus, posteaquam delatus ad senatum lectica, eadem illa indicauerat, usu pedum recepto domum reuersus est. Cum C. Marcius Coriolanus, qui in exsiliũ erat pulsus, dux Volscorum factus exercitum hostium urbi Romae admouisset; & missi ad eum primum legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent, ne bellum patriae inferret: Veturia mater, & Volumnia uxor impetrauerunt ab eo ut recederet. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est, necatusque. Oppia uirgo Vestalis ob incestum uiua defossa est. Cum uicini hostes Veientes incommodi magis, quam graues essent, familia Fabiorum id bellum gerendum deposcit; misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus caesi sunt, uno impubere domi relicto. Appius Claudius consul, cum aduersus Volscos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quemque militem fuste percussit. Res praeterea aduersum Volscos, & Aequos, & Veientes, & seditiones inter patres plebemq. continet.*

LIBER. II

Liberi iam hinc populi Romani res pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum potentiora, quam hominum, peragam. quae libertas ut laetior esset, proximi regis superbia fecerat. nam priores ita regnarunt, ut haud immerito omnes deinceps conditores partium certe urbis, quas nouas ipsi sedes ab se auctae multitudini addiderunt, numerentur. neque ambigitur quin Brutus idem, qui tãtum gloriae, Superbo exacto rege, meruit,

meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturae cupidine priorum regũ F
alicui regnum extorsisset. quid enim futurum fuit, si illa pastorum conuenarumque plebs,
transfuga ex suis populis, sub tutela inuiolati templi, aut libertatem, aut certe impunitatẽ
adepta, soluta regio metu, agitari coepta esset tribunicijs procellis? & in aliena urbe cũ pa
tribus serere certamina, prius quam pignora coniugum ac liberorum, caritasque ipsius so
li, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? dissipatae res, nondum adul
tae, discordia forent: quas fouit tranquilla moderatio imperij, eoque nutriendo perduxit,
ut bonam frugem libertatis maturis iam uiribus ferre possent. libertatis autem originẽ in
de magis, quia annuum imperium consulare factum est, quam quod deminutum quidquã
sit ex regia potestate, numeres. omnia iura, omnia insignia primi consules tenuere. id mo-
do cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror uideretur. Brutus prior, cóce-
dente collega, fasces habuit: qui non acrior uindex libertatis fuerat, quam deinde custos G
fuit. Omnium primum auidum nouae libertatis populũ, ne postmodũ flecti precibus aut
donis regijs posset, iureiurando adegit, neminẽ Romae passuros regnare. deinde, quo plus
uirium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, caedibus regis deminutum patrũ nume
rum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecẽtorum summam expleuit. traditumque
inde fertur ut in senatum uocarentur, qui patres, quique conscripti essent. conscriptos ui
delicet in nouum senatum appellabant lectos. mirum quantum profuit ad concordiam
ciuitatis, iungendosque patribus plebis animos. Rerum deinde diuinarum habita cura:
&, quia quaedam publica sacra per ipsos reges factitata erant, necubi regum desideriũ es-
set, regem sacrificulum creant. id sacerdotium pontifici subiecere; ne additus nomini ho-
nos, aliquid libertati, cuius tunc prima erat cura, officeret. Ac nescio, an nimis undique
eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint. consulis enim alterius, cum H
nihil aliud offenderit, nomen inuisum ciuitati fuit. Nimium Tarquinios regno assuesse
initium a Prisco factum; regnasse deinde Ser. Tullium: ne interuallo quidem facto, oblitũ
tãquam alieni regni Superbum Tarquinium, uelut hereditatem gentis scelere ac ui repe-
tisse: pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse: nescire Tarquinios priuatos uiue-
re: non placere nomen, periculosum libertati esse. Hic primo sensim tentantium animos
sermo per totam ciuitatem est datus; solicitamq. suspicione plebem Brutus ad concionẽ
uocat. ibi omnium primum iusiurandum populi recitat: Neminem regnare passuros, nec
esse Romae, unde periculum libertati foret: id summa ope tuendum esse; neque ullam rẽ,
quae eo pertineat, contemnendam: inuitum se dicere, hominis caussa; nec dicturum fuis-
se, ni caritas reipublicae uinceret: non credere populum Romanum, solidam libertatem
recuperatam esse: regium genus, regium nomen, non solum in ciuitate, sed etiam in im- I
perio esse: id officere, id obstare libertati. Hunc tu, inquit, tua uoluntate L. Tarquini
remoue metum: meminimus, fatemur: eiecisti reges: absolue beneficium tuum; aufer
hinc regium nomen. res tuas tibi non solum reddent ciues tui auctore me; sed, si quid de-
est, munifice augebunt. amicus abi; exonera ciuitatem uano forsitan metu. ita persuasum
est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum. Consuli primo tam nouae rei ac
subitae admiratio incluserat uocem. dicere deinde incipientem primores ciuitatis circum
sistunt, eadem multis precibus orant. & ceteri quidem mouebant minus. postquam Sp.
Lucretius, maior aetate ac dignitate, socer praeterea ipsius, agere uarie, rogando alternis
suadendoque coepit, ut uinci se consensu ciuitatis pateretur: timens consul, ne postmo-
dum priuato sibi eadem illa, cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia,
acciderent, abdicauit se consulatu; rebusque suis omnibus Lauinium translatis, ciuitate K
cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniae gentis exsules
essent: collegam sibi comitijs centuriatis creauit P. Valerium; quo adiutore reges eiece-
rat. Cum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquinijs imminere; id quidem spe
omnium serius fuit. ceterum, id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope
libertas amissa est. Erant in Romana iuuentute adolescentes aliquot, nec ij tenui loco or-
ti, quorum in regno libido solutior fuerat; aequales sodalesq. adolescentium Tarquinio-
rum, assueti more regio uiuere. eam tum aequato iure omnium licentiam quaerentes, li-
bertatem aliorum in suam uertisse seruitutem, inter se conquerebantur: Regem homi-
nem esse, a quo impetres ubi ius, ubi iniuria opus sit: esse gratiae locum, esse beneficio: &
irasci, & ignoscere posse: inter amicum, atque inimicum discrimen nosse; leges, rem sur-
dam,

A dam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi, quam potenti; nihil laxamenti nec ueniae habere, si modum excesseris: periculosum esse, in tot humanis erroribus, sola innocentia uiuere. Ita, iam sua sponte aegris animis, legati ab regibus superueniunt, sine mentione reditus, bona tantum repetentes. eorum uerba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit; ne non reddita, belli caussa; reddita, belli materia & adiumentum essent. Interim legati cum alijs alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni cōsilia struere: &, tamquam ad id, quod agi uidebatur, ambientes, nobilium adolescentium animos pertentant. a quibus placide oratio accepta est. his literas ab Tarquinijs reddunt; & de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur. Vitellijs Aquillijsque fratribus primo commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat. iamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus, Tiberiusque: eos quoque in societatū consilij auunculi assumunt. praeterea & nobiles aliquot adolescentes conscij assumpti; quorum uetustate memoria abijt. Interim, cum in senatu uicisset sententia, quae censebat reddenda bona; eamq. ipsam caussam morae in urbe haberent legati, quod spatium ad uehicula comparanda a consulibus sumpsissent, quibus regū asportarent res: omne id tempus cum coniuratis consultando absumunt; euincuntque instando, ut litterae sibi ad Tarquinios darentur: nam aliter qui crediturus eos, nō uana ab legatis super rebus tantis afferri? datae litterae, ut pignus fidei essent, manifestū facinus fecerunt. nam cum, pridie quam legati ad Tarquinios proficiscerentur, & cenatum forte apud Vitellios esset; coniuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de nouo, ut fit, cōsilio egissent: sermonem eorum ex seruis unus excepit; qui iam antea id senserat agi: sed eam occasionē, ut litterae legatis darētur, quae deprehensae rē coarguere possent, exspectabat. postquam datas sensit, rem ad consules detulit. consules ad deprehendendos legatos, coniuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressere: litterarū in primis habita cura, ne interciderent. proditoribus exemplo in uincla coniectis, de legatis paullulum addubitatum est: &, quamquam uisi sunt commisisse ut hostium loco essent, ius tamen gentium ualuit. de bonis regijs, quae reddenda ante censuerant, res integra refertur ad patres. illi uicti ira, uetuere reddi, uetuere in publicum redigi. diripienda plebi sunt data; ut contacta regia praeda, spem in perpetuum cum his pacis amitteret. ager Taquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse, matura messi. quem campi fructum, quia religiosum erat cōsumere; desectam cum stramento segetem magna uis hominū simul immissa, corbibus fudere in Tiberim tenui fluentem aqua, ut medijs caloribus solet, ita in uadis haesitātis frumenti aceruos sedisse illitos limo: insulam inde paullatim, & alijs, quae fert temere flumen, eodem inuectis, factam. postea credo additas moles, manuque adiutum, ut tam eminens area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumptumque supplicium, conspectius eo, quod poenae capiendae ministerium patri de liberis consulatus imposuit; & qui spectator erat amouendus, eū ipsum fortuna exactorem supplicij dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi iuuenes: sed a ceteris, uelut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se auerterant oculos: miserebatq. non poenae magis homines, quam sceleris, quo poenam meriti essent: Illos eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, cōsulatum ortum ex domo Iunia, patres, plebem, quidquid deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut superbo quondam regi, tum infesto exsuli proderent. cōsules in sedem processere suam: missique lictores ad sumendum supplicium, nudatos uirgis caedunt, securique feriunt: cū inter omne tempus pater, uultusque & os eius spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicae poenae ministerium. Secundum poenam nocentium, ut in utramque partē arcendis sceleribus exemplum nobile esset, praemiū indici, pecunia ex aerario, libertas & ciuitas data. ille primum dicitur uindicta liberatus. quidam uindictae quoque nomen tractū ab illo putant; Vindici ipsi nomen fuisse. post illum obseruatum, ut, qui ita liberati essent, in ciuitatem accepti uiderentur. His, sicut acta erant, nunciatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantae ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iraq. postquam dolo uiā obsaeptam uidit, bellum aperte moliēdum ratus, circumire supplex Etruriae urbes; orare maxime Veientes Tarquiniensesque, ne se, ortum eiusdem sanguinis, extorrem, egentem, ex tanto modo regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent: alior pere

gre

Vitellij et Aquillij

Campus Martius

insula in Tiberi

Consul capiendae poenae ... de filijs

Vindicta, praemium

Tarquinius

gre in regnum Romam accitos; se regem, augentem bello Romanum imperium, a pro- F
ximis scelerata coniuratione pulsum: eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno ui-
sus sit, partes regni rapuisse; bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris
esset: patriam se regnumque suum repetere, & persequi ingratos ciues uelle: ferrent o-
pem, adiuuarent: suas quoque ueteres iniurias ultum irent: toties caesas legiones, agrum
ademptum. Haec mouerunt Veientes: ac pro se quisque, Romano saltem duce ignomi-
nias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen
ac cognatio mouet. pulchrum uidebatur, suos Romae regnare. ita duo duarum ciuitatum
exercitus ad repetendum regnum, belloque persequendos Romanos secuti Tarquinium.
Postquam in agrum Romanum uentum est, obuiam hosti consules eunt. Valerius qua-
drato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. eodem
modo primus eques hostium agminis fuit: praeerat Aruns Tarquinius, filius regis: rex ip- G
se cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus, procul consulem esse, deinde iam
propius, ac certius facie quoque Brutum cognouit; inflammatus ira, Ille est uir, inquit, qui
nos extorres expulit patria: ipse en ille nostris decoratus insignibus, magnifice incedit:
dij regum ultores adeste. Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem
dirigit. Sensit in se iri Brutus. decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus. auide
itaque se certamini offert. adeoq. infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem uul-
neraret, sui protegendi corporis memor, ut contrario ictu per parmam uterque transfi-
xus, duabus haerentes hastis, moribundi ex equis lapsi sint. simul & cetera equestris pu-
gna coepit. neque ita multo post & pedites superueniunt. ibi uaria uictoria, & uelut aequo
Marte pugnatum est. dextra utrimque cornua uicere, laeua superata. Veientes uinci ab Ro
mano milite assueti, fusi fugatiq. sunt. Tarquiniensis, nouus hostis, non stetit solum, sed H
etiam ab sua parte Romanum pepulit. Ita, cum pugnatum esset, tantus terror Tarqui-
nium, atque Etruscos incessit, ut, omissa irrita re, nocte ambo exercitus, Veiens Tarqui-
niensisq. suas quisque abirent domos. adijciunt miracula huic pugnae, silentio proximae
noctis ex silua Arsia ingentem editam uocem: Siluani uocem eam creditam: haec dicta,
uno plus Etruscorum cecidisse in acie, uincere bello Romanum. ita certe inde abiere Ro-
mani, ut uictores, Etrusci pro uictis. nam postquam illuxit, nec quisquam hostium in
conspectu erat; P. Valerius consul spolia legit, triumphansq. inde Romam rediit. collegae
funus, quanto tum potuit apparatu, fecit. sed multo maius morti decus publica fuit maesti
tia, eo ante omnia insignis, quia matronae annum, ut parentem, eum luxerunt, quod tam
acer ultor uiolatae pudicitiae fuisset. Consuli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles
uulgi animi, ex fauore non inuidia modo, sed suspicio etiam cum atroci crimine orta. re- I
gnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegam subrogauerat in locũ Bruti; & aedi
ficabat in summa Velia: ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Haec di-
cta uulgo, creditaq cum indignitate angerent consulis animum; uocato ad concilium po-
pulo, summissis fascibus in cõcionem adscendit. gratum id multitudini spectaculum fuit:
Summissa sibi esse imperij insignia; confessionemq factam, populi, quam consulis, maiesta
tem uimq maiorem esse. ibi audire iussi, consul laudare fortunam collegae, quod, liberata
patria, in summo honore, pro republica dimicans, matura gloria, necdum se uertente in in
uidiam, morte occubuisset: se superstitem gloriae suae, ad crimen, atque inuidiam superes
se; ex liberatore patriae ad Aquillios Vitelliosq. recidisse. Numquam ne ergo, inquit, ulla
adeo a uobis spectata uirtus erit, ut suspicione uiolari nequeat? ego me illum acerrimum
regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? ego, si in ipsa arce Ca K
pitolioq. habitarem, metui me crederem posse a ciuibus meis? tam leui momento mea
apud uos fama pendet? adeo ne est fundata leuiter fides, ut, ubi sim, quam qui sim, magis
referat? non obstabunt P. Valerii aedes libertati uestrae Quirites: tuta erit uobis Velia. de-
feram non in planum modo aedes, sed colli etiam subijciam: ut uos supra suspectum me ci
uem habitetis. in Velia aedificent, quibus melius, quam P. Valerio, creditur libertas. De-
lata confestim materia omnis infra Veliam, &, ubi nunc Vicus Publicius est, domus in infi
mo cliuo aedificata. Latae deinde leges, non solum quae regni suspicione consulem absol
uerent, sed quae adeo in contrarium uerterent, ut popularem etiam facerent. inde cogno
men factum Poplicolae est. ante omnes, de prouocatione aduersus magistratus ad popu-
lum, sacrandoq. cum bonis capite eius, qui regni occupandi cõsilia inisset. gratae in uulgus
leges

A leges fuere. quas cum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset; tum deinde comitia collegae subrogando habuit. creatus Sp. Lucretius consul: qui magno natu, non sufficientibus iam uiribus ad consularia munia obeunda, intra paucos dies moritur. suffectus in Lucretij locum M. Horatius Puluillus. apud quosdam ueteres auctores non inuenio Lucretium consulem. Bruto statim Horatium suggerunt. credo, quia nulla gesta res insignem fecerit cōsulatum, memoria intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Iouis aedes. Valerius Horatiusq. consules sortiti uter dedicaret. Horatio sorte euenit. Poplicola ad Veientium bellum profectus. aegrius, quam dignum erat, tulere Valerij necessarij, dedicationē tā inclyti templi Horatio dari. id omnibus modis impedire conati. postquā alia frustra tentata erant, postem iam tenenti consuli foedum inter precationem deum nuncium incutiunt; mortuum eius filium esse, funestaq. familia dedicare eum templum non posse. non

B crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. nihil aliud ad eum nuncium a proposito auersus, quam ut cadauer efferri iuberet, tenens postem, precationem peragit, & dedicat templum. Haec post exactos reges, domi militiaeq. gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius consules facti. Iam An. 246.
Tarquinij ad Lartem Porsenam, Clusinum regem, perfugerant. ibi miscēdo consilium precesq., nunc orabant, ne se oriundos ex Etruscis eiusdem sanguinis nominisq., egentes exsulare pateretur: nunc monebant etiā, ne orientem morem pellendi reges inultum sineret. satis libertatem ipsam habere dulcedinis; nisi quanta ui ciuitates eam expetant, tanta regna reges defendant, aequari summa infimis; nihil excelsum, nihil, quod supra cetera emineat, in ciuitatibus fore: adesse finem regnis rei inter deos hominesq pulcherrimae. Porsena, tum regem esse Romae, tum Etruscae gentis regem, amplum Tuscis ratus, Romam in

C festo exercitu uenit. nō umquam alias ante tantus terror senatum inuasit: adeo ualida res tum Clusina erat, magnumq. Porsenae nomen. nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi ciues; ne Romana plebs metu perculsa, receptis in urbem regibus, uel cum seruitute pacem acciperet. multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. annonae in primis habita cura; & ad frumentum comparandum missi, alij in Volscos, alij Cumas. salis quoque uendendi arbitrium, quia impenso pretio uenibat, in publicum omni sumptu, ademptum priuatis; portorijs quoque & tributo plebe liberata, ut diuites conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis stipendij pendere, si liberos educarent. Itaque haec indulgentia patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem ciuitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis, quam infimi horrerent; nec quisquā unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando uniuersus se-

D natus fuit. Cum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam saepiūt praesidijs. alia muris, alia Tiberi obiecto uidebātur tuta. pons Sublicius iter paene hostibus dedit; ni unus uir fuisset, Horatius Cocles, (id munimentū illo die fortuna urbis Romanae habuit) qui positus forte in statione pontis, cum captum repētino impetu Ianiculum, atque inde citatos decurrere hostes uidisset, trepidamq. turbam suorum arma ordinesq. relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansq. deum & hominum fidem, testabatur nequidquam deserto praesidio eos fugere, si transitum pontem a tergo reliquissent: iam plus hostium in Palatio Capitolioq., quam in Ianiculo fore; itaque monere, praecipere, ut pōtem ferro, igni, & quacumque ui possent, interrumpant: se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum. Vadit inde in primum aditum pontis; insignisq. inter conspecta cedentiū pugnae terga, obuersis cominus ad ineundum proeliū

E armis, ipso miraculo audaciae obstupefacit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium, ac T. Herminium, ambos claros genere factisq.. cum his primam periculi procellam, &, quod tumultuosissimum pugnae erat, parūper sustinuit: deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, reuocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coegit. circūferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos prouocare, nunc increpare omnes: seruitia regum superborum, suae libertatis immemores, alienā oppugnatum uenire. cunctati aliquandiu sunt, dum alius alium, ut proelium incipiant, circūspectant. pudor deinde commouit aciem; &, clamore sublato, undique in unum hostem tela conijciunt. quae cū in obiecto cuncta scuto haesissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu; iam impetu detrudere conabātur uirum, cum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pauore subito

impetum

impetum sustinuit. Tum Cocles, Tiberine pater, inquit, te sancte precor, haec arma, & hūc militem propitio flumine accipias. Inde sic armatus in Tiberim desiluit; multisq. superincidentibus telis, incolumis ad suos transnauit, rē ausus plus famae habituram ad posteros, quam fidei. grata erga tantam uirtutem ciuitas fuit. statua in Comitio posita: agri quantum uno die circumarauit, datum. priuata quoque inter publicos honores studia eminebant. nam in magna inopia pro domesticis copijs unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse uictu suo, contulit. Porsena, primo conatu repulsus, consilijs ab oppugnanda urbe ad obsidendam uersis, praesidio in Ianiculo locato, ipse in plano ripisq. Tiberis castra posuit, nauibus undique accitis, & ad custodiam positis, ne quid Romam frumenti subuehi sineret; & ut praedatum milites trans flumē per occasiones alijs, atque alijs locis transijcerēt breuiq. adeo infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquā extra portas propellere auderet. G hoc tantum licentiae Etruscis non metu magis, quam consilio concessum namq. Valerius consul intentus in occasionem multos simul & effusos improuiso adoriundi, in paruis rebus negligens ultor, grauem se ad maiora uindicem seruabat. itaque, ut eliceret praedatores, edicit suis, postero die frequētes porta Esquilina, quae auersissima ab hoste erat, expellerent pecus; scituros id hostes ratus, quod in obsidione & fame seruitia infida transfugerunt. et sciere perfugae indicio: multoq. plures, ut in spem uniuersae praedae, flumē transijciunt. P. Valerius inde T Herminium cum modicis copijs ad secundum lapidem Gabina uia occultum considere iubet: Sp. Lartium cum expedita iuuentute ad portam Collinam stare, donec hostis praetereat: deinde se obijcere, ne sit ad flumen reditus. consul alter T. Lucretius porta Naeuia cum aliquot manipulis militū egressus: ipse Valerius Coelio monte cohortes delectas educit. hique primi apparuere hosti. Herminius ubi tumultum sensit, concurrit ex insidijs; uersisque in Valerium Etruscis, terga caedit. dextra laeuaque, H hinc a porta Collina, illinc ab Naeuia redditus clamor. ita caesi in medio praedatores, neque ad pugnam uiribus pares, & ad fugam saeptis omnibus uijs. finisque ille tam effuse euagandi Etruscis fuit. obsidio erat nihilo minus, & frumenti cum summa caritate inopia: sedendoq. expugnaturum se urbem, spem Porsena habebat; cum C. Mucius, adolescens nobilis, cui indignum uidebatur, populum Romanum seruientem, cum sub regibus esset, nullo bello, nec ab hostibus ullis obsessum esse, liberum eundem populum ab ijsdem Etruscis obsideri, quorum saepe exercitus fuderit: itaque magno audaciq. aliquo facinore eam indignitatem uindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit: dein metuens, ne, si consulum iniussu, & ignaris omnibus iret, forte deprehensus a custodibus Romanis retraheretur, ut transfuga, fortuna tum urbis crimen affirmante, senatum adijt. Transire Tiberim, inquit, patres, & intrare, si possim, castra I hostium uolo, non praedo, nec populationum inuicem ultor. maius, si dij iuuant, in animo est facinus. Approbant patres. abdito intra uestem ferro, proficiscitur. ubi eo uenit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. ibi cum stipendium forte militibus daretur; & scriba cum rege sedens pari fere ornatu multa ageret; eumq. milites uulgo adirent; timens sciscitari, uter Porsena esset; ne, ignorando regem, semet ipse aperiret quis esset; quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. uadentem inde qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat uiam, cum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regij satellites retraxissent ante tribunal regis; destitutus, tum quoque inter tantas fortunae minas metuendus magis, quam metuens; Romanus sum, inquit, ciuis: C. Mucium uocant. hostis hostem occidere uolui. nec ad mortem minus animi K est, quam ad caedē fuit. & facere & pati fortia, Romanū est. nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. proinde in hoc discrimen, si iuuat, accingere; ut in singulas horas capite dimices tuo; ferrum hostemq. in uestibulo habeas regiae. hoc tibi iuuentus Romana indicimus bellum. nullam aciem, nullum proelium timueris. uni tibi, & cum singulis res erit Cum rex simul ira infensus, periculoq. conterritus, circumdari ignes minitabundus iuberet, nisi expromeret propere quas insidiarum sibi minas per ambages iaceret; En tibi, inquit, ut sentias quam uile corpus sit iis, qui magnā gloriam petunt. dextramq accenso ad sacrificium foculo inijcit quam cum uelut alienato ab sensu torreret animo; prope attonitus miraculo rex, cū ab sede sua prosiluisset, amoueriq ab altaribus iuuenē iussisset, Tu uero abi, inquit, in te magis, quam in me, hostilia ausus. iube-

rem

A rem te macte uirtute esse, si pro mea patria ista uirtus staret. nunc iure belli liberum te, intactum inuiolatumq. hinc dimitto. Tum Mucius, quasi remunerans meritum, Quandoquidem, inquit, est apud te uirtuti honos; ut beneficio tuleris a me, quod minis nequisti; trecenti coniurauimus principes iuuentutis Romanae, ut in te hac uia grassaremur. mea prima sors fuit. ceteri, ut cuique ceciderit primo, quo te opportunum fortuna dederit, suo quisque tẽpore aderunt. Mucium dimissum, cui postea Scaeuulae, a clade dextrae manus, cognomen inditum, legati a Porsena Romam secuti sunt. adeo mouerat eum & primi periculi casus, quo nihil se, praeter errorem insidiatoris, texisset; & subeunda dimicatio toties, quot coniurati superessent; ut pacis condiciones ultro ferret Romanis. iactatum in condicionibus nequidquam de Tarquinijs in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiuerat Tarquinijs, quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. de agro Veientibus
B restituendo impetratum: expressaq. necessitas obsides dãdi Romanis, si Ianiculo praesidium deduci uellent. His condicionibus composita pace, exercitum ab Ianiculo deduxit Porsena, & agro Romano excessit. Patres C. Mucio uirtutis caussa trãs Tiberim agrum dono dedere: quae postea sunt Mucia prata appellata. ergo, ita honorata uirtute, feminae quoque ad publica decora excitatae. Cloelia uirgo, una ex obsidibus, cum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis uirginũ inter tela hostium Tiberim transnauit, sospitesq. omnes Romam ad propinquos restituit. quod ubi regi nunciatum est, primo incensus ira, oratores Romam misit ad Cloeliam obsidẽ deposcendam, alias haud magni facere; deinde in admirationem uersus, supra Coclites Muciosq. dicere id facinus esse; & prae se ferre, quemadmodum, si nõ dedatur obses, pro rupto se foedus habiturum, sic deditam, intactam inuiolatamq. ad suos remissurum. utrimque cõ
C stitit fides: & Romani pignus pacis ex foedere restituerunt: & apud regem Etruscũ non tuta solum, sed honorata etiam uirtus fuit: laudatamq. uirginem parte obsidum se donare dixit: ipsa, quos uellet, legeret. productis omnibus, legisse impuberes dicitur: quod & uirginitati decorum, & consensu obsidum ipsorum probabile erat eam aetatẽ potissimum liberari ab hoste, quae maxime opportuna iniuriae esset. Pace redintegrata, Romani nouam in femina uirtutem nouo genere honoris, statua equestri, donauere. in summa Sacra uia fuit posita uirgo insidens equo. Huic tam pacatae profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrẽs mos, traditus ab antiquis, usque ad nostrã aetatem inter cetera sollemnia manet, bonis uẽdendis bona Porsenae regis uendendi. cuius originẽ moris necesse est aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace; aut mitiore creuisse principio, quam hic praeseferat titulus, bona hostiliter uendendi. proximum uero est ex ijs, quae traduntur; Porsenam discedẽ
D tem ab Ianiculo, castra opulenta, conuecto ex propinquis ac fertilibus Etruriae aruis commeatu, Romanis dono dedisse, inopi tũ urbe ab longinqua obsidione; ea deinde, ne, populo immisso, diriperẽtur hostiliter, uenisse, bonaq. Porsenae appellata, gratiam muneris magis significante titulo, quam auctionem fortunae regiae, quae ne in potestate quidẽ populi Romani esset. Omisso Romano bello, Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus uideretur, cum parte copiarum filium Arũtem Ariciam oppugnatũ mittit. primo Aricinos res nec opinata perculerat: accersita deinde auxilia & a Latinis populis, & a Cumis, tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. proelio inito, adeo concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanae cohortes, arte aduersus uim usae, declinauere paullulum; effuseq. praelatos hostes cõuersis signis ab tergo adortae sunt. ita in medio prope iam uictores caesi Etrusci; pars perexigua, duce amisso, quia nullũ pro-
E pius perfugium erat, Romam inermes, & fortuna & specie supplicum, delati sunt. ibi benigne excepti, diuisique in hospitia. curatis uulneribus alij profecti domos, nuncij hospitalium beneficiorum: multos Romae hospitum urbisque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus; quem deinde Tuscum uicum appellarunt. P. Lucretius inde & P. Valerius Poplicola tertium consules facti. Eo anno postremum legati a Porsena de reducendo in regnum Tarquinio uenerunt. quibus cum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos; missi confestim honoratissimus quisque ex patribus: non quin breuiter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potius delectos patrum ad eum missos, quam legatis eius Romae daretur responsum: sed ut in perpetuum mentio eius rei finiretur; neu in tantis mutuis beneficijs inuicem animi solicitarentur: cum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani esset; & Romani, nisi in perniciem suam faciles esse An. 247.

uellent, negarent, cui nihil negatum uellent. Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse: ita induxisse in animum, hostibus potius, quam regibus, portas patefacere: eam esse uoluntatem omnium, ut, qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit: proinde, si saluam esse uellet Romam; ut patiatur liberam esse, orare. Rex uerecundia uictus, Quando id certum, atque obstinatum est, inquit; neque ego obtundam, saepius eadem nequidquam agendo; nec Tarquinios spe auxilij, quod nullum in me est, frustrabor. alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exsilio quaerant locum; ne quid meam uobiscum pacem distineat. Dictis facta amiciora adiecit: obsidum quod reliquum erat, reddidit: agrum Veientem, foedere ad Ianiculum icto ademptum, restituit. Tarquinius, spe omni reditus incisa, exsulatum ad generum Mamilium Octauium Tusculum abijt. Romanis pax fida ita

*ANNO 248. cum Porsena fuit. * Consules deinde M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis. consules triumpharunt. maiore inde mole Sabini bellum parabant. aduer-

AN. 249. sus eos, & ne quid simul ab Tusculo, unde etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat, repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum consules facti. Sedi-

AN. 250. tio inter belli pacisq. auctores orta in Sabinis, aliquantum inde uirium transtulit ad Romanos. namque Actius Clausus, cui postea Ap. Claudio fuit Romae nomen, cum pacis ipse auctor a turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo magna clientium comitatus manu Romam trãsfugit. his ciuitas data, agerq. trans Anienem. uetus Claudia tribus, additis postea nouis tribulibus, qui ex eo uenerant agro, appellata. Appius inter patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem peruenit. Cõsules infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, cum ita uastatione, deinde proelio afflixissent opes ho-

AN. 251. stium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius, omnium cõsensu princeps belli pacisq. artibus, anno post, Agrippa Menenio, P. Postumio consulibus moritur, gloria ingenti, copijs familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumptus deesset. de publico est elatus. luxere matronae ut Brutum. Eodẽ anno duae coloniae Latinae, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum: fusoq. ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Aurũcum bellum Pometiam compulsum est. nec magis post proelium, quam in proelio, caedibus tẽperatum est. et caesi aliquanto plures erant, quam capti; & captos passim trucidauerũt. ne ab obsidibus quidem, qui CCC accepti numero erant, ira belli abstinuit. Et hoc anno Ro-

AN. 252. mae triumphatum. Secuti consules Opiter Virginius, & Sp. Cassius, Pometiam primo ui, deinde uineis alijsq. operibus oppugnauerunt. in quos Aurunci magis iam inexpiabili odio, quam spe aliqua aut occasione coorti, cum plures igni quã ferro armati excurrissent, caede incendioq. cuncta complent: uineis incensis, multis hostium uulneratis & occisis, cõsulum quoque alterum, (sed uerum nomen auctores non adijciunt) graui uulnere ex equo deiectum, prope interfecerunt. Romam inde, male gesta re, reditum. inter multos saucios consul, spe incerta uitae, relictus, interiecto deinde haud magno spatio, quod uulneribus curandis, supplendoq. exercitui satis esset; tum ira maiore belli, tum uiribus etiã auctis Pometiae arma illata: & cũ, uineis refectis, aliaq. mole belli, iam in eo res esset, ut in muros euaderet miles; deditio est facta. ceterum, nihilo minus foede dedita urbe, quam si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi: sub corona uenierunt coloni alij: oppidum dirutum: ager uenijt. consules magis ob iras grauiter ultas, quam ob magnitudinem

ANNO 253. perfecti belli, triumpharunt. Insequens annus Postumum Cominium & T. Lartium consules habuit. Eo anno Romae, cum per ludos ab Sabinorum iuuentute per lasciuiam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope proelium fuit: paruaque ex re ad rebellionem spectare res uidebatur. supra belli Latini metum id quoque accesserat, quod, triginta iam coniurasse populos, concitante Octauio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum exspectatione rerum solicita ciuitate, dictatoris primum creandi mentio orta. sed nec, quo anno, nec, quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent, (id quoque enim traditur) parum creditum sit; nec, quis primum dictator creatus sit, satis constat. apud ueterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos inuenio. consulares legere. ita lex iubebat de dictatore creando lata. eo magis adducor ut credam, Lartium, qui consularis erat, potius quam M. Valerium, Marci filium, Volusi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem, & magistrum consulibus appositum. qui si maxime ex ea familia legi dictatorem uellent, patrem

multo

A multo potius M. Valerium, spectatae uirtutis, & consularē uirum, legissent. Creato dictato re primū Romae, postquam praeferri secures uiderunt; magnus plebē metus incessit, ut intentiores essent ad dicto parendum. neque enim, ut in consulibus, qui pari potestate essēt, alterius auxilium, neque prouocatio erat, neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romae dictator, eo magis, quod propter se creatum crediderant, metum incussit. itaque legatos de pace mittunt. quibus orantibus dictatorem, senatumq., ut ueniam erroris hominibus adolescentibus darent; responsum, ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent. actum tamen est de pace: impetrataq. foret, si, quod impensae factum in bellum erat, praestare Sabini tum (id enim postulatū erat) in animum induxissent. bellum indictum, datae indutiae quietū annum tenuere. Consules Ser. Sulpicius, M. Tullius. nihil dignum memoria actum. T. Aebutius deinde, & C. Vetusius. His consulibus Fidenae obsessae, Crustomeria capta, Praeneste ab Latinis ad Romanos desciuit. nec ultra bellum Latinum, gliscens iam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius dictator, T. Aebutius magister equitum, magnis copijs peditum equitumq. profecti, ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerūt: et, quia Tarquinios esse in exercitu Latinorum, auditum est, sustineri ira non potuit, quin extēplo confligerent. ergo etiam proelium aliquanto, quam cetera grauius, atque atrocius fuit. nō enim duces ad regendam modo consilio rem affuere, sed suimet ipsis corporibus dimicantes miscuere certamina; nec quisquam procerum ferme hac aut illa ex acie sine uulnere, praeter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, prima in acie suos adhortātem instruentemq., Tarquinius Superbus, quamquam iam aetate & uiribus erat grauior, equum infestus admisit. ictusq. ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. et ad alterum cornu Aebutius magister equitum in Octauium Mamilium impetum dederat. nec fefellit ueniens Tusculanum ducem: contra quem & ille concitat equum. tantaq. uis infestis uenientium hastis fuit, ut brachium Aebutio transiectū sit, Mamilio pectus percussum. hunc quidem in secundam aciem Latini recepere: Aebutius, cum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux, nihil deterritus uulnere, proelium ciet: & quia suos perculsos uidebat, accersit cohortē exsulum Romanorū, cui L. Tarquinij filius praeerat. ea quo maiore pugnabat ira ob erepta bona, patriamq. ademptam, pugnam parumper restituit. referentibus iam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius Poplicolae frater, conspicatus ferocem iuuenem Tarquinium ostentantem se in prima exsulum acie, domestica etiam gloria accensus, ut, cuius familiae decus eiecti reges erant, eiusdem interfecti forēt; subdit calcaria equo, & Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium temere inuectum in exsulum aciem, ex transuerso quidam adortus transfigit: nec quidquam equitis uulnere equo retardato, moribūdus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluit. Dictator Postumius postquam cecidisse talem uirum, exsules ferociter citato agmine inuehi, suos perculsos cedere animaduertit; cohorti suae, quā delecta manu praesidij caussa circa se habebat, dat signum, ut, quē suorum fugiētem uiderint, pro hoste habeant. ita metu ancipiti uersi a fuga Romani in hostem, & restituta acies. cohors dictatoris tum primum proelium inijt. integris corporibus animisq. fessos adorti exsules caedunt. ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus ubi cohortem exsulum a dictatore Romano prope circumuentā uidit, ex subsidiarijs manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. hos agmine uenientes T. Herminius legatus cōspicatus, interq. eos insignem ueste armisq. Mamilium noscitans, tāto ui maiore, quam paullo ante magister equitum, cum hostiū duce proelium inijt, ut & uno ictu transfixus per latus occiderit Mamilium; & ipse, inter spoliandum corpus hostis ueruto percussus, cum uictor in castra esset relatus, inter primam curationem exspirauerit. Tum ad equites dictator aduolat, obtestans, ut, fesso iam pedite, descendant ex equis, & pugnam capessant. dicto paruere: desiliunt ex equis, prouolant in primum, & pro antesignanis parmas obijciunt. recipit extemplo animum pedestris acies, postquam iuuentutis proceres aequato genere pugnae, secum partem periculi sustinentes uidit. tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinauit acies. equitibus admoti equi, ut persequi hostem possent. secuta & pedestris acies. ibi nihil nec diuinae, nec humanae opis dictator praetermittens, aedē Castori uouisse fertur; ac pronunciasse militi praemia, qui primus, qui secūdus castra hostium intrasset. tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Ro

B An. 254. An. 255. C D E

mani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatū est. dictator & magister equi F
tum triumphantes in urbem rediere. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. con-
An. 256. sules Q. Cloelius, & T. Lartius. inde A. Sempronius, & M. Minucius. his consulibus aedes
Anno Saturno dedicata, Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius & T. Virginius
257. consules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum apud quosdam inuenio;
An. 258. A. Postumium, quia collega dubiae fidei fuerit, se consulatu abdicasse, dictatorem inde fa-
ctum. tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut nec,
An. 259. qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta uetustate non
rerum modo, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde & P. Seruilius con-
sules facti. insignis hic annus est nuncio Tarquinij mortis. mortuus est Cumis; quo se,
post fractas opes Latinorum, ad Aristodemum tyrannum contulerat. eo nuncio erecti
patres, erecta plebs. sed patribus nimis luxuriosa ea fuit laetitia: plebi, cui ad eam diē sum G
ma ope inseruitum erat, iniuriae a primoribus fieri coeptae. Eodem anno Signia colonia,
quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum iterum deducta est; Romae
tribus una & uiginti factae: aedes Mercurij dedicata est idibus Maijs. Cum Volscorum gē
te Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. nam & Volsci cōparauerant auxilia, quae
mitterent Latinis, ni maturatū ab dictatore Romano esset: & maturauit Romanus, ne proe
lio uno cum Latino Volscoq. contenderet. hac ira consuls in Volscum agrum legiones
duxere. Volscos, consilij poenam non metuentes, nec opinata res perculit. armorum im-
memores, obsides dant trecentos principum a Cora atque Pometia liberos. ita sine certa-
mine inde abductae legiones. Nec ita multo post Volscis, leuatis metu, suum redijt inge-
nium. rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumptis. lega-
tos quoque ad solicitandum Latium passim dimittunt. sed recens ad Regillum lacum acce H
pta clades Latinos, ira odioq. eius, quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem uiolā
dis abstinuit. comprehensos Volscos Romam duxere. ibi traditi consulibus; indicatumq.
est, Volscos Hernicosq. parare bellum Romanis. relata re ad senatum, adeo fuit gra-
tum patribus, ut & captiuorum sex millia Latinis remitterent, & de foedere, quod prope
in perpetuum negatum fuerat, rem ad nouos magistratus reijcerent. enimuero tum Latini
gaudere facto; pacis auctores in ingenti gloria esse. coronam auream Ioui donum in Capi
tolium mittunt. cum legatis, donoque, qui captiuorum remissi ad suos fuerāt, magna cir-
cumfusa multitudo uenit. pergunt domos eorum, apud quem quisque seruierant: gratias
agunt liberaliter habiti, cultiq. in calamitate sua. inde hospitia iungūt. numquam alias an
te publice priuatimq. Latinum nomen Romano imperio coniunctius fuit. Sed & bellum
Volscum imminebat; & ciuitas secum ipsa discors, intestino inter patres plebemq. flagra- I
bat odio, maxime propter nexos ob aes alienum. Fremebant, se foris pro libertate & impe
rio dimicantes, domi a ciuibus captos & oppressos esse; tutioremq. in bello, quam in pace,
inter hostes, quam inter ciues, libertatem plebis esse: inuidiamq. eam sua sponte gliscentē,
insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium maiorum suorum in
signibus se in forum proiecit. obsita erat squalore uestis, foedior corporis habitus, pallore
ac macie perempti. ad hoc, promissa barba & capilli efferauerant speciem oris. noscitaba-
tur tamen in tanta deformitate; & ordines duxisse aiebant; aliaq. militiae decora, uulgo mi
serantes eum, iactabant. ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum cicatrices aduer-
so pectore ostentabat. Sciscitantibus unde ille habitus? unde deformitas? cum circumfusa
turba esset prope in concionis modum: Sabino bello ait se militantem, quia propter popu-
lationes agri non fructu modo caruerit, sed uilla incensa fuerit, direpta omnia, pecora ab- K
acta, tributum iniquo suo tēpore imperatum, aes alienum fecisse: id cumulatum usuris; pri
mo se agro paterno auitoq. exsuisse, deinde fortunis alijs, postremo uelut tabē peruenisse
ad corpus: ductum se ab creditore non in seruitium, sed in ergastulum & carnificinam esse:
inde ostentare tergum, foedum recētibus uestigijs uerberū. Ad haec uisa auditaq. clamor
ingens oritur. non iam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem peruadit. nexi
uincti, solutique, se undique in publicum proripiunt: implorant Quiritium fidem. nullo lo-
co deest seditionis uoluntarius comes. multis passim agminibus per omnes uias cum cla-
more in forum curritur. magno cum periculo suo, qui forte patrum in foro erant, in eam
turbam inciderunt: nec temperatum manibus foret, ni propere consules P. Seruilius
& Ap. Claudius ad comprimendam seditionem interuenissent. at in eos multitudo uersa,
ostentare

A ostentare uincula sua, deformitatemque aliam: haec se meritos dicere, exprobrantes suam
quisque, alius alibi, militiam: postulare minaciter magis, quam suppliciter, ut senatum uo
carent: curiamq. ipsi futuri arbitri, moderatoresq. publici consilij, circumsistere. pauci ad-
modum patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curia
modo, sed etiam foro arcebat: nec agi quidquam per infrequentiam poterat senatus. tum
uero eludi, atque extrahi se multitudo putare: & patrum qui abessent, non casu, nō metu,
sed impediendae rei caussa abesse; & consules ipsos tergiuersari: nec dubie ludibrio esse mi
serias suas. Iam prope erat, ut ne consulum quidem maiestas coerceret iras hominum; cū
incerti morando, an ueniendo plus periculi contraherent, tandem in senatum ueniunt. fre
quentiq. tandem curia, non modo inter patres, sed ne inter consules quidem ipsos satis cō
ueniebat. Appius, uehementis ingenij uir, imperio consulari rem agendam censebat: uno
B aut altero arrepto, quieturos alios. Seruilius, lenibus remedijs aptior, concitatos animos
flecti, quam frangi, putabat cum tutius, tum facilius esse. Inter haec maior alius terror. La
tini equites cum tumultuoso aduolant nuncio, Volscos infesto exercitu ad urbem oppu-
gnandam uenire. quae audita (adeo duas ex una ciuitate discordia fecerat) longe aliter pa
tres, ac plebem, affecere. exsultare gaudio plebes, ultores superbiae patrum adesse dicere
deos: alius alium confirmare, ne nomina darent: cum omnibus potius, quam solos peritu-
ros: patres militarēt, patres arma caperent; ut penes eosdē pericula belli, penes quos prae-
mia, essent. At uero curia maesta, ac trepida ancipiti metu, & ab ciue, & ab hoste Seruilium
consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumuentam terroribus ex
pediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. ibi curae esse patri-
bus ostendit, ut consulatur plebi: ceterum deliberationi de maxima quidem illa, sed tamē
C parte ciuitatis, metum pro uniuersa republica interuenisse: nec posse, cum hostes prope ad
portas essent, bello praeuertisse quidquam: nec, si sit laxamenti aliquid, plebi honestum
esse, nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse; neque patribus satis decorū,
per metum potius, quam postmodum uolūtate, afflictis ciuium suorum fortunis consuluis
se. Concioni deinde edicto addidit fidem: quo edixit, ne quis ciuem Romanum uinctum
aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret: ne quis
militis, donec in castris esset, bona possideret, aut uenderet; liberos nepotesue eius mora-
retur. Hoc proposito edicto, & qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina: & undique
ex tota urbe proripientium se ex priuato, cum retinendi ius creditori non esset, concur-
sus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. magna ea manus fuit: neque aliorum magis
in Volsco bello uirtus, atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit. paruo
D dirimēte interuallo castra ponit. proxima inde nocte Volsci, discordia Romana freti, si qua
nocturna transitio proditioue fieri possit, tentant castra. sensere uigiles: excitatus exerci-
tus: signo dato, concursum est ad arma. ita frustra id inceptum Volscis fuit, reliquum no-
ctis utrimque quieti datum. postero die prima luce Volsci, fossis repletis, uallum inua-
dunt. iamque ab omni parte munimenta uellebantur, cum consul, quamquam cuncti un-
dique, & nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum caus-
sa parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpen-
dum signo, militem auidum certaminis emittit. primo statim incursu pulsi hostes. fugien-
tibus, quoad insequi pedes potuit, terga caesa: eques usq. ad castra pauidos egit. mox ipsa
castra, legionibus circumdatis, cum Volscos inde etiam pauor expulisset, capta, direptaq.
postero die ad Suessam Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra pau-
E cos dies opidum capitur: captum praedae datum. inde paullum recreatus egens miles. Cō
sul cum maxima gloria sua uictorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam,
Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt.
his ex senatusconsulto data pax, ager ademptus. Confestim & Sabini Romanos ter-
ritauere. tumultus enim fuit uerius, quam bellum. nocte in urbe nunciatum est, exer-
citum Sabinum praedabundum ad Anienem amnem peruenisse: ibi passim diripi, atque
incendi uillas. missus extemplo eo cum omnibus copijs equitum A. Postumius, qui dicta-
tor bello Latino fuerat, secutus consul Seruilius cum delecta peditum manu. plerosque pa
lantes eques circumuenit. nec aduenienti peditum agmini restitit Sabina legio. fessi tū iti-
nere, tū populatione nocturna, magna pars in uillis repleti cibo uinoque, uix fugae quod
satis esset uirium habuere. Nocte una audito, perfectoque bello Sabino, postero die in ma

gna iam spe undique partae pacis legati Aurunci senatū adeūt, ni decedatur Volsco agro, F
bellum indicentes. cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cuius fama haud procul iam ab Aricia uisi, tanto tumultu conciuit Romanos, ut nec consuli ordine patres, nec pacatum responsum arma inferentibus, arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur: nec procul inde cū Auruncis signa collata: proelioq. uno debellatū est. Fusis Auruncis, uictor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa cōsulis, fidēq. senatus exspectabat: cum Appius, & insita superbia animo, & ut collegae uanā faceret fidē, quam asperrime poterat, ius de creditis pecunijs dicere. deinceps & qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, & nectebantur alij. quod ubi cui militi inciderat, collegā appellabat; concursus ad Seruilium fiebat: illius promissa iactabant; illi exprobrabant sua quisque belli merita, cicatricesq. acceptas: postulabant, ut aut referret ad senatum, aut ut auxilio esset consul ciuibus suis, imperator militibus. Mouebant consulem haec; sed tergiuersari res cogebat. adeo in alteram caussam non collega solum praeceps erat, sed omnis factio G
nobilium. ita medium se gerendo, nec plebis uitauit odium, nec apud patres gratiam inijt. patres mollem consulem & ambitiosum rati, plebs fallacem. breuiq. apparuit aequasse eū Appij odium. Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurij aedem. senatus a se rem ad populum reiecit. utri eorum dedicatio iussu populi data esset, eū praeesse annonae; mercatorum collegium instituere, sollemnia pro pontifice iussit suscipere. populus dedicationem aedis dat M. Laetorio primipili centurioni: quod facile appareret nō tam ad honorem eius, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quam ad cōsulum ignominiam. Saeuire inde utique consul alter, patresque. sed plebi creuerant animi; & longe alia, quam primo instituerant, uia grassabantur. desperato enim consulum senatusque auxilio, cum in ius duci debitorem uidissent, undique conuolabant: neque decretum exaudiri consulis prae strepitu & clamore poterat: neque, cum decreuisset, quisquam obtēperabat. ui agebatur; metusque omnis, & periculum libertatis, cum in conspectu consulis singuli a pluribus H
uiolarentur, in creditores a debitoribus uerterat. Super haec timor incessit Sabini belli: delectuq. decreto, nemo nomē dedit, furente Appio, & insectante ambitionem collegae, qui populari silentio rempublicam proderet, & ad id, quod de credita pecunia ius nō dixisset, adijceret, ut ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet: non esse tamen desertam omnino rempublicā, neque proiectum consulare imperium: se unum & suae & patrum maiestatis uindicem fore. Cum circumstaret quotidiana multitudo licētia accensa, arripi unū insignem ducem seditionum iussit. ille cū a lictoribus iam traheretur, prouocauit. nec cessisset prouocationi consul, quia non dubium erat populi iudicium; nisi aegre uicta pertinacia foret consilio magis & auctoritate principum, quam populi clamore. adeo supererant I
animi ad sustinendam inuidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modo apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione, occultisq. colloquijs. tandem inuisi plebi
AN. 260. consules magistratu abeunt, Seruilius neutris, Appius patribus mire gratus. A. Virginius inde, & T. Vetusius consulatum ineunt. Tum uero plebs, incerta quales habitura consules esset, coetus nocturnos pars in Esquilijs, pars in Auentino facere, ne in foro subitis trepidaret consilijs, & omnia temere ac fortuito ageret. eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad patres referunt: sed delatam consulere ordine non licuit. adeo tumultuose excepta est clamoribus undique, & indignatione patrum, si, quod imperio consulari exsequendum esset, inuidiam eius consules ad senatum reijcerent: profecto, si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romae nisi publicum concilium: nunc in mille curias, concionesque, cum alia in Esquilijs, alia in Auentino fiant concilia, dispersam & dissipatam esse rempublicam: unum Hercule uirum, (id enim plus esse, quam K
consulem) qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos coetus fuisse. Correpti consules, cum, quid ergo se facere uellent, (nihil enim segnius molliusue, quam patribus placeat, acturos) percunctarentur; decernunt, ut delectum quam acerrimum habeant. otio lasciuire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal adscendunt, citant nominatim iuniores. cum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum, negare ultra decipi plebem posse: numquam unum militem habituros, ni praestaretur fides publica: libertatem unicuique prius reddendam esse, quam arma danda; ut pro patria ciuibusque, non pro dominis, pugnent. Consules, quid mandatum esset a senatu, uidebant: sed eorum, qui intra parietes curiae ferociter loquerentur, neminem

adesse

A adesse inuidiae suae participem. & apparebat atrox cum plebe certamen. prius itaque, quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. tum uero ad sellas consulum propere conuolauere minimus quisque natu patrum, abdicare consulatu iubentes, & deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset. Vtraque re satis experta, tum demum consules: Ne praedictum negetis patres conscripti, adest ingens seditio. postulamus, ut ij, qui maxime ignauiam increpant, adsint nobis habentibus delectum: acerrimi cuiusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus. Redeunt in tribunal: citari nominatim unum ex ijs, qui in conspectu erant, dedita opera iubent. cum staret tacitus, & circa eum aliquot hominum, ne forte uiolaretur, constitisset globus; lictorem ad eum consules mittunt. quo repulso, tum uero indignum facinus esse clamitantes, qui patrum consulibus aderant, deuolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. sed ab lictore, nihil aliud,
B quam prehendere, prohibito, cum conuersus in patres impetus esset; consulum intercursu rixa sedata est. in qua tamen sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quam iniuriae fuerat. Senatus tumultuose uocatus, tumultuosius consulitur, quaestionem postulantibus ijs, qui pulsati fuerãt, decernente ferocissimo quoq. non sententiis magis, quam clamore & strepitu. tandem, cum irae resedissent, exprobrantibus consulibus nihilo plus sanitatis in curia, quam in foro esse, ordine consuli coepit. tres fuere sententiae. P. Virginius rem non uulgabat: de iis tantum, qui fidem secuti P. Seruilii consulis, Volsco, Aurunco, Sabinoq. militassent bello agendum censebat. T. Lartius, non id tempus esse, ut merita tantummodo exsoluerẽtur; totam plebem aere alieno demersam esse; nec sisti posse, ni omnibus consulatur: quin si alia aliorum sit condicio, accendi magis discordiam, quam sedari. Ap. Claudius, & natura immitis, & efferatus hinc plebis odio, illinc pa-
C trum laudibus, non miseriis ait, sed licentia tantum concitum turbarum; & lasciuire magis plebem, quam saeuire: id adeo malum ex prouocatione natum: quippe minas esse consulum, non imperium, ubi ad eos, qui una peccauerint, prouocare liceat. agedum, inquit, dictatorem, a quo prouocatio non est, creemus. iam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. pulset tum mihi lictorem, qui sciet ius de tergo uitaque sua penes unum illum esse, cuius maiestatem uiolauit. Multis, ut erat, horrida & atrox uidebatur Appii sententia; rursus Virginii Vetusiique exemplo perniciosa: haud salubrem utique Lartii putabant sententiam, quae totam fidem tolleret. medium maxime, & moderatum utroque consiliũ Virginii habebatur. sed factione, respectuq. rerum priuatarum, quae semper offecere, officientq. publicis consiliis, Appius uicit, ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. quae res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, cũ Volsci, Aequique, & Sabini forte
D una omnes in armis essent: sed curae fuit consulibus, & senioribus patrum, ut imperiũ suo uehemens mansueto permitteretur ingenio. M. Valerium dictatorem, Volusi filium, creant. Plebs etsi aduersus se creatum dictatorem uidebat, tamen, cum prouocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste, nec superbum timebat. edictũ deinde a dictatore propositum confirmauit animos. Seruilii fere consulis edicto conueniens. sed & homini & potestati melius rati credi, omisso certamine nomina dedere. quãtus numquam ante exercitus, legiones decẽ effectae. ternae inde datae cõsulibus: quattuor dictator usus. nec poterat iam bellum differri. Aequi Latinum agrum inuaserant. oratores Latinorum a senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut se ipsos tuendorum finium caussa capere arma sinerent. tutius uisum est, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetusius consul missus est: is finis populationibus fuit. cessere Aequi campis; locoque
E magis quam armis freti, summis se iugis montium tutabantur. Alter consul in Volscos profectus, ne & ipse tereret tempus, uastandis maxime agris hostem ad conferenda propius castra, dimicandumq. acie exciuit. medio inter castra campo ante suum quisque uallum infestis signis constitere. multitudine aliquantum Volsci superabant: itaque effusi, & contemptim pugnam iniere. consul Romanus nec promouit aciem; nec clamorem reddi passus. defixis pilis stare suos iussit; ubi ad manum uenisset hostis, tum coortos tota ui gladiis rem gerere. Volsci, cursu & clamore fessi, cum se uelut stupẽtibus metu intulissent Romanis; postquam impressionẽ sensere ex aduerso factam, & ante oculos micare gladios, haud secus, quam si in insidias incidissent, turbati uertunt terga. & ne ad fugam quidẽ satis uirium fuit; quia cursu in proelium ierant. Romani cõtra, quia principio pugnae quieti steterant, uigentes corporibus facile adepti fessos, & castra impetu ceperũt; &, castris exutum

tum hostem Velitras persecuti uno agmine uictores cum uictis in urbem irrupere. plusq. F
ibi sanguinis promiscua omnium generum caede, quam in ipsa dimicatione, factum. pau-
cis data uenia, qui inermes in deditionem uenerunt. Dum haec in Volscis geruntur, dicta
tor Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit fugatq. exuitq. castris. equitatu im-
misso, mediam turbauerat hostium aciem; qua, dum se cornua latius pandunt, parum apte
introrsum ordinibus aciem firmauerant. turbatos pedes inuasit. eodem impetu castra ca-
pta, debellatumq. est. Post pugnam ad Regillum lacum, non alia illis annis pugna clarior
fuit. dictator triumphans urbem inuehitur. super solitos honores locus in circo ipsi, po-
sterisq. ad spectaculum datus. sella in eo loco curulis posita. Volscis deuictis Veliternus
ager ademptus: Velitras coloni ab urbe missi, & colonia deducta. Cum Aequis post ali-
quanto pugnatum est, inuito quidem cõsule; quia loco iniquo subeundum erat ad hostes.
sed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, prius quam ipsi redirent in urbem, magi G
stratu abiret, irritaque, sicut ante consulis, promissa eius caderent; perpulere, ut forte teme
re in aduersos montes agmen erigeret. id male commissum, ignauia hostium in bonum
uertit. qui, prius quam ad coniectum teli ueniretur, obstupefacti audacia Romanorum, re-
lictis castris, quae munitissimis tenuerant locis, in aduersas ualles desiluere: ubi satis prae
dae, & uictoria incruenta fuit. Ita, trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum
euentu nec patribus, nec plebi cura decesserat. tanta cum gratia, tum arte praeparauerant
feneratores; quae non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. namque
Valerius, post Vetusij consulis reditum, omnium actionum in senatu primam habuit pro
uictore populo, retulitque, quid de nexis fieri placeret. quae cum reiecta relatio esset, Nõ
placeo, inquit, cõcordiae auctor. optabitis medius fidius propediem, ut mei similes Roma-
na plebs patronos habeat. quod ad me attinet, neque frustrabor ultra ciues meos, neque H
ipse frustra dictator ero. discordiae intestinae, bellum externum, fecere, ut hoc magistratu
egeret respublica. pax foris parta est, domi impeditur. priuatus potius, quam dictator, se-
ditioni interero. Ita curia egressus, dictatura se abdicauit. apparuit caussa plebi, suam ui-
cem indignantem magistratu abisse. itaque, uelut persoluta fide, quoniam per eum non
stetisset, quin praestaretur, decedentem domum cum fauore ac laudibus prosecuti sunt.
Timor inde patres incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus coetus occulti coniuratio
nesq. fierent. itaque, quamquam per dictatorem delectus habitus esset; tamen, quoniam
in consulum uerba iurassent, sacramento teneri militem rati, per caussam renouati ab Ae-
quis belli, educi ex urbe legiones iussere. quo facto, maturata est seditio. & primo agi-
tatum dicitur de consulum caede, ut soluerentur sacramento: doctos deinde, nullam sce-
lere religionem exsolui, Sicinio quodam auctore, iniussu consulum, in Sacrum montem I
secessisse. trans Anienem amnem est, tria ab urbe millia passuum. ea frequentior fama
est, quam, cuius Piso auctor est, in Auentinum secessionem factam esse. ibi sine ullo du-
ce, uallo fossaque communitis castris, quieti, rem nullam, nisi necessariam ad uictum,
sumendo, per aliquot dies neque lacessiti, neque lacessentes, sese tenuere. pauor ingens
in urbe: metuque mutuo suspensa erant omnia. timere relicta ab suis plebes uiolentiam
patrum: timere patres residem in urbe plebem, incerti manere eam, an abire mallent.
quandiu autem trãquillã, quae secesserit, multitudinẽ fore? quid futurum deinde, si quod
externum interim bellum exsistat? nullam profecto, nisi in concordia ciuium, spem reli-
quam ducere. eam per aequa, per iniqua reconciliandam ciuitati esse. sic placuit igitur,
oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum uirum, &, quod inde oriun-
dus erat, plebi carum. is intromissus in castra, prisco illo dicendi & horrido modo, nihil K
aliud, quam hoc, narrasse fertur: Tempore quo in homine non, ut nunc, omnia in unum
consentirent, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerit, indignatas
reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio, uentri omnia quaeri; uentrem in me-
dio quietum, nihil aliud quam datis uoluptatibus frui; conspirasse inde, ne manus ad os
cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent: hac ira, dum uentrem fa-
me domare uellent, ipsa una membra, totumque corpus ad extremam tabem uenisse: in-
de apparuisse, uentris quoque haud segne ministerium esse, nec magis ali, quam alere
eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo uiuimus, uigemusque, diuisum pa-
riter in uenas, maturum confecto cibo sanguinem. Comparando hinc, quam intestina
corporis seditio similis esset irae plebis in patres, flexisse mẽtes hominum. agi deinde de

concordia

A concordia coeptum: concessumque in condiciones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilij latio aduersus consules esset; neue cui patrum capere eum magistratum liceret. ita tribuni plebeij creati duo, C. Licinius, & L. Albinius. hi tres collegas sibi creauerunt. in his Sicinium fuisse seditionis auctorem: de duobus, qui fuerint, minus conuenit. sunt, qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis Sp. Cassius, & Postumus Cominius consulatum inierunt. his consulibus cum Latinis populis ictum foedus. ad id feriendum consul alter Romae mansit: alter ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in opidum Longulam persecutus, moenibus potitur. inde Poluscam, item Volscorum, capit. tum magna ui adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores iuuenum C. Marcius, adolescens & consilio & manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. cum subito exercitum Romanum Coriolos obsidentem, atque in opidanos, quos intus clausos habebat, intentum, sine ullo metu extrinsecus imminentis belli, Volscae legiones profectae ab Antio inuasissent; eodemque tempore ex opido erupissent hostes; forte in statione Marcius fuit. is cum delecta militum manu non modo impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrupit; caedeq. in proxima urbis facta, ignem temere arreptum, imminentibus muro aedificijs iniecit. clamor inde opidanorum, mistus muliebri puerilique ploratu, ad terrorem, ut solet, primo ortu, & Romanis auxit animum, & turbauit Volscos; utpote capta urbe, cui ad ferendam opem uenerant. ita fusi Volsci Antiates, Corioli opidum captum. tantumque sua laude obstitit famae consulis Marcius, ut, nisi foedus cum Latinis columna aenea insculptum monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega abfuerat, ictum; Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, uir omni uita pariter patribus ac plebi carus, post secessionem carior plebi factus. huic, interpreti arbitroque concordiae ciuium, legato patrum ad plebem, reductori plebis Romanae in urbem, sumptus funeri defuit. extulit eum plebs sextantibus collatis in capita. Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, cum & foris quieta omnia bello essent, & domi sanata discordia, aliud multo grauius malum ciuitatem inuasit, caritas primum annonae, ex incultis per secessionem plebis agris; fames deinde, qualis clausis solet. uentumque ad interitum seruitiorum utique & plebis esset, ni consules prouidissent dimissis passim ad frumentum coemendum, non in Etruriam modo dextris ab Ostia litoribus, laeuoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quaesitum in Sicilia quoque. adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxilijs. frumentum Cumis cum coemptum esset: naues pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo tyranno, qui heres erat, retentae sunt. in Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit. periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. ex Etruscis frumentum Tiberi uenit. eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam artis commeatibus uexati forent, ni Volscos, iam mouentes arma, pestilentia ingens inuasisset. ea clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colonorũ Romani; & Norbae in montes nouam coloniam, quae arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minucio deinde, & A. Sempronio consulibus, magna uis frumenti ex Sicilia aduecta: agitatumque in senatu, quanti plebi daretur. multi uenisse tempus premendae plebis putabant, recuperandique iura, quae extorta secessione ac ui patribus essent. in primis Marcius Coriolanus, hostis tribuniciae potestatis, Si annonam, inquit, ueterem uolunt, ius pristinum reddant patribus. cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem uideo, sub iugum missus, tanquam a latronibus redemptus? egone has indignitates diutius patiar, quam necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? secedat nunc, auocet plebem: patet uia in Sacrum montem, aliosque colles: rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum tertio anno rapuere: fruantur, utantur annona, quam furore suo fecere. audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore, quã ut armati per secessionem coli prohibeant. Haud tam facile dictu est, faciendum ne fuerit, quam potuisse arbitror fieri, ut conditionibus laxandi annonam, & tribuniciam potestatem, & omnia inuitis iura imposita patres demerent sibi. Et senatui nimis atrox uisa sententia est; & ira plebem prope armauit. Fame iam se sicut hostes peti, cibo uictuque fraudari: peregrinum frumentum, quae sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore

Margin: Tribuni Plebis cre[ati]; An. 261.; C. Martius Coriola[nus]; Agrippa Menenius; An. 262.; An. 263.; B; C; D; E

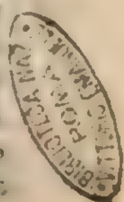

rapi, nisi C. Marcio uincti dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanae satisfiat: eum sibi carnificem nouum exortum, qui aut mori, aut seruire iubeat. In exeuntem e curia impetus factus esset, ni peropportune tribuni diem dixissent. ubi ira est suppressa, se iudicem quisque, se dominum uitae necisq. inimici factum uidebat. Contemptim primo Marcius audiebat minas tribunicias: auxilij, non poenae, ius datum illi potestati; plebisque, non patrum, tribunos esse. sed adeo infensa erat coorta plebs, ut unius poena defungendum esset patribus. restiterunt tamen aduersa inuidia, usique sunt quà suis quisque, quà totius ordinis uiribus. ac primo tentata res est, si, dispositis clientibus absterrendo singulos a coitionibus concilijsque, disijcere rem possent: uniuersi deinde processere, (quidquid erat patrū, reos, diceres) precibus plebem exposcentes; unum sibi ciuem, unum senatorem, si innocentem absoluere nollent, pro nocente donarent. Ipse cum die dicta non adesset, perseueratum in ira est. damnatus absens, in Volscos exsulatum abijt, minitans patriae, hostilesq. iam tum spiritus gerens. uenientem Volsci benigne excepere; benigniusq. in dies colebant; quo maior ira in suos eminebat. crebraeq. nunc querellae, nunc minae percipiebantur. hospitio utebatur Attij Tulli. longe is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisq. semper infestus. ita cum alterum uetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. haud facile credebant plebem suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent: multis saepe bellis, pestilentia postremo amissa iuuētute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto iam uetustate odio; ut recenti aliqua ira exacerbarētur animi. Ludi ex instauratione Magni Romae parabantur. instaurandis haec caussa fuerat ludis. Mane seruum quidam paterfamiliae, nondum commisso spectaculo, sub furca caesum medio egerat circo. coepti inde ludi, uelut ea res nihil ad religionē pertinuisset. haud ita multo post T. Latinio, de plebe homini, somniū fuit. uisus Iuppiter dicere, sibi ludis praesultatorem displicuisse: nisi magnifice instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore: iret, ea consulibus nunciaret. Quamquam haud sane liber erat religione animus, uerecundia tamen maiestatis magistratuum timorē iniecit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. magno illi ea cunctatio stetit. filium namque intra paucos dies amisit. cuius repentinae cladis ne caussa dubia esset, aegro animi, eadem illa in somnis obuersata species. uisa est rogitare, satin' magnam spreti numinis haberet mercedem? maiorem instare, ni eat propere, ac nunciet consulibus. Iam praesentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem, ingens uis morbi adorta est debilitate subita. tum enimuero deorum ira admonuit. fessus igitur malis praeteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, cum uisa, atque audita, & obuersatum toties somno Iouem, minas irasq. caelestes repraesentatas casibus suis exposuisset, consensu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad consules lectica defertur. inde in curiam iussu consulum delatus, eadem illa cum patribus, ingenti omnium admiratione, enarrasset, ecce aliud miraculum. qui captus omnibus membris delatus in curia esset, eum, functum officio, pedibus suis domum redisse, traditum memoriae est. Ludi quamamplissimi, ut fierent, senatus decernit. ad eos ludos, auctore Attio Tullo, uis magna Volscorum uenit. priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules uenit. dicit esse quae secreto agere de republica uelit. arbitris remotis, Inuitus, inquit, quod sequius sit, de meis ciuibus loquor. non tamen, admissum quidquam ab ijs, criminatum uenio, sed cautum, ne admittant. nimio plus, quam uelim, nostrorum ingenia sunt mobilia. multis id cladibus sensimus, quippe qui non nostro merito, sed uestra patientia incolumes simus. magna hic nunc Volscorum multitudo est: ludi sunt: spectaculo intenta ciuitas erit, memini, quid per eandem occasionem ab Sabinorum iuuentute in hac urbe commissum sit. horret animus, ne quid inconsulte ac temere fiat. haec, nostra uestraque caussa, prius dicenda uobis consules ratus sum. quod ad me attinet; extemplo hinc domum abire in animo est; ne cuius facti dictiue contagione praesens uioler. Haec locutus abijt. Consules cum ad patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quam res, ad praecauendum, uel ex superuacuo monuit. factoque senatusconsulto, ut urbe excederent Volsci, praecones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem iuberent. Ingens pauor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit: proficiscentibus deinde indignatio oborta, se, ut consceleratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, coetu, quodam modo, hominum deorumque abactos esse. Cum prope continuato agmine irent, praegressus Tullus ad caput Ferentinum,

A num, ut quisque ueniret, primores eorum excipiens, querendo, indignandoque, & eos ipsos sedulo audientes secunda irae uerba, & per eos multitudinem aliam in subiectum uiae campum deduxit. ibi in concionis modum orationem exorsus, Veteres populi Romani iniurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia, inquit, obliuiscamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, qui per nostram ignominiam ludos commisere? an non sensistis triumphatum hodie de uobis esse? uos omnibus ciuibus, peregrinis, tot finitimis populis spectaculo abeuntes fuisse? uestras coniuges, uestros liberos transductos per hora hominũ? quid eos, qui audiere uocem praeconis; quid, qui uos uidere abeuntes; quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obuij, existimasse putatis? nisi aliquod profecto nefas esse, quo, si intersimus spectaculo, uiolaturi simus ludos, piaculumque merituri: ideo nos ab sede piorum, coetu, concilioque abigi. quid deinde illud non succurrit, uiuere nos, quod maturauimus proficisci? si haec profectio, & non fuga est. & hanc urbem uos non hostium ducitis, ubi si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? bellum uobis indictum est, magno eorum malo, qui indixere, si uiri estis. Ita & sua sponte irarum pleni, & incitati, domos inde digressi sunt: instigandoque suos quisque populos; effecere, ut omne Volscum nomen deficeret. imperatores ad id bellum de omnium populorum sentẽtia lecti Attius Tullus & C. Marcius exsul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. quae spes nequaquam fefellit: ut facile appareret, ducibus ualidiorem, quam exercitu, rem Romanam esse. Circeios profectus, primum colonos, inde Romanos expulit; liberamq. eam urbem Volscis tradidit: inde in Latinam uiam transuersis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, nouella haec Romanis opida, ademit: inde Lauinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Labicos, Pedum cepit: postremum ad urbem Pedo ducit: &, ad fossas Cloelias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanũ custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos seruarent; siue infensus plebi magis, siue ut discordia inter patres plebemq. oriretur. quae profecto orta esset: adeo tribuni iam ferocem per se plebem, criminando, in primores ciuitatis instigabant: sed externus timor, maximum concordiae uinculum, quamuis suspectos, infensosq. inter se iungebat animos. id modo, sicut alias, non conueniebat; quod senatus consulesque nusquam alibi spem, quam in armis, ponebat: plebes omnia, quam bellum, malebat. Sp. Nautius iam, & Sex. Furius consules erant. eos recensentes legiones, praesidia per muros, aliaque, in quibus stationes uigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit; deinde uocare senatum, referre de legatis C. Marcium mittendis coegit. Acceperunt relationem patres, postquam apparuit labare plebis animos: missique de pace ad Marcium oratores, atrox responsum retulerunt: Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si praeda belli per otium frui uelint, memorem se & ciuium iniuriae, & hospitum beneficij, adnisurum, ut appareat, exsilio sibi irritatos, non fractos animos esse. Iterum deinde iidem missi non recipiuntur in castra. sacerdotes quoque suis insignibus uelatos isse supplices ad castra hostium, traditum est; nihiloque magis, quam legatos, flexisse animum. Tum matronae ad Veturiam matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt. id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum inuenio. peruicere certe, ut & Veturia, magno natu mulier, & Volumnia, duos paruos ex Marcio ferens filios secum, in castra hostium irent; &, quam armis uiri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrymisque defenderent. Vbi ad castra uentum est, nunciatumque Coriolano adesse ingens mulierum agmen: primo, ut qui nec publica maiestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta offusa oculis animoque religione motus esset, multo obstinatior aduersus lacrymas muliebres erat: dein familiarium quidam, qui insignem maestitia inter ceteras cognouerat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem, Nisi me frustrantur, inquit, oculi, mater tibi, coniuxque, & liberi adsunt. Coriolanus, prope ut amens consternatus, ab sede sua cum ferret matri obuiae complexum; mulier in iram ex precibus uersa, Sine, prius quam complexum accipio, sciam, inquit, ad hostem, an ad filium uenerim; captiua, materne in castris tuis sim. in hoc me longa uita, & infelix senecta traxit, ut exsulem te, deinde hostem uiderem? potuisti populari hanc terram, quae te genuit, atque aluit? non tibi, quamuis infesto animo & minaci perueneras, ingredienti fines ira cecidit? non, cum in conspectu

Marginal letters in the text: B (at "illud non succurrit"), C (at "liam, Trebiam"), D (at "tum, referre"), E (at "misque defenderent").

Anno 264.

C. Marcius (handwritten)

Veturia (handwritten)

spectu

spectu Roma fuit, succurrit; intra illa moenia domus ac penates mei sunt? mater, coniux, F liberique? ergo, ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur? nisi filium haberem, in libera patria mortua essem? Sed ego nihil iam pati nec tibi turpius, quam mihi miserius possum: nec, ut sim miserrima, diu futura sum. de his uideris: quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa seruitus manet. Vxor deinde ac liberi amplexi, fletusque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio sui patriaeque, fregere tandem uirum. complexus inde suos dimittit: ipse retro ab urbe castra mouit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, inuidia rei oppressum perisse tradunt; alij alio leto. apud Fabium, longe antiquissimum auctorem, usque ad senectutem uixisse eundem inuenio. refert certe, hanc saepe eum exacta aetate usurpasse uocem, Multo miserius seni exsilium esse. Non inuiderunt laudes suas mulieribus uiri Romani. adeo sine obtrectatione gloriae alienae uiuebatur. monuméto quoque quod esset, templum Fortunae muliebri aedificatū dedicatumq. est. G Redicre deinde Volsci, adiunctis Aequis, in agrum Romanum. sed Aequi Attium Tullum haud ultra tulere ducem. hinc ex certamine, Volsci Aequi ne imperatorem coniuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox proelium ortum. ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus haud minus pernicioso quam pertinaci certamine confecit. Con-

An. 265. sules T. Sicinius. & C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Hernici (nam ij quoque in armis erant) prouincia euenit; eo anno Hernici deuicti: cū Volscis aequo Marte discessum

Anno 266. est. Sp. Cassius deinde & Proculus Virginius consules facti. cum Hernicis foedus ictum: agri partes duae ademptae. inde dimidiū Latinis, dimidiū plebi, diuisurus consul Cassius erat. adijciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri a priuatis criminabatur. id multos quidem patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat, sed & publica patribus solicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes strue H re. Tum primum lex agraria promulgata est, numquam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. consul alter largitioni resistebat, auctoribus patribus, nec omni plebe aduersante: quae primo coeperat fastidire. munus uulgatum a ciuibus isse in socios: saepe deinde & Virginium consulem in concionibus uelut uaticinantem audiebat: pestilens collegae munus esse: agros illos seruitutem ijs, qui acceperint, laturos: regno uiam fieri: quid ita enim assumi socios, & nomen Latinum? quid attinuisse, Hernicis, paullo ante hostibus, capti agri tertiam partem reddi, nisi ut hae gentes pro Coriolano duce Cassiū habeant? Popularis iam esse dissuasor, & intercessor legis agrariae coeperat. uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, passurum se assignari agros, dum ne cui, nisi ciui Romano, assignentur. Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios, eoque ciuibus uilior erat; ut alio munere sibi recóciliaret ciuium I animos, iubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id uero haud secus, quam praesentem mercedem regni, aspernata plebs: adeo propter suspicionem insitam regni, uelut abundarent omnia, munera eius in animis hominum respuebātur. quem, ubi primum magistratu abijt, damnatum, necatumque constat. Sunt qui patrem auctorem eius supplicij ferant: eum, cognita domi caussa, uerberasse, ac necasse, peculiumq. filij Cereri consecrauisse: signum inde factum esse, & inscriptum, Ex Cassia familia datum. inuenio apud quosdam, idque propius fidem est, a quaestoribus K. Fabio, & L. Valerio diem dictam perduellionis; damnatumque populi iudicio; dirutas publice aedes. ea est area ante Telluris aedem. ceterum, siue illud domesticum, siue publicum fuit iudi-

Anno 267. cium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. dulcedo agrariae legis ipsa per se, dempto auctore, subibat animos: accensaque K ea cupiditas est malignitate patrum; qui, deuictis eo anno Volscis Aequisque, militem praeda fraudauere. quidquid captum ex hostibus est, uendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Inuisum erat Fabium nomen plebi propter nouissimum consulem: tenuere ta-

Anno 268. men patres, ut cum L. Aemilio K. Fabius consul crearetur. eo infestior facta plebes. seditio domestica bellum externū exciuit: bello deinde ciuiles discordiae intermissae. uno animo patres ac plebs rebellantes Volscos & Aequos, duce Aemilio, prospera pugna uicere. plus tamē hostium fuga, quam proelium absumpsit. adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris aedes, eodem anno, idibus Quinctilibus dedicata est. uota erat Latino bello, Postumio dictatore. filius eius duumuir ad idipsum creatus dedicauit. Solicitati & eo anno sunt dulcedine agrariae legis animi plebis. tribuni plebis popularē po-

testatem

A testatem lege populari celebrabāt. patres, satis superq. gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones, temeritatisq. inuitamenta horrebant. acerrimi patribus duces ad resistendum consules fuere. ea igitur pars reip. uicit. nec in praesens modo, sed in uenientem etiam annum M. Fabium, Caesonis fratrē, & magis inuisum alterum plebi, accusatione Sp. Cassij, L. Valerium consules dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis pl. est. uana lex, uaniq. legis auctores, iactando irritum munus facti. Fabium inde nomen ingens, post tres continuos consulatus, unoq. uelut tenore omnes expertos tribunicijs certaminibus, habitum. itaque, ut bene locatus, mansit in ea familia aliquandiu honos. Bellum inde Veiens initum: & Volsci rebellarunt. sed ad bella externa prope supererant uires; abutebanturq. ijs inter semet ipsos certando. accessere ad aegras iam omnium mentes prodigia caelestia, prope quotidianas in urbe agrisq. ostentantia minas. motiq. ira numinis caus B sam nullam aliam uates canebant, publice priuatimq. nunc extis, nunc per aues consulti, quam, haud rite sacra fieri. qui terrores tamen eo euasere, ut Oppia, uirgo Vestalis, damnata incesti poenas dederit. Q. Fabius inde, & C. Iulius consules facti. Eo anno non segnior discordia domi, & bellum foris atrocius fuit. ab Aequis arma sumpta. Veientes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum crescente cura, K. Fabius, & Sp. Furius consules fiunt. Ortonam, Latinam urbem, Aequi oppugnabant. Veientes, pleni iam populationum, Romam ipsam se oppugnaturos minitabantur. qui terrores, cum compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatq. non sua sponte plebis mos detrectandi militiam. sed Sp. Icilius, tribunus plebis, uenisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariae patribus iniungendae, susceperat rem militarem impediendā. ceterum tota inuidia tribuniciae potestatis uersa in auctorem est: nec in eum cōsules acrius, C quam ipsius eius collegae, coorti sunt: auxilioq. eorum delectum consules habent. ad duo simul bella exercitus scribitur: ducendus Fabio in Aequos, in Veientes Furio datur. & in Veientibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotij cum ciuibus, quam cum hostibus, fuit. unus ille uir ipse consul remp. sustinuit; quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. nam cum consul, praeter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet; insequi fusos pedes noluit: nec illos, etsi non adhortatio inuisi ducis, suum saltem flagitium, & publicū in praesentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare; aut, si aliud nihil, instare instructos. iniussu signa referunt: maestique, (crederes uictos) exsecrantes nunc imperatorem, nunc nauatam ab equite operam, redeunt in castra. nec huic tam pestilenti D exemplo remedia ulla ab imperatore quaesita sunt. adeo excellentibus ingenijs citius defuerit ars, qua ciuem regant, quam qua hostem superent. consul Romam redijt, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoq. in se militum odio. obtinuere tamen patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariae habuit. Ti. Pontificius fuit. is eandem uiam, uelut processisset Sp. Icilio, ingressus, delectum paullisper impedijt. perturbatis iterum patribus, Ap. Claudius uictam tribuniciam potestatem dicere priore anno in praesentia re ipsa, exemplo in perpetuum; quando inuentum sit, suis ipsam uiribus dissolui; neque enim umquam defuturum, qui ex collega uictoriam sibi, & gratiam melioris partis bono publico uelit quaesitam: & plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxiliū consulum paratos fore; & unum uel aduersus omnes satis esse: darent modo & consules E & primores patrum operam, ut, si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reip. ac senatui conciliarent. Praeceptis Appij moniti patres, & uniuersi comiter ac benigne tribunos appellare: & consulares, ut cuique eorum priuatim aliquid iuris aduersus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate obtinuere, ut tribuniciae potestatis uires salubres uellent reip. esse; quattuorq. tribunorū aduersus unum moratorem publici commodi auxilio, delectum consules habent. inde ad Veiens bellum profecti: quo undique ex Etruria auxilia conuenerant, non tam Veientium gratia concitata, quam quod in spem uētum erat, discordia intestina dissolui rem Romanam posse. principesq. in omnium Etruriae populorū concilijs fremebant, aeternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipsos seditionibus saeuiāt: id unum uenenum, eam labem ciuitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent: diu sustentatum id malum, partim patrum consilijs, partim patientia plebis, iam ad

extrema

Anno 269.

Anno 270.

Anno 271.

Anno 272.

extrema uenisse: duas ciuitates ex una factas: suos cuiq. parti magistratus, suas leges esse; F
primum in delectibus saeuire solitos, eosdem in bello tamé paruisse ducibus: qualicumq. urbis statu, manente disciplina militari, sisti potuisse: iam non parendi magistratibus morem, in castra quoque Romanum milité sequi: proximo bello, in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus, traditam ultro uictoriam uictis Aequis; signa deserta; imperatoré in acie relictum: iniussu in castra reditum: profecto, si instetur, suo milite uinci Romã posse: nihil aliud opus esse, quam indici ostendiq. bellum: cetera sua sponte fata & deos gesturos. Hae spes Etruscos armauerant, multis inuicé casibus uictos, uictoresque. cōsules quoque Romani nihil praeterea aliud, quam suas uires, sua arma horrebant: memoria pessimi proximo bello exempli terrebantur, ne rem cōmitterent eo, ubi duae simul acies timédae essent. itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo auersi. diem, tempusq. forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemq. animis allaturum. Veiens hostis Etrusciq. eo magis prae G
propere agere: lacessere ad pugnam, primo obequitando castris prouocãdoque; postremo ut nihil mouebant, qua consules ipsos, qua exercitum increpando: simulationé intestinae discordiae remedium timoris inuentum; & consules magis non confidere, quam nó credere suis militibus: nouum seditionis genus, silentium, otiumq. inter armatos: ad haec, in nouitaté generis, originisque, qua falsa, qua uera iacere. Haec cũ sub ipso uallo portisq. streperent, haud aegre consules pati. at imperitae multitudini nunc indignatio, nũc pudor pectora uersare, & ab intestinis auertere malis: nolle inultos hostes, nolle successum, non patribus, non consulibus. externa & domestica odia certare in animis. tandem superant externa. adeo superbe insolenterq. hostis eludebat. frequentes in praetorium conueniunt, poscunt pugnam, postulant ut signum detur. consules, uelut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur. pugnare cupiebant: sed retro reuocanda, & addenda cupiditas H
erat; ut, aduersando remorandoque, incitato semel militi adderent impetum. Redditur responsum, immaturam rem agi, nondum tempus pugnae esse: castris se tenerent. edicunt inde, ut abstineant pugna: si quis iniussu pugnauerit, ut in hosté, animaduersuros. ita dim issis, quo minus consules uelle credunt, crescit ardor pugnandi. accendunt insuper hostes ferocius multo, ut, statuisse non pugnare consules, cognitum est. quippe impune se insultaturos; non credi militi arma: rem ad ultimum seditionis erupturam, finemq. uenisse Romano imperio. His freti cōcursant portis, ingerunt probra, aegre abstinent, quin castra oppugnent. Enimuero non ultra contumeliam pati Romanos posse. totis castris undique ad consules curritur. non iam sensim, ut ante, per centurionum principes postulant, sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat: tergiuersantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem tumultum iam, metu seditionis, collega concedente, cum silentium classico fecisset; Ego istos, Cn. Manli, posse uincere scio; uelle ne scirem, ipsi fecerunt. itaque certum, I
atque decretum est, non dare signum, nisi, uictores seredituros ex hac pugna, iurent. cōsulem Romanum miles semel in acie fefellit, deos numquam fallet. Cẽturio erat M. Flauoleius, inter primores pugnae flagitator. uictor, inquit, M. Fabi reuertar ex acie. si fallat, Iouem patrem, Gradiuumq. Marté, aliosq. iratos inuocat deos. idem deinceps omnis exercitus in se quisque iurat. iuratis datur signum. arma capiunt: eunt in pugnam, irarũ speiq. pleni: nunc iubent Etruscos probra iacere, nunc armatis sibi quisque lingua promptũ hostem offerri. Omnium illo die, qua plebis, qua patrum eximia uirtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit; multis ciuilibus certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt. instruitur acies. nec Veiens hostis, Etruscaeq. legiones detrectant. prope certa spes erat, non magis secum pugnaturos, quam pugnauerint cũ Aequis: K
maius quoque aliquod in tam irritatis animis & occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. res aliter longe euenit. nam non alio ante bello infestior Romanus (adeo hinc contumeliis hostes, hinc consules mora exacerbauerant) proelium inijt. uix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, cum, pilis inter primam trepidationé abiectis temere magis, quam emissis, pugna iam ad manus, iá ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, uenerat. inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploq. ciuibus erat. ex his Q. Fabium (tertio hic anno ante consul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox uiribus & armorum arte Tuscus, incautum inter multas uersanté hostium manus, gladio per pectus transfigit. telo extracto, praeceps Fabius in uulnus obijt. sensit utraque acies unius uiri casum: cedebatq. inde Romanus: cum M. Fabius consul transilijt iacentis corpus; obiectaq.

parma,

A parma, Hoc iurastis, inquit, milites? fugientes uos in castra redituros? adeo ignauissimos hostes magis timetis, quam Iouem, Martemque, per quos iurastis? at ego iniuratus aut uictor reuertar, aut prope te hic Q. Fabi dimicans cadam. consuli tum K. Fabius, prioris anni consul, uerbis ne istis, frater, ut pugnent, te impetraturum credis? dij impetrabunt, per quos iurauere. & nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius, quam adhortando, accendamus militum animos. Sic in primum infestis hastis prouolant duo Fabij, totamq. mouerunt secum aciē, proelio ex parte una restituto, nihilo segnius in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est uersata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, iam uelut fusos agentem hostes, & impigre milites secuti sunt; &, ut ille graui uulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere: cessissentq. loco, ni consul alter, cum aliquot tur-
B mis equitum in eam partem citato equo aduectus, uiuere clamitans collegam, se uictorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. simul & uanior iam erat hostium acies; dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda. in quae haud magno certamine impetu facto, dū praedae magis, quam pugnae, memores tererent tempus; triarij Romani, qui primā irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nuncijs quo loco res essent, conglobati ad praetorium redeunt, & sua sponte proelium ipsi renouant: & Manlius consul reuectus in castra, ad omnes portas milite opposito hostibus uiam clauserat. ea desperatio Tuscis rabiem magis, quam audaciam, accendit. nam cum incursantes quacumque exitum ostenderet spes, uano aliquoties impetu issent; globus iuuenum unus in ipsum consulem
C insignem armis inuadit. prima excepta a circumstantibus tela: sustineri deinde uis nequit. demum consul mortifero uulnere ictus cadit, fusiq. circa omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit. & ad extrema uentum foret, ni legati, rapto consulis corpore, patefecissent una porta hostibus uiam. ea erumpunt; consternatoque agmine abeuntes, in uictorem alterum incidunt consulem. ibi iterum caesi, fusiq. passim. uictoria egregie parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. itaque consul, decernente senatu triumphum, si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facile passurum respondit: se familia funesta Q. Fabij fratris morte, rep. ex parte orba, consule altero amisso, publico priuatoque deformem luctu lauream non accepturum. Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit. adeo spreta in tempore gloria, interdum cumulatior redit. funera deinde duo deinceps, collegae fratrisque ducit. idem in
D utroque laudator, cum, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. neque immemor eius, quod initio consulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos diuidit patribus. Fabijs plurimi dati: nec alibi maiore cura habiti. inde populares iam esse Fabij: nec hoc ulla, nisi salubri reip. arte. igitur non patrum magis, quam plebis, studijs K. Fabius cum T. Virginio consul factus, neque belli, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quam ut, iam aliqua ex parte inchoata concordiae spe, primo quoque tempore cum patribus coalescerent animi plebis. itaque principio anni censuit, prius quā quisquam agrariae legis auctor tribunus exsisteret, occuparent patres ipsi suum munus facere: captiuum agrum plebi quammaxime aequaliter darent; aequum esse habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit. aspernati patres sunt: questi quoque quidam, nimia gloria luxuriare & euanescere uiuidum
E quondam illud Kaesonis ingenium, nullae deinde urbanae factiones fuere. Vexabantur incursionibus Aequorum Latini. eo cum exercitu Kaeso missus, in ipsorum Aequorum agrum depopulabundus transit. Aequi se in opida receperunt, murisque se tenebant. eo nulla pugna memorabilis fuit. At a Veiente hoste clades accepta temeritate alterius consulis. actumque de exercitu foret, ni K. Fabius in tempore subsidio uenisset. ex eo tempore neque pax, neque bellum cum Veientibus fuit. res proxime formam latrocinij uenerat. legionibus Romanis cedebant: in urbem ubi abductas senserant legiones, agros incursabant, bellum quiete, quietem bello inuicem eludentes. ita neque omitti tota res, neque perfici poterat. & alia bella aut praesentia instabant, ut ab Aequis Volscisque, non diutius, quam recens dolor proximae cladis transisset, quiescentibus: aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem. sed Veiens hostis assiduus magis,

ANNO 273.

gis, quam grauis, contumelijs saepius, quam periculo animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut auerti alio sinebat. tum Fabia gens senatum adit: consul pro gente loquitur: Assiduo magis, quam magno praesidio, ut scitis patres conscripti, bellum Veiens eget. uos alia bella curate: Fabios hostes Veientibus date. auctores sumus, tutam ibi maiestatem Romani nominis fore. nostrum id nobis uelut familiare bellum priuato sumptu gerere in animo est. resp. & milite illic, & pecunia uacet. Gratiae ingentes actae. Consul e curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in uestibulo curiae senatuscon sultum exspectantes steterant, domum redijt. iussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt. Manat tota urbe rumor: Fabios ad caelum laudibus ferunt: familiam unam subijsse ciuitatis onus: Veiens bellum in priuatam curam, in priuata arma uersum: si sint duae roboris eiusdem in urbe gentes, deposcant, haec Volscos sibi, illa Aequos; populo R. tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabij postera die arma capiunt: quo iussi erant, conueniunt. consul paludatus egrediens, in uestibulo gentem omnem suam instructo agmine uidet: acceptus in medium, signa ferri iubet. numquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama & admiratione hominum per urbem incessit. sex & trecenti milites, omnes patricij, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus, ibant, unius familiae uiribus Veienti populo pestem minitantes. sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem nec curam, sed immensa omnia uoluentium animo; alia publica solicitudine excitata, fauore & admiratione stupens. ire fortes, ire felices iubent; inceptis euentus pares reddere; consulatus inde, ac triumphos, omnia praemia abs se, omnes honores sperare: praetereuntibus Capitolium, arcemque, & alia templa, quidquid deorum oculis, quidquid animo occurrit, precantur, ut illud agmen faustum, atque felix mittant, sospites breui in patriam ad parentes restituant. Incassum missae preces. infelici uia e dextro Iano portae Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perueniunt. is opportunus uisus locus communiendo praesidio. L. Aemilius inde, ANNO 274. & C. Seruilius consules facti. &, donec nil aliud quam in populationibus res fuit: non ad praesidium modo tutandum Fabij satis erant, sed tota regione, qua Tuscus ager Romano adiacet, sua tuta omnia, infesta hostium, uagantes per utrumque finem facere. interuallũ deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Veientes, accito ex Etruria exercitu, praesidiũ Cremerae oppugnãt; & Romanae legiones, ab L. Aemilio consule adductae, cominus cum Etruscis dimicant acie. quamquam uix dirigendi aciem spatium Veientibus fuit. adeo inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, inuecta subito ab latere Romana equitum ala, non pugnae modo incipiendae, sed cõsistendi ademit locum. ita fusi retro ad saxa Rubra (ibi castra habebant) pacem supplices petunt, cuius impetratae, ab insita animis leuitate, ante deductum Cremera Romanum praesidium paenituit. Rursus cum Fabijs erat Veienti populo, sine ullo maioris belli apparatu, certamen. nec erant incursiones modo in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties aequo campo, collatisque signis certatum: gensque una populi R. saepe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca ciuitate uictoriam tulit. id primo acerbum indignũq. Veientibus uisum. inde consilium ex re natum, insidijs ferocem hostem captandi. gaudere etiam, multo successu Fabijs audaciam crescere. itaque & pecora praedantibus aliquoties, uelut casu incidissent, obuiam acta: & agrestium fuga uasti relicti agri: & subsidia armatorum ad arcẽdas populationes missa, saepius simulato, quam uero, pauore refugerũt. iamq. Fabij adeo contempserãt hostem, ut sua inuicta arma neque loco, neque tempore ullo crederent sustineri posse. haec spes adeo prouexit, ut ad conspecta procul a Cremera, magno campi interuallo, pecora, quamquam rara hostium apparebant arma, decurrerent. & cum improuidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatiq. passim uaga, ut fit, pauore iniecto, raperent pecora: subito ex insidijs consurgitur. & aduersi, & undique hostes erant. primo clamor circumlatus exterruit: dein tela ab omni parte accidebant. coeuntibusque Etruscis, iam cõtinenti agmine armatorum saepti, quo magis se hostis inferebat, cogebantur breuiore spatio & ipsi orbem colligere. quae res & paucitatem eorum insignem, & multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arto ordinibus, faciebat. tum omissa pugna, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant. eo nixi corporibus armisque rupere cuneo uiam. duxit uia in editum leniter collem:

A lem: inde primo restitere: mox, ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendi-
que a pauore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: uincebatq. auxilio loci paucitas,
ni iugo circummissus Veiens, in uerticem collis euasisset. ita superior rursus hostis factus:
Fabij caesi ad unum omnes, praesidiumq. expugnatum. CCCVI perisse satis conuenit, Fabij cesi
unum prope puberem aetate relictum, stirpem genti Fabiae, dubijsque rebus populi Ro-
mani saepe domi belliq. uel maximum futurū auxilium. Cum haec accepta clades esset, iā
C. Horatius & T. Menenius consules erant. Menenius aduersus Tuscos uictoria elatos cō- An. 275.
festim missus. tum quoque male pugnatum est; & Ianiculum hostes occupauere: obsessa-
que urbs foret, super bellum annona premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Ho-
ratius consul ex Volscis esset reuocatus. adeoque id bellum ipsis institit moenibus, ut pri-
mo pugnatum ad Spei sit aequo Marte, iterum ad portam Collinam. ibi quamquam paruo
B momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, An. 276.
in futura proelia id certamen fecit. A. Virginius & Sp. Seruilius consules fiunt. post acce-
ptam proximae pugnae cladem Veientes abstinuere acie. populationes erant, & uelut ab
arce Ianiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta, non
agrestes erant. capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios. secuti, dedita opera,
passim ad illecebras propulsa pecora, praecipitauere in insidias. quo plures erant, maior
caedes fuit. ex hac clade atrox ira maioris cladis caussa, atque initiū fuit. traiecto enim no-
cte Tiberi, castra Seruilij consulis adorti sunt oppugnare. inde fusi magna caede in Ianicu
lum se aegre receperunt. confestim consul & ipse transit Tiberim, castra sub Ianiculo com
munit. postero die luce orta, nonnihil & hesterna felicitate pugnae ferox, magis tamen,
quod inopia frumenti, quamuis praecipitia, dum celeriora essent, agebat consilia; temere
C aduerso Ianiculo ad castra hostium aciem erexit: foediusque inde pulsus, quam pridie pe-
pulerat, interuentu collegae ipse, exercitusque est seruatus. inter duas acies Etrusci, cum
inuicem his, atque illis terga darent, occidione occisi. ita oppressum temeritate felici Ve-
iens bellum. Vrbi, cum pace, laxior etiam annona redijt, & aduecto ex Campania fru-
mento, &, postquam timor sibi cuique futurae inopiae abijt, eo, quod abditum fuerat, pro
lato. Ex copia deinde otioque lasciuire rursus animi; & pristina mala, postquam foris dee-
rant, domi quaerere. tribuni plebem agitare suo ueneno, agraria lege: in resistentes incita-
re patres, nec in uniuersos modo, sed in singulos. Q. Considius & T. Genucius, auctores
agrariae legis, T. Menenio diē dicunt. inuidiae erat amissum Cremerae praesidium; cum
haud procul inde statiua consul habuisset. eum oppresserunt: cum & patres haud minus,
quam pro Coriolano ante, annixi essent; & patris Agrippae fauor haud dum exoleuisset.
D in mulcta temperarunt tribuni: cum capitis anquisissent, duo millia aeris damnato mulctā
edixerunt. ea in caput uertit. negant tulisse ignominiam, aegritudinemq.; inde morbo ab-
sumptum esse. Alius deinde reus Sp. Seruilius, ut consulatu abijt, C. Nautio & P. Valerio An. 277.
Consulibus, initio statim anni, ab L. Caedicio & T. Statio tribunis die dicta, non, ut Mene-
nius, precibus suis, aut patrum, sed cum multa fiducia innocētiae gratiaeq. tribunicios im-
petus tulit. & huic proelium cū Tuscis ad Ianiculū erat crimini. sed feruidi animi uir, ut in
publico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo sed plebem oratione feroci refu
tando, exprobrandoq. T. Menenij damnationem, mortemq., (cuius patris munere restitu-
ta quondam plebs, eos ipsos, quibus tum saeuiret, magistratus, eas leges haberet) pericu-
lum audacia discussit. iuuit & Virginius collega testis productus, participando laudes: ma-
gis tamen Menenianum (adeo mutauerant animum) profuit iudicium. Certamine domi-
E finito, Veiens bellum exortum, quibus Sabini arma coniunxerant. P. Valerius consul, acci
tis Latinorum Hernicorumque auxilijs, cum exercitu Veios missus, castra Sabina, quae
pro moenibus sociorum locata erant, confestim aggreditur; tantamque trepidationē inie-
cit, ut, dum dispersi alij alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium uim, ea porta,
cui signa primum intulerat, caperetur. intra uallum deinde caedes magis, quam proelium
esse. tumultus e castris & in urbem penetrat. tamquam Veijs captis, ita pauidi Veientes
ad arma currunt. pars Sabinis eunt subsidio: pars Romanos, toto impetu intentos in ca-
stra, adoriuntur. paullisper auersi turbatique sunt. deinde & ipsi utroque uersis signis re-
sistunt; & eques ab consule immissus Tuscos fundit fugatque. eademque hora duo exer-
citus, duaeque potentissimae & maxime finitimae gentes superatae sunt. Dum haec ad
Veios geruntur, Volsci Aequiq. in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant.

eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio castris exsuerunt: ingenti praeda, praeter suas recuperatas res, potiti sunt. missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituq. socios proprijs uiribus consilijsq. bella gerere. nullum genus calamitatis contumeliaeq. nó edi- F
AN.278. tum in Volscos est: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent. L. Furius inde & A. Manlius consules. Manlio Veientes prouincia euenit. non tamen bellatum. induciae in annos XL petentibus datae, frumento stipendioq. imperato. Paci externae confestim continuatur discordia domi. agrariae legis tribunicijs stimulis plebs furebat. consules nihil Menenij damnatione, nihil periculo deterriti Seruilij, summa ui resistunt. abeuntes magistra-
AN.279. tu consules Genucius tribunus pl. arripuit. L. Aemilius & Opiter Virginius cõsulatum ineunt. Vopiscum Iulium pro Virginio in quibusdam annalibus consulem inuenio. Hoc anno, quoscumque consules habuit, rei ad populum Furius & Manlius circumeũt sordidati G non plebem magis, quam iuniores patrum. suadent, monent, honoribus & administratione reip. abstineãt: consulares uero fasces, praetextã, curulemq. sellam, nihil aliud quam põpam funeris, putent: claris insignibus, uelut infulis, uelatos ad mortem destinari: quod si cõsulatus tanta dulcedo sit, iam nunc ita in animum inducant, consulatum captũ & oppressum ab tribunicia potestate esse, consuli, uelut apparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiũq. tribuni agenda esse: si se cõmouerit, si respexerit patres, si aliud quam plebem esse in rep. crediderit, exsilium C. Marcij, Menenij damnationem & mortem sibi proponat ante oculos. His accẽsi uocibus patres, consilia inde non publica, sed in priuato, seducta a plurium conscientia, habere: ubi cum id modo constaret, iure an iniuria eripiendos esse reos, atrocissima quaeque maxime placebat sententia: nec auctor quamuis audaci facinori de erat. Igitur iudicij die, cum plebs in foro erecta expectatione staret, mirari primo, quid nõ H descenderet tribunus: deinde, cum iam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, & desertam ac proditam caussam publicam queri. tandem, qui obuersati uestibulo tribuni fuerant, nunciant, domi mortuum esse inuentum. quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alij alio. praecipuus pauor tribunos inuaserat, quã nihil auxilii sacratae leges haberẽt, morte collegae monitos. nec patres satis moderate ferre laetitiam. adeoq. neminẽ noxae paenitebat, ut etiã, insontes fecisse, uideri uellent; palamq. ferrent, malo domandam tribuniciam potestatẽ. sub hac pessimi exempli uictoria delectus edicitur: pauentibusq. tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum uero irasci plebs tribunorum magis silentio, quam cõsulum imperio; & dicere, actum esse de libertate sua; rursus ad antiqua reditum; cum Genucio una mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem; aliud agendum, ac cogitandũ, quo I modo resistatur patribus: id autẽ unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat: quattuor & uiginti lictores apparere consulibus, & eos ipsos plebis homines: nihil contemptius neq. infirmius si sint qui contemnãt: sibi quemq. ea magna atque horrenda facere. His uocibus alij alios cum incitassent, ad Voleronẽ Publilium, de plebe hominem, quia, quod ordines duxisset, negaret se militem fieri debere, lictor missus est a consulibus. Volero appellat tribunos. cum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, & uirgas expediri iubent. Prouoco, inquit, ad populum, Volero; quoniam tribuni ciuem Romanum in conspectu suo uirgis caedi malunt, quam ipsi in lecto suo a uobis trucidari. quo ferocius clamitabat, eo infestius circumscindere & spoliare lictor. Tum Volero & praeualens ipse, & adiuuantibus aduocatis, repulso lictore, ubi indignantiũ pro se acerrimus erat clamor, eo se in turbam confertissimã recipit clamitans, Prouoco, & fidem plebis imploro. adeste ciues; adeste commilitones: nihil est, quod expectetis tribunos; qui- K bus ipsis uestro auxilio opus est. Concitati homines, ueluti ad proelium, se expediunt: apparebatque omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum non publici fore, non priuati iuris. huic tantae tempestati cum se consules obtulissent, facile experti sunt parum tutam maiestatem sine uiribus esse. uiolatis lictoribus, fascibus fractis, e foro in curiam compelluntur, incerti quatenus Volero exerceret uictoriam. conticescente deinde tumultu, cum senatum uocari iussissent; queruntur iniurias suas, uim plebis, Voleronis audaciam. multis ferociter dictis sententijs, uicere seniores, quibus ira patrum aduersus temerita-
AN.280. tem plebis certari non placuit. Voleronem amplexa fauore plebs, proximis comitijs tribunum plebis creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium consules habuit. con-

traq.

A traque omnium opinionem, qui eum uexandis prioris anni consulibus administraturum tribunatum credebant, post publicam caussam priuato dolore habito, ne uerbo quidem uiolatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeij magistratus tributis comitijs fierent. haud parua res sub titulo prima specie minime atroci ferebatur, sed quae patricijs omnem potestatem per clientum suffragia creandi quos uellent tribunos, auferret. huic actioni, gratissimae plebi, cum summa ui resisterent patres; nec, quae una uis ad resistendũ erat, ut intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut consulũ, aut principũ adduci posset: res tamen, suo ipsa molimine grauis, magnis certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. patres ad ultimum dimicationis rati rem uenturã, Ap. Claudium Ap. F. iam inde a paternis certaminibus inuisum infestumq. plebi, consulem faciunt. collega ei T. Quinctius datur. Principio statim anni nihil prius, quã de lege, agebatur. sed B ut inuentor legis Volero, sic Laetorius, collega eius, auctor cum recẽtior, tum acrior erat. ferocẽ faciebat belli gloria ingens; quod aetatis eius haud quisquã manu promptior erat. is, cum Volero nihil praeterquam de lege loqueretur, insectatione abstinens consulũ, ipse in accusationem Appij, familiaeq. superbissimae ac crudelissimae in plebẽ R. exorsus, cũ a patribus non consulem, sed carnificem, ad uexandam & lacerandam plebem, creatum esse contenderet, rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoq. itaque deficiente oratione, Quandoquidem nõ tam facile loquor, inquit, Quirites, quam, quod locutum sum, praesto; crastino die adeste. ego hic aut in conspectu uestro moriar, aut perferã legem. Occupant tribuni templum postero die. consules nobilitasq. ad impediendam legem in concione consistunt. summoueri Laetorius iubet, praeterquam qui suffragiũ ineant. adolescentes nobiles stabant nihil cedentes uiatori. tum ex his prehendi quosdã Laetorius iubet. C consul Appius negare ius esse tribuno in quemquã, nisi in plebeium: non enim populi, sed plebis, eum magistratum esse; nec illum ipsum summouere pro imperio posse more maiorũ; quia ita dicatur: Si uobis uidetur, discedite Quirites. Facile & contemptim de iure disserendo, perturbare Laetorium poterat. ardens igitur ira tribunus uiatorẽ mittit ad consulem, consul lictorem ad tribunum, priuatum esse clamitãs, sine imperio, sine magistratu: uiolatusq. esset tribunus, ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulẽ esset; & concursus hominum in forum ex tota urbe cõcitatae multitudinis fieret. sustinebat tamẽ Appius pertinacia tantã tempestatẽ: certatumq. haud incruẽto proelio foret, ni Quinctius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam ui, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem saeuientem precibus lenisset; nũc orasset tribunos, ut conciliũ dimitterent; darent irae spatium: nõ uim suã illis tempus adempturum, sed consilium uiribus D additurũ; & patres in populi, & consulẽ in patrũ fore potestate. Aegre sedata ab Quinctio plebs; multo aegrius consul alter a patribus. dimisso tandem concilio plebis, senatum consules habent. ubi cũ timor, atque ira inuicem sententias uariassent, quo magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum aduocabãtur, eo plus abhorrebant a certatione animi: adeo ut Quinctio gratias agerent, quod eius opera mitigata discordia esset. ab Appio petitur, ut tantam consularem maiestatem esse uellet, quanta in cõcordi ciuitate esse posset: dũ tribuni consulesq. ad se quisque omnia trahant, nihil relictum esse uirium in medio: distractam laceratamq. remp. per magistratus, magis, quorum in manu sit, quã ut incolumis sit, quaeri. Appius contra testari deos, atque homines, remp. prodi per metum ac deseri: non consulem senatui, sed senatum consuli deesse: grauiores accipi leges, quam in Sacro monte acceptae sint. uictus tamen patrum consensu quieuit. lex silentio perfertur. Tum primũ tributis comitijs creati tribuni sunt. numero ẽt additos tres, perinde ac duo ante fuerint, E Piso auctor est. nominat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Numitoriũ, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mecilium. Volsci tum Aequique, inter seditionem Romanam & bellum coortum, uastauerant agros; ut si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. compositis deinde rebus, castra retro mouere. Ap. Claudius in Volscos missus: Quinctio Aequi prouincia euenit. Eadem in militia saeuitia Appij, quae domi, esse, eo liberior, quod sine tribunicijs uinculis erat. odisse plebem plus quam paterno odio, quod se uictum uidebat ab ea; &, se unico consule obiecto aduersus tribuniciam potestatem, perlatam legem esse, quam minore conatu, nequaquam tanta patrum spe, priores impedierint consules. Haec ira indignatioque ferocem animum ad uexandum saeuo imperio exercitum stimulabat; nec ulla ui domari poterat, tantum certamen animis imbiberat, segniter, otiose, negligen-

An. 281.

Laetorius

Appius consul

ter, contumaciter omnia agere. nec pudor, nec metus coercebat. si citius agi uellet agmẽ, tardius sedulo incedere: si adhortator operis adesset, omnes sua sponte motam remittere industriam: praesenti uultus demittere; tacite praetereuntem exsecrari: ut inuictus ille odio plebeio animus interdum moueretur. omni nequidquam acerbitate prompta, nihil iam cum militibus agere; a centurionibus corruptum exercitum dicere; tribunos plebeios, cauillans interdum & Volerones uocare. Nihil eorum Volsci nesciebant; instabantq. eo magis, sperantes idem certamen animorum aduersus Appium habiturum exercitum Romanum, quod aduersus Fabium consulem habuisset. ceterum multo Appio, quã Fabio, uiolentior fuit: non enim uincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed uinci uoluit. productus in aciem, turpi fuga petit castra; nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis uidit, foedamq. extremi agminis caedem. tum expressa uis ad pugnandum, ut uictor iam a uallo summoueretur hostis; satis tamen appareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse. alij gaudere sua clade, atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appij animus, cum insuper saeuire uellet, concionemq. aduocaret; cõcurrunt ad eum legati tribuniq. monẽtes, ne utique experiri uellet imperium, cuius uis omnis in consensu obedientiũ esset. negare uulgo milites se ad concionem ituros: passimq. exaudiri uoces postulantiũ, ut castra ex Volsco agro moueãtur: hostẽ uictorem paullo ante prope in portis ac uallo fuisse, ingentisq. mali non suspicionem modo, sed apertam speciẽ obuersari ante oculos. Victus tandem (quandoquidem nihil praeter tempus rixae lucrarẽtur) remissa concione, iter in sequentẽ diem pronunciari cũ iussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. cum maxime agmen e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, nouissimos adoriuntur. a quibus perlatus ad primos tumultus, eo pauore signaq. & ordines turbauit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. nemo ullius nisi fugae memor, ita effuso agmine per stragem corporum armorumq. euasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere. tandem collectis ex dissipato cursu militibus, consul cum reuocando nequidquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit: aduocataq. concione, inuectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinae, desertorem signorum, ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitãs, inermes milites, signo amisso signiferos, ad hoc centuriones duplicariosque, qui reliquerãt ordines, uirgis caesos securi percussit. cetera multitudo, sorte decimus quisque, ad supplicium lecti. Cõtra ea in Aequis inter consulem ac militem comitate ac beneficijs certatum est. & natura Quinctius erat lenior: & saeuitia infelix collegae, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. huic tantae concordiae ducis exercitusq. non ausi offerre se Aequi, uagari populabũdum hostem per agros passi. nec ullo ante bello latius inde actae praedae. ea omnis militi data est. addebantur & laudes; quibus haud minus, quã praemio, gaudent militum animi. cum duci, tum propter ducem patribus quoque placatior exercitus redijt; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia domi forisq. annum exactum, insignem maxime comitia tributa efficiunt: res maior uictoria suscepti certaminis, quam usu. plus enim dignitatis comitijs ipsis detractum est, patribus ex concilio summouendis, quam uirium aut plebi additum, aut demptum patribus. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Ti. Aemilio consulibus, tum propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter iudicium Ap. Claudij. cui acerrimo aduersario legis, caussamq. possessorũ publici agri, tamquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius, & Cn. Sicinius diem dixere. numquam ante tam inuisus plebi reus ad iudiciũ uocatus populi est, plenus suarum, plenus paternarum irarum. patres quoque nõ temere pro ullo aeque annixi sunt: propugnatorem senatus, maiestatisq. uindicẽ suae, ad omnes tribunicios plebeiosq. oppositum tumultus, modum dumtaxat in certamine egressum, obijci iratae plebi. unus e patribus ipse Ap. Claudius & tribunos, & plebem, & suum iudiciũ pro nihilo habebat. illum nõ minae plebis, non senatus preces perpellere umquam potuere, non modo ut uestem mutaret, aut supplex prensaret homines, sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis, cum ad populum agenda caussa esset, aliquid leniret, atque summitteret. idem habitus oris, eadem contumacia in uultu, idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. semel caussam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu: adeoq. constantia sua & tribunos obstupefecit, & plebem, ut diem ipsi sua uoluntate producerent, &

Anno 282.

trahi

A trahi deinde rem sinerent. haud ita multum interim temporis fuit: ante tamen, quam producta dies ueniret, morbo moritur. cuius laudationem cum tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari sollemni honore supremum diem tanti uiri noluit; & laudationem tam aequis auribus mortui audiuit, quam uiui accusationẽ audierat; & exsequias frequens celebrauit. Eodem anno Valerius consul cum exercitu in Aequos profectus, cum hostem ad proelium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. prohibuit foeda tempestas, cum grandine ac tonitribus caelo deiecta. admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita, ut uelut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri uertit. Alter consul Aemilius in Sabinis bellum gessit. & ibi, quia hostis moenibus se tenebat, uastati agri sunt. incendijs deinde non uillarum modo, sed etiam uicorum, quibus frequẽter

B habitabatur, Sabini exciti cum praedatoribus occurrissent; ancipiti proelio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. id satis cõsuli uisum, cur pro uicto relinqueret hostẽ, integro inde decedens bello. Inter haec bella manente discordia domi, T. Numicius Priscus, A. Virginius consules facti. Non ultra uidebatur latura plebs dilationem agrariae legis: ultimaq. uis parabatur: cum, Volscos adesse, fumo ex incendijs uillarum, fugaq. agrestium, cognitum est. ea res maturam iam seditionem, ac prope erumpentem repressit. consules coacti extemplo ab senatu ad bellum, educta ex urbe iuuentute, tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. & hostes quidem, nihil aliud quam perfusis uano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium aduersus Volscos, Virginius cõtra Aequos profectus. ibi ex insidijs prope magna accepta clade, uirtus militum rem prolapsam negligentia consulis, restituit. Melius in Volscis imperatum est. fusi primo proelio hostes, fugaq. in An. 283.

C urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam, acti. quam consul oppugnare nõ ausus, Cenonem aliud opidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Aequi Volsciq. Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessere. deinde ipsi, paucis post diebus, a duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladium, quam intulerant, acceperunt. Extremo anno pacis aliquid fuit, sed, ut semper alias, solicitae certamine patrum & plebis. irata plebs interesse consularibus comitijs noluit: per patres clientesq. patrum consules creati, T. Quinctius, & Q. Seruilius. similem annum priori consules habent; seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. An. 284 Sabini Crustuminos campos citato agmine transgressi, cum caedes & incẽdia circũ Aniemem flumem fecissent, a porta prope Collina moenibusq. pulsi, ingentes tamẽ praedas hominum pecorumq. egere. quos Seruilius consul infesto exercitu insecutus, ipsum quidem

D agmen adipisci aequis locis non potuit; populationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multipliciq. capta praeda rediret. Et in Volscis res egregie gesta, tum ducis tum militum opera. Primum aequo campo signis collatis pugnatum, ingenti caede utrimque, plurimo sanguine. & Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent, ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. impetu facto, dum se putant uincere, uicere. consul metuens, ne nimis instando renouaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, uelut tacitis indicijs utrimque quiete sumpta: per quos ingens uis hominum ex omnibus Volscis Aequisque in castra uenit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. itaque tertia fere uigilia ad castra oppugnanda ueniunt. Quinctius, sedato tumultu, quem terror subiti excieuerat, cum manere in tentorijs quietum militem iussisset, Hernicorũ cohor-

E tem in stationem educit; cornicines tubicinesque in equis impositos canere ante uallum iubet, solicitumq. hostem ad lucem tenere. reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos & plures esse, & Romanos putabãt; fremitus hinnitusq. equorum, qui & insueto sedente equite, & insuper aures agitante sonitu, saeuiebant, intentos uelut ad impetum hostium tenuit. ubi illuxit, Romanus integer, satiatusque somno, productus in aciem, fessum stando & uigilijs Volscum primo impetu perculit. quamquam cessere magis, quam pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant cliui, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. consul, ubi ad iniquum locum uentum est, sistit aciem. miles aegre teneri; clamare, & poscere, ut perculsis instare liceat. ferocius agunt equites, circumfusi ducibus: uociferantur, se ante signa ituros, dum cunctatur consul uirtute militum fretus, loco

parum fidens; conclamant se ituros. clamoremque res est secuta. fixis in terram pilis, quo leuiores in ardua euaderent, cursu subeunt. Volscus effusis ad primum impetum missilibus telis, saxa obiacentia pedibus ingerit in subeuntes; turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco. Sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus iam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignauiam, pudore metum excussisset. restitere primo obstinatis animis: deinde ut in obtinentes locum uires ferebant, audent ultro gradum inferre, & clamore renouato commouent aciem. tum rursus impetu capto enituntur, atque exsuperant iniquitatē loci. iam prope erat, ut in summum cliui iugum euaderent, cum terga hostes dedere; effusoque cursu, paene agmine uno fugientes sequentesque castris incidere. in eo pauore castra capiuntur. qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus. paucos circumsessum dies deditur, nulla oppugnantium noua ui, sed quod iam inde ab infelici pugna, castrisque amissis, ceciderant animi. F G

EPITOME. LIBRI. III

Editiones de agrarijs legibus factae. Capitolium ab exsulibus & seruis occupatum, caesis ijs receptum est. Census bis actus est. priore lustro censa sunt ciuium capita centum quattuor & uiginti millia, CCXIV, praeter orbos, orbasque: sequenti, CXXXII millia CD XIX. Cum aduersus Aequos res male gesta esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus. cum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum accersitus est. is uictos hostes sub iugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, XXXVI anno a primis tribunis plebis. Petitis per legatos, & allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque, decemuiri pro consulibus, sine ullis alijs magistratibus, creati, altero & trecentesimo anno quam Roma condita erat: & ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemuiros translatum imperium. ij, decem tabulis legum positis, cum modeste se in eo bonore gessissent, & ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad X adiectis, cum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, & in tertium annum retinuerunt, donec inuisio eorum imperio finē attulit libido Ap. Claudij. qui cum in amorem uirginis incidisset, summisso qui eam in seruitutem peteret, necessitatem patri eius Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret: cum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi ueniret. hoc tam magnae luxuriae exemplo plebs incitata, montem Auentinum occupauit; coegitque decemuiros abdicare se magistratu. ex quibus Appius, & unus collegarum, qui praecipue poenam meruerant, in carcerem coniecti, ceteri in exsilium acti. Res praeterea contra Sabinos & Volscos & Aequos prospere gestas continet: & parum honestum populi Romani iudicium, qui iudex inter Ardeates & Aricinos sumptus, agrum de quo ambigebatur, sibi adiudicauit. H I

LIBER. III

Anno 285.

NTIO capto, Ti. Aemilius & Q. Fabius consules fiunt. hic erat Fabius, qui unus exstinctae ad Cremeram genti superfuerat. Iam priore consulatu Aemilius dandi agri plebi fuerat auctor. itaque secundo quoque consulatu eius & agrarij se in spem legis erexerant: & tribuni rem, contra consules saepe tentatam, adiutore utique consule obtineri posse rati, suscipiunt; & consul manebat in sententia sua. possessores, & magna pars patrum tribunicijs se iactare actionibus principem ciuitatis, & largiendo de alieno, popularem fieri querentes, totius inuidiam rei a tribunis in consulem auerterant. atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quinctij ductu & auspicio agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse: Antium, propinquam, opportunam, & maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querellis possessorum plebem in agros ituram, ciuitatem in concordia fore. haec sententia accepta est. Triumuiros agro dando creat T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. iussi nomina dare, qui agrum accipere uellent. fecit statim, ut fit, fastidium copia: adeoque pauci nomina dedere, K

A dere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cetera multitudo poscere Romae agrum malle, quam alibi accipere. Aequi a Q. Fabio (is eo cum exercitu uenerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere. Q. Seruilius insequenti anno (is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Aequos missus, in Latino agro statiua habuit. intra castra quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio & T. Quinctio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is uictor pacem Aequis dederat, ea prouincia data. Qui haud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturam Aequos; legatos in concilium gentis missos nunciare iussit, Q. Fabium consulem dicere, se ex Aequis pacem Romam tulisse, ab Roma Aequis bellum afferre, eadem dextra armata, quā pacatam illis antea dederat: quorum id perfidia & periurio fiat, deos nunc testes esse, mox fore ultores: se tamen,

ANNO 286.

ANNO 287.

B utcumque sit, etiam nunc, paenitere sua sponte Aequos, quam pati hostilia, malle: si paeniteat; tutum receptum ad expertam clemētiam fore: si periurio gaudeant, dijs magis iratis, quam hostibus, gesturos bellum. Haec dicta adeo nihil mouerūt quemquam, ut legati pro pe uiolati sint, exercitusque in Algidum aduersus Romanos missus. Quae ubi Romā sunt nunciata, indignitas rei magis, quam periculum, consulem alterum ab urbe exciuit. ita duo consulares exercitus ad hostem accessere, acie instructa, ut confestim dimicarent. sed cum forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: Ostentare hoc est Romani, non gerere bellum. in noctem imminentem aciem instruitis. longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. crastino die, oriente sole, redite in aciem. erit copia pugnandi, ne timete. His uocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, longam uenire noctem ratus, quae moram certamini faceret. tum quidem corpora cibo so-

C mnoque curant. ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies, tandē & Aequi processere. proelium fuit utrimque uehemens: quod & Romanus miles ira odioq. pugnabat; & Aequos conscientia contracti culpa periculi, & desperatio futurae sibi postea fidei, ultima audere & experiri cogebat. non tamen sustinuere aciem Romanam Aequi: pulsique, cū in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacē animis, ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, cōmissa res sit. Aequos populationibus incursionibusq. meliores esse: & multas passim manus, quā magnam molē unius exercitus, rectius bella gerere. Relicto itaque castris praesidio, egressi tanto cum tumultu inuasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. nec opinata etiam res plus trepidationis fecit; quod nihil minus, quam ne uictus, ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat. agrestes pauidi incidē

D tes portis, non populationem, nec praedonum paruas manus, sed omnia uano augentes timore, exercitus & legiones adesse hostium, & infesto agmine ruere ad urbem clamabant. ab his proximi audita incerta, eoq. uaniora ferre ad alios: cursus clamorq. uocātium ad arma, haud multum a pauore captae urbis abesse. Forte ab Algido Quinctius cōsul redierat Romam. id remedium timori fuit: tumultuq. sedato, uictos timeri increpans hostes, praesidia portis imposuit. uocato deinde senatu, cum ex auctoritate patrum, iustitio indicto, profectus ad tutādos fines esset, Q. Seruilio praefecto urbis relicto, hostem in agro non inuenit. Ab altero consule res gesta egregie est. qui, qua uēturum hostem sciebat, grauem praeda eoq. impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. pauci hostium euasere ex insidijs: praeda omnis recepta est. sic finem iustitio, quod quattriduum fuit, reditus Quinctij consulis in urbem fecit. Census deinde actus, & conditum a Quin-

E ctio lustrum. censa ciuium capita centum quattuor & XX millia CCXIV dicuntur, praeter orbos orbasque. In Aequis nihil deinde memorabile actum. in opida sua se recepere, uri sua populariq. passi. consul, cum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude praedaque Romam redijt. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furios Fusios scripsere quidam. id admoneo, ne quis immutationem uirorum ipsorum esse, quae nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Aequis alter consulum bellum gereret. itaque Aequi ab Ecetranis Volscis praesidium petiere. quo cupide oblato, (adeo ciuitates hae perpetuo in Romanos odio certauere) bellum summa ui parabatur. sentiunt Hernici, & praedicunt Romanis, Ecetranum ad Aequos descisse. suspecta & colonia Antium fuit; quod magna uis hominum inde, cum opidum captum esset, confugisset ad Aequos. isque miles per bellum

AN. 288.

Aequicum uel acerrimus fuit. compulsis deinde in opida Aequis, ea multitudo dilapsa F
cum Antium redisset, sua sponte iam infidos colonos Romanis abalienauit. Necdum ma
tura re, cum defectionem parari delatum ad senatum esset, datũ negotium est consulibus;
ut, principibus coloniae Romã excitis, quaererent quidnam rei esset. qui cum haud graua-
te uenissent, introducti a consulibus ad senatum, ita responderunt ad interrogata, ut ma-
gis suspecti, quam uenerant, dimitterentur. bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius
consulum alter, cui ea prouincia euenerat, profectus in Aequos, Hernicorum in agro po-
pulabundum hostem inuenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam uniuersa cõspecta
fuerat, imparem copijs exercitum temere pugnae commisit. primo concursu pulsus, se in
castra recepit. neque is finis periculi fuit. namque & proxima nocte, & postero die tanta
ui castra sunt circumsessa, atque oppugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam pos
set. Hernici, & male pugnatum, & consulem exercitumque obsideri, nunciauerunt; tan- G
tumque terrorem incussere patribus, ut, quae forma senatusconsulti ultimae semper neces
sitatis habita est, Postumio alteri consulum negotium daretur, uideret ne quid respublica
detrimenti caperet. ipsum consulem Romae manere ad conscribendos omnes, qui arma
ferre possent, optimum uisum est; pro consule T. Quinctium subsidio castris cum sociali
exercitu mitti. ad eum explendum Latini, Hernicique, & colonia Antium dare Quin-
ctio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) iussi. Multi per eos dies
motus, multique impetus hinc atque illinc facti: quia, superante multitudine, hostes car-
pere multifariam uires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. simul castra
oppugnabantur: simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa; urbemq.
ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad praesidium urbis relictus: consul
Postumius ad arcendas populationes finiũ missus. nihil remissum ab ulla parte curae, aut H
laboris. uigiliae in urbe, stationes ante portas, praesidiaque in muris disposita; &, quod
necesse erat in tanto tumultu, iustitium per aliquot dies seruatum. Interim in castris Fu-
rius consul, cum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana
porta erupit; &, cum persequi posset, metu substitit, ne qua ex parte altera in castra uis
fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille
redeuntes persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum uidit. ita exclusus, mul-
tis saepe frustra conatibus captis, ut uiam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit.
& consul nuncio circumuenti fratris conuersus ad pugnam, dum se temere magis, quam
satis caute, in mediam dimicationem infert, uulnere accepto, aegre ab circumstantibus
ereptus, & suorum animos turbauit, & ferociores hostes fecit: qui caede legati, & con-
sulis uulnere accensi, nulla deinde ui sustineri potuere; cum compulsi in castra Romani rur I
sus obsiderentur, nec spe nec uiribus pares. uenissetque in periculum summa rerum, ni T.
Quinctius peregrinis copijs cum Latino Hernicoque exercitu subuenisset. is intentos in
castra Romana Aequos, legatique caput ferociter ostentantes, ab tergo adortus, simul
ad signum a se procul editum ex castris eruptione facta, magnam uim hostium circumue
nit. minor caedes, fuga effusior Aequorum in agro fuit Romano. in quos palatos praedã
agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat praesidia, impetum de-
dit. ij uagi, dissipato agmine fugientes, in Quinctium uictorem cum saucio consule reuer
tentem incidere. tum consularis exercitus egregia pugna consulis uulnus, legati & co-
hortiũ ultus est caedem. Magnae clades ultro citroque illis diebus & illatae, & acceptae.
difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnauerint, ceciderintue, exacto affirmare
numero. audet tamen Antias Valerius concipere summas, Romanos cecidisse in Herni- K
co agro duo millia, ac CCC: ex praedatoribus Aequorum, qui populabundi in finibus
Romanis uagabantur, ab A. Postumio consule tria millia & CD caesos: ceteram mul-
titudinem praedam agentem, quae inciderit in Quinctium, nequaquam pari defunctã es
se caede: interfecta inde quattuor millia, & exsequendo subtiliter numerum, CC ait &
XXX. Inde Romam reditum est, iustitium remissum. Caelum uisum est ardere plurimo
igni, portentaque alia aut obuersata oculis, aut uanas exterritis ostentauere species. his
auertendis terroribus in triduum feriae indictae: per quas omnia delubra pacem deum ex
poscentium uirorum mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latinae Herni-
caeque, ab senatu gratijs ob impigram militiam actis, remissae domos. Antiates mille
milites, quia serum auxilium post proelium uenerant, prope cum ignominia dimissi. Co-

mitia

A mitia inde habita. creati consules L. Aebutius, P. Seruilius, Kalendis Sextilibus, ut tunc An.289.
principium anni agebatur, consulatum ineunt. Graue tempus, & forte annus pestilens erat
urbi agrisque, nec hominibus magis quam pecori: & auxere uim morbi terrores popula-
tionis, pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. ea colluuio mistorum omnis generis
animantium, & odore insolito urbanos, & agrestem confertum in arta tecta aestu ac uigi-
lijs angebat: ministeriaq. inuicem ac contagio ipsa uulgabant morbos. Vix instantes susti-
nentibus clades repente legati Hernici nunciant, in agro suo Aequos Volscosq. coniun-
ctis copijs castra posuisse, inde ingenti exercitu fines suos depopulari. praeterquam quod
infrequens senatus indicio erat socijs, afflictam ciuitatem pestilentia esse; maestum etiam
responsum tulere: ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur: urbem Romanam
subita deum ira morbo populari: si qua eius mali quies ueniat, ut anno ante, ut semper
B alias, socijs opem laturos. Discessere socij, pro tristi nuncio tristiorem, domum referen-
tes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat; quod uix Romanis fulti uiribus susti-
nuissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit. pergit inde infestus in agros Roma-
nos, etiam sine belli iniuria uastatos. ubi cum obuius nemo ne inermis quidē fieret; perq.
omnia non praesidijs modo deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; peruenere ad ter-
tium lapidem Gabina uia. mortuus Aebutius erat, Romanus consul: collega eius Serui-
lius exigua in spe trahebat animam: affecti plerique principum, patrum maior pars, mili-
taris fere aetas omnis: ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat,
sed uix ad quietas stationes uiribus sufficerent. munus uigiliarum senatores, qui per aeta
tem ac ualetudinem poterant, per se ipsi obibant: circuitio ac cura aedilium plebis erat:
ad eos summa rerum, ac maiestas consularis imperij uenerat. deserta omnia, sine capite,
C sine uiribus, dij praesides, ac fortuna urbis tutata est: quae Volscis Aequisque praedonum
potius mentem, quam hostium, dedit. adeo enim nulla spes non potiundi modo, sed ne
adeundi quidem Romana moenia animos eorum cepit: tectaque procul uisa, atque immi
nentes tumuli auertere mentes eorum: ut, totis passim castris fremitu orto, quid in uasto
ac deserto agro, inter tabem pecorum hominumque, desides sine praeda tempus tererēt,
cum integra loca, Tusculanum agrum opimum copijs petere possent? signa repente con-
uellerent; transuersisque itineribus per Lauicanos agros in Tusculanos colles transirent:
eo uis omnis tempestasque belli conuersa est. Interim Hernici Latinique pudore etiam,
non misericordia solum moti, si nec obstitissent communibus hostibus infesto agmine Ro
manam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis socijs ferrent, coniuncto exercitu Ro-
mam uergunt. ubi cum hostes non inuenissent, secuti famam ac uestigia, obuij fiūt descen-
D dentibus ab Tusculano in Albanam uallem. ibi haudquaquam aequo proelio pugnatū est:
fidesque sua socijs parum felix in praesentia fuit. Haud minor Romae fit morbo strages,
quam quanta ferro sociorum facta erat. consul, qui unus supererat, moritur. mortui & alij
clari uiri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, Curio maximus. &
per ignota capita late uagata est uis morbi: inopsque senatus auxilij humani, ad deos po-
pulum ac uota uertit. iussi cum coniugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposce
re deum. ad id, quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica euocati, omnia de-
lubra implent. stratae passim matres crinibus templa uerrentes, ueniam irarum caelestiū,
finemque pesti exposcunt. Inde paullatim, seu pace deum impetrata, seu grauiore tempo
re anni iam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: uersisque ani-
mis iam ad publicam curam, cum aliquot interregna exissent, P. Valerius Poplicola ter-
E tio die, quam interregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum, & T. Vetu-
rium Geminum, siue ille Vetusius fuit. ante diem III. Idus Sextiles consulatum ineunt, An.290.
iam satis ualida ciuitate; ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. igi-
tur, nunciantibus Hernicis, in fines suos transscendisse hostes; impigre promissum auxi-
lium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro infe-
rendum. Tricipitinus populationibus arcendis sociorum agro oppositus, nō ultra quam
in Hernicos procedit. Veturius primo proelio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in
Hernicis sedet, praedonum agmen fefellit, supra montes Praenestinos ductum. inde de-
missum in campos, uastauere agros, Praenestinum Gabinumque: ex Gabino in Tuscula-
nos flexere colles. urbi quoque Romae ingens praebitus terror, magis in re subita, quam
quod ad arcendam uim parum uirium esset. Q. Fabius praeerat urbi. is armata iuuentute,
dispositisque

dispositisque praesidijs tuta omnia ac trāquilla fecit. itaque hostes, praeda ex proximis lo- F
cis rapta, appropinquare urbi non ausi, cum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura, in Lucretium incidunt consulem, iam ante exploratis itineribus suis instructum, & ad certamen intentum. igitur, praeparatis animis, repentino pauore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; & compulsos in cauas ualles, cum exitus haud inde faciles essent, circumueniunt. ibi Volscum nomen prope deletum est. XIII millia CDLXX cecidisse in acie ac fuga, ∞ CCL uiuos captos, signa XXVII militaria relata, in quibusdam annalibus inuenio. ubi etsi adiectum aliquid numero sit, magna certe caedes fuit. Victor cōsul, ingenti praeda potitus, eadem in statiua redijt. tum consules castra coniungunt. & Volsci Aequiq. afflictas uires suas in unum contulere. tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna uictoriam dedit. fusis hostibus, etiam castra capta. sic res Romana in antiquum statum redijt: G
secundaeque belli res extemplo urbanos motus excitauerunt. C. Terentius Arsa tribunus pl. eo anno fuit. is, consulibus absentibus, ratus locum tribunicijs actionibus datum, per aliquot dies patrum superbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperiū, tamquam nimium, nec tolerabile liberae ciuitati, inuehebatur. nomine enim tantum minus inuidiosum, re ipsa prope atrocius quam regium esse: quippe duos pro uno dominos acceptos immoderata, infinitaque potestate: qui soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum, omniaque supplicia uerterent in plebem: quae ne aeterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut V. uiri creentur legibus de imperio consulari scribendis: quod populus in se ius dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros. Qua promulgata lege, cum timerent patres, ne, absentibus consulibus, iugum acciperent; senatus a praefecto urbis Q. Fabio uocatur. qui adeo atrociter in H
rogationem latoremque ipsum est inuectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarēt tribunum, relictum minarum atque terroris sit. Insidiatum eum, & tempore capto adortum remp. si quem similem eius, priore anno, inter morbum bellumque, irati dij tribunum dedissent, non potuisse sisti: mortuis duobus consulibus, iacente aegra ciuitate in colluuione omnium rerum, ad tollendum e rep. consulare imperium, laturum leges fuisse: ducem Volscis Aequisque ad oppugnandam urbem futurum. quid tandem illi non licere? si quid consules superbe in aliquem ciuium, aut crudeliter fecerint, diem dicere: accusare his ipsis iudicibus, quorum in aliquem saeuitum sit: non illum consulare imperium, sed tribuniciam potestatem inuisam, intolerandamque facere; quam pacatam reconciliatamque patribus deintegro in antiqua redigi mala: neque illum se deprecari, quo minus pergat, ut coeperit. Vos, inquit Fabius, ceteri tribuni oramus, ut primum omnium cogitetis, pote- I
statem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem uniuersorum comparatam esse; tribunos plebis uos creatos, non hostes patribus. nobis miserum, inuidiosum uobis est, desertam remp. inuadi. non ius uestrum, sed inuidiam minueritis. agite cum collega, ut rem integram in aduentum consulum differat. ne Aequi quidem ac Volsci, morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere. Agunt cum Terentio tribuni: dilataque in speciem actione, re ipsa sublata, consules extemplo accersiti. Lucretius cum ingenti praeda, maiore multo gloria redi t. & auget gloriam adueniens, expósita omni in campo Martio praeda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua uendita, quibus domini non exstitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente. id antiquius consuli fuit. iactata per aliquot dies tum in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum maiestati consulis tri- K
bunus, & destitit. tum Imperatori exercituique honos suus redditus. triumphauit de Volscis Aequisque: triumphantem secutae suae legiones. Alteri consuli datum, ut ouans sine militibus urbem iniret. Anno deinde sequenti lex Terentia ab toto relata collegio, no-
An.291. uos aggressa consules est. erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno caelum ardere uisum, terra ingenti concussa motu est. bouem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. inter alia prodigia & carne pluit: quem imbrem ingens numerus auium interuolitando rapuisse fertur; quod intercidit, sparsum humi ita iacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. libri per II uiros sacrorum aditi. pericula a conuentu alienigenarum praedicta, ne qui in loca summa urbis impetus caedesq. inde fierent. inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. id factum ad impediendam legem tribuni

crimina-

A criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem in singulos annos orbis uolueretur) Hernici nunciant Volscos & Aequos, etsi accisae res sint, reficere exercitus: Antij summam rei positā, Ecetrae Antiates colonos palam concilia facere: id caput, eas uires belli esse. Vt haec dicta in senatu sunt, delectus edicitur. consules belli administrationem inter se dispartiri iussi; alteri ut Volsci, alteri ut Aequi prouincia esset. Tribuni coram in foro personare, fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos: iam ne uirtute quidem premi libertatem populi R. sed arte eludi: quia occidione prope occisos Volscos & Aequos mouere sua sponte arma posse, iam fides abierit, nouos hostes quaeri: coloniam fidam, propinquam, infamem fieri: bellum innoxijs Antiatibus indici, geri cū plebe Romana; quam oneratam armis ex urbe, praecipiti agmine, acturi essent, exsilio & relegatione ciuium ulciscentes tribunos: sic, ne quid aliud actum putent, uictam legem esse: nisi B dum integra res sit, dum domi, dum togati sint, caueant ne possessione urbis pellātur, ne iugum accipiant: si animus sit, non defore auxilium. consentire omnes tribunos, nullum terrorem externum, nullum periculum esse: cauisse deos priore anno, ut tuto libertas defendi posset. Haec tribuni. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant. eo decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. citati pauci, uelut rei experiūdae caussa: & statim uis coorta. quemcumque lictor iussu consulis prehendisset, tribunus mitti iubebat. neque suum cuique ius modum faciebat: sed uirium spe, sed manu obtinendum erat quod intenderes. quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu: sic patres in lege, quae per omnes comitiales dies ferebatur, inpediendа gerebant. Initium erat rixae, cum discedere populum iussissent tribuni; quòd patres se summoueri haud sinebant. nec fere seniores rei intererant; quippe, quae non consilio regenC da, sed permissa temeritati audaciaeque esset. multum & consules se abstinebāt; ne cui in colluuione rerum maiestatem suam contumeliae offerrent. Kaeso erat Quinctius, ferox iuuenis qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine ac uiribus. ad ea munera data a dijs & ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo non lingua, non manu promptior in ciuitate haberetur. hic cum in medio patrum agmine cōstituisset, eminens inter alios, uelut omnes dictaturas cōsulatusque gerens in uoce ac uiribus suis, unus impetus tribunicios popularesque procellas sustinebat. hoc duce saepe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est. qui obuius fuerat, multatus nudatusque abibat: ut satis appareret, si sic agi liceret, uictam legem esse. Tum, prope iam perculsis alijs tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Kaesoni capitis diem dicit. atrox ingeniū accenderat eo facto magis, quam conterruerat. eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos uelut iusto perseD qui bello. accusator pati reum ruere, inuidiaque flammam, ac materiam criminibus suis suggerere: legem interim non tam ad spem perferendi, quam ad lacessendam Kaesonis temeritatem ferre. ibi multa saepe ab iuuentute inconsulte dicta factaque, in unius Kaesonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi, Ecquid, inquit, sentitis, iam uos Quirites, Kaesonem simul ciuem, & legem, quam cupitis, habere non posse? quamquam quid ego legem loquor? libertati obstat, omnes Tarquinios superbia exsuperat. exspectate dum cōsul aut dictator fiat, quem priuatum uiribus & audacia regnantem uidetis. Assentiebantur multi, pulsatos se querentes; & tribunum ad rem peragendam ultro incitabant. Iam adeat iudicio dies: apparebatque, uulgo homines in damnationem Kaesonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarij, principes ciuitatis. T. Quin E ctius Capitolinus, qui ter consul fuerat, cum multa referret sua familiaeque decora; affirmabat neque in Quinctia gente, neque in ciuitate Romana tantam indolem tam maturae uirtutis umquam exstitisse. suum primum militem fuisse: se saepe uidente pugnasse in hostem. Sp. Furius missum ab Quinctio Capitolino sibi eum in dubijs suis rebus uenisse subsidio: neminem unum esse, cuius magis opera putet remp. restitutam. L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Kaesone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere & monere, iuuenem egregium, instructum naturae fortunaeque omnibus bonis, maximum momentum rerum eius ciuitatis, in quamcumque uenisset, suum quam alienum mallent ciuem esse: quod offendat in eo, feruorem & audaciam, aetatem quotidie auferre: quod desideretur, consilium, id in dies crescere: senescentibus uitijs, maturescente uirtute, sinerent

Tribuni

Kaeso Quinct.

A. Virginius

rent

rent tantum uirum in ciuitate senescere. Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet inuidiam, sed ueniam errori, atque adolescentiae petendo, sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. sed alij auersabantur preces, aut uerecundia, aut metu: alij se suosq. multatos querentes, atroci responso iudicium suum praeferebant. premebant reum, praeter uulgatam inuidiam, crimen unum, quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, se haud multo post, quam pestilētia in urbe fuerat, in iuuentutem grassantem in Suburra incidisse: ibi rixam natam esse, fratremque suum, maiorem natu, necdum ex morbo satis ualidum, pugno ictum a Kaesone, cecidisse semianimem; inter manus domum ablatum: mortuumque inde arbitrari: nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse. Haec Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Kaeso interiret. Virginius arripi iubet hominem, & in uincula duci. patricij ui contra uim resistunt. T. Quinctius clamitat; cui rei capitalis dies dicta sit, & de quo futurum propediem iudiciū, eum indemnatum indicta caussa non debere uiolari. Tribunus supplicium negat sumpturum se de indemnato, seruaturum tamen in uinculis esse ad iudicij diem: ut, qui hominem necauerit, de eo supplicij sumendi copia populo R. fiat. appellati tribuni medio decreto protinus ius auxilij sui expediunt: in uincla conijci uetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronunciant. summam pecuniae quantam aequum esset promitti, ueniebat in dubium. id ad senatum reijcitur. reus, dum consulerentur patres, retentus in publico est. uades dare placuit. unum uadem III. millibus aeris obligarunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. tot uadibus accusator uadatus est reum. hic primus uades publicos dedit. Dimissus e foro, nocte proxima, inscijs consulibus, in Tuscos in exsilium abijt. Iudicij die cum excusaretur solum uertisse exsilij caussa, nihilo minus Virginio comitia habente, collegae appellati dimisere concilium: pecunia a patre exacta crudeliter; ut is diuenditis omnibus bonis, aliquandiu trās Tiberim, ueluti relegatus, in uili quodam tugurio habitarit. Hoc iudicium, & promulgata lex exercuit ciuitatem: ab externis armis otium fuit. cum uelut uictores tribuni, perculsis patribus Kaesonis exsilio, prope perlatam esse crederēt legem, &, quod ad seniores patrum pertineret, cessissent possessione reipublicae: iuniores, id maxime quod Kaesonis sodalium fuit, auxere iras in plebē, non minuerunt animos; sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperauere impetus suos. cum primo post Kaesonis exsilium lex coepta ferri est, instructi paratique, cum ingenti clientium exercitu, sic tribunos, ubi primum summouentes praebuere caussam, adorti sunt, ut nemo unus inde praecipuum quidquam gloriae domū inuidiaeue ferret, mille pro uno Kaesones exstitisse plebes quereretur. medijs diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdē illis placidius aut quietius erat: benigne salutare, alloqui plebis homines, domū inuitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati, sine interpellatione concilia habere, numquam ulli neque publice neque priuatim truces esse. nisi cū de lege agi coeptum esset: alibi popularis iuuentus erat. nec cetera modo tribuni tranquille peregere, sed refecti quoque in insequentem annum, ne uoce quidem incommoda, nedum ut ulla uis fieret, paullatim permulcendo, tractandoque mansuefecerant plebem. his per totum annum artibus lex elusa est. Accipiunt ciuitatem placidiorem consules C.

An. 292. Claudius Ap. F. & P. Valerius Poplicola. Nihil noui nouus annus attulerat. legis ferendae aut accipiendae cura ciuitatem tenebat. quantum iuniores patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. coniurationem factam, Kaesonem Romae esse, interficiendorum tribunorum, trucidandae plebis consilia inita: id negotij datum ab senioribus patrum, ut iuuentus tribuniciā potestatem e rep. tolleret, formaque eadem ciuitatis esset, quae ante Sacrum montem occupatum fuerat. Et ab Volscis & Aequis statum iam ac prope sollemne in singulos annos bellum timebatur; propiusque aliud nouum malum nec opinato exortum. Exsules, seruiq. ad quattuor millia hominum, & quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium, atque arcem occupauere. confestim in arce facta caedes eorum, qui coniurare & simul capere arma noluerant, alij inter tumultum praecipites pauore in forum deuolant. alternae uoces, Ad arma, & Hostes in urbe sunt, audiebantur. consules & armare plebem, & inermem pati timebant, incerti quod malum repentinum, externum, an intestinum, ab odio plebis, an ab

F

G

H

I

K

A an ab seruili fraude, urbem inuasisset. sedabant tumultus; sedando interdum mouebant. nec enim poterat pauida & consternata multitudo regi imperio. dant tamen arma, nō uulgo, tantum ut, in incerto hoste, praesidium satis fidum ad omnia esset. soliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnia urbis loca egere. lux deinde aperuit bellum, ducemque belli. seruos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio uocabat. se miserrimi cuiusque suscepisse caussam, ut exsules iniuria pulsos in patriam reduceret, & seruitutis graue iugū demeret: id malle populo R. auctore fieri: si sibi spes non sit, se Volscos & Aequos, & omnia extrema tentaturum & concitaturum. Dilucere res magis patribus, atque consulibus. praeter ea tamen, quae denunciabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere, &, cum tātum in urbe hostium esset, mox Sabinae Etruscaeque legiones ex composito
B adessent; tum aeterni hostes Volsci & Aequi non ad populabundos, ut ante, fines, sed ad urbem ut ex parte captam uenirent. multi & uarij timores; inter ceteros imminebat terror seruilis; ne suus cuique domi hostis esset; cui nec credere, nec, non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutum. uixque concordia sisti uidebatur posse. tantum superantibus alijs ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat: mansuetum id malum, & per aliorum quietem malorum semper exoriēs, tum esse peregrino terrore sopitum uidebatur. at id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit. tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed uanam imaginem belli, ad auertēdos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedisse, contenderent: patriciorum hospites, clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, maiore, quam uenerint, silentio abituros. cōcilium inde legi perferendae habere, auocato populo ab armis. senatum interim consules
C habent, alio se maiore a tribunis metu ostēdente, quam quem nocturnus hostis intulerat. postquam arma poni, & discedere homines ab stationibus nunciatum est; P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos uenit, Quid hoc rei est, inquit, tribuni? Ap. Herdoni ductu & auspicio remp. euersuri estis? tam felix uobis corrumpendis fuit, qui seruitia uestra non commouit, auctor? cum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet? Inde ad multitudinem oratione uersa, Si uos urbis, Quirites, si uestri nulla cura tangit, at uos ueremini deos patrios ab hostibus captos. Iuppiter optimus maximus, Iuno regina, & Minerua, alij dij deaeque obsidentur: castra seruorū publicos uestros penates tenent. haec uobis formae sanae ciuitatis uidetur? tantum hostiū non solum intra muros est, sed in arce supra forum, curiamque: comitia interim in foro sunt, senatus in curia est: uelut cum otium superat, senator sententiam dicit, alij Quirites
D suffragium ineunt. non, quidquid patrum plebisque est, consules, tribunos, deos hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare angustissimam illam domum Iouis optimi maximi, decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem ab his ijsdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuae: iube hanc ingredi uiam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. primus en ego consul, quantum mortalis deum possum, te, ac tua uestigia sequar. Vltimum orationis fuit, se arma capere, uocare omnes Quirites ad arma: si quis impediat, iam se consularis imperij, iam tribuniciae potestatis, sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicumque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum: iuberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium uetarent, in P. Valerium consulem sumi arma: ausurum se in tribunis, quod princeps familiae suae ausus in regibus esset. Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem
E Romanam hostibus fore; nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit: nox certamina coepta oppressit. tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, patres circumire plebem, inserentesque se in circulos, sermones tēpori aptos serere: admonere, ut uiderent in quod discrimen remp. adducerent: non inter patres ac plebem certamen esse, sed simul patres, plebemque, arcem urbis, templa deorū, penates publicos priuatosque hostibus dedi. Dum haec in foro sedandae discordiae caussa agūtur, consules interim, ne Sabinus, ne Veiens hostis moueretur, circa portas murosq. discesserant. eadem nocte & Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatae urbis statu nuncij ueniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is, confestim conuocato senatu, atque introductis nunciis, magnopere censet, ne exspectent dum ab Roma legati auxilium petentes ueniant: periculum ipsum, discrimenque, ac sociales deos, fidemque

demque

demque foederum id poscere: demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam ciuitatem, numquam parem occasionem daturos deos. Placet ferri auxilium: iuuentus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce uenientes, procul speciem hostium praebuere. Aequi aut Volsci uenire uisi sunt. deinde, ubi uanus terror abijt, accepti in urbem agmine in forum descendunt. ibi iã P. Valerius, relicto ad portarum praesidia collega, instruebat aciem. auctoritas uiri mouerat, affirmantis, Capitolio recuperato, & urbe pacata, si se doceri siuissent, quae fraus ab tribunis occulta in lege ferretur, memorẽ se maiorũ suorũ, memorem cognominis, quod populi colendi uelut hereditaria cura sibi a maioribus tradita esset, concilium plebis non impediturũ. hunc ducem secuti, nequidquam reclamantibus tribunis, in cliuum Capitolinum erigunt aciem. adiungitur & Tusculana legio. certare socij ciuesque; utri recuperatae arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. trepidare tum hostes; nec ulli satis rei, praeterquam loco fidere. trepidantibus inferũt signa Romani, socijque. iam in uestibulum perruperant templi, cum P. Valerius inter primores pugnam ciens interficitur. P. Volumnius consularis uidit cadentem. is, dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum uicemq. consulis prouolat. prae ardore impetuque, tantae rei sensus non peruenit ad militẽ. prius uicit, quam se pugnare sine duce sentiret. multi exsulum caede sua foedauere templũ; multi uiui capti, Herdonius interfectus: ita Capitolium recuperatum. De captiuis, ut quisque liber aut seruus esset, suae fortunae a quoque sumptum supplicium est. Tusculanis gratiae actae, Capitolium purgatum, atq. lustratum. in consulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, iactasse fertur. Pace parta, instare tum tribuni patribus, ut P. Valerij fidem exsoluerẽt: instare Claudio, ut collegae deos manes fraude liberaret, agi de lege sineret. Consul ante, quam collegam sibi subrogasset, negare passurum agi de lege. hae tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense summo patrum studio L. Quinctius Cincinnatus, pater Kaesonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat plebes, consulem habitura iratum, potentem fauore patrum, uirtute sua, tribus liberis; quorũ nemo Kaesoni cedebat magnitudine animi; consilium & modum adhibẽdo, ubi res poscerer, priores erant. Is ut magistratuum inijt, assiduis concionibus pro tribunali nõ in plebe coercenda, quam senatu castigando, uehementior fuit: cuius ordinis languore, perpetui iã tribuni pl. non ut in rep. populi R. sed ut in perdita domo, lingua, criminibusq. regnarent: cum Kaesone filio suo uirtutem, constantiam, omnia iuuentutis belli domiq. decora pulsa ex urbe Romana, & fugata esse: loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac tertium tribunos pessimis artibus regia licentia uiuere. Aulus, inquit, ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicij, quam Ap. Herdonius, meruit? plus hercle aliquanto; qui uere rem aestimare uelut. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo, prope denunciauit ut arma caperetis. hic, negando bella esse, arma uobis ademit, nudosq. seruis uestris & exsulibus obiecit. & uos (C. Claudij pace, & P. Valerij mortui loquar) prius in cliuum Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes de foro tolleretis? pudet deorũ, hominumque, cum hostes in arce, in Capitolio essent; exsulum & seruorum dux, profanatis omnibus, in cella Iouis optimi maximi habitaret; Tusculi ante, quam Romae, sumpta sunt arma. in dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius & C. Claudius consules Romanam arcem liberarent. & qui ante Latinos ne pro se quidem ipsis, cum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus; nunc, nisi Latini sua spõte arma sumpsissent, capti & deleti eramus. hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre; inermem eam hosti trucidandam obijcere? scilicet, si quis uobis humillimus homo de uestra plebe; quam partem, ueluti abruptam a cetero populo, uestram patriam; peculiaremq. remp. fecistis; si quis ex his domum suam obsessam a familia armata nũciaret, ferendum auxilium putaretis: Iuppiter optimus maximus, exsulũ atque seruorũ saeptus armis, nulla humana ope dignus erat? & hi postulant, ut sacrosancti habeãtur, quibus ipsi dij neque sacri, neque sancti sunt? at enim diuinis humanisq. obruti sceleribus, legem uos hoc anno perlaturos dictitatis. tũ hercu le illo die quo ego consul sum creatus, male gesta resp. est, peius multo, quam cum P. Valerius cõsul perijt, si tuleritis. Iam primum omnium, inquit, Quirites, in Volscos & Aequos mihi, atque collegae legiones ducere in animo est. nescio quo fato magis bellantes, quam pacati, propitios habemus deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulibus obsessum scissent, suspicari de praeterito, quã re ipsa experiri, est melius. Mouerat plebem

A bem oratio consulis. erecti patres restitutam credebant remp. consul alter, comes animosior, quam auctor, suscepisse collegam priorē actionem tam grauis rei facile passus, in peragendis consilijs, consularis officij partem ad se uindicabat. Tum tribuni eludentes uelut uana dicta, persequi, quaerendo quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis uero, inquit Quinctius, nihil delectu opus est; cum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in uerba iurauerint, conuenturos se iussu consulis, nec iniussu abituros. edicimus itaque omnes, qui in uerba iurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis. Cauillari tum tribuni, & populum exsoluere religione uelle: priuatum eo tempore Quinctium fuisse, cum sacramento adacti sint. sed nōdum haec, quae nunc tenet saeculum, negligentia deū uenerat: nec, interpretando, sibi quisque iusiurandum & leges aptas faciebat; sed suos potius B mores ad ea accommodabat. igitur tribuni, ut impediendae rei nulla spes erat, de proferēdo exercitu agere, eo magis, quod & augures iussos adesse ad Regillum lacum fama exierat; locumq. inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset; ut, quicquid Romae ui tribunicia rogatum esset, id comitijs ibi abrogaretur: omnes id iussuros, quod consules uellent: neque enim prouocationem esse longius ab urbe mille passuum: & tribunos, si eo ueniant, in alia turba Quiritum subiectos fore consulari imperio. Terrebant haec: sed ille maximus terror animos agitabat, quod saepius Quinctius dictitabat, se consulū comitia non habiturum: non ita ciuitatem aegram esse, ut consuetis remedijs sisti possit: dictatore opus esse reip. ut, qui se mouerit ad solicitandum statū ciuitatis, sentiat sine prouocatione dictaturam esse. Senatus in Capitolio erat. eo tribuni cum perturbata plebe ueniunt. multitudo clamore ingenti nunc consulum, nunc patrum fidem implorant. nec ante mouerunt de C sententia consulem, quam tribuni, se in auctoritate patrum futuros esse polliciti sunt. Tūc referente consule de tribunorum & plebis postulatis, senatusconsultum fit, ut neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent: in reliquum magistratus continuari, & eosdem tribunos refici, iudicare senatum contra remp. esse. consules fuere in patrum potestate. tribuni, reclamantibus consulibus, refecti: patres quoque, ne quid cederent plebi, & ipsi L. Quinctium consulem reficiebant. nulla toto anno uehementior actio consulis fuit. Mirer, inquit, si uana uestra patres conscripti ad plebem auctoritas est? uos eleuatis eam. quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus soluit, ipsi quoque solutum uultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tamquā id sit plus posse in ciuitate, plus leuitatis ac licentiae habere. leuius enim, uaniusq. profecto est, sua decreta & consulta tollere, quam aliorum. imitemini patres conscripti turbam inD consultam; &, qui exemplo alijs esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alij uestro recte faciant: dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renunciari patiar. Te uero C. Claudi adhortor, ut & ipse populum R. hac licentia arceas, & de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum a te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, inuidiamque, quae ex continuato eo impēderet, leuatam putem. Communiter inde edicunt, ne quis L. Quinctium consulem faceret: si quis fecisset, se id suffragium non obseruaturos. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium, & L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. lustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio, & L. Cornelio cōsulibus, principio anni statim res turbulentae. instigabant plebem tribuni. bellum ingens a Volscis & Aequis Latini, atque Hernici nunciabant: iam Antij Volscorum legiones esse: & ipsam coE loniam ingens metus erat defecturam: aegreq. impetratum a tribunis, ut bellū praeuerti sinerent. Consules inde partiti prouincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum; Cornelio, ut Romae praesidio esset; ne qua pars hostium, qui Aequis mos erat, ad populādum ueniret. Hernici & Latini iussi milites dare ex foedere: duaeque partes sociorum in exercitu, tertia ciuium fuit. Postquam ad diē praestitutum uenerunt socij, consul extra portam Capenam castra locat: inde lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido statiuisq. hostium consedit. ubi cum Volsci, quia nondum ab Aequis uenisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti uallo se tutarentur, pararent: postero die Fabius nō permistam unam sociorum ciuiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa uallum hostium instruxit. ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum obseruare iussit, ut pariter & socij rem inciperent, referrentq. pedem, si receptui cecinisset,

L. quinctius

An. 393.

equites

equites item suae cuique parti post principia collocat. ita trifariam adortus castra circüue nit: & cum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos uallo deturbat. transgressus inde munitiones, pauidam turbam, inclinatamque in partem unam castris expellit. inde effuse fugientes eques, cui superare uallum haud facile fuerat, cum ad id spectator pugnae astitisset, libero campo adeptus, parte uictoriae fruitur, territos caedendo. magna & in castris, & extra munimenta caedes fugientium fuit: sed praeda maior; quia uix arma secum efferre hostis potuit. deletusque exercitus foret, ni fugientes siluae texissent. Dum ad Antium haec geruntur, interim Aequi, robore iuuentutis praemisso, arcem Tusculanã improuiso nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul moenibus Tusculi cõsidunt, ut distenderent hostium copias. Haec celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata mouent Romanos haud secus, quam si Capitolium captum nunciaretur. adeo & recens erat Tusculanorum meritum, & similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium uidebatur. G
Fabius, omissis omnibus, praedam ex castris raptim Antium couehit. ibi modico praesidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. nihil praeter arma, & quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. commeatum ab Roma consul Cornelius subuehit. aliquos menses Tusculi bellatum. parte exercitus consul castra Aequorum oppugnabat, partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. ui numquam eo subiri potuit. fames postremo inde detraxit hostem. quo postquam uentum ad extremum est, inermes, nudique omnes sub iugum ab Tusculanis missi. hos ignominiosa fuga domum se recipientes Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. uictor ad Columen (id loco nomen est) exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam, moenibus Romanis iã pulso hoste, periculum esse desierat, & ipse ab Roma profectus. ita bifariam consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Aequos populantur. Eodem anno descisse An- H
tiates, apud plerosque auctores inuenio, L. Cornelium consulem id bellum gessisse, opidumque cepisse. certum affirmare, quia nulla apud uetustiores eius rei mentio est, non ausim. Hoc bello perfecto, tribunicium domi bellum patres territat. Clamant fraude fieri, quod foris teneatur exercitus: frustrationem eam legis tollendae esse: se nihilo minus rẽ susceptam peracturos. Obtinuit tamen P. Lucretius praefectus urbis, ut actiones tribuniciae in aduentum consulum differrentur. Erat & noua exorta caussa motus. A. Cornelius, & Q. Seruilius quaestores M. Volscio, quod falsus haud dubie testis in Kaesonem extitisset, diem dixerant. multis enim emanabat indicijs, neque fratrem Volscij, ex quo semel fuerit aeger, umquam non modo uisum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum: nec ijs temporibus, in quae testis crimen coniecisset, Kaesonem Romae uisum; affirmantibus, qui una meruerant, secum eum tum frequẽ- I
tem ad signa sine ullo commeatu fuisse. ni ita esset, multi priuatim ferebant Volscio iudicem. cum ad iudicium ire non auderet, omnes eae res in unum cõgruentes, haud magis dubiam damnationem Volscij, quam Kaesonis Volscio teste fuerat, faciebant. in mora tribuni erant, qui comitia quaestores habere de reo, nisi prius habita de lege essent, passuros negabant. ita extracta utraque res in consulum aduentum est. qui ubi triumphantes uictore cum exercitu urbem inierunt; quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. at illi (etenim extremum anni iam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen auerterant. & cum consules nihilo minus aduersus cõtinuationem tribunatus, quam si lex minuẽdae suae maiestatis caussa promulgata ferretur, tetendissent, uictoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Aequis pax est petentibus data. census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab ori- K
gine urbis decimum conditum. fuerunt censa ciuium capita centumtrigintaduo millia, CDXIX. Consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quod & foris pacem
AN. 294. peperere: & domi, etsi non concors, minus tamen, quam alias, infesta ciuitas fuit. L. Minucius inde, & C. Nautius consules facti duas residuas anni prioris caussas exceperũt. Eodem modo consules legem, tribuni iudicium de Volscio impediebant: sed in quaestoribus nouis maior uis, maior auctoritas erat. cum M. Valerio M. F. Volusi nepote, quaestor erat T. Quinctius Capitolinus, qui ter cõsul fuerat. is, quoniam neque Quinctiae familiae Kaeso, neque reip. maximus iuuenũ restitui posset, falsum testẽ, qui dicendae causae innoxio potestatem ademisset, iusto ac pio bello persequebatur. Cũ Virginius maxime ex tribunis de lege ageret, duum mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam le-

A gem: ut, cum edocuissent populum, quid fraudis occultae ferretur, finerent deinde suffragium inire. hoc interualli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Aequi dederunt: qui rupto foedere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Cloelium deferunt. is tum longe princeps in Aequis erat. Graccho duce in Lanuuinum agrum, inde in Tusculanum hostili populatione ueniunt, pleniq. praedae in Algido castra locant. in ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius legati ab Roma uenerunt questum iniurias, & ex foedere res repetitum. eos Aequorum imperator, quae mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum iubet dicere: se alia interim acturum. quercus ingens arbor praetorio imminebat, cuius umbra opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, & haec, inquit, sacrata quercus, & quidquid deorum est, audiant foedus a uobis ruptum: nostrisq. & nunc querelis adsint, & mox armis, cũ deorum B hominumq. simul uiolata iura exequemur. Romam ut rediere legati, senatus iussit alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Aequorum prouinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum. & forsitan ad ultimum impedissent; sed nouus subito additus terror est. uis Sabinorum ingens prope ad moenia urbis infesta populatione uenit. foedati agri, terror iniectus urbi est. tum plebs benigne arma cepit: reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit; castrisq. ad Eretum positis, per expeditiones paruas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam uastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, prope intacti bello fines Romani uiderentur. Minucio neque fortuna, nec uis animi eadẽ in gerendo negotio fuit. nam cũ haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pauidus tenebat. quod ubi senserũt hostes, creuit ex metu alieno, ut fit, audacia. & nocte adorti castra, postquam parum uis aperta profecerat, mu C nitiones postero die circumdãt. quae priusquam undique uallo obiecto clauderẽt exitus, quinque equites inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem, exercitumq. obsideri. nihil tam nec opinatum, nec tam insperatum accidere potuit: itaque tantus pauor, tantaq. trepidatio fuit, quanta si urbem, non castra hostes obsiderent. Nautium consulem accersunt. in quo cum parum praesidij uideretur, dictatoremq. dici placeret, qui rem perculsam restitueret; L. Quinctius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operaepretium est audire, qui omnia prae diuitijs humana spernunt, neque honori magno locum, neque uirtuti putant esse, nisi ubi effuse affluant opes. spes unica imperij populi R. L. Quinctius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc naualia sunt, quattuor iugerũ colebat agrum, quae prata Quinctia uocãtur. ibi ab legatis seu fossam fodiens palo innixus, D seu cum araret, operi certe, id quod constat, agresti intentus, salute data inuicem, redditaque, rogatus ut (quod bene uerteret ipsi, reiq. publicae) togatus mandata senatus audiret, admiratus, rogitans, satin' salua essent omnia, togam propere e tugurio proferre uxorem Raciliam iubet. qua simul absterso puluere ac sudore uelatus processit, dictatorem eum legati gratulantes consalutant, in urbem uocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. Nauis Quinctio publice parata fuit; transuectumq. tres obuiam egressi filij excipiũt, inde alij propinqui atque amici, tum patrum maior pars. ea frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est domum. & plebis concursus ingens fuit: sed ea nequaquam tam laeta Quinctium uidit, & imperij nimium, & uirum in ipso imperio uehementiorẽ rata. & illa quidem nocte nihil, praeterquam uigilatum est in urbe. postero die dictator, cum ante lucem in forum uenisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciae gẽtis, sed qui, E cum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romanae iuuentutis habitus esset. cum magistro equitum in concionem uenit, iustitium edicit, claudi tabernas tota urbe iubet, uetat quemquam priuatae quidquã rei agere. tum, quicumq. aetate militari essent, armati, cũ cibarijs in dies quinque coctis, uallisq. duodenis, ante solis occasum, Martio in campo adessent: quibus aetas ad militandũ grauior esset, uicino militi, dum is arma pararet, uallumq. peteret, cibaria coquere iussit. sic iuuentus discurrit ad uallum petendum. sumpsere unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: impigreq. omnes ad edictũ dictatoris praesto fuere. inde composito agmine nõ itineri magis apto, quam proelio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitũ suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: adderent gradum: maturato opus esse; ut nocte ad hostem peruenire possent: consulem exercitumque Ro-

manum obsideri, tertium diem iam clausos esse: quid quaeque nox aut dies ferat, incer- F
tum esse: puncto saepe temporis maximarum rerum momenta uerti. accelera signifer; se-
quere miles; inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant. media nocte in Algidum
perueniunt: &, ut sensere se iam prope hostes esse, signa constituunt. ibi dictator, quan-
tum nocte prospici poterat, equo circumuectus, cõtemplatusq. qui tractus castrorũ, quae-
que forma esset, tribunis militum imperauit, ut sarcinas in unum conijci iubeant, militem
cum armis ualloq. redire in ordines suos. facta, quae imperauit. Tum quo fuerat ordine
in uia, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris: & ubi signum datum
sit, clamorem omnes tollere iubet: clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, & ia
cere uallum. edito imperio, signum secutum est: iussa miles exequitur: clamor hostes cir-
cumsonat, superat inde castra hostium, & in castra consulis uenit: alibi pauorem, alibi gau-
dium ingens facit. Romani, ciuium esse clamorem, atque auxilium adesse, inter se gratu- G
lantes, ultro ex stationibus ac uigilijs territant hostem. consul differendum negat. illo cla-
more non aduentum modo significari, sed rem ab suis coeptam: mirumq. esse, ni iam exte-
riore parte castra hostium oppugnentur. itaque arma suos capere, & se subsequi iubet. no-
cte initum proelium est, legionibus dictatoris clamore significantibus ab ea quoque par-
te rem in discrimine esse. Iam se ad prohibenda circumdari opera Aequi parabant, cũ, ab
interiore hoste proelio coepto, ne per media sua castra fieret eruptio, a muniẽtibus ad pu
gnantes introrsum uersi, uacuam noctem operi dedere. pugnatumq. cum consule ad lucẽ
est. luce prima iam circumuallati a dictatore erant, & uix aduersus unum exercitum pu-
gnam sustinebant. tum a Quinctiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma re-
dijt, inuaditur uallum. hic instabat noua pugna; illa nihil remiserat prior. tum, ancipiti ma
lo urgente, a proelio ad preces uersi, hinc dictatorem, hinc cõsulem orare, ne in occidione H
uictoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. ab consule ad dictatorem ire iussis,
ignominiam infensus addidit. Gracchum Cloelium ducem, principesq. alios uinctos ad
se adduci iubet: opido Corbione decedi: sanguinis se Aequorum non egere: licere abi-
re: sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamq. esse gentem, sub iugum abi-
turos. tribus hastis iugum fit, humi fixis duabus, superq. eas transuersa una deligata. sub
hoc iugo dictator Aequos misit. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos
enim emiserat) praedam omnem suo tantum militi dedit. consularem exercitum, ipsumq.
consulem increpãs, Carebis, inquit, praedae parte miles ex eo hoste, cui prope praedae fui
sti. & tu L. Minuci. donec cõsularẽ animũ incipias habere, legatus his legionibus praeeris.
ita se Minucius abdicat consulatu, iussusq. ad exercitum manet. sed adeo tũ imperio me-
liori animus mansuete obediẽs erat, ut beneficij magis, quã ignominiae, hic exercitus me- I
mor, & coronam auream dictatori librae pondo decreuerit, & proficiscentem eum patro-
num salutauerit. Romae a Q. Fabio praefecto urbis senatus habitus, triumphantem Quin-
ctium, quo ueniebat agmine, urbem ingredi iussit. ducti ante currum hostium duces, mi-
litaria signa praelata, secutus exercitus praeda onustus. epulae instructae dicũtur fuisse an-
te omnium domos: epulantesque cum carmine triumphali, & sollemnibus iocis comessan
tium modo currum secuti sunt. eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, ci-
uitas data est. confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscij falsi te-
stis tenuissent. ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus
Lanuuium exsulatum abijt. Quinctius XVI die dictatura, in sex menses accepta, se abdi-
cauit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. ad uastatos
agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Q. Fabius successor in Algidum mis- K
sus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est: sed quia duo exercitus aberant, ne
quid ferretur ad populum, patres tenuere. plebes uicit, ut quintum eosdem tribunos crea
rent. Lupos uisos in Capitolio ferunt, a canibus fugatos; ob id prodigium, lustratum
An. 295. Capitolium esse. Haec eo anno gesta. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pul
uillus. Cuius initio anni cum foris otium esset; domi seditiones ijdem tribuni, eadem lex
faciebat. ulteriusq. uentum foret, adeo exarserant animis, ni, uelut dedita opera, nocturno
impetu Aequorum Corbione amissum praesidium nunciatum esset. senatum consules uo
cant. iubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. inde posito legis
certamine, noua de delectu contentio exorta. uincebaturq. cõsulare imperium tribunicio
auxilio, cum alius additur terror: Sabinum exercitum praedatum descendisse in agros Ro
manos,

A manos, inde ad urbem uenire. is metus perculit, ut scribi militem tribuni sinerent, nō sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, paruumq. id plebi praesidiū foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. expressit hoc necessitas patribus. id modo excepere, ne postea eosdē tribunos iuberent. tribunicia comitia, ne id quoque post bellū, ut cetera, uanum esset, extemplo habita. Tricesimosexto anno a primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus. itaq. cautum est ut postea crearentur. Delectu deinde habito Minucius contra Sabinos profectus, non inuenit hostem. Horatius, cum iam Aequi, Corbione interfecto praesidio, Ortonam etiā cepissent, in Algido pugnat. multos mortales occidit, fugat hostem non ex Algido modo, sed a Corbione, Ortonaq.. Corbionem etiam diruit propter proditum praesidium. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi forisq. otium fuit. annona propter aquarum intemperiem laboratum An. 296.
B est, de Auentino publicando lata lex est. tribuni plebis ijdem refecti. hi sequente anno, An. 297.
T. Romilio & Sp. Veturio consulibus, legem omnibus concionibus suis celebrant. pudere se numeri sui nequidquam aucti, si ea res aeque suo biēnio iaceret, ac toto superiore lustro iacuisset. Cum maxime haec agerent, trepidi nuncij ab Tusculo ueniunt, Aequos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens eius populi meritum morandi auxilij. ambo consules cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inueniunt. ibi pugnatum. supra septem millia hostium caesa: alij fugati: praeda parta ingens. eam propter inopiā aerarij cōsules uendiderunt. inuidiae tamen res ad exercitum fuit. ea deniqua tribunis materiā criminandi ad plebem consules praebuit. itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio A. An. 298.
Aterio consulibus dies dicta est, Romilio ab C. Claudio Cicerone tribuno plebis, Veturio ab L. Alieno aedili plebis. uterque magna patrum indignatione damnatus, Romilius decem millibus aeris, Veturius XV millibus. Nec haec priorum calamitas consulum segniores
C res nouos fecerat consules. & se damnari posse aiebant: & plebem, & tribunos legem ferre non posse. tum abiecta lege, quae promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cū patribus: Finem tandem certaminum facerent: si plebeiae leges displicerent; at illi communiter legum latores & ex plebe, & ex patribus, qui utrisque utilia ferrent, quaeq. aequādae libertatis essent, sinerent creari. Rem non aspernabantur patres; daturum leges neminem, nisi ex patribus, aiebant. cum de legibus conueniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, Ser. Sulpicius Camerinus; iussiq. inclytas leges Solonis describere, & aliarum Graeciae ciuitatum instituta, moresq. iuraq. noscere. Ab externis bellis quietus annus fuit: quietior insequēs P. Curatio, & Sex. Quinctilio An. 299
consulibus, perpetuo silentio tribunorum. quod primo legatorum, qui Athenas ierant, legumq. peregrinarum expectatio praebuit: deinde duo simul mala ingentia exorta, fames,
D pestilentiaque foeda homini, foeda pecori. uastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus, multae & clarae lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus, augur C. Horatius Puluillus: in cuius locum Sp. Veturium eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures legere. mortuus consul Quinctilius, quattuor tribuni plebis. multiplici clade foedatus annus. ab hoste otium fuit. inde consules T. Menenius, P. Sestius Capitolinus. An. 300.
neque eo anno quidquam belli externi fuit. domi motus orti. Iam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemuiros sine prouocatione, & ne quis eo anno alius magistratus esset. admiscerenturne plebeij, controuersia aliquandiu fuit. postremo concessum patribus: modo ne lex Icilia de Auentino, aliaeque sacratae leges abrogarentur. Anno An. 301.
E trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma ciuitatis, ab consulibus ad decemuiros, quemadmodum ab regibus ante ad consules uenerat, translato imperio. minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit. laeta enim principia magistratus eius nimis luxuriauere. eo citius lapsa res est: repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemuiri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, Sp. Veturius, C. Iulius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curatius, T. Romilius, Sp. Postumus Albus. Claudio & Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honor redditus; & Sestio alteri consulum prioris anni, quod eā rem collega inuito ad patres retulerat. his proximi legati tres habiti, qui Athenas ierant: simul ut pro legatione tam longinqua praemio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda noua iura usui fore credebant. suppleuere ceteri numerum. graues

quoque aetate electos nouissimis suffragijs, ferunt, quo minus ferociter aliorum scitis aduersarentur. regimen totius magistratus penes Appium erat, fauore plebis. adeoque nouum sibi ingenium induerat, ut plebicola repente, omnisque aurae popularis captator euaderet, pro truci saeuoque insectatore plebis. decimo die ius populo singuli reddebant. eo die penes praefectum iuris fasces duodecim erant, collegis nouem singuli accensi apparebant. & in unica concordia inter ipsos, qui consensus priuatis interdum inutilis esset, summa aduersus alios aequitas erat. moderationis eorum argumentũ exemplo unius rei notasse satis erit. Cum sine prouocatione creati essent, defosso cadauere domi apud P. Sestium, patriciae gentis uirum, inuẽto, prolatoque in concionem, in re iuxta manifesta atq. atroci C. Iulius decemuir diem Sestio dixit, & accusator ad populũ extitit, cuius rei iudex legitimus erat: decessitq. iure suo, ut demptum de ui magistratus, populi libertati adijceret. cum promptũ hoc ius uelut ex oraculo, incorruptum pariter ab his summi infimiq. G ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentiq. hominum expectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem aduocauerunt: &, quod bonum, faustum, felixq. reipublicae, ipsis, liberisq. eorum esset, ire, & legere leges propositas iussere: se, quãtum decem hominum ingenijs prouideri potuerit, omnibus summis infimisq. iura aequasse. plus pollere multorum ingenia, consiliaq.. uersarent in animis secum unamquamque rem: agitarent deinde sermonibus, atque in medium, quid in quaque re plus, minusve esset, cõferrẽt. eas leges habiturum populum R. quas consensus omniũ iuexisse, nec iussisse latas magis, quam tulisse uideri posset. Cum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito, satis correctae uiderentur, centuriatis comitijs decem tabularũ leges perlatae sunt: H qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias aceruatarum legum cumulo, fons omnis publici priuatiq. est iuris. uulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas, quibus adiectis absolui posse uelut corpus omnis Romani iuris. ea expectatio, cum dies comitiorum appropinquaret, desiderium decemuiros iterum creandi fecit. iam plebs, praeterquã quod consulum nomẽ haud secus quam regum perosa erat, ne tribunicium quidem auxilium, cedentibus inuicem appellatione decemuiris, quaerebat. postquã uero comitia decemuiris creandis in trinum nundinum indicta sunt, tanta exarsit ambitio, ut primores quoque ciuitatis (metu credo, ne tanti possessio imperij, uacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensaret homines, honorem summa ope ab se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderent, suppliciter petentes. Dimissa iam in discrimen dignitas, ea aetate, ijsq. honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium. nescires utrum inter decemuiros, an inter candidatos numerares. propior interdum petendo, quam gerendo magistratui erat. criminari optimates, extollere candidatorum leuissimum quemque, humillimumq. ipse medius inter tribunicios Duilios, Iciliosq. in foro uolitare, per illos se plebi uẽditare: donec collegae quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, coniecere in eum oculos, mirantes quid sibi uellet: apparere nihil sinceri esse: profecto haud gratuitam in tanta superbia comitatẽ fore: nimium in ordinem se ipsum cogere: & uulgari cum priuatis, non tam properantis abire magistratu, quam uiam ad continuandum magistratum quaerentis esse. propalã obuiã ire cupiditati parum ausi obsecundando mollire impetum aggrediũtur. comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensũ iniungunt. Ars haec erat, ne semet ipse creare posset: quod praeter tribunos plebis, & id ipsum pessimo exemplo, nemo umquam fecisset. ille enimuero, quod bene uertat, habiturũ se comitia professus, impedimẽtũ pro occasione arripuit; deiectisq. honore per coitionẽ duobus Quinctijs, Capitolino & Cincinnato, & patruo suo C. Claudio, cõstantissimo uiro in optimatũ caussa, & alijs eiusdem fastigij ciuibus, nequaquam splendore uitae pares decemuiros creat, se in primis. quod haud secus factum improbabant boni, quam nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Poetelius, T. Antonius Merenda, K. Duilius, Sp. Oppius Cornicen, M'. Rabuleius. Ille finis Appio alienae personae ferendae fuit. suo iam inde uiuere ingenio coepit, nouosq. collegas iam, priusquam inirent magistratũ, in suos mores formare. quotidie coibant remotis arbitris. inde impotentibus instructi consilijs, quae secreto ab alijs coquebant, iam haud dissimulando superbiam, rari aditu, colloquentibus difficiles, ad idus Maias rem perduxere. idus tum Maiae sollẽnesineũdis magistratibus erãt. Initio igitur magistratus, primum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem fecere.

Margin notes (in the order printed): F; G; An.302.; H; I; K

A cere. nam cum ita priores decemuiri seruassent, ut unus fasces haberet, & hoc insigne regium in orbem, suam cuiusque uicem, per omnes iret; subito omnes cum duodenis fascibus prodiere. centum uiginti lictores forum impleuerant, & cum fascibus secures illigatas praeferebant. nec attinuisse demi securim, cum sine prouocatione creati essent, interpretabantur. decem regum species erat: multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus patrum, ratis caedis caussam ac principium quaeri; ut, si quis memorem libertatis uocem aut in senatu, aut in populo misisset, statim uirgae securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. nam praeterquam quod in populo nihil erat praesidij, sublata prouocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant: cum priores decemuiri appellatione collegae corrigi reddita ab se iura tulissent; & quaedam, quae sui iudicij uideri possent, ad populum reiecissent. aliquandiu aequatus inter omnes terror fuit: paullatim totus uertere

B in plebẽ coepit. abstinebatur a patribus: in humiliores libidinose crudeliterq. consulebatur. hominũ, non caussarum, toti erant; ut apud quos gratia uim aequi haberet. iudicia domi conflabant, pronunciabant in foro. si quis collegam appellasset; ab eo, ad quem uenerat, ita discedebat, ut paeniteret nõ prioris decreto stetisse. opinio etiam sine auctore exierat, non in praesentis modo temporis eos iniuriam conspirasse; sed foedus clandestinũ inter ipsos iureiurando ictum, ne comitia haberẽt, perpetuoq. decemuiratu possessum semel retinerent imperium. circumspectare tum patriciorum uultus plebeij; & inde libertatis captare auram, unde seruitutem timendo, in eum statum remp. adduxerãt. primores patrum odisse decemuiros, odisse plebem: nec probare quae fierent, & credere haud indignis accidere: auide ruendo ad libertatem, in seruitutem elapsos iuuare nolle. cumulare quoq. iniurias, ut, taedio praesentium, consules duo tandem, & status pristinus rerum in desideriũ ue-

C niant. Iam & processerat pars maior anni; & duae tabulae legum ad prioris anni decẽ tabulas erant adiectae: nec quidquam iã supererat, si hae quoq. leges centuriatis comitijs perlatae essent, cur eo magistratu reipublicae opus esset. expectabant, quam mox consulibus creandis comitia edicerentur. id modo plebs agitabat, quonam modo tribuniciam potestatẽ, munimentum libertatis, rem intermissam, repararent: cum interim mentio comitiorum nulla fieri: & decẽuiri, qui primo tribunicios homines, quia id populare habebatur, circũ se ostentauerãt plebi, patricijs iuuenibus saepserãt latera: eorum cateruae tribunalia obsidebant. Hi ferre agere plebẽ, plebisq. res; cum fortuna, qua quidquam cupitũ foret, potentioris esset. et iam ne tergo quidem abstinebatur: uirgis caedi alij, alij securi subijci: &, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini suppliciũ. hac mercede iuuentus nobilis corrupta, non modo non ire obuiam iniuriae, sed propalam licentiã suam mal-

D le, quam omniũ libertatẽ. Idus Maiae uenere, nullis subrogatis magistratibus. priuati pro decemuiris, neque animis ad imperium inhibendum imminutis, neque ad speciem honoris insignibus prodeunt. id uero regnum haud dubie uideri. deploratur in perpetuum libertas; nec uindex quisquam existit, aut futurus uidetur. nec ipsi solum despõderant animos, sed contemni coepti erant a finitimis populis: imperiumq. ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fecere: lateq. populati, cum hominum aut pecudum inulti praedas egissent, recepto ad Eretum, quod passim uagatum erat, agmine, castra locant, spem in discordia Romana ponẽtes, eã impedimentũ delectui fore. Non nuncij solum, sed per urbem agrestium fuga trepidationẽ iniecit. decẽuiri consultant, quid opus facto sit. destitutis inter patrum & plebis odia, addit terrorẽ insuper alium fortuna. Aequi alia ex parte castra in algido locant: depopulatumq. inde ex- An. 303.

E cursionibus Tusculanum agrum, legati ab Tusculo praesidiũ orantes nũciant. is pauor perculit decemuiros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem bellis, cõsulerent. citari iubent in curiam patres, haud ignari quanta inuidiae immineret tempestas: omnes uastati agri, periculorumq. imminentium caussas in se congesturos: tentationemque eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent, imperioq. inhibẽdo acriter in paucos praeferocis animi, conatus aliorũ comprimerent. Postquam audita uox in foro est praeconis, patres in curiam ad decemuiros uocantis; uelut noua res, quia intermiserant iamdiu morem consulendi senatus, mirabundam plebem conuertit, quidnam incidisset, cur ex tanto interuallo rem desuetam usurparent: hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quidquã liberae ciuitatis fieret. circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroq. usquam noscitare: curiam inde ac solitudinem circa decemuiros intue-

ri: cum & ipsi inuisum consensu imperium; & plebs, quia priuatis ius non esset uocandi se- F
natum, non conuenire patres, interpretarentur: iam caput fieri libertatis repetendae, si se
plebs comitem senatui det, &, quemadmodum patres uocati non coeant in senatum, sic
plebs abnuat delectũ. Haec fremebat plebes. patrũ haud fere quisquam in foro, in urbe ra-
ri erant. indignitate rerum cesserant in agros: suarumq. rerum erant, amissa publica: tan-
tum ab iniuria se abesse rati, quantum a coetu congressuq. impotentium dominorum se
amouissent. postquam citati non conueniebant, dimissi circa domos apparitores simul ad
pignora capienda, sciscitandumque, num consulto detrectarent; referunt, senatũ in agris
esse. laetius id decemuiris accidit, quam si, praesentes detrectare imperium, referrent. iu-
bent acciri omnes, senatumq. in diem posterum edicunt. qui aliquanto spe ipsorum fre-
quentior conuenit. quo facto proditam a patribus plebs libertatem rata, quod ijs, qui iam
magistratu abijssent priuatisq. ius abesset, tamquam iure cogentibus senatus paruisset. sed G
magis obedienter uentum in curiam est, quam obnoxie dictas sententias accepimus. L. Va
lerium Potitum, proditum memoriae est post relationem Ap. Claudii priusquã ordine sen
tentiae rogarẽtur, postulando ut de rep. liceret dicere, prohibentibus minaciter decemui-
ris, proditurum se ad plebem denunciantem, tumultum exciuisse: nec minus ferociter M.
Horatium Barbatum isse in certamen, X Tarquinios appellantem, admonentemque, Vale
rijs & Horatijs ducibus pulsos reges: nec nominis homines tum pertaesum esse; quippe
quo Iouem appellari fas sit, quo Romulum cõditorem urbis, deincepsq. reges appellatos
quod sacris etiam ut sollemne retentum sit: superbiã, uiolentiamq. tum perosos regis: quę
si in rege tum eodem, aut in filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot priuatis?
uiderẽt, ne, uetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiã mouerent uocem: ne-
que se uidere, qui sibi minus priuato ad concionem populum uocare, quam illis senatũ co H
gere, liceat: ubi uellent, experirentur quãto ferocior dolor in libertate sua uindicãda, quã
cupiditas in iniusta dominatione retinenda esset. De bello Sabino eos referre, tanquã ma
ius ullum populo R. bellum sit, quam cum ijs, qui legum ferendarum caussa creati, nihil iu
ris in ciuitate reliquerint: qui comitia, qui annuos magistratus, qui uicissitudinem imperi
tandi, quod unum exaequandae sit libertatis, sustulerint: qui priuati fasces & regiũ impe-
rium habeant. Fuisse regibus exactis patricios magistratus; creatos postea, post secessionẽ
plebis, plebeios: cuius illi partis essent, rogitare, populares? quid enim eos per populũ egis-
se? optimates? qui anno iam prope senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de rep. lo-
qui prohibeant? ne nimium in metu alieno spei ponerent: grauiora, quae patiantur, uideri
iam hominibus, quam quae metuant. Haec uociferante Horatio, cum decemuiri nec irae
nec ignoscendi modum reperirent; nec, quo euasura res esset, cernerent: C. Claudij, qui I
patruus Appij decemuiri erat, oratio fuit precibus, quam iurgio similis, orantis per sui fra
tris, parentisq. eius manes, ut ciuilis potius societatis, in qua natus esset, quam foederis, ne
farie icti cum collegis, meminisset: multo id magis se illius caussa orare, quam reip. quippe
rempublicam, si a uolentibus nequeat, ab inuitis ius expetituram: sed ex magno certamine
magnas excitari ferme iras; earum euẽtum se horrere. Cum aliud, praeterquam de quo re
tulissent, decemuiri dicere prohiberent; Claudium interpellandi uerecundia fuit. senten-
tiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. omnesq. ita accipiebant, priua
tos eos a Claudio iudicatos: multiq. ex consularibus uerbo assensi sunt. Alia sentẽtia aspe
rior in speciem, uim minorem aliquanto habuit: quae patricios coire ad prodendum inter
regem iubebat. censendo enim quoscunque magistratus esse, qui senatum haberent, iudi-
cabat. quos priuatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labente iam caus- K
sa decemuirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelij decemuiri frater, cum ex con-
sularibus ad ultimum dicendi locum consulto seruatus esset, simulando curã belli, fratrẽ
collegasq. eius tuebatur; quonam fato incidisset, mirari se dictitans, ut decẽuiros, qui de-
cemuiratũ petissent, aut socii, aut hi maxime oppugnarent: aut quid ita, cũ per tot mẽses,
uacua ciuitate, nemo, iusti ne magistratus summae rerum praeessẽt, cõtrouersiam fecerit;
nunc demum, cum hostes prope ad portas sint, ciuiles discordias serant: nisi quod in tur-
bido minus perspicuum fore putent id, quod agatur: ceterum neminem, maiore cura oc-
cupatis animis, uerum esse, praeiudicium rei tantae adferre: sibi placere de ea, quod Vale
rius Horatiusq. ante idus Maias decemuiros abisse magistratu insimulent, bellis, quae im
mineant, perfectis, republica in tranquillum redacta, senatu disceptante agi: & iam nunc

ita

A ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum quae decemuiris creandis decemuir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrum in unum annum creati sint, an donec leges, quae deessent, perferrentur: in praesentia omnia praeter bellum omitti placere: cuius si falso famã uulgatam, uanaque non nuncios solum, sed Tusculanorum etiam legatos attulisse putent; speculatores mittendos censere, qui certius explorata referant: sin fides & nuncijs, & legatis habeatur; delectum primo quoque tempore haberi; decemuiros, quo cuique eorum uideatur, exercitus ducere; nec rem aliam praeuerti. In hanc sententiam ut discederetur, iuniores patrum euincebant: ferocioresque itarum coorti Valerius Horatiusq. uociferari, ut de rep. liceret dicere: dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat; neque enim sibi priuatos aut in curia, aut in concione posse obstare; neque se imaginarijs fascibus eorum cessuros esse. Tum Appius iam prope esse ratus, ut, ni uiolen-
B tiae eorum pari resisteretur audacia, uictum imperium esset: Nõ erit melius, inquit, nisi de quo consulimus, uocem misisse. & ad Valerium negantem se priuato reticere, lictorem accedere iussit. Iam Quiritium fidem implorante Valerio, a curiae limine L. Cornelius cõplexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen, factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia quae uellet, cum libertas non ultra uocem excessisset, decẽuiri propositum tenuere. consulares quoque ac seniores ab residuo tribuniciae potestatis odio, cuius desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperij, rebantur esse, prope malebant postmodum ipsos decemuiros uoluntate abire magistratu, quam inuidia eorum exsurgere rursus plebem: si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset; aut bellis interpositis, aut moratione consulum in imperijs exercendis, posse in obliuionem tribunorum plebem adduci. Silentio patrum edicitur delectus. iuniores, cum sine prouo-
C catione imperium esset, ad nomina respondent. legionibus scriptis, inter se decemuiri cõparabant, quos ire ad bellum, quos praeesse exercitibus oporteret. Principes inter decemuiros erant Q. Fabius, & Ap. Claudius. bellum domi maius, quam foris, apparebat. Appij uiolentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minus in bono constans, quam gnauum in militia, ingenium esse. hunc enim uirum, egregium olim domi militiaeque, decemuiratus collegaeque ita mutauerant, ut Appij, quam sui, similis mallet esse. huic bellum in Sabinis, M. Rabuleio, & Q. Poetelio, additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio, & T. Antonio, & K. Duilio, & M. Sergio, Sp. Oppium Ap. Claudio adiutorem ad urbem tuendam aequo omnium decemuirorum imperio decernunt. Nihilo militiae, quam domi, melius resp. administrata est. illa modo in ducibus culpa, quod, ut odio essent ciuibus, fecerant: alia omnis penes milites noxia
D erat: qui, ne quid ductu atque auspicio decemuirorũ prospere usquam gereretur, uinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Aequis exercitus erant. ab Ereto per silentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito castra communierant. persecutis hostibus, nusquã se aequo certamine committentes, natura loci, ac uallo, non uirtute aut armis, tutabantur. Maius flagitium in Algido: maior etiam clades accepta: castra quoque amissa erant; exsutusque omnibus utensilibus miles Tusculum se, fide, misericordiaque uicturus hospitum, qui tum non fefellerunt, contulerat. Romam tanti erant terrores allati, ut, posito iam decemuirali odio, patres uigilias in urbe habendas censerent; omnes, qui per aetatem arma ferre possent, custodire moenia, ac pro portis stationes agere iuberent; arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemuirosque ab arce Tusculi digressos, in castris militem
E habere; castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri; belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis oppugnandae. Ad clades ab hostibus acceptas, duo nefanda facinora decemuiri belli domique adijciunt. L. Siccium in Sabinis, per inuidiam decemuiralem, tribunorum creandorum, secessionisque mentiones ad uulgus militum sermonibus occultis serentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt. datur ne negotium militibus, quos miserant expeditionis eius comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. haud inultũ interfecere, nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, cum ipse se praeualidus, pari uiribus animo, circumuentus tutaretur, nunciant in castra ceteri, praecipitatum in insidias esse Siccium egregie pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos, primo fides nunciantibus fuit: profecta deinde cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemuirorum permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus,

Sicciumque in medio iacentem, armatumque, omnibus in eum uersis corporibus, uidere; hostium neque corpus ullum, nec uestigia abeuntium; profecto ab suis interfectum memorantes, retulere corpus. inuidiaeque plena castra erant: & Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemuiri funus militare ei publica impensa facere maturassent. sepultus ingenti militum maestitia, pessima decemuirorum in uulgus fama, est. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minus foedo euentu, quam quod per stuprum caedemque Lucretiae, urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis solum idem decẽuiris, qui regibus, sed caussa etiam eadem imperij amittendi esset. Ap. Claudium uirginis plebeiae stuprandae libido cepit. pater uirginis L. Virginius honestum ordinem in Algido ducebat, uir exempli recti domi militiaeque. perinde uxor instituta fuerat, liberi quoque instituebantur. desponderat filiam L. Icilio, tribunicio, uiro acri, & pro caussa plebis expertae uirtutis. hanc uirginẽ adultam, forma excellentem, Appius amore ardẽs, pretio ac spe pellicere adortus, postquam omnia pudore saepta animaduerterat, ad crudelem superbamque uim animum conuertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut uirginẽ in seruitutem assereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus uindicias; quod pater puellae abesset, locum iniuriae esse ratus. uirgini uenienti in forum (ibi namque in tabernis litterarum ludi erant) minister decemuiri libidinis manum iniecit, serua sua natam, seruamque appellans esse: sequique se iubebat, cunctantem ui abstracturum. Pauida puella stupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium implorantis, fit concursus. Virginij patris, sponsique Icilij, populare nomen celebratur: notos gratia eorum, turbam indignitas rei uirgini conciliat. iam a ui tuta erat, cum assertor nihil opus esse multitudine concitata ait: se iure grassari, non ui. uocat puellam in ius, auctoribus qui aderant, ut sequeretur. ad tribunal Appij peruentum est. notam iudici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit: puellam domi suae natam, furtoque inde in domum Virginij trãslatam, suppositam ei esse: id se indicio compertum afferre; probaturumque uel ipso Virginio iudice, ad quem maior pars iniuriae eius pertineat: interim dominum sequi ancillam aequum esse. Aduocati puellae, cũ Virginium reipublicae caussa dixissent abesse; biduo affuturum, si nunciatum ei sit; iniquum esse absentem de liberis dimicare: postulant ut rem integram in patris aduentum differat: lege ab ipso lata, uindicias det secundum libertatẽ, neu patiatur uirginem adultam famae prius, quam libertatis, periculum adire. Appius decreto praefatus, quam libertati fauerit, eam ipsam legem declarare, quam uirginis amici postulationi suae praetendant: ceterum ita in ea firmum libertati fore praesidium, si nec caussis, nec personis uariet: in ijs enim, quae afferantur in libertatem, quia quiuis lege agere possit, id iuris esse; in ea, quae in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat: placere itaque patrem accersiri: interea iuris sui iacturam assertorem non facere, quin ducat puellam, sistendamque in aduentum eius, qui pater dicatur, promittat. Aduersus iniuriam decreti cum multi magis fremerent, quam quisquam unus recusare auderet; P. Numitorius, puellae auunculus, & sponsus Icilius interueniunt: dataque inter turbam uia, cum multitudo Icilij maxime interuentu resisti posse Appio crederet, lictor decresse ait: uociferantemque Icilium summouet. Cum placidum quoque ingenium tam atrox iniuria accendisset: Ferro hinc tibi summouendus sum Appi, inquit; ut tacitum feras, quod celari uis. uirginem ego hanc sum ducturus, nuptam, pudicamq. habiturus. proinde omnes collegarum quoque lictores conuoca: expediri uirgas & securas iube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii. non, si tribunicium auxilium & prouocationem plebi Romanae, duas arces libertatis tutandae, ademistis, ideo in liberos quoque nostros coniugesque regnum uestrae libidini datum est. saeuite in tergum, & in ceruices nostras: pudicitia saltem in tuto sit. huic si uis afferetur, ego praesentium Quiritium pro spõsa, Virginius militum pro unica filia, omnes deorum hominumque implorabimus fidem: neque tu istud umquam decretum sine caede nostra referes. Postulo Appi, etiam atque ẽt consideres quo progrediare. Virginius uiderit de filia, ubi uenerit, quid agat. hoc tantum sciat, sibi, si huius uindiciis cesserit, condicionem filiae quaerendam esse. me uindicantem sponsam in libertatem uita citius deseret, quam fides. Concitata multitudo erat, certamen instare uidebatur. lictores Icilium circumsteterant. nec ultra minas tamen processum est; cum Appius non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, & tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quaerere diceret: non praebiturũ se illi

eo die

A eo die materiam: sed ut iam sciret, non id petulãtiae suae, sed Virginio absenti & patrio nomini, & libertati datum, ius eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: a M. Claudio petiturum, ut decederet iure suo, uindicarique puellam in posterum diem pateretur. quod nisi pater postero die affuisset, denunciare se Icilio, similibusque Icilij: neque legi suae latorem, neque decemuiro constantiam defore: nec se utique collegarum lictores conuocaturum ad coercendos seditionis auctores; contentum se suis lictoribus fore. cum dilatum tempus iniuriae esset, secessissentque aduocati puellae; placuit omnium primum, fratrem Icilij, filiumque Numitorij, impigros iuuenes, pergere inde recta ad portam, &, quantum accelerari posset, Virginium acciri e castris: in eo uerti puellae salutẽ, si postero die uindex iniuriae ad tempus praesto esset. iussi pergunt, citatisque equis nuncium ad patrem perferunt. Cum instaret assertor puellae, ut uindicaret, sponsoresque daret; atque B id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum praeriperent iter nuncij missi in castra: manus tollere undique multitudo, & se quisque paratum ad spondẽdum Icilio ostendere. atque ille lacrymabundus, Gratum est, inquit: crastina die uestra opera utar: sponsorum nunc satis est. Ita uindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius paullisper moratus, ne eius rei caussa sedisse uideretur: postquã, omissis rebus alijs, prae cura unius nemo adibat, domum se recepit: collegisque in castra scribit, ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant. Improbum consilium, serum, ut debuit, fuit: iam enim commeatu sumpto, profectus Virginius prima uigilia erat, cũ postero die mane de retinendo eo nequidquam litterae reddũtur. at in urbe prima luce, cum ciuitas in foro expectatione erecta staret; Virginius sordidatus filiam secum obsoleta ueste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti aduocatione in forum deducit. circumire ibi & prensare C homines coepit; & non orare solum precariam opem, sed pro debita petere: se pro liberis eorum ac coniugibus quotidie in acie stare: nec alium uirum esse, cuius strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent: quid prodesse, si incolumi urbe, quae capta ultima timeantur, liberis suis sint patienda? Haec prope concionabundus circumibat homines. similia his ab Icilio iactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla uox, mouebat. aduersus quae omnia obstinato animo Appius (tanta uis amentiae uerius, quã amoris, mentem turbauerat) in tribunal ascendit: &, ultro querente pauca petitore, quod ius sibi pridie per ambitionem dictum non esset, priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem praetenderit, forsan aliquem uerum auctores antiqui tradiderunt. quia nusquam ullum tanta foeditate decreti uerisimilem inuenio; id, quod constat, nudum uidetur proponen- D dum. dare se uindicias secundum seruitutem. Primo stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit: silentium inde aliquandiu tenuit. deinde cum M. Claudius circumstantibus matronis iret ad prehendẽdam uirginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset; Virginius intentans in Appium manus, Icilio, inquit, Appi, non tibi filiam despondi; & ad nuptias, non ad stuprum educaui. placet pecudum ferarumque ritu promiscue in concubitus ruere? passuri ne haec isti sint, nescio: non spero esse passuros illos, qui arma habent. Cum repelleretur assertor uirginis a globo mulierum, circumstantiumq. aduocatorum; silentium factum per praeconem. Decemuir, alienato ad libidinem animo, negat ex hesterno tantum conuitio Icilij, uiolentiaque Virginij, cuius testem populum R. habeat, sed certis quoque indicijs compertum se habere, nocte tota coetus in urbe factos esse ad mouendam seditionem: itaque se haud inscium eius dimicationis, cum armatis descendisse; non ut quemquam quietum uiolaret; sed ut turbantes ciuitatis otium, E pro maiestate imperij coerceret: proinde quiesse erit melius. I, inquit, lictor, summoue turbam, & da uiam domino ad prehendendum mancipium. Cum haec intonuisset plenus irae, multitudo ipsa se sua sponte dimouit, desertaque praeda iniuriae puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilij uidit, Quaeso, inquit, Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum inuectus: deinde sinas hic coram uirgine nutricem percontari, quid hoc rei sit: ut, si falso pater dictus sum, aequiore hinc animo discedam. Data uenia, seducit filiam ac nutricem prope Cloacinae, ad tabernas, quibus nunc Nouis est nomen: atque ibi ab lanio cultro arrepto, Hoc te uno, quo possum, ait, modo filia in libertatem uindico. pectus deinde puellae transfigit: respectansque ad tribunal, Te, inquit, Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro. Clamore ad tam atrox facinus orto excitus

Appius,

Appius, comprehendi Virginium iubet. ille ferro, quacumque ibat, uiā facere, donec, multitudine etiam prosequentium ruente, ad portam perrexit. Icilius Numitoriusq. exsangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appij, puellae infelicem formam, necessitatem patris deplorant. sequentes clamitant matronae, eam ne liberorum procreandorum condicionem? ea pudicitiae praemia esse? ceteraque, quae in tali re muliebris dolor, quo est maestior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subijcit. Virorum, & maxime Icilij uox tota tribuniciae potestatis, ac prouocationis ad populum, ereptae, publicarumque indignationum erat. concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendae libertatis. Appius nunc uocari Icilium, nunc retractantem arripi: postremo, cum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse cum agmine patriciorum iuuenum per turbam uadens, in uincla duci iubet. Iam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius, & M. Horatius. qui, repulso lictore, si iure ageret, uindicare se a priuato Icilium aiebant: si uim afferre conaretur, ibi quoque haud impares fore. hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemuiri inuadit: franguntur a multitudine fasces. in concionem Appius ascendit: sequuntur Horatius Valeriusque. eos concio audit: decemuiro obstrepitur. Iam pro imperio Valerius discedere a priuato lictores iubebat: cum fractis animis Appius, uitae metuens, in domum se propinquam foro, inscijs aduersarijs, capite obuoluto recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collagae esset, in forum ex altera parte irrumpit: uidet imperium ui uictum. agitatis deinde consilijs, atque ex omni parte assentiendo, multis auctoribus, trepidus, senatum postremo uocari iussit. ea res, quod magnae parti patrum displicere acta decemuirorum uidebantur; spe per senatum finiendae potestatis eius, multitudinem sedauit. Senatus nec plebem irritandam censuit; & multo magis prouidendum, ne quid Virginij aduentus in exercitu motus faceret. itaque missi iuniores patrum in castra, quae tum in monte Vecilio erant, nunciant decemuiris, ut omni ope ab seditione milites contineant. ubi Virginius maiorem, quam reliquerat in urbe, motum exciuit. nam praeterquam quod agmine prope quadringentorum hominum ueniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum tenens, respersusque ipse cruore, tota in se castra conuertit. & togae multifariam in castris uisae, maioris aliquanto, quā erat, speciem urbanae multitudinis fecerant. Quaerentibus quid rei esset, flens diu uocē non misit. tandem ut iam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit; ordine cuncta, ut gesta erant, exsposuit. supinas deinde tendens manus, commilitones appellans orabat, ne quod scelus Ap. Claudij esset, sibi attribuerent; neu se ut parricidam liberum auersarentur: sibi uitam filiae sua cariorem fuisse, si libere, ac pudice uiuere licitum fuisset: cum uelut seruam ad stuprum rapi uideret, morte amitti melius ratum, quam contumelia liberos: misericordia se in speciem crudelitatis lapsum: nec se superstitē filiae futurum fuisse, nisi spem ulciscendae mortis eius in auxilio commilitonū habuisset: illis quoque enim filias, sorores, coniugesque esse: nec cum filia sua libidinem Ap. Claudij extinctam esse; sed, quo impunitior sit, eo effrenatiorem fore: aliena calamitate documentum datum illis cauendae similis iniuriae: quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam; filiā, quia non ultra pudica uictura fuerit, misera, sed honesta morte occubuisse: nó esse iam Appij libidini locum in domo sua: ab alia uiolentia eius eodem se animo suum corpus uindicaturum, quo uindicauerit filiae: ceteri sibi ac liberis suis consulerent. Haec Virginio uociferanti succlamabat multitudo, nec illius dolori, nec suae libertati se defuturos. Et immisti turbae militum togati cum, eadem illa querendo, docendoque quanto uisa, quá audita, indigniora potuerint uideri, simul profligatam iam rem nunciando Romae esse, insecutosque, qui Appium prope interemptum in exsilium abisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, uellerentque signa, & Romam proficiscerentur. Decemuiri simul ijs, quae uidebant, ijsque, quae acta Romae audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum ad sedandos motus discurrunt: & leniter agentibus responsum non redditur. imperio si quis inhiberet, & uiros, & armatos se esse respondetur. eunt agmine ad urbem, & Auentinum insidunt, ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem, creandosq. tribunos plebis adhortantes. alia uox nulla uiolenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet. nihil placet aspere agi, quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Iulius, Ser. Sulpicius, qui quaererent senatus uerbis,

A uerbis, cuius iussu castra deseruissent; aut quid sibi uellent, qui armati Auentinum obsedissent; belloque auerso ab hostibus, patriam suam cepissent? Non defuit quid responderetur: deerat qui daret responsum, nullodum certo duce, nec satis audentibus singulis inuidiae se offerre. id modo a multitudine conclamatum est, ut L. Valerium, & M. Horatium ad se mitterent: his se daturos responsum. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, in re non maxima paullo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit, responsumque quamquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quam communi consilio, esse: placere decem creari, qui summae rei praeessent; militariq. honore tribunos militum appellari. Cum ad eum ipsum primum is honos deferretur; Melioribus meis uestrisque rebus reseruate, inquit, ista de me iudicia. nec mihi filia in uita honorem ullum iucundũ esse patitur: nec in perturbata republica eos utile est praeesse uobis, qui proximi
B inuidiae sint. si quis usus mei est, nihilo minor ex priuato capietur. Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quieuit exercitus. ibi quoque auctore Icilio Numitorioque secessio ab decemuiris facta est, non minore motu animorum Siccij caedis memoria renouata, quam quem noua fama de Virginia adeo foede ad libidinẽ petita accenderat. Icilius ubi audiuit tribunos militum in Auentino creatos, ne comitiorum militarium praerogatiuam urbana comitia ijsdem tribunis plebis creandis sequerentur; peritus rerum popularium, imminensque ei potestati, & ipse prius, quam iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina urbem intrauere sub signis, mediaque urbe agmine in Auentinum pergunt. ibi coniuncti alteri exercitui, XX tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summae rerum praeessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres solliciti de summa
C rerum, cum senatus quotidie esset, iurgijs saepius terunt tempus, quam consilijs. Siccij caedes decemuiris, & Appiana libido, & dedecora militiae obijciebantur. placebat Valerium Horatiumque ire in Auentinum. illi negabant se aliter ituros, quam si decemuiri deponerent insignia magistratus eius, quo anno iam ante abissent. Decemuiri querentes se in ordinem cogi, non ante, quam perlatis legibus, quarum caussa creati essent, deposituros imperium se aiebant. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs contentionibus assiduis nihil transigi; in Sacrum montem ex Auentino transit; affirmante Duilio non prius, quam deseri urbem uideant, curam in animos patrum descensuram: admoniturum Sacrum montem constantiae plebis; scituros, quam sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant. Via Nomentana, cui tum Ficulnensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locauere, modestiam patrum suorum, nihil uiolando, imitati.
D Secuta exercitum plebs, nullo, qui per aetatem ire posset, retractante: prosequuntur coniuges, liberique, cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia nec libertas sancta esset, miserabiliter rogitantes. Cum uasta Romae omnia, insueta solitudo fecisset; in foro praeter paucos seniorum nemo esset; uocatis utique in Senatum patribus, desertum apparuisset forum: plures iam, quam Horatius, & Valerius, uociferabantur: Quid expectabitis patres conscripti? si decemuiri finem pertinaciae non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? quod autem istud imperium est, decemuiri, quod amplexi tenetis? tectis ac parietibus iura dicturi estis? non pudet lictorum uestrorum maiorem prope numerum in foro conspici, quam togatorum, aliorumque? quid, si hostes ad urbem ueniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moueamur, armata ueniat; occasu ne urbis uultis finire imperium? atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis.
E nos citius caruerimus patricijs magistratibus, quam illi plebeijs. nouam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris, ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium: cum praesertim nec nos temperemus imperijs, quo minus illi auxilij egeant. Cum haec ex omni parte iactarentur, uicti consensu decemuiri, futuros se, quando ita uideatur, in potestate patrum affirmant. id modo simul orant, ac monent, ut ipsis ab inuidia caueatur; nec suo sanguine ad supplicia patrum plebem assuefaciant. Tum Valerius Horatiusque missi ad plebem condicionibus, quibus uideretur, reuocandam, componendasq. res, decemuiris quoque ab ira & impetu multitudinis praecauere iubentur. Profecti, gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur, quippe liberatores haud dubie & motus initio, & exitu rei. ob haec ijs aduenientibus gratiae actae. Icilius pro multitudine uerba facit. idẽ, cum de condicionibus ageretur, quaerentibus legatis quae postulata plebis essent; cópo-

sito iam ante aduentum legatorum consilio, ea postulauit, ut appareret in aequitate rerum plus, quam in armis, reponi spei. potestatem enim tribuniciam, prouocationemque repetebant, quae ante decemuiros creatos auxilia plebis fuerant: & ne cui fraudi esset, concisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. de decemuirorum modo supplicio atrox postulatum fuit. dedi quippe eos aequum censebant; uiuosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: Quae consilij fuerunt, adeo aequa postulastis, ut ultro uobis deferenda fuerint. libertati enim ea praesidia petitis, nō licentiae ad impugnandum alios. irae uestrae magis ignoscendum, quam indulgendum est: quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis; & prius paene, quam ipsi liberi sitis, dominari iam in aduersarios uultis. numquamne quiescet ciuitas nostra a supplicijs aut patrum in plebem Romanam, aut plebis in patres? scuto uobis magis, quam gladio, opus est. satis superque humilis est, qui iure aequo in ciuitate uiuit, nec inferendo iniuriam, nec patiendo. etiam si quando metuendos uos praebituri estis, cum, recuperatis magistratibus, legibusq. uestris, iudicia penes uos erunt: de capite nostro fortunisque tunc, ut quaeque caussa erit, statuetis. nunc libertatem repeti satis est. Facerent, ut uellent, permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis affirmant. profecti, cum mandata plebis patribus exposuissent; alij decemuiri, quandoquidem, praeter spem ipsorum, supplicij sui nulla mentio fieret, haud quidquam abnuere. Appius truci ingenio, & inuidia praecipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, Haud ignaro, inquit, imminet fortuna. uideo, donec arma aduersarijs tradantur, differri aduersus nos certamen. dandus inuidiae est sanguis. nihil ne ego quidem moror, quo minus decemuiratu abeam. Factum senatusconsultū, ut decemuiri se primo quoque tempore magistratu abdicarent: M. Papirius, pontifex maximus, tribunos plebis crearet: & ne cui fraudi esset secessio militum plebisque. His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu, decemuiri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum laetitia. nunciantur haec plebi. legatos, quidquid in urbe hominum supererat, prosequitur. huic multitudini laeta alia turba ex castris occurrit. congratulantur libertatem concordiamque ciuitati restitutam. legati pro concione: Quod bonum, faustum, felixque sit uobis, reique publicae, redite in patriam ad penates, coniuges, liberosq. uestros. sed qua hic modestia fuistis, ubi nullius ager in tot usu rerum necessario tātae multitudini est uiolatus; eam modestiam ferte in urbem. in Auentinum ite, unde profecti estis. ibi felici loco, ubi prima initia inchoastis libertatis uestrae, tribunos plebis creabitis. praesto erit pontifex maximus, qui comitia habeat. Ingens assensus alacritasque cunctâ approbantium fuit. conuertunt inde signa, profectique Romam certant cum obuijs gaudio. armati per urbem silentio in Auentinum perueniunt. ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creauerunt, omnium primum L. Virginium, inde L. Icilium, & P. Numitorium, auunculum Virginiae, auctores secessionis; tum C. Sicinium, progeniem eius, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriae est; & M. Duilium, qui tribunatum insignem ante decemuiros creatos gesserat, nec in decemuiralibus certaminibus plebi defuerat. spe deinde magis, quam meritis, electi, M. Titinius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito L. Icilius extemplo plebem rogauit, & plebs sciuit, ne cui fraudi esset secessio ab decemuiris facta. Confestim de consulibus creandis cum prouocatione M. Duilius rogationem pertulit. ea omnia in pratis Flaminijs concilio plebis acta; quem nunc circum Flaminium appellant. Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, & M. Horatius: qui extemplo magistratum occeperunt: quorum consulatus popularis sine ulla patrum iniuria, nec sine offensione fuit. quidquid enim libertati plebis caueretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, cum ueluti in controuerso iure esset, tenerenturne patres plebiscitis; legem centuriatis comitijs tulere, ut quod tributim plebes iussisset, populum teneret. qua lege tribunicijs rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de prouocatione, unicum praesidium libertatis, decemuirali potestate euersam, non restituunt modo, sed etiam in posterum muniunt, sanciendo noua lege, ne quis ullum magistratum sine prouocatione crearet: qui creasset, eum ius fasque esset occidi; neue ea caedes capitalis noxae haberetur. et cum plebem hinc prouocatione, hinc tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti uiderentur, cuius rei prope iam memoria aboleuerat, relatis quibusdam ex magno interuallo caerimonijs, renouarunt;

Anno 304.

A renouarunt; & cum religione inuiolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, ut, qui tribunis plebis, aedilibus, iudicibus nocuisset, eius caput Ioui sacrum esset; familia ad aedē Cereris, Liberi Liberaeq. uenum iret. Hac lege iuris interpretes negant quemquam sacrosanctum esse, sed caput eius, qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum esse, id sanciri. itaque aedilem prehēdi, duciq. a maioribus magistratibus: quod etsi non iure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non licet) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto aedilem: tribunos uetere iureiurando plebis, cum primum eam potestatem creauit, sacrosanctos esse. Fuere qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege consulibus quoque, & praetoribus, quia eisdem auspicijs, quibus consules, crearentur, cautum esse: iudicem enim consulem appellari. quae refellitur interpretatio: quod his temporibus nondum consulem iudicem, sed praetorem appellari mos fuerit. Hae consulares leges fuere. Institutum etiā ab ijsdem B consulibus, ut senatusconsulta in aedem Cereris ad aediles plebi deferrentur: quae ante arbitrio consulum supprimebantur, uitiabanturque. M. Duilius deinde, tribunus plebis, plebem rogauit, plebesque sciuit, qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine prouocatione creasset, tergo, ac capite puniretur. Haec omnia, ut inuitis, ita non aduersantibus patricijs, transacta: quia nondum in quemquam unum saeuiebatur. Fundata deinde & potestate tribunicia, & plebis libertate, tum tribuni, aggredi singulos, tutum maturūque iam rati, accusatorem primum Virginium, & Appium reum deligunt. cum diem Appio Virginius dixisset, & Appius stipatus patricijs iuuenibus in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria foedissimae potestatis, cū ipsum satellitesq. eius uidissent. Tum Virginius, Oratio, inquit, rebus dubijs inuenta est. itaque neque ego, accusando apud uos eum, tempus teram, a cuius crudelitate uosmet ipsos armis uindicastis: nec C istum ad cetera scelera impudentiam, in defendendo se, adijcere patiar. Omnium igitur tibi Ap. Claudi, quae impie nefarieque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio. unius tantum criminis nisi iudicem uindices te, ab libertate in seruitutem contra leges uindicias non dedisse, in uincula te duci iubeo. Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in iudicio populi ullam spem habebat: attamen & tribunos appellauit: & nullo morante arreptus a uiatore, Prouoco, inquit. Audita uox una uindex libertatis, ex eo missa ore, quo uindiciae nuper ab libertate dictae erant, silentium fecit. et dū pro se quisque, deos tandē esse, & non negligere humana, fremunt; & superbiae crudelitatique etsi seras, non leues tamen uenire poenas: prouocare, qui prouocationem sustulisset; & implorare praesidium populi, qui omnia iura populi obtrisset; rapique in uincula egentem iure libertatis, qui liberum corpus in seruitutem addixisset: ipsius Appij, inter concionis murmur, fidē populi R. D implorantis, uox audiebatur. maiorum merita in remp. domi militiaeq. commemorabat; suum infelix erga plebem Romanam studium, quod aequandarum legum caussa cū maxima offensione patrum consulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lator earū in uincula ducatur: ceterum sua propria bona malaque, cum caussae dicendae data facultas sit, tū se experturum: in praesentia se, communi iure ciuitatis, ciuem Romanum, die dicta, postulare ut dicere liceat, ut iudiciū populi R. experiri: non ita se inuidiam pertimuisse, ut nihil in aequitate & misericordia ciuium suorum spei habeat: quod si indicta caussa in uincula ducatur, iterum se tribunos plebis appellare, & monere, ne imitētur quos oderint. quod si tribuni eodem foedere obligatos se fateantur tollendae appellationis caussa, in quā conspirasse decemuiros criminati sint: ait se prouocare ad populum; implorare leges de prouocatione, & consulares, & tribunicias, eo ipso anno latas. quem enim prouocaturum, si E huic indemnato indicta caussa non liceat? cui plebeio & humili praesidiū in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrum nouis legibus dominatio, an libertas firmata sit; & appellatio prouocatioque aduersūs iniuriam magistratum ostentata tantum inanibus litteris, an uere data sit. Contra ea Virginius, unum Ap. Claudium & legum expertem, & ciuilis & humani foederis esse, aiebat. respicerent tribunal homines, castellū omnium scelerum: ubi decemuir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini ciuium infestus, uirgas securesque omnibus minitans, deorum hominumque contemptor, carnificibus non lictoribus stipatus, iam ab rapinis & caedibus animo ad libidinem uerso, uirginem ingenuam in oculis populi R. uelut bello captam, a complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit: ubi crudeli decreto, nefandisque uindicijs dexteram patris in filiam armauerit: ubi tollentes corpus semianime uirginis, sponsum, auunculumque in

carcerem

carcerem duci iusserit, stupro interpellato magis, quam caede, motus: & illi carcerem aedificatum esse, quod domicilium plebis Romanae uocare sit solitus: proinde ut ille iterum ac saepius prouocet, sic se iterum ac saepius iudicē illi ferre, uindicias ne ab libertate in seruitutem dederit: si ad iudicem non eat, pro damnato in uincula duci iubere. Vt haud quoquam improbāte, sic magno motu animorum, cum tanti uiri supplicio suamet plebi iam nimia libertas uideretur, in carcerem est coniectus. tribunus ei diem prodixit. Inter haec ab Latinis & Hernicis legati gratulatum de concordia patrum ac plebis Romam uenerunt; donumq. ob eam Ioui optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parui ponderis, prout res haud opulētae erant, colebanturq. religiones pie magis, quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est, Aequos Volscosq. summa ui bellum apparare. itaque partiri prouincias consules iussi. Horatio Sabini, Valerio Aequi, Volsciq. euenere. Cum ad ea bella delectum edixissent, fauore plebis non iuniores modo, sed emeritis etiam stipendiis pars magna uoluntariorum ad nomina danda praesto fuere: eoq. non copia modo, sed genere etiam militum, ueteranis admistis, firmior exercitus fuit. Prius quam urbem egrederentur, leges decemuirales, quibus tabulis duodecim est nomē, in aes incisas in publico proposuerunt. sunt qui iussu tribunorum aediles functos eo ministerio scribant. C. Claudius, qui perosus decemuirorū scelera, & ante omnes fratris filij superbiae infestus, Regillum, antiquam in patriam, se contulerat; is magno iam natu, cum ad pericula eius deprecanda redijsset, cuius uitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusq. in foro prehensabat singulos; orabatque, ne Claudiae genti eam inustam maculam uellent, ut carcere & uinculis uiderētur digni: uirum honoratissimae imaginis futurum ad posteros, legum latorem, conditoremq. Romani iuris iacere uinctum inter fures nocturnos ac latrones? auerterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemq. animos; & potius unum tot Claudijs deprecantibus condonarent, quam, propter unius odium, multorum preces aspernarentur: se quoque id generi ac nomini dare; nec cum eo in gratiam redisse, cuius aduersae fortunae uelit succursum: uirtute libertatem recuperatam esse, clementia cōcordiam ordinum stabiliri posse. Erant quos moueret sua magis pietate, quam eius, pro quo agebat, caussa. sed Virginius, sui potius ut misererētur, orabat, filiaeque; nec gentis Claudiae, regnum in plebem sortitae, sed necessariorū Virginiae, & trium tribunorum preces audiret, qui ad auxiliū plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarēt. Iustiores hae lacrymae uidebantur. itaque, spe incisa, priusquam prodicta dies adesset, Appius sibi mortem conscíuit. Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, inuidiae proximus, quod in urbe fuerat, cum iniustae uindiciae a collega dicerentur. plus tamen facta iniuria Oppio, quam nō prohibita, inuidiae fecit testis productus, qui, VII & XX enumeratis stipendijs, octies extra ordinem donatus, donaq. ea gerens in conspectu populi, scissa ueste tergum laceratum uirgis ostēdit, nihilū deprecās, quin, si quam suam noxam reus dicere posset, priuatus in se iterū saeuiret. Oppius quoque ductus in uincula est, & ante iudicij diem finem ibi uitae fecit. bona Claudij Oppijq. tribuni publicauere. collegae eorū exsilij caussa solum uerterunt: bona publicata sunt. et M. Claudius, assertor Virginiae, die dicta damnatus, ipso remittēte Virginio ultimā poenam, dimissus Tibur exsulatum abijt: manesq. Virginiae, mortuae, quam uiuae, feliciores, per tot domos ad petēdas poenas uagati, nullo relicto sonte tandem quieuerunt. Ingens metus incesserat patres; uultusq. iam ijdem tribunorū erant, qui decemuirorum fuerant; cum M. Duilius tribunus plebis, inhibito salubriter modo nimiae potestatis, Et libertatis, inquit, nostrae, & poenarum ex inimicis satis est. itaq. hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in uincula duci quemquam sum passurus. nam neque uetera peccata repeti, iam obliterata, placet, cum & noua expiata sint decemuirorū supplicijs: & nihil admissum iri, quod uim tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate uestra tuenda cura. Ea primum moderatio tribuni metum patribus demsit, eademq. auxit consulum inuidiam: quod adeo toti plebis fuissent, ut patrum salutis libertatisq. prior plebeio magistratui, quam patricio, cura fuisset; & ante inimicos satietas poenarum suarum cepisset, quam obuiam ituros licentiae eorum consules appareret. multique erant, qui mollius consultum dicerent, quod legum ab ijs latarum patres auctores fuissent. neque erat dubium, quin, turbato reip. statu, tempori succubuissent. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoq. plebis statu, in prouincias diuersi abiere. Valerius aduersus coniunctos iam in Algido exercitus Aequorum Volscorumq. sustinuit cōsilio bellum.

A lum. quod si extemplo rem fortunae commisisset, haud scio an (qui tum animi ab decemuirorum infelicibus auspicijs Romanis hostibusq. erant) magno detrimento certamen staturum fuerit. Castris mille passuum ab hoste positis, copias continebat. hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant: prouocantibusq. ad proelium, responsum Romanorum nemo reddebat. tandem fatigati stando, ac nequidquam expectādo certamen Aequi Volscique, postquam concessum propemodum de uictoria credebant; pars in Hernicos, pars in Latinos praedatum abeunt. relinquitur magis castris praesidiū, quam satis uirium ad certamen. quod ubi sensit consul, reddit illatum antea terrorem, instructaque acie ultro hostē lacessit. ubi illi, conscientia quid abesset uirium, detrectauere pugnā; creuit extemplo Romanis animus; & pro uictis habebant pauentes intra uallum. cum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti cessere. & Romani quidem pleni spei cor
B pora curabant. haudquaquam pari hostes animo, nuncios passim trepidi ad reuocandos praedatores dimittunt. recurritur ex proximis locis; ulteriores non inuenti. ubi illuxit, egreditur castris Romanus, uallum inuasurus, ni copia pugnae fieret. & postquam multa iam dies erat, neque mouebatur quidquam ab hoste; iubet signa inferri cōsul. motaq. acie, indignatio Aequos & Volscos incessit, si uictores exercitus uallum potius, quam uirtus & arma contegerent. igitur & ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnae accepere. iamque pars egressa portis erat, deincepsq. alij seruabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, cum consul Romanus prius, quam totis uiribus fulta constaret hostium acies, intulit signa; adortusq. necdum omnes eductos, nec, qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumq. se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, inuadit. retulere primo pedem hostes: dein-
C de, cum animos collegissent, & undique duces, uictisne cessuri essent, increparent, restituitur pugna. Consul ex altera parte Romanos meminisse iubebat, illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare; sibimet ipsis uicturos, non ut decemuirorum uictores praemium essent: non Appio duce rem geri, sed cōsule Valerio, a liberatoribus populi R. orto, liberatore ipso: ostenderent, prioribus proelijs per duces, non per milites stetisse, ne uincerent: turpe esse, contra ciues plus animi habuisse, quam contra hostes; & domi, quam foris, seruitutem magis timuisse: unam Virginiam fuisse, cuius pudicitiae in pace periculū esset; unum Appium ciuem periculosae libidinis: at si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculū fore: nolle ominari quae nec Iupiter, nec Mars pater passuri sint ijs auspicijs conditae urbi accidere. Auentini Sacriq. montis admonebat; ut, ubi libertas parta esset paucis ante mensibus, eo imperium illibatum referrent; ostende-
D rentq., eādem indolem militibus Romanis post exactos decemuiros esse, quae ante creatos fuerit; nec, aequatis legibus, imminutam uirtutem populi R. esse. Haec ubi inter signa peditum dicta dedit, aduolat deinde ad equites: Agite iuuenes, inquit, praestate uirtute peditem, ut honore atque ordine praestatis. primo concursu pedes mouit hostem: pulsum uos, immissis equis, exigite e campo. non sustinebunt impetum: & nunc cunctantur magis, quam resistunt. Concitant equos, permittuntq. in hostem pedestri iam turbatum pugna: &, perruptis ordinibus, elati ad nouissimam aciem, pars libero spatio circumuecti, iam fugam undique capessentes, plerosque a castris auertunt, praeterequitantesq. absterrent. peditum acies, & consul ipse, uisq. omnis belli fertur in castra: captisq. cum ingenti caede, maiore praeda potitur. Huius pugnae fama perlata nō in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum, in urbe laetitia modo celebrata est; in castris animos militū
E ad aemulandum decus accendit. Iam Horatius eos, excursionibus sufficiendo, proelijsq. leuibus experiundo, assuefecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominiae, decēuirorum ductu acceptae: paruaq. certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes quid latrocinij modo procursantes pauci, recursantesq. tererēt tempus? & in multa proelia paruaq. carperent summam unius belli? quin illi congrederentur acie? inclinandamq. semel fortunae rem darent? Ad id, quod sua sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur: iam alterum exercitum uictorem in urbem rediturum, sibi ultro per contumelias hostem insultare: quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore? Vbi haec fremere militem in castris consul sensit; concione aduocata, Quemadmodum, inquit, in Algido res gesta sit, arbitror uos milites audisse. qualem liberi populi exer
citum

citum decuit esse, talis fuit. consilio collegae, uirtute militum uictoria parta est. quod ad F
me attinet, id cõsilij animiq. habiturus sum, quod uos milites mihi effeceritis. & trahi bellum salubriter, & mature perfici potest. si trahendum est: ego, ut in dies spes uirtusq. uestra crescat, eadem, qua institui, disciplina efficiam. si iam satis animi est, decerniq. placet: agite dum clamorem, qualem in aciem sublaturi estis, tollite hic, indicem uoluntatis uirtutisq. uestrae. Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus: quod bene uertat, gesturũ se illis morem, posteroq. die in aciem deducturum, affirmat. reliquum diei apparandis armis consumptum est. postero die simul instrui Romanam aciem Sabini uidere, & ipsi iam auidi certaminis procedunt. Proelium fuit, quale inter fidentes sibimet ambos exercitus, ueteris perpetuaeq. alterum gloriae auidum, alterum nuper noua uictoria elatum. Consilio etiam Sabini uires adiuuere. nam cum aequassent aciem, duo extra ordinẽ millia, quae in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere. quae G
ubi illatis ex transuerso signis, degrauabant prope circumuentũ cornu; equites duarum legionum sexcenti fere propere ex equis desiliunt; cedentibusq. iam suis, prouolant in primum; simulq & hosti se opponunt; &, aequato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. uerecundiae erat, equitem suo alienoque marte pugnare; peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse. uadunt igitur in proeliũ ab sua parte omissum, & locum, ex quo cesserant, repetunt: momentoq. non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. eques inter ordines peditum tectus, se ad equos recipit: trãsuolat inde in partem alteram suis uictoriae nuncius: simul & in hostes, iam pauidos, quippe fuso suae partis ualidiore cornu, impetum facit. non aliorum eo proelio uirtus magis enituit. cõsul prouidere omnia, laudare fortes, increpare sicubi segnior pugna esset. castigati, fortium statim uirorum opera edebant: tantumq. hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connixi hostem auertunt: nec deinde H
Romana uis sustineri potuit. Sabini fusi passim per agros, castra hosti ad praedam relinquunt. ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus populationibus agrorum amissas recipit. Gemina uictoria, duobus bifariam proelijs parta, maligne senatus in unũ diem supplicationes consulum nomine decreuit. populus iniussu & altero die frequens ijt supplicatum. & haec uaga popularisq. supplicatio studijs prope celebratior fuit. consules ex composito eodem biduo ad urbem accessere, senatumq. in Martium campum euocauere. ubi cum de rebus ab se gestis agerent, questi primores patrum, senatum inter milites dedita opera terroris caussa haberi. itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc aedes Apollinis est, (circum iam tum Apollinarem appellabant) auocauere senatum. ubi cum ingenti consensu patrum negaretur triumphus, L. Icilius, tribunus pl. tulit ad populum de triumpho consulum, multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio uociferante de patribus, non de hostibus, consules triumphare uelle; gratiamq. pro priuato merito in tribunum, non pro uirtute honorem, peti: numquam ante de triumpho per populum actum, semper aestimationẽ arbitriumq. eius honoris penes senatum fuisse; ne reges quidem maiestatem summi ordinis imminuisse: ne ita omnia tribuni potestatis suae implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse: ita demum liberam ciuitatem fore, ita aequatas leges, si sua quisque iura ordo, suam maiestatem teneat. in eandem sententiam multa & a ceteris senioribus patrum cum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. tum primum sine auctoritate senatus, populi iussu triumphatum est. haec uictoria tribunorum plebisq. prope in haud salubrem luxuriã uertit, conspiratione inter tribunos facta, ut ijdem tribuni reficerẽtur; &, quo sua minus cupiditas emineret, K
consulibus quoque continuarent magistratum. consensum patrum caussabantur, quo per contumeliam consulum iura plebis labefactata essent. quid futurum nondum firmatis legibus, si nouos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosq. consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent. forte quadam utili ad id tempus, ut comitijs praeesset, potissimum M. Duilio sorte euenit, uiro prudenti, & ex continuatione magistratus inuidiam imminentem cernenti. qui cum ex ueteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum; pugnarẽtq. collegae, ut liberas tribus in suffragium mitteret; aut concederet sortem comitiorum collegis, habituris e lege potius comitia, quam ex uoluntate patrum; iniecta contentione, Duilius consules ad subsellia accitos cum interrogasset, quid de comitijs consularibus in animo haberent, respondissentq.

se nouos

A se nouos consules creaturos, auctores popularis sententiae haud populares nactus, in concionem cum ijs processit. ubi cum consules producti ad populum, interrogatique, si cos populus R. memor libertatis per illos receptae domi, memor militiae rerumq. gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihilq. sententiae suae mutassent; collaudatis consulibus, quod perseuerarent ad ultimum dissimiles decemuirorum esse, comitia habuit: &, quinque tribunis pl. creatis, cum prae studijs aperte petentium nouem tribunorum alij candidati tribus non explerent, concilium dimisit, nec deinde comitiorum caussa habuit. satisfactum legi aiebat; quae, numero nusquam praefinito tribunis, modo ut relinquerentur, sanciret, & ab ijs, qui creati essent, cooptari collegas iuberet. recitabatq. rogationis carmen, in quo: Si tribunos plebis decem rogabo, si quos minus hodie decem tribunos plebis fecerint: hi tum, quos sibi collegas cooptassint, ita illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis. Duilius cum ad ultimum perseuerasset, negando X V. tribunos plebis remp. habere posse, uicta collegarum cupiditate, pariter patribus plebiq. acceptus magistratu abijt. Noui tribuni plebis in cooptandis collegis patrum uoluntatem fouerunt: duos etiam patricios consularesque, Sp. Tarpeium, & A. Aterium cooptauere. Consules creati, Lar Herminius, T. Virginius Caelimontanus, nihil magnopere ad patrum aut plebis caussam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius, tribunus pl. infestus patribus, quod se ab ijs in cooptandis tribunis fraude captum, proditumque a collegis aiebat; rogationem tulit, ut, qui plebem Romanam tribunos pl. rogaret, is usque eo rogaret, dum X tribunos plebi faceret. insectandisque patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macerinus, & C. Iulius consules facti, coitiones tribunorum, aduersus nobilium iuuentutem ortas, sine insectatione potestatis eius, conseruata maiestate patrum, sedauere: plebem, decreto ad bellum Volscorum & Aequorum delectu, sustinendo, rem ab seditionibus continuere; urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias ciuiles externos tollere animos. cura pacis, concordiae quoque intestinae caussa fuit. Sed alter semper ordo grauis alterius modestiae erat. quiescenti plebi, ab iunioribus patrum iniuriae fieri coeptae. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inuiolati erant, utique postremis mensibus; cum & per coitiones potentiorum iniuria fieret; & uis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: iamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomina tantum se biennio habuisse. seniores contra patrum, ut nimis feroces suos credere iuuenes esse, ita malle, si modus excedēdus esset, suis, quam aduersarijs, superesse animos. adeo moderatio tuendae libertatis, dum, aequari uel le simulando, ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cauendoq. ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt: & iniuriam a nobis repulsam, tamquam aut facere aut pati necesse sit, iniungimus alijs. T. Quinctius Capitolinus quartum, & Agrippa Furius consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum acceperunt: sed imminebat utrumque. Iam non ultra discordia ciuium reprimi poterat, & tribunis & plebe incitata in patres, cum dies alicui nobilium dicta nouis semper certaminibus conciones turbaret. ad quarum primum strepitum uelut signo accepto arma cepere Aequi ac Volsci: simul quod persuaserant ijs duces cupidi praedarum, biennio ante delectum indictū haberi non potuisse, abnuente iam plebe imperium. eo aduersus se non esse missos exercitus. dissolui licentia militandi morem. nec pro communi iam patria Romam esse. quidquid irarum simultatumq. cum externis fuerit, in ipsos uerti. occaecatos lupos intestina rabie opprimendi occasionem esse. Coniunctis exercitibus Latinum primum agrum populati sunt: deinde, postquam ibi nemo uindex occurrebat, tum uero, exsultantibus belli auctoribus, ad moenia ipsa Romae populabundi regione portae Esquilinae accessere, uastationē agrorum urbi per contumeliam ostētantes. unde postquam inulti praedam prae se agentes retro ad Corbionē agmine iere, Quinctius consul ad concionē populum uocauit. ibi in hanc sententiā locutū accipio. Etsi mihi nullius noxae conscius Quirites sum, tamen cū pudore summo in concionē uestram processi. hoc uos scire, hoc posteris memoriae traditū iri, Aequos & Volscos uix Hernicis modo pares, T. Quinctio quartū consule ad moenia urbis Romae impune armatos uenisse. hanc ego ignominiā (quamquam iādiu ita uiui

F tur, is

Margin notes (beside the lines above): B — "ge tribuni plebei sint"; C — "lium iuuentutem ortas"; D — "quam aduersarijs"; E — "quid irarum"; An. 305. — "consules iterum faceret"; An. 306. — "Tarpeium, & A. Aterium cooptauere"; An. 307. — "Geganius Macerinus"; An. 308. — "facere aut pati necesse sit".

tur, is ſtatus rerum eſt, ut nihil boni diuinet animus) ſi huic potiſſimum imminere anno ſciſſem, uel exſilio, uel morte, ſi alia fuga honoris non eſſet, uitaſſem. ergo ſi uiri arma illa habuiſſent, quae in portis fuere noſtris, capi Roma me conſule potuit? ſatis honorum, ſatis ſuperque uitae erat: mori conſulem tertium oportuit. quem tandem ignauiſſimi hoſtium contempſere? nos conſules? an uos Quirites? ſi culpa in nobis eſt: auferte imperium indignis: &, ſi id parum eſt, inſuper poenas expetite. ſi in uobis: nemo deorum nec hominum ſit, qui ueſtra puniat peccata Quirites; uoſmet tantum eorum paeniteat. non illi ueſtram ignauiam contempſere, nec ſuae uirtuti confiſi ſunt: quippe toties fuſi fugatique, caſtris exuti, agro multati, ſub iugum miſsi, & ſe & uos nouere. diſcordia ordinũ eſt uenenũ urbis huius, patrum ac plebis certamina. dum nec nobis imperij, nec uobis libertatis eſt modus, dum taedet uos patriciorum, nos plebeiorum magiſtratuum; ſuſtulere illi animos. Pro deum fidem, quid uobis uultis? tribunos plebis concupiſtis: concordiae cauſſa conceſſimus. decemuiros deſideraſtis: creari paſſi ſumus. decemuirorum uos pertaeſum eſt: coegimus abire magiſtratu. manẽte in eoſdem priuatos ira ueſtra, mori atque exſulare nobiliſsimos uiros honoratiſsimosque paſſi ſumus. tribunos plebis creare iterum uoluiſtis: creaſtis. conſules facere ueſtrarum partium, etſi patribus uidebamus iniquum, patricium quoque magiſtratum plebi donum fieri uidimus. auxilium tribunicium, prouocationem ad populum, ſcita plebis iniuncta patribus, ſub titulo aequandarum legum noſtra iura oppreſſa tulimus & ferimus. qui finis erit diſcordiarum? ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc eſſe patriam licebit? uicti nos aequiore animo quieſcimus, quam uos uictores. ſatisne eſt, nobis uos metuendos eſſe? aduerſus nos Auentinum capitur: aduerſus nos Sacer occupatur mons. Eſquilias quidem ab hoſte prope captas, & ſcandentem in aggerem Volſcum hoſtem nemo ſubmouit. in nos uiri, in nos armati eſtis. Agitedum, ubi hic curiam circumſederitis; & forum infeſtum feceritis; & carcerem impleueritis principibus; iiſdem iſtis ferocibus animis egredimini extra portam Eſquilinam. aut, ſi ne hoc quidem audetis, ex muris uiſite agros ueſtros ferro igniq. uaſtatos, praedam abigi, fumare incenſa paſſim tecta. Atenim communis res per haec loco eſt peiore, ager uritur, urbs obſidetur, belli gloria penes hoſtes eſt. quid tãdem? priuatae res ueſtrae quo in ſtatu ſunt? iam unicuique ex agris ſua damna nunciabuntur. quid eſt tandem domi, unde ea expleatis? tribuni uobis amiſſa reddent ac reſtituent? uocis uerborumque quantum uoletis, ingerent, & criminum in principes, & legum aliarum ſuper alias, & concionum. ſed ex illis concionibus numquam ueſtrum quiſquam re fortunaq. domum auctior redijt. ecquis retulit aliquid ad coniugem & liberos, praeter odia, offenſiones, ſimultates publicas priuatasq.? a quibus ſemper uon ueſtra uirtute innocentiaque, ſed auxilio alieno tuti ſitis. At Hercules cum ſtipendia nobis conſulibus, non tribunis ducibus, & in caſtris, non in foro, faciebatis; & in acie ueſtrum clamorem hoſtes, non in concione patres Romani horrebant: praeda parta, agro ex hoſte capto, pleni fortunarum, gloriaeq. ſimul publicae, ſimul priuatae, triumphantes domum ad penates redibatis: nunc oneratum ueſtris fortunis hoſtem abire ſinitis. Haerete affixi concionibus, & in foro uiuite: ſequitur uos neceſsitas militandi, quam fugitis. graue erat in Aequos & Volſcos proficiſci? ante portas eſt bellum. ſi inde non pellitur; iam intra moenia erit, & arcem & Capitolium ſcandet, & in domos ueſtras uos perſequetur. Biennio ante ſenatus delectum haberi, & educi exercitum in Algidum iuſsit. ſedemus deſides domi, mulierum ritu inter nos altercantes, praeſenti pace laeti, nec cernentes ex otio illo breui multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia eſſe ſcio: ſed me uera pro gratis loqui, etſi meum ingenium non moneret, neceſsitas cogit. Vellem equidem uobis placere Quirites: ſed multo malo uos ſaluos eſſe; qualicumque erga me animo futuri eſtis. Natura hoc ita comparatum eſt, ut, qui apud multitudinem ſua cauſſa loquitur, gratior eo ſit, cuius mẽs nihil praeter publicum commodũ uidet. niſi forte aſſentatores publicos, plebicolas iſtos, qui uos nec in armis, nec in otio eſſe ſinunt, ueſtra uos cauſſa incitare & ſtimulare putatis. concitati, aut honori, aut quaeſtui illis eſtis. & quia in cõcordia ordinũ nullos ſe uſquam eſſe uident: malae rei ſe, quam nullius, turbarũ ac ſeditionũ duces eſſe uolunt. Quarũ rerũ ſi uos taediũ tandẽ capere poteſt, & patrum ueſtrosq. antiquos mores uultis pro his nouis ſumere: nulla ſupplicia recuſo, niſi paucis diebus hos populatores agrorum noſtrorũ fuſos fugatosq. caſtris exſuero,

A exsuero, & a portis nostris moenibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc uos attoniti estis, transtulero. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc seuerissimi consulis fuit. Iuuentus quoque, quae inter tales metus detrectationem militiae, telum acerrimum aduersus patres habere solita erat, bellum & arma spectabat. & agrestium fuga, spoliatiq. in agris & uulnerati, foediora his quae subijciebantur oculis, nunciantes, totam urbem ira impleuere. In senatum ubi uentum est, ibi uero in Quinctium omnes uersi, ut unum uindicem maiestatis Romanae intueri: & primores patrum dignam dicere concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus anteactis, dignam uita omni plena honorum saepe gestorū, saepius meritorū. alios consules aut per proditionē dignitatis patrum plebi adulatos, aut acerbe tuendo iura ordinis, asperiorē domando multitudinem fecisse: T. Quinctium orationem memorē maiestatis patrum, concordiaeq. ordinū,
B & temporum in primis habuisse. orare eum, collegāq. ut capesserēt remp. orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac moenibus propulsare uellent, plebemq. obedientem in re tam trepida patribus praeberent. appellare tribunos, cōmunem patriā, auxiliumq. eorum implorare, uastatis agris, urbe prope oppugnata. Consensu omniū delectus decernitur, habeturq.. Cū consules in cōcione pronunciassent, tempus nō esse caussas cognoscendi, omnes iuniores postero die prima luce in campo Martio adessent; cognoscendis caussis eorum, qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum, cuius non probassent caussam: omnis iuuentus affuit postero die. cohortes sibi quaeque centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus praepositi. Haec omnia adeo mature perfecta accepimus, ut signa eo ipso die a quaestoribus ex aerario prompta, delataq. in campum, quarta diei hora mota ex campo sint; exercitusq. nouus, paucis
C cohortibus ueterum militum uoluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. insequens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad Corbionem castris sunt coniuncta. tertio die, cum ira Romanos, illos, cum toties rebellassent, conscientia culpae ac desperatio irritaret, mora dimicandi nulla est facta. In exercitu Romano cum duo consules essent potestate pari, quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est; summa imperij, concedente Agrippa, penes collegam erat: & praelatus ille, facilitati summittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, & aequando imparem sibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus praeficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnauere, haud segniter resistentibus Volscis, Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit. unde cum eadem re-
D uerti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius uisum est; momentoque temporis, in auersam incursando aciem, ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum proelio equites Volscorum & Aequorum exceptum aliquandiu tenuissent. ibi uero Sulpicius negare cunctandi tempus esse, circumuentos interclusosque ab suis uociferans, ni equestre proelium connixi omni ui perficerent: nec, fugare equitem integrum, satis esse: conficerent equos, uirosque, ne quis reueheretur inde ad proelium, aut integraret pugnam: non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset. Haud surdis auribus dicta. impressione una totum equitatum fudere, magnam uim ex equis praecipitauere, ipsos equosque spiculis confodere. is finis pugnae equestris fuit. tunc adorti peditum aciem, nuncios ad consules rei gestae mittunt, ubi iam inclinabatur hostium acies. nuncius deinde & uincentibus Romanis
E animos auxit, & referentes gradum perculit Aequos. In media primum acie uinci coepti, qua praemissus equitatus turbauerat ordines. sinistrum deinde cornu ab Quinctio consule pelli coeptum. in dextro plurimum laboris fuit. ibi Agrippa, aetate uiribusque ferox, cum, omni parte pugnae melius rem geri, quam apud se, uideret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quaedam iacere etiā in cōfertos hostes coepit. cuius ignominiae metu concitati milites inuasere hostem. ita aequata ex omni parte uictoria est. Nuncius tum a Quinctio uenit, uictorem iam se imminere hostium castris: nolle irrumpere, antequam sciat debellatum & in sinistro cornu esse: si iam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis exercitus praeda potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad uictorem collegam, castraq. hostium uenit. ibi paucis defendentibus, momentoque fusis, sine

certamine in munitiones irrumpunt; praedaq. ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quae populatione agrorum amissae erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulasse, nec delatum ijs ab senatu, accipio: nec traditur caussa spreti, aut non sperati honoris. ego quantum in tanto interuallo temporum conijcio, cum Valerio, atque Horatio consulibus, qui praeter Volscos & Aequos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset; uerecundiae fuit, pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum; ne, etiam si impetrassent, magis hominum ratio, quam meritorum, habita uideretur. Victoriam honestam, ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum iudicium populi deformauit. Aricini, atque Ardeates de ambiguo agro cum saepe bello certassent, multis inuicem cladibus fessi, iudicem populum Romanum cepere. Cum ad caussam orandam uenissent, concilio populi a magistratibus dato, magna contentione actum. iamq. editis testibus, cum tribus uocari, & populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius, de plebe, magno natu; &, Si licet, inquit, consules de rep. dicere, errare ego populum in hac caussa non patiar. Cum, ut uanum, eum negarent consules audiendum esse; uociferantemque, prodi publicam caussam, summoueri iussissent; tribunos appellat. tribuni, ut fere semper reguntur a multitudine magis, quam regunt, dedere cupidae audiēdi plebi, ut, quae uellet, Scaptius diceret. ibi infit, annum se tertium & octogesimum agere, & in eo agro de quo agitur, militasse non iuuenem, sed uicesima iam stipendia merentem, cum ad Coriolos sit debellatum: eo se rem uetustate oblitteratam, ceterum, suae memoriae infixam, afferre, agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse; captisq. Coriolis, iure belli publicum populi R. factum: mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cuius agri ius numquam usurpauerint incolumi Coriolana re, eum se a populo R. quem pro domino iudicem fecerint, intercepturos sperent: sibi exiguum uitae tempus superesse; non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quē agrum miles pro parte uirili manu cepisset, eum senex quoque uoce, qua una posset, uindicaret: magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse caussam damnaret. Consules cum, Scaptium non silentio modo, sed cum assensu etiam audiri, animaduertissent; deos hominesq. testantes flagitium ingens fieri, patrum primores accersunt. cum his circumire tribunos; orare, ne pessimum facinus peiore exemplo admitterent, iudices in suam rem litem uertendo: cum praesertim, etiam si fas sit curam emolumenti sui iudici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis iniuria sociorum animis: nam famae quidem ac fidei damna maiora esse, quam quae aestimari possent. hoc legatos referre domum? hoc uulgari? hoc socios audire? hoc hostes? quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptio ne hoc, coēptionali seni, assignaturos putarent finitimos populos? clarum hac fore imagine Scaptium nomen: populum R. quadruplatoris, & interceptoris litis alienae personam laturum: quem enim hoc priuatae rei iudicem fecisse, ut sibi controuersam adiudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi praemortui iam sit pudoris, non facturum. Haec consules, haec patres uociferantur. sed plus cupiditas, & auctor cupiditatis Scaptius ualet. uocatae tribus iudicauerunt agrum publicum populi R. esse. nec abnuitur ita fuisse, si ad iudices alios itum foret. nunc haud sane quidquam bona caussa eleuatur dedecus iudicij: idq. non Aricinis Ardeatibusque, quam patribus Romanis, foedius, atque acerbius uisum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus, & ab externis mansit.

EPITOME. LIBRI. IV

*EX de connubio patrum & plebis a tribunis contentione magna, patribus repugnantibus, perlata est. Tribuni * Aliquot annos. res populi R. domi militiaeq. per hoc genus magistratus administratae sunt. Item censores tunc primum creati sunt. Ager Ardeatinus Romani populi iudicio ablatus, missis in eum colonis, restitutus est. Cum fame populus R. laboraret, Sp. Maelius, eques Romanus, frumentum populo sua impensa largitus est; & ob id factum conciliata sibi plebe, regnum affectans a C. Seruilio Ahala magistro equitum iussu Quinctij Cincinnati dictatoris occisus est. L. Minucius index boue aurata donatus est. Legatis Romanis a Fidenatibus occisis, quoniam ob remp. occubuerant,*

A *rant, statuae in rostris positae sunt. Cornelius Cossus, tribunus militum, occiso Tolumnio rege Veientium, opima spolia secunda retulit. Mamercus Aemilius dictator censurae honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni & sex mensium spatio finito, ob eam rem a censoribus notatus est. Fidenae in potestatē redactae, eoq. noui coloni missi sunt. quibus occisis Fidenates cum defecissent a populo R. a Mamerco Aemilio dictatore uicti sunt, & Fidenae captae. Coniuratio seruorum oppressa est. Postumius tribunus militum propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex aerario tum primum militibus datum est. res praeterea gestas aduersum Volscos & Veientes, Fidenates, & Faliscos continet.*

LIBER. IV

HOS secuti M. Genucius & C. Curtius consules. Fuit annus domi forisque infestus. anni namque principio & de connubio patrum & plebis C. Canuleius tribunus pl. rogationem promulgauit, qua contaminari sanguinem suum patres, confundique iura gentium rebantur: & mentio primo sensim illata a tribuno, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eo processit deinde, ut rogationem nouam tribuni promulgarent, ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de patribus uellet, consules faciendi. id uero si fieret, non uulgari modo cum infimis, sed prorsus auferri a primoribus ad plebem summum imperium credebant. laeti ergo audiere patres, Ardeatium populum ob iniuriam agri abiudicati descisse, & Veientes depopulatos extrema agri Romani, & Volscos Aequosq. ob communitam Verruginem fremere. adeo uel infelix bellum ignominiosae paci praeferebant. his itaque in maius etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribuniciae, delectus haberi, bellum, armaque ui summa apparari iubent, si quo intentius possit, quam T. Quinctio consule apparatum sit. Tum C. Canuleius, pauca in senatu uociferatus, ne quidquam territando consules, auertere plebem a cura nouarum legum; numquam eos, se uiuo, delectum habituros ante, quam ea, quae promulgata ab se collegisq. essent, plebes sciuisset; confestim ad concionem aduocauit. eodem tempore & consules senatum in tribunum, & tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules iam ultra ferri posse furores tribunicios: uentum iam ad finem esse: domi plus belli concitari, quam foris: id adeo non plebis, quam patrum, neque tribunorum magis, quam consulum, culpa accidere: cuius rei praemium sit in ciuitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri: maximum Romae praemium seditionum esse: id & singulis uniuersisq. semper honori fuisse. reminiscerentur, quam maiestatem senatus ipsi a patribus accepissent, quam liberis tradituri essent; &, quēadmodum plebs gloriari posset, se auctiorem ampliоremq. esse: finem ergo non fieri, nec futurum, donec, quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas, quantasq. res C. Canuleium aggressum? colluuionem gentium, perturbationem auspiciorum publicorum priuatorumq. afferre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit: ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos nouerit. quam enim aliam uim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu uulgentur concubitus plebis, patrumque? ut, qui natus sit, ignoret cuius sanguinis, quorum sacrorum sit; dimidius patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id uideri, quod omnia diuina humanaq. turbentur: iam ad consulatum uulgi turbatores accingi: & primo, ut alter consul ex plebe fieret, id modo sermonibus tentasse; nunc rogari, ut, seu ex patribus, seu ex plebe uelit, populus consules creet: & creaturos haud dubie ex plebe seditiosissimum quemque. Canuleios igitur Iciliosq. cōsules fore. ne id Iuppiter optimus maximus sineret, regiae maiestatis imperium eo recidere: & se millies morituros potius, quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. certum habere, maiores quoque, si diuinassent, concedendo omnia, non mitiorem in se plebem, sed asperiorem, alia ex alijs iniquiora postulando, cum prima impetrasset, futuram; primo quamlibet dimicationem subituros fuisse potius, quam eas leges sibi imponi paterentur: quia tum concessum sit de tribunis, iterum concessum esse. finem ergo non fieri: non posse, in eadem ciuitate tribunos pl. & patres esse: aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse; potiusq. sero, quam numquam, obuiam eundum audaciae temeritatique. illi ne impune primo discordias serentes,

An. 309.

concitent finitima bella? deinde aduersus ea quae concitauerint, armari ciuitatem defendiq. prohibeant? & cum hostes tantū non accersierint, exercitus conscribi aduersus hostes non modo non patiantur; sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se, nisi suas leges tamquam uictoris patres accipi sinant, delectum haberi prohibiturum? quid esse aliud, quam minari, se patriam proditurum, patriam oppugnari atque capi passurum? quid eam uocem animorum, non plebi Romanae, sed Volscis & Aequis & Veientibus allaturam? nonne, Canuleio duce, se speraturos Capitolium, atque arcem scandere posse, si patribus tribuni, cum iure ac maiestate adempta, animos etiam eripuerint? consules paratos esse duces prius aduersus scelus ciuium, quam aduersus hostium arma. Cum maxime haec in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis, & aduersus consules ita disseruit: Quantopere uos Quirites contemnerent patres; quam indignos ducerent, qui una secum urbe intra eadem moenia uiueretis; saepe equidem & ante uideor animaduertisse, nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt: quibus quid aliud quam admonemus, ciues nos eorum esse, &, si non easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? altera connubium petimus, quod finitimis, externisque dari solet. nos quidem ciuitatem, quae plus, quam connubium est, hostibus etiam uictis dedimus. altera nihil noui ferimus, sed id, quod populi est, repetimus, atque usurpamus: ut, quibus uelit, populus R. honores mandet. Quid tandem est, cur caelum ac terras misceant? cur in me impetus modo paene in senatu sit factus? negant se manibus temperaturos? uiolaturosq. denuncient sacrosanctam potestatem? si populo R. liberum suffragium datur, ut, quibus uelit, consulatum mandet; & non praeciditur spes plebeio quoque, si dignus summo honore erit, adipiscendi summi honoris; stare urbs haec non poterit? de imperio actum est? & perinde hoc ualet, plebeius ne consul fiat, tamquam seruum aut libertinum aliquis consulem futurum dicat. Ecquid sentitis, in quanto contemptu uiuatis? lucis uobis huius partem, si liceat, adimant. quod spiratis, quod uocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. quinetiam (si dijs placet) nefas aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro uos, si non ad fastos, non ad commentarios pontificum admittimur; ne ea quidem scimus, quae omnes peregrini etiam sciunt, consules in locum regum successisse? nec aut iuris aut maiestatis quidquam habere, quod non in regibus ante fuerit? en umquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium non modo non patricium, sed ne ciuem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi iussu, patribus auctoribus Romae regnasse? L. deinde Tarquinium non modo Romanae, sed ne Italicae quidem gentis, Damarati Corinthij filium, incolam ab Tarquinijs, uiuis liberis Anci, regē factum? Ser. Tullium post hunc, captiua Corniculana natum, patre nullo, matre serua, ingenio & uirtute regnnm tenuisse? quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipse Romulus, parens urbis, in societatem regni accepit? Ergo, dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret uirtus, creuit imperium Romanum. paeniteat nunc uos plebeij consulis; cum maiores nostri aduenas reges non fastidierint, & ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinae uirtuti. Claudiam certe gentem post reges exactos ex Sabinis non in ciuitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. ex peregrino ne patricius, deinde consul fiat? ciuis Romanus si sit ex plebe, praecisa consulatus spes erit? utrum tandem non credimus fieri posse, ut uir fortis ac strenuus, pace belloq. bonus, ex plebe, sit Numae, L. Tarquino, Ser. Tullio similis? an, ne si sit quidem, ad gubernacula reip. accedere eum patiemur? potiusq. decemuiris taeterrimis mortalium, qui tum omnes ex patribus erant, quam optimis regum nouis hominibus similes consules sumus habituri? At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? nulla ne res noua institui debet? &, quod nondum est factum, (multa enim nondum sunt facta in nouo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures Romulo regnante nulli erant: ab Numa Pompilio creati sunt. census in ciuitate, & descriptio centuriarum, classiumque, non erat: ab Ser. Tullio est facta. consules numquam fuerant: regibus exactis creati sunt. dictatoris nec imperium, nec nomen fuerat: apud patres esse coepit. tribuni plebis, aediles, quaestores nulli erant: institutum est ut fierent. decemuiros legibus scribendis intra decem hos annos & creauimus, & e republica sustulimus. quis dubitat, quin, in aeternum urbe condita, & in immensum crescente, noua imperia, sacerdotia, iura gentium hominūq. instituantur?

A instituantur? hoc ipsum, ne connubium patribus cum plebe esset, non decemuiri tulerunt paucis his annis, pessimo exemplo publico, cum summa iniuria plebis? an esse ulla maior aut insigniot contumelia potest, quam partem ciuitatis, uelut contaminatam, indignam connubio haberi? quid est aliud, quam exsilium intra eadem moenia, quam relegationem pati? ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur cauent; ne societur sanguis. quid? hoc si polluit nobilitatem istam uestram, quam plerique oriundi ex Albanis, & Sabinis, non genere, nec sanguine, sed per cooptationem in patres, habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos iussu populi; sinceram seruare priuatis consiliis non poteratis, nec ducēdo ex plebe, neque uestras filias sororesq. enubere sinendo e patribus? nemo plebeius patriciae uirgini uim afferret: patriciorum ista libido est: nemo inuitum pactionē nuptialem quemquam facere coegisset. uerum enimuero lege id prohiberi, & connubium B tolli patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. cur enim non confertis, ne sit connubium diuitibus ac pauperibus? quod priuatorum consiliorum ubique semper fuit, ut, in quam cuique feminae conuenisset domum, nuberet; ex qua pactus esset uir domo, in matrimonium duceret; id uos sub legis superbissimae uincula conijcitis, qua dirimatis societatem ciuilem, duasq. ex una ciuitate faciatis. Cur non sancitis, ne uicinus patricio sit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idem conuiuium ineat? ne in foro eodem consistat? quid enim in re est aliud? si plebeiam patricius duxerit, si patriciam plebeius, quid iuris tādem mutatur? nempe patrem sequuntur liberi. Nec, quod nos ex connubio uestro petamus, quidquam est, praeterquam ut hominum, ut ciuium numero simus. nec, uos (nisi in contumeliam ignominiamq. nostram certare iuuat) quod contendatis, quidquam est. denique, utrum tandem populi Romani, an uestrum summum imperium est? regibus exa-C ctis, utrum uobis dominatio, an omnibus aequa libertas parta est? Oportet licere populo R. si uelit, iubere legem. an, ut quaeque rogatio promulgata erit, uos delectum pro poena decernetis? &, simul ego tribunus uocare tribus in suffragiū coepero, tu statim consul sacramento iuniores adiges, & in castra educes? & minaberis plebi, minaberis tribuno? quid, si non, quantum istae minae aduersus plebis consensum ualerent, bis iam experti essetis? scilicet, quia nobis consultum uolebatis, certamine abstinuistis? an ideo non est dimicatum, quod, quae pars firmior, eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen Quirites. animos uestros illi tentabunt semper, uiros non experientur. ita ad bella ista, seu falsa, seu uera sunt, consules, parata uobis plebs est, si connubijs redditis, unam hanc ciuitatem tandem facitis, si coalescere, si iungi, miscerique uobis priuatis necessitudinibus possunt: si spes, si aditus ad honores uiris strenuis & fortibus datur: si in consortio, si D in societate reip. esse: si, quod aequae libertatis est, inuicem annuis magistratibus parere atque imperitare licet. sin haec impediet aliquis, ferte sermonibus, & multiplicate fama bella: nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in priuata connubij societas est.

Cum in concionem & consules processissent, & res a perpetuis orationibus in altercationem uertisset; interroganti tribuno, cur plebeium consulem fieri non oporteret? ut fortasse uere, sic parum utiliter in praesens certamen respondit; quod nemo plebeius auspicia haberet; ideoque decemuiros connubium diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur. Plebes ad id maxime indignatione exarsit; quod auspicari, tamquam inuisi dijs immortalibus, negarentur posse. nec ante finis contentionum fuit, cum & tribunum acerrimum auctorem plebs nacta esset, & ipsa cum eo pertinacia certaret, quam ui-E cti tandem patres, ut de connubio ferretur, concessere, ita maxime rati contentionem de plebeijs consulibus tribunos aut totam deposituros, aut post bellum dilaturos esse; contentamque interim connubio plebem, paratam delectui fore. Cum Canuleius uictoria de patribus, & plebis fauore ingens esset, accensi alij tribuni ad certamen, pro rogatione sua summa ui pugnant, &, crescente in dies fama belli, delectum impediunt. Consules, cum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant: apparebat autem, aut hostibus, aut ciuibus de uictoria concedendum esse. soli ex consularibus Valerius, atque Horatius non intererant consilijs. C. Claudij sententia consules armabat in tribunos: Quinctiorum, Cincinnatique, & Capitolini sententiae abhorrebant a caede, uiolandisq. quos, foedere icto cum plebe, sacrosanctos accepissent.

pissent. Per haec consilia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate pro- F
miscue ex patribus ac plebe creari sinerent, de consulibus creandis nihil mutaretur. eoq. contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. quibus indictis, extemplo quicumque aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, hinc quammaxime tribunicij & prensare homines, & concursare toto foro candidati coepere: ut patricios desperatio primo, irritata plebe, adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret. postremo, coacti tamen a primoribus, petiere, ne cessisse possessione reip. uiderentur. euentus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis, dignitatisque, alios, secundum deposita certamina, incorrupto iudicio esse. tribunos enim omnes patricios creauit populus, contentus eo, quod ratio habita plebeiorum esset. Hanc modestiam, aequitatemq. & altitudinem animi ubi
An. 310. nunc in uno inueneris, quae tum populi uniuersi fuit? Anno trecentesimodecimo quam G
urbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Cloelius. quorum in magistratu concordia domi, pacem etiam foris praebuit. Sunt, qui propter adiectum Aequorum Volscorumque bello, & Ardeatium defectioni Veiens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatae legis de consulibus creandis ex plebe, & imperio & insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato iam stetit magistratus eius ius: quia tertio mense, quam inierunt, augurum decreto, perinde ac uitio creati, honore abiere; quod C. Curtius, qui comitijs eorum praefuerat, parum recte tabernaculum cepisset. Legati ab Ardea Romam uenerunt, ita de iniuria querentes, ut, si demeretur ea, in foedere atque amicitia mansuros restituto agro appareret.
ab senatu responsum est, iudicium populi rescindi ab senatu non posse, praeterquam quod H
nullo nec exemplo nec iure fieret, concordiae etiam ordinum caussa: si Ardeates sua tempora exspectare uelint, arbitriumq. senatui leuandae iniuriae suae permittant, fore, ut postmodum gaudeāt se irae moderatos; sciantq. patribus aeque curae fuisse, ne qua iniuria in eos oriretur, ac ne, orta, diuturna esset. Ita legati, cum se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricij, cum sine curuli magistratu resp. esset, coiere, & interregem creauere. contentio, consules ne, an tribuni militum crearentur, in interregem rem dies complures tenuit. Interrex ac senatus, consulum comitia; tribuni plebis, & plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. uicerunt patres: quia & plebs patricijs seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit; & principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam quibus, ut indigni praeterirētur. tribuni quo
que plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores patrum reliquere. T. Quin- I
ctius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus foedus renouatum est. idq. monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neque in libris magistratuum inueniuntur. credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his consulibus, praetermissa nomina consulum horum. Licinius Macer auctor est, & in foedere Ardeatino, & in linteis libris ad Monetae inuenta. Et foris, cum tot terrores a finitimis ostentati essent, & domi otium fuit. Hunc annum, seu tribunos modo, seu tribunis suffectos consules quoque habuit, sequitur annus haud du-
An. 311. bijs consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quinctio Capitolino quinctum consulibus. Idem hic annus censurae initium fuit, rei a parua origine ortae: quae deinde tanto
incremento aucta est, ut morum, disciplinaeq. Romanae penes eam regimē, senatus, equi- K
tumq. centuriae, decoris, dedecorisq. discrimen sub ditione eius magistratus, publicorum ius, priuatorumq. locorum, & uectigalia populi R. sub nutu atque arbitrio essent. ortum autem initium rei est, quod in populo, per multos annos incenso, neque differri census poterat; neque consulibus, cum tot populorum bella imminerent, operae erat id negotium agere. mentio illata ab senatu est, rem operosam, ac minime consularem, suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, custodiaeq. & tabularum cura, cui arbitrium formulae censendi subijceretur: & patres quamquam rem paruam, tamen, quo plures patricij magistratus in rep. essent, laeti accepere; id quod euenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum, qui praeessent, ipsi honori ius maiestatemq. adijcerent: & tribuni, id

quod

A quod tunc erat, magis necessariam, quam speciosi ministerij procurationem intuentus, ne paruis quoque rebus incommode aduersarentur, haud sane tetendere. Cum a primoribus ciuitatis spretus honos esset; Papirium, Semproniumque, quorum de consulatu dubitabatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragijs praefecit. censores ab re appellati sunt. Dum haec Romae geruntur, legati ab Ardea ueniunt, pro ueterrima societate, renouatoque foedere recenti auxilium prope uersae urbi implorantes. frui namque pace, optimo consilio, cum populo Romano seruata, per intestina arma non licuit. quorum caussa atque initium traditur ex certamine factionum ortum, quae fuere, eruntq. potentibus populis magis exitio, quam bella externa, quam fames morbiue, quam quae alia in deum iras uelut ultima publicorũ malorum uertunt. Virginem plebeij generis, maxime forma notam, petiere iuuenes, alter uirgini genere par, tutoribus fretus, qui & ipsi eiusdem corporis erant; nobilis alter, nulla re praeter

B quam forma captus. adiuuabant eum optimatium studia, per quae in domũ quoque puellae certamen partium penetrauit. nobilis superior iudicio matris esse: quae quamsplendidissimis nuptijs iungi puellam uolebat. tutores in ea quoque re partium memores, ad suum tendere. cum res peragi intra parietes nequisset, uentum in ius est. postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant ius nuptiarum. sed uis potentior fuit. namque tutores inter suae partis homines de iniuria decreti palã in foro concionati, manu facta uirginem ex domo matris rapiunt. aduersus quos infestior coorta optimatium acies sequitur accẽsum iniuria iuuenem. fit proelium atrox. pulsa plebs, nihil Romanae plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro igniq. excursiones facit. urbem quoque omnis etiam expertem ante

C certaminis, multitudine opificum ad spem praedae euocata, obsidere parat. nec ulla species cladesq. belli abest, uelut contacta ciuitate rabie duorum iuuenum, funestas nuptias ex occasu patriae petentium. parum parti utrique domi armorum belliq. est uisum. optimates, Romanos ad auxilium urbis obsessae, plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos exciuere. priores Volsci duce Aequo Cloelio Ardeam uenerunt, & moenibus hostium uallum obiecere. quod ubi Romam est nunciatum, extemplo M. Geganius consul, cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, praecipitiq. iam die curare corpora milites iubet. quarta deinde uigilia signa profert: coeptumq. opus adeo approperatum est, ut sole orto Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumuallatos, quam a se urbem, uiderent. & alia parte consul muro Ardeae brachium immiserat, qua ex opido sui commeare possent. Volscus Imperator, qui ad eam diem non com-

D meatu praeparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento aluisset militem; postquam saeptus uallo, repente inops omnium rerum erat, ad colloquium cõsule euocato, si soluendae obsidionis caussa uenerit Romanus, abducturum se inde Volscos ait. Aduersus ea consul, uictis condiciones accipiendas esse, non ferendas, respondit; neque, ut uenerint ad oppugnandos socios populi R. suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. dedi Imperatorem, arma poni iubet, fatentes uictos se esse, & imperio parere: aliter tam abeuntibus, quam manentibus se hostem infensum, uictoriam potius ex Volscis, quam pacem infidam Romam relaturum. Volsci exiguam spem in armis ponentes, alia undique abscissa, cum tentassent; praeter cetera aduersa, loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, cum ab omni parte caederentur, ad preces a certamine uersi, dedito Imperatore, traditisq. armis, sub iugum missi, cum singulis uestimentis. ignominiae cla-

E disq. pleni dimittuntur: & cum haud procul urbe Tusculo consedissent, uetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt poenas, uix nuncijs cladis relictis. Romanus Ardeae turbatas seditione res, principibus eius motus securi percussis, bonisq. eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: demptamq. iniuriam iudicij tanto beneficio populi R. Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicae auaritiae monumentum uidebatur. Consul triumphans in urbem redijt Cloelio Volscorum duce ante currum ducto, praelatisq. spolijs, quibus dearmatum exercitum hostium sub iugum miserat. Aequauit, quod haud facile est, Quinctius consul togatus armati gloriam collegae: qui concordiae pacisq. domesticam curam, iura infimis summisq. moderando, ita tenuit, ut eum & patres seuerum consulem, & plebs satis comem crediderint: & aduersus

tribunos

tribunos auctoritate plura, quam certamine, tenuit. quinque conſulatus eodem tenore F
geſti, uitaque omnis conſulariter acta, uerendum paene ipſum magis, quam honorem, fa-
ciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his conſulibus fuit. Conſules creant
An. 312. M. Fabium Vibulanum, Poſtumum Aebutium Cornicinem. Fabius & Aebutius con-
ſules, quo maiori gloriae rerum domi foriſq. geſtarum ſuccedere ſe cernebant; maxime
autem memorabilem annum apud finitimos ſocios hoſteſq. eſſe, quod Ardeatibus in re
praecipiti tāta foret cura ſubuentum; eo impenſius, ut delerent prorſus ex animis homi-
num infamiam iudicij, ſenatuſconſultum fecerunt, ut, quoniam ciuitas Ardeatium inteſti
no tumultu redacta ad paucos eſſet, coloni eo praeſidii cauſſa aduerſus Volſcos ſcriberen-
tur. hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunoſq. falleret iudicij reſcindendi con-
ſilium initum. conſenſerant autem, ut, multo maiore parte Rutulorum colonorum, quam
Romanorum, ſcripta, nec ager ullus diuideretur, niſi is, qui interceptus iudicio infami G
erat; nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis diuiſus eſſet, gleba ulla agri aſſi-
gnaretur. ſic ager ad Ardeates redijt. Triumuiri ad coloniam Ardeam deducendam
creati, Agrippa Menenius, T. Cloelius Siculus, M. Aebutius Helua. Qui, per minime
populare miniſterium agro aſſignando ſocijs, quem populus Romanus ſuum iudicaſſet,
cum plebem offendiſſent, ne primoribus quidem patrum ſatis accepti, quod nihil gratiae
cuiuſquam dederant; uexationes, ad populum iam die dicta ab tribunis, coloni adſcripti
remanendo in colonia, quam teſtem integritatis iuſtitiaeq. habebant, uitauere. Pax domi
An. 313. foriſq. fuit & hoc & inſequenti anno, C. Furio Pacilo, & M. Papirio Craſſo conſulibus. Lu-
di ab decemuiris, per ſeceſsionem plebis, a patribus ex ſenatuſconſulto uoti, eo anno facti
ſunt. Cauſſa ſeditionum nequidquam a Poetelio quaeſita: qui tribunus plebis iterum ea
ipſa denunciando factus, neque ut de agris diuidendis plebi, referrent conſules ad ſena- H
tum, peruincere potuit; &, cum magno certamine obtinuiſſet ut conſulerentur patres, con
ſulum an tribunorum placet comitia haberi, conſules creari iuſſi ſunt. ludibrioque erant
minae tribuni, denunciantis ſe delectum impediturum; cum, quietis finitimis, neque bel-
lo, neque belli apparatu opus eſſet. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus Procu-
An. 314. lo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato conſulibus, multiplici clade ac periculo inſi-
gnis, ſeditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in ceruices accepto.
Vnum abfuit bellum externum: quo ſi aggrauatae res eſſent, uix ope deorum omniū res
ſiſti potuiſſet. Coepere a fame mala; ſeu aduerſus annus frugibus fuit; ſeu, dulcedine con-
cionum & urbis, deſerto agrorum cultu. nam utrumque traditur. & patres plebem deſi-
dem, & tribuni plebis nunc fraudem, nunc negligentiam conſulum accuſabant. poſtremo
perpulere plebeij, haud aduerſante ſenatu, ut L. Minucius praefectus annonae crearetur, I
felicior in eo magiſtratu ad cuſtodiam libertatis futurus, quam ad curationem miniſterij
ſui: quamquam poſtremo annonae quoque leuatae haud immeritam & gratiam & gloriā
tulit. Qui cum, multis circa finitimos populos legationibus terra mariq. nequidquam
miſſis, (niſi quod ex Etruria haud ita multum frumenti aduectum eſt) nullum momentū
annonae feciſſet; & reuolutus ad diſpenſationem inopiae, profiteri cogendo frumentum,
& uendere quod uſui menſtruo ſupereſſet, fraudandoq. parte diurni cibi ſeruitia, criminā-
do inde, & obijciendo irae populi frumētarios, acerba inquiſitione aperiret magis, quam
leuaret inopiam: multi ex plebe, ſpe amiſſa potius, quam ut cruciaretur trahendo ani-
mam, capitibus obuolutis ſe in Tiberim praecipitauerunt. tum Sp. Maelius ex equeſtri or-
dine, ut illis temporibus, praediues, rem utilem, peſſimo exemplo, peiore conſilio eſt ag-
greſſus. frumento namque ex Etruria, priuata pecunia, per hoſpitum clientumq. miniſte- K
ria coempto, (quae credo ipſa res ad leuandam publica cura annonam impedimento fue-
rat) largitiones frumenti facere inſtituit: plebemque hoc munere delenitam, quacumque
incederet, conſpectus, elatusque ſupra modum hominis priuati, ſecum trahere, haud du-
bium conſulatum ei fauore ac ſpe deſpondentem. ipſe, ut eſt humanus animus inſatiabilis
eo, quod fortuna ſpondet, ad altiora & non conceſsa tendere; &, quoniam conſulatus
quoque eripiendus inuitis patribus eſset, de regno agitare. id unum dignum tanto appa-
ratu conſiliorum, & certamine, quod ingens exſudādum eſset, praemium fore. Iam comi-
tia conſularia inſtabant: quae res eum, nec dum compoſitis rebus, maturiſue ſatis conſi-
An. 315. lijs, oppreſsit. Conſul ſextum creatus T. Quinctius Capitolinus, minime opportunus
uir

A uir nouanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen. & L. Minucius praefectus annonae, seu refectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus. nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus praefecti nomen. Hic Minucius eandem rei publicae curationem agens, quam Sp. Maelius priuatim agendam susceperat; cum in utraque domo genus idem hominũ uersaretur, rem compertam ad senatum defert, tela in domum Maelij conferri, eumque conciones domi habere: ac non dubia regni consilia esse: tempus agendae rei nondum stare, cetera iam conuenisse: & tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem, & partita ducibus multitudinis ministeria esse; serius se paene, quam tutum fuerit, ne cuius incerti uanique auctor esset, ea deferre. Quae postquam sunt audita; & undique primores patrum & prioris anni consules increparent, quod eas largitiones, coetusque plebis in priuata domo passi essent fieri; & nouos consules, quod exspectassent donec a praefecto annonae tanta res ad
B senatum deferretur, quae consulem non auctorem solum desideraret, sed etiam uindicem: tum T. Quinctius consules immerito increpari ait, qui constricti legibus, de prouocatione ad dissoluendum imperium latis, nequaquam tantum uirium in magistratu ad eam rem pro atrocitate uindicandam, quantum animi, haberent: opus esse non forti solum uiro, sed etiam libero, exsolutoque legum uinculis: itaque se dictatorem L. Quinctium dicturum: ibi animum parem tantae potestati esse. Approbantibus cunctis, primo Quinctius abnuere: &, quid sibi uellent, rogitare, qui se aetate exacta tantae dimicationi obijcerent? Dein, cum undique plus in illo senili animo non consilij modo, sed etiam uirtutis esse, quam in omnibus alijs, dicerent; laudibusque haud immeritis onerarent; & consul nihil remitteret: precatus tandem deos immortales Cincinnatus, ne senectus
C sua in tam trepidis rebus damno dedecoriue reip. esset, dictator a consule dicitur. ipse deinde C. Seruilium Ahalam magistrum equitum dicit. Postero die, dispositis praesidijs, cum in forum descendisset, conuersaque in eum plebs nouitate rei ac miraculo esset; & Maeliani, atque ipse dux eorum, in se intentam uim tanti imperij cernerent; expertes consiliorum regni, qui tumultus, quod bellum repens aut dictatoriam maiestatem, aut Quinctium post octogesimum annum rectorem reip. quaesisset, rogitarent: missus ab dictatore Seruilius magister equitum ad Maelium, Vocat te, inquit, dictator. Cum pauidus ille, quid uellet, quaereret; Seruiliusque caussam dicendam esse proponeret, crimenque, a Minucio delatum ad senatum, diluendum: tũc Maelius recipere se in cateruam suorum: & primum circumspectans tergiuersari: postremo, cum apparitor iussu magistri equitum eum duceret, ereptus a circumstantibus, fugiensque fidem plebis Romanae implorare; & opprimi se consensu patrum dicere, quod plebi benigne fecisset: orare, ut
D opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neue ante oculos suos trucidari sinerent. Haec eum uociferantem assecutus Ahala Seruilius obtruncat: respersusque cruore obtruncati, stipatus caterua patriciorum iuuenum dictatori renunciat, uocatum ad eum Maelium, repulso apparitore concitantem multitudinem, poenam meritam habere. Tum dictator, Macte uirtute, inquit, C. Seruili esto, liberata republica. Tumultuantem deinde multitudinem incerta existimatione facti, ad concionem uocari iussit; & Maelium iure caesum pronunciauit, etiam si regni crimine insons fuerit; qui uocatus a magistro equitum ad dictatorem, non uenisset: se ad caussam cognoscendam consedisse: qua cognita, habiturum fuisse Maelium similem caussae fortunam: uim parantem ne iudicio se cõmitteret, ui coercitum esse: nec cum eo, tamquam cum ciue, agendum fuisse, qui natus in libero populo, inter iura, legesque, ex qua urbe reges exactos sciret; eodemque anno sororis filios,
E & liberos consulis liberatoris patriae, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, a patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu, atq. exsulare iussum; in qua de Sp. Cassio post aliquot annos, propter consilia inita de regno, supplicium sumptum; in qua nuper decemuiros bonis, exsilio, capite multatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Maelius spem regni conceperit, & quis homo? quamquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere uiam: sed tamen Claudios, Cassios, consulatibus, decemuiratibus suis, maiorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit; Sp. Maelium, cui tribunatus plebis magis optandus, quam sperandus fuerit,

frumen-

frumentarium diuitem, bilibre farris sperasse libertatem se ciuium suorum emisse; ciboq. F
obijciendo ratum uictorem finitimorum omnium populum in seruitutem perlici posse; ut, quem senatorem concoquere ciuitas uix posset, regem ferret, Romuli conditoris ab dijs orti, recepti ad deos, insignia atque imperium habentem; non pro scelere id magis, quam pro monstro, habendum: nec satis esse sanguine eius expiatum; nisi tecta parietesque, intra quae tantum amentiae conceptum esset, dissiparentur; bonaque, contacta pretijs regni mercandi, publicarentur: iubere itaque quaestores uendere ea bona, atque in publicum redigere. Domum deinde, ut monumento area esset oppressae nefariae spei, dirui extemplo iussit, id Aequimaelium appellatum est. L. Minucius boue aurato extra portam Tergeminam est donatus, ne plebe quidem inuita, quia frumentum Maelianum assibus in modios aestimatum plebi diuisit. Hunc Minucium apud quosdam auctores träsisse a patribus ad plebem, undecimumq. tribunum plebis cooptatum, seditionem, mo- G
tam ex Maeliana caede, sedasse inuenio. ceterum uix credibile est, numerum tribunorum patres augeri passos, idque potissimum exemplum a patricio homine introductum; nec deinde id plebem, concessum semel, obtinuisse, aut certe tentasse. sed ante omnia refellit falsum imaginis titulum, paucis ante annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Caecilius, Q. Iunius, Sex. Titinius soli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucij legem; & criminari nunc Minucium, nunc Seruilium apud plebem, querique indignam necem Maelij non destiterant. peruicerunt igitur, ut tribunorum militum potius, quam consulum, comitia haberentur; haud dubia spe, quin sex locis (tot enim iam creari licebat) & plebeij aliqui, profitẽdo se ultores fore Maelianae caedis, H
crearentur. Plebs quamquam agitata multis eo anno & uarijs motibus erat, nec plures
An. 316. quam tres tribunos consulari potestate creauit, & in ijs L. Quinctium Cincinnati filium: ex cuius dictaturae inuidia tumultus quaerebatur. praelatus suffragijs Quinctio Mam. Aemilius, uir summae dignitatis. L. Iulium tertium creant. In horum magistratu Fidenae, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium, Veientium regem, ac Veientes defecere. maius additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Cloelium Tullum, Sp. Ancium, L. Roscium, legatos Romanos, caussam noui consilij quaerentes, iussu Tolumnij interfecerunt. Leuant quidam regis facinus. in tesserarum prospero iactu uocem eius ambiguam, ut occidi iussisse uideretur, a Fidenatibus exceptam, caussam mortis legatis fuisse: (rem incredibilem: interuentu Fidenatium, nouorum sociorum, consulentium de caede ruptura ius gentium, non auersum ab intentione lusus animum) ac deinde in errorem uersum facinus. propius I
est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, cõscientia tanti sceleris, uoluisse. Legatorum, qui Fidenis caesi erant, statuae publice in Rostris positae sunt. Cum Veientibus Fidenatibusque, praeterquam finitimis populis, ab caussa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. itaque ad curam summae rerum quieta plebe, tribunisque eius, nihil controuersiae fuit, quin consules crearen-
An. 317. tur M. Geganius Macerinus tertium, & L. Sergius, Fidenas, a bello credo, quod deinde gessit, appellatus. hic enim primus eis Anienem cum rege Veientium secundo proelio cõflixit, nec incruentam uictoriam retulit. Maior itaque ex ciuibus amissis dolor, quam laetitia fusis hostibus, fuit. & senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mam. Aemilium iussit. is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quinctium Cincinnatum dignum parente iuuenem dixit. Ad K
delectum a consulibus habitum centuriones ueteres belli periti adiecti: & numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos, Quinctium Capitolinum, & M. Fabium Vibulanum sequi se dictator iussit. Cum potestas maior, tum uir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submouere: collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec ante in campos degressi sunt, quam legiones auxilio Faliscorum uenerunt. tum demum castra Etruscorum pro moenibus Fidenarum posita. Et dictator Romanus haud procul inde ad confluentes consedit, in utriusque ripis amnis, qua sequi munimento poterat, uallo interposito. postero die in aciem eduxit. Inter hostes uariae fuere sententiae. Faliscus procul ab domo militiam aegre patiens, satisq. fidens sibi, poscere pugnam: Veienti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quamquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam paterentur

A tur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. dictatori ac Romanis, quod detrectasset pugnam hostis, animi accessere, posteroq. die iam militibus castra urbemq. se oppugnaturos frementibus, ni copia pugnae fiat, utrimque acies inter bina castra in medium campi procedunt. Veiens multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggrederentur, post montes circummisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Veientes, sinistrum Falisci tenerent, medij Fidenates essent. Dictator dextro cornu aduersus Faliscos, sinistro contra Veientem Capitolinus Quinctius intulit signa: ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium & quies fuit; nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris; & dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, simul aues rite admisissent, ex composito tolleretur signum. quod ubi conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit. secuta peB ditum acies ingenti ui conflixit. nulla parte legiones Etruscae sustinuere impetum Romanorum. eques maxime resistebat. equitumq. longe fortissimus ipse rex ab omni parte effuse sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo ac uiribus par, memorq. generis, quod amplissimum acceptum, maius auctiusq. reliquit posteris. Is cum ad impetum Tolumnij, quacumque se intendisset, trepidantes Romanas uideret turmas, insignemq. eum regio habitu uolitantem tota acie cognouisset: Hiccine est, inquit, ruptor foederis humani, uiolatorq. gentium iuris? iam ego hanc mactatam uictimam (si modo sancti quidquam in terris esse dij uolunt) legatorum manibus dabo. Calcaribus subditis, infesta cuspide in unum fertur hostem. quem cum ictum equo deiecisset, confestim & ipse hasta innixus se in pedes excipit. assurgentem ibi regem umbone resupinat, C repetitumq. saepius cuspide ad terram affixit. tum exsangui detracta spolia, caputq. abscissum uictor spiculo gerens, terrore caesi regis hostes fundit. ita equitū quoque fusa acies, quae una fecerat anceps certamen. Dictator fugatis legionibus instat; & ad castra compulsos caedit. Fidenatium plurimi locorum notitia effugere in montes. Cossus Tiberim cum equitatu transuectus, ex agro Veientano ingentem detulit praedam ad urbem. Inter proelium, & ad castra Romana pugnatū est aduersus partem copiarum ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primum uallum defendit: intentos deinde hostes in uallum, egressus dextra principali cum triarijs repente inuadit. quo pauore iniecto, caedes minor, quia pauciores erant; fuga non minus trepida, quam in acie fuit. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto, iussuque populi triumphans in urbem redijt. longe maximum triumphi spectaculum fuit Cossus spolia D opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita, aequantes eum Romulo, canere. spolia in aede Iouis Feretrij prope Romuli spolia, quae opima appellata sola ea tempestate erant, cum sollemni dedicatione dono fixit. auerterat q. in se a curru dictatoris ciuium ora, & celebritatis eius diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronam auream librae pondo, ex publica pecunia, populi iussu, in Capitolio Ioui donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum, tribunū militum, secunda spolia opima Iouis Feretrij templo intulisse, exposui. Ceterum, praeterquam quod ea rite opima spolia habentur, quae dux duci detraxerit, nec ducem nouimus, nisi cuius auspicio bellum geritur; titulus ipse spolijs inscriptus, illos, meq. arguit, consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego cum Augustum Caesarem, templorum omnium conditorem, aut restitutorem, ingressum aedem Feretrij Iouis, quam uetustate dilapsam refecit, se ipsum in thoE race linteo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum, Cosso spoliorum suorum, Caesarem ipsius templi auctorem subtrahere testem. qui si ea in re sit error, quod tam ueteres annales, quodq. magistratuum libri, quos linteos in aede repositos Monetae Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum T. Quinctio Penno A. Cornelium consulem habeant: existimatio communis omnibus est. nam & illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod imbelle triennium ferme pestilentia, inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeo, ut quidam annales, uelut funesti, nihil praeter nomina consulū suggerant. tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet: eodem anno magistrum equitum, quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem. ea libera coniectura est.

est. sed, ut ego arbitror, uana uersare in omnes opiniones licet: cum auctor pugnae, recen- F
tibus spolijs in sacra sede positis, Iouem prope ipsum, cui uota erant, Romulumq. intuens,
haud spernendos falsi tituli testes, sese A. Cornelium Cossum consulem scripserit. M.
An. 318. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in agrum Veientem ac
Faliscum ducti: praedae abactae hominum, pecorumque: hostis in agris nusquam inuen-
tus, neque pugnandi copia facta. urbes tamen non oppugnatae: quia pestilentia populum
inuasit. Et seditiones domi quaesitae sunt, nec motae tamen, ab Sp. Maelio tribuno pl. qui
fauore nominis moturum se aliquid ratus, & Minucio diem dixerat; & rogationem de pu-
blicandis bonis Seruilij Ahalae tulerat; falsis criminibus a Minucio circumuentum Mae
lium arguens, Seruilio caedem ciuis indemnati obijciens. quae uaniora ad populum ipso
auctore fuere. Ceterum magis uis morbi ingrauescens curae erat, terroresq. ac prodigia,
maxime quod crebris motibus terrae ruere in agris nunciabantur tecta. obsecratio ita- G
An. 319. que a populo, duumuiris praeeuntibus, est facta. Pestilentior inde annus C. Iulio iterum,
& L. Virginio consulibus, tantum metum uastitatis in urbe agrisq. fecit, ut non modo prae
dandi caussa quisquam ex agro Romano non exiret, belliue inferendi memoria patribus
aut plebi esset: sed ultro Fidenates, qui se primo aut opido, aut montibus, aut muris te-
nuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. deinde, Veientium exercitu ac
cito, (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque so-
ciorum precibus potuere) duo populi transiere Anienem: atque haud procul Collina por-
ta signa habuere. trepidatum itaque non in agris magis, quam in urbe est. Iulius consul in
aggere murisq. explicat copias. a Virginio senatus in aede Quirini consulitur. dictatorem
dici Q. Seruilium placet; cui Prisco alij, alij Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius,
dum collegam consuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit. is sibi magi- H
strum equitum Postumum Aebutium Heluam dicit. dictator omnes luce prima extra
portam Collinam adesse iubet. quibuscumque uires suppetebant ad arma ferenda, prae-
sto fuere: signa ex aerario prompta ferunt ad dictatorem. quae cum agerentur, hostes in lo
ca altiora concessere. eo dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento signis col-
latis fudit Etruscas legiones: compulit inde in urbem Fidenas, ualloq. circumdedit. sed
neque scalis capi poterat urbs alta, & munita: neque in obsidione uis ulla erat: quia fru-
mentum non necessitati modo satis, sed copiae quoque abunde ex ante conuecto sufficie
bat. ita, expugnandi pariter, cogendiq. ad deditionem spe amissa, dictator in locis propter
propinquitatem notis, ab auersa parte urbis maxime neglecta, quia suapte natura tutissi-
ma erat, agere in arcem cuniculum instituit. ipse diuersissimis locis subeundo ad moenia,
quadrifariam diuiso exercitu, qui alij alijs succederent ad pugnam, continenti die ac no- I
cte proelio ab sensu operis hostes auertebat: donec perfosso a castris monte, erecta in ar-
cem uia est. intentisq. Etruscis ad uanas a certo periculo minas, clamor supra caput ho-
stilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus, & M. Geganius Macerinus
censores uillam publicam in campo Martio probauerunt: ibiq. primum census populi est
actus. Eosdem consules insequenti anno refectos, Iulium tertium, Virginium iterum,
An. 320. apud Macrum Licinium inuenio. Valerius Antias, & Q. Tubero, M. Manlium, & Q.
Sulpicium consules in eum annum edunt. ceterum in tam discrepanti editione & Tube-
ro & Macer libros linteos auctores profitentur: neuter tribunos militum eo anno fuisse,
traditum a scriptoribus antiquis, dissimulat. Licinio libros haud dubie sequi linteos pla-
cet; & Tubero incertus ueri est. sed inter cetera uetustate incomperta, hoc quoque in in-
certo positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, nõ Veientibus solum exter- K
ritis metu similis excidij, sed etiam Faliscis, memoria initi primo cum ijs belli: quamquam
rebellantibus non affuerant. Igitur cum duae ciuitates, legatis circa XII. populos mis-
sis, impetrassent, ut ad Voltumnae fanum indiceretur omni Etruriae concilium; uelut ma
gno inde tumultu imminente, senatus Mam. Aemilium dictatorem iterum dici iussit.
Ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus. bellumque tanto maiore
quam proximo conatu apparatum est, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam
ab duobus populis fuerat. Ea res aliquanto exspectatione omnium tranquillior fuit. ita-
que cum renunciatum a mercatoribus esset, negata Veientibus auxilia, iussosq. suo con-
silio bellum initum suis uiribus exsequi; nec aduersarum rerum quaerere socios, cum qui-
bus spem

A bus spem integra communicati nō sint: tum dictator, ne nequidquam creatus esset, materia quaerēdae bello gloriae adempta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturae, cupiens, censuram minuere parat; seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quam diuturnitate offensus. concione itaque aduocata, remp. foris gerendam ait, tutaq. omnia praestanda deos immortales suscepisse: se, quod intra muros agendum esset, libertati populi R. consulturum: maximam autem eius custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; & temporis modus imponeretur, quibus iuris imponi non posset: alios magistratus annuos esse; quinquennalem censuram grauem esse: ijsdem per tot annos magna parte uitae obnoxios uiuere: se legem laturum, ne plus quam annua ac semestris censura esset. Consensu ingenti populi legem postero die pertulit. Et ut re ipsa, inquit, sciatis Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia;
B dictatura me abdico. Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, fine alteri, cum gratulatione ac fauore ingenti populi domum est reductus. Censores aegre passi, Mamercum, quod magistratum populi R. minuisset, tribu mouerunt, octuplicatoq. censu aerarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, caussam potius ignominiae intuentem, quam ignominiam: primores patrum, quamquam deminutū censurae ius noluissent, exēplo acerbitatis censoriae offensos: quippe cum se quisque diutius ac saepius subiectum censoribus fore cerneret, quam censuram gesturum. populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut uis a censoribus nullius auctoritate, praeterquam ipsius Mamerci, deterreri quiuerit. Tribuni plebis, assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, cum res prope ad interregnum perducta esset; euicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur. uictoriae praemium, quod petebatur, ut plebeius
C crearetur, nullum fuit: omnes patricij creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Foslius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum otium praebuit. aedes Apollini pro ualetudine populi uota est. multa duumuiri ex libris, placandae deum irae, auertēdaeq. a populo pestis caussa, fecere. magna tamen clades in urbe agrisque, promiscue hominum pecorumq. pernicie, accepta. famem cultoribus agrorum timentes, in Etruriam, Pomptinumq. agrum, & Cumas, postremo in Siciliam quoque frumenti caussa misere. Consularium comitiorum nulla mentio habita est. tribuni militum consulari potestate omnes patricij creati sunt, L. Pinarius Mamercus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno uis morbi leuata: neque a paenuria frumenti, quia ante prouisum erat, periculum fuit. Consilia ad mouenda bella in Volscorum Aequorumq. concilijs, & in Etruria ad fanum Voltumnae agitata. ibi prolatae in annum res: decretoq. cautum, ne quod ante cō-
D cilium fieret; nequidquam Veiente populo quaerente eandē, qua Fidenae deletae sint, imminere Veijs fortunam. Interim Romae principes plebis iamdiu nequidquam imminentes spei maioris honoris, dum foris otium esset, coetus indicere in domos tribunorum plebis: ibi secreta consilia agitare: queri se a plebe adeo spretos, ut, cum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli umquam plebeio ad eum honorē aditus fuerit: multum prouidisse suos maiores, qui cauerint, ne cui patricio plebeij magistratus paterent: alioquin patricios habendos fuisse tribunos plebi: adeo se suis etiam sordere, nec a plebe minus, quam a patribus contemni. Alij purgare plebem: culpam in patres uertere: eorum ambitione artibusq. fieri, ut obsaeptum plebi sit ad honorem iter: si plebi respirare ab eorum mistis precibus minisq. liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, & parto auxilio imperium quoque adscituram. Placet, tollendae ambitio-
E nis caussa, tribunos legem promulgare, ne cui album inuestimentū addere petitionis caussa liceret. parua nunc res, & uix serio agenda uideri possit, quae tunc ingenti certamine patres ac plebem accendit. uicere tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque irritatis animis, plebem ad suos studia inclinaturam. quae ne libera essent, senatusconsultum factum est, ut consularia comitia haberentur. tumultus caussa fuit, quem ab Aequis & Volscis Latini, atque Hernici nunciarant. T. Quinctius, L. F. Cincinnatus, (eidem & Penno cognomen additur) & C. Iulius Mento consules facti. nec ultra terror belli est dilatus. Lege sacrata, quae maxima apud eos uis cogendae militiae erat, delectu habito, utrimque ualidi exercitus profecti in Algidum conuenere. ibiq. seorsum Aequi, seorsum Volsci castra communiuere: intentiorque, quam umquam ante, muniendi, exercendique militem

Marginal notes: AN. 321. (beside "crearetur, nullum fuit…"); AN. 322. (beside "patricij creati sunt, L. Pinarius…"); AN. 323. (beside "& Volscis Latini…")

militem cura ducibus erat. eo plus nuncij terroris Romani attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia etsi saepe uicti populi, maiore tamen conatu, quam alias umquam, rebellarant: & aliquantum Romanae iuuentutis morbo absumptum erat. ante omnia priuata consulum discordia, quae inter ipsos erat, & certamina in consilijs omnibus terrebant. Sunt qui male pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque caussam dictatoris creandi fuisse. illud satis constat, ad alia discordes, in uno aduersus patrum uoluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, cum alia alijs terribiliora afferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Seruilius Priscus summis honoribus egregie usus, Vos, inquit, tribuni plebis, quoniam ad extrema uentum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine reip. dictatorem dicere consules pro potestate uestra cogatis. Qua uoce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendae potestatis, secedunt; proq. collegio pronunciant, placere consules senatui dicto audientes esse: si aduersus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in uincula se duci eos iussuros. Consules ab tribunis, quam ab senatu, uinci maluerunt: proditum a patribus summi imperii ius, datumque sub iugum tribuniciae potestati consulatum memorantes, si quidem cogi aliquando pro potestate ab tribuno consules, & (quo quid ulterius priuato timendum foret?) in uincula etiam duci possent. Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas conuenerat) T. Quinctio euenit. is A. Postumium Tubertum, socerum suum, seuerissimi imperij uirum, dictatorem dixit. ab eo L. Iulius magister equitum est dictus. simul edicitur & iustitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum apparari. cognitio uacantium militiae munere post bellum differtur. ita dubij quoque inclinat ad nomina danda. & Hernicis Latinisq. milites imperati. utrimque enixe obeditum dictatori est. Haec omnia celeritate ingenti acta: relictoq. C. Iulio consule ad praesidium urbis, & L. Iulio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur; dictator, praeeunte A. Cornelio pontifice maximo, Ludos magnos tumultus caussa uouit: profectusq. ab urbe, diuiso cum Quinctio consule exercitu, ad hostes peruenit. Sicut bina castra hostium paruo inter se spatio distantia uiderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuuio, propiorem locum castris ceperunt. ita quattuor exercitus totidem munimenta, planiciem in medio non paruis modo excursionibus ad proelia, sed uel ad explicandas utrimque acies satis patentem habebant. Nec, ex quo castris castra collata sunt, cessatum a leuibus proelijs est; facile patiente dictatore, conferendo uires, spem uniuersae uictoriae, tentato paullatim euentu certaminum, suos praecipere. itaque hostes, nulla in proelio iusto relicta spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis euentus committunt. clamor subito ortus, non consulis modo uigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno exciuit. ubi praesenti ope res egebant, consul nec animo deficit, nec consilio. pars militum portarum stationes firmant: pars corona uallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris quo minus tumultus est, eo plus animaduertitur quid opus facto sit. missum extemplo ad castra subsidium, cui Sp. Postumius Albus legatus praeficitur. ipse parte copiarũ paruo circuitu locum maxime secretum ab tumultu petit, unde ex nec opinato auersum hostem inuadat. Q. Sulpicium legatum praeficit castris: M. Fabio legato assignat equites: nec ante lucem mouere iubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. omnia, quae uel alius imperator prudens & impiger in tali re praeciperet, ageretque, praecipit ordine, atque agit. illud eximiũ consilij animiq. specimen, & neutiquam uulgatae laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde maiore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. qui postquam intentos homines in euentum periculi alieni, pro se incautos neglectis uigilijs stationibusq. est adortus; prius paene cepit castra, quam oppugnari hostes satis scirent. inde fumo, ut conuenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra: nunciariq. passim iubet. & iam lucescebat, omniaq. sub oculis erant: & Fabius cum equitatu impetum dederat: & consul eruptionem e castris in trepidos iam hostes fecerat. Dictator autem parte altera subsidia & secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos circum tumultus hosti undique obiecerat uictorem peditem equitemq. Circumuecti igitur iam in medio ad unum omnes poenas rebellionis dedissent, ni Vettius Metius ex Volscis, nobilior

uir factis

A uir factis quam genere, iam orbem uoluentes suos increpans clara uoce, Hic praebituri, inquit, uos telis hostium estis indefensi, inulti? quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis? in otio tumultuosi, in bello segnes. quid hic stantibus spei est? an deum aliquem protecturum uos, rapturumq. hinc putatis? ferro uia facienda est. hac, qua me praegressum uideritis, agite qui uisuri domos, parentes, coniuges, liberos estis, ite mecum. non murus, nec uallum, sed armati armatis obstant: uirtute pares, necessitate, quae ultimum ac maximum telum est, superiores estis. Haec locutus, exsequentemq. dicta, redintegrato clamore secuti, dant impressionem qua Postumius Albus cohortes obiecerat: & mouerunt uictorem; donec dictator, pedem iam referentibus suis, aduenit: eoq. omne proelium uersum est. uni uiro Metio fortuna hostium innititur. multa utrimque uulnera, multa passim caedes est. iam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. unus Postu-
B mius ictus saxo, perfracto capite acie excessit. non dictatorem humerus uulneratus, non Fabium prope affixum equo femur, non brachium abscissum consulem ex tam ancipiti proelio summouit. Metium impetus perstratos caede hostes cũ globo fortissimorum iuuenum extulit ad castra Volscorum, quae nondũ capta erant. eodem omnis acies inclinatur. consul effusos usque ad uallum persecutus, ipsa castra uallumq. aggreditur. eodem & dictator alia parte copias admouet. non segnior oppugnatio est, quam pugna fuerat. consulem signum quoque intra uallum iniecisse ferunt, quo milites acrius subirent; repetendoq. signo primam impressionem factam. Et dictator, perrupto uallo, iam in castra proelium intulerat. tum abijci arma passim, ac dedi hostes coepti; castrisq. & his capitis, hostes, praeter senatores, omnes uenundati sunt. praedae pars, sua cognoscentibus, Latinis atque Hernicis reddita: partem sub hasta dictator uendidit: praepositoq. consule castris,
C ipse triumphans inuectus urbem, dictatura se abdicauit. Egregiae dictaturae tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quod, occasione bene pugnandi captus, iniussu discesserit praesidio, uictorem securi percussum tradunt. nec libet credere: & licet, in uarijs opinionibus: & argumento est, quod imperia Manliana, non Postumiana, appellata sint: cum, qui prior auctor tam saeui exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. Imperioso quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Iulius consul aedem Apollinis absente collega sine sorte dedicauit. aegre id passus Quinctius, cum dimisso exercitu in urbem redisset, nequidquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere uisum, quod Carthaginienses, tanti hostes futuri, tum primum per seditiones Siculorum ad par-
D tis alterius auxilium in Siciliam exercitum transiecere. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Iulius. Aequorum legati foedus ab senatu cum petissent, & pro foedere deditio ostentaretur, indutias annorum octo impetrauerunt. Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis belliq. auctores in iurgia & seditiones uersa. Vndique otium fuit Romanis. Legem de multarum aestimatione pergratam populo, cum ab tribunis parari consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi praeoccupauerunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti eos consules, A. Cornelius Cossus, T. Quinctius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium iuuentute participes eius
E populationis fuisse: cognitioq. eius rei L. Sergio, & Q. Seruilio, & Mam. Aemilio permissa. Quidam Ostiam relegati; quod, cur per eos dies a Fidenis abfuissent, parum constabat. colonorum additus numerus, agerq. ijs bello interemptorum assignatus. Et siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec caelestes modo defuerunt aquae, sed terra quoque ingenito humore egens, uix ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes, riuosque, stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumpta: uulgatique contactu in homines morbi; & primo in agrestes ingruerant, seruitiaque: urbs deinde impletur. nec corpora modo affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa inuasit: nouos ritus sacrificandi, uaticinando inferentibus in domos, quibus quaestui sunt capti superstitione animi: donec publicus iã pudor ad primores ciuitatis peruenit, cernẽtes in omnibus uicis sacellisq. peregrina, atque insolita piacula pacis

AN. 322
AN. 325.
AN. 326.

deum exposcēdae. datum inde negotium aedilibus, ut animaduerteret, ne qui, nisi Roma- F
ni dij, neu quo alio more quam patrio colerentur. Irae aduersus Veientes in insequentem
An.327. annum C. Seruilio Ahala, L. Papirio Mugillano consulibus, dilatae sunt. tunc quoque ne
confestim bellum indicerentur, neue exercitus mitterentur, religio obstitit: fetiales prius
mittendos ad res repetendas censuere. Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad No-
mentum & Fidenas fuerat: induitaeq. inde, non pax facta, quarum & dies exierat, & ante
diem rebellauerant. missi tamen fetiales: nec eorum, cum more patrum iurati repeterent
res, uerba sunt audita. Controuersia inde fuit, utrum populi iussu indiceretur bellum, an
satis esset, senatusconsulto. Peruicere tribuni, denunciando impedituros se delectum;
ut consules de bello ad populum ferrent. omnes centuriae iussere. in eo quoque plebs
superior fuit, quod tenuit ne consules in proximum annum crearentur. Tribuni mili-
tum consulari potestate quattuor creati sunt, T. Quinctius Pennus ex consulatu, C. Fu- G
An.328. rius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus. ex ijs Cossus praefuit urbi. tres delectu habi-
to profecti sunt Veios: documentoque fuere, complurium imperium bello inutile esse.
Tendendo ad sua quisque consilia, cum aliud alij uideretur, aperuerunt ad occasionem lo-
cum hosti. incertam namque aciem, signum alijs dari receptui, alijs cani iubentibus, inua-
sere opportune Veientes: castra propinqua turbatos, ac terga dantes accepere. plus ita-
que ignominiae, quam cladis est acceptum. Maesta ciuitas fuit, uinci insueta: odisse tribu-
nos: poscere dictatorē. in eo uerti spes ciuitatis. & cū ibi quoq. religio obstaret, ne non
posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eā religionem exemere. A. Cornelius
dictatorē Mam. Aemiliū dixit: & ipse ab eo magister equitū est dictus. Adeo simul fortuna
ciuitatis uirtute uera eguit: ut nihil censoria animaduersio effecerit, quo minus regimē re-
rum ex notata indigne domo peteretur. Veientes re secunda elati, missis circum Etruriae H
populos legatis, iactando tres duces Romanos ab se uno proelio fusos, cū tamen nullā pu
blici cōsilij societatē mouissent, uoluntarios undiq. ad spem praedae adsciuerant. Vni Fide
natiū populo rebellare placuit: atque, tamquā nisi ab scelere bellū ordiri nefas esset, sicut
legatorū antea, ita tū nouorū colonorū caede imbutis armis, Veientibus sese coniungunt.
Consultare inde principes duorū populorū, Veios, an Fidenas sedem belli caperent. Fide-
nae uisae opportuniores. itaque, trāsiecto Tiberi, Veientes Fidenas transtulerunt bellū. Ro
mae terror ingens erat, Accito exercitu ab Veijs, eoq. ipso ab re male gesta perculso, ca-
stra locantur ante portam Collinam, & in muris armati dispositi, & iustitium in foro, ta-
bernaeq. clausae: fiuntq. omnia castris quam urbi similiora. tum trepidam ciuitatem, prae
conibus per uicos dimissis, dictator ad concionem aduocatam increpuit, quod animos ex
tam leuibus fortunae momentis suspensos gererent, ut, parua iactura accepta, quae ipsa I
non uirtute hostium, nec ignauia Romani exercitus, sed discordia imperatorum accepta
sit, Veientem hostem toties uictum pertimescant: Fidenasq. prope saepius captas, quam
oppugnatas: eosdem & Romanos & hostes esse, qui per tot saecula fuerint: eosdem ani-
mos, easdē corporis uires: eadem arma gerere, se quoque eundem dictatorem Mam. Ae-
milium esse, qui ante Veientium Fidenatiumq. adiunctis Faliscis ad Nomentum exercitus
fuderit: & magistrum equitū A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore bello tribu-
nus militum, Larte Tolumnio, rege Veientiū, in conspectu duorum exercituū occiso, spo-
lia opima Iouis Feretrij templo intulerit: proinde memores, secum triumphos, secum spo
lia, secum uictoriam esse, cum hostibus scelus legatorum contra ius gentium interfecto-
rum, caedem in pace Fidenatium colonorum, indutias ruptas, septimā infelicem defectio-
nem, arma caperent: simul castra castris coniunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis K
hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore; & populum R. intel-
lecturū, quanto melius de rep. meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint, quam eos,
qui ob ereptū censurae regnū, labē secundae dictaturae suae imposuerint. Votis deniq. nū
cupatis profectus, ∞ & D passus citra Fidenas castra locat, dextra montibus, laeua Tiberi
amne saeptus. T. Quinctium Pennum legatum occupare montes iubet: occultūq. id iugum
capere, quod ab tergo hostibus foret. ipse postero die, cum Etrusci pleni animorum ab pri-
stini diei meliore occasione quam pugna, in aciem processissent: cunctatus parumper, dum
speculatores referrent Quinctiū euasisse in iugū propinquū arci Fidenarum, signa profert:
pedituq. aciē instructam pleno gradu in hostē inducit: magistro equitū praecipit, ne in-
iussu

A iussu pugnam incipiat: se, cum opus sit, equestri auxilio signum daturum: tum ut memor regiae pugnae, memor opimi doni, Romulique ac Iouis Feretrij, rem gereret. Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, impium Fidenatem, praedonem Veientem, ruptores indutiarum, cruentos legatorum infanda caede, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet. Concusserat primo statim congressu hostem: cum repente, patefactis Fidenarum portis, noua erupit acies, inaudita ante id tẽpus, inusitataque. ignibus armata ingens multitudo, facibusq. ardentibus tota collucens, uelut phanatico instincta cursu in hostem ruit; formaq. insolitae pugnae Romanos parumper exterruit. Tum dictator magistro equitum, equitibusq., tum ex montibus Quinctio accito, proeliũ ciens, ipse in sinistro cornu, quod incendio similius quam proelio territum cesserat flammis, accurrit: claraq. uo B ce, Fumo ne uicti, inquit, uelut examen apum, loco uestro exacti, inermi cedetis hosti? non ferro exstinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni non telis pugnandum est, ereptas ultro inferetis? agite nominis Romani, ac uirtutis patrum uestraeq. memores, uertite incendium hoc in hostium urbem; & suis flammis delete Fidenas, quas uestris beneficijs placare non potuistis. legatorum hoc uos uestrorũ, colonorumq. sanguis, uastatique fines monent. Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissae excipiuntur, partim ui eripiuntur: utraque acies armatur igni. Magister equitum & ipse nouat pugnã equestrem. frenos ut detrahant equis, imperat: & ipse princeps calcaribus subditis euectus effreni equo, in medios ignes infertur: & alij cõcitati equi libero cursu ferunt equitẽ in hostem. puluis elatus, mistusq. fumo, lucẽ ex oculis uirorũ equorumq. aufert: ea quae militẽ terruerat species, nihil terruit equos. Ruinae igitur similẽ stragem eques quacumque peruasit, dedit. Clamor deinde accidit nouus: qui cum utramque mirabundã in se C aciem uertisset, dictator exclamat; Quinctium legatum & suos ab tergo hostẽ adortos. ipse, redintegrato clamore, infert acrius signa. Cum duae acies, duo diuersa proelia circumuentos Etruscos & a fronte & ab tergo urgerent; neque in castra retro, neque in mõtes, unde se nouus hostis obiecerat, iter fugae esset; & equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt; Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. residui pauidi, fuga in mediam caedem, obtruncantur in ripis: alios in aquam compulsos, gurgites ferunt: etiam peritos nandi, lassitudo, & uulnera, & pauor degrauant: pauci ex multis trãsnant. Alterum agmen fertur per castra in urbem: eadẽ & Romanos sequentes impetus rapit, Quinctium maxime, & cum eo degressos modo de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo proelio aduenerat. Hi postquã mi- D sti hostibus portam intrauere, in muros euadunt: suisq. capti opidi signum ex muro tollũt. quod ubi dictator conspexit, (iam enim & ipse in deserta hostium castra penetrauerat) cupientem militem discurrere ad praedam, spe iniecta maioris in urbe praedae, ad portã ducit: receptusq. intra muros, in arcem, quo ruere fugientium turbam uidebat, pergit. Nec minor caedes in urbe, quam in proelio fuit; donec, abiectis armis, nihil praeter uitã petentes dictatori deduntur. urbs castraq. diripiuntur. Postero die singulis captiuis ab equite ad centurionem sorte ductis, &, quorum eximia uirtus fuerat, binis, alijs sub corona uenũdatis, exercitum uictorem, opulentumq. praeda, triumphans dictator Romam reduxit: iussoq. magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisq. rebus acceperat. Classi quoque ad Fidenas pugnatũ cum Veientibus, quidã in annales retulere: rem aeque difficilem, atq. incredibilem: E nec nunc lato satis ad hoc amne; & tum aliquanto, ut a ueteribus accepimus, artiore: nisi in trãsiectu forte fluminis prohibendo, aliquarum nauium concursum in maius, ut fit, celebrantes naualis uictoriae uanum titulũ appetiuere. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Semproniũ Atratinum, L. Quinctium Cincinnatũ, L. Furiũ Medullinum, L. Horatium Barbatum. Veientibus annorum XX indutiae datae: & Aequis An. 319. triennio, cum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello uoti celebrem & tribunorum militum apparatu, & finitimorum concursu fecere. Tribuni consulari potestate erant, Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex. Iulius An. 330. Iulus. Spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu uenerant, adue-

nis gratius fuit. Post ludos conciones seditiosae tribunorum plebis fuerunt, obiurgantium multitudinem, quod admiratione eorum, quos odissent, stupens, in aeterno se ipsa teneret seruitio: & non modo ad spem consulatus in partem euocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis, (quae communia essent comitia patrũ ac plebis) aut sui aut suorum meminisset. desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum, atque honos speretur: nihil non aggressuros homines, si magna conatis magna praemia proponantur: ut quidem aliquis tribunus plebis ruat caecus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo habeat, patres, aduersus quos tenderet, bello inexpiabili se persecuturos; apud plebem, pro qua dimicauerit, nihilo se honoratiorem fore; neque sperandum neque postulandum esse. magnos animos magnis honoribus fieri. neminem se plebeium contempturum, ubi contemni desissent: experiendam rem denique in uno aut altero esse, sit ne aliquis plebeius ferendo magno honori; an portento simile miraculoq. sit fortem ac strenuum uirũ aliquẽ exsistere ortum ex plebe: summa ui expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate & ex plebe crearentur: petisse uiros domi militiaeq. spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui patribus fuisse: desisse postremo praebere ad contumeliam os: nec se uidere, cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat, quod numquã futurum sit: minorem quippe ruborẽ fore in iuris iniquitate, quam si per indignitatẽ ipsorum praetereantur. Huius generis orationes cum assensu auditae, incitauere quosdam ad petẽdum tribunatum militum: alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. agri publici diuidẽdi, coloniarumq. deducendarũ ostẽtatae spes: & uectigali possessoribus agrorum imposito in stipendium militum erogandi aeris. Captatum deinde tẽpus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, cum patres clamdestina denunciatione reuocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret absentibus tribunis plebis: ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros praedatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militũ proficiscerentur, consulariaq. comitia haberentur. Profecti Ap. Claudium, filium decemuiri, praefectum urbis relinquunt, impigrum iuuenem, & iam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum, plebisq. tribunis plebis nec cum absentibus ijs, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio transacta re, quod contenderent, fuit. Creati consules sunt, C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna traditur eo anno facta: Vulturnum, Etruscorum urbem, quae nunc Capua est, ab Samnitibus captam: Capuamq. ab duce eorum Capye, uel, quod propius uero est, a campestri agro appellatam. cepere autem prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumq. accepti: deinde festo die graues somno epulisq. incolas ueteres noui coloni nocturna caede adorti. His rebus actis, consules ij, quos diximus, idibus Decembribus magistratum occepere. Iam non solum qui ad id missi erant, retulerant imminere Volscum bellum: sed legati quoque ab Latinis & Hernicis nunciabant, non ante umquam Volscos, nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo intentiores fuisse: uulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumq. obliuioni dãda, iugumq. accipiendum; aut ijs, cum quibus de imperio certetur, nec uirtute, nec patiẽtia, nec disciplina rei militaris cedendum esse. Haud uana attulere: sed nec perinde patres moti sunt: & C. Sẽpronius, cui ea prouincia sorte euenit, tamquã constantissimae rei fortunae fretus, quod uictoris populi exercitũ aduersus uictos duxisset, omnia temere ac negligenter egit: adeo ut disciplinae Romanae plus in Volsco exercitu, quam in Romano esset. ergo fortuna, ut saepe alias, uirtutẽ est secuta. Primo proelio, quod ab Sempronio incaute incõsulteq. commissum est, nõ subsidijs firmata acie, non equite apte locato cõcursum est. clamor indicium primum fuit quo res inclinatura esset, excitatior crebriorq. ab hoste sublatus, ab Romanis dissonus, impar, segnis, saepe iteratus, incerto tenore prodidit pauorem animorum, eo ferocior illatus hostis urgere scutis, micare gladijs: altera ex parte nutant circũspectantibus galeae, & incerti trepidãt, applicãtq. se turbae: signa nũc resistẽtia deserũtur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa, nondũ uictoria erat. tegi magis Romanus, quam pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciẽ: plus caedis hostiũ uidere, quam fugae. Iam omnibus locis ceditur, nequidquã Sempronio consule obiurgante atq. hortante. nihil nec imperium nec maiestas ualebat: dataq. mox terga hostibus forent, ni Sex.

Tempanius,

A Tempanius, decurio equitum, labente iam re praesenti animo subuenisset. qui cum magna uoce exclamasset, ut equites, qui saluam rem uellent esse, ex equis desilirent; omnium turmarum equitibus uelut ad cōsulis imperium motis, Nisi haec, inquit, armata cohors sistat impetum hostium, actum de imperio est. sequimini pro uexillo cuspidem meam: ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus uobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares. Cum clamore comprobata adhortatio esset, uadit alte cuspidem gerens: quacumque incedunt, ui uiam faciunt: eo se inferunt obiectis parmis, ubi suorum plurimum laborem uident. restituitur omnibus locis pugna, in quae eos impetus tulit. nec dubium erat, quin, si tā pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint. & cum iam parte nulla sustinerentur, dat signum Volscus imperator, ut parmatis, nouae cohorti hostium, locus detur; donec impetu illati, ab suis excludantur. quod ubi est factum, interclusi equi

B tes, nec perrumpere eadem, qua transierant, posse, ibi maxime confertis hostibus, qua uiā fecerant. & consul, legionesq. Romanae, cum, quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam uiderent; ne tot fortissimos uiros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcumque casum. diuersi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere, altera fronte instare Tempanio, atque equitibus. qui cum saepe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. nec pugnae finis ante noctem fuit. consul quoque, nusquam remisso certamine, dum quidquam superfuit lucis, hostem tenuit: uox incertos diremit: tantusq. ab imprudentia euentus utraque castra tenuit pauor, ut relictis saucijs, & magna parte impedimentorum, ambo pro uictis exercitus se in montes proximos reciperent. tumulus tamen circumsessus ultra mediam noctem est: quo cum circumsedentibus nunciatum esset castra deserta esse, uictos rati suos,

C & ipsi, qua quemque in tenebris pauor tulit, fugerunt. Tempanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit: degressus deinde ipse cum paucis speculatum, cum ab saucijs hostibus sciscitando comperisset castra Volscorum deserta esse, laetus ab tumulo suos deuocat, & in castra Romana penetrat: ubi cum uasta desertaq. omnia, atque eandem, quam apud hostes, foeditatem inuenisset; prius quam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat saucijs ductis secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit. iam eo fama pugnae aduersae, castrorumq. desertorum perlata erat: & ante omnia deplorati erant equites non priuato magis, quam publico luctu. Fabiusq. consul, terrore urbi quoque iniecto, stationem ante portas agebat; cum equites procul uisi non sine terrore ab dubijs quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu laetitiam fecere, ut clamor urbē peruaderet gratulantiū saluos uictoresq. redisse equites; & ex maestis paullo an

D te domibus, quae conclamauerant suos, procurreretur in uias; pauidaeq. matres ac coniuges, oblitae prae gaudio decoris, obuiam agmini occurrerent, in suos quaeque simul corpore, atque animo, uix prae gaudio compotes, effusae. Tribunis plebis, qui M. Postumio & T. Quinctio diem dixerant, quod ad Veios eorum opera male pugnatū esset, occasio uisa est per recens odium Sempronij consulis renouandae in eos inuidiae. itaq. aduocata cōcione, cum proditam Veijs remp. esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad caedem fortissimos equites, deserta foede castra, uociferati essent: C. Iulius, unus ex tribunis, Tempaniū equitem uocari iussit: coramq. eis Sex. Tempani, inquit, quaero de te, arbitreris ne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidijs aciem? aut ullo boni consulis functum officio? & tu ne ipse uictis legionibus Romanis, tuo consilio equitē ad pedes deduxeris, restitue-

E risq. pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi, atque equitibus num aut consul ipse subuenerit, aut miserit praesidium? postero denique die ecquid praesidij usquam habueris? an tu cohorsq. in castra uestra uirtute perruperitis? ecquem in castris consulē, ecquē exercitū inueneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? haec pro uirtute tua fideque, qua una hoc bello resp. stetit, dicenda tibi sunt hodie. denique ubi C. Sempronius, ubi legiones nostrae sint? desertus sis, an deserueris consulē, exercitumque? uicti denique simus, an uicerimus? Aduersus haec Tēpanij oratio incompta fuisse dicitur, ceterum militariter grauis, nō suis uana laudibus, nō crimine alieno laeta. Quanta prudentia rei bellicae in C. Sēpronio esset, non militis de imperatore aestimationem esse, sed populi R. fuisse, cum eum comitijs consulem legeret. itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes

 exquirerent,

exquirerent, quae pensitanda quoque magnis animis, atque ingenijs essent, sed, quod ui- F
derit, referre posse: uidisse autem se prius, quam ab acie intercluderetur, consulem in pri-
ma acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana telaq. hostium uersantem: postea
se ab conspectu suorum ablatum, ex strepitu tamen & clamore sensisse usque ad noctem
extractum certamen; nec ad tumulum, quem ipse tenuerat, prae multitudine hostium cre-
dere perrũpi potuisse: exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, uelut ipse in re trepida loci
praesidio se suosq. sit tutatus, sic cõsulem, seruandi exercitus caussa, loca tutiora castris ce-
pisse; nec Volscorum meliores res esse credere, quam populi R. fortunam, noctemque o-
mnia erroris mutui implesse: precantẽq. deinde, ne se, fessum labore ac uulneribus, tene-
rent, cum ingenti laude non uirtutis magis, quam moderationis, dimissum. Cum haec age
rentur, iam consul uia Lauicana ad fanum Quietis erat. eo missa plaustra iumentaq. alia
ab urbe, exercitum affectum proelio ac uia nocturna, excepere. paullo post in urbem est in G
gressus consul, non ab se magis enixe amouens culpam, quam Tempanium meritis laudi-
bus ferẽs. Maestae ciuitati ab re male gesta, & iratae ducibus M. Postumius reus obiectus,
qui tribunus militum pro consule ad Veios fuerat, decem millibus aeris grauis damnatur.
T. Quinctium collegam eius, quia & in Volscis consul auspicio dictatoris Postumij Tu-
berti, & ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Aemilij res prospere gesserat, totam
culpam eius temporis in praedamnatum collegam transferentem, omnes tribus absolue-
runt. profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, uenerabilis uiri, & exactae iam aeta-
tis, Capitolinus Quinctius, suppliciter orans, ne se breui reliquo uitae spatio tam tristẽ nũ
cium ferre ad Cincinnatum paterentur. Plebs tribunos pl. ab se Sex. Tempanium, A. Sel-
lium, Sex. Antistium, & Sex. Pompilium fecit; quos & pro cẽturionibus sibi praefecerant
Tempanio auctore equites. Senatus cum odio Sempronij consulare nomen offenderet, H
tribunos militum consulari potestate creari iussit. creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q.
AN. 332. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus, L. Seruilius Structus. Principio statim anni
L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit. quem cum
quattuor collegae inspectante populo R. orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo
nihil praeter fortunã reprehendi posset, uexaret: aegre Hortensius pati, tentationẽ eã cre-
dens esse perseuerantiae suae; nec precibus tribunorum, quae in speciẽ modo iactẽtur, sed
auxilio confidere reũ. itaq. modo ad eum conuersus, ubi illi patricij spiritus, ubi subnixus
& fidens innocentiae animus esset, quaerebat: sub tribunicia umbra consularem uirum de
lituisse. modo ad collegas: Vos autẽ, si reum perago, quid acturi estis? an erepturi ius po-
pulo, & euersuri tribuniciã potestatem plebi? Cum illi & de Sempronio, & de omnibus
summam populi R. potestatem esse dicerent, nec se iudicium populi tollere aut uelle aut I
posse; sed si preces suae pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non ualuissent, se ue-
stem cũ eo mutaturos: tum Hortensius, non uidebit, inquit, plebs Romana sordidatos tri-
bunos suos. C. Semproniũ nihil moror; quando hoc est in imperio consecutus, ut tam ca-
rus esset militibus. Nec pietas quattuor tribunorũ, quam Hortensij tã placabile ad iustas
preces ingeniũ, pariter plebi patribusque, gratior fuit. Nõ diutius fortuna Aequis indul-
sit, qui ambiguã uictoriã Volscorũ pro sua amplexi fuerãt. Proximo anno N. Fabio Vibu-
AN. 333. lano, T. Quinctio, Capitolini F. Capitolino consulibus, ductu Fabij, cui sorte ea prouincia
euenerat, nihil dignũ memoratu actũ. Cum trepidam tantum ostendissent aciem Aequi,
turpi fuga funduntur, haud magno consulis decore. itaq. triumphus negatus; ceterum ob
Sempronianae cladis leuatã ignominiam, ut ouans urbem intraret, concessum est. Quem-
admodũ bellum minore, quam timuerant, dimicatione erat perfectum: sic in urbe ex tran- K
quillo nec opinata moles discordiarũ inter plebẽ ac patres exorta est, coepta ab duplican-
do quaestorũ numero. quam rẽ, ut praeter duos urbanos quaestores, duo consulibus ad mi
nisteria belli praesto essent, a consulibus relatam cum & patres summa ope approbassent;
consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quaestorum (nam ad id tempus pa-
tricij creati erant) ex plebe fieret. aduersus quam actionem primo & consules & patres
summa ope annixi sunt. concedendo deinde, ut, quemadmodum in tribunis consulari po-
testate creandis usi sunt, adaeque in quaestoribus liberum esset arbitrium populi; cum pa-
rum proficerent, totam rem de augendo quaestorum numero omittunt. Excipiunt omis-
sam tribuni. aliaeque subinde, inter quas & agrariae legis, seditiosae actiones exsistũt: pro-
pter

A pter quos motus cum senatus consules, quam tribunos, creari mallet, neque posset per intercessiones tribunicias senatusconsultum fieri; resp. a consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Cum pars maior insequentis anni per nouos tribunos plebis & aliquot interreges certaminibus extracta esset: modo prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitijs consularibus faceret: postremo L. Papirius Mugillanus proditus interrex, castigando nunc patres, nunc tribunos plebis, desertam omissamq. ab hominibus rempublicam, deorum prouidentia curaq. exceptam, memorabat Veientium indutijs, & cunctatione Aequorum stare: unde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere remp. opprimi: non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse. an bello intestino bellum externum propulsaturos? quae si in unum conueniant, uix deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse: quin illi remittendo de summa quisque iuris, medijs copularent concordiā; patres patiendo tribunos militum proconsules fieri; tribuni plebis non intercedendo, quo minus quattuor quaestores promiscue de plebe ac patribus libero suffragio populi fierent. Tribunicia primum comitia sunt habita: creati tribuni consulari potestate omnes patricij. L. Quinctius Cincinnatus tertiū, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quaestorum habente, petentibusq. inter aliquot plebeios filio Antistij tribuni plebis, & fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilij, nec potestas, nec suffragatio horum ualuit, quin, quorum patres auosq. consules uiderant, eos nobilitate praeferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusq. repulsa suorum accensi. Quidnam id rei esset? non suis beneficijs, non

An. 334. (margin, beside "Cum pars maior")

An. 335. (margin, beside "omnes patricij")

B (margin, beside "pulsaturos")

C patrum iniurijs, non denique usurpandi libidine, cum liceat quod ante non licuerit, si non tribunum militarem, ne quaestorem quidem quemquam ex plebe factum: non ualuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctae, ad auxilium libertatis creatae: fraudem profecto in re esse; & A. Sempronium comitijs plus artis adhibuisse, quam fidei: eius iniuria queri suos honore deiectos. itaque cum in ipsum & innocentia tutum, & magistratu in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium patruelem Atratini: eiq. ob ignominiam Volsci belli, adiutore collega M. Canuleio, diem dixere. subinde ab eisdem tribunis mentio in senatu de agris diuidendis illata est: cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat, ratus, id quod erat, aut deposita caussa leuiorem futurum apud patres reum, aut perseuerantem sub iudicij tempus plebem offensurum. aduersae inuidiae obijci maluit, & suae nocere caussae, quā

D publicae deesse: stetitq. in eadem sententia, ne qua largitio cessura in trium gratiam tribunorum fieret. nec tum agrum plebi, sed sibi inuidiam quaeri: se quoque subiturum eam tempestatem forti animo; nec senatui tanti se ciuem, aut quemquam alium debere esse, ut in parcendo uni, malum publicum fiat. nihilo demissiore animo, cum dies uenit, caussa ipse pro se dicta, nequidquam omnia expertis patribus ut mitigarent plebem, quindecim millibus aeris damnatur. Eodem anno Postumia, uirgo Vestalis, de incestu caussam dixit, crimine innoxia: ob suspicionem propter cultum amoeniorē, ingeniumq. liberius quam uirginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam pro collegij sententia pontifex maximus abstinere iocis, coliq. sancte potius quam scite iussit. Eodem anno a Campanis Cumae, quam Graeci tum urbem tenebant, capiuntur. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit Agrippam Menenium Lanatum, P. Lu-

E cretium Tricipitinum, Sp. Nautium, C. Seruilium. Annus felicitate populi R. periculo potius ingenti, quam clade insignis. Seruitia, urbem ut incenderent distantibus locis, coniurarunt; populoq. ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumq. armati occuparent. auertit nefanda consilia Iuppiter: indicioq. duorum comprehensi sontes, poenas dederunt. indicibus dena millia grauis aeris, quae tum diuitiae habebātur, ex aerario numerata, & libertas praemium fuit. Bellum inde ab Aequis reparari coeptum; & nouos hostes Lauicanos consilia cum ueteribus iungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Aequorum iam uelut anniuersarijs armis assueuerat ciuitas. Lauicos legati missi, cum responsa inde retulissent dubia, quibus nec dum bellum parari, nec diuturnam pacem fore appareret: Tusculanis negotium datum, aduerterent animos, nequid

An. 336. (margin, beside "potius ingenti")

noui tumultus Lauicis oriretur. Ad insequentis anni tribunos militum consulari pote- F
state, inito magistratu, legati ab Tusculo uenerunt, L. Sergium Fidenatē, M. Papirium Mu-
An. 337. gillanum, C. Seruilium Prisci filium: quo dictatore Fidenae captae fuerant. nunciabant
legati, Lauicanos arma cepisse, & cum Aequorum exercitu depopulatos agrum Tuscula-
num, castra in Algido posuisse. Tum Lauicanis bellum indictum: factoq. senatuscon-
sulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romae curaret, certamen su-
bito inter tribunos exortum. se quisque belli ducem potiorem ferre; curam urbis, ut in-
gratam ignobilemque, aspernari. cum parum decorum inter collegas certameu mirabun-
di patres conspicerent, Q. Seruilius, Quando nec ordinis huius ulla, inquit, nec reip. est
uerecundia; patria maiestas altercationem istam dirimet: filius meus extra sortem urbi
praeerit. bellum utinam qui appetunt, consideratius concordiusque, quam cupiunt, ge-
rant. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit: decem tribus sorte ductae G
sunt. ex his scriptos iuniores duo tribuni ad bellum duxere. Coepta inter eos in urbe
certamina, cupiditate eadem imperij multo impensius in castris accendi: nihil sentire
idem, pro sententia pugnare: sua consilia uelle, sua imperia sola rata esse: contemnere in-
uicem, & contemni: donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis
diebus summam imperij haberent. quae cum allata Romam essent, dicitur Q. Seruilius,
aetate & usu doctus, precatus ab dijs immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior
reip. esset, quam ad Veios fuisset; & uelut haud dubia clade imminente, institisse filio, ut
milites scriberet, & arma pararet. nec fallus uates fuit. nam ductu L. Sergij, cuius dies
imperij erat, loco iniquo sub hostium castris, cum, quia simulato metu receperat se hostis
ad uallum, spes uana expugnandi castra eo traxisset, repentino impetu Aequorum per su-
pinam uallem fusi sunt: multiq. in ruina maiore, quam fuga, oppressi, obtruncatique, ca- H
straq. eo die aegre retenta. postero die, circumfusis iam magna ex parte hostibus, per auer-
sam portam fuga turpi deseruntur. duces legatique, &, quod circa signa roboris de exer-
citu fuit, Tusculum petiere. palati alij per agros passim multis itineribus, maioris, quam
accepta erat, cladis nuncij Romam contenderunt. minus trepidationis fuit, quod euen-
tus timori hominum congruens fuerat; & quod subsidia, quae respicerent in re trepida,
praeparata erant ab tribuno militum: iussuq. eiusdem per minores magistratus sedato in
urbe tumultu, speculatores propere missi nunciauere, Tusculi duces exercitumq. esse, ho-
stem castra loco non mouisse. &, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatuscon-
sulto dictus Q. Seruilius Priscus, uir cuius prouidentiam in rep. cum multis alijs tempe-
statibus ante experta ciuitas erat, tum euentu eius belli, quod uni certamen tribunorum
suspectum ante rem male gestam fuerat; magistro equitum creato, a quo ipse tribuno mi- I
litum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, (nam alij Ahalam Seruilium ma
gistrum equitum eo anno fuisse scribunt) nouo exercitu profectus ad bellum, accitis qui
Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit. Transierat ex re bene ge-
sta superbia negligentiaq. ad Aequos, quae in Romanis ducibus fuerat. itaque primo sta
tim proelio cum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionē inde
signa inferri propere iussit: signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. tantus ar-
dor ad dimicandum fuit, ut impetum Aequi non tulerint: uictiq. acie cum fuga effusa pe-
tissent castra, breuior tempore, certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quam proe-
lium fuerat. Captis direptisque castris, cum praedam dictator militi concessisset, secu-
tique fugientem ex castris hostem equites renunciassent omnes Lauicanos uictos, ma-
gnam partem Aequorum Lauicos confugisse: postero die ad Lauicos ductus exercitus: K
opidumque corona circumdatum, scalis captum, ac direptum est. Dictator exercitu ui-
ctore Romam reducto, die octauo, quam creatus erat, magistratu se abdicauit. & oppor-
tune senatus, prius quam ab tribunis plebis agrariae seditiones mētione illata de agro La-
uicano diuidendo fierent, censuit frequens coloniam Lauicos deducendam. coloni ab
urbe mille & quingenti missi bina iugera acceperunt. Captis Lauicis, ac deinde tribunis
militum creatis consulari potestate, Agrippa Menenio Lanato, & L. Seruilio Structo, &
An. 338. P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, & Sp. Veturio Crasso: & insequenti anno
A. Sempronio Atratino tertium, & duobus iterum M. Papirio Mugillano, & Sp. Nautio
An. 339. Rutilo, & Q. Fabio Vibulano, biennium tranquillae externae res, discordia domi ex agra-
rijs

A tijs legibus fuit. Turbatores uulgi erant Spurij Mecilius quartum, & Metilius tertium tribuni pl. ambo absentes creati. & cum rogationem promulgassent, ut ager ex hostibus captus uiritim diuideretur; magnaeq. partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunae: (nec enim ferme quidquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat: nec, quod uenisset, assignatumue publice esset, praeterquam plebs habebat) atrox plebi patribusq. propositum uidebatur certamen: nec tribuni militum nunc in senatu, nunc in consilijs priuatis principum cogendis uiam consilij inueniebant; cum Ap. Claudius, nepos eius, qui decemuir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex patrum concilio, dicitur dixisse, uetus se ac familiare consilium domo afferre: proauum enim suum Ap. Claudium ostendisse patribus uiam unam dissoluendae tribuniciae potestatis per collegarum intercessionem: facile homines nouos auctoritate principum de sententia deduci, si B temporum interdum potius, quam maiestatis, memor adhibeatur oratio: pro fortuna illis animos esse: ubi uideant collegas principes agendae rei gratiam omnem ad plebem praeoccupasse, nec locum in ea relictum sibi, haud grauate acclinaturos se ad caussam senatus, per quam uniuerso ordini cum primoribus se patrum concilient. Approbantibus cunctis, & ante omnes Q. Seruilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante iuuenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum ad intercessionem perlicerent. Misso senatu, prensantur ab principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoq. gratum id singulis priuatim, gratum uniuerso senatui fore, sex ad intercessionem comparauere. Posteroq. die cum ex composito relatum ad senatum esset de seditione quam Mecilius Metiliusq. largitione pessimi exempli concirent: eae orationes a primoribus patrum habitae sunt, ut pro se quisque iam nec consilium sibi suppetere C diceret: nec se ullam opem aliam cernere usquam, praeterquam in tribunicio auxilio: in eius potestatis fidem circumuentam remp. tamquam priuatum inopem confugere. praeclarum ipsis potestatiq. esse, non ad uexandum senatum, discordiamq. ordinum mouendam, plus in tribunatu uirium esse, quam ad resistendum improbis collegis. Fremitus deinde uniuersi senatus ortus, cum ex omnibus partibus curiae tribuni appellarentur: tum silentio facto, ij qui praeparati erant gratia principum, quam rogationem a collegis promulgatam senatus censeat dissoluendae reip. esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratiae intercessoribus ab senatu actae. latores rogationis, concione aduocata, proditores plebis commodorum, ac seruos consularium appellantes, aliaq. truci oratione in collegas inuecti, actionem deposuere. Duo assidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Quinctius Cincinnatus, N. Fabius Vibulanus tribuni AN. 340.
D militum consulari potestate fuerunt: ni Veiens bellum religio principum distulisset, quorum agros Tiberis super ripas effusus maxime ruinis uillarum uastauit: simul Aequos triennio ante accepta clades prohibuit Volanis suae gentis populo praesidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum Lauicanum factae erant, nouisque colonis bellum illatum. Quam noxam cum se consensu omnium Aequorum defensuros sperassent, deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obsidionem leuemque unam pugnam & opidum & fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno pl. ut rogationem ferret, qua Volas quoque, sicut Lauicos, coloni mitterentur: per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Volis insequente anno receptis, coloniaque eo deducta, Aequi nouis uiribus opidum firmarunt, tribunis militum Romae consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Va-
E lerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, P. Postumio Regillensi. huic bellum aduersus AN. 341.
Aequos permissum est, prauae mentis homini, quam tum uictoria magis, quam bellum, ostendit. nam exercitu impigre scripto, ductoq. ad Volas, cum leuibus proelijs Aequorum animos fregisset, postremo in opidum irrupit: deinde ab hostibus in ciues certamen uertit: & cum inter oppugnationem praedam militis fore edixisset, capto opido fidem mutauit. eam magis adducor ut credam irae caussam exercitui fuisse, quam quod in urbe nuper direpta, coloniaque noua, minus praedicatione tribuni praedae fuerit. Auxit eam iram, postquam ab collegis accersitus propter seditiones tribunicias in urbem reuertit, audita uox eius in concione, stolida ac prope uaecors, qua Sextio tribuno pl. legem agrariam ferenti, simul, Volas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti: dignos

enim

enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumq. Volanum esse: Malum quidem militibus meis, inquit, nisi quieuerint. quod auditum, non concionem magis, quam mox patres offendit. & tribunus pl. uir acer, nec infacundus, nactus inter aduersarios superbum ingenium, immodicamq. linguam, quam irritando agitandoque, in eas impelleret uoces, quae inuidiae nō ipsi tantum, sed caussae atque uniuerso ordini essent, neminem in collegio tribunorum militum saepius, quam Postumium, in disceptationem trahebat. Tu uero secundum tam saeuum, atque inhumanum dictum, Auditis, inquit, Quirites, sicut seruis, malum minantem militibus? tamen haec bellua dignior uobis tanto honore uidebitur, quam qui uos urbe agrisq. donatos in colonias mittunt, qui sedem senectuti uestrae prospiciunt, qui pro uestris commodis aduersus tam crudeles superbosque aduersarios depugnant. incipite demum mirari, cur pauci iam uestram suscipiant caussam. quid ut a uobis sperent? an honores, quos aduersarijs uestris potius quam populi R. propugnatoribus datis? ingemuistis modo, uoce huius audita. quid id refert? iam si suffragium detur, hunc, qui malum uobis minatur, ijs, qui agros sedesq. ac fortunas stabilire uolunt, praeferes. Perlata haec uox Postumij ad milites, multo in castris maiorem indignationem mouit. praedae ne interceptorem fraudatoremq. etiam malum minari militibus? itaque cum fremitus aperte esset; & quaestor P. Sestius eadem uiolentia coerceri putaret seditionem posse, qua mota erat: misso ad uociferantem quendam militem lictore, cum inde clamor & iurgium oriretur, saxo ictus turba excedit; insuper increpante qui uulnerauerat, habere quaestorem, quod imperator esset militibus minatus. Ad hunc tumultum accitus Postumius, asperiora omnia fecit acerbis quaestionibus, crudelibus supplicijs. postremo cum modum irae nullum faceret; ad uociferationem eorum, quos necari sub crate iusserat, concursu facto, ipse ad interpellātis poenam uaecors de tribunali decurrit. ibi cum summouentes passim lictores centurionesq. uexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. quod tam atrox facinus postquam est Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegae per senatum quaestiones decernentibus tribuni pl. intercedebant. sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quod cura incesserat patres, ne metu quaestionum plebs irata, tribunos militum ex plebe crearet: tendebantq. summa ope, ut consules crearentur. Cum senatusconsultum fieri tribuni pl. non paterentur, ijdem intercederent consularibus comitijs; res ad interregnum redijt. uictoria deinde penes patres fuit. Q. Fabio Vibulano interrege

AN. 342 comitia habente, consules creati sunt A. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quaestione Postumianae caedis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; plebsq. praeficeret quaestioni quē uellet. a plebe consensu populi consulibus negotium mandatur. qui summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibimet ipsos conscisse mortem satis creditum est, transacta re, nequiuere tamen consequi, ut non aegerrime id plebs ferret. iacere tandiu irritas sanctiones, quae de suis commodis ferrentur: cum interim de sanguine ac supplicio suo latam legem confestim exerceri, & tantam uim habere. Aptissimum tempus erat, uindicatis seditionibus delenimentum animis Volani agri diuisionem obijci: quo facto minuissent desideriū agrariae legis, quae possesso per iniuriam agro publico patres pellebat. Tunc haec ipsa indignitas angebat animos, non in retinendis modo publicis agris, quos ut teneret, pertinacem nobilitatem esse; sed ne uacuum quidem agrum nuper ex hostibus captum plebi diuidere, mox paucis, ut cetera, futurum praedae. Eodem anno aduersus Volscos, populantes Hernicorum fines, legiones ductae a Furio consule, cum hostem ibi non inuenissent: Ferentinum, quo magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere. minus praedae, quam sperauerant, fuit: quod Volsci, postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus nocte opidum reliquerant. postero die prope desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus. Annum modestia tribunorum quietum excepit

AN. 343. tribunus pl. L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. Is cum principio statim anni, uelut pensum nominis familiaeque, seditiones agrarijs legibus promulgandis cieret: pestilentia coorta, minacior tamen quam perniciosior, cogitationes hominum a foro certaminibusq. publicis ad domum curamq. corporum nutriendorum auertit: minusq. eam damnosam fuisse, quam seditio futura fuerit, credunt. Defuncta ciuitate

A tate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum, inopia frugum, neglecto caltu agrorum, ut plerumque fit, excepit, M. Papirio, C. Nautio Rutilo consulibus. An. 344.
Iam fames, quam pestilentia, tristior erat: ni, dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quiq. Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonae foret subuentum. superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adiuti. maximos commeatus summo Etruriae studio Tiberis deuexit. Solitudinem in ciuitate aegra experti consules sunt: cum in legationes, non plus singulis senatoribus missis inuenientes, coacti sunt binos equites adijcere. Praeterquam ab morbo, annonaque nihil eo biennio intestini externiue incommodi fuit. at ubi hae solicitudines discessere, omnia quibus turbari solita erat ciuitas, domi discordia, foris bellum exortum. M. Aemilio, C. Valerio Potito consulibus, An. 345.
B bellum Aequi parabant: Volscis, quamquam non publico consilio, capessentibus arma, uoluntarijs mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (iam enim in Latinum Hernicumq. transscenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Maenius tribunus pl. legis agrariae lator, cum impediret, auxilioq. tribuni nemo inuitus sacramento diceret: repente nunciatur, arcem Caruentanam ab hostibus occupatam esse. ea ignominia accepta, cum apud patres inuidiae Maenio fuit, tum ceteris tribunis iam ante praeparatis intercessoribus legis agrariae, praebuit iustiorē caussam resistēdi collegae. itaque cum res diu ducta per altercationem esset; consulibus deos hominesque testantibus, quidquid ab hostibus cladis ignominiaeq. aut iam acceptum esset, aut immineret, culpam penes Maenium fore, qui delectum impediret; Maenio contra uociferante, si iniusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere: decreto interpo-
C sito nouem tribuni sustulerunt certamen; pronunciaueruntque ex collegij sententia, C. Valerio consuli se, damnum aliamq. coercitionem aduersus intercessionem collegae delectus caussa detrectantibus militiam ferenti, auxilio futuros esse. Hoc decreto consul armatus, cum paucis, appellantibus tribunum, collum torsisset: metu ceteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Caruentanam arcem, quamquam inuisus infestusque consuli erat: impigre primo statim aduentu, deiectis, qui in praesidio erant, arcem recepit. praedatores ex praesidio per negligentiā dilapsi, occasionem aperuere ad inuadendum. Praedae ex assiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. uenditum sub hasta consul in aerarium redigere quaestores iussit: tum praedicās participem praedae fore exercitum, cum militiam non abnuisset. Auctae inde plebis ac militum in consulem irae. itaque cum ex senatusconsulto urbem ouans introiret, alternis in-
D conditi uersus militari licentia iactati: quibus consul increpitus, Maenij celebre nomen laudibus fuit, cum ad omnem mentionem tribuni, fauor circumstantis populi plausuq. & assensu cum uocibus militum certaret. plusq. ea res, quam prope sollemnis militum lasciuia in consulem, curae patribus iniecit. & tamquam haud dubius inter tribunos militum honos Maenij, si peteret, consularibus comitijs est exclusus. Creati consules sunt Cn. An. 346.
Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non alias aegrius plebs tulit, tribunicia sibi comitia non commissa. eum dolorem quaestorijs comitijs simul ostendit, & ulta est, tunc primum plebeijs quaestoribus creatis: ita, ut in quattuor creandis uni patricio N. Fabio Ambusto relinqueretur locus; tres plebeij, Q. Silius, P. Aelius, P. Pipius, clarissimarum familiarum iuuenibus praeferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragij Icilios accipio, ex familia infestissima patribus, tres in eum annum tribunos pl.
E creatos. hi multarum magnarumque rerum molem auidissimo adeo populo ostentantes, cum affirmassent nihil se moturos, sine quaestorijs quidem comitijs, quae sola promiscua plebi patribusq. reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tamdiu uellent, & per leges liceret. Pro ingenti itaque uictoria id fuit plebi: quaesturam namque non honoris ipsius finem aestimabant; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus nouis hominibus uidebatur. Patres contra, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus fremere: negare, si ea ita sint, liberos tollendos esse: qui pulsi maiorum loco, cernentesq. alios in possessione dignitatis suae, salij, flaminesq. nusquam alio, quam ad sacrificandum pro populo, sine imperijs ac potestatibus relinquantur. Irritatis utriusque partis animis, cum & spiritus plebes sumpsisset, & tres ad popularem caussam celeberrimi nominis ha-

beret

beret duces: patres omnia quaeſtorijs comitijs, ubi utrũque plebi liceret, ſimilia fore cer- F
nentes, tendere ad conſulum comitia, quae nondum promiſcua eſſent. Icilij contra tribu-
nos militum creandos dicere, & tandem aliquando impartiendos plebi honores. Sed
nulla erat conſularis actio, quam impediendo, id quod petebant exprimerent: cum mira
opportunitate, Volſcos & Aequos praedatum extra fines exiſſe in agrum Latinum Herni
cumque, affertur. ad quod bellum ubi ex ſenatuſconſulto conſules delectum habere oc-
cipiunt; obſtare tunc enixe tribuni, ſibi plebiq. eam fortunam oblatam memorantes.
Tres erant, & omnes acerrimi uiri, generoſiq. etiam, ut inter plebeios. duo ſinguli ſingu-
los ſibi conſules aſſeruandos aſſidua opera deſumunt: uni concionibus data nunc deti-
nenda, nunc concienda plebs. Nec delectum conſules, nec comitia, quae petebant, tribu-
ni expediebant. inclinante deinde ſe fortuna ad cauſſam plebis, nuncij ueniunt, arcem Car
uentanam, dilapſis ad praedam militibus qui in praeſidio erant, Aequos interfectis paucis G
cuſtodibus arcis inuaſiſſe: alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris caeſos. ea ad-
uerſa ciuitati res, uires tribuniciae actioni adiecit. nequidquam enim tentati, ut tum deni
que deſiſterent impediendo bello, poſtquam nõ ceſſere nec publicae tempeſtati, nec ſuae
inuidiae, peruincunt, ut ſenatuſconſultum fiat de tribunis mil. creandis: certo tamen pa-
cto, ne cuius ratio haberetur, qui eo anno tribunus pl. eſſet: neue quis reficeretur in an-
num ſequentem tribunus pl. haud dubie Icilios denotante ſenatu, quos mercedem ſedi-
tioſi tribunatus petere conſulatum inſimulabant. Tum delectus haberi, bellumque o-
mniũ ordinum conſenſu apparari coeptum. ceterum conſulum ambo profecti ſint ad ar-
cem Caruentanam, an alter ad comitia habenda ſubſtiterit, incertum diuerſi auctores fa-
ciunt. illa pro certo habenda, in quibus non diſſentiunt, ab arce Caruentana, cum diu ne
quidquam oppugnata eſſet, receſſum: Verruginem in Volſcis eodem exercitu receptam: H
populationesque & praedas & in Aequis & in Volſco agro ingentes factas. Romae ſicut
AN. 347. plebis uictoria fuit in eo, ut quae mallent comitia haberent; ita euentu comitiorum pa-
tres uicere. namque tribuni militum conſulari poteſtate contra ſpem omnium tres patri-
cij creati ſunt, C. Iulius Iulus, P. Cornelius Coſſus, C. Seruilius Ahala. Artem adhibi-
tam ferunt a patricijs, cuius eos Icilij tum quoque inſimulabant, quod turbam indigno-
rum candidatorum intermiſcendo dignis, taedio ſordium in quibuſdam inſignium, in-
ſcium populum a plebeijs auertiſſent. Volſcos deinde & Aequos, ſeu Caruentana arx
retenta in ſpem, ſeu Verrugine amiſſum praeſidium, ad iram eum impuliſſet; fama affer-
tur, ſumma ui ad bellum coortos; caput rerum Antiates eſſe. eorum legatos, utriuſque
gentis populos circumiſſe, caſtigantes ignauiam, quod abditi intra muros, populabundos
in agris uagari Romanos priore anno, & opprimi Verruginis praeſidium paſſi eſſent. iam I
non exercitus modo armatos, ſed colonias etiam in ſuos fines mitti: nec ipſos modo Ro-
manos ſua diuiſa habere, ſed Ferentinum etiam de ſe captum Hernicis donaſſe. Ad haec
cum inflammarentur animi; ut ad quoſque uentum erat, numerus iuniorum conſcribeba-
tur. ita omnium populorum iuuentus Antium contracta, ibi caſtris hoſtem opperieban-
tur. quae ubi tumultu maiore etiam, quam res erat, nunciantur Romam; ſenatus extem-
plo (quod in rebus trepidis ultimum conſilium erat) dictatorem dici iuſſit. quam rem
aegre paſſos Iulium Corneliumq. ferunt: magnoque certamine animorum rem actam:
cum primores patrum nequidquam conqueſti non eſſe in auctoritate ſenatus tribunos
militum, poſtremo etiam tribunos plebis appellarent, & conſulis quoque ab ea poteſta-
te uim ſuper tali re inhibitam referrent; tribuni plebis laeti diſcordia patrum, nihil eſſe in
his auxilij dicerent, qui non ciuium, non denique hominum numero eſſent: ſi quando K
promiſcui honores, communicata reſp. eſſet; tum ſe animaduerſuros, ne qua ſuperbia
magiſtratuum irrita ſenatuſconſulta eſſent: interim patricij ſoluti legum magiſtratuumq.
uerecundia, per ſe quoque tribuniciam poteſtatem agerent. Haec contentio minime ido
neo tempore, cum tantum belli in manibus eſſet, occupauerat cogitationes hominum:
donec, ubi diu alternis Iulius Corneliusque, cum ad id bellum ipſi ſatis idonei duces eſ-
ſent, non eſſe aequum, mandatum ſibi a populo eripi honorem, diſſeruere; tum Ahala
Seruilius tribunus mil. tacuiſſe ſe tamdiu ait, non quia incertus ſententiae fuerit; (quem
enim bonum ciuem ſecernere ſua a publicis conſilia?) ſed quia maluerit collegas ſua ſpõ-
te cedere auctoritati ſenatus, quam tribuniciam poteſtatem aduerſus ſe implorari pate-
rentur.

A rentur. tum quoque, si res fineret, libenter se daturum tempus ijs fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiae: sed cum belli necessitates non exspectent humana consilia, potiorem sibi collegarum gratia remp. fore; &, si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proxima dicturum: at si quis intercedat senatusconsulto, auctoritate se fore contentum. Quo facto, cum haud immeritam laudem gratiamq. apud omnes tulisset; dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus est. exemplo fuit collegas eumq. intuentibus, quam gratia, atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. uno, atque eo facili proelio caesi ad Antium hostes. uictor exercitus depopulatus Volscum agrum. castellum ad lacum Fucinum ui expugnatum: atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volscis intra moenia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunae

B uideretur, felicitate quam gloria maiore in urbem redijt: magistratuq. se abdicauit. Tribuni militum, mentione nulla comitiorum consularium habita, (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum uero grauior cura patribus incessit; quippe cum prodi caussam ab suis cernerent. itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeijs candidatos omnium etiam dignorum taedium fecerant: sic tum, primoribus patrum splendore gratiaq. ad petendum praeparatis, omnia loca obtinuere, ne cui plebeio aditus esset. quattuor creati sunt, omnes iam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, N. Fabius Vibulanus, C. Seruilius Ahala. hic refectus continuato honore, cum ob alias uirtutes, tum ob recentem fauorem unica moderatione partum. Eo anno, quia tempus indutiarum cum Veienti populo exierat, per legatos fetialesq. res repeti coeptae, quibus uenientibus ad finem legatio Veientium obuiam fuit. pe- AN. 348.

C tiere, ne prius, quam ipsi senatum Romanum adissent, Veios iretur. ab senatu impetratum, quia discordia intestina laborarent Veientes, ne res ab his repeterentur. tantum abfuit, ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine praesidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut cum precantibus opem militibus, qui ibi a Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset: ad id uenerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti caede palati ad praedandum hostes opprimerētur. Tarditatis caussa in senatu magis fuit, quam in tribunis: qui, quia summa ui resistere nunciabantur, parum cogitauerunt, nulla non uirtute superari humanarum uirium modum. fortissimi milites, non tamen nec uiui, nec post mortem inulti fuere. Insequenti anno, P. & Cn. Cornelijs Cossis, N. Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Veiens bellum motum ob superbum responsum Veientis senatus; AN. 349.

D qui legatis repetentibus res, ni facesserēt propere urbe finibusque, daturos quod Lar Tolumnius dedisset, responderi iussit. id patres aegre passi, decreuere, ut tribuni militum de bello indicendo Veientibus primo quoque die ad populum ferrent. quod ubi primo promulgatum est, fremere iuuentus, nondum debellatum cum Volscis esse: modo duo praesidia occidione occisa, & cum periculo retineri: nullum annum esse, quo non acie dimicetur: &, tamquam paeniteat laboris, nouum bellum cum finitimo populo & potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus. Haec sua sponte agitata insuper tribuni plebis accendunt. Maximum bellum patribus cum plebe esse dictitant: eam de industria uexandam militia, trucidandamq. hostibus obijci: eam procul urbe haberi, atque ablegari: ne domi per otium memor libertatis, coloniarumque, aut agri publici, aut suffragij libere ferendi consilia agitet. prensantesq. ueteranos, stipendia cuiusque, & uulne-

E ra, ac cicatrices numerabant: quid iam integri esse in corpore loci ad noua uulnera accipienda? quid superesse sanguinis, qui dari pro rep. posset? rogitantes. Haec cum in sermonibus, concionibusq. interdum agitantes, auertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferundae legis: quam, si subiecta inuidiae esset, antiquari apparebat. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romae relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se proelio apparuit, tripartito ad deuastandos fines discessere: Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras. quacumque incessere, late populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos. Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit, quae nunc Tarracinae sunt; urbs prona in paludes. ab ea

parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissae quattuor cohortes cum C. Seruilio Ahala, cum imminentem urbi collem cepissent; ex loco altiore, qua nullum erat praesidium, ingenti clamore ac tumultu moenia inuasere. ad quem tumultum obstupefacti qui aduersus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere scalas admouendi. plenaq. hostium cuncta erant: & in muris diu caedes pariter fugientium ac resistentium armatorum, atque inermium fuit. cogebantur itaque uicti, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: cum pronunciatum repente, ne quis praeter armatos uiolaretur, reliquam omnem multitudinem uoluntariam exsuit armis: quorum ad duo millia & quingenti uiui capiuntur. a cetera praeda Fabius militem abstinuit, donec collegae uenirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Volscos a praesidio eius loci auertissent. qui ubi uenerunt, opidum uetere fortuna opulentum tres exercitus diripuere. eaq. primum benignitas imperatorum plebem patribus conciliauit. additum deinde omnium maxime tempestiue principium in multitudinem numerum, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumue decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, cum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset. Nihil acceptum umquam a plebe tanto gaudio traditur. concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, & patres uere appellatos: effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quidquam uirium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. cum commoditas iuuaret rem familiarem, saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reip. esset. tum quod ultro sibi oblatum esset, non a tribunis plebis umquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum: id efficiebat multiplex gaudium, cumulatioremq. gratiam rei. tribuni plebis communis ordinum laetitiae concordiaeq. soli expertes, negare tam id laetum patribus uniuersis, nec prosperum fore, quam ipsi crederent. consilium specie prima melius fuisse, quam usu appariturum: unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur alijs largitos. neque enim, etiam si ceteri ferant, passuros eos, quibus iam emerita stipendia essent, meliore condicione alios militare, quam ipsi militassent: & eosdem in sua stipendia impensas fecisse, & in aliorum facere. His uocibus mouerunt partem plebis. postremo indicto iam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene coeptam rem perseueranter tueri: conferre ipsi primi: & quia nondum argentum signatum erat, aes graue plaustris quidam ad aerarium con uehẽtes, speciosam etiam collationem faciebant. Cum senatus summa fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt. quos cum & a patribus collaudari, & a militari aetate tamquam bonos ciues conspici uulgus hominum uidit: repente, spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi est ortum: &, lege perlata de indicendo Veientibus bello, exercitum magna ex parte uoluntarium noui tribuni mi-

An.350 litum consulari potestate Veios duxere. Fuere autem tribuni, T. Quinctius Capitolinus, Q. Quinctius Cincinnatus, C. Iulius Iulus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus tertium, M. Aemilius Mamercinus. Ab his primum circumsessi Veij sunt. sub cuius initium obsidionis cum Etruscorum consilium ad fanum Voltumnae frequenter habitum esset, parum constitit, bello ne publico gentis uniuersae tuendi Veientes essent. Ea oppugnatio segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitusq. ad Volscum auocata bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum ter-

An.351. tium, M. Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, K. Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis inter Ferentinum atque Ecetram signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnae fuit. Artena inde Volscorum opidum ab tribunis obsideri coepta. inde inter eruptionem tentatam compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrumpendi, praeterq. arcem cetera capta. in arcem munitam natura globus armatorum concessit. infra arcem caesi captiq. multi mortales. arx deinde obsidebatur; nec aut ui capi poterat, quia pro spatio loci satis praesidij habebat; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem conuecto. taedioq. recessum inde foret, ni seruus arcem Romanis prodidisset. ab eo milites per locum arduum accepti, cepere. a quibus cum custodes trucidarentur, cetera multitudo repentino pauore oppressa in deditionem uenit. Diruta & arce

A & urbe Artena, reductae legiones ex Volscis, omnisque uis Romana Veios conuersa est. proditori, praeter libertatem, duarum familiarum bona in praemium data. Seruus Romanus uocitatus. Sunt qui Artenam Veientium, non Volscorum fuisse credant. praebet errorem, quod eiusdem nominis urbs inter Caere, atque Veios fuit. sed eam reges Romani diruere: Caeretumque, non Veientium fuerat. altera haec nomine eodem in Volsco agro fuit, cuius excidium est dictum.

EPITOME. LIBRI. V

B *IN obsidione Veiorum hibernacula militibus facta sunt. ea res cum esset noua, indignationem tribunorum plebis mouit, querentium non dari plebi nec per hiemem militiae requiem. Equites tum primum equis suis merere coeperunt. Cum inundatio ex lacu Albano facta esset, uates, qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Veios cepit, simulacrũ Iunonis Romam transtulit, decimã partem praedae Delphos Apollini misit. idem tribunus militum, cum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimq. deditione*
C *facta, Faliscorum uictoriam iustitia consecutus est. Cum alter ex censoribus C. Iulius decessisset, in locum eius M. Cornelius suffectus est. nec id postea factum est: quoniã eo lustro a Gallis Roma capta est. Furius Camillus, cum ei dies a L. Appuleio tribuno pl. dicta esset, in exsilium abijt. Cum Senones Galli Clusium obsiderent; & legati a senatu missi ad componendam inter eos & Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent: hoc facto eorum concitati Senones, urbem infesto exercitu petierunt; fusisq. ad Aliam flumen Romanis, cepere urbem, praeter Capitolium, in quod se iuuentus contulerat. maiores natu cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in uestibulis aedium sedentes occiderunt. & cum per auersam partem Capitolij iam in summum euasissent, proditi clangore anserum, M. Manlij praecipue opera deiecti sunt. coactis deinde propter famem Romanis despondere, ut mille pondo auri darent, & hoc pretio finem obsidionis emerent. Furius Camillus, dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu uenit, & Gallos post sextum mensem urbe expulit, caeciditq. Aedes Aio Locuto facta: quo loco ante urbem captam uox audita erat, aduentare Gallos. Dictum est ad Veios migrandum esse, propter incensam & dirutam urbem. quod consilium Camillo auctore discussum est. mouit populum uocis quoque omen ex centurione auditae: qui cum in forum uenisset, manipularijs suis dixerat: Sta miles: hic optime manebimus.*

LIBER. V

D PACE alibi parta, Romani Veijq. in armis erant, tanta ira odioque, ut uictis finem adesse appareret. comitia utriusque populi longe diuersa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. octo, quot numquam antea, creati, M. Aemilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quinctilius Varus, L. Iulius Iulus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. AN. 352. Veientes contra, taedio annuae ambitionis, quae interdum discordiarum caussa erat, regem creauere. offendit ea res populorum Etruriae animos, non maiore odio regni, quam ipsius regis. grauis iam is antea genti fuerat opibus, superbiaque;
E quia sollemnia ludorum, quos intermitti nefas est, uiolenter diremisset; cum ob iram repulsae, quod suffragio XII populorum alius sacerdos ei praelatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius serui erant, ex medio ludicro repente abduxit. Gens itaque ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxiliũ Veientibus negandum, donec sub rege essent, decreuit. cuius decreti suppressa fama est Veijs propter metum regis, qui, a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non uani sermonis auctorem, habebat. Romanis etsi quietae res ex Etruria nunciabantur; tamen, quia omnibus concilijs eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent. alia in urbem, & contra opidanorum eruptiones uersa: alijs frons in Etruriam spectans auxilijs, si qua forte inde uenirent, obstruebatur. cum spes maior im

peratoribus

peratoribus Romanis in obsidione, quam in oppugnatione esset; hibernacula etiam, res noua militi Romano, aedificari coepta: consiliumq. erat hiemando continuare bellum. quod postquam tribunis plebis, iamdiu nullam nouandi res caussam inuenientibus, Romam est allatum; in concionem prosiliunt, solicitant plebis animos, hoc illud esse dictitantes, quod aera militibus sint constituta: nec se fefellisse, id donum inimicorum ueneno illitum fore: uenisse libertatem plebis: remotam in perpetuum & ablegatam ab urbe & ab rep. iuuentutem: iam ne hiemi quidem, aut tempori anni cedere, ac domos & res inuisere suas. quam putarent continuatae militiae caussam esse? nullam profecto aliam inuenturos, quam ne quid per frequentiam iuuenum eorum, in quibus uires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset: uexari praeterea, & subigi multo acrius, quam Veientes: quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregijs muris situq. naturali urbem tutantes; militem Romanum in opere ac labore, niuibus pruinisq. obrutum, sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quae omnium bellorum terra mariq. sit quies, arma deponentem: hoc neque reges, neque ante tribuniciam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos decemuiros iniunxisse seruitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. quidnam illi consules dictatoresue facturi essent, qui proconsularem imaginem tam saeuam ac trucem fecerint? sed id accidere haud immerito: non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio: antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos; nunc iam octoiuges ad imperia obtinenda ire; & ne in turba quidem haerere plebeium quemquam: qui, si nihil aliud, admoneat collegas; liberos, & ciues eorum, non seruos, militare, quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat, & aliquo tempore anni parentes liberosq. ac coniuges inuisere, & usurpare libertatem, & creare magistratus. Haec, taliaq. uociferantes, aduersarium haud imparem nacti sunt, Ap. Claudium, relictum a collegis ad tribunicias seditiones comprimendas, uirum imbutum iam ab iuuenta certaminibus plebeijs: quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est per collegarum intercessionem tribuniciae potestatis dissoluendae. is tum, iam non promptus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: Si umquam dubitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis uestra, an sua caussa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari certum habeo. & cum laetor, tandem longi erroris uobis finem factum esse: tum, quod secundis potissimum uestris rebus hic error est sublatus, & uobis, & propter uos reip. gratulor. An est quisquam, qui dubitet, nullis iniurijs uestris, si quae forte aliquãdo fuerunt, umquam aeque, quam munere patrum in plebem, cum aera militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare uelle, nisi concordiam ordinum? quam dissoluendae maxime tribuniciae potestatis rentur esse. sic hercule tamquam artifices improbi opus quaerunt: qui & semper aegri aliquid esse in rep. uolunt, ut sit ad cuius curationem a uobis adhibeantur. Vtrum enim defenditis, an inpugnatis plebem? utrum militantium aduersarij estis, an caussam agitis? nisi forte hoc dicitis, quidquid patres faciunt, displicet; siue illud pro plebe, seu contra plebem est. & quemadmodum seruis suis uetant domini quidquam rei cum alienis hominibus esse, pariterq. in ijs beneficio ac maleficio abstineri aequum censent: sic uos interdicitis patribus commercio plebis: ne nos comitate ac munificentia nostra prouocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens, atque obediens sit. quanto tandem, si quidquid in uobis non dico ciuilis, sed humani esset, fauere uos magis, & quantum in uobis esset, indulgere potius comitati patrum, atque obsequio plebis oportuit? quae si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit maximum hoc imperium inter finitimos breui futurum esse? Atque ego, quam hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re a Veijs exercitum noluerunt, non utile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea disseram. nunc de ipsa condicione militantium dicere libet. quam orationem non apud uos solum, sed etiam in castris si habeatur ipso exercitu disceptante, aequam arbitror uideri posse. in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem uenire posset: aduersariorum certe orationibus contentus essem. Negabant nuper danda esse aera militibus, quia numquam data essent. quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid noui adiectum commodi sit, eis laborem

A laborem etiam nouum pro portione iniungi? nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est. labor uoluptasq. dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt iuncta. Moleste antea ferebat miles se suo sumptu operam reip. praebere: gaudebat idem partem anni se agrum suum colere, quaerere unde domi militiaeq. se ac suos tueri posset, gaudet nunc fructui sibi remp. esse, & laetus stipendiu accipit. aequo igitur animo patiatur se ab domo, ab re familiari, cui grauis impensa non est, paullo diutius abesse. an, si ad calculos eum resp. uocet, nó merito dicat, annua aera habes, annuam operam ede? an tu aequum censes, militia semestri solidum te stipendium annuum accipere? Inuitus in hac parte orationis Quirites moror. sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur. At nos tamquam cum ciuibus agere uolumus: agiq. tamquam cum patria nobiscum, aequum censemus. aut non suscipi bellum oportuit: aut geri pro dignitate populi R. & perfici quamprimum oportet. perficietur autem, si urgemus obsessos: si non ante abscedimus, quam spei nostrae finem captis Veijs imposuerimus. si hercule nulla alia caussa, ipsa indignitas perseuerantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata est ob unam mulierem ab uniuersa Graecia, quam procul ab domo? quot terras, quot maria distans? nos intra uicesimum lapidem, in conspectu prope urbis nostrae, annuam oppugnationem perferre piget: scilicet quia leuis causa belli est: nec satis quidquam iusti doloris est, quod nos ad perseuerandum stimulet. Septies rebellarunt: in pace numquam fidi fuerunt, agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere a nobis coegerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra ius gentium caedis impiae legatorum nostrorum: Etruriam omnem aduersus nos concitare uoluerunt, hodieq. id moliuntur: res repetentes legatos nostros, haud procul abfuit, quin uiolarent. cum his molliter & per dilationes bellum geri oportet? si nos tam iustum odium nihil mouet, ne illa quidem, oro, uos mouent? operibus ingentibus saepta urbs est, quibus intra muros coercetur hostis. agrum non coluit, & culta euastata sunt bello, si reducimus exercitum, quis est, qui dubitet, illos non cupiditate solum ulciscendi, sed etiam necessitate imposita ex alieno praedandi, cum sua amiserint, agrum nostrum inuasuros? non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus.

Quid? illud, quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis cum stipendium extorquere uoluerint, nunc consultum repente uolunt; quale est? uallum fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatij duxerunt: castella primo pauca, postea exercitu aucto creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modo, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia ueniant, opposuere. quid turres, quid uineas testudinesque, & alium oppugnandarum urbium apparatum loquar? cum tantum laboris exhaustum sit, & ad finem iam operis tandem peruentum: relinquenda ne haec censetis, ut ad aestatem rursus nouus de integro his instituendis exsudetur labor? quanto est minus opera tueri facta? & instare, & perseuerare, defungiq. cura? breuis enim profecto res est, si uno tenore peragitur: nec ipsi per intermissiones has interuallaque lentiorem spem nostram facimus. loquor de opere, & de temporis iactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num obliuisci nos haec tam crebra Etruriae concilia de mittendis Veios auxilijs patiuntur? ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros: quantum in illis est, capere Veios licet. quis est, qui spondeat, eundem, si differtur bellum, animum postea fore? cum, si laxamentum dederis, maior frequentiorq. legatio itura sit: cum, id quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Veijs spatio mutari interposito possit: uel consensu ciuitatis, ut eo reconcilient Etruriae animos, uel ipsius uoluntate regis, qui obstare regnum suum saluti ciuium nolit. Videte quot res, quam inutiles sequantur illam uiam consilij: iactura operum tanto labore factorum, uastatio imminens finium nostrorum, Etruscum bellum pro Veiente concitatum. Haec sunt tribuni consilia uestra, non hercule dissimilia, ac si quis aegro, qui curari se fortiter passus, extemplo conualescere possit, cibi gratia praesentis aut potionis longinquum & forsitan insanabilem morbum efficiat. Si mediusfidius ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certae militiae plurimum intererat, insuescere militem nostrum non solum parta uictoria frui, sed, si res etiam lentior sit, pati taedium, & quamuis serae spei exitum exspectare; &, si non sit aestate perfectum bellum, hiemem opperiri; nec, sicut aestiuas aues, statim autumno tecta ac recessum

H circumspicere,

circumſpicere. Obſecro uos: uenandi ſtudium ac uoluptas homines per niues ac pruinas F
in montes ſiluasq. rapit: belli neceſſitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam uel
luſus ac uoluptas elicere ſolet? adeo ne effeminata corpora militum noſtrorum eſſe pu-
tamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in caſtris, abeſſe ab domo non poſ-
ſint? ut tamquam nauale bellum tempeſtatibus captandis, & obſeruando tempore anni
gerant? non aeſtus, non frigora pati poſſint? Erubeſcant profecto, ſi quis eis haec obijciat:
contendantque, & animis & corporibus ſuis uirilem patientiam ineſſe; & ſe iuxta hieme
atque aeſtate bella gerere poſſe; nec ſe patrocinium mollitiae inertiaeq. mãdaſſe tribunis;
& meminiſſe hanc ipſam poteſtatem non in umbra, nec in tectis maiores ſuos creaſſe.
Haec uirtute militum ueſtrorum, haec Romano nomine ſunt digna, non Veios tantum, nec
hoc bellum intueri, quod inſtat; ſed famam & ad alia bella, & ad ceteros populos in po-
ſterum quaerere. An mediocre diſcrimen opinionis ſecuturum ex hac re putatis? utrum G
tandem finitimi populum R. eum eſſe putent, cuius ſi qua urbs primum illum breuiſſimi
temporis ſuſtinuerit impetum, nihil deinde timeat: an hic ſit terror nominis noſtri, ut exer
citum Romanum non taedium longinquae oppugnationis, non uis hiemis ab urbe circum
ſeſſa ſemel amouere poſſit? nec finem ullum alium belli, quam uictoriam nouerit? nec im-
petu potius bella, quam perſeuerantia gerat? quae in omni quidem genere militiae, maxi
me tamen in obſidendis urbibus, neceſſaria eſt: quarum pleraſque munitionibus, ac natu-
rali ſitu inexpugnabiles, fame ſitiq. tempus ipſum uincit, atque expugnat: ſicut Veios ex-
pugnabit: niſi auxilio hoſtibus tribuni plebis fuerint: & Romae inuenerint praeſidia Veiẽ-
tes, quae nequidquam in Etruria quaerunt. An eſt quidquam, quod Veientibus optatum
aeque contingere poſſit, quam ut ſeditionibus primum urbs Romana, deinde uelut ex con
tagione caſtra impleantur? At hercule apud hoſtes tanta modeſtia eſt, ut non obſidionis H
taedio, non denique regni, quidquam apud eos nouatum ſit; non negata auxilia ab Etru-
ſcis, irritauerint animos. morietur enim extemplo, quicumque erit ſeditionis auctor: nec
cuiquam dicere ea licebit, quae apud uos impune dicuntur. fuſtuarium meretur, qui ſigna
relinquit, aut praeſidio decedit. auctores ſigna relinquendi, & deſerendi caſtra, non uni aut
alteri militi, ſed uniuerſis exercitibus, palam in concione audiuntur. adeo quidquid tribu
nus pl. loquitur, etſi prodendae patriae, diſſoluendaeq. reip. eſt, aſſueſtis audire: quippe dul
cedine poteſtatis eius capti, quaelibet ſub ea ſcelera latere ſinitis. Reliquum eſt, ut, quae
hic uociferantur, eadem in caſtris & apud milites agant, & exercitus corrumpant, duci-
busq. parere non patiantur; quoniam ea demum Romae libertas eſt, non ſenatum, non
magiſtratus, non leges, non mores maiorum, non inſtituta patrum, non diſciplinam uete-
ri militiae. Par iam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis; cum ſubito, unde I
minime quis crederet, accepta calamitas apud Veios, & ſuperiorem Appium in cauſſa, &
concordiam ordinum maiorem, ardoremq. ad obſidendos pertinacius Veios fecit. nam
cum agger promotus ad urbem, uineaeq. tantum non iam iniunctae moenibus eſſent, dum
opera interdiu fiunt intentius, quam nocte cuſtodiuntur, patefacta repente porta, ingens
multitudo facibus maxime armata ignes coniecit: horaeque momento ſimul aggerem ac
uineas, tam longi temporis opus, incendium hauſit: multique ibi mortales, nequidquam
opem ferentes, ferro igniq. abſumpti ſunt. quod ubi Romam eſt nunciatum, maeſtitiam
omnibus, ſenatui curam metumq. iniecit, ne tum uero ſuſtineri nec in urbe ſeditio, nec in
caſtris poſſet, & tribuni plebis uelut ab ſe uictae reip. inſultarent: cum repente, quibus cen
ſus equeſter erat, equi publici non erant aſſignati, conſilio prius inter ſeſe habito, ſenatum
adeunt, factaq. dicendi poteſtate, equis ſe ſuis ſtipendia facturos promittunt. quibus cum K
ampliſſimis uerbis gratiae ab ſenatu actae eſſent, famaque ea forum atque urbem peruaſiſ-
ſet; ſubito ad curiam concurſus fit plebis. pedeſtris ordinis ſe aiunt nunc eſſe, ope-
ramque reip. extra ordinem polliceri, ſeu Veios, ſeu quo alio ducere uelint. ſi Veios du-
cti ſint, negant ſe inde prius, quam capta urbe hoſtium, redituros eſſe. Tum uero iam
ſuperfundenti ſe laetitiae uix temperatum eſt. non enim, ſicut equites, dato magiſtra-
tibus negotio, laudari iuſſi: neque aut in curiam uocati, quibus reſponſum daretur; aut
limine curiae cõtinebatur ſenatus: ſed pro ſe quiſque ex ſuperiore loco ad multitudinem
in comitio ſtantem uoce manibusque ſignificare publicam laetitiam: beatam urbem Ro-
manam, & inuictam, & aeternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare ple-
bem:

A bem: diem ipsum laudibus ferre: uictam esse fateri comitatem benignitatemq. senatus. certatim patribus plebiq. manare gaudio lacrymae, donec, reuocatis in curiam patribus, senatusconsultũ factum est, ut tribuni militares, concione aduocata, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore: placere autem, omnibus his uoluntariam extra ordinem professis militiam aera procedere: & equiti certus numerus aeris est assignatus. tum primum equis merere equites coeperunt. Voluntarius ductus exercitus Veios, non amissa modo restituit opera, sed noua etiã instituit. ab urbe commeatus intentiore, quam antea, subuehi cura; ne quid tam benemerito exercitui ad usum deesset. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, C. Seruilium Ahalam tertium, Q. Seruilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M. Sergium iterum. His tribunis dum cura omnium in Veiens bellum intenta est, neglectum Anxuri praesidium uacationibus militum, & Volscos mercatores uulgo an. 353.
B receptando, proditis repente portarum custodibus oppressum est. minus militum perijt, quia praeter aegros, lixarum in modum omnes per agros uicinasq. urbes negotiabantur. Nec Veijs melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam & duces Romani plus inter se irarum, quam aduersus hostes animi habuerunt: & auctum est bellum aduentu repentino Capenatium, atque Faliscorum. Hi duo Etruriae populi, quia proximi regione erant, deuictis Veijs, bello quoque Romano se proximos fore credentes Falisci propria etiam caussa infesti, quod Fidenati bello se iam antea immiscuerant, per legatos ultro citroq. missos iureiurando inter se obligati, cum exercitibus nec opinato ad Veios accessere. Forte ea regione, qua M. Sergius tribunus militum praeerat, castra adorti sunt, ingentemq. terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mo le adesse Romani crediderant. eadem opinio Veientes in urbe concitauit. ita ancipiti
C proelio castra Romana oppugnabantur. concursantesque, cum huc atque illuc signa transferrent, nec Vientem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere uim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste. una spes erat, si ex maioribus castris subueniretur, ut diuersae legiones, aliae aduersus Capenatem ac Faliscum, aliae contra eruptionẽ oppidanorum pugnarent. sed castris praeerat Virginius, priuatim Sergio inuisus infestusque. is, cum pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrimque inuehi hostem nunciaretur, in armis milites tenuit; si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. huius arrogantiam pertinacia alterius aequabat; qui, ne quam opem ab inimico uideretur petisse, uinci ab hoste, quam uincere per ciuem, maluit. Diu in medio caesi milites: postremo, desertis munitionibus, perpauci in maiora castra, pars maxima, atque ipse Sergius
D Romam pertenderunt. ubi cum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea praeesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumq. inter collegas maledictis. pauci reip. multi huic atque illi, ut quosque studium priuatim aut gratia occupauerat, adsunt. primores patrum, siue culpa, siue infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere non exspectandum iustum tempus comitiorum, sed extemplo nouos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent. in quam sententiam cum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. at enimuero Sergius Virginiusque, propter quos paenitere magistratuum eius anni senatum apparebat: primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare se ante idus Decembres, sollemnem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter haec tribuni plebis, cum in concordia hominum secundisq. re
E bus ciuitatis inuiti silentium tenuissent, feroces repente minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in uincula eos duci iussuros esse. Tum C. Seruilius Ahala tribunus mil. Quod ad uos attinet tribuni plebis, minasq. uestras, nae ego libenter experirer, quam non plus in his iuris, quam in uobis animi esset. sed nefas est tendere aduersus auctoritatem senatus. proinde & uos desinite inter nostra certamina locum iniuriae quaerere: & collegae aut facient, quod censet senatus; aut, si pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat. Cum omnium assensu comprobata oratio esset; gauderentq. patres: sine tribuniciae potestatis terriculis inuentã esse aliã uim maiorẽ ad coercendos magistratus; uicti consensu omnium comitia tribunorum habuere, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent: seq. eam ante diẽ magistratu abdicauere,

H 2 L. Valerio

An. 354. L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo, M. Aemilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Cosso iterum, K. Fabio Ambusto, L. Iulio Iulo, tribunis mil. consulari potestate, multa domi militaeq. gesta. nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, & ad Veios, & ad Capenam, & ad Falerios, & in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: & Romae simul de delectu, simul tributo conferendo laboratum est: & de tribunis plebis cooptandis contentio fuit: & haud paruum motum duo iudicia eorum, qui paullo ante consulari potestate fuerant, exciuere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi: nec iuniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. quantum autem augebatur militum numerus, tanto maiore pecunia in stipendium opus erat: eaq. tributo conferebantur, inuitis conferentibus qui domi remanebant; quia tuentibus urbem, opera quoque militari laborandum, seruiendumq. reip. erat. Haec per se grauia, indigniora ut uiderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; ideo aera militibus constituta esse arguendo, ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. Vnum bellum annum iam tertium trahi, & consulto male geri, ut diutius gerant: in quattuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, & pueros quoque ac senes extractos: iam non aestatis nec hiemis discrimē esse, ne ulla quies umquā miserae plebi sit: quae nunc etiam uectigalis ad ultimum facta sit, ut, cum confecta labore, uulneribus, postremo aetate corpora retulerint, incultaq. omnia diutino dominorū desiderio domi inuenerint, tributum ex affecta re familiari pendant; aeraq. militaria, uelut fenore accepta, multiplicia reip. reddant. Inter delectum tributumque, & occupatos animos maiorum rerum curis, comitijs tribunorum pl. numerus expleri nequijt. pugnatum inde, in loca uacua ut patricij cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tum labefactandae legis tribuniciae caussa effectum est, ut cooptarentur tribuni pl. C. Lacerius, & M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus pl. C. Trebonius esset, qui nomini ac familiae debitum praestare uideretur Treboniae legis patrociniū. is, quod petissent patres primo quidem incepto repulsi, tum tribunos militum expugnasse uociferans, legem Treboniam sublatam, & cooptatos tribunos plebis non suffragijs populi, sed imperio patriciorum, & eo deuolui rem, ut aut patricij, aut patriciorum asseclae habendi tribuni pl. sint, eripi sacratas leges, extorqueri tribuniciam potestatem: id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum arguere. Cum arderent inuidia non patres modo, sed etiam tribuni pl. cooptati pariter, & qui cooptauerant: tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Metilius, & M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumq. prioris anni tribunos militares incurrunt: in eos ab se iram plebis inuidiamque die dicta auertunt. quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia, longinquitasq. belli sit grauis; qui clade accepta ad Veios doleant; qui, amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; ijs publici priuatique doloris exsequendi ius potestatemque ex duobus noxijs capitibus datam ab se memorant: omnium namque malorum in Sergio Virginioque caussas esse; nec id accusatorem magis arguere, quam fateri reos: qui noxij ambo, alter in alterum caussam conferant; fugam Sergij Virginius, Sergius proditionem increpans Virginij: quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo uerisimilius sit, ex composito eam rem, & communi fraude patriciorum actam: ab his & prius datum locum Veientibus ad incendenda opera, belli trahendi caussa: & nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra: omnia fieri, ut consenescat ad Veios iuuentus; nec de agris, nec de alijs commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaq. urbana celebrare actiones, & resistere conspirationi patriciorum possint. Praeiudicium iam de reis & ab senatu, & a populo R. & ab ipsorum collegis factum esse: nam & senatusconsulto eos ab rep. remotos esse; & recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coercitos esse: & populum R. tribunos creasse, qui non idibus Decembribus die sollemni, sed extemplo Kal. Octobribus magistratum occiperent: quia stare diutius resp. his manentibus in magistratu non posset: & tamen eos tot iudicijs confossos, praedamnatosque, uenire ad populi iudicium; & existimare defunctos se esse, satisque poenarum dedisse, quod duobus mensibus citius priuati facti sint; neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non poenam irrogatam: quippe & collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquissent. illos repeterent animos Qui-

rites,

A rites, quos recenti clade accepta habuissent, cum fuga trepidum, plenum uulnerum ac pauore incidentem portis exercitum uiderint, non fortunam, aut quemquam deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasq. L. Virginij ac M. Sergij sit exsecratus, detestatusque. minime conuenire, quibus iratos quisque deos precatus sit, in ijs summa potestate, cum liceat & oporteat, non uti. numquam deos ipsos admouere nocentibus manus: satis esse, si occasione ulciscendi laesos arment. His orationibus incitata plebs, denis millibus aeris grauis reos condemnat; nequidquam Sergio Martem communem belli, fortunamq. accusante: Virginio deprecante, ne infelicior domi, quam militiae, esset. In hos uersa ira populi, cooptationibus tribunorum, fraudisq. contra legem Treboniam factae memoriam obscurã fecit. Victores tribuni, ut praesentem mercedem iudicij plebes haberet, legem agrariam B promulgant, tributumq. conferri prohibent: cum tot exercitibus stipendio opus esset, resq. militia ita prospere gererentur, ut nullo bello ueniretur ad exitum rei. namque Veijs castra quae amissa erant, recuperata, castellis praesidijsq. firmantur. Praeerant tribuni militum, M. Aemilius, & K. Fabius. a M. Furio in Faliscis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra moenia inuenti: praedae actae: incendijsq. uillarum ac frugum uastati fines: opida nec oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis depopulato agro, Anxur nequidquam oppugnatum, loco alto situm: & postquam uis irrita erat, uallo fossaq. obsideri coeptum. Valerio Potito Volsci prouincia euenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina maiore mole coorta, quam bella tractabantur. & cum tributum conferri per tribunos non posset: nec stipendium imperatoribus mitteretur, aeraq. militaria flagitaret miles; haud procul erat, quin castra quoque urbanae seditionis contagione turba-C rentur. Inter has iras plebis in patres, cum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendae libertatis, & ab Sergijs Virginijsq. ad plebeios uiros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultra processum est, quam ut unus ex plebe usurpandi iuris caussa, P. Licinius Caluus tribunus militum consulari potestate crearetur. ceteri patricij creati: P. Maenius, L. Titinius, P. Maelius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Vulscus. Ipsa plebes mirabatur se tantam rem obtinuisse, non is modo qui creatus erat, uir nullis ante honoribus usus, uetus tantum senator, & aetate iam grauis. nec satis constat, cur primus ac potissimus ad nouum delibandum honorem sit habitus. alij Cn. Cornelij fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexq. stipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt; alij orationem ipsum tempestiuam de concordia ordinum, patribus plebiq. gratam habuisse. Hac uictoria comitiorum exsul-D tantes tribuni pl. quod maxime remp. impediebat, de tributo remiserunt. collatum obedienter, missumq. ad exercitum est. Anxur in Volscis breui receptum est, neglectis die festo custodijs urbis. Insignis annus hieme gelida ac niuosa fuit: adeo ut uiae clausae, Tiberis innauigabilis fuerit. annona ex ante conuecta copia nihil mutauit. & quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuose magistratum, maiore gaudio plebis, quam indignatione patrum, ita etiam gessit: dulcedo inuasit proximis comitijs tribunorum militum plebeios creandi. unus M. Veturius ex patricijs candidatis locum tenuit: plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes fere centuriae dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristem hiemem, siue ex intemperie caeli raptim mutatione in contrarium facta, siue alia qua de caussa grauis pestilensq. omnibus animalibus aestas excepit. cuius insanabili pernicie, quando nec caussa nec finis inue-E niebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. duumuiri sacris faciundis, lectisternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem Latonamq. & Dianam, Herculem, Mercurium, atque Neptunum tribus quam amplissime tum apparari poterat, stratis lectis placauere. priuatim quoque id sacrũ celebratum est. tota urbe patentibus ianuis, promiscuoq. usu rerũ omnium in propatulo posito, notos ignotosq. passim aduenas in hospitium ductos ferunt: & cum inimicis quoque benigne ac comiter sermones habitos, iurgijs ac litibus temperatum: uinctis quoque dempta in eos dies uincula: religioni deinde fuisse, quibus eam opẽ dij tulissent, uinciri. Interim ad Veios terror multiplex fuit, tribus in unum bellis collatis. namque eodem quo antea modo circa munimenta, cum repente Capenates Faliscíq. subsidio uenissent, aduersus tres exercitus ancipiti proelio pu-

AN. 355

AN. 356.

gnatum est. ante omnia adiuuit memoria damnationis Sergij ac Virginij. itaque maioribus castris, unde antea cessatũ fuerat, breui spatio circumductae copiae Capenates in uallum Romanum uersos ab tergo aggrediuntur. inde pugna coepta & Faliscis intulit terrorem, trepidantesq. eruptio ex castris opportune facta auertit. repulsos deinde insecuti uictores, ingentem ediderunt caedem. Nec ita multo post iam palantes, ueluti forte oblati, populatores Capenatis agri, reliquias pugnae absumpsere. & Veientium refugientes in urbem multi ante portas caesi, dum, prae metu ne simul Romanus irrumperet, obiectis foribus extremos suorum exclusere. Haec eo anno acta. Et iam comitia tribunorum militum aderant: quorum prope maior patribus, quam belli, cura erat: quippe non communicatum modo cum plebe, sed prope amissum cernentibus summum imperium. itaque clarissimis uiris ex composito praeparatis ad petendum, quos praetereundi uerecundiam crederent fore; nihilo minus ipsi perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modo, sed deos etiam excipiebant, in religionem uertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemem prodigijsq. diuinis similem coortam: proximo non prodigia, sed iam euentus, pestilentiam agris urbiq. illatam haud dubia ira deũ, quos pestis eius arcendae caussa placandos esse, in libris fatalibus inuentum sit. comitijs, auspicato quae fierent, indignum dijs uisum honores uulgari, discriminaq. gentium confundi. Praeterquam maiestate petentium, religione etiam attoniti homines, patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque tribunos militum consulari potestate creauere, L. Valerium Potitum quinctum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum iterum, L. Furium Medullinum tertium, Q. Seruilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum est. tota uis in populationibus fuit. duo summi imperatores, Potitus a Falerijs, Camillus a Capena praedas ingentes egere, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset. Prodigia interim multa nunciata; quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita, spretaque: & quia hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, haruspices nõ erant. In unum omnium curae uersae sunt, quod lacus in Albano nemore sine ullis caelestibus aquis, caussaue qua alia, quae rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitã creuit. quodnam eo dij portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum: sed propior interpres fatis oblatus senior quidam Veiens, qui inter cauillantes in stationibus ac custodijs milites Romanos Etruscosque, uaticinantis in modum cecinit, priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, numquam potiturum Veijs Romanum. quod primo uelut temere iactum sperni, agitari deinde sermonibus coeptum est: donec unus ex statione Romana percunctatus proximum opidanorum, (iam per longinquitatem belli commercio sermonum facto) quisnam is esset, qui per ambages de lacu Albano iaceret; postquam audiuit haruspicem esse; uir haud intacti religione animi, caussatus de priuati portẽti procuratione, si operae illi esset, consulere uelle, ad colloquium uatem elicuit. cumque progressi ambo a suis longius essent inermes, sine ullo metu, praeualẽs iuuenis Romanus senem infirmum in conspectu omnium raptum, nequidquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui cum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset: sciscitantibus quidnam id esset quod de lacu Albano docuisset, respondit profecto iratos deos Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem obiecissent, ut excidium patriae fatale proderet. itaque quae tũ cecinerit diuino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, reuocare posse; & tacendo forsitan quae dij immortales uulgari uelint, haud minus, quam celanda effando, nefas contrahi: sic igitur libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse, ut, quando aqua Albana abundasset, tum si eam Romanus rite emisisset, uictoriam de Veientibus dari: antequam id fiat, deos moenia Veientium deserturos non esse. Exsequebatur inde quae sollemnis deriuatio esset. Sed auctorem leuem, nec satis fidum super tanta re patres rati, decreuere legatos, sortesque oraculi Pythici exspectandas. Prius quam a Delphis oratores redirent, Albaniue prodigij piacula inuenirentur, noui tribuni militum consulari potestate, L. Iulius Iulus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius magistratum ineunt. Eo anno Tarquinienses, noui hostes exorti: quia multis simul bellis, Volscorum ad Anxur, ubi praesidium obsidebatur; Aequorum ad Lauicos, qui

F G H K L

AN. 357 AN. 358

A qui Romanam ibi coloniam oppugnabant; ad hoc Veienti quoque, & Falisco, & Capenati bello occupatos uidebant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus patrum ac plebis: inter haec locum iniuriae rati esse, praedatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. aut enim passuros inultam eam iniuriam Romanos, ne nouo bello se onerarent; aut exiguo, eoq. parum ualido exercitu persecuturos. Romanis indignitas maior, quam cura populationis Tarquiniensium fuit. eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius, & L. Iulius non iusto delectu, (etenim ab tribunis plebis impediebantur) sed prope uoluntariorum, quos adhortando incitauerant, coacta manu, per agrum Caeretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes populationibus, grauesq. praeda Tarquinienses oppressere. multos mortales obtruncant, omnes exsuunt impedimentis; & receptis agrotũ suorum spolijs, Romam reuertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) sub hasta ueniere: quodq. inde redactum, militibus est diuisum. In cetera bella, maximeq. Veiens, incerti exitus erant. iamq. Romani, desperata ope humana, fata & deos spectabant; cum legati ab Delphis uenerunt, sortem oraculi afferentes congruentem responso captiui uatis. Romane, aquam Albanam caue lacu contineri, caue in mare manare suo flumine sinas. emissam per agros rigabis, dissipatamq. riuis exstingues. tum tu insiste audax hostium muris, memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quae nunc panduntur, fatis uictoriam datam. bello perfecto donum amplum uictor ad mea templa portato: sacraq. patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut assolet, facito. Ingens inde haberi captiuus uates coeptus, eumq. adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusq. ad prodigij Albani procurationem, ac deos rite placandos coepere. inuentumq. tandem est, ubi neglectas caerimonias, intermissumue sollemne dij arguerent, nihil profecto aliud esse, quam magistratus, uitio creatos, Latinas, sacrumque in Albano monte non rite concepisse: unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu, auspicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Seruilius Fidenas, M. Furius Camillus. numquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec conuenisset prius, ut maior pars tribunorum militum ex plebe crearetur. Quae dum aguntur, concilia Etruriae ad fanum Voltumnae habita. postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Veios communi animo consilioq. omnes Etruriae populi ex obsidione eriperent, responsum est, antea se id Veientibus negasse; quia, unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent: nunc iam pro se fortunam suam illis negare. maxime in ea parte Etruriae gentem inusitatam, nouas accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit. sanguini tamen nominique, & praesentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui iuuentutis suae uoluntarij ad id bellum eant, non impediant. Eum magnum aduenisse hostium numerum, fama Romae erat. eoq. mitescere discordiae intestinae metu communi, ut fit, coeptae. Haud inuitis patribus P. Licinium Caluum praerogatiua tribunum militum non petentem potestate consulari creat, moderationis expertae in priore magistratu uirum, ceterum iam tum exactae aetatis. omnesq. deinceps ex collegio eiusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Maenium, P. Maelium, Cn. Genucium, L. Atilium: qui priusquam renunciarentur, iure uocatis tribubus, permissu interregis P. Licinius Caluus ita uerba fecit: Omen concordiae, Quirites, rei maxime in hoc tempus utili, memoria nostri magistratus uos his comitijs petere in insequentem annum uideo, si & collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos. me iam non eundem, sed umbram nomenq. P. Licinij relictum uidetis. uires corporis affectae, sensus oculorum, atque aurium hebetes, memoria labat, uigor animi obtusus. En uobis, inquit, iuuenem, (filium tenens) effigiem, atque imaginem eius, quem uos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. hunc ego, institutum disciplina mea, uicarium pro me reip. do, dicoque: uosq. quaeso Quirites, delatum mihi ultro honorem, huic petenti, meisque pro eo adiectis precibus mandetis. Datum id petenti patri; filiusq. eius P. Licinius tribunus mil. consulari potestate cum ijs, quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusq. tribuni mil. profecti aduersus Faliscos Capenatesque, dũ bellum maiore animo gerunt, quam consilio, praecipitauere in insidias. Genucius

(Margin letters B, C, D, E mark sections; right margin: An. 359.)

morte honesta temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit: Titinius, in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit: nec se tamen aequo loco hosti commisit. Plus ignominiae erat, quam cladis acceptum: quae prope in cladem ingentem uertit: tantum inde terroris non Romae modo, quo multiplex fama peruenerat, sed in castris quoque fuit ad Veios. aegre ibi miles retentus a fuga est, cum peruasisset castra rumor, ducibus exercituq. caeso uictorem Capenatem ac Faliscum, Etruriaeq. omnem iuuentutem haud procul inde abesse. his tumultusiora Romae. iam castra ad Veios oppugnari, iam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto crediderant: concursumq. in muros est, & matronarum, quas ex domo conciuerat publicus pauor, obsecrationes in templis factae: precibusq. ab dijs petitum, ut exitium ab urbis tectis templisq. ac Romanis moenibus arcerent, Veiosq. eum auerterent terrorem, si sacra renouata rite, si procurata prodigia essent. Iam ludi Latinaeq. instauratae erant: iam ex lacu Albano aqua emissa in agros: Veiosq. fata appetebant. Igitur fatalis dux ad excidium illius urbis, seruandaeq. patriae, M. Furius Camillus dictator dictus, magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutauerat imperator mutatus. alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis uideri. Omnium primum in eos, qui a Veijs in illo pauore fugerant, more militari animaduertit, effecitq. ne hostis maxime timendus militi esset. deinde indicto delectu in diem certam, ipse interim Veios ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad scribendum nouum exercitum redit, nullo detrectante militiam. peregrina etiam iuuentus, Latini Herniciq. operam suam pollicentes ad id bellum uenere. quibus cum gratias in senatu egisset dictator, satis iam omnibus ad id bellum paratis, ludos Magnos ex senatusconsulto uouit Veijs captis se facturum; aedemq. Matutae matris refectam dedicaturum, iam ante ab rege Ser. Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe exspectatione hominum maiore, quam spe, in agro primum Nepesino cum Faliscis & Capenatibus signa confert. omnia ibi summa ratione consilioq. acta fortuna etiam, ut fit, secuta est. non proelio tantum fudit hostes, sed castris quoque exsuit: ingentiq. praeda est potitus: cuius pars maxima ad quaestorem redacta est: haud ita multum militi datum. Inde ad Veios exercitus ductus, densioraq. castella facta; & a procursationibus, quae multae temere inter murum ac uallum fiebant, edicto ne quis iniussu pugnaret, ad opus milites trāsducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi coeptus. quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerū diuisit. senae horae in orbem operi attributae sunt. nocte ac die numquam ante omissum, quā in arcē uiā facerent. Dictator, cum iam in manibus uideret uictoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumq. praedae fore, quantum non omnibus in unum collatis ante bellis fuisset; ne quam inde aut militū irā ex malignitate praedae partitae, aut inuidiā apud patres ex prodiga largitione caperet, litteras ad senatum misit: deum immortalium benignitate, suis cōsilijs, & patientia militum Veios iam fore in potestate populi R. quid de praeda faciendum censerent? Duae senatum distinebant sentētiae, una senis P. Licinij, quem primum dixisse a filio interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut, qui particeps esse praedae uellet, in castra Veios iret: altera Ap. Claudij, qui largitionem nouam, prodigam, inaequalem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent captam ex hostibus in aerario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendij ex ea pecunia militi numerādi: ut eo minus tributi plebes conferret: eius enim doni societatem sensuras aequaliter omnium domos; non auidas in direptiones manus otiosorum urbanorum praerepturas fortium bellatorū praemia esse: cum ita ferme eueniat, ut, qui segnior sit, praedae, fortissimus quisque laboris periculiq. praecipuam petere partem soleat. Licinius contra suspectam & inuisam semper eam pecuniam fore aiebat; caussasq. criminum ad plebem, seditionumque inde, ac legum nouarum praebituram. satius igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum, succurri: & sentire praedae fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint: gratius id fore, laetiusque, quod quisque sua manu ex hoste captum domum retulerit, quam si multiplex alterius arbitrio accipiat: ipsum dictatorem fugere inuidiam ex eo criminaque, eo delegasse ad senatum: senatum quoque debere reiectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere quod cuique fors belli dederit.

Haec

Haec tutior uisa sentẽtia est, quae popularem senatum faceret. edictum itaque est, ad praedam Veientem, quibus uideretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur. Ingens profecta multitudo repleuit castra. Tum dictator auspicato egressus, cum edixisset ut arma milites caperet, Tuo ductu, inquit, Pythice Apollo, tuoq. numine instinctus pergo ad delendam urbem Veios: tibiq. hinc decimam partem praedae uoueo. te simul Iuno Regina, quae nunc Veios colis, precor, ut nos uictores in nostram, tuamq. mox futuram urbem sequare: ubi te dignum amplitudine tua templum accipiat. Haec precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Veientes ignari se iam ab suis uatibus, iam ab externis oraculis proditos, iam in partem praedae suae uocatos deos, alios uotis ex urbe sua euocatos hostium templa nouasq. sedes spectare, seq. ultimum illum diem agere, nihil minus timentes, quam subrutis
B cuniculo moenibus, arcẽ iã plenã hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt, mirãtes quidnam id esset, quod, cum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis mouisset, tũ uelut repentino icti furore improuidi currerẽt ad muros. Inseritur huic loco fabula, immolante rege Veiẽtium, uocem haruspicis dicentis, qui eius hostiae exta prosecuisset, ei uictoriã dari, exauditam in cuniculo mouisse Romanos milites, ut adaperto cuniculo exta raperẽt, & ad dictatorẽ ferrẽt. Sed in rebus tã antiquis si, quae similia ueri sint, pro ueris accipiãtur, satis habeã. haec ad ostentationẽ scenae gaudẽtis miraculis aptiora, quã ad fidem, neque affirmare, neque refellere operaepretiũ est. Cuniculus delectis militibus eo tẽpore plenus, in aede Iunonis, quae in Veientana arce erat, armatos repente edidit. & pars auersos in muris inuadunt hostes: pars claustra portarum reuellunt: pars, cum ex tectis saxa tegulaeq. a mulieribus ac seruitijs iacerentur, inferunt ignes. clamor omnia uarijs terren-
C tium ac pauentium uocibus, misto mulierum ac puerorum ploratu, complet. momento temporis deiectis ex muro undique armatis, patefactisq. portis, cũ alij agmine irruerent, alij desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur: omnibus locis pugnatur. deinde multa iam edita caede, senescit pugna: & dictator praecones edicere iubet, ut ab inermi abstineatur. is finis sanguinis fuit. dedi inde inermes coepti. & ad praedam miles permissu dictatoris discurrit. quae cum ante oculos eius aliquantum spe, atque opinione maior, maiorisq. pretij rerum ferretur, dicitur manus ad caelum tollens precatus esse, ut, si cui deorum hominumq. nimia sua fortuna, populiq. R. uideretur, ut eam inuidiam lenire quamminimo suo priuato incommodo, publicoq. populi R. liceret. conuertentem se inter hanc ueneratione, traditur memoriae, prolapsum cecidisse: idque omen per-
D tinuisse postea euentu rem coniectantibus uisum ad damnationem ipsius Camilli, captae deinde urbis Romanae, quod post paucos accidit annos, cladem. Itaq. ille dies caede hostium, ac direptione urbis opulentissimae est consumptus. postero die libera corpora dictator sub corona uendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis. & quod retulere secum praedae, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quaerẽdo, rẽ arbitrij sui reiecisset; nec senatui, sed Liciniae familiae, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiae auctor fuisset, acceptum referebant. Cum iam humanae opes asportatae egestaeq. a Veijs essent, amoliri tum deum dona, ipsosq. deos, sed colentium magis, quam rapientium modo, coepere. namque delecti ex omni exercitu iuuenes, pure lotis corporibus, candida ueste, quibus deportanda Romam Regina Iuno assignata erat, uenerabundi templum iniere, primo religiose admouentes manus: quod id signum more Etrusco, nisi certae gentis sacerdos attrectare non esset solitus. deinde cum quidam
E seu spiritu diuino tactus, seu iuuenili ioco, Vis ne Romam ire Iuno? dixisset: annuisse ceteri Deam conclamauerunt. inde fabulae adiectum est, uocem quoque dicentis, uelle, auditam. motam certe sede sua parui molimenti adminiculis, sequentis modo, accepimus leuem ac facilem translatu fuisse: integramq. in Auentinum aeternam sedem suam, quo uota Romani dictatoris uocauerant, perlatam: ubi templum ei postea idem qui uouerat, Camillus dedicauit. Hic Veiorum occasus fuit, urbis opulentissimae Etrusci nominis, magnitudinem suam, uel ultima clade indicantis; quod decem aestates hiemesq. continuas circumsessa, cum plus aliquanto cladium intulisset, quam accepisset, postremo iam fato quoque urgente, operibus tamen, non ui expugnata est. Romam ut nunciatum est, Veios captos; quamquam & prodigia procurata fuerant, & uatum responsa, & Pythicae

sortes

sortes notae; &,quantum humanis adiuuari consilijs potuerat res,ducem M. Furium,maximum imperatorum omnium, legerant; tamen, quia tot annis uarie ibi bellatum erat, multaeq.clades acceptae, uelut ex insperato immensum gaudium fuit. & priusquam senatus decerneret,plena omnia templa Romanarum matrum grates dijs agentium erant. senatus in quattriduum,quot dierum nullo ante bello, supplicationes decernit. Aduentus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obuiam effusis,celebratior, quam ullius umquam antea, fuit:triumphusq.omnem consuetum honorandi illius diei modum aliquantum excessit,maxime conspectus ipse est, curru equis albis iuncto urbem inuectus: parumque id non ciuile modo,sed humanum etiam uisum. Iouis,solisque equis aequiparatum dictatorem in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maxime rem clarior, quam gratior,fuit. Tum Iunoni Reginae templum in Auentino locauit, dedicauitque Matutae matri. atque his diuinis humanisque rebus gestis,dictatura se abdicauit. Agi deinde de Apollinis dono coeptum. cui se decimam uouisse praedae partem cum diceret Camillus,pontifices soluendum religione populum censerent: haud facile inibatur ratio iubendi referre praedam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur. tandem eo, quod leuissimum uidebatur,decursum est, ut, qui se domũque religione exsoluere uellet, cum sibimet ipse praedam aestimasset suam,decimae pretium partis in publicum deferret: ut ex eo donum aureum dignum amplitudine templi, ac numine dei, ex dignitate populi R. fieret. ea quoque collatio plebis animos a Camillo alienauit. Inter haec pacificatum legati a Volscis & Aequis uenerunt. impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret ciuitas,quam quod digni peterent. Veijs captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit,duos P.Cornelios,Cossum & Scipionem, M.Valerium Maximum iterum, K. Fabium Ambustum tertium, L. Furiũ Medullinum quinctũ, Q. Seruilium tertium. Cornelius Faliscum bellum, Valerio ac Seruilio Capenas sorte euenit. ab ijs non urbes ui aut operibus tentatae,sed ager est depopulatus:praedaeque rerum agrestium actae: nulla felix arbor,nihil frugiferum in agro relictum. ea clades Capenatem populum subegit. pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romae interim multiplex seditio erat: cuius leniendae caussa coloniam in Volscos,quo tria millia ciuium Romanorum scriberentur,deducendam censuerant: triumuirique ad id creati, terna iugera & septunces uiritim diuiserant.ea largitio sperni coepta: quia spei maioris auertendae solatium obiectum censebant. cur enim relegari plebem in Volscos,cum pulcherrima urbs Veij agerque Veientanus in conspectu sit,uberior ampliorque Romano agro? urbem quoque urbi Romae uel situ,uel magnificentia publicorum priuatorumque tectorum ac locorum praeponebant. quin illa quoque actio mouebatur, quae post captam utique Romam a Gallis celebratior fuit, transmigrandi Veios. ceterum partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Veios; duasque urbes communes reip. incoli a Romano populo posse. Aduersus quae cum optimates ita tenderent, ut morituros se citius dicerent in conspectu populi R. quam quidquam earum rerum rogaretur: quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse, quid in duabus urbibus fore? uictam ne ut quisquam uictrici patriae praeferret? sineretque maiorem fortunam captis esse Veijs, quam incolumibus fuerit? postremo,se relinqui a ciuibus in patria posse: ut relinquant patriam, atque ciues,nullã uim umquam subacturam: &,T. Sicinium(is enim ex tribunis plebis rogationis eius lator erat) conditorem Veios sequantur, relicto deo Romulo,dei filio,parente & auctore urbis Romae. Haec cum foedis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat,quam,quod,ubi rixae committendae caussa clamor ortus esset, principes senatus primi turbae offerentes se,peti,feriri,atque occidi iubebant.ab horum aetatibus dignitatibusque & honoribus uiolandis dum abstinebatur, & ad reliquos similes conatus uerecundia irae obstabat. Camillus identidem omnibus locis concionabatur: haud mirum id quidem esse, furere ciuitatem, quae damnata uoti, omnium rerum potiorem curam,quam religione se exsoluendi, habeat: nihil de collatione dicere stipis uerius,quam decimae: quando ea se quisque priuatim obligauerit, liberatus sit populus. enimuero illud se tacere,suam conscientiam non pati,quod ex ea tantum praeda,quae rerum mouentium sit,decima designetur: urbis,atque agri capti,quae & ipsa uoto contineantur,mẽtionem

A nem nullam fieri. Cum ea disceptatio anceps senatui uisa, delegata ad pontifices esset: adhibito Camillo, uisum collegio, quod eius ante conceptum uotum Veientium fuisset, & post uotum in potestatem populi R. uenisset, eius partem decimam Apollini sacram esse. ita in aestimationem urbs agerq. uenit: pecunia ex aerario prompta, & tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea coemerent, negotium datum. cuius cum copia non esset, matronae, coetibus ad eam rem consultandam habitis, & communi decreto pollicitae tribunis militum aurum & omnia ornamenta sua, in aerarium detulerunt. Grata ea res ut quae maxime senatui umquam fuit: honoremq. ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto, aestimatoque, ut pecuniae soluerentur, crateram auream fieri placuit, quae donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, B integrant seditionem tribuni pl. incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. eum praedam Veientanam publicando sacrandoq. ad nihilum redegisse. absentes ferociter increpant: praesentium, cum se ultro iratis offerrent, uerecundiam habent. simul ut extrahi rem ex eo anno uiderunt, tribunos plebis latores legis in eum annum eosdem reficiunt. & patres hoc idem de intercessoribus legis annisi. ita tribuni plebis magna ex parte ijdem refecti. Comitijs tribunorum militum patres summa ope euicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella simulabant parari ducem, sed rogationi tribuniciae aduersarius quaerebatur. cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextum, C. Aemilius, L. Valerius Poplicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil mouerunt: donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde C elanguit res: & Camillo, quem aduersarium maxime metuerant, gloria in Faliscis creuit. nam cum primo moenibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum, atque incendijs uillarum coegit eos egredi urbe, sed timore longius progredi prohibente, mille fere passuum ab opido castra locant, nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quam difficultate aditus, asperis confragosisq. circa, & partim artis, partim arduis uijs. ceterum Camillus captiuum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. trifariam Romani muniebant. alius exercitus proelio intentus stabat. ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque. tantumq. inde pauoris Faliscis iniectum est, ut effusa fuga castra sua, quae propiora erant, praelati, urbem peterent. multi caesi uulneratique prius, quam pauentes portis inciderent. ca- D stra capta: praeda ad quaestores redacta, cum magna militum ira. sed seueritate imperij uicti, eandem uirtutem & oderant, & mirabantur. Obsidio inde urbis, & munitiones, & interdum per occasionem impetus opidanorum in Romanas stationes, proeliaq. parua fieri: & teri tempus, neutro inclinata spe: cum frumentum, copiaeq. aliae ex ante conuecto largius obsessis, quam obsidentibus suppeterent. uidebaturq. aeque diuturnus futurus labor, ac Veijs fuisset: ni fortuna imperatori Romano simul & cognitae rebus bellicis uirtutis specimen, & maturam uictoriam dedisset. Mos erat Faliscis eodem magistro liberorum & comite uti: simulq. plures pueri, quod hodie quoque in Graecia manet, unius curae demandabantur. principum liberos, sicut fere fit, qui scientia uidebatur praecellere, erudiebat. is cum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendiq. caussa producere; nihil eo more per belli tempus intermisso, dum modo breuioribus, modo longiori- E bus spatijs trahendo eos a porta, lusu sermonibusq. uariatis, longius solito, ubi res dedit, progressus inter stationes eos hostium, castraq. inde Romana in praetorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit, Falerios se in manus Romanis tradidisse: quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit. Quae ubi Camillus audiuit, Non ad similem, inquit, tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere uenisti. nobis cum Faliscis, quae pacto fit humano, societas non est: quam ingenerauit natura, utrisque est, eritque. sunt & belli, sicut pacis, iura: iusteq. ea non minus, quam fortiter, didicimus gerere. arma habemus non aduersum eam aetatem, cui etiam captis urbibus parcitur; sed aduersus armatos, & ipsos, qui nec laesi nec lacessiti a nobis, castra Romana ad Veios oppugnarunt. eos tu, quantum in te fuit, nouo scelere uicisti: ego Romanis artibus, uirtute, opere, armis, sicut Veios, uincam.

AN. 361.

uincam. Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit: uirgasq. eis, quibus proditorem agerent in urbem uerberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde a magistratibus de re noua uocato senatu, tanta mutatio animis est iniecta, ut, qui modo efferati odio iraque Veientium exitium paene, quam Capenatium pacem, mallent, apud eos pacem uniuersa posceret ciuitas. fides Romana, iustitia imperatoris, in foro & curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. introducti ad senatum ita locuti traduntur: Patres conscripti, uictoria, cui nec deus nec homo quisquam inuideat, uicti a uobis & imperatore uestro, dedimus nos uobis; rati quo nihil uictori pulchrius est, melius nos sub imperio uestro, quam legibus nostris uicturos. Euentu huius belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. uos fidem in bello, quam praesentem uictoriam maluistis: nos fide prouocati, uictoriam ultro detulimus: sub ditione uestra sumus. mittite qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant: nec uos fidei nostrae, nec nos imperij uestri paenitebit. Camillo & ab hostibus, & a ciuibus gratiae actae. Faliscis in stipendium militum eius anni, ut populus R. tributo uacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus. Camillus meliore multo laude, quam cum triumphantem albi per urbem uexerant equi, insignis iustitia fideque, hostibus uictis, cum in urbem redisset, tacite eius uerecundiam non tulit senatus, quin sine mora uoti liberaretur: crateramq. auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi longa una naue, haud procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti deuehuntur Liparas: mos erat ciuitatis, uelut publico latrocinio partam praedam diuidere. forte eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis uir similior, quam suis; qui legatorum nomen, donumque, & deum cui mitteretur, & doni caussam ueritus ipse, multitudinem quoque, quae semper ferme regenti est similis, religionis iustae impleuit: adductosq. in publicum hospitium legatos, cum praesidio etiam nauium Delphos prosecutus, Romã inde sospites restituit. hospitium cum eo senatusconsulto est factum: donaq. publice data. Eodem anno in Aequis uarie bellatum: adeo ut in incerto fuerit, & apud ipsos exercitus, & Romae, uicissent, uictine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Aemilius, Sp. Postumius. primo rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Aemilium praesidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines uastare. ibi eum incomposito agmine negligentius ab re bene gesta euntem adorti Aequi, terrore iniecto, in proximos compulere tumulos: pauorq. inde ad Verruginem etiam ad praesidium alterũ est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, cum concione aduocata terrorem increparet, ac fugam: fusos esse ab ignauissimo & fugacissimo hoste: conclamat uniuersus exercitus, merito se ea audire, & fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore: poscentes ut confestim inde ad castra hostium duceret, (& in conspectu erant posita in plano) nihil poenae recusabant, ni ea ante noctem expugnassent. Collaudatos, corpora curare, paratosque esse quarta uigilia iubet. & hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum, ut ab ea uia quae ferebat Verruginem, excluderent, fuere obuij: proeliumq. ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: & haud incertius diurno proelium fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, cum castra Romana crederent oppugnari, tantum iniecit pauoris, ut nequidquam retinente, atque obsecrante Aemilio, Tusculum palati fugerent: inde fama Romam perlata est, Postumiũ, exercitumq. occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus sustulit; cum perequitasset aciem promissa repetens, tantum iniecit ardoris, ut non ultra sustinuerint impetum Aequi. caedes inde fugientium, qualis ubi ira magis quam uirtute res geritur, ad perniciem hostium facta est. tristemq. ab Tusculo nuncium, nequidquam exterrita ciuitate litterae a Postumio laureatae sequuntur: uictoriam populi R. esse: Aequorũ exercitum deletum. Tribunorum plebis actiones quia nondum inuenerant finem, & plebs continuare latoribus legis tribunatum, & patres reficere intercessores legis annisi sunt. sed plus suis comitijs plebs ualuit. quem dolorem ulti patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, inuisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quinctumdecimum creati consules L. Lucretius Flauus, Ser. Sulpicius Camerinus. Principio huius anni ferociter,

F G H I K

an. 362.

A citer, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis pl. nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omniq. ciuitate in unam eam curam cōuersa, Vitelliam, coloniam Romanam, in suo agro Aequi expugnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione opidum captum, liberam per auersa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea prouincia euenit. is cum exercitu profectus acie hostes uicit: uictorq. Romam ad maius aliquanto certamen redijt. dies dicta erat tribunis pl. biennij superioris, A. Virginio & Q. Pomponio: quos defendi patrū consensu, ad fidem senatus pertinebat. neque enim eos aut uitae ullo crimine alio, aut gesti magistratus quisquam arguebat, praeterquam quod gratificātes patribus, rogationi tribuniciae intercessissent. uicit tamen gratiam senatus plebis ira: & pessimo exemplo innoxij denis millibus grauis aeris condemnati sunt. id aegre passi patres. Camillus palam sce-

B leris plebem arguere: quae iam in suos uersa, non intelligeret se prauo iudicio de tribunis intercessionem sustulisse: intercessione sublata, tribuniciam potestatem euertisse. nam quod illi sperarent effrenatam licentiam eius magistratus patres laturos, falli eos. si tribunicia uis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum patres inuenturos esse. consulesque increpabat, quod fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti essent. Haec propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum. senatum uero incitare aduersus legem haud desistebat: ne aliter descenderent in forum cum dies ferendae legis uenisset, quam ut qui meminissent sibi pro aris, focisque, & deum templis, ac solo, in quo nati essent, dimicandum fore. nam quod ad se priuatim attineat: si suae gloriae sibi inter dimicationem patriae meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse urbem ab se captam frequentari: quotidie se frui monumento gloriae suae, & ante o-

C culos habere urbem latam in triumpho suo: insistere omnes uestigijs laudum suarum. sed nefas ducere, desertam ac relictam ab dijs immortalibus incoli urbem; & in captiuo solo habitare populum R. & uictrice patria uictam mutari. His adhortationibus patres concitati, principes, senes, iuuenesque, cum ferretur lex, agmine facto in forum uenerūt; dissipatiq. per tribus, suos quisque tribules prensantes orare cum lacrymis coepere, ne eam patriam, pro qua fortissime felicissimeq. ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent; Capitolium, aedem Vestae, cetera circa templa deorum ostētantes; ne exsulem, extorrem populum R. ab solo patrio, ac dijs penatibus, in hostium urbem agerēt; eoq. rem adducerent, ut melius fuerit non capi Veios, ne Roma desereretur. Quia non ui agebant, sed precibus, & inter preces multa deorum mentio erat, religiosum parti maximae fuit: & legem una plures tribus antiquarunt, quam iusserunt. adeoq. ea uictoria laeta patribus fuit, ut po-

D stero die referentibus consulibus senatusconsultum fieret, ut agri Veientani septena iugera plebi diuiderentur; nec patribus familiae tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur; uellentq. in eam spem liberos tollere. Eo munere delenita ple- An. 363.
be, nihil certatum est, quo minus consularia comitia haberentur. creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator uouerat Veienti bello. eodem anno aedes Iunonis Reginae ab eodem dictatore, eodemq. bello uota dedicatur: celebratamq. dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Aequis gestum est, fusis hostibus prius paene, quam manus consererēt. Valerio, quod perseuerantior caedendis hostibus in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ouans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno nouum bellum cum Vulsiniensibus exortum: quo, propter fa-

E mem, pestilentiamq. in agro Romano ex siccitate caloribusq. nimijs ortam, exercitus duci nequiuit. ob quae Vulsinienses, Salpinatibus adiunctis, superbia elati ultro agros Romanos incursauere. bellum inde duobus populis indictum. C. Iulius censor decessit: in eius locum M. Cornelius suffectus. quae res postea religioni fuit: quia eo lustro Roma est capta: nec deinde umquam in demortui locum censor sufficitur. consulibusq. morbo implicitis placuit per interregnum renouari auspicia. itaque cum ex senatusconsulto consu-
les magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus: qui P. Cornelium An. 364.
Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate: ut, etiam si cui eorum incommoda ualetudo fuisset, copia magistratuum reip. esset. Kalendis Quinctilibus magistratum occepere L. Lucretius, Ser.

Sulpicius,

Sulpicius, M. Aemilius, L. Furius Medullinus septimum, Agrippa Furius, C. Aemilius F
iterum. Ex his L. Lucretio, & C. Aemilio Vulsiniensis prouincia euenit: Salpinates Agrippae Furio, & Ser. Sulpicio. Prius cum Vulsiniensibus pugnatum est. bellum numero hostium ingens, certamine haud sane asperum fuit. fusa concursu primo acies in fugam. millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis in deditionem uenerunt. Eius belli fama effecit, ne se pugnae committerent Salpinates: moenibus armati se tutabantur. Romani praedas passim & ex Salpinati agro, & ex Vulsiniensi, nullo eam uim arcente, egerunt: donec Vulsiniensibus fessis bello, ea condicione, ut res populo R. redderent, stipendiumq. eius anni exercitui praestarent, in uiginti annos indutiae datae. Eodem anno M. Caeditius de plebe nunciauit tribunis, se in Noua uia, ubi nunc sacellum est supra aedem Vestae, uocem noctis silentio audisse clariorem humana, quae magistratibus dici iuberet, Gallos aduentare. id, ut fit, propter auctoris humilitatem spretum; & quod longinqua G
eoq. ignotior gens erat. neque deorum modo monita ingruente fato spreta: sed humanam quoque opem, quae una erat, M. Furium ab urbe amouere. qui, die dicta ab L. Appuleio tribuno pl. propter praedam Veientanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, cum, accitis domum tribulibus, & clientibus, quae magna pars plebis erat, percunctatus animos eorum, responsum tulisset, se collaturos quanti damnatus esset, absoluere eum non posse; in exsilium abijt, precatus ab dijs immortalibus, si innoxio sibi ea iniuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui ciuitati ingratae facerent. absens quindecim millibus grauis aeris damnatur. Expulso ciue, quo manente, si quidquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat; aduentante fatali urbis clade, legati ab Clusinis ueniunt auxilium aduersus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum, maximeq. uini noua tum uoluptate captam, alpes transisse; agrosque ab Etruscis H
ante cultos possedisse: & inuexisse in Galliam uinum, illiciendae gentis caussa, Aruntem Clusinum, ira corruptae uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, praepotente iuuene, & a quo expeti poenae, nisi externa uis quaesita esset, nequirent. hûc transeuntibus alpes ducem auctoremq. Clusium oppugnandi fuisse. equidem haud abnuerim; Clusium Gallos ab Arunte, seú quo alio Clusino adductos; sed eos, qui oppugnauernit Clusium, non fuisse qui primi alpes transierint, satis constat. ducentis quippe annis ante, quam Clusium oppugnarent, urbemq. Romam caperent, in Italiam Galli transscenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed multo ante cum ijs, qui inter Apenninum alpesq. incolebant, saepe exercitus Gallici pugnauere. Tuscorum ante Romanum imperium late terra mariq. opes patuere. mari supero inferoque, quibus Italia insulae modo cingitur, quãtum potuerint, nomina sunt argumento, quod alterum Tuscum communi uocabulo gentis, I
alterum Hadriaticum mare ab Hadria, Tuscorum colonia, uocauere Italicae gentes. Graeci eadem Tyrrhenum, atque Hadriaticum uocant. Ij in utrumque mare uergentes, incoluere urbibus duodenis terras, prius cis Apenninum, ad inferum mare; postea trans Apenninum, totidem, quot capita originis erant, colonijs missis: quae trans padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Raetis: quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, praeter sonum linguae, nec eum incorruptum, retinerent. De trãsitu in Italiam Gallorum haec accepimus. Prisco Tarquinio Romae regnante, Celtarũ, quae pars Galliae tertia est, penes Bituriges summa imperij fuit. ij regem Celticae dabant. Ambigatus is fuit, uirtute fortunaq. cum sua tum publica praepollens: quod in imperio eius Gallia adeo frugum hominumq. fertilis fuit, ut abundans multitudo uix regi uideretur posse. Hic magno natu ipse iam, exonerare praegrauante turba regnum cupiens, Bellouesum ac Sigouesum, sororis filios, impigros iuuenes, missurum se esse in quas dij dedissent auguriis sedes, ostendit. quantum ipsi uellent numerum hominum excirent, ne qua K
gens arcere aduenientes posset. tum Sigoueso sortibus dati Hercinij saltus. Belloueso haud paullo laetiorem in Italiam uiam dij dabant. Is, quod ea gens populis abundabat, Bituriges, Arnernos, Senones, Aeduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, exciuit. profectus ingentibus peditum, equitumq. copijs in Tricastinos uenit. Alpes inde oppositae erant, quas inexsuperabiles uisas haud equidem miror, nulla dum uia, (quo de quidem continens ulla memoria sit,) nisi ab Hercule, (si fabulis credere libet) superatas. Ibi cum

A uelut saeptos montium altitudo teneret Gallos; circumspectarentque, quanam per iūcta caelo iuga in alium orbem terrarum transirent; religio etiam tenuit, quod allatum est, aduenas quaerentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Massilienses erāt hi, nauibus a Phocaea profecti. id Galli fortunae suae omen rati adiuuere, ut quem primū in terram egressi occupauerant locum, patentibus siluis communirent. ipsi Taurino saltu, in uias alpis transcenderunt: fusisque acie Tuscis haud procul Ticino flumine, cum, in quo consederant, agrum Insubrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago Aeduorum: ibi omen sequentes loci, condidere urbem, Mediolanum appellarunt. Alia subinde manus Germanorum Elitouio duce uestigia priorum secuta, eodem saltu fauente Belloueso cum transscendissent alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt, (locos tenuere Libui) considunt. post hos Saluij, qui praeter antiquam gentem Laeuos, Ligures incolentes citra Ticinum amnem expulere. Poenino deinde Boij, Lingonesq. transgressi, cum iam inter Padum, atque alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trāiecto, non Etruscos modo, sed etiam Vmbros agro pellunt: intra Apenninum tamen sese tenuere. Tum Senones recentissimi aduenarum ab Vite flumine usque ad Aesim fines habuere. hanc gentem Clusium Romamq. inde uenisse comperio: id parum certum est, solam ne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adiutam. Clusini nouo bello exterriti, cum multitudinem, cum formas hominum inusitatas cernerent, & genus armorum: audirentq. saepe ab ijs cis Padum, ultraque, legiones Etruscorum fusas: quamquam aduersus Romanos nullum eis ius societatis amicitiaeue erat, nisi quod Veientes consanguineos aduersus populum R. non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil impetratum. legati tres, M. Fabij Ambusti filij missi, qui senatus populique R. nomine

C agerent cum Gallis, ne, a quibus nullam iniuriam accepissent, socios populi R. atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse: sed melius uisum bellum ipsum amoueri, si posset: & Gallos, nouam gentem, pace potius cognosci, quam armis. Mitis legatio, ni praeferoces legatos, Gallisq. magis quam Romanis similes, habuisset. quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum: Etsi nouum nomen audiant Romanorum, tamen credere uiros fortes esse, quorum auxilium a Clusinis in re trepida sit imploratum. &, quoniam legatione aduersus se maluerint, quam armis tueri socios; ne se quidem pacem, quam illi afferant, aspernari, si Gallis egentibus agro, quem latius possideant, quam colant, Clusini, partem finium concedant: aliter pacem impetrari non posse. & responsum, coram Romanis se accipere uelle: &, si negetur ager, coram ijsdem Romanis dimicaturos ut nunciare domum possint, quantum

D Galli uirtute ceteros mortales praestarent. Quodnam id ius esset, agrum a possessoribus petere, aut minari arma, Romanis quaerentibus, & quid in Etruria rei Gallis esset? cum illi, se in armis ius ferre, & omnia fortium uirorum esse, ferociter dicerent: accensis utrimque animis ad arma discurritur, & proelium conseritur. ibi, iam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra ius gentium arma capiunt. nec id clam esse potuit; cum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimiq. Romanae iuuentutis pugnarent. tantum eminebat peregrina uirtus. quin etiam Q. Fabius euectus extra aciem equo, ducem Gallorum, ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, per latus transfixum hasta occidit. spoliaq. eius legentem Galli agnouere: perq. totam aciem, Romanum legatum esse, signum datum est. omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt, minantes Romanis. Erant qui extemplo Romam eundum censerent. uicere seniores, ut legati prius mitterentur questum iniurias: po-

E stulatumque, ut pro iure gentium uiolato Fabij dederentur. Legati Gallorum cum ea, sicut erant mandata, exposuissent; senatui nec factum placebat Fabiorum, & ius postulare barbari uidebantur: sed ne id, quod placebat, decerneret, in tantae nobilitatis uiris ambitio obstabat. itaque ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello acceptae, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum reijciunt. ubi tanto plus gratia, atque opes ualuere, ut, quorum de poena agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. quo facto, haud secus, quam dignum erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabijs creati Q. An. 365
Sulpicius Longus, Q. Seruilius quartum, Ser. Cornelius Maluginensis. Cum tanta moles mali instaret, (adeo occaecat animos fortuna, ubi uim suam ingruentem

refringi

refringi non uult) ciuitas, quae aduersus Fidenatem ac Veientem hostem, aliosq. finitimos populos ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc, inusitato, atque inaudito hoste ab oceano terrarumq. ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarij imperij aut auxilij quaesiuit. tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summae rerum praeerant: delectumq. nihilo accuratiorem, quam ad media bella haberi solitus erat, extenuantes etiam famam belli, habebant. Interim Galli, postquam accepere ultro honorem habitum uiolatoribus iuris humani, elusamq. suam legationẽ esse, flagrantes ira, cuius impotens est gens, confestim signis conuulsis, citato agmine iter ingrediuntur. ad quorum praetereuntium raptim tumultum cum exterritae urbes ad arma concurrerent, fugaq. agrestium fieret, Romam se ire magno clamore significabant; quacumque ibant, equis, uirisque, longe ac late fuso agmine, immensum obtinentes loci. sed antecedente fama, nuncijsq. Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit: quippe quibus, uelut tumultuario exercitu raptim ducto, aegre ad undecimum lapidem occursum est; qua flumen Alia Crustominis montibus praealto defluens alueo, haud multum infra uiam Tiberino amni miscetur. iam omnia contra circaque hostiũ plena erant: & nata in uanos tumultus gens, truci cantu, clamoribusque uarijs horrendo cuncta compleuerant sono. ibi tribuni militum, non loco castris antecapto, non praemunito uallo, quo receptus esset, non deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato instruunt aciem diductam in cornua, ne circumueniri multitudine hostium possent. nec tamen aequari frontes poterant, cum, extenuando, infirmam, & uix cohaerentem mediam aciem haberent. paullum erat ab dextra editi loci, quem subsidiarijs repleri placuit; eaque res ut initium pauoris ac fugae, sic una salus fugientibus fuit. nam Brennus regulus Gallorum in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent, subsidia in aduersos transuersosque impetum darent, ad subsidiarios signa conuertit; si eos loco depulisset, haud dubius facilem in aequo campi tantum superanti multitudini uictoriam fore. adeo non fortuna modo, sed ratio etiam cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis non apud duces, non apud milites erat. pauor fugaque occupauerat animos, & tanta hominum obliuio, ut multo maior pars Veios in hostiũ urbem, cum Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad coniuges ac liberos fugerent. parumper subsidiarios tutatus est locus. in reliqua acie simul est clamor proximis ab latere, ultimis ab tergo auditus, ignotum hostem, prius paene quam uiderent, non modo non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. nec ulla caedes pugnantium fuit. Terga caesa suomet ipsorum certamine, in turba impedientium fugam. circa ripam Tiberis, quo armis abiectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque imperitos nandi, aut inualidos, graues loricis, alijsque tegminibus, hausere gurgites. maxima tamen pars incolumis Veios perfugit: unde non modo praesidij quidquam, sed ne nuncius quidem cladis Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul a flumine, & magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, & ne clausis quidem portis urbis in arcem confugerant. Gallos quoque, uelut obstupefactos, miraculum uictoriae tam repentinae tenuit. & ipsi pauore defixi primum steterunt, uelut ignari quid accidisset: deinde insidias uereri: postremo caesorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coaceruare. tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, uiam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perueniunt. ubi cum praegressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris retulissent; aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque ueriti, & ignotae situm urbis, inter Romam atque Anienem consedere, exploratoribus missis circa moenia, aliasque portas, quaenam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, cum pars maior ex acie Veios petijsset, quam Romam; nec superesse quemquam praeter eos, qui Romam refugerant, crederent; comploratis omnibus pariter uiuis, mortuisque, totam prope urbem lamentis impleuerunt. priuatos deinde luctus stupefecit publicus pauor, postquam hostes adesse nunciatum est. mox ululatus cantusq. dissonos uagantibus circa moenia turmatim barbaris audiebant. omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem iam in urbem futurus

uideretur

A uideretur impetus primo aduentu, quo accesserant ad urbem. mansuros enim ad Aliam fuisse, nisi hoc consilij foret. deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se inuasuros: tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pauoris inferrent. postremo lux appropinquans exanimare. timoriq. perpetuo ipsum malum continens fuit, cum signa infesta portis sunt illata. nequaquam tamen ea nocte, neque insequenti die similis illi, quae ad Aliam tam pauide fugerat, ciuitas fuit. nam cum defendi urbem posse tam parua relicta manu spes nulla esset; placuit, cum coniugibus ac liberis iuuẽtutem militarem, senatusque robur in arcem Capitolium conscendere, armisque & frumento collatis, ex loco inde munito deos hominesq. & Romanum nomen defendere; flaminem, sacerdotesque Vestales, sacra publica a caede, ab incendijs procul auferre, nec ante deseri cultum eorum, quam non superessent qui colerent: si arx, Capitoliumque

B sedes deorum, si senatus caput publici consilij, si militaris iuuentus superfuerit imminenti ruinae urbis, facilem iacturam esse seniorem, relictae in urbe utique periturae turbae. &, quo id aequiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque simul se cum illis palam dicere obituros, nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum. Haec inter seniores morti destinatos iactata solatia. Vniuersae inde adhortationes ad agmen iuuenum, quos in Capitolium atq. in arcem prosequebantur, commendantes uirtuti eorum, iuuentaeque, urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis uictricis, quaecumque reliqua esset, fortunam. Digredientibus qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab ijs, qui captae urbis non superesse statuerant exitio, cum ipsa res speciesq. miserabilis erat, tum muliebris fletus, & concursatio incerta nunc hos nunc illos sequentium, rogitantiumque uiros natosque, cui se

C fato darent? nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos persecutae sunt, nec prohibente ullo, nec uocante: quia, quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa uelut agmine iam uno petijt Ianiculum. inde pars per agros dalapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce, aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis, uirginesque Vestales, omissa rerum suarum cura, quae sacrorum secum ferenda, quae (quia uires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisue ea locus fideli asseruaturus custodia esset, optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo aedibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere. cetera inter se onere

D partito ferunt uia, quae Sublicio ponte ducit ad Ianiculum. in eo cliuo eas cum L. Albinius, de plebe Romana homo, conspexisset, plaustro coniugem ac liberos uehens inter ceteram turbam, quae inutilis bello urbe excedebat, saluo etiam tum discrimine diuinarum humanarumq. rerum, irreligiosum ratus sacerdotes publicos sacraq. populi R. pedibus ire, ferrique, se ac suos in uehiculo conspici, descendere uxorem ac pueros iussit, uirgines sacraq. in plaustrum imposuit, & Caere, quo iter sacerdotibus erat, peruexit. Romae interim satis iam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum domos regressa, aduentum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat. qui eorum curules gesserant magistratus; ut in fortunae pristinae, honorumque, aut uirtutis insignib. morerentur, quae augustissima uestis est thensas ducentibus triumphantibusue, ea uestiti medio aedium eburneis sellis sedere. sunt qui, M. Fabio pontifice maximo praefante car-

E men, deuouisse eos se pro patria Quiritibusq. Romanis tradant. Galli, & quia, interposita nocte, a contentione pugnae remiserant animos, & quod nec in acie ancipiti usquam certauerant proelio, nec tum impetu aut ui capiebãt urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem, patente Collina porta, in forum perueniunt, circumferentes oculos ad templa deum, arcemq. solam belli speciem tenentem. inde, modico relicto praesidio, ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret, dilapsi ad praedam uacuis occursu hominum uijs, pars in proxima quaeque tectorum agmine ruunt, pars ultima, uelut ea demum intacta & referta praeda, petunt. inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis uagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos plebis aedificijs obseratis, patẽtibus atrijs principum, maior prope cunctatio tene-

bat aperta, quam clausa, inuadendi. adeo haud secus, quam uenerabundi, intuebantur in F
aedium uestibulis sedentes uiros, praeter ornatum habitumq. humano augustiorem, maie-
state etiam, quam uultus grauitasq. oris praeseferebat, simillimos dijs, ad eos uelut simu-
lacra uersi cum starent, M. Papirius unus ex his, dicitur Gallo, barbam suam, ut tum omni-
bus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram mouisse; atque
ab eo initium caedis ortum; ceteros in sedibus suis trucidatos. post principum caedem
nulli deinde mortalium parci; diripi tecta, exhaustis inijci ignes. Ceterum, seu non o-
mnibus delendi urbẽ libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, & ostentari quae
dam incendia terroris caussa, si compelli ad deditionem caritate sedum suarum obsessi pos
sent; & non omnia concremari tecta, ut, quodcumque superesset urbis, id pignus ad fle-
ctendos hostium animos haberent: nequaquam perinde, atque in capta urbe, prima die
aut passim, aut late uagatus est ignis. Romani ex arce plenam hostium urbem cernentes, G
uagosq. per uias omnes cursus, cum alia, atque alia parte noua aliqua clades oriretur, non
mentibus solum concipere, sed ne auribus quidem, atque oculis satis constare poterant.
quocumque clamor hostium, mulierum, puerorumq. ploratus, sonitus flammae, & fragor
ruentium tectorum auertisset, pauentes ad omnia animos oraq. & oculos flectebant, uel-
ut ad spectaculum a fortuna positi occidentis patriae, nec ullius rerum suarum relicti, prae
terquam corporum, uindices: tanto ante alios miserandi magis, qui umquam obsessi sunt,
quod interclusi a patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. nec tran-
quillior nox diem tam foede actum excepit. lux deinde noctem inquietem insecuta est,
nec ullum erat tempus, quod a nouae semper cladis alicuius spectaculo cessaret. nihil
tamen tot onerati atque obruti malis flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis
aequata uidissent, quamuis inopem paruumque, quem tenebant, collem libertati relictum H
uirtute defenderent: & iam, cum eadem quotidie acciderent, uelut assueti malis, abalie-
nauerant ab sensu rerum suarum animos, arma tantum, ferrumq. in dextris, uelut solas re-
liquias spei suae, intuentes. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modo urbis nequid-
quam bello gesto, cum inter incendia ac ruinas captae urbis nihil superesse praeter arma-
tos hostes uiderent, nequidquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem
animos, ni uis adhiberetur; experiri ultima, & impetum facere in arcem statuunt. pri-
ma luce signo dato multitudo omnis in foro instruitur: inde clamore sublato, ac testudine
facta subeunt. aduersus quos Romani nihil temere, nec trepide, ad omnes aditus statio-
nibus firmatis, qua signa ferri uidebant, ea robore uirorum opposito scandere hostem si-
nunt; quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per procliue facilius, rati. medio fe-
re cliuo restitere: atque inde ex loco superiore, qui prope sua sponte in hostem inferebat, I
impetu facto, strage ac ruina fudere Gallos: ut numquam postea nec pars, nec uniuersi
tentauerint tale pugnae genus. omissa itaque spe per uim atque arma subeundi, obsidio-
nem parant: cuius ad id tempus immemores, &, quod in urbe fuerat frumentum, in-
cendijs urbis absumpserant, & ex agris per ipsos dies raptum omne Veios erat. igi-
tur exercitu diuiso, partim per finitimos populos praedari placuit, partim obsideri ar-
cem, ut obsidentibus frumentum populatores agrorum praeberent. Proficiscentes Gal-
los ab urbe ad Romanam experiendam uirtutem, fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsu
labat, duxit: qui maestior ibi fortuna publica, quam sua, cum dijs hominibusq. accusan-
dis senesceret, indignando, mirandoq. ubi illi uiri essent, qui secum Veios Faleriosq. ce-
pissent, qui alia bella fortius semper, quam felicius, gessissent, repente audit Gallorum
exercitum aduentare, atque de eo pauidos Ardeates consultare. nec secus quam diui- K
no spiritu tactus, cum se in mediam concionem intulisset, abstinere suetus ante talibus
consilijs, Ardeates, inquit, ueteres amici, noui etiam ciues mei, quando & uestrum be-
neficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea, nemo uestrum condicionis meae oblitum me
huc processisse putet: sed res, ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re
trepida praesidij, in medium conferre. & quando ego uobis pro tantis uestris in me meri-
tis gratiam referam, si nunc cessauero? aut ubi usus erit mei uobis, si in bello non fuerit?
hac arte in patria steti; & inuictus bello, in pace ab ingratis ciuibus pulsus sum. uobis autẽ
Ardeates fortuna oblata est & pro tantis pristinis populi Romani beneficijs, quãta ipsi me-
ministis, (nec enim exprobrãda apud memores sunt) gratiae referẽdae, & huic urbi decus
ingens

A ingens belli ex hoste communi pariendi. Quae effuso agmine aduentat, gens est cui natura corpora animosq. magna magis, quam firma, dederit. eo in certamen omne plus terroris, quam uirium ferunt. argumento sit clades Romana. patentem cepere urbem: ex arce Capitolioq. his exigua resistitur manu. iam obsidionis taedio uicti abscedunt, uagique per agros palantur. cibo uinoq. raptim hausto repleti, ubi nox appetit, prope riuos aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodijs passim ferarum ritu sternuntur, nunc ab secundis rebus magis etiam solito incauti. si uobis in animo est tueri moenia uestra, nec pati haec omnia Galliam fieri, prima uigilia capite arma frequẽtes: me sequimini ad caedem, non ad pugnam. nisi uictos somno, uelut pecudes, trucidandos tradidero, non recuso eundem Ardeae rerum mearum exitum, quem Romae habui. Aequis iniquisq. persuasum erat, tantum bello uirum neminem usquam ea tempestate esse. concione dimissa corpora B curant, intenti quam mox signum daretur. quo dato, primae noctis silentio ad portas cum Camillo praesto fuere. egressi, haud procul urbe, sicut praedictum erat, castra Gallorum intuta, neglectaq. ab omni parte nacti, cum ingenti clamore inuadunt. nusquam proelium, omnibus locis caedes est: nuda corpora, & soluta somno trucidantur. extremos tamen pauor cubilibus suis excitos, quae aut unde uis esset ignaros, in fugam, & quosdam in hostem ipsum improuidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab opidanis in palatos facta, circumueniuntur. Similis in agro Veienti Tuscorum facta strages est. qui urbis iam prope quadringentesimum annum uicinae, oppressae ab hoste inusitato inauditoque, adeo nihil miserti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, pleniq. praedae Veios etiam praesidiumque, & spem ultimam Romani nominis in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani uagantes per agros, & congregatos C agmine praedam prae se agentes, & castra cernebant haud procul Veijs posita. inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, Etruscisne etiã, a quibus bellum Gallicum in se auertissent, ludibrio esse clades suas? Vix temperauere animis, quin extemplo impetum facerent: compressiq. ab Q. Caedicio centurione, quem sibimet ipsi praefecerant, rem in noctem sustinuere. tantum par Camillo defuit auctor: cetera eodem ordine, eodemq. fortunae euentu gesta. quin etiã ducibus captiuis, qui caedi nocturnae superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improuiso maiorem caedem edidere, dupliciq. uictoria ouantes Veios redeunt. Romae interim plerũque obsidio segnis, & utrimque silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium euadere inter stationes posset: cum repente iuuenis Romanus admiratione in se ciues hostesq. conuertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiae. ad D id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu, sacra manibus gerens, cum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad uocem cuiusquam terroremue motus, in Quirinalem collem peruenit. ibiq. omnibus sollemniter peractis, eadem reuertens similiter constanti uultu graduque, satis sperans propitios esse deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos redijt, seu attonitis Gallis miraculo audaciae, seu religione etiam motis, cuius haudquaquam negligens est gens. Veijs interim non animi tantum in dies, sed etiam uires crescebant; nec Romanis solum eo conuenientibus ex agris, qui aut proelio aduerso, aut clade captae urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio uoluntarijs confluentibus, ut in parte praedae essent. maturũ iam uidebatur repeti patriam, eripiq. ex hostium manibus; sed corpori ualido caput deerat. locus ipse admonebat Camilli: & magna pars militum erat, qui ductu auspicioq. eius E res prospere gesserant. & Caedicius negare se commissurum, cur sibi aut deorũ aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. consensu omnium placuit ab Ardea Camillum acciri, sed antea consulto senatu, qui Romae esset. adeo regebat omnia pudor, discriminaq. rerum prope perditis rebus seruabant. ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. ad eam rem Pontius Cominus, impiger iuuenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem defertur: inde qua proximum fuit a ripa, per praeruptum, eoque neglectum hostium custodiae saxum, in Capitolium euadit; & ad magistratus ductus, mandata exercitus edit. accepto inde senatus decreto, ut & comitijs curiatis reuocatus de exsilio iussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesq. haberent imperatorem quem uellent, eadem

degressus nuncius Veios contendit: missiq. Ardeam legati ad Camillum, Veios eum perduxere: seu, quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam; quod nec iniussu populi mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu habere; lex curiata lata est, dictatorq. absens dictus. Dum haec Veijs agebantur, interim arx Romae Capitoliumq. in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu uestigio notato humano, qua nuncius a Veijs peruenerat, seu sua sponte animaduerso ad Carmentis saxum adscensu aequo, nocte sublustri cum primo inermem, qui tentaret uiam, praemisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innixi, subleuantesq. inuicem, & trahentes alij alios, prout postularet locus, tanto silentio in summum euasere, ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. anseres non fefellere; quibus sacris Iunoni in summa inopia cibi tamen abstinebatur. quae res saluti fuit. namque clangore eorum, alarumq. crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante consul fuerat, uir bello egregius, armis arreptis simul ad arma ceteros ciens uadit; &, dum ceteri trepidant, Gallum, qui iam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. cuius casus prolapsi cum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis saxa, quibus adhaerebant, manibus amplexos trucidat. iamq. & alij congregati telis missilibusq. saxis proturbare hostes, ruinaq. tota prolapsa acies in praeceps deferri. sedato deinde tumultu, reliquum noctis, quantum in turbatis mentibus poterat, cum praeteritum quoque periculum sollicitaret, quieti datum est. luce orta, uocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, cum & recte, & perperam facto pretium deberetur; Manlius primum ob uirtutem laudatus, donatusq. non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari: cui uniuersi selibras farris, & quartarios uini ad aedes eius, quae in arce erat, contulerunt; rem dictu paruam; ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis: cum se quisque uictu suo fraudans, detractum corpori, atque usibus necessariis, ad honorem unius uiri conferret. Tum uigiles eius loci, qua fefellerat adscendens hostis, citati & cum in omnes more militari se animaduersurum Q. Sulpicius tribunus militum pronunciasset, consentiente clamore militum, in unum uigilem coniicientium culpam, deterritus, a ceteris abstinuit: reum haud dubium eius noxae approbantibus cunctis de saxo deiecit. inde intentiores utrimque custodiae esse, & apud Gallos, quia uulgatum erat, inter Veios Romamq. nuncios commeare; & apud Romanos, nocturni periculi memoria. sed ante omnia obsidionis belliq. mala, fames utrimque exercitum urgebat: Gallos pestilentia etiam, cum loco iacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendijs torrido, & uaporis pleno, cineremq. non puluerem modo ferente, cum quid uenti motum esset, quorum intolerantissima gens est, humori, ac frigori assueta: cum aestu, & algore uexata, uulgatis uelut in pecua morbis moreretur. Iam pigritia singulos sepeliendi promiscue aceruatos cumulos hominum urebant: bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. indutiae deinde cum Romanis factae, & colloquia permissu imperatorum habita: in quibus cum idẽtidem Galli famem obijcerent, eaque necessitate ad deditionem uocarent, dicitur auertendae eius opinionis caussa multis locis panis de Capitolio iactatus esse in hostium stationes. sed iam neque dissimulari, neque ferri ultra fames poterat. itaque dum dictator delectum per se Ardeae habet, magistrum equitum L. Valerium a Veijs abducere exercitum iubet; parat, instruitque, quibus haud impar adoriatur hostes: interim Capitolinus exercitus, stationibus uigiliisq. fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, cum famem unam natura uinci non sineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret, postremo spe quoque iam, non solum cibo deficiente, & cum in stationes procederent prope obruentibus infirmum corpus armis, uel dedi, uel redimi se quacumque pactione possent, iussit; iactantibus non obscure Gallis, haud magna mercede se adduci posse ut obsidionem relinquant. tum senatus habitus, tribunisq. militum negotium datum, ut paciscerentur. inde inter Q. Sulpicium tribunum militum, & Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, & mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. rei foedissimae per se, adiecta indignitas est: pondera ab Gallis allata iniqua: &, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius: auditaq. intoleranda Romanis uox, uae uictis esse. sed dii, hominesq. prohibuere redemptos uiuere Romanos. nam forte quadam, prius quam infanda merces perficeretur, per

altercationem

A altercationem nondum omni auro appenso, dictator interuenit: auferriq. aurum de medio,& Gallos submoueri iubet. cum illi renitentes pactos dicerent sese, negat eam pactionẽ ratam esse, quae, postquam ipse dictator creatus esset, iniussu suo ab inferioris iuris magistratu facta esset: denunciatq. Gallis, ut se ad proelium expediant: suos in aceruum con ijcere sarcinas, & arma aptare, ferroq. non auro recuperare patriam iubet, in conspectu habentes fana deum, & coniuges, & liberos, & solum patriae deforme belli malis, & omnia quae defendi repetiq. & ulcisci fas sit. instruit deinde aciẽ, ut loci natura patiebatur, in semirutae solo urbis, & natura inaequali; & omnia, quae arte belli secunda suis eligi praeparariue poterant, prouidit. Galli noua re trepidi arma capiunt, iraq. magis quam consilio in Romanos incurrunt. Iam uerterat fortuna: iam deorum opes humanaque consilia rẽ Romanam adiuuabant. igitur primo concursu haud maiore momento fusi Galli sunt, B quam ad Aliam uicerant. iustiore altero deinde proelio ad octauum lapidem Gabina uia, quo se ex fuga contulerant, eiusdem ductu auspicioq. Camilli uincuntur. ibi caedes obtinuit. castra capiuntur, & ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus patria, triumphans in urbem redit: interq. iocos militares, quos inconditos iaciunt, Romulus, ac parens patriae, conditorq. alter urbis haud uanis laudibus appellabatur. Seruatam deinde bello patriam, iterum in pace haud dubie seruauit, cum prohibuit migrari Veios, & tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem, & per se inclinata magis plebe ad id consilium. eaq. caussa fuit non abdicandae post triumphum dictaturae, senatu obsecrante ne remp. in incerto relinqueret statu. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quae ad deos immortales pertinebant, retulit. senatusconsultum fit, fana omnia, quod ea hostes possedissent, restituerentur, terminarentur, expiarenturq., C expiatioq. eorum in libris per duumuiros quaereretur: cum Caeretibus publice hospitiũ fieret, quod sacra populi R. ac sacerdotes recepissent, beneficioq. eius populi non intermissus honos deum immortalium esset: ludi Capitolini fierent, quod Iuppiter optimus maximus suam sedem, atque arcem populi R. in re trepida tutatus esset: collegiumq. ad eam rem M. Furius dictator constitueret, ex ijs, qui in Capitolio, atque arce habitarent. Expiandae etiam uocis nocturnae, quae nuncia cladis ante bellum Gallicum audita, neglectaque esset, mentio illata, iussumq. templum in Noua uia Aio Locuto fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodq. ex alijs templis inter trepidationem in Iouis cellam collatum, cum, in quae referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne iudicatum, & sub Iouis cella poni iussum. Iam ante in eo religio ciuitatis apparuerat, quod, cum in publico deesset aurum, ex quo summa pactae mercedis Gallis confieret, a matronis collatum acce D perant, ut sacro auro abstineretur. matronis gratiae actae, honosq. additus, ut earum, sicut uirorum, post mortem sollemnis laudatio esset. Ijs peractis, quae ad deos pertinebãt, quaeque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut, relictis ruinis, in urbem paratam Veios transmigrarent; in concionem uniuerso senatu prosequente adscendit, atque ita uerba fecit: Adeo mihi acerbae sunt Quirites contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exsilij solatium aliud habuerim, quoad Ardeae uixi, quam quod procul ab his certaminibus eram; & ob eadem haec, non si me senatusconsulto populiq. iussu reuocaretis, rediturus umquam fuerim. nec nunc me, ut redirem, mea uoluntas mutata, sed uestra fortuna perpulit. quippe ut in sua sede maneret patria, id agebatur; non utique ut ego in patria essem. & nunc quiescerem, ac tacerem libenter, nisi haec quoque pro patria dimicatio esset: cui deesse, quoad uita suppeditat, alijs E turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetijmus? quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? & cum uictoribus Gallis, capta tota urbe, Capitolium tamen, atque arcem dijq. & homines Romani tenuerint, habitauerint: uictoribus Romanis, recuperata urbe, arx quoque & Capitolium deseretur? & plus uastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam aduersa fecerit? equidem, si nobis cum urbe simul positae traditaeq. per manus religiones nullae essent, tamen tam euidens numen hac tempestate rebus affuit Romanis, ut omnem negligentiam diuini cultus exemptam hominibus putem. intuemini enim horum deinceps annorum uel secundas res, uel aduersas: inuenietis omnia prospere euenisse sequentibus deos, aduersa spernentibus. Iam omnium primum Veiens bellum per quot annos, quanto labore gestum? nũ ante cepit finẽ,

quam monitu deorum aqua ex lacu Albano emissa est? Quid haec tandé urbis nostrae cla- F
des noua? num ante exorta est, quam spreta uox caelo emissa de aduentu Gallorum? quā
gentium ius ab legatis nostris uiolatum? quam a nobis, cum uindicari deberet, eadem ne-
gligentia deorum praetermissum? igitur uicti, captique, ac redempti, tātum poenarum dijs
hominibusq. dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. aduersae deinde res admo-
nuerunt religionum. confugimus in Capitolium ad deos, ad sedem Iouis optimi maxi-
mi. sacra in ruina rerum nostrarum alia terrae celauimus, alia auecta in finitimas urbes
amouimus ab hostium oculis: deorum cultum, deserti ab dijs hominibusque, tamen non
intermisimus. reddidere igitur patriam, & uictoriam, & antiquum belli decus amissum; &
in hostes, qui caeci auaritia in pondere auri foedus ac fidem fefellerunt, uerterunt terroré,
fugamque, & caedem. haec culti neglectiq. numinis tanta monumenta in rebus humanis
cernétes, ecquid sentitis Quirites quantum uix dum ex naufragijs prioris culpae cladisq. G
emergentes paremus nefas? urbem auspicato inauguratoq. conditam habemus: nullus
locus in ea non religionum deorumq. est plenus: sacrificijs sollemnibus nō dies magis sta
ti quam loca sunt, in quibus fiant. hos omnes deos publicos priuatosq. Quirites desertu-
ri estis? quam par uestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C.
Fabio, non minore hostium admiratione, quam uestra, conspectum est, cum inter Gallica
tela degressus ex arce sollemne Fabiae gentis in colle Quirinali obijt? an gétilicia sacra ne
in bello quidem intermitti, publica sacra & Romanos deos etiam in pace deseri placet?
& pontifices flaminesq. negligentiores publicarum religionum esse, quam priuatus in sol-
lemni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Veijs ea nos facturos, aut huc inde missuros
sacerdotes nostros, qui faciant, quorum neutrum fieri saluis caerimonijs potest. & ne o-
mnia generatim sacra, omnesq. percenseam deos, in Iouis epulo num alibi, quā in Capi- H
tolio, puluinar suscipi potest? quid de aeternis Vestae ignibus, signoq. quod imperij pignus
custodia eius templi tenetur, loquar? quid de ancilibus uestris, Mars Gradiue, tuq. Quiri-
ne pater? haec omnia in profano deseri placet sacra, aequalia urbi, quaedam uetustiora ori
gine urbis? Et uidete, quid inter nos ac maiores nostros intersit: illi sacra quaedā in monte
Albano Lauinioq. nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos
transferri sacra religiosum fuit; hinc sine piaculo in hostium urbem Veios transferemus?
Rercordamini agite dum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu, negligen-
tia casuue, praetermissum est. Modo quae res post prodigium Albani lacus, nisi instauratio
sacrorum, auspiciorumq. renouatio, affectae Veienti bello reip. remedio fuit? At etiā, tam
quam ueterum religionum memores, peregrinos deos transtulimus Romam, & institui-
mus nouos. Iuno Regina transuecta a Veijs nuper in Auentino quam insigni ob excellens I
matronarum studium, celebriq. dedicata est die? Aio Locuto templum propter caelestem
uocem exauditam in Noua uia iussimus fieri: Capitolinos ludos sollemnibus alijs addidi-
mus: collegiumq. ad id nouum auctore senatu condidimus. quid horum opus fuit suscipi,
si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non uoluntate mansimus in Capi-
tolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur, &
de templis: quid tandem de sacerdotibus? nonne in mentem uenit, quantum piaculi com-
mittatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil umquam praeterquam urbs
capta mouit. Flamini diali noctem unam manere extra urbem nefas est: hos Veiétes pro
Romanis facturi estis sacerdotes; & Vestales tuae te deserent Vesta? & flamen peregre ha-
bitando, in singulas noctes tantum sibi reiq. publicae piaculi contrahet? Quid alia, quae au
spicato agimus omnia fere intra pomerium, cui obliuioni, aut cui negligentiae damus? K
Comitia curiata, quae rem militarem continent; comitia centuriata, quibus consules tri-
bunosq. militares creatis; ubi auspicato, nisi ubi adsolet, fieri possunt? Veiosne haec trans-
feremus? an comitiorum caussa populus tanto incommodo in desertam hanc ab dijs ho-
minibusq. urbem conueniet? Sed res ipsa cogit uastatam incendijs ruinisq. relinquere
urbem, & ad integra omnia Veios migrare, nec hic aedificando inopem plebem uexare.
Hanc auté iactari magis caussam, quam ueram esse, ut ego non dicam, apparere uobis Qui-
rites puto: qui meministis ante Gallorū aduentū saluis tectis publicis priuatisque, stante
incolumi urbe, hác eandé ré actam esse, ut Veios trāsmigraremus. Et uidete, quantū inter
meā sententiā uestramq. intersit tribuni. uos, etiā si tunc faciendū non fuerit, nunc utique
faciendum

A faciendum putatis: ego contra, (nec id mirati sitis prius, quam, quale sit, audieritis) etiam si tunc migrandum fuisset incolumi tota urbe, nunc has ruinas relinquendas non censere: quippe tum caussa nobis in urbem captã migrandi uictoria esset, gloriosa nobis, ac posteris nostris: nunc haec migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. nõ enim reliquisse uictores, sed amisisse uicti patriam uidebimur. hoc ad Aliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis imposuisse, ut desereremus penates nostros, exiliumq. ac fugam nobis ex eo loco consciseremus, quem tueri non possemus? & Galli euertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non uidebantur potuisse? Quid restat, nisi ut, si iam nouis copijs ueniant, (constat enim uix credibilem multitudinem esse) & habitare in capta ab se, deserta a uobis hac urbe uelint, sinatis? quid, si non Galli hoc, sed ueteres hostes uestri, Aequi, Volsciue faciant, ut commigrent Romam? uelitisne illos B Romanos, uos Veientes esse? non malitis hanc solitudinem uestram, quam urbem hostium esse? nõ equidem uideo quid magis nefas sit. haec scelera, quia piget aedificare, haec dedecora pati parati estis? si tota urbe nullum melius ampliusue tectum fieri posset, quam casa illa conditoris est nostri: non in casis ritu pastorum agrestiumq. habitare est satius inter sacra penatesque uestros, quam exsulatum publice ire? maiores nostri, conuenae, pastoresque, cum in his locis nihil praeter siluas paludesque esset, nouam urbem tam breui aedificarunt: nos, Capitolio, arce incolumi, stantibus templis deorum, aedificare incensam piget? & quod singuli facturi fuimus si aedes nostrae deflagrassent, hoc in publico incendio uniuersi recusamus facere? Quid tandem, si fraude, si casu Veijs incendium ortum sit, uentoq. ut fieri potest, diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Gabios, aliamue quam urbem quaesituri sumus, quo transmigremus? adeo nihil tenet C solum patriae, nec haec terra, quam matrem appellamus, sed in superficie tignisque caritas nobis patriae pendet? Equidem fatebor uobis, etsi minus iniuriae uestrae, quam meae calamitatis, meminisse iuuat: cum abessem, quotiescumque patria in mentem ueniret, haec omnia occurrebant, colles, cãpique, & Tiberis, & assueta oculis regio, & hoc caelum, sub quo natus educatusque essem. quae uos Quirites nunc moueant potius caritate sua, ut maneatis in sede uestra, quam postea, cum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non sine caussa dij hominesque hunc urbi condendae locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges deuehantur, quo maritimi commeatus accipiantur; mare uicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiae medium, ad incrementum urbis natum D unice locum. argumento est ipsa magnitudo tam nouae urbis. trecentesimus sexagesimus quinctus annus urbis Quirites agitur. inter tot ueterrimos populos tam diu bella geritis; cum interea, ne singulas loquar urbes, non coniuncti cum Aequis Volsci, tot tam ualida opida, non uniuersa Etruria, tantum terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiae, bello uobis par est. Quod cum ita sit; quae, malum, ratio est expertis alia experiri; cum iam, ut uirtus uestra transire alio possit, fortuna certe loci huius transferri hinc non possit? Hic Capitolium est; ubi quondam capite humano inuento responsum est, eo loco caput rerum, summamque imperij fore. hic cum augurato liberaretur Capitolium, Iuuentas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moueri se non passi. hic Vestae ignes, hic Ancilia caelo demissa, hic omnes propitij manentibus uobis dij. Mouisse eos Camillus cum alia oratione, tum ea, quae ad religiones pertinebat, E maxime dicitur. sed rem dubiam decreuit opportune uox emissa, quod, cum senatus post paullo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque ex praesidijs reuertentes forte agmine forum transirent, centurio in Comitio exclamauit: Signifer, statue signum: hic manebimus optime. Qua uoce audita, & senatus accipere se omen ex curia egressus conclamauit, & plebs circumfusa approbauit. Antiquata deinde lege, promiscue urbs aedificari coepta. tegula publice praebita est: saxi materiaeque caedẽdae, unde quisque uellet, ius factum, praedibus acceptis eo anno aedificia perfecturos. festinatio curam exemit uicos dirigendi, dum, omisso sui alienique discrimine, in uacuo aedificant. ea est caussa, ut ueteres cloacae, primo per publicum ductae, nunc priuata passim subeant tecta; formaque urbis sit occupatae magis, quam diuisae, similis.

EPITOME. LIBRI. VI F

ES aduersus Aequos, & Volscos, & Praenestinos prospere gestas continet. Quattuor tribus additae sunt, Stellatina, Sabatina, Tromentina, Aruiensis. M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, cum obstrictos aere alieno liberaret, nexos exsolueret, crimine affectati regni damnatus, de saxo Tarpeio deiectus est. in cuius notam senatusconsultum factum, ne cui de Manlia gente Marco nomen esset. C. Licinius & L. Sextius tribuni pl. legem promulgarunt, ut consules ex plebe fierent, qui ex patribus creabantur. eamq. cum magna contentione, repugnantibus patribus, cum ijdem tribuni pl. per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt. & primum ex plebe consul L. Sextius creatus est. Lata est altera lex, ne cui plus quingentis iugeribus agri liceret possidere. G

LIBER. VI

VAE ab condita urbe Roma ad captam eandem Romani sub
regibus primum, consulibus deinde, ac dictatoribus, decemuirisque, ac tribunis consularibus gessere foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui; res cum uetustate nimia obscuras, uelut quae magno ex interuallo loci uix cernuntur; tum quod & rarae per eadem tépora litterae fuere, una custodia fidelis memoriae rerum gestarum; &, quod etiam si quae in commentarijs pontificum, alijsq. publicis priuatisq. erant monumentis, incensa urbe H
pleraeque interiere. clariora deinceps certioraq. ab secunda origine, uelut ab stirpibus laetius feraciusq. renatae urbis, gesta domi militiaeq. exponentur. Ceterum quo primo admi
An. 366. niculo erecta erat, eodem innixa M. Furio principe stetit: neque eum abdicare se dictatura, nisi anno circumacto, passi sunt. Comitia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non placuit: res ad interregnum redijt. Cum ciuitas in opere ac labore assiduo reficiendae urbis teneretur; interim Q. Fabio, simul primum magistratu abijt, ab C. Marcio tribuno pl. dicta dies est, quod legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra ius gentium pugnasset. cui iudicio eum mors adeo opportuna, ut uoluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnum initum. P. Corne-
An. 367. lius Scipio interrex, & post eum M. Furius Camillus iterum. is tribunos militum consulari potestate creat, L. Valerium Poplicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Man- I
lium, L. Aemilium, L. Postumium. Hi ex interregno cum extemplo magistratum inissent, nulla de re prius, quam de religionibus, senatum consuluere. in primis foedera, ac leges (erant autem aereae duodecim tabulae, & quaedam regiae leges) conquiri, quae cóparerent, iusserunt. alia ex eis edita etiam in uulgus. quae autem ad sacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa. Tum de diebus religiosis agitari coeptum: diemq. A.D. XV Kalendas Sextiles, duplici clade insignem, quo die ad Cremeram Fabij caesi, quo deinde ad Aliam cum exitio urbis foede pugnatum, a posteriore clade Aliensem appellarunt, insignemq. nulli rei publice priuatimque agendae fecerunt. Quin, quod postridie idus Quinctiles non litasset Q. Sulpicius tribunus militum, neque inuenta pace deum post diem tertium obiectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie idus rebus diuinis supersederi iussum. inde, ut postridie K
Kalendas quoque ac nonas eadem religio esset, traditum, putant. Nec diu licuit quietis consilia erigendae ex tam graui casu reipublicae secum agitare. hinc Volsci, ueteres hostes, ad exstinguendum nomen Romanum arma ceperant: hinc Etruriae principum ex omnibus populis coniurationem de bello ad fanum Voltumnae factam, mercatores afferebant. nouus quoque terror accesserat de defectione Latinorum Hernicorumque; qui, post pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum numquam ambigua fide in amicitia populi R. fuerant. itaque cum tanti undique terrores circumstarent, appareretq. omnibus non odio solum apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanú laborare: placuit eiusdem auspicijs defendi remp. cuius recuperata esset; dictatoremque

dici

A dici M. Furium Camillum. is dictator C. Seruilium Ahalam magistrum equitum dixit; iustitioq. indicto, delectum iuniorum habuit; ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, in uerba sua iuratos centuriaret. Exercitum conscriptum armatumq. trifariam diuisit. partem unam in agro Veiente Etruriae opposuit: alteram ante urbem castra locare iussit. tribunus militum his A. Manlius, illis, qui aduersus Etruscos mittebantur, L. Aemilius praepositus. tertiam partem ipse ad Volscos duxit: nec procul ab Lanuuio (ad Maecium, is locus dicitur) castra oppugnare est adortus. quibus ab contemptu, quod prope omnem deletam a Gallis Romanam iuuentutem crederent, ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut uallo se ipsi, uallum congestis arboribus, saepirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset. quod ubi animaduertit Camillus, ignem in obiectam saepem conijci iussit. & forte erat uis magna uenti uersa in hostem.
B itaque non aperuit solum incendio uiam, sed flammis in castra tendentibus, uapore etiam ac fumo, crepituq. uiridis materiae flagrantis ita consternauit hostes, ut minor moles superantibus uallum in castra Volscorum Romanis fuerit, quam transscendentibus saepem incendio absumptam fuerat. Fusis hostibus, caesisque, cum castra primo impetu cepisset dictator, praedā militi dedit, quo minus speratā a minime largitore duce, eo militi gratior. & persecutus deinde fugientes, cum omnem Volscum agrum depopulatus esset, ad deditionem Volscos septimo ac centesimo demum anno subegit. uictor ex Volscis in Aequos transijt & ipsos bellum molientes, exercitum eorum ad Bolas oppresit: nec castra modo, sed urbem etiam aggressus, impetu primo cepit. Cum in ea parte, in qua caput rei Romanae Camillus erat, ea fortuna esset; aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium socios populi R. obsidebat. quorum legati opem rebus affe-
C ctis orantes cum senatum adissent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. cuius spei moram cum pati fortuna obsessorum non potuisset; confectaq. paucitas opidanorum opere, uigilijs, uulneribusque, quae semper eosdem urgebant, per pactionem urbe hostibus tradita, inermes cum singulis emissi uestimentis, miserabili agmine penates relinquerent: eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano interuenit. cui cum se maesta turba ad pedes prouoluisset; principumq. orationem necessitate ultima expressam, fletus mulierum ac puerorum, qui exsilij comites trahebantur, excepisset: parcere lamentis Sutrinos iussit: Etruscis se luctum lacrymasq. ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinosq. ibi considere modico praesidio relicto, arma secum militem ferre iubet. ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia rebus, ut fit, secundis inuenit: nullam stationem ante moenia, patentes portas, uictorem uagum prae-
D dam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: uictores Etrusci passim trucidantur ab nouo hoste, neque se conglobandi, coeundiq. in unum, aut arma capiendi datur spatium. cum pro se quisque tenderent ad portas, si qua forte se in agros eijcere possent; clausas (id enim primum dictator imperauerat) portas inueniunt. inde alij arma capere: alij, quos forte armatos tumultus occupauerat, conuocare suos, ut proelium inirent. quod accensum ab desperatione hostium fuisset, ni praecones per urbem dimissi poni arma, & parci inermi iussissent, nec praeter armatos quemquam uiolari. tum etiam quibus animi in spe ultima obstinati ad decertandum fuerant; postquam data spes uitae est, iactare passim arma, inermesque, quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. magna multitudo in custodias dimissa: opidum ante noctem redditum Sutrinis inuiolatum, integrumq. ab omni clade belli: quia non ui captum, sed traditum per condiciones fue-
E rat. Camillus in urbem triumphans redijt, trium simul bellorum uictor. longe plurimos captiuos ex Etruscis ante currum duxit. quibus sub hasta uenumdatis, tantum aeris redactum est, ut, pretio pro auro matronis persoluto, ex eo, quod supererat, tres paterae aureae factae sint: quas cum titulo nominis Camilli, ante Capitolium incensum, in Iouis cella cōstat ante pedes Iunonis positas fuisse. Eo anno in ciuitatem accepti, qui Veientium Capenatiumq. ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerq. ijs nouis ciuibus assignatus. reuocati quoque in urbem senatusconsulto a Veijs, qui aedificandi Romae pigritia, occupatis ibi uacuis tectis Veios se contulerant. & primo fremitus fuit aspernantium imperium: dies deinde praestituta, capitalisq. poena, nisi remigrassent Romam, ex ferocibus uniuersis singulos metu suo quemque obedientes fecit. Et Roma cum frequentia

crescere, tum tota simul exsurgere aedificijs, & rep. impensas adiuuante, & aedilibus uelut F publicum exigentibus opus, & ipsis priuatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus ad effectum operis. intraq. annum noua urbs stetit. Exitu anni comitia tribu-
AN. 368. norum militum consulari potestate habita. Creati, T. Quinctius Cincinnatus, Q. Seruilius Fidenas quinctum, L. Iulius Iulus, L. Aquillius Coruus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Aequos, non ad bellum, (uictos namque se fatebantur) sed ab odio ad peruastandos fines, ne quid ad noua consilia relinquerent uirium, duxere: alterum in agrum Tarquiniensem. ibi opida Etruscorum Cort Nossa, & Cort Enebra ui capta, dirutaque. ad Cort Nossam nihil certaminis fuit. improuiso adorti, primo clamore atque impetu cepere. direptum opidum atque incensum est. Cort Enebra paucos dies oppugnationem sustinuit; laborq. continuus, non die, non nocte remissus, subegit eos. Cum in sex partes diuisus exercitus Romanus, senis horis in orbem suc- G cederet proelio; opidanos eosdem integro semper certamini paucitas fessos obijceret: cessere tandem, locusq. inuadendi urbem Romanis datus est. Publicari praedam, tribunis placebat: sed imperium, quam consilium, segnius fuit. dum cunctantur, iam militum praeda erat, nec nisi per inuidiam adimi poterat. Eodem anno, ne priuatis tantum operibus cresceret urbs, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est, opus uel in hac magnificentia urbis conspiciendum. Iam & tribuni pl. ciuitate aedificando occupata, conciones suas frequentare legibus agrarijs conabantur. ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primum post accisas a Camillo Volscorum res possessionis haud ambiguae. criminabantur multo eum infestiorem agrum ab nobilitate esse, quam a Volscis fuerit. ab illis enim tantum, quoad uires & arma habuerunt, incursiones eo factas: nobiles homines in possessionem agri publici grassari; nec, nisi, antequam omnia praecipiant, diuisus sit, lo- H cum ibi plebi fore. Haud magnopere plebem mouerant, & infrequentem in foro propter aedificandi curam, & eodem exhaustam impensis, eoq. agri immemorem, ad quem instruendum uires non essent. In ciuitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitiosis principibus, ut renouarentur auspicia, res ad interregnum redijt. interreges
AN. 369 deinceps, M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. hic demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. L. Papirium, C. Sergium, L. Aemilium iterum, C. Cornelium, L. Menenium, L. Valerium Poplicolam tertium, creat. hi ex interregno magistratum occepere. Eo anno aedes Martis Gallico bello uota, dedicata est a T. Quinctio duumuiro sacris faciundis. Tribus quattuor ex nouis ciuibus additae, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis: eaeq. uigintiquinque tribuum numerum expleuere. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno pl. actum ad frequentio- I rem iam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quam fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu. maioris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata est. Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate redijt: collegae additi
AN. 370. quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Seruilius Fidenas sextum, L. Quinctius Cincinnatus, L. Horatius Puluillus, P. Valerius. Principio anni auersae curae hominum sunt a bello Etrusco: quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem attulit, Antiates in armis esse, Latinorumq. populos iuuentutem summisisse ad id bellum; eo abnuentes publicum fuisse consilium, quod non prohibitos tantummodo uoluntarios dicerent militare ubi uellent. Desierant iam ulla contemni bella. itaque senatus dijs agere gratias, quod Camillus in magistratu esset. dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si priuatus esset: & collegae fateri regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris K ingruat, in uiro uno esse: sibique destinatum in animo esse, Camillo summittere imperium: nec quidquam de maiestate sua detractum credere, quod maiestati eius uiri concessissent. Collaudatis ab senatu tribunis, & ipse Camillus confusus animo gratias egit. Ingens inde ait onus a populo R. sibi, qui se dictatorem iam quartum creasset, magnum a senatu talibus de se iudicijs eius ordinis, maximum tam honorato collegarum obsequio iniungi: itaque si quid laboris uigiliarumque adijci posit, certantem secum ipsum annisurum, ut, tanto de se consensu ciuitatis, opinionem, quae maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum, atque Antiates attineat, plus ibi minarum, quam periculi esse: se tamen ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Romanam

A manam ab inuidia & odio finitimorum: itaque & ducibus pluribus & exercitibus adminiſtrandam remp. opus eſſe. Te, inquit, P. Valeri ſocium imperij conſilijque legiones mecum aduerſus Antiatem hoſtem ducere placet: te Q. Seruili altero exercitu inſtructo paratoq. in urbe caſtra habere, intentum, ſiue Etruria ſe interim, ut nuper, ſiue noua haec cura, Latini, atque Hernici mouerint. pro certo habeo ita rem geſturum, ut patre, auo, teque ipſo, ac ſex tribunatibus dignum eſt. tertius exercitus ex cauſſarijs ſenioribusq. a L. Quinctio ſcribatur, qui urbi moenibusq. praeſidio ſit. L. Horatius arma, tela, frumentum, quaeque alia belli tempora poſcent, prouideat. Te Ser. Corneli, praeſidem huius publici conſilij, cuſtodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegae facimus. Cunctis in partes muneris ſui benigne pollicentibus operam, Valerius ſocius imperij lectus adiecit, M. Furium ſibi pro dictatore, ſeq. ei pro magiſtro equitum futurum:

B proinde, quam opinionem de unico imperatore, eam ſpem de bello haberent. Se uero bene ſperare patres & de bello, & de pace, uniuerſaq. rep. erecti gaudio fremunt: nec dictatore umquam opus fore reip. ſi tales uiros in magiſtratu habeat, tam concordibus iunctos animis, parere atque imperare iuxta paratos, laudemque conferentes potius in medium, quam ex communi ad ſe trahentes. Iuſtitio indicto, delectuq. habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quo non Volſcorum modo iuuentutem Antiates ex noua ſobole lectam, ſed ingentem Latinorum Hernicorumq. conciuerant ex integerrimis diutina pace populis. itaque nouus hoſtis ueteri adiunctus, commouit animos militis Romani. quod ubi aciem iam inſtruenti Camillo centuriones renunciauerunt, turbatas militum mentes eſſe, ſegniter arma capta, cunctabundosq. & reſiſtentes egreſſos caſtris eſſe; quin uoces quoque auditas, cum centenis hoſtibus ſingulos pugnaturos; & aegre inermem tantam

C multitudinem, ne dum armatam, ſuſtineri poſſe: in equum inſilit; & ante ſigna obuerſus in aciem, ordines interequitans, Quae triſtitia milites haec, quae inſolita cunctatio eſt? hoſtē, an me, an uos ignoratis? hoſtis eſt, quid aliud, quam perpetua materia uirtutis gloriaeq. ueſtrae? uos contra, me duce, (ut Falerios Veiosq. captos, & in capta patria Gallorum legiones caeſas taceam) modo tergeminae uictoriae triplicem triumphū ex his ipſis Volſcis, & Aequis, & ex Etruria egiſtis. an me, quod non dictator uobis, ſed tribunus ſignum dedi, non agnoſcitis ducem? neque ego maxima imperia in uos deſidero: & uos in me nihil praeter me ipſum intueri decet. neque enim dictatura mihi umquam animos fecit, ut ne exilium quidem ademit. ijdem igitur omnes ſumus: & cum eadem omnia in hoc bellum afferamus, quae in priora attulimus; eundem euentum belli exſpectemus. ſimul concurreritis, quod quiſque didicit ac conſueuit, faciet: uos uincetis, illi fugient. Dato deinde ſi-

D gno, ex equo deſilit: & proximum ſigniferum manu arreptum ſecum in hoſtem rapit, Infer miles, clamitans, ſignum. Quod ubi uidere, ipſum Camillum, iam ad munera corporis ſenecta inualidum, uadentem in hoſtes; procurrunt pariter omnes clamore ſublato, Sequere imperatorem, pro ſe quiſque clamantes. Emiſſum etiam ſignum Camilli iuſſu in hoſtium aciem ferunt: idque ut repeteretur, concitatos anteſignanos. ibi primum pulſum Antiatem, terroremq. non in primam tantum aciem, ſed etiam ad ſubſidiarios perlatum. nec uis tantum militum mouebat, excitata praeſentia ducis; ſed quod Volſcorum animis nihil terribilius erat, quam ipſius Camilli forte oblata ſpecies. ita, quocumque ſe intuliſſet, uictoriam ſecum haud dubiam trahebat. maxime id euidens fuit, cum in laeuum cornu, prope iam pulſum, arrepto repente equo cum ſcuto pedeſtri aduectus, conſpectu ſuo proelium reſtituit, oſtentans uincentē ceteram aciem. Iam inclinata res erat, ſed turba ho-

E ſtium & fuga impediebat, & longa caede conficienda multitudo tanta feſſo militi erat: cū repente ingentibus procellis fuſus imber certam magis uictoriam quā proelium diremit. ſigno deinde receptui dato, nox inſecuta quietis Romanis perfecit bellum. Latini namque & Hernici, relictis Volſcis, domos profecti ſunt, malis conſilijs pares adepti euentus. Volſci, ubi ſe deſertos ab eis uidere, quorum fiducia rebellauerant; relictis caſtris, moenibus Satrici ſe includūt. quos primos Camillus uallo circumdare, & aggere, atque operibus oppugnare eſt adortus. Quae poſtquam nulla eruptione impediri uidet; minus eſſe animi ratus in hoſte, quam ut in eo tam lentae ſpei uictoriam exſpectaret, cohortatus milites, ne tamquam Veios oppugnantes in opere longinquo ſeſe tererent, uictoriam in manibus eſſe; ingenti militum alacritate moenia undique aggreſſus, ſcalis opidum cepit. Volſci

sci abiectis armis sese dediderunt. Ceterum animus duci rei maiori, Antio imminebat. id caput Volscorum, eam fuisse originem proximi belli. sed quia nisi magno apparatu, tormentis machinisq. tam ualida urbs capi non poterat: relicto ad exercitum collega, Romam est profectus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur. inter sermonem eius (credo rem Antiatem diuturniorem manere dijs cordi fuisse) legati ab Nepet ac Sutrio auxilium aduersus Etruscos petentes ueniunt, breuem occasionem esse ferendi auxilij memorantes. eo uim Camilli ab Antio fortuna auertit. namque cum ea loca opposita Etruriae, & uelut claustra inde porta eq. essent: & illis occupandi ea, cum quid noui molirētur, & Romanis recuperandi tuendiq. cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut omisso Antio bellum Etruscum susciperet. Legiones urbanae, quibus Quinctius praefuerat, ei decernuntur. quamquam expertum exercitum, assuetumq. imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusauit: Valerium tantummodo imperij socium depoposcit. Quinctius, Horatiusq. successores Valerio in Volscis missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius & Valerius, partem opidi iam captam ab Etruscis inuenere, ex parte altera intersaeptis itineribus aegre opidanos uim hostium ab se arcentes. tum Romani auxilij aduentus, tum Camilli nomen, celeberrimum apud hostes sociosque, & in praesentia rem inclinatam sustinuit, & spatium ad opem ferendam dedit. ita diuiso exercitu Camillus collegam eam in partem circumductis copijs, quam hostes tenebant, moenia aggredi iubet, non tanta spe scalis capi urbem posse, quam ut, auersis eo hostibus, & opidanis iam pugnando fessis, laxaretur labor, & ipse spatium intrandi sine certamine moenia haberet. quod cum simul utrimque factum esset; ancepsq. terror Etruscos circumstaret; & moenia summa ui oppugnari, & intra moenia esse hostem uiderent; porta se, quae una forte nō obsidebatur, trepidi uno agmine eiecere. magna caedes fugientium & in urbe & per agros est facta. plures a Furianis intra moenia caesi: Valeriani expeditiores ad persequendos fuere; nec ante noctem, quae conspectum ademit, finem caedendi fecere. Sutrio recepto, restitutoq. socijs, Nepet exercitus ductus; quod per deditionem acceptum iam totum Etrusci habebant. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore, non in eo solum quod tota hostium erat, sed etiam quod, parte Nepesinorum prodente ciuitatem, facta erat deditio. mitti tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se ab Etruscis, fidemque, quam implorassent ab Romanis, ipsi praestarent. unde cum responsum allatum esset, nihil suae potestatis esse; Etruscos moenia, custodiasq. portarum tenere: primo populationibus agri terror est opidanis admotus; deinde, postquam deditionis, quam societatis, fides sanctior erat, fascibus sarmentorum ex agro collatis ductus ad moenia exercitus, completisq. fossis scalae admotae, & clamore primo impetuque opidum capitur. Nepesinis inde edictum, ut arma ponant; parciq. iussum inermi. Etrusci pariter armati, atque inermes caesi. Nepesinorū quoque auctores deditionis securi percussi: innoxiae multitudini redditae res, opidumq. cum praesidio relictum. ita, duabus socijs urbibus ex hoste receptis, uictorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisq. res repetitae, quaesitumq. cur per eos annos militem ex instituto non dedissent. responsum frequenti utriusque gentis consilio est, nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quod suae iuuentutis aliqui apud Volscos militauerint: eos tamen ipsos praui consilij poenam habere, nec quemquam ex his reducem esse. militis autem nō dati caussam, terrorem assiduum a Volscis fuisse: quam pestem adhaerentem lateri suo tot super alia alijs bellis exhauriri nequisse. Quae relata patribus, magis tempus, quam caussam, nō uisa belli habere. Insequenti anno A. Manlio, P. Cornelio, T. & L. Quinctijs Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum tribunis militum consulari potestate, graue bellum foris, grauior domi seditio exorta: bellum a Volscis adiuncta Latinorum, atque Hernicorum defectione, seditio, unde minime timeri potuit, a patriciae gentis uiro, & inclytae famae, M. Manlio Capitolino: qui nimius animis, cum alios principes sperneret, uni inuideret, eximio simul honoribus, atque uirtutibus M. Furio; aegre ferebat solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; tantum iam eminere, ut ijsdem auspicijs creatos, non pro collegis, sed pro ministris habeat: cum interim si quis uere aestimare uelit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi a se prius Capitolium, atque arx seruata esset: & ille inter aurum accipiendum, & spem pacis solutis animis

A mis Gallos aggressus sit; ipse armatos capuentesq. arcem depulerit: illius gloriae pars uirilis apud omnes milites sit, qui simul uicerint; suae uictorae neminem omniũ mortalium socium esse. His opinionibus inflato animo, ad hoc uitio quoque ingenij uehemens & impotens, postquam inter patres, non quantum aequum censebat, excellere suas opes animaduerit; primum omnium ex patribus popularis factus, cum plebeijs magistratibus consilia communicare; criminando patres, alliciendo ad se plebem. iam aura, non consilio ferri, famaeq. magnae malle quam bonae esse: & non contentus agrarijs legibus, quae materia semper tribunis plebis seditionum fuisset, fidem moliri coepit. acriores quippe aeris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo, atque ignominiam minẽtur, sed neruo ac uinculis corpus liberum territent. & erat aeris alieni magna uis, res damnosissima etiam diuitibus, aedificando contracta. bellum itaque Volscum graue per se, oneratum Latino-B rum, atque Hernicorum defectione, in speciem caussae iactatum, ut maior potestas quaereretur. sed noua consilia Manlij magis compulere senatum ad dictatorem creãdum. Creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quinctium Capitolinum. Dictator etsi maiorem dimicationem propositam domi, quam foris, cernebat; tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu uictoria triumphoq. dictaturae ipsi uires se additurum ratus, delectu habito, in agrum Pomptinum, quo a Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito, praeter satietatem, tot iam libris assidua bella cum Volscis gesta legentibus illud quoq. succursurum, quod mihi percensenti propiores temporibus harũ rerũ auctores miraculo fuit; unde toties uictis Volscis & Aequis suffecerint milites. quod cum ab antiquis tacitum praetermissumq. sit; cuius tandem ego rei, praeter opinionẽ, quae sua cuique coniectanti esse potest, auctor sim? Simile ueri est, aut interuallis bellorum, sicut

C nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia sobole iuniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex ijsdem semper populis exercitus scriptos, quamquam eadem semper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quae nunc, uix seminario exiguo militum relicto, seruitia Romana ab solitudine uindicant. ingens certe, (quod inter omnes auctores conueniat) quamquam nuper Camilli ductu, atque auspicio accisae res erant, Volscorum exercitus fuit. ad hoc Latini Herniciq. accesserant, & Circeiensium quidam, & coloni etiam a Velitris. Romanus dictator, castris eo die positis, postero cum auspicato prodisset, hostiaq. caesa pacem deum adorasset, laetus ad milites iam arma ad propositum pugnae signum, sicut edictum erat, luce prima capientes processit. Nostra uictoria est milites, inquit; si quid dij uatesq.

D eorum in futurum uident. itaque, ut decet certae spei plenos, & cum imparibus manus conserturos, pilis ante pedes positis, gladijs tantum dexteras armemus. ne procurri quidem ab acie uelim, sed obnixos uos stabili gradu impetum hostium excipere. ubi illi uana iniecerint missilia, & effusi stantibus uobis se intulerint; tum micent gladij; & ueniat in mentem unicuique, deos esse, qui Romanum adiuuent; deos, qui secundis auibus in proelium miserint. Tu Quincti equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: ubi haerere iam aciem collato pede uideris, tum terrorem equestrem occupatis alio pauore infer; inuectusq. ordines pugnantium dissipa. Sic eques, sic pedes, ut praeceperat, pugnat. nec dux legiones, nec fortuna refellit ducem. Multitudo hostium nulli rei, praeterquam numero, freta, & oculis utramque metiens aciem, temere proelium inijt, temere omisit: clamore tantum, missilibusq. telis, & primo pugnae impetu ferox, gladios, & collatum

E pedem, & uultum hostis ardore animi micantem ferre non potuit. impulsa frons prima & trepidatio subsidijs illata, & suum terrorem intulit eques. rupti inde multis locis ordines, motaq. omnia, & fluctuanti similis acies erat. deinde postquam, cadentibus primis, iam ad se quisq. peruenturam caedem cernebat, terga uertunt. instare Romanus: &, donec armati confertiq. abibant, peditum labor in persequendo fuit. postquam iactari arma passim, fugaq. per agros spargi aciẽ hostium animaduersum est; tum equitum turmae emissae, dato signo ne, in singulorum morando caede, spatium ad euadendum interim multitudini darent: satis esse missilibus ac terrore impediri cursum, obequitandoq. agmen teneri, dum assequi pedes, & iusta caede conficere hostem posset. Fugae, sequendiq. non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum, praedaq. omnis, praeter libera corpora, militi concessa est. pars maxima captiuorum ex Latinis, atque Hernicis

fuit,

fuit, nec hominum de plebe, ut credi posset mercede militasse, sed principes quidam iuuentutis inuenti, manifesta fides, publica ope Volscos hostes adiutos. Circeiensium quoque quidam cogniti, & coloni a Velitris: Romamq. omnes missi, percunctantibus primoribus patrum, eadem, quae dictatori, defectionem sui quisque populi haud perplexe indicauere. Dictator exercitum in statiuis tenebat, minime dubius bellum cum his populi patres iussuros: cum maior domi exorta moles, coegit acciri Romam eum, gliscente in dies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat. non enim iam orationes modo M. Manlij, sed facta, popularia in speciem, tumultuosa eadem, qua mente fierent, intuenda erant. centurionem nobilem militaribus factis, iudicatum pecuniae cum duci uidisset, medio foro cum caterua sua accurrit, & manum iniecit; uociferatusque de superbia patrum, ac crudelitate feneratorum, & miserijs plebis, uirtutibus eius uiri, fortunaque, tum uero, Ego, inquit, nequidquam hac dextra Capitolium arcemque seruauerim, si ciuem cōmilitonemq. meum, tamquam Gallis uictoribus captum, in seruitutem ac uincula duci uideam. Inde rem creditori palam populo soluit, libraq. & aere liberatum emittit, deos atque homines obtestantē, ut M. Manlio, liberatori suo, parenti plebis Romanae, gratiam referant. acceptus extemplo in tumultuosam turbam & ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas Veienti, Gallico, alijsq. deinceps bellis ostentans: se militantem, se restituentem euersos penates, multiplici iam sorte exsoluta, mergentibus semper sortem usuris, obrutum fenore esse: uidere lucem, forum, ciuium ora, M. Manlij opera: omnia parentum beneficia ab illo se habere; illi se deuouere corporis uitaeq. ac sanguinis quod supersit: quodcumque sibi cum patria, penatibus publicis ac priuatis iuris fuerit, id cum uno homine esse. His uocibus instincta plebes cum iam unius hominis esset, addita alia commotioris ad omnia turbanda consilij res. Fundum in Veienti, caput patrimonij, subiecit praeconi, Ne quem uestrum, inquit, Quirites, donec quidquam in re mea superit, iudicatum, addictumue duci patiar. Id uero ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secuturi uindicem libertatis uiderentur. Ad hoc domi concionantis in modum sermones pleni criminum in patres: inter quos cum omisso discrimine uera an uana iaceret, thesauros Gallici auri occultari a patribus iecit: nec iam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam auertant: ea res si palam fiat, exsolui plebem aere alieno posse. Quae ubi obiecta spes est, enimuero indignum facinus uideri, cum conferendum ad redimendam ciuitatem a Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam: idem aurum ex hostibus captum, in paucorum praedam cessisse. itaque exsequebantur quaerendo ubi tantae rei furtum occultaretur; differenteque, & tempore suo se indicaturum dicente, ceteris omissis eo uersae erant omnium curae: apparebatq. nec ueri indicij gratiam mediam nec falsi offensionem fore. ita suspensis rebus dictator accitus ab exercitu in urbem uenit. postero die senatu habito, cum, satis periclitatus uoluntates hominum, discedere senatum ab se uetuisset; stipatus ea multitudine, sella in Comitio posita, uiatorem ad M. Manlium misit: qui dictatoris iussu uocatus, cum signum suis dedisset adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal uenit. hinc senatus, hinc plebs suum quisque intuentes ducem, uelut in acie constiterant. Tum dictator silentio facto, Vtinam, inquit, mihi patribusq. Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conueniat, quemadmodum quod ad te attinet, eamq. rem, quam de te sum quaesiturus, conuenturum satis confido. Spem factam a te ciuitati uideo, fide incolumi, ex thesauris Gallicis, quos primores patrū occultent, creditum solui posse; cui ego rei tantum abest ut impedimenro sim, ut cōtra te M. Manli adhorter, liberes fenore plebem Romanam; & istos incubantes publicis thesauris, ex praeda clādestina euoluas. quod nisi facis, siue quod & ipse in parte praedae sis; siue quod uanum indicium est; in uincla te duci iubebo, nec diutius patiar a te multitudinem fallaci spe concitari. Ad ea Manlius nec se fefellisse ait, non aduersus Volscos toties hostes, quoties patribus expediat; nec aduersus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, sed aduersus se ac plebem Romanam dictatorem creatum esse: iam, omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri: iam dictatorem profiteri patrociniū feneratorū aduersus plebem: iam sibi ex fauore multitudinis crimen & perniciē quaeri. Offendit, inquit, te A. Corneli, uosq. patres conscripti, circumfusa turba lateri meo; quin eam diducitis a me singuli uestris beneficijs intercedendo, eximendo de neruo ciues ue-

stros,

A stros, prohibendo iudicatos addictosq. duci ex eo, quod affluit, opibus uestris sustinent lo necessitates aliorum? Sed quid ego uos, de uestro impendatis, hortor? sortem aliam ferte; de capite deducite quod usuris pernumeratum est: iam nihilo mea turba, quam ullius, conspectior erit. Atenim quid ita solus ego ciuium curam ago? Nihilo magis, quod respondeam, habeo, quam si quaeras, quid ita solus Capitolium arcemque seruarim. & tum uniuersis, quam potui, opem tuli, & nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos attinet, rem suapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. cur enim quaeritis, quod scitis? cur, quod in sinu uestro est, excuti iubetis potius, quam ponatis? nisi aliqua fraus subest. quo magis argui praestigias iubetis uestras, eo plus uereor, ne abstuleritis, obseruantibus etiam oculis. itaque non ego uobis, ut indicem praedas uestras; sed uos id cogendi estis, ut in medium proferatis. Cum mittere ambages dictator iuberet, & aut
B peragere uerum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatus, oblataeq. uani furti inuidiae; negantem arbitrio inimicorum se locuturum, in uincula duci iussit. Arreptus a uiatore, Iuppiter, inquit, optime maxime, Iunoq. Regina, ac Minerua, ceteriq. dij deaeque, qui Capitolium arcemq. incolitis, siccine uestrum militem ac praesidem sinitis uexari ab inimicis? haec dextra, qua Gallos fudi a delubris uestris, iam in uinculis & catenis erit? Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant: sed inuicta sibi quaedam patientissima iusti imperij ciuitas fecerat; nec aduersus dictatoriam uim, aut tribuni plebis aut ipsa plebs attollere oculos aut hiscere audebant. Coniecto in carcerem Manlio, satis constat magnam partem plebis uestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam promisisse, obuersatamq. uestibulo carceris maestam turbam. Dictator de Volscis triumphauit: inuidiaeq. magis triumphus, quam gloriae fuit: quippe domi, non militiae
C partum eum; actumq. de ciue, non de hoste fremebant: unum defuisse tantum superbiae, quod non M. Manlius ante currum sit ductus. Iamq. haud procul seditione res erat: cuius leniendae caussa, postulante nullo, largitor uoluntarius repente senatus factus, Satricũ coloniam duo millia ciuium Romanorum deduci iussit. bina iugera & semisses agri assignati. quod cum & paruum, & paucis datum & mercedem esse prodendi M. Manlij interpretarentur; remedio irritatur seditio: & iam magis insignis sordibus & facie reorum turba Manliana erat, amotusq. post triumphum abdicatione dictaturae terror & linguam & animos liberauerat hominum. audiebantur itaque propalam uoces exprobrantium multitudini, quod defensores suos in praecipitem semper locum fauore tollat, deinde in ipso dicrimine periculi destituat. sic Sp. Cassium, in agros plebem uocantem, sic Sp. Maelium, ab ore ciuium famem suis impensis propulsantem, oppressos: sic M. Manlium, mer-
D sam & obrutam fenore partem ciuitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. saginare plebem populares suos, ut iugulentur. Hoccine patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris non responderit uir consularis? fingerent mentitum ante, atque ideo non habuisse quod tum responderet: cui seruo umquam mendacij poenam uincula fuisse? Nõ obuersatam esse memoriam noctis illius, quae paene ultima atque aeterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum per Tarpeiam rupem scandentis? non ipsius M. Manlij, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso paene Ioue erepto ex hostium manibus, uidissent? Selibrisne farris gratiam seruatori patriae relatam? & quem prope caelestem, cognomine certe Capitolino Ioui parem fecerint, eum pati uinctum in carcere, in tenebris obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? adeo in uno omnibus satis auxilij fuisse, nullam opem in tam multis uni esse? Iam ne nocte quidem tur
E ba ex eo loco dilabebatur: refracturosq. carcerẽ minabantur: cum remisso, id quod erepturi erãt, ex senatusconsulto Manlius uinculis liberatur. quo facto non seditio finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies Latinis & Hernicis, simul colonis Circeiensibus, & a Velitris purgantibus se Volsci crimine belli, captiuosq. repetentibus, ut suis legibus in eos animaduerterent, tristia responsa reddita; tristiora colonis, quod ciues Romani patriae oppugnandae nefanda consilia inissent. Non negatum itaque tantum de captiuis: sed, in quo ab socijs tamen temperauerant, denunciatum senatus uerbis, facesserent propere ex urbe, ab ore, atque oculis populi Romani; ne nihil eos legationis ius, externo non ciui comparatum, tegeret. Recrudescente Manliana seditione sub exitu anni comitia habita, creatiq. tribuni militum consulari potestate ex patribus Ser. Cornelius Maluginensis ter-

An. 372. sis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus quinctum, Ser. Sulpicius Ru- F
fus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quinctius Cincinnatus secundum. Cuius principio
anni & patribus & plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non auocata dele-
ctu, spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fenoris expugnandi: patribus, ne
quo externo terrore auocarentur animi ab sanandis domesticis malis. igitur cum pars
utraque acrior aliquanto coorta esset, iam in propinquum certamen aderat: & Manlius,
aduocata domum plebe, cum principibus nouandarum rerum interdiu noctuq. consilia
agitat, plenior aliquanto animorum irarumque, quam antea fuerat. Iram accenderat igno-
minia recens in animo ad contumeliam inexperto: spiritus dabat, quod nec ausus esset idē
in se dictator, quod in Sp. Maelio Cincinnatus Quinctius fecisset: & uinculorum suorum
inuidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem susti-
nere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque, iam per se accensos incitabat plebis G
animos: Quousque tandem ignorabitis uires uestras, quas natura ne belluas quidem igno
rare uoluit? numerate saltem quot ipsi sitis, quot aduersarios habeatis: si singuli singulos
aggressuri essetis, tamen acrius crederem uos pro libertate, quam illos pro dominatione
certaturos. quot enim clientes circa singulos fuistis patronos, tot nunc aduersus unum
hostem eritis. ostendite modo bellum; pacem habebitis. uideant uos paratos ad uim;
ius ipsi remittent. audendum est aliquid uniuersis, aut omnia singulis patienda. quousque
me circumspectabitis? ego quidem nulli uestrum deero. ne fortuna mea desit, uidete. Ipse
uindex uester, ubi uisum inimicis est, nullus repente fui. & uidistis in uincula duci uniuersi
eum, qui a singulis uobis uincula depuleram. quid sperem, si plus in me audeant inimici?
an exitum Cassij Maelijq. exspectem? Bene facitis, quod abominabimini: dij prohibebunt
haec; sed numquam propter me de caelo descendent: uobis dent mentem oportet, ut pro- H
hibeatis; sicut mihi dederunt armato togatoque, ut uos a barbaris hostibus, a superbis de-
fenderem ciuibus. tam paruus animus tanti populi est, ut semper uobis auxilium aduer-
sus inimicos satis sit, nec ullum, nisi quatenus imperari uobis sinatis, certamen aduersus
patres noritis? nec hoc natura insitum uobis est, sed usu possidemini. cur enim aduersus
externos tantum animorum geritis, ut imperare illis aequum censeatis? quia consuestis cū
eis pro imperio certare, aduersus hos tentare magis, quam tueri, libertatem. tamen qua-
lescumque duces habuistis, qualescumque ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacumque petistis
obtinuistis, seu ui, seu fortuna uestra. unde tempus est etiam maiora conari. experimini
modo & uestram felicitatem; & me, ut spero, feliciter expertum, minore negotio, qui im-
peret patribus, imponetis, quam, qui resisterent imperantibus, imposuistis. solo aequandae
sunt dictaturae consulatusque, ut caput attollere Romana plebes possit. proinde adeste; I
prohibete ius de pecunijs dici. ego me patronum profiteor plebis; quod mihi cura mea &
fides nomē induit. uos si quo insigni magis imperij honorisue nomine uestrū appellabitis
ducē, eo utemini potentiore ad obtinenda ea, quae uultis. Inde de regno agendi ortum ini-
tium dicitur: sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia peruenerint, sat planum tra-
ditur. At in parte altera senatus de secessione in domum priuatam plebis, forte etiam in
arce positam, & imminenti mole libertati agitat. magna pars uociferantur, Seruilio Aha-
la opus esse, qui non in uincula duci iubendo irritet publicum hostem, sed unius iactura ci-
uis finiat intestinum bellum. decurritur ad leniorem uerbis sententiam, uim tamen ean-
dem habentem, ut uideant magistratus, ne quid ex perniciosis consilijs M. Manlij respu-
blica detrimenti capiat. tum tribuni militum consulari potestate, tribuniq. plebis (nam
quia eundem & suae potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, patrum aucto- K
ritati se dediderant) hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. cum, praeter uim & cae-
dem, nihil cuiquam occurreret; eam autem ingentis dimicationis fore appareret: tum M.
Maenius, & Q. Publilius tribuni plebis, Quid patrum & plebis certamen facimus, quod
ciuitatis esse aduersus unum pestiferum ciuem debet? quin cum plebe aggredimur eum,
quem per ipsam plebem tutius aggredi est: ut suis ipse oneratus uiribus ruat? diem dicere
ei, nobis in animo est. nihil minus populare, quam regnum est. simul multitudo illa non
secum certari uiderint, & ex aduocatis iudices facti erunt, & accusatores de plebe, patri-
cium reum intuebuntur, & regni crimen in medio; nulli magis, quam libertati fauebunt
suae. Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt. quod ubi est factum, primo commo-

ta

A ta plebs est, utique postquam sordidatum reum uiderunt, nec cum eo non modo patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremo ne fratres quidem A. & T. Manlios: quod ad eum diem numquam usu uenisset, ut in tanto discrimine non & proximi uestem mutarent. Ap. Claudio in uincula ducto, C. Claudium inimicum, Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse. consensu opprimi popularem uirum, quod primus a patribus ad plebem defecisset. Cum dies uenit, quae, praeter coetus multitudinis, seditiosasq. uoces, & largitionem, & fallax indicium, pertinentia propria ad regni crimen, ab accusatoribus obiecta sint reo, apud neminem auctorem inuenio. nec dubito haud parua fuisse; cum damnandi mora plebi non in caussa, sed in loco fuerit. Illud notandum uidetur, ut sciant homines, quae & quanta decora, foeda cupiditas regni, nō ingrata solum, sed inuisa etiam reddiderit. homines prope C D produxisse dicitur, quibus sine fenore

B expensas pecunias tulisset, quorum bona uenire, quos duci addictos prohibuisset; ad haec decora quoque belli non commemorasse tantum, sed protulisse etiam conspicienda, spolia hostium caesorum ad XXX. dona imperatorum ad XL. in quibus insignes duas murales coronas, ciuicas octo. ad haec seruatos ex hostibus ciues produxisse, inter quos C. Seruilium, magistrum equitum, absentem nominatum. & cum ea quoque, quae bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis aequando, memorasset; nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis; & identidem Capitolium spectans, Iouem deosque alios deuocasse ad auxilium fortunarum suarum: precatusq. esse, ut, quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi R. dedissent, eam populo R. in suo discrimine darent; & orasse singulos uniuersosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad deos immortales uersi de se iudicarent. In cāpo Martio cum centuriatim

C populus citaretur; & reus ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad deos preces auertisset: apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent a tanti memoria decoris, numquam fore in praeoccupatis beneficio animis uero crimini locum. ita producta die, in Petelinum lucum extra portam Flumentanam, unde conspectus in Capitolium nō esset, concilium populi indictum est. ibi crimen ualuit, & obstinatis animis triste iudicium, inuisumque etiam iudicibus factum. sunt qui duumuiros, qui de perduellione anquirerent, creatos auctores sint. damnatum tribuni de saxo Tarpeio deiecerunt: locusq. idem in uno homine & eximiae gloriae monumētum, & poenae ultimae fuit. Adiectae mortuo notae sunt: publica una, quod, cum domus eius fuisset ubi nunc aedes, atque officina Monetae est, latum ad populum est, ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret: gentilicia altera, quod gentis Manliae decreto cautum est, ne quis deinde M. Manlius uocaretur.

D Hunc exitum habuit uir, nisi in libera ciuitate natus esset, memorabilis. populū breui, postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem uirtutes, desiderium eius tenuit. pestilentia etiam breui consecuta, nullis occurrentibus tantae cladis caussis, ex Manliano supplicio magnae parti uideri orta. uiolatum Capitolium esse sanguine seruatoris. nec dijs cordi fuisse poenam eius oblatam prope oculis suis, a quo sua templa erepta e manibus hostium essent. Pestilentiam, inopiam frugum, & uulgatam utriusque mali famam, anno insequente multiplex bellum excepit, L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium, L. Lucretio, L. Aemilio tertium, M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate. An. 373. hostes noui, praeter Volscos uelut sorte quadam prope in aeternum exercēdo Romano militi datos, Circeiosque, & Velitras, colonias iamdiu molientes defectionem, & suspectum Latium, Lanuuini etiam, quae fidelissima urbs fuerat, subito exorti. id

E patres rati cōtemptu accidere, quod Veliternis ciuibus suis tamdiu impunita defectio esset, decreuerunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo. ad quam militiam quo paratior plebes esset, quinque uiros Pomptino agro diuidendo, & triumuiros Nepet coloniae deducendae creauerunt. tum, ut bellum iuberent, latum ad populum est: &, nequidquam dissuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum iusserūt. Apparatum eo anno bellum est, exercitus propter pestilentiam non eductus: eaq. cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum; & magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni priuato, ut fit, periculo publicum implicitum esset, auctoresq. defectionis ab Romanis, metu ne soli crimini subiecti, piacula irae Romanorum dederentur, auertissent colonias a consilijs pacis. neque in senatu so-

lum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut praedatum in agrum Romanum exirent. haec noua iniuria exturbauit omnem spem pacis. De Praenestinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta. arguentibusq. eos Tusculanis, & Gabinis, & Lauicanis, quorum in fines incursatum erat, ita placide ab senatu responsum est, ut, minus credi de criminibus, quia nollent ea uera esse, appareret. Insequenti anno Sp. & L. Papirij, noui tribuni militum consulari potestate, Velitras legiones du-
An. 374. xere, quattuor collegis Ser. Cornelio Maluginense quartum, Q. Seruilio, C. Sulpicio, L. Aemilio quartum, tribunis ad praesidium urbis, & si qui ex Etruria noui motus nunciarentur, (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras aduersus maiora pene auxilia Praenestinorum, quam ipsam colonorum multitudinem, secundo proelio pugnatum est; ita, ut propinquitas urbis hosti & caussa maturioris fugae, & unum ex fuga receptaculum esset. opidi oppugnatione tribuni abstinuere; quia & anceps erat, nec in perniciem coloniae pugnandum censebãt. Litterae Romam ad senatum cum uictoriae nũciis acriores in Praenestinum, quam in Veliternum hostem, missae. itaque ex senatusconsulto, populiq. iussu bellum Praenestinis indictum: qui coniuncti Volscis anno insequente Satricum, coloniam populi R. pertinaciter a colonis defensam, ui expugnarunt, foedamq. in captiuis exercuere uictoriam. Eam rem aegre passi Romani, M. Furium Camilum sextum tribunum militum creauere. additi collegae A. & L. Postumij Regillen-
An. 375. ses, ac L. Furius cum L. Lucretio, & M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum. adiutor ex tribunis sorte L. Furius datur, non tam e republica, quam ut collegae materia ad omnem laudem esset; & publice, quod rem temeritate eius prolapsam restituit; & priuatim, quod ex errore gratiam potius eius sibi, quam suam gloriam, petijt. Exactae iam aetatis Camillus erat: comitijsq. iurare parato in uerba excusandae ualetudini solita, consensus populi restiterat. sed uegetum ingenium in uiuido pectore uigebat, uirebatq. integris sensibus, & ciuiles iam res haud magnopere obeuentem bella excitabant. Quattuor legionibus quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posteram diem, ad Satricum profectus. ibi eum expugnatores coloniae haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum praestabant, opperiebantur. postquam appropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi quin periculum summae rerum facerent. ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse. Idem ardor & in Romano exercitu erat, & in altero duce: nec praesentis dimicationis fortunam ulla res, praeterquam unius uiri consilium, atque imperium, morabatur: qui occasionem iuuandarum ratione uirium trahendo bello quaerebat. eo magis hostis instare; nec iam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, &, uallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam uirium ostentare. id aegre patiebatur Romanus miles; multo aegrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox tum aetate & ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. hic per se iam milites incitatos insuper instigabat eleuando, qua una poterat, aetate auctoritatem collegae: iuuenibus bella data dictitans, & cum corporibus uigere & deflorescere animos: cunctatorem ex acerrimo bellatore factum; &, qui adueniens castra urbesq. primo impetu capere sit solitus, eum residem intra uallum tempus terere: quid accessurum suis, decessurumue hostium uiribus sperantem? quam occasionem? quod tempus? quem insidijs congruentem locum? frigere ac torpere senis consilia. sed Camillo tum uitae satis, tum gloriae esse. quid attinere cum mortali corpore uno, ciuitatis, quã immortalem esse deceat, pati consenescere uires? His sermonibus tota in se auerterat castra. & cum omnibus locis posceretur pugna; sustinere, inquit, M. Furi non possumus militum impetum: & hostis, cuius animos cunctando auximus, iam minime toleranda superbia insultat. cede unus omnibus, & patere te uinci consilio, ut maturius bello uincas. ad ea Camillus: Quae bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque se, neque populum Romanum aut consilij sui, aut fortunae paenituisse: nunc scire, se collegam habere iure imperioq. parem, uigore aetatis praestantem: itaque se, quod ad exercitum attineat, regere consuesse, non regi: collegae imperium se non posse impedire. dijs bene iuuantibus ageret, quod e republica duceret. aetati suae se ueniam etiam

petere,

A petere, ne in prima acie esset. quae senis munia in bello sint, ijs se non defuturum. id a dijs immortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile efficiat. Nec ab hominibus salutaris sententia, nec a dijs tam piae preces auditae sunt. Primam aciem auctor pugnae instruit, subsidia Camillus firmat, ualidamq. stationem pro castris opponit. ipse edito loco spectator intentus in euentu alieni consilii constitit. Simul primo concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu pedem retulit. lenis a tergo cliuus erat inter aciem & castra: &, quod multitudo suppeditabat, aliquot ualidas cohortes in castris armatas instructasq. reliquerant, quae inter commissum iam certamen, ubi uallo appropinquasset hostis, erumperent. Romanus cedentem hostem effuse sequendo, in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit. uersus itaque in uictorem terror & nouo hoste, & supina ualle Romanam inclinauit aciem. instant Volsci recentes,

B qui e castris impetum fecerant. integrant & illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. iam non recipiebat se Romanus miles; sed immemor recentis ferociae, ueterisq. decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: cum Camillus, sublatus a circumstantibus in equum, &, raptim subsidijs oppositis, Haec est, inquit, milites pugna, quam poposcistis? quis homo, quis deus est, quem accusare possitis? uestra illa temeritas, uestra ignauia haec est. secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum; &, ut ductu meo soletis, uincite. quid uallum & castra spectatis? neminem uestrum illa, nisi uictorem receptura sunt. Pudor primo tenuit effusos: inde, ut circumagi signa, obuertiq. aciem uiderunt, ruunt in hostem: & dux, praeterquam quod tot insignis triumphis, etiam aetate uenerabilis, inter prima signa, ubi plurimus labor periculumque erat, se offerebat: increpare singuli se quisque, & alios; & adhortatio inuicem totam alacri

C clamore peruasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed missus a collega, restituente peditum aciem, ad equites, non castigando, (ad quam rem leuiorem auctorem eum culpae societas fecerat) sed ab imperio totus ad preces uersus, orare singulos uniuersosque, ut se, reum fortunae eius diei, crimine eximerent. Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium potius socium, quam unius prudentiae, dedi. Camillus in utraque uestra fortuna suam gloriam uidet: ego, ni restituitur pugna, quod miserrimũ est, fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam. Optimum uisum est in fluctuantem aciem tradi equos, & pedestri pugna inuadere hostem. Eunt insignes armis animisque, qua premi parte maxime peditum copias uident: nihil neque apud duces, neque apud milites remittitur a summo certamine animi. Sensit ergo euentus uirtutis enixae opem: & Volsci, qua modo simulato metu cesserant, ea in uerã fugam effusi: magna pars & in ipso certami-

D ne, & post in fuga caesi: ceteri in castris, quae capta eodẽ impetu sunt: plures tamen capti, quam occisi: ubi in recensendis captiuis cum Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab alijs ad tribunos adducuntur, percunctantibusq. fassi publico consilio se militasse. Cuius tam uicini belli metu Camillus motus, extemplo se Romam captiuos ducturum ait, ne patres ignari sint Tusculanos ab societate desciſſe: castris exercituiq. interim, si uideatur, praesit collega. documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus praeferret. nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam eius uidebatur, qua data in tam praecipitem casum respublica esset. & tum in exercitu, tum Romae constans omnium fama erat, cum uaria fortuna in Volscis gesta res esset, aduersae pugnae fugae in L. Furio culpam, secundae decus omne penes M. Furium esse. Introductis in senatum captiuis, cum bello persequendos Tusculanos patres

E censuissent, Camilloq. id bellum mandassent; adiutorem sibi ad eam rem unum petit: permissoq. ut ex collegis optaret quem uellet, contra spem omnium L. Furium optauit. Qua moderatione animi, cum collegae leuauit infamiam, tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum. pace cõstanti uim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineri locis, non cultus agrorum intermissus: patentibus portis urbis togati obuiam frequentes imperatoribus processere: commeatus exercitui comiter in castra ex urbe & ex agris deuehitur. Camillus, castris ante portas positis, eademne forma pacis, quae in agris ostentarentur, etiam intra moenia esset, scire cupiens; ingressus urbem, ubi patentes ianuas, & tabernis apertis proposita omnia in medio uidit, intentosque opifices suo quem-

que operi, & ludos litterarum strepere discentium uocibus, ac repletas semitas inter F
uulgus aliud puerorum & mulierum huc, atque illuc euntium, qua quemque suorum
usuum caussae ferrent; nihil usquam non pauidis modo, sed ne mirantibus quidem si-
mile circumspiciebat, omnia inquirens oculis, ubinam bellum fuisset. adeo nec amo-
tae rei usquam, nec oblatae ad tempus uestigium ullum erat; sed ita omnia constanti
tranquilla pace, ut eo uix fama belli perlata uideri posset. Victus igitur patientia ho-
stium, senatum eorum uocari iussit. Soli adhuc, inquit, Tusculani uera arma, uerasq.
uires, quibus ab ira Romanorum uestra tutaremini, inuenistis. ite Romam ad senatum.
aestimabunt patres, utrum plus ante poena, an nunc ueniae meriti sitis. non praecipiam
gratiam publici beneficij. deprecandi potestatem a me habueritis, precibus euentum
uestris senatus, quem uidebitur, dabit. Postquam Romam Tusculani uenerunt, sena-
tusque paullo ante fidelium sociorum maestus in uestibulo curiae est conspectus: moti ex G
templo patres, uocari eos iam tum hospitaliter magis, quam hostiliter iussere. dictator
Tusculanus ita uerba fecit: Quibus bellum indixistis, intulistisque, patres conscripti,
sicut nunc uidetis nos stantes in uestibulo curiae uestrae, ita armati paratique obuiam im-
peratoribus legionibusque uestris processimus. hic noster, hic plebis nostrae habitus
fuit, eritque semper, nisi si quando a uobis, proque uobis arma acceperimus. Gratias
agimus & ducibus uestris, & exercitibus; quod oculis magis, quam auribus, credide-
runt; &, ubi nihil hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. pacem, quam nos praestitimus,
eam a uobis petimus: bellum eo, sicubi est, auertatis precamur. in nos quid arma pol-
leant uestra, si patiendo experiundum est, inermes experiemur. haec mens nostra est, dij
immortales faciant, tam felix, quam pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bel-
lum indixistis: etsi reuicta rebus, uerbis confutare nil attinet; tamen, etiamsi uera sint, uel H
fateri nobis ea, cum tam euidenter paenituerit, tutum censemus. peccetur in uos, dum di-
gni sitis quibus ira satisfiat. Tantum fere uerborum ab Tusculanis factum. Pacem in
praesentia, nec ita multo post ciuitatem etiam impetrauerunt. ab Tusculo legiones de-
ductae. Camillus consilio & uirtute in Volsco bello, felicitate in Tusculana expeditio-
ne, utrobique singulari aduersus collegam patientia & moderatione insignis, magistratu
abijt, creatis tribunis militaribus in insequentem annum L. & P. Valerijs, Lucio quinctum,
Publio tertium, & C. Sergio tertium, L. Menenio iterum, P. Papirio, Ser. Cornelio Ma-
An.376. luginense. Censoribus quoque eguit annus, maxime propter incertam famam aeris alie-
ni, aggrauantibus summam etiam inuidiae eius tribunis plebis; cum ab ijs eleuaretur,
quibus, fide magis quam fortuna debentium laborare creditum, uideri expediebat.
Creati censores, C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis. coeptaq. iam res I
morte Postumij, quia collegam suffici censori religio erat, interpellata est. igitur cum Sul-
picius abdicasset se magistratu, censores alij uitio creati, non gesserunt magistratum. ter-
tios creari, uelut dijs non accipientibus in eum annum censuram, religiosum fuit. Eam
uero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. fugere senatum testes tabulas pu-
blicas census cuiusq., quia nolint conspici summam aeris alieni, quae indicatura sit demer
sam partem a parte ciuitatis: cum interim obaeratam plebem obiectari alijs atque alijs ho-
stibus. passim iam sine ullo discrimine bella quaeri: ab Antio Satricum, ab Satrico Veli-
tras, inde Tusculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, Praenestinis iam intentari arma,
ciuium magis quam hostium odio; ut in armis terant plebem, nec respirare in urbe, aut
per otium libertatis meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi aliquando audiant
uocem tribuniciam de leuando fenore, & fine aliarum iniuriarum agentem. quod si sit K
animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quemquam ciuem Romanum ob cre
ditam pecuniam passuros; neque delectum haberi, donec, inspecto aere alieno, initaque
ratione minuendi eius, sciat unusquisque quid sui, quid alieni sit; supersit sibi liberum
corpus, an id quoque neruo debeatur. Merces seditionis proposita confestim seditio-
nem excitauit. nam & addicebantur multi; & ad Praenestini famam belli nouas legio-
nes scribendas patres censuerant. quae utraque simul auxilio tribunicio, & consensu ple-
bis impediri coepta. nam neque duci addictos tribuni sinebant: neque iuniores nomi-
na dabant: cum patribus minor praesens cura creditae pecuniae iuris exsequendi, quam
delectus esset: quippe iam a Praeneste profectos hostes in agro Sabino consedisse nun-
ciabatur:

A ciabatur: interim tribunos plebis fama ea ipsa irritauerat magis ad susceptum certamen, quam deterruerat. neque aliud ad seditionem exstinguendam in urbe, quam prope illatum moenibus ipsis bellum ualuit. nam cum esset Praenestinis nunciatum, nullum exercitum conscriptum Romae, nullum ducem certum esse, patres ac plebem in semetipsos uersos: occasionem rati duces eorum, raptim agmine acto peruastatis protinus agris ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. conclamatum ad arma, concursumque in muros, atque portas est: tandemque ab seditione ad bellum uersi, dictatorem T. Quinctium Cincinnatum creauere. is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. quod ubi auditum est, (tantus eius magistratus terror erat) simul hostes a moenibus recessere, & iuniores Romani ad edictum sine detrectatione conuenere. Dum conscribitur Romae exercitus, castra interim hostium haud procul
B Alia flumine posita. inde agrum late populantes, fatalem se urbi Romanae locum cepisse inter se iactabant: similem pauorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. etenim si diem contactum religione, insignemque nomine eius loci timeant Romani, quanto magis Aliensi die Aliam ipsam, monumentum tantae cladis, reformidaturos? species profecto his ibi truces Gallorum, sonumque uocis, in oculis, atque in auribus fore. Has inanium rerum inanes ipsas uoluentes cogitationes, fortunae loci delegauerant spes suas. Romani contra, ubicumque esset Latinus hostis, satis scire eum esse, quem ad Regillum lacum deuictum centum annorum pace obnoxia tenuerint. locum insignem memoria cladis irritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta uictoriae suae. quin ipsi si ibi Galli se offerant, illo loco se ita pugnaturos, ut Romae pugnauerint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios, tunc
C cum effecerint, ne quis hostis, qui moenia Romana intrasset, nuncium secundae aduersaeq. fortunae domum perferret. His utrimque animis ad Aliam uentum est. Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi, intentique, Videsne tu, inquit, A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad Aliam constitisse? nec illis dij immortales certioris quidquam fiduciae, maiorisue quod sit auxilij, dederint. at tu fretus armis animisque, concitatis equis inuade mediam aciem: ego cum legionibus in turbatos trepidantesq. inferam signa. Adeste dij testes foederis, & expetite poenas debitas simul, uobis uiolatis, nobisque per uestrum numen deceptis. Non equitem, non peditem sustinuere Praenestini. primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt: deinde, postquam nullo loco constabat acies, terga uertunt: consternatique, & praeter castra etiam sua pauore perlati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quam in conspectu Praeneste fuit.
D ibi ex fuga dissipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: ne, si intra moenia se recepissent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. sed postquam, direptis ad Aliam castris, uictor Romanus aderat; id quoque munimentum relictum; & uix moenia tuta rati, opido se Praeneste includunt. octo praeterea opida erant sub ditione Praenestinorum. ad ea circumlatum bellum: deincepsque haud magno certamine captis, Velitris exercitus ductus. eae quoque expugnatae. tum ad caput belli Praeneste uentum. id non ui, sed per deditionem receptum est. T. Quinctius semel acie uictor, binis castris hostium, nouem opidis uicaptis, Praeneste in deditionem accepto, Romam reuertit: triumphansque signum Praeneste deuectum Iouis Imperatoris in Capitolium tulit. dedicatum est inter cellam Iouis, ac Mineruae; tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum, his ferme incisa litteris fuit. Iuppiter, at-
E que diui omnes hoc dederunt, ut T. Quinctius dictator opida nouem caperet. Die XX, quam creatus erat, dictatura se abdicauit. Comitia inde habita tribunorum militum consulari potestate; quibus aequatus patriciorum plebeiorumque numerus. ex patribus creati P. & C. Manlij, cum L. Iulio: plebes C. Sextilium, M. Albinium, L. Antistium dedit. Manlijs, quod genere plebeios, gratia Iulium anteibant, Volsci prouincia sine sorte, sine comparatione extra ordinem data: cuius & ipsos postmodum, & patres, qui dederant, paenituit. Inexplorato pabulatum cohortes misere. quibus uelut circumuentis, cum id falso nunciatum esset, dum, praesidio ut essent, citati feruntur, ne auctore qui de asseruato, qui eos hostis Latinus pro milite Romano frustratus erat, ipsi in insidias praecipitauere. ibi dum iniquo loco sola uirtute militum restantes caeduntur, caeduntque, ca- An. 377.

stra interim Romana, iacentia in campo, ab altera parte hostes inuasere. Ab ducibus utrobique prodita temeritate atque inscitia res. quidquid superfuit fortunae populi Romani, id militum etiam sine rectore stabilis uirtus tutata est. Quae ubi Romam sunt relata, primum dictatorem dici placebat: deinde, postquam quietae res ex Volscis afferebantur, & apparuit nescire eos uictoria & tempore uti, reuocati etiam inde exercitus ac duces. otiumque inde, quantum a Volscis, fuit. id modo extremo anno tumultuatum, quod Praenestini concitatis Latinorum populis rebellarunt. Eodem anno Setiam, ipsis querentibus paenuriam hominum, noui coloni adscripti. Rebusq. haud prosperis bello, domestica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia maiestasq. inter suos obtinuit, solatium fuit. Insequentis anni principia statim seditione ingenti arsere, tribunis militum consulari potestate, Sp. Furio, Q. Seruilio iterum, C. Licinio, P. Cloelio, M. Horatio, L. Geganio. [F]

An. 378. Erat autem & materia & caussa seditionis, aes alienum: cuius noscendi gratia Sp. Seruilius Priscus, Q. Cloelius Siculus censores facti, ne rem agerent, bello impediti sunt. namque trepidi nuncij primo, fuga deinde ex agris, legiones Volscorum ingressas fines, populatique passim Romanum agrum, attulere. in qua trepidatione tantum absuit ut ciuilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo uiolentior tribunicia potestas impediendo delectui esset: donec condiciones impositae patribus, ne quis, quoad bellatum esset, tribunum daret, aut ius de pecunia credita diceret. eo laxamento plebi sumpto, mora delectui non est facta. Legionibus nouis scriptis, placuit duos exercitus in agrum Volscum legionibus diuisis duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram, atque Antium, Q. Seruilius & L. Geganius laeua ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hostis obuius fuit: populatioq. non illi uagae similis, quam Volscus, latrocinij more, discordia hostium fretus, & uirtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; sed ab iusto exercitu iusta ira facta, spatio quoque temporis grauior. quippe a Volscis timentibus ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factae erant: Romano contra etiam in hostico morandi erat caussa, ut hostem ad certamen eliceret. itaque, omnibus passim tectis agrorum, uicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quae extra moenia fuit, hominum pecudumque praeda abacta, Romam utrimque exercitus reducti. Paruo interuallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietae res ab hostibus erant, celebrari de integro iurisdictio: & tantum abesse spes ueteris leuandi fenoris, ut tributo nouum fenus contraheretur in murum a censoribus locatum saxo quadrato faciundum. cui succumbere oneri coacta plebes: quia, quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. tribunos etiam militares patricios omnes coacta principum opibus fecit, L. Aemilium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. & C. Quinctios Cincinnatos. Ijsdem opibus obtinuere, ut aduersus Latinos, Volscosque, qui coniunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediente omnibus iunioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent; unum ad praesidium urbis; alterum, qui, si qui alibi motus exstitisset, ad subita bella mitti posset; tertium, longe ualidissimum, P. Valerius & L. Aemilius ad Satricum duxere. ubi cum aciem instructam hostium loco aequo inuenissent, extemplo pugnatum: & ut nondum satis claram uictoriam, sic prosperae spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit. postero die iterata pugna: & aliquandiu aequa uirtute fortunaque Latinae maxime legiones, longa societate militiam Romanam edoctae, restabant. eques immissus ordines turbauit: turbatis signa peditum illata: quantumque Romana se inuexit acies, tantum hostes gradu demoti. & ut semel inclinauit pugna, iam intolerabilis Romana uis erat. Fusi hostes, cũ Satricum, quod duo millia passuum inde aberat, non castra peterent, ab equite maxime caesi. castra capta, direptaque. ab Satrico nocte, quae proelio proxima fuit, fugae simili agmine petunt Antium: & cum Romanus exercitus prope in uestigijs sequeretur, plus tamen timor, quam ira, celeritatis habuit. prius itaque moenia intrauere hostes, quam Romanus extrema agminis carpere, aut morari posset. inde aliquot dies uastando agro absumpti, nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad moenia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnae casum. Seditio tum inter Antiates Latinosq. coorta; cum Antiates uicti malis, subactique bello, in quo & nati erant, & consenuerant, deditionem spectarent; Latinos ex diutina pace [G] [H] [I]

An. 379. [K]

noua

A noua defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseuerandum in bello faceret. Finis certaminis fuit, postquam utrisque apparuit, nihil per alteros stare, quo minus incepta persequerentur. Latini profecti a societate pacis, ut rebantur, inhonestae, sese uindicauerunt. Antiates, incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, urbem agrosq. Romanis dedunt. Ira & rabies Latinorum, quia nec Romanis bello laedere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quae receptaculum primum eis aduersae pugnae fuerat, igni concremarent. nec aliud tectum eius superfuit urbis, cum faces pariter sacris profanisq. inijcerent, quam matris Matutae templum. inde eos nec sua religio, nec uerecundia deum arcuisse dicitur, sed uox horrenda, edita templo cum tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amouissent. incensos ea rabie impetus Tusculum tulit, ob iram, quod, deserto communi concilio Latinorum,
B non in societatem modo Romanam, sed etiam in ciuitatem se dedissent. patentibus portis cum improuiso incidissent, primo clamore opidum, praeter arcem, captum est. in arcem opidani refugere cum coniugibus ac liberis: nunciosque Romam, qui certiorem de suo casu senatum facerent, misere. Haud segnius, quam fide populi R. dignum fuit, exercitus Tusculum ductus. L. Quinctius, & Ser. Sulpicius tribuni militum duxere. clausas portas Tusculi, Latinosq. simul obsidentium, atque obsessorum animo hinc moenia tueri uident, illinc arcem oppugnare, terrere una ac pauere. Aduentus Romanorum mutauerat utriusque partis animos; Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox capiendae arcis, quoniam opido potirentur, in exiguam de se ipsis spem uerterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis: excipitur aliquanto maiore ab exercitu Romano. utrimque urgentur Latini: nec impetus Tusculanorum
C decurrentium ex superiore loco sustinent: nec Romanos subeuntes moenia, molientesq. obices portatum arcere possunt. scalis prius moenia capta: inde effracta claustra portarum. & cum anceps hostis & a fronte & a tergo urgeret; nec ad pugnam ulla uis, nec ad fugam loci quidquam superesset; in medio caesi ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus. Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe uis patrum in dies, miseriaeq. plebis crescebant; cum eo ipso, quod necesse erat solui, facultas soluendi impediretur. itaque cum iam ex re nihil dari posset, fama & corpore iudicati, atque addicti creditoribus satisfaciebant, poenaq. in uicem fidei cesserat. adeo ergo obnoxios summiserant animos non infimi solum, sed principes etiam plebis; ut non modo ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod, tanta ui, ut liceret, tetenderant; sed ne ad plebeios quidem magistratus
D capessendos, petendosque, ulli uiro acri experienti. animus esset; possessionemq. honoris usurpati modo a plebe per paucos annos recuperasse in perpetuum patres uiderentur. Ne id nimis laetum parti alteri esset, parua, ut plerumque solet, rem ingentem moliundi caussa interuenit. M. Fabij Ambusti, potentis uiri, cum inter sui corporis homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemptor eius habebatur, filiae duae nuptae, Ser. Sulpicio maior, minor C. Licinio Stoloni erat, illustri quidem uiro, tamen plebeio: eaq. ipsa affinitas haud spreta, gratiam Fabio ad uulgum quaesierat. Forte ita incidit, ut, in Ser. Sulpicij tribuni militum domo sorores Fabiae cum inter se, ut fit, sermonibus tempus tererent; lictor Sulpicij, cum is de foro se domum reciperet, forem, ut mos est, uirga percuteret. cum ad id moris eius insueta expauisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. ceterum is risus stimulos paruis mobili rebus ani-
E mo muliebri subdidit: frequentiaq. prosequentium rogantiumq. numquid uellet? credo fortunatum matrimoniũ ei sororis uisum; suiq. ipsam malo arbitrio, quo a proximis quisque minime anteiri uult, paenituisse. confusam eã ex recenti morsu animi cum pater forte uidisset, percunctatus, satin' saluae? auertentem caussam doloris, quippe nec satis piã aduersus sororẽ, nec admodum in uirum honorificam, elicuit comiter sciscitãdo, ut fateretur eã esse caussam doloris, quod iuncta impari esset, nupta in domo, in quam nec honos nec gratia intrare posset. consolans inde filiam Ambustus bonum animum habere iussit: eosdem propediem domi uisuram honores, quos apud sororem uiderat. Inde consilia inire cum genero coepit, adhibito L. Sextio, strenuo adolescente, & cuius spei nihil praeter genus patricium deesset. Occasio uidebatur rerum nouandarum propter ingentem uim aeris

alieni; cuius leuamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum speraret: accingendum ad eam cogitationem esse. conando agendoq. iam eo gradum fecisse plebeios, unde si porro annitantur, peruenire ad summa, & patribus aequari tam honore quam uirtute possent. In praesentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magistratu sibimet ipsi uiam ad ceteros honores aperirent. creatiq. tribuni C. Licinius & L. Sextius promulgauere leges omnes aduersus opes patriciorum, & pro commodis plebis: unam de aere alieno, ut, deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id, quod superesset, triennio aequis portionibus persolueretur: alteram de modo agrorum, ne quis plus quingenta iugera agri possideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, sed consulum, & ut utique alter ex plebe crearetur: cuncta ingentia, & quae sine certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri, pecuniae, honorum discrimine proposito, conterriti patres cum trepidassent, publicis priuatisque consilijs nullo remedio alio praeter expertam multis iam ante certaminibus intercessionem inuento, collegas aduersus tribunicias rogationes comparauerunt. qui, ubi tribus ad suffragium ineundum citari a Licinio, Sextioque uiderunt, stipati patrum praesidijs, nec recitari rogationes, nec sollemne quidquam aliud ad sciscendum plebi fieri passi sunt. Iamque, frustra saepe concilio aduocato, cum pro antiquatis rogationes essent; Bene habet, inquit Sextius; quandoquidem tantum intercessionem pollere placet. isto ipso telo tutabimur plebem. Agitedum, comitia indicite patres tribunis militum creandis. faxo, ne iuuet uox ista, Veto; qua nunc concinentes collegas nostros tam laeti auditis. Haud irritae cecidere minae: comitia, praeter aedilium tribunorumq. plebis, nulla sunt habita. Licinius Sextiusq. tribuni pl. refecti nullos curules magistratus creari passi sunt. eaq. solitudo magistratuum, & plebe reficiente duos tribunos, & his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit. Alia bella opportune quieuere: Veliterni coloni gestientes otio, quod nullus exercitus Romanus esset, & agrum Romanum aliquoties incursauere, & Tusculum oppugnare adorti sunt. eaq. res, Tusculanis ueteribus socijs, nouis ciuibus, opem orantibus, uerecundia maxime non patres modo, sed etiam plebem mouit. remittentibus tribunis plebis comitia per interregem sunt habita: creatiq. tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. & C. Valerij, haudquaquam tam obedientem in delectu, quam in comitijs plebem habuere: ingentiq. contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modo submouere hostem, sed intra suamet ipsum moenia compulere: obsidebantur que haud paullo ui maiore Velitrae, quam Tusculum obsessum fuerat: nec tamen ab eis, a quibus obsideri coeptae erant, expugnari potuere. ante noui creati sunt tribuni militum Q. Seruilius, C. Veturius iterum, A. & M. Cornelij, Q. Quinctius, M. Fabius. Nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In maiore discrimine domi res uertebantur. nam praeter Sextium Liciniumq. latores legum iam octauum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis socer, quarum legum auctor fuerat, earum suasorem se haud dubium ferebat. & cum octo ex collegio tribunorum plebis primo intercessores legum fuissent, quinque soli erant: &, ut ferme solent qui a suis desciscunt, capti, & stupentes animi, uocibus alienis id modo, quod domi praeceptum erat, intercessioni suae praetendebant, Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse: in aduentum militum comitia differri debere, ut uniuersa plebes de suis commodis suffragium ferret. Sextius Liciniusq. cum parte collegarum, & uno ex tribunis militum Fabio, artifices iam tot annorum usu tractandi animos plebis, primores patrum productos interrogando de singulis, quae ferebantur ad populum, fatigabant: Auderent ne postulare, ut, cum bina iugera agri plebi diuiderentur, ipsis plus quingenta iugera habere liceret? ut singuli prope trecentorum ciuium possiderent agros; plebeio homini uix ad tectum necessarium, aut locum sepulturae, suus pateret ager? An placeret fenore circumuentam plebem, ni potius quam sortem creditum soluat, corpus in neruum ac supplicia dare? & gregatim quotidie de foro addictos duci? & repleri uinctis nobiles domos? & ubicumque patricius habitet, ibi carcerem priuatum esse? Haec indigna, miserandaque auditu cum apud timentes sibimet ipsos maiore audientium indignatione, quam sua, increpuissent; atqui nec agros occupandi modum, nec fenore trucidandi plebem, alium patribus unquam

Marginal notes: An. 380. (beside "bis, nulla sunt habita"); 381. 382 (beside "creari passi sunt"); 383. 384 (beside "comitia tribunorum militum"); An. 385. (beside "mitia per interregem"); An. 386. (beside "Q. Seruilius"). Margin letters: F, G, H, E, K.

A quam fore affirmabant, nisi alterum ex plebe consulem custodem suae libertatis plebs fecisset. contemni iam tribunos plebis, quippe quae potestas iam suam ipsa uim frangat intercedendo. non posse aequo iure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit: nisi imperio communicato, numquam plebem in parte pari reip. fore: nec esse quod quisque satis putet, si plebeiorum ratio comitijs consularibus habeatur: nisi alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. an iam memoria exisse, cum tribunos militum iccirco potius, quam consules, creari placuisset, ut & plebeijs pateret summus honos, IV & XL annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? Quis uideret, duobus in locis sua uoluntate impertituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? & ad consulatum uiam fieri passuros, qui tribunatum saeptum tam diu habuerint? lege obtinendum esse, quod comitijs per gratiam nequeat: & seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus: quoniam in certamine relictus, praemium semper potentioris futurus sit. Nec iam posse duci, id quod antea iactare soliti sint, non esse in plebeijs idoneos uiros ad curules magistratus: numquid enim socordius aut segnius remp. administrari post P. Licinij Calui tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit; quam per eos annos gesta sit, quibus praeter patricios nemo tribunus militum fuerit? quin contra, patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebeium. quaestores quoque, sicut tribunos militum, paucis ante annis ex plebe coeptos creari: nec ullius eorum populum R. paenituisse. consulatum superesse plebeijs: eam esse arcem libertatis, id columen: si eo peruentum sit, tum populum R. uere exactos ex urbe reges, & stabilem libertatem suam existimaturum. quippe ex illa die in plebem uentura omnia, quibus patricij excellant, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, maiora liberis relinquenda. Huius generis orationes ubi accipi uidere, nouam rogationem promulgant, ut pro duumuiris sacris faciundis decemuiri creentur; ita ut pars ex plebe, pars ex patribus fiat: omniumq. earum rogationum comitia in aduentum eius exercitus differunt, qui Velitras obsidebat. Prius circumactus est annus, quam a Velitris reducerentur legiones. ita suspensa de legibus res ad nouos tribunos militum dilata. nam plebis tribunos eosdem, duos utique, qui legum latores erant, plebes reficiebat. tribuni militum creati L. Quinctius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Seruilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio statim anni ad ultimã dimicationẽ de legibus uentum: & cum tribus uocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret; trepidi patres ad duo ultima auxilia, summum imperium, summumq. ad ciuem decurrunt. dictatorem dici placet. dicitur M. Furius Camillus; qui magistrum equitum L. Aemilium cooptat. Legum quoque latores aduersus tantum apparatum aduersariorum & ipsi caussam plebis ingentibus animis armant; concilioq. plebis indicto, tribus ad suffragium uocant. cum dictator stipatus agmine patriciorum, plenus irae minarumq. consedisset; atque ageretur res solito primum certamine inter se tribunorum plebis ferentium legem, intercedentiumque; & quanto iure potentior intercessio erat, tantum uinceretur fauore legum ipsarum, latoremque; &, Vti rogas, primae tribus dicerent: tum Camillus, Quandoquidem, inquit, Quirites, iam uos tribunicia libido, non potestas regit; & intercessionem, secessione quondam plebis partam, uobis eadem ui facitis irritam, qua peperistis; non reip. magis uniuersae, quã uestra caussa dictator intercessioni uestrae adero; euersumq. uestrum auxilium imperio tutabor. itaque, si C. Licinius & L. Sextius intercessioni collegarum cedunt; nihil patricium magistratum inseram concilio plebis. si aduersus intercessionem tamquam captae ciuitati leges imponere tendent; uim tribuniciam a se ipsa dissolui non patiar. Aduersus ea cum contemptim tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent, tum percitus ira Camillus lictores, qui de medio plebem emouerent, misit: & addidit minas, si pergerent, sacramento omnes iuniores adacturum, exercitumq. extemplo ex urbe educturum. Terrorem ingentem incusserat plebi; ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit. sed, re neutro inclinata, magistratu se abdicauit: seu quia uitio creatus erat, ut scripsere quidam; seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idq. plebs sciuit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentum millium aeris ei multa esset. sed auspicijs magis, quam noui exempli rogatione, deterritum ut potius credam, cum ipsius uiri facit ingenium, tum quod ei suffectus extemplo

plo P. Manlius dictator: quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius uictus esset? & quod eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certe fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quod eo tempore, quo promulgatum de multa eius traditur, aut & huic rogationi, qua se in ordinem cogi uidebat, obsistere potuit; aut ne illas quidem, propter quas & haec lata erat, impedire: & quod usque ad memoriam nostram quoties tribunicijs consularibusq. certatum uiribus est; dictaturae semper altius fastigium fuit. Inter priorem dictaturam abdicatam, nouâq. a Manlio initam, ab tribunis, uelut per interregnum, cócilio plebis habito, apparuit quae ex promulgatis plebi, quae latoribus gratiora essent. nam de fenore, atque agro rogationes iubebât, de plebeio consule antiquabant. & perfecta utraque res esset, ni tribuni pl. se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in caussam plebis inclinauit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. id aegre patres passos accipio, dictatorem propinqua cognatione Licinij se apud patres excusare solitum, simul negantem magistri equitum maius, quam tribuni consularis, imperium esse. Licinius Sextiusque, cum tribunorum plebis creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut, negando iam sibi uelle continuari honorem, acerrime accéderent ad id, quod dissimulando petebant, plebem. nonum se annum iam uelut in aciem aduersus optimates, maximo priuatim periculo, nullo publico emolumento, stare: consenuisse iam secum & rogationes promulgatas, & uim omnem tribuniciae potestatis: primo intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse, deinde ablegatione iuuentutis ad Veliternum bellum: postremo dictatorium fulmen in se intentatum: iam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare, quippe qui etiam omen plebeio consuli, magistro equitum ex plebe dicendo, dederit: se ipsam plebem, & commoda morari sua. liberam urbem ac forum a creditoribus, liberos agros ab iniustis possessoribus extemplo, si uelit, habere posse: quae munera quando tandem satis grato animo aestimaturos, si, inter accipiendas de suis commodis rogationes spem honoris latoribus earum incidant? Non esse modestiae populi R. id postulare, ut ipse fenore leuetur, & in agrum iniuria possessum a potentibus inducatur: per quos ea consecutus sit, senes tribunicios non sine honore tantum, sed etiam sine spe honoris relinquat. proinde ipsi primum statuerent apud animos, quid uellent; deinde comitijs tribunicijs declararent uoluntatem. si coniunctim ferre ab se promulgatas rogationes uellent, esse quod eosdem reficerent tribunos plebis: perlaturos enim quae promulgauerint. sin, quod cuique priuatim opus sit, id modo accipi uelint: opus esse nihil inuidiosa continuatione honoris; nec se tribunatum, nec illos ea, quae promulgata sint, habituros. Aduersus tam obstinatam orationem tribunorum cum prae indignitate rerum stupor, silentiumq. inde ceteros patrum defixisset; Ap. Claudius Crassus, nepos decemuiri, dicitur odio magis iraque, quam spe, ad dissuadendum processisse, & locutus in hanc fere sententiam esse. Neque nouum, neque inopinatum mihi sit Quirites, si, quod unum familiae nostrae semper obiectû est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoque audiam: Claudiae genti iam inde ab initio nil antiquius in rep. patrum maiestate fuisse; semper plebis commodis aduersatos esse. quorum alterum neque nego, neque infitias eo, nos, ex quo adsciti sumus simul in ciuitatem & patres, enixe operam dedisse, ut per nos aucta potius, quam imminuta maiestas earum gentium, inter quas nos esse uoluistis, dici uere posset. illud alterum pro me maioribusq. meis contendere ausim Quirites, nisi quae pro uniuersa rep. fiant, ea plebi, tamquam aliam incolenti urbem, aduersa quis putet, nihil nos neque priuatos, neque in magistratibus, quod incommodum plebi esset, scientes fecisse; nec ullum factum dictumue nostrum contra utilitatem uestram, etsi quaedam contra uoluntatẽ fuerint, uere referri posse. An hoc, si Claudiae familiae non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quiritum quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, & uiuere in libera ciuitate sciam, reticere possim? L. illum Sextium & C. Licinium, perpetuos (si dijs placet) tribunos, tantum licentiae nouem annis, quibus regnant, sumpsisse, ut uobis negent potestatem liberam suffragij non in comitijs, non in legibus iubendis se permissuros esse? Sub condicione, inquit, nos reficietis decimum tribunos. Quid est aliud dicere: quod petunt alij, nos adeo fastidimus, ut sine mercede magna non accipiamus? Sed quae tandem ista merces est, qua uos semper tribunos plebis habeamus? Vt rogationes, inquit, nostras,

A nostras, seu placent seu displicent, seu utiles seu inutiles sint, omnes coniunctim accipiatis. Obsecro uos Tarquinij tribuni plebis putate me ex media concione unum ciuem succlamare: Bona uenia uestra liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse; antiquare alias. Non, inquit, licebit. tu de fenore atque agris, quod ad nos omnes pertinet, iubeas; & hoc portenti non fiat in urbe Romana, ut L. Sextium, atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, uideas. aut omnia accipe: aut nihil fero. Vt, si quis ei, quem urgeat fames, uenenum ponat cum cibo; & aut abstinere eo, quod uitale sit, iubeat; aut mortiferum uitali admisceat. Ergo, si esset libera haec ciuitas, non tibi frequentes succlamassent, Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis? Quid? si tu non tuleris, quod commodum est populo accipere; nemo erit, qui ferat illud? Si quis patricius, si quis, quod illi uolunt inuidiosius esse, Claudius diceret, Aut o-
B mnia accipite, aut nihil fero; quis uestrum Quirites ferret? Numquamne uos res potius, quã auctores spectabitis; sed omnia semper, quae magistratus ille dicet, secundis auribus, quae ab nostrum quo dicentur, aduersis accipietis? At hercule sermo est minime ciuilis. Quid? rogatio qualis est, quam a uobis antiquatam indignantur? sermoni Quirites simillima. Consules, inquit, rogo, ne uobis, quos uelitis, facere liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri consulem iubet, nec duos patricios creandi potestatem uobis permittit? Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, cum Porsena Ianiculum insedit; quale Gallicum modo, cum, praeter Capitolium, atque arcem, omnia haec hostium erant; & consulatum cum hoc M. Furio, aut quolibet alio ex patribus L. ille Sextius peteret: possetisne ferre Sextium haud pro dubio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare? Hoccine est in commune honores uocare, ut duos plebeios fieri consules liceat, duos patri-
C cios non liceat? & alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque ex patribus praeterire liceat? Quaenam ista societas, quaenam consortio est? Parum est, si, cuius pars tua nulla adhuc fuit, in partem eius uenis, nisi partem petendo, totum traxeris? Timeo, inquit, ne, si duos licebit creari patricios, neminem creetis plebeium. Quid est dicere aliud, nisi, quia indignos uestra uoluntate creaturi non estis, necessitatem uobis creandi quos non uultis, imponam? Quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem debeat populo, si cum duobus patricijs unus petierit plebeius, & lege se, non suffragio creatum dicat? Quo modo extorqueant, non quo modo petant honores, quaerunt: & ita maxima sunt adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem debeant: & occasionibus potius, quam uirtute, petere honores malunt. Est aliquis, qui se inspici, qui aestimari fastidiat; qui certos sibi uni honores inter dimicantes competitores aequum censeat esse; qui se arbitrio uestro eximat; qui uestra ne-
D cessaria suffragia pro uoluntarijs, & serua pro liberis faciat. omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua potestate, tamquam regum, in Capitolio numeratis: quis est hodie in ciuitate tam humilis, cui non uia ad consulatum facilior per istius legis occasionem, quam nobis ac liberis nostris fiat, si quidem nos, ne cum uolueritis quidem, creare interdum poteritis, istos, etiam si nolueritis, necesse sit? De indignitate satis dictum est: (etenim dignitas ad homines pertinet) quid de religionibus, atque auspicijs, quae propria deorum immortalium contemptio, atque iniuria est, loquar? Auspicijs hanc urbem conditam esse, auspicijs bello ac pace, domi militiaeq. omnia geri, quis est qui ignoret? penes quos igitur sunt auspicia more maiorum? nempe penes patres. nam plebeius quidẽ magistratus nullus auspicato creatur: nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solum quos populus creat patricios magistratus, non aliter quam auspicato creet; sed nos quoque ipsi si-
E ne suffragio populi auspicato interregem prodamus, & priuatim auspicia habeamus, quae isti ne in magistratibus quidem habent. Quid igitur aliud quam tollit ex ciuitate auspicia, qui, plebeios consules creando, a patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. quid enim est, si pulli non pascentur? si ex cauea tardius exierint? si occinuerit auis? Parua sunt haec: sed, parua ista non contemnendo, maiores nostri maximam hanc rem fecerunt. nunc nos, tamquam iam nihil pace deorum opus sit, omnes caerimonias polluimus. uulgo ergo pontifices, augures, sacrificuli reges creentur: cuilibet apicem dialem, dummodo homo sit, imponamus: tradamus ancylia, penetralia, deos, deorumq. curam, quibus nefas est: non leges auspicato ferantur: non magistratus creentur: nec centuriatis, nec curiatis comitijs patres auctores fiant: Sextius & Licinius, tamquam

quam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant. tanta dulcedo est ex alienis fortunis praedandi: nec in mentē uenit, altera lege solitudines uastas in agris fieri, pellendo finibus dominos: altera fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. Omnium rerum caussa uobis antiquandas censeo istas rogationes. quod faxitis, deos uelim fortunare. Oratio Appij ad id modo ualuit, ut tempus rogationum iubendarum proferretur. Refecti decimum ijdem tribuni Sextius & Licinius de decemuiris sacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere. creati quinque patrum, quinque plebis: graduque eo iam uia facta ad consulatum uidebatur. Hac uictoria contenta plebes cessit patribus, ut, in praesentia consulum mentione omissa, tribuni militum crearentur. creati A. & M. Cornelij iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextum. Cum praeter Velitrarum obsidionem, tardi magis rerum exitus quam dubij, quietae externae res Romanis essent: fama repens belli Gallici allata perpulit ciuitatem, ut M. Furius dictator quinctum diceretur. is T. Quinctium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen auctor est Claudius: inclytamq. in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo prouocatus manum conseruit, in conspectu duorum exercituum caesum torque spoliauit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor ut credam, decem haud minus post annos ea acta: hoc autem anno in Albano agro cum Gallis dictatore M. Furio signa collata. nec dubia, nec difficilis Romanis, quamquam ingentem Galli terrorem memoria pristinae cladis attulerant, uictoria fuit. multa millia barbarorum in acie, multa captis castris caesa: palati alij Apuliam maxime petentes, cum fuga se longinqua, tum quod passim eos simul pauor terrorq. distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori consensu patrum plebisq. triumphus decretus. Vix dum perfunctum eum bello, atrocior domi seditio excepit: & per ingentia certamina dictator senatusq. uictus, ut rogationes tribuniciae acciperentur: & comitia consulum aduersa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus consul factus. Et ne his quidem finis certaminum fuit. Quia patricij se auctores futuros negabant, prope ad secessionem plebis res, terribilesq. alias minas ciuilium certaminum uenit: cum tamen per dictatorem condicionibus sedatae discordiae sunt; concessumq. ab nobilitate plebi, de consule plebeio; a plebe nobilitati, de praetore uno, qui ius in urbe diceret, ex patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, cum dignam eam rem senatus censeret esse, meritoq. id, si quando umquam alias, fore, ut Ludi Maximi fierent, & dies unus ad triduum adijceretur. Recusantibus id munus aedilibus pl. conclamatum a patricijs est iuuenibus, se id honoris deum immortalium caussa libenter acturos, ut aediles fierent. quibus cum ab uniuersis gratiae actae essent, factum S. C. ut duos uiros aediles ex patribus dictator populum rogaret, patres auctores omnibus eius anni comitijs fierent.

An. 388. F G H I

EPITOME. LIBRI. VII

VO magistratus adiecti sunt, praetura, & aedilitas curulis. Pestilentia ciuitas laborauit, eamque insignem fecit mors Furij Camilli. cuius remedium & finis cum per nouas religiones quaereretur, ludi scenici tūc primum facti sunt. Cum dies L. Manlio dicta esset a M. Pomponio tribuno pl. propter delectum acerbe actum, & ob T. Manlium filium rus relegatum sine ullo crimine; adolescens ipse, cuius relegatio patri obijciebatur, uenit in cubiculum tribuni, strictoque gladio coegit eum in uerba sua iurare, non perseueraturum se in accusatione. tunc omnia pretiosa missa sunt. In patentem uoraginem urbis Romae Curtius armatus equo se praecipitauit, eaq. expleta est. T. Manlius adolescens, qui patrem a tribunicia uexatione liberauerat, contra Gallum prouocantem aliquem ex militibus Romanis, in singulare certamen descendit, eique occiso torquem aureum detraxit, quem ipse postea tulit, & ex eo Torquatus est nuncupatus. Duae tribus additae, Pontina & Publicia. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod plus quingentis iugeribus agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, a quo prouocatus erat, insidente galea coruo, & unguibus rostroq. infestante hostem, interemit, & ex eo Corui nomen accepit, consulq. proximo anno creatus est ob uirtutem, cum XXIII. ageret annum. Amicitia cum Carthaginiensibus iuncta. Campani cum urgerentur a Samnitibus bello, auxilio aduersus eos a senatu petito, K

A *tito, cum id non impetrarent, urbem atque agros populo R. dediderunt. ob quam caussam ea, quae populi R. facta essent, defendi bello aduersus Samnites placuit. Cum ab A. Cornelio consule exercitus, in iniquum locum deductus, in magno discrimine esset, P. Decij Muris tribuni militum opera seruatus est: qui occupato colle super id iugum, in quo Samnites consederant, occasionem consuli in aequiorem locum euadendi dedit; ipse ab hostibus circumsessus erupit. Cum milites Romani, qui Capuae in praesidio tracti relicti, de ea occupanda urbe conspirassent, &, detecto consilio, metu supplicij a populo R. defecissent, per M. Valerium Coruum dictatorem, qui consilio suo eos a furore reuocauerat, patriae restituti sunt. Res praeterea contra Hernicos, & Gallos, & Tiburtes, & Priuernates, & Tarquinienses, & Samnites, & Volscos prospere gestas continet.*

LIBER. VII.

B

ANNVS hic erit insignis noui hominis consulatu, insignis nouis duobus magistratibus, praetura, & curuli aedilitate. Hos sibi patricij quaesiuere honores pro concesso plebi altero consulatu. Plebes consulatum L. Sextio, cuius lege partus erat, dedit: patres praeturam Sp. Furio M. F. Camillo, aedilitatem Cn. Quinctio Capitolino, & P. Cornelio Scipioni, suarum gentium uiris, gratia campestri dederunt. L. Sextio collegae ex patribus datus L. Aemilius Mamercus. Principio anni & de Gallis, quos primo palatos per Apuliam congregari iam fama erat, & de Hernicorum defectione agitata mentio. Cum de industria omnia, ne quid per plebeium consulem ageretur, proferrentur; AN. 389.
C silentium omnium rerum, ac iustitio simile otium fuit: nisi quod, non patientibus tacitum tribunis, quod pro consule uno plebeio tres patricios magistratus curulibus sellis praetextatos tamquam cōsules sedentes nobilitas sibi sumpsisset, praetorem quidem etiam iura reddentem, & collegam consulibus, atque ijsdem auspicijs creatum: uerecundia inde imposita est senatui ex patribus iubendi aediles curules creari. Primo, ut alternis annis ex plebe fierent, conuenerat: postea promiscuum fuit. Inde, L. Genucio & Q. Seruilio consulibus, & ab seditione, & a bello quietis rebus, ne quando a metu ac periculis uacarent; AN. 390.
pestilentia ingens orta. Censorem, aedilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt, pro portione & ex multitudine alia multa funera fuisse. maximeq. eam pestilentiam insignem mors quam matura tam acerba M. Furij fecit. fuit enim uere uir unicus in omni fortuna, princeps pace belloque, prius quam exsulatū iret: clarior in exsilio uel desiderio
D ciuitatis, quae capta absentis implorauit opem; uel felicitate, qua restitutus in patriam, secum patriam ipsam restituit. par deinde per quinque & uiginti annos (tot enim postea uixit) titulo tantae gloriae fuit; dignusque habitus, quem secundum a Romulo conditorem urbis Romani ferrent. Et hoc, & insequenti anno, C. Sulpicio Paetico, C. Licinio Stolone consulibus, pestilentia fuit. eo nihil dignum memoria actum, nisi quod pacis deum exposcendae caussa tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit. & cum uis morbi nec humanis consilijs, nec ope diuina leuaretur, uictis superstitione animis, ludi quoque scenici, noua res bellicoso populo, (nam circi modo spectaculum fuerat) inter alia caelestis irae placamina instituti dicuntur. Ceterum parua quoque, ut ferme principia omnia, & ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant. AN. 391.
E Imitari deinde eos iuuentus simul inconditis inter se iocularia fundentes uersibus coepere: nec absoni a uoce motus erant. accepta itaque res, saepiusq. usurpando excitata. Vernaculis artificibus, quia hister Tusco uerbo ludio uocabatur, nomen histrionibus inditum: qui non, sicut ante, Fescenino similem uersum, compositum temere ac rudem alternis iaciebant, sed impletas modis satyras, descripto iam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Liuius post aliquot annos, qui ab satyris ausus est primus argumento fabulam serere, idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum auctor, dicitur, cum saepius reuocatus uocem obtudisset, uenia petita, puerum ad canendum ante tibicinem cum statuisset, canticum egisse aliquanto magis uigente motu, quia nihil uocis usus impediebat. inde ad manum cantari histrionibus coeptum, diuerbiaq. tantum

ipsorum uoci relicta. Postquam, lege hac fabularum, ab risu ac soluto ioco res auocabatur, F
& ludus in artem paullatim uerterat: iuuentus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa in
ter se more antiquo ridicula intexta uersibus iactitare coepit: quae inde Exodia postea ap-
pellata, consertaq. fabellis potissimum Atellanis sunt. quod genus ludorum ab Oscis ac-
ceptum tenuit iuuentus, nec ab histrionibus pollui passa est. eo institutum manet, ut acto-
res Atellanarum nec tribu moueantur, & stipendia, tamquam expertes artis ludicrae, fa-
ciant. Inter aliarum parua principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda uisa
est; ut appareret, quam ab sano initio res in hanc uix opulentis regnis tolerabilem insa-
niam uenerit. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis religionibus datum,
aut religione animos, aut corpora morbis leuauit. quinetiam, cum medios forte ludos cir
An. 392. cus Tiberi sup effuso irrigatus impedisset, id uero, uelut auersis iam dijs, aspernantibusq.
placamina irae, terrorem ingentem fecit. itaque, Cn. Genucio, L. Aemilio Mamerco se- G
cundum consulibus, cum piaculorum magis conquisitio animos, quam corpora morbi af-
ficerent; repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clauo ab dictato
re fixo sedatam. ea religione adductus senatus, dictatorem claui figendi caussa dici iussit.
dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit. lex uetusta est, pri-
scis litteris uerbisq. scripta, ut, qui praetor maximus sit, idibus Septembribus clauum pan-
gat. fixus fuit dextro lateri aedis Iouis optimi maximi, ea parte, qua Mineruae templum
est. eum clauum, quia rarae per ea tempora litterae erant, notam numeri annorum fuisse fe
runt, eoq. Mineruae templo dicatam legem, quia numerus a Minerua inuentus sit. Vulsi-
nijs quoque clauos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortiae Etruscae deae com
parere, diligens talium monumentorum auctor Cincius affirmat. M. Horatius cõsul ex le-
ge templum Iouis optimi maximi dedicauit anno post reges exactos. a consulibus postea H
ad dictatores, quia maius imperium erat, sollemne claui figendi translatum est. intermisso
deinde more, digna etiam per se uisa est res, propter quam dictator crearetur. qua de caussa
creatus L. Manlius, perinde ac rei gerendae, ac non soluendae religionis gratia creatus es-
set, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo iuuentutem agitauit: tandemq. omnibus
in eum tribunis plebis coortis, seu ui, seu uerecundia uictus, dictatura abijt. neque eo mi-
An. 393. nus principio insequentis anni, Q. Seruilio Ahala, L. Genucio iterum consulibus, dies
Manlio dicitur a M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in delectu, non damno modo
ciuium, sed etiam laceratione corporum lata, partim uirgis caesis, qui ad nomina non re-
spondissent, partim in uincula ductis, inuisa erat: & ante omnia inuisum ipsum ingenium
atrox, cognomenq. Imperiosi graue liberae ciuitati, ab ostentatione saeuitiae adscitũ, quã
non magis in alienis, quam in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret. criminiq. ei tribu- I
nus inter cetera dabat, quod filium iuuenem, nullius probri compertum, extorrem urbe,
domo, penatibus, foro, luce, congressu aequalium prohibitum, in opus seruile, prope in car
cerem, atque in ergastulum dederit; ubi summo loco natus dictatorius iuuenis quotidiana
miseria disceret, uere imperioso patre se natum esse. at quam ob noxam? quia infacun-
dior sit, & lingua impromptus. quod naturae damnum utrum nutriendum patri, si quid-
quam in eo humani esset, an castigandum, ac uexatione insigne faciendum fuisse? ne mu-
tas quidem bestias minus alere ac fouere, si quid ex progenie sua parum prosperum sit. at
hercule L. Manlium malum malo augere filij, & tarditatem ingenij insuper premere; &, si
quid in eo exiguũ naturalis uigoris sit, id exstinguere uita agresti, & rustico cultu, inter pe-
cudes habendo. Omnium potius his criminationibus, quam ipsius iuuenis, irritatus est
animus: quin contra se quoque parẽti caussam inuidiae, atque criminum esse aegre passus, K
ut omnes dij hominesq. scirent se parenti opem latam, quam inimicis eius, malle, capit
consilium rudis quidem, atque agrestis animi, & quamquam non ciuilis exempli, tamẽ pie
tate laudabile. Inscientibus cunctis, cultro succinctus, mane in urbem, atque a porta do-
mum confestim ad M. Pomponium tribunum pl. pergit: ianitori, opus esse sibi domino
eius conuento extemplo, ait: nunciaret T. Manlium L. F. esse. mox introductus (etenim
percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid noui, aut consili ad rem agendam de
ferre) salute accepta, redditaque, esse ait quae cum eo agere arbitris remotis uelit. pro-
cul inde omnibus abire iussis, cultrum stringit: & super lectum stans ferro intento, nisi in
quae ipse concepisset uerba iuraret, se patris eius accusandi caussa concilium plebis num-
quam

A quam habiturum, se eum extemplo transfixurum minatur. Pauidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum inermem, illum praeualidum iuuenem, &, quod haud minus timendum erat, stolide ferocem uiribus suis cerneret) adiurat in quae adactus est uerba. & prae se deinde tulit, ea ui subactum se incepto destitisse, nec perinde, ut maluisset plebes, sibi suffragij ferendi de tam crudeli & superbo reo potestatem fieri. ita aegre habuit filium id pro parente ausum: eoq. id laudabilius erat, quod animum eius tanta acerbitas patria nihil a pietate auertisset. itaque non patri modo remissa caussae dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit. & cum eo anno primum placuisset tribunos militum ad legiones suffragio fieri, (nam & antea, sicut nunc, quos Rufulos uocant, imperatores ipsi faciebant) secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiaeq. ad conciliandam gratiam meritis, ut qui rure, & procul coetu hominum iuuentam egisset. Eodem anno,
B seu motu terrae, seu qua ui alia, forum mediũ ferme specu uasto collapsum in immensam altitudinem dicitur; neque eam uoraginem coniectu terrae, cum pro se quisque gereret, expleri potuisse prius, quam deum monitu quaeri coeptum, quo plurimum populus R. posset. id enim illi loco dicandum uates canebant, si remp. Romanam perpetuam esse uellent. tum M. Curtium, iuuenem bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quam arma, uirtusq. esset. Silentio facto, templa deorum immortalium, quae foro imminent, Capitoliumq. intuentem, & manus nunc in caelum, nunc in patentes terrae hiatus ad deos manes porrigentem se deuouisse: equo deinde quam poterat maxime exornato insidentem armatum se in specum immisisse, donaq. ac fruges super eũ a multitudine uirorum ac mulierum congestas; lacumq. Curtium non ab antiquo illo T. Tatij milite Curtio Metio, sed ab hoc appellatum. Cura non deesset, si qua ad uerum uia
C inquirentem ferret. nunc fama e rerum standum est, ubi certam derogat uetustas fidem. & lacus nomen ab hac recentiore insignius fabula est. Post tanti prodigij procurationem, eodem anno de Hernicis consultus senatus, cum fetiales ad res repetendas nequidquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit: populusq. id bellum frequens iussit. L. Genucio consuli ea prouincia sorte euenit. In exspectatione ciuitas erat; quod primus ille de plebe consul bellum suis auspicijs gesturus esset; perinde ut eueniret res, ita communicatos honores probe aut secus consulto, habitura. Forte ita tulit casus, ut Genucius, ad hostes magno conatu profectus, in insidias praecipitaretur; legionibus nec opinato pauore fusis, consul circumuentus ab inscijs, quem interficerent, occideretur. quod ubi est Romam nunciatum, nequaquam tantum publica calamitate maesti patres, quantum feroces infelici consulis plebeij ductu, fremunt omnibus locis: irent, crearent consulem ex plebe: transferrent auspicia, quo nefas esset. po-
D tuisse patres plebiscito pelli honoribus suis: num etiam in deos immortales inauspicatam legem ualuisse? uindicasse ipsos suum numen, sua auspicia: quae ut primum contacta sint ab eo, a quo nec ius nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde turbato gentium iure comitia haberentur. His uocibus curia & forum personat. Ap. Claudium, quia dissuaserat legem in concione, maiore nunc auctoritate euentum reprehensi ab se consilij incusantem, dictatorem, consensu patriciorum, Seruilius consul dicit: delectusq. & iustitium indictum. Prius quam dictator legionesq. nouae in Hernicos uenirent, ductu C. Sulpicij legati res per occasionem gesta egregie est. In Hernicos, morte consulis contemptim ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, & plenis irae, atque indignitatis militum animis, eruptio est facta. multum ab spe adeundi ualli res Hernicis abfuit: adeo turbatis inde ordinibus abscessere.
E Dictatoris deinde aduentu, nouus ueteri exercitus iungitur, & copiae duplicantur. & pro concione dictator laudibus legati, militumq. quorum uirtute castra defensa erant, simul audientibus laudes meritas tollit animos, simul ceteros ad aemulandas uirtutes acuit. Neque segnius & hostes bellum apparant: qui & parti ante decoris memores, neque ignari auctarum uirium hostis, suas quoque uires augent. Omne Hernicum nomen, omnis militaris aetas excitur. quadringentariae octo cohortes, lecta robora uirorum scribũtur. hũc eximium florem iuuentutis eo etiam, quod, ut duplex acciperent stipendium, decreuerant, spei animorumq. impleuere. Immunes quoque operum militarium erant, ut in unum pugnae laborem reseruati, plus sibi, quam pro uirili parte, annitendum scirent. extra ordinem

nem etiam in acie locati, quo conspectior uirtus esset. Duum millium planities castra Romana ab Hernicis dirimebat. ibi pari ferme utrimque spatio in medio pugnatum est. primo stetit ambigua spe pugna, nequidquam saepe conatis equitibus Romanis impetu turbare hostium aciem. postquam equestris pugna effectu, quam conatibus, uanior erat, consulto prius dictatore equites, permissu deinde eius relictis equis, clamore ingenti prouolant ante signa, & nouam integrant pugnam. neque sustineri poterant, ni extraordinariae cohortes pari corporum animorumq. robore se obiecissent. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. quidquid hinc aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex quam pro numero damnum est. uulgus aliud armatorum, uelut delegata primoribus pugna, euentum suum in uirtute aliena ponit. multi utrimque cadunt, plures uulnera accipiunt. tandem equites alius alium increpantes, quid deinde restaret, quaerendo, si neque ex equis pepulissent hostem, neque pedites quidquam momenti facerent, quam tertiam exspectarent pugnam? quid ante signa feroces prosiluissent? & alieno pugnarent loco? His inter se uocibus concitati, clamore renouato inferunt pedem: & primum gradu mouerunt hostem, deinde pepulerunt, postremo iam haud dubie auertunt. neque tam uires pares quae superauerit res, facile dictu est, nisi quod perpetua fortuna utriusque populi & extollere animos, & minuere potuit. usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur. castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuere. diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Postera die deserta fuga castra Hernicorum, & saucij relicti quidam inuenti: agmenque fugientium ab signis, cum praeter moenia eorum infrequentia signa conspecta essent, fusum, ac per agros trepida fuga palatum est. Nec Romanis incruenta uictoria fuit. quarta pars militum amissa: &, ubi haud minus iacturae fuit, aliquot equites Romani cecidere.

AN. 394. Insequenti anno cum C. Sulpicius & C. Licinius Caluus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inuentis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum ui cepissent, reuertentibus inde eis Tiburtes portas clausere. ea ultima fuit caussa, cum multae ante querimoniae ultro citroq. iactatae essent, cur per fetiales rebus repetitis bellum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quinctium Pennum eo anno fuisse satis constat, & magistrum equitum Ser. Cornelium Maluginensem. Macer Licinius, comitiorum habendorum caussa, & ab Licinio consule dictum scribit, quia, collega comitia bello praeferre festinante, ut continuaret consulatum, obuiam eundum prauae cupiditati fuerit. Quaesita ea propriae familiae laus, leuiorem auctorem Licinium facit; cum mentionem eius rei in uetustioribus annalibus nullam inueniam. magis ut belli Gallici caussa dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus. eo certe anno Galli ad tertium lapidem Salaria uia trans pontem Anienis castra habuere. Dictator, cum tumultus Gallici caussa iustitium edixisset, omnes iuniores sacramento adegit; ingentiq. exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripa Anienis castra posuit. pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset. proelia de occupando ponte crebra erant: nec, qui potirentur, incertis uiribus satis discerni poterant. tum eximia corporis magnitudine in uacuum pontem Gallus processit; &, quanta maxima uoce potuit, Quem nunc, inquit, Roma fortissimum uirum habet, procedat agedum ad pugnam, ut noster duorum euentus ostendat, utra gens bello sit melior. Diu inter primores iuuenum Romanorum silentium fuit; cum & abnuere certamen uererentur, & praecipuam sortem periculi petere nollent. tum T. Manlius L. F. qui patrem a uexatione tribunicia uindicauerat, ex statione ad dictatorem pergit. Iniussu tuo, inquit, imperator, extra ordinem numquam pugnauerim, non si certam uictoriam uideam. si tu permittis, uolo ego illi belluae ostendere, quando adeo ferox praesultat hostium signis, me ex ea familia ortum, quae Gallorum agmen ex rupe Tarpeia deiecit. Tum dictator, Macte uirtute, inquit, hac pietate in patrem, patriamq. T. Manli esto: perge, & nomen Romanum inuictum iuuantibus dijs praesta. Armant inde iuuenem aequales. pedestre scutum capit, Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. armatum adornatumq. aduersus Gallum stolide laetum, & (quoniam id quoque memoria dignum antiquis uisum est) linguam etiam ab irrisu exerentem, producunt. recipiunt inde se ad stationem ceteri; & duo in medio armati, spectaculi magis more, quam lege belli destituuntur, nequaquam uisu ac specie aestimantibus pares. corpus alteri magnitudine eximium, uersicolori ueste, pi-

ctisq.

A ctisq. & auro caelatis refulgens armis. media in altero militaris statura, modicaq. in armis habilibus magis, quam decoris, species: non cantus, non exsultatio, armorumq. agitatio uana, sed pectus animorum, iraeq. tacitae plenum, omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. Vbi constitere inter duas acies, tot circa mortaliũ animi spe metuq. pendentibus; Gallus, uelut moles superne imminens, proiecto laeua scuto in aduenietis arma hostis, uanũ caesim cum ingenti sonitu ensem deiecit. Romanus, mucrone surrecto, cũ scuto scutũ imũ perculisset, totoq. corpore interior periculo uulneris factus, insinuasset se inter corpus armaque, uno alteroq. subinde ictu uentrẽ atque inguina hausit, & in spatiũ ingens ruentem porrexit hostem. iacentis inde corpus, ab omni alia uexatione intactũ, uno torque spoliauit; quem respersum cruore, collo circumdedit suo. Defixerat pauor cum admiratione Gallos. Romani alacres ab statione obuiã militi suo progressi, laudantes gratu-
B lantesq. ad dictatorẽ perducunt. inter carminũ propemodũ incondita quaedã militariter ioculantes, Torquati cognomen additum, celebratum deinde posteris, & familiae honori fuit. dictator coronam auream addidit donum, mirisq. pro concione eam pugnam laudibus tulit. & hercule tanti ea ad uniuersi belli euentum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis trepide castris, in Tiburtem agrum, atque inde, societate belli facta, commeatuq. benigne ab Tiburtibus adiutus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit caussa, cur proximo anno C. Poetelius Libo consul, cum collegae eius M. Fabio An. 395. Ambusto Hernici prouincia euenisset, aduersus Tiburtes iussu populi exercitum duceret, ad quorũ auxilium cũ Galli ex Campania redissent, foede populationes in Lauicano, Tusculanoque, & Albano agro haud dubie Tiburtibus ducibus sunt factae. & cum aduersus Tiburtem hostem, duce consule, contenta resp. esset, Gallicus tumultus dictatorem creari
C coegit. creatus Q. Seruilius Ahala T. Quinctium magistrum equitum dixit; & ex auctoritate patrum, si prospere id bellum euenisset, ludos Magnos uouit. Dictator, ad continẽdos proprio bello Tiburtes consulari exercitu iusso manere, omnes iuniores, nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est totius uiribus urbis, in conspectu parentum, coniugumque, ac liberorum. quae magna etiam absentibus hortamenta animi, tum subiecta oculis, simul uerecundia, misericordiaq. militem accendebant. magna utrimque edita caede, auertitur tandem acies Gallorum. fugati Tibur, sicut arcem belli Gallici, petunt. palati a consule Poetelio haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. egregie tum ab dictatore, tum ab consule res gesta est. Et consul alter Fabius proelijs primum paruis, postremo una insigni pugna, cũ hostes totis adorti copijs essent, Hernicos deuicit. Di-
D ctator, consulibus in senatu & apud populũ magnifice collaudatis, & suarũ quoque rerũ illis remisso honore, dictatura se abdicauit. Poetelius de Gallis Tiburtibusq. geminũ triumphũ egit. Fabio satis uisum, ut ouãs urbẽ iniret. Irridere Poetelij triũphũ Tiburtes: ubi enim eũ secũ acie conflixisse? spectatores paucos fugae trepidationisq. Gallorũ extra portas egressos, postquã in se quoque fieri impetũ uiderint, & sine discrimine obuios caedi, recepisse se intra urbẽ: eam rem triumpho dignã uisam Romanis. ne nimis mirum magnũq. censerent, tumultum exciere in hostium portis, maiorem ipsos trepidationem ante moenia sua uisuros. itaque insequenti anno, M. Popillio Laenate, Cn. Manlio consulibus, primo silen An. 396. tio noctis ab Tibure agmine infesto profecti ad urbem Romam uenerunt. terrorem repente ex somno excitatis subita res & nocturnus pauor praebuit, ad haec multorum inscitia, qui, aut unde hostes aduenissent. conclamatum tamen celeriter ad arma est; & portae sta-
E tionibus, muriq. praesidijs firmati. & ubi prima lux mediocrem multitudinem ante moenia, neque alium quam Tiburtem hostem ostendit; duabus portis egressi consules, utrimque aciem subeuntium iam muros aggrediuntur, apparuitque, occasione magis, quam uirtute, fretos uenisse: adeo uix primum impetum Romanorum sustinuere. quin etiam bono fuisse Romanis aduentum eorum constabat, orientemq. iam seditionem inter patres & plebem, metu tam propinqui belli compressam. Alius aduentus hostium fuit proximo bello agris, quam urbi, terribilior. Populabundi Tarquinienses fines Romanos, maxime qua parte Etruria adiacet, peragrauere: rebusque nequidquam repetitis, noui consules C. Fabius, & C. Plautius iussu populi bellum indixere: Fabioq. ea prouincia, Plautio An. 397. Hernici euenere. Gallici quoque belli fama increbescebat: sed inter multos terrores so-

latio fuit pax Latinis petentibus data, & magna uis militum ab ijs ex foedere uetusto, F quod multis intermiserant annis, accepta. quo praesidio cum fulta res Romana esset; leuius fuit, quod Gallos mox Praeneste uenisse, atq. inde circa Pedũ consedisse, auditũ est. dictatorem dici C. Sulpiciũ placuit: consul ad id accitus C. Plautius dixit. magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum, ex duobus consularibus exercitibus electa, aduersus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, quam parti utrique placebat, fuit: cum primo Galli tantum auidi certaminis fuissent: deinde Romanus miles, ruendo in aram ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam uinceret. Dictatori neutique placebat, quando nulla cogeret res, fortunae se committere aduersus hostem, quem tempus deteriorem in dies, & locus alienus faceret, sine praeparato commeatu, sine firmo munimento morantem: ad haec ijs animis corporibusque, quorum omnis in impetu uis esset, parua eadem languesceret mora. his consilijs dictator bellum trahebat: gra- G uemq. edixerat poenam, si quis iniussu in hostem pugnasset. Milites aegre id patientes, primo in stationibus uigilijsq. inter se dictatorem sermonibus carpere; interdum patres communiter increpare, quod non iussissent per consules geri bellum: electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de caelo deuolaturam in sinum uictoriam cẽseat. eadem deinde haec interdiu propalam, ac ferociora his iactare: se iniussu imperatoris aut dimicaturos, aut agmine Romam ituros: immisceriq. militibus centuriones: nec in circulis modo fremere, sed iam in principijs ac praetorio in unum sermones confundi: atque in concionis magnitudinem crescere turba, & uociferari ex omnibus locis, ut extemplo ad dictatorem iretur; uerba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut uirtute eius dignum esset. septimum primum pilum iam Tullius ducebat; neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, uir factis nobilior. is praecedens militum agmen ad H tribunal pergit: mirantiq. Sulpicio non turbam magis, quam turbae principem Tullium, imperijs obedientissimum militem, Scilicet, dictator, inquit, condemnatum se uniuersus exercitus a te ignauiae ratus, & prope ignominiae caussa destitutum sine armis, orauit me, ut suam caussam apud te agerem. Equidem, sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa foede amissa obijci nobis possent; tamen hoc a te impetrari aequum censerem, ut nos uirtute culpam nostram corrigere, & abolere flagitij memoriam noua gloria paterereris. etiam ad Aliam fusae legiones, eandem, quam per pauorem amiserant, patriam, profectae postea ab Veijs, uirtute recuperauere. Nobis, deum benignitate, felicitate tua, populique R. & res & gloria est integra. quamquam de gloria uix dicere ausim, si nos & hostes haud secus, quam feminas, abditos intra uallum omnibus contumelijs eludunt: & tu imperator noster, quod aegrius patimur, exercitum tuum sine animis, sine ar- I mis, sine manibus iudicas esse: &, prius quam expertus nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac debilium ducem iudicares esse. quid enim aliud esse caussae credamus, cur ueteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod aiunt, manibus sedeas? utcumque enim se habeat res, te de nostra uirtute dubitasse uideri, quam nos de tua, uerius est. Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium; & consensus aliquis patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, a penatibus nostris ablegatos tenet: quaeso ut, quae dicam, non a militibus imperatori dicta censeas, sed a plebe patribus: quae, sicut uos uestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat milites nos esse, non seruos uestros? ad bellum, non in exsilium missos? si quis det signum, in aciem educat, ut uiris ac Romanis dignũ sit, pugnaturos: si nihil armis opus sit, otium Romae potius, quam in castris acturos. haec dicta sint patribus. Te imperator milites tui oramus, ut no- K bis pugnandi copiã facias. tum uincere cupimus, tũ duce te uincere; tibi lauream insignẽ deferre; tecũ triumphantes urbẽ inire; tuũ sequentes currum, Iouis optimi maximi templũ gratantes ouantesq. adire. Orationem Tullij exceperunt preces multitudinis: & undique, ut signum daret, ut capere arma iuberet, clamabant. Dictator, quamquam rem bonam exemplo haud probabili actam censebat, tamen facturum, quod milites uellent, se recepit: Tulliumq. secreto, quaenam haec res sit, aut quo acta more, percũctatur. Tullius magno pere a dictatore petere, ne se oblitum disciplinae militaris, ne sui, neue imperatoriae maiestatis crederet: multitudini concitatae, quae ferme auctorib. similis esset, non subtraxisse se ducẽ, ne quis alius, qualem mota creare multitudo soleret, exsisteret. Nam se quidem nĩhil

hil

A hil non arbitrio imperatoris acturum. illi quoque tamen uidendum magnopere esse, ut exercitum in potestate haberet: differri non posse: adeo concitatos animos ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumpturos, si ab imperatore non detur. Dum haec loquuntur, iumenta forte pascentia extra uallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. in eos saxa coniecta a Gallis: deinde ab Romana statione clamor ortus, ac procursum utrimque est. iamq. haud procul iusto proelio res erant; ni celeriter diremptum certamen per cēturiones esset. affirmata certe eo casu Tullij apud dictatorem fides est: nec recipiente iam dilationem re, in posterum diem edicitur acie pugnaturos. dictator tamen, ut qui magis animis, quam uiribus, fretus ad certamen descenderet, omnia circumspicere, atque agitare coepit, ut arte aliqua terrorem hostibus incuteret. sollerti animo rem nouam excogitat: qua deinde multi nostri atque externi imperatores, nostra quoque quidam aetate usi sunt.
B mulis strata detrahi iubet: binisq. tantum centunculis relictis, agasones partim captiuis, partim aegrorum armis ornatos imponit. his fere mille effectis centum admiscet equites, & nocte super castra in montes euadere, ac siluis se occultare iubet, neque inde ante moueri, quam ab se acciperent signum. ipse, ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciē coepit sedulo, ut aduersus montes consisteret hostis. Instructo iam uani terroris apparatu, qui quidem terror plus paene ueris uiribus profuit; primo credere duces Gallorum nō descensuros in aequum Romanos; deinde ubi degressos repente uiderunt, & ipsi auidi certaminis in proeliū ruunt: priusq. pugna coepit, quam signum ab ducibus daretur. Acrius inuasere Galli dextrum cornu: neque sustineri potuissēt, ni forte eo loco dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans, rogitansque, Siccine pugnaturos milites spopondisset? ubi illi clamores sint arma poscētium? ubi minae, iniussu imperatoris proelium inituros? en ipsum
C imperatorem clara uoce uocare ad proelium, & ire armatū ante prima signa: ecquis sequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint? in castris feroces, in acie pauidi. Vera audiebant: itaque tantos pudor stimulos admouit, ut ruerent in hostium tela, alienatis a memoria periculi animis. hic primo impetus prope uaecors turbauit hostes: eques deinde emissus turbatos auertit. ipse dictator, postquam labantem una parte uidit aciem, signa in laeuum cornu confert, quo turbam hostium congregari cernebat: & ijs, qui in monte erant, signum, quod conuenerat, dedit. ubi inde quoque nouus clamor ortus, & tendere obliquo monte ad castra Gallorum uisi sunt: tum, metu ne excluderentur, omissa pugna est, cursuq. effuso ad castra ferebantur. ubi cum occurrisset eis M. Valerius magister equitum, qui profligato dextro cornu obequitabat hostium munimentis; ad montes siluasq. uertunt fugam: plurimiq. ibi a fallaci equitum specie, agasonibus excepti sunt: & eorum, quos pauor pertulerat in siluas, atrox caedes post sedatum proelium fuit. nec alius post M. Furium, quam C.
D Sulpicius, iustiorem de Gallis egit triumphum. auri quoque ex Gallicis spolijs satis magnum pondus, saxo quadrato saeptum, in Capitolio sacrauit. Eodem anno & a consulibus uario euentu bellatum. nam Hernici a C. Plautio deuicti, subactiq. sunt. Fabius collega eius incaute atque inconsulte aduersus Tarquinienses pugnauit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod CCCVII milites Romanos captos Tarquinienses immolarunt. qua foeditate supplicij aliquanto ignominia populi R. insignior fuit. Accessit ad eam cladem & uastatio Romani agri, quam Priuernates, Veliterni deinde incursione repentina fecerunt. Eodem anno duae tribus, Pomptina & Publilia, additae. Ludi uotiui, quos M. Furius dictator uouerat, facti. & de ambitu a C. Poetelio tribuno pl. auctoribus patribus tum primum ad populum latum est: eaq. rogatione nouorum maxime hominum
E ambitionē, qui nundinas & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant. Haud aeque patribus laeta insequenti anno, C Marcio, Cn. Manlio consulibus, de unciario fenore a M. Duilio, L. Maenio tribunis pl. rogatio est perlata: & plebs aliquanto eam cupidius sciuit, accepitque. Ad bella noua, priore anno destinata, Falisci quoque noui hostes exorti, duplici crimine; quod & cum Tarquiniensibus iuuentus eorum militauerat; & eos, qui Falerios perfugerant, cum male pugnatū est, repetentibus fetialibus Romanis non reddiderant. Ea prouincia Cn. Manlio obuenit. Marcius exercitum in agrum Priuernatem, integrum pace longinqua, induxit; militemq. praeda impleuit. ad copiam rerum addidit munificentiam; quod, nihil in publicum secernendo, augenti rem priuatam militi fauit. Priuernates cum ante moenia sua castris permunitis consedissent; uocatis ad concionē An. 398.

militibus, Castra nunc, inquit, uobis hostium, urbemq. praedae do; si mihi pollicemini uos F
fortiter in acie operam nauaturos, nec praedae magis, quam pugnae, paratos esse. Signum
poscunt ingenti clamore: celsique, & spe haud dubia feroces in proelium uadunt. ibi an-
te signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat. Adspice imperator, inquit, quemad
modum exercitus tuus tibi promissa praestet. piloq. posito, stricto gladio in hostem impe-
tum facit. sequuntur Tullium antesignani omnes: primoq. impetu auertere hostem: fu-
sum inde ad opidum persecuti, cum iam scalas moenibus admouerent, in deditionem ur-
bem acceperunt. triumphus de Priuernatibus actus. Ab altero consule nihil memorabi-
le gestum: nisi quod legem nouo exemplo ad Sutrium in castris tributim de uicesima eo-
rum, qui manumitterentur, tulit. patres, quia ea lege haud paruum uectigal inopi aerario
additum esset, auctores fuerunt. ceterum tribuni pl. non tam lege, quam exemplo, moti,
nequis postea populum seuocaret, capite sanxerunt: nihil enim non per milites iuratos in G
cōsulis uerba, quamuis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse. Eodem anno C. Lici-
nius Stolo a M. Popillio Laenate sua lege X millibus aeris est damnatus; quod mille ingerū
An.399. agri cum filio possideret, emancipandoq. filium, fraudem legi fecisset. Noui consules inde
M. Fabius Ambustus iterum, & M. Popillius Laenas iterum, duo bella habuere; facile alte
rum cum Tiburtibus, quod Laenas gessit: qui, hoste in urbem compulso, agros uastauit. Fa-
lisci, Tarquiniensesq. alterum consulem prima pugna fuderunt. inde terror maximus fuit;
quod sacerdotes eorum facibus ardentibus, anguibusq. praelatis, incessu furiali militem
Romanum insueta turbauerunt specie. & tunc quidem uelut lymphati & attoniti munimē
tis suis trepido agmine inciderunt: deinde, ubi consules, legatique, ac tribuni, puerorum
ritu uana miracula pauentes irridebant, increpabātque; uertit animos repente pudor; & in
ea ipsa, quae fugerant, uelut caeci ruebant. discusso itaque uano apparatu hostium, cum in H
ipsos armatos se intulissent, auerterunt totam aciem; castrisq. etiam eo die potiti, praeda in
genti parta uictores reuerterunt, militaribus iocis cum apparatum hostium, tuum suum in
crepantes pauorem. Concitatur deinde omne nomen Etruscum; & Tarquiniensibus Fali-
scisq. ducibus ad Salinas perueniunt. aduersus eum terrorem dictator C. Marcius Ruti-
lus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. id ue-
ro patribus indignum uideri, etiam dictaturam iam in promiscuo esse: omniq. ope impe-
diebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, pararetur ue. eo promptius cuncta,
ferente dictatore, populus iussit. profectus ab urbe, utraque parte Tiberis ratibus exerci-
tu, quocumque fama hostium ducebat, transiecto, multos populatores agrorum uagos, pa
lātes oppressit: castra quoque nec opinato aggressus cepit: & IIX millibus hostium captis,
ceteris aut caesis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate patrum populi iussu trium- I
phauit. et quia nec per dictatorem plebeium, nec per consulem, comitia consularia ha-
beri uolebant; & alter consul Fabius bello retinebatur; res ad interregnum redit. Inter-
reges deinceps Q. Seruilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius,
L. Aemilius, Q. Seruilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio
est, quod duo patricij consules creabantur; intercedentibusque tribunis pl. interrex Fa-
bius aiebat in XII tabulis legem esse, ut, quodcumque postremum populus iussisset, id
ius ratumque esset: iussum populi & suffragia esse. cumque intercedendo tribuni nihil
aliud, quam ut differrent comitia, ualuissent; duo patricij consules creati sunt, C. Sulpi-
An.400. cius Paeticus tertium, M. Valerius Poplicola: eodemq. die magistratū inierunt. Quadrin-
gentesimo anno, quam urbs Romana cōdita erat, quincto & tricesimo quam a Gallis rece-
pta, ablato post undecimum annum a plebe consulatu, patricij consules ambo ex interre- K
gno magistratum iniere, C. Sulpicius Paeticus tertium, M. Valerius Poplicola. Empulū eo
anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum: siue duorum consulum auspi-
cio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam: seu per idem tempus Tarquiniensium quo-
que sunt uastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius aduersus Tiburtes legiones duxit.
Domi maius certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. fidei iam suae, non solum uir
tutis ducebant esse, ut accepissent duo patricij consulatum, ita ambobus patricijs manda-
re; quin aut toto cedendum esse, si plebeius iam magistratus consulatus fiat, aut totum pos
sidendum; quam possessionem integram a patribus accepissent. Plebs contra fremit. quid
se uiuere? quid in patre ciuium censeri? si, quod duorum hominum uirtute, L. Sextij ac C.
Licinij,

A Licinij, partum sit, id obtinere uniuersi non possunt? uel reges, uel decemuiros, uel, si quod tristius sit imperij nomen, patiendum esse potius, quam ambos patricios consules uideant: nec inuicem pareatur, atque imperetur; sed pars altera in aeterno imperio locata, plebem nusquam alio natam, quam ad seruiendum, putet. Non desunt tribuni auctores turbarum: sed inter concitatos per se omnes uix duces eminent. aliquoties frustra in campum descensum cum esset, multiq. per seditiones acti comitiales dies: postremo, uictae perseuerantia consulum plebis eo dolor erupit, ut tribunos, actum esse de libertate uociferantes, relinquendumq. non campum iam solum, sed etiam urbem captam, atque oppressam regno patriciorum, maesta plebs sequeretur. Consules relicti a parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segnius perficiunt. Creati consules ambo patricij M. Fabius Ambustus tertium, T. Quinctius. In quibusdam annalibus pro T. Quinctio M. Popillium consulem inuenio. Duo bella eo anno prospere gesta: cum Tiburtibusq. ad deditionem pugnatum: Sassula ex his urbs capta: ceteraque opida eandem fortunam habuissent, ni uniuersa gens, positis armis, in fidem consulis uenisset. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis uictoria fuit. In Tarquinienses acerbe saeuitum, multis mortalibus in acie caesis: ex ingēti captiuorum numero CCCLIIX delecti nobilissimus quisque, qui Romam mitteretur; uulgus aliud trucidatum. nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit. medio in foro omnes uirgis caesi, ac securi percussi. id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis poenae hostibus redditum. Res bello bene gestae, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. legatis eorum comiter ab senatu responsum; foedere in societatem accepti. Non eadem domi, quae militiae, fortuna erat plebi Romanae. nam etsi, unciario fenore facto, leuata usura erat; sorte ipsa obruebantur inopes, nexumq. C inibant. eo nec patricios ambos consules, nec comitiorum curam, publicaue studia prae priuatis incommodis plebs ad animum admittebat. consulatus uterque apud patricios manet. consules creati, C. Sulpicius Paeticus quartum, M. Valerius Poplicola iterum. In bellum Etruscum intentam ciuitatem, quia Caeritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adiunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos conuertere, nunciantes exercitum conscriptum armatumq. iam suis finibus imminere: inde populabundos in agrum Romanum uenturos esse. censuit igitur senatus neutram negligendam rem esse. utroque legiones scribi, consulesq. sortiri prouincias iussit. Inclinauit deinde pars maior curae in Etruscum bellum, postquam litteris Sulpicij consulis, cui Tarquinij prouincia euenerat, cognitum est depopulatum agrum circa Romanas Salinas, praedaeq. partem in Caeritum fines auectam, & haud dubie iuuentutem eius populi inter praedatores fuisse. D itaque Valerium consulem, Volscis oppositum, castraq. ad finem Tusculanum habentem, reuocatum inde senatus dictatorem dicere iussit. T. Manlium L. F. dixit. is cum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate patrum, ac populi iussu Caeritibus bellum indixit. Tum primum Caerites, tamquam in uerbis hostium uis maior ad bellum significandum, quam in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, etiam uerus belli terror inuasit: &, quam non suarum uirium ea dimicatio esset, cernebant: paenitebatq. populationis; & Tarquinienses exsecrabantur defectionis auctores: nec arma aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti iubebat ad petendam erroris ueniam. Legati senatum cum adissent, ab senatu reiecti ad populum, deos rogauerunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quae se rebus af- E fectis quondam populi R. cepisset: conuersiq. ad delubra Vestae, hospitium flaminum Vestaliumq. ab se caste ac religiose cultum inuocabant. Eane meritos crederet quisquam, hostes repente sine caussa factos? aut, si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quam furore, lapsos fecisse, ut sua uetera beneficia, locata praesertim apud tam gratos, nouis corrumperent maleficijs? florentemq. populum R. ac felicissimum bello, sibi desumerent hostem, cuius afflicti amicitiam cepissent? ne appellarent consilium, quae uis ac necessitas appellanda esset. transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, cum praeter uiā nihil petissent, traxisse quosdam agrestiū populationis eius, quae sibi crimini detur, comites: eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse; seu supplicio affici, daturos poenas. Caere, sacrarium populi R. diuersorium sacerdotum, ac receptaculum Romanorum sacro-

An. 401.

An. 402.

rum, intactum inuiolatumq. crimine belli, hospitio Vestalium cultisq. dijs darent. Mouit populum non tam caussa praesens, quam uetus meritum, ut maleficij, quam beneficij, potius immemores essent. itaque pax populo Caeriti data: induтiasq. in centum annos factas in senatusconsulta referri placuit. In Faliscos eodem noxios crimine uis belli conuersa est: sed hostes nusquam inuenti. cum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibusq. Romam reductis, reliquum anni muris turribusq. reficiendis consumptum, & aedes Apollinis dedicata est. Extremo anno comitia consularia certamen patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur; dictatore obstinato tollere potius totum e republica consulatum, quam promiscuum patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitijs cuum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde patribus plebem interreges cum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatũ est. G
Legis Liciniae patrocinium tribuni iactabant: propior dolor plebi fenoris ingrauescentis erat: curaeq. priuatae in certaminibus publicis erumpebant. quorum taedio patres L.
An. 403. Cornelium Scipionem interregem concordiae caussa obseruare legem Liciniam comitijs consularibus iussere. P. Valerio Poplicolae datus e plebe collega C. Marcius Rutilus. Inclinatis semel in concordiam animis, noui consules fenebrem quoque rem, quae distinere unanimos uidebatur, leuare aggressi, solutionem alieni aeris in publicam curam uerterunt, quinqueuiris creatis, quos Mensarios ab dispensatione pecuniae appellarunt. meriti aequitate curaq. sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, & Ti. Aemilius: qui rem difficillimam tractatu, & plerumque parti utrique, semper certe alteri grauem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico, quam iactura, sustinuerunt. tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum, quam facultatibus, aut aerarium mensis cum aere in foro positis dissoluit, ut populo prius caueretur; aut aestimatio aequis rerum pretijs liberauit; ut non modo sine iniuria, sed etiam sine querimonijs partis utriusque, exhausta uis ingens aeris alieni fit. Terror inde uanus belli Etrusci, cum coniurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coegit. dictus in castris (eo enim ad consules missum senatusconsultum est) C. Iulius: magister equitum ei adiectus L. Aemilius. Ceterum foris tranquilla omnia fuere. tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricij consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. duo interreges C. Sulpicius, & M. Fabius interpositi obtinuere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore iam plebe ob recens meritum leuati aeris alieni, ut ambo patricij consules crearentur. Creati ipse C. Sul-
An. 404. picius Paeticus, qui prior interregno abijt, & T. Quinctius Pennus: quidam Kaesonem, I
alij Caium nomen Quinctio adijciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliscum Quinctius, Sulpicius Tarquiniense, nusquam acie congresso hoste, cum agris magis, quam cum hominibus, urendo populandoq., gesserunt bella. cuius lentae uelut tabis senio uicta utriusque pertinacia populi est, ut primum a consulibus, dein permissu eorũ ab senatu indutias peterent. in quadraginta annos impetrauerunt. ita posita duorum bellorum, quae imminebant, cura, dum aliqua ab armis quies esset; quia solutio aeris alieni multarum rerum mutauerant dominos, censum agi placuit. ceterum cum censoribus creandis indicta comitia essent; professus se petere censuram C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbauit. quod uidebatur quidem tempore alieno fecisse; quia ambo tum forte patricij consules erant, qui rationem eius se habituros negabant: sed & ipse constantia inceptum obtinuit; & tribuni, omni ui recuperando ius K
consularibus comitijs amissum, adiuuerunt. & cum ipsius uiri maiestas nullius honoris fastigium non aequabat: tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset uiam, censorem quoque in partem uocari plebs uolebat. Nec uariatum comitijs est, quin cum Manlio Cnaeo censor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitijs consularibus obseruaretur. magister equitum dictatori additus Q. Seruilius. nec tamen dictatura potentiorem eum consensum patrũ consula-
An. 405. ribus comitiis fecit, quam censoriis fuerat. M. Popillius Laenas a plebe cõsul, ab patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illustriorẽ plebeium consulem fecit. nam cum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nunciatum esset; Scipione

A grauí morbo implicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. is, impigre exercitu scripto, cum omnes extra portam Capenam ad Martis aedem conuenire armatos iuniores iussisset, signaq. eadem quaestores ex aerario deferre; quattuor expletis legionibus, quod superfuit militum, P. Valerio Poplicolae praetori tradidit, auctor patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli euentus subsidium reip. esset. Ipse, iam satis omnibus instructis, cóparatisque, ad hostem pergit. cuius ut prius nosceret uires, quam periculo ultimo tentaret; in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, uallum ducere coepit. gens ferox, & ingenij auidi ad pugnam, cum procul uisis Romanorum signis, ut extemplo proelium initura, explicuisset aciem; postquam neque in aequũ demitti agmen uidit, & cum loci altitudine, tum uallo etiam tegi Romanos, perculsos pauore rata, simul opportuniores, quod intenti tum maxime operi essent, truci clamore aggredi B tur. Ab Romanis nec opus intermissum, (triarij erant qui muniebant) & ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatiq. steterant, proelium initum. Praeter uirtutem locus quoque superior adiuuit, ut pila omnia hastaeque non, tamquam ex aequo omissa, uana, quod plerumque fit, caderent, sed omnia librata ponderibus figerentur. oneratiq. telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut praegrauata inhaerentibus gerebant scuta, cum cursu paene in aduersum subissent, primo incerti restitere: dein, cum ipsa cunctatio & his animos minuisset, & auxisset hosti, impulsi retro ruere alij super alios, stragemque inter se caede ipsa foediorem dare. adeo praecipiti turba obtriti plures, quam ferro necati. necdum certa Romanis uictoria erat. alia in campum degressis supererat moles. namque multitudo Gallorum sensum omnem talis damni exsuperans, uelut noua rursus exoriente acie, integrum militem aduersus uictorem hostem ciebat, stetitq. suppres- C so impetu Romanus; & quia iterum fessis subeunda dimicatio erat; & quod consul, dum inter primores incautus agitat, laeuo humero matari prope transiecto, cesserat parũper ex acie. iamq. omissa cunctando uictoria erat, cum consul, uulnere alligato, reuectus ad prima signa, Quid stas miles? inquit. non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem uictum armis, socium ex hoste facias. in belluas strinximus ferrum: hauriendus aut dandus est sanguis. propulistis a castris; supina ualle praecipites egistis; stratis corporibus hostium superstatis. complete eadem strage campos, qua montes replestis. nolite exspectare, dum stantes uos fugiant. inferenda sunt signa, & uadendum in hostem. His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gallorum; cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, uertunt impetum in suos; fusiq. per campos, & praeter castra etiam sua fuga praela- D ti, quod editissimum inter aequales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. cõsul non ultra castra insecutus, quia & uulnus degrauabat, & subijcere exercitum pugna fessum nouo labori nolebat, a persequendo hoste continuit, tumulis ab hoste occupatis. praeda omni castrorum militi data, uictorem exercitum, opulentumq. Gallicis spolijs Romam reduxit. moram triumpho uulnus consulis attulit. eademq. caussa dictatoris desiderium senatui fecit; ut esset, qui, aegris consulibus, comitia haberet. dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit patribus possessionem pristinam consulatus. ipse ob id meritum ingenti patrum studio creatus consul, collegam P. Claudium Crassum dixit. Priusquam inirent noui consules magistratum, triumphus a Popillio de Gallis actus magno fauore plebis: mussantesq. inter se rogitabant, num quem plebeij consulis paeniteret: simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniae spretae E mercedẽ consulatum, priuata cupiditate, quam publica iniuria foediorẽ, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. Annus multis uarijsq. motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis uim pati nequiuerant, per cãpos, maritimaq. loca uagi populabantur: mare infestum classibus Graecorum erat, oraq. litoris Antiatis, Laurensq. tractus, & Tiberis ostia: ut praedones maritimi cum terrestribus congressi, ancipiti semel proelio decertarint, dubijq. discesserint, in castra Galli, Graeci retro ad naues, uictos se, an uictores putarent. Inter haec longe maximus exstitit terror. concilia populorum Latinorũ ad lucũ Ferentinae habita: responsumq. haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, absisterent imperare ijs, quorum auxilio egerent: Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno imperio, laturos arma. Inter duo simul bella externa, defectione etiam socio-

An. 406.

rum senatus anxius, cum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset; extendere omnes imperij uires consules delectu habendo iussit: ciuili quippe standum exercitu esse, quando socialis coetus desereret. Vndique non urbana tantum, sed etiam agresti iuuentute decem legiones scriptae dicuntur quaternum millium & ducenorum peditum, equitumq. trecenorum, quem nunc nouum exercitum, si qua externa uis ingruat, hae uires populi R. quas uix terrarum capit orbis, contractae in unum haud facile efficiāt. adeo in quae laboramus sola creuimus, diuitias, luxuriamque. Inter cetera tristia eius anni, consul alter P. Claudius in ipso belli apparatu moritur; redierantq. res ad Camillum: cui unico consuli, uel ob aliam dignationem haud subijciendam dictaturae, uel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem arrogari haud satis decorum uisum est patribus. Consul, duabus legionibus urbi praepositis, octo cum L. Pinario praetore diuisis, memor paternae uirtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit; praetorem maritimā oram tutari, Graecosq. arcere litoribus iussit. & cum in agrum Pomptinum descendisset; quia neque in campis congredi, nulla cogente re, uolebat; &, prohibendo populationibus, quos rapto uiuere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem; locum idoneum statiuis delegit. ubi cum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit, magnitudine, atque armis insignis: quatiensq. scutum hasta, cum silentium fecisset, prouocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. M. erat Valerius tribunus militum, adolescens: qui haud indigniorem eo decore se, quam T. Manlium, ratus, prius sciscitatus consulis uoluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito deorum factum. namque conserēti iam manum Romano coruus repente in galea consedit, in hostem uersus. quod primo, ut augurium caelo missum, laetus accepit tribunus: precatus deinde, si diuus, si diua esset, qui sibi praepetem misisset, uolens propitius adesset. dictu mirabile, tenuit non solum ales captam semel sedem, sed, quotiescumque certamen initum est, leuans se alis, os oculosq. hostis rostro & unguibus appetijt: donec territum prodigij talis uisu, oculisq. simul ac mente turbatum Valerius obtruncat. coruus e conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietae utrimque stationes fuere. postquam spoliare corpus caesi hostis tribunus coepit, nec Galli se statione tenuerunt, & Romanorum cursus ad uictorem etiam ocior fuit. ibi circa iacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. iam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrimque effusis res geritur. Camillus laetum militem uictoria tribuni, laetum tam praesentibus ac secundis dijs, ire in proelium iubet. ostentansq. insignem spolijs tribunum, Hunc imitare miles, aiebat: & circa iacentem ducem sterne Gallorum cateruas. Dij hominesq. illi affuere pugnae; depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis est. adeo duorum militum euentum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis praeceperat. inter primos, quorum concursus alios exciuerat, atrox proelium fuit: alia multitudo prius, quam ad coniectum teli ueniret, terga uertit. primo per Volscos Falernumq. agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare inferum petierunt. Consul, concione aduocata, laudatum tribunum decem bobus aureaq. corona donat. ipse iussus ab senatu bellum maritimum curare, cum praetore iunxit castra. ibi, quia res trahi segnitia Graecorum non committentium se in aciem, uidebantur, dictatorem comitiorum caussa T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatus dixit. Dictator, magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto, consularia comitia habuit, aemulumq. decoris sui absentem M. Valerium Coruum (id enim illi deinde cognominis fuit) summo fauore populi, tres & uiginti natum annos, consulem renunciauit. collega Coruo, de plebe, M. Popillius Laenas
An. 407. quartum consul futurus datus est. Cum Graecis a Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Postremo cum litoribus arcerentur, aqua etiam praeter cetera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. cuius populi ea, cuiusq. gentis classis fuerit, nihil certi est. maximae Siciliae fuisse tyrannos crediderim. nam ulterior Graecia ea tempestate intestino fessa bello. iam Macedonum opes horrebat. Exercitibus dimissis, cum & foris pax, & domi concordia ordinum otium esset; ne nimis laetae res essent, pestilentia ciuitatem adorta coegit senatum imperare decemuiris, ut libros Sibyllinos inspicerent: eorumq. monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, restitutaq. urbs quam Latini diruerant. Et cum Carthaginiensibus

A bus legatis Romae foedus ictum, cum amicitiam ac societatem petentes uenissent. Idem otium domi forisq. mansit T. Manlio Torquato, C. Plautio consulibus: semunciarium tantum ex unciario fenus factum, & in pensiones aequas in triennium, ita ut quarta praesens esset, solutio aeris alieni dispensata est. & sic quoque parte plebis affecta, fides tamen publica priuatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit. leuatae maxime res, quia tributo ac delectu supersessum. Tertio anno post Satricum restitutum a Volscis, M. Valerius Coruus secundum consul cum C. Poetelio factus, cum ex Latio nunciatum esset legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum; prius quam plus hostium fieret, Volscis arma inferre iussus, ad Satricum exercitu infesto pergit. quo cum Antiates, alijq. Volsci praeparatis iam ante, siquid ab Roma moueretur, copijs occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum, B quam ad bellandum, gens, certamine uicti, fuga effusa Satrici moenia petunt. & ne in muris quidem satis firma spe, cum corona militum cincta iam scalis caperetur urbs, ad quattuor millia, praeter multitudinem imbellem, sese dedidere. opidum dirutum, atque incensum. ab aede tantum matris Matutae abstinuere igné. praeda omnis militi data. extra praedam quattuor millia deditorum habita. eos uinctos consul ante currum triumphans egit: uenditis deinde, magnam pecuniam in aerarium redegit. Sunt qui hanc multitudinem captiuam seruorum fuisse scribant. idq. magis uerisimile est, quam deditos uenijsse. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorso, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione coeptum. metuque, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator uelut aduersus armatum iam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. & cum, quod per magnos tu-C multus fieri solitũ erat, iustitio indicto delectus sine uacationibus habitus esset; legiones, quãtum maturari potuit, in Auruncos ductae. ibi praedonum magis, quam hostium, animi inuenti. prima itaque acie debellatum est. dictator tamen, quia & ultro bellum intulerant, & sine detrectatione se certamini offerebant; deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem, aedem Iunoni Monetae uouit. cuius damnatus uoti, cum uictor Romam reuertisset, dictatura se abdicauit. senatus duumuiros ad eam aedem pro amplitudine populi R. faciendam creari iussit. Locus in arce destinatus, quae area aediũ M. Manlij Capitolini fuerat. Consules dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hostibus, incautos adorti, ceperunt. Anno post, quam uota erat, aedes Monetae dedicatur, C. Marcio Rutilo tertium, T. Manlio Torquato iterum consulibus. prodigium extemplo dedicationem secutum, simile uetusto montis Albani prodigio. namque & lapidibus pluit, & D nox interdiu uisa intendi. librisq. inspectis, cũ plena religione ciuitas esset, senatui placuit dictatorem feriarum constituendarum caussa dici. dictus P. Valerius Poplicola. magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos: ordoq. ijs, quo quisque die supplicarent, statutus. Iudicia eo anno populi tristia in feneratores facta, quibus ab aedilibus dicta dies esset, traduntur. Et res, haud ulla insigni ad memoriam caussa, ad interregnũ redijt. Ex interregno, ut id actum uideri posset, ambo patricij consules creati sunt, M. Valerius Coruus tertium, A. Cornelius Cossus. Maiora iam hinc bella & uiribus hostium, & longinquitate uel regionum, uel temporum spatio, quibus bellatum est, dicentur. namque eo anno aduersus Samnites, gentem opibus armisq. ualidam, mota arma. Samnitium bellum ancipiti Marte gestum Pyrrhus hostis, Pyrrhum Poeni secuti. quanta rerum moles, quoties in extrema periculorum uen-E tum, ut in hanc magnitudiné, quae uix sustinetur, erigi imperium posset. Belli autem caussa cum Samnitibus Romanis, cum societate amiciciaq. iuncti essent, extrinsecus uenit, non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis iniusta arma, quia uiribus plus poterant, cum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese coniungunt. Campani magis nomen ad praesidium sociorum, quam uires, cum attulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli uerterunt. namque Samnites, omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorum Campanos adorti, unde aeque facilis uictoria, praedae atque gloriae plus esset; Tifata imminentes Capuae colles cum praesidio firmo occupassent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quae Capuam Tifataq. interiacet. ibi rursus acie dimicatum: aduersoq. proelio Campani

An. 408. An. 409. An. 410. An. 411. An. 412.

intra moenia compulsi, cum, robore iuuentutis suae acciso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium. legati introducti in senatum, maxime in hanc sententiam locuti sunt. Populus nos Campanus legatos ad uos patres conscripti misit, amicitiam in perpetuum, auxilium in praesens a uobis petitum. quam si secundis rebus nostris petissemus; sicut coepta celerius, ita infirmiore uinculo contracta esset. tunc enim, ut qui ex aequo nos uenisse in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc; subiecti, atque obnoxij uobis minus essemus. nunc misericordia uestra conciliati, auxilioq. in dubijs rebus defensi, beneficium quoque acceptum colamus oportet, ne ingrati, atque omni ope diuina humanaq. indigni uideamur. Neque hercule, quod Samnites priores amici socijq. uobis facti sunt, ad id ualere arbitror, ne nos in amicitiam suscipiamur; sed ut uetustate & gradu honoris nos praestent. neque enim foedere Samnitium, ne qua noua iungeretis foedera, cautum est. Fuit quidem apud uos semper satis iusta caussa amicitiae, uelle eũ uobis amicum esse, qui uos appeteret. Campani, etsi fortuna praesens magnifice loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate ulli populo, praeterquam uobis, cedentes, haud parua, ut arbitror, accessio bonis rebus uestris, in amicitiam ueniamus uestram. Aequis Volscisq. aeternis hostibus huius urbis, quandocumque se mouerint, ab tergo erimus: & quod uos pro salute nostra priores feceritis, id nos pro imperio uestro & gloria semper faciemus. Subactis ijs gentibus, quae inter nos uosq. sunt, quod propediem futurum spondet & uirtus & fortuna uestra, continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum & miserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit. eo uentum est patres conscripti, ut aut amicorum, aut inimicorum Campani simus. si defenditis, uestri; si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo & Campaniam omnem, uestris, an Samnitium uiribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, uestram misericordiam, uestrumq. auxilium aequum est patere; ijs tamen maxime, qui, eam implorantibus alijs, auxilium dum supra uires suas praestant, omnes ipsi in hanc necessitatem uenerunt. quamquã pugnauimus uerbo pro Sidicinis, re pro nobis: cum uideremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti, & ubi conflagrassent Sidicini, ad nos transiecturum illud incendium esse. nec enim nunc, quia dolent iniuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse caussam, oppugnatum nos ueniunt. an, si ultio irae haec, & non occasio cupiditatis explendae esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterũ in Campania ipsa legiones nostras cecidere? quae est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, praedas hominum, atque pecudum actas, incendia uillarum, ac ruinas, omnia ferro ignique uastata. hiscine ira expleri non potuit? sed cupiditas explenda est: ea ad oppugnandam Capuam rapit. aut delere urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere uolunt. sed uos potius Romani beneficio uestro occupate eam, quam illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem iusta bella populum; sed tamen, si ostenderitis auxilia uestra, ne bello quidem arbitror uobis opus fore. usque ad nos contempus Samnitium peruenit, supra non adscendit. itaque umbra uestri auxilij, Romani, tegi possumus: quidquid deinde habuerimus, quidquid ipsi fuerimus, uestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus: uobis Capua urbs frequentabitur: conditorum, parentum, deorum immortalium numero nobis eritis. nulla colonia uestra erit, quae nos obsequio erga uos fideq. superet. Annuite patres conscripti nutum numenque uestrum inuictum Campanis, & iubete sperare incolumen Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quam omnia uotorum lacrymarumq. plena reliquisse? in qua nunc exspectatione senatum populumq. Campanum, coniuges liberosque nostros esse? stare omnẽ multitudinem ad portas, uiam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid illis nos, patres conscripti, solicitis ac pendentibus animi renunciare iubeatis. alterum responsum salutem, uictoriam, lucem ac libertatem; alterum, ominari horreo, quae ferat. Proinde ut aut de uestris futuris socijs, atque amicis, aut nusquam ullis futuris nobis consulite. Summotis deinde legatis, cum consultus senatus esset, etsi magnae parti urbs maxima opulentissimaq. Italiae, uberrimus ager, mariq. propinquus, ad uarietates annonae horreum populi R. fore uidebatur: tamen tanta utilitate fides antiquior fuit; responditq. ita ex auctoritate senatus consul. Auxilio uos Campani dignos censet senatus: sed ita uobiscum

A biscum amicitiam institui par est, ne qua uetustior amicitia ac societas uioletur. Samnites nobiscum foedere iuncti sunt. itaq. arma deos prius, quam homines, uiolatura, aduersus Samnites uobis negamus: legatos, sicut fas iusque est, ad socios, atque amicos precatum mittemus, ne qua uobis uis fiat. Ad ea princeps legationis: (sic enim domo mandatum at tulerat) Quandoquidem, inquit, nostra tueri aduersus uim atque iniuriam iusta ui nó uultis, uestra certe defendetis. itaque populum Campanum urbemq. Capuam, agros delubra deum, diuina humanaq. omnia in uestram patres conscripti populiq. R. ditionem dedimus; quidquid deinde patiemur, dediticij uestri passuri. Sub haec dicta omnes manus ad consules tendentes, pleni lacrymarum, in uestibulo curiae procubuerunt. Commoti patres uice fortunarum humanarum, si ille praepotens opibus populus, luxuria superbiaq. clarus, a quo paullo ante auxiliū finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse
B suaque omnia potestatis alienae faceret: tum iam fides agi uisa, deditos non prodi: nec facturum aequa Samnitium populum censebāt, si agrum urbemq. per deditionem factam populi R. oppugnarent. legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. data mandata, ut preces Campanorum, responsum senatus amicitiae Samnitium memor, deditionem postremo factam, Samnitibus exponerent: peterent pro societate amicitiaque, ut dediticijs suis parcerent; neque in eum agrum, qui populi R. factus esset, hostilia arma inferrent. si leniter agendo parum proficerent; denunciarent Samnitibus, populi R. senatusq. uerbis, ut Capua urbe, Campanoq. agro abstinerent. Haec legatis agentibus in concilio Samnitium, adeo est ferociter responsum, ut non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum e curia egressi, stantibus legatis, praefectos cohortium uocarent, ijsq. clara uoce imperarent, ut praedatum in agrum Campanum extemplo proficiscerentur.

C Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum rerum curis, patres fetialibus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, sollemni more indicto, decreuerūt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: iussuq. populi consules ambo cū duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli molem inclinaturam censebant) occurrunt. simul in Campanos stimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad accersenda aduersus se auxilia. ut uero castra Romana uiderunt; ferociter pro se quisque signum duces poscere, affirmare eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius leuibus certaminibus, tentandi hostis caussa, haud ita multos moratus dies, signum pugnae proposuit, paucis suos adhortatus, Ne nouum bellum eos, nouusq. hostis
D terreret: quidquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire. ne Sidicinorum Campanorumq. cladibus, Samnitium aestimarent uirtutem. qualescumque inter se certauerint, necesse fuisse alteram partem uinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus mollitiaq. sua, quam uirtute hostium, uictos esse. Quid autem esse, duo prospera in tot saeculis bella Samnitium aduersus tot decora populi R. qui triumphos paene plures, quam annos, ab urbe condita numeret; qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Aequos, Volscos, Auruncus, domita armis habeat? qui Gallos, tot proelijs caesos, postremo in mare ac naues fuga compulerit? cum gloria belli ac uirtute sua quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri, cuius ductu auspicioq. ineunda pugna sit; utrum qui audiendus dumtaxat magnificus adhortator sit, uerbis tantum ferox, operum militarium expers; an qui & ipse tela tractare, pro-
E cedere ante signa, uersari media in mole pugnae sciat. Facta mea, non dicta, uos milites, inquit, sequi uolo; nec disciplinam modo, sed exemplum etiam a me petere. non factionibus modo, nec per coitiones usitatas nobilibus, sed hac dextra mihi tres consulatus, summamq. laudem peperi. Fuit, cum hoc dici poterat: Patricius enim eras, & a liberatoribus patriae ortus: & eodem anno familia ista consulatum, quo urbs haec consulem, habuit. nunc iam nobis patribus, uobisque plebeijs promiscuus consulatus patet; nec generis, ut ante, sed uirtutis est praemium. proinde summum quodque spectate milites decus. Non, si mihi nouum hoc Corui cognomen dijs auctoribus homines dedistis, Poplicolarum uetustum familiae nostrae cognomen memoria excessit. semper ego plebem Romanam militiae domique, priuatus, in magistratibus paruis magnisque, aque tribu-

nus

nus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo, atque colui. Nunc, quod instat, dijs bene iuuantibus, nouum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite. Non alias militi familiarior dux fuit, omnes inter infimos militum haud grauate munia obeundo. in ludo praeterea militari, cum uelocitatis uiriumque inter se aequales certamina ineunt, comiter facilis uincere ac uinci uultu eodem: nec quemquam aspernari parem, qui se offerret: factis benignus pro re, dictis haud minus libertatis alienae, quam suae dignitatis, memor: &, quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. itaque uniuersus exercitus incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Proelium, ut quod maxime umquam, pari spe, utrimque aequis uiribus, cum fiducia sui, sine contemptu hostium commissum est. Samnitibus ferociā augebant nouae res gestae, & paucos ante dies geminata uictoria: Romanis contra quadringentorum annorum decora, & conditae urbi aequalis uictoria. utrisque tamen nouus hostis curam addebat. pugna indicio fuit, quos gesserint animos. namque ita conflixerunt, ut aliquandiu in neutram partem inclinaret acies. Tum consul, trepidationem inijciendam ratus, quando ui pelli non poterant; equitibus immissis turbare prima signa hostium conatur. quos ubi nequidquam tumultuantes in spatio exiguo uoluere turmas uidit, nec posse aperire in hostes uiam, reuectus ad antesignanos legionum, cum desiluisset ex equo, Nostrum, inquit, peditum illud milites est opus. agitedum, ut me uideritis, quacumque incessero in aciem hostium, ferro uiam facientem; sic pro se quisque obuios sternite. illa nunc omnia, qua nunc erectae micant hastae, patefacta strage uasta cernetis. Haec dicta dederat, cum equites consulis iussu discurrunt in cornua, legionibusq. in mediam aciem aperiunt uiam. Primus omnium consul inuadit hostem; &, cum quo forte contulit gradum, obtruncat. hoc spectaculo accensi, dextra laeuaq. ante se quisque memorandum proelium ciet. stant obnixi Samnites; quamquam plura accipiunt, quam inferunt, uulnera. Aliquandiu iam pugnatum erat: atrox caedes circa signa Samnitium, fuga ab nulla dum parte erat. adeo morte sola uinci destinauerant animis. itaque Romani, cum effluere iam lassitudine uires sentirent, & diei haud multum superesse, accensi ira concitāt se in hostem. tum primum referri pedem, atque inclinari rem in fugam apparuit: tum capi, occidi Samnis. nec superfuissent multi, ni nox uictoriam magis, quam proelium, diremisset. & Romani fatebantur numquam cum pertinaciore hoste conflictum: & Samnites, cum quaereretur, quaenam prima caussa tam obstinatos mouisset in fugam, oculos sibi Romanorum ardere uisos aiebant, uaesanosq. uultus, & furentia ora: inde plus, quam ex alia ulla re, terroris ortum. quem terrorem non pugnae solum euentu, sed nocturna profectione confessi sunt. Postero die uacuis hostium castris Romanus potitur: quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit. Ceterum hoc gaudium magna prope clade in Samnium foedatum est. nam ab Saticula profectus Cornelius consul exercitum incaute in saltum caua ualle peruium, circaq. insessum ab hoste, induxit, nec prius, quam recipi tuto signa non poterant, imminentem capiti hostem uidit. Dum id morae Samnitibus est, quo ad totum in uallem infimam demitteret agmen, P. Decius tribunus militum conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris, aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem. itaque consuli territo animi, Videsne tu, inquit, A. Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutisq. nostrae, si eam, quā caeci reliquere Samnites, impigre capimus. nec tu mihi plus, quam unius legionis principes hastatosque, dederis: cum quibus ubi euasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque & exercitum serua. neque enim moueri hostis, subiectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. nos deinde aut fortuna populi R. aut nostra uirtus expediet. Collaudatus a consule, accepto praesidio uadit occultus per saltum; nec prius ab hoste est uisus, quam loco, quem petebat, appropinquauit. inde admiratione pauentibus cunctis, cum omnium in se uertisset oculos; & spatium consuli dedit ad subducendum agmen in aequiorem locum; & ipse in summo constitit uertice. Samnites dum huc illuc signa uertunt; utriusque rei omissa occasione, neque insequi consulem, nisi per eandem uallem, in qua paullo ante subiectum eum telis suis habuerant, possunt; nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. sed cum ira in hos magis, qui fortunam gerendae rei eripuerant, tum propinquitas loci, atque ipsa paucitas incitat: & nunc circumdare undique collem armatis uolunt,

A sunt, ut a consule Decium intercludant; nunc uiam patefacere, ut degressos in uallem adoriatur. incertos quid agerent, nox oppressit. Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in aduersum collem ex superiore loco se pugnaturum; deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent; nec, si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se ualloq. circumdarent. Tum centurionibus ad se uocatis: Quaenam illa inscitia belli, ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisq. uictoriam pepererunt? huc atque illuc signa moueri, ac modo in unum conferri, modo educi uidetis. opus quidem incipit nemo, cum iam circumdati uallo potuerimus esse. tum uero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quam commodum sit. Agitedum, ite mecum: ut, dum lucis aliquid superest, quibus locis praesidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus. Haec omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem
B circumire hostes notarent, perlustrauit. Vigilijs deinde dispositis, ceteris omnibus tesseram dari iubet: ubi secundae uigiliae buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se uenirent. quo ubi, sicut edictum erat, taciti conuenerunt; Hoc silentium milites, inquit, omisso militari assensu, in me audiendo seruandum est. ubi sententiam meam uobis peregero, tum quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis: quae pars maior erit, eius stabitur consilio. nunc, quae mente agitem, audite. Non fuga delatos, nec inertia reiectos hic uos circumuenit hostis. uirtute cepistis locum: uirtute hinc, oportet, euadatis. ueniendo huc, exercitum egregium populi Romani seruastis: erumpendo hinc, uosmet ipsos seruate. digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante ui-
C derit, quam captum a nobis; nos tam paucos tot ipse millibus hominum nec adscensu arcuerit; nec tenentes locum, cum diei tantum superesset, uallo circumdederit. quem uidentem ac uigilantem sic eluseritis, sopitum, oportet, fallatis: immo necesse est. in eo enim loco res sunt nostrae, ut ego uobis magis necessitatis uestrae index, quam consilij auctor sim. neque enim, maneatis, an abeatis hinc, deliberari potest; cum, praeter arma, & animos armorum memores, nihil uobis fortuna reliqui fecerit; fame & siti moriendum sit, si plus, quam uiros ac Romanos decet, ferrum timeamus. ergo una est salus, erumpere hic atque abire. id aut interdiu, aut nocte faciamus oportet. Ecce autem aliud minus dubium. quippe si lux exspectetur, quae spes est non uallo perpetuo fossaq. nos saepturum hostem, qui nunc corporibus suis subiectis undique cinxerit, ut uidetis, collem? atqui si nox opportuna est eruptioni, sicut est; haec profecto noctis aptissima hora est. signo secun-
D dae uigiliae conuenistis: quod tempus mortales somno altissimo premit. per corpora sopita uadetis, uel silentio incautos fallentes, uel sentientibus clamore subito pauorem iniecturi. me modo sequimini, quem secuti estis. ego eandem, quae duxit huc, sequar fortunam. quibus haec salutaria uidentur, agitedum in dextram partem pedibus transite. Omnes transierunt: uadentéq. per intermissa custodijs loca Decium secuti sunt. Iam euaserant media castra, cum superscandens uigilum strata somno corpora miles offenso scuto praebuit sonitum. quo excitatus uigil, cum proximum mouisset, erectiq. alios concitarét, ignari, ciues an hostes essent; praesidium erumperet, an consul castra cepisset: Decius, quādo non fallerent, clamorem tollere iussis militibus, torpidos somno, insuper pauore exanimat: quo praepediti, nec arma impigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumq. Samnitium, praesidiū Romanum, obuijs custodibus caesis, ad
E castra consulis peruadit. Aliquantum supererat noctis, iamq. in tuto uidebantur esse, cum Decius, Macti uirtute, inquit, milites Romani este. uestrum iter, ac reditum omnia saecula laudibus ferent. sed ad conspiciendam tantam uirtutem luce ac die opus est: nec uos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat. hic lucem quieti opperiamur. Dictis obtemperatum. atque ubi primum illuxit, praemisso nuncio ad consulem, in castra ingenti gaudio concitantur: & tessera data, incolumes reuerti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo obiecissent, pro se quisque obuiam effusi laudant, gratulantur: singulos uniuersosque seruatores suos uocant: diis laudes gratesque agunt: Decium in caelum ferunt. Hic Decij castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato praesidio, coniectis in eum omnium oculis, & omni honore tribu-

num

num consuli aequantibus. Vbi ad praetorium uentum est, consul classico ad concionẽ conuocata: orsusq. meritas Decij laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes, & nocturno pauore attonitos, & circa collem castellatim dissipatos, aggrederetur. credere etiam aliquos ad se sequendum emissos per saltum uagari. Iussae legiones arma capere: egressaeq. castris, cum per exploratores notior iam saltus esset, uia patentiore ad hostem ducuntur. quem incautum improuiso adortae, cum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra uallum se possent, pauentem primum intra castra compellunt: deinde castra ipsa turbatis stationibus capiũt. Perfertur circa collem clamor; fugatq. ex suis quemque praesidijs. ita magna pars absenti hosti cessit. quos intra uallum egerat pauor, (fuere autem ad triginta millia) omnes caesi, castra direpta. Ita rebus gestis, consul aduocata concione, P. Decij non coeptas solum ante, sed cumulatas noua uirtute laudes peragit: &, praeter militaria alia dona, aurea corona eum, & centum bobus, eximioq. uno albo opimo auratis cornibus donat. Milites, qui in praesidio simul fuerant, duplici fruméto in perpetuum, in praesentia singulis bobus, binisq. priuis tunicis donati. Secundum consulis donationem legiones gramineam coronam obsidionalem, clamore donum approbantes, Decio imponunt. altera corona, eiusdem honoris index, a praesidio suo imposita est. his decoratus insignibus bouem eximium Marti immolauit, centum boues militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. ijsdem militibus legiones libras farris, & sextarios uini contulerunt. omniaq. ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gerebantur. Tertia pugna ad Suessulam commissa est: qua fugatus a M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore iuuentutis modo accito, certamine ultimo fortunam experiri statuit. Ab Suessula nuncij trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium consulem opem oratum ueniunt. Confestim signa mota: relictisque impedimentis castrorum ualido praesidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum exiguum, ut quibus, praeter equos, ceterorum iuméto rum calonumq. turba abesset, castris cepit. Samnitium exercitus, uelut haud ulla mora pugnae futura esset, aciem instruit: deinde, postquam nemo obuius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit. ibi ut militem in uallo uidit; missiq. ab omni parte exploratum, quod in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt: fremere omnis acies, complendas esse fossas, scindendumq. uallum, & in castra irrumpendum. transactumq. ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. ceterum, quia multitudo sua commeatibus grauis, & prius sedendo ad Suessulam, & tunc certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset: placuit, dum inclusus paueret hostis, frumentatum per agros militem duci. interim & Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset, frumenti secum attulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros cum uidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus ad castra oppugnanda ducit. quae cum primo clamore, atque impetu cepisset, pluribus hostium in tentorijs suis, quam in portis ualloque, caesis, signa captiua in unum locum cõferri iussit; relictisq. duabus legionibus custodiae & praesidij caussa, graui edicto monitis, ut, donec ipse reuertisset, praeda abstinerẽt, profectus agmine instructo, cum praemissus eques uelut indagine dissipatos Samnites ageret, caedem ingentem fecit. nam neque quo signo coirent inter se, neque utrum castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat. tantumq. fugae ac formidinis fuit, ut ad XL. millia scutorum, nequaquam tot caesis, & signa militaria, cum ijs quae in castris capta erát, ad CLXX. ad consulem deferrentur. Tum in castra hostium reditum; ibiq. omnis praeda militi data. Huius certaminis fortuna & Faliscos, cum in indutijs essent, foedus petere ab senatu coegit; & Latinos, iam exercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum uertit bellum. neque ita rei gestae fama Italiae se finibus tenuit: sed Carthaginienses quoque legatos gratulatum Romam misere cum coronae aureae dono, quae in Capitolio in Iouis cella poneretur. fuit pondo XXV. Consules ambo de Samnitibus triumpharunt, sequente Decio insigni cum laude, donisque; cum, incondito militari ioco, haud minus tribuni celebre nomen, quam consulum esset. Campanorum deinde, Suessulanorumq. auditae legationes; precantibusq. datum, ut praesidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium

excursiones

A excursiones arcerentur. Iam tum minime salubris militari disciplinae Capua, instrumento omnium uoluptatum delenitos militum animos auertit a memoria patriae. inibanturq. consilia in hibernis eodem scelere adimẽdae Campanis Capuae, per quod illi eã antiquis cultoribus ademissent: neque immerito suum ipsorum exemplum in eos uersurum. Cur autem potius Campani agrum Italiae uberrimum, dignam agro urbem qui nec se, nec sua tutari possint, quam uictor exercitus haberet, qui suo sudore, ac sanguine, inde Samnites depulisset? an aequum esse, dediticios suos illa fertilitate, atque amoenitate perfrui, se militando fessos in pestilenti atque arido circa urbem solo luctari? aut in urbe insidentem tabem cresentis in dies fenoris pati? Haec agitata occultis coniurationibus, necdum uulgata in omnes consilia inuenit nouus consul, C. Marcius Rutilus, cui Campania sorte prouincia euenerat, Q. Seruilio collega ad urbem relicto. itaque cum omnia ea, sicut gesta An.4.13.
B erant, per tribunos comperta haberet, & aetate, & usu doctus: quippe qui iam quartum consul esset, dictatorq. & censor fuisset: optimum ratus, differendo spem, quandocumque uellent, consilij exsequendi, militarem impetum frustrari, rumorem dissipat, in ijsdem oppidis & anno post praesidia hibernatura. diuisa enim erant per Campaniae urbes: manaueranteq. a Capua consilia in exercitum omnem. eo laxamento cogitationibus dato, quieuit in praesentia seditio. Consul, educto in aestiua milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominũ instituit, alijs emerita dicendo stipendia esse, alios graues iam aetate, aut uiribus parum ualidos. quidam in commeatus mittebantur, singuli primo, deinde & cohortes quaedam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernassent. per speciem etiam militarium usuum cum alij alio mitterentur, magna pars ablegati. quam multitudinem consul alter Romae, praetorque, alias ex alijs fingendo moras, retinebat. Et primo quidem ignari ludificationis, minime inuiti domos reuisebant.
C postquam neque reuerti ad signa primos, nec ferme alium, quam qui in Cãpania hibernassent, praecipueque ex ijs seditionis auctores mitti uiderunt: primum admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse: iam quaestiones, iam iudicia, iã occulta singulorum supplicia, impotensque & crudele consulum ac patrum in se regnum passuros. Haec, qui in castris erant, occultis sermonibus serunt, neruos coniurationis eiectos arte consulis cernentes. Cohors una, cum haud procul Anxure esset, ad Lautulas, saltu angusto inter mare ac montes, consedit, ad excipiendos, quos consul alijs, atque alijs, ut ante dictum est, caussis mittebat. Iam ualida admodum numero manus erat. nec quidquam ad iusti exercitus formam, praeter ducem, deerat. incompositi itaque praedantes in agrum Albanum perueniunt; & sub iugo Albae Longae castra uallo cingunt. perfe-
D cto inde opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententijs decertant, nulli ex praesentibus satis fidentes. quem autem ab Roma posse acciri? quem patrum, aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat, aut cui ex iniuria insanientis exercitus caussa recte committatur? postero die, cum eadem deliberatio teneret, ex praedatoribus uagis quidam compertum attulerunt, T. Quinctium in Tusculano agrum colere, urbis honorumq. immemorem. Patriciae hic uir gentis erat: cui cum militiae, magna cum gloria actae, finem pes alter ex uulnere claudus fecisset, ruri agere uitam, procul ambitione ac foro, constituit. Nomine audito, extemplo agnouere uirum; &, quod bene uerteret, acciri iusserunt. sed parum spei erat, uoluntate quidquam facturum. uim adhiberi ac metum placuit. itaque silentio noctis cum tectum uillae, qui ad id missi erant, intrassent, somno graui Quinctium oppressum, nihil medium, aut imperium, atque honorẽm, aut ubi restitaret,
E mortem, ni sequeretur, denunciantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo aduenies appellatus; insigniaq. honoris exterrito subitae rei miraculo deferunt, & ad urbem ducere iubent. suo magis inde impetu, quam consilio ducis, conuulsis signis, infesto agmine ad lapidem octauum uiae, quae nunc Appia est, perueniunt: issentq. confestim ad urbem, ni uenire contra exercitum, dictatoremque aduersus se M. Valerium Coruum dictum, audissent, & magistrum equitum L. Aemilium Mamercum. Vbi primum in conspectum uentum est, arma signaq. agnouere; extemplo omnibus memoria patriae iras permulsit. nondum erant tam fortes ad sanguinem ciuilem: nec, praeter externa, nouerant bella: ultimaq. rabies secessio ab suis habebatur. itaque iam duces, iam milites utrimque congressus quaerere ad colloquia. Quinctius, quem armorum etiam pro patria satietas

teneret,

teneret, nedum aduersus patriam: Coruus omnes caritate ciues, praecipue milites, & ante alios suum exercitum complexus, ad colloquium processit. Cognito ei extemplo haud minor ab aduersarijs uerecundia, quam ab suis silentium datum. Deos, inquit, immortales, milites, uestros, publicos, meosq. ab urbe proficiscens ita adoraui, ueniamq. supplex poposci; ut mihi de uobis concordiae partae gloriam, non uictoriam darent: satis fuit, erit que, unde belli decus pariatur: hinc pax petenda est. quod deos immortales inter nuncupanda uota expoposci, eius me compotem uoti uos facere potestis: si meminisse uultis nō uos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere: si illos colles, quos cernitis, patriae uestrae esse: si hunc exercitum ciuium uestrorum: si me consulem uestrum, cuius ductu auspicioq. priore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra ui cepistis. Ego sum M. Valerius Coruus, milites; cuius uos nobilitatem beneficijs erga uos, non iniurijs sensistis; nullius superbae in uos legis, nullius crudelis senatusconsulti auctor; in omnibus meis imperijs in me seuerior, quam in uos. Ac si cui genus, si cui sua uirtus, si cui etiam maiestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt; ijs eram natus, id specimen mei dederam, ea aetate consulatum adeptus eram, ut potuerim tres & uiginti annos natus consul patribus quoque ferox esse, non solum plebi. quod meum factum, dictumue consulis grauius, quam tribuni, audistis? Eodem tenore duos insequentes consulatus gessi: eodem haec imperiosa dictatura geretur: ut neque in hos meos & patriae meae milites mitior, quam in uos, horreo dicere hostes. ergo uos prius in me strinxeritis ferrum, quam in uos, ego. istinc signa canent, istinc clamor prius incipiet, atque impetus, si dimicandum est. Inducite in animum, quod non induxerunt patres auiq. uestri; non illi, qui in Sacrum montem secesserunt; non hi, qui postea Auentinum insederunt. Exspectate, dum uobis singulis, ut olim Coriolano, matres coniugesq. crinibus passis obuiae ab urbe ueniant. tum Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieuerunt: uos, Romanus exercitus, non destiteritis impio bello? T. Quincti, quocumque istic loco seu uolens, seu inuitus constitisti: si dimicandum erit, tum tu in nouissimos te recipito: fugeris etiam honestius, tergumq. ciui dederis, quam pugnaueris contra patriam. Nunc ad pacificandum bene, atque honeste inter primos stabis, & colloquij huius salutaris interpres fueris. Postulate aequa, & ferte: quamquam uel iniquis standum est potius, quam impias inter nos conferamus manus. T. Quinctius plenus lacrymarum ad suos uersus, Me quoque, inquit, milites, si quis usus mei est, meliorem pacis, quam belli, habetis ducem. non enim illa modo Volscus aut Samnis, sed Romanus uerba fecit, uester consul, uester imperator milites, cuius auspicia pro uobis experti, nolite aduersus uos uelle experiri. qui pugnarent uobiscum infestius, & alios duces senatus habuit: qui maxime uobis suis militibus parceret, cui plurimum uos imperatori uestro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui uincere possunt, uolunt. quid nos uelle oportet? quin omissis ira & spe, fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraq. omnia cognitae permittimus fidei? Approbantibus clamore cunctis, T. Quinctius ante signa progressus, in potestate dictatoris milites fore dixit; orauitque, ut caussam miserorum ciuium susciperet, susceptamq. eadem fide qua remp. administrare solitus esset, tueretur. sibi se priuatim nihil cauere: nolle alibi, quam in innocentia, spem habere. militibus cauendum, quod apud patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio est. Quinctio collaudato, ceteris bonum animum habere iussis, dictator equo citato ad urbem reuectus, auctoribus patribus, tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi secessio esset. Orauit etiam bona uenia Quirites, ne quis eam rem ioco serioue cuiquam exprobraret. Lex quoque sacrata militaris lata est, ne cuius militis scripti nomen, nisi ipso uolente, deleretur: additumq. legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset. id propter P. Salonium postulatum est ab coniuratis: qui alternis prope annis tribunus militum, & primus centurio erat, quem nunc primi pili appellant. Huic infensi milites erant, quod semper aduersatus nouis consilijs fuisset, nec particeps eorum esset, qui ab Lautulis fugissent. itaque cum hoc unum, propter Salonium, ab senatu non impetraretur, tum Salonius obtestatus patres conscriptos, ne suum honorem pluris, quam concordiam ciuitatis, aestimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. Aeque impotens postulatum fuit, ut de stipendio equitum (merebant autem triplex ea tempestate) aera demerentur, quod aduersati coniurationi fuissent. Praeter haec inuenio

apud

A apud quosdam, L. Genucium tribunum plebis tulisse ad populum, ne fenerare liceret: item alijs plebiscitis cautum, ne quis eundem magistratum intra decē annos caperet, neu duos magistratus uno anno gereret, utiq. liceret consules ambos plebeios creari. quae si omnia concessa sunt plebi, apparet haud paruas uires defectionem habuisse. Alijs annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per consules omnem rem actam: neque antequam Romam ueniretur, sed Romae eam multitudinem coniuratorum ad arma consternatam esse: nec in T. Quinctij uillam, sed in aedes C. Manlij nocte impetum factum, eumq. a coniuratis comprehensum, ut dux fieret: inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedisse: nec ab ducibus mentionem concordiae ortam, sed repente, cum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam: & permistos dextras iungere, ac complecti inter se lacrymantes milites coepisse, coactosq. consules, cum uiderent auer-
B sos a dimicatione militum animos, retulisse ad patres de concordia reconcilianda. adeo nihil, praeterquam seditionem fuisse, eamq. compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et huius fama seditionis, & susceptum cum Samnitibus graue bellum, aliquot populos ab Romana societate auertit: & praeter Latinorum infidum iam diu foedus, Priuernates etiam Norbam, atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione subita depopulati sunt.

EPITOME. LIBRI. IIX

C *ATINI cum Campanis defecerunt, & missis legatis ad senatum condicionem tulerunt, ut, si pacem habere uellent, alterum ex Latinis consulem facerent. Qua legatione perlata, praetor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius consul filium suum, quod cōtra edictum pugnauerat aduersum Latinos, quamuis prospere pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis P. Decius deuouit se pro exercitu, &, concitato equo, cum in medios hostes se intulisset, interfectus, morte sua Romanis uictoriam restituit. Latini in deditionem uenerunt. T.*
D *Manlio in urbem reuerso nemo ex iuuentute obuiam processit. Minucia uirgo Vestalis incesti damnata est. Ausonibus uictis, in opidum ex ijs captum Cales colonia deducta est. Item Fregellae colonia deductae sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum, quarum plurimae statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de ueneficio tunc primum constituta est. Priuernatibus, cum rebellassent, uictis ciuitas data est. Palaepolitani bello, & obsidione uicti in deditionem uenerunt. Q. Publilio, qui eos obsederat, primo & imperium prolatum est, & proconsuli decretus triumphus. Plebs nexu liberata est, propter L. Papirij creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre uoluerat. Cum L. Papirius dictator reuersus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum occasione rei bene gerendae inuitatus, contra edictum eius prospere aduersus Samnites pugnauit. ob eam caussam cum dictator de magistro equitum supplicium sumpturus uideretur, Fabius Romam profugit: &, cum caussa parum proficeret, populi precibus donatus est. Res praeterea contra Samnites prospere gestas continet.*

LIBER. IIX

AM consules erant C. Plautius iterū, L. Aemilius Mamercus, cū Setini Norbaniq. Romā, nuncij defectionis Priuernatiū, cū queri- AN. 414.
monijs acceptae cladis uenerunt. Volscorū itē exercitū, duce An-
E tiati populo consedisse ad Satricum, allatum est. utrumque bellum Plautio sorte euenit. Prius Priuernū profectus, extēplo acie conflixit. haud magno certamine deuicti hostes: opidū captum, redditumq. Priuernatibus, praesidio ualido imposito: agri partes duae adēptae. inde uictor exercitus Satricū cōtra Antiates ductus. ibi magna utrimque caede atrox proeliū fuit. & cum tempestas eos, neutro inclinata spe, dimicantes diremisset, Romani, nihil eo certamine tā ambiguo fessi, in posterum diē proeliū parāt. Volscis recensentibus, quot uiros in acie amisissent, haudquaquam idem animus adeundum periculum fuit. nocte pro uictis Antium agmine trepido, saucijs, ac parte impedimentorum relicta, abierunt. armorum magna uis tum inter caesa corpora hostium, tū in

castris inuenta est. ea Luae matri dare se consul dixit: finesq. hostium usque ad oram mari timam est depopulatus. Alteri consuli Aemilio ingresso Sabellum agrum, non castra Samnitiū, non legiones usquam oppositae. ferro igniq. uastantem agros, legati Samnitium pacem orantes adeunt. a quo reiecti ad senatum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis pacem sibi ab Romanis, belliq. ius aduersus Sidicinos petierunt. quae se eo iustius petere, quod in amicitiam populi R. secundis suis rebus, non aduersis, ut Campani, uenissent: & aduersus Sidicinos sumerent arma, suos semper hostes, populi R. numquam amicos: qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam; nec, ut Campani, auxilium in bello petissent; nec in fide populi R. nec in ditione essent. Cum de postulatis Samnitium Ti. Aemilius praetor senatum consuluisset, reddendumque his foedus patres censuissent, praetor Samnitibus respondit: Nec, quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per populum R. stetisse: nec contradici, quin, quoniam ipsos belli culpa sua contracti taedium ceperit, amicitia deintegro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attineat, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit. Foedere icto, cum domum reuertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio, & trium mensium frumento accepto; quod pepigerat consul, ut tempus indutijs daret, quoad legati redissent. Samnites copijs ijsdem, quibus usi aduersus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant mature urbis hostium potiundae. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos coepta fieri est: deinde, postquam patres, ut seram eam, ultimaq. tandem necessitate expressam, aspernabantur; ad Latinos iam sua sponte in arma motos facta est. ne Campani quidem (adeo iniuriae Samnitium, quam beneficij Romanorum memoria praesentior erat) his se armis abstinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus duce Latino fines Samnitium ingressus, plus populationibus quam proelijs cladium fecit. & quamquam superiores certaminibus Latini erant; haud inuiti, ne saepius dimicandum foret, agro hostium excessere. id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi. qui cum adijssent senatum, conquesti eadem se foederatos pati, quae hostes essent passi, precibus infimis petiere, ut satis ducerent Romani uictoriam, quam Samnitibus Campano Sidicinoq. hoste eripuissent: ne uinci etiam se ab ignauissimis populis sinerent. Latinos Campanosque, si sub ditione populi R. essent, pro imperio arcerent Samniti agro: sin imperium abnuerent, armis coercerent. Aduersus haec responsum anceps datum, quia fateri pigebat, in potestate sua Latinos iam nō esse, timebantque, ne arguēdo abalienarent. Campanorum aliam condicionem esse, qui non foedere, sed per deditionē in fidem uenissent. itaque Campanos, seu uelint, seu nolint, quieturos: in foedere Latino nihil esse, quod bellare, cum quibus ipsi uelint, prohibeantur. Quod responsum, sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit; ita Campanos metu abalienauit; Latinos, uelut nihil iam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. itaque per speciem aduersus Samnites belli parandi, crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occulte Romanum coquebant bellum. huic quoque aduersus seruatores suos bello Campanus aderat. sed quamquam omnia de industria celabantur, priusque, quam mouerentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem uolebant: tamē per quosdā priuatis hospitijs necessitudinibusq. coniunctos indicia coniurationis eius Romam emanarunt. iussisq. ante tēpus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius noui cōsules aduersus tantā molē belli crearētur; religio incessit, ab eis, quorū imminutū imperiū esset, comitia haberi. itaque interregnū initū. duo interreges fuerūt, M. Valerius, ac M. Fabius. is creauit consules T. Manliū Torquatum tertium, P. Decium Murē. Eo anno Alexrandrum Epiri regem in Italiam classem appulisse constat. quod bellum, si prima satis prospera fuisent, haud dubie ad Romanos peruenisset. Eadem aetas rerum magni Alexandri est: quem sorore huius ortum, in alio tractu orbis, inuictum bellis iuuenem, fortuna morbo exstinxit. Ceterum Romani, etsi defectio sociorum nominisq. Latini haud dubia erat: tamen, tamquam de Samnitibus, non de se curam agerent, decem principes Latinorum Romam euocauerunt, quibus imperarent quae uellent. Praetores tum duos Latini habebant, L. Annium Setinum, & L. Numicium Circeiensem, ambos ex colonijs Romanis: per quos praeter Signiam, Velitrasque, & ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant. eos nominatim euocari placuit. haud cuiquam dubium erat, super

AN. 415.

quare

A quare accirentur. itaque concilio prius habito, praetores, quàm Romam proficiscerentur, euocatos se ab senatu docent Romano, &, quae actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, referunt. Cum aliud alij censerent, tum Annius: Quamquam ipse ego retuli, quid responderi placeret; tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitrot, quid agendum nobis, quam quid loquendum sit. facile erit, explicatis consilijs, accómodare rebus uerba. nam si etiam nunc sub umbra foederis aequi seruitutem pati possumus; quid abest, quin, proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusq. Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos; si foedus est; si societas, aequatio iuris est; si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet; si socialis illis exercitus is est, quo adiuncto duplicent uires suas, quem secernere ab se B consules bellis proprijs ponendis sumendisque nolint: cur non omnia aequantur? cur non alter ab Latinis consul datur? ubi pars uirium, ibi & imperij pars est. Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe concedentibus Romam caput Latio esse: sed, ut amplum uideri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui si quando umquam consociandi imperij, usurpandae libertatis tempus optastis; en hoc tempus adest, & uirtute uestra, & deum benignitate uobis datum. Tentastis patientiam, negando militem. quis dubitat exarsisse eos, cum plus ducentorum annorum morem solueremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. qui ne nostrorum quidem finium per nos tuendorum ius antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare aduersus Samnites foederatos suos audierunt: nec mouerunt se ab urbe. unde haec illis tanta modestia, nisi a conC scientia uirium & nostrarum & suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem iam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. Vsurpate modo postulando eo, quod illi uobis taciti concedunt. si quem hoc dicere metus prohibet, en ego ipse audiente non populo R. modo senatuque, sed Ioue ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum, ut, si nos in foedere ac societate esse uelint, consulem alterum ab nobis, senatusque partem accipiant. Haec ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore & assensu omnes permiserunt, ut ageret, diceretq. quae e rep. nominis Latini, fideque sua uiderentur. Vbi est Romam uentum, in Capitolio ei senatus datus est. ibi cum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate patrum, ne Samnitibus foederatis bellum inferrent: Annius, tamquam uictor armis Capitolium cepisset, non legatus iure gentium tutus loqueretur, Tempus erat, inquit, T. Manli, uosq. patres conscripti, tandem iam uos nobiscum D nihil pro imperio agere, cum florentissimum deum benignitate nunc Latium armis uirisque, Samnitibus bello uictis, Sidicinis Campanisq. socijs, nunc etiam Volscis adiunctis, uideretis; colonias quoque uestras Latinum Romano praetulisse imperium. sed quoniam uos, regno impotenti finem ut imponatis, non inducitis in animum: nos, quamquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut condiciones pacis feramus aequas utrisque; quando uires quoque aequari dijs immortalibus placuit. Consulem alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem aequã ex utraque gente esse: unum populum, unam remp. fieri. &, ut imperij eadem sedes sit, idemq. omnibus nomen: quoniam ab alterutra parte concedi necesse est; quod utrisque bene uertat, sit haec sane patria potior, & Romani omnes uocemur. Forte ita accidit, ut E parem ferociae huius & Romani consulem T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia patres conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum uenturum se esse palam diceret, & quemcumque in curia Latinum uidisset, sua manu interempturum. & conuersus ad simulacrum Iouis, Audi Iuppiter haec scelera, inquit, audite ius fasque. peregrinos consules, & peregrinum senatum in tuo Iuppiter augurato templo captus, atque ipse oppressus, uisurus es? haeccine foedera Tullus Romanus rex cum Albanis patribus uestris Latini, haec L. Tarquinius uobiscum postea fecit? non uenit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo & cladium uestrarum ueterum, & beneficiorum nostrorum erga uos, obliti estis? Cum consulis uocem subsecuta patrum indignatio esset, proditur memoriae, aduersus crebram imploratio

nem deum, quos testes foederum saepius inuocabant consules, uocem Annij spernentis F
numina Iouis Romani auditam. certe cum commotus ira se ab uestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite grauiter offenso impactus imo ita est saxo, ut sopiretur. exanimatum, auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit; sicut inter foederum ruptorum testationem ingenti fragore caeli procellam effusam. nam & uera esse, & apte ad repraesentandam iram deum ficta possunt. Torquatus missus ab senatu ad dimittendos legatos, cum iacentem Annium uidisset, exclamat ita, ut populo patribusq. audita uox pariter sit: Bene habet. dij pium mouete bellum. est caeleste numen: es magne Iuppiter: haud frustra te patrem deum hominumq. hac sede sacrauimus. Quid cessatis Quirites, uosq. patres conscripti arma capere dijs ducibus? sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum iacentem uidetis. Assensu populi excepta uox consulis, tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magi- G
stratuum magis, qui iussu consulis prosequebantur, quam ius gentium ab ira impetuq. hominum tegeret. Consensit & senatus bellum, consulesque, duobus scriptis exercitibus, per Marsos Pelignosq. profecti, adiuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo iam Latini socijq. conuenerant, castra locant. ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur uisa species uiri maioris, quam pro humano habitu, augustiorisque, dicentis, Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum dijs Manibus matriq. Terrae deberi: utrius exercitus imperator legiones hostium, superq. eas se deuouisset, eius populi partisq. uictoriam fore. Hos ubi nocturnos uisus inter se consules contulerunt; placuit auerruncandae deum irae uictimas caedi; simul ut si extis eadem, quae somno uisa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata impleret. ubi responsa haruspicum insidēti iam animo tacitae religioni cōgruerunt, tum adhibitis legatis tribunisque, & imperijs deum propalam expositis, ne mors uo- H
luntaria consulis exercitum in acie terreret; comparant inter se, ut ab utra parte cedere Romanus exercitus coepisset, inde se consul deuoueret pro populo R. Quiritibusque. Agitatum etiam in concilio est, ut, si quando umquam seuero ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores. curam acuebat, quod aduersus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes. milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegaeque, ijsdem praesidijs, saepe ijsdem manipulis permisti fuerāt. per haec ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret. Forte inter ceteros turmarum praefectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus euasit, ut uix teli iactu ab statione proxima abesset. ibi Tusculani erant equites. praeerat Geminius I
Metius, uir tum genere inter suos, tum factis clarus. is ubi Romanos equites, insignemq. inter eos praecedentem consulis filium (nam omnes inter se utique, illustres uiri noti erāt) cognouit, Vnane, ait, turma Romani cum Latinis socijsq. bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore, Manlius inquit, & cū illis aderit Iuppiter ipse foederum a uobis uiolatorum testis, qui plus potest, polletque. Si ad Regillum lacum ad satietatem uestram pugnauimus, hic quoque efficiemus profecto, ne quid minus, quam acies uobis, & collata signa nobiscum, cordi sint. Ad ea Geminius paullulum ab suis equo prouectus, Visne igitur, dum dies ista uenit, qua magno conatu exercitus moueatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorū iam hinc euētu cernatur, quantum eques Latinus Romano praestet? Mouet ferocem animum iuuenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexsuperabilis uis fati. oblitus itaque impe- K
rij patrij, consulumq. edicti, praeceps ad id certamen agitur, quo uinceret, an uinceretur, haud multum interesset. equitibus ceteris uelut ad spectaculum summotis, spatio, quod uacui interiacebat cāpi, aduersos concitant equos: & cum infestis cuspidibus concurrissent, Manlij cuspis super galeam hostis Metij trans ceruicem equi elapsa est. circumactis deinde equis, cum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset, spiculum inter aures equi fixit. ad cuius uulneris sensum cum equus prioribus pedibus erectis magna ui caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmaq. innixum, attollentem se a graui casu, Manlius ab iugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terrae affixit. spolijsq. lectis ad suos reuectus, cum ouante gaudio turma, in castra, atque inde ad praetorium ad patrem tendit,

ignarus

A ignarus facti, futurique, laus an poena merita esset. Vt me omnes, inquit, pater, tuo sangui
ne ortum uere ferrent, prouocatus equestria haec spolia capta ex hoste caeso porto. Quod
ubi audiuit consul, extemplo filium auersatus, concionem classico uocari iussit. quae ubi
frequens conuenit; Quandoquidem, inquit, tu T. Manli neque imperium consulare, ne-
que maiestatem patriam ueritus, aduersus edictum nostrum, extra ordinem in hostem pu-
gnasti, &, quantum in te fuit, disciplinam militarem, qua stetit ad hanc diem Romana res,
soluisti; meq. in eam necessitatem adduxisti, ut aut reip. mihi, aut mei, meorumq. obliui-
scendum sit: nos potius nostro delicto plectemur, quam resp. tanto suo damno nostra pec-
cata luat. triste exemplum, sed in posterum salubre iuuentuti erimus. me quidem cum in-
genita caritas liberum, tum specimen istud uirtutis, deceptum uana imagine decoris, in te
mouet: sed cum aut morte tua sanciendae sint consulum imperia, aut impunitate in perpe-
B tuum abroganda; nec te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam,
quin disciplinā militarem, culpa tua prolapsam, poena restituas. I lictor, deliga ad pa-
lum. Exanimati omnes tam atroci imperio; nec aliter, quam in se, quisque districtam cer-
nentes securim, metu magis, quam modestia, quieuere. itaque, uelut emerso ab admira-
tione animo, cum silentio defixi stetissent; repente, postquā ceruice caesa fusus est cruor,
tum libero conquestu coortae uoces sunt, ut neque lamentis, neque exsecrationibus par-
ceretur; spolijsq. contectum iuuenis corpus, quantum militaribus studijs funus ullum
concelebrari potest, structo extra uallum rogo crematur; Manlianaque imperia non in
praesentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent. Fecit tamen atro
citas poenae obedientiorem duci militem: & praeterquam quod custodiae, uigiliaeque, &
ordo stationum intentioris ubique curae erāt, in ultimo etiam certamine, cum descensum
C in aciem est, ea seueritas profuit. Fuit autem ciuili maxime bello pugna similis. adeo ni-
hil apud Latinos dissonum ab Romana rep. praeter animos, erat. Clypeis antea Roma-
ni usi sunt: deinde, postquam stipendiarij facti sunt, scuta pro clypeis fecere: &, quod an-
tea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies coepit esse. po-
stremo in plures ordines instruebantur. ordo sexagenos milites, duos centuriones, uexil-
larium unum habebat. Prima acies hastati erant, manipuli quindecim, distantes inter se
modicum spatium. manipulus leues uicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat.
leues autem, quia hastam tantum gesaq. gererent, uocabantur. haec prima frons in acie
florem iuuenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde aetas totidem mani-
pulorum, quibus principibus est nomen, hos sequebantur scutati omnes, insignibus ma-
xime armis. hoc XXX manipulorum agmen antepilanos appellabant; quia sub signis
D iam alij quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo unusquisque tres partes habe-
bat, earum unamquamque primum pilum uocabant. tribus ex uexillis constabat. uexil-
lum CLXXXVI homines erant. primum uexillum triarios ducebat, ueteranum mi-
litem spectatae uirtutis: secundum rorarios, minus roboris aetate factisque: tertium accē-
sos, minimae fiduciae manum; eo & in postremam aciem reijciebantur. Vbi his ordinibus
exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati profligare ho-
stem non possent, pede presso eos retrocedentes in interualla ordinum principes recipie-
bant. tum principum pugna erat, hastati sequebantur. triarij sub uexillis considebant, si-
nistro crure porrecto, scuta innixa humeris, hastas subrecta cuspide in terra fixas, haud se-
cus, quam uallo saepta inhorreret acies, tenentes. si apud principes quoque haud satis pro-
spere esset pugnatū, a prima acie ad triarios sensim referebantur. Vnde, rē ad triarios redis-
E se, cū laboratur, prouerbio increbruit. triarij consurgentes, ubi in interualla ordinū suorū
principes & hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus uelut claudebant uias;
unoq. continenti agmine, iā nulla spe post relicta, in hostem incedebant. id erat formidolo
sissimum hosti, cum, uelut uictos insecuti, nouam repente aciem exsurgentem, auctam nu-
mero cernebant. Scribebantur autem quattuor fere legiones quinis millibus peditum, e-
quitibus in singulas legiones trecenis. alterum tantum ex Latino delectu adijciebatur:
qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodemq. ordine instruxerant aciem. nec uexilla
cum uexillis tantum, uniuersi hastati cum hastatis, principes cum principibus, sed centurio
quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebat.
Duo primi pili ex utraque acie inter triarios erant; Romanus corpore haudquaquam sa-

tis ualidus, ceterum strenuus uir, peritusq. militiae; Latinus uiribus ingens, bellatorque primus; notissimi inter se, quia semper pares ordines duxerunt. Romano haud satis fidenti uiribus, iam Romae permissum erat ab consulibus, ut subcenturionem sibi, quem uellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste. isq. iuuenis in acie oblatus, ex centurione Latino uictoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuuij montis, qua uia ad Veserim ferebat. Romani consules prius, quam educerent in aciem, immolauerunt. Decio caput iecinoris a familiari parte caesum haruspex dicitur ostendisse: alioquin acceptam dijs hostiam esse: Manlium egregie litasse. Atqui bene habet, inquit Decius, si ab collega prospere litatum est. Instructis, sicut ante dictum est, ordinibus, processere in acie. Manlius dextro, Decius laeuo cornu praeerat. Primo utrimque aequis uiribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab laeuo cornu hastati Romani nõ ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius consul M. Valerium magna uoce inclamat: Deorum, inquit, ope Valeri opus est. agedum pontifex publicus populi R. praei uerba, quibus me pro legionibus deuoueam. Pontifex eum togam praetextam sumere iussit, & uelato capite, manu subter togam ad mentum exerta, super telum subiectum pedibus stantem sic dicere. Iane, Iuppiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, diui Nouensiles, dij Indigetes, diui, quorum est potestas nostrorum, hostiumque, dijq. Manes, uos precor, ueneror, ueniam peto, feroque; uti populo R. Quiritium uictoriamq. prosperetis; hostesq. populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteq. afficiatis. Sicut uerbis nuncupaui, ita pro rep. Quiritium, exercitu, legionibus, auxilijs populi R. Quiritium, legiones, auxiliaq. hostium mecum diis Manibus, Tellurig. deuoueo. Haec ita precatus, lictores ire ad T. Manlium iubet, matureq. collegae se deuotum pro exercitu nunciaret. ipse incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit; ac se in medios immisit. Conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano uisu, sicut caelo missus piaculum omnis deorum irae, qui pestem ab suis auersam in hostes ferret. ita omnis terror pauorq. cum illo latus, signa primo Latinorum turbauit; deinde in totam penitus aciem peruasit. euidentissimum id fuit, quod, quacumque equo inuectus est, ibi haud secus, quam pestifero sidere icti, pauebant. ubi uero corruit obrutus telis, inde iam haud dubie consternatae cohortes Latinorum fugam, ac uastitatem late fecerunt. simul & Romani, exsolutis religione animis, uelut tum primum signo dato coorti, pugnam integram ediderunt. nam & rorarij procurrebant inter antepilanos, addiderantq. uires hastatis ac principibus: & triarij genu dextro innixi, nutum consulis ad consurgendum exspectabant. Procedente deinde certamine, cum alijs partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul, audito euentu collegae, cum, ut ius fasque erat, lacrymis non minus, quam laudibus debitis, prosecutus tam memorabilem mortem esset; paullisper addubitauit, an consurgendi iam triarijs tempus esset: deinde, melius ratus integros eos ad ultimum discrimen seruari, accensos ab nouissima acie ante signa procedere iubet. qui ubi subiere, extemplo Latini, tamquam idem aduersarij fecissent, triarios suos excitauerunt: qui aliquandiu pugna atroci cum & semet ipsi fatigassent, & hastas aut praefregissent aut hebetassent, pellerent ui tamen hostem, debellatum iam rati, peruentumq. ad extremam aciem: tum consul triarijs, Consurgite nunc, inquit, integri aduersus fessos, memores patriae parẽtumque, & coniugum ac liberorum, memores consulis pro uestra uictoria morte occumbentis. Vbi Triarij consurrexerunt integri, refulgentibus armis, noua ex improuiso exorta acies, receptis in interualla ordinum antepilanis, clamore sublato, principia Latinorum perturbant; hastisq. ora fodientes, primo robore uirorum caeso, per alios manipulos, uelut inermes, prope intacti euasere; tantaq. caede perrupere cuneos, ut uix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque, sub radicibus montis procul instructi, praebuere terrorem Latinis. Ceterũ inter omnes ciues sociosq. praecipua laus eius belli penes consules fuit: quorum alter omnes minas periculaq. ab deis superis inferisque in se unum uertit: alter ea uirtute, eoq. consilio in proelio fuit, ut facile conuenerit inter Romanos, Latinosque, qui eius pugnae memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, eius futurã haud dubie fuisse uictoriã. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt. castra secundũ proeliũ capta, multiq. mortales ibi uiui oppressi, maxime Campani. Decij corpus ne eo die inueniretur, nox quaerentes oppressit: postero die inuentum inter

ter

A ter maximam hostium stragem coopertum telis: funusq. par morti, celebrante collega, factum. Illud adijciendum uidetur, licere consuli, dictatorique, & praetori, cum legiones hostium deuoueat; non utique se, sed quem uelit ex legione Romana scripta ciuem deuouere: si is homo, qui deuotus est, moritur, probe factum uideri: ni moritur tum signũ septem pedes altum, aut maius, in terram defodi, & piaculum hostia caedi: ubi illud signũ defossum erit, eo magistratum Romanum descendere fas non esse. sin autem sese deuouere uolet, sicuti Decius deuouit: ni moritur, neque suum, neque publicum diuinum pure faciet, qui sese deuouerit. Vulcano arma, siue cui alij diuo uouere uolet; siue hostia, siue quo alio uolet; ius est. telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri fas non est: si potiatur, Marti suouetaurilibus piaculum fieri. Haec, etsi omnis diuini humaniq. moris memoria aboleuit, noua peregrinaq. omnia priscis ac patrijs praeferendo; haud ab re
B duxi, uerbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataq. sunt, referre. Romanis, post proelium demum factum, Samnites uenisse subsidio; exspectato euentu pugnae, apud quosdam auctores inuenio. Latinis quoque ab Lauinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, uictis demum ferri coeptum. & cum iam portis prima signa, & pars agminis esset egressa; nuncio allato de clade Latinorum, cum, conuersis signis, retro in urbem rediretur, praetorem eorum, nomine Milionium, dixisse ferunt, pro paullula uia magnam mercedem Romanis esse soluendam. qui Latinorum pugnae superfuerant, multis itineribus dissipati, cum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. ibi in consilijs Numicius, imperator eorum, affirmando communem uere Martem belli utramque aciem pari caede prostrauisse, uictoriaq. nomen tantum penes Romanos esse, ceteram pro uictis fortunam & illos gerere: funesta duo consulum praetoria, alterum parricidio filij, alterum consulis
C deuoti caede; trucidatum exercitum omnem; caesos hastatos, principesque; stragem & ante signa, & post signa factam; triarios postremo rem restituisse: Latinorum etsi pariter accisae copiae sint, tamen supplemento uel Latium propius esse, uel Volscos, quam Romam: itaque, si uideatur eis, se, ex Latinis & ex Volscis populis iuuentute propere excita, rediturum infecto exercitu Capuam esse; Romanosque nihil tum minus, quam proelium, exspectantes, nec opinato aduentu perculsurum. Fallacibus litteris circa Latium nomenque Volscum missis, quia qui non interfuerunt pugnae, ad credendum temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim conscriptus conuenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit. prius quam castris locus caperetur, sarcinis utrimque in aceruum coniectis, pugnatum, debellatumque est. adeo enim accisae res sunt, ut consulis uictorem exercitum ad populandos
D agros eorum ducenti dederent se omnes Latini, deditionemq. eam Campani sequerentur. Latini, Capuaq. agro multati. Latinus ager, Priuernati addito agro, & Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen plebi Romanae diuiditur. bina in Latino iugera, ita ut dodrantem ex Priuernati complerent, data, terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adiectis. Extra poenam fuere Latinorum Laurentes, Campanorumq. equites; quia non desciuerant. Cum Laurentibus renouari foedus iussum. renouaturq. ex eo quotannis post diem decimam Latinarum. Equitibus Campanis ciuitas data: monumentoq. ut esset, aeneam tabulam in aede Castoris Romae fixerunt. Vectigal quoque eis Campanus populus iussus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille, & sexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos. Ita bello gesto, praemijs poenisq. pro cuiusque merito persolutis, T. Manlius Romam redijt: cui uenienti seniores
E tantum obuiam exisse constat; iuuentutem & tunc, & omni uita deinde, auersatam eum, exsecratamque. Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium incursiones fecerunt. Manlius consul quia ipse per ualetudinem id bellũ exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium Crassum, qui tum forte erat praetor, dixit. ab eo magister equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile aduersus Antiates ab dictatore gestum est, cum aliquot mẽses statiua in agro Antiati habuisset. Anno insigni uictoria de tot ac tam potentibus populis, adhoc cõsulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam imperio, successere consules Ti. Aemilius Mamercinus, & Q. Publilius Philo, neque in similem An.416.
materiã rerum, & ipsi aut suarũ rerum, aut partium in rep. magis, quam patriae, memores. Latinos ob iram agri amissi rebellantes in campis Fenectanis fuderunt, castrisq. exsuerunt.

ibi Publilio, cuius ductu auſpicioq. res geſtae erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi iuuentus caeſa erat; Aemilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs, Praeneſtinus, Veliternuſq. populus. Venerant & ab Lauinio Antioq. auxilia. ubi cum proelijs quidem ſuperior Romanus eſſet; ad urbem ipſam Pedum, caſtraq. ſociorum populorum, quae urbi adiuncta erant, integer labor reſtaret: bello infecto repente omiſſo, conſul, quia collegae decretum triumphum audiuit, ipſe quoque triumphi ante uictoriam flagitator Romam redijt. qua cupiditate offenſis patribus, negantibuſque, niſi Pedo capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab ſenatu Aemilius, ſeditioſis tribunatibus ſimilem deinde conſulatum geſſit. nam neque, quoad fuit conſul, criminari apud populum patres deſtitit, collega haudquaquam aduerſante; quia & ipſe de plebe erat: (materiam autem praebebat criminibus ager in Latino Falernoq. agro maligne plebi diuiſus) & poſtquam ſenatus, finire imperium conſulibus cupiens, dictatorem aduerſus G
rebellantes Latinos dici iuſſit; Aemilius, cui tum faſces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magiſter equitum Iulius Brutus dictus. Dictator popularis, & orationibus in patres criminoſis, fuit, & quod tres leges ſecundiſſimas plebi, aduerſas nobilitati, tulit; unam, ut plebiſcita omnes Quirites tenerent; alteram, ut legum, quae comitijs centuriatis ferrentur, ante initum ſuffragium patres auctores fierent; tertiam, ut alter utique ex plebe, cum eo uentum ſit, ut utrumque plebeium conſulem fieri liceret, cenſor crearetur. Plus eo anno domi acceptum cladis ab conſulibus, ac dictatore, quam ex uictoria eorum, bel-
An.417. liciſq. rebus foris auctum imperium patres credebant. Anno inſequenti, L. Furio Camillo, C. Maenio conſulibus, quo inſignius omiſſa res Aemilio, ſuperioris anni conſuli, exprobraretur, Pedum armis uiriſq. & omni ui expugnandum ac delendum ſenatus fremit: coactiq. noui conſules omnibus eam rem praeuerti, proficiſcuntur. Iam Latio is ſta- H
tus erat rerum, ut neque bellum, neque pacem pati poſſent. ad bellum opes deerant: pacẽ ob agri adempti dolorem aſpernabantur. medijs conſilijs ſtandum uidebatur, ut opidis ſe tenerent; ne laceſſitus Romanus cauſſam belli haberet; &, ſi cuius opidi obſidio nunciata eſſet, undique ex omnibus populis auxilium obſeſſis ferretur. neque tamen niſi admodum a paucis populis Pedani adiuti ſunt. Tiburtes, Praeneſtinique, quorum ager propior erat, Pedum peruenere. Aricinos, Lauinioſque, & Veliternos Antiatibus Volſcis ſe coniungentes ad Sturam flumen Maenius improuiſo adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus maxime ualido exercitu, maiore mole, quamquam aeque proſpero euẽtu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter proelium eruptio opidanorũ fecit: in quos parte exercitus conuerſa, Camillus non compulit ſolum eos intra moenia, ſed eodem etiã die cum ipſos auxiliaq. eorum perculiſſet, opidum ſcalis cepit. Placuit inde, iam maiore conatu animoq. ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium uictorem circumducere exercitum. nec quieuere ante, quam, expugnando, aut in deditionem accipiendo ſingulas urbes, Latium omne ſubegere. praeſidijs inde diſpoſitis per recepta opida, Romam ad deſtinatum omnium conſenſu triumphum deceſſere. additus triumpho honos, ut ſtatuae equeſtres eis, rara illa aetate res, in foro ponerentur. Prius quam comitijs in inſequentem annum conſules rogarent, Camillus de Latinis populis ad ſenatum retulit, atque ita diſſeruit. Patres conſcripti, quod bello armiſq. in Latio agendum fuit, id iam deum benignitate, ac uirtute militum ad finem uenit. caeſi ad Pedum Sturamq. ſunt exercitus hoſtium: opida Latina omnia, & Antium ex Volſcis, aut ui capta, aut recepta in deditionem, praeſidijs tenentur ueſtris. reliqua conſultatio eſt, quoniam rebellando ſaepius nos ſollicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. Dij immortales ita uos potentes huius conſilij fecerunt, ut ſit Latium deinde, an non ſit, in ueſtra manu poſuerint. itaq. K
pacem uobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum uel ſaeuiendo, uel ignoſcendo poteſtis. uultis crudeliter conſulere in deditos, uictoſque? licet delere omne Latium, uaſtas inde ſolitudines facere, unde ſociali egregio exercitu per multa bella magnaq. ſaepe uſi eſtis. uultis exemplo maiorum augere rem Romanam, uictos in ciuitatem accipiendo? materia creſcendi per ſummã gloriam ſuppeditat. certe id firmiſſimum longe imperium eſt, quo obedientes gaudent. ſed maturato opus eſt; quidquid ſtatuere placet. tot populos inter ſpem metumq. ſuſpenſos animi habetis. & ueſtram utique de eis curam quamprimum abſolui, & illorum animos, dum exſpectatione ſtupent, ſeu poena, ſeu bene-

ficio

A ficio praeoccupari oportet. nostrum enim fuit efficere, ut omnium rerum uobis ad consulendum potestas esset: uestrum est decernere, quod optimum uobis, reiq. publicae sit. Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare; sed, cum aliorum caussa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, ut pro merito cuiusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. relatum igitur de singulis, decretumque. Lanuuinis ciuitas data: sacraq. sua reddita cum eo, ut aedes lucusq. Sospitae Iunonis communis Lanuuinis municipibus cum populo R. esset. Aricini, Nomentanique, & Pedani, eodem iure quo Lanuuini, in ciuitatem accepti. Tusculanis seruata ciuitas, quam habebãt: crimenq. rebellionis a publica fraude in paucos auctores uersum. In Veliternos, ueteres ciues Romanos, quod toties rebellassent, grauiter saeuitum: & muri deiecti: & senatus inde abductus: iussiq. trans Tiberim habitare; ut eius, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad
B mille pondo clarigatio esset; nec prius, quam aere persoluto, is, qui cepisset, extra uincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquae frequentiae Velitrae receperunt. Et Antium noua colonia missa, cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi coloni uellent. naues inde longae abactae: interdictumq. mari Antiati populo est, & ciuitas data. Tiburtes Praenestiniq. agro multati, neque ob recens tantum rebellionis, commune cum alijs Latinis, crimen, sed quod, taedio imperij Romani, cum Gallis, gente efferata, arma quondam consociassent. Ceteris Latinis populis connubia, commerciaque, & consilia inter se ademerunt. Campanis equitibus, honoris caussa, quia cum Latinis rebellare noluissent; Fundanisque, & Formianis, quod per fines eorum tuta pacataq. semper fuisset uia, ciuitas sine suffragio data. Cumanos, Suessulanosq. eiusdem iuris condicionisque, cuius Capuam, esse placuit. Naues Antiatium
C partim in naualia Romae subductae, partim incensae: rostrisque earum suggestum in foro exstructum adornari placuit: Rostraque id templum appellatum. C. Sulpicio Longo, An.418.
P. Aelio Paeto consulibus cum omnia non opes magis Romanae, quam beneficijs parta gratia bona pace obtineret; inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci a T. Manlio consule in deditionem accepti, nihil deinde mouerant: eo petendi auxilij ab Romanis caussa iustior fuit. sed prius, quam consules ab urbe (iusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur, Auruncos metu opidum deseruisse; profugosque cum coniugibus ac liberis Suessam commeasse: quae nunc Aurunca appellata; moenia antiqua eorum, urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus consulibus senatus, quorum cunctatione proditi socij essent, dictatorem dici iussit. dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Re-
D ligio inde iniecta de dictatore: & cum augures uitio creatum uideri dixissent, dictator, magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minucia Vestalis suspecta primo propter mundiorem iusto cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice seruo: cum decreto eorum iussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate habere; facto iudicio, uiua sub terram ad portam Collinam dextra uia stratam defossa scelerato campo. credo ab incestu id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo praetor primum de plebe, aduersante Sulpicio cõsule, qui negabat rationem eius se habiturum, est factus: senatu, cum in summis imperijs id non obtinuisset, minus in praetura tendente.
Insequens annus, L. Papirio Crasso, K. Duilio consulibus, Ausonum magis nouo, quam An.419.
magno bello fuit insignis. Ea gens Cales urbem incolebat: Sidicinis finitimis arma coniunxerat: unoq. proelio haud sane memorabili duorum populorum exercitus fusus, pro-
E pinquitate urbium & ad fugam pronior, & in fuga ipsa tutior fuit. nec tamen omissa eius belli cura patribus: quia toties iam Sidicini aut ipsi mouerant bellum, aut mouentibus auxilium tulerant, aut caussa armorum fuerant. itaque omni ope annixi sunt, ut maximum ea tempestate imperatorem M. Valerium Coruum consulem quartum facerent. collega
additus Coruo M. Atilius Regulus. et, ne forte casu erraretur, petitum ab consule, ut ex- An.420.
tra sortem Corui ea prouincia esset. Exercitu uictore a superioribus consulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, cum hostes, ab superioris etiam certaminis memoria pauidus, clamore atque impetu primo fudisset, moenia ipsa oppugnare est aggressus. & militum quidem is erat ardor, ut iam inde cum scalis succedere ad muros uellent, euasurosq. contenderent. Coruus, quia id arduum factu erat, labore militum po-

tius, quam periculo, peragere inceptum uoluit. itaque aggerem & uineas egit, turresque F
muro admouit: quarum usum forte oblata opportunitas praeuertit. namque M. Fabius, captiuus Romanus, cum per negligentiam custodum festo die uinculis ruptis per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam muri reste suspensus manibus se demisisset, perpulit imperatorem, ut uino epulisque sopitos hostes aggrederetur. nec maiore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quam acie fusi erant. praeda capta ingens est: praesidioq. imposito Calibus, reductae Romam legiones. Consul ex senatusconsulto triumphauit: & ne Atilius expers gloriae esset, iussi ambo consules aduersus Sidicinos ducere exercitum, dictatorem ante ex senatusconsulto comitiorum habendorum caussa dixerunt L. Aemilium Mamercum: is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis resta-
An.421. bat: tamen, ut beneficio praeuenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoq. senatusconsulto, ut duo millia quingenti homines eo scriberentur, trium uiros coloniae deducendae, agroq. diuidundo creauerunt, K. Duilium, T. Quinctium, M. Fabium. Noui deinde consules, a ueteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines, populando usque ad moenia, atque urbem peruenerunt. ibi, quia, ingenti exercitu comparato, Sidicini & ipsi pro extrema spe dimicaturi enixe uidebantur, & Samnium fama erat conciri ad bellum; dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Rufinus; magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, uitio eos creatos: magistratuq. se abdicauerunt. & quia pestilentia insecuta est, uelut omnibus eo uitio contactis auspicijs, res ad interregnum rediit. ab interregno inito per quinctum demum interregem
An.422. M. Valerium Coruum creati consules A. Cornelius iterum, & Cn. Domitius. Tranquil-
An.423. lis rebus, fama Gallici belli pro tumultu ualuit, ut dictatorem dici placeret. dictus M. Papirius Crassus, & magister equitum P. Valerius Poplicola. a quibus cum delectus intentius, quam aduersus finitima bella, haberetur; exploratores missi attulerunt, quieta omnia apud Gallos esse. Samnium quoque iam alterum annum turbari nouis consilijs, suspectũ erat. eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. Ceterum Samnites bellum Alexandri Epeirensis in Lucanos traxit. qui duo populi aduersus regem, exscensionem a Paesto facientem, signis collatis pugnauerunt. eo certamine superior Alexander, incertum qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, nouiq. ciues censi: tribus propter eos additae, Maecia & Scaptia: censores addiderunt, Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio praetore lata, qua ciuitas sine suffragio data. Haec eo anno domi militiae-
An.424. que gesta. Foedus insequens annus seu intẽperie caeli, seu humana fraude fuit, M. Claudio I
Marcello, C. Valerio consulibus. Flaccum, Potitumq. uarie in annalibus cognomen consulis inuenio: ceterum in eo, parui refert, quid ueri sit. Illud peruelim (nec omnes auctores sunt) proditum falso esse, uenenis absumptos, quorum mors infamem annum pestilentia fecerit. sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogauerim, exponenda est. Cum primores ciuitatis similibus morbis, eodemq. ferme omnes euentu morerentur; ancilla quaedam ad Q. Fabium Maximum aedilem curulem, indicaturam se caussam publicae pestis professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxae indicium. Fabius confestim rem ad consules, consules ad senatum referunt: consensuq. ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude ciuitatem premi, matronasq. ea uenena coquere; &, si sequi extemplo uelint, manifesto deprehendi posse. Secuti indicem, & coquentes quasdam medicamenta, & recondita alia inuenerunt. quibus in forum delatis, K
& ad XX matronis, apud quas deprehensa erant, per uiatorem accitis, duae ex eis Cornelia ac Sergia, patriciae utraque gentis, cum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confitante indice bibere iussae, ut se falsum commentam arguerent, spatio ad colloquendum sumpto, cum, summoto populo, in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent; haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento, suamet ipsae fraude omnes interierunt. comprehensae extemplo earum comites, magnum numerum matronarum indicauerunt: ex quibus ad CLXX damnatae. neque de ueneficijs ante eam diem Romae quaesitum est. Prodigij ea res loco habita; captisq. magis mentibus, quam consceleratis, similis uisa. itaque, memoria ex annalibus repetita, in secessionibus quondam plebis cla-

uum

A uum ab dictatore fixum, alienatasque discordia mentes hominum, eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem claui figendi caussa creari placuit. creatus Cn. Quinctilius, magistrum equitum L. Valerium dixit: qui, fixo clauo, magistratu se abdicarunt. Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venno. cuius principio anni legati ex Volscis Fabraterni & Lucani Romam uenerunt, orantes ut in fidem reciperentur: si a Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi R. fideliter, atque obedienter futuros. missi tum ab senatu legati; denunciatumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus uim abstinerent. ualuitque ea legatio, non tam quia pacem uolebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Priuernas bellum initum: cuius socij Fundani, dux etiam Fundanus fuit Vitruuius Vaccus, uir non domi solum, sed etiam Romae clarus: aedes fuere in Palatio eius; quae Vacci prata, diruto aedificio, publi- AN.425.
B catoque solo, appellata. Aduersus hunc, uastantem effuse Setinum, Norbanumque, & Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris eius consedit. Vitruuio nec, ut uallo se teneret aduersus ualidiorem hostem, sane constare mens; nec, ut longius a castris dimicaret, animus suppetere. uix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro, quam proelium aut hostem, spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat: & ut leui momento, nec ambigue est uictus; ita breuitate ipsa loci, facilique receptu in tam propinqua castra, aut aegre militem a multa caede est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugae extremae, cum in castra ruerent, caesi: primisque tenebris Priuernum inde petitum agmine trepido, ut muris potius, quam uallo, sese tutarentur. A Priuerno Plautius alter consul, peruastatis passim agris, praedaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit. ingredienti fines senatus Fundanorum
C occurrit: negant se pro Vitruuio sectamque eius secutis precatum uenisse, sed pro Fundano populo: quem extra culpam belli esse, ipsum Vitruuium indicasse, cum receptaculum fugae Priuernum habuerit, non patriam, Fundos. Priuerni igitur hostes populi R. quaerendos, persequendosque esse, qui simul a Fundanis ac Romanis, utriusque patriae immemores, defecerint. Fundis pacem esse, & animos Romanos, & gratam memoriam acceptae ciuitatis: orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem, corpora ipsorum coniugumque, ac liberorum suorum in potestate populi R. esse, futuraque. Collaudatis Fundanis consul, litterisque Romam missis, in officio Fundanos esse, ad Priuernum flexit iter. Prius animaduersum in eos, qui capita coniurationis fuerant, a consule, scribit Claudius: ad CCCL ex coniuratis uinctos Romam missos: eamq. deditionem ab senatu non acceptam: quod egentium, atque humilium poena defungi
D uelle Fundanum populum censuerint. Priuernum duobus consularibus exercitibus cum obsideretur, alter consul comitiorum caussa Romam reuocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti. Nondum perfunctos cura Priuernatis belli, tumultus Gallici fama atrox inuasit, haud ferme umquam neglecta patribus. Extemplo igitur consules noui, L. Aemilius Mamercinus, & C. Plautius eo ipso die Kal. Quinctilibus, quo magistratum inierunt, comparare inter se prouincias iussi: & Mamercinus, cui Gallicum bellum euenerat, scribere exercitum sine ulla uacationis uenia. quin opificum quoque uulgus, & sellularij, minime militiae idoneum genus, exciti dicuntur: Veiosque ingens exercitus contractus, ut inde obuiam Gallis iretur. longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata temporis eius quiete a Gallis, Priuernum omnis conuersa uis. duplex inde fama est. alij ui ca- AN.426.
E ptam urbem, Vitruuiumque uiuum in potestatem uenisse: alij, prius quam ultima adhiberetur uis, ipsos se in deditionem consulis caduceum praeferentes permisisse, auctores sunt, Vitruuiumque ab suis traditum. Senatus de Vitruuio Priuernatibusque consultus, consulem Plautium dirutis Priuerni muris, praesidioque ualido imposito, ad triumphum accersit; Vitruuium in carcerem asseruari iussit, quoad consul redisset: tum uerberatum necari: aedes eius, quae essent in Palatio, diruendas, bona Semoni Sango censuerunt consecranda: quodque aeris ex eis redactum est, ex eo aenei orbes facti, positi in sacello Sangi aduersus aedem Quirini. de senatu Priuernate ita decretum, ut, qui senator Priuerni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem, qua Veliterni, habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautij silentium de Priuernatibus fuit

post

post triumphum consul, necato Vitruuio, socijsq. eius noxae, apud satiatos iam supplicio nocentium tutam mentionem de Priuernatibus ratus, Quoniam auctores defectionis, inquit, meritas poenas & ab dijs immortalibus, & a uobis habent, patres conscripti; quid placet de innoxia multitudine fieri? Equidem, etsi meae partes exquirendae magis sententiae, quam dicendae, sunt: tamen, cum uideam Priuernates uicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax est; quamminimum iratum inter nos illosq. relinqui uelim. Cum ipsa per se res anceps esset, prout cuiusque ingenium erat, atrocius mitiusue suadentibus: tum incertiora omnia unus ex Priuernatibus legatis fecit, magis condicionis, in qua natus esset, quam praesentis necessitatis memor: qui interrogatus a quodam tristioris sententiae auctore, quam poenam meritos Priuernates censeret; eam, inquit, quam merentur, qui se libertate dignos censent. cuius cum feroci responso infestiores factos uideret consul eos, qui ante Priuernatium caussam impugnabant; ut ipse benigna interrogatione mitius responsum eliceret, Quid si poenam, inquit, remittimus uobis, qualem nos pacem uobiscum habituros speremus? si bonam dederitis, inquit, & fidam, & perpetuam: si malam, haud diuturnam. Tum uero minari, nec id ambigue, Priuernatem, quidam, & illis uocibus ad rebellandum incitari pacatos populos. pars melior senatus ad meliora responsa trahere, & dicere, uiri, & liberi, uocem auditam. an credi posse, ullum populum, aut hominem denique in ea condicione, cuius eum paeniteat, diutius, quam necesse sit, mansurum? ibi pacem esse fidam, ubi uoluntarij pacati sint: neque eo loco, ubi seruitutem esse uelint, fidem sperandam esse. In hanc sententiam maxime consul ipse inclinauit animos, identidem ad principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset a pluribus, dicendo, eos demum, qui nihil praeterquam de libertate cogitant, dignos esse qui Romani fiant. itaque & in senatu caussam obtinuere: & ex auctoritate patrum latum ad populum est, ut Priuernatibus ciuitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt: bina iugera agri acceperunt. Secutus est annus nulla re belli domiue insignis, P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula consulibus, praeterquam quod Fregellas (Sidicinorum is ager, deinde Volscorum fuerat) colonia deducta; & populo uisceratio data a M. Flauio in funere matris. Erant qui, per speciem honorandae parentis, meritam mercedem populo solutam, interpretarentur; quod eum, die dicta ab aedilibus, crimine stupratae matris familiae, absoluisset. Data uisceratio in praeteritam iudicij gratiam, honoris etiam ei caussa fuit: tribunatuq. plebis, proximis comitijs, absens praesentibus praefertur. Palaepolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est. duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erat oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Classe, qua aduecti ab domo fuerant, multum in ora maris eius, quod accolunt, potuere. primo in insulas Aenariam & Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Haec ciuitas cum suis uiribus, tum Samnitium infida aduersus Romanos societate freta, siue pestilentiae, quae Romanam urbem adorta nunciabatur, fidens, multa hostilia aduersus Romanos agrum Campanum Falernumq. incolentes fecit. igitur, L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum consulibus, fetialibus Palaepolin ad res repetendas missis, cum relatum esset a Graecis, gente lingua magis strenua, quam factis, ferox responsum; ex auctoritate patrum, populus Palaepolitanis bellum fieri iussit. Inter consules prouincijs comparatis, bello Graeci persequendi Publilio euenerunt. Cornelius altero exercitu Samnitibus, si qua se mouerent, oppositus. Fama autem erat, defectioni Campanorum imminentes admoturos castra. ibi optimum uisum Cornelio statiua habere. Ab utroque consule, exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus. Publilius duo millia Nolanorum militum, & quattuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quam uoluntate Graecorum, recepta Palaepoli miserat. Cornelius, delectum indictum a magistratibus; uniuersum Samnium erectum; ac uicinos populos, Priuernatem, Fundanumque, & Formianum, haud ambigue solicitari. Ob haec cum legatos mitti placuisset prius ad Samnites, quam bellum fieret; responsum redditur a Samnitibus ferox. Vltro incusabant iniurias Romanorum: neque eo negligentius ea, quae ipsis obijcerentur, purgabant, haud ullo publico consilio auxiliove iuuari Graecos; nec Fundanum Formianumue a se solicitatos: quippe minime paenitere se uirium suarum, si bellum placeat: ceterum non posse dissimulare, aegre pati ciuitatem Samnitium, quod Fregellas, ex Volscis captas, dirutasq. ab se, restituerit Romanus populus,

An. 427. (margin, beside "natibus ciuitas daretur")
An. 428. (margin, beside "panum Falernumq.")

Margin letters: F, G, H, I, K

A lus,coloniamq. in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum Fregelles appellerit: eam se contumeliam iniuriamque,ni sibi ab ijs, qui fecerint,dematur, ipsos omni ui depulsuros esse. Cum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios, atque amicos uocaret,Quid perplexe agimus? inquit. Nostra certamina,Romani,non uerba legatorum,nec hominum quisquam disceptator,sed campus Campanus, in quo concurrendum est,& arma,& communis Mars belli decerneret. proinde inter Capuam Suessulamq.castra castris conferamus; &, Samnis Romanusne imperio Italiam regat, decernamus. Legati Romanorum cum se,non quo hostis uocasset,sed quo imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent; iam Publilius,inter Palaepolin Neapolimq.loco opportune capto, diremerat hostibus societatem auxilij mutui; qua,ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. itaque cum & comitiorum dies instaret, &, Publilium imminentem hostium muris
B auocari ab spe capiendae in dies urbis, haud e rep.esset:actum cum tribunis est, ad populũ ferrent, ut, cum Publilius Philo consulatu abisset, proconsul rem gereret, quoad debellatum cum Graecis esset.L.Cornelio,quia ne eum quidem in Samnium iam ingressum reuocari ab impetu belli placebat,litterae missae,ut dictatorem comitiorũ caussa diceret.dixit M. Claudium Marcellum. ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. nec tamen ab dictatore comitia sunt habita: quia,uitione creatus esset, in disquisitionem uenit.consulti augures,uitiosum uideri dictatorem pronunciauerunt. eam rem tribuni suspectam in famemq.criminando fecerunt. nam neque facile fuisse id uitium nosci,cum consul ineunte nocte silentio diceret dictatorem; neque ab consule cuiquam publice priuatimue de ea re scriptum esse; nec quemquam mortalium exstare, qui se uidisse aut audiuisse quid diceat,quod auspicia dirimeret; neque augures diuinare Romae sedentes potuisse, quid in ca
C stris consuli uitij obuenisset. Cui non apparere,quod plebeius dictator sit, id uitium auguribus uisum? Haec, aliaq. ab tribunis nequidquam iactata: tamen ad interregnum res redit: dilatisq. alia,atque alia de caussa comitijs, quartusdecimus demum interrex L. Aemilius consules creat C. Poetelium, L. Papirium Mugillanum: Cursorem in alijs annalibus inuenio. Eodem anno Alexandriam in Aegypto proditum conditam; Alexandrumque,Epeiri regem,ab exsule Lucano interfectum, sortes Dodonaei Iouis euẽtu affirmasse. An.429. Accito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, caueret Acherusiam aquã, Pandosiamq. urbem: ibi fatis eius terminum dari. eoq. ocius transmisit in Italiam, ut quammaxime procul abesset urbe Pandosia in Epeiro,& Acheronte amni: quem ex Molosside fluentem in stagna inferna accipit Thesprotius sinus. Ceterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) cum saepe Bruttias Lucanasq. legiones fudisset; Heracleam, Tarentinorum colo-
D niam, Consentiam ex Lucanis, Sipontumque, Bruttiorum coloniam Terinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes; & trecentas familias illustres in Epeirum, quas obsidum numero haberet, misisset, haud procul Pandosia urbe, imminente Lucanis ac Bruttijs finibus,tres tumulos aliquantum inter se distantes insedit; ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret; & ducentos ferme Lucanorum exsules circa se pro fidis habebat,ut pleraque eius generis ingenia sunt,cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui, campis omnibus inundantes, cum interclusissent trifariam exercitum a mutuo inter se auxilio;duo praesidia,quae sine rege erant,improuiso hostium aduentu opprimuntur; deletisq. eis, ad ipsius obsidionem omnes conuersi. inde ab Lucanis exsulibus ad suos nuncij missi sunt; pactoq.reditu promissum est,regem aut uiuum,aut mortuum in potestatem daturos. ceterum cum delectis ipse, egregium facinus ausus,
E per medios erumpit hostes; & ducem Lucanorum, comminus congressum, obtruncat; contrahensq. suos ex fuga palatos, peruenit ad amnem ruinis recentibus pontis, quem uis aquae abstulerat,indicantem iter, quem cum incerto uado transiret agmen,fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, Iure Acheros uocaris, inquit. quod ubi ad aures accidit regis,adiecit extemplo animum fatis suis,substititque, dubius an transiret.Tum Sotimus,minister ex regijs pueris, quid in tanto discrimine periculi cunctaretur, interrogans, indicat Lucanos insidijs quaerere locum. quos ubi respexit rex procul grege facto uenientes, stringit gladium; & per medium amnem transmittit equum. iamq. in uadum egressum eminus ueruto Lucanus exsul transfigit. lapsum inde cum inhaerente telo corpus exanime detulit amnis in hostium praesidia. ibi foeda lacera

tio

tio corporis facta. namque, praeciso medio partem Consentiam misere: pars ipsis retenta F ad ludibrium: quae cum iaculis saxisq. procul incesseretur, mulier una ultra humanarum irarum fidem saeuiēti turbae immista, ut parumper sustinerent, precata, flens ait, uirum sibi liberosq. captos apud hostes esse: sperare, corpore regio, utcumque multato, se suos redempturam. is finis lacerationi fuit: sepultumq. Consentiae, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius: ossaq. Metapontum ad hostes remissa, inde Epeirum deuecta ad Cleopatram uxorem, sororemq. Olympiadem: quarum mater magni Alexandri altera, soror altera fuit. Haec de Alexandri Epeirensis tristi euentu, quamquā Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit. Eodem anno lectisternium Romae, quincto post conditam urbem, ijsdem, quibus ante, placandis habitum est dijs. Noui deinde consules iussu populi cum misissent, qui indicerent Samnitibus bellum; & ipsi maiore conatu, quam aduersus Graecos, cuncta parabant; & alia noua, nihil tum animo tale agitantibus, accesserunt auxilia. Lucani, atque Apuli, quibus gentibus G nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem uenerunt, arma uirosq. ad bellum pollicentes. foedere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res prospere gesta. Tria opida in potestatem uenerunt, Allifae, Callifae, Ruffiumque. Ager primo aduentu consulum longe lateq. est peruastatus. Hoc bello tam prospere commisso, alteri quoque bello, quo Graeci obsidebātur, iam finis aderat, nam, praeterquam quod, intersaeptis munimentis hostium, pars parti abscissa erat; foediora aliquanto intra muros ijs, quibus hostis territabat, patiebantur; &, uelut capti a suimetipsis praesidijs, indigna iam liberis quoque, ac coniugibus, & quae captarum urbium extrema sunt, patiebantur. itaq. cum, & a Tarento & a Samnitibus, fama esset, noua auxilia uentura: Samnitium plus, quam nellent, intra moenia esse rebantur: Tarētinorum iuuentutē, Graeci Graecos haud minus, H per quos Samniti Nolanoque, quam ut Romanis hostibus resisterent, exspectabant. postremo leuissimum malorum deditio ad Romanos uisa. Charilaus & Nymphius, principes ciuitatis, communicato inter se consilio partes ad rem agendam diuisere; ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret; alter subsisteret ad praebendam opportunam consilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem uenit: &, quod bonum, faustum, felixq. Palaepolitanis, populoq. R. esset, tradere se ait moenia statuisse. eo facto utrum ab se prodita, an seruata patria uideatur, in fide Romana positum esse: sibi priuatim nec pacisci quidquam, nec petere: publice petere, quam pacisci, magis; ut, si successisset inceptum, cogitaret populus R. potius, cum quanto studio periculoq. reditum in amicitiam suam esset, quam qua stultitia & temeritate de officio decessum. Collaudatus ab imperatore, tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit: praesi I dio ei L. Quinctius tribunus militum praepositus. Eodem tempore & Nymphius praetorem Samnitium arte aggressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palaepolim, aut in Samnio esset, sineret se classe circumuehi ad Romanum agrum, non oram modo maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum. sed ut falleret, nocte proficiscendum esse, extemploq. naues deducendas. quod quo maturius fieret, omnis iuuentus Samnitium, praeter necessarium urbis praesidiū, ad litus missa. ubi dum Nymphius in tenebris, & multitudine semetipsa impediente, sedulo alijs alia imperia turbans, terit tempus; Charilaus, ex composito ab socijs in urbem, receptus, cum summa urbis Romano milite implesset, tolli clamorem iussit: ad quem Graeci, signo accepto a principibus, quieuere: Nolani per aduersam partem urbis, uia Nolam ferente, effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in praesentia fuga, ita foedior, postquam periculo euaserunt, uisa: quip K pe qui inermes, nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua haec proditio ab Samnitibus facta traditur, cum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est; tum foedus Neapolitanum (eo enim deinde summa rei Graecorum uenit) similius uero facit, ipsos in amicitiam redisse. Publilio triumphus decretus; quod satis credebatur obsidione domitos hostes in fidem uenisse. duo singularia haec ei uiro primum contigere, prorogatio imperij, non ante in ullo facta, &, acto honore, triumphus. Aliud subinde bellum cum alterius orae Graecis exortum. namq. cum Tarentini rē Palaepolitanam uana spe auxilij aliquandiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos ac-

cepere,

A cepere, uelut destituti, ac non qui ipsi destituissent, increpare Palaepolitanos: ira atque inuidia in Romanos furere, eo etiam, quod, Lucanos & Apulos (nam utraque eo anno societas coepta est) in fidem populi R. uenisse, allatum est, quippe propemodum peruentum ad se esse: iamq. in eo rem fore, ut Romani aut hostes aut domini habendi sint. discrimen profecto rerum suarum in bello Samnitium, euentuq. eius uerti: eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis ualidam; quando Lucanus defecerit: quem reuocari adhuc, impelliq. ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars serendis discordijs adhibeatur. Haec consilia cum apud cupidos rerum nouandarum ualuissent; ex iuuentute quidam Lucanorum pretio adsciti, clari magis inter populares, quam honesti, inter se multati ipsi uirgis, cum corpora nudata intulissent in ciuium coetum, uociferati sunt, se, quod castra Romana ingredi ausi essent, ab consule uirgis caesos, ac prope securi percussos esse. Defor

B mis suapte natura res, cum speciem iniuriae magis, quam doli, praeseferret; concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum uocare: & alij circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alij ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuq. etiam sanos consternante animos, decernitur, ut societas cum Samnitibus renouetur, legatiq. ad eam rem mittantur. repentina res quia, quam caussam nullam tam ne fidem quidem habebat; coacti a Samnitibus & obsides dare, & praesidia in loca munita accipere, caeci fraude & ira nihil recusarunt. dilucere deinde breui fraus coepit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigrauere: sed, amissa omni de se potestate, nihil ultra, quam ut paeniteret, frustra restabat. Eo anno plebi Romanae uelut aliud initium libertatis factum est, quod necti desierunt. mutatum autem ius ob unius feneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit: cui cum se C. Pu-

C blilius ob aes alienum paternum nexum dedisset; quae aetas formaq. misericordiam elicere poterat, ad libidinem & contumeliam animum accenderunt; &, florem aetatis eius fructum aduenticium crediti ratus, primo perlicere adolescentem sermone incesto est conatus; dein, postquam adspernabātur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunae; postremo, cum ingenuitatis magis, quam praesentis condicionis, memorē uideret, nudari iubet, uerberaq. afferri. quibus laceratus iuuenis cum se in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemq. conquerens feneratoris, ingens uis hominum, cum aetatis miseratione, atque indignitate iniuriae accensa, tum suae cōdicionis, liberumq. suorum respectu, in forum, atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit. & cum consules, tumultu repentino coacti, senatum uocarent; introeuntibus in curiam patribus laceratū iuuenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes, ostentabant. uictum eo die, ob im-

D potentem iniuriam unius, ingens uinculum fidei: iussique consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec poenam lueret, in compedibus, aut in neruo teneretur: pecuniae creditae bona debitoris, nō corpus obnoxium esset. ita nexi soluti: cautūq. in posterum, ne necterentur. Eodem anno cum satis per se ipsum Samnitium bellum, & defectio repens Lucanorum, auctoresq. defectionis Tarentini solicitos haberent patres; accessit, ut & Vestinus populus Samnitibus sese coniungeret. quae res sicut eo anno sermonibus magis passim hominum iactata, quam in publico ullo concilio, est: ita insequentis anni consulibus, L. Furio Camillo iterum, Iunio Bruto Scaeuae, nulla prior potiorq. uisa An. 430.
est, de qua ad senatum referrent. & quamquam noua res erat, tamen tanta cura patres incessit, ut pariter eam susceptam neglectamq. timerent: ne aut impunitas eorum lasciuia superbiaque, aut bello poenae expetitae metu propinquo, atque ira conciret finitimos popu-

E los. & erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi, Pelignique, & Marrucini: quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. uicit tamen pars, quae in praesentia uideri potuit maioris animi, quam consilij: sed euentus docuit, fortes fortunam iuuare. Bellum ex auctoritate patrum populus aduersus Vestinos iussit; prouincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte euenit. exercitus utroque ducti, & cura tuendorum finium hostes prohibiti coniungere arma. Ceterum alterum consulem, L. Furium, cui maior moles rerum imposita erat, morbo graui implicitum, fortuna bello subtraxit: iussusq. dictatorem dicere rei gerendae caussa, longe clarissimum bello, ea tempestate, dixit L. Papirium Cursorem: a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus: par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis uentum

tum est, nobilius. Ab altero consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam uario euentu, gestum est. nam & peruastauit agros: & populando, atque urendo tecta hostium sataque, in aciem inuitos extraxit: & ita proelio uno accidit Vestinorum res, haudquaquam tamen incruento milite suo, ut non in castra solum refugerent hostes, sed iam, ne uallo quidem ac fossis freti, dilaberentur in opida, situ urbium, moenibusq. se defensuri. postremo opida quoque ui oppugnare adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum, aut uulnerum ira, quod haud fere quisquam integer proelio excesserat, scalis cepit: deinde Cingiliam. utriusque urbis praedam militibus, quod eos neque portae, neque muri hostium arcuerant, concessit. In Samnium incertis itum auspicijs est: cuius rei uitium, non in belli euentum, quod prospere gestum est, sed in rabiem, atque iras imperatorum uertit. namque Papirius dictator, a pullario monitus, cum ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denunciauit, ut sese loco teneret, neu, absente se, cum hoste manum consereret. Fabius, cum, post profectionem dictatoris, per exploratores comperisset: perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset; seu ferox adolescens indignitate accensus, quod omnia in dictatore uiderentur reposita esse; seu occasione bene gerendae rei inductus, exercitu instructo, paratoque, profectus ad Imbrinium, (ita uocant locum) acie cum Samnitibus conflixit. ea fortuna pugnae fuit, ut nihil relictum sit, quo, si affuisset dictator, res melius geri potuerit. non dux militi, non miles duci defuit. eques etiam, auctore L. Cominio, tribuno militum, qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis; atque ita concitatos calcaribus permisit, ut sustinere eos nulla uis posset. per arma, per uiros late stragem dedere. secutus pedes impetum equitum, turbatis hostibus intulit signa. uiginti millia hostium caesa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoste signa collata, dictatore absente, bis rem egregie gestam. apud antiquissimos scriptores una haec pugna inuenitur. in quibusdam annalibus tota res praetermissa est. Magister equitum, ut ex tanta caede, multis potitus spolijs, congesta in ingentem aceruum hostilia arma subdito igne concremauit: seu uotum id deorum cuipiam fuit: seu credere libet, Fabio auctore eo factum, ne suae gloriae fructum dictator caperet, nomenq. ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret. Litterae quoque de re prospere gesta, ad senatum, non ad dictatorem, missae, argumentum fuere minime cum eo communicantis laudem. ita certe dictator id factum accepit, ut, laetis alijs uictoria parta, praeseferret iram, tristitiamque. misso itaque repente senatu, se ex curia proripuit: tum uero, non Samnitium magis legiones, quam maiestatem dictatoriam, & disciplinam militarem a magistro equitum uictam & euersam dictitans, si illi impune spretum imperium fuisset. itaque plenus minarum iraeq. profectus in castra cum maximis itineribus isset, non tamen praeuenire famam aduentus sui potuit. praecurrerant enim ab urbe, qui nunciarent dictatorem auidum poenae uenire, alternis paene uerbis T. Manlij factum laudantem. Fabius, concione extemplo aduocata, obtestatus milites est, ut, qua uirtute remp. ab infestissimis hostibus defendissent, eadem se, cuius ductu auspicioq. uicissent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur. uenire amentem inuidia; iratum uirtuti alienae felicitatiq. furere, quod se absente res egregie gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quam Romanos, uictoriam esse: imperium dictitare spretum: tamquam non eadem mente pugnari uetuerit, qua pugnatum doleat: & tunc inuidia impedire uirtutem alienam uoluisse, cupidissimisq. arma ablaturum fuisse militibus, ne se absente moueri possent: & nunc id furere, id aegre pati, quod sine L. Papirio non inermes, non manci milites fuerint; quod se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt, Marsq. communis, aduersa pugna euenisset, qui sibi, deuictis hostibus, rep. bene gesta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, supplicium magistro equitum, & tunc uictori minetur? neque illum magistro equitum infestiorem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus esse: si posset, in omnes saeuiturum fuisse: quia id nequeat, in unum saeuire: etiam inuidiam, tamquam ignem, summa petere: in caput consilij, in ducem incurrere. si se simul cum gloria rei gestae exstinxisset, tunc uictorem uelut in capto exercitu dominantem, quid quid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum. proinde adessent in sua caussa omnium libertati. si consensum exercitus eũdem, qui in proelio fuerit, in tuẽda uictoria ui-

deat,

A deat,& salutem unius omnibus curae esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. postremo se uitam fortunasq. suas illorum fidei uirtutiq. permittere. Clamor e tota concione ortus,uti bonum animum haberet: neminem illi uim allaturum, saluis legionibus Romanis. Haud multo post dictator aduenit: classicoq. extemplo ad concionem aduocauit. Tum silentio facto, praeco Q. Fabium magistrum equitum citauit. qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator,Quaero,inquit,de te Q.Fabi,cum summum imperium dictatoris sit,pareantq. ei consules, regia potestas,praetores,ijsdem auspicijs, quibus consules, creati; aequum censeas necne, magistrum equitum dicto audientem esse? itemq. illud interrogo; cum me incertis auspicijs profectum ab domo scirem, utrum mihi turbatis religionibus resp. in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubijs dijs agerem? simul illud, quae dictatori religio impedimento ad B rem gerendam fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse? Sed quid ego haec interrogo? cum, si ego tacitus abiissem, tamen tibi ad uoluntatis interpretationem meae dirigenda tua sentẽtia fuerit. Quin tu respondes,uetuerim ne te quidquam rei me absente agere? uetuerim ne signa cum hostibus conferre? Quo tu imperio meo spreto, incertis auspicijs,turbatis religionibus,aduersus morem militarem, disciplinamq. maiorum, & numen deorum, ausus es cum hoste confligere? Ad haec, quae interrogatus es, responde: extra ea, caue,uocem mittas. Accede lictor. Aduersus quae singula Q.Fabio cum respondere haud facile esset; & nunc quereretur eundem accusatorem capitis sui, ac iudicem esse; modo,uitam sibi eripi citius,quam gloriam rerum gestarum,posse,uociferaretur; purgaretq. se inuicem,atque ultro accusaret: tunc Papirius,redintegrata ira, spoliari magistrum equitum, ac uirgas & secures expediri iussit. Fabius fidem militum implo-C rans,lacerantibus uestem lictoribus, ad triarios, tumultum iam in concionem miscentes, sese recepit. inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minae audiebantur. qui proximi forte tribunali steterant; quia subiecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum; neu cum eo exercitum damnaret. extrema concio, & circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem: nec procul seditione aberant. ne tribunal quidem satis quietum erat. legati circumstantes sellam orabant,ut rem in posterum diem differret,& irae suae spatium, & consilio tempus daret: satis castigatam adolescentiam Fabij esse: satis deformatam uictoriam: ne ad extremum finem supplicij tenderet; neu unico iuueni,neu patri eius,clarissimo uiro, neu Fabiae gẽti eam inureret ignominiam. Cum parum precibus, parum caussa proficerent; intueri saeuientem concionem iubebant, ita irritatis militum animis subdere ignem, ac materiam D seditoni, non esse aetatis, non prudentiae eius: neminem id Q.Fabio, poenam deprecanti suam, uitio uersurum, sed dictatori; si occaecatus ira infestam multitudinem in se prauo certamine mouisset. postremo, ne id se gratiae dare Q. Fabij crederet, se iusiurandum dare paratos esse, non uideri e rep. in Q. Fabium eo tempore animaduerti. His uocibus cum in se magis incitarent dictatorem, quam magistro equitum placarent, iussi de tribunali descendere legati: &,silentio nequidquam per praeconem tentato,cum, prae strepitu ac tumultu, nec ipsius dictatoris, nec apparitorum eius uox audiretur, nox, uelut in proelio, certamini finem fecit. magister equitum iussus postero die adesse,cum omnes affirmarent infestius Papirium exarsurum, agitatum contentione ipsa exacerbatumque, clam ex castris Romam profugit: &, patre auctore M. Fabio, qui ter iam consul dictatorq. fuerat, uocato extemplo senatu,cum maxime conquereretur apud patres uim at-E que iniuriam dictatoris, repente strepitus ante curiam lictorum submouentium auditur: & ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. iterata deinde contentio est: & prehendi Papirius Fabium iussit. ubi cum, deprecantibus primoribus patrum, atque uniuerso senatu, perstaret in incepto immitis animus; tum pater M. Fabius, Quandoquidem, inquit, apud te nec auctoritas senatus, nec aetas mea, cui orbitatem paras,nec uirtus nobilitasque magistri equitum,a te ipso nominati,ualet; nec preces,quae saepe hostem mitigauere,quae deorum iras placant: tribunos plebis appello,& prouoco ad populum: cumq. tibi,fugienti exercitus tui, fugienti senatus iudiciũ,iudicem fero, qui certe unus plus, quam tua dictatura,potest,polletque. uidero cessurusne prouocationi sis,cui rex Romanus Tullus Hostilius cessit.Ex curia in con-

cionem itur. quo cum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitū cum adscēdisset, deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem iussit. Secutus pater, Bene agis, inquit, cum eo nos deduci iussisti, unde & priuati uocem mittere possemus. Ibi primo non tam perpetuae orationes, quam altercatio, exaudiebantur. uicit deinde strepitum uox & indignatio Fabij senis, increpantis superbiam crudelitatemq. Papirij: se quoque dictatorem Romae fuisse, nec a se quemquam ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem uiolatum: Papirium, tamquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore uictoriam & triumphum petere. quantum interesset inter moderationem antiquorum, & nouam superbiam crudelitatemque? dictatorem Quinctium Cincinnatum in L. Minucium consulem, ex obsidione a se ereptum, non ultra saeuisse, quam ut legatum eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui, contempta sua senectute & auctoritate, foedissimo cum euento pugnasset, non solum in praesentia moderatum irae esse, ne quid de collega secus populo aut senatui scriberet; sed, cum reuertisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem ex collegis, optione ab senatu data, socium sibi imperij delegerit. nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem umquam atrociorem fuisse in eos, qui temeritate, atq. inscitia exercitus amisissent, quam ut pecunia eos multaret: capite anquisitum ob rem bello male gestam de imperatore nullum ad eam diem esse: nunc ducibus populi R. quae ne uictis quidem bello fas fuerit, uirgas & secures uictoribus, & iustissimos meritis triumphos intentari. quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset? si fusus, fugatus, castris exutus fuisset? quo ultra iram uiolentiamq. eius excessuram fuisse, quam ut uerberaret, necaretque? Quam conueniens esse, propter Q. Fabij uictoriam ciuitatem in laetitia, in supplicationibus, ac gratulationibus esse: eum, propter quem deum delubra pateant, arae sacrificijs fument, honore, donis cumulentur, nudatum uirgis lacerari in conspectu populi R. intuentem Capitolium, atque arcem, deosq. ab se duobus proelijs haud frustra aduocatos? quo id animo exercitum, qui eius ductu auspicijsq. uicisset, laturum? quem luctum in castris Romanis, quam laetitiam inter hostes fore? Haec simul iurgans, querens, deum hominumque fidem obtestans, & complexus filium plurimis cum lacrymis agebat. Stabat cum eo senatus maiestas, fauor populi, tribunicium auxilium, memoria absentis exercitus. Ex parte altera, imperium inuictum populi R. & disciplina rei militaris, & dictatoris edictum, pro numine semper obseruatum, & Manliana imperia, & posthabita filij caritas publicae utilitati iactabantur. hoc etiam L. Brutum conditorem Romanae libertatis antea in duobus liberis fecisse. nunc patres comes, & senes faciles de alieno imperio spreto, tamquam rei paruae, disciplinae militaris euersae iuuentuti gratiam facere: se tamen perstaturum in incepto: nec ei, qui aduersus dictum suum turbatis religionibus, ac dubijs auspicijs pugnasset, quidquam ex iusta poena remissurum. maiestas imperij perpetua ne esset, non esse in sua potestate: L. Papirium nihil de eius iure deminuturum. optare ne potestas tribunicia, inuiolata ipsa, uiolet intercessione sua Romanum imperium; neu populus Romanus in se potissimum dictatorem & ius dictaturae exstinguat. quod si fecisset: non L. Papirium, sed tribunos, sed prauum populi iudicium nequidquam posteros accusaturos: cum, polluta semel militari disciplina, non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus consulis, non magister equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo deorum uerecundiam habeat; non edicta imperatorum, non auspicia obseruentur; sine commeatu uagi milites in pacato, in hostico errent, immemores sacramenti, licentia sola se, ubi uelint, exauctorent; infrequentia deserant signa; neque conueniant ad edictum; nec discernant, inter diu nocte, aequo iniquo loco, iussu iniussu imperatoris pugnent; & non signa, non ordines seruent; latrocinij modo caeca & fortuita, pro sollemni & sacrata, militia sit. Horum criminum uos reos in omnia saecula offerte tribuni plebis: uestra obnoxia capita pro licētia Q. Fabij obijcite. Stupentes tribunos, & suam iam uicem magis anxios, quam eius, cui auxilium ab se petebatur, liberauit onere consensus populi R. ad preces & obtestationem uersus, ut sibi poenam magistri equitum dictator remitteret. tribuni quoque inclinatam rem in preces subsecuti, orare dictatorem insistunt, ut ueniam errori humano, ueniam adolescentiae Q. Fabij daret: satis eum poenarum dedisse. Iam ipse adolescens, iam pater

M. Fabius,

A M. Fabius, contentionis obliti, procumbere ad genua, & iram deprecari dictatoris. Tum dictator, silentio facto, Bene habet, inquit, Quirites. uicit disciplina militaris: uicit imperij maiestas: quae in discrimine fuerunt, an ulla post hanc diem essent. non noxae eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnauit; sed noxae damnatus, donatur populo Romano; donatur tribuniciae potestati, precarium, non iustum auxilium ferenti. Viue Q. Fabi, felicior hoc consensu ciuitatis ad tuendum te, quam, qua paullo ante exsultabas, uictoria: uiue, id facinus ausus, cuius tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, ueniam dedisset. mecum, ut uoles, reuerteris in gratiam: populo Romano, cui uitam debes, nihil maius praestiteris, quam si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia possis. Cum se nihil morari magistrum equitum pronunciasset: degressum eum templo laetus senatus, laetior populus, circumfusi, ac gratu-

B lantes hinc magistro equitum, hinc dictatori, prosecuti sunt: firmatumq. imperium militare haud minus periculo Q. Fabij, quam supplicio miserabili adolescentis T. Manlij, uidebatur. Forte ita eo anno euenit, ut, quotiescumque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio mouerentur. ceterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris praeerat, ne quam uim hostium magis, quam trucem dictatoris iram, timeret. itaq. frumentatores cum circumuenti ex insidijs caesi loco iniquo essent; creditum uulgo est, subueniri eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. ea quoque ira alienauit a dictatore militum animos, iam ante infensos, quod implacabilis Q. Fabio fuisset; &, quod suis precibus negasset, eius populo R. ueniam dedisset. Postquam dictator, praeposito in urbe L. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio uetito quidquam pro magistratu agere, in castra redijt; neque ciuibus satis laetus aduentus eius fuit, nec hostibus quidquam AN.432.

C attulit terroris. namque postero die, seu ignari uenisse dictatorem, seu, adesset an abesset, parui facientes, instructa acie ad castra accesserunt. ceterum tanti momenti in uno uiro L. Papirio fuit, ut, si ducis consilia fauor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco, ac subsidijs, ita omni arte bellica firmauit. cessatum a milite: ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita uictoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani uulnerati sunt. Sensit peritus dux, quae res uictoriae obstaret: temperandum ingenium suum esse, & seueritatem miscendam comitati. itaque, adhibitis legatis, ipse circum saucios milites inserens in tentoria caput, singulos, ut sese haberent, rogitans, curam eorum nominatim legatis, tribunisque, & praefectis demandabat. rem per se popularem ita dexter egit, ut, medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur; nec quid-

D quam ad salubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu cum hoste congressus haud dubia spe sua militumque, ita fudit fugauitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde: qua duxit praedae spes, uictor exercitus; perlustrauitq. hostium agros, nulla arma, nullam uim, nec apertam, nec insidijs, expertus. Addebat alacritatem, quod dictator praedam omnem edixerat militibus: nec ira magis publica, quam priuatum compendium in hostem acuebat. His cladibus subacti Samnites pacem a dictatore petiere: cum quo pacti, ut singula uestimenta militibus, & annuum stipendium darent: cum ire ad senatum iussi essent, secuturos se dictatorem responderunt, unius eius fidei uirtutiq. caussam suam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus. Dictator triumphans urbem est ingressus: & cum se dictatura abdicare uellet, iussu patrum, prius, quam abdicaret, consules

E creauit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Aemilium Cerretanum. Samnites, infecta pace, quia de condicionibus agebatur, indutias annuas ab urbe retulerunt; nec earum ipsarū sancta fides fuit: adeo, post quam Papirium abisse magistratu nunciatum est, arrecti ad bellandum animi sunt. C. Sulpicio, Q. Aemilio (Aulium quidam annales habent) consulibus, ad defectionem Samnitium Apulum nouum bellum accessit. Vtroque exercitus AN.431. missi. Sulpicio Samnites, Apuli Aemilio sorte euenerunt. Sunt qui non ipsis Apulis bellum illatum, sed socios eius gentis populos ab Samnitium ui, atque iniurijs defensos scribant. Ceterum fortuna Samnitium uix a seipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit uero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, sed cum utraq. simul gente bellū Romanis fuisse. nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus, Samniumq. eua-

N 2 statum:

statum: hostes nec hic, nec illic inuenti. Romae nocturnus terror ita ex somno trepidam F
repente ciuitatem exciuit, ut Capitolium atque arx, moeniaque, & portae plena armatorũ fuerint. & cum concursatum, cõclamatumq. ad arma omnibus locis esset; prima luce nec auctor, nec caussa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flauia rogatione populi fuit iudicium. M. Flauius tribunus pl. tulit ad populum, ut in Tusculanos animaduerteretur, quorum ope ac consilio, Veliterni Priuernatesq. populo Romano bellum fecissent. populus Tusculanus cum coniugibus ac liberis Romam uenit. ea multitudo ueste mutata, & specie reorum, tribus circuit, genibus se omnium aduoluens. plus itaque misericordia ad poenae ueniam impetrandam, quam caussa ad crimen purgandum, ualuit. tribus omnes, praeter Polliam, antiquarunt legem. Polliae sententia fuit, puberes uerberatos necari; coniuges liberosq. sub corona, lege belli, uenire: memoriamq. eius irae Tusculanis in poenae tam atrocis auctores mansisse ad patrum aetatem, constat; nec quemquam ferme ex Pollia G
tribu candidatum Papiriam ferre solitum. Insequenti anno, Q. Fabio, L. Fuluio consuli
An. 432. bus, A. Cornelius Aruina dictator, & M. Fabius Ambustus magister equitum, metu grauioris in Samnio belli, (conducta enim pretio a finitimis iuuentus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum aduersus Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriose ita posita, tamquam procul abesset hostis: cum subito aduenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut uallum usque ad stationem Romanam inferrent. nox iam appetebat: id prohibuit munimenta adoriri: nec dissimulabant orta luce postero die facturos. Dictator, ubi propiorem spe dimicationem uidit; ne militum uirtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere, propter propinquitatem castrorum, potuit. eques extemplo insecutus ita institit agmini, ut, donec lucesceret, proelio abstineret. ne pedestres quidem copiae ante lucem H
castris egressae. eques luce demum ausus incursare in hostem, carpendo nouissimos, premendoq. iniquis ad transitum locis, agmen detinuit. interim pedes equitem assecutus: & totis iam copiis Samnis urgebat. Tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum castris communiri iussit. id uero, circumfuso undique equitatu, ut uallum peteretur, opusq. inciperet, fieri non poterat. itaque ubi neque eundi, neque manendi copiam esse uidet; instruit aciem, impedimentis ex agmine remotis. instruunt contra & hostes, & animis & uiribus pares. Auxerat id maxime animos, quod, ignari loco iniquo, non hosti cessum, uelut fugientes ac territos, terribiles ipsi secuti fuerant. id aliquandiu aequauit pugnam, iam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At hercule illo die, ab hora diei tertia ad octauam, ita anceps dicitur certamen stetisse, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, ite I
ratus sit; neque signa promota loco, retroue recepta; neque recursum ab ulla sit parte. in suo quisque gradu obnixi, urgentes scutis, sine respiratione ac respectu pugnabant. fremitus aequalis, tenorq. idem pugnae in defatigationem ultimam, aut noctem spectabat. iam uiris uires, iam ferro sua uis, iam consilia ducibus deerant: cum subito Samnitium equites, cum, turma una longius prouecta, accepissent impedimenta Romanorum, procul ab armatis, sine praesidio, sine munimento stare, auiditate praedae impetum faciunt. quod ubi dictatori trepidus nuncius attulit, Sine modo, inquit, sese praeda praepediant. Alij deinde super alios, diripi passim, ferriq. fortunas militum uociferabantur. Tum magistro equitum accito, Vides tu, inquit, M. Fabi, ab hostium equite omissam pugnam? haerent impediti impedimentis nostris: aggredere, quod inter praedãdum omni multitudini euenit, dissipatos: raros equis insidentes, raros, quibus ferrum in manu sit, inuenies: equosque dum praeda onerant, caede inermes: cruentamq. illis praedam redde. mihi legiones, K
peditumq. pugna curae erunt: penes te equestre sit decus. Equitum acies, qualis quae esse instructissima potest, inuecta in dissipatos impeditosq. hostes, caede omnia replet. inter sarcinas omissas repente, obiacentes pedibus fugientium consternatorumq. equorum, neque pugnae, neque fugae satis potentes caeduntur. tum deleto prope equitatu hostium, M. Fabius, circumductis paullulum alis, ab tergo pedestrem aciem adoritur. Clamor inde nouus accidens & Samnitium animos terruit: & dictator, ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, & fluctuantem aciem uidit, tum appellare, tum adhortari milites; tribunos, principesq. ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam

uocare.

A uocare. Nouato clamore, signa inferuntur, & quidquid progrediebantur, magis magisq. turbatos hostes cernebat. Eques ipse iam primis erat in conspectu: & Cornelius respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod uoce poterat, monstrabat, uexilla se suorũ, parmasq. cernere equitum. quod ubi auditum, simulq. uisum est; adeo repente laboris per diem paene totum tolerati, uulnerumq. obliti sunt, ut haud secus, quam si tum integri e castris signum pugnae accepissent, concitauerint se in hostem. nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum, peditumq. uim potuit. partim in medio caesi, partim in fugam dissipati sunt. pedes restantes ac circumuentos caecidit: abequite fugientium strages est facta: inter quos & ipse imperator cecidit. Hoc demum proelium Samnitium res ita infregit, ut omnibus concilijs fremerent, minime id quidem mirum esse, si impio bello, & contra foedus suscepto, infestioribus merito dijs quam hominibus, nihil prospere agerent: expiandũ
B id bellum magna mercede, luendumq. esse: id referre tantum, utrum supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio praebeant sanguine. audebantq. iam quidam nominare auctores armorum. unum maxime nomen per consensum clamantium Brutuli Papij exaudiebatur. uir nobilis potensq. erat, haud dubie proximarum indutiarum ruptor. de eo coacti referre praetores decretum fecerunt, ut Brutulus Papius Romanis dederetur, & cũ eo praeda omnis Romana, captiuiq. ut Romam mitterentur; quaeq. res per fetiales ex foedere repetitae essent, secundum ius fasq. restituerentur. Fetiales Romam, ut censuerunt, missi, & corpus Brutuli exanime: ipse morte uolũtaria ignominiae se ac supplicio subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque eius dedi. nihil tamen earum rerum, praeter captiuos, ac si qua cognita ex praeda sunt, acceptum est: ceterarum rerum irrita fuit deditio. dictator ex senatus consulto triumphauit. Hoc bellum a consulibus bellatum quidam auctores sunt, eosque
C que de Samnitibus triumphasse; Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas praedas egisse. Nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. id ambigitur, belli ne gerẽdi caussa creatus sit; an ut esset, qui ludis Romanis, quia L. Plautius praetor graui morbo forte implicitus erat, signum mittendis quadrigis daret; functusq. eo haud sane memorandi imperij ministerio, se dictatura abdicaret. nec facile est, aut rem rei, aut auctorem auctori praeferre. uitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falsisque imaginum titulis; dum familia ad se quaeque famam rerum gestarum honorumq. fallente mendacio trahunt. inde certe & singulorum gesta, & publica monumenta rerum confusa: nec quisquam aequalis temporibus illis scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur.

EPITOME. LIBRI. IX

D *. Veturius, & Sp. Postumius, apud Caudinas furcas deducto in locum iniquum exercitu, cum nulla spes euadendi esset, foedere cum Samnitibus facto, & sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub iugum mitterentur. ijdemque auctore Sp. Postumio consule, qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme foedus ictum erat, publica fides liberaretur, cum duobus tribunis plebis, & omnibus qui foedus spoponderant,*
E *dediti Samnitibus, non sunt recepti. nec multo post fusis a Papirio Cursore Samnitibus, & sub iugũ missis, receptisq. sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitij abolitus. Tribus duae adiectae sunt, Vfentina & Falerina. Suessa & Pontiae coloniae deductae sunt. Ap. Claudius censor aquã Claudiã perduxit: uiam strauit, quae Appia uocata est: libertinorũ filios in senatum legit. ideoque, quoniam is ordo uidebatur inquinatus indignis, sequentis anni consules in senatu legendo obseruauerunt, quemadmodũ ante proximos censores fuerat. Res praeterea contra Apulos, Etruscos, Vmbros, Marsos, Pelignos, Aequos, & Samnites, quib. foedus erat restitutũ, prospere gestas continet. Flauius scriba libertino patre natus, aedilis curulis fuit, per forensem factionem creatus: quae cum comitia et campum turbaret, & in ijs propter nimias uires dominaretur, a Q. Fabio censore in quattuor tribus redacta est: eaque res Fabio Maximi nomen dedit.*

F

LIBER. IX

AN.433.
EQVITVR hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, Ti. Veturio Caluino, Sp. Postumio consulibus. Samnites eo anno imperatorem C. Pontium Herennij filium habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem, ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt; Ne nihil actum, inquit, hac legatione censeatis, expiatum est, quidquid ex foedere rupto irarum in nos caelestium fuit. satis scio, quibuscumque dijs cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quae a nobis ex foedere repetitae fuerant, ijs nō fuisse cordi tam superbe ab Romanis foederis expiationem spretam. quid enim ultra fieri ad placandos deos, mitigandosq. homines potuit, quam quod nos fecimus? res hostiū in praeda captas, quae belli iure nostrae uidebantur, remisimus: auctores belli, quia uiuos non potuimus, perfunctos iam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxae remaneret penes nos, Romam portauimus. quid ultra tibi Romane, quid foederi, quid dijs arbitris foederis debeo? quē tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum iudicem feram? neminē neque populum, neque priuatum fugio. quod si nihil cum potentiore iuris humani relinquitur inopi; at ego ad deos uindices intolerandae superbiae confugiam; & precabor, ut iras suas uertant in eos, quibus non suae redditae res, non alienae accumulatae satis sint; quorū saeuitiam nō mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditionē exsatient; placari nequeant, nisi hauriendum sanguinem, laniandaq. uiscera nostra praebuerimus. Iustum est bellum, Samnites, quibus necessarium: & pia arma, quibus nulla, nisi in armis, relinquitur spes. proinde cum rerum humanarum maximum momentum sit, quam propitijs rem, quam aduersis agant dijs; pro certo habete, priora bella aduersus deos magis, quam homines, gessisse; hoc, quod instat, ducibus ipsis dijs gesturos. Haec non laeta magis, quam uera, uaticinatus, exercitu educto circa Caudium castra quam potest occultissime locat: inde ad Calatiam, ubi iam consules Romanos, castraq. esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit; pecoraq. diuersos, alium alibi, haud procul Romanis pascere iubet praesidijs: ubi inciderint in praedatores, ut idem omnibus sermo constat, legiones Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnibus copijs circūsedere; nec procul abesse, quin ui capiat. Iam & is etiam rumor ante, de industria uulgatus, uenerat ad Romanos: sed fidem auxere captiui, eo maxime, quod sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus socijs; simul ne Apulia omnis ad praesentem terrorem deficeret. ea modo, qua irent, consultatio fuit. Duae ad Luceriā ferebant uiae; altera praeter oram superi maris patens apertaque, sed quanto tutior, tanto fere longior; altera per Furculas Caudinas, breuior. sed ita natus locus est. saltus duo alti angusti, siluosiq. sunt, montibus circa perpetuis inter se iuncti. iacet inter eos satis patens, clausus in medio, campus, herbidus aquosusque: per quem mediū iter est. sed ante quam uenias ad eum, intrandae angustiae sunt: & aut eadem, qua te insinuaueris, retro uia repetēda; aut, si ire porro pergas, per alium saltum altiorem impeditioremq. euadendum. in eum campum uia alia per cauam rupem Romani demisso agmine, cum ad alias angustias protinus pergerent, saeptas deiectu arborum, saxorumq. ingentium obiacente mole inuenere. cum fraus hostilis apparuisset, praesidium etiam in summo saltu conspicitur. citati inde retro, qua uenerant, pergunt repetere uiam. eam quoque clausam sua obice armisq. inueniunt. sistunt inde gradum sine ullius imperio. stuporq. omnium animos, ac uelut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesq. alij alios, cum alterum quisque magis mentis compotem ac consilij ducerent, diu immobiles silent. deinde ubi praetoria consulum erigi uidere, & expedire quosdam utilia operi: quamquam ludibrio fore muniētes, perditis rebus, ac spe omni adempta cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo, nec imperante, ad muniendum uersi, castra propter aquam uallo circumdant, sua ipsi opera, laboremq. irritum, praeterquam quod hostes superbe increpabant, cum miserabili confessione eludentes. ad consules maestos, ne aduocantes

G

H

I

K

quidem

A quidem in consilium, quando nec consilio nec auxilio locus esset, sua sponte legati ac tribuni conueniunt: militesq. in praetorium uersi opem, quam uix dij immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt. querentes magis, quam consultantes, nox oppressit. cum pro ingenio quisque fremerent: alius, per obices uiarum, alius, per aduersa mōtium, per siluas, qua ferri arma poterant, eamus: modo ad hostem peruenire liceat, quem per annos iā prope XXX uincimus, omnia aequa ac plana erunt Romano in perfidum Samnitem pugnanti. alius, quo, aut qua eamus? num montes moliri sede sua paramus? dum haec iminebūt iuga, qua tu ad hostē uenies? armati, inermes, fortes, ignaui pariter omnes capti, atque uicti sumus. ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet. His inuicem sermonibus, qua cibi, qua quietis immemor nox transducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam laetis suppetebat rebus. itaque uniuersi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per litteras consulendum censent. iam is grauis an-

B nis non militaribus solum, sed ciuilibus quoque abscesserat muneribus: in corpore tamen affecto uigebat uis animi, consilijque. is, ubi accepit ad Furculas Caudinas, inter duos saltus, clausos exercitus Romanos; consultus ab nuncio filij censuit omnes indē quamprimum inuiolatos dimittendos. quae ubi spreta sententia est; iterumque, eodem remeante nuncio, consulebatur; censuit ad unum omnes interficiendos. quae ubi tam discordia inter se, uelut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt: quamquam filius ipse in primis iam animum quoque patris consenuisse in affecto corpore rebatur; tamen consensu omnium uictus est, ut ipsum in consilium acciret. nec grauatus senex plaustro in castra dicitur aduectus, uocatusq. in consilium ita ferme locutus esse, ut nihil sententiae suae mutaret, caussas tantum adijceret. Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissi-

C mo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem, amicitiamque: altero consilio: in multas aetates, quibus amissis duobus exercitibus haud facile receptura uires Romana res esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse. Cum filius alijque principes percunctando exquirerent, quid si media uia consilium caperetur, ut & dimitterentur incolumes, & leges ijs iure belli uictis imponerentur? Ista quidem sententia, inquit, ea est, quae neque amicos parat, neque inimicos tollit. Seruate modo, quos ignominia irritaueritis: ea est Romana gens, quae uicta quiescere nesciat: uiuet semper in pectoribus illorum, quidquid istic praesens necessitas inusserit; neque eos ante multiplices poenas expetitas a uobis quiescere sinet. Neutra sententia accepta, Herennius domum e castris est reuectus. Et in castris Romanis cum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent, & iam omnium rerum inopia esset, uicti necessitate legatos mittunt, qui primum pacem

D aequam peterent: si pacem non impetrarent, uti prouocarent ad pugnam. Tum Pontius, debellatum esse, respondit; &, quoniam ne uicti quidem ac capti fortunam fateri scirent, inermes cum singulis uestimentis sub iugum missurum: alias condiciones pacis aequas uictis ac uictoribus fore, si agro Samnitium decederetur, coloniae abducerentur: suis inde legibus Romanum ac Samnitem aequo foedere uicturum. His condicionibus paratum se esse foedus cū cōsulibus ferire: si quid eorum displiceat, legatos iam redire ad se uetuit. Haec cum legatio renunciaretur, tantus gemitus omnium subito exortus est, tantaq. maestitia incessit, ut non grauius accepturi uiderentur, si nunciaretur, omnibus eo loco mortē oppetendam esse. Cum diu silentium fuisset; nec consules, aut pro foedere tam turpi, aut contra foedus tam necessarium hiscere possent: tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorū uirtute, atq. honoribus erat, Patrem meum, inquit, consules saepe audiui memorantem, se in Ca-

E pitolio unum non fuisse auctorem senatui redimendae auro a Gallis ciuitatis: quando nec fossa ualloq. ab ignauissimo ad opera ac muniendū hoste clausi essent; & erūpere si nō sine periculo magno, tamen sine certa pernicie possent. quod si ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit, (quo saepe modo obsessi in obsidentes erupērūt) ita nobis aequo aut iniquo loco dimicādi tantūmodo cum hoste copia esset; non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset. equidē mortē pro patria praeclarā esse fateor, & me uel deuouere pro populo R. legionibusq., uel in medios me immittere hostes paratus sum. sed hic patriā uideo, hic, quidquid Romanarū legionum est: quae nisi pro se ipsis ad mortem ruere uolunt, quid habent, quod morte sua seruent? Tecta urbis dicat aliquis, & moenia, & eā turbā, a qua urbs incolitur. Immo hercule produntur magis ea omnia, deleto hoc exercitu,

non seruantur. quis enim ea tuebitur? imbellis uidelicet atque inermis multitudo? tam F hercule, quam a Gallorum impetu defendit. An a Veijs exercitum, Camillumq. ducem implorabunt? Hic omnes spes opesq. sunt: quas seruando, patriam seruamus; dedendo ad necem, patriam deserimus, ac prodimus. At foeda, atque ignominiosa deditio est: sed ea caritas patriae est, ut tam ignominia eam, quam morte nostra, si opus sit, seruemus. Subeatur ergo ista, quantacumque est, indignitas: & pareatur necessitati; quam ne dij quidem superant. Ite consules, redimite armis ciuitatem, quam auro maiores uestri redemerunt. consules profecti ad Pontium in colloquium, cum de foedere uictor agitaret, negarunt iniussu populi foedus fieri posse, nec sine fetialibus, caerimoniaq. alia sollemni. itaque non, ut uulgo credunt, Claudiusq. etiam scribit, foedere pax Caudina, sed per sponsionem facta est. quid enim aut sponsoribus in foedere opus esset, aut obsidibus, ubi precatione res transigitur; Per quem populum fiat quo minus legibus dictis stetur, ut eum ita Iuppiter feriat, quemadmodum a fetialibus porcus feriatur? Spoponderunt cõsules, legati, quaestores, tribuni militum: nominaque omnium qui spoponderunt, exstant: ubi, si ex foedere acta res esset, praeterquam duorum fetialium, non exstarent. & propter necessariam foederis dilationem obsides etiam DC. equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. tempus inde statutum tradendis obsidibus, exercituq. inermi mittendo. Redintegrauit luctum in castris consulum aduentus: ut uix ab ijs abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent; quorum ignauia foedius inde, quam uenissent, abituri: illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: beluarum modo caecos in foueam missos. alij alios intueri: contemplari arma mox tradenda, & inermes futuras dextras, obnoxiaq. corpora hosti. proponere sibimet ipsi ante oculos iugum hostile, & ludibria uictoris, & uultus superbos, & per armatos inermium iter. inde foedi agminis miserabilem uiã, H per sociorum urbes reditum in patriam ac parentes: quo saepe ipsi maioresq. eorum triumphantes uenissent. se solos sine uulnere, sine ferro, sine acie uictos: sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre: sibi nequidquam arma, nequidquam uires, nequidquã animos datos. Haec frementibus hora fatalis ignominiae aduenit, omnia tristiora experiundo factura, quam quae praeceperant animis. Iam primum cum singulis uestimentis inermes extra uallum exire iussi, & primi traditi obsides, atque in custodiam abducti. tum a consulibus abire lictores iussi, paludamentaq. detracta, tantam inter ipsos, qui paullo ante eos exsecrantes, dedendos lacerandosq. cẽsuerant, miserationem fecit, ut suae quisque condicionis oblitus, ab illa deformatione tantae maiestatis uelut ab nefando spectaculo auerteret oculos. Primi consules prope seminudi sub iugum missi: tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiae obiectus: tum deinceps singulae legiones. Circumsta I bant armati hostes exprobrantes, eludentesque: gladij etiam plerisque intentati: & uulnerati quidam, necatique, si uultus eorum indignitate rerum acrior uictorẽ offendisset. ita trãsducti sub iugum: &, quod paene grauius erat, per hostium oculos cum ex saltu euasissent, etsi, uelut ab inferis extracti, tũ primũ lucem adspicere uisi sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. itaque cũ ante noctem Capuam peruenire possent, incerti de fide sociorum, & quod pudor praepediebat, circa uiam haud procul Capua, omnium egeni, corpora humi prostrauerunt. quod ubi est Capuam nunciatum, euicit miseratio iusta sociorum, superbiam ingenitam Campanis. confestim insignia sua consulibus, fasces, lictores, arma, equos, uestimenta, cõmeatus militibus benigne mittunt: & uenientibus Capuam cunctus senatus populusq. obuiam egressus, iustis omnibus hospitalibus, priuatisq. & publicis fungitur officijs; neque illis sociorum comitas, uultusq. benigni, & alloquia non modo sermonem elicere, sed ne ut oculos quidẽ attollerent, aut con K solantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. Adeo super maerorem pudor quidã effugere colloquia & coetus hominum cogebat. Postero die cum iuuenes nobiles, missi a Capua ut proficiscentes ad finem usque Campani agri prosequerẽtur, reuertissent; uocatiq. in curiam, percunctantibus maioribus natu, multo sibi maestioris & abiectioris animi uisos referrent: adeo silens, ac prope mutum agmen incessisse: tacere indolem illam Romanam: ablatosq. cum armis animos: non reddere salutem, non salutantibus dare responsum: non hiscere quemquã prae metu potuisse: tamquam ferentibus adhuc ceruicibus iugum, sub quod emissi essent. habere Samnites uictoriam non praeclaram solum, sed etiam

A perpetuam: cepisse enim eos non Romam, sicut ante Gallos, sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam uirtutem, ferociamque. Cum haec dicerentur, audirenturque, & deploratum paene Romanum nomen in concilio sociorum fidelium esset: dicitur Ofilius Calauius Oui filius, clarus genere factisque, tum etiam aetate uerendus, longe aliter se habere rem dixisse: silentium illud obstinatum, fixosq. in terram oculos, & surdas ad omnia solatia aures, & pudorem intuendae lucis, ingentem molem irarum ex alto animo cientis indicia esse: aut se Romana ignorare ingenia; aut silentium illud Samnitibus flebiles breui clamore gemitusq. excitaturum; Caudinaeq. pacis aliquanto Samnitibus, quam Romanis, tristiorem memoriam fore. quippe suos quemque eorum animos habiturum, ubicumque congressuri sint: saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore. Iam & Romae sua infamis clades erat. obsessos primum audierunt: tristior deinde ignominiosae pacis magis,
B quam periculi, nuncius fuit. ad famam obsidionis delectus haberi coeptus erat: dimissus deinde auxiliorum apparatus, postquam deditionem tam foede factam acceperunt: extemploq. sine ulla publica auctoritate concessum in omnem formam luctus est. Tabernae circa forum clausae: iustitiumq. in foro sua sponte coeptum prius, quam indictum: lati claui, anuli aurei positi: paene maestior exercitu ipso ciuitas esse: nec ducibus solum, atque auctoribus sponsoribusq. pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, & negare urbe, tectisue accipiendos. quam concitationem animorum fregit aduentus exercitus etiam iratis miserabilis. non enim tamquam in patriam reuertentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu uultuq. ingressi sero in urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderūt, ut postero, atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum adspicere uellet. Consules in priuato abditi, nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum senatusconsulto
C est, ut dictatorem dicerent comitiorum caussa. Q. Fabium Ambustum dixerunt, & P. Aemilium Paetum magistrum equitum. quibus uitio creatis suffecti M. Aemilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum. nec per eos comitia habita: & quia taedebat populum omnium magistratuum eius anni, res ad interregnum rediit. interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Coruus. is consules creauit Q. Publilium Philonem, & L. Papirium Cursorem iterum, haud dubio consensu ciuitatis, quod nulli ea tempestate duces clariores essent. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat patribus) magistratum inierunt, sollemnibusq. senatusconsultis perfectis, de pace Caudina retulerunt. & Publilius, penes quem fasces erāt, Dic Spuri Postumi, inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo uultu, quo sub iugum missus erat, Haud sum ignarus, inquit, consules, ignominiae, non honoris caussa me primum excitatum, iussumq. dicere non tamquam senatorem, sed tamquam An. 434.
D reum qua infelicis belli, qua ignominiosae pacis. Ego tamen, quando neque de noxa nostra, neque de poena retulistis, omissa defensione, quae nō difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum, necessitatumque, sententiam de eo, de quo retulistis, paucis peragam: quae sententia testis erit, mihine, an legionibus uestris pepercerim, cum me seu turpi, seu necessaria sponsione obstrinxi: qua tamen, quando iniussu populi facta est, non tenetur populus R. nec quidquam ex ea, praeterquam corpora nostra, debentur Samnitibus. Dedamur per fetiales nudi, uinctique: exsoluamus religione populum, si qua obligauimus; ne quid diuini humaniue obstet, quo minus iustum piumque de integro ineatur bellum. interea consules exercitum scribere, armare, educere placet; nec prius ingredi hostium fines, quam omnia iusta in deditionem nostram perfecta erunt. Vos dij immortales precor, quaesoque si uobis non fuit cordi Sp. Postumium, Ti. Veturium consules cum Sa-
E mnitibus prospere bellum gerere; at uos satis habeatis uidisse nos sub iugū missos, uidisse sponsione infami obligatos, uidere nudos uinctosq. hostibus deditos, omnem iram hostium nostris capitibus excipientes: nouos consules, legionesq. Romanas ita cum Samnite gerere bellum uelitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt. Quae ubi dixit, tanta simul admiratio miseratioq. uiri incessit homines, ut modo uix crederent illum eundem esse Sp. Postumium, qui auctor tam foedae pacis fuisset: modo miserarētur, quod uir talis etiam praecipuum apud hostes supplicium passurus esset ob iram diremptae pacis. cum omnes laudibus modo prosequentes uirum, in sententiā eius pedibus irent; tentata paullisper intercessio est ab L. Liuio, & Q. Maelio tribunis pl. qui neque exsolui religione populum aiebant deditione sua, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur;

rentur; neque se pro eo, quod, spondendo pacem, seruassent exercitum populi R. poenam ullam meritos esse; neque ad extremum, cum sacrosancti essent, dedi hostibus, uiolarive posse. Tum Postumius, Interea dedite, inquit, profanos nos, quos salua religione potestis: dedetis deinde & istos sacrosanctos, cum primum magistratu abierint: sed, si me audiatis, prius, quã dedantur, hic in Comitio uirgis caesos, hanc iam ut intercalatae poenae usuram habeant. Nam quod deditione nostra negant exsolui religione populum: id istos magis, ne dedantur, quam quia ita se res habeat, dicere, quis adeo iuris fetialium expers est, qui ignoret? Neque ego infitias eo patres conscripti, tam sponsiones, quam foedera sancta esse apud eos homines, apud quos iuxta diuinas religiones fides humana colitur: sed iniussu populi nego quidquam sanciri posse, quod populum teneat. An si eadem superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coegissent nos uerba legitima dedentium urbes nuncupare; deditum populum R. uos tribuni diceretis? & hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas Samnitium esse? Omitto deditionem; quoniã de sponsione agitur. Quid tandem, si spopondissemus urbem hanc relicturum populum R. si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? Dij meliora, inquis. atqui non indignitas rerum, sponsionis uinculum leuat. si quid est, in quod obligari populus possit, in omnia potest. Et ne illud quidem, quod quosdam forsitan moueat, refert, consul, an dictator, an praetor spoponderit. & hoc ipsi etiam Samnites iudicauerunt, quibus non fuit satis consules spondere, sed legatos, quaestores, tribunos militum spondere coegerunt. Nec a me nunc quisquam quaesiuerit, quid ita spoponderim, cum id nec consulis ius esset; nec illis spondere pacem, quae mei non erat arbitrij, nec pro uobis, qui nihil mandaueritis, possem. Nihil ad Caudium patres conscripti humanis consilijs gestum est: dij immortales & uestris, & hostium imperatoribus mentem ademerunt. nec nos in bello satis cauimus: & illi male partam uictoriam, male perdiderunt, dum uix locis, quibus uicerant, credunt, dum quacumque condicione arma uiris in arma natis auferre festinant. An, si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandũ accersunt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum populo de pace ac foedere agere? tridui iter expeditis erat: interea in indutijs res fuisset, donec ab Roma legati aut uictoriã illis certam, aut pacem afferrent. ea demum sponsio esset, quam populi iussu spopondissemus. Sed neque uos tulissetis, nec nos spopondissemus: nec fas fuit alium rerum exitum esse, quam ut & illi uelut somnio laetiore, quam quod mentes eorum capere possent, nequidquam eluderentur: & nostrum exercitum eadem, quae impedierat, fortuna, expediret; uanam uictoriam uanior irritam faceret pax: sponsio interponeretur, quae neminem praeter sponsorem obligaret. quid enim uobiscum patres conscripti, quid cum populo R. actum est? quis uos appellare potest? quis se a uobis dicere deceptum? hostis? an ciuis? Hosti nihil spopondistis: ciuem neminem spondere pro uobis iussistis. Nihil ergo uobis nec nobiscum est, quibus nihil mandastis; nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus, rei satis locupletes in id, quod nostrum est, in id, quod praestare possumus, corpora nostra, & animos: in haec saeuiãt; in haec ferrum, in haec iras acuant. Quod ad tribunos pl. attinet; consulite, utrum praesens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur: nos interim T. Veturi, uosq. ceteri uilia haec capita luendae sponsionis feramus, & nostro supplicio liberemus Romanã arma. Mouit patres conscriptos tũ caussa, tum auctor, nec ceteros solum, sed tribunos etiam pl. ut se in senatus dicerent fore potestate. magistratu inde se extemplo abdicauerunt: traditiq. fetialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quaedam affulsisse ciuitati uisa est. Postumius in ore omnium erat: eum laudibus ad caelum ferebant: deuotioni P. Decij consulis, alijs claris facinoribus aequabant: emersisse ciuitatem ex obnoxia pace illius consilio, & opera: ipsum se cruciatibus, & hostium irae offerre: piaculaq; pro populo R. dare. Arma cuncti spectant, & bellum. en umquam futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceat? In ciuitate ira odioq. ardente delectus omnium prope uoluntariorum fuit: rescriptae ex eodem milite nouae legiones: ductusq. ad Caudium exercitus. Praegressi fetiales ubi ad portam uenere, uestem detrahi pacis sponsoribus iubent: manus post tergum uinciri. Cum apparitor, uerecundia maiestatis, Postumium laxe uinciret, Quin tu, inquit, adducis lorum, ut iusta fiat deditio? Tum ubi in coetum Samnitium, & ad tribunal uentum Pontij est,

tij est,

A tij est, A. Cornelius Aruina fetialis ita uerba fecit: Quandoquidem hice homines iniussu populi R. Quiritium foedus ictum iri spoponderunt, atque ob eam rem, noxa nocuerunt; ob eam rem, quo populus R. scelere impio sit solutus, hosce homines uobis dedo. Haec dicenti fetiali Postumius genu femur, quanta maxime poterat ui, perculit, & clara uoce ait, se Samnitem ciuem esse, illum legatum: fetialem a se contra ius gentium uiolatum: Romanos eo iustius bellum gesturos. Tum Pontius, Nec ego istam deditionem accipiã, inquit: nec Samnites ratam habebunt. Quin tu Sp. Postumi, si deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro ijs pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te nunc captum uictori cum qua potes fide restituis? Populum R. appello: quem si sponsionis ad Furculas Caudinas factae paenitet, restituat legiones intra saltum, quo saeptae fuerunt. nemo quemquam deceperit: omnia pro B infecto sint: recipiant arma, quae per pactionem tradiderunt: redeant in castra sua: quidquid pridie habuerunt, quam in colloquium est uentum, habeant. tum bellum, & fortia consilia placeant, tunc sponsio & pax repudietur. ea uero fortuna, ijs locis, quae ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum: nec populus R. consulum sponsionem, nec nos fidem populi R. accusemus. Numquamne caussa deficiet, cur uicti pacto non stetis? Obsides Porsenae dedistis: furto eos subduxistis. Auro ciuitatem a Gallis redemistis: inter accipiendum aurum caesi sunt. Pacem nobiscum pepigistis, ut legiones uobis captas restitueremus: eam pacem irritam facitis, & semper aliquam fraudi speciem iuris imponitis. Non probat populus R. ignominiosa pace legiones seruatas? Pacem sibi habeat, legiones captas uictori restituat. Hoc fide, hoc foederibus, hoc fetialibus caerimonijs dignũ erat, ut tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas, tot ciues incolumes; ego pacem, quam C hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam? Hoc tu A. Corneli, hoc uos fetiales iuris gentibus dicitis? Ego uero istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror: nec moror, quo minus in ciuitatem obligatam sponsione commissa, iratis omnibus dijs, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum fetialem genu perculit: ita dij credent Samnitem ciuem Postumium, non ciuem R. esse; & a Samnite legatum Romanum uiolatum; eo uobis iustum in nos factum esse bellum. Haec ludibria religionum non pudere in lucem proferre? & uix pueris dignas ambages, senes ac consulares fallendae fidei exquirere? I lictor, deme uincla Romanis: moratus sit nemo, quo minus, ubi uisum fuerit, abeant. Et illi quidem forsitan & publica, sua certe liberata fide, ab Caudio in castra Romana inuiolati redierunt. Samnitibus pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quae deinde euenerunt, non in animis solum, sed prope in oculis esse, & sero ac nequidquam laudare senis Pontij utraque consilia: D inter quae se media lapsos, uictoriae possessionem pace incerta mutasse, & beneficij, & maleficij occasione amissa, pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum uel inimicos tollere, uel amicos facere. Adeoque, nullo dum certamine inclinatis uiribus, post Caudinam pacem animi mutauerant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam Pontium incruenta uictoria inter Samnites, faceret: & geri posse bellum Romani pro uictoria certa haberent, Samnites simul rebellasse, & uicisse crederent Romanum. Inter haec Satricani ad Samnites defecerunt, & Fregellae colonia nec opinato aduentu Samnitium (fuisse & Satricanos cum ijs satis constat) nocte occupata est. Timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnae initium fuit: quam aliquãdiu aequã, & quia pro aris ac focis dimicabantur, & quia ex tectis adiuuabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinauit, quod uocem audiri praeco- E nis passi sunt, incolumen abiturum qui arma posuisset. Ea spes remisit a certamine animos, & passim arma iactari coepta. Pertinacior pars armata per aduersam portam erupit: tutiorq. eis audacia fuit, quam incautus ad credendum ceteris pauor. quos circumdatos igni, nequidquam deos fidemq. inuocantes, Samnites concremauerunt. Consules inter se partiti prouincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publilius in Samnio subsistit aduersus Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos: quod nec ad Luceriam ire, ne a tergo instaret hostis; nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. Optimum uisum est committere rem fortunae, & transigere cum Publilio certamen. itaque in aciem copias ducunt:

ducunt: aduersus quos Publilius consul, cum dimicaturus esset, prius alloquendos mili- F
tes ratus, concionem aduocari iussit. Ceterum sicut ingenti alacritate ad praetorium con-
cursum est, ita prae clamore poscentium pugnam, nulla adhortatio imperatoris audita est:
suus cuique animus memor ignominiae adhortator aderat. Vadunt igitur in proelium, ur-
gentes signiferos: & ne mora in concursu pilis emittendis, stringendisq. inde gladijs es-
set, pila, uelut dato ad id signo, abijciunt, strictisq. gladijs cursu in hostem feruntur. Ni-
hil illic imperatoriae artis ordinibus aut subsidijs locandis fuit: omnia ira militaris prope
uaesano impetu egit. itaque nō fusi modo hostes sunt, sed ne castris quidē suis fugam im-
pedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen coacto rursus in unum agmine est
peruentum. Romanos ira eadem, quae per mediam aciem hostium tulerat, & in castra per
tulit. ibi plus, quam in acie, sanguinis ac caedis factum: praedaeq. pars maior ira corrupta.
Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis peruenerat Arpos, per omnia pacata, G
Samnitiū magis iniurijs & odio, quam beneficio ullo populi R. nam Samnites ea tēpestate
in montibus uicatim habitantes, campestria & maritima loca, contempto cultu molliore,
atque, ut euenit fere, locis simili genere, ipsi montani, atque agrestes depopulabantur.
quae regio si fida Samnitibus fuisset, aut peruenire Arpos exercitus Romanus nequisset,
aut interiecta inter Romam & Arpos paenuria rerum omnium, exclusos a cōmeatibus ab-
sumpsisset. tum uero profectos inde ad Luceriam iuxta obsidentes obsessosq. inopia uexa
uit: omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur, ceterum adeo exigue, ut militi occupato
stationibus, uigilijsque, & opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum ueheret:
interdum occursu hostium cogeretur, abiecto ex equo frumento, pugnare. & obsessis,
prius quam alter consul uictore exercitu aduenit, & commeatus ex montibus Samnitium
inuecti erant, & auxilia intromissa. Artiora omnia aduentus Publilij fecit; qui, obsidio- H
ne delegata in curam collegae, uacuus per agros cuncta infesta commeatibus hostium fe-
cerat. itaque cum spes nulla esset diutius obsessos inopiam laturos, coacti Samnites, qui
ad Luceriam castra habebant, undique contractis uiribus signa cum Papirio conferre. Per
id tempus parantibus utrisque se ad proelium, legati Tarentini interueniunt, denunciātes
Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent: per utros stetisset, quo minus discedere-
tur ab armis, aduersus eos se pro alteris pugnaturos. Ea legatione Papirius audita, perin-
de ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit: accitoq. eo, cum
tempus omne in apparatu consumpsisset, collocutus de re haud dubia, signum pugnae pro-
posuit. Agentibus diuina humanaque, quae assolent, cum acie dimicandum est, consuli-
bus, Tarentini legati occursare, responsum exspectantes: quibus Papirius ait: Auspicia se-
cunda esse, Tarentini, pullarius nunciat: litatum praeterea est egregie: auctoribus dijs, ut I
uidetis, ad rem gerendam proficiscimur. Signa inde ferri iussit, & copias eduxit, uanissimā
increpans gentem, quae suarum impotens rerum prae domesticis seditionibus discordijs-
que, alijs modum pacis ac belli facere aequum censeret. Samnites ex parte altera cum o-
mnē curam belli remisissent, quia aut pacem uere cupiebant, aut expediebat simulare, ut
Tarentinos sibi conciliarent, cum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent,
uociferari, se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra ual-
lum arma ferre: deceptos potius, quodcumque casus ferat, passuros, quam ut spreuisse pa-
cis auctores Tarentinos uideantur. Accipere se omen consules aiunt, & eam precari men-
tem hostibus, ut ne uallum quidem defendant. Ipsi inter se partitis copijs succedunt ho-
stium munimentis: & simul undique adorti, cum pars fossas explerent, pars uellerent ual-
lum, atque in fossas proruerent, nec uirtus modo insita, sed ira etiam exulceratos ignomi- K
nia stimularet animos, castra inuasere: & pro se quisque, non haec Furculas, nec Caudiū,
nec saltus inuios esse, ubi errorem fraus superbe uicisset, sed Romanam uirtutem, quam
nec uallum, nec fossae arcerent, memorantes, caedunt pariter resistentes, fusosque; iner-
mes, atque armatos; seruos, liberos, puberes, impuberes, homines, iumentaque. Nec ul-
lum superfuisset animal, ni consules receptui signum dedissent, auidosq. caedis milites e ca
stris hostium imperio ac minis expulissent. itaque apud infensos ob interpellatam dulce-
dinem irae, confestim oratio habita est, ut doceretur miles minime cuiquam militum con
sules odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin duces sicut belli, ita insatiabilis supplicij fu-
turos fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriae obsides tenerentur, praepe-
dissent

A dissset animos; ne, desperata uenia, hostes caecos in supplicia eorum ageret, perdere prius quam perire optãtes. Laudare ea milites, laetariq. obuiam itum irae suae esse: fateri omnia patienda potius, quam proderetur salus tot principum Romanae iuuentutis. Dimissa concione consilium habitum, omnibusne copijs Luceriam premerent, an altero exercitu & duce Apuli circa, gens dubiae ad id uoluntatis, tentarentur. Publilius consul ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut ui subegit, aut condicionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriae restiterat, breui ad spem euentus respondit. nam insessis omnibus uijs, per quas commeatus ex Samnio subuehebatur, fame domiti Samnites, qui Luceriae in praesidio erant, legatos misere ad consulem Romanum, ut, receptis equitibus qui caussa belli essent, absisteret obsidione. His Papirius ita respondit, debuisse eos Pontium Herennij filium, quo auctore Romanos sub iugum mi B sissent, consulere quid uictis paciscendum censeret. ceterum, quoniam ab hostibus in se aequa statui, quam in se ipsi ferre, maluerint, nunciare Luceriam iussit, arma, sarcinas, iumẽta, multitudinem omnem imbellem intra moenia relinquerent: militem se cum singulis uestimentis sub iugum missurum, ulciscentem illatam, non nouam inferentem ignominiam. nihil recusatum. septem millia militum sub iugum missa, praedaq. ingẽs Luceriae capta, receptis omnibus signis armisq. quae ad Caudium admiserãt; &, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior uictoria populi R. est. siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus inuenitur) Põtius Herẽnij filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam, sub iugum cum ceteris est missus. Ceterum id minus miror obscurum esse de hostium duce dedito, missoq. sub iugum. id magis mirabile C est ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore magistro equitum eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, ultorq. unicus Romanae ignominiae, haud sciam an iustissimo triumpho ad eam aetatẽ, secundum Furium Camillum, triumphauerit, an consulis Papirij praecipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius proximis comitijs cum Q. Aulio Cerretano iterum ob rem bene gestam Luceriae continuato magistratu consul tertium creatus sit, an L. Papirius Mugillanus, & in cognomine erratum sit. conuenit iam inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum Ferentanis uno secundo proelio debellauit; urbemq. ipsam, quo se fusa cõtulerat acies, obsidibus imperatis in deditionem accepit. Pari fortuna consul alter cum Satricanis, qui ciues Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, praesidiumq. eorum in urbem acceperant, rem gessit. nam cum ad moenia Satrici admotus esset exercitus; legatisq. D missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab consule redditum esset, nisi praesidio Samnitium interfecto, aut tradito, ne ad se remearent: plus ea uoce, quam armis illatis, terroris colonis iniectum. itaque subinde cum exsequerentur quaerendo a consule legati, quonam se pacto paucos & infirmos crederet praesidio tam ualido & armato uim illaturos? ab ijsdem consilium petere iussi, quibus auctoribus praesidium in urbem accepissent, discedunt: aegreq. impetrato, ut de ea re consuli senatum, responsaq. ad se ferri sineret, ad suos redeunt. Duae factiones senatum distinebant; una, cuius principes erant defectionis a populo R. auctores; altera fidelium ciuium. certatum ab utrisque tamen est, ut ad recõciliandam pacem consuli opera nauaretur. pars altera cum praesidium Samnitium, quia nihil satis praeparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset, nunciare consuli satis habuit, qua noctis hora, quaq. porta, & quam in uiam egressurus E hostis foret. altera, quibus inuitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam consuli aperuerunt, armatosq. clam hostes in urbem acceperunt. ita duplici proditione & praesidium Samnitium, insessis circa uiam siluestribus locis, nec opinato oppressum est: & ab urbe plena hostium clamor sublatus: momentoq. unius horae Samnis caesus, Satricanus captus, & omnia in potestate consulis erant. qui quaestione habita, quorum opera defectio esset facta; quos sontes comperit, uirgis caesos securi percussit; praesidioq. ualido imposito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesq. sub iugum missos, auctores sunt. Et fuit uir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi solum uigore, sed etiam corporis uiribus excellens. Praecipua pedum pernicitas inerat, quae cognomen auo iam

AN. 432.

dedit;

dedit: uictoremq. cursu omnium aetatis suae fuisse ferunt: & seu uirium ui, seu exercitatio ne multa, cibi uiniq. eundem capacissimum: nec cum ullo asperiorem, quia ipse inuicti ad laborem corporis esset, fuisse militiam pediti pariter equitique: equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris. quibus ille, Ne nihil remissum dicatis, remitto, inquit, ne utique dorsum demulceatis cum ex equis descendetis. Et uis erat in eo uiro imperij ingens pariter in socios, ciuesque. Praenestinus praetor per timorem segnius ex subsidijs suos duxerat in primam aciem: quem cum inambulans ante tabernaculum uocari iussisset, lictorem expedire securim iussit. Ad quam uocem exanimi stante Praenestino, Agedum lictor, excide radicem hanc, inquit, incommodam ambulantibus, perfusumq. ultimi supplicij metu, multa dicta dimisit. Haud dubie illa aetate, qua nulla uirtutum feracior fuit, nemo unus erat uir, quo magis innixa res Romana staret. quin eum parem destinarant animis magno Alexandro ducem, si arma, Asia perdomita, in Europam uertisset. Nihil minus quaesitum a principio huius operis uideri potest, quam ut plus iusto ab rerum ordine declinarem; uarietatibusq. distinguendo opera, & legentibus uelut diuerticula amoena, & requiem animo meo quaererem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus saepe tacitis cogitationibus uolutauit animum, eas euocat in medium; ut quaerere libeat, quinam euentus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere uidentur militum copia & uirtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana, maxime in res bellicas, potens. ea & singula intuenti, & uniuersa, sicut ab alijs regibus gentibusque, ita ab hoc quoque facile praestant inuictum Romanum imperium. Iam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuisse Alexandrum: sed clariorem tamé eum facit, quod unus fuit, quod adolescens, quod in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Vt alios reges claros ducesq. omittam, magna exempla casuum humanorum: Cyrum, quem maxime Graeci laudibus celebrant, quid nisi longa uita, sicut Magnum modo Pompeium, uertenti praebuit fortunae? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium aetatum, sed ipsos eos, cum quibus consulibus, aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum: M. Valerium Coruum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, M'. Curium. deinceps ingentes sequuntur uiri, si Punicum Romano praeuertisset bellum, seniorq. in Italiam traiecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem, quae in Alexandro, erat, animi ingenijque: tum disciplina militaris, iam inde ab initijs urbis tradita per manus, in artis perpetuis praeceptis ordinatae modum uenerat. Ita reges gesserant bella; ita deinde exactores regum, Iunij, Valerijque: ita deinceps Fabii, Quinctij, Cornelij; ita Furius Camillus: quem iuuenes duo, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem uiderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) cessisset uidelicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Coruus, insignes ante milites, quam duces? Cessissent Decij deuotis corporibus in hostem ruentes? Cessisset Papirius Cursor; illo corporis robore, illo animi? Victus esset consilijs iuuenis unius, ne singulos nominem, senatus ille? quem qui ex regibus constare dixit, unus ueram speciem Romani senatus cepit. Id uero erat periculum, ne sollertius, quam quiuis unus ex ijs, quos nominaui, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidijs praecaueret, tempus pugnae eligeret, aciem instrueret, subsidijs firmaret. Non iam cum Dario rem esse dixisset: quem mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunae suae apparatibus, praedam uerius, quam hostem, nihil aliud, quam bene ausus uana contemnere, incruentus deuicit. Longe alius Italiae, quam Indiae, per quam temulento agmine comessabundus incessit, uisus illi habitus esset, saltus Apuliae, ac montes Lucanos cernenti, & uestigia recentia domesticae cladis: ubi auunculus eius, nuper Epeiri rex, Alexander absumptus erat. Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis rebus; quarum nemo intolerantior fuit. Qui si ex habitu nouae fortunae, nouique, ut ita dicam, ingenij, quod sibi uictor induerat spectetur; Dario magis similis, quam Alexandro, in Italiam uenisset, & exercitum Macedoniae oblitum, degenerantemq. iam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem uestis, & desideratas humi iacentium adulationes, etiam uictis Macedonibus

A donibus grauès, nedum uictoribus: & foeda supplicia; & inter uinum & epulas caedes ami
corum: & uanitatem ementiendae stirpis. Quid, si uini amor in dies fieret acrior? quid, si
trux ac praeferuida ira? (nec quidquam dubium inter scriptores refero) nullane haec da-
mna imperatorijs uirtutibus ducimus? Id uero periculum erat, quod leuissimi ex Graecis,
qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriae fauent, dictitare solent, ne maie
statem nominis Alexandri, quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse, sustinere nō
potuerit populus R. & aduersus quem Athenis, in ciuitate fracta Macedonum armis, cer-
nente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere ausi sint homi-
nes; id quod ex monumentis orationum patet; aduersus eum nemo ex tot proceribus Ro
manis uocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur ani-
mo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paullo plus decem annorum felici-
B tate: quam qui eo extollunt, quod populus R. etsi nullo bello, multis tamē proelijs uictus
sit, Alexandro nullius pugnae non secunda fortuna fuerit: non intelligunt se unius homi-
nis res gestas, & eius iuuenis, cum populi iam octingentesimum bellantis annum rebus
conferre. Miremur, si cum ex hac parte saecula plura numerentur, quam ex illa anni: plus
in tam longo spatio, quam in aetate XIII annorum fortuna uariauerit. Quin tu hominis
cum homine, & ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces
nominem, quibus numquam aduersa fortuna pugnae fuit? Paginas in annalibus magistra
tuum fastisq. percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorum nec uirtutis, nec fortu-
nae ullo die populum R. paenituit. Et quo sint mirabiliores, quam Alexander, aut quisquā
alius rex: denos uicenosq. dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum consulatum
gessit: ab tribunis plebis delectus impediti sunt: post tempus ad bella ierunt: ante tem-
C pus, comitiorum caussà reuocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegae
nunc temeritas, nunc prauitas impedimento aut damno fuit: male gestis rebus alterius
successum est: tironem, aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At hercule
reges non liberi solum impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt
consilijs cuncta, non sequuntur. Inuictus ergo Alexander cum inuictis ducibus bella ges-
sisset; & eadem fortunae pignora in discrimē detulisset; immo etiam eo plus periculi sub-
isset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obno-
xium, sed etiam offerentem se: Romani multi fuissent Alexandro uel gloria, uel rerum ma
gnitudine pares: quorū suo quisque fato, sine publico discrimine, uiueret, moreretur que.
Restat, ut copiae copijs comparentur uel numero, uel militum genere, uel multitudine au-
xiliorum. Censebantur eius aetatis lustris ducena quinquagena millia capitum. itaque in
D omni defectione sociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem scribebantur le-
giones. quaterni, quiniq. exercitus saepe per eos annos in Etruria, in Vmbria, Gallis ho-
stibus adiunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabi-
nis, & Volscis, & Aequis, & omni Campania, & parte Vmbriae Etruriaeque, & Picentibus,
& Marsis, Pelignisque, ac Vestinis, atque Apulis, adiunctaq. omni ora Graecorum inferi
maris a Thurijs Neapolim & Cumas, & inde Antio, atque Ostia tenus Samnites, aut so-
cios ualidos Romanis, aut fractos bello inuenisset hostes. Ipse transiecisset mare cum uete
ranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum, & quattuor millibus equitum,
maxime Thessalorum. hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasq. si adiunxisset gentes,
impedimentum magis, quam auxilium, traheret. Adde, quod Romanis ad manum domi
supplementum esset; Alexandro, quod postea Hannibali accidit, alieno in agro bellanti,
E exercitus consenuisset. Arma, clypeus, sarissaeq. illis: Romano scutum, maius corpori te-
gumentum, & pilum, haud paullo, quam hasta, uehementius ictu missuq. telum. Statarius
uterque miles, ordines seruans: sed illa phalanx immobilis, & unius generis: Romana
acies distinctior, ex pluribus partibus constans, facilis partienti, quacumque opus esset, fa-
cilis iungenti. Iam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborē melior?
Vno proelio uictus Alexander, bello uictus esset. Romanum, quem Caudium, quem Can
nae non fregerunt, quae fregisset acies? Nae ille saepe, etiam si prima prospere euenissent,
Persas & Indos, & imbellem Asiam quaesisset, & cum feminis sibi bellum fuisse dixisset:
quod Epiri regem Alexandrum, mortifero uulnere ictum, dixisse ferunt, sortem bello-
rum in Asia gestorum ab hoc ipso iuuene cum sua conferentem. Equidem, cum per annos
quattuor

quattuor & uiginti primo Punico bello classibus certatum cum Poenis recordor, uix aetatem Alexandri suffecturam fuisse reor ad unum bellum. Et forsitan cum & foederibus uetustis iuncta Punica res Romanae esset; & timor par aduersus communem hostem duas potentissimas armis uirisq. urbes armaret; simul Punico Romanoq. obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem aduersus Antiochum, Philippum, & Persen, non modo cum clade ulla, sed ne cum periculo quidem suo. Absit inuidia uero, & ciuilia bella sileant. numquam ab equite hoste, numquã a pedite, numquam aperta acie, numquam aequis utique, numquam iniquis locis laborauimus. Equitem, sagittas, saltus impeditos, auia commeatibus loca, grauis armis miles timere potest. mille acies grauiores, quam Macedonum atque Alexandri, auertit: auertetque, modo sit perpetuus huius, qua uiuimus, pacis amor, F

AN.436. ciuilis cura concordiae. M. Foslius Flaccinator inde, & L. Plautius Venno consules facti. G Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de foedere renouando legati cum senatum humi strati mouissent, reiecti ad populum haudquaquam tam efficaces habebant preces. Itaque de foedere negatum: indutiae biennij, cum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, impetratae. Et ex Apulia Teanenses Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio consuli datis, in deditionem uenerunt. Eodem anno primum praefecti Capuae creari coepti, legibus ab L. Furio praetore datis: cum utrumque ipsi pro remedio aegris rebus discordia intestina petissent. Et duae Romae additae tribus, Vfentina, ac Falerina. Inclinatis semel in Apulia rebus, Teates quoque Apuli ad nouos consules, C. Iunium Bubulcum, Q. Aemilium Barbulam foedus petitum uenerunt. Pacis per omnẽ Apuliam praestandae populo R. auctores, id audacter spondendo, impetrauerunt ut foedus daretur; neque ut aequo tamen foedere, sed ut in ditione populi R. essent. Apulia H perdomita (nam Acheronto quoque ualido opido Iunius potitus erat) in Lucanos perrectum. inde repentino aduentu Aemilij consulis Nerulum ui captum. Et postquam res Capuae stabilitas Romana disciplina, fama per socios uulgauit: Antiatibus quoque, qui se sine legibus certisque magistratibus agere querebantur, dati ab senatu ad iura statuenda

AN.437. ipsius coloniae patroni. Nec arma modo, sed iura etiam Romana late pollebant. C. Iunius Bubulcus, & Q. Aemilius Barbula consules, exitu anni non consulibus ab se creatis,

AN.438. Sp. Nautio, & M. Popillio, ceterum dictatori L. Aemilio legiones tradiderunt. Is cum L. Fuluio magistro equitum Saticulam oppugnare adortus, rebellandi caussam Samnitibus dedit. Duplex inde terror illatus Romanis. hinc Samnis magno exercitu coacto, ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit. hunc Saticulani magno cum tumultu patefactis repente portis in stationes hostium incurrerunt. I Inde pars utraque spe alieni magis auxilij, quam uiribus freta suis, iusto mox proelio inito Romanos urgent. & quamquam anceps dimicatio erat, tamen utrimque tutam aciem dictator habuit: quia & locum haud facilem ad circumueniendum cepit: & diuersa statuit signa. Infestior tamen in erumpentes incessit: nec magno certamine intra moenia compulit. tum totam aciem in Samnites obuertit. ibi plus certaminis fuit. Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec uaria fuit. Fusi in castra Samnites, exstinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: & spe abiecta Saticulae tuendae, Plistiam ipsi, socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumsidunt. Anno circumacto, bellum deinceps ab dictato-

AN.439. re Q. Fabio gestum est. Consules noui L. Papirius Cursor quartum, & Q. Publilius Philo quartum, sicut superiores, Romae manserunt: Fabius ad accipiendum ab Aemilio exercitum ad Saticulam cum supplemento uenit. Neque enim Samnites ad Plistiam manserant; sed, accitis ab domo nouis militibus, multitudine freti castra eodem, quo ante, loco K posuerunt, lacessentesque proelio Romanos auertere ab obsidione conabantur. Eo intentior dictator in moenia hostium uersus, id bellum tanti ducere, quod urbem oppugnabat; securior ab Samnitibus agere, stationibus modo oppositis, ne qua in castra uis fieret. eo ferocius obequitare Samnites uallo, neque otium pati. Et cum iam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore magister equitum Q. Aulius Cerretanus magno tumultu cum omnibus turmis equitum euectus, summouit hostem. Tum in minime pertinaci genere pugnae sic fortuna exercuit opes, ut insignis utrimq. clades, & clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator aegre patiens, quo tam ferociter

adequitasset,

A adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortandoq. equites proelium integrauit. in quem, insignem inter suos cientem pugnam, magister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equum, ut uno ictu exanimem equo praecipitaret: nec, ut fit, ad ducis casum perculsa magis, quam irritata, est multitudo. omnes, qui circa erant, in Aulium, temere inuectum per hostium turmas, tela coniecerunt; fratriq. praecipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt. is uictorem detractum ex equo, magistrum equitum, plenus maeroris atque irae trucidauit: nec multum abfuit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est: coactiq. idem Samnites facere: & repentina acies circa corpora ducum pedestre proelium inijt; quo haud dubie superat Romanus: recuperatumq. Aulij corpus, mista cum dolore laetitia, uictores in castra referunt. Samnites, duce amisso, & per equestre certamen tentatis uiribus, omissa Saticula, quam nequidquam defendi rebantur, ad Plistiae obsidionem B redeunt: intraq. paucos dies Saticula Romanus per deditionē, Plistia per uim Samnis potitur. Mutata inde belli sedes est, ad Soram e Samnio Apuliaq. transductae legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum. quo cum prior Romanus exercitus ad ulciscendam ciuium necem, recuperandamque coloniam magnis itineribus peruenisset; & sparsi per uias speculatores, sequi legiones Samnitium, nec iam procul abesse, alij super alios nunciarent; obuiam itum hosti, atque ad Lantulas ancipiti proelio dimicatum est. Non caedes, non fuga alterius partis, sed nox incertos, uicti, uictoresne essent, diremit. Inuenio apud quosdam, aduersam eam pugnam Romanis fuisse; atque in ea cecidisse Q. Aulium, magistrum equitum. Suffectus in locum Aulij C. Fabius magister equitum cum exercitu nouo ab Roma aduenit; & per praemissos nuncios consulto dictatore, ubi subsisteret, quoue tempore, & qua ex parte hostem aggrederetur, substitit occul- C tus ad omnia satis exploratis consilijs. Dictator cum per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra uallum, obsessi magis, quam obsidentis modo, signum repente pugnae proposuit. Et efficacius ratus ad accendendos uirorum fortiū animos, nullam alibi, quam in semetipso, cuiquam relictam spem; de magistro equitum, nouoq. exercitu militem celauit: &, tamquam nulla, nisi in eruptione, spes esset; Locis, inquit, angustis milites deprehensi, nisi quam uictoria patefecerimus, uiam nullam habemus. statiua nostra munimento satis tuta sunt; sed inopia eadem infesta. nam & circa omnia defecerunt, unde subuehi commeatus poterant: & si omnes iuuare uelint, iniqua loca sunt. itaque non frustrabor ego uos, castra hic relinquendo, in quae, infecta uictoria, sicut pristino die, uos recipiatis. armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent. castra habeant, repetantque, D quibus operae est trahere bellum: nos omnium rerum respectum, praeterquam uictoriae, nobis abscindamus. ferte signa in hostem: ubi extra uallum agmen excesserit; castra, quibus imperatum est, incendant. Damna uestra, milites, omnium circa, qui defecerunt, populorum praeda sarcientur. Ea oratione dictatoris, quae necessitatis ultimae index erat, milites accensi, uadunt in hostem: & respectus ipse ardentium castrorum, quamquam proximis tantum (ita enim iusserat dictator) ignis est subditus, haud paruum fuit irritamentum. itaque uelut uaecordes illati signa primo impetu hostium turbant: & in tempore postquam ardentia procul uidit castra magister equitum, (id conuenerat signum) hostium terga inuadit. ita circumuenti Samnites, qua potest quisque, fugam per diuersa petunt. ingens multitudo in unum metu conglobata, ac semetipsam turba impediens, in medio caesa. castra hostium capta direptaque, quorum praeda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam uictoria laetam, quam quod, praeter exiguam E deformatam incendio partem, cetera contra spem salua inuenit. Ad Soram inde reditum; nouiq. consules M. Poetelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, AN. 440. magna parte ueterum militum dimissa, nouisq. cohortibus in supplementum adductis. Ceterum cum, propter difficilem urbis situm, nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, & aut tempore longinqua, aut praeceps periculo uictoria esset; Soranus transfuga clam ex opido profectus, cum ad uigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules iubet; deductusque, traditurū urbem, promittit. uisus inde, cum, quonam modo id praestaturus esset, percunctantes doceret, haud uana afferre, perpulit prope adiuncta moenibus Romana castra, ut sex millia ab opido remouerentur: fore, ut minus intente in custodiam

urbis diurnae stationes, ac nocturnae uigiliae essent. ipse, insequenti nocte, sub opido, sil- F
uestribus locis, cohortibus insidere iussis, decem milites delectos secum per ardua ac pro-
pe inuia in arcem ducit, pluribus, quam pro numero uirorum, missilibus telis eo collatis.
ad hoc saxa erant & temere iacentia, ut fit, in aspretis, & de industria etiam, quo locus tu-
tior esset, ab opidanis congesta. ubi cum constituisset Romanos, semitamq. angustam
& arduam erectam ex opido in arcem ostendisset; Hoc quidem adscensu, inquit, uel tres
armati quamlibet multitudinem arcuerint: uos & decem numero, &, quod plus est, Ro-
mani, Romanorumq. fortissimi uiri estis; & locus pro uobis, & nox erit, quae omnia ex in-
certo maiora territis ostentat. ego iam terrore omnia implebo: uos arcem intenti tenete.
decurrit inde quanto maxime poterat cum tumultu, Ad arma, & Pro uestram fidem ciues,
clamitans, Arx ab hostibus capta est, ite, defendite. Haec, incidens principum foribus,
haec obuijs, haec excurrentibus in publicum pauidis increpat. Acceptum ab uno pauorem G
plures per urbem ferunt. trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, cum tela
& armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, auertunt animos a spe recuperan-
dae arcis. fuga cuncta complentur: portaeq. a semisomnis, ac maxima parte inermibus re-
fringuntur: quarum per unam praesidium Romanum, clamore excitatum, irrumpit, & con
cursantes per uias pauidos caedit. Iam Sora capta erat, cum consules prima luce aduene-
re, & quos reliquos fortuna ex nocturna caede ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt.
ex his CCXXXV. qui omnium consensu destinabantur & infandae colonorum caedis
& defectionis auctores, uinctos Romam deducunt: ceteram multitudinem incolumem,
praesidio imposito, Sorae relinquunt. omnes, qui Romã deducti erant, uirgis in foro caesi,
ac securi percussi, summo gaudio plebis: cuius maxime intererat, tutam ubique, quae pas-
sim in colonias mitteretur, multitudinem esse. consules ab Sora profecti, in agros atque H
urbes Ausonum bellum intulerunt. Mota namque omnia aduentu Samnitium, cum apud
Lautulas dimicatum est, fuerant, coniurationesque circa Campaniam passim factae. nec
Capua ipsa crimine caruit. quin Romam quoque ad principum quosdam inquirendos
uentum est. Ceterum Ausonum gens proditione urbium, sicut Sora, in potestatem ue-
nit. Ausona, & Minturnae, & Vescia urbes erant: ex quibus principes iuuentutis duode-
cim numero, in proditionem urbium suarum coniurati, ad consules ueniunt: docent,
suos, iampridem exoptantes Samnium aduentum, simul ad Lautulas pugnatum audie-
runt, pro uictis Romanos habuisse, iuuentute & armis Samnites iuuisse: fugatis inde Sa-
mnitibus, incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne accersant bellũ; & obsti-
natos claudere, si exercitus admoueatur. in ea fluctuatione animorum opprimi incautos
posse. His auctoribus mota propius castra: missiq. eodem tempore circa tria opida mi- I
lites, partim armati, qui occulti propinqua moenibus insiderent loca; partim togati, te-
ctis ueste gladijs, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur. Ab ijs simul custo-
des trucidari coepti, simul datum signum armatis, ut ex insidijs concurrerent. ita portae
occupatae, triaq. opida eadem hora, eodemque consilio capta. sed quia absentibus du-
cibus impetus est factus, nullus modus caedibus fuit: deletaq. Ausonum gens uix certo de-
fectionis crimine, perinde ac si internecino bello certasset. Eodem anno, prodito hosti-
bus Romano praesidio, Luceria Samnitium facta: nec diu proditoribus impunita res fuit.
haud procul inde exercitus Romanus erat: cuius primo impetu urbs sita in plano capi-
tur: Lucerini ac Samnites ad internecionem caesi. eoq. ita processit, ut Romae, cum de co-
lonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi delendam urbem censerent. prae-
ter odium, quod exsecrabile in bis captos erat, longinquitas quoque abhorrere a relegan- K
dis tam procul ab domo ciuibus inter tam infestas gentes cogebat. uicit tamen sententia,
ut mitterentur coloni. duo millia & quingenti missi. Eodem anno, cum omnia infida Ro-
manis essent, Capuae quoque occultae principum coniurationes patefactae: de quibus cũ
ad senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res est. quaestiones decretae: dictato-
remq. quaestionibus exercendis dici placuit. C. Maenius dictus. is M. Foslium magistrum
equitum dixit. Ingens erat magistratus eius terror. itaque siue timore eius, seu conscien-
tia, Calauios, Ouum, Nouumque, (ea capita coniurationis fuerant) prius quam nominarẽ
tur apud dictatorem, mors, haud dubie ab ipsis conscita, iudicio subtraxit. Deinde, ut quae
stioni Campanae materia decessit, uersa Romam interpretando res: non nominatim, qui

Capuae,

A Capuae, sed in uniuersum, qui usquã coissent, coniurassent ue aduersus remp. quaeri senatum iussisse; & coitiones honorum adipiscendorum caussa factas, aduersus remp. esse. latiorq. & re & personis quaestio fieri; haud abnuente dictatore, sine fine ulla quaestionis suae ius esse. Postulabantur ergo nobiles homines: appellantibusq. tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec ij modo, in quos crimen intendebatur, sed uniuersi simul, negare, nobilium id crimen esse; quibus si nulla obstetur fraude, pateat uia ad honorem, sed hominum nouorum. ipsos adeo dictatorem magistrumq. equitum, reos magis, quam quaesitores idoneos, eius criminis esse: intellecturosque ita id esse, simul magistratu abissent. Tum enimuero Maenius iam famae magis, quam imperij, memor, progressus in concionem ita uerba fecit. Et omnes anteactae uitae uos conscios habeo Quirites: & hic ipse honos delatus ad me, testis est innocentiae meae. Ne

B que enim, quod saepe alias, quia ita tempora postulabant reip. qui bello clarissimus esset, sed qui maxime procul ab his coitionibus uitam egisset, dictator deligendus exercendis quaestionibus fuit. sed quoniam quidam nobiles homines (qua de caussa, uos existimare, quam me pro magistratu quidquam incompertum dicere, melius est) primum ipsas expugnare quaestiones omni ope annisi sunt: dein, postquam ad id parum potẽtes erãt, ne caussam dicerent, in praesidia aduersariorum, appellationem & tribunicium auxilium, patricij confugerunt: postremo repulsi inde (adeo omnia tutiora, quam ut innocentiam suam purgarent, uisa) in nos irruerunt, & priuatis, dictatorem poscere reum uerecundiae non fuit: ut omnes dij hominesq. sciant, ab illis etiam, quae non possunt, tentari, ne rationem uitae reddant; me obuiam ire crimini, & offerre me inimicis reum; dictatura me abdico. Vos quaeso consules, si uobis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum & hunc M.

C Fosliuм quaestiones exerceatis: ut appareat, innocentia nostra nos, nõ maiestate honoris tutos a criminationibus istis esse. Abdicat inde se dictatura, & post eum confestim Foslius magisterio equitum: primiq. apud consules (ijs enim ab senatu mandata res erat) rei facti, aduersus nobilium testimonia egregie absoluuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloq. gestas, ceterum inuisus nobilitati, caussam dixit, absolutusq. est. Nec diutius, ut fit, quam dum recens erat, quaestio per clara nomina reorum uiguit. inde labi coepit ad uiliora capita, donec coitionibus factionibusque, aduersus quas comparata erat, oppressa est. Earum fama rerum, magis tamen spes Campanae defectionis, in quam coniuratum erat, Samnites in Apuliam uersos, rursus ad Caudium reuocauit: ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. Eo consules cum ualido exercitu uenerunt. & primo circa saltus, cum

D utrimque ad hostem iniqua uia esset, cunctati sunt. deinde Samnites per aperta loca breui circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt. ibiq. primum castra in conspectu hostibus data: deinde leuibus proelijs equitum saepius, quam peditum, utrimq. periculum factum. nec aut euentus eorum Romanum, aut morae, qua trahebant bellum, paenitebat. Samnitium contra ducibus, & carpi paruis quotidie damnis, & senescere dilatione belli uires suae uidebantur. itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua diuisis: quibus praeceptum erat, intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo uis fieret, quam ad proelium starent: aciem pediti tutam fore. consulum Sulpicius in dextro, Poetelius in laeuo cornu consistunt. dextra pars, qua & Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latius patefacta stetit. sinistris, praeterquam quod confertiores steterant, repentino consilio Poetelij cõsulis additae uires: qui subsidia

E rias cohortes, quae integrae ad longioris pugnae casus reseruabantur, in primam aciem extemplo emisit; uniuersisque hostem primo impetu uiribus impulit. Commota pedestri acie Samnitium, eques in pugnam succedit. in hunc transuerso agmine inter duas acies se inferentem Romanus equitatus concitat equos: signaq. & ordines peditum, atque equitum confundit, donec uniuersam ab ea parte auertit aciem. in eo cornu non Poetelius solus, sed Sulpicius etiam hortator affuerat, auectus ab suis nondum conserentibus manus ad clamorem ab sinistra parte prius exortum. unde haud dubiam uictoriam cernens, cum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis uiris, dissimilem ibi fortunam inuenit, Romanos loco pulsos, uictorem hostem signa in perculsos inferentem. ceterum omnia mutauit repente consulis aduentus. nam & conspectu ducis refectus militum est animus:

& maius, quam pro numero, auxilium aduenerat, fortes uiri: & partis alterius uictoria F
audita, mox uisa etiam proelium restituit. tota deinde iam uincere acie Romanus: &, omisso certamine, caedi capiq. Samnites, nisi qui Maleuentum, cui nunc urbi Beneuentum nomen est, perfugerunt. Ad triginta millia caesa aut capta Samnitium, proditum memoriae est. consules, egregia uictoria parta, protinus inde ad Bouianum oppugnandum legiones dicunt: ibiq. hiberna egerunt: donec ab nouis consulibus L. Papirio Cursore quinctum, C. Iunio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Poetelius cum M. Foslio magistro equitum exercitum accepit. is cum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Bouiano ad Fregellas pergit. Vnde post nocturnam Samnitium fugam, sine certamine receptis Fregellis, praesidioq. ualido imposito, in Campaniam reditum, maxime ad Nolam armis repetendam. eo se intra moenia sub aduentum dictatoris & Samnitium omnis multitudo, & Nolana agrestis, contulerant. Dictator, urbis situ circumspecto, G
quo apertior aditus ad moenia esset, omnia aedificia (& frequenter ibi habitabatur) circumiecta muris incendit. nec ita multo post, siue a Poetelio dictatore, siue ab C. Iunio consule (nam utrumque traditur) Nola est capta. Qui captae decus Nolae ad consulem trahunt, adijciunt, Atinam & Calatiam ab eodem captas; Poetelium autem, pestilentia orta, claui figendi caussa dictatorem dictum. Suessam, & Pontiam eodem anno coloniae deductae sunt. Suessa Auruncorum fuerat: Volsci Pontias insulam sitam in conspectu litoris sui incoluerant. Et, Interamnam, & Casinum ut deducerentur coloniae, senatusconsultum factum est. sed triumuiros creauere, ac misere colonorum quattuor millia insequētes cōsules M. Valerius, P. Decius. Profligato fere Samnitium bello, prius quam ea cura decederet patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est. nec erat ea tempestate gens alia, cuius, secundum Gallicos tumultus, arma terribiliora essent, cum propinquitate agri, tum H
multitudine hominum. itaque, altero consule in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui grauiter aeger Romae restiterat, auctore senatu dictatorē, C. Sulpicium Longū, is magistrum equitum, C. Iunium Bubulcum dixit. is, prout rei magnitudo postulabat, omnes iuniores sacramento adigit; arma, quaeq. alias res poscit, summa industria parat: nec tantis apparatibus elatus de inferendo bello agitat, quieturus haud dubie, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoq. bello consilia & apud Etruscos fuere. neutri finibus egressi. Et censura clara eo anno Ap. Claudij, & C. Plautij fuit: memoriae tamen felicioris ad posteros nomen Appij, quod uiam muniuit, & aquam in urbē duxit: eaq. unus perfecit, quia ob infamem, atque ignominiosam senatus lectionem uerecundia uictus collega magistratu se abdicauerat. Appius, iam inde antiquitus insitam pertinaciā familiae gerendo, solus censuram obtinuit. Eodem Appio auctore Potitia gēs, cu- I
ius ad aram maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, seruos publicos ministerij delegandi caussa sollemnia eius sacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, & quod dimouendis statu suo sacris religionem facere posset; cum duodecim familiae ea tēpestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe exstinctos; nec nomen tantum Potitiorum interijsse, sed censorem etiam Appium memori deum ira post aliquot annos luminibus captum. Itaque cōsules, qui eum annum secuti sunt, C. Iunius Bubulcus tertium, & Q. Aemilius Barbula iterum; initio anni questi apud populum, deformatum ordinem praua lectione senatus, qua potiores aliquot lectis praeteriti essent; negauerūt eam lectionem se, quae sine recti prauiq. discrimine ad gratiam ac libidinē facta esset, obseruaturos: & senatū extemplo citauerunt eo ordine, qui ante cēsores Ap. Claudiū & C. Plautiū fuerat. Et duo imperia eo anno dari coepta per populū, utraque pertinentia ad rem mi- K
litarem: unum, ut tribuni militum senideni in quattuor legiones a populo crearentur, quae antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorū & consulū ferme fuerāt beneficia. tulere eā rogationē tribuni pl. L. Atilius, C. Marcius. alterū, ut duumuiros nauales classis ornandae reficiendaeq. caussa idem populus iuberet. lator huius plebisciti fuit M. Decius tribunus plebis. Eiusdem anni rē, dictu paruam, praeterirem, ni ad religionem uisa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti a proximis censoribus erant in aede Iouis uesci, quod traditum antiquitus erat, aegre passi, Tibur uno agmine abierūt: adeo, ut nemo in urbe esset qui sacrificijs praecineret. Eius rei religio tenuit senatum: legatosq. Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini benigne polliciti,

An. 441. An. 442. An. 443.

A citi, primum accitos eos in curiam hortati sunt, ut reuerterentur Romam: postquam perpelli nequibant, consilio, haud abhorrente ab ingenijs hominum, eos aggrediuntur. Die festo alij alios, per speciem, celebrandarum cantu epularum caussa inuitant, & uino, cuius auidum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra uinctos conijciunt, ac Romam deportant: nec prius sensere, quam plaustris in foro relictis plenos crapulae eos lux oppressit. Tunc concursus populi factus, impetratoque ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati cum cantu, atque hac, quae nunc sollemnis est, licentia per urbem uagarentur: restitutumque in aede uescendi ius ijs, qui sacris praecinerent. Haec inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur. Consules inter se prouincias partiti; Iunio Samnites, Aemilio nouum bellum Etruria sorte obuenit. In Samnio Cluuiam praesidium Romanum, quia nequiuerat ui capi, obsessum fame in deditionem acceperant Samnites: uerberibusque foedum in modum laceratos occiderant deditos.
B Huic infensus crudelitati Iunius, nihil antiquius oppugnatione Cluuiana ratus, quo die aggressus est moenia, ui cepit; atque omnes puberes interfecit. inde uictor exercitus Bouianum ductus. Caput hoc erat Pentrorum Samnitium, longe ditissimum, atque opulentissimum armis uirisque. ibi quia haud tantum irarum erat, spe praedae milites accensi, opido potiuntur. minus itaque saeuitum in hostes est: praedae plus paene, quam ex omni Samnio umquam, egestum: benigneq omnis militi concessa. Et postquam praepotentem armis Romanum nec acies subsistere ullae, nec castra, nec urbes poterant: omnium principum in Samnium eo curae sunt intẽtae, ut insidijs quaereretur locus, si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumueniri posset. Transfugae agrestes, & captiui quidam, pars forte, pars consilio oblati, congruentia ad consulem afferentes,
C quae & uera erant, pecoris uim ingentem in saltum auium compulsam esse; perpulerunt ut praedatum eo expeditae ducerentur legiones. ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat: & postquam intrasse Romanos uidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos inuadit. & primo noua res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam, ut quisque liberauerat se onere, aptaueratque armis, ad signa undique coibant, & notis ordinibus in ueterem disciplinam militiae iam sine praecepto ullius sua sponte struebatur acies: consul, ad ancipitem maxime pugnam aduectus, desilit ex equo; & Iouem, Martemque, atque alios testatur deos, se nullam suam gloriam inde, sed praedam militi quaerentem, in eum locum deuenisse; neque in se aliud, quam nimiam ditandi ex hoste militis curam, reprehendi posse: ab eo se dedecore nullam rem aliam, quam uirtutem militum, uindicaturam.
D ram. conniterentur modo uno animo omnes inuadere hostem uictum acie, castris exsutum, nudatum urbibus, ultimam spem furto insidiarum tentantem, & loco, non armis, fretum: ecquem esse iam uirtuti Romanae, inexpugnabilem locum? Fregellana arx, Soranaque, & ubicumque iniquo successum erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium immemor difficultatum, uadit aduersus imminentem hostium aciem. ibi paullũ laboris fuit, dum in aduersum cliuum erigitur agmen. ceterum, postquam prima signa planitiem summam ceperunt, sensitq. acies aequo se iam institisse loco, uersus extemplo est terror in insidiatores: easdemq. latebras, quibus se paullo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: sed loca difficilia ab hoste quaesita, ipsos cum sua fraude impediebant. itaque ergo perpaucis effugium patuit. Caesa ad uiginti millia hominum: uictorq. Romanus ad oblatam ultro ab hoste praedam pecorum discurrit. Dum haec geruntur in Samnio,
E iam omnes Etruriae populi, praeter Arretinos, ad arma ierant, ab oppugnãdo Sutrio, quae urbs socia Romanis uelut claustra Etruriae erat, ingens orsi bellum. Eo alter consul Aemilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios uenit. Aduenientibus Romanis Sutrini commeatus benigne in castra ante urbem posita aduexere. Etrusci diem primum, consultando, maturarent, traherentne bellum, transduxerunt: postero die, ubi celeriora, quam tutiora, consilia magis placuere ducibus, sole orto, signum pugnae propositum est; armatiq. in aciem procedunt. quod postquam consuli nunciatum est, extemplo tesseram dari iubet, ut prandeat miles, firmatisq. cibo uiribus arma capiat. dicto paretur. Consul ubi armatos paratosque uidit, signa extra uallum proferri iussit, & haud procul hoste instruxit aciem. Aliquandiu intenti utrimque steterunt, exspectantes ut ab aduersarijs clamor & pu

gna inciperet. & prius sol meridie se inclinauit, quam telum hinc aut illinc emissum est. F inde, ne infesta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubae, & signa inferuntur. nec segnius a Romanis pugna initur. Concurrunt infensis animis. numero hostis, uirtute Romanus superat. anceps proelium multos utrimque, & fortissimum quemque absumit. nec prius inclinata res est, quam secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis successerunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidijs fulta prima acies fuit, ante signa circaq. omnes ceciderunt. nullo umquam proelio fugae minus, nec plus caedis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset, ita ut uictores prius, quam uicti, pugnandi finem facerent. post occasum solis signum receptui datum est: nocte ab utroque in castra reditum. nec deinde quidquam eo anno rei memoria dignum apud Sutrium gestum est: quia & ex hostium exercitu prima tota acies deleta uno proelio fuerat, subsidiarijs modo relictis, uix quod satis esset ad castrorum praesidium: & apud Romanos tantum uulnerum fuit, ut G
An. 444. plures post proelium saucij decesserint, quam ceciderant in acie. Q. Fabius, insequentis anni consul, bellum ad Sutrium excepit. collega Fabio C. Marcius Rutilus datus est, ceterum & Fabius supplementum ab Roma adduxit: & nouus exercitus domo accitus Etruscis uenit. Permulti iam anni erant, cum inter patricios magistratus tribunosq. plebis nulla certamina fuerant: cum ex ea familia, quae uelut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius censor, circumactis decem & octo mensibus, quod Aemilia lege finitum censurae spatium temporis erat, cum C. Plautius collega eius magistratu se abdicasset, nulla ui compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis; qui finiendae censurae intra legitimum tempus, actionem susceperat, non popularem magis, quam iustam, nec in uulgus, quam optimo cuique, gratiorem. is cum identidem legem Aemiliam recitaret, auctoremq. eius Mam. Aemilium dictatorem laudibus H ferret: qui quinquennalem ante censuram, & longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium & anni coegisset spatium; Dic agedum, inquit, Ap. Claudi, quidnam facturus fueris, si eo tempore, quo C. Furius & M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses? Negare Appius interrogationem tribuni magnopere ad caussam pertinere suam. nam etsi tenuerit lex Aemilia eos censores, quorum in magistratu lata esset; quia post illos censores creatos eam legem populus iussisset, quodque postremum iussisset, id ius, ratumque esset: non tamen aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, teneri ea lege potuisse. Haec sine ullius assensu cauillante Appio, En, inquit, Quirites, illius Appij progenies, qui decemuir in annum creatus, altero anno se ipse creauit: tertio nec ab se, nec ab ullo creatus, priuatus fasces & imperium obtinuit: nec ante continuando abstitit magistratu, quam obruerent eum male parta, male gesta, male retenta imperia. haec est eadem familia, Quirites, cuius ui atque iniurijs compulsi extorres patria Sa- I crum montem cepistis: haec, aduersus quam tribunicium auxilium uobis cóparastis: haec, propter quam duo exercitus Auentinum insedistis: haec, quae fenebres leges, haec, quae agrarias semper impugnauit: haec connubia patrum & plebis interrupit: haec plebi ad curules magistratus iter obsaepsit. hoc est nomen multo, quam Tarquiniorum, infestius uestrae libertati. Itane tandem Ap. Claudi, cum centesimus iam annus sit ab Mam. Aemilio dictatore, tot censores fuerint, nobilissimi fortissimiq. uiri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id ius esse, quod postremo populus iussisset, sciuit? immo uero omnes sciuerunt: ideo Aemiliae potius legi paruerunt, quam illi antiquae, qua primum censores creati erant; quia hanc postremum iusserat populus; & quia, ubi duae cótrariae leges sunt, semper antiquã abrogat noua. An hoc dicis Appi, non teneri Aemilia lege populum? K an populum teneri, te unum extra legem esse? tenuit Aemilia lex uiolentos illos censores, C. Furium, & M. Geganium: qui, quid iste magistratus in rep. mali facere posset, indicarũt; cum, ira finitae potestatis, Mam. Aemilium, principem aetatis suae belli domique, aerariũ fecerunt: tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spatium: tenet C. Plautiũ collegam tuum, ijsdem auspicijs, eodẽ iure creatũ. an hunc non, ut qui optimo iure censor creatus esset, populus creauit: tu unus eximius es, in quo hoc praecipuũ ac singulare ualeat? Quem tu regem sacrificiorum crees, amplexus regni nomen, ut qui optimo iure rex Romae creatus sit, creatum se dicet? quem semestri dictatura, quem interregno quinque dierum contentum fore putes? quem claui figendi, aut ludorum caussa dictatorem auda-

A creetrees? Quam isti solidos ac socordes uideri creditis eos, qui intra uicesimum diem ingentibus rebus gestis dictatura se abdicauerunt, aut qui uitio creati, abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetam? nuper intra decem annos C. Maenius dictator, quia, cum quaestiones seuerius, quam quibusdam potentibus tutum erat, exerceret, contagio eius, quod quaerebat, ipsi criminis obiectata ab inimicis est; ut priuatus obuiam iret crimini, dictatura se abdicauit. Nolo ego istam in te modestiam, ne degeneraueris a familia imperiosissima, & superbissima: non die, non hora citius, quam necesse est, magistratu abieris: modo ne excedas finitum tempus, satis est aut diem, aut mensem censurae adijcere. Trienniũ, inquit, & sex menses ultra, quam licet Aemilia lege, censuram geram, & solus geram. Hoc quidem iam regno simile est. An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum subrogari fas est? Paenitet enim, quod antiquissimum sollemne, & solum ab ipso, cui
B fit, institutum deo, ab nobilissimis antistitibus eius sacri ad seruorum ministeriũ religiosus censor deduxisti. gens antiquior originibus urbis huius, hospitio deorũ immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe exstincta est: nisi uniuersam remp. eo nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus. Vrbs eo lustro capta est, quo, demortuo collega, C. Iulio censore, L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogauit. Et quãto modestior illius cupiditas fuit, quã tua Appi? nec solus, nec ultra finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit. tamen neminem inuenit, qui se postea auctorem sequeretur. omnes deinceps censores post mortem collegae se magistratu abdicarunt. te nec quod dies exijt censurae, nec quod collega magistratu abijt, nec lex, nec pudor coercet: uirtutem in superbia, in audacia, in contemptu deorum hominumq. ponis. Ego te Ap. Claudi pro istius magistratus maiestate ac uerecũdia,
C quem gessisti, non modo manu uiolatum, sed ne uerbo quidem inclementiori a me appellatum uellem: sed & haec, quae adhuc egi, pertinacia tua & superbia coegit me loqui; &, nisi Aemiliae legi parueris, te in uincula duci iubebo: nec, cum ita comparatum a maioribus sit, ut comitijs censorijs, nisi duo confecerint legitima suffragia, non renunciato altero comitia differantur; ego te, qui solus censor creari non possis, solum censuram gerere patiar? Haec taliaq. cum dixisset, prehendi censorem, & in uincula duci iussit. Approbantibus sex tribunis actionem collegae, tres appellanti Appio auxilio fuerunt: summaq. inuidia omnium ordinum solus censuram gessit. Dum ea Romae geruntur, iam Sutrium ab Etruscis obsidebatur: consuliq. Fabio, imis montibus ducenti ad ferendam opem socijs, tentandasq. munitiones, si qua posset, acies hostium instructa occurrit. quorum ingentem multitudinem cum ostenderet subiecta late planities; consul, ut loco paucitatem suorum
D adiuuaret, deflectit paullulum in cliuos agmen: (aspreta erant strata saxis) inde signa in hostem obuertit. Etrusci omnium, praeterquam multitudinis suae, qua sola freti erant, immemores, proelium ineũt adeo raptim & auide, ut, abiectis missilibus, quo celerius manus consererent, stringerent gladios, uadentes in hostem. Romanus contra, nunc tela, nunc saxa, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere. igitur scuta galeaeq. ictae, cum etiã, quos non uulnerauerant, turbarent; neque subire erat facile ad propiorem pugnam; neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent: stantes, & expositos ad ictus cum iam satis nihil tegeret, quosdam etiam pedem referentes, fluctuãtemque, & instabilem aciem, redintegrato clamore, strictis gladijs hastati & principes inuadunt. cum impetum non tulerunt Etrusci; uersisq. signis, fuga effusa castra repetunt. sed equites R. praeuecti per obliqua campi, cũ se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere, montes petunt. inde iner
E mi paene agmine, ac nexato uulneribus, in siluã Ciminiã penetratũ. Romanus, multis millibus Etruscorũ caesis, duodequadraginta signis militaribus captis, castris etiam hostium cũ praeda ingenti potitur. tum de persequendo hoste agitari coeptũ. Silua erat Ciminia, magis tũ inuia atque horrẽda, quam nuper fuere Germanici saltus: nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. eam intrare haud fere quisquam, praeter ducem ipsum, audebat. alijs omnibus cladis Caudinae nondum memoria aboleuerat. Tum ex ijs, qui aderant, consulis frater (M. Fabium, Kaesonem alij, C. Claudium quidam, matre eadem, qua consulẽ genitum, tradunt) speculatum se iturum professus, breuiq. omnia certa allaturum. Caere educatus apud hospites, Etruscis inde litteris eruditus erat, linguamq. Etruscã probe nouerat. Habeo auctores, uulgo tũ Romanos pueros, sicut nũc Graecis, ita Etruscis litteris eru-

diri solitos. sed propius est uero, praecipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus immiscuerit. Seruus ei dicitur comes unus fuisse, nutritus una, eoq. haud ignarus linguae eiusdem. nec quidquam aliud proficiscentes, quam summatim regionis, quae intranda erat, naturam, ac nomina principum in populis, accepere; ne qua inter colloquia insigni nota haesitantes deprehendi possent. iere pastorali habitu, agrestibus telis, falcibus, gesisq. binis armati. sed neque commercium linguae, nec uestis, armorumue habitus sic eos texit, quam quod abhorrebat a fide, quẽquam externum Ciminios saltus intraturum. usque ad Camertes Vmbros penetrasse dicuntur. ibi, qui essent, fateri Romanum ausum: introductumq. in senatum, consulis uerbis egisse de societate, amicitiaque: atque inde comi hospitio acceptum, nunciare Romanis iussum, commeatum exercitui dierum XXX praesto fore, si ea loca intrasset; iuuentutemq. Camertium Vmbrorum in armis paratam imperio futuram. Haec cum relata consuli essent; impedimentis prima uigilia praemissis, legionibus post impedimenta ire iussis, ipse substitit cum equitatu; &, luce orta, postero die obequitauit stationibus hostium, quae extra saltum dispositae erant: & cum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit: portaq. altera egressus, ante noctem agmen assequitur: postero die, luce prima, iuga Ciminij montis tenebat: inde contemplatus opulenta Etruriae arua, milites emittit. ingenti iam abacta praeda, tumultuariae agrestiũ Etruscorum cohortes repente a principibus regionis eius concitatae Romanis occurrunt, adeo incompositae, ut uindices praedarum prope ipsi praedae fuerint. caesis fugatisq. ijs, late depopulato agro, uictor Romanus, opulentusq. rerum omnium copia, in castra redijt. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis uenerant denunciatum Fabio senatus uerbis, ne saltum Ciminium transiret. laetati serius se, quam ut impedire bellum possent, uenisse, nuncij uictoriae Romam reuertuntur. Hac expeditione consulis motum latius erat, quam profligatum, bellum. uastationem namque sub Ciminij montis radicibus iacens ora senserat, concitaueratq. indignatione non Etruriae modo populos, sed Vmbriae finitima. itaque, quantus non umquam antea, exercitus ad Sutrium uenit: neque e siluis tãtummodo promota castra; sed etiam auiditate dimicandi quamprimum in campos delecta acies: deinde instructa primo suo stare loco, relicto hostibus ad instruendum contra spatio: deinde, postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad uallum subeunt. ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repente circa duces ortus, ut eo sibi e castris cibaria eius diei deferri iuberent: mansuros se sub armis, & aut nocte, aut certe luce prima castra hostium inuasuros. Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. Decima erat fere diei hora, cum cibum capere consul milites iubet: praecipit ut in armis sint, quacumque diei noctisue hora signũ dederit. paucis milites alloquitur: Samnitium bella extollit: eleuat Etruscos: nec hostem hosti, nec multitudinẽ multitudini comparandam ait esse: praeterea, telum aliud occultum scituros in tempore: interea taceri opus esse. His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur: &, quod sine munimẽto cõsederant, uerisimilius erat quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant: & quarta fere uigilia sine tumultu excitati arma capiunt. dolabrae calonibus diuiduntur ad uallum proruendum, fossasq. implendas. intra munimenta instruitur acies: delectae cohortes ad portarum exitus collocantur. dato deinde signo paullo ante lucem, quod aestiuis noctibus sopitae maxime quietis tẽpus est, proruto uallo erupit acies: stratos passim inuadit hostes: alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partẽ ad arma trepidantes caedes oppressit. paucis armãdi se datũ spatium est. eos ipsos non signum certum, non ducẽ sequentes fundit Romanus, fugatos eques persequitur. Ad castra, ad siluas diuersi tendebant. siluae tutius dedere refugium. nam castra in campis sita eodem die capiuntur. aurum, argentumq. iussum referri ad consulẽ. cetera praeda militis fuit. Caesa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tã claram pugnam trans Ciminiam siluam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt; metuq. in magno ciuitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis undique ab Tuscis Vmbrisq. opprimeretur. Sed ubicumque pugnatũ est, res Romana superior fuit. itaque a Perusia, & Cortona, & Arretio, quae ferme capita Etruriae populorũ ea tempestate erant, legati pacem foedusq. ab Romanis petentes, indutias in triginta annos impetrauerunt. Dũ haec in Etruria ge untur, cõsul alter C. Marcius Rutilus Allifas de

Samnitibus

A Samnitibus ui cepit. multa alia castella, uicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem uenere. Per idem tempus & classis Romana a P. Cornelio, quem senatus maritimae orae praefecerat, in Campaniam acta, cum appulsa Pompeios esset; socij inde nauales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim uastatis, unde reditus tutus ad naues esset, dulcedine, ut fit, praedae longius progressi, exciuere hostes. palatis per agros nemo obuius fuit, cum occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul nauibus assecuti agrestes exsuerunt praeda, partem etiam occiderũt. quae superfuit caedi, trepida multitudo ad naues compulsa est. Profectio Q. Fabij trans Ciminiam siluam quantum Romae terrorem fecerat, tam laetam famam in Samnium ad hostes tulerat: interclusum Romanum exercitum obsideri: cladisq. imaginem furculas Caudinas memorabant: eadem temeritate auidam ulteriorum semper gentem in saltus inuios deductam,

B saeptam non hostium magis armis, quam locorum iniquitatibus esse. Iam gaudium inuidia quadã miscebatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos auertisset. itaque armis uirisq. ad obterendum C. Marcium consulem concurrunt; protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos petituri, si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obuius ijs consul fuit. dimicatum proelio utrimque atroci, atque incerto euẽtu est. & cum anceps caedes fuisset, aduersae tamen rei fama in Romanos uertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosq. militum, atque unum legatum, &, quod insigne maxime fuit, consulis ipsius uulnus. Ob haec etiam aucta fama, ut solet, ingens terror patres inuasit: dictatoremq. dici placebat: nec, quin Cursor Papirius diceretur. in quo tum summa rei bellicae ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nuncium perferri omnibus infestis tuto posse; nec uiuere Marcium consulem satis fidebant. Alter consul Fa-

C bius infensus priuatim Papirio erat: quae ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui sua quoque eũ, non publica solum, auctoritate monerent, ut memoriam simultatum patriae remitteret. Profecti legati ad Fabium consulem cum senatusconsultum tradidissent, adiecissentq. orationem conuenientem mandatis: consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam esset acturus, legatis recessit. nocte deinde silentio, ut mos est, L. Papirium dictatorem dixit, cui cum ob animum egregie uictum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit: ac sine responso ac mentione facta sui, ita legatos dimisit, ut appareret insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Iunium Bubulcum magistrum equitum dixit: atque ei, legem curiatam de imperio ferenti, triste omen diem diffidit, quod Sauciae curiae fuit principium, duabus insignis cladibus, captae urbis, & Caudinae pacis: quod utroque anno eius-

D dem curiae fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quae ad Cremeram accepta est, abominandam eam curiam facit. Dictator postero die, auspicijs repetitis, pertulit legem; & profectus cum legionibus, ad terrorẽ transducti siluam Ciminiã exercitus nuper scriptis, ad Longulam peruenit; acceptisq. a Marcio consule ueteribus militibus, in aciem copias eduxit. nec hostes detrectare uisi pugnam. instructos deinde, armatosque, cum ab neutris proelium inciperet, nox oppressit. quieti aliquandiu nec suis diffidentes uiribus, nec hostem spernentes; statiua in propinquo habuere. Interea res cum hostibus in Etruria gestae. Nam & cum Vmbrorum exercitu acie depugnatum est. fusi tamen magis quam caesi, hostes: quia coeptam acriter non tolerarunt pugnam. & ad Vadimonis lacum Etrusci, lege sacrata coacto erercitu, cum uir uirum legisset, quantis numquam alias ante simul copijs, simul animis dimicarunt: tantoq. irarum certamine gesta res est, ut ab neutra

E parte emissa sint tela. gladijs pugna coepit: & acerrime cõmissa, ipso certamine, quod aliquandiu anceps fuit, accensa est: ut non cum Etruscis toties uictis, sed cum aliqua noua gente uideretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte mouetur fugae: cadunt antesignani: &, ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies. ab ultimis deinde subsidijs cietur miles: adeoq. ad ultimum laboris ac periculi uentum est: ut equites Romani, omissis equis, ad primos peditum per arma, per corpora euaserint. ea uelut noua inter fessos exorta acies turbauit signa Etruscorum. secuta deinde impetum eorum, utcumque affecta fuerat, cetera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. tunc uinci pertinacia coepta, & auerti manipuli quidam; & ut semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille primum dies fortuna ueteri abundantes Etruscorum fregit opes. Caesum in acie

quod

quod roboris fuit; castra eo impetu capta, direptaque. Pari subinde periculo, gloriaeq. F eventu bellum in Samnitibus erat: qui, praeter ceteros belli apparatus, ut acies sua fulgeret nouis armorum insignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento caelauerunt. Forma erat scuti: summum latius; qua pectus atque humeri teguntur, fastigio aequali; ad imum cuneatior, mobilitatis caussa. spongia pectori tegumentum: & sinistrum crus ocrea tectum. galeae cristatae, quae speciẽ magnitudini corporum adderent. tunicae auratis militibus uersicolores, argentatis linteae candidae. his dextrum cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus iam Romanis apparatus insigniũ armorum fuerat; doctiq. a ducibus erant, horridum militem esse debere, non caelatum auro argentoque, sed ferro & animis fretum. quippe illa praedam uerius quam arma esse, nitentia ante rem, deformia inter sanguinem & uulnera. uirtutem esse militis decus, & omnia illa uictoriam sequi; & ditem hostem quamuis pauperis uictoris praemium esse. G His Cursor uocibus instinctos milites in proelium ducit. dextro ipse cornu consistit; sinistro praefecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen: non segnius inter dictatorem & magistrum equitũ, ab utra parte uictoria inciperet. Prior forte Iunius commouit hostem, laeuo dextrum cornu, sacratos more Samnitium milites, eoq. candida ueste, & paribus candore armis insignes. eos se orco mactare Iunius dictitans, cum intulisset signa, turbauit ordines, & haud dubie impulit aciem. Quod ubi sensit dictator, Ab laeuone cornu uictoria incipiet, inquit: & dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam sequetur, non partem maximam uictoriae trahet? concitat milites. Nec peditum uirtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius a dextro, P. Decius ab laeuo cornu, ambo consulares, ad equites in cornibus positos euehuntur: adhortatiq. eos, ut partem secum capesserent decoris, in transuersa latera hostium incurrunt. Is H nouus additus terror cum ex parte utraque circumuasisset aciem, & ad terrorem hostium legiones Romanae, redintegrato clamore, intulissent gradum, tũ fuga ab Samnitibus coepta. Iam strage hominum armorumq. insignium campi repleri. ac primo pauidos Samnites castra sua accepere: deinde ne ea quidem retenta. captis direptisq. ante noctem iniectus ignis. Dictator ex senatusconsulto triumphauit. cuius triumpho longe maximam speciem captiua arma praebuere. tantum magnificentiae uisum in ijs, ut aurata scuta dominis argentariorum ad forum ornandum diuiderentur. Inde natum initium dicitur fori ornandi ab aedilibus, cum tensae ducerentur. Et Romani quidem ad honorem deum insignibus armis hostium usi sunt: Campani, ab superbia & odio Samnitium, gladiatores, quod spectaculum inter epulas erat, eo ornatu armarunt, Samnitiumq. nomine appellarunt. Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quae ipsa indutiarum fidem ruperat, Fa- I bius consul, nec dubia, nec difficili uictoria dimicat. ipsum opidum (nam ad moenia uictor accessit) cepisset, ni legati dedentes urbem exissent. Praesidio Perusiae imposito, legationibus Etruriae amicitiam petentibus prae se Romam ad senatum missis, consul praestãtiore etiam, quam dictator, uictoria triumphans urbem est inuectus. quin etiam deuictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos P. Decium & M. Valerium est uersum: quos populus proximis comitijs, ingenti consensu, consulem alterum, alterum praetorem

An. 445 declarauit. Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur consulatus: Decius collega datur. Valerius praetor quartum creatus. Consules partiti prouincias. Etruria Decio, Samnium Fabio euenit. Is profectus ad Nuceriam Alphaternam, iam tum pacem petentes, quod uti ea, cum daretur, noluissent, aspernatus, oppugnando subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum. haud magno certamine hostes uicti: neque eius pugnae memoria tra- K dita foret, ni Marsi eo primum proelio cum Romanis bellassent. Secuti Marsorum defectionem Peligni, eandem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri consuli secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui praebere, atque induitias in XL annos petere. Vulsiniensium castella aliquot ui cepit: quaedam ex ijs diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumferendoq. passim bello, tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum foedus a consule peteret. Ac de eo quidem nihil impetratum. indutiae annuae datae. stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum pensum, & binae tunicae in militem exactae. ea merces induitiarũ fuit. Tranquillas res iam Etruscis turbauit repentina defectio Vmbrorum, gentis integrae a cladibus belli, nisi quod transitum

exer-

A exercitus ager senserat. Ij, concitata omni iuuentute sua, & magna parte Etruscorum ad
rebellionem compulsa, tantum exercitum fecerant, ut, relicto post se in Etruria Decio, ad
oppugnandam inde Romam ituros, magnifice de se, ac contemptim de Romanis loquen-
tes, iactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium consulem perlatum est, ad urbem ex
Etruria magnis itineribus pergit: & in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium conse-
dit. Nec Romae spernebatur Vmbrorum bellum: & ipsae minae metum fecerant expertis
a Gallica clade, quam intutam urbem incolerent. itaque legati ad Fabium consulem missi
sunt, ut, si quid laxamenti a bello Samnitium esset, in Vmbriam propere exercitũ duceret.
dicto paruit consul, magnisq. itineribus ad Meuaniam, ubi tum copiae Vmbrorum erant,
perrexit. Repens aduentus consulis, quem procul Vmbria in Samnio bello alio occupa-
tum crediderant, ita exterruit Vmbros, ut alij recedendum ad urbes munitas, quidam bel-
B lum omittendum censerent. plaga una (Materinam ipsi appellant) non continuit modo
ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit. castra uallantem Fabium adorti sunt.
Quos ubi effusos ruere in munimenta consul uidit, reuocatos milites ab opere, prout loci
natura tempusq. patiebatur, ita instruit: cohortatusq. praedicatione uera qua in Tuscis,
qua in Samnio partorum decorum, exiguam appendicem Etrusci belli conficere iubet; &
uocis impiae poenas expetere, qua se urbem Romanam expugnaturos minati sunt. Haec
tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor sua sponte ortus loquẽtem interpellauerit
ducem. ante impetium deinde concentu tubarum ac cornuum cursu effuso in hostem fe-
runtur: non tamquam in uiros aut armatos incurrunt. Mirabile dictu: signa primo eripi
coepta signiferis: deinde ipsi signiferi trahi ad consulem: armatique milites ex acie in aciẽ
transferri. & sicubi est certamen, scutis magis, quam gladis, geritur res. umbonibus, in-
C cussa ala sternuntur hostes. Plus capitur hominum, quam caeditur: atque una uox ponere
arma iubentium, per totam fertur aciem. itaque inter ipsum certamen facta deditio est a
primis auctoribus belli. postero insequentibusq. diebus & ceteri Vmbrorum populi de-
duntur. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti. Fabius alienae sortis uictor belli, in
suam prouinciam exercitum reduxit. itaque ei ob res tam feliciter gestas, sicut priore an-
no populus continuarat consulatum, ita senatus in insequentem annum, quo Ap. Clau- An.446.
dius, L. Volumnius consules fuerunt, prorogauit, maxime Appio aduersante, imperium.
Appium censorem petisse consulatum, comitiaq. eius ab L. Furio tribuno pl. interpella-
ta, donec se censura abdicauit, in quibusdam annalibus inuenio. Creatus consul, cum
collegae nouum bellum Sallentini hostes decernerentur, Romae mansit, ut urbanis artibus
opes augeret, quando belli decus penes alios esset. Volumnium prouinciae haud paeni-
D tuit. multa secunda proelia fecit: aliquot urbes hostium ui cepit. praedae erat largitor; &
benignitatem per se gratam comitate adiuuabat: militemq. ijs artibus fecerat & periculi
& laboris auidum. Q. Fabius proconsul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis
collatis confligit. minime ambigua res fuit. fusi hostes, atque in castra compulsi. nec ca-
stra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei: ante noctem tamen sunt circumsessa, &
nocte custodita; ne quis elabi posset. postero die, uix dum luce certa, deditio fieri coepta:
& pacti, qui Samnitium forent, ut cum singulis uestimentis emitterentur. hi omnes sub iu-
gum missi. socijs Samnitium nihil cautum. ad septem millia sub corona ueniere. qui se ci-
uem Hernicum dixerat, seorsum in custodia habitus. eos omnes Fabius Romam ad sena-
tum misit: & cum quaesitum esset, delectu, an uoluntarij pro Samnitibus aduersus Roma-
nos bellassent; per Latinos populos custodiendi dantur. iussiq. eam integram rem noui
E consules, P. Cornelius Aruina, Q. Marcius Tremulus (ij enim iam creati erant) ad sena- An.447.
tum referre. id aegre passi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagni-
nis in circo, quem Maritimum uocant: praeter Alatrinatem, Ferentinatemque, & Verula-
num, omnes Hernici nominis populo R bellum indixerunt. In Samnio quoque, quia de-
cesserat inde Fabius, noui motus exorti. Calatia & Sora, praesidiaque quae in ijs Romana
erant, expugnata: & in captiuorum corpora militum foede saeuitum. itaque eo P. Corne-
lius cum exercitu missus. Marcio noui hostes (iam enim Anagninis Hernicisq. alijs bel-
lum iussum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulem
castra interceperunt, ut peruadere expeditus nuncius non posset; & per aliquot dies in-
certi rerum omnium, suspensiq. de statu alterius, uterque consul ageret; Romamq. is me-
tus

tus manaret; adeo ut omnes iuniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo F
iusti scriberentur exercitus. Ceterum Hernicum bellum nequaquam pro praesenti terro-
re ac uetustate gentis gloriae fuit. nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra pau
cos dies exsuti, triginta dierum indutias, ita ut ad senatum Romam legatos mitterent, pa-
cti sunt, bimestri stipendio, frumentoque, & singulis in militem tunicis. ab senatu ad Mar-
cium reiecti: cui senatusconsulto permissum de Hernicis erat: isq. gentem in deditionem
accepit. Et in Samnio alter consul, superior uiribus, locis impeditior erat. omnia itinera
obsaepserant hostes, saltusq. peruios ceperãt; ne qua subuehi commeatus possent. itaque
eos, cum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat: satisque
apparebat, neque Samnitem certamen praesens, nec Romanum dilationem belli laturum.
Aduentus Marcij, qui Hernicis subactis maturauit collegae uenire auxilio, moram certa-
minis hosti exemit. nam, ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pa- G
res, coniungi utique passi duos consulares exercitus, nihil crederent superesse spei; adue-
nientem incomposito agmine Marcium aggrediũtur. raptim collatae sarcinae in medium:
&, prout tempus patiebatur, instructa acies. Clamor primum in statiua perlatus, deinde
conspectus procul puluis tumultum apud alterum consulem in castris fecit. isque, confe-
stim arma capere iussis, raptimq. eductis in aciem militibus, transuersam hostium aciem,
atque alio certamine occupatam inuadit, clamitans summum flagitium fore, si alterũ exer-
citum utriusque uictoriae compotem sinerent fieri, nec ad se sui belli uindicarent decus.
Qua impetum dederat, perrumpit; aciemq. per mediam in castra hostium tendit; & ua-
cua defensoribus capit, atque incendit. quae ubi flagrantia Marcianus miles conspexit, &
hostes respexere; tum passim fuga coepta Samnitium fieri. sed omnia obtinet caedes: nec
in ullam partem tutum perfugium est. iam, triginta millibus hostium caesis, signum rece- H
ptui consules dederant: colligebantq. in unum copias, inuicem inter se gratantes: cum re-
pente uisae procul hostium nouae cohortes, quae in supplementũ scriptae fuerãt, integra-
uere caedem. in quas nec iussu consulum, nec signo accepto uictores uadunt, malo tiroci-
nio imbuendum Samnitem clamitantes. indulgent consules legionum ardori; ut qui pro-
be scirent, nouum militem hostium, inter perculsos fuga ueteranos, ne tentando quidem
satis certamini fore. nec eos opinio fefellit. omnes Samnitium copiae ueteres nouaeque
montes proximos fuga capiunt. eo & Romana erigitur acies; nec quidquam satis tuti lo-
ci uictis. & de iugis, quae ceperant, funduntur. iamq. una uoce omnes pacem petebant.
tum, trium mensium frumento imperato, & annuo stipendio, ac singulis in militem tuni-
cis, ad senatum pacis oratores missi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis
triumphans in urbem redijt: statuaq. equestris in foro decreta est: quae ante templum Ca- I
storis posita est. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia
maluerunt, quam ciuitatem, suae leges redditae: connubiumq. inter ipsos, quod aliquan-
diu soli Hernicorum habuerunt, permissum. Anagninis, quiq. arma Romanis intulerant,
ciuitas sine suffragij latione data: concilia, connubiaq. adempta: & magistratibus, prae-
terquam sacrorum curatione, interdictum. Eodem anno aedes Salutis a C. Iunio Bubul-
co censore locata est: quam consul bello Samnitium uouerat. ab eodem collegaq. eius
M. Valerio Maximo uiae per agros publica impensa factae: & cum Carthaginiensibus eo-
dem anno foedus tertio renouatum: legatisq. eorum, qui ad id uenerant, comiter mune-
ra missa. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equi-
tum P. Decio Mure. ab ijs, propter quae creati erant, comitia consularia habita, quia neu-
an.448. ter consulum potuerat bello abesse. Creati consules L. Postumius, Ti. Minucius. Hos K
consules Piso Q. Fabio & P. Decio suggerit, biennio exempto, quo Claudium Volu-
mniũque, & Cornelium cum Marcio consules factos tradidimus. memoriane fugerit in
annalibus digerendis, an consulto binos consules falsos ratus transscenderit, incertum est.
Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incursiones factae. itaque
ambo consules in Samnium missi, cum diuersas regiones, Trifernum Postumius, Bolam
Minucius petissent: Postumij prius ductu ad Trifernum pugnatum. Alij haud dubie Sa-
mnites uictos, ac triginta millia inde hominũ capta tradunt: alij Marte aequo discessum:
& Postumium metum simulantem, nocturno itinere clam in montes copias abduxisse: ho-
stes secutos duo millia inde locis munitis & ipsos consedisse. consul ut statiua tuta co-

A piosaque (& ita erant) petisse uideretur; postquam & munimentis castra firmauit, & omni apparatu rerum utilium instruxit, relicto firmo praesidio uigilia tertia, qua duci proxime potest, expeditas legiones ad collegam, & ipsum aduersus alios sedentem, ducit. ibi auctore Postumio Minucius cum hostibus signa confert. & cum anceps proelium in multum diei processisset; tum Postumius, integris legionibus, defessam iam aciem hostium improuiso inuadit. itaque cum lassitudo ac uulnera fugam quoque praepedissent, occidione occisi hostes: signa unum & uiginti capta: atque inde ad castra Postumij perrectum. ibi duo uictores exercitus perculsum iam fama hostem adorti fundunt, fugantque: signa militaria sex & uiginti capta, & imperator Samnitium C. Gellius, multique alij mortales: & castra utraque capta: & Bola, ubi postero die coepta oppugnari, breui capitur. magnaque gloria rerum gestarum consules triumpharunt. Minucium consulem cum uulnere
B graui relatum in castra mortuum, quidam auctores sunt, & M. Fuluium in locum eius consulem suffectum, & ab eo, cum ad exercitum Minucij missus esset, Bolam captam. Eodem anno Sora, Arpinum, Serennia recepta ab Samnitibus. Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque. P. Sulpicio Sauerrione, P. Sempronio Sopho consulibus Samnites, seu finem, seu dilationem belli quaerentes, legatos de pace Romam misere. quibus suppliciter agentibus responsum est: nisi saepe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace transigi potuisse: nunc, quando uerba uana ad id locorum fuerint, rebus standum esse: P. Sempronium consulem cum exercitu breui in Samnio fore: eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia senatui relaturum: decedentem ex Samnio consulem legati sequerentur. Eo anno cum pacatum Samnium exercitus Romanus benigne praebito com- An. 449
C meatu peragrasset, foedus antiquum Samnitibus redditum. Ad Aequos inde ueteres hostes, ceterum per multos annos sub specie infidae pacis quietos, uersa arma Romana: quod, incolumi Hernico nomine, missitauerant simul cum ijs Samniti auxilia: &, post Hernicos subactos, uniuersa prope gens sine dissimulatione consilij publici ad hostes desciuerat: & postquam, icto Romae cum Samnitibus foedere, fetiales uenerant res repetitum, tentationem aiebant esse, ut, terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur: quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse, cum, quibus licuerit, suas leges Romanae ciuitati praeoptauerint: quibus legendi quid mallent, copia non fuerit, pro poena necessariam ciuitatem fore. Ob haec uulgo in concilijs iactata, populus Romanus bellum fieri Aequis iussit: consulesque ambo ad nouum profecti bellum, quattuor millibus a castris hostium consederunt. Aequorum exercitus, ut, qui suo nomine per multos annos
D imbelles egissent, tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare. alij exeundum in aciem, alij castra tuenda censent. mouet plerosque uastatio futura agrorum, ac deinceps cum leuibus praesidijs urbium relictarum excidia. itaque, postquam inter multas sententias una, quae, omissa cura communium, ad respectum suarum quemque rerum auertisset, audita; ut prima uigilia diuersi e castris ad deportanda omnia, tuendasque moenibus in urbes abirent: cuncti eam sententiam ingenti assensu accepere. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani, signis prolatis, in acie consistunt; &, ubi nemo obuius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. ceterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in uallo, nec fremitum consuetum castrorum animaduerterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt. transgressi deinde uallum, cum deserta omnia inuenissent, pergunt hostem uestigijs sequi. sed uestigia in omnes aeque ferentia
E partes, ut in dilapsis passim, primo errorem faciebant: post, per exploratores compertis hostium consilijs, ad singulas urbes circumferendo bello, unum & quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia oppugnando ceperunt: quorum pleraque diruta, atque incensa: nomenque Aequorum prope ad internecionem deletum. De Aequis triumphatum: exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent Romam oratores pacis repetendae, amicitiaeque. ijs populis foedus petentibus datum. Eodē anno C. Flauius Cn. F. scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, ceterum callidus uir, & facundus, aedilis curulis fuit. Inuenio in quibusdam annalibus, cum appareret aedilibus, fierique se pro tribu aedilem uideret, neque accipi nomen, quod scriptum faceret; tabulam posuisse, & iurasse se scriptum non facturum. quem aliquanto antea desisse

scriptum

scriptum facere, arguit Macer Licinius, tribunatu ante gesto, triumuiratibusque, nocturno altero, altero coloniae deducendae. Ceterum, id quod haud discrepat, contumacia aduersus contemnentes humilitatem suam nobiles certauit: ciuile ius repositum in penetralibus pontificum euulgauit; fastosq. circa forum in albo proposuit; ut, quando lege agi posset, sciretur: aedem Concordiae in area Vulcani, summa inuidia nobiliũ, dedicauit: coactusq. consensu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus uerba praeire: cum, more maiorum, negaret, nisi consulem aut imperatorem posse templum dedicare. itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, ne quis templum aramue iniussu senatus, aut tribunorum pl. partis maioris dedicaret. Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit aduersus superbiam nobilium plebeiae libertatis, referam. Ad collegam aegrum uisendi caussa Flauius cum uenisset; consensuq. nobilium adolescentium, qui ibi assidebant, assurrectum ei non esset: curulem afferri sellam eo iussit; ac sede honoris sui anxios inuidia inimicos spectauit. Ceterum Flauium dixerat aedilem forensis factio, Ap. Claudij censura uires nacta: qui senatum primus libertinorum filijs lectis inquinauerat: & postea quam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes urbanas; humilibus per omnes tribus diuisis, forum & campum corrupit. tantumq. Flauij comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium anulos aureos & phaleras deponerent. ex eo tempore in duas partes discessit ciuitas: aliud integer populus, fautor & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat: donec Q. Fabius & P. Decius censores facti. Fabius, simul concordiae caussa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forẽsem turbam excretam in quattuor tribus coniecit, urbanasq. eas appellauit: adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot uictorijs non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, ut equites idibus Quinctilibus transueherentur.

F G H

EPITOME. LIBRI. X

OLONIAE deductae sunt, Sora & Alba. Carseoli Marsi in deditionem accepti sunt. Collegium augurum ampliatum est, ut essent nouem, cum antea quaterni fuissent. Lex de prouocatione ad populum a Valerio consule tertium tunc lata est. Duae tribus adiectae sunt, Aniensis, & Terentina. Samnitibus bellum indictũ, & aduersus eos prospere pugnatum est. Cum aduersus Etruscos, Vmbros, Samnites, Gallos, P. Decio, & Q. Fabio consulibus ducibus, pugnaretur, Romanusq. exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius, secutus exemplum patris, deuouit se pro exercitu, & morte sua uictoriam eius pugnae populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui iureiurando obstrictus, quo maiore constantia uirtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. Census actus est: lustrum conditum. censa sunt ciuium capita ducenta septuaginta duo millia, & trecenta uiginti duo. I

LIBER. X

An. 450. VCIO Genucio, Ser. Cornelio consulibus ab externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam coloniae deductae: Albam in Aequos sex millia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat: sed possederant Samnites. eo quattuor millia hominum missa. Eodem anno Arpinatibus Trebulanisq. ciuitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis sollicitatos compertum: capitaq. coniurationis eius, quaestione ab consulibus ex senatusconsulto habita, uirgis caesi, ac securi percussi. tamen, ne prorsus imbellem agerent annum, parua expeditio in Vmbria facta est; quod nunciabatur, ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. in eam speluncam penetratum cum signis est: & ex eo loco obscuro multa uulnera accepta, maximeq. lapidum ictu; donec, altero specus eius ore (nam peruius erat) inuento, utraeque fauces congestis lignis accensae. ita intus fumo ac uapore ad duo millia armatorum ruentia nouissime in ipsas flammas, dum euadere tendunt, absumpta. M. Liuio Dentre, & M. Aemilio consulibus K

An. 451.

A bus redintegratum Aequorum bellum. Coloniam aegre patientes uelut arcem suis finibus impositam, summa ui expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Ceterum tantum Romae terrorem fecere, quia uix credibile erat, tam affectis rebus, solos per se Aequos ad bellum coortos, ut tumultus eius caussa dictator diceretur C. Iunius Bubulcus. is cum M. Titinio magistro equitum profectus primo congressu Aequos subegit. ac die octauo triũphans in urbem cum redisset, aedem Salutis, quam consul uouerat, censor locauerat, dictator dedicauit. Eodem anno classis Graecorum Cleonymo duce Lacedaemonio ad Italiae litora appulsa, Thurios urbem in Sallentinis cepit. Aduersus hunc hostem consul Aemilius missus, proelio uno fugatum compulit in naues. Thuriae redditae ueteri cultori, Sallẽtinoq. agro pax parta. Iunium Bubulcum dictatorem missum in Sallentinos in quibusdam annalibus inuenio: & Cleonymum prius quam confligendum esset cum Romanis, B Italia excessisse. Circumuectus inde Brundisij promontorium, medioque sinu Hadriatico uentis latus, cum laeua importuosa Italiae litora, dextra Illyrij Liburniq.& Istri, gentes ferae & magna ex parte latrocinijs maritimis infames, terrerent: penitus ad litora Venetorum peruenit. ibi expositis paucis, qui loca explorarent: cum audisset tenue praetentum litus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint irrigua aestibus maritimis: agros haud procul proximos campestres cerni: ulteriora colles: inde esse ostium fluminis praelati, quo circumagi naues cum in stationem tutam uidisset, (Meduacus amnis erat) eo inuectam classem subire flumine aduerso iussit. Grauissimas nauium non pertulit alueus fluminis. in leuiora nauigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patauinorum uicis colentibus eam oram, peruenit. ibi egressi, leui praesidio nauibus relicto, uicos expugnant: inflammant tecta: hominum pecudumq. praedas agunt: & dulce- C dine praedandi longius usque a nauibus procedunt. haec ubi Patauium sunt nunciata, (semper autem eos in armis accolae Galli habebant) in duas partes iuuentutem diuidunt. altera in regionem, qua effusa populatio nunciabatur: altera, ne cui praedonum obuia fieret, altero itinere ad stationem nauium (millia autem XIIII ab opido aberat) ducta. in naues paruas, custodibus interemptis, impetus factus: territiq. nautae coguntur naues in alteram ripam amnis trãsijcere. & in terra prosperum aeque in palatos praedatores proelium fuerat: refugientibusq. ad stationem Graecis Veneti obsistunt. ita in medio circumuenti hostes caesique. pars capti classem indicant, regemq. Cleonymum tria inde millia abesse. ibi captiuis proximo uico in custodiam datis, pars fluuiatiles naues, ad superanda uada stagnorum apte planis alueis fabricatas, pars captiua nauigia armatis complent. profectiq. ad classem, immobiles naues, & loca ignota plus quam hostem timentes circum- D uadunt: fugientesq. in altum, ac nusquam repugnantes usque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam, incensisq. nauibus hostium, quas trepidatio in uada intulerat, uictores reuertuntur. Cleonymus, uix quincta parte nauium incolumi, nulla regione maris Hadriatici prospere adita, discessit. rostra nauium, spoliaq. Laconum in aede Iunonis ueteri fixa, multi supersunt qui uiderunt. Patauij monumentum naualis pugnae eo die, quo pugnatum est, quotannis sollemni certamine nauium in flumine opidi medio exercetur. Eodem anno Romae cum Vestinis petentibus amicitiam ictum est foedus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare ab Arretinorum seditionibus motu orto nunciabatur: ubi Licinium genus praepotẽs, diuitiarum inuidia pelli armis coeptum. simul a Marsis agrum ui teneri, in quem colonia Carseoli deducta erat, quattuor millibus hominum scriptis. itaque propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum si- E bi legit M. Aemilium Paullum. id magis credo, quam Q. Fabium, ea aetate, atque eis honoribus, Valerio subiectum. Ceterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu, proelio uno Marsos fundit. compulsis deinde in urbes munitas, Milioniam, Plestiniam, Fresiliam intra dies paucos cepit: & parte agri multatis Marsis foedus restituit. Tum in Etruscos uersum bellum. & cum dictator auspiciorum repetendorum caussa profectus Romam esset; magister equitum pabulatum egressus, ex insidijs circumuenitur; signisq. aliquot amissis, foeda militum caede ac fuga in castra est compulsus. qui terror non eo tantum a Fabio abhorret, quod si qua alia arte cognomen suũ aequauit, tũ maxime bellicis laudibus: sed etiam, quod memor Papirianae saeuitiae, numquam, ut dictatoris iniussu dimicaret, adduci potuisset. Nunciata ea clades Romam,

maiorem,

maiorem, quam res erat, terrorem exciuit. nam, ut exercitu deleto, ita iustitium indictum, F
custodiae in portis, uigiliae uicatim exactae; arma, tela in muros congesta. omnibus iunio
ribus sacramento adactis, dictator ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora, & com-
posita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum redacta, cohortes, quae signa ami-
serant, extra uallum sine tētorijs destitutas inuenit: exercitum auidum pugnae, quo matu
rius ignominia aboleretur. itaque confestim castra inde in agrum Rusellanum promouit.
eo & hostes secuti. & quamquam ex bene gesta re summam & in aperto certamine uirium
spem habebant; tamen insidijs quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Te-
cta semiruta, uici per uastationem agrorum deusti, haud procul castris Romanorum abe-
rant. ibi abditis armatis, pecus in conspectu praesidij Romani, cui praeerat Cn. Fuluius le
gatus, propulsum. ad quam illecebram cum commoueretur nemo ab Romana statione,
pastorum unus progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios cunctanter ab ruinis uici G
pecus propellentes: quid cessarent, cum per media castra Romana tuto agere possent?
Haec cum legato Caerites quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum in-
gens esset indignatio, nec tamen iniussu mouere se auderent: iubet peritos linguae atten-
dere animum, pastorum sermo agresti an urbano propior esset. Cum referrent, sonum lin-
guae, & corporum habitum, & nitorem, cultiora quam pastoralia esse; Ite igitur, dicite, in-
quit, detegant nequidquam conditas insidias: omnia scire Romanum: nec magis iam do-
lo capi, quam armis uinci posse. Haec ubi audita sunt, & ad eos, qui consederant in insi-
dijs, perlata: consurrectum repente ex latebris est, & in patentem ad conspectum undique
campum prolata signa. Visa legato maior acies, quam quae ab suo praesidio sustineri pos-
set. itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit: interea ipse impetus hostiū sus-
tinet. Nuncio allato, dictator, signa ferri, ac sequi armatos iubet. sed celeriora prope o- H
mnia imperio erant. rapta extemplo signa armaque: & uix ab impetu & cursu tenebantur.
cum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increscen-
te certamine. urgent itaque alij alios, hortanturq. signiferos ut ocius eant. quo magis
festinantes ire uidet dictator, eo impensius retentat agmen, ac sensim incedere iubet. Etru-
sci contra, principio exciti pugnae omnibus copijs aderant. & super alios alij nunciant di-
ctatori omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam; nec iam ab suis resisti posse. & ipse
cernit ex superiore loco, in quanto discrimine praesidium esset. Ceterum fretus satis es-
se etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi uindicem, quam
maxime uult fatigari hostem, ut integris adoriatur uiribus fessos. Quamquam lente proce
dunt, iam tamen ad impetum capiendum equiti utique modicum erat spatium. Prima in-
cedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis timeret: sed relique- I
rat interualla inter ordines peditū, qua satis laxo spatio equi permitti possent. Pariter sus-
tulit clamorem acies: & immissus eques libero cursu in hostem inuehitur; incompositis-
que aduersus equestrem procellam subitum pauorem offundit. itaque ut prope serum au-
xilium iam paene circumuentis, ita uniuersa requies data est. integri accepere pugnam:
nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. fusi hostes castra repetunt, inferentibusq. iam signa Ro-
manis cedunt, & in ultimam castrorum partem conglobantur. haerent fugientes in angu-
stijs portarum: pars magna aggerem uallumq. conscendunt, si aut ex superiore loco tueri
se, aut superare aliqua & euadere possent. Forte quodam loco male densatus agger pon-
dere superstantium in fossam procubuit: atque ea cum deos pandere uiam fugae concla-
massent, plures inermes, quam armati, euadunt. Hoc proelio fractae iterum Etruscorum
uires: &, pacto annuo stipendio, & duum mensium frumento, permissum ab dictatore, ut K
de pace legatos mitterent Romam. Pax negata: indutiae biennij datae. Dictator trium-
phans in urbem redijt. Habeo auctores, sine ullo memorabili proelio pacatam ab dictato-
re Etruriam esse, seditionibus tantum Arretinorum compositis, & Licinio genere cū ple-
be in gratiam reducto. consul ex dictatura factus M. Valerius. Non petentem, atque adeo
etiam absentem creatum, credidere quidam; & per interregem ea comitia habita. id unū
An. 452. non ambigitur, consulatum cum Appulcio Pansa gessisse. M. Valerio & Q. Appuleio con-
sulibus satis pacatae foris res fuere. Etruscum aduersae belli res, & indutiae quietum tene
bant: Samnitem multorum annorum cladibus domitum, haud dum foederis noui paeni-
tebat. Romae quoque plebem quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo
praestabat.

A praestabat. tamen, ne undique tranquillae res essent, certamen iniectum inter primores ciuitatis patricios plebeiosq. ab tribunis pl. Q. & Cn. Ogulnijs: qui, undique criminando rum patrum apud plebem occasionibus quaesitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam modo plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesq. plebeios: quorum honoribus nihil praeter sacerdotia, quae nondum promiscua erant, deesset. rogationem ergo promulgarunt, ut, cum quattuor augures, quattuor pontifices ea tempestate essent, placeretq. augeri sacerdotum numerum; quattuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes adlegerentur. Quemadmodum ad quattuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non inuenio: cum inter augures constet, imparem numerum debere esse: ut tres antiquae tribus, Ramnēses, Tatienses, & Luceres suum quaeque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus, B pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, cū ad quattuor quinque adiecti, nouem numerum, ut terni in singulas essent, expleuerunt. Ceterum quia de plebe adlegebantur; iuxta eam rem aegre passi patres, quam cum consulatum uulgari uiderent: simulabant ad deos id magis, quam ad se, pertinere. ipsos uisuros, ne sacra sua polluantur: id se optare tantum, ne qua in remp. clades ueniat. minus autem tetendere, assueti iam tali genere certaminum uinci. & cernebant aduersarios non id, quod olim uix sperauerint, affectantes magnos honores; sed omnia iam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consulatus, censurasque, & triumphos. Certamen tamen suadenda dissuadendaq. lege inter Ap. Claudium maxime ferunt, & inter P. Decium Murem. qui cum eadem ferme de iure patrum ac plebis, quae pro lege Licinia quondam, contraq. eam dicta erant, cum plebeijs consulatus rogabatur, disseruissent; retulisse dicitur De C cius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, uiderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem: quo se habitu pro populo ac legionibus Romanis deuouisset. tum P. Decium consulem purum piumq. dijs immortalibus uisum, aeque ac si T. Manlius collega eius deuoueretur: eundem P. Decium, qui sacra publica populi R. faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent dij, quam Ap. Claudij? castius eum sacra priuata facere, & religiosius deos colere, quam se? quem paenitere uotorum, quae pro rep. nuncupauerint tot consules plebeij, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? numerarentur duces eorum annorum, quibus plebeiorum ductu & auspicio res geri coeptae sunt: numerarentur triumphi: iam ne nobilitatis quidem suae plebeios paenitere. Pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore senatui populoq. R. in patricijs, quam in plebeijs ducibus. Quod cum ita D se habeat, cui deorum hominumue indignum uideri potest, inquit, eis uiris, quos uos sellis curulibus, toga praetexta, tunica palmata, & toga picta, & corona triumphali, laureaque honoraritis, quorum domos spolijs hostium affixis insignes inter alias feceritis, pontificalia, atque auguralia insignia adijcere? qui Iouis Opt. Max. ornatu decoratus, curru aurato per urbem uectus in Capitolium adscenderit; si conspiciatur cum capide ac lituo, capite uelato uictimam caedat, auguriumue ex arce capiat? Cuius imaginis titulo consulatus, censuraque, & triumphus aequo animo legetur; si auguratum, aut pontificatum adieceritis, non sustinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim deum) eos nos iam populi R. beneficio esse spero, qui sacerdotijs non minus reddamus dignatione nostra honoris, quam acceperimus; & deorum magis, quam nostra caussa expetamus, ut, quos priuatim colimus, publice colamus. Quid autem ego sic adhuc egi, tamquam integra sit caussa E patriciorum de sacerdotijs, & non iam in possessione unius amplissimi simus sacerdotij? Decemuiros sacris faciundis, carminum sibyllae ac fatorum populi huius interpretes, antistites eosdem Apollinaris sacri caerimoniarumq. aliarum plebeios uidemus. nec tum patricijs ulla iniuria facta est, cum duumuiris sacris faciundis adiectus est propter plebeios numerus: & nunc tribunus, uir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, quattuor pontificum adiecit, in quae plebeij nominentur: non ut uos, Appi, uestro loco pellant, sed ut adiuuent uos homines plebeij diuinis quoque rebus procurandis; sicut in ceteris humanis pro parte uirili adiuuant. Noli erubescere Appi, collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulatu collegam habere potuisti: cuius tam dictatoris magister equitum, quam magistri equitū dictator esse potes. Sabinum aduenam principē nobilitatis ue-

P strae,

ſtrae,ſeu Actium Clauſum, ſeu Ap. Claudium mauultis. illi antiqui patricij in ſuum numerum acceperunt. ne faſtidieris nos in ſacerdotum numerum accipere. Multa nobiſcum decora afferimus: immo omnia eadem, quae uos ſuperbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe conſul eſt factus: C. Licinius Stolo primus magiſter equitum: C. Marcius Rutilus primus & dictator & cenſor: Q. Publilius Philo primus praetor. Semper iſta audita ſunt eadem, penes uos auſpicia eſſe, uos ſolos gentem habere, uos ſolos iuſtum imperium & auſpicium domi militiaeque: aeque adhuc proſperum plebeium, ac patricium fuit, porroq. erit. En Romae umquam fando audiſtis patricios primo eſſe factos, non de caelo demiſſos, ſed qui patrem ciere poſſent, id eſt, nihil ultra quam ingenuos? Conſulem iam patrem ciere poſſum, auumq. iam poterit filius meus. Nihil eſt aliud in re Quirites, niſi ut omnia negata adipiſcamur. Certamen tantum patricij petunt, nec curant, quem euentum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, fauſtum, felixq. ſit uobis ac reip. uti F
rogas, iubendam cenſeo. Vocare tribus extemplo populus iubebat: apparebatq. accipi G
legem: ille tamen dies eſt interceſſione ſublatus. poſtero die, deterritis tribunis, ingenti conſenſu accepta eſt. Pontifices creantur, ſuaſor legis, P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Liuius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Aelius Paetus, M. Minucius Feſſus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, nouem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius conſul de prouocatione legem tulit, diligentius ſanctam. tertio ea tum poſt reges exactos lata eſt ſemper a familia eadem. cauſſam renouādae ſaepius haud aliam fuiſſe reor, quam quod plus paucorū opes, quam libertas plebis, poterant. Porcia inde lex ſola pro tergo ciuium lata uidetur: quod graui poena, ſi quis uerberaſſet necaſſetue ciuem Romanum, ſanxit. Valeria lex, cum eum, qui prouocaſſet, uirgis caedi, ſecuriq. necari uetuiſſet; ſi quis aduerſus ea feciſſet, nihil ultra, quam, improbe factum, adiecit. id (qui tum pudor hominum erat) uiſum credo uinculum ſatis ualidum legis; nunc uix ſeruo ita minetur quiſquam. Bellum ab eodem conſu H
le haudquaquam memorabile aduerſus rebellantes Aequos, cum, praeter animos feroces, nihil ex antiqua fortuna haberent, geſtum eſt. Alter conſul Appuleius in Vmbria Nequinum opidum circumſedit. locus erat arduus, atque in parte una praeceps, ubi nunc Nar-
an.453. nia ſita eſt: nec ui, nec munimento capi poterat. itaque eam infectam rem M. Fuluius Paetus, T. Manlius Torquatus, noui conſules, acceperunt. In eum annum cum Q. Fabium conſulem non petentem omnes dicerent centuriae, ipſum auctorem fuiſſe Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi ſibi conſulatus in bellicoſiorem annum: eo anno maiori ſe uſui reip. fore urbano geſto magiſtratu. ita nec diſſimulantē, quid mallet, nec petentem tamen, aedilem curulē cum L. Papirio Curſore factū. Id ne pro certo ponerem, uetuſtior annaliū I
auctor Piſo effecit, qui eo anno aediles curules fuiſſe tradit C. Domitium, Cn. F. Caluinū, & Sp. Caruilium, Q. F. Maximū. id credo cognomen errorē in aedilibus feciſſe; ſecutamq. fabulam miſtā ex aedilicijs & conſularibus comitijs, conuenientem errori. Et luſtrū eo anno conditum a P. Sempronio Sopho, & P. Sulpicio Sauerrione cenſoribus: tribuſq. additae duae, Anienſis ac Terentina. Haec Romae geſta. ceterum ad Nequinum opidum cum ſegni obſidione tempus tereretur; duo ex opidanis, quorum erant aedificia iuncta muro, ſpecu facto, ad ſtationes Romanas itinere occulto perueniunt: inde ad conſulem deducti, praeſidium armatum ſe intra moenia & muros accepturos confirmant. nec aſpernanda res uiſa, neque incaute credenda. cum altero eorum (nam alter obſes retentus) duo exploratores per cuniculum miſſi: per quos ſatis comperta re, trecenti armati transfuga duce in urbem ingreſſi, nocte portam, quae proxima erat, cepere: qua refracta, conſul exercituſq. K
Romanus ſine certamine urbem inuaſere. ita Nequinum in ditionem populi R. uenit. colonia eo aduerſus Vmbros miſſa, a flumine Narnia appellata. exercitus cum magna praeda Romam reductus. Eodem anno ab Etruſcis aduerſus indutias paratum bellum. ſed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus fines ingreſſus, paulliſper a propoſito auertit. pecunia deinde, qua multū poterant, freti, ſocios ex hoſtibus facere Gallos conantur, ut eo adiuncto exercitu cum Romanis bellarent. de ſocietate haud abnuunt barbari: de mercede agitur. qua pacta acceptaque, cum parata cetera ad bellum eſſe, ſequiq. Etruſcus iuberet: infitias eunt, mercedem ſe belli Romanis inferendi pactos: quidquid acceperint, accepiſſe, ne agrū Etruſcū uaſtarent, armiſq. laceſſerent cultores. militaturos tamen

ſe,ſi

A se, si utique Etrusci uelint: sed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur, tan
demq. aliqua sede certa consistant. Multa de eo concilia populorum Etruriae habita: nec
perfici quidquam potuit; non tam quia imminui agrum, quam quia accolas sibi quisque ad
iungere tam efferatae gentis homines horrebat. ita dimissi Galli pecuniam ingentem sine
labore ac periculo partam retulerunt. Romae terrorem praebuit fama Gallici tumultus ad
bellum Etruscum adiecti: eo minus cunctanter foedus ictum cum Picenti populo est. T.
Manlio consuli Etruria prouincia sorte euenit: qui uixdum ingressus hostium fines, cum
exerceretur inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus, extemplo prope
exspirauit. tertius ab eo casu dies finis uitae consulis fuit. quo uelut omine belli accepto,
deos pro se commisisse bellum memorantes Etrusci sustulere animos. Romae tũ desiderio
uiri, tum incommoditate temporis tristis nuncius fuit, ut patres ab iubendo dictatore con
B sulis subrogandi comitia ex sententia principum habita deterruerint. M. Valerium consu-
lem omnes sententiae centuriaeq. dixere; quem senatus dictatorem dici iussurus fuerat. tũ
extemplo in Etruriam ad legiones proficisci iussit. Aduentus eius compressit Etruscos,
adeo ut nemo extra munitiones egredi auderet: timorq. ipsorum obsidioni similis esset. ne
que illos nouus consul uastandis agris, urendisq. tectis, cum passim non uillae solum,
sed frequentes quoque uici incendijs fumarent, elicere ad certamen potuit. Cum hoc se-
gnius bellũ opinione esset alterius belli, quod multis inuicẽ cladibus haud immerito terri-
bile erat, fama, Picentium, nouorũ sociorum, indicio, exorta est: Samnites arma & rebellio
nẽ spectare: seque ab eis sollicitatos esse. Picentibus gratiae actae: & magna pars curae pa
tribus ab Etruria in Samnites uersa est. Caritas etiam annonae sollicitam ciuitatem ha-
buit: uentumque ad inopiae ultimum foret, (ut scripsere, quibus aedilem fuisse eo anno Fa
C bium Maximum placet) ni eius uiri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fue
rat, talis domi tum in annonae dispensatione praeparando ac conuehendo frumento fuis-
set. Eo anno (nec traditur caussa) interregnum initum. interreges fuere, Ap. Claudius, de
in P. Sulpicius. is comitia consularia habuit: creauit L. Cornelium Scipionem, Cn. Ful- An.454.
uium consules. Principio huius anni oratores Lucanorum ad nouos consules uenerunt
questum: quia condicionibus perlicere se nequiuerint ad societatem armorum, Samnites
infesto exercitu ingressos fines suos uastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo
satis superq. erratum quondam: nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati to-
lerabilius ducant, quam ut umquam postea nomen Romanum uiolent. orare patres, ut &
Lucanos in fidem accipiant, & uim atq. iniuriam ab se Samnitium arceant. se, quamquam,
bello cum Samnitibus suscepto, necessaria iam facta aduersus Romanos fides sit, tamen ob
D sides dare paratos esse. Breuis cõsultatio senatus fuit. ad unũ omnes iungendum foedus cũ
Lucanis, resq. repetendas ab Samnitibus censent. Benigne responsum Lucanis, ictumque
foedus. Fetiales missi, qui Samnitem decedere agro sociorum, ac deducere exercitum
finibus Lucanis iuberent. quibus obuiam missi ab Samnitibus, qui denunciarent, si quod
adissent in Samnio concilium, haud inuiolatos abituros. Haec postquam audita sunt Ro-
mae, bellum Samnitibus & patres censuerunt, & populus iussit. Consules inter se pro-
uincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fuluio Samnites obuenerunt: diuersique ad suum
quisque bellum proficiscuntur. Scipioni segne bellum, & simile prioris anni militiae exspe
ctanti, hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt. Pugnatum maiore parte diei,
magna utrimque caede. nox incertis, qua data uictoria esset, interuenit. lux insequens ui-
ctorem uictumq. ostendit. nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus
E egressus in aciem, ubi profectione hostium cõcessam uictoriam uidet, progressus ad castra
uacuis, cum plurima praeda (nam & statiua trepide deserta fuerant) potitur. inde in Fali-
scum agrum copijs reductis, cum impedimenta Falerijs cum modico praesidio reliquisset,
expedito agmine ad populandos hostium fines incedit. omnia ferro ignique uastantur:
praedae undique actae. nec solummodo uastum hosti relictum, sed castellis etiam uicisq.
illatus ignis. Vrbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn.
Fuluij consulis clara pugna in Samnio ad Bouianum, haudquaquam ambiguae uictoriae
fuit. Bouianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam ui cepit. Eodem anno Car-
seolos Colonia in agro Aequicolarum deducta. Fuluius consul de Samnitibus trium-
phauit. Cum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesq. ingentes con

scribere exercitus: palam omnibus concilijs uexari principes Etruscorum, quod non Gal F
los quacumque condicione traxerint ad bellum: increpari magistratus Samnitium, quod
exercitum, aduersus Lucanum hostem comparatum, obiecerint Romanis. itaque suis so-
ciorumq. uiribus consurgere hostes ad bellum, & haudquaquam pari defungendum esse
certamine. Hic terror, cum illustres uiri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maxi
mum primo non petentem, deinde, ut inclinata studia uidit, etiam recusantem, conuertit.
Quid se iam senem, ac perfunctum laboribus, laborumq. praemijs, sollicitarent? Nec
corporis, nec animi uigorem remanere eundem: & fortunam ipsam uereri, ne cui deorum
nimia iā in se, & constantior, quam uelint humanae res, uideatur. & se gloriae seniorū suc
creuisse, & ad suam gloriam consurgētes alios laetum adspicere. nec honores magnos for-
tissimis uiris Romae, nec honoribus deesse fortes uiros. Acuebat hac moderatione tam
iusta studia: quae uerecundia legum restinguenda ratus, legem recitari iussit, qua intra de- G
cem annos eundem consulem refici non liceret. Vix prae strepitu audita lex est. tribuniq.
plebis nihil id impedimenti futurum aiebant. se ad populum laturos, uti legibus soluere-
tur. Et ille quidem in recusando perstabat, Quid ergo attineret leges ferri, rogitans,
quibus per eosdem, qui tulissent, fraus fieret? iam regi leges, non regere. Populus ni-
hilo minus suffragia inibat: & ut quaeque intro uocata erat centuria, consulem haud du-
bie Fabium dicebat. Tum demum consensu ciuitatis uictus, Dei approbent, inquit,
quod agitis, acturiq. estis Quirites. ceterum, quoniam in me, quod uos uultis, facturi
estis; in collega sit meae apud uos gratiae locus. P. Decium, expertum mihi concordi col-
legio uirum, dignum uobis, dignum parente suo, quaeso, mecum consulem faciatis. Iusta
AN.455. suffragatio uisa. Omnes, quae supererant, centuriae, Q. Fabium, P. Decium consules di-
xere. Eo anno plerisque dies dicta ab aedilibus, quia plus, quam quod lege finitum erat, H
agri possiderent: nec quisquam ferme est purgatus: uinculumq. ingens immodicae cupi-
ditatis iniectum est. consules noui, Q. Fabius Maximus quartum, & P. Decius Mus ter-
tium, cum inter se agitarēt, uti alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; quantaeque
in hanc, aut in illam prouinciam copiae satis essent; & uter ad utrum bellum dux idoneus
magis esset: ab Sutrio & Nepet & Falerijs legati auctores concilia Etruriae populorum de
petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium auerterunt. Profecti consules, quo
expeditiores commeatus essent, & incertior hostis, qua uenturum bellum foret, Fabius
per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Vbi in hostium
fines uentum est, uterque populabundus effuso agmine incedit: explorant tamen latius,
quam populantur. igitur non fefellere ad Tribernum hostes in occulta ualle instructi;
qua ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, impedimentis in lo- I
cum tutum remotis, praesidioq. modico imposito, praemonitis militibus adesse certamen
quadrato agmine ad praedictas hostium latebras succedit. Samnites desperantes impro-
uiso tumultu, quando in apertum semel discrimen euasura esset res, & ipsi acie iusta malue-
runt concurrere. itaque & in aequum descendunt; ac fortunae se maiore animo, quam
spe, committunt. ceterum, seu quia ex omnium Samnitium populis quodcumque robo-
ris fuerat, contraxerant; seu quia discrimen summae rerum augebat animos; aliquantum
aperta quoque pugna praebuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco mo-
ueri uidet, M. Fuluium, & M. Valerium tribunos militum, cum quibus ad primam aciem
procurrerat, ire ad equites iubet, & adhortari, ut, si quando umquam equestri ope adiutam
remp. meminerint, illo die annitantur, ut ordinis eius gloriam inuictam praestent. pedi-
tum certamine immobilem hostem restare: omnem reliquam spem in impetu esse equitū. K
& ipsos nominatim iuuenes pari comitate utrumque nunc laudibus, nunc promissis one-
rat. ceterum, quando ne ea quoque tentata uis proficeret; consilio grassandum, si nihil
uires iuuarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primae legionis subtrahere ex acie,
& ad montes proximos, quam posset occultissime, circumducere iubet: inde adscensu
abdito a conspectu erigere in montes agmen; & auerso hosti ab tergo repente se ostende-
re. Equites ducibus tribunis haud multo plus hostibus quam suis, ex improuiso ante signa
euecti, praebuerūt tumultus. aduersus incitatas turmas stetit immota Samnitiū acies; nec
parte ulla pelli aut perrūpi potuit. & postquā irritū inceptū erat, recepti post signa proelio
excesserunt. Creuit ex eo hostium animus: nec sustinere frons prima tam longum cer-
tamen,

A tamen, increſcentemq. fiducia ſui uim potuiſſet, ni ſecunda acies iuſſu conſulis, in primam
ſucceſſiſſet. ibi integrae uires ſiſtunt inuehentem ſe iam Samnitem. et tempore improui-
ſa ex montibus ſigna, clamorq. ſublatus non uero metu tantum terruere Samnitium ani-
mos. Nam & Fabius Decium collegam appropinquare exclamauit: & pro ſe quiſque mi
les, adeſſe alterum conſulem, adeſſe legiones, gaudio alacres fremunt: terrorq. utilis Ro-
manis oblatus, fugae formidiniſq. Samnites impleuit, maxime territos, ne ab altero exer-
citu integro intactoq. feſſi opprimerentur. et quia paſſim in fugam diſſipati ſunt, minor
caedes, quam pro tanta uictoria, fuit. tria millia & C D caeſi: capti ad trecentos ferme
& triginta: ſigna militaria capta tria & uiginti. Samnitibus Apuli ſe ante proelium coniun
xiſſent, ni P. Decius, conſul alter, ijs ad Maleuentum caſtra obieciſſet, extractoſq. deinde
ad certamen fudiſſet. ibi quoque plus fugae fuit, quam caedis. duo millia Apulorum caeſa.
B ſpretoq. eo hoſte Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo conſulares exercitus, diuer-
ſis uagati partibus, omnia ſpatio quinque menſium euaſtarunt. quadraginta & quinque lo
ca in Samnio fuere, in quibus Decij caſtra fuerunt: alterius conſulis ſex & octoginta. nec
ualli tantum ac foſſarum ueſtigia relicta, ſed multo illis inſigniora monumenta uaſtatis cir
ca regionibus, depopulatiſque. Fabius etiam urbem Cimetram cepit. ibi capta armato-
rum duo millia C D. caeſi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde comitio-
rum cauſſa Romam profectus, maturauit eam rem agere. Cum primo uocatae Q. Fabium
conſulem dicerent omnes centuriae, Ap. Claudius conſularis candidatus, uir acer & ambi-
tioſus, non ſui magis honoris cauſſa, quam ut patricij recuperarent duo conſularia loca,
cum ſuis, tum totius nobilitatis uiribus incubuit, ut ſe cum Q. Fabio conſulem dicerent. Fa
bius de ſe eadem fere, quae priore anno, dicendo abnuere. circumſtare ſellam omnis nobi-
C litas: orare, ut ex coeno plebeio conſulatum extraheret; maieſtatemq. priſtinam tum hono
ri, tum patricijs gentibus redderet. Fabius, ſilentio facto, media oratione ſtudia homi-
num ſedauit. facturum enim ſe fuiſſe dixit, ut duorum patriciorum nomina reciperet, ſi
alium, quam ſe, conſulem fieri uideret: nunc ſe ſui rationem comitijs, cum contra leges
futurum ſit, peſſimo exemplo non habiturum. Ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Clau- An.456.
dio conſul eſt factus, priore item conſulatu inter ſe comparati. Nobilitas obiectare Fa-
bio, fugiſſe eum Ap. Claudium collegam, eloquentia ciuilibuſq. artibus haud dubie prae-
ſtantem. Comitijs perfectis, ueteres conſules iuſſi bellum in Samnio gerere, prorogato
in ſex menſes imperio. Itaque inſequenti quoque anno, L. Volumnio, Ap. Claudio con-
ſulibus, P. Decius, qui conſul in Samnio relictus a collega fuerat, pro conſule idem po-
pulari non deſtitit agros; donec Samnitium exercitum, nuſquam ſe proelio committen-
D tem poſtremo expulit finibus. Etruriam pulſi petierunt; &, quod legationibus nequid-
quam ſaepe tentauerant, id ſe tanto agmine armatorum, miſtis terrore precibus, acturos
efficacius rati, poſtulauerunt principum Etruriae concilium: quo coacto, per quot annos
pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. omnia expertos eſſe, ſi ſuimet ipſorum
uiribus tolerare tantam molem belli poſſent: tentaſſe etiam haud magni momenti finiti-
marum gentium auxilia: petiſſe pacem a populo R. cum bellum tolerare non poſſent: re-
bellaſſe, quod pax ſeruientibus grauior, quam liberis bellum eſſet: unam ſibi ſpem reli-
quam in Etruſcis reſtare: ſcire, gentem Italiae opulentiſſimam armis, uiris, pecunia eſſe: ha
bere accolas Gallos, inter ferrum & arma natos, feroces cum ſuopte ingenio, tum aduer-
ſus Romanum populum; quem captum a ſe, auroq. redemptum, haud uana iactantes, me-
morent. nihil abeſſe, ſi ſit animus Etruſcis, qui Porſenae quandam, maioribuſq. eorum fue
E rit, quin Romanos omni agro cis Tiberim pulſos, dimicare pro ſalute ſua, non de intole-
rando Italiae regno cogant. Samnitem illis exercitum paratum, inſtructum armis, ſtipen-
dio ueniſſe: confeſtim ſecuturos, uel ſi ad ipſam Romanam urbem oppugnandam ducant.
Haec eos in Etruria iactantes, molienteſque, bellum domi Romanum urebat. nam P. De-
cius ubi comperit per exploratores, profectum Samnitium exercitum; aduocato conci-
lio, Quid per agros, inquit, uagamur, uicatim circumferentes bellum? quin urbes ac
moenia aggredimur? nullus iam exercitus Samnio praeſidet. ceſſere finibus; ac ſibimet
ipſi exſilium conſciuere. Approbantibus cunctis, ad Murgantiam, ualidam urbem, op-
pugnandam ducit: tantuſque ardor militum fuit & caritate ducis, & ſpe maioris, quam
ex agreſtibus populationibus, praedae, ut uno die ui, atque armis urbem caperent. ibi

duo millia Samnitium, & centum pugnantes circumuenti captique: & alia praeda ingens F
capta est. quae ne impedimentis grauibus agmen oneraret, conuocari milites Decius iu-
bet. Haecine, inquit, uictoria sola, aut hac praeda contenti estis futuri? Vultis uos pro
uirtute spes gerere? Omnes Samnitium urbes, fortunaeq. in urbibus relictae uestrae sunt,
quando legiones eorum tot proelijs fusas, postremo finibus expulistis. uendite ista: & illi-
cite lucro mercatorem, ut sequatur agmen. ego subinde suggeram, quae uendatis. Ad Ro-
muleam urbem hinc eamus, ubi nos labor haud magnus, praeda maior manet. Diuendita
praeda, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere,
sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla ui deterriti, a muris, qua cuique proximum
fuit, scalis raptim admotis in moenia euasere. Captum opidum ac direptum est. ad duo
millia & CCC occisi: & sex millia hominum capta: & miles ingenti praeda potitus: quã
uendere, sicut priorem, coactus, Ferentinum inde, quamquam nihil quietis dabatur, tamen G
summa alacritate ductus. ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit. nam & defensa summa
ui moenia sunt: & locus erat munimento naturaq. tutus. sed euicit omnia assuetus praedae
miles. ad tria millia hostium circa muros caesa: praeda militis fuit. Huius oppugnatarum
urbium decoris pars maior in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam
ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamq. oppugnatas tradunt. sunt qui nouorum con-
sulum hanc gloriam faciant. quidam non amborum, sed alterius, L. Volumnij: ei Samnium
prouinciam euenisse. Dum ea in Samnio, cuiuscumque ductu auspicioq. gererentur, Ro-
manis in Etruria interim bellum ingens multis ex gentibus concitur: cuius auctor Gellius
Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes concitauerant bellum: traxerat contagio
proximos Vmbriae populos: & Gallica auxilia mercede sollicitabantur. omnis ea multitu
do ad castra Samnitium conueniebat. qui tumultus repens postquam Romã perlatus est, H
cum iam L. Volumnius consul cum legionibus secunda ac tertia, sociorumq. millibus quin
decim profectus in Samnium esset: Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam
ire placuit. duae Romanae legiones secutae, prima & quarta, & sociorum duodecim mil-
lia: castra haud procul ab hoste posita. Ceterum eo magis profectum est, quod mature
uentum erat, ut quosdam spectantes iam arma in Etruria populos, metus Romani nomi-
nis comprimeret: quam quod ductu consulis quidquam ibi satis scite aut fortunate ge-
stum sit. Multa proelia locis & temporibus iniquis commissa, spesq. in dies grauiorem ho-
stem faciebat. & iam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux satis fideret. Litte-
ras ad collegam accersendum ex Samnio missas, in trinis annalibus inuenio. piget tamen
incertum ponere, cum ea ipsa inter consules populi Romani iam iterum eodem honore
fungentes discrepatio fuerit, Appio abnuente missas, Volumnio affirmante Appii se litte- I
ris accitum. Iam Volumnius in Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria millia ho-
stium caesa erant, dimidium fere eius captum. Et Lucanorum seditiones, a plebeijs & egen
tibus ducibus ortas, summa optimatium uoluntate per Q. Fabium proconsulẽ missum
eo cum ueteri exercitu compresserat. Decio populandos hostium agros relinquit: ipse
cum suis copijs in Etruriam ad collegam pergit: quem aduenientem laeti omnes ac-
cepere. Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immerito iratum, si
nihil scripserat; illiberali & ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem. uix enim sa-
lute mutua reddita, cum obuiam egressus esset, Satin' saluae, inquit, L. Volumni? ut se
se in Samnio res habent? quae te caussa, ut prouincia tua excederes, induxit? Volumnius
in Samnio res prosperas esse ait: litteris eius accitũ uenisse: quae si falsae fuerint, nec usus
sui sit in Herturia, extemplo conuersis signis abiturum. Tu uero abeas, inquit: neque K
te quisquam moratur. etenim minime consentaneum est, cum bello tuo forsitan uix suf-
ficias, hic te ad opem ferendam alijs gloriari uenisse. Bene Hercules uerteret, dice-
re Volumnius: malle frustra operam insumptam, quam quidquam incidisse, cur non
satis esset Etruriae unus consularis exercitus. Digredientes iam consules, legati tribu-
nique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, ne collegae au-
xilium, quod acciendum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur: plures abeunti
Volumnio obsistere, atque obtestari, ne prauo cum collega certamine rempublicam
prodat: si qua clades incidisset, desertori magis, quam deserto, noxiae fore. eo rem addu-
ctam, ut omnis rei bene aut secus gestae in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium
sit

A sit delegatum, neminem quaesiturum, quae uerba Appij, sed quae fortuna exercitus fuerit. dimitti ab Appio eum, sed a rep. & ab exercitu retineri. experiretur modo uoluntatem militum. Haec monendo obtestandoq. prope restitantes consules in concionem pertraxerunt. ibi orationes longiores habitae in eandem ferme sententiam, in quam ante paucis certatum uerbis fuerat. Et cum Volumnius caussa superior, ne infacundus quidem aduersus eximiam eloquentiam collegae uisus esset; cauillansq. Appius sibi acceptum referre diceret debere, quod ex muto, atque elingui facundum etiam consulem haberent: priore consulatu primis utique mensibus hiscere eum nequisse, nunc iam populares orationes serere: Quam mallem, inquit Volumnius, tu a me strenue facere, quam ego abs te scite loqui didicissem. Postremo condicionem ferre, quae decretura sit, non orator, (neque enim id desiderare remp.) sed imperator uter sit melior: Etruriam & Samnium prouin-B cias esse: utram mallet, eligeret. suo exercitu se uel in Etruria, uel in Samnio rem gesturum. Tum militum clamor ortus, ut simul ambo bellum Etruscum susciperent. quo animaduerso consensu, Volumnius, Quoniam in collegae uoluntate interpretanda, inquit, erraui, non committam ut quid uos uelitis, obscurum sit. manere, an abire me uelitis, clamore significate. tum uero tantus est clamor exortus, ut hostes e castris exciret. armis arreptis in aciem descendunt. & Volumnius signa canere, ac uexilla efferri e castris iussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore collegae uictoriam: deinde ueritum, ne suae quoque legiones Volumnium sequerentur, & ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt. nam & Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat; suoq. impetu magis milites, quam cuiusquam ductu, aut imperio, pugnam capessebant: & Romani exercitus nec C pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hostem perueniret. itaque fronte inaequali concursum est: & uelut forte quadam mutante assuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnae discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad caelum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: Bellona, si hodie nobis uictoriam duis, ast ego templum tibi uoueo. Haec precatus, uelut instigante dea, & ipse collegae, & exercitus uirtutē adaequauit ducis. imperatoria opera exsequitur, & milites, ne ab altera parte prius uictoria incipiat, annituntur. ergo fundunt fugantq. hostes, maiorem molem haud facile sustinentes, quam cum qua manus conserere assueti fuerant. urgendo cedentes, insequendoq. effusos compulere ad castra. ibi interuentu Gellij, cohortiumq. Sabellarum paullisper recruduit pugna. ijs quoque mox fusis, iam a ui-D ctoribus castra oppugnabantur. & cum Volumnius ipse portae signa inferret, Appius Bellonam uictricem identidem celebrans, accenderet militum animos: per uallum, per fossas irruperunt. castra capta direptaque: praeda ingens parta, & militi concessa est. septem millia ac trecenti hostium occisi: duo millia & centum uiginti capti. Dum ambo consules omnisq. Romana uis in Etruscum bellum magis inclinat: in Samnio noui exercitus exorti ad depopulandos imperij Romani fines per Vescinos in Campanum Falernumq. agrum transscendunt, ingentesq. praedas faciunt. Volumnium, magnis itineribus in Samnium redeuntem, (iam enim Fabio Decioq. prorogati imperij finis aderat) fama de Samnitium exercitu, populationibusq. Campani agri, ad tuendos socios conuertit. ut in Calenū agrum uenit; & ipse cernit recentia cladis uestigia; & Caleni narrant, tantū iā praedae hostes trahere, ut uix explicare agmen possint: itaque iam propalam duces loqui, extemplo eundū in E Samnium esse; ut, relicta ibi praeda, in expeditionē redeant, nec tam oneratū agmē dimicationi committant. ea quamquam similia ueris erant, certius tamē exploranda ratus, dimittit equites, qui uagos praedatores in agris palantes excipiant: ex quibus inquirēdo cognoscit, ad Vulturnū flumen sedere hostem: inde tertia uigilia moturum iter in Samnium esse. His satis exploratis, profectus, tanto interuallo ab hostibus consedit, ut nec aduentus suus propinquitate nimia nosci posset; & egredientem e castris hostem opprimeret. aliquanto ante lucem ad castra accessit: gnarosq. Oscae linguae exploratum quid agatur mittit. inter misti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt infrequentia armatis signa egressa, praedam praedaeq. custodes exire, immobile agmē, & sua quemque mouentem, nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. tempus aggrediendi aptissimū

uisum est: & iam lux appetebat. itaque signa canere iussit; agmenq. hostium aggreditur. F
Samnites praeda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac prae se agere praedam: pars stare, incerti utrum progredi, an regredi in castra tutius foret. inter cunctationē opprimuntur. & Romani iam transcenderant uallum: caedesq. ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen, praeterquam hostili tumultu, captiuorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipsi soluti uinctos soluebant: partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque proelio ipso terribiliorem, intermisti agmini, praebebant. memorandum deinde edidere facinus: nā Statium Minatium ducem, adeuntem ordines hortantemque, inuadunt: dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumsistunt, insidentemq. equo captum ad consulem Romanum rapiunt. Reuocata eo tumultu prima signa Samnitium: procliumq. iam profligatū, integratum est: nec diutius sustineri potuit. caesa ad sex millia hominum: duo millia & quingenti capti: in eis tribuni militum quattuor: signa militaria triginta: &, quod laetissimum uictoribus fuit, captiuorum recepta septem millia & C D. praeda ingens sociorum: acccitiq. edicto domini ad res suas noscendas recipiendasq. praestituta die. quarum rerum non exstitit dominus, militi cōcessae: coactiq. uendere praedam, ne alibi quam in armis animum haberent. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romae praebuerat: & per eos forte dies ex Etruria allatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum, Etruriam concitam in arma, & Gellium Egnatium Samnitium ducem, & Vmbros ad defectionem uocari: & Gallos pretio ingenti sollicitari. His nuncijs senatus conterritus, iustitium indici, delectum omnis generis hominum haberi iussit. Nec ingenui modo, aut iuniores sacramento adacti sunt, sed seniorum etiam cohortes factae, libertiniq. centuriati. & defendendae urbis consilia agitabantur: summaeq. rerum praetor P. Sempronius praeerat. ceterum parte curae exonerarunt senatum L. Volumnij cōsulis litterae; quibus, caesos fusosq. populatores Campaniae, cognitum est. itaque & supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt: iustitium remittitur, quod fuerat per dies decem & octo: supplicatioq. perlaeta fuit. Tum de praesidio regionis depopulatae ab Samnitibus agitari coeptū. itaque placuit, ut duae coloniae circa Vescinum & Falernum agrum deducerentur; una ad hostium Liris fluuij, quae Minturnae appellata; altera in saltu Vescino Falernum contingente agrum, ubi Synope dicitur graeca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata. Tribunis plebis negotium datum est, ut plebiscito iuberetur P. Sempronius praetor triumuiros in ea loca colonis deducendis creare. nec, qui nomina darent, facile inueniebantur: quia in stationem se prope perpetuam infestae regionis, non in agros, mitti rebantur. Auertit ab eis curis senatum Etruriae ingrauescens bellum, & crebrae litterae Appij, monentis, ne regionis eius motū negligerent. quattuor gentes cōferre arma, Etruscos, Samnites, Vmbros, Gallos. iam castra bifariam facta esse: quia unus locus capere tantam multitudinem non possit. Ob haec, & iam appetebat tempus, comitiorum caussa L. Volumnius consul Romam reuocatus. qui prius, quam ad suffragium centurias uocaret, in concionem aduocato populo, multa de magnitudine belli Etrusci disseruit. iam tum, cum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Vmbros, & ingentem exercitum Gallorum. Aduersus quattuor populos, duos consules illo die deligi meminissent. se, nisi confideret eum consensu populi R. consulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductorū habeatur; dictatorem fuisse extemplo dicturum. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur: eumque & praerogatiua, & primo uocatae omnes cēturiae consulem cum L. Volumnio dicebant. Fabij oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut uincebatur consensu, uersa postremo ad collegam P. Decium poscendum. hunc senectuti suae adminiculum fore: censura duobusq. consulatibus simul gestis expertum se, nil concordi collegio firmius ad remp. tuendam esse. nouo imperij socio uix iam assuescere senilē animum posse: cum moribus notis facilius se communicaturum consilia. Subscripsit orationi eius consul, cum meritis P. Decij laudibus, tum quae ex concordia consulum bona, quaeque ex discordia mala in administratione rerum militarium euenirent, memorando: quam prope ad ultimum discrimen suis & collegae certaminibus nuper uentum foret: admonendo Decium Fabiumque, ut uno animo, una mente uiuerent. esse praeterea uiros

ros

A ros gnaros militiae, factis magnos, ad uerborum linguaeq. certamina rudes: ea ingenia consularia esse. callidos sollertesque, iuris atque eloquentiae consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro praesides habendos, praetoresq. ad reddenda iura creandos esse. His agendis dies est consumptus. postridie ad praescriptum consulis & consularia & praetoria comitia habita. Consules creati, Q. Fabius, & P. Decius, Ap. Claudius praetor, omnes absentes. & L. Volumnio ex senatusconsulto & scito plebis prorogatum in annum imperium est. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum auerruncandorum caussa supplicationes in biduum senatus decreuit. publice uinum ac thus sacrificijs praebitum. supplicatum iere frequentes uiri feminaeque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiae patriciae, quae in foro boario est ad aedem rotũdam Herculis, inter matronas ortũ. Virginiam Auli filiam, patriciam plebeio nuptam L. Volumnio consuli, matronae, quod e B patribus enupsisset, sacris arcuerant. Breuis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit: cum se Virginia & patriciam & pudicam in patriciae Pudicitiae templum ingressam: & uni nuptam, ad quem uirgo deducta sit: nec se uiri, honorem ue eius ac rerum gestarum paenitere, uero gloriaretur. facto deinde egregio magnifica uerba adauxit. in uico Longo, ubi habitabat, ex parte aedium, quod satis esset loci modico sacello, exclusit: aramq. ibi posuit: & conuocatis plebeijs matronis conquesta iniuriam patriciarum, Hanc ego aram, inquit, Pudicitiae plebeiae dedico: uosq. hortor, ut quod certamen uirtutis uiros in hac ciuitate tenet, hoc pudicitiae inter matronas sit: detisq. operam, ut haec ara, quam illa, si quid potest, sanctius, & a castioribus coli dicatur. Eodem ferme ritu & haec ara, quo illa antiquior, culta est, ut nulla nisi spectatae pudicitiae matrona, & quae uni uiro nupta fuisset, ius sacrificandi haberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec C matronis solum, sed omnis ordinis feminis, postremo in obliuionem uenit. Eodem anno Cn. & Q. Ogulnij aediles curules aliquot feneratoribus diem dixerunt. quorum bonis multatis, ex eo quod in publicum redactum est, aenea in Capitolio limina, & trium mensarum argentea uasa in cella Iouis, Iouemq. in culmine cum quadrigis, & ad Ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum urbis sub uberibus lupae posuerunt: semitamq. saxo quadrato a Capena porta ad Martis strauerunt. Et ab aedilibus plebeijs L. Aelio Paeto, & C. Fuluio Curuo ex multaticia item pecunia quam exegerunt pecuarijs damnatis, ludi facti; pateraeq. aureae ad Cereris positae. Q. inde Fabius quinctum, & P. Decius quartum, An.457 consulatum ineunt, tribus consulatibus, censuraq. collegae, nec gloria magis rerum, quae ingens erat, quam concordia inter se clari. quae ne perpetua esset, ordinum magis, quam ipsorum inter se, cetamen interuenisse reor; patricijs tendentibus, ut Fabius Etruriam D extra ordinem prouinciam haberet; plebeijs auctoribus Decio, ut ad sortem reuocaret. Fuit certe contentio in senatu: & postquam ibi Fabius plus poterat, reuocata res ad populum est. In concione, ut inter militares uiros, & factis potius quam dictis fretos, pauca uerba habita. Fabius, quam arborem seruisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse dicere, se aperuisse Ciminiam siluam, uiamq. per deuios saltus Romano bello fecisse. Quid se id aetatis sollicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum aduersariũ se, non socium imperij, legisse sensim exprobrat: & inuidisse Decium concordibus collegijs tribus. postremo se tendere nihil ultra, quam ut, si se dignum prouincia ducerent, in eam mitterent. in senatus arbitrio se fuisse, & in potestate populi futurum. P. Decius senatus iniuriam querebatur. quoad potuerint patres, annisos ne plebeijs aditus ad magnos honores esset: postquam ipsa uirtus peruicerit ne in ullo genere hominum inhonorata esset, E quaeri, quemadmodum irrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunae, & in paucorum potestatem uertantur. Omnes ante se consules sortitos prouincias esse; nunc extra sortem Fabio senatum prouinciam dare. si honoris eius caussa: ita eum de se, deq. rep. meritum esse, ut faueat Q. Fabij gloriae, quae modo non sua cõtumelia splendeat. cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, cum id alteri extra sortẽ mandetur; quin alter consul pro superuacaneo, atque inutili habeatur? Gloriari Fabium rebus in Etruria gestis: uelle & P. Decium gloriari: & forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties nouum ex improuiso incendium daret, eum se exstincturum. Postremo se collegae honores praemiaq. concessurum, uerecundia aetatis eius maiestatisque: cũ periculum, cum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte, neque cessurum: &, si

nihil

nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut, quod populi sit, populus iubeat potius, quam patres gratificentur. Iouem, optimum maximum, deosq. immortales se precari, ut ita sortem aequam sibi cum collega dent, si eandem uirtutem felicitatemq. in bello adminstrando daturi sint. certe id & natura aequum, & exemplo utile esse, & ad famam populi R. pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri recte possit. Fabius nihil aliud precatus populum, quam ut, prius quam introuocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudij praetoris allatas ex Etruria litteras audirent, Comitio abit. nec minore populi consensu, quam senatus, prouincia Etruria extra sortem Fabio decreta est. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme iuniorum: & pro se quisque nomina dabant. tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Qua circumfusus turba, Quattuor millia, inquit, peditum, & sexcentos equites dumtaxat scribere in animo est. hodierno & crastino die qui nomina dederint, mecum ducam. maiori mihi curae est, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus. Profectus apto exercitu, & eo plus fiduciae ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat: ad opidum Adharnaham, unde haud procul hostes erant, ad castra Appij praetoris pergit. paucis citra millibus lignatores ei cum praesidio occurrũt, qui, ut lictores praegredi uiderunt, Fabiumq. esse consulem accepere; laeti atque alacres dijs populoq. Romano gratias agunt, quod eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde cum consulem salutarent, quaerit Fabius quo pergerent. respondentibusq. lignatum se ire, ain' tandem? inquit. num castra uallata non habetis? ad hoc cum succlamatũ esset, duplici quidem uallo, & fossa, & tamen in ingenti metu esse: habetis igitur, inquit, affatim lignorum: redite, & uellite uallum. Redeunt in castra, terroremq. ibi, uellentes uallum, & ijs qui in castris remanserant militibus, & ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alij alijs dicere, consulis se Q. Fabij facere iussu. Postero inde die castra mota, & Appius praetor Romam dimissus. inde nusquam statiua Romanis fuere. negabat utile esse uno loco sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum mobiliorem ac salubriorem esse. Fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems hauddum exacta. Vere inde primo, relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant, praepositoq. castris L. Scipione propraetore: Romam ipse ad consultandum de bello redijt: siue ipse sponte sua, quia bellum ei maius in conspectu erat, quam quantum esse famae crediderat: siue senatusconsulto accitus: nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio praetore retractum quidam uideri uolunt: cum in senatu, & apud populum (id quod per litteras assidue fecerat) terrorem belli Etrusci augeret. non suffecturum ducem unum, nec exercitum unum aduersus quattuor populos. periculosum esse, siue iuncti unum premant, siue id diuersi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. duas se ibi legiones Romanas reliquisse: & minus quinque millia peditum, equitum mille cum Fabio uenisse. sibi placere, P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium prouinciam dari. si consul malit in suam prouinciam ire, Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu iusto consulari proficisci. Cum magnam partem moueret oratio praetoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio seruarentur, donec uel ipse, si per commodum reip. posset, Romam uenisset: uel aliquem ex legatis misisset, a quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset, quantisq. administrandum copijs, & quot per duces esset. Fabius ut Romam redijt: & in senatu, & productus ad populum, mediam orationem habuit, ut nec augere nec minuere uideretur belli famam: magisq. in altero assumendo duce aliorum indulgere timori, quam suo aut reip. periculo consulere. ceterum si sibi adiutorem belli, sociumq. imperij darent; quonam modo se obliuisci P. Decij consulis per tot collegia experti posse? neminem omnium secum coniungi malle: & copiarum satis sibi cum P. Decio, & numquam nimium hostium fore: sin collega quid aliud malit; at sibi L. Volumnium darent adiutorem. Omnium rerum arbitrium & a populo, & a senatu, & ab ipso collega Fabio permissum est. & cum Decius se in Samnium uel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset; tanta laetitia ac gratulatio fuit, ut praeciperetur uictoria animis; triumphusque, non bellum decretum consulibus uideretur. Inuenio apud quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis prouinciarum certaminumq. inter collegas, quae exposui. Sunt quibus ne haec quidem

A quidem certamine exponere satis fuerit; adiecerint & Appij criminationes de Fabio absente ad populum, & pertinaciam, aduersus praesentem consulem, praetoris; contentionemq. aliam inter collegas; tendente Decio, ut suae quisque prouinciae sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Ceterum antequam consules in Etruriam peruenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium uenerunt, legionem Romanam castraq. oppugnaturi. Scipio, qui castris praeerat, loco adiuuandam paucitatem suorum militum ratus, in colle, qui inter urbem & castra erat, aciem erexit, sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad iugum perrexit, quod hostes ceperant parte alia aggressi. ita caesa ab tergo legio, atque in medio, cum hostis undique urgeret, circumuenta. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuncius non superesset, quidam auctores sunt; nec ante ad consules, qui iam haud procul a Clusio aberant, famam eius cladis perlatam, quam in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, & lanceis infixa, ouantesque moris sui carmine. Sunt qui Vmbros fuisse, non Gallos, tradant: nec tantum cladis acceptum: & circumuentis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem propraetorē subsidium e castris tulisse: uictoresq. Vmbros redintegrato proelio uictos esse: capriuosq. eis ac praedam ademptam. Similius uero est a Gallo hoste, quam Vmbro, eam cladem acceptam; quod cum saepe alias, tum eo anno Gallici tumultus praecipuus terror ciuitatem tenuit. Itaque praeterquam quod ambo consules profecti ad bellum erant cum quattuor legionibus, & magno equitatu Romano, Campanisq. mille equitibus delectis ad id bellum missis, & sociorum nominisq. Latini maiore exercitu, quam Romani: alij duo exercitus haud procul urbe Etruriae oppositi, unus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fuluius, & L. Postumius C Megellus, propraetore ambo, statiua in eis locis habere iussi. Consules ad hostes transgressos Apennino in agrum Sentinatem peruenerunt. ibi quattuor millium ferme interuallo castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitae: atque ita cōuenit, ut ne unis castris miscerentur omnes: neue in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis Vmbri adiecti. dies indicta pugnae: Samnitibus Gallisq. delegata pugna: inter ipsum certamen Etrusci Vmbriq. iussi castra Romana oppugnare. Haec consilia turbarunt transfugae Clusini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi: qui, editis hostium consilijs, dimissi cum donis, ut subinde, ut quaeque res noua decreta esset, exploratam perferrēt. consules Fuluio, ut ex Falisco; Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad Clusium admoueant, summaq. ui fines hostium depopulentur, scribunt. Huius populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos mouit. Instare inde consules, ut absentibus D ijs pugnaretur. per biduum lacessiere proelio hostem. biduo nihil dignum dictu actum. pauci utrimque cecidere: magisq. irritati sunt ad iustum certamen animi, quam ad discrimen summa rerum adducta. Tertio die descensum in campum omnibus copijs est. Cum instructae acies starent, cerua fugiens lupum e montibus exacta per cāpos inter duas acies decurrit: inde diuersae ferae, cerua ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. lupo data inter ordines uia. ceruam Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles, Illac fuga, inquit, & caedes uertit, ubi sacram Dianae feram iacentem uidetis, hinc uictor Martius ludus, integer & intactus, gentis nos Martiae, & conditoris nostri admonuit. Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. Aduersus Samnites Fabius primam ac tertiam legiones pro dextro cornu, aduersus Gallos pro sinistro Decius quinctam & sextam instruxit. secunda & quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio gerebant bellum.

E Primo concursu adeo aequis uiribus gesta res est, ut, si affuissent Etrusci & Vmbri, aut in acie, aut in castris, quocumque se inclinassent, accipienda clades fuerit. Ceterum quamquam communis adhuc Mars belli erat, nec dum discrimen fortuna fecerat qua datura uires esset, haudquaquam similis pugna in dextro laeuoq. cornu erat: Romani apud Fabium arcebant magis, quam inferebant pugnam: extrahebaturq. in quam maxime serum diei certamen: quia ita persuasum erat duci, & Samnites & Gallos primo impetu feroces esse, quos sustineri satis sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris, atque aestus fluere; primaq. eorū proelia plus quam uirorum, postrema minus quam feminarum esse. in id tempus igitur, quo uinci solebat hostis, quam integerrimas uires militi seruabat. Ferocior Decius & aetate & uigore

uigore animi, quantumcumque uirium habuit, certamine primo effudit: & quia lentior ul debatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat: & ipse, fortissimae iuuenum turmae immistus, orat proceres iuuentutis, ut secum in hostem impetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab laeuo cornu, & ab equite uictoria incipiat. Bis auertere Gallicum equitatum. iterum longius euectos, & iam inter media equitum agmina proelium ciétes, nouum pugnae conterruit genus. essedis carrisq. superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum rotarumq. aduenit, & insolitos eius tumultus Romanorum conterruit equos: ita uictorem equitatum uelut lymphaticus pauor dissipat: sternit inde ruentes equos uirosq. improuida fuga. turbata hinc etiam signa legionum: multiq. impetu equorum ac uehiculorum raptorum per agmen, obtriti antesignani: & insecuta, simul territos hostes uidit, Gallica acies, nullum spatium respirandi recipiendiq. se dedit. Vociferari Decius, quo fugerent? quamue in fuga spem haberent? obsistere cedentibus, ac reuocare fusos. G deinde ut nulla ui perculsos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, Quid ultra moror, inquit, familiare fatum? Datum hoc nostro generi est, ut luendis periculis publicis piacula simus. Iam ego mecum legiones hostium mactandas Telluri ac dijs Manibus dabo. Haec locutus, M. Liuium pontificem, quem, descendens in aciem, digrédi uetuerat ab se, praeire iussit uerba, quibus se, legionesq. hostium pro exercitu populi R. Quiritium deuoueret. deuotus inde eadem precatione, eodemq. habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se iusserat deuoueri: cum secundum sollemnes precationes adiecisset, prae se agere sese formidinem ac fugam, caedemq. ac cruorem: caelestiũ, infernorumq. iras: contacturum funebribus diris signa, tela, arma hostium, locumq. eundem suae pestis, & Gallorum ac Samnitium fore: haec exsecratus in se, hostesque, qua cófertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum; inferensq. se ipse infestis telis interfectus est. H Vix humanae inde opis uideri pugna potuit. Romani, duce amisso, quae res terrori alias esse solet, sistere fugam, ac nouam deintegro uelle instaurare pugnam. Galli, & maxime globus circumstans consulis corpus, uelut alienata mente, uana incassum iactare tela: torpere quidam, & nec pugnae meminisse, nec fugae. At ex parte altera pontifex Liuius, cui lictores Decius tradiderat, iusseratq. propraetoré esse, uociferari, uicisse Romanos, defunctos consulis fato: Gallos Samnitesq. Telluris matris ac deorum Manium esse: rapere ad se, ac uocare Decium deuotam secum aciem: furiarumq. ac formidinis plena omnia ad hostes esse. Superueniunt deinde his restituentibus pugnam, L. Cornelius Scipio, & C. Marcius, cum subsidijs ex nouissima acie, iussu Q. Fabij consulis ad praesidium collegae missi. ibi auditur P. Decij euentus, ingens hortamen ad omnia pro rep. audenda. itaque cum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede collato uideretur I pugna: iussu legatorum collecta humi pila, quae strata inter duas acies iacebant, atque in testudinem hostium coniecta. quibus plerisque in scuta, plerisque uerutis in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus, ita ut magna pars integris corporibus attoniti conciderent. Haec in sinistro cornu Romanorum fortuna uariauerat. Fabius in dextro cornu primo, ut ante dictum est, cunctando extraxerat diem: deinde, postquam nec clamor hostium, nec impetus, nec tela missa eandem uim habere uisa, praefectis equitum iussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transuersos, quanto maximo possent impetu, incurrerent; sensim suos signa inferre iussit, & commouere hostem. Postquam non resisti uidit, & haud dubiam lassitudinem esse: tum collectis omnibus subsidijs, quae ad id tempus reseruauerat, & legiones concitauit, & signum ad inuadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinuerunt Samnites impetum: praeterq. aciem ipsam Gallorum relictis in dimicatione K socijs, ad castra effuso cursu ferebantur. Galli, testudine facta, conferti stabant. Tum Fabius audita morte collegae, Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie iubet, & circumuectos a tergo Gallicam inuadere aciem: tertiae deinde legionis subsequi principes: &, qua turbatum agmen hostium uiderent, impetu equitum instare, ac territos caedere. Ipse aedem Ioui Victori, spoliaq. hostium cum uouisset, ad castra Samnitium perrexit, quo multitudo omnis consternata agebatur. sub ipso uallo, quia tantam multitudinem portae non recepere, tentata ab exclusis turba suorum pugna est. ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulsi deinde intra uallum Samnites, paruoq. certamine capta castra, & Galli a tergo circumuenti. Caesa eo die hostium XXV millia, octo

capta.

A capta. Nec incruenta uictoria fuit. nam ex P. Decij exercitu caesa septem millia: ex Fabij, mille ac ducenti. Fabius, dimissis ad quaerendum collegae corpus, spolia hostium cõiecta in aceruum Ioui Victori cremauit. Consulis corpus eo die, quia obrutum superstratis Gallorum cumulis erat, inueniri non potuit. postero die inuentum relatumq. est cum multis militum lacrymis. Intermissa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegae funus omni honore, laudibusq. meritis celebrat. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fuluio propraetore res ex sententia gesta: nam praeter ingẽtem illatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregie est: Perusinorumq. & Clusinorum caesa amplius tria millia, & signa militaria ad uiginti capta. Samnitium agmen cum per Pelignum agrũ fugeret, circumuentum a Pelignis est. ex millibus quinque ad mille caesi. Magna eius diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama est, etiam uero stanti. Sed superiecere quidam

B augendo fidem, qui in hostium exercitu peditum quadraginta millia CCCXXX. equitum sex millia, mille carpentorum scripsere fuisse: scilicet cum Vmbris Tuscisque, quos & ipsos pugnae affuisse. & ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium pro consule consulibus, exercitumq. eius legionibus consulum adijciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulum propria uictoria est. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumq. exercitum in Trifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruscisq. ac Samnitibus triumphauit. milites triumphantem secuti sunt. celebrata inconditis carminibus militaribus non magis uictoria Q. Fabij, quam mors praeclara P. Decij est: excitataq. memoria parentis, aequata euentu publico priuatoq. filij laudibus. Data ex praeda militibus aeris octogeni bini, sagaque, & tunicae, praemia illa tẽpe-

C state militiae haudquaquam spernenda. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc, nec in Etruria pax erat. nam & Perusinis auctoribus, post deductum ab consule exercitum, rebellatum fuerat: & Samnites praedatum in agrum Vescinum Formianumque, & parte alia in Aeserniacum, quae Vulturno adiacet flumini, descendere. Aduersus eos Ap. Claudius praetor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo, quattuor millia & quingentos Perusinorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta: qui redempti singuli aeris trecentis decem. praeda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones cum partim Ap. Claudius praetor, partim L. Volumnius proconsul sequeretur, in agrum Stellatem conuenerunt. ibi & Samnitium legiones omnes considunt, & Appius Volumniusq. castra coniungunt. Pugnatum infestissimis animis, hinc ira stimulante aduersus rebellantes toties, illinc ab ultima iam dimicantibus spe. Caesa ergo Samnitium

D XVI. millia trecenti, capta duo millia septingenti. ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia grauis, prodigijsq. sollicitus. nam & terra multifariam pluuisse, & in exercitu Ap. Claudij plerosque fulminibus ictos nunciatum est: libriq. ob haec aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multauit, ex quo multaticio aere Veneris aedem, quae prope Circum est, faciendam curauit. Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quae continua per quartum iam uolumen, annumq. sextum & quadragesimum a M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus. & ne tot annorum clades utriusque gentis, laboresq. actos nunc referam: quibus nequiuerint tamen dum illa pectora uinci: proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Trifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, misti alienis, ab quattuor exercitibus, quat-

E tuor ducibus Romanis caesi fuerant: imperatorem clarissimum gentis suae amiserant: socios belli, Etruscos, Vmbros, Gallos, in eadem fortuna uidebant, qua ipsi erant: nec suis, nec externis uiribus iam stare poterant: tamen bello non abstinebant. adeo ne infeliciter quidem defensae libertatis taedebat: & uinci, quam non tentare uictoriam, malebant. Quinam sit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo, legendoque, quae gerentes non fatigauerunt? Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus, & M. Atilius Regulus consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta prouincia est: quia tres scriptos hostium exercitus: uno Etruriam, altero populationem Campaniae repeti, tertium tuendis parari finibus, fama est. Postumium ualetudo aduersa Romae tenuit. Atilius cum exercitu extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat patribus) nondum An.458

egressos opprimeret, uelut ex composito ibi obuium habuit hostem, ubi & intrare, nedum uastare ipsi Samnitium agrum prohiberentur: & egredi inde in pacata, sociorumq. populi R. fines Samnitem prohiberent. Cum castra castris collata essent: quod uix Romanus toties uictor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana oppugnare. & quamquam non uenit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino uanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa adeo, ut lucis usum eriperet, non prospectu modo extra uallum adempto, sed propinquo etiam congredientium inter se conspectu. hac uelut latebra insidiarum freti Samnites, uixdum satis certa luce, & eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem uigilias praeueniunt. Improuiso oppressis, nec animi satis ad resistendum, nec uirium fuit. ab tergo castrorum decumana porta impetus factus. itaque captũ quaestorium: quaestorq. ibi L. Opimius Pansa occisus. conclamatum inde ad arma. consul tumultu excitus, cohortes duas sociorum, Lucanam, Suessanamque, quae proximae forte erant, tueri praetorium iubet: manipulos legionum principali uia inducit. uixdum satis aptatis armis, in ordines eunt: & clamore magis, quam oculis, hostem noscunt; nec, quantus numerus sit, aestimari potest. Cedunt primo incerti fortunae suae, & hostem introrsum in media castra accipiunt. inde cum consul uociferaretur, expulsi ne extra uallum, castra deinde sua oppugnaturi essent, rogitans: clamore sublato, connixi primo resistunt: deinde inferunt pedem, urgentque, & implusos semel, terrore eodem agunt, quo coeperunt: expellunt extra portam uallumque: inde pergere, ac persequi, quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat, nõ ausi, liberatis castris contenti, receperunt se intra uallum, trecentis ferme hostium occisis. Romanorum stationis primae, uigilumque, & eorum qui circa quaestorium oppressi, periere ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit: & non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem per agros suos patiebantur. retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama tumultuosior etiam, quam res erant, perlata Romam, coegit L. Postumium consulem uixdum ualidum proficisci ex urbe, prius tamen quam exiret, militibus edicto Soram iussis conuenire. Ipse aedem Victoriae, quam aedilis curulis ex multaticia pecunia faciendã curauerat, dedicauit. Ita ad exercitum profectus ab Sora in Samnium, ad castra collegae perrexit: inde postquam Samnites diffisi duobus exercitibus resisti posse, recesserunt: diuersi consules ad uastandos agros, urbesq. oppugnandas discedunt. Postumius Miloniam oppugnare adortus, ui primo atque impetu, deinde, postquam ea parum procedebant, opere ac uineis demum iniunctis muro cepit. ibi, capta iam urbe, ab hora quarta diei ad octauam omnibus partibus urbis diu incerto euentu pugnatum est. postremo potitur opido Romanus. Samnitium caesi tria millia ducenti: capti quattuor millia CC. praeter praedam aliam. Inde Ferentinum ductae legiones: unde opidani cum omnibus rebus suis, quae ferri agiq. potuerunt, nocte per auersam portam silentio excesserunt. Igitur simul aduenit consul, primo ita compositus instructusq. moenibus successit, tamquam idem, quod ad Miloniam fuerat, certaminis foret: deinde ut silentium uastum in urbe, nec arma nec uiros in turribus ac muris uidit, auidum inuadendi deserta moenia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret: duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare moenia, atque explorare omnia iubet. Equites portam unam alteramq. eadem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusq. ijs uestigia nocturnae hostium fugae, adequitant deinde sensim portis: urbemq. ex tuto rectis itineribus peruiam conspiciunt: & consuli referunt excessum urbe: solitudine haud dubia id perspicuum esse, & recentibus uestigijs fugae, ac strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum. His auditis consul ad eam partem urbis, quam adierant equites, circumducit agmen: constitutisq. haud procul porta signis, quinque equites iubet intrare urbem; & modicum spatium progressos tres manere eodem loco, si tuta uideantur; duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntq. eo se progressos, unde in omneis partes circumspectus esset, longe lateq. silentium ac solitudinem uidisse: extemplo consul cohortes expeditas in urbem induxit, ceteros interim castra communire iussit. Ingressi milites, refractis foribus, paucos, graues aetate, aut inualidos, inueniunt; relictaque, quae migratu difficilia essent. ea direpta: & cognitum ex captiuis est, communi consilio aliquot circa urbes conscisse fugam:

F G H I K

gam:

A gam: suos prima uigilia profectos: credere eandem in alijs urbibus solitudinem inuentu ros. Dictis captiuorum fides exstitit. desertis opidis consul potitur. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit, cum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obuius fuit. ibi ira uires aequauit. proelium uarium & anceps fuit, tristius tamen euentu Romanis; & quia insueti erant uinci, & quia digredientes magis, quam in ipso certamine, senserunt, quantum in sua parte plus uulnerum ac caedis fuisset. itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. tum quoque sollicita nox fuit, iam inuasurum castra Samnitem credentibus, aut prima luce cum uictoribus conserendas manus. Minus cladis, ceterum non plus animorum ad hostes erat. ubi primum illuxit, abire sine certamine cupiunt. Sed uia una, & ea ipsa praeter hostes erat: quam ingressi praebuere speciem
B recta tendentium ad castra oppugnanda. consul arma capere milites iubet, & sequi se extra uallum: legatis, tribunis, praefectis sociorum imperat, quod apud quéque facto opus est. Omnes affirmant, se quidem omnia facturos: sed militum iacere animos: tota nocte inter uulnera & gemitus morientium uigilatum esse. si ante lucem ad castra uentum foret, tantum pauoris fuisse, ut relicturi signa fuerint: nunc pudore a fuga contineri, alioquin pro uictis esse. Quae ubi consul accepit, sibimetipsi circumeundos alloquendosq. milites ratus, ut ad quosque uenerat, cunctantes arma capere increpabat, quid cessarent, tergiuersarenturque? hostem in castra uenturum, ni ipsi extra castra exissent: & pro tentorijs suis pugnaturos, si pro uallo nollent. armatis ac dimicantibus haud dubiam uictoriam esse: qui nudus, atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut seruitutem patiendam. Haec iurganti increpantiq. respondebant, confectos se pugna hesterna esse: nec uirium
C quidquam, nec sanguinis superesse; maiorem multitudinem hostium apparere, quam pridie fuerit. Inter haec appropinquabat agmen: & iam breuiore interuallo certiora intuentes, uallum secum portare Samnitem affirmant, nec dubium esse quin castra circumuallaturi sint. Tunc, Enimuero, consul, indignum facinus esse, uociferari, tantam contumeliam ignominiamq. ab ignauissimo accipi hoste. etiamne circumsedebimur, inquit, in castris: ut fame potius per ignominiam, quam ferro, si necesse est, per uirtutem moriamur? Dij bene uerterent: facerentque, quod se dignum quisque ducerent: consulem M. Atilium uel solum, si nemo alius sequatur, iturum aduersus hostes: casurumq. inter signa Samnitium potius, quam circumuallari castra Romana uideat. Dicta consulis, legati, tribunique, & omnes turmae equitum, & centuriones primorum ordinum approbauere. tũ pudore uictus miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur: longo agmine, nec continenti, mae-
D sti, ac prope uicti procedunt aduersus hostem nec spe, nec animo fortiorem. Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo a primo Samnitium agmine ad nouissimum fremitus perfertur: exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos: nullam inde ne fugae quidem patere uiam: illo loco aut cadendum esse, aut stratis hostibus per corpora eorum euadendũ. in medio sarcinas conijciunt: armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Iam exiguum inter duas acies erat spatium, & stabant exspectantes, dum ab hostibus prius impetus, prius clamor inciperet: neutris animus est ad pugnandum. diuersique integri atque intacti abissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent. sua sponte inter inuitos tergiuersantesq. segnis pugna, clamore incerto, atque impari, coepit: nec uestigio quisquam mouebatur. Tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immisit: quorum cum plerique delapsi ex equis essent, & alij turbati; & ab
E Samnitium acie ad opprimendos eos, qui ceciderant, & ad suos tuendos ab Romanis procursum est, inde paullulum irritata pugna est, sed aliquanto & impigre magis, & plures procurrerunt Samnites: & turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcauit. hinc fuga coepta totam auertit aciem Romanam. Iamq. in terga fugientium Samnites pugnabant, cum consul equo praeuectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi opposita, edictoque, ut quicumque ad uallum tenderet, siue ille Romanus, siue Samnis esset, pro hoste haberetur; haec ipsa minitans, obstitit profuse tendentibus suis in castra, Quo pergis, inquit, miles? & hic arma & uiros inuenies, nec uiuo consule tuo, nisi uictor, castra intrabis: proinde elige, cum ciue, an hoste pugnare malis. Haec dicente consule equites infestis cuspidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire iubent. Non uirtus

solum

solum consulis, sed fors etiam adiuuit, quod non institerunt Samnites, spatiumq. circumagendi signa, uertendique aciem a castris in hostem fuit. Tum alij alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab signiferis rapta signa inferre: & ostendere suis, paucos & ordinibus incompositis effuse uenire hostes. Inter haec consul manus ad caelum attollens, uoce clara, ita ut exaudiretur, templum Ioui Statori uouet, si constitisset a fuga Romana acies, redintegratoque proelio, cecidisset uicissetque legiones Samnitium. Omnes undique annisi ad restituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque uis: numen etiam deorum respexisse nomen Romanum uisum. Adeo facile inclinata res: repulsique a castris hostes: mox etiam redacti ad eum locum: in quo commissa pugna erat. Ibi obiacente sarcinarum cumulo, quas coniecerant in medium, haesere impediti: deinde, ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis circumdant. tum uero eos a fronte urgere pedites, ab tergo circumuecti equites. ita in medio caesi captique. Captiuorum G
numerus fuit septem millium ac ducentorum, qui omnes nudi sub iugum missi. Caesos retulere ad quattuor millia octingentos. Ne Romanis quidem laeta uictoria fuit. recensente consule biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus millium & ducentorum. Dum haec in Apulia gerebantur: altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quae uia Latina est, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati, cum praedam aliam inde mistam hominum, atque pecudum, colonosque captos agerent, in uictorem incidunt consulem ab Luceria redeuntem: nec praedam solum amittunt, sed ipsi longo ac impedito agmine incompositi caeduntur. Consul Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque reuocatis, & exercitu ibi relicto, comitiorum caussa Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, & ob amissa tot millia militum, & quod captiuos sine pactione sub iugum misisset. consul alter, H
Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam transducto exercitu, primum peruastauerat Vulsiniensem agrum: deinde cum egressis ad tuendos fines haud procul moenibus ipsorum depugnant. duo millia C C Etruscorũ caesi: ceteros propinquitas urbis tutata est. In Rosellanum agrum exercitus transductus. ibi non agri tantum uastati, sed opidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum: minus duo millia circa muros caesa. Pax tamen clarior maiorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est. tres ualidissimae urbes, Etruriae capita, Vulsinij, Perusia, Arretium, pacem petiere: & uestimentis militum, frumentoque pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret, indutias in quadraginta annos impetrauerunt. multa praesens quingentum millium aeris in singulas ciuitates imposita. Ob hasce res gestas consul cum triumphum ab senatu, moris magis caussa, quam spe impetrandi, petisset: uideretque alios, quod tardius I
ab urbe exisset: alios, quod iniussu senatus ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegae amicos, ad solatium aequatae repulsae, sibi quoque negare triumphum: Non ita, inquit, patres conscripti, uestrae maiestatis meminero, ut me consulẽ esse obliuiscar. eodem iure imperij, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atque Etruria subactis, uictoria & pace parta, triumphabo. ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta est. Pars intercessuros, ne nouo exemplo triumpharet, aiebant: pars auxilio se aduersus collegas triumphanti futuros. Iactata res ad populum est: uocatusque eo consul, cum M. Horatium, L. Valerium consules, C. Marcium Rutilum nuper, patrem eius, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus, sed iussu populi triumphasse diceret: adijciebat se quoque laturum fuisse ad populum: ni sciret, mancipia nobilium, tribunos plebis legem impedituros: uoluntatem sibi ac fauorem consentientis populi pro K
omnibus iussis esse, ac futuram: posteroque die auxilio tribunorum plebis trium aduersus intercessionem septem tribunorum, & consensum senatus, celebrante populo diem, triumphauit. Et huius anni parum constans memoria est. Postumium auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Laceriam compulsum: ab Atilio in Etruria res gestas; eumque triumphasse. Fabius ambos consules in Samnio, & ad Luceriam res gessisse scribit; transductumq. in Etruriam exercitum: sed, ab utro consule, non adiecit: & ad Luceriam utrimque multos occisos: inque ea pugna Iouis Statoris aedem uotam, ut Romulus ante uouerat. sed fanum tantum, id est locus templo effatus, iam sacratus fuerat. Ceterum hoc demum anno,

ut

A ut aedem etiam fieri senatus iuberet, bis eiusdem uoti damnata resp. in religionem uenit. Sequitur hunc annum & consul insignis, L. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua: An.459. & bellum ingens, uictoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem, praeter L. Papirium patrem, consulem, pepererat. & forte eodem conatu apparatuq. omni opulentia insignium armorum bellum adornauerant: & opes deorum etiam adhibuerāt, ritu quodam sacramenti uetusto uelut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito noua lege: ut qui iuniorum non conuenisset ad imperatorium edictum, quiq. iniussu abisset, caput Ioui sacratum esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus. ad XL. millia militum, quod roboris in Samnio erat, conuenerunt. ibi medijs fere castris locus est consaeptus cratibus pluteisque, & linteis contectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro uetere linteo lecto sacrificatū sacerdote Ouio Paccio quodam, homine B magno natu, qui se id sacrum petere affirmabat ex uetusta Samnitium religione: qua quōdam usi maiores eorū fuissent, cum adimendae Etruscis Capuae clamdestinū cepissent cōsilium. Sacrificio perfecto, per uiatorem imperator acciri iubebat nobilissimum quemque genere factisque. singuli introducebantur. erat cum alius apparatus sacri, qui perfundere religione animum posset: tum in loco circa omni contecto arae in medio, uictimaeq. circa caesae, & circumstantes centuriones strictis gladijs. admouebatur altaribus miles, magis ut uictima, quam ut sacri particeps: adigebaturq. iureiurando, quae uisa auditaq. in eo loco essent, non enunciaturum. dein iurare cogebatur diro quodam carmine in exsecrationem capitis, familiaeque, & stirpis composito, nisi isset in proeliū, quo imperatores duxissent: & si aut ipse ex acie fugisset, aut si quem fugientem uidisset, nō extemplo occidisset. Id primo quidam abnuentes iuraturos se, obtruncati circa altaria sunt: iacentes deinde inter stragē C uictimarum, documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore, eis edictum, ut uir uirum legerēt: donec sexdecim millium numerum cōfecissent. ea legio linteata, ab integumento consaepti quo sacrata nobilitas erat, appellata est. his arma insignia data, & cristatae galeae, ut inter ceteros eminerent. Paullo plus uiginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli, nec apparatu linteatae legioni dispar. hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam consedit. consules profecti ab urbe: prior Sp. Caruilius, cui ueteres legiones, quas M. Atilius, superioris anni consul, in agro Interamnati reliquerat, decretae erant. cum eis in Samnium profectus, dum hostes operati superstitionibus concilia secreta agunt, Amiternum opidum de Samnitibus ui cepit. caesa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quattuor millia ducenti septuaginta. Papirius, nouo exercitu (ita enim decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnauit. minus, quam collega, D cepit hominum: plus aliquanto occidit: praeda opulenta utrobique est parta. Inde peruagati Samnium consules, maxime depopulato Antiate agro, Caruilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam, ubi summa rei Samnitium erat, peruenit. ibi aliquandiu nec cessatum ab armis est, neque gnauiter pugnatum: lacessendo quietos, resistentibus cedendo, comminandoque magis, quam inferendo pugnam, dies absumebatur. quod cum inciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam paruarum euentus proferebatur in dies. Altera Romana castra uiginti millium spatio aberant: & absentis collegae consilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiusque Caruilius, quo maiore discrimine res uertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius, iam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuncium ad collegam mittit: sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, confligere cum hoste: opus esse & illum quanta ma E xima ui posset, Cominium oppugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda. diem ad proficiscendum nuncius habuit: nocte rediit, approbare collegam consulta referens. Papirius, nuncio misso, extemplo concionem habuit: multa de uniuerso genere belli, multa de praesenti hostium apparatu uana magis specie, quam efficaci ad euentum, disseruit, non enim cristas uulnera facere: & per picta, atque aurata scuta transire Romanum pilum: & candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim, atque argenteam Samnitium aciem a parente suo occidione occisam; spoliaque ea honestiora uictori hosti, quam ipsis arma, fuisse. datum hoc forsan nomini familiaeque suae, ut aduersus maximos conatus Samnitium opponerentur

Q duces,

duces, spoliaq. ea referrent, quae insignia publicis etiam locis decorandis essent. deos immortales adesse propter toties petita foedera, toties rupta: tum, si qua coniectura mẽtis diuinae sit, nulli umquam exercitui fuisse infestiores, quam qui nefando sacro mista hominum pecudumq. caede respersus, ancipiti deum irae deuotus, hinc foederum cum Romanis ictorum testes deos, hinc iurisiurandi aduersus foedera suscepti exsecrationes horrens, inuitus iurauerit, oderit sacramentum, uno tempore deos, ciues, hostes metuat. Haec comperta perfugarum indicijs, cum apud infensos iam sua sponte milites disseruisset: simul diuinae humanaeq. spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt: paenitet in posterum dilatum certamen: moram diei noctisq. oderunt. Tertia uigilia noctis, iam relatis litteris a collega, Papirius silentio surgit: & pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnae: summi infimiq. aeque intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos qui auspicio intererant, peruenit. nam cum pulli non pascerentur, pullarius auspicium mentiri ausus, tripudium sollistimum consuli nunciauit. consul laetus, auspicium egregium esse, & deis auctoribus rem gesturos pronunciat, signumq. pugnae proponit. Exeunti iam forte in aciem nunciat perfuga, uiginti cohortes Samnitium (quadringenariae ferme erant) Cominium profectas. quod ne ignoraret collega, extemplo nuncium mittit: ipse signa ocius proferri iubet: subsidiaque suis quaeque locis, & praefectos subsidijs attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem, equitibus legatos alios, C. Caedicium & C. Trebonium praefecit. Sp. Nautium mulos detractis clitellis cum cohortibus alaribus in tumulum conspectum propere circumducere iubet: atque inde inter ipsam dimicationem quanto maxime posset moto puluere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio eius diei, exauditaq. ab equitibus R. qui rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis ambigi de auspicio renunciauerunt. Iuuenis ante doctrinam deos spernentem natus, rem inquisitam, ne quid incompertum deferret, ad consulem detulit. cui ille. Tu quidem macte uirtute diligentiaq. esto; ceterum qui auspicio adest, si quid falsi nunciat, in semetipsum religionem recipit: mihi quidem tripudium nunciatum, si populo R. exercituiq. egregium auspicium est. Centurionibus deinde imperauit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promouent & Samnites signa: insequitur acies ornata armataque: ut hostium quoque magnificum spectaculum esset. Prius quam clamor tolleretur, concurreretúrque, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit. quod ubi consuli nunciatũ est, Dij in proelio sunt, inquit. habet poenam noxium caput. Ante consulem haec dicẽtem coruus uoce clara occinuit. quo laetus augurio consul, affirmãs numquam humanis rebus magis praesentes interfuisse deos, signa canere, & clamorem tolli iussit. Proelium commissum atrox, ceterum longe disparibus animis. Romanbs ira, spes, ardor certaminis, auidos hostium sanguinis in proelium rapit: Samnitium magnam partem necessitas ac religio inuitos magis resistere, quam inferre pugnam, cogit. nec sustinuissent primum clamorem, atque impetum Romanorum, per aliquot iam annos uinci assueti, ni potentior alius metu insidens pectoribus a fuga retineret. quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus sacri, & armati sacerdotes, & promiscua hominum pecudumq. strages, & respersae fando nefandoq. sanguine arae, & dira exsecratio, ac furiale carmen detestandae familiae stirpiq. compositum. his uinculis fugae obstricti stabant, ciuem magis, quam hostem timentes. Instare Romanus a cornu utroque, a media acie, & caedere deorum hominumq. attonitos metu. Repugnatur segniter, ut ab ijs quos timor moraretur a fuga. Iam prope ad signa caedes peruenerat, cum ex transuerso puluis uelut ingentis agminis incessu motus apparuit. Sp. Nautius (Octauium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat: puluerem maiorem quam pro numero excitabant: insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant: arma, signaq. per turbidam lucem in primo apparebant: post altior densiorq. puluis equitum speciem cogentium agmen dabat. fefellitq. non Samnites modo, sed etiam Romanos: & consul affirmauit errorem, clamitans inter prima signa, ita ut uox etiam ad hostes accideret, captum Cominium, uictorem collegam adesse. anniterentur uincere prius, quam gloria alterius exercitus fieret. Haec insidens equo. inde tribunis centurionibusq. imperat, ut uias equitibus patefaciant. Ipse Trebonio Caedicioq.

A cioq. praedixerat, ut, ubi se cuspidem erectam quatientem uidissent, quanta maxima ui possent, concitarent equites in hostem. Ad nutum omnia, ut ex ante praeparato, fiunt. panduntur inter ordines uiae: prouolat eques: atque infestis cuspidibus in medium agmẽ hostium ruit: perrumpitq. ordines, quacumque impetum dedit. instant Volumnius & Scipio, & perculsos sternunt. Tum iam deorum hominumq. uicta ui, funduntur linteatae cohortes: pariter iurati iniuratiq. fugiunt, nec quemquam praeter hostes metuunt. Peditum agmen, quod superfuit pugnae, in castra ad Aquiloniam compulsum est. nobilitas equitesq. Bouianum perfugerunt. equites eques sequitur, peditem pedes: ac diuersa cornua, dextrum ad castra Samnitium, laeuum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit. ad urbem Scipioni maiore resistitur ui: non quia plus animi uictis est, sed melius muri, quàm uallum armatos arcent. inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi

B in primo pauore prius, quam colligerentur animi, transacta res esset, lentiorem fore munitae urbis oppugnationem ratus, interrogat milites: Satin aequo animo paterentur ab altero cornu castra capta esse: se uictores pelli a portis urbis? Reclamantibus uniuersis, primus ipse scuto super caput elato pergit ad portam: secuti alij testudine facta in urbem perrumpunt: deturbatisq. Samnitibus, quae circa portam erant muri occupauere: penetrare interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent. Haec primo ignorare consul, & intentus recipiendo exercitui esse. iam enim praeceps in occasum sol erat, & appetens nox periculosa & suspecta omnia etiam uictoribus faciebat. progressus longius ab dextra castra capta uidet, ab laeua clamorem in urbe mistum pugnantium ac pauentium fremitu esse, & tum forte certamen ad portam erat. aduectus deinde equo propius, ut suos in muris uidet, nec iam integri quidquam esse, quoniam temeritate paucorum,

C magnae rei parta occasio esset; acciri quas receperat copias: signaq. in urbem inferri iussit. ingressi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quieuere. nocte opidum ab hostibus desertum est. Caesa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti & septuaginta: signa militaria nonaginta septem. Ceterum illud memoriae traditur, non ferme alium ducem laetiorem in acie uisum seu suopte ingenio, seu fiducia bene gerendae rei. Ab eodem robore animi neque controuerso auspicio reuocari a proelio potuit: & in ipso discrimine, quo templa dijs immortalibus uoueri mos erat, uouerat Ioui Victori, si legiones hostium fudisset, pocillum mulsi prius, quam temetum biberet, sese facturum. id uotum dijs cordi fuit, & auspicia in bonum uerterunt. Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce ad moenia omnibus copijs admotis, corona cinxit urbem: subsidiaq. firma, ne qua eruptio

D fieret, portis opposuit. Iam signum dantem eum nuncius a collega trepidus de uiginti cohortium aduentu, & ab impetu moratus est: & partem copiarum reuocare instructam intentamq. ad oppugnandum coegit. D. Brutum Scaeuam legatum cum legione prima, & uiginti cohortibus alaribus, equitatuq. ire aduersus subsidium hostium iussit: quocumque in loco fuisset obuius, obsisteret ac moraretur: manumque, si forte ita res posceret, conferret: modo ne ad Cominium eae copiae admoueri possent. ipse scalas ferri ad muros ab omni parte urbis iussit: ac testudine ad portas successit. simul & refringebantur portae, & uis undique in muros fiebat. Samnites, sicut, antequam in muris uiderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes: ita postquam iam non ex interuallo, nec missilibus, sed comminus gerebatur res: & qui aegre successerãt ex plano in muros, loco quem magis timuerant uicto, facile in hostem imparem ex aequo pugnabant: relictis

E turribus murisque, in forum omnes compulsi, paullisper inde tentauerunt extremam pugnae fortunam. deinde abiectis armis, ad quindecim millia hominum & quadringenti in fidem consulis uenerunt. caesa ad quattuor millia ac trecenti octoginta. Sic ad Cominiũ, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas urbes spatio, ubi tertia exspectata erat pugna, hostes non inuenti. septem millia passuum cum abessent a Cominio, reuocati ab suis, neutri proelio occurrerunt. primis ferme tenebris, cum in conspectu iam castra, iam Aquiloniam habuissent; clamor eos utrimque par accidens sustinuit. deinde e regione castrorũ, quae incẽsa ab Romanis erant, flamma late fusa certioris cladis indicio progredi lõgius prohibuit. Eo ipso loco prope temere sub armis strati passim inquietum omne tempus noctis, exspectãdo timendoq. lucem, egere. prima luce incerti, quã in partem intenderent

iter, repente in fugam consternantur conspecti ab equitibus: qui egressos nocte ab opi- F
do Samnites persecuti, uiderant multitudinem non uallo, non stationibus firmatam. con-
specta & ex muris Aquiloniae ea multitudo erat. iamq. etiam legionariae cohortes seque
bantur: ceterum nec pedes fugientes persequi potuit: & ab equite nouissimi agminis du-
centi ferme & octoginta interfecti. arma multa pauidi, ac signa militaria duodeuiginti re-
liquere. alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bouianum peruentum est. Lae-
titiam utriusque exercitus Romani auxit & ab altera parte feliciter gesta res. uterque ex
alterius sententia consul captum opidum diripiendum militi dedit: exhaustis deinde te-
ctis ignem iniecit: eodemque die Aquilonia & Cominium deflagrauere. & consules cum
gratulatione mutua legionum suaque, castra coniunxere. In conspectu duorum exercituũ
& Caruilius suos pro cuiusq. merito laudauit, donauitque: & Papirius, apud quem multi-
plex, in acie, circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium fratris fi- G
lium, & quattuor cẽturiones, manipulumq. hastatorum, armillis aureisq. coronis donauit:
Nautium, propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes: iuuenem
Papirium, propter nauatam cum equitatu & in proelio operam, & nocte, qua fugam infe-
stam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit; centuriones, militesque, quia primi
portam murumq. Aquiloniae ceperant. equites omnes ob insignem multis locis operam,
corniculis, armillisq. argenteis donat. Consilium inde habitum, cum iam tempus esset
deducendi ab Samnio exercitus, aut utriusque, aut certe alterius. optimum uisum, quo ma
gis fractae res Samnitiũ essent, eo pertinacius & infestius agere cetera & persequi: ut per-
domitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. quando iam nullus esset ho-
stium exercitus, qui signis collatis dimicaturus uideretur; unum superesse belli genus, ur-
bium oppugnationes; quarum per excidia militem locupletare praeda, & hostem pro aris H
ac focis dimicantem conficere possent. itaque, litteris missis ad senatum populumque R.
de rebus ab se gestis, diuersi, Papirius ad Saepinum, Caruilius ad Volanam oppugnãdam,
legiones ducunt. Litterae consulum ingenti laetitia & in curia & in concione auditae: &
qua tridui supplicatione publicum gaudium priuatis studijs celebratum est. nec populo R.
magna solum, sed peropportuua etiam ea uictoria fuit: quia per idem forte tempus re-
bellasse Etruscos allatum est. Subibat cogitatio animum. quonam modo tolerabilis futu-
ra Etruria fuisset, siquid in Samnio aduersi uenisset: quae, coniuratione Samnitium erecta,
quoniam ambo consules, omnisque Romana uis auersa in Samnium esset, occupationem
populi R. pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum a M. Atilio praetore
in senatum introductae. querebantur uri & uastari agros a finitimis Etruscis, quod desci-
scere a populo R. nollent: obtestabanturque patres conscriptos, ut se a ui atque iniuria I
communium hostium tutarentur. Responsum legatis, curae senatui futurum, ne socios
fidei suae paeniteret: Etruscorum propediem eandem fortunam, quam Samnitium, fore.
Segnius tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per
multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Etruscis iunxisse. Huius propin-
quitas populi acuit curam patribus, ut fetiales mittendos ad res repetendas censerent.
Quibus non redditis, ex auctoritate patrum, iussu populi, bellum Faliscis indictum est:
iussique consules sortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. Iam Car-
uilius Volanam, & Palumbinum, & Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam in-
tra paucos dies: Palumbinum eodem quo ad muros accessit. ad Herculaneum bis et-
iam signis collatis ancipiti proelio, & cum maiore sua, quam hostium, iactura dimicauit.
castris deinde positis, moenibus hostem inclusit: oppugnatum opidum captumque. In his
tribus urbibus capta aut caesa ad decem millia hominum: ita, ut paruo admodum numero K
plures caperentur. Sortientibus prouincias consulibus, Etruria Caruilio euenit secun-
dum uota militum, qui uim frigoris iam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Saepinum
maior uis hostium restitit: saepe in acie, saepe in agmine, saepe circa ipsam urbẽ aduersus
eruptiones hostium pugnatum: neque obsidio, neque bellum ex aequo erat: non enim
muris magis se Samnites, quam armis ac uiris moenia, tutabantur. tandem pugnando in
obsidionem iustam coegit hostes: obsidendoque, ui atque operibus urbem expugnauit.
itaque ab ira plus caedis editum capta urbe: septem millia quadringenti caesi: capta mi-
nus tria millia hominum: praeda, quae plurima fuit, congestis Samnitium rebus in urbes
paucas,

A paucas, militi concessa est. Niues iam omnia oppleuerant; nec durari extra tecta poterat: itaque consul de Samnio exercitum deduxit. Venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus. triumphauit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho: pedites equitesq. insignes donis transiere, ac transuecti sunt: multae ciuicae coronae, uallaresque, ac murales conspectae. inspectata spolia Samnitium: & decore ac pulchritudine paternis spolijs, quae nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. nobiles aliquot captiui, clari suis patrumq. factis, ducti. aeris grauis magna uis transuecta. uicies centies millies, & quingenta triginta millia. id aes redactum ex captiuis dicebatur. argenti quod captum ex urbibus erat, P. M. CCCXXX. omne aes argentumq. in aerarium conditum. militibus nihil datum ex praeda est. auctaq. ea inuidia est ad plebem, quod tributum etiam in stipendium militum collatum est: cum, si spreta gloria fuisset captiuae pecuniae in aerarium illatae, & militi tũ dari ex praeda, & stipendiũ militare
B praestari potuisset. Aedem Quirini, quam in ipsa dimicatione uotam, apud neminem ueterem auctorem inuenio: (neque hercule tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore patre uotam filius consul dedicauit: exornauitq. hostium spolijs. quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumq. his ornaretur, sed socijs etiam colonisq. finitimis ad templorum locorumq. publicorum ornatum diuiderẽtur. A triumpho exercitum in agrum Vestinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter haec Caruilius consul in Etruria Troilium primum oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit: ceteram multitudinem opidumque ipsum ui cepit. inde quinque castella locis sita munitis expugnauit. Caesa ibi hostium duo millia quadringenti, minus duo millia capta. & Faliscis, pacem petenti
C bus, annuas indutias dedit: pactus centum millia grauis aeris, & stipendium eius anni militibus. His rebus actis, ad triumphum decessit, ut minus clarum de Samnitibus, quam collegae triumphus fuerat: ita cumulo Etrusci belli aequatum. aeris grauis tulit in aerarium trecenta nonaginta millia: de reliquo aere aedem Fortis Fortunae de manubijs faciẽdam locauit, prope aedem eidem deae ab rege Ser. Tullio dedicatam. & militibus ex praeda centenos binos asses, & alterum tantum centurionibus, atque equitibus, malignitate collegae gratius accipientibus munus, diuisit. Fauor consulis tutatus ad populum est L. Postumium, legatum eius: qui dicta die a M. Cantio tribuno pl. fuerat in legationem (ut fama ferebat) populi iudicium: iactariq. magis, quam peragi, accusatio eius poterat. Exacto iam anno noui tribuni plebis magistratuum inierant: ijsq. ipsis, quia uitio creati erant, quinque post dies alij suffecti. Lustrum conditum eo anno est a P. Cornelio Arui-
D na, C. Marcio Rutilo, censoribus: censa capitum millia ducenta septuaginta duo, trecenta uigintiduo. Censores uicesimisexti a primis censoribus: lustrum undeuicesimum fuit. Eodem anno coronati primum ob res bello bene gestas ludos Romanos spectauerunt: palmaeq. tum primum, translato e Graecia more, uictoribus datae. Eodẽ anno ab aedilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuarijs, uia a Martis silice ad AN. 460.
Bouillas perstrata est. Comitia consularia L. Papirius habuit: creauit consules, Q. Fabium Maximi filium Gurgitem, & D. Iunium Brutũ Scaeuam. ipse Papirius praetor factus. Multis rebus laetus annus, uix ad solatium unius mali, pestilentiae urentis simul urbem, atque agros, suffecit. portentoq. iam similis clades erat. & libri aditi, quinam finis, aut quod remedium eius mali ab dijs daretur. inuentum in libris; Aesculapium ab Epidauro Romam accersendum. neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quidquam de ea re
E actum, praeterquam quod unum diem Aesculapio supplicatio habita est.

EPITOMAE . AB . XI . AD . XX
librum Historiarum ab urbe condita T. Liuij Patauini:

Quas, ut amissae historiae argumentum exstaret, hoc in loco placuit interponere.

EPITOME . LIBRI . XI

G

CVM Fabius Gurges consul male aduersum Samnites pugnasset; & senatus de remouendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater deprecatus hanc sibi ignominiam, eo maxime senatum mouit, quod iturum se filio legatum pollicitus est: idq. praestitit: atque eius consilijs & opera filius consul adiutus, caesis Samnitibus triumphauit. C. Pontium, imperatorem Samnitium, ductũ in triũpho securi percussit. Cum ciuitas pestilentia laboraret, missis legatis, ut Aesculapij signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in nauem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportauere: eoq. in insulam Tiberis egresso, eodem loco aedes Aesculapio consecrata est. L. Postu- H
mius consularis, quoniam cum exercitui praeesset, opera militum in agro suo usus esset, da
An.462. mnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus foedus quarto renouatum est. Curius Dẽtatus consul Samnitibus caesis, & Sabinis, qui rebellauerant, uictis, & in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triũphauit. Coloniae deductae sunt, Castrum, Sena, Hadria. Triumuiri capitales tunc primum creati sunt. Census actus est: lustrum conditum. censa sunt ciuium capita CCLXXIII millia. Plebs propter aes alienum, post graues & longas seditiones, ad ultimum secessit in Ianiculum: unde a Q. Hortensio dictatore deducta est, isq. in ipso magistratu decessit. Res praeterea contra Vulsinienses gestas continet: item aduersus Lucanos, contra quos auxilium Tyrrhenis ferre placuerat.

LIBRI . XII

I

CVm legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Caecilius praetor cum legionibus ab ijs caesus est. Cum a Tarẽtinis classis Romana direpta esset, duumuiro, qui praeerat classi, occiso, legati ad eos a senatu, ut de ijs iniurijs quererentur, missi, pulsati sunt. ob id bellum ijs indictum est. Samnites defecerunt. Aduersus eos, & Lucanos, & Bruttios, & Etruscos aliquot proelijs a compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam uenit. Cum in praesidium Rheginorum legio Campana cum praefecto D. Iubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupauit.

LIBRI . XIII

An.472. VAlerius Laeuinus consul parum prospere aduersus Pyrrhum pugnauit, elephantorũ K
maxime inusitata facie territis militibus. Post id proelium cum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia uersa in hostem inuenit, populabundusq. ad urbem Romam processit. C. Fabricius missus ad eum a senatu, ut de redimendis captiuis ageret, frustra, ut patriam desereret, a rege tentatus est. captiui sine pretio remissi sunt. Cineas legatus a Pyrrho ad senatum missus, petijt, ut, componendae pacis caussa, rex in urbem reciperetur. de qua re cum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui, propter inualetudinem oculorum, iamdiu consilijs publicis se abstinuerat, uenit in curiam, & sententia sua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit. censa sunt ciuium capita

A CCLXXIIX millia, CCXXII. Iterum aduersus Pyrrhum dubio euentu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quarto foedus renouatum est. Cum C. Fabricio consuli is qui ad eum a Pyrrho transfugerat, polliceretur se regi uenenum daturum, cum indicio ad regem remissum est. Res praeterea contra Etruscos, Lucanos, Bruttios, & Samnites prospere gestas continet. An.474.

LIBRI. XIV

PYrrhus in Siciliam transiecit. Cum inter alia prodigia fulmine deiectum esset in Capitolio Iouis signum, caput eius per haruspices inuentum est. Curius Dentatus, cum delectum haberet, eius, qui citatus non responderat, bona primus uendidit. Iterum Pyrrhum ex Sicilia in Italiam reuersum uicit, & Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu mouit, quod decem argenti pondo facti haberet. Lustro a censoribus condito, censa sunt capita ciuium CCLXXXI millia, CCXXIV. Cum Ptolemaeo Aegypti rege societas iuncta est. Sextilia uirgo Vestalis damnata incesti uiua defossa est. Coloniae deductae sunt, Posidonia & Cossa. Carthaginiensium classis auxilio Tarentinis uenit. quo facto ab ijs foedus uiolatum est. Res praeterea contra Lucanos, Samnites & Bruttios feliciter gestas, & Pyrrhi regis mortem continet. An.478. B

LIBRI. XV

C VIctis Tarentinis pax & libertas data est. Legio Campana, quae Rhegium occupauerat, obsessa, deditione facta, securi percussa est. Cum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam iuuenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus uictis pax data. Coloniae deductae, Ariminum in Piceno, Beneuentum in Samnio. Tunc primum populus Romanus argento uti coepit. Vmbri & Sallentini uicti in deditionem accepti sunt. Quaestorum numerus ampliatus est, ut essent octo.

LIBRI. XVI

ORigo Carthaginiensium & primordia urbis eorum referuntur: contra quos & Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus. Cum de ea re inter suadentes ut id fieret, dissuadentesq. contentio fuisset, transgressis
D tum primum mare equitibus Romanis aduersus Hieronem saepius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum a censoribus conditum. censa sunt ciuium capita CCXCII. millia, CCXXIV. D. Iunius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris primus edidit. Colonia Aesernia deducta est. Res praeterea contra Poenos & Vulsinios prospere gestas continet.

LIBRI. XVII

CN. Cornelius consul a classe Punica circumuentus, & per fraudem ueluti in colloquium euocatus, captus est. C. Duilius consul aduersus classem Poenorum prospere pugnauit, primusq. omnium Romanorum ducum naualis uictoriae duxit triumphum. ob An.490.
E quam caussam ei perpetuus quoque honos habitus est, ut reuertenti a cena, tibicine canente, funale praeferretur. L. Cornelius consul in Sardinia contra Sardos & Corsos & Hannonem Poenorum ducem feliciter pugnauit. Atilius Calatinus consul, cum in locum iniquum a Poenis circumsessum temere duxisset exercitum, M. Calpurnij tribuni militum uirtute & opera euasit: qui cum trecentis militibus eruptione facta hostes in se conuerterit. Hannibal dux Poenorum, uicta classe, cui praefuerat, a militibus suis in cruce sublatus est. Atilius Regulus consul, uictis nauali proelio Poenis, in Africam transiecit. An.491. An.492. An.494.

LIBRI. XIIX

AN. 494. ATilius Regulus consul in Africa serpentem portentosae magnitudinis cum maxima militum clade occidit. & cū aliquot proelijs bene aduersus Carthaginiēses pugnasset, successorq. a senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per litteras ad senatum missas cōquestus est. in quibus inter caussas petendi successoris erat, quod agellus eius a mercenarijs desertus esset. Quaerente deinde fortuna, ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, accersito a Carthaginiensibus Xāthippo Lacedaemoniorum duce, uictus in proelio & captus est. Res deinde a ducibus Romanis omnibus terra mariq. prospere gestas deformauere naufragia classium. Ti. Coruncanius primus ex plebe
AN. 498. pontifex maximus creatus est. P. Sempronius Sophus, M. Valerius Maximus censores cū senatum legerent, XIII senatu mouerunt. lustrum condiderunt: quo censa sunt ciuiū capita CCXCVII millia, DCCXCVII. Regulus missus a Carthaginiensibus ad senatum, ut de pace, &, si eam nō posset impetrare, de captiuis commutandis ageret, & iureiurando adstrictus rediturum se Carthaginem, si commutari captiuos non placuisset; utrumque negandi auctor senatui fuit: & cum, fide custodita, reuersus esset, supplicio a Carthaginiensibus de eo sumpto perijt. G

LIBRI. XIX

AN. 499. CAecilius Metellus, rebus aduersus Poenos prospere gestis, speciosissimum egit trium-
AN. 501. phum, XIII ducibus hostium, & centum uiginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher consul, qui contra auspicia profectus iussit immergi pullos, qui cibari nolebant, infeliciter aduersus Carthaginienses classe pugnauit: & reuocatus a senatu, iussusq. dictatorem dicere, Claudiū Gliciam dixit, sortis ultimae hominem; qui coactus abdicare se magistratu, postea ludos praetextatus spectauit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiā exercitum duxit. Cum Poenis captiuorum commutatio facta est. Coloniae deductae sunt Fregellae, in agro Sallentino Brundisium. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCLI millia, CCXXII. Claudia soror P. Claudij, qui, contemptis auspicijs, male pugnauerat, reuertens a ludis, cum turba premeretur, dixit: Vtinam frater meus uiueret, iterumq. classem duceret. ob eam caussam multa ei dicta est. Duo praetores tum
AN. 508. primum creati sunt. Caecilius Metellus, pontifex maximus, A. Postumium consulem, quoniam idem & flamen Martialis erat, cum ille ad bellum gerendum proficisci uellet, in urbe tenuit, nec passus est a sacris recedere. Rebus aduersus Poenos a pluribus ducibus prospere gestis, summam uictoriae C. Lutatius consul, uicta ad Aegates insulam classe Poenorum, finem bello imposuit. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. Cum templum Vestae arderet, Caecilius Metellus, pontifex maximus, ex incendio sacra rapuit. Duae tribus adiectae sunt, Velina, & Quirina. Falisci cum rebellassent, sexto die domiti in deditionem uenerunt. H I

LIBRI. XX

SPoletum colonia deducta est. Aduersus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi & Corsi cū rebellassent, subacti sunt. Tuccia uirgo Vestalis incesti damnata est. Bellū Illyrijs propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum, indictū est: subactiq. in deditionē uenerunt. Praetorū numerus ampliatus est, ut essent quattuor. Galli transalpini, qui in Italiā irruperant, caesi sunt. Eo bello populus Romanus sociorū Latiniq. nominis ad trecenta millia armatorū habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tū primum trans Padū
AN. 528. ductis, Galli Insubres, aliquot proelijs fusi, in deditionem uenerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Virdumaro, opima spolia rettulit. Istri subacti sunt. Item Illyrij cum rebellassent, domiti in deditionem uenerunt. Lustrum a censori-
AN. 530. bus conditum est: quo censa sunt ciuium capita CCLXX millia CCXIII. Libertini in quattuor tribus redacti sunt: cum antea dispersi fuissent: Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius Censor uiam Flaminiam muniuit: & circum Flaminium exstruxit. Coloniae deductae sunt in agro de Gallis capto, Placentia, & Cremona. K

EPI-

A

EPITOME. LIBRI. XXI

N ITALIA belli Punici secundi acta narrantur: & Hannibalis Poenorum ducis contra foedus per Iberum amnem transitus: a quo Saguntum sociorum populi R. ciuitas octauo mense capta est, de quibus iniurijs missi legati ad Carthaginienses, qui quererentur, & cum satisfacere nollent, bellum ijs B *indictum est. Hannibal superato Pyrenaeo saltu, per Gallias, fusis Volscis, qui obsistere ei conati erant, ad Alpes uenit; & laborioso per eas transitu, cum montanos quoque Gallos obuios aliquot proelijs repulisset, descendit in Italiam, & ad Ticinum amnem Romanos equestri proelio fudit: in quo uulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit. iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso, Hannibal Apenninum per maximam militum uexationem propter uim tempestatum transijt. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Poenos prospere pugnauit, duce hostium Magone capto.*

LIBER. XXI

N PARTE operis mei licet mihi praefari, quod in principio summae totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime memorabile omnium, quae umquam gesta sint, me scripturũ, quod Hannibale duce Carthaginienses cum populo R. gessere. nam neque ualidiores opibus ullae inter se ciuitates gentesq. con- C tulerunt arma: neque his ipsis tantum umquam uirium aut roboris fuit: & haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conserebant bello. & adeo uaria belli fortuna, ancepsque Mars fuit, ut propius periculo fuerint, qui uicere. odijs etiam prope maioribus certarunt, quam uiribus; Romanis indignantibus, quod uictoribus uicti ultro inferrent arma; Poenis, quod superbe auareq. crederent imperitatum uictis esse. Fama etiam est, Hannibalem annorum ferme nouem pueriliter blandientem patri Hamilcari, ut duceretur in Hispaniã, cum, perfecto Africo bello, exercitum eo traiecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris iureiurando adactum, se, cum primum posset, hostem fore populo R. Angebant ingentis spiritus uirum Sicilia Sardiniaq. amissae. nam & Siciliam nimis celeri rerum desperatione concessam, & Sardiniam inter motum Africae fraude Romanorum, stipẽdio D etiã superimposito, interceptam. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos; ita deinde nouem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit, ut appareret omnibus, maius eum, quam quod gereret, agitare in animo bellum; &, si diutius uixisset, Hamilcare duce Poenos arma Italiae illaturos fuisse, quae Hannibalis ductu intulerũt. Mors Hamilcaris peropportuna, & pueritia Hannibalis, distulerunt bellum. Medius Hasdrubal inter patrem & filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore aetatis, uti ferunt, primo Hamilcari conciliatus: gener inde ob altam indolem animi profecto adscitus & quia gener erat, factionis Barchinae opibus, quae apud milites plebemq. plus quam modicae erant, haud sane uoluntate principum, imperio potitus. is plura consilio, quam ui, gerens, hospitijs regulorum magis, conciliandisq. per amicitiam principum nouis gentibus, quam bello aut armis, rem Carthaginiensem auxit. ce- E terum nihilo ei pax tutior fuit. barbarus eum quidam palam, ob iram interfecti ab eo domini, obtruncauit: comprehensusq. a circumstantibus haud alio, quam si euasisset, uultu, tormentis quoque cum lacerarετur, eo fuit habitu oris, ut, superante laetitia dolores, ridẽtis etiam speciem praebuerit. Cum hoc Hasdrubale, quia mirae artis in sollicitandis gentibus, imperioq. iungendis suo fuerat, foedus renouauerat populus R. ut finis utriusque imperij esset amnis Iberus, Saguntinisq. medijs inter imperia duorum populorum libertas seruaretur. In Hasdrubalis locum haud dubia res fuit, quin praerogatiuam militarem, qua extemplo iuuenis Hannibal in praetorium delatus, imperatorq. ingenti omnium clamore atque assensu appellatus erat, fauor etiam plebis sequeretur. Hunc uix dum puberem Hasdrubal litteris ad se accersierat: actaq. res in senatu etiam fuerat; Barchinis nitẽtibus,

ut

ut assuesceret militiae Hannibal, atque in paternas succederet opes. Hanno alterius factio F
nis princeps, Et aequum postulare uidetur, inquit, Hasdrubal; & ego tamen non censeo,
quod petit, tribuendum. Cum, admiratione tam ancipitis sententiae, in se omnes con-
uertisset; Florem aetatis, inquit, Hasdrubal, quem ipse patri Hannibalis fruendum prae-
buit, iusto iure eum a filio repeti censet. nos tamen minime decet iuuentutem nostram
pro militari rudimento assuefacere libidini imperatorum. An hoc timemus, ne Hamilca-
ris filius nimis sero imperia immodica, & regni paterni speciem uideat? & cuius regis ge-
nero hereditarij sint relicti exercitus nostri, eius filio parum mature seruiamus? Ego,
istum iuuenem domi tenendum, sub legibus, sub magistratibus docendum uiuere aequo
iure cum ceteris, censeo; ne quandoque paruus hic ignis incendium ingens exsuscitet.
Pauci, ac ferme optimus quisque, Hannoni assentiebantur: sed, ut plerumque fit, maior
pars meliorem uicit. Missus Hannibal in Hispaniam, primo statim aduentu omnem exer- G
citum in se conuertit. Hamilcarem uiuentem redditum sibi, ueteres milites credere, eun-
dem uigorem in uultu, uimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri. deinde
breui effecit, ut pater in se minimum momentum ad fauorem conciliandum esset. Num-
quam ingenium idem ad res diuersissimas, parendum atque imperandum, habilius fuit.
itaque haud facile discerneres, utrum imperatori, an exercitui carior esset: neque Hasdru
bal alium quemquam praeficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset: neque
milites alio duce plus confidere, aut audere. plurimum audaciae ad pericula capessenda,
plurimum consilij inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus
uinci poterat. caloris ac frigoris patientia par: cibi potionisque desiderio naturali non
uoluptate modus finitus. uigiliarum somnique nec die nec nocte discriminata tempora.
id quod gerendis rebus superesset, quieti datum. ea neque molli strato, neque silentio H
accersita. multi saepe militari sagulo opertum, humi iacentem inter custodias stationesq.
militum conspexerunt. uestitus nihil inter aequales excellens: arma atque equi conspicie
bantur. equitum peditumque idem longe primus erat. princeps proelium inibat, ultimus
confecto proelio excedebat. Has tantas uiri uirtutes, ingentia uitia aequabant: inhuma-
na crudelitas, perfidia plus, quam Punica, nihil ueri, nihil sancti, nullus deum metus, nul-
lum iusiurandum, nulla religio. Cum hac indole uirtutum ac uitiorum triennio sub Has-
drubale imperatore meruit: nulla re, quae agenda audendaque magno futuro duci esset,
praetermissa. Ceterum ex quo die dux declaratus, uelut Italia ei prouincia decreta,
bellumque Romanum mandatum esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque, ut patrem
Hamilcarem, deinde Hasdrubalem, cunctantem casus aliquis opprimeret: Saguntinis in-
ferre bellum statuit. quibus oppugnandis quia haud dubie Romana arma mouebantur, I
in Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis, quam in ditione Carthagi-
niensium erat) induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie finitimis do-
mitis gentibus, iungendisque, tractus ad id bellum uideri posset. Altheiam, urbem
opulentam, caput gentis eius, expugnat, diripitque. quo metu perculsae maiores ciuita-
tes, stipendio imposito imperium accepere. uictor exercitus opulentusque praeda Car-
thaginem Nouam in hiberna est deductus. Ibi large partiendo praedam, stipendia prae-
terita cum fide exsoluendo, cunctis ciuium, sociorumque animis in se firmatis, uere primo
in Vaccaeos promotum bellum. Helmandica & Arbocala Vaccaeorum urbes ui captae.
Arbocala & uirtute & multitudine opidanorum diu defensa. Ab Helmandica profugi,
exsulibus Olcadum, priore aestate domitae gentis, cum se iunxissent, concitant Carpeta-
nos: adortique Hannibalem regressum ex Vaccaeis, haud procul Tago flumine agmē gra- K
ue praeda turbauere. Hannibal proelio abstinuit; castrisque super ripam positis, cum pri-
ma quies silentiumque ab hostibus fuit, agmen uado traiecit: ualloque ita producto, ut
locum ad transgrediendum hostes haberent, inuadere eos transeuntes statuit. equitibus
praecepit, ut, cum ingressos aquam uiderent, adorirentur peditum agmen. in ripa ele-
phantos ad quadraginta disposuit. Carpetanorum cum appendicibus Olcadum Vaccaeo
rumque centum millia fuere, inuicta acies, si aequo dimicaretur campo. Itaque & inge-
nio feroces, & multitudine freti, & quod metu cessisse credebant hostem: id morari ui-
ctoriam rati, quod interesset amnis: clamore sublato, passim sine ullius imperio, qua cui-
que proximum est, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripae uis ingens equitum in flumen
immissa:

A immissa: medioque alueo haudquaquam pari certamine concursum: quippe ubi pedes instabilis, ac uix uado fidens, uel ab inermi equite equo temere acto peruerti posset: eques corpore armisq. liber, equo uel per medios gurgites stabili, comminus eminusq. rem gereret. Pars magna flumine absumpta. quidam uorticoso amni delati in hostes ab elephantis obtriti sunt. postremis, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex uaria trepidatione cum in unum colligerentur, prius quam tanto ex pauore reciperent animos: Hannibal agmine quadrato amnem ingressus, fugam ex ripa fecit: uastatisq. agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. Et iam omnia trans Iberum, praeter Saguntinos, Carthaginiensium erant. cum Saguntinis bellum nondum erat. ceterum iam belli caussa certamina cum finitimis serebantur, maxime Turdetanis. quibus cum adesset idem, qui litis erat sator: nec certamen iuris, sed uim, quaeri appareret: legati a Saguntinis Ro- AN. 532.
B mam missi, auxilium ad bellum iam haud dubie imminens orantes. Consules tunc Romae erant, P. Cornelius Scipio, & Ti. Sempronius Longus. qui cum legatis in senatum introductis de rep. retulissent, placuissetque mitti legatos in Hispaniam ad res sociorum inspiciendas, quibus si uideretur digna caussa, & Hannibali denunciarent, ut ab Sagũtinis, socijs populi Romani, abstineret, & Carthaginem in Africam transijcerent, ac sociorum populi Romani querimonias deferrent: hac legatione decreta, necdum missa, omnium spe celerius Saguntum oppugnari allatum est. tunc delata ex integro res ad senatum. Alij prouincias consulibus Hispaniam, atque Africam decernentes terra mariq. rem gerendam censebant. Alij totum in Hispaniam Hannibalemq. intendebant bellum. erant, qui non temere mouendam rem tantam, exspectandosq. ex Hispania legatos censerent. Haec sententia, quae tutissima uidebatur, uicit. legatiq. eo maturius missi P. Valerius Flaccus & Q. Baebius
C Tamphilus Saguntum ad Hannibalem: atque inde Carthaginem, si non absisteretur bello, ad ducem ipsum in poenam foederis rupti deposcendum. Dum ea Romani parant, consultantque, iam Saguntum summa ui oppugnabatur. Ciuitas ea longe opulentissima ultra Iberum fuit sita passus mille ferme a mari. oriundi a Zacyntho insula dicuntur: mistiq. etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis, ceterum in tantas breui creuerant opes, seu maritimis, seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinae, qua fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt. Hannibal infesto exercitu ingressus fines, peruastatis passim agris, urbem tripartito aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque, quam cetera, circa uallem uergens: aduersus eum uineas agere instituit, per quas aries moenibus admoueri posset. Sed ut locus procul muro satis aequus agendis uineis fuit: ita haudquaquam prospere, postquam ad effectum operis
D uentum est, coeptis succedebat. & turris ingens imminebat: & murus, ut in suspecto loco, supra ceterae modum altitudinis emunitus erat: & iuuentus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris ostendebatur, ibi ui maiore obsistebat. ac primo missilibus summouere hostem: nec quidquam satis tutum munientibus pati. deinde iam non pro moenibus modo, atque turri tela micare, sed ad erumpẽdum etiam in stationes, operaq. hostium animus erat, quibus tumultuarijs certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quam Poeni. Vt uero Hannibal ipse, dum murum incautius subit, aduersum femur tragula grauiter ictus cecidit: tanta circa fuga atque trepidatio fuit, ut non multum abesset, quin opera ac uineae desererentur. Obsidio deinde per paucos dies magis, quam oppugnatio, fuit, dum uulnus ducis curaretur. per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionum nihil cessatum. itaque acrius deintegro obortum est bellum; pluri-
E busq. partibus, uix accipientibus quibusdam opera locis, uineae coeptae agi, admouerique aries. Abundabat multitudine hominum Poenus. ad centum enim & quinquaginta millia habuisse in armis creditur. Opidani ad omnia tuenda, atque obeunda multimoda arte distineri coepti sunt: & non sufficiebant. iam enim feriebantur arietibus muri: quassatae quoque multae partes erant. una continentibus ruinis nudauerat urbem. tres deinceps turres, quantumq. inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant: captumque opidum ea ruina crediderant Poeni, qua, uelut si pariter utrosque murus texisset, ita utrimque in pugnam procursum est. Nihil tumultuariae pugnae simile erat, quales in oppugnationibus urbiũ, per occasionem partis alterius, conseri solent: sed iustae acies, uelut patenti campo, inter ruinas muri tectaq. urbis modico distantia interuallo constiterant. Hinc spes,

hinc

hinc desperatio animos irritat: Poeno cepisse iam se urbem, si paullulum adnitatur, creden F
te; Saguntinis pro nudata moenibus patria corpora opponentibus: nec ullo pedem refe-
rente, ne relicto a se loco hostem immitteret. Itaque quo acrius & confertim magis utrim
que pugnabatur, eo plures uulnerabantur: nullo inter arma corporaq. uano intercidente
telo. Falarica erat Saguntinis, missile telum, hastili oblongo, & cetera tereti, praeterquam
ad extremum, unde ferrum exstabat. id, sicut in pilo, quadratum, stuppa circum ligabant,
linebantq. pice; ferrum autem tres in longum habebat pedes, ut cum armis transfigere
corpus posset. sed id maxime, etiam si haesisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pauorem
faciebat: quod cum medium accensum mitteretur, conceptumq. ipso motu multo ma-
iorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumq. militem ad insequentes ictus praebe-
bat. Cum ergo diu anceps fuisset certamen, & Saguntinis, quia praeter spem resisterent,
creuissent animi: Poenus, quia non uicisset, pro uicto esset: clamorem repente opidani G
tollunt, hostemq. in ruinas muri expellunt: inde impeditum trepidantemq. exturbant: po
stremo fusum fugatumq. in castra redigunt. Interim, ab Roma legatos uenisse, nunciatum
est, quibus obuiam ad mare missi ab Hannibale, qui dicerent, nec tuto eos adituros inter
tot tam efferatarum gentium arma: nec Hannibali in tanto discrimine rerum operae esse
legationes audire. Apparebat, non admissos, protinus Carthaginem ituros. litteras igitur
nunciosq. ad principes factionis Barchinae praemittit, ut praepararent suorum animos, ne
quid pars altera gratificari pro Romanis posset. Itaque praeterquam quod admissi auditi
que non sunt, ea quoque uana, atque irrita legatio fuit. Hanno unus, aduerso senatu, caus-
sam foederis rupti, magno silentio, propter auctoritatem suam, cum assensu audientium
egit. Per deos foederum arbitros ac testes monuisse, praedixisse se, ne Hamilcaris proge-
niem ad exercitum mitterent. non manes, non stirpem eius conquiescere uiri: nec um- H
quam, donec sanguinis nominisq. Barchini quisquam supersit, quietura Romana foedera.
Iuuenem flagrantem cupidine regni, uiamq. unam ad id cernentem, si ex bellis bella seren-
do, succinctus armis legionibusq. uiuat, uelut materiam igni praebentes, ad exercitus mi-
sistis. aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum uestri circumsident exer-
citus, unde arcentur foedere: mox Carthaginem circumsidebunt Romanae legiones, duci
bus ijsdem dijs, per quos priore bello rupta foedera sunt ulti. Vtrum hostem, an uos, an
fortunam utriusque populi ignoratis? Legatos ab socijs, & pro socijs uenientes bonus im
perator uester in castra non admisit, ius gentium sustulit. hi tamen, unde ne hostium qui-
dem legati arcentur, pulsi ad uos ueniunt, res ex foedere repetunt: publica fraus absit: au
ctorem culpae, & reum criminis deposcunt. quo lenius agunt, segnius incipiunt: eo, cum
coeperint, uereor, ne perseuerantius saeuiant. Aegates insulam, Erycemq. ante oculos pro I
ponite, quae terra mariq. per quattuor & uiginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat,
sed pater ipse Hamilcar, Mars alter, ut isti uolunt. sed tunc Tarento & Italia non abstinue
ramus ex foedere: sicut nunc Sagunto non abstinemus. uicerunt ergo dij hominesque:
& id, de quo uerbis ambigebatur, uter populus foedus rupisset: euetus belli, uelut aequus
iudex, unde ius stabat, ei uictoriam dedit. Carthagini nunc Hannibal uineas turresq. admo
uit: Carthaginis moenia quatit ariete. Sagunti ruinae (falsus utinam uates sim) nostris ca
pitibus incident: susceptumq. cum Saguntinis bellum, habendum cum Romanis est. De
demus ergo Hannibalem? dicet aliquis. scio meam leuem esse in eo auctoritatem, propter
paternas inimicitias. sed & Hamilcarem eo perijsse laetatus sum, quod, si ille uiueret, bel-
lum iam cum Romanis haberemus: & hunc iuuenem, tamquam furiam facemq. huius bel-
li, odi ac detestor. nec dedendum solum ad piaculum rupti foederis: sed, si nemo depo- K
scat, deuehendum in ultimas maris terrarumq. oras, ablegandumq. eo, unde nec ad nos
nomen famaq. eius accedere, nec sollicitare quietae ciuitatis statum possit. Ego autem ita
censeo, legatos extemplo Romam mittendos, qui senatui satisfaciant: alios qui Hanniba
li nuncient, ut exercitum ab Sagunto abducat: ipsumq. Hannibalem ex foedere Romanis
dedant. tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno. Cum Hanno perorasset,
nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit. adeo prope omnis senatus Han
nibalis erat, infestiusq. locutum arguebât Hannonem, quam Flaccum Valerium, legatum
Romanum. Responsum inde legatis Romanis est, bellum ortum ab Saguntinis, nô ab Han-
nibale esse, populum Romanum iniuste facere, si Saguntinos uetustissimae Carthaginien-

tium

A sium societati praeponat. Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Hannibal, quia fessum militem proelijs operibusq. habebat, paucorum ijs dierum quietem dedit, stationibus ad custodiam uinearum aliorumque operum dispositis. interim animos eorum nunc ira in hostes stimulando, nunc spe praemiorum accendit. ut uero pro concione praedam captae urbis edixit militum fore, adeo accensi omnes sunt, ut si extemplo signum datum esset, nulla ui resisti uideretur posse. Saguntini, ut a proelijs quietem habuerant, nec lacessentes, nec lacessiti per aliquot dies: ita non nocte, non die umquam cessauerant ab opere, ut nouum murum ab ea parte, qua patefactum opidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior, quam ante, adorta est: nec, qua primum aut potissimum parte ferrent opem, cum omnia uarijs clamoribus streperẽt, satis scire poterant. Ipse Hannibal, qua turris mobilis, omnia munimenta urbis superans altitudine, agebatur, hor-
B tator aderat. quae cum admota catapultis balistisq. per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudasset, tum Hannibal occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. Nec erat difficile opus, quod caementa non calce durata erant, sed interlita luto, structurae antiquae genere. itaque ante quam caederetur, ruebat: perq. patentia ruinis, agmina armatorum in urbem uadebant, locum quoque editum capiunt: collatisq. eo catapultis balistisque, ut castellum in ipsa urbe, uelut arcem imminentem, haberent, muro circumdant. & Saguntini murum interiorem ab nondum capta urbis parte ducunt. Vtrimque summa ui & muniunt, & pugnant. sed interiora tuendo, minorem in dies urbem Saguntini faciunt. simul crescit inopia omnium longa obsidione, & minuitur exspectatio externae opis, cum tam procul Romani, unica spes, circa omnia hostium essent. paullisper tamen affectos animos recreauit repẽtina profectio Hannibalis in
C Oretanos Carpentanosque. qui duo populi delectus acerbitate consternati, retentis conquisitoribus, metum delectionis cum praebuissent: oppressi celeritate Hannibalis, omiserunt mota arma. Nec Sagunti oppugnatio segnior erat, Maharbale Himiliconis filio, quem praefecerat Hannibal, ita impigre rem agente, ut, ducem abesse, nec ciues, nec hostes sentirent. Is & proelia aliquot secunda fecit, & tribus arietibus aliquantum muri discussit: strataq. omnia recentibus ruinis aduenienti Hannibali ostendit. itaque ad ipsam arcem extemplo ductus exercitus, atroxq. proelium cum multorum utrimque caede initum, & pars arcis capta est. Tentata deinde per duos exigua pacis spes, Alconem Saguntinum, & Alorcum Hispanum. Alco inscijs Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, cum ad Hannibalem noctu transisset, postquam nihil lacrymae mouebant, condicionesq. tristes, ut ab irato uictore, ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud hostem mansit, moriturum affir-
D mans, qui sub condicionibus his de pace ageret. Postulabatur autem, redderent res Turdetanis: traditoq. omni auto atque argento, egressi urbe cum singulis uestimentis, ibi habitarent, ubi Poenus iussisset. Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos, Alorcus, uinci animos, ubi alia uincantur, affirmans, se pacis eius interpretem fore pollicetur. Erat autem tum miles Hannibalis: ceterum publice Saguntinis amicus, atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium, transgressus munimenta, ad praetorem Saguntinum (& ipse ita iubebat) est deductus. Quo cum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus: summota cetera multitudine, senatus Alorco datus est, cuius talis oratio fuit. Si ciuis uester Alco, sicuti ad pacem petendam ad Hannibalem uenit, ita pacis condiciones ab Hannibale ad uos retulisset. superuacaneum hoc mihi fuisset iter, quo nec orator Hannibalis, nec transfuga ad uos uenissẽm. cum uero ille aut uestra, aut sua culpa
E manserit apud hostem: si metum simulauit, sua; uestra, si periculum est apud uos uera referentibus: ego, ne ignoraretis esse aliquas & salutis & pacis uobis condiciones, pro uetusto hospitio, quod mihi uobiscum est, ad uos ueni. Vestra autem caussa me, nec ullius alterius, loqui, quae loquor apud uos, uel ea fides sit, quod neque dũ uestris uiribus restitistis, neque dum auxilia ab Romanis sperastis, pacis umquam apud uos mentionem feci. postquam nec ab Romanis uobis ulla spes est, nec uestra iam aut arma uos, aut moenia satis defendunt, pacem affero ad uos magis necessariam, quam aequam. cuius ita aliqua spes est, si eam quemadmodum, ut uictor, fert Hannibal. sic uos, ut uicti, audiatis: si non id quod amittitur, in damno, cum omnia uictoris sint: sed quidquid relinquitur, pro munere habituri estis. Vrbem uobis, quam ex magna iam parte dirutam, captam fere totam habet, adi-

mit:

mit: agros relinquit, locum assignaturus, in quo nouum opidum aedificetis: aurum ar- F
gentumq. omne, publicum priuatumque, ad se iubet deferri: coniugum uestraq. corpo-
ra, ac liberorum uestrorum seruat inuiolata, si inermes cum binis uestimentis uelitis a Sa-
gunto exire. Haec uictor hostis imperat. haec, quamquam sint grauia, atque acerba, fortu-
na uestra uobis suadet. Equidem haud despero, cum omnium potestas ei a uobis facta sit,
aliquid ex his rebus remissurum. Sed haec patienda censeo potius, quam trucidari corpo-
ra uestra, rapi trahiq. ante ora uestra coniuges ac liberos belli iure sinatis. Ad haec audien-
da cum circumfusa paullatim multitudine, permistum senatui esset populi concilium: re-
pente primores secessione facta, priusquam responsum daretur, argentum aurumq. omne
ex publico priuatoq. in forum collatum, in ignem ad id raptim factum conijcientes, eo-
dem plerique semetipsos praecipitauerunt. Cum ex eo pauor ac trepidatio totam urbem
peruasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. turris diu quassata prociderat: perque G
ruinam eius cohors Poenorum impetu facto, cum signum imperatori dedisset, nudatam sta-
tionibus custodijsq. solitis hostium esse urbem, non cunctandum in tali occasione ratus
Hannibal, totis uiribus aggressus urbem, momento cepit: signo dato, ut omnes puberes in-
terficerentur. quod imperium crudele, ceterum prope necessarium cognitum in ipso euen-
tu est. cui enim parci potuit ex ijs, qui aut inclusi cum coniugibus ac liberis, domos super
seipsos concremauerunt, aut armati nullum ante finem pugnae, quam morientes, fecerũt?
Captum opidum est cum ingenti praeda. quamquam pleraque ab dominis de industria
corrupta erant, & in caedibus uix ullum discrimen aetatis ira fecerat, & captiui, militũ prae-
da fuerant: tamen ex pretio rerum uenditarum aliquantum pecuniae redactum esse con-
stat, & multam pretiosam supellectilem uestemq. missam Carthaginem. Octauo mense,
quam coeptum oppugnari, captum Saguntum, quidam scripsere: inde Carthaginem No- H
uam in hiberna Hannibalem concessisse: quincto deinde mense, quam a Carthagine profe-
ctus sit, in Italiam peruenisse. Quae si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, & Ti. Sem-
pronius consules fuerint. ad quos & in principio oppugnationis legati Saguntini missi
sint: & qui in suo magistratu cum Hannibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto
post ad Trebiam pugnauerint, aut omnia breuiora aliquanto fuere: aut Saguntum princi-
pio anni, quo P. Cornelius, & Ti. Sempronius consules fuerunt, non coeptum oppugnari
est, sed captum. nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Seruilij & C. Flaminij
non potest. quia Flaminius Arimini consulatum inijt, creatus ab Ti. Sempronio consule:
qui post pugnam ad Trebiam, ad creandos consules Romam cum uenisset, comitijs perfe-
ctis ad exercitum in hiberna redijt. Sub idem fere tempus & legati qui redierant a Car-
thagine, Romam retulerunt omnia hostilia esse: & Sagunti excidium nunciatum est: tan- I
tusq. simul maeror patres, misericordiaq. sociorum peremptorum indigne, & pudor non
lati auxilij, & ira in Carthaginienses, metusq. de summa rerum cepit, uelut si iam ad por-
tas hostis esset: ut tot uno tempore motibus animi turbati trepidarent magis, quam con-
sultarent. Nam neque hostem acriorem bellicosioremq. secum congressum: nec rem Ro-
manam tam desidem umquam fuisse, atque imbellem. Sardos Corsosq. & Istros, atque Il-
lyrios lacessisse magis, quam exercuisse Romana arma: & cum Gallis tumultuatum ma-
gis, quam belligeratum. Poenum, hostem ueteranum, XIIX. annorum militia durissima
inter Hispanas gentes semper uictorem, primum Hamilcare, deinde Hasdrubale, nũc Han-
nibale duce acerrimo assuetum, recentem ab excidio opulentissimae urbis, Iberum trãsire:
trahere secum tot excitos Hispanorum populos: conciturum auidas semper armorum
Gallicas gentes: cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia, ac pro moenibus Roma- K
nis esse. Nominatae iam antea consulibus prouinciae erant. tum sortiri iussi. Cornelio Hi-
spania, Sempronio Africa cum Sicilia euenit. Sex in eum annum decretae legiones, & so-
ciorum quãtum ipsis uideretur, & classis quanta parari posset. quattuor & uiginti peditum
Romanorum millia sunt scripta, mille & octingenti equites: sociorum XLIV. pedi-
tum, & IV equitum. naues CCXX quinqueremes, celoces uiginti deductae. Latum
inde ad populum, uellent, iuberent, populo Carthaginiensi bellum indici. eiusq. belli
caussa supplicatio per urbem habita, atque adorati dij, ut bene ac feliciter eueniret, quod
bellum populus R. iussisset. Inter consules ita copiae diuisae. Sempronio datae legiones
duae: ea quaterna millia erant peditum, & trecenti equites: sociorum sexdecim millia pe-

A ditum, equites mille octingenti, naues longae CLX, celoces duodecim. Cum his terre-
stribus maritimisq. copijs Ti. Sempronius missus in Siciliam, ita in Africam transmissu-
rus, si ad arcendum Italia Poenum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum da-
tum; quia L. Manlius praetor & ipse cum haud inualido praesidio in Galliam mittebatur.
Nauium maxime Cornelio numerus deminutus. sexaginta quinqueremes datae: (neque
enim mari uenturum, aut ea parte dimicaturum hostē credebant) & duae Romanae legio-
nes cum suo iusto equitatu, & quattuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille
ducentis. Duas legiones Romanas, & quattuordecim millia sociorum peditum, mille equi
tes socios, sexcentos Romanos, Gallia prouincia eodem anno uersa in Punicum bellum
habuit. His ita comparatis, ut omnia iusta ante bellum fierent, legatos maiores natu, Q.
Fabium, M. Liuium, L. Aemilium, C. Licinium, Q. Baebium, in Africam mittunt ad per-
B cunctandos Carthaginienses, publicone consilio Hannibal Saguntum oppugnasset: & si,
id quod facturi uidebantur, faterentur, ac defenderent publico consilio factum, ut indice-
rent populo Carthaginiensi bellum. Romani postquam Carthaginem uenerunt, cum se-
natus datus esset, & Q. Fabius nihil ultra, quam unum, quod mandatum erat, percunctatus
esset: tum ex Carthaginiensibus unus princeps: Vana Romani, inquit, & prior legatio
fuit, cum Hannibalem, tamquam suo consilio Saguntum oppugnantem, deposcebatis. ce-
terum haec legatio uerbis adhuc lenior est, re asperior. tunc enim Hannibal & insimulaba
tur, & deposcebatur. nunc a nobis & confessio culpae exprimitur: &, ut a confessis, res ex
templo repetuntur. Ego autem non, priuato publicone consilio Saguntum oppugnatum
sit, quaerendum censeo: sed utrum iure, an iniuria. nostra enim haec quaestio, atque anim-
aduersio in ciuem nostrum est: nostro, an suo fecerit arbitrio. uobiscū una disceptatio est,
C licueritne per foedus fieri. Itaque quoniam discerni placet, quid publico consilio, quid
sua sponte imperatores faciant: nobis uobiscum foedus est a Lutatio consule ictum: in
quo cauetur utrorumque socijs. nihil de Saguntinis (necdum enim erant socij uestri)cau-
tum est. Atenim eo foedere, quod cum Hasdrubale ictum est, Saguntini excipiuntur. ad-
uersus quod nihil ego dicturus sum, nisi quod a uobis didici. uos enim quod C. Lutatius
consul primo nobiscum foedus icit: quia neque auctoritate patrum, nec populi iussu ictum
erat: negastis uos eo teneri. itaque aliud de integro foedus publico consilio ictum est. Si
uos non tenent uestra foedera, nisi aut ex auctoritate, aut iussu uestro icta: ne nos quidem
Hasdrubalis foedus, quod nobis inscijs icit, obligare potuit. Proinde omittite Sagunti at-
que Iberi mentionem facere: & quod diu parturit animus uester, aliquando pariat. Tum
Romanus sinu ex toga facto, Hic, inquit, uobis bellum & pacem portamus: utrum placet,
D sumite. Sub hanc uocem haud minus ferociter, daret utrum uellet, succlamatum est. &
cum is iterum sinu effuso bellum dare dixisset, accipere se omnes responderunt: &, qui-
bus acciperent animis, ijsdem se gesturos. Haec directa percunctatio ac denunciatio bel-
li magis ex dignitate populi R. uisa est, quam de foederum iure uerbis disceptare, cum an-
te, tum maxime Sagunto excisa. nam si uerborum disceptationis res esset, quod foedus
Hasdrubalis cum Lutatij priore foedere commutatum est, comparandum non erat: cū in
Lutatij foedere diserte additum esset, ita id ratum fore, si populus censuisset: in Hasdruba-
lis foedere nec exceptum tale quidquam fuerit, & tot annorum silentio ita uiuo eo com-
probatum sit foedus, ut ne mortuo quidem auctore quidquam mutaretur. quamquam &
si priore foedere staretur, satis cautum erat Saguntinis, socijs utrorumque exceptis. nam
neque additum erat ijs, qui tunc essent: nec, ne qui postea assumerentur. & cum assumere
E nouos liceret socios, quis aequum censeret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiā re
cipi; aut receptos in fidem, non defendi? tantum, ne Carthaginiensium socij aut sollicita-
rentur ad defectionem, aut sua sponte desciscentes reciperentur. Legati Romani ab Car-
thagine, sicut his Romae imperatum erat, in Hispaniam, ut adirent ciuitates, ut in societa-
tem pellicerent, aut auerterent a Poenis, transiecerunt. Ad Bargusios primum uenerunt: a
quibus benigne excepti, quia taedebat imperij Punici, multos trans Iberum populos ad cu
pidinem nouae fortunae erexerunt. Ad Volcianos inde est uentum: quorum celebre per
Hispaniam responsum, ceteros populos a societate Romana auertit. ita enim maximus
natu ex ijs in concilio respondit: Quae uerecundia est uos Romani postulare, uti uestram
Carthaginiensium praeponamus amicitiae, cum, qui id fecerunt, Saguntinos, crudelius,
quam

quam Poenus hostis perdidit, uos socij prodideritis? Ibi quaeratis socios, censeo, ubi Saguntina clades ignota est. Hispanis populis sicut lugubre, ita insigne documentũ Sagunti ruinae erunt, ne quis fidei Romanae, aut societati confidat. Inde extemplo abire finibus Volcianorum iussi, ab nullo deinde concilio Hispaniae benigniora uerba tulere. itaque ne quidquam peragrata Hispania in Galliam transeunt. In his noua terribilisq. species uisa est, quod armati (ita mos gentis erat) in concilium uenerunt. Cum, uerbis extollentes uirtutem gloriamq. populi R. ac magnitudinem imperij, petissent, ne Poeno bellum Italiae inferenti, per agros urbesq. suas transitum darent: tantus cum fremitu risus dicitur ortus, ut uix a magistratibus maioribusq. natu iuuentus sedaretur. adeo stolida impudensq. postulatio uisa est, censere, ne in Italiam transmittant Galli bellum, ipsos id auertere in se, agrosq. suos pro alienis populandos obijcere. Sedato tandem fremitu, responsum legatis est, neque Romanorum in se meritum esse, neque Carthaginiensium iniuriam, ob quae aut pro Romanis, aut aduersus Poenos sumant arma. contra ea, audire sese, gentis suae homines agris finibusq. Italiae pelli a populo R. stipendiumq. pendere, & cetera indigna pati. Eadem ferme in ceteris Galliae concilijs dicta, auditaque. nec hospitale quidquam, pacatumue satis prius auditum, quam Massiliam uenerunt. ibi omnia ab socijs inquisita cum cura ac fide, cognita: praeoccupatos iam ab Hannibale Gallorum animos esse. sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore, (adeo ferocia, atque indomita ingenia esse) nisi subinde auro, cuius auidissima gens est, principum animi concilientur. Ita peragratis Hispaniae & Galliae populis, legati Romam redeunt, haud ita multo post, quam consules in prouincias profecti erant. ciuitatem omnem in exspectationem belli erectam inuenerunt: satis constante fama, iam Iberum Poenos transisse. Hannibal, Sagunto capto, Carthaginem Nouam in hiberna concesserat. ibiq. auditis, quae Romae, quaeq. Carthagine acta decretaque forent, seq. non ducem solum, sed etiam caussam esse belli, partitis diuenditisq. reliquijs praedae, nihil ultra differendum ratus, Hispani generis milites conuocat: Credo ego uos, inquit, socij, & ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniae populis, aut finiendam uobis militiam, exercitusq. dimittendos esse, aut in alias terras transferendum bellum. ita enim hae gentes non pacis solum, sed etiam uictoriae bonis florebunt, si ex alijs gentibus praedam & gloriam quaeremus. itaque cum longinqua ab domo instet militia, incertũq. sit, quando domus uestras, & quae cuique ibi cara sint, uisuri sitis: siquis uestrum suos inuisere uult, commeatum do. primo uere, edico, adsitis: ut, dijs bene iuuantibus, bellum ingentis gloriae praedaeq. futurum incipiamus. Omnibus fere uisendi domos oblata ultro potestas, grata erat, & iam desiderantibus suos, & longius in futurum prouidentibus desiderium. Per totum tempus hiemis quies inter labores aut iam exhaustos, aut mox exhauriendos, renouauit corpora animosq. ad omnia deintegro patienda. uere primo ad edictum conuenere. Hannibal, cum recensuisset omnium auxilia gentium, Gades profectus Herculi uota exsoluit: nouisq. se obligat uotis, si cetera prospere euenissent. Inde partiens curas simul inferendi, atque arcendi belli, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasq. itinere Italiam peteret, nuda apertaq. Romanis Africa ab Sicilia esset, ualido praesidio eam firmare statuit. pro eo supplementum ipse ex Africa, maxime iaculatorum leuium, armis petijt: ut Afri in Hispania, Hispani in Africa, melior procul ab domo futurus uterque miles, uelut mutuis pignoribus obligati stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites cetratos misit in Africam, & funditores baleares octingentos septuaginta, equites mistos ex multis gentibus mille ducentos. has copias partim Carthagini praesidio esse, partim distribui per Africam iubet. simul conquisitoribus in ciuitates missis, quattuor millia conscripta delectae iuuẽtutis, praesidium eosdem & obsides duci Carthaginem iubet. Neque Hispaniam negligendam ratus, atque ideo haud minus, quod haud ignarus erat, circuitam ab Romanis eam legatis ad sollicitandos principum animos, Hasdrubali fratri, uiro impigro, eam prouinciam destinat: firmatq. eam Africis maxime praesidijs, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Balearibus quingẽtis. ad haec peditum auxilia additi equites Libyphoenices, mistum Punicum Afris genus, trecenti, & Numidae, Mauriq. accolae Oceani ad mille octingentos, & parua Ilergetum manus, ex Hispania ducenti equites: &, ne quod terrestris deesset auxilij genus, elephanti quattuordecim. classis praeterea data ad tuendam

maritimam

A maritimam oram: quia qua parte belli uicerant, ea tum quoque rem gesturos Romanos,
credi poterat: quinquaginta quinqueremes, quadriremes duae, triremes quinque: sed a-
ptae instructaeq. remigio triginta & duae quinqueremes erāt,& triremes quinque. Ab Ga
dibus Carthaginem ad hiberna exercitus rediit: atque inde profectus praeter Etouissam
urbem ad Iberum, maritimamq. oram ducit. Ibi, fama est, in quiete uisum ab eo iuuenem
diuina specie, qui se ab Ioue diceret ducem in Italiam Hannibali missum: proinde seque-
tur, neque usquam a se deflecteret oculos. pauidum primo, nusquam circumspicientem,
aut respicientem, secutum: deinde cura humani ingenij, cum quidnam id esset, quod re-
spicere uetitus esset, agitaret animo, temperare oculis nequiuisse. tum uidisse post se ser-
pentem mira magnitudine cum ingenti arborum ac uirgultorum strage ferri: ac post in-
sequi cum fragore caeli nimbum. tum, quae moles ea, quidue prodigij esset, quaeren-
B tem, audisse, uastitatem Italiae esse: pergeret porro ire, nec ultra inquireret, sineretq.
fata in occulto esse. Hoc uisu laetus, tripartito Iberum copias traiecit, praemissis, qui
Gallorum animos, qua transducendus exercitus erat, donis conciliarent, alpiumq. transi-
tus specularentur. nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum transdu-
xit. Ilergetes inde, Bargusiosque, & Ausetanos, & Lacetaniam, quae subiecta Pyrenaeis
montibus est, subegit: oraeq. huic omni praefecit Hannonem, ut fauces, quae Hispanias
Gallijs iungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad praesidium obti-
nendae regionis data, & mille equites. Postquam per Pyrenaeum saltum transduci exer-
citus coeptus est, rumorq. per barbaros manauit certior de bello Romano: tria millia in-
de Carpetanorum peditum iter auerterunt. constabat, non tam bello motos, quam lon-
ginquitate uiae, insuperabiliq. Alpium transitu. Hannibal, quia reuocare, aut ui retinere
C eos, anceps erat, ne ceterorum etiam feroces animi irritarentur, supra septem millia ho-
minum domos remisit, quos & ipsos grauari militia senserat, Carpetanos quoque ab se
dimissos simulans. inde, ne mora atque otium animos sollicitarent, cum reliquis copijs
Pyrenaeum transgreditur: & ad opidum Illiberim castra locat. Galli, quamquam Italiae
bellum inferri audiebant: tamen quia ui subactos trans Pyrenaeum Hispanos fama erat,
praesidiaq. ualida imposita, metu seruitutis ad arma consternati, Ruscinonem aliquot
populi conueniunt. quod ubi Hannibali nunciatum est, moram magis, quam bellum,
metuens, oratores ad regulos eorum misit, colloqui semetipsum uelle cum his: & uel
illi propius Illiberim accederent, uel se Ruscinonem processurum, ut ex propinquo con-
gressus facilior esset. nam & accepturum eos in castra sua se laetum, nec cunctanter ipsum
ad eos uenturum. hospitem enim se Galliae, non hostem aduenisse: nec stricturum ante
D gladium, si per Gallos liceat, quam in Italiam uenisset. Et per nuncios quidem haec. Vt
uero reguli Gallorum castris ad Illiberim extemplo motis, haud grauate ad Poenum ue-
nerunt, capti donis, cum bona pace exercitum per fines suos praeter Ruscinonem opi-
dum transmiserunt. In Italiam interim nihil ultra, quam Iberum transisse Hannibalem, a
Massiliensium legatis Romam perlatum erat: cum perinde ac si alpes iam transisset, Boij
sollicitatis Insubribus defecerunt: nec tam ob ueteres in populum R. iras, quam quod nu-
per circa Padum, Placentiam, Cremonamq. colonias in agrum Gallicum deductas aegre
patiebantur. Itaque armis repente arreptis, in eum ipsum agrum impetu facto, tantum
terroris ac tumultus fecerunt, ut non agrestis modo multitudo, sed ipsi triumuiri Ro-
mani, qui ad agrum uenerant assignandum, diffisi Placentiae moenibus, Mutinam confu-
gerint, C. Lutatius, C. Seruilius, T. Annius. Lutatij nomen haud dubium est. pro C.
Seruilio, & T. Annio, Q. Acilium, & C. Herennium habent quidam annales: alij P. Cor-
E nelium Asinam, & C. Papirium Masonem. Id quoque dubium est, legati ad Boios ad ex-
postulandum missi, uiolati sint: an in triumuiros agrum metantes impetus sit factus.
Mutinae cum obsiderentur, & gens ad oppugnandarum urbium artes rudis, pigerrima
eadem ad militaria opera, segnis intactis assideret muris, simulari coeptum de pace agi:
euocatiq. ab Gallorum principibus legati ad colloquium, non contra ius modo gen-
tium, sed uiolata etiam, quae data in id tempus erat, fide, comprehenduntur, negan-
tibus Gallis, nisi obsides sibi redderentur, eos se dimissuros. Cum haec de legatis nuncia-
ta essent, & Mutina praesidiumq. in periculo esset, L. Manlius, praetor, ira accensus effu-
sum agmen ad Mutinam ducit. Siluae tunc circam uiam erant, plerisque locis incultis. ibi

Inexplorato profectus, in insidias praecipitatus, multaq. cum caede suorum aegre in aper- F
tos campos emersit. ibi castra communita: &, quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, refe-
cti sunt militum animi, quamquam accisas res satis constabat. Iter deinde deintegro coe-
ptum: necdum per patentia loca ducebatur agmen, cum apparuit hostis. ubi rursus siluae
intratae, tum postremos adorti, cum magna trepidatione ac pauore omnium, octingentos
milites occiderunt: sex signa ademere. Finis inde & Gallis territandi, & pauendi Roma-
nis fuit, ut ex saltu inuio, atque impedito euasere. inde apertis locis facile tutantes agmen
Romani, Tanetum uicum propinquum Pado contendere. ibi se munimento ad tempus,
commeatibusq. fluminis, & Brixianorum Gallorum auxilio aduersus crescentem in dies
multitudinem hostium tutabantur. Qui tumultus repens postquam est Romam perla-
tus, & Punicum insuper Gallico bello auctum patres acceperunt: C. Atilium praetorem
cum una legione Romana, & quinque millibus sociorum delectu nouo a consule con- G
scriptis, auxilium ferre Manlio iubent. qui sine ullo certamine (abscesserant enim me-
tu hostes) Tanetum peruenit. Et P. Cornelius, in locum eius, quae missa cum praeto-
re fuerat, transscripta legione noua, profectus ab urbe sexaginta longis nauibus praeter
oram Etruriae Ligurumque, & inde Salyum, mox peruenit Massiliam: & ad proximum
ostium Rhodani (pluribus enim diuisus amnis in mare decurrit) castra locat, uixdum
satis credens Hannibalem superasse Pyrenaeos montes. quem ut de Rhodani quoque trā-
situ agitare animaduertit, incertus, quonam ei loco occurreret, necdum satis refectis ab
iactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Massiliensi-
bus, & auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia, uisendosq. ex tuto hostes praemittit:
Hannibal, ceteris metu aut pretio pacatis, iam in Volcarum peruenerat agrum, gentis ua-
lidae. colunt autem circa utramque ripam Rhodani: sed diffisi citeriore agro arceri Poe-
num posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum trā- H
iectis, ulteriorem ripam amnis obtinebant. Ceteros accolas fluminis Hannibal, & eos
ipsos, quorum sedes tenuerat, simul pellicit donis ad naues undique contrahendas, fabri-
candasque: simul & ipsi transiici exercitum, leuariq. quamprimum regionem suam tanta
urgente hominum turba cupiebant. Itaque ingens coacta uis nauium est, lintriumq. te-
mere ad uicinalem usum paratarum. nouasq. alias primum Galli inchoantes cauabant ex
singulis arboribus: deinde & ipsi milites simul copia materiae, simul facilitate operis indu-
cti, alueos informes, nihil, dummodo innare aquae, & capere onera possent, curantes, ra-
ptim faciebant, quibus se suaq. transueherent. Iamq. omnibus satis comparatis ad transij-
ciendum, terrebant ex aduerso hostes, omnem ripam equis uirisq. obtinentes. quos ut
auerteret, Hannonem, Bomilcaris filium, uigilia prima noctis cum parte copiarum, maxi- I
me Hispanis, aduerso flumine ire iter unius diei iubet: & ubi primo possit, quam occultis-
sime transiecto amni, circumducere agmen: ut, cum facto opus sit, adoriatur ab tergo ho-
stem. ad id dati duces Galli educunt inde millia quinque & uiginti ferme supra paruae in-
sulae circumfusum amnem, latiorem ubi diuidebatur: eoq. minus alto alueo transitum
ostendere. ibi raptim caesa materia, ratesq. fabricatae: in quibus equi uirique, & alia one-
ra transijcerentur. Hispani sine ulla mole, in utres uestimentis coniectis, ipsi cetris suppo-
sitis incubantes flumen transnatauere. Et alius exercitus ratibus iunctis transiectus, castris
prope flumen positis, nocturno itinere atque operis labore fessus, quiete unius diei refici-
tur, intento duce ad consilium opportune exsequendum. Postero die profecti ex loco, pro
dito fumo, significant se transisse, & haud procul abesse. quod ubi accepit Hannibal, ne tem
pori deesset, dat signum ad transijciendum. Iam paratas aptatasq. habebat pedes lintres, K
equites fere praeter equos nantes nauium agmen ad excipiendum aduersi impetum flumi
nis parte superiore transmittens, tranquillitatē infra transijcientibus lintribus praebebat.
equorum pars magna nantes loris a puppibus trahebantur, praeter eos quos instratos fre
natosque, ut extemplo egresso in ripam equiti usui essent, imposuerant in naues. Galli oc
cursant in ripam cum uarijs ululatibus, cantuq. moris sui, quatientes scuta super capita, ui-
brantesq. dextris tela: quamquā & ex aduerso terrebat tanta uis nauiū cum ingenti sono
fluminis, & clamore uario nautarum & militū, qui nitebantur perrumpere impetum flumi
nis, & qui ex altera ripa transijcientes suos hortabantur. Iam satis pauentes aduerso tumul
tu, terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis. mox & ipse aderat, an-

A ceptíq. terror circumstabat: & e nauibus tanta uis armatorum in terram euadens, & a tergo improuisa premebat acies. Galli, postquam uim facere conati, ultro pellebantur, qua patere uisum maxime iter, perrumpunt: trepidiq. in uicos passim suos diffugiunt. Hannibal, ceteris copijs per otium transiectis, spernens iam Gallicos tumultus, castra locat. Elephantorum transijciendorum uaria consilia fuisse credo: certe uaria memoria est actae rei. quidam congregatis ad ripam elephantis, tradunt ferocissimum ex ijs irritatum a rectore suo, cum refugientem eum in aquam natantem sequeretur, traxisse gregem, ut quemque timentem altitudinem destituerat uadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Ceterum magis constat ratibus transiectos. id, ut tutius consilium ante rem foret, ita acta re, ad fidem pronius est. Ratem unam ducentos longam pedes, quinquaginta latam, a terra in amnem porrexerunt: quam, ne secunda aqua deferretur, pluribus retinaculis ualidis
B parte superiore ripae religatam, pontis in modum, humo iniecta constrauerunt: ut belluae audacter uelut per solum ingrederentur. altera ratis aeque lata, longa pedes centum, ad transijciendum flumen apta, huic copulata est: & cum elephanti per stabilem ratem, tamquam uiam, praegredientibus feminis, acti, in minorem applicatam transgressi sunt: ea extemplo resolutis, quibus leuiter annexa erat, uinculis, ab actuarijs aliquot nauibus ad alteram ripam pertrahitur. ita primis expositis, alij deinde repetiti ac transiecti sunt. nihil sane trepidabant, donec continenti uelut ponte agerentur. primis erat pauor, cum soluta ab ceteris rate in altum raperentur. ibi urgentes inter se, cedentibus extremis ab aqua; trepidationem aliquãtum edebant, donec quietem ipse timor circumspicientibus aquam fecisset. excidere etiam saeuientes quidam in flumen, sed pondere ipso stabiles, deiectis rectoribus, quaerendis pedetentim uadis in terram euasere. Dum elephanti transijciuntur,
C interim Hannibal Numidas equites quingentos ad castra Romana miserat speculatũ, ubi; & quantae copiae essent, & quid pararent. huic alae equitum, missi, ut ante dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. proelium atrocius, quam pro numero pugnantium, editur. nam praeter multa uulnera, caedes etiam prope par utrimque fuit: fugaq. & pauor Numidarum Romanis iam admodum fessis uictoriam dedit. uictores ad centum sexaginta, nec omnes Romani, sed pars Gallorum: uicti amplius ducentis ceciderunt. Hoc principium, simulq. omen belli, ut summae rerum prosperum euentum, ita haud sane incruentam, ancipitisq. certaminis uictoriam Romanis portendit. Re ita gesta, ad utrumque ducem sui redierunt. Nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consilijs coeptisq. hostis & ipse conatus caperet: & Hannibalem incertum, utrum coeptum in Italiam intenderet iter, an cum eo qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus con
D sereret, auerterat a praesenti certamine Boiorum legatorum, reguliq. Matali aduentus: qui se duces itinerum, socios periculi fore affirmantes, integro bello, nusquam ante libatis uiribus, Italiam aggrediendam censent. Multitudo timebat quidem hostes, nondum oblitterata memoria superioris belli: sed magis iter immensum alpesque, rem fama utiq. inexpertis horrendam, metuebat. Itaque Hannibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire, atque Italiam petere, aduocata concione, uarie militum uersat animos, castigando adhortandoque. Mirari se, quinam pectora semper impauida repens terror inuaserit. per tot annos uincentes eos stipendia facere: neque ante Hispania excessisse, quam omnes gentesq. & terrae eae, quas duo diuersa maria amplectantur, Carthaginiensium essent. indignatos deinde, quod quicumque Saguntum obsedissent, uelut ob noxam sibi dedi postularet populus R. Iberum transiecisse ad delẽdum nomen Romanorum, liberandumq. orbem ter-
E rarum. tum nemini uisum id longum, cum ab occasu solis ad ortum intenderẽt iter. nunc, postquam multo maiorem partem itineris emensam cernant, Pyrenaeum saltum inter ferocissimas gentes superatum: Rhodanum, tantum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domita etiam ipsius fluminis ui, transiectum: in conspectu alpes habeant, quarum alterum latus Italia sit: in ipsis portis hostium fatigatos subsistere, quid aliud alpes esse credentes, quam montium altitudines? fingerent altiores Pyrenaeis iugis: nullas profecto terras caelum contingere, nec inexsuperabiles humano generi esse. Alpes quidem habitari, coli, gignere atque alere animantes, peruias paucis esse, exercitibus inuias? eos ipsos, quos cernant, legatos non pennis sublime elatos alpes transgressos: ne maiores quidem eorũ indigenas, sed aduenas Italiae cultores, has ipsas alpes ingẽtibus saepe

agminibus cum liberis ac coniugibus, migrantium modo, tuto tranſiſſe. Militi quidem ar- F
mato, nihil ſecum praeter inſtrumenta belli portanti, quid inuium aut inexſuperabile eſſe?
Saguntum ut caperetur, quid per octo menſes periculi, quid laboris exhauſtum eſſe; Ro-
mam, orbis terrarum caput, petentibus, quidquam adeo aſperum, atque arduum uideri,
quod inceptum moretur? cepiſſe quondam Gallos ea, quae adiri poſſe Poenus deſperet.
proinde aut cederent animo, atque uirtute gēti per eos dies toties ab ſe uictae, aut itineris
finem ſperent campum interiacentem Tiberi ac moenibus Romanis. His adhortationi-
bus incitatos corpora curare, atque ad iter ſe parare iubet. Poſtero die profectus aduer-
ſa ripa Rhodani, mediterranea Galliae petit: non quia rectior ad alpes uia eſſet, ſed quan-
tum a mari receſſiſſet, minus obuiam fore Romanum credens: cum quo, prius quam in Ita-
liam uentum foret, non erat in animo manus conſerere. Quartis caſtris ad inſulam perue-
nit: ibi Arar Rhodanuſq. amnis diuerſis ex Alpibus decurrentes, agri aliquantulum am- G
plexi confluunt in unum. medijs campis Inſulae nomen inditum. accolunt prope Allobro
ges, gens iam inde nulla Gallica gente opibus aut fama inferior: tum diſcors erat. regni
certamine ambigebant fratres. maior, & qui prius imperitarat, Brancus nomine, minore
a fratre & coetu iuniorum, qui iure minus, ui plus poterat, pellebatur. Huius ſeditionis
peropportuna diſceptatio cum ad Hannibalē reiecta eſſet, arbiter regni factus, quod erat
ſenatus principumq. ſententia futurum, imperium maiori reſtituit. ob id meritum, com-
meatu copiaq. rerum omnium & ueſtimentis eſt adiutus, quae infames frigoribus alpes
praeparare cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, cum iam alpes peteret, non re-
cta regione iter inſtituit, ſed ad laeuam in Tricaſtinos flexit: inde per extremam oram Vo-
contiorum agri tetendit in Tricorios: haud uſquam impedita uia, prius quam ad Druen-
tiam flumen peruenit. Is & ipſe Alpinus amnis longe omnium Galliae fluminum difficilli H
mus tranſitu eſt. nam cum aquae uim uehat ingentem, non tamen nauium patiens eſt:
quia nullis coercitus ripis, pluribus ſimul, neque iiſdem alueis fluens, noua ſemper uada
nouoſq. gurgites faciens, (& ob eadem pediti quoque incerta uia eſt) ad haec ſaxa glo-
meroſa uoluens, nihil ſtabilis nec tuti ingredienti praebet. & tum forte imbribus auctus,
ingentem tranſgredientibus tumultum fecit, cum, ſuper cetera, trepidatione ipſi ſua, at-
que incertis clamoribus turbarentur. P. Cornelius conſul, triduo fere poſtquam Hanni-
bal ab ripa Rhodani mouit, quadrato agmine ad caſtra hoſtium uenerat, nullam dimican-
di moram facturus. ceterum ubi deſerta munimenta, nec facile ſe tantum progreſſos aſ-
ſecuturum uidet, ad mare ad naues redijt, tutius faciliuſq. ita deſcendenti ab alpibus Han-
nibali occurſurus. Ne tamen nuda auxilijs Romanis Hiſpania eſſet, quam prouinciam
ſortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum aduerſus Haſdrubalem I
miſit: non ad tutandos tantummodo ueteres ſocios, conciliandoſq. nouos, ſed etiam ad
pellendum Hiſpania Haſdrubalem. ipſe cum admodum exiguis copijs Genuam repetit,
eo, qui circa Padum erat, exercitu Italiam defenſurus. Hannibal ab Druentia campeſtri ma
xime itinere cum bona pace ad alpes incolentium ea loca Gallorum peruenit. Tum quam-
quam fama prius, qua quidem incerta in maius uero ferri ſolent, percepta res erat: tamen
ex propinquo uiſa montium altitudo, niueſq. caelo prope immiſtae, tecta informia impoſi
ta rupibus, pecora iumentaq. torrida frigore, homines intonſi & inculti, animalia inani-
maq. omnia rigentia gelu, cetera uiſu, quam dictu, foediora, terrorem renouauere. Eri-
gentibus in primos agmen cliuos apparuerunt imminentes tumulos inſidentes montani,
qui, ſi ualles occultiores inſediſſent, coorti in pugnam repente, ingentem fugam ſtragem
que dediſſent. Hannibal conſiſtere ſigna iubet: Galliſq. ad uiſenda loca praemiſſis, poſt- K
quam comperit tranſitum eà non eſſe, caſtra inter confragoſa omnia praeruptaque, quam
extentiſſima poteſt ualle, locat. Tum per eoſdem Gallos, haud ſane multum lingua mori-
buſq. abhorrentes, cum ſe immiſcuiſſent colloquijs montanorum, edoctus, interdiu tantū
obſideri ſaltum, nocte in ſua quemque dilabi tecta: luce prima ſubijt tumulos, ut ex aperto
atque interdiu uiam per anguſtias facturus. die deinde, ſimulando aliud, quam quod pa-
rabatur, conſumpto, cum eodem, quo conſtiterat, loco caſtra communiſſet: ubi pri-
mum degreſſos tumulis montanos, laxataſque ſenſit cuſtodias, pluribus ignibus, quam
pro numero, manentium in ſpeciem factis, impedimentiſq. cum equite relictis, & maxi-
ma parte peditum, ipſe cū expeditis, acerrimo quoque uiro, raptim anguſtias euadit: iiſq.
ipſis

A ipsis tumulis, quos hostes tenuerant, consedit. Prima deinde luce castra mota, & agmen reliquum incedere coepit. Iam mõtani signo dato ex castellis ad stationem solitam conueniebant: cum repente conspiciunt alios arce occupata sua super capita imminentes, alios uia transire hostes. utraque simul obiecta res oculis, animis immobiles parumper eos defixit: deinde ut trepidationem in angustijs, suoq. ipso tumultu Hannibalis misceri agmẽ uidere, equis maxime consternatis, quidquid adiecissent ipsi terroris, satis ad perniciem fore rati, peruersis rupibus iuxta inuia ac deuia assueti discurrunt. Tum uero simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum Poeni oppugnabantur: plusq. inter ipsos, sibi cuique tendenti, ut periculo prius euaderet, quam cum hostibus, certaminis erat. equi maxime infestum agmen faciebant. qui & clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussaeq. ualles augebant, territi trepidabant: & icti forte aut uulnerati adeo consternati sunt, ut stra-
B gem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent, multosque turba, cum praecipites deruptae utrimque angustiae essent, in immensum altitudinis deiecit: quidam & armati in ruinas maximas, modo iumenta cum oneribus deuoluebantur. Quae quamquam foeda uisu erant, stetit parumper tamen Hannibal, ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem augeret, deinde postquam interrumpi agmen uidit, periculũq. esse, ne exsutum impedimentis exercitum nequidquam incolumem transduxisset, decurrit ex superiore loco: & cum impetu ipso fudisset hostem, suis tumultum auxit. sed is tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fuga montanorum erant, sedatur: nec per otium modo, sed prope silentio mox omnes transducti. castellũ inde, quod caput eius regionis erat, uicosque circumiectos capit, & captiuorum pecoribus per triduum exercitum aluit. & quia nec montanis primo perculsis, nec loco magnopere impediebantur,
C aliquantum eo triduo uiae confecit. Peruentum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populum. ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude, deinde insidijs est prope circumuentus. Magno natu principes castellorum oratores ad Poenum ueniunt: alienis malis, utili exemplo, doctos, memorantes, amicitiam malle, quam uim experiri Poenorum: itaque obedienter imperata facturos, commeatum, itinerisq. duces, & ad fidem promissorum obsides acciperet. Hannibal nec temere credendo, nec aspernando, ne repudiati aperte hostes fierent, benigne cum respondisset: obsidibus, quos dabant, acceptis, & commeatu, quem in uiam ipsi detulerant, usus: nequaquam, ut inter pacatos, incomposito agmine duces eorum sequitur. Primum agmen elephanti & equites erant: ipse post cum robore peditum circumspectans sollicitus omnia, incedebat. ubi in angustiorem uiam ex parte altera subiectam iugo insuper imminenti uentum est, undi-
D que ex insidijs barbari a fronte & a tergo coorti, comminus eminusque petunt, saxa ingentia in agmen deuoluunt. maxima ab tergo uis hominum urgebat. in eos uersa peditum acies, haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema agmina fuissent, ingens in saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi, ac prope perniciem uentum est. nam, dum cunctaretur Hannibal demittere in angustias agmen, quia non, ut ipse equitibus praesidio erat, ita peditibus quidquam ab tergo auxilij reliquerat: occursantes per obliqua montani, perrupto medio agmine uiã insedere. noxque una Hannibali sine equitibus ac impedimentis acta est. Postero die, iam segnius intercursantibus barbaris, iunctae copiae, saltusque haud sine clade, maiore tamen iumentorum, quam hominum pernicie, superatus, inde montani pauciores iam, & latrocinij magis, quam belli, more concursabant, modo in primum, modo in nouissimum agmen: ut cuique aut locus op-
E portunitatem daret, aut progressi, moratiue aliquam occasionem fecissent. Elephanti sicut praecipites per artas uias magna mora agebantur: ita tutum ab hostibus, quacumq. incederent, quia insuetis adeundi propius metus erat, agmen praebebant. Nono die in iugũ alpium peruentum est, per inuia pleraque, & errores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides ijs non esset, temere initae ualles a coniectantibus iter, faciebant. Biduum in iugis statiua habita: fessisq. labore ac pugnando quies data militibus: iumentaque aliquot, quae prolapsa in rupibus erant, sequendo uestigia agminis, in castra peruenere. Fessis taedio tot malorum, niuis etiam casus, occidente iam sidere Vergiliarum, ingentem terrorem adiecit. Per omnia niue oppleta cum signis prima luce motis segniter agmen incederet, pigritiaque & desperatio in omnium uultu emineret: praegressus signa Hannibal, in pro-

montorio quodam, unde longe ac late prospectus erat, consistere iussis militibus Italiam ostentat, subiectosq. alpinis montibus circumpadanos campos: moeniaq. eos tum transscendere non Italiae modo, sed etiam urbis Romae: cetera plana, procliuia fore: uno, aut ad summum altero proelio arcem & caput Italiae in manu ac potestate habituros. Procedere inde agmen coepit: iam nihil ne hostibus quidem, praeter parua furta per occasionem, tentantibus. ceterum iter multo, quam in adscensu fuerat, ut pleraque alpium ab Italia sicut breuiora, ita arrectiora sunt, difficilius fuit. omnis enim ferme uia praeceps, angusta, lubrica erat, ut neque sustinere se a lapsu possent: nec, si qui paullulum titubassent, haerere afflicti uestigio suo: alijq. super alios, & iumenta & homines occiderent. Ventum deinde ad multo angustiorem rupem, atque ita rectis saxis, ut aegre expeditus miles tentabundus, manibusq. retinens uirgulta ac stirpes circa eminentes, demittere sese posset. P
Natura locus iam ante praeceps, recenti terrae lapsu impeditus, in miram modum altitudinem abruptus erat. Ibi cum uelut ad finem uiae equites constitissent, miranti Hannibali, quae res moraretur agmen, nunciatur, rupem inuiam esse. digressus deinde ipse ad locum uisendum: haud dubia res uisa, quin per inuia circa nec trita antea, quamuis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea uero uia insuperabilis fuit. nam cum super ueterem niuem intactam nouae modicae altitudinis esset: molli, nec praelatae niui facile pedes ingredientium insistebant. ut uero tot hominum iumentorumq. incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem, fluentemq. labem liquescentis niuis ingrediebantur. taetra ibi luctatio erat ut a lubrica glacie non recipiente uestigium, & in prono citius pede se fallente: & seu manibus in assurgendo, seu genu se adiuuissent, ipsis adminiculis prolapsi si iterum corruissent, nec stirpes circa, radicesue, ad quas pede, aut manu quisquam eniti posset, erant, G
ita in leui tantum glacie tabidaque niue uolutabantur iumenta: necabantur interdum etiam, dum infimam ingredientia niuem, & prolapsa, iactandis grauius in continendo ungulis, penitus perfringebant: ut pleraque, uelut pedica capta, haererent indurata & alte concreta glacie. Tandem, nequidquam iumentis, atque hominibus fatigatis, castra in iugo posita, aegerrime ad id ipsum loco purgato. tantum niuis fodiendum, atque egerendum fuit. inde ad rupem muniendam, per quam uia una esse poterat, milites ducti: cum caedendum esset saxum, arboribus circa immanibus deiectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt: eamque, cum & uis uenti apta faciendo igni coorta esset, succendunt, ardentiaq. saxa infuso aceto putrefaciunt. ita torridam incendio rupē ferro pandunt, molliuntq. amfractibus modicis cliuos, ut non iumenta solum, sed elephanti etiam deduci possent. Quattriduum circa rupem consumptum. iumenta prope fame absumebantur. nuda enim fere cacumina sunt: & si quid est pabuli, obruunt niues. inferiores ualles H
apricos quosdam colles habent, riuosq. prope siluas, etiam humano cultu digniora loca. ibi iumenta in pabulum missa, & quies muniendo fessis hominibus data triduo. inde ad planum descensum est etiam locis mollioribus, & accolarum ingenijs. Hoc maxime modo peruentum est in Italiam, quincto mense a Carthagine Noua, ut quidam auctores sunt, quinctodecimo die alpibus superatis. Quantae copiae trāsgresso in Italiam Hannibali fuerint, nequaquam inter auctores constat. qui plurimum, centum millia peditum, uiginti equitum fuisse scribunt. qui minimum, uiginti millia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Hannibale scribit, maximus auctor, moueret me, nisi confunderet numerum, Gallis Liguribusq. additis. cum his scribit octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam: (magis affluxisse uerisimile est, & ita quidam auctores sunt) ex ipso autem audisse Hannibale, postquam Rhodanum transierit, triginta sex millia I
hominum, ingentemq. numerum equorum, & aliorum iumentorum amisisse, in Taurinos, quae Gallis proxima gens erat in Italia, degresso. Id cum inter omnes constet, eo magis miror, ambigi, quanam alpes transierit: & uulgo credere, Pennino, atque inde nomen & iugo alpium inditum, transgressum. Coelius per Cremonis iugum dicit transisse. qui ambo saltus eum non in Taurinos, sed per saltus montanos ad Lebuos Gallos deduxissent. Nec uerisimile est, ea tum ad Galliam patuisse itinera: utique cum quae ad Pēninum ferant, obsaepta gentibus semigermanis fuissent. neque hercule montibus his (si quem forte id mouit) ab transitu Poenorum ullo Veragri, incolae iugi eius, norunt nomen inditum: sed ab eo, quem in summo sacratum uertice Penninum montani appellant. Peropportune ad princi- K

pia

A pia rerum Taurinis, proximae genti, aduersus Insubres motum bellum erat. sed armare exercitum Hannibal, ut parti alteri auxilio esset, in reficiendo maxime sentientem contracta ante mala, non poterat. otiũ enim ex labore, copia ex inopia, cultus ex illuuie tabeque, squalida & prope efferata corpora uarie mouebant. Ea P. Cornelio consuli caussa fuit, cum Pisas nauibus uenisset, exercitu a Manlio Atilioq. accepto tirone, & in nouis ignominijs trepido, ad Padum festinandi: ut cum hoste nondum refecto manum consereret. sed cum Placentiam consul uenit, iam ex statiuis mouerat Hannibal: Taurinorumque unam urbem, caput gentis eius, quia uolens in amicitiam non ueniebat, ui expugnarat: iunxissetque sibi, non metu solum, sed etiam uoluntate, Gallos accolas Padi, ni eos, circumspectantes defectionis tempus, subito aduentus consulis oppressisset. Et Hannibal mouit ex Taurinis, incertos quae pars sequenda esset, Gallos praesertim se secuturos ratus. Iam prope B in conspectu erant exercitus, conuenerantque duces, sicut uterque inter se nondum satis noti, ita iam imbutus uterque quadam admiratione alterius. nam Hannibalis & apud Romanos, iam ante Sagunti excidium, celeberrimum nomen erat: & Scipionem Hannibal eo ipso, quod aduersus se dux potissimum lectus esset, praestantem uirum credebat. & auxerant inter se opinionem: Scipio, quod relictus in Gallia, obuius fuerat in Italiam transgresso Hannibali: Hannibal, conatu tam audaci transijciendarũ Alpium, & effectu. Occupauit tamen Scipio Padum transijcere: & ad Ticinum amnẽ motis castris, prius quam educeret in aciem, adhortandorum militum caussa, talem orationem exorsus est: Si eũ exercitum milites educerem in aciem, quem in Gallia mecum habui, supersedissem loqui apud uos. quid enim adhortari referret aut eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumem egregie uicissent; aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum hostem se- C cutus, confessionem cedentis ac detrectantis certamen pro uictoria habui? Nunc quia ille exercitus Hispaniae prouinciae scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspicijs rem gerit, ubi eum gerere senatus populusque R. uoluit: ego, ut consulem ducem aduersus Hannibalem ac Poenos haberetis, ipse me huic uoluntario certamini obtuli. Nouo imperatori apud nouos milites pauca uerba facienda sunt. Ne genus belli, neue hostem ignoretis: cum ijs est uobis milites pugnandum, quos terra marique priore bello uicistis: a quibus stipendiũ per uiginti annos exegistis: a quibus capta belli praemia Siciliã ac Sardiniam habetis. Erit igitur in hoc certamine is uobis illisque animus, qui uictoribus & uictis esse solet. nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectauere, eos duabus partibus peditum equitumq. in trãsitu Alpium amissis, qui plures paene perierint, quam supersint, plus spei nactos esse. D Atenim pauci quidem sunt: sed uigentes animis corporibusque, quorum robora ac uires uix sustinere uis ulla possit. Effigies, immo umbrae hominum, fame, frigore, illuuie, squalore enecti: contusi ac debilitati inter saxa rupesque: ad haec, perusti artus, niue rigẽtes nerui, membra torrida gelu, quassata confractaque arma: claudi ac debiles equi. cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis: reliquias extremas hostium, non hostes, habebitis. Ac nihil magis uereor, quam ne, antequam uos cum hoste pugnaueritis, Alpes uicisse Hannibalem uideantur. Sed ita forsitan decuit, cum foederum ruptore duce ac populo deos ipsos sine ulla humana ope committere ac profligare bellum: nos autem, qui secundum deos uiolati sumus, commissum ac profligatum conficere. Non uereor, ne quis me hoc, uestri adhortandi caussa, magnifice loqui existimet; ipsum aliter animo affectum esse. Licuit mihi in Hispaniam prouinciam meam ire, quo iam profectus eram cum exerci- E tu meo, ubi & fratrem consilij participem, ac periculi socium haberem: & Hasdrubalem potius quam Hannibalem hostem, & minorem haud dubie molem belli. tamen cum praeteruceherer nauibus Galliae oram, ad famam huius hostis in terrã egressus, praemisso equitatu, ad Rhodanum moui castra. equestri proelio, qua parte copiarum conserendi manum fortuna data est, hostem fudi. peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia assequi terra non poteram, regressus ad naues, quanta maxime celeritate potui, tanto maris terrarumq. circuitu in radicibus alpium obuius fui. Huic timendo hosti utrum cum declinarem certamen, improuisus uideor incidisse, an occurrere in uestigijs eius, lacessere ac trahere ad decernendum? Experiri iuuat, utrum alios certe repente Carthaginienses per uiginti annos terra ediderit: an ijdem sint, qui ad Aegates pugnauere

insulam: & quos ab Eryce duodeuicenis denarijs aestimatos emisistis. & utrum Hannibal hic sit aemulus itinerū Herculis, ut ipse fert: an uectigalis stipēdiariusq. & seruus populi R. a patre relictus. quem nisi Saguntinum scelus agitaret, respiceret profecto, si non patriam uictam, domum certe patremque, & foedera Hamilcaris scripta manu: qui, iussus a consule nostro, praesidium deduxit ab Eryce: qui graues impositas uictis Carthaginiensibus leges fremens maerensq. accepit: qui decedere Sicilia, qui stipendium populo R. dare pactus est. Itaque uos ego milites, non eo solum animo, quo aduersus alios hostes soletis, pugnare uelim: sed cum indignatione quadam, atque ira, uelut si seruos uideatis uestros arma repente contra uos ferentes. Licuit, si uoluissemus, ad Erycem clausos, ultimo supplicio humanorum, fame interficere. licuit classem uictricem in Africam trāsijcere, atque intra paucos dies sine ullo certamine Carthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emisimus ex obsidione: pacem cum uictis fecimus: tutelae nostrae deinde duximus, cum Africo bello urgerentur. Pro his impertitis, furiosum iuuenem sequentes, oppugnatum patriam nostram ueniunt. Atque utinam pro decore nobis hoc tantum, & non pro salute esset certamen. Non de possessione Siciliae ac Sardiniae, de quibus quondam agebatur: sed pro Italia nobis est pugnandum. nec est alius ab tergo exercitus: qui, nisi nos uincimus, hosti obsistat: nec Alpes aliae sunt, quas dum superat, comparari noua possint praesidia. Hic est obstandum milites, uelut si ante Romana moenia pugnemus. Vnusquisque se non corpus suum solum, sed coniugem ac liberos paruos armis protegere putet: nec domesticas solum agitet curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus senatum populumq. R. qualis nostra uis uirtusq. fuerit, talem deinde fortunam illius urbis ac Romani imperij fore. Haec apud Romanos consul. Hannibal rebus prius, quam uerbis, adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu, captiuos montanos uinctos in medio constituit: armisq. Gallicis ante eorum pedes proiectis, interrogare interpretem iussit, quis, si uinculis leuaretur, armaq. & equum uictor acciperet, decertare ferro uellet? Cum ad unum omnes ferrum pugnamq. poscerent, & deiecta esset in id sors, se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen eligeret. Vt cuiusque sors exciderat, alacer inter gratulantes gaudio exsultans, cum sui moris tripudijs arma raptim capiebat. ubi uero dimicarent, is habitus animorum non inter eiusdem modo condicionis homines erat, sed etiam inter spectantes uulgo, ut non uincentium magis, quam bene morientium, fortuna laudaretur. Dum sic aliquot spectatis paribus affectos dimisisset, concione inde aduocata, ita apud eos locutus fertur. Si quem animum in alienae sortis exemplo paullo ante habuistis, eundem mox in aestimāda fortuna uestra habueritis, uicimus milites. neque enim spectaculum modo illud, sed quaedam ueluti imago uestrae condicionis erat. ac nescio an maiora uincula maioresq. necessitates uobis, quam captiuis uestris, fortuna circumdederit. dextra laeuaq. duo maria claudunt, nullam ne ad effugium quidem nauem habentibus: circa Padus amnis, maior ac uiolentior Rhodano: a tergo Alpes urgent uix integris uobis ac uigentibus transitae. Hic uobis uincendum, aut moriendum milites est, ubi primū hosti occurristis: & eadem fortuna, quae necessitatem pugnandi imposuit, praemia uobis ea uictoribus proponit, quibus ampliora homines ne a dijs quidem immortalibus optare solent. Si Siciliam tantum ac Sardiniam parentibus nostris ereptas, nostra uirtute recuperaturi essemus: satis tamen ampla pretia essent. quidquid Romani tot triumphis partum congestumq. possident, id omne nostrum cum ipsis dominis futurum est. in hanc tam opimam mercedem, agite, cum dijs bene iuuantibus arma capite. Satis adhuc in uastis Lusitaniae Celtiberiaeque montibus pecora consectando, nullum emolumentum tot laborum periculorumque uestrorum uidistis: tempus est iam opulenta uos ac ditia stipendia facere, & magna operaepretia mereri, tantum itineris per tot montes, fluminaque, & tot armatas gentes emensos. Hic uobis terminum laborum fortuna dedit: hic dignam mercedem emeritis stipendijs dabit. nec quam magni nominis bellum est, tam difficilem existimaueritis uictoriam fore. Saepe & contemptus hostis cruentum certamen edidit: & inclyti populi regesq. perleui momento uicti sunt. Nam, dempto hoc uno fulgore nominis Romani, quid est, quod illi uobis comparandi sint? Vt uiginti annorum militiam uestram cum illa uirtute, cum illa fortuna taceam, ab Herculis columnis, ab Oceano, terminisq. ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispaniae & Galliae

A liae populos,uincẽtes huc peruenistis: pugnabitis cum exercitu tirone,hac ipsa aestate cae
so, uicto, circumsessóq. a Gallis, ignoto adhuc duci suo, ignoranteq. ducem. An me in
praetorio patris, clarissimi imperatoris, prope natum, certe educatum,domitorem Hispa-
niae Galliaeque,uictorem eundem non Alpinarum modo gẽtium,sed ipsarum,quod mul-
to maius est, Alpium,cum semestri hoc conferam duce, desertore exercitus sui? cui si quis
demptis signis Poenos Romanosq.hodie ostẽdat,ignoraturum certum habeo,utrius exer-
citus sit consul. Non ego illud parui aestimo milites,quod nemo uestrum est,cuius non an
te oculos ipse saepe militare aliquod ediderim facinus,cuius non idem ego uirtutis specta
tor ac testis, notata temporibus locisque referre sua possim decora: collaudastis me mili-
tes,donastis. Alumnus prius omnium uestrum, quam imperator, procedam acie aduersus
ignotos inter se,ignorantesque. Quocumque circumtuli oculos,plena omnia uideo ani-
B morum, ac roboris, ueteranum peditem, generosissimarum gentium equites frenatos &
infrenatos, uos socios fidelissimos fortissimosque, uos Carthaginienses tum ob patriam,
tum ob iram iustissimam pugnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descendimus
in Italiam, tanto audacius fortiusque pugnaturi, quanto maior spes maiorque animus in
ferentis est uim, quam arcentis. Accendit praeterea animos & stimulat dolor,iniuria,in-
dignitas. Ad supplicium depoposcere me ducem primum,deinde uos omnes,qui Sagun-
tum oppugnassetis. deditos ultimis cruciatibus affecturi fuere. Crudelissima ac superbis-
sima gens, sua omnia, suiq. arbitrij facit: cum quibus bellum, cum quibus pacem habea-
mus,se modum imponere,aequum censet: circumscribit includitq. nos terminis montiũ
fluminumque,quos ne excedamus: neque eos, quos statuit, terminos obseruat. Ne trans-
ieris Iberum: ne quid rei tibi sit cum Saguntinis: ad Iberum est Saguntum: nusquam te
C uestigio moueris. Parum est,quod ueterrimas prouincias nostras, Siciliam ac Sardiniam,
ademit,nisi adimat etiam Hispaniam: &,si inde cessero,in Africam transscendet. transscen
det autem dico? duos consules huius anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam mise-
re. nihil usquam nobis relictum est,nisi quod armis uindicauerimus. illis timidis & igna-
uis licet esse, qui receptum habent, quos suus ager, sua terra per tuta ac pacata itinera fu-
gientes accipient: uobis necesse est fortibus uiris esse, & omnibus inter uictoriam mor-
temue certa desperatione obrutis, aut uincere, aut, si fortuna dubitabit, in proelio potius,
quam in fuga, mortem oppetere. si hoc bene fixum omnibus, destinatumq. in animo est;
iterum dicam, uicistis. nullum incitamentum ad uincendum homini a dijs immortalibus
acrius datum est. His adhortationibus cum utrimque ad certamen accensi militum animi
essent, Romani ponte Ticinum iungunt,tutandiq. pontis caussa, castellum superimponũt.
D Poenus,opere occupatis hostibus,Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingen-
tis, ad depopulandos sociorum populi R. agros mittit: Gallis parci quammaxime iubet,
principumq. animos sollicitare ad defectionẽ.Ponte perfecto,transductus Romanus exer
citus in agrum Insubrium, quinque millia passuum a uico tumulis consedit. ibi Hannibal
castra habebat: reuocatoq. propere Maharbale, atque equitibus, cum instare certamen
cerneret, nihil umquam satis dictum praemonitumq. ad cohortandos milites ratus, uoca-
tis ad concionem certa praemia pronunciat, in quorum spem pugnarent: agrum sese datu
rum esse in Italia, Africa,Hispania, ubi quisquis uelit,immunem ipsi qui accepissent,libe-
risque: qui pecuniam, quam agrum, maluisset, ei se argento satisfacturum: qui sociorum
Carthaginienses ciues fieri uellent; potestatem facturum: qui domos redire mallent, da-
turũ se operã,ne cuius suorũ popularium immutatã secum fortunã esse uellent: seruis quo
E que dominos prosecutis libertatem promittit, binaq. pro his mancipia dominis se reddi-
turum. Eaq. ut rata scirent fore,agnum laeua manu,dextra silicem retinens,si falleret,Io-
uem ceterosq. precatus deos, ita se mactarent, quemadmodum ipse agnum mactasset; se-
cundum precationem caput pecudis saxo elisit. Tum uero omnes, uelut dijs auctoribus
in spem suam quisque acceptis, id morae,quod nondum pugnarent, ad potiẽda sperata ra
ti,proelium uno animo & uoce una poscunt. Apud Romanos haudquaquam tanta alacri-
tas erat, super cetera recentibus etiam territos prodigijs. nam & lupus intrauerat castra,
laniatisq. obuijs, ipse intactus euaserat: & examen apum in arbore praetorio imminente
consederat. Quibus procuratis, Scipio cum equitatu iaculatoribusq. expeditis profectus
ad castra hostium, exq. propinquo copias, quantae & cuius generis essent, speculandas,
obuius

obuius fit Hannibali, & ipsi cum equitibus ad exploranda circa loca progresso. neutri alteros primo cernebant. densior deinde incessu tot hominum equorumq. oriens puluis, signum propinquãtium hostium fuit. constitit utrimque agmen, & proelio sese expediebãt. Scipio iaculatores & Gallos equites in fronte locat; Romanos, sociorumq. quod roboris fuit, in subsidijs. Hannibal frenatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vixdum clamore sublato, iaculatores fugere inter subsidia ad secundam aciem. inde equitum certamen erat aliquandiu anceps. deinde quia turbabant equos pedites intermisti, multis labentibus ex equis, aut desilientibus, ubi suos premi circumuentos uidissent, iam magna ex parte anceps pugna erat: donec Numidae, qui in cornibus erant, circumuecti, paullulum ab tergo se ostendere. Is pauor perculit Romanos: auxitq. pauorem consulis uulnus, periculumq. intercursu tum primum pubescentis filij propulsatum. Hic erat iuuenis, penes quem perfecti huiusce belli laus est, Africanus ob egregiam uictoriam de Hannibale & de Poenis appellatus. Fuga tamen effusa iaculatorum maxime fuit, quos primos Numidae inuaserunt. Alius confertus equitatus consulem in medium acceptum, non armis modo, sed etiam corporibus suis protegens, in castra, nusquam trepide neque effuse cedendo, reduxit. Seruati consulis decus Coelius ad seruum natione Ligurem delegat. Malim equidem de filio uerum esse, quod & plures tradidere auctores: seruum fama obtinuit. Hoc primum cum Hannibale proelium fuit: quo facile apparuit, & equitatu meliorẽ Poenum esse: & ob id campos patentes, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaque proxima nocte iussis militibus uasa silentio colligere, castra ab Ticino mota: festinatumq. ad Padum est, ut ratibus, quibus iunxerat flumen, non dum resolutis, sine tumultu, atque insectatione hostis, copias trãsijceret. Prius Placentiam peruenere, quam satis sciret Hannibal ab Ticino profectos: tamen aliquot moratorum in citeriore ripa segniter ratem soluentes cepit: transire non potuit pontem, quod extrema resoluta erant, tota rate in secundam aquam labente. Coelius auctor est, Magonem cum equitatu & Hispanis peditibus flumen extemplo trãsnatasse: ipsum Hannibalem per superiora Padi uada exercitum transduxisse, elephantis in ordinem ad sustinendum impetũ fluminis oppositis. Ea periti amnis eius uix fecerint. nam neque equites armis equisq. saluis tantam uim fluminis superasse uerisimile est, ut iam Hispanos omnes inflati transuexerint utres: & multorum dierum circuitu Padi uada petenda fuerint, qua exercitus grauis impedimentis transduci posset. Potiores apud me auctores sunt, qui biduo uix locũ rate iungendo flumini inuentum tradunt, ea cum Magone equites Hispanorum expeditos praemissos. Dum Hãnibal, citra flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, transijcit grauius peditum agmen: interim Mago, equitesq. ab transitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hostes contendunt. Hannibal paucis post diebus sex millia a Placentia castra communiuit, & postero die in conspectu hostium acie directa, potestatem pugnae fecit. Insequenti nocte caedes in castris Romanis, tumultu tamen, quam re, maior, ab auxiliaribus Gallis facta est. Ad duo millia peditum, & ducenti equites, uigilibus ad portas trucidatis, ad Hannibalem transfugiunt: quos Poenus benigne allocutus, spe ingentium donorum accensos, in ciuitates quemque suas, ad sollicitandos popularium animos dimisit. Scipio caedem eam signum defectionis omnium Gallorum esse ratus, contactosq. eo scelere, uelut iniecta rabie, ad arma ituros: quamquam grauis adhuc uulnere erat, tamen quarta uigilia noctis insequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluuium, in loca altiora, collesq. impeditiores equiti, castra mouet. Minus, quam ad Ticinum, fefellit. missisq. Hannibal primum Numidis, deinde omni equitatu, turbasset utique nouissimum agmen, ni auiditate praedae in uacua Romana castra Numidae diuertissent. ibi dũ perscrutantes loca omnia castrorum, nullo satis digno morae pretio tempus terunt, emissus hostis de manibus est. & cum iam transgressos Trebiam Romanos, metantesque castra conspexissent, paucos moratorum occiderunt citra flumen interceptos. Scipio nec uexationem uulneris in uia iactantis ultra patiens, & collegam (iam enim reuocatum ex Sicilia audierat) ratus exspectandum, locum, qui prope flumen tutissimus statiuis est uisus, delectum communiuit. Nec procul inde Hannibal cum consedisset, quantum uictoria equestri elatus, tantum anxius inopia, quae per hostium agros euntem, nusquam praeparatis commeatibus, maior in dies excipiebat: ad Clastidium uicum, quo magnum frumenti numerum

F

G

H

I

K

A rum congesserant Romani, mittit. ibi cum uim pararent, spes facta proditionis: nec sane magno pretio, nummis aureis quadringentis datis P. Brundisino praefecto praesidij corrupto, traditur Hannibali Clastidium. id horreum fuit Poenis sedentibus ad Trebiam. In captiuos ex tradito praesidio, ut fama clemētiae in principio rerum colligeretur, nihil saeuitum est. Cum ad Trebiam terrestre constitisset bellum, interim circa Siciliam insulasque Italiae imminentes, & a Sempronio consule, & ante aduentum eius terra mariq. res gestae. Viginti quinqueremes cum mille armatis ad depopulandam oram Italiae a Carthaginiensibus missae, nouem Liparas, octo insulam Vulcani tenuerūt, tres in fretum auertit aestus. Ad eas conspectas a Messana duodecim naues ab Hierone rege Syracusanorum missae, qui tum forte Messanae erat consulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naues Messanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captiuis, praeter uiginti naues, cuius

B ipsi classis essent, in Italiam missas, quinque & triginta alias quinqueremes Siciliam petere ad sollicitandos ueteres socios. Lilybaei occupandi praecipuam curam esse credere eadem tempestate qua ipsi disiecti forent, eam quoque classem ad Aegates insulam deiectam. Haec sicut audita erant Messanae, rex Aemilio praetori, cuius Sicilia erat prouincia, perscribit: monetque, Lilybaeum firmo teneret praesidio. Extemplo & circa a praetore ad ciuitates missi legati tribunique, qui suos ad curam custodiae intenderent: ante omnia Lilybaeum teneri ad apparatum belli: edicto proposito, ut socij nauales decem dierum cocta cibaria ad naues deferrent: ubi signum datum esset, ne quis moram conscendendi faceret: perq. omnem oram qui erant, ex speculis conspicerent aduentantem hostium classem. Simul itaque, quamquam de industria morati cursum nauium erant Carthaginienses, ut ante lucem accederent Lilybaeum: praesensum tamen est, quia & luna pernox erat, &

C sublatis armamentis ueniebant, extemplo datum e speculis signum, & in opido ad arma conclamatum est, & in naues conscensum. pars militum in muris portarumq. stationibus, pars in nauibus erant. Et Carthaginienses, quia rem fore haud cum imparatis cernebant, usque ad lucem portu se abstinuerunt: demendis armamentis eo tempore, aptandaque ad pugnam classe absumpto. Vbi illuxit, recepere classem in altum, ut spatium pugnae esset, exitumq. liberum e portu naues hostium haberent. Nec Romani detrectauere pugnam, & memoria circa ea ipsa loca gestarum rerum freti, & militum multitudine ac uirtute. Vbi in altum euecti sunt, Romanos conserere pugnam, & ex propinquo uires conferre uelle. contra eludere Poenus, & arte, non ui, rem gerere, nauiumque, quam uirorum aut armorum, malle certamen facere. nam ut socijs naualibus affatim instructam classem, ita inopem milite habebat: & sicubi conserta manus esset, haudquaquam par numerus ar-

D matorum ex ea pugnabat. Quod ubi animaduersum est, & Romanis multitudo sua auxit animum, & paucitas illis minuit. Extemplo septem naues Punicae circumuentae, ceterae fugam ceperunt. Mille & DCC fuere in nauibus capti milites nautaeque, in ijs tres nobiles Carthaginiensium. Classis Romana incolumis, una tantum perforata naui, sed ea quoque ipsa reduce, in portum redijt. Secundum hanc pugnam, nondum gnaris eis, qui Messanae erant, Ti. Sempronius consul Messanam uenit. Ei fretum intranti rex Hiero classem ornatam obuiam duxit. transgressusq. ex regia in praetoriam nauem, gratulatus sospitem cum exercitu & nauibus aduenisse, precatusque prosperum ac felicem in Siciliam transitum, statum deinde insulae, & Carthaginiensium conata exposuit: pollicitusq. est, quo animo priore bello populum R. iuuenis adiuuisset, eo senem adiuturum: frumenta uestimentaq. se legionibus consulis socijsq. naualibus gratis praebiturum: grande periculum

E Lilybaeorum maritimisq. ciuitatibus esse, & quibusdam uolentibus nouas res fore. Ob hoc consuli nihil cunctandum uisum, quin Lilybaeum classe peteret: & rex regiaq. classis una profecti. nauigantes inde, pugnatum ad Lilybaeum, fusasq. & captas hostium naues accepere. A Lilybaeo consul, Hierone cum classe regia dimisso, relictoq. praetore ad tuendam Siciliae oram, ipse in insulam Melitam, quae a Carthaginiensibus tenebatur, trāsiecit. Aduenienti Hamilcar, Gisgonis filius, praefectus praesidij, cū paullo minus duobus millibus militum, opidumq. cum insula traditur. inde post paucos dies reditum Lilybaeum: captiuiq. & a consule & a praetore, praeter insignes nobilitate uiros, sub corona uenierunt. Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani, quia fama erat stare ibi Punicam classem, transiecit. nec quisquam hostium circa eas insulas inuentus.

iam

Iam forte transmiserant ad uastandam Italiae oram: depopulatoq. Vibonensi agro, urbem P
etiam terrebant. Repetenti Siciliam consuli, excursio hostium in agrum Vibonensem fa-
cta nunciatur: litteraeq. a senatu de transitu in Italiam Hannibalis, & ut primo quoque tē-
pore collegae ferret auxilium, missae traduntur. Multis simul anxius curis, exercitum ex-
templo in naues impositum, Ariminum supero mari misit: Sex. Pomponio legato cum ui-
gintiquinque longis nauibus Vibonensem agrum, maritimamq. oram Italiae tuendam at-
tribuit: M. Aemilio praetori quinquaginta nauium classem expleuit: ipse compositis Sici-
liae rebus, decem nauibus oram Italiae legēs, Ariminum peruenit: inde cum exercitu suo
profectus ad Trebiam flumen, collegae coniungitur. Iam ambo consules, & quidquid Ro-
manarum uirium erat, Hannibali oppositum, aut illis copijs defendi posse Romanum impe-
rium, aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Tamen cōsul alter equestri proelio uno,
& uulnere suo minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eoq. ferocior, nullam di- G
lationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumq. agri est, Galli tum incolebant, in
duorum praepotentium populorum certamine, per ambiguum fauorem, haud dubie gra-
tiam uictoris spectantes. Id Romani, ne quid modo mouerent, aequo satis, Poenus perini
quo animo ferebat, a Gallis accitum se uenisse ad liberandum eos dictitans. Ob eam iram,
simul ut praeda militem aleret, duo millia peditum & mille equites, Numidas plerosque,
mistos quosdam & Gallos populari omnem deinceps agrum usque ad Padi ripas iussit.
Egentes ope Galli, cum ad id dubios seruassent animos, coacti ab auctoribus iniuriae ad
uindices futuros declinant: legatisq. ad consulem missis auxilium Romanorum terrae ob
nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti, orant. Cornelio nec caussa, nec tempus
agendae rei placebat: suspectaq. ei gens erat, tum ob infida multa facinora: tum, ut alia
uetustate obsoleuissent, ob recentem Boiorum perfidiam. Sempronius contra, continen- H
dis in fide socijs maximum uinculum esse, primos qui coissent, ope defensos, censebat.
Tum collega cunctante, equitatum suum, mille peditum iaculatoribus ferme admistis, ad
defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. hi sparsos & incompositos, onera-
tosq. praeda plerosque cum inopinantes inuasissent: ingentem terrorem, caedemq. ac fu-
gam usque ad castra stationesq. hostium fecere: unde multitudine effusa pulsi, rursus sub-
sidio suorum proelium restituere. uaria inde pugna sequentes, quamquam ad extremum
aequassent certamen, maior tamen hostium Romanis fama uictoriae fuit. Ceterum nemi-
ni omnium maior iustiorque, quam ipsi consuli, uideri. gaudio efferri, qua parte copiarum
alter consul uictus foret, ea se uicisse. restitutos ac refectos militum animos, nec quem-
quam esse, praeter collegam, qui dilatam dimicationem uellet. cum animo magis, quam
corpore, aegrum, memoria uulneris, aciem ac tela horrere. sed non esse cum aegro sene- I
scendum. quid enim ultra differri, aut teri tempus? quem tertium consulem, quem alium
exercitum exspectari? castra Carthaginiensium in Italia, ac prope in conspectu urbis esse.
non Siciliam ac Sardiniam uictis ademptas, nec cis Iberum Hispaniam peti: sed solo pa-
trio, terraq. in qua geniti forent, pelli Romanos. Quantum ingemiscant, inquit, patres
nostri circa moenia Carthaginis bellare soliti, si uideant nos, progeniem suam, duos consu
les consularesq. exercitus in media Italia pauentes intra castra; Poenum, quod inter alpes
Apenninūq. agri sit, suae ditionis fecisse? Haec assidens aegro collegae, haec in praetorio
prope concionabundus agere. stimulabat & tempus propinquum comitiorum, ne in no-
uos consules bellum differretur: & occasio in se unum uertendae gloriae, dum aeger colle
ga erat. Itaque nequidquam dissentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen mi-
lites iubet. Hannibal, cum quid optimum foret hosti, cerneret: uix ullam spem habebat, K
temere atque improuide quidquam consules acturos. sed cum alterius ingenium fama
prius, deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse, ferociusq. factum ex prospero
cum praedatoribus suis certamine crederet: adesse gerendae rei fortunā haud diffidebat.
cuius nequod praetermitteret tempus, sollicitusq. & intentus erat, dum tiro hostium esset
miles: dum meliorem ex ducibus inutilem uulnus faceret: dum Gallorum animi uige-
rent: quorum ingentem multitudinem sciebat segnius secuturam, quanto longius ab do-
mo traheretur. Cum ob haec taliaq. speraret propinquum certamen, & facere, si cessare-
tur, cuperet: speculatoresq. Galli ad ea exploranda, quae uellet, tutiores, quia in utrisque
castris militabant, paratos pugnae esse Romanos retulissent: locum insidijs circumspecta-
re Poenus

A re Poenus cepit. Erat in medio riuus praealtis utrimque clausus ripis, & circa obsitus palustribus herbis, &, quibus inculta ferme uestiuntur, uirgultis uepribusque. quem ubi ad equites quoque tegendos satis latebrosum locum circumuectus ipse oculis perlustrauit: Hic erit locus, Magoni fratri ait, quem teneas. delige centenos uiros ex omni pedite atque equite: cum quibus ad me uigilia prima uenias. nunc corpora curare tempus est. Ita praeconium missum. mox cum delectis Mago aderat. Robora uirorum cerno, inquit Hannibal: sed ut & numero etiam, non animis modo ualeatis, singulis uobis nouenos ex turmis manipulisq. uestri similes eligite: Mago locum monstrabit, quem insideatis. hostem caecum ad has belli artes habebitis. Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis, Hannibal prima luce Numidas equites, transgressos Trebiam flumen, obequitare iubet hostium portis, iaculandoq. in stationes elicere ad pugnam hostem: iniecto deinde certamine, cedendo sensim citra flumen pertrahere. Haec mandata Numidis. ceteris ducibus peditum equitumq. praeceptum, ut prandere omnes iuberent: armatos deinde, instratisque equis signum exspectare. Sempronius ad tumultum Numidarum primum omnem equitatum, ferox ea parte uirium, deinde sex millia peditum, postremo omnes copias ad destinatum locum iam ante consilio, auidus certaminis eduxit. Erat forte brumae tempus, & niualis dies in locis Alpibus Apenninoq. interiectis, propinquitate etiam fluminum ac paludum praegelidis. ad haec raptim eductis hominibus, atque equis, non capto ante cibo, non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris inerat: & quidquid aurae fluminis appropinquabat, afflabat acrior frigoris uis. ut uero refugientes Numidas insequentes aquam ingressi sunt: (& erat pectoribus tenus aucta nocturno imbri) tum utique egressis rigere omnibus corpora, ut uix armorum tenendorum potentia essent: & simul procedente iam die, fame etiam deficere. Hannibalis interim miles ignibus ante tentoria factis, oleoq. per manipulos, ut mollirent artus, misso, & cibo per otium capto, ubi transgressos flumen nunciatum est hostes, alacer animis corporibusq. arma capit, atque in aciem procedit. Baleares locat ante signa, leuemq. armaturam, octo ferme millia hominum: deinde grauiorem armis peditem, quod uirium, quod roboris erat: in cornibus circumfundit decem millia equitum, & ab cornibus in utramque partem diuisos elephantos statuit. Consul effusos sequentes equites, cum ab resistentibus subito Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato reuocatos circumdedit peditibus. Duodeuiginti millia Romanorum erant, socium nominisq. latini XX. auxilia praeterea Caenomanorum. ea sola in fide manserat Gallica gens. his copijs concursum est. Proelium a Balearibus ortum est. quibus cũ maiore robore legiones obsisterẽt, deductae propere in cornua leues armaturae sunt. quae D res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgeretur. nam cum uix iam per se resisterent decẽ millibus equitum quattuor millia, & fessi plerisque integris, obruti sunt insuper uelut nube iaculorum a Balearibus coniecta. ad hoc elephanti eminentes ab extremis cornibus, equis maxime non uisu modo, sed odore insolito territis, fugam late faciebant. Pedestris pugna par animis magis quam uiribus erat, quas recentes Poenus paullo ante curatis corporibus in proelium attulerat: contra, ieiuna fessaq. corpora Romanis, & rigentia gelu torpebant. restitissent tamen animis, si cum pedite solum foret pugnatum: sed & Baleares pulso equite iaculabantur in latera, & elephanti iam in mediam peditum aciem sese tulerant: & Mago Numidaeque, simul latebras eorum improuida praeterlata acies est, exorti a tergo ingentem tumultũ ac terrorem fecere. Tamen in tot circumstantibus malis mansit aliquandiu immota acies, maxime praeter spem omnium aduersus elephantos. eos E pedites ad idipsum locati ueruti coniectis & auertere, & insecuti auersos sub caudis, qua maxime molli cute uulnera accipiunt, fodiebant. Trepidantes, propeq. iam in suos consternatos media acie in extremam, ad sinistrum cornu, aduersus Gallos auxiliares agi iussit Hannibal. extemplo haud dubiam fecere fugam. additus quoque nouus terror Romanis, ut fusa auxilia sua uiderunt. itaque cum iam in orbem utrimque pugnarent, decem millia ferme hominum, cum alia euadere nequiuissent, media Afrorum acie, quae Gallicis auxilijs firmata erat, cum ingenti caede hostium perrupere. & cum neque in castra reditus esset, flumine interclusis: neque prae imbri satis discernere possent, qua suis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factae. & qui flumen petiere, aut gurgitibus absumpti sunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab

hostibus oppressi. qui passim per agros fuga sparsi erant, uestigia sequentes cedentis agmine, Placentiam contendere. alijs timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressiq. in castra peruenere. Imber niue mistus, & intoleranda uis frigoris, & homines multos, & iumenta & elephantos prope omnes absumpsit. Finis insequendi hostis Poenis flumen Trebia fuit: & ita torpentes gelu in castra rediere, ut uix laetitiam uictoriae sentirent. Itaque nocte insequenti cum praesidium Romanorum castrorum, & quod reliquum ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam transijcerent: aut nihil sensere Poeni, obstrepente pluuia: aut quia iam moueri prae lassitudine nequibant ac uulneribus, sentire sese dissimulauerunt: quietisq. Poenis, tacito agmine ab Scipione consule exercitus Placentiam est perductus: inde Pado transiectus Cremonam, ne duorum exercituū hibernis G una colonia premeretur. Romam tantus terror ex hac clade perlatus est, ut iam ad urbem Romam crederent infestis signis hostem uenturum: nec quidquā spei aut auxilij esse, quo portis moenibusq. uim arcerent. Vno consule ad Ticinum uicto, altero ex Sicilia reuocato, duobus consulibus, duobus cōsularibus exercitibus uictis, quos alios duces, quas alias legiones esse, quae accerserentur? Ita territis Sempronius cōsul aduenit: ingenti periculo per effusos passim ad praedandum hostium equites, audacia magis, quam consilio aut spe fallendi resistendiue, si non falleret, transgressus. Id quod unum maxime in praesentia desiderabatur: comitijs consularibus habitis, in hiberna redijt. Creati consules Cn. Seruilius & C. Flaminius. Ceterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant, uagantibus passim Numidis equitibus, & quae his impeditiora erant, Celtiberis, Lusitanisque. Omnes igitur clausi undique commeatus erant, nisi quos Pado naues subueherent. Emporium prope Placentiam fuit, & opere magno munitum, & ualido firmatum praesidio. H Eius castelli oppugnandi spe cum equitibus ac leui armatura profectus Hannibal, cū plurimum in celando incepto ad effectum spei habuisset, nocte adortus non fefellit uigiles. tantus repente clamor est sublatus, ut Placentiae quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat, iussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre proeliū interim cōmissum: in quo, quia Hānibal saucius pugna excessit, pauore hostibus iniecto, defensum egregie praesidiū est. Paucorum inde dierum quiete sumpta, & uix dum satis percurato uulnere, ad Vicumuias ire pergit oppugnandas. Id emporium a Romanis Gallico bello fuerat munitum. inde locum frequentauerant accolae misti undique ex finitimis populis: & tum terror populationum eo plerosque ex agris compulerat. Huius generis multitudo fama impigre defensi ad Placentiam praesidij accensa, armis arreptis obuiā Hannibali procedit. Magis agmine, quam acie, in uia concurrerunt. & cum ex altera parte nihil praeter inconditam turbam esset, in altera & dux militi, & duci fidens miles: ad trigintaquinque I millia hominum a paucis fusa. Postero die deditione facta, praesidium intra moenia accepere: iussiq. arma tradere, cum dicto paruissent, signum repente uictoribus datur, ut tamquam ui captam, urbem diriperent. neque ulla quae in tali re memorabilis scribentibus uideri solet, praetermissa clades est. adeo omnis libidinis, crudelitatisque, & inhumanae superbiae editum in miseros est exemplum. Hae fuere hibernae expeditiones Hannibalis. Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est: & ad prima ac dubia signa ueris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit, eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut ui, aut uoluntate adiuncturus. Transeuntem autem Apenninum adeo atrox tempestas adorta est, ut alpium foeditatem prope superauerit. Vento mistus imber cum ferretur in ipsa ora: primum, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes uortice intorti affligebantur, constitere. deinde cum iam spiritum intercluderet, K nec reciprocare animam sineret, auersi a uento parumper consedere. Tum uero ingenti sono caelum strepere, & inter horrendos fragores, micare ignes. capti auribus & oculis, metu omnes torpere. Tandem effuso imbre, cum eo magis accensa uis uenti esset, ipso illo, quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium uisum est. Id uero laboris uelut deintegro initium fuit. nam nec explicare quidquam, nec statuere poterant: nec quod statutum esset, manebat, omnia perscindente uento, & rapiente. & mox aqua leuata uento, cum super gelida montium cacumina concreta esset, tantum niuosae grandinis deiecit, ut omnibus omissis procumberent homines, tegminibus suis magis obruti, quam tecti. tantaq. uis frigoris insecuta est, ut ex illa miserabili hominum iumentorumq. strage, cum se

A quiſque attollere ac leuare uellet, diu nequiret: quia torpentibus rigore neruis, uix flectere artus poterant, deinde ut tandem agitando ſeſe mouere, ac recepere animos, & raris locis ignis fieri eſt coeptus: ad alienam opem quiſque inops tendere. Biduum eo loco uelut obſeſſi manſere. multi homines, multa iumenta, elephanti quoque, ex his qui proelio ad Trebiam facto ſuperfuerant, ſeptem abſumpti. Degreſſus Apennino retro ad Placentiam caſtra mouit, & ad decem millia progreſſus cōſedit. Poſtero die XII millia peditū, quinque equitum aduerſus hoſtem ducit. Nec Sempronius conſul (iam enim redierat ab Roma) detrectauit certamen. atque eo die tria millia paſſuum inter bina caſtra fuere. Poſtero die ingentibus animis, uario euentu pugnatum eſt. primo concurſu adeo res Romana ſuperior fuit, ut non acie uincerent ſolum, ſed pulſos hoſtes in caſtra perſequerentur: mox caſtra quoque oppugnarent. Hannibal paucis propugnatoribus in uallo portiſque poſi-
B tis, ceteros confertos in media caſtra recepit: intentoſque ſignum ad erumpendum ſpectare iubet. Iam nona ferme diei hora erat, cum Romanus, nequidquam fatigato milite, poſtquam nulla ſpes erat potiundi caſtris, ſignum receptui dedit. Quod ubi Hannibal accepit, laxatamque pugnam, & receſſum a caſtris uidit, extēplo equitibus dextra laeuaque emiſſis in hoſtem, ipſe cum peditum robore de his caſtris erupit. Pugna raro ulla magis ſaeua: & cum utriuſque partis pernicie clarior fuiſſet, ſi extendi a die in longum ſpatium quiuiſſet, nox accenſum ingentibus animis proelium diremit. itaque acrior concurſus fuit, quam caedes. & ſicut aequata ferme pugna erat, ita clade diſceſſum eſt. ab utraque parte ſexcentis plus peditibus, & dimidium eius equitum cecidit. ſed maior Romanis, quam pro numero, iactura fuit: quia equeſtris ordinis aliquot, & tribuni militum quinque, & praefecti ſociorum tres ſunt interfecti. Secundum eam pugnam Hannibal in Ligures, Sem-
C pronius Lucam conceſſit. Venienti in Ligures Hannibali, per inſidias intercepti duo quaeſtores Romani, C. Fuluius & L. Lucretius cum duobus tribunis militum, & quinque equeſtris ordinis ſenatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem ſocietatemq; crederet, traduntur. Dum haec in Italia geruntur. Cn. Scipio in Hiſpaniam cum claſſe & exercitu miſſus, cum ab oſtio Rhodani profectus, Pyrenaeoſque montes circumuectus, Emporijs appuliſſet claſſem: expoſito ibi exercitu, orſus a Lacetanis, omnem oram uſque ad Iberum flumen, partim renouandis ſocietatibus, partim nouis inſtituendis, Romanae ditionis fecit. inde conciliata clementiae fama, non ad maritimos modo populos, ſed in mediterraneis quoque ac montanis ad ferociores iam gentes ualuit: nec pax modo apud eos, ſed ſocietas etiam armorum parata eſt. ualidaeque aliquot auxiliorum cohortes ex ijs conſcriptae ſunt. Hanno non inſcius in Iberi prouincia erat. eū reliquerat Hannibal ad
D regionis eius praeſidium. itaque prius, quam alienarentur omnia, obuiam eundum ratus, caſtris in conſpectu hoſtium poſitis in aciem eduxit. Nec Romano differendum certamen uiſum: quippe qui ſciret cum Hannone & Haſdrubale ſibi dimicādum eſſe, malletq; aduerſus ſingulos ſeparatim, quam aduerſus duos ſimul rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit. Sex millia hoſtium caeſa, duo capta cum praeſidio caſtrorum. nam & caſtra expugnata ſunt, atque ipſe dux militū cum aliquot praeſidijs capitur: & Stiſſum, propinquum caſtris opidum, expugnatur. ceterum praeda opidi parui pretij rerum fuit, ſupellex barbarica, ac uilium mancipiorum. caſtra militem ditauere, non eius modo exercitus, qui uictus erat, ſed & eius, qui cum Hannibale in Italia militabat, omnibus fere caris rebus, ne grauia impedimenta ferētibus eſſent, citra Pyrenaeum relictis. Prius quam certa huius cladis fama accideret, tranſgreſſus Iberum Haſdrubal cum octo millibus pedi-
E tum, mille equitibus tamquam ad primum aduentum Romanorum occurſurus, poſtquam perditas res, amiſſaque caſtra accepit, iter ad mare conuertit. Haud procul Tarracone claſſicos milites naualeſque ſocios, uagos palanteſque per agros, (quod ferme fit, ut ſecundae res neglegētiam creent) equite paſſim dimiſſo, cum magna caede, maiore fuga ad naues compellit. nec diutius circa ea loca morari auſus, ne a Scipione opprimeretur, trans Iberum ſeſe recepit. Et Scipio raptim ad famam nouorum hoſtium agmine accito, cum in paucos praefectos paullulum animaduertiſſet, praeſidio Tarracone modico relicto, Emporias cum claſſe redijt. Vixdum digreſſo eo, Haſdrubal aderat: & Ilergetum populo, qui obſides Scipioni dederat, ad defectionem impulſo, cum eorum ipſorum iuuentute agros fidelium Romanis ſociorum uaſtat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum

rurſus

rursus cedit agro. Scipio relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem cum infesto F exercitu inuasisset, compulsis omnibus, Athanagiam urbem, quae caput eius populi erat, circumsedit: intraq. dies paucos pluribus quam ante obsidibus imperatis, Ilergetes pecunia etiam multatos in ius ditionemq. recepit. inde in Ausetanos prope Iberum, socios & ipsos Poenorum, procedit: atque urbe eorum obsessa, Lacetanos auxilium finitimis ferentes, nocte haud procul iam urbe, cum intrare uellent, excepit insidijs. Caesa ad duodecim millia; exsuti paene omnes armis, domos, passim palantes per agros, diffugere. nec obsessos alia ulla res, quam iniqua oppugnantibus hiems, tutabatur. XXX. dies obsidio fuit: per quos raro umquam nix minus quattuor pedes alta iacuit: adeoq. pluteos ac uineas Romanorum operuerat, ut ea sola, ignibus aliquoties coniectis ab hoste, etiam tutamentum fuerit. postremo cum Amusitus, princeps eorum, ad Hasdrubalem profugisset, uiginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est. Romae autem & G circa urbem multa ea hieme prodigia facta: aut (quod euenire solet motis semel in religionem animis) multa nunciata, & temere credita sunt. in queis ingenuum infantem semestrem in foro olitorio triumphum clamasse: & foro boario bouem in tertiam contignationem sua sponte scandisse, atque inde tumultu habitatorum territum sese deiecisse: & nauium speciem de caelo affulsisse: & aedē Spei, quae in foro olitorio est, fulmine ictā: & Lanuuij hastam se commouisse: & coruum in aedem Iunonis deuolasse, atq. in ipso puluinario consedisse: & in agro Amiternino multis locis hominum species procul candida ueste uisas, nec tamen cum ullo congressos: & in Piceno lapidibus pluisse: & Caere sortes extenuatas: & in Gallia lupum uigili gladium e uagina raptum abstulisse. Ob cetera prodigia libros adire decemuiri iussi. quod autem lapidibus pluisset in Piceno, nouendiale sacrum edictum: & subinde alijs procurandis prope tota ciuitas operata fuit. Iam primum H omnium urbs lustrata est: hostiaeq. maiores quibus edictum est dijs caesae: & donū ex auri pondo XL Lanuuium Iunoni portatū est: & signum aeneum matronae Iunoni in Auentino aedificauerunt: & lectisternium Caere, ubi sortes extenuatae erant, imperatū: & supplicatio Fortunae in Algido: Romae quoque & lectisterniū Iuuentae, & supplicatio ad aedē Herculis, nominatim deinde uniuerso populo circa omnia puluinaria indicta: & Genio maiores hostiae caesae quinque: & C. Atilius Serranus praetor uota suscipere iussus, si in decem annos resp. eodem stetisset statu. Haec procurata uotaq. ex libris Sibyllinis magna ex parte leuauerant animum religione. Consulum designatorū alter Flaminius, cui eae legiones, quae Placentiae hibernabant, sorte euenerant, edictum & litteras ad consulem misit, ut is exercitus idibus Martijs Arimini adesset in castris. Huic in prouincia consulatum inire cōsilium erat, memori ueterum certaminum cum patribus, quae tribunus plebis, & quae I postea consul, prius de consulatu qui abrogabatur, deinde triumpho habuerat: inuisus etiam senatui ob nouam legem, quam inique Q. Claudius tribunus plebis aduersus senatum uno patrum adiuuante C. Flaminio, tulerat: ne quis senator, quiue senatoris pater fuisset, maritimam nauem, quae plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet. id satis habitum ad fructus ex agris uectandos. Quaestus omnis patribus indecorus uisus est. Res per summam contentionem acta, inuidiam apud nobilitatem suasori legis Flaminio: fauorē apud plebē, alterumq. inde consulatū peperit. Ob hoc ratus auspicijs petēdis, Latinarumq. feriarum mora, & consularibus alijs impedimentis retenturos se in urbe, simulato itinere priuatus clam in prouinciam abijt. ea res ubi palam facta est, nouam insuper irā infestis iam ante patribus mouit. nō cum senatu modo, sed cum dijs immortalibus C. Flaminium bellum gerere. consulem ante inauspicato factum, reuocantibus ex ipsa acie dijs K atque hominibus non paruisse: & nunc, conscientia praeteritorum, & Capitolium & sollemnem uotorum nuncupationem fugisse: ne die initi magistratus Iouis opt. max. templū adiret: ne senatum inuisus ipsi, & sibi uni inuisum, uideret, consuleretque: ne Latinas indiceret, Iouiq. Latiali sollemne sacrum in monte Albano faceret: ne auspicato profectus in Capitolium ad uota nuncupanda, paludatus inde ad prouinciam iret. lixae modo, sine insignibus, sine lictoribus profectum clam, furtim, haud aliter, quā si exsilij caussa solum uertisset: magis pro maiestate uidelicet imperij Arimini, quam Romae, magistratum initurū: & in diuersorio hospitali, quam apud penates suos praetextam sumpturum. Reuocandum uniuersi retrahendumq. censuerunt: & cogendum omnibus prius praesentem in deos homi-

A minesq. fungi officijs, quam ad exercitum & in prouinciam iret. In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius & M. Antistius profecti nihilo magis eum mouere, quam priori consulatu litterae mouerant a senatu missae. Paucos post dies magistratū inijt: immolantiq. ei uitulus iam ictus e manibus sacrificantium sese cum proripuisset, multos circumstantes cruore respersit. Fuga procul etiam maior apud ignaros quid trepidaretur, & concursatio fuit. id a plerisque in omen magni terroris acceptum. Legionibus inde duabus a Sempronio, prioris anni consule, duabus a C. Atilio praetore acceptis, in Etruriā iam per Apennini tramites exercitus duci est coeptus.

EPITOME. LIBRI. XXII

B *HANNIBAL per continuas uigilias in paludibus oculo amisso, uenit in Etruriam: per quas paludes quattriduo, et tribus noctibus sine ulla requie iter fecit: C. Flaminius consul, homo temerarius, contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quae tolli non poterant: & ab equo, quem conscenderat, per caput deuolutus, insidijs ab Hannibale circumuentus ad Trasimenum lacum cum exercitu caesus est. Sex millia, quae eruperant fide ab Maharbale*
C *data, perfidia Hannibalis uincta sunt. Cum ad nuncium cladis Romae luctus esset, duae matres insperato receptis filijs gaudio mortuae sunt. Ob hanc cladem ex Sybillinis libris uer sacrum uotum. Cum deinde Q. Fabius Maximus dictator aduersus Hannibalem missus nollet acie cum eo confligere, ne contra ferocem tot uictorijs hostem, territum aduersis proelijs militem pugnae committeret, &, opponendo se tantummodo, conatus Hannibalis impediret: M. Minucius, magister equitum, ferox & temerarius, criminando dictatorem, tamquam timidum & segnem, ef-*
D *fecit, ut populi iussu ei imperium cum dictatore aequaretur. diuisoq. exercitu, cum iniquo loco conflixisset, & in maximo discrimine legiones eius essent, superueniente cum exercitu Fabio Maximo, ex discrimine liberatus est. quo beneficio uictus, castra cum eo iunxit, & patrem eum salutauit, idemq. facere milites iussit. Hannibal, uastata Campania, inter Casilinum opidum & Calliculam montem a Fabio clausus, sarmentis ad cornua boum alligatis, & incensis, praesidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugauit, & sic transgressus est saltum. Idemq. Fabij Maximi dictatoris, cū circumposita ureret, agro pepercit, ut illum tamquam proditorem suspectum faceret. Aemilio deinde Paullo, & Terentio Varrone consulibus, & ducibus cum maxima clade aduersus Hannibalem ad Cānas pugnatum est, caesaq. eo proelio Romanorum quadragintaquinque millia cū Paullo consule, & senatoribus LXXX. consularibus, atque praetorijs, aut aedilicijs triginta. Post quam cladem cum a nobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio, tribunus militum, qui postea Africanus nuncupatus est, stricto super capita deliberantium ferro, iurauit se pro hoste habiturum eū, qui in uerba sua non iurasset: effecitque, ut omnes non relictum iri a se Italiam iureiurando adstringerentur. Praeterea trepidationem urbis, & luctum, & res in Hispania meliore euentu gestas continet. Opimia & Floronia Vestales uirgines incesti damnatae sunt. Propter paucitatem uero militum, seruorum octo millia armata sunt. Captiui, cum potestas esset redimendi, redempti non sunt. Varroni obuiam itum est, & gratiae actae, quod de republica non desperasset.*

LIBER. XXII

IAM uer appetebat, cum Hannibal ex hibernis mouit, & nequidquam ante conatus transscendere Apenninum intolerandis frigoribus, & cum ingenti periculo moratus, ac metu. Galli, quos
E praedae populationumq. conciuerat spes: postquam pro eo ut ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas terras sedem belli esse, premique utriusque partis exercituum hibernis uiderent, uerterunt retro ad Hannibalem ab Romanis odia: petitusq. saepe principum insidijs, ipsorumq. inter se fraude, eadem leuitate qua consenserant, consensum indicantium, seruatus erat: & mutando nunc uestem, nunc tegumenta capitis, errore etiam sese ab insidijs munierat. ceterum hic quoque ei timor caussa fuit maturius mouendi ex hibernis. Per idem tempus Cn. Seruilius Romae idibus Martijs ma AN.533.
gistratum inijt. Ibi cum de rep. retulisset, redintegrata in C. Flaminium inuidia est. duos se consules creasse, unū habere. quod enim illi iustū imperium, quod auspicium esset

magistratus: id a domo, publicis priuatisq. penatibus, Latinis ferijs actis, sacrificio in mon F
te perfecto, uotis rite in Capitolio nuncupatis, secũ ferre: nec priuatũ auspicia sequi: nec
sine auspicijs profectũ in externo ea solo noua, atq. integra cõcipere posse. Augebant me-
tũ prodigia ex pluribus simul locis nũciata: in Sicilia militibus aliquot spicula, in Sardinia
autem in muro circumeunti uigilias equiti, scipionem, quem manu tenuerat, arsisse: & lito-
ra crebris ignibus fulsisse: & scuta duo sanguinem sudasse: & milites quosdam ictos ful-
minibus: & solis orbem minui uisum: & Praeneste ardentes lapides caelo cecidisse: & Ar-
pis palmas in caelo uisas, pugnantemq. cum luna solem: & Capenae duas interdiu lunas
ortas: & aquas Caerete sanguine mistas fluxisse, fontemq. ipsum Herculis cruentis manas-
se sparsum maculis: & in Antij agro metentibus cruentas in corbem spicas cecidisse: & Fa
lerijs caelum findi uisum uelut magno hiatu: quaq. patuerit, ingens lumen effulsisse: sor-
tes sua sponte attenuatas, unamq. excidisse ita scriptam: Mauors telum suum concutit. & G
per idem tempus Romae signum Martis Appia uia ad simulacra luporum sudasse: & Ca-
puae speciem caeli ardentis fuisse, lunaeq. inter imbrem candentis. Inde minoribus etiam
dictu prodigijs fides habita: Capras lanatas quibusdam factas, & gallinam in marem, gal-
lum in feminam sese uertisse. His, sicut erant nunciata, expositis, auctoribusq. in curiam
introductis, consul de religione patres consuluit. Decretum, ut ea prodigia partim maio-
ribus hostijs, partim lactentibus procurarentur: & uti supplicatio per triduum, ad omnia
puluinaria haberetur. Cetera, cum decemuiri libros inspexissent, ut ita fierent, quemad-
modum cordi esse diui carminibus praefarentur. id decemuirorum monitu decretum est,
Ioui primum donum fulmẽ aureum pondo quinquaginta fieret: Iunoni Mineruaeq. ex ar-
gento daretur: & Iunoni Reginae in Auentino, Iunoniq. Sospitae Lanuuij maioribus ho-
stijs sacrificaretur: matronaeque, pecunia collata, quantũ conferre cuique commodum es- H
set, donum Iunoni Reginae in Auentinũ ferrẽt, lectisterniumq. fieret: quin & libertinae, &
ipsae, unde Feroniae donum daretur, pecuniã pro facultatibus suis conferrent. Haec ubi fa
cta, decẽuiri Ardeae in foro maioribus hostijs sacrificarũt. postremo ex libris Decembri iã
mense ad aedẽ Saturni Romae immolatũ est, lectisterniumq. imperatum: (& eum lectũ se
natores strauerunt) & conuiuiũ publicum, ac per urbẽ Saturnalia die ac nocte clamatum,
populusq. eũ diem festum habere, ac seruare in perpetuum iussus. Dum consul placandis
Romae dijs, habendoq. delectu dat operam, Hannibal profectus ex hibernis, quia iã Flami
nium consulẽ Arretium peruenisse fama erat: cũ aliud longius, ceterũ commodius ostẽde
retur iter, propiorem uiam per paludem petit, qua fluuius Arnus per eos dies solito magis
inũdauerat. Hispanos & Afros, & omne quod ueterani erat robur exercitus, admistis ipso-
rum impedimentis, necubi consistere coactis necessaria ad usus deessent, primos ire ius- I
sit, sequi Gallos, ut id agminis medium esset, nouissimos ire equites: Magonem inde cum
expeditis Numidis cogere agmen: maxime Gallos, si taedio laboris, lõgaeque uiae (ut est
mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsisterent, cohibentem. Primi, qua modo praeirẽt
duces, per praealtas fluuij ac profundas uoragines hausti paene limo, immergentesq. se, ta-
men signa sequebantur. Galli neque sustinere se prolapsi, neque assurgere ex uoraginibus
poterant: aut corpora animis, aut animos spe sustinebant: alij fessa aegre trahentes mem-
bra: alij, ubi semel uictis taedio animis procubuissent, inter iumenta & ipsa iacentia pas-
sim morientes. maximeq. omnium uigiliae conficiebant, per quattriduum iam & tres no-
ctes toleratae. Cum, omnia obtinentibus aquis, nihil, ubi in sicco fessa sternerent corpora,
inueniri posset, cumulatis in aquas sarcinis insuper incumbebant. iumentorum itinere to-
to prostratorum passim aceerui, tãtum, quod exstaret aqua, quaerentibus ad quietẽ, parui tẽ K
poris necessarium cubile dabant. Ipse Hannibal aeger oculis ex uerna primum intemperie
uariante calores frigoraque, elephãto, qui unus superfuerat, quod altius ab aqua exstaret,
uectus: uigilijs tamen, & nocturno humore, palustriq. caelo grauante caput, & quia medẽ-
ti nec locus nec tempus erat, altero oculo capitur. Multis hominibus iumentisq. foede
amissis, cum tandem de paludibus emersisset, ubi primum in sicco potuit, castra locat: cer-
tumque per praemissos exploratores habuit, exercitũ Romanum circa Arretij moenia es-
se. consulis deinde consilia, atque animum, & situm regionum, itineraque, & copias, at-
que commeatus expediendos, & cetera, quae cognoscenda in re erant, summa omnia
cum cura inquirendo exsequebatur. Regio erat in primis Italiae fertilis, Etrusci campi,
qui

A qui Faesulas inter Arretiumq. iacent, frumenti ac pecoris, & omnium copia rerum opulenti. Consul ferox ab consulatu priore, & non modo legum aut patrum maiestatis, sed ne deorum quidem satis metuens erat. hanc insitam ingenio eius temeritatem fortuna prospero ciuilibus bellicisq. rebus successu aluerat. itaque satis apparebat, nec deos nec homines consulentem, ferociter omnia ac praepropere acturum: quoq. pronior esset in uitia sua, agitare eum, atque irritare Poenus parat: & laeua relicto hoste, Faesulas petens, Etruriae agros praedatum profectus, quantam maximam uastitatem potest, caedibus incẽdijsq. consuli procul ostendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste ipse quieturus erat: tum uero, posteaquam res sociorum ante oculos prope suos ferri agiq. uidit, suum id dedecus ratus, per mediam iam Italiam uagari Poenum, atque obsistente nullo ad ipsa Romana moenia ire oppugnanda: ceteris omnibus in concilio salutaria magis, quam speciosa,
B suadentibus, collegam exspectandum, ut coniunctis exercitibus communi animo consilioq. rem gererent: interim equitatu, auxilijsq. leuium armorum ab effusa praedandi licentia hostem cohibendum: iratus, se ex concilio proripuit, signumque, simul itineris pugnaeq. proposuit. Quinimmo Arretij ante moenia sedeamus, inquit: hic enim patria & penates sunt: Hannibal emissus e manibus perpopuletur Italiam, uastandoq. & urendo omnia, ad Romana moenia perueniat: nec ante nos hinc mouerimus, quam, sicut olim, Camillum ab Veijs, C. Flaminium ab Arretio patres acciuerint. Haec simul increpans, cum ocius signa conuelli iuberet, & ipse in equum insiluisset, equus repente corruit, consulemq. lapsum super caput effudit. Territis omnibus, qui circa erant, uelut foedo omine incipiendae rei, insuper nunciatur, signum omni ui moliente signifero conuelli nequire. Conuersus ad nuncium, Num litteras quoque, inquit, ab senatu affers, quae me rem gere-
C re uetent? abi, nuncia, signum effodiant, si ad conuellendum manus prae metu obtorpuerint. Incedere inde agmen coepit: primoribus, superquam quod dissenserant a consilio, territis etiam duplici prodigio: milite in uulgus laeto ferocia ducis, cum spem magis ipsam, quam caussam spei, intueretur. Hannibal, quod agri est inter Cortonam urbem Trasymenumq. lacum, omni clade belli peruastat, quo magis iram hosti ad uindicandas sociorum iniurias acuat. Et iam peruenerant ad loca insidijs nata, ubi maxime montes Cortonenses, Trasymenus subit. Via tantum interest perangusta, uelut ad id ipsum de industria relicto spatio: deinde paullo latior patescit campus, inde colles assurgunt. Ibi castra in aperto locat, ubi ipse cum Afris modo Hispanisq. consideret. Baleares, ceteramq. leuem armaturam post montes circumducit: equites ad ipsas fauces saltus, tumulis apte tegentibus, locat: ut ubi intrassent Romani, obiecto equitatu clausa omnia lacu ac montibus
D essent. Flaminius cum pridie solis occasu ad lacum peruenisset, inexplorato, postero die, uixdum satis certa luce angustijs superatis, postquam in patentiorem campum pandi agmen coepit, id tantum hostium, quod ex aduerso erat, adspexit: a tergo ac super caput detectae insidiae. Poenus ubi, id quod petierat, clausum lacu montibusque, & circũfusum suis copijs habuit hostem, signum omnibus dat inuadendi. Qui ubi qua cuique proximũ fuit, decurrere: eo magis Romanis subita atque improuisa res fuit, quod orta ex lacu nebula, campo, quam montibus, densior sederat: agminaq. hostium ex pluribus uallibus ipsa inter se satis cõspecta, eoq. magis pariter decurrerunt. Romanus clamore prius undique orto, quam satis cerneret, se circumuentum esse sensit: & ante in frontẽ lateraq. pugnari coeptum est, quam satis instrueretur acies, aut expediri arma, stringiq. gladij possent. Consul, perculsis omnibus, ipse satis, ut in trepida re, impauidus, turbatos ordines, uertentesq. se
E quoque ad dissonos clamores, instruit, ut tẽpus locusq. patitur: & quacumque potest, adhortatur, ac stare & pugnare iubet. Nec enim inde uotis, aut imploratione deum, sed ui ac uirtute euadendum esse. per medias acies ferro uiã fieri: & quo timoris minus sit, eo minus ferme periculi esse. Ceterum prae strepitu ac tumultu, nec consiliũ, nec imperium accipi poterat: tantumq. aberat, ut sua signa, atque ordinem, & locũ nosceret miles, ut uix ad arma capienda aptandaq. pugnae competeret animus: opprimerenturq. quidam onerati magis his, quam tecti. & erat in tanta caligine maior usus aurium, quam oculorum. ad gemitus uulnerum, ictusq. corporum aut armorum, & mistos strepentium pauentiumq. clamores circumferebant ora, oculosque. Alij fugientes pugnantium globo illati haerebant: alios redeuntes in pugnam auertebat fugientium agmen. Deinde ubi in omnes partes ne-

quidquam impetus facti, & ab lateribus montes ac lacus, a fronte & a tergo hostium acies claudebat, apparuitq. nullam, nisi in dextra ferroque, salutis spem esse: tum sibi unusquisque dux adhortatorq. factus ad rem gerendam, & noua deintegro pugna exorta est, non illa ordinata per principes, hastatosque, ac triarios: nec ut pro signis antesignanus, post signa alia pugnaret acies: nec ut in sua legione miles, aut cohorte, aut manipulo esset. sors conglobabat, & animus suus cuique ante aut post pugnandi ordinem dabat. tantusque fuit ardor animorum, adeo intentus pugnae animus, ut eum terrae motum, qui multarum urbium Italiae magnas partes prostrauit, auertitq. cursu rapido amnes, mare fluminibus inuexit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pugnantium senserit. Tres ferme horas pugnatum est, & ubique atrociter. circa consulem tamen acrior infestiorq. pugna erat. eum & robora uirorum sequebantur: & ipse quacumque in parte premi ac laborare senserat suos, impigre ferebat opem: insignisq. armis, & hostem summa ui petebat, & tuebatur suos ciues: donec Insuber eques (Ducario nomen erat) faciem noscitans, consul, inquit, hic est, popularibus suis, qui legiones nostras cecidit, agrosq. & urbem est depopulatus. iam ego hanc uictimam Manibus peremptorum foede ciuium dabo. subditisq. calcaribus equo, per confertissimam hostium turbam impetum facit: obtruncatoq. prius armigero, qui se infesto uenienti obuiam obiecerat, consulem lancea transfixit. spoliare cupientem triarij obiectis clypeis arcuere. Magnae partis fuga inde primum coepit: & iam nec lacus, nec montes obstabant pauori. per omnia arta praeruptaque, ueluti caeci, euadunt: armaq. & uiri super alium alij praecipitantur. pars magna, ubi locus fugae deest, per prima uada paludis in aquam progressi, quo ad capitibus humerisq. exstare possunt, sese immergunt. fuere, quos inconsultus pauor nando etiam capessere fugam impulerit. quae ubi immensa, ac sine spe erat: aut, deficientibus animis, hauriebantur gurgitibus, aut, ubi nequidquam festinauerant, retro aegerrime terram repetebant, atque ibi ab ingressis aquā hostium equitibus passim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis, per aduersos hostes eruptione impigre facta, ignari omnium quae post se agerentur, ex saltu euasere, & cum in tumulo quodam constitissent, clamorem modo ac sonum armorum audientes, quae fortuna pugnae esset, neque scire, nec prospicere prae caligine poterant. Inclinata ad iniqua re, cum calescente sole dispulsa nebula aperuisset diem: tum liquida iam luce montes campiq. perditas res, stratamq. ostendere foede Romanam aciem. itaque ne in conspectos procul immitteretur eques: sublatis raptim signis, quam citatissimo poterant agmine, sese abripuerunt. postero die, cum super cetera extrema fames etiam instaret, fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copijs nocte consecutus erat, si arma tradidissent, abire cum singulis uestimentis passurum, sese dediderunt. quae Punica religione seruata fides ab Hannibale est, atque in uincula omnes coniecti. Haec est nobilis ad Trasymenum pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie caesa sunt: decem millia sparsa fuga per omnem Etruriam diuersis itineribus Romam petiere. Mille & quingenti hostium in acie, multi postea utrimque ex uulneribus periere. Multiplex caedes utrimque facta traditur ab alijs. Ego, praeterquam quod nihil haustum ex uano uelim, quo nimis inclinant ferme scribentium animi: Fabium aequalem temporibus huiusce belli potissimum auctorem habui. Hānibal, captiuorum, qui Latini nominis essent, sine pretio dimissis, Romanis in uincula datis, segregata ex hostium coaceruatorum cumulis corpora suorum cū sepeliri iussisset, Flamini quoque corpus funeris caussa magna cum cura inquisitum non inuenit. Romae ad primum nūcium cladis eius, cum ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus. Matronae uagae per uias, quae repēs clades allata, quaeue fortuna exercitus esset, obuios percunctantur. & cum frequentis concionis modo turba in Comitiū & curiam uersa, magistratus uocaret; tandē haud multo ante solis occasum M. Pomponius praetor, Pugna, inquit, magna uicti sumus. & quamquam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio impleti rumoribus domos referunt, consulem cum magna parte copiarum caesum: superesse paucos, aut fuga passim per Etruriam sparsos, aut captos ab hoste. Quot casus exercitus uicti fuerant, tot in curas dispertiti eorum animi erant, quorum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant, ignorantium, quae cuiusque suorum fortuna esset. nec quisquam satis certum habet, quid aut speret, aut timeat. Postero, ac deinceps aliquot diebus ad

portas

A portas maior prope mulierum, quam uirorum, multitudo stetit, aut suorum aliquem, ut nuncios de his opperiens; circumfundebanturq. obuijs sciscitantes: neque auelli utique a notis, prius quam ordine omnia inquisissent, poterant. inde uarios uultus digredientium ab nuncijs cerneres, ut cuique aut laeta aut tristia nunciabantur: gratulantesq. aut consolantes redeuntibus domos circumfusos. Feminarum praecipue & gaudia insignia erant, & luctus. Vnam in ipsa porta, sospite filio repente oblato, in conspectu eius exspirasse ferunt. alteram, cui mors filij falso nunciata erat, maestam sedentem domi, ad primum conspectum redeuntis filij gaudio nimio exanimatam. Senatum praetores per dies aliquot ab orto usque ad occidentem solem in curia retinent, consultantes, quonam duce, aut quibus copijs resisti uictoribus Poenis posset. Prius quam satis certa consilia essent, repens alia nunciatur clades: quattuor millia equitum cum C. Centenio propraetore missa

B ad collegam a Seruilio consule in Vmbria, quo post pugnam ad Trasymenum auditum auerterant iter, ab Hannibale circumuenta. Eius rei fama uarie homines affecit. pars, occupatis maiore aegritudine animis, leuem ex comparatione priorum ducere recentem equitum iacturam. pars non id quod acciderat, per se aestimare, sed ut in affecto corpore quamuis leuis caussa, magis quam ualido, grauior sentiretur: ita tum aegrae & affectae ciuitati quodcumque aduersi inciderit, non rerũ magnitudine, sed uiribus extenuatis, quae nihil, quod aggrauaret, pati possent, aestimãdum esse. Itaque ad remedium iamdiu desideratum, nec adhibitum, dictatorem dicendum, ciuitas confugit: & quia & consul aberat, a quo uno dici posse uidebatur: nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat, aut nuncium, aut litteras mitti: nec dictatorem populus creare poterat: quod numquã ante eam diem factum erat, prodictatorem populus creauit Q. Fabium Maximum, & magistrũ equi-

C tum M. Minucium Rufum. hisq. negotium ab senatu datum, ut muros turresq. urbis firmarent, & praesidia disponerent, quibus locis uideretur, pontesq. rescinderent fluminum: cum Poenis pro urbe dimicandum esse, quando Italiam tueri nequiuissent. Hannibal interim recto itinere per Vmbriam usque ad Spoletum uenit. inde cum perpopulato agro urbem oppugnare adortus esset, cum magna caede suorum repulsus, coniectans ex unius coloniae haud nimis prospere tentatae uiribus, quanta moles Romanae urbis esset, in agrum Picenum auertit iter, non copia solum omnis generis frugum abundantem, sed refertum praeda, quam effuse auidi, atque egentes rapiebant. ibi per dies aliquot statiua habita: refectusq. miles hibernis itineribus ac palustri uia, proelioq. magis ad euentum secundo, quam leui aut facili, affectus. Vbi satis quieti datum, praeda ac populationibus magis, quam otio aut requie, gaudens, profectus, Praetutianum Hadrianumq. agrum, Marsos

D inde Marucinosq. & Pelignos deuastat, circaq. Arpos & Luceriam proximam Apuliae regionem. Cn. Seruilius consul leuibus proelijs cum Gallis actis, & uno opido ignobili expugnato, postquam de collegae exercitusq. caede audiuit: iam moenibus patriae metuẽs, ne abesset in discrimine extremo, ad urbem iter intendit. Q. Fabius Maximus, dictator iterum, quo die magistratum inijt, uocato senatu, ab dijs orsus, cum edocuisset patres, plus negligentia caerimoniarum, auspiciorumque, quam temeritate, atque inscitia, peccatum a C. Flaminio consule esse: quaeq. piacula irae deum essent, ipsos deos consulendos esse: peruicit, ut (quod non ferme decernitur, nisi cum taetra prodigia nunciata sunt) decemuiri libros Sibyllinos adire iuberentur. qui, inspectis fatalibus libris, retulerunt patribus, quod eius belli caussa uotum Marti foret, id non rite factum, deintegro atque amplius faciendum esse: & Ioui ludos magnos, & aedes Veneri Erycinae ac Menti uouendas esse,

E & supplicationem lectisterniumq. habendum, & uer sacrum uouendum: si bellatum prospere esset, resq. publica in eodem, quo ante bellum fuisset, statu permansisset. Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura esset, M. Aemilium praetorem, ex collegij pontificum sententia omnia ea ut mature fiant, curare iubet. His senatusconsultis perfectis, L. Cornelius Lentulus pont. max. consulente collegio pontificum, omnium primum populum consulendum de uere sacro censet: iniussu populi uoueri non posse. Rogatus in haec uerba populus: Velitis iubeatisne hoc sic fieri? si res populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, sicut uelim eam, salua seruata erit hisce duellis, datum donum duit populus Romanus Quiritium, quod duellum populo Romano cum Carthaginiensi est, quaeq. duella cum Gallis sunt, qui cis Alpes sunt, quod uer attulerit ex suillo,

suillo, caprino grege, quaeque profana erunt, Ioui fieri, ex qua die senatus populusque F
iusserit. qui faciet, quando uolet, quaque lege uolet, facito: quo modo faxit, probe factum esto. si id moritur, quod fieri oportebit: profanum esto. neque scelus esto. si quis rumpet, occidetue insciens, ne fraus esto. si quis clepsit, ne populo scelus esto, neue cui cleptum erit. si atro die faxit insciens, probe factum esto. si nocte siue luce, si seruus siue liber faxit, probe factum esto. si ante idea senatus populusque iusserit fieri, ac faxit, eo, populus solutus, liber esto. Et eiusdem rei caussa ludi magni uoti aeris CCCXXXIII millibus, triente: praeterea bubus Ioui CCC, multis alijs diuis bubus albis, atque ceteris hostijs. Votis rite nuncupatis, supplicatio edicta: supplicatumque ijt cum coniugibus ac liberis non urbana multitudo tantum, sed agrestium etiam, quos in aliqua sua fortuna publica quoque contingebat. Curatum lectisternium, & per triduum habitum, decemuiris sacrorum curantibus. & puluinaria in conspectu fuere, Ioui & Iunoni unum: alterum Neptuno G
& Mineruae: tertium Marti ac Veneri: quartum Apollini ac Dianae: quinctum Vulcano ac Vestae: sextum Mercurio & Cereri. Tum aedes uotae. Veneri Erycinae aedẽ Q. Fabius Maximus dictator uouit: quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is uoueret, cuius maximum imperium in ciuitate esset. Menti aedem Otacilius praetor uouit. Ita rebus diuinis peractis, tum de bello deque rep. dictator rettulit, quibus quotue legionibus uictori hosti obuiam eundum esse patres censerent. Decretum, ut ab Cn. Seruilio consule exercitum acciperet: scriberet praeterea ex ciuibus socijsque quantum equitum ac peditum uideretur: cetera omnia ageret faceretque, ut e republica duceret. Fabius duas legiones se adiecturum ad Seruilianum exercitum dixit. his per magistrum equitum scriptis, Tibur diem ad conueniendum edixit. edictoque proposito, ut quibus opida castellaque immunita essent, in loca tuta commigrarent: ex agris quoque uti demigrarent omnes regionis eius, H
qua iturus Hannibal esset: tectis prius incensis, ac frugibus corruptis, ne cuius rei copia esset: ipse uia Flaminia profectus obuiam consuli exercituique, cum ad Tiberim circa Otriculum prospexisset agmen, consulemque cum equitibus ad se progredientem, uiatorem misit, qui consuli nunciaret, ut sine lictoribus ad dictatorem ueniret. Qui cum dicto paruisset, congressusque eorum ingentem speciem dictaturae apud ciues sociosque, uetustate iam prope oblitos eius imperij, fecisset, litterae ab urbe allatae sunt, naues onerarias cõmeatum ab Ostia in Hispaniam ad exercitum portantes a classe Punica circa portum Cosanum captas esse. Itaque extemplo cõsul Ostiam proficisci iussus, nauibus, quae ad urbem Romanam aut Ostiae essent, completis milite ac naualibus socijs, persequi hostiũ classem, ac litora Italiae tutari. Magna uis hominum conscripta Romae erat. Libertini etiam, quibus liberi essent, & aetas militaris, in uerba iurauerant. Ex hoc urbano exercitu qui mino- I
res quinque & triginta annis erant, in naues impositi: alij, ut urbi praesiderent, relicti. dictator exercitu consulis accepto a Fuluio Flacco legato, per agrum Sabinum Tibur, quo diem ad conueniendum edixerat nouis militibus, uenit: inde Praeneste transuersis tramitibus in uiam Latinam est regressus: unde itineribus summa cum cura exploratis, ad hostem ducit: nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunae se commissurus. Quo primum die haud procul Arpis in conspectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin Poenus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret. sed ubi quieta omnia apud hostes, nec castra ullo tumultu mota uidet: increpans quidem uictos tandem Martios animos Romanorum, debellatumque, & concessum eis propalam de uirtute ac gloria esse, in castra redijt. ceterum tacita cura animum incensus, quod cum duce haudquaquam Flaminio Sempronioque simili, futura sibi res esset: ac tum demum edocti malis Romani pa- K
rem Hannibali ducem quaesissent: & prudentiam quidem, non uim dictatoris extemplo timuit, constantiamque eius haud dum expertus, agitare ac tentare animum mouendo crebro castra, populandoque in oculis eius agros sociorum, coepit: & modo citato agmine e conspectu abibat, modo repente in aliquo flexu uiae, si excipere degressum in aequũ posset: occultus subsistebat: Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoste interuallo, ut neque omitteret eum, neque congrederetur. castris, nisi quantum usus necessario cogeret, tenebatur miles. pabulum & ligna nec pauci petebant, nec passim. equitum leuisq. armaturae statio cõposita instructaq. in subitos tumultus, & suo militi tuta omnia, & infesta effusis hostium populatoribus praebebat. neque uniuerso periculo summa rerum commit-

tebatur:

A tebatur: & parua momenta leuium certaminum ex tuto coeptorum, finitimorum receptu,
assuefaciebant territum pristinis cladibus militem, minus iam tandem aut uirtutis, aut for-
tunae paenitere suae. Sed non Hannibalem magis infestum tam sanis cõsilijs habebat, quã
magistrum equitum, qui nihil aliud, quam quod non imperabat, morae ad rempublicam
praecipitandam habebat. ferox rapidusque in consilijs, ac lingua immodicus, primo inter
paucos, dein propalam in uulgus pro cunctatore segnem, pro cauto timidum, affingens ui-
cina uirtutibus uitia, compellebat: premẽdorumque superiorum arte, quae pessima ars ni-
mis prosperis multorum successibus creuit, sese extollebat. Hannibal ex Arpinis in Sa-
mniũ transit, Beneuentanum depopulatur agrum, Telesiam urbem capit: irritat etiam de in
dustria ducem, si forte accensum tot indignitatibus cladibusque sociorum trahere ad ae-
quum certamen possit. Inter multitudinem sociorum Italici generis, qui ad Trasyme-
B num capti ab Hannibale, dimissique fuerant, tres Campani equites erant, multis iam tum
illecti donis promissisque Hannibalis ad conciliandos popularium animos. Hi nuncian-
tes, si in Campaniam exercitum admouisset, Capuae potiendae copiam fore: cum res ma-
ior, quam auctores, esset, dubium Hannibalem, alternisque fidentem ac diffidentem, tamẽ
ut Campanos ex Samnio peteret, mouerunt. Monitos ut etiam, atque etiam promissa re-
bus confirmarent, iussosque cum popularibus & aliquibus principum redire ad se, dimi-
sit. ipse imperat duci, ut se in agrum Casinatem ducat: edoctus a peritis regionum, si eum
saltum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam socijs interclusurum. Sed Puni-
cum abhorrens ab Latino nomen, Casilinum pro Casino ducem accipere fecit: auersusq;
ab itinere, per Allifanum, Calatinumque & Calenum agrum, in Campum Stellatem de
scendit. ubi cum montibus fluminibusque clausam regionem circumspexisset, uocatum
C ducem percunctatur, ubi terrarum esset. cum is Casilini eo die mansurum eum dixisset:
tum demum cognitus est error, & Casinum longe inde alia regione esse. uirgisque caeso
duce, & ad reliquorum terrorem in crucem sublato, castris communitis, Maharbalem
cum equitibus in agrum Falernum praedatum dimisit. Vsque ad aquas Sinuessanas po-
pulatio ea peruenit. ingentem cladem, fugam, terroremque latius Numidae fecerunt.
nec tamen is terror, cum omnia bello flagrarent, fide socios dimouit, uidelicet quia
iusto & moderato regebantur imperio: nec abnuebant, quod unum uinculum fidei est,
melioribus parere. Vt uero ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exurebaturque
amoenissimus Italiae ager, uillaeque passim incendijs fumabant, per iuga Massici montis
Fabio ducente, prope de integro est orta seditio, ac duces seditionis accensi quidam.
fuerat enim silentium per paucos dies: quia cum celerius solito ductum agmen fuisset,
D festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. ut uero in extrema
iuga Massici montis uentum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri, colonorum-
que Sinuessae tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnae: Spectatumne huc, inquit Mi-
nucius, ad rem fruendam oculis, sociorum caedes & incendia, uenimus? nec si nul-
lius alterius nos, ne ciuium quidem horum pudet, quos in Sinuessam colonos pa-
tres nostri miserunt, ut ab Samnite hoste tuta haec ora esset, quam nunc non uicinus
Samnis urit, sed Poenus aduena, ab extremis orbis terrarum terminis nostra cuncta-
tione & socordia iam huc progressus? Tantum (pro dolor) degeneramus a parenti-
bus nostris, ut praeter quam oram illi Punicas uagari classes, dedecus esse imperij sui
duxerint: eam nos nunc plenam Numidarum hostium, ac Maurorum iam factam ui-
deamus? Qui modo Saguntum oppugnari indignando, non homines tantum, sed
E foedera & deos ciebamus, tendentem ad moenia Romanae coloniae Hannibalem lenti
spectamus? Fumus ex incendijs uillarum agrorumque in oculos, atque ora uenit, stre-
punt aures clamoribus plorantium sociorum, saepius nos, quam deorum inuocantium
opem. nos hic pecorum more per aestiuos saltus, deuiosque calles exercitum ducimus,
conditi nubibus, siluisque? Si hoc modo peragrando cacumina saltusque Furius reci-
pere a Gallis urbem uoluisset, quo hic nouus Camillus nobis dictator unicus in rebus affe
ctis quaesitus, Italiam ab Hannibale recuperare parat, Gallorum Roma esset: quã uereor,
ne sic cunctãtibus nobis, Hannibali ac Poenis toties seruauerint maiores nostri. Sed uir, ac
uere Romanus, quo die dictatorem eum ex auctoritate patrum iussuq. populi dictum, Ve-
ios allatus est nuncius: cum esset satis altum Ianiculum, ubi sedens spectaret hostem,

descendit in aequum: atque illo ipso die media in urbe, qua nunc Busta Gallica sunt, & postero die citra Gabios, cecidit Gallorum legiones. Quid post multos annos, cum ad furcas Caudinas ab Samnite hoste sub iugum missi sumus? utrum tandem L. Papirius Cursor iuga Samnij perlustrando, an Luceriam premendo, obsidendoque, & lacessendo uictorem hostem, depulsum ab Romanis ceruicibus iugum superbo Samniti imposuit? Modo consuli Lutatio quae alia res, quam celeritas, uictoriam dedit? quod postero die, quam hostem uidit, classem grauem commeatibus, impeditam suo ipsam instrumento atque apparatu, oppressit. stultitia est, sedendo aut uotis debellari credere posse: armari copias oportet, deducendas in aequum, ut uir cum uiro congrediaris. Audendo agendoq. res Romana creuit. non his sensibus, consilijsue, quae timidi cauta uocant. Haec uelut concionanti Minucio circumfundebatur tribunorum equitumq. Romanorum multitudo, & ad aures quoque militum dicta ferocia uoluebantur: ac si militaris suffragij res esset, haud dubie ferebant, Minucium Fabio duci praelaturos. Fabius pariter in suos, haud minus quam in hostes, intentus, prius ab alijs inuictum animum praestans, quamquã probe scit, non in castris modo suis, sed iam etiam Romae suam cunctationem infamem esse, obstinatus tamen eodem consiliorum tenore aestatis reliquum extraxit: ut Hannibal destitutus ab spe summa appetiti certaminis, iam hibernis locum circumspectaret: quia ea regio praesentis erat copiae, non perpetuae, arbusta uineaeque, & consita omnia magis amoenis quã necessarijs fructibus. Hac per exploratores relata fama Fabio, cum satis sciret per easdem angustias, quibus intrauerat Falernum agrum, rediturum, Calliculam montem & Casilinum occupat modicis praesidijs: quae urbs Vulturno flumine dirempta, Falernum a Campano agro diuidit: ipse iugis ijsdem exercitum reducit, misso exploratum cum CD equitibus sociorum L. Hostilio Mancino: qui ex turba iuuenum audientium saepe ferociter cõcionantem magistrum equitum, progressus primo exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hostem, ubi uagos passim per uicos Numidas uidit, per occasionem etiam paucos occidit, extemplo occupatus certamine est animus, exciderantq. praecepta dictatoris: qui, quam tuto posset, progressum, prius recipere sese iusserat, quam in conspectum hostium ueniret. Numidae alij, atque alij occursantes, refugientesque, ad castra prope ipsum cum fatigatione equorum, atque hominum pertraxere. inde Cartalo, penes quem summa equestris imperij erat, concitatis equis inuectus, cum prius quam ad coniectum teli ueniret, auertisset hostem: quinque millia ferme continenti cursu secutus est fugientes. Mancinus, postquam nec hostem desistere sequi, nec spem uidit effugiendi esse, cohortatus suos, in proelium redijt, omni parte uirium impar. itaque ipse, & delecti equitum circumuenti occiduntur. ceteri effuso rursus cursu Cales primum, inde prope inuijs callibus ad dictatorem perfugerunt. Eo forte die Minucius se coniunxerat Fabio, missus ad firmandum praesidio saltum, qui super Tarracinam in artas coactus fauces imminet mari, ne immunito Appiae limite, Poenus peruenire in agrum Romanum posset. Coniunctis exercitibus dictator ac magister equitum castra in uiam deferunt, qua Hannibal ducturus erat. duo inde millia hostes aberant. Postero die Poeni quod uiae inter bina castra erat, agmine compleuere. Cum Romani sub ipso constitissent uallo, haud dubie aequiore loco, successit tamen Poenus cum expeditis equitibus, atque ad lacessendum hostem carptim, & procursando, recipiendoq. sese, pugnauere. Restitit suo loco Romana acies. lenta pugna, & ex dictatoris magis, quam Hannibalis, fuit uoluntate. CC ab Romanis, DCCC hostium cecidere. Inclusus inde uideri Hannibal, & ad Casilinum obsessus: cum Capua, & Samnium, & tantum ab tergo diuitum sociorum Romanis commeatus subueheret: Poenus contra intra Formiana saxa, ac Literni arenas, stagnaq. perhorrida situ, hibernaturus esset. Nec Hannibalem fefellit, suis se artibus peti. itaque cum per Casilinum euadere non posset, petendiq. montes, & iugum Calliculae superandum esset: nec ubi Romanus inclusum uallibus agmen aggrederetur, ludibrium oculorum specie terribile ad frustrandum hostem commentus, principio noctis furtim succedere ad montes statuit. fallacis consilij talis apparatus fuit. Faces undique ex agris collectae, fascesq. uirgarum, atque arida sarmenta praeligantur cornibus boum: quos domitos, indomitosq. multos inter ceterã agrestem praedã agebat. ad duo millia ferme boum effecta: Hasdrubaliq. negotiũ datũ, ut primis tenebris noctis id armentum accensis cornibus ad montes ageret, maxime, si posset, saltu ab hoste

insesso.

A insesso. Primis tenebris silentio mota castra, boues aliquanto ante signa acti. ubi ad ra-
dices montium, uiasque angustas uentum est, signum extemplo datur, ut accensis corni
bus armenta in aduersos concitentur montes. & metus ipse relucentis flammae ex capite,
calorque iam ad uiuum, ad imaque cornuum adueniens, uelut stimulatos furore agebat
boues. quo repente discursu haud secus quam siluis montibusque accensis, omnia circum
uirgulta ardere: capitumque inquietatio excitans flammam, hominum passim discurren-
tium speciem praebebat. Qui ad transitus saltus insidendos locati erant, ubi in summis
montibus, ac super se quosdam ignes conspexerunt, circumuentos se esse rati, praesidio
excessere: qua ingens emicabat flamma, uelut tutissimum iter petentes summa montium
iuga. tum in quosdam boues palantes a suis gregibus inciderunt: & primo cum procul
cernerent, ueluti flammas spirantium miraculo attoniti constiterunt. deinde ut humana
B apparuit fraus, tum uero insidias rati esse, cum multo maximoque strepitu concitant se in
fugam, leuique armaturae hostium incurrere. ceterum nox aequato timore neutros pu-
gnam incipientes ad lucem tenuit. Interea toto agmine Hannibal transducto per saltũ, &
quibusdam in ipso saltu hostium oppressis, in agro Allifano posuit castra. Hunc tumultum
sensit Fabius: ceterum & insidias esse ratus, & ab nocturno utique abhorrens certamine,
suos munimentis tenuit. Luce prima sub iugo montis proelium fuit, quo interclusam ab
suis leuem armaturam facile (etenim numero aliquantum praestabant) Romani superas-
sent, nisi Hispanorum cohors ad idipsum remissa ab Hannibale, peruenisset: ea assuetior
montibus, & ad concursandum inter saxa rupesque aptior ac leuior, cum uelocitate cor-
porum, tum armorum habitu, campestrem hostem grauem armis, statariumque, pugnae
genere facile elusit. Ita haudquaquam pari certamine digressi, Hispani fere omnes inco-
C lumes, Romani aliquot suis amissis, in castra contenderunt. Fabius quoque mouit ca-
stra: transgressusque saltum super Allifas loco alto ac munito consedit. Tum per Sa-
mniũ Romam petere simulans Hannibal, usque in Pelignos populabundus rediit. Fabius
medijs inter hostium agmen urbemque Romam iugis ducebat, nec absistens, nec congre-
diens. Ex Pelignis Poenus flexit iter, retroque Apuliam repetens, Gerionem peruenit,
urbem metu, quia collapsa ruinis pars moenium erat, ab suis desertam. Dictator in Lari-
nate agro castra communijt. inde sacrorum caussa Romam reuocatus, non imperio mo-
do, sed consilio etiam, ac prope precibus agens cum magistro equitum, ut plus consilio,
quam fortunae confidat: & se potius ducem, quam Sempronium Flaminiumque imite-
tur. ne nihil actum censeret, exacta prope aestate per ludificationem hostis: medicos quo
que plus interdum quiete, quam mouendo, atque agendo, proficere. haud paruam rem es-
D se, ab toties uictore hoste uinci desisse, & ab continuis cladibus respirasse. Haec nequid-
quam praemonito magistro equitum, Romam est profectus. Principio aestatis qua haec
gerebantur, in Hispania quoque terra marique pugnari coeptum est. Hasdrubal ad eum
nauium numerum, quem a fratre instructum, paratumque acceperat, decem adiecit. qua-
draginta nauium classem Himilconi tradidit, atque ita Carthagine profectus, nauibus
prope terram exercitum in litore ducebat, paratus confligere, quacumque parte copia-
rum hostis occurrisset. Cn. Scipioni, postquam mouisse ex hibernis hostem audiuit, pri-
mo inde consilij fuit: deinde minus terra, propter ingentem famam nouorum auxilio-
rum, occurrere ausus, delecto milite in naues imposito, quinque & triginta nauium classe
ire obuiam hosti pergit. Altero ab Tarracone die ad stationem X millia passuum distan-
tem ab ostio Iberi amnis peruenit. inde duae Massiliensium speculatoriae praemissae retu-
E lerunt, classem Punicam stare in ostio fluminis, castraque in ripa posita. Itaque ut improui-
dos incautosque uniuerso simul effuso terrore opprimeret, sublatis anchoris ad hostem
uadit. Multas & locis altis positas turres Hispania habet, quibus & speculis, & propu-
gnaculis aduersus latrones utuntur. Inde primo conspectis hostium nauibus, datum si-
gnum Hasdrubali est: tumultusque prius in terra & castris, quam ad mare & ad naues est
ortus, nondum aut pulsu remorum, strepituque alio nautico exaudito, aut aperientibus
classem promontorijs: cum repente eques alius super alium ab Hasdrubale missus, uagos
in litore, quietosque in tentorijs suis: nihil minus, quam hostem aut proelium, eo die exspe
ctantes conscendere naues propere, atque arma capere iubet. classem Romanam iam
haud procul a portu esse. Haec equites dimissi passim imperabant. mox Hasdrubal ipse
cum

cum omni exercitu aderat: uarioq. omnia tumultu strepunt, ruentibus in naues simul remigibus F militibusque, fugientium magis e terra, quam in pugnam euntium, modo. Vixdum omnes conscenderant, cum alij resolutis oris anchoram uellunt: alij, ne quid teneat, anchoralia incidunt: raptimq. omnia praepropere agendo, militum apparatu nautica ministeria impediuntur, trepidatione nautarum capere & aptare arma miles prohibetur. Et iam Romanus non propinquabat modo, sed direxerat etiam in pugnam naues. itaque non ab hoste & proelio magis Poeni, quam suomet ipsi tumultu, turbabantur: & tẽtata uerius pugna, quam inita, in fugam auerterunt classem. & cum auersi, ac diuerso late agmine a tam multis simul uenientibus haud sane impenetrabiles essent, in litus passim naues egerunt: atque alij uadis, alij sicco litore excepti, partim armati, partim inermes ad instructam per litus aciem suorum perfugere. Duae tamen primo occursu captae erant Punicae naues, quattuor suppressae. Romani, quamquam terra hostium erat, armatamq. aciem toto G praetentam in litore cernebant, haud cunctanter tamen insecuti trepidam hostium classem, naues omnes, quae non aut perfregerant proras litori illisas, aut carinas fixerant uadis, religatas puppibus in altum extraxere, ad V & XX naues ex XXX cepere. Neque id pulcherrimum eius uictoriae fuit, sed quod una leui pugna toto eius orae mari potiti erãt. Itaque ad Honoscam classe prouecti, exscensu e nauibus in terram facto, cum urbem ui cepissent, captamq. diripuissent, Carthaginem inde petunt: atque omnem agrum circa depopulati, postremo tecta quoque iuncta muro, portisq. incenderunt. Inde iam praeda grauis ad Longunticam peruenit classis: ubi uis magna sparti fuit, ad rem nauticam congesta ab Hasdrubale. quod satis in usum fuit, sublato, ceterum omne incensum est. Nec continentis modo proiectas oras praeteruecta, sed in Ebusum insulam transmissum. ubi urbe, quae caput insulae est, biduum nequidquam summo labore oppugnata, ubi in spem H irritam frustra teri tempus animaduersum est, ad populationem agri uersi, direptis aliquot incensisq. uicis, maiore quam ex continenti praeda parta, cum in naues sese recepissent, ex Balearibus insulis legati pacem petentes ad Scipionem uenerunt. Inde flexa retro classis, reditumq. in citeriora prouinciae: quo omnium populorum, qui Iberum incolunt, multorum & ultimae Hispaniae legati concurrerunt. Sed qui uere ditionis imperijq. Romani facti sunt obsidibus datis, populi amplius fuerunt centumuiginti. Igitur terrestribus quoque copijs satis fidens Romanus, usque ad saltum Castulonensem est progressus. Hasdrubal in Lusitaniam, ac propius Oceanum concessit. Quietum inde fore uidebatur reliquum aestatis tempus, fuissetq. prope per Poenum hostem: sed praeterquam quod ipsorũ Hispanorum inquieta, auidaq. in nouas res sunt ingenia, Mandonius, uir nobilis, qui antea Ilergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, concitis I popularibus, in agrum pacatum Romanorum sociorum ad populandum uenit. Aduersus eos tribus millibus cum expeditis auxilijs a Scipione missis, leui certamine ut tumultuariam manum fudere, multis occisis, quibusdam captis, magnaq. parte armis exsuta. Hic tamen tumultus cedentem ad Oceanum Hasdrubalem cis Iberum ad socios tutandos retraxit. castra Punica in agro Ilercaonensium, castra Romana ad nouam classem erant; cum fama repens alio uertit bellum. Celtiberi principes, qui regionis suae legatos obsidesq. dederant Romanis, nuncio misso a Scipione exciti arma capiunt, prouinciamq. Carthaginiensium ualido exercitu inuadunt: tria opida ui expugnant. inde cum ipso Hasdrubale duobus proelijs egregie pugnantes, XV millia hostium occiderunt, quattuor millia cum multis militaribus signis capiunt. Hoc statu rerum in Hispania, P. Scipio in prouinciam uenit, prorogato post consulatum imperio, ab senatu missus cum XXX longis naui- K bus, & octo millibus militum, magnoq. commeatu aduecto. Ea classis ingens agmine onerariarum procul uisa cum magna laetitia ciuium sociorumque, portum Tarraconis ex alto tenuit. ibi milite exposito, profectus Scipio fratri coniungitur: ac deinde communi animo consilioq. gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginiensibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur: nec ullo uiso hoste, Saguntum pergunt ire, quod ibi obsides totius Hispaniae custodiae traditos ab Hannibale, fama erat modico in arce custodiri praesidio. Id unum pignus inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniae populorum animos morabatur, ne sanguine liberorum suorum culpa defectionis lueretur. Eo uinculo Hispaniam uir unus sollerti magis, quam fideli consilio exsoluit. Acé

dux

A dux erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus ante Poenis: tum (qualia pleraque sunt barbaro
rum ingenia) cum fortuna mutauerat fidem. ceterum transfugam sine magnae rei prodi-
tione uenientem ad hostes, nihil aliud quam unum uile, atque infame corpus esse ratus, id
agebat, ut quammaximum emolumentum nouis socijs esset. circumspectis igitur omni-
bus quae fortuna potestatis eius poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animum
adiecit: eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis principem Hispaniae ami-
citiam. Sed cum iniussu Bostaris praefecti satis sciret nihil obsidum custodes facturos es-
se, Bostarem ipsum aggreditur. Castra extra urbem in ipso litore habebat Bostar, ut adi-
tum ex portu intercluderet Romanis. ibi eum in secretum abductum, uelut ignorantem,
monet, in quo statu sit res. Metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia
procul Romani abessent: nunc cis Iberum castra Romana esse, arcem tutam, perfugiumq.
B nouas uolentibus res. itaque quos metus non teneat, beneficio & gratia deuinciendos es-
se. Miranti Bostari, percunctantique, quodnam id subitum tantae rei donum possit esse, Ob-
sides, inquit, in ciuitates remitte. id priuatim parentibus, quorum maximum nomen in ci-
uitatibus est suis, & publice populis gratum erit. Vult sibi quisque credi, & habita fides
ipsam plerumque obligat fidem. Ministerium restituendorum domos obsidum, mihimet
deposco ipse, ut opera quoque impensa consilium adiuuem meum, & rei suapte natura gra-
tae, quantam insuper gratiam possim, adijciam. Homini non ad cetera Punica ingenia cal-
lido ut persuasit, nocte clam progressus ad hostium stationes, conuentis quibusdam auxi-
liaribus Hispanis, & ab ijs ad Scipionem perductus, quid afferret, expromit. Fide acce-
pta dataque, ac loco & tempore constituto ad obsides tradendos, Saguntum redit. diem
insequentem absumpsit cum Bostare mandatis ad rem agendam accipiendis. dimissus,
C cum se nocte iturum, ut custodias hostium falleret, constituisset, ad compositam cum ijs ho
ram excitatis custodibus puerorum profectus, ueluti ignarus, in praeparatas sua fraude insi
dias ducit. In castra Romana perducti, cetera omnia de reddendis obsidibus, sicut cum
Bostare constitutum erat, acta per eundem ordinem, quasi Carthaginiensium nomine sic
agerentur. Maior aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, quam quanta futura Car-
thaginiensium fuerat. illos enim graues superbosq. in rebus secundis expertos, fortuna
& timor mitigasse uideri poterat. Romanus primo aduentu, incognitus ante, ab re cle-
menti liberaliq. initium fecerat: & Acedux, uir prudens, haud frustra uidebatur socios
mutasse. Itaque ingenti consensu ad defectionem omnes spectare: armaq. extemplo mo-
ta forent, ni hiems quae Romanos quoque & Carthaginienses concedere in tecta coegit,
interuenisset. Haec in Hispania quoque secunda aestate Punici belli gesta, cum in Italia
D paullulum interualli cladibus Romanis sollers cunctatio Fabij fecisset: quae ut Hannibalē
non mediocri sollicitum cura habebat, tādem eum militiae magistrum delegisse Romanos
cernentem, qui bellum ratione, non fortuna gereret: ita contempta erat inter ciues ar-
matos pariter togatosque, utique postquam absente eo, temeritate magistri equitum, lae-
to, ut uerius dixerim, quam prospero, euentu pugnatum fuerat. Accesserant duae res ad
augendam inuidiam dictatoris. una, fraude ac dolo Hannibalis: quod cum a perfugis ei
mo nstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo aequatis, ab uno eo ferrum, ignéque,
& uim omnem hostium abstineri iussit, ut occulti alicuius pacti ea merces uideri posset. al-
tera ipsius facto, primo forsitan dubio, quia non exspectata in eo senatus auctoritas est: ad
extremum haud ambigue in maximam laudem uerso, in permutandis captiuis: quod, sicut
primo Punico bello factum erat, conuenerat inter duces Romanos, Poenumque, ut, quae
E pars plus reciperet, quam daret, argenti pondo bina & selibras in militem praestaret.
CCXLVII cum plures Romanus quam Poenus recepisset, argentumq. pro eis debitum,
saepe iactata in senatu re, quoniam non consuluisset patres, tardius rogaretur: inuiolatum
ab hoste agrum misso Romam filio uendidit, fidemq. publicam impendio priuato exsoluit.
Hannibal pro Gerionis moenibus, cuius urbis captae, atq. incensae ab se in usum horreorū
pauca reliquerat tecta, statiua habebat. inde frumentatum duas exercitus partes mitte-
bat: cum tertia ipse expedita in statione erat, simul castris praesidio, & circumspectans nec
unde impetus in frumentatores fieret. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat.
praeerat Minucius magister equitum, profecto, sicut ante dictum est, ad urbem dictatore.
Ceterum castra, quae in monte alto ac tuto loco posita fuerant, iam in planum deferun-
tur:

tur: agitabanturq. pro ingenio ducis consilia callidiora, ut impetus aut in frumentatores F
palantes, aut in castra relicta, cum leui manu praesidioq. fieret. Nec Hannibalem fefellit,
cum duce mutatam esse belli rationem, & ferocius, quam consultius, rem hostes gesturos.
Ipse autem (quod minime quis crederet) cum hostis propius esset, tertiam partem mili-
tum frumentatum, duabus in castris retentis, dimisit: deinde castra ipsa propius hostem
mouit, duo ferme a Gerione millia, in tumulum hosti conspectum: ut intentum sciret esse
ad frumentatores, siqua uis fieret, tutandos. Propior inde ei, atque ipsis imminens Roma-
norum castris tumulus apparuit: ad quem capiendum si luce palam iretur, quia haud du-
bie hostibus breuiore uia praeuentus esset, nocte clam missi Numidae ceperunt. quos te-
nentes locum contempta paucitate Romani postero die cum eiecissent, ipsi eo transfe- G
runt castra. Tum itaque ut exiguum spatij uallum a uallo aberat, & id ipsum totum pro-
pe compleuerat Romana acies, simul & per auersa castra a castris Hannibalis equitatus cũ
leui armatura emissus in frumentatores late caedem fugamq. hostium palatorum fecit: nec
acie certare Hannibal ausus: quia tanta paucitate uix castra, si oppugnarentur, tutari pote-
rat. iamq. artibus Fabij pars exercitus aberat, iam ferme sedendo & cunctando bellum
gerebat, receperatq. suos in priora castra, quae pro Gerionis moenibus erant. Iusta quo-
que acie, & collatis signis dimicatum, quidam auctores sunt. primo concursu Poenum us-
que ad castra fusum, inde eruptione facta repente uersum terrorem in Romanos: Nume-
rij Decimi Samnitis deinde interuentu proelium restitutum. hunc principem genere ac
diuitijs non Bouiani modo, unde erat, sed toto Samnio, iussu dictatoris octo millia pedi-
tum, & equites ducentos adducentem in castra, ab tergo cum apparuisset Hannibali, spem H
parti utrique praebuisse noui subsidij: tumq. Fabio ab Roma ueniente, Hannibalem insidia-
rum quoque aliquid timentem recepisse suos: Romanum insecutum adiuuante Samnite,
duo castella eo die expugnasse: sex millia hostium caesa, quinque admodũ Romanorum.
tamen in tam pari prope clade famam egregiae uictoriae cum uanioribus litteris magistri
equitum Romam perlatam. De his rebus persaepe & in senatu & in concione actum est.
Cũ laeta ciuitate dictator unus nihil nec famae, nec litteris crederet, &, ut uera omnia es-
sent, secunda se magis, quam aduersa, timere diceret: tum M. Metilius tribunus plebis id
enimuero ferendum esse negat, non praesentem solum dictatorem obstitisse rei bene ge-
rendae, sed absentem etiam gestae obstare: & in ducendo bello sedulo tempus terere, quo
diutius in magistratu sit, solusq. & Romae & in exercitu imperium habeat. quippe consu-
lum alterum in acie cecidisse, alterum, specie classis Punicae persequendae, procul ab Italia
ablegatum. duos praetores Sicilia, atque Sardinia occupatos, quorum neutra hoc tempo-
re prouincia praetore egeat. M. Minucium magistrum equitũ, ne hostem uideret, ne quid I
rei bellicae gereret, prope in custodia habitum. Itaque Hercule, non Samnium modo, quo
iam tamquam trans Iberum agro Poenis concessum sit, & Campanum Calenumque, & Fa-
lernum agrum peruastatos esse, sedente Casilini dictatore, & legionibus populi Romani
agrum suum tutante, uerum etiam exercitum cupientem pugnare, & magistrum equitum
clausos prope intra uallum retentos, tamquam hostibus captiuis arma adempta. tandem
ut abscesserit inde dictator, ut obsidione liberatos, extra uallum egressos, fudisse ac fugas-
se hostes. Quas ob res, si antiquus animus plebi Romanae esset, audacter se laturum fuisse
de abrogando Q. Fabij imperio. Nunc modicam rogationem promulgaturum de aequan-
do magistri equitum & dictatoris iure: nec tamen, ne ita quidem, prius dimittendum ad
exercitum Q. Fabium, quam consulem in locum C. Flaminij suffecisset. Dictator con-
cionibus se abstinuit, in actione minime popularis. ne in senatu quidem satis aequis auri- K
bus audiebantur, tunc cum hostem uerbis extolleret, biennijq. clades per temeritatem at-
que inscitiam ducum acceptas referret: magistroq. equitum, quod contra edictum suum
pugnasset, rationem diceret reddendam esse. si penes se summa imperij consilijq. sit, pro-
pediem effectum, ut sciant homines, bono imperatori haud magni fortunam momenti
esse: mentem, rationemq. dominari. se saeuo tempore, & sine ignominia seruasse exerci-
tum, quam multa millia hostium occidisse, ducere maiorem gloriam esse. Huius generis
orationibus frustra habitis, & consule creato M. Atilio Regulo, ne praesens de iure impe-
rij dimicaret, pridie quam rogationis ferendae dies adesset, nocte ad exercitum abijt. Lu-
ce orta, cum plebis concilium esset, magis tacita inuidia dictatoris, fauorq. magistri equi-

A tum animos uersabat, quam satis audebant homines ad suadendum quod uulgo placebat, prodire: & fauore superante, auctoritas tamen rogationi deerat. Vnus inuentus est suasor legis, C. Terentius Varro, qui priore anno praetor fuerat, loco non humili solum, sed etiam sordido ortus, patrem lanium fuisse ferunt, ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in seruili eius artis ministerio usum. Is iuuenis ubi ex eo genere quaestus pecunia a patre relicta, animum ad spem liberalioris fortunae adiecit, togaque & forum placuere, proclamando pro sordidis hominibus caussisque aduersus rem & famam bonorum, primum in notitiam populi, deinde ad honorem peruenit. quaestura quoque, & duabus aedilitatibus, plebeia & curuli, postremo & praetura perfunctus, iam ad consulatus spem cum attolleret animos, haud parum callide auram fauorabilis populi ex dictatoria inuidia petijt: sicque plebis unus gratiam tulit. Omnes eam rogationem, quique Romae,

B quique in exercitu erant, aequi atque iniqui, praeter ipsum dictatorem, in contumeliã eius latam acceperunt. ipse, qua grauitate animi criminantes se ad multitudinem inimicos tulerat, eadem & populi in se saeuientis iniuriam tulit: acceptisque in ipso itinere litteris senatus consulti de aequato imperio, satis fidens haudquaquam cum imperij iure artem imperandi aequatam, cumque inuicto a ciuibus hostibusque animo ad exercitum redijt. Minucius uero, cum iam ante uix tolerabilis fuisset, secundis rebus, ac fauore uulgi: tum utique immodice immodesteque non Hannibale magis uicto ab se, quam Fabio, gloriari. Illum in rebus asperis unicum ac parem ducem quaesitum Hannibali, maiorem minori, dictatorem magistro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, iussu populi aequatum in eadem ciuitate, in qua magistri equitum uirgas ac secures dictatoris tremere, atque horrere soliti sunt. in tantum suam felicitatem uirtutemque enituisse. ergo secu-

C turum se fortunam suam, si dictatoris cunctatio in segnitie deorum hominumque iudicio damnata perstaret. Itaque quo die primum congressus est cum Fabio, statuendum omniũ primum ait esse, quemadmodum imperio adaequato utantur. se optimum ducere, aut diebus alternis, aut, si maiora interualla placerent, partitis temporibus, alternis summum ius imperiumq. esse, ut par hosti non solum consilio, sed uiribus etiam esset, si quam occasionem rei gerendae habuisset. Q. Fabio haudquaquam id placere: omnia enim fortunam habituram, quaecumque temeritas collegae habuisset. sibi communicatum cũ illo, non ademptum imperium esse. itaque se umquam uolentem parte qua posset, rerum consilio gerendarum, cessurum: nec se tempora aut dies imperij cum eo, sed exercitus diuisurum: suisque consilijs, quoniam omnia nõ liceret, quae posset, seruaturum. Ita obtinuit, ut legiones, sicut consulibus mos esset, inter se diuiderent. prima & quarta Minucio, secun-

D da & tertia Fabio euenerunt. item equites pari numero, sociumque & Latini nominis auxilia diuiserunt. castris se quoque separari magister equitum uoluit. Duplex inde Hannibalã gaudium fuit: (neque enim quidquam eorum quae apud hostes agerentur, eum fallebat, & perfugis multa indicantibus, & per suos explorantem) nam & liberam Minucij temeritatem se suo modo capturum, & sollertiae Fabij dimidium uirium decessisse. Tumulus erat inter castra Minucij, & Poenorum, quem qui occupasset, haud dubie iniquiorem erat hosti locum facturus. eum non tam capere sine certamine uolebat Hannibal, quamquam id operaepretium erat, quam caussam certaminis cum Minucio, quem semper occursurum ad obsistendum satis sciebat, contrahere. Ager omnis medius erat prima specie inutilis insidiatori, quia non modo siluestre quidquam, sed ne uepribus quidem uestitum habebat: re ipsa natus tegendis insidijs eo magis, quod in nuda ualle nulla talis fraus time-

E ri poterat. & erant in amfractibus cauae rupes, ut quaedam earum ducenos armatos possent capere. In has latebras, quot quemque locum apte insidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitumque. necubi tamen aut motus alicuius temere egressi, aut fulgor armorum fraudem in ualle tam aperta detegeret, missis paucis prima luce ad capiendum quem ante diximus tumulum, auertit oculos hostium. Primo statim conspectu contempta paucitas; ac sibi quisque deposcere pellendos inde hostes. ad locum capiendum dux ipse inter stolidissimos ferocissimosque ad arma uocat, & uanis animis & minis increpat hostem. Principio leuem armaturam dimittit, deinde conferto agmine mittit equites: postremo, cum hostibus quoque subsidia mitti uideret, instructis legionibus procedit. Et Hannibal laborantibus suis alia atque alia, crescente certamine, mittens auxilia

peditum

peditum equitumque, iam iustam expleuerat aciem, ac totis utrimque uiribus certabatur. F
Prima leuis armatura Romanorum praeoccupatum inferiore loco succedens tumulum,
pulsa detrusaq. terrorem in succedentem intulit equitem, & ad signa legionum refugit.
peditum acies inter perculsos impauida sola erat, uidebaturque, si iusta aut si recta pugna
esset, haudquaquam impar futura. tantum animorum fecerat prospere ante paucos dies
res gesta. sed exorti repente insidiatores, cum tumultum terroremq. in latera utrimque,
ab tergoq. incursantes fecerunt, ut neque animus ad pugnam, neque ad fugam spes cui-
quam superesset. Tunc Fabius primo clamore pauentũ audita, dein conspecta, procul tur-
bata acie: Ita est, inquit, non celerius, quam timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fa-
bio aequatus imperio, Hannibalem & uirtute & fortuna superiorem uidet. sed aliud iurgã
di succensendiq. tempus erit: nunc signa extra uallum proferte. uictoriam hosti extor-
queamus, confessionem erroris ciuibus. Iam magna ex parte caesis alijs, alijs circumspe- G
ctantibus fugam, Fabiana se acies repente, uelut caelo demissa, ad auxilium ostendit. ita-
que priusquam ad coniectum teli ueniret, aut manum consereret, & suos a fuga effusa, & a
feroci pugna hostes continuit. Qui solutis ordinibus uage dissipati erant. undique con-
fugerunt ad integram aciem. qui plures simul terga dederant, conuersi in hostem, uoluen-
tesq. orbem, nunc sensim referre pedem, nunc conglobati restare. ac iam prope una acies
facta erat uicti, atque integri exercitus, inferebantq. signa in hostem, cum Poenus receptui
cecinit, palam ferente Hannibale, ab se Minucium, se a Fabio uictum. Ita per uariam for-
tunam diei maiore parte exacta, cum in castra reditum esset, Minucius conuocatis militi-
bus: Saepe ego, inquit, audiui, milites, eum primum esse uirum, qui ipse cõsulat, quid in rẽ
sit: secundum, eum qui bene monenti obediat; qui nec ipse cõsulere, nec alteri parere scit,
eum extremi ingenij esse. Nobis quoniam prima animi ingenijq. negata sors est, secun- H
dam ac mediam teneamus: & cum imperare discimus, parere prudenti in animum induca
mus. castra cum Fabio iungamus. ad praetorium eius signa cum tulerimus: ubi ego eum
parentem appellauero, quod beneficio eius erga nos, ac maiestate eius dignum est: uos mi
lites eos, quorum uos modo arma dextraeq. texerunt, patronos salutabitis: &, si nihil aliud
gratorum certe nobis animorum gloriam dies haec dederit. Signo dato, conclamatur in-
de, ut colligantur uasa. profecti agmine incedentes ad dictatoris castra, in admirationem
& ipsum, & omnes qui circa erant, conuerterunt. Vt constituta sunt ante tribunal signa,
progressus ante alios magister equitum, cum patrem Fabium appellasset, circumfusosq.
militum eius totum agmen patronos consalutasset: parentibus, inquit, meis, dictator, qui-
bus te modo nomine, quo fando possum, aequaui, uitam tantum debeo: tibi cum meam sa
lutem, tum omnium horum. itaque plebiscitum, quo oneratus magis, quam honoratus, I
sum, primus antiquo, abrogoque: &, quod tibi mihique, quod meo exercitui tuoque,
conseruato ac conseruatori sit felix, sub imperium auspiciumq. tuum redeo, & signa haec
legionesq. restituo. tu quaeso placatus, me magistrum equitum, hos ordinibus suis quem
que teneri iubeas. Tum dextrae interiunctae: militesq. concione dimissa a notis ignotisq.
benigne, atque hospitaliter inuitati: laetusq. dies ex admodum tristi paullo ante ac prope
exsecrabili factus. Romae, ut est perlata fama rei gestae, dein litteris non magis ipsorũ im-
peratorum, quam uulgo militum ex utroque exercitu affirmata, pro se quisque Maximum
laudibus ad caelum ferre. Par gloria apud Hannibalem hostesq. Poenos erat: ac tum de-
mum sentire, cum Romanis, atque in Italia bellum esse: nam biennio ante adeo & duces
Romanos, & milites spreuerant, ut uix cum eadem gente bellum esse crederent, cuius ter-
ribilem eam famam a patribus accepissent. Hannibalem quoque ex acie redeuntem dixis- K
se ferunt, tandem eam nubem, quae sederet in iugis montium, sollicitatam procella imbrẽ
dedisse. Dum haec geruntur in Italia: Cn. Seruilius Geminus consul cum classe nauium
circumuectus Sardiniae & Corsicae oram, & obsidibus utrimque acceptis in Africam trã-
misit: & prius quam in continentem descensiones faceret, Meninge insula uastata, & ab
incolentibus circa eam, ne & ipsorum ureretur diripereturq. ager, decem talentis argenti
acceptis, ad litora Africae accessit, copiasq. exposuit. Inde ad populandum agrum ducti
milites, naualesq. socij iuxta effusi, ac si insulas cultorum egentes praedarentur. itaque in
insidias temere illati, cum a sequentibus palantes, & locorum ignari circumuenirentur,
cum multa caede, ac foeda fuga retro ad naues compulsi sunt. Ad mille hominum, cum

A his Sempronio Blaeso quaestore amisso, classis a litoribus hostium plenis trepide soluta in
Siciliam cursum tenuit: traditaq. Lilybaei T. Otacilio praetori, ut ab legato eius P. Sura
Romam reduceretur. ipse per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam transiecit: litte-
ris Q. Fabij accitus & ipse, & collega eius M. Atilius, ut exercitum ab se exacto iam pro-
pe semestri imperio acciperent. Omnium prope annales Fabium dictatorem aduersus
Hannibalem rem gessisse tradunt. Coelius etiam eum primum a populo creatum dictato-
rem scribit. Sed & Coelium & ceteros fugit, uni consuli Cn. Seruilio, qui tunc procul in
Gallia prouincia aberat, ius fuisse dicendi dictatoris: quam moram quia exspectare territa
iam clade ciuitas non poterat, eo decursum esse, ut a populo crearetur, qui pro dictatore es-
set: res inde gestas, gloriamq. insignem ducis, & augendae titulum imaginis posteris, ut di
ctator pro dictatore diceretur, facile obtinuisse. Consules M. Atilius Regulus, Cn.
B Seruilius Geminus exercitu accepto, hibernaculis mature communitis (tum enim autu-
mni erat tẽpus) Fabij artibus cum summa inter se cõcordia bellũ gesserunt. Frumentatum
exeunti Hannibali diuersis locis opportune aderant, carpentes agmen, palantesque exci-
piẽtes. in casum uniuersae dimicationis, quam omnibus artibus petebat hostis, non uenie-
bant. adeoq. inopia est coactus Hannibal, ut nisi tum fugae speciem abeundo timuisset, Gal
liam repetiturus fuerit: nulla relicta spe alendi exercitus in eis locis, si insequentes con-
sules eisdem artibus bellum gererent. Cum ad Gerionem, iam hieme impendente, consti-
tisset bellum, Neapolitani legati Romam uenere. ab ijs quadraginta paterae aureae magni
ponderis in curiam illatae, atque ita uerba facta, ut dicerent, scire se Romani populi aera-
rium bello exhauriri: &, cum iuxta pro urbibus agrisq. sociorum, ac pro capite atque arce
Italiae, urbe Romana, atque imperio geratur: aequum censuisse Neapolitanos, quod auri
C sibi cum ad ipsorum ornatum, tum ad subsidium fortunae a maioribus relictum foret, eo iu
uare populum Romanum. si quam opem in sese crederent, eodem studio fuisse oblaturos.
gratum sibi patres Romanos populumq. facturum, si omnes res Neapolitanorum suas du-
xissent: dignosq. iudicauerint, a quibus donum animo ac uoluntate eorum, qui libentes
darent, quam re, maius ampliusq. acciperent. Legatis gratiae actae pro munificentia, cura-
que. patera, quae ponderis minimi fuit, accepta. Per eosdem dies speculator Carthagi-
niẽsis, qui per biennium fefellerat, Romae deprehensus, praecisisq. manibus dimissus: & ser
ui quinque & uiginti in crucem acti, quod in campo Martio coniurassent. indici data liber
tas, & aeris grauis uiginti millia. Legati & ad Philippum Macedonum regem missi ad depo
scendum Demetrium Pharium, qui bello uictus ad eum fugisset: & alij in Ligures, ad ex-
postulandum, quod Poenum opibus auxilijsq. suis iuuissent: simul ad uisendum ex propin
D quo, quae in Boijs atque Insubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyrios le-
gati missi ad stipendium, cuius dies exierat, poscendum: aut, si diem proferre uellet, obsi-
des accipiendos. adeo, etsi bellum ingens in ceruicibus erat, nullius usquam terrarum rei
cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionem etiam uenit, aedem Con-
cordiae, quam per seditionem militarem biẽnio ante L. Mãlius praetor in Gallia uouisset,
locatam ad id tempus non esse. itaque duumuiri ad eam rem creati ab Aemilio praetore
urbano, Cn. Pupius, & K. Quinctius Flaminius, aedem in arce faciendam locauerunt. Ab
eodem praetore ex senatus consulto litterae ad cõsules missae, ut si ijs uideretur, alter eorũ
ad consules creandos Romam ueniret: se in eam diem, qua iussissent, comitia edicturum.
Ad haec a consulibus rescriptum, sine detrimento reipublicae abscedi non posse ab hoste.
itaque per interregem comitia habenda esse potius, quam consulum alter a bello auocare-
E tur. Patribus rectius uisum est, dictatorem a consule dici comitiorum habendorum caussa.
Dictus L. Veturius Philo, M. Pomponium Mathonem magistrum equitum dixit. His ui-
tio creatis, iussisq. die quartodecimo se magistratu abdicare, ad interregnum res redijt.
consulibus prorogatum in annum imperium. interreges proditi a patribus C. Claudius
Ap. F. Centho, inde P. Cornelius Asina. in eius interregno comitia habita magno cer-
tamine patrum ac plebis. C. Terentium Varronem, sui generis hominem, plebi, insecta-
tione principum, popularibusq. artibus conciliatum, ab Q. Fabij opibus & dictatorio
imperio concussis, aliena inuidia splendentem, uulgus etiam extrahere ad consulatum ni
tebatur. patres summa ope obstabant, ne se insectando sibi aequari assuescerent homines.
Baebius Herennius, tribunus plebis, cognatus C. Terentij, criminando non senatum mo-
do,

do, sed etiam augures, quod dictatorem prohibuissent comitia perficere, per inuidiam eorum, fauorem candidato suo conciliabat. Ab hominibus nobilibus per multos annos bellum quaerentibus Hannibalem in Italiam abductum: ab ijsdem, cum debellari posset, fraude id bellum trahi. cum quattuor militum legionibus uniuersis pugnari posse apparuisset, eo quod M. Minucius absente Fabio prospere pugnasset, duas legiones hosti ad caedem obiectas: deinde ex ipsa caede ereptas, ut pater patronusq. appellaretur, qui prius uincere prohibuisset Romanos, quam uinci. Consules deinde Fabianis artibus, cũ debellari posset, bellũ traxisse. Id foedus inter omnes nobiles ictum: nec finẽ ante belli habituros, quam consulem uere plebeium, id est hominem nouum fecissent. nam plebeios nobiles iam eisdem initiatos esse sacris: & contemnere plebem, ex quo contemni desierint a patribus, coepisse. Cui non id apparere? id actum & quaesitum esse, ut interregnum iniretur: ut in patrum potestate comitia essent. id consules ambos ad exercitum morando quaesisse. id postea, quia inuitis ijs dictator esset dictus comitiorum caussa, expugnatum esse, ut uitiosus dictator per augures fieret. Abhorrere igitur interregnum eos: consulatum unum certe plebis Romanae esse: populum liberius habiturum ac daturum ei, qui magis uincere, quam diu imperare, malit. Cum his orationibus accensa plebs esset, tribus patricijs petentibus, P. Cornelio Merenda, L. Manlio Vulsone, M. Aemilio Lepido, duobus nobilibus iam familiaribus plebi, C. Atilio Serrano, & Q. Aelio Paeto, quorum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in manu eius essent comitia rogando collegae. Tum experta nobilitas parum fuisse uirium in competitoribus eius, L. Aemilium Paullum, qui cum M. Liuio consul fuerat, & damnatione collegae, & sua prope ambustus euaserat, infestum plebi, diu ac multum recusantem ad petitionem compellit. Ita is proximo comitiali die, concedentibus omnibus, qui cum Varrone certauerant, par magis in aduersando, quam collega, datur consuli. Inde praetoria comitia habita. creati M. Pomponius Matho, & P. Furius Philus. Romae iuris dicundi urbana sors Pomponio, inter ciues Romanos & inter peregrinos P. Furio Philo euenit. Additi duo praetores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Postumius Albinus in Galliam. Omnes absentes creati sunt, nec cuiquam eorum praeter Terentium consulem, erat mandatus honos, quem iam non antea gessisset, praeteritis aliquot fortibus ac strenuis uiris, quia in tali tempore nullus nouis magistratus uidebatur mandandus. Exercitus quoque multiplicati sunt. Quantae autem peditum equitumque additae sint copiae, adeo & numero, & genere copiarum uariant auctores, ut uix quidquam satis certum affirmare ausim. Decem millia nouorum militum alij scripta in supplementum, alij nouas quattuor legiones quinque legionibus additas, ut nouem legionibus rem gererent. numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum, & centenis equitibus in singulas adiectis: ut quina millia peditum, treceni equites essent: socij duplicem numerum equitum darent, pedites aequarent. Septem & octoginta millia armatorum, & ducentos in castris Romanis, cum pugnatum ad Cannas est, quidam auctores sunt. Illud haudquaquam discrepat, maiore conatu, atque impetu rem actam, quam prioribus annis, quia spem, posse uinci hostem, dictator praebuerat. Ceterum prius quam signa ab urbe nouae legiones mouerent, decemuiri libros adire, atque inspicere iussi, propter territos uulgo homines nouis prodigijs. nam & Romae in Auentino, & Ariciae nunciatum erat, sub idem tempus lapidibus pluisse, & multo cruore, signa in Sabinis caedis, aquas e fonte calidas manasse. id quidem & quod saepius acciderat, magis terrebat. & in uia Fornicata, quae ad campum erat, aliquot homines de caelo tacti exanimatique fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati a Paesto pateras aureas Romam attulerunt. ijs, sicut Neapolitanis, gratiae actae, aurum non acceptum. Per eosdem dies ab Hierone classis Ostiam cum magno apparatu accessit. legati Syracusani in senatum introducti nunciarunt, caedem C. Flaminij consulis exercitusque allatam adeo affecisse regem Hieronem, ut nulla sui propria, regnique sui clade moueri magis potuerit. itaque, quamquam probe sciat magnitudinem populi Romani admirabiliorem prope aduersis rebus, quam secundis, esse, missa tamen a se omnia, quibus a bonis fidelibusque socijs bella iuuari soleant. quae ne accipere abnuant, magnopere se patres conscriptos orare. Iam omnium primum ominis caussa uictoriam auream pondo CCCXX afferre sese: acciperent

F G AN. 534. H I K

A ciperent eam, tenerentque, & haberent propriam, & perpetuam. aduexisse etiam trecenta millia modium tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent. & quantum praeterea opus esset, & quo iussissent, subuecturos. Milite atque equite scire, nisi Romano, Latinique nominis, non uti populum Romanum: leuium armatorum auxilia etiam externa uidisse in castris Romanis. itaque misisse mille sagittariorum ac funditorum aptam manum aduersus Baleares ac Mauros, pugnacesq. alias missili telo gentes. Ad ea dona consilium quoque addebant, ut praetor, cui prouincia Sicilia euenisset, classem in Africam transijceret: ut & hostes in terra sua bellum haberent, minusq. laxamenti daretur ijs ad auxilia Hannibali summittenda. Ab senatu ita responsum regi est: Virum bonum egregiumque socium Hieronem esse, atque uno tenore, ex quo in amicitiam populi Romani uenerit, fidem coluisse, ac rem Romanam omni tempore ac loco munifice adiuuisse: id, perinde B ac deberet, pergratum populo Romano esse. Aurum & a ciuitatibus quibusdam allatum, gratia rei accepta, non accepisse populum Romanum: Victoriam, omenq. accipere, sedemque ei se diuae dare, dicare Capitolium, templum Iouis Optimi Maximi. in ea arce urbis Romae sacratam, uolentem propitiamque, firmam ac stabilem fore populo Romano. Funditores, sagittarijque, & frumentum traditum consulibus. Quinqueremes ad nauium classem, quae cum T. Otacilio propraetore in Sicilia erant, quinque & uiginti additae: permissumque est, ut, si e republica censeret esse, in Africam transijceret. Delectu perfecto, consules paucos morati dies, dum socij ab nomine Latino uenirent. Milites tunc, quod numquam antea factum erat, iureiurando a tribunis militum adacti, iussu consulum conuenturos, neque iniussu abituros. nam ad eam diem nihil praeter sacramentum fuerat: & ubi ad decuriatum aut centuriatum conuenissent, sua uo- C luntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites coniurabant, sese fugae atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, aut hostis feriendi, aut ciuis seruandi caussa. id ex uoluntario inter ipsos foedere a tribunis ad legitimam iurisiurandi adactionem translatum. Conciones, prius quam urbe signa mouerentur, consulis Varronis multae ac feroces fuere, denunciantis, bellum accersitum in Italiam ab nobilibus, mansurumq. in uisceribus reipublicae, si plures Fabios imperatores haberet, se quo die hostem uidisset, profligaturum. Collegae eius Paulli una, pridie quam ex urbe proficiscerentur, concio fuit, uerior quam gratior populo, qua nihil inclementer in Varronem dictum, nisi id modo, Mirari se, quo modo quis dux, prius quam aut suum, aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nosset: iam nunc locatus in urbe sciret, quae sibi agenda armato forent: & diem quoque praedicere posset, D qua cum hoste signis collatis esset dimicaturus. Se, quae consilia magis res dent hominibus, quam homines rebus, ea ante tempus immatura non praecepturum. optare, ut, quae caute, atque consulte gesta essent, satis prospere euenirent. temeritatem, praeterquam quod stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse. Eum sua sponte apparebat tuta celeribus consilijs praepositurum: &, quo id constantius perseueraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem allocutus fertur: Si aut collegam (id quod mallem) tui similem L. Aemili haberes, aut tu collegae tui similis esses, superuacanea esset oratio mea. nam & duo boni consules, etiam me tacente, omnia e republica fide uestra faceretis: & mali nec mea uerba auribus uestris, nec consilia animis reciperetis. nunc & collegam tuum, & te talem uirum intuenti mihi, tecum omnis oratio est: quem uideo nequidquam & uirum bonum, & ciuem fore, si altera parte claudicet respublica. malis consilijs idem ac E bonis iuris & potestatis erit. Erras enim L. Paulle, si tibi minus certaminis cum C. Terentio, quam cum Hannibale, futurum censes. nescio an infestior hic aduersarius, quam ille hostes maneat. & cum illo in acie tantum, cum hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es. & aduersum Hannibalem legionesque eius tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est: Varro dux tuis militibus te est oppugnaturus. Ominis etiam tibi caussa absit C. Flaminij memoria. tamen ille consul demum, & in prouincia, & ad exercitum coepit furere: hic prius quam peteret consulatum: deinde in petendo consulatu: nunc quoque consul, prius quam castra uideat, aut hostem, insanit. & qui tantas iam nunc procellas, proelia atque acies iactando inter togatos ciet, quid inter armatam iuuentutem censes facturum? & ubi extemplo uerba res sequitur? Atqui si hic, quod facturum se denunciat, ex

templo pugnauerit: aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hunc ignoro, aut nobilior alius Trasymeno locus nostris cladibus erit. Nec gloriandi tempus aduersus unum est: & ego contemnendo potius, quam appetendo gloriam, modum excesserim. sed ita res habet. una ratio belli gerendi aduersus Hannibalem est, qua ego gessi. nec euentus modo hoc docet: stultorum iste magister est: sed eadem ratio quae fuit, futuraque, donec res eaedem manebunt, immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro. omnia circa plena ciuium ac sociorum sunt. armis, uiris, equis, commeatibus iuuant, iuuabuntque: id iam fidei documentum in aduersis rebus nostris dederunt. meliores, prudentiores, constantiores nos tempus diesque facit. Hannibal contra, in aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica infestaque, procul a domo, procul a patria. neque illi terra, neque mari est pax: nullae eum urbes accipiũt, nulla moenia: nihil usquam sui uidet, in diẽ rapto uiuit. partem uix tertiam exercitus eius habet, quem Iberum amnem transiecit. plures fames quam ferrum absumpsit: nec his paucis iam uictum suppeditat. Dubitas ergo, quin eum sedendo superaturi simus, qui senescat in dies? non commeatus, non supplementum, non pecuniam habeat? Quamdiu pro Gerionis, castelli Apuliae inopis, tamquam pro Carthaginis moenibus, pugnatum est? Sed aduersus te quidem ego gloriabor. Cn. Seruilius, atque M. Atilius, proximi consules, uide quemadmodum eum ludificati sint. Haec una salutis est uia, L. Paulle, quam difficilem infestamque ciues tibi magis, quam hostes facient. idem enim tui, quod hostium milites, uolent: idem Varro, consul Romanus, quod Hannibal, Poenus imperator, cupiet. duobus ducibus unus resistas oportet. resistes autem, aduersus famam rumoresque hominum si satis firmus steteris: si te neque collegae uana gloria, neque tua falsa infamia mouerit. Veritatem laborare nimis ius saepe aiunt, exstingui numquam. Gloriam qui spreuerit, ueram habebit. Sine, timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro perito belli uocent. malo, te sapiens hostis metuat, quam stulti ciues laudent. omnia audentem contemnet Hannibal: nil temere agentem metuet. nec ego, ut nihil agatur, moneo, sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna. tuae potestatis semper, tuaque omnia sint. armatus intentusque sis, neque occasioni tuae desis, neque suam occasionem hosti des. omnia non properanti clara certaque erunt. festinatio improuida est, & caeca. Aduersus ea oratio consulis haud sane laeta fuit, magis fatentis ea, quae diceret, uera, quam facilia factu esse. Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse; quid consuli aduersus collegam seditiosum ac temerarium uirium, atque auctoritatis fore? Se populare incendium priore consulatu semiustum effugisse. optare ut omnia prospere euenirent. at si quid aduersi caderet: hostium se telis potius, quam suffragijs iratorum ciuium, caput obiecturum. Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt, prosequẽtibus primoribus patrum. Plebeium consulem sua plebs prosecuta, turba quam dignitate conspectior. Vt in castra uenerunt, permisto nouo exercitu ac uetere, castris bifariam factis: ut noua minora essent propius Hannibali, in ueteribus maior pars, & omne robur uirium esset: tum anni prioris consulem M. Atilium aetatem excusantem Romam miserunt. Cn. Seruilium in minoribus castris legioni Romanae, & socium peditum equitumq. duobus millibus praeficiunt. Hannibal, quamquam parte dimidia auctas hostium copias cernebat: tamen aduentu consulum mire gaudere. non solum enim nihil ex raptis in diem commeatibus superabat, sed ne unde raperet quidem, quidquam reliqui erat, omni undique frumento, posteaquam ager parum tutus erat, in urbes munitas conuecto: ut uix decem dierum, quod compertum postea est, frumentum superesset: Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporis exspectata foret. Ceterum temeritati consulis, ac praepropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quod in prohibendis praedatoribus tumultuario proelio, ac procursu magis militum, quam ex praeparato, aut iussu imperatorum orto, haudquaquam par Poenis dimicatio fuit. Ad mille & septingentos caesi: nõ plus centum Romanorum sociorumque occisis. Ceterum uictoribus effuse sequentibus, metu insidiarum, obstitit Paullus consul, cuius eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat: Varrone indignante, ac uociferante, emissum hostem e manibus: debellarique, ni cessatum foret, potuisse. Hannibal id damnum haud aegerrime pati: quin potius credere uelut inescatam temeritatem ferocioris consulis, ac nouorum maxime militum esse. & omnia ei hostium, haud secus quam sua, nota erant: dissimiles discordesque imperitare,

peritare,

A peritate, duas prope partes tironum militum in exercitu esse. itaque locum & tempus insidijs aptum se habere ratus, nocte proxima, nihil, praeter arma ferentes secum milites, ducens, castra plena omnis fortunae publicae priuataeque relinquit: transque proximos mõtes laeua pedites instructos condit, dextra equites, impedimenta per cornua in medium agmen transducit, ut diripiendis uelut desertis fuga dominorum castris occupatum impeditumque hostem opprimeret. Crebri relicti in castris ignes, ut fides fieret, dum ipse longius spatium fuga praeriperet, falsa imagine castrorum, sicut Fabium priore anno frustratus esset, tenere in locis consules uoluisse. Vbi illuxit, subductae primo stationes, deinde propius adeuntibus insolitum silentium admirationem fecit. Iam satis comperta solitudine in castris, concursus fit ad praetoria consulum, nunciantium fugam hostium adeo trepidam, ut tabernaculis stantibus castra reliquerint: quoq. fuga obscurior esset, crebros etiã B relictos ignes. Clamor inde ortus, ut signa proferri iuberent, ducerentque ad persequendos hostes, ac protinus castra diripienda. Et consul alter uelut unus turbae militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere, prouidendum praecauendumque esse. postremo cum aliter neque seditionem, neque ducem seditionis sustinere posset: M. Statilium praefectũ cum turma Lucanorum exploratum misit. qui ubi adequitauit portis, subsistere extra munimenta ceteris iussis, ipse cum duobus equitibus uallum intrauit: speculatusq. omnia cũ cura, renunciat insidias profecto esse: ignes in parte castrorum, quae uergat in hostem, relictos: tabernacula aperta, & omnia cara in promptu relicta: argentum quibusdam locis temere per uias uelut obiectum ad praedam uidisse. Quae ad detinendos a cupiditate animos nunciata erant, ea accenderunt: & clamore sublato a militibus, nisi signum detur, sine ducibus ituros: haudquaquam dux defuit. nam extemplo Varro signum dedit profici- C scendi. Paullus, cum ei sua sponte cunctanti, pulli quoque auspicio non addixissent, obnunciari iam efferenti porta signa collegae iussit. quod quamquam Varro aegre est passus: Flaminij tamen recens casus, Claudijque consulis primo Punico bello memorata naualis clades religionem animo incussit. Dij prope ipsi eo die magis distulere, quam prohibuere, imminentem pestem Romanis. nam forte ita euenit, ut cum referri signa in castra iubenti consuli milites non parerent, serui duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui Seruilio atque Atilio consulibus inter pabulatores excepti a Numidis fuerint, profugerent eo die ad dominos: qui deducti ad consules, denunciant, omnem exercitũ Hannibalis trans proximos montes sedere in insidijs. Horum opportunus aduentus consules imperij potentes fecit: cum ambitio alterius suam primum apud eos praua indulgentia maiestatem soluisset. Hannibal, posteaquam motos magis inconsulte Romanos, quam D ad ultimum temere euectos, uidit: nequidquam detecta fraude in castra redijt. ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat: nouaque consilia in dies non apud milites solum mistos ex colluuione omnium gentium, sed etiam apud ipsum ducem oriebantur. nam cum initio fremitus, deinde aperta uociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum, querentiumque annonam primo, postremo famem: & mercenarios milites, maxime Hispani generis, de transitione coepisse consilium, fama esset: ipse etiam interdum Hannibal de fuga in Galliam dicitur agitasse: ita ut relicto peditatu omni cum equitatu se proriperet. Cum haec consilia, atque hic habitus animorum esset in castris, mouere inde statuit in calidiora, atque eo maturiora messibus Apuliae loca: simul ut quo longius ab hoste recessisset, transfugia impeditiora leuibus ingenijs essent. Profectus est nocte, ignibus similiter factis, tabernaculisq. paucis in speciẽ relictis, ut insidiarum par priori me- E tus contineret Romanos. Sed per eundem Lucanũ Statilium omnibus ultra castra, transq. montes exploratis, cum relatum esset, uisum procul hostium agmen: tum die sequenti eius insequendi consilia agitari coepta. Cum utriusque consulis eadem esset, quae semper ante fuisset, sententia: ceterum Varroni fere omnes, Paullo nemo, praeter Seruilium prioris anni consulem, assentiretur: maioris partis sententia ad nobilitandas clade Romana Cannas urgente fato profecti sunt. Prope eum uicum Hannibal castra posuerat auersa a Vulturno uento, qui campis torridis siccitate nubes pulueris uehit. id cum ipsis castris percommodum fuit, tum salutare praecipue futurum erat, cum aciem dirigerẽt, ipsi auersi, terga tantum afflante uento, in obcaecatum puluere effuso hostem pugnaturi. consules satis exploratis itineribus sequentes Poenum: ut uentum ad Cannas est: ubi in conspectu

Poenum habebant, bina castra communiunt eodem ferme interuallo, quo ad Gerionem, sicut ante, copijs diuisis. Aufidus amnis utriusque castris affluens, aditum aquatoribus ex sua cuiusque opportunitate haud sine certamine dabat. ex minoribus tamen castris, quae posita trans Aufidum erant, liberius aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium praesidium. Hannibal spem nactus loci ad equestrem pugnam, qua parte uirium inuictus erat, facturus copiam pugnandi consulibus, dirigit aciem, lacessitq. Numidarum procursatione hostes. Inde rursus sollicitari seditione militari, ac discordia consulum Romana castra, cum Paullus Sempronij & Flaminij temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabij obijceret: testareturq. deos & homines, hic nullam penes se culpam esse, quod Hannibal iam uelut usucepisset Italiam, se constrictum a collega teneri, ferrum atque arma iratis & pugnare cupientibus adimi militibus: ille, si quid proiectis ac proditis ad inconsultam, atque improuidam pugnam legionibus accideret, se omnis culpae exsortem, omnis tamen euentus participem fore diceret, uideret, ut quibus lingua prompta ac temeraria esset, aeque in pugnam uigerent manus. Dum altercationibus magis, quam consilijs, tempus teritur: Hannibal ex acie, quã ad multum diei tenuerat instructam, cum in castra ceteras reciperet copias, Numidas ad inuadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen mittit. quam inconditam turbam cum uixdum in ripam egressi clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro uallo locatam, atque ipsas prope portas euecti sunt. Id uero indignum uisum, ab tumultuario auxilio iam etiam castra Romana terreri, ut ea modo una caussa, ne extemplo transirent flumen, dirigerentq. aciem, tenuerit Romanos, quod summa imperij eo die penes Paullum fuerit. itaque Varro postero die, cui sors eius diei imperij erat, nihil consulto collega, signum pugnae proposuit: instructisq. copijs flumen transiuit, sequente Paullo: quia magis non probare, quam non adiuuare consilium poterat. Transgressi flumen, eas quoque, quas in castris minoribus habuerant copias, suis adiungunt: atque ita instructa acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites. laeuum cornu extremi equites sociorum, intra pedites, ad medium iuncti legionibus Romanis tenuerunt iaculatores. ex ceteris leuium armorum auxilijs prima acies facta. consules cornua tenent, Terentius laeuum, Aemilius dextrum. Cn. Seruilio media pugna tuenda data. Hannibal luce prima, Balearibus leuiq. alia armatura praemissa, transgressus flumẽ, ut quosque transduxerat, ita in acie locabat: Gallos Hispanosq. equites prope ripã laeuo in cornu aduersus Romanũ equitatum. dextrum cornu Numidis equitibus datum, media acies peditibus firmata: ita ut Afrorum utraque cornua essent, interponerentur his medij Galli, atque Hispani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem: ita armati erant, armis & ad Trebiam, ceterum magna ex parte ad Trasymenum captis. Gallis Hispanisq. scuta eiusdem formae fere erant: dispares ac dissimiles gladij: Gallis praelongi, ac sine mucronibus: Hispano punctim magis, quam caesim, assueto petere hostem, breuitate habiles & cum mucronibus. ante ceteros armati (is gentium harum habitus tum magnitudine corporum, tum specie terribilis erat) Galli super umbilicum erant nudi: Hispani linteis praetextis purpura tunicis candore miro fulgentibus constiterant. Numerum omnium qui tum peditum equitumq. in acie stetere, illum ferunt, uidelicet quadraginta peditum millia, decem equitum. Duces cornibus praeerant: sinistrum Hasdrubal, dextrum regebat Maharbal: mediam aciem Hannibal ipse cum fratre Magone tenuit. sol seu de industria ita locatis, seu forte ita stando, peropportune utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Poenis in septemtrionem uersis. uentus, quem Vulturnum incolae regionis uocant, aduersus Romanos coortus, multo puluere in ipsa ora uoluendo prospectum ademit. Clamore sublato procursum ab auxilijs, & pugna leuibus primum armis commissa: deinde equitum Gallorum Hispanorumque laeuum cornu cum dextro Romano concurrit, minime equestris more pugnae. frontibus enim aduersis concurrendum erat: quia nullo circa ad euagandum relicto spatio, hinc amnis, hinc peditum acies claudebant. in directum utrimque nitentes, stantibus ac confertis, postremo turbatis equis, uir uirum amplexus detrahebat equo. pedestre magna iam ex parte certamen factum erat. acrius tamen, quam diutius, pugnatum est: pulsiq. Romani equites terga uertunt. Sub equestris finem certaminis coorta est peditum pugna, primo & uiribus & animis pares constabant

A bant ordines Gallis Hispanisque. tandem Romani diu ac saepe consilia agitabant, qui fronte acieq. densa impellerent hostium cuneum nimis tenuem, eoq. parum ualidum, a cetera prominentem acie. impulsis deinde ac trepide referentibus pedem insistere, ac tenore uno per praeceps pauore fugientium agmen in mediam primam aciem illati, postremo, nullo resistente, ad subsidia Afrorum peruenerunt, qui utrimque reductis alis constiterant. mediiq. Galli Hispaniq. steterunt aliquantum prominente acie. qui cuneus ut pulsus aequauit frontem primum, deinde nitendo etiam sinum in medio dedit, Afri circa iam cornua uim fecerant: irruentibusq. incaute in medium Romanis circumdedere alas: mox cornua extendendo, clausere & ab tergo hostes. Hinc Romani defuncti nequidquam proelio uno, omissis Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, etiam aduersus Afros integram pugnam ineunt: non tantum eo iniquam, quod inclusi aduersus circumfusos, sed
B etiam quod fessi cum recentibus ac uegetis pugnabant. Iam & in sinistro cornu Romano, ubi sociorum equites aduersus Numidas steterant, confertum proelium erat, segne primo, & a Punica coeptum fraude. Quingenti ferme Numidae praeter consueta arma telaque, gladios occultos sub loricis habētes, specie transfugarum cum ab suis parmas post terga habentes adequitassent: repente ex equis desiliunt, parmisq. & iaculis ante pedes hostium proiectis, in mediam aciem accepti, ductiq. ad ultimos, considere ab tergo iubentur. ac dum proelium ab omni parte conseritur, quieti manserunt. postquam omnium animos oculosq. occupauerat certamen, tum arreptis scutis, quae passim inter aceruos caesorum corporum strata erant, auersam adoriuntur Romanam aciem: tergaq. ferientes, ac poplites caedentes, stragem ingentem dederunt, ac maiorem aliquanto pauorem ac tumultum fecerunt. Cum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala iam spe proelium es-
C set: Hasdrubal, qui ea parte praeerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorũ cum aduersis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit. Hispanos & Gallos pedites Afris iam prope fessis caede magis, quam pugna, adiungit. Parte altera pugnae Paullus, quamquam primo statim proelio funda grauiter ictus fuerat, tamẽ & occurrit saepe cũ confertis Hannibali, & aliquot locis proelium restituit, protegentibus eum equitibus Romanis. omissis postremo equis, quia consulem ad regendum equum uires deficiebant: tũ denuncianti cuidam iussisse consulem, ad pedes descendere equites, dixisse Hannibalẽ ferunt, Quam mallem, uinctos mihi traderet. Equitum pedestre proelium, quale iã haud dubia hostium uictoria fuit: cum uicti mori in uestigio mallent, quam fugere: uictores morantibus uictoriam irati, trucidarent, quos pellere non poterant: pepulerunt tamen iam paucos superatos, & labore ac uulneribus fessos. inde dissipati omnes sunt, equosq. ad
D fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus tr. mil. cum praeteruehens equo, sedentem in saxo, cruore oppletum consulem uidisset: L. Aemili, inquit, quem unum insontem culpae cladis hodiernae dij respicere debent, cape hunc equum, dum & tibi uirium aliquid superest: comes ego te tollere possum ac protegere, nec funestam hanc pugnam morte consulis feceris. etiam sine hoc lacrymarum satis luctusq. est. Ad ea consul. Tu quidem Cn. Corneli macte uirtute esto: sed caue, frustra miserando exiguum tempus e manibus hostium euadendi absumas. Abi, nuncia publice patribus, urbem Romam muniant, ac prius, quam hostis uictor adueniat, praesidijs firment: priuatimq. Q. Fabio, L. Aemilium praeceptorum eius memorem exstitisse, & uixisse, & adhuc mori. & tu me in hac strage militum meorum patere exspirare, ne ut reus intercam: caussaq. consulatus accusator collegae exsistam, ut alieno crimine innocentiam meam protegam. Haec exigen-
E tem, prius turba fugientium ciuium, deinde hostes oppressere consulem, ignorantes quis esset, obrueruntq. telis. Lentulum in tumulum abripuit equus. tum inde effuse fugiunt. Septem millia hominum in minora castra, decem in maiora, duo ferme in uicum ipsum Cannas perfugerunt: qui extemplo a Cartalone, atque equitibus, nullo munimento tegente uicum, circumuenti sunt. consul alter, seu forte, seu consilio, nihil fugientium infestus agmini, cum quinquaginta fere equitibus Venusiam profugit. Quadraginta millia peditum, duo millia septingenti equites, & tanta prope ciuium sociorumq. pars caesi dicuntur. in his alter consulum, questores L. Atilius & L. Furius Bibaculus: XXI tribuni militum, consulares quidam, praetorijque & aedilicij: inter eos Cn. Seruilius, M. Matho, qui magister equitum priore anno aliquot diebus ante fuerat: LXXX praeterea sena-

tores, aut qui eos magistratus gessissent, unde in senatum legi deberent, cum sua uoluntate milites in legionibus facti essent. Capta eo proelio tria millia peditum, & equites trecenti dicuntur. Haec est pugna Cannensi clade nobilitata, par Aliensi. Ceterum ut haec, illa ijs quae post pugnam accidere, leuior, quia ab hoste cessatum est: sic strage exercitus grauior foediorq. fuit fuga. namque ad Aliam fuga sicut urbem prodidit, ita exercitum seruauit: ad Cannas fugientem consulem uix quinquaginta secuti sunt: alterius morientis prope totus exercitus fugit. Binis in castris cum multitudo semiermis sine ducibus esset, nuncium, qui maioribus praeerant, mittunt: dum proelio, deinde ex laetitia epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, ut ad se transirent. uno agmine inde Canusium abituros esse. Eam sententiam alij totam aspernari. cur enim illos, qui se accersant, ipsos nō uenire, cum aeque coniungi possent? quia uidelicet plena hostium omnia in medio essent: & aliorum, quam sua corpora tanto periculo mallent obijcere. Alijs non tam sententia displicere, quam animus deesse. P. Sempronius Tuditanus, tribunus mil. Capi ergo mauultis, inquit, ab auarissimo & crudelissimo hoste? aestimariq. capita uestra pretio? & exquiri ab interrogantibus, Romanus ciuis sis, an Latinus socius? ut ex tua contumelia & miseria alteri honos quaeratur, non tibi? Non uos quidem L. Aemilij, qui se bene mori, quam turpiter uiuere, maluit: & tot fortissimorum uirorum, qui circa eum cumulati iacēt, similes estis. Sed antequam opprimat lux, maioraq. hostium agmina obsaepiant iter: per hos, qui inordinati atque incompositi obstrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audacia iter fit, quamuis per confertos hostes. cuneo quidem hoc laxum, atque solutum agmē ac si nihil obstet, transibimus. itaque ite mecum, qui & uosmetipsos & remp. saluam uultis. Haec ubi dicta dedit, stringit gladium, cuneoq. facto per medios uadit hostes. & cum in latus dextrum, quod patebat, Numidae iacularentur: translatis in dexteram partē scutis, in maiora castra ad sexcentos euaserunt, atque inde protinus alio magno agmine adiuncto Canusium incolumes perueniunt. Haec apud uictos magis impetu animorum, quem ingenium suum cuique aut fors dabat, quam ex consilio ipsorum, aut imperio cuiusquam agebantur. Hannibali uictori cum ceteri circumfusi gratularentur, suaderentque, ut tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset, noctisq. insequentis, quietem & ipse sibimet sumeret, & fessis daret militibus, Maharbal praefectus equitum minime cessandū ratus: Immo ut quid hac pugna sit actum, scias, die quincti, inquit, uictor in Capitolio epulaberis. sequere cum equite, ut prius te uenisse, quam uēturum, sciant. Praecedant, Hannibal inquit, nuncij: laeta res est, sed uia maior, quam ut eam statim capere animo possim. itaque uoluntatem se laudare Maharbalis ait, ad consilium prensandum tempus opus esse. Tum Maharbal: Non omnia nimirum eidem dij dedere. Vincere scis Hannibal, uictoria uti nescis. Mora eius diei satis creditur saluti fuisse urbi, atque imperio. Postero die ubi primum illuxit, ad spolia legenda, foedamq. etiam hostibus spectandam stragem insistunt. Iacebant tot Romanorum millia, pedites passim equitesque, ut quem cuique fors aut pugna iunxerat, aut fuga. assurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitauerant uulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam & iacentes uiuos succisis feminibus poplitibusque inuenerunt, nudantes ceruicem iugulumque, & reliquum sanguinem inuitantes haurire. Inuenti sunt quidam mersis in effossam terram capitibus, quos sibi ipsos fecisse foueas, obruentesq. ora subiecta super humo iniecta interclusisse spiritum apparebat. Praecipue conuertit omnes substratus Numida mortuo superincumbenti Romano uiuus, naso auribusque laceratis: cum, manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira uersus, laniando dentibus hostem exspirasset. Spolijs ad multum diei lectis, Hannibal ad minora ducit castra oppugnanda, & omnium primum brachio fluminis obiecto eos excludit. Ceterum ab omnibus, labore, uigilijs, uulneribus etiam fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in seruos centenis: & ut eo pretio persoluto, cum singulis abirent uestimentis, in castra hostes receperunt: traditiq. in custodiam omnes sunt, sed seorsum ciues socijque. Dum ibi tempus teritur: interea cum ex maioribus castris, quibus satis uirium aut animi fuit, ad quattuor millia hominum, & CC equites, alij agmine, alij palātes passim per agros, quod haud minus tutum erat, Canusium profugissent, castra ipsa ab saucijs timidisq. eadē condicione,

F G H I K

A ditione, qua altera, tradita hosti. Praeda ingens parta est: & praeter equos uirosque, & si quid argenti, quod plurimum in faleris equorum erat: (nam ad uescendum facto perexiguo utique militantes utebantur) omnis cetera praeda diripienda data est. Tum sepeliendi caussa conferri in unum corpora suorum iussit. Ad octo millia fuisse dicuntur fortissimorum uirorum. consulem quoque Romanum conquisitum sepultumque, quidam auctores sunt. Eos qui Canusium perfugerant, muliercula nomine Busa, genere clara ac diuitijs, moenibus tantum tectisq. a Canusinis receptos, frumento, ueste, uiatico etiam iuuit. pro qua ei munificentia postea bello perfecto ab senatu honores habiti sunt. Ceterum cum ibi tribuni militum quattuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cuius pater priore anno dictator fuerat: & de legione secunda L. Poblicius Bibulus, & P. Cornelius Scipio: & de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proxime aedilis fuerat: omnium consensu
B ad P. Scipionem admodum adolescentem, & ad Ap. Claudium summa imperij delata est. quibus consultantibus inter paucos de summa rerum, nunciat P. Furius Philus, consularis uiri filius, nequidquam eos consultare: perditam spem fouere: desperatam comploratamq. rem esse publicam. nobiles iuuenes quosdam, quorum principem L. Caecilium Metellum, mare ac naues spectare, ut deserta Italia, ad regum aliquem transfugiant. Quod malum, praeterquam quod atrox, super tot clades, etiam nouum, cum stupore ac miraculo torpidos defixisset: & qui aderant, consilium aduocandum de eo censerent: negat consilij rem esse Scipio, iuuenis fatalis dux huiusce belli. audendum atque agendum, non consultandum, ait in tanto malo esse. irent secum extemplo armati, qui remp. saluam uellent. nusquam uerius, quam ubi ea cogitentur, hostium castra esse. Pergit deinde ire sequentibus paucis in hospitium Metelli. & cum concilium ibi iuuenum, de quibus allatum
C erat, inuenisset: stricto super capita consultantium gladio, Ex mei animi sententia, inquit, iuro, ut ego remp. non deseram, neque alium ciuem Romanum deserere patiar. si sciens fallo: tum me Iuppiter opt. max. domum, familiam, remq. meam pessimo leto afficias. In haec uerba L. Caecili iures, postulo, ceterique qui adestis. qui non iurauerit, in se hunc gladium strictum esse sciat. Haud secus pauidi, quam si uictorem Hannibalem cernerent, iurant omnes: custodiendosq. semetipsos contra Hannibalem Scipioni tradunt. Eo tempore, quo haec Canusij agebantur, Venusiam ad consulem ad quattuor millia peditum equitumque, qui sparsi fuga per agros fuerant, peruenere. Eos omnes Venusini per familias benigne accipiendos curandosq. cum diuisissent: in singulos equites togas & tunicas & quadrigatos nũmos quinosuicenos, & peditibus denos, & arma quibus deerant, dederunt. ceteraq. publice ac priuatim hospitaliter facta: certatumque,
D ne a muliere Canusina populus Venusinus officiis uinceretur. Sed Canusij grauius onus Busae multitudo faciebat, & iam ad decem millia hominum erant. Appius, & Scipio, postquam incolumem esse alterum consulem acceperunt, nuncium extemplo mittunt, quantae secum peditum equitumq. copiae essent: sciscitatumq. simul, utrum Venusiam adduci exercitum, an manere iuberet Canusij. Varro ipse Canusium copias transduxit. Et iam aliqua species consularis exercitus erat, moenibusq. se certe, si non armis, ab hoste uidebantur defensuri. Romam, ne has quidem reliquias superesse ciuium sociorumque, sed occidione occisum cum duobus exercitibus consulem, deletasq. omnes copias, allatum fuerat. Numquam salua urbe tantum pauoris tumultusq. intra moenia Romana fuit. Itaque succumbam oneri, neque aggrediar narrare, quae disserendo minora uero facio. Consule exercituq. ad Trasymenum priore anno amisso, non uulnus super uulnus, sed mul-
E tiplex clades, cum duobus consulibus consulares exercitus amissi nunciabantur: nec ulla iam castra Romana, nec ducem, nec militem esse: Hannibalis Apuliam, Samnium, ac iam prope totam Italiam factam. Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta esset. Comparem cladem ad Aegates insulam Carthaginiensium proelio nauali acceptam? qua fracti, Sicilia ac Sardinia cessere: hinc uectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt. aut pugnam aduersam in Africa? cui postea hic ipse Hannibal succubuit. nulla ex parte comparandae sunt: nisi quod minore animo latae sunt. P. Furius Philus, & M. Pomponius praetores senatum in curiam Hostiliã uocauerunt, ut de urbis custodia consulerent. neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hostem ad oppugnandam Romam, quod unum opus belli restaret, uenturum. Cum malis sicut ingentibus, ita ignotis, nec consilium quidem satis

expedirent, obstreperetq. clamor lamentantium mulierum: & nondum palam facti uiui mortuiq. per omnes paene domos promiscue comploraretur: tum Fabius Maximus cẽsuit equites expeditos & Appia & Latina uia mittendos, qui obuiam euntes percunctarentur aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos, si forte referant, quae fortuna consulum atque exercituũ sit, & si quid dij immortales miseri imperij reliquum Romano nomini fecerint: ubi eae copiae sint: quo se Hannibal post proelium contulerit; quid paret, quid agat, acturusq. sit. Haec exploranda noscendaq. per impigros iuuenes esse. Illud per patres ipsos agendum: quoniam magistratuum parum sit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant, contineriq. intra suum quamque limen cogant: comploratus familiarum coerceant: silentium per urbem faciant: nuncios rerum omnium ad Praetores deducendos curent: suae quisque fortunae domi auctorem exspectet: custodes praeterea ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi urbem: cogantq. homines nullam, nisi urbe ac moenibus saluis, salutem sperare. ubi conticuerit tumultus, recte tum in curiam patres reuocandos, consulendumq. de urbis custodia esse. Cum in hanc sententiam pedibus omnes issent, summotaq. foro per magistratus turba, patres diuersi ad sedãdos tumultus discessissent: tum demum litterae a Terentio cõsule allatae sunt, L. Aemilium consulem exercitumq. caesum: Canusijq. se esse, reliquias tantae cladis uelut ex naufragio colligentem: ad X millia militum ferme esse incompositorum, inordinatorumque. sed Hannibalem nũc sedere ad Cannas, in captiuorum pretijs, praedaq. alia, uictoriam nec uictoris animo, nec magni ducis more metientem. Tunc priuatae quoque per domos clades uulgatae sunt: adeoq. totam urbem oppleuit luctus, ut sacrum anniuersarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matrona expers luctus fuerat. Itaque ne ob eandem caussam alia quoque sacra publica aut priuata desererentur, senatusconsulto diebus XXX luctus est finitus. Ceterum cum sedato urbis tumultu, reuocati in curiam patres essent, aliae insuper ex Sicilia litterae allatae sunt ab T. Otacilio propraetore. regnum Hieronis classe Punica uastari. cui cum opem imploranti ferre uellet, nunciatum sibi esse, aliam classem ad Aegates insulam stare paratam instructamque, ut, ubi se uersum ad tuendam Syracusanam oram Poeni sensissent, Lilybaeum extemplo prouinciamque aliam Romanam aggrederentur. itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri uellent. Litteris consulis propraetorisque lectis, M. Claudium, qui classi ad Ostiam stanti praeesset, Canusium ad exercitum mittendum: scribendumque consuli, ut, cum praetori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum reip. fieri posset, Romam ueniret. Territi etiam super tantas clades, cum ceteris prodigijs, tum quod duae Vestales eo anno, Opimia atque Floronia, stupri compertae: & altera sub terram, ut mos est, ad portam Collinam necata fuerat: altera sibimet ipsa mortem consciuerat: L. Cantilius, scriba pontificum, quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, a pont. max. eo usque uirgis in Comitio caesus erat, ut inter uerbera exspiraret. Hoc nefas cum inter tot, ut fit, clades, in prodigium uersum esset: decemuiri libros adire iussi sunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum, quibus precibus supplices deos possent placare: & quaenam futura finis tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta: inter quae Gallus & Galla, Graecus & Graeca in foro Boario sub terra uiui demissi sunt in locum saxo consaeptum, ibi ante hostijs humanis minime Romano sacro imbutum. Placatis satis, ut rebantur, deis, M. Claudius Marcellus ab Ostia mille & quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi praesidio essent, mittit: ipse legione classis (ea tertia legio erat) cum tribunus mil. Teanum Sidicinum praemissa, classe tradita P. Furio collegae, paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate patrum dictus M. Iunius, & Ti. Sempronius magister equitum, delectu edicto, iuniores annis XVII & quosdam praetextatos scribunt. quattuor ex his legiones, & mille equites effecti. item ad socios Latinumq. nomen ad milites ex formula accipiendos mittunt: arma, tela, alia parari iubent: & uetera hostium spolia detrahunt templis, porticibusque. Et aliam formam noui delectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo millia iuuenum ualidorum ex seruitijs, prius sciscitantes singulos, uellentne militare, empta publice armauerunt. Hic miles magis placuit

A gis placuit, cum pretio minore redimendi captiuos copia fieret. Namque Hannibal secundum tam prosperam ad Cannas pugnam, uictoris magis, quam bellum gerentis, intentus curis, cum captiuis productis, segregatisque socijs, eos, sicut ante ad Trebiam Trasymenumque lacum, benigne allocutus, sine pretio dimisisset: Romanos quoque uocatos, quod numquam alias antea, satis miti sermone alloquitur. Non internecinum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate, atque imperio certare. & patres uirtuti Romanae cessisse, & se id adniti, ut suae inuicem simul felicitati & uirtuti cedatur. itaque redimendi se captiuis copiam facere. pretium fore in capita, equiti quingenos quadrigatos nummos, trecentos pediti, seruo centenos. Quamquam aliquantum adijciebatur equitibus ad id pretium quod pepigerant dedentes se: laeti tamen quamcumque condicionem paciscendi acceperunt. Placuit suffragio eorum decem deligi, qui Romam ad senatum irent.
B nec pignus aliud fidei, quam ut iurarent se redituros, acceptum. Missus cum his Carthalo nobilis Carthaginiensis: qui, si forte ad pacem inclinarent animos, condiciones ferret. Cum egressi castris essent, unus ex ijs minime Romani ingenij homo, uelut aliquid oblitus, iurisiurandi soluendi caussa cum in castra redisset, ante noctem comites assequitur. Vbi eos Romam uenire nunciatum est, Carthaloni obuiam lictor missus, qui dictatoris uerbis nunciaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis. Legatis captiuorum senatus ab dictatore datus est. Quorum princeps M. Iunius, P. C. inquit, nemo uestrum ignorat, nulli umquam ciuitati uiliores fuisse captiuos, quam nostrae. ceterum, nisi nobis plus iusto nostra placet caussa, non alij umquam minus negligendi uobis, quam nos, in hostium potestatem uenerunt. non enim in acie per timorem arma tradidimus, sed cum prope ad noctem superstantes cumulis caesorum corporum proelium extraxissemus, in ca-
C stra recepimus nos. diei reliquum, ac noctem insequentem fessi labore ac uulneribus uallum sumus tutati. postero die, cum circumsessi ab exercitu uictore aqua arceremur, nec ulla alia iam per confertos hostes erumpendi spes esset, nec esse nefas duceremus, quinquaginta millibus hominum ex acie nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem restare: tum demum pacti sumus pretium, quo redempti dimitteremur: arma, in quibus nihil iam auxilij erat, hosti tradidimus. Maiores nostros quoque acceperamus, se a Gallis auro redemisse: & patres nostros, asperrimos illos ad condicionem pacis, legatos tamen captiuorum redimendorum gratia Tarentum misisse. atqui in Italia cum Gallis, & ad Heracleam cum Pyrrho, utraque non tam clade infamis, quam pauore & fuga, pugna fuit. Cannenses campos acerui Romanorum corporum tegunt: nec supersumus pugnae, nisi in quibus trucidandis & ferrum & uires hostem defecerunt.
D Sunt etiam de nostris quidam, qui nec in acie quidem refugerunt; sed praesidio castris relicti, cum castra traderentur, in potestatem hostium uenerunt. Haud equidem ullius ciuis aut commilitonis fortunae aut condicioni inuideo, nec premendo alium, me extulisse uelim uideri. ne illi quidem (nisi pernicitatis pedum, & cursus aliquod praemium est) qui plerique inermes ex acie fugientes, non prius, quam Venusiae aut Canusij constiterunt, se nobis merito praetulerint: gloriatique sint, in se plus, quam in nobis, praesidij reip. esse. sed illis ut bonis ac fortibus uiris militibusque utemini: & nobis iam promptioribus pro patria, quod beneficio uestro redempti, atque in patriam restituti fuerimus. Delectum ex omni aetate & fortuna habetis. octo millia seruorum audio armari. non minor numerus noster est, nec maiori pretio redimi possumus, quam hi emuntur: nam si conferam nos cum illis, iniuriam nomini Romano faciam. Illud etiam in tali consilio animaduer-
E tendum uobis censeam P. C. si duriores esse uelitis, quod nullo nostro merito faciatis: cui nos hosti relicturi sitis. Pyrrho uidelicet? qui nos hospitum numero habuit captiuos. an barbaro ac Poeno? qui utrum auarior, an crudelior sit, uix aestimari potest. Si uideatis catenas, squalorem deformitatemque ciuium uestrorum, non minus profecto uos ea species moueat, quam si ex altera parte cernatis stratas Cannensibus campis legiones uestras. Intueri potestis sollicitudinem & lacrymas in uestibulo curiae stantium cognatorum nostrorum, exspectantiumque responsum uestrum. cum ij pro nobis, proq. ijs qui absunt, ita suspensi ac solliciti sint, quem censetis animum ipsorum esse, quorum in discrimine uita libertasque est? Si medius fidius ipse in nos mitis Hannibal contra naturam suam esse uelit: nihil tamen nobis uita opus esse censeamus, cum indigni ut a uobis

redimeremur, uisi sumus. Rediere Romam quondam remissi a Pyrrho sine pretio capti: F
sed rediere cum legatis, primoribus ciuitatis, ad redimendos sese missis. Redeam ego in
patriam trecentis nũmis non aestimatus ciuis? Suum quisque habet animum P. C. scio in
discrimine esse uitam corpusq. meum. magis me famae periculum mouet, ne a uobis da-
mnati ac repulsi habeamur. neque enim uos pretio pepercisse homines credent. Vbi is fi-
nẽ fecit, extemplo ab ea turba quae in Comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusq.
ad curiam tendebant, orantes, ut sibi liberos, fratres, cognatos redderent. Feminas quo-
que metus ac necessitas turbae huic uirorum in foro immiscuerat. Senatus, summotis arbi
tris consuli coeptus. Ibi cum sententijs uariaretur, & alij redimendos de publico, alij nul-
lam publicam impensam faciendam, nec prohibendos ex priuato redimi: si quibus argen-
tum in praesentia deesset, dandam ex aerario pecuniam mutuam, praedibusq. ac praedijs ca
uendum populo, censerent: tum T. Manlius Torquatus, priscae ac nimis durae, ut plerisque G
uidebatur, seueritatis, interrogatus sententiam, ita locutus fertur: Si tantummodo postu-
lassent legati pro ijs, qui in hostium potestate sunt, ut redimerentur, sine ullius insectatio-
ne, eorum breui sententiam peregissem. quid enim aliud, quam admonendi essetis, ut mo
rem traditum a patribus necessario ad rem militarem exemplo, seruaretis? nunc autem
cum prope gloriati sint, quod se hostibus dediderint, praeferriq. non captis modo in acie
ab hostibus, sed etiam ijs, qui Venusiam Canusiumq. peruenerunt, atque ipsi C. Terentio
consuli aequum censuerint: nihil uos eorum P. C. quae illic acta sunt, ignorare patiar. At-
que utinam haec, quae apud uos acturus sum, Canusij apud ipsum exercitum agerem, opti-
mum testem ignauiae cuiusque, & uirtutis: aut unus hic saltem adesset P. Sempronius,
quem si isti ducem secuti essent, milites hodie in castris Romanis, non captiui in hostium
potestate essent: & cum fessis pugnando hostibus, tum uictoria laetis, & ipsis plerisque re- H
gressis in castra sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent, & septena armatorum
hominum millia erumpere etiam inter confertos hostes potuissent. neque enim per se ipsi
id facere conati sunt, neque alium sequi uoluerunt. Nocte prope tota P. Sempronius Tu-
ditanus non destitit admonere, adhortariq. eos, dum paucitas hostium circa castra, dum
quies ac silentium esset, dum nox inceptum tegeret, se ducem sequerentur: ante lucem per
uenire in tuta loca, in sociorum urbes posse. Sicut auorum memoria P. Decius tribunus
mil. in Samnio: sicut nobis adolescentibus priori Punico bello Calpurnius Flamma tre-
centis uoluntarijs, cum ad tumulum eos capiendum, situm inter medios hostes, duceret,
dixit, Moriamur milites, & morte nostra eripiamus ex obsidione circumuentas legiones:
si hoc P. Sempronius diceret: nec uiros quidem, nec Romanos uos duceret, si nemo tan-
tae uirtutis exsisteret comes. Viam non ad gloriam magis quam ad salutem ferentem de- I
monstrat: ducem se in patriam, ad parentes, ad coniuges ac liberos facit: ut seruemini,
deest uobis animus: quid, si moriendum pro patria esset, faceretis? Quinquaginta millia ci
uium sociorumq. circa uos eo ipso die caesa iacent: si tot exempla uirtutis non mouent, ni-
hil umquam mouebit: si tanta clades uobis uilem uitam non fecit, nulla faciet. Liberi at-
que incolumes desiderate patriã. immo desiderate, dum patria est, dum ciues eius estis. se-
ro nunc desideratis, deminuti capite, abalienati iure ciuium, serui Carthaginiensium facti.
Pretio redituri estis eo, unde ignauia ac nequitia abistis? P. Sempronium ciuem uestrum
non audistis, arma capere, ac se iubẽtem sequi: Hannibalem paullo post audistis, castra pro
di, & arma tradi iubentem. Quam ego ignauiam istorum accuso, cum scelus possim accu-
sare? non enim modo sequi recusarunt bene monentem, sed obsistere ac retinere conati
sunt, ni strictis gladijs uiri fortissimi inertes summouissent. prius, inquam, P. Sempronio
per ciuium agmen, quam per hostium, fuit erumpendum. Hos ciues patria desideret, quo K
rum si ceteri similes fuissent, neminem hodie ex ijs qui ad Cannas pugnauerunt, ciuem ha-
beret? Ex millibus septem armatorum sexcenti exstiterunt, qui erumpere auderent, qui
in patriam liberi atque armati redirent: neque ijs quadraginta millia hostium obstitere.
quam tutum iter duarum prope legionum agmini futurum censetis fuisse? haberetis ho-
die uiginti millia armatorum Canusij, fortia, fidelia, P. C. Nunc autem quemadmodum hi
boni, fidelesq. (nam fortes ne ipsi quidem dixerint) ciues esse possunt? nisi quis credere
potest fuisse, qui erumpentibus, quin erumperent, obsistere conati sunt: aut non inuidere
eos cum incolumitati, tum gloriae illorum per uirtutem partae, cũ sibi timorẽ ignauiamq.

A seruitutis ignominiosae caussam esse sciant. Maluerunt in tentorijs latentes simul lucē atque hostem exspectare: cum silentio noctis erumpendi occasio esset. Atenim ad erumpendum e castris defuit animus, ad tutanda fortiter castra animum habuerunt. dies noctesq. aliquot obsessi, armati se ipsi tutati uallo sunt: tandem ultima ausi, passique, cum omnia subsidia uitae deessent, affectisq. fame uiribus arma iam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis, quam armis, uicti sunt. Orto sole hostis ad uallum accessit. ante secundam horam, nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac seipsos. Haec uobis ipsorum per biduum militia fuit. cum in acie stare, ac pugnare decuerat, tum in castra refugerunt: cum pro uallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie, neque in castris utiles. Vos redimam? cum erumpere castris oportet, cunctamini, ac manetis: cum manere, & castra tutari armis necesse est, & castra, & arma, & uos ipsos traditis B hosti. Ego non magis istos redimendos P. C. censeo, quam illos dedendos Hannibali, qui per medios hostes e castris eruperunt, ac per summam uirtutem se patriae restituerunt. Posteaquam Manlius dixit: quamquam patrum quoque plerosque captiui cognatione attingebant, praeter exemplum ciuitatis minime in captiuos iam inde antiquitus indulgentis, pecuniae quoque summa homines mouit: quia nec aerarium exhaurire, magna iam summa erogata in seruos ad militiam emendos, armandosque, nec Hannibalem maxime huiusce rei, ut fama erat, egentem, locupletari uolebant. Cum triste responsum, non redimi captiuos, redditum esset, nouusq. super ueterem luctus tot iactura ciuium adiectus esset, cum magnis fletibus questibusq. legatos ad portam prosecuti sunt. Vnus ex ijs domum abijt, quod fallaci reditu in castra, iureiurando se exsoluisset. quod ubi innotuit, relatumq. ad senatum est: omnes censuerunt comprehendendum, & custodibus publice da- C tis, deducendum ad Hannibalem esse. Est & alia de captiuis fama. X. primos uenisse. de eis cum dubitatum in senatu esset, admitterentur in urbem, necne: ita admissos esse, ne tamen ijs senatus daretur. morantibus deinde longius omnium spe, alios tres insuper legatos uenisse, L. Scribonium, & C. Calpurnium, & L. Manlium. tum demum ab cognato Scribonij tribuni pl. de redimendis captiuis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum, & nouos legatos tres ad Hannibalem reuertisse, decem ueteres remansisse, quod, per caussam recognoscendi nomina captiuorum, ad Hannibalem ex itinere regressi, religione sese exsoluissent. de ijs dedendis magna contentione actum in senatu esse: uictosq. paucis sententijs, qui dedendos censuerint. ceterum proximis censoribus adeo omnibus notis ignominijsq. affectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo consciuerint: ceteri non foro solum omni deinde uita, sed prope luce ac publico caruerint. Mirari ma- D gis, adeo discrepare inter auctores, quam quid ueri sit, discernere queas. Quanto autem maior haec clades superioribus cladibus fuerit, uel ea res indicio est, quod qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labare coeperunt: nulla profecto alia de re, quam quod desperare coeperant de imperio. Defecere autem ad Poenos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites praeter Pentros, Bruttij omnes, Lucani: praeter hos Surrentini, & Graecorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique, & Cisalpini omnes Galli. nec tamen hae clades defectionesq. sociorum mouerunt, ut pacis umquam mentio apud Romanos fieret, neque ante consulis aduentum Romam, nec postquam is redijt, renouauitq. memoriam acceptae cladis. quo in tempore ipso adeo magno animo ciuitas fuit, ut consuli ex tanta clade, cuius ipse maxima caussa fuisset, redeunti, & obuiam itum frequenter ab omnibus ordinibus sit, & gratiae actae, quod E de rep. non desperasset: cui, si Carthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicij foret.

EPITOME. LIBRI. XXIII

AMPANI ad Hannibalem defecere. Nuncius Cannensis uictoriae Mago Carthaginem missus anulos aureos a digitis occisorum Romanorum detractos in uestibulo curiae fudit, quos excessisse modij mensuram traditur. post quem nuncium Hanno, ex Poenis uir nobilissimus, suadebat senatui Carthaginiensium, ut pacem a populo Romano peteret: nec tenuit, obstrepente Barchina factione. Claudius Marcellus praetor ad Nolam eruptione aduersus Hannibalem ex opido facta, prospere pugnauit.

Exercitus

Exercitus Hannibalis per hiberna Capuae ita luxuriatus est, ut corporum uiribus, atq. animorum eneruaretur. Casilinum a Poenis obsessum, ita fame uexatum est, ut lora, & pelles scutis detractas, & mures inclusi essent. nucibus per Vulturnum amnem a Romanis missis uixerunt. Senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus est. L. Postumius praetor a Gallis cū exercitu caesus est. Cn. & P. Scipiones in Hispania Hasdrubalem uicerunt, & Hispaniam suam fecerunt. Reliquiae Cannensis exercitus in Siciliam relegatae sunt: ut recederent inde, nisi finito bello. Inter Philippum Macedonum regem & Hannibalem societas iuncta est. Sempronius Gracchus consul Campanos cecidit. Praeterea in Sardinia feliciter a T. Manlio praetore aduersus Poenos Sardosq. res gestas continet: a quo Hasdrubal dux, & Mago, & Hanno capti. Claudius Marcellus praetor, Hannibalis exercitum ad Nolam proelio fudit, & uicit. primusq. omnium tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit. F

LIBER. XXIII G

ANNIBAL, post Cannensem pugnam, castra capta ac direpta, confestim ex Apulia in Samnium mouerat: accitus in Hirpinos a Statio pollicente se Cossam traditurum. Cossanus erat Trebius, nobilis inter suos: sed premebat eum Cossanorum factio, familiae per gratiam Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnae, uulgatumq. Trebij sermonibus aduentum Hannibalis, cum Cossani urbe excessissent, sine certamine tradita urbs Poeno, praesidiumq. acceptum est. ibi praeda omni, atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis eius urbes, aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionem iubet. ipse per agrum Campanum mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Vbi fines Neapolitanorum intrauit, Numidas partim in insidijs (& pleraeque cauae sunt uiae, sinusq. occulti) quacumque arte potuit, disposuit: alios, prae se actam praedam ex agris ostentantes, obequitare portis iussit. in quos, quia nec multi & incompositi uidebantur, cum turma equitum erupisset, a cedentibus consulto tracta in insidias, circumuenta est. nec euasisset quisquam, ni mare propinquum, & haud procul litore naues piscatoriae pleraeque conspectae peritis nandi dedissent effugium. aliquot tamen eo proelio nobiles iuuenes caesi sunt: inter quos & Hegeas, praefectus equitum, intemperantius cedentes secutus, cecidit. ab urbe oppugnanda Poenum absterruere conspecta moenia, haudquaquam prompta oppugnanti. Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longa felicitate, atque indulgentia fortunae: maxime tamen inter corrupta omnia, licentia plebis sine modo libertatem exercentis, senatum & sibi & plebi obnoxium Pacullus Calauius fecerat, nobilis idem, ac popularis homo, ceterum malis artibus nactus opes. Is cum eo forte anno, quo res male gesta ad Trasymenum est, in summo magistratu esset; iam diu infestam senatui plebem, ratus per occasionem nouandi res, magnum ausuram facinus, ut, si in ea loca Hannibal cum uictore exercitu uenisset, trucidato senatu traderet Capuam Poenis; improbus homo, sed non ad extremum perditus, cum mallet incolumi, quam euersa, rep. dominari, nullam autem incolumem esse orbatam publico consilio crederet, rationem inijt, qua & senatum seruaret, & obnoxium sibi ac plebi faceret. Vocato senatu, cum sibi defectionis ab Romanis consilium placiturum nullo modo, nisi necessarium fuisset, praefatus esset: quippe qui liberos ex Ap. Claudij filia haberet, filiamq. Romae nuptum Liuio dedisset: ceterum maiorem multo rem, magisq. timendam instare. non enim per defectionem ad tollendum ex ciuitate senatum plebem spectare: sed per caedem senatus uacuam rempub. tradere Hannibali ac Poenis uelle. eo se periculo posse liberare eos, si se permittant sibi, & certaminum in rep. obliti credant. Cum omnes uicti metu permitterent: Claudam in curia uos, inquit, & tamquam & ipse cogitati facinoris particeps, approbando consilia, quibus nequidquam aduersarer, uiam saluti uestrae inueniam. in hoc fidem, quam uultis ipsi, accipite. Fide data egressus, claudi curiam iubet, praesidiumq. in uestibulo reliquit, nequis adire curiam iniussu suo, neue inde egredi possit. Tunc uocato ad concionem populo, Quod saepe, inquit, optastis Campani, ut supplicij sumendi uobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset, eam nunc non per tumultum expugnantes domos singulorum, quas praesi-

A dijs clientium seruorumq. tuentur, cum summo uestro periculo, sed tutam habetis, ac liberam. Clausos omnes in curiam accipite, solos, inermes: nec quidquam raptim aut forte temere egeritis. de singulorum capite uobis ius sententiae dicendae faciam: ut, quas quisque meritus est, poenas pendat. Sed ante omnia ita uos irae indulgere oportet, ut potiorem ira salutem, atque utilitatem uestram habeatis. Etenim hos (ut opinor) odistis senatores. nam senatum omnino non habere non uultis: quippe aut rex, quod abominandum: aut, quod unum liberae ciuitatis consilium est, senatus habendus est. Itaque duae res simul agendae sunt uobis, ut & ueterem senatum tollatis, & nouum cooptetis. Citari singulos senatores iubebo: de quorum capite uos consulam: quod de quoque censueritis, fiet. Sed prius in eius locum, uirum fortem ac strenuum nouum senatorem cooptabitis, quam de noxio supplicium sumatur. Inde consedit, & nominibus in urnam coniectis, citari

B quod primum sorte nomen excidit, ipsumq. e curia produci iussit. Vbi auditum est nomen, malum & improbum pro se quisque clamare, & supplicio dignum. Tum Pacullus: Video quae sententia de hoc sit data: eijcitur pro malo, atque improbo. bonum senatorem & iustum eligite. Primo silentium erat, inopia potioris subijciundi. deinde cum aliquis omissa uerecundia quempiam nominasset, multo maior extemplo clamor oriebatur: cum alij negarent nosse: alij nunc probra, nunc humilitatem, sordidamq. inopiam, & pudendae artis aut quaestus genus obijcerent. Hoc multo magis in secundo ac tertio citato senatore est factum, ut ipsius paenitere homines appareret: quem autem in eius substituerent locum, deesse. quia nec eosdem nominari attinebat, nihil aliud quam ad audienda probra nominatos: & multo humiliores obscurioresq. ceteri erant eis, qui primi memoriae occurrebant. Ita dilabi homines, notissimum quodque malum maxime tolerabile dicentes esse,

C iubentesq. senatum ex custodia dimitti. Hoc modo Pacullus cum obnoxium uitae beneficio senatum multo sibi magis quam plebi fecisset, sine armis, iam omnibus concedentibus, dominabatur. Hinc senatores, omissa dignitatis libertatisq. memoria, plebem affari, salutare, benigne inuitare, apparatis accipere epulis, eius caussas suscipere, ei semper parati adesse, secundum eum in lite iudicem dare, qui magis popularis, aptiorq. in uulgus fauori conciliando esset. Iam uero nihil in senatu actum aliter, quam si plebis ibi adesset concilium. Prona semper ciuitas in luxuriam, non ingeniorum modo uitio, sed affluenti copia uoluptatum, & illecebris omnis amoenitatis maritimae, terrestrisque: tum uero ita obsequio principum, & licentia plebis lasciuire, ut nec libidini, nec sumptibus modus esset. ad contemptum legum, magistratuum, senatusque, accessit tum post Cannensem cladem, ut, cuius aliqua erat uerecundia, Romanum quoque imperium spernerent. id modo

D erat in mora, ne id extemplo efficerent, quod connubium uetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat: &, quod, cum militarent aliquot apud Romanos, maximum uinculum erant trecenti equites, nobilissimus quisque Campanorum, in praesidia Sicularum urbium delecti ab Romanis, ac missi. Horum parentes cognatiq. aegre peruicerunt, ut legati ad consulem Romanum mitterentur. Ij nondum Canusium profectum, sed Venusiae cum paucis ac semiermibus cōsulem inuenerunt: quam poterat maxime miserabilem bonis socijs: superbis atque infidelibus, ut erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum suiq. contemptum consul, nimis detegendo cladem, nudandoque. nam cum legati aegre ferre senatum populumq. Campanum, aduersi quidquam euenisse Romanis, nunciassent, pollicerenturq. omnia, quae ad bellum opus essent: Morem, inquit, magis loquendi cum socijs seruastis Campani, iubentes quae opus essent ad bellum, imperare,

E quam cōuenienter ad praesentem fortunae nostrae statum locuti estis. quid enim nobis ad Cannas relictum est, ut, quasi aliquid habeamus, id quod deest, expleri ab socijs uelimus? pedites uobis imperemus, tamquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, tamquam ea tantum desit? Nihil, nec quod suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna. legiones, equitatus, arma, signa, equi uirique, pecunia, commeatus, aut in acie, aut in ruinis postero die amissis castris perierunt. Itaque non, iuuetis nos in bello, oportet Campani, sed cum Poenis bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, ut trepidos quondam maiores uestros intra moenia compulsos, nec Samnitem modo hostem, sed etiam Sidicinum pauentes, receptos in fidem apud Saticulam defenderimus, coeptumq propter uos cum Samnitibus bellum, per centum prope annos, uariante fortuna euentum, tulerimus.

Adijcite

Adijcite ad haec, quod foedus aequum dedimus, quod leges nostras, quod ad extremũ, id F
quod ante Cannensem certe cladem maximum fuit, ciuitatem nostram magnae parti ue-
strum dedimus, communicauimusq. uobiscum. Itaque communem uos hanc cladem,
quae accepta est, credere Campani oportet, communem patriam tuendam arbitrari esse.
Non cum Samnite aut Etrusco res est, ut quod a nobis ablatum sit, in Italia tamen impe-
rium maneat. Poenus hostis, ne Africae quidem indigenam, ab ultimis terrarum oris, fre-
to Oceani, Herculisq. columnis, expertem omnis iuris, & condicionis, & linguae prope hu-
manae militem trahit. Hunc natura & moribus immitem ferumque, insuper dux ipse ef-
ferauit, pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis, & (quod prolo-
qui etiam piget) uesci humanis corporibus docendo. hos infandis pastos epulis, quos
contingere etiam nefas sit, uidere atque habere dominos, & ex Africa & a Carthagine iu-
ra petere, & Italiam Numidarum ac Maurorum pati prouinciam esse, cui non, genito mo- G
do in Italia, detestabile sit? Pulchrum erit Campani, prolapsum clade Romanum impe-
rium, uestra fide, uestris uiribus retentum ac recuperatum esse. Triginta millia peditum,
quattuor equitum arbitror ex Campania uos scripsisse: iam pecuniae affatim esse, frumen
tique. qui si parem fortunae uestrae fidem habetis, nec Hãnibal se uicisse sentiet, nec Roma
ni se uictos esse. Hac oratione consul dimissis redeuntibusq. domum legatis, unns ex ijs,
Vibus Virius, tempus uenisse ait, quo Campani non agrum solum ab Romanis quondam
per iniuriam ademptum, recuperare, sed imperio etiam Italiae potiri possint. foedus enim
cum Hannibale quibus uelint legibus facturos. neque controuersiam fore, quin ipse con-
fecto bello Hannibal uictor in Africam hinc decedat, exercitumq. deportet: Italiae impe-
rium Campanis relinquatur. Haec Virio loquenti assensi omnes, ita renunciant legatio-
nem, uti deletum omnibus uideretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectio- H
nem, ac pars maxima senatus spectare. extracta tamen auctoritatibus seniorum per pau-
cos dies est res: postremo uicit sententia plurium, ut ijdem legati, qui ad consulem Roma-
num ierant, ad Hannibalem mitterentur. Quo prius quam iretur, certumque defectionis
consilium esset: Romam legatos missos a Campanis, in quibusdam annalibus inuenio, po
stulantes, ut alter consul Campanus fieret, si rem Romanam adiuuari uellent. indignatio-
ne orta, summoueri a curia iussos esse: missumq. lictorem, qui ex urbe educeret eos, at-
que eo die manere extra fines Romanos iuberet. Quia nimis compar Latinorum quon-
dam postulationi erat: Coeliusq. & alij id, haud sine caussa, praetermiserant scriptores, po-
nere pro certo sum ueritus. Legati ad Hannibalem uenerunt, pacemq. cum eo his condi-
cionibus fecerunt, ne quis imperator magistratusue Poenorum ius ullum in ciuem Cam-
panum haberet, neue ciuis Campanus inuitus militaret, munusue faceret. ut suae leges, I
sui magistratus Campanis essent. ut trecentos ex Romanis captiuos Poenus daret Cam-
panis, quos ipsi elegissent: cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia fa
cerent, permutatio fieret. Haec pacta. Alia insuper, quam quae pacta erant, facinora Cam
pani ediderunt. nam praefectos socium, ciuesq. Romanos alios, partim aliquo militiae mu
nere occupatos, partim priuatis negotijs implicitos, plebs repente omnes comprehen-
sos, uelut custodiae caussa, balneis includi iussit: ubi fetore atque aestu anima interclusa,
foedum in modum exspirarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Poenum, summa
ope D. Magius, uir cui ad summam auctoritatem nihil praeter sanam ciuium mẽtem de-
fuit, restiterat. ut uero praesidium mitti ab Hãnibale audiuit: Pyrrhi superbam dominatio
nem, miserabilemq. Tarentinorum seruitutem, exempla referens, primo, ne reciperetur
praesidium, palam uociferatus est: deinde, ut receptum aut eijceretur: aut, si malum faci- K
nus, quod a uetustissimis socijs consanguineisq. defecissent, forti ac memorabili facinore
purgare uellent, ut interfecto Punico praesidio restituerent se Romanis. Haec (neque enim
occulte agebantur) cum relata Hannibali essent, primo misit, qui uocarent Magium ad se-
se in castra. deinde cum is ferociter negasset se iturum, (nec enim Hannibali ius esse in ci-
uem Campanum) concitatus ira Poenus, comprehendi hominem, uinctumq. attrahi ad
se iussit: ueritus deinde, ne quid inter uim tumultus, atque ex concitatione animorum in
consulti certaminis oriretur, ipse praemisso nuncio ad M. Blosium, praetorem Campa-
num, postero die se Capuae futurum, proficiscitur e castris cum modico praesidio. Marcus
concione aduocata edicit, ut frequentes cum coniugibus ac liberis obuiam irent Hanni-
bali.

A bali. Ab uniuersis id non obedienter modo, sed enixe, fauore etiam uulgi, & studio uisendi tot iam uictorijs clarum imperatorem, factum est. D. Magius nec obuiam egressus est: nec, quo timorem aliquem ex conscientia significare posset, priuatim se tenuit. in foro cum filio clientibusq. paucis otiose inambulauit, trepidante tota ciuitate ad excipiendum Poenum, uisendumque. Hannibal ingressus urbem, senatum extemplo postulat. precantibusq. inde primoribus Campanorum, nequid eo die fere gereret, diemq. ut ipse aduentu suo festum laetus ac libens celebraret: quamquam praeceps ingenio in irā erat, tamen, ne quid in principio negaret, uisendo urbem, magnam diei partem consumpsit. Diuersatus est apud Minios Celeres, Steniūm Pacullumque, inclytos nobilitate ac diuitijs. Eo Pacullus Calauius, de quo ante dictum est, princeps factionis eius, quae attraxerat rem ad Poenos, filium iuuenem adduxit: abstractumq. ab se a Decimi ait latere, cum quo ferocissime pro Romana societate aduersus Punicum foedus steterat: nec eum aut inclinata in partem alteram ciuitas, aut patria maiestas sententia depulerat. Huic tum pater iuueni Hannibalem deprecando magis, quam purgando, placuit. uictusq. patris precibus lacrymisque, etiam ad cenam eum cum patre uocari iussit: cui conuiuio neminem Campanum, praeterquam hospites, Iubelliumq. Tauream, insignem bello uirum, adhibiturus erat. Coeperunt epulari de die, & conuiuium non ex more Punico, aut militari disciplina esse: sed ut in ciuitate, atque etiam domo, diu ad uarias omnium uoluptatum illecebras instructum. Vnus nec dominorum inuitatione, nec ipsius interdum Hannibalis, Calauij filius Perolla uinci potuit. ipsiq. ualetudinem excusans patri, animi quoque eius mirabilem interturbationem cum quaereret: ante solis ferme occasum, patrem Calauium ex conuiuio egressum secutus filius, ubi in secretum (hortus erat posticis aedium partibus) peruenerunt: Consilium, inquit, affero pater, quo non ueniam solum peccati, quo defecimus ad Hannibalem, impetraturi ab Romanis: sed in multo maiore dignitate & gratia simus Campani, quam umquam fuimus. Cum mirabundus pater, quidnam id esset consilij, quaereret: toga reiecta ab humero, latus succinctum gladio nudat. Iam ego, inquit, sanguine Hannibalis sanciam Romanum foedus. te id prius scire uolui, si forte abesse, dum facinus patratur, malles. Quae ubi uidit audiuitq. senex, uelut si iam agendis quae audiebat, inter esset, cum metu: Per ego te, inquit, fili quaecumque iura liberos iungunt parentibus, precor quaesoque, ne ante oculos patris facere & pati omnia infanda uelis. paucae horae sunt, intra quas, iurantes per quidquid deorum est, dextras dextrae iungentes, fidem obstrinximus, ut sacratis de mensis essemus. digressi a colloquio, extemplo in eum armamur? surgis ab hospitali mensa, ad quam tertius Campanorum adhibitus ab Hannibale es: eam ipsam mensam cruentare uis hospitis sanguine? Hannibalē modo pater filio meo potui placare, filium Hannibali non possum? Sed sit nihil sancti, non fides, non religio, non pietas, audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere afferunt: unus aggressurus es Hannibalem? quid illa turba tot liberorum seruorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextrae? torpescentne? in amentia illa uultum ipsius Hannibalis, quem armati exercitus tremunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? &, si alia auxilia desint, meipsum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Hannibalis, sustinebis? atqui per meum pectus petendus ille tibi, transfigendusq. est. deterreri hic sine te potius, quam illic uinci. ualeant preces apud te meae, sicut pro te hodie ualuerunt. Lacrymantem inde iuuenem cernens, medium complectitur: atque osculo haerens, non ante precibus abstitit, quam peruicit, ut gladium poneret, fidemq. daret, nihil facturum tale. Tum iuuenis: Ego quidem, inquit, quam patriae debeo pietatem, exsoluam patri. tuam doleo uicem, cui ter proditae patriae sustinendum est crimen: semel, cum defectionem inisti ab Romanis: iterum, cum pacis cum Hannibale fuisti auctor: tertio hodie, cum restituendae Romanis Capuae mora atque impedimentum tu es. O patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem defendere uolebam, hosti minime parcens, quando parens extorquet, accipe. Haec cum dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abiecit: &, quo minus res suspecta esset, se ipse conuiuio reddidit. Postero die senatus frequens datus Hannibali. ubi prima eius oratio perblanda ac benigna fuit, qua gratias egit Campanis, quod amicitiam suam Romanae societati praeposuissent: & inter cetera magnifica promissa pollicitus, breui caput Italiae omnis Capuam fore: iuraq. inde cum ceteris populum Romanum etiam

petiturum.

petiturum. Vnum esse exsortem Punicae amicitiae, foederisq. secum facti, quē neque esse Campanum, neque dici debere, Magium Decimum. eum postulare, ut sibi dedatur, ac se praesente de eo referatur, senatusq. consultum fiat. omnes in eam sententiam ierūt: quam quam magnae parti & uir indignus ea calamitate, & haud paruo initio minui uidebatur ius libertatis. Egressus curia, in templo magistratus consedit: comprehendiq. D. Magium, atque ante pedes statutum caussam dicere iussit. Qui cum, manente ferocia animi, negaret lege foederis id cogi posse: tum iniectae catenae, duciq. ante lictorem in castra iussus est. Quoad capite aperto est ductus, concionabundus incessit, ad circumfusam undique multitudinem uociferans: Habetis eam libertatem Campani, quam petistis. foro medio, luce clara, uidentibus uobis, nulli Campanorum secundus, uinctus ad mortem rapior. quid uiolentius Capua capta fieret? ite obuiam Hannibali, exornate urbem, diemq. aduentus eius consecrate, ut hunc triumphum de ciue uestro spectetis. Haec eo uociferante cum moueri uulgus uideretur, obuolutum caput est: ociusq. rapi extra portam iussus, ita in castra perducitur: extemploq. impositus in nauim, & Carthaginem missus: ne motu aliquo Capuae ex indignitate rei orto, senatum quoque paeniteret dediti principis: & legatione missa ad repetendum eum, ne aut negando rem, quam primum peterent, offendendi sibi noui socij: aut tribuendo, habendus Capuae esset seditionis ac turbarum auctor. Nauem Cyrenas detulit tempestas, quae tum in ditione regum erant. ibi cum Magius ad statuam Ptolemaei regis confugisset, deportatus a custodibus Alexandriam ad Ptolemaeum, dum eum docuisset, contra ius foederis uinctum se ab Hannibale esse, uinculis liberatur: permissumq. ut rediret, seu Romam seu Capuam mallet. Nec Magius Capuam sibi tutam dicere: & Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanosq. bellum sit, transfugae magis, quam hospitis, domicilium fore: nusquam malle, quam in regno eius, uiuere, quem uindicem, atque auctorem habeat libertatis. Dum haec geruntur, Q. Fabius Pictor legatus a Delphis Romam redijt, responsumq. ex scripto recitauit: (diui quoque in eo erant, quibus quoq. modo supplicaretur.) Tum, si ita faxitis Romani, uestrae res meliores felicioresq. erunt: magis ex sententia resp. uestra uobis procedet. uictoriaque duelli, populi Romani erit. Pythio Apollini, Rep. uestra bene gesta seruataque, lucris meritis donum mittitote: deq. praeda, manubijs, spolijsq. honorem habetote. Haec ubi ex Graeco carmine interpretata recitauit: tum dixit, se oraculo egressum, extemplo his omnibus diuis rem diuinam ture ac uino fecisse: iussumq. ab antistite, sicut coronatus laurea corona & oraculum adisset, & rem diuinam fecisset: ita coronatum nauim adscendere, nec ante deponere eam, quam Romam peruenisset. se quaecumque imperata sint, cum summa religione ac diligentia exsecutum, coronam Romae in ara Apollinis deposuisse. Senatus decreuit, ut res diuinae, supplicationesq. primo quoque tempore cum cura fierent. Dum haec Romae atque in Italia geruntur, nuncius uictoriae ad Cannas, Carthaginē uenerat. Mago, Hamilcaris filius, non ex ipsa acie a fratre missus, sed retentus aliquot dies in recipiendis ciuitatibus Bruttiorum, quae deficiebant. Is, cum ei senatus datus esset, res gestas in Italia a fratre exposuit. Cum sex imperatoribus eum, quorum quattuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint: cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse. occidisse supra ducenta millia hostium: supra L. millia cepisse. ex quattuor consulibus duos occidisse. ex duobus saucium alterum, alterum toto exercitu amisso uix cum L. hominibus effugisse. magistrum equitum, qui consularis potestatis sit, fusum fugatumque. dictatorem, quia se in aciem numquam commiserit, unicum haberi imperatorem. Bruttios Apulosque, partem Samnitium ac Lucanorum, defecisse ad Poenos. Capuam, quod caput non Campaniae modo, sed post afflictam rem Romanam Cannensi pugna, Italiae sit, Hannibali se tradidisse. Pro his tot, tantisq. uictorijs sacrum dijs immortalibus agi haberique. Ad fidem deinde tam laetarum rerum, effundi in uestibulo curiae iussit anulos aureos. qui tantus aceruus fuit, ut metientibus, dimidium super tres modios explesse, sint quidam auctores. Fama tenuit, quae propior uero est, haud plus fuisse modio. Adiecit deinde uerbis, quo maioris cladis indicium esset, neminem, nisi equitem, atque eorum ipsorum primores, id gerere insigne. Summa fuit orationis, quo propius spes belli perficiendi sit, eo magis omni ope iuuandum Hannibalem esse. procul enim ab domo militiam esse, in media hostium terra, magnam uim frumenti pecuniaeq. absumi: & tot acies ut hostium exercitus delesse,

ita

A ita uictoris etiam copias parte aliqua minuisse. mittendum igitur supplementum esse, mit
tendam in stipendium pecuniam, frumentumq. tam benemeritis de nomine Punico mili-
tibus. Secundum haec dicta Magonis laetis omnibus, Himilco, uir factionis Barchinae, lo-
cum Hannonis increpāti esse ratus: Quid est Hanno? inquit, etiā nunc te paenitet belli sus-
cepti aduersus Romanos? iube dedi Hannibalem: ueta in tam prosperis rebus gratias dijs
immortalibus agi. audiamus Romanum senatorem in Carthaginiensium curia. Tum Han
no: Tacuissem hodie patres conscripti, ne quid in communi omnium gaudio, minus lae-
tum quod esset uobis, loquerer. nunc interrogante senatore, paeniteatne me adhuc susce-
pti aduersus Romanos belli, si reticeam, aut superbus, aut obnoxius uidear. quorum alte-
rum est hominis alienae libertatis obliti, alterum suae. Respondeam igitur Himilconi, non
desisse paenitere me belli, neque desiturum ante inuictum nostrum imperatorem incusare,
B quam finitum aliqua tolerabili condicione bellum uidero; nec mihi pacis antiquae deside-
rium ulla alia res, quam pax noua, finiet. Itaque ista quae modo Mago iactauit, Himilconi
ceterisq. Hannibalis satellitibus iam laeta sunt. mihi possunt laeta esse, quia res bello bene
gestae, si uolumus fortuna uti, pacem nobis aequiorem dabūt. nam si praetermittimus hoc
tempus, quo magis dare quam accipere possumus uideri pacem: uereor, ne haec quoque
laetitia luxuriet nobis, ac uana euadat. quae tamen nunc quoque qualis est? Occidi exerci-
tus hostium: mittite milites mihi. Quid aliud rogares: si esses uictus? Hostium cepi bina
castra, praedae uidelicet plena, & commeatuum: frumentum, & pecuniam date. Quid
aliud, inquam, si spoliatus, si exsutus castris esses, peteres? Et ne omnia ipse mirer: (mihi
quoque enim, quoniam respondi Himilconi, interrogare ius fasq. est) uelim seu Himilco,
seu Mago respondeat: cum ad internecionem Romani imperij pugnatum ad Cannas sit,
C constetq. in defectione totam Italiam esse: primum ecquis Latini nominis populus defe-
cerit ad nos? deinde ecquis homo ex V & XXX tribubus ad Hannibalem transfugerit? Cū
utrumque Mago negasset: Hostium quidem ergo, inquit, adhuc multum superest. sed mul
titudo ea quid animorum, quidue spei habeat, scire uelim. Cum id nescire se Mago dice-
ret: Nihil facilius scitu est, inquit. ecquos legatos ad Hannibalem Romani miserunt de pa
ce? ecquam denique mentionem pacis Romae factam esse, allatū ad uos est? Cum id quo-
que negasset: Bellū igitur, inquit, tam integrum habemus, quam habuimus, qua die Hanni-
bal in Italiam est ingressus. Quam uaria uictoria priore Punico bello fuerit, plerique qui
meminerimus, supersumus. numquam terra mariq. magis prosperae res nostrae uisae sunt,
quam ante consules C. Lutatium & A. Postumium fuerunt. Lutatio & Postumio consuli
bus deuicti ad Aegates insulam sumus. Quod si (id quod dij omen auertant) nunc quo-
D que fortuna aliquid uariauerit, tum pacem speratis, cum uincimur: quam nunc, cum uici-
mus, dat nemo? Ego, si quis de pace consulet, seu deferenda hostibus, seu accipienda: ha-
beo quid sentētiae dicam. si de ijs quae Mago postulat, refertis, nec uictoribus mitti attine
re puto: & frustrantibus nos falsa atque inani uictoria multo minus censeo mittenda esse.
Haud multos mouit Hannonis oratio. nam & simultas cum familia Barchina, leuiorem au-
ctorem faciebat: & occupati animi praesenti laetitia, nihil, quo uanius fieret gaudium suū,
auribus admittebant: debellatumq. mox fore, si adniti paullulum uoluissent, rebantur. Ita-
que ingenti consensu fit senatusconsultum, ut Hannibali XL Numidarum millia in sup-
plementum mitterentur, & XL elephanti, & argenti multa talenta. Dictatorq. cum Ma-
gone in Hispaniam praemissus est ad conducenda XX millia peditum, quattuor equitum,
quibus exercitus, qui in Italia, quiq. in Hispania erant, supplerentur. Ceterum haec, ut in
E secundis rebus, segniter otioseq. gesta sunt. Romanos, praeter insitam industriam ani-
mis, fortuna etiam cunctari prohibebat. nam nec consul ulli rei, quae per eum agenda es-
set, deerat; & dictator M. Iunius, rebus diuinis perfectis, latoq. (ut solet) ad populum,
ut equum adscēdere liceret: praeter duas urbanas legiones, quae principio anni a consuli-
bus conscriptae fuerant, & seruorum delectum, cohortesque ex agro Piceno & Gallico
collectas, ad ultimum prope desperatae reip. auxilium, cum honesta utilibus cedunt,
descendit equo, dixitque: qui capitalem fraudem ausi, quique pecuniae iudicati in uin-
culis essent: qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniaque se exsolui iussu-
rum. Et sex millia hominum Gallicis spolijs, quae triumpho C. Flaminij translata
erant, armauit. Ita cum XXV millibus armatorum ab urbe proficiscitur. Hannibal, Ca-

pua recepta, cum iterum Neapolitanorum animos partim spe, partim metu nequidquam F tentasset, in agrum Nolanum exercitum transducit: & ut non hostiliter statim, quianon desperabat uoluntariam deditionem: ita, si morarentur spem, nihil eorum, quae pati aut timere possent, praetermissurus. Senatus, ac maxime primores eius, in societate Romana cum fide perstare. plebs nouarum (ut solet) rerum auida, atque Hannibalis tota esse: metumq. agrorum populationis, & patienda in obsidione multa grauia indignaque, proponere animo. neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi senatum metus cepit, si palam contra tenderent, resisti multitudini concitatae non posse. clam simulando dilationem mali inueniunt. placere enim sibi defectionem ad Hannibalem, simulant: quibus autem condicionibus in foedus amicitiamq. nouam transeant, parum constare. Ita spatio sumpto, legatos propere ad praetorem Romanum, Marcellum Claudium, qui Canusij cum exercitu erat, mittunt: docentque, quanto in discrimine sit Nolana G res. agrum Hannibalis esse, & Poenorum urbem extemplo futuram, ni subueniatur. concedendo plebi senatum, ubi uelint. defecturos se, ne deficere praefestinarent, effecisse. Marcellus, collaudatis Nolanis, eadem simulatione extrahi rem in suum aduentum iussit: interim celari quae secum acta essent, spemq. omnem auxilij Romani. Ipse a Canusio Calatiam petit: atque inde Vulturno amne transiecto, perq. agrum Saticulanum Trebianumque super Suessulam per montes Nolam peruenit. Sub aduentum praetoris Romani Poenus agro Nolano excessit: & ad mare proxime Neapolim descendit, cupidus maritimi opidi potiundi, quo cursus nauibus tutus ex Africa esset. Ceterum posteaquam Neapolim a praefecto Romano teneri accepit: (M. Iunius Silanus erat, ab ipsis Neapolitanis accitus) Neapolim quoque, sicut Nolam, non admissus, petit Nuceriam. Eam cum aliquandiu circumsedisset: saepe ui, saepe sollicitandis ne- H quidquam nunc plebe, nunc principibus, fame demum in deditionem accepit, pactus, ut inermes cum singulis abirent uestimentis: deinde, ut qui a principio mitis omnibus Italicis, praeter Romanos, uideri uellet, praemia atque honores ijs qui remansissent, ac militare uellent secum, proposuit. nec ea spes quemquam tenuit. dilapsi omnes, quocumque hospitia, aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniae urbes, maxime Nolam, Neapolimque. Cum ferme triginta senatores, ac forte primus quisque, Capuam petissent: exclusi inde, quod portas Hannibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nuceriae praeda militi data est, urbs direpta, atque incensa. Nolam Marcellus non sui magis fiducia praesidij, quam uoluntate principum habebat, plebs timebatur, & ante omnes L. Bantius, quem consensus attentatae defectionis, ac metus a praetore Romano, nunc ad proditionem patriae, nunc, si ea die fortuna defuisset, ad transfugiendum stimulabat. Erat I iuuenis acer, & sociorum ea tempestate nobilissimus eques. seminecem eum ad Cannas in aceruo caesorum corporum inuentum, curatumq. benigne, etiam cum donis Hannibal domum remiserat. ob eius gratiam meriti, rem Nolanam in ius ditionemq. dare uoluerat Poeno: anxiumq. eum & sollicitum cura nouandi res, praetor cernebat. ceterum cum aut poena cohibendus esset, aut beneficio conciliandus, sibi assumpsisse, quam hosti ademisse fortem ac strenuum maluit socium: accitumq. ad se benigne appellat, Multos eum inuidos inter populares habere, inde existimatu facile esse, quod nemo ciuis Nolanus sibi indicauerit, quam multa eius egregia facinora militaria essent. sed qui in Romanis militauerit castris, non posse obscuram eius uirtutem esse. multos sibi, qui cum eo stipendia fecerint, referre, qui uir esset ille: quaeq. & quoties pericula pro salute ac dignitate populi Romani adisset: utiq. Cannensi pugna non prius proelio abstiterit, quam prope K exsanguis ruina superincidentium uirorum, equorum, armorumq. sit oppressus. Itaque macte uirtute esto, inquit. apud me tibi omnis honos, atque omne praemium erit: & quo frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati, atque emolumento esse. Laetoque iuueni promissis, equum eximium dono dat, bigatosque quingentos quaestorem numerare iubet. lictoribus imperat, ut cum se adire, quoties uelit, patiantur. Hac comitate Marcelli, ferocis iuuenis animus adeo est mollitus, ut nemo inde sociorum rem Romanam fortius ac fidelius iuuerit. Cum Hannibal ad portas esset, (Nolam enim rursus a Nuceria mouerat castra) plebesq. Nolana deintegro ad defectionem spectaret: Marcellus sub aduentum hostium intra muros se recepit, non castris metuens,

sed

A sed ne prodendae urbis occasionem nimis multis in eam imminentibus daret. Instrui deinde utrimque acies coeptae, Romanorum pro moenibus Nolae, Poenorũ ante castra sua. proelia hinc parua inter urbem castraque, & uario euentu fiebant: quia duces nec prohibere paucos temere rogantes, nec dare signum uniuersae pugnae uolebant. in hac continua duorum exercituum statione principes Nolanorum nunciant Marcello, nocturna colloquia inter plebem ac Poenos fieri: statutumque esse, ut cum Romana acies egressa portis iret, impedimenta eorum ac sarcinas diriperent: clauderentque deinde portas, murosque occuparent, ut potientes rerum suarum atque urbis, Poenum inde pro Romano acciperent. Haec ubi nunciata sunt Marcello, collaudatis senatoribus Nolanis, priusquam aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnae experiri statuit. Ad tres portas in hostes uersas tripartito exercitum instruxit. impedimenta subsequi iussit: calones, B lixasque, & inualidos milites uallum ferre. media porta robora legionum, & Romanos equites, duabus circa portis nouos milites, leuemque armaturam, ac sociorum equites statuit. Nolani muros portasque adire uetiti: subsidiaque destinata impedimentis data, ne occupatis proelio legionibus, in ea impetus fieret. ita instructi intra portas stabant. Hannibali sub signis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie stanti, primo miraculo esse, quod nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quisquam in muris esset. ratus deinde prodita colloquia esse, metuque resides factos, partem militum in castra remittit, iussos propere apparatum omnem oppugnandae urbis in primam aciem afferre: satis fidens, si cunctantibus instaret tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Moxq. dum in sua quisque ministeria discursu trepidat ad prima signa, succeditq. ad muros acies: patefacta repente porta, Marcellus signa canere, C clamoremq. tolli, ac pedites primum, deinde equites, quanto maximo possent impetu, in hostem erumpere iubet. Satis terroris tumultusq. in aciem mediam intulerant, cum duabus circa portis P. Valerius Flaccus & C. Aurelius legati in cornua hostium erupere. Addidere clamorem lixae calonesque, & alia turba custodiae impedimentorum apposita, ut paucitatem maxime spernentibus Poenis ingentis repente exercitus speciem fecerint. Vix equidem ausim affirmare, quod quidam auctores sunt, duo millia & CCC hostium caesos: non plus uno Romanos amisisse. Siue tanta, siue minor uictoria fuit, ingens eo die res, ac nescio an maxima illo bello gesta sit. non uinci enim ab Hannibale, uincere solito, difficilius fuit, quam postea uincere. Hannibal spe potiundae Nolae adempta, cum Acerras recessisset: Marcellus extemplo clausis portis, custodibusq. dispositis, ne quis egrederetur, quaestionem in foro de ijs, qui clam in colloquijs hostium fuerant, habuit. D supra LXX damnatos proditionis securi percussit, bonaq. eorum iussit publica esse. et summa rerum senatui tradita, cum exercitu omni profectus supra Suessulam castris positis consedit. Poenus Acerras primum ad uoluntariam deditionem conatus perlicere, postea quã obstinatos uidit, obsidere inde atque oppugnare parat. Ceterum Acerranis plus animi quam uirium erat. itaque, desperata tutela urbis, ut circumuallari moenia uiderunt, prius quam continuarentur hostium opera, per intermissa munimenta, neglectasq. custodias, silentio noctis dilapsi, per uias inuiaque, qua quemque aut consilium aut terror tulit, in urbes Campaniae, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt. Hannibal, Acerris direptis atque incensis, cum a Casilino dictatorem Romanum legionesq. nuncij accipi nunciassent, ne quis tam propinquis hostium castris Capua quoque recurrat, exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore quingenti Praenestini habebant cum paucis E Romanis Latiniq. nominis, quos eodem audita Cannensis clades contulerat. Hi, non confecto Praeneste ad diem delectu, serius profecti domo, cũ Casilinũ ante aduersae pugnae famam uenissent, & alijs aggregarent sese Romanis socijsque, profecti a Casilino, cum satis magno agmine irent, auertit eos retro Casilinum nuncius Cannensis pugnae. ibi cum dies aliquot, suspecti Campanis, timentesque, cauendis ac struendis inuicem insidijs trãsduxissent, iamque de Capuae defectione agi, accipique Hannibalem, satis pro certo haberent: interfectis nocte opidanis, partem urbis, quae circa Vulturnum est, (eo enim diuiditur amni) occupauere. idq. praesidium Casilini habebant Romani. Additur & Perusina cohors, homines C D & L X, eodem nuncio, quo Praenestini, paucos ante dies Casilinum compulsi. et satis ferme armatorum ad tam exigua moenia, & flumine

altera parte cincta, tuenda erat. paenuria frumenti, nimium etiam ut uideretur hominum, F
efficiebat. Hannibal cum iam inde haud procul esset, Gaetulos cum praefecto, nomine Isal ca, praemittit. ac primo, si fiat colloquij copia, uerbis benignis ad portas aperiendas, praesidiumque accipiendum perlicere iubet. sin in pertinacia perstent, rem gerere, ac tentare si qua parte inuadere urbem possit. Vbi ad moenia accessere, quia silentium erat, solitudo uisa: metuque concessum barbarus ratus, moliri portas, & seras claustraque effringere parat: cum patefactis repente portis cohortes duae ad idipsum instructae intus, ingenti cum tumultu erumpunt, stragemque hostium faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal cum maiore robore uirorum missus, nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. Postremum Hannibal castris ante ipsa moenia oppositis, paruam urbem, paruumque praesidium summa ui atque omnibus copijs oppugnare parat. ac dum instat lacessitque, corona undique circumdatis moenibus, aliquot milites, & promptissimum quemque e muro turribusque ictos amisit. G
Semet ultro erumpentes agmine elephantorum opposito prope interclusit, trepidosque compulit in urbem: satis multis, ut ex tanta paucitate, interfectis. plures cecidissent, ni nox proelio interuenisset. Postero die omnium animi ad oppugnandum accenduntur: utique postea quam corona aurea muralis proposita est, atque ipse dux castelli plano loco positi segnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat: Cannarum Trasymenique & Trebiae singulos admonēs, uniuersosque. inde uineae quoque coeptae agi, cuniculique: nec ad uarios conatus hostium aut uis ulla, aut ars deerat. Socij Romanorum propugnacula aduersus uineas statuere, transuersis cuniculis hostium cuniculos excipere, & palam & clam coeptis obuiam ire, donec pudor etiam Hannibalem ab incoepto auertit, castrisque communitis, ac praesidio modico imposito, ne omissa res uideretur, in hiberna Capuam concessit. ibi partem maiorem hiemis exercitū in tectis habuit, aduersus omnia H
humana mala saepe ac diu durantem, bonis inexpertum, atque insuetum. itaque quos nulla mali uicerat uis, perdidere nimia bona, ac uoluptates immodicae: & eo impensius, quo auidius ex insolentia in eas se immerserant. somnus enim, & uinum, & epulae, & scorta, balneaque, & otium consuetudine in dies blandius, ita eneruauerunt corpora animosque, ut magis deinde praeteritae uictoriae eos, quam praesentes tutarentur uires, maiusque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quam quod non ex Cannensi acie protinus ad urbem Romam duxisset. illa enim cunctatio distulisse modo uictoriam uideri potuit; hic error uires ademisse ad uincendum. Itaque Hercule, uelut si cum alio exercitu a Capua exiret, nihil usquam pristinae disciplinae tenuit. nam & redierunt plerique scortis impliciti: & ubi primum sub pellibus haberi coepti sunt, uiaque & alius militaris labor excepit, tironum modo corporibus animisque deficiebant: & deinde per I
omne aestiuorum tempus magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur: neque aliae latebrae, quam Capua, desertoribus erant. Ceterum mitescente iam hieme, ducto ex hibernis milite, Casilinum redit. ubi quamquam ab oppugnatione cessatum erat, obsidio tamen continuata opidanos praesidiumque ad ultimum inopiae adduxerat. Castris Romanis Ti. Sempronius praeerat, dictatore auspiciorum repetendorum caussa profecto Romam. Marcellum & ipsum cupientem ferre auxilium obsessis, Vulturnus amnis inflatus aquis, & preces Nolanorum, atque Acerranorum tenebant, Campanos timentium, si praesidium Romanum abscessisset. Gracchus assidens tantum Casilino, quia edictum erat dictatoris, ne quid absente eo rei gereret, nihil mouebat, quamquam quae facile omnem patientiam uincerent, nunciabantur a Casilino. nam & praecipitasse se quosdam non tolerantes famem, constabat: & stare inermes in muris, nuda corpora ad missilium K
telorum ictus praebentes. Ea aegre patiens Gracchus, cum neque pugnam cōserere dictatoris iniussu auderet: pugnandum autem esse, si palam frumentum importare uellet, uideret: neque clam importandi spes esset: farre ex agris circa undique cōuecto cum plura dolia complesset, nuncium ad magistratum Casilinum misit, ut exciperent dolia, quae amnis deferret. Insequenti nocte intentis omnibus in flumen, ac spem ab nuncio Romano factam, dolia medio missa amni defluxerunt. aequaliter inter omnes frumentum diuisum. id postero quoque die, ac tertio factum est. nocte & mittebantur, & perueniebant: eo custodias hostium fallebant. Imbribus deinde cōtinuis citatior solito amnis, trāsuerso uertice dolia impulit ad ripam, quā hostes seruabant. ibi haerentia inter obnata ripis

salicta

A salicta conspiciuntur, nunciatumq. Hannibali est: & deinde intentiore custodia cautum, ne quid falleret Vulturno ad urbem missum. Nuces inde fusae ab Romanis castris, cum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Postremo ad id uentum inopiae est, ut lora, detractasq. scutis pelles, ubi feruida mollissent aqua, mandere conarentur: nec muribus, alioue animali abstinerent: & omne herbarum radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent. & cum hostes obarassent, quidquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen iniecerunt, ut Hannibal, Eo ne usque dum ea nascantur, ad Casilinum sessuri sumus? exclamaret. & qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemptione liberorum capitum. Septunces auri in singulos pretium conuenit. fide accepta, sese tradiderunt. donec omne aurum persolutum est, in uinculis habiti. tum remissi Cumas cum fide. Id uerius est, quam ab equite in abeuntes immisso interfectos. Praenestini maxima pars fuere. ex quingentis septuaginta, qui in praesidio fuerunt, minus dimidium, ferrum famesq. absumpsit. ceteri incolumes Praeneste cum praetore suo Manitio (scriba is antea fuerat) redierunt. Statua eius indicio fuit Praeneste in foro statuta, loricata, amicta toga, uelato capite: & tria signa cum titulo laminae aeneae inscripto, Manitiũ pro militibus qui Casilini in praesidio fuerint, uotum uouisse. Idem titulus tribus signis in aede Fortunae positis fuit subiectus. Casilinũ opidum redditum Campanis est, firmatum septingentorum militum de exercitu Hannibalis praesidio: ne, ubi Poenus inde abscessisset, Romani oppugnarent. Praenestinis militibus senatus Romanus duplex stipendium, & quinquennij militiae uacationem decreuit. ciuitate cum donarentur ob uirtutem, non mutauerunt. Perusinorum casus obscurior fama est, quia nec ipsorum monumento ullo est illustratus, nec decreto Romanorum. Eodem tempore Petellinos, qui uni ex Bruttijs manserant in amicitia Romanorum, non Carthaginienses modo, qui regionem obtinebant, sed Bruttij quoque ceteri ob separata ab se consilia oppugnabant. Quibus cum resistere malis nequirent Petellini, legatos Romam ad praesidium petendum miserunt. Quorum preces lacrymaeq. (in questus enim flebiles, cum sibimet ipsi consulere iussi sunt, sese in uestibulo curiae profuderunt) ingẽtem misericordiam patribus ac populo mouerunt. consultiq. iterum a Manio praetore patres, circumspectis omnibus imperij uiribus, fateri coacti, nihil iam longinquis socijs in se praesidij esse: redire domum, fideq. ad ultimum expleta, cõsulere sibimet ipsos in praesenti fortuna iusserunt. Haec posteaquam renunciata legatio Petellinis est, tantus repente maeror pauorq. senatum eorum cepit, ut pars profugiendi qua quisque posset, ac deserendae urbis auctores essent, pars, quando deserti a ueteribus socijs essent, adiungendi se ceteris Bruttijs, ac per eos dedendi Hannibali. Vicit tamen ea pars, quae nihil raptim nec temere agendum, consulendumq. deintegro censuit. Relaxata postero die per minorem trepidationem re tenuerunt optimates, ut conuectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent. Per idem fere tempus litterae ex Sicilia Sardiniaq. Romam allatae. priores ex Sicilia Otacilij propraetoris in senatu recitatae sunt. P. Furium praetorem cũ classe ex Africa Lilybaeũ uenisse. ipsum grauiter saucium in discrimine ultimo uitae esse. militi & naualibus socijs neque stipendium neque frumentum ad diẽ dari: neque unde detur esse: magnopere suadere, ut quamprimum ea mittantur: sibique, si ita uideatur, ex nouis praetoribus successorem mittant. Eademq. ferme de stipendio frumentoq. ab A. Cornelio Mammula propraetore ex Sardinia scripta. Responsum utrisque, non esse unde mitteretur. iussiq. ipsi, classibus atque exercitibus suis consulerent. Otacilius ad unicum subsidium populi Romani Hieronem legatos cum misisset, in stipendium quantum argenti opus fuit, & sex mensium frumentum accepit. Cornelio in Sardinia ciuitates sociae benigne contulerunt. Et Romae quoque, propter paenuriam argenti, triumuiri mẽsarij rogatione Minucij trib. pleb. facti, L. Aemilius, qui consul censorq. fuerat: & M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat: & L. Scribonius Libo qui tum trib. pleb. erat. Et duumuiri creati, M. & C. Atilij, aedem Concordiae, quam L. Manlius Praetor uouerat, dedicauerunt. Et tres pontifices creati, Q. Caecilius Metellus, Q. Fabius Maximus, & Q. Fuluius Flaccus, in locum P. Scantinij demortui, & L. Aemilij Paulli consulis & Q. Aelij Paeti, qui ceciderant in pugna Cannensi. Cum cetera quae continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consilijs humanis assequi poterant, patres explessent: tandem se quoque, & solitudinem curiae, paucitatemq.

temque conuenientium ad publicum consilium respexerunt. neque enim post L. Aemilium & C. Flaminium censores senatus lectus fuerat, cum tantum senatorum aduersae pugnae, ad hoc sui quemque casus per quinquennium absumpsissent. Cum de ea re M. Pomponius praetor, dictatore post Casilinum amissum profecto iam ad exercitum, exposcentibus cunctis, retulisset, tum Sp. Caruilius, cum longa oratione non solum inopiam, sed paucitatem etiam ciuium, ex quibus in patres legerentur, conquestus esset: explendi senatus caussa, & iungendi artius Latini nominis pro magna re se suadere dixit, ut ex singulis populis Latinorum binis senatoribus, quos patres Romani censuissent, ciuitas daretur: atque in demortuorum locum in senatum legerentur. Eam sententiā haud aequioribus animis, quam ipsorum quondam postulatum Latinorum, patres audierunt. & cum fremitus indignantium tota curia esset: & praecipue Manlius esse etiam nunc stirpis eius uirum diceret, ex qua quondam in Capitolio consul minatus esset, quem Latinum in curia uidisset, eum sua manu se interfecturum: Q. Fabius Maximus numquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in senatu dixit, quam inter tam suspensos sociorum animos, incertamq. fidem id tactum, quod insuper sollicitaret eos. eam unius hominis temerariam uocem silentio omnium exstinguendam esse: & si quid umquam arcani sanctiue ad silendū in curia fuerit, id omnium maxime tegendum, occulendum, obliuiscendum, pro non dicto habendum esse. Ita eius rei oppressa mentio est. Dictatorem, qui censor ante fuisset, uetustissimusque ex ijs qui uiuerent censorijs esset, creari placuit, qui senatum legeret: acciririque C. Terentium consulem ad dictatorem dicendum iusserunt. qui cum ex Apulia, relicto ibi praesidio, magnis itineribus Romam redisset: nocte proxima, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex S. C. sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit. is ubi cum lictoribus in Rostra adscendit, neque duos dictatores tempore uno, quod numquam antea factum esset, probare se dixit: neque dictatorem sine magistro equitum. nec censoriam uim permissam uni & eidem iterum: nec dictatori, nisi rei gerendae caussa creato, in sex menses datum imperium, quae immoderata fors, tempus ac necessitas fecerint, ijs se modum impositurum. nam neque senatu quemquam moturum ex ijs, quos C. Flaminius, L. Aemilius censores in senatum legissent: transscribi tantum, recitarique eos iussurum, ne penes unum hominem iudicium arbitriumque de fama ac moribus senatoris fuerit: & ita in demortuorum locum sublecturum, ut ordo ordini, non homo homini praelatus uideretur. Recitato uetere senatu, inde primum in demortuorum locum legit, qui post L. Aemilium & C. Flaminium censores curulem magistratum cepissent, necdum in senatum lecti essent, ut quisque eorum primus creatus erat. tum legit, qui aediles, tribuni pl. quaestoresue fuerant, tum ex ijs qui magistratus non cepissent, qui spolia ex Romano hoste fixa domi haberent, aut ciuicam coronam accepissent. Ita CLXXVII cum ingenti approbatione omnium in senatum lectis, extemplo se magistratu abdicauit, priuatusque de Rostris descēdit, lictoribus abire iussis: turbaeq. se immiscuit priuatas agentium res: tempus hic sedulo terens, ne deducendi sui caussa populū de foro abduceret. neque tamen elanguit cura hominum ea mora, frequentesque eum domum deduxerunt. Consul nocte insequenti ad exercitum redijt, non facto certiore senatu, ne comitiorum caussa in urbe retineretur. Postero die consultus a M. Pomponio praetore senatus decreuit dictatori scribendum, uti, si e repub. censeret esse, ad consules subrogandos ueniret cum magistro equitum, & praetore M. Marcello, ut ex ijs praesentibus noscere patres possent, quo statu res publicae essent, consiliaque ex rebus caperent. Qui acciti erant, omnes uenerunt, relictis legatis, qui legionibus praeessent. Dictator de se pauca ac modice locutus, in magistrum equitum Ti. Sempronium Gracchum magnam partem gloriae uertit: comitiaque edixit, quibus L. Postumius III absens, qui tum Galliam prouinciam obtinebat: & Ti. Sempronius Gracchus, qui tum magister equitum eo accurrerat, consules crearentur. Praetores inde creati, M. Valerius Laeuinus, Ap. Claudius Pulcher, Q. Fuluius Flaccus, Q. Mucius Scaeuola. Dictator creatis magistratibus, Teanum in hiberna ad exercitum redijt, relicto magistro equitum Romae: qui, cum post paucos dies magistratum initurus esset, de exercitibus scribendis comparandisque in annum, patres consuleret. Cum eae res maxime agerentur, noua clades nunciata, alia super aliam cumulante in eum annum fortuna: L. Postumium consulem designatum, in Gallia ipsum, atque

exercitum

A exercitum deletos. Silua erat uasta (Litanam Galli uocant) qua exercitum transducturus erat. eius siluae dextra laeuaq. circa uiam Galli arbores ita inciderant, ut immotae starēt, momento leui impulsae occiderent. Legiones duas Romanas habebat Postumius: sociumq. ab supero mari tantum conscripserat, ut XXV millia armatorum in agros hostium induxisset. Galli oram extremae siluae cum circumsedissent, ubi intrauit agmen saltum, tum extremas arborum succisarum impellunt. quae alia in aliam instabilem per se ac male haerentem incidentes, ancipiti strage arma, uiros, equos obruerunt, ut uix decem homines effugerent. nam cum exanimati plerique essent arborum truncis, fragmentisq. ramorum: ceteram quoque multitudinem inopinato malo trepidam Galli saltum omnem armati circumsidentes interfecerunt: paucis e tanto numero captis, qui pontem fluminis petentes obsesse, ante ab hostibus ponte interclusi sunt. Ibi Postumius omni ui ne
B caperetur obnixus, occubuit. spolia corporis, caputque ducis praecisum Boij ouantes templo quod sanctissimum est apud eos, intulere. purgato inde capite, ut mos ijs est, caluam auro caelauere. idq. sacrum uas ijs erat, quo sollemnibus libarent: poculumq. idem sacerdoti esse, ac templi antistitibus. Praeda quoque haud minor Gallis, quam uictoria, fuit. nam etsi magna pars animalium strage siluae oppressa erat: tamen ceterae res, quia nihil dissipatum fuga est, stratae per omnem iacentis agminis ordinem inuentae sunt. Hac nunciata clade, cum per dies multos in tanto pauore fuisset ciuitas, ut tabernis clausis, uelut nocturna solitudine per urbem acta, senatus aedilibus negotium daret, ut urbem circumirent, apeririq. tabernas, & maestitiae publicae speciem urbi demi iuberent: tum Ti. Sempronius senatum habuit, consolatusq. patres est, & adhortatus, ne qui Cannensi ruinae non succubuissent, ad minores calamitates animos summitterent. quod ad
C Carthaginienses hostes, Hannibalemque attinet, prospera modo esset, sicut speraret, fortuna. Gallicum bellum & omitti tuto, & differri posse: ultionemq. eam fraudis in deorum ac populi Romani potestate fore. de hoste Poeno, exercitibusque, per quos id bellum gereretur, consultandum atque agitandum. Ipse primum, quid peditum equitumque, quid ciuium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disseruit. Tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit. Quid in Apulia cum C. Terentio consule esset, a peritis quaesitum est. duone consulares exercitus satis firmati tanto bello sufficerent, inibatur ratio. itaque Galliam, quamquam stimulabat iusta ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris consuli decretus est. De exercitu Marcelli, qui ex fuga Cannensi essent, in Siciliam eos transduci, atque ibi militare, donec in Italia bellum esset, placuit. eodem ex dictatoris legionibus reijci militem minimi quemque roboris, nullo praestituto militiae tē-
D pore, nisi quod stipendiorum legitimorum esset. Duae legiones urbanae alteri consuli, qui in locum L. Postumij suffectus esset, decretae sunt: eumq. cum primum saluis auspicijs posset, creari placuit. legiones praeterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri: atque inde consul, cui legiones urbanae euenissent, militum sumeret, quantum opus esset. C. Terentio consuli prorogari in annum imperium: neque de eo exercitu, quem ad praesidium Apuliae haberet, quidquam minui. Dum haec in Italia geruntur apparanturque, nihilo segnius in Hispania bellum erat, sed ad eam diem magis prosperum Romanis. P. & Cn. Scipiones inter se partiti sunt copias, ut Cnaeus terra, Publius mari nauibusque rem gereret. Hasdrubal Poenorum imperator neutri parti uirium satis fidens, procul ab hoste interuallo, ac locis tutis tenebat se. cui multum ac diu obtestanti quattuor millia peditum, & quingenti equites in supplementum missi ex Africa sunt. tum refecta tandem
E spe, castra propius hostem mouit: classemq. & ipse instrui parariq. iubet, ad insulas maritimamq. oram tutandam. In ipso impetu mouendarum deintegro rerum, perculit eum praefectorum nauium transitio, qui post classem ad Iberum per pauorem desertam grauiter increpiti, numquam deinde satis fidi aut duci aut Carthaginiensium rebus fuerant. Fecerant ij transfugae motum in Carpesiorum gente: desciuerantq. ijs auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipsis ui capta fuerat. In eam gentem uersum ab Romanis bellum est: infestoque exercitu Hasdrubal ingressus agrum hostium, pro captae ante dies paucos urbis moenibus Galbum, nobilem Carpesiorum ducem, cum ualido exercitu castris se detinentem aggredi statuit. Praemissa igitur leui armatura, quae eliceret hostes ad pugnam, peditum partē ad depopulandum per agros passim dimisit, ut palantes exciperent. simul & ad

castra tumultus erat, & per agros fugaq. & caedes. deinde undique diuersis itineribus cum in castra se recepissent, adeo repente decessit animis pauor, ut non ad munimenta modo defendenda satis animorum esset, sed etiam ad lacessendum hostem proelio. Erumpunt igitur agmine e castris tripudiantes more suo: repentinaq. eorum audacia terrorem hosti paullo ante ultro lacessenti incussit. itaque & ipse Hasdrubal in collem satis arduum tutumque flumine etiam obiecto tum copias subducit, & praemissam leuem armaturã equitesq. palatos eodem recepit: nec aut colli aut flumini satis fidens, uallo castra permunijt. In hoc alterno pauore certamina aliquot sunt contracta. Nec Numida Hispano eques par fuit: nec iaculator Maurus cetrato, uelocitate pari, robore animi uiriumq. aliquantũ praestanti. Posteaquam neque elicere Poenum ad certamen obuersati castris poterant, neque castrorum oppugnatio facilis erat: urbem Asenam, quo fines hostium ingrediẽs Hasdrubal frumentum commeatusq. alios conuexerat, ui capiunt, omniq. circa agro potiuntur. nec iam aut in agmine, aut in castris ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex re (ut fit) bene gesta oriri senserat Hasdrubal: cohortatus milites, ut palantes sine signis hostes aggrederentur, degressus colle, pergit ire acie instructa ad castra. Quem ut adesse tumultuosi nuncij refugientes ex speculis stationibusq. attulere, ad arma conclamatum est. Vt quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompositi, inordinati in proeliũ ruunt. Iam primi conseruerant manus, cum alij cateruatim currerent, alij nondum e castris exissent. tum primo ipsa audacia terruere hostem. deinde rari in confertos illati, cum paucitas parum tuta esset, respicere alij alios, & undique pulsi coire in orbem. & dum corporibus applicantur, armaq. armis iungunt, in artum compulsi, cum uix mouendis armis satis spatij esset, corona hostium cincti, ad multum diei caeduntur. Exigua pars, eruptione facta, siluas ac montes petit: pariq. terrore & castra sunt deserta, & uniuersa gens postero die in deditonem uenit. nec diu in pacato mansit. nam subinde ab Carthagine allatum est, ut Hasdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret. quae uulgata res per Hispaniam, omnium ferme animos ad Romanos auertit. Itaque Hasdrubal extemplo litteras Carthaginem mittit, indicans, quanto fama profectionis suae damno fuisset. Si uero inde pergeret, priusquam Iberum transiret, Romanorum Hispaniam fore. nam praeterquã quod nec praesidium, nec ducẽ haberet, quem relinqueret pro se, imperatores esse Romanos, quibus uix aequis uiribus resisti possit. itaque si ulla Hispaniae cura esset, successorem sibi cum ualido exercitu mitterent. cui si omnia prospere euenirent, non tamen otiosam prouinciam fore. Hae litterae quamquam primo admodum mouerunt senatum: tamen quia Italiae cura prior potiorq. erat, nihil de Hasdrubale neque de copijs eius mutatũ est. Himilco cum exercitu iusto, & aucta classe ad retinendam terra marique, ac tuendam Hispaniam est missus. qui ut pedestres naualesq. copias transiecit, castris communitis, nauibusq. subductis, & uallo circumdatis, cum equitibus delectis ipse, quantum maxime accelerare poterat, per dubios infestosq. populos iuxta intentus ad Hasdrubalem peruenit. Cum decreta senatus mandataque exposuisset, atque edidicisset, ipse inuicem, quemadmodum tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra redijt: nulla re, quam celeritate, tutior, quod undique abierat, antequam populi consentirent. Hasdrubal, priusquam moueret castra, pecunias imperat populis omnibus suae ditionis: satis gnarus, Hannibalem transitus quosdam pretio mercatum: nec auxilia Gallica aliter quam conducta habuisse: inopem tantum iter ingressum, uix penetraturum ad Alpes fuisse. pecunijs igitur raptim exactis, ad Iberum descendit. Decreta Carthaginiensium, & Hasdrubalis iter, ubi ad Romanos sunt perlata, omnibus omissis rebus, ambo duces iunctis copijs ire obuiam coeptis, atque obsistere parant: rati, si Hannibali, uix per se ipsi tolerando Italiae hosti, Hasdrubal dux, atque Hispaniensis exercitus esset iunctus, illicò Romani finem imperij fore. His anxij curis ad Iberum contrahunt copias, & transito amne, cum diu consultassent, utrum castra castris conferrent, an satis haberent socijs Carthaginiensium oppugnandis morari ab itinere proposito hostem: urbem a propinquo flumine Iberam appellatam, opulentissimam ea tempestate regionis eius, oppugnare parant. quod ubi sensit Hasdrubal, pro ope ferenda socijs pergit ipse ire ad urbem deditam nuper in fidem Romanorum oppugnandam. Ita iam coepta obsidio omissa ab Romanis est, & in ipsum Hasdrubalem uersum bellum. Quinque millium interuallo

castra

F G H I K

A castra distantia habuere paucos dies, nec sine leuibus proelijs, nec ut in aciem exirent. tandem uno eodemq. die, uelut ex composito, utrimque signum pugnae propositum est: atque omnibus copijs in campum descensum est. Triplex stetit Romana acies: peditum pars ante signa locata, pars post signa accepta: equites cornua cinxere. Hasdrubal mediam aciem Hispanis firmat: in cornibus, dextro Poenos locat, laeuo Afros: mercenariorumq. auxilia equitum, Numidas Poenorum peditibus, ceteros Afros pro cornibus opponit. nec omnes Numidae in dextro locati cornu, sed quibus, desultorum in modum, binos trahentibus equos, inter acerrimam saepe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transsultare mos erat. tanta uelocitas ipsis, tamq. docile equorum genus est. Cum hoc modo instructi starent, imperatorum utriusque partis haud ferme dispares spes erant. nam ne multum quidem aut numero aut genere militum hi aut illi praestabant. militibus
B longe dispar animus erat. Romanis enim, quamquam procul a patria pugnarent, facile persuaserant duces, pro Italia atque urbe Roma eos pugnare. itaque uelut quibus reditus in patriam eo discrimine pugnae uerteretur, obstinauerāt animis uincere aut mori. Minus pertinaces uiros habebat altera acies. nam maxima pars Hispani erant. qui uinci in Hispania, quam uictores in Italiam trahi, malebant. Primo igitur concursu, cum uix pila conie-cta essent, retulit pedem media acies, inferentibusq. sese magno impetu Romanis terga uertit. Nihilo segnius in cornibus proelium fuit. hinc Poenus, hinc Afer urget: & uelut in circumuentos proelio ancipiti pugnant. sed cum in medium tota iam coisset Romana acies, satis uirium ad dimouenda hostium cornua habuit. ita duo diuersa proelia erāt: utroque Romani, ut qui pulsis tandem medijs, & numero & robore uirorum praestarent, haud dubie superarunt. Magna uis hominum ibi occisa. & nisi Hispani uixdum conserto proe-
C lio tam effuse fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. Equestris pugna nulla admodum fuit: quia simul inclinatam mediam aciem Mauri Numidaeq. uiderunt, extemplo fuga effusa nuda cornua, elephantis quoque prae se actis, deseruere. Et Hasdrubal usque ad ultimum euentum pugnae moratus, e media caede cum paucis effugit. Castra Romani cepere, atque inde diripuere. Ea pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis adiunxit: Hasdrubaliq. non modo in Italiam transducendi exercitus, sed ne manēdi quidē satis tuto in Hispania spem reliquit. Quae posteaquam litteris Scipionum Romae uulgata sunt, non tam uictoria, quam prohibito Hasdrubalis in Italiam transitu, laetabantur. Dum haec in Hispania geruntur, Petelia Bruttijs aliquot post mensibus, quam coepta oppugnari erat, ab Himilcone, praefecto Hannibalis, expugnata est. multorumq. sanguine ac uulneribus ab Poenis uictoria stetit: nec ulla magis uis obsessos, quam fames, expugnauit. absumptis
D enim frugum alimentis, carnisq. omnis generis quadrupedum, sutrinae postremo corijs, herbisque, & radicibus, corticibus teneris, strictisque rubis uixere. nec ante quam uires ad standum in muris ferendaq. arma deerant, expugnati sunt. Recepta Petelia, Poenus ad Consentiam copias transducit. quā minus pertinaciter defensam, intra paucos dies in deditionem accepit. Ijsdem ferme diebus & Bruttiorum exercitus Crotonem, Graecam urbem, circumsedit. opulentam quondam armis uirisque: tum iam adeo multis magnisque cladibus afflictam, ut omnis aetatis minus uiginti millia ciuiū superessent. itaque urbe defensoribus uacua, facile potiti sunt hostes: arx tantum retenta, in quam inter tumultum captae urbis e media caede quidam effugere. Et Locrenses desciuere ad Bruttios Poenosq., prodita multitudine a principibus. Rhegini tantummodo regionis eius & in fide erga Romanos, & potestatis suae ad ultimum manserunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio ani-
E morum peruenit: & ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit. namque Gelo, maximus stirpis, contempta simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Romana societate, ad Poenos defecit. mouissetq. in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna, ut patrem quoque suspicione adspergeret, armantem eum multitudinem, sollicitantemq. socios, absumpsisset. Haec eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania uario euentu acta. Exitu anni Q. Fabius Maximus a senatu postulauit, ut eadem Veneris Erycinae, quam dictator uouisset, dedicari liceret. Senatus decreuit, ut Ti. Sempronius, consul designatus, cum primum magistratum inisset, ad populum ferret, ut duumuiros esse iuberent aedium dedicandarum caussa. Et M. Aemilio Lepido, qui bis consul augurq. fuerat, filij tres, Lucius, Marcus, Quinctus, ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria duo,

& XX per triduum in foro dederunt. Aediles curules C. Laetorius, & Ti. Sempronius Gracchus, consul designatus, qui in aedilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum instaurati sunt. Plebeij ludi a M. Aurelio Cotta & M. Claudio Marcello ter instaurati sunt. Circumacto tertio anno Punici belli, Ti. Sempronius consul idibus Martijs magistratum inijt. Praetores Q. Fuluius Flaccus, qui antea consul censorq. fuerat, urbanam, M. Valerius Laeuinus peregrinam sortem in iurisdictione habuit. Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scaeuola Sardiniam sortiti sunt. M. Marcello proconsulare imperium esse populus iussit, quod post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere rem gessisset. Senatus quo die primum est in Capitolio consultus, decreuit, ut eo anno duplex tributum imperaretur, simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium praesens omnibus militibus daretur, praeterquam qui milites ad Cannas fuissent. Inde de exercitibus ita decretum est, ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius consul Cales ad conueniendũ diem ediceret. inde sex legiones in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur. quae ibi legiones essent, (erant autẽ Cannensis maxime exercitus) eas Ap. Claudius Pulcher praetor in Siciliã transijceret: quaeq. in Sicilia essent, Romam deportarentur. Ad exercitum cui ad conueniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus missus, isq. iussus in castra Claudiana deducere urbanas legiones. ad ueterem exercitum accipiendum deducendumq. in Siciliam, T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus. Taciti primo exspectauerunt homines, uti consul comitia collegae creando haberet. deinde ubi ablegatum uelut de industria M. Marcellum uiderunt, quem maxime consulem in eum annum ob egregie in praetura res gestas creari uolebant, fremitus in curia est ortus. Quod ubi sensit consul, Vtrumque, inquit, e republica fuit, patres conscripti, & M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficisci, & comitia non prius edici, quam is inde, confecto quod mandatum est negotio, reuertisset: ut uos consulem, quem tempus reipublicae postularet, quemq. maxime uultis, haberetis. Ita de comitijs, donec redijt Marcellus, silentiũ fuit. Interea duumuiri creati sunt Q. Fabius Maximus, & T. Otacilius Crassus, aedibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinae. Vtraque in Capitolio est, canali uno discretae. Et de trecentis equitibus Campanis, qui in Sicilia cum fide stipendijs emeritis Romam uenerant, dein latum ad populum, ut ciues Romani essent: item uti municipes Cumani essent, pridie quam populus Campanus a populo Romano defecisset. Maxime ut hoc ferretur, mouerat, quod, quorum hominum essent, scire se ipsi negabant, uetere patria relicta, in eam in quam redierant, nondum adsciti. Posteaquam Marcellus ab exercitu redijt, comitia uni consuli rogando in locum L. Postumij edicuntur. Creatur ingenti consensu Marcellus, qui extemplo magistratum occiperet. cui ineunti consulatum cum tonuisset, uocati augures uitio creatum uideri pronunciauerunt, uulgoq. patres ita fama ferebant, quod tum primum duo plebeij consules facti essent, id deis cordi non esse. In locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicauit, suffectus Fabius Maximus tertium. Mare arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleum peperit: signa Lanuuij ad Iunonis Sospitae cruore manauere: lapidibusque circa id templum pluuit, ob quem imbrem Nouendiale, ut assolet, sacrum fuit: ceteraque prodigia cum cura expiata. Consules exercitus inter se diuiserunt. Fabio exercitus, cui M. Iunius dictator praefuerat, euenit. Sempronio, uolonum quod fuerat, & sociorum XXV millia. M. Valerio praetori legiones, quae ex Sicilia redissent, decretae. M. Claudius procons. ad eum exercitum, qui supra Suessulam Nolae praesideret, missus. Praetores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Consules edixerunt, quoties senatum uocassent, uti senatores, quibusq. in senatu dicere sententiam liceret, ad portam Capenam conuenirent. Praetores, quorum iurisdictio erat, tribunalia ad Piscinam publicam posuerunt. eo uadimonia fieri iusserunt: ibiq. eo anno ius dictum est. Interim Carthaginem, unde Mago, frater Hannibalis, XII millia peditum, & mille quingentos equites, XX elephantos, mille argenti talenta in Italiam transmissurus erat cum praesidio LX nauium longarum, nuncius affertur, in Hispania rem male gestam, omnesq. ferme eius prouinciae populos ad Romanos defecisse. Erant qui Magonem cum classe ea copijsque, omissa Italia, in Hispaniam auerterent, cum Sardiniae recipiendae repentina spes affulsit. Paruum ibi exercitum Romanum esse, ueterem praetorem inde Cornelium prouinciae peritum decedere, nouũ exspectari.

An. 535. (margin) F G H I K (margin letters)

spectari.

A spectari. ad hoc, fessos iam animos Sardorum esse diuturnitate imperij, & proximo ijs anno acerbe atque auare imperatum: graui tributo & collatione iniqua frumenti oppressos. nihil deesse aliud, quam auctorem, ad quem deficerent. Haec clamdestina legatio per principes missa erat: maxime eam rem moliente Harsicora, qui tum auctoritate, atque opibus longe primus erat. His nuncijs prope uno tempore turbati, erectique, Magonem cum classe sua copijsq. in Hispaniam mittunt. in Sardiniam Hasdrubalem cognomento Caluũ deligunt ducem: & tantum ferme copiarum, quantum Magoni, decernunt. Et Romae consules, transactis rebus quae in urbe agendae erant, mouebant iam sese ad bellum. Ti. Sempronius militibus Sinuessam diem ad conueniendum edixit. & Q. Fabius, consulto prius senatu, ut frumenta omnes ex agris ante Kalendas Iunias primas in urbes munitas conueherent. qui non inuexissent, eorum se agrum populaturum, seruos sub hasta uendi-

B turum, uillas incensurum. Ne praetoribus quidem, qui ad ius dicendum creati erant, uacatio a belli administratione data est. Valerium praetorem in Apuliam ire placuit ad exercitum a Terentio accipiendum: cum ex Sicilia legiones uenissent, ijs potissimum uti ad regionis eius praesidium: Terentianũ mitti cum aliquo legatorum. Et XXV naues M. Valerio datae sunt, quibus oram maritimam inter Brundisium ac Tarentũ tutari posset. Par nauium numerus Q. Fuluio praetori urbano decretus ad suburbana litora tutanda. C. Terentio procons. negotium datum, ut in Piceno agro conquisitionem militum haberet, locisque ijs praesidio esset. Et T. Otacilius Crassus posteaquam aedem Mentis in Capitolio dedicauit: in Siciliam cum imperio, qui classi praeesset, missus. In hanc dimicationem duorum opulentissimorum in terris populorum, omnes reges gentesq. animos intenderent. inter quos Philippus Macedonum rex eo magis, quod propior Italiae, ac mari tantum Io-

C nio discretus erat. Is, ubi primum fama accepit, Hannibalem alpes transgressum: ut bello inter Romanos Poenumq. orto laetatus erat: ita utrius populi mallet uictoriam esse incertis adhuc uiribus, fluctuatus animo fuerat. posteaquam tertia iam pugna, tertia uictoria cum Hannibale & Poenis erat, ad fortunam inclinauit, legatosq. ad Hannibalem misit. qui uitantes portus Brundisinum Tarentinumque, quia custodijs nauium Romanarum tenebantur: ad Laciniae Iunonis templum in terram egressi sunt. inde per Apuliam petentes Capuam, media in praesidia Romana illati sunt, deductiq. ad M. Valerium Laeuinum praetorem, circa Nuceriam castra habentem. Ibi intrepide Xenophanes legationis princeps a Philippo rege se missum ait ad amicitiam societatemq. iungendam cum populo Romano, mandata habere ad consules, ac senatum populumq. Romanum. Inter defectiones ueterum sociorum Valerius noua societate tam clari regis laetus admodum, hostẽ pro ho-

D spite comiter accepit. dat, qui prosequantur, itinera cum cura demonstrẽt, quae loca quosque saltus, aut Romani, aut hostes teneant. Xenophanes per praesidia Romana in Campaniam, inde qua proximum fuit in castra Hannibalis peruenit: foedusq. cum eo, atque amicitiam iungit legibus his, ut Philippus rex quammaxima classe (ducentas autem naues uidebatur effecturus) in Italiam transijceret, & uastaret maritimam oram, bellum pro parte sua terra mariq. gereret. ubi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa urbe Roma Carthaginiẽsium, atque Hannibalis esset, praedaq. omnis Hannibali cederet. perdomita Italia, nauigarent in Graeciam, bellumq. cum quibus regibus placeret, gererent. quae ciuitates continentis, quae insulae ad Macedoniam uergunt, eae Philippi, regniq. eius essent. In has ferme leges inter Poenum ducem, legatosq. Macedonum ictum foedus. missiq. cum ijs ad regis ipsius firmandam fidem legati, Gisgo, & Bostar, & Mago, eodem ad Iunonis Laci-

E niae templum, ubi nauis occulta in statione erat, perueniunt, inde prouecti, cum iam altum tenerent, conspecti a classe Romana sunt, quae praesidio erat Calabriae litoribus. P. Valerius Flaccus Corcyraeos ad persequendam retrahendamq. nauem cum misisset, primo fugere regij conati: deinde, ubi celeritate uicti cesserunt, tradunt se Romanis: & ad praefectum classis adducti, cum quaereret, qui, & unde, & quo tenderent cursum: Xenophanes, primo satis iam semel felix mendacium struere, a Philippo se ad Romanos missum, ad M. Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, peruenisse: Campaniam superare nequisse, saeptam hostium praesidijs. deinde ut Punicus cultus habitusq. suspectos legatos fecit Hannibalis, interrogatosq. sermo prodidit: tum comitibus eorum seductis, ac metu territis, litterae quoque ab Hãnibale ad Philippum inuentae de pace inter regem Macedonum, Poe-

numq.

numq. ducem. Quibus satis cognitis, optimum uisum est, captiuos, comitesq; eorum Ro F
mam ad senatum, aut ad consules, ubicumque essent, quamprimum deportare. ad id ce-
lerrimae quinque naues delectae: ac L. Valerius Antias, qui praeesset, missus: eiq. manda-
tum, ut in omnes naues legatos separatim custodiendos diuideret: daretq. operam, ne
quod ijs colloquium inter se, neue communicatio consilij esset. Per idem tempus Romae,
cum A. Cornelius Mammula ex Sardinia prouincia decedens retulisset, qui status rerum
in insula esset, ad bellum ac defectionem omnes spectare, Q. Mucium, qui successisset si-
bi, grauitate caeli aquarumq. aduenientem exceptum, non tam in periculosum quam lon
gum morbum implicitum, diu ad belli uim sustinendam inutilem fore: exercitumq. ibi ut
satis firmum pacatae prouinciae praesidem esse, ita parū bello, quod motum iri uideretur;
decreuerunt patres, ut Q. Fuluius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equi-
tes scriberet, eamq. legionem primo quoque tempore in Sardiniam transijciendā curaret, G
mitteretq. cum imperio quem ipsi uideretur, qui rem gereret, quoad Mucius conualuisset.
Ad eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis consul censorq. fuerat, subegerat-
que in consulatu Sardos. Sub idem fere tempus & a Carthagine in Sardiniam classis mis-
sa duce Hasdrubale, cui Caluo cognomen erat, foeda tempestate uexata ad Baleares insu-
las eijcitur. ibiq. (adeo non armamenta modo, sed etiam aluei nauium quassati erant) sub-
ductae naues dum reficiuntur, aliquantum temporis triuerunt. In Italia cum post Cannen-
sem pugnam fractis partis alterius uiribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset:
Campani per se adorti sunt rem Cumanam suae ditionis facere, primo sollicitantes, ut ab
Romanis deficerent. ubi id parum processit, dolum ad capiendos eos comparant. Cam-
panis omnibus statum sacrificium ad Hamas. eo senatum Campanum uenturum, certio-
res Cumanos fecerunt: petieruntq. ut & Cumanus eo senatus ueniret ad consultandum H
communiter, ut eosdem uterque populus socios hostesq. haberet. praesidium ibi armatum
sese habituros, ne quid ab Romanis noui periculi esset. Cumani, quamquam suspecta
fraus erat, nihil abnuere, ita tegi fallax consilium posse rati. Interim Ti. Sempronius, con-
sul Romanus, Sinuessae, quo ad conueniendum diem edixerat, exercitu lustrato, trāsgres-
sus Vulturnum flumen circa Liternum castra posuit. Ibi quia otiosa statiua erant, crebro
decurrere milites cogebat, ut tirones (ea maxima pars uolonum erat) assuescerent signa
sequi, & in acie agnoscere ordines suos, inter quae, concordiae maxima erat cura duci. ita-
que legatis tribunisq. praeceperat, ne quam exprobratio cuiquam ueteris fortunae discor-
diam inter ordines sereret: uetus miles tironi, liber uoloni sese exaequari sineret. omnes
satis honestos, generosq. ducerent, quibus arma sua, signaq. populus Romanus commi-
sisset. quae fortuna coegisset ita fieri, eandem cogere tueri factum. Ea nō maiore cura prae- I
cepta ab ducibus sunt, quam a militibus obseruata. breuiq. tanta concordia coaluerant
omnium animi, ut prope in obliuionem uenirent, qua ex cōdicione quisque esset miles fa-
ctus. Haec agenti Graccho legati Cumani nunciarunt, quae a Campanis legatio paucos
ante dies uenisset, & quid ijs ipsi respondissent. Triduum post eum diem festum esse: non
senatum solum omnem ibi futurum, sed castra etiam, & exercitum Campanum. Grac-
chus, iussis Cumanis omnia ex agris in urbem conuehere, & manere intra muros: ipse pri-
die quam statutum sacrificium Campanis esset, Cumas mouet castra. Hamae inde tria mil-
lia passuum absunt. Iam Campani eo frequentes ex composito conuenerant: nec procul
inde in occulto Marius Alfius, qui summus magistratus erat Campanis, cum XIV milli-
bus militum habebat castra. is sacrificio apparando, & inter id instruendae fraudi aliquan-
to intentior, quam muniendis castris, aut ulli militari operi fuit. Triduum sacrificatum ad K
Hamas. nocturnum erat sacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur. Huic Grac-
chus insidiandum tempori ratus, custodibus ad portas positis, ne quis enunciare posset, a
sexta ad decimam diei horam coactis militibus corpora curare, somnoq. operam dare, ut
primis tenebris conuenire ad signum possent, uigilia ferme prima tolli iussit signa. silen-
tiq. profectus agmine, cum ad Hamas media nocte peruenisset, castra Campana, ut in per-
uigilio neglecta, simul omnibus portis inuadit. alios somno stratos, alios perpetrato sa-
cro inermes redeuntes obtruncat. Hominum eo tumultu caesa plus duo millia cum ipso
duce Mario Alfio. capta sunt signa militaria quattuor & triginta. Gracchus minus cētum
militum iactura castris hostium potitus, Cumas se propere recepit, ab Hānibale metuens,

A qui super Capuam ad Tifata habebat castra. Nec eum prouida uiri fefellit opinio. nam simul Capuam ea clades est nunciata, ratus Hannibal ab re bene gesta insolenter laetũ exercitum, tironum magna ex parte seruorumque, spoliantem uictos, praedasq. agentem ad Hamas se inuenturum, citatum agmen praetor Capuam rapit: obuiosq. ex fuga Campanorum per duo praesidia Capuam duci, saucios uehiculis tolli, portariq. iubet. ipse ad Hamas uacua ab hostibus castra, nec quidquam praeter recẽtis uestigia caedis, strataq. passim corpora sociorum, inuenit. Auctores erant quidam, ut protinus inde Cumas duceret, urbemq. oppugnaret. Id quamquam haud modice Hannibal cupiebat, ut quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem maritimam urbem haberet: tamen quia praeter arma nihil secum miles raptim acto agmine extulerat, retro in castra supra Tifata se recepit. inde fatigatus Campanorum precibus, sequenti die, cum omni apparatu oppugnandae urbis, Cu-
B mas redit: populatoq. agro Cumano, mille passus ab urbe castra locat. Tum Gracchus magis uerecundia in tali necessitate deserendi socios implorantes fidem suam populique Romani, substitit, quam satis fidens exercitui. Nec alter consul Fabius, qui ad Cales castra habebat, Vulturnum transducere audebat exercitum: occupatus primo auspicijs repetendis Romae: dein prodigijs, quae alia super alia nunciabantur, expiantiq. ea, haud facile litari, haruspices respondebant. Hae caussae cum Fabium tenerent, Sempronius in obsidione erat: & iam operibus oppugnabatur. Aduersus ligneam ingentem turrim admotam urbi, aliam turrim ex ipso muro excitauit consul Romanus aliquanto altiorem: quia muro satis per se alto subiectis ualidis sublicis pro solo usus erat. inde primum saxis, sudibusque, & ceteris missilibus propugnatores urbem ac moenia tuebantur: postremo ubi promouendo adiunctam muro uiderunt turrim, facibus ardentibus plurimum simul ignem conie-
C cerunt. quo incendio trepida armatorum multitudo cum de turri sese praecipitaret, eruptio ex opido simul duabus portis facta, stationes hostium fudit, fugauitq. in castra, ut eo die obsesso quam obsidenti similior esset Poenus. Ad mille C D Carthaginiensium caesi, unde quadraginta uiui capti, qui circa muros & in stationibus solute ac negligenter agentes, cum nihil minus quam eruptionem timuissent, ex improuiso oppressi sunt. Gracchus, prius quam se hostes ab repentino pauore colligerent, receptui signum dedit, ac suos intra muros recepit. Postero die Hannibal elatum secunda re consulem, iusto proelio ratus certaturum, aciem inter castra atque urbem instruxit. ceterum posteaquam neminem moueri ab solita custodia urbis uidit, nec committi quidquam temerariae spei, ad Tifata redit, infecta re. Quibus diebus Cumae liberatae sunt obsidione, ijsdem diebus & in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Poe-
D no prospere pugnat. supra duo millia hominum occidit: & CCLXXX milites amisit. signa militaria ad XLI cepit. Pulsus finibus Lucanis Hanno, retro in Bruttios sese recepit. Et ex Hirpinis opida tria, quae a populo Romano defecerant, ui recepta per M. Valerium praetorem. Vercellius, Sicilliusque, auctores defectionis, securi percussi. supra mille captiuorum sub casta uenierunt. praeda alia militi concessa, exercitusq. Cumas reductus. Dum haec in Lucanis, atque in Hirpinis geruntur, quinque naues, quae Macedonum atque Poenorum captos legatos Romam portabant, a supero mari ad inferum circumuectae prope omnem Italiae oram, cum praeter Cumas uelis ferrentur, neque hostium an sociorum essent, satis sciretur, Gracchus obuiam ex classe sua naues misit. Cum percunctando inuicem, cognitum esset, cõsulem Cumis esse, naues Cumas appulsae, captiuiq. ad consulẽ deducti, & litterae datae. consul, litteris Philippi atque Hãnibalis perlectis,
E consignata omnia ad senatum itinere terrestri misit: nauibus deuehi legatos iussit. Cum eodem fere die litterae legatiq. Romam uenissent, & percunctatione facta, dicta cum scriptis congruerent, primo grauis cura patres incessit, cernentes quanta uix tolerantibus Punicum bellum, Macedonici belli moles instaret. cui tamen adeo non succubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodum ultro inferendo bello auerterent ab Italia hostem. Captiuis in uincula conditis, comitibusq. eorum sub hasta uenditis, ad naues XXV. quibus P. Valerius Flaccus praefectus praeerat, uiginti paratas alias decernunt. His comparatis deductisque, & additis quinque nauibus, quae aduexerant captiuos legatos, quinquaginta naues ab Ostia Tarentum profectae: iussusq. P. Valerius militibus Varronianis, quibus L. Apustius legatus Tarẽti praeerat, in naues impositis, L. nauiũ classe non tueri modo

Italiae oram, sed explorare de Macedonico bello. si congruentia litteris, legatorumq. indi- F
cijs Philippi consilia essent, ut M. Valerium praetorem litteris certiorem faceret: isque, L. Apustio legato exercitui praeposito, Tarentum ad classem profectus, primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret: daretq. operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad classem tuendam, bellumq. Macedonicum ei decreta est, quae Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi. & haec per L. Apustium legatum Tarentum est deuecta. simul ab Hierone missa ducenta millia modium tritici, & hordei centum. Dum haec Romani parant, aguntque, ad Philippum captiua nauis una ex ijs, quae Romam missae erant, ex cursu fugit: inde scitum, legatos cum litteris captos. itaque ignarus de ijs, quae cum Hannibale legatis suis côuenissent, quaeq. legati eius ad se allaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit. Legati ad Hannibalem missi, Heraclitus cui Scotino cognomen erat, & Crito Berroeus, & Sositheus Magnes. hi prospere G
tulerunt ac retulerunt mandata. sed prius se aestas circumegit, quã mouere ac moliri quidquam rex posset. tantum nauis una capta cum legatis momenti fecit ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam, transgresso Vulturnum Fabio post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Combulteriam, & Trebulam, & Austiculam urbes, quae ad Poenum defecerant, Fabius ui cepit: praesidiaq. in ijs Hannibalis. Campani permulti capti. & Nolae, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Hannibalis erat: consiliaq. occulta de caede principum, & proditione urbis inibantur. Quibus ne incepta procederẽt, inter Capuam, castraq. Hannibalis, quae in Tifatis erant, trãsducto exercitu Fabius super Vesuuium in castris Claudianis consedit. inde M. Marcellum propraetorẽ cum ijs copijs, quas habebat, Nolam praesidium misit. Et in Sardinia res per T. Manlium praetorem administrari coeptae, quae omissae erant, posteaquam Q. Mucius praetor H
graui morbo est implicitus. Manlius nauibus longis ad Caraleis subductis, naualibusq. socijs armatis, ut terra rem gereret, & a praetore exercitu accepto, duo & uiginti millia peditum, mille & ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumq. copijs profectus in agrum hostium, haud procul ab Harsicorae castris castra posuit. Harsicora tum forte profectus erat in Pellidos Sardos ad iuuentutem armandam, qua copias augeret. Filius eius nomine Hiostus castris praeerat. Is adolescentia ferox, temere proelio inito fusus, fugatusque. ad XXX millia Sardorum eo proelio caesa: mille trecenti ferme uiui capti. Alius exercitus primo per agros siluasq. fuga palatus: dein, quo ducem fugisse fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput eius regionis, confugit. debellatumq. eo proelio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Hasdrubale, qua tempestate deiecta ad Baleares erat, in tẽpore ad spem rebellandi aduenisset. Manlius post famam appulsae Punicae classis Caraleis I
se recepit. ea occasio Harsicorae data Poeno se iungendi. Hasdrubal, copijs in terram expositis, & classe remissa Carthaginem, duce Harsicora ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Caraleis peruenturus erat, ni Manlius obuio exercitu ab effusa eum populatione continuisset. Primo castra castris modico interuallo sunt obiecta: deinceps procursationes, leuiaq. certamina uario euentu inita: postremo descensum in aciem, signisq. collatis iusto proelio per quattuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Poeni, Sardis facile uinci assuetis, fecerunt: postremo & ipsi, cum omnia circa strage ac fuga Sardorum repleta essent, fusi. ceterum terga dantes, circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, inclusit Romanus: caedes inde magis quam pugna fuit. Duodecim millia hostium caesa, Sardorum simul Poenorumq. ferme III millia, & DCC capti, & signa militaria septem & uiginti. Ante omnia claram & memorabilem pugnam fecit Hasdrubal imperator captus & Hanno & Mago, nobiles Carthaginienses: Mago ex gente Barchina, propinqua cognatione Hannibali iunctus: Hanno auctor rebellionis Sardis, belliq. eius haud dubie concitator. Nec Sardorum duces minus nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt: nam & filius Harsicorae Hiostus in acie cecidit: & Harsicora cũ paucis equitibus fugiens, ut super afflictas res necem quoque filij audiuit: nocte, ne cuiusquam interuẽtus coeptum impediret, mortem sibi consciuit. Ceteris urbs Cornus, eadem quae ante, fugae receptaculum fuit. quam Manlius uictore exercitu aggressus intra paucos dies recepit. Deinde aliae quoque ciuitates, quae ad Harsicoram Poenosq. defecerant, obsidibus datis, dediderunt sese, quibus stipendio frumentoq. imperato pro cuiusque aut uiribus, aut delicto, K

Caraleis,

A Caraleis exercitum reduxit. ibi nauibus longis deductis, impositoq. quem secum aduexerat milite, Romam nauigat: Sardiniamq. perdomitam nunciat patribus: & stipendium quaestoribus, frumentum aedilibus, captiuosq. Fuluio praetori tradidit. Per idem tempus T. Otacilius praetor quinquaginta nauium classe ab Lilybaeo in Africam transuectus, depopulatusq. agrum Carthaginiensem, cum Sardiniam inde peteret, quo fama erat Hasdrubalem a Balearibus nuper transiecisse, classi Africam repetenti occurrit: leuiq. armatura certamine in alto commisso, septem inde naues cum socijs naualibus cepit. ceteras metus haud secus, quam tempestas, passim disiecit. Per eosdem forte dies & Bomilcar cum militibus ad supplementum Carthagine missis, quadragintaque elephantis, & commeatu, Locros accessit. quem ut incautum opprimeret Ap. Claudius, per simulationem prouinciae circumeundae, Messanam raptim exercitu ducto, aestu secundo Locros B transiecit. Iam inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat, & Locrenses portas Romanis clauserunt. Appius, magno conatu nulla re gesta, Messanam repetit. Eadem aestate Marcellus ab Nola, quam praesidio obtinebat, crebras excursiones in agrum Hirpinum & Samnites Caudinos fecit: adeoq. omnia ferro, atque igni uastauit, ut antiquarum cladium Samnio memoriam renouaret. itaque extemplo legati ad Hannibalem missi simul ex utraque gente, ita Poenum allocuti sunt: Hostes populi Romani, Hannibal, fuimus primum per nos ipsi, quoad nostra arma, nostrae uires nos tutari poterant. posteaquam ijs parum fidebamus, Pyrrho regi nos adiunximus: a quo relicti, pacem necessariam accepimus, fuimusque in ea per annos prope LX, ad id tempus, quo in Italiam uenisti. Tua nos non magis uirtus fortunaque, quam unica comitas ac benignitas erga ciues nostros, quos captos nobis remisisti, ita conciliauit tibi, ut, te saluo atque C incolumi amico, non modo populum Romanum, sed ne deos quidem iratos (si dici fas est) timeremus. At Hercule, non solum incolumi & uictore, sed praesente te, cum ploratum prope coniugum ac liberorum nostrorum exaudire & flagrantia tecta posses conspicere; ita sumus aliquoties hac aestate deuastati, ut M. Marcellus, non Hannibal, uicisse ad Cannas uideatur; glorienturq. Romani, te ad unum modo ictum uigentem, uelut iaculo emisso torpere. Per centum prope annos cum populo Romano bellum gessimus, nullo externo adiuti nec duce, nec exercitu: nisi quod per biennium Pyrrhus nostro magis milite suas auxit uires, quam suis uiribus nos defendit. Non ergo secundis rebus nostris gloriabimur: duos consules, ac duos consulares exercitus a nobis sub iugum missos, & si qua alia aut laeta aut gloriosa nobis euenerunt. quae aspera aduersaque tunc acciderunt, minore indignatione referre possumus, quam quae hodie eueniunt. Magni dictatores cum magistris equitum, bini consules cum binis consularibus exercitibus ingrediebantur fines nostros. ante explorato, & subsidijs positis, & sub signis ad populandum ducebant. nunc prope unius & parui ad tuẽdam Nolam praesidij praeda sumus. iam ne manipulatim quidem sed latronum modo percursant totis finibus nostris negligentius, quam si in Romano uagarentur agro. Caussa autem haec est, quod neque tu defendis; & nostra iuuentus, quae, si domi esset, tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum norim, nisi a quo tot Romanas acies fusas stratasq. esse sciam, ei facile esse ducam opprimere populatores nostros uagos, sine signis palatos, quo quemque trahit quamuis uana praedae spes. Numidarum paucorum illi quidẽ praeda erũt: praesidiumq. missum nobis erit: & Nolae ademeris, si modo quos ut socios haberes, dignos duxisti, haud indignos iudicas, quos in fidem receptos tuearis. Ad ea Hannibal respondit: Omnia simul facere Hirpinos, Samnitesque: & indicare clades suas, & petere praesi- E dium: & quaeri indefensos se, neglectosque. Indicandum autẽ fuisse primum: dein petendum praesidium: postremo ni impetraretur, tum denique querendum frustra opem imploratam. Exercitum se non in agrum Hirpinum, Samnitemue, ne & ipse oneri esset: sed in proxima loca sociorum populi Romani adducturum. ijs populandis & militem suum repleturum se: & metu procul ab ijs summoturum hostes. Quod ad bellum Romanum attineret: si Trasymeni quam Trebiae, si Cannarum quam Trasymeni pugna nobilior esset: Cannarum se quoque memoriam obscuram maiore & clariore uictoria facturum. Cum hoc responso, muneribusq. amplis legatos dimisit. ipse praesidio modico relicto in Tifatis, profectus cum cetero exercitu ire Nolam pergit. Eodem Hanno ex Bruttijs cum supplemento

plemento Carthagine aduecto atque elephantis uenit. ibi castris haud procul positis, longe alia omnia inquirēti comperta sunt, quam quae a legatis sociorum audierat. Nihil enim Marcellus ita gerebat, ut aut fortunae, aut temere hosti commissum dici posset. explorato, cum firmisq. praesidijs tuto receptu praedatum ierat: omniaq. uelut aduersus praesentem Hannibalem cauta prouisaq. fuerunt. tum ubi sensit hostem aduentare, copias intra moenia tenuit: per muros inambulare senatores Nolanos iussit, & omnia circa explorare, quae apud hostes fierent. Ex ijs Hanno, cum ad murum successisset: Herennium Bassum, & Henum Petrium ad colloquium euocatos, permissuq. Marcelli egressos, per interpretem alloquitur. Hannibalis uirtutem fortunamq. extollit: populi Romani obterit senescentem cum uiribus maiestatem, quae si paria essent, ut quondam fuissent, tamen expertis quam graue Romanum imperium socijs, quanta indulgentia Hannibalis etiā in captiuos omnes Italici nominis fuisset: Punicam Romanae societatem, atque amicitiam praeoptandam esse. Si ambo consules cum suis exercitibus ad Nolam essent, tamen non magis pares Hannibali futuros, quam ad Cannas fuissent: nedum praetor unus cum paucis & nouis militibus Nolam tutari posit. ipsorum magis quam Hannibalis interesse, capta, an tradita Nola potiretur. potiturum enim, ut Capua Nuceriaq. potitus esset. sed quid inter Capuae Nuceriaeq. fortunam interesset, ipsos prope in medio sitos Nolanos scire. Nolle ominari, quae captae urbi cessura forent: sed potius spondere, si Marcellum cum praesidio ac Nolā tradidissent, neminem alium, quam ipsos, legem, qua in societatem amicitiamq. Hannibalis uenirent, dicturum. Ad ea Herennius Bassus respondit: Multos annos iam inter Romanum Nolanumq. populum amicitiam esse, cuius neutros ad eam diem paeniteret: & si bi si cum fortuna mutanda fides fuerat, sero iam esse mutare eam. dedituris se Hannibali, non fuisse accersendum Romanum praesidium. cum ijs qui ad se tuendos uenissent, omnia sibi & esse consociata, & ad ultimum fore. Hoc colloquium abstulit spem Hannibali per proditionem recipiendae Nolae. itaque opidum corona circumdedit, ut simul ab omni parte moenia aggrederetur. Quem ut succesisse muris Marcellus uidit, instructa intra portam acie, cum magno tumultu erupit. Aliquot primo impetu, perculsi, caesiq. sunt: deinde concursu ad pugnam facto, aequatisque uiribus, atrox coepit esse pugna: memorabilisque inter paucas fuisset, ni ingentibus procellis effusus imber diremisset pugnantes. Eo die commisso modico certamine, atque irritatis animis, in urbem Romani, Poeni in castra sese receperunt. tamen Poenorum prima eruptione perculsi ceciderunt haud plus quam triginta: Romanorum nullus. Imber continens per noctem totam usque ad horam tertiam diei insequentis tenuit. itaque quamquam utraque pars auida certaminis erat, eo die tamen tenuerunt sese munimentis. tertio die Hannibal partem copiarum praedatum in agrum Nolanum misit. Quod ubi animaduertit Marcellus, extemplo in aciem copias eduxit: neque Hannibal detrectauit. Mille fere passuum inter urbem erant, castraque. eo spatio (& sunt omnia campi circa Nolam) concurrerunt. Clamor ex parte utraque sublatus, proximos ex cohortibus ijs, quae in agros praedatum exierant, ad proelium iam commissum reuocauit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt. quos collaudatos Marcellus in subsidijs stare, & saucios ex acie efferre iussit: pugna abstinerent, nisi ab se signum accepissent. Proelium erat anceps. summa ui & duces hortabantur, & milites pugnabant. Marcellus uictis ante diem tertium, fugatis ante paucos dies a Cumis, pulsis priore anno ab Nola ab eodem se duce, milite alio, instare iubet. Nō omnes esse in acie, praedantes uagari in agro. sed qui pugnent, marcere Campana luxuria, uino, scortis, omnibusq. lustris per totam hiemem confectos. abisse illam uim, uigoremque: dilapsa esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenaei Alpiumq. superata sint iuga. reliquias illorum uirorum uix arma membraq. sustinentes pugnare. Capuam Hannibali Cannas fuisse. ibi uirtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi praeteriti tēporis famam, ibi spem futuri exstinctam. Cum haec exprobrando hosti, Marcellus suorum militum animos erigeret, Hannibal multo grauioribus probris increpabat. Arma, signaq. eadem se aiebat noscere, quae ad Trebiam, Trasymenumque, postremo ad Cannas uiderit, habueritque. militem alium profecto se in hiberna Capuam duxisse, alium inde eduxisse. Legatine R. & legionis unius atque alae magno certamine uix tolerati s pugnā, quos binae acies consulares numquam sustinuerunt? Marcellus tirone milite, ac Nolanis

subsidijs

A subsidijs fultus nos iam iterum lacessit? Vbi ille meus miles est, qui erepto ex equo C. Flaminio consuli caput abstulit? ubi, qui L. Paullum ad Cannas occidit? ferrum ne hebet, an dextrae torpent? an quid prodigij est aliud? qui pauci plures uincere soliti estis, nunc pauci plures uix restititis? Romam uos expugnaturos, si quis duceret, fortes lingua iactabatis. en nunc minor res est. hic experiri uim uirtutemq. uolo. expugnate Nolam, campestrem urbem, non flumine, nō mari saeptam. hinc uos ex tā opulenta urbe praeda spolijsq. onustos uel ducam quo uoletis, uel sequar. Nec bene nec male dicta profuerūt ad confirmandos animos. Cum omni parte pellerentur, Romanisq. crescerent animi, non duce solum adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem, fauoris indicem, accendētibus ad ardorem pugnae, terga Poeni dederunt, atque in castra cōpulsi sunt. quae oppugnare cupientes milites Romanos, Marcellus Nolam reduxit cū magno gaudio, & gratulatione etiam plebis, quae ante inclinatior ad Poenos fuerat. B Hostium plus mille caesi eo die, capti × DC: & signa militaria undeuiginti, & duo elephāti, quattuor in acie occisi. Romanorum minus mille interfecti. Posterum diem, indutijs datis, sepeliendo utrimque caesos in acie, consumpserunt. Spolia hostiū Marcellus Vulcano uotum cremauit. Tertio post die (ob iram credo aliquam, aut spem liberalioris militiae) ∝ C C LX XII equites misti Numidae Hispaniq. ad Marcellum transfugerunt. eorum forti fideliq. opera in eo bello usi sunt saepe Romani. Ager Hispanis in Hispania, Numidis in Africa post bellum uirtutis caussa latus datus est. Hannibal, ab Nola remisso in Bruttios Hannone, cum quibus uenerat copijs, ipse Apuliae hiberna petit, circaque Arpos consedit. Q. Fabius, ut profectum in Apuliam Hannibalem audiuit, frumento ab Nola Neapoliq. in ea castra conuecto, quae super Suessulam erant, munimentisq. firmatis, & praesidio, quod per hiberna ad tutandum locum C satis esset, relicto, ipse Capuam propius mouit castra, agrumque Campanum ferro ignique est depopulatus: donec coacti sunt Campani nihil admodum uiribus suis fidentes egredi portis, & castra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem imbellem: equitatu plus poterant. Itaque equestribus proelijs lacessebant hostem. Inter multos nobiles equites Campanos acerrimus erat Iubellius, cognomine Taurea: ciuis indidem erat, longe omnium Campanorum fortissimus eques: adeo ut cum apud Romanos militaret, unus eum Romanus, Claudius Asellus, gloria equestri aequaret. Hunc Taurea, cum diu perlustrans oculis obequitasset hostium turmis, tandem facto silentio, ubi esset Claudius Asellus, quaesiuit. & quoniam uerbis secum de uirtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret; daretque opima spolia uictus, aut uictor caperet. Haec ubi Asello nunciata sunt in castra, id modo moratus, ut consulem percunctaretur, liceretne extra ordinem in prouocantem hostem pugnare: D permissu eius arma extemplo cepit: prouectusque ante stationes equo, Tauream nomine compellauit, congredique ubi uellet, iussit. Iam Romani ad spectaculum pugnae eius frequentes exierant: & Campani non uallum modo castrorum, sed moenia etiam urbis prospectantes repleuerant. Cum iam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos. dein libero spatio inter se ludificantes, sine uulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, Equorum, inquit, hoc, non equitum erit certamen, nisi e campo in cauam hanc uiam demittimus equos. ibi nullo ad euagandum spatio comminus conserentur manus. Dicto prope citius equum in uiam Claudius egit: Taurea uerbis ferocior quam re, Minime sis, inquit, canterium in fossa. quae uox in rusticum inde prouerbium prodita. Claudius, cum ex uia longe perequitasset nullo obuio hoste, in campum rursus euectus, increpans ignauiam hostis, cum magno gaudio & gratulatione uictor in E castra redit. Huic pugnae equestri rem, quam satis certam, communis existimatio est, mirabilem certe, adijciunt quidam annales: cum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portae inuectum, per alteram, stupentibus miraculo hostibus, intactum euasisse. Quieta inde statiua fuere, ac retro etiam consul mouit castra, ut sementem Campani facerent: nec ante uiolauit agrum Campanum, quam iam altae in segetibus herbae pabulum praebere poterant. id conuexit in Claudiana castra super Suessulam, ibiq. hiberna aedificauit. M. Claudio proconsule imperauit, ut retento Nolae necessario ad tuendam urbem praesidio, ceteros milites dimitteret Romam, ne oneri socijs, & sumptui reipublicae essent. Et Ti. Gracchus a Cumis Luceriam in Apuliam legiones

cum duxisset, M. Valerium inde praetorem Brundisium cum eo quem Luceriae habuerat F exercitu misit, tueriq. oram agri Sallentini, & prouidere quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, iussit. Exitu aestatis eius, qua haec gesta perscripsimus, litterae a P. & Cn. Scipionibus uenerunt, quantas, quamq. prosperas in Hispania res gessissent: sed pecuniam in stipendium, uestimentaque, & frumentū exercitui, & socijs naualibus omnia deesse. quod ad stipendium attineat, si aerarium inops esset, se aliquam rationē inituros, quo modo ab Hispanis sumant. cetera utique ab Roma mittenda esse: nec aliter aut exercitum aut prouinciam retineri posse. Litteris recitatis, nemo omnium erat, qui non, & uera scribi, & postulari aequa, fateretur. sed occurrebat animis, quantos exercitus terrestres naualesq. tuerentur: quantaq. noua classis mox paranda esset, si bellum Macedonicum moueretur. Siciliam ac Sardiniam, quae ante bellum uectigales fuissent, uix praesides prouinciarum exercitus alere: tributo sumptus suppeditari. uerum cum ipsum tributum G conferentium numerum, tantis exercituum stragibus & ad Trasymenum lacum & ad Cannas imminutum: tum qui superessent pauci, si multiplici grauarentur stipendio, alia perituros peste. itaque nisi fide staret respublica, opibus non staturam. Prodeundum in concionem Fuluio praetori esse, indicandasq. populo publicas necessitates, exhortandosq. qui redempturis auxissent patrimonia, ut reipublicae, ex qua creuissent, ad tempus commodarent: conducerentq. ex lege praebenda, quae ad exercitū Hispaniensem opus essent: ut cum pecunia in aerario esset, ijs primis solueretur. Haec praetor in cōcione edixit, qua die uestimenta, frumentum, Hispaniensi exercitui praebenda, quaeq. alia opus essent naualibus socijs, esset locaturus. Vbi ea dies uenit, ad conducendum tres societates aderant hominum undeuiginti. quorum duo postulata fuere: unum, ne alij triennio eo publicani essent: alterum, ut quae in naues imposuissent, ab hostium tempestatisque ui publico H periculo essent. utroque impetrato, conduxerunt, priuataque pecunia respublica administrata est. Hi mores, eaque caritas patriae per omnes ordines uelut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summa fide praebita: nec quidquam desideratum, ac si ex opulento aerario, ut quondam, alerentur. Cum hi commeatus uenerunt, Illiturgi opidum ab Hasdrubale ac Magone, & Hamilcare, Bomilcaris filio, ob defectionem, ad Romanos, oppugnabatur. Inter haec terna castra hostium Scipiones cum in urbem sociorum magno certamine ac strage obsistentium peruenissent, frumētum, cuius inopia erat, aduexerunt. cohortatiq. opidanos, ut eodem animo moenia tutarentur, quo pro se pugnātem Romanum exercitum uidissent, ad castra maxima oppugnanda, quibus Hasdrubal praeerat, ducunt. Eodem & duo duces, & duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, conuenerunt. itaque eruptione e castris pugnatum est. LX hostium millia eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis. Tamen adeo haud dubia uictoria fuit, ut plures numero, quam ipsi erant, Romani hostium I occiderint, ceperint amplius tria millia hominum, paullo minus mille equorum, unde sexaginta militaria signa, elephantis V. in proelio occisis. ternisq. castris eo die potiti sunt. Illiturgi obsidione liberato, ad Incibili oppugnandum Punici exercitus transducti, suppletis copijs ex prouincia, ut quae maxime omniū belli auida, modo praeda aut merces esset, & tum iuuentute abundante. Iterum signis collatis eadem fortuna utriusque partis pugnatum. supra XIII millia hostium caesa, supraq. tria capta, cum signis duobus & XL, & nouem elephantis. Tum uero omnes prope Hispaniae populi ad Romanos defecerunt. multoq. maiores ea aestate in Hispania, quam in Italia, res gestae.

K

EPITOME. LIBRI. XXIV

IERONYMVS Syracusanorum rex, cuius auus Hiero amicus populo R. fuerat, ad Carthaginienses defecit: & propter crudelitatem superbiamq. a suis interfectus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul prospere aduersus Poenos & Hannonem ducem ad Beneuentum pugnauit, seruorum maxime opera, quos liberos esse iussit. Claudius Marcellus consul in Sicilia, quae prope tota ad Poenos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum est: qui ad Apolloniam nocturno proelio oppressus,

A *pressus, fugatusque. in Macedoniam cum prope inermi exercitu profugit. ad id bellum gerendum Valerius praetor missus est. Res praeterea in Hispania a P. & Cn. Scipionibus aduersus Carthaginienses gestas continet. Syphax, rex Numidarum, in amicitiam adscitus, & a Masanissa rege Massylionum pro Carthaginiensibus pugnante, uictus, in Hispaniam ad Scipionem cum maxima manu transit contra Gades: ubi angusto freto Africa & Hispania diriuuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt: quorum auxilijs accitis, tunc primum mercenarium militem Romana castra habuerunt.*

LIBER. XXIV

T EX Campania in Bruttios reditum est: Hanno adiutoribus & ducibus Bruttijs Graecas urbes tentauit, eo facilius in societate B manentes Romana, quod Bruttios, quos & oderant & metuebant, Carthaginiensium partis factos cernebant. Rhegium primũ tentatum est, diesq. aliquot ibi nequidquam absumpti. Interim Locrenses frumentum, lignaque, & cetera necessaria usibus ex agris in urbem rapere, etiam nequid relictũ praedae hostibus esset: & in dies maior omnibus portis multitudo effundi. postremo ij modo relicti in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaq. in propugnacula congerere cogebantur. In permistam omnium aetatum ordinumq. multitudinem, & uagantem in agris magna ex parte inermem Hamilcar Poenus equites emisit. qui uiolare quemquam ueti ti, tantũ ut excluderent ab urbe fuga dissipatos, turmas obiecere. Dux ipse loco superiore castra ponit, unde agros urbemq. posset conspicere. Bruttiorum cohortem adire muros, atque euo- C care principes Locrensium ad colloquium iussit, & pollicentes amicitiam Hannibalis, adhortari ad urbem tradendam. Bruttijs in colloquio nullius rei primo fides est: deinde ut Poenus apparuit in collibus, & refugientes pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse afferebant, tum metu uicti, consulturos se populum responderunt. aduocataq. extemplo concione, cũ & leuissimus quisque nouas res, nouamq. societatem mallet: & quorum propinqui extra urbem interclusi ab hostibus erant, uelut obsidibus datis, pignoratos haberent animos: pauci magis taciti probarent constantem fidem, quam probatã tueri auderẽt: haud dubio in speciem cõsensu fit ad Poenos deditio, L. Atilio, praefecto praesidij, quiq. cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis, atque impositis in naues, ut Rhegiũ deueherentur: Hamilcarem, Poenosq. ea condicione, ut foedus extẽplo aequis legibus fieret, in urbẽ acceperunt. Cuius rei prope nõ seruata fides deditis est, cum D Poenus dolo dimissum Romanum incusaret, Locrenses profugisse ipsum caussarentur. Insecuti etiã equites sunt, si quo casu in freto aestus morari, aut deferre naues in terrã posset. & eos quidem, quos sequebantur, non sunt adepti. alias a Messana transijcientes freto Rhegium naues conspexerunt. milites erant Romani a Claudio praetore missi ad obtinendam urbẽ praesidio. itaq. Rhegio extẽplo abscessum est. Locrensibus iussu Hannibalis data pax, ut liberi suis legibus uiuerent: urbs pariter & portus in potestate Locrensiũ esset: societas eo iure staret, ut Poenus Locrensem, Locrensisq. Poenum pace ac bello iuuaret. Sic a freto Poeni reducti, frementibus Bruttijs, quod Rhegiũ ac Locros, quas urbes direpturos se destinauerant, intactas reliquissent. Itaque per se ipsi conscriptis armatisq. iuuẽtutis suae XV millibus, ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Graecam & ipsam urbẽ, & maritimam: plurimũ accessurum opibus, si in ora maris portum ac urbem moenibus ualidã tenuissent, E credẽtes. Ea cura angebat, quod neque nõ accersere ad auxiliũ Poenos satis audebant, nequid nõ pro socijs egisse uiderentur: & si Poenus rursus magis arbiter pacis, quam adiutor belli fuisset, ne in libertatẽ Crotonis, sicut ante Locrorum, frustra pugnaretur. itaque optimum uisum est, ad Hannibalẽ mitti legatos: caueriq. ab eo, ut receptus Croto Bruttiorũ esset. Hannibal cum praesentium eam consultationem esse respondisset, & ad Hannonem eos reiecisset, ab Hannone nihil certi ablatum. nec enim diripi uolebant nobilem atque opulentam urbem: & sperabãt, cum Bruttius oppugnaret, Poenos nec probare nec iuuare eã oppugnationem appareret, eo maturius ad se defecturos. Crotone nec consilium unum inter populares, nec uoluntas erat. Vnus uelut morbus inuaserat oẽs Italiae ciuitates, ut plebes ab optimatibus dissentiret: senatus Romanis faueret, plebs ad Poenos rẽ traheret. Eã

dissensionem in urbe perfuga nunciat Bruttijs: Aristomachum esse principem plebis, tradendaeq. auctorem urbis: & in uasta urbe, lateq. omnibus disiectis moenibus partitas stationes custodiasq. senatorum ac plebis esse. quacumque custodiant plebis homines, ea patere aditum. Auctore ac duce perfuga Bruttij corona cinxerunt urbem, acceptiq. a plebe, primo impetu locos omnes, praeter arcem, cepere. Arcem optimates tenebant, praeparato iam ante ad talem casum perfugio. Eodem Aristomachus perfugit, tamquam Poenis, non Bruttijs auctor urbis tradendae fuisset. Vrbs Croto murum in circuitu patentem XII millia passuum habuit ante Pyrrhi in Italiam aduentum. post uastitatem eo bello factam, uix pars dimidia habitabatur. flumen, quod medio opido fluxerat, extra frequentia tectis loca praeterfluebat muros, procul ijs quae inhabitabantur. sex millia aberat ab urbe nobile tēplum, ipsa urbe nobilius, Laciniae Iunonis, sanctum omnibus circa populis. lucus ibi frequenti silua, & proceris abietis arboribus saeptus, laeta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrū deae pascebatur pecus sine ullo pastore: separatimq. egressi cuiusque generis greges nocte remeabant ad stabula, numquam insidijs ferarum, nō fraude uiolati hominū. magni igitur fructus ex eo pecore capti: columnaq. inde aurea solida facta, & sacrata est: inclytumq. templum diuitijs etiam, non tantum sanctitate fuit. Ac miracula aliqua affinguntur plerumque tam insignibus locis. Fama est aram esse in uestibulo templi, cuius cinerem nullus umquam moueat uentus. Et arx Crotonis una parte imminet mari, altera uergente in agrum, situ naturali quondā munita, postea & muro cincta, qua per auersas rupes ab Dionysio Siciliae tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem satis, ut uidebatur, tutam, Crotoniatum optimates tenebant, circumsedente cum Bruttijs eos etiā plebe sua. Postremo Bruttij cum suis uiribus inexpugnabilem uiderent arcē, coacti necessitate, Hannonis auxilium implorant. Is condicionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Bruttiorum eo deduci, antiquamq. frequētiam eorum recipere uastam ac desertam bellis urbem paterentur, omnium neminem praeter Aristomachum mouit. morituros se affirmabant citius, quam immisti Bruttiis, in alienos ritus, mores, legesque, ac mox linguam etiam uerterentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem satis ualebat: nec, sicut urbem prodiderat, locum prodendae arcis inueniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenses breui post legati cum permissu Hannonis arcem intrassent, persuadent, ut transduci se in Locros paterentur, nec ultima experiri uellent. iam hoc ut sibi liceret, impetrauerant & ab Hannibale, missis ad idipsum tum legatis. Ita Crotone excessum est: deductiq. Crotoniatae ad mare, naues conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In Apulia ne hiems quidem quieta inter Romanos atque Hannibalem erat. Luceriae Sempronius consul, Hannibal haud procul Arpis hibernabat. Inter eos leuia proelia ex occasione, aut opportunitate huius aut illius partis oriebantur: meliorque eis Romanus, & in dies cautior tutiorque ab insidijs fiebat. In Sicilia Romanis omnia mutauerat mors Hieronis, regnumq. ad Hieronymum nepotem eius translatum, puerum uixdum libertatem, nedum dominationem modice laturum. Laete id ingenium tutores atque amici ad praecipitandum in omnia uitia acceperunt. Quae ita futura cernens Hiero, ultima senecta uoluisse dicitur liberas Syracusas relinquere: ne sub dominatu puerili, per ludibrium, bonis artibus partum firmatumq. interiret regnum. Huic consilio eius summa ope obstitere filiae, nomen regium penes puerum futurum ratae, regimen rerum omnium penes se, uirosq. suos, Andronodorum, & Zoilum: nam ij tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nonagesimum iam agenti annum, circumsesso dies noctesq. muliebribus blanditijs, liberare animum, & conuertere ad publicam priuatamq. curam. Itaque tutores numero quindecim puero reliquit. quos precatus est moriens, ut fidem erga populum Romanum quinquaginta annos ab se cultam, inuiolatam seruarent: iuuenemq. suis potissimum uestigijs insistere uellent, disciplinaeq. in qua edoctus esset. Post haec mandata cum exspirasset, tutores prodeunt. testamento prolato, pueroq. in concionem producto, (erat autem XV tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores dispositi erant, approbantibus testamentum, ceteris uelut patre amisso in orba ciuitate omnia timentibus, funus fit regium, magis amore ciuium & caritate, quam cura suorum celebre. Deinde ceteros tutores summouet Andronodorus: iuuenem iam esse dictitans Hieronymum, ac regni potentem: deponendoq. tutelam, quae ipsi

A ipsi cum pluribus communis erat, in se unum omnium uires conuertit. Vix quidem ulli bono moderatoq. regi facilis erat fauor apud Syracusanos succedendi tanta caritate Hieronis. uerum enimuero Hieronymus, uelut suis uitijs desiderabilem efficere uellet auum, primo statim conspectu omnia, quam disparia essent, ostendit. nam qui per tot annos Hieronem, filiumq. eius Gelonem, nec uestis habitu, nec alio ullo insigni differentes a ceteris ciuibus uidissent, conspexere purpuram, ac diadema, ac satellites armatos: quadrigisq. etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionysij tyranni. Hunc tam superbum apparatum, habitumq., conuenientes sequebantur mores: contemptus omnium hominum, superbae aures, contumeliosa dicta: aditus nō alienis modo, sed tutoribus etiam difficiles: libidines nouae, inhumana crudelitas. itaque tantus omnes terror inuaserat, ut quidam ex tutoribus aut morte uoluntaria, aut fuga praeuerterent me-
B tum suppliciorum. Tres ex ijs, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Andronodorus & Zoilus, generi Hieronis, & Thraso quidam, de alijs quidem rebus haud magnopere audiebantur. Tendendo autem duo ad Carthaginiēses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studijs interdum in se conuertebant animum adolescentis. Coniuratio in tyranni caput facta, indicatur per Calonem quendam, aequalem Hieronymi, & iā inde a puero in omnia familiaria iura assuetum. Index unum ex coniuratis Theodorum, a quo ipse appellatus erat, nominare potuit. qui comprehensus extēplo, traditusq. Andronodoro torquendus, de se ipse haud cunctanter fassus, conscios celabat. postremo cum omnibus intolerandis patientiae humanae cruciatibus lacerаretur, uictum malis se simulans, auertit ab conscijs in insontes indicium, Thrasonem esse auctorem consilij mentitus: nec nisi tam potenti duce confisos, rem tantam ausuros. ab latere inde eos nominat tyranni, quorum capi-
C ta uilissima fingenti inter dolores gemitusq. occurrere. Maxime animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit. itaque extemplo traditur ad supplicium: adiectiq. poenae ceteri iuxta insontes. Consciorū nemo, cum diu socius consilij torqueretur, aut latuit, aut fugit. tantum illis in uirtute ac fide Theodori fiduciae fuit: tantumq. ipsi Theodoro uirium ad arcana occultanda. Itaque quod unum uinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato e medio, extemplo haud dubie ad defectionem res spectabat. legatiq. ad Hannibalem missi: ac remissi ab eodem Hannibale nobiles adolescentuli, Hippocrates & Epicides, nati Carthagine, sed oriundi ab Syracusis exsule auo, Poeni ipsi materno genere. per hos iuncta societas Hannibali, ac Syracusano tyranno. nec inuito Hānibale apud tyrannum manserunt. Ap. Claudius praetor, cuius Sicilia prouincia erat: ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum misit. qui cum sese ad renouandam societatem, quae cum
D auo fuisset, uenisse dicerent, per ludibrium auditi, dimissiq. sunt ab quaerente per iocum Hieronymo, quae fortuna eis pugnae ad Cannas fuisset. uix credibilia enim legatos Hānibalis narrare. uelle, quid ueri sit, scire, ut ex eo utram spem sequatur, consilium capiat. Romani, cum serio legationes audire coepisset, redituros se ad eum dicentes esse: monito magis eo, quam rogato, ne fidem temere mutaret, proficiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem misit ad foedus ex societate cum Hannibale faciendum. Pacto conuenit, ut cū Romanos Sicilia expulissent, (id autem breui fore, si naues atque exercitum misissent) Himera amnis, qui ferme insulam diuidit, finis regni Syracusani ac Punici imperij esset. Aliam deinde, inflatus assentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantum, sed Pyrrhi etiam regis, materni aui, iubebant meminisse, legationem misit, qua aequum censebat, Siciliam sibi omnem cedi: Italiae imperiū proprium quaeri Carthaginiensi populo. Hanc leui-
E tatem animi ac iactationem neque mirabantur in iuuene furioso, neque arguebant, dummodo auerterent eum ab Romanis. Sed omnia in eo praecipitia ad exitium fuerunt. nam cum praemissis Hippocrate atque Epicide cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes quae praesidijs tenebantur Romanis, & ipse in Leontinos cum cetero omni exercitu (erant autem ad XV. millia peditum equitumq.) profectus esset: liberas aedes coniurati (& omnes forte militabant) imminentes uiae angustae, qua descendere ad forum rex solebat, sumpserunt. ibi cum instructi armatiq. ceteri transitum exspectantes starent, uni ex eis (Indigemini fuit nomen) quia custos corporis erat, partes datae sunt, ut cum appropinquaret ianuae rex, per caussam aliquam in angustijs sustineret ab tergo agmen. Ita ut conuenerat, factum est. tamquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo, mora-

tus turbam Indigemines, tantum interualli fecit, ut, cum in praetereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius uulneribus, quam succurri posset. Clamore & tumultu audito, in Indigeminem iam haud dubie obstantem tela conijciuntur: per quae tamen, duobus acceptis uulneribus, euasit. fuga satellitum, ut iacentem uidere regẽ, facta est. interfectores, pars in forum in multitudinem laetam libertate, pars Syracusas pergunt ad praeoccupanda Andronodori regiorumq. aliorum consilia. incerto rerum statu, Ap. Claudius bellum oriens ex propinquo cum cerneret, senatum litteris certiorem fecit, Siciliam Carthaginiensi populo & Hannibali conciliari. ipse aduersus Syracusana consilia, prouinciam, regniq. fines, omnia conuertit praesidia. Exitu anni eius Q. Fabius ex authoritate senatus Puteolos, per bellum coeptum frequentari emporium, communijt, praesidiumq. imposuit. inde Romam comitiorum caussa ueniens, in eum quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit, atque ex itinere praeter urbem in campum descendit. Eo die cum sors praerogatiuae ante iuniorum exisset, eaq. T. Otacilium & M. Aemilium Regillum consules diceret, tum Q. Fabius, silentio facto, tali oratione est usus: Si aut pacem in Italia, aut bellum cum eo hoste haberemus, in quo negligentiae aut errori locus esset: qui uestris studijs, quae in campum ad mandandos, quibus uelitis, honores affertis, moram ullam afferret, is mihi parum meminisse uideretur uestrae libertatis. sed cum in hoc bello, cum hoc hoste numquam ab ullo duce sine ingenti nostra clade erratum sit: eadem uos cura, qua in aciem armati descenditis, inire suffragium ad creandos consules decet, & sibi sic quemque dicere: Hannibali imperatori parem consulem nomino. Hoc anno ad Capuam Iubellio Taureae, Campano summo equiti, prouocanti, summus Romanus eques, Asellus Claudius oppositus: Aduersus Gallum quondam prouocantem in ponte Anienis, Manlium fidentem & animo & uiribus misere maiores nostri. Ob eandem caussam haud multis annis post fuisse non negauerim, cur M. Valerio non diffideretur arma capienti aduersus similiter prouocantem ad certamen Gallum. Quemadmodum pedites equitesq. optamus, ut ualidiores, si minus, ut pares hosti habeamus: ita duci hostium parem imperatorem quaeramus. Cum qui est summus in ciuitate dux eum legerimus: tũ repente lectus, in annum creatus aduersus ueterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis neque iuris inclusum angustijs, quo minus ita omnia gerat administretque, ut belli tempora postulabunt. nobis autem in apparatu ipso, ac tantum inchoantibus res, annus circumagitur. Quoniam quales uiros creare uos consules deceat, satis est dictum: restat ut pauca de eis, in quos praerogatiuae fauor inclinauit, dicam. M. Aemilius Regillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere a sacris, neque retinere possumus, ut non deum aut belli deseramus curam. Otacilius sororis meae filiam uxorem, atque ex ea liberos habet. ceterum non ea uestra in me, maioresq. meos merita sunt, ut non potiorem priuatis necessitudinibus remp. habeam. Quilibet nautarum uectorumque tranquillo mari gubernare potest. ubi saeua orta tempestas est, ac turbato mari rapitur uento nauis, tum uiro, & gubernatore opus est. Non tranquillo nauigamus: sed iam aliquot procellis submersi paene sumus. itaque quis ad gubernacula sedeat, summa cura prouidendum ac praecauendum nobis est. In minore re experti T. Otacili operam tuam sumus. haud sane cur ad maiora tibi fidamus, documenti quidquam dedisti. Classem hoc anno, cui tu praefuisti, trium rerum caussa parauimus: ut Africae oram popularetur: ut tuta nobis Italiae litora essent: ante omnia, ne supplementum cum stipendio commeatuq. ab Carthagine Hannibali transportaretur. Create consulem T. Otacilium: non dico si omnia haec, sed si aliquid eorum reip. praestitit. Sin autem te classem obtinente, etiam uelut pacato mari quaelibet Hannibali tuta atque integra ab domo uenerunt: si ora Italiae infestior hoc anno, quã Africae, fuit: quid dicere potes, cur te potissimũ ducẽ Hannibali hosti opponant? Si cõsul esses, dictatorem dicendum exemplo maiorum nostrorũ censeremus, nec tu id indignari posses: aliquem in ciuitate Romana meliorem bello haberi, quam te. magis nullius interest, quam tua T. Otacili, non imponi ceruicibus tuis onus sub quo concidas. Ego magnopere suadeo, eodem animo, quo, si stantibus uobis in acie armatis repente deligendi duo imperatores essent, quorum ductu atque auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis, quibus sacramenta liberi nostri dicant: ad quorum edictum conueniant: sub quorum tutela atque cura militent. Lacus Trasymenus, & Cannae, tri-

ste

A ste ad recordationem exemplar: at ad praecauendum simile, utilia documenta sunt. Praerogatiua iuniorum in suffragium reuocata, cum T. Otacilius ferociter eum continuare consulatum uelle uociferaretur, atque obstreperet, lictores ad eum accedere consul iussit: & quia in urbem non inierat, protinus in campum ex itinere profectus, admonuit, cum securibus sibi fasces praeferri. Interim praerogatiua suffragium init: creatiq. in ea consules Q. Fabius Maximus quartum, M. Marcellus tertium. eosdem consules ceterae cẽturiae sine uariatione ulla dixerunt. & praetor unus refectus, Q. Fuluius Flaccus. noui alij creati: T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum aedilis curulis erat: P. Cornelius Lentulus. Comitijs praetorum perfectis, senatus consultum factum est, ut Q. Fuluio extra ordinem urbana prouincia esset, isque potissimum consulibus ad bellum profectis, urbi praeesset. Aquae magnae & niues eo anno fuerunt: Tiberisq. agros inundauit cum ma-

B gna strage tectorum, pecorumq. & hominum pernicie. Quincto anno secundi Punici belli Q. Fabius Maximus quartum, M. Claudius Marcellus tertium, consulatum ineuntes, plus solito conuerterant in se ciuitatis animos. multis enim annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes: sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium & Caruilium aduersus Samnites, Bruttiosque, & Lucanum cum Tarentino populum, consules declaratos. Absens Marcellus consul creatus, cum ad exercitum esset: praesenti Fabio, atque ipso comitia habente, consulatus continuatus. Tempus, ac necessitas belli, ac discrimen summae rerum faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret, aut suspectum cupiditatis imperij consulem haberet. quin laudabant potius magnitudinem animi: quod cum summo imperatore esset opus reip. sciretque se eum haud dubie esse: minoris inuidiam suam, siqua ex re oriretur, quam utilitatem reip. fecisset. Quo die ma- AN. 536.

C gistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus: decretumque omnium primum, ut consules sortirentur, compararentue inter se, uter censoribus creandis comitia haberet prius, quam ad exercitum proficisceretur. Prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant, iussiq. in prouincijs manere, Ti. Gracchus Luceriae, ubi cũ uolonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, M. Pomponius in Gallico. ex praetoribus prioris anni propraetor Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brũdisium orae maritimae, intentus aduersus omnes motus Philippi Macedonum regis, praeesset. P. Cornelio Lentulo praetori Sicilia decreta prouincia, T. Otacilio classis eadem, quã aduersus Carthaginienses priore anno habuisset. Prodigia eo anno multa nunciata sunt. quae quo magis credebant simplices ac religiosi homines, eo etiam plura nunciabantur. Lanuuij in aede intus Sospitae Iunonis coruos nidum fecisse. In Apulia palmam uiridem

D arsisse. Mantuae stagnum effusum Mincio amni cruentum uisum. Et Calibus creta, & Romae in foro Boario sanguine pluuisse. Et in uico Istrico fontem sub terra tanta ui aquarum fluxisse, ut serias doliaque, quae in eo loco erant, prouoluta uelut impetus torrentis tulerit. Tacta de caelo, atrium publicum in Capitolio, aedem in campo Vulcani, nucem in Sabinis, publicamque uiam, murum ac portam Gabijs. Iam alia uulgata miracula erant: hastam Martis Praeneste sua sponte promotam: bouem in Sicilia locutum: infantem in utero matris in Marrucinis, Io triumphe, clamasse: ex muliere Spoleti uirũ factum: Hadriae arma in caelo, speciesque hominum circum eam cum candida ueste uisas esse. Quin Romae quoque in ipsa urbe secundum apum examen in foro uisum. quod mirabile est, quia rarum. affirmantes quidam legiones se armatas in Ianiculo uidere, concitauerunt ciuitatem ad arma: qui cum in Ianiculum iuissent, negarunt quemquam ibi, praeter assuetos

E collis eius cultores, apparuisse. Haec prodigia hostijs maioribus procurata sunt ex haruspicum responso: & supplicatio omnibus dijs, quorum puluinaria Romae sint, indicta est. Perpetratis quae ad pacem deum pertinebant, de rep. belloque gerendo, & quantum copiarum, & ubi quaeque essent, consules ad senatum retulerunt. Duodeuiginti legionibus bellum geri placuit: binas consules sibi sumere: binis Galliam Siciliamque ac Sardiniam obtineri: duabus Q. Fabium, praetorem Apuliae, duabus uolonum Ti. Gracchum circa Luceriam praeesse: singulas C. Terentio procons. ad Picenum, & M. Valerio ad classem circa Brundisium, & duas urbi praesidium relinqui. Hic ut numerus legionum expleretur, sex nouae legiones erant scribendae. Eas primo quoque tempore consules scribere iussi, & classem parare, ut cum eis nauibus, quae pro Calabriae litoribus in statione essent, CL

longarum nauium classis eo anno expleretur. Delectu habito, & nauibus nouis deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit. creati M. Atilius Regulus, & P. Furius Philus. Cum increbesceret rumor, bellum in Sicilia esse: T. Otacilius eo cum classe proficisci iussus est. Cum deessent nautae, consules ex senatusconsulto edixerunt, ut qui L. Aemilio, C. Flaminio censoribus millibus aeris quinquaginta ipse, aut pater eius census fuisset usque ad centum millia, aut cui postea res tanta esset facta, nautam unum cum sex mensium stipendio daret. qui supra centum millia, usque ad CCC millia, tres nautas cum stipendio annuo; qui supra trecenta millia usque ad decies aeris, quinque nautas: qui supra decies, septem. senatores, octo nautas cum annuo stipendio darent. Ex hoc edicto dati nautae armati instructique ab dominis cum triginta dierum coctis cibarijs naues conscenderunt. Tum primum est factum, ut classis Romana socijs naualibus priuata impensa paratis compleretur. Hic maior solito apparatus praecipue conterruit Campanos, ne ab obsidione Capuae bellum eius anni Romani inciperēt. itaque legatos ad Hannibalē oratum miserunt, ut Capuam exercitum admoueret. ad eam oppugnandam nouos exercitus scribi Romae, nec ullius urbis defectioni magis infensos eorū animos esse. Id quia tam trepidi nunciabant, maturandum Hannibal ratus, ne praeuenirēt Romani: profectus Arpis, ad Tifata in ueteribus castris super Capuam consedit. inde Numidis Hispanisq. ad praesidium simul castrorum, simul Capuae relictis, cum cetero exercitu ad lacum Auerni, per speciem sacrificandi, re ipsa ut tentaret Puteolos, quique ibi praesidio erant, descendit. Maximus, postquam Hannibalem Arpis profectum, & regredi in Campaniam, allatum est, nec die neç nocte intermisso itinere, ad exercitum redit: & Ti. Gracchum ab Luceria, Beneuentum copias admouere: Q. Fabium praetorem (is filius consulis erat) Luceriā Graccho succedere iubet. In Siciliam eodem tempore duo praetores profecti: P. Cornelius ad exercitum, Otacilius, qui maritimae orae, reique nauali praeesset. & ceteri in suas quisque prouincias profecti, & quibus prorogatum imperium erat, easdem, quas priore anno, regiones obtinuerunt. Ad Hannibalem, cum ad lacum Auerni esset, quinque nobiles iuuenes ab Tarento uenerunt, partim ad Trasymenum lacum, partim ad Cannas capti, dimissique domos cum eadem comitate, qua usus aduersus omnes Romanorum socios Poenus fuerat. Ij memores beneficiorum eius, perpulisse magnam partem se iuuentutis Tarentinae referunt, ut Hannibalis amicitiam ac societatem quam populi R. mallent: legatosq. ab suis missos rogare Hannibalem, ut exercitum propius Tarētum admoueat. si signa eius, si castra conspecta a Tarento sint, haud ullam intercessuram moram, quin urbs dedatur. in potestate iuniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse. Hannibal collaudatos eos, oneratosque ingentibus promissis domum ad coepta maturanda redire iubet: se in tempore affuturum esse. Hac cum spe dimissi Tarentini. ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. urbem esse uidebat cum opulentam nobilemque, tum maritimam, & in Macedoniam opportune uersam: regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, cum Brundisium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod uenerat: & dum ibi moratur, peruastato agro Cumano usque ad Miseni promontorium, Puteolos repente agmen conuertit ad opprimendum praesidium Romanum. Sex millia hominum erant: & locus munimento quoque, non natura modo tutus. Triduum ibi moratus Poenus, ab omni parte tentato praesidio. deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum magis ira quam potiundae urbis spe processit. Aduentu eius in propinquum agrum Nolana mota est plebs, iamdiu auersa ab Romanis, & infesta senatui suo. itaque legati ad accersendum Hannibalem cum haud dubio promisso tradēdae urbis uenerunt. Praeuenit inceptum eorum Marcellus consul a primoribus accitus. die uno Suessulam a Calibus, cum Vulturnus amnis transijciētem moratus esset, contenderat. inde proxima nocte sex millia peditum, equitesque CCC qui praesidio senatui essent, Nolā intromisit. et uti a consule omnia impigre facta sunt ad praeoccupandam Nolam: ita Hannibal tempus terebat, bis iam ante nequidquam tentata re, segnior ad credendum Nolanis factus. Iisdem diebus & Q. Fabius consul ad Casilinum tentandum, quod praesidio Punico tenebatur, uenit. & ad Beneuentum uelut ex composito parte altera Hanno ex Bruttijs cum magna peditum equitumque manu, altera Ti. Gracchus ab Luceria accessit. qui primo opidum intrauit. deinde ut Hannonem tria millia ferme ab urbe ad Calo-

rem

A rem fluuium castra posuisse,& inde agrum populari audiuit: & ipse egressus moenibus,mille ferme passus ab hoste castra locat: ibiq. concionem militum habuit. Legiones magna ex parte uolonum habebat: qui iam alterum annum libertatem tacite mereri, quam postulare palam,maluerant.senserat tamen hibernis egrediens murmur in agmine esse,querentium,numquam ne liberi militaturi essent? scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quam quid meruissent. bona fortique opera eorum se ad eam diem usum, neque ad exemplum iusti militis quidquam eis praeter libertatem deesse. De eo permissum ipsi erat, faceret quod e rep. duceret esse. Itaque prius quam cum hoste manum consereret, pronunciat, tempus uenisse eius libertatis,quam diu sperassent, potiundae. postero die signis collatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu uera uirtute geri res posset.Qui caput hostis retulisset,eum se extemplo liberum iussurum esse:qui
B loco cessisset,in eum seruili supplicio animaduersurum. Suam cuique fortunam in manu esse. libertatis auctorem eis non se fore solum, sed consulem M. Marcellum, & uniuersos patres,qui consulti ab se de libertate eorum,sibi permisissent. Litteras inde cõsulis ac senatus consultum recitauit. Ad quae clamor cum ingenti assensu est sublatus. pugnam poscebant,signumque ut daret extemplo,ferociter instabant.Gracchus,proelio in posterũ diem pronunciato,concionem dimisit. Milites laeti,praecipue quibus merces nauatae in unum diem operae,libertas futura erat: armis expediendis,quod reliquum diei fuit,consumpserunt. Postero die ubi signa coeperunt canere,primi omnium parati instructique ad praetorium conueniunt. sole orto Gracchus in aciem copias eduxit. Nec hostes moram dimicandi fecerunt. Decem & septem millia peditum erant, maxima ex parte Bruttij ac Lucani: equites MCC, inter quos pauci admodum Italici,ceteri Numidae fere omnes, Mau-
C rique. Pugnatum est & acriter,& diu. quattuor horis neutro inclinata est pugna. nec alia magis Romanum impediebat res,quam capita hostium pretia libertati facta. nam ut quisque hostem impigre occiderat,primum capita aegre inter turbam tumultumq.abscindendo, tempus terebat: deinde occupata dextra tenendo caput, fortissimus quisque pugnator esse desierat.segnibus,ac timidis tradita pugna erat.Quod ubi tribuni mil. Graccho nũciauerunt,neminem stantem iam uulnerari hostem,carnificari iacentes, & in dextris militum pro gladijs humana capita esse: signum dari propere iussit,proijcerent capita, inuaderentque hostem. claram satis & insignem uirtutem esse: nec dubiam libertatem futuram strenuis uiris. Tum redintegrata pugna est,& eques etiam in hostem emissus. Quibus cum impigre Numidae concurrissent, nec segnior equitum quam peditum pugna esset, iterum in dubium adducta res: cum utrimque duces, Romanus Bruttium Lucanumque toties a
D maioribus suis uictos subactosque,Poenus mancipia Romana, & ex ergastulo militem uerbis obtereret. Postremo pronunciat Gracchus, esse nihil quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent. Ea demum uox ita animos accendit, ut renouato clamore uelut alij repente facti,tanta ui se in hostem intulerint,ut sustineri ultra non possent. Primo antesignani Poenorum,deinde signa perturbata,postremo tota impulsa acies: inde haud dubie terga data. ruuntque fugientes in castra adeo pauidi, trepidique, ut ne in portis quidem aut uallo quisquam restiterit. ac prope continenti agmine Romani insecuti, nouum deintegro proelium inclusi hostium uallo ediderint. ibi sicut pugna impeditior in angustijs,ita caedes atrocior fuit: & adiuuere captiui, qui rapto inter tumultum ferro conglobati, & a tergo caeciderunt Poenos, & fugam impedierunt. itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, & ea maior pars equitum cum ipso duce effugerunt. alij o-
E mnes caesi, aut capti. capta & signa duodequadraginta. Ex uictoribus duo millia ferme cecidere. praeda omnis, praeterquam hominum captiuorum,militi concessa est. & pecus exceptum est,quod intra dies triginta domini cognouissent. Cum praeda onusti in castra redissent, quattuor millia ferme uolonum militum, qui pugnauerant segnius, nec in castra irruperant simul, metu poenae, collem haud procul castris ceperunt. postero die per tribunos militum inde deducti, concione militum aduocata a Graccho, superueniũt: ubi cum proconsul ueteres milites primum, prout cuiusque uirtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donasset: tunc quod ad uolones attineret, omnes ait malle laudatos a se, dignos indignosque, quem quemquam eo die castigatum esse. quod bonum, faustum, felixque reipublicae ipsisque esset, omnes eos liberos esse iubere. Ad

quam

quam uocem cum clamor ingenti alacritate sublatus esset: ac nunc complexi inter se, gratulantesque, nunc manus ad caelum tollentes, bona omnia populo Romano, Gracchoque ipsi precarentur: tum Gracchus, Prius quam omnes iure libertatis aequassem, inquit, neminem nota strenui aut ignaui militis notasse uolui. nunc exsoluta iam fide publica, ne discrimen omne uirtutis ignauiaeq. pereat, nomina eorũ, qui detrectatae pugnae memores, secessionem paullo ante fecerunt, referri ad me iubebo: citatosq. singulos iureiurando adigam, nisi quibus morbus caussa erit, non aliter quam stantes, cibum potumque, quoad stipendia facient, capturos esse. Hanc multam ita aequo animo feretis, si reputabitis, nulla ignauiae nota leuiore uos designari potuisse. Signum deinde colligendi uasa dedit: militesq. praedam portantes agentesque, per lasciuiam ac iocum ita ludibundi Beneuentum rediere, ut ab epulis per celebrem festumq. diem actis, non ex acie, reuerti uiderentur. Beneuentani omnes turba effusa cum obuiam ad portas exissent, complecti milites, gratulari uocare in hospitium. Apparata conuiuia omnibus in propatulo aedium fuerant: ad ea inuitabant: Gracchumq. orabant, ut epulari permitteret militibus. Et Gracchus ita permisit, in publico epularentur omnes. Ante suas quibusque fores prolata omnia. pileati, aut lana alba uelatis capitibus uolones epulati sunt, alij accubantes, alij stantes, qui simul ministrabant, uescebanturque. Digna res uisa, ut simulacrum celebrati eius diei Gracchus, postquam Romam redijt, pingi iuberet in aede Libertatis, quam pater eius in Auentino ex multaticia pecunia faciendam curauit, dedicauitque. Dum haec ad Beneuentum geruntur: Hannibal depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam castra mouet. Quem ubi aduentare consul sensit: Pomponio propraetore cum eo exercitu qui super Suessulam in castris erat, accito, ire obuiam hosti parat, ne moram dimicandi faceret: Claudium Neronem cum robore equitum, silentio noctis, per auersam maxime ab hoste portam emittit: circumuectumq. occulte subsequi sensim agmen hostium iubet: & cum coeptum proelium uideret, ab tergo se obijcere. Id errore uiarum, an exiguitate temporis Nero exsequi non potuerit, incertum est. Absente eo cum proelium commissum esset, superior quidem haud dubie Romanus erat. sed quia equites non affuere in tempore, ratio compositae rei turbata est. Non ausus insequi cedentes Marcellus, uincentibus suis signum receptui dedit: plus tamen duo millia hostium eo die caesa traduntur: Romanorum minus CD. Solis fere occasu Nero diem noctemq. nequidquam fatigatis equis hominibusque, ne uiso quidem hoste rediens, adeo grauiter est ab consule increpitus, ut per eum stetisse diceret, quo minus accepta ad Cannas redderetur hosti clades. Postero die Romanus in aciem descendit. Poenus tacita etiam confessione uictus, castris se tenuit. Tertio die silentio noctis, omissa spe Nolae potiundae, rei numquam prospere tentatae, Tarentum ad certiorem spem proditionis proficiscitur. Nec minore animo res Romanae domi, quam militiae gerebantur. Censores uacui ab operum locandorum cura propter inopiam aerarij, ad mores hominum regendos animum aduerterunt, castigandaq. uitia: quae, uelut diutinis morbis aegra corpora ex sese gignunt, nata bello erant. Primum eos citauerũt, qui post Cannensem pugnam remp. deseruisse, Italiaq. excessisse uelle dicebantur. princeps eorum L. Caecilius Metellus, qui quaestor tum forte erat. iusso deinde eo, ceterisq. eiusdẽ noxae reis caussam dicere, cum purgari nequissent, pronunciarunt, uerba orationemq. eos aduersus remp. habuisse, quo coniuratio deserendae Italiae caussa fieret. Secundũ eos citati nimis callidi exsoluendi iurisiurãdi interpretes, qui captiuorum ex itinere regressi clam in castra Hannibalis, solutum quod iurauerant redituros, rebantur. His superioribusq. illis equi adempti, qui publicum equum habebant: tribuq. moti, aerarij omnes facti. Neque senatu modo aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit. nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpserunt, qui quadriennio non militassent, quibus neque uacatio iusta militiae, neque morbus caussa fuisset. & ea supra duo millia nominum in aerarios relata, tribuque omnes moti: additumq. inerti censoriae notae triste senatusconsultum, ut ij omnes, quos censores notassent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitus reliquias: cui militum generi non prius, quam pulsus Italia hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat. Cum censores ob inopiam aerarii se iam locationibus abstinerent aedium sacrarum tuendarum, curuliumq. equorum praebendorum, ac similium his rerum, conuenere ad eos frequentes, qui hastae huius generis assueuerant:

A sueuerant: hortatiq. censores, ut omnia perinde agerent locarentque, ac si pecunia in aerario esset: neminem, nisi bello confecto pecuniam ab aerario petiturum esse. Conuenere deinde domini eorum, quos Ti. Sempronius ad Beneuentum manu emiserat: accersitosq. se ab triumuiris mensarijs esse dixerunt, ut pretia seruorum acciperent. ceterum non antequam bello confecto accepturos esse. Cum haec inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam aerarij fieret: pecuniae quoque pupillares primo, deinde uiduarum coeptae conferri, nusquam eas tutius sanctiusq. deponere credentibus qui deferebant, quam in publica fide. inde si quid emptum paratumq. pupillis ac uiduis foret, a quaestore perscribebatur. Manauit ea priuatorum benignitas ex urbe etiam in castra. ut non eques, non centurio stipendium acciperent: mercenariumq. increpantes uocarent, qui accepisset. Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, quod duum millium Campanorũ, & B septingentorũ militum Hannibalis tenebatur praesidio. Praeerat Statius Minius, missus ab Cn. Magio Atellano: qui eo anno Mediastuticus erat, seruitiaq. & plebẽ promiscue armabat, ut castra Romana inuaderet, intento consule ad Casilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit, altero exercitu, dum Casilinum oppugnatur, opus esse, qui Campanis opponatur. uel ipse relicto Nolae praesidio modico ueniret: uel, si eum Nola teneret, & necdum securae res ab Hannibale essent, Ti. Gracchũ procons. a Beneuento acciturum. Hoc nuncio Marcellus, duobus militum millibus Nolae in praesidio relictis, cum cetero exercitu Casilinum uenit. aduentuq. eius Campani iã mouentes sese, quieuerunt. ita a duobus consulibus Casilinũ oppugnari coeptum. ubi cum multa succedentes temere moenibus Romani milites acciperent uulnera, neque satis incepte succederet, Fabius omittendam rem paruam, ac iuxta magnis difficilem, abscedendumq. inde censebat, cum res maiores instarent. Marcellus multa magnis ducibus C sicut non aggredienda, ita semel aggressis non dimittenda esse dicendo, quia magna famae momenta in utramque partem fierent, tenuit ne incepto abiretur. Vineae inde, omniaq. alia operum machinationumq. genera cum admouerentur, Campaniq. Fabium orarent ut abire Capuam tuto liceret, paucis egressis, Marcellus portam, qua egrediebantur, occupauit: caedesq. promiscue omnium circa portam primo, deinde irruptione facta, etiam in urbe fieri coepta est. Quinquaginta fere primo egressi Campanorum cum ad Fabium confugissent, praesidia eius Capuam peruenerunt. Casilinum inter colloquia, cunctationemq. petentium fidem, per occasionem captum est. captiui quiq. Campanorum, quiq. Hannibalis militum erant, Romam missi, atque ibi in carcere inclusi sunt: opidanorum turba per finitimos populos in custodiam diuisa. Quibus diebus a D Casilino re bene gesta recessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes in ea regione conscriptas cum praefecto sociorum in agros hostium praedatum misit. eos effuse palatos Hãno adortus, haud multo minorem, quam ad Beneuentum acceperat, reddidit hosti cladem: atque in Bruttios raptim, ne Gracchus assequeretur, concessit. consulum Marcellus retro, unde uenerat, Nolam redit: Fabius in Samnium ad populandos agros, recipiendasq. armis, quae defecerant, urbes processit. Caudinus Samnis grauius deuastatus: perusti populatiq. late agri praedae pecudum hominumq. actae: opida ui capta, Compulteria, Telesia, Compsa, Melae, Fuisulae, & Orbitaniũ, ex Lucanis Blandae, Apulorum Ancae oppugnatae. Millia hostium in his urbibus XXV capta aut occisa, & recepti perfugae CCCLXX. quos cum Romam misisset consul, uirgis in Comitio caesi omnes, ac de saxo deiecti. Haec a Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerendis rebus ualetudo E aduersa Nolae tenuit. Et a praetore Q. Fabio, cui circa Luceriam prouincia erat, Accua opidum per eos dies ui captum, statiuaq. ad Ardoneas communita. Dum haec alijs locis ab Romanis geruntur, iam Tarentum peruenerat Hannibal cum maxima omnium, quacumque ierat, clade. in Tarentino demum agro pacatum incedere agmen coepit. nihil ibi uiolatum, neque usquam uia excessum est. apparebatq. non id modestia militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri. Ceterum cum prope iam moenibus accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, ut rebatur, motu facto, castra ab urbe ferme passus mille locat. Tarentum triduo antequam Hannibal ad moenia accederet, a M. Valerio propr. qui classi ad Brundisium praeerat, P. Valerius legatus missus. Is primorum iuuentute conscripta, dispositisq. ad omnes portas, circaq. muros, qua res postulabat,

stulabat, stationibus, die ac nocte plurimum intentus, neque hostibus neque dubijs sociis F loci quidquam praebuit ad tentandũ. Sicq. diebus aliquot frustra ibi absumptis, Hannibal, cum eorum nemo, qui ad lacum Auerni adissent, aut ipsi uenirent, aut nuncium litterasue mitterent, uana promissa se temere secutum cernens, castra inde mouit. Tum quoque intacto agro Tarentino, quamquam simulata lenitas nondum profuerat: tamen spe labefactandae fidei haud absistens, Salapiam tendit: eoq. frumentum ex agris Metapontino atque Heracleensi (iam media aestas exacta erat, & hibernis placebat locus) comportat. Praedatum inde Numidae Mauriq. per Sallentinum agrum, proximosq. Apuliae saltus dimissi. unde ceterae praedae haud multum, equorum greges maxime abacti: e quibus ad quattuor millia domanda equitibus diuisa. Romani, cum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oriretur; morsq. tyranni duces magis impigros dedisset Syracusanis, quam caussam aut animos mutasset; M. Marcello alteri consulum eam prouinciam decernunt. G Secundum Hieronymi caedem primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, uociferatumq. ferociter, parentandũ regi sanguine coniuratorum esse. deinde libertatis restitutae dulce auditum nomen, crebro usurpatum, spes facta ex pecunia regia largitionis militi, atque fungẽdi potioribus ducibus: & relata tyranni foeda scelera, foedioresq. libidines, adeo mutauere animos, ut insepultum iacere corpus paullo ante desiderati regis paterentur. Cum ceteri ex coniuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theodorus & Sosis regijs equis, quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracusas contendunt. ceterum praeuenerat non fama solum, qua nihil in talibus rebus est celerius, sed nuncius etiem ex regijs seruis. itaque Andronodorus & Insulam & arcem, & alia, quae poterat, quaeq. opportuna erãt, praesidijs firmarat. Hexapylo Theodorus ac Sosis post solis occasum iam obscura luce inuecti, cum cruentam regiam uestem, atque H insigne capitis ostentarent, transuecti per Ticam, simul ad libertatem, simul ad arma uocãtes, in Achradinam conuenire iubent. Multitudo, pars procurrit in uias, pars in aedium uestibulis stat, pars ex tectis fenestrisq. prospectãt, & quid rei sit, rogitant. omnia luminibus collucent, strepituq. uario complentur. armati locis patẽtibus congregantur. inermes ex Olympij Iouis templo spolia Gallorum Illyriorumque, dono data Hieroni a P.R. fixaq. ab eo, detrahunt, precantes Ioue, ut uolens propitius praebeat sacra arma pro patria, pro deũ delubris, pro libertate sese armantibus. Haec quoque multitudo stationibus per principes regionum urbis dispositis adiungitur. In insula inter cetera Andronodorus praesidijs firmat horrea publica. Locus saxo quadrato saeptus, atque arcis in modum emunitus capitur ab iuuentute, quae praesidio eius loci attributa erat, mittuntq. nuncios in Achradinam horrea frumentumq. in senatus potestate esse. Luce prima populus omnis armatus inermisq. in Achradinam ad curiam conuenit. ibi pro Cõcordiae ara, quae in eo sita loco erat, I ex principibus, unus nomine Polyneus, concionem & liberam & moderatam habuit: Seruitudinis indignitatisq. homines expertos, aduersus notum malum irritatos esse. Discordia ciuilis quas importet clades, audisse magis a patribus Syracusanos, quam ipsos uidisse. Arma quod impigre ceperint, laudare. magis laudaturum, si non utantur, nisi ultima necessitate coacti. in praesentia legatos ad Andronodorum mitti placere, qui denuncient, ut in potestate senatus ac populi sit: portae insulae pateant, reddat praesidium. si tutelam alieni regni suum regnum uelit facere, eundem se censere, multo acrius ab Andronodoro, quam ab Hieronymo, repeti libertatem. Ab hac concione legati missi sunt. senatus inde haberi coeptus est, quod sicut regnante Hierone manserat publicum consilium, ita post mortem eius ante eam diem nulla de re neque conuocati neque consulti K fuerant. Vt uentum ad Andronodorum est: ipsum quidem mouebat & ciuium consensus, & cum aliae occupatae urbis partes, tum pars insulae, uelut munitissima, prodita atq. alienata: sed euocatum eum ab legatis Demarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regijs animis, ac muliebri spiritu, admonet saepe usurpatae Dionysij tyranni uocis: qua pedibus tractum, non insidentem equo, relinquere tyrannidem dixerit debere. facile esse momento quo quis uelit, cedere possessione magnae fortunae: facere & parare eam, difficile atque arduum esse. paullulum sumeret spatij ad consultandum ab legatis, eo uteretur ad accrescendos ex Leontinis milites. quibus si pecuniam regiam pollicitus esset, omnia in potestate eius futura. Haec muliebria cõsilia Andronodorus neque tota asperna-

tus

A tus est, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes affectandas ratus esse uiam, si in praesentia tempori cessisset. itaque legatos renunciare iussit, futurum se in senatus ac populi potestate. Postero die luce prima patefactis insulae portis, in forum Achradinae uenit. ibi in aram Concordiae, ex qua pridie Polyneus concionatus erat, adscendit: orationemque eam orsus est, qua primum cunctationis suae ueniam petiuit. Se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res a publicis, sed, strictis semel gladijs, timentem, qui finis caedibus esset futurus, utrum, quod satis libertati foret, contenti nece tyranni essent: an quicumque aut propinquitate, aut affinitate, aut aliquibus ministerijs regiam contigissent, alienae culpae rei trucidarentur. postquam animaduertit, eos qui liberassent patriam, seruare etiam liberatam uelle, atque undique consuli in medium: non dubitasse, quin & corpus suum, & cetera omnia, quae suae fidei tutelaeq. essent, quando eũ qui mandasset, suus furor B absumpsisset, patriae restitueret. Conuersus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodorũ ac Sosim: Facinus, inquit, memorabile fecistis. sed mihi credite, inchoata uestra gloria, nondum perfecta est: periculumq. ingens manet, nisi communi cõcordiae consulitis, ne libera efferatur resp. Post hãc orationem, claues portarum pecuniaeq. regiae ante pedes eorum posuit. atque illo quidem die dimissi ex concione laeti circa omnia fana deum supplicauerunt cum coniugibus ac liberis. postero die comitia praetoribus creandis habita. creatus in primis Andronodorus: ceteri magna ex parte interfectores tyranni. duos etiam absentes, Sopatrum ac Deomenem, fecerunt. Qui, auditis ijs quae Syracusis acta erant, pecuniam regiam quae in Leontinis erat Syracusas deuectam quaestoribus ad idipsum creatis tradiderunt. & ea quae in insula erat, & Achradina, tradita est. muriq. ea pars, quae ab cetera urbe nimis firmo munimento intersaepiebat insulam, cõsensu omniũ C deiecta est. secutae & ceterae res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atque Epicides, audita morte tyranni, quam Hippocrates etiam nuncio interfecto celare uoluerat: deserti a militibus, quia id tutissimum ex praesentibus uidebatur, Syracusas rediere. ubi ne suspecti obseruarentur, tamquam nouandi res aliquam occasionem quaerẽtes: praetores primum, dein per eos senatum adeunt. Ab Hannibale se missos praedicãt ad Hieronymum, tamquam amicum ac socium. paruisse imperio eius, cuius imperator suus uoluerit. uelle ad Hannibalem redire. ceterum cum iter tutum non sit, uagantibus passim per totam Siciliam Romanis armis, petere ut praesidij dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur. gratiam magnam eos parua opera apud Hannibalem inituros. Facile res impetrata: abire enim duces regios, cum peritos militiae, tum egentes eosdem atque audaces, cupiebant. sed, quod uolebant, non quam maturato opus erat, gnauiter expediebant.

D Interim iuuenes militares, & assueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex naualibus socijs Romanorum erat: nunc etiam apud infimae plebis homines crimina ferebant in senatum, optimatesque. moliri clam eos atque struere, ut Syracusae per speciem reconciliandae societatis in ditione Romanorum sint: dein factio, ac perpauci auctores foederis renouati dominentur. His audiendis credendisq. opportuna multitudo maior in dies Syracusas confluebat: nec Hippocrati & Epicidi solum spem nouandarum rerum, sed Andronodoro etiam praebebat. Qui fessus tandem uxoris uocibus monentis nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia noua, atque incognita libertate essent, dum regijs stipendijs pastus obuersaretur miles, dum ab Hannibale missi duces assueti militibus iuuare possent incepta: cum Themisto, cui Gelonis filia nupta erat, rem consociatam, paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui & E alia arcana committere assuerat, incaute aperit. Huic & genus & fortuna honesta erant: nec ars, quia nihil tale apud Graecos pudori est, ea deformabat. itaque fidem potiorem ratus, quam patriae debebat, indicium ad praetores defert. Qui ubi rem haud uanam esse certis indicijs compererunt: consultis senioribus, & auctoritate eorum praesidio ad fores posito, ingressos curiam Themistum atque Andronodorum interfecerunt. & cum tumultus ab re in speciem atrociore, caussam alijs ignorantibus, ortus esset: silentio tandem facto, indicem in curiã introduxerunt. Qui cũ ordine omnia edocuisset: & principiũ coniurationis factum ab Harmoniae, Gelonis filiae, nuptijs, quibus Themisto iuncta esset: Afrorũ Hispanorũq. auxiliares instructos ad caedẽ praetorum principumq. aliorũ: bonaq. eorũ praedae futura interfectoribus pronunciatum: iam mercenariorum manum assuetam imperijs Andronodori

dronodori paratā fuisse ad insulam rursus occupandam: singula deinde, quae, per quosq. agerentur, totamq. uiris armisq. instructam coniurationem ante oculos posuisset: senatui quidem tam iure caesi, quam Hieronymus, uidebantur. Ante curiam uariae atque incertae rerum multitudinis clamor erat. quam ferociter minitantem in uestibulo curiae corpora coniuratorum eo metu compresserunt, ut silentes integram plebem in concionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu, & ab collegis, ut uerba faceret. Is (tamquam reos agebat) ab anteacta uita orsus, quaecumque post Hieronis mortem scelestē atque impie facta essent, Andronodorum ac Themistum arguit fecisse. Quid enim sua sponte fecisse Hieronymum puerum, ac uixdum pubescentem facere potuisse? tutores ac magistratus eius sub aliena inuidia regnasse. itaque aut ante Hieronymum, aut certe cum Hieronymo perire eos debuisse. At illos debitos iam morti destinatosque, alia noua scelera post mortem tyranni molitos. palam primo, cum clausis Andronodorus insulae portis, hereditatem regni creuerit: quaeq. procurator tenuerat, pro domino possederit. proditus deinde G ab eis qui in insula erat, circumsessus ab uniuersa ciuitate, quae Achradinam tenuerit, nequidquam palam atque aperte petitum regnum, clam & dolo affectare conatus sit. & ne beneficio quidem atque honore potuerit uinci: cū inter liberatores patriae insidiator ipse libertatis creatus esset praetor. Sed animos eis regios regias coniuges fecisse: alteri Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas. Sub hanc uocem ex omnibus partibus concionis clamor oritur, nullam earum uiuere debere, nec quemquam superesse tyrannorum stirpis. Haec natura multitudinis est: aut seruit humiliter, aut superbe dominatur. libertatē, quae media est, nec spernere modice, nec habere sciunt. & non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui auidos atque intemperantes plebeiorum animos ad sanguinem & caedes irritent: sic tum extemplo praetores rogationem promulgarunt, (acceptaque paene H prius, quam promulgata est) ut omnes regiae stirpis interficerentur. missiq. a praetoribus Damaratam Hieronis, & Harmoniam Gelonis filias, coniuges Andronodori & Themistij, interfecerunt. Heraclea erat filia Hieronis, uxor Sosippi: qui legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemaeum missus, uoluntarium consciuerat exsilium. Ea cum ad se quoque uenire praescisset, in sacrarium ad penates confugit cum duabus filiabus uirginibus, resolutis crinibus, miserabiliq. alio habitu: & ad ea addidit preces, nunc per memoriam Hieronis patris, Gelonisq. fratris, ne se innoxiam inuidia Hieronymi conflagrare sinerent. nihil se ex regno illius, praeter exsilium uiri, habere. neque fortunam suam eandem uiuo Hieronymo fuisse, quam sororis: neque interfecto eo caussam eandem esse. Quid, quod si Andronodoro consilia processissent: illa cum uiro fuerit regnatura, sibi cum ceteris seruiendum? Si quis Sosippo nunciet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracusas, cui I dubium esse, quin extemplo conscensurus sit nauim, atque in patriam rediturus? Quantum spes hominum fallit: in liberata patria coniugem eius, ac liberos de uita dimicare? quid obstantes libertati, aut legibus? quod ab se cuiquam periculū a sola, ac prope uidua, & puellis in orbitate degentibus esse? Atenim periculi quidem nihil ab se timeri: inuisam tantum regiam stirpem esse. Ablegarent ergo procul ab Syracusis, Siciliaque, & asportari Alexandriam iuberent ad uirum uxorem, ad patrem filias. Auersis auribus animisque, cauere ne tempus tereretur, (ferrum enim quosdam expedientes cernebat) tum omissis pro se precibus, puellis ut saltem parcerent, orare instititit: a qua aetate etiam hostes irati abstinerent. ne tyrannos ulciscendo, quae odissent scelera, ipsi imitarentur. Inter haec abstractam a penetralibus iugulant. in uirgines deinde respersas matris cruore, impetum faciūt: quae alienata mente simul luctu metuque, uelut captae furore, eo cursu se ex sacrario proripuerunt: ut, si effugium patuisset in publicum, impleturae urbem tumultu fuerint. tum quoq. se K haud magno aedium spatio inter medios tot armatos aliquoties integro corpore euaserunt: tenentibusque, cum tot ac tam ualidae eluctandae manus essent, sese eripuerunt. tandem uulneribus cōfectae, cum omnia replessent sanguine, exanimes corruerunt. caedemq. per se miserabilem, miserabiliorem casus fecit: quod paullo post nuncius uenit, mutatis repente ad misericordiam animis, ne interficerentur. Ira deinde ex misericordia orta: quod adeo festinatum ad supplicium, neque locus paenitendi, aut regressus ab ira relictus esset. itaque fremere multitudo, & in locum Andronodori ac Themistij (nam ambo praetores fuerant) comitia poscere, quae nequaquam ex sententia praetorum futura essent. Statu

tus

A tus est comitijs dies: quo nec opinantibus omnibus, unus ex ultima turba Epicidem nominauit: tum inde alius Hippocratem. crebriores deinde eae uoces, & cum haud dubio assensu multitudinis esse. Et erat confusa concio, non populari modo, sed militari quoque turba, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia nouare cupiebant, permistis. Praetores dissimulare primo: & trahendam rem esse. postremo uicti consensu, & seditionem metuentes, pronunciant eos praetores. Nec illi primo statim creati nudare quid uellent: quãquam aegre ferebant, & de indutijs dierum decem legatos isse ad Ap. Claudium: &, impetratis eis, alios qui de foedere antiquo renouando agerent, missos. Ad Murgantiam tum classem nauium centum Romanus habebat, quo euaderent motus ex caedibus tyrannorum orti Syracusis, quoue eos ageret noua atque insolita libertas, opperiens. Per eosdem dies cum ad Marcellum uenientem in Siciliam legati Syracusani missi ab Appio essent: auditis B condicionibus pacis Marcellus posse rem conuenire ratus, & ipse legatos Syracusas, qui coram cum praetoribus de renouando foedere agerent, misit. Et iam ibi nequaquam eadem quies & tranquillitas erat. postquam Punicam classem accessisse Pachynum allatum est: dempto timore, Hippocrates & Epicides nunc apud mercenarios milites, nunc apud transfugas, prodi Romanis Syracusas, criminabantur. At uero Appius naues ad hostium portus, quid aliae partis hominibus animi accederet, opperiens, in statione habere coepit. Ingens in speciem criminibus uanis accesserat fides: ac primo etiam tumultuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur. In hac turbatione rerum in concionem uocari placuit, ubi cum alij alio tenderent, nec procul a seditione res esset, Apollonides, principum unus, orationem salutarem, ut in tali tempore, habuit: Nec spem salutis, nec perniciem propiorem umquam ciuitati ulli fuisse. si enim uno animo omnes uel ad C Romanos, uel ad Carthaginienses inclinent, nullius ciuitatis statum fortunatiorem, gratioremue fore. si alius alio trahat res, non inter Poenos Romanosq. bellum atrocius fore, quam inter ipsos Syracusanos: cum intra eosdem muros pars unaquaeque suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. itaque ut idem omnes sentiant, summa ui agendum esse. utra societas sit utilior: longe minoris adeo rem momenti ad consultationem esse. sed tamen Hieronis potius, quam Hieronymi auctoritatem sequendam in socijs legendis, uel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam, nũc incognitae, quondam infideli, praeferendam. Esse etiam momenti aliquid ad consilium, quod Carthaginiensibus ita pax negari possit, ut non utique in praesentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem aut bellum habendum. Quo minus cupiditatis ac studij uisa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adiectum est praetoribus ac delectis senatorum militare etiam D consilium, iussi & duces ordinum praefectiq. auxiliorum simul consulere. Cum saepe acta res esset medijs certaminibus: postremo, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit, mittiq. cum eis legatos ad rem confirmandam. Dies haud ita multi intercesserant, cum ex Leontinis legati praesidium finibus suis orantes uenerunt. Legatio peropportuna uisa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam, ducesq. eius ablegandos. Hippocrates praetor ducere eo transfugas iussus. secuti multi ex auxilijs mercenarijs quattuor millia armatorum effecerunt. Et mittẽtibus & missis ea laeta expeditio fuit. nam & illis, quod iamdiu cupiebant, nouandi res occasio data est: & hi sentinam quandam urbis rati exhaustam, laetabantur, ceterum leuauerunt modo in praesentia uelut corpus aegrum, quo mox in grauiorem morbũ recideret. Hippocrates enim finitima prouinciae Romanae primo furtiuis excursionibus uastare coepit: deinde E cum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio praesidium esset, omnibus copijs impetum in oppositam stationem cum caede multorum fecit. Quae cum essent nunciata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis fidem ruptam esse dicerent: nec belli defuturam umquam caussam, nisi Hippocrates atque Epicides non ab Syracusis modo, sed tota procul Sicilia ablegarentur. Epicides, ne aut reus criminis absentis fratris praesens esset, aut deesset pro parte sua concitando bello: profectus & ipse in Leontinos, quia satis eos aduersus populum Romanum concitatos cernebat: auertere etiam ab Syracusis coepit. Nam ita eos pacem pepigisse cum Romanis, ut quicumque populi sub regibus fuissent, & suae ditionis essent: nec iam libertate contentos esse, nisi etiam regnent, ac dominentur. Renunciandum igitur eis esse, Leontinos quoque aequum censere liberos esse:

esse: uel quod in solo urbis suae tyrannus ceciderit: uel quod ibi primum conclamatum ad libertatem, relictisq. regijs ducibus, Syracusas sit concursum. Itaque aut eximendum id de foedere esse, aut legem eam foederis nō accipiendam. Facile multitudini persuasum, legatisq. Syracusanorum & de caede stationis Romanae querentibus, & Hippocratem atque Epicidem abire, seu Locros, seu quo alio mallent, dummodo Sicilia cederent, iubentibus, ferociter responsum est. Neque mandasse sese Syracusanis, ut pacem pro se cum Romanis facerent, neque teneri alienis foederibus. Haec ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes Leontinos in sua potestate esse. itaque integro secum foedere, bellū Romanos cum ijs gesturos, neque sese defuturos ei bello: ita, ut in potestatē redacti, suae rursus ditionis essent, sicut pax conuenisset. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque accito; ut altera parte aggrederetur, tanto ardore militum est usus ob iram inter condiciones pacis interfectae stationis, ut primo impetu urbē expugnarent. G Hippocrates atque Epicides, posteaquam capi muros, refringiq. portas uiderunt, in arcem sese cum paucis recepere. inde clam nocte Herbesum perfugiunt. Syracusanis octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuncius occurrit, captam urbem esse, cetera falsa mista ueris ferens, caedem promiscuam militum atque opidanorum factam, nec quemquam puberem arbitrari superesse: direptam urbem, bona locupletum donata. Ad nuncium tam atrocem constitit agmen: concitatisq. omnibus, duces, (erant autem Sosis ac Dinomenes) quid agerent, consultabant. Erroris speciem haud uanam mendacio praebuerant uerberati ac securi percussi transfugae ad duo millia hominum. Ceterū Leontinorum militumq. aliorum nemo post captam urbem uiolatus fuerat: suaq. omnia eis, nisi quae primus tumultus captae urbis absumpserat, restituebantur. Nec ut in Leontinos irent, proditos ad caedem commilitones querentes, perpelli potuere: nec ut eodem H loco certiorem nuncium exspectarent. Cum ad defectionem inclinatos animos cernerent praetores; sed eum motum haud diuturnum fore, si duces amentiae sublati essent; exercitū ducunt Megaram. ipsi cum paucis equitibus Herbesum proficiscuntur, spe, territis omnibus, per proditionem urbis potiundae. quod ubi frustra eis fuit inceptum, ui agendum rati, postero die Megaris castra mouent, ut Herbesum omnibus copijs oppugnarent. Hippocrates & Epicides non tam tutum prima specie, quam unum, spe undique abscissa, consilium esse rati, ut se militibus permitterent, & assuetis magna ex parte sibi, & tum fama caedis commilitonum accensis, obuiam agmini procedunt. Prima forte signa sexcentorū Cretensium erant, qui apud Hieronymum meruerant sub eis, & Hannibalis beneficium habebant, capti ad Trasymenum inter Romana auxilia, dimissique. quos ubi ex signis armorumq. habitu cognouere Hippocrates atque Epicides, ramos oleae ac uelamenta alia supplicum porrigentes orare, ut reciperent sese, receptosq. tutarentur, neu proderent Syracusanis, a quibus mox ipsi trucidandi P. R. dederentur. enimuero conclamant, bonum ut animum haberent, omnem se cum illis fortunam subituros. Inter hoc colloquium signa constiterant, tenebaturq. agmen: necdum, quae morae caussa foret, peruenerat ad duces. Postquam Hippocratem atque Epicidem adesse peruasit rumor, fremitusque toto agmine haud dubie approbantium aduentum eorum, extemplo praetores citatis equis ad prima signa perrexerunt: qui mos ille, quae licentia Cretensium esset, rogitantes; colloquia serendi cum hoste, iniussuq. praetorum miscendi eos agmini suo? comprehendi uinciriq. catenis iusserunt Hippocratem. ad quam uocem tantus extemplo primum a Cretensibus clamor est ortus, deinde exceptus ab alijs, ut facile, si ultra tenderent, appareret, eis timendum esse. Solliciti incertique rerum suarum Megaram, unde profecti erant, referri signa iubent, nunciosq. de statu praesenti Syracusas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit inclinatis ad omnem suspicionem animis: & Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, uelut interceptas litteras, quas ipse composuerat, recitat. Praetores Syracusani Marcello suo S. Secundum salutem, ut assolet, scriptum erat, Recte eum atque ordine fecisse, quod in Leontinis nulli pepercisset. sed omnium mercenariorum militum eandem esse caussam: nec umquam Syracusas quieturas, donec quidquam externorum auxiliorum aut in urbe aut in exercitu suo esset. itaque daret operam, ut eos qui cum suis praetoribus castra ad Megaram haberent, in suam potestatem redigeret, ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas. Haec cum recitata essent, tāto clamore ad arma discursum est,

A sum est, ut praetores inter tumultum pauidi obequitauerint Syracusas. et ne fuga quidem eorum seditio compressa est, impetusq. in Syracusanos milites fiebat. nec ab ullo temperatum foret, ni Epicides atque Hippocrates irae multitudinis obuiam issent: non a misericordia, aut humano consilio: sed ne spem reditus praeciderent sibi, &, cum ipsos simul milites fidos haberēt, simul obsides: tum cognatos quoque eorum, atque amicos tanto merito primum, dein pignore sibi cōciliarent, expertique, quam uana aut leui aura mobile uulgus esset, militem nacti ex eo numero qui in Leontinis circumsessi erant, subornant, ut Syracusas perferret nuncium conuenientem eis, quae ad Mylam falso nunciata erant: auctoremq. se exhibendo, ac uelut uisa, quae dubia erant, narrando, concitaret iras hominum. Huic non apud uulgum modo fides fuit, sed senatum quoque in curiā introductus mouit, ut uani quidam homines palam ferrent, perbene detectam in Leontinis esse auaritiam &
B crudelitatem Romanorum. eadem, si intrassent Syracusas, aut foediora etiā, quo maius ibi auaritiae praemium esset, facturos fuisse. Itaque claudendas cuncti portas, & custodiēdam urbem censere. sed non ab eisdem omnes timere, nec eosdem odisse. apud militares paene omnes, partemq. magnam plebis inuisum esse nomen Romanum. praetores, optimatūq. pauci quamquam inflati uano nuncio erant, tamen ad propius praesentiusq. malum cautiores esse. Et iam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicides: ferebanturque colloquia per propinquos popularium qui in exercitu erant, ut portas aperirent, sinerentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Iam unis foribus Hexapyli apertis coepti erant recipi, cum praetores interuenerunt. et primo imperio minisque, deinde auctoritate deterrendo, postremo, ut omnia uana erant, obliti maiestatis, precibus agebant, ne proderent patriam tyranni ante satellitibus, & tum corruptoribus exercitus.
C Sed surdae adeo omnium aures concitatae multitudinis erant, quod non minore intus ui, quam foris, portae effringerentur. effractisq. omnibus tuto in Hexapylo agmen receptum est. Praetores in Achradinam cum iuuentute popularium confugiunt. mercenarij milites, perfugaeque, & quidquid regiorum militum Syracusis erat, agmen hostium augent. ita Achradina quoque primo impetu capitur, praetoresque, nisi qui inter tumultum effugerunt, omnes interficiuntur. nox caedibus finem fecit. Postero die serui ad pileum uocati; & carcere uincti, emissi. confusaque omnis multitudo Hippocratem atque Epicidem creant praetores: Syracusaeque, cum breue tempus libertas affulsisset, in antiquam seruitutem reciderunt. Haec nunciata cum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi forte in quinqueremi erant. praemissa quadriremis cum intrasset fauces portus, capitur. legati aegre effugerunt.
D Et iam nō modo pacis, sed ne belli quidem iura relicta erant: cum Romanus exercitus ad Olympicum (Iouis id templum est) mille & quingentis passibus ab urbe castra posuit. Inde quoque legatos praemitti placuit. quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicides obuiam cum suis processerunt. Romanus orator non bellum se Syracusanis, sed opem auxiliumq. afferre ait: & ijs qui ex media caede elapsi perfugerint ad se, & eis qui metu oppressi, foediorem non exsilio solū, sed etiam morte seruitutem patiantur. Nec caedem nefandam sociorum inultam Romanos passuros. itaque si eis qui ad se perfugerunt, tutus in patriam reditus pateret, ac caedis auctores dedantur, & libertas legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse. si ea non fiant: quicumque in mora sit, bello persecuturos. Ad ea Epicides, si qua ad se mandata haberent, responsum eis ait se daturos fuisse: cum in eorum, ad quos uenerint, manu res Syracusana esset; tum reuerterētur.
E Si bello lacessant, ipsa re intellecturos, nequaquam idem esse Syracusas ac Leōtinos oppugnare. Ita legatis relictis portas clausit. Inde terra marique simul coeptae oppugnari Syracusae, terra ab Hexapylo, mari ab Achradina, cuius murus fluctu alluitur. et quia sicut Leontinos terrore ac primo impetu ceperant, non diffidebant uastam disiectamq. spatio urbem parte aliqua se inuasuros, omnem apparatum oppugnandarum urbium muris admouerunt. Et habuisset tanto impetu coepta res fortunā, nisi unus homo Syracusis ea tempestate fuisset. Archimedes is erat, unicus spectator caeli, siderumque, mirabilior tamen inuentor ac machinator bellicorum tormentorum, operumque: quibus ea, quae hostes ingenti mole agerent, ipse perleui momento ludificaretur. Murum per inaequales ductum colles, pleraque alta & difficilia aditu, summissa quaedam, & quae planis uallibus adiri pos-

ri possent, ut cuique aptum uisum est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Achradinae murum, qui, ut ante dictum est, mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. ex ceteris nauibus sagittarij funditoresque, & uelites etiam, quorum telum inhabile ad remittendum imperitis est, uix quemquam sine uulnere consistere in muro patiebantur. Hi, quia spatio missilibus opus est, procul muro tenebāt naues. iunctae aliae binae ad quinqueremes, demptis interioribus remis, ut latus lateri applicaretur: cum exteriore ordine remorum uelut naues agerentur: turres contabulatas, machinamentaq. alia quatiendis muris portabant. Aduersus hunc naualem apparatum, Archimedes uariae magnitudinis tormenta in muris disposuit. in eas quae procul erant naues, saxa ingenti pondere emittebat: propiores leuioribus, eoq. magis crebris petebat telis. postremo, ut sui uulnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summum crebris cubitalibus fere cauis aperuit: per quae caua pars sagittis, pars scorpionibus modicis ex occulto petebant hostem. Quae propius quidem subibant naues, quo interiores ictibus tormentorū essent, in eas tollenone super murum eminente, ferrea manu firmae catenae illigata, cum iniecta prorae esset, grauiq. libramento plumbi recelleret ad solum, suspensa prora nauim in puppim statuebat. dein remissa subito, uelut ex muro cadentem nauim cum ingenti trepidatione nautarum ita undae affligebat, ut, etiam si recta recideret, aliquantum aquae acciperet. Ita maritima oppugnatio est elusa; omnisq. uis est auersa, ut totis uiribus terra aggrederentur. sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum instructa erat, Hieronis impensis curaq. per multos annos, Archimedis unica arte. natura etiam adiuuabat loci: quod saxum, cui imposita muri fundamenta sunt, magna ex parte ita procliue est, ut non solum missa tormenta, sed etiam quae pondere suo prouoluta essent, grauiter in hostem inciderent. eadem caussa ad subeundum arduum aditum instabilemq. ingressum praebebat. Ita consilio habito, cum omnis conatus ludibrio esset, absistere oppugnatione, atque obsidendo tantum arcere terra, mariq commeatibus hostem placuit. Interim Marcellus cum tertia fere parte exercitus ad recipiendas urbes profectus, quae in motu rerum ad Carthaginienses defecerant, Pelorum atque Herbesum dedentibus ipsis recepit. Megaram ui captam diruit ac diripuit, ad reliquorum, ac maxime Syracusanorum, terrorem. Per idem fere tempus & Himilco, qui ad Pachyni promontorium classem diu tenuerat, ad Heracleam, quam uocant Minoam, quinque & uiginti millia peditum, tria equitum, XII elephantos exposuit. Nequaquam cum tantis copijs ante tenuerat ad Pachynum classem: sed postquam ab Hippocrate occupatae Syracusae erāt, profectus Carthaginem, aditusque ibi & ab legatis Hippocratis, alterisque Hannibalis, qui uenisse tempus aiebant Siciliae per summum decus repetendae: & ipse haud uanus praesens monitor facile perpulerat, ut, quantae maximae possent, peditum equitūque copiae in Siciliam transijcerentur. Adueniens Heracleam, intra paucos dies inde Agragantum recipit: aliarumque ciuitatum, quae partis Carthaginiensium erant, adeo accensae sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos, ut postremo etiam qui obsidebantur Syracusis, animos sustulerint. & parte copiarum satis defendi urbem posse rati, ita inter se munera belli partiti sunt: ut Epicides praeesset custodiae urbis; Hippocrates Himilconi coniunctus, bellum aduersus consulem Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus nocte per intermissa custodijs loca profectus, castra circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus superuenit Marcellus, ab Agraganto iam occupato, cum frustra eo, praeuenire hostem festinans, tetendisset, rediens: nihil minus ratus, quam illo tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obuiam fore. sed tamen metu Himilconis Poenorumque, ut quibus nequaquam eis copiis quas habebat, par esset, quam poterat maxime intentus, atque agmine ad omnes casus composito ibat. Forte ea cura, quae erat aduersus Poenos praeparata, aduersus Siculos usui fuit. Castris ponendis incōpositos ac dispersos nactus eos, & plerosque inermes, quod peditum fuit, circumuenit. eques leui certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab Romanis cum cohibuisset Siculos, Marcellus Syracusas redijt: & post paucos dies Himilco adiuncto Hippocrate ad flumen Anatim, octo ferme inde millia castra pōsuit. Sub idem fere tempus & naues longae quinque & quinquaginta Carthaginiensium cum Bomilcare, classis praefecto, in magnum portum Syracusas ex alto decurrere: & Romana item classis, XXX quinqueremes legionem primam Panhor-

A mi exposuere: versumq. ab Italia bellum. adeo uterque populus in Siciliam intentus fuisse uideri poterat. Legionem Romanam, quae exposita Panormi erat, uenientem Syracusas praedae haud dubie sibi futuram, Himilco ratus, uia decipitur. mediterraneo namque Poenus itinere duxit: legio maritimis locis classe prosequente ad Ap. Claudium Pachynum cum parte copiarum obuium progressum, peruenit. Nec diutius Poeni Syracusis morati sunt. & Bomilcar simul parum fidens nauibus suis, duplici facile numero classe aduentantibus Romanis, simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis, quam inopia aggrauari socios, uelis in altum datis, in Africam transmisit. & Himilco secutus nequidquam Marcellum Syracusas, si qua prius, quam maioribus copijs iungeretur, occasio pugnandi esset: postquam ea nulla cōtigerat, tutumq. ad Syracusas & munimento & uiribus hostem cernebat: ne frustra assidendo, spectandoq. obsidionem sociorum, tempus tereret, castra inde B mouit: ut quocūque uocasset defectionis ab Romanis spes, admoueret exercitum: ac praesens suas res fouentibus adderet animos. Murgantiam primum, prodito ab ipsis praesidio Romano, recepit: ubi frumenti magna uis, commeatusq. omnis generis conuecti erant a Romanis. Ad hanc defectionem erecti sunt & aliarum ciuitatum animi: praesidiaq. Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem opprimebantur. Enna in excelso loco ac praerupto undique sita, cum loco inexpugnabilis erat, tum praesidium in arce ualidum, praefectumq. praesidij haud sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat, uir acer, & qui plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorum, reponeret. & tum intenderant eum ad cauendum omni cura tot auditae proditiones defectionesque urbium & clades praesidiorum. itaque nocte dieq. iuxta parata instructaq. omnia custodijs ac uigilijs erant: nec ab armis aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Ennensium C principes iam pacti cum Himilcone de proditione praesidij, animaduerterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere, aperte ac propalam placuerat agendum. Vrbem arcemque suae potestatis aiunt debere esse. si liberi in societatem, non serui in custodiam traditi essent Romanis. itaque claues portarum reddi sibi, aequum censent. bonis socijs fidem suam maximum uinculum esse. & ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si uolentes, ac non coacti, mansissent in amicitia. Ad ea Romanus, se in praesidio impositum esse dicere ab imperatore suo: clauesque portarum, & custodiam arcis ab eo accepisse, quae nec suo, nec Ennensium arbitrio haberet, sed eius qui commisisset. praesidio decedere, apud Romanos capitale esse: & nec liberorum etiam suorum eam parentes sanxisse. consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cuius iuris atque arbitrij esset. Se uero negare illi missuros: testarique, si uerD bis nihil agerent, uindictam aliquam libertatis suae quaesituros. Tum Pinarius ait illis, si ad consulem grauarentur mittere, sibi saltem darent populi consilium: ut sciretur, utrum paucorum ea denunciata, an uniuersae ciuitatis essent. Consensu in posterum diem concio edicitur. Postquam ab eo colloquio in arcem sese recepit, conuocatis militibus, Credo ego uos audisse milites, inquit, quemadmodum praesidia Romana ab Siculis circumuenta & oppressa sint per hos dies. eam uos fraudem, deum primo benignitate, dein uestra ipsi uirtute, dies noctesq. perstando ac peruigilando in armis, uitastis. utinam reliquum tempus nec patiendo infanda, nec faciendo, trāsduci possit. Haec, occulta fraude, cautio est: qua, quia adhuc minus cuiquam successit, aperte ac propalam claues portarum reposcunt. quas simul tradiderimus, Carthaginiensium extemplo Enna erit: foediusq. hic trucidabimur, quam Murgantiae praesidium interfectum est. Noctem unam E aegre ad consultandum sumpsi, qua uos certiores periculi instantis facerem. Orta luce concionem habituri sunt ad criminandum me, concitandumq. in uos populum. itaque crastino die, aut uestro, aut Ennensium sanguine Enna inundabitur. nec praeoccupati, peculij: nec occupantes, periculi quidquam habebitis. qui prior strinxerit ferrum, eius uictoria erit. intenti ergo omnes armatiq. signum exspectabitis. ego in concione ero: & tempus quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoq. traham. cum toga signum dedero, tum mihi undique clamore sublato turbam inuadite, ac sternite omnia ferro: & cauete, quisquam ex ijs superfit, a quibus aut uis aut fraus timeri posit. Vos Ceres mater ac Proserpina precor, ceteri superni inferniq. dij, qui hanc urbem, hos sacratos lacus lucosq. colitis, ut ita nobis uolētes propitij adsitis, si uitādae, nō inferēdae fraudis caus

sa hoc consilij capimus. Pluribus uos milites hortarer, si cum armatis dimicatio futura es- F
set. inermes, incautos ad satietatem trucidabitis. Et consulis castra in propinquo sunt; ne quid ab Himilcone & Carthaginiensibus timeri possit. Ab hac adhortatione dimissi, corpora curant. Postero die alij alijs locis ad obsidenda itinera, claudendosq. opidanis exitus, pars maxima super theatrum, circaq. assueti & ante spectaculis concionum, cõsistunt. Productus ad populum a magistratibus praefectus Romanus, cum consulis ea de re ius ac potestatem esse, non suam, & pleraque eadem, quae pridie, prius dixisset; primo sensim ac plures reddere claues, dein iam una uoce id omnes iuberent, cunctantiq. ac differenti ferociter minitarentur, nec uiderentur ultra uim ultimam dilaturi: tum praefectus toga signũ, ut conuenerat, dedit. militesq. intenti dudum ac parati, alij superne in aduersam concionem clamore sublato decurrunt: alij ad exitus theatri conferti obsistunt. Caeduntur Ennenses cauea inclusi: coaceruanturq. non caede solum, sed etiam fuga, cum alij super a- G
liorum capita ruerent, atque integri saucijs, uiui mortuis incidentes cumularentur. Inde passim discurritur, & urbis captae modo fugaq. & caedes omnia tenent, nihilo remissiore militum ira, quod iure turbam inermem caedebãt, quam si periculum par & ardor certaminis eos irritaret. Ita Enna malo, at necessario facinore retenta. Marcellus nec factum improbauit, & praedam Ennensium militibus concessit, ratus timore deterritos temperaturos proditionibus praesidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Sicilia sitae, claraeq. uel ob insignem munimento naturali locum, uel ob sacrata omnia uestigijs raptae quondam Proserpinae, prope uno die omnem Siciliam peruasit. & quia caede infanda rebantur non hominum tantum, sed etiam deorum sedem uiolatam esse: tum uero qui etiam ante dubij fuerant, defecere ad Poenos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit, cum acciti a proditoribus nequidquam ad Ennam exercitum admo- H
uissent. Marcellus retro in Leontinos redit; frumentoq. & commeatibus alijs in castra conuectis, praesidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas uenit. inde, Ap. Claudio Romam ad consulatum petendum misso, T. Quinctium Crispinum in eius locum classi castrisq. praefecit ueteribus, ipse hibernacula quinque millia passuum ab Hexapylo (Leontiam uocant locum) communijt, aedificauitque. Haec in Sicilia usque ad principium hiemis gesta. Eadem aestate & cum Philippo rege, quod iam ante suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico ad M. Valerium praetorem uenerũt, praesidentem classi, Brundisio, Calabriaeq. circa litoribus, nunciantes Philippum primum Apolloniam tentasse, leuibus biremibus CXX. flumine aduerso subuectum: deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admouisse: eamque urbem sitam in plano, neque moenibus, neque uiris, neque armis ualidam, primo impetu oppressam esse. Haec nuncian- I
tes, orabant ut opem ferret, hostemq. haud dubium Romanis, terra aut maritimis uiribus arceret, qui ob nullam aliam caussam, nisi quod imminerent Italiae, peterentur. M. Valerius, praesidio loci eius relicto P. Valerio legato, cum classe instructa parataque, & quot longae naues militum capere non poterant, in onerarias impositis, altera die Oricum peruenit: urbemq. eam leui tenente praesidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eo ab Apollonia uenerunt nunciantes, in obsidione sese, quod deficere ab Romanis nollent, esse: neque sustinere ultra uim Macedonum posse, nisi praesidium mittatur Romanum. Facturum se quae uellent pollicitus, mille delectorum militum nauibus longis mittit ad ostium fluminis cum praefecto socium Naeuio Crispo, uiro impigro, & perito militiae. Is, expositis in terram militibus, nauibusq. Oricum retro, unde uenerat, ad ceteram classem remissis, milites procul a flumine per uiã mi- K
nime ab regijs obsessam duxit: & nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem est ingressus. Die insequenti quieuere, dum praefectus iuuentutem Apolloniatum, armaque, & urbis uires inspiceret. ubi ea uisa inspectaque satis animorum fecere, simulq. ab exploratoribus comperit, quanta secordia ac negligentia apud hostes esset: silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus, castra hostium adeo neglecta atque aperta intrauit, ut satis constaret, prius plus mille hominum uallum intrasse, quam quisquam sentiret: ac si caede abstinuissent, peruenire ad tabernaculum regium potuisse. Caedes proximorum portae excitauit hostes. inde tantus terror pauorq. omnes occupauit, ut non modo alius quisquam arma caperet, aut castris pellere hostem conaretur: sed etiam ipse rex, sicut somno

A excitus erat, prope seminudus fugiens, militi quoque, nedum regi, uix decoro habitu, ad flumen nauesq. perfugerit. eodem & alia turba effusa est. Paullo minus tria millia militum in castris aut capta, aut occisa. plus tamen hostium aliquanto captum, quam caesum est. Castris direptis, Apolloniatae catapultas, balistas, tormentaq. alia, quae oppugnandae urbi comparata erant, ad tuenda moenia, si quando similis fortuna uenisset, Apolloniam deuexere. cetera omnis praeda castrorum Romanis concessa est. Haec cum Oricum essent nunciata, M. Valerius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne nauibus capessere fugam rex posset. itaque Philippus neque terrestri neque nauali certamine satis fore parem se fidens, subductis aut incensis nauibus, terra Macedoniam petijt, magna ex parte inermi exercitu, spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernauit. Eodem anno in Hispania uariae res gestae. nam prius quam Romani amnem Iberum transirent, ingen-
B tes copias Hispanorum Mago & Hasdrubal fuderunt. defecissetq. ab Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius, raptim transducto exercitu Iberum, dubijs sociorum animis in tempore aduenisset. Primo ad castrum Altum (locus est insignis caede magni Hamilcaris) castra Romani habuere. Arx erat munita, & conuexerant ante frumentum. tamen quia omnia circa hostium plena erant, agmenque Romanum impune incursatum ab equitibus hostium fuerat, & ad duo millia aut moratorum, aut palantium per agros interfecta: cessere inde Romani per prius pacata loca, & ad montem Victoriae castra communiuere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copijs, & Hasdrubal, Gisgonis filius, tertius Carthaginiensium dux, cum exercitu iusto aduenit: contraq. castra Romana trans fluuium omnes consedere. P. Scipio cum expeditis clam profectus ad loca circa uisenda, haud fefellit hostes: oppressissentq. eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset. ibi quoque cir-
C cumsessus, aduentu fratris obsidione eximitur. Castulo urbs Hispaniae ualida ac nobilis, & adeo coniuncta societate Poenis, ut uxor inde Hannibali esset, ad Romanos defecit. Carthaginienses Illiturgi oppugnare adorti, quia praesidium ibi Romanum erat, uidebanturq. inopia eum locum maxime expugnaturi. Cn. Scipio, ut socijs praesidioq. ferret opem, cum legione expedita profectus inter bina castra cum magna caede hostium urbem est ingressus. & postero die eruptione aeque felici pugnauit. supra duodecim millia hominum caesa duobus proelijs: plus decem millia capta, cum sex & triginta militaribus signis. ita ab Illiturgi recessum est obsidione. Bigerra inde urbs (socia & haec Romanorum erat) a Carthaginiensibus oppugnari coepta est. Eam obsidionem sine certamine aduenienes Cn. Scipio soluit. Ad Mundam exinde castra Punica mota. Et Romani eo confestim secuti sunt. Ibi signis collatis pugnatum per quattuor ferme horas. egregieq. uincentibus Romanis si-
D gnum receptui est datum, quod Cn. Scipionis femur tragula confixum erat: pauorq. circa eum ceperat milites, ne mortiferum esset uulnus. Ceterum haud dubium fuit, quin, nisi ea mora interuenisset, castra eo die Punica capi potuerint. iam enim non milites solum, sed elephanti etiam usque ad uallum acti erant: superq. ipso nouem & triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque proelio ad duodecim millia hominũ dicuntur caesa: prope tria millia capta, cum signis militaribus septem & quinquaginta. Ad Aurigen inde urbem Poeni recessere. & ut territis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticula in aciem illatus conflixit. nec dubia uictoria fuit: minus tamen dimidio hostium, quam antea, quia pauciores superfuerant qui pugnarent, occisum. Sed gens nata instaurandis reparandisq. bellis, Magone ad conquisitionem militum fratre misso, breui repleuit exercitum: animosq. ad tentandum deintegro certamen fecit. alij plerique milites, sicut pro
E parte toties intra paucos dies uicta, eisdem animis, quibus prius, eodemq. euentu pugnauere. plus octo millia hominum caesa: haud multo minus quam mille capta: & signa militaria LIIX & spolia plurima Gallica fuere: anuli aurei, torques, armillaeq. magnus numerus. duo etiam insignes reguli Gallorum (Moenicapto & Ciuismaro nomina erant) eo proelio ceciderunt. octo elephanti capti, tres occisi. Cum iam res prosperae in Hispania essent, uerecundia Romanos tandem cepit, Saguntum opidum, quod caussa belli esset, quinctum iam annum sub hostium potestate esse. itaque id opidum, ui pulso praesidio Punico, receperunt: cultoribusq. antiquis, quos uis reliquerat belli, restituerunt. & Turdetanos, qui contraxerant eis cum Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub corona uendiderunt, urbemq. eorum deleuere. Haec in Hispania, Q. Fabio, M. Claudio

consulibus, gesta. Romae cum tribuni plebis noui magistratum iniissent, extemplo censoribus P. Furio & M. Atilio a L. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. quaestorem eum proximo anno adempto equo tribu mouerant, atque aerarium fecerant, propter coniurationem deserendae Italiae ad Cannas factam. sed nouem tribunorũ auxilio ueti causam in magistratu dicere, dimissiq. fuerant. Ne lustrum perficerent, mors prohibuit P. Furij. M. Atilius magistratu se abdicauit. Cõsularia comitia habita a Q. Fabio Maximo cõsule. creati cõsules ambo absentes, Q. Fabius Maximus, consulis filius, & Ti. Sempronius Gracchus iterũ. Praetores fiũt M. Atilius, & qui tũ aediles curules erant, P. Sempronius Tuditanus, & Cn. Fuluius Centumalus, & M. Aemilius Lepidus. Ludos scenicos per quatriduum eo anno primum factos ab curulibus aedilibus, memoriae proditur. Aedilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas, pauore alijs in tanta clade torpentibus, per medios hostes erupit. Comitijs perfectis ab Q. Fabio consule designati consules Romam accersiti F

AN. 537. magistratum inierunt: senatumque de bello ac prouincijs suis, praetorumque, & de exercitibus quibus quique praeessent, consuluerunt. Itaque prouinciae atque exercitus diuisi. Bellum undecumque cum Hannibale consulibus mandatum, & exercitus unus, quem ipse Sempronius habuerat, alter, quem Fabius consul. eae binae erant legiones. M. Aemilius praetor cuius peregrina sors erat, iurisdictionem Atilio collegae, praetori urbano, mandarat, ut Luceriam prouinciam haberet, legionesq. duas, quibus Q. Fabius, qui tum consul erat, praetor praefuerat. praetori Sempronio prouincia Ariminum, Cn. Fuluio Suessula, cum binis item legionibus euenerunt, ut Fuluius urbanas legiones duceret, Tuditanus a M. Pomponio acciperet. Prorogata imperia prouinciaeque. M. Claudio Sicilia finibus eis, quibus regnum Hieronis fuisset, Lentulo propr. prouincia uetus: T. Otacilio classis, exercitus nulli additi noui: M. Valerio Graecia Macedoniaque, cum legione & classe quam haberet: Q. Mucio cum uetere exercitu (duae autem legiones erant) Sardinia: C. Terentio cum legione una cui iam diu praeerat, Picenum. Scribi praeterea duae legiones urbanae iussae, & uiginti millia sociorum. His ducibus, his copijs aduersus multa simul aut mota aut suspecta bella munierunt Romanum imperium. Consules, duabus urbanis legionibus scriptis, supplementoq. in alias lecto, prius quam ab urbe mouerent, prodigia procurarunt, quae nunciata erant. Murus ac portae tactae: & Ariciae etiam Iouis aedes de caelo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro ueris. nauium longarum species in flumine Tarracinae, quae nullae erant, uisae. & in Iouis Vicilini templo, quod in Cossano agro est, arma concrepuisse: & flumen Amiterni cruentum fluxisse. His procuratis ex decreto pontificum, profecti consules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Suessulam in castra uenit. cum obuiam filius progrederetur, lictoresq. uerecundia maiestatis eius taciti anteirent non summouentes patrem, praeter undecim fasces equo praeuectus senex, ut cõsul, animaduertere proximum lictorem iussit: &, ut is descenderet ex equo, inclamauit: tum demum desiliẽs, Experiri, inquit, uolui fili, satin' scires consulem te esse. In ea castra Cassius Altinus Arpinus clam nocte cum tribus seruis uenit, promittens, si sibi praemium foret, se Arpos proditurum esse. Cum eam rem ad consilium retulisset Fabius, Altinus pro transfuga uerberandus, necandusq. uideri, ancipitis animi, communis hostis: qui post Cannensem cladem, tamquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Hannibalem discessisset, traxissetq. ad defectionem Arpos: tum, posteaquam res Romana, contra spem uotaq. eius, uelut resurgeret, turpius uideatur nouam referre proditionem: ut proditio pro septemuirali iudicio esset, semperq. aliud sentiret, infidus socius, uanus hostis, ad Faleriorum Pyrrhiue proditorem, tertium transfugis documentum esset. Contra ea consulis pater Fabius, temporum oblitos homines in medio ardore belli, tamquam in pace libera de quoque arbitrari & agere aiebat: cum illud potius agendum, atque eis cogitandum sit, si quo modo fieri possit, ne qui socij a populo Romano desciscant: & non uocitent. documentum autem ducant statui oportere, si quis resipiscat, & antiquam societatem respiciat. quod si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat, cui dubium esse, quin breui deserta ab socijs Romana res, foederibus Punicis omnia in Italia iuncta uisura sit? Se tamen non eum esse, qui Altino fidei quidquam censeat habendam, sed mediam consecuturum consilij uiam. neque eum pro hoste, neque pro socio in praesentia habitum, libera custodia haud

procul

A procul a castris placere in aliqua fida ciuitate seruari per belli tempus. perpetrato bello, tum consultandum utrum defectio prior plus merita sit poenae, an hic reditus ueniae. Fabio assensum est. catenisq. ligatus traditus & ipse & comites: & auri satis magnum pondus, quod secum tum attulerat, ei seruari iussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequebãtur, nocte clausum asseruabant. Arpis domi primum desiderari quaeriq. est coeptus: dein fama per totam urbem uulgata, tumultum pro principe amisso fecit: metuq. rerum nouarum, extemplo nuncij ad Hannibalem missi. Quibus nequaquam offensus Poenus; quia & ipsum, ut ambiguae fidei uirum, suspectum iampridem habebat, & caussam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi, uendendique. ceterum ut irae magis, quam auaritiae, datum crederent homines, crudelitati quoque grauitatem addidit: coniugemq. eius ac liberos in castra accitos, quaestione prius habita, primum de fuga, deinde quantum auri
B argentiq. domi relictum esset: satis cognitis omnibus, uiuos combussit. Fabius ab Suessula profectus, Arpos primum instituit oppugnare. ubi cum a mille fere passibus castra posuisset, cõtéplatus ex propinquo situm urbis, moeniaque, quae pars tutissima moenibus erat, qua maxime neglectam custodia uidit, ea potissimum aggredi statuit. Comparatis omnibus, quae ad urbes oppugnandas usui sunt, centurionũ robora ex toto exercitu delegit, tribunosq. uiros fortes eis praefecit: & milites sexcentos, quantum satis uisum est, attribuit: eosque, ubi quartae uigiliae signum cecinisset, ad eum locum scalas iussit ferre. Porta ibi humilis & angusta erat, uia infrequẽti per desertam partem urbis. eam portam scalis prius transgressos, ad murum pergere, & ex interiore parte claustra refringere iubet: & tenentes partem urbis cornu signum dare, ut ceterae copiae admouerentur; parata omnia atque instructa sese habiturum. Ea impigre facta; & quod impedimentum agentibus fore uide
C batur, id maxime ad fallendum iuuit. Imber a nocte media coortus, custodes uigilesque dilapsos e stationibus suffugere in tecta coegit, sonituq. primo largioris procellae, strepitum demolientium portam exaudiri prohibuit: lentior deinde aequaliorq. accidens auribus, magnam partem hominum sopiuit. Posteaquam portam tenuerunt, cornicines in uia paribus interuallis dispositos canere iubent, ut consulem excirent. Id ubi factum ex composito est, signa efferri consul iubet: ac paullo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur. Tum demum hostes excitati sunt, iam & imbre conquiescente, & propinqua luce. Praesidium in urbe erat Hannibalis, quinque millia ferme armatorum: & ipsi Arpini tria millia hominum armabant. eos primos Poeni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti opposuerunt. Pugnatum primo in tenebris angustisq. uijs est; cum Romani non uias tãtum, sed tecta etiam proxima portae occupassent: ne peti superne ac uulnerari possent.
D Cogniti inter se quidam Arpiniq. & Romani, atque inde colloquia coepta fieri: percunctantibus Romanis, quid sibi uellent Arpini? quam ob noxam Romanorum, quod ob meritum Poenorum, pro alienigenis ac barbaris Italici aduersus ueteres socios Romanos bellum gererent? & uectigalem ac stipendiariam Italiam Africae facerent? Arpinis purgantibus, ignaros omnium se uenum a principibus datos, paene captos oppressosq. a paucis esse. Initio orto plures cum pluribus colloqui. postremo praetor Arpinus ab suis ad cõsulem deductus, fideq. data inter signa aciesque, Arpini repente pro Romanis aduersus Carthaginienses arma uerterunt. Hispani quoque paullo minus mille homines, nihil praeterea cũ consule pacti, quam ut sine fraude Punicum emitteretur praesidium, ad consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus portae patefactae, emissiq. cum fide incolumes ad Hãnibalem, Salapiam uenerunt. Arpi sine clade ullius, praeterquam unius ueteris proditoris, no-
E ui perfugae, restituti Romanis. Hispanis duplicia cibaria dari iussa, operaq. eorum forti ac fideli persaepe respublica usa est. Cum consulum alter in Apulia, alter in Lucanis esset: equites CXII nobiles Campani, per speciem praedandi ex hostium agro, permissu magistratuum ab Capua profecti, ad castra Romana, quae super Suessulam erant, uenerant. stationi militum, qui essent, dixerunt, colloqui se cum praetore uelle. Cn. Fuluius castris praeerat. cui ubi nunciatum est, X ex eo numero iussis inermibus deduci ad se, ubi quae postularent audiuit: (nihil autem aliud petebant, quam ut Capua recepta, bona sibi restituerentur) in fidem omnes accepti. Et ab altero praetore Sempronio Tuditano opidum Aternum expugnatum. amplius septem millia hominum capta, & aeris argentique signati aliquantum. Romae foedum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit. solo aequa-

ta omnia inter Salinas ac portam Carmentalem cum Aequimaelio Iugarioque uico. in F
templis Fortunae ac matris Matutae & Spei extra portam, late uagatus ignis sacra profa-
naque multa absumpsit. Eodem anno P. & Cn. Cornelij, cum in Hispania res prosperae
essent, multosque & ueteres reciperent socios, & nouos adijcerent, in Africam quoque
spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum, subito Carthaginiensibus hostis factus.
ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiam societatemq. facerent:
& pollicerentur, si perseueraret urgere bello Carthaginienses, gratam eam rem fore sena-
tui populoque Romano: & adnixuros, ut in tempore, & bene cumulatam gratiam referãt.
Grata ea legatio barbaro fuit. collocutusque cum legatis de ratione belli gerendi, ut uete-
rum militum uerba audiuit, quam multarum rerum ipse ignarus esset, ex comparatione
tam ordinatae disciplinae animaduertit. Tum primum, ut pro bonis ac fidelibus socijs fa-
cerent, orauit, ut duo legationem referrent ad imperatores suos: unus apud sese magi- G
ster rei militaris remaneret. rudem ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tan-
tum habilem. Ita iam inde a principijs gentis maiores suos bella gessisse, ita se a pueris
insuetos. sed habere hostem pedestri fidentem Marte, cui se aequari robore uirium uelit.
& sibi pedites comparandos esse: & ad id multitudine hominum regnum abundare: sed
armandi ordinandique & instruendi eos, artem ignorare. omnis, uelut forte congrega-
ta, turba sua inscia ac temeraria esset. Facturos se in praesentia quod uellet, legati re-
sponderunt, fide accepta, ut remitteret extemplo eum, si imperatores sui non compro-
bassent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui apud regem remansit. Cum duobus Ro-
manis relata Numidasque legatos in Hispaniam misit ad accipiendam fidem ab impera-
toribus Romanis. ijsdem mandauit, ut protinus Numidas, qui intra portas seu praesidia
Carthaginiensium auxiliares essent, ad transitionem perlicerent. Et Statorius ex multa H
iuuentute regi pedites conscripsit: ordinatosque proxime morem Romanum instruen-
do, & decurrendo signa sequi, & seruare ordines docuit: & operi, alijsque institutis mi-
litaribus ita assuefecit, ut breui rex non equiti magis fideret, quam pediti, collatisque
aequo campo signis, iusto proelio Carthaginiensem hostem superaret. Romanis quoque
in Hispania legatorum regis aduentus magno emolumento fuit. namque ad famam eo-
rum transitiones crebrae ab Numidis coeptae fieri. Ita cum Syphace Romanis iũcta ami-
citia est. Quod ubi Carthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam in parte altera Nu-
midiae (Massylia ea gens uocatur) regnantem, legatos mittunt. Filium Gala Massani-
sam habebat, XVII annos natum, ceterum iuuenem ea indole, ut iam tum appareret,
eius regnum opulentius, quam quod accepisset, facturum. Legati, quoniam Syphax
se Romanis iunxisset, ut potentior societate eorum aduersus reges populosque Africae I
esset, docent, melius fore Galae quoque, Carthaginiensibus iungi quamprimum, ante-
quam Syphax in Hispaniam, aut Romani in Africam transeant: opprimi Syphacem, ni-
hildum praeter nomen ex foedere Romano habentem, posse. Facile persuasum Galae, fi-
lio deposcente id bellum, ut exercitum mitteret. Qui Carthaginiensium legionibus con-
iunctis, magno proelio Syphacem deuicit. XXX millia eo proelio hominum caesa dicun-
tur. Syphax cum paucis equitibus in Maurusios ex acie Numidis (extremi prope Ocea-
num aduersus Gades colunt) refugit: affluentibusque ad famam eius undique barba-
ris, ingentes breui copias armauit: cum quibus antequam in Hispaniam angusto di-
remptam freto transijceret, Massanisa cum uictore exercitu aduenit. isq. ibi cum Syphace,
ingenti gloria, per se, sine ullis Carthaginiensium opibus gessit bellum. In Hispania nihil
memorabile gestum, praeterquam quod Celtiberum iuuentutem eadem mercede, quae K
pacta cum Carthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt: & nobilis-
simos Hispanos supra CCC inde in Italiam ad sollicitandos populares, qui inter au-
xilia Hannibalis erant, miserunt. Id modo eius anni in Hispania ad memoriam insigne
est, quod mercenarium militem in castris neminem, ante quam tum Celtiberos, Roma-
ni habuerunt.

A

EPITOME . LIBRI . XXV

. Cornelius Scipio, poſtea Africanus, ante legitimos annos aedilis factus eſt. Hannibal urbem Tarentum praeter arcem, in quam praeſidium Romanorum fugerat, per Tarentinos iuuenes, qui ſe noctu uenatum ire ſimulauerant, cepit. Ludi Apollinares ex Martij carminibus, quibus Cannēſis clades praedicta fuerat, B *inſtituti ſunt. A Q. Fuluio, & Ap. Claudio conſulibus aduerſus Hannonem, Poenorū ducem, proſpere pugnatū eſt. Ti. Sempronius Gracchus proconſul ab hoſpite ſuo Lucano in inſidias deductus: a Magone interemptus eſt. Centenius Penula, qui centurio militauerat, cum petiſſet a ſenatu, ut ſibi exercitus daretur, pollicituſq. eſſet, ſi hoc impetraſſet, de Hannibale uictoriam: octo millibus acceptis militum dux factus, conflixit acie cum Hannibale, & cum exercitu caeſus eſt. Cn. Fuluius praetor male aduerſus Hannibalem pugnauit: in quo proelio hominum ſexdecim millia ceciderunt: ipſe cum equitibus ducentis effugit. Capua obſeſſa eſt a Q. Fuluio, & ab Ap. Claudio conſulibus. Claudius Marcellus Syracuſas expugnauit anno tertio: & ingentem ſe uirum geſſit. in eo tumultu urbis captae Archimedes intentus formis, quas in puluere deſcripſerat, interfectus eſt. P. & Cn. Scipiones in Hiſpania tot tantarumque rerum feliciter geſtarum triſtem exitum tulerunt, prope cum totis exercitibus caeſi anno octauo, quam in Hiſpaniam ierant. amiſſaq. eius prouinciae poſſeſſio foret, niſi L. Marcij, equitis Romani, uirtute & induſtria contractis exercituum reliquijs, eiuſdem hortatu, bina caſtra hoſtium expugnata eſſent. ad triginta ſeptem millia caeſa, ad mille octingentos triginta capti, praeda ingens parta. dux Marcius appellatus eſt.*

C

LIBER . XXV

VM haec in Africa atque in Hiſpania geruntur, Hannibal in agro Tarentino aeſtatem conſumpſit, ſpe per proditionem urbis Tarentinorum potiundae. ipſorum interim Salentinorum ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttijs ex XII populis, qui anno priore ad Poenos deſciuerant, Conſentini & Terinaei in fidem populi R. redierunt. & plures rediſſent, ni L. Pomponius Veientanus, praefectus ſocium, proſperis aliquot populationibus in agro Bruttio iuſti ducis ſpeciem nactus, tumultuario exercitu coacto cum Hannone conflixiſſet. Magna ibi uis hominum, ſed incōditae turbae D agreſtium ſeruorumque, caeſa aut capta eſt: minimumq. iacturae fuit, quod praefectus inter ceteros eſt captus, & tum temerariae pugnae auctor, & ante publicanus, omnibus malis artibus & reip. & ſocietatibus infidus, damnoſuſque. Sempronius conſul in Lucanis multa proelia parua, haud ulla digna memoria fecit: & ignobilia opida Lucanorum aliquot expugnauit. Quo diutius trahebatur bellum, & uariabant ſecundae aduerſaeq. res non fortunam magis quam animos hominum: tanta religio, & ea magna ex parte externa ciuitatem inceſſit, ut aut homines aut dij repente alij uiderentur facti. nec iam in ſecreto modo atque intra parietes ac poſtes contemnebantur Romani ritus, ſed in publico etiam ac foro Capitolioq. mulierum turba erat, nec ſacrificantium, nec precantium deos patrio more. Sacrificuli ac uates ceperant hominum mentes, quorum numerū auxit ruſtica plebs ex incultis diutino bello infeſtiſq. agris egeſtate & metu in urbem compulſa, & quaeſtus E ex alieno errore facilis, quem, uelut ex conceſſae artis uſu, exercebant. Primo ſecretae bonorum indignationes exaudiebantur, deinde ad Patres etiam & ad publicam querimoniā exceſſit res. Incuſati grauiter ab ſenatu aediles, triumuiriq. capitales, quod non prohiberent; cum emouere eam multitudinem e foro, ac diſijcere apparatus ſacrorum conati eſſent, haud procul abfuit, quin uiolarentur. Vbi potentius iam eſſe id malum apparuit, quam ut minores per magiſtratus ſedaretur: M. Atilio, praetori urbano, negotium ab ſenatu datum eſt, ut & his religionibus populum liberaret. Is & in concione ſenatuſconſultum recitauit, & edixit, ut quicumque libros uaticinos precationesue, aut artem ſacrificandi conſcriptam haberet, eos libros omnes litteraſq. ad ſe ante Kal. Apriles deferret: neu quis in publico ſacroue loco, nouo aut externo ritu ſacrificaret. Et aliquot publici ſacerdotes

dotes

dotes mortui eo anno sunt: L. Cornelius Lentulus, pont. max. & C. Papirius C. F. Maso pontifex, & P. Furius Philus augur, & C. Papirius L. F. Maso, decemuir sacrorum. In Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papirij Cn. Seruilius Caepio, pontifices suffecti sunt. augur creatus L. Quinctius Flamininus, decemuir sacrorum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum consularium iam appetebat tempus: sed quia consules a bello intentos auocare nó placebat; Ti. Sempronius consul comitiorum caussa dictatorem dixit C. Claudium Centhonem. ab eo magister equitum est dictus Q. Fuluius Flaccus. Dictator primo comitiali die creauit consules Q. Fuluium Flaccum, magistrum equitum, & Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia prouincia in praetura fuerat. Tum praetores creati Cn. Fuluius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Iunius Silanus, P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis, dictator magistratu abijt. Aedilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui post Africanus fuit cognomen. Huic petenti aedilitatem cum obsisterent tribuni plebis, negantes, rationem eius habendam esse, quod nondum ad petendum legitima aetas esset: Si me, inquit, omnes Quirites aedilem facere uolunt, satis annorum habeo. Tanto inde fauore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni repente incepto destiterint. Aedilicia largitio haec fuit. Ludi Romani pro temporis illius copijs magnifice facti, & diem unum instaurati, & congij olei in uicos singulos dati. L. Villius Tappulus & M. Fundanius Fundulus, aediles plebeij, aliquot matronas apud populum probri accusarunt: quasdam ex eis damnatas in exsilium egerunt. Ludi plebeij per biduum instaurati: & Iouis epulum fuit ludorum caussa. Q. Fuluius Flaccus tertium, Ap.

AN. 538. Claudius consulatum ineunt. Et praetores prouincias sortiti sunt. P. Cornelius Sulla urbanam & peregrinam, quae duorum ante sors fuerat: Cn. Fuluius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam, M. Iunius Silanus Tuscos. Consulibus bellum cum Hannibale, & binae legiones decretae. alter a Q. Fabio, superioris anni consule, alter a Fuluio Centumalo acciperet. Praetorum, Fuluij Flacci, quae Luceriae sub Aemilio Praetore; Neronis Claudij, quae in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent. supplementum in eas quisque scriberet sibi. M. Iunio in Tuscos legiones urbanae prioris anni datae. Ti. Sempronio Graccho & P. Sempronio Tuditano imperium prouinciaeq. Lucani & Gallia cum suis exercitibus prorogatae, item P. Lentulo, qua uetus prouincia in Sicilia esset, M. Marcello Syracusae, & qua Hieronis regnum fuisset, T. Otacilio classis, Graecia M. Valerio, Sardinia Q. Mucio Scaeuolae, Hispaniae P. & Cn. Cornelijs. Ad ueteres exercitus duae urbanae legiones a consulibus scriptae. summaque trium & uiginti legionum eo anno effecta est. Delectum consulum M. Postumij Pyrgensis cum magno prope motu rerum factum impedijt. Publicanus erat Postumius, qui multis annis parem fraude auaritiaq. neminem in ciuitate habuerat, praeter L. Pomponium Veientanũ, quem populantem temere agros in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant Carthaginienses. Hi, quia publicum periculum erat a ui tempestatis in ijs, quae portarentur ad exercitus, & ementiti erant facta naufragia, & ea ipsa, quae uera renunciauerant, fraude ipsorum facta erant, non casu: in ueteres quassatasq. naues paucis & parui pretij rebus impositis, cum mersissent eas in alto, exceptis in praeparatas scaphas nautis, multiplices fuisse merces ementiebantur. Ea fraus indicata M. Atilio praetori priore anno fuerat, ac per eum ad senatum delata: nec tamen ullo senatusconsulto notata: quia patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nolebant. populus seuerior uindex fraudis erat: excitatiq. tandem duo tribuni plebis Sp. & L. Caruilij, cum rem inuisam infamemque cernerent, ducentum millium aeris multam M. Postumio dixerunt. cuius certandae cum dies aduenisset, conciliumq. tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitolij uix caperet: perorata caussa, spes una uidebatur esse, si C. Seruilius Casca, trib. pleb. qui propinquus cognatusque Postumio erat, prius quam ad suffragium tribus uocarentur, intercessisset. Testibus datis, tribuni populum summouerunt: sitellaq. allata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferret. Interim publicani Cascae instare, ut consilio diem eximeret. populus reclamare. & forte in cornu primus sedebat Casca, cui simul, metus pudorq. animum uersabat. Cum in eo parum praesidij esset, turbandae rei caussa, publicani, per uacuũ ui summo occupato loco, in eos irruperunt, iurgantes simul cum populo tribunisque. Nec procul dimicatione res erat, cum Fuluius consul tribunis, Nonne uidetis, inquit, uos in ordinem coactos esse? &

rem

A rem ad seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis concilium? plebe dimissa, senatus uocatur: & consules referunt de concilio plebis turbato ui atque audacia publicanorum. M. Furium Camillum, cuius exsilium ruina urbis secuta fuerit, damnari se ab ingratis ciuibus passum esse: decemuiros ante eum, quorum legibus ad eam diem uiuerent: multos postea principes ciuitatis iudicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem suffragium populo per uim extorsisse, consilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem coegisse, contra populum Romanum aciem introduxisse, locum occupasse, ut tribunos a plebe intercluderet: tribus in suffragium uocari prohiberet, nihil aliud a caede ac dimicatione cõtinuisse homines, nisi patiẽtiam magistratuum, quod cesserint in praesentia furori atque audaciae paucorum: uinciq. se ac populum Romanum passi sint: & comitia, quae reus ui atque armis prohibiturus erat, ne caussa quaerentibus dimicationem daretur, uolũtate ipsius sustu B lerint. Haec cum ab optimo quoque pro atrocitate rei acta essent, uimq eam contra rem publicam pernicioso exemplo factam, senatus decerneret: confestim Caruilij tribuni plebis, omissa multae certatione, rei capitalis diem Postumio dixerunt: ac, ni uades daret, prehendi a uiatore, atque in carcerem duci iusserunt. Postumius, uadibus datis, non affuit. Tribuni plebis plebem rogarunt, plebesq. sciuit, Si M. Postumius ante Kal. Maias non prodisset, citatusq. eo die non respondisset, neque excusatus esset, uideri eum in exsilio esse. bonaq. eius uenire, ipsi aqua & igni placere interdici. Singulis deinde eorum, qui turbae ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere, ac uades poscere coeperunt. primo non dantes, deinde etiam eos qui dare possent, in carcerem conijciebant. cuius rei periculum uitantes plerique in exsilium abierunt. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudẽ audacia protegens, exitum habuit. Comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. Ea C comitia nouus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierũt; Q. Fuluius Flaccus, consul, qui & ante bis consul & censor fuerat: & T. Manlius Torquatus, & ipse duobus consulatibus & censura insignis: & P. Licinius Crassus, qui aedilitatem curulem petiturus erat. Hic senes honoratosq. iuuenis in eo certamine deuicit. Ante hunc intra centum annos & uiginti, nemo, praeter P. Cornelium Scapulam, pontifex maximus creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset. Consules cum aegre delectum conficerent, quod inopia iuniorum nõ facile in utrumque, ut & nouae urbanae legiones, & supplementum ueteribus scriberetur, sufficiebat: senatus absistere eos incepto uetuit: & triumuiros binos creari iussit, alteros qui citra, alteros qui ultra quinquagesimum lapidem in plateis forisq. & in conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent: & si qui roboris satis ad ferenda arma habere uiderentur, etiam si nondum militari aetate essent, milites D facerent. tribuni plebis, si ijs uideretur, ad populum ferrent, ut qui minores septem & decem annis sacramento dixissent, ijs perinde stipendia procederent, ac si septem & decem annorum, aut maiores, milites facti essent. Ex hoc senatusconsulto creati triumuiri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt. Eodem tempore ex Sicilia litterae M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatae sunt. Cannensis reliquiae cladis is exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportaretur. Hi, permissu Lentuli, primores equitum centurionumque, & robora ex legionibus peditum legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt. e quibus unus, potestate dicendi facta, consulem, inquit, te M. Marcello in Italiam adissemus, cum primum de nobis, etsi non iniquum, certe triste senatusconsultum factum est: nisi hoc sperassemus, in prouinciam nos morte regum turbatam ad graue bellum E aduersus Siculos, simul Poenosque mitti, & sanguine nostro uulneribusque magistratibus satisfacturos esse: sicut patrum memoria, qui capti a Pyrrho ad Heracleam erant, aduersus Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. quamquam quod ob meritum nostrum succensuistis patres conscripti nobis, aut succensetis? Ambos mihi consules, & uniuersum senatum intueri uideor, cum te M. Marcelle intueor: quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior & reip. & nostra fortuna esset. Sine, quaeso, priusquã de condicione nostra queror, noxam, cuius arguimur, nos purgare. Si non deum ira, nec fato, cuius lege immobilis rerum humanarum ordo seritur, sed culpa perijmus ad Cannas, cuius tandem ea culpa fuit? militum? an imperatorum? Equidem miles nihil umquam dicam de imperatore eo, cui praesertim gratias sciam ab senatu actas, quod non desperauerit de republica, cui

post

post fugam actam sit per omnes annos prorogatum imperium. Ceteros item ex reliquijs cladis eius, quos tribunos militum habuimus, honores petere & gerere, & prouincias obtinere audiuimus. An uobis uestrisq. liberis ignoscitis facile patres conscripti? in haec uilia capita saeuitis? & consuli primoribusq. alijs ciuitatis fugere, cum spes alia nulla esset, turpe non fuit? milites utique morituros in aciem misistis? Ad Aliam prope omnis exercitus fugit: ad Furcas Caudinas ne expertus quidem certamen, arma tradidit hosti, ut alias pudendas clades exercituum taceam: tamen tantum abfuit ab eo, ut ulla ignominia ijs exercitibus quaereretur, ut & urbs Roma per eum exercitum, qui ab Alia Veios transfugerat, recuperaretur: & Caudinae legiones, quae sine armis redierant Romā, armatae remissae in Samnium, eundem illum hostem sub iugum miserint, qui hac sua ignominia laetatus fuerat. Cannensem uero quisquam exercitum fugae, aut pauoris insimulare potest? ubi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt? unde consul cum equitibus quinquaginta fugit? unde nemo superest, nisi quem hostis caedendo fessus reliquit? Cum captiuis redemptio negabatur, nos uulgo homines laudabāt, quod reipublicae nos seruassemus: quod ad consulem Venusiam redissemus, & speciem iusti exercitus fecissemus. Nunc deteriore condicione sumus, quam apud patres nostros fuerant captiui. quippe illis arma tantū atq. ordo militandi, locusq. in quo tenderent, in castris est mutatus. quae tamen semel nauata reipublicae opera, & uno felici proelio recuperarunt. nemo eorum relegatus in exsilium est: nemini spes emerendi stipendia adempta. hostis denique est datus, cum quo dimicantes, aut uitam semel, aut ignominiam finirent. Nos, quibus, nisi quod commisimus, ut quisquam ex Cannensi pugna miles Romanus superesset, nihil obijci potest: nō solum a patria procul Italiaque, sed ab hoste etiam relegati sumus, ubi senescamus in exsilio, nequa spes, nequa occasio abolendae ignominiae, nequa placandae ciuium irae, nequa denique bene moriendi sit. Neque ignominiae finē, nec uirtutis praemiū petimus: modo experiri animū & uirtutem exercere liceat. laborem & periculum petimus: ut uirorum, ut militum officio fungamur. Bellum in Sicilia iam alterum annum ingenti dimicatione geritur. Vrbes alias Poenus, alias Romanus expugnat. peditum & equitum acies concurrunt. ad Syracusas terra mariq. res geritur. clamorem pugnantium, crepitumq. armorum exaudimus resides ipsi ac segnes, tamquam nec manus nec arma habeamus. Seruorum legionibus Ti. Sempronius consul toties iam cum hoste signis collatis pugnauit. operaepretium habent, libertatem, ciuitatemque. pro seruis saltem ad hoc bellum emptis nobis simul congredi cum hoste liceat, & oppugnando quaerere libertatem. Vis tu mari, uis terra, uis acie, uis urbibus oppugnandis experiri uirtutem? Asperrima quaeque ad laborem periculumq. deposcimus, ut quod ad Cannas faciundum fuit, quamprimum fiat: quoniam quidquid postea uiximus, id omne destinatum ignominiae est. Sub haec dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec iuris nec potestatis suae esse dixit. senatui scripturum se, omniaq. de sententia patrum facturū esse. Hae litterae ad nouos consules allatae, ac per eos in senatu recitatae sunt. consultusq. de his litteris ita decreuit senatus, Militibus qui ad Cānas commilitones suos pugnantes deseruissent, senatui nihil uideri, rempublicam committendam esse. si M. Claudio proconsuli aliter uideretur, faceret quod e rep. fideque sua duceret, dum ne quis eorum munere uacaret, neu dono militari uirtutis ergo donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis intra Italiam esset. Comitia deinde a praetore urbano de senatus sententia, plebisq. scito sunt habita, quibus creati sunt quinqueuiri muris turribusq. reficiendis: & triumuiri bini, uni sacris conquirendis, donisq. persignandis: alteri reficiendis aedibus Fortunae & matris Matutae intra portam Carmentalē, sed & Spei extra portam, quae priore anno incendio consumptae fuerant. Tempestates foedae fuere. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit. tacta de caelo multa: duae in Capitolio aedes: uallum in castris multis locis supra Suessulam, & duo uigiles exanimati: murus turresq. quaedam Cumis non ictae modo fulminibus, sed etiam decussae. Reate saxum ingens uisum uolitare: sol rubere solito magis, sanguineoq. similis. Horum prodigiorum caussa diem unum supplicatio fuit: & per aliquot dies consules rebus diuinis operam dederunt: & per eosdem dies sacrum nouendiale fuit. Cum Tarentinorum defectio iā diu & in spe Hānibali, & in suspicione Romanis esset, caussa forte extrinsecus maturādae eius interuenit. Phileas Tarentinus diu iam per speciē legationis Romae cum esset, uir inquieti animi,

A animi, & minime otium (quo tum diutino senescere uidebatur) patientis, aditum sibi ad obsides Taretinos inuenit. Custodiebantur in atrio Libertatis minore cura: quia nec ipsis, nec ciuitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos crebris colloquijs sollicitatos, corruptis aedituis duobus, cum primis tenebris custodia eduxisset, ipse comes occulti itineris factus profugit. Luce prima uulgata per urbem fuga est; emissiq. qui sequerentur, a Tarracina cōprehensos omnes retraxerunt. deducti in comitio, uirgisque, approbante populo, caesi, de saxo deijciuntur. Huius atrocitas poenae, duarum nobilissimarum in Italia Graecarū ciuitatum animos irritauit, cum publice, tum etiam singulos priuatim, ut quisque tam foede interemptos aut propinquitate aut amicitia contingebat. Ex ijs tredecim fere nobiles iuuenes Tarentini coniurauerunt, quorū princeps Nico & Philomenus erant. Hi prius, quam aliquid mouerent, colloquendum cum Hannibale rati, nocte, per speciem uenandi, urbe
B egressi ad eum proficiscuntur. et cum haud procul castris abessent, ceteri silua prope uiam sese occuluerunt. Nico & Philomenus progressi ad stationes, comprehensique, ultro id petentes, ad Hannibalem deducti sunt. Qui cum & caussas consilij sui, & quid pararēt, exposuissent: collaudati, oneratiq. promissis, iubentur, ut fidem popularibus facerent praedā di caussa se urbe egressos: pecora Carthaginiensium, quae pastum propulsa essent, ad urbē agere. tuto ac sine certamine id facturos, promissum est. Conspecta ea praeda iuuenum est, minusq. iterum ac saepius id eos audere, miraculo fuit. cōgressi cum Hannibale rursus, fide sanxerunt, liberos Tarentinos leges suaq. omnia habituros, neque ullum uectigal Poeno pensuros, praesidiumue inuitos recepturos: prodita praesidia Carthaginiēsium fore. Haec ubi conuenerunt, tunc uero Philomenus consuetudinem nocte egrediundi, redeundiq. in urbem, frequentiorem facere, (& erat uenandi studio insignis) canesq. & alius apparatus se
C quebatur: captumq. ferme aliquid aut ab hoste ex praeparato ablatum reportando, donabat aut praefecto, aut custodibus portarum. nocte maxime commeare propter metum hostium credebant. Vbi iam eo consuetudinis adducta res est, ut, quocumque noctis tēpore sibilo dedisset signum, porta aperiretur: tempus agendae rei Hannibali uisum est. Tridui uia aberat. ubi, quo minus mirum esset uno eodemq. loco statiua eum tamdiu habere, aegrum simulabat. Romanis quoque, qui in praesidio Tarenti erant, suspecta esse iam segnis mora eius desierat. Ceterum posteaquam Tarentum ire constituit, decem millibus peditum atque equitum, quos in expeditione uelocitate corporum ac leuitate armorum aptissimos esse ratus est, electis, quarta uigilia noctis signa mouit: praemissosq. octuaginta fere Numidis equitibus praecepit, ut discurrerēt circa uias, perlustrarentq. omnia oculis, ne quis agrestium procul spectator agminis falleret, progressos retraherent, obuios occiderent, ut prae
D donum magis, quam exercitus, accolis species esset. ipse raptim agmine acto, quindecim ferme millium spatio castra ab Tarento posuit. et ne ibi quidem nunciato quo pergerent, tantum conuocatos milites monuit, uia omnes irent: nec diuerti quemquam, aut excedere ordinem agminis paterentur: & in primis intenti ad imperia accipiēda essent, neu quid, nisi ducum iussu, facerent. se in tempore editurum quae uellet agi. Eadem ferme hora Tarentum fama peruenerat, Numidas equites paucos populari agros terroremq. late agrestibus iniecisse. Ad quem nuncium nihil ultra motus praefectus Romanus, quam ut partē equitum postero die luce prima iuberet exire ad arcendum populationibus hostem. interea adeo nihil obedienter curatum est, ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Hannibalem exercitumq. castris non mouisse. Hannibal concubia nocte mouit. dux Philomenus erat cum solito captae uenationis onere. ceteri proditores ea, quae
E composita erant, exspectabant. Conuenerat autem ut Philomenus portula assueta uenationem inferens, armatos induceret, parte alia portam Temenida adiret Hannibal. Ea mediterranea regione orientem spectabat: aliquantū intra moenia includitur. Cum portae appropinquaret, editus ex composito ignis ab Hannibale refulsit. idem redditum ab Nicone signum. exstinctae deinde utrimque flāmae sunt. Hannibal silentio ducebat ad portā. Nico ex improuiso ad portas sopitos uigiles in cubilibus suis obtruncat, portamq. aperit. Hannibal cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere iubet, ut, quo res postulet, occurrere libero campo possent. Et Philomenus portulae parte alia, qua commeare assuerat, appropinquabat. nota uox eius, & familiare iam signum cum excitasset uigilem, dicentis, uix sustinere grandis bestiae onus, portula aperitur. inferentes aprum duos iuuenes secutus ipse

cum expedito uenatore, uigilem incautius, miraculo magnitudinis, in eos qui ferebant, uersum uenabulo transfijcit. ingressi deinde triginta fere armati ceteros uigiles obtruncāt, refringuntq. portam maximam. & agmen sub signis confestim irrupit. inde cum silentio in forū ducti, Hannibali se iunxerunt. Tum duo millia Gallorum Poenus in tres diuisas partes per urbem dimittit. Tarentinos & Afros quammaxima frequentia occupare iubet, tumultu orto Romanos passim caedi, opidanis parci. sed ut fieri id posset, praecipit iuuenibus Tarentinis, ut ubi quem suorum procul uidissent, quiescere, & silere, ac bono animo esse iuberent. Iam tumultus erat, clamorque, qualis esse in capta urbe solet: sed quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos. Romanis seditio aliqua cum fraude uideri ab opidanis mota. Praefectus primo excitatus tumultu in portum effugit: inde acceptus scapha in arcem confugit. Terrorem & tuba audita ex theatro faciebat. nam & Romana erat, a proditoribus ad hoc ipsum praeparata, & inscienter a Graeco inflata. quis, aut quibus signum daret, incertum efficiebat. Vbi illuxit, & Romanis Punica, & Gallica arma cognita, tum dubitationem exemerunt: & Graeci Romanos passim caede stratos cernentes, ab Hannibale captam urbem senserūt. Postquam lux certior erat, & Romani, qui caedibus superfuerant, in arcem confugerant, conticescebatq. paullatim tumultus: tum Hannibal Tarentinos sine armis cōuocare iubet. Conuenere omnes, praeterquam qui cedentes in arcem Romanos ad omnem adeundam simul fortunam persecuti fuerant. Ibi Hannibal benigne allocutus Tarentinos, testatusq. ea, quae praestitisset ciuibus eorū, quos ad Trasymenum aut ad Cannas cepisset: simul in dominationem superbam Romanorum inuectus, recipere se in domos suas quēque iussit, & foribus nomen suum inscribere. se domos eas quae inscriptae non essent, signo extēplo dato, diripi iussurū. siquis in hospitio ciuis Romani (uacuas autem cernebat domos) nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum. Concione dimissa, cum titulis notatae fores discrimen pacatae ab hostili domo fecissent: signo dato, ad eripienda hospitia Romana passim discursum est. et fuit praedae aliquantum. Postero die ad oppugnandam arcē ducit. quam cum & mari, quo in paeninsulae modum pars maior circumluitur, praealtis rupibus, & ab ipsa urbe muro & fossa ingenti saeptam uideret, eoq. nec ui, nec operibus expugnabilem esse, ne aut se ipsum cura tuendi Tarentinos, a maioribus rebus moraretur, aut in relictos sine ualido praesidio Tarentinos impetum ex arce cum uellent, Romani facerent: uallo urbem ab arce intersaepire statuit, non sine ulla etiam spe, cum prohibentibus opus Romanis manum posse conseri: &, si ferocius procucurrissent, magna caede ita attenuari praesidij uires, ut facile per se ipsi Tarentini urbem ab ijs tueri possent. Vbi coeptum opus est, patefacta repente porta, in munientes impetum fecerunt Romani. pelliq. se statio passa est, quae pro opere erat, ut successu cresceret audacia, pluresq. & longius pulsos persequerentur. Tum signo dato coorti undique Poeni sunt, quos instructos ad hoc Hannibal tenuerat. nec sustinere impetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiae eos, impedimentaq. alia opere iam coepto, alia apparatu operis, morabantur. plurimi in fossam praecipitati, occisiq. sunt plures in fuga, quam in pugna. Inde & opus, nullo prohibente, fieri coeptum. fossa ingens ducta, & uallum intra eam erigitur: modicoq. post interuallo murum etiam eadē regione addere parat: ut uel sine praesidio tueri se aduersus Romanos possent. reliquit tamen modicum praesidium, ut simul in faciendo muro adiuuaret. ipse profectus cum ceteris copijs, ad Galesum flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex ijs statiuis regressus ad inspiciendum opus, quod aliquantum opinione eius celerius creuerat, spem cepit, etiam arcem expugnari posse. Et est non altitudine, ut cetera, tuta, sed loco plano posita, & ab urbe muro tantum ac fossa diuisa. Cum iam machinationum omni genere & operibus oppugnaretur, missum a Metaponto praesidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improuisa opera hostium inuaderent. alia disiecerunt, alia igni corruperunt. isq. finis Hannibalis fuit ea parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax: quia arcem tenētes, qua in paeninsula posita imminet faucibus portus, mare liberū habebant: urbs contra exclusa maritimis commeatibus: propiusq. inopiam erant obsidentes, quam obsessi. Hannibal, conuocatis principibus Tarentinis, omnes praesentes difficultates exposuit: neque arcis tam munitae expugnandae uiam cernere, neque in obsidione quidquam habere spei, donec mari potiātur hostes. quod si naues sint, quibus commeatus

inuchi

A inuehi prohibeant, extemplo aut abscessuros, aut dedituros se hostes. Assentiebantur Tarentini. ceterum ei qui consilium afferret, opem quoque in eam rem afferendam esse censebant. Punicas enim naues ex Sicilia accitas id posse facere: suas, quae sinu exiguo inter clusae essent, cum claustra portus hostis haberet, quemadmodum inde in apertum mare euasuras? Euadent, inquit Hannibal, MVLTA, quae impedita natura sunt, cõsilio expediuntur. urbem enim in campo sitam habetis: planae & satis latae uiae patẽt in omnes partes. uia, quae in portum per mediam urbem ad mare transmissa est, plaustris transueham naues haud magna mole. et mare nostrũ erit, quo nunc hostes potiuntur: & illinc mari, hinc terra circumsidebimus arcem. immo breui aut relictam ab hostibus, aut cum ipsis hostibus capiemus. Haec oratio non spem modo effectus, sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta extemplo undique plaustra, iunctaq. inter se: & machinae ad subducẽdas
B naues admotae, munitumq. iter, quo faciliora plaustra, minorq. moles in transitu esset. iumenta inde & homines contracti, & opus impigre coeptum: paucosq. post dies classis instructa ac parata circumuehitur arcem, & ante ipsum portum anchoras iacit. Hunc statum rerum Hannibal Tarenti reliquit, regressus ipsẹ in hiberna. Ceterum defectio Tarentinorũ utrum priore anno, an hoc facta sit, in diuersum auctores trahunt. plures propioresq. aetatẹ memoriae rerum hoc anno tradunt factam. Romae consules praetoresq. usque ante diem quinctum Kal. Maias Latinae tenuerunt. eo die perpetrato sacro in monte, in suas quisquẹ prouincias proficiscuntur. Religio deinde noua obiecta est ex carminibus Marcianis. Vates hic Marcius illustris fuerat. et cum inquisitio priore anno ex senatusconsulto talium librorum fieret, in M. Atilij praetoris urbani, qui eam rem agebat, manus uenerant. is protinus nouo praetori Sullae tradiderat. Ex huius Marcij duobus carminibus alterius post ea
C acta editi certo auctoritas euentu, alteri quoque, cuius nondum tempus uenerat, afferẹbat fidem. Priore carmine Cannensis praedicta clades in haec ferme uerba erat. Amnem Troiugena Cannam Romane fuge, ne te alienigenae cogant in campo Diomedis conserẹre manus. sed neque credes tu mihi, donec compleris sanguine campum: multaque millia occisa tua deferat amnis in pontum magnũ ex terra frugifera: piscibus, atque auibus, ferisq. quae incolunt terras, ijs fiat esca caro tua. nã mihi ita Iuppiter fatus est. Et Diomedis Argiui campos, & Cannam flumen, qui militauerant in ijs locis, iuxta atque ipsam cladem agnoscebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo tantum obscurius, quia incertiora futura praeteritis sunt, sed perplexius etiã scripturae genere. Hostẽ Romani si ex agro pellere uultis, uomicamque, quae gentium uenit longe, Apollini uouendos censeo ludos: qui quotannis comiter Apollini fiant: cum populus dederit ex publico partem, priuati uti con
D ferant, pro se quisque. His ludis faciendis praeerit praetor is, qui ius populo plebiq. dabit summum. decemuiri Graeco ritu hostijs sacra faciant. haec si recte faxitis, gaudebitis semper, fietq. res uestra melior. nam is diuus exstinguet perduelles uestros, qui uestros campos pascunt placide. Ad id carmen expiandum diem unum sumpserunt. postero die senatusconsultum factum est, ut decemuiri libros de ludis Apollini req. diuina facienda inspicerent. Ea cum inspecta relataq. ad senatum essent, censuerunt Patres, Apollini ludos uouendos faciendosque: & quando ludi facti essent, duodecim millia aeris praetori ad rem diuinam, & duas hostias maiores dandas. Alterum senatusconsultum factum est, ut decemuiri sacrum graeco ritu facerent, hisce hostijs, Apollini, boue aurato, & capris duabus albis auratis: Latonae, boue femina aurata. Ludos praetor in circo maximo cum facturus esset, edixit, ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret. Haec
E est origo ludorum Apollinarium, uictoriae non ualetudinis ergo, ut plerique rentur, uotorum. factosq. populus coronatus spectauit. matronae supplicauere. uulgo apertis ianuis in propatulo epulati sunt: celeberq. dies omni caerimoniarum genere fuit. Cum Hannibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam uiderẽtur: quod malum diuturnae obsidionis esse solet, iam famem Campani sentiebant, quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. itaque legatos ad Hannibalem miserunt, orantes, ut, prius quam consules in agros suos educerent legiones, uiaeq. omnes hostium praesidijs insiderentur, frumentum ex propinquis locis conuehi iuberet Capuam. Hannibal Hannonem ex Bruttijs cum exercitu in Campaniam transire, & dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, iussit. Hanno ex Bruttijs profectus cum exercitu, uitabundus castra

hostium,

hostium, consulesq. qui in Samnio erant, cum Beneuento iam appropinquaret tria passuū F millia ab ipsa urbe loco edito castra posuit. inde ex socijs circa populis, quo aestate comportatum erat, deuehi frumentū in castra iussit, praesidijs datis, quae commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuncium misit, qua die ad accipiendum frumentū praesto essent, omni undique genere uehiculorum iumentorumq. ex agris contracto. Id pro cetera secordia negligentiaq. a Campanis actum. paullo plus XL uehicula missa, & pauca praeterea iumenta. ob id castigatis ab Hannone, quod ne fames quidem, quae mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset: alia prodita dies ad frumentum maiore apparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, cum enunciata Beneuentanis essent, legatos decem extemplo ad consules (circa Bouianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui cum, auditis quae ad Capuam agerentur, inter se comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duceret: Fuluius, cui ea prouincia euenerat, profectus nocte Beneuentum, moenia est ingressus. Ex propinquo cognoscit, Hannonem cum exercitus parte profectum frumentatum: duo millia plaustrorum, inconditam, inermemq. aliam turbam aduenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumq. formam, & militarem ordinem, immistis agrestibus ijs ex terris, sublatum. His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum armaq. in proximam noctem expedirent: castra Punica oppugnanda esse. Quarta uigilia profecti, sarcinis omnibus impedimentisq. Beneuenti relictis, paullo ante lucem cum ad castra peruenissent, tantum pauoris iniecerunt, ut, si in plano castra posita essent, haud dubie primo impetu capi potuerint. altitudo loci, & munimenta defenderūt, quae nulla ex parte adiri, nisi arduo ac difficili adscensu, poterant. Luce prima proelium ingens accensum est, nec uallum modo tutantur Poeni: sed, ut quibus locus aequior esset, deturbant nitentes per ardua hostes. Vicit tamen omnia pertinax uirtus, & aliquot simul H partibus ad uallum ac fossas peruentum est, sed cum multis uulneribus, ac militum pernicie. Itaque conuocatis tribunis militum, consul, absistendum temerario incepto, ait: tutius sibi uideri, reduci eo die exercitum Beneuentum: dein postero castris se hostiū iungi, ne exire inde Campani, neue Hanno regredi posset. id quo facilius obtineatur, collegam quoque, & exercitum eius se acciturum, totumq. eo uersurum bellum. Haec consilia ducis, cum iam receptui caneret, clamor militum aspernantium tam segne imperium, disiecit. Proxima portae hostium erat cohors Peligna: cuius praefectus Vibius ereptum uexillum trans uallum hostium trāsiecit. exsecratus inde seq. & cohortem, si eius uexilli hostes potiti essent: princeps ipse per fossam uallumq. in castra irrumpit. Iamq. intra uallum Peligni pugnabant, cum altera parte, Valerio Flacco, tribuno militum tertiae legionis, exprobrante Romanis ignauiam, qui socijs captorum castrorum concederent decus: T. Pe- I danius, princeps primus centurio, cum signifero signum ademisset: Iam hoc signum, & hic centurio, inquit, intra uallum hostium erit. sequantur, qui capi signum ab hoste prohibituri sunt. Manipulares sui primum transscenderunt fossam, dein legio tota secuta est. Iam & consul ad conspectum transgredientium uallum mutato consilio, ab reuocandis ad incitandos hortandosq. uersus milites, ostendere, in quanto discrimine ac periculo fortissima cohors sociorum & ciuium legio esset. Itaque pro se quisque omnes per aequa atque iniqua loca, cum undique tela conijcerentur, armaq. & corpora hostes obijcerent, peruadunt, irrumpuntq. multi uulnerati: etiam quos uires sanguisq. desereret, ut intra uallum hostium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis, uelut in plano sita, nec permunita castra. Caedes inde, non iam pugna erat, omnibus intra uallum permistis. supra sex millia hostium caesa. supra septem millia capiuntur, cum frumentatoribus Cam- K panis, omnique plaustrorum & iumentorum apparatu. capta & alia ingens praeda fuit, quam Hanno populabundus passim cum isset, ex sociorum populi Romani agris traxerat. Inde deiectis hostium castris, Beneuentum reditum est: praedamq. ibi ambo consules (nam & Ap. Claudius eo post paucos dies uenit) uendiderunt, diuiseruntque. & donati, quorum opera castra hostium capta erant, ante alios Vibius Pelignus, & T. Pedanius, princeps tertiae legionis. Hanno ab Cominio Cerito, quo nunciata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum habuerat, fugae magis quam itineris modo, in Bruttios redijt. Et Campani, audita sua pariter sociorumq. clade, legatos ad Hannibalem miserunt, qui nunciarent, duos consules ad Beneuentum esse, diei iter a Capua:

tantum

A tantum non ad portas & muros bellum esse. ni propere subueniat, celerius Capuam, quam Arpos, in potestatem hostium uenturam. ne Tarentum quidē, non modo arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Carthagini aequare sit solitus, desertam indefensamq. populo Romano tradat. Hannibal curae sibi fore rē Campanā pollicitus, in praesentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo praesidio agros populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinae, praesidijq. quod ibi obsideretur, curae esse. C. Seruilius legatus ex auctoritate patrum a P. Cornelio praetore in Etruriam ad frumentū coemendum missus, cum aliquot nauibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias peruenit. Cuius aduentu qui ante in exigua spe uocati saepe ad transitionem ab hostibus per colloquia erant, ultro ad transeundum hostes uocabant, sollicitabantque. & erat satis ualidum praesidium, transductis ad arcem Tarenti tuendā, qui Meta-
B ponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo metu, quo tenebantur, liberati, ad Hannibalem defecere. Hoc idem eadem ora maris & Thurini fecerunt. mouit eos non Tarentinorum magis defectio, Metapontinorumque, quibus indidem ex Achaia oriundi etiam cognatione iuncti erant, quam ira in Romanos, propter obsides nuper interfectos. Eorum amici cognatiq. litteras ac nūcios ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Bruttijs erant, miserunt, si exercitum ad moenia admouissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse. M. Atinius Thurijs cum modico praesidio praeerat: quem facile elici ad certamen temere ineundum rebantur posse, non tam militum, quos perpaucos habebat, fiducia, quam iuuentutis Thurinae. eam ex industria centuriauerat, armaueratq. ad tales casus. Diuisis copijs inter se duces Poeni cum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit. Mago cum equitatu tectus col-
C libus ad tegendas insidias oppositis subsistit. Atinius peditum tantum agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, & fraudis intestinae, & hostium insidiarum ignarus. Pedestre proelium fuit persegne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis, Thurinis exspectantibus magis, quam adiuuantibus euentum: & Carthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quo ubi uentum est, coorti cum clamore equites propere inconditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo unde pugnabat stantem, extemplo in fugam auerterunt. Romani, quamquam circumuentos hinc pedes hinc eques urgebat, tamen aliquandiu pugnā traxere. postremo & ipsi terga uertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, cum popularium agmen patentibus portis accepissent: ubi Romanos fusos ad urbē ferri uiderunt, conclamant, instare Poenum, permistosq. hostes urbem inuasuros, ni prope-
D re portas claudant. ita exclusos Romanos praebuere hosti ad caedem. Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paullisper tenuit, cum alij urbem tuendam, inde alij cedendum fortunae, & tradendam urbem uictoribus censerent. ceterum, ut plerumque, fortuna, & consilia mala uicerunt. Atinio cum suis ad mare ac naues deducto, magis quia ipsi, ob imperium in se mite ac iustum, consultum uolebant, quam respectu Romanorum, Carthaginienses in urbem accipiunt. Consules a Beneuento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad frumenta modo, quae iam in hibernis erant, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnādam, nobilem se consulatum tam opulentae urbis excidio rati facturos: simul & ingens flagitium imperio dempturos, quod urbi tam propinquae tertium annum impunita defectio esset. Ceterum ne Beneuentum sine praesidio esset, & ut ad subita belli, si Hannibal (quod facturum haud dubitabant) ad opem ferendam socijs Capuam uenisset, equites uim sustinere possent: Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac leui armatura Bene-
E uentum uenire iubent: legionibus, statiuisq. ab obtinendas res in Lucanis aliquem praeficeret. Graccho, priusquam ex Lucanis moueret, sacrificanti triste prodigium factum est. ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo ex occulto allapsi edere iecur, conspectiq. repente ex oculis abierunt. id cum haruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intētius exta reserata seruarentur, iterum ac tertium uenisse tradunt, libatoq. iocinore intactos angues abijsse. Cum haruspices, ad imperatorem id pertinere prodigium, praemonuissent, & ab occultis cauendū hominibus, consilijsque, nulla tamen prouidentia fatum imminens moueri potuit. Flauius Lucanus fuit caput partis eius Lucanorū, cum pars ad Hannibalem defecisset, quae cum Romanis stabat: & iā anno in magistratu erat, ab eisdem illis creatus

praetor. Is, mutata repente uoluntate, locum gratiae apud Poenum quaerens, neque trāsire ipse, neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris & eiusdem hospitis proditi capite ac sanguine foedus cum hostibus sanxisset. ad Magonem qui in Bruttijs praeerat, clam in colloquium uenit. fideq. ab eo accepta, si Romanum imperatorem sibi tradidisset, liberos cum suis legibus uenturos in amicitiam Lucanos, deducit Poenum in locum *** cum paucis Gracchum adducturus. Magonem ibi pedites equitesq. armare, & capere eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret, iubet. Loco satis inspecto, atq. undique explorato, dies composita gerendae rei est. Flauius ad Romanum imperatorē uenit. Rem se ait magnam inchoasse, ad quam perficiendā ipsius Gracchi opera opus esset. omnium populorum praetoribus, qui ad Poenum in illo cōmuni Italiae motu descissent, persuasisse, ut redirēt in amicitiam Romanorum, quando res quoque Romana, quae prope exitium clade Cannēsi uenisset, in dies melior atq. auctior fieret, Hānibalis uis senesceret, ac prope ad nihilum uenisset. ueteri delicto aut implacabiles fore Romanos: nullam umquam gentem magis exorabilem, promptioremq. ueniae dandae fuisse. quoties rebellioni etiam maiorum suorum ignotum? Haec ab se ait dicta. ceterum ab ipso Graccho eadem haec audire malle eos, praesentisq. contingere dextram: id pignus fidei secum ferre. Locum se consilijs edixisse a conspectu amotum, haud procul a castris Romanis. ibi paucis uerbis transigi rem posse, ut omne nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit. Gracchus fraudem & sermoni & rei abesse ratus, ac similitudine ueri captus, cum lictoribus ac turma equitum e castris profectus, duce hospite in insidias praecipitatus. Hostes subito exorti, &, ne dubia proditio esset, Flauius his se adiungit. tela undique in Gracchum atque equites conijciuntur. Gracchus ex equo desilit, idem ceteros facere iubet: hortaturque, ut, quod unum reliquum fortuna fecerit, id honestent uirtute. reliquum autem quid esse paucis a multitudine in ualle silua ac montibus saepta circumuentis, praeter mortem? id referre, utrum praesenti torpore, pecorum modo, inulti trucidentur, an toto animo a patiendo exspectādoq. euentu in impetum atque iram uerso, agentes audentesque, perfusi hostium cruore, inter exspirantium inimicorum cumulata armaq. & corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent. qui eam uictimam prae se ad inferos misisset, eum decus eximium, egregiumq. solatium suae morti inuenturū. Inter haec dicta, paludamento circum laeuum brachium intorto, (nam ne scuta quidem secū extulerant) in hostes impetum fecit. Maior, quam pro numero hominum, editur pugna. iaculis maxime aperta corpora Romanorum, & cum undique ex altioribus locis in cauam uallem coniectus esset, transfiguntur. Gracchum iam nudatum praesidio, uiuū capere Poeni nituntur. ceterum ille conspicatus Lucanum hospitem inter hostes adeo infestus confertos inuasit, ut parci ei sine multorum pernicie non posset. Exanimem eum Mago extemplo ad Hannibalem misit, poniq. cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris iussit. Haec uera fama est. Gracchus in Lucanis, ad campos, qui ueteres uocantur, perijt. Sunt qui in agro Beneuentano prope Calorem fluuium ostendant a castris cum lictoribus ac tribus seruis lauandi caussa progressum, cum forte inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem, saxisque, quae uoluit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt qui haruspicū monitu quingentos passus a castris progressum, uti loco puro ea, quae ante dicta prodigia sunt, procuraret, ad insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumuentum scribant. adeo nec locus, nec ratio mortis in uiro tam claro & insigni constat. Funeris quoque Gracchi uaria fama est. Alij in castris Romanis sepultum ab suis: alij ab Hannibale (& ea uulgatior fama est) tradunt in uestibulo Punicorum castrorum rogum exstructum esse, armatum exercitum decurrisse cum tripudijs Hispanorum, motibusq. armorum & corporum suae cuique genti assuetis, ipso Hannibale omni rerum uerborūq. honore exsequias celebrante. Haec tradunt, qui in Lucanis rei gestae auctores sunt. Si illis, qui ad Calorem fluuium interfectum memorant, credere uelis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt. eo delato ad Hannibalem missus ab eo confestim Carthalo, qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quaestorem deferret. is funus imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu Beneuentanis, fecit. Consules agrum Campanum ingressi, cum passim popularentur, eruptione opidanorum & Magonis cum equitatu territi, ac trepidi ad signa milites palatos passim reuocarunt: & uix dum instructa acie fusi, supra mille & quingentos milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbae suopte ingenio

genti

A gentii creuit: multisq. proelijs lacessebant Romanos: sed interiores ad cauendum consules una pugna fecerat incaute atque inconsulte inita. Restituit tamen his animos, & illis minuit audaciam parua una res. Sed in bello nihil tam leue est, quod non magnae interdum rei momentum faciat. T. Quinctio Crispino Badius Campanus hospes erat perfamiliari hospitio iunctus. creuerat consuetudo, quod aeger Romae apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter, comiterq. curatus fuerat. Tum Badius progressus ante stationes, quae pro porta stabant, euocari Crispinum iussit. quod ubi est Crispino nunciatum, ratus colloquium amicum ac familiare quaeri, manente memoria, et iam in dissidio publicorum foederum, priuati iuris, paullum a ceteris processit. Postquam in conspectum uenere, Prouoco te, inquit, ad pugnam Crispine, Badius. conscendamus equos, summotisq. alijs, uter bello melior sit, decernamus. Ad ea Crispinus, nec sibi nec B illi ait hostes deesse, in quibus uirtutem ostendant. se ab eo, etiam si in acie occurrat, declinaturum, ne hospitali caede dextram uiolet. conuersusq. abibat. Enimuero ferocius tum Campanus increpare mollitiem ignauiamque, & se digna probra in insontem iacere, hospitalem hostem appellans, simulantemq. parcere, cui sciat parem se non esse, si parum publicis foederibus ruptis dirempta simul & priuata iura esse putet, Badium Campanum T. Quinctio Crispino Romano, palam omnibus, duobus exercitibus audiētibus, renunciare hospitium. nihil sibi cum eo consociatum, nihil foederatum hospiti cum hoste, cuius patriam ac penates publicos priuatosq. oppugnatum uenisset. si uir esset, congrederetur. Diu cunctantem Crispinum perpulere turmales, ne impune insultare Campanum pateretur. itaque tantum moratus, dum imperatores consuleret, permitterent ne sibi extra ordinem in prouocantem hostem pugnare, permissu eorum arma cepit, equumq. con- C scendit, & Badium nomine compellans ad pugnam euocauit. Nulla mora a Campano facta est. infestis equis concurrere. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hasta transfixit: superq. delapsum cum uulnere ex equo desilijt, ut pedes iacentem conficeret. Badius priusquam opprimeretur, parma atque equo relicto, ad suos aufugit. Crispinus equum, armaq. capta, & cruentam cuspidem insignis spolijs ostentans, cum magna laude & gratulatione militum ad consules est deductus, laudatusq. ibi magnifice, & donis donatus. Hannibal, ex agro Beneuentano castra ad Capuam cum mouisset, tertio post die quam uenit, copias in aciem eduxit, haudquaquam dubius, quod Campanis absente se paucos ante dies secunda fuisset pugna, quin multo minus se, suumque toties uictorem exercitum sustinere Romani possent. Ceterum posteaquam pugnari coeptum est, equitum maxime incursu cum iaculis obrueretur, laborabat Romana acies: donec signum D equitibus datum est, ut in hostem admitterent equos. Ita equestre proelium erat, cum procul uisus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quaestor praeerat, utrique parti parem metum praebuit, ne hostes noui aduentarent. uelut ex composito utrimque signum receptui datum: reductiq. in castra prope aequo Marte discesserunt. plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceciderunt. Inde consules, ut auerterent Capua Hannibalem, nocte quae secuta est, diuersi, Fuluius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos, abiērunt. Postero die cum uacua castra Romanorum nunciatum Hannibali esset, & duobus agminibus diuersos abijsse: incertus primo, utrum sequeretur, Appium institit sequi. Ille circumducto hoste qua uoluit, alio itinere ad Capuam redijt. Hannibali alia in ijs locis bene gerendae rei fortuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine Penula, insignis inter primi pili centuriones & magnitudine corporis & animi. Is perfunctus militia, per P. Cornelium E Sullam praetorem in senatum introductus petit a patribus, uti sibi quinque millia militū darentur: se peritum & hostis & regionum, breui operaepretium facturum: & quibus artibus ad id locorum nostri & duces & exercitus capti forent, ijs aduersus inuentorem usurum. Id non promissum magis stolide, quam stolide creditum: tamquam eaedem militares, & imperatoriae artes essent. Data pro quinque, octo millia militum: pars dimidia ciues, pars socij. & ipse aliquantum uoluntariorum itinere in agris conciuit: ac prope duplicato exercitu in Lucanos peruenit, ubi Hannibal nequidquam secutus Claudium substiterat. Haud dubia res est: quippe inter Hannibalem ducem & centurionem; exercitusq., alterum uincendo ueteranum, alterum nouum totum, & magna ex parte etiam tumultuarium ac semiermem. Vt conspecta inter se agmina sunt, & neutra pars detrectauit pugnā,

extemplo instructae acies. pugnatum tamen duabus amplius horis, ui in nullam partem F
concitata, donec dux stetit, Romana acie. Postea quam is non pro uetere fama solum,
sed etiam metu futuri dedecoris, si sua temeritate contractae cladi superesset, obiectans se
hostium telis cecidit: fusa extemplo est Romana acies. sed adeo ne fugae quidem iter pa-
tuit, omnibus uijs ab equite insessis, ut ex tanta multitudine uix mille euaserint: ceteri
passim alij alia peste absumpti sunt. Capua a consulibus interim summa ui obsideri coepta
est: quaeq. in eam rem opus erant, comportabantur, parabanturque. Casilinum frumẽtum
conuectum: ad Vulturni ostium, ubi nunc urbs est, castellum communitum: (ante Fabius
Maximus munierat) praesidium impositum, ut & mare proximum, & flumen in potestate
essent. In ea duo maritima castella frumentũ quod ex Sardinia nuper missum erat, quodq.
M. Iunius praetor ex Etruria coemerat, ab Ostia conuectum est, ut exercitui per hiemem
copia esset. Ceterum super eam cladem quae in Lucanis accepta erat, uolonũ quoq. exer- G
citus qui uiuo Graccho summa fide stipendia fecerat, uelut exauctoratus morte ducis, ab
signis decessit. Hannibal non Capuam neglectam, neque in tanto discrimine desertos uole
bat socios, sed prospero ex temeritate unius Romani ducis successu, in alterius ducis exer
citusq. opprimendi occasionem imminebat. Cn. Fuluium praetorem Apuli legati nuncia-
bãt, primo dum urbes quasdam Apulorum, quae ad Hannibalem desciuissent, oppugnaret,
intentius rem egisse: postea nimio successu & ipsum & milites praeda impletos, in tantam
licentiam secordiamq. effusos, ut nulla disciplina militiae esset. Hannibal cum saepe alias,
tum paucis diebus ante expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apuliã castra
mouit. Circa Herdoneam Romanae legiones & praetor Fuluius erant. quo ubi allatũ est,
hostes aduentare: prope est factum, ut iniussu praetoris signis conuulsis in aciem exirent:
nec res ulla magis tenuit, quam spes haud dubia, suo id arbitrio, ubi uellent, acturos. No- H
cte insequenti Hannibal, cum tumultuatum in castris, & plerosque ferociter, signum ut
daret, institisse duci ad arma uocantes, sciret: haud dubius prosperae pugnae occasionem
dari, tria millia expeditorum militum in uillis circa uepribusq. & siluis disponit, qui signo
dato simul omnes e latebris exsilirent. & Magonem, ac duo ferme millia equitum, qua fu-
gam inclinaturam credebat, omnia itinera insidere iubet. his nocte praeparatis, prima luce
in aciem copias educit. Nec Fuluius est cunctatus, non tam sua ulla spe, quam militum im
petu fortuito tractus. itaque eadem temeritate, qua processum in aciem est, instruitur ipsa
acies ad libidinem militum forte procurrentium, consistentiumq. quo loco ipsorum tulis-
set animus, deinde per libidinem aut metum deserentium locum. prima legio & sinistra
ala primo instructae, & in longitudinem porrectae acies, clamantibus tribunis, nihil intror-
sus roboris ac uirium esse, & quacumque impetum fecissent hostes, perrupturos. nil I
quod salutare esset, non modo ad animum, sed ne ad aures quidem admittebant. Et
Hannibal quidem haudquaquam simili sententia, neque simili exercitu, neque ita instru-
cto aderat, ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani sustinue-
re. Dux stultitia & temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem
inclinatam ac trepidantes suos uidit, equo arrepto cum ducentis ferme equitibus effu-
git. cetera a fronte pulsa, a tergo atque alis circumuenta acies eo usque est caesa, ut ex
duodeuiginti millibus hominum duo millia, haud amplius, euaserint. castris hostes potiti
sunt. Hae clades, super aliam alia, Romam cum essent nunciatae, ingens quidem & luctus &
pauor ciuitatem cepit, sed tamen quia consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum pro
spere gererent, minus his cladibus commouebantur. Legatos ad consules mittunt C.
Laetorium, M. Metilium: qui nunciarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura col- K
ligerent, darentque operam, ne qui per metum ac desperationem hosti se dederent, (id
quod post Cannensem accidisset cladem) & ut desertores de exerciu uolonum conqui-
rerent. Idem negotij P. Cornelio datum, cui & delectus mandatus erat. isque per fora
conciliabulaq. edixit, ut conquisitio uolonum fieret, ijq. ad signa reducerentur. Haec o-
mnia intentissima cura acta. Ap. Claudius consul D. Iunio ad ostium Vulturni, M. Au-
relio Cotta Puteolis praeposito, qui, ut quaeque naues ex Etruria ac Sardinia accessis-
sent, extemplo in castra mitterent frumentum: ipse ad Capuam regressus, Q. Fuluium col
legam inuenit Casilino omnia importantem, molientemq. ad oppugnãdam Capuã. Tum
ambo consules circumsederunt urbem, & C. Neronem praetorem ab Suessula ex Clau-
dianis

A dianis castris exciuerunt. Is quoque, modico ibi praesidio ad tenendum locum relicto, ceteris cum omnibus copijs ad Capuam descendit. ita tria praetoria circa Capuam erecta. exercitus diuersis partibus opus aggressi, fossa ualloq. circumdare urbem parant: & castella excitant modicis interuallis: multisq. simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo euentu pugnant, ut postremo portis muroq. se contineret Campanus. Prius tamen quam haec continuaretur opera, legati ad Hannibalem missi, qui quererentur, desertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis: obtestarenturque, ut tunc saltem opem non circumsessis modo, sed etiam circumuallatis ferret. Consulibus litterae a P. Cornelio praetore missae, ut priusquam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut qui eorum uellent, exirent ab Capua, suasq. res secum auferrent. liberos fore, suaq. omnia habituros, qui ante idus Martias exissent. post eam diem quiq. exissent, quiq. ibi
B mansissent, hostium futuros numero. Ea pronunciata Campanis, atque ita spreta, ut ultro dicerent contumelias, minarenturque. Hannibal ab Herdonea Tarentum duxerat legiones, spe aut ui aut dolo arcis Tarentinae potiundae. quod ubi parum processit, ad Brundisium flexit iter, prodi id opidum ratus. ibi quoque cum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum uenerunt, querentes simul, orantesque: quibus Hannibal magnifice respondit, & antea soluisse obsidionem, & nunc aduentum suum consules non laturos. Cum hac spe dimissi legati, uix regredi Capuam, iam duplici fossa ualloq. cinctam, potuerunt. Cum maxime Capua circumuallaretur, Syracusarum quoque oppugnatio ad finem uenit, praeterquam ui ac uirtute ducis exercitusque, intestina etiam proditione adiuta. Namque Marcellus initio ueris incertus, utrum Agragantum ad Himilconem & Hippocratem uerteret bellum, an obsidione Syracusas premeret: quamquam nec ui capi uidebat posse inex
C pugnabilem terrestri ac maritimo situ urbem, nec fame, quam prope liberi ab Carthagine commeatus alerent: tamen, ne quid inexpertũ relinqueret, transfugas Syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi uiri, inter defectionem ab Romanis, quia ab nouis consilijs abhorrebant, pulsi) colloquijs suae partis tentare hominum animos iussit: & fidem dare, si traditae forent Syracusae, liberos eos, ac suis legibus uicturos esse. Non erat colloquij copia: quia multorum animi suspecti, omnium curam oculosq. conuerterant: ne quid falleret tale admissum. Seruus unus exsulum pro transfuga intromissus in urbem, conuentis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. deinde piscatoria quidam naui retibus operti, circumuectiq. ad castra Romana, collocutiq. cum transfugis. & idem saepius eodem modo alij atque alij. postremo ad octuaginta facti. & cum iam composita omnia ad proditionem essent, indicio delato ad Epicidem per Attalum quendam indignantem
D sibi rem creditam non esse, necati omnes, & cruciati sunt. Alia subinde spes, postquam haec uana euaserat, excepit. Damippus quidam Lacedaemonius missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis nauibus erat. huius utique redimendi & Epicidi cura erat ingens, nec abnuit Marcellus: iam tum Aetolorum, cuius gentis socij Lacedaemonij erant, amicitiam affectantibus Romanis. Ad colloquium de redemptione eius missis medius maxime, atque utrisque opportunus locus ad portum Trogilorum, propter turrim quam uocant Galeagram, est uisus. quo cum saepius commearent: unus ex Romanis ex propinquo murum contemplatus, numerando lapides, aestimandoq. ipse secum, qui in fronte paterent: simul altitudinem muri, quantum proxime coniectura poterat, permensus: humilioremq. aliquanto pristina opinione sua, & ceterorum omnium ratus esse, & uel mediocribus scalis superabilem: ad Marcellum rem defert. Haud spernenda
E res uisa: sed cum adiri locus, qui ob idipsum intentius custodiebatur, non posset, occasio quaerebatur. quam obtulit transfuga, nuncians, diem festum Dianae per triduum agi: & quia alia in obsidione desint, uino largius epulas celebrari, & ab Epicide praebito uniuersae plebi & per tribus a principibus diuiso. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum collocutus, electisq. per eos ad rem tantam agendam audendamq. idoneis centurionibus, militibusque, & scalis in occulto comparatis, ceteris signum dari iubet, ut mature corpora curarent, quietiq. darent: nocte in expeditionem eundum esse. Inde ubi id temporis uisum, quo die epulatis iam, uinoq. satiatis principium somni esset, signi unius milites ferre scalas iussit: & ad mille fere armati tenui agmine per silentium eo deducti. Vbi sine strepitu ac tumultu primi euaserunt in murum, secuti ordine alij, cum

priorum audacia dubijs etiam animum faceret. Iam mille armatorum ceperant partem, F cum ceterae admotae, pluribusq. scalis in murum euadebant, signo ab Hexapylo dato, quo per ingentem solitudinem erat peruentum, quia magna pars in turribus epulati, aut sopiti uino erant, aut semigraues potabant, paucos tamen eorum oppressos in cubilibus interfecerunt. Prope Hexapylon est portula. ea magna ui refringi coepta. et e muro composito tuba datum signum erat: & iam undique non furtim, sed ui aperte gerebatur res. quippe ad Epipolas, frequentem custodijs locum, peruentum erat. terrendiq. magis hostes erant, quam fallendi: sicut territi sunt. Nā simulac tubarū est auditus cantus, clamorq. tenentium muros, partemq. urbis: omnia teneri, custodes rati, alij per murum fugere, alij salire de muro, praecipitariq. turba pauentium. magna pars tamen ignara tanti mali erat, & grauatis omnibus uino somnoque, & in uastae magnitudinis urbe partium sensu non satis pertinente in omnia. Sub luce Hexapylo effracto, Marcellus omnibus copijs urbē ingressus, excitauit conuertitq. omnes ad arma capienda, opemque, siquam possent, iam captae G prope urbi ferendam. Epicides ab insula, quam ipsi Nason uocant, citato profectus agmine, haud dubius, quin paucos per negligentiam custodum transgressos murum expulsurus foret, occurrētibus pauidis tumultum augere eos dictitans, & maiora ac terribiliora uero afferre; postquam conspexit omnia circa Epipolas armis completa, lacessito tantum hoste paucis missilibus, retro in Achradinam agmen conuertit, non tam uim multitudinemq. hostium metuens, quam nequa intestina fraus per occasionem oriretur, clausasq. inter tumultum Achradinae atque insulae inueniret portas. Marcellus, ut moenia ingressus, ex superioribus locis urbem, omnium ferme illa tempestate pulcherrimam, subiectam oculis uidit, illacrymasse dicitur, partim gaudio tantae perpetratae rei, partim uetusta gloria urbis. Atheniensium classes demersae, & duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis ducibus deleti occurrebant: & tot bella cum Carthaginiensibus tanto cum discrimine H gesta, tot ac tam opulenti tyranni regesque: praeter ceteros Hiero, cum recentissimae memoriae rex, tū ante omnia, quae uirtus eius fortunaq. sua dederat, beneficijs in populum Romanum insignis. ea cum uniuersa occurrerent animo, subiretq. cogitatio, iam illa momento horae arsura omnia, & ad cineres reditura: priusquam signa Achradinae admoueret, praemittit Syracusanos, qui inter praesidia Romana, ut ante dictum est, fuerant, ut alloquio leni perlicerent hostes ad dedendam urbem. Tenebant Achradinae portas murosq. maxime transfugae, quibus nulla erat per cōdiciones ueniae spes. ij nec adire muros, nec alloqui quemquam passi. itaque Marcellus, postquam id inceptum irritum fuit, ad Euryalum signa referri iussit. Tumulus est in extrema parte urbis uersus a mari, uiaeq. imminens ferenti in agros mediterraneaq. insulae, percōmodus ad commeatus excipiendos. I Praeerat huic arci Philodemus Argiuus ab Epicide impositus. ad quem missus a Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, cum longo sermone habito dilatus per frustrationem esset, retulit Marcello, tempus eum ad deliberandum sumpsisse. Cum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admouerēt castra legionesque, haud dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris posse: Marcellus, ut Euryalum neque tradi neque capi uidit posse, inter Neapolim & Tycam (nomina partium urbis, & instar urbium sunt) posuit castra: timens ne si frequentia intrasset loca, contineri a discursu miles auidus praedae non posset. Legati eo ab Tyca & Neapoli cum infulis & uelamentis uenerunt, precantes ut caedibus, & incendijs parceretur. De quorum precibus quam postulatis magis consilio habito, Marcellus ex omnium sententia edixit militibus, ne quis liberum corpus uiolaret, cetera praedae futura. castraq. K tectis parietum pro muro saepta, portis regione platearum patētibus stationes praesidiaq. disposuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde signo dato milites discurrerunt: refractisq. foribus cum omnia terrore ac tumultu streperent, a caedibus tamen tēperatum est. Rapinis nullus ante modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata bona egessere. Inter haec & Philodemus, cum spes auxilij nulla esset, fide accepta, ut inuiolatus ad Epicidem rediret, reducto praesidio tradidit tumulum Romanis. Auersis omnibus ad tumultum ex parte captae urbis, Bomilcar noctem eam nactus, qua, propter uim tempestatis, stare ad anchoram in salo Romana classis nō posset, cū trigintaquinque nauibus ex portu Syracusano profectus, libero mari uela in altum dedit, quinque & quinqua-

A quinquaginta nauibus Epicidae & Syracuſanis relictis, edoctiſq. Carthaginienſibus, in quanto res Syracuſana diſcrimine eſſet, cum centum nauibus poſt paucos dies redit, multis (ut fama eſt) donis ex Hieronis gaza ab Epicide donatus. Marcellus, Euryalo recepto, praeſidioq. addito, una cura erat liber, ne qua ab tergo uis hoſtium in arcem accepta, incluſos impeditoſq. moenibus ſuos turbaret. Achradinam inde, ternis caſtris per idonea diſpoſitis loca, ſpe ad inopiam omniũ rerum incluſos redacturum ſe, circumſedit. Cum per aliquot dies quietae ſtationes utrimque fuiſſent, repente aduentus Hippocratis & Himilconis, ut ultro undique oppugnarentur Romani, fecit. nam & Hippocrates, caſtris ad magnum portum communitis, ſignoq. ijs dato qui Achradinam tenebant, caſtra uetera Romanorum adortus eſt, quibus Criſpinus praeerat: & Epicides eruptionem in ſtationes Marcelli fecit, & claſſis Punica litori quod inter urbem & caſtra Romana erat, appulſa eſt,

B ne quid praeſidij Criſpino ſummitti a Marcello poſſet. Tumultum tamen maiorem hoſtes praebuerunt, quam certamen. nam & Criſpinus Hippocratem non repulit tantum a munimentis, ſed inſecutus etiam eſt trepide fugientem: & Epicidem Marcellus in urbem compulit. ſatiſq. iam etiam in poſterum uidebatur prouiſum, ne quid ab repentinis eorum excurſionibus periculi foret. Acceſſit & peſtilentia, commune malum, quod facile utrorumq. animos auerteret a belli conſilijs. nam tempore autumni, & locis natura grauibus, multo tamen magis extra urbem, quam in urbe, intoleranda uis aeſtus per utraque caſtra omnium ferme corpora mouit. et primo, temporis ac loci uitio, & aegri erant, & moriebantur. poſtea curatio ipſa, & contactus aegrorum uulgabat morbos: ut aut neglecti deſertique, qui incidiſſent, morerentur: aut aſſidentes curanteſq. eadem ui morbi repletos ſecum traherent: quotidianaq. funera, & mors ob omnium oculos eſſet, & undique dies

C noctesq. ploratus audirentur. poſtremo ita aſſuetudine mali efferauerant animos, ut non modo lacrymis, iuſtoq. comploratu proſequerentur mortuos, ſed ne efferrent quidem aut ſepelirent: iacerentq. ſtrata exanima corpora in conſpectu ſimilem quoque mortem exſpectantium: mortuiq. aegros, aegri ualidos cum metu, tum tabe ac peſtifero odore corporum conficerent, & ut ferro potius morerentur, ferro quidam inuadebant ſoli hoſtium ſtationes. Multo tamen maior uis peſtis Poenorum caſtra, quam Romana, diu circumſidendo Syracuſas, caede aquiſq. affecerat magis. Ex hoſtium exercitu Siculi, ut primum uidere, ex grauitate loci uulgari morbos, in ſuas quiſque propinquas urbes dilapſi ſunt. at Carthaginienſes, quibus nuſquam receptus erat, cum ipſis ducibus Hippocrate atque Himilcone ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta uis ingruebat mali, adduxerat in urbem ſuos: infirmaq. corpora tecta & umbrae recreauerant. multi tamen ex Romano exercitu eadem peſte abſumpti ſunt. Deleto terreſtri Punico exercitu, Siculi, qui

D Hippocratis milites fuerant, haud in magna opida, ceterũ & ſitu & munimentis tuta, tria millia alterum ab Syracuſis, alterum quindecim ab oſtio, & commeatus e ciuitatibus ſuis comportabant, & auxilia accerſebant. Interea Bomilcar iterum cum claſſe profectus Carthaginem, ita expoſita fortuna ſociorum, ut ſpem faceret, non ipſis modo ſalutarem opem ferri poſſe, ſed Romanos quoque in capta quodammodo urbe capi: perpulit, ut onerarias naues quamplurimas omni copia rerum onuſtas ſecum mitterent, claſſemq. ſuam augerent. Igitur centum triginta nauibus longis, & ſeptuaginta onerarijs profectus a Carthagine, ſatis proſperos uentos ad trãſijciendum in Siciliam habuit: ſed ijdem uenti ſuperare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris aduentus fama primo, dein praeter ſpem mora, cum gaudium & metum inuicem Romanis Syracuſaniſq. praebuiſſet: Epicides metuens

E ne, ſi pergerent ijdem, qui tum tenebant, ab ortu ſolis flare per dies plures uenti, claſſis Punica Africam repeteret: tradita Achradina mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem nauigat, claſſem in ſtatione uerſa in Africam habentem, atque timentem nauale proelium, non tam quod impar uiribus aut numero nauium eſſet, (quippe etiam plures habebat) quam quod uẽti aptiores Romanae, quam ſuae, claſſi flarent: perpulit tandem, ut fortunam naualis certaminis experiri uellet. Et Marcellus, cum & Siculum exercitum ex tota inſula conciri uideret, & cum ingenti commeatu claſſem Punicam aduentare, ne ſimul terra mariq. incluſus, urbem hoſtium urgeretur, quamquam impar numero nauium erat, prohibere aditu Syracuſarum Bomilcarem conſtituit. Duae claſſes infeſtae circa promontorium Pachynum ſtabant, ubi primum tranquillitas maris in altum euexiſſet,

concursurae. Itaque cadente iam Euro, qui per dies aliquot saeuierat, prior Bomilcar mouit: cuius prima classis petere altum uisa est, quo facilius superaret promontorium. Ceterum postquam tendere ad se Romanas naues uidit, incertum qua subita territus re Bomilcar, uela in altum dedit: missisq. nuncijs Heracleam, qui onerarias naues retro in Africam repetere iuberent, ipse Siciliam praeteruectus, Tarentum petit. Epicides a tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captae urbis rediret, Agragantum nauigat, exspectaturus magis euentum, quam inde quidquam moturus. Quae ubi in castra Siculorum sunt nunciata, Epicidem Syracusis excessisse, a Carthaginiensibus relictam insulam, & prope iterum Romanis traditam: legatos de condicionibus dedendae urbis, explorata prius per colloquia uoluntate eorum, qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Cum aut ferme discreparet, quin quae ubique regum fuissent, Romanorum essent; Siculis cetera cum libertate ac legibus suis seruarentur: euocatis ad colloquium ijs, qui bus ab Epicide credita res erat, missos se simul ad Marcellum, simul ab eo ad exercitum Siculorum aiunt, ut una omnium, qui obsiderentur, quiq. extra obsidionem essent, fortuna esset: neue alteri proprie sibi pacisscerentur quidquam. Recepit deinde ab ijs, ut necessarios hospitesq. alloquerentur, expositis quae pacta iam cum Marcello haberent, oblata spe salutis perpulere eos, ut secum praefectos Epicidis Polycletum & Philistionem & Epicidem cui Sydon cognomen erat, aggrederentur. Interfectis ijs, & multitudine ad concionem uocata: & inopiam, qua ipsi inter se fremere occulte soliti erant, conquesti: &, quamquam tot mala urgerent, negarunt fortunam accusandam esse, quod in ipsorum esset potestate, quamdiu ea paterentur. Romanis caussam oppugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium: nam ut occupatas res ab satellitibus Hannibalis, deinde Hieronymi Hippocrate atque Epicide audierint, tum bellum mouisse, & obsidere urbem coepisse: ut crudeles tyrannos eius, non ut ipsam urbem expugnarent. Hippocrate uero interempto, Epicide intercluso ab Syracusis, & praefectis eius occisis, Carthaginiensibus omni possessione Siciliae terra marique pulsis: quam superesse caussam Romanis, cur non, perinde ac si Hiero ipse uiueret, unicus Romanae amicitiae cultor, incolumes Syracusas esse uelint? Itaque nec urbi nec hominibus aliud periculi, quam ab semetipsis esse, si occasionem reconciliandi se Romanis praetermisissent. eam autem, qua lis illo momento horae sit, nullam deinde fore, si simul libertas ab impotentibus tyrannis apparuisset. Omnium ingenti assensu oratio audita est. praetores tamen prius creari, quam legatos nominari, placuit. ex ipsorum deinde praetorum numero missi oratores ad Marcellum: quorum princeps, Neque primo, inquit, Syracusani a uobis defecimus, sed Hieronymus nequaquam tam in uos impius, quam in nos: nec postea pacem tyranni caede compositam Syracusanus quisquam, sed satellites regij, Hippocrates atque Epicides, oppressis nobis hinc metu, hinc fraude, turbauerunt. nec quisquam dicere potest, aliquando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis uobiscum non fuerit. Nunc caede eorum qui oppressas tenebant Syracusas, cum primum arbitrij nostri esse coepimus, extemplo uenimus ad tradenda arma, dedendos nos, urbem, moenia: nullam recusandam fortunam, quae imposita a uobis fuerit. Gloriā captae nobilissimae pulcherrimaeq. urbis Graecarum dij tibi dederunt Marcelle. quidquid umquam terra mariq. memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit. famae ne credi malis, quanta urbs a te capta sit, quam posteris quoque eam spectaculo esse. quo quisquis terra, quisquis mari uenerit: nunc nostra de Atheniensibus, Carthaginiensibusq. trophaea, nunc tua de nobis ostendat. * incolumesq. Syracusas familiae uestrae sub clientela nominis Marcellorum, tutelaq. habendas tradas. ne plus apud uos Hieronymi, quam Hieronis memoria momenti faciat. diu tius ille multo amicus fuit, quam hic hostis: & illius etiam benefacta persensistis, huius amentia ad perniciem tantum ipsius ualuit. Omnia & impetrabilia & tuta erant apud Romanos. inter ipsos plus belli ac periculi erat. namque transfugae tradi se Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eundem compulere metum: arreptisque armis praetores primum obtruncant, inde ad caedem Syracusanorum discurrunt: quosque sors obtulit, irati interfecerunt: atque omnia, quae in promptu erant, diripuere. tum ne sine ducibus essent, sex praefectos creauere, ut terni Achradinae ac Naso praeessent. Sedato tandem tumultu, exsequentibus sciscitando mercenarijs, quae acta cum Romanis

A manis essent: dilucere id quod erat, coepit aliam suam ac transfugarum caussam esse. In tempore legati a Marcello redierunt, falsa eos suspicione incitatos memorantes: nec caussam expetendae poenae eorum ullam Romanis esse. Erat ex tribus Achradinae praefectis Hispanus Mericus nomine. ad eum inter comites legatorum de industria unus ex Hispanorum auxiliaribus est missus: qui sine arbitris Mericum nactus, primum, quo in statu reliquisset Hispaniam, (& nuper inde uenerat) exponit. omnia Romanis ibi obtineri armis. posse eum, si operaepretium faciat, principem popularium esse: seu militare cum Romanis, seu in patriam reuerti libeat. contra, si malle obsideri pergat, quam sedem esse terra marique clauso? Motus his Mericus, cum legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit: qui per eundem illum Hispanum secretus ab alijs ad Marcellum deductus, cum fidem accepisset, composuissetque agendae rei ordinem, Achradinam B redit. Tum Mericus, ut ab suspicione proditionis auerteret omnium animos, negat sibi placere legatos commeare ultro citroque; neque recipiendum quemquam, neque mittendum. & quo intentius custodiae seruentur, opportuna loca diuidenda praefectis esse, ut suae quisque partis tutandae reus sit. Omnes assensi sunt. Partibus diuidendis, ipsi regio euenit ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portus. id ut scirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte nauim onerariā cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam iussit: exponitque milites regione portae quae prope fontem Arethusam est. Hoc cum quarta uigilia factum esset, expositosque milites porta, ut conuenerat, recepisset Mericus: luce prima Marcellus omnibus copijs moenia Achradinae aggreditur: ita ut nō eos solum, qui Achradinam tenebant, in se conuerteret, sed ab Naso etiam agmina armatorum concurrerent, relictis stationibus suis, ad uim & impetum Romanorum arcen-C dum. In hoc tumultu actuariae naues instructae iam ante, circumuectaeque, ad Nasum armatos exponunt. qui improuiso adorti semiplenas stationes, & adapertas fores portae, qua paullo ante excurrerant armati, haud magno certamine Nasum cepere, desertam trepidatione & fuga custodum. neque ullis minus praesidij, aut pertinaciae ad manendum, quam transfugis, fuit: quia ne suis quidem satis credentes se, medio certamine effugerūt. Marcellus, ut captam esse Nasum didicit, & Achradinae regionem unam teneri, Mericumque cum praesidio suis adiunctum, receptui cecinit, ne regiae opes, quarum fama maior quam res erat, diriperentur. Suppresso impetu militum, & ijs, qui in Achradina erāt, transfugis spatium locusq. fugae datus est: & Syracusani tandem liberi metu, portis Achradinae apertis, oratores ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud, quam incolumitatem sibi, liberisque suis. Marcellus, concilio aduocato, & adhibitis etiam Syracusanis, qui per D seditiones pulsi ab domo intra praesidia Romana erant, respōdit non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis, quam paucis his annis maleficia eorum, qui Syracusas tenuerint, erga populum Romanum esse: sed pleraque eorum, quo debuerint, recidisse; foederumq. ruptorum ipsos ab se grauiores multo, quam populus Romanus uoluerit, poenas exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas, non ut populus R. seruam ciuitatem haberet, sed ne transfugarum duces captam & oppressam tenerent. Quid potuerint Syracusani facere, exemplo uel eos Syracusanorum esse, qui intra praesidia Romana fuerint: uel Hispanum ducem Maricum, qui praesidiū tradiderit: uel ipsorum Syracusanorum postremo serum quidem, sed forte consilium. Omnium sibi laborum periculorumq. circa moenia Syracusana terra mariq. tamdiu exhaustorum, nequaquam tantū fructum esse, quam capere Syracusas potuisse. Inde quaestor cum praesidio ad Nasum ad ac-E cipiendam pecuniam regiam custodiendamq. missus. diripiendaq. urbs militi data est, custodibus diuisis per domos eorum, qui intra praesidia Romana fuerunt. Cum multa irae, multa inuidiae auaritiaeq. foeda exempla ederentur: Archimedem memoriae proditū est, in tanto tumultu, quantum capta urbs in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in puluere descripserat, ab ignaro milite quis esset, interfectum. aegre id Marcellum tulisse, sepulturaeq. curam habitam: & propinquis etiam inquisitis honori praesidioq. nomen ac memoriam eius fuisse. Hoc maxime modo Syracusae captae: in quibus praedae tantum fuit, quantum uix capta Carthagine tum fuisset, cū qua uiribus aequis certabatur. Paucis ante diebus, quam Syracusae caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Vticam ab Lilybaeo transmisit. & cum ante lucem portum intrasset,

onerarias frumento onustas cepit: egressusq. in terram, depopulatus est aliquantum a- F
gri circa Vticam: praedamq. omnis generis retro ad naues egit. Lilybaeum tertio die quam inde profectus erat, cum centum triginta onerarijs nauibus frumento praedaq. onustis redijt: idq. frumentum extemplo Syracusas misit. quod ni tam in tempore subuenisset, uictoribus uictisq. pariter perniciosa fames instabat. Eadem aestate in Hispania, cum biennio ferme nihil admodum memorabile factum esset, consilijsq. magis, quam armis bellum gereretur, Romani imperatores egressi hibernis copias coniunxerunt. ibi concilium aduocatum; omniumq. in unum congruerunt sententiae, quando ad id locorum id modo actum esset, ut Hasdrubalem tendentem in Italiam retinerent: tempus esse, id iam agi, ut bellum in Hispania finiretur. & satis ad id uirium credebant accessisse; triginta millia Celtiberorum ea hieme ad arma excitata. Tres exercitus erant. Hasdrubal Gisgonis filius, & Mago coniunctis castris quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. G
Propior erat Hamilcaris filius Hasdrubal, uetus in Hispania imperator. ad urbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum uolebant prius opprimi duces Romani: & spes erat satis superq. ad id uirium esse. illa restabat cura, ne fuso eo perculsi alter Hasdrubal, & Mago, in auios saltus montesq. recipientes sese, bellum extraherent. Optimum igitur rati, diuisis bifariam copijs, totius simul Hispaniae amplecti bellum, ita inter se diuiserunt, ut P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorumq. aduersus Magonem duceret atque Hasdrubalem, Cn. Cornelius cum tertia parte ueteris exercitus Celtiberis adiunctis cum Hasdrubale Barchino bellum gereret. Vna profecti ambo duces exercitusque, Celtiberis praegredientibus, ad urbem Anitorgin, in conspectu hostium, dirimente amne, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio cum quibus ante dictum est copijs substitit, & P. Scipio profectus ad destinatam belli partem. Hasdrubal, postquam a- H
nimaduertit, exiguum Romanum exercitum in castris, & spem omnem in Celtiberorum auxilijs esse: peritus omnis barbaricae, & praecipue omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiae, facili linguae commercio, cum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta colloquia paciscitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox uisum facinus. non enim, ut in Romanos uerterent arma, agebatur: & merces, quanta uel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent: & cum quies ipsa, tum reditus domum, fructusq. uidendi suos suaque, grata uulgo erant. itaque non ducibus facilius, quam multitudini, persuasum est: simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, se ne retinerent. Id quidem cauendum semper Romanis ducibus erit; exemplaq. haec uere pro documentis habenda, ne ita externis credant auxilijs, ut non plus sui roboris, suarumq. proprie uirium in castris habeant. I
Signis repente sublatis, Celtiberi abeunt, nihil aliud quaerentibus caussam, obtestantibusque, ut manerent, Romanis respondentes, quam domestico se auocari bello. Scipio, postquam socij nec precibus nec ui retineri poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse, aut fratri rursus coniungi uidit posse, nec ullum aliud salutare consilium in promptu esse: retro quantum posset, cedere statuit, in id omni cura intentus, necubi hosti aequo se committeret loco, qui transgressus flumen, prope uestigijs abeuntium insistebat. Per eosdem dies P. Scipionem par terror, periculum maius ab nouo hoste urgebat. Massanissa erat iuuenis, qui eo tempore erat socius Carthaginiensium, quem deinde clarum potentemq. Romana fecit amicitia. Is tum cum equitatu Numidarum & aduenienti P. Scipioni occurrit, & deinde assidue dies noctesq. infestus aderat: ut non uagos tantum procul a castris lignatum pabulatumq. progressos exciperet, sed ipsis obequitaret castris, inuectusq. in medias saepe stationes, omnia ingenti tumultu turbaret. K
noctibus quoque saepe incursu repentino in portis ualloq. trepidatum est: nec aut locus aut tempus ullum uacuum a metu ac sollicitudine erat Romanis. compulsisq. intra uallum, adempto rerum omnium usu, cum prope iusta obsidio esset, futuramq. artiorem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem millibus & quingentis Suessetanorum aduentare fama erat, Poenis coniunxisset: dux cautus & prudens, Scipio, uictus necessitatibus, temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obuiam iret, & quocumque occurrisset loco, proelium consereret. Relicto igitur modico praesidio in castris, praepositoq. T. Fonteio legato, media nocte profectus, cum obuijs hostibus manus conseruit.

A Agmina magis quam acies pugnabant, superior tamẽ, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. Ceterum & equites Numidae repente, quos fefellisse se dux ratus erat, ab lateribus circumfusi magnum terrorem intulere. Contracto aduersus Numidas certamine nouo, tertius insuper aduenit hostis. Duces Poeni assecuti ab tergo iam pugnantes, ancepsq. proelium Romanos circumsteterant, incertos, in quem potissimum hostem, quamue in partem conferti eruptionem facerent. Pugnanti, hortantiq. imperatori, & offerenti se, ubi plurimus labor erat, latus dexterum lancea transijcitur: cuneusq. is hostium, qui in confertos circa ducem impetum fecerat, ut exanimem labentemq. ex equo Scipionem uidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nunciãtes discurrunt, imperatorem Romanum cecidisse. Haec peruagata passim uox, ut & hostes haud dubie pro uictoribus, & Romani pro uictis essent, fecit. Fuga confestim ex acie, duce amisso, fieri coepta est. Ceterum ut ad erũ-
B pendum inter Numidas, aliaq. leuium armatorum auxilia haud difficilis res erat: ita effugere tantum equitum, aequantiumq. equos uelocitate peditum, uix poterant: caesiq. prope plures in fuga, quam in pugna, sunt. nec superfuisset quisquam, ni praecipiti iam ad uesperum die nox interuenisset. Haud segniter inde duces Poeni fortuna usi, confestim e proelio, uix necessaria quiete data militibus, ad Hasdrubalem Hamilcaris citatum agmen rapiunt, non dubia spe, cum copias coniunxissent, debellari posse. Quo ubi est uentum, inter exercitus ducesq. uictoria recenti laetos gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, & alteram pro haud dubio parem uictoriam exspectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantae cladis peruenerat, sed tamen maestum quoddam silentium erat, & tacita diuinatio, qualis iam praesagientibus animis imminentis mali esse solet. Imperator ipse, praeterquam quod ab socijs se desertum, hostium tantum auctas co-
C pias sentiebat, coniectura etiam & ratione ad suspicionem acceptae cladis, quam ad ullam bonam spem pronior erat. Quonam modo enim Hasdrubalem ac Magonẽ, nisi defuncto suo fratre bello, sine certamine adducere exercitum potuisse? quomodo autem non obstitisse? aut ab tergo non secutum fratrem? ut, si prohibere, quo minus in unum coirent & duces & exercitus hostium, non posset, ipse certe cum fratre coniungeret copias. His anxius curis, id modo esse salutare in praesens credebat, cedere inde, quantum posset. & inde una nocte ignaris hostibus, & ob id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce ut senserunt profectos hostes, praemissis Numidis, quam poterant maxime citato agmine, sequi coeperunt. ante noctem assecuti Numidae, nunc ab tergo, nunc in latera incursantes, consistere coeperunt, ac tutari agmen quantum possent. tamen tuto ut simul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres copiae assequerentur. Cete-
D rum nunc agendo, nunc sustinendo agmen, cum aliquandiu haud multum procederetur, & nox iam instaret, reuocat e proelio suos Scipio: & collectos in tumulum quendam, non quidem satis tutum, praesertim agmini perculso, editiorem tamen, quam cetera circa erant, subducit. Ibi primo impedimentis & equitatu in medium receptis, circumdati pedites haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant. dein postquam toto agmine tres imperatores cum tribus iustis exercitibus aderant, apparebatque, parum armis ad tuendum locum sine munimento ualituros esse, circumspectare ac cogitare dux coepit, si quo modo posset uallum circum inijcere. sed aderat adeo nudus tumulus, & asperi soli, ut nec uirgulta uallo caedendo, nec terra cespiti faciũdo, aut ducendae fossae, alijue ulli operi apta inueniri posset: nec ferme quidquam satis arduum aut abscissum erat, quod hosti aditum adscensumue difficilem praeberet. omnia fastigio leni subuexa. ut tamen ali-
E quam imaginem ualli obijcerent, clitellas illigatas oneribus, uelut struentes ad altitudinem solitam, circumdabant: cumulo sarcinarum omnis generis obiecto, ubi ad moliendum clitellae defuerant. Punici exercitus postquam aduenere, in tumulum quidem perfacile agmen erexere: munitionis uero facies noua primo eos uelut miraculo quodam tenuit, cum duces undique uociferarentur, quid starent? & non ludibrium illud uix feminis puerisue morandis satis ualidum distraherent diriperentque? captum hostem teneri, latentem post sarcinas. Haec contemptim duces increpabant: ceterum neque transilire, neque moliri onera obiecta, nec caedere stipatas clitellas, ipsisq. obrutas sarcinis, facile erat. Tardatis diu, cum amoliti obiecta onera, armatis dedissent uiam, pluribusq. idem partibus fieret, capta iam undique castra erant: pauci ab multis, perculsiq. a uictoribus passim

ſim caedebantur. Magna pars tamen militum, cum in propinquas refugiſſet ſiluas, in ca- F
ſtra P. Scipionis, quibus T. Fonteius legatus praeerat, perfugerunt. Cn. Scipionem alij in
tumulo primo impetu hoſtium caeſum tradunt: alij cum paucis in propinquam caſtris tur-
rim perfugiſſe. hanc igni circumdatam, atque ita exuſtis foribus, quas nulla moliri potue-
runt ui, captam: omneſq. intus cum ipſo imperatore occiſos. Anno ſexto poſtquam in
Hiſpaniam uenerat Cn. Scipio, undetrigeſimo die poſt fratris mortem eſt interfectus.
Luctus ex morte eorum non Romae maior, quam per totam Hiſpaniam fuit. quin apud
ciues partem doloris & exercitus amiſſi, & alienata prouincia, & publica trahebat cla-
des. Hiſpaniae ipſos lugebant deſiderabantq. duces, Cnaeum tamen magis, quod diutius
praefuerat ijs, priorq. & fauorem occupauerat, & ſpecimen iuſtitiae temperantiaeq. Roma-
nae primus dederat. Cum deletus exercitus, amiſſaeq. Hiſpaniae uiderentur: uir unus has
reſtituit. Erat in exercitu L. Marcius, Septimi filius, eques Romanus, impiger iuuenis, G
animiq. & ingenij aliquanto, quam pro fortuna in qua erat natus, maioris. ad ſummam in
dolem acceſſerat Cn. Scipionis diſciplina: ſub qua per tot annos omnes militiae artes
edoctus fuerat. Hic & ex fuga collectis militibus, & quibuſdam de praeſidijs deductis,
haud contemnendum exercitum fecerat, iunxeratq. cum T. Fonteio, P. Scipionis legato.
Sed tantum praeſtitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut caſtris ci-
tra Iberum communitis, cum ducem exercituum comitijs militaribus creari placuiſſet,
ſubeũtes alij alijs in cuſtodiam ualli ſtationeſque, donec per omnes ſuffragium iret, ad L.
Marcium cuncti ſummam imperij detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) mu-
niendis caſtris, conuehendiſq. commeatibus conſumptum: & omnia imperia milites cum
impigre, tum haudquaquam abiecto animo exſequebantur. Ceterum poſtquam Haſdru-
balem Giſgonis uenientem ad reliquias belli delendas tranſiſſe Iberum, & appropinqua- H
re allatum eſt, ſignumq. pugnae propoſitum ab nouo duce milites uiderunt: recordati,
quos paullo ante imperatores habuiſſent, quibuſq. & ducibus & copijs freti prodire ad
pugnam ſoliti eſſent, flere omnes repente, & offenſare capita; & alij manus ad caelum ten-
dere, deos incuſantes: alij ſtrati humi ſuum quiſque nominatim ducem implorare. neque
ſedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, & ipſo mulcente &
increpante Marcio, quod in muliebres & inutiles ſe proieciſſent fletus, potius, quam ad
tutandos ſemetipſum & rempublicam ſecum acuerent animos, & ne inultos imperato-
res ſuos iacere ſinerent: cum ſubito clamor tubarumq. ſonus (iam enim prope uallum
hoſtes erant) exauditur. inde uerſo repente in iram luctu, diſcurrunt ad arma: ac uelut
accenſi rabie, diſcurrunt ad portas, & in hoſtem negligenter atque incompoſite ue-
nientem incurrunt. Extemplo improuiſa res pauorem incutit Poenis: mirabũdique, un- I
de tot hoſtes tam ſubito exorti prope deleto exercitu forent: unde tanta audacia, tanta fi-
ducia ſui uictis ac fugatis. quis imperator duobus Scipionibus caeſis exſtitiſſet: quis ca-
ſtris praeeſſet: quis ſignum dediſſet pugnae: ad haec tot, tam nec opinatá, primo, omnĩum
incerti, ſtupenteſq. referunt pedem: dein ualida impreſſione pulſi terga uertunt. et aut fu-
gientium caedes foeda fuiſſet, aut temerarius periculoſuſq. ſequentium impetus, ni Mar-
cius propere receptui dediſſet ſignum, obſiſtenſque ad prima ſigna, quoſdam & ipſe reti-
nens, concitatã repreſſiſſet aciẽ. inde in caſtra auidos adhuc caediſq. & ſanguinis reduxit.
Carthaginienſes trepide primo ab hoſtium uallo acti, poſtquam neminem inſequi uide-
runt, metu ſubſtitiſſe rati, contemptim rurſus & ſedato gradu in caſtra abeunt. Par negli-
gentia in caſtris cuſtodiendis fuit. nam etſi propinquus hoſtis erat: tamen reliquias eum
eſſe duorum exercituum ante paucos dies deletorum, ſuccurrebat. Ob hoc cum omnia K
neglecta apud hoſtes eſſent: exploratis ijs Marcius ad conſilium prima ſpecie temerarium
magis quam audax, animum adiecit, ut ultro caſtra hoſtium oppugnaret: ſimul facilius
eſſe ratus, unius Haſdrubalis expugnari caſtra, quam ſi ſe rurſus tres exercitus ac tres du-
ces iunxiſſent, ſua defendi, ſimul, aut ſi ſucceſſiſſet coeptis receptum ſe afflictas res:
aut ſi pulſus eſſet, tamen ultro inferendo arma, contemptum ſui dempturum. Ne tamen
ſubita res, & nocturnus terror etiamnum ſuae fortunae conſilium perturbaret: alloquen-
dos adhortandoſq. ſibi milites ratus, concione aduocata, ita diſſeruit. Vel mea erga im-
peratores noſtros uiuos mortuoſq. pietas, uel praeſens omnium noſtrum, milites, fortuna
fidem cuiuis facere poteſt, mihi hoc imperium, ut amplum iudicio ueſtro, ita re ipſa graue

A ae sollicitum esse. quo enim tempore, nisi metus maeroré obstupefaceret, uix ita compos mei essem, ut aliqua solatia inuenire aegro animo possem: cogor uestram omnium uicem (quod difficillimum in luctu est) unus consolari. et ne tum quidem, ubi quonam modo has reliquias duorum exercituum patriae conseruare possim, cogitandum est: auertere animũ ab assiduo maerore libet. praesto est enim acerba memoria: & Scipiones me ambo dies noctesq. curis insomnijsq. agitant, & excitant saepe somno: neu se, neu inuictos per septem annos in ijs terris milites suos, commilitones uestros, neu remp. patiar inultam, & suam disciplinam suaq. instituta sequi iubent. Et ut imperijs uiuorum nemo obedientior me uno fuerit: ita post mortem suam, quod quaque in re facturos illos fuisse maxime censeam, id optimum ducere uos quoque uelim milites: non lamentis lacrymisq. tamquam exstinctos prosequi, (uiuunt enim uigentq. fama rerum gestarum) sed quotiescumque occurret memoria illorum, uelut si adhortantes signumq. dantes uideatis eos, ita proelia inire.

B Nec alia profecto species hesterno die oculis animisq. uestris oblata memorabile illud edidit proelium: quo documentum dedistis hostibus, non cum Scipionibus exstinctum esse nomen Romanum: & cuius populi uis, atque uirtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profecto saeuitia fortunae emersuram esse. Nunc, qui tantum ausi estis sponte uestra, experiri libet, quantum audeatis duce uestro auctore. non enim hesterno die, cum signum receptui dedi, sequentibus effuse uobis turbatum hostem, frangere audaciam uestram, sed differre in maiorem gloriam, atque opportunitatem uolui: ut postmodum praeparati incautos, armati inermes, atque etiam sopitos per occasionem aggredi possetis. Nec huius occasionis spem milites forte temere, sed ex re ipsa conceptam habeo. A uobis quoque profecto si quis quaerat, quonam modo pauci a multis, uicti a uictoribus castra tutati sitis, nihil aliud respondeatis, quam idipsum timentes uos, omnia &

C operibus firmata habuisse, & ipsos paratos instructosq. fuisse. Et ita se res habet. Ad id, quod ne timeatur, fortuna facit, minime cauti sunt homines: quia quod neglexeris, incautum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minus metuunt hostes, quam ne obsessi modo ipsi atque oppugnati, castra sua ultro oppugnemus. Audeamus, quod credi non potest ausuros nos. eo ipso quod difficillimum uidetur, facillimum erit. Tertia uigilia noctis, silenti agmine ducam uos. exploratum habeo, non uigiliarum ordinem, non stationes iustas esse. clamor in portis auditus, & primus impetus castra ceperit. tum inter torpidos somno, pauentesq. ad necopinatum tumultum, & inermes in cubilibus suis oppressos illa caedes edatur, a qua uos hesterno die reuocatos aegre ferebatis. Scio, audax uideri consilium: sed in rebus asperis & tenuibus fortissima quaeque consilia tutissima

D sunt: quia si in occasionis momento, cuius praeteruolat opportunitas, cunctatus paullum fueris: nequidquam mox omissam quaeras. Vnus exercitus in propinquo est: duo haud procul absunt. nunc aggredientibus par aliqua opportunitas est: & iam tentastis uestras atque illorum uires. si diem proferimus, & hesternae eruptionis fama contenti desierimus, periculum est, ne omnes duces, omnesq. copiae conueniant. tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit? Vt diuidendo copias, periere duces nostri: ita separati ac diuisi opprimi possunt hostes. alia belli gerendi uia nulla est. proinde nihil praeter noctis proximae opportunitatem exspectemus. Ite dijs bene iuuantibus, corpora curate, ut integri uigentesque eodem animo in castra hostium irrumpatis, quo uestra tutati estis. Laeti & audiere ab nouo duce nouum consilium: & quo audacius erat, magis placebat. reliquum diei expediendis armis, & curatione corporum consumptum: & maior pars noctis quieti data est. quarta uigilia

E mouere. Erant ultra proxima castra sex millium interuallo distantes aliae copiae Poenorum. Vallis caua intererat, condensa arboribus. in huius siluae medio ferme spatio cohors Romana arte Punica abditur, & equites. Ita medio itinere intercepto, ceterae copiae silenti agmine ad proximos hostes ductae. et cum statio nulla pro portis, neque in uallo custodiae essent, uelut in sua castra, nullo usquam obsistente, penetrauere. inde signa canunt, & tollitur clamor. pars semisopitos hostes caedunt, pars ignis escas stramenta arida tectis inijciunt, pars portas occupant, ut fugam intercludant. hostes simul ignis, clamor, caedes, uelut alienatos sensibus, nec audire, nec prouidere quidquam sinunt. incidunt inermes inter cateruas armatorum. alij ruunt ad portas, alij obsaeptis itineribus

super uallum saliunt: & ut quisque euaserat, protinus ad castra altera fugiunt. ubi a cohorte & equitibus ex occulto prouentibus circumuenti caesiq. ad unum omnes sunt. quanquam etiam siquis ex ea caede effugisset, adeo raptim captis propioribus castris, in altera transcursum castra ab Romanis est, ut praeuenire nuncius cladis nō posset. Ibi uero quo longius ab hoste aberant, & quia sub lucē pabulatum, lignatum, & praedatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta inuenere: arma tantum in stationibus posita, milites inermes, aut humi sedentes accubantesque, aut obambulantes ante uallum portasque. Cum his tam securis solutisque Romani calentes adhuc ab recenti pugna, ferocesq. uictoria proelium ineunt. itaque nequaquam resisti in portis potuit. intra portas, concursu ex totis castris ad primum clamorem ex tumultu facto, atrox proelium oritur. diuq. tenuisset, ni cruenta scuta Romanorum uisa indicium alterius cladis Poenis, atque inde pauorem iniecissent. hic terror in fugam uertit omnes. effusique, qua iter est, nisi quos caedes oppressit, exsuuntur castris. Atque ita nocte ac die bina castra hostium expugnata ductu L. Marcij. Ad triginta septem millia hostium caesa, auctor est Claudius, qui annales Acilianos ex Graeco sermone uertit, captos ad mille octingentos triginta: praedam ingentem partam: in ea fuisse clypeum argenteum pondo centum trigintaocto, cum imagine Barchini Hasdrubalis. Valerius Antias una castra Magonis capta tradit: septem millia ferme caesa hostium: altero proelio eruptione pugnatum cum Hasdrubale, decem millia occisa: quattuor millia trecentos triginta captos. Piso quinque millia hominum, cum Mago caedentes nostros effuse sequeretur, caesa ex insidijs scribit. Apud omnes magnum nomen Marcij ducis est: & uerae gloriae eius etiam miracula addunt, flammā ei concionanti fusam e capite sine ipsius sensu, cum magno pauore circumstantium militum: monumentumq. uictoriae eius de Poenis usque ad incensum Capitolium fuisse in templo clypeum Martium appellatum, cum imagine Hasdrubalis. Quietae deinde aliquandiu in Hispania res fuere, utrisque post tantas acceptas inuicem illatasq. clades cunctantibus periculum summae rerum facere. Dum haec in Hispania geruntur, Marcellus, captis Syracusis, cum cetera in Sicilia tanta fide, atque integritate composuisset, ut non modo suam gloriam, sed etiam maiestatem populi R. augeret: ornamenta urbis, signa, tabulasque, quibus abundabant Syracusae, Romam deuexit, hostium quidem illa spolia, & parta belli iure: ceterum inde primum initium mirandi Graecarum artium opera, licentiaeq. hinc sacra profanaq. omnia uulgo spoliandi, factum est. quae postremo in Romanos deos, templum idipsum primum, quod a Marcello eximie ornatum est, uertit. uisebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata a Marcello templa, propter excellentia eius generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium ferme ciuitatum Siciliae ad eum conueniebant. dispar ut caussa earum, ita condicio erat. Qui ante captas Syracusas aut non desciuerant, aut redierant in amicitiam, ut socij fideles, accepti, cultique. quos metus post captas Syracusas dediderat: ut uicti a uictore leges acceperunt. Erant tamen haud paruae reliquiae belli circa Agragantum Romanis, Epicides & Hanno, duces reliqui prioris belli, & tertius nouus ab Hannibale in locum Hippocratis missus, Libyphoenicum generis Hipponiates, (Mutinem populares uocabant) uir impiger, & sub Hannibale magistro omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicide & Hannone Numidae dati auxiliares: cum quibus ita peruagatus est hostium agros, ita socios ad retinendos in fide animos eorum, ferendumq. in tempore cuique auxilium, adijt, ut breui tempore totam Siciliam impleret nominis sui; nec spes alia maior apud fauentes rebus Carthaginiensium esset. Itaque inclusi ad tempus moenibus Agraganti dux Poenus Syracusanusque, non consilio Mutinis magis, quam fiducia, ausi agredi extra muros, ad Himeram amnem posuerunt castra. Quod ubi perlatum ad Marcellum est, extemplo copias mouit: & ab hoste quattuor ferme millium interuallo consedit, quid agerent, pararentue, exspectaturus. Sed nullum neque locum neque tempus cunctationi consilioue dedit Mutines, transgressus amnem, ac stationibus hostium cum ingenti terrore ac tumultu inuectus. Postero die, prope iusto proelio compulit hostem intra munimenta. inde reuocatus seditione Numidarum in castris facta, cum trecenti ferme eorum Heracleam Minoām concessissent, ad mitigandos reuocandosq. eos profectus, magnopere monuisse duces dicitur, ne absente se cum hoste manus consererent. Id ambo aegre passi duces, magis Hanno, iam ante anxius gloria eius:

A eius: Mutinem ſibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Carthaginiẽſi miſſo ab
ſenatu populoque. Is perpulit cunctantem Epicidem, ut transgreſſi flumen in aciem exi-
rent. nam ſi Mutinem opperirentur, & ſecunda pugnae fortuna eueniſſet: haud dubie Mu-
tinis gloriam fore. Enimuero indignum ratus Marcellus, ſe, qui Hannibalem ſubnixum ui-
ctoria Cannenſi ab Nola repuliſſet, his terra mariq. uictis ab ſe hoſtibus cedere, arma pro-
pere capere milites, & efferri ſigna iubet. Ad inſtruentem exercitum decem effuſis equis
aduolant ex hoſtium acie Numidae, nunciantes, populares ſuos primum ea ſeditione mo-
tos, qua trecenti ex numero ſuo conceſſerint Heracleam: dein quod praefectum ſuum ab
obtrectantibus ducibus gloriae eius ſub ipſam certaminis diem ablegatum uideant, quie-
turos in pugna. Gens fallax promiſſi fidem praeſtitit. itaque & Romanis creuit animus, nũ-
cio celeri per ordinem miſſo, deſtitutum ab equite hoſtem eſſe, quem maxime timuerant:
B & territi hoſtes, praeterquam quod maxima parte uirium ſuarum non iuuabantur, timore
etiam incuſſo, ne ab ſuo & ipſi equite oppugnarentur. Itaque haud magna uis certaminis
fuit. Primus clamor atque impetus rem decreuit. Numidae cum in concurſu quieti ſteti-
ſent in cornibus, ut terga dantes ſuos uiderunt, fugae tantum parumper comites facti, poſt-
quam omnes Agragantum trepido agmen petentes uiderunt, ipſi metu obſidionis paſſim
in ciuitates proximas dilapſi. Multa millia hominum caeſa captaque: & octo elephanti.
Haec ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit. uictor inde Syracuſas redijt. Iam ferme in exi-
tu annus erat. itaque ſenatus Romae decreuit, ut P. Cornelius praetor litteras Capuam ad
cõſules mitteret: dum Hannibal procul abeſſet, nec ulla magni diſcriminis res ad Capuam
gereretur: alter eorum, ſi ita uideretur, ad magiſtratus ſubrogandos Romam ueniret. Litte-
ris acceptis, inter ſe conſules compararunt, ut Claudius comitia perficeret, Fuluius ad Ca-
C puam maneret. conſules Claudius creauit Cn. Fuluium Centumalũ, & P. Sulpicium Ser.
F. Galbam, qui nullum antea curulem magiſtratum geſſiſſet. praetores deinde creati L.
Cornelius Lentulus, M. Cornelius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius Piſo. Piſoni iu-
riſdictio urbana, Sulpicio Apulia, Cethego Sicilia, Lentulo Sardinia euenit. Conſulibus
prorogatum in annum imperium eſt.

EPITOME. LIBRI. XXVI

*HANNIBAL ad tertium ab urbe
Romana lapidem ſuper Anienem
D caſtra poſuit. ipſe uero cum duo-
bus millibus equitũ uſque ad por-
tam Capenam, ut urbis ſitum ex-
ploraret, obequitauit. et cum per
triduum in aciem utrimque exercitus omnis deſcen-
diſſet: certamen tempeſtas diremit. nam cum in ca-
ſtra rediſſent, ſtatim ſerenitas erat. Capua capta
eſt a Q. Fuluio & Ap. Claudio proconſulibus. prin-
cipes Campani ueneno ſibi conſciuerunt mortem.
Cum ſenatus Campanorum deligatus eſſet ad palos,
ut ſecuri feriretur: litteras a ſenatu miſſas Q. Ful-
E uius proconſ. quibus iubebatur parcere, anteaquam
legeret, in ſinu poſuit, & lege agi iuſſit, & ſuppli-
cium peregit. Cum in comitijs apud populum quae-
reretur, cui mandaretur Hiſpaniarum imperium, nul-
lo id uolente ſuſcipere, P. Scipio P. filius qui in Hi-
ſpania ceciderat, profeſſus eſt ſe iturum. & ſuffra-
gio populi, conſenſuque omnium miſſus, Nouam Car-
thaginem uno die expugnauit, cum ageret uigeſimũ-
quartum annum: uidereturq. diuina ſtirpe creatus,
quoniam & ipſe, poſteaquam togam acceperat, quo-
tidie in Capitolio erat: & in cubiculo matris eius an-
guis ſaepenumero uiſus erat. Res praeterea in Sici-
lia geſtas continet, & amicitiam cum Aetolis iun-
ctam, bellumq. geſtum aduerſus Acarnanas, & Phi-
lippum Macedonum regem.*

LIBER. XXVI

N. Fvlvivs Centumalus, P. Sulpicius Galba conſules cum idibus Mar- An. 539.
tijs magiſtratum iniſſent: ſenatu in Capitolium uocato de rep. de admini-
ſtratione belli, de prouincijs exercitibuſq. patres conſuluerunt, Q. Fuluio
& Ap. Claudio, prioris anni conſulibus, prorogatum imperium eſt, atque
exercitus, quos habebant, decreti: adiectumque, ne a Capua, quam obſi-
debant, abſcederent, priuſquam expugnaſſent. Ea tum cura maxime in-

tentos habebat Romanos: non tam ob iram, quae in nullam umquam ciuitatem iustior fuit, quam quod urbs tam nobilis ac potens sicut defectione sua traxerat aliquot populos, ita recepta, inclinatura rursus animos uidebatur ad ueteris imperij respectum. Et praetoribus prioris anni, M. Iunio in Etruria, P. Sempronio in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatum est imperium. Prorogatum & M. Marcello: ut proconsul in Sicilia reliquias belli perficeret eo exercitu quem haberet. si supplemento opus esset, suppleret de legionibus, quibus P. Cornelius propraetor in Sicilia praeesset: dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus senatus missionem reditumq. in patriam negasset, ante belli finem. C. Sulpicio, cui Apulia euenerat, duae legiones, quas P. Cornelius habuisset, decretae: & supplementum de exercitu Cn. Fulij, qui priore anno in Apulia foede caesus fugatusq. erat. Huic generi militum senatus eundem, quem Cannensibus, finem statuerat militiae. additum etiam utrorumq. ignominiae est, ne in opidis hibernarent, ne ue hiberna propius ullam urbem decem millibus passuũ aedificarent. L. Cornelio in Sardinia duae legiones datae, quibus Q. Mucius praefuerat. supplementum, si opus esset, consules scribere iussi. T. Otacilio, & M. Valerio, Siciliae Graeciaeq. ora cum legionibus classibusq. quibus praeerant, decreta. Quinquaginta Graeci cum legione una, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naues. Tribus & uiginti legionibus Romanis eo anno bellum terra mariq. est gestum. Principio eius anni cum de litteris L. Marcij referretur, res gestae magnificae senatui uisae. titulus honoris, quod imperio non populi iussu, non ex auctoritate patrum dato, propraetor senatui scripserat, magnam partem hominum offendebat. Rem mali exempli esse, imperatores legi ab exercitibus, & sollemne auspicatorum comitiorum in castra & prouincias, procul ab legibus magistratibusque, ad militarem temeritatem transferri. et cum quidam referendum ad senatum censerent, melius uisum, differri eam consultationem, donec proficiscerentur equites, qui ab Marcio litteras attulerant. Rescribi de frumento & uestimentis exercitus placuit: utramque rem eam curae fore senatui. adscribi autem, propraetore L. Marcio, non placuit: ne idipsum, quod consultationi relique rant, pro praeiudicato ferrent. Dimissis equitibus, de nulla re prius consules retulerunt. omniumq. in unum sententiae congruebant, agendum cum tribunis plebis esse, primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hispaniam, ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator praefuisset. Ea res cum tribunis acta promulgataq. est. Sed aliud certamen occupauerat animos. C. Sempronius Blaesus, die dicta, Cn. Fuluium, ob exercitum in Apulia amissum, in concionibus uexabat, multa imperatorem temeritate atque inscitia exercitum in locum praecipitem perduxisse dictitans, neminem, praeter Cn. Fuluium, ante corrupisse omnibus uitijs legiones suas, quam proderet. itaque uere dici posse, prius eos perisse, quam uiderent hostem: nec ab Hannibale, sed ab imperatore suo uictos esse. neminem, cum suffragium ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuisse inter Ti. Sempronium? Cum ei seruorum exercitus datus esset, breui effecisse disciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset: praesidio socijs, hostibus terrori essent, cum ad Beneuentum aliasq. urbes eos, uelut e faucibus Hannibalis ereptos, populo R. restituisset. Cn. Fuluium Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter educatos, seruilibus uitijs imbuisse. ergo effecisse, ut feroces & inquieti inter socios, ignaui & imbelles inter hostes essent: nec impetum modo Poenorum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. Nec Hercule mirum esse milites in acie non stetisse, cum primus omnium imperator fugeret. magis mirari se, aliquos stantes cecidisse, & non omnes comites Cn. Fuluij fuisse pauoris ac fugae. C. Flaminium, L. Paullum, L. Postumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse, quam deserere circumuentos hostibus suos exercitus. Cn. Fuluium prope unum nuncium deleti exercitus Romam redisse. Facinus indignum esse, Cannensem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hostis ex Italia decesserit: & hoc idem in Cn. Fuluij legionibus nuper decretum; Cn. Fuluio fugam ex proelio ipsius temeritate commisso, impunitam esse: & eum in ganea lustrisque, ubi iuuentam egerit, senectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccauerint, quã quod imperatoris similes fuerint, relegatos prope in exsilium, ignominiosam pati militiam. adeo imparem libertatem Romae diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse.

A to esse. Reus ab se culpam in milites transferebat. Eos ferociter pugnam poscentes, productos in aciem, non eo, quo uoluerint, quia serum diei fuerit, sed postero die & tempore & loco aequo instructos, seu famam, seu uim hostium non sustinuisse. cum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum, ut Varronem Cannensi pugna, ut multos alios imperatores. Quid autem solum se restantem prodesse reip. potuisse? nisi si mors sua remedio publicis cladibus futura esse potuisset. Non se inopia commeatus, non in loca iniqua incaute deductum: non agmine inexplorato euntem, insidijs circumuentum: ui aperta, armis, acie uictum: nec suorum animos, nec hostium, in potestate habuisse: suum cuique ingenium audaciam aut pauorem facere. Bis est accusatus: pecuniaq. anquisitum. tertio testibus datis, cum, praeterquam quod omnibus probris onerabatur, iurati permulti dicerent, fugae pauorisque initium a praetore ortum: ab eo desertos milites: cum haud uanum ti-
B morem ducis crederent, terga dedisse: tanta ira accensa est, ut capite anquirendum concio succlamaret. De eo quoque nouum certamen ortum. nam cum tribunus bis pecunia anquisisset, tertio capitis se anquirere diceret: tribuni pl. appellati. cum collegae negarent, se in mora esse, quo minus, quod ei more maiorum permissum esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquireret, quoad uel capitis, uel pecuniae iudicasset priuato: tum Sempronius perduellionis se iudicare Cn. Fuluio dixit: diemq. comitijs ab C. Calpurnio praetore urbano petit. Inde alia spes ab reo tentata est, si adesse iudicio Q. Fuluius frater posset, florens tum & fama rerum gestarum, & propinqua spe Capuae potiundae. Id cum per litteras miserabiliter pro fratris capite scriptas petisset Fuluius; negassentq. patres e rep. esse abscedi a Capua, priusquam dies comitiorum aderat: Cn. Fuluius exsulatum Tarquinios abijt. id ei iustum exsilium esse sciuit plebs. Inter haec uis omnis belli uersa in Ca-
C puam erat. obsidebatur tamen acrius, quam oppugnabatur. nec aut famem tolerare seruitia ac plebs poterant, aut mittere nuncios ad Hannibalem per custodias tam artas. Inuentus est tãdem quidam Numida, qui, acceptis litteris, euasurum se professus, ut promissum praestaret: per media Romana castra nocte egressus, spem accendit Campanis, dum aliquid uirium superesset, ab omni parte eruptionem tentandi. Ceterum in multis certaminibus equestria proelia ferme prospera faciebant: pedites superabãtur. sed nequaquam tam laetum uincere, quam triste uinci ulla parte erat ab obsesso & prope expugnato hoste. Inita tandem ratio est, ut, quod uiribus deerat, arte aequaretur. Ex omnibus legionibus electi sunt iuuenes maxime uigore ac leuitate corporum ueloces. eis parmae breuiores, quam equestres, & septena iacula quaternos longa pedes data, praefixa ferro quale hastis uelitaribus inest. eos singulos in equos suos accipientes equites, assuefecerunt, & uehi
D post sese, & desilire perniciter, ubi datum signum esset. Postquam assuetudine quotidiana satis intrepide uisum est fieri, in campum qui medius inter castra murumq. erat, aduersus instructos Campanorum equites processerunt. & ubi ad coniectum teli uentum est, signo dato uelites desiliunt. pedestris inde acies ex equitatu repente in hostium equites incurrit: iaculaque cum impetu alia super alia emittunt: quibus plurimis in equos uirosque passim coniectis, permultos uulnerauerunt. pauoris tamen plus ex re noua atque inopinata iniectum est. & in perculsum hostem equites inuecti, fugam stragemq. eorum usque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque superior Romana acies fuit. Institutum, ut uelites in legionibus essent. Auctorem peditum equiti immiscendorum centurionem Q. Nauium ferunt, honorique id ei apud imperatorem fuisse. Cum in hoc statu ad Capuam res essent, Hannibalem in diuersum Tarentinae arcis potiundae, Capuaeq. retinẽdae trahebãt curae.
E uicit tamen respectus Capuae, in quam omnium sociorum hostiumq. conuersos uidebat animos, documento futurae, qualemcumque euentum defectio ab Romanis habuisset. Igitur, magna parte impedimentorum relicta in Bruttijs, & omni grauiore armatura, cum delectis peditum equitumq. quam poterat aptissimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit. secuti tamen tam raptim euntem tres & triginta elephanti. in ualle occulta post Tifata montem imminentem Capuae consedit. Adueniens cum castellum Galatiam, praesidio inde ui pulso, cepisset, in circumsidentes Capuam se uertit: praemissis ante nuncijs Capuam, quo tempore castra Romana aggressurus esset, ut eodem & illi ad eruptionem parati portis omnibus sese effunderent. Res nec explorata Romanis ingentem praebuit terrorem. nam alia parte ipse adortus est: alia Campani omnes pedites equi-

tesque, & cum ijs Punicum praesidium, cui Bostar & Hanno praeerant, erupit. Romani, ut in re trepida, ne ad unam concurrendo partem, aliquid indefensi relinquerent: ita inter se copias partiti sunt. Ap. Claudius Campanis, Fuluius Hannibali est oppositus. C. Nero propraetor cum equitibus sextae legionis uia, quae Suessulam fert: C. Fuluius Flaccus legatus cum sociali equitatu constitit e regione Vulturni amnis. Proelium non solito modo clamore ac tumultu est coeptum, sed ad alium uirorum, equorum, armorumq. sonum disposita in muris Campanorum imbellis multitudo tantum cum aeris crepitu, qualis in defectu lunae silenti nocte cieri solet, edidit clamorem: ut auerteret etiam pugnantium animos. Campanos facile a uallo Appius arcebat. Maior uis ab altera parte Fuluium, Hannibal & Poeni urgebant. legio ibi sexta loco cessit. qua pulsa, cohors Hispanorum cum tribus elephãtis usque ad uallum peruasit: ruperatq. mediam aciem Romanorũ: & in ancipiti spe ac periculo erat, utrum in castra perrumperet, an intercluderetur a suis. Quem pauorem legionis, periculumq. castrorum Fuluius ubi uidit, Q. Nauium primoresq. alios centurionum hortatur, ut cohortem hostium sub uallo pugnantem inuadant ac trucident: in summo discrimine rem uerti: aut uiam dandam ijs esse, & minore conatu, quod condensam aciem irrupissent, in castra irrupturos: aut conficiendos sub uallo esse: nec magni certaminis rem fore: paucos esse, & ab suis interclusos: & quae, dum paueat, Romanis interrupta acies uideatur: etiam si se utrimque in hostem uertat, ancipiti pugna medios circumuenturam. Nauius, ubi haec imperatoris dicta accepit, secundi hastati signũ ademptum signifero in hostes infert, iacturum in medios eos minitans, ni se propere sequantur milites, & partem capessant pugnae. Ingens corpus erat, & arma honestabant, & sublatum alte signum conuerterat ad spectaculum ciues hostesque. ceterum postquam iam ad signa peruenerat Hispanorum, tum undique in eum tragulae coniectae, & prope tota in unum acies uersa. sed neque hostium multitudo, neque telorum uis arcere impetum eius uiri potuerunt. Et M. Atilius, legatus primi pili, ex eadem legione signum inferri in cohortem Hispanorum coegit. Et qui castris praeerant, L. Porcius Licinus, & T. Pompilius legati pro uallo acriter pugnant: elephantosq. transgredientes in ipso uallo conficiũt. quorum corporibus cum oppleta esset fossa, uelut aggere aut ponte iniecto, transitum hostibus dedit. ibi per stragem iacentium elephantorum atrox edita caedes. Altera in parte castrorum iam pulsi erant Campani, Punicũq. praesidium: & sub ipsa porta Capuae, quae ad Vulturnum fert, pugnabatur: neque tam armati irrumpentibus Romanis resistebant, quam quod porta ballistis scorpionibusq. instructa, missilibus procul hostes arcebat. & suppressit impetum Romanorum uulnus imperatoris Ap. Claudij: cui suos ante prima signa adhortanti, sub laeuo humero summum pectus gaeso ictum est. magna tamen uis hostium ante portam est caesa: ceteri trepidi in urbem compulsi. Et Hannibal, posteaquam cohortis Hispanorum stragem uidit, summaq. ui castra hostium defendi: omissa oppugnatione recipere signa, & conuertere agmen retro peditum, obiecto a tergo equitatu, ne hostis instaret, coepit. Legionum ardor ingens ad hostem insequendum fuit: sed Flaccus receptui cani iussit, satis ad utrumque profectum ratus, ut & Campani, quam haud multum in Hannibale praesidij esset, & ipse Hannibal sentiret. Caesa eo die, qui huius pugnae auctores sunt, octo millia hominũ de Hannibalis exercitu, tria ex Campanis tradũt: signaq. Carthaginiensibus quindecim adépta, duodeuiginti Campanis. Apud alios nequaquam tantam molem pugnae inuenio, plusq. pauoris, quam certaminis, fuisse, cum inopinato in castra Romana Numidae Hispaniq. cum elephantis irrupissent: elephanti per media castra uadentes, stragem tabernaculorum ingenti sonitu ac fuga abrumpentium uincula iumentorum facerent. fraudem quoque super tumultum adiectam, immissis ab Hannibale, qui (habuit aliquot) gnari Latinae linguae iuberent consulum uerbis, quoniam amissa castra essent, pro se quemque militum in proximos montes fugere. sed eam celeriter cognitam fraudem, oppressamque magna caede hostium. elephantos igni e castris exactos. Hoc ultimum, utcumque initum finitumque est, ante deditionem Capuae proelium fuit. Mediastuticus, qui summus magistratus apud Campanos est, eo anno Seppius Lesius erat, loco obscuro, tenuique fortuna ortus. Matrem eius quondam pro pupillo eo procurantem familiare ostẽtum, cum respondisset haruspex, summum quod esset imperium Capuae, peruenturum ad eum puerum: nihil ad eam spem agnoscentem, di-

xisse

A xisse ferunt, Tu perditas res Campanorum narras, ubi summus honos ad filium meum perueniet. Ea ludificatio ueri, & ipsa in uerum uertit. nam cum fame ferroq. urgerentur, nec spes ulla superesset: ijs qui nati in spem honorum erant, honores detrectantibus, Lesius, querendo desertam ac proditam a primoribus Capuam, summum magistratum, ultimum omnium Campanorum cepit. Ceterum Hannibal, ut nec hostes elici amplius ad pugnam uidit, nec per castra eorum perrumpi ad Capuã posse: ne suos quoq. cõmeatus intercluderent noui consules, abscedere irrito incepto, & mouere e Capua statuit castra. multa secum quo iam inde pergeret, uolenti, subijt animum impetus, caput ipsum belli, Romam petendi, cuius rei semper cupitae praetermissam occasionem post Cannensem pugnam, & alij uulgo fremebant, & ipse non dissimulabat: nec opinato pauore ac tumultu non esse desperandum aliquam partem urbis occupari posse. Eo si Roma in discrimine B esset, Capuam extemplo omissuros aut ambos imperatores Romanos, aut alterum ex ijs. qui si diuisissent copias, utrumque infirmiorem factum, aut sibi, aut Campanis bene gerendae rei fortunam daturos esse. Vna ea cura angebat, ne, ubi abscessisset, extemplo dederentur Campani. Numidam promptum ad omnia audenda donis perlicit, ut, litteris acceptis, specie trãsfugae castra Romana ingressus, altera parte Capuã clã peruadat. Litterae autem erant adhortatione plenae. Protectionem suam, quae salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppugnãda Capua duces atque exercitus Romanos. ne desponderent animos, tolerando paucos dies, totam soluturos obsidionem. Inde naues in flumine Vulturno comprehẽsas duci ad id, quod iam ante praesidij caussa fecerat, castellum iussit. quarum ubi tantam copiam esse, ut una nocte transijci posset exercitus, allatum est: cibarijs decem dierum praeparatis, deductas nocte ad fluuium legiones ante lucem C transiecit. Id priusquam fieret, ita futurum compertum ex transfugis Fuluius Flaccus senatui Romam cũ scripsisset, uarie hominum animi pro cuiusque ingenio affecti sunt. Vt in re tam trepida, senatu extemplo uocato, P. Cornelius, cui Asinae cognomen erat, omnes duces exercitusq. ex tota Italia, neque Capuae, neque ullius alterius rei memor, ad urbis praesidium reuocabat. Fabius Maximus, abscedi a Capua, terreriq. & circumagi ad nutus comminationesque Hannibalis, flagitiosum ducebat. Qui ad Cannas uictor, ire tamen ad urbem ausus non esset, eum a Capua repulsum spem potiundae urbis Romae cepisse? Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuam liberandam obsidione ire Romam cum eo exercitu, qui ad urbem esset: Iouem foederum ruptorum ab Hannibale testem, deosque alios defensuros esse. Has diuersas sententias media sententia P. Valerij Flacci uicit: qui utriusque rei memor, imperatoribus qui ad Capuam essẽt, scribendum censuit, D quid ad urbem praesidij esset. quãtas autem Hannibal copias duceret, aut quãto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos scire. si & Romam e ducibus alter, & exercitus pars mitti posset, ut ab reliquo & duce & exercitu Capua recte obsideretur: inter se compararent Claudius Fuluiusque, utri obsidenda Capua, utri ad prohibendam obsidione patriã Romam ueniendum esset. Hoc senatusconsulto Capuam perlato, Q. Fuluius proconsul, cui collega ex uulnere aegro eundum Romam erat: e tribus exercitibus milite electo ad quindecim millia peditum, mille equites Vulturnum transducit. inde cũ Hannibalem Latina uia iturum satis cõperisset, ipse per Appiae municipia, quaeq. propter eã uiam sunt, Setiam, Soram, Lauiniam praemisit, ut commeatus paratos & in urbibus haberent, & ex agris de uijs in uiam proferrent: praesidiaq. in urbes contraherent, ut sua cuique respublica in manu esset. Hannibal quo die Vulturnus est transgressus, haud procul a flumine castra poE suit. postero die praeter Cales in agrum Sidicinum peruenit. ibi diem unum populando moratus, per Suessulanum, Allifanumque, & Casinatem agrum uia Latina ducit. Sub Casinum biduo statiua habita: & passim populationes factae. Inde praeter Interamnam Aquinumq. in Fregellanum agrum ad Lirim fluuium uentum. ubi intercisum pontem a Fregellanis, morandi itineris caussa, inuenit. Et Fuluium Vulturnus tenuerat amnis, nauibus ab Hãnibale incensis, rates ad trãsijciendum exercitum in magna inopia materiae aegre comparantem. trãiecto ratibus exercitu, reliquum Fuluio expeditum iter, non per urbes modo, sed circa uiam expositis benigne commeatibus, erat. alacresq. milites, alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam ire patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuncius, diem noctemq. itinere continuato, ingentem attulit terrorẽ. tumultuosius, quam

allatum erat, cursus hominum affingentium uana auditis, totam urbem conciuerat. plora- F
tus mulierum non ex priuatis solum domibus exaudiebãtur, sed undique matronae in publicum effusae circa deum delubra discurrũt, crinibus passis aras uerrentes, nixae genibus, supinas manus ad caelum ac deos tendentes: orantesque, ut urbem Romam e manibus hostium eriperent: matresq. Romanas, & liberos paruos inuiolatos seruarent. Senatus magistratibus in foro praesto est, siquid consulere uelint. alij accipiunt imperia, disceduntq. ad suas quisque officiorum partes. alij offerunt se, si quo usus operae sit. praesidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano, atque arce Tusculana ponuntur. Inter hunc tumultum Q. Fuluium proconsulẽ profectum cum exercitu a Capua affertur, cui ne minueretur imperium, si in urbem uenisset, decreuit senatus, ut Q. Fuluio par cum consulibus imperium esset. Hannibal, infestius perpopulato agro Fregellano, propter intercisos pontes, per Frusinatem Ferentinatemq. & Anagninũ agrum in Labi- G
canum uenit. inde Algido Tusculum petijt: nec receptus moenibus, infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit. inde in Pupiniam exercitu demisso, octo millia passuum a Roma posuit castra. Quo propius hostis accedebat, eo maior caedes fiebat fugientium, praecedentibus Numidis: pluresq. omnium generum, atque aetatum capiebantur. In hoc tumultu Fuluius Flaccus porta Capena cum exercitu Romam ingressus, media urbe per Carinas Exquilias contendit. inde egressus, inter Exquilinam Collinamq. portam posuit castra. Aediles plebis commeatum eo comportarunt. Consules senatusq. in castra uenerunt. ibi de summa reip. consultatum. Placuit consulibus, circa portas Collinam Exquilinãq. ponere castra: C. Calpurnium, praetorem urbanum, Capitolio, atque arci praeesse: & senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto opus esset. Inter haec Hannibal ad Aniencẽ fluuium tria millia passuum ab urbe castra admouit. ibi stati- H
uis positis, ipse cum duobus millibus equitum a porta Collina usque ad Herculis templum est progressus: atque unde proxime poterat, moenia situmque urbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter, atque otiose facere, Flacco indignum uisum est. itaque immisit equites, submouerique, atque in castra redigi hostium equitatum iussit. Cum commissum proelium esset: consules transfugas Numidarum, qui tum in Auentino ad ∞, & CC erant, media urbe transire Exquilias iusserunt: nullos aptiores inter conualles, tectaq. hortorum, & sepulcra, & cauas undique uias ad pugnandum futuros rati. quos cum ex arce Capitolioq. cliuo publico in equis decurrentes quidam uidissent, captum Auentinum conclamauerunt. Ea res tantum tumultum ac fugam praebuit, ut, nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura se omnis pauida multitudo fuerit. Tunc in domos, atque in tecta refugiebant: uagosque in uijs suos pro hostibus lapidibus te- I
lisque incessebant. nec comprimi tumultus, aperirique error poterat, refertis itineribus agrestium turba pecorumque, quae repentinus pauor in urbem compulerat. Equestre proelium secundum fuit, summotiq. hostes sunt. et quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit, omnes, qui dictatores, consules, censoresue fuissent, cum imperio esse, donec recessisset a muris hostis. Et diei quod reliquum fuit, & nocte insequenti, multi temere excitati tumultus sunt, compressique. Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus consulesq. certamen detrectauere. Instructis utrimque exercitibus in eius pugnae casum, in qua urbs Roma uictori praemium esset, imber ingens grandine mistus ita utramque aciem turbauit, ut uix armis retentis in castra sese receperint, nullius rei minore, quam hostium metu. Et postero die eodem loco acies instructas eadem tempestas diremit. ubi rece- K
pissent se in castra, mira serenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Poenos uersa est: auditaq. uox Hannibalis fertur, potiundae sibi urbis Romae modo mentem non dari, modo fortunam. Minuere etiam spem eius & aliae magnae, paruaeq. res: magna illa, quod, cum ipse ad moenia urbis Romae armatus sederet, milites sub uexillis in supplementum Hispaniae profectos audiuit: parua autem, quod per eos dies eum forte agrum, in quo ipse castra haberet, uenisse nihil ob id deminuto pretio, cognitum ex quodam captiuo est. id uero adeo superbum, atque indignum uisum, eius soli, quod ipse bello captum possideret haberetque, inuentum Romae emptorem: ut extẽplo uocato praecone, tabernas argentarias, quae circa forum Romanum tunc essent, iusserit uenire.

His

A His motus ad Tutiam fluuium castra retulit, sex millia passuum ab urbe. inde ad lucum Feroniae pergit ire, templum ea tempestate inclytum diuitijs. Capenates aliqui accolae eius erant. primitias frugum eo, donaq. alia pro copia portantes, multo auro argentoq. id exornatum habebant. His omnibus donis tum spoliatum templum. aeris acerui, cum rudera milites religione inducti iacerent, post profectionem Hannibalis magni inuenti. Huius populatio templi haud dubia inter scriptores est. Coelius Romam euntem ab Ereto diuertisse eo Hannibalem tradit; iterq. eius ab Reate, Cutilijsque, & ab Amiterno orditur. ex Campania in Samnium, inde in Pelignos peruenisse: praeterq. opidum Sulmonem in Marrucinos transisse: inde Albensi agro in Marsos: hinc Amiternum Forulosque uicum uenisse. Neque ibi error est, quod tanti exercitus uestigia intra tam breuis aeui memoriam potuerint confundi. isse enim ea constat. tantum id interest, uenerit ne eo B itinere ad urbem, an ab urbe in Campaniam redierit. Ceterum non quantum pertinaciae ad premendam obsidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Hannibali. namque ex Lucanis in Bruttium agrum, ad fretum uero ac Rhegium eo cursu contendit, ut prope repentino aduentu incautos oppresserit. Capua, etsi nihilo segnius oppressa per eos dies fuerat, tamen aduentum Flacci sensit: & admiratio orta est, non simul regressum Hannibalem. inde per colloquia intellexerunt relictos se, desertosque, & spem Capuae retinendae deploratam apud Poenos esse. Accessit edictum proconsulis ex senatusconsulto propositum uulgatumque apud hostes, ut, qui ciuis Campanus ante certam diem trãsisset, sine fraude esset. nec ulla facta est transitio, metu magis eos, quam fide, continente: quia maiora in defectione deliquerant, quam quibus ignosci posset. Ceterum quemadmodum nemo priuato consilio ad hostem transibat, ita nihil salutare in medium C consulebatur. Nobilitas remp. deseruerat, neque in senatum cogi poterat. in magistratu autem erat, qui non sibi honorem adiecisset, sed indignitate sua uim ac ius magistratui quem gerebat, dempsisset. Iam ne in foro quidem, aut publico loco principum quisquam apparebat. domibus inclusi, patriaeq. occasum cum suo exitio in dies exspectabant. summa curae omnis in Bostarem Hannonéque, praefectos praesidij Punici, uersa erat, suo non sociorum, periculo sollicitos. Hi conscriptis ad Hannibalem litteris non libere modo, sed etiam aspere, quibus non Capuam solum traditam in manum hostibus, sed se quoque, & praesidium in omnes cruciatus proditos incusabant: abijsse eũ in Bruttios, uelut auertẽtem sese, ne Capua in oculis eius caperetur. at hercule Romanos ne oppugnatione quidem urbis Romae abstrahi a Capua obsidenda potuisse. tanto constantiorem inimicum Romanum, quam amicum Poenum esse. Si redeat Capuam, bellumq. omne eo uertat: & D se, & Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rheginis, neque Tarentinis bellum gesturos transisse Alpes. ubi Romanae legiones sint, ibi & Carthaginiensium exercitus debere esse. sic ad Cannas, sic ad Trasymenum rem bene gestam, coeundo, conferendo cum hoste castra, fortunam tentando. In hanc sententiam litterae conscriptae, Numidis, proposita mercede iam professis operam, dantur. Hi specie transfugarum cum ad Flaccum in castra uenissent, ut inde tempore captato abirent: famesque, quae tam diu Capuae erat, nulli non probabilem caussam transitionis faceret: mulier repente Campana in castra uenit, scortum transfugarum unius: indicatq. imperatori Romano, Numidas fraude composita transisse, litterasq. ad Hannibalem ferre. Id unum ex ijs, qui sibi rẽ aperuisset, arguere sese paratam. Productus, primo satis constanter ignorare se mulierem simulabat. paullatim deinde conuictus ueri, cum tormenta posci & parari uideret: fassus id ita esse, E litteraeq. prolatae: & additum etiam indicio, quod celabatur, & alios species transfugarũ Numidas uagari in castris Romanis. Hi supra LXX comprehensi, & cum transfugis nouis multati uirgis, manibusque praecisis Capuam rediguntur. Conspectum tam triste supplicium fregit animos Campanorum. Concursus ad curiam populi factus coegit Lesium senatum uocare: & primoribus, qui iam diu publicis consilijs aberant, propalam minabantur, nisi uenirent in senatum, circa domos eorum ituros se, & in publicum omnes ui extracturos esse. Is timor frequentem senatum magistratui praebuit. Ibi cum ceteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent: Vibus Virius, qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interrogatus sententiam, negat eos, qui de legatis & de pace ac deditione loquantur, meminisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate habuissent,

nec quid ipsis patiendum sit. Quid, uos, inquit, eam deditionem fore censetis, qua quondam, ut aduersus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraque omnia Romanis dedimus? Iam e memoria excessit, quo tempore, & in qua fortuna a populo R. defecerimus? iam quemadmodum in defectione praesidium, quod poterat emitti, per cruciatum, & ad contumeliam necauerimus? quoties in obsidentes, quam inimici eruperimus? castra oppugnauerimus? Hannibalem uocauerimus ad opprimendos eos? hoc quod recentissimũ est, ad oppugnandam Romam hinc eum miserimus? Age contra, quae illi infeste in nos fecerint, repetite, ut ex eo, quid speretis, habeatis. Cum hostis alienigena in Italia esset, & Hannibal hostis, & cuncta bello arderent: omissis omnibus, omisso ipso Hãnibale, ambos consules, & duos consulares exercitus ad Capuam oppugnandam miserunt. Alterum annum circumuallatos inclusosque nos fame macerant, & ipsi nobiscum ultima pericula, grauissimos labores perpessi, circa uallum ac fossas saepe trucidati, & prope ad extremũ castris exsuti. Sed omitto haec. uetus atque usitata res est, in oppugnanda hostium urbe labores ac pericula pati: Illud irae atque odij exsecrabilis indicium est. Hãnibal ingẽtibus copijs peditum equitumq. castra oppugnauit, & ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsidione. profectus trans Vulturnum perussit Calenum agrum: nihil tanta sociorũ clade auocati sunt. Ad ipsam urbem Romam infesta signa ferri iussit: eam quoque tempestatem imminentem spreuerunt. Transgressus Aniené, tria millia passuum ab urbe castra posuit: postremo ad moenia ipsa & ad portas accessit: Romam se empturum eis, nisi omitterẽt Capuam, ostendit: & non omiserunt. Feras bestias caeco impetu ac rabie concitatas, si ad cubilia & catulos earum ire pergas, ad opem suis ferendam auertas; Romanos Roma circumsessa, coniuges, liberi, quorũ ploratus hinc quoque prope exaudiebantur: arae, foci, deum delubra, sepulcra maiorum temerata ac uiolata, a Capua non auerterũt. tanta auiditas supplicij expetendi, tanta sanguinis nostri hauriendi est sitis. nec iniuria forsitan. nos quoque idẽ fecissemus, si data fortuna esset. Itaque quando aliter dijs immortalibus uisum est, cum mortem ne recusare quidem debeam: cruciatus contumeliasque, quas sperat hostis, dum liber, dum mei potens sum, effugere morte; praeterquam honeste, etiam leni possum. non uideo Ap. Claudium & Q. Fuluium uictoria insolenti subnixos: neque uinctus per urbem Romam triumphi spectaculum trahar: ut deinde in carcere, aut ad palum deligatus, lacerato uirgis tergo, ceruicem securi Romanae subijciam: nec dirui incendiq. patriam uidebo: nec rapi ad stuprum matres Campanas uirginesq. & ingenuos pueros. Albam, unde ipsi oriundi erant, a fundamentis proruerunt, ne stirps, ne memoria originum suarum exstaret: nedum eos Capuae parsuros credam, cui infestiores, quam Carthagini, sunt. Itaque quibus uestrum ante fato cedere, quam haec tot & tam acerba uideant, in animo est, ijs apud me hodie epulae instructae parataeq. sunt. satiatis uino ciboque, poculum idem, quod mihi datum fuerit, circumferetur. ea potio corpus a cruciatu, animum a contumelijs, oculos, aures, a uidendis audiendisque omnibus acerbis indignisque, quae manent uictos, uindicabit. parati erunt, qui magno rogo in propatulo aedium accenso corpora exanima inijciant. Haec una uia & honesta & libera ad mortem. & ipsi uirtutem mirabuntur hostes, & Hannibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse. Hanc orationem Virij plures audierunt cum assensu, quam forti animo id, quod probabant, exsequi potuerunt. Maior pars senatus multis saepe bellis expertã populi Romani clementiam, haud diffidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreuerunt, miseruntque. Vibium Virium septem & uiginti ferme senatores domum secuti sunt: epulatiq. cum eo, & quantum facere potuerãt, alienatis mentibus uino ab imminentis sensu mali, uenenum omnes sumpserunt. inde misso conuiuio dextris inter se datis, ultimoq. complexu, collacrymantes suum patriaeq. casum, alij, ut eodem rogo cremarentur, manserunt, alij domos digressi sunt. Impletae cibis uinoq. uenae minus efficacem in maturanda morte uim ueneni fecerunt. itaque noctem totam plerique eorum, & diei insequentis partem, cum animam egissent: omnes tamen prius, quam aperirentur hostibus portae, exspirarunt. Postero die porta Iouis, quae aduersus castra Romana erat, iussu proconsulis aperta est. ea intromissa legio una, & duae alae cum C. Fuluio legato. Is, cum omnium primum arma telaque, quae Capuae erãt, ad se conferenda curasset, custodijs ad omnes portas dispositis, ne quis exire aut emitti posset, praesidium Punicum comprehendit: senatum

A Campanum ite in castra ad imperatores Romanos iussit. quo cum uenissent, extemplo his omnibus catenae iniectae, iussiq. ad quaestores deferre, quod auri argentiq. haberent. auri pondo LXX fuit: argenti tria millia pondo & CC. senatores quinque & uiginti Cales in custodiam, duodetriginta Teanum missi, quorum de sententia maxime descitum ab Romanis constabat. De supplicio Campani senatus haudquaquam inter Fuluium Claudiumq. conueniebat. facilis impetrandae ueniae Claudius, Fuluij durior sententia erat. Itaque Appius Romam ad senatum arbitrium eius rei totum reijciebat. percunctandi etiam aequum esse potestatem fieri patribus, num communicassent consilia cum aliquibus sociorum Latini nominis municipiorum, & num ope eorum in bello forent & municipio rum adiuti. Id uero minime committendum esse, Fuluius dicere, ut sollicitarentur criminibus dubijs sociorum fidelium animi, & subijcerentur indicibus, queis, neque quid B facerent, neque quid dicerent, quidquam umquam pensi fuisset. itaque se eam quaestionem oppressurum, exstincturumque. Ab hoc sermone cum digressi essent: & Appius quamuis ferociter loquentem collegam, non dubitaret tamen litteras super tanta re ab Roma exspectaturum: Fuluius, ne idipsum impedimentum incepto foret, dimittens praetorium, tribunis militum ac praefectis sociorum imperauit, uti duobus millibus equitum delectis denunciarẽt, ut ad tertiam buccinam praesto essent. Cum hoc equitatu nocte Teanum profectus, prima luce portam intrauit, atque in forum perrexit: concursuq. ad primum equitum ingressum facto, magistratum Sidicinum citari iussit: imperauitque, ut produceret Campanos, quos in custodia haberet. Producti omnes, uirgisq. caesi, ac securi percussi. Inde citato equo Cales percurrit. ubi cum in tribunali consedisset, productiq. Campani deligarentur ad palum: eques citus ab Roma uenit: litterasq. a C. Calpurnio C praetore Fuluio cum tradidisset: murmur a tribunali totam concionem peruasit, deferri rem integram ad patres de Campanis. Et Fuluius id ita esse ratus, acceptas litteras, neque resolutas cũ in gremio reposuisset, praeconi imperauit, ut lictorem lege agere iuberet. Ita de ijs quoque, qui Calibus erant, sumptum supplicium. tum litterae lectae, senatusq. cõsultum, serum ad impediendam rem actam, quae summa ope approperata erat, ne impediri posset. Consurgentem iam Fuluium Taurea Iubellius Campanus per mediam uadens turbam nomine inclamauit: & cum mirabundus, quidnam sese uellet, inquireret, residens Flaccus: Me quoque, inquit, iube occidi: ut gloriari possis, multo fortiorem, quam ipse es, uirum abs te occisum esse. Cum Flaccus negaret profecto satis compotem mentis esse: modo prohiberi etiam se, si id uellet, senatus consulto diceret: tum Iubellius: Quandoquidem, inquit, capta patria, propinquis amicisq. amissis, cum ipse manu mea coniugem liberosq. interfecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis quidem copia eadem est, D quae his ciuibus meis: petatur a uirtute inuisae huius uitae uindicta. atque ita gladio, quẽ ueste texerat, per aduersum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit. Quia & quod ad supplicium attinet Campanorum, & pleraque alia, de Flacci unius sententia acta erant, mortuum Ap. Claudium sub deditionem Capuae quidam tradunt. hunc quoque ipsum Tauream neque sua sponte uenisse Cales, neque sua manu interfectum; sed dum inter ceteros ad palum deligatur, quia parum inter strepitus exaudiri possent, quae uociferabatur, silentium fieri Flaccum iussisse: tum Tauream illa, quae ante memorata sunt, dixisse: uirum se fortissimum a nequaquam pari ad uirtutem occidi. sub haec dicta iussu proconsulis praeconem ita pronunciasse, Lictor uiro forti adde uirgas, & in eũ primum lege age. Lectum quoque senatusconsultum, priusquam securi feriret, quidam auctores sunt: sed quia adscriptum in senatusconsulto fuerit, si ei uideretur, integram rem ad E senatum reijceret: interpretatum esse, quid magis e rep. duceret, aestimationem sibi permissam. Capuam a Calibus reditum est: Atellaq. & Calatia in deditionem acceptae. ibi quoque in eos, qui capita rerum erant, animaduersum. ita ad LXX principes senatus interfecti, trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi. alij per sociorum Latini nominis urbes in custodias dati, uarijs casibus interierunt. multitudo alia ciuium Campanorum uenumdata. De urbe agroq. reliqua consultatio fuit: quibusdam delendam censentibus urbem praeualidam, propinquam, inimicam. Ceterum praesens utilitas uicit. nam propter agrum, quem omni fertilitate terrae satis constabat primum in Italia esse, urbs seruata est, ut esset aliqua aratorum sedes. urbi frequentandae multitudo incolarũ libertino-

rumq. & institorum opificumq. retenta. ager omnis & tecta publica populi Romani facta. Ceterum habitari tantum tamquam urbem, Capuam, frequentariq. placuit: corpus nullum ciuitatis, nec senatus, nec plebis concilium, nec magistratus esse. sine consilio publico, sine imperio multitudinem: nullius rei inter se sociam, ad consensum inhabilem fore. praefectum ad iura reddenda ab Roma quotannis missuros. Ita ad Capuam res compositae consilio ab omni parte laudabili. seuere & celeriter in maxime noxios animaduersum: multitudo ciuium dissipata in nullam spem reditus: non saeuitum incendijs ruinisq. in tecta innoxia, murosque: & cũ emolumẽto quaesita etiam apud socios lenitatis species incolumitate urbis nobilissimae opulentissimaeque, cuius ruinis omnis Cãpania, omnes, qui Campaniam circa accolunt, populi ingemuissent: confessio expressa hosti, quanta uis in Romanis ad expetendas poenas ab infidelibus socijs, &, quam nihil in Hannibale auxilij ad receptos in fidem tuendos esset. Romani proconsules perfuncti, quod ad Capuam attinebat, cura, C. Neroni ex ijs duabus legionibus, quas ad Capuam habuerant, sex millia peditum, & trecentos equites, quos ipse legisset, & socium Latini nominis peditum numerum parem, & octingentos equites decernunt. Eum exercitum, Puteolis in naues impositum, Nero in Hispaniam transportauit. Cum Tarraconem nauibus uenisset, expositisq. ibi copijs, & nauibus subductis, socios quoq. nauales, multitudinis augendae caussa, armasset: profectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fonteio & L. Marcio accepit. inde pergit ad hostes ire. Hasdrubal Hamilcaris ad Lapides Atros castra habebat in Ausetanis, is locus est inter opida Illiturgi, & Mẽtissam. huius saltus fauces Nero occupauit. Hasdrubal, ne in arto res esset, caduceatorem misit, qui promitteret, si inde missus foret, se omnem exercitum ex Hispania deportaturum. Quam rem cum laeto animo Romanus accepisset, diem posterum Hasdrubal colloquio petiuit, ut Romani leges conscriberent de tradendis arcibus urbium, dieq. statuenda ad quam praesidia deducerentur, suaq. omnia sine fraude Poeni deportarent. Quod ubi impetrauit, extemplo primis tenebris, atque inde tota nocte, quod grauissimum exercitus erat, Hasdrubal, quacũque posset, euadere e saltu iussit. data sedulo opera est, ne multi ea nocte exirent, ut ipsa paucitas tum ad hostem silentio fallendum aptior, tum ad euadendum per artas semitas ac difficiles esset. Ventum insequenti die ad colloquium est: sed loquendo plura scribendoq. dedita opera, quae in rem non essent, die consumpto, in posterum dilatum est. addita insequens nox spatium dedit & alios emittendi: nec postero die res finem inuenit. ita aliquot dies disceptando palam de legibus, noctesque, emittendis clam e claustris Carthaginiensibus, absumptae. et posteaquam maior pars emissa exercitus erat, iam ne ijs quidem, quae ultro dicta erant, stabatur: minusq. ac minus, cum timore simul fide decrescente, conueniebat. Iam ferme pedestres omnes copiae euaserant e saltu: cum prima luce densa nebula saltum omnẽ camposq. circa intexuit. quod ubi sensit Hasdrubal, mittit ad Neronem, qui in posterum diem colloquium differret. illum diem religiosum Carthaginiensibus ad agendum quidquam rei feriatum esse. Ne tum quidem suspecta fraus. cum data esset uenia eius diei, extemplo Hasdrubal cũ equitatu elephantisq. castris egressus, sine ullo tumultu in tutum euasit. Hora ferme quarta depulsa sole nebula aperuit diem, uacuaq. hostium castra conspexerunt Romani. Tum demum Claudius Punicam fraudem agnoscens, ut se dolo captum sensit, proficiscentem instititit sequi, paratus confligere acie: sed hostis detrectabat pugnam, leuia tamen proelia inter extremum Punicum agmen, praecursoresq. Romanorum fiebãt. Inter haec Hispaniae populi, nec qui post cladem acceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli noui deficiebant. Et Romae senatui populoq. post receptam Capuam non Italiae iam maior, quam Hispaniae, cura erat. et exercitum augeri, & imperatorem mitti placebat, nec tamen, quem mitterent, satis constabat: quoniam illuc, ubi duo summi imperatores intra dies XXX cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligẽdus esset. Cũ alij aliũ nominarent, postremum eo decursum est, ut populus proconsulem creando in Hispaniam comitia haberet. diemq. comitijs consules edixerunt. Primo exspectauerant, ut, qui se tanto imperio dignos crederent, nomina profiterẽtur. quae ut destituta exspectatio est, redintegratus luctus acceptae cladis, desideriumq. imperatorum amissorum. Maesta itaque ciuitas, prope inops consilij, comitiorum die tamen in campum descendit. atque in magistratus uersi, circumspectant ora principum aliorum alios intuentium, fremuntque, adeo perditas

A perditas res, desperatumq. de repub. esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipe-
re. Cum subito P. Cornelius, illius, qui in Hispania ceciderat, filius, quattuor & uiginti fer-
me annos natus, professus se petere, in superiore, unde conspici posset, loco constitit. In Scipio
quem postquam omniũ ora conuersa sunt, clamore ac fauore ominati extẽplo sunt felix
faustumq. imperium. iussi deinde inire suffragium, ad unum omnes non centuriae modo,
sed etiam homines P. Scipioni imperium esse in Hispaniam iusserunt. Ceterum post rem
actam, ut iam resederat impetus animorum ardorque, silentium subito ortum, & tacita co-
gitatio, quidnam egissent noui. quod fauor plus ualuisset, quam ratio aetatis, maxime poe
nitebat, quidam fortunam etiam domus horrebant, nomenque, ex funestis duabus fami-
lijs, in eas prouincias, ubi inter sepulcra patris patruique res gerendae essent, proficiscen-
tis. Quam ubi ab re tanto impetu acta solicitudinem curamque hominum animaduertit,
B aduocata concione, ita de aetate, sua, imperioq. mãdato, & bello quod gerendum esset, ma
gno, elatoq. animo disseruit: ut ardorem eum, qui resederat, excitaret rursus, innouaretq.
& impleret homines certioris spei, quam quãtam fides promissi humani, aut ratio ex fidu-
cia rerum subijcere solet. Fuit enim Scipio non ueris tantum uirtutibus mirabilis, sed arte
quoque quadam ab iuuenta in ostentationem earum compositus: pleraque apud multitu-
dinem aut per nocturnas uisa species, aut uelut diuinitus mente monita, agens: siue & ipse
capti quadam superstitione animi: siue ut imperia consiliaque, uelut sorte oraculi missa
sine cunctatione assequeretur. ad haec iam inde ab initio praeparãs animos, ex quo togam
uirilem sumpsit, nullo die prius ullam publicam priuatamq. rem egit, quam in Capitoliũ
iret, ingressusq. aedem consideret: & plerumque tempus solus in secreto ibi tereret. Hic
mos, qui per omnem uitam seruabatur, seu consulto, seu temere uulgatae opinioni fidem
C apud quosdam fecit stirpis eum diuinae uirum esse: retulitq. famam in Alexandro Magno
prius uulgatam, & uanitate & fabula parem, anguis immanis concubitu conceptum, & in
cubiculo matris eius persaepe uisam prodigij eius speciem, interuẽtuq. hominum euolutã
repente, atque ex oculis elapsam. His miraculis numquam ab ipso elusa fides est: quin po-
tius aucta arte quadã, nec abnuendi tale quidquam, nec palam affirmandi. Multa alia eius-
dem generis, alia uera, alia assimulata, admirationis humanae in eo iuuene excesserant mo
dum. quibus freta tunc ciuitas, aetati haudquaquam maturae tantam molem rerum, tantũ
que imperium permisit. Ad eas copias, quas ex uetere exercitu Hispania habebat, quae-
que a Puteolis cum C. Nerone trãiectae erant, decẽ millia peditum, & mille equites ad-
duntur. & M. Iunius Silanus propraetor adiutor ad res gerendas datus est. Ita cum XXX
nauium classe (omnes autem quinqueremes erant) ostijs Tiberinis profectus praeter oram
D Tusci maris, Alpes atque Gallicum sinum, & deinde Pyrenes circumuectus promontoriũ
Emporijs, urbe Graeca, (oriundi & ipsi a Phocaea sunt) copias exposuit. inde sequi nauibus
iussis, Tarraconem pedibus profectus, conuentum omnium sociorum (etenim legationes
ad famam aduentus eius ex omni se prouincia effuderant) habuit. naues ibi subduci iussit:
remissis quattuor triremibus Massiliẽsium, quae officij caussa ab domo prosecutae fuerãt.
Responsa inde legationibus suspensis uarietate tot casuum dare coepit: ita elato ab ingenti
uirtutum suarum fiducia animo, ut nullum ferox uerbum excideret: ingensque omnibus
quae diceret, cum maiestas inesset, tum fides. Profectus ab Tarracone, & ciuitates sociorũ
& hiberna exercitus adijt. collaudauitq. milites, quod duabus tantis cladibus deinceps
icti, prouinciam obtinuissent: nec fructum secũdarum rerum sentire hostes passi omni cis
Iberum agro eos arcuissent, sociosq. cum fide tutati essent. Marcium secum habebat cum
E tanto honore, ut facile appareret, nihil minus eum uereri, quam ne quis obstaret gloriae
suae. Successit inde Neroni Silanus, & in hiberna noui milites deducti. Scipio, omnib. quae
adeunda agendaq. erant, mature aditis peractisque, Tarraconem concessit. Nihilo mi-
nor fama apud hostes Scipionis erat, quam apud ciues sociosq.: & diuinatio quaedam fu-
turi, quo minus ratio timoris reddi poterat, eo opportune maiorem inferens metum. In hi-
berna diuersi concesserant: Hasdrubal Gisgonis usque ad Oceanum & Gades: Mago in me
diterranea maxime supra Castulonensem saltum. Hasdrubal Hamilcaris filius proximus
Ibero circa Saguntum hibernauit. Aestatis eius extremo, quo capta est Capua, & Scipio
in Hispaniam uenit: Punica classis ex Sicilia Tarentum accita ad arcendos commeatus
praesidij Romani, quod in arce Tarentina erat, clauserat quidem omnes ad arcem a mari
aditus:

A tiae,eosdemq. cōsules dicturos esse: tum Torquatus, Neque ego uestros, inquit, mores cō sul ferre potero, neque uos imperium meum, redite in suffragium, & cogitate, bellum Punicum in Italia,& hostium ducem Hannibalem esse. Tum Veturia & auctoritate mota uiri, & admirantium circa fremitu, petit a consule, ut Veturiam seniorum citaret. uelle sese cum maioribus natu colloqui,& ex auctoritate eorum consules dicere. Citatis Veturiae seniori bus, datum secreto in ouili cum his colloquendi tempus. Seniores de tribus consulendum dixerunt esse: duobus iam plenis honorum, Q. Fabio,& M. Marcello: &, si utiq. nouū aliquem aduersus Poenos consulem creari uellent, M. Valerium Laeuinum egregie aduersus Philippum regem terra mariq. res gessisse. Ita de tribus consultatione data, senioribus dimissis, iuniores suffragium ineunt. M. Claudium Marcellum fulgentem tum Sicilia domita,& M. Valerium absentem consulem dixerunt. auctoritatem praerogatiuae omnes centu An. 540.
B riae secutae sunt. Eludant nunc antiqua mirantes. non equidem siqua sit sapientiū ciuitas, quam docti fingunt magis, quam norunt: aut principes, grauiores, temperantioresq. a cupidine imperij, aut multitudinem melius moratam censeam fieri posse. centuriam uero iuniorum seniores consulere uoluisse, quibus imperium suffragio mandaret: uix ut uerisimile sit, parentum quoque hoc saeculo uilis leuisq. apud liberos auctoritas facit. Praetoria inde comitia habita. P. Manlius Vulso,& L. Manlius Acidinus, & C. Laetorius & L. Cincius Alimentus creati sunt. Forte ita incidit, ut comitijs perfectis nunciaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset, collegam absentem daturus fuisse uidebatur populus, mortuum in Sicilia esse. Ludi Apollinares & priore anno fuerāt: & eo anno ut fierent, referente C. Calpurnio praetore, senatus decreuit, ut in perpetuū uouerentur. Eodem anno prodigia aliquot uisa nunciataq. sunt. In aede Concordiae Victo
C ria, quae in culmine erat, fulmine icta, decussaq. ad Victorias, quae in ante fixae erāt, haesit, neque inde procidit. Et Anagniae & Fregellis, nunciatum est, murum portasq. de caelo tactas. & in foro Sudertano sanguinis riuos per diem totum fluxisse. & Ereti lapidibus pluuisse. & Reate mulam peperisse. Ea prodigia hostijs maioribus sunt procurata: & obsecratio in unum diem populo indicta, & nouendiale sacrum. sacerdotes publici aliquot eo anno mortui sunt, nouiq. suffecti. in locum M. Aemilij Numidae, decemuiri sacrorum, M. Aemilius Lepidus: in locum M. Pomponij Mathonis pontificis C. Liuius: in locum Sp. Caruilij Maximi auguris M. Seruilius. L. Otacilius Crassus pōtifex, quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum eius non est facta. C. Claudius, flamen dialis, quod exta perperam dederat, flaminio abijt. Per idem tempus M. Valerius Laeuinus, tentatis prius per secreta colloquia principum animis, ad indictum ante ad idipsum concilium Aetolorum
D classe expedita uenit. Vbi cum Syracusas Capuamq. captas in fidem, in Italiaq. rerum secundarum successum ostentasset: adiecissetque, iam inde a maioribus traditum morē Romanis colendi socios: ex quibus alios in ciuitatem, atque aequum secum ius accepissent; alios in ea fortuna haberent, ut socij esse, quam ciues mallent: Aetolos eo in maiore futuros honore, quod gentium transmarinarū in amicitiam primi uenissent: Philippum eis & Macedonas graues accolas esse, quorum se uim ac spiritus etiam fregisse: & eo redactos esse, ut non ijs modo urbibus, quas per uim ademissent Aetolis, excedant: sed ipsam Macedoniam infestam habeant. Et Acarnanas, quos aegre ferrent Aetoli a corpore suo diremptos, restituturū se in antiquam formulam, iurisq. ac ditionis eorū. Haec dicta promissaque a Romano imperatore, Scopas, qui tum praetor gentis erat, & Dorimachus, princeps Aetolorum, affirmarunt auctoritate sua, minore cum uerecundia,& maiore cum fide uim
E maiestatemq. populi R. extollentes. maxime tamen spes potiundae mouebat Acarnaniae. Igitur conscriptae condiciones, quibus in amicitiam societatemq. populi Romani uenirēt. additumque, ut, si placeret, uellētq., eodem iure amicitiae Elei Lacedaemonijque,& Attalus,& Pleuratus,& Scerdiletus essent: Asiae Attalus, hi Illyriorum reges. Bellum ut extēplo Aetoli cum Philippo terra gererent. Nauibus ne minus uiginti quinqueremibus adiuuaret Romanus. Vrbium, Corcyra tenus, ab Aetolia incipienti, solum tectaque, & muri cū agris Aetolorum; alia omnis praeda populi Romani esset. Darentq. operam Romani, ut Acarnaniam Aetoli haberēt. Si Aetoli pacem cum Philippo facerent, foederi adscriberēt ita ratam eorum pacem, si Philippus arma ab Romanis, socijsq. quiq. eorum ditionis essent, abstinuisset. Item si populus R. foedere iungeretur regi, ut caueret ne ius ei belli inferendi

rendi

rendi Aetolis, socijsque eorum esset. Haec conuenerunt, conscriptaque biennio post, Olympiae, ab Aetolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monumẽtis essent, sunt posita. Morae caussa fuerant retenti Romae diutius legati Aetolorum. nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit. & Aetoli extemplo mouerunt aduersus Philippum bellum: & Laeuinus Zacynthum, (parua insula est, propinqua Aetoliae: urbem unam eodem quo ipsa est nomine habet: eam praeter arcem ui cepit) & Oeniadas, Naxumque Acarnanum captas Aetolis contribuit. Philippum quoque satis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Poenosq. & pacta cum Hannibale posset respicere, Corcyram ipse se recepit. Philippo Aetolorum defectio Pellae hibernãti allata est. itaque, quia primo uere moturus exercitum in Graeciã erat, Illyrios finitimasq. eis urbes alieno metu quietas, ut Macedonia haberet, expeditionem subitam in Oricinorum, atque Apolloniatum fines fecit, egressosq. Apolloniatas cum magno terrore ac pauore compulit intra muros. uastatis proximis Illyrijs, in Pelagoniam eadem celeritate uertit iter. inde Dardanorum urbem sitam in Macedonia, transitum Dardanis facturam, cepit. His raptim actis, memor Aetolici, iunctiq. cum eo Romani belli, per Pelagoniam & Nymphaeum & Beroeam in Thessaliam descendit. ad bellum secum aduersus Aetolos capessendum incitari posse homines credebat: &, relicto ad fauces Thessaliae Perseo cum quattuor millibus armatorum ad arcendos aditu Aetolos, ipse, priusquam maioribus occuparetur rebus, in Macedoniam, atque inde in Thraciam exercitum ac Medos eduxit. Incurrere ea gens in Macedoniam solita erat, ubi, regem occupatum externo bello, ac sine praesidio esse regnum, sensissent. Ad Phragandas igitur uastare agros, & urbem Iamphorinam, caput arcemque Medicae, oppugnare coepit. Scopas, ubi profectum in Thraciam regem, occupatumque ibi bello audiuit, armata omni iuuentute Aetolorum, bellum inferre Acarnaniae parat. Aduersus quos Acarnanum gens & uiribus impar, & iam Oeniadas Naxumq. amissa cernens, Romanaque insuper arma ingruere, ira magis instruit, quam consilio, bellum. coniugibus, liberisque, & senioribus supra LX annos in propinquam Epirum missis, ab XV ad LX annos coniurant, nisi uictores, se non redituros. qui uictus acie excessisset, eum nequis urbe, tecto, mensa, lare reciperet, diram exsecrationem in populares, obtestationem, quam sanctissimam potuerunt, aduersus hospites composuerunt: precatique simul Epirotas sunt, ut, qui suorum in acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent, adhiberentque humatis titulum, Hic siti sunt Acarnanes, qui aduersus uim atque iniuriam Aetolorum pro patria pugnantes, mortem oppetierunt. Per haec incitatis animis, castra in extremis finibus suis obuia hosti posuerunt. nuncijs ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset, omittere Philippum, id, quod in manibus erat, coegerunt bellum, Iamphorina per deditionem recepta, & prospero alio successu rerum. Aetolorum impetum tardauerat, primo coniurationis fama Acarnaniae, deinde auditus Philippi aduentus regredi etiam in intimos coegit fines. Nec Philippus, quamquam, ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis ierat, ultra Clinen est progressus. inde cum audisset reditum Aetolorum ex Acarnania, & ipse Pellam redijt. Laeuinus ueris principio a Corcyra profectus nauibus, superato Leucate promontorio, cum uenisset Naupactum: Anticyram inde se petiturum edixit, ut praesto ibi Scopas Aetolique essent. Sita Anticyra est in Locride laeua parte sinum Corinthiacum intrantibus. breue terra iter eo, breuis nauigatio ab Naupacto est. Tertio ferme post die utrimque oppugnari coepta est. grauior a mari oppugnatio erat: quia & tormenta machinaeque omnis generis in nauibus erant, & Romani inde oppugnabant. itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem, Aetolis traditur. praeda ex pacto Romanis cessit. Litterae Laeuino redditae, consulem eum absentem declaratum, & successorem uenire P. Sulpicium. ceterum diuturno ibi morbo implicitus, serius spe omnium Romam uenit. M. Marcellus, cum idib. Martijs consulatum inisset, senatum eo die moris modo caussa habuit, professus, nihil se absente collega, neque de repub. neque de prouincijs acturum. Scire se, frequentes Siculos prope urbem in uillis obtrectatorum suorum esse: quibus, tantum abesse, ut per se non liceat palam Romae crimina edita fictaque ab inimicis uulgare: ut, ni simularent aliquem sibi timorem absente collega dicendi de consule esse, ipse eis extemplo daturus senatum fuerit. ubi quidem collega uenisset: non passurum quidquam prius agi, quam Siculi in senatum intro-

A introducantur. delectum prope a M.Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quamplurimi questum de se Romam uenirent. eundem litteris falsis urbem impleſſe, bellum in Sicilia eſſe, ut ſuam laudem minuat. Moderati animi gloriam eo die adeptus conſul, ſenatum dimiſit. ac prope iuſtitium omnium rerũ futurum uidebatur, donec alter conſul ad urbem ueniſſet. Otium, ut ſolet, excitauit plebis rumores. belli diuturnitate & uaſtatos agros circa urbem, qua infeſto agmine iſſet Hannibal:& exhauſtam delectibus Italiam,& pro re publica Cannis exercitus caeſos querebantur: & conſules bellicoſos ambos, uiros acres nimis,& feroces creatos: qui uel in pace tranquilla bellum excitare poſſent, nedum in bello reſpirare ciuitatem forent paſſuri. Interrupit hos ſermones nocte quae pridie Quinquatrus fuit, pluribus ſimul locis circa forum incendium ortum. eodem tempore ſeptem tabernae, quae poſtea quinque, & argentariae, quae nunc Nouae appellantur, arſere. com-
B prehenſa poſtea priuata aedificia:(neque enim tum baſilicae erãt) comprehẽſae latumiae; forumq. piſcatorium, & atrium regium. aedes Veſtae uix defenſa eſt, tredecim maxime ſeruorum opera, qui in publicum redempti, ac manumiſſi ſunt. nocte ac die continuatum incendium fuit. nec ulli dubium erat, humana id fraude factum eſſe, quod pluribus ſimul locis, & ijs diuerſis, ignes coorti eſſent. Itaque conſul ex auctoritate ſenatus pro concione edixit, qui, quorum opera id conſlatum incendium, profiteretur, praemium fore libero pecuniam, ſeruo libertatem. Eo praemio inductus Campanorum Calauiorum ſeruus (Mannus ei nomen erat) indicauit: dominos, & quinque praeterea iuuenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q.Fuluio ſecuri percuſſi erant, id incendium feciſſe: uulgoque facturos alia, ni comprehendantur. Comprehenſi, familiaeque eorum. & primo eleuabatur index indiciumque. pridie eum uerberibus caſtigatum ab dominis diſ-
C ceſsiſſe: per iram ac leuitatem ex re fortuita crimen commentum, ceterum ut coram coarguebantur, & quaeſtio ex miniſtris facinoris foro medio haberi coepta eſt: faſsi omnes. atque in dominos ſeruoſque conſcios animaduerſum eſt. indici libertas data, & uiginti millia aeris. Conſuli Laeuino Capuam praetereunti circumfuſa multitudo Campanorum eſt, obſecrantium cum lacrymis, ut ſibi Romam ad ſenatum ire liceret oratum, ſi qua miſericordia tandem flecti poſſent, ne ſe ad ultimum perditum irent, nomenque Campanorum a Q.Flacco deleri ſinerent. Flaccus ſibi priuatam ſimultatem cum Campanis negare ullam eſſe; publicas inimicitias & hoſtiles eſſe, & futuras, quoad alieno animo eſſe a populo R. ſciret. nullam enim in terris gentem eſſe; nullum infeſtiorem populum nomini Romano. ideo ſe moenibus incluſos tenere eos: quia ſi qui euaſiſſent aliqua, uelut feras beſtias per agros uagari, & laniare, & trucidare, quodcumque obuium detur. alios
D ad Hannibalem transfugiſſe, alios ad Romam incendendam profectos. inuenturum in ſemiuſto foro conſulem ueſtigia ſceleris Campanorum. Veſtae aedem petitam, & aeternos ignes, & conditum in penetrali fatale pignus imperij Romani. ſe minime cenſere tutum eſſe, Campanis poteſtatem intrandi Romana moenia fieri. Laeuinus Campanos iureiurando a Flacco adactos, quincto die, quam a ſenatu reſponſum accepiſſent, Capuam redituros, ſequi ſe Romam iuſsit. Hac circumfuſus multitudine, ſimul Siculis obuiam egreſſis, Romam peruenit: clariſſimarum urbium excidio celeberrimis uiris uictos bello accuſatores in urbem adducens. De republica tamen primum, ac de prouincijs ambo conſules ad ſenatum retulere. Ibi Laeuinus, quo ſtatu Macedonia, & Graecia, Aetoli, Acarnanes Locrique eſsent, quaſque ibi res ipſe egiſset terra marique, expoſuit. Philippum inferentem bellum Aetolis, in Macedoniam retro ab ſe compulſum, ad intima penitus re-
E gni abijſse, legionemque inde deduci poſse. claſsem ſatis eſse ad arcendum Italia regem. Haec de ſe, deque prouincia cui praefuerat. Conſulum de prouincijs communis relatio fuit. Decreuere patres, ut alteri conſulum Italia, bellumque cum Hannibale, prouincia eſſet: alter claſſem, cui T. Otacilius praefuiſſet, Siciliamque prouinciam cum L. Cincio praetore obtineret. Exercitus eis duo decreti, qui in Etruria Galliaq. eſsent. eae quattuor erant legiones. urbanae duae ſuperioris anni in Etruriam: duae quibus Sulpicius conſul praefuiſset, in Galliã mitterentur. Galliae & legionibus praeeſset, quem cõſul, cuius Italia prouincia eſset, praefeciſset. In Etruriã C.Calpurnius poſt praeturã, prorogato in annum imperio, miſsus. & Q. Fuluio Capua prouincia decreta, prorogatumque in annum imperium. Exercitus ciuium ſociorumq. minui iuſsus, ut ex duabus legionibus una legio quin-

quo-

que millia peditum, & trecenti equites essent: dimissis qui plurima stipendia haberēt: & sociorum septem millia peditum, & trecenti equites relinquerentur: eadem ratione stipendiorum habita in ueteribus militibus dimittendis. Cn. Fuluio, consuli superioris anni, nec de prouincia Apulia, nec de exercitu quem habuerat, quidquam mutatum: tantum in annum prorogatū imperium est. P. Sulpicius, collega eius, omnē exercitū, praeter socios nauales, iussus dimittere est. Itē ex Sicilia exercitus cui M. Cornelius praeesset: ubi consul in prouinciā uenisset, dimitti iussus. L. Cincio praetori ad obtinendā Siciliam Cannenses milites dati duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Vulsoni praetori decretae: quibus L. Cornelius in eadem prouincia priore anno praefuerat. Vrbanas legiones ita scribere consules iussi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudij, M. Valerij, Fuluijque fuissent: ne ue eo anno plures, quam una & uiginti, Romanae legiones essent. His senatusconsultis perfectis, sortiti prouincias consules. Sicilia & classis Marcello, Italia cum bello aduersus Hannibalē Laeuino euenit. Quae sors, uelut iterum captis Syracusis, ita exanimauit Siculos exspectatione sortis in consulū conspectu stantes, ut comploratio eorum flebilesq. uoces, & extemplo oculos hominum conuerterent, & postmodū sermones praebuerint. Circumibant enim senatum cum ueste sordida, affirmantes, se non modo suam quisque patriam, sed totam Siciliam relicturos, si eo Marcellus iterum cū imperio rediisset. nullo suo merito eum ante implacabilem in se fuisse; quid iratū, quod Romam de se questū uenisse Siculos sciat, facturum? obrui Aetnae ignibus, aut mergi freto, satius illi insulae esse, quam uelut dedi noxae inimico. Hae Siculorū querellae, per domos primum nobilium circumlatae, celebrataeque sermonibus, quos partim misericordia Siculorum, partim inuidia Marcelli excitabat, in senatum etiam peruenerunt. postulatum a consulibus est, ut de permutandis prouincijs senatum consulerent. Marcellus, si iam auditi ab senatu Siculi essent, aliam forsitan futuram fuisse sententiam suam, dicere. nunc, ne quis timore frenari eos dicere posset, quo minus de eo libere querantur, in cuius potestate mox futuri sint, si collegae nihil intersit, mutare se prouinciam paratum esse. deprecari senatus praeiudicium. nam cum extra sortem collegae optionem dare prouinciae iniquum fuerit, quanto maiorem iniuriam, immo contumeliam esse, sortem suam ad eum transferri? Ita senatus, cum, quid placeret, magis ostendisset, quam decreuisset, dimittitur. Inter ipsos consules permutatio prouinciarum, rapiente fato Marcellum ad Hannibalem facta est: ut ex quo primus aduersae pugnae gloriam ceperat, in eius laudem postremus Romanorum imperatorum, prosperis tum maxime bellicis rebus, caderet. permutatis prouincijs, Siculi in senatum introducti, multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum Romanum uerba fecerunt, in gratiam publicam auertentes. Hieronymum ac postea Hippocratem & Epicidem tyrannos, cum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Hannibalem, inuisos fuisse sibi: ob eam caussam & Hieronymum a principibus iuuentutis prope publico consilio interfectum, & in Epicidis Hippocratisque caedem septuaginta nobilissimorum iuuenum coniurationem factam. quos Marcelli mora destitutos, quia ad praedictum tempus exercitum ad Syracusas non admouisset, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis atque Epicidis tyrannidem Marcellum excitasse, Leontinis crudeliter direptis. Numquam deinde principes Syracusanorum desisse ad Marcellum transire, pollicerique, se urbem, cum uellet, ei tradituros: sed eum primo ui capere maluisse: dein cum id neque terra neque mari omnia expertus potuisset, auctores traditarum Syracusarum fabrum aerarium Sosin, & Mericum Hispanum, quam principes Syracusanorum habere, toties id nequidquam ultro offerentes, praeoptasse, quo scilicet iustiore de caussa uetustissimos socios populi Romani trucidaret ac diriperet. Si non Hieronymus ad Hannibalem defecisset, sed populus Syracusanus & senatus: si portas Marcello Syracusani publice, & non, oppressis Syracusanis, tyranni eorum Hippocrates & Epicides clausissent: si Carthaginiensium animis bellum cum populo Romano gessissent: quid ultra, quam quod fecerit, nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellū potuisse? Certe praeter moenia & tecta exhausta urbis, & refracta deum delubra, dijs ipsis ornamentisq. eorum ablatis, nihil relictum Syracusis, esse. bona quoque multis adempta: ita ut ne nudo quidem solo, reliquijs direptae fortunae alere sese ac suos possent. orare se patres conscriptos, ut, si nequeant omnia, saltem,

quae

A quae compareant, cognoscique possint, restitui dominis iubeant. Talia conquestos cum excedere templo, ut de postulatis eorum patres consuli possent, Laeuinus iussisset: Immo maneant, inquit Marcellus, ut coram his respondeam: quando ea condicione pro uobis patres conscripti bella gerimus, ut uictos armis, accusatores habeamus: duae captae hoc anno urbes, Capua Fuluium reum, Marcellum Syracusae habeant. Reductis in curiam legatis, tum consul, Non adeo maiestatis, inquit, populi Romani imperijque huius oblitus sum, patres conscripti, ut, si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus caussam accusantibus Graecis fuerim: sed non quid ego fecerim, in disquisitionem uenit, quem quidquid in hostibus feci, ius belli defendit, sed quid isti pati debuerint. qui si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc, an uiuo Hierone Syracusas uiolauerim. sin autem desciuerunt, legatos nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac moenia clauserunt, exercitumq. Car-
B thaginiensium aduersus nos tutati sunt: quis passos esse hostilia, cum fecerint, indignatur? Tradentes urbem principes Syracusanorum auersatus sum: Sosin & Mericum Hispanum, quibus tantam rem crederem, potiores habui? Non estis extremi Syracusanorum: quippe qui alijs humilitatem obijciatis. quis est uestrum, qui se mihi portas aperturũ, qui armatos milites meos in urbem accepturũ promiserit? Odistis, & exsecramini eos qui fecerunt: & ne hic quidem contumelijs in eos dicendis parcitis: tantum abest ut & ipsi tale quidquam facturi fueritis. Ipsa humilitas eorum patres conscripti, quam isti obijciunt, maximo argumento est, me neminem, qui nauatam operam reipublicae nostrae uelit, auersatũ esse. Et antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis, nunc ad colloquiũ eundo, tentaui pacem: & posteaquam neque legatos uiolandi uerecundia erat, nec mihi ipsi congresso ad portas cum principibus responsum dabatur, multis terra mariq. exhaustis la-
C boribus, tandem ui atque armis Syracusas cepi. Quae captis acciderint, apud Hannibalem & Carthaginienses, uictosque, iustius, quam apud uictoris populi Romani senatum, quererentur. Ego patres conscripti Syracusas spoliatas si negaturus essem: numquam spolijs earum urbem Romam exornarem. quae autem singulis uictor aut ademi, aut dedi, cũ belli iure, tum ex cuiusque merito satis scio me fecisse. ea uos rata habeatis patres conscripti, necne, magis reipublicae interest, quam mea. mea quippe fides exsoluta est: ad rempublicam pertinet, ne, acta mea rescindendo, alios in posterum segniores duces faciatis. Et quoniam coram & Siculorum & mea uerba audistis patres conscripti: simul templo excedemus, ut me absente liberius consuli senatus possit. Ita dimissis Siculis, & ipse in Capitolium ad delectum discessit. Consul alter de postulatis Siculorum ad patres retulit. Ibi cum diu de sententijs certatum esset: & magna pars senatus, principe eius
D sententiae T. Manlio Torquato, cum tyrannis bellum gerendum fuisse censerent, hostibus & Syracusanorum, & populi Romani: & urbem recipi, non capi: & receptam legibus antiquis & libertate stabiliri, non fessam miseranda seruitute, bello affligi: inter tyrannorum & ducis Romani certamina praemium uictoris in medio positam urbem pulcherrimam ac nobilissimam perijsse, horreum atque aerarium quondam populi Romani: cuius munificentia ac donis, multis tempestatibus, hoc denique ipso Punico bello, adiuta ornataque respublica esset. Si ab inferis exsistat rex Hiero, fidissimus imperij Romani cultor, quo ore aut Syracusas, aut Romam ei ostendi posse? cum ubi semirutam ac spoliatam patriã respexisset, ingrediens Romam in uestibulo urbis, prope in porta, spolia patriae suae uisurus sit? Haec taliaq. cum ad inuidiam consulis, miserationemq. Siculorũ dicerentur, mitius tamen decreuerunt patres caussa Marcelli, Quae is gerens bellum uictorq. egisset, rata habenda
E esse. in reliquum curae senatui fore rem Syracusanã, mandaturosq. consuli Laeuino, quoad sine iactura reip. fieri posset, fortunis eius ciuitatis cõsuleret. Missis duobus senatoribus in Capitoliũ ad consulem, uti rediret in curiam, & introductis Siculis, senatusconsultũ recitatum est, legatiq. benigne appellati, ac dimissi, ad genua se Marcelli consulis proiecerũt obsecrantes, ut quae deplorandae ac leuandae calamitatis caussa dixissent, ueniã eis daret: & in fidem & clientelam se urbemq. Syracusas reciperet. post haec consul clemẽter appellatos eos dimisit. Campanis deinde senatus datus est. quorũ oratio miserabilior, caussa durior erat. neque.n. meritas poenas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpã cõferrent: sed satis pensum poenarũ, tot ueneno absumptis, tot securi percussis senatoribus, credebant. Paucos nobilium superstites esse, quos nec sua conscientia, ut quidquã de se grauius

uius conſulerent, impulerit: nec uictoris ira capitis damnauerit: eos libertatem ſibi ſuisque, & bonorum aliquam partem orare, ciues Romanos, affinitatibus pleroſque, & propinquis iam cognationibus ex connubio uetuſto iunctos. Summotis deinde e templo, paulliſper dubitatum, an acceꝛſendus a Capua Q. Fuluius eſſet: (mortuus enim poſt captam Claudius proconſul erat) ut coram imperatore qui res geſſiſſet, ſicut inter Marcellum Siculosq. diſceptatum fuerat, diſceptaretur: dein cum M. Atilium, C. Fuluium, fratrem Flacci, legatos eius, ac Q. Minucium & L. Veturium Philonem, item Claudij legatos, qui omnibus gerendis rebus interfuerant, in ſenatu uiderent: nec Fuluium auocari a Capua, nec differri Campanos uellent: interrogatus ſententiam M. Atilius Regulus, cuius ex ijs, qui ad Capuam fuerunt, maxima auctoritas erat, In conſilio, inquit, arbitror me fuiſſe conſulibus Capua capta. cum quaereretur, ecquis Campanorum de rep. noſtra bene meritus eſſet: duas mulieres compertum eſt, Veſtiam Oppiam Attellanam Capuae habi- G tantem, & Fauculã Cluuiam, quae quondã quaeſtum corpore feciſſet: illam quotidie ſacrificaſſe pro ſalute & uictoria populi Romani: hanc captiuis egentibus alimenta clam ſuppeditaſſe: ceterorum omnium Campanorum eundem erga nos animum, quem Carthaginienſium, fuiſſe. ſecuriq. percuſſos a Q. Fuluio fuiſſe magis, quorum dignitas inter alios, quam quorum culpa eminebat. Per ſenatum agi de Campanis, qui ciues Romani ſunt iniuſſu populi non uideo poſſe. idq. & apud maiores noſtros in Satricanis factum eſt, cum defeciſſent: ut M. Antiſtius trib. pl. prius rogationem ferret: ſciretq. plebs, uti ſenatui de Satricanis ſententiae dicendae ius eſſet. Itaque cenſeo cum tribunis plebis agendum eſſe, ut eorum unus pluresue rogationem ferant ad plebem, qua nobis ſtatuendi de Campanis ius fiat. L. Atilius trib. pleb. ex auctoritate ſenatus plebem in haec uerba rogauit. Omnes Campani, Attellani, Calatini, Sabatini, qui ſe dediderunt in arbitrium ditionemque po- H puli Romani Fuluio proconſuli, quaeq. una ſecum dediderunt, agrum urbemque, diuina humanaq. utenſiliaque: ſiue quid aliud dediderunt: de his rebus quid fieri uelitis, uos rogo Quirites, Plebs ſic iuſſit. Quod ſenatus maxima pars cenſeat, qui aſſidetis, id uolumus iubemusque. Ex hoc plebiſcito ſenatus conſultus Oppiae Cluuiaeq. primum bona, ac libertatem reſtituit. ſi qua alia praemia petere a ſenatu uellent, uenire eas Romam. Campanis in familias ſingulas decreta facta, quae non operaepretium eſt omnia enumerare. Aliorum bona publicanda, ipſos liberosq. eorum & coniuges uendendas, extra filias, quae enupſiſſent prius, quam in populi Romani poteſtatem uenirent. alios in uincula condendos, ac de his poſterius conſulendum. aliorum Campanorum ſummam etiam cenſus diſtinxerunt, publicanda nec ne bona eſſent. pecua captiua, praeter equos, & mancipia, praeter puberes uirilis ſexus, & omnia quae ſolo non continerentur, reſtituenda cenſuerunt domi- I nis. Campanos omnes, Attellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam qui eorum, aut ipſi, aut parentes eorum apud hoſtes eſſent, liberos eſſe iuſſerunt: ita ut nemo eorum ciuis Romanus, aut Latini nominis eſſet, neue quis eorum, qui Capuae fuiſſent, dum portae clauſae eſſent, in urbe agroue Campano intra certã diem maneret. locus ubi habitarent, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur. qui nec Capuae, nec in urbe Campana, quae a populo Romano defeciſſet, per bellum fuiſſent, eos cis Lirim amnem Romam uerſus: qui ad Romanos tranſiſſent prius, quam Hannibal Capuam ueniret, cis Vulturnum emouendos cenſuerunt: ne quis eorum propius mare XV millibus paſſuum agrum aedificiumue haberet. qui eorum trans Tiberim emoti eſſent, ne ipſi poſteriue eorum uſpiam pararent haberentue, niſi in Veiente, aut Sutrino, Nepeſinoue agro: dum ne cui K maior, quam quinquaginta iugerum, agri modus eſſet. Senatorum omnium, quiq. magiſtratus Capuae, Attellae, Calatiae geſsiſſent, bona uenire Capuae iuſſerunt. libera corpora, quae uenumdari placuerat, Romam mitti, ac Romae uenire. Signa, ſtatuas aeneas, quae capta de hoſtibus dicerentur, quae eorum ſacra ac profana eſſent, ad pontificum collegium reiecerunt. Ob haec decreta maeſtiores aliquanto, quam Romam uenerant, Campanos dimiſerunt. nec iam Q. Fuluij ſaeuitiam in ſeſe, ſed iniquitatem deum, atque exſecrabilem fortunam ſuam incuſabant. Dimiſsis Siculis Campaniſque, delectus habitus. ſcripto deinde exercitu, de remigum ſupplemento agi coeptum. in quam rem cum neque hominum ſatis, nec ex qua pararentur, ſtipendiumq. acciperent, pecuniae quidquam ea tempeſtate in publico eſſet: edixerũt conſules, ut priuati ex cenſu ordinibusque, ſicut antea, re-

miges

A miges darent cum ſtipendio cibarijſq. dierum triginta. Ad id edictum tantus fremitus hominum, tantaq. indignatio fuit, ut magis dux, quam materia ſeditioni deeſſet. Secundum Siculos Campanoſq. plebem Romanam perdendã, lacerandamq. ſibi conſules ſumpſiſſe. per tot annos tributo exhauſtos, nil reliqui praeter terram nudam ac uaſtam habere. tecta hoſtes incendiſſe, ſeruos agri cultores praetores abduxiſſe, nunc ad militiam paruo aere emendo, nunc remiges imperando. ſi quid cui argenti aeriſue fuerit, ſtipendio remigum, & tributis annuis ablatum. ſe ut dent, quod non habent, nulla ui, nullo imperio cogi poſſe. bona ſua uenderent: in corpora, quae reliqua eſſent, ſaeuirent. ne unde redimantur quidẽ, quidquam ſupereſſe. Haec non in occulto, ſed propalam in foro, atque oculis ipſorum conſulum ingens turba circumfuſi fremebant: nec eos ſedare conſules nunc caſtigando, nunc conſolando poterant. Spatium deinde tridui ſe dare ad cogitandum dixerunt: quo ipſi ad

B rem inſpiciendam expediendamq. uſi ſunt. Senatum poſtero die habuerunt de remigum ſupplemento. ubi cum multa diſſeruiſſent, cur aequa plebis recuſatio eſſet: uerterunt orationem eo, ut dicerent: priuatis id, ſed aequum, ſeu iniquum onus iniungendum eſſe. nam unde, cum pecunia in aerario non eſſet, paraturos nauales ſocios? quo modo autem ſine claſſibus aut Siciliam obtineri, aut Italia Philippum arceri poſſe? aut tuta Italiae litora eſſe? Cum in hac difficultate rerum conſilium haereret, ac prope torpor quidam occupaſſet hominum mentes, tum Laeuinus conſul: Magiſtratus ſenatui, & ſenatus populo ſicut honore praeſtet, ita ad omnia, quae dura, atque aſpera eſſent, ſubeunda ducem debere eſſe. ſi quid iniungere inferiori uelis, id prius in te ac tuos ſi ipſe iuris ſtatueris, facilius omnes obedientes habeas. nec impenſa grauis eſt, cum ex ea plus, quam pro uirili parte ſibi quemque capere principum uident. Itaque ut claſſem habeat, quam ornare uolumus, Reſp.

C priuatos ſine recuſatione remiges dare nobiſmetipſis primum imperemus. aurum, argentum, aes ſignatum omnes ſenatores craſtina die in publicum conferamus: ita ut anulos ſibi quiſque & coniugi, & liberis & filio bullam, & quibus uxor filiaeue ſunt, ſingulas uncias pondo relinquant auri argenti: qui curuli ſella ſederunt, equi ornamenta & libras pondo, ut ſalinum patellamque deorum cauſſa habere poſſint. ceteri ſenatores libram argenti tantum. aeris ſignati quina millia in ſingulos patresfamiliae relinquamus. ceterum omne aurum, argentum, aes ſignatum, ad triumuiros menſarios extemplo deferamus. nullo ante ſenatus conſulto facto, ut uoluntaria collatio, & certamen adiuuandae reipublicae excitet ad aemulandum animos primum equeſtris ordinis, dein reliquae plebis. hanc unam uiam, multa inter nos collocuti conſules inuenimus. Ingredimini dijs bene iuuantibus. reſpublica incolumis & priuatas res facile ſaluas praeſtat. publica perdẽdo, tua

D nequidquam ſerues. In haec tanto animo conſenſum eſt, ut gratiae ultro conſulibus agerẽtur. ſenatu inde miſſo, pro ſe quiſq. aurum, argentum & aes in publicum conferunt, tanto certamine iniecto, ut prima inter primos nomina ſua uellent in publicis tabulis eſſe: ut nec triuumuiri accipiendo, nec ſcribae referendo ſufficerent. Hunc conſenſum ſenatus equeſter ordo eſt ſecutus, equeſtris ordinis plebs. ita ſine edicto, ſine cohortatione magiſtratus, nec remige in ſupplementum, nec ſtipendio reſpublica eguit: paratiſque omnibus ad bellum, conſules in prouincias profecti ſunt. Neque aliud magis tempus belli fuit, quo Carthaginienſes Romanique, pariter uarijs caſibus immiſtis, in ancipiti ſpe ac metu fuerint. Nam Romanis & in prouincijs, hinc in Hiſpania aduerſae res, hinc proſperae in Sicilia, luctum & laetitiam miſcuerant: & in Italia, cum Tarentum amiſſum damno & dolori: tum arx cum praeſidio retenta praeter ſpem, gaudio fuit: & terrorẽ ſubitũ

E pauoremq. urbis Romae obſeſſae & oppugnatae, Capua poſt dies paucos capta in laetitiã uertit. Tranſmarinae quoque res quadam uice penſatae. Philippus hoſtis tempore haud ſatis opportuno factus: Aetoli noui adſciti ſocij, Attaluſq. Aſiae rex, iam uelut deſpondente fortuna Romanis imperium orientis. Carthaginienſes quoque Capuam amiſſam, & Tarentum captum aequabant: & ut, ad moenia urbis Romae nullo prohibente ſe perueniſſe, in gloria ponebant, ita pigebat irriti incepti, pudebatque adeo ſe ſpretos, ut ſedentibus ipſis ad Romana moenia, alia porta exercitus Romanus in Hiſpaniam duceretur. Ipſae quoque Hiſpaniae quo propius ſpẽ uenerant, tantis duobus ducibus exercitibuſq. caeſis, debellatũ ibi, ac pulſos inde Romanos eſſe, eo plus, ab L. Marcio, tumultuario duce, ad uanum & irritum uictoriam redactam eſſe, indignationis praebebant. Ita aequãte fortuna,

 ſuſpenſa

suspensa omnia utrimque erant, integra spe, integro metu, uelut illo tempore primum bellum inciperent. Hannibalem ante omnia angebat, quod Capua pertinacius oppugnata ab Romanis, quam defensa ab se, multorũ Italiae populorum animos auerterat: quos neque omnes tenere praesidijs, nisi uellet in multas paruasq. partes carpere exercitum, (quod minime tum expediebat) poterat: nec deductis praesidijs spei liberam, uel obnoxiam timori sociorum relinquere fidem. Praeceps in auaritiam & crudelitatẽ animus, ad spoliãda quae tueri nequibat, ut uastata hosti relinquerentur, inclinauit. Id foedum consilium tum incepto, tum exitu etiam fuit. neque enim indigna patientium modo abalienabãtur animi, sed ceterorum etiam. quippe ad plures exemplum, quam calamitas, pertinebat. Nec consul Romanus tentandis urbibus, sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiae principes erant Dasius & Blasius: Dasius Hannibali amicus, Blasius, quantum ex tuto poterat, rẽ Romanam fouebat: & per occultos nuncios spem proditionis fecerat Marcello. sed sine adiutore Dasio res transigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, & tum quoque magis inopia cõsilij potioris, quam spe effectus, Dasium appellabat. at ille cum ab re auersus, tum aemulo potentatus inimicus, rem Hannibali aperit. Accersito utroque, Hannibal cũ pro tribunali quaedam ageret, mox de Blasio cogniturus, staretque, summoto populo, accusator & reus: Blasius de proditione Dasium appellabat. Enimuero ille, uelut in manifesta re, exclamat, sub oculis Hannibalis secum de proditione agi. Hannibali, atq. eis qui aderãt, quo audacior res erat, minus similis ueri uisa est. aemulationem profecto, atque odium esse: & id crimen afferri, quod, quia testem habere non potuisset, liberius fingeretur. Ita inde dimissi sunt. nec Blasius ante abstitit tam audaci incoepto, quam idem obtundendo, docendoque, quam ea res ipsis patriaeq. salutaris esset, peruicit, ut praesidium Punicum, (hi autẽ Numidae erant) Salapiaq. traderetur Marcello. Nec sine caede multa tradi potuit. longe fortissimi equitum toto Punico exercitu erant. itaque quamquam improuisa res fuit, nec usus equorum in urbe erat, tamen armis inter tumultum captis, & eruptionem tentauerũt: & [illegible]um euadere nequirent, pugnantes ad ultimum occubuerunt. nec plus quinquaginta ex his in potestatem hostium uiui uenerunt: plusq. aliquanto damni haec ala equitum amissa Hannibali, quam Salapia fuit: nec deinde umquam Poenus, quo longe plurimum ualuerat, equitatu superior fuit. Per idem tempus cum in arce Tarentina uix inopia tolerabilis esset, spem omnem praesidium quod ibi erat Romanum, praefectusq. praesidij, atque arcis M. Liuius in commeatibus ab Sicilia missis habebant. qui ut tuto praeterueherentur oram Italiae, classis uiginti ferme nauium Rhegij stabat. Praeerat classi commeatibusq. D. Quinctius, obscuro genere ortus, ceterum multis fortibus factis gloria militari illustris. primo quinque naues, quarum maxime duae triremes a Marcello ei traditae erant, habuit: postea rem impigre saepe gerenti, tres additae quinqueremes: postremo ipse a socijs, Rheginisque, & a Velia & a Paesto, debitas ex foedere exigendo, classem XX nauium, sicut ante dictum est, effecit. Huic ab Rhegio profectae classi Democrates cum pari classe nauium Tarentinarum numero, quindecim millia ferme ab urbe ad Sacriportum obuius fuit. Velis tum forte improuidus futuri certaminis Romanus ueniebat: sed circa Crotonem Sibarimq. suppleuerat remigio naues: instructamq. & armatam egregie pro magnitudine nauium classem habebat. & tum forte sub idem fere tempus & uenti uis omnis cecidit, & hostes in conspectu fuere, ut ad componenda armamenta, expediendumq. remigem ac militem ad imminens certamen uix satis temporis esset. Raro alias tantis animis iustae concurrerunt classes: quippe cum in maioris discrimen rei, quam ipsae erant, pugnarent. Tarentini, ut recuperata urbe ab Romanis post centesimum prope annum, arcem etiam liberarent: spem commeatus quoque hostibus, si nauali proelio possessionem maris ademissent, interclusuri: Romani ut retenta possessione arcis ostenderent, non ui aut uirtute, sed proditione ac furto Tarentum amissum. Itaque ex utraque parte signo dato, cum rostris concurrissent, neque retro nauem inhiberent, nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus nauem erat, ferrea iniecta manu: ita conserebant ex propinquo pugnam, ut non missilibus tantum, sed gladijs etiam prope collato pede proeliarentur. Prorae inter se iunctae haerebant, puppes alieno remigio circumagebantur. ita in arto stipatae erant naues, ut uix ullum telum in mari uanum intercideret. frontibus, uelut pedestris acies, urgebant: peruiaeque naues pugnantibus erant. Insignis tamen inter

A ter ceteras pugna fuit duarum, quae primae agminis concurrerant inter se. in Romana naue ipse Quinctius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, sed priuato etiam odio inuisus, atque infestus Romanis: quod eius factionis erat, quae Tarentum Hannibali prodiderat. Hic Quinctium simul pugnantem hortantemq. suos, incautum hasta transfigit. ille simulatque praeceps cum armis procidit ante proram, uictor Tarentinus in turbatam duce amisso nauem impigre transgressus, cum summouisset hostes, & prora iam Tarentinorum esset, puppim male conglobati tuerentur Romani: repente & alia a puppi triremis hostium apparuit. ita in medio circumuenta Romana nauis capitur. hinc ceteris terror iniectus, ut praetoriam nauem captam uidere: fugientesq. passim, aliae in alto mersae, aliae in terrã remis abreptae, mox praedae fuere Thurinis Metapõtinisque, ex onerarijs, quae cum commeatu sequebantur, perpaucae in potestatem hostiũ
B uenere: aliae ad incertos uentos hinc, atque illinc obliqua transferentes uela, in altum euectae sunt. Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta. nam ad quattuor millia hominum frumentatum egressa, cum in agris passim uagarentur: Liuius, qui arci praesidioq. Romano praeerat, intentus in omnes occasiones gerendae rei, C. Persium, impigrum uirum, cum duobus millibus armatorum ex arce emisit. qui uage effusos per agros, palatosq. adortus, cum diu passim cecidisset: paucos ex multis trepida fuga incidentes semiapertis portarum foribus, in urbem compulit: ne urbs eodem impetu caperetur. Ita aequatae res ad Tarentum, Romanis uictoribus terra, Tarentinis mari. Frumenti spes, quae in oculis fuerat, utrosque frustrata pariter. Per idem tempus Laeuinus consul iam magna parte anni circumacta, in Siciliam, ueteribus nouisq. socijs exspectatus, cum uenisset, primum ac potissimum omnium ratus Syracusanis noua pace inconditas componere
C res: Agragantum inde, quod belli reliquum erat, tenebaturq. a Carthaginiensium ualido praesidio, duxit legiones. & affuit fortuna incoepto. Hanno erat imperator Carthaginiensium, sed omnem in Mutine Numidisque spem repositam habebat. Per totam Siciliam uagus, praedas agebat ex socijs Romanorum: neque intercludi ab Agraganto ui aut arte ulla, nec, quin erumperet, ubi uellet, prohiberi poterat. Haec eius gloria quia iam imperatoris quoque famae officiebat, postremo in inuidiam uertit: ut ne bene gestae quidẽ res iam Hannoni propter auctorem satis laetae essent. propter quae postremo praefecturã eius filio suo dedit, ratus cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturũ. quod longe aliter euenit. nam ueterem fauorem eius sua insuper inuidia auxit. neque ille indignitatem iniuriae tulit: confestimq. ad Laeuinum occultos nuncios misit de tradendo Agraganto. per quos ut est facta fides, compositusq. rei gerendae modus: portam ad
D mare ferentem Numidae cum occupassent, pulsis inde custodibus, aut caesis, Romanos ad idipsum missos in urbem acceperunt. & cum agmine iam in media urbis, ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno non aliud, quam tumultum ac secessionem (id quod & ante acciderat) Numidarum esse, ad comprimendam seditionem processit. atque ille, cum ei multitudo maior, quam Numidarum, procul uisa, & clamor Romanus, haudquaquam ignotus, ad aures accidisset: prius, quam ad ictum teli ueniret, capessit fugam. per auersam portam emissus, assumpto comite Epicide, cum paucis ad mare peruenit: nactique opportune paruum nauigium, relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos certatum erat, in Africam transiecerunt. alia multitudo Poenorum Siculorumque, ne tentato quidem certamine, cum caeci in fugam ruerent, clausique exitus essent, circa portas caesa. Opido recepto, Laeuinus, qui capita rerũ Agraganti erant, uirgis caesos securi percussit: ceteros, prae
E damque uendidit. omnem pecuniam Romam misit. Fama Agragantinorum cladis Siciliam cum peruasisset, omnia repente ad Romanos inclinauerunt. Prodita breui sunt XX opida, sed ui capta, uoluntaria deditione in fidem uenerunt ad quadraginta. Quarum ciuitatum principibus cum pro cuiusque merito consul praemia poenasq. exsoluisset: coegissetque Siculos, positis tandem armis, ad agrum colendum animos conuertere: ut esset non incolarum modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romae, atque Italiae (id quod multis saepe tempestatibus fecerat) annonam leuaret: ab Agatirna inconditam multitudinem secum in Italiam transuexit. Quattuor millia hominum erant, misti ex omni colluuione, exsules, obaerati, capitalia ausi plerique, & cum in ciuitatibus suis, ac sub legibus uixerant, & postquam eos ex uarijs caussis fortuna similis conglobauerat, Agatirnae per latro-

cinia ac rapinam tolerantes uitam. Hos neque relinquere Laeuinos in insula, tum primum noua pace coalescente, uelut materiam nouandis rebus, satis tutum ratus est: & Rheginis usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum, assuetā latrociniis quaerētibus manum. Et quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum est. In Hispania principio ueris P. Scipio nauibus deductis, euocatisq. edicto Tarraconem sociorum auxilijs, classem onerariasq. ostium inde Iberi fluminis petere iubet. eodem legiones ex hibernis conuenire cum iussisset, ipse cum quinque millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est. quo cum uenisset, alloquendos maxime ueteres milites, qui tantis superfuerant cladibus, ratus, concione aduocata ita disseruit. Nemo ante me nouus imperator militibus suis prius, quam opera eorum usus esset, gratias agere iure ac merito potuit. me uobis prius, quam prouinciam aut castra uiderem, obligauit fortuna: primum, quod ea pietate erga patrem patruumque meum uiuos mortuosque fuistis: deinde, quod amissam tanta clade prouinciae possessionem, integram & populo Romano, & successori mihi uirtute uestra obtinuistis. Sed cum iam benignitate deum id paremus atque agamus, non ut ipsi maneamus in Hispania, sed ne Poeni maneant: nec ut pro ripa Iberi stantes, arceamus transitum hostis, sed ut ultro transeamus, transferamusque bellum: uereor, ne cui uestrum maius id, audaciusq. consilium, quam aut pro memoria cladium nuper acceptarum, aut pro aetate mea uideatur. Aduersae pugnae in Hispania nullius in animo, quam meo, minus oblitterari possunt. Quippe cui pater & patruus intra triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cumularetur familiae nostrae funus, interfecti sunt. sed ut familiaris paene orbitas ac solitudo frangit animum: ita publica cum fortuna tum uirtus desperare de summa rerum prohibet, eo fato, quo donata nobis sors est, ut magnis omnibus bellis uicti uicerimus. Vetera omitto, Porsenam, Gallos, Samnites. a Punicis bellis incipiam. Quot classes, quot duces, quot exercitus priore bello amissi sunt? iam quid hoc de bello memorem? omnibus aut ipse affui cladibus, aut, quibus abfui, maxime unus omnium eas sensi. Trebia, Trasymenus, Cannae, quid aliud sunt, quam monumenta occisorum exercituum, consulumque Romanorum? adde defectionem Italiae, Siciliae maioris partis, Sardiniae: adde ultimum terrorem ac pauorem, castra Punica inter Anienem & moenia Romana posita, & uisum prope in portis uictorem Hannibalem. In hac ruina rerum stetit una integra, atque immobilis uirtus populi Romani. Haec omnia strata humi erexit, ac sustulit. Vos omnium primi milites post Cannensem cladem uadenti Hasdrubali ad Alpes Italiamque, (qui si se cum fratre coniunxisset, nullum iam nomen esset populi Romani) ductu auspicioque patris mei obstitistis. & hac secundae res illas aduersas sustinuerunt. Nunc benignitate deum omnia secunda, prospera, in dies laetiora ac meliora in Italia Siciliaq. geruntur. In Sicilia Syracusae, Agragantumq. captum, pulsi tota insula hostes. receptaq. prouincia in ditionem populi Romani est. In Italia Arpi recepti, Capua capta: iter omne ab urbe Roma trepida fuga emensus Hannibal, in extremum angulum agri Bruttij compulsus, nihil iam magis precatur deos, quam ut incolumi cedere, atque abire ex hostium terra liceat. Quid igitur minus conueniat milites, quam, cum aliae super alias clades cumularentur, ac dij prope ipsi cum Hannibale starent, uos hic cum parentibus meis (aequentur enim ipsi etiam honore nominis) sustinuisse labantem fortunam populi Romani: nunc eosdem, quia illic omnia secunda laetaque sunt, animis deficere? Nuper quoque, quae acciderunt, utinam tam sine meo luctu, quam uestro transissent. Nunc dij immortales, imperij Romani praesides, qui centurijs omnibus, ut mihi imperium iuberent dari, fuere auctores, ijdem augurijs, auspicijsque, & per nocturnos etiam uisus omnia laeta ac prospera portendunt: animus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus uates, praesagit, nostram Hispaniam esse: breui extorre hinc omne Punicum nomen, maria terrasq. foeda fuga impleturum. Quod mens sua sponte diuinat, idem subijcit ratio haud fallax. Vexati ab ijs socij, nostram fidem per legatos implorant. tres duces discrepantes, prope ut defecerint alij ab alijs, trifariam exercitum in diuersissimas regiones distraxere. Eadem in illos ingruit fortuna, quae nuper nos afflixit. nam & deseruntur ab socijs, ut prius ab Celtiberis nos: & diduxere exercitus, quae patri, patruoq. meo caussa exitij fuit. nec discordia intestina coire eos in unum sinet, neque singuli nobis resistere poterunt. Vos modo milites fauete nomini Scipionum, soboli imperatorum uestrorum, uelut

A lut accisis recrescenti stirpibus. Agite milites ueteres, nouum exercitum, nouumque ducem transducite Iberum, trāsducite in terras cum multis fortibus factis saepe a uobis peragratas. Breue faciam, ut quemadmodum nunc noscitatis in me patris patruique similitudinem oris uultusque, & lineamenta corporis, ita ingenij, fidei, uirtutisque exemplum ac effigiem uobis reddam: ut reuixisse, aut renatum sibi quisque Scipionem imperatorem dicat. Hac oratione accensis militum animis, relicto ad praesidium regionis eius M. Silano cum tribus millibus peditum, & trecentis equitibus, ceteras omnes copias (erant autem uigintiquinque millia peditum, duo millia & quingenti equites) Iberum transiecit. Ibi quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tres tam diuersas regiones discessissent Punici exercitus, proximum aggrederetur: periculum esse ratus, ne, eo facto, in unum omnes contraheret, nec par esset unus tot exercitibus, Carthaginem Nouam interim oppugnare statuit,
B urbem cum ipsam opulentam suis opibus, tum hostium omni bellico apparatu plenam, (ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniae obsides erant) sitam praeterea cū opportune ad transijciendum in Africam, tum super portum satis amplū quantaeuis classi, & nescio an unum in Hispaniae ora, qua nostro adiacet mari. Nemo omnium, quo iretur, sciebat, praeter C. Laelium. Is classe circummissus ita moderari cursum nauium iussus erat, ut eodem tempore Scipio ab terra exercitum ostenderet, classis portum intraret. Septimo die ab Ibero Carthaginem uentum est. simul terra mariq. castra ab regione urbis, qua in Septemtrionem uersa est, posita. his ab tergo (nam frons natura tuta erat) uallum obiectum. Etenim sita Carthago sic est. Sinus est maris media fere Hispaniae ora, maxime Africo uento oppositus, & quingentos passus introrsus retractus, paullulo plus passuum in latitudinem patens. huius in ostio sinus parua insula obiecta ab alto, portum ab omni-
C bus uentis, praeterquam Africo, tutum facit. ab intimo sinu paeninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est: ab ortu solis & a meridie cincta mari: ab occasu stagnum claudit, paullum etiam ad Septemtrionem fusum, incertae altitudinis, utcumque exaestuat aut deficit mare, continenti urbem iugum ducentos fere & quinquaginta passus patens coniungit. unde cum tam parui operis munitio esset, nō obiecit uallum imperator Romanus: seu fiduciam hosti superbe ostentans, siue ut subeunti saepe ad moenia urbis recursus pateret. Cetera, quae munienda erant, cum perfecisset, naues etiam in portu, uelut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit. circumuectusque classem, cum monuisset praefectos nauium, ut uigilias nocturnas intenti seruarent, (omnia ubique primo obsessum hostem conari) regressus in castra, ut consilij sui rationem, quod ab urbe potissimum oppugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet, & spem potiundae cohortando fa-
D ceret, concione aduocata, ita disseruit. Ad urbem unam oppugnandum si quis uos adductos credit, is magis operis uestri, quam emolumenti, rationem exactam milites habet. oppugnabitis enim uere moenia unius urbis, sed in una urbe uniuersam ceperitis Hispaniam. Hic sunt obsides omnium nobilium regum populorumque: qui simul in potestate uestra erunt, extemplo omnia, quae nunc sub Carthaginiensibus sunt, in ditionem tradent. hic pecunia omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe qui mercenarios exercitus alant: & quae nobis maximo usui ad conciliandos animos barbarorum erit. hic tormenta, arma, armamenta, & omnis apparatus belli est, qui simul & uos instruet, & hostes nudabit. Potiemur praeterea cum pulcherrima opulentissimaque urbe, tum opportunissima portu egregio: unde terra marique, quae belli usus poscunt, suppeditentur. quae cum magna ipsi habebimus, tum dempse-
E rimus hostibus multo maiora. haec illis arx, hoc horreum, aerarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est. huc rectus ex Africa cursus est, haec una inter Pyrenaeum & Gades statio, hinc omnis Hispania imminet Africae. Sed quoniam uos instructos & ordinatos cognosco, ad Carthaginem nouam oppugnandam urbis uiribus, & bono animo transeamus. Cumque omnes una uoce hoc faciendum succlamarent, eos Carthaginem duxit. tum terra marique eam oppugnari iubet. Contra Mago Poenorum dux, cum terra marique instrui oppugnationem uideret, & ipse copias ita disponit. Opidanorum duo millia ab ea parte, qua castra Romana erant, opponit: quingentis militibus arcem insedit: quingentos tumulo urbis in orientem uersso imponit: multitudinem aliam quo clamor, quo subita uis aduocasset, resistentem

Carthago nou[illegible]

Scipio

ad omnia occurrere iubet. Patefacta deinde porta, eos, quos in uia ferente ad castra hostium instruxerat, mittit. Romani, duce ipso praecipiente, parumper cessere, ut propiores subsidijs in certamine ipso summittendis essent. Et primo haud impari stetere acie. subsidia deinde identidem summissa e castris non auerterunt solum in fugam hostes: sed adeo effusis institerunt, ut, nisi receptui cecinisset, permisti fugientibus, irrupturi fuisse in urbem uiderentur. Trepidatio uero non proelio maior, quam tota urbe fuit. multae stationes pauore, atque loca deserta sunt: relictique muri, cum qua cuique erat proximum, desiluissent. Quod ubi uersus Scipio in tumulum, quem Mercurium Teutatem appellant, aduertit, multis partibus nudata defensoribus moenia esse, omnes e castris excitos ire ad oppugnandum urbem, & ferre scalas iubet. ipse, trium prae se iuuenum ualidorum scutis oppositis, (ingens enim iam uis omnis generis telorum e muris uolabat) ad urbem succedit. hortatur, imperat quae in rem sunt: quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, testis spectatorque uirtutis, atque ignauiae cuiusque adest. Itaque in uulnera ac tela ruunt: neque illos muri, neque superstantes armati arcere queunt, quin certatim adscendãt. Et ab nauibus eodem tempore ea, quae mari alluitur, pars urbis oppugnari coepta est. ceterum tumultus inde maior, quam uis, uideri poterat. Dum applicant, dum partim exponunt scalas militesque, dum, qua cuique proximum est, in terram euadere properant. ipsa festinatione & certamine alij alios impediunt. inter haec repleuerat iam Poenus armatis muros, & uis magna & ingens copia congesta telorum suppeditabat. Sed neque uiri, nec tela, nec quidquam aliud aeque quam moenia ipsa sese defendebant. rarae enim scalae altitudini aequari poterant: & quo quaeque altiores, eo infirmiores erãt. itaque cum summus quisque euadere non posset, subirent tamen alij, onere ipso frangebantur. quidam stantibus scalis, cum altitudo caliginem oculis offudisset, ad terram delati sunt. Et cum passim homines scalaeque ruerent, & ipso successu audacia atque alacritas hostium cresceret, signum receptui datum est. quod spem non praesentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit, scalis & corona capi urbem non posse: opera & difficilia esse, & tempus datura ad ferendam opem imperatoribus suis. Vix prior tumultus conticuerat, cum Scipio ab defessis iam uulneratisque recentes integrosque alios accipere scalas iubet, & ui maiore aggredi urbem. ipse, ut ei nunciatum est aestum decedere: quod per piscatores Tarraconenses, nunc leuibus cymbis, nunc ubi eae sederent, uadis peruagatos per stagnum, compertum habebat, facilem pedibus ad murum transitum dari: eo armatos duxit. Medium ferme diei erat: & ad id, quod sua sponte cedente in mare aestu trahebatur aqua, acer etiam Septemtrio ortus inclinatum stagnum eodem quo aestus ferebat: & adeo nudauerat uada, ut alibi umbilico tenus aqua esset, alibi genua uix superaret. Hoc cura ac ratione compertum, in prodigium ac deos uertens Scipio, qui ad transitum Romanis mare uerterent & stagna auferrent, uiasque ante numquam initas humano uestigio aperirent: Neptunum iubebat ducem itineris sequi, ac medio stagno euadere ad moenia. Ab terra ingens labor succedentibus erat: nec altitudine tantum moenium impediebantur: sed quod euntes ad ancipites utrimque ictus subiectos habebant Romanos: ut latera infestiora subeuntibus, quam aduersa corpora, essent. At parte in alia quietus, & per stagnum facilis transitus, & in murum adscensus inde fuit. nam neque opere emunitus erat, ut ubi ipsius loci ac stagni praesidio satis creditum foret: nec ulla armatorum statio, aut custodia opposita, intentis omnibus ad opem eo ferendam, unde periculum ostendebatur. Vbi urbem sine certamine intrauere, pergunt inde, quanto maximo cursu poterant, ad eam portam, circa quam omne contractum certamen erat. in quod adeo intenti omnium non animi solum fuerant, sed etiam oculi auresque oppugnantium, spectantiumq. & adhortantium pugnantes, ut nemo ante ab tergo senserit captam urbem, quam tela in auersos inciderunt. & utrimque ancipitem hostem habebant. tunc turbatis defensoribus metu, & moenia capta, & porta intus forisque pariter refringi coepit: & mox caedendo confractis, ac distractis, ne iter impediretur, foribus, armati impetum fecerunt. Magna multitudo & muros transscendebat, sed hi passim ad caedem opidanorum uersi. illa quae portam ingressa erat iusta acies, cũ ducibus, cum ordinibus, media urbe in forum processit. Inde cum duobus itineribus fugiẽtes uideret hostes: alios ad tumulum in orientem uersum, qui tenebatur quingentorum militum praesi-

A praesidio: alios in arcem, in quam & ipse Mago cum omnibus ferme armatis qui muris pulsi fuerant, refugerat: partem copiarum ad tumulum expugnandum mittit, ipse ad arcem ducit. Et tumulus primo impetu est captus: & Mago arcem conatus defendere, cum omnia hostiũ plena uideret, neque spem ullam esse, se arcemq. & praesidium dedidit. Quoad dedita arx est, caedes tota urbe passim factae: nec ulli puberum, qui obuius fuit, parcebatur. Tum signo dato, caedibus finis factus. ad praedam uictores uersi, quae ingens omnis generis fuit. Liberorum capitum uirilis sexus ad X millia capta. inde qui ciues nouae Carthaginis erant, dimisit: urbemque, & sua omnia, quae reliqua eis bellum fecerat, restituit. Opifices ad duo millia hominum erant. eos publicos fore populi R. edixit, cum spe propinqua libertatis, si ad ministeria belli enixe operam nauassent. ceteram multitudinem incolarum, iuuenum, ac ualidorum seruorum in classem ad supplementum remigum dedit: & auxerat nauibus octo captiuis classem.

B Extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant: quorum perinde, ac si sociorum liberi essent, cura habita. Captus & apparatus ingens belli, catapultae maximae ferme centum uiginti, minores CCLXXXI, ballistae maiores XXIII, minores LII, scorpionum maiorum minorumque, & armorum telorumque ingens numerus. signa militaria LXXIV. Et auri argentique relata ad imperatorem magna uis. paterae aureae fuerunt CCLXXVI, librales ferme omnes pondo: argenti facti signatique decem & octo millia & CCC pondo. uasorum argẽteorum magnus numerus. Haec omnia C. Flaminio quaestori appensa adnumerataq. sunt. tritici XL millia modium, hordei CCLXX. Naues onerariae CXIII in portu expugnatae, captaeque: quaedam cum suis oneribus, frumento, armis, aere praeterea, ferroque, & linteis, & sparto, & naualí alia materia ad classem aedificandam: ut minimum omnium inter tantas opes bellicas

C Carthago ipsa fuerit. Eo die Scipio, C. Laelio cum socijs naualibus urbem custodire iusso, ipse in castra legiones reduxit, fessosque milites omnibus uno die belli operibus, (quippe qui & acie dimicassent, & in capienda urbe tantum laboris periculique adissent: & capta, cum ijs qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnassent) curare corpora iussit. Postero die, militibus, naualibusque socijs conuocatis, primum dijs immortalibus laudes gratiasque egit: qui se non urbis solum opulentissimae omnium in Hispania uno die compotem fecissent, sed ante eo congessissent omnis paene Africae atque Hispaniae opes: ut neque hostibus quidquam relinqueretur, & sibi ac suis omnia superessent. Militum deinde uirtutem collaudauit, quod eos non eruptio hostium, non altitudo moenium, non inexplorata stagni uada, non castellum in alto tumulo situm, non munitissima arx deterruisset, quo minus transscenderent omnia, perrumperentque. Itaque quamquam

D omnibus omnia deberet: praecipuum tamen muralis coronae decus eius esse, qui primus murum adscendisse se profiteretur, qui se dignum eo duceret dono. Duo professi sunt, Q. Trebellius, centurio legionis quartae, & Sex. Digitius, socius naualis. Nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quam studia excitauerant uterque sui corporis hominum. socijs C. Laelius praefectus classis, legionarijs M. Sẽpronius Tuditanus aderat. Ea contentio cũ prope seditionem ueniret: Scipio, tres recuperatores cum se daturum pronunciasset, qui, cognita caussa, testibusq. auditis, iudicarent, uter prior in opidum trãsscendisset: C. Laelio, & M. Sempronio aduocatis partis utriusque P. Cornelium Caudinum de medio adiecit: eosq. tres recuperatores considere, & caussam cognoscere iussit. Cum res eo maiore ageretur certamine, quod amoti tantae dignitatis non tam aduocati, quam moderatores studiorum fuerant: C. Laelius relicto consilio, ad tribunal ad Scipionẽ accedit: eumq. docet,

E rem sine modo ac modestia agi: ac prope esse, ut manus inter se conserant. Ceterum etiam si uis absit, nihilominus detestabili exemplo rem agi. quippe ubi fraude ac periurio decus petatur uirtutis. Stare hinc legionarios milites, hinc classicos, per omnes deos paratos iurare magis quae uelint, quam quae sciant, uera esse, & obstringere periurio non se solũ suumq. caput, sed signa militaria & aquilas, sacramentiq. religionem. Haec se ad eum de sententia P. Cornelij & M. Sempronij deferre. Scipio, collaudato Laelio, ad concionem uocauit, pronunciauitque, se satis compertum habere, Q. Trebellium & Sex. Digitium pariter in murum adscẽdisse: seque eos ambos uirtutis caussa coronis muralibus donare. Tum reliquos, prout cuiusque meritum uirtusque erat, donauit: ante omnes C. Laelium, praefectum classis, & omni genere laudis sibimetipsi aequauit, & corona aurea ac XXX

bobus donauit. Tum obsides ciuitatum Hispaniae uocari iussit. quorum quantus numerus fuerit, piget scribere: quippe cum alibi CCC ferme, alibi DCCXXV fuisse inueniam. Aeque & alia inter auctores discrepant. Praesidium Punicum alius X, alius VII, alius haud plus quam duum millium fuisse scribit. Capta alibi X millia capitum, alibi supra V & XX inuenio. Scorpiones maiores minoresque ad LX captos scripserim, si auctorem Graecum sequar Silenum: si Valerium Antiatem, maiorum scorpionum VI millia, minorum XIII. adeo nullus mentiendi modus est. Ne de ducibus quidem conuenit, plerique Laelium praefuisse classi, sunt qui M. Iunium Silanũ dicant. Armen praefuisse Punico praesidio, deditumq. Romanis, Antias Valerius: Magonem alij scriptores tradunt. Non de numero nauium captarũ, non de pondere auri atque argenti, & redacta pecunia conuenit. Si aliquibus assentiri necesse est, media similia ueri sunt. Ceterum Scipio uocatis obsidibus, primum uniuersos bonum animum habere iussit. uenisse eos in populi Romani potestatẽ, qui beneficio, quam metu, obligare homines malit: exterasq. gentes fide ac societate iunctas habere, quam tristi subiectas seruitio. deinde acceptis nominibus ciuitatum, recensuit captiuos, quot cuiusque populi essent, & nuncios domum misit, ut ad suos quisque recipiẽdos ueniret. si quarum forte ciuitatum legati aderant, eis praesentibus suos restituit. ceterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio quaestori attribuit. Inter haec, e media turba obsidum, mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit: obtestariq. coepit, ut curam cultumq. feminarum impensius custodibus commendaret. Cum Scipio nihil profecto defuturum ijs diceret: tum rursus mulier, Haud magni ista facimus, inquit. quid enim huic fortunae non satis est? alia me cura, aetatem harum intuentem (nam ipsa iam extra periculum iniuriae muliebris sum) stimulat. aetate & forma florentes circa eam Indibilis filiae erãt, aliaeq. nobilitate pari, quae omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio, Meae, populiq. Romani disciplinae caussa facerem, inquit, ne quid, quod sanctum usquam esset, apud nos uiolaretur. nunc ut id curem impensius, uestra quoque uirtus dignitasque facit, quae ne in malis quidem oblitae decoris matronalis estis. Spectatae deinde integritatis uiro tradidit eas: tueriq. haud secus uerecunde ac modeste, quam hospitum coniuges ac matres iussit. Captiua deinde a militibus adducitur ad eum adulta uirgo, adeo eximia forma, ut quacumque incedebat, conuerteret omnium oculos. Scipio percunctatus patriam, parentesque, inter cetera accepit, desponsatam eam principi Celtiberorum adolescenti, cui Allucio nomen erat. Extemplo igitur parentibus sponsoq. ab domo accitis, cum interim audiret deperire eum sponsae amore: ubi primum uenit, accuratiore eum sermone, quam parentes, alloquitur. Iuuenis, inquit, iuuenem appello, quo minus sit inter nos huius sermonis uerecundia. Ego, cum sponsa tua capta a militibus nostris ad me deducta esset, audiremq. eam tibi cordi esse, & forma faceret fidem: quia ipse, si frui liceret ludo aetatis, praesertim recto & legitimo amore, & non respublica animum nostrum occupasset: ueniam mihi dari sponsam impensius amanti uellem: tuo, cuius possum, amori faueo. Fuit sponsa tua apud me eadem, qua apud soceros tuos parentesque suos, uerecundia: seruata tibi est, ut inuiolatum, dignum me teque dari tibi donum posset. hanc mercedem unam pro eo munere paciscor: amicus populo Romano sis. & si me uirum bonum credis esse, quales patrem, patruumque meum iam ante hae gentes norant: scias multos nostri similes in ciuitate Romana esse: nec ullum in terris populum hodie dici posse, quem minus tibi hostem tuisq. esse uelis, aut amicum malis. Cum adolescens simul pudore gaudioque perfusus, dextram Scipionis tenens, deos omnes inuocaret ad gratiam illi pro se referendam, quoniam sibi nequaquam satis facultatis pro suo animo, atque illius erga se merito esset: parẽtes inde cognatique uirginis appellati. qui, quoniam gratis sibi redderetur uirgo, ad quam redimendam satis magnum attulissent auri pondus: orare Scipionem, ut id ab se donum acciperet, coeperunt: haud minorem eius rei apud se gratiam futuram affirmantes, quam redditae inuiolatae foret uirginis. Scipio, quando tantopere peterent, accepturum se pollicitus, poni ante pedes iussit: uocatoq. ad se Allucio, Super dotem, inquit, quam accepturus a socero es, haec tibi a me dotalia dona accedent. aurumq. tollere, ac sibi habere iussit. His laetus donis honoribusq. dimissus domum, impleuit populares laudibus & meritis Scipionis. Venisse dijs simillimum iuuenem, uincentem omnia cum armis, tum benignitate ac

bene-

A beneficijs. Itaque delectu clientum habito, cum delectis ∞ & C D equitibus intra paucos dies ad Scipionem reuertit. Scipio retentum secum Laelium, dum captiuos obsidesque & praedam ex consilio eius disponeret: rebus omnibus compositis, data quinqueremе, captiuis cum Magone, & quindecim fere senatoribus, qui simul cum eo capti erant, in nauem impositis, nuncium uictoriae Romam mittit. ipse paucos dies, quibus morari Carthagine statuerat, exercendis naualibus pedestribusq. copijs absumpsit. Primo die legiones in armis quattuor millium spatio decurrerunt. secundo die arma curare, & tergere ante tentoria iussit. tertio die sudibus inter se in modum iustae pugnae concurrerunt: praepilatisque missilibus iaculati sunt. quarto die quies data. quincto iterũ in armis decursum est. Hunc ordinem laboris quietisque, quoad Carthagine morati sunt, seruauerunt. Remigio, classici milites tranquillo in altũ euecti, agilitatem nauium simulacris naualis pugnae B experiebantur. Haec extra urbem terra mariq. corpora simul animosq. ad bellũ acuebant. Vrbs ipsa strepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina inclusis. dux cuncta pari cura obibat: nunc in classe ac nauali erat, nunc cum legionibus decurrebat, nunc operibus adspiciẽdis tempus dabat, quaeq. in officinis, quaeq. in armamẽtario ac naualibus fabrorum multitudo plurima in singulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis, refectisq. quos quassauerat, muris, dispositisque praesidijs ad custodiam urbis, Tarraconem est profectus, a multis legationibus protinus in uia aditus, quas partim dato responso ex itinere dimisit, partim distulit Tarraconem, quo omnibus nouis ueteribusque socijs edixerat conuentum. Et cuncti fere qui cis Iberum incolunt populi, multique etiam ulterioris Hispaniae conuenerunt. Carthaginiensium duces primo ex industria famam captae Carthaginis compresserant: deinde ut clarior res erat, quam ut tegi ac C dissimulari posset, eleuabant uerbis, nec opinato aduentu, ac prope furto unius diei urbem unam Hispaniae interceptam. cuius rei tam paruae praemio elatum insolentem iuuenem immodico gaudio speciẽ magnae uictoriae imposuisse: at ubi appropinquare tres duces, tres uictores hostium exercitus audisset, occursuram ei extemplo domesticorum funerum memoriam. Haec in uulgus iactabant, haudquaquam ipsi ignari, quantum sibi ad omnia uirium, Carthagine amissa, decessisset.

EPITOME. LIBRI. XXVII

D *CN. Fuluius proconsul cum exercitu ab Hannibale caesus ad Herdoneam est. Meliore euentu a Claudio Marcello consule aduersus eundem ad Numistronem pugnatum est. inde Hannibal noctu recessit. Marcellus insecutus est, & subinde cedentem pressit, donec confligeret. Priore pugna Hannibal superior fuit: Marcellus insequenti. Fabius Maximus, pater, consul Tarentinos per proditionem recepit. In Hispania ad Baetulam Scipio cum Hasdrubale Hamilcaris conflixit, & uicit. inter alia captum puerum regalem eximiae formae ad auunculum Massanissam cũ* E *donis misit. Claudius Marcellus, T. Quinctius Crispinus consules speculandi caussa egressi e castris, insidijs ab Hannibale circumuenti sunt. Marcellus occisus fuit: Crispinus fugit. Res praeterea a P. Sulpicio praetore aduersus Philippum & Achaeos gestas continet. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita centum triginta septem millia, centum & octo. ex quo numero apparuit, quantum hominum tot proeliorum aduersa fortuna populo R. abstulisset. Hasdrubal, qui cum exercitu nouo transscenderat Alpes, ut se Hannibali coniungeret, cum millibus hominum LVI caesus est M. Liuij consulis ductu, non minore opera Claudij Neronis consulis. qui cũ Hannibali oppositus esset, relictis castris, ita ut hostem falleret, cum electa manu profectus, Hasdrubalem circũuenit.*

LIBER. XXVII

HIC status rerum Hispaniae erat. In Italia autem consul Marcellus, Salapia per deditionem recepta, Maroneam & Meles de Samnitibus ui cepit. Ad tria millia militum ibi Hannibalis, quae praesidij caussa relicta erant, oppressa. praedae aliquantum. usui militum concessa. tritici quoque C C X L millia modium & C X millia hordei inuenta. Ceterum nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra paucos dies

dies accepta est haud procul Herdonea urbe. Castra ibi Cn. Fuluius proconsul habebat, spe recipiundae Herdoneae, quae post Cannensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita, nec praesidijs firmata. Negligentiam insitam ingenio ducis, augebat spes ea, quod labare ijs aduersus Poenum fidem senserat, postquam Salapia amissa excessisse his locis Hannibalem in Bruttios auditum est. Ea omnia ab Herdonea per occultos nuncios delata Hannibali, simul curam sociae retinendae urbis, & spem fecere incautum hostem aggrediendi. Exercitu expedito, ita ut famam quoque praeueniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit. & quo plus terroris hosti obijceret, acie instructa accessit. Par audacia Romanus, consilio & uiribus impar, copijs raptim eductis conflixit. quincta legio & sinistra ala acriter pugnam inierunt. Ceterum Hannibal, signo equitibus dato, ut cum pedestres acies occupassent praesenti certamine oculos animosque, circumuecti, pars castra hostium, pars terga pugnantium inuaderent: ipse Cn. Fuluij similitudinem nominis, quod Cn. Fuluium praetorem biennio ante in ijsdem deuicerat locis, increpans, similem euentum pugnae fore affirmabat. Neque ea spes uana fuit. nam cum cominus acie & peditum certamine multi Romanorum cecidissent, starent tamen ordines signaque: equestris tumultus a tergo, simul a castris clamor hostilis auditus, sextam ante legionem, quae in secunda acie posita, prior ab Numidis turbata est: quinctam deinde, atque eos, qui ad prima signa erant, auertit. Pars in fugam effusi, pars in medio caesi: ubi & ipse Cn. Fuluius cum undecim tribunis militum cecidit. Romanorum sociorumque quot caesa in eo proelio millia sint, quis pro certo affirmet, cũ tredecim millia alibi, alibi haud plusquam septem inueniam? Castris, praedaq. uictor potitur. Herdoneam, quia & defecturam fuisse ad Romanos comperit, nec mansuram in fide, si inde abscessisset, multitudine omni Metapontum ac Thurios transducta, incendit: principes, qui cum Fuluio colloquia occulta habuisse comperti sunt, perempti. Romani, qui ex tanta clade euaserant, diuersis itineribus semiermes ad Marcellum consulem in Samnium confugerunt. Marcellus, nihil admodum tanta clade territus, litteras Romam ad senatum de duce & exercitu ad Herdoneam amisso scribit. Ceterum eundem se, qui post Cannensem pugnam ferocem uictoria Hannibalem contudisset, irae aduersus eum, breuem illi laetitiam, qua exsultet, facturum. Et Romae quidem cum luctus ingens ex praeterito, tum timor in futurum erat. Consul ex Samnio in Lucanos transgressus ad Numistronem, in conspectu Hannibalis, loco plano, cum Poenus collem teneret, posuit castra. addidit & aliam fidentis speciem, quod prior in aciem eduxit. Nec detrectauit Hannibal, ut signa portis efferri uidit. Ita tamen aciem instruxerunt, ut Poenus dexterum cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad opidum applicarent. Ab hora tertia cum ad noctem pugnam extendissent, fessaeque pugnando primae acies essent, ab Romanis prima legio & dextera ala, ab Hannibale Hispani milites & funditores Baleares, elephanti quoque, commisso iam certamine, in proeliũ acti. Diu pugna neutro inclinata stetit. Primae legioni tertia, dexterae alae sinistra subit. & apud hostes integri a fessis pugnam accepere. Nouum atque atrox proelium ex tam segni repente exarsit, recentibus animis corporibusque. sed nox incerta uictoria diremit pugnantes. Postero die Romani ab sole orto in multum diem stetere in acie: ubi nemo hostium aduersus prodijt, spolia per otium legere, & congestos in unum locum cremauere suos. Nocte insequenti Hannibal silentio mouit castra, & in Apuliã abijt. Marcellus, ubi lux fugam hostiũ aperuit, saucijs cum praesidio modico Numistrone relictis, praepositoq. his L. Furio Purpureone, tribuno militum, uestigijs institit sequi. Ad Venusiam adeptus eum est. Ibi per dies aliquot cum ab stationibus procursaretur, mista equitum peditumque tumultuosa magis proelia, quam magna, & ferme omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus sine ullo memorando certamine, cum Hannibal nocte signa moueret, locum insidijs quaerens: Marcellus nisi certa luce, & explorato ante, nõ sequeretur. Capuae interim Flaccus dum bonis principum uendendis, agro, qui publicatus fuerat, locando, (locauit autem omnem frumento) tempus terit, ne deesset materia in Capuanos saeuiendi, nouum in occulto gliscens per indicium protractum est facinus; milites aedificijs emotos, simul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur: simul metuẽs, ne suum quoque exercitum, sicut Hãnibalis, nimia urbis amoenitas emolliret, in portis murisque sibimetipsos tecta militariter coegerat aedificare. erant autem pleraque ex cratibus

A aut tabulis facta, alia arundine texta, stramento intecta omnia, uelut de industria alimentis ignis. Haec noctis una hora ut omnia incenderent, CLXX Capuani, principibus fratribus Blosijs, coniurauerant. indicio eius rei ex familia Blosiorum facto, portis repente iussu proconsulis clausis, cum ad arma, signo dato, milites concurrissent, cóprehensi omnes, qui in noxa erant, & quaestione acriter habita, damnati necatique. indicibus libertas, & aeris dena millia data. Nucerinos & Acerranos querentes ubi habitarent non esse, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romam Fuluius ad senatum misit. Acerranis permissum, ut aedificarent quae incensa erant. Nucerini Atellam, quia id maluerãt, Atellanis Calatiã migrare iussis, transducti. Inter multas magnasq. res, quae nunc secundae, nunc aduersae occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinae quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius, & P. Aquillius in Aetoliam legati ad frumentum coemendum, quod Tarentum portaretur, profecti: & mille milites de exercitu urbano, par numerus Romanorum sociorumq. eodem in praesidium cum frumento missi sunt. Iam aestas in exitu erat, comitiorumq. consularium instabat tempus. sed litterae Marcelli negantis e republica esse, uestigium abscedi ab Hannibale, cui cedenti, certamenq. abnuenti, grauius ipse instaret, curam iniecerant, ne aut consulem tum maxime res agentem a bello auocarent, aut in annum cõsules deessent. optimum uisum est, quamquam extra Italiam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia reuocari. Ad eũ litterae iussu senatus ab L. Manlio, praetore urbano, missae cum litteris cõsulis M. Marcelli: ut ex ijs nosceret, quae caussa patribus eum potius, quam collegam, reuocandi ex prouincia esset. Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam uenerunt, quae is prospera proelia cum Carthaginiensibus fecisset, memorãtes. Regem nec inimiciorem ulli populo, quam Carthaginiensi, nec amiciorem, quam Romano, affirmabant esse. misisse eum antea legatos in Hispaniam ad Cn. & P. Cornelios Scipiones, imperatores Romanos. nunc ab ipso uelut fonte petere Romanam amicitiam uoluisse. Senatus non legatis modo benigne respondit, sed & ipse legatos cum donis ad regem misit, L. Genucium, P. Poetelium, P. Popilium. Dona tulere, togam & tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram auream ex quinque pondo factam. Protinus & alios Africae regulos iussi adire. ijs quoque quae darentur, portata, togae praetextae, & ternũ pondo paterae aureae. Et Alexandriam ad Ptolemaeum Cleopatramq. reges M. Atilius, & M. Acilius legati ad commemorandam renouandamq. amicitiam missi dona tulere, regi togam & tunicam purpuream cum sella eburnea: reginae pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa ea aestate, qua haec facta sunt, ex propinquis urbibus agrisque nunciata sunt prodigia. Tusculi agnum cum ubere lactanti natum: Iouis aedis culmen fulmine ictum, ac prope omni tecto nudatum. Iisdem ferme diebus Anagniae terram ante portam ictam diem ac noctem sine ullo ignis alimento arsisse: & aues ad compitum Anagninum in luco Dianae nidos in arboribus reliquisse. Tarracinae in mari, haud procul portu, angues magnitudinis mirae, lasciuientium piscium modo exsultasse: Tarquinijs porcum cum ore humano genitum. Et in agro Capenate ad lucum Feroniae IV signa sanguine multo diem ac noctem sudasse. Haec prodigia hostijs maioribus procurata decreto pontificum: & supplicatio diem unum Romae ad omnia puluinaria, alterum in Capenate agro ad Feroniae lucum indicta. M. Valerius consul litteris excitus, prouincia exercituq. mandato Cincio praetori, M. Valerio Messalla praefecto classis cum parte nauium in Africam praedatum simul, speculatumque, quae populus Carthaginiensis ageret, pararetque, misso: ipse X nauibus Romam profectus cum prospere peruenisset, senatum extemplo habuit. ibi de suis rebus gestis commemorauit. Cum annos prope LX in Sicilia terra mariq. saepe magnis cladibus bellatum esset, se eam prouinciam confecisse, neminem Carthaginiensem in Sicilia esse: neminem Siculum, qui metu inde fugati abfuerint, non esse. omnes in urbes, agrosq. suos reductos, arare, serere: desertam recoli tandem terram frugiferam ipsis cultoribus, populoq. Romano pace ac bello fidissimum annonae subsidium. Exin Mutinae, & si quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in senatum introductis, honores omnibus ad exsoluendam fidem consulis habiti. Mutines etiam ciuis Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis ex auctoritate patrum ad plebem lata. Dum haec Romae geruntur, M. Valerius Messalla L. nauibus cum ante lucem ad Africam accessisset, improuiso in agrum Vticensem excursionem fecit: eumque late depopulatus, multis mortalibus cum alia omnis generis

ris praeda captis, ad naues redijt, atque in Siciliam transmisit: tertiodecimo die, quam profectus inde erat, Lilybaeum reuectus. Ex captiuis quaestione habita, haec comperta: consuliq. Laeuino omnia ordine perscripta, ut sciret, in quo statu res Africae esset. Quinque millia Numidarum cum Massanisa Galae filio, acerrimo iuuene, Carthagine esse: & alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam ad Hasdrubalē transiicerētur, ut is quam maximo exercitu primo quoque tempore in Italiam transgressus iungeret se Hannibali. in eo positam uictoriam credere Carthaginienses. classem praeterea ingentem apparari ad Siciliam repetendam, eamq. se credere breui transiecturā. Haec, recitata a consule, ita mouere senatum, ut non exspectanda comitia consulis censeret, sed, dictatore comitiorum habendorum caussa dicto, extemplo in prouinciam redeundum. Illa disceptatio tenebat, quod consul in Sicilia se M. Valerium Messallam, qui tum classi praeesset, dictatorem dicturum esse aiebat: patres extra Romanum agrum (eum autem in Italia terminari) negabant dictatorem dici posse. M. Lucretius tribunus plebis cum de ea re consuleret, ita decreuit senatus, ut consul prius, quam ab urbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret: eumque, quem populus iussisset, dictatorem diceret. si consul noluisset, praetor urbanus populum rogaret. si ne is quidem uellet, tum tribuni ad plebem ferrent. Cum consul se populum rogaturum negasset, quod suae potestatis esset, praetoremq. uetuisset rogare: tribuni plebis plebē rogarūt, plebesq. sciuit, ut Q. Fuluius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. Sed quo die id plebis concilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abijt. destitutique patres litteras ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertae a collega reipublicae subueniret, diceretque, quē populus iussisset, dictatorem. Ita a M. Claudio consule Q. Fuluius dictator dictus. & ex eodem plebiscito a Q. Fuluio dictatore P. Licinius Crassus, pontifex maximus, magister equitum dictus. Dictator, posteaquam Romam uenit, Cn. Sempronium Blaesum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam prouinciam ad exercitum misit, in locum C. Calpurnij praetoris: quem, ut, Capuae exercituiq. suo praeesset, litteris exciuit. ipse comitia, in quem diem primum potuit, edixit: quae, certamine inter tribunos dictatoremq. iniecto, perfici non potuerant. Galeria iuniorum, quae sorte praerogatiua erat, Q. Fuluium & Q. Fabium consules dixerat. eodemq. iure uocatae inclinassent, ni tribuni plebis C. & L. Ariani se interposuissent: qui neque magistratum continuari, satis ciuile esse aiebant, & multo foedioris exempli, eum ipsum creari, qui comitia haberet. itaque si suum nomen dictator acciperet, se comitijs intercessuros. si aliorum, praeterquam ipsius, ratio haberetur, comitiis se morā nō facere. Dictator caussam comitiorum auctoritate senatus, plebiscito, exemplisq. tutabatur. nā Cn. Seruilio consule cum C. Flaminius alter consul ad Trasymenū cecidisset, ex auctoritate patrum ad plebem latū, plebemq. sciuisse, ut, quoad bellum in Italia esset, ex ijs qui consules fuissent, quos & quoties uellet, reficiendi cōsules populo ius esset. exemplaq. ea in re se habere, uetus L. Postumij Megelli: qui interrex ijs comitijs quae ipse habuisset, consul cum C. Iunio Bubulco creatus esset: recens Q. Fabij, qui sibi continuari consulatū, nisi id bono publico fieret, profecto numquam siuisset. His orationibus cum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos conuenit, ut eo, quod censuisset senatus, staretur. Patribus id tēpus reipublicae uisum est, ut per ueteres & expertos, belliq. peritos imperatores respublica gereretur. itaq. moram fieri comitijs non placere. Concedētibus tribunis, comitia habita. Declarati cōsules Q. Fabius Maximus quinctū, Q. Fuluius Flaccus IV. Praetores inde creati, L. Veturius Philo, T. Quinctius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. Magistratibus in annum creatis, Q. Fuluius dictatura se abdicauit. Extremo aestatis huius classis Punica nauium XL cum praefecto Hamilcare in Sardiniā trāiecta, Olbiēsem primo, dein, postquā ibi P. Manlius Vulso praetor cū exercitu apparuit, circumacta inde ad alterū insulae latus, Caralitanum agrum uastauit: & cū praeda omnis generis in Africā redijt. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot, suffectique. C. Seruilius pōtifex factus in locū T. Otacilij Crassi. Decemuir item sacris faciundis in locum Ti. Sēpronij Ti. F. Longi Ti. Sempronius C. F. Longus suffectus. M. Marcius, rex sacrorū, mortuus est, & M. Aemilius Papus maximus curio: neque in eorum locum sacerdotes eo anno suffecti. Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem, & P. Licinium Crassum, pōtificem maximum. Crassus Licinius nec consul, nec praetor ante fuerat, quam censor est factus. ex aedilitate gradum ad

censuram

A censuram fecit. Sed hi censores neque senatum legerunt, nec quidquam publicae rei egerunt. mors diremit L. Veturij. inde & Licinius censura se abdicauit. Aediles curules L. Veturius, & P. Licinius Varus ludos Romanos diem unũ instaurarunt. Aediles plebis Q. Catius, & L. Porcius Licinus ex multaticio argento signa aenea ad Cereris dedere: & ludos pro temporis eius copia magnifice apparatos fecerunt. Exitu anni huius, die IV & XXX, quam ab Tarracone profectus erat Laelius, Romam uenit. isque cum agmine captiuorum ingressus urbem, magnum cócursum hominum fecit. Postero die in senatum introductus, captam Carthaginem, caput Hispaniae, uno die, receptasque aliquot urbes, quae defecissent, nouasq. in societatem adscitas, exposuit. Ex captiuis comperta his fere congruentia, quae in litteris fuerant M. Valerij Messallae. Maxime mouit patres Hasdrubalis transitus in Italiam, uix Hannibali atque eius armis obsistentem. Productus in cócionem Laelius eadẽ B disseruit. Senatus ob res feliciter a P. Scipione gestas supplicationem in unum diem decreuit. C. Laelium primo quoque tempore cum quibus uenerat nauibus, redire in Hispaniam iussit. Carthaginis expugnationem in hunc annum cótuli, multis auctoribus, haud nescius quosdam esse, qui anno insequenti captam tradiderint. Sed mihi minus simile ueri uisum est, annum integrum Scipionem nihil gerendo in Hispania consumpsisse. Q. Fabio Maximo quinctum, Q. Fuluio Flacco quartum consulibus Idibus Martijs, quo die magistratũ inierunt, Italia ambobus prouincia decreta: regionibus tamẽ partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Fuluius in Lucanis ac Bruttijs rem gereret. M. Claudio prorogatũ in annum imperium. Praetores sortiti prouincias: C. Hostilius Tubulus urbanam: L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia: T. Quinctius Crispinus Capuam: C. Aurunculeius Sardiniam. Exercitus ita per prouincias diuisi. Fuluio duae legiones, quas in Sicilia M. Valerius Laeuinus haberet: Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius praefuisset, exercitus urbanus ut C in Etruriam succederet, C. Calpurnius eidem praeesset prouinciae, exercituique. Capuam exercitumque, quem Q. Fuluius habuisset, T. Quinctius obtineret: C. Hostilius ab C. Laetorio propraetore prouinciam, exercitumque, qui tum iam Arimini erat, acciperet: M. Marcello, quibus consul rem gesserat, legiones decretae: M. Valerio cum L. Cincio (his quoque enim prorogatum in Sicilia imperium) Cannensis exercitus datus: cumque supplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fuluij superessent, iussi. Conquisitos eos consules in Siciliam miserunt: additaq. eadem militiae ignominia, sub qua Cannenses militabant: quiq. ex praetoris Cn. Fuluij exercitu ob similis iram fugae missi eo ab senatu fuerãt. C. Aurunculeio eaedem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius Vulso eam prouinciam obtinuerat, decretae. P. Sulpicio eadem legione, eademque classe Macedoniam obtinere D iusso, prorogatum in annum imperium. XXX quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti iussae: cetera classe placere praedatum in Africam aut ipsum M. Valerium Laeuinum transijcere: aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium Messallã uellet. Nec de Hispania quidquam mutatum, nisi quod nó in annum Scipioni, Silanoque, sed donec reuocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. ita prouinciae, exercituisque in eum annum partita imperia. Inter maiorum rerum curas comitia maximi curionis, cum in locum M. Aemilij sacerdos crearetur, uetus excitauerunt certamen, patricijs negantibus C. Mamilij Vituli, qui unus ex plebe petebat, habendam rationem esse, quia nemo ante eum, nisi ex patribus, id sacerdotium habuisset. Tribuni appellati, ad senatum reiecerunt. Senatus populo potestatem fecit. Ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Vitulus. Et flaminem dialem inuitum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C. E Valerium Flaccum. decemuir sacris faciundis creatus in locum Q. Mucij Scaeuolae demortui C. Laetorius. Caussam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam uertisset. Ob adolescentiam negligentem luxuriosamque, C. Flaccus flamen captus a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco, fratri germano, cognatisque alijs ob eadem uitia inuisus. Is, ut animum eius cura sacrorum & caerimoniarum cepit, ita repente exsuit antiquos mores, ut nemo tota iuuentute haberetur prior: nec probatior primoribus patrum, suis pariter, alienisq. esset. Huius famae consensu elatus ad iustam fiduciam sui, rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetiuit, ut in senatum introiret. Ingressum eum curiam, cum P. Licinius praetor inde eduxisset, tribunos plebis appellauit flamen. Vetustum ius sacerdotij repetebat. datum id cum toga praetexta,

AN. 541.

texta, & sella curuli C. Flaminio esse. Praetor non exoletis uetustate annalium exemplis sta F
re ius, sed recentissimae cuiusque consuetudinis usu uolebat. nec patrum, nec auorum memoria dialem quemquam id ius usurpasse. Tribuni rem inertia flaminum obliteratã, ipsis, non sacerdotio damno fuisse cum aequum censuissent, ne ipso quidem cõtra tẽdente praetore, magno assensu patrum plebisq. flaminẽ in senatum introduxerunt: omnibus ita existimantibus, magis sanctitate uitae, quam sacerdotij iure, rem eam flaminem obtinuisse. Consules prius, quam in prouincias irent, duas urbanas legiones in supplementum, quantum opus erat ceteris exercitibus militum, scripserunt. Vrbanum ueterem exercitum Fuluius consul C. Fuluio Flacco legato (frater hic consulis erat) in Etruriam dedit ducẽdum: & legiones, quae in Etruria erant, Romam deducendas. Et Fabius consul reliquias exercitus Fuluiani conquisitas (fuerunt autem ad tria millia CCCXXXVI) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem iussit: atque ab eo duas legiones, G
& triginta quinqueremes accipere. Nihil eductae ex insula legiones minuerunt nec uiribus nec specie eius prouinciae praesidium. nam cum, praeter egregie suppletas duas ueteres legiones, transfugarum etiam Numidarum equitum peditumque magnam uim haberet: Siculos quoque, qui in exercitu Epicidis aut Poenorum fuerant, belli peritos uiros, milites scripsit. Ea externa auxilia cum singulis Romanis legionibus adiunxisset, duorum speciem exercituum seruauit. altero L. Cincium partem insulae, qua regnum Hieronis fuerat, tueri iussit. altero ipse ceteram insulam tuebatur, diuisam quondam Romani Punicique imperij finibus. Classis quoque nauium LXX parata, ut omni ambitu litorum praesidio orae maritimae essent. Ipse cum Mutinis equitatu prouinciam peragrabat, ut uiseret agros, cultaque ab incultis notaret: & perinde dominos laudaret, castigaretque. Ita
tantum ea cura frumenti prouenit, ut & Romam mitteret, & Catanam conueheret, unde H
exercitui, qui ad Tarentum aestiua acturus esset, posset praeberi. Ceterum transportati milites in Siciliam, (& erat maior pars Latini nominis, sociorumque) prope magni motus caussa fuere. adeo ex paruis saepe magnarum momenta rerum pendẽt. fremitus enim inter Latinos sociosq. in concilijs ortus. Decimum annum delectibus & stipendijs exhaustos esse. quotannis ferme clade magna pugnare. alios in acie occidi, alios morbo absumi. magis perire sibi ciuem, qui ab Romano miles lectus sit, quam qui a Poeno captus. quippe ab hoste gratis remitti in patriam, ab Romanis extra Italiam in exsilium uerius, quam in militiam, ablegari. Octauum iam ibi annum senescere Cannensem militem, moriturum ante, quam Italia hostis (quippe nunc cum maxime florens uiribus) excedat. si ueteres milites nõ redeant in patriam, noui legantur, breui neminem superfuturum. Itaque quod prope diem res ipsa negatura sit, prius, quam ad ultimam solitudinem atque egestatem perue- I
niant, negandum populo Romano esse. si consentientes in hoc socios uideãt Romani, profecto de pace cum Carthaginiensibus iungenda cogitaturos. aliter numquam, uiuo Hannibale, sine bello Italiam fore. Haec acta in concilijs. Triginta tum coloniae populi Romani erant. ex ijs duodecim, cum omnium legationes Romae essent, negauerunt cõsulibus, esse, unde milites pecuniamq. darent. Eae fuere, Ardea, Nepet, Sutrium, Circeij, Alba, Carseoli, Suessa, Sora, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Noua re consules icti, cum absterrere eos a tam detestabili consilio uellent, castigando increpandoq. plus, quam leniter agendo, profecturos rati, eos ausos esse consulibus dicere aiebant, quod consules, in senatu ut pronunciarent, in animum inducere non possent. nõ enim detrectationem eam munerum militiae, sed apertam defectionem a populo Romano esse. Redirent itaque propere in colonias, & tamquam integra re, locuti magis, quam ausi tantum nefas, cum suis consulerent, K
admonerent, non Campanos, neque Tarentinos eos esse, sed Romanos. inde oriundos, inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendae caussa missos: quae liberi parentibus deberẽt, ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si memoria antiquae patriae esset. Consulerent igitur de integro. nam tum quidem quae temere agitassent, ea prodẽdi imperij Romani, tradendae Hannibali uictoriae esse. Cum alternis haec cõsules demõstrassent, nihil moti legati, neq. se quod domũ renunciarent, habere dixerunt, neque senatum suum, quid noui consuleret: ubi nec miles, qui legeretur, nec pecunia, quae daretur in stipendiũ, esset. Cum obstinatos eos uiderent consules, rem ad senatum detulerunt. ubi tantus pauor animis omnium est iniectus, ut magna pars actum de imperio dicerent, idem alias co-

lonias

A lonias facturas, idem socios consensisse omnes ad prodendam Hannibali urbem Romam. Consules hortari & consolari senatum: & dicere, alias colonias in fide atque officio pristino fore. eas quoque ipsas, quae officio decesserint, si legati circa eas colonias mittātur, qui castigent, non qui precentur, uerecundiam imperij habituras esse. Permissum ab senatu ijs cum esset, agerent facerentque, ut e republica ducerent, pertentatis prius aliarum coloniarum animis, citauerunt legatos: quaesiueruntq. ab ijs, ecquid milites ex formula paratos haberent? Pro duodeuiginti colonijs M. Sextilius Fregellanus respondit, & milites ex formula paratos esse: &, si pluribus opus esset, plures daturos: & quidquid aliud imperaret, uelletque populus Romanus, enixe facturos. ad id sibi neque opes deesse, animum etiam superesse. Consules sibi parum uideri praefati pro merito eorum, sua uoce collaudari eos, nisi uniuersi patres in curia gratias egissent, sequi in senatum iusserunt. Senatus quam poterat honoratissimo decreto allocutus eos, mandat consulibus, ut ad populum quoque eos producerent, & inter multa alia praeclara, quae ipsis maioribusq. suis praestitissent, recens etiam meritum eorum in rempublicam commemorarent. Ne nunc quidem post tot saecula sileantur, fraudenturue laude sua. Signini fuere, & Norbani, Saticulanique, & Brundusini, & Fregellani, & Lucerini, & Venusini & Hadriani, & Firmani: & Ariminenses: & ab altero mari, Pontiani, & Paestani, & Cossani: & mediterranei, Beneuentani, & Aesernini, & Spoletani, & Placentini, & Cremonenses. Harum coloniarum subsidio tum imperium populi Romani stetit. ijsque gratiae & in senatu & apud populum actae. Duodecim aliarum coloniarum, quae detrectauerunt imperium, mentionem fieri patres uetuerunt: neque illos dimitti, neque retineri, neque appellari a consulibus. Ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi Romani uisa est. Cetera expedientibus, quae ad bellum opus erāt,

C cōsulibus, aurum uicesimarium, quod in sanctiore aerario ad ultimos casus seruaretur, promi placuit. prompta ad quattuor millia pondo auri. Inde quingena pondo data cōsulibus, & M. Marcello, & P. Sulpicio proconsulibus, & L. Veturio praetori, qui Galliam prouinciam sortitus erat. additumq. Fabio consuli C pondo auri praecipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur. cetero usi sunt ad uestimēta praesenti pecunia locanda exercitui, qui in Hispania bellum secunda sua fama, ducisq. gerebat. Prodigia quoque prius, quam ab urbe consules proficiscerentur, procurari placuit. In Albano monte tacta de caelo erant signum Iouis, arborq. templo propinqua, & Ostiae lacus, & Capuae murus, Fortunaeq. aedes, Sinuessae murus portaque. Haec de caelo tacta. Cruentā etiam fluxisse aquā Albanā, quidam auctores erant. Et Romae intra cellam aedis Fortis Fortunae de capite signum, quod in corona erat, in manus sponte sua prolapsum. Et Priuerni satis constabat, bouem

D locutum, uulturemq. frequenti foro in tabernam deuolasse. Et Sinuessae natum ambiguo inter marem ac feminam sexu infantem, quos androgynos uulgus, ut pleraque faciliore ad duplicanda uerba Graeco sermone, appellat: & lacte pluuisse, & cum elephanti capite puerum natum. Ea prodigia hostijs maioribus procurata, & supplicatio circa omnia puluinaria, & obsecratio in unum diem indicta. & decretum, ut C. Hostilius praetor ludos Apollini, sicut his annis uoti factiq. erant, uoueret faceretque. Per eos dies & cēsoribus creādis Q. Fuluis consul comitia habuit. Creati censores, ambo qui nondum consules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. Hi Censores ut agrum Campanum fruendum locarent, ex auctoritate patrum latum ab plebem est, plebesque sciuit. Senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit. Sempronij lectio erat. Ceterum Cornelius morem traditum a patribus sequendum aiebat, ut, qui primus

E censor ex ijs qui uiuerent, fuisset, eum principem legerent. is T. Manlius Torquatus erat. Sempronius, cui dij sortem legendi dedissent: ei ius liberum eosdem dedisse deos. se id suo arbitrio facturum: lecturumq. Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanae ciuitatis esse, uel Hannibale iudice uicturus esset. Cum diu certatum esset uerbis, concedente collega, lectus a Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul. Inde alius lectus senatus, octo praeteritis, inter quos L. Caecilius Metellus erat, infamis auctor deserendae Italiae post Cannensem cladem. In equestribus quoque notis eadem seruata caussa. sed erant perpauci, quos ea infamia attingeret. Illis omnibus (& multi erant) adempti equi, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant, addiderunt acerbitati etiam tempus, ne praeterita stipendia procederent ijs, qui equo publico meruerant, sed

dena stipendia equis priuatis facerent. Magnum praeterea numerum eorum conquisiuerunt, qui equo merere deberent: atque ex ijs, qui, principio eius belli, septem, & decem annos nati fuerant, neque militauerant, omnes aerarios fecerunt. Locauerunt inde reficiẽda, quae circa forum incendio consumpta erant, VII tabernas, macellum, atrium regium. Trãsactis omnibus, quae Romae agenda erant, consules ad bellum profecti. prior Fuluius praegressus Capuam. post paucos dies consecutus Fabius. qui & collegam coram obtestatus, & per litteras Marcellum, ut quam acerrimo bello detineret Hannibalem, dum ipse Tarentum oppugnaret; ea urbe adempta, hosti undique pulso, nec, ubi cõsisteret, nec quid fidum respiceret, habenti, ne morandi quidem caussam in Italia fore: Rhegium etiam nuncium mittit ad praefectum praesidij, quod ab Laeuino consule aduersus Bruttios ibi locatum erat. octo millia hominum, pars maxima ab Agathirna (sicut antea dictum est) ex Sicilia transducta, rapto uiuere hominum assuetorum. additi erant Bruttiorũ indidem perfugae, & audacia, & ad audendum omnia necessitatibus pares. Hanc manum ad Bruttium primum agrum depopulandum duci iussit. inde ad Cauloniam urbem oppugnandam. Imperata non impigre solum, sed etiam auide exsecuti, direptis fugatisque cultoribus agri, summa ui urbem oppugnabant. Marcellus consulis litteris excitus, & quia ita in animum induxerat, neminem ducem Romanum tam parem Hannibali, quam se, esse: ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus, ad Canusium Hannibali occurrit. Sollicitabat ad defectionem Canusinos Poenus. ceterum ut appropinquare Marcellum audiuit, castra inde mouit. Aperta erat regio sine ullis ad insidias latebris: itaque in loca saltuosa cedere inde coepit. Marcellus uestigijs instabat, castraque castris conferebat: & opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Hannibal turmatim per equites, peditumque iaculatores leuia certamina serens, casum uniuersae pugnae non necessarium ducebat. tractus est tamen ad id, quod uitabat, certamen. Nocte praegressum eum assequitur locis planis ac patentibus Marcellus. castra inde ponentem, pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita signa collata, pugnatumq. totis copijs: &, cum iam nox instaret, Marte aequo discessum est. Castra exiguo distantia spatio raptim ante noctem permunita. Postero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit. Nec Hannibal detrectauit certamen, multis uerbis adhortatus milites, ut memores Trasymeni Cannarũque, contunderent ferociam hostis. urgere, atque instare eum: non iter quietos facere, non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere. quotidie simul orientem solem, & Romanam aciem in campis uidendam esse. si uno proelio haud interuentus abeat, quietius deinde tranquilliusq. eum bellaturum. His irritati adhortationibus, simulque taedio ferociae hostium quotidie instantium lacessentiumque, acriter proelium ineunt. Pugnatũ amplius duabus horis est. cedere inde ab Romanis dextera ala, & extraordinarij coepere. quod ubi Marcellus uidit, duodeuicesimam legionem in primam aciem inducit. Dum alij trepide cedunt, alij segniter subeunt, turbata tota acies est: dein prorsus fusa, &, uincente pudorem metu, terga dabant. Ceciderēq. in pugna ad duo millia & septingenti ciuiũ sociorumque, in his quattuor Romani centuriones fuere, duo tribuni militum, M. Licinius & M. Fuluius. signa militaria quattuor de ala prima, quae fugit, duo de legione, quae cedentibus socijs successerat, amissa. Marcellus, postquã in castra reditum est, concionem adeo saeuã atque acerbam apud milites habuit, ut, proelio per diem totum infeliciter tolerato, tristior ijs irati ducis oratio esset. Dijs immortalibus ut in tali re laudes gratesque, inquit, ago, quod uictor hostis, cum tanto pauore incidentibus uobis in uallum portasque, non in ipsa castra est aggressus. deseruissetis profecto eodem terrore castra, quo omisistis pugnam. Qui pauor hic? qui terror? quae repente, qui, & cum quibus pugnaretis, obliuio animos cepit? nempe ijdem sunt ij hostes, quos uincendo, & uictos sequendo, priorem aestatem absumpsistis: quibus dies noctesque fugientibus, per hos dies institistis: quos leuibus proelijs fatigastis: quos hesterno die nec iter facere, nec castra ponere passi estis. Omitto ea quibus gloriari potestis: cuius & ipsius pudere ac paenitere uos oportet. nempe aequis manibus hesterna die diremistis pugnã. quid haec nox, quid haec dies abstulit? uestrae his copiae imminutae sunt, an illorum auctae? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui uideor, nec cum Romanis militibus. corpora tantum atque arma eadem sunt. an si eosdem animos habuissetis, terga uestra uidisset hostis? signa alicui manipulo, aut cohorti abstulisset? Non

adhuc

A adhuc caesis Romanis legionibus gloriabatur? uos illi hodierno die primum fugati exercitus dedistis decus. Clamor inde ortus, ut ueniam eius diei daret: ubi uellet deinde experiretur militum suorum animos. Ego uero experiar, inquit, milites, & uos crastina die in aciem educam, ut uictores potius, quam uicti ueniam impetretis, quam petitis. Cohortibus, quae signa admiserant, hordeum dari iussit: centurionesq. manipulorū, quorum signa amissa fuerant, districtis gladijs discinctos destituit: & ut postero die omnes pedites equitesq. armati adessent, edixit. Ita concio dimissa fatentium iure ac merito sese increpitos, neque illo die uirum quemquam in acie Romana fuisse, praeter unum ducem: cui aut morte satisfaciendum, aut egregia uictoria esset. Postero die armati ornatiq. ad edictum aderant. Imperator eos collaudat: pronunciatque, a quibus orta pridie fuga esset, cohortesque quae signa amisissent, se in primam aciem inducturum. edicere iam sese, omnibus pugnan-

B dum ac uincendū esse: & adnitendum singulis uniuersisque, ne prius hesternae fugae, quam hodiernae uictoriae fama Romam perueniat. Inde cibo corpora firmare iussit, ut, si longior esset pugna, uiribus sufficerent. Vbi omnia dicta factaq. sunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt. Quod ubi Hannibali nunciatum est, Cum eo nimirum, inquit, hoste res est, qui nec bonam nec malam ferre fortunam potest. seu uicit, ferociter instat uictis: seu uictus est, instaurat cum uictoribus certamen. Signa inde canere iussit, & copias educit. Pugnatum utrimque aliquanto, quam pridie, acrius est, Poenis ad obtinendum hesternum decus adnitentibus, Romanis ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis & cohortes, quae amiserant signa, in prima acie pugnabant, & legio uicesima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus & C. Claudius Nero legati cornibus praeerant: Marcellus mediam aciem hortator testisq. praesens firmabat. Ab Hannibale Hispa

C ni primam obtinebant frontem. & id roboris in omni exercitu erat. Cum anceps diu pugna esset, Hannibal elephantos in primam aciem induci iussit, si quem inijcere ea res tumultum ac pauorem posset. & primo turbarunt signa ordinesque, &, partim occulcatis, partim dissipatis terrore qui circa erant, nudauerant una parte aciem. latiusq. fuga manasset, ni C. Decimius Flauus tribunus militum signo arrepto primi hastati manipulum eius signi se sequi iussisset. duxit, ubi maxime tumultū conglobatae belluae faciebant: pilaq. in eas conijci iussit. Haesere omnia tela, haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, & tam conferta turba. sed ut non omnes uulnerati sunt: ita in quorum tergis infixa stetere pila, ut est genus anceps, in fugam uersi, etiam integros auertere. Tum iam non unus manipulus, sed pro se quisque miles, qui modo assequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conijcere. eo magis ruere in suos belluae: tantoq. maiorem stragem edere, quam

D inter hostes ediderant, quanto acrius pauor consternatas agit, quam insidentis magistri imperio reguntur. In perturbatam transcursu belluarum aciem signa inferunt Romani pedites: & haud magno certamine dissipatos trepidantesque auertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus. nec ante finis sequendi est factus, quam in castra pauentes compulsi sunt. nam super alia, quae terrorem trepidationemq. facerent, elephanti forte duo in ipsa porta corruerant, coactique erant milites per fossam uallumque ruere in castra. ibi maxima hostium caedes facta. Caesa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta uictoria fuit. mille ferme & septingenti de duabus legionibus, & sociorum supra ∞ & CCC occisi: uulnerati permulti ciuium, sociorumque. Hannibal nocte proxima castra mouit. Cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum. Speculatores, qui sequerentur agmen, missi postero die retulerunt, Bruttios Hāniba

E lem petere. Iisdem ferme diebus & ad Q. Fuluium consulem Hirpini, & Lucani, Volscentes, traditis praesidijs Hannibalis, quae in urbibus habebant, dediderunt sese: clementerq. a consule cum uerborum tantum castigatione ob errorem praeteritum accepti. Et Bruttijs similis spes ueniae facta est, cum ab ijs Vibius & Pactius fratres, longe nobilissimi gentis eius, eandem, quae data Lucanis erat, condicionem deditionis petentes uenissent. Q. Fabius consul opidum in Sallentinis Manduriam ui cepit. ibi ad quattuor millia hominum capta, & ceterae praedae aliquantum. Inde Tarētum profectus, in ipsis faucibus portus posuit castra. naues, quas Liuius tutandis commeatibus habuerat: partim machinationibus onerat, apparatuq. moenium oppugnandorū: partim tormentis & saxis omniq. missilium telorum genere instruit: onerarias quoque, non eas solum, quae remis agerentur, ut

alij machinas scalasque ad muros ferrent, alij procul ex nauibus uulnerarent moenium propugnatores. Eae naues, ab aperto mari ut urbem aggrederentur, instructae paratae que sunt. Et erat liberum mare, classe Punica, cum Philippus oppugnare Aetolos pararet, Corcyram transmissa. In Bruttijs interim Cauloniae oppugnatores sub aduentum Hannibalis, ne opprimeretur, in tumulum a praesenti impetu tutum, ad cetera inopem, concessere. Fabium Tarentum obsidentem leue dictu momentum ad rem ingentem potiundam adiuuit. Praesidium Bruttiorum datum ab Hannibale Tarentini habebant. eius praesidij praefectus deperiebat amore mulierculae, cuius frater in exercitu Fabij consulis erat. Is certior litteris sororis factus de noua consuetudine aduenae locupletis, atque inter populares tam honorati, spem nactus, per sororem quolibet impelli amantem posse, quid speraret, ad consulem detulit. quae cum haud uana cogitatio uisa esset, perfuga iussus Tarentum transire, ac per sororem praefecto conciliatus, primo occulte animum eius tentando, dein satis explorata leuitate, blanditijs muliebribus perpulit eum ad proditionem custodiae loci, cui praepositus erat. Vbi & ratio agendae rei, & tempus conuenit, miles nocte per interualla stationum clam ex urbe emissus, ea, quae acta erant, quaeque ut agerentur conuenerant, ad consulem refert. Fabius, uigilia prima, dato signo ijs qui in arce erant, quique custodiam portus habebant, ipse circuito portu ab regione urbis in orientem uersa occultus consedit. Canere inde tubae simul ab arce, & a portu & a nauibus, quae aperto mari adpulsae erant: clamorque undique cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de industria ortus. Consul interim silentio continebat suos. Igitur Democrates, qui praefectus antea classis fuerat, forte illi loco praepositus, postquam quieta omnia circa se uidit, alias partes eo tumultu personare, ut captae urbis interdum excitaretur clamor: ueritus ne inter cunctationem suam consul aliquam uim faceret, ac signa inferret, praesidium ad arcem, unde maxime terribilis accidebat sonus, trãsducit. Fabius cum ex temporis spatio, & ex silentio ipso (quod, ubi paullo ante strepebant excitantes uocantesque ad arma, inde nulla accidebat uox) deductas custodias sensisset, ferri scalas ad eam patrem muri, qua Bruttiorum cohortem praesidium agitare proditionis conciliator pronunciauerat, iubet. Ea primum captus est murus, adiuuantibus recipientibusque Bruttijs, & transscensum in urbem est. deinde proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. Tum clamore sublato sub ortum ferme lucis nullo obuio armato in forum perueniunt: omnesque undique, qui ad arcem portumque pugnabant, in se conuerterunt. Proelium in aditu fori maiori impetu, quam perseuerantia, cõmissum est. non animo, non armis, non arte belli, non uigore aut uiribus corporis par Romano Tarentinis erat. Igitur pilis tantum coniectis, prius paene, quam consererent manus, terga dederunt, dilapsique per nota urbis itinera in suas amicorumque domos. Duo ex ducibus, Nico & Democrates, fortiter pugnantes accidere. Philomenus qui proditionis ad Hannibalem auctor fuerat, cũ citato equo ex proelio auectus esset, uacuus paullo post equus oberransq. per urbem cognitus, corpus nusquam inuentum est. creditum uulgo est, in puteum apertum ex equo praecipitasse. Carthalonem autẽ praefectum Punici praesidij, cum commemoratione paterni hospitij positis armis uenientem ad consulem, miles obuius obtruncat. Alij alios passim sine discrimine armatos inermesq. caedũt, Carthaginienses Tarentinosq. pariter. Bruttij quoque multi passim interfecti, seu per errorem, seu uetere in eos insito odio, seu ad proditionis famam, ut ui potius atque armis captum Tarẽtum uideretur, exstinguendam. Tum a caede ad diripiendam urbem discursum. Triginta millia seruilium capitum dicuntur capta, ingens argenti uis facti signatique, auri LXXXIII millia pondo. signa tabulaeque, prope ut Syracusarum ornamenta aequarent. Sed maiore animo generis eius praeda abstinuit Fabius, quam Marcellus: qui interroganti scribae quid fieri de signis uellet (ingentis magnitudinis dij sunt, suo quisque habitu in modũ pugnantium formati) deos iratos Tarentinis relinqui iussit. Murus inde, qui urbem ab arce dirimebat, dirutus est ac disiectus. Dum haec Tarenti aguntur, Hãnibal ijs, qui Cauloniam obsidebant, in deditionẽ acceptis, audita oppugnatione Tarẽti, dies noctesq. cursim agmine acto cũ festinans ad opem ferendam, captã urbem audisset, & Romani, inquit, suum Hannibalem habent. eadem, qua ceperamus, arte Tarentum amisimus. Ne tamen fugientis modo conuertisse agmen uideretur, quo constiterat loco, quinque millia ferme ab urbe posuit

A fuit castra. ibi paucos moratus dies, Metapontum sese recepit. Inde duos Metapontinos cum litteris principum eius ciuitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule accepturos impunita priora fore, si Metapontum ei cum praesidio Punico prodidissent. Fabius uera quae afferrent esse ratus, diem, qua accessurus esset Metapontum, constituit: litterasq. ad principes dedit, quae ad Hannibalem delatae sunt. Enimuero laetus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo inuictus esset, haud procul Metaponto insidias ponit. Fabio auspicanti prius, quam egrederetur ab Tarento, aues semel atque iterum non addixerunt. hostia quoque caesa consulenti deos, haruspex cauendum a fraude hostili, & ab insidijs, praedixit. Metapontini, postquam ad constitutam non uenerat diem, remissi, ut cunctantem hortarentur, repente comprehensi, metu grauioris quaestionis, detegunt insidias. Aestatis eius principio, qua haec agebantur, P. Scipio in Hispania cum hiemem to-
B tam reconciliãdis barbarorum animis partim donis, partim remissione obsidũ captiuorum que absumpsisset: Edesco ad eum, clarus inter duces Hispanos, uenit. erant coniux liberique eius apud Romanos. sed praeter eam caussam, etiam uelut fortuita inclinatio animorum quae Hispaniam omnem auerterat ad Romanum a Punico imperio, traxit eum. Eadẽ caussa Indibili Mandonioq. fuit, haud dubie omnis Hispaniae principibus, cum omni popularium manu relicto Hasdrubale, secedenti in imminẽtes castris eius tumulos, unde per continentia iuga tutus receptus ad Romanos esset. Hasdrubal, cum hostium res tacitis augescere incrementis cerneret, suas imminui, ac fore, ut, nisi audendo aliquid moueret, qua coepissent, ruerent: dimicare quamprimum statuit. Scipio auidior etiam certaminis erat, cum a spe, quam successus rerum augebat: tum quod prius, quã iungerentur hostium exercitus, cum uno dimicare duce, exercituque, quam simul cum uniuersis, malebat. Ce-
C terum etiam si cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. nam cum uideret nullum esse nauium usum, quia uacua omnis Hispaniae ora classibus Punicis erat, subductis nauibus Tarraconem, nauales socios terrestribus copijs addidit. Et armorum affatim erat captorum Carthagine: & quae post captam eam fecerat, tanto opificum numero incluso. Cum ijs Scipio ueris principio ab Tarracone egressus (iam enim & Laelius redierat ab Roma, sine quo nihil maioris rei motum uolebat) ducere ad hostem pergit. Per omnia pacata eunti, ut cuiusque populi fines transiret, prosequentibus excipientibusque socijs, Indibilis & Mandonius cum suis copijs occurrerunt. Indibilis pro utroque locutus, haudquaquam ut barbarus stolide incauteque, sed potius cum uerecunda grauitate: propiorque excusanti transitionem ut necessariam, quam glorianti ea uelut ad primam occasionem rapta. Scire enim se, transfugae nomen exsecrabile ueteribus socijs,
D nouis suspectum esse. neque eum se reprehendere morem hominum, si tamen anceps odium caussa, non nomen faciat. Merita inde sua in duces Carthaginienses commemorauit. auaritiam contra eorum, superbiamque, & omnis generis iniurias in se atque populares. Itaque corpus dumtaxat suum ad id tempus apud eos fuisse: animum iam pridem ibi esse, ubi ius ac fas crederet coli. ad deos quoq. confugere supplices, qui nequeãt hominum uim atque iniurias pati. se id Scipionem orare, ut transitio sibi nec fraudi apud eum, nec honori sit. quales ex ea die experiundo cognouerit, perinde operae eorum pretium faciat. Ita prorsus respondet facturum Romanus: nec pro transfugis habiturum, qui non dixerint societatem ratam, ubi nec diuini quidquam nec humani sanctum esset. Productae deinde in conspectum eius coniuges liberiq. lacrymantibus gaudio redduntur: atque eo die in hospitium abducti. Postero die foedere accepta fides, dimissique ad copias adducendas. Iis-
E dem deinde in castris tendebant, donec ducibus ijs ad hostem peruentũ est. Proximus Carthaginiensiũ exercitus Hasdrubalis prope urbem Baeculã erat. pro castris equitũ stationes habebat. In eas uelites, antesignanique, & qui primi agminis erant, aduenientes ex itinere, priusquã castris locum caperent, adeo contemptim impetum fecerunt, ut facile appareret, quid utrique parti animorum esset. In castra trepida fuga cõpulsi equites sunt, signaque Romana portis prope ipsis illata. Atq. illo quidẽ die irritatis tantũ ad certamen animis, castra Romani posuerunt. Nocte Hasdrubal in tumulum copias recepit, plano cãpo in summo patentẽ: fluuius ab tergo, ante circaq. uelut ripa praeceps oram eius omnẽ cingebat. suberat & altera inferior summissa fastigio planities. eam quoque altera crepido haud facilior in adscensum ambibat. In hunc inferiorem campum postero die Hasdrubal, postquam stãtem

pro castris hostium aciem uidit: equites Numidas, leuiumq. armorum Baleares, & Afros demisit. Scipio circumuectus ordines signaque, ostendebat hosté, praedamnata spe aequo dimicandi campo, captantem tumulos; loci fiducia, non uirtutis aut armorum, stare in conspectu. sed altiora moenia habuisse Carthaginem, quae trãscendisset miles Romanus. nec tumulos, nec arcem, ne mare quidem armis obstitisse suis. ad id fore altitudines, quas cepissent, hostibus, ut per praecipitia & praerupta salientes fugerent: eam quoque se illis fugam clausurum. Cohortesq. duas, alteram tenere fauces uallis, per quam defertur amnis, iubet: alteram uiam insidere, quae ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret. ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad leuem armaturam infimo stantem supercilio ducit. Per aspreta primum, nihil aliud, quam uia impediti iere. deinde ut sub iactum uenerunt telorum: primo omnis generis uis ingens effusa est in eos. ipsi contra saxa, quae locus strata passim, omnia ferme missilia, praebet, ingerere: non milites solum, sed etiã turba calonum immista armatis. Ceterum quamquam adscẽsus difficilis erat, & prope obruebantur telis saxisque, assuetudine tamen succedendi muros, & pertinacia animi subierunt primi. Qui, simul cepere aliquid aequi loci, ubi firmo consisterent gradu, leuem & concursatorem hostem, atque interuallo tutum cum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eundem ad comminus conserendas manus, expulerunt ioco: & caede magna in aciem altiori superstantem tumulo impegere. inde Scipio, iussis aduersus mediam euadere aciem uictoribus, ceteras copias cum Laelio diuidit: atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris adscẽsus uiam inueniret, iubet. ipse ab laeua, circuitu haud magno, in trãsuersos hostes incurrit. Inde primo turbata acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua & obuertere ordines uolunt. Hoc tumultu & Laelius subijt. &, dũ pedem referunt, ne ab tergo uulnerarentur, laxata prima acies, locusque ad euadendum & mediis datus est: qui per tam iniquum locum, stantibus integris ordinibus, elephantisque ante signa locatis, numquam euasissent. Cum ab omni parte caedes fieret, Scipio, qui laeuo cornu in dextrum incurrerat, maxime in nuda hostiũ latera pugnabat. Et iam ne fugae quidem patebat locus. nam & stationes utrimque Romanae, dextra laeuaq. insederant uias: & portam castrorum ducis principumq. fuga clauserat, addita trepidatione elephantorum, quos territos aeque atque hostes timebant. Caesa igitur ad octo millia hominum. Hasdrubal iam antequam dimicaret, pecunia rapta, elephantisque praemissis, quamplurimos poterat de fuga excipiens, praeter Tagum flumen ad Pyrenaeum tendit. Scipio castris hostiũ potitus, cum, praeter libera capita, omnem praedam militibus concessisset, in recensendis captiuis decem millia peditum, duo millia equitum inuenit. ex ijs Hispanos sine pretio omnes domum dimisit: Afros uendere quaestorem iussit. Circumfusa inde multitudo Hispanorum & ante deditorum, & pridie captorum, regem eum ingenti consensu appellauit. Tum Scipio, silentio per praeconem facto, sibi maximum nomẽ imperatoris esse dixit, quo se milites sui appellassent. regium nomen alibi magnum, Romae intolerandum esse. regalem animum in se esse, si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, taciti iudicarent, uocis usurpatione abstinerent. Sensere etiam barbari magnitudinem animi, cuius miraculo nominis alii mortales stuperent, id ex tam alto fastigio aspernantis. Dona inde regulis principibusque Hispanorum diuisa, & ex magna copia captorum equorum trecentos, quos uellet, eligere Indibilem iussit. Cum Afros uenderet iussu imperatoris quaestor, puerum adultum inter eos forma insigni, cum audisset regii generis esse, ad Scipionem misit. quem cum percunctaretur Scipio, quis, & cuias, & cur id aetatis in castris fuisset: Numidam se lacrymans esse ait. Massiuam populares uocare. orbum a patre relictum, apud maternum auum Galam regem Numidarum educatum. cum auunculo Massanisa, qui nuper cum equitatu subsidio Carthaginiensibus uenisset, in Hispaniam trãsiecisse. prohibitum propter aetatem a Massanisa, numquam ante praelium inijsse. eo die se, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio auunculo clam armis equoque sumpto in aciem exisse. ibi prolapso equo effusum in praeceps captum ab Romanis esse. Scipio cum asseruari Numidam iussisset; quae pro tribunali agenda erant, peragit. Inde cum se in praetoriũ recepisset, uocatum eum interrogat, uelletne ad Massanisam reuerti? Cum effusis gaudio lacrymis cupere uero diceret, tum puero annulum aureum, tunicam latoclauo cum Hispano sagulo, & aurea fibula, equumq. ornatũ donat: iussisq. prosequi quoad uellet equitibus,

A tibus, dimisit. De bello inde consilium habitum. et auctoribus quibusdam ut confestim Hasdrubalē persequeretur, anceps id ratus, ne Mago atq. Hasdrubal, cū eo iungerent copias, praesidio tantum ad insidendum Pyrenaeum misso, ipse reliquum aestatis recipiendis in fidem Hispaniae populis absumpsit. Paucis post proelium factum ad Baeculā diebus, cū Scipio rediens Tarraconem saltu Castulonensi iam excessisset; Hasdrubal Gisgonis filius & Mago imperatores ex ulteriore Hispania ad Hasdrubalem uenere, serum post male gestam rem auxilium, consilio in cetera exsequenda belli haud parum opportuni. Ibi conferentibus quid in cuiusque prouinciae regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis ultimam Hispaniae oram, quae ad Oceanum & Gades uergit, ignaram adhuc Romanorum esse, eoq. Carthaginiensibus satis fidam censebat. Inter Hasdrubalem alterum & Magonem constabat, beneficijs Scipionis occupatos omnium animos publice priuatimq.
B esse: nec transitionis finem ante fore, quam omnes Hispani milites aut in ultima Hispaniae amoti, aut transducti in Galliam forent. itaq. etiam si senatus Carthaginiensium non censuisset, eundum tamen Hasdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput & rerum summa esset, simul ut Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania abduceret, exercitū eius cum transitionibus, tum aduerso proelio imminutū, Hispanis repleri militibus: & Magonem, Hasdrubali Gisgonis filio tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baleares transijcere. Hasdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire: nec cum Romano manus conserere. Massanissae ex omni equitatu quod roboris esset, tria millia equitum expleri: eumq. uagum per citeriorem Hispaniam socijs opem ferre, hostium opida atque agros populari. His decretis, ad exsequenda quae statuerant duces digressi. Haec eo anno in Hispania acta. Romae fama Scipionis in dies crescere.
C Fabio Tarentum captum astu magis, quam uirtute, gloriae tamen esse. Fuluij senescere fama. Marcellus etiam aduerso rumore esse, super quam quod primo male pugnauerat, quia, uagante per Italiam Hannibale, media aestate Venusiā in tecta milites abduxisset. Inimicus erat ei C. Poblicius Bibulus tribunus plebis. Is iam a prima pugna, quae aduersa fuerat, assiduis concionibus infamem inuisumque plebi Claudium fecerat: & iam de imperio abrogando eius agebat. tum tamen necessarij Claudij obtinuerūt, ut, relicto Venusiae legato, Marcellus Romam ueniret ad purganda ea quae inimici obijcerēt, nec de imperio eius abrogando absente ipso ageretur. Forte sub idem tempus & Marcellus ad deprecandam ignominiam, & Q. Fuluius consul comitiorum caussa Romam uenit. Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio est, ingenti concursu plebisq. & omnium ordinum. accusauit tribunus plebis non Marcellum modo, sed omnem nobilitatem. Fraude eorum & cun-
D ctatione fieri, ut Hannibal decimum iam annum Italiam prouinciam habeat, diutius ibi, quam Carthagine uixerit. habere fructum imperij prorogati Marcello populum Romanum. bis caesum exercitum eius aestiua Venusiae sub tectis agere. Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum suarum, ut non rogatio solum de imperio eius abrogando antiquaretur, sed postero die consulem eum ingenti consensu centuriae omnes crearent. Additur collega T. Quinctius Crispinus, qui tum praetor erat. Postero die praetores creati P. Licinius Crassus Diues, pont. Max. P. Licinius Varus, Sex. Iulius Caesar, Q. Claudius Flamen. Comitiorum ipsorum diebus sollicita ciuitas de Etruriae defectione fuit. Principium eius rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius scripserat, qui eam prouinciam propraetor obtinebat. Itaque confestim eo missus Marcellus consul designatus, qui rem inspiceret, ac, si digna uideretur, exercitu accito bellum
E ex Apulia in Etruriam transferret. eo metu compressi Etrusci quieuerunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate ac legibus suis, responsum ab senatu est, ut redirent cum Fabius consul Romam uenisset. Ludi & Romani & plebeii eo anno in singulos dies instaurati. Aediles curules fuere L. Cornelius Caudinus, & Ser. Sulpicius Galba: plebeij, C. Seruilius, & Q. Caecilius Metellus. Seruilium negabant iure aut tribunum plebis fuisse, aut aedilem esse, quod patrem eius, quem triumuirum agrarium occisum a Boijs circa Mutinam esse, opinio per decem annos fuerat, uiuere, atque in hostium potestate esse satis constabat. Vndecimo anno Punici belli consulatum inierunt M. Marcellus quinctum (ut numeretur consulatus, quem uitio creatus nō gessit) & T. Quinctius Crispinus. Vtrique consulum Italia decreta prouincia est, & duo consulum prioris anni exer- An. 542

titus: tertius tum erat Venusiae, cui M. Marcellus praefuerat: ita ut ex tribus eligerent F
duos quos uellent, tertius ei traderetur, cui Tarentum & Salentini prouincia euenisset. Ceterae prouinciae ita diuisae praetoribus: P.Licinio Varo urbana: P.Licinio Crasso pót. max. peregrina, & quo senatus censuisset: Sex. Iulio Caesari Sicilia: Q. Claudio Flamini Tarentum. Prorogatum imperium in annum est Q. Fuluio Flacco, ut prouinciam Capuam, quae T. Quinctij praetoris fuerat, cum una legione obtineret. Prorogatum & C. Hostilio Tubulo est, ut propraetor in Etruriam ad duas legiones succederet C. Calpurnio. Prorogatum & L. Veturio Philoni est, ut propraetor Galliam eandem prouinciam cum ijsdem duabus legionibus obtineret, quibus praetor obtinuisset. Quod in L. Veturio, idem in C. Aurunculeio decretum ab senatu, latumq. de prorogando imperio ad populum est, qui praetor Sardiniam prouinciam cum duabus legionibus obtinuerat. additae ei ad praesidium prouinciae quinquaginta longae naues, quas P. Scipio ex Hispania misisset. Et P. Scipioni & M. Silano suae Hispaniae, suiq. exercitus in annum decreti. Scipio ex octuaginta G
nauibus, quas aut secum ex Italia adductas, aut captas Carthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam transmittere iussus: quia fama erat, magnum naualem apparatum eo anno Carthagine esse: CC nauibus omnem oram Italiae, Siciliaeq. ac Sardiniae impleturos. Et in Sicilia ita diuisa res est. Sex. Caesari exercitus Cannensis est datus: M. Valerius Laeuinus (ei quoque enim in annũ prorogatũ imperiũ est) classem, quae ad Siciliam erat, nauiũ LXX obtineret, adderet eo XXX naues, quae ad Tarentum priore anno fuerant: cum ea centum nauium classe, si uideretur ei, praedatum in Africam trãsiiceret. & P. Sulpicio, ut eadem classe Macedoniam Graeciamq. prouinciam haberet, prorogatum in annum imperiũ est. De duabus quae ad urbem Romam fuerant legionibus nihil mutatum supplementũ, quo opus esset, ut scriberent, consulibus permissum. Vna & uiginti legionibus eo anno H
defensum imperium Romanum est. Et P. Licinio Varo praetori urbano negotium datum, ut naues longas XXX ueteres reficeret, quae Ostiae erant, & XX nouas naues socijs naualibus compleret, ut quinquaginta nauium classe oram maris uicinam urbi Romae tueri posset. C. Calpurnius uetitus ab Arretio mouere exercitum, nisi cum successor uenisset. Idem & Tubulo imperatum, ut inde praecipuae caueret, ne qua noua consilia orirentur. Praetores in prouincias profecti. Consules religio tenebat, quod prodigijs aliquot nunciatis, non facile litabant. & ex Campania nunciata erant, Capuae duas aedes, Fortunae & Martis, & sepulcra aliquot de caelo tacta: cum ijs (adeo minimis etiam rebus praua religio inserit deos) mures in aede Iouis aurum rosisse: Casini examen apum ingens in foro consedisse: & Ostiae murum portamq. de caelo tactam: Caere uulturnum uolasse in aedem Iouis: Vulsinis sanguine lacum manasse. Horum prodigiorum caussa diem unum I
supplicatio fuit. Per dies aliquot hostiae maiores sine litatione caesae, diuq. nõ impetrata pax deum, in capita consulum, repub. incolumi, exitiabilis prodigiorum euentus uertit. Ludi Apollinares Q. Fuluio, Ap. Claudio consulibus a P. Cornelio Sulla, praetore urbano, primum facti erant, inde omnes deinceps praetores urbani fecerant: sed in unum annum uouebant, dieq. incerta faciebant. Eo anno pestilẽtia grauis incidit in urbẽ, agrosque, quae tamen magis in longos morbos, quam in perniciales, euasit. Eius pestilentiae caussa & supplicatum per compita tota urbe est, & P. Licinius Varus, praetor urbanus, legẽ ferre ad populum iussus, ut hi ludi in perpetuum in statam diem uouerentur. Itaque ipse primus ita uouit, fecitq. ante diem tertium nonas Quinctiles. is dies deinde sollemnis seruatus. De Arretinis & fama in dies grauior, & cura crescere patribus. Itaque C. Hostilio scriptum est, ne differret obsides ab Arretinis accipere. cui traderet Romam deducendos, C. Terentius K
Varro cũ imperio missus: qui ut aduenit, extẽplo Hostilius legionẽ unã, quae ante urbem castra habebat, signa in urbem ferre iussit, praesidiaq. locis idoneis disposuit. tum in foro ciuitatis senatoribus obsides imperauit. Cum senatus biduum ad considerandum peteret tempus; aut ipsos extemplo dare, aut se postero die senatorum omnes liberos sumpturum, edixit. inde portas custodire iussit tribunos militum, praefectosq. socium & centuriones, ne quis nocte urbe exiret. id segnius negligentiusque factum. septem principes senatus, prius, quam custodiae in portis locarentur, ante noctem cum liberis euaserunt. Postero die luce prima cum senatus in forum citari coeptus esset, desiderati, bonaque eorum uenierunt. a ceteris senatoribus CXX obsides liberi ipsorum accepti, traditique C. Terentio

tio

A tio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quam ante fuerant, in senatu fecit. Itaque tamquam imminente Etrusco tumultu, legionem alteram ex urbanis Arretium ducere iussus ipse C. Terentius, eamque habere in praesidio urbis. C. Hostilium cum cetero exercitu placuit totam prouinciam peragrare, & cauere, ne qua occasio nouare cupientibus res daretur. C. Terentius ut Arretium cum legione uenit, claues portarum cum magistratus poposcisset, negantibus ijs comparere, fraude amotas magis ratus, quam negligentia intercidisse, ipse alias claues omnibus portis imposuit: cauitq. cum cura, ut omnia in potestate sua essent. Hostilium intentius monuit, ut in eo spem, non moturos quidquam Etruscos, poneret, si, ne quid mouere possent, praecauisset. De Tarentinis inde magna contentione in senatu actum corã Fabio, defendente ipso quos ceperat armis, alijs infensis, & plerisque aequantibus eos Campanorum noxae, poenaeque. senatus consultum in sententiã

B M. Acilij factum est, ut opidũ praesidio custodiretur: Tarentiniq. omnes intra moenia continerentur: res integra postea referretur, cum tranquillior status Italiae esset. Et de M. Liuio, praefecto arcis Tarentinae, haud minore certamine actum est, alijs S. consulto notantibus praefectum, quod eius socordia Tarentum proditum hosti esset: alijs praemia decernẽtibus, quod per quinquennium arcem tutatus esset, maximeq. unius eius opera receptum Tarentum foret: medijs, ad censores, non ad senatum, cognitionem de eo pertinere, dicentibus. cuius sententiae & Fabius fuit. adiecit tamen, fateri se, opera Liuij Tarentum receptũ, quod amici eius uulgo in senatu iactassent. neque enim recipiendum fuisse, nisi amissum foret. Consulum alter T. Quinctius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fuluius Flaccus habuerat, cum supplemento in Lucanos est profectus. Marcellum aliae atque aliae obiectae animo religiones tenebant, in quibus, quod cũ bello Gallico ad Clastidium aedem Honori &

C Virtuti uouisset, dedicatio eius a pontificibus impediebatur: quod negabant unam cellam amplius, quam uni deo rite dedicari: quia si de caelo tacta, aut prodigij aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret: quod, utri deo diuina res fieret, sciri non posset. neque enim duobus, nisi certis deis, rite una hostia fieri. Ita addita Virtutis aedes appropetato opere. neque tamen ab ipso aedes eae dedicatae sunt. Tum demum ad exercitũ, quem priore anno Venusiae reliquerat, cum supplemento proficiscitur. Locros in Bruttijs Crispinus oppugnare conatus, quia magnam famam attulisse Fabio Tarentum ferebatur, omne genus tormentorum, machinarumque ex Sicilia accerserat: & naues indidem accitae erant, quae uergentem ad mare partem urbis oppugnarent. Ea omissa oppugnatio est, quia Lacinium Hannibal admouerat copias: &, collegam eduxisse iam a Venusia exercitum, fama erat, qui coniungi uolebat. Itaque in Apuliam ex Bruttijs reditum, & inter Venusiam

D Bantiamque minus trium millium passuum interuallo consules binis castris consederant. In eandem regionem & Hannibal rediit, auerso ab Locris bello. Ibi consules ambo ingenio feroces prope quotidie milites in aciem excire, haud dubia spe, si duobus exercitibus consularibus iunctis commisisset sese hostis, debellari posse. Hannibal, quia cum Marcello bis priore anno congressus uicerat, uictusque erat: ut, cum eodem si dimicandum foret, nec spem nec metum ex uano haberet: ita duobus consulibus haudquaquam sese parem futurum credebat. itaque totus in suas artes uersus, insidiis locum quaerebat. Leuia tamen proelia inter bina castra uario euentu fiebant. quibus cum extrahi aestatem posse, consules crederent, nihilominus oppugnari Locros posse rati, L. Cincio, ut ex Sicilia Locros cum classe transiiceret, scribunt. Et ut ab terra quoq. oppugnari moenia possent, ab Tarento partem exercitus, qui in praesidio erat, duci eo, iusserunt. Et ita futura per quosdã Thurinos comperta Hannibali cum essent, mittit ad insidendam ab Tarẽto uiam. Ibi sub tumu-

E lo Poeteliae equitũ duo, peditum tria millia in occulto locata: in quae inexplorato euntes Romani cum incidissent, ad duo millia armatorum caesa, & mille & CC ferme uiui capti. alii dissipati fuga per agros saltusque Tarentum rediere. Tumulus erat siluestris inter Punica & Romana castra, ab neutris primo occupatus: quia Romani, qualis pars eius, quae uergeret in hostium castra, esset, ignorabãt. Hannibal insidiis, quam castris, aptiorem eum crediderat. itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione mouebatur, ne aut arma, aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant uulgo in castris Romanis, occupandum eum tumulum esse, & castello firmandum: ne, si occupatus ab Hannibale foret, uelut in ceruicibus habe-

rent hostem. Mouit ea res Marcellum. & collegae, Quin imus, inquit, ipsi, cum equitibus paucis exploratum? subiecta res oculis certius dabit consilium. Adsentiente Crispino, cum equitibus ducentis & uiginti, ex quibus XL Fregellani, ceteri Etrusci erant, proficiscuntur. Secuti M. Marcellus, consulis filius, & A. Manlius tribuni militum, simul & duo praefecti socium, L. Arennius, & M. Aulius. Immolasse eo die, quidam memoriae prodidere, consulem Marcellum: & prima hostia caesa, iecur sine capite inuentum: in secunda omnia comparuisse, quae assoelt. Auctum etiã uisum in capite: nec id sane haruspici placuisse, quod secundum trunca & turpia exta, nimis laeta apparuissent. Ceterum consulem Marcellum tanta cupido tenebat dimicandi cum Hannibale, ut nũquam satis castra castris collata duceret. Tum quoque uallo egrediens signum dedit, ut ad locum miles esset paratus: si collis in quem speculatum irent, placuisset, uasa colligerent, ac sequerentur. Exiguum campi ante castra erat, inde in collem aperta undique & conspecta ferebat uia. Numidis speculator nequaquam in spem tantae rei positus, sed si quos uagos pabuli aut lignorum caussa longius a castris progressos possent excipere, signum dat ut pariter ab suis quisque latebris exorirentur. Non ante apparuere quibus obuijs ab iugo ipso consurgendum erat, quam circumiere qui ab tergo intercluderẽt uiam. Tum undique omnes exorti, & clamore sublato impetum fecere. Cum in ea ualle consules essent, ut neque euaderent in iugum occupatum ab hoste, nec receptum ab tergo circumuenti haberent: extrahi tamen diutius certamen potuisset, ni coepta ab Etruscis fuga pauorem ceteris iniecisset. non tamen omisere pugnam deserti ab Etruscis Fregellani, donec integri consules hortando, ipsiq. ex parte pugnando rem sustinebant. Sed postquam uulneratos ambos consules, Marcellum etiam transfixum lancea prolabentem ex equo moribundum uidere, tum & ipsi (perpauci autem supererant) cum Crispino consule duobus iaculis icto, & Marcello adolescente, saucio & ipso, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militum: & ex duobus praefectis socium M. Aulius occisus: L. Arennius captus. & lictores consulum quinque uiui in hostium potestatem uenerunt. ceteri aut interfecti, aut cum consule effugerunt. equites tres & XL aut in proelio aut in fuga ceciderunt: duodeuiginti uiui capti. Tumultuatũ & in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio: cum consulem, & filium alterius consulis saucios, exiguasq. infelicis expeditionis reliquias ad castra uenientes cernunt. Mors Marcelli cum alioqui miserabilis fuit: tũ quod nec pro aetate, (maior iã enim LX annis erat) neque pro ueteris prudentia ducis, tam improuide se collegamque, & prope totam remp. in praeceps dederat. Multos circa unam rem ambitus fecerim, si, quae de Marcelli morte uariant auctores, omnia exsequi uelim. Vt omittam alios: L. Coelius triplicem gestae rei ordinem edit, unam traditam fama: alteram scripta laudatione filij, qui rei gestae interfuerit: tertiam, quam ipse pro inquisita ac sibi comperta affert. Ceterum ita fama uariat, ut tamen plerique loci speculandi caussa castris egressum, omnes insidijs circumuentum tradant. Hannibal magnum terrorem hostibus morte consulis unius, uulnere alterius, iniectũ esse ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert. ibi inuentum Marcelli corpus sepelit. Crispinus & morte collegae, & suo uulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos nactus est montes, in ijs loco alto & tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferendam, alter ad cauendam fraudem. Anulo Marcelli simul cum corpore Hannibal potitus erat. eius signi errore ne qui dolus necteretur a Poeno, metuens Crispinus, circa ciuitates proximas miserat nuncios, occisum collegam esse, anuloque eius hostem potitum: ne quibus litteris crederent nomine Marcelli compositis. Paullo ante hic nuncius consulis Salapiam uenerat, quã litterae ab Hãnibale allatae sunt, Marcelli nomine cõpositae: se nocte, quae diem illum secutura esset, Salapiam uenturum. parati milites essent, qui in praesidio erant, si quo opera eorum opus esset. Sensere Salapiani fraudem & ab ira non defectionis modo, sed etiam equitum interfectorum rati occasionem supplicij peti remisso retro nuncio, (perfuga autem Romanus erat) ut sine arbitrio milites quae uellent agerent, opidanos per muros urbisq. opportuna loca in stationibus disponunt: custodias, uigiliasque in eam noctem intentius instruunt: circa portam, qua uenturum hostem rebantur, quod roboris in praesidio erat, opponunt. Hannibal quarta uigilia ferme ad urbem accessit. Primi agminis erant perfugae Romanorum, & arma Romana habebant. ij, ubi ad portam est

uentum,

A uentum, latine omnes loquentes: excitant uigiles: apeririq. portam iubent. consulem ad esse. Vigiles, uelut ad uocem eorum excitati, tumultuati, trepidare, moliri. porta catara-cta deiecta clausa erat. eam partim uectibus leuant: partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut subire recti possent. Vix dum satis patebat iter, cum perfugae certatim ruunt per portam. cum sexcenti ferme intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapiani, alij perfugas negligenter ex itinere suspensa humeris, ut inter pacatos, gerẽtes arma, inuadunt: alij e turribus portae murisq. saxis, sudibus, pilis absterrent hostem. Ita inde Hannibal suamet ipse fraude captus abijt: profectusq. ad Locrorum soluendam obsidionem, quam L. Cincius summa ui, operibus, tormentorumque omni genere ex Sicilia aduecto oppugnabat. Magoni iam haud ferme fidenti retenturum defensurumq. se urbem, prima spes morte nũciata Marcelli affulsit: secutus inde nuncius, B Hannibalem, Numidarum equitatu praemisso, ipsum, quantum accelerare posset, cum peditum agmine sequi. Itaque, ubi primum Numidas edito e speculis signo aduentare sensit, & ipse patefacta repẽte porta ferox in hostes erumpit. Et primo, magis quia improuiso id fecerat, quam quod par uiribus esset, anceps certamen erat. deinde ut superuenere Numidae, tantus pauor Romanis est iniectus, ut passim ad mare ac naues fugerent, relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita aduentu Hannibalis soluta Locrorum obsidio est. Crispinus, postquã in Bruttios profectum Hannibalem sensit, exercitũ, cui collega praefuerat, M. Marcellum trib. mil. Venusiam abducere iussit. ipse cũ legionibus suis Capuam profectus, uix lecticae agitationem prae grauitate uulnerum patiens, Romam litteras de morte collegae scripsit, quantoq. ipse in discrimine esset. Se comitiorum caussa nõ posse Romam uenire: quia nec uiae laborem passurus uideretur, & de Tarẽto sollicitus es-C set, ne ex Bruttijs Hannibal eo conuerteret agmen. legatos opus esse ad se mitti, uiros prudentes, cum quibus, quae uellet, de repub. loqueretur. Hae litterae recitatae, & luctũ magnum morte alterius consulis, & metum de altero fecerunt. Itaque & Q. Fabium filium ad exercitum Venusianum miserunt: & ad consulem tres legati missi: Sex Iulius Caesar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus, cum paucis ante diebus ex Sicilia rediisset. Hi nunciare consuli iussi, ut, si ad comitia ipse Romam uenire non posset, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum caussa. si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium praetorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas sociorum urbes tueri posset. Eadem aestate M. Valerius cum classe centum nauium ex Sicilia in Africam transmisit: & ad Clupeam urbem exscensione facta, agrum late nullo ferme obuio armato uastabat. inde ad naues raptim praedatores recepti, quia repente fama accidit, classem Puni-D cam aduentare. LXXX erant & tres naues. Cum ijs haud procul Clupea prospere pugnat Romanus. Decem & octo nauibus captis, fugatis alijs, cum magna terrestri naualiq. praeda Lilybaeum redijt. Eadem aestate & Philippus implorãtibus Achaeis auxiliũ tulit, quos Machanidas, tyrannus Lacedaemoniorũ, finitimo bello urebat: & Aetoli nauibus per fretum quod Naupactum & Patras interfluit: (Rhion incolae uocant) exercitu transiecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Asiae, quia Aetoli summum gentis suae magistratũ ad eũ proximo cõcilio detulerant, fama erat in Europam transiecturum. Ob haec Philippo in Graeciam descendenti ad Lamiam urbem Aetoli duce Physia, qui praetor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant & ab Attalo auxilia secum, & mille ferme ex Romana classe a P. Sulpicio missos. Aduersus hunc ducem, atque has copias Philippus bis prospero euentu pugnauit: multos admodum hostium utraque pu-E gna occidit. Inde cum Aetoli metu compulsi Lamiae urbis moenibus tenerent sese. Philippus ad Phalaram exercitum reduxit. in Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum, tutasq. circa stationes, & aliam opportunitatem maritimam terrestremque. Eo legati ab rege Aegypti Ptolemaeo Rhodijsq. & Atheniensibus & Chijs uenerunt, ad dirimendum inter Philippum, atque Aetolos bellum. Adhibitus ab Aetolis ex finitimis pacificator Aminander rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Aetolis cura erat, ferocioribus, quam pro ingenijs Graecorum gentis: quam ne Philippus regnumq. eius graue libertati futurum, rebus Graeciae immisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium Achaeorum: concilioq. ei & locus, & dies certa indicta. interim triginta dierũ indutiae impetratae. Profectus inde rex per Thessaliam Boeotiamque,

tiamque, Chalcidem Euboeae uenit, ut Attalum, quem classe Euboeam petiturum audierat, portubus & litorum appulsu arceret. Inde praesidio relicto aduersus Attalum, si forte interim transiecisset, profectus ipse cum paucis equitum, leuisq. armaturae Argos uenit. Ibi curatione Heraeorum Nemeorumq. suffragijs populi ad eum delata, quia se Macedonũ reges ex ea ciuitate oriundos referunt: Heraeis peractis, ab ipso ludicro extemplo Rhium profectus est ad indictum multo ante sociorum concilium. Ibi de Aetolico finiendo bello actum, ne caussa aut Romanis aut Attalo intrandi Graeciam esset. Sed ea omnia uixdum indutiarum tempore circumacto, Aetoli turbauere; postquam & Attalum Aeginam uenisse, & Romanã classem stare ad Naupactum audiuere. uocati enim in concilium Achaeorum, in quo eaedem legationes erant, quae ad Phalarum egerant de pace, primum questi sunt quaedam parua contra fidem cõuentionis tempore indutiarũ facta: postremo negarũt dirimi bellum posse, nisi Messenijs Achaei Pylum redderent: Sationis restitueretur Athamanis, Serdileto & Pleurato Parthini. Id uero indignum ratus Philippus, uictos uictori sibi ultro condiciones ferre, ne antea quidem se aut de pace audisse, aut indutias pepigisse dixit, spem ullam habentem quieturos Aetolos; sed ut omnes socios testes haberet, se pacis, illos belli caussam quaesisse. Ita infecta pace concilium dimisit, quattuor millibus armatorum relictis ad praesidium Achaeorum, & quinque longis nauibus acceptis. quas si adiecisset missae nuper ad se classi Carthaginiensium, & ex Bithynia ab rege Prusia uenientibus nauibus, statuerat nauali proelio lacessere Romanos, iamdiu in ea regione potentes maris. ipse habito concilio Argos regressus. iam enim Nemeorum appetebat tempus, quae celebrari uolebat praesentia sua. Occupato rege apparatu ludorum, & per dies festos licentius, quam inter belli tempora, remittente animum, P. Sulpicius ab Naupacto profectus classem appulit inter Sicyonem & Corinthum, agrumq. nobilissimae fertilitatis effuse uastauit. Fama eius rei Philippum ab ludis exciuit: raptimq. cum equitatu profectus, se subsequi peditibus iussis, palatos passim per agros, grauesq. praeda, ut qui nihil tale metuerent, adortus Romanos compulit ad naues. Classis Romana haudquaquam laeta praeda Naupactum redijt. Philippus ludorum quoque, qui reliqui erant, celebritatem quantaecumque de Romanis tamen uictoriae partae fama auxerat: laetitiaq. ingenti celebrati festi dies, eo magis etiam, quod, populariter dempto capitis insigni, purpura atq. alio regio habitu, aequauerat ceteris se in speciem: quo nihil gratius est ciuitatibus liberis. praebuissetq. haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intoleranda libidine foeda ac deformia effecisset. uagabatur enim cum uno aut altero comite per maritas domos dies noctesque: & submittendo se in priuatum fastigium, quo minus conspectus, eo solutior erat: & libertatem cum alijs uanam ostendisset, totam in suam licentiam uerterat. Neque enim omnia emebat, aut eblandiebatur, sed uim etiam flagitijs adhibebat: periculosumq. & uiris & parentibus erat, moram incommoda seueritate libidini regiae fecisse. uni etiam principi Achaeorum Arato adempta uxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat. Per haec flagitia sollemni Nemeorum peracto, paucisq. additis diebus, Dymas est profectus ad praesidium Aetolorum, quod ab Eleis accitum, acceptumq. in urbem erat, eijciendum. Cycliadas (penes eum summa imperij erat) Achaeiq. ad Dymas regi occurrere, & Eleorum accensi odio, quod a ceteris Achaeis dissentirent: & infensi Aetolis, quos Romanum quoque aduersus se mouisse bellum credebant. Profecti a Dymis, coniuncto exercitu, transeunt Larissum amnem, qui Eleum agrum ab Dymaeo dirimit. Primum diem, quo fines hostium ingressi sunt, populando absumpserunt. Postero die acie instructa ad urbem accesserunt, praemissis equitibus, qui obequitando portis promptum ad excursiones genus lacesserent Aetolorum. Ignorabant, Sulpicium cum quindecim nauibus ab Naupacto Cylenem transiecisse: &, expositis in terram quattuor millibus armatorum silentio noctis, ne conspici agmẽ posset, intrasse Elim. Itaque improuisa res ingentem iniecit terrorem: postquam inter Aetolos Eleosq. Romana signa, atque arma cognouere. Et primo recipere suos uoluerat rex: dein contracto iam inter Aetolos & Trallos (Illyriorum id est genus) certamine, cum urgeri uideret suos, & ipse rex cum equitatu in cohortem Romanã incurrit. Ibi equus pilo trãsiectus cum prolapsum per caput regem effudisset, atrox pugna utrimque accensa est: & ab Romanis impetu in regem facto, & protegentibus regijs. Insignis & ipsius pugna fuit cum

pedes

A pedes inter equites coactus esset proelium inire. deinde cum iam impar certamen esset, caderentque circa eum multi, & uulnerarentur, raptus ab suis, atque alteri equo iniectus fugit. Eo die castra quinque millia passuum ab urbe Eleorum posuit. postero die omnes copias ad propinquum Eleorum castellum (Pyrgum uocant) duxit, quo agrestium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulsam audierat. eam inconditam inermemq. multitudinem primo statim terrore adueniens cepit: compensaueratque ea praeda, quod ignominiae ad Elim acceptum fuerat. Diuidenti praedam, captiuosq. (fuerunt autem quattuor millia hominum, pecorumq. omnis generis ad uiginti millia) nuncius ex Macedonia uenit, Eropum quendam, corrupto arcis praesidijq. praefecto, Lycnidum cepisse: tenere Dassaritiorum quosdam uicos, & Dardanos etiam concire. Omisso igitur Achaico, atque Aetolico bello, relictis tamen duobus millibus & quingentis o-
B mnis generis armatorum, cum Menippo & Polyphante ducibus ad praesidium sociorum profectus ab Dymis per Achaiam Boeotiamq. & Beboeidem, decimis castris Demetriadem in Thessaliam peruenit. Ibi alij maiorem afferentes tumultum nuncij occurrunt: Dardanos in Macedoniam effusos Orestidem iam tenere, ac descendisse in Aegestaeum campum: famamq. inter barbaros celebrem esse, Philippum occisum. Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnauit: in arborem illatus impetu equi, ad eminentem ramum cornu alterum galeae perfregit. id inuentum ab Aetolo quodam, perlatumq. in Aetoliam ad Scerdiletum, cui notum erat insigne galeae: famam interfecti regis uulgauit. Post profectionem ex Achaia Philippi, Sulpicius Aeginam classe profectus cum Attalo sese coniunxit. Achaei cum Aetolis, Eleisq. haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus rex, & P. Sulpicius Aeginae hibernarunt. Exitu huius anni
C T. Quinctius Crispinus consul, dictatore comitiorum ludorumq. faciendorum caussa dicto T. Manlio Torquato, ex uulnere moritur. Alij Tarenti, alij in Campania mortuum tradunt. Id quod nullo ante bello acciderat: duo consules sine memorando proelio interfecti uelut orbam rempub. reliquerant. Dictator Manlius magistrum equitum C. Seruiliũ qui tum aedilis curulis erat, dixit. Senatus quo die primum est habitus, ludos magnos facere dictatorem iussit: quos M. Aemilius, praetor urb. C. Flaminio Cn. Seruilio cõsulibus fecerat, & in quinquennium uouerat. Tum dictator & ludos fecit, & in sequens lustrum uouit. Ceterum cum duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent: omnibus alijs omissis, una praecipua cura patres populumq. incessit, consules primo quoque tempore creandi: & ut eos potissimum crearent, quorum uirtus satis tuta a fraude Punica esset. Cum toto eo bello damnosa praepropera ac feruida ingenia imperatorum
D fuisse: tum eo ipso anno consules nimia cupiditate conferendi cum hoste manum, in nec opinatam fraudem lapsos esse. ceterum deos immortales, misertos nominis Romani, pepercisse innoxijs exercitibus: temeritatem consulum ipsorum capitibus damnasse. Cum circumspicerent Patres, quosnam consules facerent: longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. ei collega quaerebatur. & uirum quidem eum egregium ducebant: sed promptiorem acrioremque, quam tempora belli postularent, aut hostis Hannibal. temperandum acre eius ingenium moderato & prudenti uiro adiuncto collega censebant. M. Liuius erat, multis ante annis ex consulatu populi iudicio damnatus, quam ignominiã adeo aegre tulerat, ut & rus migrarit, & permultos annos & urbe, & omni coetu caruerit hominũ. octauo ferme post damnationẽ anno M. Claudius Marcellus, & M. Valerius Laeuinus consules reduxerant eum in urbem. sed erat ueste obsoleta, capilloq. & barba promissa,
E praeferens in uultu habituq. insignem memoriam ignominiae acceptae. L. Veturius, & P. Licinius censores eum tondere, & squalorem deponere, & in senatum uenire, fungique alijs publicis muneribus coegerunt. sed tum quoque aut uerbo assentiebatur: aut pedibus in sententiam ibat: donec cognati hominis eum caussa M. Liuij Macati, cum de fama eius ageretur, stantem coegit in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto interuallo auditus, conuertit ora hominum in se: caussamq. sermonibus praebuit, indigno iniuriam a populo factam: magnoq. id damno fuisse, quod tam graui bello nec opera nec consilio talis uiri usa respub. esset. C. Neroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Laeuinum dari collegas posse: quia duos patricios creari non liceret. eandem caussam in T. Manlio esse, praeterquam quod recusasset delatum consulatum: recusaturusq. esset. egregium par

consulum

conſulum fore, ſi M. Liuium C. Claudio collegam adiunxiſſent. Nec populus mentionem F
cias rei ortam a patribus eſt aſpernatus. Vnus eam rem in ciuitate, is cui deferebatur ho-
nos, abnuebat: leuitatem ciuitatis accuſans. Sordidati rei non miſertos, candidam togam
inuito offerre: eodem honores poenaſq. congeri. ſi bonum uirum ducerent: quid ita pro
malc ac noxio damnaſſent? ſin noxium comperiſſent, quid ita male credito priore con-
ſulatu, alterum crederent? Haec, taliaq. arguentem & querentem caſtigabant patres: &
M. Furium memorantes, reuocatum de exſilio, patriam pulſam ſede ſua reſtituiſſe, ut pa-
rentum ſaeuitiam, ſic patriae, patiendo ac ferendo leniendam eſſe. Adnixi omnes cum C.
Claudio M. Liuium conſulem fecerunt. Poſt diem tertium eius diei praetorum comitia
habita. Praetores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius, A. & C. Hoſtilij Catones. Co-
mitijs perfectis, ludiſq. factis, dictator & magiſter equitum magiſtratu abierunt. C. Te-
rentius Varro in Etruriam propraetor miſſus: ut ex ea prouincia C. Hoſtilius Tarentum G
ad eum exercitum iret, quem T. Quinctius conſul habuerat. et L. Manlius trans mare le-
gatus iret: uiſeretque, quae res ibi gererentur: ſimul, quod Olympiae ludicrum ea aeſtate
futurum erat, quod maximo coetu Graeciae celebraretur: ut, ſi tuto per hoſtem poſſet, adi
ret id concilium: ut qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini ciues relegati ab Hannibale
eſſent, domos redirent: ſcirentq. ſua omnia, quae ante bellum habuiſſent, reddere popu-
lum Romanũ. Quia periculoſiſſimus annus imminere uidebatur, neque cõſules in republi
ca erant: in conſules deſignatos omnes uerſi, quamprimum eos ſortiri prouincias, & prae-
ſcire quã quiſque eorum prouinciam, quem hoſtem haberet, nolebant. De reconciliatio-
ne etiam gratiae eorum in ſenatu actũ eſt, principio facto a Q. Fabio Maximo. Inimicitiae
ante nobiles inter eos erant: & acerbiores eas, indigniorefq. Liuio ſua calamitas fecerat,
quod ſpretum ſe in ea fortuna credebat. itaque is magis implacabilis erat: & nihil opus H
eſſe reconciliatione aiebat. acrius & intentius omnia geſturos, timentes ne creſcendi ex
ſe inimico collegae poteſtas fieret. uicit tamen auctoritas ſenatus: ut, poſitis ſimultatibus,
communi animo conſilioq. adminiſtrarent rempublicam. Prouinciae ijs non permiſtae
regionibus, ſicut ſuperioribus annis, ſed diuerſae extremis Italiae finibus, alteri aduerſus
Hannibalem Bruttij, Lucani, alteri Gallia aduerſus Haſdrubalẽ, quem iam Alpibus appro-
pinquare fama erat, decreta. Exercitum ex duobus, qui in Gallia, quiq. in Etruria eſſent,
addito urbano eligeret quem mallet, qui Galliam eſſet ſortitus. Cui Bruttij prouincia
eueniſſet: nouis legionibus urbanis ſcriptis, utrius mallet conſulum prioris anni exerci-
tum ſumeret. Relictum a conſule exercitum Q. Fuluius proconſul acciperet: eique in
annum imperium eſſet. et C. Hoſtilio, cui pro Etruria Tarentum mutauerant prouinciam:
pro Tarento Capuam mutauerunt. legio una data, cui Fuluius proximo anno praefuerat. I
De Haſdrubalis aduentu in Italiam cura in dies creſcebat. Maſſilienſium primum legati
nunciauerant, eum in Galliam tranſgreſſum: erectoſq. aduentu eius, quia magnum pon-
dus auri attuliſſe diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos. miſſi de-
inde cum ijs legati ab Roma Sex. Antiſtius, & M. Retius ad rem inſpiciendam, retulerant,
miſiſſe ſe cum Maſſilienſibus ducibus, qui per hoſpites eorum, principes Gallorum, omnia
explorato referrent. pro comperto habere, Haſdrubalem ingenti iam coacto exercitu
proximo uere Alpes tranſiecturum: nec tum eum quidquam aliud morari, niſi quod clau-
ſae hieme Alpes eſſent. In locum M. Marcelli P. Aelius Paetus augur creatus, inaugura-
tuſque. Et Cn. Cornelius Dolabella rex ſacrorum inauguratus eſt in locum M. Marcij,
qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno & luſtrum conditum eſt a cenſoribus
P. Sempronio Tuditano, & M. Cornelio Cethego: cenſa ciuium capita C X X X V I I mil- K
lia C & IIX: minor aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat. Eo anno primum,
ex quo Hannibal in Italiam ueniſſet, Comitium tectum eſſe, memoriae proditum eſt: &
ludos Romanos ſemel inſtauratos ab aedilibus curulibus Q. Metello, & C. Seruilio. &
plebeijs ludis biduum inſtauratum ab Q. Mamilio, & M. Caecilio Metello aedilibus ple-
bis. & tria ſigna ad Cereris aedem dederunt. & Iouis epulum fuit, ludorum cauſſa. Con-
An. 543. ſulatum inde ineunt C. Claudius Nero, & M. Liuius iterum. qui, quia iam deſignati pro
uincias ſortiti erant, praetores ſortiri iuſſerunt. C. Hoſtilio urbana iuriſdictio euenit ad
dita & peregrina, ut tres in prouincias exire poſſent. A. Hoſtilio Sardinia, C. Mamilio Si-
cilia, L. Porcio Gallia euenit. Summa legionum trium & XX ita per prouincias diuiſa;
ut binae

A ut binae consulū essent: quattuor Hispania haberet: tres praetores binas, in Sicilia, in Sardinia, & Gallia: duas C. Terentius in Etruria: duas Q. Fuluius in Bruttijs: duas Q. Claudius circa Tarentum & Sallentinos: unam C. Hostilius Tubulus Capuae: duae urbanae ut scriberentur. primis quattuor legionibus populus tribunos creauit: in ceteras consules miserunt. Priusquam consules proficiscerentur, nouendiale sacrum fuit, quia Veijs de caelo lapidauerat. Sub unius prodigij, ut fit, mentionem, alia quoque nunciata, Minturnis aedem Iouis, & lucum Maricae, item Attellae murum, & portam de caelo tactam. Minturnenses, terribilius quod esset, adijciebant: sanguinis riuum in porta fluxisse. Et Capuae lupus nocte portam ingressus uigilem laniauerat. Haec procurata hostijs maioribus prodigia: & supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum, inde iterum nouendiale instauratum, quod in Armilustro lapidibus uisum pluere. Liberatas religione mentes tur-
B bauit rursus nunciatum, Frusinone infantem natum esse quadrimo parem: nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinuessae biennio ante, incertus, mas an femina esset, natus erat. Id uero haruspices ex Etruria acciti foedum ac turpe prodigium dicere: extorrem agro Romano, procul terrae contactu, alto mergendum. uiuum in arcam condidere, prouectumq. in mare proiecerunt. Decreuere item pontifices, ut uirgines ter nouenae per urbem euntes carmen canerent. Id cum in Iouis Statoris aede discerent conditum ab Liuio poeta carmen, tacta de caelo aedes in Auentino Iunonis Reginae. prodigiumq. id ad matronas pertinere haruspices cum respondissent, donoq. diuam placandam esse, aedilium curulium edicto in Capitolium conuocatae, quibus in urbe Roma intraq. decimum lapidem ab urbe domicilia essent, ipsae inter se quinque & uiginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. inde donum peluis aurea facta, lataq. in Auenti-
C num, pureq. & caste a matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem diuae ab decemuiris edicta dies, cuius ordo talis fuit. Ab aede Apollinis boues feminae albae duae porta Carmētali in urbem ductae. post eas duo signa cupressea Iunonis Reginae portabantur. tum septem & uiginti uirgines longam indutae uestem, carmen in Iunonem Reginam canentes ibant, illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingenijs, nunc abhorrens & inconditum, si referatur. Virginum ordinem sequebantur decemuiri coronati laurea, praetextatique. a porta Iugario uico in forum uenere. in foro pompa constitit. et per manus reste data, uirgines sonum uocis pulsu pedum modulantes incesserunt. inde uico Tusco, Velabroq. per Boarium forum in cliuum publicum, atque aedem Iunonis Reginae perrectum. ibi duae hostiae ab decemuiris immolatae, & simulacra cupressea in aedē illata. Dijs rite placatis, delectum consules habebant acrius intentiusque, quam priori-
D bus annis quisquam meminerat habitum. nam & belli terror duplicatus, noui hostis in Italiam aduentu: & minus iuuentutis erat, unde scriberent milites. itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam uacationem dicebatur habere, dare milites cogebant. quibus recusantibus edixere in diem certam, ut, quo quisque iure uacationem haberet, ad senatū deferret. Ea die hi populi ad senatū uenerunt: Ostiensis, Alsiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis, Sinuessanus, & a supero mari Senensis. Cum uacationes suas quisque populus recitaret, nullius, cum in Italia hostis esset, praeter Antiatem Ostiensemque, uacatio obseruata est. et earum coloniarum iuniores iureiurando adacti, supra quadraginta non pernoctaturos se esse extra moenia coloniae suae, donec hostis in Italia esset. Cum omnes censerent, primo quoque tempore consulibus eundum ad bellum, (nam & Hasdrubali occurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos, neue Etruriam erectam
E in spem rerum nouarum sollicitaret: & Hannibalem suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Bruttijs, atque obuiam fratri ire posset) Liuius cunctabatur, parum fidens suarum prouinciarum exercitibus: collegam ex duobus consularibus egregijs exercitibus, & tertio, cui Q. Claudius Tarenti praeesset, electionem habere. intuleratque mentionem de Volonibus reuocandis ad signa. Senatus liberam potestatem consulibus fecit & supplendi, unde uellent: & eligendi de omnibus exercitibus, quos uellent, permutandique: & ex prouincijs, quo e republica censerent esse, transducendi. Ea omnia cum summa concordia consulum acta. Volones in undeuicesimam & uicesimam legiones scripti. magni roboris auxilia ex Hispania quoque a P. Scipione Liuio missa quidam ad id bellum auctores sunt, octo millia Hispanorum Gallorumque, ad duo millia de legionibus

militum,

militum, equitum ad mille octingentos, mistos Numidas Hispanosque. M. Lucretium has F copias nauibus aduexisse, & sagittariorum funditorumq. ad quattuor millia ex Sicilia C. Mamilium misisse. Auxerunt Romae tumultum litterae ex Gallia missae ab L. Porcio praetore: Hasdrubalem mouisse ex hibernis, & iam Alpes transire: octo millia Ligurum conscripta, armataque, coniunctaq. se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures qui eos bello occuparet. se cũ inualido exercitu, quoad tutum putaret, progressurum. Hae litterae consules raptim confecto delectu maturius, quam constituerant, exire in prouincias coegerunt: ea mente, ut uterque hostem in sua prouincia contineret, neque coniungi, aut conferre in unum uires pateretur. Plurimum in eam rem adiuuit opinio Hannibalis: quod etsi ea aestate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando quae ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium, cum hominibus locisq. pugnando per quinque menses exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumq. transitum exspectabat. ea tar- G dius mouendi ex hibernis caussa fuit. Ceterum Hasdrubali & sua, & aliorũ spe omnia celeriora, atque expeditiora fuere. non enim receperunt modo Aruerni eum, deincepsque aliae Gallicae, atq. Alpinae gentes, sed etiam secutae sunt ad bellum. et cũ per munita pleraque transitu fratris, quae antea inuia fuerant, ducebat: tũ etiam duodecim annorũ assuetudine peruijs Alpibus factis, inter mitiora iam hominum transibat ingenia. inusitati namque antea alienigenis, nec uidere ipsi aduenam in sua terra assueti, omni generi humano insociabiles erant. et primo ignari quo Poenus pergeret, suas rupes suaq. castella, & pecorum hominumq. praedam peti crediderant. fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur, satis edocuerat, uiam tantum Alpes esse: duas praeualidas urbes, magno inter se maris terrarumq. spatio discretas, de imperio & opibus certare. Hae caussae aperuerant Alpes Hasdrubali. Ceterum quod celeritate itineris profectum erat, id mo- H ra ad Placentiam, dum frustra obsidet magis, quam oppugnat, corrupit. Crediderat campestris opidi facilem expugnationem esse: & nobilitas coloniae induxerat eum, magnum se excidio eius urbis terrorem ceteris iniecturum. Non ipse se solum ea oppugnatione impedijt: sed Hannibalem post famam transitus eius tanto spe sua celeriorem, iam mouentem ex hibernis, continuerat, quippe reputantem non solum, quam lenta urbiũ oppugnatio esset, sed etiam, quam ipse frustra eandem illam coloniam ab Trebia uictor regressus tentasset. Consules diuersis itineribus profecti ab urbe, uelut in duo pariter bella distenderant curas hominum, simul recordantium quas primus aduentus Hannibalis intulisset Italiae clades: simul, cum illa angeret cura, quos tam propitios urbi, atque imperio fore deos, ut eodem tempore utrobique respublica prospere gereretur. aduersa secundis pensando, rem ad id tempus extractam esse. cum in Italia ad Trasymenum & Cannas I praecipitasset resp. prospera bella in Hispania prolapsam eam erexisse. postea cum in Hispania alia super aliam clades, duobus egregijs ducibus amissis, duos exercitus ex parte delesset, multa secunda in Italia Siciliaque gesta quassatam rempublicam excepisset. et ipsum interuallum loci, quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spatium dedisse ad respirandum. nunc duo bella in Italiam accepta, duos celeberrimi nominis duces circũstare urbem Romam, & unum in locum totã periculi molem, omne onus incubuisse. qui eorum prior uicisset, intra paucos dies castra cum altero iuncturum. Terrebat & proximus annus lugubris duorum consulum funeribus. His anxij curis homines, digredientes in prouincias consules prosecuti sunt. Memoriae proditum est, plenum adhuc ira in ciues M. Liuium ad bellum proficiscentem monenti Q. Fabio, ne priusquam genus hostium cognosset, temere manum consereret, respondisse, ubi primum hostium agmen K conspexisset, pugnaturum. cum quaereretur, quae caussa festinandi esset: aut ex hoste egregiam gloriam, inquit, aut ex ciuibus uictis gaudium, meritum certe, etsi non honestum capiam. Priusquam Claudius consul in prouinciam perueniret, per extremum finem agri Larinatis ducẽtem in Sallentinos exercitum Hannibalem cum expeditis cohortibus adortus C. Hostilius Tubulus incomposito agmini terribilem tumultum intulit. Ad quattuor millia hominum occidit, nouem signa militaria cepit. Mouerat ex hibernis ad famam hostis Q. Claudius, qui per urbes agri Sallentini castra disposita habebat. Itaque ne cum duobus exercitibus simul confligeret Hannibal, nocte castra ex agro Tarentino mouit, atque in Bruttios concessit. Claudius in Sallentinos agmen conuertit. Hostilius

Capuam

A Capuam petens, obuius ad Venusiam fit consuli Claudio. Ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia & quingenti equites, quibus consul aduersus Hannibalem rem gereret. reliquas copias Hostilius Capuam ducere iussus, ut Q. Fuluio proconsuli traderet. Hannibal undique contracto exercitu, quem in hibernis, aut in praesidijs agri Bruttij habuerat in Lucanos ad Grumenum uenit, spe recipiendi opida, quae per metum ad Romanos defecissent. eodem a Venusia consul Romanus exploratis itineribus contendit, & mille fere & quingentos passus castra ab hoste locat. Grumenti moenibus prope iunctum uidebatur Poenorum uallum. quingenti passus erant inter castra Punica, ac Romana. interiacebat campus: colles imminebant nudi, sinistro lateri Carthaginiensium, dextro Romanorum, neutris suspecti, quod nihil siluae, neque ad insidias latebrarum habebant. In medio campo, ab stationibus procursantes, certamina haud satis digna dictu ferebant. Id modo Romanum quaerere apparebat, ne abire hostem pateretur. Hannibal inde

B euadere cupiens, totis uiribus in aciem descendebat. Tum consul ingenio hostis usus, quo minus in tam apertis collibus timeri insidiae poterant, quinque cohortes additis quinque manipulis, nocte iugum superare, & in auersis uallibus considere iubet: tempus exsurgendi ex insidijs, & aggrediendi hostem, Ti. Claudium Asellum, tribunum militum, & P. Claudium, praefectum socium, edocet: quos cum ijs mittebat. ipse luce prima copias omnes peditum equitumque in aciem eduxit. Paullo post & ab Hannibale signum pugnae propositum est: clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatus. inde eques, pedesque certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hostes. Quos ubi effusos consul uidet: tribuno militum tertiae legionis C. Aurunculeio imperat, ut equites legionis, quanto maximo impetu possit, in hostem emittat. ita pecorum modo incompo-

C sitos toto passim campo se fudisse, ut sterni opprimique, priusquam instruantur, possint. Nondum Hannibal e castris exierat, cum pugnantium clamorem audiuit. itaque excitus tumultu raptim ad hostem copias agit. Iam primos occupauerat equestris terror. peditum etiam prima legio, & dextra ala proelium inibāt. incompositi hostes, ut quemque, aut pediti aut equiti casus obtulit, ita conserunt manus. crescit pugna subsidijs, & procurrentium ad certamen numero augetur. pugnantesque (quod nisi in uetere exercitu, & duce uetere haud facile est) inter tumultum ac terrorem instruxisset Hannibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor ab tergo auditus, metum, ne intercluderentur a castris, iniecisset. Inde pauor incussus: & fuga passim fieri coepta est. minorq. caedes fuit, quia propinquitas castrorum breuiorem fugam perculsis fecit. equites enim in tergo inhaerebant: in transuersa latera inuaserant cohortes, secundis collibus, uia nuda ac

D facili decurrentes. tamen supra octo millia hominum occisa: supra septingentos capti: signa militaria nouem adempta. elephanti etiam, quorum nullus usus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quattuor occisi, duo capti. Romanorum sociorumque ducenti ceciderunt. Postero die Poenus quieuit. Romanus, in aciem copijs eductis, posteaquam neminem signa contra efferre uidit: spolia legi caesorum hostium, suorum corpora collata in unum sepeliri iussit. inde insequentibus continuis diebus aliquot, ita institit portis, ut prope inferre signa uideretur: donec Hannibal tertia uigilia, crebris ignibus tabernaculisque, quae pars castrorum ad hostes uergebat: & Numidis paucis, qui in uallo portisque se ostenderent, relictis, profectus, Apuliam petere intendit. Vbi illuxit, successit uallo Romana acies: & Numidae ex composito paullisper in portis se ualloque ostentauere: frustratique aliquandiu hostem, citatis equis agmen suorum assequuntur. Consul, ubi

E silentium in castris, & ne paucos quidem, qui prima luce obambulauerant, parte ulla cernebat: duobus equitibus speculatum in castra praemissis, posteaquam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa iussit. tantumque ibi moratus, dum milites ad praedam discurrunt, receptui deinde cecinit: multoque ante noctem copias reduxit. Postero die prima luce profectus, magnis itineribus famam & uestigia agminis sequens, haud procul Venusia hostem assequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit. supra duo millia Poenorum caesa. Inde nocturnis, montanisque itineribus Poenus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petijt. Hanno inde (is enim praesidio eius loci praefuerat) in Bruttios cū paucis ad exercitum nouum comparandum missus. Hannibal, copijs eius ad suas additis, Venusiam retro, quibus uenerat itineribus, repetit: atque inde Canusium procedit. Numquam

Nero

Nero uestigijs hostis abstiterat: & Q. Fuluium, cum Metapontum ipse proficisceretur: in Lucanos, ne regio ea sine praesidio esset, accersierat. Inter haec ab Hasdrubale, postquam a Placentiae obsidione abscessit, quattuor Galli equites, duo Numidae cũ litteris ad Hannibalem missi, cum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiae emensi essent: dũ Metapontum cedentem Hannibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, a uagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium propraetorẽ deducuntur. Eum primo incertis implicantes responsis, ut metus tormentorum admotus fateri uera coegit, edocuerunt, litteras se ab Hasdrubale ad Hannibalẽ ferre. Cum ijs litteris, sicut erãt, signatis, L. Virginio, tribuno militum, ducendi ad Claudium consulem traduntur. duae simul turmae Samnitum praesidij caussa missae. Qui ubi ad consulẽ peruenerunt, litteraeq. lectae per interpretem sunt, & ex captiuis percunctatio facta: tum Claudius non id tempus esse reipublicae ratus, quo consilijs ordinarijs prouinciae suae quisque finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret: audendum, ac nouandum aliquid improuisum, inopinatum, quod coeptum non minorem apud ciues, quam hostes, terrorem faceret, perpetratum in magnã laetitiam ex magno metu uerteret: litteris Hasdrubalis Romam ad senatum missis, simul & ipse patres conscriptos, quid paret, edocet: ut, cum in Vmbria se occursurum Hasdrubal fratri scribat, legionem a Capua Romam accersant, delectũ Romae habeant, exercitum urbanum ad Narniam hosti opponant. Haec senatui scripta. Praemissi item per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Praetutianum, qua exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusq. commeatus paratos militi ad uescendum in uiam deferrent, equos iumentaq. alia producerent, ut uehiculorum fessis copia esset. ipse de toto exercitu ciuium sociorumq. quod roboris erat, delegit, sex millia peditum, mille equites. pronunciat, occupare se in Lucanis proximam urbem, Punicumq. in ea praesidium uelle, ut ad iter parati omnes essent. Profectus nocte flexit in Picenum. Et consul quidem, quantis maximis poterat itineribus, ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui castris praeesset. Romae haud minus terroris ac tumultus erat, quam fuerat biennio ante, cum castra Punica obiecta Romanis moenibus portisq. fuerant. neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent, uituperarentne. apparebat, (quo nihil iniquius est) ex euentu famam habiturum. Castra prope Hannibalem hostem relicta sine duce, cum exercitu, cui detractum foret omne, quod roboris, quod floris fuerit: & consulem in Lucanos ostendisse iter, cum Picenum & Galliam peteret, castra relinquentem nulla alia re tutiora, quam errore hostis, qui ducem inde, atque exercitus partem abisse ignoraret. Quid futurum, si id palam fiat? & aut insequi Neronem cum sex millibus armatorum profectum Hannibal toto exercitu uelit; aut castra inuadere praedae relicta, sine uiribus, sine imperio, sine auspicio? Veteres eius belli clades, duo consules proximo anno interfecti, terrebant. & ea omnia accidisse, cum unus imperator, unus exercitus hostium in Italia esset. nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Hannibales in Italia esse. quippe & Hasdrubalem patre eodem Hamilcare genitum aeque impigrũ ducem, per tot in Hispania annos Romano exercitum bello, gemina uictoria insignem, duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. nam itineris quidem celeritate ex Hispania, & concitatis ad arma Gallicis gẽtibus, multo magis, quam Hannibalem ipsum, gloriari posse. quippe in ijs locis hunc coegisse exercitum, quibus ille maiorem partem militum fame, frigore, quae miserrima mortis genera sint, amisisset. Adijciebant etiam periti rerum Hispaniae, haud cum ignoto duce C. Nerone congressurum, sed quem in saltu impedito deprehensus forte, haud secus, quam puerum, conscribendis fallacibus condicionibus pacis frustratus elusisset. Omnia maiora etiam uero praesidia hostium, minora sua, metu interprete semper in deteriora inclinato, ducebant. Nero postquam iam tantum interualli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites alloquitur. Negat ullius consilium imperatoris in speciem audacius, re ipsa tutius fuisse, quam suum. Ad certam eos se uictoriam ducere. quippe ad quod bellum collega non antequam ad satietatem ipsius peditum, atque equitũ datae ab senatu copiae fuissent, maiores instructioresque, quam si aduersus ipsum Hannibalem iret, profectus sit: eo ipsos, quantumcumque uirium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos. auditum modo in acie, (nam ne ante audiatur, daturum operam) alterum consulem, & alterum exercitum aduenisse,

haud

A haud dubiã uictoriã facturũ. Famã bellũ cõficere, & parua momẽta in spẽ metumq. impellere animos. Gloriae quidẽ ex re bene gesta partae fructũ prope omnẽ ipsos laturos. Semper quod postremũ adiectũ sit, id rẽ totã uideri traxisse. Cernere ipsos, quo cõcursu, qua admiratione, quo fauore hominũ iter suũ celebretur. Et Hercule per instructa omnia ordinibus uirorũ mulierumq. undiq. ex agris effusorũ, inter uota ac preces & laudes ibant. illos praesidia reipublicae, uindices urbis Romae imperijq. appellabãt. in illorũ armis dextrisq. suã liberorumq. suorũ salutẽ ac libertatẽ repositã esse. deos omnes deasq. precabantur, ut illis faustũ iter, felixq. pugna, matura ex hostibus uictoria esset, damnarenturq. ipsi uotorũ, quae pro ijs suscepissent: ut quemadmodũ nunc solliciti prosequerẽtur eos, ita paucos post dies laeti ouãtibus uictoria obuiã irent. Inuitare inde pro se quisque, & offerre, & fatigare precibus, ut, quae ipsis iumentisq. usui essent, ab se potissimũ sumerent, benigne omnia cu-
B mulata dare. Modestia certare milites, ne quid ultra usum necessariũ sumerent. nihil morari, nec ab signis absistere. cibũ capientes diẽ ac noctẽ ire. uix quod satis ad naturale desideriũ corporũ esset, quieti dare. Et ad collegã praemissi erãt, qui nunciarẽt aduentũ, percũctarenturq., clam & palã, interdiu an noctu uenire sese uellet, ijsdem an alijs considere castris. Nocte clã ingredi melius uisum est. Tessera per castra ab Liuio cõsule data erat, ut tribunũ tribunus, centurio centurionẽ, eques equitẽ, pedes peditẽ acciperet. neq. enim dilatari castra opus esse, ne hostis aduentũ alterius consulis sentiret: & coartatio pluriũ in angusto tendentiũ facilior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil ferme, praeter arma, secũ in expeditionẽ tulerat. Ceterum in ipso itinere auctum uoluntarijs agmen erat: offerentibus sese ultro & ueteribus militibus, perfunctis iã militia, & iuuenibus: quos certatim nomina dantes, si quorũ corporis species, roburq. uiriũ aptũ militiae uidebatur, cõscripserat.
C Ad Senã castra alterius cõsulis erant: & quingentos inde ferme passus Hasdrubal aberat. Itaque cum iã appropinquaret, tectus montibus substitit Nero, ne ante noctẽ castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab sui quisq. ordinis hominibus in tentoria adducti, cũ summa omniũ laetitia hospitaliter excipiũtur. Postero die conciliũ habitum, cui & L. Porcius Licinus praetor affuit. Castra iũcta consulũ castris habebat: & ante aduentũ eorũ per loca alta ducẽdo exercitũ, cũ modo insideret angustos saltus, ut transitũ clauderet, modo ab latere, aut ab tergo carperet agmẽ, ludificatus hostẽ omnibus artibus belli fuerat. is tum in concilio aderat. Multorum eo inclinabant sententiae: ut, dum fessum uia ac uigilijs reficeret militem Nero, simul & ad noscendum hostem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnandi differretur. Nero non suadere modo, sed summa ope orare institit, ne cõsilium suum, quod tutum celeritas fecisset, temerarium morando facerent. Errore, qui non diuturnus futu-
D rus esset, uelut torpentem Hannibalem, nec castra sua sine duce relicta aggredi, nec ad sequendum se iter intẽdisse. antequam se moueat, delere exercitum Hasdrubalis posse, redireq. in Apuliam. Qui prolatando spatium hosti det, eum & illa castra prodere Hannibali, & aperire in Galliã iter, ut per otiũ, ubi uelit, Hasdrubali coniungatur. Extẽplo signũ dandũ, & exeundũ in aciem: abutendumq. errore hostiũ absentiũ, praesentiumque: dũ neque illi sciant cum paucioribus, nec hi cum pluribus & ualidioribus rem esse. Concilio dimisso signum pugnae proponitur, confestimq. in aciem procedunt. Iam hostes ante castra instructi stabant. Moram pugnae attulit, quod Hasdrubal prouectus ante signa cum paucis equitibus scuta uetera hostium notauit, quae ante non uiderat, & strigosiores equos. multitudo quoque maior solito uisa est. Suspicatus id quod erat, receptui propere cecinit, ac misit ad flumen, unde aquabantur: ubi & excipi aliqui possent, & notari oculis, si qui forte
E adustioris coloris, ut ex recenti uia, essent. simul circumuehi procul castra iubet, specularique, num auctum aliqua parte sit uallum: & attendant, semel, bisne signum canat in castris. Ea cum ordine omnia relata essent, castra nihil aucta errorem faciebant. Bina erant, sicut ante aduentum consulis alterius fuerant, una M. Liuij, altera L. Porcij. neutris quidquam, quo latius tenderetur, ad munimenta adiectum. Illud ueterem ducem assuetumque Romano hosti mouit, quod semel in praetorijs castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse. duos profecto consules esse: & quonam modo alter ab Hannibale abscessisset, cura angebat. minime id quod erat, suspicari poterat, tantae rei frustratione Hãnibalem elusum: ut, ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra collata haberet, ignoraret. profecto haud mediocri clade absterritum, insequi non ausum: magnopere uereri, ne per-

ditis rebus serum ipse auxilium uenisset, Romanisq. eadem iá fortuna in Italia, quae in Hispania esset. interdum litteras suas ad eum non peruenisse, credere: interceptisq. ijs, consulem ad sese opprimendum accelerasse. His anxius curis, exstinctis ignibus, uigilia prima dato signo, ut taciti uasa colligerent, signa ferri iussit. In trepidatione & nocturno tumultu duces parum intente asseruati, alter in destinatis iam inde ante animo latebris subsedit, alter per uada nota Metaurum flumen transnauit. Ita desertum a ducibus agmen primo per agros palatur: fessiq. aliquot somno ac uigilijs sternunt corpora passim, atque infrequentia relinquũt signa. Hasdrubal, dum lux uiam ostenderet, ripa fluminis signa ferri iubet. & per tortuosi amnis sinus flexusq. cum errore obiens haud multum processisset, & ubi prima lux transitum opportunum ostendisset, transiturus erat: sed cum quantum a mari abscedebat, tanto altioribus coercentibus amnem ripis, non inueniret uada, diem terendo, spatium dedit ad insequendum sese hosti. Nero primum cum omni equitatu aduenit. Porcius deinde assecutus cum leui armatura. Qui cum fessum agmen carperent ab omni parte incursarentque, & iam omisso itinere, quod fugae simile erat, castra metari Poenus in tumulo super fluminis ripam uellet: aduenit Liuius peditum omnibus copijs, non itineri modo, sed ad conserendum extemplo proelium instructis, armatisque. Sed ubi omnes copias coniunxerunt, directaq. acies est, Claudius dextro in cornu, Liuius ab sinistro pugnam instruit; media acies praetori tuenda datur. Hasdrubal, omissa munitione castrorum, postquam pugnandum uidit, in prima acie ante signa elephantos locat. circa eos laeuo in cornu aduersus Claudium Gallos opponit, haud tantum eis fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat. ipse dextrum cornu aduersus M. Liuium sibi, atque Hispanis (& ibi maxime in uetere milite spem habebat) sumpsit. Ligures in medio post elephantos posuit: sed longior, quam latior, acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea frons, quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrit. dextra omnis acies extra proeliũ eminens cessabat. collis oppositus arcebat, ne aut a fronte aut ab latere aggrederentur. Inter Liuium Hasdrubalemq. ingens contractum certamé erat, atroxq. caedes utrimq. edebatur. ibi duces ambo, ibi pars maior peditum equitumq. Romanorum, ibi Hispani, uetus miles, peritusq. Romanae pugnae, & Ligures, durum in armis genus. eodem uersi elephanti, qui primo impetu turbauerant antesignanos. & iam signa mouerant loco: deinde crescente certamine, & clamore, impotentius iam regi, & inter duas acies uersari, uelut incerti quorum essent, haud dissimiliter nauibus sine gubernaculo uagis. Claudius, Quid ergo praecipiti cursu tam longum iter emensi sumus? clamitans militibus, cum in aduersum collem frustra signa erigere conatus esset, postquam ea regione penetrari ad hostem non uidebat posse, cohortes aliquot subductas e dextro cornu, ubi stationem magis segnem, quam pugnam futuram cernebat, post aciem circumducit: & non hostibus modo, sed etiam suis inopinantibus, in sinistrum hostium latus incurrit: tantaq. celeritas fuit, ut cum ostendissent se in latere, mox in terga depugnarent, ita ut omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo, trucidarentur Hispani Liguresque. Et ad Gallos iam caedes peruenerat. Ibi minimum certaminis fuit. nam & pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi, stratiq. somno passim per agros: & qui aderant, itinere ac uigilijs fessi, intolerantissima laboris corpora, uix arma humeris gerebant. Et iá diei medium erat, sitisq. & calor hiantes caedendos capiendosq. affatim praebebat. Elephanti plures ab ipsis rectoribus, quam ab hoste, interfecti. fabrile scalprũ cum malleo habebant. id, ubi saeuire belluae ac ruere in suos coeperant, magister inter aures positũ ipsa in cõpage qua iungitur capiti ceruix, quanto maximo poterat ictu adigebat. ea celerrima uia mortis in tantae molis bellua inuenta erat, ubi regendi spem uicisset. primusq. id Hasdrubal instituerat, dux cum saepe alias memorabilis, tum illa praecipue pugna. ille pugnantes, hortando, pariterq. obeundo pericula, sustinuit: ille fessos, abnuentesq. taedio & labore, nunc precando, nunc castigando accendit: ille fugientes reuocauit, omissamq. pugnam aliquot locis restituit. postremo cum haud dubia fortuna hostium esset, ne superstes tanto exercitui suum nomen secuto esset, concitato equo se in cohortem Romanam immisit. ibi, ut patre Hamilcare, & Hannibale fratre dignũ erat, pugnans cecidit. Numquam eo bello una acie tantum hostium interfectũ est. redditaq. aequa Cannensi clades uel ducis uel exercitus interitu uidebatur. Quinquagintasex millia hostium occisa: capta quinque millia & quadringenti, praeda alia magna tum omnis generis,

A ris, tum auri etiam, argentique. ciuium etiam Romanorum, qui capti apud hostes erant, supra quattuor millia capitum recepta. id solatij fuit pro amissis eo proelio militibus. Nã haudquaquam incruenta uictoria fuit. octo ferme millia Romanorum sociorumq. occisa. Adeoq. etiam uictores sanguinis caedisq. ceperat satietas, ut postero die cum esset nunciatum Liuio consuli, Gallos Cisalpinos, Liguresque, qui aut proelio non affuissent, aut inter caedem effugissent, uno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo aut imperio: posse, si una equitum ala mittatur, omnes deleri: Supersint, inquit, aliqui nuncij & hostium cladis, & nostrae uirtutis. Nero ea nocte, quae secuta est pugnam, citatiore, quam inde uenerat, agmine, die sexto ad statiua sua, atque ad hostem peruenit. Iter eius frequentia minore, (nemo enim praecesserat nuncius) laetitia uero tanta, uix ut compotes mentium gaudio essent, celebratum est. Nam Romae neuter animi habitus satis dici narrarique potest, nec quo incerta exspectatione euentus ciuitas fuerit: nec quo uictoriae famam acceperit. Numquam per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama attulit, ab orto sole ad occidentem, aut senator quisquam a curia, atque ab magistratibus abscessit, aut populus e foro. Matronae, quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesq. uersae, per omnia delubra uagae, supplicijs uotisq. fatigauere deos. Tam sollicitae ac suspensae ciuitati fama incerta primo accidit, duos Narnienses equites in castra, quae in faucibus Vmbriae opposita erãt, uenisse ex proelio, nunciãtes, caesos hostes. & primo magis auribus, quam animis, id acceptum erat, ut maius laetiusque, quam quod mente capere, aut satis credere possent. & ipsa celeritas fidem impediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. litterae deinde ab L. Manlio Acidino missae ex castris afferũtur de Narniensium equitum aduentu. Eae litterae per forum ad tribunal praetoris latae senatũ curia exciuerunt, tantoq. certamine ac tumultu populi ad fores curiae concursum est, ut adire nuncius non posset, traheretur que a percunctantibus, uociferantibusque, ut in Rostris prius, quam in senatu, litterae recitarentur. tandem summoti & coerciti a magistratibus: uixq. seruari laetitia intra impotentes eius animos potuit. In senatu primum, deinde in concione litterae recitatae sunt: & pro cuiusque ingenio, alijs iam certum gaudium, alijs nulla ante futura fides erat, quam legatos consulum, uel litteras audissent. Ipsos deinde appropinquare legatos, allatum est. Tum enimuero omnis aetas currere obuiam, primus quisque oculis auribusq. haurire tantum gaudium cupientes. Ad Miluium usque pontem continens agmen peruenit. Legati erant L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Caecilius Metellus.. Circumfusi omnis generis hominum frequentia in forum peruenerunt, cum alij ipsos, alij comites eorum, quae acta essent, percunctarentur: & ut quisque audierat, exercitum hostium, imperatoremque occisum, legiones Romanas incolumes, saluos consules esse, extemplo alijs porro impertiebant gaudium suum. Cum aegre in curiam peruentũ esset, multo aegrius summota turba, ne patribus misceretur, litterae in senatu recitatae sunt. inde producti in concionem legati. L. Veturius, litteris recitatis, planius omnia, quae acta erant, exposuit cum ingenti assensu: postremo etiam clamore uniuersae concionis, cum uix gaudium animis caperent. Discursum inde ab alijs circa templa deum, ut grates agerent: ab alijs domos, ut coniugibus liberisq. tam laetum nuncium impertirẽt. Senatus, quod M. Liuius & C. Claudius cõsules, incolumi exercitu, ducem hostium legionesq. occidissent, supplicationem in triduum decreuit. Eam supplicationem C. Hostilius praetor pro concione edixit: celebrata a uiris, feminisq. est. omnia templa per totum triduum aequalem turbam habuere; cum matronae amplissima ueste cum liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutae metu, deis immortalibus grates agerẽt. Statum quoque ciuitatis ea uictoria mouit, ut iam inde haud secus, quam in pace, res inter se contrahere, uendendo, emendo, mutuum dando argentum, creditumq. soluendo auderent. C. Claudius cõsul cum in castra redisset, caput Hasdrubalis, quod seruatum cũ cura attulerat, proijci ante hostium stationes: captiuosq. Afros uinctos, ut erant, ostendi: duos etiam ex ijs solutos, ire ad Hannibalẽ, & expromere quae acta essent, iussit. Hannibal tanto simul publico familiariq. ictus luctu, agnoscere se fortunam Carthaginis, fertur dixisse: castrisq. inde motis, omnia auxilia, quae diffusa latius tueri nõ potuerat, in extremum Italiae angulum, Bruttios, contrahit. & Metapontinos, ciuitatem uniuersam, excitos sedibus suis, & Lucanorum, qui suae ditionis erant, in Bruttium agrum transduxit.

F

EPITOME. LIBRI. XXIIX

RES in Hispania prospere gestae a Silano Scipionis legato, & L. Scipione fratre aduersus Poenos, a Sulpicio proconsule, & ab Attalo, rege Asiae, aduersus Philippum, regem Macedonum, pro Aetolis referuntur. Cum M. Liuio, & C. Neroni consulibus triumphus decretus esset: Liuius, qui in prouincia sua rem gesserat, quadrigis inuectus est: Nero, qui in collegae prouinciam, ut uictoriam eius adiuuaret, uenerat, equo est secutus: & in hoc actu plus gloriae reuerentiaeq. habuit. nam & plus in bello, quam collega fecerat. Ignis in aede Vestae negligentia uirginis, quae non custodierat, extinctus est. uirgo caesa est flagro. P. Scipio in Hispania cum Poenis debellauit XIV. anno eius belli, anno quincto postea quam ierat: exclusisq. in totum possessione eius hostibus, Hispaniā recepit: & a Tarracone in Africam ad Syphacem, regem Numidarum, duobus nauigijs transuectus, foedus iunxit. Hasdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto accubuit. Munus gladiatorium in honorem patris patruiq. Carthagine Noua dedit, non ex gladiatoribus, sed ex ijs, qui aut in honorē ducis, aut ex prouocatione, in certamen descendebant: in quo Reguli fratres de regno ferro contenderunt. Cū Astapa urbs ab Romanis oppugnaretur, opidani liberos & coniuges rogo exstructo occiderunt: & se insuper praecipitauerunt. Ipse Scipio, dum graui morbo implicitus esset, seditionem in parte exercitus motam confirma- G *tus discussit. rebellantesq. Hispaniae populos coegit in deditionem uenire: & amicitia facta cum Masanisa rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africā transiecisset, pollicebatur: Cū Gaditanis quoq. post discessū inde Magonis, cui ex Carthagine scriptum erat, ut in Italiam transiiceret: Romam reuersus, consulq. creatus. Africam prouinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est: permissumque, ut in Africam transiiceret, si e republica esse censeret. Mago Hamilcaris filius a minore Baleari insula, ubi hiemarat, in Italiam transiicit.* H

LIBER. XXIIX

CVM transitu Hasdrubalis, quantum in Italiam inclinauerat belli, tantum leuatae Hispaniae uiderentur: renatum ibi subito par priori bellum est. Et Hispanias ea tempestate sic habebant Romani, Poenique. Hasdrubal, Gisgonis filius, ad oceanum penitus, Gadesq. concesserat. Nostri maris ora, omnisq. ferme Hispania, qua in orientem uergit, Scipionis ac Romanae ditionis erat. Nouus imperator Hanno in locum Barchini Hasdrubalis nouo cum exercitu ex Africa transgressus, Magoniq. iunctus, cum in Celtiberia, quae media inter duo maria est, breui magnum hominum numerum armasset, Scipio aduersus I eum M. Silanum cum decem millibus peditum, equitibus quingentis misit. Silanus, quantis maximis potuit itineribus, (impediebant autem & asperitates uiarum, & angustiae saltibus crebris, ut pleraq. Hispaniae sunt, inclusae) tamen non solum nuncios, sed etiam famā aduentus sui praegressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis ad hostem peruenit. Eisdem auctoribus compertum est, cum decem circiter millia ab hoste abessent: bina castra circa uiam qua irent esse: laeua Celtiberos, nouum exercitum supra nouem millia hominum, dextra Punica tenere castra. Haec stationibus, uigilijs, omni iusta militari custodia tuta & firma esse: illa altera soluta neglectaq., ut barbarorum, & tironum, & minus timentiū, quod in sua terra essent. Ea prius aggredienda ratus Silanus, signa quammaxima ad laeuā iubebat ferri, necunde ab stationibus Punicis cōspiceretur. ipse praemissis speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit. Tria millia ferme aberat: cum haud dum quisquam hostiū K senserat. confragosa loca, & obsita uirgultis tenebant colles. ibi in caua ualle, atq. ob id occulta, considere militem, & cibum capere iubet. interim speculatores, transfugarum dicta affirmantes uenerunt. Tum sarcinis in medium coniectis, arma Romani capiunt, acieque iusta in pugnam uadunt. Mille passuum aberant, cum ab hoste conspecti sunt. trepidariq. repente coeptum. Mago ex castris citato equo ad primum clamorem & tumultum aduehitur. Erant in Celtiberorum exercitu quattuor millia scutatorum, & CC equites. hanc iustam legionem (& id ferme roboris erat) in prima acie locat: ceteros, leuem armaturam, in subsidijs posuit. Cum ita instructos educeret castris, uixdum in egressos uallo Romani pila coniecerunt. Subsidunt Hispani aduersus emissa tela ab hoste.

A inde ad remittenda ipsi consurgunt. quae cum Romani conferti, ut solent, densatis excepissent scutis: tum pes cum pede collatus, & gladijs geri res coepta est. Ceterum asperitas locorum & Celtiberis (quibus in proelio concursare mos est) uelocitatem inutilem faciebat: & haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnae assuetis: nisi quod angustiae & internata uirgulta ordines dirimebant: & singuli biniq. uelut cum paribus conserere pugnam cogebantur: quod ad fugam impedimento hostibus erat: ad caedem eos uelut uinctos praebebat. Et iam ferme omnibus scutatis Celtiberorum interfectis, leuis armatura, & Carthaginienses, qui ex alteris castris subsidio uenerant, perculsi caedebantur. Haud amplius tria millia peditum, & equitatus omnis, uix inito proelio, cum Magone effugerũt. Hanno, alter imperator, cum eis qui postremi iam profligato proelio aduenerant, uiuus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, & quod ueterum peditum erat secu-

B ti, decimo die in Gaditanam prouinciam ad Hasdrubalem peruenerunt. Celtiberi, nouus miles, in proximas dilapsi siluas, inde domos diffugerunt. Peropportuna uictoria nequaquam tantum iam conflatum bellum, quanta futuri materia belli, si licuisset, in Celtiberorum gente excita, & alios ad arma sollicitare populos, oppresserat. Itaque collaudato benigne Silano, Scipio spem debellandi, si nihil iam ipse cunctando moratus esset, nactus, ad id quod reliquum belli erat, in ultimã Hispaniam aduersus Hasdrubalem pergit. Poenus cum castra sua forte in Baetica ad sociorum animos continendos in fide haberet: signis repente sublatis, fugae magis, quam itineris, modo, penitus ad Oceanum & Gades ducit. Ceterum quoad continuisset exercitum, propositum fore se bello ratus, antequam freto Gades transijceret, exercitum omnem passim in ciuitates dimisit: ut & muris se ipsi, & armis muros tutarentur. Scipio ubi animaduertit dissipatum passim bellum: & circum-

C ferre ad singulas urbes arma, diutini magis, quam magni, esse operis: retro uertit iter. ne tamen hostibus eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem millibus peditum, & mille equitum ad oppugnandam opulentissimam in ijs locis urbem (Oringin barbari appellant) mittit. sita in Melessum finibus est, Hispanae gentis, ager frugifer: argẽtum etiam incolae fodiũt. Ea arx fuit Hasdrubali ad excursiones circa in mediterraneos populos faciendas. Scipio, castris prope urbem positis, prius, quam circumuallaret urbem, misit ad portas, qui ex propinquo alloquio animos tentarent: suaderentque, ut amicitiam potius, quam uim, experirentur Romanorum. Vbi nihil pacati respondebatur, fossa dupliciq. uallo circumdata urbe, in tres partes exercitum diuidit: ut una semper pars, quietis interim duabus, oppugnaret. Prima pars cum adorta oppugnare est, atrox sane & anceps proelium fuit. non subire, non scalas ferre ad muros prae incidentibus telis faci-

D le erat. & iam qui erexerant ad murum scalas, alij furcis ad idipsum factis detrudebantur: in alios lupi superne ferrei iniecti, ut in periculo essent, ne suspensi in murum extraherentur. Quod ubi animaduertit Scipio, nimia paucitate suorum exaequatum certamen esse: & iam eo superare hostem, quod ex muro pugnaret: duabus simul partibus, prima recepta, urbem est aggressus. Quae res tantum pauoris iniecit fessis iam cum primis pugnando, ut & opidani moenia repentina fuga desererent: & Punicum praesidium metu, ne prodita urbs esset, relictis stationibus in unum locum se colligeret. Timor inde opidanos incessit, ne, si hostis urbem intrasset, sine discrimine, Poenus an Hispanus esset, obuij passim caederentur. itaque patefacta repente parta, frequentes ex opido sese eiecerunt, scuta prae se tenentes, ne tela procul conijcerentur, dextras nudas ostentantes, ut gladios abiecisse appareret. Id utrum parum ex interuallo sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit,

E incompertum est. Impetus hostilis in transfugas factus: nec secus, quam aduersa acies, caesi: eademq. porta signa infesta urbi illata. & alijs partibus securibus dolabrisq. caedebantur & refringebantur portae. & ut quisque intrauerat eques: ad forum occupandũ (ita enim praeceptum erat) citato equo pergebat. additum erat & triariorũ equiti praesidiũ. legionarij ceteram partem urbis peruadunt direptione & caede obuiorum, nisi qui armis se tuebantur. Carthaginienses omnes in custodiam dati sunt: opidanorum quoque CCC ferme, qui clauserant portas: ceteris traditum opidum, suae redditae res. Cecidere in urbis eius oppugnatione hostium duo millia ferme, Romanorum haud plus XC. Laeta & ipsis qui rem gessere, urbis eius opugnatio fuit: & imperatori, ceteroq. exercitui. Speciosum aduentũ suum, ingentem turbam captiuorum prae se agentes, fecerunt. Sci

 pio,

pio, collaudato fratre, cum, quanto poterat uerborum honore, Carthagini ab se captae, F
captam ab eo Oringin aequasset: quia & hiems instabat, ut nec tentare Gades, nec disiectū passim per prouinciam exercitum Hasdrubalis consectari posset: in citeriorem Hispaniam recipit exercitum: dimissisq. in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso, & Hannone hostium imperatore, ceterisque nobilibus captiuis, ipse Tarraconem concessit. Eodem anno clasis Romana M. Valerio Laeuino proconsule ex Sicilia in Africam transmissa, in Vticensi Carthaginiensiq. agro late populationes fecit. extremis finibus Carthaginiensium, circa ipsa moenia Vticae praedae actae sunt. Repetentibus Siciliā, clasis Punica (septuaginta erant longae naues) occurrit. decem & septē naues ex ijs captae sunt: quattuor in alto mersae: cetera fusa ac fugata clasis. Terra mariq. uictor Romanus cum magna omnis generis praeda Lilybaeum repetit. Toto inde mari pulsis hostium nauibus, magni commeatus frumenti Romam subuecti. Principio aestatis eius, qua haec sunt gesta, P. G
Sulpicius proconsul, & Attalus rex, cum Aeginae (sicut ante dictum est) hibernassent: Lemnum inde classe iuncta, Romanae V & XX quinqueremes, regiae V & XXX transmiserunt. Et Philippus, ut, seu terra seu mari obuiam eundum hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit: Larissam diem ad conueniendum exercitui edixit. Vndique ab socijs legationes Demetriadem ad famam regis conuenerunt. Sustulerant enim animos Aetoli, cum ab Romana societate, tum post Attali aduentum: finitimosq. depopulabantur. nec Acarnanes solum Boeotique, & qui Euboeam incolunt, in magno metu erant: sed Achaei quoque, quos super Aetolicum bellum Machanidas etiā, Lacedaemonius tyrannus, haud procul Argiuorū fine positis castris terrebat. Hi omnes, suis quisque urbibus, quae pericula terra mariq. portenderentur, memorantes, auxilia regem orabant. Ne ex regno quidem ipsius tranquillae nunciabantur res: & Scerdiletum H
Pleuratumq. motos esse, & Thracum maxime Maedos, si quod longinquum bellum regem occupasset, proxima Macedoniae incursuros. Boeoti quidē ipsi, & interiores Graeciae populi, Thermopylarum saltus, ubi angustae fauces coartant iter, fossa ualloq. intercludi ab Aetolis, nunciarant, ne transitum ad sociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel segnem ducem tot excitare tumultus circumfusi poterant. Legationes dimittit: pollicitus, prout tempus ac res sineret, omnibus laturum auxilium. in praesentia, quae maxime urgebant, res pararent. Tum Peparethum praesidium urbi mittit, unde allatum erat, Attalum ab Lemno classe transmissa omnē circa urbem agrum depopulatum. Polyphantem cum modica manu in Boeotiam, Menippum item quendam ex regijs ducibus cum mille peltatis (pelta cetrae haud disimilis est) Chalcidem mittit. additi quingenti Agrianū: ut omnes insulae partes tueri possent. ipse Scotusam est profectus: eodemq. ab Larissa Macedonū copias I
transduci iussit. Eo nunciatum est, concilium Aetolis Heracleam indictum: regemq. Attalum ad consultandum de summa belli uenturum. Hunc conuentum, ut turbaret subito aduentu, magnis itineribus Heracleam duxit: & concilio quidem dimisso iam uenit: segetibus tamē, quae iam prope maturitatē erant, maxime in sinu Aeniano euastatis, Scotusam copias reducit. ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem sese recipit. Inde ut ad omnes hostium motus posset occurrere: etiam in Phocidem, atque Euboeam & Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes apparerent. ipse in Tisaeo (mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi) speculam posuit: ut ignibus procul sublatis, signum, ubi quid molirentur hostes, momento temporis acciperet. Romanus imperator, & Attalus rex a Peparetho Nicaeam transiecerunt. inde classem in Euboeam in urbem Oreum transmittunt: quae ab Demetriaco sinu Chalcidem & Euripum petenti ad K
laeuam prima urbium Euboeae posita est. Ita inter Attalum ac Sulpicium conuenit, ut Romani a mari, regij a terra oppugnarent. Quattriduo postquam appulsa clasis est, urbem aggresi sunt. Id tempus occultis cū Platore, qui a Philippo praepositus urbi erat, colloquijs absumptum est. Duas arces urbs habet: unam imminentem mari: altera urbis medio est: cuniculo inde uia ad mare ducit, quam a mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum, claudebat. Ibi primo atrocisimum contractum est certamen, & turre instructa omni genere telorum, & tormentis machinisque ad oppugnandam eam ex nauibus expositis. Cum omnium animos oculosque id certamen auertisset: porta maritimae arcis Plator Romanos accepit: momentoq. arx occupata est. Opidani pulsi inde

in

A in mediam urbem ad alteram tendere arcem. Et ibi positi erant, qui fores portae obijcerent. ita exclusi in medio caeduntur, capiunturque. Macedonum praesidium conglobatū sub arcis muro stetit, nec fuga effuse petita, nec pertinaciter proelio inito. Eos Plator, uenia a Sulpicio impetrata, in naues impositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit: ipse ad Attalum se recepit. Sulpicius tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem inde protinus uictrici classe petit. ubi haudquaquam ad spem euentus respondit. Ex patenti utrimque coactum in angustias mare, ut speciem intuenti primo gemini portus in ora duo uersi praebuerit: sed haud facile alia infestior classi statio est. nam & uenti ab utriusq. terrae praealtis montibus subiti ac procellosi decidunt: & fretum ipsum Euripi non septies in die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocat: sed temere in modum uenti nunc huc nunc illuc uerso mari, uelut mōte praecipiti deuolutus torrēs, rapitur. ita nec nocte nec die quies B nauibus datur. Cum classem tam infesta statio accepit: tum & opidum alia parte clausum mari, alia a terra egregie munitum, praesidioq. ualido firmatum, & praecipue fide praefectorū principumque, quae fluxa & uana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut in temere suscepta re, Romanus fecit: quod circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret; celeriter abstitit incepto: classemq. inde ad Cynum Locridis (emporium id est Opuntiorum urbis mille passuum a mari sitae) transiecit. Philippū & ignes ab Oreo editi monuerant, sed serius Platoris fraude e specula elati: & impari maritimis uiribus haud facilis erat in insulam classi accessus. Ita res per cunctationem omissa. Ad Chalcidis auxilium ubi signum accepit, impigre est motus. nā & ipsa Chalcis quam quam eiusdem insulae urbs est, tamen adeo arto interscinditur freto, ut ponte continenti iungatur, terra aditum faciliorem, quam mari habeat. igitur Philippus deiecto praesidio, C fusis Aetolis, qui saltum Thermopylarum insidebant, cum ab Demetriade Scotusam, inde tertia uigilia profectus trepidos hostes Heracleam compulisset, ipse uno die Phocidis Elatiam millia amplius LX contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur. concesserat eam praedam regi Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romano milite, expertibus regijs, direptum fuerat, Romana classis Oreum sese receperat, & Attalus ignarus aduentus Philippi, pecunijs a principibus exigendis terebat tempus. adeoq. improuisa res fuit, ut, nisi Cretensium quidam forte pabulatum ab urbe longius progressi agmen hostium procul conspexissent, opprimi potuerit. Attalus inermis, atque incompositus, cursu effuso mare ac naues petit. & molientibus ab terra naues Philippus superuenit, metumq. etiam ex terra nauticis praebuit. inde Opuntem redijt, deos hominesque accusans, quod tantae rei fortunam ex oculis prope raptam amisisset. Opuntij D quoque ab eadem ira increpiti, quod, cum trahere obsidionem in aduentum suum potuissent, uiso statim hoste prope in uoluntariam deditionem concessissent. Compositis circa Opuntem rebus, Thronium est profectus. Et Attalus primo Oreum se recepit. inde cum fama accidisset, Prusiam Bithyniae regem in fines regni sui transgressum, omissis Romanis rebus, atque Aetolico bello, in Asiam transiecit. Et Sulpicius Aeginam classem recipit, unde initio ueris profectus erat. Haud maiore certamine, quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Thronium cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis. urbe sua capta a Philippo, cum in fidem Aetolorum peruenissent sedem eis Aetoli eam dederant, urbis uastae ac desertae priore eiusdem Philippi bello. Tum ab Thronio, sicut paullo ante dictum est, recepta profectus, Tritonon, & Drumias, Doridis parua, atque ignobilia opida cepit. inde Elatiam, iussis ibi se opperiri Ptolemaei Rhodiorumq. legatis, uenit. E ubi cum de finiendo Aetolico bello ageretur, (affuerant enim legati nuper Heracleae concilio Romanorum Aetolorumq.) nuncius affertur, Machanidam olympiorum sollemne ludicrum parantes Eleos aggredi statuisse. Praeuertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis: se neque caussam eius belli fuisse: nec moram, si modo aequa & honesta condicione liceat, paci facturum: cum expedito agmine profectis per Boeotiā Megaram, atque inde Corinthum descendit. unde commeatibus sumptis, Phliunta Pheneumq. petit. & iam cum Heraeam uenisset, audito Machanidam fama aduentus sui territū refugisse Lacedaemonem, Aegium se ad concilium Achaeorum recepit: simul classem Punicam, ut mari quoque aliquid posset, accitam, ibi ratus se inuenturū. Paucis ante diebus in Phoceas transiecerant Poeni: inde portus Acarnanū petierant, cum ab Oreo profectum Atta-

lum Romanosq. audissent, ueriti, ne in se iretur, & intra Rhium (fauces eae sunt Corinthij sinus) opprimerentur. Philippus maerebat quidem, & angebatur, cũ ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrisse, & rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam. In concilio tamen, dissimulans aegritudinem, elato animo disseruit: testatus deos hominesque, se nulli loco nec tempori defuisse, quin, ubi hostium arma concrepuissent, eo, quanta maxima posset celeritate, contenderet, sed uix rationem iniri posse, utrum ab se audacius, an fugacius ab hostibus geratur bellum. sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium a Chalcide, sic his ipsis diebus Machanidam e manibus suis elapsum. Sed non semper felicem esse fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo, si modo congressus cum hoste sis, uiceris. quod primum esset, confessionem se hostium habere, nequaquam pares esse eos. breui & uictoriam haud dubiam habiturum: nec meliore euentu eos secum, quam spe, pugnaturos. Laeti regem socij audierunt. Reddidit inde Achaeis Heraeam & Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quod suorum ius esse finium satis probabant, restituit. inde nauibus acceptis ab Achaeis, (erant autem tres quadriremes, & biremes totidem) Anticyram transiecit, inde quinqueremibus septem, & lembis uiginti amplius, quos ut adiungeret Carthaginiensium classi, miserat in Corinthium suum, profectus, ad Erythras Aetolorum, quae prope Eupalium sunt, exscensionem fecit. Haud fefellit Aetolos. nam hominum quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaniae ac Apolloniae fuit, in siluas, montesq. refugit. Pecora, quae inter festinationẽ abigi nequiuerãt, sunt direpta, & in naues compulsa. Cum his, ceteraq. praeda Nicia praetore Achaeorum Aegium misso, cum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Boeotiam terra duci iussit. ipse a Cenchreis praeter Atticen super Sunium nauigans, inter medias prope hostium classes Chalcidem peruenit. inde collaudata fide ac uirtute, quod neque timor neque spes flexissent eorum animos, hortatusq. in posterum, ut eadem constantia permanerent in societate, si suam, quam Oritanorum, atque Opuntiorum, fortunam mallent, ab Chalcide Oreum nauigat. principumq. ijs, qui fugere capta urbe, quam se Romanis tradere, maluerant, summa rerum & custodia urbis permissa, ipse Demetriadem ab Euboea, unde primo ad opem ferendam socijs profectus erat, trãsiecit. Cassandreae deinde centũ nauium longarum carinis positis, contractaq. ad effectum eius operis multitudine fabrorum naualium, quia res in Graecia tranquillas & profectio Attali fecerat, & in tempore laborãtibus socijs latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret. Extremo aestatis eius, qua haec in Graecia sunt gesta, cum Q. Fabius Maximus, pater, legatus ab M. Liuio consule Romam ad senatum missus, nunciasset, consulem satis praesidij Galliae prouinciae credere L. Porcium cum suis legionibus esse, decedere se inde, ac deduci exercitum consularem posse: patres non M. Liuium tantum redire ad urbem, sed collegam quoque eius C. Claudium iusserunt. Id modo in decreto interfuit, quod M. Liuij exercitum reduci, Neronis legiones Hannibali oppositas manere in prouincia iusserunt. Inter consules ita per litteras conuenit, ut, quemadmodum uno animo rem gessissent, ita, quãquam ex diuersis regionibus conuenirent, uno tempore ad urbem accederent. Praeneste qui prior uenisset, collegam ibi operiri iussus. Forte ita euenit, ut eodem die ambo Praeneste uenirent. inde praemisso edicto, ut triduo post frequens senatus ad aedẽ Bellonae adesset, omni multitudine obuiam effusa ad urbem accessere. Non salutabant modo uniuersi, circumfusi, sed contingere pro se quisque uictrices dextras consulum cupientes, alij gratulabantur, alij gratias agebant, quod eorum opera incolumis respublica esset. In senatu cum, more omnium imperatorum expositis rebus ab se gestis, postulassent, ut pro republica fortiter fideliterq. administrata, & dijs immortalibus haberetur honos, & ipsis triumphantibus urbem inire liceret: se uero ea, quae postularent, decernere patres merito deorum primum, dein secundum deos consulum, responderunt, & supplicationem amborum nomine, & triumphum utrique decreuerunt. Inter ipsos, ne, cum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita conuenit: quoniam in prouincia M. Liuij res gesta esset, & eo die, quo pugnatum foret, eius forte auspicium fuisset; exercitus Liuianus deductus Romam uenisset, Neronis de prouincia deduci non potuisse: ut M. Liuium quadrigis urbem ineuntem milites sequerẽtur, C. Claudius equo sine militibus inueheretur. Ita consociatus triumphus, cum utrique, tum magis ei, qui, quantum merito anteibat, tantum

honore

A honore collegae cesserat, gloriam auxit. Illum equitem aiebant sex dierum spatio transcurrisse longintudinē Italiae: & eo die cum Hasdrubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo cum castra aduersus sese in Apulia posita habere Hannibal credidisset. ita unum consulem pro utraque parte Italiae aduersus duos duces, duos imperatores, hinc consilium suum, hinc corpus opposuisse. nomen Neronis satis fuisse ad continendum castris Hannibalem: Hasdrubalem uero qua alia re, quam aduentu eius, obrutum atque exstinctum esse? Itaque iret alter consul sublimis curru multijugis, si uellet, equis: uno equo per urbem uerum triūphum uehi: Neronemque, etiam si pedes incedat, uel parta eo bello, uel spreta eo triumpho gloria, memorabilem fore. Hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniae in aerarium tulerunt sestertium tricies octoginta millia aeris. militibus M. Liuius quinquagenos senos asses diuisit. tantundem C. Claudius absentibus B militibus suis est pollicitus cum ad exercitum redisset. Notatum eo die plura carmina militaribus iocis in C. Claudium, quam in consulem suum, iactata. equites L. Veturium & Q. Caecilium legatos magnis tulisse laudibus: hortatosq. esse plebem, ut eos consules in proximum annum crearent. adiecisse equitum praerogatiuae auctoritatem consules, postero die in concione, quam forti fideliq. duorum praecipue legatorum opera usi essent, commemorantes. Cum comitiorum tempus appeteret, & per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Liuium collegam dictatorem dixit, Liuius Q. Caecilium magistrum equitum. A M. Liuio dictatore creati consules L. Veturius, Q. Caecilius, is ipse qui tum erat magister equitum. Inde praetorum comitia habita. Creati C. Seruilius, M. Caecilius Metellus, Ti. Claudius Asellus, Q. Mamilius Turrinus, qui tū aedilis plebis erat. Comitijs perfectis, dictator magistratu abdicato, dimissoq. exercitu, in Etruriam prouin- C ciam ex senatus consulto est profectus ad quaestiones habendas, qui Etruscorum Vmbrorum ue populi defectionis ab Romanis ad Hasdrubalem sub aduentum eius cōsilia agitassent, quiq. cum auxilijs aut commeatu, aut ope aliqua iuuissent. Haec eo anno domi militiaeq. gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab aedilibus curulib. Cn. Seruilio Caepione, Ser. Cornelio Lentulo. Itē ludi plebeij semel toti instaurati ab aedilibus plebis M. Pomponio Mathone, & Q. Mamilio Turrino. Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Philone & Q. Caecilio Metello consulibus, Bruttij, ambobus, & ut cum Hannibale bellum gererent, prouincia decreta. Praetores exinde sortiti sunt, M. Caecilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Seruilius Siciliam, Ti. Claudius Sardiniam. Exercitus ita diuisi; cōsulū alteri, quē C. Claudius, anni prioris cōsul, alteri, quē Q. Claudius propraetor, (eae binae legiones erāt) habuisset exercitū: in Etruria duas uolonum legiones a C. Teren- An. 544

D tio propraetore M. Liuius proconsul, cui prorogatū in annū imperium erat, acciperet, & Q. Mamilio ut collegae iurisdictione tradita, Galliam cū exercitu, cui L. Porcius propraetor praefuerat, obtineret, decretum est, iussusque populari agros Gallorum, qui ad Poenos sub aduentum Hasdrubalis defecissent. C. Seruilio cum Cannensibus duabus legionibus, sicut C. Manilius tenuerat, Sicilia tuēda data. Ex Sardinia uetus exercitus, cui A. Hostilius praefuerat, deportatus. nouam legionē, quam Ti. Claudius trāsiiceret secum, cōsules conscripserunt. Q. Claudio ut Tarentum, C. Hostilio Tubulo ut Capuam prouinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui tuendae circa Siciliā maritimae orae praefuerat, XXX nauibus C. Seruilio traditis, cū cetera omni classe redire ad urbem iussus. In ciuitate tanto discrimine belli sollicita, cum omnium secundorum aduersorumq. caussas in deos uerterent, multa prodigia nunciabantur: Tarracinae Iouis E aedem, Satrici matris Matutae de caelo tactam. Satricanos haud minus terrebant in aedē Iouis foribus ipsis duo prolapsi angues. Ab Antio nunciatum est, cruentas spicas metentibus uisas esse. Caere porcus biceps, & agnus mas idemque femina natus erat. Et Albae duos soles uisos referebant, & nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano locutus, & ara Neptuni multo sudore manasse in circo Flaminio dicebatur, & aedes Cereris, Salutis, Quirini, de caelo tactae. Prodigia cōsules hostijs maioribus procurare iussi, & supplicationem in unum diem habere. Ea ex senatusconsulto facta. Plus omnibus aut nunciatis peregre, aut uisis domi prodigijs, terruit animos hominū ignis in aede Vestae exstinctus. ob quam caussam caesa flagris est Vestalis, cuius custodia noctis eius fuerat, iussu P. Licinij pontificis. Id, quamquam nihil portendentibus deis, ceterum negligentia huma-

na

ignis vestae extinctus

na acciderat, tamen & hostijs maioribus procurari, & supplicationem ad Vestae haberi placuit. Priusquam proficiscerentur consules ad bellum, admoniti ab senatu sunt, ut in agros reducendae plebis curam haberent, deum benignitate summotum bellum ab urbe Roma & Latio esse: & posse sine metu in agris habitari. minime conuenire, Siciliae, quam Italiae, colendae maiorem curam esse. Sed res haudquaquā erat populo facilis, & liberis cultoribus bello absumptis, & inopia seruitiorum, & pecore direpto, uillisq. dirutis aut incensis: magna tamen pars auctoritate consulum compulsa in agros remigrauit. Mouerant autem huiusce rei mentionem Placentinorum & Cremonensium legati, querentes, agrum suum ab accolis Gallis incursari ac uastari: magnamque partem colonorum suorū dilapsam esse: & infrequentes se urbes, agrum uastum ac desertum habere. Mamilio praetori mandatum, ut colonias ab hoste tueretur, consules ex S.C. edixerunt, ut, qui ciues Cremonenses atque Placentini essent, ante certam diem in colonias reuerterentur. principio deinde ueris & ipsi ad bellum profecti sunt. Q. Caecilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio propraetore accepit, nouisq. militibus, quos ipse conscripserat, suppleuit. In Consentinum agrum consules exercitum eduxerunt, passimque depopulati, cum agmen iam graue praeda esset, in saltu angusto a Bruttijs iaculatoribus disturbati sunt, ita ut non praeda tantum, sed armati quoque in periculo fuerint. maior tamen tumultus, quam pugna, fuit: & praemissa praeda, incolumes legiones in loca tuta euasere. inde in Lucanos profecti. Ea sine certamine tota gens in ditionem populi Romani redijt. Cum Hannibale nihil eo anno rei gestum est. nam neque ipse se obtulit in tam recenti uulnere publico priuatoque, neque lacessierunt quietum Romani. tantam inesse uim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce censebant. Ac nescio, an mirabilior fuerit aduersis, quam secundis rebus: quippe qui cum & in hostium terra per annos tredecim, tam procul ab domo, uaria fortuna bellum gereret exercitu non suo ciuili, sed misto ex colluuione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis, alius habitus, alia uestis, alia arma, alij ritus, alia sacra, alij prope dij essent: ita quondam uno uinculo copulauerit eos, ut nulla nec inter ipsos, nec aduersus ducem seditio exstiterit, cum & pecunia saepe in stipendium, & cōmeatus in hostium agro deessent: quorum inopia priore Punico bello multa infanda inter duces militesque commissa fuerant. Post Hasdrubalis uero exercitum cum duce, in quibus spes omnis reposita uictoriae fuerat, deletum, cedendoque in angulum Bruttium cetera Italia concessum, cui non uideatur mirabile, nullum motum in castris factum? nam ad cetera id quoque accesserat, ut ne alendi quidem exercitus, nisi ex Bruttio agro spes esset. qui ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat: tum magnam partem iuuentutis abstractam a cultu agrorum bellum occupauerat, & mos uitio etiam insitus genti inter latrocinia militiam exercendi. nec ab domo quidquam mittebatur, de Hispania retinenda sollicitis, tamquam omnia prospera in Italia essent. In Hispania res quadam ex parte eandem fortunam, quadam longe disparem habebant: eādem, quod proelio uicti Carthaginienses duce amisso, in ultimam Hispaniae oram usque ad Oceanum compulsi erant: disparem autem, quod Hispania non, quam Italia modo, sed quam ulla pars terrarum bello reparando aptior erat locorum hominumq. ingenijs. Ita ergo prima Romanis inita prouinciarum, quae quidem continentis sint, postrema omnium nostra demum aetate ductu auspicioq. Augusti Caesaris perdomita est. Ibi tū Hasdrubal Gisgonis filius, maximus clarissimusq. eo bello secundum Barchinos dux, regressus ab Gadibus, rebellandi spem adiuuante Magone Hamilcaris filio, delectibus per ulteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum, & quattuor millia & quingentos equites armauit. De equestribus copijs ferme inter auctores conuenit. peditum LXX millia quidam adducta ad Silpiam urbem scribunt. Ibi super campos patentes duo duces Poeni ea mente, ne detrectarent certamen, consederunt. Scipio, cum ad eum fama tanti comparati exercitus perlata esset, neque Romanis legionibus tantae se parem fore multitudini ratus, ut non in speciem saltem opponerentur barbarorum auxilia: neque in ijs tamen tantum uirium ponendum, ut mutando fidem, quae cladis caussa fuisset patri patruoque, magnum momentū facerent: praemisso Silano ad Colcam duodetriginta opidis regnantem, ut equites pedites que ab eo, quos se per hiemem conscripturum pollicitus erat, acciperet: ipse a Tarracone profectus, protinus

A ab socijs qui accolunt uiam, modica contrahendo auxilia, Castulonem peruenit. Eo adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum, & quingenti equites. Inde ad Baeculam urbem processum cum omni exercitu ciuium, sociorum, peditum equitumque V & XL millibus. Castra ponentes eos Mago & Massanisa cum omni equitatu aggressi sunt. turbassentque munientes, ni abditi post tumulum, opportune ad id positi ab Scipione equites improuiso in effusos incurrissent. hi promptissimum quemque, & proxime uallum, atque in ipsos munitores primum inuectum uixdum proelio inito fuderunt. cum ceteris, qui sub signis atque ordine agminis incesserant, longior & diu ambigua pugna fuit: sed cum ab stationibus primum expeditae cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere iussi plures & usque integri fessis subirent, magnumque iam agmen armatorum a castris in proelium rueret, terga haud dubie uertūt Poeni Numidaeque. Et primo, turmatim abibāt,
B nihil propter pauorem festinationem ue confusis ordinibus: dein postquam acrius ultimis incidebat Romanus, neque sustineri impetus poterat, nihil iam ordinum memores, passim qua cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. & quamquam eo proelio aliquātum & Romanis aucti, & deminuti hostibus animi erant: tamen numquam per aliquot insequentes dies ab excursionibus equitum leuisq. armaturae cessatum est. Vbi satis tentatae per haec leuia certamina uires sunt, prior Hasdrubal in aciem copias eduxit: deinde & Romani processere. sed utraque acies pro uallo stetit instructa. & cum ab neutris pugna coepta esset, iam die ad occasum inclinante, a Poeno prius, deinde ab Romano in castra copiae reductae. Hoc idem per dies aliquot factum. prior semper Poenus copias castris educebat, prior fessis stando signum receptui dabat. ab neutra parte procursum, telum ue missum, aut uox ulla orta. mediam aciem hinc Romani, illinc Carthaginienses misti Afris, cornua
C socij tenebant. erant autem utrimque Hispani pro cornibus. ante Punicam aciem elephanti castellorum procul speciem praebebant. Iam hoc in utrisque castris sermonis erat, ita ut instructi stetissent, pugnaturos. medias acies, Romanum Poenumque, quos inter belli caussa esset, pari robore animorum armorumque concursuras. Scipio, ubi haec obstinate credita animaduertit, omnia de industria in eum diem quo pugnaturus erat, mutauit. Tesseram uesperi per castra dedit, ut ante lucem uiri equique pransi essent, armatus eques frenatos stratosq. teneret equos. Vixdum satis certa luce equitatum omnem cum leui armatura in stationes Punicas immisit. inde confestim ipse cum graui agmine legionum procedit, praeter opinionem destinatam suorum hostiūque, Romano milite cornibus firmatis, socijs in mediam aciem acceptis. Hasdrubal clamore equitum excitatus, ut ex tabernaculo prosiluit, tumultumq. ante uallum, & trepidationem suorum, & procul signa legionum
D fulgentia, plenosq. hostium campos uidit, equitatum omnem extēplo in equites emittit, ipse cum peditum agmine castris egreditur: nec ex ordine solito quidquam acie instruendae mutat. Equitum iamdiu anceps pugna erat, nec ipsa per se decerni poterat, quia pulsis (quod prope inuicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat: sed ubi iam haud plus quingentos passus acies inter sese aberant, signo receptui dato, Scipio, patefactisque ordinibus, equitatum omnem leuemq. armaturam in medium acceptam, diuisamque in partes duas, in subsidijs post cornua locat. inde ubi incipiendae iam pugnae tempus erat, Hispanos (ea media acies fuit) presso gradu incedere iubet. ipse e dextro cornu (ibi namque praeerat) nuncium ad Silanum & Marcium mittit, ut cornu extenderent in sinistra parte, quemadmodum se tendentem a dextra uidissent, & cum expeditis peditū equitūq. prius pugnam consererent cum hoste, quam coire inter se mediae acies possent. Ita diductis
E cornibus, cum ternis peditum cohortibus, ternisq. equitum turmis, ad hoc uelitibus, citato gradu in hostem ducebant, sequentibus in obliquum alijs. Sinus in medio erat, quia segnius Hispanorum signa incedebant. & iam conflixerant cornua, cum quod roboris in acie hostium erat, Poeni ueterani Afriq. nondum ad teli coniectum uenissent, neque in cornua ut adiuuarent pugnantes, discurrere auderent, ne aperirent mediam aciem uenienti ex aduerso hosti. Cornua ancipiti proelio urgebantur. eques, leuisque armatura, & uelites circū ductis alis in latera incurrebant, cohortes a fronte urgebant, ut abrumperent cornua a cetera acie. Et cum ab omni parte haudquaquam par pugna erat, tum quod turba lixarum tironumque Hispanorum Romano Latinoque militi obiecta erat. Et procedente iam die uires etiam deficere Hasdrubalis exercitum coeperant, oppressos matutino tumultu, coactosque,

ctoſque, priuſquam cibo corpora firmarent, raptim in aciem exire. Ad id ſedulo diem F
extraxerat Scipio, ut ſera pugna eſſet: nam ab ſeptima demum hora peditum ſigna cornibus concurrerunt. ad medias acies aliquanto ſerius peruenit pugna, ita ut prius aeſtus a meridiano ſole, laborq. ſtanti ſub armis, & ſimul fames ſitiſq. corpora afficerent, quam manus cum hoſte conſererent. itaque ſteterunt ſcutis innixi. nam ſuper cetera elephanti etiam tumultuoſo genere pugnae equitum uelitumq.& leuis armaturae conſternati, e cornibus in mediam aciem ſeſe intulerant. Feſsi igitur corporibus animiſq. retulere pedem, ordines tamen ſeruantes haud ſecus, quam ſi imperio ducis cederet integra acies. Sed cũ eo ipſo acrius, ubi inclinatam ſenſere, uictores ſe undique inueherent, nec facile impetus ſuſtineri poſſet: quamquam retinebat obſiſtebatq. cedentibus Haſdrubal, ab tergo eſſe colles tutumq. receptum, ſi modice ſe reciperent, clamitans: tamen uincente uerecundiam metu, cum proximus quiſque hoſtem caederet, terga extemplo data, atque in fugam ſeſe G
omnes effuderunt. Ac primo conſiſtere ſigna in radicibus collium, ac reuocare in ordines militem coeperant, cunctantibus in aduerſum collem erigere aciem Romanis. deinde ut inferri impigre ſigna uiderunt, integrata fuga in caſtra pauidi compelluntur. Nec procul uallo Romanus aberat. cepiſſetq. tanto impetu caſtra, ni ſe ex uehementi ſole, qualis inter graues imbre nubes effulget, tanta uis aquae deieciſſet, ut uix in caſtra ſua receperit ſe uictor. quoſdam etiam religio ceperit, ulterius quidquam eo die conandi. Carthaginienſes quamquam feſſos labore ac uulneribus, nox imberq. ad neceſſariam quietem uocabat: tamen quia metus & periculum ceſſandi non dabat tempus, prima luce oppugnaturis hoſtibus caſtra, ſaxis undique circa, ex propinquis uallibus congeſtis augent uallum, munimento ſeſe, quando in armis parum praeſidij foret, defenſuri. Sed tranſitio ſociorum, fuga ut tutior mora uideretur, fecit. principium defectionis ab Attane, regulo Turdetanorum, H
factum eſt. is cum magna popularium manu trãsfugit. inde duo munita opida cum praeſidijs tradita a praefectis Romano. Et ne latius, inclinatis ſemel ad defectionem animis, ſerperet res, ſilentio proximae noctis Haſdrubal caſtra mouet. Scipio, ut prima luce, qui in ſtationibus erant, retulerunt profectos hoſtes, praemiſſo equitatu ſigna ferri iubet. adeoq. citato agmine ducti ſunt, ut, ſi uia recta ueſtigia ſequentes iſſent, haud dubie aſſecuturi fuerint. ducibus eſt creditum, breuius aliud eſſe iter ad Baetim fluuium, ut tranſeuntes aggrederentur. Haſdrubal clauſo tranſitu fluminis ad Oceanũ flectit. & iã inde fugientiũ modo effuſi abibant. idq. aliquantum ab legionibus Romanis interualli fecit eques. leuiſq. armatura nunc ab tergo, nunc ab lateribus occurrendo, fatigabat morabaturque: ſed cum ad crebros tumultus ſigna conſiſterent & nunc equeſtria, nunc cum uelitibus auxilijſque peditum proelia conſererent, ſuperuenerunt legiones. Inde non iam pugna, ſed trucidatio I
uelut pecorum fieri, donec ipſe dux fugae auctor in proximos colles cum ſeptem millibus ferme ſemiermium euaſit. ceteri caeſi captique, caſtra tumultuaria raptim Poeni tumulo editiſſimo communierunt. atque inde cum hoſtes nequidquam ſubire iniquo adſcenſu conati eſſent, haud difficulter ſeſe tutati ſunt. ſed obſidio in loco nudo atq. inopi uix in paucos dies tolerabilis erat. itaque tranſitiones ad hoſtem fiebant. poſtremo ipſe dux, nauibus acceptis, (nec procul inde aberat mare) nocte relicto exercitu, Gades perfugit. Scipio, fuga ducis hoſtium audita, decem millia peditum, mille equites relinquit Silano ad caſtrorum obſidionem. ipſe cum ceteris copijs, ſeptuageſimis caſtris, protinus cauſſis regulorum ciuitatumq. cognoſcendis, ut praemia ad ueram meritorũ aeſtimationem tribui poſſent, Tarraconem redijt. Poſt profectionem eius Maſſaniſa cum Silano clam congreſſus, ut ad noua conſilia gentem quoque ſuam obedientem haberet, cum paucis populari- K
bus in Africam trãſiecit, nõ tam euidenti eo tempore ſubitae mutationis cauſſa, quã documento poſt id tempus conſtantiſſimae ad ultimam ſenectam fidei, ne tum quidem eũ ſine probabili cauſſa feciſſe. Mago inde, remiſſis ab Haſdrubale nauibus, Gades petit. Ceteri deſerti ab ducibus, pars trãſitione, pars fuga diſſipati ꝑ proximas ciuitates ſunt, nulla manus numero aut uiribus inſignis. Hoc maxime modo, ductu atq. auſpicio P. Scipionis, pulſi Hiſpania Carthaginienſes ſunt duodecimo anno poſt bellum initum, quincto poſtquã P. Scipio prouinciam & exercitũ accepit. Haud multo poſt Silanus debellatum referens, Tarraconem ad Scipionem redijt. L. Scipio cum multis nobilibus captiuis nuncius receptae Hiſpaniae Romam eſt miſſus. Et cum ceteri laetitia gloriaq. ingenti eam rem uulgo ferrent,

A unus qui gesserat, inexplebilis uirtutis ueraeq. laudis, paruum instar eorũ quae spe ac magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat. iam Africam magnamque Carthaginem, & in suum decus nomenque uelut consummatam eius belli gloriam spectabat. Itaque praemoliendas ibi ratus iam res, conciliandosq. regum gentiumq. animos, Syphacem primum regem statuit tentare. Masaesylorum is rex erat. Masaesyli gens affinis Mauris, regionem Hispaniae, maxime qua sita Noua Carthago est, spectant. Foedus ea tempestate regi cum Carthaginiensibus erat. quod haud grauius ei sanctiusque, quam uulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Laelium cum donis mittit. Quibus barbarus laetus, & quia res tum prosperae ubique Romanis, Poenis in Italia aduersae, in Hispania nullae iam erant, amicitiam se Romanorũ accipere annuit. firmandae eius fidẽ nec dare nec accipere, nisi cum ipso coram duce Romano. Ita Laelius in id modo B fide ab rege accepta, tutum aduentum fore, ad Scipionem rediit. Magnum in omnia momentũ Syphax affectanti res Africae erat, opulentissimus eius terrae rex, bello iã expertus ipsos Carthaginienses, finibus etiam regni apte ad Hispaniam, quod freto exiguo dirimuntur, positis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quae, quoniam non aliter posset, magno periculo peteretur: L. Marcio Tarracone, M. Silano Carthagine Noua, quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad praesidiũ Hispaniae relictis: ipse cum C. Laelio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus trãquillo mari plurimum remis, interdum & leni iuuante uento in Africam transiecit. Forte ita incidit, ut eo ipso tempore Hasdrubal pulsus Hispania septem triremibus portum inuectus, anchoris positis terrae applicaret naues: cum conspectae duae quinqueremes, haud cuiquam dubio quin hostium essent, opprimiq. a pluribus, priusquam portum intrarent, possent, nihil aliud, quam tumultum ac trepi C dationem simul militum ac nautarum, nequidquam armaq. & naues expedientium, fecerunt. percussa enim ex alto uela paullo acriori uento prius in portum intulerunt quinqueremes, quam Poeni anchoras molirentur. nec ultra tumultum agere quis quidquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Hasdrubal, mox Scipio & Laelius egressi ad regẽ pergunt. Magnificumque id Syphaci (nec erat aliter) uisum, duorum opulentissimorum ea tempestate duces populorum uno die suam pacem amicitiamque petẽtes uenisse. Vtrumque in hospitium inuitat. & quoniam fors eos sub uno tecto esse, atque ad eosdem penates uoluisset, contrahere in colloquium dirimendarum simultatum caussa est conatus: Scipione abnuente aut priuatim sibi ullum cum Poeno odium esse, quod colloquendo finiret, aut de republica se quidquam cũ hoste agere iniussu senatus posse. Illud magnopere contendente rege, ne alter hospitum exclusus mensa uideretur, ut in animum induceret ad easdem uenire epulas, haud abnuit. cenatumq. simul apud regem est. eodem etiam lecto Sci- D pio atque Hasdrubal, quia ita cordi erat regi, accubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo barbarum, insuetumq. moribus Romanis, sed hostem etiam infestissimum facunde alloquendo sibi conciliarit. mirabilioremque sibi eum congresso coram uisum praeseferebat, quam bello rebus gestis. nec dubitare quin Syphax, regnumque eius in Romanorum esset potestate. eam artem illi uiro ad conciliandos animos esse. Itaque non quo modo Hispania amissa sit, quaerendum magis Carthaginiensibus esse, quam quo modo Africam retineant, cogitandum. Non peregrinabundum, neque circa amoenas oras uagantem tantum ducem Romanum, relicta prouincia nouae ditionis, relictis exercitibus, duabus nauibus in Africam transiecisse, & commisisse sese in hostilem terrã, in potestatem regiam, in fidem inex- E pertam, sed potiundae Africae spem affectantem. hoc eum iampridem uolutare in animo, hoc palam fremere, quod non, quemadmodum Hannibal in Italia, sic Scipio in Africa bellum gereret. Scipio, foedere icto cum Syphace, profectus ex Africa, dubiisque & plerumque saeuis in alto iactatus uẽtis, die quarto Nouae Carthaginis portum tenuit. Hispaniae, sicut a bello Punico quietae erant, ita quasdam ciuitates, propter conscientiam culpae, metu magis, quam fide, quietas esse apparebat: quarum maxime insignes & magnitudine & noxa, Illiturgi & Castulo erant. Castulonenses, cum prosperis rebus socii fuissent, post caesos cum exercitibus Scipiones defecerant ad Poenos. Illiturgitani, prodendis qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque, scelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo aduentu, cum dubiae Hispaniae essent, merito magis, quam utiliter, saeui-

tum

tum foret; tum iam tranquillis rebus, quia tempus expetendae poenae uidebatur uenisse, F
accitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia parte copiarum ad Castulonem oppugnan-
dum mittit. ipse cum cetero exercitu quinctis ferme ad Illiturgi castris peruenit. Clausae
erant portae, omniaque instructa & parata ad oppugnationem arcendam. adeo conscien-
tia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc exhortari milites Scipio
orsus est. Ipsos, claudendo portas, indicasse Hispanos, quid ut timerent, meriti essent.
itaque multo infestioribus animis cum eis, quam cum Carthaginiensibus bellum geren-
dum esse. quippe cum illis prope sine ira de imperio & gloria certari: ab ijs perfidiae &
crudelitatis & sceleris poenas expetendas esse. uenisse tempus, quo & nefandam com-
militonum necem, & in semetipsos, si eodem fuga delati forent, instructam fraudem ul-
ciscerentur: & in omne tempus graui documento sancirent, ne quis umquam Romanum
ciuem militem ue in ulla fortuna opportunum iniuriae duceret. Ab hac exhortatione du- G
cis incitati scalas electis per manipulos uiris diuidunt: partito exercitu, ita ut parti alte-
ri Laelius praeesset legatus, duobus simul locis ancipiti terrore urbem aggrediuntur. Non
dux unus aut plures principes opidanos, sed suus ipsorum ex conscientia culpae metus
ad defendendam impigre urbem hortatur. & meminerant, & admonebant alij alios sup
plicium ex se, non uictoriam peti: ubi quisque mortem oppeteret, id referre, utrum in pu-
gna & in acie, ubi mars communis & uictum saepe erigeret, & affligeret uictorem: an
postmodum, cremata & diruta urbe, ante ora captarum coniugum liberorumque inter
uerbera & uincula, omnia foeda atque indigna passi exspirarent. Igitur non militaris mo-
do aetas, aut uiri tantum, sed feminae quoque puerique supra animi corporisque uires
adsunt: propugnantibus tela ministrant, saxa in muros munientibus gerunt. non libertas
solum agebatur, quae uirorum fortium tantum pectora acuit: sed ultima omnibus suppli- H
cia, & foeda mors ob oculos erat. accendebantur animi & certamine laboris ac periculi,
atque ipso inter se conspectu. itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille
totius Hispaniae exercitus ab unius opidi iuuentute saepe repulsus a muris, haud satis de-
coro proelio trepidarit. Id ubi uidit Scipio: ueritus ne, uanis tot conatibus suorum, ho-
stibus cresceret animus, & segnior miles fieret: sibimet conandum, ac partem periculi
capessendam esse ratus, increpita ignauia militum, ferri scalas iubet: seipsum, si ceteri
cunctentur, adscensurum minatur. Iam subierat haud mediocri periculo moenia, cum
clamor undique ab sollicitis uicem imperatoris militibus sublatus, scalaeque multis simul
partibus erigi coeptae. Et ex altera parte Laelius institit. Tum uicta opidanorum uis,
deiectisque propugnatoribus occupantur muri. arx etiam ab ea parte, quae inexpugna-
bilis uidebatur, inter tumultum capta est. Transfugae Afri, qui tum inter auxilia Ro- I
mana erant, & opidanis in ea tuenda, unde periculum uidebatur, uersis, & Romanis
subeuntibus qua adire poterant: conspexerunt editissimam urbis partem, quia rupe prae-
alta tegebatur, neque opere ullo munitam, & ab defensoribus uacuam. leuium corporum
homines, & multa exercitatione pernicium, clauos secum ferreos portantes, qua per in-
aequaliter eminentia rupis poterant, scandunt. sicubi nimis arduum & leue saxum occur-
rebat: clauos per modica interualla figentes cum uelut gradus fecissent: primi insequen-
tes extrahentes manu, postremi subleuantes eos qui prae se irent, in summum euadunt. in-
de decurrunt cum clamore in urbe iam capta ab Romanis. Tum uero apparuit ab ira
& ab odio urbem oppugnatam esse. nemo capiendi uiuos, nemo, patentibus ad dire-
ptionem omnibus, praedae memor est. trucidant inermes iuxta atque armatos, feminas K
pariter ac uiros: usque ad infantium caedem ira crudelis peruenit. ignem deinde tectis
inijciunt, ac diruunt quae incendio absumi nequeunt. adeo uestigia quoque urbis exstin-
guere, ac delere memoriam hostium sedis cordi est. Castulonem inde Scipio exercitum
ducit. quam urbem non Hispani modo conuenae, sed Punici etiam exercitus e dissipata
passim fuga reliquiae tutabantur. sed aduentum Scipionis praeuenerat fama cladis Illitur
gitanorum: terrorque inde ac desperatio inuaserat omnes. & in diuersis caussis cum sibi
quisque consultum sine alterius respectu uellet, primo tacita suspicio, deinde aperta dis-
cordia secessionem inter Carthaginienses atque Hispanos fecit. His Cerdubellus pro-
palam deditionis auctor, Himilco Punicis auxiliaribus praeerat: quos urbemque, clam
fide accepta, Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea uictoria fuit. nec tantundem no-

A xae admissum erat, & aliquantum irae lenierat uoluntaria deditio. Marcius inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant, sub ius ditionemque redigendos missus. Scipio Carthaginem ad uota soluenda dijs, munusque gladiatorum, quod mortis caussa patris patruique parauerat, edendum rediјt. Gladiatorum spectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est, seruorum delectu ac libertorum, qui uenalem sanguinem habent. uoluntaria omnis & gratuita opera pugnantium fuit. nam alij missi ab regulis sunt ad specimen insitae genti uirtutis ostendendum, alij ipsi professi se pugnaturos in gratiam ducis, alios aemulatio & certamen, ut prouocarent, prouocatique haud abnuerent, traxit. quidam, quas disceptando controuersias finire nequiuerant, aut noluerant, pacto inter se, ut uictorem res sequeretur, ferro decreuerunt. Neque obscuri generis homines, sed clari illustresque, Corbis & Orsua, patrueles fratres, de

B principatu ciuitatis, quam Ibem uocabant, ambigentes, ferro se certaturos professi sunt. Corbus maior erat aetate. Orsuae pater princeps proxime fuerat, a fratre maiore post mortem eius principatu accepto. Cum uerbis disceptare Scipio uellet, ac sedare iras, negatum id ambo dicere communibus cognatis: nec alium deorum hominum ue, quam Martem, se iudicem habituros esse. Robore maior, minor flore aetatis ferox, mortem in certamine, quam ut alter alterius imperio subijceretur, praeoptantes, quod ab tanta rabie dirimi nequirent, insigne spectaculum exercitui praebuere, documentumque, quantum cupiditas imperij malum inter mortales esset. Maior usu armorum & astu facile stolidas uires minoris superauit. Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi pro copia, & prouinciali & castrensi apparatu. Res interim nihilo minus ab legatis gerebantur. Marcius, superato Baete amni, quem incolae Circen appellant, duas opulentas ciuitates sine

C certamine in deditionem accipit. Astapa urbs erat, Carthaginiensium semper partis: neque id tam dignum ira erat, quam quod extra necessitates belli praecipuum in Romanos gerebant odium. nec urbem aut situ, aut munimento tutam habebant, quae ferociores ijs animos faceret. sed ingenia incolarum latrocinio laeta, ut excursiones in finitimum agrum sociorum populi Romani facerent, impulerant, & uagos milites Romanos, lixasque aut mercatores exciperent. magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines, positis insidijs circumuentum iniquo loco interfecerant. Ad hanc urbem oppugnandam cum admotus exercitus esset, opidani conscientia scelerum, quia nec deditio tuta ad tam infestos uidebatur: nec spes moenibus aut armis tuendae salutis erat, facinus in se ac suos foedum ac ferum consciscunt. Locum in foro destinant, quo pretiosissima rerum suarum congererent. super eum cumulum coniu-

D ges ac liberos considere cum iussissent, ligna circa exstruunt, fascesque uirgultorum conijciunt. quinquaginta deinde armatis iuuenibus praecipiunt, ut, donec incertus euentus pugnae esset, praesidium eo loco fortunarum suarum corporumque, quae cariora fortunis essent, seruarent. si rem inclinatam uiderent, atque in eo iam esse ut urbs caperetur: scirent, omnes, quos euntes in proelium cernerent, mortem in ipsa pugna obituros. illos se per deos superos inferosque orare, ut, memores libertatis, quae illo die aut morte honesta, aut seruitute infami finienda esset, nihil relinquerent, id quod saeuire iratus hostis posset. ferrum, ignemque in manibus esse. amicae, ac fideles potius ea, quae peritura forent, absumerent manus, quam insultarent superbo ludibrio hostes. His adhortationibus exsecratio dira adiecta, si quem a proposito spes mollitia ue animi flexisset. inde concitato agmine patentibus portis ingenti cum tumultu erumpunt. Neque erat ulla satis fir-

E ma statio opposita; quia nihil minus, quam ut egredi moenibus auderent, timeri poterat. perpaucae equitum turmae, leuisque armatura repente e castris ad idipsum emissa occurrit. Acrior impetu atque animis, quam compositior ordine ullo, pugna fuit. Itaque pulsus eques, qui primum hosti se obtulerat, terrorem intulit leui armaturae. pugnatumque sub ipso uallo foret, ni robur legionum, perexiguo ad instruendum dato tempore, aciem direxisset. Ibi quoque trepidatum parumper circa signa est; cum caeci furore in uulnera ac ferrum uaecordi audacia ruerent. deinde uetus miles aduersus temerarios impetus pertinax, caede primorum insequentes suppressit, conatus paullo post ultro inferre pedem, ut neminem cedere, atque obstinatos mori in uestigio quemque suo uidit: patefacta acie, quod ut facere posset, multitudo armatorum facile suppeditabat, cornua ho-

stium

Astapa urbs.

nota

stium amplexus in orbem pugnantes ad unum omnes occidit. Atque haec tamen hostium iratorum, ac tum maxime dimicantium iure belli in armatos repugnantesque edebantur. Foedior alia in urbe trucidatio erat, cum turbam feminarum puerorumque imbellem inermemq. ciues sui caederent, & in succensum rogum semianima pleraque inijcerent corpora, riuique sanguinis flammam orientem restinguerent: postremo ipsi caede miseranda suorum fatigati, cum armis medio incendio se iniecerunt. Iam caedi perpetratae uictores Romani superuenerunt. ac primo conspectu tam foedae rei mirabundi parumper obstupuerunt. dein cum aurum argentumq. cumulo rerum aliarũ interfulgens auiditate ingenij humani rapere ex igne uellent, correpti alij flamma sunt, alij ambusti afflatu uaporis: cum recceptus primis urgente ab tergo ingenti turba non esset. Ita Astapa sine praeda militum ferro igniq. absumpta est. Marcius, ceteris eius regionis metu in deditionem acceptis, uictorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipsos dies perfugae a Gadibus uenerunt, pollicentes, urbem, Punicumq. praesidium, quod in ea esset, & imperatorem praesidij cum classe prodituros esse. Mago ibi ex fuga substiterat: nauibusque in Oceano collectis, aliquãtum auxiliorum & trans fretum Africae orae, & ex proximis Hispaniae locis per Hannonem praefectum coegerat. Fide accepta dataque perfugis, & Marcius eo cum expeditis cohortibus, & Laelius cum septem triremibus, & quinqueremi una est missus, ut terra mariq. communi consilio rem gererent. Scipio ipse graui morbo implicitus, grauiore tamen fama, cum ad id quisque quod audierat, insita hominibus libidine alendi de industria rumores, adijceret aliquid: prouinciam omnem, ac maxime longinqua eius turbauit: apparuitque, quantam excitatura molem uera fuisset clades, cum uanus rumor tantas procellas exciuisset. non socij in fide, non exercitus in officio mansit. Mandonius & Indibilis, quibus, quia regnum sibi Hispaniae, pulsis inde Carthaginiensibus, destinarant animis, nihil pro spe contigerat: concitatis popularibus, (Lacetani autem erant) & iuuentute Celtiberorum excita, agrum Suessetanum, Sedetanumq. sociorum populi Romani hostiliter depopulati sunt. Ciuilis alius furor in castris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erant, praesidium gentibus, quae cis Iberum incolunt, impositum. Motae autẽ eorum mentes sunt non tum, cum primum de uita imperatoris dubij rumores allati sunt: sed iam ante, licentia ex diutino, ut fit, otio collecta: & nonnihil, quod in hostico laxius rapto suetis uiuere, artiores in pace res erant. Ac primo sermones tantum occulti ferebantur. si bellum in prouincia esset, quid sese inter pacatos facere? si debellatum iam & confecta prouincia esset, cur in Italiam non reuehi? Flagitatum quoque stipendium procacius, quam ex more & modestia militari erat, & a custodibus probra in circumeuntes uigilias tribunos iacta: & noctu quidam praedatum in agrum circa pacatum ierant: postremo interdiu ac propalam sine commeatu ab signis abibant. omnia libidine ac licentia militum, nihil instituto ac disciplina militiae, aut imperio eorum, qui praeerãt, gerebatur. forma tamen Romanorum castrorum constabat una ea spe, quod tribunos ex contagione furoris haud expertes seditionis defectionisq. rati fore, & iura reddere in principijs sinebãt, & signum ab eis petebant, & in stationes ac uigilias ordine ibant: & ut uim imperij abstulerant, ita speciem dicto parentium ultro ipsi imperantes seruabant. Erupit deinde seditio, postquam reprehendere atque improbare tribunos ea quae fierent, & conari obuiam ire, & propalam abnuere furoris eorum se futuros socios, senserunt. Fugatis itaque ex principijs, ac paullo post e castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum, & C. Atrium Vmbrum, delatum omnium consensu imperium est. qui nequaquam tribunicijs contenti ornamentis, insignia etiam summi imperij, fasces securesq. attrectare ausi. neque ijs uenit in mentem, suis tergis, suis ceruicibus uirgas illas securesque imminere, quas ad metum aliorum praeferrent. Mors Scipionis falso credita occaecabat animos: sub cuius uulgatam iam famam, non dubitabant, totam Hispaniam arsuram bello. in eo tumultu & socijs pecunias imperari, & diripi propinquas urbes posse, & turbatis rebus, cum omnia omnes auderent, minus insignia fore, quae ipsi fecissent. Cum alios subinde recentes nuncios non mortis modo, sed etiam funeris exspectarent, neque superueniret quisquam, euanesceretq. temere ortus rumor: tum primi auctores requiri coepti. & subirascentes quoque, ut credidisse potius temere, quam finxisse rem talem, uideri possent: destituti duces iam sua ipsi insignia, & pro uana imagine imperij quod gererent, ueram iustamq.

Margin letters: F G H I K

A stamq. mox in se uersuram potestatem exhorrebant. Stupenti ita seditioni cum, uiuere primo, mox etiam ualere Scipionem, certi auctores afferrent: tribuni militum septem ab ipso Scipione missi superuenerunt. Ad quorum primum aduentum exasperari animi: mox ipsis placido sermone permulcentibus notos, cum quibus congressi erāt, leniti sunt. circumeuntes enim tentoria primo, deinde in principijs praetorioque, ubi sermones inter se serētium circulos uidissent, alloquebantur: percunctantes magis, quae caussa irae consternationisq. subitae foret, quam factum accusantes. Vulgo stipendium non datum ad diem iactabatur, & cum eodē tempore, quo scelus Illiturgitanū exstitisset, post duorum imperatorum duorumque exercituum stragem sua ueritate defensum nomen Romanum, ac detenta prouincia esset, Illiturgitanos poenam noxae meritam habere, suis recte factis gratiam qui exsoluat, non esse. Talia querentes aequa orare, seq. ea relaturos ad imperatorem respondebāt.
B laetari, quod nihil tristius nec insanabilius esset: & P. Scipionem deum benignitate, & populum R. esse gratiae referendae. Scipionem bellis assuetum, ad seditionem procellas rudem, sollicitum habebat res, ne aut exercitus peccando, aut ipse puniendo modum excederet. in praesentia, ut coepisset, leniter agi placuit, & missis circa stipendiarias ciuitates exactoribus, stipendij spem propinquam facere. Edictum subinde propositum, ut ad stipendium petendum conuenirent Carthaginem, seu carptim partes, seu uniuersi mallent. Tranquillam seditionem iam per se languescentem repentina quies rebellantium Hispanorum fecit. redierant enim in fines omisso incepto Mandonius & Indibilis, postquam uiuere Scipionem allatum est. nec iam erat aut ciuis, aut externus, cum quo furorem suum consociarent. omnia circumspectantes consilia, nihil reliqui habebant, praeter uulgatissimum a malis consilijs receptum, ut imperatoris uel iustae irae, uel non desperandae clementiae
C sese committerent. etiam hostibus eum ignouisse, cum quibus ferro dimicasset. suam seditionem sine uulnere, sine sanguine fuisse: nec ipsam atrocem, nec atroci poena dignam: ut ingenia humana sunt ad suam cuique leuandam culpam nimio plus facunda. Illa dubitatio erat, singulaene cohortes, an uniuersi ad stipendium petendum irent. inclinauit eo sententia, quod tutius censebant uniuersos ire. Per eosdem dies, quibus haec illi consultabant, consilium de ijs Carthagine erat: certabaturq. sententijs, utrum in auctores tantum seditionis (erant autem hi numero haud plus, quam quinque & triginta) animaduerteretur, an plurium supplicio uindicanda tam foedi exempli defectio magis, quam seditio, esset. Vicit sententia lenior, ut, unde orta culpa esset, ibi poena consisteret. ad multitudinem castigationem satis esse. Concilio dimisso, ut id actum uideretur, expeditio aduersus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui qui Carthagine erat; & cibaria dierum ali-
D quot parare iubentur. tribunis septem, qui & antea Sucronem ad leniendam seditionem ierant, obuiam exercitui missis, quina nomina principum seditionis edita sunt, ut eos per idoneos homines benigno uultu ac sermone in hospitium inuitatos, sopitosque uino uincirent. Haud procul iam Carthagine aberant, cum ex obuijs auditum, postero die omnem exercitum cum Laelio Silanoq. in Lacetanos proficisci, nō metu modo omni, qui tacitus insidebat animis, liberauit eos, sed laetitiam ingentem fecit, quod magis habituri solum imperatorem, quam ipsi futuri in potestate eius essent. Sub occasum solis urbē ingressi sunt, exercitumq. alterum parantem omnia ad iter uiderunt. Excepti sermonibus de industria compositis, laetum opportunumq. aduentum eorum imperatori esse, quod sub ipsam profectionem alterius exercitus uenissent, corpora curant. a tribunis sine ullo tumultu auctores seditionis per idoneos homines producti in hospitia comprehensi ac uincti
E sunt. Vigilia quarta impedimenta exercitus, cui simulabatur iter, proficisci coepere. sub lucem signa mota, & ad portam retentum agmen: custodesque circa omnes portas missi, ne quis urbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem, qui pridie uenerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri succlamationibus, concurrunt. Simul & imperator in tribunal conscendit, & reducti armati a portis inermi se concioni ab tergo circumfuderunt. tum omnis ferocia cōcidit, & (ut postea fatebantur) nihil aeque eos terruit, quam praeter spem robur & color imperatoris, quem affectum uisuros crediderant, uultusque, qualem ne in acie quidem aiebant meminisse. Sedit tacitus paullisper, donec nunciatum est deductos in forum auctores seditionis, & parata iam omnia esse. Tum, silētio per praeconem facto, ita coepit. Numquam mihi defuturam orationem, qua exercitum meum

alloquerer,credidi:non quo uerba umquam potius,quam res,exercuerim, sed quia prope a pueritia in castris habitus,assueueram militaribus ingenijs. apud uos quemadmodum loquar,nec consilium nec oratio suppeditat: quos ne quo nomine quidem appellare debeã, scio.ciues?qui a patria uestra desciuistis.an milites ? qui imperium auspiciumq. abnuistis, sacramenti religionem rupistis.hostes ? corpora , ora,uestitum,habitum ciuium agnosco: facta,dicta,consilia,animos hostium uideo. Quid enim uos , nisi quod Illergetes & Lacetani,aut optastis aliud,aut sperastis?& illi tamen Mandonium atque Indibilem, regiae nobilitatis uiros,duces furoris sicuti sunt: uos auspicium & imperium ad Vmbrum Atrium, Calenum Albium detulistis. Negate uos , id omnes fecisse , aut factum uoluisse milites. paucorum eum furorem atque amentiam esse, libenter credam negantibus, nec enim ea sunt commissa,quae uulgata in oẽm exercitum sine piaculis ingẽtibus expiari possint. inuitus ea tamquam uulnera attingo:sed , nisi tacta tractataque,sanari non possunt . Equidem, pulsis Hispania Carthaginiensibus,nullum locum in tota prouincia, nullos homines credebam esse,ubi uita inuisa esset mea. sic me non solum aduersus socios gesseram, sed etiã aduersus hostes . In castris meis(en quantum me opinio fefellit)fama mortis meae non accepta solum,sed etiam sperata est.non quod ego uulgari facinus per omnes uelim:(equidem si totum exercitum meum mortem mihi optasse crederem , hic statim ante oculos uestros morerer : nec me uita iuuaret inuisa ciuibus & militibus meis) sed multitudo omnis , sicut natura maris,per se immobilis est : ut uenti & aurae cient,aut tranquilli,aut procellosi. Et caussa in uobis atque origo omnis furoris penes auctores est . uos contagione insanistis. Quin mihi ne hodie quidem scire uidemini,quo amentiae progressi sitis , quid facinoris in me,quid in patriam,parentesque ac liberos uestros,quid in deos, sacramenti testes , quid aduersus auspicia,sub quibus militastis,quid aduersus morẽ militiae, disciplinamq. maiorum,quid aduersus summi imperij maiestatem ausi sitis . De meipso taceo. temere potius, quam auide,credideritis: is denique ego sim,cuius imperij taedere exercitum,minime mirandum sit : patria quid de uobis meruerat,quam,cum Mandonio & Indibili consociando consilia,prodebatis?quid populus Romanus?cum imperium ablatum ab tribunis suffragio populi creatis,ad homines priuatos detulistis? cum eo ipso non contenti,si pro tribunis illos haberetis : fasces imperatoris uestri ad eos,quibus seruus,cui imperarent, numquã fuerat,Romanus exercitus detulistis.In praetorio tetenderunt Albius & Atrius:classicũ apud eos cecinit:signum ab ijs petitum est:sederunt in tribunali proconsulis Scipionis:lictor apparuit:submouente eo incesserũt: fasces cum securibus praelati sunt.Lapides pluere,& fulmina iaci de caelo , & insuetos fetus animalia edere, uos portenta esse putatis:hoc est portentum,quod nullis hostijs,nullis supplicationibus sine sanguine eorum , qui tantum facinus ausi sunt,expiari possit. Atque ego,quamquam nullum scelus rationem habet : tamen ut in re nefaria,quae mens,quod consilium uestrum fuerit,scire uelim.Rhegium quondam in praesidium missa legio,interfectis per scelus principibus ciuitatis , urbem opulẽtam per decẽ annos tenuit.propter quod facinus tota legio,millia hominum quattuor, in foro Romae securi percussi sunt. Sed illi primum non Atrium Vmbrum semilixam,nominis etiam abominandi ducem,sed D.Iubellium tribunum militum,secuti sunt: nec cum Pyrrho, nec cum Samnitibus aut Lucanis,hostibus populi Romani,se coniunxerant . uos cum Mandonio atque Indibili & consilia communicastis,& arma consociaturi fuistis.Illi, sicut Campani Capuam Tuscis ueteribus cultoribus ademptam, Mamertini in Sicilia Messanam, sic Rhegium habituri perpetuam sedem erant:nec populum Romanũ,nec socios populi Romani ultro lacessituri bello . Sucronemne uos domicilium habituri eratis ? ubi si uos decedens confecta prouincia imperator relinquerem , deum hominumque fidem implorare debebatis , quod non rediretis ad coniuges liberosque uestros . sed horum quoque memoriam , sicut patriae meique, eieceratis ex animis uestris. Viam consilij scelerati, sed non ad ultimum dementis exsequi uolo.Mene uiuo,& cetero incolumi exercitu, cum quo ego die una Carthaginẽ cepi:cum quo quattuor imperatores,quattuor exercitus Carthaginiensium fudi,fugaui , Hispania expuli : uos octo millia hominum , maioris certe omnes pretij,quam Albius & Atrius sunt,quibus uos subiecistis, Hispaniam prouinciam populo Romano erepturi eratis ? Amolior & amoueo nomen meum: nihil ultra facile creditam mortem meam a uobis uiolatus sim:quid?si ego morerer , mecum exspiratura respublica,

A blica, mecum casurum imperium populi Romani erat? ne istuc Iuppiter Opt. Max. fierit, urbem auspicato dijs auctoribus in aeternum cōditam, fragili huic & mortali corpori aequalem esse. Flaminio, Paullo, Gracccho, Postumio Albino, M. Marcello, T. Crispino, Cn. Fuluio, Scipionibus meis, tot tam claris imperatoribus uno bello absumptis, superstes est populus Romanus, eritque mille alijs nunc ferro nunc morbo morientibus: meo unius funere elata populi Romani esset respublica? Vos ipsi hic in Hispania patre & patruo meo duobus imperatoribus interfectis, Septimum Marcium ducem uobis aduersus exsultantes recenti uictoria Poenos delegistis. & sic loquor, tamquam sine duce Hispaniae futurae fuerint. M. Silanus eodem iure, eodem imperio mecum in prouinciam missus; L. Scipio, frater meus, & C. Laelius legati, uindices maiestatis imperij deessent? utrum exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an caussa comparari poterat? quibus si omnibus superiores
B essetis, arma tamen Poenis contra patriam, contra ciues uestros ferretis? Africā Italiae, Carthaginem urbi Romae imperare uelletis? quam ob noxam patriae? Coriolanum quondam damnatio iniusta, miserum & indignum exsilium, ut iret ad oppugnādam patriam, impulit, reuocauit tamen a publico parricidio priuata pietas. uos qui dolor, quae ira incitauit? stipendiumne diebus paucis imperatore aegro serius numeratum, satis digna caussa fuit, cur patriae indiceretis bellum? cur ad Illergetes desciscceretis a populo Romano? cur nihil diuinarum, humanarum ue rerum inuiolatum uobis esset? Insanistis profecto milites: nec maior in corpus meum uis morbi, quam in uestras mentes inuasit. Horret animus referre, quid crediderint homines, quid sperauerint, quid optauerint. auferat omnia irrita obliuio ista, si potest. si non, utcumque silentium tegat. Non negauerim, tristem atrocemq. uobis uisam orationem. quanto creditis facta uestra atrociora esse, quam dicta mea? & me
C ea quae fecistis, pati aequum censetis: uos ne dici quidem omnia aequo animo feretis? sed ne ea quid, m ipsa ultra exprobrabuntur. utinam tam facile uos obliuiscamini eorum, quam ego obliuiscar. Itaque quod ad uos uniuersos attinet, si erroris paenitet, satis superque poenarum habeo. Albius Calenus, & Atrius Vmber, & ceteri nefariae seditionis auctores sanguine luent quod admiserunt. uobis supplicij eorum spectaculum non modo nō acerbum, sed laetum etiam, si sana mens redijt, debet esse. de nullis enim, quam de uobis, infestius aut iniquius consuluerunt. Vix finem dicendi fecerat, cum ex praeparato simul omnium rerum terror oculis auribusq. est offusus. Exercitus, qui corona concionem circumdederat, gladijs ad scuta concrepuit. praeconis audita uox citantis nomina damnatorum in concilio. nudi in medium protrahebantur. & simul omnis apparatus supplicij expromebatur. deligati ad palum, uirgisque caesi, & securi percussi, adeo torpentibus metu
D qui aderant, ut non modo ferocior uox aduersus atrocitatem poenae, sed ne gemitus quidem exaudiretur. Tracti inde de medio omnes, purgatoq. loco, citati milites nominatim apud tribunos militum in uerba P. Scipionis iurarunt, stipendiumque ad nomen singulis persolutum. Hunc finem exitumque seditio militum coepta apud Sucronem habuit. Per idem tempus ad Baetim fluuium Hanno praefectus a Magone missus a Gadibus cum parua manu Afrorum, mercede Hispanos sollicitando, ad IV millia iuuenum armauit. castris deinde exsutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse effugit. Cum haec ad Baetim fluuium geruntur, Laelius interim freto in Oceanum euectus ad Carteiā classe accessit. Vrbs ea in ora Oceani sita est, ubi primum e faucibus angustis panditur mare. Gades sine certamine per proditionem recipiendi, ultro qui eam rem
E pollicerentur, in castra Romana uenientibus, spes (sicut ante dictum est) fuerat, sed patefacta immatura proditio est, comprehensosque omnes Mago Adherbali praetori Carthaginem deuehendos tradit. Adherbal, coniuratis in quinqueremem impositis, praemissaque ea, quia tardior, quam triremis erat, ipse cum octo triremibus modico interuallo sequitur. Iam fretum intrabat quinqueremis, cum Laelius & ipse in quinqueremi e portu Carteiae sequentibus septem triremibus euectus, in Adherbalem ac triremes inuehitur, quinqueremem satis credens deprehensam rapido in freto in aduersum aestum reciprocari non posse. Poenus in re subita parumper incertus trepidauit, utrum quinqueremem sequeretur, an in hostes rostra converteret. ipsa cunctatio facultatem detrectandae pugnae ademit. iam enim sub ictu teli erant, & undiq. instabant hostes. aestus quo-

que arbitrium moderandi naues ademerat. neque erat nauali pugna similis: quippe ubi F nihil uoluntarium, nihil artis aut consilij esset. una natura freti aestusque, totius certaminis potens, suis alienis nauibus nequidquam remigio in contrarium tendentes inuehebat: ut fugientem uideres retro uertice intortam uictricibus illatam: & sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris, fugientis modo sese auertentem. Iam in ipsa pugna haec cum infesto rostro peteret hostium nauem, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat: illa cum transuersa obijceretur hosti, repente intorta in proram circumagebatur. Cum inter triremes, fortuna regente anceps proelium, misceretur quinqueremis Romana, seu pondere tenacior, seu pluribus remorum ordinibus scindentibus uertices, cum facilius regeretur, duas triremes suppressit, unius praelata impetu lateris alterius remos detersit. ceterasque, quas indepta esset, multasset, ni cum reliquis quinque nauibus Adherbal uelis in Africam transmisisset. Laelius uictor Carteiam reuectus, auditis quae acta Gadibus G erant, patefactam proditionem, coniuratosq. missos Carthaginem: spe in irritum redacta, qua uenissent: nuncijs ad L. Marcium missis, nisi terere frustra tempus sedendo ad Gades uellent, redeundum ad imperatorem esse: assentiente Marcio, paucos post dies ambo Carthaginem rediere. Ad quorum discessum non respirauit modo Mago, cum terra marique ancipiti metu urgeretur: sed etiam, audita rebellione Illergetum, spem recuperandae Hispaniae nactus, nuncios Carthaginem mittit ad senatum: qui simul seditionem ciuilem in castris Romanis, simul defectionem sociorum in maius uerbis extollentes, hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum a patribus imperium Hispaniae repeti posset. Mandonius & Indibilis in fines regressi, paullisper, dum quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensi quieuerunt: si ciuium errori ignosceretur, non diffidentes, sibi quoque ignosci posse. postquam uulgata est atrocitas supplicij, suam quoque noxam pari poena aestimatã H rati, uocatis rursus ad arma popularibus, contractisque, quae ante habuerant, auxilijs, in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis statiua habuerant, cum XX millibus peditum, duobus millibus equitum & quingentis transcenderunt. Scipio cum fide soluendi pariter omnibus noxijs innoxijsque stipendijs, tum uultu ac sermone in omnes placato facile reconciliatis militum animis, priusquam castra a Carthagine moueret, concione aduocata, multis uerbis in perfidiam rebellantium regulorum inuectus, nequaquam eodem animo se ire professus est ad uindicandum id scelus, quo ciuilem errorem nuper sanauerit. Tũ se haud secus, quam uiscera secantem sua, cum gemitu & lacrymis quinque & triginta hominum capitibus expiasse octo millium seu imprudentiam seu noxam: nunc laeto, & erecto animo ad caedem Illergetum ire. non enim eos neque natos in eadem terra, nec ulla secum societate iunctos esse. eam, quae sola fuerit, fidem atque amicitiam ipsos per scelus I rupisse. in exercitu suo se, praeterquam quod omnes ciues aut socios, Latiniq. nominis uideat, etiam eo moueri, quod nemo fere sit miles, qui non aut a patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam prouinciam uenerit, aut a patre consule, aut a se sit ex Italia aduectus. Scipionum nomini auspicijsque omnes assuetos, quos secum in patriam ad meritum triumphum deducere uelit: quos consulatum petenti, uelut si omnium communis agatur honos, affuturos speret. Quod ad expeditionem eam attineat, quae instet, immemorem esse rerum suarum gestarum, qui id bellum ducat. Magonis hercle sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam Oceano insulam cum paucis perfugerit nauibus, maiorem curam esse, quam Illergetum. Quippe illic & ducem Carthaginiensem, & quantumcumque Punicum praesidium esse; hic latrones, latronumq. duces: quibus ut ad populandos finitimorum agros, tectaque urenda, & rapienda pecora aliqua uis K sit, ita in acie ac signis collatis nullam esse. magis uelocitate ad fugam, quam armis, fretos, pugnaturos esse. Itaque non, quod ullum inde periculum, aut semen maioris belli uideat, ideo se, priusquam prouincia decedat, opprimendos Illergetes duxisse: sed primum, ne impunita tam scelerata defectio esset: deinde, ne quis in prouincia simul uirtute tanta & felicitate perdomita relictus hostis dici posset. Proinde deis bene iuuantibus sequerentur non tam ad bellum gerendum, (neque enim cum pari hoste certamen esse) quam ad expetendas ab hominibus scelestis poenas. Ab hac oratione dimissos, ad iter se comparare in diem posterum iubet, profectusque, decimis castris peruenit ad Iberum flumen. inde superato amni, die quarto in conspectu hostium posuit castra. Campus autem

montibus

A montibus circumsaeptus erat. in eam uallem Scipio cum pecora rapta pleraque ex ipsorum hostium agris, propelli ad irritandam feritatem barbarorum iussisset, uelites subsidio misit. a quibus ubi per procursationem commissa pugna esset, Laelium cum equitatu impetum ex occulto facere iubet. mons opportune prominens equitum insidias texit. Nec ulla mora pugnae facta est. Hispani in conspecta procul pecora, uelites in Hispanos praeda occupatos incurrere. Primo missilibus territauere, deinde emissis leuibus telis, quae irritare magis, quam decernere, pugnam poterant, gladios nudant, & collato pede res coepta geri est: anceps q. pedestre certamen erat, ni equites superuenissent. neque ex aduerso tantum illati obuios obtriuere, sed circumuecti etiam quidam per infima cliui, ab tergo se, ut plerosque intercluderent, obiecere. maiorque caedes fuit, quam quantam edere leuia per excursiones proelia solent. Ira magis accensa aduerso proelio barbaris est, quam imminuti B animi. itaq. ne perculsi uiderentur, prima luce postero die in aciem processere. Non capiebat omnes copias angusta, sicut ante dictum est, uallis. duae ferme peditum partes, & omnis equitatus in aciem descendit: quod reliquum peditum erat, obliquo constiterūt colle. Scipio pro se esse loci angustias ratus, & quod in arto pugna Romano aptior, quam Hispano militi futura uidebatur: & quod in eum locum detracta hostium acies esset, qui non omnem multitudinem eorum caperet: nouo etiam consilio adiecit animum, equitem nec se posse circumdare cornibus in tam angusto spatio: & hosti, quem cum pedite eduxisset, inutilem fore. itaq. imperat Laelio, ut per colles quam occultissimo itinere circum ducat equites: segregetque, quantum possit, equestrem a pedestri pugna. ipse omnia signa peditum in hostes uertit: quattuor cohortes in fronte statuit, quia latius pandere aciem non poterat. moram pugnandi nullam fecit, ut ipso certamine auerteret a conspectu trans- C euntium per colles equitum. nec ante circumductos sensere, quam tumultum equestris pugnae ab tergo accepere. Ita duo, diuersa proelia erant, duae peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi (quia misceri ex genere utroque proelium angustiae non patiebantur) pugnabant. Hispanorum cum neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio esset: pedes fiducia equitis temere commissus campo caederetur: eques circumuentus nec peditem a fronte, (iam enim stratae pedestres copiae erant) nec ab tergo equitem sustineret: & ipsi cum diu in orbem sese stantibus equis defendissent, ad unum omnes caesi sunt: nec quisquam peditum equitum ue superfuit, qui in ualle pugnauerūt. Tertia pars, quae in colle ad spectaculum magis tutum quam ad partem pugnae capessendam steterat, & locū & tempus ad fugiendum habuit. inter eos & reguli ipsi fugerunt, priusquam tota circumueniretur acies, inter tumultum elapsi. Castra eodem die Hispanorum praeter ceterā prae- D dam cum tribus ferme millibus hominum capiuntur. Romani socijque ad mille C C eo proelio ceciderunt, uulnerata amplius tria millia hominum. minus cruenta uictoria fuisset, si patentiore campo, & ad fugam capessendam facili foret pugnatum. Indibilis, abiectis belli consilijs, nihil tutius afflictis rebus experta fide & clementia Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit. qui aduolutus genibus fatalem rabiem temporis eius accusat, cum uelut contagione quadam pestifera non Ilergetes modo & Lacetani, sed castra quoque Romana insanierint. suam quidem & fratris, & reliquorum popularium cam condicionem esse, ut aut, si ita uideatur, reddant spiritum P. Scipioni, ab eodem illo acceptum: aut seruati, bis uni debitam uitam pro eo in perpetuum deuoueant. antea in caussa sua fiduciam sibi fuisse, nondum experta clementia eius: nunc contra, nullam in caussa, omnē in misericordia uictoris spem repositam habere. Mos uetustus erat Romanis, cū quo E nec foedere nec aequis legibus iungerentur amicitia, non prius imperio in eum tamquam pacatum uti, quam omnia diuina humanaque dedisset; obsides accepti, arma adempta, praesidia urbibus imposita forent. Scipio multis inuectus in praesentem Mandonium, absentemque Indibilem uerbis, illos quidem merito perituros fuisse ipsorum maleficio, ait uicturos suo atque populi Romani beneficio. Ceterum se neque arma ijs ademturum: quippe ea pignora timentium rebellionem esse, se libera arma relinquere, solutosque metu animos: neque se in obsides innoxios, sed in ipsos, si defecerint, saeuiturum: nec ab inermi, sed ab armato hoste poenas expetiturum. utramque fortunam expertis permittere sese, utrum propitios, an iratos habere Romanos mallent. Ita dimissus Mandonius, pecunia tantummodo imperata, ex qua stipendium militi praestari posset. Ipse, Marcio in ulte-

riorem Hispaniam praemisso, Silano Tarraconem remisso, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Illergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium iam appropinquantem Oceano assequitur. Inchoata res iam ante de Massanisa, alijs atque alijs de caussis dilata erat; quod Numida cum ipso utique congredi Scipione uolebat, atque eius dextra fidem sancire. ea tum itineris tam longi ac tam deuij caussa Scipioni fuit. Massanisa cum Gadibus esset, certior aduentare eum a Marcio factus, caussando corrumpi equos inclusos in insula, paenuriamq. omniũ rerum & facere ceteris, & ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidia: Magonem perpulit, ut se transijcere in continentem ad depopulandos proximos Hispaniae agros pateretur. Transgressus tres principes Numidarum praemittit ad tempus locumq. colloquio statuendum, duos pro obsidibus retineri a Scipione iubet: remisso tertio, qui, quo iussus erat, adduceret Massanissam. cum paucis in colloquium uenerunt. Ceperat iam ante Numidam ex fama rerum gestarum admiratio uiri, substitueratque animo speciem quoque corporis amplam ac magnificam. ceterum maior praesentis ueneratio cepit. & praeterquam quod suapte natura multa maiestas inerat, adornabat promissa caesaries, habitusque corporis non cultus munditijs, sed uirilis, ac uere militaris: & aetas erat in medio uirium robore, quod plenius nitidiusq. ex morbo uelut renouatus flos iuuentae faciebat. Prope attonitus ipso congressu Numida gratias de fratris filio remisso agit. Ex eo tempore affirmat, eam se quaesisse occasionem, quam tandem oblatam deum immortalium beneficio non omiserit. cupere se illi populoque Romano operam nauare: ita ut nemo unus externus magis enixe adiuuerit rem Romanam. id se, etiam si iampridem uellet, minus praestare in Hispania, terra aliena atque ignota, potuisse: in qua autem genitus educatusq. in spem paterni regni esset, facile praestaturum. siquidem eundem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, satis sperare, perbreuis aeui Carthaginem esse. Laetus eum Scipio uidit, audiuitque, cum caput rerum in omni hostium equitatu Massanissam fuisse sciret, & ipse iuuenis specimen animi praeseferret. Fide data acceptaque, profectus retro Tarraconem est Massanisa permissu Romanorum, ne sine caussa transiecisse in cõtinentem uideretur: populatus proximos agros, Gades redijt. Magoni, desperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos eius sustulerant, paranti transijcere in Africam nunciatum ab Carthagine est, iubere senatũ, ut classem, quã Gadibus haberet, in Italiam transijceret: conductaq. ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima posset iuuentute, coniungeret se Hannibali: neu senescere bellum maximo impetu, maiore fortuna coeptum sineret. Ad eam rem & a Carthagine pecunia Magoni aduecta est, & ipse, quantam potuit, a Gaditanis exegit: non aerario modo eorum, sed etiam templis spoliatis, & priuatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. Cum praeteruceheretur Hispaniae oram, haud procul Carthagine Noua expositis in terram militibus proximos depopulatus agros, inde ad urbem classem appulit. ibi cum interdiu milites in nauibus tenuisset, nocte in litus expositos ad partem eã muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit: nec praesidio satis ualido urbem teneri ratus, & aliquos opidanorum ad spem nouandi res aliquid moturos. Ceterum nuncij ex agris trepidi simul populationem agrestiumq. fugam, & hostium aduentum attulerant: & uisa interdiu classis erat, nec sine caussa electã ante urbem stationẽ apparebat. itaque instructi armatique intra portam ad stagnũ ac mare uersam continebantur. Vbi effusi hostes, mista inter milites nauali turba, ad muros tumultu maiore, quam ui, subierunt: patefacta repente porta Romani cum clamore erumpunt: turbatosq. hostes, & ad primum incursum coniectumq. telorum auersos usque ad litus cum multa caede persequũtur. nec, nisi naues litori appulsae trepidos accepissent, superfuisset fugae aut pugnae quisquam. In ipsis quoque trepidatũ nauibus est, dum, ne hostes cum suis simul irrumperent, trahunt scalas, pontesque, orasque, & anchoras, ne in moliendo mora esset, praecidunt. multiq. adnantes nauibus incerti prae tenebris, quid aut peterent, aut uitarent, foede interierunt. Postero die cũ classis inde retro ad Oceanum, unde uenerat, fugisset, ad octingentos homines caesi inter murũ litusque, & ad duo millia armorum inuenta. Mago cum Gades repetisset, exclusus inde, ad Cimbim (haud procul Gadibus is locus abest) classe appulsa, mittẽdis legatis, querendoq. q portae sibi socio atq. amico clausae forẽt: purgantibus ijs, multitudinis cõcursu factũ, infestae ob direpta quaedã ab cõscendẽtibus naues militibus, ad colloquiũ Sufetes eorũ, qui summus

A summus Poenis est magistratus, cum quaestore elicuit: laceratosque uerberibus cruci affigi iussit. inde nauibus ad Pityusam insulam centum millia ferme a continenti (Poeni tum eam incolebant) transiecit. itaq. classis bona cum pace accepta est, nec commeatus modo benigne praebiti, sed in supplementum classis iuuentus armaq. data. quorum fiducia Poenus in Baleares insulas (quinquaginta inde millia absunt) transmisit. Duae sunt Baleares. maior altera, atque opulentior armis uirisque: & portum habet, ubi cōmode hibernaturum se (& iam extremum autumni erat) censebat. ceterum haud secus, quam si Romani eam insulam incolerent, hostiliter classi occursum est. Fundis ut nunc plurimum, ita tunc solo eo telo utebantur. nec quisquam alterius gentis unus tantum ea arte, quantum inter alios omnes Baleares excellunt. Itaque tanta uis lapidum creberrimae grandinis modo in propinquantem iam terrae classem effusa est, ut intrare portum non ausi, auerterēt in altū naues.

B In minorem inde Balearium insulam transiecerunt, fertilem agro, uiris armisq. haud aeque ualidam. itaque egressi nauibus supra portum loco munito castra locant: ac sine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliarium inde conscriptis, missique Carthaginem ad hibernandum, naues subduxerunt. Post Magonis ab Oceani ora discessum Gaditani Romanis deduntur. Haec in Hispania P. Scipionis ductu auspicioque gesta. Ipse, L. Lentulo & L. Manlio Acidino prouincia tradita, decem nauibus Romam rediit. & senatu extra urbem dato in aede Bellonae quas res in Hispania gessisset, disseruit: quoties signis collatis dimicasset, quot opida ex hostibus ui cepisset, quas gentes in ditionem populi Romani redegisset. aduersus quattuor se imperatores, quattuor uictores exercitus in Hispaniā iuisse, neminem Carthaginiensem in iis terris reliquisse. Ob has res gestas magis tentata est triumphi spes, quam petita pertinaciter: quia neminem ad eam diem triumphasse, qui

C sine magistratu res gessisset, constabat. Senatu misso, urbem est ingressus, argentique prae se in aerarium tulit quattuordecim millia pōdo CCCLII, & signati argenti magnū numerum. Comitia inde creandis consulibus habuit L. Veturius Philo: centuriaeque omnes ingenti fauore P. Scipionem consulem dixerunt. collega additur ei P. Licinius Crassus, pontifex maximus. Ceterum comitia maiore, quam ulla per id bellum, celebrata frequentia, proditum memoriae est. conuenerant undique non suffragandi modo, sed etiam spectādi caussa P. Scipionis: concurrebantque & domum frequentes, & in Capitolium ad immolantem eum, cum centum bobus uotis in Hispania Ioui sacrificaret: despondebantque animis, sicut C. Lutatius superius bellum Punicum finisset, ita id quod instaret, P. Cornelium finiturum: atque ut Hispania omni Poenos expulisset, sic Italia pulsurum esse. Africamq. ei, perinde ac debellatum in Italia foret, prouinciam destinabant. Praetoria inde comitia

D habita. creati duo, qui tum aediles plebis erant, Sp. Lucretius & Cn. Octauius, & ex priuatis Cn. Seruilius Caepio, & L. Aemilius Papus. Quartodecimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio & P. Licinius Crassus consulatum inierunt: nominatae consulibus prouinciae sunt: Sicilia Scipioni extra sortem, concedente collega, quia cura sacrorum pontificem maximum in Italia retinebat: Bruttii Crasso. Tum praetoriae prouinciae in sortem coniectae. urbana Cn. Seruilio obtigit: Ariminum (ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio, Sicilia L. Aemilio, Cn. Octauio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus. ibi referente P. Scipione, senatusconsultum factum est; ut quos ludos inter seditionem militarem in Hispania uouisset: ex ea pecunia, quam ipse in aerarium detulisset, faceret. Tum Saguntinorum legatos in senatum introduxit. ex eis maximus natu. Etsi nihil ultra malorum est P.C. quam quod passi sumus, ut ad ultimum fidem uobis praestaremus: tamen ea uestra

An. 545

E merita, imperatorumque uestrorum erga nos fuerunt, ut nos cladium nostrarum non paeniteat. Bellum propter nos suscepistis: susceptum quartumdecimum annum tam pertinaciter geritis, ut saepe ad ultimum discrimen & ipsi ueneritis, & populum Carthaginiensem adduxeritis. Cum in Italia tam atrox bellum & Hannibalem hostem haberetis, consules cum exercitu in Hispaniā, uelut ad colligēdas reliquias naufragii nostri, misistis. P. & Cn. Cornelii ex quo in prouinciam uenerunt, nullo tempore destiterunt, quae nobis secunda, quaeque aduersa hostibus nostris essent, facere. iam omnium primum opidum nobis restituerunt: per omnem Hispaniam ciues nostros uenumdatos, dimissis qui conquirerent, ex seruitute in libertatem restituerunt. cum iam prope esset, ut optabilem ex miserrima fortunam haberemus: P. & Cn. Cornelii, imperatores uestri, luctuosius nobis prope quam uo-

bis perierunt. tum uero ad hoc retracti ex distantibus locis in sedem antiquam uidebamur, ut iterum periremus, & alterum excidium patriae uideremus: nec ad perniciem nostram Carthaginiensi utique aut duce aut exercitu opus esse, ab Turdetanis ueterrimis hostibus, qui prioris quoque excidij caussa nobis fuerant, exstingui posse: cum ex insperato repente misistis nobis hunc P. Scipionem, quem, fortunatissimi omnium Saguntinorum uidemur, quia consulem declaratum uidimus, ac, uidisse nos, ciuibus nostris renunciaturi sumus: spem, opem, salutem nostram. qui cum plurimas hostium uestrorum cepisset in Hispania urbes, ubique ex captorum numero excretos Saguntinos in patriam remisit. postremo Turdetaniam adeo infestam nobis, ut illa gente incolumi stare Saguntum non posset, ita bello afflixit, ut non modo nobis, (absit uerbo inuidia) sed ne posteris quidem timenda nostris esset. deletam urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleuerat Hannibal. uectigal ex agro eorũ capimus, quod nobis non fructu iucundius est, quam ultione. Ob haec, quibus maiora neque sperare, neque optare ab dijs immortalibus poteramus: gratias actum nos decem legatos Saguntinus senatus populusque ad uos misit: simul gratulatum, quod ita res per hos annos in Hispania atque Italia gessistis, ut Hispaniam non Ibero amne tenus, sed qua terrarum ultima finis Oceanus, domitam armis habeatis Italiae: nisi quatenus uallum castrorum cingit, nihil reliqueritis Poeno. Ioui Opt. Max. praesidi Capitolinae arcis, non grates tantum ob haec agere iussi sumus: sed donũ hoc etiam, si uos permitteretis, coronã auream in Capitolium uictoriae ergo ferre. Id uti permittatis, quaesumus: utique, si uobis ita uidetur, quae nobis imperatores uestri commoda tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate uestra faciatis. Senatus legatis Saguntinis respondit, & dirutum & restitutum Saguntum, fidei socialis utrimque seruatae documentum omnibus gentibus fore. suos imperatores recte & ordine & ex uoluntate senatus fecisse, quod Saguntum restituerint, ciuesque Saguntinos seruitio exemerint: quaeque alia eis benigne fecerint, ea senatum ita uoluisse fieri. donum, permittere, ut in Capitolio ponerẽt. Locus inde lautiaq; legatis praeberi iussa, & muneris ergo in singulos dari ne minus dena millia aeris. Legationes deinde ceterae in senatum introductae, auditaeque. Et petentibus Saguntinis, ut, quatenus tuto possent, Italiam spectatum irent: duces dati, litteraeque per opida missae, ut Hispanos comiter acciperent. Tum de repub. de exercitibus scribendis, de prouincijs relatum. Cum Africam nouam prouinciam extra sortem P. Scipioni destinari, homines fama ferrent: & ipse nulla iam modica gloria contentus, non ad gerendum modo bellum, sed ad finiendum, diceret se consulem declaratum esse: neque aliter finiri id posse, quam si ipse in Africam exercitum transportasset: & acturum se id per populum aperte ferret, si senatus aduersaretur: idque consilium haudquaquam primoribus patrum placeret: ceterique per metum aut ambitionem mussarent: Q. Fabius Maximus rogatus sententiam, Scio, inquit, multis uestrum uideri patres conscripti, rem actam hodierno die agi, & frustra habiturum orationem, qui, tamquam de integra re, de Africa prouincia sententiam dixerit. Ego autem primum illud ignoro, quemadmodum iam certa prouincia Africa consulis, uiri fortis ac strenui, sit, quam nec senatus censuit in hunc annum prouinciam esse, nec populus iussit. deinde, si est, consulem peccare arbitror, qui de re transacta simulando se referre, senatum ludibrio habet, non senatorem, qui, de quo consulitur, suo loco dicit sententiam. Atque ego certum habeo, dissentienti mihi ab ista festinatione in Africam transiiciendi, duarum rerum subeundam opinionem esse. unius insitae ingenio meo cunctationis, quam metum pigritiamque homines adolescentes sane appellent, dum me non paeniteat: adhuc aliorum speciosiora primo adspectu consilia semper uisa, mea usu meliora. alterius, obtrectationis atque inuidiae aduersus crescentem in dies gloriam fortissimi consulis. A qua suspicione si me neque uita acta & mores mei, neque dictatura cum quinque consulatibus, tantumque gloriae belli domique partae uindicat, ut propius fastidium eius sim, quam desiderium, aetas saltem liberat. quae enim mihi aemulatio cum eo esse potest, qui ne filio quidem meo aequalis sit? Me dictatorem, cum uigerem adhuc uiribus, & in cursu maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in senatu, aut ad populum audiuit, quo minus insectanti me magistro equitum, quod fando numquam ante auditum erat, imperium mecum aequaretur. rebus, quam uerbis, assequi malui; ut, qui aliorum iudicio mihi comparatus erat, sua mox confessione me sibi praeferret. nedum

A nedum ego perfunctus honoribus certamina mihi, atque aemulationes cum adolescente florentissimo proponam: uidelicet, ut mihi iam uiuendo, non solum rebus gerendis, fesso, si huic negata fuerit, Africa prouincia decernatur. cum ea gloria, quae parta est, uiuendū, atque moriendum est. Vincere ego prohibui Hannibalem, ut a uobis, quorum uigent nūc uires, etiam uinci posset. Illud te mihi ignoscere P. Corneli aequum erit, si, cum in me ipso numquam pluris famam hominum, quam rempub. fecerim, ne tuam quidem gloriam bono publico praeponam. quamquam si aut bellum nullum in Italia, aut is hostis esset, ex quo uicto nihil gloriae quaereretur: qui te in Italia retineret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam gloriae tuae ire ereptum uideri posset. cum uero Hannibal hostis incolumi exercitu quartumdecimum annum Italiam possideat, paenitebit te P. Corneli gloriae tuae, si hostem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis caussa fuit, tu consul Italia expuleris? & sicut penes C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te B huius fuerit? nisi aut Hamilcar Hannibali dux est praeferēdus, aut illud bellum huic, aut uictoria illa maior clariorque, quam haec (modo contingat, ut te consule uincamus) futura est. Ab Drepano, atque Eryce detraxisse Hamilcarem, quam Italia expulisse Poenos, atq. Hannibalem, malis? Ne tu quidem, etsi magis partam, quam speratam, gloriam amplectetis: Hispania potius, quam Italia bello liberata gloriatus fueris. Nondum is est Hannibal, quem non magis timuisse uideatur, quam contempsisse, qui aliud bellum maluerit. Quin igitur ad hoc accingeris? nec per istos circuitus, ut cum in Africam transieceris, secuturum te illuc Hannibalem speres, potius quam recto hinc itinere, ubi Hannibal est, eo bellum intendis? Egregiam istam palmam belli Punici patrati petis? & natura prius est, tua cum defenderis, aliena ire oppugnatum. Pax ante in Italia, quam bellum in Africa sit, & nobis C prius decedat timor, quam ultro alijs inferatur. si utrumq. tuo ductu auspicioq. fieri potest: Hannibale hic uicto, illic Carthaginem expugna. si alterutra uictoria nouis consulibus relinquenda est: prior cum maior clariorque, tum caussa etiam insequentis fuerit. Nam nunc quidem, praeterquam quod & in Italia & in Africa duos diuersos exercitus alere aerarium non potest, praeterquam quod, unde classes tueamur, unde commeatibus praebendis sufficiamus, nihil reliqui est, periculi tandem quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum in Africa geret. Quid si (quod omnes dij omen auertāt, & dicere etiā reformidat animus; sed, quae acciderunt, accidere possunt) uictor Hannibal ire ad urbem pergat: tum demum te consulem ex Africa, sicut Q. Fuluium a Capua accersemus? Quid quod in Africa quoque Mars communis belli erit? Domus tibi tua, pater patruusq. intra triginta dies cum exercitibus caesi, documento sint, ubi per aliquot annos D maximis rebus terra mariq. gerendis, amplissimum nomen apud exteras gentes populi Romani uestraeq. familiae fecerant. Dies me deficiat, si reges imperatoresq. temere in hostium terras transgressos cum maximis cladibus suis exercituumq. suorum enumerare uelim. Athenienses, prudentissima ciuitas, bello domi relicto, auctore aeque impigro ac nobili iuuene, magna classe in Siciliam transmissa, una pugna nauali florentem rempublicam suam in perpetuum afflixerunt. Externa & nimis antiqua repeto. Africa eadem ista, & M. Atilius, insigne utriusque fortunae exemplum, nobis documento sint. Nae tibi P. Corneli, cum ex alto Africam cōspexeris, ludus & iocus fuisse Hispaniae tuae uidebūtur. quid enim simile? Placato mari praeter oram Italiae Galliaeq. uectus, Emporias in urbē sociorum classem appulisti: expositos milites per tutissima omnia ad socios & amicos populi Romani, Tarraconem duxisti: ab Tarracone deinde iter per praesidia Romana: circa Iberum exercitus patris patruiq. tui post amissos imperatores ferociores calamitate ipsa facti: & dux tumultuarius quidem ille L. Marcius, & militari suffragio ad tempus lectus, ceterum si nobilitas ac iusti honores adornarēt, claris imperatoribus qualibet arte belli par: E oppugnata per summum otium Carthago, nullo trium Punicorum exercituum socios defendente. Cetera, neque ea eleuo, nullo tamen modo Africo bello comparanda: ubi non portus ullus classi nostrae apertus, non ager pacatus, non ciuitas socia, non rex amicus, nō consistendi usquam locus, non procedendi. quacumque circumspexeris, hostilia omnia, atque infesta. An Syphaci Numidisq. credis? satis sit, semel creditum. non semper temeritas est felix; & fraus fidem in paruis sibi praestruit, ut cum operaepretium sit, cū mercede magna fallat. Non hostes patrem patruumq. tuum armis prius, quam Celtiberi socij fraude cir-

de circumuenerunt. nec tibi ipsi a Magone & Hasdrubale hostium ducibus, quantum ab Indibili & Mandonio in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax & Massanissa, se, quam Carthaginienses, malunt potentissimos in Africa esse; Carthaginienses, quam quemquam alium. nunc illos aemulatio inter sese, & omnes caussae certaminū acuunt, quia procul externus metus est. ostende illis Romana arma, & exercitum alienigenam: iam uelut ad commune restinguendum incendium concurrent. Aliter ijdem illi Carthaginienses Hispaniam defenderunt: aliter moenia patriae, templa deum, aras & focos defendent: cum euntes in proelium pauida prosequetur coniux, & parui liberi occursabunt. Quid porro si satis confisi Carthaginienses consensu Africae, fide sociorum regum, moenibus suis, cū tuo exercitusq. tui praesidio nudatam Italiam uiderint: ipsi ultro nouum exercitum in Italiam aut ex Africa miserint, aut Magonem, quem a Balearibus classe transmissa iam praeter oram Ligurū Alpinorum uectari constat, Hannibali se coniungere iusserit? nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus cum Hasdrubal in Italiam transscendit. quem tu, qui non solum Carthaginem, sed omnem Africam exercitu tuo es clausurus, e manibus tuis in Italiam emisisti. Victum a te dices: eo quidem minus uellem, & id tua, non reipub. solum caussa, iter datum uicto in Italiam esse. Patere nos omnia, quae prospera tibi ac reip. in imperio euenere, tuo consilio assignare: aduersa casibus incertis belli & fortunae allegare. quo melior fortiorq. es, eo magis talem praesidem sibi patria, atque uniuersa Italia retinet. Non potes ne ipse quidem dissimulare, ubi Hannibal sit, ibi caput, atque arcem huius belli esse. quippe qui praeteferas, eam tibi caussam transijciendi in Africam esse, ut Hannibalem eo trahas. Siue igitur hic, siue illic, cum Hannibale est tibi futura res. utrum ergo tandem firmior eris in Africa solus, an hic tuo collegaeq. exercitu coniūcto? ne Claudius quidem & Liuius consules tam recenti exemplo, quantum id intersit, documento sunt? Quid? Hannibalem utrum tandem extremus angulus agri Bruttij frustra iamdiu poscentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago, & tota socia Africa potentiorem armis uirisque faciet? Quod istuc consilium est, ibi malle decernere, ubi tuae dimidio minores copiae sint, hostium multo maiores; quam ubi duobus exercitibus aduersus unum tot proelijs & tam diuturna ac graui militia fessum, pugnandum sit? Quam compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. ille consul profectus in Hispaniam, ut Hannibali ab Alpibus descendenti occurreret, in Italiam ex prouincia redijt. tu cum Hannibal in Italia sit, relinquere Italiam paras, non quia reipublicae id utile, sed quia tibi amplum & gloriosum censes esse: sicut cū prouincia & exercitu relicto sine lege, sine senatuscōsulto duabus nauibus populi Romani imperator fortunam publicam & maiestatem imperij, quae tum in tuo capite periclitabantur commisisti. Ego P. Cornelium P. C. reipublicae nobisque, non sibi ipsi priuatim creatum, consulem existimo: exercitusq. ad custodiam urbis, atque Italiae scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules, quo terrarum uelint, transijciant. Cum oratione ad tēpus parata Fabius, tum auctoritate & inueterata prudētiae fama magnam partem senatus & seniores maxime mouisset; pluresq. consilium senis, quam animum adolescentis ferocem laudarent: Scipio ita locutus fertur. Et ipse Q. Fabius principio orationis P. C. commemorauit, in sententia sua posse obtrectationem suspectam esse. cuius ego rei non tam ipse ausim tantum uirum insimulare, quam quod ea suspicio, uitio orationis an rei, haud sane purgata est. sic enim honores suos & famam rerum gestarum extulit uerbis ad exstinguendum inuidiae crimen, tamquam mihi ab infimo quoque periculum sit ne mecū aemuletur; & non ab eo, qui quia super ceteros excellat, quo me quoque niti non dissimulo, me sibi aequare nolit. sic senem se perfunctū honoribus, & me infra aetatem filij sui posuit, tamquam non longius, quā quantum uitae humanae spatium est, cupiditas gloriae extendatur: maximaq. pars eius in memoriam ac posteritatem promineat. Maximo cuique id accidere certum animo habeo, ut se non cum praesentibus modo, sed cum omnis aeui claris uiris comparet. Equidem haud dissimulo, me tuas Q. Fabi laudes non assequi solum uelle, sed, (bona uenia tua dixerim) si possim, etiam exsuperare. Illud nec tibi in me, nec mihi in minores natu animi sit, ut nolimus quemquam nostri similem euadere ciuem. id enim non eorum modo, quibus inuiderimus, sed reipublicae, & paene omnis generis humani detrimentum sit. Commemorauit quantum essem periculi aditurus, si in Africam

transijcerem:

A transiicerent: ut meam quoque, non solum reipublicae & exercitus uicem uideretur sollicitus. Vnde haec repente de me cura exorta? cum pater patruusq. meus interfecti, cum duo exercitus eorum prope occidione occisi essent: cũ amissae Hispaniae, cum quattuor exercitus Poenorum, quattuorq. duces omnia metu armisq. tenerent: cum quaesitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet praeter me, nemo profiteri nomen ausus esset: cum mihi quattuor & uiginti annos nato detulisset imperium populus Romanus: quid ita tum nemo aetatem meam, uim hostium, difficultatem belli, patris patruiq. recentem cladem commemorabat? utrum maior aliqua nunc in Africa calamitas accepta est, quam tunc in Hispania erat? an maiores nunc sunt exercitus in Africa, duces plures melioresque, quam tunc in Hispania fuerunt? an aetas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quam nunc est? an cum Carthaginiensi hoste in Hispania, quam in Africa, bellum geri aptius est? Facile B est, post fusos fugatosq. quattuor exercitus Punicos, post tot urbes ui captas, aut metu subactas in ditionem, post perdomita omnia usque ad Oceanum, tot regulos, tot saeuas gentes, post receptam totam Hispaniam, ita ut uestigium nullum belli reliquum sit, eleuare meas res gestas: tam hercule, quam si uictor ex Africa redierim, ea ipsa eleuare, quae nunc retinendi mei caussa, ut terribilia eadem uideantur, uerbis extolluntur. Negat aditum esse in Africam, negat ullos patere portus: M. Atilium captum in Africa commemorat, tamquam M. Atilius primo accessu ad Africam offenderit: neque recordatur, illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus Africae, & res egregias primo anno gessisse, &, quantum ad Carthaginienses duces attinet, inuictum ad ultimum permansisse. Nihil igitur me isto exemplo terrueris: si hoc bello, non priore; si nuper, non annis ante quadraginta ista clades accepta foret: qui ego minus in Africam Regulo capto, quam C Scipionibus occisis in Hispaniam transiicerem? nec felicius Xanthippum Lacedaemonium Carthagini, quam me patriae meae sinerem natũ esse: cresceretq. mihi ex eo ipso fiducia, quod possit in hominis unius uirtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses audiendi sunt, temere in Siciliam, omisso domi bello, transgressi. Cur ergo, quoniam Graecas fabulas narrare uacat: non Agathoclem potius, Syracusanum regem, cum diu Sicilia Punico bello ureretur, transgressum in hanc eandem Africam, auertisse eo bellum, unde uenerat, refers? Sed quid ultro metum inferre hosti, & ab se remoto periculo alium in discrimen adducere, quale sit, ueteribus externisq. exemplis admonere opus est? maius praesentiusue ullum exemplum esse, quam Hannibal, potest? Multum interest, alienos populere fines, an tuos uri exscindiq. uideas. plus animi est inferenti periculum, quam propulsanti. ad hoc maior ignotarum rerum est terror, bona malaq. hostium ex propinquo in- D gressus fines adspicias. Non sperauerat Hannibal fore, ut tot in Italia populi ad se deficerent, quot defecerunt post Cannensem cladem. Quanto minus quidquam in Africa Carthaginiensibus firmum ac stabile est, infidis socijs, grauibus ac superbis dominis? Ad haec, nos etiam deserti ab socijs, uiribus nostris, milite Romano stetimus. Carthagine nihil ciuilis roboris est: mercede paratos milites habent, Afros Numidasque, leuissima fidei mutandae ingenia. Hic modo nihil morae sit, una & transiecisse me audietis, & ardere bello Africam, & molientem hinc Hannibalem, & obsideri Carthaginem. laetiores & frequentiores ex Africa exspectate nuncios, quam ex Hispania accipiebatis. Has mihi spes subijcit fortuna populi Romani, dij foederis ab hoste uiolati testes, Syphax & Massanisa reges, quorum ego fidei ita innitor, ut ueriturus perfidiam sim: multa quae nunc ex interuallo non apparent, bellum aperiet. & id est uiri & ducis, non deesse fortunae praebenti se, & E oblata casu, flectere ad consilium. Habebo Q. Fabi parem quidem Hannibalem: sed illum potius ego traham, quam ille me retineat. in sua terra cogam pugnare eum, & Carthago potius praemium uictoriae erit, quam semiruta Bruttiorum castella. Nequid interim dum trãsijcio, dum expono exercitum in Africam, dũ castra ad Carthaginem promoueo, respublica hic detrimẽti capiat, quod tu Q. Fabi, cum uictor tota Italia uolitaret Hannibal, potuisti praestare: hoc, uide, ne contumeliosum sit, cõcusso iam & paene fracto Hannibale, negare posse P. Licinium consulem, uirum fortissimum, praestare. qui, ne a sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquae prouinciae non uenit. Si hercule nihilo maturius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum: tamen ad dignitatẽ populi Romani, famamq. apud reges gentesq. externas pertinebat, non ad defendendam modo Italiam,

sed ad

ſed ad inferenda etiam Africae arma, uideri nobis animum eſſe: nec hoc credi, uulgarique quod Hannibal auſus ſit, neminem ducem Romanorum audere: & priore Punico bello, tũ cum de Sicilia certaretur, toties Africam noſtris exercitibus & claſſibus oppugnatã: nunc cum de Italia certatur, Africam pacatam eſſe. Requieſcat aliquando uexata diu Italia, uratur populeturq. inuicem Africa. caſtra Romana potius Carthaginis portis immineant, quam nos iterum uallum hoſtium ex moenibus noſtris uideamus. Africa ſit reliqui belli ſedes: illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio ſociorũ, ceterae belli clades, quae in nos per quattuordecim annos ingruerunt, uertantur. Quae ad rempublicam pertinent, & bellum quod inſtat, & prouincias de quibus agitur, dixiſſe ſatis eſt. Illa longa oratio nec ad uos pertinens ſit, ſi quemadmodum Q. Fabius meas res geſtas in Hiſpania eleuauit, ſic & ego contra gloriam eius ludere, & meam uerbis extollere uelim. neutrum faciam P. C. & ſi nulla alia re, modeſtia certe & temperamento linguae adoleſcẽs ſenem uicero. ita & uixi, & res geſſi, ut tacitus ea opinione, quam ueſtra ſponte conceptam animis haberetis, facile contentus eſſem. Minus aequis animis auditus eſt Scipio, quia uulgatum erat, ſi apud ſenatum non obtinuiſſet, ut prouincia Africa ſibi decerneretur, ad populum extemplo laturum. Itaque Q. Fuluius, qui conſul quatter & cenſor fuerat, poſtulauit a conſule, ut palam in ſenatu diceret, permitteretne patribus, ut de prouincijs decernerent, ſtaturuſque eo eſſet quod cenſuiſſent, an ad populum laturus. Cum Scipio reſpondiſſet, ſe, quod e republica crediſſet, facturum: tum Fuluius: Non ego ignarus, quid reſponſurus factu ruſue eſſes, quaeſiui: quippe cum praeteſeras, tentare magis, quam conſulere ſenatum: &, ni prouinciam tibi, quam uolueris, extemplo decernamus, paratam rogationem habeas. Itaque a uobis tribuni plebis poſtulo, inquit, ut ſententiam mihi ideo non dicenti, quod, ſi in meam ſententiam diſcedatur, non ſit ratum habiturus conſul, auxilio ſitis. Inde altercatio orta; cum conſul negaret, aequum eſſe tribunos intercedere, quo minus ſuo quiſque loco ſenator rogatus ſententiam diceret. Tribuni ita decreuerunt: Si conſul ſenatui de prouincijs permittit, ſtari eo, quod ſenatus cenſuerit, placet: nec de ea re ferri ad populum patiemur. ſi non permittit, qui de ea re ſententiam recuſabit dicere, auxilio erimus. Conſul diem ad colloquendum cum collega petijt. Poſtero die permiſſum ſenatui eſt. Prouinciae ita decretae. Alteri conſuli Sicilia, & triginta roſtratae naues, quas C. Seruilius ſuperiore anno habuiſſet: permiſſumque, ut in Africam, ſi id e republica eſſe cenſeret, trãſijceret. Alteri Bruttij, & bellum cum Hannibale cum eo exercitu quem L. Veturius, aut Q. Caecilius, habuit, & ut L. Veturius & Q. Caecilius ſortirentur inter ſe ue compararẽt, uter in Bruttijs duabus legionibus, quas conſul reliquiſſet, rem gereret: imperiumq. in annum ei prorogaretur, cui ea prouincia eueniſſet. Et ceteris praeter conſules, praetoreſque, qui exercitibus prouincijſq. praefuturi erant, prorogata imperia. Q. Caecilio ſorte euenit, ut cum conſule in Bruttijs aduerſus Hannibalem bellum gereret. Ludi deinde Scipionis magna frequentia & fauore ſpectantium celebrati. Legati Delphos ad donũ ex praeda Haſdrubalis portandum miſſi. M. Pomponius Matho, & Q. Catius, tulerunt coronam auream CC pondo, & ſimulacra ſpoliorum ex M. pondo argenti facta. Scipio cum, ut delectum haberet, neque impetraſſet, neque magnopere tetendiſſet, ut uoluntarios ducere ſibi milites liceret, tenuit. & quia impenſae negauerat reipublicae futuram claſſem, ſi, quae a ſocijs darentur ad nouas fabricãdas naues, acciperet, Etruriae primum populi pro ſuis quiſque facultatibus conſulem adiuturos polliciti. Caerites frumentum ſocijs naualibus, cõmeatumq. omnis generis, Populonienſes ferrum, Tarquinienſes lintea in uela, Volaterrani armamenta nauium & frumentum, Arretini XXX millia ſcutorum, galeas totidem, pila, gaeſa, haſtas longas, millium quinquaginta ſummam pari cuiuſque generis numero expleturos: ſecutes, rutra, falces, alueolos, molas, quantum in XL longas naues opus eſſet: tritici centum & XX millia modium in uiaticum decurionibus remigibuſq. collaturos: Peruſini, Cluſini, Ruſellani, abietem in fabricandas naues, & frumenti magnum numerum. abiete ex publicis ſiluis eſt uſus. Vmbriae populi, Nurſinique, & Reatini, & Amiternini, Sabinuſq. omnis ager, milites polliciti. Marſi, Peligni, Marruciniq. multi uoluntarij nomina in claſſem dederunt. Camertes cum aequo foedere cum Romanis eſſent, cohortem armatam ſexcentorum hominum miſerunt. XXX nauium carinae, XX quinqueremes, X quadriremes cum eſſent poſitae, ipſe ita inſtitit operi, ut die quadrageſimoquinto, quam

ex

A ex siluis detracta materia erat, naues instructae armataeq. in aquam deductae sint. Profe-
ctus in Siciliam est XXX nauibus longis, uoluntariorum septem ferme millibus in na-
ues impositis. Et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares uenit. ex eis cum si-
bi sumpsit, quem L. Veturius consul habuerat. Metello, ut, quibus praefuisset legionibus,
ijs praeesset, facilius cum assuetis imperio rem gesturũ ratus, permisit. Et praetores diuersi
in prouincias profecti. Et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem a Fos-
sa graeca ad mare uersam uẽdere quaestores iussi. indicio quoque permisso, qui ager ciuis
Campani fuisset, ut is publicus populi Romani esset. indici praemium constitutum, quan-
tae pecuniae ager indicatus esset, pars decima. Et Cn. Seruilio praet. urb. negotium datũ,
ut Campani ciues, ubi cuique ex S.C. liceret, habitarent: animaduerteretq. in eos, qui ali-
bi habitarent. Eadẽ aestate Mago Hamilcaris filius ex minore Balearium insula, ubi hiber
B narat, iuuentute lecta in classem imposita, in Italiam XXX ferme rostratis nauibus, & mul
tis onerarijs XII millia peditum, duo ferme equitum transiecit: Genuamque, nullis praesi-
dijs maritimam oram tutantibus, repentino aduentu cepit: inde ad oram Ligurum alpino
rum, si quos ibi motus facere posset, classem appulit. Ingauni (Ligurum ea gens est) bel-
lum ea tempestate gerebant cum Epanterijs montanis. Igitur Poenus, Sauone opido al-
pino praeda deposita, & decem longis nauibus in statione ad praesidium relictis, ceteris
Carthaginem missis ad tuẽdam maritimam oram, quia fama erat Scipionem transiecturũ
esse, ipse societate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, composita, montanos instituit
oppugnare. Et crescebat exercitus in dies, ad famam nominis eius Gallis undique con-
fluentibus. Ea litteris cognita Sp. Lucretij, ne frustra Hasdrubale cũ exercitu deleto bien-
nio ante forent laetati, si par aliud inde bellum duce tantum mutato oriretur, curam ingen
C tem accenderunt patribus. itaque & M. Liuium proconsulem ex Etruria uolonum exerci-
tum admouere Ariminum iusserunt: & Cn. Seruilio praetori negotium datum, ut, si e rep.
censeret esse, duas urbanas legiones, cui imperio uideretur dato, ex urbe duci iuberet. M.
Valerius Laeuinus Arretium eas legiones duxit. Eisdem diebus naues onerariae Poenorũ
ad LXXX circa Sardiniam ab Cn. Octauio, qui prouinciae praeerat, captae. eas Coelius fru
mento misso ad Hannibalem, commeatuq. onustas, Valerius praedam Etruscam Ligurũq.
montanorum captiuos Carthaginem portantes, captas tradit. In Bruttijs nihil ferme an-
no eo memorabile gestum est. Pestilentia incesserat pari clade in Romanos Poenosque, ni
si quod Punicum exercitum super morbum etiam fames affecit. Propter Iunonis Laciniae
templum aestatẽ Hannibal egit: ibiq. aram condidit, dedicauitq. cum ingenti rerum ab se
gestarum titulo, Punicis Graecisq. litteris insculpto.

D

EPITOME. LIBRI. XXIX

*X Sicilia C. Laelius in Africam a
Scipione missus, ingentem praedã
reportauit: & mandata Massani-
sae Scipioni exposuit, conquerẽtis
quod nondum exercitum in Afri-
cam trãsiecisset. Bellum in Hispania
finitum, uictore Romano, quod Indibilis excitauerat.
ipse in acie occisus. Mandonius exposcentibus Roma*
E *nis a suis deditus est. Magoni, qui in Gallia, & in Li-
guribus erat, ex Africa & militũ ampla manus mis-
sa, & pecuniae quibus auxilia conduceret: praeceptũ
que, ut se Hãnibali iũgeret. Scipio a Syracusis in Brut
tios trãsiecit: & Locros, pulso punico praesidio, fuga-
toq. Hannibale, recepit. Pax cũ Philippo facta est.
Idaea mater deportata est Romã a Pesinunte opido
Phrygiae, carmine in libris sibyllinis inuẽto, pelli Ita
lia alienigenã hostem posse, si mater Idaea deportata
Romã esset. tradita autem est Romanis per Attalũ
regem Asiae. lapis erat, quem matrem deum incolae
dicebant. excepit P. Scipio Nasica, Cn. filius, eius qui
in Hispania perierat, uir optimus a senatu indica-
tus, adolescens nondum quaestorius: quoniam ita re
sponsum habebatur, ut numen id ab optimo uiro re-
ciperetur, consecrareturque. Locrenses legatos Ro-
mam miserunt, qui de impotentia Q. Pleminij lega-
ti quererentur, quod pecuniam Proserpinae abstule-
rat, & liberos eorum & coniuges stuprauerat. Ple-
minius in catenis Romam perductus, in carcere mor-
tuus est. Cum falsus rumor de P. Scipione procon-
sule, qui in Sicilia erat, in urbem perlatus esset, tam-
quam luxuriaretur: missis ob hoc legatis a senatu,
qui explorarent an ea uera essent, purgatus infamia
Scipio in Africam transiecit senatus permissu. Sy-
phax, accepta in matrimonium Hasdrubalis Gisgo-
nis filia, amicitiae, quam cum Scipione ipse iunxerat,
renunciauit. Massanisa rex Masyliorum, dum pro*

Carthagi-

Carthaginiensibus in Hispania militat, amisso patre Gala, de regno exciderat. quo per bellum saepe repetito, aliquot proelijs a Syphace rege Numidarum uictus, in totum priuatus est: & cum ducentis equitibus exsul Scipioni se iunxit, & cum eo primo statim bello Hannonem Hamilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio aduentu Hasdrubalis & Syphacis, qui prope cum centum millibus armatorum uenerat, ab obsidione Vticae depulsus, biberna communiuit. Sempronius consul in agro Crotoniensi prospere aduersus Hannibalem pugnauit. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCLXV millia. Inter censores M. Liuium & C. Neronem notabilis discordia fuit. nam & Claudius Liuio collegae equum ademit, quod a populo Romano damnatus, actusq. in exsilium fuerat. & Liuius Claudio, quod falsum in se testimonium dixisset, & quod non bona fide secum in gratiam rediisset. idem omnes tribus, extra unam, aerarias reliquit: quod & innocentem se damnassent, & postea consulem censoremq. fecissent. F

G

LIBER. XXIX

SCIPIO posteaquam in Siciliam uenit, uoluntarios milites ordinauit centuriauitque. ex ijs trecentos iuuenes florentes aetate, & uirium robore insignes circa se habebat, ignorantes quē ad usum neque centuriati, neque armati seruarentur. tum ex totius Siciliae iuniorum numero principes genere & fortuna trecentos equites, qui secum in Africam transijcerent, legit, diemq. ijs, qua equis armisq. instructi, atque ornati adessent, edixit. Grauis ea militia procul domo terra mariq. multos labores, magna pericula allatura uidebatur: neque ipsos modo, sed parentes cognatosq. eorum ea cura angebat. Vbi H dies, quae edicta erat, aduenit, arma equosq. ostenderunt. tum Scipio renunciari sibi dixit, quosdam equites Siculorum tamquam grauem & duram horrere eam militiam. si qui ita animati essent: malle eos sibi iam tunc fateri, quam postmodum querentes, segnes atque inutiles milites reipublicae esse. expromerent quid sentirent. cum bona uenia se auditurum. Vbi ex his unus ausus est dicere: se prorsus, si sibi utrum uellet liberum esset, nolle militare: tum Scipio ei. Quando igitur adolescens quid sentires non dissimulasti, uicarium tibi expediam, cui tu arma equumq. & cetera instrumenta militiae tradas, & tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures equo tradito armisque. Laeto condicionem accipienti, unum ex CCC, quos inermes habebat, tradit. Vbi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris ceteri uiderunt: se quisque excusare, & uicarium accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites substituti sine publica impensa. docendorum, atque exercendorum curam Siculi habuerunt; quia edictum imperatoris erat, I ipsum militaturum, qui ita non fecisset. Egregiam hanc alam equitum euasisse ferunt, multisque proelijs remp. adiuuisse. Legiones inde cum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex ijs milites delegit, maxime qui sub duce Marcello militauerant. quos cum optima disciplina institutos credebat, tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium oppugnandarum. nihil enim paruum, sed Carthaginis iam excidia agitabat animo. Inde exercitum per opida dispertit: frumentum Siculorum ciuitatibus imperat: ex Italia aduecto parcit: ueteres naues reficit, & cum ijs C. Laelium in Africam praedatū mittit, nouas Panhormi subducit, quia ex uiridi materia raptim factae erāt, ut in sicco hibernarent. Praeparatis omnibus ad bellum, Syracusas nondum ex magnis belli motibus satis tran quillas uenit. Graeci res a quibusdam Italici generis eadem ui, qua per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab senatu repetebant. Omnium primum ratus, tueri publicam fidem, partim edicto, partim iudicijs etiam in pertinaces ad obtinendam iniuriam redditis, suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantum ea res, sed omnibus Siciliae populis grata fuit, eoq. enixius ad bellum adiuuerunt. Eadem aestate in Hispania coortū ingens bellum, cōciente Illergete Indibili, nulla alia de caussa, quam per admirationem Scipionis contemptu imperatorum aliorum orto. Eum superesse unum ducem Romanis, ceteris ab Hannibale interfectis, rebantur. eo nec, in Hispaniam, caesis Scipionibus, alium quem mitterent, habuisse: & posteaquam in Italia grauius bellum urgeret, aduersus Hannibalē eum accersitum. praeterquam quod nomina tantum ducum in Hispania Romani haberent, exercitum K

A citum quoque inde ueterem deductum. trepida omnia & inconditam turbam tironum esse. numquam talem occasionem liberandae Hispaniae fore. seruitum ad eam diem aut Carthaginiensibus, aut Romanis: nec inuicem his, aut illis, sed interdum utrisque simul. pulsos ab Romanis Carthaginienses: ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse: ut ab omni externo imperio soluta in perpetuũ Hispania in patrios rediret mores ritusq.. Haec taliaque dicendo, non populares modo, sed Ausetanos quoque, uicinam gentem, concitat, & alios finitimos sibi, atque illis populos. itaque intra paucos dies XXX millia peditum, quattuor ferme equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erat, conuenerunt. Romani quoque imperatores, L. Lentulus, & L. Manlius Acidinus, ne gliseeret, prima negligendo, bellum: iunctis & ipsi exercitibus per agrum Ausetanum hostico tamquam pacato clementer ductis militibus, ad sedem hostium peruenere. trium millium spatio B procul a castris eorum posuerunt castra. Primo per legatos nequidquam est tentatum, ut discederetur ab armis. deinde cũ in pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus Hispanis factus esset, summisso ab statione Romana equitatu, proelium equestre fuit, haud sane memorando in partem ullam euentu. Sole oriente postero die armati instructiq. omnes mille ferme passus procul a castris Romanis aciem ostendere. Medij Ausetani erant. cornua, dextrum Illergetes, laeuum ignobiles tenebant Hispani populi. inter cornua & mediam aciem interualla patentia satis late fecerunt, qua equitatum, ubi tẽpus esset, emitterent. Et Romani more suo exercitum cum instruxissent, id modo hostium imitati sunt, ut inter legiones & ipsi patentes equiti relinquerent uias. Ceterum Lentulus ei parti usum equitis fore ratus, quae prior in dehiscentem interuallis hostium aciem equites emisisset: Ser. Cornelio, tribuno militum, imperat, equites per patentes in hostium acie uias immit- C tere equos iubeat. ipse, coepta parum prospere pedestri pugna, tantum moratus, dum cedenti duodecimae legioni, quae in laeuo cornu aduersus Illergetes locata erat, tertiamdecimam legionem ex subsidijs in primam aciem firmamentum ducit. posteaquã aequata ibi pugna est, ad L. Manlium inter prima signa hortantem, ac subsidia quibus res postulabat locis inducentem, uenit. indicat, tuta ab laeuo cornu esse: iam missum ab se Ser. Corneliũ procella equestri hostes circumfusurum. Vix haec dicta dederat, cum Romani equites in medios inuecti hostes, simul pedestres acies turbarunt, simul equitibus Hispanorum uiam immittendi equos clauserunt. itaque, omissa pugna equestri, ad pedes Hispani descenderunt. Romani imperatores, ut turbatos hostium ordines, & trepidationem pauoremque, & fluctuantia uiderunt signa, hortantur, orant milites, ut perculsos inuadant, neu restitui aciẽ patiantur. Non sustinuissent tam infestum impetum barbari, ni regulus Indibilis ipse cum D equitibus ad pedes digressis ante prima signa peditum se obiecisset. Ibi aliquandiu atrox pugna stetit. tandem postquam ij qui circa regem semineccm restantem, deinde pilo terrae affixum pugnabant, obruti telis occubuerunt; tum fuga passim coepta, plures caesi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat, & quia perculsis acriter institerunt Romani. nec ante abscessum est, quam castris quoque exsuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorum caesa eo die, DCCC ferme capti. Romanorum sociorũq. paullo amplius CC, maxime in laeuo cornu ceciderunt. Pulsi castris Hispani; at qui ex proelio effugerãt, sparsi primo per agros, deinde in suas quisq. ciuitates redierunt. Tum a Mandonio euocati in cõcilium, contestatiq. ibi clades suas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma tradenda, deditionemq. faciendam censuerunt. Quibus culpam in auctores belli Indibilẽ ceterosq. principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusq. ar- E ma, & dedentibus sese, responsum est: in deditionẽ ita accipi eos, si Mandonium ceterosq. belli concitores tradidissent uiuos. sin minus, exercitus se in agrum Illergetum Ausetanorumque, & deinceps aliorum populorum ducturos. Haec dicta legatis, renunciataq. in concilium. Ibi Mandonius ceteriq. principes comprehensi traditi ad supplicium. Hispanis populis reddita pax: stipendium eius anni duplex, & frumentum sex mensium imperatum, sagaque & togae exercitui: & obsides ab triginta ferme populis accepti. Ita Hispaniae rebellantis tumultu, haud magno motu intra paucos dies concito & compresso, in Africam omnis terror uersus. C. Laelius nocte ad Hipponem Regium cum accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites sociosque nauales duxit. Omnibus pacis modo incuriose agentibus, magna clades illata, nuncijque trepidi Carthaginem terrore ingenti

compleuere,

compleuere, classem Romanam, Scipionemque imperatorem (& fama fuerat iam in Siciliam transgressum) aduenisse. Nec, quot naues uidissent, nec, quanta manus agros popularetur, satis gnari, omnia in maius metu augente accipiebant. itaq. primo terror pauorque, deinde maestitia animos incessit: tantum fortunam mutasse, ut qui modo ipsi exercitum ante moenia Romana habuissent, uictores stratis tot hostiũ exercitibus, omnes Italiae populos aut ui aut uoluntate in deditionẽ accepissent: ij, uerso Marte, Africae populationes, & obsidionem Carthaginis uisuri forent, nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Romanam plebem, illis Latium iuuentutem praebuisse, maiorem semper frequentioremque pro tot caesis exercitibus subolescentem: ceterum suam plebẽ imbellem in urbe, imbellem in agris esse: mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei mobili, atque infida. iam reges, Syphacem post colloquium cum Scipione alienatum, Massanissam aperta defectione infestissimum hostem. nihil usquam spei, nihil auxilij esse. nec Magonem ex Gallia mouere tumultus quidquam, nec coniungere se Hannibali: & Hannibalem ipsum iam & fama senescere, & uiribus. In haec deflẽda prolapsos ab recenti nuncio animos rursus terror instans reuocauit ad consultandum quonam modo obuiam praesentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agrisq. haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum conuehere, tela arma parare, instruere naues, ac mittere ad Hipponem aduersus Romanam classem. Iam haec agẽtibus nuncius tandem uenit, Laelium, non Scipionem, copiasque, quãtae ad incursiones agrorũ satis sint, transuectas, summam belli molem adhuc in Sicilia esse. Ita respiratum, mittique ad Syphacem legationes, aliosque regulos firmandae societatis caussa coeptae. Ad Philippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut Italiam transijceret. Missi & ad suos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent. ad Magonem non legati modo, sed XXV naues lõgae, sex millia peditum, octingenti equites, septem elephanti, ad haec magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Romam exercitum admoueret, coniungeretque se Hannibali. Haec Carthagine parabant agitabantque. cũ ad Laelium praedas ingẽtes ex agro inermi ac nudo praesidijs agentem Massanissa fama Romanae classis excitus cum equitibus paucis uenit. Is segniter rem agi a Scipione questus, quod non iam exercitum in Africam trãsiecisset, perculsis Carthaginiensibus, Syphace impedito finitimis bellis, quem certum haberet, si spatium ad sua ut uelit componenda detur, nihil sincera fide cum Romanis acturum. Hortaretur ac stimularet Scipionem ne cessaret. se, quamquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copijs affuturum peditum equitumque. nec ipsi Laelio morandũ in Africa esse. classem credere profectam a Carthagine, cum qua absente Scipione non satis tutum esset contrahi certamen. Ab hoc sermone dimisso Massanissa, Laelius postero die naues praeda onustas ab Hippone soluit: reuectusque in Siciliam mandata Massanissae Scipioni exposuit. Eisdẽ ferme diebus naues, quae ab Carthagine ad Magonẽ missae erãt, inter Albingaunos Ligures Genuamque accesserunt. In ijs locis tum forte Mago tenebat classem. qui legatorum auditis uerbis iubentium exercitus quammaximos comparare, extemplo Gallorum & Ligurum (namque utriusque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. & missum se ad eos uindicandos in libertatem ait; & ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo praesidia: sed quantis uiribus, quanto exercitu id bellum gereretur, in eorũ potestate esse. duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria esse. satis scire Sp. Lucretium se cum M. Liuio iuncturum. multa millia ipsis etiam armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus Romanis resistatur. Galli summam ad id suam uoluntatem esse dicere. sed cum una castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant, si palam fiat auxilijs adiutum ab sese Poenum, extemplo infestos utrimque exercitus in agrum suum incursuros. ea ab Gallis desideraret, quibus occulte adiuuari posset. Liguribus, quod procul agro urbibusque eorum castra Romana sint, libera consilia esse: illos armare iuuentutem, & capessere pro parte bellum aequum esse. Ligures haud abnuere. tempus modo duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimissis, clam per agros eorum mercede conducere. commeatus quoque omnis generis occulte ad eum a Gallicis populis mittebantur. M. Liuius exercitum uolonũ ex Etruria in Galliam trãsducit: iunctusq. Lucretio, si Mago ex Liguribus propius urbẽ

moueat,

A moueat, obuiam ire parat: si Poenus sub angulo Alpium quietus se contineat, & ipse in eadem statione circa Ariminum Italiae praesidio futurus. Post reditũ ex Africa C. Laelij, & Scipione stimulato Massanissae adhortationibus, & militibus praedam ex hostiũ terra cernentibus tota classe efferri, accensis ad trãsiiciendum quamprimum, interuenit maiori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quae sub defectionem Italiae desciuerat & ipsa ad Poenos. Spes autem affectandae eius rei ex minima re affulsit: quod latrocinij magis more, quam iusto bello, in Bruttijs gerebatur res, principio ab Numidis facto, & Bruttijs non societate magis Punica, quam suopte ingenio, promptis in eum morem. postremo Romani quoque milites iam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. Ab ijs egressi quidam urbe Locrenses circumuenti, Rhegiumq. abstracti fuerant. in eo captiuorum numero fabri quidam fuere, assueti

B forte apud Poenos mercede opus in arce Locrorum facere. ij cogniti ab Locrensium principibus, qui exsulabant Rhegij, pulsi ab aduersa factione, quae Hannibali Locros tradiderat, cum cetera percunctantibus, (ut mos est ijs, qui diu absunt) quae domi agerentur, exposuissent: spem fecerunt, si redempti ac remissi forent, arcem se ijs tradituros. ibi se habitare, fidemq. sibi rerum omnium inter Carthaginienses esse. Itaque, ut qui simul desiderio patriae agerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemptis extemplo ijs remissisque, cum ordinem agendae rei composuissent, signaq. quae procul edita obseruarent: ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars exsulum erat, referẽtes ibi promissa captiuorum, cum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent: tribuni militum cum ijs M. Sergius & P. Matienus missi: iussiq. ab Rhegio tria millia militum Locros ducere. & Q. Pleminio propraetori scriptum, ut rei agendae adesset. Profecti ab Rhegio,

C scalas ad edictam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex loco unde conuenerat, signum dedere proditoribus arcis. qui parati intentique, & ipsi scalas ad idipsum factas cũ demisissent, pluribusq. simul locis scandentes accepissent, priusquam clamor oriretur, in uigiles Poenorum, ut in nullo tali metu sopitos, impetus est factus. quorũ gemitus primo morientium exauditus: deinde subita consternatio ex somno & tumultus, cum caussa ignoraretur, postremo certior res, alijs excitantibus alios, iamq. ad arma pro se quisque uocabat. hostes in arce esse: & caedi uigiles. oppressiq. forent Romani, nequaquã numero pares: ni clamor ab ijs, qui extra arcem erant, sublatus, incertus unde accidisset, omnia uana augente nocturno tumultu fecisset. Itaque uelut plena iam hostium arce territi Poeni, omisso certamine, in alteram arcem (duae sunt haud multum inter se distantes) confugiunt. Opidani urbem habebant, uictoribus praemium in medio positam. Ex

D arcibus duabus proelijs quotidie leuibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar Punico praesidio praeerat: & accersentes ex propinquis locis subsidia, copias augebant. Ipse postremo ueniebat Hannibal. nec sustinuissent Romani, nisi Locrensium multitudo exacerbata superbia, atque auaritia Poenorum, ad Romanos inclinasset. Scipio, ut nunciatum est, in maiore discrimine Locris rem uerti, ipsumq. Hannibalem aduẽtare: ne praesidium etiã periclitaretur haud facili inde receptu, & ipse a Messana, L. Scipione fratre in praesidio ibi relicto, cum primum aestu fretum inclinatum est, naues mari secundo transmisit. Et Hannibal a Buthroto amni (haud procul is ab urbe Locris abest) nũcio praemisso, ut sui luce prima summa ui proelium cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse, auersis omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam aggrederetur: ubi luce coeptam inuenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, turba locum artum impediturus, uoluit: ne-

E que scalas, quibus scanderent muros, attulerant. sarcinis in aceruum coniectis, cum haud procul muris, ad terrorem hostium, aciẽ ostendisset, cum equitibus Numidis circumequitabat urbem. dum scalae, quaeq. alia ad oppugnandum opus erant, parantur, ad uisendum, qua maxime parte aggrederetur, progressus ad murum, scorpione ictus, qui proximus cum forte steterat. territus inde tam periculoso casu, receptui canere cum iussisset, castra procul ab ictu teli communijt. Classis Romana a Messana Locros multa die superante accessit, expositi omnes nauibus: & ante occasum solis urbem ingressi sunt. Postero die coepta ex arce a Poenis pugna. & Hannibal iam scalis, alijsque omnibus ad oppugnationem paratis subibat muros, cum repente in eum nihil minus, quam tale quidquam, timentem, patefacta porta erumpunt Romani. ad CC improuidos cum inuasissent, occidunt,

ceteros Hannibal, ut consulem adesse sensit, in castra recipit: nuncioq. misso ad eos, qui F
in arce erant, ut sibimetipsis consulerent, nocte motis castris abijt. Et qui in arce erant,
igni iniecto tectis, quae tenebant, ut is tumultus hostem moraretur, agmen suorum fugae
simili cursu ante noctem assecuti sunt. Scipio, ut & arcem relictam ab hostibus, & uacua
uidit castra, uocatos ad concionem Locrenses grauiter ob defectionem incusauit: de au-
ctoribus supplicium sumpsit, bonaq. eorum alterius factionis principibus ob egregiam
fidem aduersus Romanos concessit. publice nec dare nec eripere se quidquam Locrensi-
bus dixit. Romam mitterent legatos. quam senatus aequum censuisset, eam fortunam
habituros. illud satis scire, etsi male de populo Romano meriti essent, in meliore statu
sub iratis Romanis futuros, quam sub amicis Carthaginiensibus fuerint. Ipse Q. Plemi-
nio legato, praesidioq. quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus ue-
nerat copijs Messanam trãsiecit. Ita superbe crudeliterq. habiti Locrenses a Carthaginien G
sibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas iniurias non aequo modo animo
pati, sed prope libenti uideri possent. uerumenimuero tantum Pleminius Hamilcarẽ prae-
sidij praefectũ, tãtum praesidiarij milites Romani Poenos scelere, atque auaritia superaue-
runt, ut non armis, sed uitijs uideretur certari. nihil omnium, quae inopi inuisas opes po-
tentioris faciunt, praetermissum in opidanos est ab duce, aut a militibus. in corpora ipso
rum, in liberos, in coniuges infandae contumeliae editae. Iam auaritia ne sacrorum quidẽ
spoliatione abstinuit: nec alia modo templa uiolata, sed Proserpinae etiam intacti omni
aetate thesauri: praeterquam quod a Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegij sui manu-
bias retulit, spoliati dicebantur. Ergo sicut ante regiae naues laceratae naufragijs nihil in
terram integri, praeter sacram pecuniam deae, quam asportabant, extulerunt: tũ quoque
alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea uiolatione templi furorem H
obiecit: atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili uertit. Summae
rei Pleminius praeerat: militum pars sub eo, quam ipse ab Rhegio adduxerat, pars sub
tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex opidani domo Pleminij miles fugiens, se-
quentibus quorum erat, obuius forte Sergio & Matieno tribunis militum fuit. cui cum
iussu tribunorum ademptum poculum esset, iurgium inde & clamor, pugna postremo or-
ta inter Pleminij milites tribunorumque, ut suis quisque opportunus aduenerat, multi-
tudine simul ac tumultu crescente. Victi Pleminij milites, cum ad Pleminium, cruorem
& uulnera ostentantes, non sine uociferatione, atque indignatione concurrissent, pro-
bra in eum ipsum iactata in iurgijs referentes, accensus ira, domo sese proripuit: uoca-
tosq. tribunos nudari, ac uirgas expediri iubet. Dum spoliandis ijs (repugnabant enim,
militumq. fidem implorabant) tempus teritur, repente frequentes milites feroces re- I
centi uictoria ex omnibus locis, uelut aduersus hostes ad arma conclamatum esset, con-
currerunt. & cum uiolata iam uirgis corpora tribunorum uidissent, tum uero in multo
impotentiorem subito rabiem accensi, sine respectu non maiestatis modo, sed etiam hu-
manitatis, in legatum impetum, lictoribus prius indignum in modum multatis, faciunt.
tum ipsum ab suis interceptum & seclusum hostiliter lacerant, & prope exsanguem, na-
so auribusq. mutilatis, relinquunt. His Messanam nunciatis, Scipio post paucos dies
Locros exeri aduectus, cum caussam Pleminij & tribunorum audisset, Pleminio noxa libe-
rato, relictoq. in eiusdem loci praesidio, tribunis sontibus iudicatis, & in uincula conie-
ctis, ut Romam ad senatum mitterentur, Messanam, atque inde Syracusas redit. Plemi-
nius impotens irae, neglectam ab Scipione & nimis leuiter latam suam iniuriam ratus: nec
quemquam aestimare alium eam litem posse, nisi qui atrocitatem eius patiendo sensisset: K
tribunos attrahi ad se iussit, laceratosq. omnibus, quae pati corpus ullum potest, supplicijs,
interfecit: nec satiatus uiuorum poena, insepultos proiecit. Simili crudelitate & in Lo-
crensium principes est usus, quos ad conquerendas iniurias ad Scipionem profectos au-
diuit. et quae antea per libidinem, atque auaritiam foeda exempla in socios ediderat, tunc
ab ira multiplicia edere: infamiae, atque inuidiae non sibi modo, sed etiam imperatori es-
se. Iam comitiorũ appetebat tempus, cum a P. Licinio consule litterae Romã allatae sunt:
se, exercitumq. suum graui morbo afflictari: nec subsisti potuisse, nisi eadem uis mali, aut
grauior etiã in hostes ingruisset. itaque quoniam ipse uenire ad comitia non posset, si ita
patribus uideretur, se Q. Caecilium Metellũ dictatorem comitiorũ caussa dicturum, exer-

citum

A citum Q. Caecilij dimitti e republica esse. nam neque usum eius ullum in praesentia esse, cum Hannibal iam in hiberna suos receperit: & tantam incessisse in ea castra uim morbi, ut, nisi mature dimittantur, nemo omnium superfuturus uideatur. Ea consuli a patribus facienda, ut e republica fideq. sua duceret, permissa. Ciuitatem eo tempore repens religio inuaserat, inuento carmine in libris Sibyllinis, propter crebrius eo anno de caelo lapidatum inspectis. Quandocumque hostis alienigena terrae Italiae bellum intulisset, eum pelli Italia uinciq. posse, si mater Idaea Pessinunte Romam aduecta esset. Id carmen ab decemuiris inuentum eo magis patres mouit, quod & legati, qui donum Delphos portauerant, referebant, & sacrificantibus ipsis Pythio Apollini, omnia laeta exta fuisse: & responsum oraculo editum, maiorem multo uictoriam, quam cuius ex spolijs dona portarent, adesse populo Romano. In eiusdem spei summam conferebant P. Scipionis uelut prae B sagientem animum de fine belli, quod depoposcisset prouinciam Africã. Itaque quo maturius, fatis omnibus, oraculisq. portendentis se uictoriae compotes fierent, cogitare, quae ratio trãsportandae Romam Deae esset. Nullas dum in Asia socias ciuitates habebat populus Romanus: tamen memores, Esculapium quoque ex Graecia quondam hauddum ullo foedere sociata, ualetudinis populi caussa, accersitũ: & iam cum Attalo rege propter commune aduersus Philippum bellum coeptam amicitiam esse, facturum eum quae posset, populi Romani caussa: legatos ad eũ decernunt, M. Valerium Laeuinum, qui bis consul fuerat, ac res in Graecia gesserat, M. Caecilium Metellum praetorium, Ser. Sulpicium Galbam aedilicium, duos quaestorios, C. Tremellium Flaccũ, & M. Valerium Faltonem. His quinque naues quinqueremes, ut ex dignitate populi Romani adirent terras, ad quas conciliãda maiestas nomini Romano esset, decernunt. Legati Asiam petentes, protinus Delphos C cum exscendissent, oraculum adierunt, cõsulentes, ad quod negotium domo missi essent, perficiendi eius quam sibi spem populoq. Romano portenderet. Responsum esse ferunt, per Attalum regem compotes eius fore, quod peterent. cum Romam deam deuexissent, tum curarent, ut eam, qui uir optimus Romae esset, hospitio acciperet. Pergamum ad regẽ uenerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit: sacrumq. ijs lapidem, quem Matrem deum incolae esse dicebant, tradidit, ac deportare Romam iussit. Remissus ab legatis M. Valerius Falto nunciauit deam apportari; quaerendum uirum optimũ in ciuitate esse, qui eam rite hospitio acciperet. Q. Caecilius Metellus dictator ab consule in Bruttijs comitiorum caussa dictus, exercitusq. eius dimissus, magister equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus absens, cum prouinciam Graeciam haberet. Praetores inde creati, Ti. D Claudius Nero, M. Martius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitijs perfectis dictator sese magistratu abdicauit. Ludi Romani ter, plebeij septies instaurati. Curules erant aediles Cn. & L. Cornelij Lentuli. Lucius Hispaniam prouinciam habebat. absens creatus, absens eum honorem gessit. Ti. Claudius Asellus, & M. Iunius Pennus plebeij aediles fuerunt. Aedẽ Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicauit, septimodecimo anno postquam a patre eius primo consulatu uota in Gallia ad Clastidiũ fuerat. Et flamen Martialis eo anno est mortuus M. Aemilius Regillus. Neglectae eo biennio res in Graecia erant. itaque Philippus Aetolos desertos ab Romanis, cui uni fidebant auxilio, quibus uoluit condicionibus ad petendam & paciscendam subegit pacem. quod nisi omni ui perficere maturasset, bellantem eum cum Aetolis P. Sempronius proconsul, successor imperij missus Sulpicio cum decem millibus peditum, & mille equitibus, & tri- E gintaquinque rostratis nauibus, haud paruum momentum ad opem ferendam socijs, oppressisset. Vixdum pace facta, nuncius regi uenit, Romanos Dyrrhachium uenisse: Parthinosq. & propinquas alias gentes motas esse ad spem nouandi res: Dimallumq. oppugnari. eo se auerterant Romani ab Aetolorũ, quo missi erant, auxilio: irati, quod sine auctoritate sua aduersus foedus cum rege pacem fecissent. Ea cum audisset Philippus, ne qui motus maior in finitimis gentibus populisq. oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit, quo Sempronius se receperat, misso Laetorio legato cum parte copiarum & XV nauibus in Aetoliam ad uisendas res, pacemque, si posset, turbandam. Philippus agros Apolloniatum uastauit, & ad urbem admotis copijs, potestatem pugnae Romano fecit: quem posteaquam quietum muros tantummodo tueri uidit: nec satis fidens uiribus, ut ur

bem oppugnaret, & cum Romanis quoque, sicut cum Aetolis, cupiens pacem, si posset, F
sin minus, indutias facere, nihil ultra irritatis nouo certamine odijs in regnum se recepit. Per idem tempus, taedio diutini belli, Epirotae, tentata prius Romanorum uoluntate, legatos de pace communi ad Philippum misere, satis confidere conuenturam eam, affirmantes, si ad colloquium cum P. Sempronio, imperatore Romano uenisset. Facile impetratum, (neque enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus) ut in Epirum transiret. Phoenice urbs est Epiri. ibi prius collocutus rex cum Eropo, & Derda, & Philippo, Epirotarum praetoribus, postea cum P. Sempronio congreditur. Affuit colloquio & Haminãder, Athamanum rex, & magistratus alij Epirotarum, & Acarnanum. Primus Philippus praetor uerba fecit, & petijt simul ab rege & ab imperatore Romano, ut finem belli facerent, darentq. eam Epirotis ueniam. P. Sempronius condiciones pacis dixit, ut Partini, & Dimallum, & Bargulum, & Eugenium Romanorum essent, addito quod missis Romam legatis ab senatu impetrassent, ut Macedoni accederent. In eas condiciones cum pax conuenisset, ab rege foederi adscripti, Prusia Bithyniae rex, Achaei, Boeoti, Thessali, Acarnanes, Epirotae: ab Romanis, Ilienses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedaemoniorum tyrannus, Elei, Messenij, Athenienses. Haec cõscripta cõsignataq. sunt, & in duos mẽses indutiae factae, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has condiciones pacem iuberet. Iusseruntq. omnes tribus, quia, uerso in Africam bello, omnibus alijs in praesentia leuari bellis uolebant. P. Sempronius, pace facta, ad consulatum Romam decessit. M. Cornelio
An. 546 P. Sempronio consulibus (quinctusdecimus is annus Punici belli erat) prouinciae, Cornelio Etruria cum uetere exercitu, Sempronio Bruttij, ut nouas scriberet legiones, decretae. Praetoribus, M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, & eidem Gallia. M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia euenit. P. Scipioni cum eo H
exercitu cumq. ea classe quam habebat, prorogatum in annum imperium est. Item P. Licinio, ut Bruttios cum duabus legionibus obtineret, quoad, cum in prouincia cum imperio morari consuli e republica uisum esset. Et M. Liuio, & Sp. Lucretio cum binis legionibus, quibus aduersus Magonem Galliae praesidio fuissent, prorogatũ imperiũ est. Et Cn. Octauio, ut, cum Sardiniam legionemq. Ti. Claudio tradidisset, ipse nauibus longis XL maritimã oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Põponio praetori in Sicilia Cannensis exercitus duae legiones decretae. T. Quinctius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam propraetores, sicut priore anno, cum uetere uterque praesidio, obtinerent. De Hispaniae imperio, quos in eam prouinciam duos proconsules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eosdem L. Cornelium Lẽtulum, & L. Manlium Acidinum proconsules, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas prouincias iusserunt. Consules I
delectum habere instituerunt & ad nouas scribendas in Bruttios legiones, & ceterorum (ita enim iussi ab senatu erant) exercituum supplementum. Quamquam nondum aperte Africa prouincia decreta erat, occultantibus id, credo, patribus, ne praescirent Carthaginienses: tamen in eam spem erecta ciuitas erat, in Africa eo anno debellatum iri, finemq. bello Punico adesse. Impleuerat ea res superstitione animos: proniq. & ad nuncianda, & ad credenda prodigia erant. eo plura uulgabantur: duos soles uisos: & nocte interluxisse: & facem Setiae ab ortu Solis in occidentem porrigi uisam. Tarracinae portam, Anagniae & portam, & multis locis murum de caelo tactum. in aede Iunonis Sospitae Lanuuij cum horrendo fragore strepitum editum. Eorum procurandorum caussa, diem unum supplicatio fuit: & nouẽdiale sacrum, quod de caelo lapidatum esset, factum. Eo accessit consultatio de matre Idaea accipienda. quam praeterquam quod M. Valerius unus ex legatis K
regressus acturum in Italia fore nunciauerat, recens nuncius aderat Tarracinae iam esse. Haud paruae rei iudicium senatum tenebat, qui uir optimus in ciuitate esset. ueram certe uictoriam eius rei sibi quisque mallet, quam ulla imperia honoresue suffragio seu patrum seu plebis delatos. P. Scipionem Cn. filium, eius qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quaestorium, iudicauerunt in tota ciuitate uirum optimum esse. Id quibus uirtutibus inducti ita iudicauerint, sicut proditum memoriae a proximis temporum illorum scriptoribus libens posteris tradiderim: ita meas opiniones, coniectando rem uetustate obrutam, non interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam obuiam ire deae iussus: isq. eam de naue accipere, & in terram elatam tradere ferendã matronis.

A tronis. Postquam nauis ad ostium amnis Tiberini accessisset, sicut erat iussus, in salum naue euectus, ab sacerdotibus deam accepit, attulitq. in terram. Matronae primores ciuitatis, inter quas unius Claudiae Quinctae insigne est nomen, accepere: cui dubia (ut traditur) ante fama, clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eae per manus succedentes deinceps aliae alijs, omni effusa ciuitate obuiam, turibulis ante ianuas positis qua praeferebatur, atque accenso thure, precantibus ut uolens propitiaque urbem Romam iniret, in aedem Victoriae, quae est in Palatio, pertulere deam pridie idus Aprilis: isq. dies festus fuit. populus frequens dona deae in Palatium tulit; lectisterniumque, & ludi fuere, Megalesia appellata. Cum de supplemento legionum, quae in prouincijs erant, ageretur, tempus esse a quibusdam senatoribus subiectum est, quae dubijs in rebus utcumque tolerata essent, ea, dempto iam tandem deum benignitate metu, non ultra B pati. Erectis exspectatione patribus, subiecerunt, colonias Latinas duodecim, quae Q. Fabio & Q. Fuluio consulibus abnuissent milites dare, eas annum iam ferme sextum uacationẽ militiae, quasi honoris & beneficij caussa habere: cũ interim boni obedientesq. socij pro fide, atque obsequio imperij Romani continuis omnium annorum delectibus exhausti essent. Sub hanc uocem non memoria magis patribus renouata rei prope iam oblitteratae, quã ira irritata est. Itaque nihil prius referre consules passi, decreuerunt, ut consules magistratus, denosq. principes Nepet, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circeis, Narnia, Interamna (eae namque coloniae in ea caussa erant) Romã exciꝛent: ijs imperarent, quantum quaeque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum eius summae numerum peditum daret, & equites centenos uicenos. si qua eum numerum equitum explere non posset, C pro equite uno tres pedites liceret dare. pedites equitesque, quam locupletissimi legerentur, mitterenturq. ubicumque extra Italiam supplemento opus esset. si qui ex ijs recusarent, retineri eius coloniae magistratus legatosq. placere: neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fecissent. stipendium praeterea ijs colonijs tria millia aeris, asses singulos imperari, exigiq. quotannis: censumq. in ijs colonijs agi ex formula ab Romanis censoribus data. dari autem placere eandem, quam populo Romano: deferriq. Romam ab iuratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent. Ex hoc senatusconsulto accitis Romam magistratibus primoribusq. earum coloniarum, consules cum milites stipendiumq. imperassent, alij alijs magis recusare ac reclamare. negare, tantum militum effici posse: uix, si simplum ex formula imperetur, enixuros. orare, atque obsecrare, ut sibi senatum adire ac deprecari liceret. nihil se quare perire merito deberent, admisisse. sed si D pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque iram populi Romani, ut plus militum darent, quam haberent, posse efficere. Consules obstinati manere legatos Romae iubent, magistratus ire domos ad delectus habendos: nisi summa militũ, quae imperata esset Romam adducta, neminem ijs senatum daturum. Ita praecisa spe senatum adeundi deprecandique, delectus in ijs duodecim colonijs, per longam uacationem numero iuniorum aucto, haud difficulter est perfectus. Altera item res, prope aeque longo neglecta silentio, relata a M. Valerio Laeuino est: qui priuatis collatas pecunias se ac M. Claudio Marcello consulibus, reddi tandem, aequum esse dixit. nec mirari quemquã debere, in publica obligata fide suam praecipuam curam esse. nam praeterquam quod aliquid proprie ad consulem eius anni, quo collatae pecuniae essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse inopi aerario, nec plebe ad tributum sufficiente. Grata ea patribus admoniE tio fuit. iussisq. referre consulibus, decreuerunt, ut tribus pensionibus ea pecunia solueretur: primã praesentem ij, qui tum essent, duas tertij, & quincti consules numerarẽt. Omnes deinde alias curas una occupauit, postquam Locrensium clades, quae ignotae ad eam diẽ fuerant, legatorum aduentu uulgatae sunt. nec tam Q. Pleminij scelus, quam Scipionis in eo aut ambitio aut negligentia iras hominũ irritauit. Decem legati Locrensiũ obsiti squalore & sordibus, in Comitio sedentibus consulibus, uelamenta supplicum, ramos oleae (ut Graecis mos est) porrigẽtes, ante tribunal cũ flebili uociferatione humi procubuerunt. Quaerentibus cõsulibus, Locrenses se dixerunt esse, ea passos a Q. Pleminio legato Romanisq. militibus: quae pati ne Carthaginiẽses quidem uelit populus Romanus. orare, ut sibi patres adeũdi, deplorandiq. aerumnas suas potestatẽ facerẽt. Senatu dato, maximus natu

ex ijs, Scio, inquit, quanti aestimentur nostrae apud uos querellae patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probe sciatis, & quo modo proditi Locri Hannibali sint, & quo modo pulso Hannibalis praesidio, restituti in ditionem uestrã, quippe si & culpa defectionis procul a publico consilio absit, & reditum in uestram ditionem appareat non uoluntate solum, sed ope etiam ac uirtute nostra, magis indignemini, bonis ac fidelibus socijs tam atroces, atque indignas iniurias ab legato uestro militibusq. fieri. Sed ego caussam utriusque defectionis nostrae in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum gratia: unius, ut coram P. Scipione qui Locros recepit, quiq. omnium nobis recte perperamque factorum est testis, agatur: alterius, quod qualescumque sumus, tamen haec, quae passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dissimulare P. C. nos, cum praesidium Punicum in arce nostra haberemus, multa foeda, indigna & a praefecto praesidij Hamilcare, & ab Numidis Afrisque passos esse: sed quid illa sunt collata cum ijs, quae hodie patimur? Cum bona uenia quaeso audiatis P. C. id, quod inuitus eloquar. In discrimine est nunc humanum omne genus utrum uos, an Carthaginienses principes orbis terrarum uideat. sed si ex ijs, quae Locrenses, aut ab illis passi sumus, aut a uestro praesidio nunc quãmaxime patimur, aestimandum Romanum ac Punicum imperium sit, nemo non illos sibi, quam uos, dominos praeoptet. Et tamen uidete, quemadmodum Locrenses in uos animati sint. Cum a Carthaginiensibus iniurias multo minores acciperemus, ad uestrum imperatorem confugimus: cum a uestro praesidio plusquam hostilia patiamur, nusquã alio, quam ad uos, querellas detulimus. Aut uos respicietis perditas res nostras P. C. aut ne ab dijs quidem immortalibus quod precemur, quidquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum praesidio ad recuperandos a Carthaginiensibus Locros, & cum eodem ibi relictus est praesidio. in hoc legato uestro (dant enim animum ad loquendum libere ultimae miseriae) nec hominis quidquam est P. C. praeter figuram & speciem, neque Romani ciuis praeter habitum, & sonum latinae linguae. pestis ac bellua immanis, qualem fretum quondam, quo ab Sicilia diuidimur, ad perniciem nauigantium circumsedisse fabulae ferunt. Ac si scelus, libidinem, & auaritiam solus ipse exercere in socios uestros satis haberet, unam profundam quidem uoraginem tamen patientia nostra expleremus. nunc omnes centuriones militesq. uestros (adeo in promiscuo licentiam, atque improbitatem esse uoluit) Pleminios fecit. omnes rapiunt, spoliant, uerberant, uulnerant, occidunt, constuprant matronas, uirgines, ingenuos raptos ex complexu parentum. quotidie capitur urbs nostra, quotidie diripitur, dies noctesque omnia passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur, atque asportantur, ploratibus sonant. Miretur, qui nesciat, quo modo aut nos ad patiendum sufficiamus: aut illos qui faciunt, nondum tantarum iniuriarum satietas ceperit. Neque ego exsequi possum, nec uobis operae est audire singula, quae passi sumus. communiter omnia complectar. Nego domum ullam Locris, nego quemquam hominem expertem iniuriae esse: nego ullum genus sceleris, libidinis, auaritiae superesse, quod in ullo, qui pati potuerit, praetermissum sit. Vix ratio iniri potest, uter casus ciuitatis sit detestabilior: cum hostes bello urbem cepere, an cum exitiabilis tyrannus ui, atque armis oppressit. omnia, quae captae urbes patiũtur, passi sumus, & nunc quammaxime patimur, P. C. omnia, quae crudelissimi, atque importunissimi tyranni scelera in oppressos ciues edunt, Pleminius in nos, liberosq. nostros & coniuges edidit. Vnum est, de quo nominatim & nos queri religio infixa animis cogat: & uos audire, & exsoluere remp. uestram religione, si ita uobis uidebitur, uelimus P. C. Vidimus enim, cum quanta caerimonia non uestros solum colatis deos, sed etiam externos accipiatis. Fanũ est apud nos Proserpinae, de cuius sanctitate templi credo aliquam famam ad uos peruenisse Pyrrhi bello: qui cum Sicilia rediens Locros classe praeterueheretur, inter alia foeda, quae propter fidem nostram erga uos in ciuitatem nostram facinora edidit, thesauros quoque Proserpinae, intactos ad eam diem, spoliauit: atque ita pecunia in naues imposita, ipse terra est profectus. Quid ergo euenit P. C? classis postero die foedissima tempestate lacerata: omnesq. naues, quae sacram pecuniam habebant, in litora nostra eiectae sunt. qua tanta clade edoctus tandem deos esse superbissimus rex, pecuniam omnem inquisitam in thesauros Proserpinae referri iussit. nec tamen illi umquam post ea prospere quidquam euenit: pulsusque Italia, ignobili, atque inhonesta

A morte temere nocte ingressus Argos occubuit. Haec cum audisset legatus uester, tribuniq. militum, & mille alia, quae nō augendae religionis caussa, sed praesentis deae numine saepe comperta nobis maioribusq. nostris, referebantur: ausi sunt nihilo minus sacrilegas admouere manus intactis illis thesauris: & nefanda praeda seipsos ac domos contaminare suas, & milites uestros: quibus per uos fidemq. uestram P. C. priusquam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quidquam rei gesseritis: ne quod piaculi commiserunt, non suo solum sanguine, sed etiam publica clade luant. quamquā ne nunc quidē P. C. aut in ducibus, aut in militibus uestris cessat ira deae. aliquoties iam inter se signis collatis concurrerunt. dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant. non acrius cum Carthaginiensibus, quam ipsi inter se ferro dimicauerunt. praebuissentq. occasionem furore suo Locros recipiendi Hannibali, ni accitus a nobis Scipio interuenisset. B At hercule milites contactos sacrilegio furor agitat, in ducibus ipsis puniendis nullum deae numē apparuit. immo ibi praesens maxime fuit. uirgis caesi tribuni ab legato sunt. legatus deinde insidijs tribunorum interceptus, praeterquā quod toto corpore laceratus, naso quoque auribusq. decisis exsanguis est relictus. recreatus deinde legatus ex uulneribus tribunos militum in uincula coniectos, dein uerberatos, seruilibusque omnibus supplicijs cruciatos occidit: mortuos deinde prohibuit sepeliri. Has dea poenas e templi sui spoliatoribus habet: nec ante desinet omnibus eos agitare furijs, quam reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. Maiores quondam nostri graui Crotoniensium bello quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam uoluerunt. nocte audita ex delubro uox est, abstinerent manus; deam sua templa defensuram, quia mouendi inde thesauros incussa erat religiō, muro circumdare templum uoluerunt. ad aliquantum C iam altitudinis excitata erant moenia, cum subito collapsa ruina sunt. Sed & nunc, & saepe alias dea suam sedem, suumq. templum aut tutata est, aut a uiolatoribus grauia piacula exegit. nostras iniurias nec potest, nec possit alius ulcisci, quam uos P. C. ad uos, uestramq. fidem supplices confugimus. nihil nostra interest, utrum sub illo legato, sub illo praesidio Locros esse sinatis, an irato Hānibali & Poenis ad supplicium dedatis. Nō postulamus, ut extemplo nobis, ut de absente, ut indicta caussa credatis. ueniat, coram ipse audiat, ipse diluat. si quidquam sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos praetermisit; non recusamus, quin & nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur, & ille omni diuino humanoq. liberetur scelere. Haec cum ab legatis dicta essent, quaesissetq. ab ijs Q. Fabius, detulissentne eas querellas ad P. Scipionem, responderunt: missos legatos esse, sed eum belli apparatu occupatum esse: & in Africam aut iam trāsiecisse, aut intra pau D cos dies trāsiecturum. & legati gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse, cum inter eū & tribunos cognita caussa, tribunos in uincula coniecerit: legatum aeque sontē, aut magis etiam, in ea potestate reliquerit. Iussis excedere e templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio principum orationibus lacerari. ante omnes Q. Fabius natum ad corrumpendam disciplinam militarem arguere. sic & in Hispania plus prope per seditionem militum, quam bello, amissum. externo & regio more & indulgere licentiae militum, & saeuire in eos. Sententiam deinde trucē orationi adiecit: Pleminium legatum uinctum Romam deportari placere, & ex uinculis caussam dicere: ac, si uera forent, quae Locrenses quererentur, in carcere necari, bonaq. eius publicari. P. Scipionem, quod de prouincia decessérit iniussu senatus, reuocari, agiq. cū tribunis plebis, ut de imperio eius abrogando ferrent ad populum. Locrensibus coram senatum respondere: quas iniurias E sibi factas quererentur, neque senatum neque populum Romanum factas uelle, uiros bonos, sociosq. & amicos eos appellari. liberos, coniuges, quaeq. alia erepta essent, restitui. pecuniam, quanta ex thesauris Proserpinae sublata esset, conquiri: duplamq. pecuniam in thesauris reponi: & sacrum piaculare fieri: ita ut prius ad collegium pontificū referretur, quod sacri thesauri moti, aperti, uiolatiq. essent, quae piacula quibus dijs, quibus hostijs fieri placeret. milites qui Locris essent, omnes in Siciliam transportari: quattuor cohortes sociorum Latini nominis in praesidium Locros adduci. Perrogari eo die sententiae, accensis studijs pro Scipione & aduersus Scipionem, non potuere. Praeter Pleminij facinus, Locrensiumq. cladem, ipsius etiam imperatoris nō Romanus modo, sed ne militaris quidem cultus iactabatur. cum pallio crepidisq. inambulare in gymnasio, libellis etiam palestraeq.

operam dare. aeque ſegniter molliterq. cohortem totam Syracuſarum amoenitate frui: F
Carthaginem, atque Hannibalem excidiſſe de memoria: exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone in Hiſpania fuerit, qualis nunc Locris, ſocijs magis, quam hoſti metuendus. Haec quamquam partim uera, partim miſta, eoq. ſimilia ueris iactabantur, uicit tamen Q. Metelli ſententia: qui de ceteris Maximo aſſenſus, de Scipionis cauſſa diſſenſit. Qui enim conuenire, quem modo ciuitas iuuenem admodum, unum recuperandae Hiſpaniae delegerit ducem, quem, recepta ab hoſtibus Hiſpania, ad imponendum Punico bello finem creauerit conſulem, ſpe deſtinauerit Hannibalem ex Italia detracturum, Africam ſubacturum: eum repente, tamquam Q. Pleminium, indicta cauſſa prope damnatum ex prouincia reuocari? cum ea quae in ſe nefarie facta Locrenſes quererentur, ne praeſente quidem Scipione facta dicerent: neque aliud, quam patientia, aut pudor, quod legato pepercisſet, inſimulari poſſit. Sibi placere, M. Pomponium praetorem, cui Sicilia prouincia G
ſorte euenisſet, triduo proximo in prouinciam proficiſci: conſules decem legatos, quos ijs uideretur, ex ſenatu legere, quos cum praetore mitterent, & duos tribunos plebis, atque aedilem. cum eo conſilio praetorem cognoſcere. ſi ea, quae Locrenſes facta quererentur, iuſſu aut uoluntate P. Scipionis facta eſſent, ut eum de prouincia decedere iuberent: ſi P. Scipio iam in Africam tranſiecisſet, tribuni plebis, atque aedilis cum duobus legatis, quos maxime praetor idoneos cenſuisſet, in Africam proficiſcerentur: tribuni atque aedilis, qui reducerent inde Scipionem: legati, qui exercitui praeeſſent, donec nouus imperator ad eum exercitum uenisſet. ſin M. Pomponius, & decē legati comperisſent, neque iuſſu, neque uoluntate P. Scipionis ea facta eſſe, ut ad exercitum Scipio maneret, bellumque, ut propoſuisſet, gereret. Hoc facto ſenatuſconſulto, cū tribunis plebis actum eſt, aut compararent inter ſe, aut ſorte legerent, qui duo cum praetore ac legatis irent. Ad collegium H
pontificum relatum de expiandis, quae Locris in tēplo Proſerpinae tacta, uiolata, elataq. inde eſſent. Tribuni plebis cum praetore & decem legatis profecti, M. Claudius Marcellus, & M. Cincius Alimentus: ijſq. aedilis plebis datus eſt: quem, ſi aut in Sicilia praetoris dicto audiens non eſſet Scipio, aut iam in Africam trāſiecisſet, prehendere tribuni iuberēt, ac iure ſacroſanctae poteſtatis reducerent. Prius Locros ire, quam Meſſanam, conſilium erat. Ceterum duplex fama eſt, quod ad Pleminium attinet. alij, auditis, quae Romae acta eſſent, in exſilium Neapolim euntem, forte in Q. Metellum unum ex legatis incidiſſe, & ab eo Rhegium ui retractum, alij ab ipſo Scipione legatū cum triginta nobiliſſimis equitum miſſum: Q. Pleminium in catenas, & cum eo ſeditionis principes cōiectos. Ij omnes, ſeu ante Scipionis, ſeu tum praetoris iuſſu traditi in cuſtodiam Rheginis ſunt. Praetor legatiq. Locros profecti, primum, ſicuti mandatum erat, religionis curam habuere. omnem I
enim ſacram pecuniam, quaeq. apud Pleminium, quaeq. apud milites erat, conquiſitam, cum ea quam ipſi ſecum attulerant, in theſauris repoſuerunt, ac piaculare ſacrum fecerūt. tum uocatos in concionem milites, praetor ſigna extra urbem efferre iubet: caſtraque in campo locat, cum graui edicto, ſiquis miles aut in urbe reſtitisſet, aut ſecum extulisſet, quod ſuum non eſſet. Locrenſibus ſe permittere, ut, quod ſuum quiſque cognoſceret, prehenderet: ſi quid non compareret, repeteret. ante omnia libera corpora placere ſine mora Locrenſibus reſtitui: non leui defuncturum poena, qui non reſtituisſet. Locrenſium deinde concionem habuit, atque ijs libertatem, legeſq. ſuas populum Romanum ſenatumq. reſtituere dixit. ſi qui Pleminium, aliumue quem accuſare uellet, Rhegiū ſe ſequeretur. ſi de P. Scipione publice queri uellēt, ea quae Locris nefarie in deos homineſq. facta eſſent, iuſſu aut uoluntate P. Scipionis facta eſſe, legatos mitterent Meſſanam. ibi ſe cum conſilio K
cogniturum. Locrenſes praetori legatiſque, & ſenatui ac populo Romano gratias egere. ſe ad Pleminium accuſandum ituros. Scipionem, quamquam parum iniurijs ciuitatis ſuae doluerit, eum eſſe uirum, quem amicum ſibi, quam inimicum, malint eſſe. pro certo ſe habere, neque iuſſu, neque uoluntate P. Scipionis tot tam nefanda commiſſa: ſed aut Pleminio nimium, aut ſibi parum creditum. natura inſitum quibuſdam eſſe, ut magis peccari nolint, quam ſatis animi ad uindicanda peccata habeant. Et praetori & conſilio haud mediocre onus demptum erat de Scipione cognoſcendi. Pleminium & ad duos & triginta homines cum eo damnauerunt, atque in catenis Romam miſerunt. ipſi ad Scipionem profecti ſunt, ut ea quoque, quae uulgata ſermonibus erant de cultu ac deſidia imperatoris, ſolutaq.

A solutaq. militiae disciplina, comperta oculis referrent Romam. Venientibus ijs Syracusas, Scipio res, non uerba, ad purgandum se parauit. exercitum omnem eo conuenire, classem expediri iussit, tamquam dimicandum eo die terra mariq. cum Carthaginiẽsibus esset. Quo die uenerunt, hospitio comiter accepti. postero die terrestrem naualemque exercitus non instructos modo, sed hoc decurrentes, classem in portu simulacrum & ipsam edentem naualis pugnae ostendit: tum circa armamentaria & horrea aliumque belli apparatum uisendum praetor legatiq. ducti. tantaq. admiratio singularum uniuersarumq. rerum incussa, ut satis crederent, aut illo duce, atque exercitu uinci Carthaginiensem populum, aut nullo alio, posse: iuberentque, quod dij bene uerterent, transijceret, & spei conceptae, quo die illum omnes centuriae priorem consulem dixissent, primo quoque tempore compotem populum Romanum faceret. adeo laetis inde animis profecti sunt, tamquam uictoriam, non belli magnificum apparatum, nunciaturi Romam essent. B Pleminius, quique in eadem caussa erant, postquam Romam est uentum, extemplo in carcerem conditi. ac primo producti ad populum ab tribunis apud praeoccupatos Locrensium clade animos, nullum misericordiae locum habuerunt. postea cum saepius producerentur, iam senescente inuidia molliebatur ira: & ipsa deformitas Pleminij, memoriaque absentis Scipionis fauorem ad uulgum conciliabat. mortuus tamen prius in uinculis est, quam iudicium de eo perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum refert ludis uotiuis, quos Romae Africanus iterum consul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris, fugiendiq. haberet occasionem. patefacto dein scelere, delegatum in Tullianum ex S. C. De Scipione nusquam nisi in senatu actum, ubi omnes legatique & tribuni classem, exercitum, C ducemque uerbis extollentes, effecerunt, ut senatus censeret, primo quoque tempore in Africam transijciendum: Scipioniq. permitteretur, ut ex ijs exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse eligeret, quos in Africam secum transijceret, quos prouinciae relinqueret praesidio. Dum haec apud Romanos geruntur, Carthaginienses quoque cum, speculis per promontoria omnia positis, percunctantes, pauentesq. ad singulos nuncios, sollicitam hiemem egissent: haud paruum & ipsi tuendae Africae momẽtum adiecerunt, societatem Syphacis regis, cuius maxime fiducia transiecturũ in Africam Romanum crediderunt. Erat Hasdrubali Gisgonis filio non hospitium modo cum rege, de quo ante dictum est, cum ex Hispania forte in idem tempus Scipio, atque Hasdrubal conuenerunt: sed mentio quoque inchoatae affinitatis, ut rex duceret filiam Hasdrubalis. Ad eam rem confirmandam, tempusq. nuptijs statuendum (iam enim nubilis erat uirgo) profectus Hasdrubal, ut acD censum cupiditate (ut sunt ante omnes barbaros Numidae effusi in Venerem) sensit, uirginem ab Carthagine accersit, maturatque nuptias: & inter aliam gratulationem, ut publicum quoque foedus priuato adijceretur, societas inter populum Carthaginiensem regemque, data ultro citroque fide eosdem amicos inimicosq. habituros, iureiurando affirmatur. Ceterum Hasdrubal memor & cum Scipione initae regi societatis, & quam uana & mutabilia barbarorum ingenia essent: ueritus ne, si transijceret in Africam Scipio, paruum uinculum eae nuptiae essent: dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditijs quoque puellae adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, ne prioribus suis promissis fretus in Africam transijciat. se & nuptiis ciuis Carthaginiensis, filiae Hasdrubalis, quem uiderit apud se in hospitio, & publico etiam foedere cum populo Carthaginiensi iunctum, hortari primum, ut procul ab AfriE ca, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginiensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum, armaque aut haec aut illa abnuentem, alteram societatem sequi necesse sit. si non abstineat Africa Scipio, & Carthagini exercitum admoueat, sibi necessarium fore, & pro terra Africa, in qua & ipse sit genitus, & pro patria coniugis suae, proque parente ac penatibus dimicare. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi, Syracusis eum conuenerunt. Scipio, quamquam magno momento rerum in Africa gerendarum, magnaq. spe destitutus erat, legatis propere, priusquam res uulgaretur, remissis in Africam litteras dat ad regem: quibus etiam, atque etiam monet eum, ne iura hospitij secum, neu cum populo Romano initae societatis, neu fas, fidem, dexteras, deos testes, atque arbitros conuentorum fallat. Ceterum quando neque celari aduentus

tus Numidarum poterat, (uagati enim in urbe, obuersatique praetorio erant) &, si sileretur, quid petentes uenissent, periculum erat, ne uera, eo ipso quod celarentur, sua sponte magis emanarent; timorque in exercitum incideret, ne simul cum rege & Carthaginiensibus foret bellandum: auertit a uero falsis praeoccupando mentes hominum. & uocatis ad concionem militibus, non ultra esse cunctandum ait. instare, ut in Africam quamprimum transiiciat, socios reges. Massanissam prius ipsum ad C. Laelium uenisse, querentem, quod cunctando tempus tereretur, nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quae tam diuturnae morae sit caussa: postulantemque, ut aut transiiciatur tandem in Africā exercitus: aut, si mutata consilia sint, certior fiat, ut & ipse sibi ac regno possit consulere. Itaque iam satis omnibus instructis apparatisque, & re iam non ultra recipiente cunctationem, in animo sibi esse, Lilybaeum classe trāsducta, eodemq. omnibus peditum equitumq. copijs contractis, quae prima dies cursum nauibus daret, deis bene iuuantibus in Africam transiicere. Litteras ad M. Pomponium mittit, ut, si ei uideretur, Lilybaeum ueniret: ut communiter consulerent, quas legiones potissimum, & quantum militum numerum in Africam transiiceret. item circum oram omnem maritimam misit, ut naues onerariae comprehensae Lilybaeum omnes contraherentur. Quidquid militum, nauiumq. in Sicilia erat, cum Lilybaeum conuenissent, & nec urbs multitudinem hominum, nec portus naues caperet, tantus omnibus ardor erat in Africā transiiciendi, ut non ad bellum duci uiderentur, sed ad certa uictoriae praemia. praecipue qui superabant ex Cannēsi exercitu milites, illo, non alio, duce credebant nauata reipublicae opera finire se militiam ignominiosam posse. Et Scipio minime id genus militum aspernabatur, ut qui neque ad Cannas ignauia eorum cladem acceptam sciret, neque ullos aeque ueteres milites in exercitu Romano esse, expertosque non uarijs proelijs modo, sed urbibus etiam oppugnandis. Quincta & sexta Cānenses erant legiones. eas se transiecturum in Africam cum dixisset, singulos milites inspexit: relictisque quos non idoneos credebat, in locum eorum subiecit quos secum ex Italia adduxerat: suppleuitque ita eas legiones, ut singulae sena millia & ducenos pedites, trecenos haberent equites. sociorum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Cannensi legit. Quantum militum in Africam transportatum sit: non paruo numero inter auctores discrepat. alibi decem millia peditum, duo millia & ducentos equites: alibi XVI millia peditum, mille & quingentos equites: alibi parte plus dimidia rem auctam V & XXX millia peditum equitumque in naues imposita inuenio. quidam non adiecere numerum, inter quos me ipse in re dubia poni malim. Coelius ut abstinet numero, ita ad immensum multitudinis speciem auget. uolucres ad terram delapsas clamore militum ait. tantamque multitudinem conscendisse naues, ut nemo mortaliū aut in Italia aut in Sicilia relinqui uideretur. Milites ut in naues ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumpsit. nauticos C. Laelius, qui classis praefectus erat, in naues ante conscendere coactos continuit. commeatus imponendi M. Pomponio praetori cura data. V & XL dierum cibaria, e quibus XV dierum cocta, imposita. Vt omnes iam in nauibus erant: scaphas circum misit, ut ex omnibus nauibus gubernatoresq. & magistri nauium, & bini milites in forum conuenirent ad imperia accipienda. Postea quam conuenerunt, primum ab ijs quaesiuit: si aquam hominibus iumentisque in totidem dies, quot frumentum, imposuissent. ubi responsum est, aquam dierum V & XL in nauibus esse: tum edixit militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene obediētes praestarent: eum XX rostratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu: ab laeuo totidem rostratis C. Laelium, praefectum classis cum M. Porcio Catone (quaestor is tum erat) onerarijs futurum praesidio. lumina in nauibus singula rostrata, bina onerariae haberēt: in praetoria naue insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager, eoq. abundans omnium copia rerum est regio, & imbelles (quod plerumque in ubere agro euenit) barbari sunt: priusque quam a Carthagine subueniretur, opprimi uidebantur posse. Ijs editis imperijs, redire ad naues iussi: & postero die dijs bene iuuantibus signo dato soluere naues. Multae classes Romanae e Sicilia, atque ipso illo portu profectae erant: ceterum non eo bello solum, (nec id mirum, praedatum enim tantummodo pleraeq. classes ierant) sed ne priore quidem ulla profectio tanti spectaculi fuit. quamquam si magnitudine classes aestimares: & bini consules cum binis exercitibus

bus

A bus ante transiecerant: & prope totidem rostratae in illis classibus fuerāt, quot onerarijs, Scipio tum transijciebat. nam praeter L longas naues, quadringentis ferme onerarijs exercitum transuexit. sed & bellum bello, secundum priore ut atrocius Romanis uideretur, cum quod in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum simul caesis ducibus effecerant. & Scipio dux partim factis fortibus, partim suapte fortuna quadam ingenti, ad incrementa gloriae celebratus conuerterat animos: simul & mens ipsa transijciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod ad Hannibalem detrahendum ex Italia transferendūq. & finiendum in Africa bellum, se transire uulgauerat. Concurrerat ad spectaculum in portum omnis turba non habitantium modo Lilybaei, sed legationum omnium ex Sicilia: quae & ad prosequendum Scipionem officij caussa conuenerant, & praetorem prouinciae M. Pomponium secutae fuerant. ad hoc legiones quae in Sicilia relinquebantur, ad prose-
B quendos commilitones processerant. nec classis modo prospectantibus e terra, sed terra etiam omnis circa referta turba spectaculo nauigantibus erat. Vbi illuxit, Scipio e praetoria naue, silentio per praeconem facto, Diui, diuaeque, inquit, qui maria terrasque colitis, uos precor quaesoque, quae in meo imperio gesta sunt, geruntur, postque gerētur: ea mihi, populo plebiq. Romanae socijs nominiq. Latino, qui populi Romani, quiq. meam sectam imperium, auspiciumq. terra, mari, amnibusq. sequuntur, bene uertundo aeque uos omnia bene iuuetis: bonis auctibus auxitis: saluos incolumesq. uictis perduellibus uictores spolijs decoratos, triumphantesque mecum domos reduces sistatis: inimicorum hostiumque ulciscendorum copiam faxitis: quaeque populus Carthaginiensis in ciuitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi populoque Romano in ciuitatem Carthaginiensium detis. Secundum eas preces, cruda exta caesa uictima (uti mos) in mare porrigit, tubaque signum de-
C dit proficiscendi. Vento secundo uehementi satis profecti, celeriter e conspectu terrae ablati sunt. & a meridie nebula occoepit, ita ut uix occursus nauium inter se uitarent. lenior uentus in alto factus. noctem insequentem eadem caligo obtinuit: sole orto est discussa, & addita uis uento. Iam terram cernebant. haud ita multo post gubernator Scipioni ait, non plus quinque millia passuum Africam abesse, Mercurij promontorium se cernere. si iubeat eo dirigi, iam in portu fore omnem classem. Scipio, ut in conspectu terra fuit, precatus deos, uti bono reipublicae suoque Africam uiderit, dare uela, & alium infra nauibus accessum petere iubet. uento eodem ferebantur. ceterum nebula sub idem ferme tempus, quo pridie, exorta, conspectum terrae ademit. & uento premente nebula cecidit. nox deinde incertiora omnia fecit. itaque anchoras, ne aut inter se concurrerent naues, aut terrae inferrentur, iecere. ubi illuxit, uentus idem coortus, nebula disiecta, aperuit omnia
D Africae litora. Scipio, quod esset proximum promontorium, percunctatus, cum Pulchri promontorium id uocari audisset, Placet omen, inquit, huc dirigite naues. eo classis decurrit: copiae omnes in terram expositae sunt. Prosperam nauigationem sine terrore ac tumultu fuisse, permultis Graecis Latinisque auctoribus credidi. Coelius unus praeterquam quod non mersas fluctibus naues, ceteros omnes caelestes maritimosque terrores, postremo abreptam tempestate ab Africa classem ad insulam Aegimurum, inde aegre correctum cursum exponit: & prope obrutis nauibus, iniussu imperatoris, scaphis haud secus quam naufragos milites sine armis cum ingenti tumultu in terram euasisse. Expositis copijs Romani castra in proximis tumulis metantur. Iam non maritimos modo agros conspectu primum classis, dein tumultu egredientium in terram, pauor terrorque peruenerat, sed in ipsas urbes. neque enim hominum modo turba mulierum puerorumq. ag-
E minibus immista omnes passim compleuerat uias, sed pecora quoque prae se agrestes agebant, ut relinqui subito Africam diceres, urbibus uero ipsis maiorem, quam quem secum attulerant, terrorem inferebant. Praecipue Carthagini prope ut captae tumultus fuit. nam post M. Atilium Regulum & L. Manlium consules annis prope quinquaginta nullum Romanum exercitum uiderāt, praeter praedatorias classes, quibus exscēsiones in agros maritimos factae erant: raptisq. quae obuia fors fecerat, prius recursum semper ad naues, quam clamor agrestes conciret, fuerat. eo maior tum fuga pauorque in urbe fuit. Et hercule neque exercitus domi ualidus, neque dux, quem opponerent, erant. Hasdrubal Gisgonis filius, genere, fama, diuitijs, regia tum etiam affinitate longe primus ciuitatis erat. sed eum ab illo ipso Scipione aliquot proelijs fusum, pulsumq. in Hispania meminerant: nec magis

gis

Scipio

gis ducem duci parem, quam tumultuarium exercitum suum Romano exercitui esse. itaq; F
uelut si urbē extemplo aggressurus Scipio foret, ita ad arma est conclamatum: portaeq. raptim clausae, & armati in muris, uigiliaeq; & stationes dispositae: ac nocte insequenti uigilatum est. Postero die quingenti equites speculatum ad mare, turbandosq. egredientes ex nauibus missi, in stationes Romanorum inciderunt. iam enim Scipio, classe Vticā missa, ipse haud ita multum progressus a mari, tumulos proximos ceperat, & equites in stationibus locis idoneis posuerat, & per agros miserat praedatum. Ij cum Carthaginiensi equitatu proelium cum cōmisissent, paucos in ipso certamine, plerosque fugientes persecuti, in quibus praefectum quoque Hannonem, nobilem iuuenem, occiderunt. Scipio nō agros modo circa uastauit, sed urbem etiam proximā Afrorum satis opulentam cepit. ubi praeter cetera, quae extemplo in naues onerarias imposita, missaq. in Siciliam erant, octo millia liberorum capitum seruorumque sunt capta. Laetissimus tum Romanis in principio rerum ge G
rendarum aduentus Massanisae fuit. quem quidam cum CC haud amplius equitibus, plerique cum duum millium equitatu tradunt uenisse. Ceterum cum longe maximus omniū aetatis suae regum hic fuerit, plurimumque rem Romanam iuuerit: operaepretium uidetur excedere paullulum ad enarrandum, quam uaria fortuna usus sit in amittendo recuperandoque paterno regno. Militante eo pro Carthaginiensibus in Hispania, pater ei moritur: (Galae nomen erat) regnum ad fratrem regis Desalcem pergrandem natu (mos ita apud Numidas est) peruenit. haud multo post Desalce quoque mortuo, maior ex duobus filijs eius Capusa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. ceterum cū magis iure gentis auctoritate inter suos, quam uiribus, obtineret regnum: exstitit quidam Mezetulus nomine, non alienus a sanguine, regibus familiae semper inimicae, ac de imperio uaria fortuna cum ijs qui tum obtinebant, certantis. Is concitatis popularibus, apud H
quos inuidia regum magnae auctoritatis erat, castris palam positis, descendere regem in aciem, ac dimicare de regno coegit. in eo proelio Capusa cum multis principum cecidit, gēs Maesyliorum omnis in ditionem imperiumq. Mezetuli concessit. regio tamen nomine abstinuit: contentusque nomine modico tutoris, puerum Lacumacen, qui stirpis regiae supererat, regem appellat. Carthaginiensem nobilem feminam, sororis filiam Hannibalis, quae proxime Desalci regi nupta fuerat, matrimonio sibi iungit, spe Carthaginiensium societatis: & cum Syphace hospitium uetustum legatis missis renouat, omnia ea auxilia praeparans aduersus Massanisam. Et Massanisa, audita morte patrui, dein nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauritaniam (Bocchar ea tempestate rex Maurorum erat) transijcit. ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quattuor millia Maurorum impetrauit. Cum ijs, praemisso nuncio ad paternos suosque amicos, cum ad I
fines regni peruenisset, quingenti ferme Numidae ad eum conuenerunt. Igitur Mauris inde, sicut conuenerat, retro ad regem remissis, quamquam aliquanto minor spe multitudo, nec cum qua tantam rem aggredi satis auderet, conueniret: ratus agendo ac moliendo uires quoque ad agendum aliquid collecturum, proficiscenti ad Syphacem Lacumaci regulo ad Thapsum occurrit. trepidum agmen cum in urbem refugisset, & urbem Massanisa primo impetu capit, & ex regijs alios tradentes se recipit, alios uim parantes occidit. pars maxima cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter, peruenerunt. Fama huius modicae rei in principio rerum prospere actae conuertit ad Massanisam Numidas. affluebantque undique ex agris uicisq. ueteres milites Galae, & incitabant iuuenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus superabat. nam & ipse cum exercitum, quo Capusam uicerat, & ex rece K
ptis post caedem regis, aliquot habebat, & puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat, quindecim millia peditum. Mezetulo decem millia equitum erant. quibuscum Massanisa, nequaquam tantum peditum equitum ue, habens, acie conflixit. uicit tamen & ueterum militum uirtus, & prudentia inter Romana & Punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore & exigua Masaesulorum manu in Carthaginiensium agrum refugit. Ita recuperato regno paterno Massanisa, quia sibi cum Syphace haud paullo maiorem restare dimicationē cernebat: optimū ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, missis qui & puero spem facerent, si in fidem Massanisae sese permisisset, futurum in eodem honore, quo apud Galam Desalces quondam fuisset: & qui Mezetulo praeter impu-

pitatem

A nitatem sua omnia cum fide restitui sponderent: ambos praeoptantes exsilio modicam domi fortunam, omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria agentibus, ad sese perduxit. Hasdrubal tum forte cum haec gerebantur, apud Syphacem erat. qui Numidae haud sane multum ad se pertinere credenti, utrum penes Lacumacem, an Massanissam regnum Massyliorum esset, falli eum magnopere ait, si Massanissam eisdem contentum fore, quibus patrem Galam, aut patruum eius Desalcem, credat. multo maiorem indolem in eo animi ingeniique esse, quam in ullo gentis eius umquam fuisset. saepe eum in Hispania rarae inter homines uirtutis specimen dedisse socijs pariter hostibusque. & Syphacem & Carthaginienses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox incendio, cum iam nullam opem ferre possent, arsuros. adhuc teneras & fragiles eius uires esse: uixdum coalescere fouenti regnum. Instando stimulandoque peruicit, ut exerci-
B tum ad fines Massyliorum admoueat: atque in agro, de quo saepe cum Gala non uerbis modo disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tamquam haud dubie iuris sui, castra locet: si quis arceat, quod maxime opus sit, acie dimicaturum. sin per metum agro cedatur, in medium regni eundum. aut sine certamine concessuros in ditionem eius Massylios, aut nequaquam pares futuros armis. His uocibus incitatus Syphax Massanissae bellum infert: & primo certamine Massylios fundit fugatque. Massanissa cum paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolae uocant) perfugit. familiae aliquot cum mapalibus pecoribusque suis (ea pecunia illis est) persecuti sunt regem. cetera Massyliorum multitudo in ditionem Syphacis concessit. Quem ceperant exsules montem, herbidus aquosusque est: & quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque carne ac lacte uescentium abunde sufficiebat alimentis. Inde nocturnis primo ac furtiuis incursionibus,
C deinde aperto latrocinio infesta omnia circa esse: maxime uri Carthaginiensis ager, quia & plus praedae, quam inter Numidas, & latrocinium tutius erat. iamque adeo licenter eludebant, ut ad mare deuectam praedam uenderent mercatoribus appellentibus naues ad id ipsum, pluresque, quam iusto saepe in bello, Carthaginiensium caederentur caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienses, intentaque & ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant. sed uix regium uidebatur, latronem uagum in montibus consectari. Bocchar, ex praefectis regijs uir acer & impiger, ad id delectus. ei data quattuor millia peditum, duo equitum: praemiorumque ingentium spe oneratus, si caput Massanissae retulisset, aut uiuum (id uero inaestimabile gaudium fore) cepisset. Palatos incurioseque agentes improuiso adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine a praesidio armatorum exclusa, Massanissam ipsum cum paucis in uerticem montis
D compellit. inde prope ut iam debellato, nec praeda modo pecorum hominumque capto rum missa ad regem, sed copijs etiam, ut aliquanto maioribus, quam pro reliquiis belli, remissis, cum quingentis haud amplius peditibus, ducentisque equitibus degressum iugis Massanissam persecutus in ualle arta, faucibus utrimque obsessis, inclusit. ibi ingens caedes Massyliorum facta, Massanissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per amfractus montis ignotos sequentibus se eripuit. Tenuit tamen uestigia Bocchar: adeptusque eum patentibus prope Clupeam urbem campis, ita circumdedit, ut, praeter quattuor equites, omnes ad unum interfecerit. cum ijs ipsum quoque Massanissam sauciũ prope e manibus inter tumultum amisit. In conspectu erant fugientis alae equitum dispersae lato campo, quibusdam, ut occurrerent, per obliqua tendentibus, quacumque hostis flectebat. amnis ingens fugientes accepit; (neque enim cunctanter, ut quos maior
E metus urgeret, immiserant equos) raptique gurgite, & in obliquum relati. duobus in conspectu hostium in praeruptum gurgitem haustis, ipse perijsse creditus. duo reliqui equites cum eo uirgulta interioris ripae tenuerunt. Is finis Bocchari sequendi fuit, nec ingredi flumen auso, nec habere credenti se iam, quem sequeretur. inde uanus auctor absumpti Massanissae ad regem redit: missique, qui Carthaginem gaudium ingens nunciarent: totaque Africa fama mortis Massanissae repleta, uarie animos affecit. Massanissa in spelunca occulta cum herbis curaret uulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot uixit. ubi primum ducta cicatrix, patique posse uisus est iactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum. atque in ipso itinere haud plus XL equitibus collectis, cum in Massylios, palam iam quis esset ferens, uenisset, tantum motum cum fauo-

re

te pristino, tum gaudio insperato, quod, quem periisse crediderant, incolumem cerne- F
bant, fecit, ut intra paucos dies VI millia peditum armatorum, quattuor equitum ad eũ
conuenirent: atque non in possessione modo paterni regni esset, sed etiam socios Car-
thaginiensium populos, Masaesulorumque fines (id Syphacis regnum erat) uastaret. ir-
ritato ad bellum Syphace, inter Cirtham Hipponemque in iugis opportunorum ad o-
mnia montium consedit. Maiorem igitur eam rem Syphax ratus, quam ut per praefectos
ageret, cum filio iuuene (nomen Verminae erat) parte exercitus missa, illum circumdu-
cto agmine in se intentum, hostem ab tergo inuadere iubet. Nocte profectus Vermi-
na, qui ex occulto aggressurus erat. Syphax autem interdiu aperto itinere, ut qui signis
collatis acie dimicaturus esset, mouit castra. Vbi tempus uisum est, quo peruenisse iam
circummissi poterant: & ipse leni cliuo ferente ad hostem, cum multitudine fretus, tum
praeparatis a tergo insidijs, per aduersum montem erectam aciem ducit. Massanisa fidu- G
cia maxime loci, quo multo aequiore pugnaturus erat, & ipse dirigit suos. Atrox proeliũ
& diu anceps fuit: loco & uirtute militũ Massanisam, multitudine, quae nimio maior erat,
Syphacem iuuante. Ea multitudo diuisa, cum pars a fronte urgeret, pars ab tergo se cir-
cumfudisset, uictoriam haud dubiam Syphaci dedit. & ne effugium quidem patebat, hinc
a fronte, hinc a tergo inclusis. itaque ceteri pedites equitesque caesi, aut capti. Ducen-
tos ferme equites Massanisa circa se conglobatos, diuisosque turmatim in tres partes,
erumpere iubet, loco praedicto, in quem ex dissipata conuenirent fuga. ipse, qua inten-
derat, inter media tela hostium euasit. duae turmae haesere. altera metu dedita hosti, alte-
ra pertinacior in repugnando telis obruta & confixa est. Verminam prope uestigijs in-
stantem in alia atque alia flectendo itinera eludens, taedio & desperatione tandem fessum
absistere sequendo coegit. ipse cum LXX equitibus ad minorem Syrtim peruenit. ibi H
cum conscientia egregie saepe repetiti regni paterni inter Punica emporia, gentemq. Ga-
ramantum omne tempus usque ad C. Laelij classisque Romanae aduentum in Africam cõ-
sumpsit. Haec animum inclinant, ut cum modico potius, quam cum magno, praesidio equi
tum ad Scipionem quoque postea uenisse Massanisam credam. quippe illa regnanti mul-
titudo, haec paucitas exsulis fortunae conueniens est. Carthaginienses, ala equitum cum
praefecto amissa, alioq. equitatu per nouum delectum comparato, Hannonẽ Hamilcaris
filium praeficiunt, Hasdrubalem subinde ac Syphacem per litteras nũciosque, postremo et
iam per legatos accersunt. Hasdrubalẽ opem ferre prope circumsessae patriae iubent: Sy-
phacem orant, ut Carthagini & uniuersae Africae subueniat. Ad Vticam tum castra Scipio
ferme mille passus ab urbe habebat translata a mari, ubi paucos dies statiua coniuncta clas
si fuerant. Hanno, nequaquam satis ualido non modo ad lacessendum hostẽ, sed ne ad tuen I
dos quidem a populationibus agros equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per
conquisitionem numerum equitum augeret. nec aliarum gentium aspernatus, maxime ta-
men Numidas (id longe primum equitum in Africa est genus) conducit. Iam ad quattuor
millia equitum habebat, cum Saleram nomine urbem occupauit, XV ferme millia ab Ro-
manis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, aestiua sub tectis agere equitatus, Sint, in-
quit, uel plures, dum talem ducem habeant. eo minus igitur cessandum ratus, quo illi se-
gnius rem agerent: Massanisam cum equitatu praemissum portis obequitare, atque ho-
stem ad pugnam elicere iubet. ubi omnis multitudo se effudisset, grauiorq. iam in certa-
mine esset, quam ut facile sustineri posset, cedere paullatim. se in tempore pugnae obuentu
rum. Tantum moratus, quantum satis temporis praegresso uisum ad eliciendos hostes, cũ
Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui opportune circa uiae flexus oppositi K
erant, occultus processit. Massanisa ex composito, nunc terrentis, nunc timentis modo, aut
ipsis obequitabat portis, aut cedendo, cum timoris simulatio audaciam hosti faceret, ad in
sequendum temere eliciebat. Nondum omnes egressi erant, uarieque dux fatigabatur:
alios uino & somno graues arma capere, & frenare equos cogendo: alijs, ne sparsi & in-
conditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primo incaute
se inuehentes Massanisa excipiebat: mox plures simul conferti porta effusi aequauerant
certamen: postremo iam omnis equitatus proelio cum adesset, sustineri ultra nequiuere.
Non tamen effusa fuga Massanisa, sed cedendo sensim, impetus eorum excipiebat, do-
nec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites & ipsi in-
tegris

A tegris uiribus, & recentibus equis, Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis, se circumfundere: & Massanissa flexis subito equis in pugnam rediit. Mille ferme qui primi agminis fuerant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone intercl usi atque interfecti sunt. ceteros, ducis praecipue territos caede, effuse fugientes, per tria millia passuum uictores secuti, ad duo praeterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt. inter eos, satis constabat, non minus ducentos Carthaginiensium equites fuisse, & diuitijs quosdam & genere illustres. Eodem forte, quo haec gesta sunt, die, naues quae praedam in Siciliam uexerant, cum commeatu rediere, uelut ominatae ad praedam alteram repetendam sese uenisse. Duos eodem nomine Carthaginiensium duces duobus equestribus proelijs interfectos, non omnes auctores sunt: ueriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Coelius quidem & Valerius captum etiam Hannonem tradunt. Scipio praefectos equitesque, prout cuiusque opera fuerat, & ante omnes Massanissam insignibus
B donis donat. & firmo praesidio Salerae imposito, ipse cum cetero exercitu profectus, non agris modo quacumque incedebat, populatis, sed urbibus etiam quibusdam uicisque expugnatis, late fuso terrore belli, septimo die, quam profectus erat, magnam uim hominũ & pecoris & omnis generis praedae trahens, in castra redit: grauesque iterum hostium spolijs naues dimittit. inde omissis expeditionibus paruis populationibusque, ad oppugnandã Vticam omnes belli uires conuertit: eam deinde, si cepisset, sedem ad cetera exsequenda habiturus. Simul & a classe nauales socij, qua ex parte urbs mari alluitur: simul & terrestris exercitus ab imminente prope ipsis moenibus tumulo est admotus. tormenta machinasque & aduexerat secum, & ex Sicilia cum commeatu missae erant: & nouae in armamentario, multis talium operum artificibus de indrustia inclusis, fiebant. Vticensibus
C tanta undique mole circumsessis, in Carthaginiensi populo, Carthaginiensibus in Hasdrubale, ita, si is mouisset Syphacem, spes omnis erat. sed desiderio indigentium auxilij tardius cuncta mouebantur. Hasdrubal intentissima conquisitione cum ad XXX millia peditum, tria equitum effecisset: non tamen ante aduentũ Syphacis castra propius hostem mouere est ausus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum aduenit: confestimq. motis ab Carthagine castris, haud procul Vtica munitionibusq. Romanis consedit. Quorum aduentus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, cum quadraginta ferme dies, nequidquam omnia experiens, obsedisset Vticam, abscederet inde irrito incepto. iam enim hiems instabat. castra hiberna in promontorio, quod tenui iugo cõtinenti adhaerens in aliquantum maris spatium extenditur, communit: uno uallo & naualia castra amplectitur. iugo medio legionum castris impositis litus ad septemtrionem uersum subductae naues naualesq. socij tenebant, meridianam uallẽ ad alterum litus deuexam equitatus. Haec in Afri
D ca usque ad extremum autumni gesta. Praeter conuectum undiq. ex populatis circa agris frumentum, commeatusque ex Sicilia atque Italia aduectos, Cn. Octauius propraetor ex Sardinia ab Ti. Claudio praetore, cuius ea prouincia erat, ingentem uim frumenti aduexit: horreaq. non solum ea quae iam facta erant, repleta, sed noua aedificata. Vestimenta exercitui deerãt. id mandatum Octauio, ut cum praetore ageret, si quid ex ea prouincia cõparari ac mitti posset. ea quoque haud segniter curata res. mille ducentae togae breui spatio, duodecim millia tunicarũ missa. Aestate ea, qua haec in Africa gesta sunt, P. Sempronius cõsul, cui Bruttij prouincia erat, in agro Crotonensi cum Hannibale in ipso itinere tumultuario proelio conflixit. agminibus magis, quam acie pugnatum est. Romani pulsi: & tumultu uerius, quam pugna, ad mille & CC de exercitu consulis interfectis, in castra trepidi rediere. neque oppugnare tamen ea hostes ausi. Ceterum silentio proximae noctis profectus
E inde consul, praemisso nuncio ad P. Licinium procõsulem, ut suas legiones admoueret, copias coniunxit. ita duo duces, duo exercitus ad Hannibalem redierunt. nec mora dimicandi facta est, cum consuli duplicatae uires, Poeno recens uictoria animos faceret. In primã aciem suas legiones Sempronius induxit: in subsidijs locatae P. Licinij legiones. Consul principio pugnae aedem Fortunae Primigeniae uouit, si eo die hostes fudisset: composque eius uoti fuit. fusi ac fugati Poeni. supra quattuor millia armatorum caesa: paullo minus trecenti uiui capti: equi quadraginta, & undecim militaria signa. Perculsus aduerso proelio Hannibal Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius consul in altera parte Italiae non tam armis, quam iudiciorum terrore, Etruriam cõtinuit, totam ferme ad

Magonem

Magonem, ac per eum ad spem nouandi res uersam. Eas quaestiones ex senatusconsulto F
minime ambitiose habuit. multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi erant, aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primo erãt praesentes condemnati, postea conscientia sibimet ipsi exsilium consciscentes, cum absentes damnati essent, corporibus subtractis, bona tantum, quae publicari poterant, pigneranda poenae praebebant. Dum haec consules diuersis regionibus agunt, censores interim Romae M. Liuius & C. Claudius senatum recitarunt. princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus. notati septem, nemo tamen qui sella curuli sedisset. sarta tecta acriter & cum summa fide exegerũt, uiam e foro Boario ad Veneris, & circa foros publicos, & aedem Matris magnae in Palatio faciendam locauerunt. uectigal etiam nouum ex salaria annona statuerunt. sextante sal & Romae, & per totam Italiam erat. Romae pretio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi pretio praebendum locauerunt. Id uectigal commentum alterũ ex censoribus satis credebant, po G
pulo iratum, quod iniquo iudicio quondam damnatus esset. & in pretio salis maxime oneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant. Inde Salinatori Liuio inditum cognomen. Lustrum conditum serius, quia per prouincias dimiserunt censores, ut ciuium Romanorum in exercitibus, quantus ubiq. esset, referretur numerus. Censa cum ijs CCLXV millia hominum. condidit lustrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarũ, quod numquam antea factum erat, deferentibus censoribus, censum acceperunt: ut, quantum numero militum, quantum pecunia ualerent, in publicis tabulis monumenta exstarent. Equitum deinde census agi coeptus est. & ambo forte censores equum publicum habebant. cũ ad tribum Polliam uentum est, in qua M. Liuij nomen erat: & praeco cunctaretur citare ipsum censorem: cita, inquit Nero, M. Liuium. & siue ex residua & uetere simultate, siue intempestiua iactatione seueritatis inflatus, M. Liuium, quia populi iudicio esset conde- H
mnatus, equũ uendere iussit. Item M. Liuius cum ad tribum Arniensem & nomen collegae uentum est, uendere equum C. Claudium iussit, duarum rerum caussa: unius, quod falsum aduersus se testimonium dixisset: alterius, quod non sincera fide secum in gratiam redisset. Itaque ibi foedum certamen inquinandi famam alterius cum suae famae damno factũ est. Exitu censurae, cum in leges iurasset C. Claudius, & in aerarium adscẽdisset, inter nomina eorũ, quos aerarios relinquebat, dedit collegae nomen. Deinde M. Liuius in aerariũ uenit, & praeter Maeciam tribum, quae se nec condemnasset, neq. condemnatum consulem aut censorem fecisset: populum Romanum omnẽ, quattuor & triginta tribus, aerarios reliquit, quod & innocentem se condemnassent, & condemnatum consulem & censorem fecissent: neque infitiari possent aut iudicio semel, aut comitijs bis ab se peccatũ esse. inter quattuor & triginta tribus & C. Claudium aerarium fore. quod si exemplum haberet bis eundẽ aera- I
rium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter aerarios fuisse relicturum. Prauum certamen notarum inter censores, castigatio inconstantiae populi censoria & grauitate temporum illorum digna. In inuidia censores cum essent, crescendi ex his ratus esse occasionem Cn. Baebius tribunus plebis diem ad populum utrique dixit. Ea res consensu patrum discussa est, ne postea obnoxia populari aurae censura esset. Eadem aestate in Bruttijs iam Petelia a consule ui capta, Consentia & Pandosia, & ignobiles aliae ciuitates uoluntate in deditionem uenerunt. Et cum comitiorum iam appeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit. Is consules Cn. Seruilium Caepionem, & C. Seruilium creauit. Inde praetoria comitia habita. Creati Cn. Cornelius Lentulus. P. Quinctilius Varus, P. Aelius Paetus, P. Vilius Tappulus. Hi duo cum aediles plebis essent, praetores creati sunt. Consul comitijs perfectis ad exercitum in Etruriam redijt. Sacerdo- K
tes eo anno mortui, atque in locum eorum suffecti. Ti. Veturius Philo flamen Martialis in locum M. Aemilij Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratusque. et in M. Pomponij Mathonis auguris & decemuiri locum creati decemuir M. Aurelius Cotta augur, Ti. Sempronius Gracchus admodum adolescens, quod tunc perrarum in mandandis sacerdotijs erat. Quadrigae aureae eo anno in Capitolio positae ab aedilibus curulibus C. Liuio & M. Seruilio Gemino. Et ludi Romani biduum instaurati. item per biduum plebeij ab aedilibus P. Aelio, P. Villio. & Iouis epulum fuit ludorum caussa.

A

EPITOME. LIBRI. XXX

IN Africa Scipio Carthaginienses, & eundem Syphacem Numidarum regem, Hasdrubalemque pluribus proelijs uicit, adiuuante Massanisa: binaque hostium castra expugnauit, in quibus XL millia hominum ferro ignique consumpta sunt. Syphacem per C. Laelium & Massanisam cepit. B *Massanisa Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Hasdrubalis, captam statim adamauit: & nuptijs factis uxorem habuit: castigatusque a Scipione, uenenum ei misit. quo hausto illa decessit. Effectumque est multis Scipionis uictorijs, ut Carthaginienses in desperationem acti, in auxilium publicae salutis Hannibalem ex Italia reuocarent. isque anno decimosexto Italia discedens, in Africam transiecit: seuitque per colloquium pacem cum Scipione componere: &, cum de condicionibus pacis non conuenisset, acie uictus est. Pax Carthaginiensibus data est petentibus. Hannibal Gisgonem pacem dissuadentem, manu sua detraxit: excusata deinde temeritate facti, ipse pacem suasit. Mago, qui bello in agro Insubrium cum Romanis conflixerat, uulneratus, dum in Africam per legatos reuocatus reuerteretur, ex uulnere mortuus est. Massanisae regnum restitutum est. Reuersus in urbem Scipio, amplissimum nobilissimumque egit triumphum: quem Q. Terentius Culleo senator pileatus secutus est. Scipio Africanus (incertum militari prius fauore, an populari aura ita cognominatus sit:) primus certe hic imperator uictae a se nomine gentis nobilitatus est.*

LIBER. XXX

C CN. Seruilius Caepio & C. Seruilius consules, (sextusdecimus is annus belli Punici erat) cum de republica belloque & prouincijs ad senatum retulissent: censuerunt patres, ut consules inter se compararent, sortirentur ue, uter Bruttios aduersus Hannibalem, uter Etruriam ac Ligures prouinciam haberet: cui Bruttij euenissent, exercitum a P. Sempronio consule acciperet. P. Sempronius (ei quoque enim proconsuli imperium in annum prorogabatur) P. Licinio succederet; is Romam reuerteretur. Bello quoque bonus habitus ad cetera, quibus nemo ea tempestate instructior ciuis habebatur, congestis omnibus humanis a natura fortunaq. bonis. nobilis idem ac diues erat: forma uiribusq. corporis excellebat: facundissimus habebatur, seu caussa oranda, seu in senatu & ad populum D suadendi ac dissuadendi locus esset; iuris pontificij peritissimus. super haec bellicae quoq. laudis consulatus compotem fecerat. Quod in Bruttijs prouincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius nouo cōsuli tradere exercitum iussus: ipse prorogato imperio Galliam prouinciam obtineret cum legionibus ijs, quas praetor L. Scribonius priore anno habuisset. Sortiti deinde prouincias. Caepioni Bruttij, Seruilio Etruria euenit. Tū praetorum prouinciae in sortem coniectae. Iurisdictionem urbanam P. Aelius, Sardiniam Cn. Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (sub Spurio Lucretio eae fuerant) Quinctilius Varus est sortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam opidum a Magone Poeno dirutum exaedificaret. P. Scipioni non temporis, sed rei gerendae fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium est. decretumq. ut supplicatio fieret, quod is in Africā prouinciam transiecisset, ut ea res salutaris populo R. ipsique duci, atque exercitui esset. In Sicilia tria millia militum sunt scripta. & quia, quod E roboris ea prouincia habuerat, in Africam transuectū fuerat, ne qua classis ex Africa trāiiceret, XL nauibus custodiri placuerat Siciliae maritimam orā. Tredecim nouas naues Villius secum in Siciliam duxit: ceterae in Sicilia ueteres refectae. Huic classi M. Pomponius, prioris anni praetor, prorogato imperio praepositus, nouos milites ex Italia aduectos in naues imposuit. Parem nauium numerum Cn. Octauio praetori item prioris anni cum pari iure imperij ad tuendā Sardiniae orā patres decreuerunt. Lentulus praetori duo millia militum dare in naues iussus. Et Italiae ora, quia incertum erat, quo missuri classem Carthaginienses forent: uidebantur autem, quidquid nudatum praesidijs esset, petituri: M. Marcio, praetori prioris anni, cum totidem nauibus tuenda data est. tria millia militum in eā classem

An. 547

ſem ex decreto patrum conſules ſcripſerunt,& duas legiones urbanas ad incerta belli. Hi- F
ſpaniae cum exercitibus imperioq. ueteribus imperatoribus, L.Lentulo & L.Manlio Aci-
dino decretae. Viginti omnino legionibus, & CLX nauibus longis res Romana eo anno
geſta. Praetores in prouincias ire iuſſi. Conſulibus imperatum, priuſquam ab urbe profici-
ſcerentur, ludos magnos facerent, quos T.Manlius Torquatus dictator in quinctum annũ
uouiſſet, ſi eodem ſtatu reſpublica ſtaret. Et nouas excitabant in animis hominum curas
prodigia ex pluribus locis nunciata. Aurum in Capitolio corui non laceraſſe tantũ roſtris
crediti, ſed etiam ediſſe. Mures Antij coronam auream arroſerunt. Circa Capuam omnem
agrum locuſtarum uis ingens, ita ut, unde aduenissent, parum conſtaret, compleuit. Equu-
leus Reate cum quinque pedibus natus. Anagniae ſparſi primum ignes in caelo, dein fax
ingens arſit. Fruſinone arcus ſolem tenui linea amplexus: circulum deinde ipſum maior ſo-
lis orbis extrinſecus incluſit. Arpini terra campeſtri agro in ingentem ſinum conſedit. Con G
ſulum alteri primam hoſtiam immolanti caput iecinori defuit. Ea prodigia maioribus ho-
ſtijs procurata. editi a collegio pontificum dij, quibus ſacrificaretur. Ijs tranſactis, conſu-
les praetoreſq. in prouincias profecti. omnibus tamen, uelut eã ſortitis, Africae cura erat:
ſeu quia ibi ſummam rerum belliq. uerti cernebant, ſeu ut Scipioni gratificarentur, in quẽ
tum omnis uerſa ciuitas erat. itaque non ex Sardinia tantum, (ſicut ante dictum) ſed ex Si-
cilia quoque & Hiſpania ueſtimenta, frumentumque, & arma etiam ex Sicilia & omne ge-
nus commeatus eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera remiſerat,
quae multa ſimul undique eum circumſtabant. Vticam obſidebat. caſtra in conſpectu Haſ-
drubalis erant. Carthaginienſes deduxerant naues, claſſem paratam inſtructamq. ad com-
meatus intercipiendos habebant. inter haec ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex
animo dimiſerat: ſi forte iam ſatias amoris in uxorem ex multa copia cum cepiſſet. Ab Sy- H
phace magis pacis cum Carthaginienſibus condiciones, ut Romani Africa, Poeni Italia
excederent, quam, ſi bellaretur, ſpes ulla deſciturum, afferebatur. Haec per nuncios ma-
gis equidem acta crediderim, (& ita pars maior auctores ſunt) quam ipſum Syphacem, ut
Antias Valerius prodit, in caſtra Romana ad colloquium ueniſſe. Primo eas condicio-
nes imperator Romanus uix auribus admiſit. poſtea, ut cauſſa probabilis ſuis commean-
di foret in caſtra hoſtium, mollius eadem illa abnuere: ac ſpem facere, ſaepius ultro citro
que agitantibus, rem conuenturam. Hibernacula Carthaginienſium, congeſta temere
ex agris materia exaedificata, lignea ferme tota erant. Numidae praecipue arũdine textis,
ſtoreaque, pars maxima, tectis paſſim nullo ordine, quidam ut ſine imperio occupatis lo-
cis, extra foſſam etiam uallumque habitabant. Haec relata Scipioni ſpem fecerant caſtra
hoſtium per occaſionem incendendi. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, calo- I
num loco primos ordinis ſpectatae uirtutis atque prudentiae ſeruili habitu mittebat: qui,
dum in colloquio legati eſſent, uagi per caſtra alius alia, aditus exituſque omnes, ſitum
formamque & uniuerſorum caſtrorum & partium, qua Poeni, qua Numidae haberent,
quantum interualli inter Haſdrubalis ac regia caſtra eſſet, ſpecularentur: moremque ſimul
noſcerent ſtationum, uigiliarumque: nocte, an interdiu opportuniores inſidiantibus eſ-
ſent. & inter crebra colloquia alii atque alij de induſtria, quo pluribus omnia nota eſſent,
mittebantur. Cum ſaepius agitata res certiorem ſpem pacis in dies & Syphaci & Cartha-
ginienſibus per eum faceret: legati Romani uetitos ſe reuerti ab imperatore aiunt, niſi cer
tũ reſponſum detur. proinde ſeu ipſi ſtaret iam ſententia, ſeu cõſulendus Haſdrubal & Car
thaginienſes eſſent, conſuleret. tempus eſſe aut pacem componi, aut bellum nauiter geri.
Dum conſulitur Haſdrubal ab Syphace, ab Haſdrubale Carthaginienſes: & ſpeculatores K
omnia uiſendi, & Scipio ad cõparanda quae in rem opus erant, tempus habuit: & ex mẽtio
ne ac ſpe pacis, negligentia, ut fit, apud Poenos Numidaſq. orta cauendi ne quid hoſtile in-
terim paterentur. Tandem relatum reſponſum, quibuſdam, quia nimis cupere Romanus
pacem uidebatur, iniquis per occaſionem adiectis, quae peropportune cupienti tollere in-
dutias Scipioni cauſſam praebuere. ac nuncio regis, cum relaturum ſe ad conſilium dixiſ-
ſet, poſtero die reſpondit, ſe uno fruſtra tendente, nulli alij pacem placuiſſe. renunciaret
igitur, nullam aliam ſpem pacis, quam relictis Carthaginienſibus, Syphaci cum Roma-
nis eſſe. Ita tollit indutias, ut libera fide incepta exſequeretur. deductiſq. nauibus, (& iam
ueris principium erat) machinas tormentaque, uelut a mari aggreſſurus Vticam imponit,
duo

A duo millia militum ad capiendum, quem antea tenuerat, tumulum super Vticam mittit: simul ut ab eo quod parabat, in alterius rei curam conuerteret hostium animos: simul ne qua, cum ipse ad Syphacem Hasdrubalemque profectus esset, eruptio ex urbe, & impetus in castra sua relicta cum leui praesidio fieret. His praeparatis aduocatoque consilio, & dicere exploratoribus iussis quae comperta afferrent, Massanisaque, cui omnia hostium nota erant: postremo, quid ipse pararet in proximam noctem, proponit. tribunis edicit, ut, ubi praetorio dimisso signa concinuissent, extemplo educerent e castris legiones. Ita ut imperauerat, signa sub occasum solis efferri sunt coepta. ad primam ferme uigiliam agmen explicauerunt: media nocte (septem enim millia itineris erant) modico gradu ad castra hostium peruentum. Ibi Scipio partem copiarum Laelio, Massanisamque ac Numidas attribuit: & castra Syphacis inuadere, ignesque conijcere iubet.
B singulos deinde separatim, Laelium ac Massanisam seductos obtestatur, ut, quantum nox prouidentiae adimat, tantum diligentia expleant, curaque. se Hasdrubalem Punicaque aggressurum: ceterum non ante coepturum, quam ignem in regijs castris conspexisset. Neque ea res morata diu est. nam ut proximis castris iniectus ignis haesit, extemplo proxima quaeque, & deinceps continua amplexus, se passim dissipauit castris. et trepidatio quidem, quanta necesse erat in nocturno effuso tam late incendio, orta est. ceterum fortuitum, non hostilem ac bellicum, ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium effusi in armatos inciderunt hostes, maxime Numidas ab Massanisa notitia regiorum castrorum ad exitus itinerum idoneis locis dispositos. Multos in ipsis cubilibus semisomnes hausit flamma: multi praecipiti fuga ruentes super alios alij, in angustijs portarum obtriti sunt. Relucentem flammam primo uigiles Carthagi-
C niensium, deinde excitati alij nocturno tumultu cum conspexissent, ab eodem errore credere & ipsi sua sponte incendium ortum. & clamor inter caedem & uulnera sublatus, an ex trepidatione nocturna esset, confusus, sensum ueri adimebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, qua cuique proximum erat, ea modo, quae restinguendo igni forent, portantes, in agrum Romanum ruebant. Quibus caesis omnibus praeterquam hostili odio, etiam ne quis nuncius effugeret: extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas inuadit. ignibusque in proxima tecta coniectis effusa flamma primo ueluti sparsa pluribus locis reluxit: dein per continua serpens uno repente omnia incendio hausit. Ambusti homines iumentaque foeda primum fuga, dein strage obruerant itinera portarum. quos non oppresserat ignis, ferro absumpti, binaque castra una die deleta. duces tamen ambo, & ex tot millibus ar-
D matorum ∞∞ peditum, & quingenti equites semiermes, magna pars saucij, afflatique incendio effugerunt. Caesa aut hausta flammis ad XL millia hominum sunt: capti supra VI millia, multi Carthaginiensium nobiles, XI senatores, signa militaria CLXXIIX. equi Numidici supra II millia DCC, elephanti sex capti: octo flamma ferroque absumpti: magnaq. uis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit. Hasdrubal ex fuga cum paucis Afrorum urbem proximam petierat: eoque omnes, qui supererant, uestigia ducis sequentes se contulerant. metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe excessit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti, nec quidquam hostile, quia uoluntate concesserant in deditionem, factum. duae subinde urbes captae direptaeque. ea praeda, & quae castris incensis ex igne rapta erat, militi cócessa est. Syphax octo millium ferme in de spatio loco munito consedit. Hasdrubal Carthaginem contédit, ne quid per metum ex
E recenti clade mollius consuleretur: quo tantus primo terror est allatus, ut omissa Vtica Carthaginem crederent extemplo Scipionem obsessurum. Senatum itaque Sufetes, quod uelut consulare imperium apud eos erat, uocauerunt. ibi tribus dictis sententijs, una de pace legatos ad Scipionem decernebat: altera Hannibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam reuocabat: tertia Romanae in aduersis rebus constantiae exemplo reparandum exercitum, Syphacemque orandum ne bello absisteret, censebat. Haec sententia, quia Hasdrubal praesens, Barchinaeq. omnes factionis bellũ malebant, uicit. Inde delectus in urbe agrisq. haberi coeptus: & ad Syphacẽ legati missi, summa ope & ipsum reparantem bellum: cum uxor iam non ut ante blanditijs satis potentibus ad animum amantis, sed precibus & misericordia ualuisset, plena lacrymarum obtestans, ne patrem suum patriamque

proderet: iisdemque flammis Carthaginem, quibus castra conflagrassent, absumi si- F
neret. Spem quoque opportune oblatam afferebant legati, quattuor millia Celtibero-
rum circa urbem nomine Abbam ab conquisitoribus suis conducta in Hispania, egregiae
iuuentutis, sibi occurrisse: & Hasdrubalem propediem affore cum manu haudquaquam cõ
temnenda. Is non benigne modo legatis respondit, sed ostendit etiam multitudinem Nu
midarum agrestium, quibus per eosdem dies arma equosq. dedisset, & omnem iuuentutẽ
affirmat exciturum ex regno, scire, incendio, non proelio, cladem acceptam. eum bello in
feriorem esse, qui armis uincatur. Haec legatis responsa. Et post dies paucos rursus Hasdru
bal & Syphax copias iunxerunt. is omnis exercitus fuit XXX ferme millium armatorum.
Scipionem, uelut debellato iam, quod ad Syphacem Carthaginiensesque attineret: Vticae
oppugnandae intentum, iamque machinas admouentem muris, auertit fama redintegrati
belli. modicisq. praesidijs, ad speciem modo obsidionis, terra mariq. relictis, ipse cum robo G
re exercitus ire ad hostes pergit. Primo in tumulo quattuor ferme millia distante ab castris
regijs consedit, postero die cum equitatu in Magnos (ita uocant) cãpos subiectos ei tumu-
lo degressus, succedendo ad stationem hostium, lacessendoq. leuibus proelijs, diem absu-
mpsit. & per insequens biduum tumultuosis hinc atque illinc excursionibus inuicem nihil
dictu satis dignum fecerunt. quarto die utrimque in aciem descensum est. Romanus prin-
cipes post hastatorum prima signa, in subsidijs triarios constituit: equitatum Italicum ab
dextro cornu, ab laeuo Numidas Massanisamq. opposuit. Syphax Hasdrubalq. Numidis ad
uersus Italicum equitatum, Carthaginiensibus contra Massanisam locatis, Celtiberos in
mediam aciẽ in aduersa signa legionũ accepere. Ita instructi concurrunt. Primo impetu si-
mul utraq. cornua Numidae & Carthaginiẽses pulsi. nã neq. Numidae, maxima pars agre
stis, Romanum equitatum: neque Carthaginienses, & ipse nouus miles, Massanisam recen H
ti super cetera uictoria terribilem sustinuere. Nudata utrimque cornibus Celtiberorum
acie stabat, quod nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis: neq. spes ueniae ab Sci-
pione erat, quem benemeritum de se & de gente sua mercenarijs armis in Africam oppu-
gnatum uenissent. Igitur circumfusis undique hostibus, alij super alios cadentes obstinati
moriebantur. omnibusq. in eos uersis, aliquantum ad fugam temporis Syphax & Hasdru-
bal praeceperunt. fatigatos caede diutius, quam pugna, uictores nox oppressit. Postero die
Scipio Laelium Massanisamq. cum omni Romano & Numidico equitatu expeditissimisq.
militum ad persequendos Syphacem atque Hasdrubalem mittit. ipse cum robore exerci-
tus urbes circa omnes, quae Carthaginiensium ditionis erant, partim ui, partim metu sub-
egit. Carthagini quidem erat ingens terror: & circumferentem arma Scipionem, omnibus
finitimis raptim perdomitis, ipsam Carthaginẽ repente aggressurũ credebant. itaq. & mu I
ri reficiebantur, propugnaculisq. armabantur: & pro se quisque, quae diutinae obsidioni
tolerandae sunt, ex agris conuehebat. Rara mentio est pacis, frequentior legatorum ad Hã
nibalẽ accersendũ mittendorũ. pars maxima classem, quae ad commeatus excipiendos pa-
rata erat, mittere iubent ad opprimendam stationem nauium ad Vticam incaute agentem:
forsitan etiam naualia castra relicta cum leui praesidio oppressuros. In hoc consilium ma-
xime inclinant. legatos tamen ad Hannibalem mittendos censent. quippe classe ut felicis-
sime geratur res, parte aliqua leuari Vticae obsidionem: Carthaginem ipsam qui tueantur,
neq. imperatorem alium, quam Hannibalẽ, neque exercitum alium, quam Hannibalis, su-
peresse. Deductae ergo postero die naues, simul & legati in Italiam profecti. raptimque o-
mnia stimulante fortuna agebantur: & in quo quisque cessasset, prodi ab se salutem omniũ
rebatur. Scipio grauem iam spolijs multarum urbium exercitum trahens, captiuis aliaq. K
praeda in uetera castra ad Vticam missis, iam in Carthaginem intentus occupat relictum
fuga custodum Tuneta. abest ab Carthagine XV millia ferme passuum. locus tum operi-
bus, tum suapte natura tutus, & qui ab Carthagine conspici, & praebere ipse prospectum
cum ad urbem, tum ad circumfusum mare urbi posset. Inde cum maxime uallum Romani
iacerent, conspecta classis hostium est Vticam Carthagine petens. Igitur omisso opere pro
nunciatum iter, signaque raptim ferri sunt coepta, ne naues in terram & obsidionẽ uersae,
ac minime nauali proelio aptae opprimerentur. qui. n. restitissent agili & nautico instrumẽ
to aptae & armatae classi, naues tormenta machinasq. portantes, & aut in onerarium usum
uersae, aut ita appulsae muris, ut pro aggere ac põtibus praebere adscensum possent? Itaq.

Scipio,

A Scipio, postquam eo uentũ est, ut in nauali certamine solet, rostratis, quae praesidio alijs esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram, onerariarum quadruplicem ordinem pro muro aduersus hostem opposuit: easque ipsas, ne in tumultu pugnae turbari ordines possent, malis antemnisque de naue in nauem transiectis, ac ualidis funibus uelut uno inter se uinculo illigatis comprehendit: tabulasque superstrauit, ut peruius in totum nauium ordo esset: & sub ipsis pontibus interualla fecit, qua procurrere speculatoriae naues in hostem, ac tuto recipi possent. His raptim pro tempore instructis, mille ferme delecti propugnatores onerarijs imponuntur: telorum maxime missilium, ut quamuis longo certamine sufficerent, uis ingens congeritur. ita parati atque intenti hostium aduentum opperiebantur. Carthaginienses, qui, si maturassent, omnia permista turba trepidantium primo impetu deprehendissent: perculsi terrestribus cladibus, atque B inde ne in mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni nauigatione absumpto, sub occasum solis in portum (Ruscinona Afri uocant) classem appulere. postero die sub ortum solis instruxere ab alto naues uelut ad iustum proelium nauale, & tamquam exituris contra Romanis. Cum diu stetissent, postquam nihil moueri ab hostibus uiderunt, tum demum onerarias aggrediuntur. Erat res minime certamini nauali similis, proxime speciem muros oppugnantium nauium altitudine aliquantum onerariae superabãt. ex rostratis Poeni uana pleraque, ut pote supino iactu, tela in locum superiorem mittebant. grauior ac pondere ipso librarior superne ex onerarijs ictus erat. speculatoriae naues ac leuia ipsa nauigia, quae sub constratis pontium per interualla excurrebant, primo ipso tantum impetu ac magnitudine rostratarum obruebantur, deinde & propugnatoribus quoque incommodae erant, quod permistae cum hostium nauibus inhibere saepe tela C cogebant, metu, ne ambiguo ictu suis inciderent. postremo asseres ferreo unco praefixi (harpagones uocant milites) ex Punicis nauibus inijci in Romanas coepti. quos cum neque ipsos, neque catenas, quibus suspensi inijciebantur, incidere possent: ut quaeque retro inhibita rostrata onerariam haerentem unco traheret, scindi uideres uincula, quibus alijs innexa erat: seriemq. aliam simul plurium nauium trahi. Hoc maxime modo lacerati quidem omnes pontes, & uix transiliendi in secundum ordinem nauium spatium propugnatoribus datum est. Sex ferme onerariae puppibus abstractae Carthaginem sunt. maior, quam pro re, laetitia, sed eo gratior, quod inter assiduas clades ac lacrymas unum quantum cumque ex insperato gaudium affulserat, cum eo, ut appareret, haud procul exitio fuisse Romanam classem, ni cessatum a praefectis suarum nauium foret, & Scipio in tempore subuenisset. Per eosdem forte dies cum Laelius & Massanissa quinctodecimo ferme die in D Numidiam peruenissent, Massylij regnum paternum Massanisae, laeti, ut ad regem diu desideratum, concessere. Syphax, pulsis inde praefectis praesidijsque suis, uetere se continebat regno, neutiquam quieturus. stimulabant aegrum amore uxor socerque: & ita uiris equisq. abundabat, ut subiectae oculis regni per multos florentis annos uires, etiam minus barbaro atque impotenti animo spiritus possent facere. Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis, equos, arma, tela diuidit: equites in turmas, pedites in cohortes, sicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit. Exercitu haud minore, quam quem prius habuerat, ceterum omni prope nouo atque incondito ire ad hostes pergit. Et castris in propinquo positis, primo pauci equites ex tuto speculantes ab stationibus progredi, inde iaculis summoti recurrere ad suos: inde excursiones inuicem fieri, & cum pulsos indignatio accenderet, plures subire: quod irritamentum certaminum eque-E strium est, cum aut uincentibus spes, aut pulsis ira aggregat suos. Ita tum a paucis proelio accenso: omnem utrimque postremo exercitum certaminis studium effudit. ac dum equestre proelium erat, multitudo Masaesulorum, ingentia agmina Syphace emittente, sustineri uix poterat. deinde ut pedes Romanus repentino per turmas suas uiam dantes intercursu stabilem aciem fecit, absterruitque effuse inuehẽtem sese hostem: primo barbari segnius permittere equos, dein stare ac prope turbari nouo genere pugnae: postremo non pediti solum cedere, sed ne equitem quidem sustinere peditis praesidio audentem. Iam signa quoque legionum appropinquabant. tum uero Masaesuli non modo primum impetum, sed ne conspectum quidem signorum atque armorum tulerunt. tantum seu memoria priorum cladium, seu praesens terror ualuit. Ibi Syphax, dum obequitat hostium tur-

mis, si pudore, si periculo suo fugam sistere posset: equo grauiter icto effusus opprimitur F
capiturque: & uiuus, laetum ante omnes Massanisae praebiturus spectaculum, ad Laelium pertrahitur. Cirtha caput regni Syphacis erat: eoq. se ingẽs uis hominum ex fuga cõtulerat. Caedes in eo proelio minor, quam uictoria fuit, quia equestri tantummodo proelio certatum fuerat. non plus quinque millia occisa, minus dimidium eius hominum captum est, impetu in castra facto, quo perculsa rege amisso multitudo se contulerat. Massanisa Laelio dicere, sibi quidem nihil esse in praesentia pulchrius, quam uictorem tanto post interuallo inuisere receptum patrium regnum: sed tam secundis, quam aduersis rebus non dari spatium ad cessandum. si se Laelius cum equitatu uictoque Syphace Cirtham praecedere sinat, trepida omnia metu se oppressurum. Laelium cum peditibus subsequi modicis itineribus posse. Assentiente Laelio praegressus Cirtham, euocari ad colloquium principes Cirthensium iubet. sed apud ignaros regis casus, neque, quae acta essent, promendo, nec minis, nec suadendo ante ualuit, quam rex uinctus in conspectum datus est. Tum ad spectaculum tam foedum comploratio orta: & partim pauore moenia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud uictorem quaerentium patefactae portae. Et Massanisa, praesidio circa portas opportunaque moenium dimisso, ne cui fugae pateret exitus, ad regiam occupandam citato uadit equo. Intranti uestibulum in ipso limine Sophonisba, uxor Syphacis, filia Hasdrubalis Poeni occurrit. & cum in medio agmine armatorum Massanisam insignem cum armis, tum cetero habitu conspexisset, regem esse (id quod erat) rata, genibus deuoluta eius, Omnia quidem, inquit, ut posses in nos, dij tibi dederunt, uirtusque & felicitas tua. sed si captiuae apud dominum uitae necisque suae uocem supplicem mittere licet: si genua, si uictricem attingere dextram, precor quaesoq. per maiestatem regiam, in qua paullo ante nos quoque fuimus: perq. gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit: per huiusce regiae deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quã Syphacem hinc miserunt: hanc ueniam supplici des, ut ipse, quodcumque feret animus, de captiua statuas: neque in cuiusquam Romani superbum ac crudele arbitrium uenire sinas. si nihil aliud, quam Syphacis uxor, fuissem, tamen Numidae, atque in eadem mecum Africa geniti, quam alienigenae & externi, fidem experiri mallem: quid Carthaginiẽsi ab Romano, quid filiae Hasdrubalis timẽdum sit, uides. si nulla alia re potes, morte me uindices ab Romanorum arbitrio, oro obtestorque. Forma erat insignis, & florentissima aetas. itaque cum diu dextram amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret: propiusque iam blanditias oratio esset, quam preces: non in misericordiam modo prolapsus est animus uictoris, sed (ut est genus Numidarum in Venerem praeceps) amore captiuae uictor captus, data dextera in id quod petebatur, obligandae fidei, in regiam concedit. Instituit deinde reputare secum ipse, quemadmodum promissi fidem praestaret, quod cum expedire non posset, ab amore temerarium atque impudens mutuatur consilium. nuptias in eum ipsum diem repente parari iubet, ne quid relinqueret integri aut Laelio, aut ipsi Scipioni consulendi uelut in captiuam, quae Massanisae iam nupta foret. Factis nuptijs superuenit Laelius: & adeo non dissimulauit improbare factum, ut primo etiam cum Syphace & ceteris captiuis detractam eam thoro geniali mittere ad Scipionem conatus sit. uictus deinde precibus Massanisae orantis, ut arbitriũ, utrius regũ duorum fortunae accessio Sophonisba esset, ad Scipionem reiiceret: misso Syphace & ceteris captiuis, ceteras urbes Numidiae quae praesidiis regiis tenebãtur adiuuante Massanisa recipit. Syphacem in castra adduci, cum esset nunciatum, omnis, uelut ad spectaculum triumphi, multitudo effusa est. Praecedebat ipse uinctus, sequebatur grex nobilium Numidarum. tum quantum quisque plurimum posset, magnitudini, Syphacis, famaeq. gentis, uictoriam suam augendo, addebat. Illum esse regem, cuius tantum maiestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, Romanus Carthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam eius petendam, relicta prouincia Hispania exercituque, duabus quinqueremibus in Africam nauigarit: Hasdrubal Poenorum imperator non ipse modo ad eum in regnum uenerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. habuisse cum tempore uno in potestate duos imperatores, Poenum Romanumque. sicut ab dijs immortalibus pars utraque hostijs mactandis pacem petisset, ita ab eo utrimque pariter amicitiam petitã. iam tãtas habuisse opes, ut Massanisam regno pulsum eo redegerit, ut uita eius fama mortis & late-

(Margin letters: G at "thensium iubet"; H at "qua paullo ante"; I at "re captiuae uictor"; K at "phi, multitudo".)

A latebris, ferarum modo in siluis rapto uiuentis, tegeretur. His sermonibus circumstantium celebratus rex in praetorium ad Scipionem est perductus. Mouit & Scipionem cum fortuna pristina uiri praesenti fortunae collata: tũ recordatio hospitij, dextraeq. datae, & foederis publice ac priuatim iuncti. Eadem haec & Syphaci animum dederunt in alloquendo uictore. nam cum Scipio, quid sibi uoluisset, quaereret, qui non societatem solum abnuisset Romanam, sed ultro bellum intulisset: tum ille peccasse quidem sese, atque insanisse fatebatur: sed tum demum cum arma aduersus populum Romanum cepisset, exitum sui furoris fuisse, non principium. tunc se insanisse, cum hospitia priuata & publica foedera omnia ex animo eiecisset: cum Carthaginiensem matronam domum acceperit. Illis nuptialibus facibus regiam conflagrasse suam: illam furiam pestemq. omnibus delenimentis animum suum auertisse atque alienasse: nec quieuisse, donec ipsa manib. suis nefaria sibi arma aduersus hospitem atque amicum induerit. perdito tamen atque afflicto sibi hoc in miserijs solatij esse, quod in omnium hominum inimicissimi sibi domum ac penates eandem pestem ac furiam transisse uideat. neque prudentiorem, neque constantiorem Massanissam, quam Syphacem, esse, etiam ab iuuenta incautiorem. certe stultius illum atque intemperantius eam, quam se, duxisse. Haec non hostili modo odio, sed amoris etiam stimulis, amatam apud aemulum cernens, cum dixisset: non mediocri cura Scipionis animum pepulit. & fidẽ criminibus factae prope inter arma nuptiae, neque consulto neque exspectato Laelio, faciebant: tamq. praeceps festinatio, ut quo die captam reginam uidisset, eodẽ matrimonio iunctam acciperet: & apud penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret. Et eo die foediora haec uidebantur Scipioni, quod ipsum in Hispania iuuenem nullius forma pepulerat captiuae. Haec secum uolutanti, Laelius ac Massanissa superuenerunt, quos cum pariter ambos & benigno uultu excepisset, & egregijs laudibus frequenti praetorio celebrasset, abductum in secretum Massanissam sic alloquitur. Aliqua te existimo Massanissa intuentem in me bona, & principio in Hispaniam ad iungendam mecum amicitiam uenisse, & postea in Africa teipsum, spesq. omnes tuas in fidem meam commisisse. atqui nulla earum uirtus est, propter quas appetendus tibi uisus sim, qua ego aeque atque temperantia & continentia libidinum gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad ceteras tuas eximias uirtutes, Massanissa, adiecisse uelim. nam non est (mihi crede) tantum ab hostibus armatis aetati nostrae periculi, quantum ab circumfusis undique uoluptatibus. qui eas sua temperantia frenauit ac domuit, is multo maius decus maioremque uictoriam sibi peperit, quam nos Syphace uicto habemus. Quae me absente strenue ac fortiter fecisti, libenter & commemoraui, & memini: cetera teipsum reputare tecum, quam me dicente erubescere, malo. Syphax populi Romani auspicijs uictus captusq. est. itaque ipse, coniux, regnum, ager, opida, homines qui incolunt, quidquid deniq. Syphacis fuit, praeda populi Romani est: & regem coniugemq. eius, etiam si non ciuis Carthaginiensis esset, etiam si non patrem eius imperatorem hostiũ uideremus, Romam oporteret mitti: ac senatus populiq. R. de ea iudicium atque arbitrium esse, quae regem nobis socium alienasse, atque in arma coegisse praecipitem dicatur. Vince animum, caue deformes multa bona uno uitio, & tot meritorum gratiam maiore culpa, quam caussa culpae est, corrumpas. Massanissae haec audienti non rubor solum suffusus, sed lacrymae etiam obortae. & cum se quidem in potestate futurum imperatoris dixisset, orassetq. eum, ut, quantum res sineret, fidei suae temere obstrictae cõsuleret, (promisisse enim, sese in nullius potestatem eam traditurum) ex praetorio in tabernaculum suum cõfusus cõcessit. Ibi arbitris remotis, cum crebro suspirio & gemitu, quod facile a circumstantibus tabernaculum exaudiri posset, aliquantũ tẽporis consumpsisset, ingenti ad postremum edito gemitu, fido ex seruis uno accito, sub cuius custodia regio more ad incerta fortunae uenenum erat, ei mistum in poculo ferre ad Sophonisbam iubet, ac simul nunciare: Massanissam libenter primam ei fidem praestaturum fuisse, quam uir uxori debuerit. quoniam arbitrium eius, qui possint, adimant: secundam fidem praestare, ne uiua in potestatem Romanorum ueniat. memor patris imperatoris, patriaeque, & duorum regum, quibus nupta fuisset, sibi ipsa consuleret. Hunc nuncium ac simul uenenum ferens minister cum ad Sophonisbam uenisset. Accipio, inquit, nuptiale munus, nec ingratum, si nihil maius uir uxori praestare potuit. hoc tamen nuncia: melius me morituram fuisse, si non in funere meo nupsissem. nec locuta est ferocius, quam acceptum poculum, nullo trepidationis signo da-

to,impauide hausit. Quod ubi nunciatum est Scipioni: ne quid aeger animi ferox iuuenis grauius consuleret: accitum eum extemplo, nunc solatur, nunc, quod temeritatem temeritate alia luerit, tristioremq. rem, quam necesse fuit, fecerit, leniter castigat. Postero die, ut a praesenti metu auerteret animum eius, in tribunal adscendit: & concionem aduocari iussit. ibi Massanissam primum regem appellatum, eximijsq. ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli eburnea, & scipione eburneo, toga picta, & palmata tunica donat. addit uerbis honorem, neque magnificentius quidquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse, quo unum omnium externorum dignum Massanissam populus Romanus ducat. Laelium deinde & ipsum collaudatum aurea corona donat. & alij militares uiri, prout a quoque nauata opera erat, donati. Iis honoribus mollitus regis animus, erectusq. in spem propinquam, sublato Syphace, omnis Numidiae potiundae. Scipio, C. Laelio cum Syphace alijsque captiuis Romam misso, cum quibus & Massanisae legati profecti sunt, ipse ad Tuneta rursum castra refert: &, quae munimenta inchoauerat, permunijt. Carthaginienses non breui solum, sed prope uano gaudio ab satis prospera in praesens oppugnatione classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus prope, quam in Hasdrubale atque exercitu suo, spei reposuerant, perculsi, iam nullo auctore belli ultra audito, oratores ad pacem petendam mittunt XXX seniorum principes. id erat sanctius apud illos consilium, maximaque ad ipsum senatum regendum uis. Qui ubi in castra Romana & praetorium peruenerunt, more adorantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conueniens oratio tam humili adorationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium initium culpae in Hannibalem, impotentiaeque eius fautores, ueniam ciuitati petebant, ciuium temeritate bis iam ante euersae, incolumi futurae iterum hostium beneficio. imperium ex uictis hostibus populum Romanum, non perniciem petere. paratis obedienter seruire, quae uellet, imperaret. Scipio, & uenisse ea spe in Africam se ait, & spem suam prospero belli euentu auctam, uictoriam se non pacem domum reportaturum esse: tamen, cum uictoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere: ut omnes gentes sciant, populum Romanum & suscipere iuste bella, & finire. Leges pacis se has dicere. Captiuos & perfugas & fugitiuos restituant. exercitus ex Italia & Gallia deducant. Hispania abstineant. insulis omnibus, quae inter Italiam & Africam sunt, decedant. naues longas, praeter XXX, omnes tradant. tritici quingenta, hordei CCC millia modium. Pecuniae summam quantam imperauerit, parum conuenit. alibi quinque millia talentum, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex stipendium militibus imperatum inuenio. His condicionibus, inquit, placeatne pax, triduum ad consultandum dabitur. si placuerit, mecum indutias facite, Romam ad senatum mittite legatos. Ita dimissi Carthaginienses, nullas recusandas condiciones pacis cum censuissent, (quippe qui moram temporis quaererent, dum Hannibal in Africam transijceret) legatos alios ad Scipionē, ut indutias facerent: alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in speciem captiuos, perfugasque & fugitiuos, quo impetrabilior pax esset. Multis ante diebus Laelius cum Syphace primoribusque Numidarum captiuis Romam uenit, quaeq. in Africa gesta essent, omnia exposuit ordine patribus, ingenti omnium & in praesens laetitia, & in futurum spe. Consulti inde patres regem in custodiam Albam mittendum censuerunt, Laelium retinendum, donec legati Carthaginienses uenirent. Supplicatio in quattriduum decreta est. P. Aelius praetor senatu misso, & concione inde aduocata, cum C. Laelio in rostra adscendit. Ibi uero audientes fusos Carthaginiensium exercitus, deuictum & captum ingentis nominis regem Numidiam omnem egregia uictoria peragratam, tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibusque alijs multitudo solet, laetitiam immodicam significarent. Itaque praetor extēplo edixit, uti aeditui aedes sacras omnes tota urbe aperirent, circūeundi, salutandique deos, agendique gratias per totum diem populo potestas fieret. postero die legatos Massanisae in senatum introduxit. Gratulati primum senatui sunt, quod P. Scipio prospere res in Africa gessisset. deinde gratias egerunt, quod Massanissam non appellasset modo regem, sed fecisset, restituendo in paternum regnum: in quo post Syphacem sublatum, si ita patribus uisum esset, sine metu & certamine esset regnaturus: deinde, quod collaudatum pro concione amplissimis decorasset donis: quibus ne indignus esset,

& dedisse

A & dedisse operam Massanissam, & porro daturum esse. petere, ut regium nomen ceteraq. Scipionis beneficia, & munera senatus decreto confirmaret: &, nisi molestum esset, illud quoque petere Massanissam, ut Numidas captiuos, qui Romae in custodia essent, remitterent. id sibi amplum apud populares futurum esse. Ad ea responsum legatis. Rerum gestarum in Africa prospere, communem sibi cum rege gratulationem esse. Scipionem recte, atque ordine uideri fecisse, quod eum regem appellasset: & quidquid aliud fecisset, quod honori foret Massanissae, ea patres comprobare, atque laudare. Munera, quae legati ferrent regi, decreuerunt, sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis, & lato clauo tunicis, equos duos phaleratos, bina equestria arma cum loricis: & tabernacula, militaremq. supellectilem, qualem praeberi consuli mos est. Haec regi praetor mittere iussus. legatis in singulos dona ne minus quinum millium, comitibus eorum millibus aeris, &
B uestimenta bina legatis, singula comitibus, Numidisque, qui ex custodia missi redderentur regi. ad hoc aedes liberae, loca, lautia legatis decreta. Eadem aestate qua haec decreta Romae, & in Africa gesta sunt, P. Quinctilius Varus praetor, & M. Cornelius proconsul in agro Insubrium Gallorum cum Magone Poeno signis collatis pugnauerunt. Praetoris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius suas in subsidijs tenuit, ipse ad prima signa equo aduectus. proq. duobus cornibus praetor ac proconsul milites ad inferenda in hostes signa summa ui hortabantur. posteaquam nihil commouebant, tum Cornelio Quinctilius, Lentior, ut uides, fit pugna, inquit: & induratus praeter spem resistendo hostium timor: ac, ne uertat in audaciam, periculum est. equestrem procellam excitemus oportet, si turbare ac statu mouere uolumus. itaque uel tu ad prima signa proelium sustine, ego inducam in pugnam equites: uel ego hic in prima acie rem geram, tu quattuor le-
C gionum equites in hostem emittito. Vtram uellet praetor, muneris partem proconsule accipiente, Quinctilius praetor cum filio, cui Marco praenomen erat, impigro iuuene, ad equites pergit, iussosq. adscendere in equos repente in hostem emittit. Tumultum equestrem auxit clamor ab legionibus additus: nec stetisset hostium acies, ni Mago ad primum equitum motum paratos elephantos extemplo in proelium induxisset. ad quorum stridorem, odoremque, & adspectum territi equi, uanum equestre auxilium fecerunt. & ut permixtus, ubi cuspide uti & comminus gladio posset, roboris maioris Romanus eques erat: ita in ablatum pauentibus procul equis melius ex interuallo Numidae iaculabantur. simul & peditum legio duodecima magna ex parte caesa, pudore magis, quam uiribus, tenebat locum: nec diutius tenuisset, ni ex subsidijs tertiadecima legio in primam aciem inducta proelium dubium excepisset. Magoque ex subsidijs Gal-
D los integrae legioni opposuisset. quibus haud magno certamine fusis, hastati legionis undecimae conglobant sese, atque elephantos iam etiam peditum aciem turbantes inuadunt. in quos cum pila confertos coniecissent: nullo ferme frustra emisso, omnes retro in aciem suorum auerterunt. quattuor grauati uulneribus corruerunt. Tum prima commota hostium acies, simul omnibus peditibus, ut auersos uidere elephantos, ad augendum pauorem ac tumultum effusis. sed donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines tenorem pugnae seruabant. posteaquam femore transfixo cadentem, auferriq. ex proelio prope exsanguem uidere: extemplo in fugam omnes conuersi. ad quinque millia hostium eo die caesa, & signa militaria duodeuiginti capta. nec Romanis incruenta uictoria fuit. II millia & CCC de exercitu praetoris, pars multo maxima ex legione XII amissa. inde & tribuni militum duo, M. Cosconius, & M. Maenius. ter-
E tiaedecimae quoque legionis, quae postremo proelio affuerat, Cn. Heluius, tribunus militum, in restituenda pugna cecidit, & duodeuiginti ferme equites illustres obtriti ab elephantis cum centurionibus aliquot perierunt. et longius certamen fuisset, ni uulnere ducis concessa uictoria esset. Mago proximae noctis silentio profectus, quantum pati uiae per uulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos peruenit. ibi eum legati ab Carthagine paucis ante diebus in sinum Gallicum appulsis nauibus adierunt, iubentes primo quoque tempore in Africam transijcere. idem & fratrem eius Hannibalem (nam ad eum quoque isse legatos eadem iubentes) facturum. non in eo esse Carthaginiensium res, ut Galliam, atque Italiam armis obtineant. Mago non imperio modo senatus, periculoq. patriae motus, sed metuens etiam, ne uictor hostis moranti instaret:

Ligu-

Liguresq. ipsi relinqui Italiam a Poenis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent: simul sperans leuiorem in nauigatione, quam in uia, iactationem uulneris fore, & curationi omnia commodiora: impositis copijs in naues profectus, uix dum superata Sardinia, ex uulnere moritur. naues quoque aliquot Poenorum disiectae in alto, a classe Romana, quae circa Sardiniam erat, capiuntur. Haec terra mariq. in parte Italiae, quae iacet ad Alpes, gesta. consul C. Seruilius, nulla memorabili re in prouincia Etruria, & Gallia (nam eo quoque processerat) gesta, patre C. Seruilio, & C. Lutatio patruo ex seruitute post decimumsextum annum receptis, qui ad uicum Tanetum a Boijs capti fuerant: hinc patre, hinc patruo latera circumdantibus, priuato magis quam publico decore insignis Romam redijt. Latum ad populum est, ne C. Seruilio fraudi esset, quod patre, qui sella curuli sedisset, uiuo, cum id ignoraret: tribunus pl. atque aedilis pl. fuisset, contra, quam sancitum legibus erat. Hac rogatione perlata, in prouinciam redijt. Ad Cn. Seruilium consulem, qui in Bruttijs erat, Consentia, Vffugum, Vergae, Besidiae, Hetriculum, Sypheum, Argentanumque, Dampetia, multique alij ignobiles populi senescere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Hannibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura eius pugnae fama est. Valerius Antias quinque millia hostium caesa ait. quae tanta res est, ut aut impudenter ficta sit, aut negligenter praetermissa. Nihil certe ultra rei in Italia ab Hannibale gestum. nam ad eũ quoque legati ab Carthagine uocantes in Africam; ijs forte diebus, quibus ad Magonem, uenerunt. Frendens, gemensque, ac uix lacrymis temperans dicitur legatorum uerba audisse. Postea quam edita sunt mandata, Iam non perplexe, inquit, sed palam reuocant, qui, uetando supplementum & pecuniam mitti, iampridem retrahebant. Vicit ergo Hannibalem non populus Romanus toties caesus fugatusque, sed senatus Carthaginiensis obtrectatione, atque inuidia. neque hac deformitate reditus mei tam P. Scipio exsultabit, atque efferet sese, quam Hanno: qui domum nostram, quando alia re non potuit, ruina Carthaginis oppressit. Iam hoc ipsum praesagiens animo, praeparauerat ante naues. itaque inutili militum turba praesidij specie in opida Bruttij agri, quae pauca magis metu, quam fide, continebantur, dimissa, quod roboris in exercitu erat, in Africam transuexit: multis Italici generis, quia in Africam secuturos abnuentes cõcesserant in Iunonis Laciniae delubrum, inuiolatum ad eam diem, in templo ipso foede interfectis. Raro quemquam alium patriam exsilij caussa relinquentem, magis maestum abisse ferunt, quam Hannibalem hostium terra excedentem. respexisse saepe Italiae litora, & deos hominesque accusantem, se quoque ac suum ipsius caput exsecratum, quod non cruentum ab Cannensi uictoria militem Romam duxisset. Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui consul hostem in Italia Poenum non uidisset: se centum millibus armatorum ad Trasymenum & Cannas caesis, circa Casilinum, Cumas, Nolamque consenuisse. Haec accusans, querensque, ex diutina possessione Italiae est detractus. Romam per eosdem dies, & Magonem & Hannibalem profectos, allatum est. cuius duplicis gratulationis minuit laetitiam, & quod parum duces in retinendis ijs, cum id mandatum ab senatu esset, aut animi, aut uirium habuisse uidebantur: & quod solliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinata, quo euasura esset res. Per eosdem dies legati Saguntini uenerunt, comprehensos cum pecunia adducentes Carthaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam transiecissent. ducenta & quinquaginta auri, octingenta pondo argenti in uestibulo curiae posuerunt. Hominibus acceptis, & in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiae legatis actae, atque insuper munera data, ac naues, quibus in Hispaniam reuerterentur. Mentio deinde ab senioribus facta est, segnius homines bona, quam mala, sentire. transitus Hannibalis in Italiam quantum terroris pauorisque iniecisset, sese meminisse. quas deinde clades, quos luctus incidisse? uisa castra hostium e muris urbis: quae uota singulorum uniuersorumque fuisse? quoties in concilijs uoces manus ad caelum porrigentium auditas, en umquam ille dies futurus esset, quo uacuam hostibus Italiam bona pace florentem uisuri essent? dedisse tandem id deos sextodecimo demum post anno: nec esse, qui dijs gratias agendas censeat. adeo ne aduenientem quidem gratiam homines benigne accipere, nedum ut praeteritae satis memores sint.. Conclamatum deinde ex omni parte curiae est, uti referret P. Aelius praetor: decretumque, ut V dies circa omnia puluinaria supplicaretur, uictimaeque

ctimaeque

A ctimaeq. maiores immolarentur CXX. Iam dimiſſo Laelio, legatiſq. Maſſaniſae, cum, Carthaginienſium legatos de pace ad ſenatum uenientes Puteolis uiſos, inde terra uenturos, allatum eſſet, reuocari C. Laelium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fuluius Gillo, legatus Scipionis, Carthaginienſes Romam adduxit: quibus uetitis ingredi urbem, hoſpitium in uilla publica ſenatus ad aedem Bellonae datus eſt. Orationem eandem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt, culpam omnem belli a publico conſilio in Hannibalem uertentes. Eum iniuſſu ſenatus non Alpes modo, ſed Iberum quoque tranſgreſſum: nec Romanis ſolum, ſed ante etiam Saguntinis priuato conſilio bellum intuliſſe. ſenatui ac populo Carthaginieñ, ſi quis uera aeſtimet, foedus ad eam diem inuiolatum eſſe cum Romanis. itaque nihil aliud, ſibi mandatum eſſe, uti peterent, quam ut in ea pace, quae poſtremo cum conſule Lutatio facta eſſet, manere liceret. Cum more tradito a patribus, poteſta-
B tem interrogandi, ſi quis quid uellet, legatis praetor feciſſet: ſenioreſque, qui foederibus interfuerant, alia alij interrogarent: nec meminiſſe ſe per aetatem (etenim omnes ferme iuuenes erant) dicerent legati: conclamatum ex omni parte curiae eſt, Punica fraude electos, qui ueterem pacem repeterent, cuius ipſi non meminiſſent. Emotis deinde curia legatis, ſententiae interrogari coeptae. M. Liuius C. Seruilium conſulem, qui propior eſſet, accerſendum, ut coram eo de pace ageretur, cenſebat. cum de re maiore, quam quanta eſſet, conſultatio incidere non poſſet: non uideri ſibi, abſente conſulum altero ambobusue, eam rem agi, ſatis ex dignitate populi Romani eſſe. Q. Metellus, qui triennio ante conſul dictatorq. fuerat: cum P. Scipio caedendo exercitus, agros populando, in eam neceſſitatem compuliſſet hoſtes, ut ſupplices pacem peterent: & nemo omnium uerius exiſtimare poſſet, qua mente ea pax peteretur, quam is, qui ante portas Carthaginis bellum gereret:
C nullius alterius conſilio, quam Scipionis, accipiendam abnuendamq. pacem eſſe. M. Valerius Laeuinus, qui bis conſul fuerat, ſpeculatores, non legatos, ueniſſe arguebat: iubendoſq. eos Italia excedere, & cuſtodes cum ijs uſque ad naues mittendos, Scipioniq. ſcribendum, ne bellum remitteret. Laelius Fuluiuſq. adiecerunt, & Scipionem in eo poſitam habuiſſe ſpem pacis, ſi Hannibal & Mago ex Italia non reuocarentur. ceterum omnia ſimulaturos Carthaginienſes, duces eos exercituſq. exſpectantes: deinde quamuis recentium foederum, & deorum omnium oblitos, bellum geſturos. Eo magis in Laeuini ſententiam diſceſſum. Legati pace infecta, ac prope ſine reſponſo dimiſſi. Per eos dies Cn. Seruilius conſul, haud dubius, quin pacatae Italiae penes ſe gloria eſſet, uelut pulſum ab ſe Hannibalem perſequens, in Siciliam, inde in Africam tranſiturus tranſiecit. Quod ubi Romae uulgatum eſt, primo cenſuerunt patres, ut praetor ſcriberet conſuli, ſenatum aequũ
D cenſere, in Italiam reuerti eum: deinde, cum praetor ſpreturum eum litteras ſuas diceret, dictator ad idipſum creatus P. Sulpicius, pro iure maioris imperij, conſulem in Italiam reuocauit. reliquum anni cum M. Seruilio, magiſtro equitum, circumeundis in Italia urbibus, quae bello alienatae fuerant, noſcendiſq. ſingularum cauſſis conſumpſit. Per induciarum tempus & ex Sardinia ab Lentulo praetore centum onerariae naues cum commeatu & uiginti roſtratarum praeſidio, & ab hoſte & ab tempeſtatibus mari tuto in Africã tranſmiſerunt. Cn. Octauio CC onerarijs, XXX longis nauibus ex Sicilia tranſijcienti non eadem fortuna fuit. In conſpectum ferme Africae proſpero curſu uectum, primo deſtituit uentus, dein uerſus in Africum turbauit, ac paſſim naues diſiecit. ipſe cum roſtratis per aduerſos fluctus ingenti remigum labore enixus Apollinis promontorium tenuit. onerariae, pars maxima ad Aegimurum inſulam (ea ſinum ab alto claudit, in quo ſita Carthago eſt) XXX ferme millia ab urbe, alia aduerſus urbem ipſam ad Calidas Aquas delatae ſunt. O-
E mnia in conſpectu Carthaginis erant. itaque ex tota urbe in forum concurſum eſt. magiſtratus ſenatum uocare, populus in curiae ueſtibulo fremere, ne tanta ex oculis manibuſq. amitteretur praeda. Cum quidam pacis petitae, alij induciarum (necdum enim dies exierat) fidem opponerét, poſtremo permiſto paene ſenatus populiq. conſilio, conſenſum eſt, ut claſſe quinquaginta nauium Haſdrubal Aegimurum trãſijceret, inde per litora portuſq. diſperſas Romanas naues colligeret. Deſertae fuga nautarum primum ab Aegimuro, dein ab Aquis onerariae Carthaginem puppibus tractae ſunt. Nondum reuerterant ab Roma legati, neque ſciebatur, quae ſenatus Romani de bello aut pace ſententia eſſet: necdum induciarum dies exierat. eo indigniorem iniuriam ratus Scipio, ab ijs qui petiſſent pacem

cem

Legati Carthag.

cem & indutias, spem pacis & fidem indutiarum uiolatam esse, legatos Carthaginem F M. Baebium, L. Sergium, L. Fabium extemplo misit. Qui cum multititudinis concursu prope uiolati essent, nec reditum tutiorem futurum cernerent: petierunt a magistratibus, quorum auxilio uis prohibita erat, ut naues mitterent, quae se prosequerentur. Datae triremes duae cum ad Bagradam flumen peruenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Carthaginem rediere. Classis Punica ad Vticam stationem habebat: ex ea tres quadriremes, seu clam misso a Carthagine nuncio uti fieret, seu Hasdrubale, qui classi praeerat, sine publica fraude auso facinus, quinqueremem Romam superantem promontorium ex alto repente aggressae sunt. sed neque rostro ferire celeritate subterlabentem poterant, neque transilire armati ex humilioribus in altiorem nauem. et defendebatur egregie, quo ad tela suppeditarunt. quibus deficientibus, cum iam nulla alia res eam, quam propinquitas terrae multitudoq. a castris in litus effusa, tueri potuisset, concitatam remis, quanto maximo impetu poterant, in terram cum immisissent, nauis tantum iactura facta, incolumes ipsi euaserunt. G Ita alio super aliud scelere cum haud dubie indutiae ruptae essent, Laelius Fuluiusq. ab Roma cum legatis Carthaginiensibus superuenerunt. quibus Scipio, etsi nō indutiarum modo fides a Carthaginiensibus, sed etiam ius gentium in legatis suis uiolatum esset, tamen se nihil nec institutis populi Romani, nec suis moribus indignum in ijs facturum esse cum dixisset, legatis dimissis, bellum parabat. Hannibale iam terrae appropinquante, iussus e nautis unus adscendere in malum, ut specularetur, quam tenerent regionem, cum dixisset, sepulcrum dirutum proram spectare, abominatus, praeteruehi iusso gubernatore, ad Leptim appulit classem, atque ibi copias exposuit. Haec eo anno in Africa gesta. Insequentia excedunt in eum annum, quo M. Seruilius Geminus, qui tum magister equitum erat, & Ti. Claudius Nero consules facti sunt. Ceterum H exitu superioris anni cum legati sociarum urbium ex Graecia questi essent, uastatos agros ab regijs praesidijs, missosq. in Macedoniā legatos ad res repetendas, nō admissos ad Philippum regem: simul nunciassent, quattuor millia militum cum Sopatro duce transiecta in Africam duci: ut essent Carthaginiensibus praesidio, & pecuniae aliquantum una missum: legatos ad regem, qui, haec aduersus foedus facta uideri, patribus nunciarent, mittendos censuit senatus. Missi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. ijs tres quinqueremes datae. Annus insignis incendio ingenti, quo cliuus publicus ad solum exustus est, & aquarum magnitudine, & annonae uilitate fuit, praeterquam quod pace omnis Italia erat aperta, etiam quod magnam uim frumenti ex Hispania missam M. Valerius Falto, & M. Fabius Buteo aediles curules quaternis aeris uicatim populo descripserunt. Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactae aetatis, si quidem uerum est augurum duos & I quadraginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt. Vir certe fuit dignus tanto cognomine, uel si nouum ab eo inciperet. superauit paternos honores, auitos aequauit. pluribus uictorijs, & maioribus proelijs auus insignis Rullus, sed omnia aequare unus hostis Hannibal potest. cautior tamen, quam promptior, hic habitus fuit. et sicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat: sic nihil certius est, quam unum hominem nobis cunctando rem restituisse, sicut Ennius ait. Augur in locum eius inauguratus Q. Fabius Maximus, filius. in eiusdem locum pontifex (nam duo sacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani diem unum, plebeij ter toti instaurati ab aedilibus M. Sextio Sabino, & Cn. Tremellio Flacco. Ij ambo praetores facti, & cum ijs C. Liuius Salinator, & C. Aurelius Cotta. Comitia eius anni utrum C. Seruilius consul habuerit, an quia eum res in Etruria tenuerit, quae K
An. 548. stiones ex S. C. de coniurationibus principum habentem, dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum diuersi auctores faciunt. Principio insequentis anni M. Seruilius, & Ti. Claudius senatu in Capitolium uocato de prouincijs retulerunt. Italiam atque Africam in sortem conijci, Africam ambo cupientes, uolebant. ceterum Q. Metello maxime annitente, neque data, neque negata est Africa. consules iussi cum tribunis plebis agere, ut, si ijs uideretur, populum rogarent, quem uellet in Africa bellum gerere. omnes tribus P. Scipionem iusserunt. nihilominus consules prouinciam Africam (ita enim senatus decreuerat) in sortem coniecerunt. Ti. Claudio Africa euenit, ut quinquaginta nauium classem, omnes quinqueremes, in Africam transijceret, pariq. imperio cum Scipione imperator

peratot

A peratoresset. M. Seruilius Etruriam sortitus. In eadem prouincia & C. Seruilio prorogatum imperium, si consulem remorari ad urbem senatui placuisset. Praetores, M. Sextius Galliam est sortitus, ut duas legiones prouinciamq. traderet ei P. Quinctilius Varus: C. Liuius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore anno praefuerat: Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo, praetore prioris anni, prouinciam & duas legiones acciperet. Villius propraetor cum XX nauibus longis, militibus mille oram Siciliae tutaretur: inde M. Pomponius uiginti nauibus reliquis mille & quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottae urbana euenit. ceteris ita, uti quisque obtinebant prouincias exercitusque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defensum imperium est. Et ut placatis dijs omnia inciperent, agerentque, quos ludos M. Claudio Marcello T. Quinctio consulibus T. Manlius B dictator, quasq. hostias maiores uouerat, si per quinquennium illud respublica eodem statu fuisset: ut eos consules, prius quam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in circo per quattriduũ facti: hostiaeque, quibus uotae erãt, dijs caesae. Inter haec simul spes, simul cura in dies crescebat: nec satis certum constare apud animos poterat, utrum gaudio dignius esset, Hannibalem post sextumdecimum annum ex Italia decedentem uacuã possessionem eius reliquisse populo Romano: an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam transiecisset. Locum nimirum, non periculum, mutatum: cuius tantae dimicationis uatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere solitum, grauiorẽ in sua terra futurum hostem Hannibalem, quam in aliena fuisset. nec Scipioni aut cum Syphace, inconditae barbariae rege, qui statarium, semilixam ducere exercitum solitus sit, aut cum socero eius Hasdrubale, fugacissimo duce, rem futuram, aut tumultuarijs exerci-C tibus, ex agrestium semiermi turba subito collectis: sed cũ Hannibale, prope nato in praetorio patris, fortissimi ducis, alto atque educato inter arma, puero quondam milite, uix dum iuuene imperatore: qui senex uincendo factus, Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum complesset. ducere exercitum aequalem stipendijs suis, duratum omnium rerum patientia, quas uix fides fiat homines passos, perfusum millies cruore Romano, exsuuias non militum modo, sed etiam imperatorum portantem. multos occursuros Scipioni in acie, qui praetores, qui consules Romanos sua manu occidissent, muralibus uallaribusq. insignes coronis, peruagatos capta castra, captas urbes Romanas. nõ esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex caede imperatorum praeseferre posset Hannibal. Has formidines agitando animis, ipsi curas & metus augebant, etiam, quod cum assuessent per aliquot annos bellum ante D oculos, alijs atque alijs in Italiae partibus, lenta spe, in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio & Hannibal, uelut ad supremum certamen comparati duces. ij quoque, quibus ingens erat in Scipione fiducia, & uictoriae spes, quo magis in propinquam eã imminebant animis, eo curae intentioris erant. Haud dispar habitus animorum Carthaginiensibus erat: quos modo petisse pacem, intuentes Hannibalem, ac rerum gestarum eius magnitudinem, paenitebat: modo, cum respicerent, bis sese acie uictos, Syphacem captum, pulsos se Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia unius uirtute & consilio Scipionis facta, uelut fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant. Iam Hadrumetum peruenerat Hannibal. unde ad reficiendum ex iactatione maritima militem paucis diebus sumptis, excitus pauidis nuncijs omnia circa Carthaginem obtineri armis afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Za-E ma quinque dierum iter ab Carthagine abest. inde praemissi speculatores, cum excepti a custodibus Romanis, deducti ad Scipionem essent: traditos eos tribuno militum, iussosq. omisso metu uisere omnia, per castra, qua uellent, circumduci iussit: percunctatusque, satin' percommode omnia explorassent, datis qui prosequerentur, retro ad Hannibalem dimisit. Hannibal nihil quidem eorum, quae nunciabantur, (nam & Massanissam cum sex millibus peditum, quattuor equitum uenisse eo ipso forte die, afferebant) laeto animo audiuit, maxime hostis fiducia, quae non de nihilo profecto concepta est, perculsus. itaque quamquam & ipse caussa belli eius erat, & aduentu suo turbaue rat pactas indutias, & spem foederum: tamen, si integer, quam si uictus, peteret pacem, aequiorem impetrari posse ratus, nuncium ad Scipionem misit, ut colloquendi secum potesta-

tem faceret. Id utrum sua sponte fecerit, an publico consilio, neutrum cur affirmem ha- F
beo. Valerius Antias primo proelio uictum eum a Scipione, quo duodecim millia arma-
torum in acie sunt caesa, mille & septingenti capti, legatū cum alijs decem legatis tradit in
castra ad Scipionem uenisse. Ceterum Scipio cum colloquium haud abnuisset, ambo ex
composito duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud pro-
cul Nargara urbe, tum ad cetera loco opportuno, tum, quod aquatio intra teli coniectum
erat, consedit. Hannibal tumulum a quattuor millibus inde, tutum commodumq. alio-
qui, nisi quod longinquae aquationis erat, cepit. ibi in medio locus conspectus undique,
ne quid insidiarum esset, delectus. Summotis pari spatio armatis, cum singulis interpre-
tibus congressi sunt non suae modo aetatis maximi duces, sed omnis ante se memoriae o-
mnium gentium cuilibet regum imperatorumue pares. Paullisper alter alterius conspectu
admiratione mutua prope attoniti conticuere. Tum Hannibal prior. Si hoc ita fato da- G
to erat, ut qui primus bellum intuli populo Romano, quiq. toties prope in manibus ui-
ctoriam habui, is ultro ad pacem petendam uenirem, laetor, te mihi potissimum datum, a
quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Han-
nibalem, cui de tot Romanis ducibus uictoriam dij dedissent, tibi cessisse: teq. huic bello
uestris prius, quam nostris, cladibus insigni, finem imposuisse. hoc quoque ludibrium
fortunae casus ediderit, ut cum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primum Ro-
mano imperatore signa contulerim, ad filium eius inermis ad pacem petendam ueniam.
Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab dijs esse, ut & uos Ita-
liae, & nos Africae imperio contenti essemus. neque enim ne uobis quidem Sicilia, atque
Sardinia satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tamq. egregijs amis-
sis ducibus. Sed praeterita magis reprehendi possunt, quam corrigi. Ita aliena appetiui- H
mus, ut de nostris dimicaremus. nec in Italia solum uobis bellum, nobis in Africa est:
sed & uos in portis uestris prope ac moenibus signa armaq. hostium uidistis: & nos ab
Carthagine fremitum castrorum Romanorum exaudiuimus. Quod igitur nos maxime
abominaremur, uos ante omnia optaretis, in meliore uestra fortuna de pace agitur: agi-
musq. ij quorum & maxime interest pacem esse, & qui quodcumque egerimus, ratum ci-
uitates nostrae habiturae sint. animo tantum nobis opus est non abhorrente a quietis con
silijs. Quod ad me attinet, iam aetas senem in patriam reuertentem, unde puer profectus
sum, iam secundae, iam aduersae res ita erudierunt, ut rationem sequi, quam fortunam,
malim. tuam & adolescentiam, & perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quam quie-
tis opus est consilijs, metuo. Non temere incerta casuum reputat, quem fortuna num-
quam decepit. Quod ego fui ad Trasymenum, ad Cannas, id tu hodie es. uixdum mili- I
tari aetate imperio accepto, omnia audacissime incipientem nusquam fefellit fortuna. pa-
tris & patrui persecutus mortem, ex calamitate uestrae domus decus insigne uirtutis pie-
tatisq. eximiae cepisti: amissas Hispanias recuperasti, quattuor inde Punicis exercitibus
pulsis. consul creatus, cum ceteris ad tutandam Italiam parum animi esset, transgressus
in Africam, duobus hic exercitibus caesis, binis eadem hora captis simul incensisq. castris,
Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus regni eius, tot nostri imperij ereptis, me
sextumdecimum iam annum haerentem in possessione Italiae detraxisti. Potest uictoriam
malle, quam pacem, animus. Noui uobis spiritus magnos magis, quam utiles. et mihi
talis aliquando fortuna affulsit. Quod si in secundis rebus bonam quoque mentem da-
rent dij, non ea solum, quae euenissent, sed etiam ea, quae euenire possent, reputaremus.
Vt omnium obliuiscaris aliorum, satis ego documenti in omnes casus sum. quem modo K
castris inter Anienem, atque urbem uestram positis, ac iam prope scandentem moenia Ro
mana uideras, hic cernis, duobus fortissimis uiris fratribus, clarissimis imperatoribus or-
batum ante moenia prope obsessae patriae, quibus terrui uestram urbem, ea pro mea de-
precantem. Maximae cuique fortunae minime credendum est. In bonis tuis rebus, no-
stris dubijs, tibi ampla ac speciosa danti est pax: nobis petentibus magis necessaria, quam
honesta. Melior tutiorq. est certa pax, quam sperata uictoria. haec in tua, illa in deo-
rum manu est. Ne tot annorum felicitatem in unius horae dederis discrimen. cum tuas ui-
res, tum uim fortunae, Martemq. belli communem propone animo. utrimque ferrum,
corpora humana erunt. nusquam minus, quam in bello, euentus respondent. Non tan-
tum

A tum ad id, quod data pace iam habere potes, si proelio uincas, gloriae adieceris: quantum ademeris, si quid aduersi eueniat. simul parta ac sperata decora unius horae fortuna euertere potest. omnia in pace iungenda tuae potestatis sunt, P. Corneli tunc ea habenda fortuna erit, quam dij dederint. Inter pauca felicitatis uirtutisq. exempla M. Atilius quondam in hac eadem terra fuisset, si uictor pacem petentibus dedisset patribus nostris: sed non statuendo tandem felicitati modum, nec cohibendo efferentem se fortunam, quanto altius elatus erat, eo foedius corruit. Est quidem eius qui dat, non qui petit, condiciones dicere pacis. sed forsitan non indigni simus, qui nobismetipsis multam irrogemus. Non recusamus, quin omnia, propter quae bellum initum est, uestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania, quidquid insularum toto inter Africam Italiamq. continetur mari: Carthaginienses inclusi Africae litoribus, uos, quando ita dijs placuit, externa etiã terra mariq. uideamus re-
B gentes imperia. Haud negauerim, propter non nimis sincere petitam aut exspectatam nuper pacem, suspectam esse uobis Punicam fidem. multum, per quos petita sit, ad fidem tuendae pacis pertinet, Scipio. uestri quoque (ut audio) patres nonnihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negauerunt pacem. Hannibal peto pacem: qui neque peterem, nisi utilem crederem: & propter eandem utilitatem tuebor eam, propter quam peto. & quemadmodum, quia a me bellum coeptum est, ne quem eius paeniteret, quoad ipsi inuidere dei, praestiti: ita annitar, ne quem pacis per me partae paeniteat. Aduersus haec imperator Romanus in hanc fere sententiam respondit. Non me fallebat, Hannibal, aduentus tui spe Carthaginienses & praesenté indutiarum fidem, & spem pacis turbasse: neque tu id sane dissimulas, qui de condicionibus superioribus pacis omnia subtrahas, praeter ea, quae iampridem in nostra potestate sunt. ceterum sicut tibi curae est, sen-
C tire ciues tuos, quanto per te onere leuẽtur: sic mihi laborandum est, ne, quae tunc pepigerunt, hodie subtracta ex condicionibus pacis, praemia perfidiae habeant. Indigni quibus eadem pateat condicio, ut etiam prosit uobis fraus, petitis. Neque patres nostri priores de Sicilia, neque nos de Hispania fecimus bellum. et tunc Mamertinorum sociorum periculum, & nunc Sagunti excidium nobis pia ac iusta induerunt arma. uos lacessisse, & tu ipse fateris, & dij testes sunt: qui & illius belli exitum secundum ius fasq. dederunt, & huius dant, & dabunt. Quod ad me attinet, & humanae infirmitatis memini, & uim fortunae reputo, & omnia, quaecumque agimus, subiecta esse mille casibus scio. ceterum quemadmodum superbe & uiolenter me faterer facere, si, priusquam in Africam transiecissem, te tua uoluntate cedentẽ Italia, & imposito in naues exercitu ipsum uenientem ad pacem petendam aspernarer: sic nunc, cum prope manu conserta restitantem ac tergiuersantem in
D Africam attraxerim, nulla sum tibi uerecundia obstrictus. proinde si quid ad ea, in quae tum pax conuentura uidebatur, (quae sunt, nosti. multae nauium cum commeatu per indutias expugnatarum, legatorumq. uiolatorum) adijcitur, est quod referam ad consilium. sin illa quoque grauia uidentur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuistis. Ita infecta pace ex colloquio ad suos cum se recepissent, frustra uerbis tentatam rem nunciant: armis decernendum esse, habendamq. eam fortunam, quam dij dedissent. In castra ut est uentum, pronunciant ambo, arma expedirent milites animosque ad supremum certamen, non in unum diem, sed in perpetuum, si felicitas adesset, uictores. Roma, an Carthago iura gentibus daret, ante crastinam noctem scituros. neque enim Africam, aut Italiam, sed orbem terrarum uictoriae praemium fore: par periculum praemio, quibus aduersae pugnae fortuna fuisset. Nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena
E ignotaq. terra, & Carthagini, supremo auxilio effuso, adesse uidebatur praesens excidium. Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo longe clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die, aut euersuri. Anceps igitur spes & metus miscebant animos: cõtemplantibusq. modo suam, modo hostium aciem, cum oculis magis, quam ratione, pensarent uires, simul laeta, simul tristia obuersabantur. quae ipsis sua sponte non succurrebant, ea duces admonendo, atque hortando subijciunt. Poenus XVI annorum in terra Italia res gestas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occisos, & sua cuique decora, ubi ad insignem alicuius pugnae memoria militem uenerat, referebat. Scipio Hispanias, & recentia in Africa proelia, & confessionem hostium, quod neque non petere pacẽ propter metum,

Scipio

tum, neque manere in ea prae insita animis perfidia potuissent; ad hoc, colloquium Hannibalis in secreto habitum: ac (liberum fingenti, qua uelit flecti:) ominatur, (quibus quondam auspicijs patres eorum pugnauerint ad Aegates insulam, ea illis exeuntibus in aciem portendisse deos) adesse finem belli, ac laboris: in manibus esse praedam Carthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos, coniuges, penatesq. deos. Adeo celsus haec corpore, uultuq. ita laeto, ut uicisse iam crederes, dicebat. Instruit deinde primos hastatos, post eos principes, triarijs postremam aciem clausit. non confertas autem cohortes ante sua quemque signa instruebat. sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut esset spatium, quo elephanti hostium accepti, nihil ordines turbarent. Laelium, cuius ante legati, eo anno quaestoris, extra sortem ex senatusconsulto opera utebatur, cum Italico equitatu ab sinistro cornu, Massanissam Numidasq. ab dextro opposuit. uias patentes inter manipulos antesignanorum uelitibus (ea tunc leuis armatura erat) compleuit: dato praecepto, ut ad impetum elephantorum aut post rectos refugerent ordines, aut in dextram laeuamq. discursu applicantes se antesignanis, uiam, qua irruerent in ancipitia tela, belluis darent. Hannibal ad terrorem primum elephantos (LXXX autem erāt, quot nulla umquam in acie ante habuerat) instruxit, deinde auxilia Ligurum Gallorumque, Balearibus Maurisq. admistis: in secunda acie Carthaginienses, Afrosque, & Macedonum legionem: modico deinde interuallo relicto, subsidiariam aciem Italicorum militum (Bruttij plerique erant, ui ac necessitate plures, quam sua uoluntate decedentem ex Italia secuti) instruxit. equitatum etiam ipsum circumdedit cornibus. dextrum Carthaginienses, sinistrum Numidae tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mores, non lex, non arma, non uestitus habitusque, non caussa militandi eadem esset, auxiliaribus & praesens, & multiplicata merces ex praeda ostentatur. Galli proprio, atque insito in Romanos odio accenduntur. Liguribus campi uberes Italiae deductis ex asperrimis montibus in spem uictoriae ostentantur. Mauros Numidasq. impotenti Massanissae futuro dominatu terret. alijs aliae spes ac metus iactantur. Carthaginiensibus moenia patriae, dij penates, sepulcra maiorum, liberi cum parentibus, cōiugesq. pauidae, aut excidium seruitiumque, aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum aut in spem medium ostentatur. Cum maxime haec imperator apud Carthaginienses, duces suarum gētium inter populares, pleraque per interpretes intermistos alienigenis ageret, tubae cornuaq. ab Romanis cecinerunt: tantusq. clamor ortus, ut elephanti in suos sinistro maxime cornu uerterentur, Mauros ac Numidas. addidit facile Massanissa perculsis terrorem: nudauitq. ab ea parte aciem equestri auxilio. paucae tamen bestiarum intrepidae in hostem actae, inter uelitum ordines cum multis suis uulneribus ingentem stragem edebant. resilientes enim ad manipulos uelites, cū uiam elephantis, ne obtererentur, fecissent, in ancipites ad ictum utrimque conijciebant hastas: nec pila ab antesignanis cessabant, donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie hi quoque in suo dextro cornu ipsos Carthaginiensium equites in fugam uerterunt. Laelius, ut turbatos uidit hostes, addit perculsis terrorem. Vtrimque equite nudata erat Punica acies, cum pedes concurrit, nec spe, nec uiribus iam par. ad hoc, dictu parua, sed magni eadem in re gerenda momenti res, congruens clamor a Romanis, eoque maior & terribilior: dissonae illis, ut gentium multarum discrepantibus linguis, uoces. pugna Romana stabilis & suo & armorum pondere incumbentium in hostem: concursatio & uelocitas illinc maior, quam uis. Igitur primo impetu extemplo mouere loco hostium aciem Romani: ala deinde & umbonibus pulsantes, in summotos gradu illato, aliquantum spatij, uelut nullo resistente, incessere: urgentibus & nouissimis primos, ut semel motam aciem sensere, quod ipsum uim magnam ad pellendum hostem addebat. Apud hostes auxiliares cedentes secunda acies, Afri & Carthaginienses, adeo non sustinebant, ut contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos caedendo ad se perueniret hostis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: & in suos uersi, partim refugere in secundam aciem: partim nō recipientes caedere, uti paullo ante non adiuti, & tunc exclusi. et prope duo iam permista proelia erant: cum Carthaginienses simul cum hostibus, simul cum suis cogerētur conserere manus. non tamen ita perculsos, iratosq. in aciē accepere, sed densatis ordinibus, in cornua, uacuumq. circa campum extra proelium eiecere: ne pauidos fuga uulneribusq. milites

A lites in certam & integram aciem miscerent. Ceterum tanta strages hominũ armorumq. locum, in quo steterant paullo ante auxiliares, compleuerat, ut prope difficilior transitus esset, quam per confertos hostes fuerat: itaque qui primi erant hastati, per cumulos corporum, armorumque, & labem sanguinis, qua quisque poterat, sequentes hostem, & signa & ordines confuderunt. principum quoque signa fluctuare coeperant, uagam ante se cernentes aciem. Quod Scipio ubi uidit, receptui propere canere hastatis iussit: & saucijs in postremam aciem subductis, principes triariosque in cornua inducit, quo tutior firmiorque media hastatorum acies esset. Ita nouum de integro proelium ortum est: quippe ad ueros hostes peruentum erat, & armorum genere, & usu militiae, & fama rerum gestarum, & magnitudine uel spei uel periculi pares. sed & numero Romanus superior erat, & animo: quod iam equites, iam elephantos fuderat: iam prima acie pulsa, in secun-B dam pugnabat. In tempore Laelius & Massanissa pulsos per aliquantum spatij secuti equites, reuertentes, in auersam hostium aciem incurrere. Is demum impetus perculit hostem: multi circumuenti in acie caesi: multi per patentem circa campum fuga sparsi, tenente omnia equitatu, passim interierunt. Carthaginiensium sociorumq. caesa eo die supra millia uiginti. par ferme numerus captus est, cum signis militaribus centum triginta tribus, elephantis undecim. Victores ad duo millia cecidere. Hannibal cum paucis equitibus inter tumultum elapsus, Hadrumetum perfugit, omnia & in proelio, & ante aciem, priusquam excederet pugna, expertus: & confessione etiam Scipionis, omniumq. peritorum militiae, illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse. elephantos in prima fronte: quorum fortuitus impetus, atque intolerabilis uis, signa sequi, & seruare ordines, in quo plurimum spei ponerent, Romanos prohiberet. deinde auxiliares ante Carthaginien-C sium aciem, ne homines misti colluuione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugae haberent: simul primum ardorem, atque impetum hostium excipientes fatigarent: ac, si nihil aliud, uulneribus suis ferrum hostile hebetarent: tum, ubi omnis spes esset, milites Carthaginienses, Afrosque, ut omnibus rebus alijs pares, eo quod integri cum fessis ac saucijs pugnarent, superiores essent. Italicos interuallo quoque diremptos, incertos, socij an hostes essent, in postremam aciem summotos. Hoc edito uelut ultimo uirtutis opere Hannibal cũ Hadrumetum refugisset: accitusq. inde Carthaginem sexto ac trigesimo post anno, quam puer inde profectus erat, redisset: fassus in curia est, non proelio modo se, sed bello uictum: nec spem salutis alibi, quam in pace impetranda, esse. Scipio confestim a proelio, expugnatis hostium castris, direptisque, cũ ingenti praeda ad mare ac naues redijt, nuncio allato, Cn. Lẽtulum cum L rostratis, C onerarijs
D omni genere commeatus, ad Vticam accessisse. Admouendum igitur undique terrorem perculsae Carthagini ratus, misso Laelio Romam cum uictoriae nuncio, Cn. Octauium terrestri itinere ducere legiones Carthaginem iubet. ipse, ad suã ueterem noua Lentuli classe adiuncta, profectus ab Vtica, portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, cum uelata infulis ramisq. oleae Carthaginiensium occurrit nauis. decem legati erant principes ciuitatis, auctore Hannibale missi ad petendam pacem. qui cum ad puppim praetoriae nauis accessissent, uelamenta supplicum porrigentes, orantes, implorantesq. fidẽ & misericordiam Scipionis: nullum ijs aliud responsum datum, quam ut Tunetem uenirent, eo se moturum castra. ipse ab contemplato situ Carthaginis non tam noscendi in praesentia, quam terrendi hostis caussa, Vticam, eodem & Octauio reuocato, redijt. Inde procedentibus ad Tunetem, nuncius allatus: Verminam, Syphacis filium, cum equitibus pluribus,
E quam peditibus, uenire Carthaginiensibus auxilio. Pars exercitus cũ omni equitatu missa, turmalibus primum agmen aggressa, Numidas leui certamine fudit. exitu quoque fugae intercluso, a parte omni circumdatis equitibus, XV millia hominum caesa, ∞ & CC uiui capti sunt, & equi Numidici ∞ & D, signa militaria duo & septuaginta. Regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco castra posita. legatique XXX Carthagine ad Scipionem uenerunt. & illi quidem multo miserabilius, quam ante, quo magis cogebat fortuna, egerunt: sed aliquanto minore cum misericordia, ab recenti memoria perfidiae, auditi sunt. In concilio, quãquam iusta ira omnes ad delendam stimulabat Carthaginem: tamen, cum, & quanta res esset, & quam longi temporis obsidio tam munitae & ualidae urbis, reputarent: & ipsum Scipionem exspectatio suc-

cessoris, uenturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, sollicitaret: ad F
pacem omnium animi uersi sunt. Postero die reuocatis legatis, & cum multa castigatione perfidiae monitis, ut, tot cladibus edocti, tandem deos & iusiurandum esse crederent, condiciones pacis dictae. Vt liberi legibus suis uiuerent. quas urbes, quosq. agros, quibusq. finibus ante bellum tenuissent, tenerent, populandiq. finem eo die Romanus faceret. perfugas fugitiuosque, & captiuos omnes, & naues rostratas, praeter decem triremes, traderent, elephantosque, quos haberent domitos; neque domarent alios. bellum neue in Africa, neue extra Africam iniussu populi Romani gererent. Massanisae res redderent, foedusq. cum eo facerent. frumentum, stipendiumq. auxilijs, donec ab Roma legati redissent, praestarēt. decē millia talentum argenti descripta pēsionibus aequis in annos quinquaginta soluerent. obsides centum arbitratu Scipionis darent, ne minores XIV annis, neu XXX maiores. indutias ita se daturum, si per priores indutias naues onerariae captae, quaeque fuissent in nauibus, restituerentur. aliter nec indutias, nec spem pacis ullam esse. Has condiciones legati cum domum referre iussi in concione ederent, & Gisgo ad dissuadendam pacem processisset, audireturque a multitudine inquieta eadem & imbelli, indignatus Hannibal, dici ea in tali tempore, audirique, arreptum Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit. quae insueta liberae ciuitati species cum fremitum populi mouisset, perturbatus militaris uir urbana libertate, Nouem, inquit, annorum a uobis profectus, post sextum & tricesimum annum redij. militares artes, quas me a puero fortuna nunc priuata nunc publica docuit, probe uideor scire: urbis ac fori iura, leges, mores uos me oportet doceatis. Excusata imprudentia, de pace multis uerbis disseruit, quam nec iniqua, & necessaria esset. omnium maxime difficile erat, quod ex nauibus per indutias captis nihil praeter ipsas comparebat naues: nec inquisitio erat facilis. Cum H
aduersantes paci arguerentur, placuit naues reddi, & homines utique inquiri: cetera quae abessent, aestimanda Scipioni permitti: atque ita pecunia luere Carthaginienses. Sunt qui Hannibalem ex acie ad mare peruenisse, inde praeparata naue ad regem Antiochum extemplo profectum tradunt: postulantique ante omnia Scipioni, ut Hannibal sibi traderetur, responsum esse, Hannibalem in Africa non esse. Posteaquam redierunt ad Scipionem legati: quae publica in nauibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quaestores; quae priuata, profiteri domini iussi; pro ea summa pecuniae XXV millia pondo argenti praesentia exacta. indutiaeque Carthaginiensibus datae in tres menses. additum, ne per indutiarum tempus alio usquam, quam Romam, mitterent legatos: & quicumque legati Carthaginem uenissent, ne ante dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, qui, & quae petentes uenissent, certiorem facerent. Cum legatis Carthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo, & M. Marcius Ralla, & L. Scipio, imperatoris frater. Per I
eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam uilitatem annonae effecerunt, ut pro uectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romae ad nuncium primum rebellionis Carthaginiensium trepidatum fuerat: iussusque erat Ti. Claudius mature in Siciliam classem ducere, atque inde in Africam transijcere: & alter consul M. Seruilius ad urbem morari, donec, quo statu res in Africa essent, sciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaque classe ab Ti. Claudio consule facta erant, quod patres de pace Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus daretur, quam consulis, censuerant. Prodigia quoque nunciata sub ipsam famam rebellionis terrorem attulerant. Cumis solis orbis minui uisus, & pluuit lapideo imbri. & in Veliterno agro terra ingentibus cauernis consedit, arboresque in profundum haustae, Ariciae forum, & circa tabernae, Frusinone murus aliquot locis, & porta de caelo tacta: & in palatio lapidibus pluuit. Id prodigium more patrio nouemdiali sacro, cetera hostijs maioribus expiata. Inter quae etiam aquarū insolita magnitudo in religionem uersa. nam ita abundauit Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad aedem Erycinae Veneris parati sint. ceterum ludorum ipso die serenitate subita orta, pompa duci coepta ad portam Collinam, reuocata deductaq. in circum est, cum, decessisse inde aquam nunciatū esset: laetitiamq. populo, & ludis celebritatem addidit sedes sua sollemni spectaculo reddita. Claudium consulem profectū tandem ab urbe inter portus Cossanum Loretanumq. atrox uis tempestatis adorta, in metum ingentē adduxit. Populonios inde cū peruenisset, stetissetq. ibi, dum reliquum tempestatis K

statis

A statis exsaeuiret: Iluam Insulam, & ab Ilua Corsicam, a Corsica in Sardiniam trāsiecit. ibi superantem Insanos montes multo & saeuior & infestioribus locis tempestas adorta disiecit classem. multae quassatae, armamentisque spoliatae naues: quaedam fractae. ita uexata ac lacerata classis Carales tenuit. ubi dum subductae reficiuntur naues, hiems oppressit: circumactumq. anni tempus. & nullo prorogante imperium, priuatus Ti. Claudius classem Romam reduxit. M. Seruilius, ne comitiorum caussa ad urbem reuocaretur: dictatore dicto C. Seruilio, in prouinciam est profectus. Dictator magistrum equitum P. Aelium Paetum dixit. Saepe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt. itaque cum pridie idus Martias ueteres magistratus abissent, noui suffecti non essent, respub. sine curulibus magistratibus erat. L. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus. in locum eius suffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo, & Q. Fuluio, aedil. curul. ludi Romani ter toti instaurati. B Pecuniam ex aerario scribae, uiatoresque aedilicij clam egessisse per indicem comperti, damnati sunt, non sine infamia Luculli aedilis. P. Aelius Tubero, & L. Laetorius aediles plebis uitio creati, magistratu se abdicarunt, cum ludos, ludorumque caussa epulum Ioui fecissent, & signa tria ex multaticio argento facta in Capitolio posuissent. Cerealia ludos dictator & magister equitum ex senatusconsulto fecerunt. Legati ex Africa Romani simul Carthaginiensesque cum uenissent Romam, senatus ad aedem Bellonae habitus est. ubi cum L. Veturius Philo, pugnatum cum Hannibale esse suprema Carthaginiensibus pugna, finemque tandem lugubri bello impositum, ingenti laetitia patrum exposuisset, adiecit, Verminam etiam Syphacis filium, quae non parua bene gestae rei accessio fuerat, deuictum. in concionem inde prodire iussus, gaudiumque id populo impertire. Tum patefacta gratulatione omnia in urbe templa, supplicationesque in triduum decretae. Legatis Carthaginiensium & Philippi regis (nam ij quoque uenerant) petentibus, ut senatus sibi daretur, C responsum iussu patrum a dictatore est, consules nouos eis senatum daturos esse. Comitia inde habita: creati consules Cn. Cornelius Lentulus, P. Aelius Paetus. praetores M. Iunius Pennus, cui sors urbana euenit, M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Aelius Tubero Siciliam est sortitus. De prouincijs consulum nihil ante placebat agi, quam legati Philippi regis, & Carthaginiensium auditi essent. belli finem alterius, principium alterius prospiciebāt animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat prouinciae Africae: seu bellum foret, facilem uictoriam: seu iam finiretur, finiti tanti belli se consule gloriam petens. negare itaque, prius quidquam agi passurum, quam sibi Africa decreta esset: concedente collega, moderato uiro & prudenti: qui gloriae eius certamen cum Scipione, praeterquam quod D iniquum esset, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus & M. Acilius Glabrio tribuni plebis rem priore anno nequidquam tentatam ab Ti. Claudio consule, Cn. Cornelium tentare aiebant. ex auctoritate patrum latum ad populum esse, cuius uellent imperium in Africa esse, omnes V & XXX tribus P. Scipioni id imperium decresse. Multis contentionibus & in senatu & ad populum acta res, postremo eo deducta est, ut senatui permitterent. Patres igitur iurati (ita conuenerat) censuerunt, uti consules prouincias inter se compararent, sortirenturue, uter Italiam, uter classem nauium L haberet. cui classis obuenisset, in Siciliam nauigaret. si pax cum Carthaginiensibus componi nequisset, in Africam transijceret: consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, iure imperij terra rem gereret. si condiciones conuenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum consulem, an P. Scipionem iuberent pacem dare: & quem, si deportandus E exercitus uictor ex Africa esset, deportare. si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari iussissent, ne consul ex Sicilia in Africam transijceret. alter cōsul, cui Italia euenisset, duas legiones a M. Sextio praetore acciperet. P. Scipioni cum exercitibus quos haberet, in prouincia Africa prorogatum imperium. Praetori M. Valerio Faltoni duae legiones in Bruttijs, quibus C. Liuius priore anno praefuerat, decretae. P. Aelius praetor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus propraetor habuisset, decernitur. M. Seruilio prioris anni consuli cum suis duabus item legionibus in Etruriam prorogatum imperium est. Quod ad Hispanias attineret, aliquot iam annos ibi L. Cornelium Lentulum, & L. Manlium Acidinum esse. ut ij consules cum tribunis agerent, si eis uideretur, ut plebē rogarent, cui iu-

An. 549

berent in Hispania imperium esse. is ex duobus exercitibus in unam legionem conscri- F
beret Romanos milites, & XV cohortes socios Latini nominis, quibus prouinciam obti-
neret. ueteres milites L. Cornelius & L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio con-
suli L nauium classis ex duabus classibus, Cn. Octauij, quae in Africa esset, P. Villij, quae Si
ciliae oram tuebatur, decreta: ut quas naues uellet, deligeret. P. Scipio L longas naues
haberet, quas habuisset. quibus, si Cn. Octauium, sicut praefuisset, praeesse uellet, Octauio
propraetori in eum annum imperium esset. si Laelium praeficeret, Octauius Romam dece-
deret: reduceretq. naues, quibus proconsuli usus non esset. Et M. Fabio in Sardiniam
decem longae naues decretae. Et cōsules duas legiones urbanas scribere iussi, ut quattuor
decim legionibus eo anno, centum nauibus longis respublica administraretur. Tum de
legatis Philippi & Carthaginiensium actum. priores Macedonas introduci placuit, quo-
rum uaria oratio fuit: partim purgantium quae questi erant missi ad regem a Roma legati G
de populatione sociorum: partim ultro accusantium quidem & socios populi Romani,
sed multo infestius M. Aurelium: quem ex tribus ad se missis legatis delectu habito sub-
stitisse, & se bello lacessisse cōtra foedus, & saepe cum praefectis suis signis collatis pugnas-
se: partim postulantium, ut Macedones, duxq. eorum Sopater, qui apud Hannibalem mer
cede militassent, captiq. in uinculis essent, sibi restituerentur. Aduersus ea M. Furius mis-
sus ad idipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit. Aurelium relictum, ne socij populi Ro
mani fessi populationibus, atque iniuria, ad regem deficerent, finibus sociorum nō exces-
sisse. dedisse operam, ne impune in agros eorum transscenderent populatores. Sopa-
trum ex purpuratis & propinquis regis esse. eum cum quattuor millibus Macedonum
& pecunia missum nuper in Africam esse Hannibali Carthaginiensibusq. auxilio. De his
rebus interrogati Macedones cum perplexe responderent, ipsi ante responsum tulerunt, H
Bellum quaerere regem, & si pergat, propediem inuenturum. dupliciter ab eo foedus uio
latum: & quod socijs populi Romani iniurias fecerit, bello armisq. lacessiuerit: & quod
hostes auxilijs & pecunia iuuerit. et P. Scipionem recte, atque ordine uideri fecisse, &
facere, quod eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti sunt, hostium nu-
mero in uinculis habeat. et M. Aureliū e republica facere, gratumq. id senatui esse, quod
socios populi Romani, quando iure foederis non posset, armis tueatur. Cum hoc tam tri-
sti responso dimissis Macedonibus, legati Carthaginienses uocati. quorum aetatibus di-
gnitatibusq. conspectis, (nam longe primi ciuitatis erant) tum pro se quisque dicere, ue-
re de pace agi. Insignis tamen inter ceteros Hasdrubal erat, (Haedum populares cognomi
ne appellabant) pacis semper auctor, aduersusq. factioni Barchinae. eo tum plus illi au-
ctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem a republica transferenti. Qui cum I
uaria oratione usus esset, nunc purgando crimina, nunc quaedam fatendo, ne impudenter
certa negantibus difficilior uenia esset: nunc monendo etiam patres conscriptos, ut rebus
secundis modeste ac moderate uterentur: Si se atque Hannonem audissent Carthaginien-
ses, & tempore uti uoluissent, daturos fuisse pacis condiciones, quas tunc peterent. Ra-
ro simul hominibus bonam fortunam, bonamq. mentem dari. populum Romanum eo
inuictum esse, quod in secundis rebus sapere, & consulere meminerit. et hercule miran-
dum fuisse, si aliter facerent. ex insolentia, quibus noua bona fortuna sit, impotentes lae-
titiae insanire: populo Romano usitata ac prope iam obsoleta ex uictoria gaudia esse, ac
plus paene parcendo uictis, quam uincendo, imperium auxisse. Ceterorum miserabilior
oratio fuit, commemorantium, ex quantis opibus quo recidissent Carthaginiensium
res. nihil eis, qui modo orbem prope terrarum obtinuissent armis, superesse, praeter Car- K
thaginis moenia. ijs inclusos, non terra, non mari quidquam sui iuris cernere. urbem quo
que ipsam, ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil ulterius sit, saeuire po-
pulus Romanus uelit. Cum, flecti misericordia patres, appareret, senatorum unum, in-
festum perfidiae Carthaginiensium, succlamasse ferunt: per quos deos foedus icturi es-
sent, cum eos, per quos ante ictum esset, fefellissent? Per eosdem, inquit Hasdrubal, qui
tam infesti sunt foedera uiolantibus. Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentu-
lus consul, cui classis prouincia erat, senatusconsulto intercessit. Tum M'. Acilius & Q.
Minucius tribuni pleb. ad populum tulerunt: uellent iuberentne senatum decernere,
ut cum Carthaginiensibus pax fieret? & quem eam pacem dare, quemq. ex Africa exerci-

tus

A tus deportare iuberent? De pace, Vti rogas, omnes tribus iusserunt, pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare. Ex hac rogatione senatus decreuit, ut P. Scipio ex X legatorum sententia pacem cum populo Carthaginiensi, quibus legibus ei uideretur, faceret. Gratias deinde patribus egere Carthaginienses: petieruntque, ut sibi in urbem introire, & colloqui cum ciuibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent. esse in ijs partim propinquos, amicosque suos, nobiles homines, partim ad quos mandata a propinquis haberent. Quibus conuentis, cum rursus peterent, ut sibi quos uellent ex ijs redimendi potestas fieret, iussi nomina edere. & cum CC ferme ederent, senatusconsultum factum est, ut legati Romani ducentos ex captiuis, quos Carthaginienses uellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent: nunciarentque ei, ut, si pax conuenisset, sine pretio eos Carthaginiensibus redderet. fetiales cum in Africam ad foe-
B dus feriendum ire iuberentur, ipsis postulantibus senatusconsultum in haec uerba factum est, Vt priuos lapides silices, priuasq. uerbenas secum ferrent: uti praetor Romanus his imperaret, ut foedus ferirent, illi praetorem sagmina poscerent. Herbae id genus ex arce sumptum dari fetialibus solet. Ita dimissi Roma Carthaginienses cum in Africam uenissent ad Scipionem, quibus ante dictum est legibus pacem fecerunt. Naues longas, elephantos, perfugas, fugitiuos, captiuorum quattuor millia tradiderunt. inter quos Q. Terentius Culleo senator fuit. Naues prouectas in altũ incendi iussit. Quingentas fuisse omnis generis, quae remis agerentur, quidam tradunt. quarum conspectum repente incendium tã lugubre fuisse Poenis, quam si ipsa Carthago arderet. De perfugis grauius, quam de fugitiuis, consultum. nominis Latini qui erant, securi percussi, Romani in crucem sublati. Annis ante XL pax cum Carthaginiensibus postremo facta erat, Q. Lutatio A. Manlio consulibus.
C bellum initum annis post tribus & XX, P. Cornelio Ti. Sempronio consulibus, finitum est decimoseptimo anno Cn. Cornelio P. Aelio Paeto consulibus. Saepe postea ferũt Scipionem dixisse: Ti. Claudij primum cupiditatem, deinde Cn. Cornelij, fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret. Carthaginiensibus cum prima collatio pecuniae diutino bello exhaustis difficilis uideretur, maestitiaq. & fletus in curia esset, ridentem Hãnibalem ferunt conspectum. cuius cum Hasdrubal Haedus risum increparet in publico fletu, cum ipse lacrymarum caussa esset, Si quemadmodum oris habitus cernitur oculis, inquit, sic & animus intus cerni posset, facile uobis appareret nõ laeti, sed prope amentis mali cordis hunc, quem increpatis, risum esse. qui tamen nequaquam adeo est intempestiuus, quam uestrae istae absurdae, atque abhorrentes lacrymae sunt. tunc flesse decuit, cum adempta nobis arma, incensae naues, interdictum externis bellis. illo enim uulnere conci-
D dimus. Nec esse in uos odio uestro consultum ab Romanis credatis. Nulla magna ciuitas diu quiescere potest. si foris hostem non habet, domi inuenit: ut praeualida corpora ab externis caussis tuta uidentur, sed suis ipsa uiribus onerantur. Tantum nimirum ex publicis malis sentimus, quantum ad priuatas res pertinet: nec in eis quidquam acrius, quam pecuniae damnum, stimulat. Itaque cum spolia uictae Carthagini detrahebantur, cum inermẽ iam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africae cerneretis, nemo ingemuit. nunc, quia tributum ex priuato conferendum est, tamquam in publico funere comploratis. quã uereor, ne propediem sentiatis, leuissimo in malo uos hodie lacrymasse. Haec Hannibal apud Carthaginienses. Scipio, concione aduocata, Massanissam ad regnum paternum Cirtha opido, & ceteris urbibus agrisque, quae ex regno Syphacis in populi Romani potestatem uenissent, adiectis donauit. Cn. Octauium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio
E consuli tradere iussit: legatos Carthaginiẽsium Romam proficisci, ut, quae ab se ex decem legatorum sententia acta essent, ea patrum auctoritate, populique iussu confirmarentur. Pace terra mariq. parta, exercitu in naues imposito, in Siciliã Lilybaeum trãsiecit. inde magna parte militum in nauibus missa, ipse per laetam pace non minus, quam uictoria, Italiã, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente uias, Romam peruenit, triumphoq. omnium clarissimo urbem est inuectus. Argenti tulit in aerarium pondo centum millia XXIII. militibus ex praeda quadragenos aeris diuisit. Morte subtractus spectaculo magis hominum, quam triumphantis gloriae, Syphax est, Tibure haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba transductus fuerat. conspecta mors tamen eius fuit, quia publico funere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum,

Polybius, haudquaquam spernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem F est, pileo capiti imposito, Q. Terentius Culleo, omniq. deinde uita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris prius fauor, an popularis aura celebrauerit, an, sicuti Felicis Sullae, Magniq. Pompeij, patrum memoria, coeptum ab assentatione familiari sit, parum compertum habeo. Primus certe hic imperator nomine uictae ab se gentis est nobilitatus: exemplo deinde huius nequaquam uictoria pares, insignes imaginum titulos, claraq. cognomina familiae fecere.

EPITOME. LIBRI. XXXI

ELL I. aduersus Philippum Macedoniae regem, quod intermissum erat, repetiti caussae referuntur hae. Tempore initiorum duo iuuenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas uenerunt, & in sacrarium Cereris cum alijs popularibus suis intrauerunt. ob hoc, tanquam nefas summum commisissent, ab Atheniensibus caesi sunt. Acarnanes mortibus suorum commoti, ad uindicandos illos auxilium a Philippo petierunt. Paucis mensibus post pacē Carthaginiensibus datam, quingentesimo quinquagesimo anno ab urbe condita, cum Atheniensiū, qui obsidebantur a Philippo, legati auxilium a senatu petissent, & senatus id censuisset ferendum, plebe, quod tot bellorum continuus labor grauis erat, dissentiente, tenuit auctoritas patrum, ut sociae ciui- G tati, ferri opem populus quoque iuberet. Bellum id P. Sulpicio consuli mandatum est: qui, exercitu in Macedoniam ducto, equestribus proelijs cum Philippo prospere pugnauit. Abydeni a Philippo obsessi, ad exemplum Saguntinorum suos seque occiderunt. L. Furius praetor Gallos Insubres rebellantes, & Hamilcarem Poenum bellum in ea parte molientem, acie uicit. Hamilcar eo in bello occisus est, & millia hominum XXXV. Praeterea expeditiones Philippi regis, & Sulpicij consulis, expugnationesque urbium ab utroque factas continet. Sulpicius consul, H adiuuantibus rege Attalo & Rhodijs, bellum gerebat. Triumphauit de Gallis L. Furius praetor.

LIBER. XXXI

E quoque iuuat, uelut ipse in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici peruenisse. nam etsi profiteri ausum, perscripturum res omnes Romanas, in partibus singulis tanti operis fatigari minime conuenit: tamen cum in mentem uenit, tres & LX annos (tot enim sunt a primo Punico ad secundum bellum finitum) aeque multa uolumina occupasse mihi, quam occu- I parint CDLXXXVI anni a condita urbe ad Ap. Claudium consulem, qui primus bellum Carthaginiensibus intulit: iam prouideo animo, uelut qui proximis litori uadis inducti mare pedibus ingrediuntur quidquid progredior, in uastiorem me altitudinem, ac uelut profundum inuehi, & crescere paene opus, quod prima quaeque perficiendo, minui uidebatur. Pacem Punicam bellum Macedonicum excepit, periculo haudquaquam comparandum aut uirtute ducis, aut militum robore: sed claritate regum antiquorum, uetustaeq. fama gentis, & magnitudine imperij, quo multa quondam Europae, maioremq. partem Asiae obtinuerant armis, prope nobilius. Ceterum coeptum bellum aduersus Philippum decem ferme ante annis, triennio prius depositum erat: cum Aetoli & belli & pacis fuissent caussae. uacuos deinde pace Punica iam Romanos, & infensos Philippo, cum ob infidam aduersus Aetolos K aliosq. regionis eiusdem socios pacem, tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam missa Hannibali Poenisque, preces Atheniensium, quos agro peruastato in urbem compulerat, excitauerunt ad renouandum bellum. Sub idem fere tempus & ab Attalo rege & Rhodijs legati uenerūt, nūciantes Asiae quinque ciuitates sollicitari. His legationibus responsum est, curae Asianam rem senatui fore. consultatio de Macedonico bello integra ad consules, qui tunc in proelio cum Boijs erāt, reiecta est. Interim ad Ptolemaeum Aegypti regē legati tres missi, C. Claudius Nero, M. Aemilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus, ut & annunciarent uictum Hannibalem, Poenosque, & gratias agerent regi, quod in rebus dubijs, cū finitimi etiā socij Romanos desererent, in fide mansisset; & peterent, ut, si coacti

iniurijs

A iniurijs bellum aduersus Philippum suscepissent, pristinum animum erga populum R. cōseruaret. Eodem fere tempore P. Aelius consul, in Gallia, cum audisset a Boijs ante sui aduentum incursiones in agros sociorum factas, duabus legionibus subitarijs tumultus eius caussa scriptis, additisque ad eas quattuor cohortibus de exercitu suo, C. Oppium praefectum socium hac tumultuaria manu per Vmbriam, quam tribum Sapiniam uocant, agrum Boiorum inuadere iussit. ipse eodem aperto itinere per medios montes duxit. Oppius ingressus hostium fines, primo populationes satis prospere ac tuto fecit: delecto dein de ad castrum Mutilum idoneo loco ad demetenda frumenta, (iam enim maturae erant segetes) profectus neque explorato circa, nec stationibus satis firmis, quae armatae inermes atque operi intentos tutarentur, positis, improuiso impetu Gallorum cum frumentatoribus est circumuentus. inde pauor fugaq. etiam armatos cepit. ad septem millia hominum B palata per segetes sunt caesa: inter quos ipse C. Oppius praefectus. ceteri in castra metu cō pulsi, inde sine certo duce consensu militari proxima nocte, relicta magna parte rerum suarum, ad consulem per saltus prope inuios peruenere: qui, nisi quod populatus est Boiorum fines, & cum Ingaunis Liguribus foedus icit; nihil, quod esset memorabile, aliud in prouincia cum gessisset, Romam redijt. Cum primum senatum habuit, uniuersis postulantibus, ne quam prius rem quam de Philippo, sociorūq. querellis ageret, relatum extemplo est, decreuitque frequens senatus, ut P. Aelius consul, quem uideretur ei, cum imperio mitteret, qui, classe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octauius reduceret, in Macedoniam traiijceret. M. Valerius Laeuinus propraetor missus, circa Vibonem duodequadraginta nauibus ab Cn. Octauio acceptis in Macedoniam transmisit. ad quem cum M. Aurelius legatus uenisset, edocuissetque eum quantos exercitus, quantum nauium numerum comparasset C rex; & quemadmodum circa omnes non continentis modo urbes, sed etiam insulas, partim ipse adeundo partim per legatos conciret homines ad arma: maiore conatu Romanis id capessendum bellum esse, nec, cunctantibus ijs, auderet Philippus quod Pyrrhus prius ausus ex aliquanto minore regno esset: haec eadem scribere Aurelium consulibus & senatui placuit. Exitu huius anni, cum de agris ueterum militum relatum esset, qui ductu, atque auspicio P. Scipionis in Africa bellum perfecissent: decreuerunt patres, ut M. Iunius, praetor urbanus, si ei uideretur, decemuiros agro Samniti, Apuloque, quod eius publicum populi R. esset: metiendo, diuidendoque crearet. Creati P. Seruilius, Q. Caecilius Metellus, Cn. & M. Seruilij, (Geminis ambobus cognomen erat) L. & A. Hostilij Catones, P. Villius Tappulus, M. Fuluius Flaccus, P. Aelius Paetus, Q. Flaminius. Per eos dies P. Aelio consule comitia habente, creati consules P. Sulpicius Galba, C. Aurelius D Cotta. Praetores exinde facti Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpureo, Q. Fuluius Gillo, Cn. Sergius Plancus. Ludi Romani Scenici eo anno magnifice apparateque facti ab aedilibus curulibus L. Valerio Flacco, & L. Quinctio Flaminino, biduum instaurati sunt. frumentique uim ingentem quod ex Africa P. Scipio miserat, quaternis aeris populo cum summa fide & gratia diuiserunt. Et plebeij ludi ter toti instaurati ab aedilibus plebis L. Apustio Fullone, & Q. Minucio Rufo, qui ex aedilitate praetor creatus erat. & Iouis epulum fuit ludorum caussa. Anno quingentesimo quinquagesimo ab urbe condita, P. An. 550.
Sulpicio Galba, C. Aurelio consulibus bellum cum rege Philippo initum est, paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam. Omnium primum eam rem idibus Martijs, quo die tum consulatus inibatur, P. Sulpicius consul retulit, senatusq. decreuit, uti consules maioribus hostijs rem diuinam facerent, quibus dijs ipsis uideretur, cum precatione ea, Quam rem senatus populusque R. de rep. deq. ineundo nouo bello in animo haberet, E ea res uti populo R. socijsque, ac nomini Latino bene ac feliciter eueniret. secundum rem diuinam, precationemque, ut de rep. deq. prouincijs senatum cōsulerent. Per eos dies, opportune irritandis ad bellum animis, & litterae a M. Aurelio legato, & M. Valerio Laeuino propraetore allatae: & Atheniensium noua legatio uenit, quae regem appropinquare finibus suis nunciaret: breuiq. non agros modo, sed urbem etiam in ditione eius futuram, nisi quid Romani auxilij foret. Cum pronunciassent cōsules, rem diuinam rite perfectam esse, & precationem admisisse deos, haruspices respondere: laetaq. exta fuisse: & prolationem finium, uictoriamque, & triumphū portendi: tum litterae Valerij Aurelijq. lectae, & legati Atheniensium auditi. Senatus inde consultum factum est, ut socijs gratiae agerētur, quod

diu sollicitati, ne obsidionis quidem metu fide decessissent. de auxilio mittendo tum respondere placere, cum consules prouincias sortiti essent: atque is consul, cui Macedonia prouincia euenisset, ad populum tulisset, ut Philippo, regi Macedonum, indiceretur bellum; P. Sulpicio prouincia Macedonia sorte euenit. isque rogationem promulgauit: uellent iuberent Philippo regi Macedonibusque, qui sub regno eius essent, ob iniurias, armaque illata socijs populi R. bellum indici. Alteri consuli Aurelio Italia prouincia obtigit. prouincias praetores exinde sortiti sunt, Cn. Sergius Plancus urbanam: Q. Fuluius Gillo Siciliam: Q. Minucius Rufus Bruttios: L. Furius Purpureo Galliam. Rogatio de bello Macedonico primis comitijs ab omnibus ferme centurijs antiquata est. id cum fessi diuturnitate & grauitate belli sua sponte homines taedio laborum periculorumque fecerant: tum Q. Baebius, tribunus plebis, uiam antiquam criminandi patres ingressus, incusauerat bella ex bellis seri, ne pace umquam frui plebs posset. Aegre eam rem passi patres: laceratusque probris in senatu tribunus plebis: & consulem pro se quisque hortari, ut de integro comitia rogationi ferendae ediceret, castigaretque segnitiem populi: atque doceret, quanto damno dedecorique dilatio ea belli futura esset. Consul in Campo Marcio comitijs habitis, priusquam centurias in suffragium mitteret, concione aduocata, Ignorare, inquit, uidemini mihi Quirites: non, utrum bellum, an pacem habeatis, uos consuli: (neque enim liberum id uobis permittet Philippus, qui terra marique ingens bellum molitur) sed utrum in Macedoniam legiones transportetis: an hostem in Italiam accipiatis. hoc quantum intersit, si umquam ante alias, Punico certe proximo bello experti estis. Quis enim dubitat, quin, si Saguntinis obsessis fidemq. nostram implorantibus impigre tulissemus opem, sicut patres nostri Mamertinis tulerant: totum in Hispaniam auersuri bellum fuerimus, quod cunctando cum summa clade nostra in Italiam accepimus? Ne illud quidem dubium est, quin hunc ipsum Philippum, pactum iam per legatos litterasque cum Hannibale in Italiam trãsijcere, misso cum clade Laeuino, qui ultro ei bellũ inferret, in Macedonia continuerimus. & quod tunc fecimus, cum hostem Hannibalem in Italia haberemus; id nunc, pulso Italia Hannibale, deuictis Carthaginiensibus, cunctamur facere? Patiamur expugnandis Athenis, sicut Sagunto expugnando Hannibalem passi sumus, segnitiem nostram experiri regem. non quincto inde mense quemadmodum ab Sagunto Hãnibal, sed quincto inde die, quã ab Corintho soluerit naues, in Italiam perueniet. Ne aequaueritis Hannibali Philippum: ne Carthaginiensibus Macedonas. Pyrrho certe aequabitis: dico, quantum uel uir uiro, uel gens genti praestat. Minima accessio semper Epirus regno Macedoniae fuit, & hodie est. Peloponnesum totam in ditione Philippus habet, Argosq. ipsos non uetere fama magis, quam morte Pyrrhi, nobilitatos. Nostra nunc compara. quãto magis florentem Italiam, quanto magis integras res, saluis ducibus, saluis tot exercitibus, quos Punicum postea bellum absumpsit, aggressus Pyrrhus tamen concussit, & uictor prope ad ipsam urbem Romam uenit. nec Tarentini modo, oraq. illa Italiae, quam maiores Graeciam uocant: ut linguam, ut nomen secutos crederes: sed Lucanus, & Bruttius, & Samnis a nobis defecerunt. haec uos, si Philippus in Italiam transmiserit, quietura aut mansura in fide creditis? manserunt enim Punico postea bello. numquam isti populi, nisi cum deerit, ad quem desciscant, a nobis non deficient. Si piguisset uos in Africam transijcere, hodie in Italia Hannibalem & Carthaginiẽses hostes haberetis. Macedonia potius, quam Italia bellum habeat: hostium urbes agrique ferro, atque igni uastentur. experti iam sumus, foris nobis, quam domi, feliciora potentioraque arma esse. Ite in suffragium bene iuuantibus dijs: & quae patres censuerunt, uos iubete. Huius uobis sententiae non consul modo auctor est, sed etiam dij immortales, qui mihi sacrificanti, precantique, ut hoc bellum mihi, senatui, uobisque & socijs ac nomini Latino, classibus exercitibusque nostris bene ac feliciter eueniret: laeta omnia prosperaque portendere. Ab hac oratione in suffragium missi, Vti rogarat, bellum iusserunt. Supplicatio inde a consulibus in triduum ex S. C. indicta est, obsecratique circa omnia puluinaria dij, quod bellum cum Philippo populus iussisset, id bene ac feliciter eueniret. consultique fetiales ab consule Sulpicio, bellum quod indiceretur regi Philippo, utrum ipsi utique nunciari iuberent: an satis esset, in finibus regni quod proximum praesidium esset, eo nunciari. fetiales decreuerunt, utrum eorum fecisset, recte facturum. Consuli a patribus permissum, ut,

A ut, quem uideretur ex iis, qui extra senatum essent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exercitibus consulum praetorumque actum. consules binas legiones scribere iussi, ueteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui nouum ac magni nominis bellum decretum erat, permissum, ut de exercitu quem P. Scipio ex Africa deportasset, uoluntarios quos posset, duceret: inuitum ne quem militem ueterem ducendi ius esset. Praetoribus L. Furio Purpureoni, & Q. Minucio Rufo quina millia socium Latini nominis consul daret: quibus praesidiis alter Galliam, alter Bruttios prouinciam obtineret. Q. Fuluius Gillo & ipse iussus ex eo exercitu, quem P. Aelius consul habuisset, ut quisque minime multa stipendia haberet, legere, donec & ipse quinque millia socium ac nominis Latini effecisset: id praesidio Siciliae prouinciae esset. M. Valerio Faltoni, qui praetor priore anno Campaniam prouinciam habuerat, prorogatum in annum imperium est: uti propraeB tor in Sardiniam transiiceret: atque de exercitu qui ibi esset, quinque millia socium nominis Latini, qui eorum minime multa stipendia haberet, legeret. Et consules duas urbanas legiones scribere iussi: quae, si quo res posceret, multis in Italia contactis gentibus Punici belli societate, iraque inde tumentibus, mitterentur. Sex legionibus Romanis eo anno usura resp. erat. In ipso apparatu belli legati ab rege Ptolemaeo uenerunt, qui nunciarunt, Athenienses aduersus Philippum petisse ab rege auxilium. ceterum etsi communes socii sint: tamen nisi ex auctoritate populi R. neque classem, neque exercitum defendendi aut oppugnandi cuiusquam caussa regem in Graeciam missurum esse. uel quieturum eum in regno, si populo R. socios defendere liceat: uel Romanos quiescere, si malint, passurum: atque ipsum auxilia, quae facile aduersus Philippum tueri Athenas possent, missurum. Gratiae regi ab senatu actae, responsumque, tutari socios populo R. C in animo esse. siqua res ad id bellum opus sit, indicaturos regi. regnique eius opes scire subsidia firma ac fidelia suae reip. esse. Munera deinde legatis in singulos quinum millium aeris ex S. C. missa. Cum delectum consules haberent, pararentque quae ad bellum opus essent: ciuitas religiosa, in principijs maxime nouorum bellorum, supplicationibus habitis iam, & obsecratione circa omnia puluinaria facta, ne quid praetermitteretur, quod aliquando factum esset: ludos Ioui, donumque uouere consulem, cui prouincia Macedonia euenisset, iussit. Moram uoto publico Licinius, pontifex maximus, attulit: qui negauit ex incerta pecunia uouere debere, si ea pecunia non posset in bellum usui esse, reponi statim debere: nec cum alia pecunia misceri. quod nisi factum esset, uotum rite solui non posse. Quamquam & res, & auctor mouebat: tamen ad collegium pontificum referre consul iussus: si posset recte uotum incertae pecuniae suscipi. posse, rectiusque etiam D esse, pontifices decreuerunt. Vouit in eadem uerba consul praeeunte maximo pontifice: quibus antea quinquennalia uota suscipi solita erant: praeterquam quod tanta pecunia, quantam tum cum solueretur, senatus censuisset; ludos, donaque facturum uouit: toties ante ludi magni de certa pecunia uoti erant: ij primi de incerta. Omnium animis in bellum Macedonicum uersis repente nihil minus eo tempore timentibus Gallica tumultus fama exorta est. Insubres, Caenomanique & Boii, excitis Sallyis Iluatibusque, & ceteris Ligustinis populis, Hamilcare Poeno duce, qui in ijs locis de Hasdrubalis exercitu substiterat, Placentiam inuaserant: & direpta urbe, ac per iram magna ex parte incensa, uix duobus millibus hominum inter incendia ruinasque relictis, transiecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinae urbis audita clades spatium colonis dedit ad claudendas portas, praesidiaque per muros disponenda: ut obsiderentur tamen prius, E quam expugnarentur: nunciosque mitterent ad praetorem R. L. Furius Purpureo tum prouinciae praeerat, cetero ex S. C. exercitu dimisso, praeter quinque millia socium ac Latini nominis: cum iis copiis in proxima regione prouinciae circa Ariminum substiterat. is tum senatui scripsit, quo in tumultu prouincia esset. duarum coloniarum, quae ingentem illam tempestatem Punici belli subterfugissent: alteram captam ac direptam ab hostibus: alteram oppugnari. nec in exercitu suo satis praesidii colonis laborantibus fore: nisi quinque millia socium XL millibus hostium (tot enim in armis esse) trucidanda obiicere uelit, & tanta sua clade iam inflatos excidio coloniae Romanae augere hostium animos. His litteris recitatis decreuerunt, ut C. Aurelius cons. exercitum, cui in Etruriam ad conueniendum diem edixerat, Arimini eadem die adesse iuberet: & aut ipse, si per commodum

reip.

feip.posset, ad opprimendum Gallicum tumultum proficisceretur: aut L. Furio praetori F scriberet, ut cum ad eum legiones ex Etruria uenissent: missis in uicem earum quinque millibus sociorum, qui interim Etruriae praesidio essent, proficisceretur ipse ad coloniam liberandam obsidione. Legatos item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Carthaginem, eosdem in Numidiam ad Massanissam. Carthaginem, ut nunciarent, ciuem eorum Hamilcarem relictum in Gallia, haud satis scire ex Hasdrubalis prius, an ex Magonis postea exercitu, bellum contra foedus facere. exercitus Gallorum Ligurumque exciuisse ad arma contra populum R. eum, si pax placeret, reuocandum illis, & dedendum populo R. esse. simul nunciare iussi, per fugas sibi non omnes redditos esse, magnam partem eorum palam Carthagini obuersari dici: quos comprehendi conquirique debere, ut sibi ex foedere restituantur. Haec ad Carthaginienses mandata. Massanissae gratulari iussi, quod non patrium modo recuperasset regnum, sed parte florétissima Syphacis finium adiecta etiam G auxisset. Nunciare praeterea iussi bellum cum rege Philippo susceptum, quod Carthaginienses auxilijs iuuisset, iniuriasq. inferendo socijs populi R. flagrante bello Italia, coegisset classes exercitusque in Graeciam mitti, & distinendo copias, caussa in primis fuisset serius in Africam transijciendi. peterent, ut ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum. Dona ampla data quae ferrent regi. uasa aurea argenteaque, toga purpurea & palmata tunica cum eburneo scipione, & toga praetexta cum curuli sella. iussiq. polliceri, si quid ei ad firmandum augendumque regnum opus esse iudicasset, enixe id populum R. merito eius praestaturum. Verminae quoque, Syphacis filij, legati per eos dies senatum adierunt, excusantes errorem, adolescentiamque, & culpam omnem in fraudem Carthaginiensium auertentes. Et Massanissam Romanis ex hoste amicum factum: Verminam quoque annixurum, ne officijs in populum R. aut a Massanissa, aut ab ullo alio uincatur. petere, ut rex, so- H ciusque, & amicus ab senatu appellaretur. Responsum legatis est: & patrem eius Syphacem sine caussa ex socio & amico hostem repente populi R. factum: & eum ipsum rudimentum adolescentiae, bello lacessentem Romanos, posuisse. itaque pacem illi prius petendam a populo R. esse, quam ut rex, sociusque, & amicus appelletur. nominis eius honorem pro magnis erga se regum meritis dare populum R. consuesse. legatos Romanos in Africa fore: quibus mandaturum senatum, ut Verminae pacis dent leges: liberum arbitrium eis populo R. permittente. si quid ad eas addi, demi, mutari ue uellet: rursus ab senatu ei postulandum fore. Legati cum ijs mandatis in Africam missi, C. Terentius Varro, Sp. Lucretius, Cn. Octauius. quinqueremes singulis datae. Litterae deinde in senatu recitatae sunt Q. Minucij praetoris, cui Bruttij prouincia erat, pecuniã Locris ex Proserpinae thesauris nocte clam sublatam: nec, ad quos pertineat facinus, uestigia ulla exstare. In- I digne passus senatus non cessari ab sacrilegijs: & ne Pleminium quidem, tam clarum recensq. noxae simul ac poenae exemplum, homines deterrere. C. Aurelio consuli negotiũ datum, ut ad praetorem in Bruttios scriberet, senatui placere, quaestionem de expilatis thesauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius praetor triennio ante habuisset. quae inuenta pecunia esset, reponi. si quo minus inuentum foret, expleri: ac piacularia, si uideretur, sicut ante pontifices censuissent, fieri caussa expiandae uiolationis eius templi. Prodigia etiam sub idem tempus pluribus locis nunciata acciderunt. In Lucanis caelum arsisse afferebant. Priuerni sereno per diem totum rubrum solem fuisse: Lanuuij templo Sospitae Iunonis nocte strepitum ingentem exortum. Iam animalium obsceni fetus pluribus locis nunciabantur. In Sabinis incertus infans natus, masculus, an femina esset. alter sexdecim iam annorum item ambiguo sexu iuuentus. Frusinone agnus cum suillo ca- K pite, Sinuessae porcus cum capite humano natus: in Lucanis in agro publico equuleus cum quinque pedibus. Foeda omnia & deformia, errantisque in alienos fetus naturae uisa. ante omnia abominati semimares: iussique in mare extemplo deportari: sicut proxime C. Claudio, M. Liuio consulibus deportatus similis prodigij fetus erat. nihilo minus decemuiros adire libros de portento eo iusserunt. decemuiri ex libris res diuinas easdem, quae proxime secundum id prodigium factae essent, imperarunt. carmen praeterea ab ter nouenis uirginibus cani per urbem iusserunt: donumque Iunoni Reginae ferri. Ea uti fierent, C. Aurelius consul ex decemuirorum responso curauit. carmen sicut patrum memoria Liuius, ita tum condidit P. Licinius Tegula. Expiatis omnibus religionibus, (nam

etiam

A etiam Locris sacrilegium peruestigatum a Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in thesauris reposita) cum consules in prouincias proficisci uellent: priuati frequentes, quibus ex pecunia, quam M. Valerio & M. Claudio consulibus mutuam dederant, tertia pensio debebatur eo anno, adierunt senatum: quia consules, cum ad nouum bellum, quod magna classe magnisque exercitibus gerendum esset, uix aerarium sufficeret, negauerant esse, unde ijs in praesentia soluerentur. Senatus querentes eos non sustinuit, si in Punicum bellum pecunia data, in Macedonicum quoque bellum uti respub. uellet, alijs ex alijs orientibus bellis, quid aliud, quam publicam pro beneficio, tamquam ob noxam, suam pecuniam fore? Cum & priuati aequum postularent, nec tamen soluendo aere alieno resp. esset: quod medium inter aequum & utile erat, decreuerunt: ut, quoniam magna pars eorum agros uulgo uenales esse diceret, & sibimet emptis opus esse: agri pu-
B blici, qui intra quinquagesimum lapidem esset, copia ijs fieret. consules agrum aestimaturos, & in iugera asses uectigales, testandi caussa publicum agrum esse, imposituros: ut si quis, cum soluere posset populus, pecuniam habere, quam agrum, mallet, restitueret agrum populo. Laeti eam condicionem priuati accepere. Trientius, Tribunusque is ager, quia pro tertia parte pecuniae datus erat, appellatus. Tum P. Sulpicius, secundum uota in Capitolio nuncupata, paludatus cum lictoribus profectus ab urbe, Brundisium uenit: &, ueteribus militibus uoluntarijs ex Africano exercitu in legiones descriptis, nauibusque ex classe consulis Cornelij lectis, altera die, quam a Brundisio soluit, in Macedoniam trāsiecit. ibi ei praesto fuere Atheniensium legati, orantes, ut se obsidione eximeret. Missus extemplo Athenas est C. Claudius Centho cum XX longis nauibus, & militum copijs. neque enim ipse rex Athenas obsidebat. eo maxime tempore Abydum oppugnabat, iam
C cum Rhodijs & Attalo naualibus certaminibus, neutro feliciter proelio, uires expertus, sed animos ei faciebat, praeter ferociam insitam, foedus ictum cum Antiocho, Syriae rege, diuisaeque iam cum eo Aegypti opes: cui, morte audita Ptolemaei regis, ambo imminebant. Contraxerant autem cum Philippo bellum Athenienses haudquaquam digna caussa, dum ex uetere fortuna nihil praeter animos seruant. Acarnanes duo iuuenes, per initiorum dies, non initiati, templum Cereris, imprudentes religionis, cum cetera turba ingressi sunt. facile eos sermo prodidit, absurde quaedam percunctantes. deductique ad antistites templi, cum palam essent per errorem ingressos, tamquam ob infandum scelus, interfecti sunt. Id tam foede atque hostiliter factum gens Acarnanum ad Philippum detulit: impetrauitque ab eo, ut datis Macedonum auxilijs, bellum se inferre Atheniensibus pateretur. Hic exercitus primo terram Atticam ferro ignique depopulatus, cum omnis
D generis praeda in Acarnaniam redijt. & irritatio animorum ea prima fuit. postea iustum bellum decretis ciuitatis ultro indicendo factum. Attalus enim rex Rhodijque, secuti cedentem in Macedoniam Philippum, cum Aeginam uenissent: rex Piraeeum renouandae firmandaeque cum Atheniensibus societatis caussa transiecit. Ciuitas omnis obuiam effusa cum coniugibus ac liberis, sacerdotes cum insignibus suis intrantem urbem, ac dij prope ipsi exciti sedibus suis exceperunt. In concionem extemplo populus uocatus: ut rex, quae uellet, coram ageret. deinde ex dignitate magis uisum, scribere eum, de quibus uideretur, quam praesentem aut referendis suis in ciuitatem beneficijs erubescere, aut significationibus acclamationibusque multitudinis, assentatione immodica pudorem onerantis. In litteris autem, quae missae in concionem, recitataeque sunt, commemoratio erat beneficiorum primum in ciuitatem sociam: deinde rerum, quas aduersus Philippum
E gessisset: ad postremum adhortatio, capessendi bellum, dum se, dum Rhodios, tum quidem dum etiam Romanos haberent. nequidquam postea, si tum cessassent, praetermissam occasionem quaesituros. Rhodij deinde legati auditi sunt, quorum recens erat beneficium, quod naues longas quattuor Atheniensium captas nuper a Macedonibus, recuperatasque remiserant. Itaque ingenti consensu bellum aduersus Philippum decretum. Honores regi primum Attalo immodici, deinde & Rhodijs habiti. tum primum mentio illata de tribu, quam Attalida appellarent, ad decem ueteres tribus addenda. & Rhodiorum populus corona aurea uirtutis ergo donatus, ciuitasque Rhodijs data: quemadmodum Rhodij prius Atheniensibus dederant. Secundum haec rex Attalus Aeginam ad classem se recepit. Rhodij Ciam ab Aegina, inde per insulas Rhodum nauigarunt: omnibus

Initiorū dies. ... tia ueri dicet. Cereris sacra, q... nomine inter... ... ...

nibus, praeter Andrum, Parumque, & Cythnum, quae praesidiis Macedonum tenebantur, F
in societatem acceptis. Attalum Aeginae missi in Aetoliam nūcii, exspectatique inde legati aliquandiu nihil agentem tenuere. & neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcumque composita cum Philippo pace: & ipse, Rhodijque, cū, si institissent Philippo egregium liberatae per se Graeciae titulum habere potuissent: patiendo rursus cum in Hellespontum transiicere, occupantemq. Graeciae opportuna loca, uires colligere, bellū alere: gloriamque eius gesti perfectique Romanis cōcesserunt. Philippus magis regio animo est usus: qui cum Attalum Rhodiosq. hostes non sustinuisset: ne Romano quidem, quod imminebat, bello territus, Philocle quodam ex praefectis suis cum duobus millibus peditum, equitibus ducentis ad populandos Atheniensium agros misso, classe tradita Heraclidi, ut Maroneam peteret, ipse terra eodem cum expeditis duobus millibus peditum, equitibus ducentis pergit. & Maroneam quidem primo impetu expugnauit. Aenum inde cum G
magno labore, postremo per proditionē Ganymedis praefecti Ptolemaei cepit. deinceps alia castella, Cypsela, & Doriscon, & Serrheum occupat. inde progressus ad Chersonesum, Elaeunta, & Alopeconnesum, tradentibus ipsis, recipit. Callipolis quoque, & Madytos dedita, & castella quaedam ignobilia. Abydeni, ne legatis quidem admissis, regi portas clauserunt. ea oppugnatio diu Philippum tenuit. eripiq. ex obsidione, ni cessatum ab Attalo & Rhodijs foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in praesidium, Rhodij quadriremem unam ex classe, cum ad Tenedum staret, miserunt. eodem postea, cum iam uix sustinerent obsidionem, & ipse Attalus cum transiecisset: spem tantum auxilij ex propinquo ostendit, neque terra, neque mari adiutis socijs. Abydeni primo tormentis per muros dispositis, non terra modo adeuntes aditu arcebant: sed nauium quoque stationem infestam hosti faciebant. postea cum, & muri pars strata ruinis, & ad interiorem H
raptim oppositum murum cuniculis iam peruentum esset: legatos ad regem de condicionibus tradendae urbis miserunt. Paciscebantur autem, ut Rhodiam quadriremem cum socijs naualibus, Attalique praesidium emitti liceret: atque ipsis urbe excedere cum singulis uestimentis. quibus cum Philippus nihil pacati, nisi omnia permittentibus, respondisset: adeo renunciata haec legatio ab indignatione simul ac desperatione iram accendit, ut ad Saguntinam rabiem uersi, matronas omnes in templo Dianae, pueros ingenuos uirginesque, infantes etiam cum suis nutricibus in gymnasium includi iuberent: aurum & argentum in forum deferri: uestem pretiosam in naues Rhodiam Cyzicenamque, quae in portu erant, conijci: sacerdotes, uictimasque adduci: & altaria in medio poni. ibi delecti primum, qui, ubi caesam aciem suorum pro diruto muro pugnantem uidissent, extemplo coniuges liberosque interficerent: aurum argentum, uestemque, quae in nauibus esset, in I
mare deijcerent: tectis publicis priuatisque, quam plurimis locis possent, ignes subijcerēt: & se facinus perpetraturos, praeeuntibus exsecrabile carmen sacerdotibus, iureiurando adacti: tum militaris aetas iurare, neminem uiuum, uisi uictorem, acie excessurum. Hi memores deorum adeo pertinaciter pugnauerunt, ut, cum nox proelium diremptura esset, rex prior territus rabie eorum, pugna abstiterit. Principes, quibus atrocior pars facinoris delegata erat: cum paucos, & confectos uulneribus ac lassitudine, superesse proelio cernerent: luce prima sacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt. Ante deditionem, ex III legatis Romanis qui Alexandriam missi erant, M. Aemilius, duorum consensu, minimus natu, audita obsidione Abydenorum, ad Philippum uenit. qui questus Attalo Rhodijsque arma illata, & quod tum maxime Abydum oppugnaret, cum rex ab Attalo & Rhodiis ultro se bello lacessitum diceret, Num Abydeni K
quoque, inquit, ultro tibi intulerunt arma? Insueto uera audire, ferocior oratio uisa est, quam quae habenda apud regem esset. Aetas, inquit, & forma, & super omnia Romanum nomen te ferociorem facit. ego autem primum uelim uos foederum memores seruare mecum pacem. si bello lacesseritis, mihi quoque in animo est facere, ut regnum Macedonum nomenque, haud minus, quam Romanum, nobile bello sentiatis. Ita dimisso legato, Philippus, auro argentoque, quae coaceruata erant, accepto, hominum praedam omnem amisit. tanta enim rabies multitudinem inuasit, ut repente proditos rati, qui pugnantes morte occubuissent: periuriumque aliis alii exprobrantes, & sacerdotibus maxime, qui, quos ad mortem deuouissent, eorum deditionem uiuorum hosti fecissent:

A cissent: repente omnes ad caedem coniugum liberorumque discurrerent: seque ipsi per omnes uias laeti interficerent. Obstupefactus eo furore rex suppressit impetum militum: & triduum se ad moriendum Abydenis dare dixit: quo spatio plura facinora in se uicti ediderunt, quam infesti edidissent uictores. nec, nisi quem uincula, aut alia necessitas mori prohibuit, quisquam uiuus in potestatem uenit. Philippus, imposito Abydi praesidio, in regnum rediit. Cum uelut Sagunti excidium Hannibali, sic Philippo Abydenorum clades ad Romanum bellum animos fecisset: nuncij occurrerunt, consulem iam in Epiro esse: & Apolloniam terrestres copias, nauales Corcyram in hiberna deduxisse. Inter haec legatis, qui in Africam missi erant de Hamilcare Gallici exercitus duce, responsum a Carthaginiensibus est, nihil ultra se facere posse, quam ut exsilio eum multarent, bonaque eius publicarent. perfugas & fugitiuos, quos inquirendo uestigare potuerint, reddidisse. & de B ea re missuros legatos Romam, qui senatui satisfacerent. Ducenta millia modium tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miserunt. Inde in Numidiam ad reges profecti legati. dona data Massanisae: mandataq. edita. Equites ∞ Numidae, cum ∞ ∞ daret, accepti. ipse in naues imponendos curauit: & cum ducentis millibus modium tritici, ducentis hordei in Macedoniam misit. Tertia legatio ad Verminam erat. Is ad primos fines regni legatis obuiam progressus, ut scriberent ipsi quas uellent pacis condiciones, permisit. omnem pacem bonam iustamque fore sibi cum populo R. datae leges pacis, iussusque ad eam confirmandam mittere legatos Romam. Per id tempus L. Cornelius Lentulus proconsul ex Hispania rediit, qui cum in senatu res ab se per multos annos fortiter feliciterq. gestas exposuisset, postulassetque, ut triumphanti sibi inuehi liceret in urbem: res triumpho dignas esse censebat senatus: sed exemplum a maioribus non acce- C pisse, ut qui neque dictator, neque consul, neque praetor res gessisset, triumpharet. proconsulé illum Hispaniam prouinciam, non consulem, aut praetorem obtinuisse. decurrebatur tamen eo, ut ouans urbem iniret: intercedente Ti. Sempronio Longo tribuno pl. qui nihilo magis id more maiorum, aut ullo exemplo futurum diceret, postremo uictus consensu patrum tribunus cessit; & ex S.C. L. Lentulus ouans urbem est ingressus. Argenti tulit ex praeda quadraginta quattuor millia pondo: auri duo millia quadringenta L. militibus ex praeda centum XX asses diuisit. Iam exercitus consularis ab Arretio Ariminum transductus erat: & quinque millia socium Latini nominis ex Gallia in Etruriam transierant. itaque L. Furius magnis itineribus ab Arimino aduersus Gallos, Cremonam tum obsidentes, profectus, castra mille quingentorum passuum interuallo ab hoste posuit. Occasio egregie rei gerendae fuit, si protinus de uia ad castra oppugnanda duxisset. palati passim D uagabantur per agros, nullo satis firmo relicto praesidio. lassitudini militum timuit: quod raptim ductum agmen erat. Galli clamore suorum ex agris reuocati, omissa praeda, quae in manibus erat, castra repetiuere. & postero die in aciem progressi. nec Romanus moram pugnandi fecit. sed uix spatium instruendi fuit: eo cursu hostes in proelium uenerunt. Dextera ala (in alas diuisum socialem exercitum habebat) in prima acie locata est: in subsidijs duae Romanae legiones. M. Furius dextrae alae, legionibus M. Caecilius, equitibus L. Valerius Flaccus (legati omnes erant) praepositi. Praetor secum duos legatos, Cn. Laetorium, & P. Titinium habebat: cum quibus circumspicere, & obire ad omnes hostium subitos conatus posset. Primo Galli omni multitudine in unum locum connixi, obruere atque obterere sese dextram alam, quae prima erat, sperarunt posse. ubi id parum procedebat: circumuenire a cornibus & amplecti hostium aciem, quod multitudini aduersus pau- E cos facile uidebatur, conati sunt. Id ubi uidit praetor: ut & ipse dilataret aciem, duas legiones ex subsidijs, dextra laeuaque, alae quae in prima acie pugnabat, circumdat: aedesq. duas Ioui uouit, si eo die hostes fudisset. L. Valerio imperat, ut altera parte duarum legionum equites, altera sociorum equitatum in cornua hostium emittat, nec circumuenire eos aciem patiatur. simul & ipse, ut extenuatam mediam diductis cornibus aciem Gallorum uidit, signa inferre confertos milites, & perrumpere ordines iubet. & cornua ab equitibus, & medij a pedite pulsi. ac repente, cum omni parte caede ingenti sternerentur: Galli terga uertunt, fugaq. effusa repetunt castra. fugientes persecutus eques: mox & legiones insecutae in castra impetum fecerunt. Minus sex millia hominum inde effugerunt. caesa & capta supra quinque & XX millia cum signis militaribus LXX, carpentis Gallicis

licis

lieis multa praeda oneratis plus ducentis. Hamilcar dux Poenus eo proelio cecidit: & tres F
imperatores nobiles Gallorum. Placentini captiui ad duo millia liberorum capitum redditi colonis. Magna uictoria laetaq. Romae fuit litteris allatis: supplicatio in triduum decreta est. Romanorum, sociorumque ad duo millia eo proelio ceciderunt: plurimi dexterae alae, in quam primo impetu uis ingens hostium illata est. Quamquam a praetore prope debellatum erat: consul quoque C. Aurelius, perfectis quae Romae agenda fuerant, profectus in Galliam, uictorem exercitum a praetore accepit. Consul alter, cum autumno ferme exacto in prouinciam uenisset, circa Apolloniam hibernabat. ab classe quae Corcyrae subducta erat, C. Claudius, triremesq. Romanae (sicut ante dictum est) Athenas missae cum Piraeeum peruenissent: despondentibus iam animos socijs spem ingentem attulerant. nam & terrestres ab Corintho, quae per Megaram incursiones in agros fieri solitae erant, non fiebant: & praedonum a Chalcide naues, quae non mare solum infestum, sed G
etiam omnes maritimos agros Atheniensibus fecerant: non modo Sunium superare, sed nec extra fretum Euripi committere aperto mari se audebant. Superuenerunt his tres Rhodiae quadriremes: & erant Atticae tres apertae naues ad tuendos maritimos agros cõparatae. Hac classe si urbs agrique Atheniensium defenderentur, satis in praesentia existimanti Claudio esse, maioris etiam rei fortuna oblata est. Exsules ab Chalcide regiorum iniurijs pulsi attulerunt, occupari Chalcidem sine certamine ullo posse. nam & Macedonas, quia nullus in propinquo sit hostium metus, uagari passim: & opidanos, praesidio Macedonum fretos, custodiam urbis negligere. His auctoribus profectus, quamquam Sunium ita mature peruenerat, ut inde prouehi ad primas angustias Euboeae posset, ne superato promontorio conspiceretur, classem in statione usque ad noctem tenuit, primis tenebris mouit: & tranquillo prouectus Chalcidem, paullo ante lucem, qua infrequentissima urbis sunt, paucis militibus turrim proximam, murumque circa scalis cepit: alibi H
sopitus custodibus, alibi nullo custodiente. progressi inde ad frequentia aedificijs loca, custodibus interfectis, refractaque porta, ceteram multitudinem armatorum acceperunt. inde in totam urbem discursum est; aucto etiam tumultu, quod circa forum ignis tectis iniectus erat. conflagrarunt & horrea regia, & armamentarium cum ingenti apparatu machinarum tormentorumque. caedes inde passim fugientium pariter ac repugnãtium fieri coepta est. nec ullo iam, qui militaris aetatis esset, nõ aut caeso aut fugato, Sopatro & Acarnane praefecto praesidij interfecto, praeda omnis primo in forũ collata, deinde in naues imposita. carcer etiã ab Rhodijs refractus, emissiq. captiui, quos Philippus tamquam in tutissimam custodiam condiderat. statuis inde regis deiectis truncatisque, signo receptui dato, conscenderunt naues: & Piraeeum, unde profecti erant, redierunt. Quod si tantum mi- I
litum Romanorum fuisset, ut & Chalcis teneri, & non deseri praesidium Athenarum potuisset: magna res principio statim belli, Chalcis & Euripus adempta regi forent. nam ut terra Thermopylarum angustiae Graeciam, ita mari fretum Euripi claudit. Demetriade tum Philippus erat. quo cum esset nunciata clades sociae urbis: quamquam serum auxilium perditis erat; tamen, quae proxima auxilio est, ultionem petens, cum expeditis quinque millibus peditum, & CCC. equitibus extemplo profectus, cursu prope Chalcidem contendit, haudquaquam dubius opprimi Romanos posse. a qua destitutus spe, nec quidquam aliud, quam ad deforme spectaculum semirutae ac fumantis sociae urbis, cum uenisset: paucis uix, qui sepelirent bello absumptos, relictis, aeque raptim ac uenerat, transgressus ponte Euripum per Boeotiam Athenas ducit, pari incepto haud disparem euentum ratus responsurum. & respondisset, ni speculator (hemerodromos uocant K
Graeci, ingens die uno cursu emetientes spatium) contemplatus regium agmen e specula quadam, praegressus nocte media Athenas peruenisset. idem ibi somnus eademque negligentia erat, quae Chalcidem dies ante paucos prodiderat. Excitati nuncio trepido & praetor Atheniensium, & Dioxippus praefectus cohortis mercede militantium auxiliorum, conuocatis in forum militibus, tuba signum ex arce dari iubent, ut, hostes adesse, omnes scirent. ita undique ad portas, ad muros discurrunt. Paucas post horas Philippus, aliquanto tamen ante lucem appropinquans urbi, conspectis luminibus crebris, & fremitu hominum trepidantium (ut in tali tumultu) exaudito, sustinuit signa: & considere ac conquiescere agmen iussit, ui aperta propalam usurus, quando parum dolus profuerat. ad

Dipylon

A Dipylon accessit. Porta ea uelut in ore urbis posita, maior aliquanto patentiorque, quam ceterae, est: & intra eam extraque latae sunt uiae, ut & opidani dirigere aciẽ a foro ad portam possent: & extra limes mille ferme passus in Academiae gymnasium ferens, pediti equitiq. hostium liberum spatium praeberet. Eo limite Athenienses cum Attali praesidio, & cohorte Dioxippi, acie, intra portam instructa, signa extulerunt. Quod ubi Philippus uidit, habere se hostes in potestate ratus, & diu optata caede (neque enim ulli Graecarũ ciuitatum infestior erat) expleturum, cohortatus milites, ut se intuentes pugnarent; scirentq. ibi signa, ibi aciem esse debere, ubi rex esset: concitat in hostes equum, non ira tantum, sed etiam gloria elatus, quod ingenti turba completis etiam ad spectaculum muris, conspici se pugnantem, egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus paucis euectus in medios hostes, ingentem cum suis ardorem, tum pauorem hostibus iniecit. plurimos B manu sua comminus eminusque uulneratos, compulsosque in portam consecutus & ipse, cum maiorem in angustijs trepidantium edidisset caedem, in temerario incepto tutum tamen receptum habuit, quia qui in turribus portae erant, sustinebant tela, ne in permistos hostibus suos conijcerent. intra muros deinde tenentibus milites Atheniensibus, Philippus, signo receptui dato, castra ad Cynosarges (templum Herculis, gymnasiumq. & lucus erat circumiectus) posuit. sed & Cynosarges, & Lyceum, & quidquid sancti amoeniue circa urbem erat, incensum est: dirutaque non tecta solum, sed etiam sepulcra: nec diuini humaniue iuris quidquam prae impotenti ira est seruatum. Postero die cum primo clausae fuissent portae, deinde subito apertae: quia praesidium Attali ab Aegina, Romaniq. ab Piraeeo intrauerant urbem: castra ab urbe retulit rex tria ferme millia passuum. inde Eleusinem profectus, spe improuiso templi castellique, quod & imminet, & circumdatum est C templo, capiendi, cum haudquaquam neglectas custodias animaduertisset, & classem a Piraeeo subsidio uenire: omisso incepto, Megaram, ac protinus Corinthum ducit. & cum Argis Achaeorum concilium esse audisset: inopinantibus Achaeis, concioni ipsi superuenit. Consultabant de bello aduersus Nabin, tyrannum Lacedaemoniorum: qui translato imperio ad Philopoemene ad Cycliadem, nequaquam parem illi ducem, dilapsa cernens Achaeorum auxilia, redintegrauerat bellum: agrosque finitimorum uastabat: & iam urbibus quoque erat terribilis. Aduersus hunc hostem cum, quantum ex quaque ciuitatum militum conscriberetur, consultarent: Philippus dempturum se eis curam, quod ad Nabin & Lacedaemonios attineret, pollicitus: nec tantum agros sociorum populationibus prohibiturum, sed terrorem omnem belli in ipsam Laconicam, ducto eo extemplo exercitu, translaturum. haec oratio cum ingenti hominum assensu acciperetur: ita tamen aequũ D est, inquit, me uestra meis armis tutari, ne mea interim nudentur praesidijs. itaque si uobis uidetur, tantum parate militum, quantum ad Oreum, & Chalcidem, & Corinthum tuendam satis sit: ut, meis ab tergo tutis, securus bellum Nabidi inferã & Lacedaemonijs. Nõ fefellit Achaeos, quo spectasset tam benigna pollicitatio, auxiliumque oblatum aduersus Lacedaemonios. id quaeri, ut obsidem Achaeorum iuuentutem educeret ex Peloponneso ad illigandam Romano bello gentem. & id quidem coarguere Cycliades, praetor Achaeorum, nihil attinere ratus, id modo cum dixisset, non licere legibus Achaeorum de alijs rebus referre, quam propter quas conuocati essent: decreto de exercitu parando aduersus Nabin facto, concilium fortiter ac libere habitum dimisit, inter assentatores regios ante eam diem habitus. Philippus magna spe depulsus, uoluntarijs paucis militibus conscriptis, Corinthum, atque in Atticam terram redijt. Per eos ipsos dies, quibus Philippus in Achaia fuit, Philocles, praefectus regius, ex Euboea profectus cum duobus millibus Thra- E cum Macedonumq. ad depopulandos Atheniensium fines, e regione Eleusinis saltum Cythaeronis transscendit. inde dimidia parte militum ad praedandum passim per agros dimissa, cum parte ipse occultus loco ad insidias opportuno consedit: ut si ex castello ab Eleusine in praedantes suos impetus fieret, repente hostes effusos ex improuiso adoriretur. Non fefellere insidiae. itaque reuocatis, qui discurrerant ad praedandum, militibus, instructisque, ad oppugnandum castellum Eleusinem profectus, cum multis inde uulneribus recessit: Philippoq. se uenienti ex Achaia coniunxit. Tentata & ab ipso rege oppugnatio eius castelli est. sed naues Romanae a Piraeeo uenientes, intromissumq. praesidium absistere incepto coegerunt. Diuiso deinde exercitu rex cum parte Philoclem Athenas mittit,

mittit,cum parte ipse Piraeeum pergit : ut,dum Philocles subeundo muros,& comminan- F.
da oppugnatione contineret urbe Athenienses : ipsi Piraeeum leui cum praesidio relictum
expugnandi facultas esset.Ceterum nihilo ei Piraeei,quam Eleusinis, facilior, ijsdem fere
defendentibus, oppugnatio fuit. A Piraeeo Athenas repente duxit.inde eruptione subi-
ta peditum equitumque inter angustias semiruti muri, qui brachijs duobus Piraeeũ Athe-
nis iungit,repulsus, omissa oppugnatione urbis, diuiso cum Philocle rursus exercitu, ad
uastandos agros profectus, cum priorem populationem sepulcris circa urbem diruendis
exercuisset : ne quid inuiolatum relinqueret, templa deum, quae pagatim sacrata habe-
bant,dirui atque incendi iussit. Exornata eo genere operum eximie terra Attica, & copia
domestici marmoris,& ingenij s artificum,praebuit huic furori materiam. neque enim di-
ruere modo ipsa templa, ac simulata euertere satis habuit : sed lapides quoque, ne inte-
gri cumularent ruinas, frangi iussit.& posteaquam non tam ira satiata,quam irae exercen- G.
dae materia haec deerat: agro hostium in Boeotiam excessit,nec aliud quidquam dignum
memoria in Graecia egit. Consul Sulpicius eo tẽpore inter Apolloniam ac Dyrrhachium
ad Apsum flumen habebat castra : quo accersitum L.Apustium legatum cum parte copia-
rum ad depopulandos hostium fines mittit. Apustius extrema Macedoniae populatus,
Corrhago,& Gerrhunio,& Orgesso castellis primo impetu captis, ad Antipatriam in fau-
cibus angustis sitam urbem uenit. ac primo euocatos principes ad colloquium, ut fidei
Romanorum se committerent, perlicere est conatus: deinde ubi magnitudine ac moeni-
bus,situq. urbis freti,dicta aspernabantur, ui atque armis adortus expugnauit: puberibus-
que interfectis,praeda omni militibus concessa, diruit muros,atque urbem incendit. Hic
metus Codrionem, satis ualidum & munitum opidum, sine certamine ut dederetur Ro-
manis,effecit. praesidio ibi relicto,Ilion (nomen propter alteram in Asia urbem, quam o- H
pidum,notius) ui capitur. Reuertentem legatum ad consulem cum satis magna praeda,
Athenagoras quidam,regius praefectus, in transitu fluminis a nouissimo agmine adortus,
postremo turbauit. ad quorum clamorem & trepidationem cum reuectus equo propere
legatus signa conuertisset,coniectisq. in medium sarcinis aciem direxisset, non tulere im-
petum Romanorum militum regij. multi ex ijs occisi: plures capti. Legatus incolumi
exercitu reducto ad consulem remittitur: inde extemplo ad classem. Hac satis felici ex-
peditione bello commisso, reguli ac principes accolae Macedonum in castra Romana ue-
niunt, Pleuratus Scerdileti filius, & Aminander Athamanum rex, & ex Dardanis Bato,
Longari filius. Bellum suo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre gesserat. Pol-
licentibus auxilia respondit consul,Dardanorum & Pleurati opera, cum exercitum in Ma
cedoniam induceret,se usurum. Aminandro Aetolos cõcitandos ad bellum attribuit. At I.
tali legatis (nam ij quoque per id tempus uenerant) mandat, ut Aeginae rex, ubi hiberna-
bat,classem Romanam opperiretur. qua adiuncta, bello maritimo, sicut ante, Philippum
urgeret. Ad Rhodios quoque missi legati, ut capesserent partem belli. Nec Philippus se-
gnius (iam enim in Macedoniam peruenerat) apparabat bellum. filium Persea, puerum
admodum, datis ex amicorum numero qui aetatem eius regerent, cum parte copiarum
ad obsidendas angustias quae ad Pelagoniam sunt,mittit.Sciathum, & Peparethum, haud
ignobiles urbes,ne classi hostium praedae ac praemio essent,diruit. Ad Aetolos mittit le-
gatos, ne gens inquieta aduentu Romanorum fidem mutaret. Concilium Aetolorum
statuta die, quod Panaetolium uocant, futurum erat. huic ut occurrerent, & legati regis
iter accelerarunt, & ab consule missus L. Furius Purpureo legatus uenit. Atheniensium
quoque legati ad id concilium occurrerunt. Primi Macedones, cum quibus recentissi- K.
mum foedus erat,auditi sunt.qui,nulla noua re,nihil se noui habere,quod afferrent, dixe-
runt. quibus enim de caussis,experta inutili societate Romana, pacem cum Philippo fecis-
sent,compositam semel,seruare eos debere, An imitari,inquit unus ex legatis, Romano-
rum licentiam an leuitatem dicam, mauultis? qui cum legatis uestris Romae responderi
ita iussissent : Quid ad nos uenitis Aetoli,sine quorum auctoritate pacem cum Philippo fe-
cistis?ijdem nunc,ut bellum secum aduersus Philippum geratis, postulant, & antea pro-
pter uos & pro uobis arma sumpta aduersus eum simulabant: nunc uos in pace esse cum
Philippo prohibent. Messanae ut auxilio essent,primo in Siciliam conscenderunt: iterum,
ut Syracusas oppressas ab Carthaginiensibus in libertatem eximerent. Et Messanam & Sy-
racusas,

A racusas, & totam Siciliam ipsi habent: uectigalemq. prouinciam securibus & fascibus sub
iecerunt. Scilicet sicut uos Naupacti legibus uestris per magistratus a uobis creatos conci-
lium habetis, socium hostemq. libere, quem uelitis, lecturi, pacem ac bellum arbitrio habi
turi uestro: sic Siculorum ciuitatibus Syracusas, aut Messanam, aut Lilybaeū indicitur con
cilium. praetor Romanus conuentus agit. eo imperio euocati conueniunt. excelso in sugge
stu superba iura reddentem, stipatum lictoribus uident: uirgae tergo, secures ceruicibus im
minent, & quotannis alium atque alium dominum sortiuntur. Nec id mirari debent, aut
possunt: cum Italiae urbes, Rhegium, Tarentum, Capuam, ne finitimas nominem, quarū
ruinis creuit urbs Roma, eiusdem subiectas uideant imperio. Capua quidem, sepulcrum
ac monumentum Campani populi, elato & extorri eiecto ipso populo, superest urbs trun-
ca, sine senatu, sine plebe, sine magistratibus, prodigium, relicta crudelius habitanda, quam
B si deleta foret. Furor est, si alienigenae homines plus lingua & moribus & legibus, quam
maris terrarumque spatio discreti, haec tenuerint, sperare quidquam eodem statu mansu-
rum. Philippi regnum officere aliquid uidetur libertati uestrae: qui cum merito uestro uo
bis infestus esset: & nihil a uobis ultra, quam pacem, petijt, fidemq. hodie pacis pactae de
siderat. Assuefacite ijs terris legiones externas, & iugum accipite: sero ac nequidquam,
cum dominum Romanum habebitis, socium Philippum quaeretis. Aetolos, Acarnanas,
Macedonas, eiusdem linguae homines, leues ad tempus ortae caussae disiungūt, contingūt
que: cum alienigenis, cum barbaris aeternum omnibus Graecis bellū est, eritque. natura
enim, quae perpetua est, non mutabilibus in diem caussis, hostes sunt. Sed unde coepit ora-
tio mea, ibi desinet. Hoc eodem loco ijdem homines de eiusdem Philippi pace triennio
ante decreuistis, ijsdem improbantibus eam pacem Romanis, qui nunc pactam & compo-
C sitam turbare uolunt. in qua consultatione nihil fortuna mutauit, cur uos mutetis, non ui-
deo. Secundum Macedonas, ipsis Romanis ita concedentibus iubentibusque, Athenien-
ses, qui, foeda passi, iustius in crudelitatem saeuitiamque regis inuehi poterant, introducti
sunt. Deplorauerunt uastationem populationemq. miserabilem agrorū. Neque id se que-
ri, quod hostilia ab hoste passi forent. esse enim quaedam belli iura, quae ut facere, ita pati
fas. sata exuri, dirui tecta, praedas hominum pecorumq. agi, misera magis, quam indigna
patienti esse. uerum, enimuero id se queri, quod is qui Romanos alienigenas & barbaros
uocet, adeo omnia simul diuina humanaque iura polluerit: ut priore populatione cū infer-
nis dijs, secunda cum superis bellum nefarium gesserit. omnia sepulcra monumentaq. diru
ta esse in finibus suis, omniū nudatos manes, nullius ossa terra tegi, delubra sibi fuisse, quae
quondā pagatim habitantes in paruis illis castellis uicisq. consecrata, ne in unam urbem
D quidem contributi maiores sui deserta reliquerint. circa ea omnia templa Philippum infe-
stos circumtulisse ignes: semiusta & truncata simulacra deum inter prostratos iacere po-
stes templorum. Qualem terram Atticam fecerit, exornatam quondam, opulentamque:
talem eum, si liceat, Aetoliam Graeciamque omnem facturum. Vrbis quoque suae simi-
lem deformitatem futuram fuisse, nisi Romani subuenissent. eodem enim scelere urbē co-
lentem hos deos, praesidemque arcis Mineruam petitam: eodem Eleusinae Cereris tem-
plum, eodem Piraeei Iouem Mineruamq. sed ab eorum non templis modo, sed etiam moe
nibus ui atque armis repulsum, in ea delubra, quae sola religione tuta fuerint, saeuisse. ita-
que se orare atq. obsecrare Aetolos, ut miserti Atheniensium, ducibus dijs immortalibus,
deinde Romanis, qui secundum deos plurimū possint, bellum susciperet. Tum Romanus le
gatus, Totam orationis meae formam Macedones primum, deinde Athenienses mutarūt.
E nam & Macedones, cum, ad conquerendas Philippi iniurias in tot socias nobis urbes, ue-
nissem, ultro accusando Romanos, defensionem ut accusatione potiorem haberem, effe-
cerunt: & Athenienses in deos superos inferosque nefanda atq. inhumana scelera eius re-
ferendo, quid mihi aut cuiquam reliquerunt, quod obijcere ultra possim? Eadem Cianos,
Abydenos, Aeneos, Maronitas, Thasios, Parios, Samios, Larissēses, Messenios, hinc ex A-
chaia existimate queri: grauiora etiam acerbioraq. eos, quibus nocendi maiorem faculta-
tem habuit. Nam quod ad ea attinet, quae nobis obiecit: nisi gloria digna sunt, fateor ea de
fendi non posse. Rhegium, & Capuam, & Syracusas nobis obiecit. Rhegium Pyrrhi bel-
lo legio a nobis, Rheginis ipsis, ut mitteremus, orantibus, in praesidium missa, urbem,
ad quam defendendam missa erat, per scelus possedit. comprobauimus ergo id facinus?

an non bello persecuti sceleratam legionem, in potestatem nostram redactam, tergo & cer- F
uicibus poenas socijs pendere cum coegissemus, urbem, agros, suaque omnia cum liberta-
te, legibusque Rheginis reddidimus? Syracusanis oppressis ab externis tyrannis, quo in-
dignius esset, cum tulissemus opem, & fatigati prope per triennium terra mariq. urbe mu-
nitissima oppugnanda essemus: cum iam ipsi Syracusani seruire tyrannis, quam capi a no-
bis, mallent: captam ijsdem armis & liberatam urbem reddidimus. neque infitias imus, Si-
ciliam prouinciam nostram esse, & ciuitates, quae in parte Carthaginiensium fuerunt, &
uno animo cum illis aduersus nos bellum gesserunt, stipendiarias nobis ac uectigales esse.
quin contra, hoc & uos, & omnes gentes scire uolumus, pro merito cuique erga nos fortu
nam esse. An Campanorum poenae, de qua neque ipsi quidem queri possunt, nos paeni-
teat? Hi homines, cum pro ijs bellum aduersus Samnites per annos prope septuaginta cũ
magnis nostris cladibus gessissemus: ipsos foedere primum, deinde connubio, atque inde G
cognationibus, postremo ciuitate nobis coniunxissemus: tempore nostro aduerso primi
omnium Italiae populorum, praesidio nostro foede interfecto, ad Hanibalem defecerunt:
deinde indignati, se obsideri a nobis, Hannibalem ad oppugnandam Romam miserunt. Ho
rum si neque urbs ipsa, neque homo quisquam superesset, quis durius, quam pro merito ip
sorum, statutum indignari posset? Plures sibimet ipsi conscientia scelerum mortem consci-
uerunt, quam a nobis supplicio affecti sint. ceteris ita oppidum, ita agros ademimus, ut
agrum locumque ad habitandum daremus: urbem innoxiam stare incolumem pateremur:
ut qui hodie uideat eam, nullum oppugnatae captae ue ibi uestigium inueniat. Sed quid
ego Capuam dico, cum Carthagini uictae pacem ac libertatem dederimus? magis illud est
periculum, ne nimis facile uictis ignoscendo, plures ob idipsum ad experiendam aduersus
nos fortunam belli incitemus. Haec pro nobis dicta sunt, haec aduersus Philippum, cu- H
ius domestica parricidia, & cognatorum amicorumque caedes, & libidinem inhumanio-
rem prope, quam crudelitatem, uos, quo propiores Macedoniae estis, melius nostis.
Quod ad uos attinet Aetoli, nos pro uobis bellum suscepimus aduersus Philippum:
uos sine nobis cum eo pacem fecistis. & forsitan dicatis, bello Punico occupatis nobis,
coactos metu uos, leges pacis ab eo, qui tum plus poterat, accepisse. & nos, cum alia
maiora urgerent, depositum a uobis bellum & ipsi omisimus. Nunc & nos deum beni-
gnitate Punico perfecto bello, totis uiribus nostris in Macedoniam incubuimus: & uobis
restituendi uos in amicitiam societatemq. nostram fortuna oblata est: nisi perire cum Phi-
lippo, quam uincere cum Romanis, mauultis. Haec dicta ab Romano cum essent, inclina-
tis omnium animis ad Romanos, Damocritus praetor Aetolorum, pecunia, ut fama est,
ab rege accepta, nihil aut huic aut illi parti assensus, rem magni discriminis consilijs nul- I
lam esse tam inimicam, quam celeritatem, dixit. celerem enim paenitentiam, sed eandem
seram atque inutilem sequi: cum praecipitata raptim consilia neque reuocari, neque in in-
tegrum restitui possint. deliberationis autem eius, cuius ipse maturitatem exspectan-
dam putaret, tempus ita iam nunc statui posse, cum legibus cautum esset, ne de pace bel-
loue, nisi in Panaetolico, & Pylayco concilio ageretur, decernerent extemplo, ut praetor
sine fraude, cum de bello aut de pace agere uelit, aduocet concilium: & quod tum refera-
tur, decernaturque, ut perinde ius ratumq. sit, ac si in Panaetolico aut Pylayco cócilio actũ
esset. Dimissis ita suspensa re legatis, egregie cõsultum genti aiebãt. nam utrius partis me
lior fortuna belli esset, ad eius societatem inclinaturos. Haec in concilio Aetolorum acta.
Philippus impigre terra marique parabat bellum. nauales copias Demetriadem in Thessa-
lia contrahebat: Attalum, Romanamq. classem principio ueris ab Aegina ratus moturos. K
nauibus maritimaeq. orae praefecit Heraclidem, quem & ante praefecerat, ipse terrestres
copias comparabat, magna se duo auxilia detraxisse Romanis credens: ex una parte Ae-
tolos, ex altera Dardanos, faucibus ad Pelagoniã a filio Perseo interclusis. Ab consule nõ
parabatur, sed gerebatur iam bellum. per Dassaritiorũ fines exercitũ ducebat, frumentum
quod ex hibernis extulerat, integrum uehens, quod in usum militi satis esset, praebentibus
agris. opida uicique partim uoluntate, partim metu se tradebant. quaedam ui expugnata,
quaedam deserta, in montes propinquos refugientibus barbaris, inueniebantur. Ad Ly-
cum statiua posuit prope flumen Beuum: inde frumentatum circa horrea Dassaritiorum
mittebat. Philippus consternata quidem omnia circa, pauoremque ingentem hominum

cernebat:

A cernebat: sed parum gnarus, quam partem petisset consul, alam equitum ad explorandum, quonam hostes iter intendissent, misit. Idem error apud consulem erat. mouisse ex hibernis regem sciebat, quam regionem petisset, ignorans. is quoque speculatum miserat equites. Hae duae alae ex diuerso, cum diu incertis itineribus uagatae per Dassaritios essent: tandem in unum iter conuenerunt. neutros fefellit, ut fremitus procul hominum equorumque exauditus est, hostes appropinquare. itaque prius quam in conspectum uenirēt, equos armaque expedierant. nec mora, ubi primum hostem uidere, concurrendi facta est. Forte & numero & uirtute, utpote lecti utrimque, haud impares, aequis uiribus per aliquot horas pugnarunt: fatigatio ipsorum equorumq. incerta uictoria diremit proelium. Macedonum XL. equites, Romanorū quinque & XXX. ceciderunt. Neque eo magis explorati quidquam, in qua regione castra hostium essent, aut illi ad regem, aut hi ad consulem retulerūt.
B per transfugas cognitū est: quos leuitas ingeniorū ad cognoscendas hostiū res in omnibus bellis praebet. Philippus aliquid & ad caritatem suorum, & ut promptius pro eo periculū adirent, ratus profecturum se, si equitum, qui ceciderant in expeditione, sepeliendorum curam habuisset, afferri eos in castra iussit, ut conspiceretur ab omnibus funeris honos. Nihil tam incertum, nec tam inaestimabile est, quam animi multitudinis. quod promptiores ad subeundam omnem dimicationem uidebatur facturum, id metum pigritiamq. incussit. nam qui hastis sagittisque, & rara lanceis uulnera facta uidissent, cum Graecis Illyrijsq. pugnare assueti: postea, quam gladio Hispaniensi detruncata corpora brachijs abscissis, aut tota ceruice desecta, diuisa a corpore capita, patentiaque uiscera, & foeditatem aliam uulnerum uiderunt: aduersus quae tela, quosq. uiros pugnandum esset, pauidi uulgo cernebāt. ipsum quoque regem terror cepit, nondum iusto proelio cum Romanis cōgressum. itaque
C reuocato filio praesidioq. quod in Pelagoniae faucibus erat: ut ijs copijs suas augeret: Pleurato Dardanisque iter in Macedoniam patefecit. Ipse cum XX millibus peditum, quattuor millibus equitum, ducibus transfugis ad hostem profectus, paullo plus ducentis passibus a castris Romanis tumulum propinquum Athaco fossa ac uallo communiuit. ac subiecta cernens Romana castra, admiratus esse dicitur & uniuersam speciem castrorum, & descripta suis quaeq. partibus, tum tendentium ordine, tum itinerum interuallis: & negasse barbarorū ea castra ulli uideri posse. Biduum consul & rex, alter alterius conatus exspectātes, continuere suos intra uallum. tertio die Romanus omnes copias in aciem eduxit. Rex uero tam celerem aleam uniuersi certaminis timens, quadringētos Trallas, (Illyriorū id, sicut alio diximus loco, est genus) & Cretenses CCC. addito ijs peditibus pari numero equitū, cum duce Athenagora, uno ex purpuratis, ad lacessendos hostiū equites misit. Ab Roma-
D nis cum aberat acies eorum paullo plus quingentos passus, uelites & equitum duae ferme alae emissae, ut numero quoque eques pedesque hostem aequarent. Credidere regij, genus pugnae cui assueuerant, fore, ut equites inuicem insequentes refugientesque nunc telis uterentur, nunc terga darent: Illyriorum uelocitas ad excursiones, & impetus subitos usui esset: Cretenses in inuehentem se effuse hostem sagittas conijcerent. Turbauit hunc ordinem pugnandi non acrior, quam pertinacior, impetus Romanorum. nam haud secus, quam si tota acie dimicarent, & uelites, emissis hastis, comminus gladiis rem gerebant: & equites, ut semel in hostem euecti sunt, stantibus equis, partim ex ipsis equis, partim desilientes immiscentesque se peditibus pugnabant. ita nec eques regius equiti par erat, insuetus ad stabilem pugnam: nec pedes concursator & uagus, & prope seminudus genere armorum ueliti Romano parmam gladiumq. habenti, pariterq. & ad se tuendum, &
E ad hostem petendum armato. non tulere itaque dimicationem, nec alia re, quam uelocitate tutantes se in castra refugerunt. Vno deinde intermisso die, cum omnibus copijs equitum leuisq. armaturae pugnaturus rex esset: nocte cetratos, quos peltastas uocant, loco opportuno inter bina castra in insidijs abdiderat: praeceperatq. Athenagorae & equitibus, ut, si aperto proelio procederet res, uterentur fortuna; si minus, cedendo sensim, ad insidiarum locum hostem pertraherent. & equitatus quidem cessit. duces cetratae cohortis, non satis exspectato signo, ante tēpus excitatis suis, occasionē bene gerendae rei amisere. Romanus & aperto proelio uictor, & tutus a fraude insidiarum in castra sese recepit. Postero die omnibus copijs consul in aciem descendit, ante prima signa locatis elephantis. quo auxilio tum primum Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, usi sunt. ubi la-

tentem intra uallum sensit, exprobrans metum, successit. Posteaquam ne tum quidem potestas pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis statiuis parum tuta frumentatio erat, dispersos milites per agros equitibus extemplo inuasuris: octo ferme inde millia interuallo tutiorem frumentationem habiturus, castra ad Octolophum (id est loco nomen) mouit. Cum in propinquo agro frumentarentur Romani: primo rex intra uallum suos tenuit, ut cresceret simul negligentia cum audacia hosti. ubi effusos uidit, cum omni equitatu & Cretensium auxiliaribus, quantum equitem uelocissimi pedites cursu aequare poterant, citato profectus agmine, inter castra Romana & frumentatores constituit signa. inde copijs diuisis, partem ad consectandos uagos frumētatores emisit, dato signo, ne quem uiuum relinquerent, cum parte ipse substitit: itineraque, quibus ad castra recursuri uidebantur hostes, obsedit. Iam passim caedes ac fuga erat; nec dum quisquam in castra Romana nuncius cladis peruenerat. quia refugientes in regiam stationem incidebant: & plures ab obsidentibus uias, quam ab emissis ad caedem, interficiebantur. tandem inter medias hostium stationes elapsi quidam trepidi tumultum magis, quam certum nuncium, intulerunt castris. consul, equitibus iussis, qua quisque posset, opem ferre laborantibus, ipse legiones e castris educit, & agmine quadrato ad hostem ducit. Dispersi equites per agros quidam aberrarunt, decepti clamoribus alijs ex alio existentibus loco. pars obuios habuerunt hostes. pluribus locis simul pugna coepit. Regia statio atrocissimum proelium edebat. Nam & ipsa multitudine equitum peditumq. prope iusta acies erat: & Romanorum, quia medium obsederat iter, plurimi in eam inferebantur. Eo quoque superiores Macedones erant, quod & rex ipse hortator aderat: & Cretensium auxiliares multos ex improuiso uulnerabant, conferti praeparatiq. in dispersos & effusos pugnantes. Quod si modum in insequendo habuissent, non in praesentis modo certaminis gloriam, sed in summum etiā belli profectum foret. nunc auiditate caedis intemperantius insecuti, in praegressas cum tribunis militum cohortes Romanas incidere. & fugiens eques, ut primo signa suorum uidit, conuertit in effusum hostem equos: uersaq. momento temporis fortuna pugnae est, terga dantibus, qui modo secuti erant. multi cominus congressi, multi fugientes interfecti. nec ferro tantum periere, sed in paludes quidam coniecti profundo limo cum ipsis equis hausti sunt. Rex quoque in periculo fuit. nam ruente saucio equo praeceps ad terram datus, haud multum abfuit, quin iacens opprimeretur. saluti fuit eques, qui raptim ipse desiluit, pauidumque regem in equum subiecit. ipse, cum pedes aequare cursu fugientes non posset equites, ab hostibus ad casum regis concitatis confossus perijt. Rex circumuectus paludes peruias inuiasque trepida fuga in castra tandem, iam desperantibus plerisque incolumem euasurum peruenit. Ducenti Macedonum equites eo proelio periere, centum ferme capti, LXXX admodum ornati equi, spolijs simul armorum relatis, abducti. Fuerunt, qui hoc die regem temeritatis, consulem segnitiae accusarent. nam & Philippo quiescendum fuisse, cum, paucis diebus hostes, exhausto circa omni agro, ad ultimum inopiae uenturos, sciret: & consulem, cum equitatum hostium, leuemque armaturam fudisset, ac prope regem ipsum cepisset, protinus ad castra hostium ducere debuisse. nec enim mansuros ita perculsos hostes fuisse, debellariq. momento temporis potuisse. Id dictu, quam re, ut pleraque, facilius. nam si omnibus peditum quoque copijs rex congressus fuisset: forsitā inter tumultum, cum omnes uicti, metuq. perculsi eo proelio intra uallum, protinus inde superuadentem munimenta uictorem hostem fugerent, exsui castris potuerit rex. cum uero integrae copiae peditum in castris mansissent, stationes ante portas, praesidiaq. dispositaessent: quid, nisi ut temeritatem regis effuse paullo ante secuti perculsos equites imitaretur, profecisset? neque enim ne regis quidem primum consilium, quo impetum in frumētatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret, si modum prosperae pugnae imposuisset. eo quoque minus est mirum, tentasse eum fortunam, quod fama erat, Pleuratum Dardanosque ingentibus copijs profectos domo, iam in Macedoniam transcendisse; quibus si undique circumuentus copijs foret, sedentem Romanum debellaturum, credi poterat. Itaque secundū duas aduersas equestres pugnas multo minus tutam moram in ijsdem statiuis fore Philippus ratus, cum abire inde, & fallere abiens hostem uellet: caduceatore sub occasum solis ad consulem misso, qui inducias ad sepeliendos equites peteret: frustratus hostem, secunda uigilia, multis ignibus per tota castra relictis, silenti agmine abijt. Corpus

A pus iam curabat consul, cum uenisse caduceatorem, & quid uenisset, nunciatum est. Responso tantum dato, mane postero die fore copiam conueniendi, id quod quaesitum erat, nox, dieiq. insequentis pars ad praecipiendum iter Philippo data est. montes, quam uiam non ingressurum graui agmine Romanum sciebat, petit consul prima luce caduceatore datis indutijs dimisso, haud ita multo post abisse hostem cum sensisset: ignarus qua sequeretur ijsdem statiuis frumentando dies aliquot consumpsit. Stuberam deinde petit, atque ex Pelagonia frumentum, quod in agris erat, conuexit. inde ad Pellinam est progressus, non dum comperto, quam regionem hostes petissent. Philippus, cum primo ad Bruanium statiua habuisset, profectus inde transuersis limitibus, terrorem praebuit subitum hosti. mouere itaque ex Pellina Romani, & ad Osphagum flumen posuerunt castra. Rex haud procul inde & ipse uallo super ripam amnis ducto (Erigonum incolae uocant) consedit. inde
B satis comperto Heordaeam petituros Romanos, ad occupandas angustias, ne superare hostes artis faucibus inclusum aditum possent, praecessit. ibi alia uallo, alia fossa, alia lapidũ congerie, ut pro muro essent: alia arboribus obiectis, ita ut locus postulabat, aut materia suppeditabat, opere permunijt, atque (ut ipse rebatur) uiam suapte natura difficilem, obiectis per omnes transitus operibus, inexpugnabilem fecit. Erant pleraque siluestria circa incommoda phalangi maxime Macedonum: quae, nisi ubi praelongis hastis uelut uallum ante clypeos obiecit, (quod ut fiat, libero campo opus est) nullius admodum usus est. Thracas quoque romphaeae, ingẽtis & ipsae longitudinis, inter obiectos undiq. ramos impediebant. Cretensium una cohors non inutilis erat. sed ea quoque ipsa ut, si quis impetũ faceret, in patentem uulneri equum equitemque sagittas conijcere poterat: ita aduersus scuta Romana nec ad transijciendum satis magnam uim habebat, nec aperti quicquã erat
C quod peteret. Itaque id ut uanum teli genus senserunt esse; saxis passim tota ualle iacentibus incessebant hostem. ea maiore cum sonitu, quam uulnere ullo, pulsatio scutorum parumper succedentes Romanos tenuit. Deinde ijs quoque spretis, partim testudine facta per aduersos uadunt hostes: partim breui circuitu cum in iugum collis euasissent, trepidos ex praesidijs stationibusq. Macedonas deturbant, & ut in locis impeditis difficili fuga, plerosque etiam obtruncant. ita angustiae minore certamine, quam quod animis proposuerant, superatae: & in Heordaeam peruentum: ubi peruastatis passim agris, in Elimeã se recepit. inde impetum in Orestidem fecit, & opidum Celetrum est aggressus in paeninsula situm. lacus moenia cingit. angustis faucibus unum ex continenti iter est. Primo situ ipso freti, clausis portis, imperium abnuere: deinde postquam signa ferri, ac testudine succedi ad portam, obsessásque fauces agmine hostium uiderunt, priusquam experirentur
D certamen, metu in deditionem uenerunt. Ab Celetro in Dassaritios processit, urbemque Pelium ui cepit. seruitia inde cum cetera praeda abduxit, & libera capita sine pretio dimisit, opidumque ijs reddidit, praesidio ualido imposito: nam & sita opportune urbs erat ad impetus in Macedoniam faciendos. Ita peragratis hostium agris, consul in loca pacata, ad Apolloniam, unde orsus bellum erat, copias reduxit. Philippum auerterant Aetoli, & Athamanes, & Dardani, & tot bella repente alia ex alijs locis exorta. Aduersus Dardanos iam recipientes ex Macedonia sese, Athenagoram cum expeditis peditibus ac maiore parte equitatus misit, iussum instare ab tergo abeuntibus, &, carpendo postremum agmen, segniores eos ad mouendos domo exercitus efficere. Aetolos Damocritus praetor, qui morae ad decernendum bellum ad Naupactum auctor fuerat; idem proximo concilio ad arma conciuerat, post famam equestris ad Octolophum pugnae, Dardanorumq. & Pleu
E rati cum Illyrijs trãsitum in Macedoniam, ad haec classis Romanae aduentũ in Oreum, &, super circumfusas tot Macedoniae gentes, maritimam quoq. instantem obsidionem. Hae caussae Damocritum Aetolosque restituerant Romanis: & Aminandro rege Athamanum adiuncto profecti, Cercinium obsedere. Clauserant portas, incertum ui an uoluntate, quia regium habebant praesidium. ceterum intra paucos dies captum est Cercinium atque incensum. qui superfuerant e magna clade, liberi seruique inter ceteram praedam abducti. Is timor omnes, qui circumcolunt Boeben paludem, relictis urbibus, montes coegit petere. Aetoli, inopia praedae inde auersi, in Perraebiam ire pergunt. Cyretias ibi ui capiunt, foedeque diripiunt. qui Malloeam incolunt, uoluntate in deditionem societatemque accepti. Ex Perraebia Gomphos petendi Aminander auctor erat. & imminet Atha-

 mania

mania huic urbi, uidebaturque expugnari sine magno certamine posse. Aetoli campos F Thessaliae opimos ad praedam petiere: sequente, quamquam non probante Aminandro nec effusas populationes Aetolorum, nec castra quo sors tulisset loco, sine ullo discrimine ac cura muniendi posita. itaque ne temeritas eorum negligentiaque sibi ac suis etiam cladis alicuius caussa esset, cum campestribus locis subiicientes eos castra Phecado urbi uideret, ipse paullo plus quingentorum passuum inde tumulum suis quamuis leui munimento tutum, cepit. Cum Aetoli, nisi quod populabantur, uix meminisse uiderentur, se in hostium agro esse, alii palati semiermes uagarentur, alii in castris sine stationibus per somnum uinumq. dies noctibus aequarent, Philippus inopinantibus aduenit. quem cum adesse, refugientes ex agris quidam pauidi nunciassent, trepidare Democritus, ceterique duces. & erat forte meridianum tempus, quo plerique graues cibo sopiti iacebant. excitare igitur alii alios, iubere arma capere, alios dimittere ad reuocandos qui palati per a- G gros praedabantur. tantaque trepidatio fuit, ut sine gladiis quidā equitum exirent, loricas plerique non inducerent. ita raptim educti, cum uniuersi sexcentorum aegre simul equites peditesque numerum explessent, incidunt in regium equitatum, numero, armis, animisque praestantem. itaque primo impetu fusi, uix tentato certamine, turpi fuga repetunt castra. caesi, captiq. quidam, quos equites ab agmine fugientium interclusere. Philippus, suis iam uallo appropinquantibus, receptui cani iussit. fatigatos enim equos uirosq. non tam proelio, quam itineris simul longitudine, simul praepropera celeritate habebat. itaque turmatim equites, inuicemq. manipulos leuis armaturae aquatum ire, & prandere iubet: alios in statione armatos retinet, opperiens agmen peditum tardius ductum propter grauitatem armorum. quod ubi aduenit, & ipsis imperatum, ut statutis signis, armisq. ante se positis, raptim cibum caperent: binis, ternisue summum ex manipulis aquandi caussa missis. interim H eques cum leui armatura paratus instructusque stetit, siquid hostis moueret. Aetoli (iam enim & quae per agros multitudo sparsa fuerat, receperat se in castra) ut defensuri munimēta, circa portas uallumque armatos disponunt, dum quietos hostes ipsi feroces ex tuto spectabant. posteaquam mota signa Macedonum sunt, & succedere ad uallum parati atque instructi coepere: omnes repente relictis stationibus per auersam partem castrorum ad tumulum, ad castra Athamanum perfugiunt. multi in hac quoque tam trepida fuga capti caesiq. sunt Aetolorum. Philippus, si satis diei superesset, non dubius, quin Athamanes quoque exsui castris potuissent: die per proelium, deinde per direptionem castrorū absumpto, sub tumulo in proxima planitie consedit, prima luce insequentis diei hostem aggressurus. Sed Aetoli eodē pauore, quo sua castra reliquerant, nocte proxima dispersi fugerunt. Maxime usui fuit Aminander, quo duce Athamanes itinerum periti summis montibus per calles I ignotos sequentibus eos hostibus in Aetoliā perduxerūt. non ita multos in dispersa fuga error intulit in Macedonum equites, quos luce prima Philippus, ut desertum tumulum uidit, ad carpendū hostiū agmen misit. Per eos dies & Athenagoras, regius praefectus, Dardanos recipientes se in fines adeptus, postremum agmen primo turbauit. dein posteaquam Dardani conuersis signis direxere aciē, aequa pugna iusto proelio erat. ubi rursus procedere Dardani coepissēt: equite & leui armatura regij nullū talis auxilij genus habētes Dardanos, oneratos immobilibus armis, uexabāt. & loca ipsa adiuuabant. Occisi perpauci sunt, plures uulnerati, captus nemo: quia non excedunt temere ordinibus suis, sed confertim & pugnant, & cedunt. Ita damna Romano accepta bello, duabus per opportunas expeditiones coercitis gentibus, restituerat Philippus incepto forti, non prospero solum euentu. Minuit deinde ei forte oblata res hostium Aetolorum numerum. Scopas princeps gen- K tis ab Alexandria magno cum pondere auri ab rege Ptolemaeo missus, sex millia peditum & equites mercede conductos Aegyptum auexit. nec ex iuuentute Aetolorum quemquā reliquisset, ni Damocritus nunc belli quod instaret, nunc futurae solitudinis admonens, (incertum cura gentis, an ut aduersaretur Scopae, parum donis cultus) partem iuniorum castigando domi continuisset. Haec ea aestate ab Romanis Philippoque gesta erant. Classis a Corcyra eiusdem principio aestatis cum L. Apustio legato profecta, Malea superata, circa Scyllaeum agri Hermionici Attalo regi coniuncta est. Tum uero Atheniensium ciuitas, cui odio in Philippum per metum iam diu moderata erat, id omne in auxilij praesentis spem effundit. Nec umquam ibi desunt linguae promptae ad plebem concitandam:

A tandam: quod genus cum in omnibus liberis ciuitatibus, tum praecipue Athenis, ubi oratio plurimum pollet, fauore multitudinis alitur. Rogationem extemplo tulerunt, plebesque sciuit, ut Philippi statuae, imagines omnes, nominaq. earum, item maiorum eius uirilis ac muliebris sexus omnium tollerentur, delerenturque. dies festi, sacra, sacerdotes, quae ipsius maiorumue eius honoris caussa instituta essent, omnia profanarentur. loca quoque, in quibus positum aliquid, inscriptum ue honoris eius caussa fuisset, detestabilia esse: neque in ijs quidquam postea poni dedicarique placere eorum, quae in loco puro poni dedicariq. fas esset. sacerdotes publicos, quotiescumq. pro populo Atheniensi, socijsque, & exercitibus, & classibus eorum precarentur, toties detestari atque exsecrari Philippum, liberos eius, regnumque, terrestres naualesq. copias, Macedonũ genus omne, nomenque. additum decreto, siquis quid postea, quod ad notam ignominiamq. Philippi pertineret, ferB ret: id omne populum Atheniensem iussurum. siquis contra ignominiã, proue honore eius dixisset fecisset ue: qui occidisset eum, iure caesurũ. postremo inclusum, ut omnia quae aduersus Pisistratidas decreta quondam erant, eadem in Philippo seruarentur. Athenienses quidem litteris, uerbisque, quibus solis ualent, bellum aduersus Philippum gerebant. Attalus Romanique, cum Piraeeum primo ab Hermione petissent; paucos ibi morati dies, oneratiq. aeque immodicis ad honores sociorum, ac quae in iram aduersus hostem fuerãt, Atheniensium decretis, nauigant a Piraeeo Andrum. & cum in portu, quem Gaureleon uocant, constitissent, missis, qui tentarent opidanorum animos, si uoluntate tradere urbem, quam uim experiri, mallent: postquam praesidio regio arcem teneri, nec se potestatis suae esse respondebant: expositis copijs, omniq. apparatu urbium expugnandarũ, diuersis partibus rex & legatus Romanus ad urbem subeunt. Plus aliquanto Graecos Romana signa, C armaq. non ante uisa, animiq. militum tam prompte succedentium muro, terruere. itaque fuga extemplo in arcem facta est. urbe hostes potiti. & in arce cum biduum, loci se magis, quam armorum fiducia, tenuissent: tertio die pacti ipsi praesidiumque, ut cũ singulis uestimentis Delium Boeotiae transueherentur. Ea ab Romanis regi Attalo concessa: praedam ornamentaq. urbis ipsi auexerunt. Attalus, ne desertam haberet insulam, & Macedonum fere omnibus, & quibusdam Andriorum, ut manerent, persuasit. postea & ab Delio, qui ex pacto transuecti eo fuerant, promissis regis, cum desiderium quoq. patriae facilius ad credendum inclinaret animos, reuocati. Ab Andro Cythnum transiecerunt. ibi dies aliquot oppugnanda urbe nequidquam absumpti, &, quia uix operaepretium erat, abscessere. Ad Prasias (continentis Atticae is locus est) Issaeorum XX lembi classi Romanorum adiuncti sunt. ij missi ad populandos Carystiorum agros. cetera classis Geraestum, nobilem Euboeae portum, dum a Carysto Issaei redirent, tenuit. Inde omnes, uelis in altum datis, maD ris medio praeter Scyrum insulam Icum peruenere. ibi paucos dies saeuiente Borea retenti, ubi prima tranquillitas data est, Scyathum transiecere, uastatam urbem, direptamq. nuper a Philippo. Per agros palati milites, frumentum, & siqua alia usui esse ad uescendum poterant, ad naues retulere. praedae nec erat quidquam, nec meruerant Graeci, cur diriperentur. Inde Cassandream petentes, primo ad Mendin, maritimum ciuitatis eius uicum, tenuere. inde cum superato promontorio ad ipsa moenia urbis circumagere classem uellent: saeua coorta tempestate prope obruti fluctibus, dispersi, magna ex parte amissis armamentis, in terram effugerunt. Omen quoque ea maritima tempestas ad rem terra gerendam fuit. nam collectis in unum nauibus, expositisque copiis aggressi urbem, cum multis uulneribus repulsi, (& erat ualidum ibi regium praesidium) irrito incepto regressi CanaE strum Pallenes transiicere. inde superato Toronae promontorio, nauigãtes Acanthum petiere. ibi primo ager uastatus, deinde ipsa urbs ui capta ac direpta. nec ultra progressi, (iam enim & graues praeda naues habebant) retro unde uenerant, Sciathum, & ab Sciatho Euboeam repetunt. Ibi relicta classe, decem nauibus expeditis sinum Maliacum intrauere ad colloquendum cum Aetolis de ratione gerendi belli. Sipyrrhicas Aetolus princeps legationis eius fuit; qui ad communicanda consilia Heracleam cum rege & cum Romano legato uenit. Petitum ex foedere ab Attalo est, ut mille milites praestaret. tantum enim numerum bellum gerentibus aduersus Philippum debebat. Id negatum Aetolis, quod illi quoque grauati prius essent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore, Philippo circa Pergamum urente sacra profanaque, abstrahere eum inde respectu rerum sua-

rum potuissent. Ita Aetoli cum spe magis, Romanis omnia pollicentibus, quam cum au- F
xilio dimissi. Apustius cum Attalo ad classem redit. inde consultari de Oreo oppugnan-
do coeptum. Valida ea ciuitas & moenibus,&,quia ante fuerat tentata, firmo erat praesi-
dio. Coniunxerant se ijs post expugnationem Andri cum praefecto Agesimbroto XX
Rhodiae naues,tectae omnes. eam classem in stationem ad Zelasium miserunt; (Isthmiae
id super Demetriadem promontorium est peropportune obiectum)ut, si quid inde moue
rent Macedonum naues,in praesidio essent. Heraclides praefectus regius classem ibi tene
bat,magis per occasionem,si quam negligentia hostium dedisset, quam aperta ui quidquã
ausurus.Oreum diuersi Romani & rex Attalus oppugnabãt: Romani a maritima arce,regij
aduersus uallem inter duas iacentem arces, qua & muro intersaepta urbs est. & ut loca di-
uersa,sic dispari modo etiam oppugnabant:Romani testudinibus,& uineis,& ariete admo-
uendo muris: regij balistis,catapultisque,& alio omni genere tormentorum tela ingeren- G
tes,& pondere ingenti saxa iaciebant: & cuniculos, & quidquid aliud priore oppugnatio-
ne expertum profuerat. Ceterum non plures tantum Macedones quam ante tuebantur
urbem,sed etiam praesentioribus animis, & castigationibus regis in admissa culpa & si-
mul minarum, simul promissionum in futurum memores: ita ut parum in expugnatio-
ne celeri spei esset. Interim & aliud agi posse ratus legatus, relictis quot satis uidebatur
ad opera perficienda, transiicit in proxima cõtinentis:Larissamque,non illam in Thessalia
nobilem urbem,sed alteram quam Cremasten uocant, subito aduentu,praeter arcem, ce-
pit. Attalus quoque Aegeleon,nihil minus quam tale quidquam in alterius oppugnatio-
ne urbis timentibus,oppressit.Et iam cum opera in effectu erant circa Oreum: tum prae-
sidium quod intus erat, labore assiduo, uigilijs diurnis pariter nocturnisque,& uulneribus
confectum. muri quoque pars ariete incusso subruta, multis iam locis prociderat. perque H
apertum ruina iter nocte Romani, quodque super portum est,in arcem perruperunt.Atta-
lus luce prima,signo ex arce dato ab Romanis,& ipse urbem inuasit, stratis magna ex par-
te muris: praesidium,opidanique in alteram arcem perfugere:unde biduo post deditio fa-
cta. urbs regi, captiua corpora Romanis cessere.Iam autumnale aequinoctium instabat,
& est sinus Euboicus,quem Coela uocant, suspectus nautis. itaque ante hiemales motus
euadere cupientes,Piraeeum,unde profecti ad bellum erant,repetunt. Apustius triginta
nauibus ibi relictis, super Maleam nauigat Corcyram.regem spatium initiorum Cereris,
ut sacris interesset, tenuit. secundum initia & ipse in Asiam se recepit, Agesimbroto &
Rhodijs domum remissis. Haec ea aestate terra mariq. aduersus Philippum sociosque eius
a consule & legato Romanis,adiuuantibus rege Attalo & Rhodijs,gesta. Consul alter C.
Aurelius ad confectum bellum cum in prouinciam uenisset, haud clam tulit iram aduer- I
sus praetorem, quod absente se rem gessisset.misso igitur eo in Etruriam,ipse in agrum ho
stium legiones induxit: populandoque cum praeda maiore,quam gloria,bellũ gessit. L. Fu
rius,simul quod in Etruria nihil erat rei quod gereret: simul Gallico triumpho imminens,
quem absente consule irato atque inuidente facilius impetrari posse ratus, Romam inopi-
nato cum uenisset,senatum in aede Bellonae habuit: expositisq. rebus gestis,ut triumphan
ti sibi in urbem inuehi liceret, petit. Apud magnam partem senatus, & magnitudine rerũ
gestarum ualebat, & gratia. maiores natu negabant triumphum, & quod alieno exercitu
rem gessisset,& quod prouinciam reliquisset auiditate rapiendi per occasionem triumphi.
id uero eum nullo exemplo fecisse. consulares praecipue exspectandum fuisse consulẽ di
cebant. potuisse enim castris prope urbem positis, tutanda colonia, ita ut acie non de-
cerneret,in aduentum eius rem extrahere.& quod praetor non fecisset,senatui faciendum K
esse.consulem exspectarent.ubi coram disceptantes consulem & praetorem audissent, ue-
rius de caussa existimaturos esse.Magna pars senatus nihil praeter res gestas,& an in magi
stratu suisque auspicijs gessisset, censebant spectare senatum debere. Ex duabus colonijs,
quae uelut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus oppositae fuissent, cum una direpta
& incensa esset, transiecturumque id incendium,uelut ex continentibus tectis,in alteram
tam propinquam coloniam esset:quid tandem praetori faciendum fuisse? nam si sine con-
sule regi nihil oportuerit, aut senatum peccasse, qui exercitum praetori dederit, (potuisse
enim,si non cum praetoris, sed consulis exercitu rem geri uoluerit, ita finire. S. C. ne per
praetorem,sed per consulem gereretur)aut consulem, qui non, cum exercitum ex Etruria
transire

A transire in Galliam iussisset, ipse Arimini occurrerit, ut bello interesset, quod sine eo geri fas non esset. Non exspectare belli tempora moras & dilationes imperatorum. & pugnandum esse interdum, non quia uelis, sed quia hostis cogat. pugnam ipsam, euentumq. pugnae spectari oportere. fusos, caesosq. hostes: castra capta, ac direpta: coloniam liberatam obsidione, alterius coloniae captiuos recuperatos, restitutosq. suis, debellatum uno proelio esse. non homines tantum ea uictoria laetatos, sed dijs quoque immortalibus per triduum supplicationes habitas, quod bene ac feliciter, non quod male ac temere respublica a L. Furio praetore gesta esset. data fato etiam quōdam Furiae gēti Gallica bella. Huius generis orationibus ipsius amicorumque uicta est praesentis gratia praetoris, absentis consulis maiestas: triumphumque frequentes L. Furio decreuerunt. Triumphauit de Gallis in magistratu L. Furius praetor. in aerarium tulit trecenta uiginti millia aeris: argenti CLXX millia pondo. neque captiui ulli ante currum ducti: neque spolia praelata, neque milites secuti. omnia, praeter uictoriam, penes consulem esse apparebat. Ludi deinde a P. Cornelio Scipione, quos consul in Africa uouerat, magno apparatu facti. Et de agris militū eius decretum, ut quot quisq. eorum annos in Hispania aut in Africa militasset, in singulos annos bina iugera acciperet. eum agrum decemuiri assignarent. Triumuiri inde creati ad supplendum Venusinis colonorum numerum, quod bello Hannibalis attenuatae uires eius coloniae erant: C. Terentius Varro, T. Quinctius Flamininus, P. Cornelius Cn. F. Scipio. hi colonos Venusiam adscripserunt. Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui proconsul Hispaniam obtinebat, magnum hostium exercitum in agro Sedetano fudit. quindecim millia Hispanorum eo proelio dicuntur caesa, signa militaria capta octo & LXX. C. Aurelius consul cum ex prouincia Romam comitiorum caussa uenisset,

C non id, quod animis praeceperant, questus est, non exspectatum se ab senatu, neque disceptandi cum praetore consuli potestatem factam: sed ita triumphum decreuisse senatum, ut nullius, nisi eius qui triumphaturus esset, haud eorum qui bello interfuissent, uerba audiret. maiores ideo instituisse, ut, legati, tribuni militum, centuriones, milites denique triumpho adessent, ut ueritas rerum gestarum eius, cui tantus honos haberetur, publice uideretur. ecquem ex eo exercitu, qui cum Gallis pugnauerit, si non militem, lixam saltem fuisse, quem percunctari posset senatus, quid ueri praetor uaniue referret? Comitijs deinde diē indixit: quibus creati sunt consules L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. Praetores inde facti L. Quinctius Flamininus, L. Valerius Flaccus, L. Villius Tappulus, Cn. Baebius Tamphilus. Annona quoque eo anno peruilis fuit. frumenti uim magnam ex Africa aduectā aediles curules M. Claudius Marcellus, & Sex. Aelius Paetus binis aeris in modios populo diuiserunt: & ludos Romanos magno apparatu fecerunt: diem unum instaurarunt: signa aenea quinque ex multaticio argēto in aerario posuerunt. Plebeij ludi ab aedilibus L. Terentio Massaliota, & Cn. Baebio Tamphilo, quem praetorē designauerant, ter toti instaurati. Et ludi funebres eo anno per quattriduum in foro, mortis M. Valerij Laeuini caussa, a P. & M. filijs eius facti. & munus gladiatorium datum ab ijs. paria quinque & uiginti pugnarunt. M. Aurelius Cotta, decemuir sacrorum, mortuus: in eius locum M. Acilius Glabrio suffectus. Comitijs aediles curules creati sunt forte ambo, qui statim occipere magistratum non possent. nam C. Cornelius Cethegus absens creatus erat, cum Hispaniam obtineret prouinciam: C. Valerius Flaccus, quem praesentem creauerāt, quia flamen Dialis erat, iurare in leges non poterat: magistratum autem plus quinque dies, nisi qui iurasset in leges, non licebat gerere. Petente Flacco, ut legibus solueretur, senatus

E decreuit, ut si aedilis qui pro se iuraret, arbitratu consulum daret: consules, si eis uideretur, cum tribunis plebis agerent, uti ad plebem ferrent. Datus qui iuraret pro fratre, L. Valerius Flaccus, praetor designatus. tribuni ad plebem tulerunt, plebesq. sciuit, ut perinde esset, ac si ipse aedilis iurasset. de altero aedile plebiscitum est factū, rogantibus tribunis, quos duos in Hispaniam cum imperio ad exercitus ire iuberent, ut C. Cornelius, aedilis curulis, ad magistratum gerendum ueniret, & L. Manlius Acidinus decederet de prouincia multos post annos. plebes Cn. Cornelio Lentulo, & L. Stertinio proconsulibus imperium esse in Hispania iussit.

EPITO-

F

EPITOME. LIBRI. XXXII

OMPLVRA prodigia ex diuersis regionibus nunciata referuntur, inter quae, in Macedonia in puppi longae nauis lauream esse natam. T. Quinctius Flamininus consul aduersus Philippum feliciter pugnauit in faucibus Epiri, fugatumque coegit in regnum reuerti. Ipse Thessaliam, quae est uicina Macedoniae, socijs Aetolis & Athamanibus uexauit. L. Quinctius Flamininus, consulis frater, nauali proelio, Attalo rege & Rhodijs adiuuantibus, Euboeam & maritimam oram cepit. Achaei in amicitiam recepti sunt. Coniuratio seruorum, facta de soluendis Carthaginiensibus obsidibus, oppressa est. Praetorum numerus ampliatus est, ut seni crearentur. Cornelius Cethegus consul Gallos Insubres proelio fudit. Cum Lacedaemonijs, & tyranno eorum Nabide amicitia iuncta est. Praeterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur. G

LIBER. XXXII

ONSVLES praetoresque, cum Idibus Martijs magistratum inissent, prouincias sortiti sunt. L. Lentulo Italia, P. Villio Macedonia: praetoribus, L. Quinctio urbana, Cn. Baebio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia euenit. Lentulus consul nouas legiones scribere iussus: Villius a P. Sulpicio exercitum accipere. in supplementum eius quantum militum uideretur, ut scriberet, ipsi permissum. Praetori Baebio legiones, quas C. Aurelius H consul habuisset, ita decretae, ut retineret eas donec consul nouo cum exercitu succederet in Galliam: ubi is uenisset, omnes milites exauctorati domum dimitterentur, praeter quinque millia socium. his obtineri circa Ariminum prouinciam satis esse. Prorogata imperia praetoribus prioris anni: Cn. Sergio, ut militibus, qui in Hispania, Sicilia, Sardinia stipendia per multos annos fecissent, agrum assignandum curaret: Q. Minucio, ut in Bruttijs idem de coniurationibus quaestiones, quas praetor cum fide curaq. exercuisset, perficeret, & eos, quos sacrilegij compertos in uinculis Romam misisset, Locros mitteret ad supplicium; quaeq. sublata ex delubro Proserpinae essent, reponenda cum piaculis curaret. Feriae Latinae pontificum decreto instauratae sunt, quod legati ab Ardea questi in senatu erant, sibi in monte Albano Latinis carnem, ut assolet, datam non esse. Ab Suessa nunciatum est, duas portas, quodq. inter eas muri erat, de caelo tactum. I & Formiani legati, aedem Iouis: item Ostienses, aedem Iouis: & Veliterni, Apollinis & Sangi aedes: & in Herculis aede capillum enatum. & ex Bruttijs ab Q. Minucio propraetore scriptum, equuleum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos tres cum ternis pedibus natos esse. inde a P. Sulpicio proconsule ex Macedonia litterae allatae; in quibus inter cetera scriptum erat, lauream in puppi nauis longae enatam. Priorum prodigiorum caussa senatus censuerat, ut consul maioribus hostijs, quibus dijs uideretur, sacrificaret. ob hoc unum prodigium haruspices in senatum uocati, atque ex responso eorum supplicatio populo in diem unum edicta, & ad omnia puluinaria res diuinae factae. Carthaginienses eo anno argentum, in stipendium impositum, primum Romam aduexerunt. id quia probum non esse quaestores renunciauerant, experientibusq. pars quarta decocta erat, pecunia Romae mutua sumpta intertrimentum argenti suppleuerunt. Petentibus deinde, ut, si K iam uideretur senatui, obsides sibi redderentur, centum redditi obsides. de ceteris, si in fide permanerent, spes facta. Petentibus ijsdem, qui non reddebantur obsides, ut ab Norba, ubi parum commode essent, alio transducerentur, concessum, ut Setiam & Ferentinum transirent. Gaditanis item petentibus remissum ne praefectus Gades mitteretur, aduersus quod ijs in fidem populi R. uenientibus cum L. Marcio Septimo conuenisset. Et Narniensium legatis querentibus ad numerum sibi colonos non esse, & immistos quosdam non sui generis pro colonis se gerere, earum rerum caussa triumuiros creare L. Cornelius consul iussus. creati P. & Sex. Aelij, (Paetis fuit ambobus cognomen) & C. Cornelius Lentulus. Quod Narniensibus datum erat, ut colonorum numerus augeretur, id Cossani

A petentes non impetrauerunt. Rebus, quae Romae agendae erant, perfectis, consules in prouincias profecti. P. Villium, in Macedoniam cum uenisset, atrox seditio militum iam ante irritata, nec satis in principio compressa, excepit. ∞ ∞ ea militum fuere, quae ex Africa post deuictum Hannibalem, in Siciliam, inde, anno fere post, in Macedoniam pro uoluntarijs transportata erant. id uoluntate factum negabant. ab tribunis recusantes in naues impositos. sed utcumque seu inuita seu suscepta foret militia, & eam exhaustam, & finem aliquem militandi fieri aequum esse. multis annis sese Italiam non uidisse, consenuisse sub armis in Sicilia, Africa, Macedonia: confectos iam se labore & opere, exsangues tot acceptis uulneribus esse. Consul caussam postulandae missionis probabilem, si modeste peteretur, uideri dixit; seditionis nec eam, nec ullam aliam satis iustam caussam esse. itaque si manere ad signa, & dicto parere uelint, se de missione eorum ad senatum scripturum. modestia facilius, quam pertinacia, quod uelint impetraturos. B Thaumacos eo tempore Philippus summa ui oppugnabat aggeribus, uineisque: & iam arietem muris admoturus erat. ceterum incepto absistere eum coegit subitus Aetolorum aduentus, qui Archidamo duce inter custodias Macedonum moenia ingressi, nec die nec nocte finem ullum erumpendi nunc in stationes, nunc in opera Macedonum faciebant. & adiuuabat eos natura ipsa loci. namque Thaumaci a Pylis, sinuq. Maliaco, per Lamiam eunti, loco alto siti sunt, ipsis faucibus imminentes, quas Coelen uocant: Thessaliaeq. transeunti confragosa loca, implicatasq. flexibus uallium uias, ubi uentum ad hanc urbem est, repente uelut maris uasti, sic immensa panditur planities, ut subiectos campos terminare oculis haud facile queas. ab eo miraculo Thaumaci appellati. nec altitudine solum tuta urbs, sed quod saxo undique abscisso rupibus imposita est. Hac difficultates, & quod haud satis dignum tanti laboris periculiq. pretium erat, ut absisteret incepto Philippus, effecerunt. C hiems quoque iam instabat, cum inde abscessit, & in Macedoniam in hiberna copias reduxit. Ibi ceteri quidem data quantacumque quiete temporis, simul animos, corporaq. remiserant: Philippũ, quãtum ab assiduis laboribus itinerum pugnarumque laxauerat animum, tanto magis intentum in uniuersum euentum belli curae angunt: non hostes modo timentem, qui terra mariq. urgebant, sed nunc sociorum, nunc etiam popularium animos, ne & illi ad spem amicitiae Romanorum deficerent, & Macedonas ipsos cupido nouandi res caperet. itaque & in Achaiam legatos misit, simul qui iusiuraudum (ita enim pepigerant, quotannis iuraturos in uerba Philippi) exigerent: simul qui redderent Achaeis Orchomenon, & Heraeam, & Triphyliam: Illis Alipheram contendentibus, numquam eam urbem fuisse ex Triphylia, sed sibi debere restitui: quia una esset ex ijs, quae ad condendam Megalopolim ex concilio Arcadum contributae forent. D Et cum Achaeis quidem per haec societatem firmabat. Macedonum animos sibi conciliauit cum Heraclide. nam cum eum maximae inuidiae sibi esse cerneret, multis criminibus oneratum in uincla coniecit, ingenti popularium gaudio. Bellum, siquando umquam ante alias, cum magna cura apparauit, exercuitq. in armis & Macedonas, & mercenarios milites: principioq. ueris cum Athenagora omnia externa auxilia, quodq. leuis armaturae erat, in Chaoniam per Epirum ad occupandas, quae ad Antigoniam fauces sunt, (Stena uocant Graeci) misit. ipse post paucis diebus grauiore secutus agmine, cum situm omnem regionis adspexisset: maxime idoneum ad muniendum locum credidit esse praeter amnem Aoum. Is inter montes, quorum alterum Aeropum, alterum Asnaum incolae uocant, angusta ualle fluit, iter exiguum super ripam praebens. Asnaum Athenagoram cum leui armatura tenere ac communire iubet: ipse in Aeropo posuit castra. qua abscissae rupes erant, statio paucorum armatorum tenebat. E quae minus tuta erant, alia fossis, alia uallis, alia turribus muniebat. magna tormentorum etiam uis, ut missilibus procul arcerent hostem, idoneis locis disposita est. tabernaculum regium pro uallo in conspecto maxime tumulo, ut terrorem hostibus, suisq. spem ex fiducia faceret, positum. Consul per Charopem Epirotem certior factus, quos saltus cum exercitu insedisset rex, & ipse cum Corcyrae hibernasset, uere primo in continentẽ translatus, ad hostẽ ducere pergit. quinque millia ferme ab regijs castris cum abesset, loco munito relictis legionibus, ipse cum expeditis progressus ad speculanda loca, postera die consilium habuit, utrum per insessum ab hoste saltum, quamquam labor ingens periculumq. proponeretur, transitum tentaret: an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intrauerat,

circumduceret

circumduceret copias. Hoc consilium per multos dies agitanti nuncius uenit, T. Quinctium consulem factum, sortitumq. prouinciam Macedoniam, maturato itinere iam Corcyram trâiecisse. Valerius Antias intrasse saltum Villium tradit, quia recto itinere nequierit, omnibus a rege insessis, secutum uallem, per quam mediam fertur Aous amnis: ponte raptim facto, in ripam, in qua erant castra regia, transgressum acie conflixisse: fusum fugatumq. regem, castris exsutum. XII millia hostiû eo proelio caesa, capta duo millia & ducêtos, & signa militaria centum XXXII. equos CCXXX. aedem etiam Ioui in eo proelio uotam, si res prospere gesta esset. Ceteri Graeci Latiniq. auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile a Villio actum, integrumq. bellum insequentem consulem T. Quinctium accepisse tradunt. Dum haec in Macedonia geruntur, consul alter L. Lentulus, qui Romae substiterat, comitia censoribus creandis habuit. multis claris petentibus uiris, creati censores P. Cornelius Scipio Africanus, & P. Aelius Paetus. Hi magna inter se concordia & senatum sine ullius nota legerunt: & portoria uenalium Capuae, Puteolisq. item castrorum portorium, quo in loco nunc opidum est, fruendum locarunt: colonosq. eo trecentos (is enim numerus finitus ab senatu erat) adscripserunt, & sub Tifatis Capuae agrum uendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus ex Hispania decedens, prohibitus a M. Porcio Laeca, tribuno plebis, ne ouans rediret, cum ab senatu impetrasset, priuatus urbem ingrediens, ∞ CC pondo argenti, XXX pondo ferme auri in aerarium tulit. Eodem anno Cn. Baebius Tamphilus, qui ab C. Aurelio, côsule anni prioris, prouinciam Galliam acceperat, temere ingressus Gallorum Insubrium fines, prope cum toto exercitu est circumuentus. supra sex millia & sexcentos milites amisit. tanta ex eo bello, quod iam timeri desierat, clades accepta est. Ea res L. Lentulum consulem ab urbe exciuit. qui ut in prouinciam uenit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, praetorem, multis probris increpitum, prouincia decedere, atque abire Romam iussit. neque ipse consul memorabile quidquam gesit, comitiorum caussâ Romã reuocatus, quae ipsa per M. Fuluium & M'. Curium tribunos plebis impediebantur: quod T. Quinctium Flamininum côsulatum ex quaestura petere non patiebantur. Iam aedilitatem, praeturãq. fastidiri: nec per honorum gradus documentum sui dantes nobiles homines tendere ad consulatum, sed transscendendo media, summa imis continuare. Res ex campestri certamine in senatum uenit. patres censuerunt, qui honorem, quem sibi capere per leges liceret, peteret: in eo populo creandi quem uelit, potestatem fieri aequum esse. In auctoritate patrum fuere tribuni. Creati consules Sex. Aelius Paetus, & T. Quinctius Flamininus. Inde praetorum comitia habita. creati L. Cornelius Merula, M. Claudius Marcellus, M. Porcius Cato, C. Heluius, qui aediles plebis fuerant. Ab ijs ludi plebeij instaurati. & epulum Iouis fuit ludorum caussa. Et ab aedilibus curulibus C. Valerio Flacco flamine Diali, & C. Cornelio Cethego ludi Romani magno apparatu facti. Ser. & C. Sulpicij Galbae pontifices eo anno mortui sunt. in eorum locum M. Aemilius Lepidus, & Cn. Cornelius Scipio pontifices suffecti sunt. Sex. Aelius Paetus, T. Quinctius Flamininus consules magistratu inito senatum in Capitolio cum habuissent, decreuerunt patres, ut prouincias Macedoniam, atque Italiam consules compararent inter se, sortirenturue: utri eorum Macedonia euenisset, in supplementum legionum tria millia militum Romanorum scriberet, & CCC equites: item sociorum Latini nominis quinque millia peditum, quingentos equites. alteri consuli nouus omnis exercitus decretus. L. Lentulo, prioris anni consuli, prorogatum imperiû est, uetitusq. aut ipse prouincia decedere prius, aut ueterê exercitum deducere, quam cum legionibus nouis consul uenisset. Sortiti consules prouincias. Aelio Italia, Quinctio Macedonia euenit. Praetores, L. Cornelius Merula urbanam, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Heluius Galliam est sortitus. Delectus inde haberi est coeptus. nam, praeter consulares exercitus, praetores quoque iussi scribere milites erant. Marcello in Siciliam quattuor millia peditum socium Latini nominis, & CCC equites: Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum tria millia peditum, CC equites: ita ut hi praetores ambo cum in prouincias uenissent, ueteres dimitterent pedites equitesque. Attali deinde regis legatos, in senatum consules introduxerunt. Hi regem classe sua copijsq. omnibus terra mariq. Romanam rem iuuare, quaeq. imperarent Romani consules, impigre atque obedienter ad eam diem fecisse cum exposuissent, ueteri

An. 552.

A ri dixerunt, ne id praestare ei per Antiochum regem ultra non liceret. uacuũ namque praesidijs naualibus terrestribusq. regnum Attali Antiochum inuasisse. itaque Attalum orare patres conscriptos, si sua classe, suaq. opera uti ad Macedonicum bellum uellent, mitterent ipsi praesidium ad regnum eius tutandum: si id nollent, ipsum ad sua defendenda cũ classe ac reliquis copijs redire paterentur. Senatus legatis ita responderi iussit, quod rex Attalus classe copijsq. alijs duces Romanos iuuisset, id gratum senatui esse: auxilia nec ipsos missuros Attalo aduersus Antiochum, socium & amicum populi Romani, nec Attali auxilia retenturos ultra quam regi commodum esset. Semper pop. Romanum alienis rebus arbitrio alieno usum. & principium & finem in potestate ipsorum qui ope sua uelint adiutos Romanos esse. Legatos ad Antiochum missuros, qui nuncient, Attali, nauiumque eius, & militum opera aduersus Philippum, communem hostem, uti populum Romanum. B gratum eum facturum senatui, si regno Attali abstineat, belloque absistat. aequum esse, socios & amicos populi Romani reges inter se quoque ipsos pacem seruare. consulem T. Quinctium, ita habito delectu, ut eos fere legeret, qui in Hispania aut Africa meruissent, spectatae uirtutis milites, properantem in prouinciam, prodigia nunciata, atque eorum procuratio Romae retinuerunt. De caelo tacta erant, uia publica Veijs, forum & aedes Iouis Lauinij, Herculis aedes Ardeae, Capuae murus, & turres, & aedes quae Alba dicitur. caelum ardere uisum erat Arretij. terra Velitris trium iugerum spatio cauerna ingenti desederat. Suessae Auruncae nunciabant agnum cum duobus capitibus natum, & Sinuessae porcũ humano capite. Eorum prodigiorum caussa supplicatio unum diem habita, & cõsules rebus diuinis operam dederunt: placatisq. dijs profecti in prouincias sunt. Aelius cum C. Heluio praetore in Galliam, exercitumq. ab L. Lentulo acceptum, quẽ dimittere debebat, praetori tradidit, ipse nouis legionibus quas secum adduxerat, bellum gesturus: neque C memorabilis rei quidquam gessit. Et T. Quinctius alter consul maturius, quam priores soliti erant consules, a Brundisio cum transmisisset, Corcyram tenuit cum octo millibus peditum, equitibus octingentis. a Corcyra in proxima Epiri quinqueremi transiecit, & in castra Romana magnis itineribus contendit. inde Villio dimisso paucos moratus dies, dum se copiae a Corcyra assequerentur, consilium habuit, utrum recto itinere per castra hostium uiam facere conaretur: an, ne tentata quidem re tanti laboris ac periculi, per Dassaritios potius Lycum tuto circuitu Macedoniam intraret. uicissetq. ea sententia, ni timuisset, ne, cum a mari longius recessisset, misso e manibus hoste, si (quod antea fecerat) solitudinibus siluisque se tutari rex uoluisset, sine ullo effectu aestas extraheretur. utcumque esset igitur, illo ipso tam iniquo loco aggredi hostem placuit. sed magis fieri id placebat, D quam quo modo id fieret, satis expediebat: diesq. XL. sine ullo conatu sedentes in conspectu hostium absumpserant. inde spes data Philippo est per Epirotarum gentem tentandae pacis. habitoque concilio delecti ad eam rem agendam Pausanias praetor, & Alexander magister equitum, consulem & regem, ubi in artissimas ripas Aous cogitur amnis, in colloquium adduxerunt. Summa postulatorum consulis erat, praesidia ex ciuitatibus rex deduceret: ijs, quorum agros urbesq. populatus esset, redderet res quae compararent, ceterorum aequo arbitrio aestimatio fieret. Philippus aliam aliarum ciuitatum condicionẽ esse respondit. quas ipse cepisset, eas liberaturum: quae sibi traditae a maioribus essent, earum hereditaria ac iusta possessione non excessurum. si quas quererentur belli clades eae ciuitates cum quibus bellatum foret, arbitrio quo uellent, populorum cum quibus pax utrisque fuisset, se usurum. Consul nihil ad id quidem arbitro aut iudice opus esse dicere. E cui enim non apparere, ab eo, qui prior arma intulisset, iniuriam ortam? nec Philippum ab ullis bello lacessitum: priorem uim omnibus fecisse. Inde cum ageretur, quae ciuitates liberandae essent, Thessalonicam primam omnium nominauit consul. ad id uero adeo accensus indignatione est rex, ut exclamaret, Quid uicto grauius imperares T. Quincti? atq. ita se ex colloquio proripuit. & temperatum aegre est, quin missilibus, quia dirempti medio amne fuerant, pugnam inter se consererent. Postero die per excursiones ab stationibus primo in planitie satis ad id patenti multa leuia commissa proelia sunt: deinde recipientibus se regijs in arta & confragosa loca, auiditate accensi certaminis, eo quoque Romani penetrauere. pro his ordo, & militaris disciplina, & genus armorum erat aptum proelium gerentibus: pro hoste loca, & catapultae balistaeq. in omnibus prope rupibus, quasi in mu-

tis dispositae. multis hinc, atque illinc uulneribus acceptis, cum etiā, ut in proelio iusto, ali F
quot cecidissent, nox pugnae finem fecit. Cum in hoc statu res esset, pastor quidē a Charo
pe principe Epirotarum missus deducitur ad consulem. is se in eo saltu, qui regijs tunc o-
neratus castris erat, armentum pascere ait, omnes montium eorum amfractus callesq.
nosse. si secum aliquot mittere uelit, non iniquo nec perdifficili aditu supra caput hostium
deducturum. haec, Charops renunciari iubet, ita crederet, ut suae potius omnia, quam il-
lius potestatis essent. Cum magis uellet credere, quam auderet, consul, mistumque gau-
dio ac metu animum gereret, auctoritate motus Charopis, experiri spem oblatam statuit,
& ut auerteret rem a suspicione, biduo insequenti lacessere hostem, dispositis ab omni par
te copijs, succedentibusque integris in locum defessorum, non destitit. quattuor millia in
de lecta peditum, & trecentos equites tribuno militum tradit. equites, quoad loca patian
tur, ducere iubet. ubi ad inuia equiti uentum sit, in planitie aliqua locari equitatum. pe- G
dites, qua dux monstraret uiam, ire: ubi, ut polliceatur, super caput hostium peruentum
sit, fumo dare signum: nec ante clamorem tollere, quam, ab se signo accepto, pugnam coe-
ptā arbitrari posset. nocte itinera fieri iubet, (& pernox forte luna erat) interdiu cibi quie
tisq. sumeret tempus. ducem promissis ingentibus oneratum, si fides exstet, uinctum tamē
tribuno tradit. His copijs ita dimissis, eo intentius Romanus undique instat capere statio-
nes. Interim die tertio cum uerticem quem petierant, Romani cepisse, ac tenere se, fumo
significarent: tum uero trifariam diuisis copijs, consul ualle media cum militum robore
succedit, cornua dextra laeuaq. admouet castris. nec segnius hostes obuiam eunt. & dum
auiditate certaminis prouecti extra munitiones pugnāt, aut paullo superior est Romanus
miles & uirtute, & scientia, & armorum genere. Posteaquam multis uulneratis interfe-
ctisque, recepere se regij in loca aut munimento aut natura tuta, uerterat periculum in Ro H
manos, temere in loca iniqua, nec faciles ad receptum angustias progressos. neque impu-
nita temeritate inde recepissent sese, ni clamor primum a tergo auditus, dein pugna etiam
coepta amentes repentino terrore regios fecisset. Pars in fugam effusi sunt. pars, quia
magis locus fugae deerat, quam quod animi satis esset ad pugnam, cum substitissent ab ho
ste & a fronte & a tergo urgente circumuenti sunt. Deleri totus exercitus potuit, si fugien-
tes persecuti uictores essent: sed equitem angustiae locorumq. asperitas, peditem armorū
grauitas impedijt. Rex primo effuse ac sine respectu fugit: dein quinque millium spatium
progressus, cum ex iniquitate locorum, id quod erat, suspicatus esset, sequi non posse ho-
stem, substitit in tumulo quodam, dimisitque suos per omnia iuga uallesque, qui palatos
in unum colligerent. Non plus duobus millibus hominum amissis, cetera omnis multitu-
do, uelut signum aliquod secuta, in unum cum conuenisset, frequenti agmine petunt Thes- I
saliam. Romani quoad tutum fuit insecuti, caedentes, spoliantesque caesos, castra regia,
etiam sine defensoribus difficili aditu, diripiunt: atque ea nocte in suis castris manserunt.
Postero die consul per ipsas angustias, qua se inter ualles flumē insinuat, hostem sequitur.
Rex primo die ad castra Pyrrhi peruenit, inde postero die ingenti itinere agminis (& me-
tus urgebat) in montem Lyncon perrexit. Ipsi montes Epiri sunt, interiecti Macedoniae,
Thessaliaeque: latus quod uergit in Thessaliā, oriens spectat, septemtrio a Macedonia ob-
ijcitur. uestiti frequentibus siluis sunt; iuga summa campos patentes, aquasque perennes
habent. Ibi statiuis rex per aliquot dies habitis, fluctuatus animo est, utrum protinus in re-
gnum se reciperet, an reuerti in Thessaliam praestaret. inclinauit sententia, suum in Thessa
liam agmen dimitteret: Tricamque proximis limitibus petit; inde obuias urbes raptim
peragrauit. homines qui sequi possent, sedibus excibat, opida incendebat, rerum suarum, K
quas possent, ferendarum secum dominis ius fiebat, cetera militis praeda erat. nec quod ab
hoste crudelius pati possent, reliqui quidquam fuit, quam quae ab socijs patiebantur. Haec
etiam facienti Philippo acerba erant, sed e terra mox futura hostium corpora saltem eripe
re sociorum uolebat. ita euastata sunt opida, Phacium, Iresiae, Euhydrium, Eretria, Palae
pharus. Pheras cum peteret, exclusus, quia res egebat mora, si expugnare uellet, nec tem-
pus erat: omisso incepto, in Macedoniam transcendit. nam etiam Aetolos appropinqua-
re fama erat. qui audito proelio quod circa amnem Aoum factum erat, proximis prius e-
uastatis circa Sperchias & Macran (quam uocant) comen, transgressi inde in Thessaliā Cy
mines & Angeas primo impetu potiti sunt. a Metropoli dum uastant agros, concursu o-
pidanorum

A pidanorum ad tuenda moenia facto, repulsi sunt. Callithera inde aggressi, similem impetum opidanorum pertinacius sustinuerunt: compulsisque intra moenia qui eruperant, contenti ea uictoria, quia spes nulla admodum expugnandi erat, abscesserunt. Theuma inde & Calathana uicos expugnant, diripiuntque. Acharras per deditionem receperunt. Xyniae simili metu a cultoribus desertae sunt. Hoc sedibus suis extorre agmen in praesidium incidit, quod Athamanum, quo tutior frumentatio esset, ducebatur. incondita inermisque multitudo, mista imbelli turba, ab armatis caesa est. Xyniae desertae diripiuntur. Cyphara inde Aetoli capiunt, opportune Dolopiae imminens castellum. Haec raptim intra paucos dies ab Aetolis gesta. Nec Aminander, atque Athamanes post famam prosperae pugnae Romanorum quieuerunt. Ceterum Aminander, quia suo militi parum fidebat, petito ab consule modico praesidio, cum Gomphos peteret, B opidum protinus nomine Phecadum, situm inter Gomphos, faucesque angustas, quae ab Athamania Thessaliam dirimunt, ui cepit. inde Gomphos adortus, & per aliquot dies summa ui urbem tuentes, cum scalas ad moenia erexisset, eodem metu perpulit ad deditionem. Haec deditio Gomphorum ingentem terrorem Thessalis intulit. dedidere deinceps sese, qui Argenta, quique Pherinum, & Thimarum, & Lisinas, & Stimonem, & Lampsum habent, aliaque castella iuxta ignobilia. Dum Athamanes Aetolique, summoto Macedonum metu, in aliena uictoria suam praedam faciunt: Thessaliaque a tribus simul exercitibus, incerta quem hostem, quemue socium crederet, uastatur: consul faucibus, quas fuga hostium aperuerat, in regionem Epiri transgressus, etsi probe scit, cui parti, Charopo principe excepto, Epirotae fauissent: tamen quia ab satisfaciendi quoque cura imperata enixe facere uidet: ex praesenti eos potius, quã ex praeterito aestimat habitu, & ipsa facilitate ueniae animos eorum in posterum conciliat. Missis deinde nuncijs C Corcyram, ut onerarias naues in sinum uenirent Ambracium: ipse progressus modicis itineribus, quarto die in monte Cercetico posuit castra, eodem Aminandro cum suis auxilijs accito, non tam uirium eius egens, quam ut duces in Thessaliam haberet. ab eodem consilio & plerique Epirotarum uoluntarij inter auxilia accepti. Primam urbium Thessaliae Phalaram est aggressus. duo millia Macedonum in praesidio habebat: qui primo summa ui restiterunt, quantum arma, quantum moenia tueri poterant. sed oppugnatio continua, non die non nocte remissa, cum consul in eo uerti crederet ceterorum Thessalorum animos, si primi uim Romanam non sustinuissent, uicit pertinaciam Macedonum. Capta Phalara, legati a Metropoli & a Piera dedentes urbes uenerunt. uenia eisdem petentibus datur. Phalara incensa, ac direpta est. Inde Aeginium petit. quem D locum cum uel modico praesidio tutum, ac prope inexpugnabilem uidisset, paucis in stationem proximam telis coniectis, ad Gomphorum regionem agmen uertit. degressusque in campos Thessaliae, cum iam omnia exercitui deessent, quia Epirotarum pepercerat agris: explorato ante, utrum Leucadem, an sinum Ambracium onerariae tenuissent, frumentatum Ambraciam inuicem cohortes misit. & est iter a Gomphis Ambraciam sicut impeditum ac difficile, ita spatio perbreui. intra paucos itaque dies, transuectis a mari commeatibus, repleta omni rerum copia sunt castra. Inde ad Rhagen est profectus. Decem ferme millia a Larissa abest. ex Perraebia oriundi sunt. sita est urbs super Peneum amnem. Nihil trepidauere Thessali ad primum aduentum Romanorum. Et Philippus sicut in Thessaliam ipse progredi non audebat, ita intra Tempe statiuis positis, ut quisque locus ab hoste tentabatur, praesidia per occasiones summittebat. Sub idem fere tempus, E quo consul aduersus Philippum primum in Epiri faucibus castra posuit: & L. Quinctius, frater consulis, cui classis cura, maritimaeque orae imperium mandatum ab senatu erat, cum duabus quinqueremibus Corcyram transuectus, postquam profectam inde classem audiuit, nihil morandum ratus, cum ad Samem insulam assecutus esset, dimisso L. Apustio, cui successerat: tarde inde ad Maleam, trahendis plerumque remulco nauibus, quae cum commeatu sequebantur, peruenit. A Malea, iussis ceteris, quantum maxime possent, maturare sequi, ipse tribus quinqueremibus expeditis Piraeeum praecepit, accepitque naues ibi relictas ab L. Apustio legato ad praesidium Athenarum. Eodem tempore duae ex Asia classes profectae, una cũ Attalo rege: (eae quattuor & uiginti quinqueremes erant) Rhodia altera XX nauium tectarum. Agesimbrotus praeerat. hae circa

ea Andrum insulam classes coniunctae, Euboeam inde exiguo distantem freto transiece F
runt. Carystiorum primum agros uastarunt: deinde ubi Carystus praesidio a Chalcide raptim misso firma uisa est, ad Eretriam accesserunt. Eodem & L. Quinctius cum ijs nauibus, quae Piraeei fuerant, Attali regis aduentu audito uenit, iussitque, ut quae ex sua classe uenissent naues, Euboeam peterent. Eretria summa ui oppugnabatur: nam & trium iunctarum classium naues omnis generis tormenta machinasque ad urbium excidia secum portabant: & agri affatim materiae praebebant ad noua molienda opera. Oppidani primo haud impigre tuebantur moenia: deinde fessi uulneratique aliquot, cum & muri partem euersam operibus hostium cernerent, ad deditionem inclinarunt. sed praesidium erat Macedonum, quos non minus, quam Romanos, metuebant: & Philocles, regius praefectus, a Chalcide nuncios mittebat, se in tempore affuturum, si sustinerent obsidionem. Haec mista metu spes, ultra, quam uellent aut quam possent, trahere eos tem- G
pus cogebat. deinde posteaquam Philoclem repulsum, trepidantemque refugisse Chalcidem acceperunt: oratores extemplo ad Attalum ueniam fidemque eius petentes miserunt. Dum, in spem pacis intenti, segnius munera belli obeunt, & ea modo parte, qua murus dirutus erat, ceteris neglectis, stationes armatas opponunt: Quinctius noctu ab ea parte, quae minime suspecta erat, impetu facto, scalis urbem cepit. opidanorum omnis multitudo cum coniugibus ac liberis in arcem confugit: deinde in deditioné uenit. pecuniae, aurique, & argenti haud sane multum fuit: signa, tabulae priscae artis, ornamentaque eius generis plura, quam pro urbis magnitudine aut opibus ceteris, inuenta. Carystus inde repetita. unde, priusquam e nauibus copiae exponerentur, omnis multitudo, urbe deserta, in arcem confugit. inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. opidanis extemplo uita ac libertas concessa est: Macedonibus treceni nummi in capita H
statutum est pretium, & ut armis traditis abirent. hac summa redempti in Boeotiam inermes transiecti. Nauales copiae, duabus claris urbibus Euboeae intra dies paucos captis, circumuectae Sunium, Atticae terrae promontorium, Cenchreas, Corinthiorum emporium, petierunt. Consul interim omnium spe longiorem atrocioremque oppugnationem habuit: & ea, qua minimum credidisset, resistebant hostes. nam omnem laborem in muro diruendo crediderat fore, si aditum armatis in urbem patefecisset, fugam inde, caedemque hostium fore, qualis captis urbibus fieri solet. ceterum posteaquam, parte muri arietibus decussa, per ipsas ruinas transscenderunt in urbem armati: illud principium uelut noui, atque integri laboris fuit. nam Macedones, qui in praesidio erant & multi & delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis potius & uirtute, quam moenibus, urbem tuerentur: conferti pluribus introrsus ordinibus acie firmata, cum transscendere ruinas I
sensissent Romanos: per impeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. Id consul aegre passus, nec eam ignominiam ad unius modo expugnandae moram urbis, sed ad summam uniuersi belli pertinere ratus, quod ex momentis paruarum plerumque rerum penderet: purgato loco, qui strage semiruti muri cumulatus erat, turrim ingentis altitudinis, magnam uim armatorum multiplici tabulato portantem, promouit: & cohortes inuicem sub signis, quae cuneum Macedonum, (phalangem ipsi uocant) si possent, ui perrumperent, emittebat. Sed ad loca angusta, haud late patente interuallo diruti muri, genus armorum pugnaeque hosti aptius erat. ubi conferti hastas ingentis longitudinis prae se Macedones obiecissent. uelut in constructam densitate clypeorum testudiné Romani pilis nequidquam emissis, cum strinxissent gladios: neque congredi propius, neque praecidere hastas poterant: &, si quam incidissent, aut praefregissent, hastile fragmen K
to ipso acuto inter spicula integrarum hastarum uelut uallum explebat. ad hoc & muri pars adhuc integra utraque tuta praestabat latera; nec ex longo spatio aut cedendum, aut impetus faciendus erat: quae res turbare ordines solet. accessit etiam fortuita res ad animos eorum firmandos. nam cum turris per aggerem parum densati soli ageretur, rota una in altiorem orbitam depressa ita turrim inclinauit, ut speciem ruentis hostibus, trepidationemque insanam superstantibus armatis praebuerit. Cum parum quidquam succederet: consul minime aequo animo comparationem militum generis armorumq. fieri patiebatur: simul nec maturam expugnandi spem, nec rationem, procul a mari, & in euastatis belli cladibus locis, hibernandi ullam cernebat, itaque relicta obsidione, quia nul-

A lus in tota Acarnania, atque Aetoliae ora portus erat, qui simul & omnes onerarias, quae commeatum exercitui portabant, caperet: & tecta ad hibernandum legionibus praeberet: Anticyra in Phocide in Corinthium uersa sinum ad id opportunissime sita uisa: quia nec procul Thessalia, hostiumque locis abibant: & ex aduerso Peloponnesum exiguo maris spatio diuisam, ab tergo Aetoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem ac Boeotiam habebant. Phocidis primo impetu Phanoteam sine certamine cepit. Anticyra haud multum in oppugnendo praebuit morae. Ambrysus inde Hyampolisq. receptae. Daulis, quia in tumulo excelso sita est: nec scalis nec operibus capi poterat. lacessendo missilibus eos qui in praesidio erant, cum ad excursiones elicuissent: refugiendo inuicem, insequendoq., & leuibus sine effectu certaminibus, eo negligẽtiae & contemptus adduxerunt, ut cum refugientibus in portam permisti impetum Romani facerent. & alia ignobilia castella Pho-B cidis terrore magis, quam armis, in potestatem uenerunt. Elatia clausit portas: nec, nisi ui cogerentur, recepturi moenibus uidebantur aut ducem aut exercitum Romanum. Elatiam obsidenti consuli rei maioris spes affulsit, Achaeorum gentem ab societate regia ad Romanam amicitiam auertendi. Cycliadem, principem factionis ad Philippum trahentiũ res, expulerant. Aristaenus, qui Romanis gentem iungi uolebat, praetor erat. Classis Romana cum Attalo & Rhodijs Cenchreis stabat, parabantque communi omnes consilio Corinthum oppugnare. Optimum igitur ratus est, priusquam eam rem aggrederentur, legatos ad gentem Achaeorum mitti, pollicentes, si ab rege ad Romanos defecissent, Corinthum ijs contributuros in antiquum gentis concilium. Auctore consule legati a fratre eius L. Quinctio, & Attalo, & Rhodijs, & Atheniensibus ad Achaeos missi. Sicyone datum ijs est concilium. Erat autem non admodum simplex habitus animorum inter Achaeos. terre-C bat eos Lacedaemonius, grauis & assiduus hostis: horrebant Romana arma: Macedonum beneficijs & ueteribus & recentibus obligati erant: regem ipsum suspectũ habebant: pro eius crudelitate perfidiaque, ex ijs, quae tum ad tempus faceret, aestimãtes, grauiorẽ post bellum dominum futurum cernebant: neque solum quid in senatu quisque ciuitatis suae, aut in communibus concilijs gentis pro sententia dicerent, ignorabant: sed ne ipsis quidẽ secum cogitantibus, quid uellent, aut quid optarent, satis constabat. Ad homines ita incertos introductis legatis potestas dicendi facta est. Romanus primum legatus L. Calpurnius deinde Attali regis legati, post eos Rhodij disseruerunt. Philippi deinde legatis dicendi potestas facta est. postremi Athenienses, ut refellerent Macedonum dicta, auditi sunt. ij fere atrocissime in regem, quia nulli nec plura, nec tam acerba passi erant, inuecti sunt. Et illa quidem concio sub occasum solis, tot legatorum perpetuis orationibus die absumpto,
D dimissa est. Postero die aduocatur concilium: ubi cum per praeconem, sicut Graecis mos est, suadendi, si quis uellet, potestas a magistratibus facta esset: nec quisquam prodiret: diu silentium aliorum alios intuentium fuit. neque mirum, si quibus sua sponte uolutantibus res inter se pugnantes obtorpuerant quodammodo animi: eos orationes quoque insuper turbauerant, utrimque quae difficilia essent, promendo, admonendoq. per totum diẽ habitae. Tandem Aristaenus, praetor Achaeorum, ne tacitum cõcilium dimitteret, Vbi, inquit, illa certamina animorum Achaei sunt, quibus in conuiuijs & circulis, cũ de Philippo & Romanis mentio incidit, uix manibus temperatis? nunc in concilio ad eam rem unam indicto, cum legatorum utrimque uerba audieritis, cum referant magistratus, cum praeco ad suadendum uocet, obmutuistis. si non cura communis salutis, ne studia quidem, quae in hanc aut illam partem animos uestros inclinarunt, uocem cuiquam possunt exprimere? cũ
E praesertim nemo tam hebes sit, qui ignorare possit, dicendi ac suadendi, quod quisque aut uelit, aut optimum putet, nunc occasionẽ esse, priusquam quidquã decernamus. ubi semel decretũ erit, omnibus id, etiam quibus ante displicuerit, pro bono, atque utili foedere defendendum. Haec adhortatio praetoris non modo quemquam unum elicuit ad suadendũ: sed ne fremitum quidem, aut murmur concionis tãtae, ex tot populis congregatae, mouit. Tum Aristaenus praetor rursus. Non magis consilium uobis principes Achaeorum deest, quam lingua. sed suo quisque periculo in commune consultum non uult. forsitan ego quoque tacerem, si priuatus essem. nunc praetor uideo aut non dandum concilium legatis fuisse: aut inde sine responso eos dimittendos non esse. respondere autem nisi ex uestro decreto qui possum? & quando nemo uestrum, qui in hoc concilium aduocati estis, pro

sententia quidquam dicere uult, aut audet: orationes legatorum hesterno die dictas pro F
sententijs percenseamus, perinde ac non postulauerint, quae e re sua essent, sed suaserint, quae nobis censerent utilia esse. Romani Rhodijque & Attalus societatem amicitiamque nostram petunt: & in bello, quod aduersus Philippum gerunt, se a nobis adiuuari aequum censent. Philippus societatis secum admonet, & iurisiurandi: & modo postulat, ut secum stemus: modo, ne intersimus armis, contentum ait se esse. Nulline uenit in mentẽ, cur qui nondum socij sunt, plus petunt, quam socius? Non fit hoc neque modestia Philippi, neque impudentia Romanorum. Achaei portus & dant fiduciam postulantibus, & demunt. Philippi praeter legatum uidemus nihil. Romana classis ad Cenchreas stat, urbium Euboeae spolia praeseferens: consulem, legionesque eius exiguo maris spatio disiunctas Phocidẽ ad Locridem peruagantes uidemus. Miramini, cur diffidenter Cleomedon legatus Philippi, ut pro rege arma caperemus aduersus Romanos, modo egerit? qui si ex eodem foede- G
re ac iureiurando, cuius nobis religionem inijciebat, rogemus eum, ut nos Philippus & ab Nabide ac Lacedaemonijs, & ab Romanis defendat: non modo praesidium, quo nos tueatur, sed ne quid respondeat quidem nobis, sit inuenturus: non hercle magis, quam ipse Philippus priore anno: qui pollicendo se aduersus Nabidem bellum gesturum, cum tentasset nostram iuuentutem hinc in Euboeam extrahere, posteaquam nos neque decernere id sibi praesidiũ, neque uelle illigari Romano bello uidit, oblitus societatis eius, quã nunc iactat, uastandos depopulandosque Nabidi ac Lacedaemonijs reliquit. Ac mihi quidem minime conueniens inter se oratio Cleomedontis uisa est. Eleuabat Romanum bellum, euentumque eius eundem fore, qui prioris belli, quod cum Philippo gesserint, dicebat. Cur igitur nostrum ille auxilium absens petit potius, quam praesens nos ueteres socios simul ab Nabide ac Romanis tueatur? nos dico? quid ita passus est Eretriam Cary- H
stumq. capi? quid ita tot Thessaliae urbes? quid ita Locridem, Phocidemq.? quid ita nũc Elatiam oppugnari patitur? cur excessit faucibus Epiri, claustrisq. illis inexpugnabilibus super Aoum amnem, aut ui, aut metu aut uoluntate? relictoq. quem insidebat saltu, penitus in regnum abijt? Si sua uoluntate tot socios reliquit hostibus diripiendos, quid recusare potest, quin & socij sibi consulant? si metu, nobis quoque ignoscat timentibus. si uictus armis cessit, Achaei nos arma Romana sustinebimus Cleomedõ, quae uos Macedones nõ sustinuistis? An tibi potius credamus: Romanos non maioribus copijs, nec uiribus nunc bellum gerere, quam antea gesserint: potius quam res ipsas intueamur? Aetolos tũ classe adiuuerunt. nec duce consulari, nec exercitu bellum gesserunt. sociorum Philippi maritimae urbes in terrore ac tumultu erant. mediterranea adeo tuta ab Romanis armis fuerunt, ut Philippus Aetolos, nequidquam opem Romanorum implorantes, depopularetur. I
nunc autem defuncti bello Punico Romani, quod per sexdecim annos uelut intra uiscera Italiae tolerauerunt, non praesidium Aetolis bellantibus miserunt, sed ipsi duces belli arma terra marique simul Macedoniae intulerunt; tertius iam consul summa ui gerit bellũ. Sulpicius in ipsa Macedonia congressus fuit, fugauitq. regem, partem opulentissimam regni eius depopulatus. nunc Quinctius tenentem claustra Epiri natura loci, munimentis, exercituque fretum, castris exuit: fugientem in Thessaliam persecutus, praesidia regia, sociasque eius urbes prope in conspectu regis ipsius expugnauit. Ne sint uera, quae Athenienses modo legati de crudelitate, auaritia, & libidine regis dixerunt: nihil ad nos pertineant, quae in terra Attica scelera in superos inferosque deos sint admissa; multo minus, quam quae Ciani, Abidenique, qui procul a nobis absunt, passi sunt: nostrorum ipsi uulnerum, si uultis, obliuiscamur: caedes, direptionesque bonorum Messenae in media Pelopon K
neso factas, & hospitem Cyparissiae Garitenem cõtra ius omne ac fas inter epulas prope ipsas occisum, & Aratum patrem filiumque Sicyonis, cum senem infelicem parentem etiam appellare solitus esset, interfectos: filij etiam uxorem libidinis caussa in Macedoniã asportatam, cetera stupra uirginum matronarumque obliuioni dentur. ne sint cum Philippo res, cuius crudelitatis metu obmutuistis omnes: (nam quae alia tacendi aduocatis in concilium caussa est?) cum Antigono, mitissimo ac iustissimo rege, & de nobis omnibus optime merito, existimemus disceptationem esse: num id postularet facere nos, quod tũ fieri nõ posset? Paeninsula est Peloponnesus angustis Isthmi faucibus cõtinenti adhaerẽs; nulli apertior, atque opportunior, quam nauali bello. si centum tectae naues, & quinquaginta

A ginta leuiores apertae, & triginta Issaici lembi maritimam oram uastare, & expositas prope in ipsis litoribus urbes coeperint oppugnare, in mediterraneas scilicet nos urbes recipiemus? tamquam non intestino, & haerente in ipsis uisceribus uramur bello. cum terra Nabis & Lacedaemonij, mari Romana classis urgebunt: unde regiam societatem, & praesidia Macedonum implorem? an ipsi nostris armis ab hoste Romano tutabimur urbes, quae oppugnabuntur? egregie enim Dymas priore bello sumus tutati. Satis exemplorum nobis alienae clades praebent, ne quaeramus quemadmodum ceteris exemplo simus. nolite, quia ultro Romani petunt amicitiam, id quod optandum uobis ac summa ope petendum erat, fastidire. metu enim uidelicet compulsi, in aliena terra, quia sub umbra auxilij uestri latere uolunt, in societaté uestram confugiunt, ut portubus uestris recipiantur, ut commeatibus utantur. Mare in potestate habent: terras quascumque adeunt, extemplo ditionis B suae faciunt. quod rogant, cogere possunt. quia pepercisse uolunt, committere uos, cur pereatis, non patiuntur. Nam quod Cleomedon modo tamquam mediam & tutissimam uobis uiam consilij, ut quiesceretis, abstineretisque armis, ostendebat: ea non media, sed nulla uia est. etenim praeterquam quod aut accipienda, aut aspernanda uobis Romana societas est, quid aliud quam nusquam gratia stabili, uelut qui euentum exspectauerimus, ut fortunae applicaremus nostra consilia, praeda uictoris erimus? Nolite, si quod omnibus uotis petendum erat, ultro offertur, fastidire. non quemadmodum hodie utrumque uobis licet, sic semper liciturum est. nec saepe, nec diu eadem occasio erit. Liberare uos a Philippo iamdiu magis uotis, quam armis, audetis. sine uestro labore & periculo qui uos in libertatem uindicarent, cum magnis classibus exercitibusq. mare transiecerunt, hos si socios aspernamini, uix sanae mentis estis. sed aut socios, aut hostes habeatis oportet. C Secundum orationem praetoris murmur ortum aliorum cum assensu, aliorũ inclementer assentientes increpantium: & iam non singuli tantum, sed populi uniuersi inter se altercabantur: tum inter magistratus gentis (demiurgos uocant: decem numero creantur) certamen nihilo segnius, quam inter multitudinem, esse. quinque relaturos se de societate Romana aiebant, suffragiumque daturos. quinque lege cautum testabantur, ne quid quod aduersus Philippi societatem esset, aut referre magistratibus aut decernere concilio ius esset. Hic quoque dies iurgijs est consumptus. Supererat unus iusti concilij dies: (tertio enim lex iubebat decretum fieri) in quem adeo exarsere studia, ut uix parentes a liberis temperauerint. Rhisiasus Pellenensis erat, filium Demiurgum nomine Memnoné habebat, partis eius, quae decretum recitari, perrogarique sententias prohibebat. is diu obtestatus filium, ut consulere Achaeos communi saluti pateretur, neu pertinacia sua genté uni D uersam perditum iret: posteaquam parum proficiebant preces: iuratus se eum sua manu interempturum: nec pro filio, sed pro hoste habiturum: minis peruicit, ut postero die coniungeret ijs se, qui referebant. qui cum plures facti referrent: omnibus fere populis haud dubie approbantibus relationem, ac praeseferentibus quid decreturi essent: Dymaei, ac Megalopolitani, & quidam Argiuorum, prius, quam decretum fieret, consurrexerũt, ac reliquerunt concilium: neque orante ullo, neque improbante. nam Megalopolitanos auorum memoria pulsos ab Lacedaemonijs restituerat in patriam Antigonus. & Dymaeis captis nuper, direptisque ab exercitu Romano, cum redimi eos, ubicumque seruirent, Philippus iussisset: non libertatem modo, sed etiam patriam reddiderat. iam Argiui praeterquam, quod Macedonum reges ab se oriundos credunt, priuatis etiam hospitijs, familiarique amicitia plerique illigati Philippo erant. ob haec concilio, quod inclinauerat ad Romanam societatem ineundam, excesserunt. ueniaque ijs huius successionis fuit, & magnis E & recentibus obligatis beneficijs. Ceteri populi Achaeorum, cum sententiae perrogarentur, societatem cum Attalo ac Rhodijs praesenti decreto confirmarunt. cũ Romanis, quia iniussu populi non poterat rata esse, in id tempus, quo Romam mitti legati possent, dilata est. in praesentia tres legatos ad L. Quinctium mitti placuit, & exercitum omnem Achaeorum ad Corinthum admoueri, captis Cenchreis, iam urbem ipsam Quinctio oppugnante. Et ij quidem e regione portae, quae fert Sicyonem, posuerunt castra. Romani ad Cenchreas uersam partem urbis, Attalus transducto per Isthmum exercitu, ab Lechaeo, alterius maris portu, oppugnabant primo segnius, sperantes seditionem intus fore inter opidanos ac regium praesidium. posteaquam uno animo omnes, & Macedones tam-

quam communem patriam tuebantur: & Corinthij ducem praesidij Androsthenem haud F
secus, quam ciuem, & suffragio creatum suo imperio iusto patiebantur: omnis inde spes pugnantibus in ui, & armis, & operibus erat: undique aggeres haud facili aditu ad moenia admouebantur. Aries ex ea parte, quam Romani oppugnabant, aliquantum muri diruerat. in quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis cum Macedones concurrissent: atrox proelium inter eos ac Romanos ortum est. ac primo multitudine facile expellebantur Romani, assumptis deinde Achaeorum Attaliq. auxilijs, aequabant certamen: nec dubium erat, quin Macedonas Graecosque facile loco pulsuri fuerint. Transfugarum Italicorū magna multitudo erat: pars ex Hannibalis exercitu metu poenae a Romanis Philippum secuti: pars nauales socij, relictis nuper classibus, ad spem honoratioris militiae transgressi. hos desperata salus, si Romani uicissent, ad rabiem magis, quam audaciam accendebat. Promontorium est aduersus Sicyonem Iunonis, quam uocant A- G
craeam, in altum excurrens: trāsiectus inde Corinthum, septē millia ferme passuum. eo Philocles regius & ipse praefectus, mille & quingentos milites per Boeotiam duxit. praesto fuere a Corintho lembi, qui praesidium id acceptū Lechaeum trāsijcerent. Auctor erat Attalus incensis operibus omittendae extemplo oppugnationis. pertinatius Quinctius inin cepto perstabat. is quoque, ut pro omnibus portis disposita uidit praesidia regia, nec facile erumpentium impetus sustineri posse: in Attali sententiam concessit. ita irrito incepto dimissis Achaeis, reditum ad naues est. Attalus Piraeeum, Romani Corcyram petierunt. Dum haec a nauali exercitu geruntur: consul in Phocide ad Elatiam castris positis, primo colloquijs rem per principes Elatiensium tentauit: posteaquam nihil esse in manu sua, & plures ualidioresque esse regios, quam opidanos, respondebatur: tum simul ab omni parte operibus armisque urbem est aggressus. Ariete admoto, quantum inter turres mu- H
ri erat, prorutum, cum ingenti fragore ac strepitu nudasset urbem: simul & cohors Romana per apertum recenti strage iter inuasit: & ex omnibus opidi partibus, relictis suis quisque stationibus, in eum, qui premebatur impetu hostium, locū concurrerunt. Eodem tempore Romani & ruinas muri superuadebant: & scalas ad stantia moenia inferebant. &, dū in unam partem oculos animosq. hostium certamen auerterat: pluribus locis scalis capitur murus, armatiq. in urbem transscenderunt. quo tumultu audito territi hostes, relicto, quem conferti tuebantur, loco, in arcem omnes metu, inermi quoque sequente turba, confugerunt. ita urbe potitur consul. qua direpta, missis in arcem, qui uitam regijs, si abire uellent inermes: libertatem Elatiensibus pollicerentur; fideq. in haec data, post paucos dies arcem recipit. Ceterum aduentu in Achaiam Philoclis, regij praefecti, non Corinthus tantum liberata obsidione: sed Argiuorum quoque ciuitas per quosdam principes Philo- I
cli prodita est, tentatis prius animis plebis. Mos erat, comitiorum die primo, uelut ominis caussa, praetores pronunciare Iouem Apollinemque & Herculem. additum legi erat, ut ijs Philippus rex adijceretur. cuius nomen post pactam cum Romanis societatem quia praeco non adiecit, fremitus primo multitudinis ortus, deinde clamor subijcientium Philippi nomen, iubentiumq. legitimum honorem usurpare: donec cum ingenti assensu nomen recitatum est. Huius fiducia fauoris Philocles accersitus nocte occupat collem imminentē urbi: (Larissam eam arcem uocant) positoque ibi praesidio, cū, lucis principio, signis infestis ad subiectum arci forum uaderet, instructa acies ex aduerso occurrit. praesidium erat Achaeorum nuper impositum, quingenti fere iuuenes delecti omnium ciuitatum. Aenesidemus Dymaeus praeerat, adhortator a praefecto regio missus, qui excedere urbe iuberet: (neque enim pares eos opidanis solis, qui idem quod Macedones sentirent, nedum K
adiunctis Macedonibus esse: quos ne Romani quidem ad Corinthum sustinuissent) primo nihil nec ducem, nec ipsos mouit: post paullo, ut Argiuos quoque armatos ex parte altera uenientes magno agmine uiderunt: certam perniciem cernentes, omnem tamen casum, si pertinacior dux fuisset, uidebantur subituri. Aenesidemus, ne flos Achaeorum iuuentutis simul cum urbe amitteretur: pactus cum Philocle, ut abire illis liceret, ipse, quo loco steterat, armatus cum paucis clientibus non excessit. missus a Philocle qui quaereret, quid sibi uellet? nihil fatus, tatummodo cum proiecto prae se clypeo staret; in praesidio creditae urbis moriturum se armatū respondit. tum iussu praefecti a Thracibus coniecta tela, interfectique omnes. Et post pactam inter Achaeos & Romanos societatem

duae

A duae nobilissimae ciuitates, Argi & Corinthus, in potestate regis erant. Haec ab Romanis ea aestate in Graecia terra marique gesta. In Gallia nihil sane memorabile ab Sex. Aelio consule gestum. cum duos exercitus in prouincia habuisset, unum retentum, quem dimitti oportebat: cui L. Cornelius procos. praefuerat, (ipse ei C. Heluium praetorem praefecit) alterum, quem in prouinciam adduxit: totum prope annum Cremonensibus Placentinisque cogendis redire in colonias, unde belli casibus dissipati erant, consumpsit. Quemadmodum Gallia praeter spem quieta eo anno fuit: ita circa urbem seruilis prope tumultus excitatus est. Obsides Carthaginiensium Setiae custodiebantur: cum ijs, ut principum liberis, magna uis seruorum erat. augebant eorum numerum, ut ab recenti Africa bello, & ab ipsis Setinis captiua aliquot nationis eius ex praeda empta mancipia. Cum coniurationem fecissent: missis ex eo numero, qui in Setino agro, deinde circa Norbam & Circeios seruitia sollicitarent: satis iam omnibus praeparatis, ludis, qui Setiae propediē futuri erant, spectaculo intentum populum aggredi statuerant: Setia per caedem & repentinum tumultum capta, Norbam & Circeios occupare. Huius rei tam foedae indicium Romam ad L. Cornelium Merulam praetorem urb. delatum est. Serui duo ante lucem ad eū uenerunt, atque ordine omnia quae acta futuraq. erant, exposuerunt. quibus domi custodiri iussis, praetor senatu uocato, edoctoq. quae indices afferrent, proficisci ad eam coniurationem quaerendam, atque opprimendā iussus. cum quinque legatis profectus, obuios in agris sacramento rogatos arma capere, & sequi cogebat. Hoc tumultuario delectu duobus millibus ferme hominum armatis, Setiam, omnibus quo pergeret ignaris, uenit. ibi raptim principibus coniurationis comprehensis, fuga seruorum ex opido facta est. dimissi deinde per agros qui uestigarent. Egregia duorum opera seruorum indicum, & unius liberi fuit. ei centum millia grauis aeris dari patres iusserunt: seruis uicenaquina millia aeris, & libertatem. pretium eorū ex aerario solutum est dominis. Haud ita multo post ex eiusdem coniurationis reliquijs nūciatum est seruitia Praeneste occupatura. Eo L. Cornelius praetor profectus, de quingentis fere hominibus, qui in ea noxa erant, supplicium sumpsit. In timore ciuitas fuit, obsides captiuosque Poenorum ea moliri. itaque & Romae uigiliae per uicos seruatae: iussique circumire eas minores magistratus: & triumuiri carceris latomiarum intentiorē custodiam habere iussi. & circa nomen Latinū a praetore litterae missae, ut & obsides in priuato seruarentur, neque in publicū prodeundi facultas daretur: & captiui ne minus decem pondo compedibus uincti in nulla alia quam carceris publici custodia essent. Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream CCXLVI pondo in Capitolio posuerunt: gratiasque senatui egerunt, quod Antiochus legatorum Romanorum auctoritate motus finibus Attali exercitum deduxisset. Eadē aestate equites ducenti, & elephanti decem, & tritici modium CC millia ab rege Massanisa ad exercitum, qui in Graecia erat, peruenerunt. Item ex Sicilia Sardiniaque magni commeatus, & uestimenta exercitui missa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat, sanctus & innocens, asperior tamen in fenore coercendo habitus. fugatique ex insula feneratores, & sumptus, quos in cultum praetorum socij facere soliti erāt, circumcisi, aut sublati. Sex. Aelius consul ex Gallia comitiorum caussa Romam cum redisset, creauit consules C. Cornelium Cethegum, & Q. Minucium Rufum. Biduo post praetorum comitia habita. Sex praetores illo anno primum creati, crescentibus iam prouincijs, & latius patescente imperio. creati autem hi, L. Manlius Vulso, C. Sempronius Tuditanus, M. Sergius Silus, M. Heluius, M. Minucius Rufus, L. Acilius. Sempronius & Heluius ex ijs aediles plebis erant. aediles curules Q. Minucius Thermus, & Ti. Sempronius

E Longus. Ludi Romani eo anno quater instaurati. C. Cornelio, & Q. Minucio consulibus An. 553
omnium primum de prouincijs consulum praetorumq. actum. prius de praetoribus transacta res, quae transigi sorte poterat. urbana Sergio, peregrina iurisdictio Minucio obtigit. Sardiniam Acilius, Siciliam Manlius, Hispaniam Sempronius citeriorem, Heluius ulteriorem est sortitus. Consulibus Italiam Macedoniamq. sortiri parantibus, L. Oppius & Q. Fuluius tribuni pl. impedimento erant, quod longinqua prouincia Macedonia esset: neque ulla alia res maius bello impedimentum ad eam diem fuisset, quam quod uixdum inchoatis rebus, in ipso conatu gerendi belli, prior consul reuocaretur. Quartum iam annum esse ab decreto Macedonico bello. quaerendo regem & exercitum eius, Sulpicium

maiorem partem anni absumpsisse: Villium congredientem cum hoste re infecta reuocatum: Quinctium rebus diuinis Romae maiorem partem anni retentum, ita gessisse tamen res, ut, si aut maturius in prouinciam uenisset, aut hiems magis sera fuisset, potuerit debellare. nunc prope in hiberna profectum, ita comparare dici bellum, ut, nisi successor impediat, perfecturus aestate proxima uideatur. His orationibus peruicerunt, ut consules in senatus auctoritate fore dicerent se, si idem tribuni facerent. Permittentibus utrisque liberam consultationem, patres consulibus ambobus Italiam prouinciam decreuerunt, T. Quinctio prorogarunt imperium, donec successor ei uenisset. Consulibus binae legiones decretae, & ut bellum cum Gallis Cisalpinis, qui defecissent a populo Romano, gererent. Quinctio in Macedoniam supplementum decretum peditũ quinque millia, & CCC equites, & sociorum naualium tria millia. Praeesse idem, qui praeerat, classi L. Quinctius Flamininus iussus. Praetoribus in Hispanias octona millia peditum sociũ ac Latini nominis data: & quadringenti equites, ut dimitterent ueterem ex Hispanijs militem. & terminare iussi, qua ulterior citeriorue prouincia seruaretur. Macedoniae legatos P. Sulpicium, & P. Villium, qui consules in ea prouincia fuerant, adiecerunt. Prius quam consules praetoresq. in prouincias proficiscerentur, prodigia procurari placuit: quod aedes Vulcani Summaniq. Romae, & quod Fregellis murus, & porta de caelo tacta erant: & Frusinone inter noctem lux orta. & Asculo agnus biceps cum quinque pedibus natus: & Formijs duo lupi opidum ingressi obuios aliquot laniauerant: Romae non in urbem solũ, sed in Capitolium penetrauerat lupus. C. Acilius tribunus pleb. tulit, ut quinque coloniae in oram maritimam deducerentur: duae ad ostia fluminũ Vulturni Liternique: una Puteolos, una ad castrum Salerni. his Buxentum adiectum, tricenae familiae in singulas colonias iubebantur mitti. triumuiri deducendis ijs, qui per triennium magistratum haberent, creati: M. Seruilius Geminus, Q. Minucius Thermus, Ti. Sempronius Longus. Delectu, rebusq. alijs diuinis humanisque, quae per ipsos agendae erant, perfectis, consules ambo in Galliã profecti. Cornelius recta ad Insubres uia, qui tum in armis erant, Caenomanis assumptis; Q. Minucius in laeua Italiae ad inferũ mare flexit iter: Genuamq. exercitu abducto, ab Liguribus orsus est bellũ. Opida Clastidium & Litubium, utraque Ligurum, & duae gentis eiusdem ciuitates, Celelates, Cerdiciatesq. sese dediderunt. Et iam omnia cis Padum, praeter Gallorum Boios, Iluates Ligurum, sub ditione erant. quindecim opida, hominum uiginti millia esse dicebantur, quae se dediderant. inde in agrum Boiorum legiones duxit. Boiorum exercitus haud ita multo ante trãsiecerat Padũ, iunxeratq. se Insubribus & Caenomanis, quod ita acceperant, coniunctis legionibus consules rem gesturos, ut & ipsi collatas in unum uires firmarent. posteaquam fama accidit, alterum consulem Boiorum urere agros: seditio extemplo orta est. postulare Boij, ut laborantibus opem uniuersi ferrent. Insubres negare se sua deserturos. ita diuisae copiae: Boijsq. in agrum suum tutandũ profectis, Insubres cum Caenomanis super amnis Mincij ripas consederũt. Infra eum locum quinque millia passuum & consul Cornelius eidem flumini castra applicuit. inde mittendo in uicos Caenomanorum, Brixiamque, quae caput gentis erat, ut satis comperit non ex auctoritate seniorum iuuentutem in armis esse, nec publico consilio Insubrium defectioni Caenomanos se adiunxisse: excitis ad se principibus, id agere ac moliri coepit, ut desciscerent ab Insubribus Caenomani, & signis sublatis aut domos redirent, aut ad Romanos transirent. & id quidem impetrari nequijt. in id data fides consuli est, ut in acie aut quiescerent, aut, si qua etiam occasio fuisset, adiuuarent Romanos. Haec ita conuenisse Insubres ignorabãt: suberat tamen quaedam suspicio animis, labare fidem sociorum. itaque cum in aciẽ eduxissent, neutrum ijs cornu committere ausi; ne, si dolo cessissent, rem totam inclinarent: post signa in subsidijs eos locauerunt. consul principio pugnae uouit aedem Sospitae Iunoni, si eo die hostes fusi fugatique essent. a militibus clamor sublatus, compotem uoti consulem se facturos, & impetus in hostes est factus, non tulerunt Insubres primum concursum. Quidam, & a Caenomanis terga repente in ipso certamine aggressis, tumultum ancipitem iniectum, auctores sunt; caesaque in medio V & XXX millia hostium, quinque millia & DCC uiuos captos; in ijs Hamilcarẽ Poenorum imperatorem, qui belli caussa fuisset; signa militaria CXXX, & carpenta supra CC. Opida, quae defectionem secuta erant, dediderunt se Romanis. Minucius consul primo effusis populationibus per-

A agrauerat fines Boiorum: deinde, ut relictis Insubribus ad sua tuenda receperant sese, castris se teuuit, acie dimicandum cum hoste ratus. Nec Boij detrectassent pugnam, ni fama uictos Insubres allata animos fregisset. itaque, relicto duce castrisque, dissipati per uicos, sua ut quisque defenderent, rationem gerendi belli hosti mutarunt. omissa enim spe per unam dimicationem rei decernendae, rursus populari agros, & urere tecta, uicosq. expugnare coepit. Per eosdem dies Clastidium incensum. inde in Ligustinos Iluates, qui soli non parebant, legiones ductae. Ea quoque gens, ut Insubres acie uictos, Boios, ita ut tentare spem certaminis non auderent, territos audiuit, in deditionem uenit. Litterae consulum a Gallia de gestis prospere sub idem tempus Romam allatae. M. Sergius pr. urb. in senatu eas, deinde ex auctoritate patrum ad populum recitauit. supplicatio in quattriduum decreta. Hiems iam eo tempore erat. Cum T. Quinctius capta Elatia, in Phocide ac Lo-

B cride hiberna disposita haberet, Opunte seditio orta est. Factio una Aetolos, qui propiores erant, altera Romanos accersebat. Aetoli priores uenerunt. sed opulentior factio exclusis Aetolis, missoq. ad imperatorem Romanum nuncio, usque ad aduentum eius tenuit urbē. arcem regium tenebat praesidiū: neque ut discederēt inde, aut Opuntiorū minis, aut auctoritate imperātis cōsulis Romani perpelli potuerūt. Mora cur nō extēplo oppugnarētur, ea fuit, quod caduceator ab rege uenerat locum ac tempus petens colloquio. id grauate concessum regi est: non quin cuperet Quinctius per se partim armis, partim condicionibus confectum uideri bellum. necdum enim sciebat utrum successor sibi alter ex nouis consulibus mitteretur: an, quod summa ui ut tenderent, amicis & propinquis mandauerat, imperium prorogaretur. aptum autem fore colloquium credebat, ut sibi liberum esset, uel ad bellum manenti, uel ad pacem decedenti, rem inclinare. In sinu Maliaco prope

C Nicaeam litus elegere. eo rex ab Demetriade cum quinque lembis, & una naue rostrata uenit. Erant cum eo principes Macedonum, & Achaeorum exsul uir insignis Cycliadas. Cum imperatore Romano rex Aminander erat, & Dionysodorus Attali legatus, & Agesimbrotus praefectus Rhodiae classis, & Phaeneas princeps Aetolorū, & Achaei duo, Aristenus & Xenophon. Inter hos Romanus ad extremum litus progressus, cum rex in prorā nauis in anchoris stantis processisset: Cōmodius, inquit, si in terram egrediaris, ex propinquo dicemus inuicem, audiemusque: Cum rex facturum se id negaret, Quem tandem, inquit Quinctius, times? Ad hoc ille superbo & regio animo: Neminem equidem timeo praeter deos immortales: non omnium autem credo fidei, quos circa te uideo, atque omnium minime Aetolis. Istud quidem, ait Romanus, par omnibus periculum est, qui cū hoste ad colloquium congrediuntur, ut nulla fides sit. Non tamen, inquit rex, T. Quincti, par

D perfidiae praemiū est, si fraude agatur, Philippus, & Phaeneas. neque enim aeque difficulter Aetoli praetorem alium, ac Macedones regem in meum locum substituant. Secundum haec silētium fuit. Cum Romanus eum aequum cēseret priorem dicere, qui petisset colloquium; rex, eius esse priorem orationem, qui daret pacis leges, non qui acciperet: tum Romanus, simplicem suam orationem esse. ea enim se dicturum, quae ni fiant, nulla sit pacis condicio. Deducenda ex omnibus Graeciae ciuitatibus regi praesidia esse. captiuos & transfugas socijs populi Romani reddēdos. restituēda Romanis ea Illyrici loca, quae post pacē in Epiro factā occupasset. Ptolemaeo regi Aegypti reddēdas urbes, quas post Philopatoris Ptolemaei mortem occupasset. Suas populiq. Romani condiciones has esse: ceterum & sociorū audiri postulata aequum esse. Attali regis legatus naues captiuosque, quae ad Chium nauali proelio capta essent, & Nicephorium, Venerisq. templum, quae spoliasset

E euastassetque, pro incorruptis restitui: Rhodij Peraeam (regio est continentis aduersus insulā, uetustae eorū ditionis) repetebant: postulabātq. praesidia deduci ab Iaso, & Bargylijs, & Euromensiū urbe, & in Hellesponto Sesto, atq. Abydo: & Perinthum Byzantijs in antiqui formulā iuris restitui: & liberari omnia Asiae emporia portusque. Achaei Corinthum & Argos repetebant. Praetor Aetolorum Phaeneas cum eadē fere quae Romani, ut Graecia decederetur, postulasset; redderenturq. Aetolis urbes, quae quondam iuris aut ditionis eorum fuissent: excepit orationem eius princeps Aetolorum Alexander, uir inter ceteros facundus. Iamdudum se reticere ait, non quo quidquā agi putet eo colloquio, sed ne quē sociorum dicentem interpellet. Neque de pace cum fide Philippum agere, neque bella uera uirtute umquam gessisse. in colloquijs insidiari & captare: in bello nō congredi aequo

campo, neque collatis ſignis dimicare, ſed refugientem incendere ac diripere urbes, & F
uincentium praemia uictum corrumpere. At non ſic antiquos Macedonum reges, ſed acie
bellare ſolitos urbibus parcere, quantum poſſent, quo opulentius imperium haberent. nã
de quorum poſſeſſione dimicetur, tollentem, nihil ſibi praeter bellum relinquere, quod cõ
ſilium eſſe? Plures priore anno ſociorum urbes in Theſſalia euaſtaſſe Philippum, quam
omnes qui umquam hoſtes Theſſaliae fuerint. ipſis quoque Aetolis eum plura ſocium
quam hoſtem ademiſſe. Lyſimachiam, pulſo praetore & praeſidio Aetolorum, occupaſſe
eum. Cium item ſuae ditionis urbem funditus euertiſſe, ac deleſſe. eadem fraude habere
eum Thebas, Phthias, Echinum, Lariſſam, & Pharſalum. Motus oratione Alexandri Phi-
lippus nauem, ut exaudiretur, propius terram applicuit. Orſum eum dicere in Aetolos
maxime uiolenter, Phaeneas interfatus, non in uerbis rem uerti ait: aut bello uincendum,
aut melioribus parendum eſſe. Apparet id quidem, inquit Philippus, etiam caeco iocatus G
in ualetudinem oculorum Phaeneae. & erat dicacior natura, quam regẽ decet, & ne inter-
ſeria quidem riſu ſatis temperans. Indignari inde coepit, Aetolos, tamquam Romanos,
decedi Graecia iubere: qui, quibus finibus Graecia ſit, dicere non poſſint. ipſius enim Ae-
toliae Agraeos, Apodotoſque, & Amphilochos, quae permagna eorum pars ſit, Graeciã
non eſſe. An, quod a ſocijs eorum non abſtinuerim, iuſtam querellam habẽt? cum ipſi pro
lege hunc morem antiquitus ſeruent, ut aduerſus ſocios ipſi ſuos, publica tantum auctori-
tate dempta, iuuentutem ſuam militare ſinant: & contrariae perſaepe acies in utraque par
te Aetolica auxilia habeant? Neque ego Cium expugnaui: ſed Pruſiam ſocium & amicũ
oppugnantem adiuui: & Lyſimachiam ab Thracibus uindicaui. ſed quia me neceſſitas ad
hoc bellum a cuſtodia eius auertit, Thraces habent. Et Aetolis haec. Attalo autem Rho-
dijſque nihil iure debeo. non enim a me, ſed ab illis principium belli ortum eſt. Roma- H
norum autem honoris cauſſa Peraeam Rhodijs, & naues Attalo cum captiuis qui compa-
rebunt, reſtituam. nam quod ad Nicephorium, Venerisque templi reſtitutionem attinet:
quid ea reſtitui poſtulantibus reſpondeam? niſi quo uno modo luci ſiluaeq. caeſae reſtitui
poſſunt, curam impenſamq. ſationis me praeſtaturum: quoniam haec inter ſe reges poſtu-
lare & reſpondere placet. Extrema eius oratio aduerſus Achaeos fuit: in qua orſus ab
Antigoni primum, ſuis deinde erga eam gentem meritis, recitari decreta eorum iuſſit, o-
mnes diuinos humanoſq. honores complexa, atque ad ea adiecit recens de exercitu, quo
ab ſe deſciuiſſent, inuectuſque grauiter in perfidiam eorum, Argos tamen ſe redditurum
eis dixit. de Corintho cum imperatore Romano deliberaturum eſſe, quaeſiturumque ſi-
mul ab eo, utrum, ijſne urbibus decedere ſe aequum cenſeat, quas a ſe ipſo captas iure bel
li habeat: an ijs etiam, quas a maioribus ſuis accepiſſet? Parantibus Achaeis Aetoliſq. ad I
ea reſpondere, cum prope occaſum ſol eſſet, dilato in poſterum diẽ colloquio, Philippus
in ſtationem, ex qua profectus erat, Romani ſocijque in caſtra redierunt. Quinctius poſte-
ro die ad Nicaeam (is enim locus placuerat) ad conſtitutum tempus uenit. Philippi nullus
uſquam nec nuncius ab eo per aliquot horas ueniebat, & iam deſperantibus uenturum, re
pente apparuerunt naues. atque ipſe quidem, cum tam grauia & indigna imperarentur,
inopem conſilij diem ſe conſumpſiſſe deliberando aiebat. Vulgo credebatur de induſtria
rem in ſerum tractam, ne tempus dari poſſet Achaeis Aetoliſque ad reſpondendum. &
eam opinionem ipſe affirmauit, petendo, ut, ſummotis alijs, ne tempus altercando terere-
tur, & aliquis finis rei imponi poſſet, cum ipſo imperatore Romano liceret ſibi colloqui.
Id primo non acceptum, ne excludi colloquio uiderentur ſocij. deinde cum haud abſiſte-
ret petere, ex omnium conſilio Romanus imperator cum Ap. Claudio tr. mil. ceteris ſum- K
motis, ad extremum litus proceſſit. Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat, in terram
eſt egreſſus. Ibi cũ aliquandiu ſecreto locuti eſſent, quae acta ad ſuos Philippus retulerit,
minus compertum eſt. Quinctius haec retulit ad ſocios. Romanis eum cedere tota Illy-
rici ora, perfugas remittere, ac ſi qui eſſent captiui. Attalo naues, & cum ijs captos naua-
les ſocios, Rhodijs regionem quam Peraeam uocant, reddere: Iaſo, & Bargylijs non ceſ-
ſurum. Aetolis Pharſalum Lariſſamque reddere, Thebas non reddere. Achaeis non Ar-
gis modo, ſed etiam Corintho ceſſurum. Nulli omnium placere partium, quibus ceſſurus
aut non ceſſurus eſſet, deſtinatio. plus enim amitti in ijs, quam acquiri: nec umquam, niſi
tota deduxiſſet Graecia praeſidia, cauſſas certaminum deponere. Cum haec toto ex conci

lio

A lio certatim omnes uociferarentur, ad Philippum quoque procul stantem uox est perlata. Itaque a Quinctio petit, ut rem totam in posterum diem differret. profecto aut persuasurum se, aut persuaderi sibi passurum. Litus ad Thronium colloquio destinatur. eo mature conuentum est. Ibi Philippus primo & Quinctium, & omnes qui aderant, rogare, ne spem pacis turbare uellent. postremo petere tempus, quo legatos Romam ad senatum mittere posset. aut his condicionibus se pacem impetraturum, aut, quascumque senatus dedisset, leges pacis accepturum. Id ceteris haudquaquam placebat. nec enim aliud quam moram & dilationem ad colligendas uires quaeri. Quinctius, uerum id futurum fuisse, dicere, si aestas & tempus rerum gerendarum esset. nunc hieme instante, nihil amitti dato spatio ad legatos mittendos. nam neque sine auctoritate senatus quidquam eorũ ratum fore, quae cum rege ipsi pepigissent: & explorari, dum bello necessariam quietem B ipsa hiems daret, senatus auctoritatem posse. In hanc sententiam & ceteri sociorum principes concesserunt, indutijsque datis in duos menses, & ipsos mittere singulos legatos ad edocendum senatum, ne fraude regis caperetur, placuit, additum indutiarum pacto, ut regia praesidia Phocide ac Locride extemplo deducerentur. Et ipse Quinctius cum sociorum legatis Aminandrum, Athamanum regem, utque speciem legationis adijceret, Q. Fabium, (uxoris Quinctij sororis filius erat) & Q. Fuluium, & Ap. Claudium misit. Vt uentum Romam est, prius sociorum legati, quam regis, auditi sunt. cetera eorum oratio conuicijs regis consumpta est. mouerunt eo maxime senatum, demonstrando maris terrarumque regionis eius situm: ut omnibus appareret, si Demetriadem in Thessalia, Chalcidem in Euboea, Corinthum in Achaia rex teneret, non posse liberam Graeciam esse, & ipsum Philippum non contumeliosius, quam uerius, compedes eas Graeciae appellare. Legati deinde regis intromissi. quibus longiorem exorsis orationem, breuis interrogatio, C cessurusne ijs tribus urbibus esset, sermonem incidit, cum mandatum sibi de his nominatim negarent quidquam. Sic infecta pace regij dimissi, Quinctio liberum arbitrium pacis ac belli permissum. Quod ut satis apparuit, non taedere belli senatum, & ipse uictoriae, quam pacis auidior, neque colloquium postea Philippo dedit, neque legationem aliam, quam quae omni Graecia decedi nunciaret, admissurum dixit. Philippus cum acie decernendum uideret, & undique ad se contrahendas uires maxime de Achaiae urbibus, regionis ab se diuersae, & magis tamen de Argis, quam de Corintho sollicitus, optimum ratus Nabidi eam, Lacedaemoniorum tyrãno, uelut fiduciariam dare, ut uictori sibi restitueret: si quid aduersi accidisset, ipse haberet: Philocli, qui Corintho Argisque praeerat, scribit, ut tyrannum ipse conueniret. Philocles praeterquam, quod iam ueniebat cum munere, D adijcit ad pignus futurae regi cum tyrãno amicitiae, filias suas regem Nabidis filijs matrimonio coniungere uelle. Tyrannus primo negare, aliter urbem eam se accepturum, nisi Argiuorum ipsorum decreto accersitus ad auxilium urbis esset. deinde, ut frequenti concione nõ aspernatos modo, sed abominatos etiam nomen tyranni audiuit, caussam se spoliandi eos nactum ratus, tradere ubi uellet, urbem, Philoclem iussit. Nocte ignaris omnibus acceptus in urbem est tyrannus. prima luce occupat superiora omnia loca: portae clausae, paucis principum tumultum inter primum elapsis, eorum absentiũ direptae fortunae. praesentibus aurum atque argentum ablatum, pecuniae imperatae ingentes, qui non cunctanter contulere, sine contumelia & laceratione corporum sunt dimissi. quos occulere, aut retrahere aliquid suspicio fuit, in seruilem modum lacerati atque extorti. Concione inde aduocata, rogationem promulgauit, unam de tabulis nouis, alteram de agro uiritim diuidendo, duas faces nouantibus res ad plebem in optimates accendendam. Postea- E quam in potestate Nabidis Argiuorum ciuitas erat, nihil eius memor tyrannus, a quo eam ciuitatem, & quam in condicionem accepisset, legatos Elatiam ad Quinctium & Attalum Aeginae hibernantem mittit, qui nunciarẽt, Argos in potestate sua esse. eo si ueniret Quinctius ad colloquium, non diffidere, sibi omnia cum eo conuentura. Quinctius, ut eo quoque praesidio Philippum nudaret: cum annuisset se uenturũ, mittit ad Attalum, ut ab Aegina Sicyonem sibi occurreret, ipse ab Anticyra decem quinqueremibus, quas ijs forte ipsis diebus L. Quinctius frater eius adduxerat ex hibernis Corcyrae, Sicyonem transmisit. Iam ibi Attalus erat. qui cum tyranno ad Romanum imperatorem, non Romano ad tyrannum eundum diceret: in sententiam suam Quinctium transduxit, ne in urbem ip-

sam Argos iret. Haud procul urbe Mycenica uocatur. in eo loco ut congrederentur, conuenit. Quinctius cum fratre & tribunis mil. paucis, Attalus cum regio comitatu, Nicostratus Achaeorum pr. cum auxiliaribus paucis uenit. tyrannum ibi cum omnibus copijs opperientem inuenerunt. progressus armatus cum satellitibus armatis est in medium fere interiacentis campi, inermis Quinctius cum fratre & duobus trib. militum. inermes itē regi praetor Achaeorum, & unus ex purpuratis latus cingebant. Initium sermonis ab excusatione tyrāni ortum, quod armatus ipse armatisque saeptus, cum inermes Romanum imperatorem regemque cerneret, in colloquium uenisset. neq. enim se illos timere dixit, sed exsules Argiuorum. Inde ubi de condicionibus amicitiae coeptum agi est, Romanus duas postulare res, unam, ut bellum cum Achaeis finiret: alteram, ut aduersus Philippum mitteret secum auxilia. Auxilia se missurum dixit. pro pace cum Achaeis indutiae impetratae; donec bellum cum Philippo finiretur. De Argis quoque disceptatio ab Attalo rege est nata, cum fraude Philoclis proditam urbem, ui ab eo teneri argueret: ille, ab ipsis Argiuis ut se defenderet, accitum. Concionem Argiuorum rex postulabat, ut id sciri posset. nec tyrannus abnuere, sed deductis ex urbe praesidijs, liberam concionem, non immistis Lacedaemonijs, declaraturam, quid Argiui uellent, praeberi debere dicebat rex. tyrannus negauit deducturum. Haec disceptatio sine exitu fuit. de colloquio discessum, sexcentis Cretensibus ab tyranno datis Romano, indutijsque inter Nicostratum praetorem Achaeorum & Lacedaemoniorum tyrannum in quattuor menses factis. Inde Quinctius Corinthum est profectus, & ad portam cum Cretensium cohorte accessit, ut Philocli praefecto urbis appareret, tyrannum a Philippo descisse. Philocles & ipse ad imperatorem Romanum in colloquium uenit, hortantique, ut extemplo transiret, urbemque traderet, ita respondit, ut distulisse rem magis, quam negasse, uideretur. A Corintho Quinctius Anticyram transiecit: inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem misit. Attalus ab Argis Sicyonem est profectus. Ibi & ciuitas nouis honoribus ueteres regis honores auxit, & rex ad id, quod sacrum Apollinis agrum grandi quondam pecunia redemerat eis, tum quoque, ne sine aliqua munificentia praeteriret ciuitatem sociam atque amicam, decem talenta argenti dono dedit, & decem millia medimnum frumenti. atque ita Cenchreas ad naues redijt. Et Nabis, firmato praesidio Argis, Lacedaemonem regressus, cum ipse uiros spoliasset, ad feminas uxorem Argos remisit. Ea nunc singulas illustres, nunc simul plures genere inter se iunctas domum accersendo, blandiendoque, ac minando, non aurum modo ijs, sed postremo uestem quoque, mundumque omnem muliebrem ademit.

EPITOME. LIBRI. XXXIII

. Quinctius Flamininus proconsul cum Philippo ad Cynoscephalas in Thessalia acie uicto debellauit. L. Quinctius Flamininus frater proconsulis, Acarnanes, Leucade urbe, quae caput est Acarnaniae, expugnata, in deditionem accepit. C. Sempronius Tuditanus praetor a Celtiberis cum exercitu caesus est. Attalus a Thebis ob subitam ualetudinem Pergamum translatus decessit. Pax petenti Philippo, Graeciae libertas data est. L. Furius Purpureo, et M. Claudius Marcellus consules Boios et Insubres Gallos subegerunt. Marcellus triumphauit. Hannibal frustra in Africa bellū molitus, et ob hoc Romanis per epistolas aduersae factionis principum delatus, propter metū Romanorum, qui legatos ad Carthaginiensium senatum de eo miserant, profugus ad Antiochum regem Syriae se contulit, bellum contra Romanos parantem.

LIBER. XXXIII

* *

ijs partibus cohaerens Acarnaniae. quingentos ferme passus longae fauces erant, latae haud amplius centum & uiginti. in his angustijs Leucas posita est, colli applicata uerso in orientem, & Acarnaniam. ima urbis plana sunt, iacentia ad mare, quo Leucadia ab Acarnania diuiditur. inde terra marique expugnabilis est. nam & uada sunt stagno similiora, quam mari, & campus terrenus omnis, operique facilis. itaque multis simul locis aut subruti, aut ariete decussi ruebant muri. Sed quam urbs ipsa opportuno op-

pugnantibus

A pugnantibus erat, tam inexpugnabiles hostium animi. die ac nocte intenti reficere quassata muri, obstruere quae patefacta ruinis erant, proelia impigre inire, & armis magis muros, quam seipsos moenibus, tutari. diutiusque spe Romanorum obsidionem eam extraxissent, ni exsules quidam Italici generis Leucade habitantes, ab arce milites accepissent. eos tamen ex superiore loco magno cum tumultu decurrentes, acie in foro instructa iusto proelio aliquandiu Leucadij sustinuerunt. interim & scalis capta multis locis moenia, & per stragem lapidum, ac ruinas transscensum in urbem. iamque ipse legatus magno agmine circumuenerat pugnantes. pars in medio caesi. pars armis abiectis dediderunt se se uictori. Et post dies paucos, audito proelio, quod ad Cynoscephalas pugnatum erat, omnes populi Acarnaniae in deditionem legati uenerunt. Iisdem diebus, omnia simul inclinante fortuna, Rhodij quoque ad uindicandam a Philippo continentem regionem (Peraeam uocant) possessam a maioribus suis, Pausistratum praetorem cũ octingentis Achaeis

B peditibus, mille & noningentis fere armatis ex uario genere auxiliorum collectis, miserunt. Galli, & Nisuetae, & Pisuetae, Tamiani, & Arei ex Africa, & Laodiceni ex Asia erãt. cum his copijs Pausistratus tendebat in Stratonicensi agro. locum peropportunum, ignaris regijs qui tenuerant, occupauit. In tempore & ad idipsum excitum auxilium, mille Achaei pedites cum centum equitibus superuenerunt. Theoxenus ijs praeerat. Dinocrates, regius praefectus, recuperandi castelli caussa primo castra ad ipsa tendebat, mouit inde ad alterum castellum, item Stratonicensis agri. Astragon uocant. omnibusque ex praesidijs, quae multifariam disiecta erant, deuocatis, & ab ipsa Stratonicea Thessalorũ auxiliaribus, Alabanda, ubi hostes erant, ducere pergit. Nec Rhodij pugnam detrectauerunt. atque castris in propinquum collatis, extemplo in aciem descensum est. Dinocrates quingentos

C Macedonas dextro cornu, laeuo Agrianas locat: in medium accipit contractos ex castellorum (Cares maxime erant) praesidijs, equites cornibus circumdat. Cretensium auxiliares, Thracumque Rhodia cohors dextro cornu, sinistro mercenarios milites, lectam peditum manum habuere, medios mista ex pluribus gentibus auxilia. equites, leuisque armaturae quod erat, cornibus circumiectum. Eo die steterunt tantum acies utraeque super ripam, qui tenui aqua interfluebat, torrentis: paucisque telis emissis, in castra receperunt sese. Postero die eodem ordine instructi maius aliquanto proelium, quam pro numero ediderc pugnantium. nec enim plus terna millia peditum fuere, & centeni ferme equites. ceterum non numero tantum, nec armorum genere, sed animis quoque paribus, & aequa spe pugnarunt. Achaei primi torrente superato in Agrianas impetum fecere. deinde tota prope cursu transgressa amnem acies est. diu anceps pugna stetit. numero Achaei mille &

D ipsi quadringentos loco expulere. inclinat dein dextrum omne cornu. Macedones, usquedum ordine & uelut stipata phalanx consistebat, moueri nequiuerunt. postquam laeuo latere nudato circumiacere hastas in uenientem ex transuerso hostem conati sunt, turbati extemplo tumultum primo inter se fecerunt: terga deinde uertunt: postremo abiectis armis, in praecipitem fugam effusi, Bargylias petentes fugerunt. Eodem & Dinocrates perfugit. Rhodij, quantum diei superfuit, secuti, receperunt sese ad castra. Satis constat, si confestim uictores Stratoniceam petissent, recipi eam urbem sine certamine potuisse. Praetermissa eius rei occasio est, dum in castellis uicisq. Peraeae recipiendis tempus teritur. interim animi eorum, qui Stratoniceam praesidio obtinebant, confirmati sunt. mox & Dinocrates cum ijs, quae proelio supererant, copijs intrauit muros. nequidquã inde obsessa oppugnataque urbs est. recipi nisi aliquanto post per Antiochum non potuit. Haec in Thessalia, haec in Achaia, haec in Asia per eosdem dies ferme gesta. Philippus, cum au-

E disset Dardanos, transgressos fines regni, superiora Macedoniae euastare, quãuis toto prope orbe terrarum undique se suosque profligante fortuna urgebatur, tamen morte tristius ratus Macedoniae etiam possessione pelli, delectu raptim per urbes Macedonum habito, cum sex millibus peditum, & quingentis equitibus circa Stobos Paeoniae improuiso hostes oppressit. Magna multitudo hominum in proelio, maior praedandi cupidine palata, per agros caesa est. quibus fuga expeditior fuit, ne tentato quidem casu pugnae, in fines suos redierunt. Et una expeditione non pro reliquo statu fortunae facta, refectis suorum animis, Thessalonicam sese recepit. Non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne simul & cum Philippo foret bellandum, quam opportune, iam Antiocho in Syria

moliente

moliente bellum, Philippus est superatus. nam praeterquam, quod facilius cum singulis, F quam si in unum ambo simul contulissent uires, bellatum est: Hispania quoque sub idem tempus magno tumultu ad bellum consurrexit. Antiochus cum priore aestate omnibus quae in Coele Syria sunt ciuitatibus Ptolemaei in suam potestatem redactis, in hiberna Antiochiam concessisset: nihilo quietiores postea res habuit. omnibus enim regni uiribus connixus, cum ingentes copias terrestres maritimasque comparasset, principio ueris praemissis terra cum exercitu filijs duobus Ardue ac Mithridate, iussisque Sardibus se opperiri, ipse cum classe centum tectarum nauium, ad hoc leuioribus nauigijs cercurisque ac lembus ducentis proficiscitur, simul per omnem oram Ciliciaeque & Cariae tentaturus, urbes quae in ditione Ptolemaei essent: simul Philippum (necdum enim debellatum erat) exercitu nauibusque adiuturus. Multa egregia Rhodij pro fide erga populum R. proque uniuerso nomine Graecorum terra marique ausi sunt, nihil magnificentius, quam quod ea tempestate non territi tanta mole imminentis belli, legatos ad regẽ miserunt, Nephelida (promontorium Ciliciae est, inclytum foedere antiquo Atheniensium) si eo non contineret copias suas, se obuiam ituros: non ab odio ullo, sed ne coniungi cum Philippo paterentur, & impedimento esse Romanis liberantibus Graeciam. Coracesium eo tẽpore Antiochus operibus oppugnabat: Zephyrio, & Solis, & Aphrodisiade, & Coryco, &, superato Anemurio, (promontorium id quoque Ciliciae est) Selinunte recepto, omnibus his alijsq. eius orae castellis aut metu aut uoluntate sine certamine in deditionem acceptis, Coracesium praeter spem clausis portis tenebat eum. ibi legati Rhodiorum auditi. & quamquam ea legatio erat, quae accendere regium animum posset, temperauit irae, & legatos se Rhodum missurum respondit, ijsque mandaturum, ut renouarent uetusta iura cum ea ciuitate, sua, maiorumque suorum, & uetarent eos aduentum pertimescete regis, nihil his aut sociis eorum noxae futurum, fraudiue. nam Romanorum amicitiam se non uiolaturum, argumento & suam recentem ad eos legationem esse, & senatus honorifica in se decreta responsaque. Tum forte legati redierunt ab Roma, comiter auditi dimissique, ut tempus postulabat, incerto adhuc aduersus Philippum euentu belli. Cum haec legati regis in concione Rhodiorum agerent, nuncius uenit, debellatum ad Cynoscephalas esse. Hoc nuncio accepto, Rhodiis, dempto metu a Philippo omni, erat consilium obuiam eundi classe Antiocho. illam alteram curam non omiserunt tuendae libertatis ciuitatum sociarum Ptolemaei, quibus bellum ab Antiocho imminebat. nam alias auxiliis iuuerunt, alias prouidendo ac praemonendo conatus hostis: caussaque libertatis fuerunt Cauniis, Myndiis, Halicarnassensibus, Samiisque. Non operae est persequi, ut quaeque acta in his locis sint, cum ad ea, quae proprie Romani belli sunt, uix sufficiam. Eodem tempore & Attalus rex aeger I Thebis Pergamum aduectus moritur, altero & septuagesimo anno, cum quattuor & quadraginta annos regnasset. Huic uiro praeter diuitias nihil ad spem regni fortuna dederat. his simul prudenter, simul magnifice utendo effecit, primum ut sibi, deinde ut aliis non indignus uideretur regno. uictis deinde proelio uno Gallis, quae tum gens recenti aduentu terribilior Asiae erat, regium adsciuit nomẽ: cuius magnitudini semper animum aequauit. summa iustitia suos rexit, unicam fidem sociis praestitit, uxorem, ac liberos IV superstites habuit. mitis ac munificus amicus fuit. regnum adeo stabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam stirpem possessio eius descenderit. Cum is status rerum in Asia Graeciaque & Macedonia esset, uixdum terminato cum Philippo bello, pace certe nondum perpetrata, ingens in Hispania ulteriore coortum est bellum. M. Heluius eam prouinciam obtinebat. is litteris senatum certiorem fecit, Colcam & Luscinum regulos in armis esse, cum Colca K decem & septem opida, cum Luscino ualidas urbes, Cardonem, & Bardonem, & maritimam oram omnem, quae nondum animos nudauerat, ad finitimorum motus consurrecturam. His litteris a M. Sergio praetore recitatis, decreuerunt patres, ut, comitiis praetorum perfectis, cui praetori prouincia Hispania obuenisset, is primo quoque tempore de bello Hispaniae ad senatum referret. Sub idem tempus consules Romam uenerunt. quibus in aede Bellonae senatum habentibus, postulantibusq. triumphum ob res prospere bello gestas, C. Atinius Labeo, & C. Vrsanius tribuni plebis, ut separatim de triumpho agerent consulum, postularunt. communem se relationem de ea re fieri non passuros: ne par honos in dispari merito esset. Cumque Minucius utrique prouinciam Italiam obtigisse dice-

ret.

A ret: communi animo consilioque & collegam res gessisse Cornelius adijceret: Boios aduersus se transgredientes Padum, ut Insubribus Caenomanisque auxilio essent, depopulãteuicos eorum atque agros collega, ad sua tuenda auersos esse: tribuni res tantas bello gessisse Cornelium fateri, ut non magis de triumpho eius, quam de honore dijs immortalibus habendo, dubitari posset: non tamen nec illum, nec quemquam alium ciuem, tãtum gratia atque opibus ualuisse, ut cum sibimet triumphum impetrasset, collegae eundem honorem impudenter petenti daret. Q. Minucium in Liguribus leuia proelia, uix digna dictu fecisse, in Gallia magnum numerum militum amisisse. nominabant etiam tribunos militum T. Iuuentium, & Cnaeum Labeonis fratrem, qui aduersa pugna cum multis alijs uiris fortibus ciuibus ac socijs cecidissent. opidorum paucorum ac uicorum falsas, & in tempus simulatas, sine ullo pignore deditiones factas esse. Hac inter consules tribunosque altercationes biduum tenuerunt, uictique perseuerantia tribunorum consules separatim rett-
B ulerunt. C. Cornelio omnium consensu decretus triumphus. & Placentini Cremonensesque addiderunt fauorem consuli, gratias agentes, commemorantesque, obsidione se esse ab eo liberatos, plerosque etiam, cum apud hostes essent, seruitute exceptos. Q. Minucius, tentata tantum relatione, cum aduersum omnem senatum uideret, in monte Albano se triumphaturum & iure imperij consularis, & multorum clarorum uirorum exemplo dixit. C. Cornelius de Insubribus Caenomanisque in magistratu triumphauit. multa signa militaria tulit, multa Gallica spolia captiuis carpentis transuexit. multi nobiles Galli ante currum transducti. inter quos quidam Hamilcarẽ ducem Poenorum fuisse auctores sunt. ceterum magis in se conuertit oculos Cremonensium Placentinorumque colonorum turba pileatorum currum sequentium. Tulit in triumpho ducenta triginta septem
C millia quingentos, argenti bigati septuaginta nouem millia. septuagenos aeris militibus diuisit, duplex equiti, triplex centurioni. Q. Minucius consul de Liguribus Boijsque Gallis in monte Albano triumphauit. is triumphus ut loco, & fama rerum gestarũ, & quod, sumptum non erogatum ex aerario, omnes sciebant, inhonoratior fuit: ita signis carpentisque & spolijs ferme aequabat. pecuniae etiam prope par summa fuit: aeris translata ducenta & quinquaginta quattuor millia, argenti bigati quinquaginta tria millia, & ducent i. militibus centurionibusque, & equitibus item in singulos datum, quod dederat collega. Secundũ triumphum consularia comitia habita. creati consules L. Furius Purpureo, & M. Claudius Marcellus. praetores postero die facti Q. Fabius Buteo, Ti. Sempronius Longus, Q. Minucius Thermus, M. Acilius Glabrio, L. Apustius Fullo, C. Laelius. Exitu eius anni litterae a T. Quinctio uenerunt, se signis collatis cum rege Philippo in Thessalia pugnasse, hostium ex-
D ercitum fusum fugatũque. Hae litterae prius in senatu a Sergio praetore, deinde ex auctoritate patrum in concione sunt recitatae. Ob res prospere gestas, in dies quinque supplicationes decretae. Breui post legati & a T. Quinctio, & ab rege uenerunt. Macedones deducti extra urbẽ in uillam publicam, ibique ijs locus & lautia praebita: & ad aedem Bellonae senatus est habitus: haud multa uerba facta, cum Macedones, quaecumque senatus cẽsuisset, id regem facturum esse dicerent. Decem legati more maiorum, quorum ex consilio T. Quinctius imperator leges pacis Philippo daret, decreti: adiectumque, ut in eo numero legatorum P. Sulpicius & P. Villius essent, qui consules prouinciam Macedoniam obtinuissent. Cossanis eo die postulantibus, ut sibi colonorum numerus augeretur, mille adscribi iussi, dum ne quis in eorum numero esset, qui M. Cornelium & P. Sempronium consules hostis fuisset. Ludi Romani eo anno in circo scenaq. ab aedilibus curulibus L. Cor-
E nelio Scipione, & Cn. Manlio Vulsone & magnificentius, quam alias, facti, & laetius, propter res bello bene gestas, spectari, totique ter instaurati. Plebeij septies instaurati. Acilius Glabrio, C. Laelius eos ludos fecerunt: ex argento multaticio tria signa aenea Cereri, Liberoque & Liberae posuerunt. L. Furius & M. Claudius Marcellus, consulatu inito, cum An. 554.
de prouincijs ageretur, & Italiam utrique prouinciam senatus decerneret: ut Macedoniam cum Italia sortirentur, petebant. Marcellus prouinciae cupidior, pacem simulatam ac fallacem dicendo, & rebellaturum, si exercitus inde deportatus esset, regem, dubios sententiae patres fecerat: & forsitan obtinuissent consules, ni Q. Marcius Rex, & C. Atinius Labeo tribuni pl. se intercessuros dixissent: ni prius ipsi ad plebem tulissent, uellent iuberentne cum rege Philippo pacem esse? Ea rogatio in Capitolio ad plebem lata est. omnes quin-

que

A nullo lacessente facturum fuisse, alij non dubitare, obuiam eundo impudenter, criminis suspicionem auerti. Torti post paullo insontes, cũ scirent ipsi opinionem omnium, ea pro indicio usi, Zeusippum & Pisistratum nominauerunt; nullo adiecto, cur scire quidquam uiderentur, argumento. Zeusippus tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit Tanagrã, suam magis conscientiam, quam indicium hominum nullius rei consciorum, metuens. Pisistratus, spretis indicibus, Thebis mansit. Seruus erat Zeusippo, totius internuncius & minister rei. quem indicem Pisistratus timens, eo ipso timore ad indicium protraxit. litteras ad Zeusippum mittit, seruum conscium tolleret. non tam idoneum ad celandam rem eum uideri sibi, quam ad agendam fuerit. Has qui tulit litteras, iussit Zeusippo dare quamprimũ. is, quia non sibi conueniendi eius copia fuit: ipsi illi seruo, quem ex omnibus domino fidissimum credebat, tradidit, & adiecit a Pisistrato de re magnopere pertinente ad Zeusip-
B pum esse. Conscientia ictus, cum extemplo traditurum eas affirmasset, aperit. perlectis litteris, pauidus Thebas refugit. Et Zeusippus quidem fuga serui motus, Athenas, tutiorẽ exsilio locum ratus, concessit. De Pisistrato aliquae quaestiones tormentis habitae, & sumptum supplicium est. Efferauit ea caedes Thebanos Boeotosq. omnes ad exsecrabile odium Romanorum, Zeusippum principem gentis id facinus conscisse. ad rebellandum neque uires, neque ducem habebant. proximum bello quod erat, in latrocinium uersi, alios hospites, alios uagos per hiberna milites ad uarios commeantes usus excipiebant. quidam in ipsis itineribus ad notas latebras insidiantibus, pars in deserta per fraudem diuersoria deuecti deductique opprimebantur. postremo non tantum odio, sed etiam auiditate praedae ea facinora faciebant: quia negotiandi ferme caussa argentum in zonis habentes in commeatibus erant. Cum primo pauci, deinde in dies plures desiderarentur, infamis esse
C Boeotia omnis coepit, & timidius, quam in hostico, egredi castris miles. tum Quinctius legatos ad quaerendum de latrocinijs per ciuitates mittit. Plurimi pedites circa Copaidem paludem inuenti. ibi ex limo eruta, extractaque ex stagno cadauera, saxis aut amphoris, ut pondere traherentur in profundum, adnexa. multa facinora Acraephiae & Coroneae facta inueniebantur. Quinctius primo noxios tradi sibi iussit, & pro quingentis militibus (tot enim intercepti erant) quingenta talenta Boeotos conferre. quorum neutrum cum fieret, uerbis tantum ciuitates excusarẽt, nihil publico consilium factum esse: missis Athenas & in Achaiam legatis, qui testarentur socijs, iusto pioque bello se persecuturum Boeotos, & cum parte copiarum Ap. Claudio Acraephiam ire iusso, cum parte Coroneam circumsedit, euastatis prius agris, qua ab Elatia duo diuersa agmina iere. Hac perculsi clade Boeoti, cum omnia terrore, ac fuga complessent, legatos mittunt. qui cum in castra non admit-
D terentur: Achaei Athenienses que superuenerunt. Plus auctoritatis Achaei habuerunt deprecantes. ac, ni imperassent pacem Boeotis, bellum simul gerere decreuerunt. Per Achaeos Boeotis copia adeundi alloquendique Romanum facta est. iussisq. tradere noxios, & multae nomine triginta talenta conferre, pax data, & ab oppugnatione recessum. post paucos dies decem legati ab Roma uenerunt. quorum ex consilio pax data Philippo in has leges est. Omnes Graecorum ciuitates, quae in Europa, quaeque in Asia essent, libertatem, ac suas leges haberent. quae earum sub ditione Philippi fuissent, praesidia ex his Philippus deduceret: his quae in Asia essent, Euromo Pedasisque, & Bargylijs, & Iaso, & Myrina, & Abydo, & Thasso, & Perintho. eas quoque enim placere liberas esse. De Cianorum libertate, Quinctius Prusiae Bithyniorum regi scriberet, quid senatui & decem legatis placuisset. captiuos, transfugasque reddere Philippum Romanis, & naues omnes te-
E ctas tradere: quin & regiam unam inhabilis prope magnitudinis, quam sexdecim uersus remorum agebant. ne plus quingentis armatorum haberet, neue elephantum ullum. bellum extra Macedoniae fines ne iniussu senatus gereret. mille talentum daret populo Romano, dimidium praesens, dimidium pensionibus decem annorum. Valerius Antias quaternum millium pondo argenti uectigal in decem annos, triginta quaterna millia pondo, & ducenta, praesens uiginti millia pondo: idem nominatim adiectum scribit, ne cum Eumene, Attali filio, (nouus is tum rex erat) bellum gereret. In haec obsides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. Adijcit Valerius Antias, Attalo absenti Aeginam elephantosque dono datos, Rhodijsque Stratoniceam Cariae, atque alias urbes quas Philippus tenuisset: Atheniensibus insulas datas, Paron, Imbrum, Delum, Scyrum. Omnibus

Graeciae

Graeciae ciuitatibus fiant pacem approbantibus, soli Aetoli id decretum decem legatorũ clam mussantes carpebant. litteras inanes una specie libertatis adumbratas esse. cur enim alias Romanis tradi urbes, nec nominari eas, alias nominari, & sine traditione iubere liberas esse? nisi ut quae in Asia sint, liberentur, lõginquitate ipsa tutiores: quae in Graecia sint, ne nominatae intercipiantur, Corinthus, & Chalcis, & Oreum, cum Eretria & Demetriade. Nec tota ex uano criminatio erat. dubitabatur enim de Corintho, & de Chalcide, & Demetriade, quia in S.C. quo missi decẽ legati ab urbe erant, ceterae Graeciae atq. Asiae haud dubie liberabantur: de his tribus urbibus legati, quod tempora reip. postulassent, id e repub. fideque sua facere statuere iussi erant. Antiochus rex erat, quem transgressurum in Europam, cum primum ei res suae placuissent, non dubitabant. ei tam opportunas ad occupandum patere urbes nolebant. Ab Elatia Anticyram cum decem legatis, inde Corinthum traiecit. ibi consilia decem legatorum tractabantur. Identidem Quinctius, liberandam omnem Graeciam, si Aetolorum linguas retundere, si ueram caritatem, maiestatem apud omnes nominis Romani uellent esse: si fidem facere, ad liberandam Graeciam, non ad transferendum a Philippo ad se imperium, se mare traiecisse. Nihil contra ea de libertate urbium alij dicebant. ceterum ipsis tutius esse manere paullisper sub tutela praesidij Romani, quam pro Philippo Antiochum dominum accipi. Postremo ita decretum est, Corinthus redderetur Achaeis, ut in Acrocorintho tamen praesidium esset. Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho decessisset. Isthmiorum statum ludicrum aderat, semper quidem & alias frequens, cum propter spectaculi studium insitum genti, quo certamina omnis generis artium, uiriumque ac pernicitatis uisuntur: tum quia propter opportunitatem loci per duo diuersa maria omnium Graecorum undique conuentus erat. Sed exspectatione erecti, qui deinde status futurus Graeciae, quae sua fortuna esset: alij non taciti solum opinabantur, sed sermonibus etiam serebant. Romani ad spectaculum consederunt. & praeco cum tubicine, ut mos est, in mediam arenã, unde sollemni carmine ludicrum indici solet, processit: & tuba silentio facto, ita pronunciat. Senatus Romanus, & T. Quinctius imperator, Philippo rege, Macedonibusque deuictis, liberos, immunes, suis legibus esse iubet Corinthios, Phocenses, Locrensesque omnes, & insulam Euboeam, & Magnetas, Thessalos, Perrhaebos, Achaeos, Phthiotas. Percẽsuit inde omnes gẽtes quae sub ditione Philippi regis fuerant. Audita uoce praeconis, maius gaudiũ fuit, quam quod uniuersum homines caperent. uix satis credere se quisque audisse, alij alios intueri mirabundi, uelut somnij uanam speciem: quod ad quemque pertineret, suarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant. Reuocatus praeco, cum unusquisque non audire, sed uidere libertatis suae nuncium aueret: iterum pronunciaret eadem. tum ab certo iam gaudio tantus cum clamore plausus est ortus, toties que repetitus, ut facile appareret, nihil omnino bonorum multitudini gratius, quam libertatem, esse. Ludicrum deinde ita raptim peractum est, ut nullius nec animi, nec oculi spectaculo intenti essent. adeo unum gaudium praeoccupauerat omnium aliarum sensum uoluptatum. Ludis uero dimissis, cursu prope omnes tendere ad imperatorem Romanum: ut ruente turba in unum, adire, contingere dextram cupientium, coronas lemniscosque iacientium, haud procul periculo fuerit. sed erat trium ferme & triginta annorum, & cum robur iuuentae, tum gaudium ex tam insigni gloriae fructu uires suppeditabant. nec praesens omnium modo effusa laetitia est, sed per multos dies gratis & cogitationibus & sermonibus reuocata. Esse aliquam in terris gentem, quae sua impensa, suo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum. nec hoc finitimis, aut propinquae uicinitatis hominibus, aut terris continenti iunctis praestet. maria traijciat, ne quod toto orbe terrarum iniustum imperium sit. & ubique ius, fas, lex, potentissima sint. una uoce praeconis liberatas omnes Graeciae atq. Asiae urbes, hoc spei concipere audacis animi fuisse: ad effectum adducere, uirtutis, & fortunae ingentis. Secundum ista iam Quinctius, & decem legati legationes regum, gentium, ciuitatumque audiuere. Primi omnium regis Antiochi uocati legati sunt. his eadem, quae fere Romae erant, uerba sine fide rerum iactantibus, nihil iam perplexe, ut ante cum dubiae res incolumi Philippo erant: sed aperte pronunciatum, ut excederet Asiae urbibus, quae aut Philippi, aut Ptolemaei regum fuissent. abstineret liberas, omnesque Graecas. ante omnia denunciatum, ne in Europam aut ipse transiret, aut copias transijceret. Dimissis regis legatis conuentus

tus

A tus gentium ciuitatumq. est haberi coeptus. eoq. maturius peragebatur, quod decreta decem legatorum ciuitates nominatim pronunciabant. Orestis, (Macedonum ea gens est) quod primi ab rege defecissent, suae leges redditae. Magnetes, & Perraebi & Dolopes liberi quoque pronunciati. Thessalorum gēti praeter libertatem concessam Achaei Phthiotae dati, Thebis Phthioticis & Pharsalo excepto. Aetolos de Pharsalo & Leucade postulantes, ut ex foedere sibi restituerentur, ad senatum reiecérunt. Phocenses, Locrenses, & quae sicut ante fuerant adiecta decreti auctoritate, his contribuerunt. Corinthus & Triphylia, & Herrea (Peloponnesi & ipsa urbs est) reddita Achaeis. Oreum & Eretriam decem legati Eumeni regi Attali filio dabant. dissentiente Quinctio, uenit res in arbitrium senatus. senatus libertatem his ciuitatibus dedit, Carysto adiecto. Pleurato Lycus & Parthini dati. Illyriorum utraque gens sub ditione Philippi fuerat. Aminandrum tenere iusserunt castel- B la, quae per belli tempus Philippo capta ademisset. Dimisso cōuentu, decem legati, partiti munia inter se, ad liberandas suae quisque regionis ciuitates discesserunt: P. Lentulus Bargilias: L. Titillius Hephaestiam & Thassum & Thraciae urbes: P. Villius & L. Terentius ad regem Antiochū: Cn. Cornelius ad Philippum. Cui de minoribus rebus editis mādatis, percunctatus, si consilium non utile solum, sed etiam salutare admittere auribus posset: cū rex gratias quoque se acturum diceret, si quid quod in rem suam esset, exprомeret: magnopere ei suasit, quoniam pacem impetrasset, ad societatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos: ne, si quid Antiochus moueret, exspectasse, & temporum opportunitates captasse ad bellandum uideri posset. Ad Tempe Thessalica Philippus est conuentus. qui cum se missurum extemplo legatos respondisset: Cornelius Thermopylas, ubi frequens Graeciae statis diebus esse solet conuentus, (Pylaicum appellant) uenit. Aetolos C praecipue monuit, ut constanter & fideliter in amicitia populi Romani permanerent. Aetolorum principes alij interquesti sunt, quod non idem erga suam gentem Romanorum animus esset post uictoriam, qui in bello fuisset: alij ferocius incusarunt, exprobraruntque, non modo uinci sine Aetolis Philippum, sed ne transire quidem in Graeciā Romanos potuisse. Aduersus ea respondere, ne in altercationem excederet res, cum supersedisset Romanus, omnia eos aequa impetraturos, si Romam misissent, dixit. itaque ex auctoritate eius decreti legati sunt. Hunc finem bellum cum Philippo habuit. Cū haec in Graecia, Macedoniaque, & Asia gererētur: Etruriam infestam prope coniuratio seruorū fecit. Ad quaerendam opprimendamque eam M. Acilius praetor, cui inter ciues peregrinosque iurisdictio obtigerat, cum una ex duabus legione urbana missus, alios iam congregatos pugnando uicit. ex his multi occisi, multi capti. alios uerberatos crucibus affixit, qui principes D coniurationis fuerant. alios dominis restituit. Consules in prouincias profecti sunt. Marcellum Boiorum ingressum fines, fatigato per diem totum milite uia facienda, castra in tumulo quodam ponentem, Corolamus, regulus Boiorum, cum magna manu adortus, ad tria millia hominum occidit. & illustres uiri aliquot in illo tumultuario proelio ceciderunt, inter quos praefecti socium Ti. Sempronius Gracchus, M. Iunius Silanus. & tribuni militum de legione secunda A. Ogulnius & P. Claudius. castra tamen ab Romanis impigre permunita, retentaque, cum hostes a prospera pugna nequidquam oppugnassent. Statiuis deinde eisdem per dies aliquot sese tenuit, dum & saucios curaret, & tanto terrore animos militum reficeret. Boij, ut est gens minime ad morae taedium patiens, in castella sua uicosque dilapsi sunt. Marcellus, Pado confestim transiecto, in agrum Comensem, ubi Insubres Comēsibus ad arma excitis castra habebāt ducit. legiones in ipso itinere proe E lium committunt. & primo adeo acriter inuaserunt, ut antesignanos impulerint. quod ubi animaduertit: ueritus, ne moti semel pellerentur, cohortem Marsorum opposuit, & equitum Latinorum omnes turmas in hostem emisit. quorum cum primus secundusq. impetus retudisset inferentem se ferociter hostem, confirmata & reliqua acies Romana restitit primo, deinde signa acriter intulit. nec ultra sustinuerunt certamen Galli, quin terga uerterent, atque effuse fugerent. In eo proelio supra quadraginta millia hominū caesa, Valerius Antias scribit, & quingenta septem signa militaria capta, & carpenta quadringenta triginta duo, & aureos torques multos, ex quibus unum magni ponderis Claudius in Capitolio Ioui donū in aede positū scribit. Castra eo die Gallorum expugnata direptaque. & Comū opidū intra dies paucos captū. castella inde duodetriginta ad consulē defecerūt. Id

quoque inter scriptores ambigitur, utrum in Boios prius, an Insubres consul exercitum induxerit, aduersamq. prospera pugna obliterauerit: an uictoria ad Comũ parata, deformata clade in Boijs accepta sit. Sub haec tã uaria fortuna gesta, L. Furius Purpureo, alter consul, per tribum Sapiniam iu Boios uenit. Iam castro Mutilo appropinquabat, cum ueritus, he intercluderetur simul a Boijs Liguribusque, eadem uia qua adduxerat, reduxit: & magno circuitu per aperta eaq. tuta loca ad collegam peruenit. Dein iunctis exercitibus primũ Boiorum agrum usque ad Felsinam opidum populantes peragrauerunt. Ea urbs, ceteraque castella, & Boij fere omnes, praeter iuuentutem, quae praedandi caussa in armis erat, (tũc in deuias siluas recesserat) in deditionem uenerunt. In Ligures deinde transductus exercitus. Boii negligentius coactum agmen Romanorum, quia ipsi procul abesse uiderentur, improuiso aggressuros se rati, per occultos saltus secuti sunt. quos non adepti, Pado repente nauibus transiecto, Laeuos, Lebuosque cum peruastassent: redeuntes inde Ligurum extremo fine cum agresti praeda in agmen incidunt Romanum. Celerius proelium acriusque commissum, quam si tempore locoq. ad certamen destinatis, praeparatis animis concurrissent. Ibi, quantam uim ad stimulandos animos ira haberet, apparuit. nam ita caedis magis, quam uictoriae, auidi pugnauerunt Romani, ut uix nuncium cladis hosti relinquerent. Ob eas res gestas, consulum litteris Romam allatis, supplicatio in triduũ decreta est. Breui post Marcellus Romam uenit, triumphusque ei magno consensu patrũ est decretus. Triumphauit in magistratu de Insubribus Comẽsibusque. Boiorum triumphi spem collegae reliquit: quia ipsi proprie aduersa pugna in ea gente euenerat, collegae secunda. Multa spolia hostium captiuis carpentis transducta: multa militaria signa lata: aeris trecẽta uiginti millia: argenti bigati ducenta trigintaquattuor millia. in pedites singulos dati octingenti aeris: triplex equiti centurionique. Eodem anno Antiochus rex, cum hibernasset Ephesi, omnes Asiae ciuitates in antiquam imperij formulam redigere est conatus: reliquas quidem, aut quia locis planis positae erant, aut quia parum moenibus armisq. ac iuuentuti fidebant, haud difficulter iugum accepturas. Smyrna & Lampsacus libertatem usurpabant. periculumque erat, ne, si concessum his foret quos metuebat, Smyrnam in Aeolide Ioniaque, Lampsacum in Hellesponto, aliae urbes sequerentur. Igitur & ipse ab Epheso ad Smyrnam obsidendam misit: & quae Abydi copiae erant, praesidio tantũ modico relicto, duci ad Lampsacum oppugnandum iussit. nec ui tantum terrebat: sed per legatos leniter alloquendo, castigãdoque temeritatem & pertinaciam, spem conabatur facere, breui quae peterent habituros, & tum satis & ipsis, & omnibus alijs apparere, ab rege impetratam eos libertatem, non per occasionem raptam habere. Aduersus quae respondebant, nihil neque mirari, neque succensere Antiochum debere, si spem libertatis differri non satis aequo animo paterentur. Ipse initio ueris nauibus ab Epheso profectus Hellespontum petit. terrestres copias Madytum transijcit, Chersonesi urbem. terrestri naualem exercitum iunxit, & quia clauserant portas, circumdedit moenia armatis. & iam opera admouenti deditio est facta. Idem metus tum incolentes alias Chersonesi urbes in deditionem dedit. Lysimachiam inde omnibus simul naualibus terrestribusque copijs uenit. quam cum desertam ac stratam prope ruinis inuenisset; (ceperant autem, direptamque incenderant Thraces paucis ante annis) cupido eum restituendi nobilem urbem, & loco sitam opportuno, cepit. itaque omni cura simul est aggressus & tecta murosque restituere: & partim redimere seruientes Lysimachienses, partim fuga sparsos per Hellespõtum Chersonesumq. conquirere contrahereque: partim nouos colonos, spe commodorũ proposita, adscribere, & omni modo frequentare. simul ut Thracum summoueretur metus: ipse parte dimidia terrestrium copiarum ad depopulandum proxima Thraciae est profectus: partem, naualesque socios omnes reliquit in operibus reficiendae urbis. Sub hoc tempus & L. Cornelius missus ab senatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolemaeumq. reges certamina, Selymbriae substitit: & decem legatorum P. Lentulus a Bargylijs, P. Villius & L. Terẽtius a Thasso Lysimachiam petierunt. eodem & a Selymbria L. Cornelius, & ex Thracia post paucos dies Antiochus conuenerunt. Primus congressus cum legatis, deinceps inuitatio benigna & hospitalis fuit. ut de mandatis statuq. praesenti Asiae agi coeptũ est, animi exasperati sunt. Romani omnia acta eius, ex quo tempore Syria classe soluisset, displicere senatui non dissimulabant: restituique Ptolemaeo ciuitates omnes, quae ditionis eius fuissent, aequum censebant.

A censebant. nam quod ad eas ciuitates attineret, quas a Philippo possessas, Antiochus per occasionem, auerso Philippo in Romanum bellum, intercepisset: id uero ferendum non esse, Romanos per tot annos terra mariq. tanta pericula ac labores exhausisse, Antiochum belli praemia habere. Sed ut in Asiā aduētus eius dissimulari ab Romanis, tāquam nihil ad eos pertinens, potuerit: quod iam etiam in Europam omnibus naualibus terrestribusq. copijs transierit, quantum a bello aperto Romanis abesse? illum quidem etiam si in Italiam transijciat, negaturū. Ad ea rex, Satis iam ante uidere se, Romanos inquirere, quid regi Antiocho faciendum: at quousque terra mariq. progrediendum fuerit ipsis, non cogitare. Asiam nihil ad populum Romanum pertinere: nec magis illis inquirendum esse, quid Antiochus in Asia, quam Antiocho, quid in Italia populus Romanus faciat. Quod ad Ptolemaeū attineat, cui ademptas ciuitates querantur: sibi cū Ptolemaeo & amicitiam esse: &
B id agere se, ut breui etiam affinitas iungatur. Nec ex Philippi quidem aduersa fortuna spolia ulla se petisse: ut aduersus Romanos in Europam trāsiecisse.* fuerit: quo uicto omnia quae illius fuissent, iure belli Seleuci facta sint: existimare suae ditionis esse. occupatis maioribus suis rerum aliarum alia cura, primo quaedam ex his Ptolemaeū, deinde & Philippum usurpando aliena possedisse: sicut quaedā ex proxima Thracia, quae indubitate Lysimachi fuerint. ad ea facienda in antiquum uenisse: & Lysimachiam deletam Thracum impetu, de integro condere: ut Seleucus filius eam sedem regni habeat. His disceptationibus per dies aliquot habitis, rumor sine ullo satis certo auctore allatus de morte Ptolemaei regis: ut nullus exitus imponeretur sermonibus, nam dissimulabat pars utraque se audisse. & L. Cornelius, cui legatio ad duos reges Antiochum Ptolemaeumq. mandata erat, spatium modici temporis ad conueniendum Ptolemaeum petebat, ut, priusquam mouere-
C tur aliquid in noua possessione regni, perueniret in Aegyptum, & Antiochus suam fore Aegyptum, si tum occasio esset, censebat. itaque dimissis Romanis, relictoq. Seleuco filio cum terrestribus copijs ad restituendam, ut instituerat, Lysimachiam: ipse omni classe nauigans Ephesum, legatis ad Quinctium missis, qui ad fidem de societate agerent: oram Asiae legens, peruenit in Lyciam. Patarisq. cognito uiuere Ptolemaeum, nauigandi quidē in Aegyptum omissum consilium est: Cyprum nihilo minus tendens, cum Chelidonium promontorium superasset, paullisper seditione remigum est retentus in Pamphylia circa Eurymedontem amnem. Inde profectum eum ad capita (quae uocant) Sari fluminis, foeda tempestas oborta prope cum omni classe demersit, multae naues eiectae, multae ita haustae mari, ut nemo in terrā enauerit. magna uis hominum ibi interijt, non remigum tātum, militumq. ignotorum, sed etiam insignium amicorum. Collectis reliquijs naufragij, cum
D res nō in eo esset, ut Cyprum tentaret, minus opulēto agmine, quam profectus erat, Seleuciam redit. ibi subduci nauibus iussis, (iam enim hiems instabat) ipse in hiberna Antiochiā processit. In hoc statu regum erant res. Romae eo primum anno triumuiri epulones facti, C. Licinius Lucullus, P. Manlius, qui legem de creandis his tulerat, & P. Porcius Laeca. His triumuiris, item ut pontifici, lege datum togae praetextae habendae ius. Sed magnū certamen cum omnibus sacerdotibus eo anno fuit quaestoribus urbanis, Q. Fabio Labeoni, & L. Aurelio. Pecunia opus erat: quod ultimam pensionem pecuniae in bellum collatae persoluere placuerat priuatis. quaestores ab auguribus, pontificibus, quod stipendium per bellum non contulissent, petebant. ab sacerdotibus tribuni nequidquam appellati, omniumque annorum per quos non dederant, exactum est. Eodem anno duo mortui pontifices, nouique in eorum locum suffecti: M. Marcellus consul in locum C.
E Sempronij Tuditani, qui praetor in Hispania decesserat: & L. Valerius in locum M. Cornelij Cethegi. Et Q. Fabius Maximus augur mortuus est admodum adolescens, priusquam ullum magistratum caperet: nec eo anno augur in eius locum est suffectus. Comitia inde consularia habita a M. Marcello consule. creati consules L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato. Praetores inde facti C. Fabricius Luscinus, C. Atinius Labeo, Cn. Manlius Vulso, Ap. Claudius Nero, P. Manlius, P. Porcius Laeca. Aediles curules, M. Fuluius Nobilior & C. Flaminius, tritici decies centum millia binis aeris populo diuiserunt. id C. Flaminij honoris caussa, ipsius patrisque, aduexerant Siculi Romam. Flaminius gratiam eius communicauerat cum collega. Ludi Romani & apparati magnifice sunt: & ter toti instaurati. Aediles pl. Cn. Domitius Ahenobarbus, & C. Scribonius, curio

maximus, multos pecuarios ad populi iudicium adduxerunt. tres ex his condemnati sunt. F
ex eorum multaticia pecunia aedem in insula Fauni fecerunt. Ludi plebeij per biduum instaurati, & epulum fuit ludorum caussa. L. Valerius Flaccus, & M. Porcius, quo die magistratum inierunt, de prouincijs cum ad senatum retulissent, patres censuerũt, cum in Hispania tantum glisceret bellum, ut iam consulari & duce & exercitu opus esset, placere, consules Hispaniam citeriorem & Italiam prouincias aut comparare inter se, aut sortiri. utri Hispania prouincia euenisset, eum duas legiones & quinque millia socium Latini nominis, & quingentos equites secum portare, & naues longas uiginti ducere. alter consul duas legiones scriberet. his Galliam prouinciam obtineri satis esse, fractis proximo anno Insubrium & Boiorum animis. Cato Hispaniam, Valerius Italiam est sortitus. Praetores deinde prouincias sortiti, C. Fabricius Luscinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, Cn. Manlius Vulso Siciliam, Ap. Claudius Nero Hispaniam ulteriorem, P. Porcius Laeca Pisas, ut ab tergo Liguribus esset. P. Manlius in Hispaniam citeriorem adiutor consuli datur. T. Quinctio, suspectis non solum Antiocho & Aetolis, sed etiam Nabide, Lacedaemoniorũ tyranno, prorogatum in annum imperium est, duas legiones ut haberet. in eas si quid supplementi opus esset, cõsules scribere, & mittere in Macedoniam iussi. Ap. Claudio praeter legionem, quam Q. Fabius habuerat, duo millia peditum & ducentos equites nouos conscribere permissum. Par numerus peditum equitumq. nouorum P. Manlio in citeriorem Hispaniã decretus, & legio eadẽ, quae fuerat Minucio praetore, data. Et P. Porcio Laecae ad Etruriam circa Pisas ducenti peditum, & quingenti equites ex Gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Sempronio Longo. Prouincijs ita distributis, consules priusquam ab urbe proficiscerentur, uer sacrum ex pontificum iussu fecere, quod C. Cornelius Mammula praetor uouerat, de senatus sententia, populiq. iussu, Cn. Seruilio, C. Flaminio consulibus. Annis post uno & uiginti factum est, quam uotum. Per eosdem dies C. Claudius Ap. F. Pulcher, augur in Q. Fabij Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus, inauguratusq. est. Mirantibus iam uulgo hominibus, quod Hispania mouisset, bellum negligi, litterae a Q. Minucio allatae sunt, se ad Turbam opidum cum Budare & Besaside, imperatoribus Hispanis, signis collatis prospere pugnasse duodecim millia hostiũ caesa, Budarẽ imperatorẽ captum, ceteros fusos fugatosq. His litteris lectis minus terroris ab Hispanis erat, unde ingens bellum exspectatum fuerat. Omnes curae post aduentum utiq. decem legatorum in Antiochum regem conuersae. Hi expositis prius quae cum Philippo acta essent, & quibus legibus data pax, non minorem belli molem restare ab Antiocho docuerunt. Ingenti classe, egregio terrestri exercitu in Europam eum trãsiecisse. nisi auertisset una spes ex uaniore rumore orta Aegypti inuadendae, mox bello Graeciam arsuram fuisse. neque enim ne Aetolos quidem quieturos, cum ingenio inquietam, tum iratam Romanis gentẽ. haerere & aliud in uisceribus Graeciae ingens malum, Nabin nunc Lacedaemoniorum, mox, si liceat, uniuersae Graeciae futurum tyrannum, auaritia & crudelitate omnes fama celebratos tyrannos aequantem. cui si Argos uelut arcem Peloponneso impositam tenere liceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus nequidquam liberatã a Philippo Graeciam fore: pro rege, si nihil aliud, longinquo uicinum tyrannum dominum habituram. Haec cum iam ab grauibus auctoribus, tum qui omnia per se ipsos explorata referrent, audirent maiores: quod ad Antiochum attineret, maturanda his, cum rex quacumque de caussa in Syriam concessisset, de tyrãno consultatio uisa est. Cum diu disceptatum esset, utrum iam caussae satis uideretur, cur decerneretur, an permitterent T. Quinctio, quod ad Nabin Lacedaemonium attineret, faceret, quae e rep. censeret esse, permisere: eam rem esse rati, quae maturata dilataue non tam magni momenti ad summam rem populi Romani, esset: magis id animaduertendum esse, quid Hannibal & Carthaginienses, si cum Antiocho ortum foret bellum, acturi essent. Aduersae Hannibali factionis homines principibus Romanis, amicis quisque suis, identidem scribebant, nuncios, litterasq. ab Hannibale ad Antiochum missas, & ab rege ad eum clã legatos uenisse. ut feras quasdam numquam mitescere: sic immitem implacabilem eius uiri animum esse. marcescere otio situq. ciuitatem queri eum, & inertia operis: nec sine armorum sonitu excitari posse. Haec probabilia memoria prioris belli per unum illum non magis gesti, quam moti, faciebat. Irritauerat etiam recenti facto multorum potentium animos. Iudicum ordo Carthagine ea tempestate

An. 555.

G

H

I

K

A pestate dominabatur,eo maxime, quod ijdem perpetui iudices erant. res, fama, uitaque
omnium in illorum potestate erat. qui unum eius ordinis, & omnes aduersos habebat.
nec accusator apud iudices infensos deerat. Horum in tam impotenti regno (neque enim
ciuiliter nimijs opibus utebantur) praetor factus Hannibal,uocare ad se quaestorem.Idem
pro nihilo habuit. nam & aduersae factionis erat: & quia ex quaestura in iudices potentis-
simum ordinem referebantur: iam pro futuris mox opibus animos gerebat. Enimuero
indignum id ratus Hannibal,uiatorem ad prehendendum quaestorem misit: subductumq.
in concionem non ipsum magis,quam ordinem iudicum,prae quorum superbia atque opi
bus nec leges quidquam essent,nec magistratus, accusauit. & ut secundis auribus accipi
orationem animaduertit,& infimorum quoque libertati grauem esse superbiam eorum:le
gem extemplo promulgauit,pertulitque,ut in singulos annos iudices legerentur, ne quis
B biennium continuum iudex esset. Ceterum quantam eo facto ad plebem inierat gratiam:
tãtum magnae partis principum offendebat animos.Adiecit aliud, quod bono publico si-
bi proprias simultates irritauit. Vectigalia publica partim negligẽtia dilabebantur: partim
praedae ac diuisui principum,quibusdam & magistratibus erant. quin & pecunia, quae in
stipendium Romanis suo quoq. anno penderetur,deerat,tributumq. graue priuatis immi-
nere uidebatur.Hannibal postquã uectigalia quanta terrestria maritimaq essent,& in quas
res erogarentur,animaduertit,& quid eorum ordinarij reip. usus consumerent, quantum
peculatus auerteret: omnibus residuis pecunijs exactis, tributo priuatis remisso, satis lo-
cupletem remp. fore ad uectigal praestandum Romanis pronunciauit in concione,& prae
stitit promissum. Tum uero isti, quos pauerat per aliquot annos publicus peculatus, uel-
ut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto,infensi & irati,Romanos in Hanniba-
C lem,& ipsos caussam odij quaerentes,instigabant. Itaque diu repugnante Scipione Africa
no, quia parum ex populi R. dignitate esse ducebat subscribere odijs accusationibusque
Hannibalis, & factionibus Carthaginiensium inserere publicam auctoritatem: nec satis
habere bello uicisse Hannibalem,nisi uelut accusatores,calumniam in eũ iurarẽt, ac nomẽ
deferrent:tandem peruicerunt,ut legati Carthaginẽ mitterentur: qui apud senatum eorũ
arguerent Hannibalem cum Antiocho rege consilia belli faciendi inire. Legati tres missi,
C.Seruilius,M.Claudius Marcellus, Q.Terentius Culleo. qui cum uenissent, ex consilio
inimicorum Hannibalis,quaerentibus caussam aduentus,dici iusserunt, uenisse ad contro-
uersias, quae cum Massanisa rege Numidarum Carthaginiensibus essent, dirimendas. id
creditum uulgo.Hannibalem unum se peti ab Romanis non fallebat, & ita pacẽ Carthagi
niensibus datam esse,ut inexpiabile bellum aduersus se unum maneret. itaque cedere tem
D pori & fortunae statuit.& praeparatis iam omnibus ante ad fugam,obuersatus eo die in fo
ro auertendae suspicionis caussa,primis tenebris uestitu forensi ad portam cum duobus co
mitibus ignaris consilij est egressus.Cum equi,quo in loco iussi erant,praesto fuissent, no-
cte uia cita regionem quandam agri Vocani transgressus, postero die mane inter Achollã
& Thapsum ad suam turrim peruenit. ibi eum parata instructaque remigio excepit nauis.
in Africa Hannibal excessit,saepius patriae,quam suorum euẽtus miseratus. Eo die in Cer
cinnam insulam trãsiecit.ubi cum in portu naues aliquot Poeni onerarias cũ mercibus in-
uenissent,& ad egressum eũ e naue concursus salutantium esset factus:percũctantibus,lega
tũ se Tyrum dici iussit.ueritus tamẽ,ne qua eatũ nauis nocte profecta Thapsum aut Achol-
lam nũciaret se Cercinnae uisum:sacrificio apparari iusso,magistros nauium mercatoresq.
inuitari iussit,& uela cum antẽnis ex nauibus corrogari,ut umbra(etenim media aestas for
te erat) cenantibus in litore fieret.quantũ res & tẽpus patiebatur, apparatae celebrataeq.
E eius diei epulae sunt:multoq. uino in serũ noctis conuiuiũ productũ.Hannibal,cum primũ
fallendi eos,qui in portu erant, tempus habuit: nauem soluit. ceteri sopiti cum poste-
ro die tandem ex somno pleni crapulae surrexissent,id quod serum erat, aliquot horas re-
mis in naues collocandis & aptandis armamentis absumpserunt. Carthagine & multitu-
dinis assuetae domum Hannibalis frequentare cócursus ad uestibulum aedium est factus:
& ut non comparere eum uulgatum est,in forum turba conuenit principem ciuitatis quae
rentium. & alij fugam conscisse, (id quod erat) alij fraude Romanorum interfectum, id-
que magis ferebant: uariosque uultus cerneres, ut in ciuitate aliorum alias partes fouen-
tium factionibus. uisum deinde Cercinnae eum,tãdem allatum est.Romani legati cum in

senatu exposuissent, compertum patribus Romanis esse, & Philippum regem ante ab Han F
nibale maxime accensum, bellũ populo R. fecisse: & nunc litteras nunciosq. ab eo ad An-
tiochum regem profectos: haud quieturum ante, quam bellum toto orbe terrarum con-
cisset: ne his debere impune esse, si satisfacere Carthaginienses populo R. uellent: nihil eo
rum sua uoluntate, nec publico consilio factum esse, Carthaginienses responderunt, quid-
quid aequum censuissent Romani, facturos esse. Hannibal prospero cursu Tyrum peruenit:
exceptusque a conditoribus Carthaginis ut alia patria, uir tam clarus omni genere hono-
rum, paucos moratus dies Antiochiam nauigat. ibi profectum iam regem cum audisset:
filium eius sollemne ludorum ad Daphnem celebrantem conuenisset: comiter ab eo exce-
ptus, nullam moram nauigandi fecit. Ephesi regem est consecutus, fluctuantem adhuc ani-
mo, incertumque de Romano bello. sed haud paruum momentum animo eius ad molien-
dum aduentus Hannibalis fecit. Aetolorum quoque eodem tempore alienati ab societate G
Romana animi sunt: quorum legatos Pharsalum & Leucadem, & quasdam alias ciuitates
ex primo foedere petentes senatus ad Quinctium reiecit.

EPITOME. LIBRI. XXXIV

EX Oppia, quam C. Oppius, tribunus plebis, bello Punico de fingendis cultibus matronarum tulerat, cum maxima contentione abrogata est: cum Porcius Cato auctor fuisset, ne ea lex aboleretur. Is in Hispaniam profectus bello, quod Emporijs orsus est, Citeriorem Hispaniam pacauit. T. Quinctius Flamininus bellum aduersus Lacedaemonios, & tyrannum eorum Nabidem prospere gestum, data ijs pace qualem ipse uoluit, liberatisq. Argis, qui sub ditione tyranni erant, finiuit. Senatus tunc primum secretus a populo ludos spectauit, ut id fieret, Sex. Aelius Paetus, & C. Cornelius Cethegus censores interuenerunt cum indignatione plebis. Coloniae plures deductae sunt. M. Porcius Cato de Hispania triumphauit. Res praeterea in Hispania & aduersus Boios & Insubres Gallos feliciter gestae referuntur. T. Quinctius Flamininus, qui Philippum Macedonum regem, & Nabidem Lacedaemoniorum tyrannum uicerat, Graeciamq. omnẽ liberauerat, ob hanc rerum gestarum multitudinẽ triduo triumphauit. Legati Carthaginiensium nunciauerunt, Hannibalem, qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. tentauerat autem Hannibal per Aristonem Tyrium, sine litteris Carthaginem missum, ad rebellandum Poenos concitare. H

LIBER. XXXIV

NTER bellorum magnorum aut uixdum finitorum aut imminen I
tium curas intercessit res parua dictu: sed quae studijs in magnum
certamen excesserit. M. Fundanius, & L. Valerius, tribuni plebis,
ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda. Tulerat eam C.
Oppius tribunus plebis, Q. Fabio, Ti. Sempronio consulibus, in
medio ardore Punici belli: ne qua mulier plus semuncia auri ha-
beret: neu uestimento uersicolori uteretur: neu iuncto uehicu-
lo in urbe opidoue, aut propius inde mille passus, nisi sacrorum
publicorum caussa, ueheretur. M. & P. Iunij Bruti, tribuni plebis, legem Oppiam tueban-
tur: nec eam se abrogari passuros aiebant. Ad suadendum dissuadendumque multi nobi-
les prodibant. Capitolium turba hominum fauentium aduersantiumque legi complebа-
tur. matronae nulla nec auctoritate, nec uerecundia, nec imperio uirorum contineri limi- K
ne poterant: omnes uias urbis, aditusque in forum obsidebant, uiros descendentes ad fo-
rum orantes, ut florente republica, crescente in dies priuata omnium fortuna, matronis
quoque pristinum ornatum reddi paterentur. augebatur haec frequẽtia mulierum in dies:
nam etiam ex opidis conciliabulisque conuenerant. iam & consules praetoresque, &
alios magistratus adire, & rogare audebant. ceterum minime exorabilem alterum utique
consulem M. Porcium Catonem habebant: qui pro lege, ne abrogaretur, ita disseruit. Si
in sua quisque nostrum matrefamilias Quirites, ius, & maiestatem uiri retinere instituis-
set, minus cum uniuersis feminis negotij haberemus. nunc domi uicta libertas nostra im-
potentia muliebri, hic quoque in foro obteritur & calcatur: & quia singulas sustinere non
potuimus,

A potuimus, uniuersas horremus. Equidem fabulam & fictam rem ducebam esse, uirorum omne genus in aliqua insula coniuratione muliebri ab stirpe sublatum esse. Ab nullo genere non aeque summum periculum est, si coetus, & cōcilia, & secretas consultationes esse sinas. Atque ego uix statuere apud animum meum possum, utrum peior ipsa res, an peiore exemplo agatur. quorum alterum ad nos consules, reliquosque magistratus, alterum ad uos Quirites magis pertinet. nam utrum e rep. sit, nec ne, id quod ad uos fertur: uestra existimatio est, qui in suffragium ituri estis. Haec consternatio muliebris, siue sua sponte, siue auctoribus uobis M. Fundani & L. Valeri facta est, haud dubie ad culpam magistratuum pertinens, nescio, uobis tribuni, an consulibus magis sit deformis. uobis, si feminas ad concitandas tribunicias seditiones iam adduxistis; nobis, si ut plebis quondam, sic nunc mulierum secessione leges accipiendae sunt. Equidem non sine rubore quodam paullo ante per
B medium agmen mulierum in forum perueni. quod nisi me uerecundia singularum magis maiestatis & pudoris, quam uniuersarum, tenuisset, ne compellatae a consule uiderētur: dixissem, Qui hic mos est in publicum procurrendi, & obsidendi uias, & uiros alienos appellādi? istud ipsum suos quaeque domi rogare non potuistis? an blandiores in publico, quam in priuato, & alienis, quam uestris, estis? quamquam ne domi quidem uos, si sui iuris finibus matronas contineret pudor: quae leges hic rogarentur, abrogarēturue, curare decuit. Maiores nostri nullam ne priuatam quidem rem agere feminas sine auctore uoluerunt: in manu esse parentum, fratrum, uirorum. nos (si dijs placet) iam etiam remp. capessere eas patimur: & foro quoque, & concionibus & comitijs immisceri. quid enim nunc aliud per uias & compita faciunt, quam, quod aliae rogationes tribunorum plebis suadent; aliae legem abrogandam censent? Date frenos impotenti naturae, & indomito animali: & speratae
C ipsas modum licentiae facturas, nisi uos faciatis. Minimū hoc eorū est, quae iniquo animo feminae sibi aut moribus aut legibus iniunctum patiuntur. omnium rerum libertatem, immo licentiā, si uera dicere uolumus, desiderant. quid enim, si hoc expugnauerint, non tentabunt? Recensete omnia muliebria iura, quibus licentiam earum alligauerint maiores nostri, per quaeq. subiecerint uiris: quibus omnibus constrictas uix tamen continere potestis. quid si capere singula & extorquere, & exaequari ad extremum uiris patiemini? tolerabiles uobis eas fore creditis? extemplo simul pares esse coeperint, superiores erunt. At hercule ne quid nouum in eas rogetur, recusant: non ius, sed iniuriā deprecantur. immo ut quam accepistis, iussistis suffragijs uestris legem, quam usu tot annorum & experiendo comprobastis, hanc ut abrogetis: idest, ut, unam tollendo legem, ceteras infirmetis. Nulla lex satis commoda omnibus est. id modo quaeritur, si maiori parti, & in summam prod-
D est. si quod cuiquam priuatim officiet ius, id destruet ac demolietur: quid attinebit uniuersos rogare leges, quas mox abrogare, in quos latae sunt, possint? Volo tamen audire, quid sit propter quod matronae consternatae procurrant in publicum, ac uix foro se & concione abstineant. ut captiui ab Hannibale redimantur, parentes, uiri, liberi, fratres earum? procul abest, absitq. semper talis fortuna reip. sed tamen cum fuit, negastis hoc pijs precibus earum. At non pietas, nec sollicitudo pro suis, sed religio congregauit eas. matrem Idaeam Pessinunte ex Phrygia uenientem accepturae sunt. Quid honestum dictu saltē seditioni praetenditur muliebri? Vt auro & purpura fulgeamus, inquiunt: ut carpentis festis, profestisq. diebus uelut triumphantes de lege uicta & abrogata, & captis & ereptis suffragijs uestris, per urbē uectemur: ne ullus modus sumptibus, nec luxuriae sit. Saepe me querentem de feminarum, saepe de uirorum, nec de priuatorū modo, sed etiā magistratuum su-
E mptibus audistis: diuersisq. duobus uitijs, auaritia & luxuria ciuitatē laborare: quae pestes omnia magna imperia euerterunt. Haec ego, quo melior laetiorq. in dies fortuna reip. est, quo magis imperiū crescit, & iā in Graeciam Asiamq. transscendimus, omnibus libidinum illecebris repletas, & regias etiam attrectamus gazas: eo plus horreo, ne illae magis res nos ceperint, quam nos illas. Infesta, mihi credite, signa ab Syracusis illata sunt huic urbi. iam nimis multos audio Corinthi & Athenarum ornamenta laudantes mirantesque, & antefixa fictilia deorum Romanorum ridentes. ego hos malo propitios deos, & ita spero futuros, si in suis manere sedibus patiemur. Patrum nostrorum memoria per legatum Cyneam Pyrrhus non uirorum modo, sed etiam mulierum animos donis tentauit. nondum lex Oppia ad coercendam luxuriam muliebrem lata erat: tamen nulla accepit. quam

caussam fuisse censetis? eadem fuit, quae maioribus nostris nihil de hac re lege sanciendi. F
nulla erat luxuria, quae coerceretur. Sicut ante morbos necesse est cognitos esse, quam remedia eorum: sic cupiditates prius natae sunt, quam leges, quae ijs modum facerent. Quid legem Liciniam excitauit de quingentis iugeribus, nisi ingens cupido agros continuandi? quid legem Cinciam de donis & muneribus, nisi quia uectigalis iam & stipendiaria plebs esse senatui coeperat? Itaque minime mirum est, nec Oppiam, nec aliam ullam tum legem desideratam esse, quae modum sumptibus mulierum faceret, cum aurum & purpuram data & oblata ultro non accipiebant. Si nunc cum illis donis Cyneas urbem circumiret: stantes in publico inuenisset quae acciperent. Atque ego nonnullarum cupiditatum ne caussam quidem aut rationem inire possum. nam ut quod alij liceat, tibi non licere, aliquid fortasse naturalis aut pudoris aut indignationis habeat: sic aequato omnium cultu, quid unaquaeque uestrum ueretur, ne in se conspiciatur? Pessimus quidem pudor est uel parcimoniae uel paupertatis, sed utrumque lex uobis demit, cum id, quod habere non licet, non habetis. G
Hanc, inquit, ipsam exaequationem non fero, illa locuples, cur non insignis auro & purpura conspicor? cur paupertas aliarum sub hac legis specie latet, ut quod habere non possunt, habiturae, si liceret, fuisse uideantur? Vultis hoc certamen uxoribus uestris inijcere Quirites, ut diuites id habere uelint, quod nulla alia possit? pauperes, ne ob hoc ipsum contemnantur, supra uires se extendant? Nae simul pudere quod non oportet, coeperit: quod oportet, non pudebit. Quae de suo poterit, parabit; quae non poterit, uirum rogabit. Miserum illum uirum, & qui exoratus, & qui non exoratus erit, cum, quod ipse non dederit, datum ab alio uidebit. Nunc uulgo alienos uiros rogant, &, quod maius est, legem & suffragia rogant, & a quibusdam impetrant, aduersus te & rem tuam & liberos tuos inexorabiles. simul lex modum sumptibus uxoris tuae facere desierit: tu numquam facies. H
Nolite eodem loco existimare Quirites futuram rem, quo fuit, antequam lex de hoc ferretur. & hominem improbum non accusari tutius est, quam absolui: & luxuria non mota tolerabilior esset, quam erit nunc ipsis uinculis, sicut fera bestia, irritata, deinde emissa. Ego nullo modo abrogandam legem Oppiam censeo. uos quod faxitis, deos omnes fortunare uelim. Post haec tribuni quoque plebis, qui se intercessuros professi erant, cum pauca in eandem sententiam adiecissent, tum L. Valerius pro rogatione ab se promulgata ita disseruit. Si priuati tantummodo ad suadendum dissuadendumque id, quod a nobis rogatur, processissent, ego quoque, cum satis dictum pro utraque parte existimarem, tacitus suffragia uestra exspectassem. nunc cum uir grauissimus, consul, M. Porcius non auctoritate solum, quae tacita satis momenti habuisset, sed oratione etiam longa & accurata insectatus sit rogationem nostram, necesse est paucis respondere, qui tamen plura uerba in castigandis matronis, quam in rogatione nostra dissuadenda, consumpsit: & quidem ut in dubio poneret, utrum id quod reprehenderet, matronae sua sponte, an nobis auctoribus fecissent. I
Rem defendam, non nos: in quos iecit magis haec cōsul uerbo tenus, quam ut re insimularet. Coetum & seditiones, & interdum secessionem muliebrem appellauit, quod matronae in publico uos rogassent, ut legem in se latam per bellum temporibus duris, in pace & florente ac beata rep. abrogaretis. Verba magna, quae rei augendae caussa conquirūtur, & haec & alia esse scio, & M. Catonem oratorem non solum grauem, sed interdum etiam trucem esse scimus omnes, cum ingenio sit mitis. Nam quid tandem noui matronae fecerunt, quod frequentes in caussa ad se pertinente in publicum processerunt? numquam ante hoc tempus in publico apparuerunt? Tuas aduersus te Origines reuoluam. accipe, quoties id fecerint, & quidem semper bono publico. Iam a principio regnante Romulo, cum, K
Capitolio ab Sabinis capto, medio in foro signis collatis dimicaretur: nonne intercursu matronarum inter acies duas, proelium sedatum est? Quid? regibus exactis, cum Coriolano Marcio duce legiones Volscorum castra ad quinctum lapidem posuissent, nonne id agmen, quo obruta haec urbs esset, matronae auerterūt? Iam urbe capta a Gallis, aurum, quo urbs redempta est, nempe matronae consensu omnium in publicum contulerunt. Proximo bello (ne antiqua repetam) nonne & cum pecunia opus fuit, uiduarum pecuniae adiuuerunt aerarium? &, cum dij quoque noui ad opem ferendam dubijs rebus accerserentur, matronae uniuersae ad mare profectae sunt ad matrem Idaeam accipiendam? Dissimiles, inquit, caussae sunt. nec mihi caussas aequare propositū est. nihil noui factum purgare satis

A est. Ceterum, quod in rebus ad omnes pariter uiros feminasque pertinentibus fecisse eas nemo miratus est, in caussa proprie ad ipsas pertinente miramur fecisse? Quid autem fecerunt? superbas mediusfidius aures habemus, si, cum domini seruorum non fastidiant preces, nos rogari ab honestis feminis indignamur. Venio nunc ad id, de quo agitur: in quo duplex consulis oratio fuit. nam & legem ullam omnino abrogari est indignatus, & eam praecipue legem, quae luxuriae muliebris coercendae caussa lata esset. & illa cōmunis pro legibus uisa consularis oratio est, & haec aduersus luxuriam seuerissimis moribus conueniebant. Itaque periculum est, nisi, quid in utraque uani sit, docuerimus, ne quis error uobis offundatur. Ego enim quemadmodum ex his legibus, quae non in tempus aliquod, sed perpetuae utilitatis caussa in aeternū latae sunt, nullā abrogari debere fateor, nisi quā aut usus coarguit, aut status aliquis reip. inutilem fecit: sic quas tempora aliqua desiderarant
B leges, mortales, (ut ita dicam) & temporibus ipsis mutabiles esse uideo. quae in pace latae sunt, plerumque bellum abrogat: quae in bello, pax: ut in nauis administratione alia in secunda, alia in aduersa tempestate usui sunt. Haec cum ita natura distincta sint: ex utro tandem genere ea lex esse uidetur, quam abrogamus? an uetus regia lex, simul cum ipsa urbe nata? an (quod secundum est) a decemuiris ad condenda iura creatis in XII tabulis scripta? sine qua cum maiores nostri non existimarint matronale decus seruari posse, nobis quoque uerendum sit, ne cum ea pudorem sanctitatemque feminarum abrogemus? Quis igitur nescit, nouam istam legem esse, Q. Fabio, Ti. Sempronio consulibus XX annis ante latam? sine qua cum per tot annos matronae optimis moribus uixerint: quod tandem, ne abrogata ea effundantur ad luxuriam, periculum est? nam si ista lex ideo lata esset, ut finiret libidinem muliebrem, uerendum foret, ne abrogata incitaret. cur sit autem
C lata, ipsum indicauit tempus. Hannibal in Italia erat uictor ad Cannas: iam Tarentum, iam Arpos, iam Capuam habebat: ad urbem Romam admoturus exercitum uidebatur: defecerant socij: non milites in supplementum, non socios nauales ad classem tuendam, non pecuniam in aerario habebamus: serui, quibus arma darentur, ita ut pretium pro ijs bello perfecto dominis solueretur, emebantur: in eandem diem frumentum & cetera, quae belli usus postulabant, praebenda publicani se conducturos professi erant: seruos ad remum, numero ex censu constituto, cum stipendio nostro dabamus: aurum & argentum omne, a senatoribus eius rei initio orto, in publicum conferebamus: uiduae & pupilli pecunias suas in aerarium deferebant: cautum erat, quo ne plus auri & argenti facti, quo ne plus signati argenti & aeris domi haberemus. Tali eo tempore in luxuria & ornatu matronae occupatae erant, ut ad eam coercendam lex Oppia desiderata sit: cum, quia Cereris sacrifi-
D cium, lugentibus omnibus matronis, intermissum erat, senatus finiri luctum triginta diebus iussit. Cui non apparet, ob inopiam & miseriam ciuitatis, quia omnium priuatorum pecuniae in usum publicum uertendae erāt, istam legem scriptam, tamdiu mansurā, quamdiu caussa scribendae legis mansisset? nam si quae tunc tēporis caussa aut decreuit senatus, aut populus iussit, in perpetuum seruari oportet: cur pecunias reddimus priuatis? cur publica praesenti pecunia locamus? cur serui, qui militent, non emuntur? cur priuati non damus remiges, sicut tunc dedimus? Omnes alij ordines, omnes homines mutationem in meliorem statum reipublicae sentient: ad coniuges tantū nostras pacis & tranquillitatis publicae fructus nō perueniet? Purpura uiri utemur, praetextati in magistratibus, in sacerdotijs: liberi nostri praetextis purpura togis utentur: magistratibus in colonijs municipijsque, hic Romae infimo genere magistris uicorū, togae praetextae habēdae ius permit-
E temus: nec id ut uiui solum habeant tantum insigne, sed etiam ut cum eo crementur mortui: feminis dumtaxat purpurae usu interdicemus? & cum tibi uiro liceat purpura in ueste stragula uti, matremfamilias tuam purpureum amiculum habere non sines? & equus tuus speciosius instratus erit, quā uxor uestita? Sed in purpura, quae teritur, absumitur, iniustā quidem, sed aliquam tamen caussam tenacitatis uideo: in auro uero, in quo praeter manus pretium nihil intertrimenti fit, quae malignitas est? praesidium potius in eo est & ad publicos, & ad priuatos usus: sicuti experti estis. Nullam aemulationem inter se singularum, quando nulla haberet, esse aiebat. At Hercule uniuersis dolor & indignatio est, cum sociorum Latini nominis uxoribus uident ea concessa ornamenta, quae sibi adempta sint: cum insignes eas esse auro & purpura: cum illas uehi per urbem, se pedibus sequi: tamquā

in

in illarum ciuitatibus, non in sua imperium sit. Virorum hoc animos uulnerare posset: quid F
mulicrcularum censetis, quas etiam parua mouent? Non magistratus, nec sacerdotia, nec triumphi, nec insignia, nec dona aut spolia bellica his contingere possunt: munditiae, & ornatus, & cultus, haec feminarum insignia sunt: his gaudent & gloriantur: hunc Mundũ muliebrem appellarunt maiores nostri. Quid aliud in luctu, quam purpuram, atque aurum, deponunt? quid, cum eluxerunt, sumunt? quid in gratulationibus supplicationibusque, nisi excellentiorem ornatum adijciunt? Scilicet si legem Oppiam abrogaueritis: non uestri arbitrij erit, si quid eius uetare uolueritis, quod nunc lex uetat. minus filiae, uxores, sorores etiam quibusdam in manu erunt. Numquã saluis suis exsuitur seruitus muliebris. & ipsae libertatem, quam uiduitas & orbitas facit, detestantur. In uestro arbitrio suum ornatum, quam in legis malunt esse. & uos in manu & tutela, non in seruitio debetis habere eas, & malle patres uos aut uiros, quam dominos dici. Inuidiosis nominibus utebatur G
modo consul, seditionem muliebrem & secessionem appellando. id enim periculum est, ne Sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut Auentinum capiant. Patiendum huic infirmitati est quodcumque uos censueritis. quo plus potestis, eo moderatius imperio uti debetis. Haec cum contra legem, proque lege dicta essent: aliquanto maior frequẽtia mulierum postero die sese in publicum effudit: unoque agmine omnes Brutorum ianuas obsederunt, qui collegarum rogationi intercedebant: nec ante abstiterunt, quam remissa intercessio a tribunis est. nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. annis XX post abrogata est, quam lata. M. Porcius consul posteaquam abrogata est Oppia lex, extemplo XXV nauibus longis, quarum quinque sociorum erant, ad Lunae portum profectus, eodem exercitu conuenire iusso, & edicto per oram maritimam misso nauibus omnis generis contractis, ab Luna proficiscens edixit, ut ad portum Pyrenaei sequerentur, inde se frequenti classe ad hostes iturum. Praeteruecti Ligustinos montes, sinũ H
que Gallicum, ad diem quam edixerat, conuenerunt, inde Rhodam uentum, & praesidiũ Hispanorum, quod in castello erat, ui deiectum. ab Rhoda secundo uento Emporias peruentum. ibi copiae omnes, praeter socios nauales, in terram expositae. Iam tunc Emporiae duo opida erant muro diuisa. unum Graeci habebant a Phocaea, unde & Massilienses oriundi, alterum Hispani. sed Graecum opidum in mare expositum, totum orbem muri minus quadringentos passus patentem habebat: Hispanis retractior a mari trium millia passuum in circuitu murus erat. Tertiũ genus Romani coloni ab diuo Caesare post deuictos Pompeij liberos adiecti. nunc in corpus unum confusi omnes, Hispanis prius, postremo & Graecis in ciuitatem Romanam adscitis. Miraretur quis, cum cerneret aperto mari ab altera parte, ab altera Hispanis, tam ferae & bellicosae genti obiectos, quae res eos tutaretur. disciplina erat custos infirmitatis, quam inter ualidiores optime timor continet. Partem muri uersam in agros, egregie munitam habebant, una tantum in eam regionem porta imposita: cuius assiduus custos semper aliquis ex magistratibus erat. nocte pars tertia ciuium in muris excubabat: neque moris tantum aut legis caussa, sed quanta si hostis ad portas esset, obseruabant uigilia & circumibant cura. Hispanum neminem in urbem recipiebant, ne ipsi quidem temere urbe excedebant. ad mare patebat omnibus exitus. porta ad Hispanorum opidum uersa numquam nisi frequentes, pars tertia fere, cuius proxima nocte uigiliae in muris fuerant, egrediebantur. caussa exeundi haec erat. commercio eorum Hispani imprudentes maris gaudebant: mercarique & ipsi ea, quae externa nauibus inueherentur, & agrorum exhibere fructus uolebant. huius mutui usus desiderium, ut Hispana urbs Graecis pateret, faciebat. Erant etiam eo tutiores, quod sub umbra Ro- K
manae amicitiae latebant, quam sicut minoribus uiribus quam Massilienses, ita pari colebant fide. tunc quoque consulem exercitumque comiter ac benigne acceperunt. Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret ubi & quantae hostium copiae essent, ut ne mora quidem segnis esset, omne id tempus exercendis militibus consumpsit. id erat forte tempus anni, ut frumentum in areis Hispani haberent. itaque redemptoribus uetitis frumentum parare, ac Romam dimissis, Bellum, inquit, se ipsum alet. profectus ab Emporijs agros hostium urit uastatque. omnia fuga & terrore complet. Eodem tempore M. Heluio decedenti ex ulteriore Hispania cum praesidio sex millium dato ab Ap. Claudio praetore, Celtiberi agmine ingenti ad opidum Illiturgi occurrerunt. uiginti millia armatorũ fuisse

Valerius

A Valerius ſcribit: duodecim millia ex ijs caeſa: opidum Illiturgi receptum, & puberes o-
mnes interfectos. Inde ad caſtra Catonis Heluius peruenit. & quia tuta iam ab hoſti-
bus regio erat; praeſidio in ulteriorem Hiſpaniam remiſſo, Romam eſt profectus: & ob rẽ
feliciter geſtam ouans urbem eſt ingreſſus. Argenti infecti tulit in aerarium quattuorde
cim millia pondo ſeptingenta trigintaduo: & ſignati bigatorum XVII millia XXIII, &
Oſcenſis argenti CXX millia CDXXXIIX. Cauſſa triumphi negandi ſenatui fuit, quod
alieno auſpicio & in aliena prouincia pugnaſſet. Ceterum biennio poſt redierat, cum, pro
uincia ſucceſſori Q. Minucio tradita, annum inſequentem retentus ibi longo & graui mor
bo fuiſſet. itaque duobus modo menſibus ante Heluius ouans urbem eſt ingreſſus, quam
ſucceſſor eius Q. Minucius triumpharet. Hic quoque tulit argenti pondo trigintiquattuor
millia octingenta, bigatorum LXXIIX millia, & Oſcenſis argenti CCLXXIIX millia. In
B Hiſpania interim conſul haud procul Emporijs caſtra habebat. eo legati tres ab Ilergetum
regulo Biliſtage, in quibus unus filius erat, uenerunt, querentes caſtella ſua oppugnari:
nec ſpem ullam eſſe reſiſtendi, niſi praeſidio Romanus miles eſſet. V millia militum ſatis
eſſe: nec hoſtes, ſi tanta manus ueniſſet, manſuros. Ad ea conſul, moueri quidem ſe uel
periculo eorum, uel metu dicere: ſed ſibi nequaquam tantum copiarum eſſe, ut, cum ma-
gna uis hoſtium haud procul abſit, cum qua mox ſignis collatis dimicandum ſibi in dies
exſpectet; diuidendo exercitum, minuere tuto uires poſſet. Legati ubi haec audierunt,
flentes ad genua conſulis prouoluuntur. Orant, ne ſe in rebus tam trepidis deſerat. quo
enim ſe repulſos ab Romanis ituros? nullos ſe ſocios, nihil uſquam in terris aliud ſpei ha-
bere. potuiſſe ſe extra id periculum eſſe, ſi decedere fide, ſi coniurare cum ceteris uoluiſ-
ſent: nullis minis, nullis terriculis ſe motos, ſperantes ſatis opis & auxilij ſibi in Romanis
C eſſe. id ſi nullum ſit, ſi ſibi a conſule negetur: deos hominesque ſe teſtes facere, inuitos &
coactos ſe, ne eadem, quae Saguntini paſſi ſunt patiantur, defecturos, & cũ ceteris potius
Hiſpanis quam ſolos perituros eſſe. Et illo quidem die ſic ſine reſponſo dimiſſi. conſulem
nocte, quae inſecuta eſt, anceps cura agitare. nolle deſerere ſocios, nolle minuere exerci-
tum, quod aut moram ſibi ad dimicandum, aut in dimicando periculum afferre poſſet. ſtat
ſententia non minuere copias, ne quid interim hoſtes inferãt ignominiae: ſocijs ſpem pro
re oſtentandam cenſet. ſaepe uana pro ueris, maxime in bello ualuiſſe: & credentem ſe ali
quid auxilij habere, perinde, atque haberet ipſa fiducia & ſperando, atque audendo ſerua-
tum. Poſtero die legatis reſpondit: quamquam uereatur ne ſuas uires, alijs eas commodã
do, minuat, tamen illorum ſe temporis ac periculi magis, quam ſui rationem habere. de-
nunciari militum parti tertiae ex omnibus cohortibus iubet, ut cibum, quem in naues im-
D ponant, mature coquant: nauesque in diem tertium expediri iuſſit: duos ex legatis Bili-
ſtagi, atque Ilergetibus nunciare ea iubet: filium reguli comiter habendo, & muneribus
apud ſe retinet. Legati non ante profecti, quam impoſitos in naues milites uiderunt: id
pro haud dubio iam nunciantes, non ſuos modo, ſed etiam hoſtes fama Romani auxilij ad
uentantis impleuerunt. Conſul ubi ſatis, quod in ſpeciem fuit, oſtentatum eſt, reuocari ex
nauibus milites iubet. ipſe cum iam id tempus anni appeteret, quo geri res poſſent, caſtra
hiberna mille paſſuum ab Emporijs poſuit: inde per occaſiones nunc hac parte, nunc illa
modico praeſidio caſtris relicto, praedatũ milites in hoſtium agros educebat. Nocte ferme
proficiſcebantur, ut & quam longiſſime a caſtris procederent, & inopinantes opprimerẽt.
& exercebat ea res nouos milites, & hoſtium magna uis excipiebatur, nec iã egredi extra
munimenta caſtellorum audebant. Vbi ſatis admodum & ſuorum & hoſtium animos eſt
E expertus, conuocari tribunos praefectosque, & equites omnes & centuriones iuſſit. Tem-
pus, inquit, quod ſaepe optaſtis, uenit, quo uobis poteſtas fieret uirtutem ueſtram oſtẽden
di. adhuc praedonum magis, quam bellantium militaſtis more. nunc iuſta pugna hoſtes
cum hoſtibus conſeretis manus. non agros inde populari, ſed urbium opes haurire lice-
bit. Patres noſtri cum in Hiſpania Carthaginienſium & imperatores ibi & exercitus eſ-
ſent; ipſi nullum imperatorem, nullos in ea milites haberent: tamen addere hoc in foede-
re uoluerũt, ut imperij ſui Iberus fluuius eſſet finis. nunc cum duo praetores, cum con-
ſul, cum tres exercitus Romani Hiſpaniam obtineant; Carthaginienſium iam prope X an-
nis nemo in his prouincijs ſit: imperium nobis citra Iberum amiſſum eſt. hoc armis &
uirtute recuperetis oportet; & nationem rebellantem magis temere, quam conſtanter
bellantem,

bellantem, iugum, quo se exsuit, accipere rursus cogatis. In hunc modum maxime adhortatus pronunciat se nocte ad castra hostium ducturum. ita ad corpora curanda dimissi. Nocte media, cum auspicio operam dedisset, profectus, ut locum, quem uellet, priusquam hostes sentirent, caperet: praeter castra hostium circumducit: & prima luce acie instructa sub ipsum uallum tres cohortes mittit. Mirantes barbari a tergo apparuisse Romanum, discurrere ipsi ad arma. interim consul apud suos, Nusquam nisi in uirtute spes est, milites, inquit, & ego sedulo, ne esset, feci. inter castra nostra & nos, medij hostes: ab tergo hostium ager est. quod pulcherrimum, idem tutissimum est, in uirtute spem positam habere. Sub haec cohortes recipi iubet, ut barbaros simulatione fugae eliceret. Id quod crediderat, euenit. pertimuisse & cedere rati Romanos, porta erumpunt, & quantum inter castra sua & hostium aciem relictum erat loci, armatis complent. Dum trepidant acie instruenda, consul, iam paratis ordinatisque omnibus, incompositos aggreditur. equites primos ab utroque cornu in pugnam induxit. sed in dextro extemplo pulsi, cedentesq. trepidi etiam pediti terrorem intulere. quod ubi uidit consul, duas cohortes delectas ab dextro latere hostium circumduci iubet, & ab tergo se ostendere prius, quam concurrerent peditum acies. Is terror obiectus hosti, rem metu Romanorum equitum inclinatam aequauit. tamē adeo turbati erant dextrae alae equites peditesque, ut quosdam consul manu ipse reprehenderit, & aduersos in hostem uerterit. ita & quamdiu missilibus pugnatum est, anceps pugna erat: & iam ab dextera parte, unde terror & fuga coeperat, aegre Romanus resistebat. a sinistro cornu & ab fronte urgebantur barbari: & cohortes ab tergo instantes pauidi respiciebant. Vt emissis soliferreis falaricisque gladios strinxerunt, tum uelut redintegrata est pugna. non caecis ictibus procul ex improuiso uulnerabantur: sed pede collato, tota in uirtute ac uiribus spes erat. Fessos iam suos consul ex secunda acie subsidiarijs cohortibus in pugnam inductis, accendit: noua acies facta: integri recentibus telis fatigatos adorti hostes, primum acri impetu uelut cuneo perculerunt: deinde dissipatos in fugam auerterunt: effusoque per agros cursu castra repetebantur. Vbi omnia fuga completa uidit Cato: ipse ad secundam legionē, quae in subsidio posita erat, equo reuehitur: & signa praeseferri, plenoque gradu ad castra hostium oppugnanda succedere iubet. si quis extra ordinem auidius procurrit, & ipse interequitans sparo percutit, & tribunos centurionesque castigare iubet. Iam castra hostium oppugnabantur: saxisque & sudibus & omni genere telorum summouebantur a uallo Romani. ubi recens admota legio est, tum & oppugnantibus animus creuit, & infensius hostes pro uallo pugnabant. consul omnia oculis perlustrat; ut, qua minima ui resistatur, ea parte irrumpat, ad sinistram portam infrequentes uidet: eo secundae legionis principes hastatosque inducit. Non sustinuit impetum eorum statio, quae portae apposita erat. & ceteri posteaquam intra uallum hostes uident, ipsis castris exsuti signa armaque abijciunt. caeduntur in portis suomet ipsi agmine in arto haerentes. secundani terga hostium caedunt, ceteri castra diripiunt. Valerius Antias supra XL millia hostium caesa eo die scribit. Cato ipse haud sane detrectator laudum suarū multos caesos ait, numerum non adscribit. Tria eo die laudabilia fecisse putatur: unum, quod circumducto exercitu procul nauibus suis castrisque, ubi spem nisi in uirtute haberent, inter medios hostes proelium commisit; alterum, quod cohortes ab tergo hostibus obiecit; tertium, quod secundum legionem, ceteris omnibus effusis ad sequendos hostes, pleno gradu sub signis compositam instructamque subire ad portam castrorum iussit. Nihil deinde a uictoria cessatum. cum, receptui signo dato, suos spolijs onustos in castra reduxisset paucis horis noctis ad quietem datis, ad praedandum in agros duxit. effusius, ut sparsis hostibus fuga, praedati sunt. quae res nō minus, quam pugna pridie aduersa Emporitanos Hispanos accolasque eorum in deditionem compulit. multi & aliarum ciuitatum, qui Emporias perfugerant, dediderunt se. quos omnes appellatos benigne, uinoque & cibo curatos, domos dimisit. Confestim inde castra mouit. & quacumque incedebat agmen, legati dedentium ciuitates suas occurrebant. & cum Tarraconem uenit, iam omnis cis Iberum Hispania perdomita erat, captiuique & Romani & socium ac Latini nominis uarijs casibus in Hispania oppresi, domum consuli a barbaris reducebantur. Fama deinde uulgatur, consulem in Turdetaniam exercitum ducturum. & ad deuios montanos profecturum etiam, falso perlatum est. ad hunc uanum & sine auctore ullo rumorem Bergistanorum

A rum ciuitatis septem castella defecerunt. eos deducto exercitu consul sine memorando proelio in potestatem redegit. Haud ita multo post ijdem, regresso Tarraconem consule, priusquam inde quoquam procederet, defecerunt. Iterum subacti. sed non eadem uenia uictis fuit. sub corona ueniere omnes, ne saepius pacem sollicitarent. Interim P. Manlius praetor, exercitu uetere a Q. Minucio, cui successerat, accepto, adiuncto & Ap. Claudij Neronis ex ulteriore Hispania uetere itẽ exercitu, in Turdetaniam proficiscitur. Omnium Hispanorum maxime imbelles habentur Turdetani. freti tamen multitudine sua, obuiam ierunt agmini Romano. Eques immissus turbauit extẽplo aciem eorum. pedestre proeliũ nullius ferme certaminis fuit. milites ueteres periti hostium belliq. haud dubiam pugnam fecerunt. Nec tamẽ ea pugna debellatum est. X millia Celtiberum mercede Turdetani conducunt, alienisq. armis parabant bellum. consul interim rebellione Bergistanorum ictus, B ceteras quoque ciuitates ratus per occasionem idem facturas, arma omnibus cis Iberum Hispanis ademit. quam rem adeo aegre passi, ut multi mortem sibi met ipsi consciscerent: ferox gens, nullam uitam rati sine armis esse. Quod ubi consuli renunciatum est, senatores omnium ciuitatum ad se uocari iussit. atque ijs, Non nostra, inquit, magis, quam uestra refert, uos non bellare. siquidem id maiore Hispanorum malo, quam exercitus Romani labore, semper adhuc factum est. id ut ne fiat, uno modo arbitror caueri posse, si effectũ erit, ne possitis rebellare. uolo id quammollissima uia consequi. uos quoque in ea re consilio me adiuuate, nullum libentius sequar, quam quod uosmet ipsi attuleritis. Tacentibus, spatium se ad deliberandum dierum paucorum dare dixit. cum reuocati secundo quoque concilio tacuissent: uno die muris omnium dirutis, ad eos, qui nondum parebant, profectus, ut in quamque regionem uenerat, omnes, qui circa incolebant, populos in deditio-C nem accepit. Segesticam tantum, grauem, atque opulentam ciuitatem, uineis, & pluteis cepit. Eo maiorem habebat difficultatem in subigendis hostibus, quam qui primi uenerant in Hispaniam, quod ad illos, taedio imperij Carthaginiensium, Hispani deficiebãt: huic ex usurpata libertate in seruitutem uelut asserendi erant. & ita mota omnia accepit, ut alij in armis essent, alij obsidione ad defectionem cogerentur: nec nisi in tempore subuentum foret, ultra sustentaturi fuerint. Sed in consule ea uis animi, atque ingenij fuit, ut omnia maxima minimaq. per se adiret, atque ageret; nec cogitaret modo, imperaretq., quae in rem essent, sed pleraque ipse per se transigeret: nec in quemquam omnium grauius seueriusq., quam in semetipsum, imperiũ exerceret: parcimonia, & uigilijs, & labore cum ultimis militum certaret: nec quidquam in exercitu suo praecipui, praeter honorem, atque imperiũ, haberet. Difficilius bellum in Turdetania praetori P. Manlio Celtiberi, mercede exciti ab D hostibus, sicut ante dictum est, faciebant. itaque eo cõsul, accersitus litteris praetoris, legiones duxit. Vbi eo uenit, (castra separatim Celtiberi & Turdetani habebant) cum Turdetanis extemplo leuia proelia incursantes in stationes eorum Romani facere: semperq. uictores ex quamuis temere coepto certamine abire. Ad Celtiberos in colloquium tribunos militum ire consul, atque ijs trium condicionum electionem ferre iubet. primam, si trãsire ad Romanos uelint, & duplex stipendium accipere, quam quantum a Turdetanis pepigissent. alteram, si domos abire, publica fide accepta: nihil eam rem noxae futuram, quod hostibus se Romanorum iunxissent. tertiam, si utique bellum placeat, diem locumq. constituant, ubi secum armis decernant. A Celtiberis dies ad consultandum petita. concilium immistis Turdetanis habitum magno cum tumultu: eo minus decerni quidquam potuit. Cum incertum bellum an pax cum Celtiberis esset, commeatus tamen haud secus, quam E in pace, ex agris castellisq. hostium Romani portabant: perinde saepe munimenta eorum, uelut communi pacto commercio, priuatis indutijs ingredientes. consul ubi hostes ad pugnam elicere nequit: primum praedatum sub signis aliquot expeditas cohortes in agrum integrae regionis ducit: deinde audito, Seguntiae Celtiberum omnes sarcinas impedimẽtaq. relicta, eo pergit ducere ad oppugnandum. Posteaquam nulla mouentur re, persoluto stipendio non suis modo, sed etiam praetoris militibus, relictoq. omni exercitu, in castris praetorijs, ipse cum septem cohortibus ad Iberum est regressus. Ea tam exigua manu oppida aliquot cepit. defecere ad eum Sedetani, Ausetani, Suessetani. Lacetanos, deuiam & siluestrem gentem, cum insita feritas continebat in armis: tum conscientia, dum consul exercitusq. Turdulo bello est occupatus, depopulatorum subitis incursionibus sociorum.

Igitur ad opidum eorum oppugnandum consul ducit non Romanas modo cohortes, sed iuuentutem etiam merito infensorum ijs sociorum. Opidum longum in latitudinem haud quaquā tantundē patens habebant. quadringentos inde ferme passus constituit signa. ibi delectarum cohortiū stationem relinquēs, praecepit eis, ne se eo ex loco ante mouerent, quam ipse ad eos uenisset. ceteras copias ad ulteriorem partem urbis circumducit. maximum ex omnibus auxilijs numerum Suessetanae iuuentutis habebat. eos ad murum oppugnandum subire iubet. Quorum ubi arma signaq. Lacetani cognouere: memores, quam saepe in agro eorū impunae persultassent, quoties ipsos signis collatis fudissent, fugassentq. patefacta repente porta, uniuersi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, nedum impetum, Suessetani tulere. quod posteaquam, sicut futurum ratus erat, consul fieri etiam uidit, equo citato super murum hostium ad cohortes aduehitur: atque eas arreptas, effusis omnibus ad sequendos Suessetanos, qua silentium ac solitudo erat, in urbem inducit: priusq. omnia cepit, quam se reciperent Lacetani. mox ipsos nihil praeter arma habentes in deditionem accepit. Confestim inde uictor ad Vergium castrum ducit. Receptaculum id maxime praedonum erat: & inde incursiones in agros pacatos prouinciae eius fiebant. Transfugit inde ad consulē princeps Vergistanus: & purgare se ac populares coepit, non esse in manu ipsis rempublicam. praedones receptos totum suae potestatis id castrum fecisse. consul eum domum redire, conficta aliqua probabili, cur abfuisset, caussa, iussit. cū se muros subisse cerneret, intentosq. praedones ad tuenda moenia esse: tum uti cum suae factionis hominibus meminisset arcem occupare. Id, uti praeceperat, factum. repente anceps terror, hinc muros adscēdentibus Romanis, illinc arce capta, barbaros circumuasit. Huius potitus loci consul eos, qui arcem tenuerant, liberos esse cum cognatis, suaq. habere iussit: Vergistanos ceteros quaestori ut uenderet imperauit: de praedonibus supplicium sumpsit. Pacata prouincia, uectigalia magna instituit ex ferrarijs argentarijsque, quibus tum institutis locupletior in dies prouincia fuit. Ob eas res gestas in Hispania, supplicationem in triduum Patres decreuerunt. Eadē aestate alter consul L. Valerius Flaccus in Gallia cum Boiorum exercitu propter Litanam siluam signis collatis secundo proelio conflixit. Octo millia Gallorum caesa traduntur. ceteri omisso bello in uicos suos, atq. agros dilapsi. consul reliquum aestatis circa Padum Placentiae, & Cremonae exercitū habuit, restituitq., quae in ijs opidis bello diruta fuerant. Cum hic status rerum in Italia, Hispaniaq. esset, T. Quinctio, in Graecia ita hibernis actis, ut exceptis Aetolis, quibus nec pro spe uictoriae praemia contigerant, nec diu quies placere poterat, uniuersa Graecia simul pacis libertatisq. perfruens bonis, egregie statu suo gauderet: nec magis in bello uirtutem Romani ducis, quam in uictoria temperantiam, iustitiamq., & moderationem miraretur: senatusconsultum, quo bellum aduersus Nabin Lacedaemonium decretū erat, affertur. quo lecto Quinctius, conuentu Corynthum omnium sociarum ciuitatum legationibus in diem certam edicto, ubi frequentes undique principes conuenerunt, ita ut ne Aetoli quidem abessent, tali ratione est usus. Bellum aduersus Philippum non magis communi animo consilioq. Romani, & Graeci gesserunt, quam utrique suas caussas belli habuerūt. nam & Romanorum amicitiam, nunc Carthaginienses hostes eorum iuuando, nunc hic socijs nostris oppugnandis uiolauerat: & in uos talis fuit, ut nobis, etiam si nostrarum obliuisceremur iniuriarum, uestrae iniuriae satis digna caussa belli fuerint. Hodierna cōsultatio tota ex uobis pendet. refero enim ad uos, utrum Argos, sicut scitis ipsi, ab Nabide occupatos, pati uelitis sub ditione eius esse: an aequum censeatis, nobilissimam, uetustisimamq. ciuitatem in media Graecia sitam, repeti in libertatem: & eodem statu, quo ceteras urbes Peloponnesi & Graeciae esse. Haec consultatio, ut uidetis, tota de re pertinēte ad uos est, Romanos nihil contingit, nisi quatenus liberatae Graeciae, unius ciuitatis seruitus nō plenam nec integram gloriam esse sinit. Ceterum si uos nec cura eius ciuitatis, nec exemplum, nec periculum mouet, ne serpat latius cōtagio eius mali: nos aequi boniq. facimus. de hac re uos consulo, staturus eo, quod plures censueritis. Post orationem Romani imperatoris percenseri aliorum sententiae coeptae sunt. Cum legatus Atheniensiū, quantū poterat, gratijs agendis Romanorum in Graeciam merita extulisset, imploratos auxilium aduersus Philippum tulisse opem, non rogatos ultro aduersus tyrannum Nabin offerre auxilium: indignatusque esset, haec tanta merita sermonibus tamen aliquorum carpi, futura

calumniantium,

A calumniantium, cum fateri potius praeteritorum gratiam deberent: apparebat incessi Aetolos. Igitur Alexander, princeps gentis, inuectus primum in Athenienses, qui libertatis quondam duces & auctores, assentationis propriae gratia communem caussam proderẽt: questus deinde Achaeos, Philippi quondam milites, postremum ab inclinata eius fortuna transfugas, & Corinthum recepisse, & id agere, ut Argos habeant: Aetolos, primos hostes Philippi, semper socios Romanorum, pactos in foedere suas urbes agrosq. fore deuicto Philippo, fraudari Echino, & Pharsalo: insimulauit fraudis Romanos, quod uano titulo libertatis ostentato, Chalcidem & Demetriadem praesidijs tenerent: qui Philippo cunctanti deducere inde praesidia, obijcere semper soliti sunt, numquam, donec Demetrias Chalcisq. & Corinthus tenerentur, liberam Graeciam fore: postremo, manẽdi in Graecia retinendiq. exercitus Argos & Nabin caussam facerent. Deportarent legiones in Italiam:
B Aetolos polliceri, aut condicionibus & uoluntate sua Nabin praesidium Argis deducturum, aut ui atque armis coacturos in potestate cõsentientis Graeciae esse. Hac uaniloquẽtia primũ Aristaenũ praetorem Achaeorum excitauit. Ne istuc inquit, Iuppiter opt. max. siuerit, Iunoq. Regina, cuius in tutela Argi sunt, ut illa ciuitas inter tyrannum Lacedaemonium & latrones Aetolos praemium sit posita in eo discrimine, ut miserius a nobis recipiatur, quam ab illo capta est. Mare interiectũ ab istis praedonibus non tuetur nos T. Quincti: quid si in media Peloponneso arcem sibi fecerint, futurum nobis est? Linguam tantum Graecorum habent, sicut speciem hominum: moribus ritibusq. efferatioribus, quam ulli barbari, immo, quam rapacissimae belluae, utũtur. Itaq. uos rogamus, Romani, ut & ab Nabide Argos recuperetis: & ita res Graeciae constituatis, ut a latrocinio quoque Aetolorũ satis pacata haec relinquatis. Romanus cunctis undique increpantibus Aetolos, responsu-
C rum se fuisse ijs dixit, nisi ita infensos omnes in eos uideret, ut sedandi potius, quam irritandi, essent. contentum itaque opinione ea, quae de Romanis Aetolisq. esset, referre se dixit, quid de Nabidis bello placeret, nisi redderet Achaeis Argos. Cũ omnes bellum decressent, auxilia ut pro uiribus suis quoque ciuitates mitterent, est hortatus. Ad Aetolos legatum etiam misit, magis ut nudaret animos, id quod euenit, quam spe impetrari posse. Tribunis militum, ut exercitum ab Elatia accerserent, imperauit. Per eosdem dies & Antiochi legatis de societate agentibus respondit, nihil se absentibus decem legatis sententiae habere, Romam eundum ad senatum ijs esse. Ipse copias eductas ab Elatia ducere Argos pergit. atque ei circa Cleonas Aristaenus praetor cum X. millibus Achaeorum, equitibus mille occurrit. & haud procul inde iunctis exercitibus posuerunt castra. Postero die in cãpum Argiuorum descenderunt: & quattuor fere millia ab Argis locum castris capiunt.
D Praefectus praesidio Laconum erat Pythagoras, gener idem tyranni, & uxoris eius frater. qui sub aduentum Romanorum, & utrasque arces, (nam duas habent Argi) & loca alia, quae aut opportuna aut suspecta erant, ualidis praesidijs firmauit. sed inter agenda haec pauorem iniectum aduentu Romanorum dissimulare haudquaquam poterat: & ad externum terrorem intestina etiam seditio accessit. Damocles erat Argiuus, adolescens maioris animi, quam consilij: qui primo iureiurando interposito, de praesidio expellendo cum idoneis collocutus, dum uires adijcere coniurationi studet, incautior fidei aestimator fuit. colloquentem eum cum suis, satelles a praefecto missus cum accerseret, sensit proditum consilium esse: hortatusq. coniuratos, qui aderant, ut potius, quam extorti morerentur, arma secum caperent; atque ita cum paucis in forum ire pergit, clamitans, ut qui saluam rempublicam uellent, auctorem, & ducem se libertatis sequerentur. Haud sane mouit
E quemquam: quia nihil usquam spei propinquae, nedum satis firmi praesidij cernebant. Haec uociferantem eum Lacedaemonij circumuentum cum suis interfecerunt. comprehensi deinde quidam & alij, ex ijs occisi plures, pauci in custodiam coniecti. multi proxima nocte funibus per murum demissi, ad Romanos transfugerunt. Quinctius affirmantibus ijs, si ad portas Romanus exercitus fuisset, non sine effectu futurum eum motum fuisse, & si proprius castra admouerentur, non quieturos Argiuos: misit expeditos pedites equitesque, qui circa Cylarabin (gymnasium id est minus trecentos passus ab urbe) cum erumpẽtibus a porta Lacedaemonijs proelium commiserunt, atque eos haud magno certamine compulerunt in urbem. & castra eo ipso loco, ubi pugnatum erat, imperator Romanus posuit. Diem inde unum in speculis fuit, si quid noui motus oriretur. postea-

quam

quā oppressam metu ciuitatem uidit, aduocat concilium de oppugnandis Argis. omnium F principum Graeciae, praeter Aristaenum, eadem sententia erat, cū caussa belli non alia esset, inde potissimum ordiendum bellum. Quinctio id nequaquam placebat, sed Aristaenū contra omnium consensum differentem cum haud dubia approbatione audiuit: & ipse adiecit: cum pro Argiuis aduersus tyrannum bellum susceptum sit, quid minus conueniens esse, quam omisso hoste Argos oppugnari? se uero caput belli Lacedaemonem & tyrannum petiturum. Et dimisso concilio, frumentatum expeditas cohortes misit. quod maturi erat circa, demessum & conuectum est. uiride, ne hostes mox haberent, protritum & corruptum. castra deinde mouit, & Parthenio monte superato, praeter Tegeam tertio die ad Caryas posuit castra. ibi priusquam hostium intraret agrum, sociorum auxilia exspectauit. Venerunt Macedones a Philippo mille quingenti, & Thessalorum equites quadringenti. nec iam auxilia, quorum affatim erat, sed commeatus finitimis urbibus imperati mo G rabantur Romanum. Nauales quoque magnae copiae conueniebant. iam ab Leucade L. Quinctius cum XL nauibus uenerat: iam Rhodiae X & octo tectae naues: iam Eumenes rex circa Cycladas insulas erat cum X tectis nauibus: triginta lembis, mistisque alijs minoris formae nauigijs. ipsorum quoque Lacedaemoniorum exsules permulti tyrānorum iniuria pulsi, spe recuperandae patriae in castra Romana conuenerant. Multi autem erant iam per aliquot aetates, ex quo tyranni tenebant Lacedaemonem, alij ab alijs pulsi. princeps erat exsulum Agesipolis, cuius iure gentis regnum Lacedaemone erat: pulsus infans ab Lycurgo tyranno post mortem Cleomenis, qui primus tyrannus Lacedaemone fuit. Cum terra mariq. tantum belli circumstaret tyrannum, & prope nulla spes esset uires suas hostiumq. aestimanti, non tamen omisit bellum: sed & a Creta mille delectos iuuentutis eorum exciuit, cum mille iam haberet: & tria millia mercenariorum militum, X H millia popularium cum castellanis agrestibus in armis habuit: & fossa ualloq. urbem communiuit. & ne quid intestini motus oriretur, metu & acerbitate poenarum tenebat animos. Quoniam, ut saluum uellent tyrannum, sperare nō poterat, cum suspectos quosdam ciuium haberet: eductis in campum omnibus copijs, (Dromon ipsi uocant) positis armis ad concionem uocari iussit Lacedaemonios, atque eorum concioni satellites armatos circumdedit: & pauca praefatus, cur sibi omnia timenti cauentique ignoscendum in tali tempore foret: & ipsorum referre, si quos suspectos status praesens rerum faceret, prohiberi potius, ne quid moliri possint, quam puniri molientes. itaque quosdam se in custodia habiturum, donec ea quae instet tempestas, praetereat. hostibus repulsis, a quibus, si modo proditio intestina satis caueatur, minus periculi esse, extemplo eos missurum. Sub haec citari nomina octoginta ferme principum iuuentutis iussit: atq. eos, ut quisque ad no I men responderat, in custodiam tradidit: & nocte insequenti omnes interfecit. Ilotarum deinde quidam (hi sunt iam inde antiquitus castellani, agreste genus) transfugere uoluisse insimulati, per omnes uicos sub uerberibus acti necantur. Hoc terrore obstupuerant multitudinis animi ab omni conatu nouorum consiliorum. Intra munitiones copias continebat, nec parem se ratus, si dimicare acie uellet: & urbem relinquere tam suspensis & incertis omnium animis metuens. Quinctius, satis iam omnibus paratis, profectus ab statiuis, die altero ad Selasiam super Oenunta fluuium peruenit: quo in loco Antigonus, Macedonum rex, cum Cleomene, Lacedaemoniorum tyranno, signis collatis dimicasse dicebatur. inde, cū audisset adscensum difficilis & artae uiae esse, breui per montes circuitu, praemissis, qui munirent uiā, lato satis & patenti limite ad Eurotam amnē sub ipsis prope fluentem moenibus, peruenit, ubi castra metantes Romanos, Quinctiumq. ipsum cum equiti- K bus, atque expeditis praegressum auxiliares tyranni adorti, in terrorē ac tumultum coniecerunt, nihil tale exspectantes; quia nemo his obuius toto itinere fuerat, ac ueluti pacato agro transierant. Aliquandiu peditibus equites, equitibus pedites uocantibus, cum in se cuique minimum fiduciae esset, trepidatum est. tandem signa legionum superuenerunt: & cum primi agminis cohortes inductae in proelium essent, qui modo terrori fuerāt, trepidantes in urbem compulsi sunt. Romani cum tantum a muro recessissent, ut extra ictū teli essent, acie directa paullisper steterūt. posteaquam nemo hostium contra exibat, redierunt in castra. Postero die Quinctius prope flumen praeter urbem sub ipsas Menelaij montis radices ducere copias instructas pergit. primae legionariae cohortes ibant: leuis armatura,

A tura, & equites agmen cogebant. Nabis intra murum instructos paratosque sub signis habebat mercenarios milites, in quibus omnis fiducia erat, ut ab tergo hostem aggrederetur. postea quam extremum agmen praeterijt, tum ab opido, eodem, quo pridie eruperant, tumultu pluribus simul locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogebat: qui ad id quod futurum erat, ne inopinatum accideret, praeparatis suorum animis, signa extemplo conuertit, totumque in hostem agmen circumegit. itaque uelut rectae acies concurrissent, iustum aliquandiu proelium fuit. tandem Nabidis milites in fugam inclinarunt. quae minus infida, ac trepida fuisset, ni Achaei locorum prudentes institissent. hi & caedem ingentem ediderunt, & dispersos passim fuga plerosque armis exsuerunt. Quinctius prope Amyclas posuit castra. inde cum perpopulatus omnia circumiecta urbi frequentis & amoeni agri loca esset, nullo iam hostium porta excedente, mouit castra ad flumen
B Eurotam. inde uallem Taygeto subiectam, agrosque ad mare pertinentes euastat. Eodem fere tempore L. Quinctius maritimae orae opida partim uoluntate, partim metu aut ui recepit. certior deinde factus, Cytheum opidum omnium maritimarum rerum Lacedaemonijs receptaculum esse, nec procul a mari castra Romana abesse, omnibus id copijs aggredi constituit. Erat eo tempore ualida urbs & multitudine ciuium incolarumque, & omni bellico apparatu instructa. In tempore Quinctio rem haud facilem aggredienti rex Eumenes & classis Rhodiorum superuenerunt. ingens multitudo naualium sociorum e tribus contracta clasibus, intra paucos dies omnia, quae ad oppugnationem urbis terra marique munitae facienda opera erant, effecit. Iam testudinibus admotis murus subruebatur: iam arietibus quatiebatur. itaque una crebris ictibus euersa est turris: quodque circa muri erat, casu eius prostratum. & Romani simul a por-
C tu, unde aditus planior erat, ut distenderent ab apertiore loco hostes: simul per patefactum ruina iter irrumpere conabantur. nec multum abfuit, quin qua intenderant, penetrarent: sed tardauit impetum eorum spes obiecta dedendae urbis, mox deinde eadē turbata. Dexagoridas & Gorgopas pari imperio praeerant urbi. Dexagoridas miserat nuncium ad legatum Romanum, traditurum se urbem. & cum ad eam rem tempus & ratio conuenisset, a Gorgopa proditor interficitur, intentiusque ab uno urbs defendebatur: & difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quinctius cum quattuor millibus delectorum militum superuenisset. Is cum supercilio haud procul distantis tumuli ab urbe instructam aciem ostendisset, & ex altera parte L. Quinctius ab operibus suis terra mariq. instaret: tum uera desperatio Gorgopam quoque coegit id consilij, quod in altero morte uindicauerat, capere. & pactus, ut abducere inde milites, quos praesidij caussa habebat, liceret, tradidit
D Quinctio urbem. Priusquam Cytheum traderetur, Pythagoras praefectus Argis relictus, tradita custodia urbis Timocrati Pellenensi, cum mille mercenarijs militibus, & duobus millibus Argiuorum Lacedaemonem ad Nabin uenit. Nabis sicut primo aduentu Romanae clasis, & traditione opidorum maritimae orae conterritus erat: sic parua spe cum acquieuisset, Gytheo ab suis retento: postea quam id quoque traditū Romanis audiuit esse: cum ab terra omnibus circa hostibus, nihil spei esset: a mari quoque toto se interclusum, cedendum fortunae ratus, caduceatorem primum in castra misit ad explorandum si paterentur legatos ad se mitti. qua impetrata re, Pythagoras ad imperatorem uenit nullis cum alijs mandatis, quam ut tyranno colloqui cum imperatore liceret. Concilio aduocato, cum omnes dandum colloquium censuissent: dies locusq. constituitur. In mediae regionis tumulos modicis copijs sequentibus cum uenissent: relictis ibi in statione conspecta
E utrimque cohortibus, Nabis cum delectis custodibus corporis, Quinctius cū fratre, & Eumene rege, & Sosilao Rhodio, & Aristaeno Achaeorum praetore, tribunisq. militū paucis descendit. Ibi permisso, ut seu dicere prius, seu audire mallet, ita coepit tyrānus. Si ipse per me, T. Quincti, uosque qui adestis, caussam excogitare, cur mihi aut indixissetis bellum, aut inferretis, possem: tacitus euentum fortunae meae exspectassem: nūc imperare animo nequiui, quin priusquam perirem, cur periturus essem, scirem. & hercule si tales essetis, quales esse Carthaginiēses fama est, apud quos nihil societatis fides sancti haberet: in me quoque uobis quid faceretis, minus pensi esse non mirarer. nunc cū uos intueor, Romanos esse uideo, qui rerum diuinarum foedera, humanarum fidem socialem sanctissimam habeatis: cum me ipse respexi, eum esse spero, cui & publice, sicut ceteris Lacedaemonijs, uo-

biscum uetustissimum foedus sit, & meo nomine priuatim amicitia ac societas nuper Phi- F
lippi bello renouata. Atenim ego eam uiolaui & euerti, quod Argiuorum ciuitatē teneo.
Quomodo hoc tuear? re, an tempore? Res mihi duplicem defensionem praebet. nam & ip-
sis uocantibus ac tradentibus urbem eam accepi, non occupaui: & accepi, cum Philippi
partium, non in uestra societate esset. Tempus autem eo me liberat, quod cum iam Argos
haberem, societas mihi uobiscum conuenit: & ut uobis mitterem ad bellum auxilia, non
ut Argis praesidium deducerem, pepigistis. At hercle in ea cōtrouersia, quae de Argis est,
superior sum, & aequitate rei, quod non uestram urbem, sed hostium; quod uolentem, nō
ui coactam accepi: & uestra confessione, quod in condicionibus societatis mihi Argos re
liquistis. Ceterum nomen tyranni & facta me premunt, quod seruos ad libertatem uoco,
quod in agros inopem plebem deduco. De nomine hoc respondere possum: me, qualiscū-
que sum, eundem esse, qui fui cum tu ipse mecum T. Quincti societatem pepigisti. tum G
me regem appellari a uobis memini: nunc tyrannum uocari uideo. itaque si ego nomen
imperij mutassem, mihi meae inconstantiae; cum uos mutetis, uobis uestrae reddēda ratio
est. Quod ad multitudinem seruis liberatis auctam, & egentibus diuisum agrum attinet:
possum quidem & in hoc me iure temporis tutari. iam feceram haec, qualiacumque sunt,
cum societatem mecum pepigistis, & auxilia in bello aduersum Philippum accepistis. sed
si nunc ea fecissem, non dico, quid in eo uos laesissem, aut uestram amicitiam uiolassem: sed
illud, me more, atque instituto maiorū fecisse. Nolite ad uestras leges, atque instituta exi-
gere ea, quae Lacedaemone fiunt. nihil comparare singula necesse est. uos a censu equitē,
a censu peditem legitis: & paucos excellere opibus, plebem subiectam esse illis uultis. no-
ster legumlator non in paucorum manu remp. esse uoluit, quem uos senatum appellatis:
nec excellere unum aut alterum ordinē in ciuitate: sed per aequationē fortunae ac digni- H
tatis fore credidit, ut multi essent, qui arma pro patria ferrent. Pluribus me ipse egisse, quā
pro patriae sermone breuitatis, fateor. & breuiter peroratū esse potuit, nihil me, posteaquā
uobiscum amicitiam institui, cur eius uos paeniteret, cōmisisse. Ad haec imperator Roma-
nus. Amicitia & societas nobis nulla tecum, sed cū Pelope rege Lacedaemoniorum iusto
ac legitimo facta est. cuius ius tyranni quoque, qui postea per uim tenuerūt Lacedaemone
imperium, quia nos bella nunc Punica, nūc Gallica, nunc alia ex alijs occupauerāt, usurpa-
rūt, sicut tu quoque hoc Macedonico bello fecisti. nam quid minus conueniret, quam nos,
qui pro libertate Graeciae aduersus Philippum gereremus bellum, cum tyranno institue-
re amicitiam? & eo tyranno, quam qui umquam fuit, saeuissimo & uiolentissimo in suos?
Nobis uero, etiam si Argos nec cepisses per fraudem, nec teneres, liberantibus omnē Grae
ciam, Lacedaemon quoque uindicanda in antiquam libertatem erat, atque in leges suas: I
quarum modo, tamquam aemulus Lycurgi, mentionem fecisti. An ut ab Iaso, & Bargylijs
praesidia Philippi deducantur, curae erit nobis: Argos & Lacedaemonē, duas clarissimas
urbes, lumina quondam Graeciae, sub pedibus tuis relinquemus, quae titulum nobis libe-
ratae Graeciae, seruientes deforment? Atenim cum Philippo Argiui senserunt. Remitti-
mus hoc tibi, ne nostram uicem irascaris. satis compertum habemus, duorum, aut summū
trium in ea re, non ciuitatis, culpam esse: tam hercle, quam in te tuoq. praesidio accersen-
do accipiendoq. in arcem, nihil sit publico consilio actum. Thessalos & Phocenses & Locrē
ses consensu omnium scimus partium Philippi fuisse: tamen cum ceteram liberauerimus
Graeciam, quid tandem censes in Argiuis, qui insontes publici consilij sint, facturos? Ser-
uorum ad libertatem uocatorum, & egentibus hominibus agri diuisi crimina tibi obijci di
cebas: non quidem nec ipsa mediocria: sed quid ista sunt prae ijs, quae a te tuisq. quotidie K
alia super alia facinora eduntur? exhibe liberam concionem uel Argis, uel Lacedaemone,
si audire iuuat uera dominationis impotentissimae crimina. Vt omnia alia uetustiora omit
tam: quam caedē Argis Pythagoras iste, gener tuus, paene in oculis meis edidit? quam tu
ipse, cum iam prope in finibus Lacedaemoniorum essem? Agedum, quos in concione cō-
prehensos, omnibus audientibus ciuibus tuis, in custodia te habiturum esse pronunciasti:
iube uinctos produci, ut miseri parentes, quos falso lugent, uiuere sciant. Atenim ut iam
ita sint haec, quid ad uos Romani? Hoc tu dicas liberantibus Graeciam? hoc ijs, qui, ut li-
berare possent, mare transiecerunt, terra mariq. gesserunt bellum? Vos tamen, inquis, ue-
stramq. amicitiam ac societatem proprie non uiolaui. Quoties uis te id arguam fecisse?

sed

A sed nolo pluribus: summam rem complectar. Quibus igitur rebus amicitia uiolatur? nempe his maxime duabus, si socios meos pro hostibus habeas, si cum hostibus te coniungas. Vtrumque a te factum est. nam & Messenem uno, atque eodem iure foederis, quo & Lacedaemonē, in amicitiam nostram acceptam, socius ipse sociam nobis urbem ui, atque armis cepisti: & cum Philippo hoste nostro non societatem solum, sed, si dijs placet, affinitatē etiam per Philoclē praefectum eius pepigisti: & bellum aduersum nos gerēs, mare circa Maleam infestum nauibus piraticis fecisti: & plures prope ciues Romanos, quam Philippus, cepisti, atque occidisti: tutiorq. Macedoniae ora, quam promontorium Maleae, cōmeatus ad exercitus nostros portantibus nauibus fuit. Proinde parce sic fidem ac iura societatis iactare: & omissa populari oratione, tamquam tyrannus & hostis loquere. Sub haec Aristaenus, nunc monere Nabin, nunc etiam orare, ut, dū liceret, dum occasio esset, sibi ac fortunis suis consuleret. referre deinde nominatim tyrannos ciuitatum finitimarū coepit, qui B deposito imperio, restitutaq. libertate suis, non tutam modo, sed etiam honoratam inter ciues senectutem egissent. His dictis inuicem, auditisque, nox prope diremit colloquiū, postero die Nabis Argis se cedere, ac deducere praesidium, quanto ita Romanis placeret, & captiuos & perfugas redditurum dixit. aliud si quid postularent, scriptum ut ederent petijt: ut deliberare cum amicis posset. Ita & tyranno ad consultandum tempus datum est: & Quinctius, sociorum etiam principibus adhibitis, habuit consilium. Maximae partis sententia erat, perseuerandum in bello esse, & tollendum tyrannum: numquam aliter tutā libertatem Graeciae fore. satius multo fuisse, non moueri bellum aduersus eum, quam omitti motum. & ipsum uelut comprobata dominatione firmiorem futurum, auctore iniusti imperij assumpto populo R. & exemplo multos in alijs ciuitatibus ad insidiandum libertati ciuium suorum incitaturum. Ipsius imperatoris animus ad pacem inclinatior erat. C uidebat enim compulso intra moenia hoste, nihil praeter obsidionem restare: eam autem fore diuturnam. non enim Gytheum, quod ipsum tamen traditum, non expugnatum esset: sed Lacedaemonem, ualidissimam urbem, uiris armisq. oppugnaturos. unam spem fuisse, siqua, admouentibus exercitum, dissensio inter ipsos ac seditio excitari posset: cum signa portis prope inferri cernerent, neminem se mouisse. Adijciebat & cum Antiocho infidam pacem Villium legatum inde redeuntem nunciare. multo maioribus, quam ante, terrestribus naualibusque copijs in Europam eum transisse. si occupasset obsidio Lacedaemonis exercitum, quibus alijs copijs aduersus regem tam ualidum ac potentem bellum gesturos? Haec propalam dicebat. illa tacita suberat cura, ne nouus consul Graeciam prouinciam sortiretur, & inchoati belli uictoria successori tradenda esset. Cum aduersus tenden D do nihil moueret socios, simulando se transire in eorum sententiam, omnes in assensum consilij sui transduxit. Bene uertat, inquit, obsideamus Lacedaemonem, quando ita placet. ceterum cum res tam lenta, quam ipsi scitis, oppugnatio urbium sit, & obsidentibus prius saepe, quam obsessis, taedium afferat: iam nunc hoc ita proponere uos animis oportet, hibernandum circa Lacedaemonios moenia esse. quae mora si laborem tantum, ac periculum haberet, & ut animis & corporibus ad sustinenda ea parati essetis, hortarer uos. nunc impensa quoque magna eget in opera, in machinationes & tormenta, quibus tanta urbs oppugnanda est, in commeatus nobis uobisq. in hiemem expediendos. Itaque ne aut repente trepidetis, aut rem inchoatam turpiter destituatis, scribendum ante uestris ciuitatibus censeo, explorandumq., quid quaeque animi, quid uirium habeat. Auxiliorum satis superq. habeo; sed, quo plures sumus, pluribus rebus egebimus. nihil iam praeter nudum solum ager hostium habet: ad hoc hiems accedit, ad comportandum ex E longinquo difficilis. Haec oratio primum animos omnium ad respicienda cuique domestica mala conuertit: segnitiam, inuidiam & obtrectationem domi manentium aduersus militantes, libertatem difficilem ad consensum, inopiam publicam, malignitatem conferendi ex priuato. uersis itaque subito uoluntatibus, facere quod e republica populi R. sociorumq. esse crederet, imperatori permiserunt. Inde Quinctius adhibitis legatis tantum, tribunisque militum, condiciones, in quas cum tyranno pax fieret, has conscripsit. Sex mensium indutiae, ut essent Nabidi, Romanisque, & Eumeni regi, & Rhodijs. Legatos extemplo mitterent Romam T. Quinctius & Nabis, ut pax ex auctoritate senatus confirmaretur. Ex qua die scriptae condiciones pacis editae Nabidi forent: ea dies ut in-

dutiarum principium esset, & ut ex ea die intra decimum diem ab Argis ceterisque o- F
pidis, quae in Argiuorum agris essent, praesidia omnia deducerentur, uacuaq. & libera tra
derentur Romanis, & ne quod inde mancipium regium, publicumue, aut priuatum edu-
ceretur: & si qua ante educta forent, dominis recte restituerentur. Naues quas ciuita-
tibus maritimis ademisset, redderet: neue ipse nauem ullam, praeter duos lembos, qui
non plus, quam sexdecim remis agerentur, haberet. Perfugas & captiuos omnibus
socios populi R. ciuitatibus redderet, & Messenis omnia, quae compararent, quaeque do
mini cognoscerent. Exsulibus quoque Lacedaemonijs liberos & coniuges restitueret,
quae earum uiros sequi uoluissent. inuita nequa exsulis comes esset. Mercenariorum mi
litum Nabidis, qui aut in ciuitates suas, aut ad Romanos transissent, ijs res suae omnes
recte redderentur. In Creta insula ne quam urbem haberet: quas habuisset, redderet Ro-
manis. ne quam societatem cum ullo Cretensium, aut quoquam alio institueret, neu G
bellum gereret. Ciuitatibus omnibus quas ipse restituisset, quaeq. se suaque in fidem ac
ditionem populi R. tradidissent, omnia praesidia deduceret, seque ipse suosq. ab his abs-
tineret. Ne quod opidum, ne quod castellum in suo alienoue agro conderet. Obsi-
des ea ita futura, daret quinque, quos imperatori Romano placuisset: filium in his suum:
& talenta centum argenti in praesenti, & quinquaginta talenta in singulos annos per an-
nos octo. Haec conscripta castris propius urbem motis Lacedaemonem mittuntur. nec
sane quidquam eorum satis placebat tyranno, nisi quod praeter spem reducendorum
exsulum mentio nulla facta erat. maxime autem omnium ea res offendebat, quod & na-
ues & maritimae ciuitates ademptae erant. fuerat autem ei magno fructui mare, o-
mnem oram a Malea praedatorijs nauibus infestam habenti. iuuentutem praeterea ciui-
tatum earum ad supplementum longe optimi generis militum habebat. Has condicio- H
nes, quamquam ipse in secreto uolutauerat cum amicis, uulgo tamen omnes fama fere-
bant, uanis ut ad ceteram fidem, sic ad secreta tegenda satellitum regiorum ingenijs. Non
tam omnia uniuersi, quam ea, quae ad quemque pertinerent, singuli carpebant. qui exsu-
lum coniuges in matrimonio habebant, aut ex bonis eorum aliquid possederant, tam-
quam amissuri, non reddituri, indignabantur: seruis liberatis a tyranno, non irrita modo
futura libertas, sed multo foedior, quam fuisset ante, seruitus, redeuntibus in iratorum
dominorum potestatem, ante oculos obuersabatur. mercenarij milites & pretia mili-
tiae casura in pace aegre ferebant, & reditum sibi nullum esse in ciuitates uidebant infen-
sas non tyrannis magis, quam satellitibus eorum. Haec inter se primo in circulis serentes
fremere: deinde ad arma subito discurrerunt. quo tumultu cum per se satis irritatã multi-
tudinem cerneret tyrannus, concionem aduocari iussit. ibi cum ea, quae imperarẽtur a Ro- I
manis, exposuisset: & grauiora, atque indigniora quaedam falso affinxisset, & ad singula,
nunc ab uniuersis, nunc a partibus concionis acclamaretur, interrogauit, quid se respon-
dere ad ea, aut quid facere uellent? prope una uoce omnes nihil respondere bellũ geri ius-
serunt: & pro se quisque, qualia multitudo solet, bonum animũ habere, & bene sperare iu-
bentes, fortes fortunam adiuuare aiebant. His uocibus incitatus tyrannus, & Antiochum
Aetolosq. adiuturos pronunciat, & sibi ad obsidionem sustinendam copiarum affatim es-
se. Exciderat pacis mentio ex omnium animis, & in stationes non ultra quieturi discur-
runt. Paucorum lacessentium excursio, & emissa iacula extemplo Romanis dubitatio-
nem, quin bellandum esset, exemerunt. leuia inde proelia per quattriduum primum sine
ullo satis certo euentu commissa. quincto die prope iusta pugna adeo pauentes in opidum
Lacedaemonij compulsi sunt, ut quidam milites Romani terga fugientium caedentes, per
intermissa, ut tunc erant, moenia urbem intrarint. Et tunc quidem Quinctius satis eo ter- K
rore coercitis excursionibus hostium, nihil praeter ipsius oppugnationem urbis superesse
ratus, missis qui omnes nauales socios a Gytheo accerserent, ipse interim cum tribunis
militum ad uisendum urbis situm moenia circumuehitur. Fuerat quondam sine muro
Sparta. tyranni nuper locis patentibus planisq. obiecerant murum: altiora loca, & diffi-
ciliora aditu, stationibus armatorum pro munimento obiectis tutabantur. Vbi satis o-
mnia inspexit corona oppugnandum ratus, omnibus copijs (erant autem Romanorum
sociorumq. simul peditum equitumq., simul terrestriumq. ac naualium copiarum ad quin-
quaginta millia hominum) urbem cinxit. Alij scalas, alij ignem, alij alia, quibus non

oppugnarent

A oppugnarent modo, sed etiam terrerent, portabant. iussi clamore sublato subire undique omnes, ut, qua primum occurrerent, quaue opem ferrent, ad omnia simul pauentes Lacedaemonij ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, trifariam diuisum. parte una a Phoebeo, altera a Dictynneo, tertia ab eo loco quem Heptagonias appellant, (omnia autem haec aperta sine muro loca sunt) aggredi iubet. Cum tantus undique terror urbem circumuasisset: primo tyrannus & ad clamores repentinos, & ad nuncios trepidos motus, ut quisque maxime laboraret locus, aut ipse occurrebat, aut aliquos mittebat. deinde circumfuso undique pauore ita obtorpuit, ut nec dicere quod in rē esset, nec audire posset: nec inops modo consilij, sed uix mentis compos esset. Romanos primo sustinebant in angustijs Lacedaemonij, ternaeq. acies tempore uno locis diuersis pugnabāt. deinde crescente certamine, nequaquā erat proelium par. missilibus enim Lacedaemonij B pugnabant, a quibus se & magnitudine scuti perfacile Romanus tuebatur miles, & quod alij uani, alij leues admodum ictus erant. nam propter angustias loci, confertamq. turbam, non modo ad emittenda cum procursu, quo plurimum concitantur tela, spatium habebant: sed ne ut de gradu quidem libero ac stabili conarentur. itaque ex aduerso missa tela nulla in corporibus, rara in scutis haerebant, a circumstantibus ex superioribus locis quidam uulnerati sunt: mox progressos iam etiam ex tectis nō tela modo, sed tegulae quoque inopinantes perculerunt. sublatis deinde supra capita scutis, continuatisq. ita inter se, ut non modo ad caecos ictus, sed ne ad inserendum quidem ex propinquo telum loci quidquam esset, testudine facta subibant. & primo angustiae paullisper sua hostiumq. refertae turba tenuerunt. posteaquam in patentiorem uiam urbis, paullatim urgentes hostem, pro cessere, non ultra uis eorum, atque impetus sustineri poterant. Cum terga uertissent Lace- C daemonij, & effusa fuga superiora peterent loca: Nabis quidem, ut capta urbe trepidans, qua nam ipse euaderet, circumspectabat. Pythagoras cum ad cetera animo officioq. ducis fungebatur: tum uero unus, ne caperetur urbs, caussa fuit. succendi enim aedificia proxima muro iussit, quae cum momento temporis arsissent, ut adiuuantibus ignem, qui alias ad extinguendum opem ferre solent, ruere in Romanos tecta, nec tegularum modo fragmenta, sed etiam ambusta tigna ad armatos peruenire, & flamma late fundi, fumus terrorem etiam maiorem, quam periculum facere. Itaque & qui extra urbem erant Romanorum, tum maxime impetus facientes recessere a muro: & qui iam intrauerant, ne incendio a tergo oriente intercluderentur a suis, receperunt sese. & Quinctius posteaquā quid rei esset, uidit, receptui canere iussit. ita iā a capta prope urbe reuocati redierunt in castra. Quinctius plus ex timore hostium, quam ex re ipsa, spei nactus, per triduum insequens ter- D ritauit eos, nunc proelijs lacessendo, nunc operibus intersaepiendo quaedam, ne exitus ad fugam esset. His comminationibus compulsus tyrannus Pythagoram rursus oratorem misit. quem Quinctius primo aspernatus excedere castris iussit: deinde suppliciter orantem, aduolutumq. genibus tandem audiuit. Prima oratio fuit omnia permittentis arbitrio Romanorum. inde cum ea uelut uana & sine effectu nihil proficerent, eo deducta res est, ut his condicionibus, quae ex scripto paucis ante diebus editae erāt, indutiae fierent: pecuniaeq. & obsides accepti. Dū oppugnatur tyrannus, Argiui nuncijs alijs prope super alios afferentibus, tantum non iam captam Lacedaemonem esse, erecti & ipsi, simul eo, quod Pythagoras cum parte ualidissima praesidij excesserat, contempta paucitate eorum qui in arce erāt, duce Archippo quodam praesidium expulerunt. Timocratem Pellenensem, quia clementer praefuerat, uiuum fide data emiserūt. Huic laetitiae Quinctius superuenit, pace data ty- E ranno, dimissisq. ab Lacedaemone Eumene & Rhodijs & L. Quinctio fratre ad classem. Laeta ciuitas celeberrimum festorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die stata propter belli mala praetermissum, in aduentum Romani exercitus ducisq. indixerunt, praefeceruntq. ludis ipsum imperatorem. Multa erant, quae gaudiū cumularent. reducti ciues ab Lacedaemone erant, quos nuper Pythagoras, quosq. ante Nabis abduxerant. redierant, qui post compertam a Pythagora coniurationem, & caede iam coepta effugerant. libertatem ex longo interuallo, libertatisq. auctores Romanos, quibus caussa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant. testata quoque ipso Nemeorum die uoce praeconis libertas est Argiuorum. Achaeis quantum restituti Argi in commune Achaiae conciliū laetitiae afferebant, tantum serua Lacedaemon relicta, & lateri adhaerens tyrannus, non sincerum gau

dium praebebant. Aetoli uero eam rem omnibus concilijs lacerare. Cum Philippo non F
ante desitum bellari, quam omnibus excederet Graeciae urbibus. tyranno relictam Lacedaemonem: regem autem legitimum, qui in Romanis fuerat castris, ceterosq. nobilissimos ciues in exilio uicturos. Nabidis dominantis satellitem factum populum R. Quinctius ab Argis Elatiam, unde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt qui non ex opido proficiscentem bellum gessisse tyrannum tradant, sed castris aduersus Romana castra positis: diuq. cunctatum, cum Aetolorum auxilia exspectasset, coactum ad extremum acie confligere, impetu in pabulatores suos ab Romanis facto. eo proelio uictum, castrisque exsutum, pacem petisse, cum cecidissent quindecim millia militum, capta plus quattuor millia essent. Eodem fere tempore & a T. Quinctio de rebus ad Lacedaemonem gestis, & ab M. Porcio consule ex Hispania litterae allatae. utriusque nomine ternos in dies supplicatio a senatu decreta est. L. Valerius consul cum post fusos circa Litanam siluam Boios quietam prouinciam habuisset, comitiorum caussa Romam redijt: & creauit consules P. Cornelium Scipionem Africanum iterum, & Ti. Sempronium Longum. Horum patres primo anno secundi Punici belli consules fuerant. Praetoria inde comitia habita. creati P. Cornelius Scipio, & duo Cn. Cornelij, Merenda & Blasio, & Cn. Domitius Ahenobarbus, & Sex. Digitius, & T. Iuuentius Thalna. Comitijs perfectis consul in prouinciam redijt. Nouum ius eo anno a Ferentinatibus tentatum, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, ciues Romani essent. Puteolos Salernumque, & Buxentum adscripti coloni, qui nomina dederant, cum ob id se pro ciuibus Romanis ferrent, senatus iudicauit, non esse eos ciues Romanos. Principio anni, quo P. Scipio G

AN. 556 Africanus iterum, & Ti. Sempronius Longus consules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam uenerunt. his extra urbem in aede Apollinis senatus datus est. pax quae cum T. Quinctio conuenisset, ut rata esset, petierunt, impetraueruntq. De prouincijs cum relatum H esset, senatus frequens in eam sententiam ibat, ut, quoniam in Hispania & Macedonia debellatum foret, consulibus ambobus Italia prouincia esset. Scipio satis esse Italiae unum consulem censebat, alteri decernendam Macedoniam esse. bellum graue ab Antiocho imminere. iam ipsum sua sponte in Europam transgressum: quid deinde facturum censerent, cum hinc Aetoli haud dubie hostes uocarent ad bellum, illinc Hānibal, Romanis cladibus insignis imperator, stimularet? Dum de prouincijs consulum disceptatur, praetores sortiti sunt. Cn. Domitio urbana iurisdictio, T. Iuuentio peregrina euenit: P. Cornelio Hispania ulterior, Sex. Digitio citerior: duobus Cn. Cornelijs, Blasioni Sicilia, Merendae Sardinia. In Macedoniam nouum exercitum transportari non placuit: cū qui esset ibi, reduci in Italiam a Quinctio, ac dimitti. item eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hispania esset. consulibus ambobus Italiam prouinciam esse, & duas urbanas eo legiones scribere, ut, dimissis quos senatus cēsuisset exercitibus, IIX omnino Romanae legiones essent. I
Ver sacrum factum erat priore anno, M. Porcio, & L. Valerio consulibus. Id cum P. Licinius pontifex non esse recte factum collegio primum, deinde ex auctoritate collegij patribus renunciasset: de integro faciendum arbitratu pontificum censuerunt, ludosq. magnos, qui una uoti essent, tanta pecunia, quanta assoleret, faciendos. Ver sacrum uideri pecus, quod natum esset inter Kal. Martias, & pridie Kal. Maias, P. Cornelio Scipione, & Ti. Sempronio Longo consulibus. Cēsorum inde comitia habita sunt. creati censores Sex. Aelius Paetus, & C. Cornelius Cethegus, principem senatus P. Scipionem consulē, quem & priores censores legerant, legerunt. tres omnino senatores, neminem curuli honore usum, praeterierunt. gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepererunt, quod ludis Romanis K aedilibus curulibus imperarunt, ut loca senatoria secernerent a populo. nam antea in promiscuo spectabāt. equitibus quoque perpaucis adempti equi, nec in ullum ordinem saeuitum, atrium Libertatis, & uilla publica ab eisdem refecta, amplificataq. Ver sacrum, ludiq. uotiui, quos uouerat P. Sulpicius Galba consul, facti. Cū spectaculo eorum occupati animi omniū essent, Q. Pleminius, qui propter multa in deos hominesq. scelera Locris admissa in carcerem coniectus fuerat, comparauerat homines, qui pluribus simul locis urbis nocte incendia facerēt, ut in consternata nocturno tumultu ciuitate refringi carcer posset. ea res indicio conscciorum palam facta delataq. ad senatum est. Pleminius in inferiorem demissus carcerem est, necatusque. Coloniae ciuium Romanorū eo anno deductae sunt Puteolos,

Vulturnum,

A Vulturnum, Literaum, treceni homines in singulas. Item Salernum, Buxentumq. coloniae ciuium Romanorum deductae sunt. deduxere triumuiri, Ti. Sempronius Longus, qui tum consul erat, M. Seruilius, Q. Minucius Thermus. Ager diuisus est, qui Campanorũ fuerat. Sipontum item, in agrum qui Arpinorum fuerat, coloniam ciuium Romanorum alij triũuiri, D. Iunius Brutus, M. Baebius Tamphilus, M. Heluius deduxerunt. Tempsam item, & Crotoné ciuium Romanorũ coloniae deductae. Tempsanus ager de Bruttijs captus erat. Bruttij Graecos expulerãt. Crotonem Graeci habebant. Triumuiri, Cn. Octauius, L. Aemilius Paullus, C. Plaetorius Crotonem: Tempsam L. Cornelius Merula, & C. Salonius deduxerunt. Prodigia quoque alia uisa eo anno Romae sunt, alia nunciata. In foro & Comitio & Capitolio sanguinis guttae uisae sunt. & terra aliquoties pluit. & caput Vulcani arsit. nunciatum est, Interamnae lac fluxisse, pueros ingenuos Arimini sine oculis ac naso, & in Piceno agro non manus, non pedes habentem natum. Ea prodigia ex pontificum decreto procurata, & sacrificium nouendiale factum, quod Hadriani nunciauerant, in agro suo lapidibus pluuisse. In Gallia L. Valerius Flaccus procons. circa Mediolanum cum Gallis Insubribus, & Boijs, qui Dorulaco duce ad concitandos Insubres Padum trãsgressi erant, signis collatis depugnauit. X millia hostium sunt caesa. Per eos dies collega eius M. Porcius Cato ex Hispania triumphauit. tulit in eo triumpho argenti infecti XXV millia pondo, bigati centumuigintitria millia, Oscensis quingenta quadraginta: auri pódo mille quadringenta. militibus ex praeda diuisit in singulos ducenos septuagenos aeris, triplex equiti. Ti. Sempronius consul in prouinciam profectus, in Boiorum primum agrum legiones duxit: Boiorix tum regulus eorum cum duobus fratribus, tota gente cócitata ad rebellandum, castra locis idoneis posuit, ut appareret dimicaturos, si hostis fines intrasset.

C consul ubi, quantae copiae, quanta fiducia esset hosti, sensit: nunciũ ad collegã mittit, ut, si uideretur ei, maturaret uenire, se tergiuersando in aduentum eius rem extracturum. Quae caussa consuli cunctandi, eadem Gallis, praeterquam quod cunctatio hostium animos faciebat, rei maturandae erat, ut priusquam coniungerentur consulum copiae, rem transigerent. per biduum tamen nihil aliud, quam steterunt parati ad pugnam, si quis contra egrederetur. tertio subiere ad uallum, castraq. ab omni simul parte aggressi sunt. consul extemplo arma capere milites iussit. armatos inde paullisper continuit, ut & stolidam fiduciã hosti augeret, & disponeret copias, quibus quaeq. portis erumperent. duae legiones duabus principalibus portis signa efferre iussae. sed in ipso exitu ita cóferti obstitere Galli, ut clauderent uiam. Diu in angustijs pugnatum est, nec dextris magis gladijsq. gerebatur res, quam scutis corporibusq. ipsis obnisi urgebant: Romani, ut signa foras efferrent: Galli, ut

D aut ipsi in castra penetrarent, aut exire Romanos prohiberent. nec ante in hanc aut illam partem moueri acies potuerunt, quam Q. Fictorius primi pili centurio, & C. Atinius tri. mil. quartae hic, ille secundae legionis (rem in asperis proelijs saepe tentatã) signa adépta signiferis in hostes iniecerunt. dum repetunt enixe signum, priores secundani se porta eiecere. Iam hi extra uallum pugnabant, quarta legione in porta haeréte, cum alius tumultus ab aduersa parte castrorum est exortus. in portam quaestoriam irruperant Galli: resistentesq. pertinacius occiderant L. Postumium quaestorem, cui Timpano fuit cognomé: & M. Atinium & P. Sempronium praefectos socium, & ducentos ferme milites. Capta ab ea parte castra erant, donec cohors extraordinaria missa a cósule ad tuendam quaestoriã portã, & eos qui intra uallum erant, partim occidit, partim expulit castris, & irrumpentibus obstitit. Eodem fere tempore & quarta legio cum duabus extraordinarijs cohortibus porta erupit. ita simul tria proelia circa castra locis distantibus erant, clamoresq. dissoni ad incertos

E suorum euentus a praesenti certamine animos pugnantiũ auertebant. Vsque ad meridiem aequis uiribus, ac prope pari spe pugnatum est. labor & aestus mollia & fluida corpora Gallorũ, & minime patientia sitis, cum decedere pugna coegisset: in paucos restantes impetũ Romani fecerunt, fusosq. cópulerunt in castra. Signum inde receptui a consule datũ est. ad quod pars maior receperunt sese, pars certaminis studio, & spe potiundi castris hostiũ, perstitit ad uallum. eorum paucitate contempta Galli uniuersi ex castris erumpunt. fusi inde Romani, quae imperio consulis noluerant, suo pauore ac terrore castra repetunt. ita uaria hinc, atque illinc nunc uictoria, nunc fuga fuit. Gallorum tamen ad XI millia, Romanorum V millia sunt occisa. Galli recepere in intima finium sese. Consul Placentiam le-

giones duxit. Scipionem alij cōiuncto exercitu cum collega, Boiorum Ligurūq. agros populatum isse, quoad progredi siluae paludesq. passae sint, scribunt: alij, nulla memorabili re gesta, comitiorum caussa rediisse Romam. Eodem hoc anno T. Quinctius Elatiae, quo in hiberna reduxerat copias, totū hiemis tempus iure dicundo consumpsit, mutandisque ijs, quae aut ipsius Philippi, aut praefectorum eius licētia in ciuitatibus facta erant, cū suae factionis hominum uires augendo, ius ac libertatem aliorum deprimeret. Veris initio Corinthum, conuentu edicto, uenit. ibi omnium ciuitatum legationes in concionis modum circumfusas est allocutus, orsus ab inita primum Romanis amicitia cum Graecorum gēte, & imperatorum qui ante se in Macedonia fuissent, suisq. rebus gestis. Omnia cum approbatione ingenti sunt audita, praeterquam cum ad mentionem Nabidis uentum esset. id minime conueniens liberanti Graeciam uidetur, tyrannum reliquisse, non suae solum patriae grauem, sed omnibus circa ciuitatibus metuendū, haerentem uisceribus nobilissimae ciuitatis. Nec ignarus huius habitus animorum Quinctius, si sine excidio Lacedaemonis fieri potuisset, fatebatur, pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuisse: nunc cum aliter, quam ruina grauissima ciuitatis, opprimi non posset, satius uisum esse, tyrannum debilitatum, ac totis prope uiribus ad nocendum cuiquam ademptis, relinqui, quam intermori uehementioribus, quam quae pati posset, remedijs ciuitatē sinere, in ipsa uindicta libertatis perituram. Praeteritorum commemorationi subiecit, proficisci sibi in Italiam, atque omnem exercitum deportare, in animo esse: Demetriadis Chalcidisq. praesidia intra decimum diem audituros deducta: Acrocorinthum, ipsis extemplo uidentibus, uacuam Achaeis traditurum: ut omnes scirent, utrum Romanis an Aetolis mentiri mos esset, qui male commissam libertatē populo Romano sermonibus distulerint: & mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. Sed illis nec quid dicerent, nec quid facerent, quidquam umquam pensi fuisse. Reliquas ciuitates monere, ut ex factis, non ex dictis, amicos pensent, intelligantq., quibus credendum & a quibus cauendum sit. libertate modice utantur. temperatam eam, salubrem & singulis & ciuitatibus esse: nimiam, & alijs grauem, & ipsis qui habeant, effrenatam & praecipitem esse. concordiae in ciuitatibus principes & ordines inter se, & in commune omnes ciuitates consulerent. aduersus consentientes nec regem quemquam satis ualidum, nec tyrannum fore. discordiam & seditionem omnia opportuna insidiantibus facere, cum pars, quae domestico certamine inferior sit, externo potius se applicet, quam ciui cedat. alienis armis partam, externa fide redditam libertatem, sua cura custodirēt seruarentq.: ut populus Romanus dignis datam libertatem, ac munus suum bene positum sciret. Has uelut parentis uoces cum audirēt, manare omnibus gaudio lacrymae, adeo ut ipsum quoque confunderent dicentē. paullisper fremitus approbantiū dicta fuit: monentiūq. aliorum alios, ut eas uoces uelut oraculo missas in pectora animosque demitterēt. silentio deinde facto, petijt ab ijs, ut ciues Romanos, siqui apud eos in seruitute essent, conquisitos intra duos menses mitterent ad se in Thessaliam. ne ipsis quidem honestum esse, in liberata terra liberatores eius seruire. Omnes acclamarunt, gratias se inter cetera etiam ob hoc agere, quod admoniti essent, ut tam pio ac necessario officio fungerentur. Ingens numerus erat bello Punico captorum: quos Hannibal, cum a suis non redimerentur, uenumdederat. Multitudinis eorum argumentum est quod Polybius scribit, cētum talentis eam rem Achaeis stetisse: cum quingenos denarios pretium in capita, quod redderetur dominis, statuissent. mille enim ducentos ea ratione Achaia habuit. adijce nūc proportione, quot uerisimile sit totam Graeciam habuisse. Nondum conuentus dimissus erat, cum respiciunt praesidium ab Acrocorintho descendens protinus ad portam duci, atque abire. Quorum agmen imperator secutus, prosequentibus cunctis, seruatorem liberatoremq. acclamantibus, salutatis dimissisq. eis, eadem qua uenerat uia Elatiam redijt. inde cum omnibus copijs Ap. Claudium legatum dimittit. per Thessaliam, atque Epirum ducere Oricum iubet, atque ibi se opperiri. inde namque in animo esse exercitum in Italiā trāsjicere. & L. Quinctio fratri legato & praefecto classis scribit, ut onerarias ex omni Graeciae ora eodem contraheret. Ipse Chalcidem profectus, deductis non a Chalcide solum, sed etiam ab Oreo, atque Eretria praesidijs, conuentum ibi Euboicarum ciuitatum habuit, cōmonitosq., in quo statu rerum accepisset eos, & in quo relinqueret, dimisit. Demetriadem inde proficiscitur, deductoq. praesidio, prosequentibus cunctis, sicut Corinthi & Chalcide,

A de, pergit ire in Thessaliam, ubi non liberandae modo ciuitates erant, sed ex omni colluuione & confusione in aliquam tolerabilem formam redigendae. Nec enim temporum modo uitijs ac uiolentia, & licentia regia turbati erant, sed inquieto etiam ingenio gentis, nec comitia, nec conuentum, nec concilium ullum, non per seditionem ac tumultum, iam inde a principio ad nostram usque aetatem transducentes. A censu maxime & senatum & iudices legit, potentioremq. eam partem ciuitatum fecit, cui salua tranquillaque omnia magis esse expediebat. Ita cum percensuisset Thessaliam, per Epirum Oricum, unde erat trãiecturus, uenit. Ab Orico copiae omnes Brundisium transportatae: inde per totam Italiam ad urbem prope triumphantes, non minore agmine rerum captarum, quam suo prae se acto uenerunt. Posteaquam Romam uentum est, senatus extra urbem Quinctio ad res gestas edisserendas datus est: triumphusque meritus ab lubentibus decretus. Triduum triumphauit. B die primo arma, tela, signaque aerea & marmorea transtulit, plura Philippo adempta, quam quae ex ciuitatibus ceperat. secundo aurum argentumque, factum, infectumque, & signatum. infecti argenti fuit decem & octo millia pondo, & ducenta LXX facti. uasa multa omnis generis, caelata pleraque, quaedam eximiae artis: & ex aere multa fabrefacta: ad hoc clypea argentea X. signati argenti octoginta quattuor millia fuere Atticorum. tetradrachmam uocant, trium fere denariorum in singulis argenti est pondus. auri pondo fuit tria millia septingẽta quattuordecim, & clypeum unum ex auro totum: & Philippei nummi aurei quattuordecim millia, quingenti XIV. tertio die coronae aureae, dona ciuitatum, translatae CXIV, & hostiae ductae, & ante currum multi nobiles captiui obsidesque, inter quos Demetrius, regis Philippi filius, fuit: & Armenes, Nabidis tyranni filius, Lacedaemonius. ipse deinde Quinctius in urbem est inuectus, milites secuti currum frequentes, ut omni ex C prouincia exercitu deportato. his duceni quinquageni aeris in pedites diuisi: duplex centurioni, triplex equiti. praebuerunt speciem triumpho capitibus rasis secuti, qui seruitute exẽpti fuerant. Exitu huius anni Q. Aelius Tubero tribun. pleb. ex S.C. tulit ad plebem, plebesque sciuit, ut Latinae duae coloniae, una in Bruttios, altera in Thurinum agrum deduceretur. his deducendis triumuiri creati, quibus in triennium imperium esset: in Bruttios Q. Naeuius, M. Minucius Rufus, M. Furius Crassipes: in Thurinum agrum Cn. Manlius, Q. Aelius, L. Apustius, ea bina comitia Cn. Domitius, praetor urbanus, in Capitolio habuit. Aedes eo anno aliquot dedicatae sunt, una Iunonis Sospitae in foro olitorio, uota locataq. quadriennio ante a C. Cornelio consule Gallico bello censor idem dedicauit. altera Fauni. aediles eam biennio ante ex multaticio argento faciendam locarant, C. Scribonius, & Cn. Domitius, qui praetor urbanus eam dedicauit. & aedem Fortunae Primigeniae D in colle Quirinali dedicauit Q. Marcius Ralla, duumuir ad idipsum creatus. uouerat eam decem annis ante Punico bello P. Sempronius consul: locauerat idem censor, & in insula Iouis aedem C. Seruilius duumuir dedicauit. uota erat sex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpureone praetore: ab eodem postea consule locata. Haec eo anno acta. P. Scipio ex prouincia Gallia ad consules subrogandos rediјt. Comitia consulum fuere, quibus creati sunt L. Cornelius Merula, & Q. Minucius Thermus. Postero die creati sunt praetores L. Cornelius Scipio, M. Fuluius Nobilior, C. Scribonius, M. Valerius Messalla, L. Porcius Licinus, & C. Flaminius. Megalesia, ludos scenicos, C. Atilius Serranus, L. Scribonius Libo aediles curules primi fecerunt. Horum aedilium ludos Romanos primũ senatus a populo secretus spectauit: praebuitq. sermones, (sicut omnis nouitas solet) alijs tãdem quod multo ante debuerit, tributum censentibus amplissimo ordini: alijs demptum ex dignitate populi, quidquid maiestati patrum adiectum esset, interpretantibus: & omnia discrimina ta E lia, quibus ordines discernerentur, & concordiae & libertatis aeque minuẽdae esse. ad D. quinquagesimumsextum annum in promiscuo spectatum esse. quid repente factum, cur immisceri sibi in cauea patres plebem nollent? cur diues pauperem consessorem fastidiret? nouam & superbam libidinem ab nullius ante gentis senatu neque desideratam, neque institutam. Postremo ipsum quoque Africanum, quod cõsul auctor eius rei fuisset, paenituisse ferunt. Adeo nihil motum ex antiquo probabile est. ueteribus, nisi quae usus euidenter arguit, stari malunt. Principio anni quo L. Cornelius, Q. Minucius consules fuerunt, terrae motus ita crebri nunciabantur, ut non rei tantum ipsius, sed feriarum quoque ob id An. 558
indictarum homines taederet. nam neque senatus haberi, neque resp. administrari poterat,

terat, ſacrificando expiandoque occupatis conſulibus. poſtremo decemuiris adire libros F
iuſſis, ex reſponſo eorum ſupplicatio per triduum fuit. coronati ad omnia puluinaria ſup-
plicauerunt. edictumque eſt, ut omnes, qui ex una familia eſſent, pariter ſupplicarent. item
ex auctoritate ſenatus conſules edixerunt, ne quis quo die terrae motu nunciato feriae in-
dictae eſſent, eo die alium terrae motum nunciaret. Prouincias deinde conſules prius, tum
praetores ſortiti. Cornelius Galliam, Minucius Ligures, ſortiti ſunt. C. Scribonius urba-
nam, M. Valerius peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius
Hiſpaniam citeriorem, M. Fuluius Hiſpaniam ulteriorem. Nihil belli eo anno exſpectanti-
bus conſulibus litterae M. Cincij (praefectus is Piſis erat) allatae: Ligurum XX millia ar-
matorum, coniuratione per omnia conciliabula uniuerſae gentis facta, Lunenſem pri-
mum agrum depopulatos, Piſanum deinde finem tranſgreſſos, omnem oram maris per-
agraſſe. Itaque Minucius conſul, cui Ligures prouincia euenerat, ex auctoritate patrum in G
Roſtra adſcendit: & edixit, ut legiones duae urbanae, quae ſuperiore anno conſcriptae eſ-
ſent, poſt diem decimum Arretij adeſſent. in earum locũ, ſe duas legiones urbanas ſcriptu
rum. item ſocijs, & Latini nominis magiſtratibus, legatiſque eorum, qui milites dare debe
bant, edixit, ut in Capitolio ſe adirent. ex ijs XV millia peditum, & quingentos equites
pro numero cuiuſque iuniorum deſcripſit: & inde e Capitolio protinus ire ad portam, &
ut maturaretur res, proficiſci ad delectum iuſſit. Fuluio Flaminioque terna millia Roma-
norum peditum, & centeni equites in ſupplementum, & quina millia ſocium Latini nomi-
nis, & duceni equites decreti: mandatumque praetoribus, ut ueteres dimitterent milites,
cum in prouinciam ueniſſent. Cum milites, qui in legionibus urbanis erant, frequentes tri
bunos plebis adiſſent, uti cauſſas cognoſcerent eorum, quibus aut emerita ſtipendia, aut
morbus cauſſae eſſent, quo minus militarent: eam rem litterae Ti. Sempronij diſcuſſerunt, H
in quibus ſcriptum erat, Ligurum XV millia in agrum Placentinum ueniſſe: & cum uſque
ad ipſa coloniae moenia, & Padi ripas cum caedibus & incendijs perpopulatos eſſe. Boio-
rum quoque gentem ad rebellionem ſpectare: ob eas res tumultum eſſe decreuit ſenatus,
tribunos plebis non placere cauſſas militares cognoſcere, quo minus ad edictum cõuenire
tur. adiecerunt etiam, ut ſocij nominis Latini, qui in exercitu P. Cornelij, Ti. Sempronij
fuiſſent, & dimiſſi ab ijs conſulibus eſſent, ad quam diem L. Cornelius conſul edixiſſet, &
in quem locum edixiſſet Etruriae, conuenirent: & uti L. Cornelius conſul in prouinciam
proficiſcens, in opidiſ agriſque qua iturus eſſet, ſi quos ei uideretur, milites ſcribe-
ret armaretque, & duceret ſecum, dimittendiq. ei quos eorum, quandoq. uellet, ius eſſet.
Poſteaquam conſules delectu habito profecti ſunt in prouincias: tum T. Quinctius poſtu-
lauit, ut de his, quae cum decem legatis ipſe ſtatuiſſet, ſenatus audiret: eaq. ſi uideretur, I
auctoritate ſua confirmaret. id eos facilius facturos, ſi legatorum uerba, qui ex uniuerſa
Graecia, & magna parte Aſiae, quiq. ab regibus ueniſſent, audiſſent. Hae legationes a C.
Scribonio, praetore urbano, in ſenatum introductae ſunt, benigneq. omnibus reſponſum.
cum Antiocho quia longior diſceptatio erat, decem legatis, quorum pars in Aſia, aut Lyſi-
machiae apud regem fuerant, delegata eſt. Quinctio mandatum, ut adhibitis ijs legatorum
regis uerba audiret: reſponderetq. ijs, quae ex dignitate, atque utilitate populi Romani re
ſponderi poſſent. Menippus & Hegeſianax principes regiae legationis erant. ex ijs Me-
nippus ignorare ſe dixit, quidnam perplexi ſua legatio haberet, cum ſimpliciter ad amici-
tiam petendam, iungendamq. ſocietatem ueniſſent. eſſe autem tria genera foederum, qui-
bus inter ſe paciſcerentur amicitias ciuitates regeſq. unum, cum bello uictis dicerentur le
ges. ubi enim omnia ei qui armis plus poſſet, dedita eſſent: quae ex ijs habere uictos, qui- K
bus multari eos uelit, ipſius ius atque arbitrium eſſe. alterum, cum pares bello, aequo foe-
dere in pacem atque amicitiam uenirent. tunc enim repeti reddique per conuentionem
res: & ſi quarum turbata bello poſſeſſio ſit, eas aut ex formula iuris antiqui, aut ex partis
utriuſque commodo componi. tertium eſſe genus, cum, qui hoſtes numquam fuerint,
ad amicitiam ſociali foedere inter ſe iungendam coeant. eos neque dicere, neque accipe-
re leges, id enim uictoris & uicti eſſe. ex eo genere cum Antiochus eſſet, mirari ſe, quod
Romani aequum cenſeant ei leges dicere, quas Aſiae urbium liberas, & immunes, quas ſti
pendiarias eſſe uelint, quas intrare praeſidia regia regemque uetent. cum Philippo enim
hoſte pacem, non cum Antiocho amico ſocietatis foedus ita ſanciendum eſſe. Ad ea Quin

ctius:

A ctius: Quoniam uobis distincte agere libet, & genera iungendarum amicitiarum enumerare, ego quoque duas condiciones ponam, extra quas nullã esse regi nuncietis amicitiae cum populo Romano iungendae, unam, si nos nihil, quod ad urbes Asiae attinet, curare uelit, ut & ipse omni Europa abstineat. alteram, si se ille Asiae finibus non contineat, & in Europam transcendat, ut & Romanis ius sit Asiae ciuitatum amicitias & tueri quas habeant, & nouas complecti. Enimuero id auditu etiam dicere indignum esse Hegesianax, Thraciae & Chersonesi urbibus arceri Antiochum, quae Seleucus, proauus eius, Lysimacho rege bello uicto, & in acie caeso, per summum decus parta liquerit: pari cum laude eadem ab Thracibus possessa, partim armis receperit Antiochus: partim deserta, sicut ipsam Lysimachiam, & reuocatis cultoribus frequentauerit, & quae strata ruinis atque incendijs erant, ingentibus impensis aedificauerit. Quid igitur simile esse, ex ea possessione ita parta, ita re
B cuperata deduci Antiochum, & Romanos abstinere Asia, quae numquam eorum fuerit? Amicitiam Romanorum expetere Antiochum, sed quae impetrata gloriae sibi, nõ pudori sit. Ad haec Quinctius, Quando quidem, inquit, honesta pensamus: sic, ut aut sola, aut prima certe pensari decet principi orbis terrarum populo, & tanto regi: utrum tandem uidetur honestius, liberas uelle omnes, quae ubiq. sunt, Graeciae urbes, an seruas & uectigales facere? Si sibi Antiochus pulchrum esse censet, quas urbes proauus belli iure habuerit, auus paterque numquam usurpauerint, pro suis eas repetere in seruitutem: & populus Romanus susceptum patrocinium libertatis Graecorum nõ deserere, fidei constantiaeq. suae ducit esse: sicut a Philippo Graeciam liberauit: ita & ab Antiocho Asiae urbes, quae Graij nominis sint, liberare in animo habet. neque enim in Aeolidem Ioniamque coloniae in seruitutem regiam missae sunt, sed stirpis augendae caussa, gentisq. uetustissimae per orbẽ ter
C rarum propagandae. Cum haesitaret Hegesianax, nec infitiari posset honestiorem caussã libertatis, quam seruitutis, praetexi titulo: Quin mittimus ambages? inquit P. Sulpicius, qui maximus natu ex decem legatis erat. alteram ex duabus condicionibus, quae modo diserte a Quinctio datae sunt, legite, aut supersedete de amicitia agere. Nos uero, inquit Menippus, nec uolumus, nec possumus pacisci quidquam, quo regnum Antiochi minuatur. Postero die Quinctius legationes uniuersas Graeciae Asiaeq. cum in senatum introduxisset, ut scirent, quali animo populus Romanus, qualiq. Antiochus erga ciuitates Graeciae essent, postulata & sua & regis exposuit. Renunciarent ciuitatibus suis, populum Romanum, qua uirtute, quaque fide libertatem eorum a Philippo uindicauerit, eadem ab Antiocho, nisi decedat Europa, uindicaturum. Tum Menippus deprecari & Quinctium & patres institit, ne festinarent decernere, quo decreto turbaturi orbem terrarum essent.
D tempus & sibi sumerent, & regi ad cogitandum darent. cogitaturum, cum renunciatae condiciones essent, & impetraturum aliquid, aut pacis caussa consensurum. Ita integra dilata res est. Legatos mitti ad regem eosdem qui Lysimachiae apud eum fuerant, placuit, P. Sulpicium, P. Villium, P. Aelium. Vix dum ij profecti erant, cum a Carthagine legati, bellum haud dubie parare Antiochum Hannibale ministro attulerunt: inieceruntque curam, ne simul & Punicum bellum excitaretur. Hannibal patria profugus peruenerat ad Antiochum, sicut ante dictum est: & erat apud regem in magno honore, nulla alia arte: nisi quod uolutanti diu consilia de Romano bello, nemo aptior super tali re particeps sermonis esse poterat. Sententia eius una atque eadem semper erat, ut in Italia bellum gereretur. Italiam & commeatus & militem praebituram externo hosti. si nihil ibi moueatur, liceatque populo Romano uiribus & copijs Italiae extra Italiam bellum gerere: neque
E regem, neque gentem ullam parem Romanis esse. Sibi centum tectas naues, XVI millia peditum, mille equites deposcebat. ea se classe primum Africam petiturum. magnopere confidere, & Carthaginienses ad rebellandum ab se compelli posse. si illi cunctentur: se aliqua parte Italiae bellum excitaturum Romanis. Regem cum ceteris omnibus transire in Europam debere, & in aliqua parte Graeciae copias continere, neque transijcientem, & quod in speciem famamque belli satis sit, paratum transijcere. In hanc sententiam cũ adduxisset regem, praeparãdos sibi ad id popularium animos ratus, litteras, ne quo casu intercep tae palam facerent conata, scribere non est ausus. Aristonem quendam Tyrium nactus Ephesi, expertusque sollertiã leuioribus ministerijs, partim donis, partim spe praemiorum oneratum, quibus etiam ipse rex annuerat, Carthaginem cum mandatis mittit. edit nomina

na eorum, quibus conuentis opus esset. instruit etiam secretis notis, per quas haud dubie F agnoscerent sua mandata esse. Hunc Aristonem Carthagine obuersantem non prius amici, quam inimici Hannibalis, qua de caussa uenisset, cognouerunt. Et primo in circulis conuiuijsq. celebrata sermonibus res est. deinde in senatu quidam nihil actum esse dicere exsilio Hannibalis, si abiens quoque nouas moliri res, sollicitandoq. animos hominum, turbare statum ciuitatis posset. Aristonem quendam Tyrium aduenam, instructum mandatis ab Hannibale & ab Antiocho rege uenisse: certos homines quotidie cum eo secreta colloquia serere, & in occulto colloqui, quod mox in omnium perniciem erupturum esset. Conclamauere omnes, uocari Aristonem debere, & quaeri quid uenisset: & nisi expromeret, cum legatis Romam mitti. satis pro temeritate unius hominis suppliciorum pensum esse. priuatos suo periculo peccaturos. Rempublicam non extra noxam modo, sed etiam extra famam noxae conseruandam esse. Vocatus Aristo purgare sese, & firmissimo propugnaculo uti, quod nihil litterarum ad quemquam attulisset. ceterum nec caussam aduentus satis expediebat, & in eo maxime haesitabat, quod cum Barchinae solum factionis hominibus collocutum eum arguebant. Orta deinde altercatio est, alijs pro speculatore comprehendi iam & custodiri iubentibus, alijs negantibus tumultuandi caussam esse. mali rem exempli esse, de nihilo hospites corripi. idem Carthaginiēsibus & Tyri, & in alijs emporijs, in quae frequenter commeent, euenturum. Dilata eo die res est. Aristo Punico ingenio inter Poenos usus, tabellas conscriptas celeberrimo loco supra sedem quotidianam magistratus prima uespera suspendit. ipse deinde tertia uigilia nauem conscendit & profugit. Postero die cum Sufetes ad ius dicendum consedissent, conspectae tabellae, demptaeque & lectae. scriptum erat, Aristonem priuatim ad neminem, publice ad seniores (ita senatum uocabant) mandata habuisse. Publicato crimine minus intenta de paucis questio erat. mitti tamen legatos Romam, qui rem ad consules & senatum deferrent, placuit, simul qui de iniurijs Massanisae quererentur. Massanisa posteaquam & infames Carthaginienses, & inter seipsos discordes sensit, principibus propter colloquia Aristonis senatui, senatu propter indicium eiusdem Aristonis populo suspecto, locum iniuriae esse ratus, agrum maritimum eorum & depopulatus est, & quasdam urbes uectigales Carthaginiēsium sibi coegit stipendium pendere. Emporia uocāt eam regionem. ora est minoris Syrtis, & agri uberis. una ciuitas eius Leptis: ea singula in dies talenta uectigal Carthaginiensibus dedit. Hanc tum regionem & totam infestam Massanisa, & ex quadam parte dubiae possessionis, sui regni an Carthaginiensium esset, effecerat. & quia simul ad purganda crimina, & questum de se Romam eos ituros comperit, qui & illa onerarent suspicionibus, & de iure uectigalium disceptarent, legatos & ipse Romam misit. Auditi de Tyrio aduena primum Carthaginienses curam iniecere patribus, ne cum Antiocho simul & Poenis bellandum esset. maxime ea suspicio crimen urgebat, quod quem comprehensum Romam mitti placuisset, nec ipsum, nec nauem eius custodissent. De agro deinde cum regis legatis disceptari coeptum. Carthaginienses iure finium caussam tutabantur: quod intra eos terminos esset, quibus P. Scipio uictor agrum, qui iuris esset Carthaginiensium, finisset, & cōfessione regis, qui cum Aphirem profugum ex regno suo cum parte Numidarum uagantem circa Cyrenas persequeretur; precario ab se iter per eum ipsum agrum, tamquam haud dubie Carthaginiensiū iuris, petisset. Numidae & de terminatione Scipionis mentiri eos arguebant, & si quis ueram originem iuris exigere uellet, quem proprium agrum Carthaginiensium in Africa esse? aduenis, quantum secto bouis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad urbem communiendam precario datum. quidquid Byrsam sedem suam excesserint, ui atque iniuria K partum habere. Neque enim de quo agatur, probare eos posse: non modo semper ex quo coeperint, sed ne diu quidem eos possedisse. per opportunitates nunc illos, nunc reges Numidarum usurpasse ius: semperque penes eum possessionem fuisse, qui plus armis potuisset. Cuius condicionis res fuerit, priusquam hostes Romanis Carthaginienses, socius atque amicus rex Numidarum esset: eius sinerent esse, nec se interponerēt, quo minus qui possent, tenerent. Responderi legatis utriusque partis placuit: missuros se in Africam, qui inter populum Carthaginiensem & regem in re praesenti disceptarent. Missi P. Scipio Africanus, & C. Cornelius Cethegus, & M. Minucius Rufus, audita inspectaque re, suspensa omnia, neutro inclinatis sententijs, reliquere. Id utrū sua sponte fecerint, an quia mandatum

mandatum ita fuerit, non tam certum est, quam uidetur tempori aptum fuisse, integro certamine eos relinqui. nam ni ita esset, unus Scipio uel notitia rei, uel auctoritate ita de utrisque meritus, finire nutu disceptationem potuisset.

EPITOME. LIBRI. XXXV

. SCIPIO Africanus legatus missus ad Antiochum, Ephesi cum Hannibale, qui se Antiocho iunxerat, collocutus est: ut si fieri posset, metum uitae, quem ex populo Romano conceperat, eximeret. In-
B
ter alia cum quaereret, quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet, respondit, Alexandrum Macedonum regem, quod parua manu innumerabiles exercitus fudisset: quodque ultimas oras, quas uisere supra fidem humanam esset, peragrasset. quaerenti deinde quem secundum poneret, inquit Pyrrhum: eo quod castra metari docuisset: ad haec neminem elegantius loca cepisse, praesidia disposuisse: exsequenti quem tertium diceret: semet dixit. ridens Scipio, quidnam tu diceres, si me, inquit, uicisses? tunc uero, inquit, me & ante Alexandrum, & ante Pyrrhum, & ante alios posuissem. Inter alia prodigia, quae plurima fuisse traduntur, bouem Cn. Domitio consule locutum, Roma caue tibi, refertur. Apparant in Antiochum bellum Romani. Nabis Lacedaemoniorum tyrannus incitatus ab Aetolis, qui & Philippum & Antiochum ad inferendum bellum populo Romano sollicitabant, a populo Romano desciuit, & bello aduersus Philopoemenem Achaeorum praetorē gesto, ab Aetolis interfectus est. Aetoli quoque ab amicitia populi Romani defecerunt. cum quibus societate iuncta Antiochus Syriae rex cum bellum Graeciae intulisset, complures urbes occupauit: inter quas Chalcidem, & totam Euboeam. Res praeterea in Liguribus gestas, & apparatum belli ab Antiocho continet.

C

LIBER. XXXV

RINCIPIO anni, quo haec gesta sunt, Sex. Digitius praetor in Hispania citeriore cum ciuitatibus ijs, quae post profectionem M. Catonis permultae rebellauerant, crebra magis, quam digna dictu, proelia fecit: & adeo pleraque aduersa, ut uix dimidium militum, quam quod acceperat, successori tradiderit. nec dubium est, quin omnis Hispania sublatura animos fuerit: ni alter praetor P. Cornelius Cn. F. Scipio trans Iberum multa secunda proelia fecisset: quo terrore non minus quinquaginta opida ad eum defe-
D
cerunt. Praetor haec gesserat Scipio. Idem propraetor Lusitanos peruastata ulteriori prouincia cum ingenti praeda domum redeuntes in ipso itinere aggressus, ab hora tertia diei ad octauam incerto euentu pugnauit, numero militum impar, superior alijs. nam & acie frequenti armatis aduersus longum & impeditum turba pecorum agmen, & recenti milite aduersus fessos longo itinere concurrerat. tertia namque uigilia exierant hostes: huic nocturno itineri tres diurnae horae accesserant: nec ulla quiete data, laborem uiae proeliū exceperat. itaque principio pugnae uigoris aliquid in corporibus animisque fuit. & turbauerant primo Romanos. deinde aequata paullisper pugna est. In hoc discrimine ludos Ioui, si fudisset cecidissetque hostes, praetor uouit. tandem gradum acrius intulere Romani, cessitque Lusitanus: deinde prorsus terga dedit. & cum institissent fugientibus uictores, ad XII millia hostium sunt caesa: capti quingenti quadraginta, omnes ferme equites, & si-
E
gna militaria capta centum triginta quattuor. De exercitu Romano septuaginta & tres amissi. Pugnatum haud procul Ilipa urbe est. eo uictorem opulentum praeda exercitum P. Cornelius reduxit, ea omnis ante urbem exposita est: potestasque dominis suas res cognoscendi facta. cetera uendenda quaestori data. quod inde effectum est, militi diuisum. nondum ab Roma profectus erat C. Flamininus praetor, cum haec in Hispania gerebātur. itaque tam aduersae, quam secundae res per ipsum amicosque eius magnis sermonibus celebrabantur. & tentauerat, quoniam bellum ingens in prouincia exarsisset, & exiguas reliquias exercitus ab Sex. Digitio, atque eas ipsas plenas pauoris ac fugae accepturus esset, ut unam sibi ex urbanis legionibus decernerent: ad quam cum militem ab se ipso scriptum ex senatusconsulto adiecisset, eligeret ex omni numero sex millia & quingentos pedites,

& equites trecentos. ea se legione (nam in Sex. Digitij exercitu haud multum spei esse) F rem gesturum. Seniores negare ad rumores a priuatis temere in gratiam magistratuum confictos, senatusconsulta facienda esse. nisi quod aut praetores ex prouincijs scriberent, aut legati renunciarent: nihil ratum haberi debere. si tumultus in Hispania esset: placere tumultuarios milites extra Italiam scribi a praetore. Mens ea senatus fuit, ut in Hispania tumultuarij milites legerentur. Valerius Antias & in Siciliam nauigasse delectus caussa C. Flaminium scribit: & ex Sicilia Hispaniam petentem, tempestate in Africam delatum, uagos milites de exercitu P. Africani sacramento rogasse: his duarum prouinciarum delectibus tertium in Hispania adiecisse. Nec in Italia segnius Ligurum bellum crescebat. Pisas iam quadraginta millibus hominum, affluente quotidie multitudine ad famam belli spemque praedae, circumsedebant. Minucius consul Arretium die, quem edixerat, ad conueniendum militibus, uenit. inde quadrato agmine ad Pisas duxit. & cum hostes mille passuum ab opido trans fluuium mouissent castra, consul urbem haud dubie seruatam G aduentu suo est ingressus. Postero die & ipse trans fluuium quingentos fere passus ab hoste posuit castra. inde leuibus proelijs a populationibus agrum sociorum tutabatur. in aciem exire non audebat, nouo milite, & ex multis generibus hominum collecto, needum noto satis inter se, ut fidere alij alijs possent. Ligures multitudine freti & in aciem exibant, parati de summa rerum decernere: & abundantes militum numero, passim multas manus per extrema finium ad praedandum emittebant: & cum coacta uis magna pecorum praedaeque esset, paratum erat praesidium, per quod in castella eorum uicosque ageretur. Cum bellum Ligustinum ad Pisas constitisset, consul alter L. Cornelius Merula per extremos Ligurum fines exercitum in agrum Boiorum induxit. ubi longe alia belli ratio, quam cum Liguribus erat. consul in aciem exibat: hostes pugnam detrectabant: praedatumque ubi nemo obuiam exiret, discurrebant Romani: Boij diripi sua impune, quam tuendo ea conserere certamen, malebant. Posteaquam omnia ferro ignique satis euastata erant, consul agro H hostium excessit, & ad Mutinam agmine incauto, ut inter pacatos, ducebat. Boij, ubi egressum e finibus suis hostem sensere, sequebantur silenti agmine, locum insidijs quaerentes. nocte praetergressi castra Romana, saltum, qua transeundum erat Romanis, insederunt. Id cum parum occulte fecissent, consul, qui multa nocte solitus erat mouere castra, ne nox terrorem in tumultuario proelio augeret, lucem exspectauit. & cum luce moueret, tamen turmam equitum exploratum misit. Posteaquam relatum est quantae copiae & in quo loco essent, totius agminis sarcinas in medium conijci iussit, & triarios uallum circumijcere: cetero exercitu instructo ad hostem accessit. Idem & Galli fecerunt, posteaquam apertas esse insidias, & recto ac iusto proelio, ubi uera uirtus uinceret, dimicandum uiderunt. Hora I secunda ferme concursum est. sinistra sociorum equitum ala, & extraordinarij prima in acie pugnabant. praeerant duo consulares legati, M. Marcellus, & Ti. Sempronius prioris anni consul. Nouus consul nunc ad prima signa erat: nunc legiones continebat in subsidijs, ne certaminis studio prius concurrerent, quam datum signum esset. equites earum extra aciem in locum patentem Q. & P. Minucios tribunos militum educere iussit: inde cum signum dedisset, impetum ex aperto facerent. Haec agenti nuncius uenit a Ti. Sempronio Longo, non sustinere extraordinarios impetum Gallorũ, & caesos permultos esse: & qui supersint, partim labore, partim metu remisisse ardorem pugnae. Legionem alteram ex duabus, si uideretur, summitteret priusquam ignominia acciperetur. Secunda legio missa est, & extraordinarij recepti. tum redintegrata est pugna: cum & recens miles, & frequens ordinibus legio successisset: & sinistra ala ex proelio subducta est, dextera in primã K aciem subijt. Sol ingenti ardore torrebat minime patientia aestus corpora Gallorum. densis tamen ordinibus nunc alij in alios, nunc in scuta incumbentes sustinebant impetus Romanorum. Quod ubi animaduertit consul, ad perturbandos ordines eorum C. Liuium Salinatorem, qui praeerat alarijs equitibus, quam concitatissimos equos immittere iubet: & legionarios equites in subsidijs esse. Haec procella equestris primo confudit & turbauit, deinde dissipauit aciem Gallorum, non tam ut terga darent. obstabant duces, hastilibus caedentes terga trepidantium, & redire in ordines cogentes: sed interequitantes alarii non patiebantur. Consul obtestabatur milites, ut paullum adniterentur, uictoriam in manibus esse. dum perturbatos, & trepidantes uiderent, instarent. si restitui ordines siuissent,

A sent, integro rursus eos proelio & dubio dimicaturos. Inferre uexillarios iussit signa. omnes connixi tandem auerterunt hostem. postquã terga dabant, & in fugam passim effundebantur, tum ad persequendos eos legionarij equites immissi. Quattuordecim millia Boiorum eo die caesa sunt, uiui capti mille nonagintaduo, equites ducẽti uigintiunus, tres duces eorum, signa militaria ducenta XII, carpenta LXIII. Nec Romanis incruenta uictoria fuit. supra quinque millia militum ipsorum aut sociorum sunt amissa, centuriones tres & XX, praefecti socium quattuor, & M. Genucius & M. Marcius, tribuni militũ secundae legionis. Eodem fere tempore duorum consulum litterae allatae sunt: L. Cornelij de proelio ad Mutinam cum Boijs facto, & Q. Minucii a Pisis, comitia suae sortis esse. ceterum adeo suspensa omnia in Liguribus se habere, ut abscedi inde sine pernicie sociorum & damno reip. non possit. si ita uideretur patribus, mitterent ad collegam, ut is, qui profligatum
B bellum haberet, ad comitia Romam rediret. si id agere grauaretur, quod non suae sortis id negotium esset, se quidem facturum quodcumque senatus censuisset. sed etiam atque etiam uiderent, si magis e rep. esset interregnum iniri, quam ab se in eo statu relinqui prouinciam. Senatus C. Scribonio negotium dedit, ut duos legatos ex ordine senatorio mitteret ad L. Cornelium consulem, qui litteras collegae ad senatum missas deferrent ad eũ: & nunciarent, senatum, ni is ad magistratus subrogandos Romam ueniret: potius, quam Q. Minucius a bello integro auocaretur, interregnum iniri passurum. Missi legati renunciarunt, L. Cornelium ad magistratus subrogandos Romam uenturum. De litteris L. Cornelii, quas scripserat secundum proelium cum Boiis factũ, disceptatio in senatu fuit, quia priuatim plerisque senatoribus legatus M. Claudius scripserat, fortunae populi R. & militum uirtuti gratiam habendam, quod res bene gesta esset. consulis opera & militum aliquan-
C tum amissum, & hostium exercitum, cuius delendi oblata fortuna fuerat, elapsum. milites eo plures perisse, quod tardius ex subsidiis, qui laborantibus opem ferrẽt, successissent. hostes e manibus emissos, quod equitibus legionariis & tardius datum signum esset, & persequi fugientes non licuisset. De ea re nihil temere decerni placuit: ad frequentiores consultatio delata est. instabat enim cura alia, quod ciuitas fenore laborabat: & cum multis fenebribus legibus constricta auaritia esset, uia fraudis inita erat, ut in socios, qui non tenerentur ijs legibus, nomina transscriberent. ita libero fenore obruebant debitores. cuius cernendi cum ratio quereretur, diem finiri placuit, Feneralia quae proxime fuissent: ut qui post eam diem socij ciuibus Romanis credidissent pecunias, profiterentur: & ex ea die pecuniae creditae, quibus debitor uellet legibus, ius creditori diceretur. Deinde posteaquam professionibus detecta est magnitudo aeris alieni per hanc fraudem contracti, M.
D Sempronius tribunus pleb. ex auctoritate patrum plebem rogauit, plebesque sciuit, ut cum socijs ex nomine Latino pecuniae creditae ius idẽ quod cum ciuibus Romanis esset. Haec in Italia domi militiaeq. acta. In Hispania nequaquam tantum belli fuit, quantum auxerat fama. C. Flaminius in citeriori Hispania opidum Iluciam in Oretanis cepit: deinde in hiberna milites deduxit, & per hiemem proelia aliquot nulla memoria digna aduersus latronum magis, quam hostium excursiones, uario tamen euẽtu, nec sine militum iactura, sunt facta. Maiores res gestae a M. Fuluio. Is apud Toletum opidum cum Vaccaeis Vectonibusque & Celtiberis signis collatis dimicauit: exercitum earũ gentium fudit fugauitque: regem Hilermum uiuum cepit. Dum haec in Hispania gerebantur, comitiorum iam appetebat dies. itaque L. Cornelius consul, relicto ad exercitum M. Claudio legato, Romam uenit. Is in senatu cum de rebus a se gestis disseruisset, quoq. in statu prouincia esset, que-
E stus est cum patribus conscriptis, quod tanto bello una secunda pugna tam feliciter perfecto, non esset habitus dijs immortalibus honos. postulauit deinde, ut supplicationem simul triumphumque decernerent. Prius tamen, quam relatio fieret, Q. Metellus, qui consul dictatorque fuerat, litteras eodem tempore dixit & consulis L. Cornelij ad senatum, & M. Marcelli ad magnam partem senatorum allatas esse inter se pugnantes: eoque dilatam esse consultationem ut praesentibus auctoribus earum litterarum disceptaretur. itaque exspectasse sese, ut consul, qui sciret ab legato suo aduersus se scriptum aliquid, cum ipsi ueniendum esset, duceret eum secum Romam: cum etiam uerius esset, Ti. Sempronio imperium habenti tradi exercitum, quam legato: nunc uideri esse amotum de industria, ne ea, quae scripsisset, praesens diceret, aut argueret coram: & si quid uani afferret, argui posset, donec

ad

ad liquidum ueritas explorata esset. itaque nihil eorum quae postularet consul decernendum in praesentia censere. Cum pergeret nihilo segnius referre, ut supplicatio decerneretur, triumphantique sibi in urbem inuehi liceret, M. & C. Titinij tribuni plebis se intercessuros, si de ea re fieret senatusconsultum, dixerunt. Censores erant priore anno creati Sex. Aelius Paetus, & C. Cornelius Cethegus. Cornelius lustrum condidit. censa sunt ciuium capita CXLIII millia septingenta quattuor. Aquae ingentes eo anno fuerunt: & Tiberis loca plana urbis inundauit. circa portam Fluminetanam etiam collapsa quaedam ruinis sunt. & porta Coelimontana fulmine icta est, murusque circa multis locis de caelo tactus. & Ariciae, & Lanuuij & in Auentino lapidibus pluuit. & a Capua nunciatum est, examen uesparum ingens in forum aduolasse, & in Martis aede consedisse. eas collectas cum cura, & igni crematas esse. Horum prodigiorum caussa decemuiri libros adire iussi, & nouendiale sacrũ factum, & supplicatio indicta est, atque urbs lustrata. Iisdẽ diebus aediculam Victoriae uirginis prope aedẽ M. Porcius Cato dedicauit, biennio postquam uouit. Eodẽ anno coloniã Latinam in agrum Thurinũ triumuiri deduxerunt, Cn. Mãlius Vulso, L. Apustius Fullo, Q. Aelius Tubero, cuius lege deducebatur. tria millia peditum iere CCC equites: numerus exiguus pro copia agri. dari potuere tricena iugera in pedites, sexagena in equites. Apustio auctore tertia pars agri dempta est: quo postea si uellent, nouos colonos adscribere possent. uicena iugera pedites, quadragena equites acceperunt. In exitu iam annus erat, & ambitio magis, quam umquam alias, exarserat consularibus comitijs. multi & potentes petebant patricij, plebeijque, P. Cornelius, Cn. filius, Scipio, qui ex Hispania prouincia nuper decesserat magnis rebus gestis, & L. Quinctius Flamininus, qui classi in Graecia praefuerat, & Cn. Manlius Vulso: hi patricij. plebeij autem, C. Laelius, Cn. Domitius, C. Liuius Salinator, M'. Acilius. sed omnium oculi in Quinctium Corneliumque coniecti. nam & in unum locum petebant ambo patricij, & rei militaris gloria recens utrumque commendabat. Ceterum ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clarissimi aetatis suae imperatores. maior gloria Scipionis, & quo maior, eo propior inuidiam: Quinctij recentior, ut qui eo anno triumphasset. Accedebat quod alter decimum iam prope annum assiduus in oculis hominum fuerat: quae res minus uerendos magnos homines ipsa satietate facit: consul iterum post deuictum Hannibalem censorque fuerat. in Quinctio noua, & recentia omnia ad gratiam erant. nihil nec petierat a populo post triumphum, nec adeptus erat. Pro fratre germano, non patruele, se petere aiebat, pro legato & participe administrati belli. se terra, fratrem mari rem gessisse. Is obtinuit, ut praeferretur cãdidato quem Africanus fraterque ducebant: quem Cornelia gens, Cornelio cõsule comitia habente: quem tãtum praeiudicium senatus uirum e ciuitate optimum iudicatum, qui matrem Idaeam Pessinunte uenientem in urbem acciperet. L. Quinctius & Cn. Domitius Ahenobarbus consules facti, adeo ne in plebeio quidem consule, cum pro C. Laelio niteretur, Africanus ualuit. Postero die praetores creati L. Scribonius Libo, M. Fuluius Centumalus, A. Atilius Serranus, M. Baebius Tamphilus, L. Valerius Tappus, Q. Salonius Sarra. Aedilitas insignis eo anno fuit M. Aemilij Lepidi, & L. Aemilij Paulli. Multos pecuarios damnarunt: ex ea pecunia clypea inaurata in fastigio Iouis aedis posuerunt. porticum unã extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adiecto: alteram a porta Fontinali ad Martis aram, qua in campum iter esset, perduxerunt. Diu nihil in Liguribus dignum memoria gestum erat. extremo eius anni bis in magnum periculum res adducta est. nam & castra consulis oppugnata aegre sunt defensa: & non ita multo post per saltum angustum cum duceretur agmen Romanum, ipsas fauces exercitus Ligurum insedit. qua cum exitus non pateret, conuerso agmine redire instituit consul. & a tergo fauces saltus occupatae a parte hostium erant: Caudinaeque cladis memoria nõ animis modo, sed prope oculis obuersabatur. Numidas octingentos ferme equites inter auxilia habebat. Eorum praefectus consuli pollicetur, se parte utra uellet cum suis erupturum. tantum uti diceret, utra pars frequentior uicis esset. in eos se impetum facturum, & nihil prius, quam flammam tectis iniecturum, ut is pauor cogeret Ligures excedere saltu, quem obsiderent, & discurrere ad opem ferendam suis. Collaudatum eum consul spe praemiorum onerat. Numidae equos conscendunt, & obequitare stationibus hostium neminem lacessentes coeperunt. Nihil primo adspectu contemptius. equi hominesque paulluli & graciles: discinctus & inermis

eques

A eques, praeterquam quod iacula secum portat: equi sine frenis, deformis ipse cursus rigida ceruice & extento capite currentium. Hunc contemptum de industria augentes, labi ex equis, & per ludibrium spectaculo esse. Itaque qui primo intenti paratique, si lacesserētur, in stationibus fuerant, iam inermes, sedentesq. pars maxima spectabant. Numidae adequitare, dein refugere, sed propius saltum paullatim euehi: uelut quos, impotentes regendi, equi inuitos efferrent. postremo subditis calcaribus per medias stationes hostium erupere, & in agrum latiorem euecti, omnia propinqua uiae tecta incendunt: proximo deinde uico inferunt ignem: ferro flammaq. omnia peruastant. Fumus primo cōspectus, deinde clamor trepidantium in uicis auditus, postremo seniores pueriq. refugientes tumultum in castris fecerunt. itaque sine consilio, sine imperio pro se quisq. currere ad sua tutāda: momentoq. temporis castra relicta erant, & obsidione liberatus cōsul, quo intenderat, peruenit. Sed neque Boij, neque Hispani, cum quibus eo anno bellatum erat, tam inimici infestiq. erant Romanis, quam Aetolorū gens. Ij post deportatos ex Graecia exercitus primo in spe fuerant, & Antiochum in uacuam Europae possessionem uenturum: nec Philippum aut Nabin quieturos. ubi nihil usquam moueri uiderunt, agitandum aliquid miscendumq. rati, ne cunctando senescerent consilia, concilium Naupactum indixerunt. Ibi Thoas praetor eorum conquestus iniurias Romanorum, statumq. Aetoliae, quod omnium Graeciae gentium ciuitatumq. inhonoratissimi post eam uictoriam essent, cuius caussa ipsi fuissent, legatos censuit circa reges mittendos: qui non solum tentarent animos eorum, sed suis quemque stimulis mouerent ad Romanum bellum. Damocritus ad Nabin, Nicander ad Philippum, Dicaearchus frater praetoris ad Antiochu mest missus. Tyranno Lacedaemonio Damocritus ademptis maritimis ciuitatibus eneruatam tyrannidem dicere: inde militē, inde naues, naualesque socios habuisse: inclusum suis prope muris Achaeos uidere dominantes in Peloponneso, numquam habiturum recuperandi sua occasionem, si eam quae tum esset, praetermisisset: nullum exercitum Romanum in Graecia esse: nec propter Gytheum, aut maritimos alios Laconas dignam caussam existimaturos Romanos, cur legiones in Graeciam rursum transmittant. Haec ad incitandum animum tyranni dicebantur: ut cum in Graeciam Antiochus transiecisset, conscientia uiolatae per sociorū iniurias Romanae amicitiae, coniungeret se cum Antiocho. Et Philippum Nicander haud dissimili oratione incitabat. erat etiā maior orationi materia, quo ex altiore fastigio rex, quam tyrannus, detractus erat: quoq. plures ademptae res. ad hoc uetusta regum Macedoniae fama, peragratusque orbis terrarum uictorijs eius gentis referebatur. Et tutum uel incoepto, uel euentu se consilium afferre. nam neque, ut ante se moueat Philippus, quā Antiochus cum exercitu trāsierit in Graeciam, & qui sine Antiocho aduersus Romanos Aetolosque tamdiu sustinuerit bellum, ei adiuncto Antiocho, socijs Aetolis, qui tum grauiores hostes, quam Romani fuerint, quibus tandem uiribus resistere Romanos posse? Adijciebat de duce Hannibale, nato aduersus Romanos hoste, qui plures & duces & milites eorum occidisset, quam quot superessent. Haec Philippo Nicander. Alia Dicearchus Antiocho, & omnium primum praedam de Philippo Romanorum esse dicere, uictoriam Aetolorum. & aditum in Graeciam Romanis nullos alios, quam Aetolos, dedisse: & ad uincendum uires eosdem praebuisse. deinde quantas peditum equitumq. copias praebituri Antiocho ad bellum essent: quae loca terrestribus copijs, quos portus maritimis. Tum de Philippo & Nabide libero mendacio abutebatur: paratum utrumque ad rebellandum esse: & primam quamque occasionem recuperandi ea quae bello amisissent, arrepturos. Ita per totum simul orbem terrarum Aetoli Romanis concitabant bellum. reges tamen aut non moti, aut tardius moti sunt. Nabis extemplo circa omnes uicos maritimos dimisit ad seditiones in ijs miscendas, & alios principum donis ad suam caussam perduxit: alios pertinaciter in societate Romana manentes occidit. Achaeis omnium maritimorum Laconum tuendorum a T. Quinctio cura mandata erat. itaque extemplo & ad tyrannum legatos miserunt, qui admonerent foederis cum Romani, denunciarentque, ne pacem, quam tantopere petisset, turbaret, & auxilia ad Gytheum, quod iam oppugnabatur a tyranno, &, Romam qui ea nunciarent, legatos miserunt. Antiochus rex ea hieme Raphiae in Phoenice Ptolemaeo regi Aegypti filia in matrimonium data, cum Antiochiam se recepisset: per Ciliciam Tauro monte superato, extremo iam hiemis Ephesum peruenit.

nit. inde principio ueris, Antiocho filio misso in Syriam ad custodiam ultimarum partium regni, ne quid absente se a tergo moueretur: ipse cum omnibus terestribus copijs ad Pisidas, qui circa Sergam incolunt, oppugnandos est profectus. Eo tempore legati Romani P. Sulpicius, & P. Villius, qui ad Antiochum (sicut ante dictum est) missi erant, iussi prius Eumenem adire, Elęam uenere: inde Pergamum (ibi regia Eumenis fuit) adscenderunt. Cupidus belli aduersus Antiochum Eumenes erat: graue, si pax esset, accolam tanto potentioré regem credens: eundem, si motum bellum esset, non magis parem Romanis fore, quã Philippus fuisset: & aut funditus sublatum iri: aut, si pax uicto daretur, multa illi detracta, sibi accessura: ut facile deinde se ab eo sine ullo Romano auxilio tueri posset, etiam si quid aduersi casurum foret, satius esse Romanis socijs quamcumque fortunam subire: quam solum aut imperium pati Antiochi, aut abnuentem ui atque armis cogi. Ob haec, quantum auctoritate, quantum consilio ualebat, incitabat Romanos ad bellum. Sulpicius G aeger Pergami substitit. Villius cum Pisidiae bello occupatum esse regem audisset, Ephesum profectus, dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, ut cum Hannibale, qui tum ibi forte erat, saepe congrederetur, ut animum eius & tentaret, si qua posset, & metum demeret, periculi ei quidquam ab Romanis esse. His colloquiis aliud quidem actum nihil est: secutum tamen sua sponte est, uelut consilio petitum esset, ut uilior ob ea regi Hannibal & suspectior ad omnia fieret. Claudius secutus Graecos Acilianos libros, P. Africanum in ea fuisse legatione tradit, eumque. Ephesi collocutum cum Hannibale. & sermonem etiam unum refert, quo quaerenti Africano, quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet, respondisse Alexandrum Macedonum regem: quod parua manu innumerabiles exercitus fudisset; quodque ultimas oras, quas uisere supra spem humanam esset, peragrasset. quaerenti deinde, quem secundum poneret, Pyrrhum dixisse. castra metari primum H docuisse: ad hoc neminem elegantius loca cepisse, praesidia dispoluisse: artem etiam conciliandi sibi homines eam habuisse, ut Italicae gentes regis externi, quam populi Romani tamdiu principis in ea terra, imperium esse mallent. exsequenti, quem tertium duceret, haud dubie semetipsum dixisse. tum risu oborto Scipionem subiecisse, quidnam tu diceres, si me uicisses? tum uero me, inquit, & ante Alexandrum, & ante Pyrrhum, & ante omnes alios imperatores esse. & perplexum Punico astu responsum, & assentationis genus Scipionem mouisse, quod e grege se imperatorem uelut inaestimabilem secreuisset. Villius ab Epheso Apameam processit. eo & Antiochus audito Romanorum legatorum aduentu occurrit. Apameae congressis disceptatio eadem ferme fuit, quae Romae inter Quinctium & legatos regis fuerat. mors nunciata Antiochi filiis regis, quem missum paullo ante dixeram in Syriam, diremit colloquia. Magnus luctus in regia fuit, magnumque eius iuuenis desiderium. id enim iam specimen sui dederat, ut si uita longior I contigisset, magni iustique regis in eo indolem fuisse appareret. Quo carior acceptiorque omnibus erat, eo mors eius suspectior fuit, grauem successorem eum instare senectuti suae patrem credentem, per spadones quosdam, talium ministeriis facinorum acceptos regibus, ueneno sustulisse. Eam quoque caussam clamdestino facinori adiiciebant, quod cum Seleuco filio Lysimachiam dedisset: Antiocho quam similem daret sedem, ut procul ab se per honorem eum quoque ablegaret, non habuisset. Magni tamen luctus species per aliquot dies regiam tenuit: legatusque Romanus, ne alieno tempore incommodus obuersaretur, Pergamum concessit. rex Ephesum, omisso quod inchoauerat bello, rediit. ibi per luctum regia clausa, cum Minione quodam, qui princeps amicorum eius erat, secreta consilia agitauit. Minio ignatus omnium externorum, uiresque K aestimans regis ex rebus in Syria aut Asia gestis, non caussa modo superiorem esse Antiochum, quod nihil aequi postularent Romani, sed bello quoque superaturum credebat. Fugienti regi disceptationem cum legatis, seu iam experto eam minus prosperam, seu maerore recenti confuso, professus Minio, se quae pro caussa esset dicturum, persuasit, a Pergamo accerserentur legati. Iam conualuerat Sulpicius. itaque ambo Ephesum uenerunt. rex a Minione excusatus: & absente eo res agi coepta est. Ibi praeparata oratione Minio, Specioso titulo, inquit, uti uos Romani Graecarum ciuitatum liberandarum uideo. sed facta uestra orationi non conueniunt: & aliud Antiocho iuris statuistis, alio ipsi utimini. Qui enim magis Smyrnaei Lampsaceniq. Graeci sunt, quam Neapolitani, &

A Rhegini, & Tarentini, a quibus stipendium, a quibus naues ex foedere exigitis? Cur Syra-
cusas atque in alias Siciliae Graecas urbes praetorem quotannis cum imperio & uirgis &
securibus mittitis? nihil aliud profecto dicatis, quam armis superatis uos ijs has leges im-
posuisse. Eandem de Smyrna & Lampsaco, ciuitatibusque quae Ioniae aut Aeolidis sunt,
caussam ab Antiocho accipite. bello superatas a maioribus, & stipendiarias ac uectigales
factas, in antiquum ius repetit. itaq. ad haec ei responderi uelim, si ex aequo disceptatur,
& non belli caussa quaeritur. Ad ea Sulpicius, Fecit uerecunde, inquit Antiochus, qui si
alia pro caussa eius non erant quae dicerentur, quemlibet ista, quam se, dicere maluit.
Quid enim simile habet ciuitatum earum, quas comparasti caussa? ab Rheginis & Neapo-
litanis & Tarentinis, ex quo in nostram uenerunt potestatem, uno & perpetuo tenore iu-
ris semper usurpato, numquam intermisso, quae ex foedere debent, exigimus. Potesne
B tandem dicere, ut ij populi non per se, non per alium quemquam foedus mutauerint: sic
Asiae ciuitates, ut semel uenerunt in maiorum Antiochi potestatem, in perpetua possessio-
ne regni uestri permansisse? & non alias earum in Philippi, alias in Ptolemaei fuisse pote-
state? alias per multos annos nullo ambigente libertatem usurpasse? Nam si quod aliquan-
do seruierunt temporum iniquitate pressi, ius post tot saecula asserẽdi eos in seruitutem fa-
ciet: quid abest, quin actum nobis nihil sit, quod a Philippo liberauimus Graeciam? & repe-
tant posteri eius Corinthum, Chalcidem, Demetriadem, & Thessalorum totam gentem?
Sed quid ego caussam ciuitatum ago, quam ipsis agentibus & nos, & regem ipsum cogno-
scere aequius est? Vocari deinde ciuitatum legationes iussit, praeparatas iam ante & instru-
ctas ab Eumene: qui, quantumcumque uirium Antiocho decessisset, suo id accessurum re-
gno ducebat. Admissi plures, dum suas quisque nunc querellas, nunc postulationes inse-
C rit, aequa iniquis miscentes, e disceptatione altercationem fecerunt. itaque neque remissa
ulla re, neque impetrata, aeque ac uenerant, omnium incerti legati Romam redierunt. Rex
dimissis ijs consilium de bello Romano habuit. Ibi alius alio ferocius: quia quo quisque
asperius aduersus Romanos locutus esset, eo spes gratiae maior erat. alius superbiam po-
stulatorum increpare, tamquam Nabidi uicto, sic Antiocho, maximo Asiae regum, im-
ponentium leges. quamquam Nabidi tamen dominationem in patriam suam, & patriam
Lacedaemonem remissam: Antiocho si Smyrna & Lampsacus impetrata faciant, indi-
gnum uideri. alij paruas, & uix dictu dignas belli caussas tanto regi eas ciuitates esse, sed
initium semper per ius iniusta imperandi fieri. nisi crederent, Persas, cum aquam ter-
ramque ab Lacedaemonijs petierunt, gleba terrae & haustu aquae eguisse. persimilem
tentationem Romanis de duabus ciuitatibus agi. & alias ciuitates, simul duas iugũ exuis-
D se uidissent, ad liberatorem populum defecturas. si non libertas seruitute potior sit: ta-
men omni praesenti statu spem cuique nouandi res suas blandiorem esse. Alexan-
der Acarnan in concilio erat, Philippi quondam amicus, nuper relicto eo secutus opu-
lentiorem regiam Antiochi: & tamquam peritus Graeciae, nec ignarus Romanorum,
in eum gradum amicitiae regis, ut consilijs quoque arcanis interesset, acceptus erat. Is
tamquam non utrum bellandum esset, necne, consuleretur: sed ubi, & qua ratione
bellum gereretur, uictoriam se haud dubiam proponere animo affirmabat, si in Euro-
pam transisset rex, & in aliqua Graeciae parte sedem bello cepisset. Iam primum Aeto-
los, qui umbilicum Graeciae incolerent, in armis eum inuenturum, antesignanos ad aspe-
rima quaeque belli paratos. in duobus uelut cornibus Graeciae Nabin a Peloponneso con-
citaturum omnia, repetentem Argiuorum urbem, repetentem maritimas ciuitates,
E quibus eum depulsum Romani Lacedaemonis muris inclusissent: a Macedonia Philip-
pum, ubi primum bellicum cani audisset, arma capturum. nosse se spiritus eius, nosse ani-
mum: scire, ferarum modo, quae claustris aut uinculis teneantur, ingentes iamdiu iras
eum in pectore uoluere. meminisse etiam se, quoties in bello precari omnes deos solitus
sit, ut Antiochum sibi darent adiutorem. cuius uoti si compos nunc fiat: nullam moram re-
bellandi facturum. tantum non cunctandum neque cessandum esse. in eo enim uictoriam
uerti, si & loca opportuna, & socij praeoccuparentur. Hannibalem quoq. sine mora mitten-
dum in Africam esse ad distringendos Romanos. Hannibal non adhibitus in consiliũ, pro-
pter colloquia cum Villio suspectus regi, & in nullo postea honore habitus, primo eam cõ-
tumeliã tacitus tulit: deinde melius esse ratus, & percunctari caussam repentinae alienatio-

 nis,

nis,& purgare se tẽpore apto,quaesita simpliciter iracundiae caussa,auditaq.,Pater Hamilcar,inquit,Antioche paruum admodum me, cum sacrificaret, altaribus admotum iureiurando adegit, numquam amicum fore populi Romani.sub hoc sacramento sex & XXX annos militaui: hoc me in pace patria mea expulit: hoc patria extorrem in tuam regiam adduxit: hoc duce,si tu spem meam destitueris, ubicũque uires, ubi arma esse sciã,inueniam toto orbe terrarũ quaerens aliquos Romanis hostes. itaque si quibus tuorum meis criminibus apud te crescere libet, aliam materiam crescendi ex me quaerant. odi, odioque sum Romanis.id me uerum dicere pater Hamilcar,& dij testes sunt. proinde cum de bello Romano cogitabis,inter primos amicos Hannibalem habeto. siqua res te ad pacem compellet, in id consilium alium cum quo deliberes, quaerito. Non mouit modo talis oratio regem, sed etiam reconciliauit Hannibali. Ex consilio ita discessum est, ut bellum gereretur. Romae distinabant quidem sermonibus hostem Antiochum, sed nihil dum ad id bellũ praeter animos parabant. consulibus ambobus Italia prouincia decreta est: ita ut inter se compararent,sortirenturue, uter comitijs eius anni praeesset: ad utrum ea non pertineret cura,ut paratus esset,si quo eum extra Italiam opus esset ducere legiones. Huic cõsuli permissum,ut duas legiones scriberet nouas, & socium ac Latini nominis XX millia, & equites DCCC. Alteri cõsuli duae legiones decretae,quas L.Cornelius consul superioris anni habuisset,& socium ac Latini nominis ex eodem exercitu pedites XV millia,& equites quingenti. Q. Minucio cum exercitu,quem in Liguribus habebat, prorogatum imperium.additum in supplementum, ut IIII millia peditum Romanorum scriberentur, & CL equites:& sociis eodem V millia peditum imperarentur,CCL equites.Cn. Domitio extra Italiam, quo senatus censuisset, prouincia euenit,L.Quinctio Gallia & comitia habenda. Praetores deinde prouincias sortiti M.Fuluius Centumalus urbanam, L.Scribonius Libo peregrinam:L. Valerius Tappus Siciliam,Q.Salonius Sarra Sardiniam,M.Baebius Tamphilus Hispaniam citeriorem,A.Atilius Serranus ulteriorem. Sed his duobus primum senatus cõsulto,deinde plebis etiam scito permutatae prouinciae sunt. Atilio classis & Macedonia,Baebio Bruttij decreti.Flaminio Fuluioq. in Hispanijs prorogatum imperium.Baebio Tãphilo in Bruttios duae legiones decretae,quae priore anno urbanae fuissent: ut & sociis eodem millia peditum XV imperarentur, & quingenti equites. A.Atilius triginta naues quinqueremes facere iussus,& ex naualibus ueteres deducere,si quae utiles essent, & scribere nauales socios. Et consulibus imperatum,ut ei duo millia socium ac Latini nominis, & mille pedites darent Romanos.Hi duo praetores & duo exercitus,terrestris naualisque aduersus Nabin aperte iam oppugnantem socios populi R.dicebantur parari. ceterum legati ad Antiochum missi exspectabantur,& priusquam ij redissent, uetuerat Cn. Domitiũ consulẽ senatus ab urbe discedere.Praetoribus Fuluio & Scribonio,quibus ut ius dicerent Romae,prouincia erat:negotium datũ, ut praeter eã classem,cui Atilius praefuturus erat, centum quinqueremes pararent.Priusquam consul praetoresque in prouincias proficiscerentur, supplicatio fuit prodigiorum caussa.Capram sex haedos uno foetu edidisse, ex Piceno nunciatum est,& Arretij puerum natum unimanum,Amiterni terra pluuisse,Formijs portam murumque de caelo tacta,& (quod maxime terrebat consulem Cn.Domitium)bouem locutum, Roma caue tibi. Ceterorum prodigiorum caussa supplicatum est: bouem cum cura seruari alique,haruspices iusserunt. Tiberis infestiore, quam priore impetu illatus urbi,duos pontes, aedificia multa,maxime circa portam Flumentanam euertit. saxum ingens,siue imbribus, siue motu terrae leniore,quam ut alioqui sentiretur, labefactatum, in uicum Iugarium ex Capitolio procidit,& multos oppressit.in agris passim inundatis pecua ablata:uillarum strages facta est.Priusquam L.Quinctius consul in prouinciam perueniret,Q.Minucius in agro Pisano cum Liguribus signis collatis pugnauit:nouem millia hostium occidit: ceteros fusos fugatosque in castra compulit. ea usque in noctem magno certamine oppugnata defensaque sunt. nocte clam profecti Ligures: prima luce Romanus uacua castra inuasit. praedae minus inuentum est, quod subinde spolia agrorum capta domos mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hostibus dedit. ex Agro Pisano in Ligures profectus, castella uicosque eorum igni ferroque peruastauit. ibi praeda Etrusca, quae missa a populatoribus fuerat, repletus est miles Romanus. Sub idem tempus legati ab regibus Romam reuerterunt. qui cum nihil,quod satis maturam caussam belli haberet,

A beret, nisi aduersus Lacedaemonium tyrannum attulissent, quem & Achaei legati nuncia-
bant cōtra foedus maritimam oram Laconum oppugnare: Atilius praetor cum classe mis-
sus est in Graeciam ad socios tuendos. consules, quando nihil ab Antiocho instaret, pro-
ficisci ambos in prouincias placuit. Domitius ab Arimino, qua proximum fuit; Quin-
ctius per Ligures in Boios uenit. Duo consulum agmina diuersa late agrum hostium perua
starunt. Primo equites eorum pauci cum praefectis, deinde uniuersus senatus, postremo in
quibus aut fortuna aliqua, aut dignitas erat ad mille quingenti ad cōsules transfugerunt.
Et in utraque Hispania eo anno res prospere gestae. nam & C. Flaminius opidum Lita-
brum munitum opulentumque uineis expugnauit, & nobilem regulum Corribilonem ui-
uum cepit: & M. Fuluius procos. cum duobus exercitibus hostium duo secunda proelia
fecit: opida duo Hispanorum, Vesceliam Holonemque, & castella multa expugnauit. alia
B uoluntate ad eum defecerunt. tum in Oretanos progressus, & ibi duobus potitus opi-
dis, Nobilia & Cusibi, ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parua urbs erat: sed
loco munita. eam cum oppugnaret, Vectonum magnus exercitus Toletanis subsidio ue-
nit. cum his signis collatis prospere pugnauit: & fusis Vectonibus, operibus Toletum ce-
pit. Ceterum eo tempore minus ea bella quae gerebantur, curae patribus erant, quam
exspectatio nondum coepti cum Antiocho belli. nam etsi per legatos identidem omnia ex
plorabantur: tamen rumores temere sine ullis auctoribus orti, multa falsa ueris miscebant.
inter quae allatum erat, cum in Aetoliam uenisset Antiochus, extemplo classem eum in Si
ciliam missurum. Itaque senatus etsi praetorem Atilium cum classe miserat in Graeciam;
tamen quia non copijs modo, sed etiam auctoritate opus erat ad tuendos sociorum ani-
mos, T. Quinctium, & Cn. Octauium, & Cn. Seruilium, & P. Villium legatos in Grae-
C ciam misit: & ut M. Baebius ex Bruttijs ad Tarentum & Brundisium promoueret legiones,
decreuit: ut inde res si posceret, in Macedoniam transijceret: & ut M. Fuluius praetor classē
nauium triginta mitteret ad tuendam Siciliae oram, & ut cum imperio esset, qui classem
eam duceret: (duxit L. Oppius Salinator, qui priore anno aedilis plebis fuerat) & ut idem
praetor L. Valerio collegae scriberet, periculum esse, ne classis regis Antiochi ex Aetolia
in Siciliam transijceret. itaque placere senatui, ad eum exercitum quem haberet, tumul-
tuariorum militum ad XII millia pedites, & quadringentos equites scribere eum: quibus
oram maritimam prouinciae, qua uergeret in Graeciam, tueri posset. Eum delectum prae-
tor non ex Sicilia ipsa tantum, sed etiam ex circumiacentibus insulis habuit: opidaque
omnia maritima, quae in Graeciam uersa erāt, praesidijs firmauit. Addidit alimenta rumo
ribus aduentus Attali, Eumenis fratris: qui nunciauit, Antiochum regem Hellespon-
D tum cum exercitu transisse, Aetolos ita se parare, ut sub aduentum eius in armis essent. Et
Eumeni absenti, & praesenti Attalo gratiae actae, & aedes liberae, locus, lautia decreta, &
munera data, equi duo, bina equestria arma, & uasa argentea centum pondo, & aurea ui-
ginti pondo. Cum alij atque alij nuncij bellum instare afferrent, ad rem pertinere ui-
sum est, consules primo quoque tempore creari. itaque S.C. factum est, ut M. Fuluius
praetor litteras extemplo ad consulem mitteret, quibus certior fieret, senatui placere;
prouincia exercituque tradito legatis, Romam reuerti eum, & ex itinere praemittere
edictum, quo comitia consulibus creandis ediceret. Paruit his litteris consul, & praemisso
edicto, Romam uenit. Eo quoque anno magna ambitio fuit, quod patricij tres in unum lo
cum petierunt, P. Cornelius Cn. F. Scipio, qui priore anno repulsam tulerat, & L. Corne-
lius Scipio, & Cn. Manlius Vulso. P. Scipioni, ut dilatum uiro tali, non negatum honorem
appareret, consulatus datus est, additus ei de plebe collega, M. Acilius Glabrio. Postero
E die praetores creati L. Aemilius Paullus, M. Aemilius Lepidus, M. Iunius Brutus, A. Cor-
nelius Mammula, C. Liuius, & L. Oppius. utrique eorum Salinator cognomen erat. Oppius
is erat, qui classem triginta nauium in Siciliam duxerat. Interim dum noui magistratus
sortirentur prouincias, M. Baebius a Brundisio cum omnibus copijs transire in Epirum est
iussus, & circa Apolloniam copias continere, & M. Fuluio, praetori urbano, negotium da-
tum est, ut quinqueremes nouas quinquaginta faceret. Et populus quidem Romanus
ita se ad omnes conatus Antiochi praeparabat. Nabis iam non differebat bellum, sed sum-
ma ui Gytheum oppugnabat: & infestus Achaeis, quod miserāt obsessis praesidium, agros
eorum uastabat. Achaei non antea ausi capessere bellum, quam ab Roma reuertissent le-

gati,ut,quid senatui placeret,scirent:post reditum legatorum,& Sicyonem concilium edi- F
xerunt,& legatos ad T.Quinctium miserunt, qui consilium ab eo peterent. In concilio o-
mnium ad bellum extemplo capessendum inclinatae sententiae erant: litterae T.Quinctij
cunctationem iniecerunt, quibus auctor erat praetorem classemque Romanam exspectan
di. Cum principum alii in sententia permanerent,alii utendum eius,quem ipsi consuluis-
sent,consilio censerent,multitudo Philopoemenis sententiam exspectabat. praetor is tum
erat, & omnes eo tempore & prudentia & auctoritate anteibat. Is praefatus,bene compa-
ratum apud Aetolos esse,ne praetor,cum de bello consuluisset, ipse sententiam diceret:sta
tuere quamprimum ipsos quid uellent,iussit. praetorem decreta eorum cum fide & cura
exsecuturum,annixurumque,ut,quantum in consilio humano positum esset,nec pacis eos
paeniteret,nec belli.Plus ea oratio momenti ad incitandos ad bellum habuit, quam si aper
te suadendo, cupiditatem res gerendi ostendisset. itaque ingenti consensu bellum decre- G
tum est:tempus & ratio administrãdi eius libera praetori permissa sunt. Philopoemen prae
terquam,quod ita Quinctio placeret, & ipse existimabat classem Romanam exspectandã,
quae a mari Gytheum tueri posset. sed metuens ne dilationem res non pateretur, & non
Gytheum solum, sed praesidium quoque missum ad tuendam urbem amitteretur: naues
Achaeorum deduxit. Comparauerat & tyrannus modicam classem ad prohibenda si qua
obsessis mari summitterentur praesidia, tres tectas naues, & lembos pristesque,tradita ue-
tere classe ex foedere Romanis harum nouarum nauium agilitatem ut experiretur, simul
ut omnia satis apta ad certamen essent,prouectos in altum quotidie remigem militemque
simulacris naualis pugnae exercebat: in eo ratus uerti spem obsidionis,si praesidia mariti-
ma interclusisset. Praetor Achaeorum, sicut terrestrium certaminum arte quemuis cla-
rorum imperatorum uel usu uel ingenio aequabat:ita rudis in re nauali erat:Arcas mediter H
raneus homo,externorum etiam omnium, nisi quod in Creta praefectus auxiliorum mili-
tauerat,ignarus. Nauis erat quadriremis uetus, capta annis quadraginta ante,cum Cra-
teri uxorem Nicaeam a Naupacto Corinthum ueheret. huius fama motus, (fuerat enim
nobile in classe regia quondam nauigium) deduci ab Aegio putrem iam admodum, & ue-
tustate dilabentem iussit. Hac tum praetoria naue praecedente classem, cum in ea Patren-
sis Tiso praefectus classis ueheretur,occurrerũt a Gytheo Laconum naues:& primo statim
incursu ad nouam & firmam nauem uetus, quae per se ipsa omnibus compagibus aquam
acciperet,diuulsa est:captique omnes qui in naui erant.cetera classis, praetoria naue amis-
sa,quantum quaeque remis ualuit, fugerunt. ipse Philopoemen in leui piscatoria naue fu-
git: nec ante fugae finem,quam Patras uentum sit, fecit. Nihil ea res animum militaris ui-
ri,& multos experti casus imminuit: quin contra,si in re nauali,cuius esset ignarus, offen- I
disset: eo plus in ea quorum usu calleret, spei nactus, breue id tyranno gaudium se effe-
cturum affirmabat. Nabis cum prospera elatus re, tum spem etiam haud dubiam nactus,
nihil iam a mari periculi fore,& terrestres aditus claudere opportune positis praesidijs uo-
luit. tertia parte copiarum ab obsidione Gythei abducta, ad Eliam posuit castra. Imminet
is locus & Leucis & Acrijs: qua uidebantur hostes exercitum admoturi. Cum ibi statiua
essent, & pauci tabernacula haberent,multitudo alia casas ex arundinibus textas,fronde,
quae umbram modo praeberet, texissent: priusquam in conspectum hostium ueniret Phi-
lopoemen,nec opinantem eum improuiso genere belli aggredi statuit. Nauigia parua in
stationem occultam agri Argiui contraxit:in ea expeditos milites,cetratos plerosque cum
fundis & iaculis & alio leui genere armaturae imposuit,inde litora legens,cum ad propin-
quum castris hostium promontorium uenisset, egressus callibus notis nocte Eliam perue- K
nit: & sopitis uigilibus, ut in nullo propinquo metu, ignem casis ab omni parte castro-
rum iniecit. Multi prius incendio absumpti sunt, quam hostium aduentum sentirent: &
qui senserant, nullam opem ferre potuerunt.ferro flammaque omnia absumpta. perpau-
ci tamen ex tam ancipiti peste ad Gytheum in maiora castra perfugerunt. Ita perculsis
hostibus Philopoemen protinus ad depopulandam Tripolim Laconici agri, qui proximus
finem Megalopolitarum est,duxit: & magna ui pecorum hominumque inde abrepta,prius
quam a Gytheo tyrannus praesidium agris mitteret, discessit. Idem Tegeam exercitu
contracto, concilioque eodem & Achaeis & socijs indicto,in quo & Epirotarum & Acar-
nanum fuere principes, statuit: quoniam satis & suorum a pudore maritimae ignominiae

A restituti animi,& hostium conterriti essent, ad Lacedaemonem ducere:eo modo uno ratus ab obsidione Gythei hostem abduci posse. Ad Caryas primum in hostium terra posuit castra. Eo ipso die Gytheum expugnatũ est. cuius rei ignarus Philopoemen castra ad Barbosthenem(mons est decem millia passuum ab Lacedaemone)promouit. Et Nabis recepto Gytheo, cum expedito exercitu inde profectus, cum praeter Lacedaemonẽ raptim duxisset:Pyrrhi(quae uocant)castra occupauit:quem peti locum ab Achaeis nõ dubitabat. inde hostibus occurrit. Obtinebant autem longo agmine propter angustias uiae prope quinque millia passuum: cogebatur agmen ab equitibus,& maxime a parte auxiliorum, quod existimabat Philopoemen tyrannum mercenarijs militibus,quibus plurimum fideret,a tergo suos aggressurum. Duae res simul inopinatae perculerunt eum:una,praeoccupatus quẽ petebat locus: altera, quod primo agmini occurrisse hostem cernebat: ubi cum per loca

B confragosa iter esset, sine leuis armaturae praesidio signa ferri non uidebat posse. Erat autem Philopoemen praecipuae in ducendo agmine locisq. capiẽdis sollertiae, atq.usus:nec belli tantum temporibus,sed etiam in pace ad id maxime animũ exercuerat. Vbi iter quopiam faceret,& ad difficilem transitu saltum uenisset, contemplatus ab omni parte loci naturam,cum solus iret,secum ipse agitabat animo: cum comites haberet, ab ijs quaerebat:si hostis eo loco apparuisset: quid si a fronte,quid si ab latere,hoc aut illo, quid si a tergo adoriretur, capiendum consilij foret? posse instructos recta acie, posse inconditum agmen, & tantummodo aptum uiae,occurrere. quem locum ipse capturus esset,cogitando aut quaerendo exsequebatur, aut quot armatis, aut quo genere armorum (plurimum enim interesse) usurus:quo impedimenta,quo sarcinas,quo turbam inermem reijceret: quãto ea,aut quali praesidio custodiret:& utrum pergere qua coepisset ire,uia,an eam qua uenisset,repe

C tere melius esset: castris quoque quem locum caperet, quantum munimento amplecteretur loci:qua opportuna aquatio, qua pabuli lignorumq. copia esset: qua postero die castra mouenti tutum maxime iter, quae forma agminis foret. His curis cogitationibusq. ita ab ineunte aetate animum agitauerat, ut nulla ei noua in tali re cogitatio esset. Et tum omniũ primum agmen constituit: dein Cretenses auxiliares,& quos Tarentinos uocabant, equites binos secum trahẽtes equos ad prima signa misit:& iussis equitibus subsequi. super torrentem,unde aquari possent,rupem occupauit.eo impedimenta omnia, & calonum turbã collectam armatis circumdedit,& pro natura loci castra communiuit.tabernacula statuere in aspretis,& inaequabili solo,difficile erat. Hostes quingentos passus aberant. ex eodem riuo utrimque cum praesidio leuis armaturae aquati sunt: & priusquam, qualia in propinquis castris solent, contraheretur certamen, nox interuenit. postero die apparebat pu-

D gnandum pro aquatoribus circa riuum esse. nocte in ualle a conspectu hostium auersa, quantam multitudinem locus occulere poterat, condidit cetratorum. Luce orta Cretensium leuis armatura, & Tarentini equites super torrentem proelium commiserunt. Letemnastus Cretẽsis popularibus suis,equitibus Lycortas Megalopolitanus praeerat. Cretenses,& hostium auxiliares,equitumq. idem genus Tarentini praesidio aquatoribus erãt, aliquandiu dubium proelium fuit, ut eodem ex parte utraque hominum genere, & armis paribus. procedente certamine, & numero uicere tyranni auxiliares: & quia ita praeceptum a Philopoemene praefectis erat, ut modico edito proelio in fugam inclinarent, hostemque ad insidiarum locum pertraherent, effuse secuti fugientes per conuallem plerique & uulnerati & interfecti sunt, priusquam occultum hostem uiderent. Cetrati ita, quantum latitudo uallis patiebatur, instructi sederant, ut facile per interualla ordinum fugientes suos acciperent. consurgunt deinde ipsi integri, recentes, instructi, & in ho-

E stes inordinatos, effusos, labore etiam & uulneribus fessos impetum faciunt. nec dubia uictoria fuit. extemplo terga dedit tyranni miles, & haud paullo concitatiore cursu, quam secutus erat, fugiens in castra est compulsus. multi caesi captique in fuga sunt. & in castris quoque foret trepidatum, ni Philopoemen receptui cani iussisset: loca magis, confragosa, &,quacumque temere processisset, iniqua, quam hostem metuens. Inde & ex fortuna pugnae, & ex ingenio ducis coniectans, in quo tum is pauore esset, unum ex auxiliaribus specie transfugae mittit ad eum, qui comperto afferret, Achaeos statuisse postero die ad Eurotam amnem, qui prope ipsis affluit moenibus, progredi: ut intercluderent iter, ne aut tyrannus, cum uellet, receptum ad urbem haberet: aut commeatus

ab urbe in castra portarentur: simul etiam tentaturos, si quorum animi sollicitari ad defectionem a tyranno possent. Non tam fidem dictis perfuga fecit, quam perculso metu relinquendi castra caussam probabilem praebuit. Postero die Pythagoram cum auxiliaribus & equitatu stationem agere pro uallo iussit. ipse tamquam in aciem cum robore exercitus egressus, signa ocius ferri ad urbem iussit. Philopoemē posteaquam citatum agmen per angustam & procliuem uiam duci raptim uidit: equitatum omnem & Cretensium auxiliares in stationem hostiū, quae pro castris erat, emittit. Illi ubi hostes adesse, & a suis se desertos uiderunt, primo in castra recipere se conati sunt: deinde posteaquam instructa acies tota Achaeorum admouebatur, metu ne cum ipsis castris caperentur, sequi suorum agmen aliquantum praegressum insistunt. Extemplo cetrati Achaeorum in castra impetum faciunt, & diripiunt: ceteri ad persequendos hostes ire pergunt. Erat iter tale, per quod uix trāquillum ab hostili metu agmen expediri posset. Vt uero ad postremos proelium ortum est, clamorque terribilis a tergo pauentium ad prima signa est perlatus, pro se quisque armis abiectis in circumiectas itineri siluas diffugiūt: momentoque temporis strage armorum saepta uia est, maxime hastis, quae pleraeque aduersae cadentes, uelut uallo obiecto iter impediebant. Philopoemen utcumque possent, instare & persequi auxiliaribus iussis, (utique enim equitibus haud facilem futuram fugam) ipse grauius agmen uia patentiore ad Eurotam amnem deduxit. ibi castris sub occasum solis positis, leuem armaturam, quam ad persequendum reliquerat hostem, opperiebatur. qui ubi prima uigilia uenerunt, nunciantes tyrannum cum paucis ad urbem penetrasse, ceteram multitudinem inermem toto sparsam uagari saltu, corpora curare eos iubet. ipse ex cetera copia militū, qui, quia priores in castra uenerant, refecti & cibo sumpto & modica quiete erant, delectos, nihil praeter gladios secum ferentes extemplo educit, & duarum portarum itineribus, quae Pharin quaeq. Barbosthenem ferunt, eos instruxit, qua ex fuga recepturos sese hostes credebat. Nec eum opinio fefellit. nam Lacedaemonij, quoad lucis superfuit quidquam, deuijs callibus medio saltu se recipiebant, primo uespere ut lumina in castris hostium conspexere, e regione eorū occultis semitis se tenuerunt. ubi praetergressi ea sunt, iam tutum rati, in patentes uias descenderunt. ibi excepti ab insidente hoste, passim ita multi caesi captiq. sunt, ut uix quarta pars de toto exercitu euaserit. Philopoemen incluso tyranno in urbem, insequentes dies prope triginta uastandis agris Laconum absumpsit: debilitatisque ac prope fractis tyranni uiribus, domum redijt, aequātibus eum gloria rerum Achaeis imperatori Romano, &, quod ad Laconicum bellum attineret, praeferentibus etiam. Dum inter Achaeos & tyrannum bellum erat: legati Romanorum circumire sociorum urbes solliciti, ne Aetoli partis alicuius animos ad Antiochum auertissent. minimum operae in Achaeis adeundis consumpserunt, quos, quia Nabidi infesti erant, ad cetera quoque satis fidos censebant esse. Athenas primum, inde Chalcidem, inde in Thessaliam iere, allocutique concilio frequenti Thessalos, Demetriadem iter flexere. eo Magnetum concilium indictum est. Accuratior ibi habenda oratio fuit, quod pars principum alienati a Romanis, totique Antiochi & Aetolorum erāt: quia cum reddi filium obsidem Philippo allatum esset, stipendiumque impositum remitti: inter cetera uana allatum erat, Demetriadem quoque ei reddituros Romanos esse. id ne fieret, Eurylochus princeps Magnetum, factionisq. eius quidam omnia nouari Aetolorum Antiochique aduentu malebant. Aduersus eos ita disserendum erat, ne timorem uanum ijs demendo, spes incisa Philippum abalienaret, in quo plus ad omnia momenti, quam in Magnetibus esset. Illa tantum commorata, cum totam Graeciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis esse: tum eam ciuitatem praecipue. ibi enim non praesidium modo Macedonum fuisse, sed regiam exaedificatam: ut praesens semper in oculis habendus esset dominus. ceterum nequidquam ea facta, si Aetoli Antiochum in Philippi regiam adducerēt, & nouus & incognitus pro uetere & experto habendus rex esset. Magnetarchen summum magistratum uocant. is tum Eurylochus erat, ac potestate ea fretus negauit dissimulandum sibi & Magnetibus esse, quae fama uulgata de reddenda Demetriade Philippo foret. id ne fieret, omnia & conanda & audenda Magnetibus esse. & inter dicendi contentionem inconsultius euectus proiecit: tum quoque specie liberam Demetriadem esse, re uera omnia ad nutum Romanorum fieri. Sub hanc uocem fremitus uariantis multitudinis fuit, partim assentientium, partim indignantium, dicere id ausum

eum.

A eum. Quinctius quidem adeo exarsit ira, ut manus ad caelum tendens, deos testes ingrati, ac perfidi animi Magnetum inuocaret. hac uoce perterritis omnibus, Zeno ex principibus unus magnae tum cum ob eleganter actam uitam auctoritatis, tum quod semper Romanorum haud dubie partis fuerat: ab Quinctio legatisque alijs flens petijt, ne unius amentiam ciuitati assignarent. suo quemque periculo furere. Magnetas non libertatem modo, sed omnia, quae hominibus sancta caraq. sint, T. Quinctio & populo Romano debere. nihil quemquam a dijs immortalibus precari posse, quod non Magnetes ab illis haberent, & in corpora sua citius per furorem saeuituros, quam ut Romanam amicitiam uiolarent. Huius orationem subsecutae multitudinis preces sunt. Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam, atque inde protinus in Aetoliam profugit. Iam enim, & id magis in dies Aetoli defectionem nudabant, eoq. ipso forte tempore Thoas princeps legationis, quam B miserant ad Antiochum, redierat: indeq. Menippum secum adduxerat, regis legatum: qui priusquam concilium ijs daretur, impleuerant omnium aures, terrestres naualesq. copias commemorando, ingentem uim peditum equitumq. uenire, ex India elephantos accitos: ante omnia, quo maxime moueri credebant multitudinis animos, tantum aduehi auri, ut ipsos emere Romanos possit. Apparebat, quid ea oratio in cōcilio motura esset. nam & uenisse eos, & quae agerent, omnia Romanis legatis deferebantur. & quamquam prope abscisa res erat, tamen non ab re esse Quinctio uisum est, sociorum aliquos legatos interesse ei concilio, qui admonerent Romanae societatis Aetolos, qui uocem liberam mittere aduersus regis legatum auderent. Athenienses maxime in eam rem idonei uisi sunt, propter & ciuitatis dignitatē, & uetustam societatem cū Aetolis. ab ijs Quinctius petijt, ut legatos ad Panaetolicum concilium mitterent. Thoas primus in eo concilio renunciauit legationem. C Menippus post eum intromissus, optimum fuisse omnibus, qui Graeciam Asiamq. incolerent, ait, integris rebus Philippi, potuisse interuenire Antiochum, sua quemque habiturū fuisse, neque omnia sub nutum ditionemq. Romanam peruentura. Nunc quoque, inquit, (si modo uos, quae inchoastis, consilia constantes perducitis ad exitum) poterit dijs iuuātibus, & Aetolis socijs, Antiochus quamuis inclinatas Graeciae res restituere, in pristinā dignitatem. ea autem in libertate posita est, quae suis stat uiribus, non ex alieno arbitrio pendet. Athenienses, quibus primis post regiam legationem dicendi quae uellent potestas facta est, mentione omni regis praetermissa, Romanae societatis Aetolos, meritorūq. in uniuersam Graeciam T. Quinctij admonuerunt, ne temere eam celeritate nimia consiliorum euerterent. Consilia callida & audacia prima specie laeta, tractatu dura, euētu tristia esse. legatos Romanos, & in ijs T. Quinctium haud procul inde abesse. dum integra omnia essent, uerbis potius de ijs, quae ambigerentur disceptarent, quam Asiam, Europamq. ad D funestum armarent bellum. Multitudo auida nouādi res, Antiochi tota erat, & ne admittendos quidem in concilium Romanos censebant. principum maxime seniores auctoritate obtinuere, ut daretur ijs concilium. Hoc decretum Athenienses cum retulissent, eundum in Aetoliam Quinctio uisum est. aut enim moturum aliquid, aut omnes homines testes fore, penes Aetolos belli culpā esse, Romanos iusta ac prope necessaria sumpturos arma. Posteaquam uentum est eo, Quinctius in concilio orsus a principio societatis Aetolorum cum Romanis, & quoties ab ijs fides mota foederis esset, pauca de iure ciuitatum, de quibus ambigeretur, disseruit. Si quid tamen aequi se habere arbitrarētur, quanto esse satius, Romam mittere legatos, seu disceptare, seu rogare senatum mallent, quam populum Romanum cum Antiocho admistis Aetolis, non sine motu magno generis humani, & pernicie Graeciae, dimicare? nec ullos prius cladē eius belli sensuros, quā qui mouissent. Haec E nequidquam uelut uaticinatus Romanus. Thoas deinde, ceteriq. factionis eiusdem cum assensu omnium auditi, peruicerunt, ut ne dilato quidem concilio, & absentibus Romanis decretum fieret, quo accerseretur Antiochus ad liberandam Graeciam, disceptandumque inter Aetolos & Romanos. Huic tam superbo decreto addidit propriam contumeliam Damocritus praetor eorum. nam cum idipsum decretum posceret eum Quinctius: non ueritus maiestatem uiri, aliud in praesentia, quod magis instaret, praeuertendū sibi esse dixit: decretum responsumque breui in Italia, castris super ripam Tiberis positis, daturum. tantus furor illo tempore gentem Aetolorum, tantusq. magistratus eorum cepit. Quinctius legatique Corinthum redierunt. Inde, ut quaeque de Antiocho nihil per se ipsi moti, &

sedentes

sedentes exspectare aduentum uiderentur regis, concilium quidem uniuersae gentis post F dimissos Romanos non habuerunt. per apocletos autem (ita uocant sanctius concilium: ex delectis constat uiris) id agitabant, quonam modo res in Graecia nouarentur. Inter omnes cõstabat, in ciuitatibus principes & optimum quemque Romanae societatis esse, & praesenti statu gaudere: multitudinem, & quorum res non ex sententia ipsorum essent, omnia nouari uelle. Aetoli consiliũ uno die spei quoque non audacis modo, sed etiam impudentis ceperunt, Demetriadem, Chalcidem, & Lacedaemonem occupandi. Singuli in singulas missi sunt principes, Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedaemonem, Diocles Demetriadem. Hunc exsul Eurylochus, de cuius fuga, caussaq. fugae ante dictum est: quia reditus in patriam nulla spes alia erat, adiuuit. Litteris Eurylochi admoniti propinqui amiciq. & si eiusdem factionis erant, liberos & coniugem eius cum sordida ueste tenentes uelamenta supplicum concionem frequentem adire iubent, singulos uniuersosq. obtestan- G tes, ne insontem indemnatum consenescere in exsilio sinerẽt. Et simplices homines misericordia, & improbos seditiososq. immiscendi res tumultu Aetolico spes mouit. pro se quisque reuocari iubebãt. His praeparatis Diocles cum omni equitatu (& erat tunc praefectus equitum) specie reducentis exsulem hospitẽ profectus, die ac nocte ingens iter emẽsus, cũ millia sex ab urbe abesset, luce prima tribus electis turmis, cetera multitudine equitum subsequi iussa, praecessit. posteaquam portae appropinquabat, desilire omnes ex equis iussit, & loris ducere equos, itineris maxime modo solutis ordinibus, ut comitatus magis praefecti uideretur, quã praesidiũ. Ibi una ex turmis ad portã relicta, ne excludi subsequẽs equitatus posset, media urbe ac per forum manu Eurylochum tenens, multis occurrentibus gratulantibusq. domum deduxit. mox equitum plena urbs erat, & loca opportuna occupabantur. tum in domos missi, qui principes aduersae factionis interficerent. Ita Deme- H trias Aetolorum facta est. Lacedaemone non urbi uis afferenda, sed tyrannus dolo capiẽdus erat, quem spoliatum maritimis opidis a Romanis, tunc intra moenia etiã Lacedaemonis ab Achaeis cõpulsum, qui occupasset occidere, cũ totius gratiam rei apud Lacedaemonios laturum. Caussam mittendi ad eum habuerunt, quod fatigabat precibus, ut auxilia sibi, cum illis auctoribus rebellasset, mitterentur. Mille pedites Alexameno dati sunt, & triginta delecti ex iuuentute equites. Ijs a praetore Damocrito in concilio arcano gentis, de quo ante dictum est, denunciatum, ne se ad bellum Achaicum, aut rem ullam, quam sua quisque opinione praecipere posset, crederent missos esse. quidquid Alexamenum res mouisset subiti consilij capere, ad id quamuis inopinatum, temerarium, audax, obedienter exsequendum parati essent: ac pro eo acciperent, tamquam ad id unum agendũ missos a domo se scirent. Cum his ita praeparatis Alexamenus ad tyrannum uenit, quẽ adue- I niens extemplo spei impleuit. Antiochum iam in Europam transisse: mox in Graecia fore, terras maria armis uiris completurum. non cum Philippo rem esse credituros Romanos. numerum iniri peditum, equitum, nauiumq. non posse: elephantorum aciem conspectu ipso debellaturam. Aetolos toto suo exercitu paratos esse uenire Lacedaemonem, cũ res poscat: sed frequentes armatos ostendere aduenienti regi uoluisse. Nabidi quoque & ipsi faciendum esse, ut quas haberet copias, non sineret sub tectis marcescere otio, sed educeret, & in armis decurrere cogeret, simul animos acueret, & corpora exerceret. consuetudine leuiorem laborem fore, & comitate ac benignitate ducis etiam non iniucundum fieri posse. Educi inde frequenter ante urbem in campum ad Eurotam amnem coepere. Satellites tyranni media fere in acie consistebant. tyrannus cum tribus summum equitibus, inter quos plerumque Alexamenus erat, ante signa uectabatur, cornua extrema inuisens. in K dextero cornu Aetoli erant, & qui ante auxiliares tyranni fuerant, & qui uenerant mille cum Alexameno. Fecerat sibi morem Alexamenus, nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi, mouendiq. eum quae in rem esse uidebantur: nũc in dextrum cornu ad suos adequitandi: mox inde, uelut imperato quod res poposcisset, recipiendi se ad tyrannum. Sed quem diem patrando facinori statuerat, eo paullisper cum tyranno uectatus, cũ ad suos concessisset: tum equitibus a domo secum missis, Agenda, inquit, res est iuuenes, audendaq., quã me duce impigre exsequi iussi estis. parate animos dextrasq., ne quis in eo quod me uiderit facientẽ, cesset. qui cunctatus fuerit, & suũ consiliũ meo interponet, sciat sibi reditum ad penates non esse. Horror cunctos cepit: & meminerant cum quibus mandatis

datis

A datis exiſsent. Tyrannus ab laeuo cornu ueniebat. Ponere haſtas equites Alexamenus iu
bet,& ſe intueri. colligit & ipſe animum confuſum tantae cogitatione rei. poſteaquam ap-
propinquabat, impetum facit: & transfixo equo tyrannum deturbat. iacentẽ equites con-
fodiunt. multis fruſtra in loricam ictibus datis, tandem in nudum corpus uulnera peruene
runt,& priuſquam a media acie ſuccurreretur, exſpirauit. Alexamenus cum omnibus Ae-
tolis citato gradu ad regiam occupandam pergit. Corporis cuſtodes, cũ res in oculis ge-
reretur, pauor primo cepit: deinde poſteaquam abire Aetolorum agmen uidere, concur-
runt ad relictum tyranni corpus. & ſpectatorum turba ex cuſtodibus uitae, mortiſq. ulto-
ribus, eſt facta. nec mouiſſet ſe quiſquam, ſi extemplo poſitis armis uacata in concionem
multitudo fuiſſet, & oratio habita tempori conueniens. frequentes inde retenti in armis
Aetoli, ſine iniuria cuiuſquam. ſed ut oportuit in conſilio fraude coepto, omnia in maturã-
B dam perniciem eorum, qui fecerant, ſunt acta. Dux regia incluſus diem ac noctem in ſcru
tandis theſauris tyranni conſumpſit. Aetoli uelut capta urbe, quam liberaſſe uideri uole-
bant in praedam uerſi. Simul indignitas rei, ſimul contemptus, animos Lacedaemonijs ad
coeundum fecit. alij dicere, exturbandos Aetolos, & libertatem, cum reſtitui uideretur,
interceptam repetendam. alij, ut caput agendae rei eſſet, regij generis aliquem in ſpeciẽ
aſſumendum. Laconicus eius ſtirpis erat puer admodum, educatus cum liberis tyranni. eũ
in equum imponunt,& armis arreptis Aetolos uagos per urbem caedunt. tum regiam inua
dunt. ibi Alexamenum cum paucis reſiſtentem obtruncant. Aetoli circa Chalcioecon
(Mineruae eſt templum aereum) congregati caeduntur. pauci armis abiectis, pars Tegeã,
pars Megalopolin perfugiunt. ibi comprehenſi a magiſtratibus, ſub corona uenierũt. Phi-
lopoemen audita caede tyranni profectus Lacedaemonem, cum omnia turbata metu inue
C niſſet euocatis principibus,& oratione habita, qualis habenda ab Alexameno fuerat, ſocie
tati Achaeorum Lacedaemonios adiunxit: eo etiam facilius, quod ad idem forte tempus
A. Atilius, cum quattuor & uiginti quinqueremibus ad Gytheum acceſſit. Iiſdem diebus
circa Chalcidem Thoas per Euthymidam principem, pulſum opibus eorum, qui Romanae
ſocietatis erant, poſt T. Quinctii legatorumq. aduentum, & Herodorum Cianum merca-
torem, ſed potentem Chalcide propter diuitias, praeparatis ad proditionem iis, qui Euthy
midae factionis erant; nequaquam eãdem fortunam, qua Demetrias per Eurylocum occu
pata fuerat, habuit. Euthymidas ab Athenis (eum domicilio delegerat locum) Thebas pri-
mum, hinc Salganea proceſſit. Herodorus ad Thronium, inde haud procul in Maliaco ſi-
nu duo millia peditum, & Thoas ducentos equites, onerarias leues ad triginta habebat.
eas cum ſexcentis peditibus Herodorus tranſijcere in inſulam Atalantam iuſſus: ut inde,
D cum pedeſtres copias appropinquare iam Aulidi, atque Euripo ſenſiſſet, Chalcidem trãij
ceret. ipſi ceteras copias, nocturnis maxime itineribus, quanta poterant celeritate, Chal-
cidem ducebant. Mictio & Xenoclides, penes quos tum ſumma rerum, pulſo Euthymida,
Chalcide erat, ſeu ipſi per ſe ſuſpicati, ſeu indicata re, primo pauidi, nihil uſquã ſpei, niſi in
fuga ponebant: deinde poſteaquam reſedit terror, & prodi, & deſeri non patriam modo,
ſed etiam Romanorum ſocietatem cernebant, conſilio tali animum adiecerunt. Sacrum
anniuerſarium eo forte tẽpore Eretriae Amarinthidis Dianae erat, quod non popularium
modo, ſed Caryſtiorum etiam coetu celebratur. Eo miſerunt, qui orarent Eretrienſes Ca
ryſtioſq. ut & ſuarum fortunarũ in eadem inſula geniti misererentur, & Romanam ſocieta
tem reſpicerent, ne ſinerent Aetolorũ Chalcidem fieri. Euboeam habituros, ſi Chalcidem
habuiſsent. graues fuiſſe Macedonas dominos, multo minus tolerabiles futuros Aetolos.
E Romanorum maxime reſpectus ciuitates mouit,& uirtutẽ nuper in bello,& in uictoria iu
ſtitiam benignitatemq. expertas. itaque quod roboris in iuuentute erat, utraque ciuitas
armauit, miſitque. His tuenda moenia Chalcidis opidani cum tradidiſsent: ipſi omnibus
copijs transgreſſi Euripum, ad Salganea poſuerunt caſtra. inde caduceator primum, dein-
de legati ad Aetolos miſſi percunctatum, quo ſuo dicto factoue ſocij, atque amici ad ſe op
pugnandos uenirent. Reſpondit Thoas, dux Aetolorum, non ad oppugnandos, ſed ad li-
berandos ab Romanis uenire ſeſe. ſplendidiore nunc eos catena, ſed multo grauiore uin-
ctos eſse, quam cum praeſidium Macedonum in arce habuiſsent. Se uero negare Chalci-
denſes aut ſeruire ulli, aut praeſidio cuiuſquam egere. Ita digreſsi ex colloquio legati ad
ſuos. Thoas & Aetoli, ut qui ſpem omnem in eo, ut improuiſo opprimerent, habuiſsent:
ad

ad iustum bellum oppugnationemq. urbis mari ac terra munitae haudquaquam pares domum rediere. Euthymidas posteaquam castra popularium ad Salganea esse, profectosque Aetolos audiuit, & ipse a Thebis Athenas redijt. Et Herodorus cum per aliquot dies intentus ab Atalanta signum nequidquam exspectasset: missa speculatoria naue, ut, quid morae esset, sciret: posteaquam rem omissam a socijs uidit: Thronium, unde uenerat, repetit. Quinctius quoque his auditis a Corintho ueniens nauibus, in Chalcidis Euripo Eumeni regi occurrit. placuit quingentos milites praesidij caussa relinqui Chalcide ab Eumene rege, ipsum Athenas ire. Quinctius quo profectus erat, Demetriadem cōtēdit, ratus Chalcidem liberatam momenti aliquid apud Magnetas ad repetendam societatē Romanam facturā. & ut praesidij aliquid esset suae partis hominibus, Eunomo praetori Thessalorū scripsit, ut armaret iuuentutē. & Villium ad Demetriadem praemisit ad tentandos animos: nō aliter, nisi pars aliqua inclinaret ad respectum pristinae societatis, rem aggressurus. Villius quinqueremi naue hostium portus est inuectus. Eo multitudo Magnetum omnis cum se effudisset: quaesiuit Villius, utrum ad amicos, an ad hostes sese uenisse mallent. Respondit Magnetarches Eurylochus, ad amicos uenisse eum: sed abstineret portu, & sineret Magnetas in concordia & libertate esse: nec per colloquij speciem multitudinem sollicitaret. Altercatio inde, non sermo fuit, cum Romanus, ut ingratos increparet Magnetas, imminentesq. praediceret clades: multitudo obstreperet, nunc senatum, nunc Quinctium accusando. Ita irrito incepto Villius ad Quinctium sese recepit. At Quinctius, nuncio ad praetorem misso, ut reduceret domum copias, ipse nauibus Corinthum redijt. Abstulerunt me uelut de spatio, Graeciae res immistae Romanis, non quia ipsas operaepretium esset perscribere: sed quia caussae fuerūt cū Antiocho belli. Cōsulibus designatis (inde namque diuerteram) L. Quinctius, & Cn. Domitius consules in prouincias profecti sunt: Quinctius in Ligures, Domitius aduersus Boios. Boij quieuerunt, atque etiam senatus eorum cum liberis, & praefecti cum equitatu (summa omnium mille & quingenti) consuli dediderunt sese. Ab altero consule ager Ligurum late est uastatus, castellaq. aliquot capta: unde non praeda modo omnis generis cum captiuis parta, sed recepti quoque aliquot ciues socijq. qui in hostium potestate fuerant. Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta est ex senatus consulto plebisq. scito. tria millia & septingenti pedites ierunt, trecenti equites. triumuiri deduxerunt eos, Q. Naeuius, M. Minucius, M. Furius Crassipes. quinadena iugera agri data in singulos pedites sunt: duplex equitibus. Bruttiorum proxime fuerat ager. Bruttij ceperant de Graecis. Romae per idem tempus duo maximi fuerunt terrores, diutior alter, sed segnior. terra dies duodequadraginta mouit. per totidem dies feriae in sollicitudine ac metu fuere. in triduum eius rei caussa supplicatio habita est. alter non pauor uanus, sed uera multorum clades fuit. incendio a foro Boario orto diem noctemq. aedificia in Tiberim uersa arsere, tabernaeque omnes cum magni pretij mercibus conflagrauerunt. Iam fere in exitu annus erat, & in dies magis fama de Antiochi bello & cura patribus crescebat. itaque de prouincijs magistratuum designatorum, quo intentiores essent omnes, agitari coeptum est. Decreuere, ut consul Italia, & quo censuisset, (iam esse bellum aduersus Antiochum regem omnes sciebant) prouinciae essent. cuius ea sors esset, quattuor millia peditū ciuium Romanorum, & trecenti equites, sex millia socium Latini nominis cum quadringentis equitibus sunt decreta. eorum delectum habere L. Quinctius consul iussus, ne quid moraretur, quo minus consul nouus, quo senatus censuisset, extemplo proficisci posset. Item de prouincijs praetorum decretum est, prima ut sors duae, urbana, peregrinaq. iurisdictio esset: secunda Bruttij: tertia classis, ut nauigaret, quo senatus censuisset: quarta Sicilia: quincta Sardinia: sexta Hispania ulterior. Imperatum praeterea L. Quinctio cōsuli est, ut duas legiones ciuium Romanorum nouas conscriberet, & socium ac Latini nominis uiginta millia peditum, & octingentos equites. eum exercitum praetori cum Bruttij prouincia euenisset, decreuerunt. Aedes, quae Ioui eo anno in Capitolio dedicatae sunt, uouerat L. Furius purpureo praetor Gallico bello unā, alteram consul. Dedicauit Q. Marcius Ralla duumuir. Iudicia in feneratores eo anno multa seuere sunt facta, accusantibus priuatos aedilibus curulibus, M. Tuccio, & P. Iunio Brutto. de multa damnatorū quadrigae inauratae in Capitolio positae in cella Iouis supra fastigium aediculae, & XII clypea inaurata. & ijdem porticum extra portam Tergeminam inter lignarios fecerunt. Intentis in apparatū

noui

A noui belli Romanis, ne ab Antiocho quidem cessabatur. Tres eum ciuitates tenebant, Smyrna,& Alexādria Troas, & Lampsacus: quas neque ui expugnare ad eam diem poterat, neque condicionibus in amicitiam perlicere: neque a tergo relinquere, transijciēs ipse in Europam, uolebat. Tenuit eum & de Hannibale deliberatio: & primo naues apertae, quas cum eo missurus in Africam fuerat, moratae sunt: deinde an omnino mittēdus esset, consultatio mota est, maxime a Thoante Aetolo, qui omnibus in Graecia tumultu cōpletis, Demetriadem afferebat in potestate esse: & quibus mendacijs de rege, multiplicando uerbis copias eius, erexerat multorum in Graecia animos, iisdem & regis spem inflabat. omnium uotis eum accersiri. concursum ad litora futurum, unde classem regiā prospexissent. Hic idem ausus de Hannibale est mouere sententiā prope iam certam regis. nā neque dimittendam partem nauium a classe regia censebat, neque, si mittendae naues forent, mi-
B nus quemquam ei classi, quam Hannibalem, praeficiendum. Exsulem illum,& Poenū esse, cui mille in dies noua consilia uel fortuna sua, uel ingenium possit facere.& ipsam eam gloriam belli, qua uelut dote Hannibal concilietur, nimiam in praefecto regio esse. regem conspici, regem unum ducem, unum imperatorem uideri debere. Si classem, si exercitum amittat Hannibal, idem damni fore, ac si per alium ducem amittantur. si quid prospere eueniat, Hannibalis eam, nō Antiochi gloriam fore. Si uero uniuerso bello uincendi Romanos fortuna detur, quam spem esse, sub rege uicturum Hannibalem uni subiectū, qui patriam prope non tulerit? non ita se a iuuenta eum gessisse, spe animoq. complexum orbis terrarum imperium, ut in senectute dominum laturus uideatur. Nihil opus esse regi Hānibale duce, comite & consiliario eodem ad bellum uti posse. modicum fructum ex ingenio tali, neque graué neque inutilem fore. si summa petantur,& dantē & accipiētem praegrauatura. Nul-
C la ingenia tam prona ad inuidiam sunt, quam eorum, qui genus ac fortunam suam animis non aequant: quia uirtutem & bonum alienum oderunt. Extēplo consilium mittendi Hannibalis, quod unum in principio belli utiliter cogitatum erat, abiectum est. Demetriadis maxime defectione ab Romanis ad Aetolos elatus, nō ultra differre profectionē in Graeciam constituit. Priusquam solueret naues, Ilium a mari adscēdit, ut Mineruae sacrificaret. Inde ad classem regressus, proficiscitur XL tectis nauibus, apertis LX.& ducētae onerariae cum omnis generis commeatu, bellicoq. alio apparatu sequebantur. Imbrum primo insulam tenuit, inde Sciathū trāsiecit. ubi collectis in alto, quae dissipatae erāt nauibus, ad Pteleum primum continentis uenit. Ibi Eurylochus ei Magnetarches, principesq. Magnetum ab Demetriade occurrerunt. quorum frequentia laetus, die postero in urbis portum nauibus est inuectus. Copias haud procul inde exposuit. X millia peditum fuere, & quingen-
D ti equites, sex elephanti: uix ad Graeciam nudam occupandam satis copiarum, ne dum ad sustinendum Romanum bellum. Aetoli posteaquam Demetriadem uenisse Antiochum allatum est, concilio indicto, decretum, quo accerserent eum, fecerunt. Iam profectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos sciebat: Phalaram in sinum Maliacum processerat. inde decreto accepto Lamiam uenit, exceptus ingenti fauore multitudinis cum plausibus clamoribusq., & quibus alijs laetitia effusa uulgi significatur. In concilium, ut uentum est, a Phanea praetore principibusque alijs introductus. facto silentio rex dicere orsus. Prima eius oratio fuit excusantis quod tanto minoribus spe, atque opinione omnium copijs uenisset. Id suae impensae erga eos uoluntatis maximum debere indicium esse, quod nec paratus satis ulla re, & tempore ad nauigandum immaturo uocantibus legatis eorum haud grauate obsecutus esset, credidissetq., cum se uidissent Aetoli, omnia uel in se uno posita
E praesidia existimaturos esse. Ceterum eorum quoque se, quorum exspectatio destituta in praesentia uideatur, spem abunde expleturum. nam simul primum anni tempus nauigabile praebuisset mare, omnem Graeciam se armis, equis, omnem oram maritimā classibus cōpleturum, nec impēsae, nec labori, nec periculo parsurum, donec depulso ceruicibus eorū imperio Romano, liberam uere Graeciam, atque in ea principes Aetolos fecisset. cū exercitibus commeatus quoque omnis generis ex Asia uenturos. in praesentia curae esse Aetolis debere, ut copia frumenti suis, & annona tolerabilis rerum aliarum suppeditetur. In hanc sententiam rex cum magno omnium assensu locutus discessit. Post discessū regis inter duos principes Aetolorum, Phaneam & Thoantem, contentio fuit. Phaneas reconciliatore pacis,& disceptatore de ijs, quae in controuersia cum populo Romano essent, utendum potius Antiocho censebat, quam duce belli. aduentum eius & maiestatem ad uere-

cundiam

cundiam faciēdam Romanis uim maiorem habituram, quam arma. Multa homines, ne bellare necesse sit, uoluntate remittere, quae bello & armis cogi non possint. Thoas negare, paci studere Phaneam: sed discutere apparatum belli uelle, ut taedio & impetus elanguescat regis, & Romani tempus ad comparandum habeant. Nihil enim aequi ab Romanis impetrari posse, toties legationibus missis Romam, toties cum ipso Quinctio disceptando, satis expertum esse. nec nisi abscisa omni spe, auxilium Antiochi imploraturos fuisse. quo celerius spe omnium oblato, non esse elanguescendum sed orandum potius regem, ut quoniam, quod maximum fuerit, ipse uindex Graeciae uenerit, copias quoque terrestres nauales que accersat. armatum regem aliquid impetraturum, inermem non pro Aetolis modo, sed ne pro se quidem ipso momenti ullius futurum apud Romanos. Haec uicit sententia, imperatoremque regem appellandum censuerunt, & XXX principes, cum quibus, si qua uellet, consultaret, delegerunt. Ita dimisso concilio, multitudo omnis in suas ciuitates dilapsa est. Rex postero die cum apocletis eorum, unde bellum ordiretur, consultabat. optimum uisum est, Chalcidem frustra nuper ab Aetolis tentatam primum aggredi, & celeritate in eam rem magis, quam magno conatu & apparatu opus esse. itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriade secuti erant, profectus per Phocidem est. & alio itinere principes Aetoli iuniorum paucis euocatis, ad Chaeroniam occurrerunt, & X constratis nauibus secuti sunt. Rex ad Salganea castris positis, nauibus ipse cum principibus Aetolorum Euripum transiecit. & cū haud procul portu egressus esset, magistratus quoque Chalcidensium & principes ante portam processerunt. pauci utrimque ad colloquium cōgressi sunt. Aetoli magnopere suadere, ut salua Romanorum amicitia regem quoque assumerent socium, atque amicū. Neque enim eū inferendi belli, sed liberādae Graeciae caussa in Europam transiecisse, & re liberandae, non uerbis & simulatione, quod fecissent Romani. Nihil autem utilius Graeciae ciuitatibus esse, quam utramque complecti amicitiam. ita enim ab utriusque iniuria tutam alterius semper praesidio & fiducia fore. nam si non recepissent regem, uiderent quid patiendum ijs exemplo foret: cum Romanorum procul auxilium, hostis Antiochus, cui resistere uiribus suis nō possent, ante portas esset. Ad haec Mictio unus ex principibus, mirari se dixit, ad quos liberandos Antiochus relicto regno suo in Europā trāsiecisset. nullam enim ciuitatem se in Graecia nosse, quae aut praesidium habeat, aut stipendiū Romanis pendat, aut foedere iniquo alligata, quas nolit leges patiatur. itaq. Chalcidenses neque uindice libertatis ullo egere, cum liberi sint: neque praesidio, cum pacem eiusdem populi R. beneficio & libertatem habeant. Amicitiam regis non aspernari, neque ipsorum Aetolorum. id primum eos pro amicis facturos, si insula excedant, atque abeant. nam ipsis certum esse, non modo non recipere moenibus, sed ne societatem quidem ullam pacisci, nisi ex auctoritate Romanorum. Haec renunciata regi ad naues, ubi restiterat, cum essent: in praesentia (neque enim ijs uenerat copijs, ut ui agere quidquam posset) reuerti Demetriadem placuit. ibi, quoniam primum inane inceptum euasisset, consultare cum Aetolis rex, quid deinde fieret. Placuit Achaeos & Aminandrum regem Athamanum tentare. Boeotiorum gentem auersam ab Romanis iam inde a Barcillae morte, & quae secuta eā fuerant, censebāt. Achaeorum Philopoemenē principem aemulatione gloriae in bello Laconum, infestum inuisumque esse Quinctio credebant. Aminander uxorem Apamiam filiam Alexandri cuiusdam Megalopolitani habebat. qui se oriundum a Magno Alexandro ferens, filijs duobus Philippum, atque Alexandrum & filiae Apamiam nomina imposuerat, quam regijs inclytam nuptijs maior ex fratribus Philippus secutus in Athamaniam fuerat. Hunc forte ingenio uanum Aetoli, & Antiochus impulerant in spem, quod is uere regum stirpis esset, regni Macedoniae, si Aminandrum Athamanesq. Antiocho coniunxisset. & ea uanitas promissorum non apud Philippum modo, sed etiam apud Aminandrum ualuit. In Achaia legatis Antiochi Aetolorumque coram T. Quinctio Aegij datum est concilium. Antiochi legatus prior, quam Aetoli, est auditus. Is, ut plerique, quos opes regiae alunt, uaniloquus, maria terrasque inani sonitu uerborum compleuit. Equitum innumerabilem uim trāsijci Hellesponto in Europam, partim loricatos, quos cataphractos uocāt: partim sagittis ex equo utentes, & a quo nihil satis tecti sit, auersos refugiēte equo certius figentes. His equestribus copijs quamquā uel totius Europae exercitus in unū coacti obrui possent, adijciebat multiplices copias peditum, & nominibus quoque gentium uix fando

A fando auditis terrebat: Dahas, Medos, Elymaeosq. & Caddusios appellans. Naualium uero copiarum, quas nulli portus capere in Graecia possent, dextrum cornu Sidonios & Tyrios, sinistrum Aradios & ex Pamphilia Sidetas tenere, quas gētes nullae umquam nec arte nec uirtute nauali aequassent. Iam pecuniā, iam alios belli apparatus referre superuacaneum esse. scire ipsos, abundasse semper auro regna Asiae. Itaque non cum Philippo, nec Hānibale rem futuram Romanis, principe altero ciuitatis, altero Macedoniae tantū regni finibus incluso, sed cum magno Asiae totius, partisq. Europae rege. Eum tamen, quamquā ab ultimis orientis terminis ad liberandam Graeciam ueniat, nihil postulare ab Achaeis, in quo fides eorum aduersus Romanos priores socios, atque amicos laedatur. non enim ut secum aduersus eos arma capiant, sed ut neutri parti sese coniungant, petere: pacem utrique parti, quod medios deceat amicos, optent: bello se non interponant. Idem ferme & B Aetolorum legatus Archidamus petijt, ut quae facillima & tutissima esset, quietem praestarent, spectatoresq. belli, fortunarum alienarum euentum sine ullo discrimine rerum suarum opperirentur. Prouectus deinde est intemperantia linguae in maledicta, nunc communiter Romanorum, nunc proprie ipsius Quinctij, ingratos appellans, & exprobrans non uictoriam modo de Philippo uirtute Aetolorum partam, sed etiam salutem: ipsumque & exercitum sua opera seruatos. Quo enim illum umquam imperatoris functum officio esse? auspicantemque immolantemque, & uota nuncupantē sacrificuli uatis modo in acie uidisse, cum ipse corpus suum pro eo telis hostium obijceret. Ad ea Quinctius: Coram quibus magis, quam apud quos uerba faceret, dicere, Archidamum rationem habuisse. Achaeos enim probe scire, Aetolorum omnem ferociam in uerbis, non in factis esse, & in concilijs magis concionibusque, quam in acie, apparere. itaque parui Achaeo- C rum existimationem, quibus notos esse se scirent, fecisse: legatis regis, & per eos absenti regi eum se iactasse. Quod si quis antea ignorasset, quae res Antiochum & Aetolos coniunxisset, ex legatorum sermone potuisse apparere, mentiendo inuicem, iactandoque uires quas non haberent, inflasse uana spe, atque inflatos esse, dum ij ab se Philippum uictum, sua uirtute protectos Romanos, & quae modo audiebatis, narrant: uos, ceterasque ciuitates & gentes, suam sectam esse secuturos: rex contra peditum equitumque nubes iactat, & consternit maria suis classibus. Est autem res simillima cenae Chalcidensis hospitis mei, hominis & boni, & sciti conuiuatoris. apud quem solstitiali tempore comiter accepti, cum miraremur, unde illi eo tempore anni tam multa & uaria uenatio: homo non, quam isti sunt, gloriosus, renidens, condimentis ait uarietatem illam & speciem ferinae carnis ex mansueto sue factā. Hoc dici apte in copias regis, quae paullo ante ia- D ctatae sint, posse. uaria enim genera armorum, & multa nomina gentium inauditarum, Dahas, & Medos, & Caddusios, & Elymaeos, Syros omnes esse: haud paullo mancipiorū melius, propter seruilia ingenia, quam militum, genus. Et utinam subijcere oculis uestris Achaei possem concursationem regis magni ab Demetriade nunc Lamiam in concilium Aetolorum, nunc Chalcidem. uideretis uix duarum male plenarum legiuncularum instar in castris regis. uideretis regem nunc mendicantem prope frumentum ab Aetolis, quod militi admetiatur: nunc mutuas pecunias fenore in stipendium quaerentem: nunc ad portas Chalcidis stantem: & mox inde exclusum, nihil aliud, quam Aulide, atque Euripo spectatis, in Aetoliam redeuntem. Male crediderunt & Antiochus Aetolis, & Aetoli regiae uanitati. quo minus uos decipi debetis, sed expertae toties spectataeq. Romanorum fidei credere. Nam quod optimum esse dicant, non interponi uos bello, nihil tam E uanum, immo tam alienum rebus uestris est. quippe sine gratia, sine dignitate praemium uictoris eritis. Nec absurde aduersus utrosque respondisse uisus est: & facile erat orationem apud fauentes aequis auribus accipi. nulla enim nec disceptatio, nec dubitatio fuit, quin omnes eosdem genti Achaeorum hostes & amicos quos populus R. censuisset, iudicarent: bellumque & Antiocho & Aetolis nunciari iuberent. Auxilia etiam quo censuit Quinctius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piraeeum extemplo miserunt. Ea enim haud procul seditione Athenis res, trahentibus ad Antiochum quibusdam spe largitionum uenalem pretio multitudinem, donec ab ijs, qui Romanae partis erant, Quinctius est accitus, & accusante Leonte quodam Apollodorus auctor defectionis damnatus, atque in exsilium est eiectus. Et ab Achaeis quidem cum tristi responso legatio

ad

ad regem rediјt. Boeoti nihil certi responderunt. cum Antiochus in Boeotiam uenisset, tum, quid sibi faciundum esset, se deliberaturos esse. Antiochus cum ad Chalcidis praesidium & Achaeos & Eumenem regem misisse audisset, maturandū ratus, ut & praeuenirent sui, & uenientes, si possent, exciperent, Menippum cum tribus ferme millibus militum, & cum omni classe Polyxenidam mittit. ipse paucos post dies sex millia suorum militū, & ex ea copia, quae Lamiae repente colligi potuit, nō ita multos Aetolos ducit. Achaei quingenti, ab Eumene rege modicum auxilium missum, duce Xenoclide Chalcidensi nondum obsessis itineribus tuto transgressi Euripum, Chalcidem peruenerunt. Romani milites, quingenti ferme & ipsi, cum iam Menippus castra ante Salganea ad Hermeū, qua trāsitus ex Boeotia in Euboeā insulam est, haberet, uenerūt. Mictio erat cum ijs legatus a Chalcide ad Quinctium ad id ipsum praesidium petendum missus. qui posteaquam obsessas ab hostibus fauces uidit, omisso ad Aulidem itinere, Deliū cōuertit, ut inde in Euboeā transmissurus. Templum est Apollinis Delium imminens mari. quinque millia passuum a Tanagra abest. minus quattuor milliū inde in proxima Euboeae est mari transiectus. Vbi & in fano locoq., ea religione, & eo iure sancto, quo sunt templa, quae Asyla Graeci appellāt: & nondum aut indicto bello, aut ita commisso, ut strictos gladios, aut sanguinem usquam factum audissent, cum per magnum otium milites, alij ad spectaculum templi luciq. uersi, alij in litore inermes uagarentur: magna pars per agros lignatum pabulatumq. dilapsa esset: repēte Menippus palatos passim aggressus eos cecidit, ad quinquaginta uiuos cepit. perpauci effugerunt, in quibus Mictio parua oneraria naue exceptus. Ea res Quinctio Romanisq. sicut iactura militum molesta, ita ad ius inferendi Antiocho belli adiecisse aliquantū uidebatur. Antiochus admoto ad Aulidem exercitu, cū rursus oratores partim ex suis, partim Aetolos Chalcidem misisset: qui eadem illa, quae nuper, cum minis grauioribus agerēt, nequidquam contra Mictione & Xenoclide tendentibus, facile tenuit, ut portae sibi aperirentur. Qui Romanae partis erant, sub aduentum regis urbe excesserunt. Achaeorum & Eumenis milites Salganea tenebāt. Et in Euripo castellū Romani milites pauci custodiae caussa loci communiebant. Salganea Menippus, rex ipse castellum Euripi oppugnare est adortus. Priores Achaei & Eumenis milites pacti, ut sine fraude liceret abire, praesidio excesserunt. pertinacius Romani Euripum tuebantur. Hi quoque tamē cū terra mariq. obsiderentur, & iam machinas tormentaq. comportari uiderent, non tulere obsidionem. Cum id quod caput erat Euboeae, teneret rex, ne ceterae quidem eius insulae urbes imperiū abnuerunt. magnoq. principio sibi orsus bellum uidebatur, quod tanta insula & tot opportunae urbes in suam ditionem uenissent.

EPITOME. LIBRI. XXXVI

Acilius Glabrio consul Antiochum apud Thermopylas, Philippo rege adiuuante, uictum Graecia expulit: idemque Aetolos subegit. P. Cornelius Scipio Nasica consul aedem matris deum, quam ipse in palatium intulerat, uir optimus a senatu iudicatus, dedicauit: idemque Boios Gallos uictos in deditionem accepit, & de ijs triumphauit. Praeterea naualia certamina prospera aduersus praefectos Antiochi regis referuntur.

LIBER. XXXVI

An. 559

P. Cornelium Cn. F. Scipionem & M. Acilium Glabrionem consules inito magistratu, patres priusquam de prouincijs agerent, res diuinas facere maioribus hostijs iusserunt in omnibus fanis, in quibus lectisternium maiore parte anni fieri solet: precariq. quod senatus de nouo bello in animo haberet, ut ea res senatui populoq. R. bene atque feliciter eueniret. Ea omnia sacrificia laeta fuerunt, primisq. hostijs perlitatū est, & ita haruspices responderunt, eo bello terminos populi R. prorogari, uictoriam ac triumphum ostendi. Haec cum renunciata essent, solutis religione animis, patres rogationem ad populū ferri iusserunt: uellent iuberentne cum Antiocho rege, quiq. sectam eius secuti essent, bellum

A lum iniri. si ea rogatio perlata esset: tum, si ita uideretur consulibus, rem integrā ad senatum referrent. P. Cornelius eam rogationem pertulit. tum senatus decreuit, ut consules Italiam & Graeciam prouincias sortirentur. cui Graecia euenisset, ut praeter eum numerum militum, quem L. Quinctius in eam prouinciam ex auctoritate senatus scripsisset, imperassetue, eum exercitum acciperet, quem M. Baebius praetor anno priore ex senatusconsulto in Macedoniam transiecisset. & extra Italiam permissum, ut si res postulasset, auxilia ab sociis ne supra quinque millium numerum acciperet. L. Quinctium superioris anni consulem legari ad id bellum placuit. Alter consul, cui Italia prouincia euenisset, cum Boiis iussus bellum gerere, utro exercitu mallet ex duobus, quos superiores consules habuissent: alterum ut mitteret Romam, eaeq. urbanae legiones essent paratae, quo senatus censuisset. His ita in senatu ad id, quae cuius prouincia foret, decretis, tum demum sortiri consules placuit. Acilio Graecia, Cornelio Italia euenit. Certa deinde sorte senatusconsultum factum est, quod populus R. eo tempore duellum iussisset cum rege Antiocho esse, quiq. sub imperio eius essent, ut eius rei caussa supplicationem imperarent consules: utique M'. Acilius consul ludos magnos Ioui uoueret, & dona ad omnia puluinaria. Id uotum in haec uerba praeeunte P. Licinio pontifice maximo consul nuncupauit. Si duellum, quod cum Antiocho regi sumi populus iussit, id ex sententia senatus populiq. R. cōfectum erit, tum tibi Iuppiter populus R. ludos magnos dies decem continuos faciet, donaq. ad omnia puluinaria dabuntur de pecunia, quantam senatus decreuerit. quisquis magistratus eos ludos quando ubiq. faxit, hi ludi recte facti, donaq. data recte sunto. Supplicatio inde ab duobus consulibus edicta per biduum fuit. Consulibus sortitis prouincias, extemplo & praetores sortiti sunt. M. Iunio Bruto iurisdictio utraq. euenit: A. Cornelio Mămulae Bruttii, M. Aemilio Lepido Sicilia, L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Liuio Salinatori classis, L. Aemilio Paullo Hispania ulterior. His ita exercitus decreti. A. Cornelio noui milites, conscripti priore anno ex senatusconsulto a L. Quinctio consule dati sunt: iussusq. tueri omnem oram circa Tarentum Brundisiumq. L. Aemilio Paullo in ulteriorem Hispaniam praeter eum exercitum quem a M. Fuluio propraetore accepturus esset, decretum, ut nouorum militum tria millia duceret, & trecentos equites, ita ut in iis duae partes socium Latini nominis, tertia ciuium Romanorum esset. Idem supplementi ad C. Flaminium, cui imperium prorogabatur, in Hispaniam citeriorem est missum. M. Aemilius Lepidus a L. Valerio, cui successurus esset, simul prouinciam exercitumq. accipere iussus: L. Valerium, si ita uideretur, propraetor in prouincia retinere, & prouinciam ita diuidere, ut una ab Agraganto ad Pachynum esset: altera a Pachyno Tyndarium. eam maritimam oram L. Valerius XX nauibus longis custodiret. Eidem praetori mandatum, ut duas decumas frumenti exigeret: id ad mare comportandum, deuehendumq. in Graeciam curaret. Idem L. Oppio de alteris decumis exigendis in Sardinia imperatum. ceterum non in Graeciam, sed Romam id frumentum portari placere. C. Liuius praetor, cui classis euenerat, cū XXX nauibus paratis transiicere in Graeciam primo quoque tempore iussus, & ab Atilio naues accipere. ueteres naues, quae in naualibus erant, ut reficeret & armaret, M. Iunio praetori negotium datum est, & in eam classem socios nauales libertinos legeret. Legati terni in Africam ad Carthaginienses, & in Numidiam ad frumentum rogandum, quod in Graeciam portaretur, missi: pro quo pretium solueret populus R. Adeoq. in apparatum curamq. eius belli ciuitas intenta fuit, ut P. Cornelius consul ediceret, qui senatores essent, quibusq. in senatu sententiam dicere liceret, quiq. minores magistratus essent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret, quam unde eo die redire posset. neue uno tempore quinque senatores ab urbe Roma abessent. In comparanda impigre classe C. Liuium praetorem cōtentio orta cum colonis maritimis paullisper tenuit. nam cum cogerentur in classem, tribunos plebis appellarunt. ab ijs ad senatum reiecti sunt. senatus ita, ut ad unum omnes consentirent, decreuit, uacationem rei naualis his colonis non esse. Ostia, & Fregena, & Castrum nouum, & Pyrgi, & Antium, & Tarracina, & Minturnae, & Sinuessa fuerunt, quae cum praetore de uacatione certauerunt. consul deinde M'. Acilius ex senatusconsulto ad collegium fetialium retulit, ipsine utique regi Antiocho indiceretur bellum; an satis esset ad praesidium aliquod eius nunciare: & num Aetolis quoque separatim indici iuberent bellum: & num prius societas eis & amicitia renuncianda esset, quam bellum indi-

Oo cendum.

cendum. Fetiales responderunt: iam ante sese, cum de Philippo consulerentur, decreuisse: F
nihil referre, ipsi coram, an ad praesidium nunciaretur. amicitiam renunciatam uideri, cum legatis toties repetentibus res, nec reddi nec satisfieri aequum censuissent. Aetolos ultro sibi bellum indixisse, cum Demetriadem, sociorum urbem, per uim occupassent: Chalcidem terra mariq. oppugnatum issent: regem Antiochum in Europam ad bellum populo Romano inferendum transduxissent. Omnibus iam satis comparatis, M'. Acilius consul edixit, ut quos L. Quinctius milites conscripsisset, & quos socijs nominiq. Latino imperasset, quos secum in prouinciã ire oporteret, & tribuni militum legionis primae & tertiae, uti omnes Brundisium idibus Maijs conuenirent. ipse A. D. quinctum nonas Maias paludatus urbe egressus est. Per eosdẽ dies & praetores in prouincias profecti sunt. Sub idem tempus legati ab duobus regibus, Philippo & Ptolemaeo Aegypti rege, Romam uenerunt, pollicẽtes ad bellum auxilia, & pecuniam & frumentum. ab Ptolemaeo etiam mille pondo auri, G
XX millia pondo argenti allata. Nihil est acceptum, gratiae regibus actae. & cum uterq. se cum omnibus copijs in Aetoliam uẽturum, belloq. interfuturum polliceretur, Ptolemaeo id remissum. Philippi legatis responsum: gratum eum senatui populoq. R. facturum, si M'. Acilio consuli non defuisset. Item ab Carthaginiensibus & Massanisa rege legati uenerũt. Carthaginienses tritici modium mille, hordei quingenta millia ad exercitum, dimidium eius Romam apportaturos polliciti sunt. id ut ab se munus Romani acciperent, petere se, & classem suorum suo sumptu comparaturos, & stipendium quod pluribus pensionibus in multos annos deberent, praesens omne daturos. Massanisae legati quingẽta millia modiũ tritici, trecenta hordei ad exercitum in Graeciam, Romam trecenta millia modium tritici, CC quinquaginta hordei, equites quingentos, elephantos XX regem ad M'. Acilium cõsulem missurum. De frumento utrisque responsum: ita usurum eo populum Romanum, si pretium acciperent. De classe Carthaginiensibus remissum, praeterquam si quid nauiũ ex foedere deberent. de pecunia ita respõsum: nullam ante diem accepturos. Cum haec Romae agebantur, Chalcide Antiochus, ne cessaret per hibernorum tempus, partim ipse sollicitabat ciuitatum animos mittendis legatis, partim ultro ad eum ueniebant, sicut Epirotae cõmuni gentis consensu, & Elei e Peloponneso uenerunt. Elei auxiliũ aduersus Achaeos petebant, quos post bellum non ex sua sententia indictum Antiocho, primum ciuitati suae arma illaturos credebant. Mille ijs pedites cum duce Cretensi Euphane sunt missi. Epirotarum legatio erat minime in partem ullam liberi aut simplicis animi. apud regem gratiam initam uolebant, cum eo ut cauerent, ne quid offenderent Romanos. petebant enim, ne se temere in caussam deduceret, expositos aduersus Italiam pro omni Graecia, & primos impetus Romanorum excepturos. sed si ipse posset terrestribus naualibusq. copijs praesidere I
Epiro, cupide eum omnes Epirotas & urbibus & portubus suis accepturos. si id non posset, deprecari, ne se nudos, atq. inermes Romano bello obijceret. Hac legatione id agi apparebat, ut, siue (quod magis credebãt) abstinuisset Epiro, integra sibi omnia apud exercitus Romanos essent, conciliata satis apud regem gratia, quod accepturi fuissent uenientem: siue uenisset, sic quoque spes ueniae ab Romanis foret, quod nõ exspectato longinquo auxilio, ab se, praesentis uiribus succubuissent. Huic tam perplexae legationi, quia nõ satis in promptu erat quid responderet, legatos se missurum ad eos dixit, qui de ijs, quae ad illos seq. communiter pertinerent, loquerentur. In Boeotiam ipse profectus est caussas in speciẽ irae aduersus Romanos eas, quas ante dixi, habentem, Barchillae necem, & bellum a Quinctio Coronae propter Romanorum militũ caedes illatum. re uera per multa iã saecula publice priuatimq. labente egregia quondam disciplina gentis, & multorum eo statu, qui diuturnus esse sine mutatione rerum nõ posset. Obuiam effusis undique Boeotiae principibus K
Thebas uenit. Ibi in concilio gentis, quamquam & ad Delium impetu in praesidium Romanum facto, & ad Chalcidem commiserat nec a paruis nec dubijs principijs bellum: tamen eandem orationem exorsus, qua in colloquio primo ad Chalcidem, quaq. per legatos in concilio Achaeorum usus erat, ut amicitiam secum institui, nõ bellum indici Romanis postularet, neminem, quid ageretur, fallebat. decretum tamen sub leui uerborum praetextu pro rege aduersus Romanos factum est. Hac quoque gente adiuncta Chalcidem regressus, praemissis inde litteris, ut Demetriadem conuenirent principes Aetolorum, cum quibus de summa rerum deliberaret, nauibus eo ad diem indictam concilio uenit. Et Ami-

nander

A nander accitus ad cōsultandum ex Athamania,& Hannibal Poenus,iamdiu nō adhibitus, interfuit ei consilio. Consultatum de Thessalorum gente est,quorum omnibus,qui aderant,uoluntas tentanda uidebatur.in eo modo diuersae sentētiae erant,quod alij extēplo agendum, alij ex hieme,quae tunc ferme media erat, differendum in ueris principium, & alij legatos tantummodo mittendos, alij cum omnibus copijs eundum censebant,terrendosq.metu,si cunctarentur.Cum circa hanc fere consultationem disceptatio omnis uerteretur: Hannibal nominatim interrogatus sententiam,in uniuersi belli cogitationem regē, atque eos qui aderant, tali oratione auertit. Si ex quo transiecimus in Graeciam, adhibitus essem in consilium, cum de Euboea, de Achaeis, de Boeotia agebatur, eandem sententiam dixissem, quam hodie, cum de Thessalis agitur, dicam. Ante omnia Philippum & Macedonas in societatem belli quacumque ratione censeo deducendos esse.nam quod B ad Euboeam Boeotosq. & Thessalos attinet,cui dubium est,quin, ut quibus nullae suae uires sint, praesentibus adulando semper, quem metum in consilio habeant, eodem ad impetrandam ueniam utantur? simul ac Romanum exercitum in Graecia uiderint, ad consuetum imperium se auertant? nec ijs noxae futurum sit, quod cum Romani procul abessent,uim tuam praesentis, exercitusq. tui experiri noluerint?Quanto igitur prius potiusq. est Philippum nobis coniungere,quam hos,cui, si semel in caussam descenderit,nihil integri futurum sit:quiq. eas uires afferat, quae non accessio tantum ad Romanum esse bellū, sed per se ipsae nuper sustinere potuerint Romanos. Hoc ego adiuncto, (absit uerbo inuidia) qui dubitare de euentu possim? cum,quibus aduersus Philippum ualuerint Romani, ijs,nunc,fore uideam,ut ipsi oppugnentur. Aetoli qui Philippum(quod inter omnes constat) uicerunt, cum Philippo aduersus Romanos pugnabunt. Aminander,atque Athama-C num gens, quorum secundum Aetolos plurima fuit opera in eo bello, nobiscum stabunt. Philippus tum te quieto totam molem sustinebat belli: nunc duo maximi reges, Asiae Europaeq,uiribus aduersus unum populum,ut meam utramque fortunam taceam, patrū certe aetate ne uni quidem Epirotarum regi parem, quidquid tandem erit uobiscum comparatus,geretis bellum.Quae igitur res mihi fiduciam praebet coniungi nobis Philippū posse?una,communis utilitas,quae societatis maximū uinculum est: altera,auctores uos Aetoli. uester enim legatus hic Thoas inter cetera, quae ad exciendum in Graeciā Antiochū dicere est solitus, ante omnia hoc semper affirmauit, fremere Philippum,& aegre pati sub specie pacis leges seruitutis sibi impositas. ille quidem ferae bestiae uinctae aut clausae,& refringere claustra cupiēti,regis iram uerbis aequabat: cuius si talis animus est, soluamus nos eius uincula,& claustra refringamus,ut erūpere diu coercita ira in hostes cōmunes pos-D sit. Quod si nihil eum legatio nostra mouerit: at nos, quoniam nobis eum adiungere non possumus,ne hostibus nostris ille adiungi possit, caueamus. Seleucus filius tuus Lysimachiae est: qui si eo exercitu quē secū habet, per Thraciā proxima Macedoniae coeperit depopulari,facile ab auxilio ferēdo Romanis Philippum ad sua potissimū tuēda auertet. De Philippo meam sententiam habes. De ratione uniuersi belli quid sentirem, iam ab initio nō ignorasti.quod si tum auditus forē, non in Euboea Chalcidē captā, & castellum Euripi expugnatum Romani,sed Etruriam Ligurumq. & Galliae Cisalpinae orā bello ardere,&, qui maximus ijs terror est,Hannibalem in Italia esse audirent.Nunc quoque accersas censeo omnes nauales terrestresque copias, sequantur classem onerariae cum commeatibus. nam hic sicut ad belli munera pauci sumus, sic nimis multi pro inopia commeatuum. Cum omnes tuas contraxeris uires,diuisa classe partem Corcyrae in statione habebis, ne transi-E tus Romanis liber ac tutus pateat: partem ad litus Italiae,quod Sardiniam Africamq.spectat,trāsijcies:ipse cū omnibus terrestribus copijs in Byllinū agrū procedes:inde Graeciae praesidebis,& speciē Romanis trāiecturum te praebens,&,si res poposcerit,transiecturus. Haec suadeo,qui ut non omnis peritissimus sim belli,cū Romanis certe bellare bonis malisq.meis didici.In quae consiliū dedi,in eadē nec infidelem, nec segnē operam polliceor. Dij approbent eā sententiā,quae tibi optima uisa fuerit.Haec ferme Hānibalis oratio fuit, quā laudarunt magis in praesentia qui aderant,quā rebus ipsis exsecuti sunt.nihil enim eorum est factum,nisi quod ad classem copiasq.accersendas ex Asia Polyxenidā misit. Legati ad Larissam ad conciliū Thessalorū sunt missi,& Aetolis Aminādroq dies ad conueniēdum exercitui Pheras est indictus:eodem & rex cum suis copijs confestim uenit. Ibi dum

operiretur Aminandrum, atque Aetolos, Philippum Megalopolitanum cum duobus millibus hominum ad legenda ossa Macedonum circa Cynoscephalas, ubi debellatum erat cum Philippo, misit: siue ab ipso quaerente sibi commendationem ad Macedonũ gentem, & inuidiam regi, quod insepultos milites reliquisset, monitus, siue ab insita regibus uanitate, ad consilium speciem amplum, re inane, animo adiecto. Tumulus est in unum ossibus, quae passim strata erant, coaceruatis factus, qui nullam gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippum mouit. Itaque qui ad id tempus fortunam esset in consilio habiturus, is extemplo ad M. Baebium propraetorẽ misit Antiochum in Thessaliam impetum fecisse: si uideretur ei, moueret ex hibernis: se obuiam processurum, ut, quid agendum esset, consultarent. Antiocho ad Pheras iã castra habenti, ubi coniunxerant ei se Aetoli & Aminander, legati ab Larissa uenerunt, quaerentes quod ob factum dictumue Thessalorum bello lacesseret eos: simul orantes, ut remoto exercitu, per legatos, si quid ei uideretur, secũ disceptaret. eodem tempore quingentos armatos duce Hippolocho Pheras in praesidium miserunt. hi exclusi aditu, iam omnia itinera obsidentibus regijs, Scotusam se receperunt. Legatis Larissaeorum rex clementer respondit, non belli faciendi, sed tuẽdae & stabiliendae libertatis Thessalorum caussa se Thessaliam intrasse. Similis his, qui cum Pheraeis ageret, missus: cui nullo dato responso, Pheraei ipsi suum legatum ad regem, principem ciuitatis Pausaniam miserunt. Qui cum haud dissimilia his, ut in caussa pari, quae pro Chalcidensibus in colloquio ad Euripi fretum dicta erant, quaedam etiam ferocius egisset: rex etiam atque etiam deliberare eos iussos, ne id consilij caperent, cuius, dum in futurum nimis cauti & prouidi essent, extemplo paeniteret, dimisit. Haec renunciata Pheras legatio cũ esset, ne paullum quidem dubitarunt, quin pro fide erga Romanos quidquid sors belli tulisset, paterentur. Itaque & hi summa ope parabant se ad urbem defendendam, & rex ab omni parte simul oppugnare moenia est aggressus: & ut qui satis intelligeret, (neque enim dubium erat) in euentu eius urbis positum esse, quam primam aggressus esset, aut sperni deinde ab uniuersa gente Thessalorum, aut timeri se, omnem undique terrorem obsessis iniecit. Primum impetum oppugnationis satis constanter sustinuerunt: deinde cum multi propugnantes caderent, aut uulnerarentur, labare animi coepere. reuocati deinde castigationibus principum ad perseuerandum in proposito, relicto exteriore circulo muri, deficientibus iam copijs, in interiorem partem urbis concesserunt, cui breuior orbis munitionis circumiectus erat. postremo uicti malis, cum timerent, ne ui captis nulla apud uictorẽ uenia esset, dediderunt sese. Nihil inde moratus rex, IV millia armatorum, dum recens terror esset, Scotusam misit. Nec ibi mora deditionis est facta, cernentibus Pheraeorũ recens exemplum, qui quod pertinaciter primo abnuerant, malo domiti tandem fecissent. cum ipsa urbe Hippolochus Larissaeorumq. deditum est praesidium. Dimissi ab rege inuiolati omnes, quod eam rem magni momenti futuram rex ad conciliandos Larisaeorum animos credebat. Intra decimum diem, quam Pheras uenerat, his perfectis, Cranonem profectus cum toto exercitu primo aduentu cepit. inde Cypaeram, & Metropolin, & ijs circumiecta castella recepit: omniaq. iam regionis eius, praeter Atracem & Gyrtonem, in potestate erant. Tum aggredi Larissam constituit, ratus uel terrore ceterarum expugnatarum, uel beneficio praesidij dimissi, uel exemplo tot ciuitatum dedentium sese, non ultra in pertinacia mansuros. Elephãtis agi ante signa terroris caussa iussis, quadrato agmine ad urbem incessit, ut incerti fluctuarentur animi magnae partis Larissaeorum inter metũ praesentem hostium, & uerecundiam absentium sociorum. Per eosdem dies Aminander cum Athamanum iuuentute occupat Pellinaeum, & Menippus cum tribus millibus peditum Aetolorum, & ducẽtis equitibus in Perraebiam profectus, Malloeam & Cyretias ui cepit: depopulatusq. est agrum Tripolitanum. His raptim peractis, Larissam ad regem redeunt: consultanti, quidnam agendum esset de Larissa, superuenerunt. Ibi in diuersum sententiae tendebant: alijs uim adhibendam, & non differendum censentibus, quin operibus ac machinis simul undique moenia aggrederẽtur urbis sitae in plano, a parte campestri undique facilis aditu: alijs nunc uires urbis nequaquam Pheris conferendae memorantibus, nunc hiemem & tempus anni nulli bellicae rei, minime obsidioni, atque oppugnationi urbium aptum. Incerto regi inter spem metumque legati a Pharsalo, qui ad dedendam urbem suam forte uenerant, animos auxerunt. M. Baebius interim cum Philippo in Dassaritijs

A tijs congressus Ap. Claudium ex communi consilio ad praesidium Larissae misit: qui per Macedoniam magnis itineribus in iugum montium, quod super Gonnos est, peruenit. Opidum Gonni XX millia ab Larissa abest: in ipsis faucibus saltus, quae Tempe appellantur, situm. Ibi castra metatus latius, quam pro copijs, & plures, quam quot satis in usum erant, ignes cum accendisset: speciem, quam quaesierat, hosti fecit: omnem ibi Romanum exercitum cum rege Philippo esse. Itaque hiemem instare apud suos caussatus rex, unum tantum moratus diem, ab Larissa recessit, & Demetriadem redijt. Aetoliq. & Athamanes in suos receperunt se fines. Appius etsi cuius rei caussa missus erat, solutā cernebat obsidionem: tamē Larissam ad confirmandos in reliquum sociorum animos descendit: duplexq. laetitia erat, quod & hostes excesserant finibus, & intra moenia praesidiū Romanū cernebant. Rex Chalcidem a Demetriade profectus, amore captus uirginis Chalcidensis Cleo-B ptolemi filiae: cum patrem, primo adlegando, deinde coram ipse rogando fatigasset, inuitum se grauioris fortunae condicioni illigantem: tandem impetrata re, tamquam in media pace nuptias celebrat, & reliquum hiemis, oblitus quantas simul duas res suscepisset, bellum Romanum, & Graeciam liberandam, omissa omnium rerū cura, in conuiuijs, & uinū sequētibus uoluptatibus, ac deinde ex fatigatione magis, quam satietate earum, in somno trāsduxit. Eadē omnes praefectos regios, qui ubique ad Boeotiā maxime praepositi hibernis erant, cepit luxuria. in eandem & milites effusi sunt, nec quisquam eorum aut arma induit, aut stationem aut uigilias seruauit, aut quidquam, quod militaris operis aut muneris esset, fecit. Itaque principio ueris cum per Phocidem in Acarnaniam, quo conuenire omnē undique exercitum iusserat, uenisset: facile animaduertit nihilo seueriore disciplina milites, quam ducē hibernasse. Alexandrū inde Acarnanē, & Menippū Macedonū Stratum C Aetoliae copias ducere iussit: ipse Delphis sacrificio Apollini facto, Naupactum processit. concilio principum Aetoliae habito, uia quae praeter Calidonem & Lysimachiā fert Stratum, suis, qui per Maliacum sinum ueniebant, occurrit. Ibi Mnesilochus princeps Acarnanum multis emptus donis, non ipse solū gentem regi conciliabat, sed Clytum etiam praetorem, penes quem tum summa potestas erat, in suam sententiam adduxerat. Is cum Leucadios, quod Acarnaniae caput est, non facile ad defectionē posse cerneret impelli, propter metum Romanae classis, quae cum Atilio, quaeue circa Cephalleniam erat, arte eos est aggressus. nam cū in concilio dixisset tuenda mediterranea Acarnaniae esse, & omnibus qui arma ferrent, exeundum ad Medionem & Thyrium, ne ab Antiocho aut Aetolis occuparentur: fuere qui dicerent, nihil attinere omnes tumultuose concitari: satis esse quingentorum hominum praesidium. eam iuuentutem nactus, trecentis Medione, ducentis Thyrij in D praesidio positis, id agebat, ut pro obsidibus futuri uenirent in potestatem regis. Per eosdem dies legati regis Medionem uenerunt: quibus auditis, cum in concione, quidnam respondendum regi esset, consultaretur: & alij manendum in Romana societate, alij non aspernandam amicitiam regis censerent: media uisa est Clyti sententia, eoque accepta est: ut ad regem mitterent legatos, peterentq. ab eo, ut Medionios super tanta re consultare in concilio Acarnanum pateretur. In eam legationem Mnesilochus, & qui eius factionis erant, de industria coniecti. clam missis qui regem admouere copias iuberent, ipsi terebant tempus. itaque uixdum ijs egressis legatis, Antiochus in finibus, & mox ad portas erat: & trepidantibus, qui expertes proditionis fuerant, tumultuoseq. iuuentutem ad arma uocantibus, ab Clyto & Mnesilocho in urbem est inductus: & alijs sua uoluntate affluentibus, metu coacti etiam qui dissentiebant, ad regem conuenerunt. quos placida E oratione territos cum permulsisset, ad spem uulgatae clementiae aliquot populi Acarnaniae defecerunt. Thyrium a Medione profectus est, Mnesilocho eodem & legatis praemissis. Ceterum detecta Medione fraus, cautiores, non timidiores Thyrienses fecit: dato ei haud perplexo responso: nullam se nouam societatem, nisi ex auctoritate Romanorum imperatorum accepturos: portisque clausis, armatos in muris disposuerunt. Et peropportune ad confirmandos Acarnanum animos Cn. Octauius missus a Quinctio, cum praesidium & paucas naues ab A. Postumio, qui ab Atilio legato Cephalleniae praepositus fuerat, accepisset. Leucadem uenit, impleuitque spei socios, M. Acilium consulem iam cum legionibus mare transiecisse, & in Thessalia castra Romana esse. Hunc rumorem, quia similem ueri tempus anni maturum iam ad nauigandum faciebat:

rex, praesidio Medione imposito, & in quibusdam alijs Acarnaniae opidis, Tyrio abscessit, F.
& per Aetoliae ac Phocidis urbes Chalcidem rediit. Sub idem tempus M. Baebius & Phi-
lippus rex iam ante per hiemem in Dassaritis congressi, cum Ap. Claudium, ut obsidione
Larissam eximeret, in Thessaliam misissent: quia id tempus rebus gerendis immaturũ erat;
in hiberna regressi, principio ueris coniunctis copijs in Thessaliam descenderunt. in Acar-
nania tũ Antiochus erat. aduenientes, Philippus Malloeam Perraebiae, Baebius Phacium
est aggressus. quo primo prope impetu capto, Phestum eadem celeritate capit. Inde Atra-
cem cum se recepisset, Cyretias hinc et Ericium occupat, praesidijsq. per recepta opida dis-
positis, Philippo rursus obsidenti Malloeam se coniungit. sub aduentum Romani exerci-
tus, seu ad metum uirium, seu ad spem ueniae cum dedidissent sese: ad ea recipienda opi-
da, quae Athamanes occupauerant, uno agmine ierunt. Erant autem haec, Aeginium, Eri
cinium, Gomphi, Silana, Tricca, Meliboea, Phaloria. Inde Pellinaeum, ubi Philippus Me- G
galopolitanus cum quingentis peditibus & equitibus XL, in praesidio erat, & circumsidũt:
& priusquam oppugnarent, mittunt ad Philippum qui moneret, ne uim ultimam experiri
uellet. Quibus ille satis ferociter respondit, uel Romanis uel Thessalis se crediturum fuis-
se; in Philippi se potestatem commissurum non esse. Posteaquam, apparuit ui agendum;
quia uidebatur & Limnaeam eodem tempore oppugnari posse, regem ad Limnaeam ire
placuit: Baebius restitit ad Pellinaeum oppugnandum. Per eos forte dies M'. Acilius con-
sul cum decem millibus peditum, duobus millibus equitum, XV elephantis mari trãsiecto,
pedestres copias Larissam ducere delectos militum tribunos iussit: ipse cum equitatu Li-
mnaeam ad Philippum uenit. Aduentu consulis deditio sine cunctatione est facta, tradi-
tumq. praesidium regium, & cum ijs Athamanes. Ab Limnaea Pellinaeum consul profici-
scitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt sese: deinde & Philippus Megalopolitanus: cui H
decedenti de praesidio cum obuius forte fuisset Philippus rex ad ludibrium regem eum cõ
salutari iussit: ipse congressus fratrem haud sane decoro maiestati suae ioco appellauit. de
ductus inde ad consulem custodiri iussus: & haud ita multo post in uinculis Romã missus.
cetera multitudo Athamanum, aut militum Antiochi regis, quae in praesidijs deditorum
per eos dies opidorum fuerat, Philippo tradita regi est. fuere autem ad tria millia hominũ.
consul Larissam est profectus, ibi de summa belli consultaturus. in itinere ab Pialia & Me-
tropoli legati tradentes urbes suas occurrerunt. Philippus, Athamanum praecipue ca-
ptiuis indulgenter habitis, ut per eos conciliaret gentem: nactus spem Athamaniae potiũ
dae, exercitum eo duxit, praemissis in ciuitates captiuis. Et illi magnã auctoritatem apud
populares habuerunt, clementiam erga se regis munificentiamq. commemorantes: & A-
minander, cuius praesentis maiestas aliquos in fide continuisset, ueritus ne traderetur Phi I
lippo iampridem hosti, & Romanis merito tum propter defectionem infensis, cum coniu-
ge ac liberis regno excessit, Ambraciamq. se contulit. ita Athamania omnis in ius ditio-
nemq. Philippi concessit. Consul ad reficienda maxime iumenta, quae & nauigatione &
postea itineribus fatigata erãt, paucos Larissae moratus dies, uelut reparato modica quie-
te exercitu, Cranonem est profectus. Venienti Pharsalus, Scotusa & Pherae, quaeq. in eis
praesidia Antiochi erant, deduntur. ex ijs interrogatis, qui manere secum uellent, mille
uolentes Philippo tradit, ceteros inermes Demetriadem remittit. Proernam inde rece-
pit, & quae circa eam castella erant. Ducere tum porro in sinum Maliacum coepit. Ap-
propinquante faucibus, super quas siti Thaumaci sunt, deserta urbe iuuentus omnis arma-
ta siluas & itinera insedit, & in agmen Romanum ex superioribus locis incursauit. consul
primo mittere, qui ex propinquo colloquentes deterrerent eos a tali furore. posteaquam K
perseuerare in incepto uidit, tribuno cum duorum signorum militibus circummisso, inter
clusit ad urbem iter armatis, uacuamq. eam cepit. tum clamore ab tergo captae urbis au-
dito, refugientium undique ex siluis insidiatorum caedes facta est. A Thaumacis altero
die consul ad Sperchium amnem peruenit, inde Hypataeorum agros uastauit. Cum haec
agebantur, Chalcide erat Antiochus: qui iam tum cernens nihil se ex Graecia praeter a-
moena Chalcide hiberna & infames nuptias petisse, Aetolorum uana promissa incusare
& Thoantem: Hannibalem uero non ut prudentem tantum uirum, sed prope uatem o-
mnium, quae tum euenirent, admirari. ne tamen temere coepta segnitia insuper euerteret,
nuncios in Aetoliam mittit, ut omni contracta iuuentute conuenirent. Iam & ipse eo decẽ
millia

A millia peditum ex ijs, qui postea uenerant ex Asia, expleta, & equites quingentos duxit. Quo cum aliquanto pauciores quam umquam antea côuenissent: & principes tantummodo cum paucis clientibus essent, atque ij dicerent, omnia sedulo ab se facta, ut quamplurimos ex ciuitatibus suis euocarent, nec auctoritate nec gratia nec imperio aduersus detrectantes militiam ualuisse, destitutus undique & ab suis, qui morabantur in Asia, & ab socijs, qui ea, in quorum spem uocauerant, non praestabant, intra saltum Thermopylarum sese recepit. Id iugum, sicut Apennini dorso Italia diuiditur, ita mediam Graeciam dirimit. ante saltum Thermopylarum septemtrionem uersus Epirus & Perraebia & Magnesia & Thessalia est, & Phthiotae Achaei, & sinus Maliacus intra fauces ad meridiem uergunt Aetoliae pars maior, & Acarnania, & cum Locride Phocis, & Boeotia, adiunctaque insula Euboea, & excurrente in altum uelut promontorio Attica terra sita ab tergo, & Pe-
B loponnesus. Hoc iugum ab Leucate & mari ad occidentem uerso per Aetoliam ad alterum mare orienti obiectum tendens, ea aspreta rupesque interiectas habet, ut non modo exercitus, sed ne expediti quidem facile ullos ad transitum calles inueniant. extremos ad orientem montes Oetam uocant, quorum quod altissimum est, Callidromon appellatur: in cuius ualle ad Maliacum sinum uergente iter est non latius, quam sexaginta passus. haec una militaris uia est, qua transduci exercitus, si non prohibeantur, possint. ideo Pylae, & ab alijs, quia calidae aquae in ipsis faucibus sunt, Thermopylae locus appellatur, nobilis Lacedaemoniorum aduersus Persas morte magis memorabili, quam pugna. Haudquaquam pari tum animo Antiochus intra portas loci eius castris positis, munitionibus insuper saltum impediebat, & cum duplici uallo fossaq., & muro etiam, qua res postulabat, ex multa copia passim iacentium lapidum permunisset omnia: satis fidens, numquam ea uim
C Romanum exercitum facturum, Aetolos ex IV millibus (tot enim conuenerant) partim ad Heracleam praesidio obtinendam, quae ante ipsas fauces posita est, partim Hypatam mittit: & Heracleam haud dubius consulem oppugnaturum, & iam multis nunciantibus, circa Hypatam omnia euastari. Consul depopulatus Hypatensem primo, deinde Heracleensem agrum inutili utrobique auxilio Aetolorum, in ipsis faucibus prope fontes calidarum aquarum aduersus regem castra posuit. Aetolorum utraeq. manus Heracleam sese incluserunt. Antiochum, cui, priusquam hostem cerneret, satis omnia permunita & praesidijs obsaepta uidebantur, timor deinde incessit, ne quos per imminentia iuga calles inueniret ad transitum Romanus. nam & Lacedaemonios quondam ita a Persis circumitos fama erat, & nuper Philippum ab iisdem Romanis. itaque nuncium Heracleã ad Aetolos mittit, ut hanc saltem sibi operam eo bello praestarent, ut uertices circa mon-
D tium occuparent obsiderentque, ne qua transire Romanus posset. Hoc nuncio audito, dissensio inter Aetolos orta est. pars imperio parendum regis, atque eundum censebant: pars subsistendum Heracleae ad utramque fortunam: ut, siue uictus a consule rex esset, in expedito haberent integras copias ad opem propinquis ferendam ciuitatibus suis; siue uinceret, ut dissipatos in fugam Romanos persequerentur. Vtraque pars non mansit modo in sententia sua, sed etiam exsecuta est consilium. duo millia Heracleae substiterunt, duo trifariam diuisa, Callidromum, & Rhoduntiam, & Tichiunta (haec nomina cacuminibus sunt) occupauere. Consul posteaquam insessa superiora loca ab Aetolis uidit, M. Porcium Catonem & L. Valerium Flaccum consulares legatos cum binis millibus delectorum peditum ad castella Aetolorum, Flaccum in Rhoduntiam, & Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit. ipse priusquam ad hostem copias admoueret, uocatos in concionem milites paucis est allocutus. Plerosque omnium ordinum, milites, inter uos esse ui-
E deo, qui in hac eadẽ prouincia T. Quinctij ductu auspicioq. militaueritis. Macedonico bello inexsuperabilis magis saltus ad amnem Aoum fuit, quam hic. quippe portae sunt hae: & unus inter duo maria clausis omnibus uelut naturalis transitus est. munitiones & locis opportunioribus tunc fuerunt, & ualidiores impositae. exercitus hostium ille & numero maior, & militum genere aliquanto melior: quippe illic Macedones Thracesq. & Illyrij, erant, ferocissimae omnes gentes: hic Syri & Asiatici Graeci sunt, leuissima genera hominum, & seruituti nata: rex ille bellicosissimus, exercitatus iam inde ab iuuenta finitimis Thracum, atque Illyriorum & circa omnium accolarum bellis. hic, ut aliam omnem uitam omittam, is est, qui cum ad inferendum populo Romano bellum ex Asia in Euro-

pam transisset, nihil memorabilius toto tempore hibernorum gesserit, quam quod amoris caussa ex domo priuata, & obscuri etiam inter populares generis uxorem duxit: & nouus maritus, uelut saginatus nuptialibus cenis, ad pugnam processit. Summa uirium speiq. eius in Aetolis fuit, gente uanissima & ingratissima, ut uos prius experti estis, nunc Antiochus experitur. nam nec conuenerunt frequentes, nec contineri in castris potuerunt, & in seditione ipsi inter se sunt: & cum Hypatã tuendam Heracleamq. depoposcissent, neutram tutati, pars refugerunt in iuga montium: pars Heracleae incluserunt sese. Rex ipse cõfessus nusquam aequo campo non modo congredi se ad pugnam audere, sed ne castra quidem in aperto ponere, relicta omni ante se regione ea, quã se nobis ac Philippo ademisse gloriabatur, condidit se intra rupes: ne ante fauces quidem saltus, ut quondã Lacedaemonios fama est: sed intra penitus retractis castris. quod quantum interest, ad timorem ostendendum, an muris alicuius urbis obsidendum sese incluserit? Sed neque Antiochum tuebuntur angustiae: nec Aetolos uertices illi quos ceperunt. satis undiq. prouisum atque praecautum est, ne quid aduersus uos in pugna praeter hostes esset. Illud proponere animo uestro debetis: non uos pro Graeciae libertate tantũ dimicare, (quamquam is quoque egregius titulus esset, liberatam a Philippo ante, nunc ab Aetolis & ab Antiocho liberare) neque ea tantum in praemium uestrum cessura, quae nunc in regijs castris sunt: sed illum quoque omnem apparatum, qui in dies ab Epheso exspectatur, praedae futurum: Asiã deinde Syriamq., & omnia usque ad ortus solis ditissima regna imperio Romano aperturos. Quid deinde aberit, quin ab Gadibus ad mare rubrum oceano fines terminemus, qui orbẽ terrarum amplexu finit? & omne humanum genus secundum deos nomen Romanum ueneretur? In haec tanta praemia dignos parate animos, ut crastino die bene iuuantibus dijs acie decernamus. Ab hac concione dimissi milites, priusquam corpora curarent, arma telaque parant. Luce prima signo pugnae proposito, instruit aciem consul arta fronte, ad natutam & angustias loci. Rex posteaquam signa hostium conspexit, & ipsa copias eduxit. Leuis armaturae partem ante uallum in primo locauit: tum Macedonum robur, quos sarissophoros appellabant, uelut firmamentum circa ipsas munitiones constituit. his ab sinistro cornu iaculatorum sagittariorumque, & funditorum manum sub ipsis radicibus montis posuit, ut ex altiore loco nuda latera hostium incesserent, ab dextro Macedonibus ad ipsum munimentorum finem, qua loca usque ad mare inuia palustri limo & uoraginibus claudunt, elephantos cum assueto praesidio posuit: post eos equites: tũ modico interuallo relicto, ceteras copias in secunda acie. Macedones pro uallo locati primo facile sustinebant Romanos tentantes ab omni parte aditus, multum adiuuãtibus, qui ex loco superiore fundis, uelut nimbum, glandes & sagittas simul ac iacula ingerebant. deinde ut maior nec iam toleranda uis hostium inferebat se, pulsi loco intra munimenta subductis ordinibus concesserunt. inde ex uallo prope alterum uallum hastis praese obiectis fecerunt. & ita modica altitudo ualli erat, ut & locum superiorem ad pugnandũ suis praeberet, & propter longitudinem hastarum subiectum haberet hostem. Multi temere subeuntes uallum transfixi sunt: & aut incepto irrito recessissent, aut plures cecidissent, ni M. Porcius ab iugo Callidromi, deiectis inde Aetolis, & magna ex parte caesis, (incautos enim & plerosque sopitos oppresserat) super imminentem castris collem apparuisset. Flacco non eadẽ fortuna ad Tichiunta & Rhoduntiam, nequidquam subire ad ea castella conato, fuerat. Macedones, quique alij in castris regijs erant, primo, dum procul nihil aliud, quam turba & agmen apparebat, Aetolos credere uisa procul pugna subsidio uenire, ceterum ut primũ signaq. & arma ex propinquo cognita errorem aperuerunt, tantus repente pauor omnes cepit, ut abiectis armis fugerent. Et munimenta sequentes impedierunt, & angustiae uallis, per quam sequendi erant: & maxime omnium quod elephanti nouissimi agminis erãt, quos pedes aegre praeterire, eques nullo poterat modo, timentibus equis, tumultumque inter se maiorem, quam in proelio, edentibus. aliquantum temporis & direptio castrorum tenuit. Scarphiam tamen eo die persecuti sunt hostem. Multis in ipso itinere caesis captisque, non equis uirisque tantum, sed etiam elephantis, quos capere non potuerant, interfectis, in castra reuerterunt: quae tentata eo die inter ipsum pugnae tempus ab Aetolis Heracleam obtinẽtibus praesidio, sine ullo haud parũ audacis incepti effectu fuerãt. consul noctis insequentis tertia uigilia praemissa equitatu ad persequendum hostẽ, signa

legionum

A legionum prima luce mouit. Aliquantum uiae praeceperat rex, ut qui non ante, quam Elatiae, ab effuso constiterit cursu. ubi primum relquijs pugnaeq. & fugae collectis, cum perexigua manu semermium militum Chalcidem se recepit. Romanus equitatus ipsum quidem regem Elatiae assecutus non est, sed magnam partem agminis aut lassitudine subsistentis, aut errore, ut qui sine ducibus per ignota itinera fugerent, dissipatos oppresserunt. nec praeter quingentos, qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quisquam effugit: etiam ex decem millibus militum, quos Polybio auctore transiecisse secū regem in Graeciam scripsimus, exiguus numerus (quid si Antiati Valerio credamus, LX millia militum fuisse in regio exercitu scribenti? XL inde millia cecidisse? supra V millia capta cum signis militaribus CCXXX) Romanorum CL interfecti sunt. consule per Phocidē & Boeotiam exercitum ducente, consciae defectionis ciuitates cum uelamentis ante portas stabant,
B metu ne hostiliter diriperentur, ceterum per omnes dies haud secus, quam in pacatos agros, sine uiolatione ullius rei agmen processit: donec in agrum Coronensem uentum est. ibi statua regis Antiochi posita in templo Mineruae Itoneae iram accendit: permissumque militi est, ut circumiectum templo agrum popularetur. deinde cogitatio animum subijt cum communi decreto Boeotiorum posita esset statua, indignum esse in unum Coronensem agrum saeuire. reuocato extemplo milite, finis populandi factus: castigati tantum uerbis Boeoti ob ingratum in tantis tamq. recentibus beneficijs animum erga Romanos. inter ipsum pugnae tempus X naues regiae cum praefecto Isidoro ad Throniū in sinu Maliaco stabant. eo grauis uulneribus Alexander Acarnan nuncius aduersae pugnae cum perfugisset, trepidae inde recēti terrore naues Cenaeum Euboeae petierūt. ibi mortuus sepultusq. Alexander. Tres, quae ex Asia profectae eundem portum tenuerāt, naues, audita exercitus clade,
C Ephesum redierunt. Isidorus ab Cenaeo Demetriadem, si forte eo deferret fuga regem, transiecit. Per eosdem dies A. Atilius praefectus Romanae classis, magnos regios commeatus iam fretum quod ad Andrum insulam est, praeteruectos excepit. alias mersit, alias cepit naues. quae nouissimi agminis erant, cursum in Asiam uerterunt. Atilius Piraeeum, unde profectus erat, cum agmine captiuarum nauium reuectus, magnam uim frumenti & Atheniensibus & alijs eiusdem regionis socijs diuisit. Antiochus sub aduentum consulis a Chalcide profectus, Tenum primo tenuit, inde Ephesum transmisit. Consuli Chalcidem uenienti portae patuerunt, cum appropinquante eo Aristoteles praefectus regis urbe excessisset. & ceterae urbes in Euboea sine certamine traditae. paucosq. per dies omnibus perpacatis, sine ullius noxa urbis exercitus Thermopylas reductus, multo modestia post uictoriam, quam ipsa uictoria laudabilior. Inde consul M. Catonem, per quē quae
D gesta essent, senatus populusque Romanus haud dubio auctore sciret, Romam misit. Is a Creusa (Thespiensium emporiū est, in intimo sinu Corinthiaco retractum) Patras Achaiae petit: a Patris Corcyram usque Aetoliae, atque Acarnaniae litora legit. atque ita ad Hydruntum Italiae trāiecit, quincto die inde pedestri itinere Romam ingenti cursu peruenit. ante lucem ingressus urbem, a porta ad praetorem M. Iunium iter intendit. Is prima luce senatum uocauit. quo L. Cornelius Scipio aliquot diebus ante a consule dimissus, cum adueniens audisset praegressum Catonem in senatu esse, superuenit exponēti quae gesta essent. Duo inde legati iussu senatus in concionem sunt producti: atq. ibi eadem quae in senatu de rebus in Aetolia gestis exposuerunt. Supplicatio in triduum decreta est: & ut XL hostijs maioribus praetor, quibus dijs ei uideretur, sacrificaret. Per eosdem dies & M. Fuluius nobilior, qui biennio ante praetor in ulteriorem Hispaniam erat profectus, ouans ur-
E bem est ingressus. Argenti bigati prae se tulit CXXX millia: & extra numeratum XII millia pondo argenti: auri pondo CXXVII. Acilius consul ab Thermopylis Heracleam ad Aetolos praemisit: ut tunc saltem experti regiam uanitatem, resipiscerent: traditaq. Heraclea, cogitarent de petēda ab senatu seu furoris sui, seu erroris uenia: & ceteras Graeciae ciuitates defecisse, eo bello ab optime de se meritis Romanis: sed quia post fugam regis, cuius fiducia ab officio decessissent, non addidissent pertinaciam culpae, in fidem receptas esse: Aetolos quoque, quamquam non secuti sint regem, sed accersierint, & duces belli non socij fuerint, si paenitere possint, posse & incolumes esse. Ad ea cum pacati nihil responderetur, appareretque annis rem gerendam, & rege superato bellum Aetolicum integrum restare, castra ab Thermopylis ad Heracleam mouit: eoque ipso die, ut situm nosceret urbis

bis ab omni parte equo moenia est circumuectus. Sita est Heraclea in radicibus Oetae mõtis: ipsa in campo arcem imminentem loco alto & undique praecipiti habet. Contemplatus omnia, quae noscenda erãt, quattuor simul locis aggredi urbem constituit. a flumine Asopo, qua & gymnasium est, L. Valerium operibus atque oppugnationi praeposuit. arcem extra muros, quae frequentius prope quam urbs habitabatur, Ti. Sempronio Longo oppugnandam dedit. a sinu Maliaco, quae aditum haud facilem pars habebat, M. Baebium: ab altero amniculo, quem Melana uocant, aduersus Dianae templum Ap. Claudium opposuit. Horum magno certamine intra paucos dies turres arietesque, & alius omnis apparatus oppugnandarum urbium perficitur. & cum ager Heracleensis paluster omnis, frequensque proceris arboribus benigne ad omne genus operum materiam suppeditabat; tum quia refugerant intra moenia Aetoli, desertaq. in uestibulo urbis erant tecta, in uarios usus non tigna modo & tabulas, sed laterem quoque & caementa & saxa uariae magnitudinis praebebant. Et Romani quidem operibus magis, quam armis urbem oppugnabant. Aetoli contra armis se tuebantur. nam cum ariete quaterentur muri, non laqueis, ut solet, exceptos declinabant ictus, sed armati frequentes quidam ignes etiam, quos aggeribus inijcerent, ferebant. fornices quoque in muro erant apti ad excurrendum: & ipsi cum pro dirutis reficerent muros, crebriores eos, ut pluribus erumperetur in hostem locis, faciebant. Hoc primis diebus, dum integrae uires erant, & frequentes & impigre fecerunt, in dies deinde pauciores, & segnius. etenim cum multis urgerentur rebus, nulla eos res aeque ac uigiliae conficiebant: Romanis in magna copia militum succedentibus alijs in stationem aliorum Aetolos propter paucitatem eosdem dies noctesque assiduo labore urgente. per IIII & XX dies, ita ut nullum tempus uacuum dimicatione esset, aduersus quattuor e partibus simul oppugnantem hostem nocturnus diurno continuatus labor est. Cum fatigatos iam Aetolos sciret consul & ex ratione temporis, & quod ita transfugae affirmabant, tale consilium inijt. media nocte receptui signum dedit, & ab oppugnatione simul omnes milites deductos usque ad tertiam diei horam quietos in castris tenuit: inde, coepta oppugnatio ad mediam rursus noctem perducta est, intermissa deinde usque ad tertiam diei horam. Fatigationem rati caussam esse Aetoli non continuandae oppugnationis, quae & ipsos affecerat ubi Romanis datum receptui signum esset, uelut ipsi quoque hoc reuocati, pro se quisq. ex stationibus decedebant: nec ante tertiam diei horam armati in muris apparebant. consul cum nocte media intermisisset oppugnationem, quarta uigilia rursus ab tribus partibus summa ui aggressus, ab una Ti. Sempronium tenere intentos milites, signumque exspectare iussit: ad ea in nocturno tumultu, unde clamor exaudiretur, haud dubie ratus hostes concursuros. Aetoli pars sopiti affecta labore ac uigilijs corpora ex somno moliebantur: pars uigilantes adhuc ad strepitum pugnantium in tenebris currunt. Hostes partim per ruinas iacentis muri trãscendere conantur, partim scalis adscensus tentãt. aduersus quos undiq. ad opem ferendam concurrunt Aetoli. Pars una, in qua aedificia extra urbem erant, neque defenditur, neque oppugnatur: sed qui oppugnarent, intenti signum exspectabant, defensor nemo aderat. Iam dilucescebat, cum signum consul dedit: & sine ullo certamine partim per semiruta, partim scalis integros muros transscendere. Simul clamor index capti opidi est exauditus, undique Aetoli desertis stationibus in arcem refugiunt. Opidum uictores permissu consulis diripiunt: non tam ab ira, nec ab odio, quam ut miles coercitus in tot receptis ex potestate hostium urbibus, aliquo tandem loco fructum uictoriae sentiret. Reuocatos inde a medio ferme die milites cum in duas diuisisset partes: unam radicibus montium circumduci ad rupem iussit: quae fastigio altitudinis par, media ualle uelut abrupta ab arce erat: sed adeo prope geminata cacumina eorum montium sunt, ut ex uertice altero conijci tela in arcem possent, cum dimidia militum parte consul ab urbe adscẽsurus in arcem, signum ab ijs, qui ab tergo in rupem euasuri erant, exspectabant. Non tulere qui in arce erant Aetoli, primum eorum qui rupem ceperant clamorem, deinde impetum ab urbe Romanorum: & fractis iam animis, & nulla ibi praeparata re ad obsidionem diutius tolerandam: utpote congregatis feminis puerisque, & imbelli alia turba in arcem, quae uix capere, nedum tueri, multitudinem tãtam posset. itaq. ad primum impetum abiectis armis dediderunt sese. Traditus inter ceteros principes Aetolorum & Damocritus est: qui principio belli decretum Aetolorum, quo accersendum Antiochum censuerant, T. Quinctio

poscenti

A poscenti responderat, in Italia daturum, cum castra ibi Aetoli posuissent. ob eam ferociam maius uictoribus gaudium traditum fuit. Eodem tempore quo Romani Heracleam, Philippus Lamiam ex composito oppugnabat, circa Thermopylas cum consule redeunte ex Boeotia, ut uictoriam ipsi populoq. Romano gratularetur, excusaretque, quod uerbo impeditus bello non interfuisset, congressus. inde diuersi ad duas simul oppugnandas urbes profecti. intersunt septem millia ferme passuum. & quia Lamia posita in tumulo est: tũ regionem ea maxime despectat opidum, qua breue interuallum uidetur, & omnia in conspectu sunt: cum enixe, uelut proposito certamine, Romani Macedonesq. diem ac noctem aut in operibus, aut in proeliis essent: hoc maior difficultas Macedonibus erat, quod Romani aggere, & uineis, & omnibus supra terram operibus, subtus Macedones cuniculis oppugnabant: & in asperis locis silex saepe impenetrabilis ferro occurrebat. & cum parum procederet

B inceptum, per colloquia principum opidanos tẽtabat rex, ne urbem dederent: haud dubius, quin, si prius Heraclea capta foret, Romanis se potius, quã sibi dedituri essent: suamque gratiam consul in obsidione liberanda facturus esset. Nec eum opinio est frustrata: confestim enim ab Heraclea capta nuncius uenit, ut oppugnatione abstineret. Aequius esse, Romanos milites, qui acie dimicassent cum Aetolis, praemia uictoriae habere. Ita recessum ab Lamia est, & propinquae clade urbis ipsi, ne quid simile paterentur, effugerunt. paucis, priusquam Heraclea caperetur, diebus Aetoli concilio Hypatam coacto, legatos ad Antiochum miserunt: inter quos & Thoas idem, qui & antea, missus est. mandata erant ut ab rege peterent primum, ut ipse coactis rursus terrestribus, naualibusq. copijs in Graeciam transijceret: deinde, si qua ipsum teneret res, ut pecuniam & auxilia mitteret. id cum ad dignitatem eius fidemque pertinere, non prodi socios: tum etiam ad incolumitatem re-

C gni, non sinere Romanos omni cura uacuos, cum Aetolorum gentem sustulissent, omnibus copijs in Asiam transijcere. Vera erant quae dicebantur. eo magis regem mouerunt. itaque in praesentia pecuniam, quae ad usus belli necessaria erat, legatis dedit: auxilia terrestria naualiaque affirmauit missurum. Thoãtem unum ex legatis retinuit, & ipsum haud inuitum morantem, ut exactor praesens promissorum adesset. Ceterum Heraclea capta fregit tandem animos Aetolorum: & post paucos dies, quam ad bellum renouandum, acciendumque regem, in Asiam miserant legatos, abiectis belli consilijs, pacis petendae oratores ad consulem miserunt. Quos dicere exorsos consul interfatus, cum alia sibi praeuertenda esse dixisset, redire Hypatam eos, datis dierum X indutijs, & L. Valerio Flacco cum ijs misso, iussit: ei, quae secum acturi fuissent, exponere: & si qua uellent alia. Hypatam ut est uentum, principes Aetolorum apud Flaccum concilium habuerunt, consultantes, quonam a-

D gendum modo apud consulem foret. Parantibus ijs antiqua iura foederum ordiri, meritaq. in populum Romanum, absistere ijs Flaccus iussit, quae ipsi uiolassent: confessionem ijs culpae magis profuturam, & totam in preces orationem uersam. nec enim in caussa ipsorum, sed in populi Romani clementia spem salutis positam esse. & se suppliciter agentibus ijs adfuturum & apud consulem, & Romae in senatu. eo quoque enim mittendos fore legatos. Haec una uia omnibus ad salutem uisa est, ut in fidem se permitterent Romanorum. ita enim & illis uiolandi supplices uerecundiam se imposituros: & ipsos nihilo minus suae potestatis fore, si quid melius fortuna ostendisset. Posteaquam ad consulem uentum est, Phaeneas legationis princeps longã orationem, & uarie ad mitigandam iram uictoris cõpositã, ita ad extremum finiuit, ut diceret, Aetolos se suaq. omnia fidei populi Romani permittere. id consul ubi audiuit, Etiam, atque etiam uidete, inquit, Aetoli, ut ita permittatis. Tum decretum Phaeneas, in quo id diserte scriptum erat, ostendit. Quando ergo, inquit,

E ita permittitis: postulo, ut mihi Dicaearchum ciuem uestrum, & Menetã Epirotã, (Naupactum is cum praesidio ingressus ad defectionem compulerat) & Aminandrum cum principibus Athamanum, quorum consilio ab nobis defecistis, sine mora dedatis. prope dicentem interfatus Romanum Phaeneas, Non in seruitutem, inquit, sed in fidem tuam nos tradimus: & certum habeo, te imprudentia labi, qui nobis imperes quae moris Graecorum non sint. Ad haec consul, Nec hercule, inquit, magnopere nunc curo, quid Aetoli satis ex more Graecorum factum esse censeant: dum ego more Romano imperium id habeam in deditos modo decreto suo, ante armis uictos. itaque ni propere fit quod impero, uinciri uos iam iubeo. afferriq. catenas, & circumsistere lictores, iussit. Tum fracta Phaeneae feroci-

cia,

cia, Aetolisq. alijs est: & tandem, cuius condicionis essent, sensere. & se quidem Phaeneas, F & qui adsint Aetolorum scire, facienda esse quae imperentur, dixit: sed ad decernenda ea concilio Aetolorum opus esse, ad id petere, ut X dierum indutias daret. Petente Flacco pro Aetolis, indutiae datae: & Hypatam reditum est. Vbi cum in concilio delectorũ, quos Apolectos uocãt, Phaeneas & quae imperarentur, & quae ipsis prope accidissent, exposuisset: ingemuerunt quidem principes condicioni suae: parendum tamen uictori censebant; & ex omnibus opidis conuocandos Aetolos ad concilium. Posteaquam uero omnis coacta multitudo eadẽ illa audiuit, adeo saeuitia imperij atque indignitate exasperati animi sunt, ut, si in pace fuissent, illo impetu irae concitari potuerint ad bellum. Ad iram accedebat & difficultas eorum quae imperarentur: quonam modo enim utique regem Aminandrum se tradere posse? & spes forte oblata. quod Nicander, eo ipso tempore ab rege Antiocho ueniens, impleuit exspectatione uana multitudinem, terra marique ingens parari G bellum. Is duodecimo die, quam conscẽderat nauem, in Aetoliam perfecta legatione rediens, Phalaram in sinu Maliaco tenuit. inde Lamiam pecuniam cum deuexisset, ipse cum expeditis uespera prima inter Macedonũ Romanaque castra medio agro dum Hypatam notis callibus petit, in stationem incidit Macedonum: deductusq. ad regem est, nondum conuiuio dimisso. Quod ubi nunciatum est, uelut hospitis, non hostis aduentu motus Philippus, accumbere eum, epulariq. iussit: atque inde, dimissis alijs, solum retentum, ipsum quidem de se timere quidquam uetuit. Aetolorum praua consilia, atque in ipsorum caput semper recidentia, accusauit: qui primum Romanos, deinde Antiochum in Graeciam adduxissent. sed praeteritorum, quae magis deprehendi, quã corrigi, possint, oblitum se, non facturum ut insultet aduersis rebus eorum. Aetolos quoque finire tandem aduersus se odia debere. & Nicandrum priuatim eius diei, quo seruatus a se foret, meminisse. Ita datis H qui in tutum eum prosequerentur, Hypatam Nicãder consultantibus de pace Romana superuenit. M. Acilius, uendita aut concessa militi circa Heracleam praeda, postea quam nec Hypatae pacata esse consilia, & Naupactum concurrisse Aetolos, ut inde totum impetum belli sustinerent, audiuit, praemisso Ap. Claudio cum IV millibus militum ad occupanda iuga, qua difficiles trãsitus montium erant, ipse Oetam adscendit: Herculique sacrificium fecit in eo loco, quem Pyram, quod ibi mortale corpus eius dei sit crematum, appellant. inde toto exercitu profectus, reliquum iter satis expedito agmine fecit. Vt ad Coracem est uentum, (mons est altissimus inter Callipolin & Naupactũ) ibi & iumenta multa ex agmine praecipitata cum ipsis oneribus sunt, & homines uexati. & facile apparebat, quam cum inerti hoste res esset, qui tam impeditum saltum nullo praesidio, ut clauderet transitũ, insedisset. Tum quoque uexato exercitu ad Naupactum descendit: & uno castello aduersus I arcem posito, ceteras partes urbis, diuisis copijs pro situ moeniũ, circumsedit. nec minus operis laborisque ea oppugnatio, quam Heracleae, habuit. Eodem tempore & Messene in Pelopõneso ab Achaeis, quod concilij eorum recusaret esse, oppugnari coepta est. Etenim duae ciuitates Messene & Elis extra concilium Achaicum erant, cum Aetolis sentiebãt. Elei tamen post fugatum ex Graecia Antiochum legatis Achaeorum lenius responderãt, dimisso praesidio regio, cogitaturos se, quid sibi faciendum esset. Messenij, sine responso dimissis legatis, mouerant bellum: trepidiq. rerum suarum, cum iam ager effuso exercitu passim ureretur, castraque prope urbem poni uiderent: legatos Chalcidem ad T. Quinctium auctorem libertatis miserunt, qui nunciarent, Messenios Romanis, non Achaeis, & aperire portas, & dedere urbem paratos esse. Auditis legatis, extemplo profectus Quinctius, Megalopolim ad Diophanem praetorem Achaeorum misit: qui extemplo reducere eũ a Messene exercitum, & uenire ad se iuberet. Dicto paruit Diophanes: & soluta obsidione ex- K peditus ipse praegressus agmen, circa Andaniam, paruum opidũ inter Megalopolim Messenemq. positum, Quinctio occurrit. & cum caussas oppugnationis exponeret, castigatum leniter, quod tantam rem sine auctoritate sua conatus esset, dimittere exercitum iussit: nec pacem omnium bono partã turbare. Messenijs imperauit, ut exsules reducerẽt, & Achaeorum concilij essent. si qua haberent, de quibus aut recusare, aut in posterum cauere sibi uellent, Corinthum ad se uenirent. Diophanem concilium Achaeorum extemplo sibi praebere iussit. ibi de Zacyntho intercepta per fraudẽ insula questus, postulauit, ut restitueretur Romanis. Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat: eam mercedem Aminandro dederat,

A derat, ut per Athamaniam ducere exercitum in superiorem partem Aetoliae liceret: qua expeditione fractis animis Aetolos compulit ad petendam pacem. Aminander Philippum Megalopolitanum insulae praefecit: postea per bellum, quo se Antiocho aduersus Romanos coniunxit, Philippo ad munia belli reuocato, Hieroclem Agragantinum successorem misit. Is post fugam ab Thermopylis Antiochi, Aminandrumq. a Philippo Athamania pulsum, missis ultro ad Diophanem praetorem Achaeorum nunciis, pecuniam pactus, insulã Achaeis tradidit. Id praemium belli suum esse, aequum censebant Romani. nõ enim M'. Acilium consulem, legionesq. Romanas Diophani & Achaeis ad Thermopylas pugnasse. Diophanes aduersus haec purgare interdum sese, gentemque: interdum de iure facti disserere. Quidã Achaeorum & initio eam se rem aspernatos testabantur, & tunc pertinaciam increpitabant praetoris: auctoribusque iis decretum est, ut T. Quinctio ea res permitteretur.

B Erat Quinctius sicut aduersantibus asper; ita, si cederes, idem placabilis. Omissa igitur contentione uocis uultusque, Si utilem, inquit, possessionem eius insulae censerem Achaeis esse, auctor essem senatui populoque Romano, ut eam uos habere sinerent. ceterum sicut testudinem, ubi collecta in suum tegimen est, tutam ad omnes ictus uideo esse. ubi exerit partes aliquas: quodcumque nudauit, obnoxium atque infirmum habere: haud dissimiliter uos Achaei clausos undique mari, quae intra Peloponnesi sint terminos, ea & iungere uobis, & iuncta tueri facile: simul auiditate plura amplectẽdi, hinc excedatis: nuda uobis omnia, quae extra sint, & exposita ad omnes ictus esse. Assentiente omni concilio, nec Diophane ultra tendere auso, Zacynthus Romanis traditur. Per idem tempus Philippus rex proficiscentem consulem ad Naupactum percunctatus, si se interim, quae defecissent ab societate Romana, urbes recipere uellet: permittente eo, ad Demetriadem copias admouit,

C haud ignarus, quanta ibi tum perturbatio esset. Destituti enim ab omni spe, cum desertos se ab Antiocho, spem nullam in Aetolis esse cernerent: dies noctesque aut Philippi hostis aduentum, aut infestiorem etiam, quo iustius irati erant, Romanorum exspectabant. Turba erat ibi incondita regiorum: qui primo pauci in praesidio relicti, postea plures plerique inermes ex proelio aduerso fuga delati, nec uiriũ, nec animi satis ad obsidionem tolerandam habebant. itaque praemissis a Philippo, qui spem impetrabilis ueniae ostendebant: responderunt, patere portas regi. Ad primum eius ingressum, principum quidam urbe excesserunt. Eurylocus mortem sibi consciuit. Antiochi milites (sic enim pacti erant) per Macedoniam, Thraciamque, prosequentibus Macedonibus, ne quis eos uiolaret, Lysimachiam deducti sunt. Erant & paucae naues Demetriade: quibus praeerat Isidorus. eae quoque cum praefecto suo dimissae sunt. Inde Dolopiam & Aperantiã, & Perraebiae quasdam

D ciuitates recepit. Dum haec a Philippo geruntur, T. Quinctius recepta Zacyntho ab Achaico concilio Naupactum transiecit: quae iam per duos menses (sed prope excidium erat) oppugnabatur: &, si capta ui foret, omne ibi nomen Aetolorum ad internicionem uidebatur uenturum. Ceterum quamquam merito iratus erat Aetolis, quod solos obtrectasse gloriae suae, cum liberaret Graeciam, meminerat: & nihil auctoritate sua motos esse, cũ quae tum maxime acciderant, casura praemonẽs, a furioso incepto eos deterreret: tamen sui maxime operis esse credens, nullam gentem liberatae a se Graeciae funditus euerti, obambulare muris, ut facile nosceretur ab Aetolis, coepit. Confestim a primis stationibus cognitus est, uulgatumq. per omnes ordines, Quinctium esse. itaque concursu facto undique in muros, manus pro se quisq. tendentes, consonante clamore, nominatim Quinctium orare, ut opem ferret ac seruaret. Et tum quidem, quamquam moueretur his uocibus, ma-

E nu tamen abnuit, quidnam opis in se esset? Ceterum posteaquam ad consulem uenit, Vtrum fallit, inquit, te M'. Acili, quid agatur? an, cum satis prouideas, nihil id magnopere ad summam reipublicae pertinere censes? Erexerat exspectatione consulem, &, Quin expromis, inquit, quid rei sit? Tum Quinctius, Ecquid uides te deuicto Antiocho in duabus urbibus oppugnandis tempus terere: cum iam prope annus circumactus sit imperij tui? Philippum autem, qui non aciem, non signa hostium uidit, non solum urbes, sed tot iam gentes, Athamaniam, Perraebiam, Aperantiam, Dolopiam sibi adiunxisse? atqui non tãtum interest nostra, Aetolorum opes ac uires minui: quantum non supra modum Philippum crescere: & uictoriae tuae praemium te militesq. tuos nõdum duas urbes, Philippum tot gentes Graeciae habere. Assentiebatur his consul: sed pudor, si irrito incepto abscederet obsi-

dione,

dione, occurrebat.tota inde Quinctio res permissa est. Is rursus ad eam partem muri, quà F
paullo ante uociferati Aetoli fuerant, rediit. ibi cum impensius orarent, ut misereretur gen
tis Aetolorum, exire aliquos ad se iussit. Pharneas ipse, principesque alii extemplo egressi
sunt. quibus prouolutis ad pedes, Fortuna, inquit, uestra facit, ut & irae meae & orationi
temperem. euenerunt quae praedixi euentura: & ne hoc quidem reliqui uobis est, ut indi-
gnis accidisse ea uideantur. ego tamen sorte quadam nutriendae Graeciae datus, ne ingra
tis quidem benefacere absistam. mittite oratores ad consulem, qui indutias tantum tempo
ris petant. ut mittere legatos Romam possitis, per quos senatui de uobis permittatis. ego
apud consulem deprecator defensorq. uobis adero. Ita ut censuerat Quinctius, fecerunt:
nec aspernatus est legationem consul, indutiisq. in diem certam datis, qua legatio renun-
ciari ab Roma posset, soluta obsidio est, & exercitus in Phocidem missus. Consul cũ T. Quin
ctio ad Achaicum concilium Aegium transiecit. ibi de Eleis & exsulibus Lacedaemonio- G
rum restituẽdis actum: & neutra perfecta res: quia suae gratiae reseruari eam Achaei, Elei
per se ipsi, quam per Romanos maluerunt Achaico contribui concilio. Epirotarum legati
ad consulem uenerunt, quos non sincera fide in amicitia fuisse satis constabat: militem ta-
men nullum Antiocho dederant: pecunia iuuisse eum insimulabantur: legatos ad regem
ne ipsi quidem misisse infitiabantur. Iis petentibus, ut in amicitia pristina esse liceret, respõ
dit consul, se, utrum hostium, an pacatorum eos numero haberet, nondũ scire: senatum eius
rei iudicem fore. integram se caussam eorum Romam reiicere: indutias ad id dierum XC
dare. Epirotae Romam missi senatum adierunt. iis magis quae non fecissent hostilia referen
tibus, quam purgantibus ea de quibus arguebantur, responsum datum est, quo ueniam im-
petrasse, non caussam probasse uideri possent. Et Philippi regis legati sub idem tempus in
senatum introducti gratulantes de uictoria. iis petentibus, ut sibi sacrificare in Capitolio, H
donumque ex auro liceret ponere in aede Iouis opt. max. permissum ab senatu C pondo co
ronam auream posuerunt. Non responsum solum benigne legatis est: sed Philippi quoque
filius Demetrius, qui obses Romae erat, ad patrem reducendus legatis datus est. Bellum,
quod cum Antiocho rege in Graecia gestum est a M'. Acilio consule, hunc finem habuit. Al
ter consul P. Cornelius Scipio Galliam prouinciam sortitus, priusquam ad bellum, quod
cum Boiis gerendum erat, proficisceretur: postulauit ab senatu, ut pecunia sibi decernere-
tur ad ludos, quos propr. in Hispania inter ipsum discrimen pugnae uouisset. Nouum atq;
iniquum postulare est uisus. censuerunt ergo, quos ludos inconsulto senatu ex sua unius
sententia uouisset, eos uel de manubiis, si quam pecuniam ad id reseruasset, uel sua ipse im
pensa faceret. Eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. Per idem fere tempus aedes
matris magnae Idaeae dedicata est: quam deam is P. Cornelius aduectam ex Asia, P. Cor- I
nelio Scipione, cui post Africano fuit cognomen, P. Licinio consulibus, in Palatium a mari
detulerat. Locauerant aedem faciendam ex senatusconsulto M. Liuius, C. Claudius censo
res. M. Cornelio, P. Sempronio consulibus, tredecim annis postquam locata erat, dedica-
uit eam M. Iunius Brutus: ludique ob dedicationem eius facti: quos primos scenicos fuis-
se Valerius Antias est auctor, Megalesia appellatos. Item iuuentutis aedem in circo maxi-
mo C. Licinius Lucullus duumuir dedicauit. uouerat eam sexdecim annis ante M. Liuius
consul, quo die Hasdrubalem exercitumque eius cecidit. idem censor eam faciendam loca
uit, M. Cornelio, P. Sempronio consulibus. Huius quoque dedicandae caussa ludi facti: &
eo omnia cum maiore religione facta, quod nouum cum Antiocho instabat bellum. Prin-
cipio eius anni, quo haec, iam profecto ad bellum M'. Acilio, manente adhuc Romae P. Cor
nelio consule, agebantur: boues duos domitos in Carinis per scalas peruenisse in tegulas K
aedificii, proditum memoriae est. eos uiuos comburi, cineremq. eorum deiici in Tiberim,
haruspices iusserunt. Tarracinae & Amiterni nunciatum est aliquoties lapidibus pluuisse:
Minturnis aedem Iouis, & tabernas circa forum de caelo tactas esse: Vulturni in ostio flumi
nis duas naues fulmine ictas conflagrasse. Eorum prodigiorum caussa libros Sibyllinos
senatusconsulto decemuiri cum adissent, renunciarunt ieiunium instituendum Cereri es-
se: & id quincto quoque anno seruandum: & ut nouendiale sacrum fieret, & unum diem
supplicatio esset: coronati supplicarent: & consul P. Cornelius, quibus diis quibusque ho-
stiis edidissent decemuiri, sacrificaret. Placatis diis nunc uotis rite soluendis, nunc prodi-
giis expiandis, in prouinciam proficiscitur consul: atque inde Cn. Domitium procos. di-

misso

A missο exercitu Romam decedere iussit: ipse in agrum Boiorum legiones induxit. Sub idẽ fere tempus Ligures lege sacrata coacto exercitu, nocte improuiso castra Q. Minucij procos. aggressi sunt. Minucius usque ad lucem intra uallum militem instructum tenuit, intentus ne qua transscenderet hostis munimenta: prima luce duabus simul portis eruptionem fecit. Nec primo impetu, quod sperauerat, Ligures pulsi sunt: duas amplius horas dubium certamen sustinuere. postremo cum alia atque alia agmina erumperẽt, & integri fessis succederent ad pugnam: tandem Ligures inter cetera etiam uigilijs confecti, terga dederunt. caesa supra quattuor millia hostium: ex Romanis socijsq. minus CCC perierunt. Duobus fere post mensibus P. Cornelius consul cum Boiorum exercitu signis collatis egregie pugnauit. Duodetriginta millia hostiũ caesa Antias Valerius scribit: capta tria millia & quadringentos. signa militaria CXXIV: equos mille ducentos triginta: carpenta ducenta quadragintaseptem, ex uictoribus mille quadringentos octogintaquattuor cecidisse. Vbi ut B in numero scriptori parum fidei sit, quia in augendo eo non alius intemperantior est, magnam tamen uictoriam fuisse apparet, quod & castra capta sunt: & Boij post eam pugnam extemplo dediderunt sese, & quod supplicatio, eius uictoriae caussa decreta ab senatu, uictimaeq. maiores caesae. P. Cornelius consul primo obsidibus a Boiorum gente acceptis, agri parte fere dimidia eos multauit: quo, si uellet, populus R. colonias mittere posset. inde Romam ut ad triumphum haud dubium decedens, exercitum dimisit & adesse Romae ad diem triumphi iussit. ipse postero die, quam uenit, senatu in aedem Bellonae uocato, cum de rebus ab se gestis disseruisset, postulauit, ut sibi triumphanti liceret in urbẽ inuehi. P. Sẽpronius Blaesus tribunus plebis non negandum Scipioni, sed differendum, honorem triumphi censebat. Bella Ligurum Gallicis semper iuncta fuisse: eas inter se gentes mutua ex C propinquo ferre auxilia. Si P. Scipio deuictis acie Boijs, aut ipse cum uictore exercitu in agrum Ligurum transisset, aut partem copiarum Q. Minucio misisset, qui iam tertium ibi annum dubio detineretur bello, debellari cum Liguribus potuisse. Nunc ad triumphum frequentandum deductos esse milites, qui egregiam nauare operam reipublicae potuissent: possent etiam si senatus, quod festinatione triumphi praetermissum esset, id restituere differendo triumpho uellet. Iuberent consulem cum legionibus redire in prouinciam, dare operam, ut Ligures subigantur. nisi illi cogantur in ius ditionemque populi R. ne Boios quidem quieturos. aut pacem, aut bellum utrobique habenda. deuictis Liguribus, paucos post menses procos. P. Cornelium, multorum exemplo qui in magistratu non triumphauerunt, triumphaturum esse. Ad ea consul neque se Ligures prouinciam sortitum esse ait, neque cum Liguribus bellum gessisse, neque triumphum de ijs postulare, Q. Minucium confide- D re breui subactis ijs meritum triumphum postulaturum, atque impetraturum esse. se de Gallis Boijs postulare triumphum, quos acie uicerit, castris exsuerit: quorum gentem biduo post pugnam totam acceperit in deditionem, a quibus obsides abduxerit, pacis futurae pignus. Verum enimuero illud multo maius esse, quod tantum numerum Gallorum ceciderit in acie, quod cum tot millibus certe Boiorum nemo ante se imperator pugnauerit. plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus hominũ caesam, multa millia capta, senes puerosque Boijs superesse. Itaque id quemquam mirari posse, cur uictor exercitus, cum hostem in prouincia neminem reliquisset, Romam uenerit ad celebrandum consulis triumphum? Quorum militum si & in alia prouincia opera uti senatus uelit: utro tandẽ modo promptiores ad aliud periculum, nouumq. laborem ituros credat, si persoluta ijs sine detrectatione prioris periculi laborisq. merces sit: an si spem pro re ferentes dimittant, iam se E mel in prima spe deceptos? Nam, quod ad se attineat, sibi gloriae in omnem uitam illo die satis quaesitum esse, quo se uirum optimum iudicatum ad accipiendã matrem Idaeam misisset senatus. hoc titulo, etsi nec consulatus, nec triumphus addatur, satis honestam honoratamq. P. Scipionis Nasicae imaginem fore. uniuersus senatus non ipse modo ad decernendum triumphum consensit, sed etiam tribunum plebis auctoritate sua compulit ad remittendam intercessionem. P. Cornelius consul triumphauit de Boijs. in eo triumpho Gallicis carpentis arma, signaque, & spolia omnis generis transuexit, & uasa aenea Gallica: & cum captiuis nobilibus equorum quoque captorum gregem transduxit: aureos torques transtulit MCDLXX: ad haec auri pondo CCXLV. argenti infecti factique in Gallicis uasis non infabre suo more factis, duo millia CCCXL. pondo: bigatorum nummorum

CCXXXIV. militibus qui currum secuti sunt, trecenos uicenos quinos asses diuisit: duplex centurioni, triplex equiti. Postero die concione aduocata de rebus ab se gestis, & de iniuria tribuni bello alieno se illigātis, ut suae uictoriae fructu se defraudaret, cum disseruisset: milites exauctoratos dimisit. Dum haec in Italia geruntur, Antiochus Ephesi securus admodum de bello Romano erant tamquam non transituris in Asiam Romanis. quam securitatē ei magna pars amicorum aut per errorem, aut assentando faciebat. Hannibal unus, cuius eo tempore maxima apud regem auctoritas erat, magis mirari se aiebat, quod non iam in Asia essent Romani, quam uenturos dubitare. Propius esse in Asiā ex Graecia, quam ex Italia in Graeciam transijcere: & multo maiorem caussam Antiochum, quā Aetolos esse. neque enim mari minus, quam terra, pollere Romana arma. iampridē classem circa Maleam esse. audire sese, nuper nouas naues, nouumq. imperatorem rei gerēdae caussa ex Italia uenisse. itaq. desineret Antiochus pacem sibi spe uana facere: in Asia, & de ipsa Asia breui terra mariq. dimicandum ei cum Romanis esse, & aut imperium adimendum orbem terrarum affectantibus, aut ipsi regnum amittendum. Vnus uera & prouidere, & fideliter praedicere uisus. itaque ipse rex nauibus, quae paratae instructaeq. erant, Chersonesum petit, ut ea loca, si forte terra uenirent Romani, praesidijs firmaret. ceteram classem Polyxenidā parare & deducere iussit. speculatorias naues ad omnia exploranda circa insulas dimisit. C. Liuius, praefectus Romanae classis, cum quinquaginta nauibus tectis profectus ab Roma Neapolim, quo ab socijs eius orae conuenire iusserat apertas naues, quae ex foedere debebantur, Siciliam inde petit, fretoq. Messanam praeteruectus, cum sex Punicas naues ad auxilium missas accepisset, ab Rheginis Locrisque, & eiusdē iuris socijs debitas exegisset naues, lustrata classe ad Laciniū, altum petit. Corcyram, quā primam Graeciae ciuitatē adijt, cum uenisset, percūctatus de statu belli, (necdū enim omnia in Graecia perpacata erant) & ubi classis Romana esset, posteaquā audiuit, circa Thermopylarum saltum in statione consulē ac regem esse, classem Piraeei stare, maturandum ratus omnium rerū caussa, pergit protinus nauigare Peloponnesum. Samen, Zacynthumque, quia partis Aetolorū maluerāt esse, protinus depopulatus, Maleā petit: & prospera nauigatione usus, paucis diebus Piraeeū ad ueterem classem peruenit. Ad Scyllaeum Eumenes rex cum tribus nauibus occurrit, cū Aeginae diu incertus consilij fuisset, utrum ad tuendum rediret regnum, (audiebat enim, Antiochum Ephesi nauales terrestresq. parare copias) an nusquam absccederet ab Romanis, ex quorum fortuna sua penderet. A Piraeeo A. Atilius, traditis successori quinque & XX nauibus tectis, Romam est profectus. Liuius una & LXXX rostratis nauibus, multis praeter ea minoribus, quae aut apertae rostratae, aut sine rostris speculatoriae erāt, Delum transiecit. Eo fere tempore consul Acilius Naupactum oppugnabat. Liuiū Deli per aliquot dies (& est uentosissima regio inter Cycladas fretis alias maioribus, alias minoribus diuisas) aduersi uenti tenuerunt. Polyxenidas certior per dispositas speculatorias naues factus Deli stare Romanam classem, nuncios ad regem misit. qui omissis quae in Hellesponto agebat, cum rostratis nauibus, quantum accelerare potuit, Ephesum redijt, & consilium extemplo habuit, faciendum ne periculum naualis certaminis foret. Polyxenidas negabat cessandū, & utique prius confligendum, quam classis Eumenis, & Rhodiae naues coniungerentur Romanis. ita numero non ferme impares futuros se, ceteris omnibus superiores, & celeritate nauium, & uarietate auxiliorum. nam Romanas naues, cum ipsas inscite factas immobiles esse, tum etiam, ut quae in terram hostium ueniant, oneratas commeatu uenire. suas autem, ut pacata omnia circa se relinquentes, nihil praeter militem atq. arma habituras. multum etiam adiuturam notitiam maris terrarumque & uentorum, quae omnia ignaros turbatura hostes essent. Mouit omnes auctor consilij, qui & re consilium exsecuturus erat. Biduū in apparatu morati, tertio die CC nauibus, quarum LXX tectae, ceterae apertae, minoris omnes formae erant, profecti Phocaeam petierunt. inde cum audisset appropinquare iam Romanam classem rex, quia non interfuturus nauali certamini erat, Magnesiā, quae ad Sipylum est, concessit ad terrestres copias cōparandas. classis ad Cyssuntem portum Erythraeorum tamquam ibi aptius exspectatura hostem, contendit. Romani, ubi primū aquilones (ij namque per aliquot dies tenuerant) cecidere, ab Delo Phanas, portū Chiorū in Aegeum mare uersum, petunt: inde ad urbem circumegere naues, commeatuq. sumpto, Phocaeam trāsijciunt. Eumenes Elaeam ad suā classem profectus, paucis post inde diebus cum

quattuor

A quattuor & uiginti nauibus tectis, apertis pluribus, paullo a Phocaea ad Romanos parãtes
instruentesq. se ad nauale certamen redijt. Inde C quinquaginta tectis nauibus, apertis
ferme L profecti, primo aquilonibus transuersis cum urgerentur in terram, cogebantur te
nui agmine prope in ordinem singulae naues ire: deinde ut lenita paullum uis uenti est, ad
Corycum portum, qui super Cyssuntẽ est, conati sunt transijcere. Polyxenidás, ut appro
pinquare hostes allatum est, occasione pugnandi laetus, sinistrum ipse cornu in altũ exten
dit, dextrum cornu praefectos nauium ad terram explicare iúbet: & aequa fronte ad pugnã
procedebat. Quod ubi uidit Romanus, uela contrahit, malosq. inclinat, & simul armamen-
ta cõponens opperitur insequentes naues. Iam ferme XXX in fronte erant: quibus ut aequa
ret laeuũ cornu, dolonibus erectis altum petere intendit, iussis, qui sequebantur, aduersus
dextrum cornu prope terrã proras dirigere. Eumenes agmen cogebat: ceterum ut demẽdis
B armamentis tumultuari primum coeptum est, & ipse, quãta maxima celeritate potest, con
citat naues. Iam omnibus in conspectu erant. duae Punicae naues antecedebant Romanam
classẽ. quib. obuiae tres fuerũt regiae naues: & ut in numero impari, duae regiae unã circũ
sistunt. & primum ab utroq. latere remos detergunt: deinde transscendunt armati, & deie-
ctis caesisq. propugnatoribus, nauẽ capiunt. Vna, quae cõpari Marte concurrerat, postquã
captam alteram nauẽ uidit, priusquã a tribus simul circumueniretur, retro ad classem refu-
git. Liuius indignatione accensus, praetoria naue in hostes tendit. aduersus quem eadẽ spe
duae, quae Punicã unam nauem circumuenerant, cum inferrẽtur, demittere in aquã remos
ab utroq. latere remiges stabiliendae nauis caussa iussit, & in aduenientes hostium naues
ferreas manus inijcere: & ubi pugnam pedestri similem fecisset, meminisse Romanae uir-
tutis, nec pro uiris ducere regia mancipia. Haud paullo facilius, quam ante duae unã, tunc
C una duás naues expugnauit cepitq. Et iam classes quoq. undiq. concurrerant, & passim per
missis nauibus pugnabatur. Eumenes, qui extremus cõmisso certamine aduenerat, ut anim
aduertit laeuum cornu hostiũ, ab Liuio turbatũ, dextrũ ipse, ubi aequa pugna erat, inuadit.
Nec ita multo post primũ ab laeuo cornu fuga coepit. Polyxenidas enim, ut uirtute militũ
haud dubie superari se uidit, sublatis dolonibus effuse fugere intendit. mox idẽ & qui pro-
pe terrã cum Eumene contraxerant certamen, fecerunt. Romani & Eumenes, quoad suffi-
cere remiges potuerũt, & in spe erãt extremi agminis uexãdi, satis pertinaciter secuti sunt.
posteaquã celeritate nauiũ, utpote leuium, suas cómeatu onustas eludi frustra tendentes ui
derunt, tandem substiterunt, XIII captis nauibus cum milite ac remige, X demersis. Roma-
nae classis una Punica nauis in primo certamine ab duabus circũuenta perijt. Polyxenidas
non prius quã in portu Ephesi fugae finẽ fecit. Romani eo die, unde egressa regia classis e-
D rat, manserunt: postero die hostẽ persequi intenderunt. Medio fere in cursu obuiae fuere ijs
V & XX tectae Rhodiae naues cum Pausistrato praefecto classis. Ijs adiunctis Ephesum ho
stẽ persecuti, ante hostium portus acie instructa steterunt. Posteaquam confessionũ uictis
satis expresserunt, Rhodij & Eumenes domos dimissi, Romani Chiũ petentes, Phoenicun
tẽ primum portũ Erythraeae terrae praeteruecti, nocte anchoris iactis, postero die in insu-
lam ad ipsam urbem transiecerunt. ubi paucos dies remige maxime reficiendo morati; Pho
caeam transmittunt. ibi relictis ad praesidium urbis IV quinqueremibus, ad Canas classis
uenit, & cum iam hiems appeteret, fossa ualloq. circumdatis naues subductae. Exitu anni
comitia Romae habita, quibus creati sunt consules L. Cornelius Scipio, & C. Laelius, intuẽ
tibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum. postero die praetores creati, M. Tuc-
cius, L. Aurunculeius, Cn. Fuluius, L. Aemilius, P. Iunius, C. Atinius Labeo.

E

EPITOME. LIBRI. XXXVII

L. CORNELIVS Scipio consul legato P. Scipione Africano, qui se fratris legatum futurum dixerat, si ei Graecia & Asia prouincia decerneretur, cum C. Laelio, qui multũ in senatu poterat, ea prouincia dari uideretur, profectus ad bellum aduersus Antiochum gerendum, in Asiam primus omnium Romanorum ducum transiecit. Aemilius Regillus aduersus regiam classem Antiochi feliciter pugnauit ad Myonnesum, Rhodijs adiuuantibus. Filius Africani ab Antiocho captus, patri remissus est. M'. Acilius Glabrio de Antiocho, quẽ Graecia expulerat & de Aetolis triumphauit. Victo deinde Antiocho a L. Cornelio Scipione, adiuuante

Eumene rege Pergami filio, pax data, ea condicione, ut omnibus prouincijs citra Taurum mõtem cederet. Eumeni, quo iuuante Antiochus uictus erat, regnum ampliatum: Rhodijs quoq. qui & ipsi iuuerant, quaedam ciuitates concessae. Colonia deducta est Bononia. Aemilius Regillus, qui praefectos Antiochi nauali certamine uicerat, naualem triumphum duxit. L. Cornelius Scipio, qui cum Antiocho debellauerat, cognomine fratri exaequatus, Asiaticus appellatus est. F

LIBER. XXXVII

L. Cornelio Scipione, & C. Laelio consulibus nulla prius secundum religiones acta in senatu res est, quam de Aetolis. & legati eorũ institere, quia breuem indutiarum diem habebant, & ab T. Quinctio, qui tũ Romã ex Graecia redierat, adiuti sunt, Aetoli, ut quib. plus in misericordia senatus, quã in caussa spei esset, suppliciter egerũt, ueteribus benefactis noua pẽsantes maleficia. ceterũ & praesentes interrogationibus undiq. senatorũ cõfessionem magis noxae, quã responsa exprimẽtium fatigati sunt. & excedere curia iussi, magnũ certamen praebuere. Plus ira, quã misericordia, in caussa eorum ualebat: quia non ut hostibus modo, sed tamquã indomitae & insociabili genti succensebant. Per aliquot dies cũ certatum esset, prostremo neq. dari neq. negari pacẽ placuit. duae condiciones eis latae sunt, uel senatui liberum arbitrium de se permitterent, uel mille talentum darẽt, eosdemq. amicos atq. inimicos haberent. Exprimere cupientibus, quarũ rerum in se arbitriũ senatui permitterent, nihil certi responsum est. ita infecta pace dimissi, urbe eodẽ die, Italia intra XV. dies excedere iussi. Tum de consulũ prouincijs coeptũ est agi. Ambo Graeciam cupiebant. Multum Laelius in senatu poterat. Is, cum senatus aut sortiri, aut cõparare inter se prouincias consules iussisset, elegantius facturos dixit, si iudicio patrum, quã si sorti eam rem permisissent. Scipio responso ad hoc dato, cogitaturum quid sibi faciendũ esset, cum fratre uno locutus. iussusq. ab eo permittere audacter senatui, renunciat collegae, facturum se quod is censeret. Cum res aut noua, aut uetustate exẽplorum memoriae iam exoletae, relata exspectatione certaminis senatum erexisset, P. Scipio Africanus dixit, si L. Scipioni fratri suo prouinciã Graeciam decreuissent, se legatum iturum. Haec uox magno assensu audita sustulit certamen. Experiri libebat, utrũ plus regi Antiocho, in Hannibale uicto, an in uictore Africano consuli legionibusq. Romanis auxilij foret. ac prope oẽs Scipioni Graeciam, Laelio Italiam decreuerũt. Praetores prouincias sortiti, L. Aurunculeius urbanã, Cn. Fuluius peregrinã, L. Aemilius Regillus classẽ, P. Iunius Brutus Tuscos, M. Tuccius Apuliã & Bruttios, C. Atinius Siciliam. consuli deinde, cui Graecia prouincia decreta erat, ad eũ exercitũ, quẽ a M'. Acilio (duae autem legiones erant) accepturus esset, in supplemẽtum addita peditum ciuium Romanorum tria millia, equites centũ, & sociũ Latini nominis quinq. millia, equites CC. & adiectum, ut, cũ in prouinciã uenisset, si e rep. uideretur esse, exercitũ in Asiã trãsijceret. Alteri consuli totus nouus exercitus decretus, duae legiones Romanae, & sociũ Latini nominis XV millia peditũ, equites sexcẽti. Exercitũ ex Ligurib. Q. Minucius (iam enim confectam prouinciã scripserat, & Ligurũ omne nomen in deditionem uenisse) trãsducere in Boios, & P. Cornelio procos. tradere iussus. Ex agro, quo uictos bello multauerat Boios, deductae urbanae legiones, quae priore anno conscriptae erant, M. Tuccio praetori datae, & sociũ Latini nominis peditum XV millia, equites sexcenti, ad Apuliã Bruttiosq. obtinendos A. Cornelio, superioris anni praetori, qui Bruttios cum exercitu obtinuerat, imperatũ, si ita consuli uideretur, ut legiones in Aetoliam transiectas M'. Acilio traderet, si is manere ibi uellet. si Acilius redire Romã mallet, ut A. Cornelius cum eo exercitu in Aetolia remaneret. C. Atinium Labeonẽ prouinciã Siciliam exercitumq. a M. Aemilio accipere placuit, & in supplementum scribere ex ipsa prouincia, si uellet, peditum duo millia, & cẽtum equites. P. Iunius Brutus in Tuscos exercitum nouum, legionem unam Romanã, & decẽ millia socium Latini nominis scribere, & quadringentos equites: L. Aemilius, cui prouincia maritima erat, XX naues longas, & socios nauales a M. Iunio, praetore superioris anni, accipere iussus, & scribere ipse mille nauales socios, duo millia peditum. cum ijs nauib. militibusque in Asiã proficisci, & classẽ a C. Liuio accipere. Duas Hispanias Sardiniãq. obtinentib. prorogatũ in annũ imperiũ est, & ijdẽ exercitus decreti: Siciliae Sardiniaeq. binae eo anno

G H I K

 decimae

A decimae frumenti imperatae. Siculum omne frumentum in Aetoliam ad exercitum portari iussum, ex Sardinia pars Romam, pars in Aetoliam, eodem quo Siculum. Priusquam consules in prouincias proficiscerentur, prodigia per pontifices procurari placuit. Romae Iunonis Lucinae templum de caelo tactum erat, ita ut fastigium ualuaeq. deformarētur. Puteolis pluribus locis murus, & porta fulmine icta, & duo homines exanimati. Nursiae sereno satis constabat nimbum ortum, ibi quoq. duos liberos homines exanimatos. Terra apud se pluuisse, Tusculani nunciabant, & Reatini mulam in agro suo peperisse. Ea procurata, Latinaeq. instauratae, quod Laurentibus carnis, quae dari debet, data non fuerat. Supplicatio quoque earum religionum caussa fuit, quibus dijs decemuiri ex libris ut fieret, ediderunt. decē ingenui, decē uirgines, patrimi omnes matrimiq. ad id sacrificium adhibiti, & decemuiri nocte latentibus, rem diuinam fecerunt. P. Cornelius Scipio Africanus, priusquā proficisceretur, fornicem in Capitolio aduersus uiam, qua in Capitolium adscenditur, cū signis

B septem auratis duobus equis, & marmorea duo labra ante fornicem posuit. Per eosdē dies principes Aetolorum tres & XL, inter quos Damocritus & frater eius erant, ab duabus cohortibus missis a M. Acilio Romam deducti, & in Latomias coniecti sunt. cohortes inde ad exercitū redire L. Cornelius consul iussit. Legati ab Ptolemaeo & Cleopatra, regibus Aegypti gratulantes, quod M. Acilius consul Antiochum regem Graecia expulisset, uenerūt, adhortantesq. ut in Asiam exercitum transijcerent. omnia perculsa metu nō in Asia modo, sed etiā in Syria esse. reges Aegypti ad ea, quae censuisset senatus, paratos fore. Gratiae regibus actae, legatis munera dari iussa, in singulos quaternum millium aeris. L. Cornelius consul, peractis quae Romae agenda erant, pro concione edixit, ut milites, quos ipse in supplementum scripsisset, quiq. in Bruttijs cum A. Cornelio propraetore essent: ut hi omnes

C idibus Quinctilibus Brundisium conuenirent, item tres legatos nominauit, Sex. Digitium, L. Apustium, C. Fabricium Luscinum, qui ex ora maritima undique naues Brundisium contraherent. & omnibus iam paratis paludatus ab urbe est profectus. Ad V millia uoluntariorum ex Romanis socijsque, qui emerita stipendia sub imperatore P. Africano habebant, praesto fuere exeunti consuli, & nomina dederunt. per eos dies, quibus est profectus ad bellum consul ludis Apollinaribus a.d. quinctum idus Quinctiles caelo sereno interdiu obscurata lux est, cum luna sub orbem solis subisset. Et L. Aemilius Regillus, cui naualis prouincia euenerat, eodem tempore profectus est. L. Aurunculeio negotium ab senatu datum est, ut XXX quinqueremes, uiginti triremes faceret, quia fama erat, Antiochum post proelium nauale maiorem classem aliquanto reparare. Aetoli, posteaquam legati ab Roma retulerunt nullam spem pacis esse, quamquam omnis ora maritima eorum, quae in

D Peloponnesum uersa est, depopulata ab Achaeis erat, periculi magis, quam damni memores, ut Romanis intercluderent iter, Coracem montem occupauerunt. neque enim dubitabant, ad oppugnationem Naupacti eos principio ueris redituros esse. Acilio, qui id exspectari sciebat, satius uisum est inopinatam aggredi rem, & Lamiam oppugnare. nam & a Philippo prope excidium adductos esse, & tunc eo ipso, quod nihil tale timerent, opprimi incautos posse. Profectus ab Elatia primum in hostium terra circa Sperchium amnem posuit castra: inde nocte motis signis, prima luce corona moenia est aggressus. Magnus pauor ac tumultus, ut in re improuisa, fuit. constantius tamen, quam quis facturos crederet in tam subito periculo, cum uiri propugnarent, feminae tela omnis generis saxaque in muros gererent, multifariam scalis appositis, urbem eo die defenderūt. Acilius signo receptui dato, suos in castra medio ferme die reduxit, & tūc cibo & quiete refectis corporibus, prius

E quam praetorium dimitteret, denunciauit, ut ante lucem armati paratiq. essent: nisi expugnata urbe, se eos in castra non reducturum. Eodem tempore quo pridie pluribus locis aggressus, cum opidanos iam uires, iam tela, iam ante omnia animus deficeret, intra paucas horas urbem cepit. Ibi partim diuendita, partim diuisa praeda, consilium habitum, quid deinde faceret. Nemini ad Naupactum iri placuit, occupato ad Coracem ab Aetolis saltu. ne tamen segnia aestiua essent, & Aetoli non impetratam pacem ab senatu nihilo minus per suam cunctationem haberent, oppugnare Acilius Amphissam statuit. ab Heraclea per Oetam exercitus eo ductus. Cum ad moenia castra posuisset, non corona, sicut Lamiam, sed operibus oppugnare urbem est adortus. Pluribus simul locis aries admouebatur: & cum quaterentur muri, nihil aduersus tale machinationis genus parare aut comminisci opi-

dani conabantur. omnis spes in armis & audacia erat. eruptionibus crebris & stationes hostium, & eos ipsos, qui circa opera & machinas erant, turbabant. Multis tamen locis murus decussus erat, cum allatum est, successorem Apolloniae exposito exercitu, per Epirum ac Thessaliam uenire. Cum XIII millibus peditum, & quingentis equitibus consul ueniebat. Iam in finem Maliacum uenerat. & praemissis Hypatam, qui tradere urbem iuberet, posteaquam responsum est, nihil nisi ex communi Aetolorum decreto facturos, ne teneret se oppugnatio Hypatae, nōdum Amphissa recepta, praemisso fratre Africano, Amphissam ducit. Sub aduentum eorum, opidani relicta urbe (iam enim magna ex parte nudata moenibus erat) in arcem, quam inexpugnabilem habent, omnes armati atq. inermes concessere. consul sex millia ferme passuum inde posuit castra. eo legati Atheniēses primum ad P. Scipionem praegressum agmen, (sicut ante dictum est) deinde ad consulem uenerunt, deprecantes pro Aetolis. Clementius responsum ab Africano tulerunt, qui caussam relinquendi honeste Aetolici belli quaerens, Asiam & regem Antiochum spectabat, iusseratque Athenienses non Romanis solum, ut pacem bello praeferrent, sed etiam Aetolis persuadere. Celeriter auctoribus Atheniensibus frequens ab Hypata legatio Aetolorum uenit. & spem pacis eis sermo etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit, commemorantis multas gentes populosq. in Hispania prius, deinde in Africa in fidem suam uenisse, in omnibus se maiora clementiae benignitatisq. quam uirtutis bellicae, monumenta reliquisse. Perfecta uidebatur res, cum aditus consul idem illud responsum retulit, quo fugati ab senatu fuerant. Eo tamquam nouo cum icti Aetoli essent, (nihil enim nec legatione Atheniensium, nec placido Africani responso profectum uidebant) referre ad suos dixerunt uelle. Reditum inde Hypatam est, nec consilium expediebatur. nam neque, unde mille talentum daretur, erat, & permisso libero arbitrio, ne in corpora sua saeuiretur, metuebant. redire itaque eosdem legatos ad consulem & Africanum iusserunt, & petere, ut, si dare uere pacem, non tantum ostendere, frustrantes spem miserorum, uellent: aut ex summa pecuniae demerent, aut permissionem extra ciuium corpora fieri iuberent. Nihil impetratum ut mutaret cōsul: & ea quoque irrita legatio dimissa est. Secuti & Athenienses sunt: & princeps legationis eorum Echedemus fatigatos tot repulsis Aetolos, & complorantes inutili lamentatione fortunam gentis, ad spem reuocauit, auctor indutias sex mensium petendi, ut legatos Romam mittere possent. dilationem nihil ad praesentia mala, quae ultima essent, adiecturam. leuari per multos casus tempore interposito praesentes clades posse. Auctore Echedemo ijdem missi, prius P. Scipione conuento, per eum indutias temporis eius, quod petebant, ab cōsule impetrauerunt. & soluta obsidione Amphissae, M. Acilius, tradito consuli exercitu, prouincia decessit. & consul ab Amphissa Thessaliam repetit, ut per Macedoniam Thraciamque duceret in Asiam. Tum Africanus fratri: Iter quod insistis L. Scipio, ego quoq. approbo: sed totum id uertitur in uoluntate Philippi. qui si imperio nostro fidus est, & iter, & commeatus, & omnia quae in longo itinere exercitus alunt iuuātque, nobis suppeditabit. si is destituat, nihil per Thraciam satis tutum habebis. itaque prius regis animum explorari placet, optime explorabitur, si nihil ex praeparato agentem opprimet qui mittetur. Ti. Sempronius Gracchus longe tum acerrimus iuuenum ad id delectus, per dispositos equos prope incredibili celeritate ab Amphissa (inde enim est dimissus) die tertio Pellam peruenit. In conuiuio rex erat, & in multum uini processerat. ea ipsa remissio animi suspicionem dempsit, nouare eum quidquam uelle. Et tum quidem comiter acceptus hospes. postero die commeatus exercitui paratos benigne, pontes in fluminibus factos: uias, ubi transitu difficiles erant, munitas uidit. Haec referens, eadem qua ierat celeritate Thaumacis occurrit consuli. Inde certiore & maiore spe laetus exercitus ad praeparata omnia in Macedoniam peruenit. Uenientes regio apparatu accepit & prosecutus est rex. Multa in eo & dexteritas, & humanitas uisa, quae commendabilia apud Africanum erant, uirum sicut ad cetera egregium, ita a comitate, quae sine luxuria esset, non auersum. Inde non per Macedoniam modo, sed etiam Thraciam prosequente & praeparante omnia Philippo, ad Hellespontum peruentum est. Antiochus post naualem ad Corycum pugnam, cum totam hiemem liberam in apparatus terrestres maritimosq. habuisset, classi maxime reparandae, ne tota maris possessione pelleretur, intentus fuerat. Succurrebat, superatum se, cum classis abfuisset Rhodiorum. quod si ea quoque (nec commissuros Rhodios, ut iterum morarentur)

A rarentur) certamini adesset, magno sibi nauium numero opus fore, ut uiribus & magnitudine classem hostium aequaret. Itaque & Hannibalem in Syriam miserat ad Phoenicũ accersendas naues: & Polyxenidam, quo minus prospere gesta res erat, eo enixius & eas quae erant, reficere, & alias parare naues iussit. Ipse in Phrygia hibernauit. Vndique auxilia accersens, etiam in Gallograeciam miserat. Bellicosiores ea tempestate erant, Gallicos adhuc, nondum exoleta stirpe gentis, seruantes animos. Filium Seleucum in Aeolide reliquerat cum exercitu ad maritimas continendas urbes, quas illinc a Pergamo Eumenes, hinc a Phocaea Erithrisq. Romani sollicitabant. Classis Romana, sicut ante dictum est, ad Cannas hibernabat. eo media ferme hieme rex Eumenes cum duobus millibus peditum, equitibus centum uenit. Is cum magnam praedam agi posse dixisset ex hostium agro, qui circa Thyatira esset, hortando perpulit Liuium, ut quinque millia militum secum mitteret. missi ingẽ

B tem praedam intra paucos dies auerterunt. Inter haec Phocaeae seditio orta, quibusdã ad Antiochum multitudinis animos auocantibus. Grauia hiberna nauium erant, graue tributum, quod togae quingentae imperatae erant cum quingentis tunicis. grauis etiam inopia frumenti, propter quam naues quoque, & praesidium Romanum excessit. tum uero liberata metu factio erat, quae plebem in cõcionibus ad Antiochum trahebat. senatus & optimates in Romana societate perstandum censebant, defectionis auctores plus apud multitudinem ualuerunt. Rhodij, quo magis cessatũ priore aestate erat, eo maturius aequinoctio uerno eundem Pausistratum classis praefectum cum sex & triginta nauibus miserunt. Iam Liuius a Canis cum XXX nauibus, & VII quadriremibus, quas secum Eumenes rex adduxerat, Hellespontum petebat, ut ad transitum exercitus, quem terra uẽturum opinabatur, praepararet quae opus essent. In portum quem uocãt Achaeorum, classem primum aduer-

C tit, inde Iliũ adscendit, sacrificioq. Mineruae facto, legationes finitimas ab Elaeũte & Dardano & Rhoetheo, tradentes in fidem ciuitates suas, benigne audiuit. inde ad Hellesponti fauces nauigat: & decem nauibus in statione contra Abydum relictis, cetera classe in Europam ad Seston oppugnandam transiecit. Iam subeuntibus armatis muros fanatici Galli primum cum sollemni habitu ante portam occurrunt. iussu se matris deũ famulos deae uenire memorant ad precandum Romanum, ut parceret moenibus, urbiq. Nemo eorum uiolatus est. mox uniuersus senatus cum magistratibus ad dedendam urbem processit. Inde Abydũ transiecta classis. ubi cum, tentatis per colloquia animis, nihil pacati respõderetur, ad oppugnationem sese expediebant. Dum haec in Hellesponto gerũtur, Polyxenidas, regius praefectus, (erat autem exsul Rhodius) cum audisset profectam ab domo popularium suorum classem, & Pausistratum praefectum superbe quaedam & contemptim in se concionantem

D dixisse, praecipuo certamine animi aduersus eũ sumpto, nihil aliud dies noctesq. agitabat animo, quam ut uerba magnifica eius rebus confutaret. Mittit ad eum hominem & illi notum, qui diceret, & se Pausistrato patriaeque suae magno usui, si liceat, fore, & a Pausistrato se restitui in patriam posse. Cum quonam modo ea fieri possent, mirabundus Pausistratus percunctaretur, fidem petenti dedit agendae communiter rei, silentio tegendae. Tum internuncius aperit, regiam classem aut totam, aut maiorem eius partem Polyxenidam traditurum ei. pretium tanti meriti nullum aliud pacisci, quam reditum in patriam. Magnitudo rei, nec ut crederet, nec ut aspernaretur dicta, effecit. Panhormum Samiae terrae petit, ibique ad explorandam rem, quae oblata erat, subsistit. Vltro citroque nuncij cursare, nec fides ante Pausistrato facta est, quam coram nuncio eius Polyxenidas sua manu scripsit, se ea quae pollicitus esset facturum, signoq. suo impressas tabellas misit. eo uero pignore uelut auctoratum sibi proditorem ratus est. neque enim eum, qui sub rege uiueret, commissu-

E rum fuisse, ut aduersus semetipsum indicia manu sua testata daret. Inde ratio simulatae proditionis composita. Omnium se rerum apparatum omissurum, Polyxenidas dicere: non remigem, non socios nauales ad classem frequentes habiturum: subducturum per simulationem reficiendi quasdam naues, alias in propinquos portus dimissurum, paucas ante portum Ephesi in salo habiturum: quas, si exire res cogeret, obiecturus certamini foret. Quam negligentiam Polyxenidam in classe sua habiturum Pausistratus audiuit, eam ipse extemplo habuit. partem nauium ad commeatus accersendos Halicarnassum, partem Samum ad urbem misit, ut paratus esset, cum signum aggrediendi a proditore accepisset. Polyxenidas augere simulãdo errorem. subducit quasdam naues, alias uelut subducturus esset,

naualia reficit. remiges ex hibernis non Ephesum accersit, sed Magnesiam occulte cogit. F
Forte quidam Antiochi miles, cum Samum rei priuatae caussa uenisset, pro speculatore có-
prehésus, deducitur Panhormũ ad praefectum. is percunctãti quid Ephesi ageretur, incer-
tum metu, an erga suos haud sincera fide, omnia aperit, classem instructã paratamq. in por-
tu stare, remigium omne Magnesiam ad Sipylum missum, perpaucas naues subductas esse,
& naualia tegi, numquam intentius rem naualem administratam esse. Haec ne pro ueris au-
direntur, animus errore & spe uana praeoccupatus fecit. Polyxenidas, satis omnibus cópa-
ratis, nocte remige a Magnesia accersito, deductisq. raptim, quae subductae erant, nauibus,
cum diem non tam in apparatu absumpsisset, quam quod conspici proficiscentem classem
nolebat, post solis occasum profectus LXX nauibus tectis, uento aduerso, ante lucem Py-
gela portum tenuit. ubi cum interdiu ob eandem caussam quieuisset, nocte in proxima
Samiae terrae transiecit. Hinc Nicandro quodam archipirata cum quinque nauibus tectis G
Palinurum iusso petere, atque inde armatos, qua proximum per agros iter esset, Panhor-
mum ad tergum hostium ducere, ipse interim classe diuisa, ut ex utraque parte fauces por-
tus teneret, Panhormũ petit. Pausistratus primo, ut in re nec opinata, turbatus parumper,
deinde uetus miles celeriter collecto animo, terra melius arceri, quam mari, hostes posse ra-
tus, armatos duobus agminibus ad promontoria, quae cornibus obiectis ab alto portum
faciunt, ducit: inde facile telis ancipitibus hostem summoturus. id inceptum eius Nicãder
a terra missus cum turbasset, repente mutato consilio naues cóscendere omnes iubet. Tum
uero ingens pariter militum nautarumq. trepidatio orta, & ueluti fuga in naues fieri, cum
se mari terraq. simul cernerent circumuentos. Pausistratus unam uiam salutis esse ratus, si
uiam facere per fauces portus, atque erumpere in mare apertum posset: posteaquam con-
scendisse suos uidit, sequi ceteris iussis, ipse princeps concitata naue remis ad ostium por- H
tus tendit. Superantem iam fauces nauem eius Polyxenidas tribus quinqueremibus
circumsistit. Nauis rostris icta supprimitur, telis obruuntur propugnatores, inter quos &
Pausistratus impigre pugnans interficitur. Nauium reliquarum ante portum aliae, aliae in
portu deprehensae, quaedam a Nicandro, dum moliuntur a terra captae. Quinque tantum
Rhodiae naues cum duabus Cois effugerunt, terrore flammae micantis uia sibi inter con-
fertas naues facta. contis enim binis a prora prominẽtibus trullis ferreis multum conceptũ
ignem prae se portabant. Erythraeae triremes, cum haud procul a Samo Rhodijs nauibus,
quibus ut essent praesidio ueniebant, obuiae fugiẽtibus fuissent, in Hellespõtum ad Roma
nos cursum auerterunt Sub idem tempus Seleucus proditam Phocaeam porta una per cu-
stodes aperta recepit, & Cyma aliaeq. eiusdem orae urbes ad eum metu defecerunt. Dum
haec in Aeolide geruntur, Abydus cum per aliquot dies obsidionem tolerasset, praesidio I
regio tutante moenia, iam omnibus fessis, Philota quoque praefecto praesidij permit-
tente, magistratus eorum cum Liuio de condicionibus tradendae urbis agebant. rem
distinebat, quod utrum armati, an inermes emitterentur regij, parum conueniebat. Haec
agentibus cum interuenisset nuncius Rhodiorum cladis, emissa de manibus res est. me-
tuens enim Liuius, ne successu tantae rei elatus Polyxenidas, classem, quae ad Canas erat,
opprimeret, Abydi obsidione, custodiaq. Hellesponti extemplo relicta, naues, quae subdu
ctae Canis erant, deduxit. Et Eumenes Elaeam uenit. Liuius omni classe, cui adiunxerat
triremes duas Mitylenaeas, Phocaeam petit. quam cum teneri ualido regio praesidio au-
disset, nec procul Seleuci castra esse, depopulatus maritimam oram, & praeda maxime ho-
minum raptim in naues imposita, tantum moratus, dum Eumenes cum classe assequeretur,
Samum petere intendit. Rhodijs primo audita clades simul pauorem, simul luctum ingen-
tem fecit. nam praeter nauium militumque iacturam, quod floris, quod roboris in iuuen- K
tute fuerat, amiserant: multis nobilibus secutis inter cetera auctoritatem Pausistrati, quae
inter suos merito maxima erat. deinde quod fraude capti, quod a ciue potissimum suo
forent, in iram luctus uertit. Decem extemplo naues, & diebus post paucis decem a-
lias praefecto omnium Eudamo miserunt, quem alijs uirtutibus bellicis haudquaquam
Pausistrato parem, cautiorem, quo minus animi erat, ducem futurum credebant. Ro-
mani & Eumenes rex in Erythraeam primum classem applicuerunt. ibi noctem unam
morati, postero die Corycum Teiorum promontorium tenuerunt. inde cũ in proxima ter-
rae Samiae uellent transijcere, non exspectato solis ortu, ex quo statum caeli notare guber

natores

A natores possent, in incertam tempestatem miserunt. medio in cursu aquilone in septétrionem uerso, exasperato fluctibus mari iactari coeperunt. Polyxenidas Samum petituros ratus hostes, ut se Rhodiae classi coniungerent, ab Epheso profectus primo ad Myonnesum stetit, inde ad Macrin (quam uocant) insulam transiecit: ut praeteruehétis classis si quas aberrantes ex agmine naues posset, aut postremum agmen opportune adoriretur. Posteaquã sparsam tempestate classem uidit, occasionem primo aggrediendi ratus, paullo post increbescente uento, & maiores iam uoluente fluctus, quia peruenire se ad eos uidebat non posse, ad Aethaliam insulam transiecit, ut inde postero die Samum ex alto petentes naues aggrederetur. Romani pars exigua, primis tenebris portum Samiae desertũ tenuerũt, classis cetera noctem totam in alto iactata in eundem portum decurrit. Ibi ex agrestibus cognito hostium naues ad Aethaliam stare, consilium habitum, utrum extemplo decernerent, an
B Rhodiam exspectarent classem. dilata re, (ita enim placuit) Corycum, unde uenerãt, trãsiecerunt. Polyxenidas quoq. cum frustra stetisset, Ephesum redijt. Tum Romanae naues, uacuo ab hostibus mari, Samũ transiecerunt. eodem & Rhodia classis post dies paucos uenit. Quam ut exspectatam esse appareret, profecti extemplo sunt Ephesum, ut aut decernerent nauali certamine, aut, si detractaret hostis pugnam, quod plurimum intererat ad animos ciuitatum, timoris confessionem exprimerent. Contra fauces portus instructa in frontem nauium acie stetere. posteaquam nemo aduersus ibat, classe diuisa, pars in salo ad hostium portus in anchoris stetit, pars in terram milites exposuit. In eos iam ingentem praedam late depopulato agro agentes, Andronicus Macedo, qui in praesidio Ephesi erat, iam moenibus appropinquantes, eruptionem fecit, exsutosq. magna parte praedae, ad mare ac naues redegit. Postero die insidijs medio ferme uiae positis ad eliciendũ extra moenia Ma
C cedonem, Romani ad urbem agmine iere, inde cũ ea ipsa suspicio, ne quis exiret, deterruisset, redierunt ad naues, & terra mariq. fugientibus certamen hostibus, Samum, unde uenerat, classis repetit. inde duas sociorum ex Italia, duas Rhodias triremes cum praefecto Epicrate Rhodiorum ad fretum Cephalleniae tuendum praetor misit. Infestum id latrocinio Lacedaemonius Hybristas cum iuuentute Cephallenum faciebat, clausumq. id mare commeatibus Italicis erat. Piraeei L. Aemilio Regillo succedenti ad nauale imperiũ Epicrates occurrit. qui audita clade Rhodiorum, cum ipse duas tantum quinqueremes haberet, Epicratem cum quattuor nauibus in Asiam secum reduxit. prosecutae etiam apertae Atheniẽsium naues sunt. Aegeo mari transiecit. Eodem Timasicrates Rhodius cum duabus quadriremibus ab Samo nocte intempesta uenit, deductusq. ad Aemilium, praesidij caussa se missum ait, quod eam oram maris infestã onerarijs regiae naues excursionibus crebris ab Hel
D lesponto atque Abydo facerent. Transiicienti Aemilio a Chio Samũ duae Rhodiae quadriremes missae obuiam ab Liuio, & rex Eumenes cum duabus quinqueremibus occurrit. Samum posteaquam uentum est, accepta ab Liuio classe, & sacrificio, ut assolet, rite facto, Aemilius concilium aduocauit. Ibi C. Liuius (is enim est primus rogatus sententiam) neminem fidelius dare posse consilium dixit, quam eum, qui id alteri suaderet, quod ipse, si in eodem loco esset, facturus fuerit. Se in animo habuisse, tota classe Ephesum petere, & onerarias ducere multa saburra grauatas, atque eas in faucibus portus supprimere. & eo minoris molimenti ea claustra esse, quod in fluminis modum, longum & angustũ & uadosum ostiũ portus sit. ita ademturum se maris usum hostibus fuisse, inutilemq. classem facturum. Nulli ea placere sententia. Eumenes rex quaesiuit, quid tandem, ubi demersis nauibus frenassent claustra maris? utrum libera sua classe abscessuri inde forent ad opem ferendam socijs,
E terroremq. hostibus praebendũ? an nihilo minus tota classe portum obsessuri? si enim abscedant, cui dubium esse, quin hostes extracturi demersas moles sint? & minore molimento aperturi portum, quam obstruatur? sin autem manendum nihilo minus sit, quid attinere claudi portum? Quin contra illos tutissimo portu, opulentissima urbe fruentes, omnia Asia praebente, quieta aestiua acturos: Romanos aperto in mari fluctibus tempestatibusque obiectos, omnium inopes in assidua statione futuros, ipsos magis, alligatos impeditosque, ne quid eorum, quae agenda sint, possint agere, quam ut hostes clausos habeant. Eudamus, praefectus Rhodiae classis, magis eam sibi displicere sententiam ostendit, quam ipse quid censeret, faciendum dixit. Epicrates Rhodius, omissa in praesentia Epheso, mittendam nauium partem in Lyciam censuit, & Patara caput gentis

In societatem adiungendam, in duas res magnas id usui fore, & Rhodios pacatis contra in- F
sulam suam terris, totis uiribus incumbere in unius belli, quod aduersus Antiochum sit, cu
ram posse: & eam classem, quae in Licia compararetur, intercludi, ne Polyxenidae coniũga
tur. Haec maxime mouit sententia. placuit tamen Regillum tota classe euehi ad portum E-
phesi ad inferendum hostibus terrorem. C. Liuius cum duabus quinqueremibus Romanis,
& quattuor quadriremibus Rhodijs, & duabus apertis Smyrnaeis in Lyciã est missus. Rho
dum prius iussus adire, & omnia cum ijs communicare consilia. Ciuitates quas praeterue-
ctus est, Miletus, Myndus, Halicarnassus, Cnidus, Cous, imperata enixe fecerunt. Rhodum
ut est uentum, simul & ad quam rem missus esset, ijs exposuit, & consuluit eos. Approbanti
bus cunctis, & ad eam quam habebat classem assumptis tribus quadriremibus, nauigat Pa-
tara. Primo secundus uentus ad ipsam urbem ferebat eos, sperabãtq. subito terrore aliquid
moturos. postea quam circumagente se uento, fluctibus dubijs uolui coeptum est mare, per G
uicerunt quidem remis, ut tenerent terram: sed neque circa urbem tuta statio erat, nec an
te hostium portus in salo stare poterant, aspero mari, & nocte imminẽte. praeteruecti moe
nia, portum Phoenicunta minus duum millium spatio inde distantem petiere, nauibus a
maritima ui tutum. sed altae rupes insuper imminebant. quas celeriter opidani assumptis
regijs militibus, quos in praesidio habebant, ceperunt. aduersus quos Liuius, quamquam
erant iniqua ac difficilia ad exitus loca, Issaeos auxiliares, & Smyrnaeorum expeditos iuue
nes misit. Ij, dum missilibus primo, & aduersus paucos leuibus excursionibus, lacessseba-
tur magis quam conserebatur pugna, sustinuerunt certamen. postea quam plures ab urbe
affluebant, & iam omnis multitudo effundebatur, timor incessit Liuium, ne & auxiliares
circumuenirentur, & nauibus etiam ab terra periculum esset. ita non milites solum, sed
etiam nauales socios, remigum turbam, quibus quisque poterat telis, armatos in proelium H
eduxit. Tum quoque anceps pugna fuit: neque milites solum aliquot, sed L. Apustius tu-
multuario proelio cecidit. postremo tamen fusi fugatiq. sunt Lycij, atque in urbem cõpul-
si. & Romani cum haud incruenta uictoria ad naues redierunt. inde in Telmissicum profe-
cti sinum qui latere uno Cariam, altero Lyciam contingit, omissa Patara amplius tentandi
spe, Rhodij domum dimissi sunt. Liuius praeteruectus Asiam, in Graeciam transmisit: ut cõ
uentis Scipionibus, qui tum circa Thessaliam erant, in Italiam transijceret. Aemilius postea
quam omissas in Lycia res, & Liuium profectum in Italiam cognouit, cum ipse ab Epheso
repulsus tempestate irrito incepto Samum reuertisset, turpe ratus tentata frustra Patara es
se, proficisci eo tota classe, & summa ui aggredi urbem statuit. Miletũ, & ceteram oram so-
ciorum praeteruecti, in Bargylitico sinu exscensionem ad Iasum fecerunt. Vrbem regium
tenebat praesidium, agrum circa Romani hostiliter depopulati sunt. Missis deinde qui per I
colloquia principum & magistratuum tentarẽt animos, postea quam nihil in potestate sua
responderunt esse, ad urbem oppugnandam ducit. Erant Iasensium exsules cum Romanis.
ij frequentes Rhodios orare instíterũt, ne urbem & uicinam sibi & cognatam, innoxiã per-
ire sinerent. sibi exsilij nullam aliam caussam esse, quam fidem erga Romanos. eadem ui re-
giorum, qua ipsi pulsi sint, teneri eos, qui in urbe maneant. omnium Iasensium unam men-
tem esse, ut seruitutem regiam effugere uellent. Rhodij moti precibus, Eumene etiam rege
assumpto, simul suas necessitudines commemorando, simul obsessae regio praesidio urbis
casum miserando, peruicerunt ut oppugnatione abstineretur. Profecti inde pacatis ceteris
cum oram Asiae legerent, Loryma (portus aduersus Rhodum est) peruenerunt. Ibi in prin-
cipijs sermo primo inter tribunos militum secretus oritur, deinde ad aures ipsius Aemilij
peruenit, abduci classem ab Epheso, ab suo bello, ut ab tergo liber relictus hostis in tot pro K
pinquas sociorum urbes omnia impune conari posset. Mouere ea Aemilium, uocatosque
Rhodios cum percunctatus esset, posset ne Pataris uniuersa classis in portu stare? cum re-
spondissent non posse, caussam nactus omittendae rei, Samum reduxit naues. Per idem tẽ-
pus Seleucus Antiochi filius, cum per omne hibernorum tempus exercitum in Aeolide
continuisset, partim socijs ferendo opem, partim quos in societatem pellicere nõ poterat,
depopulandis: transire in fines regni Eumenis, dum is procul a domo cum Romanis &
Rhodijs Lyciae maritima oppugnaret, statuit. Ad Elaeam primo infestis signis accessit, in-
de, omissa oppugnatione urbis, agros hostiliter depopulatus, ad caput arcemq. regni Per-
gamum ducit oppugnandam. Attalus primo stationibus ante urbem positis, & excursioni-

bus

A bus equitum leuisq. armaturae magis lacessebat, quam sustinebat hostem. postremo cum per leuia certamina expertus nulla parte uirium se parem esse, intra moenia se recepisset, obsideri urbs coepta est. Eodem ferme tempore & Antiochus ab Apamea profectus, Sardibus primum, deinde haud procul Seleuci castris ad caput Caici amnis statiua habuit, cũ magno exercitu misto uarijs ex gentibus. plurimum terroris in Gallorum mercede cóductis quattuor millibus erat. hos, paucis admistis, ad peruastandum passim Pergamenum agrũ misit. Quae posteaquam Samum sunt nunciata, primo Eumenes auocatus domestico bello cum classe Elaeam petit: inde cum praesto fuissent equites, peditumq. expediti: praesidio eorum tutus, priusquam hostem sentirent aut mouerentur, Pergamum contendit. ibi rursus leuia per excursiones proelia fieri coepta, Eumene summae rei discrimé haud dubie detractante. Paucos dies Romana Rhodiaq. classis, ut regi opem ferrent, Elaeam ab Samo B uenerunt. Quos ubi exposuisse copias Elaeae, & tot classes in unum conuenisse portũ, Antiocho allatum est: & sub idem tempus audiuit, consulem cum exercitu iam in Macedonia esse: parariq. quae ad transitũ Hellesponti opus essent: tempus uenisse ratus, prius, quã terra marique simul urgeretur, agédi de pace, tumulum quendam aduersus Elaeam castris cepit. ibi peditum omnibus copijs relictis, cum equitatu (erant autem sex millia equitum) in campos sub ipsa Elaeae moenia descendit: misso caduceatore ad Aemiliũ, uelle se de pace agere. Aemilius Eumene a Pergamo accito, adhibitis & Rhodijs, consilium habuit. Rhodij haud aspernari pacem, Eumenes nec honestum esse dicere, eo tempore de pace agi: nec exitum rei imponi posse. Qui enim, inquit, aut honeste inclusi moenibus & obsessi uelut leges pacis accipiemus? aut cui rata ista pax erit, quam sine consule non ex auctoritate senatus, non iussu populi Romani peregerimus? Quaero enim, pace per te facta, rediturus ne C extemplo in Italiam sis? classem exercitumq. deducturus? an exspectaturus, quid de ea re consuli placeat? quid senatus censeat? aut populus iubeat? Restat ergo, ut maneas in Asia, & rursus in hiberna copiae reductae, omisso bello, exhauriant commeatibus praebendis socios: deinde, si ita uisum sit ijs, penes quos potestas fuerit, instauremus nouũ de integro bellum: quod possumus, si ex hoc impetu rerum nihil prolatando remittitur, ante hiemem dijs uolentibus perfecisse. Haec sententia uicit: responsumq. Antiocho est, ante consulis aduentum de pace agi non posse. Antiochus, pace nequidquam tentata, uastatis Elaeensiũ primum, deinde Pergamenorum agris, relicto ibi Seleuco filio, Adramytteum hostiliter itinere facto petit: agrum opulentum, quem uocant Thebes campum, carmine Homeri nobilitatũ. neque alio ullo loco Asiae maior regijs militibus parta est, praeda. Eodem, ut urbi praesidio esset, nauibus circumuecti Aemilius & Eumenes uenerũt. D Per eosdem forte dies Elaeam ex Achaia mille pedites cum centum equitibus, Diophane omnibus his copijs praeposito, accerserunt. quos egressos nauibus obuiam missi ab Attalo nocte Pergamum deduxerunt. ueterani omnes & periti belli erant, & ipse dux Philopoemenis, summi tum omnium Graecorum imperatoris, discipulus. qui biduum simul ad quietem hominum equorumq., & ad uisendas hostium stationes, quibus locis temporibusq. accederent reciperentque sese, sumpserunt. Ad radices fere collis, in quo posita est urbs, regij succedebant: ita libera ab tergo populatio erat, nullo ab urbe, ne in stationes quidé qui procul iacularetur, excurrente, postquam semel compulsi metu se moenibus incluserunt, contemptus eorum & inde negligentia apud regios oritur. non stratos, non infrenatos magna pars habebant equos: paucis ad arma & ordines relictis, dilapsi ceteri sparserant se toto passim campo: pars in iuueniles lusus lasciuiamq. uersi, pars uescentes sub umbra, quidam somno etiam strati. Haec Diophanes ex alta urbe Pergamo contemplatus, arma E suos capere, & ad portam praesto esse iubet: ipse Attalum adijt, & in animo sibi esse dixit hostium stationem tentare. Aegre id permittente Attalo, quippe qui centum equitibus aduersus trecentos, mille peditibus cum quattuor millibus pugnaturum cerneret: porta egressus, haud procul statione hostium occasionem opperiens consedit. & qui Pergami erant, amentiam magis, quam audaciam, credere esse: & hostes paullisper in eos uersi, ut nihil moueri uiderunt, nec ipsi quidquam ex solita negligentia, insuper etiam eludentes paucitatem mutarunt. Diophanes quietos aliquandiu suos, uelut ad spectaculum modo eductos continuit: posteaquam dilapsos ab ordinibus hostes uidit, peditibus, quantum accelerare possent, sequi iussis, ipse princeps inter equites cum turma sua, quantũ potuit, effusissimis

sim is habenis, clamore ab omni simul pedite, atque equite sublato, stationem hostium im F
prouiso inuadit. Non homines solum, sed equi etiam territi, cum uincula abrupissent, trepidationem & tumultũ inter suos fecerunt. pauci stabãt impauidi equi: eos ipsos non sternere, non infrenare aut conscendere facile poterant. multo maiorem, quam pro numero equitum, terrorem Achaeis inferentibus. pedites uero ordinati & praeparati sparsos per negligentiam, & semisomnes prope adorti sunt. caedes passim fugaque per campos facta est: Diophanes secutus effusos, quoad tutum fuit, magno Achaeorum genti decore parto (spectauerant enim e moenibus Pergami non uiri modo, sed feminae etiam) in praesidiũ urbis rediit. Postero die regiae magis cõpositae & ordinatae stationes quingẽtis passibus longius ab urbe posuerunt castra: & Achaei eodem ferme tempore, atque in eundem locum processerunt. Per multas horas intenti utrimque uelut iam futurum impetum exspectauere: posteaquam haud procul occasu solis redeundi in castra tempus erat, regij signis G
collatis abire agmine ad iter magis, quam ad pugnam, cõposito coepere. Quieuit Diophanes, dum in conspectu erant: deinde eodem quo pridie impetu in postremum agmen incurrit: tantumq. rursus pauoris ac tumultus incussit, ut cum terga caederentur, nemo pugnandi caussa restiterit: trepidantesq. & uix ordinem agminis seruantes in castra compulsi sunt. Haec Achaeorum audacia Seleucum ex agro Pergameno mouere castra coegit. Antiochus posteaquam Romanos & Eumenem ad tuendum Adramytteum uenisse audiuit, ea quidem urbe abstinuit, depopulatus agros. Peraeam inde coloniam Mitylenaeorũ expugnauit. Cotton & Corylenus & Aphrodisias Crene primo impetu captae sunt. inde per Thyatira Sardes rediit. Seleucus in maritima ora permanens, alijs terrori, alijs praesidio erat. Classis Romana cum Eumene Rhodijsq. Mitylenem primo, inde retro unde profecta erat, Elaeam rediit. Inde Phocaeam petentes, ad insulam, quam Bacchium uocant, (im H
minet urbi Phocensium) appulerunt, & quibus ante abstinuerant templis signisq., (egregie autem exornata insula erat) cum hostiliter diripuissent, ad ipsam urbem transmiserunt. eam diuisis inter se partibus cum oppugnarent, & uiderent sine operibus, armis, scalisque capi non posse: missum ab Antiocho praesidium trium millium armatorum cum intrasset urbem: extemplo oppugnatione omissa, classis ad insulam se recepit: nihil aliud, quam depopulato circa urbem hostium agro. Inde placuit Eumenem domum dimitti, & praeparare consuli, atq. exercitui, quae ad transitum Hellesponti opus essent. Romanam Rhodiamque classem redire Samum: atque ibi in statione esse, ne Polyxenidas ab Epheso moueret. Rex Elaeam, Romani & Rhodij Samum redierunt. Ibi M. Aemilius frater praetoris decessit. Rhodij, celebratis exsequijs, aduersus classem, quam fama erat ex Syria uenire, XIII suis nauibus, & una Coa quinqueremi, altera Cnidia, Rhodum, ut ibi in statione essent, profecti sunt. Biduo ante, quam Eudamus cum classe a Samo ueniret, XIII a Rhodo naues cum I
Pamphilida praefecto aduersus eandem Syriacam classem missae, assumptis nauibus quattuor, quae Cariae praesidio erant, oppugnantibus regiis Daedala, & quaedam alia parua castella obsidione exemerunt. Eudamum cõfestim exire placuit. additae huic quoque sunt ad eam classem, quam habebat, sex apertae naues. Profectus cum, quantum accelerare poterat, maturasset: ad portum, quem Megisten uocant, praegressos consequitur. inde uno agmine Phaselidem cum uenissent, optimum uisum est ibi hostem opperiri. In confinio Lyciae & Pamphiliae Phaselis est, prominet penitus in altum, conspiciturque prima terrarũ Rhodum a Cilicia petentibus, & procul nauium praebet prospectum. eo maxime ut in obuio classi hostium essent, electus locus est. Ceterum quod non prouiderunt, & loco graui & tempore anni, (medium enim aestatis erat) ad hoc insolito odore, ingruere morbi uulgo K
maxime in remiges, coeperunt. cuius pestilentiae metu profecti cum praeteruehere͂tur Pamphilium sinum, ad Eurimedontem amnem appulsa classe, audiunt ab Aspendiis, ad Sidam iam hostes esse. Tardius nauigauerant regii aduerso tempore Eteliarum, quod uelut statum Fauoniis uẽtis esset. Rhodiorum duae & triginta quadriremes, quattuor triremes fuere. Regia classis VII & XXX maioris formae nauium erat, in quibus tres hepteres & quattuor hexeres habebat, praeter has decem triremes erant. & ii adesse hostes ex specula quadam cognouere. Vtraque classis postero die luce prima, tamquam eo die pugnatura, e portu mouit: & posteaquam superauere Rhodii promontorium, quod ab Sida prominet in altum, extemplo & conspecti ab hostibus sunt, & ipsi eos uiderunt. Ab regio sinistro cornu,

A quod ab alto obiectum erat, Hãnibal dextero Apollonius purpuratorum unus praeerat. & iam in frontem directas habebant naues. Rhodij longo agmine ueniebant. prima praetoria nauis Eudami erat: cogebat agmen Chariclitus: Pamphilidas mediae classi praeerat, Eudamus, posteaquam hostium aciem instructam & paratam ad concurrendum uidit, & ipse in altum euehitur, & deinceps, quae sequebantur, seruantes ordinem in frontẽ dirigere iubet. Ea res primo tumultum praebuit. nam nec sic in altum euectus erat, ut ordo omnium nauium ad terram explicari posset: & festinans ipse praepropere cum quinque solis nauibus Hannibali occurrit: ceteri, quia in frontem dirigere iussi erant, non sequebantur: extremo agmine loci nihil ad terram relicti erat, trepidantibusque ijs inter se, iam in dextro cornu aduersus Hannibalem pugnabatur. Sed momento temporis & nauiũ uirtus & usus rei maritimae terrorem omnem Rhodijs dempsit. nam & in altũ celeriter euectae

B naues locum post se quaeque uenienti ad terram dedere, & si qua concurrerat rostro cum hostium naui, aut proram lacerabat, aut remos detergebat, aut libero inter ordines discursu praeteruecta, in puppim impetum dabat. Maxime exterruit hepteris regia a multo minore Rhodia naue uno ictu demersa. itaque iam haud dubie dexterum cornu hostium in fugam inclinabat. Eudamum in alto multitudine nauium maxime Hannibal, ceteris omnibus longe praestãtem, urgebat: & circumuenisset, ni, signo sublato ex praetoria naue, quo dispersam classem in unum colligi mos erat: omnes quae in dextro cornu uicerant naues ad opem ferendam suis concurrissent. tum & Hannibal, quaeq. circa eum erant naues, capessunt fugam: nec insequi Rhodij, ex magna parte aegris, & ob id celerius fessis remigibus, potuerunt. Cum in alto, ubi substiterant, cibo reficerent uires, contemplatus Eudamus hostes claudas mutilatasq. naues apertis nauibus remulco trahentes, XX paullo am-

C plius integras abscedentes, e turri praetoriae nauis silentio facto, Exsurgite, inquit, & egregium spectaculum capessite oculis. Consurrexere omnes, contemplatiq. trepidationẽ fugamq. hostium, prope una uoce exclamauere omnes, ut sequerentur. Ipsius Eudami multis ictibus uulnerata nauis erat. Pamphilidam & Chariclitum insequi, quoad putarent tutum, iussit. Aliquandiu secuti sunt: posteaquam terrae appropinquabat Hãnibal, ueriti ne includerentur uento in hostium ora, ad Eudamum reuecti, hepterem captam, quae primo concursu icta erat, aegre Phaselidem pertraxerunt. inde Rhodum non tã uictoria laeti, quã alius alium accusantes, quod cum potuisset, non omnis summersa aut capta classis hostiũ foret, redierunt. Hannibal ictus uno proelio aduerso, ne tum quidem praeteruehi Lyciam audebat, cũ coniungi ueteri regiae classi quamprimum cuperet. Et id ne ei facere liberum esset, Rhodij Chariclitum cum XX nauibus rostratis ad Patara & Magisten portũ miserũt.

D Eudamum cum VII nauibus maximis ex ea classe cui praefuerat, Samum redire ad Romanos iusserunt, ut, quantum consilio, quantum auctoritate ualeret, compelleret Romanos ad Patara oppugnanda. Magnam laetitiam Romanis iam prius nũcius uictoriae, deinde aduentus attulit Rhodiorum. & apparebat, si ea cura Rhodijs dempta esset, uacuos eos tuta eius regionis maria praestituros. Sed profecto Antiocho ab Sardibus, ne opprimerentur urbes maritimae, abscedere custodia Ioniae, atq. Aeolidis prohibuerunt. Pamphilidam cũ quatuor nauibus tectis ad eam classem, quae circa Patara erat, miserunt. Antiochus nõ ciuitatum modo, quae circa se erant, contrahebat praesidia, sed ad Prusiam Bithyniae regẽ miserat legatos litterasq., quibus transitũ in Asiam Romanorũ increpabat. Venire eos ad omnia regna tollenda, ut nullum usquam orbis terrarum, nisi Romanum imperium esset. Philippum & Nabin expugnatos, se tertium peti. ut quisque proximus ab oppresso sit, per

E omnes uelut continens incendium peruasurum, ab se gradum in Bithyniam fore, quando Eumenes in uolũtariam seruitutem concessisset. His motum Prusiam litterae Scipionis cõsulis, sed magis eius fratris Africani, a suspicione tali auerterunt. qui praeter consuetudinẽ perpetuam populi Romani, augendi omni honore regum sociorum maiestatem domesticis ipse exemplis Prusiam ad promerendam amicitiam suam compulit. Regulos se acceptos in fidem in Hispania reges reliquisse: Massanissam non in patrio modo locasse regno, sed in Syphacis, a quo ante expulsus fuisset, regnum imposuisse: & esse eum non Africae modo regum longe opulentissimum: sed toto in orbe terrarum cuiuis regum uel maiestate uel uiribus parem. Philippum & Nabin, ut hostes bello superatos ab T. Quinctio, tamen in regno relictos: Philippo quidem anno priore etiam stipendium remissum, & filium obsi

dem

dem redditum: & quasdam ciuitates extra Macedoniam, patientibus Romanis imperatoribus recepisse eum. In eadem dignitate & Nabin futurum fuisse, nisi eum suus primo furor, deinde fraus Aetolorum absumpsisset. Maxime confirmatus est animus regis, posteaquam ad eum C. Liuius, qui praetor ante classi praefuerat, legatus ab Roma uenit, & edocuit, quãto & spes uictoriae certior Romanis, quam Antiocho, & amicitia sanctior firmiorque apud Romanos futura esset. Antiochus posteaquam a spe societatis Prusiae decidit, Ephesum ab Sardibus est profectus ad classem, quae per aliquot mẽses instructa ac parata fuerat, uisendam: magis, quia terrestribus copijs exercitum Romanum & duos Scipiones imperatores uidebat sustineri non posse, quam quod res naualis ipsa per se aut tentata sibi umquam feliciter, aut tunc magnae & certae fiduciae esset. erat tamẽ momentũ in praesentia spei, quod & magnam partem Rhodiae classis circa Patara esse, & Eumenem regem cum omnibus nauibus suis cõsuli obuiam in Hellespontum profectum audierat. aliquid etiam inflabat animos classis Rhodia ad Samum per occasionem fraude praeparata absumpta. His fretus, Polyxenida cum classe ad tentandam omni modo certaminis fortunam misso, ipse copias ad Notium ducit: (id opidum Colophonium mari imminens abest a uetere Colophone duo ferme millia passuum) & ipsam urbẽ suae esse potestatis uolebat, adeo propinquam Epheso, ut nihil terra mariue ageret, quod non subiectum oculis Colophoniorum, ac per eos notum extemplo Romanis esset: quos audita obsidione non dubitabat ad opem ferendam sociae urbi classem a Samo moturos: eam occasionem Polyxenidae ad rem gerendam fore. Igitur operibus oppugnare urbem aggressus, & ad mare partibus duabus pariter munitionibus deductis, utrimque uineas & aggerem muro iniunxit, & testudinibus arietes admouit. Quibus territi malis Colophonij oratores Samum ad L. Aemilium, fidem praetoris populiq. Romani implorãtes, miserunt. Aemilium & Sami segnis diu mora offendebat, nihil minus opinantem, quam Polyxenidam bis nequidquam ab se prouocatum, potestatem pugnae facturum esse. & turpe existimabat, Eumenis classem adiuuare consulẽ ad transijciendas in Asiam legiones: se Colophonis obsessae auxilio incertam finem habituro alligari. Eudamus Rhodius, qui & tenuerat eũ Sami cupientem proficisci in Hellespontum, cunctiq. instare & dicere: quanto satius esse, uel socios obsidione eximere, uel uictam iam semel classem iterum uincere, totamque maris possessionẽ hosti eripere; quam desertis socijs, tradita Antiocho Asia, terra mariq. in Hellespontum, ubi satis esset Eumenis classis, ab sua parte belli discedere? Profecti ab Samo ad petendos commeatus, consumptis iam omnibus, Chium parabant transijcere. Id erat horreum Romanis: eoq. omnes ex Italia missae onerariae dirigebãt cursum. Circumuecti ab urbe ad auersa insulae, (obiecta aquiloni, ad Chium & Erythras sunt) cũ pararent trãsijcere, litteris certior fit praetor, frumenti uim magnã Chium ex Italia uenisse: uinum portãtes naues tempestatibus retẽtas esse. simul allatum est, Teios regiae classi benigne cõmeatus praebuisse: quinque millia uasorum uini esse pollicitos. Teum ex medio cursu classem repente auertit: aut, uolentibus ijs, usurus commeatu parato hostibus, aut ipsos pro hostibus habiturus. Cum direxissent ad terram proras, quindecim ferme eis naues circa Myonnesum apparuerunt, quas primo ex classe regia praetor esse ratus, institit sequi: apparuit inde, piraticas celoces & lembos esse. Chiorum maritimam oram depopulati, cũ omnis generis praeda reuertentes, posteaquam uidere ex alto classem, in fugam uerterunt. & celeritate superabãt, leuioribus & ad id fabrefactis nauigijs, & propiores terrae erant. itaq. priusquã appropinquaret classis, Myonnesum perfugerunt. unde se a portu ratus abstracturum naues, ignarus loci sequebatur praetor. Myonnesus promontorium inter Teum Samumque est: ipse collis est in modum metae in acutum cacumen a fundo satis lato fastigiatus, a continenti artae semitae aditum habet: a mari exesae fluctibus rupes claudunt: ita ut quibusdã locis superpendentia saxa plus in altum, quam quae in statione sunt naues, promineant. Circa ea appropinquare non ausae naues, ne sub ictu superstantium in rupibus piratarũ essent, diem triuere. tandem sub noctem uano incepto cum abstitissent, Teum postero die accessere: & in portu, qui a tergo urbis est, (Geraesticum ipsi appellant) nauibus cõstitutis, praetor ad depopulandũ circa urbem agrum milites emisit. Teij, cum in oculis populatio esset, oratores cum infulis & uelamentis ad Romanum miserunt. Quibus purgantibus ciuitatem omnis facti dictique hostilis aduersus Romanos, & iuuisse eos commeatu classem hostium

stium

A stiũ arguit,& quantum uini Polyxenidae promisissent.quae si eadẽ classi Romanae darent,
reuocaturum se a populatione militẽ: si minus,pro hostibus eos habiturum. Hoc tã triste
responsum cum retulissent legati, uocatur in concionem a magistratibus populus,ut,quid
agerent,consultarent.Eo forte Polyxenidas cum regia classe a Colophone profectus,post
eaquam mouisse a Samo Romanos audiuit, & ad Myonnesum piratas persecutos Teiorũ
agrũ depopulari,naues in Geraestico portu stare;ipse aduersus Myonnesum in insula (Ma
crin nautici uocant) anchoras portu occulto iecit. inde ex propinquo explorans quid ho-
stes agerent, primo in magna spe fuit, quemadmodum Rhodiam classem ad Samum cir-
cumsessis ad exitum faucibus portus expugnasset,sic & Romanam expugnaturum. nec est
dissimilis natura loci: promontorijs coeuntibus inter se ita clauditur portus, ut uix duae
simul inde naues possint exire. nocte occupare fauces Polyxenidas in animo habebat; &
B denis nauibus ad promontoria stantibus, quae ab utroque cornu in latera exeuntium na-
uium pugnarẽt,ex cetera classe,sicut ad Panhormum fecerat,armatis in litora expositis,ter
ra mariq.simul hostes opprimere.quod non uanum ei consilium fuisset, ni cum Teij factu-
ros se imperata promisissent, ad accipiendos cõmeatus aptius uisum esset Romanis, in eũ
portum,qui ante urbẽ est,classe transire. Dicitur & Eudamus Rhodius uitium alterius por
tus ostendisse,cum forte duae naues in arto ostio implicitos remos fregissent. & inter alia
id quoque mouit praetorem, ut transduceret classem, quod ab terra periculum erat, haud
procul inde Antiocho statiua habente.Trãsducta classe ad urbem,ignaris omnibus egressi
milites nautaeq. sunt ad commeatus & uinum maxime diuidendum in naues, cum medio
forte diei agrestis quidam ad praetorem adductus nunciat, alterum iam diem classe stare
ad insulã Macrin,& paullo ante uisas quasdam moueri tamquam ad profectionem naues.
C Re subita perculsus praetor tubicines canere iubet,ut,si qui per agros palati essent,redirẽt.
tribunos in urbem mittit ad cogendos milites nautasq.in naues. Haud secus, quam in re-
pentino incendio, aut capta urbe trepidatur: alijs in urbem currentibus ad suos reuocan-
dos: alijs ex urbe naues cursu repetentibus: incertisq. clamoribus quibus ipsis tubae ob-
streperent, turbatis imperijs, tandem concursum ad naues est. Vix suam quisque noscere
aut adire prae tumultu poterat: trepidatumque cum periculo & in mari & in terra foret,ni
partibus diuisis Aemilius cum praetoria naue primus e portu in altum euectus,excipiẽs in
sequentes suo quamque ordine in frontem instruxisset: Eudamus Rhodiaq. classis substi-
tissent ad terram,ut & sine trepidatione conscenderent, & ut quaeque parata esset, exiret
nauis.ita & explicuere ordinẽ primae in cõspectu praetoris,& coactum agmen ab Rhodiis
est: instructaq.acies uelut cerneret regios, in altum processit. inter Myonnesum & Cory
D cum promontorium erant,cum hostem conspexere.Et regia classis binis in ordinem naui-
bus lõgo agmine ueniens,& ipsa aciem aduersam explicuit,tantum laeuo euecta cornu, ut
amplecti & circumire dexterum cornu Romanorum posset. quod ubi Eudamus,qui coge-
bat agmen, uidit,non posse exaequare ordinem Romanos, & tantum non iam circumiri a
dextro cornu, cõcitat naues: (& erant Rhodiae naues longe omnium celerrimae tota clas
se)aequatoq.cornu,praetoriae naui,in qua Polyxenidas erat,suam obiecit.Iam totis classi
bus simul ab omni parte pugna conserta erat. Ab Romanis LXXX naues pugnabant, ex
quibus Rhodiae V & XX erant. Hostium classis undenonaginta nauium fuit, & maximae
formae naues,tres hexeres habebat, duas hepteres. Robore nauiũ & uirtute militum Ro-
mani lõge Rhodios praestabant: Rhodiae naues agilitate,& arte gubernatorũ,& sciẽtia re
migum.Maximo tamen hostibus terrori fuere, quae ignes prae se portabant: & quod unũ
E ijs ad Panhormum circumuẽtis saluti fuerat, id tum maximum momentum ad uictoriam
fuit. nam metu ignis aduersi regiae naues, ne prora concurrerent cum declinassent, neque
ipsae ferire rostro hostem poterant: & obliquas se ipsae ad ictus praebebant: & si qua cõ-
currerat, obruebatur infuso igni, magisque ad incendium, quam ad proelium trepidabãt.
Plurimum tamen quae solet,militum uirtus in bello ualuit mediam namque aciem hostiũ
Romani cum rupissent,circumuecti ab tergo pugnantibus aduersus Rhodios regijs sese ob
iecere: momentoque temporis & media acies Antiochi,& laeuo in cornu circumuẽtae na
ues mergebantur. Dextera pars integra sociorum magis clade, quam suo periculo ter-
rebatur. ceterum posteaquam alias circumuentas, praetoriam nauẽ Polyxenidae relictis
socijs uela dantem uidere: sublatis raptim dolonibus (& erat secundus petentibus Ephe-
sum

sum uentus) capessunt fugam, quadraginta duabus nauibus in ea pugna amissis: quarum F tredecim captae in potestatem hostium uenerunt: ceterae incensae aut demersae. Romanorũ duae naues fractae sunt, uulneratae aliquot. Rhodia una capta memorabili casu. nam cũ rostro percussisset Sidoniam nauem, anchora ictu ipso excussa e naue sua, unco dente uelut manu ferrea iniecta, alligauit alterius proram: inde tumultu iniecto cum diuellere se ab hoste cupientes inhiberent Rhodij, tractu anchorali & implicitum remis latus alterum detersit, debilitatam ea ipsa, quae icta cohaeserat, nauim cepit. hoc maxime modo ad Myõnesum nauali proelio pugnatũ est. quo territus Antiochus, quia possessione maris pulsus longinqua tueri diffidebat se posse; praesidium ab Lysimachia, ne opprimeretur ibi ab Romanis, deduci, prauo, ut res ipsa postea docuit, consilio iussit. non enim tueri solum Lysimachiam a primo impetu Romanorum facile erat, sed obsidionem etiam per totam hiemem tolerare, & obsidentes quoque ad ultimam inopiam adducere extrahẽdo tempus, & interim spem pacis per occasiones tentare. Nec Lysimachiam tantũ hostibus tradidit post aduersam naualem pugnam, sed etiam Colophonis obsidione abscessit, & Sardes recepit se. atque inde in Cappadociam ad Ariarathen, qui auxilia accerserent, & quocumq. alio poterat ad copias contrahendas, in unum iam consilium, ut acie dimicaret, intentus, misit. Regillus Aemilius post uictoriam naualem profectus Ephesum directis ante portũ nauibus cum confessionem concessi maris ultimam hosti expressisset: Chium, quo ante naualem proelium cursum a Samo intenderat, nauigat. ibi naues in proelio quassatas cum refecisset, L. Aemilium Scaurum cum XXX nauibus Hellespontum ad exercitum transijciendum misit, Rhodios parte praedae & spolijs naualibus decoratos domũ redire iubet, Rhodij impigre praeuertere, ad transijciendasq. copias consulis iere: atque eo quoque functi officio, tũ demum Rhodum rediere. Classis Romana ab Chio Phocaeam trãsiecit. In sinu maris intimo H posita haec urbs est, oblonga forma: duum millium & quingentorum passuum spatiũ murus amplectitur: coit deinde ex utraque parte in artiorem uelut cuneum: Lamptera ipsi appellant. mille & ducentos passus ibi latitudo patet. inde in altum lingua mille passuum excurrens, medium fere sinum uelut nota distinguit. ubi cohaeret faucibus angustis, duos in utramque regionem uersos portus tutissimos habet. qui in meridiem uergit, Naustathmos ab re appellatur, quia ingentem uim nauium capit. alter prope ipsum Lãptera est. Hos portus tutissimos cum occupasset Romana classis; priusquam aut scalis aut operibus moenia aggrederetur, mittendos censuit praetor, qui principum magistratuumque animos tẽtarent. posteaquam obstinatos uidit, duobus simul locis oppugnare est adortus. altera pars infrequens aedificijs erat: templa deum aliquantum tenebant loci. ea prius ariete admoto, quatere muros turresq. coepit. deinde cum eo multitudo occurreret ad defendendum, al- I tera quoque parte admotus aries: & iam utrimque sternebantur muri. ad quorum casum cum impetum Romani milites per ipsam stragem ruinarum facerent, alij scalis etiã adscensum in muros tentarent, adeo obstinate restiterunt opidani, ut facile appareret plus in armis & uirtute, quam in moenibus auxilij esse. coactus ergo periculo militum praetor receptui cani iussit, ne obijceret incautos furentibus desperatione ac rabie. Dirempto proelio, ne tum quidem ad quietem uersi, sed undique omnes ad muniẽda & obmoliẽda, quae ruinis strata erant, concurrerunt. Huic operi intentis superuenit Q. Antonius a praetore missus: qui castigata pertinacia eorum, maiorem curam Romanis, quam illis, ostenderet esse, ne in perniciem urbis pugnaretur, si absistere furore uellẽt, potestatem ijs dare eadem condicione, qua prius C. Liuij in fidem uenissent, se tradendi. Haec cum audissent, quinque dierũ spatio ad deliberandum sumpto, tentata interim spe auxilij ab Antiocho, posteaquã K legati missi ad regem, nihil in eo esse praesidij, retulerant: tum portas aperuerunt, pacti, ne quid hostile paterentur. Cum signa in urbem inferrentur, & pronunciasset praetor, parci se deditis uelle: clamor undique est sublatus, indignum facinus esse, Phocaeenses, numquam fidos socios, semper infestos hostes, impune eludere. ab hac uoce, uelut signo a praetore dato, ad diripiendam urbem passim discurrerunt. Aemilius primo resistere & reuocare, dicendo captas non deditas diripi urbes, & in his tamen arbitrium esse imperatoris, non militũ. posteaquam ira & auaritia imperio potentiora erant: praeconibus per urbem missis, liberos omnes in forum ad se conuenire iubet, ne uiolarentur: & in omnibus, quae ipsius potestatis fuerunt, fides constitit praetoris. urbem agrosque & suas leges ijs restituit: &, quia iam

A iam hiems appetebat, Phocaeae portus ad hibernandum classi delegit. Per idem fere tēpus consuli transgresio Aeniorum Maronitarumq. fines nunciatur, uictam regiam classem ad Myonnesum, relictamq. a praesidio Lysimachiam esse. Id multo, quam de nauali uictoria laetius fuit: utique posteaquam eo uenerunt, refertaq. urbs omnium rerum commeatibus uelut in aduentum exercitus praeparatis, eos excepit: ubi inopiam ultimam laboremque in obsidenda urbe sibi proposuerant. Ibi paucos dies statiua habuere, ut impedimenta aegrique consequerentur, qui passim per omnia Thraciae castella fessi morbis ac lōgitudine uiae relicti erant. Receptis omnibus, ingressi rursus iter per Chersonesum Hellespontum perueniunt. ubi omnibus cura regis Eumenis ad transijciendū praeparatis, uelut in pacata litora, nullo prohibente, alijs alio delatis nauibus, sine tumultu transiecere. Ea uero res Romanis auxit animos, concessum sibi transitum cernentibus in Asiam, quam rem magni cer-
B taminis futuram crediderant. Statiua deinde ad Hellespontū aliquandiu habuerunt: quia dies forte, quibus ancylia mouentur, religiosi ad iter inciderant. ijdem dies P. Scipionē propiore etiam religione, quia salius erat, disiunxerant ab exercitu: caussaque & is ipse morae erat, dū cōsequeretur. Per eos forte dies legatus ab Antiocho in castra uenerat, Byzantius Heraclides de pace afferens mandata: quā impetrabilē fore, magnā ei spē attulit mora & cunctatio Romanorū: quos, simul Asiam attigissent, effuso agmine ad castra regia ituros crediderat. Statuit tamen nō prius adire consulē, quā P. Scipionem: & ita mandatū ab rege erat: in eo maximam spē habebat, praeterquam quod & magnitudo animi, & satietas gloriae placabilē eum maxime faciebat, notumq. erat gentibus, qui uictor ille in Hispania, qui deinde in Africa fuisset. etiā quod filius eius captus in potestate regis erat. Is ubi & quando, & quo casu captus sit, sicut pleraque alia, parum inter auctores cōstat. alij principio bel-
C li a Chalcide Oreum petentē circumuētum ab regijs nauibus tradunt. alij, posteaquā trāsitum in Asiam est: cū turma Fregellana missum exploratum ad regia castra, effuso obuiam equitatu cum reciperet sese, in eo tumultu delapso equo, cum duobus equitibus oppresū, ita ad regē deductum esse. Illud satis constat, si pax cum populo Romano maneret, hospitiumq. priuatim regi cum Scipionibus esset: neque liberalius, neque benignius haberi coliq. adolescentē, quam cultus est, potuisse. Ob haec cum aduentum P. Scipionis legatus exspectasset: ubi is uenit, consulem adit, petitque, ut mandata audiret. Aduocato frequenti cōcilio, legati uerba sunt audita. Is multis ante legationibus nequidquam ultro citroq. de pace missis, eam ipsam fiduciam impetrandi sibi esse dixit, quod priores legati nihil impetrassent. Smyrnam enim & Lampsacum, & Alexandriam Troadem, & Lysimachiam in Europa iactatas, in illis disceptationibus esse: quarum Lysimachia iā cessisse regē, ne quid in
D Europa habere eum dicerent: eas quae in Asia sint ciuitates tradere paratū esse: & si quas alias Romani, quod suarum partium fuerint, uindicare ab imperio regio uelint: impensae quoque in bellum factae partem dimidiam regem praestiturum populo Romano. Hae cōdiciones erant pacis. Reliqua oratio fuit, ut memores rerum humanarum & suae fortunae moderarentur, & alienam ne urgerent. finirent Europa imperium: id quoque immensum esse: & parari singula acquirēdo facilius potuisse, quam uniuersa teneri posse. Quod si Asiae quoque partem aliquam abstrahere uelint, dummodo non dubijs regionibus finiant: uinci suam temperantiam Romana cupiditate, pacis & concordiae caussa regem passurum. Ea quae legato magna ad pacem impetrādam uidebantur, parua Romanis uisa. nam & impensam, quae in bellum facta esset, omnem praestare regem aequum censebāt, cuius culpa bellum excitatum esset: & nō Ionia modo, atque Aetolide deduci debere praesidia regia:
E sed sicut Graecia omnis liberata esset, itaque in Asia sint, omnes liberari urbes. id aliter fieri non posse, quam ut cis Taurum montē possessione Asiae Antiochus cedat. Legatus posteaquam nihil aequi in concilio impetrare se censebat, priuatim (sic enim imperatum erat) P. Scipionis tentare animum est conatus. Omnium primum filium ei sine pretio redditurum regem dixit: deinde ignarus & animi Scipionis, & moris Romani, auri pondus ingēs est pollicitus, & nomine tantum regio excepto, societatem omnis regni, si per eum pacem impetrasset. Ad ea Scipio. Quod Romanos omnes, quod me, ad quem missus es, ignoras; minus miror: cum te fortunam eius, a quo uenis, ignorare cernam. Lysimachia tenenda erat, ne Chersonnesum intraremus: haud ad Hellespontum obsistendum, ne in Asiam trāijceremus, si pacem tamquam a sollicitis de belli euentu petituri eratis. cōcesso uero in Asiā

transitu,

transitu, & non solum frenis, sed etiam iugo accepto, quae disceptatio ex aequo, cum imperium patiendum sit, relicta est? Ego ex munificentia regia maximum donum filium habebo: alijs, deos precor, ne umquam fortuna egeat mea, animus certe non egebit. pro tanto in me munere gratum me esse in se sentiet, si priuatam gratiam pro priuato beneficio desiderabit. publice nec habebo quidquam ab illo, nec dabo. quod in praesentia dare possim, fidele consilium est. abi, nuncia meis uerbis, bello absistat, pacis condicionem nullam recuset. nihil ea mouerunt regem, tutam fore belli aleam ratum: quando perinde ac uicto iam sibi leges dicerentur. omissa igitur in praesentia mentione pacis, totam curam in belli apparatum intendit. Consul, omnibus praeparatis ad proposita exsequenda, cum ex statiuis mouisset: Dardanum primum, deinde Rhoeteum, utraque ciuitate obuiam effusa, uenit. inde Ilium processit: castrisq. in campo, qui est subiectus moenibus, positis, in urbem arcemq. cum adscendisset, sacrificauit Mineruae praesidi arcis, & Iliensibus in omni rerum uerborũque honore ab se oriundos Romanos praeferentibus, & Romanis laetis origine sua. inde profecti sextis castris ad caput Caici amnis peruenerunt. Eo & Eumenes rex, conatus primo ab Hellesponto reducere classem in hiberna Elaeam, aduersis deinde uentis cum aliquot diebus superare Lecton promontorium non potuisset, in terram egressus, ne deesset principijs rerum, qua proximum fuit, in castra Romana cum parua manu contendit. Ex castris Pergamum remissus ad commeatus expediendos, tradito frumento quibus iusserat consul, in eadem statiua redijt. inde plurium dierum praeparatis cibarijs, consilium erat ire ad hostem priusquam hiems opprimeret. Regia castra circa Thyatira erant. ibi cum audisset Antiochus P. Scipionem aegrum Elaeam delatum, legatos, qui filium ad eũ reducerent, misit. Non solum animo patrio gratum munus, sed corpori quoque salubre gaudium fuit, satiatusq. tandem complexu filij, Renunciate, inquit, gratias regi me agere: referre gratiam aliam nunc non posse, quam ut suadeam ne ante in aciem descendat, quã ut in castra me redisse audierit. Quamquam LX millia peditum, plus XII millia equitũ animos interdum ad spem certaminis faciebant: motus tamen Antiochus tanti auctoritate uiri, in quo ad incertos belli euẽtus omnis fortunae posuerat subsidia, recepit se trãsgressus Phrygium amnem: circaq. Magnesiam, quae ad Sipylum est, posuit castra. & ne, si extrahere tempus uellet, munimenta Romani tentarent: fossam sex cubitis altam, XII latam cum duxisset, extra duplex uallum fossae circumducit: interiore labro murum cum turribus crebris obiecit: unde facile arceri transitu fossae hostis posset. Consul circa Thyatira regem esse ratus, continuis itineribus quincto die ad Hyrcanum campum descendit. inde cum profectum audisset, secutus uestigia citra Phrygium amnem quattuor millia ab hoste posuit castra. Eo mille ferme equites (maxima pars Gallograeci erant, & Dahae quidam, aliarumq. gentium sagittarij equites intermisti) tumultuose amne transiecto, in stationes impetũ fecerunt. Primo turbauerunt incompositos. deinde cum longius certamen fieret: Romanorum, ex propinquis castris facili subsidio, cresceret numerus: regij fessi iam, & plures non sustinentes, recipere se conati, circa ripã amnis, priusquam flumen ingrederentur, ab instantibus tergo aliquot interfecti sunt. Biduum deinde silentium fuit. neutris transgredientibus amnẽ. tertio post die Romani simul omnes trãsgressi sunt, & duo millia ferme & quingentos passus ab hoste posuerunt castra. Metantibus & muniendo occupatis tria millia delecta equitum peditumque regiorum magno terrore ac tumultu aduenere. aliquanto pauciores in statione erant: & tamen per se nullo a munimento castrorum milite auocato, & primo aequum proelium sustinuere, & crescente certamine pepulerunt hostes, centum ex his occisis, centum ferme captis. Per quattriduũ insequens instructae utrimque acies pro uallo stetere. quincto die Romani processere in medium campi. Antiochus nihil promouit signa, ita ut extremi minus mille pedes a uallo abessent. consul, posteaquam detrectari certamen uidit, postero die in consilium aduocauit, quid sibi faciendum esset, si Antiochus pugnandi copiam non faceret. instare hiemem: aut sub pellibus habendos milites fore: aut, si concedere in hiberna uellent, differendum esse in aestatem bellum. Nullum umquã hostem Romani aeque contempserunt. conclamatum undique est, duceret extemplo, & uteretur ardore militum, qui tamquam non pugnandum cum tot millibus hostium, sed par numerus pecorum trucidandus esset, per fossas, per uallum castra inuadere parati erant, si in proelium hostis non exiret. Cn. Domitius ad explorandum iter, & qua parte adiri uallum

hostium

A hostium posset, missus, posteaquam omnia certa retulit, postero die propius castra admoueri placuit: tertio signa in medium campi prolata, & instrui acies coepta est. Nec Antiochus ultra tergiuersandum ratus, ne & suorum animos minueret detrectando certamen, & hostium spem augeret, & ipse copias eduxit, tantum progressus a castris, ut dimicaturum appareret. Romana acies unius prope formae fuit & hominum & armorum genere. duae legiones Romanae, duae socium ac Latini nominis erant: quina millia & quadringenos singulae habebant. Romani mediam aciem, cornua Latini tenuerunt: hastatorum prima signa, deinde principum erant: triarij postremos claudebant. Extra hanc ueluti iustam aciem a parte dextra consul Achaeorum cetratis immistos auxiliares Eumenis tria millia ferme peditum aequata fronte instruxit: ultra eos equitum minus tria millia opposuit, ex quibus Eumenis octingenti, reliquus omnis equitatus Romanus erat, extremos

B Tralles & Cretenses (quingentorum utrique numerum explebant) statuit. laeuum cornu nō uidebatur egere talibus auxilijs, quia flumen ab ea parte ripaeq. diruptae claudebant: quattuor tamen inde turmae equitum oppositae. Haec summa copiarum erat Romanis, & duo millia mistorum Macedonum Thracumque, qui uoluntate secuti erant. hi praesidio relicti sunt castris. sexdecim elephantos post triarios in subsidio locauerunt. nā praeterquam quod multitudinem regiorum elephātorum (erant autem quattuor & L) sustinere non uidebantur posse: ne pari quidem numero Indicis Africi resistunt: siue quia magnitudine, (longe enim illi praestant) siue robore animorum uincuntur. Regia acies uaria magis multis gentibus, dissimilitudine armorum auxiliorumque erat X & sex millia peditum more Macedonum armati fuere, qui phalangitae appellabantur. haec media acies fuit in fronte, in decem partes diuisa. partes eas interpositis binis elephantis distinguebat. a fron

C te introrsus in duos & XXX ordines armatorum acies patebat. hoc & roboris in regijs copijs erat: & perinde cum alia specie, tum eminentibus tantum inter armatos elephantis magnum terrorem praebebat. Ingentes ipsi erant: addebant speciem frontalia & cristae, & tergo impositae turres, turribusq. superstantes praeter rectorem quaterni armati. Ad latus dexterum phalangitarum mille & quingentos equites Gallograecorum opposuit. his tria millia equitum loricatorum (cataphractos ipsi appellant) adiunxit. addita his ala mille ferme equitum. agema eam uocabant. Medi erant lecti uiri, & eiusdem regionis misti multarum gentium equites. continens his grex XVI elephantorum est oppositus in subsidijs. ab eadem parte paullulum producto cornu regia cohors erat: argyraspides a genere armorum appellabantur. Dacae deinde equites sagittarij mille & ducenti. tum leuis armatura trium millium, pari ferme numero, pars Cretenses, pars Tralles, duo millia & quin-

D genti Mysi sagittarij adiuncti erant. extremum cornu claudebāt quattuor millia misti Cyrtaei funditores, & Elymaei sagittarij. Ab laeuo cornu phalangitis adiūcti erāt Gallograeci equites mille & quingēti, & similiter his armati duo millia Cappadocū ab Ariarathe missi rege. inde auxiliares misti omnium generum duo millia & septingenti, & tria millia cataphractorum equitum, & mille alij equites, regia ala leuioribus tegumentis suis equorumque, alio haud dissimili habitu: Syri plerique erant Phrygibus & Lydis immisti. ante hunc equitatum falcatae quadrigae & cameli quos appellant dromadas. his insidebāt Arabes sagittarij gladios habentes tenues, longos quaterna cubita: ut ex tanta altitudine cōtingere hostem possent. inde alia multitudo par ei, quae in dextro cornu erat: primi Tarētini, deinde Gallograecorum equitum duo millia & quingenti: inde Neocretes mille: & eodē armatu Cares & Cilices mille & quingenti, & totidem Tralles, & tria millia cetratorum: Pi

E sidae hi erant & Pāphylij & Lycij: tum Cyrtaeorum & Elymaeorum paria in dextero cornu locatis auxilia: XVI elephanti modico interuallo distantes. Rex ipse in dextero cornu erat: Seleucum filium & Antipatrum fratris filium in laeuo praeposuit: media acies tribus permissa Mendi, & Zeuxidi & Philippo magistro elephantorum. Nebula matutina crescente die leuata in nubes, caliginem dedit: humor inde ab austro uelut perfudit omnia. quae nihil admodum Romanis, eadem per incommoda regijs erant. nam & obscuritas lucis in acie modica Romanis non adimebat in omnes partes conspectum: & humor toto fere graui armatu nihil gladios aut pila hebetabat. regij tam lata acie, ne ex medio quidem cornua sua circumspicere poterant, nedum extremi inter se conspicerētur: & humor arcus fundasque, & iaculorum amenta emollierat. falcatae quoque quadrigae, quibus se perturbatu

rum hostium aciem Antiochus crediderat, in suos terrorem uerterunt. Armatae autem F in hunc maxime modum erãt. cuspides circa temonem ab iugo decem cubita exstãtes uelut cornua habebant: quibus quidquid obuium daretur, transfigerent: & in extremis iugis binae circa eminebant falces: altera aequata iugo, altera inferior in terram deuexa: illa, ut quidquid ab latere obiiceretur, abscinderet: haec, ut prolapsos subeuntesq. cõtingeret. itẽ ab axibus rotarum utrimque binae eodem modo diuersae deligabantur falces. Sic armatas quadrigas, quia si in extremo aut in medio locatae forẽt, per suos agendae erãt: in prima acie, ut ante dictũ est, locauerat rex. Quod ubi Eumenes uidit, haud ignarus pugnae, & quam anceps esset auxilii genus, si quis pauorem magis equis iniiceret, quam iusta adoriretur pugna: Cretenses sagittarios funditoresq. & iaculatores equitum non confertos, sed quammaxime possent dispersos excurrere iubet: simul omnibus partibus tela ingerere. Haec uelut procella partim uulneribus missilium undique coniectorũ, partim clamoribus G dissonis ita consternauit equos, ut repente uelut effrenati passim incerto cursu ferrentur: quorum impetus & leuis armatura, & expediti funditores, & uelox Cretensis momento declinabant: & eques insequendo, tumultum ac pauorem equis camelisq. & ipsis simul consternatis augebat, clamore & ab alia circumstantium turba, multiplici adiecto. Ita medio inter duas acies campo exiguntur quadrigae: amotoq. inani ludibrio, tum demũ ad iustum proelium, signo utrimque dato, concursum est. Ceterũ uana illa res uerae mox cladis caussa fuit. auxilia enim subsidiaque, quae proxima locata erant, pauore & consternatione quadrigarum territa, & ipsa in fugam uersa nudarunt omnia usque ad cataphractos equites. ad quos cum dissipatis subsidijs peruenisset equitatus Romanus: ne primum quidẽ impetum pars eorum sustinuerunt: alij fusi sunt, alij propter grauitatem tegumentorum armorumq. oppressi sunt. totum deinde laeuum cornu inclinauit: & turbatis auxiliaribus, qui inter equitem & quos appellant phalangitas, erant', usque ad mediam aciem terror peruenit. H Ibi simul perturbati ordines, & impeditus intercursu suorum usus praelongarũ hastarum. sarissas Macedones uocant. Intulere signa Romanae legiones, & pila in perturbatos coniecere. ne interpositi quidem elephanti militem Romanũ deterrebant, assuetum iam ab Africis bellis & uitare impetum belluae, & ex transuerso aut pilis incessere, aut si propius subire posset, gladio neruos incidere. Iam media acies fere omnis a fronte prostrata erat: subsidia circumita a tergo caedebantur: cum in parte alia fugam suorum & prope iam ad ipsa castra clamorem pauentium accepere. namque Antiochus a dextro cornu, cũ ibi fiducia fluminis nulla subsidia cerneret, praeter quattuor turmas equitum: & eas, dũ applicant se suis, ripam nudantes: impetum in eam partem cum auxilijs & cataphracto equitatu facit, nec a fronte tantum instabat, sed circumito a flumine cornu, iam ab latere urgebat, I donec fugati equites primum, deinde proximi peditum effuso cursu ad castra cõpulsi sunt. Praeerat castris M. Aemilius, tribunus militum, M. Lepidi filius, qui post annos paucos pontifex maximus factus est. is, qua fugam cernebat suorum, cum praesidio omni occurrit: & stare primo, deinde redire in pugnam iubebat, pauorem & turpem fugam increpans. minae exinde erant. in perniciem suam caecos ruere, ni dicto parerent. postremo dat signum suis, ut primos fugientium caedant, turbam insequẽtium ferro & uulneribus in hostes redigant. Hic maior timor minorem uicit. ancipiti coacti metu primo constiterunt, deinde & ipsi redierunt in pugnam: & Aemilius cum suo praesidio (erãt autem duo millia uirorum fortium) effuse sequenti regi acriter restitit: & Attalus Eumenis frater a dextro cornu, a quo laeuum hostium primo impetu fugatum fuerat: ut ab sinistro fugam suorum & tumultum circa castra uidit: in tẽpore ducentis equitibus aduenit. Antiochus posteaquam K & eos, quorum terga modo uiderat, repetentes pugnam, & aliam & a castris & ex acie affluentem turbam conspexit, in fugam uertit equum. ita utroque cornu uictores Romani, per aceruos corporum, quos in media maxime acie cumulauerant, ubi & robur fortissimorum uirorum, & arma grauitate fugam impedierant, pergunt ad castra diripienda. equites primi omnium Eumenis, deinde & alius equitatus toto passim campo sequũtur hostem: & postremos, ut quosque adepti sunt, caedunt. ceterum fugientibus maior pestis intermistis quadrigis elephantisque, & camelis erat sua ipsorum turba: cum solutis ordinibus, uelut caeci, super alios alij ruentes, incursu belluarum obtererentur. In castris quoque ingens, & maior prope, quam in acie, caedes est edita. nam & primorum fuga in

castra

A castra maxime inclinauit: & huius fiducia multitudinis, qui in praesidio erant, pertinacius pro uallo pugnarunt, retenti in portis ualloque, quae se impetu ipso capturos crediderant Romani, posteaquam tandem perruperunt, ab ira grauiorem ediderunt caedem. Ad quinquaginta millia peditum caesa eo die dicuntur: equitum quattuor millia, mille & quadringēti capti, & quindecim cū rectoribus elephanti. Romanorum aliquot uulnerati sunt: ceciderunt non plus CCC pedites, quattuor & uiginti equites, & de Eumenis exercitu quinque & uiginti. Et illo quidem die uictores direptis hostium castris cum magna praeda in sua reuerterunt. postero die spoliabant caesorum corpora, & captiuos cōtrahebāt. legati ab Thyatira & a Magnesia ad Sipylum ad dedendas urbes uenerunt. Antiochus cū paucis fugiens, in ipso itinere pluribus congregantibus se, modica manu armatorum media ferme nocte Sardes concessit. inde cum audisset Seleucum filium & quosdam amicorum

B Apameam praegressos, & ipsa quarta uigilia cum coniuge ac filia petit Apameam, Zenoni tradita custodia urbis, Timone Lydiae praeposito. quibus spretis, consensu opidanorum, & militum, qui in arce erant, legati ad consulem missi sunt. Sub idem fere tempus & ab Trallibus & a Magnesia, quae super Maeandrum est, & ab Epheso legati ad dedēdas urbes uenerunt. Reliquerat Ephesum Polyxenidas audita pugna: & classe usque ad Patara Lyciae peruectus, metu stationis Rhodiarum nauium, quae ad Megisten erat, in terram egressum, cum paucis itinere pedestri Syriam petijt. Asiae ciuitates in fidem consulis dicionēq. populi Romani sese tradebant. Sardibus iam consul erat: eo & P. Scipio ab Elaea, cum primum pati laborem uiae potuit, uenit. Sub idem fere tempus caduceator ab Antiocho per P. Scipionem a consule petijt impetrauitque, ut oratores mittere liceret regi. paucos post dies Zeuxis, qui, praefectus Lydiae fuerat, & Antipater fratris filius uenerunt. hi prius Eu

C mene conuento, quem propter uetera certamina auersum maxime a pace credebant esse, & placatiore eo & sua & regis spe inuento, tum P. Scipionem, & per eum consulem adierunt: praebitoq. ijs petentibus frequenti concilio ad mandata edenda, Nō tam quid ipsi dicamus, habemus, inquit Zeuxis: quam ut a uobis quaeramus Romani, quo piaculo expiare errorem regis, pacem ueniamq. impetrare a uictoribus possimus. Maximo semper animo uictis regibus populisq. ignouistis. quanto id maiore & placatiore animo decet uos facere in hac uictoria, quae uos dominos orbis terrarum fecit? positis iam aduersus omnes mortales certaminibus, haud secus quam deos, consulere & parcere uos generi humano oportet. Iam antequam legati uenirent, decretum erat, quid responderetur. respondere Africanum placuit. is in hunc modum locutus fertur. Romani, ex ijs quae in deum immortalium potestate erant, ea habemus, quae dij dederunt: animos, qui nostrae mentis sunt, eosdē in

D omni fortuna gessimus gerimusq.: neque eos secundae res extulerunt: nec aduersae minuerunt. eius rei, ut alios omittam, Hannibalem uestrum uobis darem testē, nisi uos ipsos dare possem. Posteaquam Hellespontum transiecimus, priusquam castra regia, priusquam aciē uideremus, cum communis Mars, & incertus belli euentus esset, de pace uobis agentibus, quas pares paribus ferebamus condiciones, easdem nunc uictores uictis ferimus. Europa abstinete: Asiaq. omni quae cis Taurum montem est, decedite. pro impensis deinde in bellum factis, XV millia talentum Euboicorum dabitis, quingenta praesentia, duo millia & quingenta, cum senatus, populusq. R. pacem comprobauerit, mille deinde talentum per XII annos. Eumeni quoque reddi CD talenta: & quod frumenti reliquum ex eo quod patri debitum est, placet. Haec cum pepigerimus, facturos uos, ut pro certo habeamus, erit quidem aliquod pignus, si obsides uiginti nostro arbitratu dabitis. Sed numquam satis li

E quebit, nobis ibi pacem esse populo R. ubi Hannibal erit. eum ante omnia deposcimus. Thoantem quoque Aetolum, concitatorem Aetolici belli, qui & illorū fiducia uos, & uestra illos in uos armauit, dedetis, & cū eo Mansimachum Acarnana, & Chalcidenses Philonem & Eubulidam. In deteriore sua fortuna pacem faciet rex, quia serius facit, quam facere potuit. si nunc moratus fuerit, sciat, regum maiestatem difficilius ab summo fastigio ad medium detrahi, quam a medijs ad ima praecipitari. Cum his mandatis ab rege missi erant legati, ut omnem pacis condicionem acciperent. itaque Romam mitti legatos placuit. consul in hiberna exercitum Magnesiam ad Maeandrum & Tralles Ephesumq. diuisit. Ephesum ad consulem paucos post dies obsides ab rege adducti sunt: & legati, qui Romam irent, uenerunt. Eumenes quoque eodē tempore profectus est Romam, quo lega

ti regis, secutae eos sunt legationes omnium Asiae populorum. Dũ haec in Asia geruntur, F
duo fere sub idem tempus cum triumphi spe proconsules de prouinciis Romam redierunt, Q. Minucius ex Liguribus, M. Acilius ex Aetolia. Auditis utriusque rebus gestis, Minucio negatus triumphus, Acilio magno cõsensu decretus: isq. triumphans de rege Antiocho & Aetolis urbem est inuectus. Praelata sunt in eo triumpho signa militaria CCXXX: & argenti infecti tria millia pondo: signati tetradrachmum Atticum CXIII millia: cistophorum CCXLIIX: uasa argentea caelata multa, magniq. ponderis. tulit & supellectilem regiam argéteam, ac uestem magnificam: coronas aureas, dona sociarum ciuitatum, XLV: spolia omnis generis: captiuos nobiles, Aetolos, & regios duces sex & triginta duxit. Damocritus Aetolorum dux paucos ante dies cum e carcere nocte effugisset, in ripa Tiberis consecutis custodibus, priusquam comprehenderetur, gladio se transfixit. milites tantum, qui sequerentur currum, defuerunt: alioqui magnificus & spectaculo, & fama rerum triumphus fuit. Huius triumphi minuit laetitiam nuncius ex Hispania tristis, aduersa pugna in Vastetanis ductu L. Aemilij proconsulis apud opidum Lyconem cum Lusitanis, sex millia de exercitu Romano cecidisse; ceteros pauentes intra uallum compulsos, aegre castra defendisse, & ad modum fugientium magnis itineribus in agrum pacatum reductos. Haec ex Hispania nunciata. Ex Gallia legatos Placentinorum & Cremonensium L. Aurunculeius praetor in senatum introduxit. Ijs querentibus inopiã colonorum, alijs belli casibus, alijs morbo absumptis, quosdã taedio accolarum Gallorum reliquisse colonias: decreuit senatus, uti C. Laelius consul, si ei uideretur, sex millia familiarum conscriberet, quae in eas colonias diuiderentur: & ut L. Aurũculeius praetor triumuiros crearet ad eos colonos deducendos. Creati M. Atilius Serranus, L. Valerius P. F. Flaccus, L. Valerius C. F. Tappus. Haud ita multo post cum iam consularium comitiorum appeteret tempus, C. H
Laelius consul, ex Gallia Romam redijt. is non solum ex facto absente se senatusconsulto in supplementum Cremonae & Placentiae colonos scripsit, sed ut nouae coloniae duae in agrum, qui Boiorum fuisset, deducerentur, & retulit, & auctore eo patres censuerunt. Eodem tẽpore L. Aemilij praetoris litterae allatae de nauali pugna ad Myonnesum facta, & L. Scipionem consulem exercitum in Asiam traiecisse. Victoriae nauali ergo in unũ diẽ supplicatio decreta est: in alterum diem, quod exercitus Romanus tum primum in Asia posuisset castra, ut ea res prospera & laeta eueniret, uicenis maioribus hostijs in singulas supplicationes sacrificare consul est iussus. Inde consularia comitia magna cõtentione habita: M. Aemilius Lepidus petebat, aduersa fama hominum, quod prouinciam Siciliam petendi caussa, non consulto senatu ut sibi id facere liceret, reliquisset. petebant cum eo M. Fuluius Nobilior, Cn. Manlius Vulso, M. Valerius Messalla. Fuluius consul unus creatur, cum I
ceteri centurias non explessent. isq. postero die Cn. Manlium, Lepido deiecto, (nam Messalla tacuit) collegam dixit. praetores exinde facti, duo Quincti Fabij, Labeo & Pictor, (flamen Quirinalis eo anno inauguratus fuerat) M. Sempronius Tuditanus, Sp. Postumius Al-
An. 561 binus, L. Plautius Hypsaeus, L. Baebius Diues. M. Fuluio Nobiliore, & Cn. Mãlio Vulsone cõsulibus, Valerius Antias auctor est, rumorem celebrem Romae fuisse, & paene pro certo habitum, recipiendi Scipionis adolescentis caussa consulem L. Scipionem, & cum eo P. Africanum in colloquium euocatos regis, & ipsos comprehensos esse, & ducibus captis confestim ad castra Romana exercitum ductum, eaq. expugnata, & deletas omnes copias Romanorũ esse: ob haec Aetolos sustulisse animos, & abnuisse imperata facere, principesq. eorum in Macedoniam, & in Dardanos, & in Thraciam ad conducenda mercede auxilia profectos: haec qui nunciarent Romam, A. Terentium Varronẽ, & M. Claudium Lepidũ K
ab A. Cornelio propraetore ex Aetolia missos esse. Subtexit deinde fabulae huic, legatos Aetolos in senatu inter cetera hoc quoque interrogatos esse, unde audissent, imperatores Romanos in Asia captos ab Antiocho rege, & exercitum deletum esse? Aetolos respõdisse, ab suis legatis se, qui cum consule fuerint, certiores factos. Rumoris huius, quia neminem alium auctorẽ habeo, neque affirmata res mea opinione sit, nec pro uana praetermissa. Aetoli legati in senatum introducti, cum & caussa eos sua & fortuna hortaretur, ut confitendo seu suae culpae, seu errori ueniam peterent supplices: orsi a beneficijs in populũ Romanum, & prope exprobrantes uirtutem suam in Philippi bello, & offenderunt aures insolentia sermonis, & eo, uetera & oblitterata repetendo, rẽ adduxerũt, ut haud paullo pluriũ

A maleficiorum gentis, quam beneficiorum, memoria subiret animos patrũ, & quibus misericordia opus erat, iram & odium irritarent. Interrogati ab uno senatore, permitterentne arbitrium de se populo Romano: deinde ab altero, habiturine eosdem, quos populus Romanus, socios & hostes essent: nihil ad ea respondentes, egredi templo iussi sunt. Cõclamatum deinde prope ab uniuerso senatu est, totos adhuc Antiochi Aetolos esse, & ex unica ea spe pendere animos eorum. itaque bellum cum haud dubiis hostibus gerendum, perdomandosq. feroces animos esse. Etiam illa res accendit, quod eo ipso tempore, quo pacem ab Romanis petebant, Dolopiae, atque Athamaniae bellum inferebant. Senatusconsultũ in M'. Acilii sententiam, qui Antiochum Aetolosq. deuicerat, factum est, ut Aetoli eo die iuberentur proficisci ab urbe, & intra quinctumdecimum diem Italia excedere. A. Terentius Varro ad custodiendum iter eorum missus: denunciatumq., si qua deinde legatio ex B Aetolis, nisi permissu imperatoris, qui eam prouinciam obtineret, & cum legato Romano uenisset Romam, pro hostibus omnes futuros. Ita dimissi Aetoli. De prouinciis deinde consules retulerunt. sortiri eos Aetoliam & Asiam placuit. qui Asiam sortitus esset, exercitus ei, quem L. Scipio haberet, est decretus, & in eius supplementum quattuor millia peditum Romanorum, ducenti equites, & sociorum ac Latini nominis octo millia peditum, & quadringenti equites: his copiis, ut bellum cum Antiocho gereret. Alteri cõsuli exercitus, qui erat in Aetolia, est decretus. & ut supplementum scriberet, permissum, ciuium sociorumq. eundem numerum, quem collega: naues quoque idem consul, quae priore anno paratae erant, ornare iussus, ac ducere secum: nec cũ Aetolis solum bellum gerere, sed etiam in Cephalleniam insulam transijcere. Mandatum eidem, si per commodũ reipublicae facere posset, ut ad comitia Romam rediret. nã praeterquam quod magistratus annui subrogãdi C essent, censores quoque placere creari. si qua res eum teneret, senatum certiorem faceret, se ad comitiorum tempus occurrere non posse. Aetolia M. Fuluio, Asia Cn. Manlio sorte euenit. Praetores deinde sortiti sunt, Sp. Postumius Albinus urbanam, & inter peregrinos, M. Sempronius Tuditanus Siciliam, Q. Fabius Pictor flamen Quirinalis Sardiniam, Q. Fabius Labeo classem, L. Plautius Hypsaeus Hispaniam citeriorem, L. Baebius Diues ulteriorem. Siciliae legio una, & classis, quae in ea prouincia erat, decreta, & ut duas decimas frumenti nouus praetor imperaret Siculis. earum alteram in Asiam, alteram in Aetoliam mitteret. Idem ab Sardis exigi, atque ad eosdem exercitus id frumentum, ad quos Siculũ, deportari iussum. L. Baebio supplemẽtum in Hispaniam datũ, mille Romani pedites, equites quinquaginta, & sex millia peditum Latini nominis, & CC equites. Plautio Hypsaeo in Hispaniam citeriorem mille Romani dati sunt pedites, duo millia socium Latini nomi-D nis, & ducenti equites. cũ his supplemẽtis, ut singulas legiones duae Hispaniae haberẽt. Prioris anni magistratibus, C. Laelio cum suo exercitu prorogatum in annum imperium est. prorogatum & P. Iunio propraetori in Etruria cum eo exercitu, qui in prouincia esset: & M. Tuccio propraetori in Bruttijs & Apulia. Priusquam in prouincias praetores irent, certamen inter P. Licinium pontificem maximum fuit, & Q. Fabium Pictorem, flaminem Quirinalem, quale patrum memoria inter L. Metellum, & Postumium Albium fuerat. Consulem illum cum C. Lutatio collega in Siciliam ad classem proficiscentem, ad sacra retinuerat Metellus pont. max. praetorem hunc, ne in Sardiniã proficisceretur, P. Licinius tenuit. & in senatu, & ad populum magnis contentionibus certatum est: & imperia inhibita ultro citroq., & pignora capta, & multae dictae, & tribuni appellati, & prouocatum ad populum est. religio ad postremum uicit, & dicto audiẽs esse flamẽ pontifici iussus. & multae E ex iussu populi remissae. Ira prouinciae ereptae praetorem magistratu abdicare se conantem, patres auctoritate sua deterruerunt: & ut ius inter peregrinos diceret, decreuerunt. Delectibus deinde intra paucos dies (neque enim multi milites legendi erant) perfectis, consules praetoresq. in prouincias proficiscuntur. Fama deinde de rebus in Asia gestis temere uulgata sine auctore: & post dies paucos nuncij certi, litteraeq. imperatoris Romam allatae. quae non tantum gaudium ab recenti metu attulerant, (desierant enim uictam Aetoliam metuere) quam auerterunt famam, quod ineuntibus id bellum grauis hostis & suis uiribus, & quod Hannibalem rectorem militiae haberet, uisus fuerat. nihil tamen aut de consule mittendo in Asiam mutandum, aut minuendas eius copias censuerũt: metu ne cum Gallis foret bellandum. Haud multo post M. Aurelius Cotta, legatus L. Scipionis, cũ

Antiochi regis legatis, & Eumenes rex Rhodijq., Romam uenerunt. Cotta in senatu primum, deinde in concione, iussu patrum, quae acta in Asia essent, exposuit. supplicatio inde in triduum decreta est: & XL maiores hostiae immolari iussae. Tum omnium primum Eumeni senatus datus est. Is cum breuiter & egisset gratias patribus, quod obsidione se ac fratrem exemissent, regnumq. ab iniurijs Antiochi uindicassent: & gratulatus esset, quod mari terraq. prospere res gessissent: quodq. regem Antiochum fusum fugatumq., & exsutum castris, prius Europa, post & Asia, quae cis Taurum mōtem est, expulissent: sua deinde merita malle eos ex imperatoribus suis legatisq. quam se commemorante, cognoscere, dixit. Haec approbantibus cunctis, iubentibusq. dicere ipsum, omissa in id uerecundia, quid sibi ab senatu, populoq. R. tribui aequum censeret: propensius cumulatiusq., si quo posset, prout eius merita sint, senatum facturum: ad ea rex. Si ab alijs sibi praemiorum optio deferretur, libenter, data modo facultate consulendi senatum Romanum, consilio amplissimi ordinis usurum fuisse, ne quid aut immoderate cupisse, aut petisse parum modeste uideri posset. uerum enim uero cum ipsi daturi sint, multo magis munificentiam eorum in se fratresq. suos ipsorum arbitrij debere esse. Nihil hac oratione eius patres conscripti deterriti sunt, quo minus dicere ipsum iuberent. & cum aliquādiu hinc indulgentia, hinc modestia, inter permittentes inuicem, non magis mutua, quam inexplicabili, facilitate certatum esset, Eumenes templo excessit. Senatus in eadem perstare sentētia, ut absurdum esse diceret, ignorare regem, quid sperans aut petens uenerit. quae cōmoda regno suo sint, ipsum optime scire: Asiam longe melius, quam senatum nosse. reuocandum igitur, & cogendum, quae uellet. quaeq. sentiret, expromere. Reductus a praetore in tēplum rex, & dicere iussus, Perseuerassem, inquit, tacere P.C. nisi Rhodiorum legationem mox uocaturos uos scirem: & illis auditis, mihi necessitatem fore dicendi. quae quidem eo difficilior oratio erit, quod ea postulata eorum futura sunt: ut non solum nihil, quod contra me sit, sed ne quod ad ipsos quidem proprie pertineat, petere uideantur. agent enim caussam ciuitatum Graecarum, & liberari eas dicent debere. quo impetrato, cui dubium est, quin & a nobis auersuri sint, non eas modo ciuitates quae liberabuntur, sed etiam ueteres stipendiarias nostras? ipsi autem tanto obligatos beneficio, uerbo socios, re uera subiectos imperio & obnoxios habituri sint? & (si dijs placet) cum has tātas opes affectabunt, dissimulabunt nulla parte id ad se pertinere: uos modo id decere, & conueniens esse antefactis dicent. Haec uos ne decipiat oratio, prouidendum uobis erit: neue non solum inaequaliter alios nimium de primatis ex socijs uestris, alios praeter modum extollatis: sed etiam ne qui aduersus uos arma tulerint, in meliore statu sint, quā socij & amici uestri. Quod ad me attinet, in alijs rebus cessisse intra finem iuris mei cuilibet uideri malim, quam nimis pertinaciter in obtinendo eo retendisse. in certamine autem amicitiae uestrae, beneuolentiae erga uos, honoris qui a uobis habebitur, minime aequo animo uinci possum. Hanc ego maximā hereditatem a patre accepi, qui primus omnium Asiam Graeciamq. incolētium in amicitiam uestram uenit, eamq. perpetua & constāti fide ad extremum finem uitae perduxit; nec animum dumtaxat uobis bonum ac fidelē praestitit, sed omnibus interfuit bellis, quae in Graecia gessistis, terrestribus naualibusq.: omni genere commeatuum ita, ut nemo sociorū uestrorum aequari ulla parte posset, uos aduuit. postremo cum Boeotos ad societatem uestram hortaretur, in ipsa concione, intermortuus haud multo post exspirauit. Huius ego uestigia ingressus, uoluntati quidem & studio in colendis uobis adiicere (etenim inexsuperabilia haec erāt) nihil potui: rebus ipsis, meritatisq., & impensis officiorum ut superare possem, fortuna, tēpora, Antiochus, & bellum in Asia gestum praebuerūt materiā. Rex Asiae, & partis Europae, Antiochus filiam suam in matrimonium mihi dabat, restituebat exemplo ciuitates, quae defecerant a nobis, spem magnam in posterum ampliandi regni faciebat, si secum aduersus uos bellū gessissem. Nō gloriabor eo, quod nihil in uos deliquerim. illa potius, quae uetustissima domus nostrae uobiscū amicitia digna sunt, referā. terrestrib. naualibusq. copiis, ut nemo uestrorū sociorū me aequiparare posset, imperatores uestros adiuui: commeatus terra mariq. suppeditaui: naualibus proeliis, quae multis locis facta sunt, omnibus affui: nec labori meo, nec periculo usquam peperci. quod miserrimū est in bello, obsidionē passus sum, Pergami inclusus cum discrimine ultimo simul uitae regnique liberatus deinde obsidione, cum alia parte u ntiochus, alia Seleucus circa arcem regni mei castra haberent,

relictis

A relictis rebus meis,tota classe ad Hellespontum L.Scipioni consuli uestro occurri, ut eum in transijciendo exercitu adiuuarem.Postquam in Asiam exercitus uester est transgressus, numquam a consule abscessi. nemo miles Romanus magis assiduus in castris uestris fuit, quam ego,fratresq. mei.nulla expeditio,núllum equestre proelium sine me factum est. in acie ibi steti,eam partem sum tutatus, in qua me consul esse uoluit.Non sum hoc dicturus P.C. quis hoc bello meritis erga uos mecum comparari potest? ego nulli omnium neque populorum,neque regum,quos in magno honore habetis,non ausim me comparare.Massanissa hostis uobis antequam socius fuit: nec incolumi regno cum auxilijs suis,sed extorris,expulsus,amissis omnibus copijs, cum turma equitum in castra confugit uestra.tamen eum, quia in Africa aduersus Syphacem & Carthaginienses fideliter, atque impigre uobiscum stetit,non in patrium solum regnum restituistis:sed adiecta opulentissima parte Sy
B phacis regni,praepotenté inter Africae reges fecistis. Quo tandem igitur nos praemio atque honore digni apud uos sumus,qui numquã hostes,semper socij fuimus?Pater,ego,fratresq.mei nõ in Asia tantum,sed etiã procul ab domo in Peloponneso,in Boeotia,in metolia,Philippi,Antiochi,Aetolico bello,terra mariq.pro uobis arma tulimus.Quid ergopostulas?dicat aliquis.Ego P.C.quoniã dicere utique uolentibus uobis parendum est: si uos ea mente ultra Tauri iuga Antiochum emouistis,ut ipsi teneretis eas terras:nullos accolas nec finitimos habere,quam uos,malo: nec ulla alia re tutius stabiliusq.regnum meum futurum spero.sed si uobis decedere inde,atque exercitus deducere in animo est:neminem digniorem esse ex socijs uestris,qui bello a uobis parta possideat,quam me,dicere ausim. At enim magnificum est liberare ciuitates seruas.ita opinor: si nihil hostile aduersus uos fecerũt.sinauté Antiochi partis fuerũt:quãto est uestra prudétia & aequitate dignius, socijs be
C nemeritis,quã hostibus,uos cõsulere? Grata oratio regis patribus fuit,& facile apparebat munifice oĩa & propéso animo facturos.Interposita Smyrnaeorum breuis legatio est,quia non aderant quidam Rhodiorum.Collaudatis egregie Smyrnaeis,quod omnia ultima pati, quam se regi tradere, maluissent: introducti Rhodij sunt. quorum princeps legationis, expositis initijs amicitiae cum populo R.meritisq.Rhodiorum,Philippi prius, deinde Antiochi bello,Nihil,inquit,nobis tota nostra actione P.C.neque difficilius,neque molestius est,quam quod cum Eumene nobis disceptatio est,cum quo uno maxime regum & priuatum singulis;&,quod magis nos mouet,publicum ciuitati nostrae hospitium est.ceterũ nõ animi nostri P.C.nos,sed rerum natura,quae potentissima est,disiungit:ut nos liberi etiam aliorum libertatis caussam agamus: reges serua omnia,& subiecta imperio suo esse uelint. Vtcumque tamen res se habet: magis uerecundia nostra aduersus regé nobis obstat, quã
D ipsa disceptatio aut nobis impedita est,aut uobis perplexam deliberationem praebitura uidetur. nam si aliter socio,atque amico regi,& benemerito hoc ipso in bello, de cuius praemijs agitur,honos haberi nullus posset,nisi liberas ciuitates ei in seruitutem traderetis:esset deliberatio anceps, ne aut regem amicum inhonoratum dimitteretis, aut decederetis instituto uestro,& gloriam Philippi bello partam, nunc seruitute tot ciuitatum deformaretis.sed ab hac necessitate aut gratiae in amicum minuédae,aut gloriae uestrae,egregie uos fortuna uindicat.est enim deum benignitate non gloriosa magis,quam diues,uictoria uestra:quae uos facile isto uelut aere alieno exsoluat.nam &Lycaonia,& Phrygia utraque,& Pisidia omnis,& Chersonesus,quaeq.circumiacent Europae,in uestra sunt potestate: quarum una quaelibet regi adiecta multiplicare regnũ Eumenis potest:omnes uero datae, maximis eum regibus aequare.licet ergo uobis & praemijs belli ditare socios,& nõ decedere
E instituto uestro:& meminisse,quem titulũ praetenderitis prius aduersus Philippum, nunc aduersus Antiochum;belli:quid feceritis Philippo uicto,quid nunc a uobis,nõ magis quia fecistis,quam quia id uos facere decet,desideretur,atque exspectetur.alia enim alijs & honesta & probabilis est caussa armorum.illi agrum,hi uicos, hi opida, hi portus oramq. aliquam maris ut possideant. uos nec cupistis haec,antequam haberetis,nec nunc, cum orbis terrarum in ditione uestra sit,cupere potestis.pro dignitate & gloria apud omne genus humanum,quod uestrum nomé imperiumq. iuxta ac deos immortales iampridem intuetur, pugnastis,quae parare & quaerere arduum fuit: nescio,an tueri difficilius sit. gentis uetustissimae nobilissimaeque uel fama rerum gestarum,uel omni commendatione humanitatis doctrinarumque, tuendam ab seruitio regio libertatem sucepistis. hoc patrocinium

receptae in fidem & clientelam uestram uniuersae gentis perpetuum uos praestare decet. F
Non quae in solo modo antiquo sunt, Graecae magis urbes sunt, quā coloniae earū, illinc
quōdā profectae in Asiā: nec terra mutata mutauit genus aut mores. certare pio certami-
ne cuiuslibet bonae artis ac uirtutis ausi sumus cum parētibus quaeque ciuitas & cōditori
bus suis. Adistis Graeciae, adistis Asiae urbes plerique. nisi quod longius a uobis absumus,
nulla uincimur alia re. Massilienses, quos, si natura insita uelut ingenio terrae uinci posset,
iāpridem efferassent tot indomitae circūfusae gentes, in eo honore, in ea merito dignita-
te audimus apud uos esse, ac si mediū umbilicū Graeciae incolerent. non enim sonū modo
linguae, uestitumq. & habitum, sed ante omnia mores & leges & ingenium sincerum inte-
grumq. a contagione accolarum seruarunt. Terminus est nunc imperij uestri mons Tau-
rus. quidquid intra eum cardinem est, nihil longinquum uobis uideri debet. quo arma ue-
stra peruenerunt, eodem ius hinc profectum perueniat. Barbari, quibus pro legibus sem- G
per dominorum imperia fuerunt, quo gaudent, reges habeant: Graeci suam fortunam,
uestros animos gerunt. domesticis quondam uiribus etiam imperium amplectebantur.
nunc imperium ubi est, ibi ut sit perpetuum, optant: libertatem uestris tueri armis satis ha-
bent, quoniam suis non possunt. At enim quaedam ciuitates cum Antiocho senserunt.
& aliae prius cum Philippo, & cum Pyrrho Tarētini. ne alios populos enumerem. Cartha-
go libera cum suis legibus est. huic uestro exemplo quantum debeatis, uidete P.C. induce
tis in animum negare Eumenis cupiditati, quod iustissimae irae uestrae negastis. Rhodij
& in hoc, & in omnibus bellis, quae in illa ora gessistis, quam forti fideliq. opera uos adiu-
uerimus, uestro iudicio relinquimus. nunc in pace id consiliū afferimus: quod si comproba
ueritis, magnificentius uos uictoria usos esse, quam uicisse, omnes existimaturi sint. Apta
magnitudini Romanae oratio uisa est. Post Rhodios Antiochi legati uocati sunt. Ii uul- H
gato petentium ueniam more, errorem falsi regis, obtestati sunt patres cōscriptos, ut suae
potius clementiae, quam regis culpae, qui satis superq. poenarum dedisset, memores cōsu
lerent: postremo pacem datam a L. Scipione imperatore, quibus legibus dedisset, confir-
marent auctoritate sua. Et senatus eam pacem seruandam censuit: & paucos post dies po
pulus iussit. foedus in Capitolio cum Antipatro principe legationis, & eodē fratris filio
regis Antiochi est ictum. Auditae deinde & aliae legationes ex Asia sunt. quibus omnib.
datum est responsum, decem legatos more maiorum senatum missurum ad res Asiae disce
ptandas componendasq. summam tamen hanc fore, ut cis Taurum montem, quae intra re
gni Antiochi fines fuissent, Eumeni attribuerentur, praeter Lyciam Cariamq., usque ad
Maeandrum amnem. ea ciuitatis Rhodiorū essent. ceterae ciuitates Asiae, quae Attali sti
pendiariae fuissent, eaedē Eumeni uectigal penderent: quae uectigales Antiochi fuissent, I
eae liberae atque immunes essent. Decem legatos hos decreuerunt, Q. Minucium Rufum,
L. Furiū Purpureonem, Q. Minucium Thermum, Ap. Claudium Neronem, & Cn. Corne-
lium Merulam, M. Iunium Brutum, L. Aurunculeium, L. Aemilium Paullum, P. Corneliū
Lentulum, P. Aelium Tuberonem. His, quae praesentis disceptationis essent, libera māda-
ta. De summa rerum senatus constituit. Lycaoniam omnem, & Phrygiam utramque, &
Mysiam, regias siluas, & Lydiae Ioniaeq., extra ea opida quae libera fuissent, quo die cum
rege Antiocho pugnatum est, & nominatim Magnesiam ad Sipylum, & Cariam, quae Hy
drela appellatur, agrumq. Hydrelatanum ad Phrygiam uergentem, & castella uicosq. ad
Maeandrum amnem, & opida, nisi quae libera ante bellum fuissent: Telmissum item nomi
natim, & castra Telmissium, praeter agrū, qui Ptolemaei Telmissij fuisset: haec omnia quae
supra scripta sunt, regi Eumeni iussa dari. Rhodijs Lycia data, extra eundem Telmissum, & K
castra Telmissium, & agrū qui Ptolemaei Telmissij fuisset: haec & ab Eumene & ab Rhodijs
excepta. Ea quoque his pars data Cariae, quae propior Rhodum insulam trans Maeandrū
amnem est, opida, uici, castella, agri qui ad Pisidiam uergunt: nisi quae eorum opida in li-
bertate fuissent pridie, quam cum Antiocho rege in Asia pugnatum est. Pro his cum gra-
tias egissent Rhodij, de Solis urbe, quae in Cilicia est, egerunt. Argis & illos, sicut sese, oriū
dos esse. ab ea germanitate fraternam sibi cum ijs caritatem esse. petere hoc extraordina-
rium munus, ut eam ciuitatem ex seruitute regia eximerent. Vocati sunt regis Antiochi le
gati, actumq. cum ijs est: nec quidquam impetratum, testāre foedera Antipatro: aduersus
quae ab Rhodijs non Solos, sed Ciliciam peti: & iuga Tauri transcendi. Reuocatis in sena
tum

A tum Rhodijs, cum, quantopere tenderet legatus regius, exposuissent patres, adiecerunt: si utique eam rem ad ciuitatis suae dignitatem pertinere censerent Rhodij, senatũ omni modo expugnaturum pertinaciam legatorum. Tum uero impensius quam ante Rhodij gratias egerunt. cessurosq. se potius arrogantiae Antipatri, quam caussam turbandae pacis praebituros, dixerunt. ita nihil de Solis mutatũ est. Per eos dies quib. haec gesta sunt, legati Massiliensium nunciauerunt, L. Baebium praetorem in prouinciam Hispaniam proficiscentem ab Liguribus circumuentum: magna parte comitum caesa, uulneratum ipsum cum paucis sine lictoribus Massiliam perfugisse, & intra triduum exspirasse. Senatus ea re audita decreuit, uti P. Iunius Brutus, qui propraetor in Etruria esset, prouincia exercituque traditis uni cui uideretur ex legatis, ipse in ulteriorem Hispaniam proficisceretur: eaq. ei prouincia esset. Hoc senatus consultum litteraeq. a Sp. Postumio praetore in Etruriam missae sunt. pro
B fectusq. in Hispaniam est P. Iunius propraetor. in qua prouincia prius aliquanto quam successor ueniret, L. Aemilius Paullus, qui postea regem Persea magna gloria uicit, cum priore anno haud prospere rem gessisset: tumultuario exercitu collecto, signis collatis cum Lusitanis pugnauit. fusi fugatiq. sunt hostes: caesa decẽ & octo millia armatorum, tria millia CCC capti, & castra expugnata. Huius uictoriae fama trãquilliores in Hispania res fecit. Eodem anno ante diem tertium Kalendas Ianuarias Bononiam Latinam coloniã ex S.C. L. Valerius Flaccus, M. Atilius Serranus, L. Valerius Tappus triũuiri deduxerunt. tria millia hominum sunt deducta. equitibus septuagena iugera, ceteris colonis quinquagena sunt data. ager captus de Gallis Boijs fuerat. Galli Tuscos expulerant. Eodem anno censuram multi & clari uiri petierunt. quae res tamquam in se parum magni certaminis caussam haberet, aliam cõtentionem multo maiorem excitauit. petebant T. Quinctius Flamininus, P.
C Cornelius Cn. F. Scipio L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato, M. Claudius Marcellus, A. Acilius Glabrio, qui Antiochum ad Thermopylas Aetolosq. deuicerat. in hunc maxime, quod multa congiaria habuerat, quibus magnam partem hominum obligarat, fauor populi se inclinabat. Id cum aegre paterentur tot nobiles, nouum sibi hominem praeferri, tãtum P. Sempronius Gracchus, & C. Sempronius Rutilus tribuni plebis ei diem dixerunt, quod pecuniae regiae praedaeq. aliquantum captae in Antiochi castris, neque in triumpho tulisset, neq. in aerarium detulisset. Varia testimonia legatorum tribunorumq. militũ erant. M. Cato ante alios testes conspiciebatur, cuius auctoritatem perpetuo tenore uitae partã, toga candida eleuabat. is testis, quae uasa aurea atq. argentea captis castris inter aliam praedam regiam uidisset, ea se in triumpho negabat uidisse. postremo in huius maxime inuidiam desistere se petitione Glabrio dixit: quando quod taciti indignarentur nobiles homi
D nes, id aeque nouus competitor inaestimabili periurio incesseret. centum millium multa irrogata erat. bis de ea re certatum est. tertio, cum de petitione destitisset reus: nec populus de multa suffragium ferre uoluit: & tribuni eo negotio destiterunt. Censores, T. Quinctius Flamininus, M. Claudius Marcellus creati. Per eosdem dies L. Aemilio Regillo, qui classe praefectum Antiochi regis deuicerat, extra urbem in aede Apollinis cum senatus datus esset, auditis rebus gestis eius, quantis cum classibus hostium dimicasset, quot inde naues demersisset aut cepisset, magno consensu patrum triumphus naualis est decretus. Triumphauit Kal. Februarijs. in eo triumpho undequinquaginta coronae aureae translatae sunt: pecunia nequaquam tanta pro specie regij triumphi: tetradrachma Attica XXXIV millia DCC. cistophori CXXXII millia CCC. Supplicationes deinde fuerunt ex S.C. quod L. Aemillius Paullus in Hispania prospere rem gessisset. Haud ita multo post L. Scipio ad ur
E bem uenit: qui, ne cognomine fratri cederet, Asiaticum se appellari uoluit: & in senatu & in concione de rebus ab se gestis disseruit. Erant qui fama id maius bellum, quam difficultate rei fuisse interpretarentur. uno memorabili proelio debellatum, gloriamq. eius uictoriae defloratam ad Thermopylas esse. Ceterum uere aestimanti, Aetolicum magis ad Thermopylas bellum, quam regium fuit. quota enim parte uirium suarum ibi dimicauit Antiochus? in Asia totius Asiae steterunt uires, ab ultimis orientis omnium gentium contractis auxilijs. Merito ergo & dijs immortalibus, quantus maximus poterat, habitus est honos, quod ingentem uictoriam facilem etiam fecissent: & imperatori triumphus est decretus. Triumphauit mense interkalario pridie Kal. Martias. qui triumphus spectaculo oculorum maior, quam Africani fratris eius fuit: recordatione rerũ, & aestimatione periculi certami-

nisque,

nisque, non magis comparandus, quam si imperatorem imperatori, aut Antiochum ducem Hannibali conferres. Tulit in triumpho signa militaria CCXXXIV: opidorum simulacra CXXXIV: eburneos dentes mille CCXXXI: aureas coronas CCXXXIV: argenti pondo CXLVII millia, & CDXX: tetradrachmum Atticorum CCXXIV millia: cistophorum CCCXXXI milllia, & LXX: nummos aureos Philippeos CXL millia: uasorum argenteorum (omnia caelata erant) mille pondo, & CDXXIV: aureorum mille pondo XXIV. & duces regij praefecti, & purpurati duo & XXX ante currum ducti. Militibus quiniuiceni denarij dati: duplex centurioni, triplex equiti. & stipendium militare, & frumentum duplex post triumphum datum. proelio in Asia facto, duplex dederat. Triumphauit anno fere post eaquam consulatu abijt. Eodem fere tempore & Cn. Manlius consul in Asiam, & Q. Fabius Labeo praetor ad classem uenit. ceterum consuli non deerat cum Gallis bellli materia. mare pacatum erat, deuicto Antiocho. cogitanti itaque Fabio, cui rei potissimum insisteret, ne otiosam prouinciam habuisse uideri posset: optimum uisum est in Cretam insulam transijcere. Cydoniatae bellum aduersus Gortynios Gnosiosque gerebant. & captiuorum Romanorum, atque Italici generis magnus numerus in seruitute esse per totam insulam dicebatur. Classe ab Epheso profectus, cum primum Cretae litus attigit, nuncios circa ciuitates misit, ut armis absisterent, captiuosque in suis quaeque urbibus agrisque conquisitos reducerent, & legatos mitterent ad se, cum quibus de rebus ad Cretenses pariter Romanosque pertinentibus ageret. Nihil magnopere ea Cretenses mouerunt. captiuos, praeter Gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias ad quattuor millia captiuorum, quia belli minas timuerunt, ex tota insula reddita scripsit: eamq. caussam Fabio, cum rem nullam aliam gessisset, naualis triumphi impetrandi ab senatu fuisse. A Creta Ephesum Fabius redijt. inde tribus nauibus in Thraciae orã missis, ab Aeno & Maronia praesidia Antiochi deduci iussit, ut in libertate eae ciuitates essent.

EPITOME. LIBRI. XXXIIX

M. Fuluius consul in Epiro Ambracienses obsessos, per deditionẽ accepit: Cephalleniã subegit: Aetolis perdomitis pacem dedit. Cn. Manlius consul collega eius Gallograecos, Tolistobogios, Tectosagas, & Trocmos, qui Brenno duce in Asiam transierant, cũ soli citra Taurum montem nõ parerent, uicit. Horum origo, & quando ea loca, quae tenent, occupauerint, referuntur. Exemplũ quoq. uirtutis & pudicitiae in femina traditur, quae cum regis Gallograecorum uxor fuisset, capta, centurionem, qui ei uim intulerat, occidit. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCLIIX millia, et CCCXXIIX. Cum Ariarathe rege Cappadociae amicitia iuncta est. Cn. Manlius, contradicentibus decem legatis, ex quorũ consilio foedus cũ Antiocho conscripserat, de Gallograecis, acta pro se caussa in senatu, triumphauit. Scipio Africanus, die ei dicta, ut quidam aiunt, a Q. Petillio tribuno plebis, ut quidam, a Naeuio, quod praeda ex Antiocho capta aerarium fraudasset: post eaquã dies uenit, euocatus in rostra, hac die, inquit, Quirites Carthaginem uici. et prosequente populo, Capitolium adscendit: inde, ne amplius tribunicijs iniurijs uexaretur, in uoluntarium exsilium Liternum concessit, incertum ibi, an Romae defunctus. nã eius monumentum utrobiq. fuit. L. Scipio Asiaticus, frater Africani, eodem peculatus crimine accusatus, damnatusque, cum in uincula & carcerem duceretur, Ti. Sempronius Gracchus tribunus plebis, qui antea Scipionibus inimicus fuerat, intercessit: & ob id beneficium Africani filiam duxit. Cum praetor quaestores in bona eius publice possidenda misisset, non modo in ijs nullum uestigium pecuniae regiae apparuit, sed nequaquam tantum praetor redactum, quãtae summae erat damnatus collatam a cognatis et amicis innumerabilem pecuniam accipere noluit, quae necessaria ei erant ad cultum, redempta.

LIBER. XXXIIX

DVM in Asia bellum geritur, ne in Aetolia quidẽ quietae res fuerant, principio a gente Athamanum orto. Athamania ea tempestate, pulso Aminandro, sub praefectis Philippi regio tenebatur praesidio, qui superbo atq. immodico imperio desiderium Aminandri fecerant. Exsulanti tum Aminandro in Aetolia, litteris suorum, indicantium statum Athamaniae, spes recuperandi

A perandi regni facta est,remissiq.nuncij ab eo ad principes Argitheam,(id enim caput Athamaniae erat)si popularium animos satis prospectos haberet,impetrato ab Aetolis auxilio, in Athamaniam se uenturum cum delectis Aetolorum,quod consilium esset gentis, & Nicandro praetore.Quos ubi ad omnia paratos esse uidit,certiores subinde facit,quo die cum exercitu Athamaniam ingressurus esset. Quattuor primo fuere coniurati aduersus Macedonum praesidium.hi senos sibi adiutores ad rem gerendam assumpserunt.deinde paucitate parum freti,quae celandae rei,quam regendae aptior erat,parem priori numerum adiecerunt.ita duo & quinquaginta facti,quadrifariam se diuiserunt.pars una Heracleam, altera Tetraphyliam petit,ubi custodia regiae pecuniae esse solita erat:tertia Theudoriã,quarta Argitheam.Ita inter omnes conuenit,ut primo quieti, uelut ad priuatã rem agendã uenissent,in foro obuersarentur:die certa multitudinẽ omnem conuocarent ad praesidia Ma-

B cedonum arcibus expellenda.Vbi ea dies aduenit,& Aminander cum mille Aetolis in finibus erat:ex composito quattuor simul locis praesidia Macedonum expulsa, litteraeque in alias urbes passim dimissae,ut uindicarent sese ab impotenti dominatione Philippi,& restituerent Aminandrum in patrium ac legitimum regnum.Vndique Macedones expellũtur. Theium opidũ,litteris a Zenone praefecto praesidij interceptis, & arce ab regijs occupata, paucos dies obsidentib.restitit:deinde id quoq. traditum Aminandro est, & omnis Athamania in potestate erat,praeter Athenaeum castellum,finibus Macedoniae subiectũ. Philippus audita defectione Athamaniae cũ sex millibus armatorum profectus,ingenti celeritate Gomphos peruenit. ibi relicta maiore parte exercitus (neque enim ad tanta itinera suffecissent)cum duob. millibus Athenaeum,quod unum a praesidio suo retentum fuerat, peruenit.inde proximis tentatis,cum facile animaduertisset cetera hostilia esse, Gomphos

C regressus,omnib. copijs simul in Athamaniã redijt.Zenonẽ inde cum mille peditibus praemissum Ethopiã occupare iubet,opportune Argitheae imminentẽ : quem ubi teneri a suis locum uidit ipse,circa templum Ioui sacrum posuit castra . Ibi unum diẽ foeda tempestate retentus,postero die ducere ad Argitheam intendit.Euntibus extẽplo apparuere Athamanes,in tumulos imminentes uiae discurrentes.ad quorum conspectum constitere prima signa,totoq. agmine pauor & trepidatio erat,& pro se quisque,quidnam futurum esset,cogitare,si in ualles subiectas rupibus agmen foret demissum. Haec tumultuatio regem cupientem,si se sequerentur,raptim euadere angustias,reuocare primos , & eadẽ qua uenerat uia referre coegit signa. Athamanes primo ex interuallo quieti sequebantur. posteaquam Aetoli se coniunxerunt:hos,ut ab tergo agmini instarent,reliquerunt:ipsi a lateribus se circumfuderunt.quidam per notos calles breuiore uia praegressi,transitus insedere:tantumq.

D tumultus Macedonibus est iniectum : ut fugae magis effusae, quã itineris ordinati modo, multis armis uirisq. relictis,flumen transiecerint.Hic finis sequendi fuit.inde tuto Macedones Gomphos,& a Gomphis in Macedoniam redierunt. Athamanes Aetoliq. Ethopiam ad Zenonem ac mille Macedonas opprimendos undique concurrerunt. Macedones parũ loco freti,ab Ethopia in altiorem diruptioremq. undique tumulum concessere:quo,pluribus locis aditu inuento, expulere eos Athamanes; dispersosq. & per inuias atque ignotas rupes iter fugae non expedientes,partim ceperunt, partim interfecerunt. multi pauore in derupta praecipitati,perpauci cum Zenone ad regem euaserunt.postera die per indutias sepeliendi caesos potestas facta est.Aminãder recuperato regno legatos & Romam ad senatum,& ad Scipiones in Asiam,Ephesi post magnum cum Antiocho proelium morãtes, misit. Pacem petebat,excusabatque sese, quod per Aetolos recuperasset paternum regnum. Philippum incusabat. Aetoli ex Athamania in Amphilochos profecti sunt, & maioris

E partis uoluntate in ius ditionemq. totam redegerunt gentem. Amphilochia recepta (nam fuerat quondam Aetolorum)eadem spe in Aperantiam transscenderunt: ea quoq. magna ex parte sine certamine in deditionem uenit.Dolopes numquam Aetolorum fuerant: Philippi erant.hi primum ad arma cõcurrerunt : ceterum posteaquam Amphilochos cum Aetolis esse,fugamque ex Athamania Philippi,& caedem praesidij eius accepere,& ipsi a Philippo ad Aetolos deficiunt.Quibus circumiectis gentibus,iam undique se a Macedonibus tutos credentibus esse Aetolis,fama affertur Antiochum in Asia uictum ab Romanis. nec ita multo post legati ab Roma rediere sine spe pacis:Fuluiũq.cõsulẽ nunciantes iã cũ exercitu transiecisse.His territi,prius ab Rhodo & Athenis legationib.excitis,ut per auctoritatem

tem

tem ciuitatum earum suae preces nuper repudiatae, faciliorem aditum ad senatū haberent: F
principes gentis, ad tentandum ultimam spem, Romam miserunt: nihil, ne bellum haberēt
prius, (nam paene in cōspectu hostis erat) praemeditati. Iam M. Fuluius Apolloniam exer
citu transiecto, cum Epirotarum principibus consultabat, unde bellum inciperet. Epirotis
Ambraciam placebat aggredi, quae tum contribuerat se Aetolis. siue ad tuendam eam ue-
nirent Aetoli, apertos circa campos ad dimicandum esse: siue detrectarent certamē, oppu-
gnationem fore haud difficilem. nam & copiam in propinquo materiae ad aggeres excitan
dos & cetera opera esse: & Arethontem, nauigabilem amnem, opportunum ad compor-
tanda quae usui sint, praeter ipsa moenia fluere, & aestatem aptam rei gerendae adesse. His
persuaserunt, ut per Epirum duceret. Consuli ad Ambraciam aduenienti magni operis op-
pugnatio uisa est. Ambracia tumulo aspero subiecta est: Perranthem incolae uocant: urbs,
qua murus uergit in campos & flumen, occidentem; arx, quae posita in tumulo est, orien- G
tem spectat: amnis Arethon ex Acarnania fluens, cadit in sinum maris ab nomine propin-
quae urbis Ambracium appellatum: praeterquam quod hinc amnis munit, hinc tumu-
li: muro quoque firmo saepta erat, patente in circuitu paullo amplius tria millia passuum.
Fuluius bina a campo castra modico inter se distantia interuallo, unum castellum loco edi
to contra arcem obiecit: ea omnia uallo ac fossa ita iungere parat, ne exitus inclusis ab ur-
be, neue aditus foris ad auxilia intromittenda esset. Ad famam oppugnationis Ambra-
ciae Stratum iam edicto Nicandri praetoris conuenerant Aetoli. inde primo copijs omni-
bus ad prohibendam obsidionem uenire in animo fuerat: deinde posteaquam urbem iam
magna ex parte operibus saeptam uiderunt, Epirotarum trans flumē loco plano castra po-
sita esse, diuidere copias placuit: cum mille expeditis Eupolemus Ambraciam profectus,
per nondum commissa inter se munimenta urbem intrauit. Nicandro cum cetera manu H
primo Epirotarum castra nocte aggredi consilium fuerat, haud facili ab Romanis auxilio,
quia flumen intererat. deinde periculosum inceptum ratus, ne qua sentirent Romani, & re
gressus inde in tutum non esset, deterritus ab hoc consilio, ad depopulandam Acarnaniam
iter conuertit. consul iam munimentis, quibus saepienda urbs erat, iam operibus, quae ad-
mouere muris parabat, perfectis, quinque simul locis moenia est aggressus: tria paribus
interuallis faciliore aditu a campo aduersus Pyrrheum, quod uocant, admouit: unum e
regione Aesculapij, unum aduersus arcem: arietibus muros quatiebat, asseribus falcatis
detergebat pinnas. Opidanos primo & ad speciem, & ad ictus moenium cum terribili so-
nitu editos pauor ac trepidatio cepit. deinde ut praeter spem stare muros uiderūt; collectis
rursus animis, in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut saxorum, stipitesue robustos
incutiebant, falces anchoris ferreis iniectis, in interiorem partem muri trahentes asserem, I
perfringebant: ad hoc eruptionibus & nocturnis in custodias operum, & diurnis in statio-
nes, ultro terrorem inferebant. In hoc statu res ad Ambraciam cum essent, iam Aetoli a po
pulatione Acarnaniae Stratum redierant: inde Nicander praetor spē nactus soluendae in-
cepto forti obsidionis, Nicodamum quendam cum Aetolis quingentis Ambraciam intro
mittit. noctem certam tempusq. etiam noctis constituit, quo & illi ab urbe opera hostium,
quae aduersus Pyrrheum erant, aggrederentur, & ipse ad castra Romana terrorem faceret:
posse ratus ancipiti tumultu, & nocte augente pauorem, memorabilem rem geri. Et Nico-
damus intempesta nocte, cum alias custodias fefellisset, per alias impetu constanti erupis-
set, superato brachio, in urbem penetrat: animiq. aliquantum ad omnia audenda, & spei ob
sessis adiecit: & simul constituta nox uenit, ex composito repente opera est aggressus. Id in-
ceptum conatu, quam effectu, grauius fuit, quia nulla ab exteriore parte uis admota est, seu K
metu deterrito praetore Aetolorum, seu quia potius uisum est Amphilochis opē ferre nu-
per receptis: quos Perseus Philippi filius, missus ad Dolopiam Amphilochosque recipien-
dos, summa ui oppugnabat. Tribus locis, sicut ante dictum est, ad Pyrrheum opera Romana
erant: quae omnia simul, sed nec apparatu nec ui simili, Aetoli aggressi sunt. alij cum arden-
tibus facibus, alij stuppam picemq. & malleolos ferentes, tota collucente flammis acie, ad
uenere: multos primo impetu custodes oppresserunt. deinde posteaquam clamor tumul-
tusq. in castra est perlatus, datumq. a consule signum, arma capiunt, & omnibus portis ad
opem ferendam effunduntur. uno in loco ferro igniq. gesta res est. a duobus irrito incepto,
cum tentassent magis, quam inissent certamen, Aetoli abscesserunt. atrox pugna in unum
inclinauerat

A inclinauerat locum. ibi diuersis partibus duo duces Eupolemus & Nicodamus pugnantes hortabantur, & prope certa fouebant spe. iam Nicandrum ex composito affore, & terga hostium inuasurum. Haec res aliquandiu animos pugnãtium sustinuit. ceterum posteaquã nullum ex composito signum a suis accipiebant, & crescere numerum hostium cernebant, destituti segnius instare: postremo re omissa, iam uix tuto receptu, fugientes in urbem compelluntur, parte operum incensa, & pluribus aliquanto, quam ipsi ceciderant, interfectis. quod si ex composito acta res fuisset, haud dubium erat expugnari una utique parte opera cum magna caede hostium potuisse. Ambracienses, quiq. intus erant Aetoli, nõ ab eius solum noctis incepto recessere, sed in reliquum quoque tẽpus, uelut proditi a suis, segniores ad pericula erant. iam nemo eruptionibus, ut ante, in stationes hostium, sed dispositi per muros & turres ex tuto pugnabant. Perseus ubi adesse Aetolos audiuit, omissa obsidio-B ne urbis quam oppugnabat, depopulatus tantum agros, Amphilochia excessit, atq. in Macedoniam redijt. Et Aetolos inde auocauit populatio maritimae orae. Pleuratus Illyriorũ rex cum LX lembis Corinthium sinum inuectus, adiunctis Achaeorum quae Patris erãt nauibus maritima Aetoliae uastabat. aduersus quos mille Aetoli missi, quacumq. se classis circumegerat, per litorum amfractus breuioribus semitis occurrebant. Et Romani ad Ambraciam, pluribus locis quatiendo arietibus muros, aliquantum urbis nudauerant: nec tamen penetrare in urbem poterant. nam & pari celeritate nouus pro diruto muro obijciebatur, & armati ruinis superstantes instar munimenti erant. itaque cum aperta ui parum procederet consuli res, cuniculum occultum, uineis ante contecto loco, agere instituit. & aliquandiu, cum dies noctesq. in opere essent, non solum sub terra fodientes, sed egerentes etiam humum, fefellere hostẽ. tumultus repente terra eminens, index operis opidanis fuit. C pauidiq. ne iam subrutis muris facta in urbem uia esset, fossam intra murum e regione eius operis, quod uineis contectum erat, ducere instituunt. cuius ubi ad tantam altitudinẽ, quã tae esse solum infimum cuniculi poterat, peruenerunt: silentio facto, pluribus locis aure admota, sonitum fodientium captabant. quem ubi acceperunt, aperiunt rectam in cuniculum uiam. nec fuit magni operis. momento enim ad inane, suspenso fulturis ab hostibus muro, peruenerunt. ibi commissis operibus, cum e fossa in cuniculum pateret iter, primo ipsis ferramentis, quibus in opere usi erant: dein celeriter armati etiam subeuntes occultam sub terram ediderunt pugnam. segnior deinde ea facta est, intersaepientibus cuniculum, ubi uellent, nunc cilicijs praetentis, nunc foribus raptim obiectis. Noua etiam haud magni operis aduersus eos, qui in cuniculo erãt, excogitata res est. dolium a fundo pertusum, qua fistula modica inseri posset, & fistulam ferream, operculumq. dolij ferreum, & ipsum pluribus lo-D cis perforatum fecerunt. hoc tenui pluma completum dolium ore in cuniculum uerso posuerunt. per operculi foramina praelõgae hastae, quas sarissas uocant, ad summouendos hostes eminebant. scintillam leuem ignis inditam plumae, folle fabrili ad caput fistulae imposito, flando accenderunt. inde non solum magna uis fumi, sed, acrior etiam foedo quodã nidore ex adusta pluma, cum totum cuniculum complesset, uix durare quisquam intus poterat. Cum in hoc statu res ad Ambraciam esset: legati ab Aetolis Phaeneas & Damoteles cum liberis mandatis decreto gentis ad consulem uenerunt. nam praetor eorum cum alia parte Ambraciam oppugnari cerneret: alia infestam oram nauibus hostium esse, alia Amphilochos Dolopiamq. a Macedonibus uastari: nec Aetolos simul ad tria diuersa bella occursantes sufficere: conuocato concilio, Aetolos principes, quid agendum esset, consuluit. Omnium eo sententiae decurrerunt, ut pax, si posset, aequis; si minus, tolerandis condicionibus peteretur. Antiochi fiducia bellum susceptum. Antiocho terra mariq. superato, & pro-E pe extra orbem terrae ultra iuga Tauri exacto, quam spem esse sustinẽdi belli? Phaeneas & Damoteles quod e re Aetolorum, ut in tali casu, fideque sua esse censerent, agerent. quod enim sibi consilium, aut cuius rei electionem a fortuna relictam? Cum his mandatis legati missi orare consulem, ut parceret urbi, misereretur gentis quõdam sociae, nolle dicere iniurijs, miserijs certe coactae insanire. non plus mali meritos Aetolos Antiochi bello, quam boni ante, cum aduersus Philippum bellatum sit, fecisse. nec tum large gratiam relatam sibi, nec nunc immodice poenam iniungi debere. Ad ea consul respõdit, Magis saepe quam uere umquam Aetolos pacem petere. imitarentur Antiochum in petenda pace, quem in bellum traxissent. nõ paucis urbibus eum, de quarum libertate certatum sit, sed omni Asia

cis

cis Taurum montem, opimo regno excessisse. Aetolos nisi inermes de pace agētes nō auditurum se. arma illis prius, equosq. omnes tradendos esse, deinde mille talentum argenti populo R. dandum, cuius summae dimidium praesens numeretur, si pacē habere uellent. ad ea adiecturum etiam in foedus esse, ut eosdem quos populus R. amicos atq. hostes habeant. Aduersus quae legati, & quia grauia erant, & quia suorū animos indomitos ac immutabiles nouerant, nullo reddito responso domū regressi sunt, ut etiam atq. etiā quid agendū esset, re integra praetorē & principes cōsulerent. Clamore & iurgio excepti quod diu rem traherent, qualemcumque pacem referre iussi, cum redirent Ambraciā, Acarnanum insidijs prope uiam positis, quibuscum bellum erat, circumuēti, Tyrrheum custodiendi deducuntur. Haec mora iniecta est paci. Cum iam Atheniensium Rhodiorumq. legati qui ad deprecandum pro his uenerant, apud consulem essent: Aminander quoque Athamanum rex fide accepta uenerat in castra Romana, magis pro Ambracia, ubi maiorem partem temporis exsulauerat, quam pro Aetolis sollicitus. per hos certior factus consul de casu legatorum, adduci eos a Tyrrheo iussit. quorū post aduentum agi coeptum est de pace. Aminander, quod sui maxime operis erat, impigre agebat, ut Ambracienses cōpelleret ad deditionē. id cum per colloquia principum succedens muris parum proficeret: postremo, consulis permissu, ingressus urbē, partim consilio, partim precibus euicit, ut permitterēt se Romanis. Et Aetolos C. Valerius Laeuini filius, qui cum ea gente primū amicitiā pepigerat, consulis frater, matre genitus eadem, egregie adiuuit. Ambracienses prius pacti ut Aetolorū auxiliares sine fraude emitterent, aperuerunt portas. dein ut quingenta Euboica darent talēta, ex quibus CC praesentia, CCC per annos sex pēsionibus aequis: captiuos perfugasq. redderent Romanis. urbem ne quam formulae sui iuris facerent, quae post id tempus quo T. Quinctius transiecisset in Graeciam, aut ui capta ab Romanis esset, aut uoluntate in amicitiam uenisset. Cephallenia insula ut extra ius foederis esset. Haec quamquā spe ipsorum aliquanto leuiora erant: petentibus Aetolis, ut ad concilium referrent, permissum est. Parua disceptatio de urbibus tenuit. quae cum sui iuris aliquando fuissent, auelli uelut a corpore suo aegre patiebantur, ad unum tamen omnes accipi pacem iusserunt. Ambracienses coronam auream consuli centum & quinquaginta pondo dederunt. signa aenea marmoreaq. & tabulae pictae, quibus ornatior Ambracia, quia regia ibi Pyrrhi fuerat, quā ceterae regionis eius urbes erāt, sublata omnia auectaq. nihil praeterea tactū, uiolatumue. Profectus ab Ambracia consul in mediterranea Aetoliae, ad Argos Amphilochum (XXII millia ab Ambracia abest) castra posuit. eo tandem legati Aetoli, mirante cōsule quod morarentur, uenerunt. Inde posteaquam approbasse pacem concilium Aetolorum accepit, iussis proficisci Romam ad senatum, permissoq. ut & Athenienses & Rhodii deprecatores irent, dato, qui simul cum ijs proficisceretur, C. Valerio fratre, ipse in Cephalleniam trāiecit. Praeoccupatas aures animosq. principum Romae criminibus Philippi inuenerunt, qui, per legatos, per litteras, Dolopas Amphilochosq. & Athamaniam ereptas sibi querēs, praesidiaq. sua, postremo etiā filium Persea ex Amphilochis pulsum, auerterat senatum ab audiendis precibus eorum. Rhodij tamen & Athenienses cum silentio auditi sunt. Atheniensis legatus Leon Icesiae filius, eloquentia etiam dicitur mouisse. qui uulgata similitudine, mari tranquillo, quod uentis concitaretur, aequiparando multitudinem Aetolorum, usus, cum in fide Romanae societatis mansissent, insita gentis tranquillitate quiesse eos agebat, posteaquam flare ab Asia Thoas & Dicaearcus, ab Europa Menetas & Damocritus cepissent: tum illam tempestatem coortam, quae ad Antiochum eos, sicuti in scopulum, intulisset. Diu iactati Aetoli, tandem ut condiciones pacis conuenirēt, effecerunt. fuerunt autem hae. Imperium maiestatemq. populi R. gens Aetolorum cōseruato sine dolo malo. ne quē exercitum, qui aduersus socios amicosq. eorum ducetur, per fines suos transire sinito, neue ulla ope iuuato. hostes eosdem habeto, quos populus R. armaq. in eos ferto, bellumq. pariter gerito. perfugas, fugitiuos, captiuosq. reddito Romanis socijsq.: praeterquam si qui capti, cum domos redissent, iterum capti sunt: aut si qui eo tempore ex ijs capti sunt, qui tum hostes erant Romanis, cū inter praesidia Romana Aetoli essent. aliorum qui comparebūt, intra dies centum Corcyraeorum magistratibus sine dolo malo tradantur. qui non comparebunt, quādo quisque eorum primum inuentus fuerit, reddatur. obsides XL arbitratu consulis Romanis dato, ne minores XII annorum, neu maiores XL. obses ne esto praetor, praefectus

Margin letters (right margin, in order down the page): F (beside line 1), G (beside "manum rex fide accepta… maiorem par-"), H (beside "pus quo T. Quinctius…"), I (beside "iussis proficisci Romam…"), K (beside "hae. Imperium maiestatemq…").

A fectus equitum, scriba publicus, neu quis qui ante obses fuerit apud Romanos. Cephallenia extra pacis leges esto. De pecuniae summa quam penderent, pensionibusque eius nihil ex eo quod cum consule conuenerat, mutatum. pro argento si aurum dare mallent, darent, conuenit: dum pro argēteis decem aureus unus ualeret. Quae urbes, qui agri, qui homines Aetolorum iuris aliquando fuerunt, qui eorū L. Quinctio, Cn. Domitio consulibus postue eos consules aut armis subacti, aut uoluntate in ditionem populi R. uenerunt, ne quem eorum Aetoli recepisse uelint. Oeniadae cum urbe agrisq. Acarnanum sunto. His legibus foedus ictum cum Aetolis est. Eadem non aestate solum sed etiā iisdem prope diebus quibus haec a M. Fuluio consule in Aetolia gesta sunt, consul alter Cn. Manlius in Gallograecia bellum gessit, quod nunc ordiri pergam. Vere primo Ephesum consul uenit, acceptisque copijs a L. Scipione, & exercitu lustrato, concionem apud milites habuit. qua, collaudata uir-
B tute eorum, quod cum Antiocho uno proelio debellassent, adhortatus eos ad nouum cum Gallis suscipiendum bellum, qui & auxilijs Antiochum iuuissent, & adeo indomita haberent ingenia, ut nequidquam Antiochus emotus ultra iuga Tauri montis esset, nisi frangerentur opes Gallorum: de se quoque pauca, nec falsa, nec immodica adiecit. Laeti milites cum frequenti assensu consulem audiuerunt, partem uirium Antiochi fuisse Gallos credētes, rege superato nullum momentum in solis per se Gallorum copijs fore. Eumenē haud in tempore abesse, (Romae tunc erat) credere consul gnarum locorum hominumque, & cuius interesset frangi Gallorum opus. Attalum igitur fratrem eius accersit a Pergamo. hortatusq. ad capessendum secum bellum, pollicentem suam suorumq. operam, domum ad cōparandum copias dimittit. Paucos post dies profecto ab Epheso consuli ad Magnesiam occurrit Attalus cum mille peditibus, equitibus CC: Athenaeo fratre iusso cum ceteris co-
C pijs subsequi: commendata ijs custodia Pergami, quos fratri regnoq. fidos credebat. cōsul, collaudato iuuene, cum omnibus copijs ad Maeādrum progressus, castra posuit: quia uado superari amnis non poterat, & contrahendae naues erant ad exercitū transijciendū. Transgressi Maeandrum ad Hieran comen peruenerunt. Fanum ibi augustum Apollinis, & oraculum sortes uersibus haud inconditis dare uates dicuntur. hinc alteris castris ad Harpasum flumen uentum est. quo legati ab Alabandis uenerunt, ut castellum, quod ab ipsis nuper desciffet, aut auctoritate aut armis cogeret iura antiqua pati. Eodem & Athenaeus, Eumenis & Attali frater, cum Cretensi Leuso, & Corrago Macedone uenit. mille pedites mistarum gentium, & trecentos equites secum adduxerunt. Consul, tribuno militum misso cum modica manu, castellum ui receptum Alabandensibus reddit. ipse nihil uia digressus, ad Antiochiam super Maeandrum amnem posuit castra. Huius amnis fontes Celaenis oriun-
D tur. Celaenae urbs caput quōdam Phrygiae fuit. migratum inde haud procul ueteribus Celaenis, nouaeq. urbi Apameae nomen inditum ab Apamea sorore Seleuci regis. Et Marsyas amnis haud procul a Maeandri fontibus oriens, in Maeandrum cadit. famaq. ita tenet, Celaenis Marsyam cum Apolline tibiarum cantu certasse. Maeāder ex arce summa Celaenarum ortus, media urbe decurrens per Garas primum, deinde Ionas in sinum maris editur, qui inter Prienem & Miletum est. Ad Antiochiam in castra consulis Seleucus Antiochi filius ex foedere icto cum Scipione ad frumentum exercitui dandum uenit. parua disceptatio de Attali auxiliaribus orta est, quod, Romano tantum militi pactum Antiochum ut daretur frumentum, Seleucus dicebat. discussa ea quoque est constātia consulis, qui misso tribuno edixit, ne Romani milites acciperēt, priusquam Attali auxilia accepissent. Inde ad Gordiutichos (quod uocant) processum est. ex eo loco ad Tabas tertijs castris peruentum.
E In finibus Pisidarum posita est urbs, ea parte quae uergit ad Pamphylium mare: integris uiribus regionis eius, feroces ad bellandum habebat uiros. Tum quoque equites, in agmen Romanum eruptione facta, haud modice primo impetu turbauere: deinde ut apparuit nec numero se nec uirtute pares esse, in urbem compulsi, ueniam erroris petebant, dedere urbem parati. V & XX talenta argenti, & X millia medimnum tritici imperata. ita in deditionem accepti. Tertio inde die ad Chaum amnem peruentum. inde profecti Erizam urbem primo impetu ceperunt. Ad Thabusion castellum imminens flumini Indo uentum est, cui fecerat nomen Indus ab elephanto deiectus. Haud procul a Cibyra aberant, nec legatio ulla a Moagete tyranno ciuitatis eius, homine ad omnia infido atq. importuno, ueniebat. ad tentandum eius animum C. Heluium cum quattuor millibus peditū & quingētis equi-

tibus

tibus consul praemittit. Huic agmini iam fines ingredienti legati occurrerunt, nunciantes paratum esse tyrannum imperata facere. orabant, ut pacatus fines iniret, cohiberetque a populatione agri militem. & in coronam auream XV taléta afferebant. Heluius integros a populatione agros seruaturum pollicitus, ire ad consulem legatos iussit. quibus eadem referentibus consul, Neque Romanae, inquit, bonae uoluntatis ullum signum erga nos tyranni habemus, & ipsum talem esse inter omnes constat, ut de poena eius magis, quam de amicitia nobis cogitandum sit. Perturbati hac uoce legati nihil aliud petere, quam ut coronam acciperet: ueniendique ad eum potestatem tyranno, & copiam loquendi ac purgandi se faceret. Permissu consulis postero die in castra tyrannus uenit, uestitus comitatusq. uix ad priuati modice locupletis habitum. & oratio fuit summissa & infracta, extenuantis opes suas, urbiumq. suae ditionis egestatem querentis. Erant autem sub eo praeter Cibyram, Sileum, & quae Alimne appellatur. ex his, ut se suosque spoliaret, V & XX talenta se confecturum, prope ut diffidens pollicebatur. Enim uero, inquit consul, ferri iam ludificatio ista non potest. parum est non erubuisse absentem, cum per legatos frustrareris nos, nisi praesens quoque in eadem impudentia persistas? V & XX talenta tyrannidé tuam exhaurient? quingenta ergo talenta nisi triduo numeras, populationem in agris, obsidionem in urbe exspecta. Hac denunciatione conterritus, perstare tamen in pertinaci simulatione inopiae, & paullatim illiberali adiectione, nunc per cauillationem, nunc precibus, & simulatis lacrymis: ad centum talenta est perductus, adiecta decem millia medimnum frumenti. Haec omnia intra sex dies exacta. A Cibyra per agros Sindensium exercitus ductus, transgressusq. Caularem amnem, posuit castra. postero die est praeter Caralitin paludem agmen ductum. ad Mandropum manserunt. inde progredientibus ad Lagon proximam urbem metu incolae fugerũt. uacuum hominibus, & refertum rerum omnium copia opidum diripuerunt. inde ad Lysis fluminis fontem, postero die ad Cobulatum amnem progressi, Thermenses eo tempore Hyriensium arcem urbe capta oppugnabant, inclusi cũ alia spes auxilij nulla esset, legatos ad consulem orantes opem miserunt, cum coniugibus ac liberis in arce inclusos se mortem in dies aut ferro aut fame patiendam exspectare. Volenti consuli caussa in Pamphyliam diuertendi oblata est: adueniens obsidione Hyrienses exemit. Termeso pacem dedit, quinquaginta talentis argenti acceptis. item Aspendijs ceterisque Pamphyliae populis. Ex Pamphylia rediens ad flumẽ Taurum primo die, postero ad Xilinem (quam uocant) comen posuit castra. profectus inde continentibus itineribus ad Cormasam urbem peruenit. Darsã proxima urbs erat: eam metu incolarum desertam plenam omnium rerum copia inuenit. Progredienti praeter paludes legati ab Lysinoe dedentes ciuitatem uenerunt. Inde in agrum Sagalassenum, uberem, fertilemque omni genere frugum, uentum est. Colunt Pisidae, longe optimi bello regionis eius. cum ea res animos facit, tum agri fecunditas & multitudo hominum, & situs inter paucas munitae urbis. consul, quia nulla legatio ad fines praesto fuerat, praedatum in agros misit. tum demũ fracta pertinacia est, ut ferri agique res suas uiderunt. legatis missis pacti quinquaginta talentis, & XX millibus medimnum tritici, & XX hordei pacem impetrauerunt. Progressus inde ad Obrimae fontes, ad uicum quem Aporidos comen uocant, posuit castra. Eo Seleucus ab Apamea postero die uenit. Aegros inde & inutilia impedimenta cum Apameam dimisisset, ducibus itinerum a Seleuco acceptis, profectus eo die in Metropolitanum campum, postero die Dinias Phrygiae processit. inde Sinnada uenit, metu omnibus circa opidis desertis. quorum iam praeda graue agmen trahens, uix quinq. millium die toto itinere perfecto, ad Beudos, quod uetus appellant, peruenit. ad Anaburã inde, & altero die ad Alandri fontes, tertio ad Abassum posuit castra. ibi plures dies statiua habuit, quia peruentũ erat ad Tolistobiorum fines. Galli, magna hominũ uis, seu inopia agri, seu praedae spe, nullam gentem, per quas ituri essent, parem armis rati, Brenno duce in Dardanos peruenerũt. ibi seditio orta, & ad uiginti millia hominum cum Leonorio ac Lutario regulis, secessione facta a Brenno, in Thraciam iter auerterunt. ubi, cum resistent ib. pugnando, pacem petentibus stipendium imponendo, Byzantium cum peruenissent, aliquandiu orã Propontidis uectigalem habẽdo, regionis eius urbes obtinuerunt. Cupido inde eos in Asiã transeundi, audientes ex propinquo, quãta ubertas terrae eius esset, cepit. & Lysimachia fraude capta Chersonesoq. omni armis possessa, ad Hellespontum descenderunt. ibi uero exiguo diuisis

A fis freto, cernentibus Asiam, multo magis animi ad transeundum accensi. nunciosque ad Antipatrum, praefectum eius orae, de transitu mittebant. quae res cum lentius spe ipsorum traheretur: alia rursus noua inter regulos orta seditio est. Leonorius retro, unde uenerat, cum maiore parte hominum repetit Byzantium. Lutarius Macedonibus per speciem legationis ab Antipatro ad speculandum missis, duas tectas naues, & tres lembos adimit. his alios atque alios dies noctesque transuehendo, intra paucos dies omnes copias transiecit. Haud ita multo post Leonorius, adiuuante Nicomede Bithyniae rege, a Byzantio transmisit. coeunt deinde in unum rursus Galli, & auxilia Nicomedi dant, aduersus Zyboeam, partem tenẽtem Bithyniae, gerenti bellum. atque eorum maxime opera deuictus Zyboea est, Bithyniaque omnis in ditionem Nicomedis concessit. Profecti ex Bithynia in Asiam processerunt. non plus ex XX millibus hominum, quam decem armata
B erant. tamen tantum terroris omnibus, quae cis Taurum incolunt, gentibus iniecerunt, ut, quas adissent, quasque non adissent, pariter ultimae propinquis imperio parerent. Postremo cum tres essent gentes, Tolistobogij, Trocmi, Tectosages: in tres partes, qua cuique populorum suorum uectigalis Asia esset, diuiserunt. Trocmis Hellesponti ora data, Tolistobogij Aeolida atque Ioniam, Tectosages mediterranea Asiae sortiti sunt. & stipendium tota cis Taurum Asia exigebant. sedem autem ipsi sibi circa Halyn flumen ceperunt, tantusque terror eorum nominis erat, multitudine etiam magna sobole aucta, ut Syriae quoque ad postremum reges stipendium dare non abnuerent. Primus Asiam incolentium abnuit Attalus, pater regis Eumenis: audacique incepto praeter omnium opinionem affuit fortuna, & signis collatis superior fuit. non tamen ita infregit animos eorum, ut absisterent imperio. Eisdem opes usque ad bellum Antiochi cum Romanis manserunt. tum
C quoque pulso Antiocho, magnam spem habuerunt, quia procul mari incolerent, Romanum exercitum ad se non peruenturum. Cum hoc hoste tam terribili omnibus regionis eius quia bellum gerendum erat, pro concione milites maxime in hunc modum allocutus est consul. Non me praeterit milites, omnium quae Asiam colunt gentium, Gallos fama belli praestare. inter mitissimum genus hominum ferox natio peruagata bello prope orbẽ terrarum, sedem cepit. procera corpora, promissae & rutilatae comae, uasta scuta, praelongi gladij: ad hoc cantus ineuntium proelium, & ululatus, & tripudia, & quatientium scuta in patrium quendam morem horrendus armorum crepitus: omnia de industria composita ad terrorẽ. Sed haec, quibus insolita atq. insueta sunt, Graeci & Phryges & Cares timeãt: Romanis Gallici tumultus assuetis etiam uanitates notae sunt. Semel primo congressu ad Aliam olim fuderunt maiores nostros. ex eo tempore per ducentos iam annos pecorum in
D modum consternatos caedunt fugãtque, & plures prope de Gallis triumphi, quam de toto orbe terrarum, acti sunt. Iam usu hoc cognitum est, si primum impetum, quem feruido ingenio & caeca ira effundunt, sustinueris: fluunt sudore & lassitudine membra, labant arma: mollia corpora, molles, ubi ira consedit, animos, sol, puluis, sitis, ut ferrum nõ admoueas, prosternunt. Non legionibus legiones eorum solum experti sumus, sed uir unus cum uiro congrediendo, T. Manlius, M. Valerius, quantum Gallicam rabiem uinceret Romana uirtus, docuerunt. iam M. Manlius unus agmine scandentes in Capitolium Gallos detrusit. & illis maioribus nostris cum haud dubijs Gallis in terra sua genitis res erat. hi iam degeneres sunt, misti, & Gallograeci uere, quod appellantur. sicut in frugibus pecudibusque, non tantum semina ad seruandam indolem ualent, quantum terrae proprietas, caeliq. sub quo aluntur, mutat. Macedones, qui Alexandriam in Aegypto, qui Seleuciam ac Babylo-
E niam, quiq. alias sparsas per orbem terrarum colonias habent, in Syros, Parthos, Aegyptios degenerarunt. Massilia inter Gallos sita traxit aliquantum ab accolis animorum. Tarentinis quid ex Spartana dura illa & horrida disciplina mansit? Generosius in sua quidque sede gignitur, insitum alienae terrae in id quo alitur, natura uertente se, degenerat. Phrygas igitur Gallicis oneratos armis, sicut in acie Antiochi cecidistis, uictos uictores caedetis. Magis id uereor, ne parum inde gloriae, quam ne nimium belli sit. Attalus eos rex saepe fudit fugauitq.. Nolite existimare, belluas tantum recens captas, feritatem illam siluestrem primo seruare: deinde cum diu manibus humanis alantur, mitescere, in hominum feritate mulcenda non eandem naturam esse. Eosdemne hos creditis esse, qui patres eorum auiquę fuerunt? extorres inopia agrorum profecti domo, per asperrimam Il-

lyrici oram, Poeoniam inde & Thraciam, pugnando cum ferocissimis gentibus emensi, has terras ceperunt. duratos eos tot malis exasperatosque, accepit terra, quae copia rerũ omnium saginaret. uberrimo agro, mitissimo caelo, clementibus accolarum ingenijs, omnis illa, cum qua uenerant, mansuefacta est feritas. Vobis mehercule Martis uiris cauenda ac fugienda quamprimum amoenitas est. Asiae tãtum hae peregrinae uoluptates ad exstinguendum uigorem animorum possunt, tantum contagio disciplinae morisq. accolarũ ualet. Hoc tamen feliciter euenit, quod sicut uim aduersus uos nequaquam, ita famam apud Graecos parem illi antiquae obtinent, cum qua uenerũt: belliq. gloriam uictores eandem inter socios habebitis, quam, si, seruantes antiquum specimen animorum, Gallos uicissetis. Concione dimissa, missisq. ad Eposognatum legatis, qui unus ex regulis & in Eumenis amicitia manserat, & negauerat Antiocho aduersus Romanos auxilia, castra mouit. primo die ad Alandrum flumen, postero ad uicum, quem uocant Tyscon, uentum. G
Eo legati Oroandensium cum uenissent amicitiam petentes, CC talenta ijs sunt imperata: precantibusque, ut domum renunciarent, potestas facta. Ducere inde exercitum consul ad Plitendum. deinde ad Alyattos castra posita. Eo missi ad Eposognatum redierunt, & legati reguli, orantes ne Tectosagis bellum inferrent. & ipsum in eam gentem iturum Eposognatum, persuasurumque, ut imperata faciant. Data uenia regulo. duci inde exercitus per Axylon (quam uocant) terram coeptus. Ab re nomen habet. non ligni modo quidquam, sed ne spinas quidem aut ullum aliud alimentum fert ignis: fimo bubulo pro lignis utuntur. Ad Cuballum Gallograeciae castellum castra habentibus Romanis apparuere cum magno tumultu hostium equites. nec turbarunt tantum stationes Romanas, repente inuecti, sed quosdam etiam occiderunt. qui tumultus cum in castra perlatus esset, effusus repente omnibus portis equitatus Romanus fudit fugauitque Gallos, & aliquot H
fugientes. Inde consul, ut qui iam ad hostes peruentum cerneret: explorato deinde, & cum cura coacto agmine procedebat. continentibus itineribus cum ad Sangarium flumen peruenisset, pontem, quia uado nusquam transitus erat, facere instituit. Sangarius ex Adoreo monte per Phrygiam fluens, miscetur ad Bithyniam Thymbri fluuio: inde maior iam geminatis aquis per Bithyniam fertur, & in Propontidem sese effundit, non tamen tam magnitudine memorabilis, quam quod piscium accolis ingentem uim praebet. Trãsgressus ponte perfecto flumen, praeter ripam euntibus Galli Matris Magnae a Pessinunte occurrere cum insignibus suis, uaticinantes fanatico carmine: deam Romanis uiam belli & uictoriam dare, imperiumque eius regionis. Accipere se omen, cum dixisset consul: castra eo ipso loco posuit. postero die ad Gordium peruenit. Id haud magnum quidem opidum est, sed plusquam mediterraneum celebre & frequens emporium. tria maria pari ferme distantia interuallo habet: Hellespontum, ad Sinopen, & alterius orae litora, qua Cilices maritimi colunt. multarum magnarumque praeterea gentium fines contingit, quarum commercium in eum maxime locum mutui usus contraxere. Id tum desertum fuga incolarum opidum, refertum idem copia rerum omnium inuenerunt. Ibi statiua habentibus legati ab Eposognato uenerunt, nunciantes, profectum eum ad regulos Gallorum, nihil aequi impetrasse. ex campestribus uicis agrisque frequentes demigrare, & cum coniugibus ac liberis, quae ferre atque agere possent, prae se agentes portantesque, Olympum montem petere, ut inde armis locorumque situ sese tueantur. Certiora postea Oroandensium legati attulerunt. Tolistobogiorum ciuitatem Olympum montem cepisse: diuersos Tectosagas alium montem, qui Magaua dicatur, petisse: Trocmos, coniugibus ac liberis apud Tectosagas depositis, armatorum agmine Tolistobogijs statuisse auxilium ferre. Erant autem tunc trium populorum reguli Ortiagon & Combolomarus, & Gaulotus. Iis haec maxime belli ratio sumendi fuerat, quod cum montes editissimos eius regionis tenerent: conuectis omnibus, quae ad usum quamuis longi tẽporis sufficerent, taedio se fatigaturos hostes censebant. nam neque ausuros per tam ardua atque iniqua loca subire eos, &, si conarentur, uel parua manu probiberi ac deturbari posse: nec quietos in radicibus gelidorum montium sedentes, frigus, aut inopiam laturos. Et cum ipsa altitudo locorum eos tutaretur, fossam quoque & alia munimenta uerticibus ijs, quos insederant, circumiecere. minima apparatus missilium telorum cura fuit: quod saxa affatim praebituram asperitatem ipsam locorum credebant. Consul, quia non cominus pugnam,

A pugnam, sed procul locis oppugnandis futuram praeceperat animo: ingentē uim pilorum, uelitarium hastarum, sagittarum, glandisque, & modicorū qui funda mitti possent, lapidū, parauerat. instructusq. missilium apparatu ad Olympum montem ducit, & a quinq. ferme millibus locat castra. Postero die cum quadringentis equitibus & Attalo progressum eum ad naturam montis, situmq. Gallicorum castrorum uisendum, equites hostium, duplex nu merus, effusi castris in fugam auerterunt. occisi quoque pauci fugientium, uulnerati plures. Tertio die cum omnibus ad loca exploranda profectus, quia nemo hostium extra munimenta processit, tuto circumuectus montem, animaduertit meridiana regione terrenos, & placide accliuos ad quendam finem colles esse: ad septemtrionem arduas & rectas prope rupes, atque omnibus ferme alijs inuijs, itinera tria esse: unum medio monte, qua terrena erant: duo difficilia ab hiberno solis ortu, & ab aestiuo occasu. Haec contemplatus eo die

B sub ipsis radicibus posuit castra. postero die sacrificio facto, cum primis hostijs litasset: trifariam exercitum diuisum ducere ad hostem pergit. ipse cum maxima parte copiarū, qua aequissimum aditum praebebat mons, adscendit, L. Manlium fratrem ab hiberno ortu, quo ad loca patiantur, & tuto possit, subire iubet. si qua periculosa & praerupta occurrant: non pugnare cum iniquitate locorum, neque inexsuperabilibus uim afferre, sed obliquo mōte ad se declinare, & suo agmini coniungi. C. Heluium cum tertia parte circumire sensim per infima montis: deinde ab aestiuo occasu erigere agmen. & Attali auxilia trifariā aequo numero diuisit. secum esse ipsum iuuenem iussit. equitatum cum elephātis in proxima tumulis planitie reliquit. edictum praefectis, ut intenti, quid ubique geratur, animaduertant: opemq. ferre, quo postulent res, properent. Galli duobus lateribus satis fidentes inuia esse, ab ea parte quae in meridiem uergerent, ut armis clauderent uiam, quattuor ferme millia

C armatorum ad tumulum imminentem uiae minus M. passuum a castris occupandū mittūt: eo se rati uelut castello iter impedituros. Quod ubi Romani uiderunt, expediunt sese ad pugnam. ante signa modico interuallo uelites eunt, & ab Attalo Cretenses sagittarij & funditores, & Tralli, Thraces: signa peditum, ut per arduum, leni gradu ducuntur, ita prae se habentium scuta, ut missilia tantum uitarent: pede collato non uiderentur pugnaturi. Missilibus ex interuallo loci proelium commissum est primo par, Gallos loco adiuuante, Romanos uarietate & copia telorū. procedente certamine nihil iam aequi erat. scuta longa, ceterum ad amplitudinē corporū parum lata, & ea ipsa plana, male tegebant Gallos. nec iā tela alia habebant praeter gladios, quorum, cum manum hostis non consereret, nullus usus erat. saxis nec modicis, ut quae non praeparassent, sed quod cuiq. temere trepidanti ad manū uenisset, ut insueti, nec arte nec uiribus adiuuantes ictū, utebantur. sagittis, glande, iaculis incauti ab omni parte configebantur: nec quid agerent, ira & pauore obcaecatis animis,

D cernebant. & erant deprehensi genere pugnae, in quod minime apti sunt. nam quemadmodum comminus, ubi inuicem pati & ferre uulnera licet, accendit ira animos eorum: ita ubi ex occulto, & procul leuibus telis uulnerantur, nec quo ruant caeco impetu, habēt, uelut ferae transfixae, in suos temere incurrunt. Detegebat uulnera eorum, quod nudi pugnant, & sunt fusa, & candida corpora: ut quae numquā, nisi in pugna, nudentur. ita & plus sanguinis e multa carne fundebatur, & foediores patebant plagae: & candor corporū magis sanguine atro maculabatur. sed non tam patentibus plagis mouentur: interdum insecta cute, ubi latior, quam altior, plaga est, etiam gloriosius se pugnare putant. idem cum aculeus sagittae, aut glandis abditae introrsus tenui uulnere in speciem urit: & scrutantes quae uellant, telum non sequitur: tum in rabiem, & pudorem tam paruae perimentis pestis uersi, prosternunt corpora humi: sic ut passim procumberent. alij ruentes in hostem undique confige-

E bantur: & cum comminus uenerant, gladijs a uelitibus trucidabantur. Hic miles tripedalem parmam habet, & in dextera hastas, quibus eminus utitur. gladio Hispaniensi est cinctus. quod si pede collato pugnandum est, translatis in laeuam hastis, stringit gladium. Pauci supererant iam Gallorum: qui posteaquam ab leui armatura superatos se uiderunt, & instare legionum signa, effusa fuga castra repetunt, pauoris & tumultus iam plena: ut ubi feminae pueriq. & alia imbellis turba permista esset. Romanos uictores deserti fuga hostium acceperunt tumuli Sub idem tempus L. Manlius & C. Heluius, cum, quoad uiam colles obliqui dederunt, adscendissent: posteaquā ad inuia uentum est, flexere iter in partē montis, quae una habebat iter: & sequi consulis agmen modico uterq. interuallo, uelut ex compo-

sito, coeperunt: quod primo optimum factu fuisset, in id necessitate ipsa compulsi. subsidia F
enim in talibus iniquitatibus locorum maximo saepe usui fuerunt: ut primis forte detur-
batis, secundi & tegant pulsos, & integri pugnam excipiant. consul, posteaquam ad tu-
mulos ab leui armatura captos prima signa legionum peruenerunt, respirare & conquiesce-
re paullisper militem iubet. simul strata per tumulos corpora Gallorum ostentat. & cum
leuis armatura tale proelium ediderit, quid ab legionibus, quid ab iustis armis, quid ab ani-
mis fortissimorum militum exspectari? castra illis capienda esse, in quae compulsus ab le-
ui armatura hostis trepidet. praecedere tamen iubet leuem armaturam: quae, cum staret
agmen, colligendis per tumulos telis, ut missilia sufficerent, haud segne idipsum tem-
pus consumpserat. Iam castris appropinquabant. & Galli, ne parum se munimenta sua
tegerent, armati pro uallo constiterant. obruti deinde omni genere telorum, cum, quo
plures ac densiores erant, eo minus uani quidquam intercideret teli, intra uallum mo- G
mento temporis compelluntur, stationibus tantum firmis ad ipsos aditus portarum re-
lictis. In multitudinem compulsam in castra, uis ingens missilium telorum conijcieba-
tur. &, uulnerari multos, clamor permistus mulierum atque puerorum ploratibus signifi-
cabat. In eos qui portas stationibus suis clauserant, legionum antesignani pila coniece-
runt, hi uero non uulnerabantur, sed transuerberatis scutis plerique inter se conserti hae-
rebant. nec diutius impetum Romanorum sustinuerunt. Patentibus iam portis, prius-
quam irrumperent uictores, fuga e castris Gallorum in omnes partes facta est. ruunt cae-
ci, per uias, per inuia: nulla praecipitia saxa, nullae rupes obstant. nihil praeter hostem me
tuunt. itaque plerique praecipites per uastam altitudinem prolapsi aut debilitati exani-
mantur. Consul, castris captis, direptione praedaque abstinet. militẽ sequi pro se quem-
que & instare, & perculsis pauorem addere iubet. Superuenit & alterum cum L. Manlio ag H
men. nec eos castra intrare sinit. protinus ad persequẽdos hostes mittit. & ipse paullo post,
tradita captiuorum custodia tribunis militum, sequitur, debellatum ratus, si in illo pauore
quamplurimi caesi forent aut capti. Egresso consule, C. Heluius cum tertio agmine deue-
nit. nec continere suos a direptione castrorum ualuit. praedaque eorum, iniquissima sorte,
qui pugnae non interfuerant, facta est. Equites diu ignari & pugnae & uictoriae suorũ ste-
terunt. deinde & ipsi, quantum equi in colles subire poterant, sparsos fuga Gallos circa ra
dices montis consectati, cecidere aut cepere. Numerus interfectorum haud facile iniri po-
tuit, quia late inter omnes amfractus montium fugaq. & caedes fuit: & magna pars rupibus
inuiis in profundae altitudinis conualles delapsa est, pars in siluis uaepribusq. occisa. Clau
dius, qui bis pugnatũ in Olympo monte scribit, ad XL millia hominum caesa auctor est. Va
lerius Antias, qui magis immodicus in numero augendo esse solet, non plus decem millia. I
Numerus captiuorum haud dubie millia XL expleuit: quia omnis generis aetatisq. turbam
secum traxerant, demigrantium magis, quam in bellum euntium modo. Consul, armis ho
stium in uno concrematis cumulo, ceteram praedam conferre omnes iussit: & aut uendidit
quod eius in publicum redigendum erat: aut cum cura, ut quã aequissima esset, per milites
diuisit. Laudati quoque pro concione omnes sunt, donatiq. pro merito quisque: ante o-
mnes Attalus, summo ceterorum assensu. nam singularis eius iuuenis cum uirtus & indu-
stria in omnib. laboribus periculisque, tum modestia etiã fuerat. Supererat bellum inte-
grum cum Tectosagis. Ad eos profectus consul tertijs castris Ancyram, nobilem in illis
locis urbem, peruenit: unde hostes paullo plus X millia aberant. ubi cum statiua essent, fa-
cinus memorabile a captiua factum est. Ortiagontis reguli uxor forma eximia custodieba
tur inter plures captiuos. cui custodiae centurio praeerat, & libidinis & auaritiae militaris. K
is primo eius animum tentauit. quem cum abhorrentem a uolũtario uideret stupro, corpo-
ri, quod seruum fortuna erat, uim fecit. deinde ad leniendam indignitatem iniuriae, spem
reditus ad suos mulieri facit: & ne eam quidem, ut amans, gratuitam. certo auri pondere
pactus, ne quem conscium suorum haberet, ipsi permittit, ut quem uellet, unũ ex captiuis
nuncium ad suos mitteret. locum prope flumen cõstituit: quo duo, ne plus, necessarij capti
uae cum auro uenirent nocte insequenti ad eam accipiendam. Forte ipsius mulieris seruus
inter captiuos eiusdem custodiae erat. hunc nuncium primis tenebris extra stationes cen-
turio educit. Nocte insequenti & duo necessarij mulieris ad constitutũ locum, & centurio
cum captiua uenit. ubi cum aurũ ostẽderent, quod summã talenti Attici (tanti enim pepige
rat)

A rat) expleret mulier lingua sua, stringerent ferrum, & centurionem pensantem aurum occiderent, imperauit. Iugulati praecisum caput ipsa inuolutum ueste ferens, ad uirum Ortiagontem, qui ab Olympo domum refugerat, peruenit. quem priusquam complecteretur, caput centurionis ante pedes eius abiecit. mirantique, cuiusnam id caput hominis, aut quod id facinus haudquaquã muliebre esset, & iniuriam corporis, & ultionem uiolatae per uim pudicitiae, cõfessa uiro est. aliaq. (ut traditur) sanctitate & grauitate uitae huius matronalis facinoris decus ad ultimum conseruauit. Ad Ancyram in statiua Tectosagum oratores ad consulem uenerunt, petentes ne ante ab Ancyra castra moueret, quam collocutus cum suis regibus esset. nullas condiciones pacis ijs non bello fore potiores. Tempus in posterum diem constituitur, locusq. qui maxime medius inter castra Gallorum & Ancyram est uisus. Quo cum consul ad tempus cum praesidio quingentorum equitum uenisset: nec ullo Gallorum ibi uiso, regressus in castra esset: oratores ijdem redeunt, excusantes, religione obiecta uenire reges non posse. principes gentis, per quos aeque res transigi posset, uenturos. Consul se quoque Attalum missurum dixit. Ad hoc colloquium utrimque uentum est. trecentos equites Attalus praesidij caussa cũ adduxisset, dictae sunt pacis condiciones. Finis rei quia absentibus ducibus imponi non poterat: conuenit uti consul regesq. eo loco postero die congrederentur. Frustratio Gallorum eo spectabat, primum ut tererent tempus, donec res suas, cum quibus periclitari nolebant, cum coniugibus ac liberis trans Halyn flumen transijcerent: deinde quod ipsi consuli parum cauto aduersus colloquij fraudẽ insidiabantur. Mille ad eam rem ex omni numero audaciae expertae delegerũt equites. & successisset fraus, ni pro iure gentium, cuius uiolandi consilium initum erat, stetisset fortuna. Pabulatores lignatoresque Romani in eam partem in qua colloquium futurum erat, C ducti sunt: tutius id futurum tribunis ratis, quia consulis praesidium & ipsum pro statione habituri erant, hosti oppositum. suam tamen alteram stationem propius castra sexcentorũ equitum posuerunt. Consul affirmante Attalo uenturos reges, & transigi rem posse, profectus e castris, cum eodẽ quo antea praesidio equitum quinque millia ferme processisset, nec multum a constituto loco abesset: repente concitatis equis cum impetu hostili uidet Gallos uenientes. constituit agmen, & expedire tela animosque equitibus iussus, primo constanter initium pugnae accepit, nec cessit. dein cũ praegrauaret multitudo, cedere sensim, nihil confusis turmarum ordinibus, coepit. postremo cum iam plus in mora periculi, quam in ordinibus conseruandis praesidij esset, omnes passim in fugam effusi sunt. tum uero instare dissipatis Galli, & caedere. magnaq. pars oppressa foret, ni statio pabulatorum sexcenti equites occurrissent. ij procul clamore pauido suorum exaudito, cum tela equosque expedissent, integri profligatam pugnam acceperunt. itaque uersa extemplo fortuna D est, uersus in uictores a uictis terror. & primo impetu fusi Galli sunt, & ex agris cõcurrebãt pabulatores, & undique obuius hostis Gallis erat: ut ne fugam quidem facilem aut tutam haberent, quia recentibus equis Romani fessos sequebantur. pauci ergo effugerunt. captus est nemo. maior multo pars per fidem uiolati colloquii poenas morte luerunt. Romani ardentibus ira animis postero die omnibus copijs ad hostem perueniunt. biduum natura montis per seipsum exploranda, ne quid ignoti esset, absumpsit consul. tertio die cum auspicio operã dedisset, deinde immolasset: in quattuor partes diuisas copias educit: duas ut medio monte duceret: duas ab lateribus ut aduersus cornua Gallorum erigeret. Hostium quod roboris erat, Tectosagae & Trocmi mediam tenebant aciem, millia hominum quinquaginta, equitatum, quia equorum nullus inter inaequales rupes usus erat, ad pedes deductum, X millia hominum, ab dextro locauerunt cornu. Ariarathis Cappadoces & E Morzis auxiliares in laeuo quattuor ferme millium numerum explebant. Consul, sicut in Olympo mõte, prima in acie locata leui armatura, telorum omnis generis ut aeque magna uis ad manum esset, curauit. Vbi appropinquarunt, omnia eadem utrimque quae fuerãt in priore proelio, erant, praeter animos & uictoribus ab re secũda auctos, & hostibus fractos: quia etsi non ipsi uicti erant, suae gentis hominum cladem pro sua ducebant. itaque a paribus initijs coepta res, eundem exitum habuit. Velut nubes leuium telorum coniecta obruit aciem Gallorum: nec aut procurrere quisquam ab ordinibus suis, ne nudaret undique corpus ad ictus, audebat: & stantes, quo densiores erant, hoc plura, uelut destinatum petentibus, uulnera accipiebant. consul, iã per se turbatis, si legionum signa ostẽdisset, uersu-

ros extemplo in fugam omnes ratus: receptis inter ordines uelitibus, & alia turba auxilio rum, aciem promouit. Galli & memoria Tolistobogiorum cladis territi, & inhaerentia corporibus gerentes tela, fessique & stando & uulneribus, ne primum quidem impetum & clamorem Romanorum tulerunt. Fuga ad castra inclinauit: sed pauci intra munimenta se recepere. pars maior dextra laeuaq. praelati, qua quemque impetus tulit, fugerunt: uictores usque ad castra secuti ceciderunt terga. deinde in castris cupiditate praedae haeserunt, nec sequebatur quisquam. In cornibus Galli diutius steterunt, quia serius ad eos peruentũ est. ceterum ne primum quidem coniectum telorum tulerunt. Consul, qui ingressos in castra ab direptione abstrahere non poterat: eos qui in cornibus fuerant, protinus ad sequendos hostes misit. per aliquantum spatium secuti, non plus tamen octo millia hominum in fuga (nam pugna nulla fuit) ceciderunt; reliqui flumen Halyn transiecerunt. Romanorũ magna pars ea nocte in hostium castris mansit: ceteros in sua castra consul reduxit. postero die captiuos praedamq. recensuit: quae tanta fuit, quantam auidissima rapiendi gens, cum cis mõtem Taurum omnia armis per multos tenuisset annos, coaceruare potuit. Galli ex dissipata passim fuga in unum locum congregati, magna pars saucij aut inermes, nudati omnibus rebus, oratores de pace ad consulem miserunt. Eos Manlius Ephesum uenire iussit: ipse (id enim medium autumni erat) locis gelidis propinquitate Tauri montis excedere properãs, uictorem exercitum in hiberna maritimae orae reduxit. Dum haec in Asia geruntur, in ceteris prouincijs tranquillae res fuerunt. Censores Romae T. Quinctius Flamininus & M. Claudius Marcellus senatũ perlegerunt. princeps in senatu tertium lectus P. Scipio Africanus. quattuor soli praeteriti sunt, nemo curuli usus honore: & in equitatu recensendo mitis admodum censura fuit. substructionem super Aequimelium in Capitolio, & uiã silice sternendam a porta Capena ad Martis locauerunt. Campani, ubi censerentur, senatum consuluerunt. decretum, uti Romae censerentur. Aquae ingentes eo anno fuerunt. Tiberis duodecies campum Martium planaque urbis inundauit. Ab Cn. Manlio consule, bello in Asia cum Gallis perfecto, alter consul M. Fuluius perdomitis Aetolis, cum transiecisset in Cephalleniam, circa ciuitates insulae misit percũctatum utrum se dedere Romanis, an belli fortunam experiri mallent? metus ad omnes ualuit, ne deditionem recusarent. obsides inde imperatos pro uiribus inopes populi, uicenos Nesiotae, Cranij, Pallẽses & Samaei dederunt. Insperata pax Cepballeniae affulserat, cum repente una ciuitas, incertum quam ob caussam, Samaei desciuerunt. Quia opportuno loco urbs posita esset, timuisse se aiebant, ne demigrare cogerentur ab Romanis. ceterum ipsine sibi eum finxerint metum, & timore uano quietum exsuerint: an iactata sermonibus res apud Romanos, perlata ad eos sit, nihil comperti est, nisi quod datis iam obsidibus, repente portas clauserunt: & ne suorũ quidem precibus (miserat enim sub muros consul ad tentandam misericordiam parentũ populariumque) desistere ab incepto uoluerunt. Oppugnari deinde, posteaquam nihil pacati respondebatur, coepta urbs est. apparatum omnem tormentorum machinarumq. transuectum ab Ambraciae oppugnatione habebat: & opera, quae facienda erant, impigre milites perfecerunt. duobus igitur locis admoti arietes quatiebant muros. Nec ab Samaeis quidquam, quo aut opera aut hostis arceri posset, praetermissum est. duabus tamen maxime resistebant rebus, una interiorem semper iuxta ualidum pro dituto nouum obstruentes murum: altera, eruptionibus subitis nunc in opera hostium, nunc in stationes: & plerumque ijs proelijs superiores erant. Vna ad coercendos inuenta haud magna memoratu res est. centum funditores ab Aegio & Patris & Dymis acciti. A pueris ij more quodam gentis, saxis globosis, quibus ferme arenae immistis strata litora sunt, funda mare apertum incessentes exercebantur. itaque longius certiusq. & ualidiore ictu, quam Balearis funditor, eo telo usi sunt. & est non simplicis habenae, ut balearica aliarumque gentium funda: sed triplex scutale crebris suturis duratum, ne fluxa habena uolutetur in iactu glans, sed librata cum sederit, uelut neruo missa excutiatur. coronas modici circuli magno ex interuallo loci assueti transijcere, non capita solum hostium uulnerabant, sed quem locum destinassent oris. Eae fundae Samaeos cohibuerunt, ne tam crebro, neue tam audacter erumperent: adeo ut precarentur ex muris Achaeos, ut parumper abscederent: & secum Romanis stationibus pugnantes quiete spectarent. Quattuor menses obsidionem Samaei sustinuerunt, cum ex paucis quotidie aliqui eorum caderent, aut uulnerarentur: &

F

G

H

I

K

tur: &

A tur: & qui supererant, fessi & corporibus & animis essent: Romani nocte per arcem, quam Cyatidem uocant, (nam urbs in mare deuexa, in occidentem uergit) muro superato, in forum peruenerunt. Samaei posteaquam captam urbis partem ab hostibus senserunt: cum coniugibus ac liberis in maiorem refugerunt arcem. inde postero die dediti, direpta urbe, sub corona omnes uenierunt. Consul compositis rebus Cephalleniae, praesidio Samae imposito, in Peloponnesum, iam diu accersentibus Aegiensibus maxime ac Lacedaemonijs, transiecit. Aegium a principio Achaici concilij semper conuentus gentis indicti sunt: seu dignitati urbis id, seu loci opportunitati datum est. hunc morem Philopoemen eo primum anno labefactare conatus, legem parabat ferre, ut in omnibus ciuitatibus, quae Achaici concilij essent, inuicem conuentus agerentur, & sub aduentum consulis Damiurgis ciuitatum, qui summus est magistratus, Aegium euocantibus, Philopoemen (praetor tum

B erat) Argos conuentum edixit. quo cum appareret omnes fere conuenturos: consul quoque, quamquam Aegiensium fauebat caussae, Argos uenit. ubi tum disceptatio fuisset, & rem inclinatam cerneret, incepto destitit. Lacedaemonij deinde cum in sua certamina auerterunt. Sollicitam eam ciuitatem exsules maxime habebant. quorum magna pars in maritimis Laconicae orae castellis, quae omnis adempta erat, habitabant. id aegre patientes Lacedaemonij, ut aliquem liberum ad mare haberent aditum, si quando Romam, alioue quo mitterent legatos: simulq. ut emporium & receptaculum peregrinis mercibus ad necessarios usus esset: nocte adorti uicum maritimum, nomine Lan, improuiso occupauere. Vicani, quiq. ibi exsules habitabāt, primo inopinata re territi sunt: deinde sub lucem congregati, leui certamine expulerunt Lacedaemonios. terror tamen omnem maritimam oram peruasit; legatosque communiter & castella omnia uicique, & exsules, quibus ibi do-

C micilia erant, ad Achaeos miserunt. Philopoemen praetor, iam inde ab initio exsulū caussae amicus, & auctor semper Achaeis minuēdi opes & auctoritatem Lacedaemoniorum, concilium quaerentibus dedit. decretumque eo referēte factum est, cum in fidem Achaeorum tutelamque T. Quinctius & Romani Laconicae orae castella & uicos tradidissent, & cum abstinere his ex foedere Lacedaemonij deberent, Las uicus oppugnatus esset, caedesque ibi facta: qui eius rei auctores affinesque essent, nisi dederentur Achaeis, uiolatum uideri foedus. Ad exposcendos eos legati extemplo Lacedaemonem missi sunt. Id imperium adeo superbum & indignum Lacedaemonijs uisum est, ut, si antiqua ciuitatis fortuna esset, haud dubie arma extemplo capturi fuerint. maxime autem consternauit eos metus, si semel primis imperijs obediendo, iugum accepissent: ne id quod iamdiu moliretur Philopoemen, exsulibus Lacedaemonem traderet. Furentes igitur ira, triginta hominibus ex fa-

D ctione, cum qua consiliorum aliqua societas Philopoemeni atque exsulibus erat, interfectis, decreuerunt renunciandam societatem Achaeis: legatosq. extemplo Cephalleniam mittendos, qui consuli M. Fuluio, quiq. Romanis Lacedaemonem dederent: orarentque eum ut ueniret in Peloponnesum ad urbem Lacedaemonem in fidē ditionemq. populi Romani accipiendam. Id ubi legati ad Achaeos retulerunt, omnium ciuitatum, quae eius concilii erant, consensu bellum Lacedaemoniis indictum est. ne extemplo gereretur, hiems impediit. incursionibus tamen paruis, latrocinii magis, quam belli modo, non terra tantum, sed etiam nauibus a mari fines eorum uastati. Hic tumultus consulem in Peloponnesum adduxit: iussuq. eius Elin concilio indicto, Lacedaemonii ad disceptandum acciti. Magna ibi non disceptatio modo, sed etiam altercatio fuit. Cui consul cum alia satis ambitiose, partem utramque fouendo, incerta respondisset: una denunciatione, ut bello absti-

E nerent, donec Romam legatos ad senatum misissent, finē imposuit. Vtrimque legatio missa Romam est. exsules quoque Lacedaemoniorū suam caussam legationemq. Achaeis iniūxerunt. Diophanes & Lycortas, Megalopolitani ambo, principes legationis Achaeorum fuerunt. qui dissidentes in rep. tum quoque minime inter se conueniētes orationes habuerunt. Diophanes senatui disceptationem omnium rerum permittebat. eos optime controuersias inter Achaeos ac Lacedaemonios finituros esse. Lycortas ex praeceptis Philopoemenis postulabat, ut Achaeis ex foedere ac legibus suis, quae decressent, agere liceret: libertatemq. sibi illibatā, cuius ipsi auctores essent, praestarēt. Magnae auctoritatis apud Romanos tum gens Achaeorum erat. nouari tamen nihil de Lacedaemoniis placebat. ceterum responsum ita perplexū fuit, ut & Achaei sibi de Lacedaemone permissum acciperent: & La-

cedaemonij non omnia concessa ijs interpretarentur. Hac potestate immodice Achaei ac superbe usi sunt. Philopoemeni continuatur magistratus. qui ueris initio exercitu indicto, castra in finibus Lacedaemoniorum posuit. legatos deinde misit ad deposcendos auctores defectionis, & ciuitatem in pace futuram, si id fecissent, pollicens, & illos nihil indicta caussa passuros. Silentium prae metu ceterorum fuit. quos nominatim depoposcerat, ipsi se ituros professi sunt, fide accepta ab legatis, uim absuturam donec caussam dixissent. Ierunt alij etiam illustres uiri, & aduocati priuatis, & quia pertinere caussam eorum ad rempublicam censebant. Numquam alias exsules Lacedaemoniorum Achaei secum adduxerant in fines: quia nihil aeque alienaturum animos ciuitatis uidebatur. tunc exercitus totius prope antesignani exsules erant. Ij uenientibus Lacedaemoniis ad portam castrorum agmine facto occurrerunt. & primo lacessere iurgiis: deinde altercatione orta cum accenderentur irae, ferocissimi exsulum impetum in Lacedaemonios fecerunt. Cum illi deos & fidem legatorum testarentur; & legati & praetor summoueret turbas, & protegeret Lacedaemonios, uinculaque iam quosdam inicientes arceret: crescebat tumultus concitata turba. Et Achaei ad spectaculum primo concurrerunt. deinde uociferantibus exsulibus quae passi forent, & orantibus opem, affirmantibusq. simul numquam talem occasionem habituros, si eam praetermisissent: foedus quod in Capitolio, quod Olympiae, quod in arce Athenis sacratum fuisset, irritū per illos esse: priusquam alio deintegro foedere obligarētur, noxios puniendos esse: accēsa his uocibus multitudo, ad uocem unius, qui, ut ferirent, inclamauit, saxa coniecit: atque ita XVII. quibus uincula per tumultum iniecta erant, interfecti sunt. LXIII. postero die comprehensi, a quibus praetor uim arcuerat: non quia saluos uellet, sed quia perire caussa indicta uolebat. obiecti multitudini iratae, cum auersis auribus pauca locuti essent, damnati omnes & traditi sunt ad suppliciū. Hoc metu iniecto Lacedaemonijs; imperatum primum ut muros diruerent: deinde ut omnes externi auxiliares, qui mercede apud tyrannos militassent, terra Laconica excederent: tum uti quae seruitia tyranni liberassent, (ea magna multitudo erat) ante diem certam abirent: qui ibi mansissent, eos prehēdendi, uendendi, abducendi Achaeis ius esset. Lycurgi leges moresq. abrogarent: Achaeorum assuescerent legibus institutisque. ita unius eos corporis fore, & de omnibus rebus facilius consensuros. Nihil obedientius fecerunt, quam ut muros diruerent: nec aegrius passi sunt, quam exsules reduci. Decretum Tegeae in concilio communi Achaeorum de restituendis ijs factum est. & mentione illata, externos auxiliares dimissos, & Lacedaemonijs adscriptos (ita enim uocabant, qui a tyrannis liberati erant) urbe excessisse, in agros dilapsos: priusquam dimitteretur exercitus, ire praetorem cum expeditis, & comprehēdere id genus hominum, & uendere iure praedae placuit. multi comprehensi uenierunt. porta ex ea pecunia Megalopoli permissu Achaeorum refecta est, quam Lacedaemonij diruerāt. Et ager Belbinitis, quem iniuria tyranni Lacedaemoniorum possederant, restitutus eidē ciuitati ex decreto uetere Achaeorum, quod factum erat Philippo Amyntae filio regnāte. Per haec uelut eneruata ciuitas Lacedaemoniorum diu Achaeis obnoxia fuit. nulla tamen res tanto erat damno, quam disciplina Lycurgi, cui per septingentos annos assueuerant, sublata. A concilio, ubi apud consulem inter Achaeos Lacedaemoniosq. disceptatum est, M. Fuluius, quia iam in exitu annus erat, comitiorum caussa profectus Romam, creauit consules M. Valerium Messallam, & C. Liuium Salinatorem: cum M. Aemilium Lepidum inimicum eo quoq. anno petentem deiecisset. Praetores inde creati Q. Marcius Philippus, M. Claudius Marcellus, C. Stertinius, C. Atinius, P. Claudius Pulcher, L. Manlius Acidinus. Comitijs perfectis, consulem M. Fuluium in prouinciam & ad exercitū redire placuit. eiq. & collegae Cn. Manlio imperium in annum prorogatum est. Eo anno in aedem Herculis signum dei ipsius ex decemuirorum responso, & seiuges in Capitolio aurati a P. Cornelio positi. consulem dedisse inscriptum est. & duodecim clypea aerata ab aedilibus curulibus P. Claudio, & Ser. Sulpicio Galba sunt posita ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compressam damnarūt. & aedilis plebis Q. Fuluius Flaccus duo signa aurata, uno reo damnato, (nam separatim accusauerant) posuit. collega eius A. Caecilius neminem condemnauit. Ludi Romani ter, plebeij quinquies toti instaurati. M. Valerius Messalla inde, & C. Liuius Salinator consulatum idibus Martijs cum inijssent, de republica; deque prouincijs & exercitibus senatum consuluerunt. De Aetolia & Asia nihil mutatum

An. 562

est.

A est. Consulibus, alteri Pisae cum Liguribus, alteri Gallia prouincia decreta est. compara-
re inter se aut sortiri iussi: & nouos exercitus, binas legiones scribere: & ut socijs Latini
nominis quinadena millia peditum imperarent, & mille ducentos equites. Messallae Li-
gures, Salinatori obtigit Gallia. Praetores inde sortiti sunt. M. Claudio urbana, P. Claudio
peregrina iurisdictio euenit. Q. Marcius Siciliam, C. Stertinius Sardiniam, L. Manlius Hi-
spaniam citeriorem, C. Atinius ulteriorem est sortitus. De exercitibus ita placuit. e Gal-
lia, legiones quae sub C. Laelio fuerant, ad M. Tuccium propraetorem in Bruttios trāsdu-
ci: & qui in Sicilia esset, dimitti exercitū: & classem, quae ibi esset, Romā trāsducere M. Sē-
pronium propraetorem. Hispanijs legiones singulae, quae tum in ijs prouincijs erāt, decre
tae: & ut terna millia peditum, ducenos equites ambo praetores in supplementum socijs
imperarent, secumque transportarent. Priusquam in prouincias noui magistratus profici-
B scerentur, supplicatio in triduum pro collegio decemuirorū imperata fuit in omnibus cō-
pitis, quod luce inter horam tertiam ferme, & quartam tenebrae obortae fuerant. & nouē-
diale sacrificium indictum est, quod in Auentino lapidibus pluisset. Campani, cum eos
ex senatusconsulto, quod priore anno factum erat, censores Romae censeri coegissent: (nā
antea incertum fuerat, ubi censerentur) petierunt, ut sibi ciues Romanas ducere uxores li-
ceret: & si qui prius duxissent, ut habere eas, & ante eam diem nati, ut iusti sibi liberi here-
desque essent. utraque res impetrata. De Formianis Fundanisq. municipibus, & Arpinati-
bus C. Valerius Tappus tribunus plebis promulgauit: uti ijs suffragii latio (nā ante sine suf-
fragio habuerant ciuitatē) esset. Huic rogationi quattuor tribuni plebis, quia non ex aucto
ritate senatus ferretur, cum intercederent, edocti populi esse, non senatus ius, suffragium
quibus uelit impartiri, destiterunt incepto. Rogatio perlata est, ut in Aemilia tribu For-
C miani, & Fundani, in Cornelia Arpinates ferrent. atque in his tribubus tum primum ex Va
lerio plebiscito censi sunt. M. Claudius Marcellus censor, sorte superato T. Quinctio, lu-
strum condidit. censa ciuium capta CCLIIX millia, CCCVII. Lustro perfecto consu-
les in prouincias profecti sunt. Hieme ea qua haec Romae gesta sunt, ad Cn. Manlium cō
sulem primum, deinde proconsulē hibernātem in Asia legationes undique ex omnibus ci-
uitatibus gentibusq., quae cis Taurum montem incolunt, conueniebant. Sed ut clarior no
biliorq. uictoria Romanis de rege Antiocho fuit, quam de Gallis: ita laetior socijs erat de
Gallis, quam de Antiocho. Tolerabilior regia seruitus fuerat, quam feritas immanium
barbarorum: incertusq. in dies terror, quo uelut tempestas eos populantes inferret. itaque
ut quibus libertas Antiocho pulso, pax Gallis domitis data esset: non gratulatum modo
uenerant, sed coronas etiam aureas pro suis quaeque facultatibus attulerant. Et ab Antio
D cho legati, & ab ipsis Gallis, ut pacis leges dicerentur: & ab Ariarathe rege Cappadocum
uenerunt ad ueniam petendam, luēdamq. pecunia noxam, quod auxiliis Antiochū iuuis-
set. Ei CC talenta argenti sunt imperata. Gallis responsum, cum Eumenes rex uenisset,
tum daturum iis leges. ciuitatum legationes cum benignis responsis laetiores etiam, quā
uenerant, dimissae. Antiochi legati pecuniam in Pamphyliam, frumentumque ex pacto
cum L. Scipione foedere iussi aduehere. eo se cum exercitu uenturum. Principio deinde
ueris lustrato exercitu profectus, die octauo Apameam uenit. ibi triduum statiuis habitis,
tertiis rursus ab Apamea castris in Pamphyliam, quo pecuniam frumentumq. regios con-
uehere iusserat, peruenit. ∞ & D talenta argenti accepta Apameam deportantur, frumen-
tum exercitui diuiditur. Inde ad Pergam ducit: quae una in iis locis regio tenebatur praesi
dio. appropinquanti praefectus praesidii obuius fuit, XXX dierum tempus petens, ut regē
Antiochum de urbe tradenda consuleret. dato tempore, ad eam diem praesidio decessum
E est. a Perga L. Manlio fratre cum IV millibus militum Oeroanda ad reliquum pecuniae ex
eo quod pepigerāt exigendum misso, ipse, quia Eumenem regem & decem legatos ab Ro-
ma Ephesum uenisse audierat, iussis sequi Antiochi legatis Apameam exercitum reduxit.
Ibi ex X legatorum sententia foedus in haec uerba fere cum Antiocho conscriptum est.
Amicitia regi Antiocho cum populo Romano his legibus & condicionibus esto. Ne quē
exercitum, qui cum populo Romano sociisue bellum gesturus erit, rex per fines regni sui
eorumue, qui sub ditione eius erunt, transire sinito. neu commeatu, neu qua alia ope iuua-
to. idem Romani socii, quae Antiocho, & iis qui sub imperio eius erunt, praestent. Belli ge
rendi ius Antiocho ne esto cum iis, qui insulas colunt, neue in Europam transeundi. Ex-
cedito

cedito urbibus, agris, uicis, castellis cis Taurum montem usque ad Tanaim amnem, & a F
ualle Tauri usque ad iuga, qua in Lycaoniam uergit. Ne qua arma efferto ex ijs opidis, agris castellisque quibus excedat. si qua extulit, quae quoque oportebit, recte restituito. Ne militem, neu quem alium ex regno Eumenis recipito. Si qui earum urbium ciues, quae regno abscedunt, cum rege Antiocho, intraq. fines eius regni sunt, Apameam omnes ante diem certam redeant. Qui ex regno Antiochi apud Romanos sociosque sunt, ijs ius abeundi manendique esto. Seruos, seu fugitiuos, seu bello captos, seu qui liber captus aut transfuga erit, reddito Romanis socijsque. Elephantos tradito omnes, neque alios parato. Tradito & naues longas, armamentaque earum: ne ue plures, quam decem, naues actuarias, nulla quarum plus quam triginta remis agatur, habeto: neue monerem ex belli caussa, quod ipse illaturus erit. neue nauigato citra Calicadnum, neue Sarpedoné, promótoria: extra quam si qua nauis pecuniam, stipendium, aut legatos, aut obsides portabit. G
Milites mercede conducendi ex ijs gentibus, quae sub ditione populi Romani sunt, Antiocho regi ius ne esto. ne uoluntarios quidem recipiendi. Rhodiorum sociorumue, quae aedes, aedificiaq. intra fines regni Antiochi sunt, quo iure ante bellum fuerunt, eo Rhodiorũ sociorumue sunto. Si quae pecuniae debentur, earum exactio esto. Si quid ablatum est, id conquirendi, cognoscendi, repetendique ius item esto. Si quas urbes, quas tradi oportet, ij tenent, quibus Antiochus dedit, ex ijs praesidia deducito: utique recte tradantur, curato. Argenti probi Attica talenta XII millia dato intra duodecim annos pensionibus aequis. talentum ne minus pondo LXXX Romanis ponderibus pendat. & tritici DXL millia modium. Eumeni regi talenta CCCL intra quinquennium dato: & pro fruméto, quod aestimatione fiat, talenta CXXVII. Obsides Romanis XX dato, & pro triennio mutato, ne minores octonumdenum annorum, neu maiores quinumquadragenum. Si qui sociorum po H
puli Romani ultro bellum inferent Antiocho, uim ui arcendi ius esto: dum ne quam urbé aut belli iure teneat, aut in amicitiam accipiat. controuersias inter se iure ac iudicio disceptent: aut, si utrisque placebit, bello. De Hannibale Poeno, & Aetolo Thoante, & Mnasimacho Acarnane, & Chalcidésibus Eubulida, & Philone dedendis, in hoc quoque foedere adscriptũ est: & si quid postea addi mutariue placuisset, ut id saluo foedere fieret. cósul iurauit in hoc foedus. ab rege qui exigerent iusiurandum, profecti Q. Minucius Thermus, & L. Manlius, qui tum forte ab Oenoandis redijt. & Q. Fabio Labeoni, qui classi praeerat, scripsit, ut Patara extemplo proficisceretur: quaeq. ibi naues regiae essent, concideret cremaretque. Profectus ab Epheso quinquaginta tectas naues aut concidit aut incendit. Telmissum eadem expeditione, territis subito aduentu classis opidanis, recepit. Ex Lycia protinus, iussis ab Epheso sequi, qui ibi relicti erant, per insulas in Graeciam trãiecit. Athe I
nis paucos moratus dies, dum Piraeeum ab Epheso naues uenirent, totam inde classem in Italiam reduxit. Cn. Manlius, cum inter cetera, quae accipienda ab Antiocho erant, elephantos quoque accepisset, donoque Eumeni omnes dedisset: deinde caussas ciuitatum, multis inter nouas res turbatis, cognouit. Et Ariarathes rex, parte dimidia pecuniae imperatae, Eumenis beneficio, cui desponderat per eos dies filiam, remissa, in amicitiam est acceptus. Ciuitatum auté cognitis caussis, decem legati aliam aliarum fecerũt condicionem. Quae stipendiariae regi Antiocho fuerant, & cum populo Romano senserant, ijs immunitaté dederunt: quae partium Antiochi fuerant, aut stipédiariae Attali regis, eas omnes uectigal pendere Eumeni iusserũt. nominatim praeterea Colophonijs, qui in Notio habitãt, & Cymaeis & Milesiis immunitatem concesserunt. Clazomenijs super immunitatem & Drymusam insulam dono dederunt. & Milesijs, quem Sacrum appellant, agrum restitue- K
runt. & Iliensibus Rhoeteum & Hergithum addiderunt, non tam ob recentia ulla merita, quam originum memoria. eadem & Dardanum liberandi caussa fuit. Chios quoque & Smyrnaeos, & Erythraeos pro singulari fide, quam eo bello praestiterũt, & agro donarũt, & in omni praecipuo honore habuerunt. Phocaeensibus & ager, quem ante bellũ habuerant, redditus: & ut legibus antiquis uterentur, permissum. Rhodiis affirmata, quae data priore decreto erant, Lycia & Caria datae usque ad Maeandrũ amné, praeter Telmissum. Regi Eumeni Chersonesum in Europa, & Lysimachiam, castella, uicos, agros eius, quibus finibus tenuerat Antiochus, adiecerunt: in Asia Phrygiam utramque: alteram ad Hellespontum, maiorem alteram uocant: & Mysiam, quam Prusias rex ademerat ei, restituerũt:

A & Lycaoniā, & Milyada, & Lydiā, & nominatim urbes Tralles, atque Ephesum & Telmissum. De Pamphylia disceptatum inter Eumenem & Antiochi legatos cum esset, quia pars eius citra, pars ultra Taurum est: integra res ad senatum reijcitur. His foederibus decretis datis, Manlius cum decem legatis, omniq. exercitu ad Hellespontum profectus, euocatis eo regulis Gallorum, leges, quibus pacem cum Eumene seruarent, dixit: denunciauitq. ut morem uagandi cum armis finirent, agrorumq. suorum terminis se continerent. Contractis deinde ex omni ora nauibus & Eumenis etiam classe per Atheneum fratrem regis ab Elaea adducta, copias omnes in Europam transiecit. inde per Chersonesum modicis itineribus graue praeda omnis generis agmen trahens, Lysimachiae statiua habuit. ut quammaxime recentibus & integris iumentis Thraciam, per quam iter uulgo horrebant, ingrederetur. quo profectus est ab Lysimachia die, ad amnem Melana, quem uocant: inde po-
B stero die Capsela peruenit: a Cypselis uia decem millium fere syluestris, angusta, confragosa excipiebat, propter cuius difficultatem itineris in duas partes diuisus exercitus. & praecedere una iussa, altera magno interuallo cogere agmen: media impedimenta interposuit: plaustra cum pecunia publica erant, pretiosaq. alia praeda. Itaque cum per saltum iret, Thracum decem haud amplius millia ex quattuor populis, Astij & Caeni, & Maduateni, & Coeletae ad ipsas angustias uiam circumsederunt. Opinio erat, non sine Philippi regis Macedonum fraude id factum. eum scisse, non alia, quam per Thraciam redituros Romanos, & quantam pecuniam secū portarent. In primo agmine imperator erat, sollicitus propter iniquitatem locorum. Thraces nihil se mouerunt, donec armati transirent. posteaquam primos superasse angustias uiderunt, postremos nondum appropinquantes, impedimenta, & sarcinas inuadunt. caesisq. custodibus, partim ea quae in plaustris erant, di-
C ripere, partim sub oneribus iumenta abstrahere. Vnde posteaquam clamor primum ad eos, qui iam ingressi saltum sequebantur, deinde etiam ad primū agmen est perlatus, utrimque in medium concurritur, & inordinatum simul pluribus locis proelium cōseritur. Thracas praeda ipsa impeditos oneribus, & plerosque, ut ad rapiendum manus uacuas haberēt, inermes ad caedem praebet: Romanos iniquitas locorum barbaris per calles notos occursantibus, & latentibus interdum per cauas ualles, prodebat. ipsa etiam onera, plaustraque, ut fors tulit, his aut illis incommode obiecta pugnantibus impedimēto sunt: alibi praedo, alibi praedae uindex cadit. prout locus iniquus aequusue his aut illis, prout animus pugnātium est, prout numerus, (alij enim pluribus, quam ipsi erant, alij paucioribus occurrerant) uaria pugnae fortuna est: multi utrimque cadunt. Iam nox appetebat, cum proelio excedunt Thraces, non fuga uulnerum, aut mortis: sed quia satis praedae habebant. Romano-
D rum primum agmen extra saltum circa tēplum Bendidium castra loco aperto posuit. pars altera ad custodiam impedimentorum medio in saltu duplici circumdata uallo mansit. postero die prius explorato saltu, quam mouerent, primis se coniungunt. In eo proelio, cum & impedimentorum pars, & calonum, & milites aliquot, cum passim toto prope saltu pugnaretur, cecidissent: plurimum Q. Minucii Thermi morte damni est acceptum, fortis ac strenui uiri. Eo die ad Aebrum flumen peruentum est. inde Aeniorum fines praeter Apollinis, Zerynthium, quem uocant incolae, templum superant. Aliae angustiae circa Tēpyra excipiunt, (hoc loco nomen est) nec minus confragosae, quam priores. sed quia nihil siluestre circa est: ne latebras quidem ad insidiandum praebent. Huc ad eandem spem praedae Trausi, gens & ipsa Thracum, conuenere. sed quia nudae ualles, procul ut conspicerentur angustias obsidentes, efficiebant: minus terroris tumultusq. fuit apud Romanos. quippe
E etsi iniquo loco, proelio tamen iusto, acie aperta, collatis signis dimicandum erat. conferti subeuntes cum clamore impetu facto, primum expulere loco hostes, deinde auertere. fuga inde caedesque suis ipsos impedientibus angustiis, fieri coepta est. Romani uictores ad uicum Maronitarum (Saren appellant) posuerunt castra. postero die patenti itinere Priaticus campus eos excepit, triduumque ibi frumentum accipientes manserunt, partim ex agris Maronitarum, conferentibus ipsis, partim ex nauibus suis, quae cum omnis generis cōmeatu sequebantur. Ab statiuis diei uia Apolloniam fuit. hinc per Abderitarum agrum Neapolim peruentum est. Hoc omne per Graecorum colonias pacatum iter fuit. reliquū inde per medios Thracas dies noctesque, etsi non infestum, suspectum tamen, donec in Macedoniam peruenerunt. Mitiores Thracas idem exercitus, cum a Scipione eadem uia

duceretur,

duceretur, habuerat, nullam ob aliam caussam, quā, quod praedae minus quod peteretur, F
fuerat. Quamquam tum quoque, Claudius auctor est, ad quindecim millia Thracum prae
cedenti ad exploranda loca agmen Mutini Numidae occurrisse. quadringentos equites
fuisse Numidas, paucos elephantos. Mutinis filium per medios hostes cum centum quinquaginta delectis equitibus perrupisse. eundem mox, cum iam Mutines, in medio elephātis collocatis, in cornua equitibus dispositis, manum cum hoste conseruisset, terrorem ab tergo praebuisse: atque inde turbatos equestri uelut procella hostes ad peditum agmen nō accessisse. Cn. Manlius per Macedoniam in Thessaliam exercitum transduxit. inde per Epirum Apolloniam cum peruenisset, nondum adeo hiberno cōtempto mari, ut trāsijcere auderet, Apolloniae hibernauit. Exitu prope anni M. Valerius consul ex Liguribus ad magistratus subrogādos Romam uenit, nulla memorabili in prouincia re gesta, ut ea probabilis morae caussa esset, quod solito serius ad comitia uenisset. Comitia consulibus rogādis fuerunt A.D.XII Kal. Martias. creati M. Aemilius Lepidus, C. Flaminius. Postero die praetores facti Ap. Claudius Pulcher, Ser. Sulpicius Galba, Q. Terentius Culleo, L. Terentius Massaliota, Q. Fuluius Flaccus, M. Furius Crassipes. Comitijs perfectis, quas prouincias praetoribus esse placeret, retulit ad senatum consul. decreuerunt duas Romae iuris dicūdi caussa, duas extra Italiam, Siciliam & Sardiniam: duas in Italia Tarentum, & Galliam. & extemplo priusquam inirent magistratum, sortiri iussi. Seruius Sulpicius urbanam, Q. Terentius peregrinam, est sortitus. L. Terentius Siciliam, Q. Fuluius Sardiniam, Ap. Claudius Tarentum, M. Furius Galliam. Eo anno L. Minucius Myrtilus, & L. Manlius, quod legatos Carthaginienses pulsasse dicebātur, iussu M. Claudij praetoris urbani, per fetiales
An. 563 traditi sunt legatis, & Carthaginem auecti. In Liguribus magni belli, & gliscentis in dies magis, fama erat. itaque consulibus nouis, quo die de prouincijs & de rep. retulerunt, senatus utrique Ligures prouinciam decreuit. H Huic senatusconsulto Lepidus consul intercedebat, indignum esse praedicans, consules ambos in ualles Ligurum includi. M. Fuluium & Cn. Manlium biennium iam, alterum in Europa, alterum in Asia, uelut pro Philippo atq. Antiocho substitutos, regnare. si exercitus in his terris esse placeat, consules ijs potius, quam priuatos praeesse oportere. Vagari eos cum belli terrore per nationes, quibus bellum indictum non sit, pacem pretio uenditantes. si eas prouincias exercitibus obtinere opus esset: sicut M'. Acilio L. Scipio consul, L. Scipioni M. Fuluius & Cn. Manlius successissent consules: ita Fuluio Manlioq. C. Liuium & M. Valerium consules debuisse succedere. nunc certe perfecto Aetolico bello, recepta ab Antiocho Asia, deuictis Gallis, aut consules ad exercitus consulares mitti, aut reportari legiones inde, reddiq. tandem reip. debere. senatus his auditis in sententia perseuerauit: ut consulibus ambobus Ligures prouincia I esset: Manlium Fuluiumque decedere de prouincijs, & exercitus inde deducere, ac redire Romam placuit. Inimicitiae inter M. Fuluium & M. Aemilium consulem erant, & super cetera Aemilius serius biennio se consulem factum M. Fuluij opera aiebat. itaque ad inuidiā ei faciendam legatos Ambracienses in senatum subornatos criminibus introduxit. qui sibi cum in pace essent, imperataque a prioribus consulibus fecissent, & eadē praestare obedienter M. Fuluio parati essent, bellum illatum questi, agros primum depopulatos, terrorem direptionis & caedis urbi iniectum, ut eo metu claudere cogerentur portas. obsessos deinde, & oppugnatos se, & omnia exempla belli edita in se, caedibus, incēdijs, ruinis, direptione urbis, coniuges, liberos in seruitium abstractos: bona adempta: &, quod se ante omnia moueat, templa tota urbe spoliata ornamentis: simulacra deum, deos demū ipsos cōuulsos ex sedibus suis ablatos esse. parietes postesque nudatos: quos adorent, ad quos K precentur, & supplicent Ambracienses, non superesse. Haec querentes interrogando criminose ex composito consul ad plura uelut non sua sponte dicenda eliciebat. Motis patribus, alter consul C. Flaminius M. Fuluij caussam excepit. qui ueterem & obsoletam uiā ingressos Ambracienses dixit. Sic M. Marcellum a Syracusanis, sic Q. Fuluium a Campanis accusatos. quin eadem opera T. Quinctium a Philippo rege, M'. Acilium, & L. Scipionem ab Antiocho, Cn. Mālium a Gallis, ipsum Fuluium ab Aetolis & Cephalleniae populis accusari paterentur? Ambraciam oppugnatam & captam, & signa inde ornamentaque ablata, & cetera facta, quae captis urbibus soleant, negaturum aut me pro M. Fuluio, aut ipsum M. Fuluium censetis P. C.? qui ob has res gestas triumphum a uobis postulaturus sit?

A Ambraciam captam,signaq.quae ablata criminantur, & cetera spolia eius urbis ante currum laturus: & fixurus in postibus suis? Nihil est,quod se ab Aetolis separent. eadem Ambraciensium,& Aetolorum caussa est.Itaque collega meus uel in alia caussa inimicitias exerceat,uel,si in hac utique mauult,retineat Ambracienses suos in aduentum M.Fuluij.ego nec de Ambraciensibus,nec de Aetolis decerni quidquam absente M.Fuluio patiar. Cum Aemilius callidam malitiam inimici, uelut omnibus notã,insimularet & tempus eum morando extracturum diceret, ne consule inimico Romam rediret, certamine consulum biduum absumptum est. nec praesente Flaminio decerni quidquam uidebatur posse.captata occasio est,cum aeger forte Flaminius abesset. & referente Aemilio senatusconsultum factum est,ut Ambraciensibus omnes suae res redderẽtur: in libertate essent,ac legibus suis uterentur. portoria, quae uellent,terra marique caperent, dum eorum immunes Romani B ac socij Latini nominis essent. signa aliaq. ornamenta,quae quererentur ex aedibus sacris sublata esse: de ijs, cum M. Fuluius Romam reuertisset, placere ad collegium pontificum referri,&,quod ij censuissent,fieri. Neque his contentus consul fuit,sed postea per infrequentiam adiecit senatusconsultum,Ambraciam non uideri ui captam esse. Supplicatio inde ex decemuirorum decreto pro ualetudine populi fuit per triduum: quia grauis pestilẽtia urbem,atque agros uastabat. Latinae inde fuerunt. Quibus religionibus liberati consules,& delectu perfecto(nouis enim uterque maluit uti militibus)in prouinciam profecti sunt: ueteresque omnes dimiserunt. Post consulum profectionem Cn. Manlius procos. Romam uenit. cui cum ab Ser.Sulpicio praetore senatus ad aedem Bellonae datus esset,& ipse commemoratis rebus ab se gestis postulasset,ut ob eas dijs immortalibus honos haberetur,sibique triumphanti urbem inuehi liceret: contradixerunt pars maior decem legato C rum, qui cum eo fuerant, & ante alios L. Furius Purpureo, & L. Aemilius Paullus. Legatos sese Cn.Manlio datos pacis cũ Antiocho faciendae caussa,foederisq.& legum quae cũ L.Scipione inchoatae fuissent perficiendarum. Cn. Manlium summa ope tetendisse, ut eã pacem turbaret,& Antiochum,si sui potestatem fecisset, insidijs exciperet.sed illum cognita fraude consulis,cum saepe colloquijs petitis captatus esset, non congressum modo, sed conspectum etiam eius uitasse. cupientem transire Taurum aegre omniũ legatorum precibus, ne carminibus Sibyllae praedictam superantibus terminos fatales cladẽ experiri uellet, retentum. admouisse tamen exercitum,& prope ipsis iugis ad diuortia aquarum castra posuisse.cũ nullam ibi caussam belli inueniret,quiescentibus regijs, circumegisse exercitũ ad Gallograecos. cui nationi non ex senatus auctoritate,non populi iussu bellum illatum. quod quem umquam de sua sentẽtia facere ausum? Antiochi,Philippi,Hannibalis,& Poe- D norum recentissima bella esse. de omnibus his consultum senatum,populum iussisse. saepe legatos ante missos,res repetitas. postremo qui bellum indicerent, missos. Quid eorum Cn.Manli factum est,ut istud publicum populi R. bellum,& nõ tuum priuatum latrociniũ dicamus? At eo ipso contentus fuisti. recto itinere duxisti exercitum ad eos,quos tibi hostes desumpseras: an & per omnes amfractus uiarum,cum ad biuia consisteres,ut quo flexisset agmen Attalus Eumenis frater,eo consul mercenarius cum exercitu Romano sequereris,Pisidiae Lycaoniaeque & Phrygiae recessus omnes,atque angulos peragrasti, stipẽ a tyrannis castellanisque deuijs colligens? quid enim tibi cum Oroandis?quid cum alijs aeque innoxiis populis?Bellum autem ipsum,cuius nomine triumphum petis,quomodo gessisti? loco aequo,tempore tuo pugnasti: Tu uero recte,ut diis immortalibus honos habeatur,postulas: primum quod pro temeritate imperatoris nullo iure gentiũ bellum inferentis poenas luere exercitum noluerunt: deinde, quod belluas, non hostes nobis obiecerũt. E Nolite tamen tantum existimare mistum esse Gallograecorum: multo ante & corpora & animi misti ac uitiati sunt. an si illi Galli essent, cum quibus millies uario euentu in Italia pugnatum est, quantum in imperatore nostro fuit, nuncius illinc redisset? bis cum iis pugnatum est,bis loco iniquo subiit, in ualle inferiore pedibus paene hostiũ aciẽ subiecit,ut si non tela ex superiore loco mitterent, sed corpora sua nuda iniicerẽt, obruere nos potuerint. Quid igitur incidit? magna fortuna populi R.est,magnum & terribile nomen.recenti ruina Hannibalis,Philippi, Antiochi,prope attonitae erãt tãtae corporum moles. fundis sagittisque in fugam consternatae sunt. gladius in acie cruentatus non est Gallico bello. uelut apium examina ad crepitum primum missilium auolauere. At hercule nos iidem,ad

monente

monente fortuna, quid, si hostem habuissemus, casurum fuisset: cum redeuntes in latrunculos Thracias incidissemus: caesi, fugati, exsuti impedimentis sumus: Q. Minucius Thermus, in quo haud paullo plus damni factum est, quam si Cn. Manlius, cuius temeritate ea clades inciderat, perisset: cum multis uiris fortibus cecidit, exercitus spolia regis Antiochi referens, trifariam dissipatus, alibi primum, alibi postremum agmen, alibi impedimenta, inter uepres in latebris ferarum noctem unam delituit. Pro his triumphus petitur? Si nihil in Thracia cladis ignominiaeq. foret acceptum, de quibus hostibus triumphum peteres? de ijs, ut opinor, quos tibi hostes senatus, aut populus R. dedisset. sic huic L. Scipioni, sic illi M. Acilio de rege Antiocho, sic paullo ante T. Quinctio de rege Philippo, sic P. Africano de Hannibale & Poenis, & Syphace triumphus datus. & minima illa, cum iam senatus censuisset bellum, quaesita tamen sunt: quibus nunciandum esset: ipsis utique regibus nunciaretur, an satis esset ad praesidiū aliquod nunciari. Vultis ergo haec omnia pollui & F G confundi? tolli fetialia iura? nullos esse fetiales? fiat (pace deum dixerim) iactura religionis: obliuio deorum capiat pectora uestra. num senatum quoque de bello consuli non placet? non ad populum ferri, Velint iubeantne cum Gallis bellum geri? Modo certe consules Graeciam, atque Asiam uolebant. tamen perseuerantibus uobis Ligures prouinciā decernere, dicto audientes fuerunt. merito ergo a uobis prospere bello gesto triumphum petent, quibus auctoribus gesserunt. Talis oratio Furij & Aemilij fuit. Manlium in hunc maxime modum respondisse accipimus. Tribuni pl. antea solebant triumphum postulantibus aduersari, P.C. quibus ego gratiam habeo, quod, seu mihi, seu magnitudini rerum gestarum hoc dederunt, ut non solum silentio comprobarent honorem meum, sed referre etiam si opus esset, uiderentur parati esse: ex decem legatis, si dijs placet, quod consilium dispensandae cohonestandaeque uictoriae imperatoribus maiores dederunt nostri aduersarios habeo. H L. Furius, L. Aemilius currum triumphalem me conscendere prohibent, coronam insignem capiti detrahunt. quos ego, si tribuni triumphare prohiberent, testes citaturus fui rerum a me gestarum. Nullius equidē inuideo honori P.C. uos tribunos plebei nuper, uiros fortes ac strenuos, impedientes Q. Fabij Labeonis triumphum, auctoritate uestra deterruistis. triumphauit, quem non bellum iniustum gessisse, sed hostem omnino non uidisse, inimici iactabant: ego qui cum centum millibus ferocissimorum hostium signis collatis toties pugnaui: qui plus XL millia hominum cepi, aut occidi, qui bina castra eorum expugnaui, qui citra iuga Tauri omnia pacatiora, quam terra Italia est, reliqui: non triumpho modo fraudor, sed caussam apud uos C.P. accusantibus me his legatis dico. Duplex eorum, ut animaduertistis P.C. accusatio fuit. nam nec gerendum mihi fuisse bellum cum Gallis, & gestum temere, atque imprudenter dixerunt. Non erant Galli hostes, sed I tu eos pacatos imperata facientes uiolasti. Non sum postulaturus a uobis P.C. ut quae cōmuniter de immanitate gentis Gallorum, de infestissimo odio in nomen Romanum scitis, ea de illis quoque, qui Asiam incolunt, existimetis. Gallos, remota uniuersae gentis infamia, atque inuidia, per seipsos aestimate. Vtinam rex Eumenes, utinam Asiae ciuitates omnes adessent: & illos potius querentes, quam me accusantem, audiretis. mittite agedum legatos circa omnes Asiae urbes, & quaerite, utrū a grauiori seruitute, Antiocho ultra Tauri iuga emoto, an Gallis subactis, liberati sint? quoties agri eorum uastati sint, quoties praedae abactae, referant: cum uix redimēdi captiuos copia esset, & mactatas humanas hostias immolatosque liberos suos audirent. Stipendium scitote pependisse socios uestros Gallis, & nunc liberatos per uos regio imperio, fuisse pensuros: si a me foret cessatum. quo longius Antiochus emotus esset, hoc impotentius in Asia Galli dominarentur: & quidquid K est terrarum citra Tauri iuga, Gallorum imperio, nō uestro, adiecissetis. At enim sunt qui denunsta uera. etiam Delphos, quondam commune humani generis oraculum, umbilicum orbis terrarum, Galli spoliauerunt: nec ideo populus R. his bellum indixit aut intulit. Equidem aliquid interesse rebar inter id tempus, quo nondū in iure ac ditione uestra Graecia, atque Asia erat, ad curandum animaduertendumq. quid in his terris fieret: & hoc, quo finem Imperij Romani Taurum montem statuistis: quo libertatem immunitatemue ciuitatibus datis, quo aliis fines adijcitis, alias agro multatis, alijs uectigal imponitis, regna augetis, minuitis, donatis, adimitis: curae uestrae censetis esse, ut pacem terra mariq. habeant. An, nisi praesidia deduxisset Antiochus, quae quieta in suis arcibus erant, nō putaretis liberatam

A ratam Asiam? si Gallorum exercitus effusi uagarentur: rata dona uestra, quae dedistis regi Eumeni, rata libertas ciuitatibus esset? Sed quid ego haec ita argumentor, tamquam nō acceperim, sed fecerim hostes Gallos? Te L. Scipio appello, cuius ego mihi, succedēs in uicē imperij tui, uirtutem felicitatemq. pariter non frustra ab dijs immortalibus precatus sum: te P. Scipio, qui legati ius, collegae maiestatem, & apud fratrem consulem & apud exercitū habuisti: sciatisne in exercitu Antiochi Gallorum legiones fuisse? uideretis in acie eos, in cornu utroque (id enim roboris esse uidebatur) locatos? pugnaueritis, ut cum hostibus iustis? cecideritis? spolia eorum retuleritis? Atqui cum Antiocho, non cum Gallis, bellum his senatus decreuerat, & populus iusserat. Sed simul, ut opinor, cum his decreuerant iusserantq., qui inter eius praesidia fuissent. ex quibus praeter Antiochum, cū quo pacem pepigerat Scipio, & cum quo nominatim foedus ut fieret, mandaueratis: omnes hostes erāt,
B qui pro Antiocho arma aduersus non tulerūt. in qua caussa cum Galli ante omnes fuissent, & reguli quidā & tyranni: ego tamen & cum alijs pro dignitate imperij uestri coactis luere peccata sua, pacem pepigi: & Gallorum animos, si possent mitigari a feritate insita, tentaui, & posteaquam indomitos, atque implacabiles cernebam, tum demum ui, atque armis coercendos ratus sum. Nunc quoniam suscepti belli purgatum est crimen, gesti reddenda est ratio. in quo cōfiderem equidem caussae meae, etiam si non apud Romanum, sed apud Carthaginiensem senatum agerem: ubi in crucem tolli imperatores dicuntur: si prospero euentu, prauo consilio rem gesserunt. Sed ego in ea ciuitate, quae ideo omnibus rebus incipiendis gerendisque deos adhibet: quia nullius calumniae subijcit ea, quae dij cōprobauerūt, & in sollemnibus uerbis habet, cum supplicationem aut triumphum decernit, quod bene ac feliciter rempublicam administrarit: si nollem, si graue ac superbum existimarem
C uirtute gloriari: pro felicitate mea exercitusque mei, quod tantam nationē sine ulla militum iactura deuicimus, postularem, ut dijs immortalibus honos haberetur: & ipse triumphans in Capitolium adscenderem, unde uotis rite nuncupatis profectus sum: negaretis hoc mihi cum dijs immortalibus? Iniquo enim loco dimicaui. Dic igitur, quo aequiore potuerim dimicare? cum montem hostes cepissent, loco munito se tenerent? nempe eundum ad hostes erat, si uincere uellem. Quid si urbem eo loco haberent? & moenibus se tenerent? nempe oppugnandi erant. Quid? ad Thermopylas aequone loco M. Acilius cū rege Antiocho pugnauit? quid? Philippum non eodem modo super Aoum amnem iuga tenentem montium T. Quinctius deiecit? Equidem adhuc qualem aut sibi fingant, aut uobis uideri uelint hostem fuisse, non inuenio. si degenerem, & emollitum amoenitate Asiae, quid periculi uel iniquo loco subeuntibus fuit? si timendum & feritate animorum, & robo
D re corporum: huic ne tantae uictoriae triumphū negatis? Caeca inuidia est P.C. nec quidquam aliud scit, quam detractare uirtutes, corrumpere honores ac praemia earum. Mihi, quaeso, ita ignoscatis P.C. si longiorem orationem non cupiditas gloriandi de me, sed necessaria criminum defensio fecit. An etiam per Thraciam saltus patentes, qui angusti erant, & plana ex arduis, & culta ex siluestribus facere potui? & praestare necubi notis sibi latebris delitescerent latrones Thraces? ne quid sarcinarum raperetur? ne quod iumentum ex tanto agmine abstraheretur? ne quis uulneraretur? ne ex uulnere uir fortis ac strenuus Q. Minucius moreretur? In hoc casu, quo infeliciter incidit, ut talem ciuem amitteremus, haerent. quod saltu iniquo, loco alieno cum adortus hostis nos esset, quae simul acies primi & nouissimi agminis haerentem ad impedimenta nostra exercitum barbarorū circūuenerunt: quod multa millia ipso die, plura multo post dies paucos ceciderunt & ceperunt:
E hoc si ipsi tacuerint, uos scituros, cum testis orationis meae totus exercitus sit, nō credunt. si gladium in Asia non strinxissem, si hostem non uidissem: tamen procos. triumphum in Thracia duobus proelijs merueram. Sed iam dictum satis est, quin pro eo, quod pluribus uerbis uos, quam uolui, fatigaui: ueniam a uobis petitam impetratamque uelim P.C. Plus crimina eo die, quam defensio, ualuissent: ni altercationem in serum produxissent. dimittitur senatus in ea opinione, ut negaturus triumphum fuisse uideretur. Postero die & cognati amicique Cn. Manlij summis opibus annixi sunt, & auctoritas seniorum ualuit, negantium exemplum proditum memoriae esse, ut imperator, qui perduellibus deuictis, cōfecta prouincia, exercitum reportasset, sine curru & laurea priuatus inhonoratusque urbem iniret. hic pudor malignitatem uicit, triumphumque frequentes decreuerunt. Oppressit

pressit deinde mentionem memoriamque omnem contentionis huius, maius, & cũ maiore & clariore uiro certamen ortum. P. Scipioni Africano (ut Valerius Antias auctor est) duo Q. Petilij diem dixerunt. id, prout cuiusque ingenium erat, interpretabantur. Alij non tribunos pleb. sed uniuersam ciuitatem, quae id pati posset, incusabant. duas maximas orbis terrarum urbes ingratas uno prope tempore in principes inuentas: Romam ingratiorem. siquidem uicta Carthago uictum Hannibalem in exsilium expulisset, Roma uictrix uictorem Africanum expellat. Alij, neminem unum ciuem tantum eminere debere, ut legibus interrogari non possit. nihil tam aequandae libertatis esse, quam potentissimum quemque posse dicere caussam, quid autem tuto cuiquam, nedum summam Reipublicae, permitti, si ratio non sit reddenda? qui ius aequum pati non possit, in eum uim haud iniustam esse. Haec agitata sermonibus, donec dies dicendae caussae uenit. nec alius antea quisquã, nec ille ipse Scipio consul censorue maiore omnis generis hominum frequentia, quam reus illo die in forum est deductus. Iussus dicere caussam, sine ulla criminum mentione orationẽ adeo magnificam de rebus ab se gestis est exorsus, ut satis constaret, neminem umquã neque melius, neque uerius laudatum esse. dicebantur enim ab eodem animo ingenioque, a quo gesta erant. & aurium fastidium aberat: quia pro periculo, non in gloriam, referebantur. Tribuni pl. uetera luxuriae crimina Syracusanorum hibernorum, & Locris Pleminianum tumultum cum ad fidem praesentium criminum retulissent, suspicionibus magis, quam argumentis, pecuniae captae reum accusarunt. Filium captum sine pretio redditũ, omnibusque alijs rebus Scipionem, tamquam in eius unius manu pax Romana bellumq. esset, ab Antiocho cultum. dictatorem eum consuli, non legatum in prouincia fuisse. nec ad aliam rem eo profectum, quam ut id quod Hispaniae, Galliae, Siciliae, Africae iã pridẽ persuasum esset, hoc Graeciae Asiaeq. & omnibus ad orientem uersis regibus gentibusque appareret: unum hominem caput columenq. imperij Romani esse: sub umbra Scipionis ciuitatem dominam orbis terrarum latere: nutus eius pro decretis patrum, pro populi iussis esse. Infamia intactum, inuidia qua possunt, urgent. Orationibus in noctem perductis, producta dies est. ubi ea uenit, tribuni in Rostris prima luce consederunt. citatus reus magno agmine amicorum clientiumque per mediam concionem ad Rostra subijt: silentioq. facto, Hoc, inquit, die tribuni pl. uosque Quirites, cum Hannibale & Carthaginiensibus signis collatis in Africa bene ac feliciter pugnaui. itaque cum hodie litibus & iurgijs supersederi aequum sit, ego hinc extemplo in Capitolium ad Iouem opt. max. Iunonemq. & Mineruam, ceterosque deos, qui Capitolio, atque arci praesident, salutandos ibo: hisque gratias agam, quod mihi & hoc ipso die, & saepe alias egregie reipublicae gerendae mẽtem, facultatemque dederunt. uestrum quoque quibus commodum est, ite mecum Quirites, & orate deos, ut mei similes principes habeatis. ita, si ab annis septemdecim ad senectutẽ semper uos aetatem meam honoribus uestris anteistis, ego uestros honores rebus gerẽdis praecessi. Ab Rostris in Capitolium adscendit. simul se uniuersa cõcio auertit, & secuta Scipionem est: adeo, ut postremo scribae uiatoresq. tribunos relinquerẽt, nec cum ijs praeter seruilem comitatum, & praeconem, qui reum ex Rostris citabat, quisquam esset. Scipio non in Capitolio modo, sed per totam urbem omnia templa deum cum populo R. circumijt. Celebratior is prope dies fauore hominum, & aestimatione uerae magnitudinis eius fuit, quam quo triumphans de Syphace rege & Carthaginiensibus urbem est inuectus. Hic speciosus ultimus dies P. Scipioni illuxit. post quem, cum inuidiam & certamina cum tribunis prospiceret, die longiore producta in Liternum concessit, certo cõsilio ne ad caussam dicendam adesset. maior animus & natura erat, ac maiori fortunae assuetus, quam ut reus esse sciret, & summittere se in humilitatem caussam dicentium. Vbi dies uenit, citarique absens est coeptus, L. Scipio morbum caussae esse cur abesset, excusabat. quam excusationem cum tribuni, qui diẽ dixerant, non acciperent, & ab eadem superbia nõ uenire ad caussam dicendam arguerent, qua iudicium & tribunos pl. & concionem reliquisset: & quibus ius de se dicendae sentẽtiae & libertatẽ ademisset, his comitatus, uelut captos trahẽs, triumphum de populo R. egisset: secessionemque eo die in Capitolium a tribunis pl. fecisset, Habetis ergo temeritatis illius mercedem. quo duce, & auctore nos reliquistis, ab eo ipsi relicti estis. & tantum animorum in dies nobis decrescit: ut ad quem ante annis XVII exercitum & classem habentem, tribunos plebis, aedilemq. in Siciliam mittere ausi sumus,

qui

A qui prehenderent eum, & Romam reducerent: ad eum priuatum ex uilla sua extrahendum ad caussam dicendam mittere non audeamus? Tribuni pl. appellati ab L. Scipione ita decreuerunt: si morbi caussa excusaretur, sibi placere, accipi eam caussam, diemque a collegis produci. Tribunus pl. eo tempore Ti. Sempronius Gracchus erat, cui inimicitiae cum P. Scipione intercedebant. is cum uetuisset nomē suum decreto collegarum adscribi, tristioresq. omnes sententiam exspectarent: ita decreuit: Cum L. Scipio excuset morbum esse caussae fratri: satis id sibi uideri: se P. Scipionem, priusquam Romam redisset, accusari non passurum. tum quoque, si se appellet, auxilio ei futurum, ne caussam dicat. ad id fastigium rebus gestis, honoribus populi Romani P. Scipionem deorum hominumque consensu peruenisse: ut sub Rostris reum stare, & praebere aures adolescentium conuicijs, populo Romano magis deforme, quam ipsi sit. Adiecit decreto indignationem. Sub pe-B dibus uestris stabit tribuni domitor ille Africae Scipio? ideo quattuor nobilissimos duces Poenorum in Hispania, quattuor exercitus fudit fugauitque: ideo Syphacem cepit, Hannibalem deuicit, Carthaginem uectigalem nobis fecit, Antiochum (recepit enim fratrem consortem huius gloriae L. Scipio) ultra Tauri iuga emouit, ut duobus Petillijs succumberet? uos de P. Africano palmam peteretis? nullisue meritis suis, nullis uestris honoribus umquam in arcem tutam, & uelut sanctam clari uiri peruenient, ubi si non uenerabilis, inuiolata saltem senectus eorum confidat? Mouit & decretum, & adiecta oratio non ceteros modo, sed ipsos etiam accusatores: & deliberaturos se, quid sui iuris & officij esset, dixerunt. Senatus deinde, concilio plebis dimisso, haberi est coeptus. ibi gratiae ingentes ab uniuerso ordine, praecipue e consularibus senioribusq. Ti. Graccho actae sunt, quod rempublicam priuatis simultatibus potiorem habuisset. & Petillii uexati sunt C probris, quod splendere aliena inuidia uoluissent, & spolia ex Africani triumpho peterent. Silentium deinde de Africano fuit. uitam Literni egit sine desiderio urbis. Moriētem rure eo ipso loco sepeliri se, iussisse ferunt: monumentumq. ibi aedificari, ne funus sibi in ingrata patria fieret. Vir memorabilis: bellicis tamen, quam pacis artibus memorabilior prima pars uitae, quam postrema fuit: quia in iuuenta bella assidue gesta: cū senecta res quoque defloruere, nec praebitā est materia ingenio. quid ad primum consulatū secundus, etiam si censuram adijcias? quid Asiatica legatio & ualetudine aduersa inutilis, & filij casu deformata, & post reditum necessitate aut subeundi iudicij, aut simul cum patria deserendi? Punici tamen belli perpetrati, quo nullum neque maius neque periculosius Romani gessere, unus praecipuam gloriam tulit. Morte Africani creuere inimicorum animi: quorum princeps fuit M. Porcius Cato, qui uiuo quoque eo allatrare eius magnitudinem D solitus erat. hoc auctore existimātur Petillij & uiuo Africano rem ingressi, & mortuo rogationem promulgasse. Fuit autem rogatio talis. Velitis, iubeatis, quaeratur, quae pecunia capta, ablata, coacta ab rege Antiocho est, quiq. sub eius imperio fuerunt: quod eius in publicum relatum non est, uti de ea re Ser. Sulpicius praetor urbanus ad senatum referat. quem eam rē uelit senatus quaerere de ijs, qui praetores nunc sunt? Huic rogationi Q. & L. Mūmij intercedebant. senatum quaerere de pecunia non relata in publicum, ita ut antea semper factum esset, aequum censebant. Petillij nobilitatem & regnum in senatu Scipionū accusabant. L. Furius Purpureo consularis, qui in decem legatis in Asia fuerat, latius rogandum censebat: nō quae ab Antiocho modo pecuniae captae forēt, sed quae ab aliis regib. gentibusq., Cn. Manlium inimicum incessens. Et L. Scipio, quem magis pro se, quam aduersus legem dicturum apparebat, dissuasor processit. is post mortem P. Africani fratris, uiri omnium fortissimi clarissimique, eam exortam rogationem est conquestus. parum enim E fuisse, non laudari pro Rostris P. Africanum post mortem, nisi etiam accusaretur. & Carthaginienses exsilio Hannibalis contentos esse: populum Romanum ne morte quidem P. Scipionis exsatiari: nisi & ipsius fama sepulti laceretur, & frater insuper accessio inuidiae mactetur. M. Cato suasit rogationē: exstat oratio eius de pecunia regis Antiochi: & Mūmios tribunos auctoritate deterruit, ne aduersarentur rogationi. Remittentibus ergo his intercessionem, omnes tribus, Vti rogas, iusserunt. Seruio Sulpicio deinde referente, quem rogatione Petillia quaerere uellent, Q. Terentium Culleonem patres iusserunt. Ad hūc praetorem adeo amicū Corneliae familiae, ut qui Romae mortuum elatumq. P. Scipionem (est enim ea quoque fama) tradunt, pileatum, sicut in triumpho ierat, in funere quoque ante le

ctum isse memoriae prodiderint, & ad portam Capenā mulsum prosecutis funus dedisse: F
quod ab eo inter alios captiuos in Africa ex hostibus receptus esset: aut adeo inimicum eundem, ut propter insignem simultatem, ab ea factione, quae aduersa Scipionibus erat, delectus sit potissimum ad quaestionem exercendam: ceterum ad hūc nimis aequum aut iniquum praetorem reus extemplo factus L. Scipio. simul & delata & recepta nomina legatorum eius, A. & L. Hostiliorum Catonum, & C. Furij Aculeonis quaestoris: & ut omnia contacta societate peculatus uiderentur, scribae quoque duo, & accensus. L. Hostilius, & scribae, & accensus, priusquam de Scipione iudicium fieret, absoluti sunt: Scipio & A. Hostilius legatus, & C. Furius damnati. quo commodior pax Antiocho daretur, Scipionem VI millia pondo auri, quadringenta octoginta argenti plus accepisse, quam in aerarium retulerit: A. Hostilium LXXX pondo auri, argenti CDIII: Furium quaestorem auri centum XXX. argenti CC pondo. Has ego summas auri & argenti relatas apud Antiatem inueni. In L. Scipione malim equidem librarij mendum, quam mendacium scriptoris esse in summa auri, atque argenti. similius enim ueri est, argenti, quam auri maius pondus fuisse: & potius quadragies, quam ducenties quadragies litem aestimatam: eo magis, quod tantae summae rationem etiam ab ipso P. Scipione requisitam esse in senatu tradunt: librumq. rationis eius cum Lucium fratrem afferre iussisset, inspectante senatu suis ipsum manibus concerpsisse, indignantem quod cum bis millies in aerarium intulisset, quadragies ratio ab se posceretur. ab eadem fiducia animi, cum quaestores pecuniā ex aerario contra legem promere non auderent, poposcisse claues, & se aperturum aerarium dixisse, qui, ut clauderetur, effecisset. Multa alia in Scipionis exitu maxime uitae, dieq. dicta, morte, funere, sepulcro in diuersum trahunt: ut cui famae, quibus scriptis assentiar, nō habeam. Non de accusatore conuenit. alij M. Naeuium, alij Petillios diem dixisse scribunt. non de tempore quo dicta dies sit: non de anno, quo mortuus sit: non ubi mortuus, H
aut elatus sit. alij Romae, alii Literni & mortuum & sepultum. utrobique monumenta ostēduntur, & statuae. nam & Literni monumentum, monumentoq. statua superimposita fuit: quam tempestate disiectam nuper uidimus ipsi. & Romae extra portam Capenā in Scipionum monumento tres statuae sunt: quarum duae P. & L. Scipionum dicuntur esse: tertia poetae Q. Ennij. nec inter scriptores rerum discrepat solum, sed orationes quoque (si modo ipsorum sunt, quae feruntur, P. Scipionis & Ti. Gracchi) abhorrent inter se. Index orationis P. Scipionis, nomen M. Naeuij tr. pl. habet: ipsa oratio sine nomine est accusatoris. nebulonem modo, modo nugatorem appellat. Ne Gracchi quidem oratio aut Petilliorum accusatorum Africani, aut diei dictae Africano ullam mentionem habet. alia tota serenda fabula est Gracchi orationi conueniens: & illi auctores sequendi sunt: qui, cum L. I
Scipio & accusatus & damnatus sit pecuniae captae ab rege, legatum in Etruria fuisse Africanum tradunt. quo post famam de fratris casu allatam, relicta legatione, cucurrisse eum Romam: & cum a porta recta ad forum se contulisset, quod in uincula duci fratrem dictum erat, repulisse a corpore eius uiatorem, & tribunis retinentibus, magis pie, quam ciuiliter, uim fecisse. haec enim ipse Gracchus queritur, dissolutam esse a priuato tribuniciam potestatē, & ad postremū cum auxiliū L. Scipioni polliceretur, adiicit, tolerabilioris exēpli esse a tribuno pl. potius, quam a priuato, uictam uideri & tribuniciam potestatē, & remp. esse. sed ita hanc unam impotentem eius iniuriam inuidia onerat, ut increpando, quod degenerarit tātum a se ipse, cumulatas ei ueteres laudes moderationis & temperantiae pro reprehensione praesenti reddat. castigatum enim quōdam ab eo populum ait, quod eum perpetuū consulem & dictatorem uellet facere. prohibuisse, statuas sibi in Comitio, in Rostris, in K
curia, in Capitolio, in cella Iouis poni. prohibuisse ne decerneretur, ut imago sua triūphali ornatu e tēplo Iouis opt. max. exiret. Haec uel in laudatione posita ingentē magnitudinem animi moderandis ad ciuilem habitum honoribus significarent, quae exprobrando inimicus fatetur. Huic Graccho minorem ex duabus filiis (nam maior P. Cornelio Nasicae haud dubie a patre collocata erat) nuptam fuisse conuenit. illud parum constat, utrum post mortem patris & desponsa sit, & nupserit: an uerae illae opiniones sint, Gracchum, cum L. Scipio in uincula duceretur, nec quisquam collegarum auxilio esset, iurasse, sibi inimicitias cū Scipionibus, quae fuissent, manere, nec se gratiae quaerēdae caussa quidquā facere: sed in quem carcerem reges & imperatores hostium ducentem uidisset P. Africanum, in eū se

fratrem

A fratrem eius duci non passurum. Senatum eo die forte cenantem in Capitolio consurrexisse, & petisse, ut inter epulas Graccho filiam Africanus desponderet. quibus ita inter publicum sollemne sponsalibus rite factis, cum se domum recepisset, Scipionem Aemiliae uxori dixisse, filiam se minorem despondisse. cum illa muliebriter indignabunda nihil de cõmuni filia secum consultatum, adiecisset: non si Ti. Graccho daret, expertem consilij debuisse matrem esse: laetum Scipionem tam concordi iudicio, ipsi desponsam respondisse. Haec de tanto uiro, quam & opinionibus & monumentis litterarum uariarent, proponẽda erant. Iudicijs a Q. Terentio praetore perfectis, Hostilius & Furius damnati praedes eodem die quaestoribus urbanis dederunt. Scipio cum contenderet, omnem quam accepisset pecuniam, in aerario esse, nec se quidquam publici habere, in uincula duci est coeptus. P. Scipio Nasica tribunos appellauit, orationemque habuit plenam ueris decoribus, non B communiter modo Corneliae gentis, sed proprie familiae suae. Parentes suos & P. Africani, ac L. Scipionis, qui in carcerem duceretur, fuisse Cn. & P. Scipiones, clarissimos uiros: eos, cum per aliquot annos in terra Hispania aduersus multos Poenorum Hispanorũq. & duces & exercitus nominis Romani famam auxissent, non bello solum, sed quod Romanae temperantiae fideiq. specimen illis gentibus dedissent, ad extremum ambos pro populo R. morte occubuisse. cum illorum tueri gloriam posteris satis esset, P. Africanum tantum paternas superauisse laudes, ut fidem fecerit, non sanguine humano, sed stirpe diuina satum se esse. L. Scipionem, de quo agatur, ut quae in Hispania, quae in Africa, cum legatus fratris esset, gessisset, praetereantur, consulem & ab senatu dignum uisum, cui extra sortem Asia prouincia, & bellum cum Antiocho rege decerneretur: & a fratre, cui post duos consulatus censuramq. & triumphum legatus in Asiam iret. ibi ne magnitudo & splendor C legati laudibus consulis officeret, forte ita incidisse, ut quo die ad Magnesiam signis collatis L. Scipio Antiochum deuicisset, aeger P. Scipio Elaeae dierum aliquot uia abesset. non fuisse minorem eum exercitum, quam Hannibalis, cum quo in Africa esset pugnatũ. Hannibalem eundem fuisse inter multos alios regios duces, qui imperator Punici belli fuerit. & bellum quidem ita gestum esse, ut ne fortunam quidem quisquam criminari possit. in pace crimen quaeri, eam dici uenisse. hic X legatos simul argui, quorum ex consilio data pax esset. quin exstitisse ex X legatis, qui Cn. Manlium accusarent. tamen non modo ad criminis fidem, sed ne ad moram quidem triumphi eam accusationem ualuisse. At Hercule in Scipione ipsas leges pacis, ut nimium accommodatas Antiocho, suspectas esse. integrum enim ei regnum relictum, omnia possidere eum uictum, quae ante bellum eius fuerint. auri & argenti cum uim magnam habuisset, nihil in publicum relatum, omne in priuatum uer-D sum. An non praeter omnium oculos tantum auri argentiq. in triumpho L. Scipionis, quãtum non decem alijs triumphis, si omne in unum conferatur, sit latum? Nam quid de finibus regni dicam? Asiam omnem, & proxima Europae tenuisse Antiochum: ea quanta regio orbis terrarum sit, a Tauro monte in Aegaeum usque prominens mare? quot nõ urbes modo, sed gentes amplectatur, omnes scire. hanc regionem dierum plus triginta in longitudinem, decem inter duo maria in latitudinem patentem, usque ad Tauri montis iuga Antiocho ademptam, expulso in ultimum angulum orbis terrarum. Quid si gratuita pax esset, plus adimi ei potuisse? Philippo uicto Macedoniam, Nabidi Lacedaemonem relictã, nec Quinctio crimen quaesitum. non enim habuisse eum Africanum fratrem: cuius cum gloria prodesse L. Scipioni debuisset, inuidiam nocuisse. tantum auri argentiq. iudicatum esse in domum L. Scipionis illatum, quantum uenditis omnibus bonis redigi non posset. ubi ergo esse regium aurum? ubi tot hereditates acceptas? in domo, quam sumptus non E exhauserint, exstare debuisse nouae fortunae cumulum. At enim quod ex bonis redigi nõ possit, ex corpore & tergo per uexationem & contumelias L. Scipionis petituros inimicos: ut, in carcerem inter fures nocturnos & latrones uir clarissimus includatur, & in robore & tenebris exspiret: deinde nudus ante carcerem proijciatur. Non id Corneliae magis familiae, quam urbi Romanae, fore erubescendum. Aduersus ea Terentius praetor rogationem Petilliam, & senatusconsultum, & iudicium de L. Scipione factum recitauit. se, ni referatur pecunia in publicum, quae iudicata sit, nihil habere quod faciat, nisi ut prehendi damnatum, & in uincula duci iubeat. Tribuni cum in consilium secessissent, paullo post C. Fannius ex sua collegarumq. aliorum, praeter Gracchum, sententia pronunciauit, praeto-

ri non intercedere tribunos, quo minus sua potestate utatur. Ti. Gracchus ita decreuit: F
Quo minus ex bonis L. Scipionis quod iudicatum sit, redigatur, se non intercedere praetori. L. Scipionem, qui regem opulentissimum orbis terrarum deuicerit, imperium populi R. propagauerit in ultimos terrarum fines, regem Eumenem, Rhodios, alias tot urbes Asiae deuinxerit populo R. beneficijs, plurimos duces hostium in triumpho ductos carcere incluserit, non passurum inter hostes populi R. in carcere & in uinculis esse, mittiq. eum se iubere. Tanto assensu auditum est decretum, adeo dimissum L. Scipionem laeti homines uiderunt, ut uix in eadem ciuitate uideretur factum iudicium. In bona deinde L. Scipionis possessum publice quaestores praetor misit. neque in ijs non modo uestigium ullum cõparuit pecuniae regiae, sed nec tantum redactum est, quantae summae damnatus fuerat. Collata pecunia a cognatis amicisq. & clientibus est L. Scipioni: ut, si acciperet eam, locupletior aliquanto esset, quam ante calamitatem fuerat. nihil accepit. quae necessaria ad cultũ erant, redempta ei a proximis cognatis sunt. uerteratq. Scipionum inuidia in praetorem, & consilium eius, & accusatores. G

EPITOME. LIBRI. XXXIX

. Aemilius consul Liguribus subactis, uiã a Placentia usque Ariminum perductã, Flaminiae iunxit. Initia luxuriae introducta ab exercitu Asiatico referuntur. Ligures, quicumque citra Apenninum erant, subacti sunt. Bacchanalia, sacrum Graecum, & nocturnum, scelerum omnium maximum seminarium, cum ad ingẽtis turbae coniurationem peruenisset, a consule inuestigatum, & multorum poena sublatum est. A censoribus L. Valerio Flacco, & M. Porcio Catone, uiro et belli & pacis artibus maximo, motus est senatu L. Quinctius Flamininus T. Quinctij frater, eo quod cũ Galliam prouinciam consul obtineret, rogatus in conuiuio a Philippo Poeno, quem amabat, scorto nobili, Gallum quendam sua manu occiderat: siue, ut quidã tradiderunt, unum damnatorum securi percusserat, rogatus a meretrice Placētina, cuius amore deperibat. Exstat in eum M. Catonis oratio. Scipio Literni decessit. & , tamquã iungente fortuna circa id tẽpus duo funera maximorum uirorum, Hannibal a Prusia Bithyniae rege, ad quem uicto Antiocho confugerat, cũ dederetur Romanis, qui ad exposcendum illum T. Quinctium Flamininum miserãt, ueneno sibi mortem consciuit. Philopoemen quoque dux Achaeorum, uir maximus, est a Messenijs interemptus ueneno, cum ab ijs bello captus esset. Coloniae, Potentia & Pisaurũ & Mutina & Parma deductae sunt. Praeterea res aduersum Celtiberos prospere gestas, & initia caussasque belli Macedonici continet. cuius origo inde fluxit, quod Philippus aegre ferebat regnum suũ minui a Romanis, eo quod cogeretur a Thracibus alijsque locis praesidia deducere. H

LIBER. XXXIX I

DVM haec (si modo hoc anno acta sunt) Romae aguntur, cõsules ambo in Liguribus gerebant bellum. Is hostis uelut natus ad continendam inter magnorum interualla bellorum Romanis militarẽ disciplinam erat: nec alia prouincia militem magis ad uirtutem acuebat. nam Asia & amoenitate urbium, & copia terrestrium maritimarumque rerum, & mollitia hostium, regijsque opibus ditiores, quam fortiores, exercitus faciebat. praecipue sub imperio Cn. Manlij solute ac negligenter habiti sunt. itaque asperius paullo iter in Thracia, & exercitatior hostis magna clade eos castigauit. in Liguribus omnia erant, quae militem excitarent: loca montana & aspera, quae & ipsis capere labor erat, & ex praeoccupatis deijcere hostem: itinera ardua, angusta, infesta insidiis: hostis leuis, & uelox & repentinus, qui nullum usquam tempus, nullum locum quietum aut securum esse sineret: oppugnatio necessaria munitorum castellorum, laboriosa simul, periculosaque: inops regio, quae parcimonia adstringeret milites, praedae haud multum praeberet. itaq. non lixa sequebatur, non iumentorum longus ordo agmen extendebat. nihil praeter arma & uiros omnem spem in armis habentes, erat. nec deerat umquam cum iis uel materia belli, uel caussa: quia propter domesticam inopiam uicinos agros incursabant: nec tamen in discrimen summae rerum pugnabatur. C. Flaminius consul, cum Friniatibus Liguribus K

A in agro eorum pluribus proelijs secundis factis, in deditionem gentem accepit, & arma
ademit: & quia non sincera fide tradebant, cum castigarentur, relictis uicis in montem
Auginum confugerunt. confestim secutus est consul. ceterum effusi rursus, & pars maxi-
ma inermes, per inuia & rupes diruptas praecipitantes fugerunt, qua sequi hostis nó pos-
set. ita trans Apenninum abierunt. qui castris se tenuerant, circumsessi expugnati sunt.
Inde trans Apenninum ductae legiones. ibi montis quem ceperãt, altitudine paullisper se
tutati, mox in deditionem concesserunt. tum conquisita cum intentiore cura arma, &
omnia adempta. Translatum deinde ad Apuanos Ligures bellum, qui in agrum Pisa-
num Bononiensemque ita incursauerant, ut coli non posset. his quoque perdomitis con-
sul pacem dedit finitimis. & quia, a bello quieta ut esset prouincia, effecerat: ne in otio
militem haberet, uiam a Bononia perduxit Arretium. M. Aemilius alter consul agros
B Ligurum uicosque, qui in campis aut uallibus erant, ipsis montes duos Balistam Suis-
montiumque tenentibus, deussit, depopulatusque est. deinde eos, qui in montibus e-
rant adortus, primo leuibus proelijs fatigauit: postremo coactos in aciem descendere,
iusto proelio deuicit, in quo & aedem Dianae uouit. Subactis eis Apenninum omni-
bus, tum transmontanos adortus: in his & Briniates Ligures erant, quos non adie-
rat C. Flaminius, omnes Aemilius subegit, armaque ademit, & de montibus in cam-
pos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus in agrum Gallicum exercitum duxit,
uiamque ab Placentia, ut Flaminiae committeret, Ariminum perduxit. proelio ultimo,
quo cum Liguribus signis collatis conflixit, aedem Iunoni Reginae uouit. Haec in Ligu-
ribus eo anno gesta. In Gallia M. Furius praetor insontibus Caenomanis, in pace spe-
ciem belli quaerens, ademerat arma. id Caenomani conquesti Romae apud senatum, reie-
C ctique ad consulem Aemilium, cui, ut cognosceret, statueretque, senatus permiserat, ma-
gno certamine cum praetore habito, tenuerunt caussam, arma reddita Caenomanis, dece-
dere e prouincia praetor iussus. Legatis deinde sociorum Latini nominis, qui toto undi-
que ex Latio frequentes conuenerant, senatus datus est. his querentibus magnam multi-
tudinem ciuium suorum Romam commigrasse, & ibi censos esse, Q. Terentio Culleoni
pr. negotium datum est, ut eos conquireret, &, quem C. Claudio, M. Liuio censoribus,
postue eos censores, ipsum parentemue eius apud se censum esse probassent socij, ut redi-
re eo cogeret, ubi censi essent. Hac conquisitione XII millia Latinorum domos redie-
runt, iam tum multitudine alienigenarum urbem onerante. Priusquam consules redi-
rent, Romam M. Fuluius procos. ex Aetolia redijt. isque ad aedem Apollinis in senatu
cum de rebus in Aetolia Cephalleniaque ab se gestis disseruisset, petijt a patribus, ut ae-
D quum censerent ob rem publicam bene ac feliciter gestam, & dijs immortalibus honorem
haberi iubere, & sibi triumphum decernere. M. Aburius tr. pl. si quid de ea re ante M. Ae-
milij consulis aduentum decerneretur, intercessurum se ostendit. eum contradicere uelle,
proficiscentemque in prouinciam ita sibi mandasse, ut ea disceptatio integra in aduentum
suum seruaretur. Fuluium temporis iacturam facere. senatum etiam praesente consule,
quod uellet, decreturũ. Tum Fuluius. Si aut simultas M. Aemilij secum, ignota homini-
bus esset, aut, quam is eas inimicitias impotenti ac prope regia ira exerceret: tamen non
fuisse ferendum, absentem consulem & deorum immortalium honori obstare, & meritum
debitumque triumphum morari: imperatorem, rebus egregie gestis, uictoremq. exercitũ
cum praeda ac captiuis ante portas stare, donec consuli ob hoc ipsum morãti redire Romã
libitum esset. Verum enimuero cum sint notissimae sibi cum consule inimicitiae, quid ab
E eo quemquam posse aequi exspectare? qui per infrequẽtiam furtim senatusconsultũ factũ
ad aerarium detulerit: Ambraciam non uideri ui captam, quae aggere ac uineis oppugna-
ta sit, ubi incensis operibus alia deintegro facta sint, ubi circa muros subterq. terrã per dies
quindecim pugnatum: ubi a prima luce, cum iam transcẽdisset muros miles, usque ad no-
ctem diu anceps proelium tenuerit: ubi plus tria millia hostium sint caesa. Iam de deorũ
immortalium templis spoliatis in capta urbe, qualem calumniam ad pontifices attulerit?
nisi Syracusarum ceterarumq. captarum ciuitatum ornamentis urbem exornari fas fuerit,
in Ambraciam unam captam non ualuerit belli ius. se & patres conscriptos orare, & a tri-
bunis petere, ne se superbissimo inimico ludibrio esse sinãt. Vndiq. oẽs alij deprecari tribu-
nũ, alij castigare. Ti. Gracchi collegae plurimũ oratio mouit, ne suas quidẽ simultates pro

magistratu exercere boni exempli esse: alienarum uero simultatum tribunum pl. cognitorem fieri, turpe & indignum collegij eius potestate & sacratis legibus esse. suo quemque iudicio & homines odisse aut diligere, & res probare aut improbare debere, non pendere ex alterius uultu ac nutu, nec alieni momentis animi circumagi. adstipulariq. irato consuli tribunum pl. & quid priuatim M. Aemilius mandauerit, meminisse, tribunatum sibi a populo R. mandatum obliuisci, & mandatum pro auxilio ac libertate priuatorum, non proconsulari regno. ne hoc quidem cernere eum, fore ut memoriae ac posteritati mandetur, eiusdem collegij alterum e duobus tribunis pl. suas inimicitias remisisse reipublicae, alterum alienas & mandatas exercuisse. His uictus castigationibus tribunus cum templo excessisset, referente Ser. Sulpicio praetore triumphus M. Fuluio est decretus. Is cum gratias patribus conscriptis egisset, adiecit, ludos magnos se Ioui opt. max. eo die, quo Ambraciam cepisset, uouisse. in eam rem sibi centum pondo auri a ciuitatibus collatum. petere ut ex ea pecunia, quam in triumpho latam in aerario positurus esset, id aurum secerni iuberent. Senatus pontificum collegium consuli iussit, num omne id aurum in ludos consumi necessũ esset? Cum pontifices negassent ad religionem pertinere quanta impensa in ludos fieret: senatus Fuluio, quantum uellet, impenderet, permisit, dum ne summam octoginta milliũ excederet. Triumphare mense Ianuario statuerat. sed cum audisset consulem Aemilium litteris Aburij trib. pl. acceptis de remissa intercessione, ipsum ad impediendum triumphũ Romam uenientem aegrum in uia substitisse, ne plus in triumpho certaminum, quã in bello haberet, praetulit triumphi diem. Triumphauit A. D. X. Kal. Ianuarias de Aetolis, & de Cephallenia. Aureae coronae centum XII pondo ante currum latae sunt, argẽti pondo millia LXXXIII. auri pondo CCXLIII. tetradrachma Attica CXIIX millia, Philippei nummi XII millia CDXXII. signa aenea CCLXXXV. signa marmorea CCXXX. arma, tela, cetera spolia hostium magnus numerus. ad haec catapultae, ballistae, tormenta omnis generis: duces aut Aetoli & Cephallenes, aut regij ab Antiocho ibi relicti ad septem & XX. Multos eo die, priusquam in urbem inueheretur, in circo Flaminio tribunos, praefectos, equites, centuriones, Romanos sociosque donis militaribus donauit. militibus ex praeda uicenos quinos denarios diuisit, duplex centurioni, triplex equiti. iam consulariũ comitiorum appetebat tempus: quibus quia M. Aemilius, cuius sortis ea cura erat, occurrere non potuit, C. Flaminius Romam uenit. ab eo creati consules Sp. Postumius Albinus, Q. Marcius Philippus. praetores inde facti T. Maenius, P. Cornelius Sulla, C. Calpurnius Piso, M. Licinius Lucullus, C. Aurelius Scaurus, L. Quinctius Crispinus. Extremo anni magistratibus iam creatis, A. D. tertium nonas Martias Cn. Manlius Vulso de Gallis, qui Asiam incolunt, triumphauit. serius ei triumphandi caussa fuit, ne Q. Terẽtio Culleone praetore caussam lege Petillia diceret, & incendio alieni iudicii, quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret: eo infensioribus in se, quam in illum, iudicibus, quod disciplinam militarem seuere ab eo conseruatam successor ipse omni genere licẽtiae corruperat. neque ea sola infamiae erant, quae in prouincia procul ab oculis facta narrabãtur: sed etiam magis, quae in militibus eius quotidie conspiciebantur. Luxuriae enim peregrinae origo ab exercitu Asiatico inuecta in urbẽ est. ij primũ lectos aeratos, uestem stragulã pretiosam, plagulas, & alia textilia, & quae tum magnificae supellectilis habebãtur, monopodia, & abacos Romam aduexerunt. tunc psaltriae, sambucistriaeque, & cõuiualia ludionum oblectamẽta addita epulis: epulae quoq. ipsae & cura & sumptu maiore apparari coeptae. tũ coquus, uilissimũ antiquis mancipiũ & aestimatione & usu, in pretio esse, & quod ministerium fuerat, ars haberi coepta. uix tamen illa, quae tum cõspiciebantur, semina erãt futurae luxuriae. In triumpho tulit Cn. Manlius coronas aureas CC duodecim pondo: argenti pondo CCXX millia: auri pondo ∞ ∞ CIII: tetradrachmum Atticum CXXVII millia: cistophorũ CCL: Philippeorum aureorum nummorum sedecim millia CCCXX. & arma spoliaque multa Gallica carpentis transuecta. duces hostium duo & quinquaginta ducti ante currum. Militibus quadragenos binos denarios diuisit, duplex cẽturioni, & stipendium duplex in pedites dedit, triplex in equites. Multi omnium ordinum donati militaribus donis currum secuti sunt. carminaq. a militibus ea in imperatorem dicta, ut facile appareret, in ducem indulgentem ambitiosumq. ea dici, triumphum esse militari magis fauore, quam populari celebrem. Sed ad populi quoque gratiam conciliandam amici Manlij

A ci Manlij ualuerunt. quibus annitentibus, senatuscósultum factum est, ut ex pecunia, quae in triumpho translata esset, stipendium collatum a populo in publicum, quod eius solutū antea non esset, solueretur. uicenosquinos & semisses in millia aeris quaestores urbani cū fide & cura soluerunt. Per idem tempus tribuni mil. duo ex duabus Hispanijs cum litteris C. Atinij, & L. Manlij, qui eas prouincias obtinebant, uenerunt. ex ijs litteris cognitum est, Celtiberos Lusitanosq. in armis esse, & sociorum agros populari. de ea re consultatio nem integram senatus ad nouos magistratus reiecit. Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus faciebant, malus in circo instabilis in signum Pollentiae procidit, atque id deiecit. ea religione moti patres, & diem unum adijciendum ludorum celebritati censuerunt, & signa duo pro uno reponenda, & nouum auratum faciē dum. Et plebeij ludi ab aedilibus C. Sempronio Blaeso, & M. Furio Fuso diē unum instau
B rati sunt. Insequens annus Sp. Postumium Albinum, & Q. Marcium Philippum consules An. 564
ab exercitu, bellorumq. & prouinciarum cura ad intestinae coniurationis uindictam auertit. praetores prouincias sortiti sunt: T. Maenius urbanā, M. Licinius Lucullus inter ciues & peregrinos, C. Aurelius Scaurus Sardiniam, P. Cornelius Sulla Siciliam, L. Quinctius Crispinus Hispaniam citeriorem, C. Calpurnius Piso Hispaniam ulteriorem. consulibus ambobus quaestio de clamdestinis coniurationibus decreta est. Graecus ignobilis in Etruriam primum uenit, nulla cum arte earum, quas multas ad animorum corporumq. cultum nobis eruditissima omnium gens inuexit, sed sacrificulus & uates: nec is qui aperta religione propalam, & quaestum & disciplinam profitendo, animos horrore imbueret, sed occultorū antistes sacrorū. Initia erant, quae primo paucis tradita sunt: deinde uulgari coepta per uiros mulieresque. additae uoluptates religioni uini & epularum, quo plurium animi
C illicerētur. cum uinū animos & nox, & misti feminis mares, aetatis tenerae maioribus, discrimen omne pudoris exstinxissent: corruptelae primum omnis generis fieri coeptae, cū ad id quisque, quo natura pronioris libidinis esset, paratam uoluptatem haberet. nec unum genus noxae: stupra promiscua ingenuorum feminarumq. erant, sed falsi testes, falsa signa testimoniaq. & iudicia ex eadem officina exibant. uenena indidem, intestinaeq. caedes, ita ut ne corpora quidem interdum ad sepulturam exstarēt. multa dolo, pleraque per uim audebantur. occulebat uim, quod prae ululatibus, tympanorumq. & cymbalorum strepitu, nulla uox queritantium inter stupra & caedes exaudiri poterat. Huius mali labes ex Etruria Romam uelut contagione morbi penetrauit. primo urbis magnitudo capacior patientiorq. talium malorum ea celauit. tandem indicium hoc maxime modo ad Postumiū consulem peruenit. P. Aebutius, cuius pater publico equo stipendia fecerat, pupillus reli-
D ctus, mortuis deinde tutoribus, sub tutela Duroniae matris & uitrici Ti. Sempronij Rutili educatus fuerat. & mater dedita uiro erat, & uitricus, quia tutelam ita gesserat, ut rationē reddere non posset: aut tolli pupillū, aut obnoxium sibi uinculo aliquo fieri cupiebat. uia una corruptelae Bacchanalium erāt: mater adolescentulum appellat, se pro aegroto uouisse, ubi primum conualuisset, Bacchis eum se initiaturam. damnatam uoti deum benignitate, exsoluere id uelle. X dierum castimonia opus esse: decimo die cenatum, deinde pure lautum in sacrarium deducturam. Scortum nobile, libertina Hispala Fecenia, non digna quaestu, cui ancillula assueuerat: etiam postquam manumissa erat, eodē se genere tuebatur. huic consuetudo iuxta uicinitatem cum Aebutio fuit, minime adolescentis aut rei aut famae damnosa. ultro enim amatus appetitusque erat: &, maligne omnia praebētibus suis, meretriculae munificētia sustinebatur. quin eo processerat cōsuetudine capta, ut post patroni mortem, quia in nullius manu erat, tutore a tribunis & praetore petito, cum testa-
E mentum faceret, unum Aebutium institueret heredem. Haec amoris pignora cum essent, nec quidquam secretum alter ab altero haberent, per iocum adolescens uetat eam mirari, si per aliquot noctes secubuisset: religionis se caussa, ut uoto pro ualetudine sua facto liberetur, Bacchis initiari uelle. Id ubi mulier audiuit, perturbata, Dij meliora, inquit, mori & sibi & illi satius esse, quam id faceret, & in caput eorum detestari minas periculaque, qui id suasissent. Admiratus cum uerba, tum perturbationem tantam adolescens, parcere exsecrationibus iubet. matrem id sibi assentiente uitrico imperasse. Vitricus ergo, inquit, tuus (matrem enim insimulare forsitan fas non sit) pudicitiam, famam, spem, uitamq. tuam perditum ire hoc facto properat? Eo magis mirabundo, quaerentiq. quid rei esset, pacem

ueniamque precata deorum dearumque, si coacta caritate eius, silenda enunciasset: ancil- F
lam se ait dominae comitem id sacrarium intrasse, liberam numquã eo accessisse. scire, cor
ruptelarum omnis generis eam officinam esse, & iam biennio constare, neminem initiatũ
ibi maiorem annis XX: ut quisque introductus sit, uelut uictimam tradi sacerdotibus. eos
deducere in locum, qui circumsonet ululatibus, cantuque symphoniae, & cymbalorum, &
tympanorum pulsu, ne uox queritantis, cum per uim stuprũ inferatur, exaudiri possit. Ora-
re deinde, atque obsecrare, ut eã rẽ quocumque discuteret modo: nec se eo praecipitaret,
ubi omnia infanda patienda primum, deinde facienda essent: neque ante dimisit eum, quã
fidem dedit adolescens, ab his sacris se temperaturum. Posteaquam domum uenit, & ma-
ter mentionem intulit: quid eo die, quid deinceps ceteris, quae ad sacra pertinerẽt, facien
dum esset: negat eorum se quidquam facturum, nec initiari sibi in animo esse. aderat sermo
ni uitricus. confestim mulier exclamat, Hispalae concubitu carere eum decem noctes non G
posse. illius excetrae delenimentis & uenenis imbutum, nec parentis, nec uitrici, nec deorũ
uerecundiam habere: iurgantes hinc mater, hinc uitricus, cum quattuor eum seruis domo
exegerunt. Adolescens inde ad Aebutiam se amitam contulit, caussamque ei, cur esset a
matre eiectus, narrauit, deinde ex auctoritate eius postero die ad consulem Postumium,
arbitris remotis, rem detulit. consul post diem tertium ad se iussum redire dimisit. ipse Sul
piciam, grauem feminam, socrum suam, percunctatus est, ecquam anum Aebutiam ex A-
uentino nosset? cum ea, nosse probam, & antiqui moris feminam respondisset: opus esse
sibi ea conuenta dixit: mitteret nuncium ad eam, ut ueniret. Aebutia accita ad Sulpiciam
uenit: & consul paullo post, uelut forte interuenisset, sermonem de Aebutio fratris eius fi
lio infert. Lacrymae mulieri obortae, & miserari casum adolescentis coepit, qui spoliatus
fortunis, a quibus minime oporteret, apud se tunc esset, eiectus a matre, quod probus ado H
lescens (dij propitij essent) obscenis, ut fama esset, sacris initiari nollet. Satis de Aebu-
tio exploratum ratus consul, non uanum auctorem esse: dimissa Aebutia, socrum rogat, ut
Hispalam indidem ex Auentino libertinam non ignotam uiciniae accerseret ad sese. eam
quoque esse, quae percunctari uellet. Ad cuius nuncium perturbata Hispala, quod ad tam
nobilem & grauem feminam ignara caussae accerseretur: posteaquam lictores in uestibu-
lo, turbamque consularem & consulem ipsum conspexit, prope exanimata est. In interio-
rem partem aedium abductam socru adhibita consul, si uera dicere inducere in animũ pos
set, negat perturbari debere. fidem uel ab Sulpicia, tali femina, uel ab se acciperet, expro-
meret sibi, quae in luco Similae Bacchanalibus in sacro nocturno solerent fieri. Hoc ubi
audiuit, tantus pauor, tremorq. omnium membrorum mulierem cepit, ut diu hiscere non
posset. tandem confirmata, puellam admodum se ancillam initiatam cum domina ait. ali- I
quot annis, ex quo manumissa sit, nihil quid ibi fiat, scire. Iam idipsum cõsul laudare, quod
initiatam se non infitiaretur. sed & cetera eadem fide expromeret. neganti ultra quidquã
scire, non eandem, dicere, si coarguatur ab alio, ac per se fatenti, ueniam aut gratiam fore,
eum sibi omnia exposuisse, qui ab illa audisset. Mulier haud dubie, id quod erat, Aebutiũ
indicem arcani rata esse, ad pedes Sulpiciae procidit, & eam primo orare coepit, ne mulie
ris libertinae cum amatore sermonem, in rem non seriam modo, sed capitalem etiam uerti
uellet. se terrendi eius caussã, non quod sciret quidquam, ea locutam esse. Hic Postumius
accensus ira, tum quoque ait eam cum Aebutio se amatore cauillari, credere, non in domo
grauissimae feminae, & cum consule loqui. & Sulpicia attollere pauentem, simul illam ad
hortari, simul iram generi lenire. Tandem confirmata, multum incusata perfidia Aebutij,
qui optimi in eo ipso meriti talem gratiam retulisset: magnum sibi metum deorum, quo- K
rum occulta enũciaret; maiorem multo dixit hominum esse, qui se indicem manibus suis
discerpturi essent. itaque hoc se Sulpiciam, hoc consulem orare, ut se extra Italiam aliquo
amandarent, ubi reliquum uitae degere tuto posset. Bono animo esse iubere eam cõsul, &
sibi curae fore dicere, ut Romae tuto habitaret. Tũ Hispala originem sacrorum expromit.
primo sacrarium id feminarum fuisse, nec quemquam uirum eo admitti solitum. tres in an
nos statos dies habuisse, quibus interdiu Bacchis initiarentur, sacerdotes inuicem matro-
nas creari solitas. Pacullam Miniam Campanam sacerdotem omnia, tamquam deum mo-
nitu, immutasse. nam & uiros eam primam suos filios initiasse, Minium & Herennium Cer
rinios, & nocturnum sacrum ex diurno: & pro tribus in anno diebus quinos singulis mẽsi

bus

A bus dies initiorum fecisse. ex quo in promiscuo sacra sint,& permisti uiri feminis,& noctis licentia accesserit: nihil ibi facinoris,nihil flagitij praetermissum. plura uirorum inter sese, quam feminarum,esse stupra. si qui minus patientes dedecoris sint,& pigriores ad facinus, pro uictimis immolari, nihil nefas ducere. hanc summam inter eos religionis esse. uiros, uelut mente capta, cum iactatione fanatica corporis uaticinari. matronas Baccharum habitu crinibus passis cum ardentibus facibus decurrere ad Tiberim: demissasq. in aquam faces,quia uiuum sulphur cum calce insit,integra flamma efferre. Raptos a dijs homines dici, quos machinae illigatos ex conspectu in abditos specus abripiant,eos esse, qui aut coniurare,aut sociari facinoribus,aut stuprum pati noluerint. Multitudinem ingentem, alterum iam prope populum esse: in his nobiles quosdam uiros, feminasque. biennio proximo institutũ esse, ne quis maior XX annis initiaretur. captari aetates & erroris & stupri patien-
B tes. Peracto indicio aduoluta rursus genibus, preces easdem, ut se ablegaret, repetiuit. consul rogat socrum,ut aliquam partem aedium uacuam faceret,quo Hispala immigraret. cenaculum super aedes datum est, scalis ferentibus in publicum obseratis, aditu in aedes uerso. res omnes Feceniae extemplo translatae,& familia accersita. & Aebutius migrare ad consulis cliẽtem iussus. Ita cum indices ambo in potestate essent, rem ad senatum Postumius defert. Omnibus ordine expositis,quae delata primo, quae deinde ab se inquisita forent, patres pauor ingens cepit: cum publico nomine, ne quid eae coniurationes coetusque nocturni fraudis occultae aut periculi importarent: tum priuatim suorum quisque uicem, ne quis affinis ei noxae esset. Censuit autem senatus gratias consuli agendas,quod eam rem & cum singulari cura,& sine ullo tumultu inuestigasset. quaestionẽ deinde de Bacchanalibus sacrisque nocturnis extra ordinem consulibus mandat. indicibus Aebutio ac
C Feceniae ne fraudi ea res sit, curare,& alios indices praemijs inuitare iubet. sacerdotes eorum sacrorum,seu uiri seu feminae essent,non Romae modo, sed per omnia fora & conciliabula conquiri,ut in consulum potestate essent. edici praeterea in urbe Roma, & per totã Italiam edicta mitti,ne quis, qui Bacchis initiatus esset, coisse aut conuenisse caussa sacrorũ uelit,neu quid talis rei diuinae fecisse. ante omnia ut quaestio de his habeatur,qui coierint coniurauerintue quo stuprum flagitiumue inferretur. Haec senatus decreuit. consules aedilibus curulibus imperarunt,ut sacerdotes eius sacri omnes conquirerent, comprehensosque libero conclaui ad quaestionẽ seruarent. aediles plebis uidere, ne qua sacra in operto fierent. triumuiris capitalibus mandatum est, ut uigilias disponerent per urbem, seruarentque ne qui nocturni coetus fierent; utq. ab incendijs caueretur. adiutores triumuiris quinque uiri dati,uti cis Tiberim suae quisque regionis aedificijs praeessent. Ad haec offi-
D cia dimissis magistratibus,consules in Rostra adscenderunt:& concione aduocata,cum sollemne carmen precationis,quod praefari,priusquam populum alloquãtur, magistratus solent,peregisset consul,ita coepit. Nulli unquam concioni Quirites, tam non solum apta, sed etiam necessaria haec sollemnis deorũ comprecatio fuit, quae uos admoneret hos esse deos,quos colere,uenerari,precarique maiores uestri instituissent; non illos,qui prauis & externis religionibus captas mentes uelut furialibus stimulis ad omne scelus& ad omnem libidinem agerent. Equidem nec quid taceam,nec quatenus proloquar,inuenio. si aliquid ignorabitis,ne locum negligentiae dem: si omnia nudauero, ne nimium terroris offundã uobis,uereor. quidquid dixero,minus,quam pro atrocitate & magnitudine rei dictũ scito te esse. ut ad cauendum satis sit, dabitur opera a nobis. Bacchanalia tota iampridem Italia,& nunc per urbem etiam multis locis esse, non fama modo accepisse uos,sed crepitibus etiam ululatibusq. nocturnis,qui personant tota urbe,certum habeo: ceterum quae ea res
E sit,ignorare: alios deorum aliquem cultum: alios concessum ludum & lasciuiam esse credere:& qualecumque sit,ad paucos pertinere. quod ad multitudinem eorum attinet,si dixero multa millia hominum esse, illico necesse est exterreamini, nisi adiunxero qui qualesque sint. Primum igitur mulierum magna pars est,& is fons mali huiusce fuit. deinde simillimi feminis mares stuprati & constupratores,fanatici uigiles, uino strepitibus clamoribusque nocturnis attoniti. Nullas adhuc uires coniuratio: ceterum incrementum ingens uirium habet,quod in dies plures fiunt. Maiores uestri ne uos quidem,nisi cum aut uexillo in arce posito comitiorum caussa exercitus edictus esset,aut plebi concilium tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratibus ad concionem uocasset, forte temere coire uoluerunt: & ubi-

cumque

cumque multitudo esset, ibi & legitimum rectorem multitudinis censebant debere esse. F
Quales primum nocturnos coetus, deinde promiscuos mulierum ac uirorum esse creditis? si quibus aetatibus initientur mares, sciatis: non misereat uos eorũ solũ, sed etiam pudeat. Hoc sacramento initiatos iuuenes, milites faciendos censetis Quirites? ijs ex obsceno sacrario eductis arma committenda? hi cooperti stupris suis alienisque, pro pudicitia coniugum ac liberorum uestrorum ferro decernent? Minus tamen esset, si flagitijs tantum effeminati forent, (ipsorum id magna ex parte dedecus erat) a facinoribus manus, mentem a fraudibus abstinuissent. Numquam tantum malum in rep. fuit, nec ad plures, nec ad plura pertinens. Quidquid his annis libidine, quidquid fraude, quidquid scelere peccatum est, ex illo uno sacrario scitote ortum esse. Nec dum omnia in quae coniurauerunt, edita facinora habent. adhuc priuatis noxijs, quia nondum ad rempublicam opprimendam satis uirium est, coniuratio sese impia tenet. crescit & serpit quotidie malum: iam maius est, quam G
ut capere id priuata fortuna possit: ad summam reip. spectat. nisi praecauetis Quirites, iam huic diurnae legitime ab consule uocatae par nocturna concio esse poterit. nũc illi uos singuli uniuersos concionantes timent. iam ubi uos dilapsi domos & in rura uestra eritis, illi coierint, consultabunt de sua salute simul, ac uestra pernicie. tum singulis uobis uniuersi timendi erunt. Optare igitur unusquisque uestrum debet, ut bona mens suis omnibus fuerit. si quem libido, si furor in illum gurgitem abripuit, illorum eum, cũ quibus in omne flagitium & facinus coniurauit, non suum iudicet. Ne quis etiam errore labatur uestrum: quoque, non sum securus. nihil enim in specimen fallacius est, quam praua religio. ubi deorum numen praetenditur sceleribus, subit animum timor, ne fraudibus humanis uindicandis, diuini iuris aliquid immistum uiolemus. Hac uos religione innumerabilia decreta pontificum, senatusconsulta, haruspicum denique responsa liberant. Quoties hoc patrũ auorumque aetate negotium est magistratibus datum, ut sacra externa fieri uetarent? sacrificulos H
uatesque foro, circo, urbe prohiberent? uaticinios liberos conquirerent, cóburerentque? omnem disciplinam sacrificandi, praeterquam more Romano, abolerent? Iudicabant enim prudentissimi uiri omnis diuini humanique iuris, nihil aeque dissoluendae religionis esse, quã ubi nõ patrio, sed externo ritu sacrificaretur. Haec uobis praedicẽda ratus sum, ne qua superstitio agitaret animos uestros, cum demolientes nos Bacchanalia, discutientesque nefarios coetus cerneretis. omnia dijs propitijs uolentibusque ea faciemus. qui quia suũ numen sceleribus libidinibusque contaminari indigne ferebant, ex occultis ea tenebris in lucẽ extraxerunt: nec patefieri, ut impunita essent, sed ut uindicarẽtur & opprimerẽtur, uoluerunt. Senatus quaestionem extra ordinem de ea re mihi collegaeq. meo mandauit: nos quae ipsis nobis agenda sunt, impigre exsequemur. uigiliarum nocturnarum curam per ur I
bem minorib. magistratibus mandauimus. uos quoque aequũ est, quae uestra munia sunt, quo quisque loco positus erit, quod imperabitur impigre praestare, & dare operã, ne quid fraude noxiorum periculi aut tumultus oriatur. Recitari deinde senatusconsulta iusserũt: indicique praemium proposuerunt: si quis quem ad se deduxisset, nomenue absentis detulisset. qui nominatus profugisset, diem certam se finituros, ad quam nisi citatus respondisset, absens damnaretur. si quis eorum, qui tum extra terram Italiam essent, nominaretur, ei laxiorem diem daturos, si uenire ad caussam dicendam uellet. Edixerunt deinde, ne quis quid fugae caussa uendidisse, neue emisse uellet: ne quis reciperet, celaret, ope ulla iuuaret fugientes. Concione dimissa, terror magnus urbe tota fuit, nec moenibus se tantum urbis aut finibus Romanis, continuit, sed passim per totam Italiam, litteris hospitum de senatusconsulto & concione & edicto consulum acceptis, trepidari coeptum est. Multi ea no- K
cte, quae diem insecuta est, quo in cõcione res palam facta est, custodijs circa portas positis, fugientes a triumuiris comprehensi & reducti sunt, multorum nomina delata. quidam ex ijs uiri feminaeque mortem sibi consciuerunt. Coniurasse supra VII millia uirorum ac mulierum dicebantur: capita autem coniurationis constabat esse M. & C. Atinios de plebe Romana, & Faliscum L. Opiternium, & Minium Cerrinium Campanum. ab his omnia facinora & flagitia orta, eos maximos sacerdotes, conditoresq. eius sacri esse. data opera est, ut primo quoque tempore comprehenderentur. Adducti ad consulem, fassique de se, nullam moram iudicio fecerunt. Ceterum tanta fuga ex urbe facta erat, ut, quia multis actiones & res peribant, cogerentur praetores T. Maenius & M. Licinius per senatum res in-

diem

A diem tricesimum differre, donec quaestiones a consulibus perficerentur. Eadem sollicitu-
do, quia Romae non respondebant, nec inueniebantur quorum nomina delata erāt, coegit
consules circa fora proficisci, ibique quaerere, & iudicia exercere. Qui tantum initiati e-
rant, & ex carmine sacro, praeeunte uerba sacerdote, precationes fecerāt, in quibus nefan
da coniuratio in omne facinus ac libidinem continebatur: nec earum rerum ullam rem, in
quas iureiurando obligati erant, in se aut alios admiserant, eos in uinculis relinquebant.
qui stupris aut caedibus uiolati erant, qui falsis testimonijs, signis adulterinis, subiectione
testamentorum, fraudibus alijs contaminati, eos capitali poena afficiebant. plures necati,
quam in uincula coniecti sunt. magna uis in utraque caussa uirorum mulierumq. fuit. Mu-
lieres damnatas cognatis, aut in quorum manu essent, tradebant, ut ipsi in priuato animad
uerterent in eas. si nemo erat idoneus supplicij exactor, in publico animaduertebatur. da
B tum deinde cōsulibus negotium est, ut omnia Bacchanalia Romae primum, deinde per to
tam Italiam diruerent: extra quam si qua ibi uetusta ara, aut signum consecratum esset. in
reliquum deinde senatusconsulto cautum est, ne qua Bacchanalia Romae, neue in Italia es
sent: si quis tale sacrum sollemne & necessarium duceret, nec sine religione & piaculo se id
omittere posse, apud praetorem urbanum profiteretur: praetor senatum cōsuleret. si ei per
missum esset, cum in senatu centum non minus essent, ita id sacrum faceret, dū ne plus quin
que sacrificio interessent: neu qua pecunia communis, neu quis magister sacrorum, aut sa
cerdos esset. Aliud deinde huic coniunctum, referente Q. Marcio consule, senatusconsul-
tum factum est, ut de ijs quos pro indicibus consules habuissent, integra res ad senatum re
ferretur, cum Sp. Postumius quaestionibus perfectis Romam redisset. Minium Cerrinium
Cāpanum Ardeam in uincula mittendum censuerunt, magistratibusq. Ardeatium praedi
C cendum ut intentiore eum custodia asseruarent, non solum ne effugeret, sed ne mortis cō
sciscendae locum haberet. Sp. Postumius aliquanto post Romam uenit. eo referente de P.
Aebutij & Hispalae Feceniae praemio, quod eorū opera indicata Bacchanalia essent, S.C.
factum est, ut singulis his centena millia aeris quaestores urbani ex aerario darēt: utiq. cō
sul cum tribunis plebis ageret, ut ad plebem primo quoque tempore ferrēt, ut P. Aebutio
e merita stipendia essent. ne inuitus militaret, neue censor ei equum publicum assignaret:
utique Feceniae Hispalae datio, deminutio, gentis enuptio, tutoris optio itē esset, quasi ei
uir testamēto dedisset: utiq. ei ingenuo nubere liceret: neu quid ei qui eam duxisset, ob id
fraudi ignominiaeue esset: utiq. cōsules praetoresq. qui nunc essent, quiue postea futuri es
sent, curarēt, ne quid & mulieri iniuriae fieret, utiq. tuto esset. id senatū uelle, & aequū cen
sere, ut ita fieret. Ea omnia lata ad plebem: factaq. sunt ex S. C. & de ceterorum iudicum
D impunitate praemijsque consulibus permissum est. Et iam Q. Marcius, quaestionibus suae
regionis perfectis, in Ligures prouinciam proficisci parabat, tribus millibus peditum Ro-
manorum, CL. equitibus, & quinque millibus Latini nominis peditum, ducētis equitibus
in supplementum acceptis. Eadem prouincia, idem numerus peditum equitumque & col
legae decretus erat. Exercitus acceperunt, quos priore anno C. Flaminius, & M. Aemilius
consules habuerunt. duas praeterea legiones nouas ex senatusconsulto scribere iussi sunt.
& XX millia peditū socijs & nomini Latino imperarunt, & equites mille trecentos, & tria
millia peditum Romanorum, CC equites. totum hunc exercitum, praeter legiones in sup
plementum Hispaniensis exercitus duci placebat. itaque consules, dum ipsi quaestionibus
impediebantur, T. Maenium delectui habendo praefecerunt. Perfectis quaestionibus prior
Q. Marcius in Ligures Apuanos est profectus. Dum penitus in abditos saltus, quae late-
E brae receptaculaq. semper illis fuerāt, persequitur: in praeoccupatis angustijs loco iniquo
est circumuentus. quattuor millia militum amissa, & legionis secundae signa tria, undecim
uexilla socium Latini nominis in potestatem hostium uenerunt: & arma multa, quae quia
impedimento fugientibus per siluestres semitas erant, passim iactabantur. nec prius sequē
di Ligures finem, quā fugae Romani fecerunt. consul ubi primum ex hostium agro euasit,
ne quantum deminutae copiae forent, appareret, in locis pacatis exercitum dimisit. non ta
mē oblitterare famam rei male gestae potuit. nā saltus unde eum Ligures fugauerāt, Mar-
tius est appellatus. Sub hunc nuncium ex Ligustinis uulgatum, litterae ex Hispania mistā
gaudio tristitiam afferentes, recitatae sunt. C. Atinius, qui biennio ante praetor in eam pro
uinciam profectus erat, cum Lusitanis in agro Astensi signis collatis pugnauit. ad sex mil-

lia hostium

lia hostium sunt caesa: ceteri fusi, fugati, castrisque exsuti. ad opidum deinde Astam oppugnandum legiones ducit. id quoque haud multo maiore certamine cepit, quam castra. sed dum incautius subit muros, ictus ex uulnere post dies paucos moritur. Litteris de morte propraetoris recitatis, senatus cēsuit mittendū, qui ad Lunae portum C. Calpurnium praetorem consequeretur, nunciaretque senatum aequum cēsere, ne sine imperio prouincia esset, maturare cum proficisci. Quarto die qui missus erat, Lunam uenit. paucis ante diebus Calpurnius profectus erat. Et in citeriore Hispania L. Manlius Acidinus. qui eodem tempore, quo C. Atinius in prouinciam ierat, cum Celtiberis acie conflixit. incerta uictoria discessum est, nisi quod Celtiberi castra inde nocte proxima mouerunt. Romanis & suos sepeliendi, & spolia legendi ex hostibus potestas facta est. Paucos post dies coacto maiore exercitu Celtiberi ad Calagurrim opidum ultro lacessiuerunt proelio Romanos. Nihil traditur, quae caussa numero aucto infirmiores eos fecerit. superati proelio sunt. ad XII millia hominum caesa, plus duo capta, & castris Romanus potitus. & nisi successor aduentu suo inhibuisset impetum uictoris, subacti Celtiberi forēt. Noui praetores ambos exercitus in hiberna deduxerunt. Per eos dies, quibus haec ex Hispania nunciata sunt, ludi Taurilia per biduum facti religionis caussa. per dies decem, apparatos deinde ludos M. Fuluius quos uouerat Aetolico bello, fecit. Multi artifices ex Graecia uenerant honoris eius caussa. athletarum quoque certamen tum primo Romanis spectaculo fuit, & uenatio data leonum & pantherarum, & prope huius saeculi copia ac uarietate ludicrum celebratum est. Nouendiale deinde sacrum tenuit, quod in Piceno per triduum lapidibus pluerat. ignesq. caelestes multifariam orti adussisse complurium leui afflatu uestimēta maxime dicebantur. Addita & unum diem supplicatio est ex decreto pontificum, quod aedes Opis in Capitolio de caelo tacta erat. hostijs maioribus consules procurarunt, urbemque lustrauerunt. Sub idem tempus & ex Vmbria nunciatum est, semimarem duodecim ferme annos natum inuentum. id prodigium abominantes, arceri Romano agro, necarique quamprimum iusserunt. Eodem anno Galli transalpini transgressi in Venetiam sine populatione aut bello, haud procul inde, ubi nunc Aquileia est, locum opido condendo ceperunt. Legatis Romanis de ea re trans Alpes missis responsum est, neque profectos ex auctoritate gentis eos, nec, quid in Italia facerent, se scire. L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi uouisse sese dicebat, ex collata ad id pecunia ab regibus ciuitatibusq. per dies decem fecit. Legatum eum post damnationem & bona uendita missum in Asiam ad dirimenda inter Antiochum & Eumenem reges certamina, Valerius Antias est auctor. tum collatas ei pecunias, congregatosque per Asiam artifices. & quorum ludorum post bellum, in quo uotos diceret, mentionem non fecisset, de ijs post legationem demum in senatu actū. Cum iam in exitu annus esset, Q. Marcius absens magistratu abiturus erat. Sp. Postumius quaestionibus cum summa fide curaque perfectis, comitia habuit. Creati sunt consules Ap. Claudius Pulcher, M. Sempronius Tuditanus. Postero die praetores facti P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus, C. Afranius Stellio, C. Atilius Serranus, L. Postumius Tempsanus, M. Claudius Marcellus. Extremo anni, quia Sp. Postumius consul renunciauerat, peragrantem se propter quaestiones utrumque litus Italiae, desertas colonias Sipontum supero, Buxentum infero mari inuenisse, triumuiri ad colonos eo scribendos ex senatusconsulto ab T. Maenio praetore urbano creati sunt, L. Scribonius Libo, M. Tuccius, Cn. Baebius Tamphilus. Cum Perseo rege & Macedonibus bellum quod imminebat, nō unde plerique opinantur, nec ab ipso Perseo caussas cepit. inchoata initia ab ipso Philippo sunt. & is ipse, si diutius uixisset, id bellum gessisset. Vna eum res, cum uicto leges imponerentur, maxime angebat, quod, qui Macedonum ab se defecerant in bello, in eos ius saeuiendi ademptum ei ab senatu erat: quo, quia rem integram Quinctius in cōdicionibus pacis distulerat, non desperasset impetrari posse. Antiocho rege deinde bello superato ad Thermopylas, diuisis partibus, cum per eosdem dies consul Acilius Heracleam, Philippus Lamiam oppugnasset: capta Heraclea, quia iussus abscedere a moenibus Lamiae erat, Romanisq. opidum deditum est, aegre eam rem tulerat. permulsit iram eius consul, quod ad Naupactum ipse festinans, quo se ex fuga Aetoli contulerant, Philippo permisit, ut Athamaniae & Aminandro bellū inferret, & urbes, quas Thessalis Aetoli ademerant, regno adijceret. Haud magno certamine & Aminandrum Athamania expulerat, & urbes aliquos

Margin section letters: F (line 1), G (line 12), H (line 22), I (line 36), K (line 48).

A quot ceperat. Demetriadem quoque urbem ualidam, & ad omnia importunam, & Magnetum gẽtem suae ditionis fecit. inde & in Thracia quasdam urbes nouae atque insuetae libertatis uitio, seditionibus principum turbatas, partibus quae domestico certamine uincerẽtur, adiungendo se, cepit. His sedata in praesentia regis ira in Romanos est: numquam tamen remisit animum a colligendis in pace uiribus, quibus, quandocumque data fortuna esset, ad bellum uteretur. Vectigalia regni non fructibus tantum agrorum, portorijsq. maritimis auxit, sed metalla etiam & uetera intermissa recoluit, & noua multis locis instituit. ut uero antiquam multitudinem hominum, quae belli cladibus amissa erat, restitueret: nõ sobolem tantum stirpis parabat, cogendis omnibus procreare atque educare liberos, sed Thracum etiam magnam multitudinem in Macedoniam transduxerat: quietusq. aliquandiu a bellis, omni cura in augendas regni opes intẽtus fuerat. Rediere deinde caussae, quae B de integro iram mouerent in Romanos. Thessalorum & Perraeborum querellae de urbibus suis ab eo possessis, & legatorum Eumenis regis de Thracijs opidis per uim occupatis, transductaq. in Macedoniã multitudine, ita auditae erant, ut eas non negligi satis appareret. Maxime mouerat senatum, quod iam Aeni & Maroneae affectari possessionẽ audierant: minus Thessalos curabant. Athamanes quoque legati uenerunt, non partis amissae, non finium iacturam querentes, sed totam Athamaniam sub ius iudiciumq. regis uenisse. Et Maronitarũ exsules erãt pulsi, quia libertatis caussam defendissent, ab regio praesidio. ij non Maroneam modo, sed etiam Aenum in potestate nunciabant Philippi esse. Venerant & a Philippo legati ad purganda ea, qui nihil nisi permissu Romanorum imperatorum factum affirmabant: ciuitates Thessalorum & Perraeborum & Magnetum, & cum Aminãdro Athamanum gentem, in eadem caussa, qua Aetolos, fuisse. Antiocho rege pulso, occu- C patum oppugnandis Aetolicis urbibus consulem ad recipiendas eas ciuitates Philippum misisse: armis subactos parere. Senatus ne quid absente rege statueret, legatos ad eas controuersias disceptandas misit, Q. Caecilium Metellum, M. Baebium Tamphilum, Ti. Sempronium. Quorum sub aduentum, ad Thessalica Tempe omnibus ijs ciuitatibus, quibus cum rege disceptatio erat, concilium indictum est. Ibi cum Romani legati disceptatorum loco, Thessali Perraebique & ad Athamanes haud dubij accusatores, Philippus ad audienda crimina tamquam reus, consedissent: pro ingenio quisque eorum qui principes legationum erant, & gratia cum Philippo aut odio, acerbius leniusue egerunt. In controuersiam autem ueniebant, Philippopolis, Tricca, Phaloria, & Eurymenae, & cetera circa eas opida: utrum Thessalorum iuris, cum ui ademptae possessaeque ab Aetolis forẽt, (nam Philippũ Aetolis ademisse eas constabat) an Aetolica antiquitus ea opida fuissent. ita enim Aci- D lium regi concessisse, si Aetolorum fuissent; & si uoluntate, non ui atque armis coacti, cum Aetolis essent. Eiusdem formulae disceptatio de Perraeborum Magnetumq. opidis fuit. omnium enim iura possidendo per occasiones Aetoli miscuerant. Ad haec quae disceptationis erãt, querellae Thessalorum adiectae, quod ea opida, si iam redderentur sibi, spoliata ac deserta redditurus esset. nam praeter belli casibus amissos, quingentos principes iuuentutis in Macedoniam abduxisse, & opera eorum in seruilibus abuti ministerijs: & quae reddiderit coactus Thessalis, inutilia ut redderet, curasse. Thebas Phthias unum maritimum emporium fuisse quondam Thessalis quaestuosum & frugiferum. ibi nauibus onerarijs comparatis, regem, quae praeter Thebas Demetriadẽ cursum dirigerent, negotiationẽ maritimam omnem eo auertisse. Iam ne a legatis quidem, qui iure gentium sancti sint, uiolandis abstinere. insidias positas euntibus ad T. Quinctium, itaque ergo in tantum metum E omnes Thessalos coniectos, ut non in ciuitatibus suis, non in communibus gentis concilijs quisquam hiscere audeat. procul enim abesse libertatis auctores Romanos: lateri adhaerere grauem dominum, prohibentem uti beneficijs populi Romani, quid autem, si uox libera non sit, liberum esse? nũc se fiducia & praesidio legatorũ ingemiscere magis, quam loqui, nisi prouideant aliquid Romani, quo & Graecis Macedoniam accolẽtibus metus & audacia Philippi minuatur, nequidquam & illum uictum, & se liberatos esse. ut equum tenacem non parentem, frenis asperioribus castigandũ esse. Haec acerbe postremi, cum priores leniter permulsissent iram eius, petentes ut ignosceret pro libertate loquentibus: & ut deposita domini acerbitate, assuesceret socium atque amicum sese praestare, & imitaretur populum Romanum, qui caritate, quam metu, adiungere sibi socios mallet. Thessalis audi-

tis

tis Honnocondylum, quod Philippus Olympiadem appellauerat, Perraebiae fuisse, & ut sibi restitueretur, agebant. & de Malloea & Ericinio eadem postulatio erat. Athamanes libertatem repetebant, & castella Athenaeum & Poetneum. Philippus, ut accusatoris potius quam rei, speciem haberet, & ipse a querellis orsus, Menelaidē in Dolopia, quae regni sui fuisset, Thessalos ui atque armis expugnauisse questus est. item Petram in Pieria ab ijsdem Thessalis Perraebisq. captam. Xynias quidem haud dubie Aetolicum opidum sibi eos contribuisse: & Parachaeloida, quae sub Athamania esset, nullo iure Thessalorum formulae factam. Nam quae sibi crimina obijciantur de insidijs legatorum, & maritimis portubus frequentatis aut desertis: alterum riduculum esse, se reddere rationem, quos portus mercatores aut nautici petant: alterum mores suos respuere. tot annos esse, per quos numquam cessauerint legati nunc ad imperatores Romanos, nunc Romam ad senatum crimina de se deferre. quem umquam uerbo uiolatum esse? semel ad Quinctium euntibus insidias dici factas. sed quid ijs acciderit, non adijci. quaerentium quid falso obiiciant: cum ueri nihil habeant, ea crimina esse. insolenter & immodice abuti Thessalos indulgentia populi Romani, uelut ex diutina siti nimis auide meram haurientes libertatem. ita, seruorum modo praeter spem repente manumissorum, licentiam uocis & linguae experiri, & iactare sese insectatione & conuiciis dominorum. Elatus deinde ira adiecit, nondum omnium dierum solem occidisse. Id minaciter dictum non Thessali modo in sese, sed etiam Romani acceperunt. & cum fremitus post eam uocem ortus, & tandem sedatus esset: Perraeborum inde Athamanumque legatis respōdit, eandem, de quibus illi agant, ciuitatum caussam esse, consulem Acilium & Romanos sibi dedisse eas, cum hostium essent. si suum munus qui dedissent, adimere uelint, scire se cedendum esse: sed meliori ac fideliori amico in gratiam leuium & inutilium sociorum iniuriam eos esse facturos. nec enim ullius rei minus diuturnam esse gratiam, quam libertatis: praesertim apud eos qui male utendo eā corrupturi sint. Caussa cognita pronunciauerūt legati, placere deduci praesidia Macedonū ex ijs urbibus & antiquis Macedoniae terminis regnum finiri. de iniuriis quas ultro citroque illatas querantur, quomodo inter eas gentes & Macedonas disceptetur, formulam iuris exsequendi constituendam esse. Inde grauiter offenso rege, Thessalonicem ad cognoscendum de Thraciae urbibus proficiscuntur. Ibi legati Eumenis. Si liberas esse Aenum & Maroneam uelint Romani, nihil sui pudoris esse ultra dicere, quam ut admoneant: re, non uerbo eos liberos relinquant, nec suum munus intercipi ab alio patiantur. sin autem minor cura sit ciuitatum in Thracia positarum, multo uerius esse, quae sub Antiocho fuerint, praemia belli Eumenem, quam Philippum, habere: uel pro patris Attali meritis, bello quod aduersus Philippum ipsum gesserit populus Romanus: uel suis, quod Antiochi bello terra marique laboribus periculisq. omnibus interfuerit. Habere eum praeterea decem legatorum in eā rem praeiudicium. qui cum Chersonesum Lysimachiamq. dederint, Maroneam quoque atque Aenum profecto dedisse, quae ipsa propinquitate regioni uelut appēdices maioris muneris essent. Nam Philippum quidem quo aut merito in populum Romanum, aut iure imperii, cum tam procul a finibus Macedoniae absint, ciuitatibus his praesidia imposuisse? uocari Maronitas iuberent. ab iis certiora omnia de statu ciuitatum earum scituros. Legati Maronitarum uocati, non uno loco tantum urbis praesidium regium esse, sicut in aliis ciuitatibus, dixerunt: sed pluribus simul, & plenam Macedonum Maroneam esse. itaque dominari assentatores regios: his solis loqui & in senatu & in concionibus licere: eos omnes honores & capere ipsos, & dare aliis. optimum quemque, quibus libertatis, quibus legum cura sit: aut exsulare pulsos patria, aut inhonoratos & deterioribus obnoxios silere. De iure etiam finium pauca adiecerunt. Q. Fabium Labeonem, cum in regione ea fuisset, direxisse finem Philippo ueterem uiam regiam, quae ad Thraciae Paroreiam subeat, nusquā ad mare declinantem: Philippum nouam postea deflexisse uiam, qua Maronitarum urbes agrosq. amplectatur. Ad ea Philippus longe aliam, quam aduersus Thessalos Perraebosque nuper, ingressus disserendi uiam, Non cum Maronitis, inquit, mihi aut cum Eumene disceptatio est, sed iam uobiscū Romani, a quibus nihil aequi me impetrare iamdiu animaduerto. Ciuitates Macedonum, quae a me inter indutias defecerant, reddi mihi aequum censebam: non quia magna accessio ea regni futura esset: (sunt enim & parua opida, & in finibus extremis posita) sed quia multum ad reliquos Macedonas continendos exemplū pertinebat

F G H I K

A pertinebat.negatum est mihi. Bello Aetolico Lamiam oppugnare iussus a consule M'. Acilio,cum diu fatigatus in proelijs operibusq. essem: transscendentem me iam muros, a capta prope urbe reuocauit consul,& abducere copias inde coegit.ad huius solatiũ iniuriae permissum est,ut Thessaliae Perraebiaeq.& Athamanum reciperem quaedam castella magis quã urbes.ea quoque ipsa uos mihi Q.Caecili paucos ante dies ademistis. Pro non dubio paullo ante,si dijs placet,legati Eumenis sumebant:quae Antiochi fuerunt,Eumenem aequius esse,quam me habere.Id ego aliter longe iudico esse.Eumenes enim, non nisi uicissent Romani,sed nisi bellum gessissent,manere in regno suo non potuit.itaque ille uestrum meritum habet,non uos illius.mei autem regni,tantum aberat, ut ulla pars in discrimine fuerit,ut tria millia talentum,& quinquaginta tectas naues,& omnes Graeciae ciuitates,quas antea tenuissem,pollicentẽ ultro Antiochum in mercedem societatis sim asper-
B natus.hostemq.ei me esse prius etiam,quam M'.Acilius exercitum in Graeciam trãsijceret, prae me tuli: & cum eo cõsule belli partem quamcumque mihi delegauit,gessi. & insequẽti consuli L.Scipioni,cum terra statuisset ducere exercitum ad Hellespontum, non iter tantum per regnum nostrum dedi,sed uias etiam muniui,põtes feci,commeatus praebui: nec per Macedoniam tantum,sed per Thraciam,ubi etiam inter cetera pax quoque praestãda a barbaris erat.Pro hoc studio meo erga uos,ne dicam merito,utrum adijcere uos Romani aliquid,& amplificare,& augere regnum meum munificentia uestra oportebat; an quae haberem aut meo iure,aut beneficio uestro, eripere? id quod nunc facitis. Macedonum ciuitates,quas regni mei fuisse fatemini,non restituuntur. Eumenes tamquam ad Antiochum spoliandum me uenit: & si dijs placet,decem legatorum decretum calumniae impudentissimae praetendit,quo maxime & refelli & coargui potest.disertissime enim planissi-
C meq. in eo scriptum est: Chersonesum & Lysimachiam Eumeni dari. ubi tandem Aenus & Maronea & Thraciae ciuitates adscriptae sunt?Quod ab illis ne postulare quidem est ausus,id apud uos,tamquã ab illis impetrauerit,obtinebit? Quo in numero me apud uos esse uelitis,referte.si tamquam inimicum & hostẽ insectari propositum est, pergite ut coepistis facere.sin aliquis respectus est mei, ut socij atque amici regis: deprecor, ne me tanta iniuria dignum iudicetis.Mouit aliquantum oratio regis legatos. itaque medio responso rem suspenderũt.si decẽ legatorũ decreto Eumeni datae ciuitates eae essent, nihil se mutare.si Philippus bello cepisset eas,praemium uictoriae iure belli habiturum.si neutrũ eorũ foret,placere,cognitionẽ senatui reseruari:& ut omnia in integro manerẽt,praesidia quae in ijs urbibus sint,deduci. Hae caussae maximae animum Philippi alienauerunt ab Romanis,ut non a Perseo filio eius nouis caussis motum,sed ob has a patre bellum relictum filio
D uideri possit. Romae nulla belli Macedonici suspicio erat. L.Manlius proconsul ex Hispania redierat.cum postulanti ab senatu in aede Bellonae triumphũ, rerum gestarum magnitudo impetrabilem faciebat,exemplum obstabat,quod ita comparatum more maiorũ erat,ne quis,qui exercitum non deportasset,triumpharet, nisi perdomitam pacatamq. prouinciam tradidisset successori.medius tamen honor Manlio habitus, ut ouans urbem iniret. Tulit coronas aureas quinquaginta duas:auri praeterea pondo CXXXII,argenti XVI millia,CCC.& pronunciauit in senatu,decem millia pondo argenti, & LXXX auri Q. Fabium quaestorem aduehere.id quoque se in aerarium illaturũ. Magnus motus seruilis eo anno in Apulia fuit. Tarentum prouinciam L.Postumius praetor habebat.is de pastorum coniuratione,qui uias latrocinijs pascuaq.publica infesta habuerant, quaestionem seuere exercuit. ad septem millia hominum condemnauit: multi inde fugerunt. de multis su-
E mptum est supplicium.consules diu retenti ad urbẽ delectibus,tandem in prouincias profecti sunt.Eodem anno in Hispania praetores C. Calpurnius & L. Quinctius, cum primo uere ex hibernis copias eductas in Beturia iunxissent:in Carpetaniam, ubi hostium castra erant,progressi sunt, communi animo consilioque parati rem gerere. Haud procul Hippone & Toleto urbibus inter pabulatores pugna orta est:quibus dum utrimque subuenitur a castris,paullatim omnes copiae in aciẽ eductae sunt.in eo tumultuario certamine & loca sua,& genus pugnae pro hoste fuere.duo exercitus Romani fusi,atque in castra compulsi sunt:non institere perculsis hostes.Praetores Romani,ne postero die castra oppugnarentur,silentio proximae noctis tacito signo exercitum abduxerunt. Luce prima Hispani acie instructa ad uallum accesserunt;uacuaque praeter spem castra ingressi,quae derelicta

inter

inter nocturnam trepidationem erant, diripuerunt: regressique in sua castra, paucos dies quietis statiuis manserunt. Romanorum sociorumq. in proelio fugaq. ad quinque millia occisa: quorum se spolijs hostes armarunt: inde ad Tagum flumen profecti sunt. Praetores interim Romani omne id tempus contrahendis ex ciuitatibus socijs Hispanorum auxilijs reficiendisq. ab terrore aduersae pugnae militum animis consumpserunt. ubi satis placuere uires, & iam miles quoque ad delendam priorem ignominiam hostem poscebat: XII millia passuum ab Tago flumine posuerunt castra. inde tertia uigilia sublatis signis, quadrato agmine principio lucis ad Tagi ripam peruenerunt. Trans fluuium in colle hostium castra erant: extemplo qua duobus locis uada nudabat amnis, dextera parte Calpurnius, laeua Quinctius exercitum trãsduxerũt, quieto hoste, dum miratur subitum aduentum, cõsultatq. qui tumultum inijcere trepidantibus in ipso transitu amnis potuisset. interim Romani, impedimentis quoque omnibus transductis, contractisq. in unũ locum, quia iam moueri uidebant hostem, nec spatium erat castra communiendi, aciem instruxerunt. in medio locatae, quincta Calpurnij legio, & octaua Quinctij: id robur totius exercitus erat. campum apertum usque ad hostium castra habebant, liberum a metu insidiarum. Hispani posteaquam in citeriore ripa duo Romanorum agmina conspexerunt, ut priusquam se iungere, atque instruere possent, occuparent eos, castris repente effusi cursu ad pugnam tendũt. Atrox in principio proelium fuit, & Hispanis recenti uictoria inflatis, & insueta ignominia milite Romano accenso. acerrime media acies, duae fortissimae legiones dimicabãt. quas cum aliter moueri loco non posse hostis cerneret, cuneo institit pugnare: & usque plures confertioresq. medios urgebant. Ibi posteaquam laborare aciem Calpurnius praetor uidit, T. Quinctilium Varum & L. Iuuentium Thalnam legatos ad singulas legiones adhortandas propere mittit. docere & monere iubet, in illis spem omnem uincendi & retinẽdae Hispaniae esse. si illi loco cedant, neminem eius exercitus non modo Italiam, sed ne Tagi quidem ulteriorem ripã umquã uisurũ. ipse cum equitibus duarũ legionũ paullulũ circũuectus, in cuneũ hostium, qui mediã urgebat aciẽ, ab latere incurrit. Quinctius cũ suis equitibus alterũ hostiũ latus inuadit, sed lõge acrius Calpurniani equites pugnabãt, & praetor ipse ante alios. nã & primus hostẽ percussit, & ita se immiscuit mediis, ut uix, utrius partis esset, nosci possẽt. & equites praetoris eximia uirtute, & equitũ pedites accẽsi sunt. pudor mouit primos cẽturiones, qui inter tela hostium praetorẽ conspexerunt. itaque urgere signiferos pro se quisque, iubere inferre signa, & confestim militem sequi. renouatur ab omnibus clamor. impetus fit uelut ex superiore loco. haud secus ergo quã torrentis modo fundunt sternuntq. perculsos: nec sustinere alij super alios inferentes sese possunt. fugientes in castra equites persecuti sunt, & permisti turbae hostium, intra uallũ penetrauerunt: ubi ab relictis in praesidio castrorum proelium instauratum: coactiq. sunt Romani equites descendere ex equis. dimicantibus ijs legio quincta superuenit: deinde, ut quaeque potuerant, copiae affluebant. Caeduntur passim Hispani per tota castra. nec plus quam quattuor millia hominum effugerunt. inde tria millia fere, qui arma retinuerant, montem propinquum ceperunt. mille semiermes maxime per agros palati sunt. supra XXXV millia hostiũ fuerant, ex quibus tam exigua pars pugnae superfuit. signa capta CXXXIII, Romani socijq. paullo plus sexcenti, & prouincialiũ auxiliorum CL ferme ceciderunt. tribuni militũ quinque amissi, & pauci equites Romani cruentae maxime uictoriae speciem fecerunt. In castris hostium, quia ipsis spatium sua communiendi non fuerat, manserunt. Pro concione postero die laudati, donatiq. a C. Calpurnio equites phaleris. pronunciauitque, eorum maxime opera hostes fusos, castra capta & expugnata esse. Quinctius alter praetor suos equites catellis ac fibulis donauit. donati & cẽturiones ex utriusque exercitu permulti, maxime qui mediam aciem tenuerunt. Consules, delectibus, alijsq. quae Romae agẽdae erãt, peractis rebus, in Ligures prouinciam exercitum duxerunt. Sempronius a Pisis profectus in Apuanos Ligures, uastando agros, urendoq. uicos & castella eorum, aperuit saltum usque ad fluuium Macram, & Lunae portum. Hostes montem antiquam sedẽ maiorum suorum ceperunt. & inde superata locorum iniquitate, proelio deiecti sunt. Et Ap. Claudius felicitatẽ uirtutemque collegae in Liguribus Ingaunis aequauit secũdis aliquot proelijs: sex praeterea opida eorum expugnauit. multa millia hominum in ijs cepit. belli auctores III & XL securi percussit. Iam comitiorum appetebat tempus. prior tamen Claudius quam Sempronius,

A Sempronius, cui sors comitia habendi obtigerat, Romam uenit. quia P.Claudius frater eius consulatum petebat. Competitores habebat patricios, L. Aemilium, Q. Fabium Labeonem, Ser. Sulpicium Galbam, ueteres candidatos, & ab repulsis eo magis debitum, quia primo negatus erat, honorem repetentes. etiam quia plus quam unum ex patricijs creari non licebat, artior petitio quattuor petentibus erat. Plebeij quoque gratiosi homines petebant, L. Porcius, Q. Terentius Culleo, Cn. Baebius Tamphilus. & ij repulsi, in spem impetrandi tandem aliquando honoris dilati. Claudius unus ex omnibus nouus candidatus erat. Opinione hominum haud dubie destinabantur Q. Fabius Labeo, & L. Porcius Licinus. sed Claudius consul sine lictoribus cum fratre toto foro uolitando, clamitantibus aduersarijs, & maiore parte senatus meminisse eum debere prius se consulem populi Romani, quam fratrem P. Claudii esse: quin ille sedens pro tribunali aut arbitrum, B aut comitiorum tacitum spectatorē se praeberet? coerceri tamē ab effuso studio nequijt. Magnis contentionibus tribunorum quoque plebis, qui aut contra consulem, aut pro studio eius pugnabant, comitia aliquoties turbata: donec peruicit Appius, ut, deiecto Fabio, fratrem traheret. Creatus P. Claudius Pulcher praeter spem suam & ceterorum: locum suum tenuit L. Porcius Licinus, quia moderatis studijs, non ui Claudiana, inter plebeios certatum est. Praetorum inde comitia sunt habita. C. Decimius Flauus, P. Sempronius Longus, P. Cornelius Cethegus, Q. Naeuius Matho, C. Sempronius Blaesus, A. Terentius Varro, praetores facti. Haec eo anno, quo Ap. Claudius, M. Sempronius consules fuerunt, domi militiaeque gesta. Principio insequentis anni, quo P. Claudius, L. Porcius AN. 566 consules erant: cum Q. Caecilius, M. Baebius & Ti. Sempronius, qui ad disceptandum inter Philippum & Eumenem reges, Thessalorumque ciuitates missi erant, legationem re-C nunciassent: regum quoque eorum ciuitatumq. legatos in senatum introduxerūt. Eadem utrimque iterata, quae dicta apud legatos in Graecia erant. Aliam deinde legationem nouam patres, cuius princeps Ap. Claudius fuit, in Macedoniam & in Graeciam decreuerūt, ad uisendum, redditae ne ciuitates Rhodijs & Thessalis & Perraebis essent. Ijsdem mandatum, ut ab Aeno & Maronea praesidia deducerētur, maritimaq. omnis Thraciae ora a Philippo & Macedonibus liberaretur. Peloponnesum quoque adire iussi, unde prior legatio discesserat incertiore statu rerum, quam si non uenissent. nam super cetera etiam sine responso dimissi, nec datum petentibus erat Achaeorum concilium. de qua re querente grauiter Q. Caecilio, simul Lacedaemonijs deplorantibus moenia diruta, abductam plebem in Achaiam & uenumdatam, ademptas, quibus ad eam diem ciuitas stetisset, Lycurgi leges: Achaei maxime concilij negati crimen excusabant, recitando legem, quae, nisi belli D pacis ue caussa, & cum legati ab senatu cū litteris, aut scriptis mandatis uenirent, uetaret indici concilium. Ea ne postea excusatio esset, ostendit senatus, curae ijs esse debere, ut Romanis legatis semper adeundi concilium gentis potestas fieret: quemadmodū & illis, quoties uellent, senatus daretur. Dimissis ijs legationibus, Philippus a suis certior factus, cedendum ciuitatibus, deducendaq. praesidia esse, infensis omnibus, in Maronitas iram effundit. Onomasto, qui praeerat maritimae orae, mandat, ut partis aduersae principes interficeret. Ille per Casandrum quendam unum ex regijs iamdiu habitantem Maroneae, nocte Thracibus intromissis, uelut in bello capta urbe, caedem fecit. Id apud Romanos legatos querentes tam crudeliter aduersus innoxios Maronitas, tam superbe aduersus populū Romanum factum, ut, quibus libertatē restituendā senatus censuisset, ii pro hostibus trucidarentur: abnuebat quidquam eorum ad se, aut quemquam suorum pertinere. seditione inter ipsos dimicatum, cum alii ad se, alii ad Eumenem ciuitatem traherent. id facile scituE ros esse, si percunctarentur ipsos Maronitas: haud dubius, perculsis omnibus terrore tam recentis caedis, neminem hiscere aduersus se ausurum. Negare Appius, rem euidentem pro dubia quaerendam: si ab se culpam remouere uellet, Onomastum & Casandrum, per quos acta res diceretur, mitteret Romam, ut eos senatus percunctari posset. Primo adeo perturbauit ea uox regem, ut non color, non uultus ei constaret. deinde collecto tandem animo, Casandrum qui Maroneae fuisset, si utique uellent, se missurum dixit: ad Onomastum quidem quid eam rem pertinere? qui non modo Maroneae, sed in regione quidem propinqua fuisset. Et parcebat magis Onomasto, honoratiori amico, & eundem indicē haud paullo plus timebat: quia & ipse sermonem cum eo contulerat, & multorum talium ministrum

Tt &con-

& conscium habebat. Casander quoque, missis qui per Epirum ad mare prosequerentur F eum, ne qua indicium emanaret, ueneno creditur sublatus. Et legati a Philippi colloquio ita digressi sunt, ut praeseferrent nihil eorum sibi placere: & Philippus minime quin rebellandum esset dubius. quia tamen immaturae ad id uires erant: ad moram interponendam, Demetrium minorem filium mittere Romam simul ad purganda crimina, simul ad deprecandam iram senatus statuit: satis credens ipsum etiam iuuenem, quod Romae obses specimen regiae indolis dedisset, aliquid momenti facturum. Interim per speciem auxilij Byzantijs ferendi, re ipsa ad terrorem regulis Thracum inijciendum profectus, perculsis ijs uno proelio, & Amadoco duce capto, in Macedoniam redijt: missis ad accolas Istri fluminis barbaros, ut in Italiam irrumperent, sollicitandos. Et in Peloponneso aduentus Romanorum legatorum, qui ex Macedonia in Achaiam ire iussi erant, exspectabatur. aduersus quos ut praeparata consilia haberent, Lycortas praetor concilium indixit. Ibi de Lacedaemonijs actum ex hostibus eos accusatores factos. & periculum esse, ne uicti magis timendi forent, quam bellantes fuissent. quippe in bello sociis Romanis Achaeos usos: nunc eosdem Romanos aequiores Lacedaemoniis, quam Achaeis esse: ubi Areus etiam & Alcibiades, ambo exsules suo beneficio restituti, legationem Romam aduersus gentem Achaeorũ ita de ipsis meritam suscepissent: adeoq. infesta oratione usi essent, ut patria pulsi, non restituti in eam uiderentur. Clamor undique ortus, referret nominatim de ijs. & cum omnia ira, non consilio, gererentur, capitis damnati sunt. Paucos post dies Romani legati uenerunt. his Clitore in Arcadia datum est concilium. Priusquam agerent quidquam, terror Achaeis iniectus erat, & cogitatio, quam nõ ex aequo disceptatio futura esset: quod Areũ & Alcibiadem, capitis ab se in concilio proximo damnatos, cum legatis uidebant: nec hiscere quisquam audebat. Appius ea quae apud senatum questi erant Lacedaemonij, displicere senatui ostendit: caedem primum ad conflictum factam eorum, qui a Philopoemene ad caussam dicẽdam euocati uenissent: deinde, cum in homines ita saeuitum esset, ne in ulla parte credulitas eorũ cessaret: muros dirutos urbis nobilissimae esse, leges uetustissimas abrogatas, inclytamque per gentes Lycurgi disciplinam sublatam. Haec cum Appius dixisset, Lycortas, & quia praetor, & quia Philopoemenis auctoris omnium quae Lacedaemone acta fuerant, factionis erat, ita respõdit. Difficilior nobis Ap. Claudi apud uos oratio est, quam Romae nuper apud senatum fuit. tunc enim Lacedaemoniis accusantibus respõdendum erat: nunc a uobis ipsis accusati sumus, apud quos caussa dicenda est. quam iniquitatem condicionis subimus illa spe, iudicis animo te auditurum esse, posita contentione qua paullo ante egisti. Ego certe, cum ea quae & hic antea apud Q. Caecilium, & postea Romae questi sunt Lacedaemonij, a te paullo ante relata sint; non tibi, sed illis me apud te respondere credam. Caedem obijcitis eorũ qui a Philopoemene praetore euocati ad caussam dicendam, interfecti sunt. hoc ego crimen non modo non a uobis Romani, sed ne apud uos quidem nobis obijciendum fuisse arbitror. quid ita? quia in uestro foedere erat, ut maritimis urbibus abstinerent Lacedaemonij. Quo tempore armis captis urbes, a quibus abstinere iussi erant, nocturno impetu occupauerunt; si T. Quinctius, si exercitus Romanus, sicut antea in Peloponneso fuisset, eo nimirum capti & oppressi cõfugissent. cum uos procul essetis, quo alio, nisi ad nos socios uestros, quos antea Gytheo opem ferentes, quos Lacedaemonem uobiscum simili de caussa oppugnantes uiderant, confugerent? Pro uobis igitur iustũ piumq. bellũ suscepimus. quod cum alij laudent, reprehendere ne Lacedaemonij quidem possint, & dij quoque ipsi cõprobauerint, qui nobis uictoriã dederunt: quonam modo ea, quae belli iure acta sunt, in disceptationem ueniunt? quorũ tamẽ maxima pars nihil pertinet ad nos. nostrũ est, quod euocauimus eos ad caussam dicẽdã, qui ad arma multitudinẽ exciuerant, qui expugnauerant maritima opida, qui diripuerant, qui caedẽ principum fecerant. quod uero illi uenientes in castra interfecti sunt: uestrũ est Areu & Alcibiade, qui nunc nos, si dijs placet, accusatis; non nostrum. Exsules Lacedaemoniorum, quo in numero ij quoque duo fuerunt, & tunc uobiscum erant: quod domicilio sibi delegerant maritima opida: se petitos credentes, in eos, quorum opera patria extorres, ne in tuto quidem exsilio posse consenescere se indignabantur, impetum fecerunt. Lacedaemonij igitur Lacedaemonios, non Achaei interfecerunt. nec, iure an iniuria caesi sint, argumẽtari refert. At enim illa certe uestra sunt Achaei, quod leges disciplinamque uetustissimam Lycurgi

A curgi sustulistis, quod muros diruistis. quae utraque ab iisdem obiici qui possunt? cum muri Lacedaemoniis non ab Lycurgo, sed paucos ante annos ad dissoluendam Lycurgi disciplinam exstructi sint? tyranni enim nuper eos arcem & munimentum sibi, non ciuitati parauerunt. & si exsistat hodie ab inferis Lycurgus, gaudeat ruinis eorum, & nunc se patriam & Spartam antiquam agnoscere dicat. Non Philopoemena exspectare, nec Achaeos, sed uos ipsi Lacedaemonij uestris manibus amoliri & diruere omnia tyrannidis uestigia debuistis. uestrae enim illae deformes ueluti cicatrices seruitutis erant. & cũ sine muris per octingentos prope annos liberi, aliquando etiam principes Graeciae fuissetis: muris uelut compedibus circumdatis uincti per centum annos seruistis. Quod ad leges ademptas attinet, ego antiquas Lacedaemonijs leges tyrannos ademisse arbitror: nos non suas ademisse, quas non habebant, sed nostras leges dedisse: nec male consuluisse ci B uitati, cum concilij nostri eam fecerimus, & nobis miscuerimus: ut corpus unum & concilium totius Peloponnesi esset. tunc opinor, si alijs ipsi legibus uiueremus, alias istis iniunxissemus, queri se iniquo iure esse, & indignari possent. Scio ego Ap. Claudi hanc orationem, qua sum adhuc usus, neque sociorum apud socios, neque liberae gentis esse: sed seruorum uerius disceptantium apud dominos. nam si non uana illa uox praeconis fuit, qua liberos esse omnium primos Achaeos iussistis: si foedus ratum est: si societas & amicitia ex aequo obseruatur: cur ego, quid Capua capta feceritis Romani, non quaero? uos rationem reposcitis, quid Achaei Lacedaemonijs bello uictis fecerimus? Interfecti aliqui sunt; finge, a nobis. quid? uos senatores Campanos securi non percussistis? muros diruimus. uos non muros tantum, sed urbem & agros ademistis. Specie, inquis, aequum est foedus apud Achaeos, re precaria libertas: apud Romanos etiam imperium est. C Sentio Appi: &, si non oportet, non indignor. sed oro uos: quantumlibet intersit inter Romanos & Achaeos, modo ne in aequo hostes uestri nostrique apud uos sint, ac nos socij immo ne meliore iure sint. nam ut in aequo essent, nos fecimus, cum leges ijs nostras dedimus: cum, ut Achaei concilij essent, effecimus. Parum est uictis, quod uictoribus satis est: plus postulant hostes, quam socij habent. quae iureiurando, quae monumentis litterarum in lapide insculptis in aeternam memoriam sancta atque sacrata sunt, ea cum periurio nostro tollere parant. Veremur quidem uos Romani: &, si ita uultis, etiam timemus: sed plus & ueremur & timemus deos immortales. Cum assensu maxime partis est auditus: & locutum omnes pro maiestate magistratus censebant: ut facile appareret, molliter agendo dignitatem suam tenere apud Romanos non posse. Tũ Appius suadere se magnopere Achaeis dixit, ut, dum liceret uoluntate sua facere, gratiam inirent, ne D mox inuiti & coacti facerent. Haec uox audita quidem cum omnium gemitu est, sed metum iniecit imperata recusandi. id modo petierunt, ut Romani, quae uiderentur, de Lacedaemonijs mutarent: nec Achaeos religione obstringerent, irrita ea quae iureiurando sanxissent, faciendi. damnatio tantũ Arei & Alcibiadis, quae nuper facta erat, sublata est. Romae principio eius anni cum de prouinciis consulum & praetorum actum esset; consulibus Ligures, quia bellum nusquam alibi erat, decreti: praetores C. Decimius Flauus urbanam, P. Cornelius Cethegus inter ciues & peregrinos sortiti sunt: C. Sempronius Blaesus Siciliam, Q. Naeuius Matho Sardiniam, & ut idem de ueneficijs quaereret: A. Terentius Varro Hispaniam citeriorem, P. Sempronius Longus Hispaniam ulteriorem. De ijs duabus prouincijs legati per id fere tempus L. Iuuentius Thalna, & T. Quinctilius Varus uenerunt. qui, quantum bellum iam profligatum in Hispania esset, senatu edocto postularunt simul, ut pro rebus tã prospere gestis dijs immortalibus haberetur honos, & ut prae E toribus exercitum deportare liceret. Supplicatio in biduum decreta est. de legionibus deportandis, cum de consulum praetorumq. exercitibus ageretur, rem integram referri iusserunt. paucos post dies consulibus in Ligures binae legiones, quas Ap. Claudius & M. Sempronius habuerant, decretae sunt. De exercitibus Hispaniensibus magna contentio fuit inter nouos praetores & amicos absentium, Calpurnij Quinctijque. utraq. caussa tribunũ plebis, utraque consulem habebat. ij se intercessuros senatuscõsulto, si deportandos censerent exercitus, denũciabãt. illi, si haec intercessio fieret, nullam rẽ aliã se decerni passuros. Victa postremo absentium gratia est: & senatusconsultum factum, ut praetores quattuor millia peditũ Romanorum scriberent, quadringentos equites, & quinque millia sociorum

peditum Latini nominis, quingentos equites, quos secum in Hispaniam portarent. cum F
eas legiones quattuor descripsissent, quod plus, quam quina millia peditum, treceni equites, in singulis legionibus esset, dimitterent: eos primum, qui emerita stipendia haberent, deinde ut cuiusque fortissima opera Calpurnius & Quinctius in proelio usi essent. Hac sedata contentione, alia subinde C. Decimij praetoris morte exorta' est. Cn. Sicinius, & L. Pupius qui aediles proximo anno fuerant, & C. Valerius flamen Dialis, & Q. Fuluius Flaccus (is, quia aedilis curulis designatus erat, sine toga candida, sed maxima ex omnibus contentione) petebant. certamenq. ei cum flamine erat. & posteaquam primo aequare, mox superare etiam est uisus: pars tribunorum plebis negare, rationem eius habendam esse: quod duos simul unus magistratus, praesertim curules, neque capere posset, nec gerere: pars, legibus eum solui, aequum censere, ut quem uellet praetoré creandi populo potestas fieret. L. Porcius consul primo in ea sententia esse, ne nomen eius acciperet. deinde ut ex G
auctoritate senatus idem faceret. conuocatis patribus, referre se ad eos dixit, quod nec iure ullo, nec exemplo tolerabili liberae ciuitati, aedilis curulis designatus praeturā peteret: sibi, nisi quid aliud ijs uideretur, in animo esse, e lege comitia habere. Patres censuerunt, uti L. Porcius consul cum Q. Fuluio ageret, ne impedimento esset, quo minus comitia praetoris in locum C. Decimij subrogandi e lege haberentur. Agenti consuli ex S. C. respondit Flaccus, nihil, quod se indignum esset, facturum. Medio responso spem ad uoluntatem interpretātibus fecerat, cessurum patrum auctoritati esse. comitijs acrius etiam, quam ante, petebat, criminando, extorqueri sibi a consule & senatu populi R. beneficium: & inuidiam geminati honoris fieri: tamquam non appareret, ubi designatus praetor esset, extē plo aedilitate se abdicaturum. consul cum & pertinaciam petentis crescere, & fauorem populi magis magisq. in eum inclinari cerneret, dimissis comitijs, senatum uocauit. censuerunt frequentes, quoniā Flaccum auctoritas patrum nihil mouisset ad populum cum Flacco agendum. Concione aduocata cum egisset consul ne tum quidem de sententia motus, gratias populo R. egit, quod tanto studio, quotiescumque declarandae uolūtatis potestas facta esset, praetorem se uoluisset facere. ea sibi studia ciuium suorum destituere non in animo esse. Haec uero tam obstinata uox tantum ei fauorem accendit, ut haud dubius praetor esset, si consul accipere nomen uellet. Ingens certamen tribunis & inter se ipsos, & cum consule fuit; donec senatus a consule est habitus, decretumque, quoniam, praetoris subrogandi comitia ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci, & praua studia hominum impedirent. senatum censere, satis praetorum esse. P. Cornelius utramque in urbe iurisdictionem haberet: Apollinique ludos faceret. His comitijs prudentia & uirtute senatus sublatis, alia maioris certaminis, quo & maiore de re, & inter plures potentioresque uiros, sunt I
exorta. Censuram summa contentione petebant L. Valerius Flaccus, P. & L. Scipiones, Cn. Manlius Vulso, L. Furus Purpureo, patricij: plebeij autem, M. Porcius Cato, M. Fuluius Nobilior, Ti. & M. Sempronij, Longus & Tuditanus. sed omnes patricios plebeiosq. nobilissimarum familiarum M. Porcius longe anteibat. In hoc uiro tanta uis animi ingenijq. fuit, ut, quocumque loco natus esset, fortunam sibi ipse facturus fuisse uideretur. nulla ars neque priuatae neque publicae rei gerēdae ei defuit. urbanas rusticasq. res pariter callebat. ad summos honores alios scientia iuris, alios eloquentia, alios gloria militaris prouexit: huic uersatile īgeniū sic pariter ad omnia fuit, ut natū ad id unū diceres, quodcumque ageret. in bello manu fortissimus, multisq. insignibus clarus pugnis: idem postea quam ad magnos honores peruenit, summus imperator: idem in pace, si ius consuleres, peritissimus: si caussa oranda esset, eloquentissimus. nec is tantū, cuius lingua uiuo eo uiguerit, monumentū eloquentiae nullum exstet. uiuit immo uigetq. eloquētia eius, sacrata scriptis omnis generis. orationes & pro se multae, & pro alijs, & in alios. nam non solum accusando, sed etiā caussam dicendo fatigauit inimicos. simultates nimio plures & exercuerūt eū, & ipse exercuit eas. nec facile dixeris, utrum magis presserit eum nobilitas, an ille agitauerit nobilitatē. Asperi proculdubio animi, & linguae acerbae, & immodice liberae fuit: sed inuicti cupiditatibus animi, & rigidae innocentiae, contemptor gratiae, diuitiarum: in parcimonia, in patientia laboris periculaque, ferrei prope corporis animique: quem ne senectus quidem, quae soluit omnia, fregerit: qui sexum & octogesimum annum agēs caussam dixerit, ipse pro se orauerit, scripseritque; octogesimo anno Ser. Galbam ad populi K

adduxerit

A adduxerit iudicium. Hunc sicut omni uita, ita tum petentem premebat nobilitas: coierantq. praeter L. Flaccum, qui collega in consulatu fuerat, candidati omnes ad deijciendum honore eum: non solum ut ipsi potius adipiscerentur, nec quia indignabantur nouũ hominem censorem uidere: sed etiam quod tristem censuram, periculosamq. multorum famae, & ab laeso a plerisque, & laedendi cupido exspectabant. etenim tũ quoque minitabũdus petebat, restragari, sibi, qui liberam & fortem censuram timerent, criminando. & simul L. Valerio suffragabatur: illo uno collega castigare se noua flagitia, & priscos mores reuocare posse. His accensi homines, aduersa nobilitate, non M. Porcium modo censorem fecerunt, sed etiam collegam ei L. Valerium Flaccum adiecerunt. Secundum comitia censorum consules praetoresque in prouincias profecti sunt praeter Q. Naeuium. quem quattuor non minus menses, priusquam in Sardiniam iret, quaestiones ueneficij, quarum magnam partem extra urbem per municipia conciliabulaque habuit, quia ita aptius uisum erat, tenuerunt. Si Antiati Valerio credere libet, ad duo hominum millia damnauit. Et L. Postumius praetor, cui Tarentum prouincia euenerat, magnas pastorum coniurationes uindicauit; & reliquias Bacchanalium quaestionis cũ omni exsecutus est cura. multos qui aut citati non affuerant, aut uades deseruerant, in ea regione Italiae latẽtes, partim noxios iudicauit, partim comprehensos Romam ad senatum misit: in carcerem omnes a P. Cornelio coniecti sunt. In Hispania ulteriore, fractis proximo bello Lusitanis, quietae res fuerũt. In citeriore A. Terentius in Suessetanis opidum Corbionem uineis & operibus expugnauit, captiuos uendidit. quieta deinde hiberna & citerior prouincia habuit. Veteres praetores C. Calpurnius Piso & L. Quinctius Romam redierunt. utrique magno patrum consensu triumphus est decretus. prior C. Calpurnius de Lusitanis & Celtiberis triumphauit.

C coronas aureas tulit LXXXIII: & duodecim millia pondo argenti. paucos post dies L. Quinctius Crispinus ex ijsdem Lusitanis Celtiberisq. triumphauit. tantundem auri atque argenti in eo triumpho translatum. Censores M. Porcius & L. Valerius metu mista exspectatione senatum legerunt. septem mouerunt senatu: ex quibus unum insignem & nobilitate & honoribus, L. Quinctium Flamininum consularem. patrum memoria institutum fertur, ut censores motis e senatu adscriberent notas. Catonis, & aliae quidem acerbae orationes exstant in eos, quos aut senatorio loco mouit, aut quibus equos ademit. longe grauissima in L. Quinctium oratio est: qua si accusator ante notam, non censor post notã usus esset, retinere Quinctium in senatu ne frater quidem T. Quinctius, si tum censor esset, potuisset. Inter cetera obiecit ei, Philippum Poenum, carum ac nobile scortum, ab Roma in Galliam prouinciam spe ingentium donorum perductum. eum puerum, per lasciuiam cũ

D cauillaretur, exprobrare consuli persaepe solitum, quod sub ipsum spectaculum gladiatorum abductus ab Roma esset; ut obsequium amatori iactaret. forte epulantibus ijs, cum iam uino incaluissent, nunciatum in conuiuio esse, nobilem Boium cum liberis transfugã uenisse. conuenire consulem uelle, ut ab eo fidem praesens acciperet. introductum in tabernaculum, per interpretem alloqui consulem cepisse. inter cuius sermonem Quinctius scorto: Vis, tu, inquit, quoniam gladiatorium spectaculum reliquisti, iam hunc Gallum morientem adspicere? Et cum is uixdum serio annuisset, ad nutum scorti consulem stricto gladio, qui super caput pendebat, loquenti Gallo caput primum percussisse, deinde fugienti, fidemq. populi R. atque eorum, qui aderant, imploranti, latus transfodisse. Valerius Antias, ut qui nec Catonis orationem legisset, & fabulae tantum sine auctore editae credidisset, aliud argumentum, simile tamen & libidine & credulitate, peragit. Placentiae famo-

E sam mulierẽ, cuius amore deperiret, in conuiuium accersitam scribit. ibi iactantẽ sese scorto inter cetera retulisse, quam acriter quaestiones exercuisset, & quã multos capitis dãnatos in uinculis haberet, quos securi percussurus esset. tũ illam infra eum accubantẽ negasse, umquã uidisse quemquã securi ferientem: & peruelle id uidere. hic indulgentẽ amatorẽ unũ ex illis miseris attrahi iussum securi percussisse. Facinus, siue eo modo quo censor obiecit, siue ut Valerius tradit, commissum est, saeuum atque atrox: inter pocula atque epulas, ubi libare dijs dapes, ubi bene precari mos esset, ad spectaculum scorti procacis in sinu cõsulis recubantis, mactatam humanam uictimam esse, & cruore mensam respersam. In extrema oratione Catonis condicio Quinctio fertur, ut, si id factum negaret, ceteraq. quae obiecisset, sponsione defenderet sese: sin fateretur, ignominia ne sua quemquã doliturũ cẽ

 seret,

seret, cum ipse uino & Venere amens, sanguine hominis in conuiuio lusisset? In equitatu F
recognoscendo L. Scipioni Asiatico ademptus equus. in censibus quoque accipiendis tristis & aspera in omnes ordines censura fuit. ornamenta & uestem muliebrem & uehicula, quae pluris, quam quindecim millium aeris essent, in cẽsum referre uiatores iussit. item mancipia minora annis XX. quae post proximum lustrum X millibus aeris, aut pluries eo uenijssent, uti ea quoque decem tanto pluris, quã quanti essent, aestimarentur, & his rebus omnibus terni in millia aeris attribuerentur. Aquam publicam omnem in priuatum aedificium aut agrum fluentem ademerunt. & quae in loca publica inaedificata, immolitaue priuati habebant, intra dies XXX demoliti sunt. opera deinde facienda ex pecunia in eam rem decreta, lacus sternendos lapide, detergendasque, qua opus esset, cloacas in Auentino, & G
in alijs partibus, qua nondum erant, faciendas locauerunt. & separatim Flaccus molem ad Neptunias aquas, ut iter populo esset, & uiam per Formianum montem. Cato atria duo, Maenium & Titium in latomijs, & quattuor tabernas in publicum emit: basilicamque ibi fecit, quae Porcia appellata est. Et uectigalia summis pretijs, ultro tributa infimis locauerunt. quas locationes cum senatus precibus & lacrymis publicanorum uictus induci, & de integro locari iussisset: censores edicto summotis ab hasta qui ludificati priorẽ locationem erant, omnia eadem paullum imminutis pretijs locauerunt. Nobilis censura fuit, simultatumq. plena: quae M. Porcium, cui acerbitas ea assignabatur, per omnem uitã exercuerunt. Eodem anno coloniae duae, Potentia in Picenum, Pisaurum in Gallicum agrum deductae sunt. sena iugera in singulos data. diuiserunt agrum, coloniasq. deduxerunt ijdẽ triumuiri, Q. Fabius Labeo, & M. & Q. Fuluij Flaccus & Nobilior. consules eius anni nec domi, nec militiae memorabile quidquam egerunt. in insequentem annum crearunt consules M. Claudium Marcellum, Q. Fabium Labeonem. M. Claudius, Q. Fabius idibus Mar- H
An. 567. tijs, quo die consulatum inierunt, de prouincijs suis praetorumq. retulerunt. Praetores creati erant, C. Valerius flamen Dialis, qui & priore anno petierat: & Sp. Postumius Albinus, & P. Cornelius Sisenna, L. Pupius, L. Iulius, Cn. Sicinius. Consulibus Ligures cum ijsdem exercitibus, quos P. Claudius & L. Porcius habuerant, prouincia decreta est. Hispaniae extra sortem prioris anni praetoribus cum suis exercitibus seruatae. Praetores ita sortiri iussi, uti flamini Diali utique altera iuris dicendi Romae prouincia esset. peregrinã est sortitus. Sisennae Cornelio urbana, Sp. Postumio Sicilia, L. Pupio Apulia, L. Iulio Gallia, Cn. Sicinio Sardinia euenit. L. Iulius proficisci mature est iussus. Galli transalpini per saltus ignotae antea uiae (ut ante dictum est) in Italiam trãsgressi, opidum in agro, qui nũc Aquileiensis est, aedificabãt. id eos ut prohiberet, quoad eius sine bello posset, praetori mãdatum est. si armis prohibendi essent, consules certiores faceret. ex his placere alterum ad- I
uersus Gallos ducere legiones. Extremo prioris anni comitia auguris creandi habita erãt. in demortui Cn. Cornelij Lentuli locum creatus erat Sp. Postumius Albinus. Huius principio anni P. Licinius Crassus pont. max. mortuus est: in cuius locum M. Sempronius Tuditanus pontifex est cooptatus. pont. max. est creatus C. Seruilius. P. Licinij funeris caussa uisceratio data, & gladiatores CXX pugnauerunt. & ludi funebres per triduum facti: post ludos epulum. in quo, cum toto foro strata triclinia essent: tempestas cum magnis procellis coorta, coegit plerosque tabernacula statuere in foro. eadem paullo post, cum undiq. conserenasset, sublata. defunctosq. uulgo ferebant, quod inter fatalia uates cecinissent, necesse esse, tabernacula in foro statui. Hac religione leuatis altera iniecta, quod sanguine per biduũ pluuisset in area Vulcani: & per decẽuiros supplicatio indicta erat, eius prodigij expiãdi caussa. Priusquã consules in prouincias proficiscerentur, legationes trãsmarinas in se- K
natum introduxerunt, nec umquam ante tantũ regionis eius hominũ Romae fuerat. nã ex quo fama per gẽtes, quae Macedoniam accolunt, uulgata est, crimina querimoniasque de Philippo non negligenter ab Romanis audiri, multis operaepretiũ fuisse queri, pro se, quaeque ciuitates gentesque, singuli etiam priuatim (grauis enim accola omnibus erat) Romã aut ad spẽ leuandae iniuriae, aut ad deflendae solatium uenerunt. Et ab Eumene rege legatio cũ fratre eius Athenaeo uenit ad querendum, simul, quod nõ deducerentur ex Thracia praesidia: simul, quod in Bithyniam Prusiae bellum aduersus Eumenẽ gerẽti auxilia missa forent. Respondendum ad omnia iuueni tum admodum Demetrio erat: cum haud facile esset, aut ea quae obijcerentur, aut quae aduersus ea dicenda erant, memoria complecti.

noc

A nec enim multa solum, sed etiam pleraque opidoquam parua erant: de controuersia finium, de hominibus raptis, pecoribusq. abactis, de iure aut dicto per libidinem, aut non dicto, de rebus per uim aut per gratiam iudicatis. nihil horum neque Demetrium docere dilucide, nec se satis liquido discere ab eo senatus cum cerneret posse, simul & tirocinio & perturbatione iuuenis moueretur: quaeri iussit ab eo, ecquem de his rebus commentariũ a patre accepisset? cum respondisset, accepisse se, nihil prius nec potius uisum est, quam regis ipsius de singulis responsa accipere. librum extemplo poposcerunt: deinde ut ipse recitaret, permiserunt. Erant autem de rebus singulis in breue coactae caussae: ut alia fecisse se secundum decreta legatorum doceret: alia non per se stetisse quo minus faceret, sed per eos ipsos qui accusarẽt. interposuerat & querellas de iniquitate decretorum, & quam non ex aequo disceptatum apud Caecilium foret, indigneque sibi, nec ullo suo merito insultatum ab omnibus esset. Has notas irritati eis animi collegit senatus. ceterum alia B excusanti iuueni, alia recipienti futura ita, ut maxime uellet senatus, responderi placuit: Nihil patrem eius neque rectius, nec magis quod ex uoluntate senatus esset, fecisse, quam quod utcumque ea gesta essent, per Demetrium filium satisfieri uoluisset Romanis. multa, & dissimulare, & obliuisci, & pati praeterita senatum posse, & credere etiam Demetrio credendum esse. obsidem enim se animum eius habere, etsi patri corpus reddiderit. & scire, quantum salua in patrem pietate posset, amicum eum populi Romani esse. honorisque eius caussa missuros in Macedoniam legatos: ut, si quid minus factum sit, quam debuerit; tum quoque sine piaculo rerum praetermissarum fiat. uelle etiam sentire Philippum, integra omnia sibi cum populo Romano Demetrij filij beneficio esse. Haec, quae augendae amplitudinis eius caussa facta erant, extemplo in inuidiam, mox etiam in perniciem adolescenti C uerterunt. Lacedaemonij deinde introducti sunt. Multae & paruae disceptationes iactabantur: sed quae maxime rem continerent, erant: utrum restituerentur quos Achaei damnauerant, necne: inique, an iure occidissent, quos occiderant. uertebatur & utrum manerent in Achaico concilio Lacedaemonij, an, ut ante fuerat, secretum eius unius in Peloponneso ciuitatis ius esset. Restitui, iudiciaque facta tolli placuit: Lacedaemonem manere in Achaico concilio: scribique id decretum & consignari a Lacedaemonijs & Achaeis. Legatus in Macedoniam Q. Marcius est missus, iussus idem in Peloponneso sociorum res adspicere. nam ibi quoque & ex ueteribus discordijs residui motus erant: & Messenij desciuerant a concilio Achaico: cuius belli & caussas & ordinem si expromere uelim, immemor sim propositi, quo statui non ultra attingere externa, nisi qua Romanis cohaererent rebus. Euentus memorabilis est, quod cum bello superiores essent Achaei, Philopoemen praetor eorum capitur ad praeoccupandam Coronen, quã hostes petebant: in D ualle iniqua cum equitibus paucis oppressus. Ipsum potuisse effugere Thracum Cretensiumque auxilio tradunt. sed pudor relinquendi equites nobilissimos gentis, ab ipso nuper lectos, tenuit. quibus dum locum ad euadendas angustias, cogendo ipse agmen, praebet, sustinens impetus hostium: prolapso equo, & suo ipse casu, & onere equi super eum ruentis, haud multum abfuit, quin exanimaretur, septuaginta annos iam natus, & diutino morbo, ex quo tum primum reficiebatur, uiribus admodum attenuatis. Iacentem hostes superfusi oppresserunt: cognitumque, primum a uerecundia memoriaque meritorum haud secus, quam ducem suum, attollunt, reficiuntque, & ex ualle deuia in uiam portat, uix sibimet ipsi prae nec opinato gaudio credentes: pars nuncios Messenen praemittunt, debellatum esse: Philopoemenem captum adduci. Primum adeo incredibilis uisa res, ut non pro uano modo, sed uix pro sano nuncius audiretur. deinde ut su- E per alium alius idem omnes affirmantes ueniebant: tandem facta fides. & priusquam appropinquare urbi satis scirent, ad spectaculum omnes simul liberi ac serui, pueri quoque cum feminis effunduntur. itaque clauserat portam turba, dum pro se quisque, nisi ipse oculis suis credidisset, uix pro comperto tantam rem habiturus uideretur. Aegre summouentes obuios intrare portam, qui adducebant Philopoemenem, potuerunt: atque turba conferta iter reliquum clauserat. & cum pars maxima exclusa a spectaculo esset, theatrum repente, quod uiae propinquum erat, compleuerunt: & ut eo in conspectum populi adduceretur, una uoce omnes exposcebant. Magistratus & principes ueriti, ne quẽ motũ misericordia praesentis tanti uiri faceret, cũ alios uerecũdia pristinae maiestatis collata

praesenti fortunae, alios recordatio ingentium meritorum motura esset, procul in conspe F
ctu eum statuerunt: deinde raptim ex oculis hominum abstraxerunt, praetore Dinocrate dicente, esse quae pertinentia ad summam belli percunctari eum magistratus uellent. inde adducto eo in curiam, & senatu uocato, consultari coeptum. Iam inuesperascebat, & non modo cetera, sed ne in proximam quidem noctem, ubi satis tuto custodiretur, expediebãt. obstupuerant ad magnitudinem pristinae eius fortunae uirtutisque, & neque ipsi domũ recipere custodiendum audebant, nec cuiquã uni custodiam eius satis credebant. admonent deinde quidam, esse thesaurum publicum sub terra, saxo quadrato saeptũ. eo uinctus demittitur, & saxum ingens, quo operitur machina, superimpositum est. ita loco potius, quam homini cuiquam, credendam custodiam rati, lucem insequẽtem exspectauerunt. Postero die multitudo quidem integra, memor pristinorum eius in ciuitatem meritorum, parcendum, ac per eum remedia quaerenda esse praesentium malorum, cẽsebant: defectionis auctores, G
quorum in manu respublica erat, in secreto consultantes omnes ad necem eius consentiebant: sed utrum maturarent, an differrent, ambigebatur. uicit pars auidior poenae: missusq. qui uenenum ferret. Accepto poculo, nihil aliud locutum ferunt, quam quaesisse, si incolumis Lycortas (is alter imperator Achaeorum erat) equitesq. euasissent. posteaquã dictũ est incolumes esse: bene habet, inquit. &, poculo impauide hausto, haud ita multo post exspirauit. Nec diuturnum mortis eius gaudium auctoribus crudelitatis fuit. uicta namque Messene bello exposcentibus Achaeis noxios dedit, ossaq. reddita Philopoemenis sunt: sepultus ab uniuerso Achaico est concilio, adeo omnibus humanis cõgestis honoribus, ut ne diuinis quidem abstineretur. Ab scriptoribus rerum Graecis Latinisq. tantum huic uiro tribuitur, ut a quibusdam eorum, uelut ad insignem notam huius anni, memoriae mãdatum sit, tres claros imperatores eo anno decessisse, Philopoemenem, Hannibalẽ, P. Scipionem. adeo in aequo eum duarum potentissimarum gentium summis imperatoribus posuerunt. Ad Prusiam regem legatus T. Quinctius Flamininus uenit, quem suspectum Romanis & receptus post fugam Antiochi Hannibal, & bellum aduersus Eumenem motũ faciebat. ibi seu quia a Flaminino inter cetera obiectum Prusiae erat, hominem omnium qui uiuerent infestissimum populo R. apud eum esse: qui patriae suae primum, deinde fractis eius opibus, Antiocho regi auctor belli aduersus populum R. fuisset: seu quia ipse Prusias, ut gratificaretur praesenti Flaminino Romanisque, per se necandi aut tradendi eius in potestatem consilium cepit: a primo colloquio Flaminini milites extẽplo ad domum Hãnibalis custodiendam missi sunt. Semper talem exitum uitae suae Hannibal prospexerat animo, & Romanorum inexpiabile odium in se cernens, & fidei regum nihil sane confisus. Prusiae uero leuitatem etiam expertus erat. Flaminini quoque aduentum uelut fatalem sibi horruerat. ad omnia undique infesta, ut iter semper aliquod praeparatum fugae haberet, septẽ exitus e domo fecerat, & ex ijs quosdam occultos, ne custodia saepirentur. sed graue imperium regum nihil inexploratum, quod inuestigari uolunt, efficit. totius circuitum domus ita custodijs complexi sunt, ut nemo inde elabi posset. Hannibal, posteaquam est nunciatũ milites regios in uestibulo esse: postico, quod deuium maxime atque occultissimi exitus erat, fugere conatus, ut id quoque occursu militum obsaeptum sensit, & omnia circa clausa custodijs dispositis esse: uenenum, quod multo ante praeparatum ad tales habebat casus, poposcit. &, Liberemus, inquit, diuturna cura populum R. quando mortem senis exspectare longum censent. nec magnam, nec memorabilem ex inermi proditoq. Flamininus uictoriam feret. mores quidem populus R. quantum mutauerit, uel hic dies argumento erit. Horum patres Pyrrho regi hosti armato exercitum in Italia habenti, ut a ueneno caueret, praedixerunt: hi legatum consularem, qui auctor esset Prusiae per scelus occidendi hospitis miserunt. Exsecratus deinde in caput regnũq. Prusiae, & hospitales deos uiolatae ab eo fidei testes inuocans, poculum exhausit. Hic uitae exitus fuit Hannibalis. Scipionem & Polybius & Rutilius hoc anno mortuum scribunt. Ego neque his, neque Valerio assentior: his, quod censoribus M. Porcio, L. Valerio principem senatus ipsum L. Valerium censorem lectum inuenio, cum superioribus tribus lustris Africanus fuisset: quo uiuo, nisi ut ille senatu moueretur, quam notam nemo memoriae prodidit, alius princeps in locum eius electus nõ esset. Antiatem auctorem refellit tribunus plebis M. Naeuius: aduersus quem oratio inscripta P. Africani est. Hic Naeuius in magistratuum libris est tribunus pl. P. Claudio,

(margin letters: H beside "tum sit, tres claros…"; I beside "uero leuitatem…"; K beside "Horum patres…")

A dio, L. Porcio consulibus: sed iniit tribunatum Ap. Claudio, M. Sempronio consulibus A. D. quartum idus Decembres. inde tres menses ad idus Martias sunt: quibus P. Claudius, L. Porcius consulatum inierunt. ita & uixisse in tribunatu Naeuij uidetur: diesque ei dici ab eo potuisse: decessisse autem ante L. Valerij, & M. Porcij censuram. Trium clarissimorum suae cuiusque gentis uirorum non magis tempore congruente comparabilis mors uidetur esse, quam quod nemo eorum satis dignum splendore uitae exitum habuit. iam primum omnes non in patrio solo mortui, nec sepulti sunt. ueneno absumpti Hãnibal & Philopoemen: exsul Hannibal proditus ab hospite: captus Philopoemen, in carcere & in uinculis exspirauit. Scipio, etsi non exsul, neque dãnatus, die tamen dicta, ad quam nõ affuerat, reus absens citatus, uoluntarium non sibimet ipse solum, sed etiam funeri suo exsiliũ indixit. Dum ea in Peloponneso, a quibus diuertit oratio, geruntur: reditus in Macedoniam B Demetrij legatorumq. aliter aliorum affecerat animos. uulgus Macedonum, quos belli ab Romanis imminentis metus terruerat, Demetrium, ut pacis auctorem, cum ingenti fauore conspiciebant: simul & spe haud dubia regnum ei post mortem patris destinabant. nam etsi minor aetate, quam Perseus, esset: hunc tamen iusta matrefamilias, illum pellice ortũ esse. illum, ut ex uulgato corpore genitum, nullam certi patris notam habere: hunc insignẽ Philippi similitudinem praeseferre. ad hoc, Romanos Demetrium in paterno solio locaturos: Persei nullam apud eos gratiam esse. Haec uulgo loquebantur. itaque & Persea cura angebat, ne parum pro se una aetas ualeret, cum omnibus alijs rebus, frater superior esset: & Philippus ipse, uix sui arbitrij fore, quem heredem regni relinqueret, credens, sibi quoque grauiorem esse, quam uellet, minorem filium censebat. offendebatur interdũ concursu Macedonum ad eum: & alteram iam se uiuo regiam esse indignabatur. Et ipse iuuenis C haud dubie inflatior redierat, subnixus erga se iudicijs senatus, concessisque sibi, quae patri negata essent. & omnis mentio Romanorum, quantam dignitatem ei apud ceteros Macedonas, tantam inuidiam non apud fratrem modo, sed etiam apud patrem conciliabat. utique posteaquam alij legati Romani uenerunt, & cogebatur decedere Thracia, praesidiaque deducere, & alia aut ex decreto priorum legatorum, aut ex noua constitutione senatus facere. sed omnia maerens quidem & gemens, eo magis, quod filium frequentiorem prope cum illis, quam secum, cernebat: obedienter tamen aduersus Romanos faciebat, ne quam mouendi extemplo belli caussam praeberet. auertendos etiam animos a suspicione talium consiliorum ratus, mediam in Thraciam, exercitum in Odrysas & Dantheletas & Besios duxit. Philippopolin urbem fuga desertam opidanorum, qui in proxima mõtium iuga cum familijs receperant sese, cepit: campestresq. barbaros, depopulatus D agros eorum, in deditionem accepit. relicto inde ad Philippopolin praesidio, quod haud multo post ab Odrysis expulsum est, opidum in Deuriopo condere instituit, Paeoniae ea regio est prope Erigonum fluuium, qui ex Illyrico per Poeoniam fluens in Axium amnem editur. Haud procul Stobis, uetere urbe, nouam urbem Perseida, ut is filio maiori haberetur honos, appellari iussit. Dum haec in Macedonia geruntur, consules in prouincias profecti. Marcellus nuncium praemisit ad L. Porcium proconsulem, ut ad Nouum Gallorum opidum legiones admoueret. aduenienti consuli Galli sese dediderunt. duodecim millia armatorum erant. plerique arma ex agris rapta habebant. ea aegre patientibus ijs adempta quaeq. alia aut populantes agros rapuerant, aut secum attulerant. de his rebus, qui quererentur, legatos Romam miserunt. Introducti in senatum a C. Valerio praetore exposuerũt: se, superante in Gallia multitudine, inopia coactos agri & egestate, ad quaerendam sedẽ E Alpes transgressos, quae inculta per solitudines uiderent, ibi sine ullius iniuria consedisse. opidum quoque aedificare coepisse: quod indicium esset, nec agro nec urbi ulli uim allaturos uenisse. nuper M. Claudium ad se nuncium misisse, bellum se cum ijs, ni dederentur, gesturum. se certam, etsi non speciosam pacẽ, quam incerta belli praeoptãtes, dedisse se prius in fidem, quam in potestatem populi Romani. post paucos dies iussos & agro & urbe decedere. sese tacitos abire quo terrarum possent, in animo habuisse. arma deinde sibi, & postremo omnia alia, quae ferrent agerẽtue, adempta. orare se senatum populumq. R. ne in se innoxios deditos acerbius, quam in hostes saeuirent. Huic orationi senatus ita responderi iussit. Neque illos recte fecisse, cum in Italiam uenerint, opidumq. in alieno agro, nullius Romani magistratus, qui ei prouinciae praeesset, permissu aedificare conati sint: neque se-

natui placere deditos spoliari. itaque se cum ijs legatos ad cõsulem missuros: qui si redeât F
unde uenerint, omnia ijs sua reddi iubeant: quiq. protinus eant trans Alpes, & denunciẽt
Gallicis populis, multitudinem suam domi contineant. Alpes prope inexsuperabilem fi-
nem in medio esse. non utique ijs melius fore, quam qui eas primi per uias fecissent. Lega-
ti missi L. Furius Purpureo, Q. Minucius, L. Mãlius Acidinus. Galli redditis omnibus, quae
sine cuiusquam iniuria habebãt, Italia excesserunt. Legatis Romanis transalpini populi be
nigne responderunt. seniores eorum nimiam lenitatem populi Romani castigarunt, quod
eos homines, qui gentis iniussu profecti occupare agrum imperij Romani, & in alieno solo
aedificare opidum conati sunt, impunitos dimiserint. debuisse grauem temeritatis merce-
dem statui. quod uero etiam sua reddiderint, uereri ne tanta indulgentia plures ad talia au
denda impellantur. Et exceperunt & prosecuti cum donis legatos sunt. M. Claudius con-
sul Gallis ex prouincia exactis, Istricum bellum moliri coepit, litteris ad senatum missis, ut G
sibi in Istriam transducere legiones liceret. Id senatui placuit. Illud agitabant, uti colonia
Aquileiam deduceretur. nec satis constabat, utrum Latinã, an ciuium Romanorum deduci
placeret. postremo Latinam potius coloniam deducendam patres censuerunt. triumuiri
creati sunt P. Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Eodem anno Mutina &
Parma coloniae Romanorum ciuium sunt deductae. bina millia hominum in agro, qui pro
xime Boiorũ, ante Tuscorum fuerat, octona iugera Parmae, quina Mutinae acceperũt. de-
duxerũt triũuiri M. Aemilius Lepidus, T. Aebutius Carus, L. Quinctius Crispinus. Et Sa-
turnia colonia ciuium Romanorum in agrum Caletranum est deducta. deduxerũt triũuiri
Q. Fabius Labeo, C. Afranius Stellio, T. Sempronius Gracchus: iugera in singulos data de
cem. Eodem anno A. Terentius propr. haud procul flumine Ibero in agro Ausetano &
proelia secunda cum Celtiberis fecit, & opida, quae ibi communierant, aliquot expugna- H
uit. Vlterior Hispania eo anno in pace fuit: quia & P. Sempronius propraetor diutino mor
bo est implicitus, & nullo lacessente peropportune quieuerunt Lusitani. Nec in Liguribus
memorabile quidquam a Q. Fabio consule gestum. M. Marcellus ex Istria reuocatus, exer
citu dimisso Romam comitiorum caussa redijt. Creauit consules Cn. Baebium Tamphilũ,
& L. Aemilium Paullum. Cum M. Aemilio Lepido hic aedilis curulis fuerat, a quo consu
le quinctus annus erat, cum is ipse Lepidus post duas repulsas cõsul factus esset. Praetores
inde facti Q. Fuluius Flaccus, M. Valerius Laeuinus, P. Manlius iterum, M. Ogulnius Gal-
lus, L. Caecilius Denter, C. Terentius Istra. Supplicatio extremo anno fuit prodigiorum
caussa, quod sanguine per biduum pluuisse in area Concordiae satis credebant: nunciatũ-
que erat, haud procul Sicilia insulam, quae non ante fuerat, nouam editam e mari esse. Hã-
nibalem hoc anno Antias Valerius decessisse auctor est: legatis ad eam rẽ ad Prusiam mis I
sis praeter T. Quinctium Flamininum, cuius in ea re celebre est nomen, L. Scipione Asiati-
co, & P. Scipione Nasica.

EPITOME. LIBRI. XL

VM Philippus liberos eorum quos in uinculis nobilissimorum hominum ha bebat, conquiri ad mortem iussisset: Theoxena pro liberis suis & sororis admodum pueris uerita regis libidinem, prolatis in medium gladijs, & poculo, in quo erat uenenum, suasit ijs, ut imminens ludibrium morte effugerent: & cum persuasisset, ipsa etiam se interemit. Certamina inter Philippi Macedoniae regis liberos Perseum & Demetrium referuntur: & ut fraude fratris sui Demetrius confictis criminibus, inter quae accusatione parricidij, & affectati regni, primum petitus, ad ultimum, quoniam populi Romani amicus erat, ueneno necatus est: regnũq. Macedoniae mortuo Philippo ad Perseum deuenit. Item res in Liguribus et Hispania contra Celtiberos a compluribus feliciter gestas continet. Libri Numae Pompilij in agro L. Petilij scribae sub Ianiculo a cultoribus agri, in arca lapidea clausi, & Graeci & Latini, inuenti sunt: in quibus plura, quae dissoluendarum religionum erant, praetor, ad quem delati erant, cum legis- K
set, iurauit senatui, contra rempub. esse ut legerẽtur, seruarenturq.: & ex S.C. in Comitio exusti sunt. Colonia Aquileia deducta est. Philippus aegritudine animi confectus, quod Demetrium filium, falsis Persei alterius filij in eundem delationibus impulsus, ueneno sustulisset, & de poena Persei cogitauit: uoluitq. Antigonum potius amicum suum successorem regni sui relinquere. sed in hac cogitatione morte raptus est: regnum Perseus excepit.

LIBER

A

LIBER . XL

RINCIPIO insequentis anni, consules praetoresq. sortiti prouincias sunt. cõsulibus nulla praeter Ligures, quae decerneretur, erat. Iurisdictio urbana M. Ogulnio Gallo, inter peregrinos M. Valerio euenit. Hispaniarũ Q. Fuluio Flacco citerior, P. Manlio ulterior, L. Caecilio Dentri Sicilia, C. Terentio Istrae Sardinia. consules dele ctus habere iussi. Q. Fabius ex Liguribus scripserat, Apuanos ad rebellionem spectare, periculumq. esse, ne impetum in agrum Pisa num facerent. Et ex Hispanijs citeriorem in armis esse & cum Cel tiberis bellari sciebant: in ulteriore, quia diu aeger praetor esset, luxuria & otio solutã di- B sciplinam militarem esse. Ob ea nouos exercitus conscribi placuit, quattuor legiones in Ligures, uti singulae quina millia & ducẽtos pedites, trecenos haberent equites: sociorum ijsdem Latini nominis XV millia peditum addita, & octingenti equites. hi duo consulares exercitus essent. scribere praeterea iussi septem millia peditum sociorum ac Latini nominis, & quadringentos equites & mittere ad M. Marcellum in Galliam: cui ex consulatu pro rogatum imperium erat. in Hispaniam etiam utramque, quae ducerentur, quattuor millia peditũ ciuium Romanorum, C C equites, & sociorum septem millia peditum cum C C C equitibus scribi iussa. & Q. Fabio Labeoni cum exercitu quem habebat in Liguribus, prorogatum in annum imperium est. Ver procellosum eo anno fuit. pridie Parilia media ferme die atrox cum uento tempestas coorta, multis sacris profanisq. locis stragem fecit, signa aenea in Capitolio deiecit, forem ex aede Lunae, quae in Auentino est, raptã tulit, & C posticis partibus Cereris templi affixit: signa alia in Circo maximo cũ columnis, quibus superstabant, euertit: fastigia aliquot templorum a culminibus abrupta foede dissipauit. itaque in prodigium uersa ea tempestas, procurariq. haruspices iusserunt. simul procuratũ est, quod tripedem mulum Reate natum nunciatum erat: & a Formijs aedẽ Apollinis Caietae de caelo tactam. ob ea prodigia XX hostijs maioribus sacrificatum est, & diem unum supplicatio fuit. Per eosdem dies ex litteris A. Terentij propraetoris cognitum, P. Sempronium in ulteriore prouincia, cum plus annum aeger fuisset, mortuum esse. eo maturius in Hispaniã praetores iussi proficisci. Legationes transmarinae deinde in senatũ introductae sunt. prima Eumenis & Pharnacis regum, & Rhodiorum querentium de Sinopensium clade. Philippi quoque legati & Achaeorum & Lacedaemoniorum sub idem tempus uenerunt. ijs, prius Marcio audito, qui ad res Graeciae Macedoniaeq. uisendas missus erat, re- D sponsa data sunt. Asiae regibus ac Rhodijs responsum est, legatos ad eas res uisendas missurum senatum. De Philippo auxerat curam Marcius. nam ita fecisse eum, quae senatui placuissent, fatebatur, ut facile appareret, non diutius, quam necesse esset, facturum: neque obscurum erat, rebellaturum: omniaq. quae tunc ageret diceretq., eo spectare. Iam primum omnem fere multitudinem ex maritimis ciuitatibus cum familijs suis in Emathiam, quae nunc dicitur, quondam appellata Paeonia est, transduxit: Thracibusq. & alijs barbaris urbes tradidit habitandas: fidiora haec genera hominũ fore ratus in Romano bello. Ingentem ea res fremitum tota Macedonia fecit. relinquentesq. penates suos cum coniugibus ac liberis, pauci tacitum dolorem continebant: exsecrationesq. in agminibus proficiscentium in regem, uincente odio metum, exaudiebantur. His ferox animus, omnes homines, omnia loca temporaque suspecta habebat. postremo negare propalam coepit, satis E tutum sibi quidquam esse, nisi liberos eorum, quos interfecisset, comprehensos in custodia haberet, & tempore alium alio tolleret. Eam crudelitatem foedam per se, foediorẽ unius domus clades fecit. Herodicum principem Thessalorum multis ante annis occiderat. generos quoque eius postea interfecit. in uiduitate relictae filiae, singulos filios paruos habẽtes. Theoxena, & Archo nomina his mulieribus erant. Theoxena multis petentibus aspernata nuptias est. Archo Poridi cuidam longe principi gentis Aeneatum nupsit, & apud eum plures enixa partus, paruis admodum relictis omnibus, decessit. Theoxena, ut in suis manibus liberi sororis educarentur, Poridi nupsit: & tamquam omnes ipsa enixa foret, suum sororisq. filios in eadem habebat cura. posteaquam regis edictum de comprehendendis liberis eorum, qui interfecti essent, accepit, ludibrio futuros non regis modo,

sed

sed custodum etiã libidini rata, ad rẽ atrocẽ animum adiecit, ausaq. est dicere, se sua manu potius omnes interfecturã, quam in potestatem Philippi uenirent. Poris abominatus mentionem tam foedi facinoris, Athenas deportaturum eos ad fidos hospites dixit, comitemq. ipsum fugae futurum esse. Proficiscuntur ab Thessalonica Aeneam ad statum sacrificium, quod conditori Aeneae cum magna caerimonia quotannis faciunt. ibi die per sollemnes epulas consumpto, nauem praeparatam a Poride, sopitis omnibus, de tertia uigilia conscẽdunt, tamquam redditurі in Thessalonicam, sed transijcere in Euboeam erat propositũ. ceterũ in aduersum uentum nequidquam eos tendentes prope terram lux oppressit. & regij qui praeerant custodiae portus, lembum armatum ad pertrahendam eam nauim miserũt, cum graui edicto, ne reuerterentur sine ea. Cum iam appropinquabant, Poris quidem ad hortationem remigum nautarumq. intentus erat. interdum manus ad caelum tendens, opem, ut dij ferrent, orabat. ferox interim femina ad multo ante praecogitatum reuoluta facinus, uenenum diluit, ferrumq. promit. & posito in conspectu poculo, strictisq. gladijs, Mors, inquit, una uindicta est. uiae ad mortem hae sunt. qua quẽque animus fert, effugite superbiam regiam, agite iuuenes mei, primum, qui maiores estis, capite ferrum: aut haurite poculum, si segnior mors iuuat. Et hostes aderant, & auctor mortis instabat. alijs alio leto absumptis semianimes e naue praecipitantur. ipsa deinde, uirum comitem mortis conplexa, in mare sese deiecit. naue uacua dominis regij potiti sunt. Huius atrocitas facinoris nouam uelut flammam regis inuidiae adiecit, ut uulgo ipsum liberosq. eius exsecrarentur. quae dirae breui ab omnibus dijs exauditae, ut saeuiret ipse in suum sanguinem, effecerunt. Perseus enim, cum in dies magis cerneret fauorem dignitatemq. Demetrij fratris apud Macedonum multitudinem crescere, & gratiam apud Romanos, sibi spem nullam regni superesse nisi in scelere ratus, ad id unum omnes cogitationes intendit. ceterum cum se ne ad id quidem, quod muliebri cogitabat animo, satis per se ualidum crederet: singulos amicorum patris tentare sermonibus perplexis instituit. & primo quidam ex his, aspernantium tale quidquam speciem praebuerunt, quia plus in Demetrio spei ponebant. deinde crescẽte in dies Philippi odio in Romanos, cui Perseus indulgeret, Demetrius summa ope aduersaretur, prospicientes animo exitũ incauti a fraude fraterna iuuenis, adiuuãdũ quod futurum erat rati, fouendamque spem potentioris, Perseo se adiungunt. cetera in suum quaeque tempus agenda differunt. in praesentia placet, omni ope in Romanos accendi regem, impelliq. ad consilia belli, ad quae iam sua sponte animum inclinasset. simul ut Demetrius in dies suspectior esset, ex composito sermones ad spem Romanorum trahebant. ibi cum alij mores & instituta eorum, alij res gestas, alij speciem ipsius urbis nondum exornatae neque publicis neque priuatis locis, alij singulos principum eluderent: iuuenis incautus & amore nominis Romani, & certamine aduersus fratrem, omnia tuendo, suspectum se patri, & opportunum criminibus faciebat. itaque expertem eum pater omnium de rebus Romanis consiliorum habebat. totus in Persea uersus, cum eo cogitationes eius rei dies ac noctes agitabat. Redierant, quos forte miserat in Bastarnas ad accersenda auxilia: adduxerantq. inde nobiles iuuenes, & regij quosdam generis, quorum unus sororem suam in matrimonium Philippi filio pollicebatur: erexeratque consociatio gẽtis eius animum regis. Tum Perseus, Quid ista prosunt? inquit. nequaquam tantum in externis auxilijs est praesidij, quantum periculi fraude domestica. proditorem nolo dicere, certe speculatorem habemus in sinu: cuius, ex quo obses Romae fuit, corpus nobis reddiderũt Romani, animum ipsi habent. Omnium paene Macedonum in eum ora conuersa sunt, nec regem se alium habituros aiunt, quam quem Romani dedissent. His per se aegra mens senis stimulabatur, & animo magis, quam uultu, ea crimina accipiebat. Forte lustrandi exercitus uenit tempus: cuius sollemne est tale. Caput mediae canis praecisae, & prior pars ad dextrã cum extis, posterior ad laeuam uiae ponitur. inter hãc diuisam hostiã copiae armatae trãsducũtur. praeferũtur primo agmini arma insignia omnium ab ultima origine Macedoniae regum, deinde rex ipse cum liberis sequitur. proxima est regia cohors, custodesq. corporis: postremum agmen Macedonum cetera multitudo claudit. latera regis duo filij iuuenes cingebant, Perseus iam tricesimum annum agens, Demetrius quinquennio minor, medio iuuentae robore ille, hic flore: fortunati patris matura soboles, si mẽs sana fuisset. Mos erat, lustrationis sacro peracto, exercitum decurrere, & diuisas bifariam duas

F (margin, line 1) · G · H · I · K

A acies cōcurrere ad simulacrum pugnae. regij iuuenes duces ei ludicro certamini dati. cete-
rum non imago fuit pugnae, sed tamquam de regno dimicaretur, ita cōcurrerunt: multaq.
uulnera sudibus facta, nec praeter ferrum quidquam defuit ad iustam belli speciem. Pars
ea, quae sub Demetrio erat, longe superior fuit. id aegre patiente Perseo, laetari prudētes
amici eius, eamq. rem ipsam dicere praebituram caussam criminandi iuuenis. Conuiuium
eo die sodalium, qui simul decurrerant, uterq. habuit. cum uocatus ad cenam ab Deme-
trio Perseus negasset, festo die inuitatio benigna, & hilaritas iuuenilis utrosque in uinum
traxit. commemoratio ibi certaminis ludicri, & iocosa dicta in aduersarios: ita ut ne ipsis
quidem ducibus abstineretur, iactabantur. ad has excipiendas uoces speculator ex conui-
uis Persei missus, cum incautior obseruaretur, exceptus a iuuenibus forte triclinio egres-
sis male multatur. Huius rei ignarus Demetrius, quin comessatū, inquit, ad fratrem imus?
B & iram eius, si qua ex certamine residet, simplicitate & hilaritate nostra lenimus? omnes
se ire conclamarūt, praeter eos, qui speculatoris ab se pulsati praesentem ultionem metue
bant. cum eos quoque Demetrius traheret, ferrum ueste abdiderunt: quo se tutari, si qua
uis fieret, possent. Nihil occulti esse in intestina discordia potest. utraque domus specula
torum & proditorum plena erat. praecucurrit index ad Persea, ferro succinctos nunciās cū
Demetrio quattuor adolescentes uenire. & si caussa apparebat: (nam ab ijs pulsatum conui
uam suum audierat) tamē infamandae rei caussa ianuam obserari iubet: & ex parte superio
re aedium, uersisq. in uiam fenestris, comessatores tamquam ad caedem suam uenientes ad
itu ianuae arcet. Demetrius, per uiam quod excluderetur, paullisper uociferatus, in cōui-
uium redit, totius rei ignarus. Postero die Perseus, cum primum conueniendi potestas
patris fuit, regiam ingressus, perturbato uultu in conspectu patris tacitus procul constitit.
C cui cum pater, satin' saluae? & quaenam ea maestitia esset? interrogaret eum: De lucro pa-
ter, inquit, uiuere me scito. iam non occultis a fratre petimur insidijs. nocte cum armatis
domum ad interficiendum me uenit: clausisq. foribus, parietum praesidio me a furore eius
sum tutatus. Cum pauorem mistum admiratione patri iniecisset: Atqui si aures praebere
potes, inquit, manifestam rem teneas, faciam. Enimuero se Philippus dicere auditurum,
uocariq. extemplo Demetrium iussit: & seniores duos amicos, expertos inter fratres cer-
taminum, infrequentes iam in regia, Lysimachum & Onomastum accersit, quos in consilio
haberet. Dum ueniunt amici solus, filio procul stante, multa secum animo uolutans inam
bulauit. posteaquam uenisse eos nunciatum est: secessit in partem interiorem cum duobus
amicis, totidem custodibus corporis. filiis ut ternos inermes secum introducerent, permi-
sit. Ibi cum consedisset: Sedeo, inquit, miserrimus pater iudex inter duos filios, accusato-
D rem parricidij, & reum, aut conficti aut admissi criminis labem apud meos inuenturus. Iam
pridem quidem hanc procellam imminentem timebam, cum uultus inter uos minime fra-
ternos cernerem, cum uoces quasdam exaudirem. sed interdum spes animum subibat, de-
flagrare iras uestras, purgari suspiciones posse. etiā hostes armis positis foedus icisse, & pri
uatas multorum simultates finitas. subituram uobis aliquando germanitatis memoriam,
puerilis quōdam simplicitatis consuetudinisq. inter uos, meorum denique praeceptorum:
quae uereor ne uana surdis auribus cecinerim. Quoties ego audientibus uobis detestatus
exempla discordiarum fraternarum, horrendos euentus eorum retuli? quibus se, stirpem
que suam, domos, regna funditus euertissent? meliora quoque exēpla parte altera posui,
sociabilem consortionem inter binos Lacedaemoniorum reges, salutarem per multa sae-
cula ipsis patriaeq. eandem ciuitatem, posteaquā mos sibi cuique rapiendi tyrannidem ex
ortus sit, euersam. iam hos, Eumenem Attalumq. fratres, a quam exiguis rebus, prope ut
E puderet regij nominis; mihi, Antiocho, & cuilibet regū huius aetatis, nulla re magis, quam
fraterna unanimitate regnum aequasse. ne Romanis quidem exemplis abstinui, quae aut ui
sa, aut audita habebam, T. & L. Quinctiorum, qui bellum mecum gesserunt: P. & L. Scipio-
num, qui Antiochum deuicerunt: patris patruiq. eorum, quorum perpetuam uitae concor
diam mors quoque miscuit. neque uos illorum scelus, similisq. sceleri euentus deterrere
a uaecordi discordia potuit; neque horum bona mens, bona fortuna ad sanitatem flectere.
Viuo, & spirante me hereditatem meam ambo & spe & cupiditate improba creuistis. eo
usque me uiuere uultis, donec alterius uestrum superstes, haud ambiguum regem alterum
mea morte faciam. nec fratrem, nec patrem potestis pati. nihil cari, nihil sancti est in o-
mnium

mnium uicem, regni unius insatiabilis amor successit. Agite consceleratę aures paternas: F
decernite criminibus, mox ferro decreturi: dicite palã quidquid aut ueri potestis, aut cõminisci libet. reseratae aures sunt, quae posthac secretis alterius ab altero criminibus claudentur. Haec furens ira cum dixisset, lacrymae omnibus obortae, & diu maestum silẽtium tenuit. Tum Perseus. Aperienda nimirum nocte ianua fuit, & armati comessatores accipiendi, praebendumq. ferro iugulum: quando non creditur nisi perpetratum facinus, & eadem petitus insidijs audio, quae latro, atque insidiator. non nequidquam isti unum Demetrium filium te habere, me subditum, & pellice genitum appellant. nam si gradum, si caritatem filij apud te haberem: non in me querentem deprehensas insidias, sed in eum, qui fecisset, saeuires: nec adeo tibi uilis uita esset nostra, ut nec praeterito periculo meo mouereris, neque futuro, si insidiantibus sit impune. itaq. si mori tacitum oportet, taceamus, precati tãtum deos, ut a me coeptum scelus, in me finem habeat, nec per meum latus tu petaris. G
sin autem, quod circumuentis in solitudine natura ipsa subijcit, ut hominum, quos numquã uiderint, fidem tamen implorent, mihi quoque ferrum in me strictum cernenti, uocem mittere liceat: per te, patriumq. nomen, quod utri nostrum sanctius sit, iampridem sentis, ita me audias precor, tamquam si uoce & comploratione nocturna excitus mihi quiritanti interuenisses, Demetrium cum armatis nocte intempesta in uestibulo meo deprehẽdisses. quod tum uociferarer in praesenti pauidus, hoc nunc postero die queror. Frater, non comessantium in uicem iam diu uiuimus inter nos. regnare utique uis. huic spei tuae obstat aetas mea, obstat gentiũ ius, obstat uetustus Macedoniae mos, obstat uero etiam patris iudiciũ. huc transscendere nisi per meum sanguinem non potes. omnia moliris & tentas. adhuc seu cura mea, seu fortuna restitit parricidio tuo. Hesterna die in lustratione & decursu & simulato ludicro pugnae funestum prope proelium fecisti. nec me aliud a morte uindicauit, quam quod me ac meos uinci passus sum. ab hostili proelio tãquam fraterno lusu pertrahere me ad cenam uoluisti. Credis me pater inter inermes conuiuas cenaturum fuisse, ad quem armati comessatum uenerunt? credis nihil a gladijs nocte periculum fuisse, quem sudibus te inspectante prope occiderunt? Quid hoc noctis, quid inimicus ad iratum, quid cum ferro succinctis iuuenibus uenis? conuiuã me tibi committere ausus non sum, comessatorem te cum armatis uenientem recipiam? Si aperta ianua fuisset, funus meũ parares hoc tempore pater, quo querentem audis. Nihil ego tamquam accusator criminose, nec dubia argumentis colligendo ago. quid enim? negat se cum multitudine uenisse ad ianuam meã? an ferro succinctos secum fuisse? quos nominauero, accerse. possunt quidẽ omnia audere, qui hoc ausi sunt, non tamen audebunt negata. si deprehensos intra limen meũ cum ferro ad te deducerẽ, rem pro manifesto haberes: fatentes pro deprehẽsis habe. I
Exsecrare nunc cupiditatẽ regni, & furias fraternas cõcita. sed ne sint caecae pater exsecrationes tuae, discerne & dispice insidiatorem, & petitum insidiis: noxium huic esse caput. qui occisurus fratrem fuit, habeat etiam iratos paternos deos: qui periturus fraterno scelere fuit, perfugium in patris misericordia & iustitia habeat. quo enim alio confugiam? cui non sollemne lustrale exercitus tui, non decursus militum, non domus, non epulae, nõ nox ad quietem data naturae beneficio mortalibus, tuta est? si iero ad fratrem inuitatus, moriẽdum est. si recepero intra ianuam comessatum fratrem, moriendum est. nec eundo, nec manendo insidias euito. quo me conferam? nihil praeter deos pater & te colui. non Romanos habeo, ad quos confugiam. perisse expetunt, quia tuis iniuriis doleo, quia tibi ademptas tot urbes, tot gẽtes, modo Thraciae maritimã oram indignor. nec me nec te incolumi, Macedoniam suam futurã sperant. si me scelus fratris, te senectus absumpserit, aut nec K
ea quidem exspectata fuerit, regem regnumq. Macedoniae sua futura sciunt. Si quid extra Macedoniam tibi Romani reliquissent, mihi quoque id relictum crederem receptaculum. At in Macedonibus satis praesidij est. Vidisti hesterno die impetum in me militum. quid illis defuit, nisi ferrũ? quod illis defuit interdiu, conuiuae fratris noctu assumpserunt. Quid de magna parte principum loquar? qui in Romanis spem omnem dignitatis & fortunae posuerunt, & in eo qui omnia apud Romanos potest. neque hercule istum mihi tãtum fratri maiori, sed prope est, ut tibi quoque ipsi regi & patri praeferãt. iste enim est, cuius beneficio poenam tibi senatus remisit, qui nũc te ab armis Romanis protegit, qui tuam senectutem obligatam & obnoxiam adolescentiaę suae esse aequum censet, pro isto Romani stãt,

pro

A pro isto oẽs urbes tuo imperio liberatae, pro isto Macedones, qui pace Romana gaudent,
mihi praeter te pater quid usquam aut spei aut praesidij est? Quo spectare illas litteras ad
te nunc missas T. Quinctij credis? quibus & bene te consuluisse rebus tuis ait, quod Deme-
trium Romã miseris, & hortatur, ut iterum & cum pluribus legatis, & primoribus quoque
Macedonum remittas eum. T. Quinctius nunc est auctor omnium rerum isti & magister.
eũ sibi, te abdicato patre, in locũ tuũ substituit. illic ante omnia clamdestina concocta sunt
consilia: quaeruntur adiutores consiliis, cum te plures & principes Macedonũ cũ isto mit
tere iubet. qui hinc integri & sinceri Romam eunt, Philippum regem se habere credentes,
imbuti illinc & infecti Romanis delenimentis redeunt. Demetrius iis unus omnia est, eũ
iam regem uiuo patre appellant. Haec si indignor, audendũ est statim non ab aliis solum,
sed etiam a te pater, cupiditatis regni crimen. ego uero, si in medio ponitur, non agnosco.
B quem enim suo loco moueo, ut ipse in eius locum succedam? unus ante me pater est, & ut
diu sit, deos rogo. superstes ei ita sim, si merebor, ut ipse me esse uelit. hereditatem regni si
pater tradet, accipiam. Cupit regnum, & quidem scelerate cupit, qui transscendere festi
nat ordinem aetatis, naturae, moris Macedonũ, iuris gentium. Obstat frater maior, ad quẽ
iure, uoluntate etiam patris regnum pertinet. tollatur. non primus regnum fraterna caede
petiero. pater senex, & filio solus orbatus, de se magis timebit, quam ut filij necem ulcisca
tur. Romani laetabuntur, probabunt, defendent factum. Hae spes incertae pater, sed non
inanes sunt. ita enim res se habet, periculum uitae propellere a me potes, puniendo eos,
qui ad me interficiendum ferrum sumpserunt: si facinori eorum successerit, mortem meã
idem tu persequi non poteris. Posteaquam dicendi finem Perseus fecit, coniecti eorum,
qui aderant oculi in Demetrium sunt, uelut confestim responsurus esset. deinde diu silen
C tium fuit. Cum perfusum fletu appareret omnibus loqui non posse, tandem uicit dolorem
ipsa necessitas, cum dicere iuberent, atque ita orsus est. Omnia quae reorum antea fuerant
auxilia, pater, praeoccupauit accusator. Simulatis lacrymis in alterius perniciem, ueras
meas lacrymas suspectas tibi fecit. cum ipse ex quo ab Roma redii, per occulta cum suis
colloquia dies noctesq. insidietur, ultro mihi non insidiatoris modo, sed latronis manifesti
& percussoris speciem induit. Periculo suo te exterret, ut innoxio fratri per eundem te ma
turet perniciem. perfugium sibi nusquam gentium esse ait, ut ego ne apud te quidem quid
quam spei reliquae habeam. circumuẽtum, solum, inopẽ, inuidia gratiae externae, quae ob
est potius, quam prodest, onerat. Iam illud, quam accusatorie? quod noctis huius crimen
miscuit cum cetera insectatione uitae meae? ut & hoc, quod iam quale sit scies, suspectum
alio uitae nostrae tenore faceret, & illam uanam criminationem spei, uolũtatis, consiliorũ
D meorum, nocturno hoc ficto & composito argumento fulciret. simul & illud quaesiuit, ut
repẽtina & minime praeparata accusatio uideretur: quippe ex noctis huius metu & tumul-
tu repentino exorta. Oportuit autem Perseus, si proditor ego patris regniq. eram, si cum
Romanis, si cum aliis inimicis patris inieram consilia, non exspectatam fabulam noctis hu
ius esse, sed proditionis meae ante me accusatũ: si illa separata ab hac uana accusatio erat,
inuidiamq. tuam aduersus me magis, quam crimen meum indicatura, hodie quoque eam
aut praetermitti, aut in aliud tempus differri: ut perspiceretur, utrum ego tibi, an tu mihi,
nouo quidẽ & singulari genere odij, insidias fecisses. ego tamẽ, quantum in hac subita per-
turbatione potero, separabo ea quae tu cõfudisti, & noctis huius insidias aut tuas aut meas
detegam. Occidendi sui consilium me inisse uideri uult, ut scilicet maiore fratre sublato,
cuius iure gentium, more Macedonum, tuo etiam, ut ait, iudicio regnum est futurum: ego
minor in eius quem occidissem, succederem locum. quid ergo illa sibi uult pars altera ora
E tionis, qua Romanos a me cultos ait? atque eorum fiducia in spem regni me uenisse? nam
si & in Romanis tantum momenti esse credebam, ut, quem uellent, imponerent Macedo-
niae regem, & meae tantum apud eos gratiae confidebam, quid opus parricidio fuit? an ut
cruẽtum fraterna caede diadema gererem? ut illis ipsis, apud quos aut uera, aut certe simu-
lata probitate partam gratiam habeo, si quam fortem habeo, exsecrabilis & inuisus essem?
nisi T. Quinctium credis, cuius uirtute & cõsiliis me nunc arguis regi, cum & ipse tali pieta
te uiuat cum fratre, mihi fraternae caedis fuisse auctorem. Idem non Romanorum solum
gratiam, sed Macedonum iudicia, ac paene omnium deorum hominumq. consensum colle
git, per quae omnia se mihi parem in certamine non futurum crediderit. idem tamquam
in alijs

In alijs omnibus rebus inferior essem, ad sceleris spem ultimam confugisse me insimulat. F
Vis hanc formulam cognitionis esse, ut uter timuerit, ne alter dignior uideretur regno, is
consilium opprimendi fratris cepisse iudicetur? Exsequamur tamen quocumque modo cō
ficti ordinem criminis. Pluribus modis se petitum criminatus est, & omnes insidiarum
uias in unum diem contulit. uolui interdiu eum post lustrationem, cum concurrimus, &
quidem si dijs placet, lustrationum die occidere. uolui, cum ad cenam inuitaui, ueneno
scilicet tollere. uolui cum comessatum gladiis accincti me secuti sunt, ferro interficere.
tempora quidem qualia sint ad parricidium electa, uides: lusus, conuiuij, comessationis,
quis dies? qualis? quo lustratus exercitus, quo inter diuisam uictimam, praelatis omniū,
qui umquam fuere Macedoniae regum armis regiis, duo soli tua tegentes latera pater
praeuecti sumus, & secutum est Macedonum agmen. hoc ego, etiam siquid ante admi-
sissem piaculo dignum, lustratus & expiatus sacro, tum cum maxime in hostiam itineri G
nostro circumdatam intuens, parricidium, uenena, gladios in comessationem praepara-
tos uolutabam in animo: ut quibus alijs deinde sacris contaminatam omni scelere men-
tem expiarem? sed caecus criminandi cupiditate animus, dum omnia suspecta efficere
uult, aliud alio confundit. nam si ueneno te inter cenam tollere uolui, quid minus aptum
fuit, quam pertinaci certamine & concursu iratum te efficere? ut merito, sicut fecisti, in-
uitatus ad cenam abnueres? cum autem iratus negasses, utrum ut placarem te danda o-
pera fuit, ut aliam quaererem occasionem, quoniam semel uenenum paraueram: an ab il-
lo consilio uelut transiliendum ad aliud fuit, ut ferro te, & quidem eo die per speciem co-
messationis occiderem? quo deinde modo, si te metu mortis credebam cenam euitasse
meam, non ab eodem metu comessationem quoque euitaturum existimabam? Non est res
qua erubescam pater, si die festo inter aequales largiore uino sum usus: tu quoque uelim in H
quiras, qua laetitia, quo lusu apud me celebratum hesternum conuiuium sit, illo etiā (pra-
uo forsitan) gaudio prouehente, quod in iuuenili armorum certamine pars nostra non infe
rior fuerat. miseria haec & metus crapulam facile excusserunt: quae si non interuenissent,
insidiatores nos sopiti iaceremus. Si domum tuam expugnaturus, capta domo dominum
interfecturus eram, non temperassem uino in unū diem? non milites abstinuissem meos?
Et ne ego me solus nimia simplicitate tuear, ipse quoque minime malus ac suspicax frater,
Nihil aliud scio, inquit, nihil arguo, nisi quod cum ferro comessatum uenerunt. si quaeram
unde idipsum scieris, necesse erit te fateri, aut speculatorum tuorū plenam domum fuisse
meam, aut illos ita aperte sumpsisse ferrum, ut omnes uiderent. Et ne quid ipse aut prius
inquisisse, aut nunc criminose argumentari uideretur, te quaerere ex iis quos nominasset,
iubebat, an ferrum habuissent? ut tamquam in re dubia, cum id quaesisses, quod ipsi faten- I
tur, pro cōuictis haberentur. Quin tu illud quaeri iubes, nū tui occidendi caussa ferrum su-
mpserint? num me auctore & sciente? hoc enim uideri uis, non illud quod fatētur. & palā
est, & sui se tuendi caussa sumpsisse dicunt. recte an perperam fecerint, ipsi sui facti rationē
reddent. meam caussam, quae nihil eo facto contingitur, ne miscueris: aut explica, utrum
aperte, an clam te aggressuri fuerimus? si aperte, cur non omnes ferrum habuimus? cur ne-
mo praeter eos, qui tuum speculatorem pulsarunt? si clam, quis ordo consilij fuit? conuiuio
soluto, cū comessator ego discessissem, quattuor substitissent, ut sopitum te aggrederētur?
quomodo fefellissent, & alieni, & mei, & maxime suspecti, quia paullo ante in rixa fuerāt?
quomodo autē trucidato te ipsi euasuri? quattuor gladiis domus tua capi & expugnari po-
tuit? Quin tu omissa ista nocturna fabula, ad id, quod doles, quod inuidiam urit, reuerteris?
cur usquam regni tui mentio fit Demetri? cur dignior patris fortunae successor quibusdā K
uideris, quam ego? cur spem meam, quae, si tu non esses, certa erat, dubiam & sollicitā fa-
cis? Haec sentit Perseus, etsi non dicit: haec istum inimicum, haec accusatorem faciūt: haec
domum, haec regnum tuum, criminibus & suspicionibus replent. Ego autem pater, quem
admodum nec nunc sperare regnum, nec ambigere umquam de eo forsitan debeam, quia
minor sum, quia tu me maiori cedere uis, sic illud nec debui facere, nec debeo, ut indignus
te patre, indignus omnibus uidear. id enim uitiis meis, non cedendo cui ius fasq. est, hoc
modestia consequar. Romanos obiicis mihi, & ea, quae gloriae esse debent, in crimen uer
tis. ego nec obses Romanis, ut traderer, nec ut legatus mitterer Romam, petii. a te missus,
non recusaui. utroque tempore ita me gessi, ne tibi pudori, ne regno tuo, ne genti Mace-

A donum essem. itaque mihi cum Romanis amicitiae caussa tu fuisti pater. quoad tecū illis pax manebit, mecum quoque gratia erit. si bellum esse coeperit, qui obses, qui legatus pro patre non inutilis fui, idem hostis illis acerrimus ero. Nec hodie ut prosit mihi gratia Romanorum, postulo. ne obsit, tantum deprecor: nec in bello coepit, nec ad bellum reseruatur. pacis pignus fui. ad pacem retinendam legatus missus sum: neutra res mihi nec gloriae nec crimini sit. Ego si quid impie in te pater, si quid scelerate in fratrem admisi, nullam deprecor poenam. si innocens sum, ne inuidia conflagrem, cum crimine non possim, deprecor. Non hodie me primum frater accusat: sed hodie primum aperte, nullo meo in se merito. Si mihi pater succenseret, te maiorem fratrem pro minore deprecari oportebat: te adolescentiae, te errori ueniam impetrare. in eo ubi praesidium esse oportebat, ibi exitium est. E conuiuio & comessationibus prope semisomnus raptus sum ad caussam

B parricidij dicendam. sine aduocatis, sine patronis ipse pro me dicere cogor. si pro alio dicendum esset, tempus ad meditandum & componendam orationem sumpsissem, cum quid aliud, quam ingenij fama periclitarer? ignarus quid accersitus essem, te iratum & iubentem dicere caussam, fratrem accusantem audiui. ille diu ante praeparata, meditata in me oratione est usus: ego id tantum temporis, quo accusatus sum, ad agnoscendum quid ageretur habui. utrum momento illo horae accusatorem audirem? an defensionem meditarer? attonitus repentino, atque inopinato malo, uix quid obijceretur, intelligere potui, nedum satis sciam, quo modo me tuear. Quid mihi spei esset, nisi patrem iudicem haberem? apud quem etiam si caritate a fratre maiore uincor, misericordia certe reus uinci non debeo. ego enim ut me mihi tibiq. serues, precor: ille ut me in securitatem suam occidas, postulat. quid eum, cum regnum ei tradideris, facturum credis in me esse, qui iam nunc

C sanguine meo sibi indulgeri aequum censet? Dicenti haec lacrymae simul spiritū & uocē intercluserunt. Philippus summotis ijs, paullisper collocutus cum amicis, pronunciauit, non uerbis se, nec unius horae disceptatione caussam eorum diiudicaturum, sed inquirendo in utriusque uitam, mores, & dicta factaque in magnis paruisque rebus obseruando: ut omnibus appareret, noctis proximae crimen facile reuictum, suspectam nimiam cum Romanis Demetrij gratiam esse. Haec uiuo Philippo uelut semina iacta sunt Macedonici belli, quod maxime cum Perseo gerendum erat. consules ambo in Ligures, quae tum una consularis prouincia erat, proficiscuntur. & quia prospere ibi res gesserunt, supplicatio in unum diem decreta est. Ligurum duo millia fere ad extremum finem prouinciae Galliae, ubi castra Marcellus habebat, uenerunt, uti reciperentur, orantes. Marcellus, operiri eodem loco Liguribus iussis, senatum per litteras consuluit. senatus rescribere M. Ogulnium

D praetorem Marcello iussit, uerius, fuisse consules, quorum prouincia esset, quam se, quid e republica esset, decernere. tum quoque non placere sibi: per deditionem Ligures recipi, & receptis arma adimi, itaque eos ad consules mitti, senatum aequum censere. Praetores eodem tempore, P. Manlius in ulteriorem Hispaniam, quam & priore praetura prouinciā obtinuerat, Q. Fuluius Flaccus in citeriorem peruenit, exercitumque a Terentio accepit. nam ulterior morte P. Sempronij propraetoris sine imperio fuerat. Fuluium Flaccum oppidum Hispanum Vrbicuam nomine oppugnantem Celtiberi adorti sunt. dura ibi proelia aliquot facta. multi Romani milites & uulnerati & interfecti sunt. uicti perseuerantia Fuluij, quod nulla ui abstrahi ab obsidione potuit, Celtiberi fessi proelijs uarijs abscesserunt. urbs, amoto auxilio eorum, intra paucos dies capta & direpta est. praedam militibus praetor concessit. Fuluius hoc opido capto, P. Manlius exercitu tantum in unum coacto, qui dissipatus fuerat, nulla alia memorabili gesta re, exercitus in hiberna deduxerunt. Haec ea

E aestate in Hispania gesta. Terentius, qui ea prouincia decesserat, ouans urbem inijt. translatum argenti pondo IX millia CCCXX, auri LXXX pondo & duae coronae aureae pōdo LXVII. Eodem anno inter populum Carthaginiensem & regem Massanissam in re praesenti disceptatores Romani de agro fuerunt. ceperat eū ab Carthaginiensibus pater Massanisae Gala. Galam Syphax inde expulerat: postea, in gratiam soceri Hasdrubalis, Carthaginiensibus dono dederat. Carthaginienses eo anno Massanissa expulerat. Haud minore certamine animorum, quam cum ferro & acie dimicarunt, res acta apud Romanos. Carthaginienses, quod primo maiorum suorum fuisset, deinde a Syphace ad se peruenisset, repetebant. Massanissa paterni regni agrum se & recepisse, & habere iure gentiū aiebat, & caussa

& poſſeſſione ſuperiorem eſſe. nihil aliud ſe in ea diſceptatione metuere, quam ne pudor F
Romanorum, dum uereantur ne quid ſocio, atque amico regi aduerſus communes ſuos, at
que illius hoſtes indulſiſſe uideantur, damno ſit. Legati poſſeſſionis ius non mutarunt. cauſ
ſam integram Romam ad ſenatum reiecerunt. In Liguribus nihil poſtea geſtum. receſſe-
rant primum in deuios ſaltus. deinde dimiſſo exercitu, paſſim in uicos caſtellaq. ſua dilapſi
ſunt. conſules quoque dimittere exercitum uoluerunt, ac de ea re patres conſuluerunt.
Alterum ex his dimiſſo exercitu ad magiſtratus in annum creandos uenire Romam iuſſe-
runt, alterum cum legionibus ſuis Piſis hiemare. Fama erat, Gallos tranſalpinos iuuen-
tutem armare: nec, in quam regionem Italiae effuſura ſe multitudo eſſet, ſciebatur: ita inter
ſe conſules compararunt, ut Cn. Baebius ad comitia iret, quia M. Baebius frater eius con-
ſulatum petebat. comitia conſulibus rogandis fuere. Creati P. Cornelius Cethegus, M.
Baebius Tamphilus. Praetores inde facti duo Q. Fabij, Maximus & Buteo, Ti. Claudius G
An. 569 Nero, Q. Petillius Spurinus, M. Pinarius Poſca, L. Duronius. his, inito magiſtratu, pro-
uinciae ita ſorte euenerunt. Ligures conſulibus, praetoribus, Q. Petillio urbana, Q. Fa-
bio Maximo peregrina, Q. Fabio Buteoni Gallia, Ti. Claudio Neroni Sicilia, M. Pinario
Sardinia, L. Duronio Apulia, & Iſtri adiecti, quod Tarentini Brundiſiniq. nunciabant, ma-
ritimos agros infeſtos tranſmarinarum nauium latrocinijs eſſe. eadem Maſſilienſes de Li-
gurum nauibus querebantur. Exercitus inde decreti. quattuor legiones conſulibus, quae
quina millia ducenos Romanos pedites, trecenos haberent equites, & quindecim millia
ſocium ac Latini nominis, octingentos equites. In Hiſpanijs prorogatum ueteribus prae-
toribus imperium eſt cũ exercitibus quos haberent, & in ſupplementum decreta tria mil-
lia ciuium Romanorũ, ducenti equites, & ſocium Latini nominis ſex millia peditum, tre-
centi equites. Nec rei naualis cura omiſſa. duumuiros in eam rem conſules creare iuſſi, H
per quos naues uiginti deductae naualibus ſocijs ciuibus Romanis, qui ſeruitutem ſeruiſ-
ſent, complerentur, ingenui tantum in ijs praeeſſent. Inter duumuiros ita diuiſa tuenda de-
nis nauibus maritima ora, ut promontorium ijs Mineruae uelut cardo in medio eſſet, alter
in dexteram partem uſque ad Maſſiliam, laeuam alter uſque ad Barium tueretur. Prodi-
gia multa foeda & Romae eo anno uiſa & nunciata peregre. In Area Vulcani & Concor-
diae ſanguinem pluit, & pontifices haſtas motas nunciauere, & Lanuuij ſimulacrum Iuno-
nis Soſpitae lacrymaſſe. & peſtilentia in agris, foriſque, & conciliabulis, & in urbe tanta
erat, ut libitina tunc uix ſufficeret. His prodigijs cladibuſque anxij patres decreuerunt,
ut & conſules, quibus dijs uideretur, hoſtijs maioribus ſacrificarent, & decemuiri libros
adirent. eorum decreto ſupplicatio circa omnia puluinaria Romae in diem unum indicta
eſt. ijſdem auctoribus & ſenatus cenſuit, & conſules edixerunt, ut per totam Italiam tri- I
duum ſupplicatio & feriae eſſent. Peſtilentiae tanta uis erat, ut, cum propter defectionem
Corſorum, bellumque ab Ilienſibus concitatum in Sardinia, octo millia peditum ex ſocijs
Latini nominis ſcribi placuiſſet, & CCC equites. quos M. Pinarius praetor ſecum in Sar-
diniam tranſijceret, tantũ hominum demortuum eſſe, tãtum ubique aegrorum conſules re
nunciauerint, ut is numerus effici militum non potuerit. quod deerat militum, ſumere a
Cn. Baebio proconſule, qui Piſis hibernabat, iuſſus praetor, atque inde in Sardiniã tranſij-
cere. L. Duronio praetori, cui prouincia Apulia euenerat adiecta de Bacchanalibus quae-
ſtio eſt: cuius reſidua quaedam uelut ſemina ex prioribus malis iam priore anno apparue-
rant: ſed magis inchoatae apud L. Pupium praetorem quaeſtiones erant, quam ad exitum
ullum perductae. id perſecare nouum praetorem, ne ſerperet iterum latius, patres iuſſe-
runt. Et leges de ambitu conſules ex auctoritate ſenatus ad populum tulerunt. Legatio- K
nes deinde in ſenatum introduxerunt, regum primas, Eumenis & Ariarathis Cappadocis,
& Pharnacis Pontici. nec ultra quidquam ijs reſponſum eſt, quam miſſuros, qui de con-
trouerſijs eorum cognoſcerent ſtatuerentque. Lacedaemoniorum deinde exſulum & A-
chaeorum legati introducti ſunt. & ſpes data exſulibus eſt, ſcripturũ ſenatũ Achaeis, ut re-
ſtituerentur. Achaei de Meſſene recepta, compoſitiſq. ibi rebus, cum aſſenſu patrum expo-
ſuerũt, & a Philippo rege Macedonũ duo legati uenerunt, Philocles & Apelles nulla ſuper
re, quae ab ſenatu petẽda eſſet: ſpeculatũ magis inquiſitũq. miſſi, de ijs quorũ Perſeus De-
metrium inſimulaſſet, ſermonum cum Romanis, maxime cũ T. Quinctio, aduerſus fratrẽ
de regno habitorum. Hos tamquam medios, nec in alterius fauorẽ inclinatos miſerat rex,
erant

A erant autem & hi Persei fraudis in fratrem ministri & participes. Demetrius omniũ, praeterquam fraterni sceleris, quod nuper eruperat, ignarus, primo neque magnam, neque nullam spem habebat, patrem sibi placari posse. minus deinde in dies patris animo fidebat, cum obsideri aures a fratre cerneret. itaque circumspiciens dicta factaq. sua, nec cuius suspiciones augeret, maxime ab omni mentione & contagione Romanorum abstinebat: ut neque scribi sibi uellet: quia hoc praecipue criminum genere exasperari animũ sentiebat. Philippus simul ne otio miles deterior fieret, simul auertendae suspicionis caussa quidquã a se agitari de Romano bello, Stobos Paeoniae exercitu, indicto, in Medicam ducere pergit. Cupido eum ceperat in uerticem Aemi montis adscendendi, quia uulgatae opinioni crediderat, Pontificum simul & Hadriaticum mare, & Istrum amnem, & Alpes cõspici posse. subiecta oculis ea haud parui sibi momenti futura ad cogitationem Romani belli. Per-

B cunctatus regionis peritos de adscensu Aemi, cum satis inter omnes constaret, uiam exercitui nullam esse, paucis & expeditis per difficillimum aditum: ut sermone familiari minorem filium permulceret, quem statuerat non ducere secum, primum quaerit ab eo, cum tanta difficultas itineris proponatur, utrum perseuerandum sit in incepto, an abstinendum. si pergat tamen ire, non posse obliuisci se in talibus rebus Antigoni, qui saeua tempestate iactatus; cum in eadem naue secum suos omnes habuisset, praecepisse liberis diceretur, ut & ipsi meminissent, & ita posteris proderent, ne quis cum tota gente simul in rebus dubijs periclitari auderet. memorem ergo se praecepti eius, duos simul filios non commissurum in aleam eius, qui proponeretur casus. & quoniam maiorem filium secum duceret, minorem ad subsidia spei, & custodiam regni remissurum in Macedoniam esse. Non fallebat Demetrium ablegari se, ne adesset consilio: cum in conspectu locorum consultaret: qua

C proxime itinera ad mare Hadriaticum, atque Italiam ducerent, quaeq. belli ratio esset futura. sed non solum parendum patri tum, sed etiam assentiendum erat, ne inuitum parere suspicionem faceret. Vt tamen iter ei tutum in Macedoniam esset, Didas ex praetoribus regiis unus, qui Paeoniae praeerat, iussus est prosequi eum cum modico praesidio. Hunc quoque Perseus, sicut plerosque patris amicorum, ex quo haud dubium cuiquam esse coeperat, ad quem ita inclinato regis animo hereditas regni pertineret, inter coniuratos in fratris perniciem habuit. in praesentia dat ei mandata, ut per omne obsequiũ insinuaret se in quammaxime familiarem usum, ut elicere omnia arcana, speculariq. abditos eius sensus posset. ita digreditur Demetrius cum infestioribus, quam si solus iret, praesidijs. Philippus Medicam primum, deinde solitudines interiacentes Medicae, atq. Aemo transgressus, septimis demum castris ad radices montis peruenit. ibi unum moratus diem ad deligẽdos

D quos duceret secum, postero die iter est ingressus. Modicus primo labor in imis collibus fuit. quantum in altitudinem egrediebantur, magis magisq. siluestria & pleraq. inuia loca excipiebãt. peruenere deinde in tam opacum iter, ut, prae densitate arborum immissorumque aliorum in alios ramorum, perspici caelum uix posset. ut uero iugis appropinquabant, quod rarum in alijs locis esset, adeo omnia contecta nebula, ut haud secus, quam nocturno itinere, impedirẽtur. tertio demum die ad uerticem peruentum. nihil uulgatae opinioni digressi inde detraxerunt: magis credo ne uanitas itineris ludibrio esset, quam quod aduersa inter se maria montesq. & amnes ex uno loco conspici potuerint. Vexati omnes, & ante alios rex ipse, quo grauior aetate erat, difficultate uiae est. duabus aris ibi Ioui & Soli sacratis cum immolasset, qui triduo adscẽderat, biduo est degressus, frigora nocturna maxime metuens, quae caniculae ortu similia brumalibus erant. Multis per eos dies difficultati

E bus conflictatus, nihilo laetiora in castris inuenit: ubi summa paenuria erat, ut in regione quã ab omni parte solitudines clauderent. itaq. unũ tantum moratus diẽ quietis eorũ caussa, quos habuerat secum, itinere inde simili fugae in Dantheletas transcurrit. Socij erãt, sed propter inopiam haud secus, quam hostium fines Macedones populati sunt. rapiẽdo enim passim uillas primum, dein quosdam uicos etiam euastarunt, non sine magno pudore regis, cum sociorum uoces nequidquam deos sociales nomenque suum implorantes audiret. Frumento inde sublato in Medicam regressus, urbẽ quam Petram appellant, oppugnare est adortus. ipse a campestri aditu castra posuit. Perseum filium cum modica manu circummisit, ut a superioribus locis urbem aggrederetur. Opidani, cum terror undique instaret, obsididibus datis, in praesentia dediderunt sese. ijdem, posteaquã exercitus recessit, obli-

ti obsidum, relicta urbe, in loca munita & montes refugerunt. Philippus, omni genere laboris sine ullo effectu fatigatis militibus, & fraude praetoris Didae auctis in filium suspicionibus, in Macedoniam redijt. Missus hic comes (ut ante dictum est) cum simplicitatem Iuuenis incauti, & suis haud immerito succensentis, assentando, indignandoq. & ipse uicem eius, captaret: in omnia ultro suam offerens operam, fide data arcana eius elicuit. Fugam ad Romanos Demetrius meditabatur. cui consilio adiutor deum beneficio oblatus uidebatur Paeoniae praetor. per cuius prouinciam spem ceperat elabi tuto posse. Hoc consilium extemplo & fratri proditur, & auctore eo indicatur patri. Litterae primum ad obsidētem Petram allatae sunt. inde Herodorus (princeps hic amorum Demetrij erat) in custodiam est coniectus, & Demetrius dissimulanter asseruari iussus. Haec super cetera tristem aduentum in Macedoniam regi fecerunt. mouebant eum & praesentia crimina. exspectandos tamen, quos ad exploranda omnia Romam miserat, censebat. His anxius curis cum aliquot menses egisset, tandem legati, iā ante praemeditatis in Macedonia, quae ab Roma renunciarent, uenerunt. qui super cetera scelera falsas etiam litteras signo adulterino T. Quinctij signatas reddiderunt regi. deprecatio erat in litteris, si quid adolescens, cupiditate regni prolapsus, secum egisset, nihil eum aduersus suorum quemquam facturum: neque eum sese esse, qui ullius impij consilij auctor futurus uideri possit. Hae litterae fidem Persei criminibus fecerunt. itaq. Herodorus extēplo diu excruciatus sine indicio rei ullius in tormentis moritur. Demetrium iterum ad patrem accusauit Perseus de fuga per Paeoniam praeparata. arguebant eum corrupti quidam, ut comites itineris essent. maxime falsae litterae T. Quinctij urgebant. nihil tamen palam grauius pronunciatum de eo est, ut dolo potius interficeretur. nec id cura ipsius, sed ne poena eius consilia aduersus Romanos nudaret. Ab Thessalonica Demetriadem ipsi cum iter esset, Aestraeum Paeoniae Demetriū mittit cum eodē comite Dida Perseum ad Philippopolim ad obsides Thracum accipiēdos. digredienti ab se Didae mandata dedisse dicitur de filio occidendo. Sacrificium ab Dida, seu institutum seu simulatum est, ad quod celebrandum inuitatus Demetrius ab Aestraeo Heracleam uenit. in ea cena dicitur uenenum datum. poculo epoto extemplo sensit. & mox coortis doloribus, relicto conuiuio, cum in cubiculum recepisset sese, crudelitatem patris conquerens, parricidium fratris, ac Didae scelus incusans torquebatur. intromissi deinde Thyrsis quidam Stubereus, & Beroeaeus Alexander, iniectis tapetibus in caput fauces que, spiritum intercluserunt. ita innoxius adolescens, cum in eo ne simplici quidem genere mortis contenti inimici fuissent, interficitur. Dum haec in Macedonia gerūtur, L. Aemilius Paullus, prorogato ex consulatu imperio, principio ueris in Ligures Ingaunos exercitum introduxit. Vbi primum in hostium finibus castra posuit: legati ad eum per speciem pacis petendae speculatum uenerunt. neganti Paullo nisi cum deditis pacisci se pacē, non tam id recusabant, quam tempore opus esse aiebant, ut generi agresti hominū persuaderetur. ad hoc decem dierum indutiae cum darentur: petierunt deinde, ne trans montes proximos castris pabulatum lignatumque milites irent. culta ea loca suorum finium esse. id ubi impetrauere, post eos ipsos montes unde auerterant hostem, exercitu omni coacto, repēte multitudine ingenti castra Romanorum oppugnare simul omnibus portis aggressi sunt. summa ui totum unum diem oppugnarunt, ita ut ne efferēdi quidem signa Romanis spatium, nec ad explicandam aciem locus esset. conferti in portis, obstando magis, quam pugnando, castra tutabantur. sub occasum solis cum recessissent hostes duos equites ad Cn. Baebium proconsulem cum litteris Pisas mittit, ut obsesso sibi per indutias quamprimum subsidio ueniret. Baebius exercitum M. Pinario praetori eunti in Sardiniam tradiderat. ceterum & senatum litteris certiorem fecit, obsideri a Liguribus L. Aemilium: & Claudio Marcello, cuius proxima inde prouincia erat, scripsit, ut, si uideretur ei, exercitum ex Gallia transduceret in Ligures, & L. Aemilium liberaret obsidione. Haec sera futura auxilia erant. Ligures postero die ad castra redeunt. Aemilius cum & uenturos scisset, & educere in aciem copias potuisset, intra uallum suos tenuit, ut extraheret rem in id tempus, quo Baebius cum exercitu uenire a Pisis posset. Romae magnam trepidationem litterae Baebij fecerunt, eo maiorem, quod paucos post dies Marcellus, tradito exercitu Fabio, Romam cum uenisset, spem ademit, eum qui in Gallia esset exercitū in Ligures transduci posse, quia bellum cum Istris esset, prohibētibus coloniam Aquileiam deduci. eo pro

fectum

A fectum Fabium, neque inde regredi bello inchoato posse. Vna, & ea ipsa tardior quam tempus postulabat, subsidij spes erat, si consules maturassent in prouinciam ire. id ut facerent, pro se quisque patrum uociferari. consules, nisi confecto delectu, negare se ituros, nec suam segnitiam, sed uim morbi in caussa esse, quo serius perficeretur. non tamen potuerunt sustinere consensum senatus, quin paludati exirent, & militibus, quos conscriptos haberent, diem edicerent, quo Pisas conuenirent. permissum ut qua irent, protinus subitarios milites scriberent, ducerentque secum. Et praetoribus Q. Petillio & Q. Fabio imperatum est, ut Petillius duas legiones ciuiũ Romanorum tumultuarias scriberet, & omnes minores quinquaginta annis sacramento rogaret: Fabio, ut socijs Latini nominis quindecim millia peditum, octingentos equites imperaret. Duumuiri nauales creati C. Matienus & C. Lucretius, nauesq. ijs ornatae sunt: Matienoque, cuius ad Gallicum sinum prouincia
B erat, imperatum, ut classem primo quoque tempore duceret in Ligurum oram, si quo usui esse L. Aemilio, atque eius exercitui posset. Aemilius, posteaquam nihil usquam auxilij ostendebatur, interceptos credens equites, non ultra differendum ratus, quin per se fortunam tentaret, priusquam hostes uenirent, qui iam segnius secordiusq. oppugnabant, ad quattuor portas exercitum instruxit: ut signo dato simul ex omnibus partibus eruptionem facerét, quattuor extraordinarijs cohortibus duas adiunxit, praeposito M. Valerio legato, erumpere extraordinaria porta iussit. ad dexterã principalem hastatos legionis primae instruxit: principes ex eadem legione in subsidijs posuit. M. Seruilius, & L. Sulpicius tribuni mil. his praepositi. tertia legio aduersus principalem sinistram portam instructa est. id tantum mutatum: principes primi, & hastati in subsidijs locati: Sex. Iulius Caesar, & L. Aurelius Cotta tribuni mil. huic legioni praepositi sunt. Q. Fuluius Flaccus legatus cum dextra
C ala ad quaestoriam positus. duae cohortes & triarij duarum legionum in praesidio castrorum manere iussi. Omnes portas concionabundus ipse imperator circumijt, & quibuscumque irritamentis poterat, iras militum acuebat: nunc fraudem hostium incusans, qui pace petita, inducijs datis, per ipsum induciarum tempus, contra ius gentium, ad castra oppugnanda uenissent: nunc quantus pudor esset edocens, ab Liguribus latronibus, uerius quam hostibus iustis, Romanum exercitum obsideri. Quo ore quisquam uestrum, si hinc alieno praesidio, non uestra uirtute euaseritis, occurret, non dico eis militibus, qui Hannibalem, qui Philippum, qui Antiochũ, maximos nostrae aetatis reges ducesq. uicerunt, sed ijs, qui hos ipsos Ligures aliquoties pecorum modo, fugientes per saltus inuios consectati ceciderunt? quod Hispani, quod Galli, quod Macedones Poeniue nõ audeant, Ligustinus hostis uallũ Romanum subit, obsidet ultro & oppugnat, quem scrutantes antea deuios saltus, abditum & latentem uix inueniebamus? Ad haec consentiens reddebatur militum cla
D mor, nullam militum culpam esse, quibus nemo ad erumpendum signum dedisset. daret signum, intellecturum eosdem, qui antea fuerint, & Romanos & Ligures esse. Bina cis montes castra Ligurum erant. ex ijs primis diebus sole orto pariter omnes compositi & instructi procedebant: tum nisi exsatiati cibo uinoq. arma non capiebant. dispersi, inordinati exibant, ut quibus pro spe certum esset, hostes extra uallum signa non elaturos. Aduersus ita incompositos eos uenientes, clamore pariter omnium, qui in castris erant, calonum quoque & lixarum sublato, simul omnibus portis Romani eruperunt. Liguribus adeo improuisa res fuit, ut perinde ac insidijs circumuenti forent, trepidarent. Exiguum temporis aliqua forma pugnae fuit. fuga deinde effusa, & fugientium passim caedes erat. equitibus dato signo, ut conscenderent equos, nec effugere quemquam sinerent, in castra omnes trepida fuga compulsi sunt: deinde ipsis exsuti castris. Supra quindecim millia Ligurum eo
E die occisa, capta duo millia & quingenti. Triduo post Ligurum Ingaunorum omne nomen obsidibus in deditionem uenit: gubernatores nautaeq. conquisiti, qui praedatores fuissent nauibus, atque omnes in custodiam coniecti. Et a C. Matieno duumuiro naues eius generis in Ligustina ora XXXII captae sunt. Haec qui nunciarent, litterasq. ad senatum ferrent, L. Aurelius Cotta, C. Sulpicius Gallus Romam missi: simulq. peterent, ut L. Aemilio cõfecta prouincia decedere & deducere secum milites liceret, atque dimittere. Vtrumque permissum ab senatu, & supplicatio ad omnia puluinaria per triduum decreta: iussique praetores, Petillius urbanas dimittere legiones, Fabius socijs, atq. nomini Latino remittere delectũ: & uti praetor urbanus consulibus scriberet, senatũ aequũ censere, subitarios mili-

tes tumultus caussa conscriptos, primo quoque tempore dimitti. Colonia Grauiscae eo an F
no deducta est in agrum Etruscum de Tarquiniensibus quondam captū. quina iugera agri
data. triumuiri deduxerunt, C. Calpurnius Piso, P. Claudius Pulcher, C. Terentius Istra.
Siccitate & inopia frugum insignis annus fuit. sex menses numquam pluuisse, memoriae
proditum est. Eodem anno in agro L. Petillij scribae sub Ianiculo, dum cultores agri al-
tius moliuntur terrā, duae lapideae arcae, octonos ferme pedes longae, quaternos latae, in
uentae sunt, operculis plūbo deuinctis. litteris Latinis Graecisque utraque arca inscripta
erat: in altera Numam Pompilium Pomponis filium regem Romanorum sepultum esse: in
altera libros Numae Pompilij inesse. Eas arcas cum ex amicorum sententia dominus a-
peruisset; quae titulum sepulti regis habuerat, inanis inuenta, sine ullo uestigio coporis
humani, aut ullius rei, per tabem tot annorum ossibus absumptis. in altera duo fasces can
delis inuoluti septenos habuere libros, non integra modo, sed recentissima specie. se- G
ptem Latini de iure pontificio erant: septem Graeci de disciplina sapientiae, quae illius ae
tatis esse potuit. Adijcit Antias Valerius Pythagoricos fuisse, uulgatae opinioni, qua
creditur Pythagorae auditorem fuisse Numam, mendacio probabili accommodata fide;
Primo ab amicis, qui in re praesenti fuerunt, libri lecti. mox pluribus legentibus cum uul-
garentur, Q. Petillius praetor urbanus studiosus legendi, eos libros a L. Petillio sumpsit:
& erat familiaris usus, quod scribam eum quaestor Q. Petillius in decuriam legerat. Le-
ctis rerum summis, cum animaduertisset pleraque dissoluendarum religionum esse, L. Pe
tillio dixit, sese eos libros in ignem coniecturum esse. prius, quam id faceret, se ei per-
mitteret uti, si quod seu ius, seu auxiliū se habere ad eos libros repetēdos existimaret, expe
riretur: id integra sua gratia eum facturum. Scriba tribunos plebis adit. ab tribunis ad se-
natum res est reiecta. praetor se iusiurandum dare paratum esse aiebat, libros eos legi ser- H
uarique non oportere. Senatus censuit satis habendum quod praetor insiurandum pol-
liceretur. libros primo quoque tempore in Comitio cremandos esse. pretium pro libris
quantum Q. Petillio praetori maiorique parti tribunorum plebis uideretur, domino esse
soluendum. id scriba non accepit. libri in Comitio, igne a uictimarijs facto, in conspectu
populi cremati sunt. Magnum bellum ea aestate coortum in Hispania citeriore. Ad V
& XXX millia hominum, quantum numquam ferme antea, Celtiberi comparauerant.
Q. Fuluius Flaccus eam obtinebat prouinciam. is quia armare iuuentutem Celtiberos au-
dierat, & ipse quanta poterat a socijs auxilia contraxerat. sed nequaquam numero mili-
tum hostem aequabat. Principio ueris exercitum in Carpetaniam duxit, & castra loca-
uit ad opidum Aeburam, modico praesidio in urbe posito. Paucis post diebus Celti-
beri millia duo ferme inde sub colle posuerunt castra. quos ubi adesse praetor Romanus I
sensit, M. Fuluium fratrem cum duabus turmis sociorum equitum ad castra hostium spe-
culatum misit, quamproxime succedere ad uallum iussum, ut uiseret quanta essent: pu-
gna abstineret: reciperetque sese, si hostium equitatum exeuntem uidisset. Ita ut praece-
ptum erat, fecit. per dies aliquot nihil ultra motum, quam ut hae duae turmae ostenderen-
tur: dein subducerentur, ubi equitatus hostium castris procucurrisset. Postremo & Cel-
tiberi omnibus simul peditum equitumque copijs castris egressi, acie directa medio fer-
me spatio inter bina castra constiterunt. Campus erat planus omnis, & aptus pugnae. ibi
stetere Hispani hostem exspectātes. Romanus intra uallum suos continuit per quattriduū
continuum, & illi eodem loco aciem instructam tenuerunt. ab Romanis nihil motum. inde
quieuere in castris Celtiberi, quia pugnae copia non fiebat. equites tātum in stationem e-
grediebantur, ut parati essent si quid ab hoste moueretur. pone castra utrique pabulatum K
& lignatum ibāt, neutri alteros impedientes. Praetor Romanus ubi satis tot dierum quie
te credidit spem factam hosti nihil se priorem moturum, L. Acilium cum ala sinistra, &
sex millibus prouincialium auxiliorum circumire montem iubet, qui ab tergo hostibus
erat: inde, ubi clamorem audisset, decurrere ad castra eorum. nocte profecti sunt, ne pos-
sent conspici. Flaccus luce prima C. Scribonium praefectum socium ad uallum hostium
cum equitibus extraordinarijs sinistrae alae mittit. quos ubi & propius accedere, & plu-
res, quam soliti erant, Celtiberi conspexerunt; omnis equitatus effunditur castris, si-
mul & peditibus signum ad exeundum datur. Scribonius, uti praeceptum erat, ubi primū
fremitum equestriū audiuit, auertit equos, & castra repetit: eo effusius sequi hostes. primo
equites,

A equites,mox & peditum acies aderat,haud dubia spe,castra eo die se oppugnaturos.quingentos passus,non plus a uallo aberant. Itaque ubi Flaccus satis abstractos eos a praesidio castrorum suorum ratus est,intra uallum exercitu instructo,tribus partibus simul erumpit, clamore non tantum ad ardorem pugnae excitãdum sublato, sed etiam,ut,qui in mõtibus erant,exaudirent. nec morati sunt quin decurrerent, sicut imperatum erat, ad castra: ubi quingentorum armatorum, non amplius, relictum erat praesidium: quos cum & paucitas sua, & multitudo hostium, & improuisa res terruisset, prope sine certamine capiuntur castra. castris,quae pars maxime a pugnantibus conspici poterat, iniecit Acilius ignem. postremi Celtiberorum,qui in acie erant,primi flammam conspexere: deinde per totam aciẽ uulgatum est, castra amissa esse, & tum cum maxime ardere. unde illis terror,inde Romanis animus creuit. iam clamor suorum uincentium accidebat,iam ardentia hostium castra B apparebant. Celtiberi parumper incertis animis fluctuati sunt. ceterum posteaquam receptus pulsis nullus erat, nec usquam nisi in certamine spes, pertinacius de integro capessunt pugnam. Acie media urgebantur acriter a quincta legione aduersus laeuum cornu,in quo sui generis prouincia alia auxilia instruxisse Romanos cernebant, cum maiore fiducia intulerunt signa. Iam prope erat,ut sinistrum cornu pelleretur Romanis, ni septima legio successisset.simul ab opido Aebura,qui in praesidio relicti erãt,in medio ardore pugnae aduenerunt,& Acilius ab tergo erat. Diu in medio caesi Celtiberi.qui supererant,in omnes passim partes capessunt fugam. equites bipartito in eos emissi, magnam caedem edidere. ad uiginti tria millia hostium eo die caesa,capta quattuor millia,& DCCC, cũ equis plus quingentis, & signa militaria LXXXIIX. Magna uictoria,non tamen incruenta fuit. Romani de duabus legionibus milites paullo plus CC, sociũ Latini nominis DCCC triginta, C externorum auxiliarium duo millia ferme & quadringenti ceciderunt. Praetor in castra uictorem exercitũ reduxit. Acilius manere in castris ab se captis iussus postero die spolia de hostibus lecta: & pro concione donati,quorum uirtus insignis fuerat.Saucijs deinde in opidum Aeburam deuectis, per Carpetaniam ad Contrebiam ductae legiones. ea urbs circumsessa cum a Celtiberis auxilia accersisset, morantibus ijs, nõ quia ipsi cunctati sunt, sed quia profectos a domo inexplicabiles continuis imbribus uiae, & inflati amnes tenebant,desperato auxilio suorum in deditionẽ uenit. Flaccus quoque tempestatibus foedis coactus,exercitum omnem in urbem introduxit. Celtiberi,qui domo profecti erant,deditionis ignari,cum tandem superatis, ubi primum remiserunt imbres, amnibus Contrebiã uenissent:posteaquam castra nulla extra moenia uiderunt, aut in alteram partẽ trãslata rati,aut recessisse hostes, per negligentiam effusi ad opidum accesserunt. In eos duabus portis Romani eruptionem fecerunt,& incompositos adorti fuderunt: quae res ad resistẽdum D eos,& ad capessendam pugnam impedijt, quod non uno agmine, nec ad signa frequentes ueniebant,eadem magnae parti ad fugam saluti fuit: sparsi enim toto passim cãpo se diffuderunt, nec usquam confertos eos hostis circumuenit. tamen ad duodecim millia sunt caesa. capta plus quinque millia hominum, equi quadringenti, signa militaria LXII. qui palati e fuga domum se recipiebant, alterum agmen Celtiberorum uenientium, deditionem Contrebiae & suam cladem narrando, auerterunt. extemplo in uicos castellaq. sua omnes dilapsi. Flaccus a Contrebia profectus per Celtiberiam populabundus ducit legiones. multa castella oppugnauit, donec maxima pars Celtiberorum in deditionem uenit. Haec in citeriore Hispania eo anno gesta. Et in ulteriore Manlius praetor secunda aliquot proelia cum Lusitanis fecit. Aquileia colonia Latina eodem anno in agro Gallorũ est E deducta. tria millia peditum quinquagena iugera,centuriones centena,centena quadragena equites acceperunt. triumuiri deduxerunt P. Cornelius Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Mãlius Acidinus. Aedes duae eo anno dedicatae sunt,una Veneris Erycinae ad portã Collinam. dedicauit L. Porcius, L.F. Licinus duumuir. uota erat ab consule L. Porcio Ligustino bello. altera in foro olitorio Pietatis.eam aedem dedicauit M. Acilius Glabrio duumuir,statuamq.auratam,quae prima omniũ in Italia statua aurata est,patri Glabrioni posuit. Is erat, qui ipse eam aedem uouerat quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnasset, locaueratque idem ex S. C. Per eosdem dies,quibus hae aedes dedicatae sunt, L. Aemilius Paullus procons.ex Liguribus Ingaunis triumphauit. Transtulit coronas aureas quinque & uiginti.nec praeterea quidquã auri argentiq.in eo triumpho latũ. captiui mul-

ti principes Ligurum ante currum ducti. aeris trecenos militibus diuisit. Auxerunt eius triumphi famam legati Ligurum pacem perpetuam orantes. ita in animum induxisse Ligurum gẽtem, nulla unquam arma, nisi imperata a populo R. sumere. Responsum a Q. Fabio praetore est Liguribus iussu senatus: orationem eam non nouam Liguribus esse: mens uero ut noua & orationi conueniens esset, ipsorum id plurimum referre. ad consules irent, &, quae ab ijs imperata essent, facerent. nulli alii quam consulibus senatum crediturum esse, sincera fide in pace Ligures esse. Pax in Liguribus fuit. In Corsica pugnatum est cum Corsis. ad duo millia eorum M. Pinarius paetor in acie occidit. qua clade compulsi obsides dederunt, & cerae centum millia pondo. Inde in Sardiniam exercitus ductus, & cum Iliensibus, gente ne nunc quidem omni parte pacata, secunda proelia facta. Carthaginiẽsibus eodem anno C obsides redditi: pacemq. cum ijs populus R. non ab se tantum, sed ab rege etiam Massanisa praestitit, qui tum praesidio armato agrum, qui in cõtrouersia erat, obtinebat. Otiosam prouinciam consules habuerunt. M. Baebius comitiorum caussa Romam reuocatus consules creauit, A. Postumium Albinum Luscum, & C. Calpurnium Pisonem. Praetores exinde facti Ti. Sempronius Gracchus, L. Postumius Albinus, P. Cornelius Mamercus, T. Minucius Molliculus, A. Hostilius Mancinus, C. Maenius. ij omnes magistratũ

An. 570 idibus Martijs inierunt. Principio eius anni, quo A. Postumius Albinus, & C. Calpurnius Piso consules fuerunt, ab A. Postumio consule in senatum introducti, qui ex Hispania citeriore uenerãt a Q. Fuluio Flacco, L. Minucius legatus, & duo tribuni militum T. Maenius, & L. Terentius Massaliota. hi cum duo secunda proelia, deditionem Celtiberiae, confectã prouinciam nunciassent, nec stipendio, quod mitti soleret, nec frumento portato ad exercitum in eum annum opus esse, petierunt ab senatu primum, ut ob res prospere gestas dijs immortalibus honos haberetur: deinde, ut Q. Fuluio decedenti de prouincia, deportare inde exercitum, cuius forti opera & ipse, & multi ante eum praetores usi essent, liceret. quod fieri, praeterquam quod ita deberet, etiam prope necessariũ esset. ita enim obstinatos esse milites, ut non ultra retineri posse in prouincia uiderentur, iniussuq. abituri inde essent, si non dimitterentur: aut in perniciosam, si quis impense retineret, seditionem exarsuri. Cõsulibus ambobus prouinciam Ligures esse senatus iussit. Praetores inde sortiti sunt. A. Hostilio urbana, T. Minucio peregrina obuenit, P. Cornelio Sicilia, C. Maenio Sardinia. Hispanias sortiti, L. Postumius ulteriorem, Ti. Sempronius citeriorem. Is quia successurus Q. Fuluio erat, ne uetere exercitu prouincia spoliaretur, Quaero, inquit, de te, L. Minuci, cum confectam prouinciam nuncies, existimes ne Celtiberos perpetuo in fide mansuros, ita ut sine exercitu ea prouincia obtineri possit? si neque de fide barbarorum quidquam recipere aut affirmare nobis potes, & habendum illic utique exercitum censes, utrum tandem auctor senatui sis supplementũ in Hispaniam mittẽdi? ut ij modo, quibus emerita stipẽdia sint, milites dimittantur, ueteribus militibus tirones immisceantur? an deductis de prouincia ueteribus legionibus nouas conscribendi & mittendi, cum contemptum tirocinium etiam mitiores barbaros excitare ad rebellandum possit? dictu, quam re, facilius sit, prouinciam ingenio ferocem, rebellatricem, confecisse. Paucae ciuitates, ut quidem ego audio, quas uicina maxime hiberna premebant, in ius ditionemq. uenerunt: ulteriores in armis sunt. quae cum ita sint, ego iam hinc praedico P. C. me exercitu eo, qui nunc est, rẽp. administraturum. si deducat secum Flaccus legiones, loca pacata me ad hibernacula electurum, neque nouum militem ferocissimo hosti obiecturum. Legatus ad ea, quae interrogatus erat, respondit, neque se, neque quemquam aliũ diuinare posse, quid in animo Celtiberi haberent, aut porro habituri essent. itaque negare non posse, quin rectius sit, etiam ad pacatos barbaros nondum satis assuetos imperio, exercitum mitti. nouo autem, an uetere exercitu opus sit, eius esse dicere, qui scire possit, qua fide Celtiberi in pace mãsuri sint, simul & qui illud exploratum habeat, quieturos milites, si diutius in prouincia retineantur. si ex eo quod aut inter se loquantur, aut succlamationibus apud concionãtem imperatorem significent, quid sentiant coniectandum sit, palam uociferatos esse, aut imperatorem in prouincia retenturos, aut cum eo in Italiam uenturos esse. Disceptationem inter praetorẽ legatumq. consulum relatio interrupit, qui suas ornari prouincias, priusquam de praetoris exercitu ageretur, aequum censebant. Nouus omnis exercitus consulibus est decretus, binae legiones Romanae cum suo equitatu, & socium Latini nominis, quãtus semper numerus,

A XV millia peditum, DCCC equites. cum hoc exercitu Apuanis Liguribus, ut bellũ inferrent, mandatum est. P. Cornelio & M. Baebio prorogatum imperium: iussiq. prouincias obtinere, donec consules uenissent. tum imperatum, ut, dimisso quem haberent exercitu, reuerterentur Romam. de Ti. Sempronij deinde exercitu actum est. nouam legionem ei quinque millium & ducentorum peditum cum equitibus quadringentis consules scribere iussi, & mille praeterea peditũ ciuium Romanorum, quinquaginta equites, & socijs a nomine Latino imperare septem millia peditum, CCC equites. cum hoc exercitu placuit ire in Hispaniam citeriorem Ti. Sempronium. Q. Fuluio permissum, ut, qui milites ante Sp. Postumium & Q. Marcium consules ciues Romani sociiue in Hispaniam transportati essent: & praeterea supplemento adducto, quod amplius duabus legionibus quam decem millia & CD pedites, sexcenti equites essent, & socium Latini nominis XII millia, DC equites: B quorum forti opera duobus aduersus Celtiberos proeliis usus Q. Fuluius esset: eos, si uideretur, secum deportaret. Et supplicationes decretae, quod is prospere rempublicã gessisset. & ceteri praetores in prouincias missi. Q. Fabio Buteoni prorogatum in Galliam imperium est. Octo legiones praeter exercitum ueterẽ, qui in Liguribus in spe propinqua missionis erat, eo anno esse placuit. & is ipse exercitus aegre explebatur propter pestilentiam, quae iam tertium annum urbem Romanam, atque Italiam uastabat. Praetor Ti. Minucius, & haud ita multo post consul C. Calpurnius moritur, multiq. alij omnium ordinũ illustres uiri. postremo prodigii loco ea clades haberi coepta est. C. Seruilius pont. max. piacula irae deum conquirere iussus, decẽuiri libros inspicere, consul Apollini, Aesculapio, Saluti dona uouere, & dare signa inaurata. quae uouit, deditque. Decemuiri supplicationẽ in biduũ ualetudinis caussa in urbe, & per omnia fora conciliabulaq. edixerunt. maiores duodecim C annis omnes coronati, & lauream in manu tenentes, supplicauerunt. Fraudis quoque humanae insinuauerat suspicio animis. & ueneficii quaestio ex senatuscõsulto, quod in urbe, propiusue urbem decem millibus passuum esset commissum: C. Claudio praetori, qui in locum Ti. Minucii erat suffectus: ultra decimum lapidem per fora conciliabulaq. C. Maenio priusquam in Sardiniam prouinciam trãsiiceret, decreta. Suspecta consulis erat mors maxime. necatus a Quarta Hostilia uxore dicebatur. ut quidem filius eius Q. Fuluius Flaccus in locum uitrici consul est declaratus: aliquanto magis infamis mors Pisonis coepit esse: & testes exsistebant, qui post declaratos consules Albinum & Pisonem, quibus comitijs Flaccus tulerat repulsam, & exprobratum ei a matre diceret, quod iam ei tertium negatus consulatus petenti esset, & adiecisse, pararet se ad petendum, intra duos menses effecturam, ut consul fieret. inter multa alia testimonia ad caussam pertinẽtia, haec quoque uox nimis ue D ro euentu comprobata ualuit, cur Hostilia damnaretur. Veris principio huius dum consules nouos delectus Romae tenet: mors deinde alterius, & creandi comitia cõsulis in locũ eius, omnia tardiora fecerunt. interim P. Cornelius & M. Baebius, qui in cõsulatu nihil memorabile gesserant, in Apuanos Ligures exercitum induxerunt. Ligures, qui ante aduentum in prouinciam consulum non exspectassent bellum, improuiso oppressi, ad duodecim millia hominum dediderunt se. Eos, consulto per litteras prius senatu, deducere ex montibus in agros cãpestres, procul ab domo, ne reditus spes esset, Cornelius & Baebius statuerunt, nullum alium ante finem rati fore Ligustini belli. Ager publicus populi Romani erat in Samnitibus, qui Tauraninorum fuerat. in eum cum trãsducere Ligures Apuanos uellent, edixerunt Ligures ab Anido ** montibus descendere cũ liberis coniugibusq.: sua omnia secum portarẽt. Ligures saepe per legatos deprecati, ne penates, sedem in qua geniti E essent, sepulcra maiorum cogerentur relinquere; arma, obsides pollicebantur. posteaquã nihil impetrabant, neque uires ad bellandum erant, edicto paruerunt. Transducti sunt publico sumptu, ad quadraginta millia liberorum capitum cũ feminis puerisque. argenti data centum & quinquaginta millia HS, unde in nouas aedes compararẽt, quae opus essent. agro diuidendo dandoq. ijdem qui transduxerant, Cornelius & Baebius praepositi. postulantibus tamen ipsis, quinque uiri ab senatu dati, quorum ex consilio agerent. Transacta re, cum ueterem exercitum Romam deduxissent, triumphus ab senatu est decretus. Hi omnium primi nullo bello gesto triumpharunt. tantum hostes ducti ante currum: quia nec quid ferretur, neque quid duceretur captum, neque quid militibus daretur, quidquam in triumphis eorum fuerat. Eodem anno in Hispania Fuluius Flaccus propraetor, quia suc-

cessor

cessor in prouinciam tardius ueniebat, educto exercitu ex hibernis, ulteriorẽ Celtiberiae F agrum, unde ad deditionem non uenerant, instititit uastare: qua re irritauit magis, quã con terruit animos barbarorum: & clam comparatis copiis saltũ Manlianum, per quem transiturum exercitum Romanum satis sciebant, obsederunt. In Hispaniam ulteriorẽ eunti L. Postumio Albino collegae Gracchus mandauerat, ut Q. Fuluiũ certiorem faceret, Tarraconem exercitum adduceret. ibi dimitti ueteranos, supplementumq. distribuere, & ordinare omnem exercitum, sese uelle: dies quoque, & ea propinqua, edita Flacco est, qua successor esset uenturus. Haec noua allata res, omissis quae agere instituerat, Flaccum raptim deducere exercitum ex Celtiberia cum coegisset, barbari caussae ignari suam defectionẽ, & clam comparata arma sensisse eum, & pertimuisse rati eo ferocius saltum insederũt. Vbi cum saltum prima luce agmen Romanum intrauit, repente ex duabus partibus simul exorti hostes Romanos inuaserunt. quod ubi uidit Flaccus, primos tumultus, in agmine per centuriones stare omnes suo quemque loco, & arma expedire iubendo, sedauit: & sarcinis iumentisque in unum locum coactis, copias omnes partim ipse, partim per legatos tribunosque militum, ut tempus & locus postulabat, sine ulla trepidatione instruxit: cum his deditis rem esse admonens, scelus & perfidiam illis, nõ uirtutem nec animum accessisse, reditũ ignobilem in patriam, clarum ac memorabilem eos sibi fecisse: cruentos ex recenti caede hostium gladios, & manantia sanguine spolia, Romam ad triumphum delaturos. Plura dici tempus non patiebatur. inuehebant se hostes, & in partibus extremis iam pugnabatur: deinde acies concurrerunt. atrox ubique proelium, sed uaria fortuna erat, egregie legiones, nec segnius duae alae pugnabant: externa auxilia ab simili armatura, meliore aliquantum militum genere urgebãtur, nec locũ tueri poterant. Celtiberi ubi ordinata acie, & signis collatis se non esse pares legionibus senserunt, cuneo impressionẽ fecerunt: quo tantum ualent genere pugnae, ut, quacumque parte perculere impetu suo, sustineri nequeant. tunc quoque turbatae legiones sunt, prope interrupta acies. Quam trepidationem ubi Flaccus conspexit, equo aduehitur ad legionarios equites, & Ecquid auxilij in uobis est? actũ iam de hoc exercitu erit? cum undique acclamassent, quin ederet quid fieri uelit, non segniter imperium exsecuturos. Duplicate turmas, inquit, duarum legionum equites, & permittite equos in cuneum hostium, quo nostros urgẽt: id cum maiore ui equorum facietis, si effrenatos in eos equos immittitis, quod saepe Romanos equites cũ magna laude fecisse sua memoriae proditum est. Dicto paruerunt, detractisq. frenis bis ultro citroque cum magna strage hostium infractis omnibus hastis transcurrerunt. Dissipato cuneo, in quo omnis spes fuerat, Celtiberi trepidare, & prope omissa pugna, locum fugae circũspicere. Et alarij equites postquam Romanorum equitum tam memorabile facinus uidere, & ipsi uirtute eorum accensi, sine ullius imperio, in perturbatos iam hostes equos immittunt. Tunc uero Celtiberi omnes in fugam effunduntur: & imperator Romanus auersos hostes contemplatus, aedẽ Fortunae equestri, Iouiq. opt. max. ludos uouit. Caeduntur Celtiberi per totum saltum dissipati fuga. decem & septem millia hostiũ caesa eo die traduntur. uiui capti plus tria millia, ducentis septuaginta septem cum signis militaribus, equis prope mille centum. nullis castris eo die uictor exercitus mansit. uictoria non sine iactura militum fuit. quadringenti LXXII milites Romani, socium ac Latini nominis mille decem & nouem, cum his tria millia militum auxiliariorum perierunt. ita uictor exercitus, renouata priore gloria, Tarraconẽ est perductus. Venienti Fuluio Ti. Sempronius praetor, qui biduo ante uenerat, obuiam processit: gratulatusq. est, quod rempublicam egregie gessisset. cum summa concordia quos dimitterent, quosq. retinerent milites, composuerunt. Inde Fuluius exauctoratis militibus in naues impositis, Romam est profectus. Sempronius in Celtiberiam legiones duxit. consules ambo in Ligures exercitus induxerunt diuersis partibus. Postumius prima & tertia legione Balistam Suismontiumq. montes obsedit: & premendo praesidijs angustos saltus eorum, commeatus interclusit, inopiaq. omnium rerũ eos perdomuit. Fuluius secunda & quarta legione, adortus a Pisis Apuanos Ligures, qui eorum circa Macram fluuium incolebant, in deditionem acceptos, ad septem millia hominum in naues imposita praeter oram Etrusci maris Neapolim transmisit. inde in Samniũ transducti, agerq. his inter populares datus est. Montanorum Ligurum ab A. Postumio uineae caesae, frumentaq. deusta, donec cladibus omnibus belli coacti in deditionẽ uenerũt, armaq.

A armaque tradiderunt. Nauibus inde Postumius ad uisendam oram Ingaunorum Inteme-
liorumq. Ligurum processit. Priusquam hi consules uenirent ad exercitum, qui Pisas indi
ctus erat, praeerant A. Postumius, & frater Q. Fuluij M. Fuluius Nobilior. secũdae legionis
Fuluius tribunus militum erat. is mensibus suis dimisit legionem, iureiurando adactis cen
turionibus, aes in aerarium ad quaestores esse delaturos. Hoc ubi Placentiam (nam eo for
te erat profectus) Aulo nunciatum est: cum equitibus expeditis secutus dimissos, quos eo
rum potuit assequi, deduxit castigatos Pisas, de ceteris consulem certiorem fecit. eo refe-
rente senatusconsultum factum est, ut M. Fuluius in Hispaniam relegaretur ultra Nouam
Carthaginem. Litteraeq. ei datae sunt a consule ad P. Manlium in Hispaniam ulterioré de
ferendae. milites iussi ad signa redire. caussa ignominiae, uti semestre stipendium in eũ an-
num esset, ei legioni, decretum. qui miles ad exercitum non redisset, eum ipsum, bonaq.
B eius uendere consul iussus. Eodem anno L. Duronius, qui praetor anno superiore ex Illy
rico cum decem nauibus Brundisium redierat, inde in portu relictis nauibus cum uenisset
Romam, inter exponendas res, quas ibi gessisset, haud dubie in regem Illyriorum Gẽtium
latrocinij omnis maritimi caussam auertit. ex regno eius omnes naues esse, quae superi ma
ris oram depopulatae essent. de his rebus se legatos misisse, nec conueniendi regis potesta
tem factam. Venerant Romam legati a Gentio, qui, quo tempore Romani conueniendi
regis caussa uenissent, aegrũ forte eum in ultimis partibus fuisse regni dicerent. petere Gẽ-
tium ab senatu, ne crederent confictis criminibus in se, quae inimici detulissent. Ad ea Du
ronius adiecit, multis ciuibus Romanis & socijs Latini nominis iniurias factas in regno e-
ius, & ciues Romanos dici Corcyrae retineri. eos omnes Romam adduci, placuit: C. Clau-
dium praetorem cognoscere: neque ante Gentio regi legatisue eius responsum reddi. In
C ter multos alios, quos pestilentia eius anni absumpsit, sacerdotes quoque aliquot mortui
sunt. L. Valerius Flaccus pontifex mortuus est. in eius locum suffectus est Q. Fabius La
beo. P. Manlius, qui nuper ex ulteriore Hispania redierat, triumuir epulo, Q. Fuluius M. F.
in locum eius triumuir cooptatus. tum praetextatus erat. de rege sacrifico sufficiẽdo in lo
cum Cn. Cornelij Dolabellae contentio inter C. Seruilium pont. max. fuit, & L. Corneliũ
Dolabellam duumuirum naualem, quem ut inauguraret pontifex, magistratu sese abdica-
re iubebat, recusantiq. id facere, ob eam rem multa duumuiro dicta a pontifice: deque ea
cum prouocasset, certatum ad populum. cum plures iam tribus intro uocatae dicto esse au
dientem pontifici duumuirum iuberent, multamque remitti, si magistratu se abdicasset: ui-
tium de caelo quod comitia turbaret interuenit. religio inde fuit pontificibus inaugurandi
Dolabellae. P. Cloelium Siculum inaugurarunt: qui secundo loco inauguratus erat. Exi-
D tu anni & C. Seruilius pont. max. decessit. idem decemuir sacrorum fuit. pontifex in locum
eius a collegio cooptatus est Q. Fuluius Flaccus: at pontifex maximus M. Aemilius Lepi-
dus, cum multi clari uiri petissent. & decemuir sacrorum Q. Marcius Philippus in eiusdem
locum est cooptatus. & augur Sp. Postumius Albinus decessit: in locum eius P. Scipionem
filium Africani augures cooptarunt. Cumanis eo anno petentibus permissum, ut publi-
ce latine loquerentur, & praeconibus latine uendendi ius esset. Pisanis agrum pollicenti-
bus, quo Latina colonia deduceretur, gratiae ab senatu actae. triumuiri creati ad eam rem
Q. Fabius Buteo, M. & P. Popillij Laenates. A C. Maenio praetore, cui prouincia Sardinia
cum euenisset, additum erat, ut quaereret de ueneficijs longius ab urbe decẽ millibus pas-
suum, litterae allatae, se iam tria millia hominum damnasse, & crescere sibi quaestionẽ in-
dicijs. aut eam sibi esse deferendam, aut prouinciam dimittendam. Q. Fuluius Flaccus ex
E Hispania redijt Romam cum magna fama gestarum rerum: qui cum extra urbẽ triumphi
caussa esset, consul est creatus cum L. Manlio Acidino; & post paucos dies cum militibus,
quos secum deduxerat, triumphans urbem est inuectus. Tulit in triumpho coronas aureas
centum uiginti quattuor: praeterea auri pondo triginta unum, & signati Oscensis nummũ
centum septuaginta tria millia ducentos. militibus de praeda quinquagenos denarios de
dit, duplex centurionibus, triplex equiti: tantumdem socijs Latini nominis: & stipendium
omnibus duplex. Eo anno rogatio primum lata est ab L. Villio tribuno plebis, quot annos
nati quemque magistratum peterent caperentque. inde cognomen familiae inditũ, ut An
nales appellarẽtur. Praetores quattuor post multos annos lege Baebia creati, quae alter-
nis quatternos iubebat creari. Hi facti, Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius Laeuinus, Q. & P.

Mucij

Mucij Q.F. Scaeuulae. Q. Fuluio & L. Manlio consulibus eadem prouincia, quae superioribus, pari numero copiae peditum, equitum, ciuium, sociorum decretae. In Hispanijs duabus Ti. Sempronio, & L. Postumio cum ijsdem exercitibus quos haberent, prorogatum imperium est, & in supplementum consules scribere iussi ad tria millia peditum Romanorũ, CCC equites, quinque millia sociorum Latini nominis, & quadringentos equites. P. Mucius Scaeuola urbanam sortitus prouinciam est: & ut idẽ quaereret de ueneficijs in urbe, & propius urbem decem millia passuum. Cn. Cornelius Scipio peregrinam, Q. Mucius Scaeuola Siciliam, C. Valerius Laeuinus Sardiniam. Q. Fuluius consul, priusquam ullam rem publicam ageret, liberare & se & rempublicam religione uotis soluendis dixit uelle. uouisse se, quo die postremum cum Celtiberis pugnasset, ludos Ioui opt. max. & aedem equestri Fortunae sese facturum: in eas res sibi pecuniam collatam esse ab Hispanis. ludi decreti: & ut duumuiri ad aedem locandam crearentur. De pecunia finitur, ne maior caussa ludorũ consumeretur, quam quanta Fuluio Nobiliori post Aetolicum bellũ ludos facienti decreta esset, neue quid ad eos ludos arcesseret, cogeret, acciperet, faceret aduersus id senatusconsultum, quod L. Aemilio, Cn. Baebio consulibus de ludis factum esset. Decreuerat id senatus propter effusos sumptus factos in ludos Ti. Sempronij aedilis, qui graues nõ modo Italiae ac socijs Latini nominis, sed etiam prouincijs externis fuerant. Hiems eo anno niue saeua & omni tempestatũ genere fuit. arbores, quae obnoxiae frigorib. sunt, deussit cunctas, & ea tum aliquanto, quam alias, longior fuit. itaque Latinas mox subito coorta & intolerabilis tempestas in monte turbauit: instaurataeq. sunt ex decreto pontificum. Eadem tempestas & in Capitolio aliquot signa constrauit, fulminibusq. complura loca deformauit. aedem Iouis Tarracinae, aedem Albam Capuae, portamq. Romanam, muri pinnas aliquot locis decussit. Haec inter prodigia nunciatum & ab Reate, tripedem natum mulum. Ob ea decemuiri iussi adire libros, edidere, quibus dijs, & quot hostijs sacrificaretur: & ob fulminibus complura loca deformata, ad aedem Iouis, ut supplicatio diẽ unum esset. Ludi deinde uotiui Q. Fuluij consulis per dies decem magno apparatu facti. Censorum inde comitia habita. creati M. Aemilius Lepidus pont. max. & M. Fuluius Nobilior, qui ex Aetolis triũphauerat. Inter hos uiros nobiles inimicitiae erant, saepe multis & in senatu, & ad populum atrocibus celebratae certaminibus. Comitijs confectis, ut traditum antiquitus est, censores in campo ad aram Martis sellis curulibus consederunt. quo repente principes senatorum cum agmine uenerunt ciuitatis, inter quos Q. Caecilius Metellus uerba fecit. Non obliti sumus censores, uos paullo ante ab uniuerso populo R. moribus nostris praepositos esse. & nos a uobis & admoneri & regi, non uos a nobis debere. indicandum tamen est, quid omnes bonos in uobis aut offendat, aut certe mutatum malint. Singulos cum intuemur M. Aemili, M. Fului, neminem hodie in ciuitate habemus, quem, si reuocemur in suffragium, uelimus uobis praelatum esse. ambo cum simul adspicimus, nõ possumus non uereri, ne male comparati sitis. nec tantũ reipublicae prosit, quod omnibus nobis egregie placetis: quam, quod alter alteri displicetis, noceat. Inimicitias per annos multos uobis ipsis graues & atroces geritis: quae, periculum est, ne ex hac die nobis & reipublicae, quam uobis, grauiores fiant. De quibus caussis hoc timeamus, multa succurrũt, quae dicerentur: nisi forte implacabiles uestrae irae implicauerint animos uestros. Has ut hodie, ut in isto templo finiatis simultates, quaesumus uos uniuersi: & quos coniũxit suffragijs suis populus R. hac etiam reconciliatione gratiae coniungi a nobis sinatis, uno animo, uno consilio legatis senatum, equites recenseatis, agatis censum, lustrũ condatis: quod omnibus fere precationibus nuncupabitis uerbis, Vt ea res mihi collegaeq. meo bene & feliciter eueniat: ita, ut uere, ut ex animo uelitis euenire: efficiatisque, ut quod deos precati eritis, id uos uelle etiam homines credamus. T. Tatius & Romulus in cuius urbis medio foro acie hostes concurrerant, ibi concordes regnarunt. Non modo simultates, sed bella quoque finiuntur. ex infestis hostibus plerumque socij fideles, interdum etiam ciues fiunt. Albani diruta Alba Romam transducti sunt: Latini, Sabini in ciuitatem accepti. Vulgatum illud, quia uerum erat, in prouerbiũ uenit: Amicitias immortales, inimicitias mortales debere esse. Fremitus ortus cum assensu, deinde uniuersorum uoces idem petentium confusae in unum, orationem interpellarunt. Inde Aemilius questus cum alia, tum bis a M. Fuluio se certo consulatu deiectum. Fuluius contra queri, se ab eo semper lacessitum; & in

H & in probrum suum sponsionem factam: tamen ambo significare, si alter uellet, se in potestate tot principũ ciuitatis futuros. Omnibus instantibus qui aderant, dexteras fidemq. dedere, mittere uere ac finire odiũ. deinde, collaudãtibus cũctis, deducti sunt in Capitoliũ. & curae super tali re principum, & facilitas censorũ egregie comprobata ab senatu & laudata est. Censoribus deinde postulãtibus, ut pecuniae summa sibi, qua in opera publica uterẽtur, attribueretur, uectigal annuum decretum est. Eodem anno in Hispania L. Postumius, & Ti. Sempronius propraetores cõparauerunt ita inter se, ut in Vaccaeos per Lusitaniam iret Albinus, inde in Celtiberiam reuerteretur. Gracchus, quod maius ibi bellum esset, in ultima Celtiberiae penetrauit. Mundã urbem primum ui cepit, nocte ex improuiso aggressus. Acceptis deinde obsidibus, praesidioq. imposito, castella oppugnare, agros urere, donec ad praeualidam aliam urbem (Certimam appellant Celtiberi) peruenit: ubi cũ B iam opera admoueret, ueniunt legati ex opido: quorum sermo antiquae simplicitatis fuit, non dissimulantium bellaturos, si uires essent. petierunt enim, ut sibi in castra Celtiberorũ ire liceret ad auxilia accipienda, si non impetrassent, tum separatim eos ab illis se consulturos. Permittente Graccho ierunt. & post paucis diebus alios decem legatos secum adduxerunt. Meridianum tempus erat. nihil prius petierunt a praetore, quam ut bibere sibi iuberet dari. epotis primis poculis, iterum popo scerunt, magno risu circumstantium in tam rudibus & moris omnis ignaris ingenijs. tum maximus natu ex ijs, Missi sumus, inquit, a gente nostra, qui sciscitaremur, qua tandem re fretus, arma nobis inferres? Ad hanc percunctationem Gracchus, exercitu se egregio fidentem uenisse respondit, quem si ipsi uisere uelint, quo certiora ad suos referant, potestatem se eius facturũ esse. tribunisq. mil. imperat, ut ornari omnes copias peditum equitumque, & decurrere iubeant armatas. Ab hoc spe- C ctaculo legati missi deterruerunt suos ab auxilio circumsessae urbi ferendo. Opidani cum ignes nocte turribus nequidquam (quod signũ conuenerat) sustulissent, destituti ab unica spe auxilij in deditionem uenerũt. sestertium nummum quater & uicies ab ijs est exactum: quadraginta nobilissimi equites, nec obsidum nomine, (nã militare iussi sunt) & tamen re ipsa ut pignus fidei essent. Inde iam duxit ad Alcen urbem, ubi castra Celtiberorum erãt, a quibus uenerãt nuper legati. eos cum per aliquot dies armaturam leuẽ immittendo in stationes lacessisset paruis proelijs, in dies maiora certamina serebat, ut omnes extra munitiones eliceret. Vbi quod petebatur sensit effectum, auxiliorum praefectis imperat, ut contracto certamine, tamquam multitudine superarentur, repente tergis datis ad castra effuse fugerent. ipse intra uallum ad omnes portas instruxit copias. Haud multum temporis intercessit, cum ex composito refugientium suorum agmen, post effuse sequentes barbaros con D spexit. instructam ad hoc ipsum intra uallum habebat aciem. itaque tantum moratus, ut suos refugere in castra libero introitu sineret: clamore sublato, simul omnibus portis erupit. Non sustinuere impetum nec opinatum hostes. qui ad castra oppugnanda uenerant, ne sua quidem tueri potuerunt. nam extemplo fusi, fugati, mox intra uallum pauentes compulsi, postremo exsuuntur castris. Eo die nouem millia hostium caesa: capti uiui trecenti uiginti, equi centum duodecim, signa militaria triginta septem. De exercitu Romano centum nouem ceciderunt. Ab hoc proelio Gracchus duxit ad depopulandum Celtiberiam legiones. & cum ferret passim cuncta, atque ageret: populiq. alij uoluntate, alij metu iugum acciperent: CIII opida intra paucos dies in deditionem accepit. praeda potitus ingenti est. Conuertit inde agmen retro, unde uenerat, ad Alcen, atque eam urbem oppugnare instituit. Opidani primum impetum hostium sustinuerunt. deinde cum iam non armis modo, sed etiã operibus oppugnarentur, diffisi praesidio urbis, in arcẽ uniuersi conces- E serunt. postremo & inde praemissis oratoribus, in ditionẽ se suaq. omnia Romanis permiserunt. Magna inde praeda facta est. multi captiui nobiles in potestatem uenerunt: inter quos & Thurri filij duo, & filia. regulus hic earum gentium erat, longe potentissimus omnium Hispanorum. Audita suorum clade, missis qui fidem uenienti in castra ad Gracchũ peterent, uenit: & primum quaesiuit, ab eo ne liceret sibi ac suis uiuere? cum praetor uicturum respondisset, quaesiuit iterum, si cum Romanis militare liceret? id quoque Graccho permittente, sequar, inquit, uos aduersus ueteres socios meos, quoniam illos ad me * propiurę suspicere. Secutus est inde Romanos, fortiq. ac fideli opera multis locis rem Romanam adiuuit. Ergauica inde nobilis, & potens ciuitas, aliorum circa populorum cladibus territa,

territa, portas aperuit Romanis. Eam deditionem opidorum haud cum fide factam quidam auctores sunt, e qua regione abduxisset legiones, extẽplo inde rebellatum, magnoq. cum postea proelio ad montem Caunum cum Celtiberis a prima luce ad sextam horã dici signis collatis pugnasse: multos utrimque cecidisse: nec aliud magnopere Ergauicae credere se fecisse Romanos, nisi quod manentes intra uallũ proelio lacessierint: postero die spólia per totum diem legisse. tertio die proelio maiore iterum pugnatum, & tum demũ haud dubie uictos Celtiberos, castraq. eorum capta & direpta esse. uiginti duo millia hostium eo die esse caesa, plus trecentos captos: parem fere equorum numerum: & signa militaria septuaginta duo: inde debellatum, ueramq. pacem, non fluxa, ut ante, fide Celtiberos fecisse. Eadem aestate & L. Postumium in Hispania ulteriore bis cum Vaccaeis egregio pugnasse scribunt. ad triginta & quinque millia hostium occidisse, & castra oppugnasse. Propius uero est, serius in prouinciam peruenisse, quam ut ea aestate potuerit res gerere. Censores fideli concordia senatum legerunt. princeps electus est ipse censor M. Aemilius Lepidus pont. max. tres eiecti de senatu. retinuit quosdam Lepidus a collega praeteritos. Opera ex pecunia attributa diuisaq. inter se, haec confecerunt. Lepidus molem ad Tarracinam, ingratum opus, quod praedia habebat ibi, priuatamq. publicae rei impensam insuerat. Theatrum & proscenium ad Apollinis aedem Iouis in Capitolio, columnasq. circa poliendas albo locauit. & ab his columnis, quae incõmode opposita uidebãtur signa, amouit: clypeaq. de columnis, & signa militaria affixa omnis generis dempsit. M. Fuluius plura & maioris locauit usus. portum, & pilas pontis in Tiberim, quibus pilis fornices post aliquot annos P. Scipio Africanus, & L. Mũmius censores locauerunt imponendos; basilicam post argentarias nouas, & forum piscatorium circumdatis tabernis, quas uendidit in priuatum: & forum & porticum extra portam Tergeminam, & aliam post naualia, & ad fanum Herculis, & post spei ad Tiberim, aedem Apollinis medici. habuere & in promiscuo praeterea pecuniam: ex ea communiter locarunt aquam adducendam, fornicesque faciendos. impedimento operi fuit M. Licinius Crassus, qui per fundum suum duci nõ est passus. Portoria quoque, & uectigalia ijdem multa instituerunt. complura sacella, publicaq. occupata a priuatis, publicaq. sacra, ut paterent, essentq. populo, curarunt. mutarunt suffragia: regionatimq. generibus hominum, caussisq. & quaestibus, tribus descripserunt. Et alter ex censoribus M. Aemilius petijt ab senatu, ut sibi dedicationis templorum Reginae Iunonis & Dianae, quae bello Ligustino ante annis octo uouisset, pecunia ad ludos decerneretur. uiginti millia aeris decreuerunt. Dedicauit eas aedes utrãque in circo Flaminio. ludosque scenicos triduum post dedicationem templi Iunonis, biduum post Dianae, & singulos dies fecit in circo. Idem dedicauit aedem Larium permarinum in campo. uouerat eam annis undecim ante L. Aemilius Regillus, nauali proelio aduersus praefectos regis Antiochi. supra ualuas templi tabula cum titulo hoc fixa est. Duello magno regibus dirimendo ** caput ** subigendis ** patrandae pacis ** Haec pugna exeunti L. Aemilio M. Aemilij F. Regillo praetori ** auspicio, imperio, felicitate, ductuq. eius inter Ephesum, Samum, Chiumque classis regis Antiochi ante D. XI. K. Ian. uicta, fusa, contusa, fugataq. est. ibique eo die naues longae cum omnibus socijs captae XLII. Ea pugna pugnata rex Antiochus, regnumque eius. **** Eius rei ergo aedem Laribus permarinis uouit. Eodem exemplo tabula in aede Iouis in Capitolio supra ualuas fixa est. Biduo quo senatum legerunt censores, Q. Fuluius consul profectus in Ligures, per inuios montes uallesq. saltus cum exercitu transgresus, signis collatis cum hoste pugnauit, neque tantum acie uicit, sed castra quoque eodem die cepit. Tria millia ducenti hostium, omnisq. ea regio Ligurum in deditionem uenit. consul deditos in campestres agros deduxit, praesidiaq. montibus imposuit. Celeriter & ex prouincia litterae Romam uenerunt. supplicationes ob eas res gestas in triduum decretae sunt. Praetores quadraginta hostijs maioribus per supplicationes rem diuinã fecerunt. Ab altero consule L. Manlio nihil memoria dignum in Liguribus est gestum: Galli transalpini tria millia hominum in Italiam transgressi, neminem bello lacessentes, agrum a consule & senatu petebant, ut pacati sub imperio populi R. essent. eos senatus excedere Italia iussit, & consulem Q. Fuluium quaerere, & animaduertere in eos, qui principes & auctores transscendendi Alpes fuissent. Eodem anno Philippus rex Macedonum senio & maerore consumptus post mortem filij decessit. Demetriade hibernabat, cũ desiderio

A derio anxius filij, tum paenitentia crudelitatis suae. stimulabat animum & alter filius haud dubie & sua & aliorum opinione rex, conuersiq. in eum omnium oculi, & destituta se nectus, alijs exspectantibus suam mortem, alijs ne exspectantibus quidem. Quo magis angebatur, & cum eo Antigonus Echecratis filius, nomen patrui Antigoni ferens, qui tutor Philippi fuerat, regiae uir maiestatis, nobili etiã pugna aduersus Cleomenem Lacedaemonium clarus. Tutorem eum Graeci, ut cognomine a ceteris regibus distinguerent, appellarunt. Huius fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis unus incorruptus permanserat: eiq. ea fides nequaquam amicum Persea, inimicissimum fecerat. is prospiciens animo, quanto cum periculo suo hereditas regni uentura esset ad Persea, ut primum labare animum regis, & ingemiscere interdum filij desiderio sensit: nunc praebendo aures, nunc lacessendo etiam mentioné rei temere actae, saepe querenti querens & ipse aderat, & cũ mul B ta adsoleat ueritas praebere uestigia sui, omni ope adiuuabat, quo maturius omnia emanarent. Suspecti & ministri facinoris, Apelles maxime & Philocles erant, qui Romam legati fuerant, litterasq. exitiales Demetrio sub nomine Flaminini attulerãt, eas falsas esse, & a scriba uitiatas, signumq. adulterinum, uulgo in regia fremebant. Ceterum cum suspecta magis, quam manifesta esset res, forte Xychus obuius fit Antigono: comprehensusque ab eo in regiam est perductus. relicto eo custodibus, Antigonus ad Philippum processit. Multis, inquit, sermonibus intellexisse uideor, magno te aestimaturum, si scire uera omnia possis de filijs tuis, uter ab utro petitus fraude & insidijs esset. homo unus omnium, qui nodum huius erroris exsoluere posit, in potestate tua est Xychus. forte uocatum perductumque in regiã, uocari iubet. Adductus, primo ita negare inconstanter, ut paruo metu admoto paratum indicem esse appareret. conspectum tortoris uerberumq. non sustinuit, or-C dinemq. omnem facinoris legatorum ministerijq. sui exposuit. Extemplo missi, qui legatos comprehenderent. Philoclem, qui praesens erat, oppresserunt. Apelles missus ad Chaeream quendam persequendum, indicio Xychi audito in Italiam traiecit. De Philocle nihil certi uulgatum est. alij primo audaciter negantem, postquam in conspectum adductus sit Xychus, non ultra tetendisse: alij tormenta etiam infitiantem perpessum affirmant. Philippo redintegratus est luctus, geminatusque: & infelicitatem suam in liberis grauiorem, quod alter superesset, censebat. Perseus certior factus omnia detecta esse, potentior quidé erat, quam ut fugam necessariam duceret: tantum ut procul abesset, curabat, interim uelut ab incendio flagrantis irae, dum Philipus uiueret, se defensurus. qui spe potiundi ad poenã corporis eius amissa, quod reliquum erat, id studere, ne super impunitatem etiam praemio sceleris frueretur. Antigonum igitur appellat, cui & palam facti parricidij gratia obno-D xius erat, neque pudendum aut paenitendum eum regem Macedonibus, propter recenté patrui Antigoni gloriam fore censebat. Quando in eam fortunam ueni, inquit, Antigone, ut orbitas mihi, quam alij detestantur parentes, optabilis esse debeat; regnum quod a patruo tuo forti, non solum fideli tutela eius custoditum & auctum etiam accepi, id tibi tradere in animo est. Te unum habeo, quem dignum regno iudicem. si neminé haberem, perire & exstingui id mallem, quam Perseo scelestae fraudis praemium esse. Demetriũ excitatum ab inferis, restitutumq. credam mihi, si te, qui morti innocentis, qui meo infelici errori unus inlacrymasti, in locum eius substitutum relinquam. Ab hoc sermone omni genere honoris producere eum non destitit. cum in Thracia Perseus abesset, circumire Macedoniae urbes, principibusq. Antigonum commendare. & si uita lógior suppetisset, haud dubium fuit, quin eum in possessione regni relicturus fuerit. Ab Demetriade profectus, E Thessalonicae plurimum temporis moratus fuerat. inde cum Amphipolin uenisset, graui morbo est implicitus. Sed animo tamen aegrum magis fuisse, quam corpore, constat: curisque & uigilijs, cũ identidem species & umbrae insontis interempti filij eum, diris exsecrationibus alterius, agitarent, exstinctũ esse. admoneri tamen potuisset Antigonus, si haud statim palam facta esset mors regis. Medicus Calligenes, qui curationi praeerat, nó exspectata morte regis, a primis desperationis notis nuncios praedispositos, ita ut cóuenerat, misit ad Perseum: & mortem regis in aduentum eius omnes, qui extra regiam erant, celauit. Oppresit igitur nec opinantes ignarosq. omnes Perseus, & regnum scelere partum inuasit. Peropportuna mors Philippi fuit ad dilationem, & ad uires bello contrahendas. nam post paucis diebus gens Bastarnarum diu sollicitata ab suis sedibus magna peditum equi-

tumq. manu Istrum trásiecit. inde praegressi, qui nunciarent regi, Antigonus & Cotto. nobilis is erat Bastarna. erat Antigonus perinuitus cum ipso Cottone legatus ad concitandos Bastarnas missus. haud procul Amphipoli famae incerti nuncij occurrunt, mortuum esse regem. quae res omnem ordinem consilij turbauit. Compositum autem sic fuerat, transitum per Thraciam tutum, & commeatus Bastarnis, ut Philippus praestaret. id ut facere posset, regionum principes donis coluerat, fide sua obligata, pacato agmine transituros Bastarnas. Dardanorum gentem delere propositum erat, inque eorum agro sedes dare Bastarnis. duplex inde erat commodum futurum, si & Dardani, gens semper infestissima Macedoniae temporibusq. iniquis regum imminens, tolleretur: & Bastarnae relictis in Dardania coniugibus liberisque, ad populandam Italiam possent mitti. per Scordiscos iter esse ad mare Hadriaticum Italiamque. alia uia trásduci exercitum non posse. facile Bastarnis Scordiscos iter daturos: nec enim aut lingua aut moribus aequales abhorrere. & ipsos adiuncturos se, cum ad praedam opulentissimae gentis ire uidissent. Inde in omnem euentum consilia accommodabantur. siue caesi ab Romanis forent Bastarnae, Dardanos tamé sublatos, praedamq. reliquijs Bastarnorum, & possessionem liberam Dardaniae, solatio fore: siue prospere gessissent, Romanis auersis in Bastarnorum bellum, recuperaturum se in Graecia quae amisisset. Haec Philippi consilia fuerant. Ingressi sunt pacato agmine, fide Cottonis & Antigoni: sed haud multo post famam mortis Philippi, neque Thraces commercio faciles erant, neque Bastarnae empto contenti esse poterant, aut in agmine contineri, ne decederent uia. Inde iniuriae ultro citroq. fieri: quarum in dies incremento bellum exarsit. Postremo Thraces, cum uim ac multitudinem sustinere hostium non possent, relictis campestribus uicis, in montem ingentis altitudinis (Donucam uocant) concesserunt. Quo ubi ire Bastarnae uellent, quali tempestate Gallos spoliantes Delphos fama est peremptos esse: talis tum Bastarnas nequidquam ad iuga montium appropinquantes oppressit. Neque enim imbre tantum effuso, dein creberrima grandine obruti sunt, cum ingenti fragore caeli, tonitribusq. & fulgoribus praestinguentibus aciem oculorum: sed fulmina etiam sic undique micabant, ut peti uiderétur corpora: nec solum milites, sed etiam principes icti caderent. itaque cum praecipiti fuga per rupes praealtas, improuidi sternerentur ruerentque, instabant quidem perculsis Thraces. sed ipsi deos auctores fugae esse, caelumq. in se ruere aiebant. Dissipati procella, cum, tamquam ex naufragio, plerique semiermes in castra, unde profecti erant, redissent: consultari, quid agerent, coeptum. inde orta dissensio: alijs redeundum, alijs penetrandum in Dardaniam censentibus. Triginta ferme millia hominum (Elonico duce profecti erant) peruenerunt. cetera multitudo retro qua uenerat, transdanubianam regionem repetiit. Perseus potitus regno interfici Antigonum iussit, & dum firmaret res, legatos Romam ad amicitiam paternam renouandam, petendumque, ut rex ab senatu appellaretur, misit. Haec eo anno in Macedonia gesta. Alter consulum, Q. Fuluius ex Liguribus triumphauit. quem triumphum magis gratiae, quam rerum gestarum magnitudini, datum constabat. Armorum hostilium magnam uim transtulit: nullam pecuniam admodum. diuisit tamen in singulos milites tricenos aeris, duplex centurionibus, triplex equiti. Nihil in eo triumpho magis insigne fuit, quam quod forte euenit, ut eodem die triumpharet, quo priore anno ex praetura triumphauerat. Secundum triumphum comitia edixit, quibus creati consules sunt M. Iunius Brutus, A. Manlius Vulso. Praetorum inde tribus creatis, comitia tempestas diremit. postero die reliqui tres facti, ante diem quartum idus Martias, M. Titinius Curuus, Ti. Claudius Nero, T. Fonteius Capito. Ludi Romani instaurati ab aedilibus curulibus, Cn. Seruilio Caepione, Ap. Claudio Centhone, propter prodigia, quae euenerant. Terra mouit, in foris publicis, ubi lectisternium erat, duorum capita, quae in lectis erant, auerterunt se: lanaq. cum integuméntis, quae Ioui apposita fuit, decidit. de mensa oleas quoque praegustasse mures, in prodigium uersum est. Ad ea expianda nihil ultra, quam ut ludi instaurarentur, actum est.

A

EPITOME. LIBRI. XLI

GNIS in aede Vestae exstinctus est. Ti. Sēpronius Gracchus proconsul Celtiberos victos in deditionem accepit, monumentumq. operū suorum Graccburim opidum in Hispania constituit. Et a Postumio Albino proconsule Vaccaei ac Lusitani subacti sunt. uterque triumphauit. Antiochus, Antiochi filius, obses Romanis a patre datus, mortuo fratre Seleuco,

B *qui patri defuncto successerat, in regnum Syriae ab urbe dimissus. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt ciuiū capita CCLXXIII millia, CCXIV. Q. Voconius Saxa tribunus plebis legem tulit, ne quis heredem mulierem institueret. suasit legem M. Cato. exstat oratio eius. Praeterea res contra Ligures, Istros, Sardos, & Celtiberos a compluribus ducibus gestas continet: & initia belli Macedonici, quod Perseus Philippi filius moliebatur: miserat enim ad Carthaginienses legationem, & ab ijs nocte audita erat. sed & alias Graeciae ciuitates sollicitabat. qui praeter religionem quod quammulta templa magnifica multis locis erexit, Athenis Iouis Olympij, & Antiochiae Capitolini, uilissimum regem egit.*

LIBER. XLI

* * *

a patre in pace habitā armasse, eoq. iuuentuti praedandi cupidae pergratus esse dicebatur. An. 572
Consilium de Istrico bello cum haberet consul, alij gerendum extemplo, antequam cōtrahere copias hostes possent, alij consulendum prius senatum censebant. Vicit sententia, quae diem non proferebat. Profectus ab Aquileia consul, castra ad lacum Timaui posuit.

C Imminet mari is lacus. Eodem decem nauibus C. Furius duumuir naualis uenit. Aduersus Illyriorum classem creati duumuiri nauales erant, qui tuēdae uiginti nauibus maris superi orae Anconam uelut cardinem haberent: inde L. Cornelius dextra litora usque ad Tarentum, C. Furius laeua usque ad Aquileiā tueretur. Eae naues ad proximum portū Istriae fines cum onerarijs & magno commeatu missae. secutusq. cum legionibus consul, quinque ferme millia a mari posuit castra. In portu emporium breui perfrequens factum, omniaq. hinc in castra supportabantur: & quo id tutius fieret, stationes ab omnibus castrorum partibus circumdatae sunt: in Istriamq. suum praesidium statiuum, repentina cohors Placentina opposita inter mare & castra. &, ut idem aquatoribus ad fluuium esset praesidium, M. Aebutius tribunus militum secundae legionis duos manipulos militum adijcere iussus est. T. & C. Aelij tribuni militū legionem tertiam, quae pabulatores & lignatores tueretur, uia, quae Aquileiam fert, duxerant. Ab eadem regione mille ferme passuum castra erant Gallorum. Carmelus pro regulo erat tribus haud amplius millibus armatorum. Istri, ut primum ad lacum Timaui castra sunt Romana mota, ipsi post collem occulto loco consederunt: & inde obliquis itineribus agmen sequebantur, in omnem occasionem intenti: nec quidquam eos, quae terra marique agerentur, fallebat. Postquam stationes inualidas esse pro castris, eorum turba inermis frequens inter castra & mare mercantium, sine ullo terrestri aut maritimo munimento uiderunt: duo simul praesidia, Placentinae cohortis, & manipulorum secundae legionis aggrediuntur. Nebula matutina texerat inceptum: qua dilabente ad primum teporem solis, perlucens iam aliquid, incerta tamen, ut solet, lux speciē omnium multiplicem intuenti reddens, tum quoque frustrata Romanos, multo maiorem ijs, quam erat, hostium aciem ostendit: qua territi utriusque stationis milites ingēti tumultu cum in castra confugissent, haud paullo ibi plus, quam quod secum ipsi attulerant, terroris fecerunt. Nam neque dicere quid fugissent, nec percunctantibus reddere responsum poterāt: & clamor in portis, ut ubi nulla esset statio, quae sustineret impetum, audiebatur, & concursatio in obscuro incidentium aliorum in alios, incertum fecerat, an hostis intra uallum esset. Vna uox audiebatur, ad mare uocantium. Id forte temere ab uno exclamatum, totis passim personabat castris. Itaque primo uelut iussi id facere, pauci armati, maior pars inermes, ad mare decurrunt: dein plures, postremo prope omnes: & ipse consul, cum frustra reuocare fugientes conatus, nec imperio, nec auctoritate, nec precibus ad extremū ualuisset, unus remansit M. Licinius Strabo, tribunus militum tertiae legionis, cū tribus signis ab legione sua relictus. Hunc, in uacua castra impetu facto, Istri, cum alius armatus iis

nemo obuiam isset, in praetorio instruentem, atque adhortantem suos oppresserunt. Proelium atrocius, quam pro paucitate resistentium, fuit: nec ante finitum est, quam tribunus militum, quiq. circa eũ constiterãt, interfecti sunt. Praetorio deiecto, direptis, quae ibi fuerunt, ad quaestorium forum, quinctanamq. hostes peruenerunt. Ibi cum omnium rerũ paratam expositamq. copiã, & stratos lectos in quaestorio inuenissent, regulus accubãs epulari coepit: mox idem ceteri omnes armorum hostiumq. obliti faciunt: &, ut quibus insuetus liberalior uictus esset, auidius uino ciboq. corpora onerant. Nequaquam eadem est tũ rei forma apud Romanos. terra mari trepidatur. nautici tabernacula detendunt, commeatumq. in litore expositum in naues rapiunt. milites in scaphas & mare territi ruũt. nautae, metu ne compleantur nauigia, alij turbae obsistunt, alii ab litore naues in altum expellũt: inde certamen, mox etiam pugna cum uulneribus & caede inuicem militum nautarumq. oritur: donec iussu consulis procul a terra classis submota est. Secernere inde inermes ab armatis coepit. uix ∞ CC ex tanta multitudine, qui arma haberent, perpauci equites, qui equos secum eduxissent, inuenti sunt. cetera deformis turba, uelut lixarum calonumque, praeda uere futura, si belli hostes meminissent. Tunc demum nuncius ad tertiam legionem reuocandam, & Gallorum praesidium uenit, & simul ex omnibus locis ad castra recipienda, demendamque ignominiam rediri coeptum est. Tribuni militum tertiae legionis pabulum lignaque proijcere iubent. centurionibus imperant, ut grauiores aetate milites binos in ea iumenta, ex quibus onera deiecta erant, imponant: equites, ut singulos e iuuenibus pedites secum in equos tollant. egregiam gloriam legionis fore, si castra metu secundanorum amissa, sua uirtute recipiant: & recipi facile esse, si in praeda occupati barbari subito opprimantur: sicut ceperint, posse capi. Summa militum alacritate adhortatio audita est. Ferunt citati signa, nec signiferos armati morantur. priores tamen consul copiaeque, quae a mari reducebantur, ad uallum accesserunt. L. Atius, tribunus primus secundae legionis, non hortabatur modo milites, sed docebat etiam: si uictores Istri, quibus armis cepissent castra, ijsdem capta retinere in animo haberent, primum exsutum castris hostem ad mare persecuturos fuisse: deinde stationes certe pro uallo habituros. uino somnoque uerisimile esse mersos iacere. Sub haec A. Baeculonium, signiferũ suum, notae fortitudinis uirum, inferre signum iussit. Ille, si unum se sequerẽtur, quo celerius fieret, facturum dixit: connixusq. cum trans uallum signum transiecisset, primus omnium portã intrauit. Et parte alia T. & C. Aelij, tribuni mil. tertiae legionis, cum equitatu adueniunt: confestim & quos binos oneraria in iumenta imposuerant secuti, & consul cum toto agmine. At Istrorum pauci, qui modice uinosi erant, memores fuerant fugae: alijs somno mors continuata est, integraque sua omnia Romani, praeterquam quod uini cibique absumptũ erat, receperunt. Aegri quoque milites, qui in castris relicti fuerant, postquam intrã uallum suos senserunt, armis arreptis, caedem ingentem fecerunt. Ante omnes insignis opera fuit C. Popillij equitis; Sabello cognomen erat: is pede saucio relictus, longe plurimos hostium occidit. Ad octo millia Istrorum sunt caesa, captus nemo: quia ira & indignatio immemores praedae fecit. Rex tamen Istrorum temulentus ex conuiuio raptim a suis in equum impositus fugit. ex uictoribus CCXXXVII milites perierunt: plures in matutina fuga, quam in recipiendis castris. Forte ita euenit, ut Cn. & L. Gauillij, nouelli Aquileienses cum commeatu ueniẽtes, ignari prope in capta castra ab Istris inciderunt. Ij cum Aquileiã relictis impedimentis refugissent, omnia terrore ac tumultu, nõ Aquileiae modo, sed Romae quoque post paucos dies impleuerunt: quo nõ capta tantũ castra ab hostibus, nec fuga, quae uera erat, sed perditas res, deletũq. exercitum omnẽ allatum est. Itaq., quod in tumultu fieri solet, delectus extra ordinẽ, non in urbe tãtum, sed tota Italia indicti. Duae legiones ciuiũ Romanorum cõscriptae, & decem millia peditũ cum equitibus D sociis nominis Latini imperata. M. Iunius consul transire in Galliam, & ab ciuitatibus prouinciae eius, quantum quaeque posset, militum exigere iussus. Simul decretũ, ut Ti. Claudius praetor militibus legionis quartae, & socium Latini nominis V millibus equitum CCL Pisas ut conuenirent ediceret: eãq. prouinciam, dum consul inde abesset, tutaretur. M. Titinius praetor legionem primam, parem numerum sociorum peditum equitumque Ariminum conuenire iuberet. Nero paludatus Pisas in prouinciam est profectus. Titinius C. Cassio tribuno mil. Ariminum, qui praeesset legioni, misso, delectum Romae habuit. M. Iunius consul

A consul ex Liguribus in prouinciam Galliã transgressus, auxilijs protinus per ciuitates Galliae, militibusq. colonis imperatis Aquileiam peruenit. Ibi certior factus exercitum incolumem esse, scriptis litteris Romam ne tumultuarentur, ipse, remissis auxilijs, quae Gallis imperauerat, ad collegã est profectus. Romae magna ex necopinato laetitia fuit. delectus omissus est, exauctorati, qui sacramento dixerant, & exercitus, qui Arimini pestilẽtia affectus erat, domum dimissus. Istri magnis copijs cum castra haud procul consulis castris haberent, postquam alterum consulem cum exercitu nouo aduenisse audierunt, passim in ciuitates dilapsi sunt. consules Aquileiam in hiberna legiones reduxerunt. Sedato tandem Istrico tumultu S.C. factum est, ut consules inter se compararent, uter eorum ad comitia habenda Romam rediret. Cum absentem Manlium tribuni pl. A. Licinius Nerua, & C. Papirius Turdus in concionibus lacerarent, rogationemq. promulgarent, ne Manlius post i-
B dus Martias (prorogatae namque consulibus in annum prouinciae erant) imperium retineret, uti caussam extemplo dicere, cum abisset magistratu, posset: huic rogationi Q. Aelius collega intercessit, magnisq. contentionibus obtinuit, ne perferretur. Per eos dies Ti. Sempronius Gracchus, & L. Postumius Albinus ex Hispania Romã cum reuertissent, senatus ijs a M. Titinio praetore datus in aede Bellonae ad disserendas res quas gessissent, postulandosq. honores meritos, ut dijs immortalibus haberetur honos. Eodem tempore & in Sardinia magnum tumultum esse, litteris T. Aebutij praetoris cognitum est, quas filius eius ad senatum attulerat. Ilienses adiunctis Balarorum auxilijs pacatam prouinciam inuaserant: nec eis inualido exercitu, & magna parte pestilentia absumpto, resisti poterat. Eadem & Sardorum legati nunciabant, orantes ut urbibus saltem (iam enim agros deploratos esse) opem senatus ferret. Haec legatio, totumq. quod ad Sardiniam pertinebat, ad nouos magi-
C stratus reiectum est. Aeque miserabilis legatio Lyciorum, qui crudelitatem Rhodiorum, quibus ab L. Cornelio Scipione attributi erant, querebantur. fuisse sub ditione Antiochi: eam regiam seruitutem collatam cum praesenti statu, praeclaram libertatem uisam. nõ publico tantum se premi imperio, sed singulos iustum pati seruitium: iuxta se coniuges liberosq. uexari: in corpus, in tergum saeuiri: famam, quod indignum sit, maculari dehonestariq., & palam res odiosas fieri, iuris etiam usurpandi caussa, ne pro dubio habeant, nihil inter se & argento parata mancipia interesse. Motus his senatus, litteras Lycijs ad Rhodios dedit: nec Lycios Rhodiis, nec ullos alicui, quam qui nati liberi sint, in seruitutem dari placere. Lycios ita sub Rhodiorum simul imperio & tutela esse, ut in ditione populi R. ciuitates sociae sint. Triumphi deinde ex Hispania duo continui acti. Prior Sẽpronius Gracchus de Celtiberis sociisq. eorum, postero die L. Postumius de Lusitanis, aliisq. eiusdem regio-
D nis Hispanis triumphauit. XL millia pondo argenti Gracchus transtulit, XX millia Albinus. Militibus denarios quinos uicenos, duplex centurioni, triplex equiti, ambo diuiserunt; sociis tantundem quantum Romanis. Per eosdem forte dies M. Iunius cõsul ex Istria comitiorũ caussa Romã uenit. Eum cum in senatu fatigassent interrogationibus tribuni pl. Papirius & Licinius, de his, quae in Istria essent acta, in concionẽ quoque produxerunt. Ad quae cũ consul, se dies non plus XI in ea prouincia fuisse, responderet: quae se absente acta essent, se quoque, ut illos, fama cõperta habere: exsequebantur deinde quaerẽtes, quid ita nõ potius A. Mãlius Romã uenisset, ut rationem redderet populo R. cur ex Gallia prouincia, quam sortitus esset, in Istriam transisset: quando id bellũ senatus decreuisset, quãdo id bellũ populus R. iussisset? At hercule priuato quidem cõsilio bellum susceptum esse, sed gestum prudenter fortiterque. Immo utrum susceptum sit nequius, an inconsultius gestũ, dici
E non posse. Stationes duas nec opinantes ab Istris oppressas, castra Romana capta, quod peditũ, quod equitũ in castris fuerit. ceteros inermes fusosque, ante omnes consulem ipsum ad mare ac naues fugisse. priuatum rationem redditurum earum rerum esse, quoniam consul noluisset. Comitia deinde habita: cõsules creati C. Claudius Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus. Et postero die praetores facti, P. Aelius Tubero iterum, C. Quinctius Flamininus, C. Numisius, C. Mummius, Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius Laeuinus. Tuberoni urbana iurisdictio, Quinctio peregrina euenit, Numisio Sicilia, Mummio Sardinia: sed ea propter belli magnitudinẽ prouincia consularis facta. Gracchus eam sortitur, Istriã Claudius, Scipio & Laeuinus Galliam in duas diuisam prouincias sortiti sunt. Idib. Martiis, quo die An. 573
Sempronius Claudiusq. consulatũ inierunt, mentio tantũ de prouincijs Sardinia Istriaque,

& utriusque hostibus fuit, qui in his prouincijs bellum consciuissent. Postero die legati Sar- F dorum, qui ad nouos magistratus delati erant, L. Minucius Thermus, qui legatus Manlij consulis in Istria fuerat, in senatum uenit. Ab his edoctus est senatus, quantum belli eae prouinciae haberent. Mouerunt senatum & legationes socium nominis Latini, quae & cẽsores, & priores consules fatigauerunt, tandem in senatũ introductae. Summa querellarũ erat, ciues suos Romae censos plerosque Romam commigrasse. quod si permittatur, perpaucis lustris futurum, ut deserta opida, deserti agri nullum militem dare possent. Fregellas quoque millia IV familiarum transisse ab se, Samnites Peligniq; querebantur: neque eo minus aut hos aut illos in delectum militum dare. Genera autem fraudis duo mutãdae uiritim ciuitatis inducta erant. Lex socijs ac nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquerent, dabat, ut ciues Romani fierent. ea lege male utendo, alij socijs, alij populo Romano iniuriam faciebant. nam, & ne stirpem domi relinquerent, liberos suos quibusquibus Romanis in eam condicionem, ut manumitterentur, mancipia dabant, libertiniq. ciues G essent: & quibus stirpes deesset, quam relinquerent, ij ciues Romani fiebant. Postea his quoque imaginibus iuris spretis, promiscue sine lege, sine stirpe, in ciuitatem Romanam per migrationem & censum transibant. Haec ne postea fierent, petebant legati, & ut redire in ciuitates iuberent socios. deinde ut lege cauerent, ne quis quem ciuitatis mutãdae caussa suum faceret, neue alienaret: & si quis ita ciuis Romanus factus esset, ciuis non esset. Haec impetrata ab senatu. Prouinciae deinde, quae in bello erant, Sardinia atque Istria decretae. in Sardiniam duae legiones scribi iussae: quina millia in singulas, & duceni pedites, treceni equites, & duodecim millia peditum sociorum ac Latini nominis, & DC equites, & X quinqueremes naues, si deducere ex naualibus uellet. Tantundem peditum equitumque in Istriam, quantum in Sardiniam, decretũ. Et legionem unam cum equitibus CCC, H & quinque millia peditum sociorum, & CCL mittere equites in Hispaniam consules ad M. Titinium iussi. Priusquam consules prouincias sortirentur, prodigia nunciata sunt: lapidem in agro Crustumino in lacum Martis de caelo cecidisse: puerum trunci corporis in agro Romano natum, & quadrupedem anguem uisum: & Capuae multa in foro aedificia de caelo tacta: & Puteolis duas naues fulminis ictu concrematas esse. Inter haec quae nunciabãtur, lupus etiam Romae interdiu agitatus, cum Collina porta intrasset, per Esquilinã magno cõsectantium tumultu euasit. Eorum prodigiorum caussa cõsules maiores hostias immolarunt: & diem unum circa omnia puluinaria supplicatio fuit. Sacrificijs rite perfectis prouincias sortiti sunt. Claudio Istria, Sẽpronio Sardinia obuenit. Legẽ deinde socijs C. Claudius tulit senatuscõsulto, & edixit, qui socij ac nominis Latini, ipsi maioresue eorũ M. Claudio, T. Quinctio censoribus, postq. ea apud socios nominis Latini censi essent, ut I omnes in suam quisque ciuitatem ante Kal. Nouẽbres redirent. Quaestio, qui ita nõ redissent, L. Mummio praetori decreta est. Ad legẽ, & edictum cõsulis S.C. adiectũ est, ut dictator, cõsul, interrex, cẽsor, praetor, qui nunc esset apud forũ, darẽt operã, ut, qui manumitteretur, in libertatẽ uindicaretur, iusiurandum daret: qui eum manumitteret, ciuitatis mutãdae caussa manu nõ mittere, qui id nõ iuraret, eum manumittendum nõ censuerunt. Haec in posterum caussa iurisq. dictio C. Claudio cõsuli decreta est. Dum haec Romae gerũtur, M. Iunius, & A. Manlius, qui priore anno consules fuerant, cum Aquileiae hibernassent, principio ueris in fines Istrorum exercitum introduxerunt: ubi cum effuse popularentur, dolor magis & indignatio diripi res suas cernẽtes Istros, quam certa spes satis sibi uiriũ ad uersus duos exercitus esse exciuit. Cõcursu ex omnib. populis iuuẽtutis facto, repẽtinus & tumultuarius exercitus acrius primo impetu quam perseuerãtius pugnauit. Ad quattuor K millia eorũ in acie caesa. ceteri omisso bello in ciuitates passim diffugerũt. Inde legatos primum ad pacẽ petendã in castra Romana, deinde obsides imperatos miserunt. Haec cum Romae cognita litteris proconsulum essent, C. Claudius cõsul ueritus ne forte ea res prouinciam exercitumq. sibi adimeret, nõ uotis nuncupatis, non paludatis lictoribus, uno omniũ certiore facto collega, nocte profectus praeceps in prouinciam abijt: ubi incõsultius quã uenerat, se gessit. Nam cum concione aduocata fugam e castris A. Manlij aduersis auribus militum, quippe qui primi ipsi fugissent, iactasset, ingessisset probra M. Iunio, quod se dedecoris socium collegae fecisset, ad extremum utrumque decedere prouincia iussit. Quod cũ milites consulis imperio dicto audientes futuros sese dicerent, cum is more maiorum se-

A cundum uota in Capitolio nuncupata, lictoribus paludatis profectus ab urbe esset, furens ira, uocatum qui proquaestor Manlij erat, catenas poposcit, uinctos se Iunium Manliúq. minitans Romam missurum. Ab eo quoque spretum consulis imperium est, & circumfusus exercitus fauens imperatorum caussae, & consuli infestus, animos ad non parendū addebat. Postremo fatigatus consul & contumelijs singulorum, & multitudinis (nam insuper irridebant) ludibrijs, naue eadem, qua uenerat, Aquileiam redijt. Inde collegae scripsit, ut militum nouorum ei parti, quae scripta in Istriam prouinciam esset, ediceret, Aquileiā ut conueniret, nequid se Romae teneret, quo minus uotis nuncupatis paludatus ab urbe exiret. Haec collegae obsequenter facta, breuisq. dies ad conueniendū edicta est. Claudius prope consecutus est litteras suas. Concione aduenіens de Manlio & Iunio habita, nō ultra triduū moratus Romae, paludatis lictoribus, uotisq. in Capitolio nuncupatis, in prouinciam aeque ac prius praecipiti celeritate abit. B Paucis ante diebus Iunius Manliusq. opidum Nesattium, quo se principes Istrorū & regulus ipse Aepulo receperat, summa ui oppugnarant. eo Claudius duabus legionibus nouis adductis, uetere exercitu cū suis ducibus dimisso, ipse opidum circumsedit, & uineis oppugnare intendit: amnemq. praeterfluentē moenia, qui & impedimento oppugnātibus erat, & aquationem Istris praebebat, multorū dierū opere exceptū nouo alueo auertit. Ea res barbaros miraculo terruit abscissae aquae, & ne tum quidē memores pacis, in caedem coniugum ac liberorum uersi, etiam ut spectaculo hostibus tam foedum facinus esset, palam in muris trucidatos praecipitabant. Inter simul complorationem feminarum puerorumque, simul nefandam caedem, milites trāsgressi murum opidum intrarunt. cuius capti tumultum ut ex pauido clamore fugientium accepit rex, trāsiecit ferro pectus, ne uiuus caperetur: ceteri capti aut occisi. Duo deinde opi-C da Mutila & Faueria ui capta & deleta. Praeda, ut in gēte inopi, spe maior fuit, & omnis militibus concessa est. V millia capitum DCXXXII. sub corona uenierunt. auctores belli uirgis caesi, & securi percussi. Istria tota trium opidorum excidio, & morte regis pacata est: omnesq. undiq. populi obsidibus datis in ditionem uenerunt. Sub Istrici finem belli, apud Ligures consilia de bello haberi coepta. Ti. Claudius procōsul, qui praetor priore anno fuerat, cū praesidio legionis unius Pisis praeerat. cuius litteris senatus certior factus, eas ipsas litteras ad C. Claudium (nam alter consul iam in Sardiniam trāsiecerat) deferendas censet & adijcit decretū; quoniā Istria prouincia confecta esset, si ei uideretur, exercitū trāsduceret in Ligures. Simul ex litteris cōsulis, quas de rebus in Istria gestis scripserat, in biduū supplicatio decreta. Et ab altero consule Ti. Sempronio in Sardinia prospere res gestae. Exercitum in agrum Sardorum Iliensium induxit. Balarorum magna auxilia Iliensibus uenerāt. D Cum utraque gente signis collatis conflixit. Fusi fugatiq. hostes, castrisq. exuti. XII millia armatorum caesa. Postero die arma lecta conijci in aceruum iussit consul: sacrumq. id Vulcano cremauit. Victorem exercitum in hiberna sociorum urbium reduxit. Et C. Claudius litteris Ti. Claudij & senatusconsulto accepto, ex Istria legiones in Ligures transduxit. Ad Scultennam flumen in campos progressi castra habebant hostes. Ibi cum his acie dimicatū. XV ∞ caesa: plus DCC aut in proelio, aut in castris (nā ea quoque expugnata sunt) capti, & signa militaria unum & L capta. Ligures reliquiae caedis in montes refugerunt passim: populantique campestres agros consuli nulla usquam apparuerunt arma. Claudius duarum gentium uno anno uictor, duabus, quod raro alius, in consulatu pacatis prouincijs, Romam reuertit. Prodigia eo anno nunciata, in Crustumino auem sangualem (quam uocant) sacrum lapidem rostro cecidisse. bouem in Campania locutum. uaccam aeneam Syra-E cusis ab agresti tauro, qui pecore aberrasset, initam, ac semine adspersam. In Crustumino diem unum in ipso loco supplicatio fuit. & in Campania bos alenda publice data: Syracusanumq. prodigium expiatum, editis ab haruspicibus dijs, quibus supplicaretur. Pōtifex eo anno mortus est M. Claudius Marcellus, qui consul censorq. fuerat. In eius locum suffectus est pontifex filius eius M. Marcellus. Et Lucam colonia eodem anno ∞ ∞ ciuium Romanorum sunt deducta. Triumuiri deduxerunt, P. Aelius, L. Egilius, Cn. Sicinius. Quinquagena & singula iugera & semisses agri in singulos dati sunt. De Ligure captus is ager erat: Etruscorum ante, quam Ligurum, fuerat. C. Claudius consul ad urbem uenit: cui, cum in senatu de rebus in Istria Liguribusq. prospere gestis disseruisset, postulanti triūphus est decretus. triumphauit in magistratu de duabus simul gentibus. Tulit in eo triumpho

denarium CCCVII millia,& uictoriatū LXXXV millia DCCII. militibus in singulos qui F
ndeni denarij dati,duplex cēturioni,triplex equiti:socijs dimidio minus,quam ciuibus, da
tum.Itaque taciti, ut iratos esse sentires, secuti sunt currum. Dum is triumphus de Ligu-
ribus agebatur, Ligures postquam senserunt non consularem tantum exercitum Romam
adductum,sed legionem ab Ti.Claudio Pisis dimissam,soluti metu clam exercitu indicto,
per trāsuersos limites superatis montibus in campos degressi,agrum Mutinensem popula
ti,repentino impetu coloniam ipsam ceperunt.Id ubi Romam allatum est,senatus C.Clau
dium consulem comitia primo quoque tempore habere iussit: creatisque in annum magi-
stratibus in prouinciam redire, & coloniā ex hostibus eripere. Ita uti censuit senatus comi
tia habita,consules creati Cn.Cornelius Scipio Hispalus,Q.Petillius Spurinus. Praetores
inde facti,M.Popillius Laenas,P.Licinius Crassus,M.Cornelius Scipio,L.Papirius Maso,
M.Aburius, L.Aquillius Gallus. C. Claudio consuli prorogatum in annum imperium, & G
Gallia prouincia. Et ne Istri quoque idē,quod & Ligures,facerēt,socios nominis Latini in
Istriā mitteret, quos triūphi caussa de prouincia deduxisset, mandatū Cn.Cornelio, & Q.
Petillio consulibus,quo die magistratū inierūt,immolātibus Ioui singulis bubus, uti solet,
An.574. in ea hostia,qua Q.Petillius sacrificauit,in iocinore caput non inuentum.Id cum ad senatū
retulisset, boue perlitare iussus. De prouincijs deinde consultus senatus Pisas & Ligures
prouincias consulibus decreuit.Cui Pisae prouincia obuenisset,cum magistratum creando
rum tempus esset,ad comitia reuerti iussit. Additum decreto, ut binas legiones nouas scri-
berent, & CCC equites & dena millia peditū socijs nominiq. Latino, & DC imperarent
equites.Ti.Claudio prorogatum est imperium in id tempus,quo in prouinciam consul ue-
nisset.Dum de his rebus in senatu agitur,Cn.Cornelius euocatus a uiatore,cum templo e-
gressus esset,paullo post redijt cōfuso uultu:& exposuit patribus conscriptis,bouis sescena H
ris,quem immolauisset,iecur defluxisse: id se uictimario nuncianti parū credentem,ipsum
aquam effundi ex olla,ubi exta coquerentur,iussisse:& uidisse ceteram integram partē ex
torum,iecur omne inenarrabiliter absumptum.Territis eo prodigio patribus,& alter con-
sul curā adiecit, qui se, quod caput iecinori defuisset,tribus bubus perlitasse negauit.Sena-
tus maioribus hostijs usq.ad litationem sacrificari iussit.Ceteris dijs perlitatum ferunt, Sa
luti Petillium perlitasse negant.Inde consules praetoresq. prouincias sortiti,Pisae Cn.Cor
nelio,Ligures Petillio obuenerunt.Praetores,L.Papirius Maso urbanam,M.Aburius inter
peregrinos sortiti sunt.M.Cornelius Scipio Maluginensis Hispaniam ulteriorem,L.Aquil
lius Gallus Siciliam habuit.duo deprecati sunt,ne in prouincias irent,M.Popillius in Sardi
niam. Gracchum eam prouinciam pacare, & T.Aebutium praetorē adiutorē ab senatu da
tum esse. Interrumpi tenorem rerum, in quibus peragendis continuatio ipsa efficacissima I
esset,minime conuenire.inter traditionem imperij,nouitatemq.successoris,quae noscēdis
prius quā agendis rebus imbuenda sit,saepe bene gerendae rei occasiones intercidere. Pro
bata Popillij excusatio est. P. Licinius Crassus sacrificijs se impediri sollēnibus excusabat,
ne in prouinciam iret.citerior Hispania obuenerat. Ceterū aut ire iussus,aut iurare pro cō
cione sollemni sacrificio se prohiberi.Id ubi in P.Licinio ita statutum est,& ab se uti iusiurā
dum acciperent, M.Cornelius postulauit,ne in Hispaniam ulteriorē iret: Praetores ambo
in eadē uerba iureiurarunt.M.Titinius & T.Fonteius proconsules manere cū eodē imperij
iure in Hispania iussi:& ut in supplemētū his tria millia ciuiū Romanorū cū equitibus CC,
V millia sociū Latini nois,& CCC equites mitterentur. Latinae feriae fuere A.D.III no.
Maij: in quibus,quia in una hostia magistratus Lanuuinus precatus non erat,populi R.Qui
ritiū,religioni fuit.Id cū ad senatum relatum esset,senatusq. ad pontificum collegiū reiecis K
set,pōtificibus,quia nō rite factae Latinae essēt,instauratis Latinis,placuit Lanuinos, quo
rū opera īstauratae essēt,hostias praebere. Accesserat ad religionē quod Cn.Cornelius cō
sul ex mōte Albanō rediēs cōcidit,& parte mēbrorū captus ad aquas Cumanas profectus,
ingrauescēte morbo,Cumis decessit: sed inde mortuus Romā allatus,& funere magnifico
elatus sepultusq. est. Pontifex idē fuerat. Cōsul Q. Petillius cū primū per auspicia posset,
collegae subrogādo comitia habere iussus,& Latinas edicere:comitia in A.D.III non.Sexti
les,Latinas in A.D.III idus Sextiles, edixit.Plenis religionum animis prodigia insuper nū
ciata: Tusculi facē in caelo uisam,Gabijs aedē Apollinis & priuata aedificia complura,Gra
uiscis murum portamq.de caelo tacta.Ea patres procurari,uti pontifices censuissent,iusse-

runt.

A runt. Dum consules primum religiones, deinde alterum alterius mors, & comitia, & Latinarum instaurationes impediunt: interim C. Claudius exercitum ad Mutinam, quam Ligures priore anno ceperant, admouit. Ante triduum quam oppugnare ceperat, receptam ex hostibus colonis restituit. IIX millia ibi Ligurum intra muros caesa, litteraeq. Romã ex templo scriptae, quibus nõ modo rem exponeret: sed etiam gloriaretur, sua uirtute ac felicitate neminẽ iam cis Alpes hostem populi R. esse, agriq. aliquantũ captum, qui multis millibus hominũ diuidi uiritim posset. Et Ti. Sempronius eodem tempore in Sardinia multis secũdis proelijs Sardos perdomuit. XV millia hostium sunt caesa. Omnes Sardorũ populi, qui defecerant, in ditionem redacti. Stipendiarijs ueteribus duplex uectigal imperatum exactumque. ceteri frumentum contulerunt. Pacata prouincia, obsidibusq. ex tota insula CCXXX acceptis, legati Romam, qui ea nunciarent, missi: quiq. ab senatu peterent, ut ob eas res ductu auspicioq. Ti. Sẽpronij prospere gestas, dijs immortalibus honos haberetur,
B ipsiq. decedẽti de prouincia exercitum secum deportare liceret. Senatus in aede Apollinis legatorum uerbis auditis, supplicationem in biduum decreuit, & XL maioribus hostijs cõsules sacrificare iussit: Ti. Sempronium procõsulem exercitumq. eo anno in prouincia manere. Comitia deinde cõsulis unius subrogãdi, quae in A. D. III nonas Sextiles edicta erãt, eo ipso die sunt confecta. Q. Petillius cõsul collegam, qui extemplo magistratũ occiperet, creauit C. Valeriũ Laeuinum. Is iã diu cupidus prouinciae, cũ opportunae cupiditati eius litterae allatae essent, Ligures rebellasse, nonis Sextilib. paludatus, litteris auditis, tumultus eius caussa legionem tertiã ad C. Claudium proconsulem in Galliam proficisci iussit: duumuiros nauales cum classe Pisas ire, qui Ligurum oram, maritimum quoque terrorem admouẽtes, circumuectarentur. Eodem & Q. Petillius consul ad conueniendum exercitui
C diẽ edixerat. Et C. Claudius procõsul audita rebellione Ligurum, praeter eas copias, quas secum Parmae habebat, subitarijs collectis militibus, exercitum ad fines Ligurũ admouit. Hostes sub aduentum C. Claudij, a quo duce se meminerant nuper ad Scultennam flumẽ uictos fugatosq., locorum magis praesidio aduersus infeliciter expertam uim, quam armis se defensuri, duos montes Letum & Balistam ceperũt: muroq. insuper amplexi, tardius ex agris demigrantes, oppressi ad ∞ & D perierunt. Ceteri montibus se tenebant, & ne in metu quidem feritatis ingenitae obliti, saeuiunt in praedã, quae Mutinae parta erat: captiuos cũ foeda laceratione interficiũt: pecora in fanis trucidãt uerius passim, quã rite sacrificant. Satiati caede animantiũ, quae inanima erãt, parietibus affligunt, uasa omnis generis usui magis quã ornamento in speciẽ facta. Q. Petillius cõsul, ne absente se debellaretur, litteras ad C. Claudium misit, ut cum exercitu ad se in Galliam ueniret, campis Macris se eũ exspectaturũ. Litteris acceptis Claudius ex Liguribus castra mouit, exercitumq. ad campos Ma-
D cros consuli tradidit. Eodem paucis post diebus C. Valerius cõsul alter uenit. Ibi diuisis copijs, priusquam digrederentur, communiter ambo exercitus lustrauerunt. tum sortiti, quia non ab eadem utrumque parte aggredi hostem placebat, regiones quas peterent. Valeriũ auspicato sortitum constabat, quod in templo fuisset: in Petillio id uitio factum, postea augures respõderunt, quod extra templum sortem in sitellam in templum latã foris ipse posuerit. Profecti inde in diuersas regiones. Petillius aduersus Balistae & Leti iugũ, quod eos montes perpetuo dorso inter se iungit, castra habuit. Ibi adhortantem eum pro concione milites, immemorem ambiguitatis uerbi ominatum ferunt, se eo die Letum capturum esse. Duabus simul partibus subire in aduersos montes coepit. Ea pars, in qua ipse erat, impigre succedebat. Alteram hostes cum propulissent, ut restitueret rem inclinatam, consul equo aduectus, suos quidem a fuga reuocauit: ipse dum incautius ante signa obuersatur,
E missili trãsiectus cecidit. Nec hostes ducem occisum senserunt, & suorũ pauci qui uiderãt, haud negligenter, ut qui in eo uictoriam uerti scirent, corpus occultauere. Alia multitudo peditum equitumque, deturbatis hostibus, montes sine duce cepere. Ad V millia Ligurum occisa, ex Romano exercitu duo & quinquaginta ceciderunt. Super tam euidentem tristis ominis euentum etiam ex pullario auditum est, uitium in auspicio fuisse, nec id consulem ignorasse. C. Valerius audita

* * *

Periti religionum, iurisq. publici, quando duo ordinarij consules eius anni alter morbo, alter ferro perijsset, suffectum consulem negabant comitia habere posse

An. 575 * * * F

deduxit. Cis Apeninum Garuli & Lapicini, & Hercates, trans Apenninum Briniates fuerant. Inter Audenam amnem P. Mucius cum ijs, qui Lunam Pisasq. depopulati erant, bellum gessit, omnibusq. in ditionem redactis arma ademit. Ob eas res in Gallia Liguribusque gestas duorum consulum ductu auspicioque, senatus in triduum supplicationes decreuit, & XL hostijs sacrificari iussit. Et tumultus quidem Gallicus & Ligustinus, qui in principio eius anni exortus fuerat, haud magno conatu breui oppressus erat. Belli Macedonici subibat iam cura, miscente Perseo inter Dardanos Bastarnasq. certamina: & legati qui missi ad res uisendas in Macedoniam erant, iam reuerterant Romam, renunciauerantque bellum in Dardania esse. Simul uenerant & ab rege Perseo oratores, qui purgarent, nec accitos ab eo Bastarnas, nec auctore eo quidquam facere. Senatus nec liberauit eius culpae regem, neque arguit: moneri eum tantummodo iussit, ut etiam atque etiam curaret ut sanctum haberet foedus, quod ei cum Romanis esse uideri posset. G Dardani cum Bastarnas non modo non excedere finibus suis, quod sperauerant, sed grauiores fieri in dies cernerent, subnixos Thracum accolarum & Scordiscorum auxilijs, audendum aliquid uel temere rati, omnes undiq. armati ad opidum, quod proximum castris Bastarnarum erat, conueniunt. Hiems erat, & id anni tempus elegerant, ut Thraces Scordisciq. in fines suos abirent. Quod ubi ita factum, & solos iam esse Bastarnas audierunt, bifariam diuidunt copias: pars ut recto itinere ad lacessendum ex aperto iret, pars deuio saltu circumducta, ab tergo aggrederetur. Ceterum priusquam circumire castra hostium possent, pugnatum est: uictiq. Dardani compelluntur in urbem, quae fere XII millia ab castris Bastarnarum aberat. Victores confestim circumsidunt urbem, haud dubie postero die aut metu dedituris se hostibus, aut ui expugnaturi. Interim Dardanorum altera manus, quae circumducta erat, ignara cladis suorum, castra Bastarnarum sine praesidio relicta H

* * *

more sella eburnea posita ius dicebat, disceptabatq. controuersias minimarum rerum: adeoq. nulli fortunae adhaerebat animus per omnia genera uitae errãs, uti nec sibi nec alijs, quinam homo esset, satis constaret, non alloqui amicos, uix notis familiariter arridere. munificentia inaequali sese aliosq. ludificari: quibusdam honoratis, magnoq. aestimãtibus se, puerilia, ut escae aut lusus, munera dare: alios nihil exspectantes ditare. itaque, nescire quid sibi uellet, quibusdam uideri. quidam ludere eum simpliciter, quidam haud dubie insanire aiebant. In duabus tamen magnis honestisq. rebus uere regius erat animus, in urbium donis & deorum cultu. Megalopolitanis in Arcadia murum se circumdaturum urbi est pollicitus: maioremq. partem pecuniae dedit. Tegeae theatrum magnificum e marmore facere instituit. I Cyzici in prytaneum, id est, penetrale urbis, ubi publice, quibus is honos datus est, uescuntur, uasa aurea mensae unius posuit. Rhodijs nihil unum insigne, ita omnis generis, ut quaeque usus eorum postulauerunt, dona dedit. Magnificentiae uero in deos, uel Iouis Olympij templum Athenis, unum in terris inchoatum pro magnitudine dei, potest testis esse. Sed & Delon maris insignibus, statuarumq. copia exornauit: & Antiochiae Iouis Capitolini magnificum templum non laqueatum auro tantum, sed parietibus totis lamina inauratum, & alia multa in alijs locis pollicitus, quia perbreue tempus regni eius fuit, non perfecit. Spectaculorum quoque omnis generis magnificentia superiores reges uicit, reliquorum sui moris & copia Graecorum artificum. Gladiatorum munus Romanae consuetudinis primo maiore cum terrore hominum insuetorum ad tale spectaculum, quam uoluptate dedit: deinde saepius dando & modo uulneribus tenus, modo sine missione etiam, K & familiare oculis gratumq. id spectaculum fecit, & armorum studium plerisque iuuenum accendit. Itaque qui primo ab Roma magnis praemijs paratos gladiatores accersere solitus erat, iam

* * *

An. 576 L. Cornelius Scipio inter peregrinos. M. Atilio praetori prouincia Sardinia obuenerat, sed cum legione noua, quam consules conscripserant, quinque millibus peditum, CCC equitibus in Corsicam iussus est transire. Cum is ibi bellum gereret, Cornelio prorogatum imperium, ubi obtineret Sardiniam. Cn. Seruilio Caepioni in Hispaniam ulteriorem, & P. Furio Philo in citeriorem tria millia peditum Romanorum, equites CL, & socium Latini nominis

A ni nominis quinque millia peditum, CCC equites. Sicilia L. Claudio sine supplemento decreta. Duas praeterea legiones consules scribere iussi, cum iusto numero peditum equitumque, & decem millia peditum socijs imperare, & DC equites. Delectus consulibus eo difficilior erat, quod pestilentia, quae priore anno in boues ingruerat, eo uerterat in homines. qui inciderant, haud facile septimum diem superabant: qui superauerant, longinquo maxime quartanae implicabantur morbo. Seruitia maxime moriebantur. eorũ strages per omnes uias insepultorum erat. Ne liberorum quidem funeribus libitina sufficiebat. Cadauera intacta a canibus ac uulturibus tabes absumebat: satisq. constabat nec illo, nec priore anno in tanta strage boum, hominumq. uulturium usquam uisum. Sacerdotes publici ea pestilentia mortui sunt, Cn. Seruilius Caepio pontifex pater praetoris, & Ti. Sempronius C.F. Longus decemuir sacrorũ, & P. Aelius Paetus augur, & Ti. Sẽpronius B Gracchus, & C. Mamilius Vitulus curio maximus, & M. Sempronius Tuditanus pontifex. Pontifices suffecti sunt, C. Sulpicius Galba in locum Tuditani * Augures suffecti sunt, in Gracchi locum T. Veturius Crassus Sempronianus, in P. Aelij Q. Aelius Paetus. X uir sacrorum C. Sempronius Longus, curio maximus C. Scribonius Curio sufficitur. Cum pestilentiae finis non fieret, senatus decreuit, uti X uiri libros Sybillinos adirent. Ex decreto eorũ diem unum supplicatio fuit, & Q. Marcio Philippo uerba praeeunte, populus in foro uotum concepit, si morbus pestilentiaque ex agro Romano emota esset, biduum ferias ac supplicationem se habiturum. In Veienti agro biceps natus puer, & Sinuessae unimanus, & Oximi puella cum dentibus, & arcus interdiu sereno caelo super aedem Saturni in foro Romano intentus, & tres simul soles effulserunt, & faces eadem nocte plures per caelũ lapsae sunt. Lanuuini, Caeritesq. anguem in opido suo iubatum aureis maculis sparsum ap- C paruisse affirmabant, & in agro Campano bouẽ locutũ esse satis constabat. Legati non. Iun. ex Africa redierunt, qui conuento prius Massanissa rege Carthaginem ierant: ceterum certius aliquãto, quae Carthagine acta essent, ab rege resciuerant, quam ab ipsis Carthaginiensibus. compertum tamen affirmauerunt legatos ab rege Perseo uenisse, ijsq. noctu senatũ in aede Aesculapij datum esse. ab Carthagine legatos in Macedoniam missos, & rex affirmauerat, & ipsi parum constanter negauerant. In Macedoniam quoque mittendos legatos senatus censuit. Tres missi sunt, C. Laelius, M. Valerius Messalla, Sex. Digitius. Perseus per id tempus, quia quidam Dolopũ non parebant, & de quibus ambigebatur rebus, disceptationem ab rege ad Romanos reuocabant, cum exercitu profectus sub ius iudiciumq. suum totam coegit gentem. Inde per Oetaeos montes transgressus, religionibus quibusdam animum obiectis oraculum aditurus Delphos adscendit. Cum in media repen- D te Graecia apparuisset, magnũ non finitimis modo urbibus terrorem praebuit, sed in Asiã quoque ad regem Eumenem nuncius tumultus eius uenit. Triduum non plus Delphis moratus, per Phthiotidem Achaiam, Thessaliamq. sine damno iniuriaque agrorum, per quos iter fecit, in regnum redijt. Nec earum tantum ciuitatum, per quas iturus erat, satis habuit animos sibi conciliare: sed aut legatos aut litteras dimisit, petens ne diutius simultatum, quae cum patre suo fuissent, meminissent: nec enim tam atroces fuisse eas, ut non cum ipso potuerint ac debuerint finiri: secum quidem omnia illis integra esse ad instituendã fideliter amicitiam. Cum Achaeorum maxime gente reconciliandae gratiae uiam quaerebat. Haec una ex omni Graecia gens, & Atheniensium ciuitas, eo processerat irarũ, ut finibus interdiceret Macedonibus. itaque seruitijs ex Achaia fugientibus receptaculum Macedonia erat: quia cum finibus suis interdixissent, intrare regni terminos ipsi non audebant. id E cum Perseus animaduertisset, comprehensis omnibus litteras ad Achaeos misit, quibus se seruos eorum, qui ad se transfugerant, benigne remittere illis scripsit. Ceterum ne similis fuga seruorum postea fieret, cogitandum & illis esse. Recitatis his litteris per Xenarchum praetorẽ, qui priuatae gratiae aditum apud regem quaerebat: & plerisque moderate & benigne scriptas esse cẽsentibus litteras, atq. ijs maxime, qui praeter spem recepturi essent amissa mancipia: Callicrates ex ijs, qui in eo uerti salutẽ gentis crederent, si cum Romanis inuiolatum foedus seruaretur, Parua, inquit, aut mediocris res, Achaei quibusdam uidetur agi, ego maxime grauissimam omnium, non agiq. tantum arbitror, sed quodam modo actã esse. Nam qui regibus Macedonum Macedonibusq. ipsis, finibus interdixissemus, manereq. id decretum uolumus, scilicet ne legatos, ne nuncios admitteremus regum, per quos

aliquorum

aliquorum ex nobis animi sollicitarentur: ij concionantem quodam modo absentem audimus regem,&,si dijs placet,orationem eius probamus: & cum ferae bestiae cibum ad fraudem suam positum plerũque aspernentur & refugiant, nos caeci specie parui beneficij inescamur: & seruulorum minimi pretij recipiendorum spe,nostram ipsorum libertatem subrui, & tentari patimur.Quis enim non uidet uiam regiae societatis quaeri,qua Romanorũ foedus,quo nostra omnia continentur,uioletur?Nisi hoc dubium alicui est bellandum Romanis cum Perseo esse: & quod uiuo Philippo exspectatum morte eius interpellatum est, id post mortem Philippi futurum. Duos, ut scitis, habuit filios Philippus, Demetrium & Persea.Genere materno,uirtute,ingenio, fauore Macedonũ, longe praestitit Demetrius. Sed quia in Romanos odij regnum posuerat praemium,Demetriũ nullo alio crimine, quã Romanae amicitiae initae,occidit, Persea quẽ populi R. hostẽ prius paene,quã regni heredẽ futurum sciebat,regẽ fecit.Itaque quid hic post mortem patris egit aliud,quam bellũ parauit? Bastarnas primum ad terrorem omnium in Dardaniam immisit: qui si sedem eã tenuissent,grauiores eos accolas Graecia habuisset, quam Asia Gallos habeat. Ea spe depulsus,non tamen belli consilia omisit: immo,si uera uolumus dicere,iã inchoauit bellum. Dolopiam armis subegit,nec prouincijs de controuersis ad disceptationem populi R. reuocantem audiuit. inde transgressus Oetam, ut repẽte in medio umbilico Graeciae cõspiceretur, Delphos adscendit. Haec usurpatio itineris insoliti quo uobis spectare uidetur? Thessaliã deinde peragrauit,quod sine ullius eorum,quos oderat, noxia,hoc magis tentationem metuo.Inde litteras ad nos cum muneris specie misit,& cogitare iubet,quo modo in reliquũ hoc munere non egeamus, hoc est, ut decretum,quo arcentur Peloponneso Macedones, tollamus: rursus legatos regios, & hospitia cum principibus,& mox Macedonum exercitus,ipsum quoque a Delphis(quantum enim interluit fretum?) trãsijcientem in Peloponnesum uideamus: immisceamur Macedonibus armantibus se aduersus Romanos.Ego nihil noui censeo decernendum,seruandaq.omnia integra,donec ad certum dirigantur: uanusne hic timor noster,an uetus fuerit: si pax inuiolata inter Macedonas Romanosq. manebit, nobis quoque amicitia & commercium sit. nunc de eo cogitare periculosum & immaturum uidetur. Post hunc Arco frater Xenarchi praetoris ita disseruit. Difficilem orationem Callicrates & mihi,& omnibus, qui ab eo dissentimus,fecit: agendo enim Romanae societatis caussam ipse,tentarique & oppugnari dicendo,quam nemo neque tentat,neque oppugnat;effecit,ut,qui ab se dissentiret,aduersus Romanos dicere uideretur. Ac primum omnium tamquam non hic nobiscum fuisset,sed aut ex curia populi R. ueniret,aut regũ arcanis interesset,omnia scit & nunciat, quae occulte facta sunt:diuinat etiã, quae futura fuerant,si Philippus uixisset:quid ita Perseus regni heres sit,quid parent Macedones, quid cogitent Romani.Nos autem,qui nec ob quam caussam,nec quemadmodum perierit Demetrius,scimus,nec quid Philippus,si uixisset,facturus fuerit:ad haec quae palã gerũtur,consilia nostra accommodare oportet. Ac scimus Persea regno accepto ad legatos Romanos uenisse,ac regem Persea a populo R.appellatum: audiuimus legatos Romanos uenisse ad regem, & eos benigne exceptos. Haec omnia pacis equidem signa esse iudico, non belli: nec Romanos offendi posse,si,ut bellum gerentes eos secuti sumus, nunc quoque pacis auctores sequamur. Cur quidem nos inexpiabile omnium soli bellum aduersus regnũ Macedonum geramus,non uideo. Opportuni propinquitate ipsa Macedoniae sumus: an infirmissimi omnium,tamquam quos nuper subiecit Dolopes?Immo contra ea uel uiribus nostris deum benignitate,uel regionis interuallo tuti. Sed sumus aeque subiecti ac Thessali Aetolique.nihilo plus fidei auctoritatisq. habemus aduersus Romanos,qui semper socij atque amici fuimus,quam Aetoli,qui paullo ante hostes fuerũt. Quod Aetolis,quod Thessalis,quod Epirotis,omni denique Graeciae cum Macedonibus iuris est,idem & nobis sit. cur exsecrabilis ista nobis solis uelut desertio iuris humani est? Fecerit aliquid Philippus, cur aduersus eum armatum & bellum gerentem hoc decerneremus. quid Perseus nouus rex,omnis iniuriae insons,suo beneficio paternas simultates oblitterans meruit,cur soli omniũ hostes ei simus? Quamquam & illud dicere poteram,tanta priorum Macedoniae regum merita erga nos fuisse,ut Philippi unius iniurias, si quae forte fuerũt, obliuisceremur utique post mortẽ.cum classis Romana Cenchreis staret, cõsul cum exercitu Elatiae esset, triduum in concilio fuimus consultantes,utrum Romanos an Philippum sequeremur.non

nihil

A nihil metus praesens ab Romanis sententias nostras inclinarit: fuit certe tamen aliquid, quod tam longam deliberationem fecerat, id quod erat uetusta coniunctio cum Macedonibus, uetera & magna in nos regum merita. Valeant & nunc eadem illa, non ut praecipue amici, sed ne praecipue inimici simus. Ne id quod non agitur, Callicrates simulauerimus. nemo nouae societatis aut noui foederis, quo nos temere illigemus, cōscribēdi est auctor: sed commercium tantum iuris praebendi repetendiq. fit: ne interdictione finium nostrorū & nos quoque regno arceamus: ne seruis nostris aliquo fugere liceat. quid hoc aduersus Romana foedera est? Quid rem paruam & apertam, magnam & suspectam facimus? Quid uanos tumultus ciemus? Quid ut ipsi locum assentādi Romanis habeamus, suspectos alios ac inuisos efficimus? Si bellum erit, ne Perseus quidem dubitat, quin Romanos secuturi simus. in pace etiam si non odia finiuntur, intermittantur. Cum ijdem huic orationi, qui litteris regis assentierant, assentirentur; indignatione principum, quod quam ré ne legatione quidem dignā iudicasset Perseus, litteris paucorum uersuum imperaret, decretum differtur. Legati deinde postea missi ab rege, cum Megalopoli concilium esset: dataq. opera est ab ijs, qui offensionem apud Romanos timebant, ne admitterent. Per haec tempora Aetolorum in semetipsos uersus furor, mutuis caedibus ad internecionē adducturus uidebatur gentem. Fessi deinde & Romam utraque pars miserunt legatos, & inter se ipsi de reconcilianda concordia agebant: quae nouo facinore discussa res, ueteres etiam iras excitauit. Exulibus Hypateis, qui factionis Proxeni erant, cum reditus in patriam promissus esset, fidesq. data per principem ciuitatis Eupolemum, LXXX illustres homines, quibus redeuntibus inter ceteram multitudinem Eupolemus etiam obuius exierat, cum salutatione benigne excepti essent, dextraeq. datae, ingredientes portam, fidem datā deosq. testes nequidquam inuocantes interfecti sunt. Inde grauius deintegro bellum exarsit. C. Valerius Laeuinus, & Ap. Claudius Pulcher, & C. Memmius, & M. Popillius, & L. Canuleius missi ab senatu uenerant. Apud eos cum Delphis utriusque partis legati magno certamine agerent, Proxenus maxime cum caussa, tū eloquētia praestare uisus est: qui paucos post dies ab Orthobula uxore ueneno est sublatus, damnataq. eo crimine in exsilium abijt. Idem furor & Cretenses lacerabat. aduentu deinde Q. Minucij legati, qui cum decem nauibus missus ad sedanda eorum certamina erat, in spem pacis uenerant: ceterum indutiae & antea sex mensium fuerunt: inde multo grauius bellum exarsit. Lycij quoque per idem tempus ab Rhodijs bello uexabantur. Sed externorum inter se bella, quo quaeque modo gesta sunt, persequi non operae est, satis superq. oneris sustinēti res a populo Romano gestas scribere. Celtiberi in Hispania, qui bello domiti se Ti. Graccho dediderant, pacati manserant, M. Titinio praetore obtinente prouinciam, rebellarunt sub aduentum Ap. Claudij: orsiq. bellum sunt ab repentina oppugnatione castrorum Romanorum. Prima lux ferme erat, cum uigiles in uallo, quiq. in portarum stationibus erant, cum uidissent procul uenientem hostem ad arma conclamauerunt. Ap. Claudius, signo proposito pugnae, ac paucis adhortatus milites, tribus simul portis eduxit. Obsistentibus ad exitum Celtiberis, primo par utrimque proelium fuit, quia propter angustias nó omnes in faucibus pugnare poterāt Romani. urgentes deinde alij alios secuti euaserunt extra uallum, ut pandere aciē & exaequari cornibus hostibus, quibus circumibantur, possent. ita repēte eruperunt, ut sustinere impetum eorum Celtiberi nequirent. Ante horam secundam pulsi sunt, ad XV millia caesa aut capta, signa adempta duo & XXX, castra etiam eo die expugnata, debellatumque: nam qui superfuere proelio, in opida sua dilapsi sunt: quieti deinde paruerunt imperio.

E Censores eo anno creati Q. Fuluius Flaccus, & A. Postumius Albinus legerunt senatum. princeps lectus M. Aemilius Lepidus pont. max. de senatu nouem eiecerunt. insignes notae fuerunt M. Cornelij Maluginensis, qui biēnio ante praetor in Hispania fuerat, & L. Cornelij Scipionis praetoris, cuius tum inter ciues & peregrinos iurisdictio erat, & Cn. Fuluij, qui frater germanus, &, ut Valerius Antias tradit, consors etiam censoris erat. Cōsules uotis etiam in Capitolio nuncupatis, in prouincias profecti sunt. Ex ijs M. Aemilio senatus negotium dedit, ut Patauinorum in Venetia seditionem comprimeret; quos certamine factionum ad intestinum bellum exarsisse & ipsorum legati attulerant. Legati, qui in Aetoliam ad similes motus comprimendos ierant, renunciarunt coerceri rabiem gentis non posse. Patauinis saluti fuit aduentus consulis: neque aliud quod ageret in prouincia cum

habuisset,

habuisset, Romam redijt. Censores uias sternendas silice in urbe, glarea extra urbem sub F
struendas marginandasq. primi omnium locauerunt: pontesq. multis locis faciendos, &
scenam aedilibus praetoribusq. praebēdam, & carceres in circo, & oua ad notas curriculis
numerandas, & * dam, & metas trans * & caueas ferreas pe * intromitterentur * ferijs in
monte Albano consulibus, & cliuum Capitolinum silice sternendum curauerunt: & por-
ticum ab aede Saturni in Capitolium ad senaculum, ac super id curiam. & extra portā Ter-
geminam emporium lapide strauerunt, stipitibusq. saepserunt, & porticum Aemiliam refi-
ciendam curarunt, gradibusq. adscensum ab Tiberi in emporium fecerunt: & extra eandē
portam in Auentinum porticum silice strauerunt, & eo publico ab aede Veneris fecerunt.
Iidem Calatiae & Oximi muros faciendos locauerunt. uenditisq. ibi publicis locis, pecu-
niam, quae redacta erat, tabernis utrique foro circumdandis consumpserunt. & alter ex ijs
Fuluius Flaccus (nam Postumius nihil nisi senatus populiue iussu se locaturum ipsorum G
pecunia dicebat) Iouis aedem Pisauri, & Fundis, & Potentiae etiam aquam adducendā, &
Pisauri uiam silice sternendam; & Sinuessam a ga auiariae. In his & cloacam in fluuium
circumducendam, & forum porticibus tabernisq. claudendum, & Ianos tres faciendos.
Haec ab uno censore opera locata cum magna gratia colonorum. Moribus quoque regen-
dis diligens & seuera censura fuit. multis equi adempti. Exitu prope anni diem unum sup
plicatio fuit, ob res prospere gestas in Hispania, ductu auspicioq. Ap. Claudij proconsulis,
& maioribus hostijs XX sacrificatum, & alterum diem supplicatio ad Cereris Liberi Libe-
raeq. fuit, quod ex Sabinis terrae motus ingens cum multis aedificiorū ruinis nūciatus e-
rat. Cum Ap. Claudius ex Hispania Romam redisset, decreuit senatus, ut ouans urbem ini
ret. Iam consularia comitia appetebant: quibus magna contentione habitis, propter mul-
titudinem petentium, creati L. Postumius Albinus, & M. Popillius Laenas. Praetores inde H
facti, N. Fabius Buteo, M. Matienus, C. Cicereius, M. Furius Crassipes iterum, A. Ati-
lius Serranus iterum, C. Cluuius Saxula iterum. Comitijs perfectis Ap. Claudius Cen-
tho ex Celtiberis ouans cum in urbem iniret, decem millia pondo argenti, quinque millia
auri in aerarium tulit. Flamen dialis inauguratus est Cn. Cornelius. Eodem anno tabula
in aede Matris Matutae cum indice hoc posita est: Ti. Sempronij Gracchi consulis imperio
auspicioq. legio exercitusq. populi R. Sardiniam subegit. In ea prouincia hostium caesa aut
capta supra LXXX millia. rep. felicissime gesta. atq. liberatis socijs, uectigalibus restitutis,
exercitum saluum, atq. incolumem plenissimum praeda domum reportauit: iterum trium
phans in urbem redijt: cuius rei ergo hanc tabulam donum Ioui dedit. Sardiniae insulae
forma erat, atque in ea simulacra pugnarum picta. Munera gladiatorum eo anno aliquot
parua alia data: unum ante cetera insigne fuit T. Flaminini, quod mortis caussa patris sui I
cum uisceratione epuloq. & ludis scenicis quattriduū dedit. magni tamē muneris ea sum-
ma fuit, ut per triduum quattuor & septuaginta homines pugnarint.

EPITOME. LIBRI. XLII

Q. Fuluius Flaccus censor tēplum Iunonis Laciniae tegulis marmoreis spoliauit, ut aedem, quam dedicauerat, tegeret. tegulae ex S.C. reportatae. Eumenes Asiae rex in senatu de Perseo Macedoniae rege questus est. cuius iniuriae in populum Romanum referuntur: ob quas bello ei indicto, P. Licinius Crassus consul, cui Macedonia decreta erat, in Macedoniam transiit: leuibusque expeditionibus, equestribus proelijs in Thessalia cum Perseo parum felici euentu pugnauit. Inter Massanissam & Carthaginienses de agro fuit dies ad disceptandum a senatu datus. Legati missi ad ciuitates socias, & reges rogandos, ut in fide permanerent, dubitantibus Rhodijs. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCLVII millia, CCXXXI. Res praeterea aduersus Corsos & Ligures prospere gestas continet. K

LIBER. XLII

An. 577 L. Postumius Albinus, M. Popillius Laenas, cum omnium primum de prouin-
cijs exercitibusq. ad senatum retulissent, Ligures utrique decreti sunt: ut
nouas ambo, quibus eam prouinciam obtinerent, legiones (binae singulis
decretae) & socium Latini nominis dena millia peditum, & DC equites, &
supplementum Hispaniae III millia peditum Romanorum scriberent, &

A CC equites. Ad hoc ∞ & D pedites Romani cum centum equitibus scribi iussi, cum quibus praetor, cui Sardinia obtigisset, in Corsicam transgressus bellum gereret: interim M. Atilius uetus praetor prouinciam obtineret Sardiniam. Praetores deinde prouincias sortiti sunt, A. Atilius Serranus urbanam, C. Cluuius Saxula inter ciues & peregrinos, N. Fabius Buteo Hispaniam citeriorem, M. Matienus ulteriorem, M. Furius Crassipes Siciliā, C. Cicereius Sardiniam. Priusquam magistratus proficiscerentur, senatui placuit L. Postumium consulem ad agrum publicum a priuato terminandum, in Campaniam ire: cuius ingentem modum possidere priuatos, paullatim proferendo fines, constabat. Hic iratus Praenestinis, quod cū eo priuatus sacrificij in templo Fortunae faciundi caussa profectus esset, nihil in se honorifice, neque publice neque priuatim factum a Praenestinis esset; priusquā ab Roma proficisceretur, litteras Praeneste misit, ut sibi magistratus obuiā exiret, locum pu B blice pararet, ubi diuerteretur: iumentaq. cum exiret inde, praesto essent. Ante hunc consulem nemo umquam socijs in ulla re oneri aut sumptui fuit: ideo magistratus mulis tabernaculisque, & omni alio instrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent socijs. priuata hospitia habebant: ea benigne comiterq. colebant: domusq. eorum Romae hospitibus patebant, apud quos ipsis diuerti mos esset. Legati, qui repente aliquo mitterentur, singula iumenta per opida, iter qua faciendum erat, imperabant. aliam impensam socij in magistratus Romanos non faciebant. Iniuria consulis etiam si iusta, non tamen in magistratu exercenda, & silentium nimis aut modestum aut timidum Paenestinorum, ius, uelut probato exemplo, magistratibus fecit grauiorum in dies talis generis imperiorum. Principio huius anni, legati, qui in Aetoliam & Macedoniam missi erant, renunciarunt, sibi conueniendi regis Persei, cum alij abesse eum, alij aegrum esse, falso utrumque fingerent, potestatem non factam. facile tamen apparuisse sibi, bellum parari, nec ultra ad arma ire dilaturū.
C Item in Aetolia seditionem gliscere in dies: neque discordiarum principes auctoritate sua coerceri potuisse. Cum bellum Macedonicum in exspectatione esset, priusquam id susciperetur, prodigia expiari, pacemq. deum peti precationibus, quae editae ex fatalibus libris essent, placuit. Lanuuij classis magnae species in caelo uisae dicebātur, & Priuerni lana pulla terra enata, & in Veienti apud Rementem lapidatum, Pomptinum omne uelut nubibus locustarum coopertum esse. in Gallico agro, qua induceretur aratrum, sub exsistētibus glebis pisces emersisse. Ob haec prodigia libri fatales inspecti, editumq. ab decemuiris est, & quibus dijs, quibusq. hostijs sacrificaretur, & ut supplicatio prodigijs expiandis fieret. altera quae priore anno ualetudinis populi caussa uota esset, ea uti feriaeq. essent. Itaq. sacrificatum est, ut decemuiri scriptum ediderunt. Eodem anno aedes Iunonis Laciniae detecta.
D Q. Fuluius Flaccus censor aedem Fortunae equestris, quā in Hispania praetor bello Celtiberio uouerat, faciebat enixo studio, ne ullum Romae amplius aut magnificētius templū esset. Magnum ornamentum se templo ratus adiecturum, si tegulae marmoreae essent. profectus in Bruttios aedem Iunonis Laciniae ad partem dimidiam detegit, id satis fore ratus ad tegendum quod aedificaretur. Naues paratae fuerunt, quae tollerēt, atque asportarent, auctoritate censoria socijs deterritis id sacrilegium prohibere. Postquam censor redijt, tegulae expositae de nauibus ad templum portabantur. quamquam unde essent silebatur: nō tamen celari potuit. Fremitus igitur in curia ortus est: ex omnibus partibus postulabatur, ut consules eam rem ad senatum referrent. Vt uero accersitus in curiam censor uenit, multo infestius singuli uniuersiq. praesentem lacerare, templum augustissimum regionis eius, quod non Pyrrhus, non Hannibal uiolassent, uiolare parū habuisse, nisi detexisset foede, ac
E prope diruisset. Detractum culmen templo nudatum tectum patere imbribus putrefaciendum. censorem moribus regendis creatum, cui sartatecta exigere sacris publicis, & loca tuenda more maiorum traditum esset, eum per sociorum urbes diruentem templa, nudantemq. tecta aedium sacrarum uagari; & quod si in priuatis sociorū aedificijs faceret, indignum uideri posset, id deum immortalium demolientē facere: & obstringere religione populum Romanum ruinis templorum templa aedificantem: tamquam non ijdem ubique dij immortales sint, sed spoliis aliorum alii colendi exornandique. Cum priusquam referretur, appareret, quid sentirent patres, relatione facta in unam omnes sententiam ierunt, ut hae tegulae reportandae in templū locarentur, piaculariaque Iunoni fierent. Quae ad religionem pertinent, cum cura facta. tegulas relictas in area templi, quia reponendarum nemo

mo artifex inire rationem potuerit, redemptores nunciarunt. Ex praetoribus, qui in prouincias ierant, N. Fabius Massiliae moritur, cum in citeriorem Hispaniam iret. Itaque cum id nunciatum a Massiliensibus legatis esset, senatus decreuit, ut P. Furius, & Cn. Seruilius, quibus succedebatur, inter se compararent, aut sortirentur, uter citeriorem Hispaniam prorogato imperio obtineret. Sors opportuna fuit. P. Furius idem, cuius ea prouincia fuerat, remaneret. Eodem anno cum agri Ligustini & Gallici, quod bello captum erat, aliquantũ uacaret, S. C. factum, ut is ager uiritim diuideretur. Decemuiros in eam rẽ ex S. C. creauit A. Atilius praetor urbanus, M. Aemilium Lepidum, C. Cassium, T. Aebutium Parrum, C. Tremellium, P. Cornelium Cethegum, Q. & L. Appuleios, M. Caecilium, C. Salonium, C. Munatium. Diuiserunt dena iugera in singulos, socijs nominis Latini terna. Per idem tempus, quo haec agebantur, legati ex Aetolia Romã uenerunt de discordijs seditionibusque suis, & Thessali legati, nunciantes, quae in Macedonia gererentur. Perseus iam bellum uiuo patre cogitatum in animo uoluens, omnes non gentes modo Graeciae, sed ciuitates etiam, legionibus mittendis, pollicendo plura, quam praestando, sibi conciliabat. Erant tamen magna ex parte hominum ad fauorem eius inclinati animi, & aliquanto quam in Eumenẽ propensiores, cum Eumenis beneficijs muneribusque omnes Graeciae ciuitates & plerique principum obligati essent, & ita se in regno suo gereret, ut, quae sub ditione eius urbes essent, nullius liberae ciuitatis fortunã secum mutatã uellent. Contra Perseo fama erat post patris mortem uxorem manu sua occidisse, Apellem ministrum quondam fraudis in fratre tollendo, atque ob id requisitum a Philippo ad supplicium, exsulantem, accersitũ post patris mortẽ ingentibus promissis ad praemia tantae perpetratae rei, clã interfecisse. Intestinis externisq. praeterea multis caedibus infamem, nec ullo commendabilẽ merito praeferebant uulgo ciuitates tam pio erga propinquos, tam iusto in ciues, tã munifico erga omnes homines regi, seu fama & maiestate Macedonum regum praeoccupati ad spernendum originẽ noui regni, seu mutationis rerum cupidi, seu quia eum obiectum esse Romanis uolebant. Erant autem non Aetoli modo in seditionibus propter ingentem uim aeris alieni, sed Thessali etiam: ea contagione uelut tabes in Perraebiam quoque id peruaserat malum. Cum Thessalos in armis esse nunciatum est, Ap. Claudium legatum ad eas res adspiciendas componendasq. senatus misit. Qui utriusque partis principibus castigatis, cum iniusto fenore grauatum aes alienũ, ipsis magna ex parte concedentibus, qui onerarant, leuasset, iusti crediti solutionem in annorum pensiones distribuit. Per eundem Appium eodemq. modo compositae in Perraebia res. Aetolorum caussas Marcellus Delphis per idem tempus hostilibus actas animis, quas intestino gesserant bello, cognouit. Cum certatum utrimque temeritate, atque audacia cerneret, decreto quidem suo neutram partem aut leuare, aut onerare uoluit. communiter ab utrisque petijt, abstinerent bello, &, obliuione praeteritorum, discordias finirent. Huius reconciliationis inter ipsos fides obsidibus ultro citroq. datis firmata est. Corinthum, ut ibi deponerentur obsides, conuenitur. A Delphis & Aetolico concilio Marcellus in Peloponnesum trãsiecit, quo Achaeis edixerat conuentum. Vbi collaudata gente, quod constanter uetus decretum de arcendis aditu finium regibus Macedonum tenuissent, insigne aduersus Persea odiũ Romanorum fecit: quod ut maturius erumperet, Eumenes rex, commentarium ferens secum, quod de apparatibus belli omnia inquirens fecerat, Romam uenit. Per idem tempus quinque legati ad regem missi, qui res in Macedonia adspicerent, Alexandriam ijdem ad Ptolemaeum renouandae amicitiae caussa proficisci iussi. Legati erant hi, C. Valerius, C. Lutatius Cerco, Q. Baebius Sulca, M. Cornelius Mammula, M. Caecilius Denter. Et ab Antiocho rege sub idẽ tempus legati uenerunt, quorum princeps Apollonius in senatum introductus, multis iustisq. caussis regem excusauit, quod stipendium serius, quo ad diem praestaret. id se omne aduexisse, ne cuius nisi temporis gratia regi fieret. donũ praeterea afferre, uasa aurea quingentum pondo. petere regem, ut, quae cum patre suo societas, atque amicitia fuisset, ea secum renouaretur, imperaretq. sibi populus R. quae bono fideliq. socio regi essent imperanda: se nullo usquam cessaturum officio. Ea merita in se senatus fuisse cum Romae esset, eam comitatem iuuentutis, ut pro rege non pro obside omnibus ordinibus fuerit. Legatis benigne responsum, & societatem renouare cum Antiocho, quae cum patre eius fuerat, A. Atilius pr. urb. iussus. Quaestores urbani stipendium, uasa aurea censores acceperunt.

A eisq. negotium datum est,ut ponerent ea,in quibus templis uideretur: legatoque centum milliũ aeris munus missũ,& aedes liberae hospitio datae,sumptusq. decretus,donec in Italia esset. Legati,qui in Syria fuerant,renunciauerunt,in maximo eum honore apud regem esse,amicissimumq. populo Romano. In prouincijs eo anno haec. C. Cicereius praetor in Corsica signis collatis pugnauit: septẽ millia Corsorum caesa.capti amplius ∞ & DCC. Vouerat in ea pugna praetor aedem Iunoni Monetae.Pax deinde data petentibus Corsis, exacta cerae ducena millia pondo. Ex Corsica subacta Cicereius in Sardiniam transmisit. Et in Liguribus in agro Statellati pugnatum ad opidum Caristum: eo se magnus exercitus Ligurum contulerat. Primo sub aduentum M. Popillij consulis moenibus sese continebant: deinde postquam opidum oppugnaturum Romanum cernebant, progressi ante portas aciẽ struxerunt: nec consul,ut qui id ipsum oppugnatione comminanda quaesisset, B moram certamini fecit. Pugnatum est amplius tres horas, ita ut neutro inclinaret spes. quod ubi consul uidit, nulla parte moueri Ligurum signa,imperat equitibus,ut equos conscendãt,ac tribus simul partibus in hostes quanto maximo possent tumultu incurrãt.pars magna equitum mediam transiecit aciem, & ad terga pugnantiũ peruasit. Inde terror iniectus Liguribus. diuersi in omnes partes fugerunt, perpauci retro in opidum: quia inde se maxime obiecerat eques.& pugna tam peruicax multos absumpserat Ligurum,& in fuga passim caesi sunt.decem millia hominum caesa traduntur,amplius DCC passim capti. Signa militaria relata LXXXII.nec incruenta uictoria fuit.amplius tria millia militum amissa, cum cedentibus neutris ex parte utraque primores caderent. post hanc pugnam ex diuersa fuga in unum collecti Ligures,cum maiorem multo partem ciuium amissam, quam superesse cernerent,(nec enim plus decem millia hominũ erãt) dediderunt sese,nihil qui- C dem illi pacti,sperauerant tamen non atrocius, quam superiores imperatores, consulẽ in se saeuiturum. At ille arma omnibus ademit, opidum diruit, ipsos bonaq. eorum uendidit,litterasq. senatui de rebus ab se gestis misit. Quas cum A. Atilius praetor in curia recitasset, (nã consul alter Postumius agris recognoscendis in Campania occupatus aberat) atrox res uisa senatui,Statellates,qui uni ex Ligurum gente nõ tulissent arma aduersus Romanos tum quoque oppugnatos,non ultro inferentes bellum, deditos in fidẽ populi Romani ultimae crudelitatis exemplo laceratos ac deletos esse:tot millia capitum innoxiorum,fidem implorantia populi Romani,ne quis umquã se postea dedere auderet, pessimo exemplo uenisse, & distractos passim, iustis quondam hostibus populi R.pacatis seruire. Quas ob res S. C. factum est placere senatui, M.Popillium consulem Ligures pretio emptoribus reddito,ipsos restituere in libertatem,bonaq. ut ijs,quidquid eius recuperari pos- D sit, reddãtur curare: arma primo quoque tempore fieri in ea gente: consulem de prouincia decedere,cum deditos in sedem suam Ligures restituisset: claram uictoriam uincendo oppugnantes, non saeuiendo in afflictos fieri.consul qua ferocia animi usus est in Liguribus, eandem ad non parendum senatui habuit. legionibus extemplo Pisas in hibernacula missis iratus patribus, infestus praetori Romã redijt: senatuq. extemplo ad aedem Bellonae uocato,multis uerbis inuectus est in praetorem:qui cum ob rem bello bene gestã, uti dijs immortalibus honos haberetur, referre ad senatũ debuisset, aduersus se pro hostibus senatusconsultum fecisset, quo uictoriam suam ad Ligures transferret: dedique ijs prope consulem praetor iuberet.Itaque multam ei se dicere: a patribus postulare, ut senatusconsultum in se factum tolli iuberent, supplicationemque,quam absentes ex litteris, de bene gesta rep.missis decernere debuerint praesentes honoris deorum primum caussa,deinde & sui aliquo tandem respectu decernerent.Nihilo lenioribus, quam absens, senatorum ali- E quot orationibus increpitus,neutra impetrata re in prouinciam redit. Alter consul,Postumius,consumpta aestate in recognoscendis agris,ne uisa quidem prouincia sua,comitiorũ caussa Romam redijt.consules C.Popillium Laenatem,P. Aelium Ligurem creauit. Praetores exinde facti,C.Licinius Crassus,M.Iunius Pennus,Sp.Lucretius,Sp.Cluuius, Cn.Sicinius, C.Memmius iterum. Eo anno Lustrum conditum est. Censores erant Q.Fuluius Flaccus, & A.Postumius Albinus. Postumius condidit. Censa sunt ciuium Romanorum capita CCLXIX millia, & XV. Minor aliquanto numerus,quia L. Postumius consul pro concione edixerat, qui socium Latini nominis ex edicto C.Claudij consulis redire in ciuitates suas debuissent, ne quis eorum Romae, sed omnes in suis ciuitatibus censerentur.

Concors

Concors & e rep. censura fuit. Omnes quos senatu mouerunt, quibusque equos ademerunt, aerarios fecerunt, & tribu mouerunt, neque ab altero notatū alter probauit. Fuluius aedem Fortunae equestris, quam proconsul in Hispania dimicans cum Celtiberorū legionibus uouerat, annos sex postquam uouerat, dedicauit, & scenicos ludos per quattriduum, unum diem in circo fecit. L. Cornelius Lentulus X uir sacrorum eo anno mortuus est: in locum eius suffectus A. Postumius Albinus. Locustarum tantae nubes a mari uento repente in Apuliam illatae sunt, ut examinibus suis agros late operirent. Ad quam pestem frugum tollendam Cn. Sicinius praetor designatus cum imperio in Apuliam missus, ingenti agmine hominum ad colligendas eas coacto, aliquantum temporis absumpsit. Principiū insequentis anni, quo C. Popillius, & P. Aelius fuerunt consules, residuas contentiones ex priore anno habuit. Patres referri de Liguribus, renouariq. senatusconsultum uolebant, & consul Aelius referebat. Popillius & collegam & senatum pro fratre deprecabatur, & praeseferens siquid decernerent, intercessurum, collegam deterruit. patres eo magis utrique pariter consulum infensi incepto perstabant. Itaque cum de prouincijs ageretur, & Macedonia, iam imminente Persei bello, peteretur, Ligures ambobus consulibus decernuntur. Macedoniam decreturos negant, ni de M. Popillio referretur. Postulantibus deinde, ut nouos exercitus scribere aut supplementum ueteribus liceret, utrumque negatum est. Praetoribus quoque in Hispaniam supplementum petentibus negatum, M. Iunio in citeriorem, Sp. Lucretio in ulteriorem. C. Licinius Crassus urbanam iurisdictionem, Cn. Sicinius inter peregrinos erat sortitus, C. Memmius Siciliam, Sp. Cluuius Sardiniam. consules ob ea irati senatui, Latinis ferijs in primam quamque diem indictis in prouinciā abituros se denunciarunt, nec quidquam rei publicae acturos praeterquā quod ad prouinciarum administrationem attineret. Attalum regis Eumenis fratrem legatum uenisse Romam Valerius Antias his consulibus scribit ad deferenda de Perseo crimina, indicandosq. apparatus belli. Plurium annales, & quibus credidisse malis, ipsum Eumenem uenisse tradunt. Eumenes igitur ut Romam uenit, exceptus cum tanto honore, quātum non meritis tantum eius, sed beneficijs etiam suis, ingentia quae in eum congesta erant, existimaret debere populus R. in senatum est introductus. Caussam ueniendi sibi Romam fuisse dixit, praeter cupiditatem uisendi deos hominesque, quorum beneficio in ea fortuna esset, supra quā ne optare quidem auderet, etiam ut coram moneret senatum, ut Persei conatis obuiam iret. Orsus inde a Philippi consilijs, necem Demetrij filij retulit, aduersantis Romano bello. Bastarnarum gentem excitam sedibus suis, quorum auxilijs fretus in Italiam transiret. Haec eum uolutantem in animo, oppressum fato regnum ei reliquisse, quem infestissimū esse sensisset Romanis. Itaque Persea hereditarium a patre relictum bellum, & simul cum imperio traditum, iamiam primum alere ac fouere omnibus consilijs. florere praeterea iuuentute, quam stirpem longa pax ediderit: florere opibus regni, florere etiam aetate. quae cum corporis robore ac uiribus uigeat, animum esse inueteratum diutina arte atq. usu belli. Iam inde a puero, patris contubernio, Romanis quoque bellis, non finitimis tantum assuetum, missum a patre in expeditiones multas uariasque, Iam ex quo ipse accepisset regnū, multa, quae non ui, non dolo, Philippus omnia expertus potuisset moliri, admirando rerum successu tenuisse. accessisse ad uires eā, quae longo tempore, multis magnisq. meritis pareretur, auctoritatem. nam apud Graeciae atq. Asiae ciuitates, uereri maiestatem eius omnes. nec, pro quibus meritis, pro qua munificentia tantum ei tribuatur, cernere: nec dicere pro certo posse, utrum felicitate id quadam eius accidat, an quod ipse uereatur dicere, inuidia aduersus Romanos, fauorem illi conciliet. Inter ipsos quoque reges ingentem auctoritate, Seleuci filiam duxisse eum non petentem, sed petitum ultro: sororem dedisse Prusiae precanti ac oranti: celebratas esse utrasque nuptias gratulatione donisq. innumerabilium legationum: & uelut auspicibus nobilissimis populis deductas esse. Boeotorum gentem captatam Philippo, numquam ad scribendum amicitiae foedus adduci potuisse: tribus nunc locis cum Perseo foedus incisum litteris esse, uno Thebis, altero ad Delum augustissimo & celeberrimo in templo, tertio Delphis. In Achaico concilio uero, nisi discussa res per paucos Romanum imperium intentantes esset, eo rem prope adductā, ut aditus & in Achaiam daretur. At hercule suos honores, cuius merita in eam gentem priuatim an publice sint maiora, uix dici posset, partim desertos per incultum ac negligentiam,

partim

A partim hostiliter sublatos esse. Iam Aetolos, quem ignorare in seditionibus suis non ab Romanis, sed a Perseo praesidium petijsse? His eum fultum societatibus, atque amicitijs, eos domesticos apparatus belli habere, ut externis non egeat, XXX millia peditum, quinque millia equitum: in decem annos frumentum praeparare: ut abstinere & suo & hostium agro frumentandi caussa possit. Iam pecuniam tantam habere, ut decem millia mercenariorum militum, praeter Macedonum copias, stipendium in totidem annos praeparatum habeat, praeter annuum, quod ex metallis regijs capiat, uectigal. Arma uel tribus tantis exercitibus in armamentaria congessisse. Iuuentutem, ut iam Macedonia deficiat, uelut ex perenni fonte unde hauriat, Thraciam subiectam esse. Reliquum orationis adhortatio fuit. Non ego haec, inquit, incertis iactata rumoribus, & cupidius credita, quia uera esse de inimico
B crimina uolebam, adfero ad uos P. C. sed comperta & explorata, haud secus, quam si speculator missus a uobis subiecta oculis referrem. Neque relicto regno meo, quod amplum & egregium uos fecistis, mare tantum transiecissem, ut, uana ad uos afferendo, fidem abrogarem mihi. Cernebam nobilissimas Asiae & Graeciae ciuitates in dies magis denudantes iudicia sua: mox si permitteretur, eo processuras, unde receptum ad paenitendum non haberent. cernebam Persea non continentem se Macedoniae regno, alia armis occupantem, alia, quae ui subigi non possunt, fauore ac beneuolentia complectentem. uidebam, quam impar esset sors, cum ille uobis bellum, uos ei securam pacem praestaretis. Quamquam mihi quidem non parare, sed gerere paene bellum uidebatur. Abrupolim socium, atque amicum uestrum regno expulit. Artetarum Illyrium, quia scripta ab eo quaedam uobis
C comperit, socium item, atque amicum uestrum, interfecit. Euersam & Callicritum Thebanos, principes ciuitatis, quia liberius aduersus eum in concilio Boeotorum locuti fuerant, delaturosque ad uos, quae agerentur, professi erant, tollendos curauit. Auxilium Byzantijs aduersus foedus tulit, Dolopiae bella intulit. Thessaliam & Doridem cum exercitu peruasit, ut in bello intestino deterioris partis auxilio meliorem affligeret. Confudit & miscuit omnia in Thessalia Perraebiaque spe nouarum tabularum, ut manu debitorum obnoxia sibi optimates opprimeret. Haec cum uobis quiescentibus & patientibus fecerit, & concessam sibi Graeciam esse a uobis uideat, pro certo habet, neminem sibi, antequam in Italiam transiecerit, armatum occursurum. Hoc quam uobis tutum aut honestum sit, uos uideritis: ego certe mihi turpe esse duxi, prius Persea ad bellum inferendum, quam me socium ad
D praedicendum, ut caueretis, uenire in Italiam. Functus necessario mihi officio, & quodam modo liberata, atque exonerata fide mea, quid ultra facere possum, quam uti deos deasque precer, ut uos & uestrae reipublicae, & nobis socijs, atque amicis, qui ex uobis pendemus, consulatis? Haec oratio mouit patres conscriptos: ceterum in praesentia nihil, praeterquam fuisse in curia regem, scire quisquam potuit. eo silentio clausa curia erat. Bello denique perfecto, quaeque dicta ab rege, quaeque responsa essent, emanauere. Persei deinde regis legatis post paucos dies senatus datus est. Ceterum praeoccupatis non auribus magis, quam animis ab Eumene rege, omnis & defensio & deprecatio legatorum respuebatur: & exasperauit animos ferocia animi Harpali, qui princeps legationis erat. Is uelle quidem & laborare dixit regem, ut purganti se nihil hostile dixisse aut fecisse, fides habeatur: ceterum si peruicacius
E caussam belli quaeri uideat, forti animo defensurum se. Martem communem esse, & euentum incertum belli. Omnibus ciuitatibus Graeciae, atque Asiae curae erat, quid Persei legati, quid Eumenes in senatu egisset: & propter aduentum eius, quem moturum aliquid rebantur, miserant pleraeque ciuitates, alia in speciem praeferentes, legatos: & legatio Rhodiorum erat, ac Satyrus princeps, haud dubius, quin Eumenes ciuitatem quoque suam Persei criminibus iunxisset. Itaque omni modo per patronos hospitesque disceptandi cum rege locum in senatu quaerebat. Quod cum contigisset, libertate intemperantius inuectus in regem, quod Lyciorum gentem aduersus Rhodios concitasset, grauiorque Asiae esset, quam Antiochus fuisset, popularem

quidem ac gratam populis Asiae, (nam eo quoque iam fauor Persei uenerat) oratio- F
nem habuit, ceterum inuisam senatui, inutilemque sibi & ciuitati suae. Eumeni uero
conspiratio aduersus eum, fauorem apud Romanos fecit. ita omnes ei honores ha-
biti, donaque quam amplissima data, cum sella curuli, atque eburneo scipione. Le-
gationibus dimissis, cum, Harpalus, quanta maxima celeritate poterat, regressus in
Macedoniam, nunciasset regi, nondum quidem parantes bellum reliquisse se Ro-
manos, sed ita infestos, ut facile appareret non dilaturos: & ipse, praeter-
quam, quod & ita credebat futurum, iam etiam uolebat, in flore uirium se cre-
dens esse. Eumeni ante omnes infestus erat: a cuius sanguine ordiens bellum,
Euandrum Cretensem ducem auxiliorum, & Macedonas tres assuetos ministe-
rijs talium facinorum, ad caedem regis subornat, litterasque eis dat ad Praxo ho-
spitam, principem auctoritate & opibus Delphorum. Satis constabat, Eume- G
nem, ut sacrificaret Apollini, Delphos adscensurum. Progressi cum Euandro in-
sidiatores, nihil aliud ad peragendum inceptum, quam loci opportunitatem o-
mnia circumeuntes quaerebant. Adscendentibus ad templum a Cirra, priusquam
perueniretur ad frequentia aedificijs loca, maceria erat ab laeua semitae paullum
exstans a fundamento, qua singuli transirent. dextra pars labe terrae in aliquan-
tum altitudinis diruta erat. post maceriam se abdiderunt, gradibus adstructis, ut
ex ea uelut e muro tela in praetereuntem conijcerent. Primo a mari circumfusa
turba amicorum ac satellitum procedebat; deinde extenuabant paullatim angustiae
agmen. Vbi ad eum locum uentum est, qua singulis eundum erat, primus semi-
tam ingressus Pantaleon Aetoliae princeps, cum quo institutus regi sermo erat:
Tum insidiatores exorti saxa duo ingentia deuoluunt: quorum altero caput ictum H
est regi, altero humerus sopitus, ex semita procliui in decliue multis super pro-
lapsum iam saxis congestis. et ceteri quidem etiam amicorum & satellitum, post-
quam cadentem uidere, diffugiunt. Pantaleon constanter impauidus mansit ad
protegendum regem. Latrones cum breui circumitu maceriae decurrere ad con-
ficiendum saucium possent, uelut perfecta re in iugum Parnasi refugerunt eo cur-
su, ut, cum unus, non facile sequendo per inuia, atque ardua, moraretur fugam
eorum, ne comprenso indicium emanaret, occiderint comitem. Ad corpus re-
gis primo amici, deinde satellites ac serui concurrerunt, tollentes sopitum uul-
nere, ac nihil sentientem: uiuere tamen ex calore & spiritu remanente in prae-
cordijs senserunt: uicturum exigua ac prope nulla spes erat. Quidam ex satel-
litibus secuti latronum uestigia, cum usque ad iugum Parnasi nequidquam fatiga- I
ti peruenissent, re infecta redierunt. Aggressi facinus Macedones, ut inconsulte,
ita audacter coeptum, nec consulte & timide reliquerunt. Compotem iam sui
regem amici postero die deferunt ad nauem: inde Corinthum. a Corintho per Isth-
mi iugum nauibus transductis, Aeginam transijciunt. Ibi adeo secreta eius curatio
fuit, admittentibus neminem, ut fama mortuum in Asiam perferret. Attalus quo-
que celerius, quam dignum concordia fraterna erat, credidit: nam & cum uxore
fratris, & praefecto arci, tamquam iam haud dubius regni heres est locutus. Quae
postea non fefellere Eumenem: & quamquam dissimulare, & tacite habere id pati-
que statuerat, tamen in primo congressu non temperauit, quin uxoris petendae
praematuram festinationem fratri obijceret. Romam quoque fama de morte Eu-
menis perlata est. Sub idem tempus C. Valerius ex Graecia, qui legatus ad ui- K
sendum statum regionis eius, speculandaque consilia Persei regis missus erat, red-
ijt: congruentiaque omnia criminibus ab Eumene allatis referebat, simul & ad-
duxerat secum Praxo a Delphis, cuius domus receptaculum latronum fuerat: &
L. Rammium Brundisinum, qui talis indicij delator erat. Princeps Brundisij
Rammius fuit, hospitio quoque & duces Romanos omnes, & legatos, extera-
rum quoque gentium insignes, praecipue regios, accipiebat. ex eo notitia ei
cum absente Perseo fuerat: litterisque spem amicitiae interioris, magnaeque in-
de fortunae facientibus, ad regem profectus, breui perfamiliaris haberi, trahi-

que

A que magis quam uellet in arcanos sermones est coeptus. Promissis enim ingentibus praemijs petere instituit ab eo rex, quoniam duces omnes legatiq. Romani hospitio eius uti assuessent, quibus eorum ipse scripsisset, ut uenenum dandum curaret. Cuius scire se comparationem plurimum difficultatis & periculi habere, pluribus conscijs comparari: euentu praeterea incerto esse, ut aut satis efficacia ad rem peragendam, aut tuta ad rem celandá dentur, se daturum, quod nec in dando, nec datū, ullo signo deprehendi posset. Rammius ueritus ne, si abnuisset, primus ipse ueneni experimentum esset, facturum pollicitus proficiscitur; nec Brundisium ante redire, quam conuento C. Valerio legato, qui circa Chalcidem esse dicebatur, uoluit. Ad eum primum indicio delato, iussu eius Romam simul uenit. introductus in curiá, quae acta erant, exposuit. Haec ad ea, quae ab Eumene delata erant, accessère, quo maturius hostis Perseus iudicaretur, quippe quem non iustum modo apparare bellum regio animo, sed per omnia clamdestina grassari scelera latrociniorū ac ueneB ficiorum cernebant. Belli administratio ad nouos consules reiecta est: in praesentia tamen Cn. Sicinium praetoré, cuius inter ciues & peregrinos iurisdictio erat, scribere milites placuit, qui Brundisium ducti, primo quoque tempore Apolloniá in Epirum trásijcerentur, ad occupandas maritimas urbes: ubi consul, cui prouincia Macedonia obuenisset, classem appellere tuto, & copias percommode exponere posset. Eumenes aliquandiu Aeginae retentus periculosa & difficili curatione, cum primum tuto potuit profectus Pergamum, praeter pristinum odium recenti etiam scelere Persei stimulante, summa ui parabat bellum. Legati eo ab Roma, gratulantes, quod e tanto periculo euasisset, uenerunt. Cum Macedonicum bellum in annum dilatum esset, ceteris praetoribus iam in prouincias profectis, M. Iunius & Sp. Lucretius, quibus Hispaniae prouinciae obuenerát, fatigato saepe idé petendo C senatu, tandem peruicerunt, ut supplementum sibi ad exercitum daretur. tria millia peditum, centum & quinquaginta equites in Romanas legiones, in socialem exercitum quinque millia peditum, & CCC equites imperare socijs iussi. Hoc copiarum in Hispanias cū praetoribus nouis portatum est. Eodem anno, quia per recognitionem Postumij consulis magna pars agri Campani, quem priuati sine discrimine passim possederant, recuperata in publicum erat, M. Lucretius tribunus pl. promulgauit, ut agrum Campanum censores fruédum locarent: quod factum tot annis post captam Capuá nó fuerat, ut in uacuo uagaretur cupiditas priuatorum. Cum in exspectatione senatus esset, bello etsi non indicto, tamen iá decreto, qui regum suam, Persei qui secuturi amicitiam essent, legati Ariarathis, puerum filium regis secum adducentes Romam uenerunt. Quorum oratio fuit, regem educandum filium Roma misisse: ut iam inde a puero assuesceret moribus Romanis hominibusque. Petere, ut eum non sub hospitum modo priuatorū custodia, sed publicae etiá curae ac uelut D tutelae uellent esse. Ea regis legatio grata senatui fuit. Decreuerūt, ut Cn. Sicinius praetor aedes instructas locaret, ubi filius regis comitesq. eius habitare posent. Et Thracum legatis apud se disceptantibus, & societatem amicitiamq. petentibus, & quod petebant datum est: & munera binum milliū aeris summae in singulos missa. Hos utique populos, quod ab tergo Macedoniae Thracia esset, assumptos in societatem gaudebant. Sed ut in Asia quoque & insulis explorata omnia essent, Ti. Claudium Neronem, M. Decimium legatos miserunt. Adire eos Cretam & Rhodum iusserunt, simul renouare amicitiam, simul speculari, num sollicitati animi sociorum ab rege Perseo essent. In suspensa ciuitate ad exspectationem noui belli, nocturna tempestate columna rostrata in Capitolio, bello Punico priore posita a M. Aemilio consule, cui collega Ser. Fuluius fuit, tota ad imum fulmine discussa est. Ea res prodigij loco habita, ad senatum relata est. Patres ad haruspices referre, E & decemuiros adire libros iusserunt. Decemuiri lustrandum opidum, supplicationem obsecrationemque habendam, uictimis maioribus sacrificandum & in Capitolio Romae, & in Campania ad Mineruae promontorium renunciarunt: ludos per decem dies Ioui opt. max. primo quoque die faciendos. Ea omnia cum cura facta. haruspices in bonum uersurum id prodigium, prolationemq. finium, & interitum perduellium portendi responderunt: quod ex hostibus spolia fuissent ea rostra, quae tempestas deiecisset. Accesserunt, quae cumularent religiones animis. Saturniae nunciatum erat sanguine per triduum in opido pluuisse: Calatiae asinum tripedem natum, & taurum cum quinque uaccis, uno ictu fulminis exanimatos: Oximi terra pluuisse. Horum quoque prodigiorū caussa, res diui-

nae factae,& supplicatio unũ diem,feriaeq. habitae. Consules ad id tẽpus in prouincias nõ F
exierant:quia neque uti de M. Popillio referrẽt, senatui obsequebãtur,& nihil aliud decer
nere prius,statutum patribus erat. Aucta etiam inuidia est Popillij,litteris eius,quibus ite-
rum cum Statellatibus Liguribus proconsul pugnasse se scripsit, ac se decem millia eorum
occidisse: propter cuius iniuriam belli,ceteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt. Tum
uero non absens modo Popillius, qui deditis contra ius ac fas bellum intulisset, & pacatos
ad rebellium incitasset: sed consules,quod non exirent in prouinciam, in senatu increpiti.
Hoc consensu patrum accensi M. Marcius Sermo, & Q. Marcius Scylla tribuni plebis &
consulibus multam se dicturos, nisi in prouinciam exirent, denunciarunt: & rogatio-
nem, quam de Liguribus deditis promulgare in animo haberent, in senatu recitarunt.
Sanciebatur, ut, qui ex Statellis deditis in libertatẽ restitutus ante Kalendas Sextiles pri-
mas non esset,cuius dolo malo is in seruitutem uenisset,ut iuratus senatus decerneret, qui G
eam rem quaereret animaduerteretq.. Ex auctoritate deinde senatus eam rogationẽ pro
mulgarunt. Priusquam proficiscerẽtur consules, C.Cicereio praetori prioris anni ad aedẽ
Bellonae senatus datus est. Is expositis, quas in Corsica res gessisset, postulatoque frustra
triumpho, in monte Albano, quod iam in morem uenerat, ut sine publica auctoritate
fieret, triumphauit. Rogationem Marciam de Liguribus magno consensu plebes sciuit,
iussitq. ex eo plebiscito C. Licinius praetor consuluit senatum,quẽ quaerere ex rogatione
uellet. Patres ipsum eum quaerere iusserunt. Tum demũ consules in prouinciam profecti
sunt,exercitumq. a M.Popillio ceperunt: neque tamen M.Popillius reuerti Romam aude
bat, ne caussam diceret, aduerso senatu, infestiore populo, apud praetorem,qui de quae-
stione in se posita senatum consuluisset. Huic detractationi eius,tribuni pl.alterius rogatio
nis denunciatione occurrerunt: ut,si non ante idus Nouembres in urbem Romam introis- H
set, de absente eo C. Licinius statueret ac iudicaret. Hoc tractus uinculo cum redisset,in-
genti cum inuidia in senatum uenit. Ibi cum laceratus iurgijs multorum esset,S.C.factum
est,ut,qui Ligurum post Q.Fuluium,L.Manlium consules hostes non fuissent,ut eos C.Li
cinius,Cn.Sicinius praetores in libertatem restituẽdos curarent: agrumq.ijs trans Padum
consul Popillius daret. Multa millia hominum hoc senatusconsulto restituta in libertatẽ,
transductisq. Padum ager est assignatus. M. Popillius rogatione Marcia bis apud C. Lici-
niũ caussam dixit: tertio praetor gratia consulis absentis, & Popilliae familiae precibus ui
ctus, idibus Martijs adesse reum iussit, quo die noui magistratus inituri erant honorem:
ne diceret ius,qui priuatus futurus esset. Ita rogatio de Liguribus arte fallaci elusa est. Le-
gati Carthaginienses eo tempore Romae erant,& Gulussa filius Massanisae. inter eos ma-
gnae contentiones in senatu fuere. Carthaginienses querebantur, praeter agrum, de
quo ante legati ab Roma, qui in re praesenti cognoscerent, missi essent, amplius LXX
opida castellaq. agri Carthaginiensis biennio proximo Massanisam ui,atque armis posse- I
disse. Id illi,cui nihil pensi sit,facile esse: Carthaginienses foedere illigatos silere:prohiberi
enim extra fines efferre arma. Quamquã sciant in suis finibus,si inde Numidas pellerent,
se gesturos bellum: illo haud ambiguo capite foederis deterreri, quo diserte uetentur
cum socijs populi Romani bellum gerere. Sed iam ultra superbiam crudelitatemq. & aua-
ritiam eius non pati posse Carthaginienses: missos esse, qui orarent senatum,ut trium ha-
rum rerum unam ab se impetrari sinerent: ut uel ex aequo apud socium populum,quid cu-
iusque esset, disceptarent: uel permitterent Carthaginiensibus, ut aduersus iniusta arma
pio iustoque se tutarentur bello: uel ad extremum, si gratia plus,quam ueritas apud eos
ualeret,semel statuerent, quid donatum ex alieno Massanisae uellent. modestius certe da- K
turos eos, & scituros quid dedissent: ipsum nullum praeterquam suae libidinis arbitrio
finem facturum. Horum si nihil impetrarent, & aliquod suum post datam a P. Scipio-
ne pacem delictum esset, ipsi potius animaduerterent in se. Tutam seruitutem se sub
dominis Romanis, quam libertatem expositam ad iniurias Massanisae malle. Peri-
re namque semel ipsis satius esse, quam sub acerbissimi carnificis arbitrio spiritum du-
cere. Sub haec dicta lacrymantes procubuerunt, stratique humi non sibi magis mi-
sericordiam, quam regi inuidiam, concitarunt. Deinde interrogari Gulussam pla-
cuit, quid ad ea responderet: aut si prius mallet, expromeret super qua re Romam
uenisset. Gulussa neque sibi facile esse dixit de iis rebus agere, de quibus nihil man-

dati

A dati a patre haberet: neque patri facile fuisse mandare, cum Carthaginienses, nec de qua re acturi essent, nec omnino ituros se Romam indicauerint. In aede Aesculapij clamdestinum eos per aliquot noctes consilium principum habuisse, unde praeterea legatos occultis cum mandatis Romam mitti. Eam caussam fuisse patri mittendi se Romam, qui deprecaretur senatum, ne quid communibus inimicis criminantibus se crederent, quem ob nullam aliam caussam nisi propter constantem fidem erga populum Romanum odissent. His utrimque auditis, senatus de postulatis Carthaginiensium consultus respondere iussit. Gulussam placere extemplo in Numidiam proficisci, & nunciare patri, ut de ijs, de quibus Carthaginienses querantur, legatos quamprimum ad senatum mittat, denuncietq. Carthaginiensibus, ut ad disceptandum ueniant. Si aliquid possent Massanisae honoris caussa, & fecisse, & facturos esse. ius gratiae non dare: agrum qua cuiusque sit, possideri uelle: nec nouos statuere fines, sed ueteres obseruari in animo habere, Carthaginiensibus uictis se & urbes & agros concessisse, non ut in pace eriperent per iniuriam, quae iure belli non ademissent. Ita regulus Carthaginiensesque dimissi. munera ex instituto data utrisque, aliaque hospitalia comiter conseruata. Sub idem tempus Cn. Seruilius Caepio, Ap. Claudius Centho, T. Annius Luscus legati, ad res repetendas in Macedoniam, renunciandamq. amicitiam regi missi, redierunt: qui iam sua sponte infestum Persi senatum insuper accenderunt, relatis ordine, quae uidissent, quaeq. audissent. Vidisse se per omnes urbes Macedonum summa ui parari bellum. Cum ad regem peruenissent, per multos dies conueniendi eius potestatem non factam. Postremo cum desperato iam colloquio profecti essent, tum demum se ex itinere reuocatos, & ad eum introductos esse. Suae orationis summam fuisse, foedus cum Philippo ictum, cum ipso eo post mortem patris renouatũ: in quo diserte prohiberi eum extra fines arma efferre. prohiberi socios populi R. lacessere bello. Exposita deinde ab se ordine, quae ipsi nuper in senatu Eumenem uera omnia & comperta referẽtem audissent. Samothraciae praeterea per multos dies occultum consilium cum legationibus ciuitatum Asiae regem habuisse. Pro his iniurijs satisfieri senatum aequum censere, reddiq. sibi res socijsq. suis, quas contra ius foederis habeat. Regem ad ea primo accensum ira, inclementer locutum, auaritiam superbiamq. Romanis obijcientem frequenter, quod alij super alios legati uenirent, speculari dicta factaq. sua: quod se ad nutum imperiumq. eorum omnia dicere ac facere aequum censerent. Postremo multum ac diu uociferatum reuerti postero die iussisse, scriptum se responsum dare uelle: tũ ita sibi scriptum traditum esse. Foedus cum patre ictum, ad se nihil pertinere. id se renouari, nõ quia probaret, sed quia in noua possessione regni patienda omnia essent, passum. Si nouum foedus secum facere uellent, conuenire prius de condicionibus debere: &, si in animum inducerent, ut ex aequo foedus fieret, & se uisurum quid sibi faciundum esset, & illos credere reip. consulturos. Atque ita se proripuisse, & summoueri e regia omnes coeptos: tum se amicitiam & societatem renunciasse. Qua uoce eum accensum restitisse, atque uoce clara denunciasse sibi, ut triduo regni sui decederent finibus. Ita se profectos: nec sibi aut uenientibus, aut manentibus quidquam hospitaliter aut benigne factum. Thessali deinde Aetoliq. legati auditi. Senatui, ut scirent quamprimum, quibus ducibus usura respublica esset, litteras mitti consulibus placuit: ut, uter eorum esset, Romam ad magistratus creandos ueniret. Nihil magnopere quod memorari attineat rei publicae eo anno consules gesserant: magis e republica uisum erat comprimi ac sedari exasperatos Ligures, cum Macedonicum bellum exspectaretur, Gentium quoque Illyriorum regem suspectum Issenses legati fecerunt: simul questi fines suos secundo populatum: simul nunciantes uno animo uiuere Macedonum, atque Illyriorum regem, communi consilio parare Romanis bellum: & specie legatorum Illyrios speculatores Romae esse, Perse auctore missos, ut, quid agere-tur, scirent. Illyrij uocati in senatum: qui cum legatos se esse missos ab rege dicerent ad purganda crimina, si qua de rege Issẽses deferrent: quaesitum ecquid ita non adissent magistratum, ut ex instituto loca lautia acciperent: sciretur denique uenisse eos, & super qua re uenissent. Haesitantibus in responso, ut curia excederent dictũ: responsum tamquam legatis, ut, qui adire senatum non postulassent, dari non placuit: mittendosq. ad regem legatos censuerunt: qui nunciarent, qui socij quererentur apud senatum excussum a rege agrũ, nõ aequum eum facere, qui ab socijs suis non abstineret iniuriam. In hanc legationẽ missi,

Yy 3

ſi, A. Terentius Varro, C. Plaetorius, C. Cicerelus. Ex Asia qui circa ſocios reges miſſi erant legati redierunt, qui renunciarent Eumenem in ea, Antiochum in Syria, Ptolemaeũ in Alexandria ſeſe conueniſſe. Omnes ſollicitatos legationibus Perſei, ſed egregie in fide permanere, pollicitoſq. omnia, quae populus Romanus ĩperaſſet, praeſtaturos, & ciuitates ſocias adiſſe: ceteras ſatis fidas, ſolos Rhodios fluctuantes & imbutos Perſei conſilijs inueniſſe. uenerant legati Rhodij ad purganda ea, quae uulgo iactari de ciuitate ſciebant: ceterum ſenatum ijs dari, cum noui conſules magiſtratum iniſſent, placuit. Belli apparatum non differendum cenſuerunt. C. Licinio praetori negotium datur, ut ex ueteribus quinqueremibus in naualibus Romae ſubductis, quae poſſent uſui eſſe, reficeret, pararetq. naues quinquaginta: ſi quid ad eum numerum explendum deeſſet, C. Memmio collegae in Siciliã ſcriberet, ut eas, quae in Sicilia naues eſſent, reficeret atque expediret, ut Brundiſiũ primo quoque tempore mitti poſſent. Socios nauales libertini ordinis in uiginti & quinque naues ex ciuibus Romanis C. Licinius praetor ſcribere iuſſus: in quinque & uiginti parem numerum Cn. Sicinius ſocijs imperaret: idem praetor peditum IIX millia, CD equites a ſocijs Latini nominis exigeret. Hunc militem qui Brundiſij acciperet, atque in Macedoniam mitteret, A. Atilius Serranus, qui priore anno praetor fuerat, deligitur; Cn. Sicinius praetor, qui exercitum paratum ad tranſijciendum haberet. C. Popillio conſuli ex auctoritate ſenatus C. Licinius praetor ſcribit, ut & legionem ſecundam, quae maxime ueterana in Liguribus erat, & ſocios Latini nominis quattuor millia peditum, CC equites idibus Februarijs Brundiſij adeſſe iuberet. Hac claſſe & hoc exercitu Cn. Sicinius prouinciam Macedoniam obtinere, donec ſucceſſor ueniret, iuſſus, prorogato in annum imperio. Ea omnia, quae ſenatus cenſuit, impigre facta ſunt. Duodequadraginta quinqueremes ex naualibus deductae: qui deduceret eas Brundiſiũ, L. Porcius Licinus praepoſitus: duodecim ex Sicilia miſſae. Ad frumentum claſſi exercituique coemendum in Apuliam Calabriamque tres legati miſſi, Sex. Digitius, T. Iuuentius, M. Caecilius. Ad omnia praeparata Cn. Sicinius praetor paludatus ex urbe profectus, Brundiſium uenit. Exitu prope anni C. Popillius conſul Romam redijt, aliquanto ſerius, quam ſenatus cenſuerat: cui primo quoque tempore magiſtratus creare, cum tantum bellum immineret, iuſſum erat. Itaque non ſecundis auribus patrum auditus eſt conſul, cum in aede Bellonae de rebus in Liguribus geſtis diſſereret: ſucclamationes frequentes erant, interrogationeſque cur ſcelere fratris oppreſſos Ligures in libertatem non reſtituiſſet. Comitia conſularia in quam edicta erant diẽ A.D.XII Kalendas Martias ſunt habita. Creati conſules P. Licinius Craſſus, C. Caſſius Longinus. Poſtero die praetores facti, C. Sulpicius Galba, L. Furius Philus, L. Canuleius Diues, C. Lucretius Gallus, C. Caninius Rebilus, L. Villius Annalis. His praetoribus prouinciae decretae duae iure Romae dicẽdo, Hiſpania, & Sicilia, & Sardinia, ut uni ſors integra eſſet, quo ſenatus cenſuiſſet. cõſulibus deſignatis imperauit ſenatus, ut, qua die magiſtratũ iniſſent, hoſtijs maioribus rite mactatis precarẽtur, ut, quod bellũ populus R. in animo haberet gerere, ut id proſperum eueniret. Eodem die decreuit ſenatus, C. Popillius conſul ludos per dies X Ioui opt. max. uoueret; donaque circa omnia puluinaria dari, ſi reſp. X annos in eodem ſtatu fuiſſet. Ita ut cenſuerant, in Capitolio uouit conſul ludos fieri, donariaq. dari, quanta ex pecunia decreſſet ſenatus. cum centum & quinquaginta non minus adeſſent, praeeunte uerba Lepido pontifice maximo id uotũ ſuſceptum eſt. Eo anno ſacerdotes publici mortui, L. Aemilius Papus X uir ſacrorum, & Q. Fuluius Flaccus pontifex, qui priore anno fuerat cenſor. hic foeda morte perijt. ex duobus filijs eius, qui tum in Illyrico militabant, nunciatum alterum deceſſiſſe, alterum graui & periculoſo morbo aegrum eſſe. Obruit animum ſimul luctus metuſque: mane ingreſſi cubiculum ſerui, laqueo dependentem inuenere. Erat opinio, poſt cenſuram minus compotẽ fuiſſe ſui. uulgo Iunonis Laciniae iram ob ſpoliatum, templum alienaſſe mentẽ ferebant. Suffectus in Aemilij locum X uir M. Valerius Meſſalla, in Fuluij pontifex Cn. Domitius Ahenobarbus, opido adoleſcens, ſacerdos lectus. P. Licinio, C. Caſſio conſulibus non urbs tantum Roma, nec terra Italia, ſed omnes reges ciuitateſq. quae in Europa, quaeq. in Aſia erãt, conuerterant animos in curam Macedonici ac Romani belli. Eumenem cum uetus odium ſtimulabat, tũ recens ira, quod ſcelere eius prope ut uictima mactatus Delphis eſſet. Pruſias Bithyniae rex ſtatuerat abſtinere armis, euentumq. exſpectare. nam neque pro Romanis ſe

Margin: F (beside line 1); G (beside "tempore mitti poſſent"); H (beside "mes ex naualibus"); I (beside "lus, L. Canuleius"); K (beside "qui tum in Illyrico"); An. 579 (beside "uerterant animos").

aequum censere aduersus fratrem uxoris arma ferre: & apud Persea uictorem ueniam per sororem impetrabilem fore. Ariarathes Cappadocum rex praeterquã quod Romanis suo nomine auxilia pollicitus erat, ex quo est iunctus Eumeni affinitate, in omnia belli pacisq. se consociauerat consilia. Antiochus imminebat quidem Aegypti regno, & pueritiam regis, & inertiam tutorum spernens, & ambigendo de Coelesyria, caussam belli se habiturũ existimabat; gesturumq. sine ullo impedimento, occupatis Romanis in Macedonico bello, id bellum: tamen omnia & per suos legatos senatui, & ipse legatis eorum eximie pollicitus erat. Ptolemaeus propter aetatem alieni etiam tum arbitrij erat: tutores & bellum aduersus Antiochum parabant, quo uindicarent Coelesyriam, & Romanis omnia pollicebãtur ad Macedonium bellum. Massanisa & frumento iuuabat Romanos, & auxilia cum elephantis, Misagenemque filium mittere ad bellum parabat. Consilia autem in omnem fortunam ita disposita habebat. Si penes Romanos uictoria esset, suas quoque in eodem statu mansuras res, neque ultra quidquam mouendum: non enim passuros Romanos uim Carthaginiensibus afferri. Si fractae essent opes Romanorum, quae tum protegerent Carthaginienses, suam omnem Africam fore. Gentius rex Illyriorum fecerat potius, cur suspectus esset Romanis, quam satis statuerat utram foueret partem: impetuq. magis, quam consilio, ijs aut illis se adiuncturus uidebatur. Cotys Thrax Odrysarum rex euidenter Macedonum partis erat. Haec sententia regibus cũ esset de bello, in liberis gentibus populisque, plebs ubique omnis ferme, ut solet, deterioribus erat ob regem Macedonasq. inclinata: principum diuersa cerneres studia. Pars ita in Romanos effusi erant, ut auctoritatem immodico fauore corrumperent: pauci ex ijs iustitia imperij Romani capti, plures ita, si praecipuam operam nauassent, potentes sese in ciuitatibus suis futuros rati. Pars altera regiae adulationis erat, quos aes alienum & desperatio rerum suarum eodem manẽte statu praecipites ad nouanda omnia agebat: quosdam uentosum ingenium, quia Perseus magis aurae popularis erat. Tertia pars, optima eadem & prudentissima, si utique optio domini potioris daretur, sub Romanis, quam sub rege, malebat esse. si liberum inde arbitrium fortunae esset, neutram partem uolebant potentiorem altera oppressa fieri: sed illibatis potius uiribus utriusque partis, pacem ex eo manere: ita inter utrosque optimam condicionem ciuitatum fore, protegente altero semper inopem ab alterius iniuria. Haec sentientes, certamina fautorum utriusque partis taciti ex tuto spectabant. consules quo die magistratum inierunt ex S. C. cum circa omnia fana, in quibus lectisternium maiorem partẽ anni esse solet, maioribus hostijs immolassent, indè preces suas acceptas ab dijs immortalibus ominati, senatui rite sacrificatum, precationemque de bello factam renunciarunt. Haruspices ita responderunt, si quid rei nouae inciperetur, id maturandum esse: uictoriam, triumphum, prorogationem imperij portendi. Patres, quod faustum felixq. populo R. esset, centuriatis comitijs primo quoque die ferre ad populum consules iusserunt, ut, quod Perseus Philippi filius, Macedonum rex, aduersus foedus cum patre Philippo ictum, & secum post mortem eius renouatum, socijs populi R. arma intulisset, agros uastasset, urbesque occupasset: quodque belli patrandi aduersus populum R. consilia inisset, arma, milites, classem eius rei caussa comparasset: ut, nisi de ijs rebus satisfecisset, bellum cum eo iniretur. Haec rogatio ad populum lata est. S. C. inde factum est, ut consules inter se prouincias Italiam & Macedoniam compararent, sortirenturue. cui Macedonia obuenisset, ut is regem Persea, quiq. eius sectam secuti essent, nisi populo R. satisfecissent, bello persequeretur. Legiones quattuor nouas scribi placuit, binas singulis cõsulib.. Id praecipue prouinciae Macedoniae datũ, quod cũ alterius cõsulis legionibus quina millia & duceni equites ex uetere instituto darentur in singulas legiones: in Macedoniam sena millia peditum scribi iussa, equites treceni aequaliter in singulas legiones. & in sociali exercitu cõsuli alteri auctus numerus, XVI millia peditum, DCCC equites, praeter eos, quos Cn. Sicinius duxisset DC equites, in Macedoniam trãsijceret. Italiae satis uisa XII millia sociorũ peditũ, DC equites. Illud quoque praecipuum datũ sorti Macedoniae, ut cẽturiones militesq. ueteres scriberet, quos uellet consul, usque ad quinquaginta annos. In tribunis militum nouatum eo anno propter Macedonicum bellum, quod consules ex S. C. ad populũ tulerunt, ne tribuni militum eo anno suffragijs crearentur; sed consulum, praetorumq. in ijs faciendis iudiciũ arbitriũq. esset. Inter praetores ita partita imperia. Praetorẽ, cuius sors fuisset,

ut iret quo senatus censuisset, Brundisium ad classem ire placuit: utque ibi recognosceret F
socios nauales: dimissisque, si qui parum idonei essent, supplementũ legeret ex libertinis:
& daret operam, ut duae partes ciuium Romanorum, tertia sociorum esset. Commeatus
classi legionibusq. ut ex Sicilia Sardiniaq. subueherentur; praetoribus, qui eas prouincias
sortiti essent, mandari placuit, ut alteras decumas Siculis Sardisq. imperarent, utq. id fru-
mentum ad exercitum in Macedoniam portaretur. Siciliam C. Caninius Rebilus est sor-
titus, L. Furius Philus Sardiniam, L. Canuleius Hispaniam, C. Sulpicius Galba urbanam
iurisdictionem, L. Villius Annalis inter peregrinos. C. Lucretio Gallo, quo senatus cen
suisset, sors euenit. Inter consules magis cauillatio, quam magna contentio, de prouincia
fuit. Cassius sine sorte se Macedoniam oppugnaturum dicebat: nec posse collegam saluo
iureiurando secum sortiri. Praetorem eum, ne in prouinciam iret, in concione iurasse, se sta
to loco statisque diebus sacrificia habere, quae absente se recte fieri non possent: quae non G
magis consule, quam praetore absente recte fieri possent. Si senatus, non quid uellet in con
sulatu potius, quã quid in praetura iurauerit P. Licinius, animaduertendum esse censeat:
se tamen futurum in senatus potestate. Consulti patres, cui consulatum populus R. non
negasset, ab se prouinciam negari superbum rati, sortiri consules iusserunt. P. Licinio Mace
donia, C. Cassio Italia obuenit. Legiones inde sortiti sunt: prima & tertia in Macedoniam
transijcerentur, secunda & quarta ut in Italia remanerent. Delectus consules multo inten-
tiorem, quam alias, curam habebant. Licinius ueteres quoque scribebat milites centurio
nesque: & multi uoluntate nomina dabant, quia locupletes uidebant, qui priore Macedo-
nico bello, aut aduersus Antiochum in Asia stipendia fecerant. Cum tribuni militum cen
turiones, sed primum quemq. citarent, tres & XX centuriones, qui primos pilos duxerunt,
citati tribunos pl. appellarunt. Duo ex collegio, M. Fuluius Nobilior, & M. Claudius Mar H
cellus ad consules reijciebant. eorum cognitionem esse debere, quibus delectus quibusq.
bellum mandatum esset. Ceteri, cogni turos se de quo appellati essent, aiebant: &, si iniu-
ria fieret, auxilium ciuibus laturos. Ad subsellia tribunorum res agebatur. Eo M. Popil-
lius consularis aduocatus, centuriones, & consul uenerunt. consuli inde postulanti, ut in
concione ea res ageretur, populus in concionem aduocatus. Pro centurionibus M. Po-
pillius, qui biennio ante consul fuerat, ita uerba fecit. Militares homines, & stipendia iu-
sta, & corpora & aetate & assiduis laboribus confecta habere: nihil recusare tamen, quo mi
nus operam reip. dent: id tantum deprecari, ne inferiores ijs ordines, quam quos, cum mi-
litassent, habuissent, attribuerentur. P. Licinius consul senatusconsultum recitari iussit. Pri
mum, quod bellum senatus cum Perseo iussisset: deinde quod ueteres centuriones quam
plurimum ad id bellum scribi censuisset: nec ulli, qui non maior annis quinquaginta esset, I
uacationem militiae esse. Deprecatus est deinde, ne nouo bello, tam propinquo Italiae, ad
uersus regem potentissimum, aut tribunos militum delectum habentes impedirent: aut
prohiberent consulem, quem cuique ordine assignari e rep. esset, eum assignare. si quid in
ea re dubium esset, ad senatum reijcerent. Postquam consul, quae uoluerat, dixit, Sp. Ligu-
stinus ex eo numero, qui tribunos pl. appellauerant, a consule & ab tribunis petijt, ut sibi
paucis ad populum agere liceret. Permissu omnium ita locutus fertur. Sp. Ligustinus tri-
bus Crustuminae ex Sabinis sum oriundus, Quirites. Pater mihi iugerum agri reliquit, &
paruum tugurium, in quo natus educatusque sum, hodieq. ibi habito. Cum primum in ae-
tatem ueni, pater mihi uxorem fratris sui filiam dedit: quae secũ nihil attulit, praeter liber
tatem pudicitiamque, & cum his fecunditatem, quanta uel in diti domo satis esset. Sex fi-
lij nobis, duae filiae sunt, utraeq. iã nuptae. Filij quattuor togas uiriles habẽt, duo praetex K
tati sunt. Miles sum factus P. Sulpicio, C. Aurelio consulibus. In eo exercitu, qui in Ma-
cedoniam est transportatus, biennium miles gregarius fui aduersus Philippum regem: ter
tio anno uirtutis caussa mihi T. Quinctius Flamininus decumum ordinem hastatũ assigna
uit. Deuicto Philippo Macedonibusque, cum in Italiam portati ac dimissi essemus, conti-
nuo miles uoluntarius cum M. Porcio consule in Hispaniam sum profectus. Neminem o
mniũ imperatorum, qui uiuant, acriorem uirtutis spectatorem ac iudicẽ fuisse sciunt, qui
& illum & alios duces longa militia experti sunt. Hic me imperator dignum iudicauit,
cui primum hastatum prioris centuriae assignaret. Tertio iterum uoluntarius miles factus
sum in eum exercitum, qui aduersus Aetolos & Antiochum regem est missus. a M. Acilio
mihi

A mihi primus princeps prioris centuriae est assignatus. Expulso rege Antiocho, subactis Aetolis, reportati sumus in Italiam: & deinceps bis quae annua merebãt legiones stipendia feci. Bis deinde in Hispania militaui, semel Q. Fuluio Flacco, iterum Ti. Sempronio Graccho praetore. a Flacco inter ceteros, quos uirtutis caussa secũ ex prouincia ad triumphum deducebat, deductus sum: a Ti. Graccho rogatus, in prouinciam ij. Quater intra paucos annos primum pilum duxi. quater & tricies uirtutis caussa donatus ab imperatoribus sum. sex ciuicas coronas accepi. XXII stipendia annua in exercitu emerita habeo, & maior annis sum quinquaginta. Quod si mihi nec stipendia omnia emerita essent, nec dum aetas uacationẽ daret, tamẽ, cum quattuor milites pro me uno uobis dare P. Licini possẽ, aequum erat me dimitti. Sed haec pro caussa mea dicta accipiatis, uelim. ipse me, quoad quisquam, qui exercitus scribit, idoneum militem iudicabit, numquam sum excusaturus.
B Ordinem, quo me dignum iudicent tribuni militum, ipsorum est potestatis. ne quis me uirtute in exercitu praestet, dabo operam, ut semper ita fecisse me, & imperatores mei, & qui una stipendia fecerunt, testes sunt. Vos quoque aequum est commilitones, & si appellationis uobis usurpatis ius, cum adolescentes nihil aduersus magistratuum senatusq. auctoritatem usquam feceritis, nunc quoque in potestate senatus ac consulum esse, & omnia honesta loca ducere, quibus rempublicam defensuri sitis. Haec ubi dixit, collaudatum multis uerbis, consul ex concione in senatum duxit. Ibi quoque ei ex auctoritate senatus gratiae actae, tribuniq. militares in legione primum pilum uirtutis caussa ei assignarunt. Ceteri cẽturiones, omissa appellatione, ad delectum obedienter responderunt. Quo maturius in prouincias magistratus proficiscerentur, Latinae Kalendis Iunijs fuere: eoq. sollemni perfecto C. Lucretius praetor omnibus, quae ad classem opus erant, praemissis, Brundisiũ est
C profectus. Praeter eos exercitus, quos cõsules cõparabant, C. Sulpicio Galbae praetori negotium datũ, ut quattuor legiones scriberet urbanas iusto numero peditum equitumque: ijsq. quattuor tribunos mil. ex senatu legeret, qui praeessent: socijs Latini nominis imperaret quindecim millia peditum, ∞ & CC equites: is exercitus uti paratus esset quo senatus censuisset. P. Licinio consuli ad exercitum ciuilem socialemq. petenti addita auxilia, Ligurum ∞ ∞, Cretenses sagittarij incertus numerus, quantum rogati auxilia Cretenses misissent. Numidae item equites elephantique. in eam rem legati ad Masanissam Carthaginiensesque missi, L. Postumius Albinus, Q. Terentius Culleo, C. Aburius. In Cretam item legatos tres ire placuit, A. Postumium Albinum, C. Decimium, A. Licinium Neruã. Per idem tempus legati ab rege Perseo uenerunt. Eos in opidum intromitti non placuit, cum iam bellum regi eorum & Macedonibus & senatus decresset, & populus iussisset. in
D aedem Bellonae in senatum introducti, ita uerba fecerunt. Mirari Persea regẽ, quid in Macedoniam exercitus transportati essent. Si impetrari a senatu posset, ut ij reuocentur, regem de iniurijs, si quas socijs factas quererentur, arbitratu senatus satisfacturum esse. Sp. Caruilus ad eam ipsam rem ex Graecia remissus ab Cn. Sicinio in senatu erat. Is Perraebiam expugnatam armis, Thessaliae aliquot urbes captas, cetera, quae aut ageret aut pararet rex, cum argueret: respondere ad ea legati iussi. postquam haesitabant, negãtes sibi ultra quidquam mandatum esse: iussi renunciare regi, consulem, P. Licinium breui cum exercitu futurum in Macedonia esse. ad eum, si satisfacere in animo esset, mitteret legatos: Romam, quod praeterea miteret, non esse: neminem eorum per Italiam ire liciturum. Ita dimissis, P. Licinio consuli mandatum, intra undecimum diem iuberet eos Italia excedere: & Sp. Caruilium mitteret, qui, donec nauem conscendissent, custodiret. Haec Romae acta
E nondum profectis in prouinciam consulibus. Iam Cn. Sicinius, qui priusquam magistratu abiret, Brundisium & ad classem & ad exercitum praemissus erat, trãiectis in Epirũ V millia peditum, CCC equitibus, ad Nymphaeũ in agro Apolloniati castra habebat. Inde tribunos cum duobus millibus militum, ad occupanda Dassaritiorum & Illyriorum castella, ipsis accersentibus praesidia, ut tutiores a finitimorum impetu Macedonum essent, misit. Paucis post diebus Q. Marcius, A. Atilius, & P. & Ser. Cornelij Lentuli, & L. Decimius, legati in Graeciam missi, Corcyram peditum ∞ secum aduexerunt: ibi inter se & regiones quas obirent, & milites diuiserunt. Decimius missus est ad Gentium regem Illyriorum: quem, si aliquem respectum amicitiae eum habere cerneret, tentare, aut etiã ad belli societatem pellicere iussus. Lentuli in Cephalleniam missi, ut Peloponnesum transiicerent,

rent,

rent, oramq. maris in occidentem uersi ante hiemem circumirent. Marcio & Atilio Epirus, Aetolia, & Thessalia circumeundae assignātur. Inde Boeotiam, atque Euboeam adspicere iussi, tum in Peloponnesum traijcere: ibi congressuros se cum Lentulis constituunt. Priusquam digrederētur a Corcyra, litterae a Perseo allatae sunt, quibus quaerebat, quae caussa Romanis aut in Graeciam trāijciendi copias, aut urbes occupādi esset. Cui rescribi nihil placuit, nuncio ipsius, qui litteras attulerat, dici, praesidij caussa ipsarum urbiū Romanos facere. Lentuli circumeuntes Peloponnesi opida, cum sine discrimine omnes ciuitates adhortarentur, ut, quo animo, qua fide adiuuissent Romanos Philippi primum, deinde Antiochi bello, eodem aduersus Persea iuuarent, fremitum in concionibus audiebāt: Achaeis indignantibus eodem se loco esse, qui omnia a principijs Macedonici belli praestitissent Romanis, & Macedonum Philippi bello hostes fuissent, quo Messenij, atque Elij, qui pro Antiocho hoste arma aduersus populum R. tulissent: ac nuper in Achaicum contributi concilium, uelut praemiū belli se uictoribus Achaeis tradi quererentur. Marcius & Atilius ad Gitanas Epiri opidum decem millia ab mari cum adscenderent, concilio Epirotarum habito, cum magno omnium assensu auditi sunt: & quadringentos iuuentutis eorū in Orestas, ut praesidio essent liberatis ab se Macedonibus, miserūt. Inde in Aetoliam progressi: ac paucos ibi morati dies, dum in praetoris mortui locum alius sufficeretur, & Lycisco praetore facto, quem Romanorum fauere rebus satis compertum erat, transierunt in Thessaliam. Eo legati Acarnanum, & Boeotorum exsules uenerunt. Acarnanes nunciare iussi, quae Philippi primum, Antiochi deinde bello, decepti pollicitationibus regis, aduersus populum Romanum commisissent, ea corrigēdi occasionem illis oblatam. Si male meriti clementiam populi R. experti essent, bene merendo liberalitatem experirentur. Boeotis exprobratum, societatem eos cum Perseo iunxisse. iis, cum culpam in Ismeniam principem alterius partis conferrent, & quasdam ciuitates dissentientes in caussam deductas, appariturum id esse Marcius respondit. Singulis enim ciuitatibus de se ipsis consulendi potestatem facturos. Thessalorum Larissae fuit concilium. Ibi & Thessalis benigna materia gratias agendi Romanis pro libertatis munere fuit: & legatis, quod & Philippi prius, & post Antiochi bello enixe adiuti a gente Thessalorum essent. hac mutua commemoratione meritorum accensi animi multitudinis ad omnia decernenda, quae Romani uellent. Secundum hoc cōcilium legati a Perseo rege uenerūt, priuati maxime hospitij fiducia, quod ei paternum cum Marcio erat. Ab huius necessitudinis commemoratione orsi, petierunt legati, in colloquium ueniendi regi potestatem faceret. Marcius & se ita a patre suo accepisse dixit, amicitiam hospitiumq. cum Philippo fuisse minime immemorē necessitudinis eius legationem eam suscepisse. Colloquium, si satis commode ualeret, non fuisse dilaturum: nunc, ubi primū posset, ad Peneum flumen, qua transitus ab Omolio Dium esset, praemissis qui nunciarent regi, uenturos. Et tum quidem ab Dio Perseus in interiora regni recepit se, leui aura spei obiecta, quod Marcius ipsius caussa suscepisse se legationem dixisset. Post dies paucos ad constitutum locum uenerunt. Magnus comitatus fuit regius cum amicorum, tum satellitum turba stipante. non minore agmine legati uenerunt: & ab Larissa multis prosequentibus, & legationibus ciuitatū, quae conuenerant Larissam, & renunciare domum certa, quae audissent, uolebant. Inerat cura insita mortalibus uidendi congredientes nobilem regem, & populi principis terrarum omnium legatos. postquā in conspectu steterunt dirimente amne, paullisper internunciando cunctatio fuit, utri trāsgrederentur. aliquid illi regiae maiestati, aliquid hi populi R. nomini, cum praesertim Perseus petisset colloquium, existimabant deberi. ioco etiam Marcius cunctantis mouit. Minor, inquit, ad maiorem, &, quod Philippo ipsi cognomen erat, filius ad patrem transeat. Facile persuasum id regi est. Aliud deinde ambigebatur, cum quam multis transiret. Rex cum omni comitatu transire aequum censebat: legati uel cum tribus uenire iubebant; uel, si tantum agmē transduceret, obsides daret nihil fraudis fore in colloquio. Hippian & Pantaucum, quos & legatos miserat, principes amicorum obsides dedit: nec tam in pignus fidei obsides desiderati erant, quam ut appareret socijs, nequaquam ex dignitate pari congredi regem cum legatis. Salutatio non tamquam hostium, sed hospitalis ac benigna fuit, positisq. sedibus consederunt. Cum paullisper silentium fuisset: Exspectari nos, inquit Marcius, arbitror, ut respondeamus litteris tuis, quas Corcyram misisti: in quibus quaeris, quid

F G H I K

A quid ita legati cũ militibus uenerimus,& praesidia in singulas urbes dimittamus. Ad hanc interrogationem tuam & non respondere uereor, ne superbum sit: & uera respondere, ne nimis acerbum audienti tibi uideatur. Sed cum aut uerbis castigandus aut armis sit, qui foedus rumpit: sicut bellum aduersus te alij, quam mihi mandatum malim: ita orationis acerbitatem aduersus hospitem, utcumque est, subibo: sicut medici cũ salutis caussa tristiora remedia adhibent. Ex quo regnum adeptus es, unam rem te, quae facienda fuerit, senatus fecisse censet, quod legatos Romam ad renouandum foedus miseris, quod tamẽ ipsum tibi fuisse non renouandum iudicat, potius quam, cum renouatum esset, uiolandum. Abrupolim, socium, atque amicum populi Romani, regno expulisti. Artetari interfectores, ut caede (ne quid ultra dicam) laetatum appareret, recepisti: qui omnium Illyriorũ fidissimum Romano nomini regulum occiderant. Per Thessaliam & Maliensem agrum cum exercitu contra foedus Delphos isti: Byzantijs ita contra foedus misisti auxilia: cũ Boeotijs socijs nostris secretam tibi ipsi societatem, quam non licebat, iureiurando pepigisti. Thebanos legatos, Euersam & Callicritum uenientes a nobis, quaerere malo quis interfecerit, quam arguere. In Aetolia bellum intestinum & caedes principum, per quos, nisi per tuos factae uideri possunt? Dolopes a te ipso euastati sunt. Eumenes rex ab Roma cum in regnum rediret, prope ut uictima Delphis in sacrato loco ante aras mactatus, quem insimulet, piget referre. Quae hospes Brundisinus occulta facinora indicet, certum habeo, & scripta tibi omnia ab Roma esse, & legatos tuos renunciasse. Haec ne dicerentur a me, uno modo uitare potuisti, non quaerendo quã ob caussam exercitus in Macedoniã transijcerẽtur, aut praesidia in sociorum urbes mitteremus. Quaerẽti tibi superbius tacuissemus, quã uera respondimus. Equidem pro paterno nostro hospitio faueo rationi tuae: & opto, ut

C aliquam mihi materiam praebeas agendae tuae apud senatum caussae. Ad ea rex. Bonam caussam, si apud iudices aequos ageretur, apud eosdem & accusatores & iudices agam. Eorum autem, quae obiecta sunt mihi, partim ea sunt, quibus nescio an gloriari debeã, partim quae fateri nó erubescam, partim quae uerbo obiecta, uerbo negare satis sit. Quid enim, si legibus uestris hodie reus sim, aut index Brundisinus, aut Eumenes mihi obijciat, ut accusare potius uere, quam conuiciari uideantur? Scilicet nec Eumenes, cum tã multis grauis publice, ac priuatim sit, alium quam me inimicum habuit: neque ego potiorẽ quemquam ad ministeria facinorum, quam Rammium, quem neque umquam ante uiderã, nec eram post ea uisurus, inuenire potui: & Thebanorum, quos naufragio perisse constat, & Artetari caedis mihi reddenda ratio est: in qua tamen nihil ultra obijcitur, quam interfectores eius in regno exsulasse meo. Cuius condicionis iniquitatem ita non sum recusaturus, si uos quo-

D que accipitis, ut quicumque exsules in Italiam aut Romam se contulerunt, his facinorum, propter quae damnati sunt, auctores uos fuisse fateamini. Si hoc & uos recusabitis, & omnes aliae gentes, ego quoque inter ceteros ero. Et hercule quid attinet cuiquã exsilium patere, si nusquam exsuli futurus locus est? Ego tamen istos, ut primũ in Macedonia esse, admonitus a uobis comperi, requisitos abire ex regno iussi, & in perpetuum interdixi finibus meis. Et haec quidem mihi tamquam caussam dicenti reo obiecta sunt: illa tamquam regi, &, quae de foedere, quod mihi est uobiscum, disceptationem habeãt. Nam si est in foedere ita scriptum, ut ne si bellum quidem quis inferat, tueri me regnumq. meum liceat: mihi fatendum est, quod me armis aduersus Abrupolim sociũ populi Romani defenderim, foedus uiolatum esse. Sin autem hoc & ex foedere licuit, & iure gentium ita comparatum est, ut arma armis propulsentur, quid tandem me facere decuit, cum Abrupolis fines mei

E regni usque ad Amphipolim peruastasset: multa libera capita, magnam uim mancipiorũ, multa millia pecorum abegisset? Quiescerem & paterer, donec Pellam & in regiam meã armatus peruenisset? Atenim bello quidem iusto sum persecutus, sed uinci non oportuit eum, neque ea, quae uictis accidunt, pati: quorum casum cum ego subierim, qui sum armis lacessitus, quid potest queri sibi accidisse, qui caussa belli fuit? Non sum eodem modo defensurus Romani, quod Dolopas armis coercuerim: quia & si non merito eorũ, iure feci meo: cum mei regni, meae ditionis essent, uestro decreto patri attributi meo. Nec, si caussa reddenda sit, non uobis, nec foederatis, sed ijs, qui ne in seruos quidem saeua, atq. iniusta imperia probant, plus aequo & bono saeuisse in eos uideri possum: quippe Euphranorem praefectum a me impositum ita occiderunt, ut mors poenarum eius leuissima fuerit. Ac

cum

cum processissem inde ad uisendas Larissam & Antrona & Pylleon, quo in propinquo mul F
to ante debita uota persoluerē, Celphos sacrificādi caussa adscendit. Et hic criminis augen
di caussa cum exercitu me fuisse adijcitur: scilicet, ut, quod nunc uos facere queror, urbes
occuparem, arcibus imponerē praesidia. uocate in concilium Graeciae ciuitates, per quas
iter feci: queratur unusquilibet militis mei iniuriam. non recusabo, quin simulato sacrificio
aliud petisse uidear. Aetolis & Byzantijs praesidia misimus, & cum Boeotis amicitiam feci
mus. Haec qualiacumque sunt, per legatos meos non solū indicata, sed etiā excusata sunt
saepe in senatu uestro: ubi aliquos ego disceptatores, non tam aequos, quā te Q. Marci, pa-
ternum amicum & hospitem, habebam. Sed nōdum Romam accusator Eumenes uenerat:
qui calūniando omnia, detorquendoq. suspecta & inuisa efficeret: & persuadere uobis co
naretur, non posse Graeciam in libertate esse, & uestro munere frui, quoad regnū Macedo-
niae incolume esset. Circumagetur hic orbis: erit mox qui arguat, nequidquam Antiochū G
ultra iuga Tauri remotum: grauiorem multo Asiae, quam Antiochus fuerit, Eumenē esse,
nec conquiescere socios uestros posse, quoad regia Pergami sit, eam arcē supra capita fini-
timarum ciuitatum impositam. Ego haec, Q. Marci & A. Atili, quae aut a uobis obiecta, aut
purgata a me sunt, talia esse scio, ut aures, ut animi audiētium sint: nec tam referre quid ego
aut qua mente fecerim, quam quo modo id uos factū accipiatis. Conscius mihi sum, nihil
me scientem deliquisse: & si quid fecerim imprudentia lapsus, corrigi me & emendari casti
gatione hac posse. Nihil certe insanabile, nec quod bello & armis persequendum esse cen-
seatis, commisi. Aut frustra clemētiae grauitatisq. uestrae fama uulgata per gētes est, si tali-
bus de caussis, quae uix querella & expostulatione dignae sunt, arma capitis, & regib. socijs
bella infertis. Haec dicenti tum assensus Marcius, auctor fuit mittendi Romam legati, cum
experienda omnia ad ultimum, nec praetermittendum spem ullā censuisset. reliqua consul H
tatio erat, quonam modo tutum iter legatis esset. ad id cum necessaria petitio indutiarum
uideretur, cuperetq. Marcius, neque aliud colloquio petisset, grauate & in magnam gratiā
petentis concessit. Nihil enim satis paratum ad bellum in praesentia habebant Romani, nō
exercitum, non ducem: tū Perseus, ni spes uana pacis occaecasset consilia, omnia praepara
ta, atque instructa haberet, & suo maxime tempore, atque alieno hostibus, incipere bellum
posset. Ab hoc colloquio, fide indutiarum interposita, legati Romani in Boeotiā compara-
ti sunt. Ibi iā motus coeperat esse, discedentibus a societate communis consilij Boeotorū
quibusdam populis: ex quo renunciatum erat respondisse legatos, appariturum, quibus po
pulis proprie societatē cum rege iungi displicuisset. Primi a Chaeronea legati, deinde a
Thebis in ipso itinere occurrerūt, affirmantes non interfuisse se quo societas ea decreta es
set concilio: quis legati nullo in praesentia responso dato, Chalcidē se sequi iusserūt. The I
bis magna contētio orta erat ex alio certamine. Comitijs praetorijs Boeotorum uicta pars
iniuriam persequens, coacta multitudine decretū fecit Thebis, ne Boeotarchae urbibus re-
ciperentur. Exsules Thespias uniuersi concesserunt: inde (recepti enim sine cunctatione e-
rant) Thebas iam mutatis animis reuocati, decretum faciunt, ut XII, qui priuati coetum &
conciliū habuissent, exsilio multarentur. Nouus deinde praetor Ismenias, (is erat uir nobi
lis ac potens) capitalis poenae absentis eos decreto damnat. Chalcidem fugerant: inde ad
Romanos Larissam profecti, caussam cum Perseo societatis in Ismeniam contulerant. Ex
contentione ortum certamen: utriusque tamen partis legati ad Romanos uenerunt, & exsu
les accusatoresq. Ismeniae, & Ismenias ipse. Chalcidem ut uentum est, aliarum ciuitatum
principes, id quod maxime gratum erat Romanis, suo quique proprio decreto Persei socie
tatem aspernati, Romanis se adiungebant. Ismenias gentem Boeotorum in fidem Romano K
rum permitti aequum censebat. Inde certamine orto, nisi in tribunal legatorū perfugisset,
haud multum abfuit, quin ab exsulibus fautoribusq. eorum interficeretur. Thebae quoque
ipsae, quod Boeotiae caput est, in magno tumultu erant: alijs ad regē trahentibus ciuitatē,
alijs ad Romanos: & turba Coronaeorum Haliartiorumq. conuenerat ad defendendū de-
cretum regiae societatis. Sed constantia principum, docentium cladibus Philippi Antio-
chiq. quanta esset uis & fortuna imperij Romani, uicta eadem multitudo, & ut tolleretur re
gia societas, decreuit: & eos, qui auctores paciscendae amicitiae fuerāt, ad satisfaciendū le
gatis Chalcidem misit, fideiq. legatorum commendari ciuitatem iussit. Thebanos Marcius
& Atilius laeti audierunt, auctoresq. & his separatim singuli fuerunt ad renouandā amici-
tiam

A tiam mittendi Romam legatos. Ante omnia exsules restitui iusserūt,& auctores regiae societatis decreto suo damnarunt. Ita,quod maxime uolebant,discusso Boeotico cōcilio,Peloponnesum proficiscuntur,Ser.Cornelio Chalcidē accersito. Argis praebitum est ijs concilium : ubi nihil aliud a gente Achaeorū petierunt,quam ut mille milites darēt. Id praesidium ad Chalcidem tuendam,dum Romanus exercitus in Graeciā trāsijceretur,missū est. Marcius & Atilius peractis,quae agenda in Graecia erant,principio hiemis Romam redierūt.Inde legatio sub idem tempus in Asiam circum insulas missa.Tres erāt legati,Ti.Claudius,P.Postumius,M. Iunius : ij circumeuntes, hortabantur socios ad suscipiendum aduersus Persea pro Romanis bellum:& quo quaeque opulentior ciuitas erat,eo accuratius agebant : quia minores secuturae maiorū auctoritatem erant. Rhodij maximi ad omnia momēti habebantur,quia non fauere tantum, sed adiuuare etiam uiribus suis bellū poterant,

B XL nauibus auctore Hegesilo cōparatis:qui cum in summo magistratu esset,(prytanin ipsi uocāt)multis rationibus peruicerat Rhodios,ut omissa, quam saepe uanam experti essent, regum fouendorum spe,Romanam societatem,unam tum in terris uel uiribus uel fide stabilem,retinerent. Bellum imminere cum Perseo.desideraturos Romanos eundem naualē apparatum,quem nuper Antiochi,quem Philippi ante bello uidissent : trepidaturos tū repente paranda classe cum mittenda esset, nisi reficere naues,nisi instruere naualibus socijs coepissent.Ideo magis enixe faciundum esse,ut crimina delata ab Eumene,fide rerū refellerēt. His incitati,XL nauium classem instructam,ornatamq.legatis Romanis aduenientibus,ut non exspectatam adhortationem esse appareret,ostenderūt.Et haec legatio magnū ad conciliandos animos ciuitatum Asiae momētum fuit. Decimius unus sine ullo effectu, captarum etiam pecuniarum ab regibus Illyriorum suspicione infamis Romam redijt.Per-

C seus cum a colloquio Romanorum in Macedoniam recepisset sese, legatos Romam de inchoatis cum Marcio condicionibus pacis misit.& Byzantiū & Rhodum litteras legatis ferendas dedit. In litteris eadē sententia ad omnes erat,collocutum se cum Romanorum legatis,quae audisset, quaeq. dixisset, ita disposita, ut superior fuisse in disceptatione uideri posset. Apud Rhodios legati addiderunt,cōfidere pacē futuram.auctoribus enim Marcio, atque Atilio missos Romam legatos. Si pergerent Romani contra foedus mouere bellū, tum omni gratia,omni ope enitendum fore Rhodiis, ut reconcilient pacem : si nihil deprecando proficiant,id agendum, ne omnium rerum ius ac potestas ad unum populum perueniat.Cum ceterorum id interesse,tum praecipue Rhodiorum,qui plus inter alias ciuitates dignitate,atque opibus excellant : quae serua, atq. obnoxia fore,si nullus alio sit,quam ad Romanos respectus. Magis & litterae & uerba legatorū benigne sunt audita,quam momē-

D tum ad mutādos animos habuerunt.potentior esse partis melioris auctoritas coeperat. Responsum ex decreto est,optare pacem Rhodios : si bellum esset, ne quid ab Rhodiis speraret aut peteret rex,quod ueterem amicitiam,multis magnisq.meritis pace belloq.partam, diiūgeret sibi ab Romanis. Ab Rhodo redeuntes,Boeotiae quoque ciuitates & Thebas,& Coroneam,& Haliartum adierūt:quibus expressum inuitis existimabatur,ut relicta regia societate Romanis adiungerentur.Thebani nihil moti sunt,quamquam nonnihil & dānatis principibus,& restitutis exsulibus,succensebāt Romanis. Coronaei & Haliartii fauore quodā insito in reges legatos in Macedoniam miserunt, praesidium petētes, quo se aduersus impotentē superbiam Thebanorum tueri possint. Cui legationi responsum ab rege est, praesidium se propter indutias cum Romanis factas mittere non posse:tamen suadere, ita a Thebanorū iniuriis qua posset ut se uindicarēt, ne Romanis praeberēt caussam in se sae-

E uiendi. Marcius & Atilius Romam cum uenissent, legationem in Capitolio ita renunciarunt, ut nulla re magis gloriarentur, quam decepto per indutias & spem pacis rege. Adeo enim apparatibus belli fuisse instructū, ipsis nulla parata re,ut omnia opportuna loca praeoccupari ante ab eo potuerint, quā exercitus in Graeciam trāsiiceretur. Spatio autē indutiarum sumpto, uenturum illum nihilo paratiorē, Romanos omnibus instructiores rebus coepturos bellū : Boeotorum quoque se concilium arte distraxisse, ne cōiungi amplius ullo cōsensu Macedonibus possent. Haec,ut summa ratione acta,magna pars senatus approbabat : ueteres, & moris antiqui memores,negabāt se in ea legatione Romanas agnoscere artes. Non per insidias & nocturna proelia,nec simulatam fugam,improuisosq.ad incautū hostem reditus,nec ut astu magis,quā uera uirtute gloriarentur,bella maiores gessisse.In-

dicere

dicere prius,quam gerere solitos bella: denunciare etiam,interdũ locum finire,in quo di- F
micaturi essent. Eadem fide indicatum Pyrrho regi medicum uitae eius insidiantem,eadẽ
Faliscis uinctum traditum proditorem liberorum regis. Haec Romana esse,nõ uersutiarũ
Punicarũ, neque calliditatis Graecae. apud quos fallere hostẽ,quã ui superare gloriosius
fuerit. Interdum in praesens tẽpus plus profici dolo,quam uirtute:sed eius demum animũ
in perpetuum uinci,cui confessio expressa sit,se neque arte,neque casu,sed collatis commi
nus uiribus iusto ac pio bello esse superatũ. Haec seniores,quibus noua haec minus place-
bat sapientia: uicit tamen ea pars senatus,cui potior utilis,quam honesti,cura erat,ut com
probaretur prior legatio Marcij: & eodẽ rursus in Graeciam cum quinqueremibus remit-
teretur,iuberetur q. cetera,uti e republica maxime uisum esset, agere. A. quoque Atilium
miserunt ad occupandam Larissam in Thessalia,timentes,ne,si induciarum dies exisset,Per
seus, praesidio eo misso,caput Thessaliae in potestate haberet. duo millia peditum Atilius G
ab Cn. Sicinio accipere ad eam rem agendam iussus: & P. Lentulo,qui ex Achaia redierat,
CCC milites Italici generis dati,ut Thebis daret operã,ut in potestate Boeotia esset. His
praeparatis,quamquam ad bellum consilia erant destinata,senatum tamẽ praeberi legatis
placuit. Eadem fere,quae in colloquio ab rege dicta erant,relata ab legatis. Insidiarum Eu
meni facturum crimen,& maxima cura,& minime tamẽ probabiliter (manifesta enim res
erat) defensum. Cetera deprecatio erat:sed non eis animis audiebantur,qui aut doceri aut
flecti possent. Denunciatum extemplo moenibus urbis Romae,Italia intra XXX diẽ exce
derent. P. Licinio deinde cõsuli,cui Macedonia prouincia obuenerat,denunciatũ,ut exer-
citui diẽ primam quamque diceret ad conueniendum. C. Lucretius praetor,cui classis pro
uincia erat,cum XL quinqueremibus ab urbe profectus. nam ex refectis nauibus alias in a-
lium usum retineri ad urbẽ placuit. Praemissus a praetore est frater Lucretius cũ quinque H
reme una,iussusq. ab socijs ex foedere acceptis nauibus ad Cephalleniam classi occurrere,
ab Rheginis triremi una,ab Locris duabus,ab Vritibus quattuor,praeter orã Italiae super-
uectus Calabriae extremum promontorium in Ionio mari Dyrrachium trãsijcit. Ibi decẽ
ipsorum Dyrrachinorum,XII Issaeorum,LIV Gentij regis lembos nactus,simulans se cre-
dere eos in usum Romanorum comparatos esse, omnibus abductis, die tertio Corcyram,
inde protinus in Cephalleniã trãsijcit. C. Lucretius praetor ab Neapoli profectus,supera-
to freto,die quincto in Cephalleniam transmisit. Ibi stetit classis,simul opperiens,ut terre
stres copiae transijcerẽtur,simul ut onerariae ex agmine suo per altũ dissipatae,conseque-
rẽtur. Per hos forte dies P. Licinius cõsul, uotis in Capitolio nũcupatis, paludatus ab urbe
profectus est. Semper quidem ea res cum magna dignitate ac maiestate geritur:praecipuẽ
conuertit oculos animosq.,cum ad magnum nobilemq. aut uirtute aut fortuna hostẽ eun- I
tem consulem prosequuntur. contrahit enim non officij modo cura,sed etiam studium spe
ctaculi,ut uideant ducem suum,cuius imperio consilioq. summam remp. tuendã permise-
runt. Subit deinde cogitatio animum,qui belli casus,quam incertus fortunae euentus,cõ-
munisq. Mars belli sit :aduersa,secunda,quaeq. inscitia & temeritate ducũ clades saepe ac-
ciderint,quae contra bona prudentia & uirtus attulerit. Quem scire mortaliũ,utrius men-
tis,utrius fortunae consulem ad bellũ mittant:triumphantem ne mox cum exercitu uicto-
re scandentem Capitolium ad eosdem deos,a quibus proficiscatur,uisuri,an hostibus eam
praebituri laetitiam sint. Persi autem regi,aduersus quem ibatur,famã & bello clara Mace
donum gens, & Philippus pater inter multa prospere gesta Romano etiam nobilitatus bel
lo,praebebat: tum ipsius Persei numquã,ex quo regnum accepisset,desitum belli exspecta
tione celebrari nomen. cum his cogitationibus omnium ordinum homines proficiscentẽ K
consulẽ prosecuti sunt. Duo consulares tribuni militum cum eo missi, C. Claudius, Q. Mu
cius,& tres illustres iuuenes, P. Lẽtulus,& duo Manlij Acidini: alter M. Manlij,alter L. Mã-
lij filius erat. Cum ijs cõsul Brundisium ad exercitum,atque inde cum omnibus copijs trãs
uectus ad Nymphaeum in Apolloniati agro posuit castra. Paucos ante dies Perseus,post
quã legati ab Roma regressi praeciderant spem pacis,consilium habuit. Ibi aliquandiu di-
uersis sententijs certatũ est. Erant quibus uel stipendium pendendum si iniungeretur, uel
agri parte cedendum,si multarẽt:quidquid denique aliud pacis caussa patiendum esset,nõ
recusandum uideretur: nec committendum,ut in aleam tanti casus se regnumq. daret. Si
possessio haud ambigua regni maneret, multa diem tempusq. afferre posse; quibus non a-
missa

A missa modo recuperare, sed timendus ultro ijs esse, quos nunc timeret, posset. Ceterũ multo maior pars ferocioris sentẽtiae erat. Quidquid cessisset, cum eo simul regno protinus cedendum esse affirmabant. Neque enim Romanos pecunia aut agro egere: sed hoc scire, cũ omnia humana, tum maxima quaeque & regna & imperia sub casibus multis esse. Carthaginiensiũ opes fregisse sese, & ceruicibus eorum praepotentem finitimũ regem imposuisse: Antiochum progeniẽq. eius ultra iuga Tauri remotum. Vnum esse Macedoniae regnũ, & regione propinquũ, &, quod, sicubi populus R. sua fortuna labet, antiquos animos regibus suis uideatur posse facere. dũ integrae res sint, apud animum suum Persea statuere debere, utrum singula cõcedendo, nudatus ad extremum opibus extorrisq. regno, Samothraciam aliam ue quam insulam petere ab Romanis, ubi priuatus superstes regno suo in contemptu, atq. inopia consenescat, malit: an armatus uindex fortunae dignitatisq. suae, ita, ut B uiro forti dignum sit, patiatur quodcumque casus belli tulerit: aut uictor liberet orbem terrarum ab imperio Romano. Non esse admirabilius, Romanos Graecia pelli, quã Hannibalem Italia pulsum esse. neque hercule uidere, qui conueniat fratri affectanti per iniuriã regnũ, summa ui restitisse, alienigenis bene parto eo cedere. Postremo ita bello & pace quaeri, ut inter omnes conueniat, nec turpius quidquã esse, quam sine certamine cessisse regno; nec praeclarius quidquam, quam pro dignitate ac maiestate omnem fortunã expertum esse. Pellae in uetere regia Macedonum hoc consilium erat. Geramus ergo, inquit, dijs bene iuuantibus, quando ita uidetur, bellũ: litterisq. circa praefectos dimissis Citium (Macedoniae opidum est) copias omnes contrahit. Ipse cẽtum hostijs sacrificio regaliter Mineruae, quã uocant Alcidem, confecto, cum purpuratorum & satellitum manu profectus Citium est. Eo iã omnes Macedonum externorumq. auxiliorum conuenerant copiae. Castra ante C urbem ponit, omnesq. armatos in campo struxit. Summa omnium XL millia armata fuere, quorũ pars ferme dimidia phalangitae erant: Hippias Beraeus praeerat. Delecta deinde & uiribus & robore aetatis ex omni cetratorum numero duo erãt agemata. hanc ipsi legionẽ uocabant. praefectos habebant Leonatum & Thrasippum Eulyestas. Ceterorũ cetratorũ trium ferme millia hominum dux erat Antiphilus Edessaeus. Paeones, & ex Parorea & Parstrymonia, (sunt autem ea loca subiecta Thraciae) & Agrianes admixtis etiã Thracibus incolis trium millium ferme & ipsi expleuerunt numerum. Armauerat contraxeratq. eos Didas Paeon, qui adolescentem Demetrium occiderat. Et armatorum duo millia Gallorum erant praefecto Asclepiodoto. Ab Heraclea ex Sintijs tria millia Thracũ liberorum suum ducem habebant. Cretensium par paene numerus suos duces sequebatur, Susum Phalasarnaeum, & Syllũ Gnosiũ. Et Leonides Lacedaemonius quingentis ex Graecia, misto gene- D ri hominum, praeerat. Regij is generis ferebatur, exsul dãnatus frequenti consilio Achaeorum litteris ad Persea deprehensis. Aetolorum & Boeototum, qui non explebãt plus, quã quingẽtorum omnes numerũ, Lyco Achaeus praefectus erat. Ex his mixtis tot populorũ, tot gẽtium auxilijs, duodecim millia armatorũ ferme afficiebantur. Equitum ex tota Macedonia cõtraxerat III millia. Venerat eodem Cotys Seuthae filius rex gentis Odrysarum, cum ∞ delectis equitibus, pari ferme peditum numero. Summa totius exercitus XXXIX millia peditũ erãt, quattuor equitũ. Satis cõstabat, secundũ exercitũ eum, quẽ Magnus Alexander in Asiã trãsiecit, numquã ullius Macedonum regis copias tantas fuisse. Tertius & uicesimus annus agebatur, ex quo petenti Philippo data pax erat: per id omne tẽpus quieta Macedonia & progeniẽ ediderat, cuius magna pars matura militiae esset, & leuibus bellis Thracum accolarum, quae exercerent magis, quam fatigarent, sub assidua tamẽ militia E fuerat: & diu meditatum Philippo primo, deinde Persi Romanum bellum, omnia ut instructa parataq. essent, effecerat. Mota parumper acies, non iusto decursu tamen, ne stetisse tantum in armis uiderentur: armatosq. sicut erant, ad concionem uocauit. Ipse constitit in tribunali, circa se habens filios duos, quorum maior Philippus natura frater, adoptione filius: minor, quem Alexãdrum uocabant, naturalis erat, Cohortatus est milites ad bellum, iniuriam populi R. in patrem seq. cõmemorauit. Illum omnibus indignitatibus cõpulsum ad rebellãdum, inter apparatum belli fato oppressum: ad se simul legatos, simul milites ad occupãdas Graeciae urbes missos. Fallaci deinde colloquio per speciẽ reconciliandae pacis extractam hiemem, ut tempus ad comparandum haberent. Cõsulem nunc uenire cum duabus legionibus Romanis, quae trecenos equites habeãt, & pari ferme numero sociorũ

peditum equitumq. eo ut accedant regũ auxilia Eumenis & Massanisae, non plus VII mil- F
lia peditum, II equitum futura. Auditis hostiũ copijs, respicerent suum ipsi exercitũ, quan
tum numero, quantum genere militum praestarent, tironibus raptim ad id bellum cõscri-
ptis, ipsi a pueris eruditi artibus militiae, tot subacti, atq. durati bellis. Auxilia Romanis Ly
dos, & Phrygas & Numidas esse: sibi Thracas Gallosq., ferocissimas gentium. Arma illos
habere ea, quae sibi quisque parauerit pauper miles: Macedonas prõpta ex regio appara-
tu, per tot annos patris sui cura & impensa facta. Cõmeatum illis cum procul, tum omnib.
sub casibus maritimis fore: se & pecuniam & frumẽtum, praeter redditus metallorũ, in de
cem annos seposuisse. Omnia, quae deorũ indulgentia, quae regia cura praeparãda fuerãt,
plena cumulataq. habere Macedonas: animum habendum esse, quem habuerint maiores
eorum, qui Europa omni domita transgressi in Asiam, incognitum fama aperuerint armis
orbem terrarum: nec ante uincere desierint, quam rubro mari inclusis, quod uincerent, de G
fuerit. At hercule nunc nõ de ultimis Indiae oris, sed de ipsius Macedoniae possessione cer
tamen fortunam indixisse. Cum patre suo gerentes bellum Romanos, speciosum Graeciae
liberandae tulisse titulum: nunc propalã Macedoniam in seruitutem petere, ne rex uicinus
imperio sit Romano, ne gens bello nobilis arma habeat. Haec enim tradẽda superbis domi
nis esse cum rege regnoq., si absistere bello, & facere imperata uelint. Cum per omnẽ ora-
tionem satis frequenti assensu succlamatum esset, tũ uero ea uociferatio simul indignantiũ
minitantiumq., partim iubentium bonum animum habere regẽ, exorta est, ut finem dicen-
di faceret, tantum iussis ad iter parari: iam enim dici, mouere castra ab Nymphaeo Roma-
nos. Concione dimissa ad audiendas legationes ciuitatum Macedoniae se contulit. Vene
rant autem ad pecunias pro facultatibus quaeque suis, & frumentũ pollicendum ad bellũ.
Omnibus gratiae actae, remissum omnibus: satis regios apparatus ad ea dictũ sufficere: ue H
hicula tantum imperata, ut tormenta, telorumq. missilium ingentẽ uim praeparatam, belli
cumq. aliud instrumentum ueherent. Profectus inde toto exercitu Heordaeam petens, ad
Begorritem, quem uocant lacum positis castris, postero die in Elimaeã ad Haliacmona flu
uium processit. Deinde saltu angusto superatis montibus, quos Cambunios uocant, descẽ-
dit ad (Tripolim uocant) Azorum, Pithium, & Dolichen incolentes. Haec tria opida paul-
lisper cunctata, quia obsides Larissaeis dederant, uicta tamen praesenti metu in deditionẽ
concesserunt. Benigne his appellatis, haud dubius Perraebos quoque idem facturos, urbẽ
nihil cunctatis, qui incolebant, primo aduẽtu recipit. Cyretias oppugnare conatus, primo
etiam die acri concursu ad portas armatorũ est repulsus: postero die omnibus copijs ador
tus, in deditionem omnes ante noctem accepit. Mylae proximum opidum, ita munitum, ut
inexsuperabilis munimenti spes incolas ferociores faceret, non portas claudere regi satis I
habuerunt: sed probris quoque in ipsum Macedonasq. procacibus iaculati sunt. Quae res
cum infestiorem hostem ad oppugnandum fecisset, ipsos desperatione ueniae ad tuendos
sese acrius accendit. Itaque per triduum ingentibus utrimque animis & oppugnatae sunt,
& defensae. Multitudo Macedonum ad subeundũ inuicẽ proelium haud difficulter succe-
debat: opidanos diem noctem eosdem tuentes moenia, non uulnera modo, sed & uigiliae
& continens labor conficiebat. Quarto die cum & scalae undique ad muros erigerentur, &
parta ui maiore oppugnaretur, opidani depulsi muris ad portam tuendam concurrũt, eru-
ptionemq. repentinã in hostes faciunt: quae cũ irae magis inconsultae, quã uerae fiduciae
uirium esset, pauci & fessi ab integris pulsi terga dederunt, fugientesq. per patentem portã
hostes acceperũt. Ita capta urbs, ac direpta est: libera quoque corpora, quae caedibus super
fuerunt, uenũdata. Diruto magna ex parte & incenso opido, profectus ad Phalannam ca- K
stra mouit: inde postero die Gyrtonem peruenit. Quo cum T. Minucium Rufum & Hippiã
Thessalorum praetores cum praesidio intrasse accepisset, ne tentata quidem oppugnatio-
ne praetergressus, Elatiã & Gonnũ, perculsis inopinato aduentu opidanis, recepit. Vtraque
opida in faucibus sunt, quae Tempe adeunt, magis Gonnus: itaq. & firmiore id praesidio
tutum equitum peditumq., ad hoc fossa triplici uallo munitum reliquit. Ipse ad Sycurium
progressus, opperiri ibi hostium aduentum statuit: simul & frumentari passim exercitũ iu-
bet in subiecto hostium agro. Namq. Sycurium est sub radicibus Ossae montis: qua in meri
diem uergit, subiectos habet Thessaliae campos, ab tergo Macedoniam, atque Magnesiã.
Ad has opportunitates accedit summa salubritas & copia, pluribus circumiectis fontibus

perennium

A perennium aquarum. consul Romanus per eosdem dies Thessaliam cum exercitu petens, iter expeditum primo per Epirum habuit: deinde postquam in Athamaniam est transgressus, asperi ac prope inuij soli, cum ingenti difficultate paruis itinerib. aegre Gomphos peruenit: cui si uexatis hominibus equisq. tironem exercitum ducenti acie instructa & loco suo & tempore obstitisset rex, ne Romani quidem abnuunt magna sua cum clade fuisse pugnaturos. Postquam Gomphos sine certamine uentum est, praeter gaudium periculosi saltus superati, contemptus quoque hostium adeo ignorantium opportunitates suas accessit. Sacrificio rite perfecto consul & frumento dato militibus, paucos ad requiem iumentorum hominumq. moratus dies, cum audiret uagari Macedonas effusos per Thessaliam, uastariq. sociorum agros, satis iam refectum militem ad Larissam ducit. Inde cum III millia ferme abesset a Tripoli, (Scaeam uocant) super Peneũ amnem posuit castra. Per idem tem-

B pus Eumenes ad Chalcidem nauibus accessit cum Attalo, atq. Athenaeo fratribus, Philetaero fratre relicto Pergami ad tutelam regni. inde cum Attalo & quattuor millibus peditum, mille equitum ad consulem uenit. Chalcide relicta duo millia peditum, quib. Athenaeus praepositus. Et alia eodem auxilia Romanis ex omnibus undique Graeciae populis conuenerunt, quorum pleraque (adeo parua erant) in obliuionem adducta. Apolloniatae CCC equites, centum pedites miserunt. Aetolorum alae unius instar, quantum in tota gẽte equitum erat, uenerant. & Thessalorum omnis equitatus separatus erat. non plus quam CCC. erant equites in castris Romanis. Achaei iuuentutis suae, Cretico maxime armatu, ad mille dederunt. Sub idem tempus & C. Lucretius praetor, qui nauibus praeerat ad Cephalleniam, M. Lucretio fratre cum classe super Maleam Chalcidem iusso petere, ipse triremem conscendit, sinum Corinthium petens ad praeoccupandas in Boeotia res. tardior

C ei nauigatio propter infirmitatem corporis fuit. M. Lucretius Chalcidem adueniens, cum a P. Lentulo Haliartum oppugnari audisset, nuncium praetoris uerbis, qui abscedere eum inde iuberet, misit. Boeotorum iuuentute, quae pars cum Romanis stabat, eam rem aggressus legatus a moenibus abscessit. Haec soluta obsidio locum alteri nouae obsidioni dedit: namq. extemplo M. Lucretius cum exercitu nauali X millib. armatorum, ad hoc duob. millibus regiorum, qui sub Athenaeo erant, Haliartum circumsedit: patrantibusq. iã oppugnare superuenit a Creusa praetor. Ad idem fere tempus & ab socijs naues Chalcidem cõuenerunt: duae Punicae quinqueremes, duae ab Heraclea ex Ponto triremes, quattuor Chalcedone, totidem Samo, tum quinque Rhodiae quadriremes. praetor, quia nusquam erat maritimum bellum, remisit socijs. & Q. Marcius Chalcide nauib. uenit, Halope capta, Larissa, quae Cremaste dicitur, oppugnata. Cum hic status in Boeotia esset, Perseus cum ad

D Sycurium (sicut ante dictum est) statiua haberet, frumento undiq. circa ex agris conuecto, ad uastandum agrum Pheraeorum misit: ratus ad iuuandas sociorum urbes, longius ab castris abstractos deprendi Romanos posse. Quos cum eo tumultu nihil motos animaduertisset, praedam quidem praeterquam hoĩum (pecora autem maxime oĩs generis fuere) diuisit ad epulandum militibus. Sub idem deinde tempus cõcilium & cõsul & rex habuerunt, unde bellum ordirentur. Regis creuerunt animi uastatione cõcessa sibi ab hoste Pheraei agri. Itaq. eundum inde ad castra, nec dandum ultra spatium cunctandi censebat. & Romani censebant cunctationem suam infamem apud socios esse, maximopere indigne ferẽtes nõ latã Pheraeis opem. cõsultantib. quid agerent, (aderant autem Eumenes & Attalus in cõcilio) trepidus nuncius affert, hostem magno agmine adesse. Cõcilio dimisso, signum extẽplo datur, ut arma capiant. Interim placet ex regijs auxilijs C equites & parem numerum iaculatorum peditum exire. Perseus hora ferme diei quarta cũ paullo plus mille passus ab-

E esset a castris Romanis, cõsistere signa peditum iusiit: praegressus ipse cum equitib. ac leui armatura, & Cotys cum eo ducesq. aliorum auxiliorum praecesserunt. Minus quingentos passus ab castris aberant, cum in cõspectu fuere hostiũ equites. duae alae erant magna ex parte Gallorum: Cassignatus praeerat: & leuis armaturae C fere & L Mysi aut Cretenses. Constitit rex, incertus quantum esset hostium. Duas inde ex agmine turmas Thracũ, duas Macedonum, cum binis Cretensium cohortib. & Thracum misit. Proelium, cum pares numero essent, neque ab hac aut illa parte noua auxilia subuenirent, incerta uictoria finitum est. Eumenis ferme XXX interfecti: inter quos Cassignatus dux Gallorum cecidit. & tunc quidem Perseus ad Sycurium copias reduxit: postero die circa eandem horam in eundem

locũ rex copias admouit, plaustris cum aqua sequẽtibus:nam duodecim millium passuum F
uia oĩs sine aqua plurimi & pulueris erat:affectosq. siti, si primo in cõspectu dimicassent, pu
gnaturos fuisse apparebat. Cũ Romani quiessent, stationib. ẽt intra uallum reductis, regij
quoque in castra redeunt. Hoc per aliquot dies fecerunt, sperãtes fore ut Romani equites
abeuntium nouissimum agmen aggrederentur:inde certamine orto, cum longius a castris
eos elicuissẽt, facile, ubi essent, se, qui equitatu & leui armatura plus possent, conuersuros
aciem. Postquã inceptum nõ succedebat, castra propius hostẽ mouit rex, & a quinque mil
libus passuum cõmunijt. Inde luce prima in eodẽ, quo solebat, loco peditũ acie instructa,
equitatum oẽm leuemq. armaturã ad castra hostium ducit. Visus & plurium & propior so-
lito puluis trepidationem in castris Romanis fecit:& primo uix creditũ nuncianti est, quia
prioribus cõtinuis dieb. numquam ante horam quartam hostis apparuerat, tum solis ortus
erat. Deinde ut plurium clamore & cursu a portis dubitatio exempta est, tumultus ingens G
oboritur. tribuni praefectiq. & centuriones in praetorium, miles ad sua quisque tentoria
discurrit. Minus quingentos passus a uallo instruxerat Perseus suos, circa tumulum, quem
Calicinum uocant. Laeuo cornu Cotys rex praeerat cum oĩb. suae gentis, equitum ordi-
nes leuis armatura interposita distinguebat. In dextro cornu Macedones erant equites, in
termixti turmis eorum Cretenses. Huic armaturae Milo Berroeaeus, equitib. & summae
parti eius Meno Antigonensis praeerat. Proximi cornib. cõstiterant regij equites, & mixtũ
genus, delecta plurium gentium auxilia: Patrocles Antigonensis his, & Paeoniae praefe-
ctus Didas, erant praepositi. Medius oĩm rex erat:circa eum agema quod uocant, equitũq.
sacrae alae. ante se statuit funditores iaculatoresq. quadringentorum manus utraq. nume-
rum expleuerat. Ionem Thessalonicensem & Timanora Dolopen ijs praefecit. Sic regij cõ
stiterant. cõsul intra uallum peditum acie instructa, & ipse equitatum oẽm cum leui arma- H
tura emisit. pro uallo instructi sunt. Dextro cornu praepositus C. Licinius Crassus cõsulis
frater, cum omni Italico equitatu, uelitib. intermixtis: sinistro M. Valerius Laeuinus socio-
rum ex Graecis populis equites habebat, eiusdẽ gentis leuem armaturam. Mediam autem
aciem cum delectis equitib. extraordinariis tenebat Q. Mucius. CC equites Galli ante si-
gna horum instructi, & de auxiliis Eumenis Cyrtiorum gentis CCC. Thessali CD equites
paruo interuallo super laeuum cornu locati. Eumenes rex Attalusq. cum oĩ manu sua ab
tergo inter postremã aciẽ ac uallum steterunt. In hunc modũ maxime instructae acies, par
ferme utrimq. numerus equitum ac leuis armaturae cõcurrũt, a funditorib. iaculatoribusq.
qui praecesserunt, proelio orto. Primi oĩm Thraces haud secus, quam diu claustris retẽtae
ferae, cõcitati cum ingenti clamore in dextrum cornu Italicos equites incurrerunt, ut usu
belli & ingenio impauida gens turbaretur. * gladiis hastas petere, pedites nunc succidere I
crura equis, nunc ilia suffodere. Perseus in mediã inuectus aciẽ, Graecos primo impetu a-
uertit: quib. cum grauis ab tergo instaret hostis; Thessalorum equitatus, qui a laeuo cornu
breui spatio disiunctus in subsidiis fuerat, extra cõcursum primo spectator certaminis, de-
inde inclinata re maximo usui fuit. Cedentes enim sensim integris ordinibus, postquam se
Eumenis auxiliis adiunxerunt, & cum eo tutum inter ordines suos receptum sociis fuga
dissipatis dabant:& cum minus cõferti hostes instarẽt progredi ẽt ausi, multos fugientium
obuios exceperunt. Nec regii sparsi iã ipsi passim sequendo, cum ordinatis & certo inceden
tib. gradu manus cõferre audebant: cum uictor equestri proelio rex paruo momento, si ad
iuuisset, debellaturus esset. opportune adhortanti superuenit phalanx, quã sua spõte, ne au
daci coepto deessent, Hippias & Leonatus raptim adduxerant, postquã prospere pugnasse
equitem acceperunt. Fluctuante rege inter spem metumq. tantae rei conandae, Cretensis K
Euander, quo ministro Delphis ad insidias Eumenis regis usus erat, postquam agmen im-
peditum uenientium sub signis uidit, ad regem accurrit, & monere institit, ne elatus felici-
tate summam rerum temere in nõ necessariam aleam daret. Si cõtentus bene re gesta qui-
esset eo die, uel pacis honestae condicionem habiturum, uel plurimos belli socios, qui for
tunam sequerentur, si bellare mallet. In hoc consilium pronior erat animus regis. Itaq. col-
laudato Euandro, signa referri, peditumq. agmen redire in castra iubet, equitibus receptui
canere. cecidere eo die ab Romanis CC equites, II millia haud minus peditum, capti fer-
me CC equites: ex regiis autem XX equites, XL pedites interfecti. Postquam rediere
in castra uictores, omnes quidem laeti, ante alios Thracum insolens laetitia eminebat.
cum

A cum cantu enim superfixa capita hostiũ portantes redierunt. Apud Romanos non maestitia tantũ ex male gesta re, sed pauor etiam erat, ne extemplo castra hostis aggrederetur. Eumenes suadere, ut trans Peneũ transferret castra, ut pro munimento amnẽ haberet, dũ perculsi milites animos colligerent. consul moueri flagitio timoris fatendi: uictus tamẽ ratione, silentio noctis transductis copijs, castra in ulteriore ripa cõmunit. Rex postero die ad lacessendos proelio hostes progressus, postquam trans amnẽ in tuto posita castra animaduertit, fatebatur quidẽ peccatum, quod pridie nõ institisset uictis: sed aliquanto maiorem culpam esse, quod nocte foret cessatum. nã ut neminẽ alium suorum moueret, leui armatura immissa, trepidantium in transitu fluminis hostium deleri magna ex parte copias potuisse. Romanis quidem praesens pauor dẽptus erat, in tuto castra habẽtibus. damnum inter cetera praecipuae famae mouebat. & in consilio apud consulẽ pro se quisque in Aetolos conferebant caussam: ab ijs fugae terrorisq. principium ortum: secutos pauorẽ Aetolorum & B ceteros socios Graecorum populorũ. quinque principes Aetolorum primi terga uertẽtes cõspecti dicebãtur. Thessali pro concione laudati, ducesq. eorum etiã uirtutis caussa donati. Ad regẽ spolia caesorum hostium referebãtur: dona ex his alijs arma insignia, alijs equos, quibusdã captiuos dono dabat. Scuta erant supra ∞ D, loricae thoracesq. ∞ amplius summã explebant: galearum gladiorúmq. & missiliũ omnis generis maior aliquanto numerus. Haec per se ampla, pleraq. multiplicata uerbis regis, quae ad concionẽ uocato exercitu habuit. Praeiudicatum euentum belli habetis: meliorẽ partem hostium, equitatum Romanũ, quo inuictos se esse gloriabantur, fudistis. equites enim illis principes iuuentutis, equites seminariũ senatus: inde lectos in patrum numerum cõsules, inde imperatores creant. horum spolia paullo ante diuisimus inter uos. Nec minorẽ de legionib. peditum uictoriã ha- C betis, quae nocturna fuga uobis subtractae, naufragorum trepidatione passim natãtium flumen cõpleuerunt. Sed facilius nobis sequẽtib. uictos Peneum superare erit, quã illis trepidãtibus fuit: transgressiq. extemplo castra oppugnabimus, quae hodie cepissemus, ni fugissent. aut si acie decernere uolent, eundem pugnae pedestris euentum exspectate, qui equitum in certamine fuerit. Et qui uicerãt, alacres spolia caesorũ hostium humeris gerentes ante ora sua, audiuere ex eo quod acceperat, spem futuri praecipiẽtes: & pedites aliena gloria accensi, praecipue qui in Macedonum phalãgitis erãt, sibi quoque & nouãdae regi operae, & similem gloriã ex hoste pariendi occasionem optabãt. Cõcione dimissa, postero die profectus inde ad Mopsium posuit castra. tumulus hic inter Tempe & Larissã medius est. Romani nõ abscedentes ab ripa Penei, trãstulerunt in locũ tutiorem castra. Eo Misagenes Numida uenit cum ∞ equitibus, pari peditum numero, ad hoc elephãtis duob. & XX. Per eos dies cõsilium habenti regi de summa, cum iã consedisset ferocia ab re bene gesta, ausi D sunt quidã amicorum cõsilium dare, ut secunda fortuna in cõdicione honestae pacis uteretur potius, quã spe uana euectus in casum irreuocabilem se daret. Modum imponere secundis rebus, nec nimis credere serenitati praesentis fortunae, prudentis hoĩs & merito felicis esse. Mitteret ad consulem, qui foedus in easdem leges renouarent, quib. Philippus pater eius pacem a T. Quinctio uictore accepisset. neque finiri bellum magnificẽtius, quã a tam memorabili pugna: neque spem firmiorem pacis perpetuo dari, quã quae perculsos aduerso proelio Romanos molliores factura sit ad paciscẽdum. Quod si Romani tum quoque insita pertinacia aequa aspernarentur, deos hominesq. & moderationis Persei, & illorum peruicacis superbiae futuros testes. Numquã ab talibus cõsilijs abhorrebat regis animus. itaq. plurium assensu cõprobata est sententia. Legati ad consulem missi, adhibito frequenti consilio auditi sunt. Pacem petere, uectigal quãtum Philippus pactus esset, daturum Persea Ro- E manis pollicentes: urbibus agris locisq. quibus Philippus cessisset, cessurũ Perseum. Haec legati. Summotis his cum consultarent, Romana constantia uicit in consilio. Ita tum mos erat, in aduersis uultum secundae fortunae gerere, moderari animos in secundis. Responderi placuit ita pacem dari, si de summa rerum liberum senatui permittat rex de se, deq. uniuersa Macedonia statuendi ius. Haec cũ renunciassent legati, miraculo ignaris moris pertinacia Romanorum esse: & plerique uetare amplius mentionem pacis facere. ultro mox quaesituros, quod oblatum fastidiant. Perseus hanc ipsam superbiam, quippe ex fiducia uirium esse, timere: & summam pecuniae augens, si pretio pacem emere posset, nõ destitit animum consulis tentare. Postquam nihil ex eo, quod primo responderat, mutabat: desperata pace ad Sycurium, unde profectus erat, redijt, belli casum de integro tentaturus. Fa-

ma equestris pugnae uulgata per Graeciã, nudauit uoluntates hostium. nõ enim solum, qui F
partis Macedonum erant, sed plerique ingentib. Romanorum obligati beneficijs, quidam
uim superbiãq. experti, laeti eã famam accepere: non ob aliã caussam, quam prauo studio,
quo ẽt in certaminib. ludicris uulgus utitur, deteriori, atq. infirmiori fauendo. Eodem tem
pore in Boeotia summa ui Haliartum Lucretius praetor oppugnarat. & quamquã nec ha-
bebãt externa auxilia obsessi, praeter Coronaeorũ iuniores, qui prima obsidione moenia
intrauerãt: neque sperabant: tamen ipsi animis magis quam uiribus resistebãt. Nam & eru
ptiones in opera crebro faciebãt, & arietẽ admotum, libramento plumbi grauatũ ad terrã
urgebãt: & si qua declinarẽt, qui agebant ictum, pro diruto muro nouũ tumultuario opere,
raptim ex ipsa ruinae strage cõgestis saxis exstruebãt. Cũ operib. oppugnatio lẽtior esset,
scalas per manipulos diuidi praetor iussit, ut corona undiq. moenia aggressurus: eo magis
suffecturã ad id multitudinẽ ratus, quod, qua parte palus urbẽ cingit, nec attinebat oppu- G
gnari, nec poterat. Ipse ab ea parte, qua duae turres, quodq. inter eas muri prorutũ fuerat,
duo millia militũ delectorũ admouit; ut eodẽ tẽpore, quo ipse trãscendere ruinas conare-
tur, cõcursu aduersus se opidanorũ facto, scalis uacua defensorib. moenia capi parte aliqua
possent. Haud segniter opidani uim eius arcere parãt. Nã super stratum ruinis locum fasci
bus aridis sarmentorum iniectis, stãtes cum ardentib. facibus accẽsuros ea se saepe mina-
bantur, ut incẽdio intersaepti ab hoste spatium ad obijciendum interiorem murum habe-
rent. quod inceptum eorum fors impedijt. Nã tantus repẽte effusus est imber, ut nec accẽ-
di facile pateretur, & exstingueret accẽsa. Itaq. & transitus per distracta fumantia uirgulta
patuit, & in unius loci praesidium oĩbus uersis, moenia quoque plurib. simul partib. scalis
capiuntur. In primo tumultu captae urbis seniores impubesq., quos casus obuios obtulit,
passim caesi: armati in arcẽ cõfugerunt: & postero die cum spei nihil superesset, deditione H
facta sub corona uenierunt. fuerunt autẽ ∞∞ ferme & D. ornamenta urbis, statuae & tabu
lae pictae, & quidquid pretiosae praedae fuit, ad naues delatum. urbs diruta a fundamẽtis.
Inde Thebas ductus exercitus: quib. sine certamine receptis, urbẽ tradidit exsulibus, & qui
Romanorum partis erant: aduersae factionis hominum, fautorumq. regis ac Macedonum
familias sub corona uendidit. His gestis in Boeotia, ad mare ac naues redijt. Cum haec in
Boeotia gererẽtur, Perseus ad Sycuriũ statiua dierum aliquot habuit. Vbi cum audisset, ra-
ptim Romanos circa ex agris demessum frumẽtum cõuehere, deinde ante sua quẽq. tento
ria spicas fascib. desecantẽ, quo purius frumẽtum tereret, ingentes aceruos per tota castra
stramentorum fecisse: ratus incẽdio opportuna esse, faces taedãq. & malleolos stuppae illi
tos pice parari iubet: atq. ita media nocte profectus, ut prima luce aggressus falleret, ne-
quidquã tẽtauit. nã primae stationes, oppressae tumultu ac terrore suo ceteros exciuerũt: I
signumq. datũ est arma extẽplo capiẽdi, simulq. in uallo ad portas miles instructus erat, &
intentus propugnationi castrorum. Perseus & extemplo circumegit aciem, & prima impe
dimenta ire, deinde peditũ signa ferri iussit. ipse cũ equitatu & leui armatura substitit ad ag
men cogendum, ratus id quod accidit, insecuturos ad extrema ab tergo carpenda hostes.
Breue certamẽ leuis armaturae maxime cum procursatorib. fuit, equites peditesq. sine tu-
multu in castra redierunt. Demessis circa segetibus, Romani ad Crãnonium intactum agrũ
castra mouent. Ibi cum securi, & propter castrorum longinquitatẽ & uiae inopis aquarum
difficultatẽ, quae inter Sycuriũ & Crãnona est, statiua haberent, repẽte prima luce in immi
nẽtib. tumulis equitatus regius cum leui armatura uisus ingentẽ tumultũ fecit. Pridie per K
meridiẽ profecti ab Sycurio erant. peditum agmen sub lucem reliquerãt in proxima plani
cie. Stetit paullisper in tumulis, elici posse ratus ad equestre certamen Romanos. qui post-
quã nihil mouebant, equitẽ mittit, qui pedites referre ad Sycuriũ signa iuberet, ipse mox
insecutus. Romani equites modico interuallo sequentes, sicubi sparsos ac dissipatos inua-
dere possent, postquam confertos abire signa, atque ordines seruantes uiderunt, & ipsi in
castra redeunt. Inde offensus longinquitate itineris rex ad Mopsium castra mouit. & Roma
ni demessis Crannonis segetibus in Phalannaeum agrum transeunt. ibi cum ex transfuga
cognosset rex sine ullo armato praesidio passim uagantes per agros Romanos metere, cũ
∞ equitibus, duobus millibus Thracum & Cretensium profectus, cum quantum accele-
rare poterat, effuso agmine issent, improuiso aggressus est Romanos. iuncta uehicula, ple-
raque onusta, mille admodum capiuntur, DC ferme homines. Praedã custodiendam du-
cẽdamq. in castra CCC Cretẽsiũ dedit. ipse reuocato ab effusa caede equite & reliquis pe
ditum,

A ditum, ducit ad proximum praesidium, ratus haud magno certamine opprimi posse. L. Pōpeius tribunus mil. praeerat, qui perculsos milites repentino hostium aduentu, in propinquum tumulum recepit, loci se praesidio, quia numero & uiribus impar erat, defensurus. Ibi cum in orbem milites coegisset, ut densatis scutis ab iactu sagittarum & iaculorum sese tuerentur, Perseus, circumdato armatis tumulo, alios adscensum undique tētare iubet, & cōminus proelium conserere, alios eminus tela ingerere. Anceps Romanos terror circū stabat: nam neque cōferti pugnare, propter eos, qui adscendere in tumulū conabantur, poterant: & ubi ordines procursando soluissent, patebant iaculis sagittisue. maxime cestrosphendonis uulnerabantur. hoc in illo bello nouum genus teli inuentum est. Bipalme spiculum hastili semicubitali infixum erat, crassitudine digiti. huic ad librameti pinnae tres, uelut sagittis solent, circumdabantur: funda media, duo funalia imparia habebat, cum maiori
B sinu libratum funditor habena rotaret, excussum uelut glans emicabat. Cum & hoc & alio omni genere telorum, pars uulnerata militum esset, neç facile iam arma fessi sustinerēt: instare rex ut dederent se, fidem dare, praemia interdum polliceri: nec cuiusquam ad deditionem flectebatur animus, cum ex insperato iam obstinatis mori spes affulsit. Nā cum ex frumentatoribus refugientes quidam in castra nunciassent consuli circumsideri praesidium: motus periculo tot ciuium (nā DCCC ferme & omnes Romani erant) cum equitatu ac leui armatura (accesserant noua auxilia Numidae pedites equitesq. & elephanti) castris egreditur: & tribunis mil. imperat, ut legionum signa sequantur. Ipse uelitibus ad firmanda leuium armatorum auxilia adiectis, ad tumulum praecedit. Cōsulis latera tegunt, Eumenes, Attalus, & Misagenes regulus Numidarum. Cum in conspectu prima signa suorū circumsessis fuerunt, Romanis quidem ab ultima desperatione recreatus est animus. Perseus, cui
C primum omnium fuerat, ut contentus fortuito successu, captis aliquot frumentatorib. occisisq., non tereret tempus in obsidione praesidij: secundum, ea quoque tētata utcumq., cū sciret nihil roboris secum esse, dum liceret intacto abire, & ipse hostium aduentum elatus successu mansit, & qui phalangem accerserent, propere misit: qua & serius quam res postulabat, & raptim acta, turbati cursu aduersus instructos & praeparatos erant aduenturi. consul anteueniens, extemplo proelium conseruit. Primo resistere Macedones, deinde ut nulla re pares erant, amissis CCC peditibus, XXIV primoribus equitum ex ala, quam Sacram uocant, inter quos Antimachus etiam praefectus alae cecidit, abire conātur. Ceterum iter prope ipso proelio tumultuosius fuit. Phalanx abs trepido nuncio accita cum raptim duceretur, primo in angustijs captiuorum agmini oblata, uehiculisq. frumento onustis: ijs caesis, ingens ibi uexatio partis utriusque fuit, nullo exspectante utcumque explicaretur ag-
D men: sed armatis detrudentibus per praeceps impedimenta (neque enim aliter uia aperiri poterat) iumentis cum stimularentur in turba saeuientibus. Vix ab incōdito agmine captiuorum expedierant sese, cum regio agmini perculsisq. equitib. occurrunt. Ibi uero clamor iubentium referre signa, ruinae quoque prope similem trepidationem fecit: ut si hostes introire angustias ausi longius insecuti essent, magna clades accipi potuerit. consul, recepto ex tumulo praesidio, contentus modico successu, in castra copias reduxit. Sunt qui eo die magno proelio pugnatū auctores sint, IIX millia hostium caesa, in his Sopatrum & Antipatrū regios duces: uiuos captos circiter ∞ ∞ DCCC. Signa militaria capta XXVII. nec incruentā uictoriā fuisse: supra quattuor millia & CCC de exercitu consulis cecidisse, signa sinistrae alae quinque amissa. Hic dies & Romanis refecit aīos, & Persea perculit, ut dies paucos ad Mopsiū moratus sepulturae maxime militū amissorū cura, praesidio satis uali-
E do ad Gonnū relicto, in Macedoniā reciperet copias. Timotheū quēdā ex regijs praefectis cū modica manu relinquit ad Philā, iussum Magnetas & propinquos tētare. Cum Pellā uenisset, exercitu in hiberna dimisso, ipse cū Cotye Thessalonicā est profectus. Eo fama affertur, Atlesbim regulū Thracū & Corragū Eumenis praefectū, in Cotyis fines impetū fecisse, & regionē Marenē, quam uocant, cepisse. itaque dimittendum Cotyn ad sua tuenda ratus, magnis proficiscentem donis prosequitur. Ducenta talenta, semestre stipendium equitatui numerat, cum primo annuum dare constituisset. Consul postquam profectum Persea audiuit, ad Gonnum castra mouet, si potiri opido posset. ante ipsa Tempe in faucibus situm, Macedoniae claustra tutissima praebet, & in Thessaliam opportunum Macedonibus decursum. Cum & loco & praesidio ualido inexpugnabilis res esset, abstitit incepto. In Perraebiam flexis itineribus, Malloea primo impetu capta ac direpta, Tripoli aliaq. Perraebia

recepta, Larissam rediJt: inde Eumene, atq. Attalo domum remissis, Misagenē Numidasq. in hiberna in proximis Thessalis urbibus distribuit, & partem exercitus ita per totā Thessaliam diuisit, ut & hiberna commoda omnes haberent, & praesidio urbibus essent. Q. Mucium legatum cum duobus millibus ad obtinendam Ambraciam misit. Graecarum ciuitatum socios omnes praeter Achaeos dimisit. cum exercitus parte profectus in Achaiā Phthiotim, Pteleum desertum fuga opidanorum diruit a fundamentis. Antrona uoluntate colentium recepit. Ad Larissam deinde exercitum admouit. urbs deserta erat: in arcē omnis multitudo concesserat: eam oppugnare aggreditur. Primi omnium Macedones regiū praesidium metu excesserant: a quibus relicti opidani, in deditionem extemplo ueniunt. Dubitari inde, utrum Demetrias prius aggrediēda foret, an in Boeotia adspiciendae res. Thebani, uexantibus eos Coronaeis, in Boeotiam accersebant. ad horum preces, quia hibernis aptior regio, quam Magnesia erat, in Boeotiam duxit.

EPITOME. LIBRI. XLIII

RAETORES aliquot eo, quod auare & crudeliter prouincias administrassent, damnati sunt. P. Licinius Crassus proconsul, complures in Graecia urbes expugnauit, & crudeliter diripuit, ob id captiui, qui ab eo sub corona uenierant, ex S. C. postea restituti sunt. Item a praefectis classium Romanarum multa impotenter in socios facta. Res praeterea a Perseo rege in Thracia prospere gestas continet: & uictis Dardanis, & Illyrico, cuius rex erat Gentius, motus, qui in Paeonia ab Elonico factus erat, ipso interempto consedit. M. Aemilius Lepidus a censoribus princeps in senatu lectus.

LIBER. XLIII

ADEM aestate, qua in Thessalia equestri pugna uicere Romani, legatus in Illyricum a consule missus, opulenta duo opida ui, atq. armis coegit in deditionem: omniaq. iJs sua concessit, ut opinione clementiae eos, qui Carnuntem munitam urbem incolebant, alliceret. Postquam, nec ut dederent se compellere, neque capere obsidendo poterat: ne duabus oppugnationibus nequidquam fatigatus miles esset, quas prius intactas urbes reliquerat, diripuit. Alter consul C. Cassius nec in Gallia, quam sortitus erat, memorabile quidquam gessit: & per Illyricum ducere legiones in Macedoniam uano incepto est conatus. Ingressum hoc iter consulem, senatus ex Aquileiensium legatis cognouit: qui querentes coloniam suam nouam & infirmam, necdum satis munitam inter infestas nationes Istrorum & Illyriorum esse, cum peterent, ut senatus curae haberet quo modo ea colonia muniretur, interrogati uellentne eam rem C. Casio consuli mandari, responderunt Cassium Aquileiam indicto exercitu profectum per Illyricum in Macedoniam esse. Ea res primo incredibilis uisa, & pro se quisque credere, Carnis forsitan aut Istris bellum illatū. Tum Aquileienses nihil se ultra scire, nec audere affirmare, quam XXX dierum frumentum militi datum: & duces, qui ex Italia itinera in Macedoniam nossent, conquisitos abductosq. Enimuero senatus indignari, tantum consulem ausum, ut suam prouinciam relinqueret, in aliam transiret, exercitum nouo periculoso itinere inter exteras gentes ducere, uiā tot nationibus in Italiam aperire. Decernunt frequentes, ut C. Sulpicius praetor tres ex senatu nomine legatos, qui eo die proficiscantur ex urbe, & quantum accelerare possent, Cassium consulem, ubicumque sit, persequantur: nuncient ne bellum cum ulla gēte moueat, nisi cū qua senatus gerendum censuerat. Legati III profecti, M. Cornelius Cethegus, M. Fuluius, P. Marcius Rex. Metus de consule, atque exercitu distulit eo tempore muniendae Aquileiae curam. Hispaniae deinde utriusque legati aliquot populorum in senatum introducti, Ij de magistratuum Romanorum auaritia superbiaque conquesti, nixi genibus ab senatu petierunt, ne se socios foedius spoliari uexariq. quam hostes patiantur. Cum & alia indigna quererentur, manifestum autem esset pecunias captas, L. Canuleio praetori, qui Hispaniā sortitus erat, negotium datum est, ut in singulos, a quib. Hispani pecunias peterent, quinos recuperatores ex ordine senatorio daret: patronosq. quos uellēt sumendi potestatē faceret. Vocatis in curiā legatis, recitatum est senatusconsultum, iussiq. nominare patronos,

A quattuor nominauerunt, M. Porcium Catonem, P. Cornelium Cn. F. Scipionem, L. Aemilium M. F. Paullum, C. Sulpicium Gallum. Cum M. Titinio primum, qui praetor A. Mãlio, M. Iunio consulibus in citeriore Hispania fuerat, recuperatores sumpserunt. Bis ampliatus, tertio absolutus est reus. Dissensio inter duarum prouinciarum legatos est orta: citerioris Hispaniae populi M. Catonem & Scipionem, ulterioris L. Paullum & Gallum Sulpicium patronos sumpserunt. Ad recuperatores adducti a citerioribus populis P. Furius Philus, ab ulterioribus M. Matienus. Ille Sp. Postumio, Q. Mucio consulibus triennio ante, hic biennio prius L. Postumio, M. Popillio consulibus praetor fuerat. Grauissimis criminib. accusati ambo ampliatiq., cum dicenda de integro caussa esset, excusati exsilij caussa solum uertisse, Furius Praeneste, Matienus Tibur exsulatum abierunt. Fama erat, prohiberi a patronis nobiles ac potentes compellare: auxitq. eam suspicionem Canuleius praetor, quod
B omissa ea re, delectum habere instituit: dein repente in prouinciam abijt, ne plures ab Hispanis uexarentur. Ita praeteritis silentio oblitteratis, in futurum consultum ab senatu Hispanis, quod impetrarunt ne frumenti aestimationem magistratus Romanus haberet, neue cogeret uicesimas uendere Hispanos quanti ipse uellet, & ne praefecti in opida sua ad pecunias cogendas imponerentur. Et alia noui generis hominũ ex Hispania legatio uenit. Ex militib. Romanis, & ex Hispanis mulieribus, cum quibus connubium nõ esset, natos se memorantes, supra quattuor millia hominum, orabant, ut sibi opidum in quo habitarent daretur. senatus decreuit, uti nomina sua apud L. Canuleium profiterentur: eorũq., si quos manumisisset, eos Carteiam ad Oceanum deduci placere. Qui Carteiensium domi manere uellent, potestatem fore, uti numero colonorum essent, agro assignato. Latinam eam coloniam fuisse, libertinorumque appellari. Eodem tempore ex Africa & Gulussa Massani-
C sae regis filius legatus patris, & Carthaginienses uenerunt. Gulussa prior in senatum introductus, & quae missa erant ad bellum Macedonicum a patre suo, exposuit: & siqua praeterea uellent imperare, praestaturum merito populi R. est pollicitus: & monuit patres conscriptos, ut a fraude Carthaginiensium cauerent. Classis eos magnae parandae consilium cepisse, specie pro Romanis, & aduersus Macedonas: ubi ea parata instructaque esset, ipsorum fore potestatis, quem hostem aut socium habeant. An. 580

* * *

tantum pauorem ingressi castra, ostentantes capita fecerunt, ut, si admotus extemplo exercitus foret, capi castra potuerint. Tũ quoque fuga ingens facta est: & erant, qui legatos mittendos ad pacem precibus petendam, censerent: ciuitatesq. complures eo nuncio audito in deditionem uenerunt. Quibus purgantibus sese, culpamq. in duorum amentiam conferẽti-
D bus, qui se ultro ad poenam ipsi obtulissent, cum ueniam dedisset praetor: profectus extẽplo ad alias ciuitates, omnib. imperata facientibus, quieto exercitu pacatum agrũ, qui paullo ante ingenti tumultu arserat, peragrauit. Haec lenitas praetoris, qua sine sanguine ferocissimam gentẽ domuerat, eo gratior plebi patribusq. fuit, quo crudelius auariusq. in Graecia bellatum & ab cõsule Licinio, & ab Lucretio praetore erat. Lucretiũ tribuni pl. absentẽ concionibus assiduis lacerabant, cum reip. caussa abesse excusaretur: sed tum adeo uicina et inexplorata erant, ut is eo tempore in agro suo Antiati esset, aquamq. ex manubijs Antium ex flumine Loracinae duceret. Id opus centum triginta millibus aeris locasse dicitur. tabulis quoque pictis ex praeda fanum Aesculapij exornauit. Inuidiam infamiãq. ab Lucretio auerterunt in Hortensium successorem eius Abderitae legati, flentes ante curiam, querentesq. opidum suum ab Hortensio expugnatum ac direptum esse. Caussam excidij fuisse
E urbi, quod cum C millia denarium, & tritici L millia modium imperaret, spatium petierũt, quo de ea re & ad Hostilium consulem & Romam mitterent legatos. uix dum ad consulẽ se peruenisse, & audisse opidum expugnatum, principes securi percussos, sub corona ceteros uenisse. Indigna senatui uisa: decreueruntq. eadẽ de Abderitis, quae de Coronaeis decreuerant priore anno: eademq. pro concione edicere Q. Maenium praetorem iusserũt. Et legati duo, C. Sempronius Blaesus, Sex. Iulius Caesar, ad restituendos in libertatem Abderitas missi. Iisdem mandatum, ut & Hostilio consuli & Hortensio praetori nunciarent, senatum Abderitis iniustum bellum illatum, conquiriq. omnes, qui in seruitute sint & restitui in libertatem, aequum censere. Eodem tempore de C. Cassio, qui cõsul priore anno fuerat, tũ trib. militũ in Macedonia cum A. Hostilio erat, querellae ad senatũ delatae sunt: & legati regis Gallorũ Cincibili uenerũt. Frater eius uerba in senatu fecit, questus Alpino-

 rum

A quam ad deplorandas patriae suae calamitates, praefatus esset, exposuit ciuitatis primum suae benefacta, & uetera, & ea, quae Persei bello praestitissent, ducib. exercitibusq. Romanis: tū quae primo C. Lucretius in populares suos praetor Romanus superbe, auare, crudeliter fecisset: deinde, quae tū cum maxime L. Hortensius faceret. Quēadmodum omnia sibi, etiam ijs, quae patiantur, tristiora, patienda esse ducant, potius quam se dedant Persi. quod ad Lucretium Hortensiumq. attineret: scire tutius fuisse claudere portas, quam in urbem eos accipere. Quae exclusissent eos, Emathiam, Amphipolim, Maroneam, Aenum, incolumes esse: apud se templa omnibus ornamentis compilata spoliataq. sacrilegijs C. Lucretium nauibus Antium deuexisse: libera corpora in seruitutem abrepta, fortunas sociorum populi R. direptas esse, & quotidie diripi. Nam ex instituto C. Lucretij Hortensium quoque in tectis hieme pariter, atq. aestate nauales socios habere, & domos suas plenas turba B nautica esse: uersari inter se, coniuges, liberosq. suos, quibus nihil neque dicere pensi, neque facere. Accersere in senatum Lucretium placuit, ut disceptaret coram, purgaretq. sese. Ceterum multo plura praesens audiuit, quam in absentem iacta erant: & grauiores potentioresq. accessere accusatores duo tribuni plebis, M. Iuuentius Thalna, & Cn. Aufidius. Ij non in senatu modo eum lacerarunt, sed in cōcionem etiam pertracto multis obiectis probris diem dixerunt. Senatus iussu Chalcidensibus Q. Maenius praetor respōdit: quae bene meritos sese & ante, & in eo bello quod geratur, de populo Romano dicant, ea & scire uera eos referre senatum, & perinde ac debeant grata esse. Quae facta a C. Lucretio, fieriq. ab L. Hortēsio praetoribus Romanis querantur, ea neque facta, neque fieri uolūtate senatus, quem nō posse existimare, qui sciat bellum Persi & ante Philippo patri eius intulisse populum R. pro libertate Graeciae, non ut ea a magistratibus socijs, atq. amicis paterētur? Litteras se ad L. Hortensium praetorem daturos esse: quae Chalcidenses querātur acta, ea senatui non placere. Si qui in seruitutem liberi uenissent, ut eos conquirēdos primo quoque tēpore restituendosq. in libertatē curaret. Sociorum naualium neminem praeter magistros in hospitia deduci aequum cēsere. Haec Hortēsio iussu senatus scripta. Munera binum millium aeris legatis missa, & uehicula Mictioni publice locata, quae eum Brundisium cōmode perueherent. C. Lucretium, ubi dies, quae dicta erat, uenit, tribuni ad populū accusarūt, multamq. decies centum millium aeris dixerunt. Comitijs habitis oēs quinque & XXX tribus eum condemnarunt. In Liguribus eo anno nihil memorabile gestum. Nam nec hostes mouerunt arma, neque consul in agrum eorum legiones induxit: & satis explorata pace eius anni, milites duarum legionum Romanorum intra dies LX, quam in prouinciā uenit, dimisit, sociorum nominis Latini exercitu mature in hiberna Lunam & Pisas deducto, D ipse cum equitib. Galliae prouinciae pleraque opida adijt. Nusquam alibi, quam in Macedonia, bellum erat, suspectum tamen & Gentium Illyriorum regem habebant. itaque & octo naues ornatas a Brundisio senatus cēsuit mittendas ad C. Furium legatum Issam, qui cum praesidio duarum Issēsium nauiū insulae praeerat. duo millia militū in eas naues sunt imposita, quae Q. Maenius praetor ex S.C. in ea parte Italiae, quae obiecta Illyrico est, cōscripsit. et cōsul Hostilius Ap. Claudium in Illyricum, cum quattuor millib. peditum misit, ut accolas Illyrici tutarētur: qui non cōtentus ijs, quas adduxerat copijs, auxilia ab socijs corrogādo, ad VII millia hominum uario genere armauit: peragrataq. omni ea regione ad Lychnidum Dassaritiorum consedit. Haud procul inde Uscana opidum, finium plerumq. Persei erat. X millia ciuium habebat, & modicum custodiae caussa Cretēsium praesidium. Inde nuncij ad Claudium occulti ueniebāt: si propius copias admouisset, paratos fore, qui proderent urbem: & operae pretium esse: non se amicosq. tantum, sed etiā milites praeda E expleturum. Spes cupiditati admota ita occaecauit animū, ut nec ex ijs, qui uenerunt, quēquam retineret, nec obsides pignus futuros furto & fraude agēdae rei posceret, nec mitteret exploratum, nec fidem acciperet. die tantum statuta profectus a Lychnido, duodecim millia ab urbe ad quam tendebat, posuit castra. Quarta inde uigilia signa mouit, mille ferme ad praesidium castrorum relictis. incōpositi longo agmine effusi, infrequentes, cum nocturnus error dissiparet, ad urbem peruenerunt. Creuit negligentia, postquam neminē armatum in muris uiderunt. Ceterum ubi primum sub iactu teli fuerunt, duabus simul portis erumpitur: & ad clamorem erumpentium ingens strepitus e muris ortus, ululantium mulierum cum crepitu undique aeris, & incōdita multitudo, turba immixta seruili, uarijs uocibus

cibus personabat. Hic tam multiplex undique obiectus terror effecit, ne sustinere primam procellam eruptionis Romani possent. Itaq. fugientes plures, quam pugnantes interempti sunt: uix duo millia hominum cum ipso legato in castra perfugerunt. Quo longius iter in castra erat, eo plures fessos consectandi hostibus copia fuit. ne moratus quidem in castris Appius, ut suos dissipatos fuga colligeret: quae res palatis per agros saluti fuisset: ad Lychnidũ protinus reliquias cladis reduxit. Haec & alia haud prospere in Macedonia gesta, ex Sex. Digitio tribuno militum, qui sacrificij caussa Romã uenerat, sunt audita. Propter quae ueriti patres ne quae maior ignominia acciperetur, legatos in Macedoniã M. Fuluiũ Flaccum, & M. Caninium Rebilum miserunt, qui comperta quae agerentur referrent: & ut A. Hostilius consul comitia consulibus subrogandis ita ediceret, ut mense Ianuario comitia haberi possent: &, ut primo quoque tempore in urbẽ rediret. Interim M. Recio praetori mãdatum, ut edicto senatores omnes ex tota Italia, nisi, qui reipublicae caussa abessent, Romã reuocaret: qui Romae essent, ne quis ultra mille passuũ ab Roma abesset. Ea, uti senatus cẽsuit, sunt facta. Comitia consularia A. D. V Kalend. Septemb. fuere. Creati consules sunt Q. Marcius Philippus iterum, & Cn. Seruilius Caepio. Post diem tertiũ praetores sunt facti, C. Decimius, M. Claudius Marcellus, C. Sulpicius Gallus, C. Marcius Figulus, Ser. Cornelius Lentulus, P. Fonteius Capito. Designatis praetorib. praeter duas urbanas, quattuor prouinciae sunt decretae, Hispania, & Sardinia, & Sicilia, & classis. Legati ex Macedonia exacto admodum mense Februario redierunt. hi, quas res ea aestate prospere gessisset rex Perseus, referebant: quantusq. timor socios populi R. cepisset, tot urbibus in potestatem regis redactis. Exercitum consulis infrequentem commeatibus uulgo datis per ambitionem esse: culpam eius rei consulem in tribunos militum, contra illos in consulẽ conferre. Ignominiam Claudij temeritate acceptam eleuare eos patres acceperunt, qui perpaucos Italici generis, & magna ex parte tumultuario delectu conscriptos ibi milites amissos referebant. Consules designati, ubi primum magistratũ inissent, de Macedonia referre ad senatum iussi: destinataeq. prouinciae ijs sunt Italia & Macedonia. Hoc anno interkalatum est: tertio die post Terminalia Kalẽdae interkalares fuere. Sacerdotes intra eum annũ mortui L. Flamininus augur. põtifices duo decesserunt, L. Furius Philus, & C. Liuius Salinator. In locum Furij, T. Manlium Torquatum, in Liuij, M. Seruilium pontifices legerunt. Principio

An. 581 insequentis anni cum consules noui Q. Marcius, & Cn. Seruilius de prouincijs retulissent, primo quoque tempore aut comparare eos inter se Italiam & Macedoniam, aut sortiri placuit: priusquam id sors cerneret, in incertum, ne quid gratia momenti faceret, in utramq. prouinciam, quod res desideraret supplementi, decerni. In Macedoniam peditum Romanorũ sex millia, sociorũ nominis Latini sex millia: equites Romanos CCL, socios CCC: ueteres milites dimitti, ita ut in singulas Romanas legiones ne plus sena millia peditum, CCC equites essent. Alteri consuli nullus certus finitus numerus ciuium Romanorũ, quẽ in supplemẽtum legeret: id modo finitum, ut duas legiones scriberet, quae quina millia peditũ & ducenos haberent, equites trecenos. Peditum Latinorum maior quam collegae decretus numerus: peditum X millia, & DC equites. quattuor praeterea legiones scribi iussae, quae si quo opus esset educerẽtur, tribunos mil. non permissum ut cõsules facerẽt: populus creauit. Socijs nominis Latini XVI millia peditũ, & ∞ equites imperati. hunc exercitum parari tantũ placuit, ut exiret si quo res posceret. Macedonia maxime curam praebebat. in classẽ mille socij nauales ciues Romani, libertini ordinis ex Italia scribi iussi totidẽ, ut ex Sicilia scriberentur: & cui ea prouincia euenisset, mandatum ut eos in Macedoniam, ubicumque classis esset, deportandos curaret. In Hispaniam tria millia peditũ Romanorũ in supplementum, CCC equites decreti. Finitus ibi quoque in legiones militũ numerus, peditum quina millia, treceni & XXX equites. Et socijs imperare praetor, cui Hispania obuenisset, iussus quattuor millia peditum, & CCC equites. Non sum nescius ab eadẽ negligentia, qua nihil deos portendere uulgo nunc credant, neque nunciari admodũ nulla prodigia in publicum, neque in annales referri. Ceterum & mihi uetustas res scribenti, nescio quo pacto antiquus fit animus: & quaedam religio tenet, quae illi prudẽtissimi uiri publice suscipienda censuerint, ea pro dignis habere, quae in meos annales referam. Anagnia duo prodigia eo anno sunt nunciata: facem in caelo conspectam: & bouem feminam locutam publice ali. Minturnis quoque per eos dies caeli ardentis species affulserat. Reate imbri lapidauit

A pidauit. Cumis in arce Apollo triduum ac tres noctes lacrymauit. in urbe Romana duo
aeditui nunciarunt, alter in aede Fortunae anguem iubatũ a compluribus uiſum eſſe, alter
in aede Primigeniae Fortunae, quae in colle eſt, duo diuerſa prodigia, palmã ĩ area enatã,
& ſanguine interdiu pluuiſſe. Duo non ſuſcepta prodigia ſunt, alterum quod in priuato lo
co factum eſſet: palmam enatam impluuio ſuo T. Marcius Figulus nunciabat: alterũ, quod
in loco peregrino: Fregellis in domo L. Atrei haſta, quam filio militi emerat, interdiu plus
duas horas arſiſſe, ita ut nihil eius ambureret ignis, dicebatur. Publicorum prodigiorũ cauſ
ſa libri a decemuiris aditi, *XL maioribus hoſtijs, quibus dijs cõſules ſacrificarẽt. et addide
runt uti ſupplicatio fieret, cunctiq. magiſtratus circa omnia puluinaria uictimis maioribus
ſacrificarẽt, populuſq. coronatus eſſet. Omnia uti X uiri praeierunt, facta. Cenſoribus dein-
de creandis comitia edicta ſunt. Petierunt cenſuram principes ciuitatis C. Valerius Laeui
B nus, L. Poſtumius Albinus, P. Mucius Scaeuola, M. Iunius Brutus, C. Claudius Pulcher, Ti.
Sempronius Gracchus. Hos duos cenſores creauit populus Romanus. Cum delectus habẽ
di maior quam alias propter Macedonicum bellum cura eſſet, conſules plebem apud ſena
tum accuſabant, quod & iuniores non reſponderẽt: aduerſus quos C. Sulpicius & M. Clau
dius tribuni plebis cauſſam egerunt. Non conſulibus, ſed ambitioſis conſulibus delectum
difficilem eſſe: neminem inuitum militem ab ijs fieri. Id ita ut eſſe ſcirent & patres cõſcri-
pti: praetores, quibus & uis imperij minor & auctoritas eſſet, delectũ, ſi ita ſenatui uidere
tur, perfecturos eſſe. Id praetoribus magna patrũ conſenſione nõ ſine ſugillatione conſu-
lum mandatum eſt. Cenſores ut eam rem adiuuarent, ita in concione edixerunt: legẽ cen-
ſui cenſendo dicturos eſſe, ut praeter commune omnium ciuium iuſiurandum haec adiura
rent. Tu minor annis ſex & quadraginta es, tuq. ex edicto C. Claudij, Ti. Sempronij cenſo-
C rum ad delectum prodito: & quotieſcumque delectus erit, quicumque cẽſores magiſtratũ
habebunt, ſi miles factus non eris, in delectum prodibis. Item quia fama erat, multos ex
Macedonicis legionibus, incertis commeatibus per ambitionem imperatorum ab exerci-
tu abeſſe, edixerunt de militibus P. Aelio, C. Popillio conſulibus poſtue eos conſules in
Macedoniam ſcriptis: ut, qui eorum in Italia eſſent, intra dies XXX cenſi prius apud ſeſe, in
prouinciam redirent. qui in patris aut aui poteſtate eſſent, eorum nomina ad ſe ederentur.
miſſorum quoque cauſſas ſeſe cognituros eſſe: & quorum ante emerita ſtipendia gratioſa
miſſio ſibi uiſa eſſet, eos milites fieri iuſſuros. Hoc edicto litteriſq. cenſorum per fora & cõ
ciliabula dimiſſis, tãta multitudo iuniorum Romam conuenit, ut grauis urbi turba inſolita
eſſet. Praeter delectũ eorum, quos in ſupplementum mitti oportebat, quattuor a C. Sulpi-
cio praetore ſcriptae legiones ſunt, intraq. undecim dies delectus eſt perfectus. cõſules de
D inde ſortiti prouincias ſunt: nam praetores propter iuriſdictionẽ maturius ſortiti erant. Vr
bana C. Sulpicio, peregrina C. Decimio obtigerat. Hiſpaniã M. Claudius Marcellus, Siciliã
Ser. Cornelius Lẽtulus, Sardiniã P. Fonteius Capito, claſſem C. Marcius Figulus erat ſor-
titus. conſulũ Cn. Seruilio Italia, Q. Marcio Macedonia obuenit: Latiniſq. actis Marcius
extẽplo eſt profectus. Caepione deinde referẽte ad ſenatũ, quas ex nouis legionibus duas
legiones ſecum in Galliam duceret, decreuere patres, ut C. Sulpicius, M. Claudius praeto
res ex ijs, quas ſcripſiſſent, legionibus, quas uideretur conſuli darent. Indigne patiẽte prae
torum arbitrio conſulem ſubiectum, dimiſſo ſenatu ad tribunal praetorũ ſtans poſtulauit,
ex S. C. deſtinarent ſibi duas legiones. praetores conſuli in eligendo arbitrium fecerunt. Se
natum deinde cenſores legerunt: M. Aemilius Lepidus princeps ab tertijs iam cẽſoribus
lectus. Septem e ſenatu eiecti ſunt. In cenſu accipiẽdo populi, milites ex Macedonico exer
E citu, qui quam multi abeſſent ab ſignis, cenſus docuit, in prouinciam cogebant: cauſſas ſti
pendijs miſſorum cognoſcebant, & cuius nondum iuſta miſſio uiſa eſſet, ita iuſiurandum
adigebant. Ex tui animi ſententia tu ex edicto C. Claudij, Ti. Sempronij cenſorũ in prouin
ciam Macedoniam redibis: quod ſine dolo malo facere poteris? In equitibus recẽſendis
triſtis admodum eorum, atque aſpera cenſura fuit. multis equos ademerunt. in ea re cum
equeſtrem ordinem offendiſſent, flammã inuidiae adiecere edicto, quo edixerunt, ne quis
eorum, qui Q. Fuluio, A. Poſtumio cenſoribus publica uectigalia aut ultro tributa condu
xiſſent, ad haſtam ſuam accedere, ſociuſue aut affinis eius conductionis eſſet. Saepe id que
rẽdo ueteres publicani, cum impetrare nequiſſent ab ſenatu, ut modũ poteſtati cenſoriae
imponerent, tandem tribunum pl. P. Rutilium ex rei priuatae contentione iratum cenſori

bus, patronum caussae nacti sunt. Clientem libertinũ parietẽ in Sacra uia aduersus aedes publicas demoliri iusserant, quod publico inaedificatus esset. appellati a priuato tribuni, cũ praeter Rutilium nemo intercederet, censores ad pignora capienda miserunt, multamq. pro concione priuato dixerunt. Hinc contentione orta, cum ueteres publicani se ad tribunũ contulissent, rogatio repente sub unius tribuni nomine promulgatur. Quae publica uectigal, ultro tributa, C. Claudius & Ti. Sempronius locassent, ea rata locatio ne esset: de integro locarentur, & ut omnibus redimendi & cõducendi promiscue ius esset. Diem ad eius rogationem concilio tribunus pl. dixit. Qui postquam uenit, ut censores ad dissuadendum processerunt, Graccho dicente silentium fuit. cum Claudio obstreperetur, audientiam facere praeconem iussit. Eo facto auocatam a se concionem tribunus questus, & in ordinem se coactum, ex Capitolio, ubi erat concilium, abijt. Postero die ingentes tumultus ciere. Ti. Gracchi primum bona consecrauit, quod in multa pignoribusq. eius, qui tribunum appellasset, intercessioni non parendo, se in ordinem coegisset. C. Claudio diem dixit, quod concionem ab se auocasset: & utrique censori perduellionem se iudicare pronunciauit, diemq. comitijs a C. Sulpicio praetore urbano petijt. Non recusantibus censoribus, qui minus primo quoque tempore iudiciũ de se populus faceret, in ante dies IIX & VII Kalend. Octob. comitijs perduellionis dicta dies. Censores extemplo in atrium Libertatis adscẽderunt, & ibi signatis tabellis publicis, clausoq. tabulario, & dimissis seruis publicis, negarũt se prius quidquam publici negotij gesturos, quam iudicium populi de se factum esset. Prior Claudius caussam dixit: & cum ex XII centurijs equitum IIX censorẽ condemnassent, multaeque aliae primae classis, extemplo principes ciuitatis in conspectu populi anulis aureis positis uestem mutarunt, ut supplices plebem circumirent. Maxime tamen sententiã uertisse dicitur Ti. Gracchus, quod cum clamor undique plebis esset, periculum Graccho non esse: conceptis uerbis iurauit, si collega damnatus esset, non exspectato de se iudicio, comitem exsilij eius futurum. Adeo tamen ad extremum spei uenit reus, ut octo cẽturiae ad damnationem defuerint. Absoluto Claudio tribunus pl. negauit se Gracchum morari. Eo anno postulantibus a senatu Aquileiensium legatis, ut numerum colonorum augeret, ∞ & D familiae ex S.C. scriptae: triumuiriq. qui eas deducerent, missi sunt, T. Annius Luscus, P. Decius Subulo, M. Cornelius Cethegus. Eodem anno C. Popillius & Cn. Octauius legati, qui in Graeciam missi erant, senatusconsultum Thebis primum recitatũ per omnes Peloponesi urbes circumtulerunt, ne quis ullam rẽ in bellum magistratibus Romanis cõferret, praeterquam quod senatus censuisset. Hoc fiduciã in posterum quoque praebuerat, leuatos se oneribus impensisq., quibus alia alijs imperantibus exhauriebantur. Achaico concilio Argis agitato benigne locuti auditiq., egregia spe futuri status fidissima gente relicta, in Aetoliam transiecerunt. Ibi nondum quidem seditio erat, sed omnia suspecta, criminũq. inter ipsos plena: ob quae obsidibus postulatis, neque exitu rei imposito, in Acarnaniã inde profecti legati sunt. Thyrij cõcilium legatis Acarnanes dederunt. Ibi quoque inter factiones erat certamen, quidam principum postulare, ut praesidia in urbes suas inducerentur, aduersus amentiam eorum, qui ad Macedonicam gentem trahebãt: pars recusare, ne, quod bello captis & hostibus mos esset, id pacatae & sociae ciuitates ignominiae acciperẽt. Iusta deprecatio haec uisa. Larissam ad Hostilium procõsulem, ab eo enim missi erant, legati redierunt: Octauium retinuit secum. Popillium cum mille ferme militibus in hiberna Ambraciã misit. Perseus principio hiemis egredi Macedoniae finibus non ausus, ne qua in regnũ uacuum irrumperent Romani sub tempus brumae, cum inexsuperabiles ab Thessalia montes niuis altitudo facit, occasionem esse ratus frangendi finitimorum spes animosq., ne quid auerso se in Romanum bellum periculi subesset: cum a Thracia pacem Cotys, ab Epiro Cephalus repentina defectione a Romanis praestarent, Dardanos recẽs domuisset bello: solũ infestum esse Macedoniae latus, quod ab Illyrico pateret, cernens, neque ipsis quietis Illyrijs, & aditum praebentibus Romanis, si domuisset proximos Illyriorum, Gentiũ quoque regem iamdiu dubium in societatem perlici posse: cum decem millibus peditum, quorum pars phalangitae erant, & duobus millibus leuium armatorum, & quingẽtis equitibus profectus Stuberam uenit. Inde frumento cõplurium dierum sumpto, iussoq. apparatu oppugnãdarum urbium sequi, tertio die ad Vscanã (Penestianae terrae ea maxima urbs est) posuit castra: prius tamen, quam uim admoueret, missis qui tẽtarent nunc praefectorũ praesi

dij,

A dij,nunc opidanorum animos; (erat autem ibi cum iuuentute Illyriorum Romanum praesidium)postquam nihil pacati referebant,oppugnare est adortus, & corona eam capere conatus est.Cum sine intermissione interdiu noctuq.alij alijs succedentes,pars scalas muris, ignē portis inferrent,sustinebant tamen eam tempestatem propugnatores urbis:quia spes erat,neque hiemis uim diutius pati Macedonas in aperto posse, nec ab Romano bello tantum regi laxamenti fore,ut posset morari.Ceterum postquam uineas agi, turresq.excitari uiderunt,uicta pertinacia est.Nam praeterquam,quod aduersus uim pares nō erant,ne frumenti quidem aut ullius alterius rei copia intus erat,ut in nec opinata obsidione.Itaq.cum spei nihil ad resistēdum esset, C.Caruilius Spoletinus, & C.Afranius a praesidio Romano missi,qui a Perseo peterent,primo ut armatos suaq.secum ferentes abire sineret: dein,si id minus impetrarent,uitae tantum libertatisq.fidem acciperent.Promissum id benignius est B ab rege,quam praestitū:exire enim sua secum efferentibus iussis,primū arma ademit. His urbe egressis,& Illyriorum cohors(quingenti erant)&Vscanenses se urbemq.dediderunt. Perseus praesidio Vscanae imposito,multitudinem omnē deditorum,quae prope numero exercitū aequabat,Stuberam abducit. Ibi Romanis (quattuor millia autem hoīum erant) praeter principes,in custodiam ciuitatum diuisis,Vscanensibus Illyrijsq.uenditis,in Penestiam exercitū reducit ad Oaeneum opidum in potestatem redigendum,& alioqui opportune situm:& transitus ea est in Labeates,ubi Gentius regnabat. Praetereunti frequens castellum,Draudacū nomine,peritorum quidam regionis eius, nihil Oaeneo capto opus esse ait,nisi in potestate & Draudacum sit:opportunius etiam ad omnia positum esse. Admoto exercitu omnes extēplo dediderunt sese. Qua spe celeriore deditione erectus,postquā animaduertit quantus agminis sui terror esset,undecim alia castella eodē metu in potesta C tem redigit.Ad perpauca ui opus fuit: cetera uoluntate dedita.& in his recepti ∞ & D dispositi per praesidia milites Romani. Magno usui Caruilius Spoletinus erat in colloquijs, dicendo nihil in ipsos saeuitū.Ad Oaeneum peruentū est,quod sine iusta oppugnatione capi non poterat:& maiore aliquanto,quam cetera iuuentute,& ualidum opidum moenibus erat:& hinc amnis Artatus noīe,hinc mons praealtus & aditu difficilis cingebat. Haec spē ad resistendum opidanis dabant. Perseus circumuallato opido,aggerem a parte superiore ducere instituit,cuius altitudine muros superaret. Quod opus dum perficitur, crebris interim proelijs,quibus per excursiones & moenia sua opidani tutabantur,& opera hostium impediebant,magna eorum multitudo uarijs casibus absumpta est:&,qui supererant, labore diurno nocturnoq.& uulneribus inutiles erāt.Vbi primum agger iniunctus muro est,& cohors regia,quos Nicatoras appellant,transcendit:& scalis multis simul partib. impetus D in urbem est factus.Puberes omnes interfecti sunt:coniuges liberosq.eorum in custodiam dedit:praedae alia militum cessere.Stuberā inde uictor reuertens ad Gētium legatos,Pleuratum Illyriū exsulantem apud se,& Aputeum Macedonem a Beroea,mittit. Iis mādat,ut exponerent aestatis eius hiemisque acta sua aduersus Romanos Dardanosq.: adijcerent recentia in Illyrico hiberniae expeditionis opera:hortarentur Gentiū in amicitiam secum & cum Macedonibus iungendam. Hi transgressi iugum Scordi montis,per Illyrici solitudines,quas de industria populando Macedones fecerant,ne transitus faciles Dardanis in Illyricum aut Macedoniam essent,Scodram labore ingenti tandem peruenerunt.Lissi rex Gentius erat.eo acciti legati mandata exponentes benigne auditi sunt.Qui respōsum sine effectu tulerunt,uoluntatem sibi non deesse ad bellandum cum Romanis: ceterum ad conandum id quod uelit,pecuniam maxime deesse.Haec Stuberā retulere regi,tum maxime captiuos ex Illyrico uendendi. Extemplo ijdem legati addito Glaucia ex numero custodum E corporis,remittūtur,sine mentione pecuniae,qua una barbarus inops impelli ad bellū poterat.Ancyram inde populatus Perseus, in Penestas rursum exercitum reducit: firmatisq. Vscanae,& circa eam per oīa castella,quae receperat, praesidijs in Macedoniam sese recipit.L.Coelius,legatus Romanus,praeerat Illyrico: qui moueri nō ausus,cū in ijs locis rex esset,post profectionē demū eius conatus in Penestis Vscanam recipere, a praesidio,quod ibi Macedonum erat,cum multis uulneribus repulsus,Lychnidū copias reduxit.Inde post dies paucos M.Trebellium Fregellanum cum satis ualida manu in Penestas misit, ad obsides ab his urbibus,quae in amicitia cum fide permanserant,accipiendos.Procedere etiam in Parthinos(ij quoque obsides dare pepigerant)iussit:ab utraque gēte sine tumultu exigi.

Penestarum

Penestarum obsides Apolloniam, Parthinorum Dyrrhachium (tum Epidamni magis cele- F
bre nomen Graecis erat) missi. Ap. Claudius acceptā in Illyrico ignominiam corrigere cupiens, Phanotem Epiri castellum adortus oppugnare, & auxilia Athamanum Thesprotorumq. praeter Romanum exercitum ad sex millia hominum secum adduxit: neque operae pretium fecit, Cleua, qui relictus a Perseo erat cū ualido praesidio, defendente. Et Perseus in Elimeam profectus, & circa eam exercitu lustrato, ad Stratum uocantibus Epirotis ducit. Stratus ualidissima tū urbs Aetoliae erat. Sita est super Ambracium sinum, prope amnē Acheloum. Cum decem millib. peditum eo profectus est, & equitibus trecentis, quos pauciores propter angustias uiarum & asperitatem duxit. Tertio die cum peruenisset ad Citiū montem, uix transgressus propter altitudinem niuis, locum quoque castris aegre inuenit. Profectus inde, magis quia manere non poterat, quam quo tolerabiliis aut uia aut tempestas esset, cum ingenti uexatione, praecipue iumentorū, altero die ad templum Iouis, quē G
Niceum uocant, posuit castra. Ad Arachthū inde flumen, itinere ingenti emenso, retentus altitudine amnis, mansit. Quo spatio temporis pōte perfecto, trāsductis copijs, diei progressus iter, obuium Archidamum principem Aetolorum, per quem ei Stratus tradebatur, habuit. Eo die ad finem agri Aetoli castra posita. Inde altero die ad Stratum peruentum: ubi prope Acheloum amnem castris positis, cum exspectaret effusos omnib. portis Aetolos in fidem suam uenturos, clausas portas, atq. ipsa ea nocte qua uenerat, receptum Romanum praesidium cum C. Popillio legato inuenit. Principes, qui praesentis Archidami auctoritate cōpulsi regem accersierant, obuiā egresso Archidamo certiores facti, locum aduersae factioni dederant ad Popillium cum mille peditibus ab Ambracia accersendum. In tempore & Dinarchus praefectus equitum, gentis Aetolorum, cum DC peditibus & equitib. C uenit. Satis cōstabat, eum tamquam ad Persea tendentem Stratum uenisse: mutato deinde cū H
fortuna animo, Romanis se, aduersus quos uenerat, iunxisse. Nec Popillius securior, quam debebat esse, inter tam mobilia ingenia erat. claues portarum custodiāq. murorum suae ex templo potestatis fecit: Dinarchum Aetolosq. cū iuuentute Stratiorum in arcem per praesidij speciem amouit. Perseus, ab imminentibus superiori parti urbis tumulis tentatis colloquijs, cum obstinatos, atque etiam telis procul arcentes uideret, quinque millia passuum ab urbe trans Petitarum amnem posuit castra. Ibi cōcilio aduocato, cum Archidamus Epirotarumq. trāsfugae retinerent, Macedonum principes non pugnandum cum infesto tempore anni censerent, nullis praeparatis commeatibus: cum inopiā prius obsidentes, quam obsessi sensuri essent, maxime quod hostium haud procul inde hiberna erāt, territus in Aperantiam castra mouit. Aperantij eum propter Archidami magnam in ea gente gratiam auctoritatemq. consensu omnium acceperunt. is ipse cum octingentorum militum praesidio I
his est praepositus. Rex cum minore uexatione iumentorum hominumq. quā uenerat, in Macedoniā redijt. Appium tamen ab obsidione Phanotis fama ducentis ad Stratum Persei summouit. Cleuas cum praesidio impigrorum iuuenum insecutus, sub radicibus prope inuijs montium ad mille hominum ex agmine impedito occidit, ad ducentos cepit. Appius, superatis angustijs in campo, quem Eleona uocant, statiua dierum paucorum habuit. Interim Cleuas assumpto Philostrato, qui Epirotarum gentem habebat, in agrum Antigonensem trāscendit. Macedones ad depopulationem profecti. Philostratus cum cohorte sua in insidijs loco obscuro cōsedit. In palatos populatores eum erupissent ab Antigonea armati, fugientes eos persequentes effusius in uallem infesā ab hostibus praecipitant. ibi ad ∞ occisis, centum ferme captis, ubique prospere gesta re, prope statiua Appij castra mouent, ne qua uis socijs suis ab Romano exercitu inferri possit. Appius nequidquā in his locis terens tempus, dimissis Chaonumq. & si qui alij Epirotae erāt, praesidijs, cū Italicis militib. K
in Illyricum regressus, per Parthinorum socias urbes in hiberna militib. dimissis: ipse Romam sacrificij caussa redijt. Perseus ex Penestarum gente ∞ pedites CC equites reuocatus Cassandriā, praesidio ut essent, misit. Ab Gentio eadem adferentes redierunt. Nec deinde alios, atq. alios mittendo tentare eum destitit, cum appareret quantum in eo praesidij esset, nec tamen impetrare ab animo posset, ut impensam in rem maximi ad omnia momenti faceret. * * * * * * * * * * * * *

EPITOME

A

EPITOME . LIBRI . XLIV

Q. MARCIUS Philippus per inuios saltus penetrauit in Macedoniam: compluresq. urbes occupauit. Rhodij misere legatos Romã, minantes, ut Perseo essent auxilio, nisi populus Romanus cum eo pacem, atque amicitiam coniungeret. indigne id latum. Cum id bellum L. Aemilio Paullo sequentis anni Consuli iterũ, mandatum esset, Paullus in concione precatus est,
B *ut, quidquid diri populo R. immineret, supra domum suam conuerteretur: & in Macedoniam profectus Perseum uicit, uniuersamque Macedoniam in potestatem redegit. antequam confligeret, C. Sulpicius Gallus tribunus militum praedixit exercitui, ne miraretur, quod Luna nocte proxima defectura erat. Gentius quoque rex Illyriorum, cum rebellasset, ab Anicio praetore uictus uenit in deditionem, & cum uxore, & liberis, & propinquis Romam missus. Ab Alexandria legati a Cleopatra & Ptolemaeo regibus uenerunt, querentes de Antiocho rege Syriae, quod his bellum inferret. Perseus, sollicitatis in auxilium Eumene rege Pergami, & Gentio rege Illyriorum, quia is pecuniam quam promiserat non dabat, ab eis relictus est.*

LIBER . XLIV

PRincipio ueris, quod hiemem eam, qua haec gesta sunt, insecutum est, ab Roma profectus Q. Marcius Philippus cõsul cum quinque millibus, quod in supplemẽtum legionum secũ trãsiecturus erat, Brundisium peruenit. M. Popillius cõsularis, & alij pari nobilitate adolescentes tribuni mil. in Macedonicas legiones consulem secuti sunt. Per eos dies & C. Marcius Figulus praetor, cui classis pro-
C uincia euenerat, Brundisium uenit, & simul ex Italia profecti Corcyram altero die, tertio Actium Acarnaniae portum tenuerunt. Inde consul ad Ambraciã egressus, itinere terrestri petit Thessaliam. Praetor superato Leucata Corinthium sinum inuectus, & Creusae relictis nauibus, terra & ipse per mediã Boeotiã diei unius expedito itinere, Chalcidem ad classem contendit. Castra eo tempore A. Hostilius in Thessalia circa Palaephat salum habebat, sicut nulla re bellica memorabili gesta, ita ad cunctam militarem disciplinam ab effusa licentia formato milite, & socijs cum fide cultis, & ab omni genere iniuriae defensis. Audito successoris aduentu, cũ arma, uiros, equos cum cura inspexisset, ornato exercitu obuiam uenienti cõsuli processit. Et primus eorũ cõgressus ex dignitate eorum ipsorum ac Romani nominis, & in rebus deinde gerẽdis *. Pro consul enim ad exercitum. Paucis post diebus consul concionem apud milites habuit. or-
D sus a parricidio Persei perpetrato in fratrem, cogitato in parentem: adiecit post scelere partum regnum, ueneficia, caedes, latrocinio nefando petitum Eumenem, iniurias in populũ R. direptiones sociarum urbium contra foedus: ea omnia, quam dijs quoque inuisa essent, sensurum in exitu rerũ suarũ. Fauere enim pietati fideiq. deos, per quae populus R. ad tãtũ fastigij uenerit. Vires deinde populi R. iam terrarum orbem cõplectentis cum uiribus Macedoniae, exercitus cum exercitibus cõparauit. Quãto maiores Philippi Antiochiq. opes nõ maioribus copijs fractas esse. Huius generis adhortatione accensis militum animis, cõsultare de summa gerendi belli coepit. Eo & C. Marcius praetor a Chalcide classe accepta uenit. Placuit nõ ultra morando in Thessalia tempus terere, sed mouere extemplo castra, atque pergere inde in Macedoniam: & praetorem dare operam, ut eodem tempore classis quoque inueharur hostiũ litoribus. Praetore dimisso consul menstruum iusso milite secũ
E ferre, profectus decimo post die, quam exercitum acceperat, castra mouit: & unius diei progressus iter, conuocatis itinerum ducibus cum exponerent in cõsilio iussisset, qua quisque ducturus esset, summotis ijs, qua potissimum peteret, retulit ad cõcilium. Alijs per Pythiũ placebat uia: alijs per Cambunios montes, qua priore anno duxerat Hostilius consul: alijs praeter Ascuridem paludem. Restabat aliquãtum uiae communis, itaque in id tẽpus, quo prope diuortiũ itinerum castra posituri erant, deliberatio eius rei differtur. In Perraebiam inde ducit, & inter Azorum & Dolichen statiua habuit, ad cõsulendum rursus quam potissimum capesseret uiam. Per eosdem dies Perseus, cum appropinquare hostem sciret, quod iter petiturus esset ignarus, omnes saltus insidere praesidijs statuit. In iugũ Cambuniorũ mõtium (Volustana ipsi uocant) X milia leuis armaturae iuuenum cum duce Asclepiodoto

mittit:

mittit: ad castellum, quod super Ascuridem paludē erat, (Lapathus uocatur locus) Hippias F
tenere saltum cum XII militum Macedonum praesidio iussus. Ipse cum reliquis copijs primo circa Dium statiua habuit: deinde, adeo ut obtorpuisse inops consilij uideretur, cũ equitibus expeditis litore nunc Heracleam, nunc Philam percurrebat, eodem inde cursu Diũ repetēs. Interim cōsuli sententia stetit eo saltu ducere, ubi propter Octolophum diximus regis castra Philippi fuisse. Praemitti tamen IV ∞ armatorum ad loca opportuna praeoccupanda placuit, quis praepositi sunt M. Claudius & Q. Marcius consulis filius: confestim & uniuersae copiae sequebantur. Ceterũ adeo ardua & aspera & confragosa uia fuit: ut praemissi expediti biduo quindecim milliũ passuum aegre itinere confecto castra posuerint: turrim Eudieru, quē cepere locum, appellant. Inde postero die VII ∞ progressi, tumulo haud procul hostium castris capto, nuncium ad consulem remittunt, peruentũ ad hostē esse, loco se tuto & ad omnia opportuno consedisse: ut, quantum extendere iter posset, con G
sequeretur. Sollicito consuli & propter itineris difficultatem, quod ingressus erat, & eorum uicem, quos paucos inter media praesidia hostium praemiserat, nuncius ad Ascuridē paludē occurrit. Addita igitur & ipsi fiducia est, cōiũctisq. copijs castra tumulo, qui tenebatur, qua aptissimum ad loci naturam erat, sunt acclinata. Non hostiũ modo castra, quae paullo plus mille passuum aberant, sed omnis regio ad Dium & Philam, oraq. maris, late patente ex tam alto iugo prospectu, oculis subijcitur. Quae res accendit militi animos, postquam summam belli, ac regias omnes copias, terramq. hostilem tam e propinquo conspexerunt. Itaque cum alacres, protinus duceret ad castra hostium, consulem hortarentur, dies unus fessis labore uiae ad quietem datus est. Tertio die parte copiarum ad praesidium castrorũ relicta, consul ad hostem ducit. Hippias nuper ad tuendum saltum ab rege missus erat: qui, ex quo castra Romana in tumulo conspexit, praeparatis ad certamen animis suorũ, uenien H
ti agmini consulis obuius fuit. & Romani expediti ad pugnam exierant, & hostes, leuis armatura erat, prōptissimum genus ad lacessendum certamen. Congressi igitur extemplo tela coniecerunt: multa utrimque uulnera temerario incursu & accepta & illata, pauci utriusque partis ceciderunt. Irritatis in posterum diē animis, maioribus copijs, atq. infestius concursum ab illis, si loci satis ad explicandam aciem fuisset. iugum montis in angustum dorsum cuneatum, uix ternis ordinibus armatorum in fronte patuit. itaque paucis pugnantibus, cetera multitudo, praecipue, qui grauium armorũ erant, spectatores pugnae stabāt: leuis armatura etiam per amfractus iugi procurrere, & ab lateribus cum leui armatura conserere, per iniqua atq. aequa loca pugnam petere: ac pluribus ea die uulneratis quam interfectis, proelium nocte diremptum est. Tertio die egere consilio Romanus imperator: nam neque manere in iugo inopi, neque regredi sine flagitio, atque etiam periculo, sed cedenti ex I
superioribus locis instare hostis poterat: nec aliud restabat, quā audacter commissum, pertinaci audacia, quae prudens interdum in exitu est, corrigere. Ventum quidē erat eo, ut, si hostem similem antiquis Macedonũ regibus habuisset consul, magna clades accipi potuerit. Sed cum ad Dium per litora cum equitibus uagaretur rex, & ab XII ∞ prope clamorē & strepitum pugnantium audiret, nec auxit copias, integros fessis submittēdo, neque ipse, quod plurimum intererat, certamini affuit, cum Romanus īperator maior LX annis, & praegrauis corpore, omnia militaria munera ipse impigre obiret. Egregie ad ultimum in audacter commisso perseuerauit, & Popillio relicto in custodia iugi, per inuia transgressus, praemissis qui repurgarent iter, Attalum & Misagenē, cum suae gentis utrumque auxiliaribus praesidio esse saltum aperientib. iubet. Ipse equites impedimentaq. prae se habens, cum legionibus agmen cogit. Inenarrabilis labor descendentibus cum ruina iumētorum sarcinarumq.: progressis uix dum IV millia passuum nihil optabilius esse, quam redire qua uene- K
rant, si possent. Hostilem prope tumultum agmini elephanti praebebāt: qui ubi ad inuia uenerant, deiectis rectoribus cum horrendo stridore pauorem ingentem equis maxime incutiebant, donec trāsducēdi eos ratio inita est. Per procliue sumpto fastigio, longi duo ualidi asseres ex inferiore parte in terra defigebantur, distantes inter se paullo plus quam quanta beluae latitudo est: in eos transuersi incumbentes tigni ad tricenos lōgi pedes, ut pons esset, iniungebantur, humusq. insuper inijciebatur. modico deinde infra interuallo similis alter pōs, deinde tertius, & plures ex ordine, qua rupes abscissae erant, fiebant. Solido praecedebat elephas in pontem: cuius priusquam in extremum procederet, succisis asseribus collapsus

A lapsus pons usque alterius initium pontis prolabi eum leniter cogebat. alij elephanti pedibus insistentes, alij clunibus subsidentes prolabebantur. ubi planities altera pontis excepisset eos, rursus simili ruina inferioris pontis deferebantur, donec ad aequiorem uallem peruentum est. Paullo plus VII ∞ die Romani processerunt. minimum pedibus itineris confectum: plerumque prouoluentes se simul cum armis alijsq. oneribus, cũ omni genere uexationis processerunt: adeo ut ne dux quidem & auctor itineris infitiaretur parua manu deleri omnem exercitum potuisse. Nocte ad modicam planitiem peruenerunt: neque an infestus is locus esset, saeptus undique, circumspiciendi spatium fuit. uix tandem ex insperato stabilem ad insistendum nactis locum, postero quoque die in tam caua ualle opperiri Popillium, ac relictas cum eo copias necesse fuit: quos & ipsos cum ab nulla parte hostis terruisset, locorum asperitas hostiliter uexauit. Tertio die coniunctis copijs eunt per saltum,
B quẽ incolae Callipeucen appellant. quarto inde die per aeque inuia, sed assuetudine peritius, & meliore cum spe, quod nec hostis usquam apparebat, & mari appropinquabant, degressi in campos, inter Haracetum & Libethrum posuerunt castra peditum, quorum pars maior tum tumulos tenebat: ij uallem, campique partem, ubi eques tenderet, amplectebantur. Lauanti regi dicitur nunciatum hostes adesse: quo nuncio cum pauidus exsiluisset e solio, uictũ se sine proelio clamitans proripuit: & subinde per alia, atque alia pauida consilia & imperia trepidans, duobus ex amicis Pellam alterum Asclepiodotum, ubi pecunia deposita erat, ex praesidijs reuocat, omnesq. aditus aperit bello. ipse ab Dio auratis statuis omnibus raptim, ne praeda hosti essent, in classem congestis, ocius demigrare Pydnã cogit. & quae temeritas cõsulis uideri potuisset, quod eo processisset, unde inuito hoste regredi nequiret, eam nõ inconsultam audaciam fecit. Duos enim saltus, per quos inde euade-
C re possent, habebant Romani, unum per Tempe in Thessaliam, alterum in Macedoniam praeter Diũ: quae utraque regijs tenebantur praesidijs. Itaque si dux intrepidus X dies primam speciem appropinquantis terroris sustinuisset, neque receptus Romanis per Tempe in Thessaliã, neque commeatibus peruehendis eo patuisset iter. sunt enim Tempe saltus, etiam si non bello fiat infestus, transitu difficilis. nã praeter angustias per quinque millia, qua exiguum iumento onusto iter est, rupes utrimque ita abscissae sunt, ut despici uix sine uertigine quadam simul oculorum animiq. possit. terret & sonitus & altitudo per mediã uallem fluentis Penei amnis. Hic locus tã suapte natura infestus, per quattuor distantia loca praesidijs regis fuit insessus: unum in primo aditu ad Gonnum erat: alterũ ad Condylũ castello inexpugnabili: tertium circa Lapathũta, quem Characa appellant: quartum, uiae ipsi, qua & media & angustissima uallis est, impositum: quam uel decem armatis tueri faci-
D le est. Intercluso per Tempe simul aditu commeatibus, simul reditu, ipsi montes, per quos descenderant, repetendi erant: quod ut furto fefellerat, ita propalam, tenentibus superiora cacumina hostibus, non poterant: & experta difficultas spem omnem incidisset. Supererat nihil aliud in temere commisso, quam in Macedoniam ad Dium per medios euadere hostes: quod, nisi dij mentem regi ademissent, ipsum ingentis difficultatis erat. nam cum Olympi radices montis paullo plus quam mille passuum ad mare relinquant spatium, cuius dimidium loci occupat ostium late restagnans Baphyri amnis, partem planitiae aut Iouis templum aut opidum tenet: reliquum perexiguum fossa modica ualloque claudi poterat. & saxorum ad manum siluestrisq. materiae tantum erat, ut uel murus obijci, turresq. excitari potuerint. Quorum nihil cum dispexisset caecata mens subito terrore, nudatis omnibus praesidijs, patefactisq. bello, ad Pydnam refugit. Consul plurimum & praesidij & spei cernens in stultitia & segnitiae hostis, remisso nuncio ad Sp. Lucretiũ Larissam,
E ut castella relicta ab hoste circa Tempe occuparet: praemisso Popillio ad explorandos trãsitus circa Dium, postquam patere omnia in omnes partes animaduertit, secundis castris peruenit ad Dium: metarique sub ipso templo, ne quid sacro in loco uiolaretur, iussit. Ipse urbem ingressus, sicut non magnam ita exornatam publicis locis & multitudine statuarum, munitamq. egregie, uix satis credere in tantis rebus sine caussa relictis non aliquem subesse dolum. unum diem ad exploranda circa omnia moratus castra mouet, satisq. credens paratam frumenti copiam fore, eo die ad amnem nomine Mytin processit. Postero die progressus Agassam urbem tradentibus sese ipsis recepit: & ut reliquorum Macedonũ animos sibi conciliaret, obsidibus contentus sine praesidio relinquere se eis urbem, immu-

nesq. ac suis legibus uicturos est pollicitus. Progressus inde diei iter, ad Ascordū flumen posuit castra: & quanto procederet longius a Thessalia, eo maiorem rerum omnium inopiam sentiens, regressus ad Dium est: dubitatione omnibus exempta, quid intercluso ab Thessalia patiendum fuisset, cui procul inde abscedere tutum non esset. Perseus contractis in unum omnibus copijs ducibusq., increpare praefectos praesidiorum, ante omnes Asclepiodotum atq. Hippiam: ab his dicere claustra Macedoniae tradita Romanis esse: cuius culpae reus nemo iustius, quam ipse, fuisset. Consuli postquam ex alto conspecta classis spem fecit cum commeatu naues uenire, (ingens enim caritas annonae, ac prope inopia erat) ab inuectis iam portum audit, onerarias naues Magnesiae relictas esse. Incerto inde quidnam agendum foret, (adeo sine ulla ope hostis quae aggrauaret, cum ipsa difficultate rerum pugnandum erat) peropportune litterae a Sp. Lucretio allatae sunt: castella se, quae super Tempe essent, & circa Phylā tenere omnia frumentiq. in ijs & aliarum in usum rerum copiam inuenisse. His magnopere laetus cōsul ab Dio ad Phylā ducit: simul ut praesidium eius firmaret, simul ut militi frumentum, cuius tarda subuectio erat, diuideret. Ea profectio famam haudquaquā secundam habuit. nam alij metu recessisse eum ab hoste ferebant; quia manenti imperatori proelio dimicandū foret: alij ignarum belli, quae in dies fortuna nouaret: ut qui offerētibus sese rebus omisisset e manibus ea, quae mox repeti nō possent. Simul enim cessit possessione Dij, excitauit hostem, ut tunc tandem sentiret recuperanda esse, quae prius culpa amissa forent. Audita enim profectione consulis, regressus Dium, quae disiecta ac uastata ab Romanis erant, reficit: pinnas moenium decussas reponit, ab omni parte muros firmat: deinde quinque millia passuum ab urbe citra ripam Enipei amnis castra ponit, amnē ipsum transitu perdifficilem pro munimento habiturus. Fluit ex ualle Olympi montis, aestate exiguus, hibernis idem incitatus pluuijs: & supra rupes ingentes gurgitibus facit, & intra prorupta in mare euoluendo terram praealtas uoragines, cauatoq. medio alueo ripas utrimque praecipites. Hoc flumine Perseus saeptū iter hostis credens, extrahere reliquum tempus eius aestatis in animo habebat. Inter haec consul a Phyla Popillium cū duobus millibus armatorum Heracleam mittit. Abest a Phyla V ∞ ferme passuum, media regione inter Dium Tempeq. in rupe amni imminente positum. Popillius priusquam armatos muris admoueret, misit qui magistratibus principibusq. suaderent, fidem clementiamq. Romanorum, quam uim, experiri mallent. Nihil ea consilia mouerunt: quia ignes ad Enipeum ex regis castris apparebant. Tum terra mariq. (& classis appulsa ab litore stabat) simul armis, simul operib. machinisq. oppugnari coepti. Iuuenes etiam quidam Romani, ludicro Circensi ad usum belli uerso, partem humillimam muri ceperunt. Mos erat tum, nondum hac effusione inducta bestijs omnium gentium circum complendi, uaria spectaculorum conquirere genera: nec, semel quadrigis, semel desultore misso, uix unius horae tempus utrumque curriculum complebat. Inter cetera sexageni ferme iuuenes, interdum plures apparitoribus ludis armati inducebantur. Horum inductio in parte simulacrum decurrentis exercitus erat, ex parte elegantioris exercitij quam militaris artis, propiorque gladiatorium armorum usum. Cum alios decursus edidissent motus, quadrato agmine facto, scutis super capita densatis, stantibus primis, secundis summissioribus, tertijs magis & quartis, postremis etiam genu nixis, fastigiatā, sicut tecta aedificiorū sunt, testudinem faciebant. Hinc L. ferme peditū spatio distantes duo armati procurrebant, comminatiq. inter se ab ima in summā testudinem per densata scuta cū euasissent, nunc uelut propugnantes per oras extremae testudinis, nunc in media inter se concurrentes haud secus quā stabili solo persultabant. Huic testudini simillima parti muri admota, cum armati superstantes subissent, propugnatoribus muri fastigio altitudinis aequabantur, depulsisq. ijs, in urbem duorum signorum milites transscenderunt. Id tantū dissimile fuit, quod & in fronte extrema, & ex lateribus, soli non habebant super capita elata scuta, ne nudarent corpora, sed praetenta pugnantiū more: ita nec ipsos tela ex muro missa subeuntes laeserunt, & testudini iniecta imbris in modum lubrico fastigio innoxia ad imum labebantur. Et consul capta iam Heraclea castra eo promouit tamquam Dium, atque inde summoto rege, in Pieriam etiam progressurus. Sed hiberna iam praeparans uias commeatibus subuehendis ex Thessalia muniri iubet, & eligi horreis opportuna loca, tectaque aedificari, ubi diuersari portantes commeatus possent.

Perseus

A Perseus tandem a pauore eo,quo attonitus fuerat, recepto animo,malle imperijs suis non obtemperatum esse,cum trepidans gazam in mare deijci Pellae, Thessalonicae naualia iusserat incendi. Andronicus Thessalonicam missus traxerat tẽpus,id ipsum quod accidit,paenitẽtiae relinquens locum.Incautior Nicias Pellae proijciendo pecuniae partẽ,quod fuerat nactus:sed in rem emendabilem uisus lapsus esse, quod per urinatores omne ferme extractum est:tantusq.pudor regi pauoris eius fuit,ut urinatores clam interfici iusserit.deinde Andronicum quoque & Nician,ne quis tam dementis imperij conscius exsisteret.Inter haec C.Marcius cum classe ab Heraclea Thessalonicam profectus, & agrum pluribus locis expositis per litora armatis late uastauit:& procurrentes ab urbe secundis aliquot proelijs trepidos intra moenia compulit. iamq. ipsi urbi terribilis erat,cum dispositis omnis generis tormentis,non uagi modo circa muros temere appropinqnantes, sed etiam qui in nauibus erant,saxis tormento emicantibus percutiebantur. Reuocatis igitur in naues militibus,omissaq.Thessalonicae oppugnatione, Aeniã inde petunt. XV millia passuum ea urbs abest,aduersus Pydnam posita,fertili agro.Peruastatis finibus eius,legentes oram Antigoneam perueniunt. Ibi egressi in terrã primo & uastarunt agros passim & aliquantum praedae contulerunt ad naues. dein palatos eos adorti Macedones mixti pedites equitesq. fugientes effuse ad mare persecuti, D ferme occiderunt, & non minus ceperunt. nec aliud quam ultima necessitas,cum recipere se tuto ad naues prohiberentur, animos militum Romanorum simul desperatione alia salutis,simul indignitate irritauit. redintegrata in litore pugna est:adiuuere,& qui in nauibus erãt.Ibi Macedonũ ducenti ferme caesi,par numerus captus. Ab Antigonea classis profecta ad agrum Pallenensem, exscensionem ad populandum fecit.Finium is ager Cassandrensium erat,longe fertilissimus omnis orae quã praeter uecti fuerant. Ibi Eumenes rex XX tectis nauibus ab Elea profectus obuius fuit, & quinque missae a Prusia rege tectae naues. Hac uiriũ accessione animus creuit praetori,ut Cassandream oppugnaret. Condita est a Cassandro rege in ipsis faucibus,quae Pallenẽsem agrũ ceterae Macedoniae iũgunt,hinc Toronaico,hinc Macedonico saepta mari. Eminet nãque in altum lingua,in qua sita est: nec minus quam in altum magnitudine Atho mons excurrit,obuersa in regionem Magnesiae duobus imparibus promontorijs,quorum maiori Posideum est nomen,minori Canastraeum. Diuisis partibus oppugnare adorti.Romanus ad Clitas quas uocant,munimenta ceruis etiam obiectis,ut uiam intercluderet,a Macedonico ad Toronaicum mare perducit. Ab altera parte Euripus est.Inde Eumenes oppugnabat.Romanis in fossa complenda,quam nuper obiecerat Perseus,plurimum erat laboris. Ibi quaerenti praetori,quia nusquam cumuli apparebant,quo regesta e fossa terra foret, monstrati sunt fornices,non ad eandem crassitudinem qua ueterem murum,sed simplici laterum ordine structos esse. Consilium igitur cepit,transfosso pariete iter in urbem patefacere.Fallere autem ita se posse,si muros a parte alia scalis adortus,tumultu iniecto in custodiam eius loci propugnatores urbis auertisset.Erãt in praesidio Cassandreae praeter non contemnendam iuuentutem opidanorum DCCC Agrianes & ∞∞ Penestarum Illyriorum a Pleurato inde missi,bellicosum utrumque genus. His tuentibus muros cum subire Romani summa ui niterentur, momento temporis parietes fornicum perfossi urbẽ patefecerunt.quod si, qui irrupere,armati fuissent,extemplo cepissent.Hoc ubi perfectum esse opus militibus nunciatum est,clamorem alacres gaudio repente tollunt, alijs parte alia in urbem irrupturis. Hostes primum admiratio cepit, quidnam sibi repentinus clamor uellet. postquam patere urbem accepere praefecti praesidij, Pytho, & Philippus Proco, qui occupasset aggredi,opus factum esse rati, cum ualida manu Agrianum Illyriorumq. erumpunt: Romanosq., qui alii aliunde coibant conuocabanturq., ut signa in urbem inferrent, incompositosque, atque inordinatos fugant, persequunturque ad fossam: in qua compulsos ruina cumulant. DC ferme ibi interfecti, omnesque prope, qui inter murum fossamque deprensi erant,uulnerantur. Ita suo ipse conatu perculsus praetor, segnior ad alia factus consilia erat: & ne Eumeni quidem, simul a mari, simul a terra aggredienti, quidquam satis procedebat. Placuit igitur utrique, custodiis firmatis, ne quod praesidium ex Macedonia intromitti posset, quoniam uis aperta non processisset, operibus moenia oppugnare. Haec parantibus, X regii lembi ab Thessalonica cum delectis Gallorum auxiliaribus missi, cum in salo stantes hostium naues conspexissent, ipsi obs-

cura nocte simplici ordine, quam poterant proxime litus tenentes, intrarunt urbem. Huius noui praesidij fama absistere oppugnatione simul Romanos regemq. coegit. circumuecti promontorium ad Toronem classem appulerunt. Eam quoque oppugnare adorti, ubi ualida defendi manu animaduerterunt, irrito incepto Demetriadem petunt. Ibi cum appropinquantes repleta moenia armatis uidissent, praeteruecti ad Iolcon classem appulerunt, inde agro uastato Demetriadem quoque aggressuri. Inter haec & consul ne segnis sederet tantum in agro hostico, M. Popillium cum V millibus militum ad Meliboeam urbem oppugnandam mittit. Sita est in radicibus Ossae montis, qua parte in Thessaliam uergit, opportune imminens super Demetriadem. Primus aduentus hostium perculit incolas loci: collectis deinde ex nec opinato pauore animis, discurrunt armati ad portas ac moenia qua suspecti aditus erant: spemq. extemplo inciderunt, capi primo impetu posse. Obsidio igitur parabatur: & opera oppugnationum fieri coepta. Perseus cum audisset simul Meliboeam a consulis exercitu oppugnari, simul classem Iolci stare, ut inde Demetriadem aggrederetur: Euphranorem quendam ex ducibus cum delectis duobus millibus Meliboeam mittit. eidem imperatum, ut, si a Meliboea submouisset Romanos, Demetriadem prius occulto itinere intraret, quam ab Iolco ad urbem castra mouerent Romani. & ab oppugnatoribus Meliboeae, cum in superioribus locis repente apparuisset, cum trepidatione multa relicta opera sunt, ignisque iniectus. Ita a Meliboea abscessum est. Euphranor, soluta unius urbis obsidione, Demetriadem extemplo ducit. Nec tum moenia modo, sed agros etiam confiderunt se a populationibus tueri posse: & eruptiones in uagos populatores non sine uulneribus hostium factae sunt. Circumuecti tamen moenia sunt praetor & rex, situm urbis contemplantes si qua parte tentare aut opere aut ui possent. Fama fuit, per Cydam Cretensem & Antimachum, qui Demetriadi praeerat, tractatas inter Eumenen & Persea condiciones amicitiae. ab Demetriade certe abscessum est. Eumenes ad consulem nauigat: gratulatus, quod prospere Macedoniam intrasset, Pergamum in regnum abit. Marcius Figulus praetor, parte classis in hiberna Sciathum missa, cum reliquis nauibus Oreũ Boeotiae petit, eam urbem aptissimam ratus, unde exercitibus, qui in Macedonia, quiq. in Thessalia erant, mitti commeatus possent. De Eumene rege longe diuersa tradunt. Si Valerio Antiati credas, nec classe adiutum ab eo praetorem esse, cum saepe cum litteris accersisset, tradit: nec cum gratia ab consule profectum in Asiam. indignatum quod, ut ijsdem castris tenderet, permissum nõ fuerit: ne, ut equites quidem Gallos, quos secum adduxerat, relinqueret, impetrari ab eo potuisse. Attalum fratrem eius & remansisse apud consulem: & sinceram eius fidem aequali tenore, egregiamq. operam in eo bello fuisse. Dum bellum in Macedonia geritur, legati transalpini ab regulo Gallorum (Balanos ipsius traditur nomen, gentis ex qua fuerit non traditur) Romam uenerunt pollicentes ad Macedonicum bellum auxilia. Gratiae ab senatu actae, muneraq. missa, torquis aureus duo pondo, & paterae aureae quattuor pondo, equus phaleratus armaq. equestria. Secundum Gallos Pãphili legati coronã aureã, ex XX millibus Philippeorum factam, in curiam intulerunt: petentibusque ijs, ut id donum in cella Iouis opt. max. ponere, & sacrificare in Capitolio liceret, permissum: benigneq. amicitiam renouare uolentibus legatis responsum, & binum millium aeris singulis missum munus. Tum ab rege Prusia, & paullo post ab Rhodijs de eadem re longe aliter differentes legati auditi sunt. utraque legatio de pace reconcilianda cum rege Perseo egit. Prusiae preces magis, quã postulatio fuere, profitentis & ad id tempus se cum Romanis stetisse, &, quoad bellum foret, staturum. Ceterum cum ad se a Perseo legati uenissent de finiendo cum Romanis bello, & ijs pollicitum deprecatorem apud senatum futurum, petere, si possent inducere in animum, ut finiant iram, se quoque in gratia reconciliatae pacis posse uti. Haec regij legati Rhodij, superbe commemoratis erga populum Romanum beneficijs, & paene uictoriae utique de Antiocho rege maiore parte ad se uindicata, adiecerunt, cum pax inter Macedonas Romanosq. esset, sibi amicitiam cum rege Perseo coeptam. eam se inuitos, nullo eius in se merito, quoniam ita Romanis uisum sit in societatem se belli trahere, interrupisse. Tertium se annum multa eius incommoda belli sentire, mari intercluso inopia insulam premi, amissis maritimis uectigalibus, atque commeatibus. Cum id ultra pati non possent, legatos alios ad Persea in Macedoniam misisse, qui ei

denunciarent,

A denunciarent, Rhodiis placere pacem eum componere cum Romanis: se Romam eadem nunciatum missos: per quos stetisset quo minus belli finis fieret, aduersus eos quid sibi faciundum esset, Rhodios consideraturos esse. Ne nunc quidem haec sine indignatione legi audiriue posse certum habeo. inde existimari potest, qui habitus animorum audientibus ea patribus fuerit. Claudius nihil responsum auctor est: tantum senatusconsultum recitatum, quo Caras & Lycios liberos esse iuberet populus R. litterasq. extemplo ad utramque gentem, ut scirent indicatum, mittit. Qua audita re principem legationis, cuius magniloquentiam uix curia paullo ante ceperat, corruisse. Alij responsum esse tradunt populum R. & principio huius belli, haud uanis auctoribus compertum habuisse, Rhodios cum Perseo rege aduersus remp. suam occulta consilia inisse: & si id ante dubium fuisset, legatorum paullo ante uerba ad certum redegisse: & plerumque ipsam se fraudem, etiam si initio
B cautior fuerit, detegere. Rhodios nuncios in orbe terrarum arbitria belli pacisque agere? deorum nutu arma sumpturos posituros q. Romanos esse. Iam non deos foederum testes, sed Rhodios habituros. Ita ne tandem ijs pareatur, exercitusq. de Macedonia deportentur? Visuros esse quid sibi faciundum sit. quid Rhodij uisuri sint, ipsos scire: populum certe Romanum deuicto Perseo, quod propediem speret fore, uisurum, ut pro meritis cuiusque in eo bello ciuitatis gratiam dignam referat. Munus tamen legatis in singulos binum millium aeris missum est: quod ij non acceperunt. Litterae deinde recitatae Q. Marcij cõsulis sunt, quemadmodum saltu superato in Macedoniam transisset, & ibi & ex alijs locis commeatus a praetore prospectos in hiemem habere, & ab Epirotis XX millia modium tritici, X hordei sumpsisse, ut pro frumento pecunia Romae legatis eorum curaretur. Vestimenta militibus ab Roma mittenda esse: equis CC ferme opus esse, maxime Numidis, nec sibi
C in his locis ullam copiam esse. senatusconsultum ut ea omnia ex litteris consulis fierent, factum est. C. Sulpicius praetor VI ∞ togarum, XXX tunicarum, & equos deportanda in Macedoniam, praebendaq. arbitratu consulis locauit: & legatis Epirotarum pecuniam pro frumento soluit. & Onesimum Pythonis filium nobilem Macedonem in senatum introduxit. Is pacis semper auctor regi fuerat, monueratq., sicut pater eius Philippus institutũ usque ad ultimum uitae diem seruabat, quotidie bis in die foederis icti cum Romanis perlegẽdi, ut eum morem, si non semper, crebro tamen usurparet. Postquam deterrere eum a bello nequijt, primo subtrahere sese per alias, atque alias caussas, ne interesset ijs, quae nõ probabat, coepit: postremo cum suspectum se esse cerneret, & proditionis interdum crimine insimulari, ad Romanos transfugit: magnoq. usui consuli fuit. Ea introductus in curiam cum memorasset, senatus in formulam sociorum eum referri iussit: locum lautia praeberi: agri
D Tarentini, qui publicus populi R. esset, ducenta iugera dari, & aedes Tarenti emi. uti ea curaret, C. Decimio praetori mandatum. Censores censum idibus Decembribus seuerius quam ante habuerunt: multis equi adempti, inter quos P. Rutilio, qui tribunus pl. eos uiolenter accusarat. tribu quoque is motus, & operarius factus ad opera publica facienda. Cũ eis dimidium ex uectigalibus eius anni attributum ex senatusconsulto a quaestorib. esset, Ti. Sempronius ex ea pecunia, quae ipsi attributa erat, aedes P. Africani pone Veteres ad Vortumni signum, laneasq. & tabernas coniunctas in publicum emit: basilicamq. faciendam curauit, quae postea Sempronia appellata est. Iam in exitu annus erat. & propter Macedonici maxime belli curam in sermonibus homines habebant, quos in annum consules ad finiendum tandem id bellum crearent. itaque S. C. factum est, ut Cn. Seruilius primo quoque tempore ad comitia habenda ueniret. senatusconsultum Sulpicius praetor ad con-
E sulem post paucos dies recitauit, quibus ante diem in * urbem uenturum. & consul matura uit, & comitia eo die, qui dictus erat, sunt perfecta. consules creati L. Aemilius Paullus iterum XIV anno postquam primum consul fuerat, & C. Licinius Crassus. Praetores postero die facti, Cn. Baebius Tamphilus, L. Anicius Gallus, Cn. Octauius, P. Fonteius Balbus, M. Aebutius Helua, C. Papirius Carbo. Omnia ut maturius agerentur, belli Macedonici stimulabat cura. Itaque designatos extemplo sortiri placuit prouincias, ut, utri Macedonia consuli, cuiq. praetori classis euenisset, sciretur: ut iam inde cogitarent pararentq. quae bello usui forent: senatumq. consulerent, si qua re consulto opus esset. Latinas, ubi magistratum inissent, quod per religiones posset, primo quoque tempore fieri placere, neque consulem, cui eundum in Macedoniam esset, teneri. His decretis, consulibus Italia &

Aaa 3 Macedonia,

Macedonia, praetoribus, praeter duas iurisdictiones in urbe, classis, & Hispania, & Sicilia, & Sardinia prouinciae nominatae sunt. cõsulũ Aemilio Macedonia, Licinio Italia euenit. Praetores Cn. Baebius urbanam, L. Anicius peregrinam, & si quo senatus censuisset, Cn. Octauius classem, P. Fonteius Hispaniam, M. Aebutius Siciliam, C. Papirius Sardiniam est sortitus. Extemplo apparuit omnibus, non segniter id bellum L. Aemilium gesturum, praeterquam, quod alius uir erat, etiam quod dies noctesq. intentus ea sola, quae ad id bellum pertinerent, animo agitabat. Iam omnium primum a senatu petit, ut legatos in Macedoniam mitterent ad exercitus uisendos classemq., & comperta referenda, quid aut terrestribus aut naualibus copijs opus esset. Praeterea, ut explorarent copias regias, quantum possent, quaq. prouincia nostra, qua hostium foret: utrum intra saltus castra Romani haberent, an iã omnes angustiae exsuperatae, & in aequa loca peruenissẽt: qui fideles nobis socij, qui dubij, suspensaeq. ex fortuna fidei, qui certi hostes uiderentur: quanti praeparati commeatus, & unde terrestri itinere, unde nauibus supportarentur: quid ea aestate terra mariq. rerum gestarum esset: ex his bene cognitis certa in futurum consilia capi posse ratus. Senatus Cn. Seruilio consuli negotium dedit, ut is in Macedoniam, quos L. Aemilio uideretur legaret. Legati biduo post profecti, Cn. Domitius Ahenobarbus, A. Licinius Nerua, L. Baebius. Bis in exitu anni eius lapidatum esse nunciatum est in Romano agro, semel in Veientibus. nouẽdiale sacrum factum est. Sacerdotes eo anno mortui sunt, P. Quinctilius Varus flamen Martialis, & M. Claudius Marcellus X uir: in cuius locum Cn. Octauius suffectus. Et iam magnificentia crescente notatum est, ludis Circensibus P. Cornelij Scipionis Nasicae, & P. Lentuli aedilium curulium LXIII Africanas, & XL ursos & elephãtos lusisse. L. Aemilio Paullo, C. Licinio consulibus Idibus Martijs principio insequentis anni, cum in exspectatione patres fuissent, maxime quidnam consul de Macedonia, cuius ea prouincia esset, referret; nihil se habere Paullus quod referret, cum nondum legati redissent, dixit. ceterum Brundisij legatos iam esse, bis ex cursu Dyrrhachium reiectos. cognitis mox, quae nosci prius in rem esset, relaturum: id fore intra perpaucos dies. & ne quid profectionem suam teneret, pridie idus Apriles Latinis esse constitutam diem. Sacrificio rite perfecto, se & Cn. Octauiũ, simul senatus censuisset, exituros esse: C. Licinio collegae suo fore curae se absente, ut si qua parari mittiue ad id bellum opus sit, parentur mittanturq.. interea legationes exterarum nationum audiri posse. Sacrificio rite perfecto, primi Alexandrini legati ab Ptolemaeo & Cleopatra regibus uocati sunt. Sordidati, barba & capillo promisso, cum ramis oleae ingressi curiam, procubuerunt: & oratio quam habitus fuit miserabilior. Antiochus Syriae rex, qui obses Romae fuerat, per honestam speciem maioris Ptolemaei reducendi in regnum, bellum cum minore fratre eius, qui tum Alexandriam tenebat, gerens, & ad Pelusium nauali proelio uictor fuerat, & tumultuario opere ponte per Nilũ facto transgressus cum exercitu, obsidione ipsam Alexandriam tenebat: nec procul abesse, quin potiretur regno opulentissimo, uidebatur. Ea legati querentes orabant senatum, ut opem regno regibusq. amicis imperio ferrent. ea merita populi R. in Antiochum, eam apud omnes reges gentesq auctoritatem esse, ut, si legatos misissent, qui denunciarent non placere senatui socijs regibus bellum fieri, extemplo abscessurus a moenibus Alexãdriae, abducturusq. exercitum in Syriam esset. Quod si cunctentur facere, breui extorres regno Ptolemaeum & Cleopatram Romam uenturos cum pudore quodam populi R. quod nullam opem in ultimo discrimine fortunarum tulissent. Moti patres precibus Alexandrinorum, extemplo C. Popillium Laenatem, C. Decimium, & C. Hostilium legatos ad finiendum inter reges bellum miserunt. Prius Antiochum, dein Ptolemaeum adire iussi, & nunciare, ni absistatur bello, per utrum stetisset, eum non pro amico nec pro socio habituros esse.. His intra triduum simul cum legatis Alexandrinis profectis, legati ex Macedonia quinquatribus ultimis adeo exspectati uenerunt, uti, nisi uesper esset, extemplo senatum uocaturi consules fuerint. Postero die senatus fuit, legatique auditi sunt. Ij nunciant, maiore periculo, quam emolumento, exercitum per inuios saltus in Macedoniam inductum. Pieriam, quo processisset, regem tenere: castra castris prope ita collata esse, ut flumine Enipeo interiecto arceantur: neque regem pugnandi potestatem facere, nec nostris uim ad cogendum esse: hiemem etiam asperam rebus gerendis interuenisse: in otio militem ali, nec plus quam VI dierum frumentum habere. Macedonum dici

A XXX millia armatorum esse. Si Ap. Claudio circa Lychnidum satis ualidus exercitus foret, potuisse ancipiti bello distinere regem: nunc & Appium, & quod cũ eo praesidij sit, in summo periculo esse: nisi propere aut iustus exercitus eo mittatur, aut illi inde deducãtur. Ad classem se ex castris profectos, sociorum naualium partem morbo audisse absumptam, partem, maxime qui ex Sicilia fuerint, domos suas abisse, & homines nauibus deesse: qui sint, neque stipendiũ accepisse, neque uestimenta habere. Eumenem classemq. eius, tamquam uento allatas naues, sine caussa & uenisse, & abisse: nec animum eius regis constare satis uisum. Sicut omnia de Eumene dubia, Attali egregie constantem fidem nunciabant. Legatis auditis tunc de bello referre sese L. Aemilius duxit. Senatus decreuit, ut in octo legiones parem numerum tribunorum consules & populus crearent: creari autem neminem eo anno placere, nisi qui honorem gessisset. Tum ex omnibus tribunis mil. uti L. Aemilius in

B duas legiones in Macedoniam, quos eorum uelit, eligat: & ut sollemni Latinarum perfecto, L. Aemilius consul, Cn. Octauius praetor, cui classis obtigisset, in prouinciã proficiscantur. Additus est his tertius L. Anicius praetor, cuius inter peregrinos iurisdictio erat. Eum in prouinciam Illyricum circa Lychnidum Ap. Claudio succedere placuit. Delectus cura C. Licinio consuli imposita. is VII millia ciuium Romanorum & equites CC scribere iussus, & socijs nominis Latini septem millia peditum imperare, CD equites, & Cn. Seruilio Galliam obtinenti prouinciam litteras mittere, ut DC equites conscriberet. hunc exercitum ad collegam primo quoque tempore mittere in Macedoniã iussus, neque in ea prouincia plus quam duas legiones esse. eas repleri, ut sena millia peditum, trecenos haberent equites. ceteros equites peditesq. in praesidijs disponi. qui eorum idonei ad militandum non essent, dimitti. X praeterea millia peditum imperata socijs, & DCCC equites. Id

C praesidij additum Anicio praeter duas legiones, quas portare in Macedoniam est iussus, quina millia peditum, & ducentos habentes, trecenos equites: & in classem V millia naualium socium sunt scripta. Licinius consul duabus legionibus obtinere prouinciã iussus, eo addere sociorum X millia peditum, & DC equites. senatusconsultis perfectis, L. Aemilius consul e curia in concionem processit, orationemq. talem habuit. Animaduertisse uideor, Quirites, maiorem mihi sortito Macedoniam prouinciam gratulationem factam, quam cũ aut consul essem consalutatus, aut quo die mastigratum inissem: neque id ob aliã caussam, quam quia bello in Macedonia, quod diu trahitur, existimastis dignum maiestate populi R. exitum per me imponi posse. deos quoque huic fauisse sorti spero, eosdemq. in rebus gerendis affuturos esse. Haec partim opinari, partim sperare possum. illud affirmare pro certo habeo audeoq., me omni ope adnisurum esse, ne frustra uos hanc spem de me con-

D ceperitis. Quae ad bellum opus sunt, & senatus decreuit, & (quoniam extemplo proficisci placet, neque ego in mora sum) C. Licinius collega, uir egregius, aeque enixe parabit, ac si ipse id bellum gesturus esset. Vos, quae scripsero senatui aut uobis, credite: rumores credulitate uestra ne alatis, quorum auctor nemo exstabit. Nam nunc quidem, quod uulgo fieri hoc praecipue bello animaduerti, nemo tam famae contemptor est, cuius nõ debilitari animus possit. In omnibus circulis, atque etiam (si dijs placet) in conuiuijs sunt, qui exercitus in Macedoniam ducant: ubi castra locanda sint sciant, quae loca praesidijs occupanda, quando aut quo saltu intranda Macedonia, ubi horrea ponenda, qua terra mari subuehantur commeatus, quando cum hoste manus conserendae, quando quiescendum sit. nec quid melius faciendum sit, modo statuunt, sed quidquid aliter, quam ipsi censuere, factũ est, consulem ueluti dicta die accusant. Haec magna impedimenta res gerentibus sunt. Neque enim omnes tam firmi & constantis animi contra aduersum rumorem esse possunt, quam Fa-

E bius fuit: qui suum imperium minui per uanitatem populi maluit, quam secunda fama male rem gerere. Non sum is, qui non existimẽ admonendos duces esse: immo eum, qui de sua unius sententia omnia gerat, superbum iudico magis quam sapientem. Quid ergo est? Primum a prudentibus, & proprie rei militaris peritis, & usu doctis monendi imperatores sunt: deinde ab ijs, qui intersunt gerendis rebus, qui loca, qui hostem, qui temporum opportunitatem uident, qui in eodem uelut nauigio participes sunt periculi. Itaque si quis est, qui quod e rep. sit suadere se mihi in eo bello, quod gesturus sum, confidat, ne deneget operam reipublicae, & in Macedoniam mecum ueniat: naue, equo, tabernaculo, uiatico etiam a me iuuabitur. Si quem id facere piget, et otium urbanum

militiae laboribus praeoptat, e terra ne gubernauerit. Sermonum satis ipsa praebet urbs: lo F
quacitatem suam contineat, nos castrensibus consilijs contentos futuros esse sciat. Ab hac
concione, Latinis quae pridie Kalend. April. fuerunt, in monte sacrificio rite perpetrato,
protinus inde & consul, & praetor Cn. Octauius in Macedoniam profecti sunt. Traditum
est memoriae, maiore quam solita frequentia prosequentium consulem celebratũ, ac pro-
pe certa spe ominatos esse homines, finem esse Macedonico bello, maturumque reditum
cum egregio triumpho consulis fore. Dum haec in Italia geruntur, Perseus, quod iam in-
choatum perficere, quia impensa pecuniae facienda erat, non inducebat in animum, ut Gẽ
tium Illyriorum regem sibi adiungeret; hoc, postquam intrasse saltum Romanos, & adesse
discrimen ultimum belli animaduertit, non ultra differendum ratus, cum per Hippiam le-
gatum CCC argenti talenta pactus esset, ita, ut obsides ultro citroq. darentur, Pantaucum
misit ex fidissimis amicis ad ea perficienda. Medione Labeatidis terrae Pantaucus regi Illy G
rio occurrit: ibi & iusiurandum ab rege & obsides accepit. Missus & a Gentio est legatus
nomine Olympio, qui iusiurandum a Perseo obsidesq. exigeret. Cum eodem ad pecuniam
accipiendam missi sunt, & auctore Pantauco, qui Rhodum legati cum Macedonibus irent,
Parmenio & Morcus destinatur. Quibus ita mandatum, uti, iureiurando obsidibusq. & pe-
cunia accepta, tum demum Rhodum proficiscerentur. Duorum simul regũ nomine incita
ri Rhodios ad bellum Romanum posse. Adiunctam ciuitatem penes quam unam tum rei
naualis gloria esset, nec terra, nec mari spem relicturam Romanis. Venientibus Illyrijs, Per
seus ab Enipeo amni ex castris cum omni equitatu profectus, ad Diũ occurrit. Ibi ea quae
conuenerunt, circũfuso agmine equitum facta, quos adesse foederi sancitae cum Gentio
societatis uolebat rex, aliquantum eam rem ratus animorum ijs adiecturam. et obsides in
conspectu omnium dati acceptiq.: & Pellam ad thesauros regios missi, qui pecuniam ac- H
ciperẽt, qui Rhodum irent cum Illyrijs legatis, Thessalonicae conscendere iussi. Ibi Metro
dorus erat, qui nuper ab Rhodo uenerat, auctoribusq. Dione & Polyarato principibus ci-
uitatis eius affirmabat Rhodios paratos ad bellum esse. Is princeps iunctae cum Illyrijs le
gationis datus est. Eodem tempore ad Eumenem & ad Antiochum communia mandata,
quae subijcere condicio rerum poterat. Natura inimica inter se esse liberam ciuitatẽ & re-
gem. Singulos populum Romanum aggredi, & quod indignius sit, regum uiribus reges op
pugnare. Attalo adiutore patrem suum oppressum: Eumene adiuuante & quadam ex par-
te etiam Philippo patre suo, Antiochum oppugnatum: in se nunc & Eumenem & Prusiam
armatos esse. Si Macedoniae regnum sublatum foret, proximam Asiam esse, quam iam ex
parte sub specie liberandarum ciuitatum suam fecerint: deinde Syriam. Iam Prusiam Eu-
meni honore praeferri, iam Antiochum uictorẽ praemio belli ab Aegypto arceri. Haec co I
gitantem prouidere iubebat, ut aut ad pacem secum faciendam compelleret Romanos,
aut perseuerantes in bello iniusto communes duceret omnium regum hostes. Ad Antio-
chum aperta mandata erant, ad Eumenem per speciem captiuorum redimendorum mis-
sus legatus erat: uerum occultiora quaedam agebantur, quae in praesentia inuisum quidẽ
& suspectum Romanis Eumenem falsis grauioribus criminibus onerarunt. Proditor enim
ac prope hostis habitus, dum inter se duo reges captantes fraude & auaritia certant. Cy-
das erat Cretensis ex intimis Eumenis: hic prius ad Amphipolim cum Chimaro quo-
dam populari suo militante apud Persea, inde postea ad Demetriadem semel cum Mene-
crate quodam, iterum cum Antiocho regijs ducibus sub ipsis moenibus urbis collocutus K
fuerat. Eropon quoque, qui tum missus est, duabus ad eundem Eumenẽ iam ante lega-
tionibus functus erat. quae colloquia occulta, & legationes infames quidem erant, sed
quid actum esset, quid ue inter reges conuenisset ignorabatur. Res autem ita se habuit. Eu
menes neque fauit uictoriae Persei, neque bello eum inuadere in animo habuit, non tam
quia paternae inter eos inimicitiae erant, quam ipsorum odijs inter se accensae. Non ea re
gum aemulatio, ut aequo animo Persea tantas adipisci opes tantamque gloriã, quanta Ro
manis uictis eum manebat, Eumenes uisurus fuerit. Cernebat & Persea iam inde ab initio
belli omni modo spem pacis tentasse: & in dies magis quo propior admoueretur terror,
nihil neque agere aliud, neque cogitare. Romanos quoque, quia traheretur diutius spe
ipsorum bellum, & ipsos duces & senatum non abhorrere a finiendo tam incommodo ac
difficili bello. Hac utriusque partis uoluntate explorata, quod fieri etiam sua sponte

A taedio ualidioris,metu infirmioris credebat posse,in eo suam operam uēditare concilianda gratia magis cupijt. Nam modo ne iuuaret bello Romanos terra mariq. modo pacis patrandae cum Romanis paciscebatur mercedem,ne bello interesset,∞ & D talenta. In utroque non fidem modo se,sed obsides quoque dare paratum esse ostendebat. Perseus ad rē inchoandam promptissimus erat cogente metu,& de obsidibus accipiendis sine dilatione agebat,conueneratq. ut accepti Cretam mitterentur. ubi ad pecuniae mentionem uētum erat,ibi haesitabat,& utique alteram in tanti nominis regibus turpem ac sordidam, & dāti & magis accipienti mercedem esse. Malebat in spem Romanae pacis non recusari impensam, sed eam pecuniam perfecta re daturum: interea Samothracae in templo depositurū. Ea insula cū ipsius ditionis esset,uidere Eumenes nihil interesse an Pellae pecunia esset: id agere,ut partem aliquam praesentem ferret. Ita nequidquam inter se captati,nihil praeter

B infamiā mouere. Nec haec tātum Perseo per auaritiam est dimissa res,cum pecuniam tutā & pacem habere per Eumenen,quae uel parte regni rediméda esset,ac receptus protrahere inimicum mercede onustum,& hostes merito ei Romanos posset facere. Sed etiā Gentij regis parata societas,& tum Gallorum effusorum per Illyricum ingens agmen oblatum auaritia dimissum est. Veniebant decē millia equitū,par numerus peditum, & ipsorum iungentium cursum equis, & in uicem prolapsorum equitum uacuos capientium ad pugnam equos. Hi pacti erant,eques denos praesentes aureos,pedes quinos,mille dux eorum. Venientibus his Perseus ab Enipeo ex castris profectus obuiam cum dimidia copiarum parte,denūciare per uicos urbesq. quae uiae propinquae sunt, coepit, ut cómeatus expedirēt, frumenti,uini,pecorum ut copia esset. Ipse equos phalerasq.& sagula donum principibus ferre,& parum auri,quod inter paucos diuideret,multitudinē credens trahi spe posse. Ad

C Albanam urbem peruenit,& in ripa fluminis Axij posuit castra.circa Desudabā in Maedica exercitus Gallorum consederat,mercedē pactam opperiens. Eo mittit Antigonum ex purpuratis unum,qui iuberet multitudinē Gallorum ad Bylazora (Paeoniae is locus est) castra mouere,principes ad se uenire frequentes. LXXV millia ab Axio flumine & castris regis aberant. Haec mandata ad eos cum pertulisset Antigonus,adiecissetq.per uiā quanta omnium praeparata cura regis copia multitudini foret, quibusq. munerib. principes ad uenientes uestis,argenti, equorumq. excepturus rex esset: de his quidē se coram cognituros respondent. Illud quod praesens pepigissent,interrogant,ecquid aurum,quod in singulos pedites equitesq. diuidendum esset,secum adduxisset. Cum ad id nihil responderetur, Elonicus regulus eorum, Abi,renuncia ergo,inquit,regi,nisi aurum obsidesq.accepissent, nusquam inde Gallos longius uestigium moturos. Haec relata regi cum essent,aduocato

D consilio,cum quid omnes suasuri essent appareret,ipse pecuniae quā regni melior custos, institit de perfidia & feritate Gallorum disserere. Multorum iam ante cladibus expertum, periculosum esse tantam multitudinem in Macedoniam accipere, ne grauiores eos socios habeant,quam hostes Romanos. Quinque millia equitum sat esse,quibus & uti ad bellum possent,& quorum multitudinem ipsi non timeant. Apparebat omnibus mercedem multitudinis timere,nec quidquā aliud:sed cū suadere cōsulenti nemo auderet, remittitur Antigonus,qui renunciaret quinque millium equitum opera tantum uti regem, contemnere multitudinem aliā. Quod ubi audiuere barbari,ceterorum quidem fremitus fuit indignantium se frustra excitos sedibus suis: Elonicus rursus interrogat,ecquid ipsis quinque millibus quod conuenisset numeraret. Cum aduersus id quoque misceri ambages cerneret,inuiolato fallaci nuncio(quod uix sperauerat ipse posse cōtingere)retro ad Istrum,per populati Thraciam qua uicina erat uiae,redierūt. Quae manus quieto sedente rege ad Enipeū,

E aduersus Romanos Perraebiae saltū in Thessaliam transducta,non agros tantū nudare populando potuit, ne quos inde Romani commeatus exspectarēt:sed ipsas excindere urbes, tenente ad Enipeum Perseo Romanos, ne urbibus socijs opitulari possent. Ipsis quoque Romanis de se cogitandum fuisset, quādo neque manere amissa Thessalia, unde exercitus alebatur,potuissent,neque progredi,cum ex aduerso castra Macedonum essent: quo facto Perseus Romanorum animos confirmauit, & Macedonum, qui ea pependerant spe,haud mediocriter debilitauit. Eadem auaritia Gentium regem sibi alienauit. Nam cum C C C talenta Pellae missis a Gentio numerasset, signare eos pecuniam passus est. Inde talēta ad Pantaucum missa,eaq.praesentia dari regi iussit; reliquam pecuniam signatam Illyriorum

signo

signo portantibus suis praecepit paruis itineribus ueherent: dein cū ad finem Macedoniae F uentum esset, subsisterent ibi, ac nuncios ab se opperirētur. Gentius exigua parte pecuniae accepta, cum assidue a Pantauco ad lacessendos hostili facto Romanos stimularetur, M. Perpernam, & L. Petillium legatos, qui tum forte ad eum uenerant, in custodiam coniecit. Hoc audito Perseus, contraxisse eum necessitates ratus ad bellum utique cū Romanis, ad reuocandum qui pecuniam portabat, misit, uelut nihil aliud agens, quam ut quanta maxima posset praeda ex uicto Romanis reseruaretur. Et ab Eumene Eropō, ignotis quae occulte acta erant, redit. De captiuis actum esse & ipsi euulgauerant: & Eumenes consulem uitandae suspicionis caussa certiorem fecit. Perseus post reditum ab Eumene Eropontis spe deiectus, Antenorem & Callippum praefectos classis cum LX lembis (adiectae ad hūc numerū quinque pristes erant) Tenedum mittit, ut inde sparsae per Cycladas insulas naues, Macedoniam cum frumento petentes, tutarentur. Cassandrae deductae naues, in portus G primum, qui sub Atho monte sunt, inde Tenedum placido mari cum trāsiecissent, stātes in portu Rhodias apertas naues, Eudamumq. praefectum earum inuiolatas, atque etiam benigne appellatos dimiserūt. Cognito deinde in latere altero quinquaginta onerarias suarū, stātibus in ostio portus Eumenis rostratis, quibus Damius praeerat, inclusas esse, circumuectus propere, ac summotis terrore hostium nauibus, onerarias, datis qui prosequerētur X lembis, in Macedoniam mittit, ita ut in tutum prosecuti redirent Tenedum. Nono post die ad classem iam ad Sigeum stantem redierunt. Inde Subota (insula est interiecta Elae & Atho) trāsijciunt. Forte postero die quā Subota classis tenuit, quinque & XXX naues, quas hippagogos uocāt, ab Elea profectae cum equitibus Gallis equisq. Phanas promontoriū Chiorum petebant, unde trāsmittere in Macedoniam possēt, Attalo ab Eumene mittebātur. Has naues per altum ferri cum ex specula signum datū Antenori esset, profectus a Su- H botis, inter Erythrarum promontorium Chiumq. qua artissimum fretum est, ijs occurrit. Nihil minus credere praefecti Eumenis, quam Macedonū classem in illo uagari mari. nūc Romanos esse, nūc Attalum aut remissos aliquos ab Attalo ex castris Romanis Pergamū petere. Sed cum iam appropinquantium forma lemborum haud dubia esset, & concitatio remorum, directaeq. in se prorae, hostes appropinquare apparuisset, tūc iniecta trepidatio est, cum resistendi spes nulla esset, inhabiliq. nauium genere, & Gallis uix quietem ferētibus in mari. Pars eorum, qui propiores continenti litori erant, in Erythream enarunt: pars uelis datis ad Chium naues eiecere, relictisq. equis effusa fuga urbem petebant. Sed propius urbem lembi accessuq. commodiore cum exposuissent armatos, partim in uia fugientes Gallos adepti Macedones ceciderunt, partim ante portam exclusos. clauserant enim Chij portam ignari qui fugerent aut sequerentur. DCCC ferme Gallorum occisi, CC ui- I ui capti, equi pars in mari fractis nauibus absumpti, partim neruos succiderunt in litore Macedones. XX eximiae equos formae cū captiuis eosdem X lembos, quos ante miserat, Antenor deuehere Thessalonicam iussit, & primo quoque tēpore ad classem reuerti, Phanis se eos exspectaturū. Triduum ferme classis ad urbem stetit. Phanas inde progressi sūt, & spe celerius reuersis X lembis euecti, Aegeo mari Delum transiecerunt. Dum haec gerūtur, legati Romani C. Popillius, C. Decimius, & C. Hostilius a Chalcide profecti, tribus quinqueremibus Delum cum uenissent, lembos ibi Macedonum XL, & V regis Eumenis quinqueremes inuenerunt. Sanctitas templi insulaeq. inuiolatos praestabat omnes. Itaque permixti Romaniq. & Macedones, & Eumenis nauales socij, in templo, indutias religione loci praebēte, uersabantur. Antenor Persei praefectus, cū aliquas alto praeferri onerarias naues ex speculis significatum foret, parte lemborum ipse insequens, parte per Cyclades K disposita, praeterquam si quae Macedoniā peterēt, omnes aut supprimebat, aut spoliabat naues. Quib. poterat Popillius aut Eumenes naues, succurrebat: sed uecti nocte binis aut ternis plerūque lembis Macedones fallebant. Per id fere tempus legati Macedones Illyrijq. simul Rhodum uenerunt: quibus auctoritatem addidit, non lemborum modo aduentus passim per Cycladas, atque Aegeum uagantium mare, sed etiam coniunctio ipsa regū Persei Gentijq., & fama cum magno numero peditum equitumq. uenientium Gallorum. Et iam cum accessissent animi Dioni ac Polyarato, qui Persei partium erant, non benigne modo responsum regibus est, sed palā pronunciatum, bello finem se auctoritate sua imposituros esse. Itaque ipsi quoque reges aequos adhiberent animos ad pacem accipiendam.

Iam

A Iam ueris principium erat, noniq. duces in prouinciam uenerant: consul Aemilius in Macedoniam, Octauius Oreum ad classem, Anicius in Illyricum, cui bellandum aduersus Gentium. Patre Pleurato rege Illyriorum & matre Eurydica genitus, fratres duos Platorem utroque parente, Carauantium matre eadem natum habuit. Hoc propter ignobilitatẽ paternam minus suspecto, Platorem occidit, & duos amicos eius, Ettritum & Epicadum, impigros uiros, quo tutius regnaret. Fama fuit Honuni Dardanorum principis filiam Etutã pacto fratri eum inuidisse, tamquam his nuptijs adiungenti sibi Dardanorum gentem. & similius id uero fecit ducta ea uirgo. Platore interfecto grauis deinde dempto fratris metu popularibus esse coepit. & uiolentiam insitam ingenio, intemperantia uini accendebat. Ceterum, sicut ante dictum est, ad Romanum incitatus bellum, Lissum omnes copias contraxit. XV ∞ armatorum fuerunt. Inde fratre in Cauiorum gentem ui aut terrore subigendã
B cum mille peditibus & quinquaginta equitibus misso, ipse, ad Bassaniam urbem quinque millia ab Lisso ducit. Socij erant Romanorum: itaque per missos nuncios prius tentati, obsidionem pati quam dedere sese maluerunt. Carauantium in Cauijs Burnium opidum ad uenientem benigne accepit, Carauantis altera urbs exclusit: & cum agros eorum effuse uastaret, aliquot palati milites agrestium concursu interfecti sunt. Iã & Ap. Claudius, adsumptis ad eum exercitum quẽ habebat, Bulinorum & Apolloniatium & Dyrrhachinorum auxilijs, profectus ex hibernis circa Genusuum amnem castra habebat, audito foedere inter Persea & Gentium, & legatorum uiolatorum iniuria accensus, bellum haud dubiẽ aduersus eum gesturus. Anicius praetor eo tẽpore Apolloniae auditis, quae in Illyrico gererẽtur, praemissisq. ad Appium litteris, ut se ad Genusuum opperiretur, triduo & ipse in castra uenit: & ad ea quae habebat auxilia, assumptis Parthinorũ iuuentutis duobus millibus
C peditũ, & equitibus CC. peditibus Epicadus, equitibus Agalsus praeerat, parabat ducere in Illyricum, maxime ut Bassanitas solueret obsidione. tenuit impetũ eius fama lemborũ uastantium maritimã orã. LXXX erant lembi auctore Pantauco missi a Gentio ad Dyrrhachinorum & Appolloniatium agros populandos. Tum classis ad

* * *

to eo tradiderunt se: deinceps & urbes regionis eius idem faciebant, adiuuante inclinatione animorum clementia in omnes & iustitia praetoris Romani. Ad Scodram inde uentũ est: id quod belli caput fuerat, non eo solum, quod Gentius eam sibi ceperat uelut regni totius arcem, sed etiam quod Labeatium gentis munitissima longe est, & difficilis aditu. Duo cingunt eam flumina, Clausala latere urbis, quod in orientẽ patet praefluens, Barbana ab regione occidentis ex Labeatide palude oriens. Hi duo amnes confluentes incidunt Oriũ
D di flumini: quod ortum ex monte Scodro, multis & alijs auctum aquis mari Hadriatico infertur. Mons Scodrus longe altissimus regionis eius, ab oriente Dardaniam subiectã habet, a meridie Macedoniam, ab occasu Illyricum. Quamquam munitum situ naturali opidum erat, gensq. id tota Illyriorum & rex ipse tuebatur, tamen praetor Romanus, quia prima successerant prospere, fortunam totius rei principia secuturam esse ratus, & repentinũ ualiturum terrorem, instructo exercitu ad moenia succedit. Quod si clausis portis muros portarumq. turres dispositis armatis defendissent, uano cũ incepto moenibus pepulissent Romanos. Nunc porta egressi proelium loco aequo maiore animo commiserunt quã sustinuerunt. Pulsi enim & fuga conglobati, cum CC amplius in ipsis faucibus portae cecidissent, tantum intulerunt terrorẽ, ut oratores extemplo ad praetorem mitteret Gẽtius Teuticum & Bellum principes gentis, per quos indutias peteret, ut deliberare de statu rerum
E suarum posset. Triduo in hoc dato, cum castra Romana quingentos ferme passus ab urbe abessent, nauem conscendit, & flumine Barbana nauigat in lacum Labeatum, uelut secretum locum petens ad consultandum: sed, ut apparuit, falsa spe excitus, Carauantium fratrẽ multis millibus armatorum actis ex ea regione, in quam missus erat, aduentare. qui postquam euanuit rumor, tertio post die nauem eandem secundo amni Scodram demisit: praemissisq. nuncijs ut sibi appellandi praetoris potestas fieret, copia facta in castra uenit. Et principium orationis ab accusatione stultitiae orsus suae, postremo ad preces lacrymasq. effusus, genibus praetoris accidens, in potestatem sese dedit. Primo bonum animum habere iussus, ad cenam etiam inuitatus, in urbem ad suos redijt, & cum praetore eo die honorifice est epulatus: deinde in custodiam C. Cassio tribuno militum traditus, uix gladiatorio

accepto X talentis ab rege rex, ut in eam fortunam recideret. Anicius Scodra recepta nihil F prius quam requisitos Petillium, Perpernamq. legatos ad se duci iussit, quibus splendore suo restituto, Perpernam extemplo mittit ad comprehendendos amicos cognatosq. regis: qui Medionem Labeatium gentis urbem profectus, Etleuam uxorem cum filijs duobus Scerdileto Pleuratoq. & Carauantium fratrem Scodram in castra adduxit. Anicius bello Illyrico intra XXX dies perfecto, nuncium uictoriae Perpernam Romam misit, & post dies paucos Gentium regem ipsum cum parente coniuge ac liberis ac fratre alijsq. principibus Illyriorum. Hoc unum bellum prius perpetratum quam coeptum Romae auditum est. Quibus diebus haec agebantur, Perseus quoque in magno terrore erat, propter aduentũ simul Aemilij noui consulis, quem cum ingentibus minis aduẽtare audiebat, simul Octauij praetoris. Nec minus terroris a classe Romana & periculo maritimae orae habebat. Thessalonicae Eumenes & Athenagoras praeerant cũ paruo praesidio ∞∞ cetratorũ. Eo & Androclẽ G praefectum mittit, iussum sub ipsis naualib. castra habere. Aeneam ∞ equites cum Antigono misit ad tutandam maritimam oram, ut quocumque litore applicuisse naues hostiũ audissent, extemplo ferrent agrestibus opem. V ∞ Macedonum missa ad praesidiũ Pythii & Petrae, quibus praepositi erant Histiaeus & Theogenes & Milo. His profectis ripam muni re Enipei fluminis aggressus est: quia sicco alueo transiri poterat. Huic operi ut omnis multitudo uacaret, feminae ex propinquis urbibus coactae cibaria in castra afferebant. miles iussus ex propinquis siluis.

* * *

postremo sequi se utrarios ad mare, quod minus CCC passus aberat, iussit, & in litore alios alibi modicis interuallis fodere. montes ingentis altitudinis spem faciebãt, eo magis, quia nullos apertos euergerent riuos, occultos continere latices, quorum uenae in mare permanantes undae miscerẽtur. Vix deducta summa arena erat, cum scaturigines turbidae primo H & tenues emicare, dein liquidam multamq. fundere aquam uelut deum dono coeperunt. Aliquantũ ea quoque res duci famae & auctoritatis apud milites adijcit. Iussis deinde militibus expedire arma, ipse cum tribunis primisq. ordinibus uadit ad contemplandos trãsitus: qua descensus facilis armatis, qua in ulteriorẽ ripam minime iniquus adscensus esset. His satis exploratis, illa quoque primum ut ordine ac sine tumultu omnia in agmine ad nutum imperiumq. ducis fierent, prouidit. Vbi omnibus simul pronunciaretur quod fieret, neque omnes exaudirent, incerto imperio accepto alios ab se adijcientes, plus eo quod imperatum sit, alios minus facere: clamores deinde dissonos oriri omnibus locis, & prius hostes quam ipsos quid paretur scire. Placere igitur, tribunum militum primo pilo legionis secretum edere imperium: illum & dein singulos proximo cuique in ordine centurioni dicere, I quid opus facto sit, siue a primis signis ad nouissimum agmen, siue ab extremis ad primos perferendum imperium sit. Vigiles etiam nouo more scutum in uigiliam ferre uetuit: non enim in pugnam uigilem ire ut armis utatur, sed ad uigilandum, ut, cum senserit hostiũ aduentum, recipiat se, excitetq. ad arma alios. Scuto prae se erecto stare galeatos: deinde ubi fessi sint, innixos pilo, capite super marginem scuti posito sopitos stare: ut fulgentib. armis procul conspici ab hoste possit, ipse nihil prouideat. Stationum quoque morem mutauit. armati omnes, & frenatis equis equites diem totum perstabant. Id cum aestiuis diebus urẽte assiduo sole fieret, tot horarum aestu & lãguore ipsos equosq. fessos integri saepe adorti hostes uel pauci plures uexabant. Itaque ex matutina statione ad meridiem decedi, & in post meridianam succedere alios iussit. ita numquã fatigatos recẽs hostis aggredi poterat. Haec cum ita fieri placere concione aduocata pronunciasset, adiecit urbanae cõcioni conueniẽtem orationem, Vnum imperatorem in exercitu prouidere & consulere quid agendum sit K debere, nunc per se, nunc cum ijs, quos aduocauerit in consilium: qui non sint aduocati, eos nec palam nec secreto iactare consilia sua. Militem haec tria curare debere, corpus ut quã ualidissimum & pernicissimum habeat, arma apta, animum paratum ad subita imperia: cetera scire de se dijs immortalibus & imperatori suo curae esse. In quo exercitu milites cõsul & imperator rumoribus uulgi circumagatur, ibi nihil salutare esse. Se, quod sit officium imperatoris, prouisurum, ut bene gerendae rei occasionem eis praebeat. illos nihil quod futurum sit quaerere. ubi datum signum sit, tum militarẽ operam nauare. Ab his praeceptis concionem dimisit, uulgo etiam ueteranis fatentibus, se illo primum die tãquam tirones quid

agen-

A agendum esset in re militari, didicisse. Non sermonibus tantum his, cum quanto assensu audissent uerba consulis, ostenderunt, sed rerum praesens effectus erat. Neminem totis mox castris quietum uideres. acuere alij gladios, alii galeas bucculasq. scuta alii loricasq. tergere, alij aptare corpori arma, expeririq. sub his membrorum agilitatem: quatere alii pila, alii micare gladijs, mucronemque intueri: ut facile quis cerneret, ubi primum conserendi manum cum hoste data occasio esset, aut uictoria egregia, aut morte memorabili inituros bellum. Perseus quoque, cum aduentu consulis simul & ueris principio strepere omnia mouerique apud hostes uelut nouo bello cerneret, mota a Phila castra in aduersa ripa posita, nunc ad contemplanda opera sua circumire ducem, haud dubie transitus speculantem,

* *

B norum esse. Quae res Romanis auxit animos: Macedonibus regiq. eorum haud mediocrẽ attulit terrorem. Et primo supprimere in occulto famam eius rei est conatus, missis qui Pãtaucum inde uenientem appropinquare castris uetarent: sed iam & pueri quidam uisi ab suis erant inter obsides Illyrios ducti: & quo quaeque accuratius curãtur, eo facilius loquacitate regiorum ministrorum emanant. Sub idem tempus Rhodii legati in castra uenerũt cum iisdem de pace mandatis, quae Romae ingentẽ iram patrũ excitauere. Multo iniquioribus amicis a castrensi consilio auditi sunt. Itaque cum alii praecipites sine respõso agendos castris, * pronunciauit post diem quinctumdecimum se responsum daturũ. Interim, ut appareret quantum pacificantium Rhodiorum auctoritas ualuisset, consultare de ratione belli gerendi coepit. Placebat quibusdam & maxime maioribus natu, per Enipei ripam munitionesq. uim facere: confertis & uim facientibus resistere Macedonas non posse: ex tot

C castellis aliquãto altiorib. ac munitioribus, quae ualidis praesidiis insedissent, priore anno deiectos. Alijs placebat Octauium cum classe Thessalonicam petere: & populatione maritimae orae distringere copias regias, ut, altero ab tergo se ostendente bello, circũactus ad interiorem partem regni tuendam, nudare aliqua parte transitus Enipei cogeretur. Ipsi natura & operibus inexsuperabilis ripa uidebatur, & praeterquã quod tormenta ubique disposita essent, missilibus etiam melius & certiore ictu hostes uti audierat. Alio spectabat mens tota ducis, dimissoq. concilio Perraebos mercatores Schoenum & Menophilum, notae & fidei iã sibi & prudentiae homines, accersitos, secreto percunctatur, quales ad Perraebiã transitus sint. Cum loca non iniqua esse dicerent, praesidiis autem regis obsideri, spem cepit, si nocte improuiso ualida manu aggressus nec opinantes esset, deiici praesidia posse. Iacula enim & sagittas & cetera missilia in tenebris, ubi, quid petatur, procul prouideri ne-

D queat, inutilia esse: gladio comminus geri rem in permixta turba, quo miles Romanus uincat. His ducibus usurus, praetorem Octauium accersitum, exposito quid pararet, Heracleã eum classe petere iubet, & mille hominibus decem dierum cocta cibaria habere. Ipse P. Scipionem Nasicam, Q. Fabium Maximum filium suum cũ quinque delectis millibus Heracleã mittit, uelut classem conscensuros ad maritimam orã interioris Macedoniae, quod in consilio agitatum erat, uastandam. Secreto indicatum cibaria his praeparata ad classem esse, ne quid eos moraretur. Inde iussi duces itineris ita diuidere uiam, ut quarta uigilia tertio die Pythium adoriri possent. Ipse posteto die, ut distineret regem ab circumspectu rerũ aliarum, prima luce medio in alueo cum stationibus hostium proelium cõmisit: pugnatũq. utrimque est leui armatura: nec grauioribus armis in tã inaequali alueo pugnari poterat. Descensus ripae utriusque in alueum trecentorum ferme passuum erat: medium spatium torrentis alibi aliter cauati paullo plus quam mille passus patebat: ibi in medio spectantib.

E utrimque ex uallo castrorum, hinc rege, hinc consule cum suis legionibus pugnatum est. Missilibus procul regia auxilia melius pugnabant: comminus stabilior & tutior aut parma, aut scuto Ligustino Romanus erat. Meridie fere receptui cani suis consul iussit. ita eo die diremptum proeliũ est, haud paucis utrimque interfectis. Sole orto postero die, irritatis certamine animis etiam acrius concursum est: sed Romani, non ab his tantum, cum quibus cõtractum certamen erat, sed multo magis ab ea multitudine, quae disposita in turrib. stabat, omni genere missilium telorum ac saxis maxime uulnerabantur. Vbi propius ripam hostiũ subissent, tormentis missa etiam ad ultimos perueniebant. Multo pluribus eo die amissis, consul paullo serius recepit suos. Tertio die proelio abstinuit, digressus ad imam partẽ castro-

strorum, ueluti per deuexũ in mare brachiũ transitũ tẽtaturos. Perseus quod in oculis erat. F
* * *
anni post circumactum solstitium erat, hora diei iam ad meridiem uergebat. iter multo puluere & incalescente sole factum erat: lassitudo & sitis iam sentiebatur, & meridie instante magis accessurum utrumque apparebat: statuit sic affectos recenti, atque integro hosti nõ obijcere. sed tantus ardor in animis ad dimicandum utrimque erat, ut consuli non minore arte ad suos eludendos, quam ad hostes opus esset. Nondum omnibus instructis, instabat tribunis militum, ut maturarent instruere: circumibat ipse ordines, animos militum hortãdo in pugnam accendebat. Ibi primo alacres signum poscebant: deinde quantum increscerct aestus, & uultus minus uigentes, & uoces segniores erant, & quidam incumbentes scutis nixiq. pilis stabant. Tum iam aperte primis ordinibus imperat, metarentur frontem castrorum, & impedimenta constituerent. Quod ubi fieri milites sensere, alij gaudere palam, G quod fessos uiae labore, flagrãtissimo aestu nõ coegisset pugnare. Legati circa imperatorẽ ducesq. externi erant, inter quos & Attalus, omnes approbantes, cum pugnaturum consulem credebant. Neque enim ne his cunctationem aperuerat suam. Tunc mutatione consilij subita cum alij silerẽt, Nasica unus ex omnibus ausus est monere consulem, ne hostem quidem ludificatos priores imperatores, fugiendo certamen manibus emittere, uereri ne nocte abeat, sequendus maximo labore ac periculo in intima Macedoniae, exercitusq., sicut prioribus ducibus, per calles saltusq. Macedonicorum montium uagando circumagatur. Se magnopere suadere, dum in campo patenti hostem habeat, aggrediatur, nec oblatã occasionem uincendi amittat. Consul nihil offensus libera admonitione tam clari adolescentis, Et ego, inquit, animum istum habui Nasica, quẽ tu nunc habes: & quem ego nũc habeo, tu habebis. Multis belli casibus didici, quando pugnandum, quando abstinendum pugna H sit. Non operae sit stãti nunc in acie docere, quibus de caussis hodie quiesse melius sit. rationes alias reposcito, nunc auctoritate ueteris imperatoris contentus eris. Conticuit adolescens, haud dubie uidere aliqua impedimenta pugnae consulem, quae sibi nõ apparerent. Paullus postquam metata castra, impedimentaq. collocata animaduertit, ex postrema acie triarios primos subducit: deinde principes, stantibus in prima acie hastatis, si quid hostis moueret: postremo hastatos, ab dextro primum cornu singulorum paullatim signorũ milites subtrahens. Ita pedites equitibus cum leui armatura ante aciem hosti oppositis, sine tumultu abducti, nec ante quam prima frons ualli ac fossa perducta est, ex statione equites reuocati sunt. Rex quoque, cũ sine detrectatione paratus pugnare eo die fuisset, contentus, quod per hostem moram fuisse pugnae scirent, & ipse in castra copias reduxit. Castris permunitis C. Sulpicius Gallus tribunus mil. secũdae legionis, qui praetor superiore anno fuerat, consulis permissu ad concionem militib. uocatis pronunciauit, nocte proxima, ne quis K id pro portento acciperet, ab hora secunda usque ad quartã horam noctis lunam defecturã esse: id quia naturali ordine statis temporib. fiat, & sciri ante, & praedici posse. Itaq. quẽadmodum, quia certi solis lunaeq. & ortus & occasus sint, nunc pleno orbe, nunc senescentẽ exiguo cornu fulgere lunam non mirarentur: ita ne obscurari quidẽ cum condatur umbra terrae, trahere in prodigiũ debere. Nocte, quam pridie nonas Septemb. insecuta est dies, edita hora luna cum defecisset, Romanis militib. Galli sapientia prope diuina uideri: Macedonas ut triste prodigiũ occasum regni perniciẽq. gentis portẽdẽs mouit, nec aliter uates clamor ululatusq. in castris Macedonum fuit, donec luna in suam lucẽ emersit. postero die L tantus utrique ardor exercitui ad concurrendum fuerat, ut & regẽ & cõsulem suorum quidã, quod sine proelio discessum esset, accusarent. Regi prompta defensio erat, nõ eo solum quod hostis prior aperte pugnam detrectãs in castra copias reduxisset: sed etiam quod eo loco signa cõstituisset, quo phalanx, quam inutilem uel mediocris iniquitas loci efficeret, promoueri non posset. Consul ad id quod pridie praetermisisse pugnandi occasionem uidebatur, & locum dedisse hosti, si nocte abire uellet, tunc quoque per speciem immolandi terere uidebatur tempus, cum luce prima signum propositũ pugnae ad exeundũ in aciẽ fuisset. Tertia demum hora, sacrificio rite perpetrato, concilium aduocauit, atque ibi, quod rei gerendae tempus esset, loquendo & intempestiue consultãdo, uidebatur quibusdã extrahere: post sermones tum consul orationem habuit. P. Nasica egregius adolescens, ex omnibus unus, quibus hesterna die pugnari placuit, denudauit mihi suum consilium: idem postea,

A ea, ita ut transisse in sententiam meam uideri posset, tacuit. Quibusdam alijs absentem carpere imperatorem, quam praesentem monere, melius uisum est. & tibi P. Nasica, & quicũque idem, quod tu, occultius senserunt, non grauabor reddere dilatae pugnae rationẽ. Nã tantum abest, ut me hesternae quietis paeniteat, ut seruatum a me exercitum eo cõsilio credam. In qua me opinione esse ne quis sine caussa uestrum credat, recognoscat agedum mecum, si uidetur, quam multa pro hoste, & aduersus nos fuerint. Iam omnium primum quãtum numero nos praestent, neminem uestrum nec ante ignorasse, & hesterno die implicatã intuentes aciem, animaduertisse certum habeo. Ex hac nostra paucitate, quarta pars militum praesidio impedimentis relicta erat: nec ignauissimum quemque relinqui ad custodiã sarcinarum scitis. Sed fuerimus omnes. paruum hoc tandem esse credimus, quod ex his castris, in quibus hac nocte mansimus, exituri in aciem hodierno aut summum crastino die, si B ita uidebitur, dijs bene iuuantibus, sumus? nihil ne interest, utrum militem, quẽ neque uiae labor hodie, neque operis fatigauerit, requietum, integrum in tentorio suo arma capere iubeas, atque in aciem plenum uirium uigentem & corpore & animo educas, an longo itinere fatigatum, & onere fessum, madentem sudore, arentibus siti faucibus, ore atque oculis repletis puluere, torrentem meridiano sole, hosti obijcias recenti, quieto, qui nulla re ante consumptas uires ad proelium afferat? quis, pro deum fidem, ita comparatus uel iners, atq. imbellis fortissimum uirum non uicerit? Quid quod hostes per summum otium instruxerant aciem, reparauerant animos, stabant compositi suis quisque ordinibus: nobis tunc repente trepidandum in acie instruenda erat, & incompositis cõcurrendum? At hercule aciẽ quidem incõditam inordinatamq. habuissemus, castra munita, prouisam aquationẽ, tutũ ad eam iter praesidijs impositis, explorata circa omnia: an nihil nostri habentes praeter nudum C campum, in quo pugnaremus? Maiores uestri castra munita, portum ad omnes casus exercitus ducebant esse, unde ad pugnam exirent, quo iactati tempestate pugnae receptũ haberent. Ideo cum munimentis ea saepissent, praesidio quoque ualido firmabãt: quod qui castris exsutus erat, etiamsi pugnando acie uicisset, pro uicto haberetur. Castra sunt uictori receptaculum, uicto perfugium. Quã multi exercitus, quibus minus prospera pugnae fortuna fuit, intra uallum compulsi, tempore suo interdum momento post eruptione facta uictorem hostem pepulerũt? Patria altera est militaris haec sedes, uallumq. pro moenibus: & tentorium suum cuique militi domus ac penates sunt. Si sine ulla sede uagi dimicassemus, at quo uictores nos reciperemus? His difficultatibus & impedimentis pugnae illud opponitur. Quid si hostis hac interposita nocte abisset, quantum rursus sequendo eo penitus in ultimam Macedoniã exhauriẽdum laboris erat? Ego autem neque mansurum eum, neque D in aciem copias educturum fuisse certum habeo, si cedere hinc statuisset. Quanto enim facilius abire fuit cum procul abessemus, quam nunc cum in ceruicibus sumus? Nec falleret nos, nec interdiu, nec nocte abeundo. Quid autem est nobis optatius, quam ut, quorum castra praealta fluminis ripa tuta, uallo insuper saepta ac crebris turribus, oppugnare adorti sumus, eos relictis munimentis agmine effuso abeuntes in patẽtibus campis ab tergo adoriamur? Hae dilatae pugnae ex hesterno die in hodiernũ caussae fuerunt. Pugnare enim & ipsi mihi placet: & ideo quia per Enipeũ amnẽ saepta ad hostem uia erat, alio saltu deiectis hostium praesidiis nouum iter aperui, neque priusquam debellauero, absistam. Post hanc orationem silentium fuit partim transductis in sententiam eius, partim uerentib. nequidquam offendere in eo, quod utcumque praetermissum reuocari non posset. Ac, ne illo ipso quidẽ die aut consule, aut rege optante, pugnatum est; rege, quod nec fessos ut pridie ex E uia, neque trepidantes in acie instruẽda, & uixdum compositos aggressurus erat: consule, quod in nouis castris non ligna, non pabulum conuectum erat, ad quae petenda ex propinquis agris magna pars militum e castris exierat. Neutro imperatorũ uolente, fortuna, quae plus consilijs humanis pollet, cõtraxit certamen. Flumen erat haud magnũ propius hostiũ castris, ex quo & Macedones & Romani aquabantur, praesidijs ex utraque ripa positis, ut id facere tuto possent. Duae cohortes a parte Romanorũ erãt, Marrucina & Peligna: duae turmae Samnitium equitum, quibus praeerat M. Sergius Silus legatus: & aliud pro castris statiuum erat praesidium. sub C. Cluuio legato tres cohortes Firmana, Vestina, Cremonẽsis, duae turmae equitum Placentina & Aesernina. Cum otium ad flumen esset, neutris lacessentibus, hora circiter quarta iumentum e manibus curantium elapsum, in ulteriorẽ ripam

pam effugit. Quod cum per aquam ferme genu tenus altam tres milites sequerētur, Thraces duo id iumentum ex medio alueo in suam ripam trahentes * altero eorum occiso, receptoq. eo iumento ad stationem suorum se recipiebant. Octingentorum Thracum praesidiū in hostium ripa erat: ex his pauci primo aegre passi popularem in suo conspectu caesum, ad persequendos interfectores fluuium transgressi sunt: dein plures, postremo omnes, & cum praesidio. F

* * * Paullus primam legionem in proelium ducit. Mouebat imperii maiestas, gloria uiri, ante omnia aetas, quod maior LX annis iuuenum munia in parte praecipua laboris periculiq. capessebat. Interuallum, quod inter cetratos & phalanges erat, impleuit legio, atq. aciem hostium interrupit. A tergo cetratis erat, frontem aduersus clypeatos habebat: aglaspides appellabantur. Secundam legionem L. Albinus consularis ducere aduersus leucaspidem phalangem iussus: ea media acies hostium fuit. In dextrum cornu, unde circa fluuium commissum proeliū erat, elephantes inducti, & ala sociorum: & hinc primum fuga Macedonum est orta. Nā sicut pleraque noua commenta mortalium in uerbis uim habent, extemplo, cum agi, non quemadmodū agantur, edisseri oportet, sine ullo effectu euanescunt: ita tum elephanti in acie nomē tantum sine usu fuerunt. Elephantorum impetum subsecuti sunt socii nominis Latini, pepuleruntq. laeuum cornu. In medio secunda legio missa dissipauit phalangem: neque ulla euidētior caussa uictoriae fuit, quam quod multa passim proelia erant, quae fluctuantē turbarūt primo, deinde disiecerunt phalangem: cuius confertae & intentis horrentis hastis intolerabiles uires sunt. Si carptim aggrediendo circumagere immobilem lōgitudine & grauitate hastā cogas, confusa strue implicantur: si uero aut ab latere, aut ab tergo aliquid tumultus increpuit, ruinae modo turbantur: sicut tum aduersus cateruatim incurrentes Romanos & interrupta multifariam acie obuiam ire cogebantur: & Romani, quacumque data interualla essent, insinuabant ordines suos. Qui si uniuersa acie in frontem aduersus instructā phalangem concurrissent, quod Pelignis principio pugnae incaute congressis aduersus cetratos euenit, induissent se hastis: nec confertam aciem sustinuissent. Ceterum sicut peditum passim caedes fiebant, nisi qui abiectis armis fugerunt, sic equitatus prope integer pugna excessit. Princeps fugae rex ipse erat. iā a Pydna cum sacris alis equitū Pellam petebat. cōfestim Costocus sequebatur, Odrysarumq. equitatus, ceterae quoque Macedonū alae integris abibant ordinibus: quia interiecta peditum acies, cuius caedes uictores tenebant, immemores fecerat sequendi equites. Diu phalanx a fronte, a lateribus, ab tergo caesa est: postremo, qui ex hostium manibus elapsi erant, inermes ad mare fugientes quidam aquā etiam ingressi, manus ad eos, qui in classe erāt, tendentes, suppliciter uitam orabant. & cum scaphas concurrere undique ab nauibus cernerent, ad excipiendos sese uenire rati, ut caperent potius, quam occiderent: longius in aquam quidam etiam natantes progressi sunt: Sed cum hostiliter e scaphis caederentur, retro qui poterant nando repetentes terram, in aliam foediorem pestem incidebant: elephanti enim ab rectoribus ad litus acti exeuntes obterebant elidebantq. Facile conueniebat Romanis numquam una acie tantū Macedonum interfectum: caesa enim ad XX millia hominum sunt, ad sex ∞, qui Pydnam ex acie perfugerant, uiui in potestatem peruenerunt: & uagi e fuga V∞ hominum capta. Ex uictoribus ceciderunt non plus centum, & eorum multo maior pars Peligni: uulnerati aliquanto plures sunt. Quod si maturius pugnari coeptum esset, ut satis diei uictorib. ad persequendum superesset: deletae omnes copiae forent: nunc imminens nox & fugiētes texit, & Romanis pigritiem ad sequendum locis ignotis fecit. Perseus ad Pieriam siluam uia militari frequenti agmine equitum & regio comitatu fugit. Simul in siluam uentum est, ubi plures diuersae semitae erant, & nox appropinquabat, cum perpaucis maxime fidis uia diuertit. Equites sine duce relicti alii alia in ciuitates suas dilapsi sunt: perpauci inde Pellam celerius, quam ipse Perseus, quia recta expedita uia ierant, peruenerunt. Rex ad mediam ferme noctem terrore & uariis difficultatib. uiae uexatus est. In regia Perseo, qui Pellae praeerat Euctus regiiq. pueri praesto erant: contra ea amicorum qui alii alio casu seruati ex proelio Pellam uenerant, cum saepe accersiti essent, nemo ad eum uenit. Tres erāt tantum cum eo fugae comites, Euander Cretensis, Neo Boeotius, & Archidamus Aetolus. Cum iis iā metuens ne qui uenire ad se abnuerent, maius aliquid mox auderent, quarta uigilia profugit. G H I K

Secuti

A Secuti eum ſunt admodum D Cretenſes: petebat Amphipolim. ſed nocte a Pella exierat:
properans ante lucem Axium amnem tranſijcere, eum finem ſequendi propter difficultatē
tranſitus fore ratus Romanis. conſulem, cum ſe in caſtra uictor recepiſſet, ne ſincero gau-
dio frueretur, cura de minore filio ſtimulabat. P. Scipio is erat, Africanus & ipſe poſtea de-
leta Carthagine appellatus, naturalis conſulis Paulli, adoptione Africani nepos. Is deci-
mum ſeptimum tunc annum agens, quod ipſum curam augebat, dum effuſe ſequitur ho-
ſtes, in partem aliam turba ablatus erat: ſeruis cum rediſſet, tunc demum recepto ſoſpite
filio, uictoriae tantae gaudium conſul ſenſit. Amphipolim cum iam fama pugnae perue-
niſſet, concurſuſq. matronarum in templum Dianae, quam Tauropolon uocant, ad opem
expoſcendam fieret, Diodorus, qui praeerat urbi, metuens ne Thraces, quorum duo
millia in praeſidio erant, urbem in tumultu diriperent, ab ſubornato ab ſe per fallaciam in
B tabellarij ſpeciem, litteras in foro medio accepit. Scriptum in ijs erat, ad Emathiam claſ-
ſem Romanam appulſam eſſe, agroſq. circa uexari: orare praefectos Emathiae, ut praeſi-
dium aduerſus populatores mittat. His lectis hortatur Thracas, ut ad tuendam Emathiae
oram proficiſcātur. magnā eos caedem praedamq. palatis paſſim per agros Romanis factu-
ros. ſimul eleuat famam aduerſae pugnae: quae ſi uera foret, alium ſuper aliū recentes ex fu-
ga uenturos fuiſſe. Per hanc cauſſam Thracibus ablegatis, ſimul trāſgreſſos eos Strymonē
uidit, portas clauſit. Tertio die Perſeus, quam pugnatum erat, Amphipolim uenit: inde
oratores cum caduceo ad Paullum miſit. Interim Hippias & Milo & Pantaucus princi-
pes amicorum regis Beroeam, quo ex acie confugerant, ipſi ad conſulem profecti ſe Roma-
nis dedunt: hoc idem & aliae deinceps metu perculſae parabant facere. conſul, nuncijs ui-
ctoriae Q. Fabio filio, & L. Lentulo, & Q. Metello cum litteris Romam miſſis, ſpolia ia-
C centis hoſtium exercitus peditibus conceſſit: equitibus praedam circumiecti agri, dum ne
amplius duabus noctibus a caſtris abeſſent. Ipſe propius mare ad Pydnam caſtra mouit. Be-
roea primum, deinde Theſſalonica & Pella, & deinceps omnis ferme Macedonia intra bi-
duum dedita. Pydnaei, qui proximi erant, nondum miſerant legatos: multitudo incondita
plurimum ſimul gentium, turbaq. quae ex acie fuga in unum compulſa erat, conſiliū & con-
ſenſum ciuitatis impediebat: nec clauſae modo portae, ſed etiā inaedificatae erāt. Miſſi Mi-
lo & Pantaucus ſub muros ad colloquium Solonis, qui praeſidio erat: per eū emittitur mi-
litaris turba, opidum deditum militibus datur diripiendum. Perſeus una tantum ſpe Biſal-
tarum auxilij tentati, ad quod nequidquam miſerat legatos, in cōcionem proceſſit, Philip-
pum ſecum filium habens, ut & ipſos Amphipolitanos, & equitum peditumq. qui aut ſem-
per ſecuti, aut fuga eodem delati erant, adhortando animos confirmaret. Sed aliquoties
D dicere incipientem cum lacrymae praepediſſent, quia ipſe dicere nequijt, Euādro Cretēſi
editis quae agi cum multitudine uellet, de templo deſcendit. Multitudo ſicut ad conſpe-
ctum regis fletumq. tam miſerabilem & ipſa ingemuerat lacrymaueratq. ita Euandri ora-
tionem aſpernabatur: & quidam auſi ſunt media ex concione ſucclamare, Abite hinc, ne,
qui pauci ſuperſumus, propter uos pereamus. Horum ferocia uocem Euandri clauſit. Rex
in domum ſe recepit, pecuniaq. & auro argentoq. in lembos, qui in Strymone ſtabant, de-
latis, & ipſe ad flumen deſcendit. Thraces nauibus ſe committere non auſi, domos dila-
pſi, & aliae militaris generis turbae, Cretenſes ſpem pecuniae ſecuti. et quoniam in diui-
dendo plus offenſionum quam gratiae erat, L talenta ijs poſita ſunt in ripa diripienda. Ab
hac direptione cum per tumultum naues cōſcenderent, lembum unum in oſtio amnis mul-
titudine grauatum merſerunt. Galepſum eo die, poſtero Samothracam quam petebant,
E perueniunt: ad duo millia talentum peruecta eo dicuntur. Paullus per omnes deditas ciui-
tates dimiſſis, qui praeeſſent, ne qua iniuria in noua pace uictis fieret, retentiſq. apud ſe ca-
duceatoribus regis, P. Naſicam ignarus fugae regis Amphipolim miſit cum modica peditū
equitumq. manu, ſimul ut Sinticen euaſtaret, & ad omnes conatus regis impedimento eſ-
ſet. Inter haec Meliboea a Cn. Octauio capitur diripiturq. ad Aeginium, ad quod oppugnā-
dum Cn. Anicius legatus miſſus erat, C C eruptione ex opido facta amiſſi ſunt, ignaris
Aeginienſibus debellatum eſſe. cōſul a Pydna profectus cum toto exercitu die altero Pel-
lam peruenit: & cum caſtra ∞ paſſus inde poſuiſſet, per aliquot dies ibi ſtatiua habuit, ſi-
tum urbis undique adſpiciēs, quam nō ſine cauſſa delectam eſſe regiam aduertit. Sita eſt in
tumulo uergente in occidentē hibernū: cingunt paludes inexſuperabilis altitudinis aeſta-

re & hieme, quas restagnantes faciunt lacus. In ipsa palude qua proxima urbi est, arx uelut F
insula eminet aggeri operis ingentis imposita: qui & murum sustineat, & humore circũfu-
sae paludis nihil laedatur. muro urbis cõiuncta procul uidetur: diuisa est intermurali amni,
& eadem ponte iuncta: ut nec oppugnante externo aditum ab ulla parte habeat, nec si quẽ
ibi rex includat, ullum nisi per facillimae custodiae põtẽ effugium. Et gaza regia in eo lo
co erat: sed tum nihil praeter CCC talenta, quae missa Gentio regi, deinde retenta fuerãt,
inuentũ est. Per quos dies ad Pellam statiua fuerunt, legationes frequentes, quae ad gratu
landum cõuenerant, maxime ex Thessalia, auditae sunt. Nuncio deinde accepto Persea Sa-
mothracam transiecisse, profectus a Pella consul quartis castris Amphipolim peruenit.
Effusa omnis obuiã turba, cuiuis indicio erat, nõ bono ac iusto rege ob ra- * *

EPITOME. LIBRI. XLV G

*ERSEVS ab Aemilio Paullo in
Samothracia captus est. Cum An
tiochus Syriae rex Ptolemaeũ &
Cleopatram Aegypti reges obsi-
deret: & missis ad eum a senatu le
gatis, qui iuberent ab obsidione so
cij regis absisteret: editisq. mandatis consideraturũ
se ille quid faciundum esset, respõdisset: unus ex lega-
tis Popillius uirga regem circumscripsit: iussitq. an-
tequam circulo excederet, responsum daret. qua aspe-
ritate effecit, ut Antiochus bellum omitteret. Lega-
tiones gratulantium populorum ac regum in sena-
tum admissae. Rhodiorum, quia eo bello contra popu-
lum Romanum fuerant, exclusa. postero die cum de
eo quaereretur, ut ijs bellum indiceretur: causã in se-
natu patriae suae legati egerunt, nec tamquã hostes,
nec tãquam socij dimissi. Macedonia in prouinciae for
mam redacta est. Aemilius Paullus, repugnantibus
militibus suis propter minorem praedam, & cõtradi-
cente Ser. Sulpicio Galba, triumphauit: & Perseum
cum tribus filijs ante currum duxit. cuius triumphi
laetitia, ne solida ei cõtingeret, duorum filiorum fune
ribus insignita est: quorũ alterius mors, patris trium
phum praecessit, alterius secuta est. Lustrum conditũ
est a censoribus. censa sunt ciuiũ capita CCCXII mil- H
lia, DCCCV. Prusias Bithyniae rex Romam, ut sena-
tui gratularetur ob uictoriam ex Macedonia par-
tam, uenit: & Nicomedem filium suum senatui com-
mendauit. rex plenus adulationis, libertum se populi
Romani esse dicebat.*

LIBER. XLV

ICTORIAE nuncij Q. Fabius, & L. Lentulus, & Q. Metellus
quanta potuit adhiberi festinatio, celeriter Romam cum uenissẽt, I
praecerptam tamen eius rei laetitiam inuenerunt. Quarto post
die, quam cum rege est pugnatum, cum in circo ludi fierent, mur-
mur repente populi tota spectacula peruasit, pugnatum in Macedo
nia, & deuictum regẽ esse: dein fremitus increbuit: postremo cla-
mor plaususq. uelut certo nuncio uictoriae allato est exortus. Mi-
rari magistratus & quaerere auctorẽ repentinae laetitiae: qui post
quam nullus erat, euanuit quidem tamquam incertae rei gaudium, omen tamen laetum in
sidebat animis. Quod postquam ueris nuncijs Fabij Lentuliq. & Metelli aduentu firmatũ
est, cũ uictoria ipsa, tum augurio animorum suorum laetabantur. Et aliter traditur Circen-
sis turbae non minus similis ueri laetitia. A.D.XV Kalen. Octob. ludorum Romanorum se-
cundo die C. Licinio consuli ad quadrigas mittẽdas exscendenti, tabellarius, qui se ex Ma- K
cedonia uenire diceret, reddidisse laureatas litteras dicitur. quadrigis missis consul currum
conscendit: & cum per circum reueheretur ad foros publicos, laureatas tabellas populo
ostendit. Quibus conspectis repente immemor spectaculi populus in medium decurrit:
eo senatum consul uocauit, recitatisque tabellis, ex auctoritate patrum pro foris publicis,
denunciauit populo, L. Aemilium collegam signis collatis cum rege Perseo pugnasse: Ma
cedonum exercitum caesum fusumque, regem cum paucis fugisse: ciuitates omnes Mace
doniae in ditionem populi Rom. uenisse. His auditis clamor cum ingenti plausu ortus: lu-
dis relictis, domus magna pars hominũ ad coniuges liberosq. laetum nuncium portabant.
Tertiusdecimus dies erat, ab eo, quo in Macedonia pugnatum est. Postero die senatus
in

A in curia habitus,ſupplicationeſq.decretae:& S.C.factum eſt,ut cõſul,quos praeter milites
ſocioſq.nauales coniuratos haberet, dimitteret : de militibus ſocijſq. naualibus dimitten-
dis referretur, cum legati ab L. Aemilio conſule, a quibus praemiſſus tabellarius eſſet,ue-
niſſent, A.D.VI Kalend. Octob.hora fere ſecunda legati urbem ingreſſi ſunt:ingentem ſe-
cum occurrentium quacumque ibant proſequentiumq.trahentes turbã,in forum ad tribu
nal perrexerunt. Senatus forte in curia erat:eo legatos conſul introduxit.Ibi tantum tem-
poris retenti,dum exponerẽt quantae regiae copiae peditum equitumq.fuiſſent,quot mil
lia ex his caeſa,quot capta forent, quam paucorum militum iactura,tanta hoſtium ſtrages
facta,quam cum paucis rex fugiſſet:exiſtimari Samothraciam petiturum,paratam claſſem
ad perſequendum eſſe, neque terra neque mari elabi poſſe. eadem haec paullo poſt in con
cionem trãſducti expoſuerunt,renouataq.laetitia,cum conſul edixiſſet,ut,omnes aedes ſa
B crae aperirentur,pro ſe quiſque ex concione ad gratias agendas ire dijs:ingentiq.turba nõ
uirorum modo, ſed etiam feminarum , conferta tota urbe deorum immortalium templa
adierunt.Senatus reuocatus in curiam ſupplicationes ob rem egregie geſtam ab L. Aemi-
lio conſule in quinque dies circa omnia puluinaria decreuit,hoſtijſq. maioribus ſacrificari
iuſſit. Naues,quae in Tiberi paratae inſtructaeq. ſtabant,ut,ſi rex poſſet reſiſtere,in Mace-
doniã mitterentur,ſubduci,& in naualibus collocari:ſocios nauales dato annuo ſtipendio
dimitti , & cum his omnes , qui in conſulis uerba iurauerant : & quod militum Corcyrae,
Brundiſij, ad mare Superum, aut in agro Larinati eſſet,(omnibus his locis diſpoſitus exer-
citus fuerat,cum quo ſi res poſceret,C.Licinius collegae ferret opem) hos omnes milites
dimitti placuit. Supplicatio pro concione populi indicta eſt ex ante diem V Idus Octob.
cum eo die in quinque dies. Ex Illyrico duo legati C.Licinius Nerua,& P.Decius nuncia
C runt, exercitum Illyriorum caeſum,Gentium regem captum in ditione populi R.& Illyri-
cum eſſe. Ob eas res geſtas ductu auſpicioq. L. Anicij praetoris ſenatus in triduum ſup-
plicationes decreuit. Vt Latinae edictae a conſule ſunt,in ante diem IV & III & pridie Id.
Nouemb.Tradidere quidam legatos Rhodios nondum miſſos,poſt uictoriam nunciatam,
uelut ad ludibrium ſtolidae ſuperbiae,in ſenatum uocatos eſſe. Ibi Agepolim principem
eorum ita locutum , miſſos eſſe legatos ab Rhodijs ad pacem inter Romanos & Perſea fa-
ciendam, quod id bellum graue, atque incommodum Graeciae omni,ſumptuoſum ac dã-
noſum ipſis Romanis eſſet.Fortunam perbene feciſſe, quando finito aliter bello gratulan-
di ſibi de uictoria egregia Romanis opportunitatem dediſſet. Haec ab Rhodio dicta. Re
ſponſum ab ſenatu eſſe,Rhodios nec utilitatum Graeciae,neque cura impenſarum populi
R.ſed pro Perſeo legationem eam miſiſſe.Nam ſi ea fuiſſet cura, quae ſimularetur,tum mit
D tendos legatos fuiſſe, cum Perſeus in Theſſaliam exercitu inducto per biennium Graecas
urbes alias obſideret,alias denunciatione armorum terreret.Tum nullam pacis ab Rhodijs
mentionem factam :poſtquam ſuperatos ſaltus, tranſgreſſoſq. in Macedoniam Romanos
audirent,& incluſum teneri Perſea,tunc Rhodios legationem miſiſſe, non ad ullam aliam
rem, quam ad Perſea ex imminenti periculo eripiendum. Cum hoc reſponſo legatos di-
miſſos. Per eoſdem dies & M.Marcellus ex prouincia Hiſpania decedens Marcolica nobi
li urbe capta, X pondo auri & argenti ad ſummam ſeſtertium decies in aerarium retulit.
Paullus Aemilius conſul cum caſtra,ut ſupra dictum eſt,ad Siras terrae Odomantidicae ha
beret,cum litteras ab rege Perſeo per ignobiles tres legatos miſſos cerneret,& ipſe illacry
maſſe dicitur ſorti humanae,quod,qui paullo ante non contentus regno Macedoniae Dar
danos Illyrioſq. oppugnaſſet,Baſtarnarum ciuiſſet auxilia,is tum amiſſo exercitu,extorris
regno,in paruam inſulam compulſus,ſupplex,fani religione non uiribus ſuis tutus eſſet.
E Sed poſtquam,Regem Perſea conſuli Paullo S.legit,miſerationem omnem ſtultitia igno-
rantis fortunam ſuam exemit. Itaque quamquam in reliqua parte litterarum minime re-
giae preces erant,tamen ſine reſponſo ac ſine litteris ea legatio dimiſſa eſt. Senſit Perſeus,
cuius nominis obliuiſcendum uicto eſſet : itaq. alterae litterae cum priuati nominis titulo
miſſae & petiere & impetrauere, ut aliqui ad eum mitterentur, cũ quibus loqui de ſtatu &
condicione ſuae fortunae poſſet. Miſſi ſunt tres legati,P.Lentulus,A.Poſtumius Albinus,
A.Antonius.nihil ea legatione perfectum eſt, Perſeo regium nomen omni ui amplectẽte,
Paullo, ut ſe ſuaque omnia in fidem & clementiam populi R. permitteret, contendente.
Dũ haec aguntur,claſſis Cn.Octauij Samothracẽ eſt appulſa. Is quoque praeſenti admoto

 terrore,

terrore, modo minis, modo spe perlicere ut se traderet, cum conaretur, adiuuit in hoc eum res seu casu contracta, seu consilio. L. Atilius illustris adolescens cum in concione esse populum Samothracum animũ aduertisset, a magistratibus petijt, ut sibi paucis alloquendi populi potestatem facerent. Permisso, utrum nos hospites Samothraces, uere accepimus, an falso, sacram hanc insulam & augusti totam, atque inuiolati soli esse? Cũ creditae sanctitati assentirentur omnes, Cur igitur, inquit, pollutam homicida sanguine regis Eumenis uiolauit? & cum omnis praefatio sacrorum eos, quibus non sunt purae manus, sacris arceat, uos penetralia uestra contaminari cruẽto latronis corpore sinetis? Nobilis fama erat apud omnes Graeciae ciuitates, Eumenis regis per Euandrum Delphis prope perpetrata caedes. Itaq. praeterquam, quod in potestate Romanorum sese insulamq. totam & templũ cernebant esse, ne immerito quidem ea sibi exprobrari rati, Theondam, qui summus magistratus apud eos erat, (regẽ ipsi appellant) ad Persea mittũt, qui nunciaret argui caedis Euã- G drum Cretensem: esse autem iudicia apud sese more maiorum comparata, de ijs, qui incestas manus intulisse intra terminos sacratos templi dicantur. Si confideret Euander, innoxium se rei capitalis argui, ueniret ad caussam dicẽdam: si committere se iudicio non auderet, liberaret religione templum, ac sibimet ipse consuleret. Perseus euocato Euandro, iudicium subeundi nullo pacto auctor esse: nec caussa, nec gratia parem fore. Suberat & ille metus, ne damnatus auctorem se nefandi facinoris protraheret. Reliqui quid esse, nisi ut fortiter moriatur? Nihil palam abnuere Euander, sed cum ueneno se malle mori, quam ferro dixisset, occulte fugam parabat. Quod cum renunciatum regi esset, metuens ne tamquam a se subtracto poenae reo iram Samothracum in se conuerteret, interfici Euandrum iussit. Qua perpetrata temere caede, subijt extemplo animum, in se nimirum receptam labem, quae Euandri fuisset: ab illo Delphis uulneratum Eumenem, ab se Samothracae Euã- H drum occisum: ita duo sanctissima in terris templa, se uno auctore, sanguine humano uiolata. Huius rei crimen corrupto pecunia Theonda auertitur, ut renunciaret populo Euandrum sibi ipsum mortem consciuisse. Ceterum tanto facinore in unicum relictum amicum, ab ipso per tot casus expertum, proditumq., quia non prodiderat, omnium ab se abalienauit animos. pro se quisque transire ad Romanos: fugaeq. consilium capere solum prope relictum coegerunt: Oroandemq. Cretensem, cui nota Thraciae ora erat, quia mercaturas in ea regione fecerat, appellat, ut se sublatum in lembum ad Cotym deueheret. Demetrium est portus in promõtorio quodam Samothracae: ibi lembus stabat. Sub occasum solis deferuntur, quae ad usum necessaria erant, defertur & pecunia quanta clã deferri poterat. Rex ipse nocte media cum tribus conscijs fugae per posticum aedium in propinquũ cubiculo hortum, atque inde maceriam aegre transgressus ad mare peruenit. Oroandes iã I tum dum pecunia deferretur, primis tenebris soluerat nauem, ac per altum Cretam petebat. Postquam in portu nauis non inuenta est, uagatus Perseus aliquandiu in litore, postremo timens lucem iam appropinquantem, in hospitium redire non ausus, in latere templi prope angulum obscurum delituit. Pueri regij apud Macedonas uocabantur principum liberi, ad ministerium electi regis. ea cohors prosecuta regem fugientem, ne tum quidem abscedebat, donec iussu Cn. Octauij pronunciatum est per praeconẽ, regios pueros Macedonasq. alios, qui Samothracae essent, si transirent ad Romanos, incolumitatem libertatemq., & sua omnia seruaturos, quae aut secum haberent, aut in Macedonia reliquissent. Ad hanc uocem transitio omnium facta est, nominaq. dabant ad C. Postumium tribunum militum. Liberos quoque paruos regios Io Thessalonicensis Octauio tradidit: nec quisquã praeter Philippum maximum natu e filijs cum rege relictus. Tum sese filiumq. Octauio K tradidit, fortunam, deosq. quorum in templo erant, nulla ope supplicem iuuantes accusans. In praetoriam nauem imponi iussus. eodem & pecunia, quae superfuit, delata est. extemploq. classis Amphipolim repetit. Inde Octauius regem in castra ad consulem misit, praemissis litteris, ut in potestate eum esse, & adduci sciret. Secundam eam Paullus, sicut erat, uictoriam ratus, uictimas cecidit eo nuncio: & concilio aduocato litteras praetoris cum recitasset, Q. Aelium Tuberonem obuiam regi misit, ceteros manere in praetorio frequentes iussit. Non alias ad ullum spectaculum tanta multitudo occurrit. Patrum aetate Syphax rex captus in castra Romana adductus erat: praeterquam quod nec sua, nec gentis fama comparandus, tunc quoque accessio Punici belli fuerat, sicut Gentius

Macedonici.

A Macedonici. Perſeus caput belli erat, nec ipſius tantum, patris auiq. quos ſanguine ac genere contingebat, fama conſpectum eum efficiebat: ſed effulgebant Philippus ac Magnus Alexander, qui ſummum imperium in orbe terrarum Macedonum fecerant. Pullo amictu ille ingreſſus eſt caſtra, nullo ſuorum alio comite praeter Philippum filium, qui ſocius calamitatis miſerabiliorem eum faceret. progredi prae turba occurrentium ad ſpectaculũ non poterat, donec conſul lictores miſiſſet, qui ſummouendo iter ad praetorium facerent. Conſurrexit conſul, & iuſſis ſedere alijs, progreſſuſq. paullum introeũti regi dextram porrexit, ſummittentemq. ſe ad pedes ſuſtulit: nec attingere genua paſſus, introductum in tabernaculum aduerſus aduocatos in conſilium conſidere iuſſit. Prima percunctatio fuit, qua ſubactus iniuria contra populum R. bellum tam infeſto animo ſuſcepiſſet, quo ſe regnumque ſuum ad ultimum diſcrimen adduceret. Cum reſponſum exſpectantibus cunctis, terrã in-
B tuens diu tacitus fleret, rurſum conſul, Si iuuenis regnum accepiſſes, minus equidem mirarer ignoraſſe te, quam grauis aut amicus aut inimicus eſſet populus R. nunc uero cũ & bello patris tui, quod nobiſcum geſſit, interfuiſſes, & pacis poſtea, quam cum ſumma fide aduerſus eum coluimus, meminiſſes, quod conſilium, quorum & uim bello, & fidem in pace expertus eſſes, cum ijs tibi bellum eſſe, quam pacem malle? Nec interrogatus, nec accuſatus cum reſponderet. Vtcumque tamen haec, ſiue errore humano, ſeu caſu, ſeu neceſſitate inciderunt, bonum animum habe, multorum regum, populorum caſibus cognita populi R. clementia non modo ſpem tibi, ſed prope certam fiduciam ſalutis praebet. Haec Graeco ſermone Perſeo, Latine deinde ſuis. Exemplum inſigne cernitis, inquit, mutationis rerum humanarum, uobis hoc praecipue dico iuuenes: ideo in ſecundis rebus nihil in quemquam ſuperbe ac uiolenter conſulere decet, nec praeſenti credere fortunae, cum quid ueſper fe-
C rat incertum ſit. Is demum uir erit, cuius animum nec proſpera ſtatu ſuo efferet, nec aduerſa infringet. Conſilio dimiſſo tuendi cura regis Q. Aelio mandatur. Eo die & inuitatus ad conſulem Perſeus, & alius omnis ei honos habitus eſt, qui haberi in tali fortuna poterat. Exercitus deinde in hiberna dimiſſus eſt. maximam partẽ copiarum Amphipolis, reliquas propinquae urbes acceperunt. Hic finis belli, cum quadriennium cõtinuum bellatum eſſet inter Romanos ac Perſea, fuit: idemq. finis inclyti per Europae plerumque, atq. Aſiam omnem regni. XL ab Carano, qui primus regnauit, Perſea numerabãt. Perſeus Q. Fuluio, L. Manlio conſulibus regnum accepit: a ſenatu rex eſt appellatus M. Iunio, A. Manlio conſulibus. regnauit XI annos. Macedonum obſcura admodum fama uſque ad Philippum Amyntae filium potentia fuit: inde ac per eum creſcere cum coepiſſet, Europae ſe tamẽ finibus continuit, Graeciam omnem & partem Thraciae, atque Illyrici amplexa. Superfudit
D deinde ſe in Aſiam, & XIII annis, quibus Alexander regnauit, primum omnia, qua Perſarũ prope immenſo ſpatio imperium fuerat, ſuae ditionis fecit. Arabas hinc Indiamq., qua terrarum ultimus finis rubrum mare amplectitur, peragrauit. Tum maximum in terris Macedonum regnum nomenq., inde morte Alexandri diſtractum in multa regna, dum ad ſe quiſque opes rapiunt lacerantes uiribus, a ſummo culmine fortunae ad ultimum finem cẽtum quinquaginta annos ſtetit. Victoriae Romanae fama cum peruaſiſſet in Aſiam, Antenor, qui cum claſſe lemborum ad Phanas ſtabat, Caſſandream inde trãſiecit. C. Popillius, qui ad Delum praeſidio nauibus Macedoniam petentibus erat, poſtquam debellatum in Macedonia, & ſtatione ſummotos hoſtiũ lembos audiuit, dimiſſis & ipſe Atticis nauibus, ad ſuſceptam legationem peragendam nauigare Aegyptum pergit: ut prius occurrere Antiocho poſſet, quam ad Alexandriae moenia accederet. Cum praeteruehererentur Aſiam
E legati, & Loryma ueniſſent, qui portus XX paullo amplius millia ab Rhodo abeſt, ex aduerſo urbi ipſi poſitus: principes Rhodiorum occurrunt, (iam enim eo quoque uictoriae fama perlata erat) orantes ut Rhodum deueherentur: pertinere id ad famam ſalutemq. ciuitatis, noſcere ipſos omnia, quae acta eſſent, agerenturq. Rhodi, & comperta per ſe, non uulgata fama Romam referre. Diu negantes perpulerunt, ut moram nauigationis breuem pro ſalute ſociae urbis paterentur. Poſtquam Rhodum uentum eſt, in concionem quoque eos ijdem precibus pertraxerunt. Aduentus legatorum auxit potius timorem ciuitati, quam minuit. omnia enim Popillius, quae ſinguli uniuerſiq. eo bello hoſtiliter dixerant feceruntque, retulit: & uir aſper ingenio augebat atrocitatem eorum, quae dicerentur, uultu truci, & accuſatoria uoce: ut cum propriae ſimultatis nulla cauſſa cũ ciuitate eſſet, ex unius

ſenatoris Romani acerbitate, qualis in ſe uniuerſi ſenatus animus eſſet, coniectarent. C. F Decimij moderatior oratio fuit: qui in pleriſque eorum, quae cōmemorata a Popillio eſſent, culpam non penes populum, ſed penes paucos concitores uulgi eſſe dixit: eos uenalem linguam habentes, decreta plena regiae aſſentationis feciſſe, & eas legationes miſiſſe, quarum Rhodios ſemper non minus puderet, quam paeniteret: quae omnia, ſi poteſtas populo foret, in capita noxiorum uerſura. Cū magno aſſenſu auditus eſt, non magis eo, quod multitudinis noxam eleuabat, quam quod culpam in auctores uerterat. Itaque cum principes eorum Romanis reſponderent, nequaquam tamen tam grata oratio eorum fuit, qui, quae Popillius obiecerat, diluere utcumque conati ſunt, quā eorum, qui Decimio in auctoribus ad piaculum noxae obijciendis aſſenſi ſunt. Decretum igitur extemplo, ut, qui pro Perſeo aduerſus Romanos dixiſſe quid aut feciſſe conuincerentur, capitis condemnarentur. Exceſſerunt urbe ſub aduentum Romanorum quidam, alij mortem ſibi conſciuerunt. G Legati non ultra quam quinque dies Rhodi morati, Alexandriam proficiſcuntur. Nec eo ſegnius iudicia ex decreto coram his facto Rhodi exercebantur: quam perſeuerantiam in exſequenda re Decimij lenitas afferebat. Cum haec gererentur, Antiochus fruſtra tētatis moenibus Alexandriae abſceſſerat: ceteraq. Aegypto potitus, relicto Mēphi maiore Ptolemaeo, cui regnum quaeri ſuis uiribus ſimulabat, ut uictorem mox aggrederetur, in Syriā exercitum abduxit. Nec huius uoluntatis eius ignarus Ptolemaeus, dum conterritum obſidionis metu minorem fratrem haberet, poſſe ſe recipi Alexandriae & ſorore adiuuante, & non repugnantibus fratris amicis, ratus: primum ad ſororem, deinde ad fratrem amicoſq. eius non prius deſtitit mittere, quam pacem cum ijs confirmaret. Suſpectum Antiochum effecerat, quod cetera Aegypto ſibi tradita, Peluſij ualidum relictum erat praeſidium: apparebat clauſtra Aegypti teneri, ut cum uelit rurſus exercitum induceret. Bello inteſtino cū H fratre eum exitum fore, uictor feſſus certamine nequaquam par Antiocho futurus eſſet. Haec prudenter animaduerſa a maiore, cum aſſenſu minor frater quiq. cum eo erant acceperunt: ſoror plurimum adiuuit, non conſilio modo, ſed etiam precibus. Itaque conſentientibus cunctis pace facta Alexandriam recipitur, ne multitudine quidem aduerſante: quae in bello nō per obſidionem modo, ſed etiam poſtquā a moenibus abſceſſum eſt, quia nihil ex Aegypto ſubuehebatur, omnium rerum attenuata inopia erat. His cum laetari Antiochum conueniens eſſet, ſi reducendi eius cauſſa exercitum Aegyptum induxiſſet, quo ſpecioſo titulo ad omnes Aſiae & Graeciae ciuitates legationibus recipiendis, litteriſq. dimittendis uſus erat: adeo eſt offenſus, ut multo acrius infeſtiuſq. aduerſus duos, quam ante aduerſus unum pararet bellum. Cyprum extemplo claſsem miſit: ipſe primo uere cū exercitu Aegyptum petens in Coelen Syriam proceſſit. Circa Rhinocolura Ptolemaei legatis I agentibus gratias, quod per eum regnum patrium recepiſset, petentibuſq. ut ſuum munus tueretur, & diceret potius quid fieri uellet, quam hoſtis ex ſocio factus, ui atque armis ageret, reſpondit, non aliter neque claſſem reuocaturum, neque exercitum reducturum, niſi ſibi & tota Cypro & Peluſio agroq., qui circa Peluſiacum oſtium Nili eſset, cederet: diéq. praeſtituit, intra quam de condicionibus peractis reſponſum acciperet. Poſtquā dies data indutijs praeterijt, nauigantibus oſtio Nili ad Peleum per deſerta Arabiae * ad Memphim incolebant, & ab ceteris Aegyptijs partim uoluntate, partim metu, ad Alexandriam modicis itineribus deſcendit. Ad Eleuſinē tranſgreſso flumen, qui locus quattuor millia ab Alexandria abeſt, legati Romani occurrerunt. Quos cum aduenientes ſalutaſset, dextramq. Popillio porrigeret, tabellas ei Popillius ſcriptum habentes tradit, atque omnium primū id legere iubet. Quibus perlectis, cum ſe conſideraturum adhibitis amicis quid faciendum ſibi eſset dixiſset: Popillius pro cetera aſperitate animi, uirga, quā in manu gerebat, K circumſcripſit regem, ac, Prius quam hoc circulo excedas, inquit, redde reſponſum ſenatui quod referam. Obſtupefactus tam uiolento imperio parumper cum haeſitaſset, Faciā, inquit, quod cenſet ſenatus. Tum demum Popillius dextram regi tamquam ſocio, atq. amico porrexit. Die deinde finita cum exceſsiſset Aegypto Antiochus, legati concordia etiam auctoritate ſua inter fratres firmata, inter quos uixdum conuenerat, pars Cyprum nauigant: & inde quae iam uicerat proelio Aegyptias naues claſsē Antiochi dimittunt. Clara ea per gentes legatio fuit, quod haud dubie adempta Antiocho Aegyptus habenti iam, redditumq. patrium regnum ſtirpi Ptolemaei fuerat. conſulum eius

anni

A anni sicut alterius clarus consulatus insigni uictoria, ita alterius obscura fama: quia materiam res gerendi non habuit. Iam primum cum legionibus ad conueniendum diem dixit, non auspicato templum intrauit: uitio diem dictã esse augures, cum ad eos relatum est, decreuerunt. Profectus in Galliam circa Macros campos ad montes Siciminam & Papinum statiua habuit: deinde circa eadẽ loca cum socijs nominis Latini hibernabat. Legiones Romanae, quod uitio dies exercitui ad conueniendum dicta erat, Romae manserãt. Et praetores, praeter C. Papirium Carbonem, cui Sardinia euenerat, in prouincias iere: eũ ius dicere Romae (nam eam quoque sortem habebat) inter ciues & peregrinos patres cẽsuerant. Et Popillius, & ea legatio quae missa ad Antiochum erat, Romam redijt: retulit cõtrouersias inter reges sublatas esse, exercitumq. ex Aegypto in Syriam reductum. Post ipsorum regum legati uenerunt: Antiochi legati referentes omni uictoria potiorem pacẽ regi, quae senatui placuisset, uisam, eumq. haud secus quam deorum imperio legatorũ Romanorum iussis paruisse, gratulati deinde uictoriam sunt, ad quã summa ope si quid imperatum foret, affuturum regem fuisse. Ptolemaei legati communi nomine regis & Cleopatrae gratias egerunt. plus eos senatui populoq. R. quam parentibus suis; plus quam dijs immortalibus debere: per quos obsidione miserrima liberati essent: regnum patrium prope amissum recepissent. Responsum ab senatu est, Antiochũ recte atque ordine fecisse, quod legatis paruisset, gratumq. id esse senatui populoq. R. Regibus Aegypti Ptolemaeo Cleopatraeq. si quid per se boni commodiq. euenisset, id magnopere senatum laetari, daturũq. operam, ut regni sui maximum semper praesidium positum esse in fide populi Romani ducãt. Munera legatis ut ex instituto mittenda curaret, C. Papirio praetori mãdatũ. Litterae deinde Macedonia allatae, quae uictoriae laetitiã geminarẽt: Persea regẽ in potestatem consulis uenisse. Dimissis legatis, disceptatũ inter Pisanos Lunẽsesq. legatos: Pisanis querentibus agro se a colonis Romanis pelli: Lunensibus affirmantibus eum, de quo agatur, a triumuiris agrum sibi assignatum esse. Senatus qui de finib. cognoscerent statuerẽtq., quinqueuiros misit, Q. Fabium Buteonem, P. Cornelium Blasionem, Ti. Sempronium Muscam, L. Naeuium Balbum, C. Appuleium Saturninũ. Et ab Eumene & ab Attalo & ab Athenaeo fratrib. cõmunis legatio de uictoria gratulatum uenit. Et Masgabae regis Massanisae filio Puteolis nauẽ egresso praesto fuit obuiam missus cum pecunia L. Mãlius quaestor, qui Romã cum publico sumptu perduceret. Aduenienti extemplo senatus datus est. Is adolescẽs ita locutus est, ut, quae rebus grata erant, gratiora uerbis faceret. Commemorauit quot pedites equitesq., quot elephantos, quantum frumenti eo quadriennio pater suus in Macedoniam misit. Sed duas res ei rubori fuisse: unam, quod rogasset eum per legatos senatus quae ad bellum opus esset, & non imperasset: alteram, quod pecuniam ei pro frumẽto misisset. Massanissam meminisse regnum a populo R. partum auctumq. & multiplicatum habere: usu regni cõtentum, scire dominium & ius eorum, qui dederint, esse. Sumere itaque eosdem, non se rogare aequum esse: neque emere ea ex fructib. agri ab se dati, quae ibi proueniant. Id Massanissae satis esse, & fore, quod populo R. superesset. Cum ijs mãdatis a patre profectum, postea consecutos equites, qui deuictam Macedoniam nunciarent: gratulatumq. senatui iuberent indicare, tantae eam rem laetitiae patri suo esse, ut Romam uenire uelit, Iouiq. opt. max. in Capitolio sacrificare, & grates agere: id nisi molestum sit, ut ei permittatur, ab senatu petere. Responsum regulo est: facere patrem eius Massanissam, quod uirum gratum bonumq. facere deceat, ut pretium honoremq. debito beneficio addat. Et populum R. ab eo bello Punico forti fideliq. opera adiutum, & illum fauente populo R. regnum adeptum: aequitate sua postea trium regum bellis, deinceps omnibus functum officijs. Victoria uero populi R. laetari eum regem mirum non esse, qui sortem omnem fortunae regniq. sui cum rebus Romanis immiscuisset. Grates dijs pro populi R. uictoria apud suos penates ageret; Romae filium pro eo acturum. Gratulatum quoque satis suo ac patris noie esse. Ipsum relinquere regnum, & Africa excedere, praeterquã quod illi inutile esset, non esse e re populi R. senatum censere. petenti Masgabae, ut Hanno Hamilcaris filius obses in locum * exigeret. Munera ex senatuscõsulto emere regulo quaestor iussus ex C pondo argenti, & prosequi eum Puteolos, oẽmq. sumptum, quoad in Italia esset, praebere, & duas naues conducere, quibus ipse comitesq. regis in Africam deueherentur: & comitibus omnib. liberis seruisq. uestimẽta data. Haud ita multo post de altero Massanissae filio

Misagene litterae allatae sunt, missum eũ ab L. Paullo post deuictum Persea in Africã cum F
equitibus suis: nauigantem dispersa classe in Hadriatico mari Brundisium tribus nauibus aegrum delatum. Ad eum cũ ijsdem muneribus, quae data Romae fratri eius erant, L. Stertinius quaestor Brundisium missus: iussusq. curare ut aedes hospi-

* * * * *

In quattuor urbanas tribus descripti erant libertini, praeter eos, quibus filius quinquenni maior ex S.C. esset. Eos ubi proximo lustro censi essent, censeri iusserunt. & eos, qui praediũ praedia ue rustica pluris sestertium XXX millium haberent, censendi ius factũ est. Hoc cũ ita seruatum esset, negabat Claudius suffragij lationem iniussu populi censorem cuiquam homini, nedũ ordini uniuerso adimere posse. Neque enim si tribu mouere posset, quod sit nihil aliud quam mutare iubere tribum, ideo omnibus V & XXX tribubus emouere posse: id est ciuitatem libertatemq. eripere, nõ ubi censeatur finire, sed censu excludere. Haec in- G
ter ipsos disceptata, postremo eo descensum est, ut ex quattuor urbanis tribubus unã palã in atrio Libertatis sortirentur, in quam omnes, qui seruitutem seruissent, conijcerent. Exquilinae sors exijt: in ea Ti. Gracchus pronunciauit, libertinos omnes censeri placere. Magno ea res honori censoribus apud senatũ fuit. gratiae actae & Sempronio, qui in bene coepto perseuerasset: & Claudio, qui nõ impedisset. Plures, quã a superioribus & senatu emoti sũt, & equos uẽdere iussi: omnes ijdem ab utroque & tribu remoti, & aerarij facti: neque ullius quẽ alter notaret, ab altero leuata ignominia. Petentibus, ut ex instituto ad sarta tecta exigẽda, & ad opera, quae locassent, probanda, anni & bimensis tempus prorogaretur, Cn. Tremellius tribunus, quia lectus non erat in senatum, intercessit. Eodẽ anno C. Cicereius aedẽ in monte Albano dedicauit, quinquennio postquã uouit. Flamen Martialis inau-
An. 583 guratus est eo anno L. Postumius Albinus. Q. Aelio, M. Iunio consulib. de prouincijs refe- H
rentibus, censuere patres duas prouincias Hispaniam rursus fieri, quae una per bellum Macedonicũ fuerat: & Macedoniã Illyricũq. eosdẽ L. Paullũ & L. Aniciũ obtinere, donec de sentẽtia legatorũ & res bello turbatas, & statũ aliũ eius regni formãdo cõposuissent. consulibus Pisae & Gallia decretae, cum binis legionibus peditum, & equitũ quadringentenis. Praetorum sortes fuere, Q. Cassij urbana, M. Iuuentij Thalnae inter peregrinos, Ti. Claudij Neronis Sicilia, Cn. Fuluij Hispania citerior, C. Licinij Neruae ulterior, A. Mãlio Torquato Sardinia obuenerat: nequijt ire in prouinciam, ad res capitales quaerendas ex S.C. retẽtus. De prodigijs deinde nũciatis senatus est consultus. Aedes deorum Penatium in Velia de caelo tacta erat, & in opido Mineruio duae portae, & muri aliquantum. Anagniae terra pluerat, & Lanuuij fax in caelo uisa erat. Et Calatiae in publico agro M. Valerius ciuis Romanus nũciabat e foco suo sãguine per triduũ & duas noctes manasse. Ob id maxime X uiri libros adire iussi, supplicationem in diem unum populo edixerũt, & L capris in foro sacrificauerunt: & aliorum prodigiorum caussa diẽ alterum supplicatio circa omnia puluinaria fuit, & hostijs maioribus sacrificatum est, & urbs lustrata. Inde quod ad honorem deũ immortalium pertineret, decreuit senatus, ut, quoniam perduelles superati Perseus & Gẽtius reges cum Macedonia, atq. Illyrico in potestate populi R. essent: ut quanta dona Ap. Claudio, M. Sempronio consulibus ob deuictum Antiochum regem data ad omnia puluinaria essent, tãta Q. Cassius & M. Iuuentius praetores curarent danda. Legatos deinde, quorum de sententia imperatores L. Paullus, L. Anicius componerent res, decreuerunt: decẽ in Macedoniam, quinque in Illyricum. in Macedoniã sunt hi nominati, A. Postumius Luscus, C. Claudius ambo censorij: C. Licinius Crassus collega in consulatu Paulli, tũ prorogato imperio prouinciam Galliam habebat. His consularibus addidere Cn. Domitiũ Ahenobarbum, Ser. Cornelium Sullam, L. Iunium, C. Antistium Labeonẽ, T. Numisiũ Tarquiniensem, A. Terentiũ Varronẽ. In Illyricum autẽ hi nominati, P. Aelius Ligus consularis, C. Cicereius, & Cn. Baebius Tãphilus, (hic priore anno, Cicereius multis ante annis praetor fuerat) P. Terẽtius Tusciuicanus, P. Manilius. Moniti deinde cõsules a patribus, ut, quoniam alterum ex his succedere C. Licinio, qui legatus nominatus erat, in Galliã oporteret: primo quoq. tẽpore prouincias aut cõpararẽt inter se, aut sortirentur. sortiti sunt. M. Iunio Pisae obuenerũt, (quẽ prius quã in prouinciã iret, legationes, quae undique Romã gratulatum cõuenerũt, introducere in senatũ placuit) Q. Aelio Gallia. Ceterũ quamquã tales uiri mitterent, quorũ de cõsilio sperari posset imperatores nihil indignũ nec clemẽtia, nec grauitate

A uitate populi R. decreturos esse: tamen in senatu quoque agitata est summa consiliorum: ut inchoata omnia legati ab domo ferre ad imperatores possent. Omnium primum liberos esse placebat Macedonas, atque Illyrios, ut omnibus gentibus appareret, arma populi R. non liberis seruitutem, sed contra seruientibus libertatem afferre: ut & in libertate gentes quae essent, tutam eam sibi, perpetuamq. sub tutela populi R. esse: & quae sub regibus uiuerent, & in praesens tempus mitiores eos iustioresq. respectu populi Romani habere se: & si quando bellum cum populo Romano regibus fuisset suis, exitum eius uictoriam Romanis, sibi libertatem allaturum crederent. Metalli quoque Macedonici, quod ingens uectigal erat, locationesq. praediorum rusticorum tolli placebat. Nam neque sine publicano exerceri posse: &, ubi publicanus est, ibi aut ius publicum uanum, aut libertatem sociis nullam esse: ne ipsos quidem Macedonas idem exercere posse: ubi in medio praeda admini-
B strantibus esset, ibi numquam caussas seditionum & certaminis defore. Commune consilium gentis nullum esse, ne improbum uulgus a senatu aliquādo libertatem salubri moderationi datam, ad licentiam pestilentē traheret: in quattuor regiones describi Macedoniā, ut suum quaeque concilium haberet, placuit: & dimidium tributi, quam quod regib. ferre soliti erant, populo Romano pendere. Similia his & in Illyricum mandata: cetera ipsis imperatoribus legatisq. relicta, in quibus praesens tractatio rerum certiora subiectura erat consilia. Inter multas regum gentiumq. & populorum legationes Attalus frater regis Eumenis maxime cōuertit in se omnium oculos animosq. exceptus enim est ab his, qui simul eo bello militauerunt, haud paullo benignius quam si ipse rex Eumenes uenisset. Adduxerant eum duae in speciē honestae res, una gratulatio conueniens in ea uictoria, quam ipse adiuuisset: altera querimonia Gallici tumultus, Aduertaeq. gladijs regnum in dubium ad
C ductum esse. Suberat & secreta spes honorum praemiorūq. ab senatu, quae uix salua pietate eius contingere poterant. Erant enim quidam Romanorum quoque non boni auctores, qui spe cupiditatem eius elicerent, eam opinionem de Attalo & Eumene Romae esse, tam quam de altero Romanis certo amico, altero nec Romanis, nec Persi fido socio. Itaque uix statui posse, utrum quae pro se, an quae contra fratrem petiturus esset, ab senatu magis impetrabilia forent, adeo uniuersos omnia & huic tribuere, & illi uero negare. Eorū hominū (ut res docuit) Attalus erat, qui, quantum spes spopondisset, cuperent, ni unius amici prudens monitio uelut frenos animo eius gestienti secundis rebus imposuisset. Stratius cum eo fuit medicus, ad idipsum a nō securo Eumene Romam missus speculator rerum, quae a fratre agerentur, monitorq. fidus si decedi fide uidisset. Is ad occupatas iam aures, sollicitatumq. iam animum cum uenisset, aggressus tempestiuis temporibus rem prope prolapsam
D restituit: alijs alia regna creuisse reb. dicendo: regnū eorum nouum, nullis uetustis fundatū opib. fraterna stare cōcordia: quod unus nomen regiū, & praecipuum capitis insigne gerat, oēs fratres regnent. Attalum uero, quia aetate proximus, quis non pro rege habeat? neque eo solū quia tātas praesentes eius opes cernat, sed quod haud ambiguū propediem regnaturū cum infirmitate aetateq. Eumenis esset nullam stirpem liberum habentis: (necdum enim agnouerat eum, qui postea regnauit.) Quid attineret uim afferre rei sua spōte mox ad eum aduēturae? Accessisse ēt nouam tempestatem regno tumultus Gallici, cui uix cōsensu & cōcordia regum resisti queat. Si uero ad externum bellū domestica seditio adijciatur, sisti non posse: nec aliud eū quā ne frater in regno moriatur, sibi ipsi spē propinquam regni erepturum. Si utraque gloriosa res esset, & seruasse fratri regnum & eripuisse: seruati tamē regni, quae iuncta pietati sit, potiorem laudem fuisse. Sed enimuero cum detestabilis altera res, & proxima parricidio sit, quid ad deliberationē dubij superesse? Vtrū. n. partē regni
E petiturum esse, an totum erepturum? si partem, ambo infirmos distractis uiribus, & oīb. iniurijs obnoxios fore. Si totum, priuatum ne ergo maiorem fratrem, an exsulem illa aetate, illa corporis infirmitate, an ultimū mori iussurū? Egregium enim, ut fabulis traditus impiorū fratrū euētus taceatur, Persei exitum uideri: qui ex fraterna caede raptum diadema in tēplo Samothracū, uelut praesentibus dijs exigentibus poenas, ad pedes uictoris hostis prostratus posuerit. Eos ipsos, qui non illi amici, sed Eumeni infesti, stimulant eū, pietatē, cōstantiāq. laudaturos, si fidē ad ultimū fratri praestitisset. Haec plus ualuere in Attali animo. Itaq. introductus in senatū, gratulatus uictoriā, & sua merita eo bello fratrisq. (si qua erant) & Gallorum defectionē, quae nuper ingenti motu facta erat, exposuit. Petijt ut lega

tos

tos mitteret ad eos, quorũ auctoritate ab armis auocarentur. His pro regni utilitate editis F
mandatis, Aenum sibi & Maroneam petijt. Ita destituta eorũ spe, qui fratre accusato, partitioné regni petiturum crediderant, curia excessit. Vt raro alias quisquam rex aut priuatus tanto fauore, tantoq. omnium assensu est auditus, omnibus honoribus muneribusq. & praesens est cultus, & proficiscenté prosecuti sunt. Inter multas Asiae Graeciaeq. legationes, Rhodiorum maxime legati ciuitatem conuerterunt. Nam cum primo in ueste candida uisi essent, quod & gratulantes decebat, &, si sordidam uestem habuissent, lugentium Persei casum praebere speciem poterant: postquam consulti ab M. Iunio cõsule patres, stantibus in Comitio legatis, an locum, lautia senatumq. darent, nullum hospitale ius in ijs seruandum censuerunt: egressus e curia consul, cum Rhodij gratulatum se de uictoria, purgatumq. ciuitatis crimina dicentes uenisse, petissent ut senatus sibi daretur, pronunciat, socijs & amicis, & alia comiter atque hospitaliter praestare Romanos, & senatum dare consuesse: Rhodios non ita meritos eo bello, ut amicorum sociorum numero habẽdi sint. His auditis pro G
strauerunt se omnes humi, consulemq. & cunctos qui aderant orantes, ne noua falsaq. crimina plus obesse Rhodijs aequũ censerent, quã antiqua merita, quorum ipsi testes essent. Extemplo ueste sordida sumpta domos principum cum precibus ac lacrymis circumibãt orantes, ut prius cognoscerent caussam, quam condemnarentur. M. Iuuentius Thalna praetor, cuius inter ciues & peregrinos iurisdictio erat, populum aduersus Rhodios incitabat: rogationemq. promulgauerat, ut Rhodijs bellum indiceretur, & ex magistratibus eius anni deligerent, qui ad id bellum cum classe mitteretur, se eum sperans futurum esse. Huic actioni M. Antonius, & M. Pomponius tribuni plebis aduersabantur. Sed & praetor nouo maloq. exemplo rẽ ingressus erat, quod ante non consulto senatu, non consulibus certioribus factis, de sua unius sententia rogationem ferret: uellent iuberent ne Rhodijs bellum H
indici: cum antea semper prius senatus de bello consultus esset, deinde ad populũ latum * & tribuni plebis: cum ita traditum esset, ne quis prius intercederet legi, quã priuatis suadendi dissuadendiq. legem potestas facta esset: eoq. persaepe euenisset, ut, qui non professi essent se intercessuros, animaduersis uitijs legis ex oratione dissuadentium, intercederẽt: & qui ad intercedendum uenissent, desisterent uicti auctoritatibus suadentium legem. Tum inter praetorem tribunosq. omnia intẽpestiue agendi certamen erat. Tribuni festinationẽ praetoris ante tempus intercedendo in aduentum imperatoris.

* *

peccauerimus ne adhuc dubiũ est: poenas, ignominias omnes iam patimur. Antea Carthaginiensibus uictis, Philippo, Antiocho superatis, cum Romam uenissemus, ex publico hospitio in curiam gratulatum uobis patres conscripti, ex curia in Capitoliũ ad deos uestros I
dona ferentes ueniebamus, nunc ex sordido diuersorio uix mercede recepti, ac prope hostium more extra urbem manere iussi, in hoc squalore uenimus in curiam Romanam Rhodij, quos prouincijs nuper Lycia, atque Caria, quos praemijs, atq. honoribus amplissimis donastis. Et Macedonas Illyriosq. liberos esse, ut audiuimus, iubetis, cum seruierint antequam uobiscum bellarent (nec cuiusquã fortunae inuidemus, immo agnoscimus clementiam populi Romani) Rhodios, qui nihil aliud quam quieuerunt hoc bello hostes ex socijs facturi estis? Certe quidem uos estis Romani, qui ideo felicia bella uestra esse, quia iusta sint, prae uobis fertis: nec tam exitu eorum, quod uincatis, quam principijs, quod non sine caussa suscipiatis, gloriamini. Messana in Sicilia oppugnata: Carthaginiẽses, Athenae oppugnatae: & Graecia in seruiturẽ petita, & adiutus Hannibal pecunia, auxilijs Philippũ hostem fecerunt. Antiochus ipse ultro, ab Aetolis hostibus uestris accersitus, ex Asia classe in Graeciã transiecit, Demetriade & Chalcide & saltu Thermopylarũ occupato, de pos K
sessione imperij uos deijcere conatus. Cum Perseo, socij uestri oppugnati, alij interfecti reguli principesq. gentium aut populorum, caussa belli uobis fuere. Quem tandem titulum nostra calamitas habitura est, si perituri sumus? Nondũ segrego ciuitatis caussam a Polyarato & Dione ciuibus nostris, & ijs, quos ut traderemus uobis adduximus. Si omnes Rhodij aeque noxij essemus, quod nostrum in hoc bello crimen esset? Persei partibus fauimus: & quemadmodum Antiochi Philippiq. bello, pro uobis aduersus reges, sic nunc pro rege aduersus uos stetimus. Quemadmodum soleamus socios iuuare, & quam impigre capessere bella, C. Liuium, L. Aemilium Regillum interrogate, qui classibus uestris in Asia praefuerunt.

A fuerunt. Numquã ueſtrae naues pugnauere ſine nobis: noſtra claſſe pugnauimus ſemel ad Samum, iterum in Pamphylia aduerſus Hannibalem imperatorem: quae uictoria nobis eo glorioſior eſt, quod cum ad Samum magnam partem nauium aduerſa pugna, & egregiam iuuentutem amiſiſſemus, ne tanta quidẽ clade territi, iterum auſi ſumus regiae claſſi ex Syria uenienti obuiam ire. Haec nõ gloriandi cauſſa retuli, neque enim ea nunc noſtra eſt fortuna, ſed ut admonerẽ quemadmodum adiuuare ſocios ſolerẽt Rhodij. Praemia, Philippo & Antiocho deuictis, ampliſſima accepimus a uobis. Si, quae ueſtra nunc eſt fortuna deum benignitate, & uirtute ueſtra, ea Perſei fuiſſet, & praemia petitũ ad uictorem regẽ uenissemus in Macedoniam, quid tandem diceremus? Pecunia ne a nobis adiutum, an frumento? auxilijs terreſtribus an naualibus? quod praeſidiũ tenuiſſe nos? ubi pugnaſſe, aut ſub illius ducibus, aut per nos ipſos? Si quaereret, ubi miles noſter, ubi nauis intra praeſidia ſua fuiſ-
B ſet, quid reſpõderemus? Cauſſam fortaſſe diceremus apud uictorẽ, quẽadmodũ apud uos dicimus. Hoc enim legatos utroque de pace mittendo conſecuti ſumus, ut ne ab utraque parte gratiam iniremus, ab altera etiam crimen & periculum eſſet. Quamquã Perſeus uere obijceret, id quod uos non poteſtis patres conſcripti: nos principio belli miſiſſe ad uos legatos, qui pollicerentur uobis quae ad bellum opus eſſent: naualibus, armis iuuentute noſtra, ſicut prioribus bellis, ad omnia paratos fore. ne praeſtaremus per uos ſtetit, qui de quacumque cauſſa tum aſpernati noſtra auxilia eſtis. Neque fecimus igitur quidquã tamquã hoſtes, neque bonorum ſociorum defuimus officio, ſed a uobis prohibiti praeſtare fuimus. Quid igitur? nihil ne factum neque dictũ eſt in ciuitate ueſtra Rhodij quod nolletis, quo merito offenderetur populus Romanus? Hinc iam non quod factum eſt defenſurus ſum, non adeo inſanio, ſed publicã cauſſam a priuatorum culpa ſegregaturus. Nulla enim
C eſt ciuitas, quae non & improbos ciues aliquando, & imperitam multitudinem ſemper habeat. Etiam apud uos fuiſſe audiui, qui aſſentando multitudini graſſarentur: & ſeceſſiſſe aliquando a uobis plebem, nec in poteſtate ueſtra populum R. fuiſſe. Si hoc in hac tam bene morata ciuitate accidere potuit, mirari quiſquam poteſt aliquos fuiſſe apud nos, qui regis amicitiam petentes, plebem noſtram conſilij deprauarent? qui tamẽ nihil ultra ualuerunt, quã ut in officio ceſſaremus. Non praeteribo id quod grauiſſimum eſt in hoc bello crimen ciuitatis noſtrae. Legatos eodẽ tempore & ad uos & ad Perſea de pace miſimus. quod infelix conſilium furioſus (ut poſtea audiuimus) orator ſtultiſſimum fecit, quem ſic locutum conſtat, tamquam C. Popillius legatus Romanus, quem ad ſummouendos a bello Antiochum & Ptolemaeũ reges miſiſtis, loqueretur. Sed tamen ea ſiue ſuperbia, ſiue ſtultitia appellanda eſt, eadem quae apud uos, & apud Perſea fuit. Tam ciuitatum quam ſingulorum
D hominum mores ſunt: gentes quoque aliae iracundae, aliae audaces, quaedã timidae: in uinum, in uenerem proniores aliae ſunt. Athenienſium populum fama eſt celerem, & ſupra uires audacem eſſe ad conandum: Lacedaemoniorum cunctatorem, & uix in ea, quibus fidit, ingredientem. Non negauerim & totam Aſiae regionem inaniora parere ingenia: & noſtrorum tumidiorem ſermonem eſſe: quod excellere inter finitimas ciuitates uideamur, & id ipſum non tam uiribus noſtris, quam ueſtris honoribus ac iudicijs. Satis quidem & tunc in praeſentia caſtigata illa legatio erat, cum tam triſti reſponſo ueſtro dimiſſa. ſi tũ parum ignominiae penſum eſt, haec certe tam miſerabilis ac ſupplex legatio, etiam inſolentioris, quam illa fuit, legationis ſatis magnum piaculum eſſet. Superbiã, uerborum praeſertim, iracundi oderunt, prudentes irrident: utique ſi inferioris aduerſus ſuperiorem eſt, capitali poena nemo umquã dignã iudicauit. Id enimuero periculũ erat, ne Romanos Rhodij
E contemnerent: etiam deos aliqui uerbis ferocioribus increpant, nec ob id quemquam fulmine ictum audiuimus. Quid igitur ſuperat quod purgamus? ſi nec factum hoſtile ullum noſtrum eſt: & uerba tumidiora legati offenſionem aurium, non perniciẽ ciuitatis meruerũt? Voluntatis noſtrae tacite uelut litẽ aeſtimari ueſtris inter uos ſermonibus audio P.C. fauiſſe nos regi, & illum uincere maluiſſe: ideo bello perſequendos eſſe credunt. Alij ueſtrum, uoluiſſe quidem nos hoc, non tamen ob id bello perſequẽdos eſſe: neque moribus, neque legibus ullius ciuitatis ita cõparatum eſſe, ut, ſi quis uellet inimicum perire, ſi nihil fecerit, quo id fiat, capitis dãnetur. His qui nos poena nõ crimine liberant, gratiam quidẽ habemus: ipſi nobis hanc dicimus legem, ſi omnes uoluimus quod arguimur, non diſtinguimus uoluntatẽ a facto: omnes plectamur. Si alij principum noſtrorum uobis, alij regi

uiſſe-

fauerunt: non postulo ut propter nos, qui partium uestrarum fuimus, regis fautóres salui F
sint, illud deprecor, ne nos propter illos pereamus. Non estis uos illis infestiores, quã ciui-
tas ipsa: & hoc qui sciebant, plerique eorum aut profugerunt, aut morte sibi consciuerunt:
alij damnati a nobis in potestate uestra erunt, patres conscripti. Ceteri Rhodij, sicut gratiã
nullam meriti hoc bello, ita ne poenam quidẽ sumus. Priorum nostrorum benefactorum
cumulus, hoc quod nunc cessatum in officio est, expleat. Cum tribus regibus gessistis bella
per hos annos: ne plus obsit nobis, quod uno bello cessauimus, quam quod duobus bellis
pro uobis pugnauimus. Philippum, Antiochum, Persea tamquam tres sententias ponite:
duae nos absoluũt, una dubia est ut grauior sit. Illi de nobis si iudicarent, damnati essemus:
uos iudicate Patres cõscripti, sit Rhodus in terris, an funditus deleatur. Nõ enim de bello
deliberatis Patres conscripti, quod inferre potestis, gerere non potestis: cum nemo Rho-
diorum arma aduersus uos laturus sit. Si perseuerabitis in ira, tẽpus a uobis petemus, quo G
hanc funestam legationem domum referamus: omnia libera capita, quidquid Rhodiorum
uirorum feminarum est, cum omni pecunia nostra naues conscendemus: ac relictis penati-
bus publicis priuatisq. Romã ueniemus: & omni auro & argẽto, quidquid publici, quidquid
priuati est, in Comitio in uestibulo curiae uestrae cumulato, corpora nostra coniugũq. ac
liberorum uestrae potestati permittemus, hic passuri quodcumque patiendum erit. procul
ab oculis nostris urbs nostra diripiatur, incendatur. Hostes Rhodios esse Romani iudicare
possunt: est tamen & nostrum aliquod de nobis iudicium, quod numquã iudicauimus nos
uestros hostes: nec quidquam hostile, etiamsi omnia patiemur, faciemus. Secundum talem
orationẽ uniuersi rursus prociderunt, ramosq. oleae supplices iactantes, tandẽ excitati cu-
ria excesserunt. Tunc sententiae interrogari coeptae. Infestissimi Rhodijs erãt, qui cõsules
praetoresue aut legati gesserant in Macedonia bellum. Plurimum caussam eorum adiuuit H
M. Porcius Cato, qui asper ingenio, tum lenẽ mitemq. senatorem egit. Non inserã simula-
crum uiri copiosi, quae dixerit referendo: ipsius oratio scripta exstat, Originum quincto li-
bro inclusa. Rhodijs responsum ita redditum est, ut nec hostes fierent, nec socij permane-
rent. Philocrates & Astymedes principes legationis erant. partem cum Philocrate renun-
ciare Rhodum legationem placuit, partem cum Astymede Romae subsistere: quae, quae a-
gerentur, sciret, certioresq. suos faceret. In praesentia deducere ante certam diẽ ex Lycia
Cariaq. iusserunt praefectos. Haec Rhodum nunciata, quae per se tristia fuissẽt, quia maio-
ris mali leuatus erat timor, cum bellum timuissent, in gaudium renunciata uerterunt. Itaq.
extemplo coronam XX millibus aureorum decreuerunt. Theodotum praefectum classis in
eam legationem miserunt. Societatem ab Romanis ita uolebant peti, ut nullum de ea re
scitum populi fieret, aut litteris mandaretur: quod nisi impetrarent, maior repulsis ignomi- I
nia esset. Praefecti classis id unius erat ius, ut agere de ea re sine rogatione ulla perlata pos-
set. Nam ita per tot annos in amicitia fuerant, ut sociali foedere se cum Romanis non illi-
garent: ob nullam aliam caussam, quã ne spem regibus abscinderent auxilij sui, si cui opus
esset, neu sibi ipsis fructus ex benignitate & fortuna eorum percipiendi. Tunc utique peten-
da societas uidebatur, non quae tutiores eos ab alijs faceret, (nec enim timebant quẽquã
praeter Romanos) sed quae ipsis Romanis minus suspectos. Sub idem fere tempus & Cau-
nij desciuere ab his. & Mylassenses Euromesium opida occuparunt. Non ita fracti animi
ciuitatis erant, ut non sentirent, si Lycia & Caria ademptae ab Romanis forent, cetera aut
seipsa per defectionem liberarent, aut a finitimis occuparentur: includi se insulae paruae &
sterilis agri litoribus, quae nequaquam alere tãtae urbis populum posset. Missa igitur iuuẽ- K
tute propere, & Caunios, quamquam Cibyratarum adsciuerãt auxilia, coegerunt imperio
parere: & Mylassenses Alabandeosq., qui Euromensium prouincia adempta, ad ipsos con
iuncto exercitu uenerunt, circa Orthosiã acie uicerunt. Dum haec ibi, alia in Macedonia,
alia Romae geruntur, interim in Illyrico L. Anicius rege Gentio, sicut ante dictum est, in
potestatẽ redacto, Scodrae, quae regia fuerat, praesidio imposito Gabiniũ praefecit, Rhizo
ni & Olcinio urbibus opportunis C. Licinium. Praepositis his Illyrico, cum reliquo exerci
tu in Epirum est profectus. Vbi prima Phanota ei dedita, tota multitudine cum insulis ob-
uiam effusa. Hic praesidio imposito, in Molosidẽ transgressus: cuius opidis praeter Passa-
ronem & Tecmonem, & Phylacem, & Horreum receptis, primum ad Passaronem ducit.
Antinous & Theodotus principes eius ciuitatis erant, insignes & fauore Persei, & odio

A aduersus Romanos, ijdem uniuersae genti auctores desciscendi ab Romanis. Hi cõscientia priuatae noxae, quia ipsis nulla spes ueniae erat, ut communi ruina patriae opprimerẽtur, clauserũt portas, multitudinẽ ut mortẽ seruituti praeponerent hortantes. Nemo aduersus praepotentes uiros hiscere audebat. Tandem Theodotus quidam nobilis & ipse adolescens, cum maior a Romanis metus timorẽ a principibus suis uicisset, Quae uos rabies, inquit, agitat, qui duorum hominum noxae ciuitatis accessionem facitis. Equidẽ pro patria qui letum oppetissent, saepe fando audiui: qui patriam pro se perire aequum censerẽt, hi primi inuenti sunt. Quin aperimus portas, & imperium accipimus, quod orbis terrarum accepit? Haec dicentem cum multitudo sequeretur, Antinous & Theodotus in primã stationem hostiũ irruperunt, atque ibi offerentes se ipsi uulneribus interfecti, urbs dedita est Romanis. Simili pertinacia Cephalonis principis clausum Tecmonem, ipso interfecto per B deditionem recepit. Nec Phylace nec Horreum oppugnationem tulerunt. Pacata Epiro, diuisisq. in hiberna copijs per opportunas urbes regressus ipse in Illyricum, Scodrae, quo quinque legati ab Roma uenerant, euocatis ex tota prouincia principibus conuentum habuit. Ibi pro tribunali pronunciauit de sententia consilij senatum populumq. R. Illyrios esse liberos iubere, praesidia ex omnibus opidis, arcibus & castellis sese deducturum. non solum liberos, sed etiam immunes fore Issenses & Taulantios, Dassaritiorũ Pirustas, Rhizonitas, Olciniatas, quod incolumi Gentio ad Romanos defecissent. Daorsis quoque immunitatem dare, quod relicto Carauantio, cum armis ad Romanos transissent: Scodrensibus & Dassarensibus & Selepitanis ceterisq. Illyrijs uectigal dimidium eius, quod regi pependissent, ĩpositũ. Inde in tres partes Illyricũ diuisit. unã eã fecit, quae supra dicta est, alterã Labeatas omnes, tertiam Agrauonitas, & Rhizonitas, & Olciniatas, accolasq. eorum. Hac C formula dicta in Illyrico, ipse in Epiri Passaronem in hiberna redijt. Dum haec Illyrico gerunt, Paullus ante aduentum decem legatorum Q. Maximum filium iam ab Roma regressum, ad Aeginium & Agassas diripiendas mittit: Agassas, quod cum Marcio consuli tradidissent urbem, petita ultro societate Romana, defecerant rursus ad Persea: Aeginiensium nouum crimen erat: famae de uictoria Romanorum fidem non habentes, in quosdam militum urbem ingressos hostiliter saeuierant. Ad Aeniorum quoque hostiliter urbẽ diripiendam L. Postumium misit, quod pertinacius quam finitimae ciuitates in armis fuerãt. Autumni fere tempus erat, cuius temporis initio circumeundam Graeciã, uisendaq. quae nobilitata fama magis auribus accepta sunt, quam oculis noscuntur, ut statuit: praeposito castris C. Sulpicio Gallo, profectus cum haud magno comitatu, tegentibus latera Scipione filio & Athenaeo Eumenis regis fratre, per Thessaliam Delphos petit inclytum oracu- D lum. Vbi sacrificio Apollini facto, inchoatas in uestibulo columnas, quibus impositurі statuas regis Persei fuerant, suis statuis uictor destinauit. Lebatiae quoque tẽplum Iouis Trophonij adijt: ibi cum uidisse os specus, per quod oraculo utentes sciscitatum deos descendunt, sacrificio Ioui Hercynnaeq. facto, quorum ibi templum est, Chalcidem ad spectaculum Eurypi, Euboeaeq. ante insulae põte continẽti iunctae descẽdit. A Chalcide Aulidem transijcit trium millium spatia distantem, portum inclytum statione quondam mille nauiũ Agamemnoniae classis. Dianaeq. templum: ubi nauibus cursum ad Troiã, filia uictima aris admota rex ille regum tenuit. Inde Oropum Atticae uentum est: ubi pro deo uates Amphilochus colitur, templumq. uetustum est fontibus riuisq. circa amoenum. Athenas inde, plenas quidem & ipsas uetustate famae, multa tamen uisenda habentes: arcem, portus, muros Piraeeum urbi iungentes, naualia magnorum imperatorum, simulacra deorum homi- E numq. omni genere & materiae & artiũ insignia. Sacrificio Mineruae praesidi arcis in urbe facto profectus, Corinthum altero die peruenit. Vrbs erat tunc praeclara ante excidium. arx quoque & Isthmus praebuere spectaculum: arx inter omnia in immanem altitudinem edita, scatẽs fontibus: Isthmus duo maria ab occasu & ortu solis finitima arctis faucibus dirimens. Sicyonem inde & Argos nobiles urbes adit: inde haud parem opibus Epidaurum, sed inclytam Aesculapij nobili templo, quod V millibus passuum ab urbe distans, nunc uestigijs reuulsorũ donorum, tum donis diues erat, quae remediorũ salutarium aegri mercedem sacrauerant deo. Inde Lacedaemonem adit non operum magnificentia, sed disciplina institutisq. memorabilem: unde per Megalopolim Olympiam adscẽdit. ubi & alia quidẽ spectanda uisa, & Iouem uelut praesentẽ intuens, motus animo est. Itaque haud secus quã

si in

si in Capitolo immolaturus esset, sacrificium amplius solito apparari iussit. Ita peragrata F Graecia, ut nihil eorũ, quae quisque Persei bello priuatim ac publice sensisset, inquireret, ne cuius metu sollicitaret animos sociorum: Demetriadẽ cum reuertit, in itinere sordidata turba Aetolorum occurrit. mirantiq. & percunctanti quid esset, defertur DL principes ab Lycisco & Tisippo circũsesso senatu per milites Romanos missos a Baebio praeside interfectos: alios in exsilium actos esse, bonaq. eorũ, qui interfecti essent, & exsulum possidere qui arguebant. Iussi Amphipolim adesse, ipse conuento Cn. Octauio Demetriade, postquã fama accidit transiecisse iam mare X legatos, omnibus alijs omissis Apolloniã ad eos pergit. Quo cum Perseus obuiã Amphipoli nimis soluta custodia processisset, (id diei iter est) ipsum quidem benigne allocutus est: ceterum postquam in castra ad Amphipolim uenit, grauiter increpuisse traditur C. Sulpicium: primum quod Persea tam procul a se uagari per prouinciã passus esset: deinde quod adeo indulsisset militibus, ut nudare tegulis muros urbis ad tegenda hibernacula sua pateretur: referriq. tegulas, & resarciri tecta sicut fuerant iussit. Et Persea quidem cum maiore filio Philippo traditos A. Postumio in custodiam misit: filiam cum minore filio a Samothrace accitos Amphipolim, omni liberali cultu habuit. Ipse, ubi dies uenit, quo adesse Amphipoli denos principes ciuitatũ iusserat, litterasq. omnes, quae ubique depositae essent, & pecuniam regiam conferri, cũ X legatis circũfusa omni multitudine Macedonum, in tribunali consedit. Assuetis regio imperio, tamen nouũ formã terribilem praebuit tribunal, summotor aditus, praeco, accensus, insueta omnia oculis auribusq. quae uel socios, nedum hostes uictos terrere possent. Silentio per praeconem facto, Paullus latine quae senatui quae sibi ex cõsilij sententia uisa essent, pronunciauit: ea Cn. Octauius praetor (nam & ipse aderat) interpretata sermone Graeco referebat. Omniũ primum liberos esse iubere Macedonas, habentes urbes easdem agrosq. utentes legibus H suis, annuos creantes magistratus, tributum dimidium eius quod pependissent regibus, pendere populo R. Deinde in IV regiones diuidi Macedoniam. unam fore & primam partem, quod agri inter Strymonem & Nessum amnẽ sit: accessurum huic parti trans Nessum, ad orientem uersum, qua Perseus tenuisset uicus, castella, opida, praeter Aenum & Maroneam & Abdera: trans Strymonem autem uergentia ad occasum, Bisalticam omnẽ cum Heraclea quam Sinticen appellant. Secundam fore regionem quam ab ortu Strymo amplecteretur amnis praeter Sinticen Heracliam & Bisaltas: ab occasu qua Axius terminaret fluuius, additis Paeonis, qui prope Axium flumẽ ad regionem orientis colerent. Tertias pars facta, quam Axius ab oriente, Peneus amnis ob occasu cingunt. ad septemtrionẽ Bora mons obijcitur. adiecta huic parti regio Paeoniae, qua ob occasu praeter Axiũ amnẽ porrigitur. Edessa quoque & Beroea eodem concesserunt. quarta regio trans Boram mon I tem, una parte confinis Illyrico, altera Epiro. Capita regionum ubi concilia fierẽt, primae regionis Amphipolim, secũdae Thessalonicen, tertiae Pellam, quartae Pelagoniã fecit. Eo concilia suae cuiusque regionis indici, pecuniam conferri, ibi magistratus creari iussit. Pronunciauit deinde, neque connubium, neque commercium agrorum aedificiorũq. inter se placere cuiquam extra fines regionis suae esse. Metalla quoque auri atque argenti nõ exerceri, ferri & aeris permitti. uectigal exercentibus dimidium eius impositum quod pepẽdissent regi. Et sale inuecto uti uetuit. Dardanis repetẽtibus Paeoniam, quod & sua fuisset, & continens esset finibus suis, omnibus dare libertatẽ pronũciauit, qui sub regno Persei fuissent. Post non impetratã Paeoniam, salis commercium dedit. tertiae regioni imperauit, ut Stobos Paeoniae deueherẽt, pretiumq. statuit. Naualẽ materiam & ipsos caedere, & alios pati uetuit. Regionibus, quae affines barbaris essent, (excepta autem tertia omnes erant) K permisit, ut praesidia armata in finibus extremis haberent. Haec pronunciata primo die cõuentus uarie affecerunt animos. Libertas praeter spem data arrexit, & leuatum annuũ uectigal. regionatim commerciis interruptis ita uideri lacerata, tamquã animalia in artus alterum alterius indigentes distracta: adeo quanta Macedonia esset, quam diuisui facilis, ut se ipsa quaeq. contenta pars esset, Macedones quoque ignorabant. Pars prima Bisaltas habet fortissimos uiros, (trans Nessum amnem incolunt, & circa Strymonem) & multas frugum proprietates, & metalla, & opportunitatem Amphipolis, quae obiecta claudit omnes ab oriente sole in Macedoniam aditus. Secunda pars celeberrimas urbes Thessalonicem & Cassandriam habet, ad hoc Pallenẽ fertilem ac frugiferam terram. maritimas quoque opportunitates

A portunitates ei praebent portus ad Toronem ac montem Atho,(Aeneae uocant hunc) alij ad insulam Euboeam, alij ad Hellespõtum opportune uersi. Tertia regio nobiles urbes Edessam & Beroeam & Pellam habet, & Vettiorum bellicosam gentẽ: incolas quoque per multos Gallos & Illyrios impigros cultores. Quartam regionem Heordei & Lincestae & Pelagones incolũt: iuncta his Atintania & Stymphalis & Elimiotis: Frigida haec omnis, duraq. cultu, & aspera plaga est, cultorum quoque ingenia terrae similia habet. ferociores eos & accolae barbari faciunt, nunc bello exercentes, nunc in pace miscentes ritus suos. Diuisae itaque Macedoniae partium usibus separatis, quãta uniuersos teneat Macedonas formula dicta, cum leges quoque se daturum ostẽdisset. Aetoli deinde citati: in qua cognitione magis utra pars Romanis, utra regi fauisset, quaesitum est, quã utri fecissent iniuriam, aut accepissent. Noxa liberati interfectores, exilium pulsis aeque ratũ fuit, ac mors B interfectis. A. Baebius unus est dãnatus, quod milites Romanos praebuisset ad ministeriũ caedis. Hic euentus Aetolorum caussae in omnibus Graeciae gentibus populisq. eorũ, qui partis Romanorum fuerant, inflauit ad intolerabilem superbiam animos, & obnoxios pedibus eorum subiecit, quos, aliqua parte suspicio fauoris in regem contigerat. Tria genera principum in ciuitatibus erant: duo, quae adulando aut Romanorum imperium, aut amicitiam regum sibi priuatim opes oppressis faciebant ciuitatibus: medium unum utrique generi aduersum, libertatẽ & leges tuebatur. His, ut maior apud suos caritas, ita minor apud externos gratia erat. Secundis rebus elati Romanorum partis eius fautores, soli tum in magistratibus, soli in legationibus erant. Hi cum frequẽtes & ex Peloponneso & ex Boeotia, & ex alijs Graeciae concilijs adessent, impleuere aures decem legatorum: non eos tãtum, qui se propalam per uanitatem iactassent tamquam hospites & amicos Persei, sed multo C plures alios ex occulto fauisse: reliquos per speciem tuẽdae libertatis in cõcilijs aduersus Romanos omnia instruxisse: nec aliter eas mansuras in fide gentes, nisi fractis animis partium aleretur, confirmareturq. auctoritas eorum, qui nihil praeter imperium Romanorum exspectarẽt. Ab his editis nominibus, euocati litteris imperatoris ex Aetolia Acarnaniaq. & Epiro & Boeotia, qui Romam ad caussam dicendam sequerentur: in Achaiam ex decem legatorum numero profecti duo, C. Claudius, & Cn. Domitius, ut ipsi edicto euocarent. Id duabus de caussis factum, una quod fiduciae plus animorumq. esse Achaeis ad nõ parendum credebant, & forsitam etiam in periculo fore Callicratem & ceteros criminũ auctores delatoresq.: altera cur praesentes euocarent caussa erat, quod ex alijs gẽtibus principũ litteras deprehensas in commentarijs regijs habebant: in Achaeis caecũ erat crimen, nullis eorum litteris inuentis. Aetolis dimissis, Acarnanum citata gens: in his nihil nouatum, nisi D quod Leucas exempta est Acarnanum concilio. Quaerendo deinde latius, qui publice aut priuatim partium regis fuissent, in Asiam quoque cognitionem extendere, & ad Antissan in Lesbo insula diruendam, trãsducendos Methymnam Antissaeos, Labeonem miserunt: quod Antenorem, regium praefectum, quo tempore cum lembis circa Lesbum est uagatus, portu receptum cõmeatibus iuuissent. Duo securi percussi uiri insignes, Andronicus, Andronici filius Aetolus, quod patrem secutus arma contra populum Romanum tulisset, & Neo Thebanus, quo auctore societatem cum Perseo iunxerant. His rerum externarum cognitionibus interpositis, Macedonum rursus aduocatum conciliũ: pronunciatum, quod ad statum Macedoniae pertinebat: senatores, quos Synedros uocant, legendos esse, quorum consilio respublica administraretur. Nomina deinde sunt recitata principum Macedonum, quos cum liberis maioribus, quam XV annos natis praecedere in Italiam placeret. Id prima specie saeuum, mox apparuit multitudini Macedonum pro libertate sua esse factũ. E Nominati sunt enim regis amici purpuratiq. duces exercituum, praefecti nauiũ aut praesidiorum, seruire regi humiliter, alijs superbe imperare assueti: praediuites alij, alij quos fortuna non aequarent his sumptibus pares: regius omnibus uictus uestitusq. nulli ciuilis animus neque legum neque libertatis aequae patiens. Omnes igitur, qui in aliquibus ministerijs regijs, etiam qui in minimis legationibus fuerant, iussi Macedonia excedere, atque in Italiam ire: qui non paruisset imperio, mors denunciata. Leges Macedoniae dedit cũ tanta cura, ut nõ hostibus uictis, sed socijs bene meritis dare uideretur: & quas ne usus quidẽ longo tempore, qui unus est legum corrector, experiendo argueret. Ab serijs rebus ludicrum, quod ex multo ante praeparato, & in Asiae ciuitates, & ad reges missis, qui denũciarent,

rent,& cũ circumiret ipse Graeciae ciuitates indixerat principibus,magno apparatu Amphipoli fecit. Nam & artificum omnis generis,qui ludicram artem faciebant,ex toto orbe terrarum multitudo, & athletarum & nobilium equorum conuenit, & legationes cum uictimis,& quidquid aliud deorum hominumq.caussa fieri magnis ludis in Graecia solet.ita factum est,ut non magnificentiam tantum, sed prudentiam in dandis spectaculis, ad quae rudes tum Romani erant,admirarentur. Epulae quoque legationibus paratae & opulẽtia & cura eadem.Vulgo dictum ipsius ferebant,& cõuiuium instruere,& ludos parare eiusdẽ esse,qui uincere bello sciret. Edito ludicro omnis generis,clypeisq.aereis in naues impositis,cetera omnis generis arma cumulata in ingentem aceruum,precatus Martem, Mineruam Luamq. matrem & ceteros deos, quibus spolia hostium dicare ius fasq. est, ipse imperator face subdita succendit,deinde circumstantes tribuni militum pro se quisque ignes coniecerunt.Notata est in illo cõuentu Europae Asiaeq. undique partim ad gratulationẽ, G
partim ad spectaculum contracta multitudine, tantis naualibus terrestribusq. exercitibus, ea copia rerum,ea uilitas annonae,ut & priuatis,& ciuitatibus,& gentibus dona data pleraq.eius generis sint ab imperatore,non in usum modo praesentem, sed etiã quod domos aueherent.Spectaculo fuit ei quae uenerat turbae,nõ scenicum magis ludicrum,nõ certamina hominum aut curricula equorum, quã praeda Macedonica omnis ut uiseretur exposita,statuarum tabularumq. textilium & uasorum ex auro & argento & aere & ebore factorum ingenti cura in ea regia,ut non in praesentem modo speciẽ qualibus referta regia Alexandriae erat,sed in perpetuum usum fierent. Haec in classem imposita,deuehenda Romã Cn.Octauio data.Paullus benigne legatis dimissis, transgressus Strymonem, mille passuũ ab Amphipoli castra posuit:inde profectus,Pellã quincto die peruenit. Praetergressus urbem, ad Spelaeum (quod uocant) biduum moratus, P. Nasicam & Q. Maximum filium H
cum parte copiarum ad depopulandos Illyrios, qui Persea iuuerant bello, misit, iussos ad Oricum sibi occurrere. ipse Epirum petens quinctisdecimis castris Passaronem peruenit. Haud procul inde Anicij castra aberãt.ad quẽ litteris missis,ne quid ad ea,quae fierẽt,moueretur: senatum praedam Epiri ciuitatum, quae ad Persea defecissent, exercitui dedisse: summissis centurionibus in singulas urbes, qui se dicerent ad praesidia deducẽda uenisse, ut liberi Epirotae sicut Macedones essent, denos principes,ex singulis euocauit ciuitatib.. Quibus cum denunciasset, ut aurum,atque argentum in publicum proferretur,per omnes ciuitates cohortes dimisit. ante in ulteriores, quam in propiores, profecti,ut uno die in omnes perueniretur. Edita tribunis cẽturionibusq.erant,quae agerentur,mane omne aurũ argentumq. collatum: hora quarta signum ad diripiendas urbes datum est militibus: tantaq. praeda fuit, ut in equitem C D denarij,peditibus duceni diuiderentur, centum quinquaginta millia capitum humanorum abducerẽtur. Muri deinde direptarum urbium diru I
ti sunt:ea fuere opida circa LXX. uendita praeda omnium,de ea summa militi numeratum est.Paullus ad mare Oricum descendit,nequaquam,ut ratus erat,expletis militum animis, qui tamquã nullum in Macedonia gessissent bellum, expertes regiae praedae esse indignabantur. Orici cum missas cum Scipione Nasica Maximoq. filio copias inuenisset,exercitu in naues imposito in Italiam transiecit.Et post paucos dies Anicius conuentu reliquorum Epirotarum Acarnanumq. acto, iussisque in Italiam sequi principibus,quorum cognitionem caussae reseruarat,& ipse nauib.exspectatis,quibus usus Macedonicus exercitus erat, in Italiã transiecit. Cum haec in Macedonia Epiroq.gesta sunt,legati,qui cũ Attalo ad finiendum bellum inter Gallos & regem Eumenem missi erant,in Asiam peruenerũt. Indutijs per hiemem factis, & Galli domos abierant, & rex in hiberna concesserat Pergamum, grauiq. morbo aeger fuerat. Ver primum ex domo exciuit: iamq.Synnada peruenerant, K
cum Eumenes ad Sardes undique exercitum contraxerat. Ibi & Romani Solouettium ducem Gallorum Synnadis allocuti,& Attalus cum eis profectus:sed castra Gallorum intrare eum non placuit, ne animi ex disceptatione irritarentur. P.Licinius cum regulo Gallorum est locutus,retulitq. ferociorem eum deprecãdo factum, ut mirum uideri posset,inter opulentos reges Antiochum Ptolemaeumq.tantum legatorum Romanorum uerba ualuisse,ut extemplo pacem facerent, apud Gallos nullius momenti fuisse. Romam primum reges captiui Perseus & Gentius in custodiam cum liberis abducti, dein turba alia captiuorum: tum quibus Macedonum denunciatum erat,ut Romam uenirent: principumq.Grae

ciae:

A ciae: nam hi quoque non solum praesentes exciti erant, sed etiam si qui apud reges esse dicebãtur, litteris accersiti sunt. Paullus ipse post dies paucos regia naue ingẽtis magnitudinis, quam XVI uersus remorum agebant, ornata Macedonicis spolijs, non insignium tantum armorum, sed etiam regiorum textilium, aduerso Tiberi ad urbem est subuectus, completis ripis obuiã effusa multitudine. Paucos post dies Anicius & Octauius classe sua aduecti. Tribus ijs omnibus decretus est ab senatu triumphus: mandatumq. Q. Cassio praetori, cum tribunis pl. ex auctoritate patrum ageret, rogationem ad plebem ferrẽt, ut ijs, quo die urbem triumphantes inueherentur, imperium esset. Intacta inuidia media sunt, ad summa ferme tendit. Nec de Anicij, nec de Octauij triumpho dubitatum est: Paullum, cui ipsi quoque se comparare erubuissent, obtrectatio carpsit. Antiqua disciplina milites habuerat. de praeda parcius quam sperauerant, ex tantis regijs opibus dederat, nihil relicturus, si auiditati indulgeretur, quod in aerariũ deferret. totus Macedonicus exercitus imperatori erat
B negligenter affuturus comitiis ferendae legis: sed eos Ser. Sulpicius Galba, qui tribunus militum secundae legionis in Macedonia fuerat, priuatim imperatori inimicus, prẽsando ipse, & per suae legionis milites sollicitãdo, stimulauerat, ut frequentes ad suffragiũ adessent, imperiosum ducem & malignum, antiquando rogationẽ, quae de triumpho eius ferretur, ulciscerentur: plebem urbanam secuturam esse militum iudicia: pecuniam illum dare non potuisse, militem honorem dare posse: ne speraret ibi fructum gratiae, ubi non meruisset. His incitatis, cum in Capitolio rogationem eam Ti. Sempronius tribunus plebis ferret, & priuatis lege dicendi locus esset ad suadendum, ut in re minime dubia, si quisquã procederet: Ser. Galba repente processit, & a tribuno postulauit, ut, quoniam hora iam octaua diei esset, nec satis temporis ad demonstrandum haberet cur L. Aemilium nõ iube-
C rent triumphare, in posterum diem differrent, & mane eam rem agerẽt. Integro sibi die ad caussam eam orandam opus esse. Cum tribunus dicere eo die si quid uellet, iuberet: in noctem rem dicendo extraxit, referendo admonendoq. exacta acerbe munia militiae: plus laboris, plus periculi, quam desiderasset res, iniunctum: contra in praemijs, in honoribus, omnia artata: militiamq., si talibus succedat ducibus, horridiorem asperioremq. bellantibus, eandem uictoribus inopem, atq. inhonoratam futuram. Macedonas in meliori fortuna, quam milites Romanos esse. Si frequentes postero die ad legem antiquandam adessent, intellecturos potentes uiros non omnia in ducis, aliquid & in militum manu esse. His uocibus incitati, postero die milites tanta frequentia Capitolium compleuerunt, ut aditus nulli praeterea ad suffragium ferendum esset. Intro uocatae primae tribus cũ antiquarẽt, concursus in Capitolium principum ciuitatis factus est, indignum facinus esse clamitan-
D tium, L. Paullum tanti belli uictorem dispoliari triumpho: obnoxios imperatores tradi licentiae, atq. auaritiae militari: in uno nimis per se ambitionem peccare. Quid si domini milites imperatoribus i.. ponantur? In Galbam pro se quisque probra ingerere. Tandem hoc tumultu sedato, M. Seruilius, qui consul & magister equitum fuerat, ut de integro eam rem agerent, ab tribunis petere, dicendiq. sibi ad populum potestatem facerent. Tribuni cum ad deliberandum secessissent, uicti auctoritatibus principum, de integro agere coeperunt: reuocaturosq. se easdem tribus renunciarunt, si M. Seruilius aliiq. priuati, qui dicere uellent, dixissent. Tum Seruilius. Quantus imperator L. Aemilius fuerit Quirites, si ex alia re nulla aestimari possit, uel hoc satis erat, quod cum tam seditiosos & leues milites, tã nobilẽ, tam temerarium, tam eloquentem ad instigandam multitudinem inimicũ in castris haberet, nullam in exercitu seditionem habuit. Eadem seueritas imperii, quam nunc ode-
E runt, tunc eos continuit. Itaque antiqua disciplina habiti neque fecerunt. Ser. quidem Galba, si in L. Paullo accusando tirocinium ponere, & documentum eloquẽtiae dare uoluit, non triumphum impedire debuit: quem, si nihil aliud, senatus iustum esse iudicauerat: sed postero die quam triumphatum est, priuatum cum uisurus esset, nomen deferret, & legib. interrogaret: aut serius paullo, cum primum magistratus ipse cepisset, diem diceret, inimicum ad populum accusaret. Ita & pretium recte facti triumphum haberet L. Paullus pro egregie bello gesto: & poenã, si quid & uetere gloria sua & noua indignũ fecisset. Sed uidelicet cui nullũ crimẽ, cui nullũ probrũ dicere poterat, eius obtrectare laudes uoluit. Diẽ integrũ hesterno die ad accusandum L. Paullum petijt: quattuor horas quãtũ supererat diei, dicẽdo absumpsit. Quis umquã tã nocens reus fuit, cuius uitia uitae tot horis exprimi nõ

possent? Quid interim obiecit, quod L. Paullus, si caussam dicat, negatum uelit? Duas mihi aliquis conciones parumper faciat, unam militum Macedonicorum, puram alteram integrioris iudicij & a fauore & odio: uniuerso iudicante populo R. apud concionẽ togatã & urbanam prius res agatur. Quid apud Quirites Romanos Serui Galba diceres? Illa enim tibi tota abscissa oratio esset. In statione seuerius & intẽtius institisti: uigiliae acerbius & diligentius circumitae sunt: operis plus quam antea fecisti, cum ipse imperator & exactor circumires. Eodem die & iter fecisti, & in aciem ex itinere duxisti. Ne uictorem quidem te acquiescere passus est, statim ad persequendos hostes duxit. Cum te praeda partiẽda locupletem facere posset, pecuniam regiã translaturus in triumpho est, & in aerariũ laturus. Haec sicut ad militum animos stimulandos aliquem aculeum habent, qui parum licentiae, parũ auaritiae suae inseruitum censent: ita apud populum R. nihil ualuissent, qui, ut uetera, atq. audita a parentibus suis nõ repetat, quae ambitione imperatorũ clades acceptae sint, quae seueritate imperij uictoriae partae: proximo certe Punico bello, quid inter M. Minuciũ magistrum equitum, & Q. Fabium Maximum dictatorẽ interfuerit, meminit. Itaque accusatorem id scire potuisse, & superuacaneam defensionem Paulli fuisse. Transeatur ad alteram concionem, nec Quirites uos, sed milites uideor appellaturus, si nomen hoc saltem rubórem incutere, & uerecundiam aliquam imperatoris uiolandi afferre possit. Equidem ipse aliter affectus animo sum, qui apud exercitum mihi loqui uideat, quam paullo ante eram cum ad plebem urbanam spectabat oratio. Quid etiam dicitis milites? Aliquis est Romae, praeter Persea, qui triumphari de Macedonibus nolit: & eum non ijsdem manib. discerpitis, quibus Macedonas uicistis? Vincere uos prohibuisset, si potuisset, qui triumphantes urbem inire prohibet. Erratis milites, si triumphum imperatoris tantum, & non militum quoque & uniuersi populi R. esse decus censetis. Non unius hoc Paulli. Multi etiam, qui ab senatu non impetrarunt triumphum, in monte Albano triumpharunt. Nemo L. Paullo magis eripere decus perfecti belli Macedonici potest, quam C. Lutatio primi Punici belli, quam P. Cornelio secundi, quam illis, qui post eos triumphauerunt. Nec L. Paullum minorem aut maiorem imperatorem triumphus faciet: militum magis in hoc uniuersiq. populi Romani fama agitur: primum ne inuidiae & ingrati animi aduersus clarissimũ quemque ciuem opinionẽ habeat, & imitari in hoc populum Atheniensem lacerantem inuidia principes suos uideatur. Satis peccatum in Camillo a maioribus uestris est, quem tamen ante receptam per eum a Gallis urbem uiolarunt: satis insuper uobis in P. Africano, Literni domicilium & sedem fuisse domitoris Africae, Literni sepulcrum ostẽdi. Erubescamus, gloria si par illis uiris L. Paullus, iniuria uestra exaequetur. Haec igitur primũ infamia deleatur, foeda apud alias gentes, dãnosa apud nostros. Quis enim aut Africani aut Paulli similis esse in ingrata & inimica bonis ciuitate uelit? Si infamia nulla esset, & de gloria tantum ageretur, qui tandem triumphus non communem nominis Romani gloriam habet? Tot de Gallis triumphi, tot de Hispanis, tot de Poenis, ipsorum tantum imperatorũ an populi Romani dicuntur? Quemadmodum non de Pyrrho modo, nec de Hãnibale, sed de Epirotis Carthaginiensibusq. triumphi acti sunt: sic nõ M'. Curius tantum, nec P. Cornelius, sed Romani triumpharunt. Militum quidem propria est caussa, qui & ipsi laureati, & quisque donis, quibus donati sunt insignes, triumphum nomine cient: suasque & imperatoris laudes canentes per urbem incedunt. Si quando non deportati ex prouincia milites ad triumphum sint, fremunt: & tamen tum quoque, se absentes, quod suis manibus parta uictoria sit, triumphare credunt. Si quis uos interroget milites, ad quam rem in Italiam deportati, & non statim confecta prouincia dimissi sitis: quid Romam frequentes sub signis ueneritis, quid moremini hic, & nõ diuersi domos quisque abeatis uestras: quid aliud respondeatis, quam uos triumphantes uideri uelle? Vos certe uictores conspici uelle debebatis. Triumphatum nuper de Philippo patre huius & de Antiocho est. ambo regnabant, cum de his triumphatum est. De Perseo capto in urbem cum liberis abducto nõ triumphabitur? Quod si in curru scandentes Capitolium auratos purpuratosque, ex inferiore loco L. Paullus in turba togatorum unus priuatus interroget: L. Anici, Cn. Octaui, utrum uos digniores triumpho esse, an me censetis? currum ei cessuri, & prae pudore uidentur insignia ipsi sua traditur: & uos Gentium, quam Persea, duci in triumphum mauultis Quirites, & de accessione potius belli, quam de bello, triumphari? Et legiones

A nes ex Illyrico laureatae urbem inibunt,& nauales socij?Macedonicae legiones suo abrogato triũphos alienos spectabunt? Quid deinde tã opima praeda,tam opulentae uictoriae spolijs fiet? Quo nã abdentur illa tot millia armorum detracta corporibus hostium? an in Macedoniam remittentur?Quo signa aurea,marmorea,eburnea,tabulae pictae,textilia,tãtum argenti caelati,tantum auri,tanta pecunia regia?an noctu tamquam furtiua in aerariũ deportabuntur? Quid illud spectaculum maximum?nobilissimus opulentissimusq. rex captus ubi uictori populo ostendetur? Quos Syphax rex captus,accessio Punici belli,concursus fecerit,plerique meminimus.Perseus rex captus,Philippus & Alexander filij regis,tãta nomina subtrahentur ciuitatis oculis? Ipsum L.Paullum bis consulem,domitorẽ Graeciae,omnium oculi conspicere urbem curru ingredientem auent. Ad hoc fecimus cõsulẽ, ut bellum per quadriennium ingenti etiam pudore nostro tractum perficeret: cui sortito
B prouinciã,cui proficiscenti praesagientibus animis uictoriam triumphumq.destinauimus, ei uictori triumphum negaturi?& quidem non homines tantum, sed deos etiam suo honore fraudaturi? dijs quoque enim,non solum hominibus debetur. Vtrum maiores uestri omniũ magnarum rerum & principia exorsi ab dijs sunt,& finem eum statuerunt? cõsul proficiscens praetorue paludatis lictoribus in prouinciam & ad bellum, uota in Capitolio nũcupat: uictor perpetrato, eodem in Capitolio triumphans, ad eosdem deos, quibus uota nuncupauit,merita dona populi R.trãsducit.Pars non minima triumphi est,uictimae praecedentes, ut appareat dijs grates agentem imperatorem ob rempublicam bene gestam redire. Omnes illas uictimas,quas transducendas in triumpho iudicauit,alias alio caedente mactare. illas quidem epulas senatus, quae nec priuato loco,nec publico profano, sed in Capitolio eduntur, utrum hominum uoluptatis caussa, an deorum hominumque,auctore
C Ser.Galba turbaturi estis?L.Paulli triumpho portae claudentur?rex Macedonum Perseus cum liberis & turba alia captiuorũ,spolia Macedonum circa flumen relinquentur?L.Paullus priuatus tamquam iure rediens a porta domum ibit? Et tu cẽturio,miles,quid de imperatore Paullo senatus decreuit,potius quam quid Ser.Galba fabuletur,audi: & hoc dicere me potius quam illum audi.Ille nihil praeterquam loqui,& ipsum maledice ac maligne,didicit. Ego ter & uicies cum hoste per prouocationem pugnaui. ex omnibus,cum quibus manum conserui, spolia retuli,insigne corpus honestis cicatricibus omnibus aduerso corpore exceptis habeo. Nudasse deinde se dicitur,& quo quaeque bello uulnera accepta essent,retulisse.Quae dum ostentat,adapertis forte,quae uelanda erant,tumor inguinũ proximis risum mouit.tum,hoc quoque quod ridetis, inquit,in equo dies noctesq. persedendo habeo:nec magis me eius,quam cicatricum harum pudet paenitetq.: quando numquã
D mihi impedimento ad rempublicam bene gerendam domi militiaeq. fuit. Ego hoc ferro saepe uexatum corpus uetus miles adolescentibus militibus ostendi.Galba nitens & integrum denudet.Reuocate,si uidetur,tribuni ad suffragium tribus:ego ad uos milites.

* * *

Summam omnis captiui auri argentiq. translati HS millies ducenties fuisse Valerius Antias tradit: quae haud dubie maior aliquanto summa ex numero plaustrorũ ponderibusq. auri argenti generatim ab ipso scriptis efficitur. Alterum tantum aut in bellum proximum absumptum,aut in fuga cum Samothracem peteret, dissipatum tradunt: eoque id mirabilius erat, quod tantum pecuniae intra triginta annos post bellum Philippi cum Romanis, partim ex fructu metallorum,partim ex uectigalibus alijs coaceruatum fuerat. Itaque admodum inops pecuniae Philippus,Perseus contra praediues,bellare cum Romanis coepit.
E Ipse postremo Paullus in curru, magnã cum dignitate alia corporis,tum senecta ipsa maiestatem praeseferens.post currum inter alios illustres uiros filij duo:Q.Maximus & P.Scipio: deinde equites turmatim,& cohortes peditum suis quaeque ordinibus. Pediti in singulos dati centeni, duplex centurioni, triplex equiti: tantum pediti daturum fuisse credunt,& pro rata alijs,si aut non refragati honori eius fuissent,aut benigne hac ipsa summa pronunciata acclamassent. Sed non Perseus tantum per illos dies documentum humanorum casuum fuit, in catenis ante currum uictoris ducis per urbem hostium ductus: sed etiam uictor Paullus auro purpuraque fulgens. Nam duobus e filijs, quos duobus datis in adoptionem,solos nominis sacrorum familiaeque heredes retinuerat domi,minor ferme XII annos natus,quinque diebus ante triumphum, maior XIV annorum triduo post

triumphum decessit, quos praetextatos curru uehi cũ patre, sibi ipsos similes praedestinãtes triumphos oportuerat. Paucis post diebus data a M. Antonio tribuno pl. concione, cum de suis rebus gestis more ceterorum imperatorum disseruisset, memorabilis eius oratio, & digna Romano principe fuit. Quamquam & quam feliciter Rempublicam administrauerim, & quod duo fulmina domum meam per hos dies perculerint, non ignorare uos Quirites arbitror, cum spectaculo uobis nunc triumphus meus, nunc funera liberorum meorũ fuerint: tamen paucis quaeso sinatis me cum publica felicitate cõparare eo quo debeo animo priuatam meam fortunam. Profectus ex Italia classem a Brundisio sole orto solui: nona diei hora cum omnibus meis nauibus Corcyram tenui. Inde quincto die Delphis Apollini pro me exercitibusq. & classibus uestris sacrificaui. A Delphis quincto die in castra perueni: ubi exercitu accepto, mutatis quibusdã, quae magna impedimenta uictoriae erãt, progressus, quia inexpugnabilia castra hostium erant, neque cogi pugnare poterat rex, inter praesidia eius saltum ad Petram euasi: & ad pugnam rege coacto acie uici, Macedoniam in potestatem populi R. redegi. & quod bellum per triennium tres ante me consules ita gesserunt, ut semper successori traderent grauius, id ego quindecim dieb. perfeci. Aliarum deinde secundarum rerum uelut prouentus secutus: ciuitates oẽs Macedoniae se dediderunt: gaza regia in potestatem uenit: rex ipse, tradentibus prope ipsis dijs, in templo Samothracum cum liberis est captus. Mihi quoque ipsi nimia iam fortuna mea uideri, eoq. suspecta esse. Maris pericula timere coepi in tanta pecunia regia in Italiam transijcienda, & uictore exercitu transportando. Postquam oĩa secundo nauium cursu in Italiã peruenerunt, neque erat, quod ultra precarer, illud optaui, ut, cum ex summo retro uolui fortuna cõsuesset, mutationem eius domus mea potius, quam resp. sentiret. Itaq. defunctam esse fortunam publicam mea tam insigni calamitate spero, quod triumphus meus, uelut ad ludibrium casuum humanorum, duobus funeribus liberorum meorum est interpositus. Et cũ ego & Perseus nunc nobilia maxime sortis mortalium exempla spectemur, ille qui ante se captiuos captiuus ipse duci liberos uidit, incolumes tamen eos habet: ego, qui de illo triumphaui, ab alterius funere filij in currum, ex Capitolio ad alterum prope iam exspirantem ueni; neque ex tanta stirpe liberum superest, qui L. Aemilij Paulli nomen ferat. Duos enim tamquam ex magna progenie liberorum in adoptionem datos Cornelia & Fabia gens habent, Paulli in domo praeter se nemo superest. Sed hanc cladem domus meae, uestra felicitas & secunda fortuna publica consolatur. Haec tanto dicta animo magis confudere audientium animos, quam si miserabiliter orbitatem suam deflendo locutus esset. Cn. Octauius Kalend. Decembribus de rege Perseo naualem triumphum egit. Is triumphus sine captiuis fuit, sine spolijs. Dedit socijs naualibus in singulos denarios septuagenos quinos: gubernatoribus, qui in nauibus fuerant, duplex, magistris nauium quadruplex. Senatus deinde habitus est. patres censuerunt, ut Q. Cassius Persea regem cum Alexandro filio Albam in custodiam duceret, comites, pecuniam, argentum, instrumentum, quod haberet. Bitis regis Thracum filius cum obsidibus in custodiam Carseolos est missus. Ceteros captiuos, qui in triũpho ducti erant, in carcerem condi placuit. Paucos post dies, quam haec acta, legati ab Cotye rege Thracum uenerunt, pecuniam ad redimendum filium aliosq. obsides apportãtes: Eis in senatum introductis, & id ipsum argumenti praetendentibus orationis, non sua uoluntate Cotyn bello iuuisse Persea, quod obsides dare coactus esset, orantibusq. ut eos pretio, quantum ipsi statuissent patres, redimi paterentur, respõsum ex auctoritate senatus est; populum R. meminisse amicitiae, quae cum Cotye maioribusq. eius & gente Thracũ fuisset. obsides datos crimen non criminis defensionem esse, cum Thracum genti ne quietus quidem Perseus, nedum bello Romano occupatus, timendus fuerit. Ceterum etsi Cotys Persei gratiam praetulisset amicitiae populi Romani: magis, quid se dignum esset, quam quid merito eius fieri posset, aestimaturum: filium, atq. obsides ei remissurũ. Beneficia gratuita esse populi Romani, pretium eorum malle relinquere in accipientium animis, quam praesens exigere. Legati nominati, T. Quinctius Flamininus, C. Licinius Nerua, M. Caninius Rebilus, qui obsides in Thraciam reducerent: & Thracibus munera data in singulos binũ milliũ aeris. Bitis cum ceteris obsidibus a Carseolis accersitus, ad patrem cum legatis missus. Naues regiae captae de Macedonibus inusitatae ante magnitudinis in cãpo Martio subductae sunt. Haerẽte adhuc nõ in animis modo, sed paene in oculis memoria Macedonici

A nici triumphi, L. Anicius Quirinalibus triumphauit de rege Gentio, Illyriisq.. Similia omnia magis uisa hominibus quam paria: minor ipse imperator & nobilitate Anicius cũ Aemilio, & iure imperij praetor cum consule collatus: non Gentius Perseo, non Illyrij Macedonibus, non spolia spolijs, non pecunia pecuniae, non dona donis comparari poterãt. Itaque sicut praefulgebat huic triumphus recẽs, ita apparebat ipsum per se intuentib. nequaquam esse contemnendum. Perdomuerat intra paucos dies terra mariq. ferocem, locisque munitis fretam gentem Illyriorum: regem regiaeq. omnes stirpis ceperat: transtulit in triũphum multa militaria signa, spoliaq. alia, & supellectilem regiam: auri pondo XX & VII: argenti X & IX pondo: denarium tria millia, & CXX millia Illyrici argenti. Ante currum ducti Gentius rex cum coniuge & liberis, & Caruantius frater regis, & aliquot nobiles Illyrij. De praeda militibus in singulos quadragenos quinos denarios, duplex centurioni, B triplex equiti, socijs nominis Latini quantum ciuibus, & socijs naualibus dedit quantum militibus. Laetior hunc triumphum est secutus miles, multisq. dux ipse carminib. celebratus. HS ducenties ex ea praeda redactum esse auctor est Antias, praeter aurum argentumq. quod in aerarium sit latum: quod quia unde redigi potuerit non apparebat, auctorem pro re posuit. Rex Gentius cum liberis & coniuge & fratre Spoletũ in custodiam ex senatuscõsulto ductus: ceteri captiui Romae in carcerem coniecti, recusantibusq. custodiam Spoletinis Iguuium reges trãsducti. Reliquum ex Illyrico praedae CCXX lembi erant: de Gẽtio rege captos eos Corcyraeis & Apolloniatibus & Dyrrhachinis Q. Cassius ex senatuscõsulto tribuit. Consules eo anno agro tantum Ligurum populato cum hostes exercitus numquam eduxissent, nulla re memorabili gesta, Romam ad magistratus subrogandos redierunt: & primo comitiali die consules crearunt M. Claudium Marcellum, C. Sulpicium Gal- C lum. deinde praetores postero die, L. Liuium, L. Appuleium Saturninum, A. Licinium Neruam, P. Rutilium Caluum, P. Quinctilium Varum, M. Fonteiũ. His praetorib. duae urbanae prouinciae sunt decretae, duae Hispaniae Sicilia ac Sardinia. Intercalatũ eo anno, postridie Terminalia intercalares fuerunt. Augur eo anno mortuus est C. Claudius: in eius locum augures legerunt T. Quinctium Flamininum. & flamen Quirinalis mortuus Q. Fabius Pictor. Eo anno rex Prusias uenit Romam cum filio Nicomede. Is magno comitatu urbem ingressus, ad forum a porta tribunalq. Q. Cassij praetoris perrexit. concursuq. undiq. facto, deos, qui urbem Romam incolerent, senatumq. & populum Romanum salutatum se dixit uenisse: & gratulatum, quod Persea Gentiumq. reges uicissent, Macedonibusq. & Illyrijs in ditionem redactis auxissent imperium. Cum praetor senatũ ei, si uellet, eo die daturum dixisset, biduum petijt, quo templa deum urbemq. & hospites amicosq. uiseret. Datus, qui D circumduceret eum, L. Cornelius Scipio quaestor, qui & Capuam ei obuiã missus fuerat: & aedes, quae ipsum comitesq. eius benigne reciperent, conductae. Tertio post die senatum adit, gratulatus uictoriam est: merita sua in eo bello commemorauit: petijt, ut uotum sibi soluere, Romae in Capitolio x maiores hostias & Praeneste unã Fortunae liceret; ea uota pro uictoria populi Romani esse. Et ut societas secum renouaretur: agerq. sibi de rege Antiocho captus, quem nulli datum a populo Romano Galli possiderent, daretur. Filium postremo Nicomedem senatui commendauit. Omnium, qui in Macedonia imperatores fuerant, fauore est adiutus. Itaq. cetera, quae petebat, concessa: de agro responsum est, legatos ad rem inspiciendam missuros. Si ager populi R. fuisset, nec cuiquam datus esset, dignissimum eo dono Prusiam habituros esse. Si autem Antiochi non fuisset, eo ne populi quidẽ Romani factum apparere. aut si datus Gallis esset, ignoscere Prusiam debere, si ex nullius E iniuria quidquam ei datum uellet populus R. Ne quod detur quidem, gratum esse donum posse, quod eum, qui det, ubi uellet ablaturum esse sciat. Facile Nicomedis commendationem accipere. Quanta cura regum amicorum liberos tueatur populus R. documento Ptolemaeum Aegypti regẽ esse. Cum hoc responso Prusias est dimissus. Munera ei ex sestertijs iussa dari, & uasorum argenteorum pondo L. Et filio regis Nicomedi ea summa munera dari cẽsuerũt, ex qua Masgabae filio regis Massanisae data essent: & ut uictimae aliaq. quae ad sacrificium pertinerent, seu Romae, seu Praeneste immolare uellet, regi ex publico, sicut magistratibus Romanis, praeberẽtur: & ut ex classe, quae Brundisij esset, naues lõgae uiginti assignarentur, quibus uteretur donec ad classem dono datam ei rex peruenisset, L. Cornelius Scipio ne ab eo absccderet, sumptũq. ipsi & comitibus praeberet donec nauẽ cõscen-

disset. Mire laetũ, ex ea benignitate in se populi Romani regem fuisse ferunt: munera sibi ip F
sum emisse, filium iussisse donum populi R. accipere. Haec de Prusia nostri scriptores. Polybius eum regem indignum maiestate nominis tanti tradit: pileatum capite raso obuiã ire legatis solitum, libertũq. se populi Romani ferre, & ideo insignia ordinis eius gerere. Romae quoque cum ueniret in curiam, summisisse se, & osculo limen curiae cõtigisse, & deos seruatores suos senatum appellasse, aliamq. orationem non tam honorificam audientibus quam sibi deformem habuisse. Moratus circa urbem XXX haud amplius dies, in regnum est profectus.

FINIS

EPITOME. LIBRI. XLVI G

EVMENES rex Romam uenit. qui, quia Macedonico bello se mediũ egerat, ne aut hostis iudicatus uideretur, si exclusus esset; aut liberatus crimine, si admitteretur: in cõmune lex lata est, ne cui regi Romam uenire liceret. Claudius Marcellus consul alpinos Gallos,
An.584 C. Sulpicius Gallus consul Ligures subegit. Legati Prusiae regis cõquesti sunt de Eumene, quod fines suos depopularetur: dixeruntq. eum conspirasse cum Antiocho contra populum Romanum. Societas cum deprecantibus Rhodijs iuncta est. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCCXXVII millia, XXII. Princeps senatus lectus M. Aemilius Lepidus. Ptolemaeus Aegyptiorum rex a minore fratre e regno pulsus, missis H
ad eum legatis in regnum restitutus est. Ariarathe Cappadociae rege mortuo, filius eius Ariarathes accepit regnum, & amicitiam per legatos cum populo Romano renouauit. Res praeterea aduersus Ligures, Corsos, & Lusitanos uario euẽtu gestas, & motus Syriae mortuo Antiocho, qui filium Antiochum puerum admodum reliquerat, continet. Hunc Antiochum puerum cum Lysia tutore eius Demetrius Seleuci filius, qui Romam obses missus fuerat, clam, quia non dimittebatur a Romanis, interemit: & ipse in regnum receptus. L. Aemilius Paullus, qui Perseum uicerat, mortuus: cuius tanta abstinentia fuit, ut, cum ex Hispania, & Macedonia maximas opes retulisset, uix ex auctione bonorum eius redactũ sit, unde dos uxori eius redderetur. Pomptinae paludes a Cornelio Cethego consule, cui ea
An.590 prouincia euenerat, siccatae, agerq. ex ijs factus.

LIBRI. XLVII I

CN. Tremellio tribuno pl. multa dicta est, quod cum M. Aemilio Lepido Pontifice maximo iniuriose contenderat. Sacrorumq. magistratuum ius potentius fuit. Lex de ambitu lata. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCCXXIIX millia, CCCXIV. Et princeps senatus lectus Aemilius Lepidus. Inter Ptolemaeos fratres, qui
An.594 diffidebant, foedus ictum, ut alter in Aegypto, alter Cyrenis regnaret. Ariarathes Cappadociae rex consilio Demetrij regis Syriae & uiribus pulsus regno, a senatu restitutus est. Missi a senatu legati, qui inter Massanissam & Carthaginiẽses de agro iudicarẽt. C. Marcius consul aduersum Dalmatas parum prospere primum, postea feliciter pugnauit. cum quibus bello confligendi caussa fuit, quod Illyrios populi Romani socios uastauerant. eandemque gentem Cornelius Nasica consul domuit. Q. Opimius consul transalpinos Ligu- K
An.595 res, qui Massiliensium opida Antipolim & Nicaeam uastabant, subegit. Praeterea in Hispa
An.596 nia a compluribus parum prospere res gestas continet. Consules anno quingentesimo nonagesimo octauo ab urbe condita, magistratum peractis comitijs, insequentisq. anni consulibus creatis, inire coeperunt. Mutandi comitia caussa fuit, quod Hispani rebellabant.
An.598. Legati ad disceptandum inter Massanissam & Carthaginienses missi, nunciauerunt uim naualis materiae se Carthagine deprehendisse. Aliquot praetores a prouincijs auaritiae nomine accusati, damnati sunt.

LIBRI

A LIBRI. XLIIX

LVSTRVM a censoribus conditum est. Censa sunt ciuium capita CCCXXIV millia. Semina tertij belli Punici referuntur. Cum in finibus Carthaginiensium maximus Numidarum exercitus, Archobarzane duce Syphacis nepote, diceretur esse, M. Porcius Cato suasit, ut Carthaginiensibus, qui exercitum specie contra Massanissam regẽ, sed re uera cõtra Romanos accitum in finibus haberent, bellum indiceretur. contradicente P. Cornelio Nasica, placuit legatos mitti Carthaginem, qui specularentur quid ageretur. Castigato senatu Carthaginiensium, quod contra foedus exercitum & nauales materias haberent, pacem inter Massanissam & eos facere uoluerunt, Massanissa agro, de quo lis erat, cedente. sed Gisgo, Hamilcaris filius, homo seditiosus, qui tunc in magistratu erat, cum senatus pariturum se iudicio legatorum dixisset, ita bellum aduersus Romanos suadendo concitauit, ut legatos, quo minus uiolarentur, fuga explicuerit. Id nunciantes, infestum iã senatum Carthaginiensibus, infestiorẽ fecerunt. M. Porcius Cato funus mortui filij in praetura, tenuissimo, ut ualuit, (nam pauper erat) sumptu fecit. Andriscus, qui se Persei filium, regis quondam Macedoniae, ingenti asseueratione mentiretur, Romã missus. M. Aemilius Lepidus, qui princeps senatus ab sextis iam censoribus erat lectus, antequam exspiraret, praecepit filijs, lecto se strato sine linteis, sine purpura efferrent: in reliquum funus ne plus quã aeris denos consumerent: imaginum specie, non sumptibus nobilitari maximorum uirorũ funera solere. De ueneficijs quaesitum. Poblicia & Licinia nobiles feminae, quae uiros suos necasse insimulabantur, cognita caussa, cum praetori praedes uadesque dedissent, cognatorum decreto necatae sunt. Gulussa Massanissae filius denunciauit Carthagine delectus agi, classem comparari, & haud dubium bellum strui. Cum Cato suaderet, ut ijs bellum indiceretur, P. Cornelio Nasica dicentẽ nihil temere faciundum, placuit decem mitti legatos exploratum. L. Licinius Lucullus, A. Postumius Albinus consules cum delectum seuere agerent, nec quemquam gratia dimitterent: a tribunis plebis, qui pro amicis suis uacationem impetrare non potuerunt, in carcerem coniecti sunt. Hispaniense bellum cum parum prospere aliquoties gestum ita confudisset ciuitatem Romanam, ut ne ij quidem inuenirentur, qui aut tribunatum exciperent, aut legati ire uellent, P. Cornelius Aemilianus processit: & excepturum se militiae genus, quodcumque imperatũ esset, professus est. quo exemplo ad militandi studium omnes incitauit. L. Lucullus consul, cum M. Claudius Marcellus, cui successerat, pacasse omnes Celtiberiae populos uideretur, Vaccaeos, Cãtabros, & alias adhuc incognitas nationes in Hispania subegit. Ibi P. Cornelius Africanus Scipio Aemilianus, L. Paulli filius, Africani nepos, sed adoptiuus, prouocatorem barbarum tribunus militum occidit: & in expugnatione Intercatiae urbis maius etiã periculum adijt. nam murum primus omnium trãscendit. Ser. Sulpicius Galba praetor male aduersus Lusitanos pugnauit. Cum legati ex Africa cum Carthaginiensium oratoribus, & Gulussa Massanissae filio redijssent, dicerentq. se & exercitum & classem Carthagine deprehendisse, perrogari sententias placuit. Catone & alijs principibus senatus suadentibus, ut in Africam confestim transportaretur exercitus, quod Cornelius Nasica dicebat nondum sibi iustam caussam bellandi uideri: placuit, ut bello abstinerent, si Carthaginienses classem exussissent, & exercitum dimisissent: si minus, proximi consules de bello Punico referrent. Cum locatum a censoribus theatrum exstrueretur, P. Cornelio Nasica auctore, tamquã inutile & nociturum publicis moribus, ex S.C. destructum est: populusq. aliquandiu stans ludos spectauit. Carthaginiẽses cum aduersum foedus bellum Massanissae intulissent, uicti eo nonagesimũ secundum annum habente, & sine pulpamine mandere, & gustare pacem tantummodo solito: insuper Romanum bellum meruerunt.

B C D E An. 599

LIBRI. XLIX

TERTII Punici belli initium altero & sexcentesimo anno ab urbe condita, intra quintum annum, quam erat coeptum, consummati. Inter M. Porcium Catonem & Scipionem Nasicam, quorum alter sapientissimus uir in ciuitate habebatur, alter optimus uir etiam a senatu iudicatus erat, diuersis certatum est sententijs: Catone suadente bellum, &, ut tolle- An. 601

retur,deleretur q. Carthago, Nasica dissuadente : placuit tamen, eo quod contra foedus na F
ues haberent, & extra fines exercitum duxissent: quodq. socio populi R. & amico Massani-
sae arma intulissent, & quod filium eius Gulussam, qui cum legatis Romanis erat, in opidū
non recepissent, bellum ijs indici. Prius quā ullae copiae in naues imponerentur, Vticēses
legati Romam uenerunt, se, suaq. omnia dedētes. Ea legatio uelut maximum belli omen,
grata patribus, acerba Carthaginiensibus fuit. Diti patri ludi ad Terentum ex praecepto li
brorum Sibyllinorum facti: qui anno centesimo, primo Punico bello, quingentesimo & al
tero anno ab urbe condita facti fuerant. Legati triginta Romam uenerunt, per quos Car
thaginienses se dedebant. Catonis sententia peruicit, ut decreto perstaretur : &, ut cōsules
quāprimum proficiscerentur ad bellum. Qui ubi in Africam transierunt, acceptis, quos im
perauerant, trecentis obsidibus, & armis, omnibusq. instrumentis belli, si qua Carthagini
erant : tunc cum ex auctoritate patrum iuberent, ut in alium locum dū procul a mari decē G
millia passuum, nec minus remotum opidum facerent, indignitate rei ad bellandum Car-
thaginienses compulerunt. Obsideri oppugnariq. coepta est Carthago a L. Marcio, M. Ma-
nilio consulibus. In qua oppugnatione, cum neglectos ab una parte muros duo tribuni te-
mere cum cohortibus irrupissent, & ab opidanis grauiter caederentur, a Scipione Africa-
no expliciti sunt. per quem & castellum Romanorum, quod nocte oppugnabant, paucis
equitibus iuuātibus liberatum est : castrorumq. quae Carthaginienses omnibus copijs pa
riter ab urbe egressi oppugnabant, liberatorum is ipse praecipuam gloriam tulit. Praeterea
cum ab irrita oppugnatione Carthaginis consul, (alter enim Romā ad comitia ierat) exer
citum ducere aduersus Hasdrubalē uellet, qui cum altera manu iniquum saltū insederat:
suasit primo consuli, ne tam iniquo loco confligeret. uictus deinde complurium, qui & pru
dentiae eius & uirtuti inuidebant, sententijs, & ipse saltum ingressus est. cumq., sicut praedi H
xerat, fusus fugatusq. esset Romanus exercitus, & duae cohortes ab hoste obsiderētur : cū
exiguis equitum turmis in saltum reuersus liberauit eas, & incolumes reduxit. Quam uir-
tutem eius & Cato uir promptioris ad uituperandum linguae, in senatu sic prosecutus est,
ut diceret reliquos, qui in Africa militarent, umbras militare; Scipionē uigere. Et populus
Romanus eo fauore illum complexus est, ut comitijs complurimae eum tribus consulem
scriberent : cum hoc per aetatem non liceret. Cum L. Scribonius tribunus pl. rogationem
promulgasset, ut Lusitani, qui in fidem po. Ro. dediti a Ser. Galba in Gallia uenissent, in li-
bertatem restituerētur : M. Cato acerrime suasit. exstat oratio in annalibus eius inclusa. Q.
Fuluius Nobilior & saepe ab eo in senatu laceratus, respondit pro Galba, ipse quoque Gal
ba, cum se damnari uideret, complexus duos filios praetextatos, & filium Caij Sulpicij, cu
ius tutor erat, ita miserabiliter pro se locutus est, ut rogatio antiquaretur. exstāt tres oratio I
nes eius : duae aduersum Libonē tribunum plebis, rogationesq. eius habitas de Lusitanis:
una contra L. Cornelium Cethegum, in qua Lusitanos prope se castra habētes caesos fate-
tur : quod compertum habuerit, equo, atque homine suo ritu immolatis per speciem pacis
adoriri exercitum suū in animo habuisse. Andriscus quidā ultimae sortis homo, Persei re-
gis se filiū ferēs, & mutato nomine Philippus uocatus, cum ab urbe Roma, quo illū Deme-
trius Syriae rex ob hoc ipsum mēdaciū miserat, clā profugisset, multis ad falsam eius fabu
lam uelut ad ueram coeuntibus, contracto exercitu, totam Macedoniam aut uoluntate in-
colentium, aut armis occupauit. Fabulam autem huiusmodi finxerat : Ex pellice se & Per-
seo rege ortum, traditum educandum Cretae se cuidam esse : ut in belli casus, quod ille cū
Romanis gereret, aliquod uelut semen stirpis regiae exstaret. Perseo demortuo, Adramiti
se educatum usque ad duodecimum annum aetatis. patrē eum esse credentem, a quo educa K
retur, ignarum generis fuisse sui. affecto deinde eo, cum prope ad ultimum uitae finē esset,
detectam tādem sibi originem suam : falsaeq. matri libellum datum signo Persei regis si-
gnatum, quem sibi traderet, cum ad puberem aetatem uenisset : obtestationesque ultimas
adiectas, ut res in occulto ad id tempus seruaretur. pubescēti libellum traditum : in quo re
licti sibi duo thesauri a patre dicerentur. tum scientem mulierē subditicium se esse, ueram
stirpem ignorāti edidisse genus, atq. obtestatam, ut, prius quam ad Eumenem manaret res,
Perseo inimicum, excederet ijs locis, ne interficeretur. eo se exterritum, simul sperantem
aliquod auxilium a Demetrio, in Syriam se contulisse : atq. ibi primum, quis ipse omnino
esset, palam expromere ausum.

LIBRI

A LIBRI . L

Thessalia, cum & illam inuadere armis, atque occupare Pseudophilippus uellet, per Romanorum legatos auxilijs Achaeorum defensa est. Prusias rex Bithyniae, omniũq. humillimorum uitiorum a Nicomede filio adiuuante Attalo rege Pergami, occisus est. Habebat alterum filium, qui pro superiore ordine dentium enatum habuisse unũ os continẽs dicitur. Cum legatos ad pacem inter Nicomedem & Prusiam faciẽdam Romani misissent: & unus ex ijs caput multis cicatricibus farsum haberet, alter pedibus aeger esset, tertius ingenio socors haberetur: dixit Cato eam legationem nec caput nec pedes nec cor habere. In Syria, quae eo tempore ex stirpe generis Persei regis Macedonum inertia socordiaq. similem Prusiae regem habebat: iacente eo in ganeo & lustris, Hãmonius regnabat: per B quem & amici omnes regis, & Laodice regina, & Antigonus Demetrij filius occisi. Massanissa Numidiae rex maior nonaginta annis uir insignis decessit. Inter cetera opera iuuenilia, quae ad ultimum edidit, adeo etiam uersus in senectam uiguit, ut post sextum & octogesimum annum filium genuerit. Inter tres liberos eius, maximum natu Micipsam, Gulussã, & Manastabalem, qui etiam Graecis litteris erat eruditus, P. Scipio Aemilianus, cum commune eis pater regnum reliquisset, & diuidere eos arbitro Scipione iussisset, administrationem regni diuisit: Item Phameae Himilconi praefecto equitũ Carthaginiensiũ, uiro forti, & cuius opera praecipua Poeni utebantur, persuasit, ut cum equitatu suo ad Romanos trãsiret. Trium legatorum, qui ad Massanissam missi fuerant, Claudius Marcellus coorta tempestate fluctibus obrutus est. Carthaginiẽses Hasdrubalem Massanissae nepotem, quẽ praetorem habebant, proditionis suspectum in curia interemerunt. quae suspicio inde emanauit, quod propinquus esset Gulussae, auxilia Romanorum iuuantis. P. Scipio Aemilianus C cum aedilitatem peteret, consul a populo dictus, quoniam per annos consulem fieri non licebat, cum maximo certamine suffragantibus plebeijs, & repugnantib. aliquãdiu patribus, legibus solutus, & consul creatus est. M. Manilius nonnullas urbes circumpositas Carthagini expugnauit. Pseudophilippus in Macedonia caeso cum exercitu M. Iuuentio praetore, a Q. Caecilio uictus, captusq. est, recepta Macedonia. An. 607

LIBRI . LI

Carthago in circuitu mill. XXIV passuum patens, magno labore obsessa, & per partes capta est, primum a Mancino legato, deinde a Scipione consule, cui extra sortem prouincia Africa data erat. Carthaginiẽses portu nouo, quia uetus a Scipione erat obstructus, D facto, & cõtracta clã exigua classe, nauali proelio infeliciter pugnauerũt. Hasdrubalis quoquẽ eorum ducis castra ad Nepherim opidum loco difficillimo sita cum exercitu deleta sunt a Scipione. qui tandem urbem expugnauit septingentesimo anno quam erat condita. spoliorũ maior pars Siculis, quib. ablata erant, reddita. Vltimo urbis excidio cũ se Hasdrubal Scipioni dedidisset, uxor eius, quae paucis ante diebus de marito impetrare nõ potuerat, ut ad uictorẽ transfugeret, se flagrantis in medium urbis incẽdium duobus cum liberis ex arce praecipitauit. Scipio exemplo patris sui Aemilii Paulli, qui Macedoniam uicerat, ludos fecit, transfugasq. atq. fugitiuos bestijs obiecit. Belli Achaici semina referũtur haec: quod legati populi Romani ab Achaicis pulsati sunt. Corinthum missi erant, ut eas ciuitates, quae sub ditione Philippi fuerant, ab Achaico concilio secernerent. An. 603

E LIBRI . LII

Cum Achaeis, qui in auxilium Boeotos & Chalcidenses habebant, Q. Caecilius Metellus ad Thermopylas bello confixit. quib. uictis, dux eorum Critolaus ueneno sibi mortem consciuit. in cuius locum Diaeus Achaici motus primus auctor, ab Achaeis dux creatus, ad Isthmon a L. Mummio consule uictus est. qui, omni Achaia in deditionem accepta, Corinthũ ex senatus consulto diruit, quia ibi legati Romani uiolati erant. Thebae quoque & Chalcis, quae auxilio fuerant, dirutae. Ipse Mummius se abstinentissimum uirum egit: nec quidquam ex ijs opibus ornamentisq. quae praediues Corinthus habuit, in domũ eius peruenit. An. 604

peruenit. Q. Caecilius Metellus de Andrisco triumphauit: P. Cornelius Scipio Africanus Aemilianus de Carthagine & Hasdrubale. Viriathus primum in Hispania ex pastore uenator, & ex uenatore latro, mox iusti quoque exercitus dux factus, uniuersam Lusitaniā occupauit: M. Vitilium praetorem, fuso eius exercitu, cepit. post quem C. Plautius praetor nihilo felicius rem gessit, tantumque terrorem is hostis intulit, ut aduersus eum consulari opus esset & duce & exercitu. Praeterea motus Syriae, & bella inter reges gesta referuntur. Alexander homo ignotus, & incertae stirpis, occiso (sicut ante dictum est) Demetrio rege, in Syria regnabat. Hunc Demetrius, Demetrij filius, qui a patre quondam ob incertos belli casus ablegatus in Gnidon fuerat, contempta socordia inertiaq. eius, adiuuante Ptolemaeo Aegypti rege, cuius filiam Cleopatram acceperat in matrimonium, bello interemit. Ptolemaeus in caput grauiter uulneratus, inter curationē, dum ossa medici terebrare contendunt, exspirauit: atque in locum eius frater minor Ptolemaeus, qui Cyrenis regnabat, successit. Demetrius ob crudelitatem, quam per tormenta in suos exercebat, a Diodoto quodam uno ex subiectis, qui Alexandri filio bimulo admodum regnum asserebat, bello superatis, Seleuciam fugit. L. Mummius de Achaeis triumphauit. signa aerea, marmoreaq., & tabulas pictas in triumpho tulit. F G

LIBRI. LIII

An. 607 Ap. Claudius consul Salassos, gentem Alpinam, domuit. Alter Pseudophilippus in Macedonia a L. Trebellio quaestore cum exercitu caesus est. Q. Caecilius Metellus proconsul Celtiberos cecidit. a Q. Fabio proconsule pars maxima Lusitaniae, expugnatis aliquot urbibus, recepta est. C. Iulius senator Graece res Romanas scribit. H

LIBER. LIV

Q. Pompeius consul in Hispania Termestinos subegit. cum eisdem quidem, & Numantinis pacem ob infirmitatem fecit. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCCXXIIX millia, CCCXLII. Cum Macedonum legati conquestum uenissent de D. Iunio Silano praetore, quod acceptis pecunijs prouinciam spoliasset: & senatus de querellis eorum uellet cognoscere: T. Manlius Torquatus, Silani pater, petijt, impetrauitq. ut sibi huiusmodi cognitio mandaretur. & domi caussa cognita, filium condemnauit, abdicauitq.: ac ne funeri quidem eius, cum suspendio uita finisset, interfuit: sedensq. domi potestatem consulentibus ex instituto fecit. Q. Fabius proconsul, rebus in Hispania prospere gestis, labem imposuit, pace cum Viriatho aequis condicionibus facta. Viriathus a proditoribus consilio Seruilij Caepionis interemptus est, & ab exercitu eius multū comploratus, ac nobilissime tumulatus, uir duxq. maximus, & per quattuordecim annos, quib. cum Romanis bellum gessit, frequentius superior. (An. 609 in margin) I

LIBRI. LV

An. 612 P. Cornelio Nasica, cui cognomen Scipioni fuit, ab irridente Curatio tribuno plebis impositum: & D. Iunio Bruto consulibus delectum habentibus, in conspectu tironum res saluberrimi exempli facta est. nam C. Matienus accusatus est apud tribunos plebis, quod exercitum in Hispania deseruisset: damnatusq. sub furca diu uirgis caesus est, & sestertio nummo uenijt. Tribuni plebis, quia non impetrarent, ut sibi denos quos uellent milites eximere liceret, consules in carcerē duci iusserūt. Iunius Brutus cōsul in Hispania ijs, qui sub Viriatho militauerant, agros & opidum dedit, quod Valentia uocatum est. M. Popillius a Numantinis, cum quibus pacem factam senatus irritam fieri censuerat, cum exercitu fusus fugatusq. est. C. Hostilio Mancino consule sacrificante, pulli ex cauea auolauerunt. conscendenti deinde nauim, ut in Hispaniam proficisceretur, accidit audiri: Mane Mancine. Quae auspicia tristia fuisse euentu probatū est. uictus enim a Numantinis & castris exsutus, cum spes nulla seruandi exercitus esset, pacem cū eis fecit ignominiosam, quam ratam esse senatus uetuit. Triginta millia Romanorum a Numantinorum millibus K An. 613

quattuor

A quattuor uicta erant. D. Iunius Lusitaniam urbium expugnationibus usque ad oceanũ per domuit: & cum fluuium Obliuionem transire nollent, raptum signifero signum ipse trãstu lit: & sic, ut transgrederentur milites, persuasit. Alexandri filius rex Syriae, decẽ annos ad modum habens, a Diodoro, qui Trypho cognominabatur, tutore suo, per fraudem occisus est, corruptis medicis, qui eum calculi dolore consumi ad populum mentiti, dum secant illum, occiderunt.

LIBRI. LVI

D. IVNIVS Brutus in ulteriore Hispania feliciter aduersus Callaecios pugnauit. dissimili euentu M. Aemilius Lepidus proconsul aduersus Vaccaeos rem gessit, cladem que similem Numantinae passus est. Ad exsoluendum Numantini foederis religione populum, Mancinus cum huius rei auctor fuisset, deditus Numantinis, non est receptus. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCCXXIII millia. Fuluius Flaccus cõsul Vardeos in Illyrico subegit. M. Cosconius praetor in Thracia cum Scordiscis prospere pugnauit. Cum uitio ducum bellum Numantinum non sine publico pudore duraret, delatus est ultro Scipioni Africano a senatu populoq. Romano consulatus: quem cum illi capere ob legẽ, quae uetabat quemquam iterum consulem fieri, non liceret, sicuti priori consulatu, legibus solutus est. Bellum Seruile in Sicilia ortum, cum opprimi a praetorib. non potuisset: C. Fuluio consuli mandatum est. Huius belli initium fuit Eunus seruus, natione Syrus, qui contracta agrestium seruorum manu, & solutis ergastulis, iusti exercitus numerũ impleuit. Cleo quoque alter seruus ad LXX millia seruorum contraxit. et copijs iunctis cõtra populum Romanum, exercitumq. eius bellum saepe gesserunt. AN. 615. B C

LIBRI. LVII

SCIPIO Africanus Numantiam obsedit. & corruptum licentia luxuriaq. exercitum ad seuerissimã militiae disciplinam reuocauit. omnia enim deliciarum instrumẽta recidit: duo millia scortorum a castris eiecit: militem quotidie in opere habuit, & triginta dierum frumentum ac septenos uallos ferre cogebat. aegre propter onus incedenti dicebat: Cum gladio te uallare scieris, uallum ferre desinito. Alij nimium habiliter paruum scutum ferenti, eum scutum amplius iusto ferre iussit: neque id se reprehendere, quando melius scuto, quam gladio, uteretur. Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, uitibus; si extraneus, fustibus cecidit. Iumenta omnia ne exonerarent militem, uendidit. saepe aduersus irruptiones hostium feliciter pugnauit. Vaccaei obsessi, liberis & coniugib. trucidatis, ipsi se interemerunt. Scipio amplissima munera sibi ab Antiocho rege Syriae missa, cum celare alijs imperatoribus regum munera mos esset, pro tribunali accepturum se esse dixit. eaq. omnia referre quaestorem in publicas tabulas iussit, ex iis uiris fortibus munera se daturum. Cum undique Numantiam obsidione clausisset, & oppressos fame uideret urgeri hostes; qui pabulatum exierant, uetuit interimi: quod diceret uelocius eos absumpturos frumentum quod haberent, si plures fuissent. AN. 616. D

LIBRI. LIIX

E TI. Sempronius Gracchus tribunus plebis cum agrariam legẽ ferret aduersus uoluntatem senatus, & equestris ordinis, ne quis ex publico agro plus quam D. iugera possideret, in eum furorem exarsit, ut M. Octauio collegae caussam diuersae partis defendẽti, potestatẽ lege lata abrogaret: seq. & Caium fratrem, & Ap. Claudium socerum triumuiros ad diuidũdum agrum crearet. Promulgauit & aliam legẽ agrariam: qua si quis latius agrũ patefaceret, ut ijdem triumuiri iudicarent, qua publicus ager, qua priuatus esset. deinde cum minus agri esset, quam quod diuidi posset sine offensa etiã plebis; quoniam eos ad cupiditatem ampla modo sperandi incitauerat, legem se promulgaturum ostendit, ut ijs, qui Sempronia lege agrum accipere deberent, pecunia, quae regis Attali fuisset, diuideretur. Heredem autem populum Romanum reliquerat Attalus rex Pergami, Eumenis filius. Tot AN. 617.

indignita-

indignitatibus commotus grauiter senatus, ante omnes P. Mucius consul, qui cum in sena- F
tu in Gracchum perorasset, raptus ab eo ad populum, delatusq. plebi, rursus in eum pro rostris concionatus est. Cum iterum tribunus plebis creari uellet Gracchus, auctore P. Cornelio Nasica in Capitolio ab optimatibus occisus est, ictus primum fragmentis subselliorum: & inter alios, qui in eadem seditione occisi erant, insepultus est in flumen proiectus. Res praeterea in Sicilia uario euentu aduersus fugitiuos gestas continet.

LIBRI LIX

AN.618. NVMANTINI fame coacti, ipsi se per uicem tradentes trucidauerunt. Captam urbē Scipio Africanus deleuit, & de ea triumphauit, quartodecimo anno post Carthaginem deletam. P. Rupilius consul in Sicilia cum fugitiuis debellauit. Aristonicus regis Eumenis filius, Asiam occupauit: cum testamento Attali regis legata populo Romano libera esse de- G
AN.619. beret. Aduersus eum P. Licinius Crassus consul, cum idem pontifex maximus esset, quod numquam antea factum erat, extra Italiam profectus, proelio uictus, & intereptus est. M. Perperna consul uictum Aristonicum in deditionem accepit. Q. Pompeius, & Q. Metellus
AN.620. tunc primum uterque ex plebe censores facti. Lustrum a censoribus est conditum. censa sunt capita CCCLXIIX millia, DCCCXXIII, praeter pupillos & uiduas. Q. Metellus censor censuit, ut omnes cogerentur ducere uxores liberorum procreandorū caussa. exstat oratio eius, quam Augustus Caesar, cum de maritandis ordinibus ageret, uelut in haec tēpora scriptam in senatu recitauit. C. Atinius Labeo tribunus plebis Q. Metellum censorem, a quo in senatu legendo praeteritus erat, de saxo deijci iussit: quod ne fieret, ceteri tribuni plebis auxilio fuerunt. Cum Carbo tribunus plebis rogationem tulisset, ut eundem H
tribunum plebis, quoties uellet, creari liceret: rogationem eius P. Africanus grauissima oratione dissuasit: in qua dixit Ti. Gracchum iure caesum uideri. Gracchus contra suasit rogationem: sed Scipio tenuit. Bella inter Antiochum regem Syriae, & Phraatē Parthorum regem gesta, nec magis quietae res Aegypti referūtur. Ptolemaeus Euergetes cognominatus, ob nimiā crudelitatem suis inuisus, incensa a populo regia, clam in Cyprum profugit. & cum sorori eius Cleopatrae, quā, filia eius uirgine per uim compressa, & in matrimoniū ducta, repudiauerat, regnum a populo datum esset, infensus, filiū, quem ex illa habebat, in Cypro occidit: caputq. eius & manus & pedes matri misit. Seditiones a triumuiris, Fuluio Flacco, C. Graccho, & C. Carbone agro diuidūdo creatis excitatae. quibus cum P. Scipio Africanus aduersaretur, fortisq. ac ualidus pridie domum se recepisset, mortuus in cubiculo inuentus est. Suspecta fuit, tāquam uenenum ei dedisset Sempronia uxor: hinc maxime, L
quod soror esset Gracchorum, cum quibus simultas Africano fuerat. de morte tamen eius nulla quaestio acta. Defuncto eo seditiones triumuirales acrius exarserūt. C. Sempronius
AN.621. consul contra Iapudas primo rem male gessit, mox uictoria cladem acceptam emendauit, uirtute D. Iunij Bruti, eius, qui Lusitaniam subegerat.

LIBRI LX

AN.624. L. Aurelius COS. Sardos rebellantes subegit. Fuluius Flaccus primus omnium transalpinos Ligures bello domuit, missus in auxilium Massiliensib. aduersus Saluios Gallos, qui populabantur fines Massiliensium. L. Opimius praetor Fregellanos, qui defecerant, in deditionem accepit: Fregellas diruit. Pestilentia in Africa ab ingenti multitudine locustarū, K
& deinde necatarum strage fuisse traditur. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCCXC millia, DCCXXXVI. C. Gracchus, Tiberij frater, tribunus pl. eloquentior, quam frater, perniciosas aliquas leges tulit: inter quas frumentariā, ut semisse & triente frumentum plebi daretur: alteram legem agrariam, quam frater eius tulerat: tertiam, qua equestrem ordinem, tunc cum senatu consentientem corrūperet, ut sexcenti ex equitibus in curiam sublegerentur: & quia illis temporibus CCC tantum senatores erant, DC equites trecentis senatoribus admiscerentur, idest, ut equester ordo bis tantum uirium in senatu haberet. & continuato in alterum annum tribunatu, legibus agrarijs latis effecit, ut cōplures coloniae in Italia deducerentur, & una in solo dirutae Carthaginis: quó

ipse

A ipse triumuir creatus coloniam deduxit. Praeterea res a Q. Metello cõsule aduersus Baleares gestae continet, quas Graeci Gymnesias appellant, quia aestatẽ nudi exigant. Baleares a teli missu appellati, uel a Baleo Herculis comite ibi relicto tũc, cum Hercules ad Geryonem nauigaret. Motus quoque Syriae referuntur, in quibus Cleopatra Demetrium uirũ suum, & Seleucum filium, indignata quod occiso patre eius a se, iniussu suo diadema sumpsisset, interemit. An.627

LIBRI. LXI

C. SEXTIVS proconsul uicta Saluiorum gente, coloniam Aquas Sextias condidit, ob aquarum copiam & calidis & frigidis fontibus, atque a nomine suo ita appellatas. Cn. Domitius proconsul contra Allobroges ad opidum Vindalium feliciter pugnauit. Quibus bellum inferendi caussa fuit, quod Teutomalium Saluiorum regem fugientẽ recepissent, & omni ope iuuissent: quodq. Aeduorum agros, sociorũ populi Romani, uastauissent. B C. Gracchus, seditioso tribunatu acto, cum Auentinum quoque armata multitudine occupauisset, a L. Opimio consule ex S. C. uocato ad arma populo, pulsus, interemptus est, & cum eo Fuluius Flaccus consularis socius eiusdẽ furoris. Q. Fabius Maximus consul Paulli nepos, aduersus Allobroges, & Bituitum Aruenorum regẽ feliciter pugnauit. Ex Bituiti exercitu caesa millia hominum centum uiginti. & cum ipse ad satisfaciẽdum senatui Romam profectus esset, Albae custodiendus datus est, quia contra pacẽ uidebatur, ut in Galliam remitteretur. Decretum quoque est, ut Congentiatus filius eius comprehensus Romam mitteretur. Allobroges in deditionem accepti. L. Opimius accusatus apud populum a Q. Decio tribuno plebis, quod indemnatos ciues in carcerem coniecisset, absolutus est. An.629.

C

LIBRI. LXII

Q. MARCIVS Cos. Stoenos gentem Alpinam expugnauit. Micipsa Numidarum rex mortuus, regnum tribus filijs reliquit, Adherbali, Hiempsali, & Iugurthae fratris filio, quem adoptauerat. L. Caecilius Metellus Dalmatas subegit. Iugurtha Hiempsalẽ fratrem bello petijt, quem uictum interemit: Adherbalem regno expulit, qui a senatu restitutus est. L. Caecilius Metellus, Cn. Domitius Ahenobarbus censores duos & triginta senatu mouerunt. Praeterea motus Syriae regum continet. An.632.

LIBRI. LXIII

D C. PORCIVS consul in Thracia male aduersus Scordiscos pugnauit. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCCXCIV millia, CCCXXXVI. Aemilia, Licinia, & Marcia uirgines Vestales incesti damnatae sunt. idq. incestum quemadmodum commissum, deprehensum & uindicatum sit, refertur. Cimbri gens uaga populabundi in Illyricum uenerunt, ab ijs Papirius Carbo consul cum exercitu fusus est. Liuius Drusus consul aduersus Scordiscos, gentem a Gallis oriundam, in Thracia feliciter pugnauit, magnumq. honorem tulit. An.636. An.637. An.638.

LIBRI. LXIV

E ADHERBAL bello petitus a Iugurtha, & in opido Cirta obsessus, contra denunciationem senatus ab eo occisus est. Ob hoc ipsi Iugurthae bellum indictum: idq. Calpurnius Bestia consul gerere iussus, pacem cum Iugurtha iniussu populi & senatus fecit. Iugurtha fide publica euocatus ad indicandos auctores consiliorum suorum, quod multos pecunia in senatu corrupisse dicebatur, Romam uenit: & propter caedem admissam in regulum quendam nomine Massiuam, qui regnum eius populo R. inuisi appetebat, Romae interfectũ, cum periclitaretur, caussam capitis dicere iussus, clam profugit, & cedens urbe fertur dixisse, O urbem uenalem & cito perituram, si emptorem inuenerit. A. Postumius legatus infeliciter proelio aduersus Iugurtham gesto pacem quoque adiecit ignominiosam, quam non esse seruandam senatus censuit. An.639.

LIBRI

LIBRI. LXV

F

An.641. Q. CAECILIVS Metellus consul duobus proelijs Iugurtham fudit, totamq. Numidiam uastauit. M. Iunius Silanus consul aduersum Cimbros infeliciter pugnauit. legatis Cimbrorum sedem & agros, in quibus considerent, postulantibus senatus negauit. M. Minucius proconsul contra Thracas prospere pugnauit. L. Cassius consul a Tigurinis Gallis pago Heluetiorum, qui a ciuitate secesserāt, in finibus Allobrogum cū exercitu caesus est. milites, qui ex clade superauerant, obsidibus datis, & dimidia rerum omnium parte, ut incolumes dimitterentur, cum hostibus pacti sunt.

An.643.

LIBRI. LXVI

G

IVGVRTHA pulsus a C.Mario ex Numidia, auxilio Bocchi Maurorum regis adiutus est, & caesis proelio Bocchi quoque copijs, nolēte Boccho bellum infeliciter susceptū diutius sustinere, uinctus ab eo & traditus Mario est: in qua re praecipua opera L. Cornelij Sullae quaestoris Marij fuit.

LIBRI. LXVII

M. AVRELIVS Scaurus legatus consulis a Cimbris fuso exercitu captus est: & cum in consilium ab ijs euocatus deterreret eos ne alpes transirent Italiam petituri, eo quod diceret Romanos uinci non posse, a Bolo rege feroci iuuene occisus est. Ab ijsdem hostibus Cn. Mallius consul & Q. Seruilius Caepio proconsul uicti proelio, castris quoque binis exsuti sunt. octoginta millia militum occisa, calonum ac lixarum quadraginta millia. Secū dum populi Romani iussionem, Caepionis, cuius temeritate clades accepta erat, damnati bona publica sunt, primi post regem Tarquinium, imperiumq. ei abrogatum. In triumpho C.Marij ductus ante currum eius Iugurtha cum duobus filijs, & in carcere necatus est. Marius triumphali ueste in senatum uenit, quod nemo ante eum fecerat: eiq. propter Cimbrici belli metum continuatus per complures annos consulatus est. consulatu secundo & tertio absens consul creatus, quartum consulatum dissimulanter captans consecutus est. Cn. Domitius pontifex maximus populi suffragio creatus est. Cimbri, uastatis omnibus, quae inter Rhodanum & Pyrenaeum sunt, per saltum in Hispaniam transgressi, ibiq. multa loca populati, a Celtiberis fugati sunt: reuersiq. in Galliā, bellicosis se Teutonis cōiunxerunt.

An.645.

H

LIBRI. LXIIX

I

An.648. M. ANTONIVS praetor in Ciliciam maritimos praedones persecutus est. C. Marius consul summa ui oppugnata a Teutonis & Ambronibus castra defendit. duob. deinde proelijs circa Aquas Sextias eos hostes deleuit: in quibus caesa traduntur hostium ducēta millia, capta nonaginta. Marius absens quinctum consul creatus est: triumphum oblatum, donec & Cimbros uinceret, distulit. Cimbri repulso ab alpibus fugatoq. Q. Catulo proconsule, qui fauces alpium obsederat, & ad flumen Athesim castellum editum insederat, reliqueratq., cum uirtute sua explicita fugientem proconsulem exercitumq. persecuti, in Italiam trāsiecissent, iunctis eiusdē Catuli & C.Marij exercitibus, proelio uicti sunt ab eis: in quo caesa traduntur hostium cētum quadraginta millia, capta sexaginta. Marius totius ciuitatis consensu exceptus, pro duobus triumphis, qui offerebantur, uno contentus fuit. K
Primores ciuitatis, qui aliquandiu ut nouo homini ad tantos honores euecto, inuiderāt, conseruatam ab eo rempublicam fatebantur. Poblicius Malleolus matre interempta, primus omnium insutus culleo in mare praecipitatus est. Ancilia cum strepitu mota esse, antequam Cimbricum bellum consummaretur, referuntur. Bella praeterea inter Syriae reges gesta continet.

LIBRI. LXIX

An.649. L. APPVLEIVS Saturninus, adiuuante C. Mario, & per milites occiso A. Nonio competitore, tribunus plebis per uim creatus, non minus uiolenter tribunatum, quā petierat, gessit.

A gessit. et cum legem agrariam per uim tulisset, Metello Numidico, quod in eam nõ iurauerat, diẽ dixit. qui cum a bonis ciuibus defenderetur, ne caussa malorum certaminum esset, in uoluntarium exsilium Rhodum profectus est: ibiq. legendo, & audiendis magnis uiris uacabat. Profecto C. Marius seditionis auctor, qui sextũ consulatum per tribus sparsa pecunia emerat, aqua & igni interdixit. Idem Appuleius Saturninus tribunus pl. C. Memmium candidatum cõsulatus, quem maxime aduersarium actionibus suis timebat, interemit. quibus rebus cõcitato quamplurimum senatu in eius caussam, & C. Marius homo mutabilis, & uarij consilij ingenijq., qui semper secundam fortunam transierat, cum eum tueri minime posset, oppressus armis cum Glaucia praetore, & alijs eiusdẽ furoris socijs, a Rabirio quodam interfectus est. Q. Caecilius Metellus ab exsilio ingenti totius fauore ciuitatis reductus est. M'. Aquillius proconsul in Sicilia bellum seruile concitatum confecit. An. 650.

B

LIBRI. LXX

CVM M'. Aquillius de pecunijs repetundis caussam diceret, ipse rogare iudices noluit. M. Antonius, qui pro eo perorabat, tunicam a pectore eius discidit, ut honestas cicatrices ostenderet: quibus conspectis, indubitanter absolutus est. Cicero eius rei solus auctor. T. Didius proconsul aduersum Celtiberos feliciter pugnauit. Ptolemaeus Cyrenarũ rex, cui cognomen Apioni fuit, mortuus heredem populum Romanum reliquit: & eius regni ciuitates senatus liberas esse iussit. Ariobarzanes in regnum Cappadociae a L. Cornelio Sulla reductus est. Parthorum legati a rege Arsace missi ad Sullam uenerunt, ut amicitiam a populo Romano peterent. P. Rutilius uir summae innocentiae, qui legatus Q. Mucij procõsulis a publicanorum iniurijs Asiam defenderat, inuisus equestri ordini, penes quẽ iudicia erant, repetundarum damnatus, in exsilium missus est. C. Geminius praetor cõtra Thracas infeliciter pugnauit. Senatus cum impotentiã equestris ordinis in iudicijs exercendis ferre nollet, omni ui niti coepit, ut ad se iudicia transferrentur, sustinente caussã eius M. Liuio Druso tribuno plebis: qui, ut uires sibi acquireret, perniciosa spe largitionis plebem concitauit. Praeterea motus Syriae regum continet.

C

LIBRI. LXXI

M. LIVIVS Drusus tribunus pl. ut maioribus uiribus senatus caussam susceptam tueretur, socios, & Italicos populos spe ciuitatis Romanae sollicitauit: ijsque adiuuantibus per uim legibus agrarijs frumentariisq. latis, legem quoque iudicialem tulit, ut aequa parte iudicia penes senatum & equestrem ordinem essent. Cũ deinde promissa socijs ciuitas praestari non posset, irati Italici defectionem coeperunt agitare. eorum coitus, coniurationes, orationesq. in concilijs principum referuntur. propter quae Liuius Drusus etiam senatui inuisus factus, uelut socialis belli auctor, incertum a quo, domi occisus.

D

LIBRI. LXXII

ITALICI populi defecerunt, Picentes, Vestini, Marsi, Peligni, Marrucini, Lucani, Samnites: initio belli a Picentibus orto. Q. Seruilius proconsul in opido Asculo cum omnibus ciuibus Romanis, qui in eo opido erant, occisus est. saga populus sumpsit. Ser. Galba a Lucanis comprehensus, unius feminae opera, ad quam diuertebatur, captiuitate exemptus est. Aesernia & Alba coloniae ab Italicis obsessae sunt. Auxilia deinde Latini nominis, externarumq. gentium missa populo Romano, & expeditiones inuicem, urbiumq. expugnationes referuntur.

E

LIBRI. LXXIII

L. IVLIVS CAESAR consul male aduersus Samnites pugnauit. Nola colonia in potestatem Samnitium cum L. Postumio praetore uenit, qui ab ijs interẽptus est. Complures populi ad hostes defecerunt. Cum P. Rutilius consul parum prospere cõtra Marsos pugnasset, & in proelio cecidisset, C. Marius legatus eius meliore euentu cum hostibus conflixit. An. 660.

sixit. Ser. Sulpicius Pelignos proelio fudit. Q. Caepio legatus Rutilij, cum obsessus prospere in hostes erupisset, & ob eum successum aequatum ei cum C. Mario esset imperium, temerarius factus, & circũuentus insidijs, fuso exercitu cecidit. L. Caesar consul feliciter cõtra Samnites pugnauit. ob eam uictoriam Romae saga posita sunt. et ut uaria belli fortuna esset, Aesernia colonia cum M. Marcello in potestatem Samnitum uenit. Sed & C. Marius proelio Marsos fudit, Hirno Asinio praetore Marrucinorum occiso. C. Caecilius in Gallia transalpina Saluios rebellantes uicit.

LIBRI. LXXIV

CN. POMPEIVS Picentes proelio fudit, & obsedit. propter quam uictoriam Romae praetextae aliaq. magistratuum insignia sumpta sunt. C. Marius cum Marsis dubio euentu pugnauit. Libertini tum primum militare coeperunt. A. Plotius legatus Vmbros, L. Porcius praetor Marsos, cum uterque populus defecisset, proelio uicerunt. Nicomedes in Bithyniae, Ariobarzanes in Cappadociae regna reducti sunt. Cn. Pompeius consul Marsos acie uicit. Cum aere alieno oppressa esset ciuitas, A. Sempronius Asellio praetor, quoniam secundum debitores ius dicebat, ab ijs, qui fenerabantur, in foro occisus est. Praeterea incursiones Thracum in Macedoniam, populationesq. continet.

An. 661

LIBRI. LXXV

A. POSTVMIVS Albinus legatus cum classi praeesset, infamis crimine proditionis ab exercitu suo interfectus est. L. Cornelius Sylla legatus Samnites proelio uicit, & bina castra eorum expugnauit. Cn. Pompeius Vestinos in deditionẽ accepit. L. Porcius consul rebus prospere gestis fusisq. aliquoties Marsis, dum castra eorum expugnat, cecidit. Ea res hostibus uictoriam eius proelij dedit. Cosconius & Lucceius Samnites acie uicerunt. Marium Egnatium nobilissimum hostium ducem occiderunt, compluraque eorum opida in deditionem acceperunt. L. Sulla Hirpinos domuit, Samnites multis proelijs fudit, aliquot populos recepit: quantisq. raro quisquam alius ante consulatum rebus gestis, ad petitionem consulatus Romam est profectus.

LIBER. LXXVI

A. GABINIVS legatus, rebus aduersum Lucanos prospere gestis, multis opidis expugnatis, in obsidione castrorum hostiliũ cecidit. Sulpicius legatus Marrucinos caecidit, uniuersamq. eam regionem recepit. Cn. Pompeius proconsul Vestinos & Pelignos in deditionẽ accepit. Marsi quoque a L. Murena & Caecilio Pio legatis aliquot proelijs fracti pacem petierunt. Asculum a Cn. Pompeio captum est, caesis & a Mamerco Aemilio legato Italicis. Silo Popedius dux Marsorum, auctor huius rei, proelio cecidit. Ariobarzanes Cappadociae, Nicomedes Bithyniae regno a Mithridate Ponti rege pulsi sunt. Praeterea incursiones Thracum in Macedoniam, populationesq. continet.

LIBRI. LXXVII

CVM P. Sulpicius tribunus plebis auctore C. Mario perniciosas leges promulgasset, ut exsules reuocarentur, & noui ciues libertiniq. distribuerentur in tribus, & ut Marius aduersus Mithridatem Ponti regem dux crearetur: & aduersantibus consulibus Q. Pompeio, & L. Sullae uim intulisset, occiso Q. Pompeio consulis filio, genero Syllae: L. Sulla consul cum exercitu in urbem uenit, & aduersus factionẽ Sulpicij & Marij in ipsa urbe pugnauit, eamq. expulit. ex qua duodecim a senatu hostes, inter quos C, Marius pater & filius, iudicati sunt. P. Sulpicius, cum in quadam uilla lateret, indicio serui sui retractus & occisus est; seruus, ut praemiũ promissum indicij haberet, manumissus est, & ob scelus domini praecipitati de saxo deiectus est. C. Marius filius in Africã traiecit. C. Marius pater cum in paludibus Minturnensium lateret, extractus est ab opidanis. & cum ad occidendum eum missus

An. 662.

A sus seruus natione Gallus maiestate tanti uiri perterritus recessisset, impositus publice in nauim delatus est in Africam. L. Sulla ciuitatis statũ ordinauit: exinde colonias deduxit. Q. Pompeius consul ad accipiendum a Cn. Pompeio proconsule exercitum profectus, con silio eius occisus est. Mithridates Ponti rex Bithynia & Cappadocia occupatis, & pulso Aquillio legato, Phrygiam prouinciam populi Romani cum ingenti exercitu intrauit.

LIBRI LXXIIX

MITHRIDATES Asiam occupauit: Q. Oppium proconsulem, item Aquillium legatum in uincula coniecit: iussuq. eius quidquid ciuium Romanorum in Asia fuit, uno die
B trucidatum est. urbẽ Rhodum, quae sola in fide permanserat, oppugnauit: & aliquot proelijs naualibus uictus recessit. Archelaus praefectus regis in Graeciam cum exercitu uenit, Athenas occupauit. Praeterea trepidationem urbium, insularumq., alijs ad populum Romanum ciuitates suas trahentibus, continet.

LIBRI. LXXIX

L. Cornelius Cinna cum perniciosas leges per uim, atque arma ferret, pulsus urbe a Cn. Octauio collega cum VI tribunis pl. imperioq. abrogato, corruptum Ap. Claudij exercitum in potestatem suam redegit, & bellum urbi intulit, accersito C. Mario, cum aliis exsulibus ex Africa. in quo bello duo fratres, alter ex Põpeij exercitu, alter ex Cinnae, igno- AN. 663
C rantes concurrerunt. et cum uictor spoliaret occisum, agnito fratre, ingenti lamentatione edita, rogo ei exstructo, ipse supra rogum se transfodit, & eodem igni consumptus est. Et cum opprimi inter initia potuisset, Cn. Pompeij fraude, qui utramque partem fouendo, uires Cinnae dedit, nec nisi profligatis optimatium rebus auxilium tulit, & consulis segnitie confirmati Cinna & Marius, quattuor exercitibus, quorum duo Q. Sertorio & Carboni dati sunt, urbem circumsederũt. Ostiam coloniam Marius expugnauit, & crudeliter diripuit.

LIBRI. LXXX

ITALICIS populis a senatu ciuitas data est. Samnites, qui soli arma retinebãt, Cinnae
D & Mario se coniunxerunt. ab ijs Plautius cum exercitu caesus est. Cinna & Marius cũ Carbone & Sertorio Ianiculum occupauerunt, & fugati ab Octauio consule recesserunt. Marius Antium, & Ariciam, & Lauiniũ colonias deuastauit. Cum nulla spes esset optimatib, resistendi propter segnitiem & perfidiam & ducum & militum, qui corrupti aut pugnare nolebant, aut ad diuersas partes transibant: Cinna & Marius in urbẽ recepti sunt. qui uelut captam eam caedibus & rapinis uastarunt, Cn. Octauio consule occiso, & omnibus aduersae partis nobilibus trucidatis, inter quos C. Antonio, eloquentissimo uiro, L. & C. Caesare, quorum capita in rostris posita sunt. Crassus filius ab equitibus Fimbriae interẽptus, pater Crassus, ne quid indignum uirtute sua pateretur, gladio se transfixit. Et citra ulla comitia consules in sequentem annum seipsos renunciauerunt. Eodemq. die, quo magistratum inierãt: Marius Sex. Licinium senatorẽ de saxo deijci iussit, editisq. multis sceleribus, AN. 664.
E Idibus Ianuarijs decessit: uir, cuius si examinentur cum uirtutibus uitia, haud facile sit dictu utrum bello melior, an pace perniciosior fuerit. adeo quam rempublicam armatus seruauit, eam primo togatus omni genere fraudis, postremo armis hostiliter euertit.

LIBRI. LXXXI

L. SULLA Athenas, quas Archelaus praefectus Mithridatis occuparat, circumsedit, & cum maximo labore pugnauit: urbi libertatem, & ciuibus quae habuerant, reddidit. Magnesia, quae sola in Asia ciuitas in fide manserat, summa uirtute aduersus Mithridatem defensa est. Praeterea transitus Thracum in Macedoniam continet.

LIBRI . LXXXII F

SVLLA copias regis, quae Macedonia occupata in Thessaliā uenerāt, proelio uicit, cae
An.664 sis hostium centum millibus, & castris quoque expugnatis. renouato deinde bello, iterū exercitum eius fudit, ac deleuit. Archelaus cum classe regia Syllae se tradidit. L. Valerius Flaccus consul collega Cinnae missus, ut Syllae succederet, propter auaritiā inuisus exercitui suo, a C. Fimbria legato ipsius, ultimae audaciae homine, occisus est: & imperium ad Fimbriam translatum. Praeterea expugnatae in Asia urbes a Mithridate, & crudeliter direpta prouincia, incursionesq. Thracum in Macedoniam referuntur.

LIBRI . LXXXIII G

C. FIMBRIA in Asia fusis proelio aliquot copijs Mithridatis, urbem Pergamum cepit, obsessumq. regem non abfuit multum quin caperet. urbem Ilion, quae se potestati Syllae reseruabat, expugnauit ac deleuit, & magnam partem Asiae recepit. Sylla multis
An.665 proelijs Thracas cecidit. Cum L. Cinna, & Cn. Papirius Carbo a se ipsis consules per biennium creati bellum contra Syllam pararent: effectum est per L. Valerium Flaccum principem senatus, qui orationem in senatu habuit, & per eos, qui concordiae studebant, ut legati ad Syllam de pace mitterentur. Cinna ab exercitu suo, quem inuitum cogebat naues conscēdere, & aduersus Syllam proficisci, interemptus est. consulatum Carbo solus gessit. Sylla cum in Asiam transiecisset, pacem cum Mithridate fecit, ita, ut is cederet prouincijs, Asia, Bithynia, Cappadocia. Fimbria desertus ab exercitu, qui ad Syllam transierat, ipse se percussit: impetrauitq. de seruo suo praebens ceruicem, ut se interficeret. H

LIBRI . LXXXIV

SYLLA legatis, qui a senatu missi erant, futurum se in potestate senatus respondit, si ciues, qui a Cinna pulsi ad se confugerant, restituerentur. quae condicio cum iusta senatui uideretur, per Carbonem, factionemq. eius, cui bellum uidebatur utilius, ne conueniret, effectum est. Idem Carbo, cum ab omnibus opidis Italiae colonijsq. obsides exigere uellet, ut fidem illorum contra Syllam obligaret, consensu senatus prohibitus est. Nouis ciuibus S. C. suffragium datum est. Q. Metellus Pius qui partes optimatium secutus erat, cum in Africa bellum moliretur, a C. Fabio praetore pulsus est: senatusq. consultum per factionem Carbonis & Marianarum partium factum est, ut omnes ubique exercitus dimitterentur. libertini in quinque & triginta tribus distributi sunt. Praeterea belli apparatum, quod contra Sullam excitabatur, continet. I

LIBRI . LXXXV

An.667. SYLLA in Italiam cum exercitu transiecit: missisq. legatis qui de pace agerent, & ab cōsule C. Norbano uiolatis, eundem Norbanum proelio uicit. Et cum L. Scipionis alterius cōsulis, cum quo per omnia id egerat, ut pacem iungeret, nec potuerat, castra oppugnaturus esset, uniuersus exercitus consulis sollicitatus per emissos a Sylla milites, signa ad Syllam transtulit: Scipio, cum interimi posset, dimissus est. Cn. Pompeius, Cn. F. eius, qui Asculum ceperat, conscripto uoluntariorum exercitu cum tribus legionibus ad Syllam uenerat, ad quem se nobilitas omnis conferebat, ita, ut deserta urbe ad castra ueniretur. Praeterea expeditiones per uniuersam Italiam utriusque partis ducum referuntur. K

LIBRI . LXXXVI

An.668. CVM C. Marius, C. Marij filius, consul ante annos uiginti per uim creatus esset, C. Fabius in Africa propter crudelitatem, & auaritiam in praetorio suo uiuus exustus est. L. Philippus legatus Sullae Sardiniam, Q. Antonio praetore pulso & occiso, occupauit. Sulla cum Italicis populis, ne timeretur ab ijs uelut erepturus ciuitatem, & suffragij

A fragij ius nuper datum, foedus percussit. idemq. ex fiducia iam certae uictoriae litigatores, a quibus adibatur, uadimonium Romam differre iussit. Cum a parte diuersa urbs adhuc teneretur, L. Damasippus praetor ex uoluntate C. Marij consulis, cum senatum cōtraxisset, omnem quae in urbe erat nobilitatem trucidauit. ex cuius numero Q. Mucius Scaeuola pontifex maximus fugiens in uestibulo aedis Vestae occisus est. Praeterea bellum a L. Murena aduersus Mithridatem in Asia renouatum continet.

LIBRI. LXXXVII

SYLLA C. Marium, exercitu eius fuso deletoq. ad Sacriportum, in opido Praeneste obsedit: urbem Romam ex inimicorum manibus recepit. Marium erumpere tentantem re-
B pulit. Praeterea res a legatis eius eadem ubique fortuna partium gestas continet.

LIBRI. LXXxIIx

SYLLA Carbonem, exercitu eius ad Clusium, ad Fauentiam, Fidentiamq. caeso, Italia expulit: cum Samnitibus, qui soli Italicorum populorum nondum arma deposuerāt, iuxta urbem Romam ante portam Collinam debellauit: recuperataq. Rep. pulcherrimam uictoriam crudelitate, quanta in nullo homine umquam fuit, inquinauit. Octo millia deditorum in uilla publica trucidauit: tabulam proscriptionis posuit: urbem & uniuersam Italiam caedibus repleuit: inter quos omnes Praenestinos inermes concidi iussit. Marium senatorij ordinis uirum cruribus brachijsq. fractis, auribus praesectis, & effossis oculis necauit.
C C. Marius Praeneste obsessus a Lucretio Offella Syllanarum partium uiro, cum per cuniculum captaret euadere, saeptus ab exercitu, cum sentiret se euadere non posse, cū Pontio Telesino fugae comite stricto utrimque gladio concurrit. quem cum occidisset, ipse saucius a seruo impetrauit ut se occideret.

LIBRI. Lxxxix

M. Brvtvs a Cn. Papirio Carbone, qui Cossuram appulerat, missus naue piscatoria Lilybaeum, ut exploraret an ibi Pompeius esset, & circumuentus a nauibus, quas Pompeius miserat, in se mucrone uerso, ad transtrum nauis obnixus corporis pondere occubuit. Cn. Pompeius in Siciliam cum imperio a senatu missus, Cn. Carbonem, qui flens muliebriter
D mortem tulit, captum occidit. Sylla dictator factus, quod nemo umquam fecerat, cū fascibus uigintiquattuor processit: rebus nouis reip. statum confirmauit: tribunorū plebis potestatem minuit: & omne ius legum ferendarum ademit: pontificum augurumq. collegium ampliauit, ut essent quindecim: senatum ex equestri ordine suppleuit: proscriptorum liberis ius petendorum honorum eripuit, & bona eorum uendidit. ex quibus primo multa rapuit. redactum est sestertium ter millies quingenties. Q. Lucretium Offellam consulatum contra uoluntatem suam petere ausum, iussit interimi in foro: & cū indigne ferret populus Romanus, concione uocata se iussisse dixit. Cn. Pompeius in Africa Cn. Domitium proscriptum, & Hiarbam regem Numidarum bellum molientes, uictos interemit: & IV & xx annos natus adhuc eques Romanus, quod nulli contigerat, ex Africa triumphauit. C. Norbanus consularis proscriptus in urbe Rhodo, cum comprehenderetur, ipse
E se interemit. Mutilus ex proscriptis unus clam capite adoperto, ad posticias aedes Bastiae uxoris cum accessisset, admissus non est, quia illum proscriptum diceret. itaque se transfodit, & sanguine suo fores uxoris respersit. Sylla Nolam in Samnio recepit. XLVII legiones in agros captos deduxit, & eos ijs diuisit. Volaterras, quod opidum adhuc in armis erat, obsessum in deditionem accepit. Mitylenae quoque in Asia, quae sola urbs post uictū Mithridatem arma retinebat, expugnatae, dirutaeq. sunt.

LIBRI. XC

SVLLA decessit, honosque ei a senatu habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. M. Lepidus, cum acta Syllae tentaret rescindere, bellum excitauit: & a Q. Catulo An. 672.

collega Italia pulsus est, & in Sardinia frustra bellum molitus, perijt. M. Brutus, qui Cisalpinam Galliam tenebat, a Cn. Pompeio occisus est. Q. Sertorius proscriptus in ulteriore Hispania ingens bellum excitauit. L. Manilius proconsul, & L. Domitius legatus ab Herculeio quaestore proelio uicti sunt. Praeterea a P. Seruilio proconsule aduersus Cilicas res gestas continet. F

LIBRI. XCI

Cn. Pompeius cum adhuc eques esset, cum imperio consulari aduersus Sertorium missus est. Sertorius aliquot urbes expugnauit, plurimasq. ciuitates in potestatẽ suam redegit. Ap. Claudius proconsul Thracas pluribus proelijs uicit. Q. Metellus proconsul L. Herculeium quaestorem Sertorij omni cum exercitu caecidit. G

LIBRI. XCII

Cn. Pompeius adhuc dubio euentu cum Sertorio pugnauit, ita ut singula ex utraque parte cornua uicerint. Q. Metellus Sertorium, & Perpernam cum duobus exercitibus proelio fudit. cuius uictoriae partem cupiens ferre Pompeius, parum prospere pugnauit. obsessus deinde Calagurij Sertorius assiduis eruptionibus non leuiora damna obsidentibus intulit. Praeterea a Curione procõsule in Thracia res gestas aduersus Dardanos, & Q. Sertorij multa crudelia in suos facta continet, qui ex amicis, & secum proscriptis crimine proditionis insimulatos interemit.

LIBRI. XCIII H

P. SERVILIVS proconsul in Cilicia Isauros domuit, & aliquot urbes piratarum expugnauit. Nicomedes Bithyniae rex moriens populum Romanum fecit heredem: regnũq. eius in prouinciae formam redactum est. Mithridates foedere cum Sertorio icto, bellũ populo Romano intulit. Apparatus deinde regiarũ copiarũ pedestrium naualiumq., & oc-
An.676. cupata Bithynia. M. Aurelius Cotta cõsul ad Chalcedonem proelio a rege uictus est. resq. a Pompeio & Metello contra Sertorium gestas continet, qui omnibus belli militiaeq. artibus par fuit. quos etiam ab obsidione Calagurij opidi depulsos coegit diuersas regiones petere, Metellum ulteriorem Hispaniam, Pompeium Galliam.

LIBRI. XCIV I

L. LVCVLLVS consul aduersus Mithridatem equestrib. proelijs feliciter pugnauit; & expeditiones aliquot prosperas fecit, poscentesque pugnam milites a seditione inhibuit. Deiotarus Gallograeciae tetrarches praefectos Mithridatis bellum in Phrygia mouentes caecidit. Praeterea res a Pompeio in Hispania contra Sertorium prospere gestas continet.

LIBRI. XCV

C. CVRIO proconsul Dardanos in Thracia domuit. Quattuor & septuaginta gladiatores Capuae ex ludo Lentuli profugerunt: & congregata seruorum ex ergastulis multitudine, Crixo & Spartaco ducibus bello excitato, Claudium Pulchrum legatum, & P. Vatiniũ praetorem proelio uicerunt. L. Lucullus proconsul ad Cyzicum urbem exercitum Mithridatis fame ferroq. deleuit, pulsumq. a Bithynia regem uarijs belli ac naufragiorum casibus fractum coegit in Pontum profugere. K

LIBRI. XCVI

Q. ARRIVS praetor Crixum fugitiuorum ducem, cum uiginti millibus ho-
An.678. minum caecidit. Cn. Lentulus consul male aduersus Spartacum pugnauit. Ab eodem L. Gellius cos. & Q. Arrius praetor acie uicti sunt. Sertorius M. Antonio & M. Perperna,

A Perperna, & alijs coniuratis in conuiuio interfectus est, octauo ducatus sui anno, magnus dux, & aduersus duos imperatores Pompeium & Metellũ saepe par, uel frequẽtius uictor, ad ultimum desertus & proditus. Imperium partium ad Marcum translatum est: quem Cn. Pompeius uictum captumq. interemit, ac recepit Hispanias decimo fere anno, quam coeptum erat bellum. C. Cassius proconsul, Cn. Manlius praetor male aduersus Spartacum pugnauerunt, idq. bellum M. Crasso praetori mandatum est.

LIBRI . XCVII

M. CRASSVS praetor primum cum parte fugitiuorum, quae ex Gallis Germanisq. constabat, feliciter pugnauit, caesis hostium XXXV millibus, & duce eorũ Granico. Cum Spartaco deinde bellauit, caesis cũ ipso millibus quadraginta. M. Antonius praetor bellũ aduersus Cretenses parum prospere gestum morte sua finiuit. M. Lucullus procõsul Thracas subegit. L. Lucullus in Ponto aduersus Mithridatem feliciter pugnauit, caesis hostiũ amplius quam sexaginta millibus. M. Crassus, & Cn. Pompeius cos. facti, ut Crassus ex praetura, sic Pompeius antequam quaesturam gereret, ex equite Romano, tribuniciam potestatẽ restituerunt. Iudicia quoque per L. Aurelium Cottam praetorem ad equites Romanos translata sunt. Mithridates desperatione rerum suarum coactus, ad Tigranem Armeniae regem confugit. An. 680

LIBRI . XCIIX

C MACHARES filius Mithridatis, Bospori rex, a L. Lucullo in amicitiã receptus est. Cn. Lentulus, & L. Gellius censores asperã censurã egerunt: quattuor & sexaginta senatu motis. a quibus lustro condito censa sunt ciuium capita C D L millia. L. Metellus praetor in Sicilia aduersum piratas prospere rem gessit. Templum Iouis in Capitolio, quod incẽdio consumptum, ac refectum erat, a Q. Catulo dedicatum est. L. Lucullus in Armenia Mithridatem & Tigranẽ, & immensas utriusque regis copias pluribus proelijs fudit. Q. Metellus proconsul, bello sibi aduersum Cretenses mandato, Cydoniam urbẽ obsedit. C. Triarius legatus Luculli aduersus Mithridatem parum prospere pugnauit. Lucullum, ne persequeretur Mithridatem ac Tigranem, summamq. uictoriae imponeret, seditio militum tenuit, qui sequi nolebant, idest legiones Valerianae, quae impleta a se stipendia dicentes, Lucullum reliquerunt.

D

LIBRI . XCIX

Q. METELLVS proconsul Cnoscon, & Lyctum, & Cydoniam, & alias plurimas ciuitates expugnauit. L. Roscius tribunus plebis legem tulit, ut equitibus Romanis in theatro quattuordecim gradus proximi assignarentur. Cn. Pompeius lege ad populum lata persequi piratas iussus, qui commercium annonae intercluserant, intra quadragesimũ diẽ toto mari eos expulit, belloq. cum ijs in Cilicia confecto, acceptis in deditionem piratis, agros & urbes dedit. Praeterea res gestas a Q. Metello aduersus Cretenses continet: & epistolas Metelli & Cn. Pompeij inuicem missas. queritur Metellus gloriam rerum a se gestarum a Pompeio sublatam praeteriri, qui in Cretam miserit legatum suum ad accipiendas urbiũ deditiones. Pompeius rationem reddit hoc se facere debuisse.

E

LIBRI . C

C. MANILIVS tribunus plebis indignatione maxima nobilitatis legem tulit, ut Pompeio bellum Mithridaticum mandaretur. Concio eius bona. Q. Metellus perdomitis Cretensibus, liberae in id tempus insulae leges dedit. Cn. Pompeius ad gerendum bellũ aduersus Mithridatẽ profectus, cum rege Parthorum Phraate amicitiã renouauit: equestri proelio Mithridatem uicit. Praeterea bellum inter Phraatem regem, & Tigranem Armeniorum, ac deinde inter filium Tigranem patremq. gestum continet.

F

LIBRI . CI

CN.POMPEIVS Mithridatem nocturno proelio uictum coegit Bosporon profugere: Tigranem in deditionem accepit, eiq. ademptis Syria, Phoenice, & Cilicia, regnum Armeniae restituit. Coniuratio eorum, qui in petitione consulatus ambitus damnati erant, facta de interficiendis consulibus oppressa est. Cn. Pompeius cum Mithridatem persequeretur, in ultimas ignotasq. gentes penetrauit: Iberos, Albanosque, qui transitum nō dabant, proelio uicit. Praeterea fugam Mithridatis per Colchos, Heniochosque, & res ab eo in Bosporo gestas continet.

LIBRI . CII G

CN. POMPEIVS in prouinciae formam Pontum redegit. Pharnaces filius Mithridatis bellum patri intulit. ab eo Mithridates obsessus in regia, cum ueneno sumpto parum profecisset ad mortē: a milite Gallo, nomine Bitoeto, a quo adiuuaret se petierat, interfectus est. Cn. Pompeius Iudaeos subegit. fanum eorum Hierosolyma inuiolatum ante id tempus, cepit. L. Catilina bis repulsam in petitione consulatus passus, cum Lentulo praetore & Cethego & pluribus alijs coniurauit de caede consulum & senatus, incendijs urbis, & opprimenda republica: exercitu quoque in Etruria comparato. Ea coniuratio industria M. Tullij Ciceronis eruta est. Catilina urbe pulso, de reliquis coniuratis sumptum supplicium est.

LIBRI . CIII H

CATILINA a C. Antonio proconsule cum exercitu caesus est. P. Clodius accusatus, quod in mulieris habitu in sacrarium, in quod uirum intrare nefas est, intrasset: cumq. uxorem Maximi pontificis stuprauisset, absolutus. Cn. Pompeius de liberis Mithridatis, Tigrane & Tigranis filio triumphauit: Magnusq. a tota concione consalutatus est. C. Pontinius praetor Allobroges, qui rebellauerant, ad Solonem domuit. P. Clodius ad plebem transijt. C. Caesar Lusitanos subegit: eoq. consulatus candidato, & captante rempublicam inuadere, conspiratio inter tres principes ciuitatis facta est, Cn. Pompeium, M. Crassum, & C. Caesarem.
An. 691 Leges agrariae a Caesare consule cum maxima contentione, inuito senatu & altero consule M. Bibulo, latae sunt. C. Antonius proconsul in Thracia parum prospere rē gessit. M. Cicero lege a P. Clodio tribuno plebis lata, quod indemnatos ciues necauisset, in exsilium missus est. I Caesar in prouinciam Galliā profectus, Heluetios, gentem uagam, domuit: quae sedem quaerens per prouinciā Caesaris Narbonem iter facere uolebat. Praeterea situm Galliarum continet.

LIBRI CIV

PRIMA pars libri situm Germaniae moresque continet. C. Caesar contra Germanos, qui Ariouisto duce in Galliam descenderant, cum exercitum duceret, rogatus ab Aeduis, & Sequanis, quorum ager possidebatur: trepidationem militum propter metum nouorum hostium ortam, allocutione exercitus inhibuit, & uictos proelio Germanos Gallia omni expulit. M. Cicero, Pompeio inter alios orante, & T. Annio Milone tribuno pleb. agente ingenti gaudio senatus, ac uniuersae Italiae, ab exsilio reductus est. K Cn. Pompeio per quinquennium annonae cura mandata est. Caesar Ambianos, Suessiones, Viromanduos, Atrebates Belgarum populos, quorum ingens multitudo erat, proelio uictos in deditionem accepit: ac deinde contra Neruios unam harum ciuitatum cum maximo discrimine pugnauit, eamque gentem deleuit, quae bellum gessit donec ex sexaginta millibus armatorum trecenti superessent, ex nonaginta quinque senatoribus tres tantummodo euaderent. Lege lata de redigenda in prouinciae formam Cypro, & publicanda pecunia regia, M. Catoni administratio eius rei mandata est. Ptolemaeus Aegypti rex ob iniurias, quas patiebatur a suis Ro-

mam

A mam uenit.C.Caesar gentem oceano iunctam, Venetos,nauali proelio uicit.Praetereá à legatis eius eadem fortuna res gestas continet.

LIBRI. CV

CVM C.Catonis tribuni pl.intercessionibus comitia tollerentur, senatus uestem mutauit.M.Cato in petitione praeturae,praelato Vatinio repulsam tulit. idem cum legem impediret,qua prouinciae consulibus in quinquennium,Pompeio Hispaniae,Crasso Syria & An.695.
Parthicum bellum, Caesari Gallia & Germania dabantur, a C.Trebonio tribuno pl.legis auctore in uincula ductus est.A. Gabinius proconsul Ptolemaeum reduxit in regnum Aegypti eiecto Archelao,quem sibi regem adsciuerant. Caesar,uictis Germanis,& in Gallia
B caesis,Rhenum transscendit, & proximam partem Germaniae domuit, ac deinde oceano in Britanniã primum parum prospere tẽpestatibus aduersis trãsiecit: iterũ parum felicius, maximaq. hominum multitudine caesa, aliquam partem insulae in potestatem redegit.

LIBRI. CVI

IVLIA Caesaris filia,Pompeij uxor,decessit,honosq. maximus ei a populo habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. Gallorum aliquot populi Ambiorige duce Eburonum defecerunt: a quibus Cotta & Titurius legati Caesaris insidijs circumuenti,cum exercitu,cui praeerant,caesi sunt.& cum aliarum quoque legionũ castra oppugnata maximo labore defensa essent,interq.eos,qui in Neruijs praeerat, Q.Cicero, ab ipso Caesare hostes proelio
C fusi sunt.M.Crassus bellum Parthis illaturus,Euphratem fluuium trãsiuit.uictusq proelio, in quo & filius eius cecidit,cum reliquias exercitus in collem recepisset, euocatus in colloquium ab hostibus,ut de pace acturis,quorum dux erat Surenas,comprehensus,& nequid uiuus pateretur,repugnans interemptus est.

LIBRI. CVII

C.CAESAR Treuiris in Gallia uictis,iterum in Germaniam transit: nulloq.ibi inuento hoste,reuersus in Galliam,Eburones,& alias ciuitates,quae conspirauerant,uicit, & regem Ambiorigem in fuga persecutus. P. Clodij a T. Annio Milone,candidato consulatus, in Appia uia ad Bouillas occisi corpus plebs in curia cremauit.Cum seditiones inter cãdi-
D datos consulatus,Hypsaeum,Scipionem, & Milonem essent,qui armis ac ui cõtendebant: ad comprimendas eas Cn. Pompeius legatus a senatu consul tertium factus est absens, & An.698
solus,quod nulli alij umquam.Quaestione decreta de morte P.Clodij, Milo iudicio dãnatus in exsiliũ actus est.Lex lata est,ut ratio absentis Caesaris in petitione consulatus haberetur,inuito & cõtradicẽte M. Catone.Praeterea res gestas a C.Caesare aduersum Gallos, qui prope uniuersi Vercingentorige Aruerno duce defecerunt,& laboriosas obsidiones urbium continet: inter quas Auarici Biturigum, Gergouiae Aruernorum.

LIBRI. CIIX

C. CAESAR Gallos ad Alexiã uicit,omnesq.Galliae ciuitates,quae in armis fuerant,
E in deditionem accepit.C.Cassius quaestor M.Crassi, Parthos,qui in Syriã transscenderãt, cecidit.In petitione consulatus M.Cato repulsam tulit:creatis consulibus Ser. Sulpicio,& An.699
M.Marcello.C.Caesar Bellouacos,cum alijs Gallorum populis domuit. Praeterea cõtentiones inter consules de successore C.Caesari mittendo,agente in senatu M.Marcello cõsule,ut Caesar ad petitionem consulatus ueniret,cum is,lege lata in id tempus consulatus prouincias obtinere deberet: resq. a M.Bibulo gestas in Syria continet.

LIBRI. CIX

CAVSSAE ciuilium armorum, & initia referuntur: contentionesque de successo-

te C.Caesari mittendo, cum se dimissurum exercitus negaret, nisi a Pompeio dimitterentur. & C.Curionis tribuni pl. primum aduersus Caesarem, deinde pro Caesare actiones continet. Cum S.C. factum esset, ut successor Caesari mitteretur: M. Antonio & Q. Cassio tribunis plebis, quoniam intercessionibus id S.C impediebant, urbe pulsis, mandatum a senatu cõsulibus & Cn. Pompeio, ut uiderent nequid resp. detrimenti caperet. C.Caesar bello inimicos persecuturus, cum exercitu in Italiam uenit: Corfinium cum L. Domitio & L. Lentulo cepit, eosq. dimisit: Cn. Pompeium, ceterosq. partium eius Italia expulit. F

LIBRI. CX

C.CAESAR Massiliam, quae portas ipsi clauserat, obsedit: relictis in obsidione urbis eius legatis C.Trebonio & D.Bruto, profectus in Hispaniam, L.Afraniũ & M.Petreium legatos Cn.Pompeij cum septem legionibus ad Ilerdam in deditionem accepit, omnesq. incolumes dimisit: Varrone quoque legato Pompeij cum exercitu in potestatem suam redacto. Gaditanis ciuitatem dedit. Massilienses duobus naualibus proeliis uicti, post longam obsidionem potestati Caesaris se permiserunt. C.Antonius legatus Caesaris male contra Pompeianos in Illyrico rebus gestis captus est. in quo bello Opitergini transpadani Caesaris auxiliares rate sua ab hostilibus nauibus clausa, potius quam in potestatem hostiũ uenirent, inter se concurrentes occubuerunt. C.Curio legatus Caesaris in Africa, cum prospere aduersus Pompeianarum partium ducem Varum pugnasset, a Iuba rege Mauritaniae cũ exercitu caesus est. C.Caesar in Graeciam traiecit. G

LIBRI. CXI H

M. COELIVS Rufus praetor cum seditiones in urbe concitaret, nouarum tabularum spe plebe sollicitata, abrogato magistratu pulsus urbe, Miloni exsuli, qui fugitiuorũ exercitum contraxerat, se coniunxit. uterque cum bellum molirentur, interempti sunt. Cleopatra Aegypti regina a Ptolemaeo fratre regno pulsa est, propter Q. Cassij praetoris auaritiam crudelitatemq. Cordubenses in Hispania cum duabus Varianis legionibus a partibus Caesaris desciuerunt. Cn.Pompeius ad Dyrrhachium obsessus a Caesare, & praesidijs eius cum magna clade diuersae partis expugnatis, obsidione liberatus, translato in Thessaliam bello, apud Pharsaliam acie uictus est. Cicero in castris remansit, uir nihil minus quam ad bella natus. omnibusque aduersarum partium, qui se potestati uictoris permiserunt, Caesar ignouit. I

LIBRI. CXII

TREPIDATIO uictarum partium per diuersas orbis terrarum partes & fuga referuntur. Cn. Pompeius cum Aegyptum petisset, iussu Ptolemaei regis pupilli, auctore Theodoto praeceptore, cuius apud regem maxima erat auctoritas, & Photino, occisus est ab Achilla, cui delegatum id facinus erat, in nauicula, antequam in terram exiret. Cornelia uxor, & Sex. Pompeius filius in Cyprum refugerunt. Caesar post tertium diem insecutus, cum ei Theodotus caput Pompeij & anulum obtulisset, infensus est, & illacrymauit. sine periculo Alexandriam tumultuantem intrauit. Caesar dictator creatus Cleopatram in regnum Aegypti reduxit, & inferentem bellum ijsdem auctoribus Ptolemaeum, quibus Põpeium interfecerat, cum maximo suo discrimine uicit. Ptolemaeus dum fugit, in Nilo nauicula subsedit. Praeterea laboriosum M.Catonis in Africa per deserta cum legionibus iter: & bellum a Cn. Domitio contra Pharnacem parum prospere gestum continet. K

LIBRI. CXIII

CONFIRMATIS in Africa Pompeianis partibus, earum imperium P. Scipioni delatum est, Catone, cui ex aequo deferebatur, cedente. Et cum de diruenda urbe Vtica propter fauorem ciuitatis eius in Caesarem deliberaretur, idq ne fieret M.Cato tenuisset: Iuba suadente ut dirueretur, tutela eius & custodia mandata est Catoni. Inde Pompeius

Magni

A Magni filius in Hispania contractis uiribus, quarum ducatum nec Afranius nec Petreius excipere uolebant, bellum aduersus Caesaré renouauit. Pharnaces Mithridatis filius rex Ponti, sine ulla belli mora uictus est. Cum seditiones Romae a P. Dolabella tribuno pl. legem feréte de nouis tabulis excitatae essent, & ex ea caussa plebs tumultuaretur, inductis a M. Antonio magistro equitum in urbem militibus, octingenti e plebe, caesi sunt. Caesar ueteranis cum seditione missionem postulantibus dedit. & cum in Africam transiecisset, contra copias Iubae regis cum discrimine maximo pugnauit.

LIBRI. CXIV

BELLVM in Syria Caecilius Bassus eques Romanus Pompeianarum partium excitauit, relicto a legione Sexto Caesare, quae ad Bassum transierat: occisoq. eo. Caesar Scipionem praetorem, Afranium, Iubamq. uicit ad Thapsum, castris eorum expugnatis. Cato audita re, cum se percussisset Vticae, & interueniente filio curaretur, inter ipsam curationem rescisso uulnere exspirauit, anno aetatis quadragesimo nono. Petreius Iubam, seq. interemit. P. Scipio in naue circumuentus, honestae morti uocé quoque adiecit: quaerentibus enim hostibus imperatorem, dixit, Imperator bene sé hábet. Faustus & Afranius occisi: Catonis filio uenia data. Brutus legatus Caesaris in Gallia Bellouacos rebellantes proelio uicit.

LIBRI. CXV

CAESAR quattuor triumphos duxit, ex Gallia, ex Aegypto, Ponto, & Africa. epulum, & omnis generis spectacula dedit. M. Marcello consulari, senatu rogante, concessit reditum. qui Marcellus beneficio eius frui non potuit, a Cn. Magio Chilone cliente suo Athenis occisus. Et censum egit, quo censa sunt ciuium capita centum quinquaginta millia. Profectusq. in Hispaniam aduersus Cn. Pompeium utrimque multis expeditionibus factis, & aliquot urbibus expugnatis, summam uictoriam cum maximo discrimine ad Mundam urbem consecutus est. Sex. Pompeius effugit.

LIBRI. CXVI

C. CAESAR ex Hispania quinctum triumphum egit. et cum plurimi, maximiq. honores ei a senatu decreti essent, inter quos ut pater patriae appellaretur, & sacrosanctus ac dictator in perpetuum esset, inuidiae caussam aduersus eum praestitere, quod senatui deferéti hos honores, cum ante aedem Veneris genitricis sederet, non assurrexit: & quod a M. Antonio consule collega suo inter Lupercos currente, diadema capiti suo impositum, in sella reposuit, & quod Epidio Marullo, & Caesetio Flauo tribunis pl. inuidiam ei tamquã regnum affectanti mouentibus, potestas abrogata est. Ex his caussis conspiratione in eum facta, cuius capitá fuerunt M. Brutus, & C. Cassius, & ex Caesaris partibus D. Brutus, & C. Trebonius, in curia Pompeij occisus est uigintitribus uulneribus, occupatumq. ab interfectoribus eius Capitolium. Obliuione deinde caedis eius a senatu decreta, obsidibus Antonij & Lepidi liberis acceptis, coniurati a Capitolio descenderunt. Testamento Caesaris heres ex parte dimidia institutus C. Octauius sororis nepos, & in nomen adoptatus est. Caesaris corpus cum in campum Martium deferretur, a plebe ante rostra crematum est. Dictaturae honos in perpetuum sublatus est. C. Amatius humillimae sortis homo, qui se C. Marij filium ferebat, cum apud credulam plebem seditiones moueret, interfectus est. An. 706.

LIBRI. CXVII

C. OCTAVIVS Romam ex Epiro uenit. eo enim illum Caesar praemiserat, bellum in Macedonia gesturus, ominibusq. prosperis exceptus, etiam nomen Caesaris sumpsit. in cófusione rerum ac tumultu Lepidus pontificatum maximum intercepit. Sed M. Antonius consul cum impotenter dominaretur, legemq. de prouinciarum permutatione per uim tulisset, & Caesarem quoque petentem, ut sibi aduersum auunculi percussores adesset, magnis

gnis iniurijs affecisset: Caesar, & sibi & reipublicae uires contra eũ paraturus, deductos in colonias ueteranos excitauit. Legiones quoque Quarta & Martia signa ab Antonio ad Caesarem tulerunt. deinde & cõplures saeuitia M. Antonij passim in castris suis trucidati, quia & suspecti erant, ad Caesarem desciuerunt. D. Brutus, ut petenti Cisalpinam Galliam Antonio obsisteret, Mutinam cum exercitu occupauit. Praeterea discursus utriusque partis uirorum ad accipiendas prouincias, apparatusq. belli continet. F

LIBRI. CXIIX

M. BRVTVS in Graecia sub praetextu reipublicae, & suscepti contra M. Antoniũ belli, exercitum, cui Vatinius praeerat, cum prouincia in potestatem suam redegit. C. Caesari, qui pro rep. arma sumpserat, propraetoris imperium a senatu datum est cũ consularibus ornamentis: adiectumq., ut senator esset. M. Antonius D. Brutum Mutinae obsedit: missiq. ad eum legati a senatu de pace, parum ad eam componendam ualuerunt. populus R. saga sumpsit. M. Brutus in Epiro C. Antonium praetorem cum exercitu potestati suae subegit. G

LIBRI. CXIX

An. 707. C. TREBONIVS in Asia fraude P. Dolabellae occisus est. ob id facinus Dolabella a senatu hostis iudicatus est. Cũ Pansa consul male aduersus Antonium pugnasset, A. Hirtius consul, cum exercitu superueniens, fusis M Antonij copijs, fortunã utriusque partis aequauit. Victus deinde ab Hirtio & Caesare Antonius in Galliam confugit, & M. Lepidum cum legionibus, quae sub ipso erãt, sibi iunxit: hostisq. a senatu, cũ omnibus, qui intra praesidia eius erant, iudicatus est. A. Hirtius, qui post uictoriam in ipsis hostium castris ceciderat, & C. Pansa e uulnere, quod in aduerso proelio exceperat, defunctus, in cãpo Martio sepulti sunt. Aduersus C. Caesarem. qui solus e tribus ducibus supererat, parũ gratus senatus fuit, qui D. Bruto obsidione Mutinensi a Caesare liberato honore triumphi decreto, Caesaris militumq. eius mentionem non satis gratam habuit. ob quae C. Caesar reconciliata per M. Lepidum cum M. Antonio gratia, Romam cum exercitu uenit: & perculsis aduentu eius ijs, qui in eum iniqui erant, cum annos XIX haberet, consul creatus est. H

LIBRI. CXX

C. CAESAR consul legem tulit de quaestione habenda in eos, quorum opera pater occisus esset. postulatiq. ea lege M. Brutus, C. Cassius, D. Brutus absentes damnati sunt. Cum M. Antonio uires Asinius quoque Pollio, & Munatius Plancus cum exercitibus suis adiuncti ampliassent, & D. Brutus, cui senatus, ut persequeretur Antonium, mandauerat, relictus a legionibus suis profugisset, iussu Antonij, in cuius potestatem uenerat, a Capeno Sequano interemptus est. C. Caesar pacẽ cum Antonio & Lepido fecit, ita ut III uiri reip. constituendae per quinquennium essent, ipse & Lepidus & Antonius, & ut suos quisque inimicos proscriberent. in qua proscriptione plurimi equites, CXXX senatorum nomina fuerunt: & inter eos L. Paulli fratris M. Lepidi, & L. Caesaris Antonij auunculi, & M. Ciceronis. Huius occisi a Popillio legionario milite, cum haberet annos LXIII, caput cum manu dextra in rostris positum est. Praeterea res a M. Bruto in Graecia gestas continet. I

LIBRI. CXXI

C. CASSIVS cui mandatum a senatu erat, ut Dolabellam hostẽ iudicatum bello persequeretur, auctoritate reip. adiutus, Syriam cum tribus exercitibus, qui in eadem prouincia erant, in potestatem suam redegit: Dolabellam in urbe Laodicea obsessum mori coegit. M. quoque Bruti iussu C. Antonius captus, occisus est. K

LIBRI. CXXII

M. BRVTVS aduersus Thracas parum prospere rẽ gessit, omnibusq. transmarinis prouinciis

A uincijs exercitibusq. in potestatem eius & C. Cassij redactis, coierunt Smyrnae uterq. ad ordinanda futuri belli consilia. M. Messallae Poplicolam fratrem uictum communi cõsilio condonauerunt.

LIBRI. CXXIII

SEX. Pompeius Magni filius, lectis ex Epiro proscriptis ac fugitiuis, cum exercitu diu sine ulla loci cuiusquam possessione praedatus in mari, Messanam opidum in Sicilia primum, deinde totam prouinciam occupauit: occisoq. A. Pompeio Bithynico praetore, Q. Saluidienium legatum Caesaris nauali proelio uicit. Caesar & Antonius cum exercitibus in Graeciam transiecerunt, bellum contra Brutum & Cassium gesturi. Q. Cornificium in Africa Cassianarum partium ducem T. Sestius proelio uicit.

B

LIBRI. CXXIV

C. CAESAR & Antonius apud Philippos uario euentu contra Brutum & Cassium pugnauerunt, ita, ut utriusque dextera cornua uicerint, & castra quoque utrimq. ab ijs, qui uicerant, expugnarentur. Sed inaequalem fortunam partium mors Cassij fecit. qui cũ in eo cornu fuisset, quod pulsum erat, totum exercitum fusum ratus, mortem sibi consciuit. Altero deinde proelio uictus M. Brutus, & ipse uitam finiuit, exorato Stratone fugae comite, ut sibi gladium adigeret. idemq. fecerunt principum Romanorum circiter XL. Inter quos Q. Hortensius occisus est.

LIBRI. CXXV

C

C. CAESAR relicto Antonio (transmarinae prouinciae ex parte imperiũ ei cessit) reuersus in Italiam, ueteranis agros diuisit. seditiones exercitus sui, quas corrupti a Fuluia M. Antonij uxore milites contra imperatorem suum concitauerant, cũ graui periculo inhibuit. L. Antonius consul M. Antonij frater, eadem Fuluia consulente, bellum Caesari intulit: receptis in partes suas populis, quorum agri ueteranis assignati erant: & M. Lepido, qui custodiae urbis cum exercitu praeerat, fuso, hostiliter in urbem irrupit. An. 709.

LIBRI. CXXVI

C. CAESAR cum esset annorum XXIII obsessum in opido Perusia L. Antonium, conatumq. aliquoties erumpere, & repulsum, fame coegit in deditionem uenire: ipsiq., & omnibus militibus eius ignouit: Perusiam diruit. redactis in potestatem suam omnibus diuersae partis exercitibus, bellum citra ullum sanguinem confecit.

D

LIBRI. CXXVII

PARTHI Labieno, qui Pompeianarum partium fuerat, duce in Syriam irruperunt: uictoq. Decidio Saxa M. Antonij legato, uniuersam eam prouinciam occuparunt. M. Antonius cum ad bellum contra Caesarem gerendum incitaretur, uxore Fuluia dimissa, ne concordiae ducum obstaret: pace facta cum Caesare, sororem eius Octauiam in matrimonium duxit. Q. Saluidienium consilia nefaria contra Caesarem molitum, indicio suo detexit: isq. damnatus mortem sibi consciuit. P. Ventidius Antonij legatus Parthos proelio uictos Syria expulit: Labieno eorum duce occiso. Cum uicinus Italiae hostis Sex. Pompeius Siciliam teneret, & annonae commercium impediret: cum eo postulatam pacẽ Caesar & Antonius fecerunt, ita, ut Siciliam prouinciam haberet. Praeterea motus Africae, & bella ibi gesta continet.

E

LIBRI. CXXIIX

CVM Sex. Pompeius rursus latrocinijs mare infestum redderet, nec pacem quam acceperat praestaret: Caesar necessario bello contra eum suscepto, duobus naualib. proelijs dubio euentu pugnauit. P. Vẽtidius legatus M. Antonij Parthos in Syria proelio uicit, regẽq. eorum

eorum interemit. Iudaei quoque a legatis Antonij subacti sunt. Praeterea belli Siculi apparatum continet. F

LIBRI. CXXIX

ADVERSVS Sex. Pompeium uario euentu naualibus certaminibus pugnatum est. ita, ut ex duabus Caesaris classibus altera, cui Agrippa praeerat, uinceret: altera, quam Caesar duxerat, deleta, expositi in terram milites, in magno periculo essent. uictus deinde Pompeius in Siciliam profugit. M. Lepidus, qui ex Africa uelut ad societatem belli contra Sex. Pompeium a Caesare gerẽdi transiecerat, cum bellum Caesari quoque inferret, relictus ab exercitu, abrogato triumuiratus honore, uitam impetrauit. M. Agrippa nauali corona a Caesare donatus est, qui honos nemini ante eum habitus erat.

G

LIBRI. CXXX

M. Antonius, dum cum Cleopatra luxuriaretur, tarde Mediam prouinciam ingressus, bellum cum legionibus XIIX & XVI millibus equitum Parthis intulit. & cum duabus legionibus amissis, nulla re prospere cedente retro rediret, insecutis subinde Parthis, & ingenti trepidatione, & magno totius exercitus periculo, in Armeniam reuersus est, XXI die trecenta millia fuga emensus. circa octo millia hominum tempestatibus amisit. tẽpestates quoque infestas super infeliciter susceptum Parthicum bellum culpa sua passus est: quia hiemare in Armenia nolebat, dum ad Cleopatram festinat.

LIBRI. CXXXI H

SEX. Pompeius cum in fidem M. Antonij ueniret, bellum aduersus eum in Asia moliens, oppressus a legatis eius occisus est. Caesar seditionem ueteranorum cum magna pernicie motam inhibuit: Iapudas, Dalmatas, & Pannonios subegit. Antonius Artauasdam Armeniae regem fide data perductum in uincula cõijci iussit, regnumq. Armeniae filio suo ex Cleopatra nato dedit: quã uxoris loco iampridem captus amore eius habere coeperat.

LIBRI. CXXXII

C. CAESAR in Illyrico Dalmatas domuit. Cum M. Antonius ob amorem Cleopatrae, ex qua duos filios habebat, Philadelphum & Alexandrum, neque in urbẽ uenire uellet, neque finito triumuiratus tempore imperium deponere, bellumq. moliretur, quod urbi Italiaeq. inferret: ingentibus tam naualibus, quam terrestribus copijs ob hoc cõtractis, remissoq. Octauiae, sorori Caesaris, repudio, Caesar in Epirum cum exercitu transiecit. Pugnae deinde nauales & proelia equestria secunda Caesaris referuntur. I

LIBRI. CXXXIII

M. Antonius ad Actium classe uictus Alexandriam profugit: obsessusq. a Caesare in ultima rerum desperatione, praecipue occisae Cleopatrae falso rumore impulsus, se ipse interemit. Caesar, Alexandria in potestatem redacta, Cleopatra, ne in arbitrium uictoris ueniret, uoluntaria morte defuncta, in urbem reuersus tres triumphos egit, unum ex Illyrico, alterum ex Actiaca uictoria, tertium de Cleopatra, imposito fine ciuilibus bellis altero & uigesimo anno. M. Lepidus, qui Lepidi triumuiri fuerat filius, coniuratione contra Caesarem facta, bellum moliens oppressus & occisus est. K

LIBRI. CXXXIV

C. CAESAR rebus compositis, & omnibus prouincijs in certam formam redactis, Augustus quoque cognominatus est, & mensis Sextilis in honorem eius appellatus est. Cum ille conuentum Narbone ageret, census a tribus Gallijs, quas Caesar pater uicerat, actus.

Bellum

A Bellum contra Bastarnas, & Moesos, & alias gentes a M. Crasso gestum refertur.

LIBRI. CXXXV

Bellum a M. Crasso aduersus Thracas, & a Caesare aduersus Hispanos gestum refertur: & Salassi, gentes alpinae, perdomiti.

* * *

LIBRI. CXXXIIX

Raetia a Tiberio Nerone, & Druso Caesaris priuigno domita: Agrippa Caesaris gener mortuus: & a Druso census actus est.

B

LIBRI. CXXXIX

Ciuitates Germaniae cis Rhenum & trans Rhenum positae oppugnantur a Druso: & tumultus, qui ob censum exortus in Gallia erat, compositus. Ara D. Caesari ad confluenté Araris & Rhodani dedicatur, sacerdote creato C. Iulio Vercondaridubio Aeduo.

LIBRI. CXL

C

Thraces domiti a L. Pisone: item Cherusci, Tenchateri, Chatti, aliaeq. Germanorum trans Rhenum gentes subactae a Druso referuntur. Octauia soror Augusti defuncta, ante amisso filio Marcello: cuius monumenta sunt theatrum, & porticus, eius nomine dicata.

LIBRI. CXLI

Bellum contra transrhenanas gentes a Druso gestum refertur. in quo inter primores pugnauerunt Senectius & Anectius, tribuni ciuitatis Neruiorum. Dalmatas & Pannonios Nero frater Drusi subegit. Pax cum Parthis facta est: signis a rege eorum, quae sub Crasso & postea sub Antonio capta erant, redditis.

LIBRI. CXLII

D

Bellum aduersus Germanorum trans Rhenum ciuitates gestum a Druso refertur. ipse ex fractura, equo super crus eius collapso, XXX die, quam id acciderat, mortuus est. corpus a Nerone fratre, qui nuncio ualetudinis eius euocatus raptim accurrerat, Romam peruectum, & in C. Iulij tumulo conditum. laudatus est a Caesare Augusto uitrico: & supremis illius funeribus plures honores additi. An. 722.

FINIS.

SERIES. CHARTARVM

Omnes sunt quaterniones.

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z

Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Sf Tt Vu Xx Yy Zz

Aaa Bbb Ccc Ddd.

CAROLI. SIGONII SCHOLIA

QVIBVS. T. LIVII. ET. EARVM. EPITOMAE PARTIM. EMENDANTVR PARTIM ETIAM EXPLANANTVR

De germano Liuianorum librorum indice.

GERMANVM non esse Liuianorum librorum indicem illum, qui uulgo fertur, uerum a grammatico aliquo parum scite fuisse affictum, cum multis alijs summis superioris memoriae uiris assentior, tum maxime Francisco Petrarcae, qui in primo libro rerum memoratarum, & in epistola ad Ioannem Certaldensem non obscure, quid ipse de eiusmodi re sentiat, edit, his uerbis. Sed heu quantam aetatis nostrae maculam. Huius tam ingentis, tamque egregij operis uix portio subest exigua quidem: cum in Decades uel ab ipso conditore, uel, quod magis reor, a fastidiosis post modum lectoribus lectum foret, ex quattuordecim nisi tres Decades supersunt. Item. Quod nisi fallit ae stimatio, frustraturque memoria, prope ad eandem litterarum congeriem uidetur accedere uel T. Liuij Romanarum rerum liber ingens, quem in partes, quas Decades uocant, non ipse, qui scripsit, sed fastidiosa legentium scidit ignauia. Haec ille. Id autem ita esse ex grammaticis etiam ueteribus, ut Prisciano, Diomede, Censorino, & eo demum, qui singulorum horum librorum epitomas scripsit, facile intelligi potest. apud quos animaduertere licet in hac historia nominanda nullam Decadum, perpetuã librorum, in quos ipsa descripta erat, fieri mentionem. Quod facturos eos aliquando fuisse credendum est, nisi iam mortuis illis eiusmodi index celebrari coepisset. Decadum autem nomen probabile reddidisse uidetur numerus librorum, qui a T. Liuio scripti esse dicũtur. cum XIV Decades in CXL libros (tot enim ab eo editos esse uulgo creditur) rotundo quodam numero diuidantur. Verum & haec falsa opinio est. Idem enim Petrarca CXLII ab eo scriptos esse tradit. idq. nos ita esse in scholijs Epitomae libri CXXXVI ostendemus. His igitur adducti rationibus Germanã horum librorum inscriptionem restituendã esse putamus hanc. T. LIVII. PATAVINI. HISTORIARVM. AB. VRBE. CONDITA. LIBRI. CXLII. Ex quibus tamen cum superiorũ saeculorum incuria CVII interciderint, cogimur eos XXXV tantummodo nominare. Historias autem eum credo iccirco inscripsisse, ut hic liber distingueretur ab ijs, qui Annales appellabantur. siquidem aliud erat Annales, aliud historias scribere. Nam Annales (ut a ueteribus accepimus) tantummodo quod factum, quoq. anno factum esset demonstrabant; Historiae uero non solum id, quod gestum esset, sed etiam quo consilio, quaque ratione gestum esset, indicabant. cum autem primis temporibus omnes, qui de rebus Romanis scriberent, Annales conficerent, ut Pictor, ut Piso, ut Fannius, ut Libo, postremo etiam historiae scribi coeptae sunt, ut a Coelio, a Tuberone, ab Asellione, a Sisenna, a Sallustio, a Liuio. Itaque cum qui historias scriberent, alij aliunde scribendi initium facerent, Liuius

ut & ipse scriptionis suae & genus, & initium iudicaret, HISTORIAS . AB . VRBE . CONDITA nominauit; nimirum intelligi cupiens, se a primordio urbis, (quemadmodum ipse in principio profitetur) res Romanas esse scripturum. Atque hoc quidem etiam consilio Sallustius usus libros historiarum complures edidit, quibus res (ut opinor) populi R. quibus ipse interfuit, se perscripturum esse testatus est. Initium certe scribendi a Sullae morte Catulo, Lepidoque consulibus fecit. Quod ex uerbis eius quibusdam, quamquam diuulsis, quae a Prisciano lib. XV ex primo historiarum libro Sallustij proferuntur, intelligi potest. Ea uero sunt haec. Res populi R. M. Lepido, Q. Catulo consulibus, ac deinde militiae, & domi gestas composui.

DE EPITOMIS.

EPITOMAS porro, idest (ut ego interpretor) breuia singulorum librorum argumenta unicuiq. libro praefixi: ut quisque breuiter, ac facile, quid in quoque libro contineretur, cognoscere, ac qui Liuiani libri intercidissent, & quantum in ijs amisis acceptum detrimenti esset, intelligere posset. Nā siue a Liuio, siue a Floro, siue ab alio quo scripta sunt, (haec enim omnia traduntur) ad Romanas certe res illustrandas accommodatissimae sunt, praesertim uero ubi Liuiana Historia excidit. Qua in parte Liuianam apud quemque obtinere debent auctoritatem.

IN . EPITOMEN . LIBRI . I

SYLVII. Item, Tyberis.} Siluij, & Tiberis scribendum esse ex manuscriptis exemplaribus, Graecisque libris constat, apud quos est σίλυιος, & τίβερις. IN centurias populus diuisus.} Lego, In curias. Nam Liuius ita loquitur. Cum populum in curias XXX diuideret, nomina Sabinarum curijs imposuit. METII Suffetij.} Fufetij. ut post dicam. ANCVS Martius.} Marcius. ut post dicam. TENTANDAE scientiae caussa.} Veteres libri. Hic tentandae scientiae caussa. OSTIAM condidit. Tarquinius.} Manuscripti libri pleniores sunt. ita. Ostiam condidit. Regnauit annos XXXIII. Eo regnante Lucumo Damarati Corinthij filius a Tarquinijs Etruriae ciuitate Romam uenit, & in amicitiam Anci receptus Tarquinij nomen ferre coepit. & post mortem Anci regnum excepit. centū additis &c. Quam lectionem probo. IDQVE protinus factum.} Vet. lib. Idque protinus ab Attio factum. CLOACAS fecit. Ser. Tullius.} Vet. lib. uberiores. ita. Cloaca fecit; occisus est ab Anci filijs, cum regnasset annos XXXIII. successit ei Ser. Tullius natus ex captiua nobili Corniculana, cui puero adhuc in cunis posito caput arsisse traditum est. Is Veientes &c. Lustrum condidit. Classes.} Plenior antiqua est lectio. sic, Lustrum condidit, quo censa LXXXM esse dicuntur. Classes. Est autem hic numerus etiam apud Liuium: & is, qui Epitomas scripsit, eiusmodi summas diligentissime ponere solitus est. IN Auentino fecit. L. Tarquinius.} Plenior est uetusta manuscriptorum librorum lectio. hoc modo. In Auentino fecit. Interfectus est a L. Tarquinio Prisci filio consilio filiae suae Tulliae, cum regnasset annos XXXIV. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque patrum, neque populi iussu regnum inuasit. Quo die &c. Filius Sex. Tarquinius dolo.} Vet. lib. Filij Sex. Tarquinij dolo. loquitur autem de rebus gestis Tarquinij Superbi regis. Itaque praeter alia, Sex. etiam Tarquinij filij dolo (inquit) Gabios in suam potestatem redegit.

IN . LIBRVM . I

1 VELVT disidentes primo mores sequatur animo, deinde ut magis, magisque lapsi sint, tum ut ire coeperint praecipites.} Probo doctorum quorundam hominum coniecturam, qui, Desidentes, legunt. Etenim subsequitur. Vt magis, magisq. lapsi sint, tum ut ire coeperint praecipites. Videtur enim eadem semper translatione res magis crescere, quam translationem, quia primo duriorem esse putauit, adhibita particula, Velut, molliorem fecit. Quod in proprio, Disidentes, faciundum non fuisset. Est autem Desidere leni quodam motu in semet concidere. Porro autem his uerbis mutationes omnes Romani imperij breuissime complexus est. Nam cum, Partum imperium, ait, interuallum illud totum indicat, quod a Romulo ad Ap. Claudium intercedit, qui primus bellum extra Italiam Carthaginiensibus fecit: Cum, Auctum, tempus inde ad Carthaginem euersam notat. Desedisse praeterea mores intelligit, Gracchanis temporibus; Lapsos magis esse, Sullanis; Praecipites isse, Caesarianis. Reliqua inde tempora, Augusti imperium post deuictum ad Actium Antonium, quibus haec scribere aggressus est, significat. Itaque li. IX. ait: Modo sit perpetuus huius, qua uiuimus pacis amor, & ciuilis cura cōcordiae. REGE Philaemene.} Phylaemene legendū esse apparet ex uersu Homeri. παφλαγόνων δ' ἡγεῖτο πυλαιμένεος λάσιον κῆρ ἐξ ἐνετῶν. IN quem egressi sunt locū, Troia uocatur, Pagoq. inde Troia nomen est.} Malim, Pagoq. inde Troiano nomen est. ut No syllaba repetenda sit, ut saepe infra faciundum esse docebimus. HETRVSCORVM opes.} Etrusci, & Etruria scribendum est

sine

sine adspiratione, manuscriptis libris auctoribus, ijsque, qui lapides Triūphales, qui in Capitolio Romae sunt, descripserunt. NVMICVM flumen.} Probo ea, quae a Glareano dicta sunt, cur Numicium, & non Numicum flumen dicendum sit. Addo etiam Dionysium Halicarnass. libro 1. ποταμὸν νομίκιον appellare. AVCTOREM nominis sui.} Auctor, & auctoritas, scribendum. ita & manuscriptis libris, & uetustis lapidibus attestantibus, & Dione tradente, qui declarans quid auctoritas senatus sit, αὐκτώριτας scribit. postremo ex uocis etiam ipsius ratione a ueteribus grammaticis tradita.

ATYS. Capys.} Atis ex ijs nominibus est, quae litteram Y respuūt; quod uetera exemplaria docent. & deriuatiuum nomen Atius. De quo ita Virgilius. Alter Atis, genus unde Atij duxere Latini. Capys etiam cum Graecorum more flectitur, Capyos, amat litteram Y, cum latinorum, Capis, I.

CAPETO Tiberinus, qui in trāsiectu Albulae amnis submersus celebre ad posteros nomen flumini dedit.} Tiberius legendum esse, auctoritate ueterum historicorum, & maxime Dionis, Eustathius in Dionysium confirmat, qui Tiberim, cum Albula diceretur, a Tiberio uocatum esse scribit, non ab eo, qui Augusto successit, sed a quodam alio, qui raptus a flumine nomen ei reliquit. Verba etiam illius placuit apponere. ὅτι ὁ τίβερις ἄλβουλας ποτὲ καλούμενος, οὕτω μετεκλήθη, ὡς βασιλέως τιβερίου ἐν αὐτῷ θανόντος, ἄλλαι τε ἱστορίαι δηλοῦσι, καὶ ἡ τοῦ δίωνος. τιβέριον δ' ἐνταῦθα ἡ ἱστορία φησὶν, οὐ τὸν μετὰ τὸν αὔγουστον, ἀλλ' ἕτερον ἀρχαιότερον, ὅς, φησὶν, ἐν μάχῃ πεσὼν τυχὸν, καὶ ὑπὸ τοῦ ῥεύματος παρενεχθεὶς ἐπώνυμον ἑαυτῷ τὸν ποταμὸν ἀφῆκε.

LAVRENTIAE uxori.} Vet. lib. Laurentiae. Item Plutarchus in Romulo, & Dionysius libro 1. ἄκκας λαρεντίας. ET a Palanteo urbe Arcadia Palantinum, deinde Palatinum montem appellatum.} Eustathius docet Pallantium duobus ll, Palatium uno scribendum esse his uerbis. τὸ πάντων ἱδρύσας, καὶ λόφον ὀχυρωσάμενος, ὃν παλλάντιον ὠνόμασεν ἀπὸ τοῦ υἱοῦ πάλλαντος. ὅθεν καὶ νῦν οἱ ῥωμαῖοι τὸ βασιλικὸν φρόντιστας τόπον οὕτω καλοῦσι παλάτιον, καθ' ὑφαίρεσιν ἀμεταβλήτου τοῦ τε λ, καὶ τοῦ ν. PALATINVM Romulus, Remus Auentinum.} Vet. lib. Palatium Romulus. Recte. Nam Palatinum non est perinde atque Auentinum, substantiuum nomen, sed adiectiuum. Itaque nisi ubi collem addimus, Palatinum dicere non debemus. ut infra. Inter Palatinum, Capitolinumque collem. Ex Palatio autem Palatinus, ex Auentino Auentinensis orta nomina sunt. Ita paullo post. Palatium primum, in quo ipse educatus erat, non Palatinum lege. DONEC tradito seruis publicis sollemni ministerio.} Ap. Claudium Caecum censorem intelligit, qui sacra a Potitijs ad seruos publicos transtulit. ut ipse scribit libro IX. LOCVM, qui nunc saeptus densis sentibus inter duos lucos est, Asylum aperit.} Quidam ueteres libri habent, Qui tunc saeptus densis sentibus inter duos lu cos erat. Quod non probo. Nam Dionysius, ita, ut Liuius, loquitur. τὸ μεταξὺ χωρίον τοῦ τε καπιτωλίου καὶ τῆς ἄκρας, ὃ καλεῖται νῦν κατὰ τὴν ῥωμαίων διάλεκτον μεθόριον δυοῖν δρυμῶν. CENTVM creat patres, siue quia is numerus satis erat, siue quia soli centum erant, qui creari patres possent.} Sane legendum esse uidetur, Qui ciere patres possent. sic enim scribit lib. x. Qui patrem ciere possent, eos patricios esse appellatos. Dionysius etiam, ac Plutarchus, ubi exponunt caussas, cur centum potissimum senatores, quos patres appellauerit, Romulus crearit, ita aiunt. ὅτι πατέρας εἶχον ἀποδεῖξαι μόνοι. i. quod patres nominare soli centum possent, quasi uero alij terrae filij essent.

A PLERISQVE rogitantibus dimissi, ecquid feminis quoque Asylum aperuissent.} Vet. 3
lib. ecquid non feminis quoque. CENINENSES.} Dionysius, & Stephanus de urbibus urbem καινίνην scribunt cum diphthongo. ex quo apparet Caeninenses esse scribendum. THALASSII cuiusdam.} Vet. lib. Talasij, itemque Graeci ταλάσιον. CENINENSES, Crustuminique, & Antemnates.} Vet. lib. Caeninenses, Crustomini, & Antemnates. OVANTEM Romulum Hersilia coniux precibus raptarum fatigat, orat.} Vet. lib. Precibus raptarum fatigata, orat. Perspicue uerum. Sic loquitur alibi Liuius. QVOD alienis cladibus ceciderant animi.} Vet. lib. Quod iam alienis cladibus ceciderant animi. IN Crustuminium nomina darent.} Legendum. In Crustuminum. ut subaudiatur, agrum. ADDITVR fabulae.} Probo suspicionem Glareani, qui legit. Additur fabula. ut non ea, quae exposita sunt, sed, quae exponenda sunt, fabula dicantur. Addo illud, Liuium ita lib. v. esse locutum. Inseritur huic loco fabula. & libro x. Id credo cognomen errorem in aedilibus fecisse, secutamque fabulam mistam ex aedilicijs, & consularibus comitijs conuenientem errori. HOSTIVS Hostilius.} Alio libro ostendi ex auctoritate lapidum Capitolinorum, & Valerii, & Macrobij Hostum esse praenomen tum in hoc rege, tum in Hosto Lucretio consule, de quo infra dicam, non Hostium. HIC in Palatino.} Vet. lib. Palatio. ut ante.

AB arce decurrerat.} Vet. lib. Decucurrerat. ostendit porro Priscianus bonos auctores compositum, cucurri, usurpasse, ut Liuius in II. Et si ferocius procucurrissent. idemque fecisse Catonem, Plautum, & Terentium.

EQVVS Curtium in uado statuit.} Hanc lectionem laudat Glareanus, iniuste. Vet. enim libri 4
habent, Equum Curtius in uado statuit. Ex quo intelligi potest legendum esse. Equum Curtius in uado destituit, nam Plutarchus hanc sententiam ita uertit. καὶ ἐάσας τὸν ἵππον, ἑαυτὸν ἔσωσεν. i. destituto equo semet seruauit. Errori locum dederunt finitimae illae syllabae do, de. Ab T. Tatio Titienses appellati.} Quamquam Festus a praenomine Tatij ait Titienses esse dictos, tamen Tatienses po-

tius legendum puto a Tatio. Ita enim Vet. libri. ita Varro. Ita Plutarchus. ἀπὸ Τατίου τετιἑτης.

Lvcervm nominis, & originis caussa incerta est.} ijdem Lucenses etiam a Festo, & Plutarcho dicti sunt. Horum originem incertam esse ait Liuius, non quia nulla tradita sit, sed quia aliam alij tradentes rem in dubium adduxerunt. alij enim a luco, alij a Lucumone, alij a Lucero Ardeae rege nominatos uoluerunt. auctor Plutarchus, Festus, Pedianus. Vt tamen expiarentur legatorum iniuriae, regisq. caedes, foedus inter Romam, Lauiniumq. urbes renouatum est.} Si locus hic attente spectetur, facile, ut ait Glareanus, intelligetur aliquid deesse. deest autem ratio. qua expiatio facta est. De qua Dionysius ita. τότε ἄγος ἀφοσιοῦται τὸ περὶ τοὺς πρέσβεις γενόμενον. & Plut. in Romulo. καὶ καθαρμοῖς ὁ Ῥωμύλος ἥγνισε τὰς πόλεις, οὕς ἔτι νῦν ἱστοροῦσιν ἐπὶ τῆς Φερεντίνης πύλης συντελεῖσθαι. Aut igitur sacri mentio deest, aut uoce illa, Foedus, continetur, atque expressa est. Ceterum renouatio foederis cum Laurentibus sollemnis erat. Lib. enim IIX. ait. Cum Laurentibus renouari foedus iussum. renouaturq. ex eo quotannis post diem decimam Latinarum. Qvos Celeres appellauit.} Rationem affert nominis Plutarchus. ἀπὸ τῆς περὶ τὰς ὑπουργίας ὀξύτητος. Ad Caprae paludem.} Suspectum se habere hoc nomen ait Glareanus, neq. alibi se legisse. At Plutarchus tamen in Romulo ita ait. ἡ δὲ ἡμέρα, ᾗ μετήλλαξεν, ὄχλου φυγὴ καλεῖται. καὶ νῶναι καπρατῖναι διὰ τὸ θύειν εἰς τὸ τῆς αἰγὸς ἕλος ἐκ πόλεως κατιόντας, τὴν γὰρ αἶγα κάπραν ὀνομάζουσιν. Et Festus lib. III. Capralia appellatur ager, qui uulgo ad Caprae paludem dicitur.

Abi, nuncia, inquit, Romanis &c. proinde rem militarem colant &c.} Haec sic uertit Plutarchus. χαῖρε, καὶ φράζε Ῥωμαίοις, ὅτι σωφροσύνην μετὰ ἀνδρείας ἀσκοῦντες ἐπὶ πλεῖστον ἀνθρωπίνης ἀφίξονται δυνάμεως. Decreuerunt enim, ut, cum populus regem iussisset, id sic ratum esset, si patres auctores fierent. Hodieqve in legibus, magistratibusq. rogandis usurpatur idem ius ui ademptum. priusquã populus suffragium ineat, in incertum comitiorum euentum patres auctores fiunt.} Difficilis, & lubricus locus hic est. In ueteribus libris est, Vi adempta, non Vi ademptum. Quam lectionem aliorum ingenio partam probat Glareanus his uerbis. Quidam emendarunt Vi ademptum, & ad, Vsurpatur, uerbum coniungunt. quod placet. & Vi ademptum fortassis ad Iulium Caesarem retulit, quem tamen propter Augustum nominare non audebat. nisi quis malit ad eius saeculi seditiones referre, quae Caesarem praecesserunt. Haec ille. Mihi uero neque haec lectio, neque haec sententia probatur. neque enim hoc ius ui aut a Caesare ademptum est, ut ante Caesarem ab alio. De Caesare testis est Suetonius, qui scribit de eo. Comitia cũ populo partitus est, ut exceptis consulatus competitoribus de cetero numero candidatorum pro parte dimidia, quos populus uellet, pronunciarentur, pro parte altera, quos ipse dedisset, & edebat per libellos circum tribum missos scriptura breui. CAESAR DICTATOR ILLI TRIBVI. Commendo uobis illum, & illum, ut uestro suffragio suam dignitatem teneant. De alijs auctor est Liuius, qui scribit libro VI Omnium comitiorum eius anni patres auctores fuerunt. & lib. IIX, Lata lex, ut legum, quae centuriatis comitijs ferrentur, ante initum suffragium patres auctores fierent. Accedit, quod Cicero in oratione pro Plancio, quam post Sullae mortem ante Caesaris dictaturam dixit, ait. Apud maiores nostros magistratum non gerebat is, qui ceperat, si patres auctores non erant facti. Quae cum ita sint, probo magis ueterum lectionem, Vi adempta. ut sit sensus. Hodie quoque usurpatur idem ius, ut patres comitiorum sint auctores, nisi fortasse uis aliqua fiat a tribuno plebis aliquo, qui sine auctoritate senatus cum populo agat. Quod saepissime ante Caesarem factum esse, omnia Romanorum monumenta loquuntur. Quod autem inquit, Vi adempta, Cicero dixit ad Lentulum, Vi excepta. Ego tibi a ui, hac praesertim imbecillitate magistratuum, praestare nihil possum; ui excepta possum confirmare te & senatus, & populi R. summo studio amplitudinem tuam retenturum.

Ser. Tvllo.} Ser. Tullio. perspicue. Avgvr ad laeuam, eius capite uelato, sedem cepit.} Hunc in modum distinguendum esse hunc locum Rhodigino placuit, Plutarchi auctoritate adductum, qui scribit in Numa. ἐνταῦθα τὸν μάντιν ὁ πρωτεύων τὸν μὲν εἰς μεσημβρίαν τρέψας ἐγκεκαλυμμένον, αὐτὸς δὲ παραστὰς ἐξόπισθεν &c. uidetur enim Plutarchus, (si modo recte est apud illum uox illa ἐγκεκαλυμμένον) caput regis uelatum fuisse, non auguris significare. Me autem iuuat eorum esse sententiae, qui ad laeuam eius scribunt, & caput uelatum auguris intelligunt. quod infra dicat. Statua Attij capite uelato in comitio fuit. & lib. x. Si augur capite uelato uictimam caedat, auguriumue ex arce capiat.

Qvae fama in Sabinos, aut quo linguae cõmercio.} Vet. lib. qua fama. Dea Aegeria.}
5 Vet. lib. Egeria. probo. Dionysius enim & Plutarchus ἠγερίαν edunt, aut ἠγερίαν. Festus ab egerendo dictam esse scribit. Atqve omnium primum ad cursum Lunae in XII menses describit annum. quem, quia tricenos dies singulis mensibus Luna non explet, desuntq. dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe, intercalares mensibus interponendo, ita dispensauit, ut uicesimo quarto quoque anno ad metam eandem solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium spatijs dies congruerent.} M. Antonius Sabellicus huius loci obscuritatem primus (ut opinor) & senlit, &, ut ipse sibi uisus est, sustulit. cuius uiri auctoritas tantum ualuit, ut post eum Glareanus, & ceteri, qui hunc locum attigerunt, eundem ita ut ille ostenderat, exposuerint. Quorum interpretationem cur hoc demum tempore unus ipse repudiem, paucis, ut institui, explicabo. sic igitur exponit Sabellicus. Cum Lunarem annum Numa XII mensium & CCCLV dierum primus instituisset, quia cum solari eo anno non conuenire reperiebat, qui diebus CCCLXV, & quadrante conficitur, dies qui quotannis ad solaris anni

tis anni rationem deerant, quorum summa uigesimo quoque quarto anno erat CCXLIV, ita dispensauisse, ut octauo quoque anno XC interponeret, tertio autem octennio, idest uicesimo quarto quoque anno non XC, sed LX, qui superabant. atque ita effecisse, ut eo demum anno dies lunaris & solaris anni, a quo orsi essent, congrueret. Hunc autem sensum ut eliceret, contra omnium librorum auctoritatẽ legit, uicesimo quoque quarto anno, cum ubique, uicesimo, legatur. Ego autem ita sentio. Lunarem annum Numam instituisse non CCCLIV dierum. Cum autem solaris lunarem superaret quotannis XI diebus & quadrante, inuenit uicesimo anno lunarẽ a solari uictum esse diebus omnino CCXXV. ut ergo illo demum anno solaris cum lunari congrueret, atque ad eandem metam solis, unde orsi essent, dies conuenirent, hos dies ita dispensauit, ut non octauo, sed secundo quoque anno alternatim modo dies XXII, modo XXIII interponeret. Qua ratione fiebat, ut cum peruenisset ad annum XX, lunaris annus a solari nec uinceretur, nec eum uinceret. Quod unusquisque intelliget, qui summam annorum hoc modo concipiet. nam cum quarto quoque anno XLV dies intercalentur, si quinquies quadraginta quinque sumpseris, eos CCXXV reddideris. Hanc autem sententiam, quamquam obscurius, edit Plutarchus in Numa ita: τῆς δὲ γινομένης ἀνωμαλίας πρὸς τὴν σελήνην, καὶ τὸν ἥλιον ἄπειρον οὐκ ἔχοντες, ἀλλ' ἓν μὲν φυλάττοντες μόνον, ὅπως ἑξήκοντα, καὶ τριακοσίων ἡμερῶν ὁ ἐνιαυτὸς εἴη. τιμᾶς δὲ τὸ παράλλαγμα τῆς ἀνωμαλίας ἡμερῶν ἕνδεκα γίνεσθαι λογιζόμενος: ὡς τοῦ μὲν σεληνιακοῦ τριακοσίας πεντήκοντα τέσσαρας ἡμέρας ἔχοντος, τοῦ δὲ ἡλιακοῦ τριακοσίας ἑξήκοντα πέντε, τὰς ἕνδεκα ταύτας ἡμέρας διπλασιάζων ἐπεισήγαγε παρ' ἐνιαυτὸν ἐπὶ τῷ φεβρουαρίῳ μηνὶ τὸν ἐμβόλιμον εἴκοσι καὶ δυοῖν ἡμερῶν ὄντα. Et Censorinus ita. Cum intercalario mensi XXII dies, uel XXIII alternis annis addi placuisset, ut ciuilis annus ad naturalem exaequaretur, in mense potissimum Februario inter Terminalia, & Regifugium intercalatum est. Hoc tantum inter hos interest, quod Plutarchus quadrantis diei rationem non habet. Itaque secundo quoque anno XXII dies interpositos esse censet. Censorinus autem habet. Itaque modo XXII, modo XXIV intercalatos esse ait, ut quinque dierum, qui ex quadrante diei uicies sumpto oriũtur, ratio haberetur. Haec cum summorum scriptorum auctoritate firmentur, neminem non probaturum, illa altera non omnino repudiaturum esse confido. PONTIFICEM deinde Numa Marcium Marci filium ex patribus legit.} Nemo animaduertit hunc locum esse mendosum, cum sit. Nominatiuus enim, Numa, uacat, cum tota oratio altius repetenda sit, & suum habeat nominatiuum, quem spectet. inquit enim: Declaratus rex Numa Ianum indicem pacis, bellique fecit, annum descripsit, Flaminem Ioui assiduum creauit, uirgines Vestae legit, Salios legit, Pontificem deinde Numa Marcium Marci F. legit. Hic ego dico, non esse necesse Nominatiuum, Numa, iterare, placere autem, Numam Marcium legi. Fuit enim Numa praenomen Sabinum. Itaque Pompilij, & Marcij id tulerunt. Marcus autem Marcius is est, (credo) qui Numam Pompilium ad regnum Romae accipiendum (ut ait Plutarchus) hortatus, cum eo Romam ex Sabinis commigrauit. Hic cum ab eodem rege in patriciorum numerum relatus esset, post eius obitum cum Tullo Hostilio de regno contendit, ab eoq. uictus sibi mortem consciuit. Huius filius Pompiliã Numae Pompilij regis filiam in matrimonio habuit, & ex ea Ancum Marcium regem suscepit, quem tulisse Numae praenomen apparet lib. V. Taciti, ubi ait. Numam Marcium praepositum urbi fuisse a Tullo Hostilio rege. Quod autem ratione confirmaui, id etiam in quibusdam manuscriptis libris inueni.

M. Marcius Sabinus.
a Numa rege in senatum lectus. & post in regni petitione
a Tullo Hostilio uictus sibi mortem consciuit.

Numa Marcius
Numae regis gener, primus Pont. Max. ab eo factus
a Tullo rege ubi praefectus.

Ancus Marcius rex IV
Numa regis ex filia nepos,
Plut. in Numa.

Et soli Fidei sollemne instituit.} Vox, Soli, habet sine controuersia mendum. Dionysius δημοσίαν πίστιν uocat, idest publicam Fidem. si autem in quibusdam manuscriptis est, (ut audio) Et simul Fidei, non improbo. IMPERITABAT tum C. Cluilius Albae.} Legendum est: C. Cloelius. Quod hac ratione confirmo. Nominat hoc in loco Liuius C. Cluilium Albae Dictatorem, & fossam Cluiliam ab ipso C. Cluilio procul ab urbe V millia passuum factam Dionysius lib. III. hunc ducem κλείλιον, & fossam κλειλίαν uocat. at libro IIX, itemque Plutarchus in Coriolano κλοιλίας. Ex quo intelligi potest apud Liuium, & Dionysium lib. III, legendum esse Cloelium, & Cloeliam. praesertim uero cum Festus scribat, Cloelias fossas a Cloelio Albanorum rege esse dictas. Fuit autem Cloelia gens Albana, post a Tullo Hostilio Alba euersa Romam translata. Dionysius auctor, itemque Liuius.

Et neganti Albano bellum in trigesimum diem indixerunt.} Trigesimum tertium legendum, ex eo, quod infra scriptum est. Si non deduntur, quos exposcit diebus tribus, & triginta, tot enim sollemnes sunt, peractis, bellum ita indicit. Albani Metium Suffetium creant.} Lege Fufetium. nam Dionysius habet φουφέτιος. & Plutarchus in libro τῶν παραλλήλων, μέττιον φυφέττιον appellat. Eodem modo Q. Fufius Calenus, non Fusius, ut uulgo, uocandus est. Quod ex Capitolino eius consulatu, & Graeco Dionis libro intelligi potest.

6 Ea res a statiuis exciuit Metium. ducit quam proxime ad hostem potest.} Vet.lib. Is ducit quam proxime. Foecialis.} Fetialis scribendum arbitror sine diphthongo. Ita enim lib. ueteres. ita Graeci. φητιάλεις, & φετιάλεις. ita demum nominis ratio postulat. Fetiales enim a feriendo dictos esse scribit Festus, quod pacis faciendae essent auctores. Sagmina, inquit, te rex posco. Rex ait, puram tollito.} Vet.lib. Pura. ut ad Sagmina referatur. Si prior defexit publico consilio, dolo malo: tu illo die Iuppiter populum R. sic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam.} Vet.lib. plerique. Tum ille dies Iuppiter. Ex quo conijcio legendum esse, Tum ille Diespiter. Verba enim solennia sunt, eaque antiquissima, ut ait Festus lib. x. his uerbis, Silicem tenebant iuraturi per Iouem, haec uerba dicentes, Si sciens fallo, tum me Diespiter, salua urbe arceque, bonis eijciat, ut ego hunc lapidem. est autem apud Liuium, Dolo malo, idem, quod, Si sciens fallo. Diespiter autem Iuppiter dictus est, quasi Diei pater. Varro. Eo maiore cum gaudio, quo prope metum res fuerat.} Vet. lib. quo propius metum. placet. Sic eat, quaecumque Romana lugebit hostem.} Vet.lib. quaecumque Romanum lugebit hostem. placet. Lex horrendi criminis erat. Duumuiri perduellionem iudicent.} Vet. lib. Horrendi carminis erat. Vere. Carmen enim appellat uerba legis, quae sequuntur. Duumuiri perduellionem &c. Sic lib. III. Recitabatque rogationis carmen. Si quis tribunos plebis decem. &c.

7 Exempli parum memoris legum humanarum.} Emendat Beatus Rhenanus, Romanarum, pro Humanarum. quod non placet. nam & a Vet.lib. dissidet, & a Varrone, qui ita scribit lib. primo de uita populi R. ut est apud Nonium. Metium Fufetium propter perfidiam interfecit paene imperiosius, quam humanius. Principes Albanorum in patres legit, Tullios, Seruilios, Quinctios.} Mendose Tullia gens inter Albanas Romam a Tullo Hostilio translatas numeratur pro Iulia. Id indicat Dionysius, qui eodem ordine commemorans has gentes, inquit, ἰούλιοι, σερουίλιοι. Adde quod gens Tullia non Albana fuit, sed Corniculana. & quod Tullus, & Tullius pro Iulo, & Iulio infra saepissime est mendose. Qvintios.} Quinctum, Quinctium, Quinctilium, & Quinctilianum scribendum esse facile omnes intelligent, qui Capitolinorum lapidum scripturam obseruauerint. Eadem scriptura seruatur etiam in quibusdam libris manuscriptis Diodori Siculi, quos mihi commodauit uir omni & uirtutis, & laudis genere praestantissimus, Ludouicus Beccatellus, tū cum Venetijs Pōtificiae legationis munus obiret, qui libri cum adhuc impressi nō sint, plurimū mihi, ut post idoneo loco ostendam, ad Liuianam historiam emendandam saepissime profuerunt. in ijs ergo est κοίνκτιοι & κοίνκτιος. itemq. est cum in alijs lapidibus, tum in quodam peruetusto, qui in agro Regiensi est, apud ornatissimum iuuenem, Horatium Malegutium, eiusmodi.

QVINCTAE. NONIAE
RVFAE ET
NONIAE. Q. F. QVINCTVLAE

Quid plura? in ipsis etiam Liuianis libris manuscriptis ita demum saepe esse, quamquam inconstanter, comperi. Pvgna atrox ad siluam Malycusam fuit.} Cum uetusti libri omnes habeant, ad syluam Malitiosam, satis mirari non possum, cur isti emendatores Malycusam malint, quam Malitiosam, quam germanam esse huius loci lectionem probatur ex Dionysio, qui hanc siluam appellat τὴν ὕλην καλουμένην κακοῦργον. Est autem κακοῦργος, Malitiosus. Nec pugna deinde illa constare, nec fuga explicari.} Vet.lib. Nec pugna deinde illis constare. uere. Fvlmine ipsum cum domo conflagrasse.} In omnibus Vet.lib. est. Fulmine ictum cum domo conflagrasse. quod probo. Sic Cicero li. II. de off. Phaetontem ictu fulminis conflagrasse, & Liu. lib. XXXIV. duas naues fulmine ictas conflagrasse. & Lactantius lib. III. Capitolium saepius fulmine ictum conflagrasse.

8 Ancvs martivs.} Marciae gentis nomen scribi debere littera c, non t, quod imperitorum consuetudo inuexerat, docent Capitolina marmora, Graecorum libri, & manuscripti latini, & ipsius denique nominis ratio, aut enim a Marco, aut, quod quidam tradiderunt, a Mamerco manauit. Etenim scribit Plutarchus in Numa, placuisse quibusdam a Mamerco Marcios esse appellatos, qui Numae regis filius fuit, eosque propterea cognomine Regis esse usos. Nam Marciorum Regum familia Romae fuit, quam tamen non a Mamerco Numae filio, sed ab Anco Marcio Rege originem traxisse intelligi ex Suetonio in Caesare potest. apud Plutarchum autem mendose legitur. ἀπὸ δὲ τοῦ μαμέρκου μαμερκίους, pro μαρκίους. Nam Mamerciae gentis nulla usquam mentio fit. Nvmae Pompilij nepos filia ortus Ancus Marcius erat.} Hic locus ostendit uitiose legi apud Plutarchum in principio Coriolani. cum ait. ὃν καὶ μάρκιος ἦν γάϊος ὄνομα θυγατριδοῦς, καὶ μετὰ τύλλον ὁστίλιον βασιλεὺς γενόμενος. legendum autem esse, ὃν καὶ μάρκιος ἦν ἄγκος ὁ νομᾶ θυγατριδοῦς. idest ex qua gente fuit etiam

Marcius

Marcius Ancus Numae ex filia nepos. Ivs ab antiqua gente Aequicolis, quod nunc feriales habent, descripsit.} Hinc Valerius in epitome de praenominibus. Ab Aequicolis Sertorem Resium, qui primus ius feciale instituit. Hastam ferratam, sanguineam aut praeustam.} Lege ex Vet. lib. aut sanguineam praeustam. Qvod populi priscorum Latinorum, hominesue prisci Latini.} Lego. Hominesque. quia haud ita multo post ait. Populis priscorum latinorum, hominibusque priscis latinis. & Gellius lib. xvii. ex Cincio. Quod populus Hermundulus, hominesq. populi Hermunduli. Vbi eadem uerba, quae hic, usurpantur. Aventinvm nouae multitudini datum.} Nescio cur Glareanus miretur Auentinum neutro genere a Liuio esse dictum, cum Dionysius passim τὸ ἀβεντῖνον, & τὸν ἀβεντῖνον λόφον dicat. Tellenis, Ficanaque.} Dionysius τελλήνην, & φιδηναίων πόλιν uocat, libri uitio, pro φικαναίων. Nam paullo post addit de defectione Fidenatium. Ponte Sublicio tum primum in Tiberi facto.} Vet. lib. in Tiberim. itemque in epitom. pontem Sublicium in Tiberim fecit. Sublicium porro pontem ξυλίνην γέφυραν Graeci uocant, idest ligneum. Qviricivm quoque fossa.} Festus. Quiricium fossae, quibus Ancus Marcius urbem circumdedit. In ore Tiberis Hostia urbs condita.} Ostia scribendum. Nam Dionysius dictam esse ait, quasi θύραν, idest ostium. Ad Mvrtiae datae sedes.} Murciae uidetur scribendum ex Festo, qui ait. Murciae Deae sacellum erat sub monte Auentino, qui ante Murcus uocabatur. & Plutar. in lib. τῶν κεφαλαίων. ὃν ναὸν μυρκίας ἀφροδίτης καλοῦσιν μυρτίαν τὸ παλαιὸν, ὡς ἔοικεν, ὠνόμαζον. Demarati Corinthij.} Ita libri omnes Latini. Graeci δημάρατον. at Capitolina monumenta, Damarati edunt. qua ratione lib. xxxiix. Nicodamus, & Damoteles, & alibi Damocritus dixit. cum tamen Graece littera η scribantur.

Domicilioqve ibi comparato L. Tarquinium Priscum edidere nomen.} Puto uocem, Prisci, inducendam esse. neque enim Prisci cognomen tulit, nisi postquam L. Tarquinius Superbus florere 9
coepit. Nam (ut ait Dionysius) Priscus est appellatus, quia maior natu erat, quam Superbus. Non est autem uerisimile ab ipso L. Tarquinio, Prisci cognomen editum esse, uerum multis post annis florente iam Superbo illud uulgo inuenisse. comprobat hanc meam coniecturam, quod in ueteribus libris luxatae hae uoces sunt. L. Tarquinium edidere Priscum. ut glossema alicuius esse uideatur in uerba auctoris ex margine libri (ut fit) temere a librario translatum. Statva Accij capite uelato, quo in loco acta res est in comitio in gradibus ipsis ad laeuam curiae fuit.} Vet. lib. Statua Attij posita capite uelato. sic lib. iii. de Statua Cloeliae. In summa sacra uia fuit posita uirgo insidens equo.

Posteriore modo sub ijsdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt.} Vet. lib. Posteriores. Recte. ut sit posteriores equites. qui additi erant, appellati sunt sub ijsdem nominibus, idest idem nomen, atque priores, tenuerunt. ut post apertius dicam. Pontem incendunt.} Vet. lib. Succendunt. aptius. nam inquit accensa ligna in flumen esse conlecta, quibus pons conflagrauit. Deditis ne uos, populumque Collatinum, urbem, agros.} Vet. lib. Populum Collatinum. Vos enim uocandi casus est, non nominandi. ut intelligunt ij, qui Populumque Collatinum emendarunt. Quod ex deditione Campanorum colligi potest lib. vii. ubi ait. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra deum, diuina, humanaque omnia in uestram P.C. Populiq. Romani ditionem dedimus, non, Nos, populumq. Campanum. Ficvlnea uetus, Cameria.} Dionysius etiam hoc loco mendose habet φιδήνην, pro φικάνην. ut supra. ita ut Ficanam, & Ficulneam eandem esse ciuitatem intelligere uideatur. Varro quidem in lib. de lingua lat. Fidenates, & Ficulneates suburbanos populos uocat.

Tvm quia Seruio occiso.} Vet. lib. Et quia Seruio occiso. atq. ita sine controuersia legendū est. nam haec est altera ratio, quae priorem subsequitur, quae erat. Et quia grauior ultor caedis. Itaq. apte altera alteri nunc respondet. Tvm demum palam factum. Et comploratione in regia orta.} Nescio cur ueterem lectionem immutauerit Rhenanus. Tum demum palam facta ex comploratione in regia orta. cum sit sensus. Seruius celata morte regis opes suas firmauit, tum demum palam facta ex cōploratione in regia orta regnauit. Cornicines, tibicinesque.} Vet. lib. Tubicinesque. Egregie. Dionysius enim ubi hac de re agit, uertit σαλπικτὰς. In tres centurias distributi.} Malim, in duas, ut scribit Dionysius. ut centuriae omnes sint cxciii, numero impari, ut concipit Dionysius, non cxciv. Eqvitvm ex primoribus ciuitatis xii scripsit centurias. sex item alias centurias tribus ab Romulo institutis, sub ijsdem quibus inauguratae erant, nominibus fecit.} Ex his uerbis centurias colligit Glareanus xv, cum sint xiix. tres enim ueteres tantum auctas esse putare uidetur, cum ex tribus sex factas esse Liuius intelligat. Hac enim de re sic ait in Prisco. Tarquinius equitem maxime suis deesse uiribus ratus, ad Ramnenses, Tatienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. & paullo post. Neque tum Tarquinius de equitum centurijs quidquam mutauit, numero tantum alterum adiecit, ut mille dccc equites in tribus centurijs essent. posteriores modo sub ijsdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt, quos nunc, quia geminatae sunt, sex uocant centurias. Haec ibi. Geminauit autem eas Tullius, ita ut ex tribus sex faceret, sed sub ijsdem nominibus. Quo efficiebatur, ut primi essent, & secundi Ramnenses, primi & secundi Tatienses, & Luceres. Quod Festus etiam docet. qui libro xvii. ait ita. Ciuitas Romana in vi distributa erat partes, in primos, secundos Tatienses, Ramnenses, & Luceres. Dionysius

sius item decem & octo centurias a Tullio factas scribi, non quindecim. EQVITES enim uocabantur primi, octoginta inde primae classis centuriae primum peditum uocabantur.} Voces hae, Primum peditum uocabantur, perspicue glossema sunt eius, qui locum hunc in margine libri interpretatus est. id quod non solum superuacanea repetitio uocis, Vocabantur, sed etiam ueterum aliquot librorum auctoritas, comprobat, a quibus absunt eiusmodi uoces. Accedit, quod, si tollantur, multo uenustior ipsa oratio redditur. IBI si uariaret, quod raro incidebat, ut secundae classis uocarentur, nec fere umquam infra ita descenderent, ut ad infimos peruenirent.} Glareanus hoc loco desiderari aliquid censet. quasi uero haec sententia futura fuerit. Ibi si uariaret, tum efficiebatur, ut secundae classis centuriae uocarentur. neque intelligit totam hanc orationē altius initium ducere. inquit enim. Gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio uideretur, & uis omnis penes primores ciuitatis esset. equites enim uocabantur primi, octoginta inde primae classis centuriae. Ibi si uariaret (quod raro incidebat) alter gradus nimirum fuit, ut secundae classis centuriae uocarentur. Hunc sensum cum uetustiores aut librarij, aut emendatores non percepissent, deinde, Descenderent, pro Descenderunt, scripsere. Est autem noua quasi res addenda ita. Quod ad tertiam, & reliquas classes attinet, numquam ita infra descenderunt, ut ad infimos peruenirent. Id quod Dionysius prope ἀδύνατον fuisse scribit. ita. τὸ τε δὲ ἐν ταύτῃ, καὶ ὁ μακρὰν ἀπέχον τοῦ ἀδυνάτου. NEC mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque & triginta tribus, duplicato earum numero centurijs iuniorum, seniorumque ad institutam ab Ser. Tullio summam non conuenire.} Sensus est. Seruius Tullius omnem populum in IV tribus urbanas descripsit, & XV rusticas, ut essent XIX, idem eundem in centurias CXCIII. Subsequentibus autem temporibus, inquit, cum populus ita creuerit, ut duplicato numero XXXV tribus expletae sint, centuriarum etiam numerus auctus est. Quare mirandum non est, hunc ordinem centuriarum, qui nunc est, ad summam Ser. Tullij institutam non conuenire. QVADRIFARIAM enim urbe diuisa regionibus, collibusque, quae habitabantur partes, tribus eas appellauit.} Quia meminit tribuum XXXV, in quas post populus est coniectus, quae caussa mutationis centuriarum fuit, quot essent hoc tempore tribus exponit. Quattuor igitur fuisse a partibus urbis quattuor, in quas diuisa urbs a Tullio fuit, nominatas ait. Hae fuerunt Palatina, Esquilina, Suburrana, Collina, quae rusticis tribubus accedentibus urbanae sunt dictae. Dionysius autem Tullium eundem & urbanarum, & rusticarum tribuum auctorem fuisse, scribit. Quod praeterijt, ut alia, Liuius. sed eas XV fuisse intelligitur ex ijs, quae postea scribit. CENSV perfecto, quem maturauerat metu legis de incensis latae.} Sensus est. Regē mature perfecisse censum, quia populus metuit legem de incensis ab eo latam, quos se & bonis, & libertate multaturum esse edixerat. sic enim Dionysius scribit. τοῦ δὲ μὴ τιμησαμένου τιμωρίαν ὥρισε τήν τε οὐσίαν στερέσθαι, καὶ τὸν μαστιγωθέντα πραθῆναι. IDQVE conditum lustrum appellatum est; quia in censendo finis factus est.} Rhenanus ambigit de hac lectione. neque enim uidere se ait, cur dicat Liuius idcirco lustrum appellatum esse, quia in censendo finis factus est. Iusta autem eius dubitatio est. Ego autem uel repugnantibus ueteribus libris, legendum puto. Qui in censendo finis factus est. ut sit. Institutum est, ut lustrum Censionis finis esset. sic enim Dionysius usque ad memoriam suam obseruatum esse tradit. τοῦτον καθαρμὸν αὐτοῖς ἔως τῶν κατ' ἐμὲ χρόνων Ῥωμαῖοι καθαίρονται, μετὰ τὴν συντέλειαν τῶν τιμήσεων ὑπὸ τῶν ἐχόντων τὴν ἱερωτάτην ἀρχήν, λοῦστρον ὀνομάζοντες. Pomoerium, uim uerbi solam intuentes Postmoenium interpretantur.} In Vet. lib. Postmoerium. & recte. nam antiquitus Moeri pro muris dicti sunt. Varro etiam lib. IV. de lingua Lat. Principium inquit, quod erat post murum, Pomoerium dictum. EA erat confessio caput rerum Romam esse.} Quia quaerit Glareanus, si ea confessio erat, caput rerum Romam esse, cur bouem Romam Sabinus adduxerit, huius loci sententiam aperiemus. Templum, inquit, Dianae a latinis conditum eam confessionem latinorum extorserat, Romam ipsam imperij caput esse, de quo toties armis certatum fuerat. Quae res quamquam omni ex omnium cura latinorum ob tot clades acceptas erat, subijt tamen cogitatio Sabino cuidam Imperij pristini priuato consilio recuperandi, si ipse bouem Dianae sacrificasset eam, de qua uates cecinerant, cuius ciuitatis ciuis Dianae immolasset, apud eam Imperium fore. Ergo bouem Romam deduxit, ut Imperium recuperaret. Sabinos autem inter Latinos numerat. Paullo post, Infima ualle praefluit Tiberis, uerba sunt Romani antistitis, non Historici. porro autem antistitem fani Cornelium, Sabinum Antronem Curatium nominat Plutarchus in libro τῶν κεφαλαίων.

ETIAM de Seruio actum rati.} Vet. lib. & iam de Seruio. Vere. FLECTENTE carpentum dextra in Virbium cliuum, ut in collem.} Vide quid sit, quod omnes manuscripti libri ita habent. Flectere carpentum in dextram iussit aurigam, ut in collem. Ceterum supra Vrbicum cliuum habitasse Ser. Tullium regem, scribit Solinus cap. II. COLLEM Esquiliarum.} Esquiliarium habent Vet. lib. Perueniss etque ad summum Cyprium uicum. & paullo post. Monumentoque locus est: Sceleratum uicum uocant.} Dionysius hunc Vicum primum Beatum, post Sceleratum appellatum tradit. ὅτος ὁ στενωπὸς ὄλβιος καλούμενος πρότερον, ἐξ ἐκείνου τοῦ δεινοῦ καὶ μιαροῦ πάθους ἀσεβὴς ὑπὸ Ῥωμαίων κατὰ τὴν πατρίαν γλῶτταν καλεῖται. Recte. Nam Cyprum Bonum significat auctore Varrone de lingua Latina, Vicus Cyprius, inquit, a Cypro, quod ibi Sabini ciues additi consederunt, qui a bono omine id appellarunt. Nam Cyprū Sabine Bonum. prope hunc Vicus Sceleratus, dictus a Tullia Tarquinij Superbi uxore, &c.

OCTAVIO

Octavio Mamilio Tusculano.} Si nomen gentis huius est Mamilius, ut Dionysius, & Festus scribunt: ergo Octauius praenomen est, quod alias Octauiae gentis est nomē. quia uero nusquam praenomina loco nominum usurpata sunt, propterea suspicor, ne Octauo Mamilio sit legendum, ut Octauus sit praenomen, perinde ac in uiris Quinctus, Sextus, Decimus. & in feminis Prima, Secunda, Tertia, Quarta, & Quincta. auctore Varrone. *Liuius* etiam post lib. III. L. Mamilio Tusculano datam ciuitatem scribit.

Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. dixisse enim.} Vet. lib. Ne id quidem Turnum tulisse tacitum ferunt. dixisse enim. Recte. nam in priore lectione tulisse ad Superbum, in hac ad Turnum refertur. Quo sit oratio rectior. Nam addit: Dixisse enim. Sic lib. VII. Non patientibus tacitum tribunis. Quos morando spem destituerit.} Vet. lib. spes destituerit. Videat autem eruditus lector an rectius dicatur, spem destituo, an, me spes destituit. Liuius quidem lib. XXIX ait. Scipio magna spe destitutus erat. Miscuit manipulos ex Latinis, Romanisque, ut ex binis singulos faceret, binosque ex singulis.} Manipulus teste Vegetio decem continet milites. Ex binis ergo singulos fecit. cum ex duobus manipulis altero Latinorum, Romanorum altero quinos ex hoc, & ex illo quinos milites sumeret, & unum mistum componeret. Ex singulis porro binos, cum duas unius manipuli partes in duos diuideret. Quos geminauit, cum eundem manipulum ex Latinis, Romanisque miscuisset. 12

Ni degeneratum in alijs huic quoque decori offecisset.} Quaerit Glareanus, quo referatur uox illa Degeneratum. is ergo accipiat, referri ad uerbum, Offecisset. est autē hic modus dicendi Liuio usitatus. sic lib. VII. Diu non perlitatum tenuerat Dictatorem. Item. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricij consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. & illud Virgilij: Notumque furens quid femina possit. Sumitur autem sententia pro nomine uno, & casu recto. Perreraturum se omne Latium, Volscosque se inde, & Aequos, & Hernicos petiturum.} Vet. libri pleniores: Perreraturum se omne Latium, pulsumque se inde Volscos, & Aequos. Ipse identidem belli auctor esset.} Lege, Esse, ex Vet. lib. ut eadem sit forma dicendi, atque ea, quae sequitur: In eo sibi praecipuam scientiam assumere. Quam summam pecuniae neque ex unius tum urbis praeda sperandam, & nullius ne horum quidem magnificentiae operum fundamenta non exsuperaturam.} Rhenanus ex fide uetusti libri corrigit. Quia summam pecuniae. hoc sensu: se credere potius Fabio, quam Pisoni, quia summam pecuniae scribit neque ex unius tum urbis praeda sperandam. Itaq. ad uerbum, Scribit, subaudiendum putat. Nos autem in Vet. lib. inuenimus ita legi. Quia summa pecunia. & cetera in recto casu. ut sit haec sententia. se credere potius Fabio, quam Pisoni de XL millibus pondo argenti, quia summa pecunia ea sit, neque ex unius tum urbis praeda speranda.

Qui cum haud paruus & ipse militiae adderetur labor.} Vet. lib. Qui cum haud paruus & ipsi militiae. i. cum aedificandi labor haud paruus & ipsi militiae adderetur. P. Valerio Voleli filio.} Volusi scribendum, ex Cap. consulibus. Ferro, igni quacumque dehinc ui possim exacturum.} Vet. lib. & quacunque dehinc ui possim. ut lib. II. Pontem ferro igni, & quacumque ui possent, interrumpant. Itaque Cicero pro domo ait. Deinde cum ille saxis, & ignibus, & ferro uastitatem meis aedibus intulisset. & pro Plancio. Quorum uidisti toto illo anno ferrum in foro, flammam in aedibus, uim in tota urbe uersari. Praeco ad tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte erat Brutus, populum aduocauit.} Hoc addit, quia nisi magistratui populum conuocare non licebat, ut ait Dionys. lib. IV. sic enim quaerit a Bruto Valerius. περὶ δὲ τῆς ἐκκλησίας ἔτι βούλομαι μαθεῖν, τίς ὁ καλῶν ἔσται αὐτὴν κατὰ νόμους καὶ τὴν ψῆφον ἀναδιδοὺς ταῖς φράτραις. ἄρχοντι γὰρ ἀποδέδοται τοῦτο πράττειν. ὁ δὲ ὑπολαβὼν, ἐγὼ, ὦ Οὐαλέριε, τῶν κελερίων ἄρχων εἰμὶ, καὶ ἀποδέδοταί μοι κατὰ νόμους ἐκκλησίαν, ὅταν βούλωμαι, συγκαλεῖν. Duo consules inde comitijs centuriatis a praefecto urbis ex commentarijs Ser. Tullij creati sunt.} Ita prope Dionysius. praeterquam quod comitia a Sp. Lucretio patre Lucretiae interrege, non praefecto, habita fuisse scribit. Quod autem ex commentarijs Ser. Tullij ait, ad Centuriata comitia pertinet, quorum ille rationem habendorum primus tradidit. 13

IN EPITOMEN LIBRI II

Suos quoque & fratris filios.} Lege, & sororis filios. sic enim lib. IV. locutus est. intelligit autem Aquillios, Vitelliosque natos ex sororibus duabus Collatini collegae sui. Contractis Veientium, & Tarquiniorum copijs.} Vetusti libri habent, Tarquiniensium. Quod placet. nam ut a Veijs Veientes, sic a Tarquinijs Tarquinienses dicti sunt. Et cum reddita esset a Porsena honorifice remissa, equestrique statua donata est.} Lege, & interpunge ita ex Vet. lib. Et cum reddita esset Porsenae, honorifice remissa, equestri statua donata est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent triginta una.} Ex fide uetustorum librorum, scribendum est, uiginti una, ut paullo post ostendam. 14

Cn. Marcius.} C. Marcius, scribe. est enim apud Dionysium, & Plutarchum γάϊος μάρκιος. Item in quibusdam etiam ueteribus libris, C. Marcius. Est praeterea genti Marciae familiare praenomen Caij, non Cnaei. T. Latinus.} T. Latinius scribendum est ex Vet. lib. Accedit, quod Lactantius Firmianus lib. II. Ti. Atinium, Macrob. lib. I. Annium uocant errore non admodū a ueritate alieno.

CVM Cn. Marcius Coriolanus, qui in exsilium pulsus, dux Volscorum factus exercitum hostium urbi primo admouisset.} Lege ad fidem ueteris lectionis. Cum C. Marcius Coriolanus, qui in exsilium erat pulsus, dux Volscorum factus exercitum hostium urbi Romae admouisset.

IN. LIBRVM. II

QVAS nouas ipsi sedes ab se auctae multitudinis addiderunt.} Dissentio a Rhenano, qui legendum putat, Multitudinis, cum uetusti omnes libri habeant, Multitudini. TRIBVNICIIS procellis.} Tribunicium C, littera, non T scribendum esse, ex Capitolinis lapidibus intelligitur. INDE fertur, ut in Senatum uocarentur, qui patres, quique conscripti essent. conscriptos uidelicet nouum Senatum appellabant lectos.} Lege ex antiquae lectionis fide. Conscriptos uidelicet in nouum Senatum appellabant lectos. i. qui in nouum Senatum lecti erant, ij conscripti uocabantur. sic supra dixit. In patres legere. Hic idem locus tractatur apud Festum lib. xv. sed mendose. legendum est autem ita. Qui patres, quique conscripti, uocati sunt in curiam, quo tempore regibus urbe expulsis P. Valerius consul propter inopiam patriciorum ex plebe adlegit in numerum Senatorum centum sexaginta & quattuor, ut expleret numerum trecentorum. sic duo genera appellauere. NECVBI ibi regum desiderium esset.} Rhenanus quia incidit in unum librum, in quo erat forte per incuriam librarij scriptum, Necubi ubi, ut ille ait, correxit, Necubi ibi, i. ut ne in eo ministerio regem desideraret populus. ego autem probo magis, ut legatur, Necubi regum. quomodo legitur in omnibus antiquis libris. ut sit hic sensus. Ne quo in munere rex desideraretur. REGEM sacrificulum creant.} Non improbo hanc lectionem. Illud tantum admoneo, in ueteribus libris legi: Regem sacrificiorum, quo modo alibi etiam Liuius locutus est. Quamquam saepius, sacrorum, ait. Itaque Plut. in Problematis inquit, a Romanis appellari ῥῆγα σακρόρουμ. Dionysius βασιλέα τῶν ἱερῶν. Alias etiam Rex sacrificus. VT omnes Tarquiniae gentis exules essent.} Ita Varro rerum humanarum lib. xx. auctore Marcello. Omnes Tarquinios eiecerunt, ne quam reditionis per gentilitatem spem haberent.

25 VITELLIIS, Aquilijsque.} Aquillij duobus ll scribendi. sic est enim in Capitolinis monumentis. Ceterum nequis putet Dionysium dissentire a Liuio qui pro Vitellijs Gellios nominet. nam mendum est in uoce γελλίους pro οὐιτελλίους, ut est recte apud Plutarchum. In cuius Coriolano est etiam uitiose, οὐιδίους pro λαουινίους. eadem ratione mendi. NE SE ortum eiusdem sanguinis, extorrem, egentem.} Rhenanus censet legendum esse, Ortu. Verum & quia sine auctoritate uetustorum codicum ita sentit, & quia durum genus dicendi utrúque est, utramque lectionem mendum suspicor continere. Vereor autem ut legendum sit hoc modo. Ne se ortum ab ijs, eiusdem sanguinis. Nam infra de eodem ita loquitur. Ne se ortum ab Etruscis, eiusdem sanguinis, nominisque, egentes &c. VINDICIO ipsi nomen fuisse.} Vindici lego. quia Plutar. in Problemat. ait, οὐινδίκιος ἦν ὄνομα. & Dionys. Nominabatur, inquit, οὐινδίκιος. ARSIA silua.} Sic etiam Valerius cap. de Miraculis. at Plutarch. οὐρσον ἄλσος appellat. VNO plus Etruscorum cecidisse in acie.} Plutarchus apertius in Poplicola. ἐν ᾗ πλείονες τῇ μάχῃ τεθνήκασι τυῤῥηνῶν ἢ ῥωμαίων. i. Vno plures obisse Tuscos, quam Romanos. Idem Dionysius. Vbi nunc uicus publicus est.} Miror Rhenanum corrigendum putasse, Viriplacae, cum unum tantum librum inuenerit, in quo esset, Vbi nunc uicae potae. Quos quidem ego legi, ij habent, Vbi nunc uica publica est. uerum uitiose utrumque. Nam Plut. in Poplic. ait. ὅπου νῦν ἱερόν ἐστι οὐίκας πότας ὀνομαζόμενον. Frontin. de aquae duc. 2. meminit uici Publicij. ut uerear, ne legendum sit, uicus Publicius. PVBLICOLAE.} Scribe Poplicolae. ex fide Capitolinorū marmorum, & Graecorum librorū Dionysij, Plutarchi, Dionis. praeterea ex etymologia uocis. est enim Poplicola (ut ait Dionysius) δημοκηδής, idest populum colens. quamquam Priscianus ait a uetustissimis Latinis Poblicum esse dicunt.

26 VT PONTEM ferro, igni, quacumque ui possent, interrumpant.} Vet. lec. & quaecumque ui possent. SP. LARGIVM} Glareanus ubique Largium scribendum censet, nos Lartium partim antiquorum librorum auctoritate, partim etymologia uocis. Lartius enim a Larte praenomine dictus est. Graecorum tamen codices ubique λάρκιον habent. Tiberine pater, inquit, te sancte precor haec arma, & hunc militem propitio flumine accipias.} Tiberinum Deum loci uidetur intelligere. de quo etiam Virgil. lib. IIX. Hic Deus ipse loci fluuio Tiberinus amoeno, Populeas inter senior se attollere frondes uisus. Quo in loco docet Seruius in sacris Tiberinum, in communi loquendi sermone Tiberim, in carmine Tibrim uocari. NAVIBVS undique accitis, & ad custodiam, ne quid Romam frumenti subuehi sineret.} Desideratur uox, Positis, quae est in Vet. lib. & ad custodiam positis. CONSVL alter.} Vet. lib. Consul alter. VERSISQVE in Lucretium Etruscis.} Probo coniecturam Glareani, legendum esse, in Valerium, propter ea, quae sequuntur, Dextra, laeuaque hinc a porta Collina, illinc ab Naeuia redditus clamor. nimirum ab Lartio, & Lucretio, quorum ille Collina, hic Naeuia porta egressus erat.

27 IVBEREM macte uirtute esse.} Vetus lectio: Iuberē te macte uirtute esse. Modus est autem iubendi is, de quo Liuius lib. IV. Tum Dictator, Macte uirtute, inquit C. Seruilij esto. Vt autem ibi, Macte, pro Mactus, ponitur, auctore Prisciano, sic hic Macte, pro Mactum. Scaeuolae.} Cap. Lapides edunt, Scaeuulae.

Scaeuolae. Hvic tam pacatae profectioni ab urbe Regis Etrusci abhorrens mos traditus ab an
tiquis,usque ad nostram aetatem inter cetera sollemnia manet,bona Porsenae regis uendendi ʒ In o-
mnibus Vet.lib.duae amplius uoces sunt,Bonis uendendis,quas exemit Rhenanus, quod in uno quē
ipse legit libro non reperit,ex quo suspicatus est,eas esse interpretis alicuius glossema. Videndum est
tamen an ita sit. Etenim Cicero in Ver.III.ubi illa consuetudo in bonis,praedijs,praedibusq. uenden
dis Consulum,Censorum,Praetorum,Quaestorum,ut optima condicione sit is,cuia res sit,cuium peri
culum.Pax fida ita cum Porsena fuit.Cōsules deinde.ʒ Ego asteriscum ponendum censeo inter Fuit,et
Consules.ut intelligatur deesse aliquid.desunt autem nomina Consulum Sp. Lartij, & T. Herminij.
Quorum meminit Dionysius,& Cassiodorus,qui tabulas suas consulares ex Liuiana historia concin-
nasse uidetur. puto autem deesse non Liuij,sed librariorum uitio,ut aperte infra in Chronologia osten
dam. P.Posthvmivs.ʒ Postumus,& Postumius scribendum est sine adspiratione. nam ita & in
manuscriptis libris est,& in uetustis lapidibus,praesertim uero ijs,qui in Capitolio sunt. Ap.Clav
svs, cui postea Appio Claudio fuit Romae cognomen.ʒ Nemo miretur me & hoc loco,& infra in IX
ubi ait.Siue Ap.Clausum,siue Ap.Claudium mauultis;legere Actium Clausum. Haec enim est lectio
uetustorum librorum.Quae auctoritate etiam Valerij confirmatur.qui scribit Appium praenomen ab
Actio Sabinorum praenomine ortum esse.Ex quo intelligere possumus Actium Clausum Sabinum,
ubi Romam commigrauit, utrumque nomen immutasse,perinde atque Lucumo Tarquiniensis,qui se
L.Tarquinium appellari uoluit.Quod cum ita sit,non est dubium,quin mendose Suetonius in Tiberio
hunc Tatium uocet,pro Actio,& Dionysius τίτος κλαύδιος mendose habeat pro ἄττιος κλαῦσος, ut Plutar
chus in Poplicola. Praeterea pro uoce,Cognomen,restitue, Nomen. nam haec uox & aptior est huic
loco,& est in Vet.lib. Ab Regillo.ʒ Regillum urbs est hoc in loco,non lacus,ad quem cum Lati
nis post debellatum est.Nam Stephanus ait ῥηγίλλος πόλις σαβίνων Hoc dixi, quia Glareanus incertus es
se sententiae uidetur.cum tamen urbs sit in Sabinis,lacus in agro Tusculano,ut ait Liuius. Arvn
cos.ʒ Dionysius ἀρ'γκας uocat.Cap.Fragm.Auruncos. Iam in eo esset,ut in muros miles eua-
deret.ʒ Vet.lectio melior:Iam in eo res esset,ut. Posthvmivm Cominium.ʒ Glareanus uehemen
ter hoc loco errat,qui Postumium hoc in loco gentis esse nomen putat, & C.Postumium dici uult. est
enim scribendum,Postumum Cominium,ut sit praenomen, quemadmodum ostēdi in Praenominibus
a me editis. M. Valerivm M.F. Volesi nepotem.ʒ Hunc primum Dictatorem creatum esse,cō
tra,atque tradit Liuius,eundemq. Volusi,non Volesi nepotem fuisse, quemadmodum etiam scriptum
est in Capitolinis lapidibus,docet Festus lib.XIII.cuius uerba subiungam, partim quia uulgo mendo
se leguntur,partim etiam,quia digna sunt, quae recitentur. inquit autem: Optima lex cum nomi-
nabatur in magistro populi faciendo,qui uulgo dictator appellatur, quam plenissimū posset ius esse si-
gnificabatur.Vt fuit M.Valerij Marci filij Volusi nepotis.qui primus magister populi creatus est. post
quam uero prouocatio ab eo magistratu ad populum data est,quae antea non erat,desitum est dici, ut
optima lege.ut pote imminuto iure posteriorum magistratuum.Errauit porro Rhenanus,qui M.Volesi
nepotem correxit.nam Volusus praenomen est Valeriorum,ita ut Marcus sit superuacaneum.

Tacitae indutiae quietum annum tenuere.ʒ Vet.lib.Datae indutiae. Quamquam lib.extremo 18
ait:Velut tacitis indutijs quiete utrimque sumpta. Ser.Sulpicius,M.Mānlius Tullus ʒ Foede erra
tum est in altero horum consulum nominando.est enim scribendum. Ser. Sulpicius, M'. Tullius.i.Ma-
nius Tullius.Huius lectionis auctor est Dionysius.qui inquit.σέρουιος σολπίκιος μάνιος τύλλιος λόγγος.& Ci
cero in Bruto,qui ait.M'.Tullium cum Ser.Sulpicio Consulem fuisse anno X.post reges exactos.Quod
Glareanus non uidit.Manius autem apud antiquos ita scribebatur,M'.ut in Capitolinis consulibus.aut
ita.M.ut est in nummis argenteis multis.quos cum apud alios,tum maxime apud patrem tuum uirum
clarissimum legi.ut M.Sergius.M.Cordius. T.Ebvtivs.ʒ Diphthongus non negligenda est
quam affert Dionysius. τίτος αἰβύτιος. Romae tribus una,& triginta factae.ʒ Hic numerus est
mendose non solum apud Liuium,sed etiam in epitome. Nō enim triginta una,sed uiginti una scriben
dum est.Id quod & uetusta exemplaria habent omnia,& Dionysius confirmat, qui in explicando iudi
cio Coriolani habito paullo post hunc annum non nisi XXI tribus fuisse aperte ostendit.Idem error foe
dauit etiam sextum Liuij librum,ubi ait,Quattuor tribus additas esse,Stellatinam,Tromentinam, Sa-
batinam,Arniensem,atque XXXV numerum expleuisse.Non enim XXXV,sed XXV,legendum est,quo mo
do in uetustis exemplaribus legitur.Quae uero XXXV numerum expleuerint, eae in subsequentibus li-
bris nominantur a Liuio.Praestat autem,ut quo facilior huius quaestionis explicatio sit, quae quoque
tēpore tribus additae sint,ex sententia Liuij exponamus.Primum igitur tres a Romulo Rege tribus fa
ctae sunt Tatiensium, Ramnensium,& Lucerum. Hae deinde a Ser.Tullio Rege quattuor redditae
a regionibus Vrbis appellatae sunt,& urbanae propterea nominatae Suburrana, Esquilina, Palatina,
Collina. Idem Rex Dionysio auctore agro Romano diuiso rusticas alias tribus fecit. Earum ne certum
ipse quidem numerum affert,sed XV eas fuisse apparet.Liuius VI post R.E.anno ueterem tribum Clau-
diam appellatam,quod in eam clientes Ap.Claudij coniecti essent,ait.post autem anno CCLIX tribus
XXI Romae factas scribit.quem numerum Dionysius etiam tradit in iudicio Coriolani a tribubus fa-
cto anno CCLXIII.Liuio autem auctore decennio post quattuor additae sunt,Stellatina, Tromentina,
Sabatina,

Sabatina, Arniensis, eaeque XXV numerum expleuerunt. Hinc decem aliae accesserunt. duae quidem anno CCCXCVII Pontina, & Poblicia. item duae anno CDXXIII, Maecia, & Scaptia. itemq. duae anno CDXXXVI. Vfentina, & Falerina. & duae anno CDLIII, Aniensis, & Terentina. postremo etiam duae circa annum DX Velina, & Quirina. SED recẽs ad Regillum lacum accepta clades Latinos ira, odioq. eius, quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem uiolandis abstinuit. } Probo magis hanc lectionem, quam eam, quae est in quibusdam libris manuscriptis. Sed recens ad Regillum lacum accepta clade Latinus. praesertim uero cum haec forma loquendi sit frequens. NEXV uincti, solutiq. se undiq. in publicum proripiunt. } Non uereor ne legendum sit, Nexi uincti, solutique. sic enim locutus est li. IIX. Ita nexi soluti, cautumq. in posterum ne necterentur. Item, Eo anno initium libertatis factum est, quod ligari nexi desierunt. Nexos. n. uocatos ait Varro liberos, qui suas operas in seruitute pro pecunia quam debebant, domino, dum soluerent, praestarent. Itaq. Liu. lib. IIX. Cui cum se C. Publilius ob aes alienum paternum nexum dedisset. CVRIAMQVE ipsi futuri arbitri moderatoresque publici consilij, circumsistunt. } Vet. lectio. Circumsistere, magis placet. ita enim fit, ut seruetur superior forma dicendi, Dicere, Postulare, Circumsistere.

79 ADEO in alteram caussam non collega solum praeceperat, sed omnis factio nobilium. } Locus proculdubio mendosus. Rhenanus legit: Adeo ui alteram caussam. Quam lectionem non probo. Vet. libri alij Steterat, alij, Praestiterat habent. Quae lectio suspicionẽ mihi affert, ne sit legendum, Praeceps erat. nam & sententiae congruit, & locutio est Liuio familiaris. sic enim loquitur lib. XXIII. Quamquã praeceps ingenio in iram erat. NE SI sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse. } Prudens quisque, si attendet, intelliget, uocem Aut uacare. M. LECTORIO. } Laetorius, & Plaetorius scribi debet. Quod Capitolinis lapidibus, & nũmis argenteis cõprobatur. PERICVLVM libertatis in creditores a debitoribus uerterant. } Multo melior prisca lectio. Verterat. Quo uerbo saepe utitur Liuius pro suo passiuo. Ita enim fiet, ut superiori formae respondeat. Vi agebatur.

80 MVLTIS, ut erat, horrida & atrox Appij sententia uidebatur. rursus Virginij, Largijq. exemplo haud salubres, utiq. Largij putabant sententiam, quae totam fidem tolleret, medium maxime, & moderatum utroq. consilium Virginij habebatur. } Cum hunc locum mendose legi animaduerteret Rhenanus, homo de T. Liuio optime meritus, hunc in modum demum emendauit, & interpunxit. hoc sensu. Appij atrox sententia uidebatur, Virginij, Lartijq. sententiae exemplo haud salubres erãt. Lartij sententia totam fidem tollebat. Moderatum erat Virginij consilium. Non intellexit autem, Virginij sententiam, si ita legatur, modo probari, modo improbari. Melior igitur lectio est ea, quam ipse in uetustis ex plaribus reperi. quae est eiusmodi. Multis, ut erat, horrida, & atrox Appij sentẽtia uidebatur, rursus Virginij, Largijq. exemplo perniciosa, haud salubrem utiq. Largij putabant sententiam, quae totam fidem tolleret. Quamquam non Virginij Largijq. exẽplo, legendũ est, sed Virginij, Vetusijq. Hi. n. hoc anno consules cum coercendae plebis caussa seuere delectum haberent, maiorẽ seditionẽ fecerunt. Qua de caussa ait, Appij sententiã partim atrocẽ, partim perniciosam esse uisam Virginij Vetusijq. exẽplo. quibus eadẽ seueritate usis, quae Appij sententia continebatur, male res cessit. Tollebat autẽ totã fidẽ Larcius, quia omnibus satisfieri oportere censebat, ut Appius nemini. M. VALERIVM dictatorẽ Volesi filiũ. } Nõ est hic M. Valerius Volusi filius, qui paullo ante mortuus est, sed frater eius praenomine Manius. ut Dionys. & Capitolina fragmẽta osẽdunt. Quae res ualde torsit Glarea. Quare MV. Valeriũ scribe.

81 C. LICINIVS, & L. Albinus. } Hi primi tribuni plebis creati sunt ex Liuij sententia. Porro autẽ assentior quibusdam libris manuscriptis, qui non hunc solum, sed etiam alium L. Albinum, & M. Albinum de plebe homines, quos infra commemorabit Liuius, Albinios uocant. Est. n. uerisimile, si qui duo nomina ferrent, caruisse eos cognomine, praenomen autem, & nomen tulisse, id quod in IVS desinit. Albinus autem Postumiorum, qui Patricij sunt, est cognomen. Idem de Latinio ante dictum est. Dissentit autem a ceteris scriptoribus omnibus Liuius in horum tribunorum nominibus recitandis. Dionysius enim λεύκιον ἰούνιον βροῦτον, γάϊον σικίνιον βελλοῦτον. itemq. Plut. in Poplicola, & Suidas in uoce δημαρχεῖν tradiderunt. pariq. ratione Pedianus in Corneliana C. Sicinium L. F. Bellutum, L. Iunium C. F. Paterculum edit. Quamquam apud eum mẽdum esse puto. legitur. n. L. Sicinium Velutum. cum ex Graecorum auctoritate C. Sicinium Bellutum legendum esse uideatur. Bellutus autem belluae similem significare docet Festus. De duobus tribunis pl. primum creatis citat auctorẽ Liuiũ Pedianus. POSTVMIVS Cominius. } Lege Postumus Cominius, ut ante docui. ANTIATES Volscos fundit, fugatq. compulsos in opidum Longulam persecutus, moenibus potitur. inde protinus Mucamitem Volscorum capit. tum magna ui adortus est Coriolos. } Mirari satis non possum neminem adhuc uocis huius Mucamitem nouitate offensum esse, neq. foedissimum mendum sensisse. Est. n. legendum ita. Inde Poluscam item Volscorum capit. nam paullo post Liuius, ubi haec tria opida Romanis adempta scribit, ait: Longulam, Poluscam, Coriolos nouella haec opida Romanis ademit. Quamquam eo in loco uitiose legitur etiam, Pollustiam, pro Poluscam. Huic autem lectioni fidem afferunt manuscripti libri, qui hoc in loco, protinus Vlscamitem, & paullo post, Poluscam, Coriolos, aperte habent. itemque Dionysius, qui priore loco πολύσκα, posteriore πολυσκανῶν πόλις, habet. quamquam priore quidem loco mendum etiã est. inquit. n. ἐξῆγε τὴν δύναμιν ἐφ' ἑτέραν πόλιν τῶν οὐολούσκων, ἣ καλεῖται μὲν πόλις, κατὰ διάστημα δὲ οὐ πολὺ τῆς λογγίλλας

λογγύλας ἀπέχει. legendum est enim πωλοῦσκα, κατὰ διάστημα. i. Adduxit autē exercitū ad alteram ciuitatē Volscorum, quae Polusca uocatur, spatio autē non longe a Longula distat. CN. MARCIVS.} C. Marcius. ut ante dixi. in Coriolano, legendū est. P. MINVCIVS} Minucios scribo nō Minutios auctoritatē secutus Capitolinae scripturae, & Graecorum librorum, & ueterum Latinorum. IN Volscis, Pomptinoque.} Diony. πωμεντίνον πεδίον uocat. Vet. lib. In Pontino habent. QVAE sola alimenta ex insperato fortuna dederat.} Melior prisca lectio, Dederit. IBI ira est suppressa.} Lego ex fide Vet. lib. Vbi ira est. SED adeo coorta erat infensa plebs.} Luxatae sunt uoces hae. ex Vet. lib. ita ordinandae. Sed adeo infensa erat coorta plebs. ACCII Tullij, longe is tum princeps Volsci nominis erat.} Hic uir Attius Tullus dictus est, ita ut Tullus praenomē, Attius nomē gentis esset, ut in Tullo Hostilio. Quod autem dico, ex fide ueterū librorum dico, & Graeci exemplaris Dionysij, a quo τύλλος ἄττιος dicitur ubique, semel per mendum τύλλος ἀττίδιος ut a Plutarcho in Coriolano. τύλλος ἀμφίδιος Maior autē etiam labes insidet in principio uitae Ciceronis, ubi, τύλλιος ἄππιος nominat, pro τύλλος ἄττιος. VERECVNDIA tamen magistratuū timorem uicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret.} Vetus lectio, pro, Timorem uicit, habet, Timorem iniecit. VISVS Iuppiter dicere, sibi ludis praesultatorem displicuisse.} Quamquam legitur in ueteribus libris, Ludi, probatur tamen magis, Ludis. nā Dionysius sic ait: ὅτι μοὶ τῇ ἐσχάτῃ πομπῇ τὸν ἡγούμενον ὀρχηστὴν ὁ καλὸν ἔδωκαν. i. nuncia mihi proximis ludis praesultatorem haud bellum eos dedisse. Praesultatorem autem uocat, eum, qui quasi ludorum prima pars fuerit, qui antequam ludi committerentur saltauerit. Itaque Plut. in Coriolano ait. τὸν ὀρχηστὴν πρὸ τῆς πομπῆς. Cicero de Diu. primo. Praesultorem sibi non placuisse ludis. VRBEM excederent.} Vet. lib. Vrbe excederent.

QVAERENDO, indignandoque.} Vet. lib. Querendo.

22 AD caput Ferentinum.} Priore libro Caput aquae Ferentinae dixit, ad quod Turnum Herdoniū deiectū fuisse narrauit. Eodemq. libro Lucū Ferentinae nominauit, ad quē conuenisse Latinos scribit. pariq. ratione lib. VII ad lucum Ferentinae Latinorum concilium tradit esse habitū. Quod conciliū Dion. τὴν ἐν φερεντίνῳ ἀγορὰν, ubi de Superbo Rege agit, uocat, Plutarchus autē in Romulo quorundā sacrorū meminit, quae fiebāt a Latinis ἐπὶ φερεντίνῃ πύλῃ. Vt autē ad lucum Ferentinae Latinorū, sic ad Fanum Voltumnae Etruscorū populorum concilia habebantur. QVA per nostrā ignominiā ludos cōmisere.} Vet. li. Qui. ut referatur non ad Contumeliā, sed ad Populi Romani. QVEM spem nequaquam fefellit.} Vet. lib. Quae spes nequaquā fefellit. quod probo. LONGVLAM, Pollustiam, Coriolos nouella haec Romanis opida ademit.} Paullo ante docui Poluscam legendum esse. Nouella autem haec opida uocat, quia triennio ante in potestatē populi R. uenerant. LABICOS.} Nec Graeci, nec Latini libri sibi constant in hoc opido nominādo. modo enim Labicos, & Labicanos: modo Lauicos, & Lauicanos: modo λαβικοὺς, & λαβικανοὺς: modo λαουίκους, & λαουικανοὺς edunt. TREBIAM.} Seruius exponens Virgilij locum in VII. Oliuiferacq. Mutiscae. Haec, inquit, Trebia postea dicta est, quam modo Trebulam dicunt. AD urbem a Pedo ducit.} Vet. lib. Ab Pedo. FOSSAS Cluilias.} Fossas Cloelias legendum ex Dionysio, & Festo. ut ante docui. TEMPLVM Fortunae muliebri aedificatum, dedicatumque est.} Plut. in lib. de Fort. Romanorum, primum templum Fortunae uirili ab Anco Marcio rege Romae dicatum ait, alterum Fortunae muliebri hoc tempore. ID modo non conueniebat.} Vet. li. Id modo, sicut alias, non conueniebat. sic infra. Extremo anno pacis aliquid fuit, sed, ut semper alias, sollicitae certamine patrum, & plebis. CAESONI Fabio.} Caesonem praenomen esse, & singulari littera K notari solitum esse ab antiquis, docui in praenominibus a me editis ex Capitolinis lapidibus. In libris etiam eiusmodi notam usurpatam esse id esse argumēto potest, quod C. Fabius, pro K. Fabio sit saepe uitiose. ut sigillatim suo loco ostendam. Itaque antiquam praenominis notam hoc loco restituendam censeo. sic paullo post. Caeso Fabius. K. Fabius.

L. VALERIVM consulem dedit.} Antiqua lectio habet, Consules. & recte, ut & M. Fabium, & L. Valeriū cōsules datos a patribus esse intelligamus. CVM tribunis.} Vet. li. Cum tribunis plebis. Q. FABIVS inde, & C. Tullius cōsules.} Vt supra Tullios pro Iulijs esse uitiose monuimus, sic hoc loco Tullius pro Iulius. Quod ex Cassiodoro, & Dionysio intelligi potest, & ex ipsomet etiā Liuio, qui infra C. Iulium decemuirū factum esse, cum consularis esset, scribit. ARTONAM Latinam urbem.} Legendū puto Ortonā. me in hanc sententiā ducunt cum Liuius ipse, tum Dionysius. Sic enim est in ueteribus libris Liuianis. atque Dionysius ipse, quamquā mendose, tamen ita apertε, ut uestigia uerae scripturae insideant, idem scripsisse uidetur. inquit enim hoc in loco φίλον ὀρὴ κατὰ κράτος αἱροῦσι. libro autem X βορτῶνα, inquit, τῶν λατίνων ἔθνος. Quam urbem uulgati Liuij libri Hortanam uocant, manuscripti Hortonā. Quibus ex locis illud conijci potest, ubique Ortonam esse legendum. Quamquā si aut Dionysium, aut fragmenta quaedā, quae dicūtur esse Catonis Originum, sequimur, Ortonem legendum est. in quibus ita legitur. In Pelignis Cursellum, Orton, & Sulmo. Artenam autē unam statuit Liuius in Volsco agro, alteram Caeretū fuisse ait libro quarto extremo. SP. LICINIVS tribunus plebis.} Dionysius in hunc annum edit tribunum plebis Sp. Icilium, quamquam mendose est apud eum σπόριος σικίλιος, pro ἰκίλιος. Quare & hoc loco ita legendum. mouet enim me maxime gens Icilia, ex qua multi per haec tempora tribuni fuerunt, infestissimi patribus, mouet etiam praenomen Spurius, quod nusquam alias in gente Licinia fuisse reperio, in Icilia autem saepe, ita ut decem abhinc annis Sp. item Icilius tribunus plebis

a Liuio 23

a Liuio memoretur.& in annum CCCXLVI tres Icilij tribuni plebis produntur.sic enim ait Liuius. Auctores fuisse tam liberi populo suffragij Icilios accipio ex familia infestissima patribus,tres in eum annum tribunos plebis creatos. AD duo simul bella exercitus scribitur,Fabio in Veientes,in Aequos Furio datur. Et in Aequis quidem nihil dignũ memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotij cum ciuibus,quam cum hostibus fuit.} Hic locus est,in quo primum Sabellicus, deinde etiam Glareanus se ualde iactarunt,& Liuium duobus uerbis sui oblitum esse contenderunt.Mouet enim eos,quod Fabium primum scribit cum Veientibus pugnãtem ab exercitu desertum esse, in Aequis a Furio nihil gestum,deinde uero haud ita multo post,contraria suggerit,Fabium nimirum cum Aequis pugnantem fuisse desertum.ait enim,Proximo bello in ipsa acie,in ipso certamine,consensu exercitus traditam ultro uictoriam uictis Aequis.Item.Non magis secum pugnaturos,quam pugnauerint cũ Aequis.omnis autem eiusmodi reprehensio tollitur,si legamus,quemadmodum legitur in antiquo exemplari: Fabio in Aequos,in Veientes Furio datur.Et in Veientibus quidem nihil dignum memoria gestũ est.Quod enim opponit Glareanus,Liuium ita,ut uulgata lectio est, scriptum reliquisse, quia idem a Dionysio traditum sit,id mihi leuissimum esse uidetur.quasi uero nunc primum Liuius a Dionysio in hac historia explicanda dissentiat.Est enim multo magis ferendum,duos inter se dissidere,qui raro conueniũt, quam unum non sibi constare,& duobus uerbis repugnantia dicere. TIB. Pontificius.} Cum ante legeretur T.Pontificus, recte Rhenanus emendauit ad uetusti codicis fidem Tiberius Pontificius. nam eo praenomine affecit eum etiam Dionysius.Id autem praenomen duabus litteris,ut ab antiquis accepimus,scribebatur,Ti.non Tib. SP. Licinio.} Sp.Icilio.ut dixi. NOVVMQVE tribunorum aduersus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent.} Mendum est in uoce,Nouum,quam uocem inuexit Rhenanus,cum antea,Nouem,legeretur. neque enim nouem tribunos uni resistere potuisse putauit,quia his temporibus non decem,ut postea,sed quinque tantum tribuni crearentur Liuio ipso auctore.Itaque Nouum,ad uocem,Delectum,referendum censuit.Qua lectione nihil esse durius potest.Ego autem lego libenter,quomodo legi animaduerti in uetusto libro: Quatuorq. tribunorũ.praesertim uero cum Dionysius eundem edat numerum,inquiens, τέτταρας ἐκ τῶν δημάρχων. lib.IX.Mendi caussa ex notis numerorũ(ut saepe fit)orta est.IV.& IX.saepe enim x pro v mendose est. PRAECEPS Fabius in uulnus abijt.} Vet.codices.Obijt.

CONSVL mortifero ictus uulnere cadit.} Vet.lib. Demum consul. EO cum exercitu Caeso
24 missus in ipsorum equorum agrum depopulandum transit.} Vet. lib. Depopulabundus transit. sic li.III. Cum populabundus isset. L. AEMILIVS.} Respuunt Latini litteram y, in uocibus Latinis. quae nescio quo modo temere inuasit in multa nomina Romanorum, ut in Aemilios, & Papirios. Quod ex Graecis,& scriptis libris & ex antiquis lapidibus, praesertim Capitolinis,& argenteis nummis percipitur. THVSCVS ager.} Tuscus sine adspiratione scribitur in tabulis Capitolinis, in ueteribus latinis,& in uulgatis Graecis libris. POST acceptam proximam pugnae cladem.} Vet.lib.Proximae pugnae. MVLTIPLICATIS in arto ordinibus.} Hoc quid uelit, Glareanus homo ingenuus profitetur se nescire.est autem sensus.Aciem quo breuiore in spatio cogitur,& orbem colligit,eo pauciores ordines habere,quo maiore in spatio explicatur,eo plures.

QVOD inopia frumenti quamuis in praecipitia, dum celeriora essent, agebat consilia.} Vetus lectio est. Quamuis praecipitia.Quod placet,ut reddatur trita illa locutio.Agere praecipitem.

25 Q.CONSIDIVS, & T.Genutius.} Ne quis moueatur Dionysij lectione uelim,qui κοντίλιον,pro κονσίδιον habet.displicet autem Quinctilij nomen in tribuno plebis hoc tempore,quia Quinctilia gens patricia est.Porro autem Genucius scribe ad fidem Graecae,& Capitolinae scripturae. Idem Genucius In Vet.libris non Titus,sed Caius. apud Dionysium modo τίτος,modo γαΐος nominatur. EAM oppressit.} Vet.lib.Eum oppresserunt.ut sit Q.Considius, & T.Genucius trib.pl.Menenium oppresserunt. CVM & patres haud minus,quam pro Coriolano annixi essent.} Vet. lib.Pro Coriolano ante annixi essent. L. CAEDICIO.} Caedicio scribe, Graecorum librorum, & Capitolinorum marmorum auctoritatem secutus. L. FVRIVS inde,& C.Manlius.} Dionysius αὖλον μάλλιον nominat.cui assentior.est enim idem Manlius,qui paullo post in decemuiratu,& a Dionysio,& ab ipso Liuio Auli praenomine afficitur. SVADENT, monent.} Vet.lib. Mouentque. ITA ANIMVM nunc iam inducant.} Luxatae,& deprauatae uoces ita leguntur in antiq.lib. Iam nunc ita in animum inducant. Qui dicendi modus olet undique Liuianam formam. CONSILIA inde non publica, sed in priuato, seductaque a plurium conscientia habuere. } Vet.lib. Seducta a plurium conscientia habere.ut sit dicendi modus ille frequentissimus,qui Infinitiuo profertur. ADEOQVE neminem noxiae paenitebat.} Vet.lib.Noxae. VT ETIAM insontes fecisse uideri uellent,palamque ferretur.} Vet.lectio.Palamque ferrent. VOLERONEM Publium de plebe hominem.} Volero praenomen est,ut ait Valerius.Publius item praenomen.Itaque,ne duo praenomina coniungantur, Publilium lege,quod plebeiae gentis nomen est.Quae scriptura exstat etiam in Capitolinis fragmentis.

RES TAMEN suo ipsa molimine grauis certaminibus in alterum annum extrahitur.} Vet. codex plenior. Grauis magnis certaminibus.& recte. CONSVL lictorem ad tribunũ,priuatum esse clamitans,sine imperio,sine magistratu.} Hunc locum,in quo tribunum pl.priuatum, non magistratũ esse [illegible] traditur,

traditur, ne quem forte Romanae antiquitatis ignarum perturbaret, uerbis Plutarchi prolatis uisum est explanare. Ea sunt in libro τῶν κεφαλαίων in hanc sententiam. Cur cum purpura alij magistratus utuntur, tribunus pl. non utitur? an quia tribunus pl. magistratus non est? neq. enim ex sella tribuni ius dicunt. neque principio anni, ut reliqui magistratus, ineunt. neque creato dictatore se abdicant. uerum omni translato ad Dictatorem imperio ipsi tamen potestatem suam retinent, quasi magistratus non sint. quemadmodum autem translationem iudicium esse rhetores quidam negant, sic tribunatus impedimento potius est magistratui, quam magistratus. Etenim resistere potentiae magistratus, & nimiam eius licentiam coercere, ad eius auctoritatem pertinet.

TRIBVNIQVE, consulesque.} Non probo hanc lectionem Rhenani, quae antiquis libris, quos uidi repugnat, sed, Tribuni, consulesque. PISO AVCTOR est. nominat quoq. tribunos, Cn. Siccium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mecilium.} Hos tribunos nominat Diodorus lib. x. μάρκον δύλλιον, σπόριον ἰκίλιον, γάϊον σικίνιον, λούκιον νομιτώριον. Scribo igitur Dullius, non Duellius, partim Graecis, partim Capitolinis monumētis auctoribus. Quamquam Cicero in Oratore Duellium uidetur defendere. inquit enim, Vt duellum bellum, sic Duellium, qui Poenos classe deuicit Bellium nominarunt. praeterea C. Sicinium, non Cn. Siccium, partim Diodori scriptura motus, partim etiam Liuij, qui paullo post C. Sicinium cum M. Dullio tribunum prodit. De C. autem Sicinio, & Sp. Icilio tribunis plebis supra etiam dictum est. VOLSCI tum Aequiq. inter seditionem Romanam, & bellum coortum uastauerant agros.} Hic locus foede legebatur ante, ita. Volscum, Aequicumque inter seditionem. Quam lectionem etsi ualde probo, moueor tamen cum in uetustis libris omnibus ita lego. Ex S.C. Bellum indictum contra Volscum, Aequumque, qui inter seditionem, & bellum coortum uastauerant agros. SE VNICO consule obiecto.} Vet. lect. Et se unico consule obiecto. QVAM minore conatu, nequaquam tanto patrum superiores impedierint consules.} Vet. libri omnes. Nequaquam tanta patrum spe priores impedierint consules. NEC VLLA ui domari poterat, tantum certamen animis imbiberant.} Vet. lib. Poterant. Quo fit, ut numerus congruat cum eo, qui sequitur, Imbiberant. Alij Poterat, & Imbiberat. Quod magis probo. VT INVICTVS ille odio plebeio animus interdum moueretur, omni nequidquam acerbitate prompta: nihil iam cum ciuibus ageret, a centurionibus corruptum exercitum diceret, tribunos plebeios cauillans interdum & Volerones uocaret.} Ex manuscriptis libris ita interpunge, & lege, Interdum moueretur. Omni nequidquam acerbitate prompta nihil iam cum ciuibus agere &c. item paullo post. dicere, item, uocare. QVANDOQVIDEM nihil praeter tempus noxae lucrarentur. Vet. lib. Rixae lucrarentur. T. AEMILIO.} Lege Ti. Aemilio ex Dionysio, qui τιβέριον αἰμίλιον hunc ubique nominat. Fuisse autem Aemilijs familiare hoc praenomen Tiberij facile Capitolinae tabulae demonstrare possunt. M. DVELLIVS, & Cn. Siccius.} M. Duilius, ut ante dixi. itemque C. Sicinius ex uetustis libris, atque ex Diodori auctoritate, de quo etiam ante dictum est, lego.

T. NVMITIVS.} Numicius, ut Minucius, uidetur c littera esse scribendum. nam Graeci νουμίκιον. 27
CENONEM opidum,} Dionysius non ponit nomen; sed opidulum maritimum uocat. Vet. lib. Cetionem. IN VOLSCIS respublica egregie gesta.} Lego, Res egregie gesta. ex Vet. lib. De quo dicendi genere dicam infra. Sic etiam lib. III. Ab altero consule Res gesta egregie est. CVM CAEDES, & incendium circa Anienem flumen fecissent.} Vet. lib. Incendia. INGENS uis hominum ex omnibus Volscis, Aequisque populis in castra uenit.} Vox, Populis, abest a Vet. lib. neque necessaria est. CORNICINES, tubicinesque in equos impositos.} Vet. lib. In equis. sic libro primo dictum est. Dextra in capite imposita. DEINDE ut obtinentes locum uires ferebant, audent ultro gradum inferre.} Lege ex uetustis exemplaribus: Deinde ut in obtinentes locum.

IN. EPITOMEN. LIBRI. III

AD BELLVM gerendum missus est.} Vet. lib. Ad id bellum. CVM MODESTE se in honore gessissent.} Vet. lib. Se in eo honore. CVM COMPLVRA impotenter fecissent.} Ex uestigijs deprauatae antiquae lectionis, & ex Liuianis uerbis, ita haec uerba legenda sunt: Duabus tabulis ad decem adiectis cum complura impotenter fecissent. IN TERTIVM annum detinuerunt.} Vetus lectio: Retinuerunt.

IN. LIBRVM. III

CONSVLES inde Postumius Albus, Sp. Furius.} Legendum A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. praetermissum est enim praenomen prioris consulis, quod & apud Dionysium est, & in Capitolinis consulibus, & ab ipso infra affertur. Veteres autem libri in posteriore consule habent, Sp. Furius Fuscus, mendose, pro Fusus. Quod fuit Furiorum cognomen, ut Iulus Iuliorum. Quod ex Capitolinis fragmentis intelligi potest. CENSA sunt ciuium capita centum quattuor, & uiginti millia CCXIV.} Hic numerus est in omnibus libris, & bene habet. Hoc admoneo, ne quis Rhenanum

sequatur, qui putat legendum quater centena millia C C X I V. non intelligens hanc summam ciuium his temporibus non conuenire. nam per multos annos CC, & CCC millia censa sunt. sero autem CD millia. ut infra ostendam. PROCONSVLEM T. Quinctium subsidio castris cum sociali exercitu mitti.} Vet.lib. Pro consule. Proconsulatus autem non est magistratus, sed imperium, quod aut extra ordinem priuato datum est, ut hoc loco T. Quinctio, aut ex consulatu prorogatum est, ut Q. Publilio Philoni, de quo Liuius postea lib. I X. ita. Actum cum tribunis plebis est, ad populum ferrent, ut, cum Publilius Philo consulatu abisset, pro consule rem gereret. & paullo post. Duo singularia haec ei uiro contigere, prorogatio imperij non ante in ullo facta, & acto honore triumphus. In Capitolinis etiam triumphis Q. Publilius Philo primus pro cōsule fuisse traditur. ROMANOS cecidisse in Hernico agro V millia.} Haec summa superat fidem, id quod ex Dionysio intelligi potest. Itaque placet magis uetus lectio, Duo millia, & paullo post, non, duo millia, sed, tria. PRO tristi nuncio tristiorem domum referentes.} Vet. lib. Tristiora. INDE Romam reditum est. Iustitium remissum est.} Vet.lib. Iustitium remissum. Quod placet, ne bis ponatur, Est. COMITIA inde habita.} Vet.lib. Deinde. CALENDIS.} In antiquis & libris, & lapidibus Kalendae scribuntur, non Calendae.

29 LABICANOS agros.} Vet. lib. Lauicanos. EO VIS omnis tempestasque belli conuersa est.} Vet.lib. Obuersa est. Sic lib. VI. Obuerti aciem dixit. A TVSCVLANO.} Vet.lib. Ab Tusculano. T. VIRGINIVS Butilius.} Rutilius nomen est gentis, ut in P. Rutilio Lupo. Hic autem cognomen quaeritur. Ergo Rutilus scribendum. Quod in Capitolinis fragmentis est. Rutilius quidem ea de caussa respuitur, quod cognomina in IVS non desinant ea terminatione, quae patronymicum significat. Itaque Rutilus, Flauius, Flaminius, Licinius, Pacilius & eiusmodi alia, quae in uulgatis libris pro cognominibus usurpantur, sunt corrigenda, Rutilus, Flauus, Flamininus, Licinus, Pacilus. CVM exitus haud in facili essent.} Vet.lib. Cū exitus haud inde faciles essent. C. TERENTILLVS Arsa.} Vet.lib. Terentilus. Legendum est Terētius. & paullo post, Lex Terentia. ex Dionysio, & ratione gentium, & legum Romanarum. IMMODERATA, infinita potestate.} Vet.lib. Infinitaq. potestate. ANNO deinde insequenti.} Vet.lib. Sequenti. SPARSVM ita iacuisse per aliquot dies.} Vet.lib. Sparsum humi. Ita Valerius ubi hac de re agit cap. de ominibus. Reliquum humi per aliquot dies prostratum iacuit. & Dionys. τὰ δὲ ἐπὶ γῆν ἐνεχθέντα. SPARSVM humi ita iacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret.} Puto legendum Odoris. quia Valerius ait. Reliquum humi per aliquot dies neq. odore taetro, neq. deformi adspectu mutatum iacuit. & Dionys. ὅτι χρόαν μεταβάλλοντα οὔτε σαπέντα διαλυόμενα ὥστε ἀπ' αὐτῶν ὀδμὴν γενέσθαι. nisi si, Mutaret, pasiue accipiamus, ut apud Graecos μεταβάλλειν.

30 ECQVID sentitis iam uos Quirites.} Vet.lib. Ecquid sentitis. inquit, iam uos Quirites. INSTRVCTVM naturae, fortunae omnibus bonis.} Vet.lib. Fortunaeq. SINERENT tantum uirum senem in ciuitate fieri.} Vet.lib. In ciuitate senescere. APPELLATI tribuni medio decreto ius auxilij sui expediunt.} Vet.lib. Protinus ius auxilij sui expèdiunt. IVSSV consulū in Tuscos in exsilium abijt.} Vet.lib. Inscijs consulibus. IN TVSCOS} Veteres libri, Tusculum, sed placet magis, in Tuscos, quia Dionysius habet εἰς Τυρρηνίαν. VT DIVENDITIS omnibus bonis aliquandiu trans Tiberim ueluti relegatus deuio quodam in tugurio uiueret.} Vet.lib. Ut is diuenditis. &, Relegatus uili quodam in tugurio habitarit. uocem autem, Deuio, inuexerat temere Rhenanus leuissima coniectura fretus. probatur autem, Vili, quia inquit Dionysius. ἐν ᾧ ταπεινὴ τις ἦν καλύβη. in quo agro humile quoddam erat tugurium. TVMQVE esse peregrino.} Deme uocem, Que, ex uet. libris.

31 TAM FELIX uobis corrumpendis fuit, qui seruitia non commouit auctor.} Vet.lib. Qui seruitia uestra. AT VOS ueremini deos uestros.} Vet. lib. Deos patrios. NE SABINI, ne Veiens hostis moueretur.} Vet. lib. Ne Sabinus. IN PERAGENDIS consularis officij partem ad se uindicabant.} Vetus lectio: In peragendis consularijs consularem officij partem. Hinc ego suspicatus sum esse legendum, In peragendis consilijs consularis officij partem. ut sit sensus. Consul alter comes animosior erat, quam auctor, ita ut ille consiliorum esset princeps, hic cōsilia ipsa exsequeretur, & consulari officio in ea re non deesset.

32 SENATVSCONSVLTA fiunt, neque tribuni plebis legem eo anno ferrent.} Vet.lib. Senatusconsultum fit, ut neque tribuni plebis. ALIORVM exemplo peccetis.} Vet. lib. Peccatis. FABIO, ut Antium legiones duceret, datum. Cornelius, ut Romae praesidio esset.} Vet. lib. Cornelio. quo pacto sine controuersia legendum est. VI NVMQVAM eo subire potuit.} Vet. lib. Subiri. HAVD dubio.} Vet.lib. Haud dubie. MVLTORVMQVE tabe mensium.} Vet. lib. Multorumque tabe mensium mortuum. SECVM eum tum, frequentemque ad signa sine ullo commeatu fuisse.} Vet.lib. Frequentem ad signa. L. MINVCIVS inde, & L. Nautius consules.} Ego secutus Dionysij, Diodori, & Capitolinorum lapidum auctoritatem, C. Nautius lego. M. VALERIO Valerij filio Volesi nepote.} Supra duos Marcos Valerios mortuos legimus, unum ad lacum Regillum, alterum augurem in pestilentia. Quorum unus pater, alter filius fuit. Qui uero nunc

Quaestor

Quaestor esse dicitur, is est procul dubio, qui biennio post consul in Capitolinis tabulis Manij filius, Volusi nepos dicitur. Itaque hoc loco lego, M. Valerio M'. F. Volusi nepote. neque enim cum quis nominabatur, a patris nomine gentilicio, sed a praenomine ostendebatur. Horum autem stemma est eiusmodi.

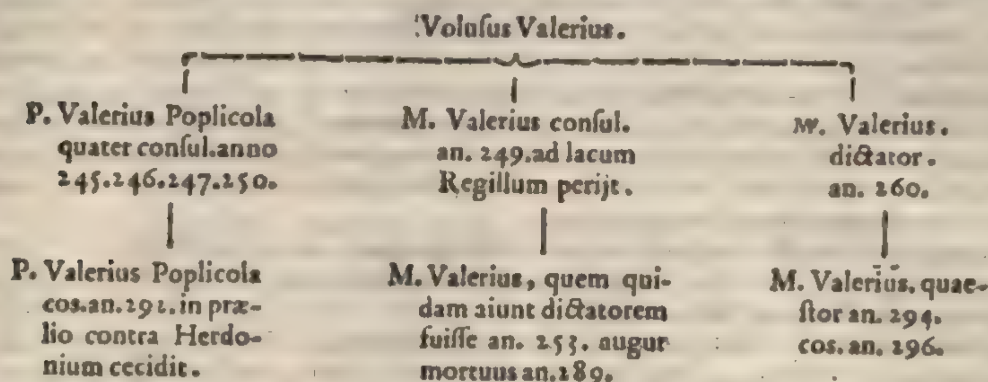

GRACCHVM Cluilium.} Veteres libri omnes constantissime habent, Cloelium. Quamquam Dionysij liber κοίλιον edit, ut puto, mendose. QVESTVM iniurias, & ex eo foedere res repetitum.} Vox, Eo, superuacanea est. Id & ueteres declarant libri, & Liuiana forma dicendi. sic enim etiam lib. 1. Iniurias, & non redditas res ex foedere, quae repetitae sunt. MVNITIONES circumdant.} Hoc expressit Dionysius his uerbis. περιεταφρεύετο καὶ περιεχαράκου. i. fossa, ualloque castra Romana circumdedit uel munitiones castris obiecit. sic autem etiam paullo post. Exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris. VALLO obiectae.} obiecto. ex uet. lib. TANTVS pauor, tanta trepidatio fuit.} Vet. lib. Tantaque trepidatio. BIPALIO innixus.} Veteres libri omnes, Palo; Quod etiam ante me Rhenanus docuit. DICTATOREM cumgratulantes consalutant.} Vet. lib. Legati gratulantes. L. TARQVINIVM patriciae gentis.} In tabulis Capitolinis est. L. Tarquitius. Quibus danda fides est. Nam Tarquinij ex urbe exacti omnes fuerant. Et de Tarquinio non dixisset, patriciae gentis, cum id satis constaret. FABIVS successor.} Vet. lib. Q. Fabius successor. Q. MINVCIVS, M. Horatius.} Emendo, C. Horatius. partim quia Dionysius & Capitolini scriptores eo praenomine hunc afficiunt, partim etiam, quia post Liuius idem facit, ubi de C. Horatio augure mortuo loquitur. 33

HORTANAM.} Supra ostendi, quid de hoc loco sentirem. Ortonam enim crederem legendum esse. T. ROMVLIO, & C. Veturio consulibus.} Dionysius, & Diodorus auctor est, Romilium esse scribendum. Quae eadem scriptura est in Capitolinis tabulis. Veturius autem una cum T. Romilio collega eius post fit decemuir. Quo in magistratu Diodorus, & Capitolini scriptores praenomine Spurij eum afficiunt. in uulgatis autem Liuij libris L. Veturius scribitur. Itaque ut uterque locus sibi constet, Sp. Veturium, utrobique uocandum censeo. Si quidem, qui decemuir factus est, idem consularis erat. SP. TARPEIO, A. Aeternio.} Variant omnes omnium auctorum libri in altero horum consulum nominando. Plin. lib. VII. cap. XIIX. Aeternium, Cassiodorus Aternium, Diodorus ἀτέριον. Gellius lib. II. cap. XI. Thermum. Dionysius τερμίνιον. Vetusti Liuiani libri Tercinium. Ego, si coniecturae locus dandus est, Aterium, maxime, ut est apud Diodorum, probo. alia enim nomina gentium numquam legi. C. CLAVDIO Cicerone.} Pro hoc tribuno C. Siccium Dentatum edit Dionysius. A. MANLIVS, P. Sulpicius.} Dionysius legatos hos uiros consulares fuisse tradit, Itaque Sulpicius idem est, qui consul fuit anno CCXCI. post autem decemuir erit. Quod cum ita sit, profecto cum in consulatu Ser. Sulpicius nominetur, etiam in legatione, & post in decemuiratu Seruius appelletur necesse est. IN CVIVS locum C. Veturium.} Vt dixi, lege Sp. Veturium. 34

C. MENENIVS.} Diodorus, & Festus hunc T. Menenium uocant. placet autem. ut sit T. Menenij ante consulis filius. P. SEXTIVS.} Dionysius, & Diodorus σέστιον, auctores Capitolini Sextium hunc nominant. Sextij autem patricij. Sextij plebeij fuerunt. ex quibus is exstitit, qui primus e plebe consulatum cepit. LEX ACILIA de Auentino.} Haec lex a L. Icilio tribuno plebis lata est, anno CCXCIIX. ut ait Dionysius. Itaque legendum procul dubio, Icilia. T. GENVCIVS, P. Sextius, L. Veturius.} T. Genucius, P. Sextius, Sp. Veturius. ex tabulis Capitolinis. ut ante dixi.

SVLPICIVS, P. Curiatius, T. Romulius.} Ser. Sulpicius, P. Curatius, T. Romilius. ut ante dixi.

SP. POSTVMIVS.} Vet. lib. Postumius Albus. EAS LEGES habiturum populum R. quas consensus omnium inuasisse uideri posset.} Nusquam alias legi hoc genus dicendi, Inuadere, pro Inferre, & Inuehere. Itaque pro certo habeo legendum esse, Inuexisse. PREHENSARENT homines.} Vet. lib. Prensarent. EA AETATE, hisque honoribus.} Vet. lib. Ijsque. DVELLIOS.} Duilios. ut ante. DEIECTISQVE honore per concionem duobus Quinctijs.} Lego uel repugnantibus

tibus libris omnibus, Per coitionem. nam lib. IX. ait. Coitiones honorum adipiscendorum caussa factas aduersus remp. esse. & lib. XXXIX. Coierantque candidati omnes ad deijciendum honore eum. & Ped. in toga. Coierant ambo, ut Ciceronem consulatu deijcerent. Q. PETILIVS.} Veteres quidam libri habent, Q. Poetilius. Dionys. ποτίλιος. Capitolinae tabulae, Poetelius. ergo ita scribendum.

M. RABVLEIVS.} Hic a Dionysio μάνιος uocatur. Quare M'. Rabuleius castigo. COMITIA decemuiris creandis in trinum nundinum indicta sunt.} Recte trinum nundinum; quamquam plerique libri habēt, trinundinum. Id enim significat, in tertias nundinas. Quod Graeci dicūt, εἰς τρίτην ἀγοράν. ut Dionysius lib. IX. προθέντων δὲ πάλιν τῶν δημάρχων εἰς τρίτην ἀγορὰν τὴν περὶ τοῦ νόμου διάγνωσιν. Plutarchus in Coriolano. νῦν δὲ μάρκιον προσαγορεύομεν εἰς τρίτην ἀγορὰν παρεῖναι. & post. ἐν δὲ τῷ μεταξὺ χρόνῳ τῆς τρίτης ἀγορᾶς. ἀγορὰς δὲ ποιοῦσι ῥωμαῖοι δι' ἡμέρας ἐννάτης, νουνδίνας καλοῦντες. De Nundinis copiosius Macrob. lib. I. Saturn. Quod autem dixit Cicero pro Cornelio ex prorogatione trinundinum, Priscianus interpretatur dictum esse pro trinundinatum lib. VII.

35 RECEPTO ad Eretum, quod passim uagatum erat, agmine.} Dionysius pro Ereto habet, mendose, ut puto, ἐν ῥέγῳ. CASTRA in Algido locant.} Eutropius montem Algidum uocat. Dionysius modo ait, ἐν ἀλγιδόνι πόλει, modo ἐν ἀλγιδῷ. CONSENSV inuisum imperium.} Vet. lib. Inuisum consensu imperium. IAM CAPVT fieri libertatem repetentiū, si se plebs comitē senatui det.} Vet. lib. libertatis repetendae. SVARVM, quae rerum erant, soliciti, amissa publica.} Vetus lectio. Suarumque rerum erant, amissa publica. i. suis rebus operam dabant. Quam formam dicendi, qui non agnouerunt, mutarunt addendo de suo, Soliciti. Sic lib. VI. Plebs cum iam unius hominis esset. sic hoc libro paullo ante. Hominum non caussarum toti erant. EXPERIRENTVR quanto se rocior dolor in libertate sua uindicanda, quam cupiditas in iniusta dominatione esset.} Rhenanus, qui putat particulas duas, In, tollendas esse, idem non sensit, uocem huic sententiae deesse, quae est in Vet. libris, In iniusta dominatione retinenda esset. QVOD unum exsequendae sit libertatis.} Lege, Exaequandae, ex uet. lib.

L. CORNELIVS complexus Appium, non cui simulabant, consulendo.} Vet. lib. simulabat.

36 POSSE in obliuionem tribunorum adduci.} Vet. libri addunt uocem ita. Posse in obliuionem tribunorum plebem adduci. M. RABVLEIO, Q. Poetilio.} M'. Rabuleio. Q. Poetelio. ut dixi.

CAESONE Duellio.} K. Duilio. ut supra. TVSCVLVM se fide, misericordiaque uicturus hospitum, (quae tamen non fefellerunt) contulerant.} Vet. lib. Hospitum, qui tum non fefellerunt cōtulerat. PERINDE uxor instituta fuerat, liberique instituebantur.} Vet. lib. Liberi quoq. instituebantur. DESPONDERANT filiam L. Icilio.} Lege ex uet. lectione. Desponderat. ut ad patrem L. Virginium referatur, non ad matrem, quam multis ante annis mortuam esse tradit Dionysius.

AVCTORIBVS, qui aderant, ut sequeretur.} Vide, quid sit, quod quidam libri ueteres habent. Adiutoribus, qui aderant, assequentibus. IN HIS enim quae asserantur in libertatem.} Vet. lib. In ijs enim qui asserantur. P. NVMITORIVS puellae auunculus.} Libri ueteres habēt, Auus. sed placet magis Auunculus, quia Dionysius inquit, ὁ πρὸς μητρὸς θεῖος τῆς παρθένου. PLACIDVM quoq. ingenium, tam atrox iniuria accendisset.} Vet. lib. Cum placidum quoque &c. NVPTAMQVE pudicam habiturus.} Vetus lectio, Nuptam, pudicamque habiturus.

37 CVM INSTARET assertor puellae, ut uindicaret, sponsoresque daret.} Assertorem uocat puellae non L. Icilium, ut putat Glareanus, sed M. Claudium, qui instabat, ut Icilius Virginiam uindicaret usque in posterum diem, datis sponsoribus, fore, ut ea postridie sisteretur. sic etiam supra cum uocauit. IMPROBVM consilium serum, ut debuit, fuit. & iam commeatu sumpto.} Lege ex fide uet. lib. Iam enim commeatu sumpto. PREHENSARE.} Vet. lib. Prensare. DECRESSE uindicias secundum libertatem.} Vet. lib. Dedisse. Ego, Dare se, legendum puto. nam tempus praesens quaeritur. Hoc genere dicendi saepius usus est in hac re, numquā autem, Decernere. inquit enim supra. Vindicias det secundum libertatem, & infra. Iudicem te ab libertate in seruitutem uindicias non dedisse. Item. Vindicias ne ab libertate in seruitutem dederit. Quibus dicendi generibus usus est hoc loco Liuius. at Pedianus pro Cornel. Quis fuerit ille ex decemuiris, qui contra libertatem uindicias dederit. Est autem dare uindicias ab libertate, uel secundum seruitutem dare possessionem ei, qui seruum esse asserit. Dare uindicias ab seruitute, uel secundum libertatem, dare possessionem ei, qui liberum esse asserit. DECEMVIR alienato ad libidinem animo.} Cur placeat Rhenano, Alienatus, nescio. Mihi alienato magis probatur, ut & in Vet. lib. est, & in VII. lib. dixit. Milites alienatis ab memoria periculi animis. SI INCLEMENTIVS in te sum inuectus.} Lib. uet. Si quid inclementius. PROPE Cloacinae.} Plinius Cluacinā legit lib. XVI. cap. XXIX. cum ait. Quippe ita traditur, myrtea uerbena Romanos, Sabinosq. cum propter raptas uirgines dimicare uoluissent, depositis armis purgatos in eo loco, qui nunc signa Veneris Cluacinae habet. Cluere. n. antiqui purgare dicebant. at Lactantius lib. I. de Falsa religione, Cloacinam, agnoscit. Verba eius sunt. Cloacinae simulacrum in Cloaca maxima repertum Tatius consecrauit, & quia cuius esset effigies ignorabat, ex loco illi nomen imposuit. AGITATVS deinde cōsilijs, atq. ex omni parte assentiendo.} Pro certo habeo legendum, Agitatis deinde consilijs, ut est in Vet. lib. Nam quarto libro ait. Consilia ad mouēda bella ad Fanum Voltumnae agitata.

tata, & post etiam, Secreta agitare consilia, itemq. saepius, Agitare consilia.} STRICTVM etiam telum, respersusq. ipse cruore tota in se castra conuertit.} Nemo animaduertit hic uocem unam deesse, sine qua uix sensus esse nullus aptus potest. ea uero est in libris antiquis, sic: Strictum etiam telum tenens, respersusque. Quam eandem affert etiam Dionysius in eadem re explicanda, [illegible] χεῖρας ἔχων, αἵματι πεφυρμένος ἅπας. i. lanij cultrum manu tenens, totus sanguine foedatus. SIBI VITAM filiae suae cariorem fuisse, si liberae, ac pudicae uiuere licitum fuisset.} Mallem hoc loco: Cariorem futuram fuisse. Ceterum lib. uet. habent, Libere, ac pudice, sine diphthongo. MISERAM, sed honestam mortem occubuisse.} Vet. lib. Misera, sed honesta morte. Q. IVLIVS, P. Sulpicius.} Hic Sulpicius consularis esse traditur, at in consulatu Ser. Sulpicius nominatus est. Ergo & hic Ser. etiam Sulpicius scribendum. Et tamen Sulpicium consularem legatum nominat etiam Pedianus pro Cornelio. uerum reclamant Graeci. 38

VIA Nomentana, cui tum Ficulensi fuit nomen.} Lego, Ficulnensi, ab opido Ficulnea. quasi uero euersa Ficulnea, mutauerit nomen. TOGATORVM aliorum.} Vet. lib. Togatorum, aliorumque. Q. FVRIVS pontifex maximus.} Hunc in oratione pro Cornelio uocat Pedianus ex Liuij, & aliorum sententia M. Papirium. Cuius scripturae assentior magis, quam Liuianae. Nam de Q. Furio nulla nec per hos, nec alios annos est mentio. de M. autem Papirio, magna. Qui autem Pontificatum maximum gereret, cum par est alios etiam magistratus, qui magni habebantur, cepisse. Vltimae autem utriusque nominis litterae erratum inesse indicant, cum sint eaedem. A. VIRGINIVM inde L. Icilium, & P. Numitoriū auunculum Virginiae.} Virginius hic pater Virginiae fuit, ut Icilius, sponsus. auctore Dionysio. Ergo L. Virginius nominandus, non A. ex ijs, quae supra a Liuio, & Dionysio, & a Paediano in orationem pro Cornelio dicta sunt. C. SICINIVM progeniem eius, quem primum tribunū plebis creatum.} Nescio cur placeat magis hoc loco Rhenano, Progenie, quam Progeniem: cū ita loquatur Cicero in epist. ad Octauium: Populum, quem ipse primo, post progenies eius a regibus liberauit. AP. IVLIVS.} Appij praenomen non probo nisi in Sabinis uiris, ut in Claudijs, ut in Ap. Herdonio Sabino, qui Capitolium occupauit. Iulia gens cum patricia est, tum numquam Appio, uel Publio praenomine usa est. Itaque legendum puto in hoc tribuno plebis: P. Villius. Est enim gens Villia plebeia, ubique in uulgatis libris pro Iulia habita, eaque usa est praenomine Publio. VT QVOD tributim plebes iussisset, populum teneret.} Vet. lib. Vt quod tribunus plebis iussisset. placet tamen magis, Tributim plebes, i. tributis comitijs. sic enim ait Dionysius libro XI. [illegible] ὑπὸ τοῦ δήμου τεθέντας ἐν ταῖς φυλετικαῖς ἐκκλησίαις νόμους ἅπασι κεῖσθαι Ῥωμαίοις ἐξ ἴσου, τὴν αὐτὴν ἔχοντας δύναμιν τοῖς ἐν ταῖς λοχίτισιν ἐκκλησίαις τεθησομένοις. i. leges tributis comitijs latas omnibus Romanis esse latas, eam denique uim habere, atque eas, quae centuriatis comitijs datae sunt. sic lib. LIX. Legem tributim de uicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. sic alibi Centuriatim. SANCIENDO nouam legem, ne quis.} Lege ex Vet. li. Noua lege. AEDILIBVS, iudicibus, decemuiris nocuisset.} Vox Decemuiris abest a ueteribus libris. nec uidetur necessaria. Est enim ridiculū, plebem cauisse decemuiris, quos perosa iudicio etiam est persecuta. 39

AD AEDEM Cereris, Liberi, Liberaeque.} Vide ne quis aedem de suo addiderit. Nam lib. XLI. ait: Supplicatio ad Cereris, Liberi, Liberaeq. fuit. SED EVM, qui eorum cuiquam nocuerit sacrum sanciri.} Antea multo foedius legebatur. Sed eum qui deorum cuiquam nocuerit id ad sacrum sancire. Nos autem meliorem (ut reimur) hac utraque lectionem reperimus in uetustis libris. quae est haec: Sed caput eius, qui eorum cuiquam nocuerit sacrum esse, id sanciri. recte. sic enim Cicero pro Cornelio. Sacrosanctum esse nihil potest, nisi quod populus plebsue sanxisset. Sanctiones autem sacrandae sunt aut genere ipso, aut obtestatione, & consecratione legis, aut poena, cum caput eius, qui contra facit, consecratur. VOS MET ipsi armis uindicastis.} Vet. lectio: Vosmet ipsos. VNIVS tantum criminis nisi uindices iudicem te.} Vet. lib. Nisi iudicem uindices te. Sensus. nisi te a iudicio unius criminis liberes. i. ab libertate in seruitutem contra leges uindicias non dedisse te, nisi probes.

SI HOC indemnato, indicta caussa non liceat.} Vet. lib. Si huic indemnato. IVDICEM illi ferre, ni uindicias ab seruitute in libertatem dederit.} Lege procul dubio. pro, Ni uindicias, Vindicias ne. Sensus est. Se ferre illi iudicem, qui uideat, uindicias ille, decemuir cum esset, contra libertatem dederit nec ne. VALERIO Aequi euenere.} Deest uox. ut sit, Aequi, Volsciique euenere. Eam uocem habent ueteres libri, eandem paullo infra Liuius repetit. eandem habet Dionysius. ἐπὶ Αἰκανοὺς καὶ Οὐολούσκους. SED necessariorum Virginiae trium tribunorum preces audirent.} Vetus lectio: Et trium tribunorum. ita ut altera ratio uideatur, cur eorum preces sint audiendae. & quod necessarij, & quod tribuni essent. TYBVR.} Tibur, & Tiburtes inuenio scribi in antiquis libris, & in triumphis Capitolinis. littera Y, non I. 40

RESPONSVM Romanus nemo reddebat.} Vet. lib. Romanorū nemo. ARMA tegerent.} Vet. li. Cōtegerent. NEC omnes dum eductos.} Vet. lib. Nec dum omnes eductos. PROCVRSANTES pauci, recurrentesque.} Vet. lib. Recusantesque. VETERIS, perpetuaeque alterum gloriae, alterum nuper noua uictoria elatum.} Mirum est, neminem sensisse hic deesse uocem, sine qua uix constare oratio potest. quae est in uet. lib. Gloriae auidum, alterum &c. SEXCENTI

 fere

fere ex equis desiliunt.} Veteres libri habent uocem unam praeterea: Sexcenti fere propere ex equis desiliunt. POPVLVS iniussu & altero die frequens ijs supplicatum.} Sic lib.VII. Si quis iniussu in hostem pugnasset. & lib.x. Nec tamen iniussu mouere se auderent. IN PRATA Flaminia, ubi nūc aedes Apollinis est, (circum iam tum Apollinarem uocabant.} Paullo ante sic, In Pratis Flaminijs, quem nunc circum Flaminium appellant. FORTE quadam utili ad tempus. Vet.lib. Ad id tempus. SI QVI uos minus hodie decem tribunos plebis feceritis.} Vetus lectio: Si quos minus hodie decem tribunis &c. HI TVM utique quos sibi collegas cooptassent, ut illi legitimi.} Veteres libri, Hi tum, quos sibi. &, pro, Vt illi legitimi, Ita illi legitimi. Porro autem pro Cooptassent, apparet legendum esse, Cooptassint, antique dictum, pro cooptauerint.

41 CVM PRAE studijs aperte petentium nouem tribunorum alij candidati tribus non explerent.} Tribus non explere, est non posse legitimum, ac necessarium suffragiorum numerum ferre. Hoc dixi, quia Glareanus tribum pro classe accipiendum ait. cum tribuni plebis tributis comitijs fierent. Alibi legitima suffragia non conficere dixit. A. AETERNIVM.} A. Aterium. ut supra. SP. HERMINIVS, T. Virginius.} Sp. Herminium consulem Dionysius λάρτα ἑρμίνιον uocat. Diodorus λάρτα ἑρμίνιον. Valerius in Praenominibus Lartem Herminium. Ergo non Sp. sed Lar Herminius hoc loco restituendum est. ut etiam dixi in Praenominibus a me editis multo latius. CAELIMONTANVS.} Coelimontanus. quia Coelius, non Caelius scribitur. DVM X tribunos plebis faceret.} Vet.lib. Plebi. M. GEGANIVS Macrinus.} Graeci, & Capitolini scriptores Macerinum cognomen addunt Geganijs, non Macrinum. CONCIONES tribunorum aduersus nobilium iuuentutem ortas sedauere.} Quid est sedare conciones ortas? Quando umquam alias dixit, Oriri conciones? Quis est, qui non uideat, aut Coitione, aut Contentiones esse legendum? uel repugnantibus antiquis exemplaribus. DEINDE ne ipsi quidem inuiolati erant. utique postremis mensibus cum & per coitiones potentiorū iniuria fieret, &c.} Hic sensus misere laceratus ab ijs qui eius ignari, uerba inscite dispunxerunt, facile restituetur in integrum, si ita interpunxeris, Vt utique postremis mensibus, cum, inuiolati erant, iungas, sic. Ne inuiolati quidem erant utique postremis mensibus. i. praesertim postremis mensibus. cui orationi caussas subnectit statim duas.

42 LEGATVM alterum P. Sulpicium.} Ser. Sulpicium. ut supra dixi. CONSVRGIT P. Scaptius de plebe magno natu: Et si licet, inquit, cōsules de rep. dicere, errare ego populū in hac caussa nō patiar.} Inconsequens oratio uideatur, si ita legas. neque. n. uox subsequitur, quae illi praecedenti, Etsi, reddatur. Intelligendum est autem orationem incipere a uoce, Si licet. Vocem autem, Et, esse historici qui ait P. Scaptius consurgit, & inquit. Si licet consules &c. quare ita dispunge. magno natu, &, Si licet, inquit, consules. CVM AD Coriolos sit bellatum.} Vet.lib. Debellatum. quod placet. quia tum Corioli in potestatem populi Romani uenerunt. ANNVM se tertium, & octogesimum agere.} Nescio cur in mentem uenerim Glareano probare, tertium, & nonagesimum potius, quam tertium, & octogesimum. praesertim uero cum hunc numerum & libri ueteres habeant, & diligens annorum summa eum postulet. Nam ab hoc anno, qui est ab Vrbe condita CCCIIX ad annum CCLXI, quo Corioli capti sunt, numerantur anni XLVII. Quibus si addantur anni XX, quos se ante militasse Scaptius ait, erunt anni LXVII, a quo anno usque ad annum LXXXIII. numerantur anni XVI, quo anno aetatis tirocinium de more deposuit Scaptius. Ita ut anno aetatis XVI militare coeperit, post annos XX ad Coriolos fuerit an. ab V. C. CCLXI. anno uero CCCIIX haec loquatur annos natus LXXXIII.

SCAPTIONE hoc concionali seni.} Senem concionalem ad contumeliam dixit. quomodo autē Concionalis ignominiam afferre possit, nemo tradit. puto Coemptionali legendum. Ceterum senes, ut inquit Cicero in secundo de legibus, qui filios suscipere non poterant, coemptiones faciebant, ne sacra priuata interirent. ex quo Curius ad Ciceronem, Senes coemptionales scripsit. Habet autem ignominiam quandam, adeo decrepita aetate esse, ut suscipere liberos non possit.

IN. EPITOMEN. LIBRI. IV

43 LEX DE connubio patrum & plebis contentione magna.} Lege ex Vet.lib. A tribunis contentione magna. Tribunorum autem princeps fuit C. Canuleius. PERLATA est a tribunis plebis aliquot annis res populi R. domi, militiaeq. per hoc genus magistratus administratae sunt.} Veteres libri ita. Perlata est. Tribuni aliquot annos. Est autem locus mancus, cuius haec erat sententia. Tribuni militum consulari potestate creati. Aliquot annos res populi Romani &c. Rem autem ita habere docet Liuius. Quare stellula addenda est. SP. MELIVS.} Maelius scribe, addita diphthongo ex Capitolinis tabulis, & Graecis monumentis. SERVILIO Hala.} Ahala ubique scribendum est. Documento sunt huius scripturae libri aliquot manuscripti, lapides Capitolini, & nummi argentei.

VOLSCOS, & Veientes.} Adde ex Vet. libris, & ex ipso Liuio: Volscos, & Veientes, Fidenates & Faliscos. EOQVE coloni missi sunt.} Addendum, Noui. Nam Liuius nouos colonos uocat. & alio loco numerum additum colonorum ait. primum enim deducta colonia est a Romulo rege.

IN LIBRVM IV

M. GENVCIVS, & P. Curiatius consules.} Liuius paullo post C. Curiatium uocat. Dionysius γάϊον κύρτιον. Diodorus ἀγρίππας κύρτιος. Ergo C. Curtius, non P. Curiatius legendum. Accedit etiam Varro, qui lacum Curtium ab hoc consule Curtio dictum esse ait. Verba eius haec sunt lib. IV. de lingua latina. Cornelius, & Lucceius scribunt eum locum esse fulguratum, & ex S.C. saeptum esse, idq. factum esse a Curtio consule, cui M. Genucius fuit collega, Curtium lacum appellatum. CONFVNDIQVE iura gentium rebantur.} Paullo post, Colluuionem gentium ait. Gentem autem genus, ac gentilitatem intelligit, quam se solos habere patricij ipsi gloriabantur, ut scribit lib. X. Quid autem sit gens, ac familia, quoniam non idem sunt, uerum magno inter se interuallo disiuncta sunt, contra atque summi huius memoriae uiri, qui utroque nomine promiscue utuntur, sentire uidentur, paucis ostendam. Illud igitur interest, quod Gens ad Nomen, Familia ad Cognomen refertur. Itaque illa tanquam totum continere uidetur, haec quodammodo partem. exempli caussa. Cornelij omnes unius gentis esse dicuntur, quia uno nomine continentur omnes, at uero partes gentis huius sunt plures, quae ex cognominum uarietate distinctae sunt, eaeque familiae dicuntur. ut Cornelij Dolabellae, Cornelij Cethegi, Cornelij Scipiones, Cornelij Lentuli. itemque in ceteris. at uero Cornelij omnes unius existunt gentis. Itaque recte Festus lib. VII. Gentem definit, quae ex multis familijs conficiatur. Quod autem dixi de gente, & familia, idem iudicandum est de genere, & stirpe, quorum item alterum ad Nomen, alterum ad Cognomen pertinet. Id autem ita esse, ex his scriptorum uerbis apparet. Suetonius in Galba. Imagines, inquit, & elogia uniuersi generis exsequi longum est, familiae breuiter attingam. Qui primus Sulpiciorum cognomen Galbae tulit, cur, aut unde traxerit, ambigitur. Hoc loco Suetonius genus appellat omnes Sulpicios, familiam uero, Sulpicios Galbas. Liuius lib. XXXIX. Scipio Nasica orationem habuit plenam decoribus non communiter Corneliae gentis, sed propriae familiae suae. & lib. VII. sic loquitur Valerius Coruus. Non si mihi nouum hoc Corui cognomen dijs auctoribus homines dedistis, Poplicolarum uetustum nostrae familiae cognomen memoria excessit. & lib. I. Iulia gens Iulum auctorem nominis sui nuncupat. & lib. XL. Inde cognomen familiae inditum, ut Annales appellarentur. Rursus apud Suetonium sic loquitur Iulius Caesar. Ab Anco Marcio sunt Marcij Reges, quo nomine fuit mater, à Venere Iulij, cuius gentis familia est nostra. & in Augusto. Gens Octauia a Tarquinio Prisco rege inter Romanas gētes allecta, mox a Ser. Tullio inter patricias trāsducta. Primus ex hac magistratum cepit C. Rufus. is quaestorius Cnaeum, & Caium procreauit, a quibus duplex Octauiorum familia defluxit cōditione diuersa. & Cicero in Bruto. Funebres orationes ipsae familiae quasi ornamenta seruabant ad usum, si quis eiusdem generis occidisset. & Liuius lib. IX. Duodecim familiae Potitiorum fuerunt, cum gens Potitia tota interijt. Quae adhuc protuli exempla, ea satis ualere arbitror ad explicandam uim gentis, generis, & familiae. Nunc de stirpe dicam. Loquitur Cicero pro Rabirio sic. Qua in familia laus aliqua forte floruerit, hanc fere qui sunt eius stirpis cupidissime persequuntur. Et de legibus primo. Hic orti stirpe antiquissima sumus. & in Laelio. Qui aliquandiu propter ignorantiam stirpis, & generis in famulatu fuerunt. & Suetonius in Claudio. Claudius Cn. Pompeio antiquissimae stirpis Magni cognomen ademit. Quae si ita sunt, iam apparet, qui sit sensus loci illius apud Ciceronem lib. de Oratore primo. Quid? qua de re inter Marcellos, & Claudios patricios centumuiri iudicarunt? cum Marcelli ab liberti filio stirpe, Claudij patricij eiusdē hominis hereditate gente ad se redisse dicerēt, non ne in ea caussa fuit de toto stirpis, & gentilitatis iure dicēdum? Sensus. n. est. Claudios patricios gente pugnasse, quia ille Claudiorum liberti filius fuit; Marcellos, stirpe, quia Marcellorum Claudiorum. Itaque illi generis, hi familiae iure contendebant. Hinc gentilicia sacra dicta, quae erāt communia toti genti, ac generi. & Suetonius Caesarem gentilicijs hereditatibus multatum scribit, i. bonis, quae gentis Iuliae ante fuerant. Atque haec quidem hactenus. Iam uero an alius sit Gentis ipsius usus, infra alio loco dicemus. ET MENTIO primo sensim illata a tribunis.} Lege, A tribuno. cum ex Vet. lib. auctoritate, tum quia statim infertur, ut rogationem nouam tribuni promulgarent. Tribunum autem intelligit C. Canuleium. VT ROGATIONEM nouem tribuni promulgarent.} Quamquam sensus optimus est, si legatur, Nouem, tamē placet magis, Nouam, quae uox est in Vet. libris. hoc sensu. Mentio illata primo sensim a C. Canuleio, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eo deinde processit, ut tribuni reliqui nouam rogationem promulgarent, ut promiscue consules seu de plebe, seu de patribus possent pro populi arbitrio creari. Nouem autem si legamus, omnes accipiamus tribunos praeter C. Furnium, quem excipit Dionysius. ET QVEMADMODVM plebs gloriari posset, auctiorem, ampliorem q. esse.} Vetus lectio: Se auctiorem. FINEM NON fieri posse in eadem ciuitate tribunos plebis, & patres esse.} Quamquam Rhenanus ita legit in uetustis libris, miror tamen hanc lectionem ei probari potuisse. Quid est enim hoc loco, Finem non fieri posse? &c. Locus est igitur adhuc deprauatus. Quos ego libros ueteres legi, ij ita habent: Finem fieri non posse. Quamobrem partim ex uulgata, partim ex antiqua lectione legendum puto. Finem ergo non fieri. Non posse in eadem &c. Nam sunt etiam quidam libri, qui habent, Sinere non posse. Ex quo conijcio legendum. Finem ergo. praesertim uero cū supra dixerit Liuius. Finem ergo nō fieri, nec futurū unquam.

ILLINC ut impune.} Tolle, Vt, ex Vet. lib. fide. SE PRODITVRVM patriam oppugnari,

ri, atque capi passurum.} Venustior antiqua lectio: Se proditurum patriam, patriam oppugnari, atque capi passurum. Demarati.} Damarati. ut supra. Qvid? hoc si polluit nobilitatem istam uestram. quam plerique & cetera.} Hunc locum, atque adeo etiam hanc sententiam uituperat Glareanus, quae ornatissima atque apertissima est. si ita intelligatur. Si connubia plebis contaminant uestram nobilitatem, non ne poteratis priuatis potius consilijs eam sinceram seruare, aut nullam plebejam ducendo, aut nullam e patribus enubere sinendo, quam lege cauere, ne connubia inter plebem, & patres essent, quam legem decemuiri tulerunt?

Itaqve ad bella ista.} Lege ex Vet. lib. Ita ad bella ista. Si haec impediet aliquis.} Legendum: Sin hæc impediet aliquis. Qvod nemo plebeius auspicia haberet.} Hoc ait, quod lege Romuli Regis sacra solis patricijs erant commissa, auctore Dionysio lib. II. ἐνομοθέτει τοὺς μὲν εὐπατρίδας ἱερᾶσθαί τε, καὶ ἄρχειν, καὶ δικάζειν, καὶ τὰ κοινὰ πράττειν, τοὺς δὲ δημοτικοὺς τούτων μὲν ἀπολελύσθαι τῶν πραγμάτων. & Liuius lib. VI. Penes quos sunt auspicia more maiorum? nempe penes patres. nam plebeius quidem magistratus nullus auspicato creatur. nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solum, quos populus creat patricios magistratus, aliter, quam auspicato creet, sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicato interregem prodamus, & priuatim auspicia habeamus, quae isti ne in magistratibus quidem habent. Apparebat aut hostibus, aut ciuibus.} Lege ex Vet. lib. Apparebat autem aut. Qvibvs indictis extemplo quicumque aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, quam maxime tribunicij & prehensare homines, & concursare toto foro candidati coepere.} Veteres libri, pro, Quam maxime, habent, Hunc quam maxime. ex quo intelligi potest legendum esse, Hinc quam maxime. i. inter eos, qui seditiose dixerant, aut fecerant, quam maxime tribunicij prensabant. L. Atilivs, T. Caecilius.} Caecilia gens plebeia fuit. Itaque Caecilius tribunus militaris patricius esse nequit, Dionysius hunc τίτον κλύσιον σικελὸν uocat. Cognomen Siculi facit, ut mendose esse κλύσιον pro κλοίλιον petem. T. autem Cloelium Siculum paullo post commemorat etiam Liuius triumuirum coloniae deducendae. in quibusdam manuscriptis libris est, T. Celius. C. Cvriativs.} C. Curtius. ut ante dictum. Legati ab Ardeatibus Romam uenerunt.} Lege ex Vet. lib. ab Ardea.

L. Papyrivm Mugilanum.} Ex Capit. lap. L. Papirium Mugillanum. menda est foeda apud Dionysium. ὕπατοι μετύκιος παπίριος μογιλλάνος, pro ὕπατοι μὲν λεύκιος παπίριος. Ad monetae inuentos.} Vet. lib. Inuenta. ut referatur ad, Nomina consulum, quae Praetermissa dixit. Pvblicorvm ius, priuatorumque locorum, uectigalia.} Lego ex Vet. lib. & uectigalia.

45 Aeqvo Cluilio.} Cloelio. ut ante saepe dixi de Cluilijs. Et alia parte.} Vet. lib. Ex alia parte. Mvro Ardeae brachium iniunxerat.} Vet. lib. Immiserat. Volsci exiguam spem in armis, alia undique abscissa cum tentassent.} Vox deest, quae est in manuscriptis. Volsci exiguã spem in armis ponentes. i. Volsci exigua spe in armis posita, cum alia tentassent, i. an per colloquium res cõponere possent, nec quidquã profecissent, hoc est enim, Vndiq. abscissa. Vix nuncijs caedis relictis.} Vet. lib. Cladis. Romanvs consul Ardeae turbatas.} Consul non est in Vet. libris. Qva concordiae, pacisque.} Vet. lib. Qui. nam ad Quinctium refertur. Postvmivm Ebutium.} Postumum Aebutium, hoc loco quidam habent libri, quemadmodum ante docui etiam scribendum esse. Idem docet Valerius in Praenom. C. Fvrio Pacilio.} Pacilum esse cognomen Furiorum, qui Capitolinos consules legerit, facile inuenerit. Quare, Pacilo, legendum. M. Papyrio Crasso.} Diodorus Siculus hunc consulem μάνιον παπίριον uocat. Fuisse autem Papirijs familiare praenomẽ Manij Dionys. ostẽdit, qui primũ Regẽ Sacrificulũ Maniũ Papiriũ nominat lib. V.

Qvi praeter minime populare ministerium agro assignando socijs.} Vetus lectio: Per minime populare. recte. Haec enim caussa est, cur plebem offenderint, quia minime populare munus susceperint. Cavssa certaminum nequidquam a Petilio quaesita, qui tribunus pl. ea ipsa denunciãdo factus.} Poetelio, ut ante, lege. Cum autem de priore eius tribunatu ne uerbum quidem ante fecerit, hoc loco, ut alibi saepe, tribunum etiam ante fuisse tacite intelligendum est. Ea uero ipsa, intelligit, legem agrariam, & delectus impedimẽtum. Postremo perpulere plebem haud aduersante senatu, ut.} Lege, Perpulere plebeij. nam id & sensus postulat, & ueteres libri habent. Et nvllvm momentum annonae, fecisset.} Dele particulam, Et, ex Vet. libris. Sp. melivs.} Maelius scribe, ex fragmentis Capitolinis, Graecorum libris, & quibusdam etiam manuscriptis latinis.

Plebemqve hoc munere delenitam, quacumque incederet, conspectus, elatusque supra modum hominis priuati secum trahere.} Foeda insidet menda in uoce Conspectus, si quibusdam ueteribus libris credimus. in quibus est: Consulis pectus gerens. Error ex compendiosa scriptura natus est. Cons. pectus. quas uoces cum quidam coniunxisset, tertiam, Gerens, alius ut superuacaneam praetermisit. Est autem consulis pectus gerens, cõsularem spiritum habens, aut ad consulatum adspirans, qui ipsi a plebe despondebatur. ut supra lib. II. Velut omnes dictaturas consulatusque gerens in uoce, ac uiribus suis. & alibi. Tribunatum spirans. Ego tamen, Conspectus, etiam probo. Consvlatvm fauore, ac spe despondentem.} Vet. lib. Consulatum ei fauore. Nec dvm compositis, maturisve satis consilijs.} Dura locutio est, Componere consilia. Itaque sequamur auctoritatem ueterum librorum, qui habent: Nec dum compositis rebus, maturisve satis consilijs.

Hic

Hic minvcivs eandem reip. curationem agens, quam Melius priuatim agendam susceperat.} Vet. lib. Quam Sp. Maelius. Ceterum Antonius Florebellus, Episcopus Lauellinus, uir doctrinae, atque ingenij lau.e, prestantissimus, legit, Eandem publice curationem agens. ut Publice sit aduerbium, cui respondeat Priuatim. erat autem curatio frumentaria. Eodemqve anno sororis filios regis, & liberos consulis.} Vox, Regis, inducenda est. quia abest a quibusdam Vet. libris. & quia historiae ueritatem peruertit. non enim Collatinus, de quo intelligit, Rex fuit. Intelligit enim Vitellios, Aquilliosque natos ex duabus sororibus Collatini consulis, & Iunios liberos Bruti consulis. ita ut, Consulis, bis accipiendum sit. cur enim Collatinum regem appellet, quem sequenti uersu consulem nominat? Vilibvs farris libris sperasse libertatem ciuium suorum emisse.} In omnibus antiquis libris legitur, Bilibre farris. Quam lectionem immutauit Rhenanus. Est autem optima sententia, si binas libras pro uili pretio ponat. quippe cum sic etiam locutus sit in VI. Selibris ne farris gratiam seruatori relaturum. Bilibrem autem, & Trilibrem dici, docet Priscianus de Mensuris. Titinnivs.} Titinius scribe ex Graecis, & manuscriptis latinis libris. itemque nummis argenteis. Aeqvimelivm.} Vet. lib. Aequimaelium. L. minvcivs boue aurato extra portam Tergeminam est donatus, &c. Hunc Minucium apud quosdam auctores transisse a patribus ad plebem, undecimumque tribunum pl. cooptatum.} Eadem tradit Plinius lib. XIIX. cap. III. Minucius Augurinus, qui Sp. Maelium coarguerat, farris pretium in trinis nundinis ad assem redegit, undecimus plebei tribunus. Qua de caussa statua ei extra portam Tergeminam a populo stipe collata statuta est. Sed ante omnia refellit falsum imaginis titulum.} Imagini domesticae L. Minucij falso Tribuni plebis nomen affictum fuisse significat ab ijs, qui laudem familiae ex eo magistratu, tituloq. quaerebant. sic lib. IIX. Vitiatam memoriam falsis imaginum titulis reor, dum familia ad se quaeque famam rerum gestarum, honorumq. fallente mendacio trahunt. sic lib. III. Ap. Claudium decemuirum uirum honoratissimae imaginis futurum ad posteros, legum latorem, conditoremq. Romani iuris. Havd dubij, quin.} Vet. lib. Haud dubia spe, quin.

Mamercvs Aemilius.} Mamerci praenomen tribus litteris notatur In lapidibus Capitolinis Mam. Aemilius. C. Ivlivm Tullum, Sp. Nautium.} Horum legatorum meminit etiam Cicero Philip. IX. Tulli Clinij, Sp. Ancij. neque manuscripti libri a uulgatis dissident. Veteres libri Liuiani habent, Cloelium Tullum, Sp. Ancium. Itaque satis mirari non possum, cur antiqua lectio immutata sit, & C. Iulium Tullum, Sp. Nautium, factum sit. Tullus autem in Cloelio praenomen est, ut in Tullo Hostilio, & Tullo Attio. Ancia uero gens Romae fuit, ex qua M. Ancius Briso tribunus plebis. de quo Cicero in Bruto, ab Anco praenomine deducta. Cavssam mortis legatis fuisse. rem incredibilem &c. nec deinde in horrorem uersum facinus.} Vet. lib. Ac deinde in errorem uersum facinus. Cuius lectionis hic est sensus. Ambiguam regis uocem a Fidenatibus exceptam mortem attulisse legatis post autem caussam facinoris in errorem esse coniectam. Qui sensus optimus cum sit, idem admonet reliqua omnia a, Rem incredibilem ad, Lusus animum, parenthesi esse includenda. L. Qvintivm.} Quidam, ut dixi, manuscripti libri semper Quinctium, habent una cum tabulis Capit. & Diodoro. Collesqve inter Fidenas atque Anienem ceperunt referentes castra.} Non est dubium, quin ita intelligendus hic locus sit. Dictator trans Anienem submouit hostes, qui cum castra referrent, colles inter Fidenas, atq. Anienem ceperunt. Nec ante in campos digressi sunt.} Degressi. loquitur enim de descensu ex collibus in campos, ut & ante dixi, & post dicam. nam saepius hoc mendum est apud Liuium.

Ne longinqvam militiam non paterentur Falisci.} Vet. libri non habent, Non. Romvli spolia, quae prima opima appellata sola ea tempestate erant.} Vox, Prima redundat. neque enim tum prima appellari poterant, cum adhuc secunda non essent relata. abest certe ab antiquis libris. Prope sacrilegium ratus sum, Cossum spoliorum suorum, Caesaremque ipsius templi auctorem subtrahere testem.} Probo magis antiquam lectionem. Cosso spoliorum suorum Caesarem ipsius templi auctorem subtrahere testem. Nam quae dixit, omnia Caesaris testimonio nituntur. Septimo post demum anno.} Nono, legendum, habita diligenti annorum omnium ratione. error ex notis manauit. IX. & VII. T. Qvinctio Poeno.} Quinctiorum cognomen est Pennus, non Poenus. si antiquis & librorum, & lapidum monumentis credimus. Nam etiam illud accedit.} Vet. lib. Nam & illud. Dictatorem dici A. Seruilium.} Hic in secunda dictatura, quam cepit anno CCCXXXV. & apud Liuium, & in Capitolinis tabulis, Q. Seruilius dicitur. Cviqve Prisco alij.} Vet. libri non habent, Que. Postvmivm Ebutium.} Postumum Aebutium. ut ante. Censores uillam publicam in campo Martio probauerunt. ibique primum census populi actus est.} Quaerit Glareanus, quid sit, Probauerunt, &, Primum, cum census in campo Martio a Ser. Tullio Rege primum sit actus, non abhis censoribus. Respondeo, Probauerunt, ex uetere Romano more dictum esse. quo adhuc in antiquis lapidibus Romae uisitur 46 47

L. Fabricivs. C. F. Cvr. viar. facivndvm coeravit
Idemqve probavit

Q. Lepidivs. M. F. M. Lolivs. M. F. Cos. ex S. C. probavervnt Item,

P. Lentvlvs. Cn. F. Scipio
T. Qvinctivs Crispinvs Valerianvs Cos.
Ex S. C. Facivndvm Coeravere
Eidemqve probaver.

Si autem

SI autem censui actus est alias in campo Martio, at non in uilla publica, quae hoc primum anno probata est. Qua de re sic Varro lib. III. de re rust. Villa publica ad remp. administrandam est utilis, ubi cohortes ad delectum consuli adductae considant, ubi arma ostendant. i. ubi censores censu admittant populum. C. FVRIVS Pacilius.} Pacilus. ut dixi. DEPOSITO suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, fine alteri.} Voces duae, Fine alteri, sunt in ueteribus multis libris. nec uidentur necessariae. neque enim quis ille sit magistratus, apparet. Siquidem deposuit dictaturam, censurae modum imposuit. Nisi si magisterium equitum intelligere uelimus. at in suo, idest in Dictatura includitur. Quamquam deminutum censurae ius uoluissent.} Florebellus, de quo dixi, Episcopus, eodem ingenio usus, legit Noluissent. hoc sensu. Mamercus, qui dictator censuram ex quinquennio annuam, & semestrem fecerat, aerarius factus a proximis censoribus ingenti animo tulit tam rem, caussam potius ignominiae respiciens, quam ipsam ignominiam. patres quamquã Mamerco inimici erant, quod noluissent, censurae ius ab eo imminutum, quia facta annua, & semestri censura saepius se quisque cẽsoribus subiectum fore uidebat, quam censuram gesturum, tamen exemplo acerbitatis censoriae offensi sunt. i. quod Mamercus ea de caussa aerarius a censoribus factus sit.

48 M. FOLIVS.} Capitolini lapides M. Foslius habent. Quorum auctoritas summa mihi semper uisa est. AVT patricios habendos fuisse tribunos plebis.} Vet. lib. Aliquin patricios habendos fuisse tribunos plebi. Quod placet. CN. IVLIVS Mento.} Diodorus γάϊον ἰούλιον uocat. Itemque in quibusdam Vet. lib. C. Iul. quod probo, Nam Cnaei praenomen nunquam alias in Iulia gente reperi, Caij uero saepissime. QVIA ETSI saepe uicti populi, maiore tamen conatu quam alias umquam rebellarent. Vet. lib. Rebellarant. ANTE omnia prauitas consulum, discordiaque inter ipsos.} Longe secus, & melius ueteres libri: Ante omnia priuata consulum discordia, quae inter ipsos erat. SI QVIDEM cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules.} Vet. lib. Cogi aliquando. quod placet. CN. IVLIO.} C. Iulio, ut dixi. VECTIVS Messius.} Vtrumque nomen uitium continere suspicor. scribendumq. Vettius Metius. est autem Metius praenomen, ut in Fufetio, & Curtio, & alijs. Vettius autem non Vectius scribendum, ut Attius, non Actius. Cuius scripturae exstat Mutinae in monumento marmoreo peruetusto insigne testimonium eiusmodi.

P. VETTIO
P. FIL. CAM. SABINO
EQ. P. IIII VIR.
AED. POT.
ET MAG. MVN. RAVEN.
CORNELIA MAXIMINA
MARITO INCOMPARABILI
ET SIBI VIVA POSVIT

Item apud Appianum libro primo. οὐέττιος κάτων.

49 HOSTIVS Lucretius Tricipitinus.} Hostius huic praenomen est. Quare HOSTVS scribendum, quemadmodum etiam ante diximus. SICCITATE eo anno plurimum laboratum est.} Vet. lib. Et siccitate. NOVOS ritus sacrificando, uaticinando inferentibus in domos.} Vet. lib. Nouos ritus sacrificandi uaticinando. Hac de re sic Liuius lib. XXXIX. Quoties hoc patrum, maiorumq. aetate negotium est magistratibus datum, ut sacra externa fieri uetarent? sacrificulos, uatesque, foro, circo, urbe prohiberent? uaticinos libros conquirerent, comburerentque? omnem disciplinam sacrificandi praeterquam more Romano abolerent? VTRVM populi iussu indiceretur bellum, an satis esset senatus consultum.} Placet, ut legatur, Senatusc̃osulto. ut est in antiq. quibusdam libris. VT QVINCTIVS consul de bello ad populum ferret.} Quinctius habet mendum, non enim hoc anno consul erat, sed priore. in uet. certe libris multis abest. Quare non dubito quin legendum sit, Vt consules de bello ad populum ferrent. T. QVINCTIVS Pennus ex consulatu.} In quibusdam libris aliena manu notatum est super, ex consulatu, ter consul. sed temere. iam enim non nisi bis consul fuerat. Intelligendum autem anno postquam consul fuit, factum esse tribunum militum consulari potestate. habetque rationem eius anni, quo Quinctius petiuit, non quo gessit. CVM ibi quoque religio obstaret, ne posset nisi ab consule dici dictator.} Vet. lib. Ne nõ posset. ADEO simul fortuna ciuitatis uirtute uera eguit: nihil censoria animaduersio effecit, quominus.} Legendum ut in manuscriptis: Vt nihil censoria animaduersio effecerit. AD SPEM praedae adsciuerunt.} Repone adsciuerant, ex uet. lib. PLACVIT. & tamquam.} Vet. libri plerique habent, Et qui tamquam. Suspicor igitur legendum, Itaque tamquam. ut ex It & Qui, fiat, Itaq. ROMAE TERROR ingens erat, accito exercitu ab Veijs, hostibus positis ad Fidenas, eoque ipso ab re male gesta perculsa castra locantur ante portam Collinam.} Ex his uerbis alia luxata sunt, alia temere inculcata. Germana lectio in ueteribus libris reperitur: Accito exercitu ab Veijs, eoque ipso ab re male gesta perculso: castra locantur ante portam Collinam. Neque uero uerba illa, Hostibus positis ad Fidenas, necessaria sunt, cũ praesertim dixerit, Transiecto Tiberi Veientes Fidenas transtulerunt bellum. VEIENTEM hostem sexies uictum.} Quid si legatur, Toties, ut in plerisq. antiquis libris legitur. praesertim cum saepius, quam sexies, uicti Veientes sint?

ſtet? CVM Etruſci pleni animorum,ac priſtini diei meliore occaſione, quam pugna.} Lege uel repugnantibus omnibus teſtimonijs ueteribus. Ab priſtini.ut ſit dictũ.pleni animorum ab priſtini diei occaſione meliore,quam pugna,quomodo dictum eſt etiam,Exercitum perculſum ab male re geſta,& maeſtum ciuitatem ab male re geſta.& eiuſmodi alia multa.

QVOD incendio ſimilius, quam proelio territum ceſſerat flammis.} Similius dictum uidetur, pro, ueriſimilius. EFFRENO equo.} Vet.lib.Effreni equo. RVINAE igitur ſimilem ſtragem eques quacumque peruaſerat dedit.} Placet magis,Peruaſit.quod eſt in antiq.lib. INFERT pauidos fuga in mediam caedem.obtruncantur in ripis.} Neſcio quomodo placet magis priſca quorundam librorum lectio: Reſidui pauidi fuga in mediam caedem obtruncantur in ripis.& recte.nam inquit Veientium maxima pars Tiberim effuſi petunt. Fidenatium,qui ſuperſunt ad urbem Fidenas tendunt. Reliqui cum pauidi in mediam caedem fugerent,obtruncantur in ripis. CLASSIBVS quoque ad Fidenas pugnatum.} Vet.libri alij,Claſſi,alij,Claſſe habent. Claſſi autem pro Claſſe uſus eſt etiam Vergil.lib.IIX. Aduectum Aeneam Claſſi.Priſc.lib.VII. CL. CRASSVS.} Lege Ap.Claudius Craſſus.neque enim Liuius praetermittere ſolet praenomen in ijs nominandis,quorum tunc primum mentionem faciat,deinde uero alio loco id ipſum afferre.ut infra,cum ait, Ap.Claudium filium decemuiri praefectum urbi relinquunt. SP. NAVTIVS Rutilius.} Lege Rutilus ex tabulis Capitolinis. T. SERGIVS.} Legendum eſt L.Sergius. Nam in priore tribunatu,& in tertio, quem cepit anno CCCXXXVII. L.appellatur a Liuio,itemq. ab ijs,qui Capitolinos tribunatus deſcripſerunt. Accedit quod Diodorus etiam in huius anni magiſtratibus exponendis λύκιον σέργιον nominat. corrupte tamen pro σέργιον. SEX. IVLIVS.} Ex Capitolinis lapidibus,itemq. ex Dionyſio,& Diodoro intelligi aperte poteſt,Iuliorum cognomen eſſe IVLVM, non Tullum. GRAVATOS ſomno,epuliſq.} Vet.lib. Graues ſomno,epuliſq. AB ROMANIS diſſonus,impar,ſegnis,ſaepe iteratus, incerto clamore prodidit pauorem animorum.} Suſpectam habeo hanc dicendi formam. Clamor diſſonus incerto clamore prodidit pauorem. Malimque legi, Incerto tenore. ut ſupra, Quinque conſulatus eodem tenore geſti. & lib.IX. Fremitus aequalis, tenorque idem pugnae. CVM quo tegume modo omnis exercitus fuerat,nuſquam uiderent.} Malim,ut in uet.libris eſt.Cum quod tegumen n odo &c. 58

SEX. Tempanium, A. Sellium, & Antiſtium, & Spurilium fecit.} In duobus poſterioribus tribunis puto eſſe mendum, mouet enim me noua nominandi ratio, quod Tempanium, de quo ante locutus eſt,praenomine ſuo afficiat,ignotos homines Antiſtium,& Spurilium ſuo ſpoliet. Suſpicor autem praenomina horum latere in illis duabus uocibus,Et,Et.Legendumque eſſe.Sex. Tempanium,A.Sellium,Sex.Antiſtium & Sex. Pompilium. Nam Sex.Pompilium hoc anno cum Antiſtio tribunum poſt tradit Liuius, cum inquit. Petentibuſque inter aliquot plebeios filio Antiſtij tribuni plebis, & fratre alterius tribuni Sex.Pompilij. Noſtram porro coniecturam adiuuat etiam Vetus lectio, quae pro Spurillo,Sex.Polium habet. Errorem inde ortum puto,quod qui Sex. Pompilium ſcripturus erat,S.Pompilium ſcripſit. Inde alius Spurilium. L.PAPIRIVS Mugillanus.} Hic deeſt nomen quarti tribuni, Is eſt L.Seruilius Structus. Quem Liuius anno CCCXXXIIX. iterum fuiſſe tradit, nec tamen apparet,quo anno primum fuerit,niſi hoc anno fuiſſe dicamus,quo tres tantum uidemus tribunos militum nominari, cum iam quattuor quotannis coepiſſent fieri. Multos autem etiam alios in uulgatis libris deſiderari infra oſtendam. CN. FABIO Vibulano.} Numerius,quod praenomen littera N notatur,erat Fabijs familiare, ut oſtendi in Praenominib. ex Feſti ſententia. Hic autem Fabius Numerius dictus eſt auctoribus ſcriptoribus Capitolinis.Nota autem Numerij, N, ubique fere eſt per mendum in Cn.conuerſa.

L.QVINCTIVS Cincinnatus tertium,Sex.Furius Medullinus iterum.} Legendum eſt,L.Furius Medullinus iterum.Neq. enim aut ante,aut poſt fit mentio Sexti cuiuſquam Furij tribuni militum, ut nunc iterum,aut primum eſſe poſſit.Fauent etiam coniecturae noſtrae libri manuſcripti,qui,L.Sex.Furius Medullinus,habent. Sed quoniam tres per hos annos Lucij Furij Medullini tribunatum ceperunt. de quibus Liuio cum Capitolinis ſcriptoribus non conuenit,ne quis in errorem inducatur, omnes eos ordine explicabo, ut quiſque cauſſam errandi agnoſcat.de qua Glareanus deſperauit.

An. 322. L.Furius Medullinus.
329. L.Furius Medullinus.
335 L.Furius Medullin. II. is qui uulgo Sex.dicitur.
348. L.Furius Medullin. II.
350. L. Furius Medullin. III.
355. L. Furius Medullinus.
357. L. Furius Medullinus. III.
358. L. Furius Medullin. IIII.
360. L. Furius Medullin. V.
361. L. Furius Medullin. VI.
364. L. Furius Medullin. VII.

A. Sempronius Atratinus.} Glareanus legendum esse docet L. Papirius. Mouet eum, quod Liuius in anno CCCXXXIX. A. Sempronium Atratinum tertium, scribit fuisse, cum tamen, quartum, fuerit scribendum, si idem hic nunc esset, Tertium. Verum errat. Nam qui fuit anno CCCX non est idem cum hoc. Id quod ex sequenti stemmate Atratinorum intelligitur.

A. Sempronius Atratinus cos. an. 257. & 263.

- A. Sempronius Atratinus. Tr. mil. an. 310.
  - C. Sempronius Atratinus. ex Dionys. patruelis Auli. cos. an. 331. male re in Volscis gesta damnatus.
- L. Sempronius Atratinus frater Auli cos. 310. Dionys.
  - A. Sempronius L. F. A. N. Atratinus. Tr. mil. an. 319. 339.

Pontifex Max. iocis abstinere iussit.} Nomen huius Pont. Maximi fuit Sp. Minucius, ut ait Plut. de utilitate ex inimico capienda. Sp. Navtivm. Annus.} Lego Sp. Nautium, & C. Seruilium. Desideratur enim nomen quarti tribuni militum C. Seruilij. qui est in tabulis Capitolinis. Nec tunc bellum parari.} Vet. lib. Nec dum bellum parari. C. Servilivs Q. Seruilij Prisci filium.} Lege, C. Seruilium Prisci filium. nam ubi patris cognomen illustre est, solet Liuius tear a cognomine patris filium indicare. ut supra. T. Quinctius Capitolini filius item T. Quinctius Cincinnati filius. & infra. Q. Fabius Maximi filius. Huic etiam obseruationi fauet hoc loco Vetus lectio, quae ita, ut dixi, habet. Hala} Seruilium.} Ex ueteribus lapid. nummis, itemque ex aliquot manuscriptis libris, Ahalam scribēdum. Captis Lauicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate Agrippa.} Veteres pleriq. libri, Ac deinde tribunis militum consulari potestate creatis Agrippa Men. Et Sp. Rutilio Crasso.} Lege Sp. Veturio, ex Diodoro, qui σπόριον οὐετούριον habet, non [illegible] & recte. Nam Rutilia gens plebeia est. hic patricium tribunum mil. quaerimus. Et uero. Crassus cognomen Veturiorum, non Rutiliorum, Sp. Navtio Rutilio, biennium.} Hoc item anno desideratur nomen quarti tribuni mil. Itaq. lege Sp. Nautio Rutilio, & Q. Fabio Vibulano. Bienniumq. Hic enim ab auctoribus Capitolinis, & a Diodoro in hunc annum editur. Intercidit autem, ut alij superiores, librariorum uitio, non Liuij, quod ex eo intelligi potest, quod Liuius biennio post, Q. Fabium Vibulanum iterum tribunatum ait cepisse, cum tamen, quando primum ceperit, nunquam tradidit, nisi hoc anno dicamus. Haec autē quaestio quantopere torserit Glareanum, ex scriptis eius intelligi potest. Sp. Mecilivs quartum, & Metilius tertium.} Puto legendum esse, Spurij Mecilius. ut intelligatur ambos eos praenomine Spurij fuisse praeditos. Prehensantvr a principibus.} Vet.
53 lib. Prensantur. Ap. Clavdivs nepos eius, qui Xuir legibus scribendis fuit.} Hoc loco nihil eram dicturus, nisi me ad hanc orationem suscipiendam Glareanus impulisset, qui inquit, legendum esse: Ap. Claudius filius eius, qui decemuir. Mouetur autem Glareanus, quod auum suum hic memoret, Ap. Claudium illum, qui primus ex Sabinis uenit, quem abauum fuisse dicturus, si hic uere nepos decemuiri fuisset. Errat autem, quia non intelligit proauum saepe improprie poni, & Ciceronem ad Ap. Pulchrum cum scriberet, Ap. Claudium Caecum proauum eius uocasse, qui ne atauus quidem proprie dici posset. Quoniam autem is multos alios Liuij locos in his Claudijs male habere putat, & sine ratione, ut uno loco occurram omnibus, Claudiorum gentem hic usque ad Ap. Claudium Caecum exponam.

Actius Clausus.
Qui post Ap. Claudius, ex Sabinis uenit. auctor intercessionis per tribunos pl. cos. an. 259.

- Ap. Claudius Sabinus. cos. an. 281.
  - Ap. Claudius Ap. F. Ap. N. Crassinus Xuir. an. 301. 302. 303. mortuus.
    - Ap. Claudius Crassus Tr. mil. 330. Idemque Xuiri filius & iuuenis a Liuio dicitur.
      - Ap. Claudius Crassus Sabinus Regillensis. Tr. mil. 352. Dictat. 393. Idem a Liuio dicitur an. 339. minimus natu ex patrum concilio. & Xuiri nepos. Itemque in an. 351. & 387.
      - P. Claudius Crassus. de quo nihil accepimus.
- C. Claudius Sabinus Ap. F. Xuiri patruus. cos. an. 292.

C. Clau-

C. Claudius Regillensis Dictator. an. 418. | P. Claudius P. F. Crassus. cos. an. 406.

Ap. Claudius C. F. Ap. N. Caecus censor. an. 441. cos. an. 446. 456. | Ap. Claudius C. F. Ap. N. Caudex. cos. 486. Caeci frater. Gell.

Dvo bella insequens annus habuisset.} Vet. libri aliquot: Duo assidua bella. Qvinctivs Cincinnatus, M. Fabius Vibulanus.} Intercidit praenomen Quinctij culpa librariorum. neque enim probare possum id ipsum a Liuio fuisse omissum, cum reliquorum tribunorum praenomina non praetermiserit. Porro autem N. Fabius ex tabulis Capitolinis legendum est. Volanis suae gentis populo.} Quod docui ante de Lauicis, idem dico de Volis. nam modo Bolas, modo Volas apud auctorem hunc, ceterosque scribi inuenio. Virgilius illud praeterea affert, quod singulari numero hoc nomen prodidit, cum dixit. Coramque, Bolamque. Fuerunt autem opida duo non admodum, ut uidetur, inter se distantia Bolae, & Bouillae, quibus in nominandis mirum in modum deprauati Graecorum libri sunt, ut Dionysij, & Plutarchi. Vterque enim eorum in Bello Coriolani explicando, duo ab eo opida Latinorum euersa scribit, quorum prius, βωλανῶν πόλιν, alterum βῶλας uocant, non longe a Lauicis, & ipsi capti ab eo sunt. Est autem mendum in uoce βῶλας, pro βοίλλας. Siquidem Stephanus ait. βοίλλαι opidum Latinorum. Gentile nomen est, βοϊλλανός. ut tradit Dionys. lib. IIX Romanae antiquitatis. Quod ipsum in eo libro non est, nisi βοίλλας non βῶλας legamus. Idem mendum est etiam lib. v. ubi populos nominat Latinos, qui in populum R. coniurauerant. inquit enim ἀρικηνῶν, βοιλλανῶν, pro βοϊλλανῶν. Quod ex Floro intelligi potest, qui in eius belli expositione ait, De Bouillis etiam triumphatum. Eandem uicinitatem agnoscit etiam Cicero pro Plancio, cum ait. Lauicana, aut Bouillana uicinitas. De Bola autem sic Stephan. βῶλα πόλις ἰταλίας. τὸ ἐθνικὸν, βωλανός. Volis in sequente anno receptis Aequi, coloniaque eo deducta, nouis uiribus oppidum firmarunt.} Vox, Aequi, non suum uidetur tenere locum, si plerisq. manuscriptis libris credimus, uerum hoc ordine legenda: Volis insequente anno receptis, coloniaq. eo deducta Aequi nouis &c. M. Postvmio Regillensi.} Capitolina monumenta una cum ueteribus libris P. Postumio edunt. Pravae mentis homini, quantum uictoriae magis, quam bellum ostendit.} Vet. lib. Quam tum, diuisis uocibus habent. Incipite deinde mirari.} Venustior antiqua lectio: Incipite demum mirari. P. Sextivs.} P. Sestius legendum. est enim Patricius. Sextij autem plebeij, ut diximus. Iacere tamdiu irritas actiones, quae de suis commodis ferrentur.} Placet magis uox, Sanctiones, quae reprobata est a Rhenano. dictum est enim Ferre sanctionem, ut legem, non actionem. Qvos ui teneret pertinacem nobilitatem esse.} Placet etiam magis huius loci prisca lectio: Quos ut teneret. Opidvm relinquerunt.} Lege, Reliquerant ex Vet. lib. C. Fvrio Pacilio.} Pacilo. ut dixi.

M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilio consulibus.} Legendum est, M. Papirio, C. Nautio 54
Rutilo. Diodorus enim in hunc annum μάρκον παπίριον, Cassiodorus M. Papirium edit. Quod autem cognomen Atratino delendum sit, intelligi potest partim ex eo, quod Atratinus non Papiriorum, sed Semproniorum cognomen est. partim ex eo, quod in ueteribus libris P. Atratinus, pro M. Papirio legitur. uitiose. fuit autem haec caussa uitij. Qui enim M. Papirius erat scripturus, M. Patratinus scripsit, quomodo apud Dionysium est etiam, πατρίκιον, pro μάρκον. Quem errorem cum alij tollere uellent. M. P. Atratinus scripserunt. ne autem duo praenomina uni tribuerentur, demum P. Atratinus mansit. Fuisse autem huius consulis cognomen Mugillanum, non Atratinum, ostendit etiam tabula quaedam antiqua, in qua bini consules in singulos annos suis tantis cognominibus nominati sunt. cuius saepe testimoniũ profert Cuspinianus. Ea enim ita hos consules edit, Mvgillano, & Rvtilio. Quorum illud est Papirij, hoc Nautij consulis. M. autem Papirius Mugillanus ante trib. mil. fuit. Cvm in legationes non plus singulis Senatoribus inuenientes coacti sunt binos equites adijcere.} Veteres aliquot lib. Non plus singulis Senatoribus missis inuenientes. Recte. nam paullo ante dixit: Dimissis circa omnes populos legatis. M. Aemilio, C. Valerio.} Scribe. M. Aemilio. ex Capitolinis tabulis, & Diodoro, qui μάρκον αἰμίλιον nominat. M. Menenivs tribunus pl.} Scribe, M. Maenius. Gens enim Menenia Patricia est, Maenia plebeia. infra autem apertius ostendam pro Menio Menenium in plebeio Dictatore esse mendose. Haec cum ita emendassem, inspexi librum etiam ueterem ita habentem. Arcem Caruentanam.} Steph. καρεέντος πόλις λατίνων. τὸ ἐθνικὸν καρεεντανός.

Detrectantibvs militiam inhibenti.} Pro, inhibenti, quidam libri habent, ferenti. & recte. Verba autem sic ordinantur. Nouem tribuni ex collegij sententia pronunciauerunt se auxilio futuros aduersus intercessionem collegae C. Valerio consuli damnum aliamque coercitionem ferenti detrectantibus delectus caussa militiam. Vni Patricio, C. Fabio Ambusto.} Ex Capitolino huius tribunatu N. Fabio est scribendum. Avctores fuisse tam liberi populo suffragij Icilios accipio &c. hi multarum magnarumque rerum.} Aut oratio inconsequens est, aut tollenda est uox, Hi, quae non est in quibusdam libris. Pro ingensi itaque uictoria id plebi fuit. quaesturamque non honoris ipsius finem aestimabant.} Melior antiqua lectio; Quaesturam namque non honoris. Ne vi quis reficeretur in annum tribunus pl.} Vet. aliquot lib. reficeretur in annum sequentem. Consvles ambo.} Vet. libri quidam. Ceterum consulum ambo. Verrvginem in Volscis eodem

exercitu

exercitu receptam.} Verrugo Volscorum, arx Caruentana Aequorum fuit. Ceterum non apparet, quando amissa Verrugo sit, cum tamen receptam esse eam hoc anno scribat. Valerius Maximus C. Sempronium consulem male rem gessisse in Volscis apud Verruginem scribit, de qua clade etiam loquitur supra Liuius. C. IVLIVS Tullus.} C. Iulius Iulus, ut dixi. CN. CORNELIVS Cossus.} Libri omnes ueteres, praeterea Diodorus P. Cornelium edunt, non Cn. Cornelium. TAEDIO sordium in quibusdam insignium populum a plebeijs auertissent.} Alij libri ita habent, alij pro, Insignium habent, Inscium. Ego autem utramque uocem retinendam esse puto, ut legatur. Taedio sordium in quibusdam insignium inscium populum a plebeijs auertissent. ET SI maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proxima dicturum, ac si quis intercedat, senatusconsulti auctoritate se fore contentum.} Nescio an locus alius aut pulchrior sit, aut obscurior, cuius quae sit sententia, iure se ignorare Glareanus profitetur. quis enim sensus ex tam mendosis, & male interpunctis uerbis elici posset? Sic igitur lege: At si quis intercedat senatus cōsulto, auctoritate se fore contentum. Particulam, At, habent ueteres libri. Reliqua Romani moris obseruatione sunt comparata. Nam inter senatus consultum, & senatus auctoritatem illud interesse comperio, quod consultum decretum sit ratum magis, quam auctoritas. Nam si forte senatores omnes, qui uocati erant, non conuenissent, habebatur senatus ille quidem, & quod decretum erat scribebatur, at scitum tamen id pro imperfecto, nec rato habebatur, uerum auctoritas scribebatur tantummodo, ut senatorum uoluntas, atque iudicium de re exstaret. Quoties autem nec legitimo in loco, nec die idoneo, nec edicto legitimo, sed ambitiose conuocatus senatus esset, aut tribunus pl. interdixisset, tum uero consultum senatus non poterat fieri, sed ea auctoritas dicebatur. Quae uero dico, ea ex Dionis sententia dico lib. LV. εἰ δὲ οὖν ποτε ἐκ συντυχίας τινὸς μὴ συλλεχθεῖεν, ὅσους ἡ χρεία ἑκάστοτε ἐκάλει ἐβουλεύοντο μὲν, καὶ ἡ γνώμη συνεγράφετο, οὐ μέν τι καὶ τέλος τι ὡς κεκυρωμένη ἐλάμβανεν, ἀλλ' αὐκτώριτας ἐγίγνετο ὅπως φανερὸν τὸ βούλημα ᾖ. τοιοῦτον γάρ τι ἡ δύναμις τοῦ ὀνόματος δηλοῖ. ἑλληνίσαι γὰρ αὐτὸ καθάπαξ ἀδυνατόν ἐστιν. τὸ δὲ αὐτὸ τοῦτο καὶ εἴποτε ἐν τόπῳ τινὶ μὴ νενομισμένῳ, ἢ ἡμέρᾳ μὴ καθηκούσῃ, ἢ καὶ ἔξω νομίμου παραγγέλματος ὑπὸ σπουδῆς ἠθροίσθησαν, ἢ καὶ ἐναντιωθέντων τινῶν δημάρχων, τὸ μὲν δόγμα οὐχ ἠδυνήθη γενέσθαι, τὴν γνώμην σφῶν οὐχ ὑπέμενον ἀποκρυφθῆναι. ἐνομίζετο καὶ αὐτὴ μετὰ ταῦτα ἡ κύρωσις κατὰ τὰ πάτρια ἐπηγάγετο, καὶ ἡ ἐπίκλησις τοῦ δόγματος ἐπεφέρετο. Hic idem mos explicatur etiam in epistola Coelij. Quod M. Marcellus v. F. de prouincijs, D.E.R.I.C. Senatum existimare, neminem eorum, qui potestatem habent intercedendi, impediendi moram afferre oportere, quo minus de rep. quamprimum ad senatum referri, S. C. fieri possit. Qui impedierint, eum senatum existimare contra remp. fecisse. si quis huic S.C. intercesserit, senatui placere auctoritatem perscribi, & de ea re ad senatum populumque referri. De senatus autem consulto faciendo, idem ita. Senatusconsultum factum est, auctoritatesque perscriptae prid. K. Oct. In aede Apollinis. scribendo affuerunt L. Domitius Cn. F. Ahenobarbus. Q. Caecilius Q. F. Metellus Pius Scipio &c. & ad Lentulum Cicero lib. I. De his rebus senatus auctoritas grauissima intercesserat, cui cum Cato, & Caninius intercesissent, tamen est perscripta. Hinc legimus etiam apud Liuium, dictatorem modo factum ex senatusconsulto, modo ex auctoritate senatus. cum tamen non sit idem. His uerbis satis & Liuij locum emendatum, & quid sit senatus cum auctoritas, tum consultum, declaratum puto. FELICITATE, quam gloria maior in urbem redijt.} Vet. lib. Felicitate, quam gloria maiore. Quae locutio uenusta est, & bonis scriptoribus usitata.

CN. FABIVS Vibulanus.} Lege N. Fabius Vibulanus, ex monumentis Capitolinis, & ex Diodo-
55 ro, qui νεμέριον φάβιον edit. IN SENATV magis, quam tribunis.} Vet. lib. Quam in tribunis.

C. FABIO Ambusto.} Scribe item N. Fabio Ambusto, secutus & marmora Capitolina, & Diodorum. Vixerunt autem hoc tempore duo Numerij Fabij alter Vibulanus Q. F. alter Ambustus M. F. Quod ut omnes ita esse intelligant, Fabiorum stemma subiungam, ex Liuij, Dionysij, Diodori, auctorumque Capitolinorum sententia, usque ad Q. Fabium Maximum Rullianum.

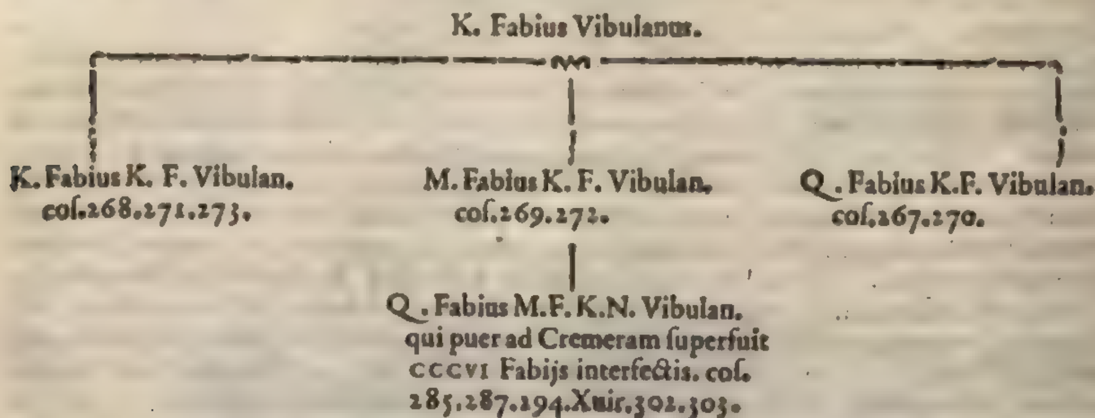

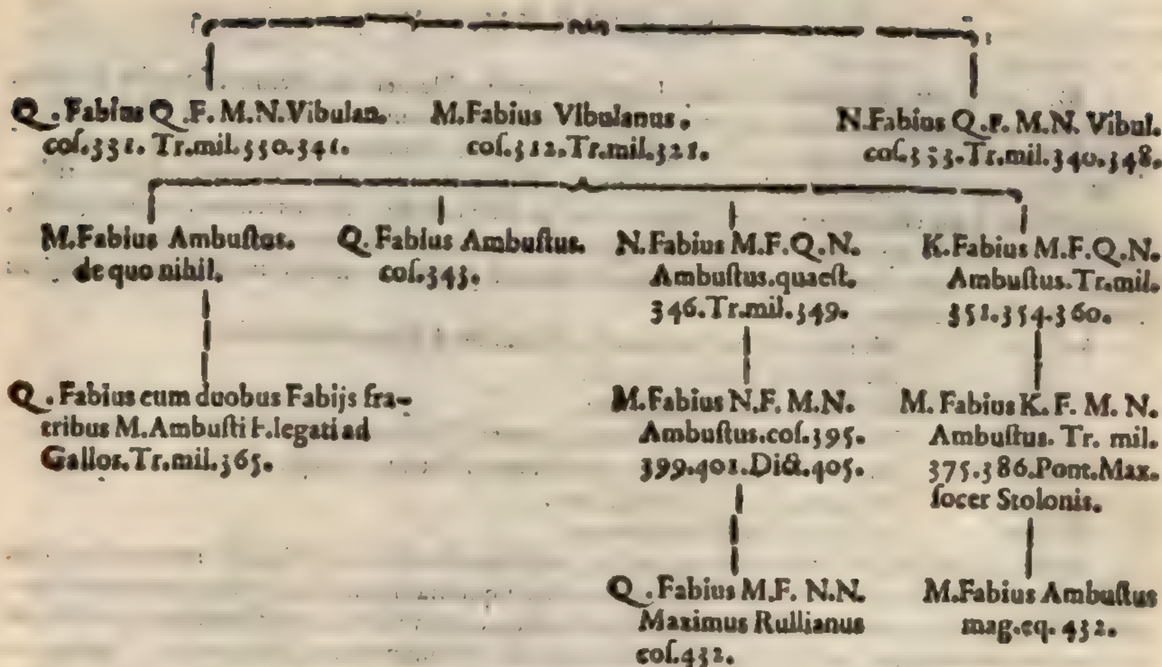

Lars Tolumnius.} Lar Tolumnius est in ueteribus libris. atque ita scribendum esse ex Carisij, Prisciani, & Seruij nobilium grammaticorum auctoritate docui in Praenominibus. Prehensantesque ueteranos.} Vet. lib. Prensantesque. Profertur tempus terundae legis, quam si subiecta inuidiae esset, antiquari apparebat.} Legem intelligit, non de consule ex plebe creando, quae post tribunos mil. creatos refrixit, relataque postea est a L. Sextio, & C. Licinio tribunis pl. uerum legem de bello Veientibus indicendo. Cum commoditas iuuaret rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum, atque operatum reip. esset.} Suspectum habet uerbum, Acquiescere, Glareanus, quasi uero non lib. v. ita locutus sit Liuius. Vt fessa diutino bello acquiesceret ciuitas. i. quiesceret. Neque id etiam si ceteri ferant, passuros eos.} Vet. lib. Neque enim id. Quod placet. C. Ivlivs Tullus.} Iulius Iulus. ut dixit A. Manilivs.} A. Manlius, ex tribunatu huius Capitolino. praeterea Manilij plebeij, hic patricium quaerimus. Item Aulus praenomen est Manliorum, non Maniliorum. M. Aemilivs Mamercus.} M'. Aemilius Mamercinus, ex tribunatu huius Capitolino. M. sergivm Fidenatem.} Scribe M'. Sergium, ex tribunatu eius Capitol. & ex Diodoro, qui μάνιον σέργιον hunc uocat. praeterea ex ueteribus libris, qui Manlium Sergium habent. fuisse autem Sergiorum praenomen Manium, argentei nummi indicant, qui multi cum apud alios, tum apud clarissimum patrem tuum sunt, cum his litteris: M'. Sergi. Silvs. C. Fabivm Ambustum.} Diodorus hunc καίσωνα φάβιον uocat. i. Caesonem Fabium, itemque Capitolini scriptores, apud quos est hoc anno K. Fabius. Quare ita legendum est. Servivs Romanus uocitatus.} Vet. lib. Seruus. Sed eam reges Romani deleuere.} Vet. lib. Diruere. ut lib. vii. Restitutaque urbs, quam Latini diruerant.

IN. EPITOMEN. LIBRI. V

Cvm inundatio in lacu Albano facta esset.} Vet. lib. Ex lacu Albano. Ab Hostibvs captus est.} Vet. lib. De hostibus. praeclare. erat enim uates ille unus ex hostibus. Cvm alter ex censoribus Iulius decessisset.} Vet. lib. C. Iulius. itemque Liuius. L. Apvleio.} Appuleius duobus pp scribi debet, si sequitur nummos argenteos, & lapides Capitolinos. Ad alliam.} Aliam scribendum uno l, & dies Aliensis. Hanc enim habent scripturam plerique ueteres libri, item Graeci scriptores. πρὸς ἀλίαν ποταμὸν, & ἀλιάδα ἡμέραν. ut Plutarch. Seruius etiam in vii Aeneidos docet a poetis Aliam duobus ll dici, metri caussa, ut Relliquias. In qvod se iuuenes contulerant.} Vet. lib. In quod se iuuentus contulerat. Inter pendendum aurum.} Vet. lib. Inter ipsum colloquium, quo de pacis condicionibus agebatur. Aedes Locutio facta.} Liuiani libri ueteres Allocutio habent. Hunc Deum Gellius lib. xvi. cap. xvii. Aium uocat. Cicero de Diuin. Aium loquentem. ex quo ego suspicatus sum Aio locuto & hic, & apud Liuium esse legendum. Verba Ciceronis sunt haec. lib. ii. At paullo post audita uox est monentis, ut prouiderent ne a Gallis Roma caperetur. ex eo Aio loquenti aram in Noua uia consecratam. quid ergo? Aius iste loquens, quando eum nemo norat, aiebat, & loquebatur, & ex eo nomen inuenit, posteaquam & sedem, & aram, & nomen inuenit, obmutuit? Plutarchus in Camillo φήμην καὶ κληδόνα uertit.

M. AEMILIVS Mamercus iterum.} Lege M. Aemilius Mamercinus iterum. sic enim scriptum est in primo, & tertio huius tribunatu Capitolino, & apud Diodorum. M. IVLIVS Tullus.] Scriptores Capitolinorum tribunatuum L. Iulium Iulum uocant. Diodorus item λεύκιον ἰούλιον ἴουλλον.

M. FVRIVS Camillus, M. Postumius Albinus.} Nemo est, qui non M. Furium Camillum tribunum militum hunc esse putet, qui post Dictator Gallos urbe expulit. Ita eos sentire, argumento est, quod & tertium, & septimum tribunum hunc posthac contra auctoritatem ueterum librorum scripsere, hunc annum numerantes. Errare autem eos ostendam, si prius tribunatus Camilli, prout in uulgatis habent libris, apposuero.

An. 352. M. Furius Camillus cum M. Postumio Albino unus ex octo.
354. M. Furius Camillus iterum.
357. M. Furius Camillus tertium.
361. M. Furius Camillus. sine nota numeri. Faliscos uicit.
370. M. Furius Camillus. sine nota numeri. Sutrium recepit.
372. M. Furius Camillus quinctum.
375. M. Furius Camillus septimum.

Quae, malum, est ista emendatorum inscitia, qui si septem tribunatus Camilli numerarunt, non anno CCCLXXII sextum correxerint, pro, quinctum? Itaq. quoniam Camillus in libris ueteribus inuenitur esse trib. mil. an. CCCLVII iterum, non tertium, & CCCLXXV sextum, non septimum. quoniam ité Plutarchus, an. CCCLVII cum Capenatibus eum pugnasse tribunum mil. τὸ δεύτερον, non τὸ τρίτον ait, quo anno uterque prodigium Albani lacus exponit, & an. CCCLXXV eundem Camillum sextum tribunatum gessisse narrat, non septimum. quo anno L. Furium collegam infestum habuisse uterq. tradit. praeterea uero quoniam inter Capitolinos huius anni tribunos non M. Furius Camillus numeratur, sed M. Furius Fusus, Camillus autem cum M. Postumio Albino censuram hoc anno gessisse scribitur, propterea non uidetur esse dubitandum, quin principium tribunatuum Camilli non ab hoc anno, sed ab anno CCCLIV ducamus. quo anno aperte apparet insignem illum Camillum in magistratu fuisse, hoc autem anno non illum, sed alium M. Camillum minus strenuum tribunatum gessisse dicamus, quippe qui nihil in magistratu gessisse tradatur. Quare ita dispone, & corrige.

An. 352. M. Furius Camillus alius a Dictatore.
354. M. Furius Camillus. qui post Dictat.
357. M. Furius Camillus. II.
361. M. Furius Camillus. sine nota numeri.
370. M. Furius Camillus. sine nota numeri.
372. M. Furius Camillus. V.
375. M. Furius Camillus. VI.

ALIIS frons in Etruriam spectans.} Glareanus notat hunc locum, ut uitiosum, sine caussa. Nihil enim habet mendi, quamquam obscuritatis non parum. Romanis, inquit, cum ad Veios castra haberent, etsi nunciabantur quietae res ex Etruria, ita ut subsidio eos ab Etruscis adiutum iri non timerent, tamen muniebant ita, ut una munimenti fronte Veientium eruptionem ex urbe impedirent, altera auxilijs, si qua ab Etruscis forte uenirent, aditum obstruerent. sic enim post Appius loquitur. Munitiones non in urbem modo, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia ueniant, opposuere. Ergo recte ait. ancipitia munimenta erant. alia erant in urbem uersa, alijs frons spectans in Etruriam opponebatur auxilijs, si qua forte inde uenirent. SVB PELLIBVS durare ne hiemis quidem spatio, quae omnium bellorum terra marique sit quies, arma deponentem.} Liui. lib. XXXVII. Aut sub pellibus habendos milites esse, aut si concedere in hiberna uellent, differendum esse in aestatem bellum. & Cicero in Lucullo. Vt non multum imperatori sub ipsis pellibus otij relinquatur. His hibernacula, uel tabernacula pellibus contecta significantur. Si quidem tecta castrensia Tabernacula uocantur, licet tentorijs, aut pellibus contegantur, aut fiant. Vnde contubernales uocati sunt, auctore Festo. Ex hoc loco Hiberna, & Hibernacula inter se differre, & quid differant, intelligitur. QVAM dissoluendae maxime tribuniciae potestati rentur esse.} In uetustis plerisque libris legitur, Potestatis, in casu gignendi, non Potestati. Quam lectionem improbat Rhenanus, non intelligens usitatam hanc locutionem historicis esse, ut dicant. Esse alicuius rei faciendae, pro pertinere ad rem illam faciendam. Sic loquitur Liuius lib. III. Quod unum exaequandae libertatis esset. & lib. XXXIX. Nihil aeque dissoluendae religionis esse. Et Sallustius in concione Lepidi. Et omnia retinendae dominationis honesta aestimet. & Liuius lib. XXVII. Ea prodendi imperij Romani, tradendae Hannibali uictoriae esse. Ergo Potestatis retinendum. NOS tamquam cum ciuibus agere uolumus.} Vet. lib. At nos tamquam cum.

57 ADEO quidquid tribunus plebis loquitur, & si prodendae patriae, dissoluendae q. reip. est, assuestis audire, & dulcedine potestatis eius capti quaelibet sub ea scelera latere sinitis.} Veteres libri alij habent:

habent. Assuestis qui audire,& dulcedine. Alij,Assuestis quippe audire,dulcedine. Ex quo intellexi legendum esse. Assuestis audire.quippe dulcedine potestatis eius capti.Quod enim dixit.Et si prodendae patriae. pro quamuis accipiendum est. ET EQVIS certus numerus aeris est assignatus.} Vet. lib.Equiti. C. SERVILIVM Halam.} Ahalam. ut dixi.

M. SERGIVM iterum.} M'. Sergium iterum. ut supra. Q. SERVILIVM, P. Virginium.} 58
Vet. libri aliquot habent, P.L. Virginium. Diodorus λεύκιον οὐεργίνιον. Ex quo L. Virginium puto legendum. praesertim uero cum nusquam alias Publij praenomen in Virginia gente reperiatur, Lucij autem frequentissime. Accedit,quod sequenti anno inquit Liuius.Fortunasq. L. Virginij,ac M'. Sergij sit exsecratus.cum de hoc loquatur. NEC SVIS munimentis arcere iam uim.} Vox,iam,non est neq. in ijs,quos ego legi,libris,neq. in ijs,quos se legisse Rhenanus profitetur. VT QVOSQVE studiũ,aut gratia occupauerunt,adsunt.} Vet.lib. Occupauerat. M. FVRIO Camillo iterum.} Tolle uocem, iterum.nam,ut dixi ante,hic est primus tribunatus Camilli Dictatoris. M. AEMILIO Mamerco tertium.} Lege, M'. Aemilio Mamercino tertium.ex tertio huius tribunatu Capitolino. C. FABIO Ambusto.} Diodorus καίσωνα φάβιον. Capitolini auctores K.Fabium scribunt. Eos igitur secuti K. Fabio Ambusto corrigimus. L. IVLIO Tullo.} L.Iulio Iulo.ex Capitolinis lapidibus. ROMAE simul delectu,simul tributo conferendo laboratum est.} Lege ex Vet.lib.Simul de delectu. VNVM bellum annum iam tertium trahi.} Annum quinctum emendandum esse censet Glareanus,quia quincto ante anno Veij obsideri coepti sint. Non intelligit autem, tribunos plebis, quorum haec oratio est,non habere rationem eius anni,uerum anni ante tertij quo primum Veiorum obsidendorum caussa hibernacula facta sunt. quod plebs indignissime tulit. Itaque ab eo anno trahi bellum inquiunt.

POSTQVAM obtineri non poterat,tamen labefactandae legis tribuniciae caussa effectum est.} Vet.lib. Tum labefactandae. TRIBVNI pl.C. Lacerius.} Plerique libri habent C. Lacerius. aliquot etiam,C.Lucretius.Lucretios autem constat & patricios,& plebeios fuisse. IS QVOD petissent patres.} Pendet oratio a Vociferans,usque ad Arguere.est autem Vociferans arguebat. & in manuscriptis est. Id quod petissem patres primo quidem incoepto repulsi, tum tribunos. TAMEN tribunos militum expugnasse.} Vet.libri. Tum tamen tribunos militum. P. CVRIATIVS.} Vet. lib.omnes. Curatius. Fuit autem Curatia gens & patricia,& plebeia. Itaque & hic,& alius P.Curatius, Natica & Bruto consulibus tribuni pl.fuerunt. Epit.lib.LV. COMPACTO eam rem,& communi fraude patriciorum actam.} Aliquot libri,Conspecto. Alij,quibus assentior,ex composito,habent,pro compacto. sic infra. Clarissimis uiris ex composito praeparatis ad petendum.

L. VIRGINII, ac M. Sergij.} M'.Sergij.ut dixi. MINIME conuenire, quibus iratos quisque 59
deos precatus sit,in ijs sua potestate,cum liceat,& oporteat,non uti.} Vet. libri habent,Summa potestate.atque ita sine dubio legendum est. M. AEMILIVS, & Q. Fabius.} Lege, M'. Aemilius,& K. Fabius. Hic est enim qui in comitijs huius anni describendis a Liuio C. Fabius uulgo dictus est.itaque satis mirari non possum,cur hos locos emendatores isti non concordarint. Nos autem supra huius correctionis rationem reddidimus. P. MANLIVS, & P. Titinius, P. Melius, L. Furius Medullinus, L. Popillius Volscus.} Nomina horum tribunorum pleraque uitiose habent. Quod ex Diodoro, & ex Capitolinis tribunatibus intelligi potest. Nam ueteres libri nulla in re alia dissentiunt a uulgatis, nisi quod quidam habent P.Manlius, P. Titinius,sine particula,Et,quod etiam placet. Diodorus autem ita habet. πόπλιος μαίλιος μαίνιος σπόριος, φούριος λεύκιος, καὶ ἕτεροι τρεῖς. in secundo horum tribunatu, λεύκιος τιτίνιος, πόπλιος λικίνιος, πόπλιος μαίλιος, κόϊντος μαίνιος, γναῖος γενύκιος, λεύκιος ἀτίλιος. Ergo legendum est P.Maenius, L. Titinius, P. Maelius, L. Furius Medullinus. cum autem Diodori liber μαίνιον, modo σπόριον, modo κόϊντον nominet, nos tamen P. retinendum esse putamus,quod praenomen Maenijs familiare esse reperimus. Porro autem L. Publilius non Popillius legendum est. Quod & tribunatus eius Capitolinus ostendit, & Vulsci cognomen,quod Publiliorum est, non Popilliorum. Cum autem Liuius dicat uno P. Licinio excepto, reliquos ex his tribunos militum patricios esse, Titinium etiam, & Maenium, & Maelium, & Publilium patricios esse intelligamus necesse est. cum tamen nusquam alias patricios eos esse appareat. ALII Cn.Cornelij fratris.} P. Licinius ex plebe uir non erat frater Cn.Cornelij patricij ex eadem matre,quod eadem nupsisset primum plebeio, post patricio post communicata plebis & patrum connubia, ut tradit Glareanus. Qui enim potuit P.Licinius iam extrema senectute uir ex eadem matre nasci,qua Cn.Cornelius, postquam plebi patriciorum sunt imperti-ta connubia, cum hoc nisi annos ante XLV concessum non sit. Verum frater erat P. Licinij Cn. Cornelius,ita ut ex ijsdem parentibus natus esset ille quidem,sed in Corneliam gentem esset adoptatus.adeo, ut modo Cn. Cornelius Cossus, modo Licinius Cossus diceretur, perinde atque M. Brutus M. etiam 10
Brutus Caepio diceba tur, quod a Caepione adoptatus esset. Hoc autem ita esse ex Plutarcho didici, qui in Camillo legatos tres Delphos missos ait,Licinium Cossum, Valerium Potitum, & Fabium Ambustum, eosdem prope qui collegae etiam in tribunatu mil.fuisse a Liuio traduntur. P. LICINIVS, ut coeperat, haud tumultuose magistratum maiore gaudio plebis,quam indignatione patrum, ita etiam gessit.} Ceperat,a Capio,non a Coepi legendum est.& Ceperat haud tumultuose magistratum, scribendum est,sublato commate. L. TITINIVM, P.Menenium Racilium,Cn.Genucium,

L. Atilium.} Hoc anno M. Veturium patricium, reliquos ex plebe tribunos militum creatos esse scribit Liuius L. Titinium, P. Menenium Racilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Pro his autem nominibus in omnibus uetustis libris haec inuenio, M. Veturius, M. Pomponius, C. Duilius, Volero Publilius, Cn. Genucius, L. Atilius. itemque apud Diodorum. γναῖος γενύκιος, λεύκιος ἀτίλιος, μάρκος πομπώνιος, γάϊος δουίλιος. μάρκος οὐετούριος, οὐολέρος πουπλίλιος. Quapropter ego satis mirari non possum, cur hic locus contra auctoritatẽ omnium monumentorum sit uitiatus, & alij tribuni sint inuecti, qui numquam fuerunt. Sequamur igitur antiquam lectionem, uulgatam autem, in qua ne omnium quidem tribunorum nomina exprimuntur, reijciamus. De Volerone Publilio exstat etiam fragmenti Capitolini testimonium. Porro autem Atilios uno t scribi oportere docent & ueteres libri, & Graeci scriptores, & Capitolini lapides, & etymologia uocis. Ab Atijs enim orti sunt. Atij autem ab Ati. Vnde Vergilius. Alter Atis, genus unde Atij duxere latini. M. FVRIVM Camillum tertium.} Vet. lib. Iterum. Plutarchus etiam hoc anno, quo lacus Albanus inundauit agros, Camillum fuisse τὸ δεύτερον ait. ut supra ostendi. PRODIGIA interim multa nunciari.} Plerique libri ueteres. Nunciata. L. IVLIVS Tullus.} Iulus. ut ante. A. MANILIVS.} A. Manlius. ex Capitolinis tribunatibus. MAGISTRATVM inierunt.} Ineunt. Vet. lib.

60 CETERA bella, maximeque Veiens incerti exitus erant.} Vet. lib. In cetera bella.

P. LICINIVM Caluum praerogatiua tribunum militum non petentem creant. Vet. libri habent, Tribunum militum consulari potestate non petentem. Ceterum quae primae tribus suffragium inibant, praerogatiuae dicebantur, quod primae rogarentur, quos uellent consules fieri, secundae iure uocatae, quod in his sequente populo, ut saepe contigit, praerogatiuarum uoluntatem, iure omnia complerentur. ut scribit Pedianus in secundam Verrinam. sic lib. x. Eumque & praerogatiua, & primo uocatae omnes centuriae consulem dicebant. Erat autem una iuniorum praerogatiua, altera seniorum. Quod ex alijs locis intelligi potest. Praerogatiua autem sorte educebatur.

OMNESQVE deinceps ex collegio eiusdem anni refici apparebat L. Titinium. P. Menenium, Cn. Genucium, L. Atilium.} Veteres libri nihil dissentiunt a uulgatis, nisi quod non P. Menenium, sed P. Maenium habent. Diodorus autem ut ante dixi, haec edit nomina. λεύκιον τιτίνιον, πόπλιον λικίνιον, πόπλιον μαίλιον, κόϊντον μαίνιον, γναῖον γενύκιον, λεύκιον ἀτίλιον. Quare cum quinque tantum tribunorum nomina sint in libris Liuij, pro P. Menenio P. Maenium, P. Maelium reponendum est. praesertim uero cum scribat. Omnesque deinceps ex collegio eiusdem anni refici apparebat. sunt enim omnes ex eodem collegio praeter Cn. Genucium, & L. Atilium. & recte. non enim ait omnes refectos esse eius collegij, sed apparebat omnes refici. Atque hic locus caussam dedit Glareano, ut in Liuium acerbe inueheretur. QVI PRIVSQVAM renunciarentur, iure uocatis tribubus permissu interregis P. Licinius Caluus ita uerba fecit.} Si sensum explicuero, quemadmodum interpungi uerba oportet, apparebit. P. Licinium, inquit, non petentem praerogatiua tribunum militum creat. omnesque deinceps ex collegio eiusdem anni refici apparebat, qui priusquam renunciarentur iure uocatis tribubus, P. Licinius permissu interregis ita locutus est. OMEN concordiae Quirites rei maximae in hoc tempus utilis.} Vet. aliquot libri habent, Vtili. ita ut Concordiae sit casus dandi, non gignendi. Ceterum obscurissimi loci hic sensus est. Vos uideo Quirites, dum me, collegasque meos tribunos pl. reficitis memoria prioris magistratus nostri in insequentem annum omen concordiae petere rei maxime in hoc tempus utili. i. ominari concordiam anni futuri. Quod si collegas eosdem reficitis, me certe praeterire debetis. PRECIPITAVERE se in insidias.} Vox, Se, abest a Vet. libris. Ita autem locutus est etiam in sexto. Ipsi praecipitauere in insidias. EFFICITQVE ne hostis.} Vet. lib. Effecitque.

DVAE SENATVM distinebant sententiae. Senis P. Licinij &c. Altera Ap. Claudij.} Quis est, qui non sentiat huic sententiae explicandae uocem unam maxime necessariam deesse? quae est in ueteribus libris. Duae senatum distinebant sententiae, una senis P. Licinij. VT SEGNIOR sit praedator, ut fortissimus quisque laboris periculisque praecipuam petere partem soleat.} Refellit Ap. Claudius sententiam P. Licinij, quae fuerat, ut qui particeps esse praedae uellet, in castra Veios iret: cuius rei caussam affert his uerbis. Quod ita ferme eueniat, ut qui segnior sit, praedae, fortissimus quisque laboris, periculique praecipuam petere partem soleat. quae lectio ex coniectura antiquae lectionis eruitur. quae est. Vbi segnior sit praedator, fortissimus quisque &c. Quorum uerborum sententiam elicere nequiuit Rhenanus. SEDITIONVM inde, ac legum nouarum.} Vet. lib. Seditionumque inde, ac legum.

61 PRECATVS esse, ut si cui deorum, hominumque nimia sua fortuna populique R. uideretur, ut eam inuidiam leniri quam minimo suo priuato incommodo, publicoq. Romani populi liceret.} Vet. lib. Populi Romani, habent. Ceterum quod Glareanus contra omnium librorum fidem legendum putat, Lenire suo priuato incommodo, quam minimo Romani populi liceret; non procedit. Nam Plutarchus hanc sententiam ita uertit in Camillo. Εἰ δέ τις καὶ ἡμῖν ὀφείλεται τῆς παρούσης νέμεσις δι' εὐπραξίας ἀντίχαριν, ταύτην ὑπέρτε πόλεως, καὶ στρατοῦ ῥωμαίων εἰς ἐμαυτὸν ἐλαχίστῳ κακῷ τελευτῆσαι. & Valerius libro primo. Sicui deorum nimia felicitas populi R. uideretur, eius inuidia suo aliquo incommodo satiaretur.

ATQVE

Atqve ille dies caede hostium, ac direptione urbis opulentisſimae conſumptus eſt.} Vet.lib. Itaque ille dies. Pvre lautis corporibus.} Vet.lib. Pure lotis. Gratias dijs agentium } Vet.lib. Grates dijs agentium. C. Fabivm Ambuſtum iterum.} Veteres libri, Kaeſonem Fabiũ Ambuſtum iterum habent. Diodorus item καίσωνα φάβιον nominat. Quoniam autem Kaeſo Fabius Ambuſtus bis ante tribunus militum fuit, Liuio ipſo, & Capitolinis ſcriptoribus, & Diodoro teſtibus, propterea hoc anno tertium ſit neceſſe eſt, non iterum.

Craterem auream.} Vet.lib. Crateram. Simvl extrahi rem ex eo anno uiderunt.} Vet.lib. Simul ut extrahi. Tribvnos plebis latores legis in annum eoſdem reficiunt.} Vet.lib. In eum annum eoſdem. Sed timor longius progredi prohibuit, mille fere paſſuum ab opido caſtra locant.} Vet.lib. Sed timore longius progredi prohibente, mille fere paſſuum &c. 62

Veientivm exitum paene, quam Capenatium pacem mallent.} Vet.lib. Exitium. 63

In conspectv erant poſita in plano.} Vet.lib. Et in conſpectu erant poſita in plano.

His adhortationibvs principis concitati patres, ſenes, iuueneſque, cum ferretur lex, in forum uenerunt.} Scribe ex auctoritate ueterum librorum. His adhortationibus patres concitati, principes, ſenes iuueneſque. Prehensantes.} Vet.lib. Prenſantes. Et legem unam plures tribus antiquarunt, quam iuſſerunt.} Cur unam? quaſi uero multae leges promulgatae, una tantum antiquata eſſet, reliquae latae. Lex haec eſt promulgata de commigrando Veios. Quare legendum eſt: Et legem una plures tribus, ideſt uno conſenſu. Sic ſupra de hac lege. Senatum uero incitare aduerſus legem haud deſiſtebat. Item. Cum dies ferendae legis ueniſſet.

Qvod perſeuerantior caedendis in fuga fuit.} Vet.lib. Caedendis hoſtibus in fuga.

Cvm Volſinienſibus.} Vulſinij, & Vulſinienſes ſcribendum eſt, ex lapidibus Capitolinis. Porro autem Salpinacium, de quibus ambigit Glareanus, meminit Fabius Pictor in uulgatis eius fragmentis. M. Cedicivs.} Caedicius ex Capitolinis tabulis, & Graecorum monumentis ſcribendum. Plutarchus de Fortuna Romanorum, μάρκον καιδίκιον uocat, ubi de hac re agit.

L. Apvleio.} Appuleio. ut dixi. Precatvs ab dijs immortalibus, ſi innoxio ſibi ea iniuria fieret, primo quoque tempore deſiderium ſui ciuitati ingratae facerent.} Has preces ſic expreſſit Suidas, ὁ κάμιλλος ἔδξατο τὴν ἀχίλλειον εὐχὴν, ἐπιποθῆσαι ῥωμαίους κάμιλλον ἐν καιρῷ. ἀπάντησε δὲ αὐτῷ ὃ πολὺ ὕστερον. Arvntem Cluſinum ira corruptae uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipſe, praepotente iuuene.} Glareanus intelligit Lucumonem aut Arunti, aut uxori Aruntis ab ſe corruptae tutorem fuiſſe, cum tamen intelligendum ſit, Lucumoni Aruntem tutorem puero fuiſſe. Id enim aperte ſcribit Plutarchus in Camillo his uerbis. ἄῤῥων τυῤῥηνὸς ἀνὴρ ἐπιφανὴς ἦν ἐπίτροπος παιδὸς ὡραιοτάτου πλούτῳ τε πρώτου τῶν πολιτῶν, καὶ θαυμαζομένου κατ' εἶδος ὄνομα λουκούμωνος. & paullo poſt. ἔτος πολὺν χρόνον ἐλάνθανε διεφθαρκὼς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα, καὶ διεφθαρμένος ὑπ' ἐκείνης. Is qvod eis ex populis abundabat.} Quis umquam latine dixit, Abundare ex populis, niſi Liuius hoc in loco? immo uero ne Liuius quidem, ſi emendate locus legatur, prout in ueteribus libris legitur. ſic: Is, quod ea gens populis abundabat. Nvlla dum uia (quod quidem continens memoria ſit, niſi de Hercule fabulis credere libet) ſuperatas.} Ego germanam huius loci lectionem eam eſſe exiſtimo, quae in priſcis aliquot exemplaribus eſt, eiuſmodi. Nulla dum uia (quod quidem continens ulla memoria ſit) niſi ab Hercule (ſi fabulis credere libet) ſuperatas. ita ut hanc totam ſententiam duae parentheſes includant. Praeterea malim etiam. Quo de quidem continens. quam Quod quidem. ut ſit elegans, & uſitata uerborum tranſgreſſio. Massilienses erant hi, nauibus a Phocide profecti.} Phocaea legendum eſt non ſolum propter rationes quas alij afferunt, qui ita emendandum duxerunt, ſed etiam quia ita eſt in exemplaribus priſcis. 64

Senones, Aeduos.} Vox, Senones, olet mendum; Ita enim fiet, ut Senones & primi, & ultimi alpes tranſſcenderint. ſi quidem ſubijcit. Tum Senones recentisſimi aduenarum. forte, Santones, reponendi pro Senonibus ſunt. Ipsi per Taurinos ſaltuſque Iuliae alpis tranſſcenderunt.} Vet. lib. Ipſi per Taurinos ſaltus, Iuliaſque alpis tranſſcenderunt. Itaque aſſentior Rhenano acutisſimo uiro, qui locum hunc ita legit. Ipſi Taurino ſaltu inuias alpis tranſſcenderunt. Si quidem ſubijcit Liuius. Alia ſubinde manus Germanorum ueſtigia priorum ſecuta eodem ſaltu cum tranſſcendiſſet alpes. Iuliae autem alpes aut nullae umquam, aut per ea certe tempora non fuerunt. Cvm tranſſcendiſſet alpes.} Vet.lib. Tranſſcendiſſent. Quod probo. quia ſequitur etiam, Conſidunt. Germani inquit, cum tranſſcendiſſent alpes, ubi nunc Brixia, & Verona ſunt, (eos locos ante Lebui tenuere) conſidunt. Post hos Saluuij, qui prope antiquam gentem Leuos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem, petiere Apenninum. deinde Boij, Lingoneſq. transgreſſi.} Dici non poteſt, quam hic locus mendoſe legatur, ita ut nec ſententiae ſanitas exſtet, neque uerborum. His autem incommodis ope unius ueteris libri longe omnium, quos legi, optimi, ſubuenimus. in quo ita eſt. Poſt hos Saluij: qui praeter antiquam gentem Laeuos, Ligures incolentes citra Ticinum amnem expulere. Poenino deinde, Boij, Lingoneſque tranſgreſſi. Senſus eſt. Poſt Germanos Saluij alpes tranſgreſſi ſunt, qui omnes citra Ticinum amnem incolentes praeter antiquam gentem Laeuos Ligures, expulere. Poſt hos Boij, Lingoneſque alpes Poenino tranſgreſſi &c. Eſt enim propoſitum auctori oſtendere, qui Galli qua parte Al- 65

te Alpium transgressi sint,& quibus populis pulsis, quia in parte Italiae consederint. Itaque Bituriges, inquit, & Aruerni Taurino saltu alpes transgressi agrum Insubrium tenuerunt. Eodemque saltu Caenomani cum transscendissent alpes Lebuorum loca occuparunt. Post hos Saluij transgressi praeter Laeuos, Ligures reliquos, qui citra Ticinum amnem incolunt, expulerunt. Deinde Boij, Lingonesq. Poenino transgressi Etruscos, Vmbrosque agro pellunt, ita tamen ut se intra Apenninum continerent. Quod ad uoces singulas pertinet, in Vet. lib. est modo Saluij, modo Saluij qui ijdē a Pli. Salyi, ab alijs Salyes nominantur. Laeui Ligures etiam cum diphthongo sunt in ueteribus libris. de quibus Plin. lib. III. cap. XVII. Ex Liguribus Laeui, ac Marici condidere Ticinum non procul a Pado, sicut Boij trans alpe profecti Laudem Pompeiam. Porro autem alij habent Poeninon, alij, Poenino. quas uoces inducendas esse censet Rhenanus. Ego autem probo magis Poenino, ut duas uias, quibus Galli in Italiam uenerint, ostendat. Taurino saltu, & Poenino iugo. De quo Liuius lib. XXI. sic. Miror ambigi quanam Hannibal alpes transierit, & uulgo credere Poenino, atque inde nomen & iugo alpium inditum, transgressum. & post: Neque certe montibus his ab transitu Poenorum ullo Veragri incolae iugi eius norunt nomen inditum, sed ab eo, quem in summo sacratum uertice Penninum montani appellant. Laeuos, Lebuosque Polybius λαοὺς & λεβεκίους uocat lib. II. TVM SENONES recentissimi aduenarum ab Vfente flumine usque ad Athesim fines habuere.} De Senonum finibus loquitur. est autem mendum in nomine utriusque fluminis. Nam Vfens est in ora Campaniae ad Tarracinam, ut ait Plinius, Athesis ad Veronam. quae nihil ad Senonum fines attinent. Mihi autem dubium non est, quin sit legendum, pro Athesim, Aesim. Etenim lib. V. Strabo sic ait. Antea Aesim flumen Galliae terminum faciebant, rursus Rubiconem. Aesis inter Anconem labitur, & Senogalliam, at Rubicon inter Ariminum, & Caesenam, uterque in Hadriaticum influit Pelagus. Idem fere Plinius, & Ptolemaeus. De Vfente in ijs locis flumine nihil adhuc comperi. Veteres libri habent, Vtente. mira inter se consensione. ut Vite legendum esse uideatur. Vitis autem amnis meminit Plinius in ijs locis. Vfens est in Campania. CVM multitudinem, tum formas hominum inusitatas cerneret.} Lege ex ueterum librorum fide. Cum multitudinem, cum formas. ECQVID in Etruria rei Gallis esset.} Vet. lib. Et quid. P. SVLPICIVS Longus.} Lege, Q. Sulpicius Longus. ita enim hic uocatur tum in ueteribus libris, tum apud Diodorum, tum etiam apud Macrobium lib. I. Satur. tum apud Gellium lib. V. cap. XVII. P. SERVILIVS Maluginensis.} In uocibus P. Seruilius foede erratum est. neque enim Maluginensis est Seruiliorum cognomen, sed Corneliorum. errauit autem librarius, quia cum Seruius Cornelius esset scripturus, Seruilius scripsit. Quo errore nihil est in libris manuscriptis frequentius. Emendandum est autem, Ser. Cornelius Maluginensis. primum quia Diodorus in hunc annum nominat tribunum militum σέρουιον κορνήλιον μαλούγινα, deinde quia Ser. Cornelium Maluginensem per haec tempora tribunum militum septies fuisse inuenio in tabulis Capitolinis, qui numerus ex Liuio colligi non potest, nisi hunc annum numeremus. id autem ex sequenti descriptione cognosci poterit.

An. 385.	Ser. Cornelius. lapides Capitolini addunt. Maluginens. VII.
385.	Ser. Cornelius. lapides Capitolini addunt. Maluginens. VI.
376.	Ser. Cornelius Maluginensis.
374.	Ser. Cornelius Maluginensis IV.
372.	Cornelius Maluginensis III. mendose tamen II. legitur.
370.	Ser. Cornelius.
365.	Ser. Cornelius Maluginensis. qui mendose P. Seruilius Maluginensis dicitur.

Quando igitur nullus alius annus inuenitur, quo Ser. Cornelius Maluginensis primum tribunatum gesserit, eum hoc anno gessisse dicendum est. FLVMEN Allia.} Alia scribe. ut dixi. ROMANI, cum pars maior ex acie Veios petisset, quam Romam, nemo superesse quemquam praeter eos, qui Romam refugerant, credere. complorati omnes pariter uiui, mortuique totam prope urbem lamentis repleuerunt.} Quamquam ferri haec lectio potest, nescio tamen, cur non antiqua, quae multo rectior est, restituatur, quae est. Romani, cum pars maior ex acie Veios petisset, nec superesse quemquam, praeter eos, qui Romam refugerant, crederent, comploratis omnibus pariter uiuis, mortuisque totam prope urbem lamentis repleuerunt.

65 IN ARCEM, Capitoliumque concedere.} Vet. lib. Conscendere. L. ALBINVS de plebe.} Vet. lib. L. Albinius. Valerius item Maximus, ut est in manuscriptis, Albinius. recte. est enim nomen gentis plebeiae, non cognomen patriciae Postumiae. IRRELIGIOSVM ratus sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique se ac suos in uehiculo conspici.} Distinguenda uerba ita. Pedibus ire, ferrique, inde se, ac suos in uehiculo conspici. Nam Ire ad Sacerdotes, ferri ad Sacra refertur. M. PAPIRIVS unus ex his.} Hunc uocat in Camillo μάρκον παπίριον Plutarch. credo uitio se pro μάλιον παπίριον. ut sit M. Papirius Crassus, qui consul, & tribunus mil. fuit ante annos ad triginta, ex quo merito eum uocat senem honoribus perfunctum. CARITATE aedium suarum.} Vet. lib. Sedum. quo pacto ueteres locutos esse docet Priscianus lib. VII. Frequentius inquit in Es terminantia absque I inueniuntur, ut uatum pro uatium. Virgil. in IV. Multaque praeterea uatum praedicta priorum. Cicero pro Sextio. Vestrarum sedum templorumq. caussa. est autem locus pro Sextio mendosissimus

mus. Nam uulgo legitur. Te patria obtestor, & uos penates, patrijq. dij, me uestrarum sedium, tempo
rumque caussa &c. cum Testor, &, Sedum, & Templorum legendum sit. QVOCVNQVE clamori,
sonitus hostium, mulierum, puerorumque ploratus, sonitus flammae, & fragor tectorum.} Vox prior,
Sonitus, redundat, neque enim proprie sonitus hostium dicitur, sed flammae. Recte autem habebit res
si sua cuique reddantur. clamor hostium, ploratus mulierum, sonitus flammae. Quod etiam ueteres
comprobant libri. VRBIS per trecentos sexaginta annos omnibus bellis uictricis.} Hunc nume-
rũ Glareanus putat esse mendosum, quod hic annus non sit ab urbe condita CCCLX, uerũ CCCLXV, ut
Liuius ait paullo post in oratione Camilli, neq. intelligit Romam dici hoc anno per CCCLX annos o-
mnibus bellis uictricem fuisse, & recte dici. Nam a primo bello, quod anno quarto ab Vrbe condita
gessit Romulus, ut ait Dionysius, cum Sabinis ad hunc anni numerantur CCCLX. post autem Camillũ
cum Romam captam anno CCCLXV ait, annos ab origine urbis, non a prima uictoria numerare. quam
quam lib. VII. rhetorice ait, conditae urbi aequalem uictoriam esse.

A CEDITIO.} Vet. lib. Ab Q. Caedicio. AD SALINAS.} Romanas Salinas uocat lib. VII. 66
C. FABIVS Dorsuo.} Dorso. ut Mento, ut Labeo. scribendum, ex ueteribus libris, & Valerio
Maximo. & Velleio libro primo, qui inquit, Fabio Dorsone consule Paestum colonia deducta.

GABINO cinctu, sacra manibus gerens.} Libri quidam scripti habent, Gabino ritu cinctus. Quam
lectionem habet etiã Valerius Maximus libro primo. C. Fabius Dorso, inquit, Gabino ritu cinctus ma-
nibus, humerisque sacra gerens. Et Liuius libro decimo. Incinctum Gabino cultu super telum stan-
tem. Ego tamen nihil mutandum censeo. Nam idem Liuius lib. IIX. de Decio ait. Ipse incinctus cinctu
gabino. & Vergilius. Ipse Quirinali trabea, cinctuque gabino insignis. & Festus. Procincta classis dice-
batur tum exercitus cinctus erat gabino cinctu. CVIVS haudquaqam negligens est.} Vet. lib. Est
gens. PONCIVS Cominius.} Cominus. Vet. lib. & Front. lib. III. cap. XIII. Quod probo. Plu-
tarchus de Fortuna Romanorum, γάϊον πόντιον uocat. EADEM digressus nuncius Veios conten-
dit.} Eandem sententiam de eodem loquens expressit his uerbis Quadrigarius, ut est apud Gellium
lib. XVII. cap. II. Cominius, inquit, qua adscenderat, descendit, atque uerba Gallis dedit. i. latuit Gal-
los. Itaque Degressus, non Digressus, legendum. Quam uocem saepe deprauatam apud Liuium saepe
ostendam. Est autem, Degredi, Descendere. Item legendum paullo post. Degressus ex arce. CAR-
MENTIS saxum.} i. Quod Carmentali portae imminet. ut Plutarchus in Camillo ait. & Dionysius li-
bro decimo, ubi de Capitolio ab Ap. Herdonio capto tradit. CVM primos sterneret.} Vet. lib.
Cum proximos sterneret. SELIBRAS farris, & quartarios uini.} Repudianda est antiqua quorun
dam librorum lectio, qui habent. Sex libras farris, sex quartarios uini. Etenim Plutarchus in Camillo
ita uertit. σῖτον μὲν ἡμίλιτρον, οἶνον δὲ κοτύλας ἰταλικὰς τέταρτον. Eodem modo lib. VII. Liuius. Libras farris,
sextarios uini contulerunt. P. SVLPICIVS tribunus militum.} Q. Sulpicius. ut ante dixi.

OB NOCTVRNI periculi memoriam.} Vet. lib. Nocturni periculi memoria. HVMORIQVE,
ac frigori assueta.} Vet. lib. Humori, ac frigori assueta. TVM aestu, & angore uexati, uulgatis ue
lut in pecora morbis morerentur.} Vet. lib. Cum aestu, & algore uexata uulgatis uelut in pecu a mor-
bis moreretur. Haec enim omnia referuntur ad uocem illam, Gens. alij libri, langore, non, algore, ha-
bent. ET CVM stationes procederent.} Veteres libri aliquot, Et cum in stationes procederent.

INTER P. Sulpicium.} Legendum, Inter Q. Sulpicium. ut dixi. AVDITAQVE intoleran-
da Romanis uox, uae uictis esse.} Festus hunc locum sic expressit. Vae uictis in prouerbium uenisse
existimatur, cum Roma capta a Senonibus Gallis aurum ex conuentione, & pacto pensum, ut recede-
rent, quod de iniquis ponderibus uno ex tribunis querente, Brennus Dux Gallorum ad pondera adie-
cit gladium, & dixit, uae uictis. quem postea Furius Camillus cum insidijs circumuentum concideret,
& quereretur contra foedus fieri, eadem uoce remunerasse dicitur. SED dijque, & homines pro-
hibuere.} Veteres plerique libri, Sed dij, & homines. RETVLIT. & Senatusconsultum facit.} Vet.
lib. Retulit. Senatusconsultum fit. CVM CAERETIBVS Publice hospitium fieret.} Gellius li- 67
bro XVI. cap. XIII. Caeritibus hoc tempore ciuitatem datam sine suffragio ait, ob conseruatorum sa-
crorum meritum. LOCVTIO.} Aio Locuto. ut ante dixi. IN IOVIS sellam collatum.}
Repone Cellam. ut lib. VI. In Iouis cella constat ante pedes Iunonis positas fuisse. NON nisi me Sena-
tusconsulto, populique iussu reuocaretis, rediturus umquam fuerim.} Manuscripti. Non si me & re-
cte. hoc sensu. Antea adeo abhorrebam a reditu in patriam, ut etiam S.C. & lege reuocatus rediturus
non essem. nunc non muto sententiam. Nam si rediui, fortuna uestra me perpulit.

QVOAD uita suppeditat.} Manuscripti, suppetat.

Non ante cepit finem, quam.} Manuscripti. Num ante cepit finem? cum interrogatione. QVID
INTER nos, ac maiores intersit.} Vet. lib. Ac maiores nostros intersit.

NON MALITIS hanc solitudinem uestram, quam urbem hostium esse?} Sensus, quem se perci- 68
pere non posse Glareanus ex his uerbis fatetur, hic est. Si Aequi, Volscique Romam commigrent a uo
bis relictam, non ne malitis Romae solitudinem hanc uestram esse, quam urbem hostium Veios? Soli-
tudinem autem iccirco ait, quia uastatam a Gallis Romam plebs deserere cupiebat, & Veios transmi-
grare. Hoc autem uult is. Nonne relictis tum Veijs ad Romam occupandam recurretis?

Et qvidem fatebor uobis.} Vet.lib. Equidem fatebor uobis. Fortvna certe loci huius transferri non posit.} Vet.lib. Transferri hinc non posit.

IN. EPITOMEN. LIBRI. VI

Res adversvs Aequos, & Volscos, & Etruscos prospere gestas continet.} Pro, Etruscos, repone, Praenestinos. Nam haec uox est in Vet.lib. Et de Praenestinis subactis agit hoc in libro pluribus Liuius. Sabbatina.} Sabatina uno, b, scribendum. Est enim, ut ait Festus, a Sabate lacu appellata. Promentina, Arniensis.} Tromentina, Arniensis, scribendum. ex Festo, qui a campo Tromento tribum Tromentinam inuenisse nomen ait. item ex ueteribus libris, oratione prima contra Rullum, & lib. xxix Liuij. Ne cvi de Manlia gente Marco cognomen esset.} Perspicue mendosum, Marco cognomen. Praenomen enim potius scribendum esset. ut ait Quinctilianus lib. iii. M. Manlij praenomen e familia in posterum exemptum est. At legendum tamen puto Nomen. Errauit autem librarius, quia Marco cognomen scripsit syllaba, ut fit, repetita, sine caussa. Itaque recte Plutarchus in lib. τῶν κεφαλαίων. τὸν μάλλον ἀπώμοτον φασὶν εἶναι τῷ οἴκῳ μηδενὶ μηκέτ᾽ ὄνομα μάρκε γενέσθαι.

Vt consvles etiam ex plebe fierent.} Veteres libri non habent, Etiam. Eam legem.} Vet. lib. Eamque legem. Primvs omnium ex plebe factus est,} Induc uocem, Omnium. ex Vet.lib. Ne cuiquam.} Vet.lib. Ne cui.

IN. LIBRVM. VI

Tvm qvod perrarae per eadem tempora litterae fuere.} Vet.lib. Tum quod & rarae per eadem. Nam sequitur pars altera & quod etiam. Et, qvod etiam si quae in commentarijs pontificum, alijsq. publicis, priuatisq. erant monumentis incensa urbe pleraeq. interiere. clariora deinceps, certioraque &c.} Plutarchus de Fortuna Romanorum haec uerba ex Liuio uertit, citato eius nomine. Ita: ἀλλὰ τί δεῖ περὶ ταῦτα διατρίβειν, ἀσαφὲς οὐδὲν, οὐδὲ ὡρισμένον ἔχει, τοῦ καὶ τὰ πράγματα διαφθαρῆναι τῶν ῥωμαίων καὶ συγχυθῆναι τοὺς ὑπ᾽ αὐτῶν ὑπομνηματισμοὺς ὡς Λίβιος ἱστόρηκε. τὰ γὰρ ὕστερον μᾶλλον ὄντα δῆλα καὶ κατασταθῆναι δικαίως τὴν τύχης ἀνάστασιν. Ceterum primo quo adminiculo erecta erat, eodem innixa stetit.} Lege ex uet.lib. Ceterum quo primo adminiculo. A. Valerivm Publicolam iterum.} Ex quattuor reliquis eius tribunatibus mil. apparet non A. sed L. Valerium Poplicolam legendum. Auli etiam praenomen non tulerunt, quod memoriae traditum sit, Valerij. nisi in mendosis perspicue libris.

Ii ex interregno.} Vet.lib, Hi ex interregno. Erant autem eae duodecim tabulae.} Vet. lib. Erant autem aereae duodecim tabulae. Alia ex eis edita etiam in uulgus.} Ex eis. i. praeter ea. ut in principio lib. xxix. Diemqve ad xv Kal. Sextiles.} Legendum puto. Diemque A. D. xv Kal. Sex. Qua de re infra dicam. Non litasset Sulpicius.} Vet.lib. Non litasset P. Sulpicius. at ego supra ostendi Q. Sulpicius legendū. Qvidam, quod postridie idus.} Manuscripti libri pro quidam habent quin, & finiunt sententiam in uoce iussum. quod placet. Inde vt postridie Kalendas quoque ac Nonas eadem religio esset, traditum putant.} Miratur Glareanus Liuium dixisse, Traditum putant, pro, Tradunt. eumq. quasi parum latine locutum arguit. uerum immerito. non enim interpuncta scite haec uerba sunt, uerum ita debent distingui. Inde, ut postridie Kal. quoque ac Nonas eadem religio esset, traditum, putant. hoc sensu. Inde putant traditum, atque institutum esse, ut postridie Kal. & Nonas ater dies haberetur. Id enim ita esse docet Macrobius libro primo Saturnalium. Tum patres iussisse, ut ad collegium Pontificum de his religionibus referretur, pontificesque statuisse, postridie omnes Kal. Nonas, Idus atros dies habendos. Idem tradit etiam Gellius lib. v. cap. xvii. & Plutarchus in libro τῶν κεφαλαίων, citato etiam Liuij testimonio.

Admetivm is locus dicitur.} Plutarchus in Camillo in expositione huius belli bis ait περὶ τὸ μάρκιον ὄρος. i. ad Marcium montem. ut intelligi ex eo posit hoc etiam in loco legendum esse diuisis uocibus, ad Marcium. Eiusmodi loquendi forma est apud Festum, lib. iv. Capralia appellatur ager, qui uulgo ad Caprae paludem dici solet. Item scribit Diodorus lib. xiv. Verba eius omnia apponam, quia liber ille adhuc uulgatus non est. ταπεινῶν δ᾽ ὄντων ῥωμαίων διὰ τὴν προειρημένην συμφορὰν οἱ οὐολοῦσκοι πρὸς αὐτοὺς πόλεμον ἐξήνεγκαν. οἱ μὲν οὖν χιλίαρχοι τῶν ῥωμαίων καταγράψαντες στρατιώτας, καὶ προαγαγόντες τὴν δύναμιν ὀς ὕπαιθρον ἐν τῷ καλουμένῳ μαρκίῳ κατεστρατοπέδευσαν ἀπέχοντες ἀπὸ ῥώμης σταδίους διακοσίους τῶν δὲ οὐολούσκων μετὰ μείζονος στρατιᾶς ἀντικαθημένων, καὶ τῇ παρεμβολῇ προσβαλόντων οἱ κατὰ τὴν ῥώμην φοβηθέντες ὑπὲρ τῶν ἐν τῷ στρατοπέδῳ κατέστησαν αὐτοκράτορα μὲν μάρκον φ ριον. quo loco legendum est Μαικίῳ ex Veter. lap. & hoc loco ad Maecium. unde tribus Maecia. Fusis hostibus, caesiaque cum castra impetu cepisset dictator.} Sine dubio deest uox, primo. ut sit, primo impetu cepisset, sic de eodem loquens infra. Qui adueniens castra urbesque primo impetu capere sit solitus.

Cvivs spei moram cum pati fortuna non potuisset.} Posset, requiri sensus, & manuscripti habent.

Qvo-

QVOMINVS speratam minime largitore duce.} Vet.lib. Speratam a minime largitore duce.

VICTOR ex Volscis in Aequos transijt. exercitum eorum ad Bolas oppressit.} Hanc rem his uerbis complexus est Diodorus lib. XIIII. μετὰ δὲ τὴν μάχην ἀκέραιος αὐτοκράτωρ πορθήσας πόλιν βώλας ὑπὸ αἰκόλων τῶν νῦν αἰκούλων καλουμένων &c. AD DEDITIONEM Volscos septuagesimo demum anno subegit.} Mouet me numerus septuagesimus. Etenim Volsci bellum renouarunt Liuio auctore anno CCLIX. hoc autem demum anno, qui est CCCLXVII ad deditionem subacti sunt. Quae summa annos continet cẽtum, ac septem. ut mendose locutus esse uideatur, ac pro septuagesimo, septimo ac centesimo, sit reponendum. ETRVRIA prope omnis armata Sutrium socios populi R. obsidebat.} Quos hic socios Sutrinos uocat Liuius, colonos nominat Diodorus eodem lib. ἐκεῖθεν δ' ἀνέζευξεν εἰς σούτριον ἀποικίαν, ἣν τυρρηνοὶ βίᾳ κατειλήφεσαν. MVLTITVDO in custodias diuma.} Vet.lib. Dimissa.

DIES praestituta, capitalisque poena, qui non remigrasset Romam.} Vet.lib. Nisi remigrassent Romam. IVLIVS Tullus.} Lege L. Iulius Iulus, ex Diodoro. SVLPITIVS Ruffus} Sulpicius Rufus. ex Vet.lib. & argenteis nummis. Ad Cortuosam.} Cort Nossam legendum ex fragmentis originum Catonis. Contenebra.} Cort Enebra. ex ijsdem. L. PAPIRIVM, Cn. Sergium, L. Aemilium iterum, L. Licinium, M. Menenium, L. Valerium Publicolam tertium.} Ita prope etiam Veteres libri. praeterquam quod pro, L. Licinium, M. Menenium, habent Licinium Menenium. Nam cum animaduertissent quidam non nisi quinque tribunos militum memorari, Licinium, Meneniumque duos fecerunt. quam inconsulto autem id egerint, unus Diodorus ostendere potest, apud quem huius anni tribuni his nominibus eduntur. λεύκιος παπίριος, γάϊος κορνήλιος, λεύκιος μενένιος, γάϊος σερουίλιος, οὐαλέριος αὔλος, καίσων φάβιος. Ita pro Cn. Sergio est, C. Seruilius. pro L. Aemilio, Q. Fabius. Additur postremo sextus tribunus uitio librariorum apud Liuium omissus, C. Cornelius. Erroris caussam praebuit librarijs, quod cum scripturi essent, C. Cornelius, C. Sergius, C. Sergium tantum scripserunt, alterum reliquerũt: puto autem legendum esse C. Sergius. nam Liuius post etiam C. Sergium III tribunum edit. Non ergo Licinius Menenius, sed L. Menenius legendum, ut Diodorus ait. Nam praenomen huic quaerimus. Licinius autem gentis nomen est. POMATINA, Sabbatina.} Tromentina, Sabatina, ex Vet. lib. ut ante dixi. EAS QVE triginta quinque numerum expleuere.} Lege uiginti quinque. ex Vet.lib. ut ante. POPVLOS iuuentutem suam misisse ad id bellum.} Vet.lib. Iuuentutem summisisse.

TAM honoratorum collegarum obsequio.} Vet.lib. Tam honorato collegarum obsequio.

TE SERGI Corneli.} Vet.lib. Te Serui Corneli. DVCTIBVS pluribus, & exercitibus administrandam remp. esse.} Vet.lib. Administrandam remp. opus esse. Ex quo intellexi legendum, Ad administrandam remp. opus esse. 70

ARMA, tela, frumentum, quaeque belli alia tempora poscent. Vet.lib. Arma, tela, frumentumque, quae quaeque alia belli tempora poscent. AB NEPETE, ac Sutrio.} Reprehendit Liuium Glareanus, quod Nepete dixerit in casu auferendi, cum Nepeti fuerit dicendum, quippe cum in recto casu Nepete dicatur. sed facit iniuste, non enim Liuius scripsit ullo in loco Nepete. sed Nepet, ut est in uetustis libris. Docent autem grammatici Carisius, & Priscianus sit, & Nepet opidi Italici nomen t littera terminari, eaque flecti non posse. Quamquam ne si Nepete quidem in recto casu diceretur, Nepeti tamen esset ei in ablatiuo edendum. Nam propria in e desinentia eiusdem terminationis habent nominatiuum cum ablatiuo. ut Praeneste, dixit enim Vergilius. Quique altum Praeneste uiri. &, Qualis eram cum primum aciem Praeneste sub ipsa. Haec Priscianus. sic etiam infra corrigendum est. Nepet exercitus ductus, pro Nepete. ITAQVE diuiso exercitu.} Vet.lib. Ita diuiso exercitu. OPIDANIS iam oppugnande fessis.} Vet. lib. Pugnando. T. ET L. Quinctijs Capitolinis, L. Papirio Cursore tribunis consulari potestate.} Hoc habent boni ueteres libri, quod in ijs est. L. Papirio Cursore II tribunis militum consulari potestate. Quoniam autem non nisi quinque tribunorum nomina eduntur. C. autem Sergius & ante semel, & post tertium tribunus mil. fuisse a Liuio traditur, quo autem anno, iterum fuerit, nisi hoc dicamus, ne colligi quidem coniectura potest, propterea uidetur esse legendum. L. Papirio Cursore II. C. Sergio II. tribunis militum consulari potestate.

ET NON contentus agrarijs legibus, quae materia semper tribunis plebis seditionum fuisset, idem moliri coepit. Acriores quippe aeris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo, atque ignominiam minentur, sed neruo, ac uinculis corpus liberum terrerent. & erat aeris alieni magna uis, res damnosissima etiam diuitibus aedificando contracta.} Huius loci obscuritatem cum sentiret Glareanus, ita de eo tradidit. Colon ponendum puto post uerbum, Stimulos; Quae uero deinde sequuntur, uerba sunt Manlij seditiose conquerentis de patribus, mouentisque senatui inuidiam. Qua in re laudandum Glareani ingenium, quod difficultatem sensit; irridendum, quod portenta dixit, neque, quae uerba uitium continerent, intellexit. Vitiose autem habent illa, Idem moliri. Neque enim intelligi potest, quid uelit Liuius, cum ait. Non contentus agrarijs legibus idem moliri coepit. neq. enim Manlius, de quo nunc loquitur, agris dandis, ut Sp. Cassius, neque frumento, ut Sp. Maelius, sed pecunia condonanda, ut nemo ante, plebem ad se alliciebat. Cum autem eos, qui aes alienum fecerant, quia soluendo non essent, addictos duci aegre pateretur, atque id ne fieret sua se pecunia prohibiturum esse profiteretur, propterea recte dici potest, eidem moliri coepisse. ita ut legatur non, idem moliri, sed Fidem moli- 71

rl cœpit. Est autem Fidem moliri, prohibere ne qui debent, ea quae debent, soluant. sic autem supra ac-
cepit Fidem lib. I I I. Haud salubrem utique Lartij sententiam putabant, quae fidem tolleret. & Cice-
ro pro lege Manilia. Scimus Romae solutione impedita fidem concidisse. & paullo post, Haec fides, at-
que haec ratio pecuniarum, quae Romae, quae in foro uersatur, implicita est cũ illis pecunijs Asiaticis, &
ruere illa non possunt, ut haec nõ eodẽ labefactata ea motu concidant. & Caesar lib. I I I. bellorum ciui-
lium. Cum fides tota Italia esset angustior, neque creditae pecuniae soluerentur. & Liuius hoc libro
haud ita multo post. Spem factam a te ciuitati uideo, fide incolumi ex thesauris Gallicis, quos primo-
res partum occultent, creditum solui posse. Sic libro I X. montes sua sede moliri, pro demoliri. & alio
loco, Fores moliri. QVAE NVNC uix seminario militum relicto seruitia Romana ab solitudine
uindicant. } Huius loci, quod se non intelligere Glareanus fatetur, hic est sensus. Ea tum loca frequẽ-
tissima fuisse, quae nunc prope deserta essent, nisi a seruis Romanis, qui ea a solitudine uindicant, co-
lerentur, praesertim cum ibi pauci admodum sint, qui militent, uix militum exiguo seminario relicto.
GLADIIS tantum dextram armemus. } Vet. lib. Dexteras. TV Quincti. } Vet. lib. Tu T.
Quincti. FLVCTVANTIS similis acies. } Vet. lib. Fluctuanti similis. ILLI deuouere. }
Vet. lib. Illi se deuouere. SIVE ut & ipse in parte praedae sis, siue quia uanum indicium est. }
Vet. lib. Siue quod & ipse in parte praedae sis, siue quod uanum indicium est.
HOCCINE patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris non responderi uir consularis. } Manuscri-
pti habent. Vt si ad nutum. Videtur autem [illegible] in re indigna. Hoccine patiendum fuisse, ut si
ad nutum dictatoris non responderit uir consularis, in carcerem conijciatur?
72 VEREOR ne abstuleritis obseruantibus etiam oculos. } Vet. lib. Oculis. SATRICVM co-
loniam duo millia ciuium Romanorum. } Non dubito, quin apud Velleium lib. I. ubi ait, Sutrium
post annos V I I, quam capta Roma est, deductam esse coloniam; legendum sit ex huius loci auctorita-
te, Satricum. Satrici etiam coloniae meminit lib. I X. Liuius. Nam coloniae Sutrij meminit Diodorus
anno post Romam captam. COLONIS Circeiensibus, & a Velitris purgantibus se. } A Velitris
dixit, ut primo lib. Turnus ab Aricia. & Virgilius in Georgicis. Pastor ab Amphryso. CREA-
TIQVE tribuni militum consulari potestate Sergius Cornelius Maluginensis secundum, P. Valerius
Potitus iterum. } Antiqui libri ita. Creatique tribuni militum consulari potestate ex patribus Ser.
Cornelius Maluginensis, I I. Ex patribus autem iccirco dictum est, quia aliquando per haec tempora fie-
bant etiam ex plebe. Ceterum non Maluginensis I I. sed III, scribe. nam proxime infra IIII fuisse di-
citur, & iam bis ante fuisse eundem docuimus. TEMPVS est etiam maiora conari. } Vet. lib. Vn-
de tempus est etiam maiora conari. TRIBVNI consulari potestate, tribunique plebis. } Vet. lib.
Tribuni militum consulari potestate. M. MENENIVS, & Q. Publius tribuni plebis. } Lege, M.
Maenius, & Q. Publilius. Maenius, quia Menenij patricij, & saepe in hoc nomine erratum est. Publi-
lius, ne duo praenomina coeant. Quod in hac gente fit ubique. ut ante etiam admonui. QVID
cum plebe aggredimur. } Videtur legendum, Quin cum plebe. AD HOC seruatos. } Vet. lib.
Ad haec. PESTILENTIAM, inopiam frugum. } Manuscripti Pestilentiam inopia frugum, sub-
audi excepit. et recte. QVID accessurum suis, decessurum ue hostium uiribus sperantem? quam
occasionem? quod tempus? quem insidijs instruentem locum? } Manuscripti manu pro Instruentem
Ingruentem: ex quo legendum uidetur, Congruentem. i. aptum insidijs locum.
73 NEPETE coloniae deducendae. } Vet. lib. & ratio, quam ante attuli, docent, Nepet, legen-
dum esse. LABICANIS. } Vet. lib. Lauicanis. FOEDEQVE in captis exercuere uictoriam. }
Vet. lib. Foedamque in captiuis exercuere uictoriam. M. FVRIVM Camillum VII tribunum mi-
litum. } Vet. lib. VI. ut ante ostendi. & recte. VERSVS itaque in uictorem terror, & nouo hoste,
& supina ualle Romanam inclinauit aciem. } Duas caussas affert, quibus Romana acies extertita incli-
nata est. Nouum hostem, & supinam uallem, quam paullo ante lenem a tergo cliuum appellauit. Ita-
que locum integrum esse censeo, contra atque censet Glareanus. ET, QVOD ductu meo sole-
tis, uincite. } Vet. lib. Et ut ductu meo soletis, uincite. NISI uictorem receptam rasunt. } Vet.
lib. Receptura.
74 INDE, ut circumagi signa, obuertique aciem uiderunt in hostem. } Deest uox una ad sententiam
complendam, quae est in ueteribus libris, in quibus ita legitur. Vt circumagi signa, obuertique aciem
uiderunt, ruunt in hostem. VERBIS confutare nihil attinet. } Vet. lib. Nil attinet. A
Tusculo legiones reductae. } Vet. lib. Deductae. CREATIS militaribus trib. } Vet. lib. Crea-
tis tribunis militaribus. LICINIO Menenio II. } Miror eos, qui supra Licinium Menenium in
L. Licinium & M. Menenium commutarunt, huius loci rationem non habuisse. Alioquin frustra quae-
75 ras quo primum anno Licinius hic Menenius tribunus militum fuerit. opus est igitur in emendando
diligentia summa, ut omnes omnibus locis certissima ratione respondeant. L. autem Menenio II. esse
legendum apparet ex priore tribunatu, ut docui ex Diodoro.
RAPTIM agmine facto. } Acto uidetur legendum. quo genere loquendi saepe utitur Liuius.
QVIN ipsi Galli si offerantur, illo loco se ita pugnaturos. } Vetusta lectio uestigia certa continet
germanae lectionis. in ueteribus enim libris aliquot est, Quin ipsi sibi Galli se offerant. puto autem le-
gen-

gendum. Quin ipsi si ibi Galli se offerant. ibi autem intelligit, ad Aliam.

PRAETER castra praelati. } Perlati legendum est potius. alioquin Praeter uacat ut in libro quincto. Effusa fuga castra sua praelati. DIE XX q̄ creatus erat dictatura se abdicauit. } Nil emēdatius hac esse oratione uidetur, cum tamen, si ueteres libros attendamus, turpissime deprauata sit. in quibus ita est. Duodeuicesimo quam creatus fuerat dictatura se abdicauit. Item. Duodeuicesimo quam creatus fuerat die dictatura se abdicauit. Quod magis probatur. prior enim syllaba uocis, Dictaturae, in errorem impulisse librarium uidetur, ut uocem, Die, omiserit. Haec autem si germana lectio est, accipiendum est dictum esse, duodeuicesimo die, pro XXII die. sic enim antiquos locutos esse docet Nonius his uerbis. Duodeuicesimo, ita ut, Duodecimo. Varro humanarum rerum libro XVI. Mortuus est anno duodeuicesimo, rex fuit XXI. Cato quarto originum. Inde duodeuicesimo anno post dimissum bellum, quod IV & XX annos fuit. Quamquam Gellius lib. V. cap. IV. superius exemplum ex Fabij annalibus profert ita. Mortuus est anno duo & uicesimo, rex fuit anno uicesimo primo. PLEBS C. Sextilium, M. Albinum, } Vet. lib. M. Albinium. optime. est enim e plebe. CVIVS & ipsos post modo & patres, qui dederant, paenituit. } Vet. lib. Postmodum. VTROBIQVE proditae temeritate, atque inscitia res. } Vet. lib. Prodita. EODEM anno etiam ipsis quaerentibus paenuriam hominum, noui coloni adscripti. } Desideratur coloniae nomen. Nam de Praenestinis rebellantibus intelligi non potest. Ne de Satrico quidem, & Velitris. neque enim syllabas habent, quae erroris caussam tribuere librario potuerint. Itaque ego sine dubio legendum puto. Eodem anno Setiam ipsis querentibus. Setiae enim coloniae post Satricum deductae meminit Velleius lib. I. & Liuius lib. VII. extremo Norbam, & Setiam finitimas colonias uocat. cum tamen quo anno deducta Setia sit, nusquam apud eum extet. Quod autem Noui coloni dicat de ijs, qui tum primum deducti sint, non est mirum. Etenim sic locutus est supra. Norbae in montes nouam coloniam miserunt. & Pedian. in Pison. Pompeius non nouis incolis eas constituit, sed ueteribus incolis manentibus ius dedit Latij. Item, Placentiam noui coloni deducti sunt. Q. SERVILIO II. Licinio Menenio III. } Pro Licinio Menenio III. legendum puto. C. Licinio. me in hanc sententiam ducit Diodorus, qui quattuor huius anni tribunos militum his nominibus edit. λεύκιος φούριος, κόϊντος σερουΐλιος, γάϊος λικίνιος, πόπλιος κλαίλιος. Item Liuius, qui postea C. Licinium eum, qui primus e plebe magister equitum fuit, tribunum militum scribit fuisse, neque tamen quo anno fuerit, extat, nisi hoc anno dicamus. Item quod idem sequenti anno tribunos militum patricios omnes a plebe inuita factos scribit, quasi uero hoc ipso non omnes fuerint, siquidem C. Licinius e plebe fuit. Quod uero in ueteribus etiam libris legatur Licinio Menenio III. caussam attulerunt imperiti illi emendatores ueteres Nicomachus, & Victorianus, qui quia scripserant, bis Licinium Menenium ante tribunum, hoc etiam loco inscite scripserunt, ubi in Licinium inciderunt, & de suo III. addiderunt, itemque Menenium. DVOBVS millibus inde aberat. } Vet. lib. Duo millia passuum inde aberat.

QVAM nec honos, nec gratia intrare posset. } Vet. lib. In quam nec. ALTERAM de modo agrorum, ne quis plus quingenta iugera agri possideret. Huius legis meminit his uerbis Varro libro primo de re rust. Nam Stolonis illa lex, quae uetat plus quingenta iugera habere ciuem Romanum. 76

TERTIAM ne tribunorum militum comitia fierent, consulumque utique alter ex plebe crearetur. } Repone, ut est in Vet. lib. Ne tribunorum militum comitia fierent, sed consulum, & ut utique alter ex plebe crearetur. Ita enim fit, ut huius legis duo capita essent. unum, quo tribuni militares abrogarentur, alterum, quo consulatus plebeiis constitueretur. A. ET C. Valerij. } Legendum est P. & C. Valerij. Id docent Capitolina fragmenta. in quibus est, POPLICOLA V. Ex quo apparet P. Valerium Poplicolam esse, qui quater ante tribunus militū fuit, & post etiā VI. traditur esse a Liuio. Quae res in magnum errorem Glareanum induxit, ut annum ibi sine caussa interijciendum esse putarit. C. VETVRIVS, A. & M. Cornelij. } Quia antea legebatur, C. Veturius. M. Aulus, M. Cornelius, propterea probo coniecturam Glareani, quae est ut legatur. C. Veturius II. A. & M. Cornelij. Nam C. Veturius semel ante fuit. A. autem & M. Cornelij infra iterum esse dicuntur, quorum alter Cossus est, alter Maluginensis. AN PLACERET fenore circumuentam plebem, ni potius quam sortem creditum soluat, corpus in neruum, ac supplicia dare. } Glareanus tollendam uocat putat illam, Ni. & immerito. sensus enim est. placeret ne plebem, ni prius usuram, quam sortem soluat, uinculis adstringi? REPLERI uinctis nobiles domos. Vet. lib. Nobilium domos.

AN IAM memoria exisse. } Hic locus, quem alij aliter interpungunt, sic mihi uidetur legendus, atque interpugendus. An iam memoria exisse, cum tribunos militum idcirco potius, quam consules creari placuisset, ut & plebeijs pateret summus honos, IV & XL annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? Quis crederet duobus ne in locis sua uoluntate impertituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? IV & XL annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse. } Reprehendit hunc numerum Glareanus, ut alios multos, quod a primis tribunis militum usque ad hunc annum multo plures numerentur anni, quam XLIV. itemq. quod saepius quam quater & quadragies fieri ex plebe tribuni militum potuerint. Verum iniusta accusatio est. Mēs enim auctoris est haec. Quater & quadragies tribunos militum ex patricijs solis 77

factos

factos esse nullo admisto plebeio. Hinc error natus est Sex. Rufi, qui scribit Romam sub tribunis militum consulari potestate fuisse annos XLIII. Quamquam re diligenter inspecta ut patricios quidem solos in hoc magistratu fuisse reperire possum, nisi annos duos, & quadraginta. Ex plebe cooptos creari? } Tolle notam interrogationis. Et uti rogassent primae tribus dicerent. } Veteres libri habent, Vti rogas, non solum hoc in loco, sed etiam lib. x. ubi ait Liuius. Hanc legem uti rogastis iubendum censeo. & recte. Fuit enim Vti rogas uox, aut tabella, qua populus rogatus in iubēdo, sciscendoque aliquid, utebatur, de qua Cicero lib. II. de Legibus. Suade igitur istam ipsam legem, ut ego, Vti rogas, possim dicere (sic enim legēdum est, non ut legitur, Edicere.) Idem ad Attic. lib. I. Tabellae ministrabantur ita, ut nulla daretur, Vti rogas. Itaque apud Liuium lib. XXX. De pace uti rogassent omnes tribus iusserunt, legendū est, Vti rogas. Has autem uoces cum mendose esse animaduerterent ij, qui ante me Liuium emendarunt, Vti rogata est, Vti rogatae essent, Vti rogati estis, corrigendum sine ratione putarunt. Et intercessionem secessione quondam plebis partum nobis eadem ui facitis irritam, qua peperistis. } Vobis habent manuscripti. & recte. Dictator intercessioni adero. } Vet. lib. Intercessioni uestrae adero. Sacramento omnes iuniores adacturum, exercitum extemplo ex urbe deducturum. } Vet. lib. Exercitumque extemplo educturum. Et quod usque ad memoriam nostram tribunicijs, consularibusque certatum uiribus est, Dictaturae semper altius fastigium fuit. } Desideratur uox una, sine qua stare haec sententia non potest, quam diu a me quaesitam uix in uno tandem manuscripto libro reperi. Et quod quoties usque ad. at malim illam postponi, sic. Et quod usque ad memoriam nostram, quoties tribunicijs. De plebeio consulatu antiquabant. } Vet. lib. De plebeio consule. Ni tribuni se. } Vet. lib. Ni tribuni plebis se. C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe. } Hic non est C. Licinius, qui tribunatus pl. nouem per hos annos gessit cum L. Sextio, ut tradit Plutarchus in Camillo. Nam de eo uel hoc etiā anno tribuno plebis, ita suggerit Liuius. Licinius, Sextiusq. cum tribunorum plebis creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut negando iam sibi uelle continuari honorem acerrime accenderent ad id quod dissimulando petebant, plebem. paulloq. post ijdem loquuntur. Iam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare, quippe qui etiam omen plebeio consuli magistro equitum ex plebe dicendo dederit. Cum autem non exstaret annus apud Liuium, quo tribunatum hic militum cepisset, eum ipsum supra ex Diodori auctoritate tradidi. Est autem uerisimile, si Liuius Licinium tribunum plebis intellexisset, non, Qui tribunus militum fuerat, sed Qui tribunus plebis erat, dicturum fuisse. Quod ne animaduertit quidem etiam Glareanus. Deinde comitijs tribunicijs declararent uoluntatem. } Tribunicia uocat comitia, quibus plebs mandare tribunatum plebis Licinio, Sextioque cupiebat. Quare non est, cur Tributis legamus, ut placet Glareano. Succlamare bona uenia uestra liceat. } Haec uerba ita interpungenda ut appareat; Bona uenia uestra &c. esse Appij succlamantis. sic. Succlamare; Bona uenia. Non, inquit, licebit tu de fenore atque agris. } Foedata pulcherrima sententia est ab ijs, qui eam non percipientes, non recte distinxerunt. sic enim accipiendum est. ut illae uoces, Non, inquit, licebit, sint Licinij respondentis Appio succlamanti.

78 Vt Sextium. } Vet. lib. Vti Sextium. ex quo colligi potest legendum, Vt L. Sextium. Videas. aut omnia accipe, aut nihil fero, ut si quis ei, quem urgeat fames. } Adde notam interrogationis uoci, Videas? Quae sequuntur uerba. Aut omnia accipe, aut nihil fero, uerba sunt Licinij tribuni pl. ab Appio recitata per μίμησιν, perinde atque illa. Non, inquit, licebit. Iam uero illa, Vt si quis ei, quem urgeat fames, sunt Appij coarguentis Licinij sententiam illam, Aut omnia accipe, aut nihil fero. Rogationibus tuis. } Adde notam interrogationis. Quid est dicere aliud, quia indignos uestra uoluntate. } Vet. lib. Quid est dicere aliud, nisi quia indignos &c. Est aliquis se aestimari fastidiat? } Et hoc, & quae sequuntur uerba sine interrogatione legenda sunt. De decemuiris sacrorum ex parte de plebe creādis pertulere. } Vet. lib. Legem pertulere. T. Quinctium Poenum. } Pennū. ex Capitolinis lapidibus. Cum quo prouocatus manus conseruit. } Vet. lib. Manum. Hoc autem anno in Albano agro cum Gallis dictatore M. Furio signa collata. } Hac de re sic Polybius lib. II. παραγενομένων δὲ πάλιν τῶν Κελτῶν εἰς Ἄλβαν στρατεύματι μεγάλῳ μετὰ τὴν τῆς πόλεως κατάληψιν ἔτει τριακοστῷ. Hoc tamen a Liuio discrepat: nam a Roma capta ad hunc annum non XXX, sed XXIII apud Liuium numerantur. Prope secessionem plebis, terribilesque alias minas ciuilium certaminum uenit. } Vet. lib. Prope ad secessionem. Probo. Nam lib. IIX. ait. Prope ad ultimum dimicationis uentum est. & lib. X. Quam prope ad ultimum discrimen nuper uentum foret.

IN. EPITOMEN. LIBRI VII

79 Duo noui magistratus adiecti sunt. } In Vet. lib. non est uox, Noui. & sine ea sensus stare potest. A M. Pompeio tribuno pl. } Lege, M. Pomponio, ex Liuio, & Cicerone. Propter delectum acerbe factum. } Vet. lib. Actum. Filium relegatum. } Vet. lib. Filium rus relegatum. recte, sic enim Liuius. Tunc omnia perniciosa omissa sunt. In patentem uoraginem urbis

Romae

Romae Curtius armatus equo se praecipitauit.} Hic locus ita legendus. Tunc omnia pretiosa missa sunt in patentem uoraginem urbis Romae. in eam Curtius &c. Quam lectionem ueteribus in libris se reperisse mihi affirmauit iuuenis eruditissimus Claudius Puteanus, & Liuius ipse comprobat, cum scribit: Donaque, ac fruges super eum a multitudine uirorum, ac mulierũ congestas. MANLIVS adolescens.} Vet.li. T.Manlius. PLVS quingentorum iugerum.} Aut lege Plus quingenta iugera, ut Liuius. aut. Plus quingentis iugeribus. ut in epit. lib. VI. CORVINI nomen.} Corui nomen. ut post dicam. P. DECII tribuni.} Vet.lib. P.Decij Muris tribuni. ID IVGVM, in quo Samnites sederant.} Vet.lib. Consederant. MILITES, qui Capuae in praesidio erant relicti, cum de ea occupanda urbe conspirassent.} Vet.lib. Cum milites Romani, qui Capuae in praesidio erant relicti, de ea occupanda urbe conspirassent. CORVINVM dictatorem.} Coruum. ut dicam. PATRIAE restituti sunt.} Praeter haec adde. Res praeterea contra Hernicos, & Gallos, & Tiburtes, & Priuernates, & Tarquinienses, & Samnites, & Volscos prospere gestas continet. sic enim est in Vet. lib. atque ita est apud Liuium.

IN. LIBRVM. VII

ANNVS hic erit insignis noui hominis consulatu.} Nouus homo apud Liuium dicitur, & is, qui magistratum capit, quem non antea gessit, & qui primus ex familia sua curulem magistratum cepit. Priore modo locutus est lib. XXII. Nec cuiquam eorum praeter Terentium consulem, erat mandatus honos, quem iam non antea gessisset, praeteritis aliquot fortibus, ac strenuis uiris, quia in tali tempore nullus nouis magistratus uidebatur mandandus. Posteriore, hoc loco. Hominem enim nouum L. Sextium plebeium uocat, qui primus e gente sua curulem magistratum consulatum ceperit. Nouis autem hominibus Nobiles opponuntur, & Nouitati Nobilitas. Nobiles autem ij dicti, qui maiorum suorum habent imagines. Imagines autem sui ponere, ac posteris tradere non possunt nisi qui curulem magistratum gesserunt, quorum primus erat aedilitas. Qui magistratus quoniam solis patricijs primum patuerunt, idcirco soli patricij nobiles primum appellati. Vbi uero plebi honores etiam curules sunt communicati, tum plebeij etiam nobiles nominati ij, qui maiorum suorum imagines haberent. Est autem imago (auctore Polybio li. VI.) simulacrum oris similitudinem affabre, miroq. artificio effictam coloribus, pigmentisq. adumbratam referens, quam in insigniori, ac celebriori domus parte collocabant. De iure autem ponendarum imaginum sic Cicero in Verrem. Ego me ob aedilitatem mihi delatã adeptum esse intelligo antiquiorem in senatu sententiae dicendae locum, togam praetextam, sellam curulem, ius imaginis ad memoriam, posteritatemq. prodendam. & contra Rullum. Est hoc in more positum, Quirites, ut ij, qui beneficio uestro imagines familiae suae consecuti sunt, eam primam habeant concionem, qua gratiam beneficij uestri cum suorum laude coniungant. Est autem consequi imagines familiae, magistratus curules a maioribus suis item gestos capere. & post. Me hominem nouum consulem fecistis. Item. Mihi apud uos de meis maioribus dicendi facultas non datur, non quod non tales fuerint, quales non illorum sanguine creatos, disciplinisq. institutos uidetis, sed quod laude populari, atque honoris uestri luce caruerũt. Item. Quemadmodum cum petebam nulli me uobis auctores generis mei commendarunt, sic, si quid deliquero, nullae sunt imagines, quae me a uobis deprecentur. & in Pisonem. Commendatio fumosarum imaginum. & Liuius lib. I. Ancus Marcius nobilis una imagine Numae. & Pedianus in orationem in Toga. Cicero competitores quattuor plebeios habuit, ex quibus duo nobiles, duo qui tantum non primi ex familijs suis magistratum adepti erant. & Liu. li. XXII. Nec finem ante belli habituros, quam consulem uere plebeium, idest hominem nouum fecissent, nam plebeios nobiles iam isdem initiatos esse sacris, & contemnere plebem, ex quo contemni desierint a patribus. PATRES praeturam Sp. Furio M. Filio Camillo dederunt.} Hic M. Camilli quinquies Dictatoris filius fuit. auctore Suida, qui ita scribit in uoce Πραίτωρ. πρῶτος στρατηγὸς ἀπεδείχθη φούριος καμίλλος παῖς καμίλλου τοῦ πολλάκις μοναρχήσαντος, ὃν πραίτωρα τῇ ἰδίᾳ γλώττῃ οἱ ῥωμαῖοι ὀνόμαζον. SVARVM gentium uiris gratia campestri ceperunt.} Vet. lib. omnes Dederunt. sic post. Ab patribus L. Cornelius Scipio consul datus. COLLEGAM consulibus.} Praetor collega consulum dicebatur, quod ijsdem auspicijs crearetur. auctore Messalla apud Gellium li. XIII. cap. XIV. CENSOREM &c. mortuos ferunt.} Nomina censorum per hos annos edit nulla Liuius. in Capitolinis tabulis est, Postumius Albinus Regillensis, & C. Sulpicius Paeticus. Albinus procul dubio mortuus. Nam de Paetico post magna mentio fit. PAR deinde per quinque, & triginta annos.} Libri ueteres, Viginti quinque: egregie. tot enim a Roma capta ad hunc usque annum numerantur. i. ab anno CCCLXV ad annum CCCXC. T. SVLPICIO Paetico.} Lege, C. Sulpicio Paetico ex lapidibus Capitolinis, ex Diodoro, Cassiodoro, omnibus. NAM circi modo spectaculum fuerat.} Hoc quid sit declarat Valerius libro II. cum ait. Itaque placandi caelestis numinis gratia compositis carminibus uacuas aures praebuit, ad id tempus Circensi spectaculo contenta, quod primus Romulus raptis Virginibus Sabinis Consualium nomine celebrauit. QVIA Hister Tusco uerbo ludio uocabatur.} Quidam libri Histrio habent. at Plutarchus etiam in Problematis a Tuscis ἵστρον uocatum scribit. ut recte Hister

ster legatur. NON SICVT ante fescenino uersu similem incompositum temere, ac rudem alter nis iaciebant.} Hic locus partim librorum uitio, partim antiquitatis ignoratione obscurissimus est. Habent tamen libri ueteres impressi aliqua uestigia ueræ lectionis. Nam in quibusdam est. Fescenino similem uersu incompositum temere. Quibus adductus sum, ut credam legendum esse. Fescenino simi lem uersum, compositum temere. ita ut prima syllaba uocis, Incompositum, sit ultima littera uocis Versum. Quid enim significat uersus incompositus temere? Est autem sensus. Primum ludiones ex Etruria acciti sine carmine ad tibicinis modo saltarunt. post uersus sed inconditi, & motus a uoce non absoni accesserunt. tum diligentia quoque maior adhibita est. Non enim fescenino similis uersus, temere compositus, ac rudis, ut ante allatus est, uerum descripto ad tibicinem cantu, saltuq. congruenti satyras peregerunt. Quo fit ut mos ille explicetur, qui ab Aristotele in Poeticis recitatur. Veteres nimirum histriones imitatos esse ῥυθμῷ ἁρμονίᾳ, καὶ λόγῳ. i. saltu, concentu, & uersu. QVI AB Satyris ausus est primus argumento fabulam serere.} Hanc sententiam his uerbis tradidit Valerius libro II. Paullatim deinde ludicra ars ad Satyrarum modos perrexit. a quibus omnium primus poeta Liuius ad fabularum argumenta spectantium oculos, & animos transtulit. Isq. sui operis actor, cum saepius a populo reuocatus uocem obtudisset, adhibito pueri, & tibicinis concentu gesticulationem tacitus peregit. DIVERBIAQVE tantum ipsorum uoci relicta.} Hinc est, quod ait Donatus in Andr. Diuerbia a solis histrionibus fuisse pronunciata. Histriones enim uidetur uocare eos tantum, qui canerent, non qui item saltarent, aut tibias inflarent. Quasi uero intelligendum sit, in Canticis rem actam esse tibijs, saltu, & uersu, in diuerbijs autem uersu tantummodo. id quod ueteres Latini, alia uoce dixerunt. Diuerbia partes comoediarum sunt, auctore Diomede, in quibus plures personae uersantur; Cantica, in quibus una tantum. QVAE inde exodia postea appellata.} Exodia idem sunt, atq. apud Aristotelem in Poeticis, Episodia, haec, quod extra rem sint, illa, quod rei inserantur, appellata. Etenim Suidas ait. Ἐπεισόδιον τὸ εἰς τὰ δράματα εἰσαγόμενον κατὰ προσθήκην τινὰ, καὶ αὔξησιν τοῦ δράματος. Item. Ἐπεισόδιον τὸ εἰσφερόμενον τῷ δράματι γέλωτος χάριν ἔξω τῆς ὑποθέσεως ὄν. καταχρηστικῶς δὲ τὸ ἐξαγώγιον ἅπαν ᾆγμα. Sic Liuius uocat, Ridicula intexta uersibus, Consertaq. fabellis potissimum Atellanis. Nonius Marcellus exempla saepe profert ex fabula Nouij poetae comici, Exodio. C.GENVTIO.} Cn.Genucio. ex tabulis Capitolinis, & Diodoro, qui γάιον γενύκιον edit. REPETITVM ex seniorum memoria dicitur.} Hac de re nihil ante tradidit. NOTAM numeri fuisse ferunt.} Scilicet, ut quot anni, tot claui numerarentur. Quod Glareano obscurum uidetur. cum tamen scribat Festus. Clauus annalis appellatur, qui figebatur in parietibus sacrarum aedium per annos singulos, ut per eos colligeretur numerus annorum. QVIA numerus Mineruae inuentum sit.} Vet.lib. A Minerua inuētus sit. VOLSINIIS.} Vulsinijs. ex ueteribus libris, & Capitolinis lapidibus. PERINDE ac reipublicae gerendae, ac non soluendae religione gratia creatus esset.} Non possum non uehementer dissentire a Sigismundo Gelenio, qui, cum antea legeretur, Rei gerendae, ac non soluendae religionis gratia, & recte legeretur, emendauit, Reip. gerendae, ac non soluendae religione gratia. Dissentio autē ab eo non solum, quod a ueterum auctoritate librorum, sed etiam quod ab ipsa ratione alienam attulit lectionem. Neque enim dictatorem umquam traditum est creatum esse Reip. gerendae caussa, sed Rei. Rem autem gerere est bellum Reip. caussa gerere. Itaque cum alijs multis de caussis dictator creari solitus fuerit, hae tamen duae praecipuae semper habitae sunt, pacis & foris, & domi praestandae. Quorum illud Rei gerendae dixerunt, hoc, Seditionis sedandae. quemadmodum ex Capitolinis dictaturis intelligi potest. Neque uero solum Rei, sed etiam Belli gerendi caussa inquit Liuius. ut lib. LIX. extremo. Id ambigitur belli ne gerendi caussa creatus sit. & lib. XXXIV. Nouumq. imperatorem rei gerēdae caussa ex Italia uenisse. Soluere autem Religione, & Religionem non sunt idem. Nam illud est liberare eo officio, quo per religionem tenemur; hoc praestare illud, quod ipsi ut faciamus, nostra nos religio admonet. SANGVINE ipso suo exerceret.} Vet.lib. Sanguine ipso suo. QVOD naturae damnum nutriendum patri, si quidquam in eo humani esset, an castigandum, ac uexatione insigne faciendum.} Glareanus sine ueterum librorum auctoritate ita legendum putat. Vtrum nutriendum patri, ac uexatione insigne faciendum, an castigandum potius, si in eo quidquam humani fuisset? Quae lectio alienam edit sententiam ab ea quae uulgata continetur, quaeque Germana uidetur. Induxit autem eum in hunc errorem, quod ignorauit, quemadmodum filiorum uitia a patribus nutrirentur. Qua de re Horatius Satyra III.

At pater ut agnati, sic nos debemus amici
Si quod sit uitium, non fastidire. Strabonem
Appellat paetum pater. & pullum male paruus
Si cui filius est. ut abortiuus fuit olim
Sisyphus. hunc uarum distortis cruribus, illum
Balbutit scaurum prauis fultum male talis.

Est igitur sensus. Nutriendum potius fuisse patri uitium filij pro humanitate eius, quam relegatione castigandum, atque insigne faciendum. Nutrire autem dixit Liuius, quod Horatius Non fastidire.

AD M. POMPONIVM tribunum pergit.} Vet.lib. Tribunum plebis pergit.

AD

Ad conciliandum gratiam.} Vet. lib. Ad conciliandam gratiam. Cum eo anno 80
primum placuisset tribunos militum ad legiones suffragio fieri. Eo modo dixit tribunos militum ad le-
giones, quo Cicero, Cum in Africam uenissem tribunus militum ad quartam legionem, libro sexto
de Republica. Nam et antea sicut nunc, quos Rufulos uocant, imperatores sibi faciebant.}
Festus item. Rufuli appellabantur tribuni mil. tum a consule facti, non a populo, de quorũ iure, quod
Rutilius Rufus legem tulerit, Rufuli, ac post Rutuli sunt appellati. Nunc famae rerum stan-
dum est.} Corrige. Fama. Etenim cum dicimus Stare pactis, stare promissis, & eiusmodi, casum auferen
di usurpamus, non dandi. Sic Liuius in extremo octauo. Nec quisquam aequalis temporibus illis
scriptor extat, quo satis certo auctore stetur. Deinde ut eueniret res, ita communicatos hono-
res prospere aut secus consulto habituros.} Vet. lib. Perinde ut eueniret. Item. Probe aut secus.

Ab insciis, quem interfecissent, occideretur.} Vet. lib. Quem interficerent. Crea-
rent consules ex plebe.} Vet. lib. Consulem. Si quidem lata lex erat, ut alter utique ex plebe con-
sul crearetur. Quia dissuaserat legem.} Vet. lib. Legem in concione. Neque segnius ad
hostes bellum apparatur.} Veteres libri alij habent. Neque segnius apud hostes bellum apparatur. alij.
Neque segnius & hostes bellum apparant. Vtrumque probe magis, quam quod uulgo legitur.

Clamore prouolant ante signa.} Scribe ex ueteribus libris. Clamore ingenti prouolant an-
te signa. Quidquid hinc aut illinc communis Mars bello aufert.} Quanquam ueteres omnes
libri habent, bello, corrigo tamen, belli. Est enim haec locutio Liuio familiarissima, cuius ex plurimis
pauca exempla subijciam. lib. IIX. Affirmando communem uere Martem belli utramque aciem pari
caede prostrauisse. & lib. x. Quamquam communis adhuc Mars belli erat. & lib. XXIIX. Quid quod in 18
Africa quoque Mars communis belli erit? & lib. XXX. Martem belli communem propone animo. &
lib. XLII. Quam incertus fortunae euentus, communisq. Mars belli sit. Agmenque fugientium
ab signis, cum praeter moenia eorum infrequentia signa conspecta essent, fusum, ac per agros trepida
fuga palatum est.} Nullum habet uitium hic locus. contra atque censet Glareanus. sensus est. cũ signa
Hernicorum prope moenia opidi conspecta essent deserta ab suis, agmen eorum, qui ab signis fuge-
rant, fusum, fugatumque est. Signa autem infrequentia uocat, quae militum frequentia non essent stipa
ta. sic lib. IX locutus est. Cum L. Sulpicius.} C. Sulpicius legendum. ex priore huius consulatu,
partim Liuiano, partim Capitolino. item ex Diodoro, & Cassiodoro, & ceteris. Tyburtes.}
Tibur, & Tiburtes scribendum littera, i, ex ueteribus libris, & lapidibus Capitolinis, & Graecorum mo
numentis. Galli ad tertium lapidem Salaria uia trans pontem Anienis.} Glareanus Falaria
legit his uerbis. Falariensium meminit Plinius lib. III. cap. XIII. in Picenis. quod melius quadrat,
quam Salaria uia, ut quidam habent codices. Quae autem affert Glareanus, portenti similia sunt. Nam
de Salaria uia ita Festus lib. XVII. Salaria uia Romae est appellata, quia per eam Sabini sal a mari defe-
rebant. & lib. x. Lucaria festa in luco colebant Romani, qui magnus inter uiam Salariam, & Tiberim
fuit, pro eo, quod uicti a Gallis fugientes e proelio ibi se occultauerunt. Hunc tertium Gallorum mo-
tum nominat Appianus in Celtico Γ. Quinctio duce compressum. Sergium Cornelium.} Ser.
Cornelium. perspicue. Recipiunt se inde ad stationem.} Melius in Vet. lib. Recipiunt se
inde ad stationem ceteri. Et (quoniam id quoque memoria dignum antiquis uisum est) lin-
guam etiam ab irrisu exerentem.} Inter antiquos fuit etiam Q. Claudius Quadrigarius, qui in pri-
mo annalium, teste Gellio, hanc pugnam describens, ita ait. Deinde Gallus irridere coepit, atq. lin-
guam exertare.

Tot circa mortalium animis spe, metuq. pendentibus.} Animi, non animis legi oportere, exi-
stimat idem, quem ingenio dixi excellere, Florebellus. ut sit, Tot mortalibus pendentibus animi spe,
metuque. & illud exprimatur, quod est libro IIX. Tot populos inter spem, metumq. suspensos ani-
mi habetis.

Cum scuto scutum imum perculisset, totoq. corpore interior periculo uulneris factus insi- 81
nuasset se inter corpus, armaque, uno alteroq. subinde ictu uentrem, atque inguina hausit.} Obscurũ
quia censet esse hunc locum Glareanus, eius sensum exponam. Manlium ait, cum scuto scutum imum
Galli percussisset, toto corpore, ne a Gallo uulneraretur, Gallum ipsum subijsse, & proxime ad eum ac-
cessisse, ita ut se inter corpus Galli & scutum eius implicaret. Sic enim Q. etiam Quadrigarius in primo
annalium auctore Gellio, a quo huius pugnae descriptio sumpta a Liuio est. Manlius iterum scuto scu-
tum percutit. atque de loco hominem iterum deiecit. eo pacto ei sub Gallicum gladium successit, atq.
Hispanico pectus hausit. Torquati nomen auditum.} Lege, Additum. ex Vet. lib.

Celebratum deinde posteris etiam, familiaeq. honori fuit.} Vet. lib. Posteris, & familiae hono-
ri fuit. C. Petilius Balbus.} Capitolini lapides hunc C. Poetelium Libonem uocant.

Fuga Tibur sicut arcem belli Gallici petunt. palati a consule Poetelio haud procul Tibure exce-
pti.} Suspicor legendum esse. Fugati Tibur. nam subsequitur, Palati. Syllaba quidem prima uocis Ti-
bur errorem probabiliorem mihi reddit. Egregie cum ab dictatore, tum ab consule gesta est
res.} Vet. lib. Egregie tum ab dictatore, tum ab consule res gesta est. Hernicos deuincit.}
Vet. lib. Deuicit. Recepisse se in urbem.} Vet. lib. Intra urbem. Tumultum exciere

in hostium portis.} Quidam legunt, Excire, at Exciere infinitiuus uerbi Excieo, est in ueteribus libris. M. POPILIO Lenate.} Ex Capitolinis tabulis, M. Popillio Laenate scribendum est. Diodorus item μάρκον ποπίλλιον λαινάτην consulem uocat. Duxit autem cognomen a laena, ut ait Cicero in Bruto. M. Popillius Laenas consul cum esset, eodemq. tempore sacrificium publicum cum laena faceret, quod erat flamen Carmentalis, plebis contra patres cõcitatione & seditione nunciata, ut erat laena amictus, ita uenit in concionem, seditionemq. cum auctoritate, tum oratione sedauit. Liuius item hoc anno orientem seditionem inter patres, & plebem metu Tiburtini belli compressam scribit.

AD HOC multorum inscitia.} Vet. lib. Ad haec. TARQVINIENSES fines Romanos, maxime qua ex parte Etruriam adiacent, peragrauere.} Vet. lib. Qua ex parte Etruria adiacet. probo.

CONSVLES C. Fabius, & C. Plautius.} Diodorus μάρκον φάβιον, & γάϊον πλώτιον edit.

EX FOEDERE uetusto.} Quod ictum cum Latinis erat uictis ad lacum Regillum. Liuius li. II.

GALLOS mox Praeneste uenisse. & Dictatorem dici C. Sulpicium placuit.} Hic est quartus Gallorum in Romanos impetus, C. Sulpicio Dictatore repressus. de quo sic Appian. in Celtica. μετὰ πάλιν κελτικὸν ἔθνος δημηδίσατον ἐπῆλθε ῥωμαίοις, καὶ αὐτοῖς γάϊος σουλπίκιος δικτάτωρ μετὰ στρατιᾶς ἀπήντα.

SI QVIS iniussus in hostem pugnasset.} Vet. lib. Iniussu. Probe. sic enim & lib. III. Populus iniussu & altero die frequens supplicatum ijt. NEC IN circulis modo fremere, sed iam in principijs.} In castris erant Praetorium, Quaestorium, & Principia: primum erat praetoris, secundum quaestoris, alia erant legatorum, & tribunorum militum. OBEDIENTISSIMVM militum.} Vet. lib. Militem.

82 NOSTRA quoque quidam aetate usi sunt.} Inter ceteros C. Marium nominat Frontinus li. II. qui contra Teutonas dimicaturus iumentorum magnam partem instruxit, eaq. agasones, lixasq. conscendere iussit, ut per id facies equitatus obijceretur. Idem eodem in loco C. Sulpicij etiam meminit.

VBI digressos repente uiderunt.} Degressos. Nam paullo ante dixit. Euadere in montes iubet. Item Non descensuros in aequum Romanos. MVLTIS strata detrahi iubet, binisq. tantum centunculis relictis agasones partim captiuis, partim aegrorum armis ornatos imponit.} Sic Frontinus li. II. de Mario. Agasones lixasq. armatos simul ire iussit, iumentorumq. magnam partem instructorum cum centunculis, ut per hoc equitatus species obijceretur. Ex his locis centunculus uidetur fuisse pannus, quo equi insternebantur. Nam mulis & Sulpicius, & Marius centunculos addiderunt, ut speciem equorum praeberent. A C. Paetilio tribuno pl.} Poetelio. ex Capitolinis lapidibus. A FALLACI equitum specie, agasonibusque.} Vet. lib. Non habent uocem, Que. ita ut, Agasonibus, apposite dictum sit. Fallax enim equitum species, nihil aliud erat, quam agasones mulis impositi.

IGNOMINIA populi Romani insignitior fuit.} Vet. lib. Insignior. M. DVELLIO, L. Menenio tribunis ple.} M. Duilio, L. Maenio. ut ante. AD BELLA noua priore anno destinata Falisci quoque hostes exorti.} Veteres quidam libri habent. Falisci quoque noui hostes exorti. Verum non sine menda. Non enim noui hostes Falisci erant, quos ante domuerat Camillus. Suspicor legendum, Noti hostes. ita ut uox Noti respondeat uocibus illis, Ad bella noua. De hoc bello Faliscorum sic Diodorus lib. XVI. ῥωμαίοις δὲ πρὸς φαλίσκους συνέστη πόλεμος. καὶ μέγα μὲν οὐδὲν, ὃ δ' ἄξιον μνήμης ἐπετελέσθη.

NIHIL enim non per milites iuratos in consulis uerba, quamuis perniciosum populo, si id liceret, fieri posse.} Lego, Ferri posse. quia de militibus, qui legem nouo exemplo in castris tulerant, loquitur. INDE TERROR maximus fuit, quod sacerdotes eorum facibus ardentibus anguibusque praelatis incessu furiali militem Romanum insueta turbauerunt specie.} Obscure hoc a Liuio dictum esse ait Glareanus, at Frontinus lib. II. cap. IV. ijsdem fere utitur uerbis. Falisci, & Tarquinienses cum pluribus suorum in habitu sacerdotum subornatis, faces & angues furiali habitu praeferentibus aciem Romanorum turbauerunt. Idem Veientes, & Fidenates facibus arreptis fecerunt. De his autem sic scribit Florus, quasi rem exponens Fidenae, quia pares erant ferro ad terrorem mouendum facibus armatae, & discoloribus serpentum in modum uittis furiali more processerunt. Quod autem ait Florus de anguibus Fidenatum, id non est apud Liuium, qui sic loquitur lib. IV. Ignibus armata ingens multitudo facibusque ardentibus tota collucens uelut phanatico instincta cursu in hostem ruit.

CONCITATVR deinde nomen Etruscum.} Sic Diodorus lib. XVI. τυῤῥηνοὶ δὲ διαπολεμοῦντες ῥωμαίοις ἐπόρθησαν πολλὴν τῆς πολεμίας χώρας, καὶ μέχρι τοῦ τιβέρεως καταδραμόντες ἐπανῆλθον εἰς τὴν οἰκείαν. QVIA nec per dictatorem.} Vet. lib. Et quia nec per dictatorem. INTERCEDENTIBVSQVE tribunis.} Vet. lib. Tribunis plebis. QVINCTO tricesimo.} Vet. lib. Quincto & tricesimo. ABLATO post nonum annum a plebe consulatu.} XI. corrigendum est. i. undecimum. tot enim anni sunt, ex quo plebeijs patuit consulatus. Error ex notis natus est. IX. & XI. MEDIO in foro omnes uirgis caesi.} CCCLIIX Tarquinienses in foro Romae caesos scribit. at Diodorus CCCLX. sic enim li. XVI. ταρκυνίων δὲ ἄνδρας τ καὶ ξ δημοσίᾳ ἐθανάτωσαν ἐν τῇ ἀγορᾷ. VT SAMNITES quoque amicitiam peterent.} Diodorus his item consulibus foedus inter Samnites, & Romanos factum scribit. SI PLEBEIVS iam magistratus fiat consulatus, aut possidendum totum.} Vet. lib. Si plebeius iam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum.

83 PRO T. Quinctio M. Popillium consulem inuenio.} Diodorus etiam T. Quinctium edit consulem.

sulem. NEXVMQVE inibant.} .i.operas in seruitute pro pecunia, quam debebant, praebebant, auctore Varrone. VERVS belli terror inuasit.} Vet. lib. Etiam uerus belli terror inuasit.

EA NE meritos crederet quisquam hostes repente sine caussa factos?} Sententia, quae obscurissima Glareano uisa est, haec est. Credibile non esset, eos qui tam magna beneficia populo R. dedissent, hostes eius repente sine caussa factos? Inde transfertur culpa aut in temeritatem eorum, qui fecissent, aut in necessitatem. Q. PVBLIVS, & T. Aemilius.} Q. Publilius, & Ti. Aemilius. De Publilio supra dictum est. De Aemilio dicam haud ita multo post. CVI magister equitum adiectus L. Aemilius.} Vet. lib. Magister equitum ei adiectus est L. Aemilius. TENTATVM domi per dictatorem, ut ambo patricij consules crearentur, rem ad interregnum perduxit.} Rectus huius orationis casus est. Tentatum. Eiusmodi forma dicendi usus est supra. Diu non perlitatum tenuerat dictatorem.

QVIDAM Kaesonem, alij K. cognomen Quinctio adijciunt.} Caeso, & Kaius praenomina sunt, non cognomina. Neque quisquam qui latine locutus sit, alio unquam modo loquutus est. nisi fortasse uitiatae uoces sint, ut hoc loco. in antiquis enim libris legitur. Quidam Kaesonem, alij cognomen Quinctio adijciunt. Quae lectio uestigia germanae lectionis ostendit. quae est. alij C. nomen Quinctio adijciunt. Deprauatum est enim C. nomen, mutatumq. primum in Conomen, post in Cognomen. Nomen autem & praenomini, & cognomini congruit. QVIN cum Manlio Naeuio censor Marcius crearetur.} Si Marcius hic e plebe primus censor factus est, ut ait Liuius, profecto Manlius Naeuius hic patricius sit necesse est. Nam ambo ex plebe censores sero admodum fieri coepti sunt. cum autem censores non nisi ex consularibus fere crearentur, non est dubium, quin hic Manlius Cnaeus Imperiosus sit, qui consul ante fuit. Erroris autem caussam attulit praenomen Cnaeus, quod antiqui Naeum dixerunt. NVLLO terrore belli, sed ne Licinia lex comitijs consularibus obseruaretur.} M. Fabiū non rei gerendae, sed comitiorum habendorum caussa creatum esse significat, ne consul alter ex plebe ex lege Licinia fieret, sed uterque patricius. Qua de lege lib. priore tradidit.

GALLICVM bellum Popillio extra ordinem datum.} Popillium item Appianus in Celtica egregie rem post Sulpicium gessisse cum Gallis auctor est. POSTQVAM neque in equum dimitti agmen uidit.} Demitti legendum est. ut libro XXVII. In inferiorem campum equites Numidas Asdrubal demisit. & hoc libro paullo post. Quod totum in uallem intimam demitteret agmen. Idem error est, qui est in Digredi. Nam ubi de descensu uerba fiunt, Degredi, sic non Dimitti, sed Demitti. 84

TRIARII trant.} De Triarijs, Principibus, & Hastatis, Polybius lib. VI. Liuius libro IIX. Suidas in uoce Πρίγκιπες. nos etiam infra. IN campum digressis.} Degressis. ut ante dixi. REDDIDIT patribus possessionem pristinam consulatus.} .i. nomen nullius plebeij comitijs consularibus accepit, ac neminem plebeium consulem fieri passus est, contra quam M. Fabius dictator fecerat. COLLEGAM Ap. Claudium Crassum dixit.} L. Camillus est, qui collegam Ap. Claudium dixit. Est autem legendum, P. Claudium, ex ueteribus libris Ciceronis de Senectute, ubi ait Platonem uenisse Tarentum L. Aemilio, Ap. Claudio cos. cum in ueteribus libris legatur, L. Camillo, ac P. Claudio. Confirmant hanc lectionem Capitolina quoque fragmenta, in quibus hic Claudius P. F. uocatur. Maximus enim natu filius ferme patris praenomen ferebat. INTER hos longe maximus exstitit terror.} Vet. lib. Inter haec. CONSVL alter Ap. Claudius.} P. Claudius. ut ante. De eius obitu scriptum est & in fragmento Capitolino. OB OMEN faustum ad Gallicum tumultum cognominis.} Hoc ait quia pater eius Camillus Gallos proelio uictos urbe exegerat. patrem autem L. Furij M. Camillum fuisse docet ipse post, cum ait, Paternae uirtutis memor. itemque Appianus in Celtica, ubi post Popillium a L. Furio Camilli filio Gallos deuictos esse scribit. CVM IN agrum Pomptinum descendisset.} Gallos item in agro Pontino consedisse his consulibus tradit Gellius libro IX. cap. XI. QVATIENSQVE scutum hasta.} Gellius eodem in loco dixit, manu telum reciprocans, nimirum ex antiquo aliquo Annali totam hanc Galli, & Valerij pugnam sumens. INDE Apuliam ac mare inferum petierunt.} Malim & ipse, superum, ut Glareanus. Volsci enim ad inferum, Apuli ad superum mare sunt. AEMVLVMQVE decoris sui.} Quia T. Manlius, qui comitia habebat, Gallum & ipse singulari in certamine obtruncarat. M. VALERIVM Coruinum. id enim illi deinde cognominis fuit.} Scribe, Coruum, non Coruinum. sic enim est in Capitolinis tabulis, & ueteribus plerisque libris. Egregie. Vt enim Albus, Rufus, Crassus, Luscus, Longus cognomina primum inuenta sunt, post autem Albinus, Rufinus, Crassinus, Luscinus, Longinus subsecuta sunt, sic qui primus cognomen hoc tulit, Coruus, posteri Coruini appellati sunt. CVIVS populi ea, cuiusque gentis classis fuerit, nihil certi est. maxime Siciliae fuisse tyrannos crediderim.} Vereor, ut classis ea Timoleontis Corinthij fuerit, qui priore anno Dionysium tyrannum Syracusanum uicit, & regno exegit, legesque Siciliae uictor dedit, ut scribit lib. XVI. Diodorus, qui idem fortasse Italiae quoque oram tanta elatus uictoria classe tentauerit. Idem tamen post Postumij tyranni praedonis, aliorumque quorundam, quos idem Timoleon sustulit, meminit.

T. MANLIO Torquato, C. Plautio secundum consulibus.} In ueteribus lib. nota iterati honoris est adiuncta Torquato. & abesse tamen ab utroque debet. Nam nec Cassiodorus eam affert, & Torquatus in Capitolinis tabulis ea caret. quia numquā ante consulatum cepit, cum tamen bis dictaturam 85

gesserit.

gesserit.& post iterum,tertiumque consul esse, non tertium, quartumque traditur. Neque uero Plau-
tius ea nota affici debet,quia non est idem cum eo,qui paullo ante consul fuit, ille enim Proculi cogno
men tulit,hic(ut opinor)Hypsaei.Qua de re dicam in secundo huius consulatu. In pensiones
aequas triennij.} Vet. lib. In triennium. M. Fabius Dorsuo.} Dorso. ut supra dixi.
Quid illis nos solicitis, ac pendentibus animis renunciare iubeatis.} Et hoc etiam in loco
Animi recte reponit Florebellus.
Ad eandem aedem.} Vet.lib. Ad eam aedem. Simili uetusto montis Albani prodigio.}
Hoc prodigium factum est Tullo Hostilio regnante.ut scripsit libro primo. Ambo patricij con-
sules creati sunt.} Priore etiam anno ambo patricij consules fuerunt. (cuius tamen rei non meminit.)
Fabius,inquam,& Sulpicius. Populus nos Campanus legatos.} Haec petitio Campanorum ex-
pressa est ex primo libro Thucydidis,quo in loco Corcyraei auxilium ab Atheniensibus petunt.Quod
quisque intelliget, qui utrasque orationes comparabit. Non loquor apud recusantem iusta
bella populum. Sed tamen si ostenderitis auxilia uestra, ne bello quidem arbitror uobis opus fore.}
Glareanus mendose habere putat illas uoces, Sed tamen,legendumque, Sed tantum. neque intelligit
correctionem hanc esse oratoriam.ita.Quamquam quid dixi bella, neq. enim si ostenderitis auxilia ue
stra,bello ullo opus fore arbitror.
86 Ad satriculam.} Saticulam. sic enim libri ueteres, sic Velleius libro primo, sic Diodorus,
sic Stephanus. uterque enim σατίκουλαν edit. Montem Gaurum.} Huius montis meminit Florus,
Cicero contra Rullum,Plin.lib.III.cap.V. Mollitiaque sua, quam ui hostium uictos esse.}
Vet. lib. Quam uirtute hostium. Vtrum qui audiendus magnificus dumtaxat adhortator sit.}
Glareanus legendum putat, Vtrum audiendus, qui magnificus dumtaxat adhortator sit. quasi uero
non optimus sensus eliciatur ex hac lectione. i. utrum qui imperat, & cui obediendum est sit,tantum
magnificus adhortator.sic paullo post. Hoc silentium in me audiendo seruandum est. Non fa-
ctionibus modo,nec per conciones usitatas nobilibus, sed hac dextra mihi tres consulatus, summamq.
laudem peperi } Glareanus tollendam uocem,Modo,putat. quia eadem quoque praecesserit.Nec di-
sciplinam modo,sed exemplum etiam a me petere. neque uidet illam, solum, significare, hanc uero,
nuper. atque ita utramque locum habere.Ceterum legendum est,per coitiones, non conciones. Quid
autem sit in petendo magistratu Coitio,supra ostendi, cum alia loca emendaui. Factis benignus
pro re,dictis haud minus libertatis alienae,quam suae dignitatis memor.} Sensus huius loci, quem se
ignorare Glareanus fatetur, est. Factis,inquit, habita personae, & temporis ratione liberalis erat, di-
ctis ita cautus, ut non minus aliorum libertatis, quam suae dignitatis rationem haberet. Dicta autem
Latini uocant,quae Graeci ἀποφθέγματα. Quadringentorum annorum decora.} Hic annus
est CDXII ab Vrbe condita.non enim ubique rotundi postulantur numeri. Cacumen illud su-
pra hostes.} Asperum, editumque locum intelligit, quem uerrucam appellat Cato, ubi de simili fa-
cto Calpurnij Flammae tribuni mil. bello Punico primo agebat in Originibus auctore Gellio libro
III.cap.VII.
87 Digressos in uallem.} Degressos.ut ante. Quaenam illa inscitia belli, ac pigritia est,
quonam modo illi ex Sidicinis.} Vet.lib. Aut quonam modo. Quae pars maior erit, eo stabi-
tur consilio.} Vet.lib. Eius stabitur consilio. Ecce hoc aliud minus dubium.} Vet.lib. Ecce
autem aliud. Decius cum non fallerent,clamorem tollere iussis militibus.} Vet. lib. Quando
non fallerent.alij. Quoniam non fallerent. Centum bobus,eximioque uno albo.} Eximium sa-
crificale uerbum est,de hostijs dictum,quae ad sacrificium destinatae eximantur e grege. auctor Macro
bius lib. III. Gramineam coronam obsidionalem.} De hac corona Gellius lib. V.cap.VI.
itemque de ceteris. Ad suessulam.} Suessulani, ut ex hoc loco apparet, Campani erant.
Quam in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde militum colligentes.} Vet. lib.
Quod in exiguum.probo. Campanorum deinde,Suessanorumque.} Legendum, Suessulano-
rum,a Suessula,ad quam pugnatum est.non a Suessa,quod alia quam Suessula sit.
88 Iam tum minime salubris militari disciplinae Capua.} Hoc dictum est propter hiberna Han-
nibalis, cuius Capuae corruptus exercitus est. Eodem scelere adimendae Campanis Capuae,
per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent.} Hac de re lib. IV. Capuam Etruscorum urbem Sa-
mnites cepere prius bello fatigatis Etruscis,in societatem urbis,agrorumq. acceptis, deinde festo die
grauatos somno epulisque incolas ueteres noui coloni nocturna caede adorti. Idem Strabo lib. V.
In vrbe insidentem labem crescentis in dies fenoris pati.} Vet. lib. Tabem. Per tribu-
nos comperta & aetate haberet,& usu doctus.} Vet.lib. Comperta haberet,& aetate, & usu doctus.
Iam valido admodum numero manus erat.} Vet.lib. Valida. In sacrum montem.}
In sacrum montem secessio facta pro libertate plebis, in Auentinum pro pudicitia. Liuius lib. II.&
III. Quamquam uel iniquis standum est potius.}.i. uel quantumuis iniqua condicio accipien-
da est. Orauit, ut caussam.} Vet.lib. Orauitque ut caussam. In luco Petilino.} lib.
VI. Petelinum lucum appellauit.Plutarchus etiam in Camillo πετηλῖνον ἄλσος. apud Varronem de lin-
gua Latina. libro IV.est Petilius, pro Petelinus, per mendum. Orauit etiam bona uenia Qui-
rites.}

stes.} Sic supra lib.vi. Putate me ex media concione unum ciuem succlamare: Bona uenia uestra liceat, ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse. Et ne particeps eorum esset.} Vet.lib. Nec particeps eorum esset. placet.

Romae eorum multitudinem coniuratorum ad arma consternatam esse.} Consternari est erigi, & concitari, hoc loco. ut lib. iix. Tumultu sanos etiam consternante animos. & lib. xxxiv. Consternatio muliebris, pro seditione mulierum. Sic Marcellus. 89

IN. EPITOMEN. LIBRI. IIX

Laborantibus Romanis P. Decius tunc cum Manlio deuouit se.} Vet.lib P. Decius deuouit se. Malim: P. Decius tunc cum Manlio consul deuouit se. Ausonibus uictis in opidum Cales colonia deducta est.} Vet.lib. In opidum ex ijs captum Cales. Victi bello, & obsidione.} Vet.lib. Bello & obsidione uicti. Q. Publio, qui eos obsederat primum imperium prolatum, & per consules ei decretus triumphus.} Ex Capit. Triumphis, & ipsius Liuij uerbis legendum est. Q. Publilio, qui eos obsederat primo, & imperium prolatum est, & proconsuli decretus triumphus. sensus est. Q. Publilius primus fuit, cui in insequentem annum prorogaretur imperium, & qui non consul, sed proconsul triumpharet. C. Publio.} C. Publilio. Contra edictum eius proeliatus est, qui prospere aduersus Samnites pugnauit.} Vet.lib. Contra edictum eius prospere aduersus Samnites pugnauit.

IN. LIBRVM. IIX

Consules erant C. Plautius iterum.} Glareanus C. Plautium tertium legit. atque hunc C. Plautium Venocem esse censet. in quo multiplex error est. primum quod C. Plautij Proculi consulatum, quem ille gessit anno CCCXCVII huic C. Plautio tribuit. deinde quod hunc Venocis cognomine afficit, cum Hypsaeus potius appellandus sit. De Proculo scriptum est in Capitolinis tabulis. de Hypsaeo in nummis argenteis. Hic enim C. Plautius Priuernum in hoc consulatu cepit, auctore Liuio. Itaque est apud patrem tuum nummus cum his litteris:

ab una parte, { C. YPSAEVS COS. PRIV. CEPIT. } ab altera, P. YPSAEVS S. C.

Videtur autem P. Hypsaeus is fuisse, qui nummum cudendum curarit, qui nobilitandae familiae caussa unum ex suis maioribus clarissimi tituli uirum ab altera (ut fiebat) parte nummi inciderit.

Prius ad Priuernum profectus.} Vet.lib. Prius Priuernum. Recensentibus, quos uiros in acie amisissent.} Vet.lib. Quot uiros. T. Aemilius praetor.} Ti. Aemilius. Nam Diodorus hunc in consulatu τιβέριον nominat. supra etiam alius Ti. Aemilij meminimus ex Dionysio.

Quo minus perpetua amicitia esset.} Vet.lib. Perpetua cum eis amicitia. Inde exercitus Romanus ductus.} Vet.lib. Deductus. sic paullo post. Reductae Romam legiones. ut fortasse recte. Romã deductus, legi possit. Ex his tot populis ingens exercitus.} Vet.lib. Vnus ingens exercitus.

Duo interreges fuerunt, M. Valerius, ac M. Fabius, creauere consules.} Vet.lib. Is creauit consules. Recte. ut de posteriore interrege Fabio intelligatur. In Italiam classe appulisse.} Vet.lib. Classem. sic lib.x. Classis Romana cum appulsa Pompeios esset. Hunc Alexandrum Molossum uocat Gel. lib. xvii. ubi de hoc eius in Italiam aduentu ait. In alio tractu orbis.} In Asia ad Orientem. Adhuc tamen Philippus Alexandri pater uiuebat, nec in Asia res gerebantur, sed in Graecia. auctor Diodorus. L. Numitium.} Numicium. Graeci enim νυμίκιον. Euocatos se ab Senatu docet Romano.} Quid si Romam, legas?

Cum plus ducentorum annorum morem solueremus.} Elatorie loquuntur Latini. non enim nisi 90
CLX anni numerantur a pugna ad lacum Regillum, qua uicti a Romanis leges acceperunt, ad hunc annum. nisi a foedere cum L. Tarquinio icto initium sumas. Quoniam uires quoque aequari dijs immortalibus placuit.} Vet.li. Quando uires. Est caeleste numen. es magne Iuppiter.} Sic li. iii Dum pro se quisque deos esse, & non negligere humana fremunt. Agitatum etiam in concilio est, ut si quando umquam seuero ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad pristinos redigeretur mores.} Malim, Tunc utique. quod est tunc omnino, tunc maxime. alioquin uacet necesse est aut Vt, aut Vti. Praeerat Geminius Metius.} Meminit huius etiam Valerius. sic Vet.lib. Hic quoq. efficiemus profecto, ne nimis acies uobis, & collata signa nobiscum cordi sint.} Vet.lib. Ne quid minus, quam acies uobis &c. Ignarus facti, futuriq. laus an poena merita esset.} Sic Vet.li. At Fati, malim. hoc sensu. Ignarus fatalis futuri supplicij, siue laus, siue poena a se merita esset. sic etiam ante. Praeceps ad id certamen agitur, quo uinceret, an uinceretur, haud multũ interesset. Et, Mouet iuuenis animum inexsuperabilis uis fati. Fuit enim ciuili maxime bello pugna similis.} Vet.lib. Fuit autem ciuili. & recte. Est enim nouae narrationis initium.

Clypeis Romanis.} Quales clypei fuerint, exponit pluribus lib.vi. Polybius. cum 91

enim credo esse clypeum, quem πάρμαν uocat, scutum uero quod θυρεόν. PRIMA acies hastati erant &c.} Secus de Romana militia Polybius, quam hoc loco Liuius agit de Latina, ita tamen, ut quid ille sentiat, facilius, quam quid Liuius, intelligi possit. Legionem enim quattuor millium peditũ fuisse scribit. Eam uero in quattuor partes diuidit; Velites, quos γροσφομάχους appellat, Hastatos, Principes, & Triarios, primos natu minimos, extremos maximos, medios inter utrosque interiectos fuisse, praeterea Triarios sexcentos, Principes, itemque Hastatos singulos mille & ducentos, Velites inde mille. Sin autem legio maior fuerit, tum praeter hastatos reliquarum trium partium numerum pro portione auctum fuisse. Hastatos praeterea in x partes distributos, ac singulis earum Centuriones duos praefuisse, itemque in Principibus, ac Triarijs. Velites porro in parte aequales diuisisse, ijsque separatim cẽturiones duos praefecisse. partes has σπεῖραν, τάγμα, σημαίαν, praefectos ταξιάρχας, κεντυρίωνας nominat. Haec ille. Liuius autem primam aciem Hastatos facit, i. leues milites, ac scutatos, in eamque pubescentes ad militiam omnes conijcit. alteram Principes una cum scutatis, quos ante pilanos uocabant. tertiam ex xv ordinibus constituit, quorum unusquisque tres partes haberet, earum unamquamque primum pilum uocabant: ex tribus uexillis constabat, Triariorum, Rorariorum, & Accensorum. In nominibus autem, Ordo, & Manipulus, atque in summa militum ex uerbis eius concipienda, mira obscuritas est. QVATTVOR fere legiones quinis millibus peditum.} Mallem legi. legiones fere quinis. nõ enim de numero legionum ambigit, sed de numero militum cuiusque legionis. Libro autem priore, quaternum millium & ducenorum peditum fuisse legionem scribit. & lib. XXII auctam esse usque ad quina millia. sic enim ait. Numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum, & centenis equitibus in singulas adiectis, ut quina millia peditum, treceni equites essent. quo ex loco apparet ante tempus illud, non nisi quaternum millium eam fuisse. quemadmodum aperte quoque ibi Polybius ait. Eadem dubitatio de equitibus incidit, quos hoc tempore trecenos uocat, cum secundo bello Punico centum adiectis primum trecenos factos esse scribat. Fortasse autem haec non ad hoc, sed ad illud tempus accommodauit. DVO primi pili.} Nomina horum centurionum omisit, Romani, & Latini. PARES ordines duxerunt.} Malim, Duxerant. HAVD procul radicibus Vesuuij mõtis.} Ad easdem radices castra posita fuisse scribit Valerius lib. I. cap. V. DECIO CAPVT iecinoris a familiari parte caesum haruspex ostẽdisse dicitur.} Festus Pestifera auspicia fuisse ait, ubi caput in iecinore non fuisset. Fuisse autem & Fissum, & caput iecoris apparet ex lib. II. Ciceronis de Diuinatione. Fissum, inquit, familiare tractant, & uitale caput iecoris ex omni parte diligentissime considerant. Vnde Lucanus in primo Pharsaliae.

Ecce uidet capiti fibrarum increscere molem,
Alterius capitis pars aegra, & marcida pendet,
Pars micat.

Quod autem Cicero familiare fissum, & Liuius caput a familiari parte caesum aiunt, eo pertinet, quod pars una hostis, altera familiaris dicebatur. Vnde Lucanus. Venasque minaces Hostili de parte uidet. SI AB collega litatum est.} Vet. lib. Si ab collega prospere litatum est. PRECOR, ueneror, ueniam peto.} Sollemnia in eiusmodi deuotionibus uerba. Quae adhibet etiam Macrobius lib. III. ubi de ratione urbium, & exercituum deuouendorum agit. SIGNVM septem
92 pedes altum.} Signum opinor uocare imaginem eius hominis, qui deuotus non est mortuus. mortem. n. eius defossione imaginis & hostiae caede repraesentari uoluerunt. ET PIACVLVM hostia caedi.} Nisi quid uitij, inest, Piaculum caedi, dixit, pro fieri. Nam paulio post ait. Marti Sue oue taurilibus piaculum fieri. SVE OVE taurilibus.} Olim Solitaurilibus legebatur. At Festus docet rationem, cur & Solitaurilia, & Sue oue taurilia defendi possint. VESCIA urbs eis receptaculum fuit.} Stephanus. Βεσκία πόλις αὐσόνων Hoc dixi, quia Glareanus se nusquam alibi legisse hoc nomen ait. INTER Sinuessam Minturnasque is locus est.} Hinc Diodorus lib. XVI ait Latinos, Campanosque ad Suessam hoc anno uictos. uitiose pro ad Sinuessam. ῥωμαῖοι δὲ πρὸς λατίνους, καὶ καμπανοὺς παραταξάμενοι περὶ σύεσσαν πόλιν ἐνίκησαν, καὶ τῶν ἡττηθέντων μέρος τῆς χώρας ἀφείλαντο· ὁ κατορθώσας τὴν μάχην μάλλιος ὁ ὕπατος ἐθριάμβευσε.
LATIVM, Capuaq. agro multati.} Vet. lib. Latini, Capuaque. POST diem decimum Latinarum.} Vet. lib. Decimam. Latinae feriae per quattuor dies agebantur, post x diem, quam actae erant renouabatur hoc foedus. FVERE autem mille, & sexcenti.} Ne quis de hac lectione dubitet, ita etiã in lib. uet. esse scito. T. AEMILIVS Mamercus.} Ti. Aemilius Macercinus, Diodorus & uet. lib. Q. PVBLIVS Philo.} Publilius, ut ante. AE LANVVIO, Antioque} Lauinio. ex uet. lib. ut post dicam. QVA cupiditate offensus patribus, negantibusque.} Procul dubio legendum est, offensis patribus. praesertim cum subsequatur. Negantibusque. AEMILIVS cuius tum fasces erant.} Vet. lib. Cui. ut lib. I. Brutus prior concedente collega fasces habuit. & alibi de eadem re. Penes quem summa imperij erat. DICTATVRA popularis.} Lego, Dictator popularis. nam sequitur. leges tulit. alioquin fiet, ut dicamus. Dictatura leges tulit. sic Vet. lib. MAGISTER equitum Iunius Brutus.} Hic est D. Iunius Brutus Scaeua, qui post consul erit. VT plebiscita omnes Quirites tenerent.} Contra alij. ut Plinius, Gellius, & Iurisconsulti, qui hanc legem primum latam esse a Q. Hortensio dictatore scribunt. ut post dicam in epitoma lib. XI. TERTIAM, ut alter utique ex plebe, cum eo uentum sit, ut utrumque plebeium fieri liceret, censor crearetur.} Miror non hoc loco notatum

tum esse a Glareano Liuium, qui scripserit eo uentum esse, ut utrumque censorem plebeium fieri liceret, cuius rei nihil ante meminerit. Nam de altero tantum occupato a plebe censurae loco egit. Hoc tamen si quis fecerit, iniuste faciet. legitur enim mendose in uulgatis libris. recte autem in manuscriptis sic. Cum eo uentum sit, ut utrumque plebeium consulem fieri liceret. sensus est. Vt, quoniam quod grauius erat, concessum est a patribus, utrumque consulem ex plebe fieri, concedant id etiam, quod leuius esse uidetur, ut alter utique censor ex plebe fiat. De utroque autem consule plebeio lata lex est anno CDXIII. ut ait Liuius lib. VII. extremo. L. FVRIO Camillo, C. Maenio consulibus. } Plin. lib. XXXIV. cap. V. C. Maenium cum Liuio consules edit. Diodorus λεύκιον φούριον, γάϊον μαίνιον. C. Maenius P.F.P.N. in Censura, & Dictatura eius Capitolina dicitur. at collega L. Furius Sp. F. M. N. Camillus. ex quo apparet errare Glareanum, qui hunc iterum consulem esse scribendum putat. quasi uero idem sit, atque ille, qui ante & consul & dictator fuit, cum ille M.F. hic Sp.F. M.N. sit hoc modo.

M. Furius Camillus. Tr. mil. an. 352.

M. Furius Camillus Tr. mil. an. 354. 357. 361. 370. 372. 375. Dictator 359. 365. 367. 387. 388.

M. Furius Camillus mort. in damnatione patris. Liuius. Plutarchus.

Sp. Furius Camilli dictat. F. praetor primus. 389.

L. Furius Camillus dictatoris F. dict. 405. 410. cos. 406.

L. Furius Sp. F. M. N. Camillus. cos. 417. 430.

INSIGNITIVS omissa res. } Vet. lib. Insignius. ARICINOS, Lanuuinosque, & Veliternos Antiatibus Volscis se coniungentes ad Asturae flumen Maenius improuiso adortus fudit. } Quemadmodum paullo ante ab Antio, Lauinioque dixit, sic hoc loco, Aricinos, Lauiniosque, legendum puto. Me in hanc sententiam adducunt cum libri ueteres, tum maxime Capitolini lapides, in quibus hic C. Maenij triumphus his uerbis descriptus est.

C. MAENIVS . P. F. P. N . COS. DE . ANTIATIBVS . AN. CDXV
LAVINIEIS. VELITERNEIS. PRIDIE . K. OCTOB.

Quoniam autem in his duorum opidorum nominibus tanti errores implicant non solum Latinorum, sed etiam Graecorum auctorum, ut uix Lauinisi a Lanuuio distinguere uel diuturna attentione queas, non alienum ab hoc instituto esse duxi, notas quasdam afferre, quibus alterum ab altero prudens lector internoscere posit. Est autem illa una, quod Lauinium ab Aenea, ut omnes, Lanuuium a Diomede ut Appian. lib. II. ait, conditum est. Altera quod Lauinium colonia, Lanuuium municipium fuisse traditur. De Lauinio scriptum est in Epitome lib. LXX. Marius Antium, & Ariciam, & Lauinium colonias deuastauit. De Lanuuio in oratione pro Milone, pro Murena, & apud Pedianum. Tertia, quod Lauinij consules Vestae, & penatibus sacra peregerint, Lanuuij uero Sospitae Iunoni. Illius historiae auctor est Dionys. lib. I. & Macrobius lib. III. cum ait. Consules & praetores, & dictatores cum ineūt magistratum Lauinij rem diuinam faciunt penatibus pariter, & Vestae. Huius Cicero pro Murena. Nolite, inquit, a sacris patrijs Iunonis Sospitae, cui omnes consules facere necesse est, domesticum, & suū consulem potissimum auellere. Erat autem Murena e municipio Lanuuio, ut ipse paullo ante ait. Quarta quod Lauinium longius abest a Roma, quam Lanuuium. Distat enim a mari quattuor stadia, ut ait Dionysius lib. I. situm inter Ostiam, & Antium auctore Strabone lib. V. At Lanuuium abest a Roma stadia CL. ut ait App. lib. II. ita ut auctore Strabone ab eo mare, & Antium prospici posit, haud procul ab Aricia, quae CLX. stadia abest in Appia uia sita. Ipsa tamen inter se non admodum distantia uidentur fuisse. Quae res maiorem etiam erroris caussam praebuisse uidetur. Horum etiam opidorum populos commemorat Dionys. lib. V. λαυρεντίνους, λανουΐνους, λαβινιάτας. i. Laurentes, Lanuuinos, & Lauinios. Ac Stephanus quidem etiam λαβίνιον κτίσμα τοῦ αἰνείου populos edere λαβινιάτας ait. Vbi uero ait. λανούιον μικρὰ πόλις τῶν λατίνων. τὸ ἐθνικὸν λανουΐνοι. διονύσιος ε ῥωμαϊκῆς ἱστορίας, dubitationem affert, quia Dionysij ex V. libro testimonium profert, ne mendose pro Laurento, aut pro Lanuuio sit. Apud Dionysium etiam uox illa λανουΐνους uitiose uidetur esse, pro λαυρεντίνους. Verum ut dixi mira horum nominum deprauatio est. AD ASTVRAE flumen. } Vet. lib. Ad Saturam flumen. Ego tamen legendum puto Ad Sturam flumen. nam Festus in uocibus incipientibus a littera S ait, Stura fluuius est in agro Laurenti. Item Strabo lib. V. eundem in his locis fluuium στόραν uocat.

MAXIME ualido exercitu, maiore mole. } Maiore mole, quod Glareanus ait nescire ut intelligatur, est, maiore apparatu. Nam quia de Maenio dixit, Aricinos improuiso adortus fudit, hinc oponit At Camillus Tiburtes, maiore mole, quamquam aeque prospero euentu. OPIDA Latina omnia, & Antium ex Volscis, aut ui capta, aut recepta in deditionem. } Quamquam Volsci Latini

 erant,

erant, tamen Latinorum numero haud habiti esse uidentur, scilicet, quia foedere Latino non continebantur. Captum ergo ait Antium Camillus, quod tamen nominatim supra non est expressum a Liuio, nisi cum dixit: Nec quieuere ante, quam expugnando, aut in deditionem accipiendo singulas urbes Latium omne subegere. ET VESTRAM itaque de eis.} Placet antiqua quorundam librorum lectio. & uestram utique. Quae lectio desiderare uidetur, ut uerba illa, Tot populos &c. parenthesi includantur, atque hoc modo tota sententia colligatur. Sed maturato opus est, quidquid statuere placet. (tot populos inter spem, metumque suspensos animi habetis.) & uestram utique de eis curam quamprimum absolui, & illorum animos dum exspectatione stupent seu poena, seu beneficio praeoccupari oportet.

93 LANVVINIS ciuitas data. sacraque sua reddita cum eo, ut aedes, lucusque Sospitae Iunonis communis Lanuuinis municipibus cum populo R. esset.} Quamquam in quibusdam libris est, Lauinijs, tamen Lanuuinis, legendum est. nam de Municipio, deque sacris Iunonis Sospitae mentio fit. Hoc autem primum tempore Lanuuini municipes facti sunt una cum alijs Latinis multis, quos numerat Liu. Hac de re Cicero pro Cornelio, sic. Itaque ex Latio multi & Tusculani, & Lanuuini, & ex ceteris generibus gentes uniuersae in ciuitatem sunt receptae, ut Sabinorum, Volscorum, Hernicorum. Neque uero moueat quemquam, quod Lanuuinis ciuitatem datam scribat, quos ne uictos quidem ante tradiderit. Nam, ut dixi, satis habuit dicere. Neque ante quieuere, quam expugnando, aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. TVSCVLANIS seruata ciuitas, quam habebant.} Data est ciuitas Tusculanis auctore Liuio an. ab V.C. CCCLXXV. ut merito Cic. pro Plancio municipium antiquissimum uoce Tusculum. VELITERNOS ueteres ciues Romanos.} Velitrae colonia deducta est anno ab V.C. CCLX. lib. II. ET ANTIVM noua colonia missa.} Ea primum deducta fuit an. ab V.C. CCXXCV. ARMA quondam.} Hac de re libro priore dictum est.

CVIVS Capuam.} Capuam agro multatum tantum dixit supra. Latini Capuaque agro multatis.

ROSTRISQVE earum suggestum in foro exstructum adornari placuit. Rostraque id templum appellatum.} Hinc Plin. lib. XVI. cap. IV. Antea rostra nauium tribunali praefixa fori decus erant, uelut populo R. ipsi corona imposita. & Cic. in Vatin. In rostris in illo inquam augurato templo, ac loco. & pro lege Manilia. In eum ipsum locum adscendere, quem maiores exsuuijs nauticis, & classium spolijs ornatum reliquissent. P. AELIO Peto.} Paeto ex Capit. lapid. & nummis argenteis. SVESSAM communisse.} Vet. lib. Commeasse. Recte. nam inquit Auruncos opidum antiquũ suum deseruisse, ac profugisse. Nomen autem eius opidi Aurunca fortasse fuit, quo deinde nomine Suessa ipsa etiam affecta est. Sic Ausonum fuit opidum Ausona. VIVA sub terram ad portam Collinam dextra uia strata defossa est.} Cur sub terram stratam dicat, exponit Plut. in Numa, ubi de poena Vestalium agit. ἐνταῦθα κατασκευάζεται κατάγειος οἶκος οὐ μέγας. κεῖται δὲ ἐν αὐτῷ κλίνη ὑπεστρωμένη. i. Eo in loco (ad portam Collinam) praeparatur sub terram domus haud admodum magna, in ea uero lectus est stratus.

SCELERATO campo, credo ab incesto id ei loco nomen factum.} Vet. lib. Ac incestu. at Festus. Sceleratus campus appellatur proxime portam Collinam, in quo uirgines Vestales, quae incestum fecerunt, defossae sunt. QVI negabat rationem eius se habiturum.} i. nomen eius candidati non recepturum. consules enim praetoria comitia habebant. MINVS in praetura intendente.} Vet. lib. Tendente. quod saepe usurpat Liuius. CAESONE Duellio.} K. Duilio, ut supra. nota huius praenominis mendum peperit in epistola Cic. ad Paetum. cum ait L. Papirius Crassus quadriennio post quam dictator fuit, consul factus est cum C. Duilio. cum sit legendum. K. Duilio. L. AEMILIVM Mamercum.} Mamercinum. ex uet. lib. Quo praenomine multi Aemilij usi sunt. T. VETVRIVS, Sp. Postumius.} Caluinus ille, hic Albinus uocatus est. Liuius auctor lib. IX. Plut. in Parallelis.

L. CORNELIVS iterum.} A. Cornelius est scribendum Cassiod. Diodoro, & uet. lib. attestantibus, est autem is, qui consul ante fuit an. CDXII. ADVERSVS regem exscensionem a Paesto facientem} Vet. lib. omnes, Exscensionem habent. quomodo alio loco locutus est Liuius. ut lib. XXII. Exscensu e nauibus in terram facto. & li. XXIIX. ad Erythras exscensionẽ fecit. Quae lectio placet, si Ad Paestum, legamus. at placet alijs, excursionem, legi. Quod etiam probatur, si, A Pasto legatur, cum paucis ante annis idem Alexander appulisse classem in Italiam supra dicatur. T. VALERIO consulib.} Nusquam alias Titi praenomen in gente Valeria comperi. Quare assentior Diodoro, & Cassiodoro, qui hunc consulem C. Valerium uocant. Q. FABIVM Maximum aedilem.} Adhuc Maximus non dicebatur, nam post in censura id cognomen inuenit. IN secessione quondam plebis.} Hac de re antea nihil Liuius. secessit primum plebs in montem sacrum, eius sedandae caussa Dictator M. Valerius creatus est. iterum in Auentinum, per consules reducta est. denique secessit exercitus. per M. Valerium Coruum dictatorem res composita est. Liu. lib. II. III. & VII. nusquam autem claui figendi mentio facta est.

94 L. PLAVTIVS Venox.} Venno scribendum est ex secundo huius consulatu Capit., Nam qui Venox est dictus, is & Caij praenomen tulit, & multis post annis in censura illud cognomen inuenit. sunt autem cognomina duo Venno, & Venox, utrumque Plautiorum, uerum librariorum incuria alterum prope ex hominum memoria euulsum est, & a scriptoribus Capit. modo restitutum. EX VOLSCIS

Fabra-

Fabraterni,& Lucani Romam uenerunt orantes,ut in fidem reciperentur.} Vox,Lucani,mendum habet.neq. enim Lucani aut Volsci sunt,aut Volscis uicini, neq. ita per se inualidi,ut a Samnitibus quidquam timere possent,quibus paullo ante erant amici. praesertim uero cum dicat haud ita multo post, Lucani,atque Apuli,quibus gentibus nihil ad eam diem cum populo R.fuerat, in fidem uenerunt.

QVAE Vacci prata diruto aedificio,publicatoq. solo appellata.} Hinc Cicero pro domo. In Vacci pratis domus fuit M.Vacci quae publicata est,& euersa. SANA constare mens.} Vet.lib. Sane.

FVNDANIS pacem esse.} Vet.lib.Fundis. quod placet.dixit enim,Priuerni hostes esse.

CARCERES eo anno in circo primum statuti.} Varro lib.IV. de lingua Lat. In circo primo, unde mittuntur equi,Carceres dicuntur,dicti quod coercentur equi,ne inde exeant ante, quam magistratus signum misit. CONSVLES noui L. Aemilius Mamercus,& Cn.Plautius.} Scribe L.Aemilius Mamercinus,& C. Plautius. De Mamercino testantur & uetera,& Capitolina monumenta.de C.Plautio triumphus eius Capitolinus.in quo ipse ita describitur: C. PLAVTIVS. P. F. P. N. DECIANVS. sunt enim multi per haec tempora illustres Plautij, sed diuersis cognominibus praediti. Proculo, Hypsaeo, Vennone, Venoce, Deciano. Hunc tamen adoptionis cognomine uti censeo,non familiae.

IN sacello Sangi uersus aedem Quirini.} Vet.lib.Aduersus aedem. SI bonam dederitis.} Idem tradit Valerius lib.VI.cap.II. P.PLAVTIO Proculo, P. Cornelio Scapula.} Pro Plautio Diodorus edit A.Postumium.sic enim est apud eum. αὖλος ποστούμιος πόπλιος κορνήλιος. Fregellas,Signinorum is ager,deinde Volscorum fuerat.} Satis apparet ex locorum descriptione, Sidicinorum legendum, qui populi fuerunt inter Volscos,& Campanos,non Signinorum,nam urbs fuit in Latio. PROXIMIS comitijs absens praesentibus praefertur.} Vet.li.omnes. Absens petentibus. Glareanus Praesentibus mauult. quasi uero non alio loco Liuius apponat,absentes petentibus.quippe cum absens non solum dicatur is,qui non adest in urbe,sed etiam qui ne in campo quidem.ut alio loco ostendam.

CVMANI ab Chalcide Euboica.} Idem Strabo lib.V. IN insulas Aenariam, & Pythecusas egressi.} Plin.has duas insulas unam facit. at Mela duas,cum inquit.Pythecusa,Leucothea,Aenaria,Sinonia &c. Italico lateri citra Tiberina ostia obiacent. Hoc torsit ualde Glareanum. SAMNITIVM infidae aduersus Romanos societati freta.} Vet.lib. Infida societate.Quod Latina locutio etiam postulat. RECEPTA Palaepoli miserat.} Vet.lib.Recepta Palaepolim miserat. Vtrumque recte. Dixit enim Cic. pro Archia. Luculli eum domum suam receperunt. & Liu. Opido ac tectis receperunt.est enim sensus. Publilius ad senatum miserat,duo millia Nolanorum,& quattuor millia Samnitium Palaepolim hostium opidum esse recepta. ROMAE compertum est,delectum.} Vet.lib.alij habent: Romae compertum est,Cornelius delectum.alij omnino uocibus his,Romae compertum est,habent uero uocem, Cornelius. Quorum lectionem ualde probo. Nam cum ab utroque consule de Samnitium bello certiorem senatum factum dixisset,post subdidit,quid Publilius nunciasset. hoc uero loco, quid Cornelius. ita. Ab utroque consule exiguam spem pacis cum Samnitibus esse,certior fit senatus. Publilius duo millia Nolanorum militum, & quattuor Samnitium,magis Nolanis cogentibus quam uoluntate Graecorum recepta Palaepolim miserat. Cornelius. delectum indictum a magistratibus, uniuersum Samnium erectum,ac uicinos populos Priuernatem,Fundanumque,& Formianum haud ambigue solicitari. Egregie.Nam Publilius in Graecos ierat, Cornelius in Samnites. QVID perplexe agimus,inquit.} Subaudiendum est, Samnis. Sequitur enim,Et Samnis, Romanus ne Imperio Italiam regat, decernamus.

PROCONSVL rem gereret.} Vet.lib.Proconsule. ORIENTE nocte.} Vet.lib. Ineunte.

CONSVLES creat C.Poetelium.} C.Poetelium tertium scribendum esse censet Glareanus.putat.n. eundem esse cum eo, qui consul fuit an.CCCXCV. in quo decipitur.ille enim pater,hic filius est.Quod ex consulatu eius & ex dictatura huius Capitolina cognoscitur.in quibus ille C. Poetelius C.F. Q. N. Vibo Visolus,hic C.Poetelius C. F. C. N. Libo Visolus appellatur. Est igitur C. hic Poetelius consul II. non III. nam primum fuit anno CDIX. L. PAPIRIVM Mugillanum,Cursorem in alijs annalibus inuenio.} Quamquam ambigere de cognomine Papirij consulis uidetur, Cursorem tamen probat magis. quod ex eo intelligi potest,quod cum II post consulem profitetur, hunc annum numerans. Idem faciunt Capitolini scriptores. EODEM anno Alexandriam in Aegypto proditum conditam.} Sic Solinus cap.XXXV. L.Papirio Sp.F. C.Poetelio C.F.cos. Alexandria condita est. Idem Cassiodorus. ACCITO ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, caueret Acherusiam aquam, Pandosiamque urbem. ibi satis eius terminum dari.} Oraculum hoc his duobus Graecis uersibus expressum est.

αἰακίδη προφύλαξο μολεῖν ἀχερούσιον ὕδωρ.
Πανδοσίαν τε, ὅτι τοὶ θάνατος πεπρωμένος ἐσί.

Eandem rem tradit etiam Strabo lib.V. his uerbis. περὶ πανδοσίαν ἀλέξανδρος ὁ μολοττὸς διεφθάρη. ἐξαπατηθεὶς δὲ καὶ τοῦ τοτὲ ἐν δωδώνῃ χρησμὸς φυλάττεσθαι κελεύων τὸν ἀχέροντα, καὶ τὴν πανδοσίαν δεικνυμένων γὰρ ἐν τῇ θεσπρωτίᾳ ὁμωνύμων τούτοις ἐνταῦθα κατέστρεψε τὸν βίον. BRVTTIORVM coloniam Acerinam.} Merito suspectam habet uocem Acerinam Glareanus.neque enim eius opidi apud quemquam ulla mentio est. Quo fit, ut suspicer, pro Acerinam, Terinam esse legendum, quod opidum Bruttiorum fuisse scribit

D 3 aperte

aperte Strabo lib. VI. τερίνας δὲ συνεχὲς τερινά, ἣν ἀννίβας καθεῖλεν οὐ δυνάμενος φυλάττειν, ὅτε δὴ εἰς αὐτὴν κατέφυγε τὴν βρεττίαν. εἶτα κωνσεντία μητρόπολις βρεττίων. Eandem Stephanus uocat κτίσμα κροτωνιατῶν. Itaque subdit, Alias inde Mesapiorũ, ac Lucanorum urbes. Terinae Plinius etiam, & Mela meminerunt.

HAVD procul Pandosia urbe imminente Lucanis, at Bruttijs finibus tres tumulos aliquantum inter se distantes insedit.} Eorundem tumulorum meminit etiam Strabo, & alterius oraculi, a quo Alexander deceptus sit. ait enim: τρικόρυφον δ' ἐστὶ τὸ φρούριον, καὶ παραρρεῖ ποταμὸς ἀχέρων. προσεπάτησε δὲ καὶ ἄλλο λόγιον. Πανδοσία τρικόλωνε πολύν ποτε λαὸν ὀλέσσεις. ἔδοξε γὰρ πολεμίων φθορὰν οὐκ οἰκείαν δηλοῦσθαι.

CORPORE regio utcumque multato.} Glareanus Erasmo praeceptori suo placuisse ait, hoc in loco pro multato, legendum esse, mutilato. at Cicero ita quoque locutus est pro Milone. Qua in turba C. Vibienus ita est multatus, ut uitam amiserit. FOEDERE ergo in amicitiam accepti.} Recte. Nam aut foedere, aut deditione in amicitiam ueniebant. Sic enim supra. Campanorum aliam condicionem esse qui non foedere, sed per deditionem in fidem uenissent. TARENTINORVM iuuentutem, Graeci Graecos.} Tarentinos Graecos Palaepolitani Graeci exspectabant. Tarentum enim Lacedaemoniorum colonia fuit. Iustinus li. III. AC PHILONEM uenit.} Vet. lib. Ad Publilium Philonem.

QVOD bonum, faustum, felix.} Vet. lib. Felixque. HAVD IGNARVS opinionis alterius, qua haec proditio a Samnitibus facta traditur &c.} Sensus est. Proditionem Palaepolis ab alijs Palaepolitanis auctoribus, ab alijs Samnitibus auctoribus factam esse traditum est. me ut Palaepolitanis ducibus factam esse credam cum scriptorum auctoritas mouet, qui id tradiderunt, tum foedus Neapolitanum. Nam Graecorum rei summa a Palaepoli Neapolim deinde translata est. Videtur autem foedus Neapolitanum uocare id, quod Graeci cum Romanis uictoribus Neapoli icerunt. nam si cum Samnitibus ictum esset, non Neapoli foedus, quae Graecorum erat, sed in Samnio factum esset. DVO singularia haec ei uiro primum contigere, prorogatio Imperij non ante in ullo facta, & acto honore triumphus.} Glareanus legendum censet, Aucto honore. Quid tamen sit aut, Acto, aut Aucto honore, se ignorare profitetur. Mihi uero haec esse uidetur mens auctoris. Duo haec singularia Publilio contigisse, & quod primus prorogato ultra consulatum imperio proconsul rem gesserit, & quod primus exacto consulatu proconsul triumpharit. Est enim acto honore, pro eo, quod est, postquam honore abijt. sic lib. III. Ea aetate, ijsque honoribus actis. & epitom. lib. LXI. Gracchus seditioso tribunatu acto interemptus est. sic in Capitolinis lapidibus.

Q. PVBLILIVS. Q. F. Q. N. PHILO. II. PRIMVS. PRO COS.

DE. SAMNITIBVS. PALAEPOLITANEIS

CVM corpora nuda intulissent.} Vet. lib. Nudata. INITIVM libertatis factum est, quod necti desierunt.} Vet. lib. Quod ligari nexi desierunt. Recte. Nam paullo post subdit. Ita nexi soluti. cautumque in posterum ne necterentur. & epitome lib. VI. Cum obstrictos aere alieno liberaret, nexos exsolueret. & Varro li. I. de lingua Latina. Liber, qui suas operas in seruitute pro pecunia, quam, debebat, praebet, nexus uocatur, ut ab aere obaeratus. Hoc C. Poetelio Visolo dictatore institutũ ne fieret. Quae uerba quamquam mendosa sunt, tamen ad hunc locum pertinere perspicuum est. & Suidas in uoce γάϊος. Καὶ δὴ ἐκεῖνο τὸ πάθος ἅπαντες οἱ δανεισθέντες πρὸς τὰ χρέα ῥωμαῖοι νόμῳ κυρωθέντι ἀρχαίας ἐλευθερίας ἐκομίσαντο. L. FVRIO Camillo iterum.} Quam uehementer erret Glareanus, qui L. Furio Camillo tertium legit, supra ostendi. FORTES fortunam iuuare.} Eodem prouerbio utitur lib. XXXIV. & Cicero Tusc. lib. II. Fortes non modo fortuna adiuuat, ut est in ueteri prouerbio, sed multo magis ratio.

Q. FABIVS Maximus Rutilianus.} Ex Capitolinis tabulis apparet Rullianum, non Rutilianũ esse legendum. mendose etiam apud Valerium li. II. cap. II. at apud Plinium recte. Q. Fabius Rullianus. Liuius eundem post Rullum nominat. Plutarchus in Pompeio ῥύλλον, in Fabio ῥυλλάον appellat, ut puto, uitiose. PROFECTVS ad Imbrinium.} Hermolaus Barbarus in III lib. Plinij, meminit huius loci, idque etiam Simpriuium dictum scribit. Vnde Tacitus. ad stagna Simpriuina. & Silius. Gelidoque rigantur Simpriuio. & iterum Tacitus. Fontes sub Imbriuinis collibus deductos urbi intulit.

SEV CREDERE libet Fabio auctore factum, ne.} Vet. lib. Seu, si credere libet, Fabio &c.

SPOLIA in triumphum ferret.} Vet. lib. In triumpho. T. MANLII facta laudantem.} Vet. lib. Factum. probo. Seueritatem enim eius in filium, qui iniussu Imperatoris pugnauerat, intelligit.

QVOE se absente resp. egregie gesta esset.} Vet. lib. Res egregie. ut ante. sic paullo post. Ad rem gerendam.

97 CONSVLES, regia potestas.} Recte. quod pro Rege, duo consules creati sint ijsdem insignibus & eadem fere potestate. praeterquam quod annua haec, illa perpetua erat. lib. II. QVO tu imperio meo spreto.} Quo, est pro eo, quod Graeci dicunt, πρὸς τί, & τίνι. ut Cicero ad Fabium. Martis uero signum quo mihi pacis auctori? LACERANTIBVS uestem lictorib.} Vet. quidam lib. Lacerantibus foede lictoribus. PATRE auctore M. Fabio, qui ter iam consul, dictatorq. fuerat.} M. Fabius Ambustus pater fuit cos. an. CCCXCV. CCCXCIX. CDI. Dictator an. CDV. Liuius, & Plinius auctores. ITERATA deinde contentio.} Vet. lib. Contentio est. TRIBVNOS plebis appello, & prouoco ad populum.} Hinc intelligi potest a dictatore ad populum prouocationem fuisse. Qua de re sic Festus. Optima lege cum dicebatur in magistro populi faciendo, qui uulgo dictator appellatur,

pellatur, quam plenissimum posset Ius esse significabatur, ut fuit M. Valerij M.F. Volusi N. qui primus magister populi creatus est. postquam uero prouocatio ab eo magistratu ad populum data est, quae ante non erat, desitum est dici, Vt optima lege. ut pote imminuto iure posteriorum magistrorum.

Bene agis, cum eo nos deduci iussisti, unde & priuati uocem mittere possemus.} Hoc ait. quia M. Fabius in concione pro rostris ad populum loqui non potuisset, quod esset priuatus, ex inferiore autem loco, quo eum deduci dictator iusserat, licebit. Non enim nisi magistratus, & qui a magistratibus producti erant, in concionem adscendere poterant. Non tam perpetuae orationes, quam altercatio exaudiebantur.} Quidam libri. Altercationes audiebantur. Quod non probo. nam lib. IV. inquit. Cum res a perpetuis orationibus in altercationem uertisset. Dictatorem Quinctium Cincinnatum in L. Minucium.} Hac de re lib. III. M. Fvrivm Camillum in L. Furio.} Hoc fecit Camillus trib. mil. VI. an. CCCLXXV. Liuius lib. VI. Ne iram quidem fuisse atrociorem in eos, qui temeritate, atque inscitia exercitus amisissent, quam ut pecunia eos multaret.} Lib. IV. Maestae ciuitati ab re male gesta, & iratae ducibus M. Postumius reus obiectus, qui tribunus mil. pro cos. ad Veios fuerat. X millibus aeris grauis damnatur. Propter Q. Fabium ciuitatem in laetitia, uictoria, supplicationibus, ac gratulationibus esse.} Vet. lib. Propter Q. Fabij uictoriam ciuitatem in laetitia, supplicationibus, ac gratulationibus esse.

Cvm se nihil morari magistrum equitum pronunciasset.} Genus dicendi, quo utebantur in absoluendo. sic supra lib. IV. Tribunus plebis. Sempronium nihil moror. & Philip. XIII. in epistola Anto- 98
nij. Nihil moror eos saluos esse & ire quo lubet. Digressvm cum templo.} Templum non curiam Hostiliam intelligendum esse puto, ut ait Glareanus quibusdam placere, sed Rostra, quae summoto magistro equitum dictator adscenderat, & ex eis uerba ad populum fecerat. supra autem Rostra templum dici, monuimus. Adolescentis Manlij.} Vet. lib. T. Manlij. Recte. praecessit enim Q. Fabij. Q. Aemilivm Caeretanum.} Cerretanum. ex Cap. consulibus. & Vet. lib. Q. Aemilio.} (Aulium quidam annales habent).} Quaestio est an alter cos. Q. Aemilius, an Q. Aulius Cerretanus fuerit. Aulium uocandum esse, & Liuius, & Capitolini scriptores consentiunt. est enim is qui post magister equitum in proelio occisus est. Liuius lib. IX. & Capitolinae tabulae. Aemilio sorte euenerunt.} Malim, Aulio. ut dixi. Accedit quod pro Aemilio Diodorus αὔλιον, Cassiodorus Aelium uocant, mendose. Socios eius gentis populos.} .i. socios populi Romani Apuliae populos. in amicitiam enim paullo ante uenerant una cum Lucanis. Clamatvmqve ad arma.} Vet. lib. Conclamatumque ad arma. Vt in Tusculanos animaduerteretur, quorum ope, ac consilio, Veliterni, Priuernatesque populo R. bellum fecissent.} De Tusculanis nihil ante lib. VII. ubi de Priuernatibus & Veliternis ita ait. Accessit ad eam cladem uastatio Romani agri, quam Priuernates, Veliterni deinde incursione repentina fecerunt. Nec qvemqvam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum.} Locus non est (ut censet Glareanus.) mācus, ac debilis. Quod ipsum sensus ostendit, qui est hic. Cum Pollia tribus una Tusculanos condemnasset, memoriā irae Tusculani in Polliam tribum usque ad patrū memoriā conseruarunt. neque enim quisquā ex tribu Pollia candidatus Papiriam ferre solitus erat, in quā praesertim coniecti Tusculani ciues fuerant, & in qua suffragia ferebant. Auctor Valerius lib. IX. quamquam ibi Popillia est, pro Papiria. Q. Fabio.} Rullianum intelligit. ex triumpho Capit. hoc anno acto. L. Fvlvio.} Fuluij cognomen Curuus. ex Capit. eius triumpho. M. Fabivs Ambustus.} Magister eq. erat Ambustus, Rullianus consul. Ambustum Rulliani patruelem fuisse reor M. Ambusti Pont. Max. F. Nec pedestres quidē copiae.} Vet. lib. Ne pedestres quidem. Samnitium autem copias intelligit. Locvm castris dimetari iussit.} Vet. lib. Communiri iussit. Id vero, circumfuso undique equitatu, ut uallum peteretur, opusq. inciperet, fieri non poterat.} Sensus est. Dictator, ubi ultra progredi se non sine summo incommodo posse uidit, locum castris communiri iussit. cum autem hostium equitatus circumfusus esset, ne id quidem fieri poterat, ut uallum poneretur, & opus inciperet. in quibusdam enim libris est pro, peteretur, poneretur. At hercvle illo die.} Vet. lib. Et hercule. 99

Impio bello, & contra foedus suscepto.} Hoc ait, quia paullo ante dixerat: Samnites indutias annuas ab urbe retulerunt, nec earum ipsarum sancta fides fuit &c. Itaq. subdit. Brutulus Papius haud dubie erat proximarum indutiarum ruptor. Brvtvlvs Papius.} Papia gens Italica fuit. Itaque bello Italico Papius Mutilus inter eius belli duces insignis est. Appianus. Alij. Ceterarvm rerum irrita fuit deditio.} .i. non acceptae res ceterae, quae debebantur, nec ex eo pax consecuta est.

Hoc bellvm a consulibus bellatum quidam auctores sunt.} Inter ceteros sunt Capitolini scriptores, qui Q. Fabium, L. Fuluium huius anni consules de Samnitibus triumphasse, non dictatorem A. Cornelium tradiderunt. Fabivm etiam in Apuliam processisse.} Hinc apud eum qui scripsit de uiris illustribus scriptum est, Q. Fabium cos. primum de Apulis, & Lucerinis triumphasse. Quod idem exstat etiam in Capitolino triumpho. Signvm mittendis quadrigis daret.} Inter ceteras caussas dictatoris creandi haec etiam fuit, ludorum Rom. caussa, quod est, ut signum mittendis quadrigis daret. Signum autem dedisse Dictatorem, & praetorem hic locus docet, consulem liber XLV. Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falsisque imaginum titulis, dum

familia ad se quaeque famam rerum gestarum, honorum fallente mendacio trahunt. inde certe & singulorum gesta, etiam publica monumenta rerum confusa.} Hunc locum a Cicerone accepisse uidetur in Bruto. Nisi quem nonnullae mortuorum laudationes forte delectant, & hercules hae quidem exstāt. Ipsae enim familiae sua quasi ornamenta, ac monumenta seruabant, & ad usum, si quis eiusdem generis occidisset, & ad memoriam laudum domesticarum, & ad illustrandam nobilitatem suam quamquam his laudationibus historia rerum nostrarum est factā mendosior. multa enim scripta sunt in eis, quae facta non sunt, falsi triumphi, plures consulatus, genera etiam falsa, & a plebe transitiones, cum homines humiliores in alienum eiusdem nominis infunderentur genus.

IN . EPITOMEN . LIBRI . IX

Omnibus, qui per foedus spoponderant.} Vet. lib. Qui foedus spoponderant. Nec etiam multo post.} Vet. lib. Nec multo post. Libertinorum filios in senatu legit.} Vet. lib. In senatum. Eaque res Fabio Maximo nomen dedit.} Vet. lib. Maximi. i. ex ea re Maximus appellatus est. sic Liuius. Porro autem adde haec uerba ex manuscriptis libris. In hoc libro mentionem habet Alexandri, qui temporibus his fuit. & aestimatis populi R. uiribus, quae tunc erant, colligit. si Alexander in Italiam transiecisset, non tam facilem ei uictoriam de populo R. fore, quam de gentibus, quas ad orientem imperio suo subiecerat.

IN . LIBRVM . IX

Auctores belli, quia uiuos non potuimus.} Brutulum Papium intelligit, cuius exanime corpus deditum erat. Legiones Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnibus copijs circumsedere.} Apuli quadriennio ante societate iuncta in fidem populi R. uenerant. Ea de caussa Romani hoc tempore Luceriae, quam a Samnitibus circumsederi nunciabatur, opem ferunt. ait enim. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus socijs. ijdem tamen post cladē Caudinam ad Samnites defecisse uidentur; Itaque Luceria post a Romanis recipitur, iterumque cum defecisset, capta, colonia deducitur. Neque enim probare uidetur Liuius eorum auctoritatem, qui Q. Fabiū prioris anni consulem de Apulis, & Lucerinis triumphasse scripserunt. Montibus circa se perpetuis inter se iuncti.} Vet. lib. Montibus perpetuis inter se iuncti. Per alium saltum artiorem, impeditioremque.} Vet. lib. Altiorem impeditioremque. Recte. nam paullo ante dixit. Saltus duo alti, angusti. Cum ad alias angustias protinus pergerent, saeptas deiectu arborum saxorumque ingentium obiacentem molem inuenerunt.} Malim, Obiacente mole. ut sit. Saeptas deiectu arborum, & saxorum obiacente mole.

Alius per obices uiarum, alius per diuersa montium.} Vet. lib. Per aduersa montium.

100 Quem annos iam prope xxx uincimus.} De Samnite loquitur, qui uinci coeptus est anno v. c. CDXII. Quoniam autem ab eo ad hunc annum nisi XXIII anni numerantur, Glareanus hunc numerū reprehendit, & xx, non xxx legendum censet. Ego contra. Nam si xx dixisset, particulam, Prope, non addidisset. quae solet addi, cum numerus re uera minor est, quam dicitur. Iam is grauior annis.} Vet. lib. Grauis annis. Quidquid istuc praesens necessitas inusserit.} Vet. lib. Istinc. Malim ego, Istic. Herennius domum e castris est auectus.} Vet. lib. Reuectus. Egregie. Inde enim in castra uectus fuerat. Suis deinde legibus.} Vet. lib. Suis inde legibus. In medios me mittere hostes paratus sum.} Vet. lib. Immittere. Produntur magis omnia.} Vet. lib. Ea omnia.

Omnium egena corpora humi prostrauerunt.} Vet. lib. Egeni. Super maerorem pudor quidam effugere colloquia, & coetus hominum cogebant.} Vet. lib. Cogebat. Ad finem Campanum prosequerentur.} Vet. lib. Ad finem usque Campani agri. Dixit tamen alibi. Finem Pisanum. Multo sibi maestiores, & abiectiores animi uisos.} Vet. lib. Maestioris, & abiectioris animi.

Offilius Calauius Ouij filius.} Vet. lib. Oui. Sine ulla publica auctoritate conces-
101 sum in omnem formam luctus est.} Vet. lib. Sine ulla publica auctoritate, consensu ue in omnem formā luctus populus uersus est. Ego tamen nihil muto. M. Aemilius Pappus.} Scribe M. Aemilius Papus. auctoribus Capitolinis lapidibus, & libris ueteribus. Quo die creati sunt, eo (sic enim placuerat patribus) magistratum inierunt.} Ante sollemnem ineundi consulatus diem inisse significat, qui per bellum Punicum II, & reliqua insequentia fuit Idus Mart. His autem x primis libris res haec tota inconstantissima est. Nam modo K. Sept. modo K. Sext. modo Idibus Maijs, modo Id. Decembr. modo K. Octobr. modo K. Quinctilis inijsse consules a Dionysio, Liuioque traduntur. Sollemnibusque senatusconsultis perfectis de pace Caudina retulerant.} Vet. lib. Sollemnibusq. sacris. probo tamen magis, Senatusconsultis. Erant enim quaedā sollemnia senatusconsulta, quae ad religionem, & caerimonias pertinebant. Nam quemadmodum scriptum est apud Gellium, ante de rebus diuinis, quam de humanis referebatur. Itaque Cicero ait ad Quirites post reditum. P. Lentulus consul

simulatque

simulatque de sollemni religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius, quam de me agendum iudicauit. L. LIVIO, & Q. Melio tribunis pl.} Maelio, scribe. mendose autem sunt apud Ciceronem haec nomina, Numicio, & Aemilio, in Catone. Ceterum tribunatum pl. ceperunt, postquam sub iugum ad Caudium missi fuerant. Neque enim tribunos pl. in castris fuisse consentaneum est. & si fuissent, & spopondissent, eorum supra meminisset Liuius. cum dixit. Spoponderunt consules, legati, quaestores, tribuni militum. POSTVMIVS in ore erat.} Vet. lib. In ore omnium erat. PIACVLAQVE pro populo dare Romano.} Vet. lib. Romano dare.

NOXAM nocuerunt} Vet. lib. Noxa nocuerunt. EO IVSTIVS bellum gesturos.} Vet. lib. 102
Romanos eo iustius bellum gesturos. quod placet. QVI TE captum uictori cum qua potes fide restituis?} Vet. lib. Qui te nunc captum uictori. NVMQVAM ne caussa defiet.} Vet. lib. Deficiet.

QVOD nec ad Luceriam ire.} Hoc loco Luceria Samnitium est, quod forte ad eos, ut dixi, post Caudinā cladem defecerit, quemadmodum tacite intelligi uult Liuius. PVBLILIVS in Samnio subsistit aduersus Caudinas legiones.} Si, Aduersus, legas, Caudinas legiones Samnitium exercitū ad Caudium uictorem intelligas, si (ut malim, & est in quibusdam libris uet.) Adducens, Romanorum exercitum ad Caudium sub iugum missum, accipias necesse est. Ita uero accipiendum esse, docet Liuius lib. xxv. Caudinae legiones, quae sine armis redierant Romam, armatae remissae in Samnium, eundem illum hostem sub iugum miserunt, qui hac sua ignominia laetatus fuerat. Idem autem tradit hoc loco Liuius. ex quo intelligi debet Publilium cum Caudino exercitu in Samnium esse profectum, Papirium cum nouo in Apuliam. SAMNITES ea tempestate in montibus uicatim habitantes campestria, & maritima loca contemptu cultorum molliore, atque, ut euenit fere, locis simili genere, ipsi montani, atque agrestes depopulabantur.} Glareanus merito obscuritatem huius loci iactat. non enim solum obscurus est, sed etiam uitiosus. Lege autem ex ueterum librorum fide. Contempto cultu molliore. ut sit. Samnites montani campestria loca populabantur contempto cultu molliore, & locis eiusmodi, ut fieri solet. TVM quoque profectos inde.} Vet. lib. Tum uero profectos.

AVCTORIBVS dijs (ut uidetis) ad rem agendam proficiscimur.} Vet. lib. Rem gerendam.

CONSVLERE quid uictis patiendum censeret.} Vet. lib. Paciscendum. probe. agitur enim de condicionibus pacis.

ID MAGIS mirabile est, ambigi Lucius ne Cornelius dictator cum M. Papirio cursore magi- 103
stro equitum eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit.} Scriptores Capitolini L. Cornelium dictat. cum L. Papirio mag. eq. adscribentes has res ab eo gestas esse sentire uidentur. Puto autem hunc esse L. Cornelium Lentulum, qui ante consul fuit, qui ob res bene gestas ad Caudium Caudinus appellatus sit. si quidem Caudinus post fuit Lentulorum cognomen. SEQVITVR hunc errorem alius error, Cursor ne Papirius proximis comitijs cum Q. Aemilio Caeretano iterum ob rem bene gestam Luceriae continuato magistratu consul tertium creatus sit, an L. Papirius Mugillanus, & in cognomine erratum sit.} L. Papirium Cursorem cos. III & Capitolini triumphi eius scriptores, & Liuius ipse, qui post hunc eundem IV. consulem nominat, sentiunt. Quod autem ad Q. Aemilium Caeretanum attinet, cum ne de hoc quidem nomine inter auctores conueniat an Aemilius, an Aulius sit, ut ait Liuius, intelligendum est Aulium a Liuio, & scriptoribus Capitolinis magis probari. nam in uet. lib. apud Liuium & hoc loco, & infra, Aulius est, non Aemilius. Ceterum Cerretano ex Capitolinis lapidibus, & ueteribus aliquot libris legendum est, non Caeretano. CVM FERENTANIS uno secundo proelio debellauit, urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis, in deditionem accepit.} Opidum intelligit nomine Ferentum. De quo Horatius oda IV. lib. III. Et aruum pingue tenent Humilis Ferenti. quo loco ait Acro. Ferentum opidum est Apuliae Venusinae ciuitati uicinum in ualle situm. Itaque Diodorus lib. xx. hanc uictoriam sic describit. ῥωμαῖοι δὲ διαπολεμοῦντες σαμνίταις φερέντην πόλιν τῆς ἀπουλίας κατὰ κράτος εἷλον. Fuit autem Ferentium, quod & Ferentinum est dictum, in Samnitibus, de quo sic Stephanus. φερεντῖνος, λέγεται καὶ φερέντιος, πόλις σαμνιτῶν ἐν ἰταλίᾳ. τὸ ἐθνικὸν φερεντινός. Huius meminit Liu. lib. x. Idque oppugnatum esse una cum Romulea scribit anno V.C. CDLVI. Porro autem Ferentinum alterum in Volscis, siue in Latio fuisse satis constat. Quod ipsum Volscis ademptum, Hernicis donatum esse a Romanis Liuius scribit lib. IV. Itaque libro VII. Ferentinum Hernicorum urbem ui captam esse ab ijsdem ait, & Ptolemaeus Ferentinum inter mediterraneas urbes Latinorum statuit. Ab hoc ciues Ferentinates appellati sunt. ut hoc libro Liuius. Praeter Aletrinatem, Ferentinatemque, & Verulanum omnes Hernici nominis populi populo R. bellum indixerunt, & Pli. lib. IV. cap. V. Ex agro Falerno Ferentinates. Hinc concilia Latinorum ad lucum Ferentinae habita esse scribit Liuius libro I. & IIX. Quod (ut supra dixi) concilium Dionysius τὴν ἐν φερεντίνῳ ἀγορὰν uocat. Hinc etiam idem Liuius lib. I. meminit aquae Ferentinae, & II. capitis Ferentini. Postremo Ferentiam opidum collocat in Tuscis Ptolemaeus, quam Ferentinum etiam nominat Plinius lib. III. cap. V. cum ait. Faesulae. Ferentinum. Praeter haec sunt etiam populi quidam nomine Frentani Apulis finitimi. De quibus Mela. Picentes, Frentani, Apuli. & Plin. Peligni, Frentani, Marrucini, Vestini. & post. In ora Frentanorum. Item. Anxani, Frentani. Ptolemaeus item post Apulos statuit Frentanos, Pelignos, & Marrucinos, & Polybius lib. III. μαρρουκίνων, καὶ φρεντάνων χώρας. Quae cum ita sint,

non

non est dubium, quin libro hoc extremo sit legendum, Frentani, ubi uulgo legitur, Marrucini, Marsi, Peligni, Frentini. Haec dixi, ut intelligerent omnes, quanto cum studio, atque iudicio in ueterum auctorum lectione uersandum sit. CVM AD moenia Satrici admotus esset exercitus. } Vet. lib. Satricae, per mendum. Intelligit enim Satricum coloniam Romanam in Latio. quippe cũ subijciat. Plus ea uoce, quam armis illatis terroris colonis iniectum. QVA noctis hora, quamque per portam, & quam in uiam egressurus hostis foret. } Vet. lib. Quaque porta. PRAECIPVA pedum pernicitas fuerat, quae cognomen etiam dedit. } Vet. lib. alij, Quae cognomen uia dederat. Alij. Quae cognomini uiam dedit. Hinc ego suspicor legendum. Quae cognomẽ auo iam dedit. ut intelligamus, quemadmodum necessario intelligendum est, non hunc primum inuenisse hoc Cursoris cognomen, sed aui eius ante. Auus autem eius fuit L. Papirius Cursor, qui censor fuit anno V. C. CCCLXI, & post etiam tribunus militum consulari potestate. Hic enim, de quo nunc loquitur Liuius, in lapidibus Capitolinis L. Papirius Sp. F. L. N. Cursor dicitur. QVOD unus fuit, quod adolescens in incremento rerum. } Scribe ex Vet. lib. Quod adolescens, quod in incremento rerum. ut tertia esse caussa uideatur. M. CVRIVM. } M. Curium, Capitolini lapides, item alij. SI PVNICVM Romano praeuertisset bellum, seniorque in Italiam transiecisset. } Sensus. Si Alexander ante intulisset Poenis bellum, quam Romanis. Quod futurum erat, si senior in Italiam transiecisset. nisi malimus legere pro Punicum, Indicum. Nam sequitur: Longe alius Italiae, quam Indiae uisus illi habitus esset. QVEM iuuenes duo. } T. Manlius Torquatus, & M. Valerius Coruus. de quibus paullo post. Cessisset uidelicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Coruus. QVEM qui ex regibus constare dixit. } Cyneas hic fuit legatus Pyrrhi bello Tarentino. Plut. in Pyrrho. INTER purpuram, atque aurum eneruatum fortunae suae apparatibus. } Vet. lib. Oneratum. Quod placet. subdit enim, Praedam uerius, quam hostem. & praecessit. Mulierum, ac spadonum agmen trahentem.

104 NON intelligunt se hominis res gestas, & eius iuuenis cum populi iam octingentesimum bellantis annum conferre. } Scribe ex uet. lib. Se unius hominis. opponuntur enim haec inter se. Vnus homo, idemq. iuuenis, & populus idemq. iam octingentesimum annum bellans. Paullo ante dixit. quod unus fuit, quod adolescens. Elatorie autem dixit, Octingentesimum. IMPEDIMENTVM maius, quam auxilium traheret. } Vet. lib. Impedimentum magis. CVM ET foederibus uetustis iuncta Punica res Romanae esset. } Foedera haec renouata iterum, atque iterum, & quo tempore, late tradit Polybius lib. III. ABSIT inuidia uerbo. } Vet. lib. Vero. M. FOLLIVS Flaccina. } M. Foslius Flaccinator. ex consulatu Capitolino. M. PLAVTIVS Venox. } Venno, ex consulatu Capitolino, ut dixi. INDVTIAE biennij, cum per aliquot dies fatigassent singulos, precibus impetratae. } Dispunge ita, ut sit. fatigassent singulos precibus, non autem, precibus impetratae. Nihil est enim tam familiare Liuio, quam fatigare precibus. ut lib. I. Precibus raptarum fatigata. EX APVLIA Theanenses. } Teanenses sine aspiratione. ex Vet. lib. & Graecis τίανον. EX APVLIA Teanenses, Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio consuli datis in deditionem ueneruñt. } Hae de re sic Diodorus libro XX. ἐπόρθησαν δὲ καὶ τῆς ἀπουλίας τὴν δαυνίαν πᾶσαν, καὶ προσαγόμενοι κανυσίνους ὁμήρους παρ' αὐτῶν ἔλαβον. ET DVAE Romae additae tribus Vfentina, ac Falerina. } Earundem meminit Diodorus. προσέθηκαν δὲ καὶ δύο φυλὰς ταῖς προυπαρχούσαις τήν τε φαλερίναν, καὶ τὴν ὠφεντίναν.

INCLINATIS semel in Apulia rebus Theates quoq. Apuli ad nouos consules C. Iunium Bubulcum, Q. Aemilium Barbulam petitum foedus uenerunt. } Parum constat, qui sint Theates Apuli. Nam Theate Theatinos edit, ut Reate Reatinos, quos tamen non inter Apulos, sed inter Marrucinos collocat Plinius. De Teanensibus autem dixit paucis ante uersibus: Teanenses, Canusinique populationibus fessi obsidibus L. Plautio consuli datis in deditionem uenerunt. ut superuacaneum fuisse uideatur, eosdem ad nouos consules foedus petitum uenisse. nisi si, quia pacis per omnem Apuliam praestãdae auctores uenerant, audacter id petentes impetrauerint. Ceterum Teana duo fuisse, auctor est Strabo, unum cognomine Sidicinum, alterum Apulum. & Plinius lib. III. cap. XI. Apulorum, inquit, tria genera sunt, Teani a duce Gares, Lucani subacti a Calchante, & Daunij. Vet. lib. Teates habent. Stephanus populos, & ciues Teani uocat τιανεῖς. Polybius tamen libro III. nominat Calenos, Teanitas, Daunios, Nolanos ut Campaniae mediterranea incolentes. καλανοί, τιανῖται, δαύνιοι, νωλανοί. NEQVE ut equo tamen foedere, sed in ditione populi R. essent. } Vet. lib. Sed ut in ditione. Est autem hoc unum e tribus generibus societatis ineundae, de quibus Liuius lib. XXXV. aut enim uictis leges dantur, aut pares bello paciscuntur, aut cum numquam hostes fuerint, foedere iunguntur. APVLIA perdomita (nam Tarento quoque ualido opido Iunius potitus erat. } Quid sit hoc loco Tarentum, ambigitur. neque enim Tarentum Apuliae est. neque a Romanis hoc tempore captum est. Neque uero Ferentum habere locum potest, quod quibusdam placuit. est enim biennio ante captum. Vet. lib. alij Acronto, alij Acerronto cum habeant, me in hanc sententiam trahunt, ut putem legendum esse Acheronto, quod opidum erat in Apulia. ut ait Horatius, & eius interpres Acro. quamquam Horatius Acherontiam uocat oda IV. lib. III.

Mirum quod foret omnibus
Quicumque celsae nidum Acherontiae,

Saltusque.

Saltúsque Batinos, & aruum
Pingue tenent humilis Ferenti.

QVI SINE legibus certis, sine magistratibus agere querebantur.} Vet.lib.Sine legibus, certisque magistratibus. SATRICVLAM oppugnare.} Saticulam.ut ante. SATRICANI magno cum tumultu.} De Saticulae ciuibus cum agatur, Saticulani certe scribendum est. Nam Stephanus σατίκολα πόλις. τὸ ἐθνικὸν σατικολανός. & Diodorus libro XIX, ubi Saticulae meminit a Romanis obsessae, ait. ῥωμαῖοι σατικόλας πολιορκοῦντες σαμνῖται ἐπεφάνησαν μετὰ δυνάμεως ἁδρᾶς, ὡς λύσοντες τὴν πολιορκίαν. PLISTIAM ipsi socios Romanorum circumsidunt.} Diodorus lib. XIX. Plisticam uocat, cum ait de hac re ita. Πλειστικὴν μὲν ἔχουσαν φρουρὰν ῥωμαϊκὴν ἐξεπολιόρκησαν. BELLVM deinceps ab Q. Fabio dictatore gestum est.} Glareanus hunc dictatorem hoc anno fuisse sine consulibus existimat. uerum errat. Fuit enim Q. Publilio, & L. Papirio quartum consulibus. teste Diodoro, qui in horum consulatu ait. εἰωθότες δὲ ἐν τοῖς κινδύνοις αὐτοκράτορα τοῦ πολέμου καθιστᾶν τὸν ἀξιολογώτατον ἀνδρῶν, προεχειρίσαντο τότε κοΐντον φάβιον καὶ μετὰ αὐτοῦ κόιντον αὔλιον ἵππαρχον. οὗτοι τὰς δυνάμεις ἀναλαβόντες παρετάξαντο πρὸς τοὺς σαμνίτας περὶ τὰς καλουμένας λαυτούλας. Narrat deinde Romanorum item, ut Liuius, fugã, & Q. Aulij mag. eq. necem. est enim apud Diodorum αὔλιος, pro Aulium. ut cum dicimus Clodius, pro Claudius.

CONSVLES noui sicut superiores Romae manserunt.} Desunt nomina nouorum consulũ, sine dubio librariorum uitio. neque enim alias umquam ea studiose Liuius praetermisit. sunt autẽ apud Cassiodorum L. Papirius, Q. Publilius. itemque in Capitolinis tabulis. L. Papirius Cursor IV. & Q. Publilius Philo IV. & apud Diodorum lib. XIX. λεύκιος παπίριος τὸ τέταρτον, καὶ κόιντος ποπλίλιος τὸ δεύτερον. Atque ita restituendum esse apud Liuium puto, ut est in Capitolinis lapidibus. Nam in horum temporum consulibus nominandis mire diligens est, ita ut neque cognomina, neque multiplicatorum honorum notas ullas praetereat, & L. Papirium biennio post consulem quinctum tradit. Quod non faceret, nisi hoc anno eum consulem quartum nominasset. Hoc ipsum (ut dixi) cum Glareanus non intelligeret, annum unum sine consulibus interseruit; L. autem Papirium, & Q. Publilium in insequentem annum transtulit. ita ut uno anno Liuium antecedat contra omnium monumentorum auctoritatem. EO INTENTIVS dictator in moenia hostium uersus, id bellum tanti ducere, quod urbem oppugnabat: securior ab Samnitibus agere, stationibus modo oppositis, ne qua in castra uis fieret. Eo ferocius adequitare Samnites uallo, neque otium pati.} Huius loci sensus, quem sibi ignotum esse Glareanus ait, hic est. Dictator ad oppugnationem urbis conuersus id opus tantũ pro bello habebat, quatenus oppugnabat. at ceteris in rebus nulla belli species erat. Nam a Samnitibus securus, stationibus tantum, ne qua uis in castra fieret, oppositis, erat. Quo fiebat, ut Samnites, cum se contemni putarent, ferocius obequitarent uallo castrorum, neque quietem agere possent. In ueteribus enim libris Obequitare legitur, non Adequitare. Post haec nouae orationis principium fieri debet, Et cum iam prope.

NEC (ut fit) ad ducis casum perculsa magis, quam irritata est multitudo omnis. qui circa erant in Aulium temere inuectum.} Vet.lib. Omnes, qui circa erant.

SORA ad Samnites defecerat interfectis colonis Romanorum.} Sic Diodorus libro XIX. σωρανοὶ τοὺς ἐνοικοῦντας κατασφάξαντες τοὺς παρ' αὐτοῖς ῥωμαίους συμμαχίαν ἔθεντο πρὸς σαμνίτας συνθῆκαι. ET SI homines iuuare uelint, iniqua loca sunt.} Vet. lib. Omnes. AD LAVTVLAS ancipiti proelio dimicatum est.} παρετάξαντο πρὸς τοὺς σαμνίτας περὶ τὰς καλουμένας λαυτούλας. CONSVLES M. Petilius, C. Sulpicius.} Poetelius, ex consulatu Capitolino. Diodorus, μάρκος πόπλιος. γάϊος σολπίκιος. at πόπλιος mendose. ARX ab hostibus capta est, defendite, ite.} Vet.lib. Ite, defendite. sic supra. Ite consules, redimite ciuitatem. & lib. VII. Irent, crearent consulem ex plebe. CONCVRSANTES per uiã.} Vet.lib. Per uias. EX HIS CCXXV.} Vet.lib. CCXXXV. AVSONA. & Minturnae, & Vestina urbes.} Vet.lib. alij Vestitia, alij Vestia. Ego Vescia, legendum puto. Nam Vescia, ut lib. IIX. dixi, Ausonum erat, auctore Stephano. VICIT tamen sententia, ut mitterentur coloni.} De Luceria colonia deducta in Apulia loquitur. De qua sic Diodorus in consulatu priore. οἱ δὲ ῥωμαῖοι συνιδόντες μὲν κατὰ τὴν ἀπουλίαν πράγματα τελέως ἀποβάλλοντες ἀποικίαν ἐξέπεμψαν εἰς λουκερίαν πόλιν ἐπιφανεστάτην τῶν ἐν τοῖς τόποις. DICTATOREMQVE quaestionibus exercendis dici placuit. C. Maenius dictus. Is M. Foslium magistrum equitum dicit.} Hos iterum ambos factos esse scriptum est in tabulis Capitolinis. De quibus sic Diodorus lib. XIX. ὁ δὲ δῆμος ἰδὼν δύναμιν τε ἱκανὴν ἐξέπεμψεν ἐπ' αὐτούς, καὶ στρατηγὸν αὐτοκράτορα γάϊον μαίνιον καὶ μετ' αὐτοῦ κατὰ τὸ πάτριον ἔθος μάρκον φούλβιον ἵππαρχον. τούτων δὲ τὰ πλεῖστα κακῶς κατασκευασθέντων οἱ καμπανοὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐπεχείρουν ἀγωνίζεσθαι. Ergo Diodorus dictatorem creatum rei in Campanos gerendae, non quaestionis in eos exercendae caussa ait.

CALAVIOS Ouium, Nouiumque.} Vet. lib. Ouum, Nouumque. sunt autem haec Calauiae gentis praenomina.

QVI usquam coissent, coniurassentue aduersus Romanum populum.} pro certo habeo legendum esse. Aduersus remp. nã subdit, Coitiones honorum adipiscẽdorum caussa factas, aduersus remp. esse. Et haec est trita loquendi forma. Error ex notis ortus, R.P. QVAESTORES idoneos eius criminis.} Vet.lib. Quaesitores. ut Vrgil. Quaesitor Minos urnam mouet. TVTOS a criminibus istis esse.} Vet. lib. Criminationibus. IIS ENIM a senatu mandata res est.} Vet.lib. Erat. 106

CVM

Cvm avdisset arcem Fregellanam a Samnitibus captam.} Q. Fabium Dictatorem bis cos. ad arcem Fregellanã rem gesſiſſe nõ C. Poeteliũ ſcribit Diodorus. De C. tamen Poetelio auctores ſunt ſcriptores Capitolini. Diodorus ſic lib. xix. τὸ δὲ λοιπὸν στρατόπεδον ἀναλαβὼν κόϊντος φάβιος, ὃς ἦν αὐτοκράτωρ ᾑρημένος τήν τε φρεγελλανῶν πόλιν εἷλε καὶ τῶν ἀλλοτρίως διακειμένων πρὸς τὴν ῥώμην τοὺς ἐπιφανεστάτους ἐξώγησε. Et freqventer ibi habitatur.} Vet. lib. Habitabatur. Svessa, & Pontia coloniae deductae ſunt.} Vet. lib. Sueſſam, & Pontiam. ſic lib. x. Soram atque Albam coloniae deductae. ſic Diodorus. ὁ δὲ δῆμος κατὰ νοῦν τῶν πραγμάτων αὐτῷ προχωρούντων ἀποικίαν ἀπέστειλεν εἰς τὴν νῆσον ποντίαν καλουμένην. Et in tertiam Caſinum ut deducerentur coloni s.c. factum eſt.} Vet. lib. alij habent. Et Minturna, & Caſinum ut deducerentur coloniae. alij Veternam & Caſinum. alij Interamnam, & Caſinum. Quae uoces in eam Gelenium traxerunt ſuſpicionem, ut, Et in tertiam Caſinum affirmarit eſſe legendum. & pro Deducerentur coloniae, Deducerentur coloni, ſubiecerit. Ego autem reſtituendum puto ita. Et ut Interamnam, & Caſinum deducerentur coloniae. Etenim Velleius li. I. poſt Sueſſam Auruncam coloniam deductam, cuius hoc loco meminit Liuius, Interamnam deductam eſſe ſcribit. & Liuius libro x. anno CDLIIX. ait. Samnites Interamnam coloniam Romanam, quae uia Latina eſt, occupare conati. neque tamen quo anno deducta colonia ſit ante dixit, niſi hoc loco tradiderit. Mouet etiam me loquendi forma, Deducere colonias uel colonos in Caſinum tertiam coloniam. Consvles M. Valerius, P. Decius.} M. Valerius hic non eſt Coruus, ſed M. Valerius Maximus, ut eſt in Capitolino horum conſulatu. Dictatorem C. Iunium Bubulcum dixit.} Lege ex auctoritate Capitolinarum tabularum: dictatorem C. Sulpicium Longum, is magiſtrum equitum C. Iunium Bubulcum dixit. Etenim ſatis apparet, errore librarij C. Sulpicij nomen deſiderari. neq. enim Liuius magiſtros equitum praetermittere ſolet. Censvra clara eo anno Ap. Claudij, & C. Plautii.} Pro C. Plautio L. Claudium edit Diodorus libro xx. C. Fabium Frontinus de aquaeductibus. C. Plautium Capitolini ſcriptores. Ob infamem, atque inuidioſam ſenatus lectionem.} Vet. lib. Atque ignominioſam. Egregie. Nam libertinorum filij lecti erant. Poticia gens.} Potitia. Graeci enim ποτίτιος.

107 In plauſtra ſomno uictos conijciunt. Vet. libro Vinctos. probe. Etenim niſi ſomno uincti fuiſſent, uinculis conſtringendi fuerant, quod Romam inuiti perducerentur. Pentrorvm Samnitium.} De Pentris Samnitibus item lib. xxii. Sed quem eſſe iam uirtuti Romanae inexpugnabilem locum?} Lege, Ecquem eſſe. & cum priore membro iunge ita. dummodo conniterentur uno animo inuadere hoſtẽ uictum acie, caſtris exſutum, ecquem eſſe iam uirtute Romanae inexpugnabilem locum? Sed loca difficilia hoſti quaeſita ipſos cum ſua fraude impediebant.} Vet. lib. Sed loca difficilia ab hoſte quaeſita ipſos cum ſua fraude impediebant. Ab oppvgnando Sutrio, quae urbs ſocia Romanis uelut clauſtra Etruriae erat.} Sutrium coloniam deductam a Romanis poſt annos VII, quam a Roma a Gallis capta eſt, ſcribit Velleius. Eãdem ἄποικον hoc anno uocat Diodorus, praeterea Liuius lib. XXVII inter colonias numerat. Nec quidquam eo anno rei memoria dignae apud Sutrium geſtũ eſt.} Vet. lib. Memoria dignum. Inter patricios magiſtratus, tribunosq.} Vet. lib. Tribunosq. pl. Nam et si tenuerit lex Aemilia eos cenſores, quorum in magiſtratu lata eſſet, quia poſt illos cenſores creatos eam legem populus iuſsiſſet, quodque poſtremum iuſsiſſet, id ius ratumq. eſſet; non tamen aut ſe, aut eorum quemquam, qui poſt eam legem latam creati cenſores, teneri ea lege potuiſſe.} Haec cauillatio hanc habet uim. Legem Aemiliam de annua & ſemeſtri cenſura tenuiſſe tantum cenſores eos, quorum in magiſtratu lata eſt. quia bis de illorum magiſtratu ſciuit populus, primum comitijs cenſorijs, ut cenſuram in quinquennium obtinerent, deinde legem ferente Aemilio dictatore, ut obtinerent in XIIX menſes. Itaque uideri latam legem illam in eos tantum cenſores, qui tum erant, non in eos, qui futuri erant. Hunc ſenſum non percipiens Glareanus, hic aliquot uerba intercidiſſe ſine cauſſa exiſtimat. Cvm centeſimus iam annus ſit.} Vox illa, Iam, habent hanc uim, ut centeſimum annum iam praeteriſſe ſignificet. ſic enim res habet. Quod intelliget, qui ſummam annorum concipiet. Vbi duae contrariae leges ſunt, ſemper antiquae abrogat noua.} Alij in manuſcriptis libris legi aiunt, ut Ferrarius. Antiquam abrogat noua. Interregno quinque diebus contentum fore.} Vet. lib. Quinque dierum.

108 Gens antiquior originibus huius urbis.} Potitiam intelligit, quae ante aduentum Aeneae Herculis ſacrum faciebat. ut ait lib. I. Nisi Aemiliae legi parueris, in uincula duci iubebo.} Vet. li. Te in uincula. Qvosdam etiam pedem referentes, fluctuantesque, & inſtabilem.} Vet. lib. Fluctuantemque, & inſtabilem aciem. Silva erat Ciminia, magis tum inuia, atque horrenda, quam nuper fuere Germanici ſaltus.} Caeſarem intelligit, qui, ut ait Florus, Germanos hoſtes Hercynijs quaeſiuit in ſiluis. Sed in ſaltus, & paludes omne genus diffugerat. & de bello Etruſco. Ciminius interim ſaltus in medio ante inuius plane quaſi Calydonius, uel Hercinius. Eos ipſos non ſignũ certum, non ducem ſequentes fundit Romanus, fugatosq. perſequitur.} Vet. lib. Fugatos eques perſequitur. Coortis undique Tuſcis, Vmbriſque opprimeretur.} Vet. lib. Vndique ab Tuſcis. Cvm haec in Etruria geruntur.} Vet. lib. Dum haec. Fabivs infeſtus priuatim Papirio erat.} Vet. lib. Infenſus. Sine reſponſo, ac mentione facta ſui, legatos dimiſit, ut appareret.}

Vet. lib.

Vet.lib. Ita legatos dimisit, ut appareret. ATQVE ei legem curiatam de imperio ferenti, triste omen diem diffidit, quod Sauciae curiae fuit principium.} Curiatis comitijs mandari consueuisse imperium ex eo intelligi potest, quod Liuius ait lib. VI. Curiata comitia rem militarem continent. & Cicero contra Rullum. Consuli si legem curiatam non habet attingere rem militarem non licet. & ad Lentulum. Appius legem curiatam ferre uult. Erant autem comitia Curiata, cum populus descriptus in curias suffragabatur. Nomina XXX. curiarum interciderunt. Festus Tifatae, & Titiae meminit, Liuius nūc Sauciae, quam praerogatiuam fuisse significat in imperio Papirio mandando. Me ut haec dicerem, coegit Glareanus, qui se non satis intelligere hunc locum inquit. CVM AB neutris proelium inciperetur.} Vet. lib. Inciperet.

NAM ET cum Vmbrorum exercitu acie depugnatum est.} Transit a bello Samnitum, ad res in Etruria cum Vmbris, & Etruscis gestas, adhibita particula, Nam. quod mirabile mihi cum uideretur, inspexi ueteres libros diligentius. Quorum alios ita habere inueni, ut uulgo legitur, alios ita: Nā & cum Vmbrorum exercitu acie depugnatum est, fusi tamen magis, quam caesi hostes, quia coeptam acriter non tolerarunt pugnam. Interea res in Etruria gestae. & ad Vadimonis lacum Etrusci. Tum intellexi caussam admirationis meae probabilem esse. Deesse enim huic trāsitioni haec uerba. Interea res in Etruria gestae, quae in ueteribus libris luxata erant. Itaque ita lege. Interea res in Etruria gestae. nā & cum Vmbrorum exercitu acie depugnatum est &c. & ad Vadimonis lacum Etrusci. coniungit enim Vmbrorum, Etruscorumque, ut ante bellum. Hinc temere Glareanus mendum esse putauit in uoce, Vmbrorum, quos Samnitum populos esse uoluit, & ad Samnitium bellum haec referenda esse. 109

AD VADIMONIS lacum.} Polybius libro secundo ὀάδμονα λίμνην uocat. CAMPANI AB superbia, & odio Samnitium, gladiatores, qui spectaculum inter epulas erant, eo ornatu armarunt, Samnitiumq. nomine appellarunt.} Hinc Cicero dixit pro Sextio. Et ergastulis emptos nominibus gladia torijs ornauit, & sortito alios Samnites, alios prouocatores fecit. & Lucilius, ut est apud Marcellum.

> Aeserninus fuit flacco ore una equidem
> Samnis, spurcus homo, uita illa dignus, locoq.
> Cum Pacidiano componier, optimus multo
> Post homines natos, gladiator qui fuit unus.

Erant etiam alia gladiatorum nomina, ut Thrax, Mirmillo, Retiarius. de quibus alij. PRAESTANTIORE, quam dictator uictoria.} Vet.lib. Praestantiore etiam, quam. IS PROFECTVS ad Nuceriam Allifates iam tum pacem petentes, quod uti ea cum daretur noluissent, aspernatus, oppugnando subegit.} Vet.lib. Is profectus ad Nuceriam Alphaternam, iam tum pacem petentes, quod uti ea cum daretur noluissent, aspernatus, eam oppugnando subegit. Ita autem legendum esse, aperte etiam docet Diodorus, qui scribit Sp. Nautio, & M. Popillio consulibus, ita. οἱ δὲ νουκερίαν τὴν ἀλφατέρνην οἰκοῦντες πεισθέντες ὑπό τινων τῆς ῥωμαίων φιλίας ἀπέστησαν. i. Qui Nuceriam Alphaternam incolunt a Romanis defecerunt. Itaque paullo ante Liuius dixit. Classis Romana a P. Cornelio in Campaniam acta, cum appulsa Pompeios esset, socij inde nauales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti. Est autem Nuceria in Campania IX millia passuum distans a mari, auctore Plinio. qui idem de Alphaternis populis mentionem facit. Neque uero hic Allifae locum habent, quas supra captas tradidit, neque postea defecisse adscripsit. Glareanus tamen Luceriam sine caussa emendat. VOLSINIENSIVM.} Vulsiniensium. ex Capitolinis triumphis.

IN AGRO Pipiniensi.} Scribe Pupiniensi. idest, qui erat in Pupinia. de qua dicam post. quod quid ea sit, se dicat Glareanus ignorare. VRBEM Romanam oppugnaturos minati sunt.} Vet. lib. Expugnaturos. MIRABILIA dictu.} Veteres libri, Mirabile dictu. VMBONIBVS, incussaq. ala.} Veteres libri, Vmbonibus incussa ala. L. POSTVMIVS, T. Minutius.} Ti. Minucius. tum ex fragmento consulatus Capitolini, tum etiam apertius ex Diodoro, qui τιβέριον μινύκιον edit. 110

TIFERNVM Postumius.} Tifernum cum sit in Vmbria opidum, miratur Glareanus hoc loco in Samnio poni, quod idem fit etiam sequenti libro. Ego uero utroque in libro Trifernum in omnibus ueteribus libris legi reperio. ALII HAVD dubie Samnites uictos, ac triginta inde millia hominum capta tradunt, alij aequo Marte discessum.} Malim in dubia inter auctores uictoria duo millia, quam triginta, ut Diodorus scribit. στρατιώτας δὲ ἐζώγρησαν ὑπὲρ τοὺς δισχιλίους.

SAMNITIVM imperator Statius Gellius.} Diodorus uocat γέλλιον γάϊον. BOVIANVM, ubi postero die coeptum oppugnari, breui capitur.} Miratur hoc etiam loco Glareanus, Bouianum, quod anno CDXLIII supra expugnatum traditur, idem hoc anno iterum, sine ulla defectionis mentione, captum a Liuio scribi. ne miretur, Diodorus admonet, qui Bolam, non Bouianum captum ait libro uigesimo, ubi res gestas his consulibus edit. τῶν δὲ ὑπάτων δ' ἀμφοτέρων ἑλόντων πόλιν βῶλαν γέλλιος ὁ γάϊος ὁ τῶν σαμνιτῶν ἡγεμὼν ἑάλω μετὰ στρατιωτῶν ἑξακισχιλίων. SORA, Arpinum, Consentia recepta ab Samnitibus.} Vet.lib. Censennia. Diodorus Serenniam edit. libro uigesimo. οἱ δὲ ὕπατοι τῶν συμμαχίδων πόλεων τὰς ἀλιφὰς ἀνεκτήσαντο σώραν, ἀρπίνας, καὶ σερέννιαν. Consentia certe locum non habet. Qua de re laborat Glareanus. P. SVLPICIO Auerrione.} Sauerrione ex tabulis Capitolinis. VNVM & quadraginta opida intra dies triginta omnia oppugnando ceperunt.} Vet.lib. Dies quinquaginta. atq. 111

ita

Ita etiam Diodorus libro uigesimo. ἐχειρώσατο μ πόλεις ἐν ἡμέραις πάσαις ν. Marrvcini, Marsi, Peligni, Ferentini.} Supra ostendi legendum esse Freutani. Eadem menda est apud Caesarem libro primo de bello ciuili. Per fines Marrucinorum, Ferentinorum, Larinatium in Apuliam peruenit. Diodorus item libro uigesimo. Cum Marrucinis, Marsis, Pelignis amicitiam & societatem initam pariter scribit. Cvm apparereт aedilibus, fieriq. se pro tribu aedilem uideret, neque eius accipi nomen, quod scriptum faceret. Vox, Eius, non est in ueteribus libris. sic Piso apud Gellium de eodem. Cn. Flauius patre libertino natus scriptum faciebat. isq. in eo tempore aedili curuli apparebat, quo tempore aediles subrogantur. Eumq. primae tribus aedilem curulem renunciauerunt. at aedilis, qui comitia habebat, negat accipere, neque sibi placere, qui scriptum faceret, curulem aedilem fieri. Cn. Flauius dicitur tabulas posuisse, scriptu sese abdicasse. Isque aedilis curulis factus est. Factum porro esse cum Q. Anicio Praenestino scribit Plinius libro trigesimo tertio, capite primo. Hic autem non C. Flauius, ut uulgo, sed Cn. dicitur in ueteribus libris apud Diodorum, apud Ciceronem in epistolis ad Atticum, & apud Pisonem. ex quo perspici potest etiam hoc loco Cn. Flauium esse scribendum. Porro autem, pro tribu aedilem fieri, est a prima tribu aedilem renunciari, ut ait Piso. Ab eodem institutum dicitur, ut equites Idibus Quinctilibus transueherentur.} Idem ijsdem uerbis tradit Valerius. Ceterum id significare uidetur, de quo Plutarchus in Pompeio; ad sedentes in foro censores, unumquemque equitem equum suum adduxisse, & de stipendijs legitimis confectis interrogatos rationem ijs reddidisse. ita. τότε προεκάθηντο μὲν οἱ τιμηταὶ γέλλιος, καὶ λέντλος ἐν κόσμῳ, καὶ πάροδος ἦν τῶν ἱππέων ἐξεταζομένων. ὤφθη δὲ πομπήϊος ἄνωθεν ἐπ' ἀγορὰν κατερχόμενος τὰ μὲν ἄλλα παράσημα τῆς ἀρχῆς ἔχων, αὐτὸς δὲ διὰ χειρὸς ἄγων τὸν ἵππον. εἶτα ὁ πρεσβύτερος ἠρώτησε, πυνθάνομαί σου ὦ πομπήϊε, εἰ πάσας ἐστράτευσαι τὰς κατὰ νόμον στρατείας. Ceterum de censura Ap. Claudij huius copiose Diodorus lib. xx.

IN. EPITOMEN. LIBRI. X

Lex de prouocatione ad populum a Valerio consule tunc primum lata est.} Turpem mendam tolle ex ueteris libri fide. Et, a Valerio consule tunc tertium lata est, restitue. id enim scribit Liuius. Primus autem legem de prouocatione tulit anno CCXLV P. Valerius Poplicola, deinde anno CCCIV. L. Valerius Potitus. nunc demum tertium M. Valerius Coruus. Aniensis, & Tarentiana.} Terentina. Q. Fabio ducibus.} Vet. lib. Q Fabio consulibus ducibus. Qvi iureiurando adstrictus fuerat, quo maiore constantia uirtutis in aciem descenderet.} Vet. lib. Qui iureiurando obstrictus, quo maiore constantia uirtutis pugnaret, in aciem descenderat. probe.

IN. LIBRVM. X

Soram, atque Albam coloniae deductae.} Soram, atque Albam colonias duas deductas esse decennio post Interamnam tradit etiam Velleius. Itaque uidendum est, quid sit quod Liuius anno CD XXXIX lib. priore Sorae coloniae meminerit. ubi ait. Sora ad Samnites defecerat interfectis colonis Romanorum. & post de eadem. Ad recuperandam coloniam.

M. Livio Dentro, & C. Aemilio consulibus.} Scribe, M. Aemilio, ex Diodoro, & ipsomet
F12 Liuio, qui hunc eundem magistrum equitum hoc anno M. Aemiliũ uocat. Vt tvmvltvs eius caussa dictator diceretur C. Iunius Bubulcus cum M. Titinio magistro equitum profectus primo congressu Aequos subegit.} Vet. lib. Dictator diceretur C. Iunius Bubulcus. Is cum M. Titinio magistro equitum profectus. Tvrias urbem in Salentinis, ui cepit.} Vet. lib. Thurios. opidum est in Sallentinis, quod auctore Stephano Thurij, Thuriae, & Thurium dicitur. Itaque Liuius paullo post Thuriae redditae. Sallentini, duobus ll, scribendi. ut post dicam. Illirici.} Vet. lib. & Capitolini triumphi, Illyrij. Ibi expositis paucis, qui loca explorarent, cum audissent tenue praetentum litus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint irrigua maritimis aestibus, agros haud procul cãpestres cerni, ulteriora colles uideri esse; ostium fluminis praealti, quo circumagi naues in stationẽ tutam uidisse (Meduacus amnis erat) eo inuectam classem subire aduerso flumine iussit.} Hoc in loco ualde laborat Glareanus, ut aliquorum uerborum ordinem reperiat, neq. sese explicare potest. Est autem locus ualde memorabilis propter situm urbis huius, quae post in aestuario, de quo loquitur, condita est. Interpungitur autem, & legitur in ueteribus libris hoc modo. Ibi expositis paucis, qui loca explorarent, cum audisset, tenue praetentum litus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint irrigua aestibus maritimis, agros haud procul proximos campestres cerni, ulteriora colles, inde esse ostium fluminis praealti, quo circumagi naues cum in stationem tutam uidisset (Meduacus amnis erat) eo inuectam classem subire aduerso flumine iussit. Est autem ita accipiendum. Cleonymus cum audisset haec ab exploratoribus, itemq. cum alia uidisset, ita fieri iussit. Simvl Marsos agrum ui tueri, in quẽ colonia Carseoli deducta erat.} Aliquot libri habent. Simul a Marsis. Quo fit, ut putem legendum esse: Simul a Marsis agrum ui teneri. Nam sequitur: Proelio uno Marsos fundit. Carseolos coloniam biennio post Albam, & Soram, deductam scribit Velleius. Cur autem Liuius hanc deductam quadriennio

nio post etiam repetat, ut de Sora ante admonui, caussa incerta est. M. AEMILIVM Paulum.} Paullum scribi duobus ll Capitolini lapides, & nummi argentei docent. MILIONIAM, Plestinam.} Glareanus miratur Milionia, & Plestinam hic Marsorum opida dici, quorum illud paullo post Samnitium esse traditur, hoc uero libro IX inter Samnitium etiam opida numeratum est. nec iuste miratur. Nam Samnitium opida sunt Milonia, & Plistia, Marsorum uero Milionia & Plestinia. ut post etiam dicam ex ueterum librorum, & Stephani auctoritate. EO ET hostes secuti, quamquam ex re bene gesta.} Vet. lib. Et quamquam. QVO MAGIS festinantes uidet dictator.} Vet. lib. festinantes ire uidet. ET SVPER alios alij nunciant.} De Romanis intelligendum, non de Etruscis. Itaque noua periodus instituenda est. CETERVM satis fretus esse etiam nunc tolerando certamini legatum.} Vet. lib. Ceterum fretus satis esse etiam nunc. AGGER pondere suprastantium in fossam procubuit.} Vet. lib. Super stantium. PER INTERREGEM ea comitia facta.} Probo magis, Habita, quod est in Vet. lib. Q. APVLEIO.} Appuleio. ex Capitol. tabulis.

QVA NON infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis.} Vet. lib. Qua non infimam modo plebem. ROGATIONEM promulgarunt.} Vet. lib. Rogationem ergo promulgarunt. 113

VT TRES antiquae tribus Ramnenses, Tatienses, & Luceres.} Has libro primo uocauit centurias, quas nunc tribus nominat. Easdem tamen & Plutarchus in Romulo, & Pedianus, & Festus tribus uocant. PRO LEGE Licinia quondam.} De hac libro sexto tradidit. SEV Ap. Clausum, seu Ap. Claudium mauultis.} Supra ostendi legendum, Seu Actium Clausum. SEMPER ista audita sunt eadem, penes uos auspicia esse, uos solos gentem habere.} De patricijs loquitur, qui soli se gentem habere gloriabantur, quod est idem, atque gentiles esse. sic enim definit Gentiles in Topicis Cicero ex Scaeuolae sententia: Gentiles sunt, qui inter se eodem nomine sunt, qui ab ingenuis oriundi sunt, quorum nemo seruitutem seruiuit, neque capite deminutus est. Eiusmodi uero esse se patricij profitebantur, quod Romulus tales legisset, idest, qui patrem, gentemque haberent. nam paullo post patricios interpretatur, qui patrem ciere possent, id est nihil ultra, quam ingenuos. Itaque lib. VI. Ap. Claudius ita loquitur. An hoc si Claudiae familiae non sim, sed unus Quiritum quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, & uiuere in libera ciuitate sciam, reticere possim. Post autem haec laus gentilitatis cum plebeijs etiam communicata est, ut hoc loco Decius argumentatur. EN VMQVAM fando audistis.} Vet. li. En Romae umquam fando audistis. QVI PATREM ciere auumque possent.} Voces, Auumque, inducendae sunt: neque enim reperiuntur in Vet. lib. neque uero desiderantur. Patriciorum enim tradit etymologiam. eosque dictos ait, qui patrem ciere possent. Quod etiam Dionysius, & Plutarchus in Romulo prodidit. Qui uero, Auũ, addiderunt, id credo ea moti ratione fecerunt, quod subdit. Consulem iam patrem ciere possum, auumque iam poterit filius meus. Cuius orationis hic est sensus. Si patricij sunt, qui patrem ciere possunt, ego certe patricius, qui patrem consulem, multoque magis filius meus, qui patrem, & auum ciere consulem potest. VTI ROGATIS iubendam censeo.} Supra ostendi, Vti rogas, legendum esse. PORCIA tamen lex sola.} Vet. lib. Porcia inde lex. SI QVIS aduersus ea fecisset, nihil ultra, quam improbe factum adiecit. id quod, qui pudor tum hominum erat, uisum credo uinculum satis ualidum legis. nunc uix seruo ita minetur quisquam.} Quidam legunt, serio. quod non probo. significat enim, cum seruis minantur, grauius minari, quam ut dicant, improbe fecisse. malum enim minabantur. ut libro IV. Audistis Quiritis sicut seruis malum minantem militibus?

SVLPITIO Auerrione.} Sulpicio Sauerrione. ex Capitolinis lapidibus. EODEM anno ab Etruscis aduersus indutias paratum bellum.} Indutiae datae fuerant in biennium Liuio, & Aemilio consulibus extremo anno CDLI. At hoc anno, qui est CDLIV aduersus indutias parant bellum. recte. non enim biennium completum est. neque enim annus, quo datae sunt, numeratur. Hoc dixi, ut defenderem a Glareani calumnia Liuium.

M. VALERIVM consulem omnes sententiae,} Hic est M. Valerius Coruus, qui anno priore V, hoc uero VI consul creatus est, Plutarcho, Liuio, & Cicerone, & Suetonio auctoribus. PECVNIAM 114 ingentem sine labore, ac periculo paratam.} Vet. lib. Partam. VT NEMO extra munimenta egredi auderet.} Veteres libri, Munitiones. IN AGRVM Aequicolorum deducta. Vet. lib. In agro Aequicolarum. Recte utrumque. sic enim in epitoma lib. XIX. Colonia deducta in agro Sallentino Brundisium. & libro XX. Coloniae deductae in agro de Gallis capto Cremona, & Placentia. Aequicolarum, autem ab Aequicola scribendum, unde Virgilius, Duris Aequicola glebis. neque enim audiendus est Gelenius, qui Plinium scribentem Carseolanos esse Aquicolarum, Aequicolorũ emendat, atque deminutiuum esse ait. LEGEM recitari iussit, qua intra decem annos eundem refici consulem non liceret.} Haec lex lata est anno CDXII C. Marcio, Q. Seruilio consulibus. ut ait Liuius libro VII extremo. Ea uero nunc tenetur Q. Fabius. nam tertium consul fuerat anno CDXLV. Hic autem annus, quo quartus ei defertur consulatus, est CDLIV. Legis autem haec erat sententia, ut nemo postquam consul fuisset nisi exactis decem annis reficeretur, ita ut inter duos consulatus anni X interessent, qui inter tertium & quartum Fabij consulatum numerari non possunt. Quod cum ita sit, ergo

merito

inerito contemnenda sunt ea, quae a Glareano cõtra Liuium hoc in loco sunt dicta: De Scipione enim quod ille opponit suo loco respondebo. AB SVTRIO, & Nepete.} Nepet. ut ante dixi.

NON fefellere ad Tifernum.} Trifernum. ut ante. SIVE quia ex omnium.} Vet. li. Seu quia ex omnium. sequitur enim alterum membrum: Seu quia discrimen. ET IPSOS nominatim iuuenes pari comitate utrumque nunc laudibus, nunc promissis onerat.} Vet. lib. Vtcumque. AVERSOQVE hosti ab tergo repente se ostendere.} Vet. lib. Et aduerso hosti.

115 NI SECVNDA acies iussu consulis in primum successisset.} Vet. lib. In primam. NON VERO tantum metu terruere.} Vet. lib. Non uero metu tantum. CAPTI trecenti ferme, & uiginti.} Vet. lib. Capti ad trecentos ferme, & triginta. NI P. Decius consul.} Vet. lib. Ni P. Decius consul alter. NEC VALLI tantum, ac fossarum uestigia relicta, sed multa illis insigniora monumenta uastitatis circa, regionumque depopulatarum.} Vet. lib. Sed multo illis insigniora monumenta uastatis circa regionibus, depopulatisque. CVM PRIMO uocatae Q. Fabium dicerent omnes centuriae.} Primo uocatae centuriae dicebantur, quae primo post praerogatiuas uocarentur. Nam sic paullo post loquitur: Eumque & praerogatiuae, & primo uocatae omnes centuriae consulem cum L. Volumnio dicebant. Ex quo conuincitur in ueteribus libris esse mendose; Cum primo uocatum Q. Fabium.

FABIVS primo de se eadem fere.} Vox, Primo, non est in ueteribus libris.

MAIESTATEMQVE pristinam tum honori, tum patricijs gentibus redderet.} Id fore putabat nobilitas, si duo, ut ante, patricij consules facti fuissent. AD MVRGANTIAM, ualidam urbem.} Stephanus μοργέντιον πόλις ἰταλίας. λέγεται καὶ μοργή τις. τὸ ἐθνικὸν μοργεντῖνος. AD ROMVLEAM urbem.} De hac sic Stephanus. ῥωμυλία τῶν ἰ. ἰταλίας σαυνιτῶν πόλις. τὸ ἐθνικὸν ῥωμυλιάτης. CETERVM ibi plus laboris, ac periculi fuit. & defensa summa ui moenia sunt.} Vet. lib. Nam & defensa. SED alterius P. Volumnij.} L. Volumnij ex ipsomet Liuio, & Capitolinis tabulis. CETERVM magis eo profectum est, quod.} Vet. lib. Eo magis.

116 IBI LONGIORES orationes habitae in eãdem ferme sententiam, in quam inter paucos certatũ uerbis fuerat.} Vet. lib. In quam paucis ante certatum uerbis fuerat. recte. icc irco enim ait longiores nunc orationes habitas. IN CAMPANIAM, Falernumque agrum transscendunt. Vet. lib. In Campanum, Falernumque agrum. Per Vestinos in Campanum, Falernumque agrum transscendunt.} Vescinos legendum est, a Vescia opido in his locis, ut alibi dixi. nam Vestini Sabinos attigerunt, nõ Campanos. sic paullo post, Vestinum, & Falernum agrum. item: In saltu Vestino Falernum contingente, lege Vescinum, & Vescino. CALOENVM agrum.} Calenum, sine diphthongo ex Capitolinis triumphis, & Graecis, καληνός. PRAEDAM, Praedaeque custodes exire, ignobile agmen.} Vet. lib. Immobile agmen. Vere. nam subdit. Samnites praeda impediti. STATIVM Egnatium ducem.} Vet. lib. Statium Minatium. QVOD fuerat dies decem octo.} Vet. lib. Per dies decem, & octo.

ADVERSVS quattuor populos duces consules illo die deligi meminissent.} Vet. lib. Duos consules. optime. Quattuor enim populos duobus consulibus opponit. QVI haud dubie tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum.} Ludit in uocibus Ductor, & Dictator. AD COLLEGAM P. Decium poscendum, id senectuti suae adminiculum fore.} Vet. lib. Hunc senectuti suae.

117 ESSE praeterea uiros natos militiae.} Vet. lib. Gnaros militiae. Vere. nam sequitur oppositum: Ad uerborum, linguaeque certamina rudes. sic supra: Gnaros Oscae linguae. CONSVLES creati Q. Fabius, & P. Decius, Ap. Claudius praetor, omnes absentes.} Non est praetereundum hoc in loco, quin dicendi genus hoc, quod multos saepe, in primis autem Glareanum torsit, explicetur. Id est, quid sit apud Liuium, Absentem consulem, aut praetorem creari. non enim eum significat tantum, qui abest ab urbe, sed etiam, qui cum in urbe sit, abest a campo, in quo tamen comitia creandi magistratus caussa habeantur. Sic loquitur lib. IV. Plebs tribunos plebis Sex. Tempanium, A. Sellium absentes fecit. hos uero ex castris in urbem cum consule reuersos paucis ante uersibus tradidit. & hoc libro supra. Consul ex dictatura factus M. Valerius. Non petentem, atque adeo absentem creatum tradidere quidam. sic hoc loco. Q. Fabius, & P. Decius facti consules sunt, cum in campo non adessent, Ap. Claudius praetor, cum non solum in campo, se ne in urbe quidem tum, sed in Etruria uersaretur. Hoc autem ita esse aperte docet Dionysius lib. IX. de Ap. Claudio consule absente facto, i. ut ipse interpretatur qui in campum non descenderat, ἄποντα κλαύδιον πολλὰ ἀντείποντα, καὶ οὐδ' εἰς τὸ πεδίον ἐλθεῖν θελήσαντα εἰς τῶν ἀρχαιρεσιῶν, οὐδὲν ἧττον προεβάλοντό τε, καὶ ἐψηφίσαντο ἀπόντα ὕπατον.

PVBLICE uinum, ac thus praebitum.} Vet. lib. Ac thus sacrificijs praebitum. QVAM arborem conseruisset.} Vet. lib. Seruisset. VT QVOD populi sit, populus iubeat potius, quam gratificentur.} Sic locutus est Pedianus in orat. pro Cornelio. Promulgauit legem, ne quis, nisi per populum legibus solueretur. eamque tulit inuitis optimatibus, qui uel pauci gratificari solebant. sic enim legendum est, non Paucos, ut uulgo legitur. nam ante praecelsit. eaque ipsa senatusconsulta per pauculos admodum fiebant. QVI nomina dederitis, mecum ducam.} Vet. lib. Dederint.

AD OPIDVM Abarnam.} Vet. lib. Adharnaham. AD CLVSIVM, quod Camars olim appellabant.}

pellabant.} Hinc Polybius lib.II.σαυνῖται καὶ γαλάται παρετάξαντο ῥωμαίοις ἐν τῇ καμαρτίων χώρᾳ. Quos Polybius Camartinos uocat, eos Clusinos esse intelligendum est. MINVS quinque millia peditum, equitumque cum Fabio uenisse.} Vet.lib. Equitumque mille cum Fabio. Recte, minor enim numerus equitum debet esse, quam peditum.

L. POSTVMIVS Megillus.} Vet.lib.& lapides Capitolini, L. Postumius Megellus. 118

SAMNITI, Gallisque delegata pugna.} Vet.lib. Samnitibus, Gallisque. ETRVSCOS ex agro Sentinate ad suos fines tuendos mouit.} Polybius lib.II. ubi de hac re loquitur. Καὶ συμβαλόντες πᾶσι τοῖς στρατοπέδοις ἐν τῇ σεντινατῶν χώρᾳ πρὸς τοὺς προειρημένους, τοὺς μὲν πλείστους ἀπέκτειναν.

CAELESTIVM, infernorum iras.} Vet.lib. Infernorumque. CORNELIVS Scipio, & C.Marcius.} Vet.lib.L.Cornelius Scipio.

ET in Etruria per eos dies.}. Vet.lib.Per eosdem dies. RES ex sententia gestae. & praeter ingentem } Vet.lib. Nam praeter ingentem. PEDITVM quadraginta millia CCCXXX, equitum sex,& quadraginta millia.} In quibusdam libris est. Equitum sex millia. Recte. non enim equitum numerus numerum peditum superare debet. L. VOLVMNIVM proconsulem ducem consulibus, exercitumque eius legionibus consulum adijciunt. Vox, Ducem, non est in plerisque libris ueterib. & inducenda est. Nam sine ea praeclare stat ἀντίθεσις. Adijciunt proconsulem consulibus, & exercitum pro consulis legionibus consulum. IN TIFERNVM montem.} Trifernum. ut ante. ET PARTE alia in Esetrunium, quaeque Vulturno adiacent flumini, descendere. } Vet. lib. Et parte alia in Aeserniacum, quae Vulturno adiacet flumini. ut agrũ Aeserniae intelligat opidi Samnitiũ. AGRVM Vestinum, Formianumque.} Lege, ut supra, Vescinum. L. VOLVMNIVS proconsul sequeretur.} Vet.lib.Pro consule. SVPERSVNT etiam nunc Samnitium bella, quae continua per quartum iam uolumen, annumque sextum, & quadragesimum a M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus. Rotundus numerus erit, si annus consulum Valerij, Cornelijque numerabitur, idest si anni extremi non negligentur. neque uero aliter loqui potest, cum dicat, Bella agimus per annum XLVI. alibi, ut ostendam, primum annum non numerat. L. POSTVMIVS Megillus.} L.Postumius Megellus. ut ante. ATTILIVS.} Atilius, Veteres libri, & Capitolini lapides. VELVT ex composito ibi obuium habuere hostem.} Veteres libri plerique, habuit. & recte. refertur enim ad uocem, Atilius. SAMNITES prohiberentur.} Venustior est prisca lectio. Samnitem prohiberent. Cuius hic est sensus. Romani ibi obuium habuerunt hostem Samnitem, ubi & intrare, nedum uastare Samnitium agrum ipsi prohiberentur, & egredi in fines populi Ro. Samnitẽ prohiberent. Deinde nouae periodi faciendum est initium. Cum castra castris. QVAM aedilis curulis ex multaticia pecunia faciendam curauerat, dedicauit.} De L. Postumio Megello consule loquitur, quem in aedilitate aedem Victoriae faciendam curasse ait. cum supra tamen huius aedilitatis nulla mentio sit. neque hoc librorum uitio. Est enim hoc Liuio familiare, ut magistratus alicuius, aut legis, aut rei, non anno illo, quo de ea actum est, uerum multos post annos mentionem inferat. Quae res saepe angit Glareanum, ut in lege Oppia abroganda, quam numquam ante latam esse scripserat, lib. XXXIV. POSTVMIVS Milioniam oppugnare adortus.} Vet.lib.Miloniam. Item Stephanus μιλωνίαν urbem esse Samnitium clarissimam scribit.

AB HORA quarta usque ad octauam ferme horam.} Vet.lib. Ab hora quarta diei ad octauam. 120

HOSTEM in castra uenturum, nisi illi extra exissent.} Vet. lib. Nisi ipsi. ARMATIS ac dimicantibus dubiam uictoriam esse.} Turpe mendum sensum attendentes tollimus. ita. Haud dubiam uictoriam esse. siquidem altera, quae sequitur pars ἀντιθέσεως id ostendit. Qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut seruitutem patiendam. TVM uero consul indignum facinus esse uociferari.} In manuscriptis est. Tunc, Enimuero, consul, indignum facinus esse uociferari. Est autem Enimuero uox indignationis, & dolori exprimendo aptissima. sic libro VI. Enimuero indignum facinus uideri. & libro XXII. Tum Metilius id enimuero ferendum esse negat: & libro XXXIX. Enimuero, inquit consul, ferri iam ludificatio ista non potest. PROCEDVNT aduersus hostem nec spe, nec animo certiorem.} Vet. lib. Fortiorem. Egregie. Nam de Romanis dixit, Maesti, ac prope uicti. PROCVRRERANT Samnites.} Vet.lib.Procurrerunt. NVMERVS fuit septem millia CCC.} Vet.lib. Septem millium, ac ducentorum. NVMERVS relatus septem millia trecenti.} Vet.lib. Septem millium & ducentorum. L. HORATIVM, M.Valerium consules.} M.Horatium, L.Valerium. fuerunt enim anno CCCIII ab urbe condita. Liuius, Dionys. Cassiod.

NOVA lege, ut qui Iuniorum non conuenisset ad imperatorium edictum, quique iniussu abisset, caput Ioui sacratum erat.} Vet.lib. Sacratum esset. IBI EX libro uetere linteo lecto sacrificatum sacerdote Ouio Paccio quodam.} Sunt, qui ambigant, Lecto, ad librum ne, an ad sacerdotem referendum sit. Mihi non est dubium, quin ad librum referatur. hic enim est sensus. In eo linteis contecto loco ex ueteris libri lintei lectione sacrificatum est, Ouio Paccio quodam sacerdote rem diuinam faciente. TVM in loco circa omni contecto arae in medio.} Paullo ante hunc locum linteis contectum dixit. In hoc ergo loco iam undique clauso erant arae in medio, uel, ut Festus ait, 121

cta. Eis dictum, ut uir uirum legeret.} Vet.lib. Eis edictum. sic supra lib. ix. Etrusci lege sacrata coacto exercitu, cum uir uirum legisset.& Virgil.xi.Legitque uirum uir. Ea legio linteata ab integumẽto consaepti, quo sacrata nobilitas erat, appellata.} Vt Saeptũ, sic Consaeptum dicitur, qua uoce usus est & Varro,& Columella. Vocat autem cõsaeptum, locum undique saeptum cratibus, qui quod linteis erat contectus, linteatae legioni dedit nomen, quae ibi conscripta est. Quare Festus ait. Legio Samnitium linteata appellata est, quod Samnites intrantes singuli ad aram uelis linteis circumdatam, non cessuros se Romano militi iurauerunt. Papirius nouo exercitu (ita decretum fuerat) scripto.} Vet.lib. Ita enim decretum fuerat. Auream olim, atque argenteam Samnitium aciem a parente suo occidione occisam.} De hac re lib.ix. Duo exercitus erant. Scuta alterius auro, alterius argento caelauerunt. Datum hoc nomini.} Vet.lib. Datum hoc forsan nomini. Exeunti iam in aciem.} Vet.lib. Iam forte in aciem. C.cedicium, & Treboniũ.} Vet. lib. C.Caedicium,& C.Trebonium. Promovent & Samnites signa, insequitur acies ornata, armataque.} Ornatam uocat Linteatam legionem, cui dixit arma fuisse insignia data, ut inter ceteros eminerent, ea fuit xvi milliũ. Armatam alteram uocat xx millium, quam post linteatam conscriptam esse dixit.

822 Vt parvo admodum plures caperentur.} Vet. lib. Paruo admodum numero plures.

Neqve obsidio, neque bellum ex aequo erat.} Papirius, inquit, ad Saepinum difficilius bellum gessit. Etenim saepe in acie, saepe in agmine, saepe circa ipsam urbem aduersus eruptiones hostium pugnauit. Neque uero aut obsidendi, aut dimicandi facilis,& expedita ratio erat, quod Samnites non minus acriter armis moenia sua defenderent, quam ipsi se muris tutarentur. Quod autem ait, In agmine, in itinere faciendo intelligit. Haec dixi, quia Glareanus uitium subesse suspicatur sine caussa.

Transiere, ac transuecti.} Vet. lib. Transuecti sunt. Aeris grauis transuecta uicies centum millia,& quingenta triginta millia.} Vet.lib. Aeris grauis magna uis transuecta, uicies centies millies,& quingenta triginta millia. Sic etiam lib.xxvi. Et auri, argẽtique relata ad imperatorem magna uis. Minvs duo millia capti.} Vet.lib. Capta. In Etruria Troilium.} Trossulum. Plin. lib.33.cap.2.

823 Servilio Tullo.} Ser.Tullio. Plutarchus in libro de Fortuna Romanorum, cum multarum aedium Fortunae a Ser. Tullio dedicatarum meminerit, Fortis tamen Fortunae ab eo dicatae non meminit. De ea tamen scriptum est apud Varronem libro v. de Lingua Latina. Censa capitum millia ducenta sexaginta duo.} Et Liuiani, & epitomarum manuscripti libri, Septuaginta, habent. Censores uicesimi sexti a primis censoribus, lustrum undeuicesimum fuit.} In Capitolinis fragmentis hoc lustrum tricesimum esse scriptum est. Varietatis caussa est, quod Liuius decem lustra ante censores creatos acta praeterire uidetur. Numerus etiam hic censorum negligentiam eius arguit in tradendis ante censoribus. neque enim qui ab eo supra editi sunt hanc summam conficere possunt.

IN. EPITOMEN. LIBRI. XI

Eoqve insulam Tiberis egresso, eodem loco sedes Aesculapij constituta est.} Castiga ex fide Vet.lib. Aedes Aesculapio consecrata est. Nam Festus etiam libro ix. inquit. In insula Aesculapio facta aedes fuit, quod aegroti a medicis aqua maxime sustententur. & Valerius libro primo. At in ripam Tiberis egressis legatis, in insulam, ubi templum dicatum est, transnauit. Plebs propter aes alienum,& graues & longas seditiones ad ultimum secessit in Ianiculum.} Vet.lib. Post graues, & longas seditiones. Nam Augustinus etiam libro iii.cap. xvii de ciuitate Dei ita loquitur. Post graues & longas Romanas seditiones ad ultimum plebs in Ianiculum hostili diremptione secessit.

Vnde a Q. Hortensio dictatore deducta est.} De hoc dictatore sic Plinius libro xvi. cap. x. Q. Hortensius dictator, cum plebes secessisset in Ianiculum, legem in Esculeto tulit, ut, quod ea tulisset, omnes Quirites teneret. Idem scribit Gellius libro xv.cap.xxvii. Idem est libro primo Institutionum Iustiniani. Hac de re supra dixi in librum octauum. Coloniae deductae sunt Castrum, Sena, Hadria.} De Sena per hos annos in agro Gallorum deducta, Polybius lib. ii.

Volsinienses.} Vulsinienses, lapides Capitolini.

IN. EPITOMEN. LIBRI. XII

L. Caecilivs praetor.} Hunc Caecilium praetorem Orosius, & Augustinus lib. iii. cap. xvii, uocant. Polybius libro ii. Λεύκιον στρατηγὸν nominat. in eiusque occisi locum suffectum esse M'. Curium. Dvce, qui praeerat classi, occiso.} Vet.lib. Duumuiro, qui praeerat classi. Duumuiri autem nauales creari primum coepti sunt anno ab urbe condita cdxliii. Brvtios.} Brvttii duobus tt in Capitolinis lapidibus scribuntur. itemque in nummis argenteis, quos perantiquos pater habet tuus, cum his litteris ΒΡΕΤΤΙΩΝ. praeterea Eustathius in Dionysium docet, omnino

Βρέττιοι

βραθῶν διὰ δύο τ esse scribendos. Cum in praesidium Rheginorum legio Campana cum praefecto Decio Iubellio missa esset.} Polybius lib. I. hunc Δέκιον καμπανὸν uocat.

IN. EPITOMEN. LIBRI. XIII

Valerius Leuinus.} Laeuinus, ex Capitolinis lapidibus a Laeuo, ut Crassinus a Crasso, Albinus ab Albo. Plutarchus in Pyrrho mendose λαβῖνον habet, pro λαιβῖνον. C. Fabricius missus ad eum, ut.} Vet. lib. Missus ad eum a senatu, ut. Cyneas legatus.} Cineas. sic enim Plutarchus in Pyrrho. sic Suidas, κινέας. Iamdiu a consilijs publicis abstinuerat.} Vet. lib. Consilijs publicis se abstinuerat. P. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit.} Vet. lib. Cn. Domitius. Quod placet. est enim Cn. Domitius, qui per haec tempora cum P. Dolabella consul fuit. praeterea Publij praenomen nusquam alias in Domitia gente reperi. ut autem C. Marcius Rutilus primus e plebe censor fuit, auctore Liuio, sic Cn. Domitius primus e plebe censor lustrum condidit.

Cum Carthaginiensibus quarto foedus renouatum est.} Huius foederis meminit Polybius libro tertio. τελευταίας ποιοῦνται συνθήκας ῥωμαῖοι κατὰ τὴν πύῤῥου διάβασιν πρὸ τοῦ συστήσασθαι τὸν καρχηδονίων τὸν περὶ σικελίας πόλεμον. Is, qui ad eum a Pyrrho transfugerat.} Hunc alij Timocharem, alij Niciam appellarunt. auctor Gellius lib. tertio, cap. octauo. 124

IN. EPITOMEN. LIBRI. XIV

Curius Dentatus, cum delectum haberet, eius, qui citatus non responderat, bona uendidit.} Vet. lib. Bona primus uendidit. Hac de re sic Varro, ut est apud Marcellum. Manius Curius consul in Capitolio cum delectum haberet, nec citatus in tribu ciuis respondisset, uendidit tenebrionem. Valerius & bona, & ipsum, qui citatus erat, uenijsse a Curio scribit lib. VI. cap. III. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reuersum uicit.} Vet. lib. Iterum Pyrrhum. praeclare. est enim aliud iterum reuersum, & iterum uicit. Est autem, iterum uicit, intelligendum. Censa sunt capita ciuium CCLXXI. millia.} Placet legi CCLXXXI millia. ut singulis lustris numerus ciuium augeatur. Nam tertio ante lustro censa sunt CCLXXII millia, altero uero CCLXXIIX, hoc CCLXXXI, proximo insequenti CXCII. Coloniae deductae sunt Posidonia, & Consa.} Cossa legendum est. Velleius lib. primo. Cossam, & Paestum colonias deductas ait Fabio Dorsone, Claudio Canina consulibus. & Plin. libro III. cap. V. Cossam Vulcientium coloniam deductam ait. Ita etiam lib. Vet.

Carthaginensium classis auxilio Mamertinis uenit, quo facto ab ijs foedus uiolatum est.} Primum intelligendum est placere antiquis grammaticis, Carthaginiensium dici, quod a casu dandi eiusmodi nomina edantur additis syllabis Ensis, idque praeceptum uersu Ennij confirmari. Hostem qui feriet, mihi erit Carthaginiensis. deinde uocem, Mamertinis, mendum continere. neque enim de Mamertinis adhuc dicendi locus est, uerum initio belli Punici. & Mamertinis quidem etiam tum non Poeni, sed Romani uenerunt auxilio. Tarentinis autem reponendum est, non solum quia ita habent manuscripti libri, sed etiam, quia Hanno Carthaginensis apud Liuium libro XXI. id factum esse significat, cum ait. Sed ut Tarento tum, & Italia non abstinueramus ex foedere, sic nunc Sagunto non abstinemus. sic Orosius, ut ibi dicam. Pyrrhi mortem.} Vet. lib. Pyrrhi regis mortem.

IN. EPITOMEN. LIBRI. XV

Salentini.} Sallentini duobus ll scribi debent ex fide Capitolinorum triumphorum, & Graecis scriptoribus. sic enim Stephanus σαλλεντία πόλις μεσαπίων, τὸ ἐθνικὸν σαλλεντῖνος. Tunc primum populus Romanus argento uti coepit.} Plin. lib. XXXIII. cap. III. Q. Fabio consule argentum signatum est annis quinque ante primum Punicum bellum coeptum. Quaestorum numerus ampliatus est.} In Vet. lib. est, Quaestorum numerus ampliatus est, ut essent. Desideratur autem numerus. sic enim in Epitoma lib. II. Numerus tribunum ampliatus est, ut essent XXI. & libri decimi. Collegium augurum ampliatum est, ut essent nouem. & libri XX. Praetorum numerus ampliatus est, ut essent quattuor. Puto legendum hic esse. ut essent octo. Quaestores enim primum duos creatos esse anno primo post reges exactos scribit Plutarchus in Poplicola. Duos deinde his additos esse, ut essent quattuor, duos qui urbanas, duos, qui militares res curarent anno ab urbe condita CCCXXXIII tradit Liuius, lib. IV. & lib. VI. & Tacitus lib. XI. cum autem Tacitus subsequatur his uerbis, Mox duplicatus quaestorum numerus stipendiaria iam Italia, & accedentibus prouinciarum uectigalibus, eos profecto octonos factos esse hoc tempore significare uidetur.

IN . EPITOMEN . LIBRI . XVI

ORIGO Carthaginiensium, & primordia urbis referuntur.} Vet. lib. Vrbis eorum referuntur. CENSA sunt ciuium capita CCCLXXII. millia.} Melius Eutropius, qui CCXCII millia edit. Etenim tertio ante lustro censa sunt CCLXXIIV millia, neque interea clades ulla accepta est, ut tantopere ciuium numerus imminutus sit. EDIDIT primus.} Vet. lib. Primus edidit. ESERNIA.} Vet. lib. & Graeci, Aesernia. RES praeterea contra Poenos, & Volscos prospere gestas continet.} Dij boni quid hoc tempore rei Romanis cum Volscis erat toties uictis? certe nihil. Ergo non Volscos, sed Vulsinios scribe, ut est in Vet. lib. Cum quibus hoc tempore bellatum esse docent historici, & maxime Capitolinus M. Fuluij Flacci consulis triumphus de Vulsiniensibus primo anno primi belli Punici actus.

IN . EPITOMEN . LIBRI . XVII

CN. DVILIVS COS. } C. Duilius Vet. lib. lapid. Cap. & reliqui. OB QVAM caussam ei perpetuus honos habitus est, ut reuertenti a cena tibicines canerent, & funale praeferretur.} Vet. lib. Perpetuus quoque honos habitus est, ut reuertenti a cena tibicine canente funale praeferretur. sic Valerius lib. III. cap. VI. Ad funalem cereum praeeunte tibicine, & fidicine a cena domum reuerti solitus est. M. CALPVRNII tribuni militum uirtute.} Hunc lib. XXI. Calpurnium Flammam nominat Liuius. eundem Q. Caedicium Cato, alij Laberium appellarunt. auctor Gellius lib. III. cap. VII.

IN . EPITOMEN . LIBRI . XIIX

ATTILIVS Regulus in Africa.} Vet. lib. Atilius Regulus consul in Africa. SERPENTEM portentosae magnitudinis. Hanc historiam a T. Liuio curiose pariter, ac facunde relatam scribit Valerius libro primo. Quam eandem recitat etiam ex Aelio Tuberone Gellius lib. VI. CVM aliquot proelijs aduersum Carthaginienses pugnasset.} Vet. lib. Cum aliquot proelijs bene aduersus Carthaginienses pugnasset. INTER caussas petendi successoris erat, quod agellus eius a mercenarijs deuastaretur.} Vet. lib. A mercenarijs desertus esset. Sic Valer. lib. quarto, cap. IV. Consulibus scripsit uillicum in agello, quem septem iugerum in Pupinia habebat, mortuum esse, occasionemque nactum mercenarium amoto inde rustico instrumento, discessisse. ideoque petere, ut sibi successor mitteretur, ne deserto agro non esset unde uxor, & liberi sui alerentur. T. CORVNCANVS.} Ti. Coruncanius. Vet. lib. Triumphi Capitolini. Polybius, Pomponius de origine iuris. M. SEMPRONIVS Sophus, Valerius Maximus censores.} P. Sempronius Sophus, M. Valerius Maximus censores. ex Capit. lap.

CENSA sunt ciuium capita CCCXVII millia CCXVII.} Vet. li. CCXCVII millia DCCXCVII. recte. Nam priore lustro ex Eutropij sententia censa sunt CCXCII millia. ET SI eam minime impetraret.} Vet. lib. Et si eam non posset impetrare. IVREIVRANDO adstrictus est rediturum.} Vet. lib. Iureiurando adstrictus rediturum.

IN . EPITOMEN . LIBRI . XIX

C. GLAVCIAM dixit.} Et hic & apud Suetonium in Tiberio legendum est, Claudium Gliciam. ex Capitolina huius Dictatura, apud Suetonium enim est Iliciam. COLONIAE deductae sunt Fregellae.} Vet. lib. Fregenae. optime. Fregellae enim Colonia deductae sunt anno CCCCXXVII. in agro Volscorum, auctore Liuio libro IIX. Idem etiam Fregenarum meminit maritimae coloniae li. XXXI. Alsij porro, & Fregenarum meminit Cato in fragmentis Originum, & Plin. lib. III. cap. V. Eadem menda est apud Velleium lib. II. ubi ait. postque XII. annos Aesulum, & Alsium, Fregellaeq. post biennium, proximoq. anno Torquato, Sempronioq. consulibus Brundisium. legendum est enim Fregenae. CENSA sunt ciuium capita CCLI millia.} Priore lustro censa sunt CCXCVII. millia, hoc autem CCLI. minore multo summa. Hic autem numerus (si probe habet) iccirco imminutus est, quia maxima pars, cum P. Claudius consul rem nauali proelio male gessisset, interijt. A LVDIS diuertens,} Vet. li. Reuertens, Gellius li. X. cap. VI. de hac eadem Claudia. a laudis exiens. OB EAM caussam multata est.} Vet. lib. Multa ei dicta est. Sic loco citato Gellius, ob haec mulieris uerba tam improba, ac tam inciuilia C. Fundanius, & Ti. Sempronius aediles pl. multam dixerunt ei aeris grauis XXV millia. Id factum Fabio Licino, Otacilio Crasso consulibus. De eadem Suetonius in Tiberio.

REBVS aduersus Poenos pluribus ducibus gestis.} Vet. lib. A pluribus ducibus prospere gestis. DVAE tribus adiectae sunt Velina, & Exquilina.} Turpis menda est in uoce Exquilina. haec enim tribus una fuit ex urbanis quattuor a Ser. Tullio Rege factis, ut supra diximus. Itaque non Exquilina, sed Quirina restituendum est, manuscriptis praesertim libris ita admonentibus.

IN . EPITOMEN . LIBRI . XX

Spolitium.} Vet.lib.Spoletum. Priscianus etiam ita dicendum esse contendit. Tutia uirgo.} Vet.lib. Tuccia. Sic alibi Tucciae gentis mentio. Qui in Italiam eruperant.} Vet. lib.Irruperant. Eo bello populus R.sociorum,Latinique nominis trecenta millia armatorum habuisse dicitur.} Vet.lib.ad trecenta millia. Eadem summa colligitur etiam ex Polybij lib. II.qui quot quique socij pedites, quot equites dederint, exponit. In summa tamen concipienda inest apud eum labes. inquit enim omnem exercitum tam Romanorum,quam sociorum fuisse,pedites ὑπὲρ πεντεκαίδεκα μυριάδας,cum sit legendum πεντήκοντα. equites autem fuisse ἑξακισχιλίους, cum sit legendum ἑξακισμυρίους aperte ex uerbis eiusdem. Bellum Illyrijs propter unũ ex legatis,qui ad eos missi erant occisum,indictum est.} Legatos duos missos scribit Polybius lib.II.C.& L.Coruncanios. ex ijs alterum Teutae reginae iussu fuisse interfectum,qui liberius in eam inuectus fuerat.ὥς τε ἀποστεῖλαι τινὰς τὸν παῤῥησιασάμενον τῶν πρέσβεων ἀποκτεῖναι. M. Clavdivs Marcellus consul occiso Insubrium Gallorum duce Viridomaro opima spolia retulit.} Lege Virdumaro. Sic enim Propertius libro quarto. Virdumari genus hic Rheno iactabat ab ipso. & in lapidibus Cap. M. CLAVDIVS M. F. M. N. MARCELLVS . COS. DE . GALLEIS . INSVBRIBVS . ET . GERMAN. ISQVE . SPOLIA . OPIMA . RETTVLIT . DVCE . HOSTIVM . VIRDVMARO . AD . CLASTIDIVM . INTERFECTO . Iterum Illyrij cum rebellassent domiti in deditionem uenerunt.} De Illyrijs priore bello triumphauit Cn Fuluius Centumalus cos.ut est in Capit.Triumphis. De ijsdem hoc tempore L. Aemilius Paullus Polybio auctore libro tertio. Eius belli initium intulit Teuta regina, huius Demetrius Pharius Rex.

Cvm ante dispersi fuissent.} Vet.lib.Cum ante per omnes dispersi fuissent. Mvnivit, & circum Flaminium exstruxit.} Locus, ut omnes sentiunt,mancus, ita restitui debet. C. Flaminius censor uiam Flaminiam muniuit,& circum Flaminium exstruxit. De uia,& circo a C. Flaminio hoc anno censore factis auctor est Cassiodorus,& Festus. De lustro condito C.Flaminio,& L.Aemilio censoribus Liuius lib.XXII, & XXIII. ut de hac lectione omnino dubitandum non esse uideatur. Cassiodorus ita. L.Veturio,C.Lutatio consulibus uia Flaminia munita,& circus Flaminius factus est. Festus autem ita. Flaminius circus,& Flaminia uia dicta est a Flaminio censore, qui interfectus est ad lacum Trasimenum. Circus Flaminius,quondam prata Flaminia dictus. Liuius libro tertio.

IN . EPITOMEN . LIBRI . XXI

In Italia belli secundi Punici acta narrantur.} Malim, ut alibi: Initia narrantur. Pyreneo saltu.} Pyrenaeo.sic Graeci πυρηναῖων Fvsis, qui obsistere ei conati erat.} Vet.li. 125
Fusis Volcis,qui.Sic autem tradit de Volcis Liuius.

IN . LIBRVM . XXI

Perfecto Africo bello.} Hoc bellum cum mercenariis militibus per quinquennium in Africa Carthaginienses gesserunt post bellum primum Punicum.auctor Polybius lib.primo. Tactis sacris iureiurando adactum.} Hoc narrat Antiocho Hannibal apud Polybium libro tertio.

Sicilia, Sardiniaq. amissae.} Sicilia amissa est primo Punico bello.Sardinia inter primum & secundum. auctor Polybius. Nimis celeri desperatione rerum.} Vet. lib. rerum desperatione. Haec sententia sumpta est a Polybio. καρχηδόνιοι γὰρ βαρέως ἔφερον καὶ τὴν ὑπὲρ σικελίας ἧτταν. συνεπέτεινε δὲ αὐτῶν τὴν ὀργὴν τὰ κατὰ σαρδόνα, καὶ τὸ τῶν τελευταίων χρημάτων πλῆθος.mille autem ducenta talenta imposita tradit. Per quinque annos.} Malim Per quattuor. Nam Polybius libro primo extremo scribit tribus annis, & quattuor mensibus hoc bellum esse confectum. τρία μὲν ἔτη, καὶ τέτταρας πρὸς μῆνας ἐπολέμησαν οἱ μισθοφόροι πρὸς τοὺς καρχηδονίους. Vt appareret, maius eum,quam quod gereret.} Vet. lib. Vt appareret omnibus,maius eum. Flore aetatis,uti fuerunt,primo Hamilcari conciliatus.} Hac de re Polybius nihil. Paullo tamen post,Anno,florem aetatis, inquit, Hasdrubal quem ipse patri Hamilcari fruendum dedit. Gener inde ob altam indolem profectus animi adscitus } Vet.lib. ob altam indolem animi profecto adscitus. In quibusdam etiam lib. Profecto,uacat. In imperio positus.} Vet.lib.Imperio potitus. Cvm hoc Hasdrubale &c.foedus renouauerat populus Romanus, ut finis utriusque imperij esset amnis Iberus.} Hoc sextum fuit foedus cum Poenis ictum Hasdrubale duce.Itaque recte Cato libro quarto Originum dixit. Carthaginienses sextum de foedere decessere.Tertii foederis meminit Liuius libro nono P.Cornelio Aruina,Q.Marcio Tremulo consulibus. Quarti in epitome lib.XIII.dum cum Tarentinis,& Pyrrho bellabatur. Quinti Polybius libro tertio confecto primo Punico bello. Sexti cum Hasdrubale icti,& Polybius lib.tertio & hoc libro saepius Liuius. Hannibal intra praetorium delatus.} Vet.lib. in praetorium. Praerogativam militarem.} Polybius τὴν τῶν στρατιωτῶν αἵρεσιν. Hũc uix dum puberem Hasdrubal literis ad se accersierat.} Vix dum puberem appellat iuuenem natum annos ad XXII. Id ita esse apparet ex eo,

quod Probus tradit, imperium Hannibali mortuo Hasdrubale esse delatum, cum esset minus xxv annis natus. per triennium autem ante sub imperatore Hasdrubale militasse scribit hoc loco Liuius. Atque hoc idem alia etiam confirmari ratione potest. Hannibal enim anno aetatis nono cum patre Hamilcare in Hispaniam uenit, qui per annos ix in ea prouincia fuit. his annis, qui xvii esse concipiuntur, si xiv, quibus successor Hamilcaris Hasdrubal in Hispania rem gesit, adiunxeris, annorum xxv summam effeceris. ex quibus triennio detracto, relinquuntur anni xxii, quos natus Hannibal Carthagine in Hispaniam ad Hasdrubalem miles uenit. Haec ex Liuij, & Polybij uerbis omnia collecta sunt.

DEINDE breui effecit, ut patri in se minimum momentum ad fauorem conciliandum esset.} Vet. lib. Vt pater in se. VESTITVS nihil inter aequales excellens, arma, atque equi conspiciebantur.} Conspiciebantur, conspicua erant, intellexit. uestitu non differebat a ceteris, armis, & equis differebat. sic alio loco. Conspectum esse, pro excellere dixit. Hoc non intelligens Glareanus, interpretatur. si quando arma, & equi conspiciebantur, equitum, peditumque idem primus erat. quo nihil absurdius.

HAS tantas uiri uirtutes ingentia uitia aequabant: inhumana crudelitas, perfidia plusquam Punica, nihil ueri, nihil sancti, nullus deum metus.} Saepe, ut dixi, sententiam pro nomine ponit, ut Sallustius de Catilina. Animus audax, subdolus, uarius, cuiuslibet rei simulator, ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus, satis eloquentiae, sapientiae parum. VLTIMVS conserto proelio excedebat.} Vet. lib. Confecto.} QVIBVS oppugnandis, haud dubie Romana arma mouebantur, in Olcadum fines prius induxit exercitum.} Vox una deest, quae maxime sententiam sustinet. ea ex uet. lib. reuocanda est. Quibus oppugnandis, quia haud dubie Romana arma mouebãtur. de Olcadibus Polybius, & Stephanus. VT NON petisse Saguntinos, sed rerum serie finitimis domitis gentibus, iungendoq. fractus ad id bellum uideri posset.} Vet. lib. Iungendisque. Sic paullo ante. Sollicitandis gentibus, imperioq. iungendis suo. CARTEIAM urbem caput gentis eius.} Carteiam Olcadum caput esse ait, cum sit urbs Bastulorum ad Calpen mõtem auctore Ptolemaeo, Plinio, & praeter ceteros ipsomet lib. xxiix. Ad Carteiam classe accessit. Vrbs ea in ora Oceani est. Quare secutus Polybium lego Altheiam. in eo enim est ἀλθίαν. est autem Olcadum urbs teste Stephano. ἀλθαία πόλις ὀλκάδων, αἱ δὲ ὀλκάδες ἔθνος ἰβηρίας πλησιόχωροι καρχηδόνος, ἣν καλοῦσι καὶ καινὴν πόλιν. τὸ ἐθνικὸν ἀλθαῖος. CVNCTIS ciuium suorum, sociorumq. animis in se firmatis.} Vox, suorum, abest a uet. li.

HERMANDICA.} Polybius ἑλμάντικα. Stephanus. ἑλμαντικὴ πόλις ἰβηρίας ἐντὸς ἴβηρος ποταμοῦ πολύβιος γ. Itaque Helmandica lego. ARBACALA.} Vet. lib. Arbocala. Polybius ἀρβύκαλα.

CARTEIORVM urbs ui capta.} Vet. lib. Carthorum. Polybius Vaccaeorum. Itaque eandem uocem repono. dixit enim in Vaccaeos promotum bellum. CONCITANT Carpetanos.} Hos ubique καρπησίους uocat Polybius. IN RIPA elephantos ante quadraginta disposuit.} Non uereor ne uox, Ante, mendose sit, pro, Ad; siquidem Polybius ait. καὶ τοῖς θηρίοις, οἷς εἶχε περὶ τετταράκοντα τὸν ἀριθμόν. i. & Elephantis, quos ad quadraginta habuit. Sic alibi docebo ex At, Ante factum esse.

OLCADVM, Vaccaeorumque centum millia fuere.} Polyb. item. πλείους ἢ δέκα μυριάδας ἀνδρῶν.

VEL INERMI equite equo temere acto peruerti posset.} Vet. lib. Vel ab inermi equite.

126 POSTREMI, quibus ingressus in suam ripam tutior fuit.} Vet. lib. Postremis, quibus regressus in suam ripam tutior fuit. Egregie. ut sit. postremis Hannibal fugam ex ripa fecit. QVOS cum adisset idem, qui litis erat sator, nec certamen iuris, sed uim quaeri appareret.} Vet. lib. Quibus cum adesset idem, qui litis erat sator. sensus est. Hannibalem, qui litem inter Turdetanos, & Saguntinos serebat, Turdetanis affuisse contra Saguntinos. LEGATI a Saguntinis Romam missi auxilium ad bellum iam haud dubie imminens orantes. Consules tunc erant, P. Cornelius Scipio, & T. Sempronius Longus.} Dissentit Liuius a Polybio, quem maxime tamen in hoc bello tradendo sequitur, de rebus ab Hannibale in Hispania gestis, de anno, quo Saguntus oppugnata est, & quo legati ad Hannibalem missi sunt. Quia uero multo uerisimilius & planius haec omnia Polybius explicat, ea quemadmodum apud ipsum disposita sint, prius demonstrabo, tum demum, quae Liuius tradiderit, subiungam. Sic igitur Polybius. P. Cornelio, M. Minucio consulibus.

Hannibal mortuo Hasdrubale imperator in Hispania declaratus in Olcadum fines trãsgressus Haltheiam capit. & Carthaginem in hiberna recedit. L. Veturio, C. Lutatio consulibus. Hannibal uere primo in Vaccaeos ducit, Arbocalam, & Helmandicam eorum urbes capit. Carpetanos in deditionem accipit. Quo terrore finitimi Saguntini compulsi Romam legatos res has nunciatum mittũt. Legati Romani in Hispaniam uenientes ab Hannibale Carthagine Noua, dum in hibernis esset, auditi sunt. Bellum Hannibali indictum, nisi Sagunto abstineret. ab ijsdem idem Carthagine factum.

M. Liuio, L. Aemilio consulibus. Hannibal Carthagine noua profectus Saguntum oppugnat, & intra octo menses capit. & in hyberna reuersus omnes milites domum ad suos reuisendos misit. Legati alteri Carthaginẽ missi ad deposcendum Hannibalem rupti foederis auctorem, & nisi traderetur, ad bellum aperte indicendum, indictum est. P. Cornelio Scipione, Ti. Sempronio Longo consulibus. Hannibal motis Carthagine Noua castris trãsiecto Ibero Ilergetes, Bargusios, Ausetanos, & ceteros Hispaniae populos usque ad Pyrenaeos montes subigit. ijsque superatis per Galliam ad Alpes uenit, & in Italiam quincto mense, quam Carthagine mouerat, transgressus P. Cornelium consu-

lem

lem ad Ticinum, Ti.Sempronium consulem ad Trebiam fundit. Haec Polybius. cui assentiri uidetur Probus, qui per triennium res in Hispania ab Hannibale gestas scribit. Liuius autem ita: L. Veturio, C. Catulo consulibus. Hannibal Altheiam Olcadum capit, & in hiberna Carthaginem Nouam reuertitur. M.Liuio, L. Aemilio consulibus. Arbocala, & Helmandica Vaccaeorum, & Carpetani subacti, Saguntus oppugnari coepta. P.Scipione, Ti. Longo consulibus. Legati Saguntini, qui antequam Saguntus oppugnaretur profecti erant, his consulibus Romã perueniunt. Legati Romani P. Valerius Flaccus, Q. Baebius Tamphilus in Hispaniam ad Hannibalem Saguntum oppugnantem cum uenissent, & ab eo non admissi, Carthaginem profecti. Saguntum octauo mense, quam coeptum erat oppugnari, captum. inde in hiberna Hannibal secessit. quincto deinde mense, quam ex hibernis profectus est, in Italiam uenit. Quae si ita sunt, inquit fieri non potuit, ut P.Cornelius, & Ti.Sempronius consules fuerint, ad quos, & in principio oppugnationis legati Saguntini missi sint, & qui in suo magistratu cum Hannibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam pugnauerint; aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius, & Ti.Sempronius consules fuerunt, non coeptum oppugnari est, sed captum. Haec Liuius. Non intelligit autem, si capto Sagunto Hannibal in hiberna concessit, & primo uere in Italiam superatis Alpibus uenit, Saguntum ne initio quidem consulatus Scipionis, & Longi potuisse capi. siquidem inierunt Idibus Martijs, quo tempore illum ex hibernis mouentem transitum in Italiam parasse uerisimile est; sed captum esse Liuio, Aemilioque consulibus. Quod si ita est, ne legati quidem Saguntini, qui aut antequam Saguntum oppugnaretur, aut initio oppugnationis profecti sunt, Scipione, & Longo consulibus Romam peruenire potuerunt. praesertim uero cum legati Romani, quos serius miserunt, Hannibalem Saguntum etiam oppugnantem inuenerint. Habet igitur incommoda multa haec Liuiana tractatio, in quae miror illum incidisse, Polybio praesertim haec omnia diligentissime explicante. T. SEMPRONIVS Longus.} Polybius τιβέριον σεμπρώνιον nominat. Eutropius Tiberium, itemque Probus, & plerique uetusti libri: Filius etiam huius in Capitolinis tabulis Ti. F. Ti. N. Longus scribitur. LEGATOS ad res sociorum inspiciendas.} Sic Polybius πρεσβευτὰς ἐξαπέστειλαν τοὺς ἐπισκεψομένους ὑπὲρ τῶν προσπιπτόντων. Q. BAEBIVS Pamphilus.} Vet.aliquot lib. Q.Baebius Tamphilus. ita Capitolini ubique lapides. nummi argentei, Baebius Tampilus.

MILLE ferme passus a mari.} Sic Polybius. ὡς ἑπτὰ στάδια. ET IVVENTVS delectu ubi plurimum periculi, ac laboris ostendebatur, ibi ui maiore obsistebant.} Vet.lib.obsistebat. AD CENTVM enim quinquaginta.} Vet.lib. ad centum enim & quinquaginta. FALARICA erat Saguntinis missile telum.} Festus. Falarica genus teli missile, quo utuntur ex falis, idest locis exstructis, uel, ut ait Nonius, ex turribus ligneis dimicantes. NEC TVTO eos adituros inter tot effrenatarum gentium arma.} Vet.lib.efferatarum. probo. porro autem Polybius hanc legationem admissam esse ab Hannibale ait. AEGATES insulas, Erycemque ante oculos proponite.} Vet.lib. insulam. Sic Polybius τὴν αἴγουσαν & τὰς αἴγας appellat. Ad Aegates autem insulam priore bello nauali proelio uictus est Hamilcar, idemq. in foederibus iungendis Eryce, quem tenebat in Sicilia, praesidia deducere iussus est. auctor Polybius. SED TARENTO tum in Italia non abstinueramus ex foedere.} Vet.lib. Sed tunc Tarento, & Italia. Ceterum hic est locus, quem Glareanus male habere credidit, quia Tarentinis Poenos auxilio uenisse numquam accepit. At supra in epitom. lib. XIV. Carthaginiensium classis auxilio Tarentinis uenit, quo facto ab ijs foedus uiolatum est. Item Orosius. Tarentini Pyrrhi morte comperta noua arma sollicitant aduersus Romanos, Carthaginiensium auxilia poscunt, atque accipiunt.

NE ignoretis.} Vet. lib. Ne ignoraretis. OCTAVO mense, quam coeptum oppugnari, 127
captum Saguntum.} Polybius. τέλος ἐν ὀκτὼ μησὶ κατὰ κράτος εἷλε τὴν πόλιν. QVINCTO deinde mense, quam a Carthagine profectus, Italiam peruenisse.} Polybius item. τὴν μὲν πᾶσαν πορείαν ἐκ καινῆς πόλεως ἐν πέντε μησὶ ποιησάμενος.

TREPIDARENT magis, quam consulerent.} Vet.lib. Consultarent. HISTROS, atque Illyricos.} Istros, atque Illyrios. Capit. Triumphi. Nominat bella inter primum, & secundum Punicum bellum gesta cum Sardis, Corsis, Istris, Illyrijs, & Gallis. De quibus triumphi aliquot acti sunt.

POENVM hostem ueteranum trium & uiginti annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper uictorem primum Hamilcare, deinde Hasdrubale, nũc Hannibale duce acerrimo assuetũ.} Lege, XIIX annorum, non XXIII. Hamilcar enim nouẽ imperauit annos, Hasdrubal octo, unũ Hannibal auctore Liuio. si quidem intelligendum est octauum annũ Hasdrubalis primum esse Hannibalis. error ex notis natus. V enim in X mutatum est.

L. MANLIVS praetor.} Meminit huius praetoris etiam Polybius. ceterum hoc anno L. Manlius, C. Terentius Varro, M.Aemilius, C.Atilius Serranus praetores a Liuio memorantur. L. Man- 128
lius Galliam, C.Atilius Ligures, M.Aemilius Siciliam, C. Terentius urbanam iurisdictionem obtinuisse uidetur. AVT ea parte belli dimicaturum hostem credebant.} Aliquot libri uet. non habent uocem, Belli; nec necessaria ea est. M. LIVIVM.} Hic M.Liuius, is qui postea Salinator dictus est, esse non potest, quod consul esset, tum cum haec legatio missa est, aut si posteriore anno

missa est, uel reus, uel damnatus, ut lib. XXIX apparet. LVCTATIO consule. } Lutatio scribe. sic enim lapid. Capit. sic Graeci. sic pleriq. ueteres libri. NISI ex auctoritate, aut iussu uestro icta. } Vet. lib. Nisi aut ex auctoritate, aut iussu uestro icta. Haec autem de foedere disceptatio apud Polybium est multis uerbis. ET QVOD diu parturit animus uester, aliquando pariat. } Hoc a Cicerone sumptum, qui dixit in Antonium. Vtinam aliquando dolor populi R. pariat, quod iamdiu parturit. TVM Romanus sinu ex toga facto. Hic, inquit, uobis bellum, & pacem portamus. } Sic Polybius. ὁ δὲ πρεσβύτατος αὐτῶν δείξας τοῖς ἐν τῷ συνεδρίῳ τὸν κόλπον, ἐνταῦθα καὶ τὸν πόλεμον αὐτοῖς ἔφη, καὶ τὴν εἰρήνην φέρειν.

ITAQVE aliud deintegro foedus publico consilio ictum est. } Senatus Ro. non stetit condicionibus ijs pacis, de quibus inter Lutatium imperatorem, & Hamilcarem conuenerat, uerum X legatos in Siciliam misit, ex quorum sententia, auctoritateq. aliud ictum foedus, ac confirmatum est. auctor Polybius. ITA nequidquam peragrata Hispania in Galliam transeunt. In his noua terribilisq. species uisa est, quod armati (ita mos gentis erat) in concilium uenerunt. } Excidit hoc loco nomen eius populi, quem primum in Gallia legati Romani adierunt. ut enim in Hispania Bargusios, & Volcianos aditos dixit, sic in Gallia praecipuos quosdam nominabat populos. praesertim uero cum dicat: In his noua terribilisq. species uisa, quod armati (ita mos gentis erat) in concilium uenerunt. non enim totius Galliae hic erat mos, sed praecipue eorum, quos primum adierunt. & post subiungat: Eadem ferme in ceteris Galliae concilijs dicta, auditaque. Qui uero populi fuerint, ne diuinare quidem possum. Ita tamen legendum existimo. Ita nequidquam peragrata Hispania in Galliam ad . . . . . . transeunt. In his noua, &c. Idem sentit etiam Glareanus. SI CETERA prospera euenissent. } Vet. lib. Prospere. TREDECIM millia octingentos quinquaginta pedites. } Sic Polybius. πεζοὶ μύριοι τρισχίλιοι ὀκτακόσιοι πεντήκοντα. ἱππεῖς δὲ χίλιοι διακόσιοι. FIRMATQVE eum Africis maxime praesidijs peditum Afrorum XI millibus, octingentis quinquaginta Liguribus, trecentis Balearibus. ad haec peditum auxilia. } Harum copiarum summa ad uerbum sumpta est a Polybio, qui ita ait: πεζοὺς λιβύων μυρίους χιλίους ὀκτακοσίους πεντήκοντα, λιγυστίνους τριακοσίους, βαλιαρεῖς πεντακοσίους. Ex cuius uerbis perspicue apparet in Liuianis libris deesse uocem, quingentis, ut sit Balnearibus quingentis, atque ita hunc locum esse legendum, & distinguendum. Peditum Afrorum XI millibus DCCCL, Liguribus CCC, Balearibus D. Ad haec. Nota numeri. D. creauit errorem, praesertim uero cum sequeretur, AD. eaq. excidit. ELEPHANTI XIV. } Vereor ut legendum sit, XXI. Nam Polybius edit. ἐλέφαντας εἴκοσι καὶ ἕνα.

129 APTAE instructae remigio. } Hoc ait Polybius πληρώματα ἔχουσαι. Ceterum in numero nauium non discrepant. PRAETER Etouissam urbem. } Ptolemaeus nominat ὀνοσίκαν. statuitq. inter ἰλεργαῶνας. NONAGINTA millia peditum, duodecim millia equitum Iberum transduxit. } Sic Polybius. πεζῶν μὲν ἔχων εἰς ἐννέα μυριάδας, ἱππεῖς δὲ περὶ μυρίους, καὶ δισχιλίους, καὶ διαβὰς τὸν ἴβηρα ποταμόν.

ILERGETES inde, Bargusiosque, & Ausetanos, & Aquitaniam. } Sic Polybius. τὸ τῶν ἰλουργητῶν ἔθνος, καὶ βαργουσίων, ἔτι δὲ τοὺς αἰρηνοσίους, καὶ τοὺς ἀνδοσίνους. Quos uocat Liuius Ausetanos, eos Ptolemaeus αὐσητανοὺς nominat. AQVITANIAM, quae subiecta Pyrenaeis montibus est. } Aquitania pars est Galliae citra Pyrenaeos montes. Hispaniae autem oram Liuius nominat, neque enim adhuc Hannibal in Galliam transiecerat. Vox autem corrupta est. Hanc oram Ptolemaeus uocat λαλητανίαν, Plutarchus λακητανίαν, Strabo ἰακκητανίαν. Sic enim inquit. συνοικεῖται δὲ ὑπὸ πλειόνων ἐθνῶν ἡ χώρα, γνωριμωτάτου δὲ τοῦ τῶν ἰακκητανῶν λεγομένου. τοῦτο δὲ ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς παρωρείας τῆς κατὰ τὴν πυρήνην εἰς τὰ πεδία πλατύνεται. idest. Haec ora compluribus incolitur gentibus e quibus nobilissima Iacetana dicitur. Haec a Pyrenes radicibus inchoans in campos latius extenditur. & post Liu. Cn. Scipio cum Pyrenaeos montes circumuectus Emporijs appulisset classem orsus a Lacetanis omnem oram usque ad Iberum flumen Romanae ditionis fecit. & Sallustius in epistola Pompeij. Recepi Galliam, Pyrenaeum, Lacetaniam. PYRENAEVM transgreditur. & ad opidum Illiberim castra locat. } Illybirrim uocat Strabo lib. IV. Ἐκ μὲν τῆς πυρήνης ῥυσκίνων καὶ ὁ ἰλλιβίρρις πόλις ἔχων ὁμωνύμους ἑκάτερος αὐτῶν. De Ruscinone paullo post Liuius.

NVPER circa Padum Placentiam, Cremonamque colonias in agrum Gallicum deductas aegre patiebantur. } Hae coloniae deductae sunt hoc anno P. Cornelio, Ti. Sempronio cos. prid. K. Ian. auctore Pediano in Pisonianam. nec dissentit Polybius. Hac de re etiam in epitome lib. XX. C. LVTATIVS, C. Seruilius, T. Annius. Lutatij nomen haud dubium est. pro C. Seruilio, & T. Annio Q. Acilium, & C. Herennium habent quidam annales. alij, P. Cornelium Asinam, & C. Papirium Masonem. } De his ita Pedianus. Deduxerunt triumuiri P. Cornelius Asina, C. Papirius Maso, Cn. Pompeius, siue Cn. Cornelius Scipio. Porro autem in uulgatis Liuianis libris erat. A. Seruilius. Scripsi tamen C. Seruilius, quia hic pater est C. Seruilij consulis anno DLVII. auctore Liuio, qui in consulatu Capitolino C. F. scribatur. Polybius C. Lutatium consularem, & duos praetorios nominat. SILVAE tunc circa uiam erant, plerisque incultis. } Vet. lib. Plerisque locis incultis. Polybius, τοὺς ὑλώδεις τόπους uocat. NEC DVM per patentia loca ducebatur agmen, cum apparuit hostis. } Sensus docet legendum esse. Nec dum per patentia loca ducebatur agmen, apparuit hostis, ubi rursus siluae intratae, eum postremos adorti. ut sit. hostes non apparuisse interea dum exercitus Romanus patentibus campis iter faceret, ubi siluas intrauerit, extremum agmen esse adortas. potest etiam uulgata lectio retineri,

hoc

hoc sensu. neque adhuc per satis patentia loca ducebatur agmen, cum apparuit hostis, ubi siluae intratae sunt, uehementius se intulit. FINIS, & Gallis territandi.} Vet. lib. Finis inde & Gallis territandi. CANNETVM uicum.} Vet. lib. Tanetum. Polyb. lib. III. τὴν ταννῆτος καλουμένην κώμην. Ptolemaeus τάνητον Liuius li. xxx. ubi de eadem hac re loquitur, Tanetum edit. C. ATILIVM praetorem.} nomen praetoris non affert Polybius, cetera ab eo sumpta sunt. TRANSSCRIPTA legione noua.} Polybius. ἄλλο δὲ στρατόπεδον συνάγειν, καὶ καταγράφειν. SEXAGINTA longis nauibus.} Polyb. ἑξήκοντα ναυσὶν tantum dixit. MOX peruenit Massiliam.} Hoc quid sit exponit Polybius. πεμπταῖος δ. quincto die. AD proximum ostium Rhodani.} Polybius. πρὸς τὸ πρῶτον στόμα τοῦ ῥοδανοῦ, τὸ μασσαλιωτικὸν προσαγορευόμενον. METV, aut pretio pacatis.} Polyb. τοὺς μὲν χρήμασι πείσας, τοὺς δὲ βιασάμενος.

ET diffisi citeriore agro.} Vet. lib. Sed diffisi. CETEROS accolas fluminis Hannibal, & eos ipsos, qui ipsas sedes tenuerunt, simul perlicit donis.} Vet. lib. Et eos ipsos, quorum sedes tenuerat. Polyb. φιλοποιησάμενος τοὺς παροικοῦντας τὸν ποταμόν. Recte autem, Quorum sedes tenuerat, quia subdit. Simul & ipsi transiici exercitum leuariq. quamprimum regionem suam tanta urgente hominum multitudine cupiebant. ITAQVE ingens coacta uis nauium est, lintriumque temere ad uicinalem usum paratarum.} Vicinalem dixisse uidetur Liuius, pro, uicinitatis. Hoc sic expressit Polybius ἐξηγόρασε παρ' αὐτῶν τά τε μονόξυλα πλοῖα πάντα, καὶ τοὺς λέμβους ὄντας ἱκανοὺς τῷ πλήθει διὰ τὸ ταῖς ἐκ τῆς θαλάττης ἐμπορίαις πολλοὺς χρῆσθαι τῶν παροικούντων τὸν ῥοδανόν. Vsum uiciniae expressit in mercibus ultro citroque deuehendis.

NOVASQVE alias primum Galli inchoantes cauabant ex singulis arboribus.} His uerbis uocem expressit Polybij, μονόξυλα. MILLIA quinque & uiginti ferme.} Polyb. ἐπὶ διακόσια στάδια. SVPRA paruae insulae circumfusum amnem.} Polyb. πρός τινα τόπον, ἐν ᾧ συνέβαινε περὶ τὸ χώριον νησίζον περιέχεσθαι.

HISPANI sine ulla mole in utres uestimentis coniectis, ipsi cetris superpositis incubantes flumen transnatauere.} Vet. lib. habent Suppositis. Quam uocem sententia quoque desiderat. EQVES fere propter equos nantes nauium agmen ad excipiendum aduersi impetum fluminis parte superiore transmittens tranquillitatem infra transiicientibus lintribus praebebat.} Equites, habent Vet. lib. Hinc ego legendum suspicor: Equites fere praeter equos nantes. Est enim hic sensus. Nauium agmen ad excipiendum aduersi fluminis impetum equites praeter equos nantes superiore fluminis parte transmittens tranquillitatem lintribus, quibus pedites inferiore parte transiiciebantur, praebebat. Inquit autē, Praeter equos nantes. nam non omnes equi in naues impositi fuerant, uerum magna pars loris a puppibus trahebantur. Sic prope etiam Polybius. IMPOSVERVNT in naues.} Vet. lib. Imposuerant.

CVM uarijs ululatibus, cantuque.} Polyb. τῶν βαρβάρων παιανιζόντων.

CERTE uariata memoria est.} Vet. lib. Certe uaria memoria est. TRADVNT ferocissimum ex ijs irritatum a rectore suo, cum refugientem in aquam natantem sequeretur.} Vet. lib. Cum refugientem eum in aquam. Rectorem autem intelligit. VT quemque timentem altitudinem destituerat uadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente.} Sensus, quem elicere Glareanus non potuit, hic est. Elephantem a rectore suo irritatum, cum eundem refugientem in aquam sequeretur, traxisse gregem impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente, prout quisque eorum altitudinem aquae timens a uado destituebatur. NEC Scipionis stare sententia poterat, nisi ut.} Lego, Scipioni Hoc enim Latina locutio postulat. sic paullo post. Hannibal, postquam ipsi sentētia stetit pergere ire. & lib. xxx. Proinde seu ipsi staret ia sententia, seu consulendus Hasdrubal esset. & lib. XLIV. Interim consuli sententia stetit eo saltu ducere. REGVLI Matali aduentus.} Magili. ex Polybio. τοὺς βασιλίσκους περὶ τὸν μάγιλον. AB occasu solis ad exortus.} Vet. lib. Ad ortum. ALPES quidem habitari, coli, gignere, atque alere animantes, peruias paucis esse, exercitibus inuias.} Malim. peruias paucis, esse exercitibus inuias, idest quas pauci legati Gallorum superauerint, eas hic exercitus non transiiciet.

HAS Alpes ingentibus saepe agminibus.} Quoties Galli alpes superauerint ante hoc tempus, tradidit supra lib. v. & Polyb. lib. II. NEC maiores quidem eorum.} Vet. lib. Ne maiores quidem eorum. TVTO transmisisse.} Vet. lib. Tuto transisse. CEPISSE quondam Gallos ea.} Romam intelligit. AD insulam peruenit. ibi Arar, Rhodanusque amnis diuersis ex Alpibus decurrentes, agri aliquantulum amplexi confluunt in unum.} Polyb. ἧκε πρὸς τὴν καλουμένην νῆσον, ἔχουσαν δὲ τὴν προσηγορίαν ἀπὸ τοῦ συμπτώματος, τῇ μὲν γὰρ ὁ ῥοδανὸς τῇ δὲ σκόρας προσαγορευόμενος ῥέοντες παρ' ἑκατέραν τὴν πλευρὰν συμπίπτουσι. mendum tamen puto esse in uoce σκόρας pro ὁ ἄραρ. AD laeuam in Tricastinos flexit, inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios, haud usquam impedita uia, priusquam ad Druentiam flumen peruenit.} Hoc de itinere nihil Polybius. at Ammianus lib. xv. Hannibal Taurinis ducentibus accolis per Tricastinos, & oram Vocontiorum extremam ad saltus Tricorios uenit. indeque exorsus aliud iter ante hac insuperabile fecit. excisaque rupe in immensum elata per Druentiam flumen gurgitibus uagis in totum regiones occupauit Etruscas.

SAXA glareosa uoluens.} Vet. lib. glomerosa. Recte. Subdit enim, Nihil stabilis, nec tuti ingredientibus praebet. GENVAM repetit.} Antea, Placentiam, at Genuam habent & ueteres libri, & Ammianus loco citato. Supra autem dixit eum praeter oram Ligurum peruenisse Massiliam. GALLISQVE ad uisenda loca praemissis.} Legatos Boiorum intelligit, qui se huius itineris duces futuros esse professi fuerant. CVM repente conspiciunt alios arce occupata sua super capita imminen-

Imminentes. } Veteres lib. Sua supra capita.

131 Qvosdam & armatos. inde ruinae maximae. modo iumenta cum oneribus deuoluebantur. } Vet.lib. Quidam & armati in ruinas maximas, modo iumenta cum oneribus deuoluebantur. Castellvm inde, quod caput eius regionis erat, uicosque circumiectos capit. } Hanc πόλιν uocat Polybius, id est urbem eam, ex qua Allobrogum incursiones in exercitum Hannibalis fiebant. Freqventem cultoribus alium, ut inter montana, populum. } Populum dixit, aeque ac Graeci δῆμον usurpant. Qui & populum significat, & castellum. Occvrsantes per obliqua montani erupto medio agmine uiam insedere. } Vet.lib. perrupto medio agmine. Recte. Nono die in iugum alpium peruentum est. } Polyb. ἐνναταῖος δὲ διανύσας εἰς τὰς ὑπερβολὰς αὐτοῦ κατεστρατοπέδευσε, καὶ δύο ἡμέρας ἔμεινε.

Occidente iam sidere Virgiliarum. } Polyb. διὰ τὸ συνάπτειν τὴν τῆς πλειάδος δύσιν.

Circvmpadanos campos. } Polyb. τὰ περὶ τὸν Πάδον πεδία. Natvra locus iam ante praeceps recenti terrae lapsu in pedum mille admodum altitudinem abruptus erat. } Ita emendauit olim Valla, cum ante legeretur. Natura locus iam ante praeceps, recenti terrae lapsu impeditus, tum ille admodum altitudinem abruptus erat. Vtramque autem lectionem mendosam esse sensus ipse docet. Describit enim Liuius locum angustum, & abruptum. Nam paullo ante dixit. Ventum est ad multo angustiorem rupem, atque ita rectis saxis, ut &c. Ex emendatione autem Vallensi nihil elici de angustia potest. Quamobrem ex ueterum lib. aliquot fide ita legendum est. Natura locus iam ante praeceps recenti terrae lapsu impeditus, in miram admodum altitudinem abruptus erat. Duo enim significat incommoda naturalibus incommodis accessisse. quod cum natura locus iam ante praeceps esset, nunc deiectu terrae impeditus erat, & in magnam admodum altitudinem abruptus. Quo fit, ut expresserit caussam, cur dixerit, Multo angustiorem rupem, atque ita rectis saxis. Ita etiam Polybius. ὅτι τοῖς ὑποζυγίοις δυνατὸν ἦν παρελθεῖν διὰ τὴν στενότητα σχεδὸν ἐπὶ τρία ἡμιστάδια τῆς γῆς ἀπερρωγυίας, καὶ πρότερον μὲν, τότε δὲ καὶ μᾶλλον, ὅτι προσφάτως ἀπερρωγυίας ἐνταῦθα πάλιν ἀθυμήσας, καὶ διαστρατεῦσαι συνέβη τὸ πλῆθος. & paullo ante dixerat. ὄντος γὰρ στενοῦ, καὶ κατωφεροῦς τῆς καταβάσεως. Havd dubia res uisa. quin per inuia circa, nec trita antea, quamuis longo ambitu circumduceret agmen. } Sensus est. Degressus ad rupem inuisendam Hannibal sensit, se per inuia loca, nec trita antea agmē ducere, neque ea re quidquam profecisse, quod longo ambitu exercitum circumduxisset, quo facilius, & expeditius iter haberet. Polybius ait, Hannibalem inspecta rupe conatum esse eam superare; uerum noua accedente niue deterritum esse, atque ad saxum illud caedendum se conuertisse. in quo nihil ab eo dissidet Liuius. Itaqve in leui tantum glacie, tabidaque niue uolutabantur iumenta, secabantur interdum, etiam tum infirmā ingredientia niuem & prolapsa iactandis grauius in continendo ungulis, penitus perfringebant, ut pleraque uelut pedica capta haererent indurata & alta concreta glacie. } Primum dicam, quae in his uerbis emendanda arbitror, deinde qui sit eorum sensus. Nam cum Glareanus homo ingenuus plane se ignorare profitetur. In uet.lib. est, pro, Itaque, Ita. pro infirmam, infimam. pro secabantur, necabantur. pro interdum etiam tum, Interdum etiam dum. pro alta concreta, alte concreta. Ea uero omnia probe habere sensus ipse demonstrat qui est eiusmodi. In superanda rupe duplex labor susceptus est, unus propter recentem modicam, alter propter ueterem intactam niuem. Nam cum superior illa hominum iumentorumque incessu dilapsa esset, & per nudam infra glaciem, fluentemque labem liquescentis niuis ingrederentur, tetra ibi luctatio erat, ut a lubrica glacie non recipiente uestigium, & in prono citius pede se fallente. Et seu manibus in assurgendo, seu genu se adiuuissent, ipsis adminiculis prolapsi, si iterū corruissent, nec stirpes circa, radicesue, ad quas pede, aut manu quisquam eniti posset, erant. Atq; hunc, inquit, in modum in leui glacie, tabidaque niue iumenta uolutabantur. addit deinde, Necabantur interdum etiam, dum infimam ingredientia niuem, & prolapsa iactandis grauius ut se continerent, ungulis, perfringebant, ut pleraque uelut pedica capta haererent indurata, & alte concreta glacie. Quam posteriorem sententiam sic expressit Polybius. τὰ δὲ ὑποζύγια διέκοπτον, ὅτε πέσοι, τὴν κάτω χιόνα κατὰ τὰς ἐξαναστάσεις, διακόψαντα δὲ ἔμενε μετὰ τῶν φορτίων. i. iumenta uero perfringebant, ubi prolapsa erant, infimam niuem in assurgendo, qua fracta haerebant una cum oneribus. Qvincto decimo die Alpibus superatis. } Polybius. τὴν τῶν Ἄλπεων ὑπερβολὴν ἡμέραις πεντεκαίδεκα κατάρας τολμηρῶς. Inferiora uallis. } Vet.lib. Inferiores ualles. L. Cincivs Alimentius, qui captum se ab Hannibale scribit maxime auctor moueret me. } Vet.lib. Alimentus, non hic solum, sed etiam in epistolis ad Atticum. Quod probo. Cognomen enim est Cinciorum. ut Rutilus Marciorum, non, ut uulgo, Rutilius. In iisdē libris est, Maximus auctor. & hoc quoque placet. Maximum enim auctorem uocat locupletissimum, quippe qui rebus ipsis gerendis interfuerit. Postqvam Rhodanum transierit, triginta sex millia hominum. Polyb. XXXIIX millia edit. πεζοὺς εἰς ὀκτακισχιλίους καὶ τρισμυρίους. eorum uero dimidiam partem in Alpibus superandis amisisse. Ingentemqve numerum equorum, & aliorum iumentorum amisisse in Taurinis, quae Gallis proxima gens erat in Italiam digresso. } Ne in id incommodum incidamus, ut dicendū sit Hannibalem in Taurinis, i. in Italia ea amisisse, quae in alpibus transijciendis amiserat, legendum est, in Taurinos. Itemque Degresso, nō Digresso. Est autem uerbum Liuio familiare, ubi de descensu loquitur, idque saepissime uitiatum, ut infra ostendam. sensus autem erit, se audisse, ipso in Taurinos, quae Gallis proxima gens erat in Italia, degresso, triginta sex millia postquam Rhodanum

transierit

transierit amisisse. Taurinos scribit Polybius ad radices alpium fuisse. Otium etenim ex labore.} Vet.lib. Otium enim ex labore.

Ea P. Cornelio consuli caussa fuit, cum Pisas nauibus uenisset, exercitu a Manlio, Atilioque accepto tirone, & in nouis ignominijs trepido, ad Padum festinandi.} Sic Polybius. πόπλιος δὲ κατέπλευσεν εἰς πίσας. ποιησάμενος δὲ τὴν πορείαν διὰ τυῤῥηνίας, καὶ παραλαβὼν τὰ παρὰ τῶν ἐξαπελέκεων στρατόπεδα τὰ προπολεμοῦντα τοῖς βοίοις ἧκε πρὸς τὰ περὶ πάδον πεδία. Intelligendum autem est, Genua Pisas uenisse. Liuius porro nomine Pisarum prouinciam Liguriam, ut Arimini citeriorem Galliam significare solet. L. Manlius Galliam, C. Atilius (opinor) Ligures prouinciam obtinebat. ut ante dixi. Taurinorumque urbem unam caput gentis eius, quia uolens in amicitiam non ueniebat, ui expugnarat.} οὐχ ὑπακουόντων δὲ περιστρατοπεδεύσας τὴν βαρυτάτην πόλιν ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐξεπολιόρκησε. Confessionem sedentis, ac detrectantis certamen.} Vet.lib. Cedentis. Quassata, fractaque arma.} Vet.lib. Confractaque. Ac nihil magis uereor, ne antequam uos.} Vet.lib. Quam, ne antequam uos. 132

Licuit in Hispaniam prouinciam meam ire.} Vet.lib. Licuit mihi in Hispaniam. 133

Peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia assequi terra non poteram, neque regressus ad naues erat, quanta maxima celeritate potui, tanto maris, terrarumque circuitu in radicibus Alpium obuius fui.} Hoc loco illud admirationem mouere facile potest, qui factum sit, ut si regressus ad naues non erat, tanto maris, terrarumque circuitu obuius fuerit. Hoc enim dicere uult, se quia hostem assequi terra non poterat, naues conscendisse. Quod cum ita sit, ergo recte legitur in ueteribus libris. Quia assequi terra non potui, regressus ad naues, quanta maxima celeritate &c.

Hannibal hic si aemulus itinerum Herculis.} Herculem fama erat unum ante Hannibalem cum exercitu alpes transmisisse, cum a Gerionis bello recederet. Probus in Hannibale, Ammianus lib. xv. Hinc Graiae alpes ab illo dictae. Respiceret profecto, si non patriam uictam, domum certe, pacemque & foedera Hamilcaris scripta manu.} Vet.lib. Domum certe, patremque. probo. Pacem cum uictis fecimus. tutelae nostrae deinde duximus, cum Africo bello urgerentur.} Commemorat beneficia populi R. erga Poenos. maxime, quod eos auxilio iuuit bello Africo. De qua re sic Polybius lib. i. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ῥωμαῖοι τηροῦντες τὰ κατὰ τὰς συνθήκας δίκαια προθυμίας οὐδὲν ἀπέλειπον. Itaque suspicor hoc loco legendum esse. Tutelae nostrae deinde addiximus. aut quid tale. Vnusquisque se non corpus suum, sed coniugem, ac liberos.} Vet.lib. Non corpus suum solum, sed. &c. Porro autem summa huius orationis est apud Polybium. ut etiam eius, quae sequitur Hannibalis. Vt uiginti annorum militiam uestram.} Elatorie xx annorum militiam uocat Hannibal, quam supra xiix. Liuius uerius appellarat. at seruit caussae Hannibal.

Caeso, uicto, circumsesso a Gallis} Vet.lib. Circumsessoque. Tum laudastis me milites.} Vet.li. Collaudastis me milites. Transductus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia passuum a uico tumulis consedit.} Probo Glareani suspicionem, Vici nomen desiderari: Probus hanc pugnam pugnatam ad Clastidium ait. cuius uici post meminit Liuius. Mutatam secum fortunam.} Vet.lib. Immutatam. Seruis quoque dominos prosecutis libertatem proponit.} Vet.lib. Promittit. Scipio iaculatores, & Gallos equites in fronte locat, Romanos, sociorumque quo roboris fuit in subsidijs.} Polybius, ὁ μὲν οὖν πόπλιος προθέμενος τοὺς ἀκοντιστὰς καὶ τοὺς ἅμα τούτοις γαλατικοὺς ἱππεῖς, τοὺς δὲ λοιποὺς ἐν μετώπῳ καταστήσας. Hannibal frenatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat.} Polybius. ὁ δὲ ἀννίβας τὴν μὲν κεχαλινωμένην ἵππον, καὶ πᾶν τὸ στάσιμον αὐτῆς κατὰ πρόσωπον τάξας, τοὺς δὲ νομαδικοὺς ἱππεῖς ἀφ᾽ ἑκατέρου κέρατος ἡτοίμαζε πρὸς κύκλωσιν. Transire non potuit pontem, ut extrema resoluta erant.} Vet.lib. Quod extrema. Circa flumen interceptos.} Vet.lib. Citra flumen. Ad Clastidium uicum.} Polybius πόλιν κλαστίδιον uocat. mentio Clastidij est in triumpho Marcelli Capitolino. 134

Haec sicut audita erant, rex Messanae Aemilio praetori, cuius Sicilia erat prouincia, perscribit.} Lege ex ueteribus libris. Haec, sicut nunciata erant Messanae, rex Aemilio praetori. Hiero enim Syracusarum rex fuit, non Messanae. nisi intelligas. Rex Messanae, ubi tum forte erat, perscribit. Aemilius hic est tertius huius anni praetor. Nequid moram conscendendi facerent.} Vet.lib. Ne quis moram conscendendi faceret. Malim tamen: Ne quid. Extemplo & circa praetorem ad ciuitates missi legati.} Circa praetorem, dixit pro, a praetore. ego malim: Circa a praetore.

Sublatis ornamentis ueniebant.} Sublatis, intelligit in altum elatis, ut procul conspici possent. Itaque subsequitur opositum: Demendis armamentis eo tempore consumpto. Nam ut socijs naualibus affatim instructam classem, ita inopem milite habebat.} Socios nauales hoc loco remiges uocat, eosque demum, qui nautica ministeria aliqua in naui obeunt. ut lib. vi. De remigum supplemento agi coeptum est. in quam rem, cum neque hominum satis, nec ex quo pararentur, stipendiumque acciperent, Pecuniae quidquam ea tempestate in publico esset, edixerunt consules, ut priuati ex censu, ordinibusque, sicut antea, remiges darent. Nam, unde cum pecunia in aerario non esset, paraturos socios nauales. paullo post ait. Milites, nautasque. Item. legiones sociosque nauales. Item, classicos milites, naualesque socios. Fugam ceterae ceperunt.} Vet.lib. Ceterae fugam ceperunt.

Et

Et fretum intranti.} Vet.lib. Ei fretum intranti. Quibusdam uolentibus res nouas.} Vet.lib.Et quibusdam. Consul alter equestri proelio uno,& uulnere suo minutus. Quid si legas, Vna. Duo millia peditum,& mille equites,Numidas plerosque,mistos quosdam & Gallos.} Polyb. ἰξακοσίλλοι πεζὺς μὲν δισχιλίυς. ἱππεῖς δὲ καλτὸς, καὶ νομάδας εἰς χιλίυς. Vltra differri, ac teri tẽ
135 pus.} Vet.lib.aut teri. Fama prius,deinde recognitum.} Lege, re cognitum. Prandere omnes iuberent.} Polyb.πᾶσιν ἀριστοποιεῖσθαι παρήγγειλε. Hannibal prima luce.} Polyb. ἅμα τῷ φωτί. Erat forte brumae tempus, & niualis dies.} Polyb.ὄντος δὲ τῆς ὥρας περὶ χειμερινὰς τροπὰς,καὶ τῆς ἡμέρας νιφετώδυς καὶ ψυχρᾶς. Pectoribus tenus.} ἕως τῶν μαστῶν Polybius.

Baleares locat ante signa,leuem armaturam.} Vet.lib. Leuemque armaturam. Sic lib.xxii. Baleares,ceteramque leuem armaturam post montes circumducit. & Polyb. τὺς λογχοφόρυς, καὶ βαλιαρεῖς ὄντας εἰς ὀκτακισχιλίυς. Duodeuiginti millia Romanorum erant, sociorum,nominisque latini xx.} Polyb. Romanorum xvi millia tradit. τὺς μὲν ῥωμαίυς ἑξακισχιλίυς,τὺς δὲ συμμάχυς εἰς δισμυρίυς. Nam cum uix per se resisterent v millibus equitum quattuor millia,& fessi Romani plerisque integris Poenis.} Voces Romani, & Poenis, absunt a Vet lib. & glossema sunt alicuius, qui uerba illa (ut fit) interpretatus est. Vestigia cedentis sequentes agminis.} Vet.lib. Vestigia sequentes cedentis agminis. Elephantes prope omnes absumpsit.} Polyb. ὥστε τά μὲν θηρία διαφθαρῆναι, πλὴν ἑνός.absumpsit. reposui ex Vet.lib. Cum ante, consumpsit, legeretur. Emporium prope Placentiam fuit, & opere ualido & magno munitum praesidio.} Vet.lib. Et opere magno munitum,& ualido firmatum praesidio.ualde probo.sic paullo post.Ad firmandum praesidio saltum. Ceterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant,uagantibus passim Numidis equitibus, & quae his impeditiora erant,Celtiberis,Lusitanisque.} Glareanus Celtiberos,& Lusitanos impeditiores, quam Numidas fuisse intelligit. in quo uehementer (ut opinor) errat. Sensus enim est. Hiberna & Romanis inquieta erant uagantibus passim Numidis equitibus,& eadem his equitibus erant impeditiora, quam Celtiberi,Lusitanique in Hispania fuerant.Nam paullo ante dicebat Hannibal ad milites. Satis adhuc in uastis Lusitaniae, Celtiberiaeque montibus pecora consectando nullum emolumentum tot laborũ uidistis. Caussam deinde subdit,quod omnes undique clausi commeatus erant.In Vet.lib.est. Aequeq. his impeditiora erant. ut sit sensus, Et aeque hic hiberna erant impedita propter Lusitanos,& Celtiberos uagantes. Qvo magis ratam fore cum his pacem, societatemque crederet, traduntur.} Sensus est: Venienti in Ligures Hannibali quaestores, tribunique R. intercepti a Liguribus traduntur, quo ipse ratam magis societatem cum Liguribus crederet contra Romanos, quos tanta iniuria affecissent. Transeuntem Apenninum.} Vet.lib. Transeuntem autem Apenninum.

136 Sed perculsos hostes in castra persequerentur.} Vet.lib.Pulsos hostes. Et sicut aequata ferme pugna erat, ita clade discessum est.} Vet.lib.Ita pari clade discessum est. Emporiis appulisset classem.} Emporium uocat Polyb. τὺς κατὰ τὸ καλύμενον ἐμπορεῖον ἴωνας. Item Strabo libro tertio. Orsus a Lacetanis usque ab Iberum flumen.} Vet.lib.Orsus a Lacetanis omnem oram usque ad Iberum flumen &c. Anno non inscius erat.eum reliquerat Hannibal ad regionis eius praesidium.}Nemo est,qui non sit quaesiturus nomen huius regionis,in qua Hanno erat. Quod ipsum librariorum uitio praetermissum est. Illud est in Vet.li.Hanno non inscius in Iberi prouincia erat. Idque historiae ueritas quaerit. Et Stissum, propinquum castris opidum expugnatur.} Cissam uocat Polybius.ἀντιστρατοπεδεύσαντος αὐτοῖς περὶ πόλιν προσαγορευομένην κίσσαν. Vet.lib. habent, Scissum.

Circa Pyreneum relictis.} Vet.lib.Citra. Scipio raptim ad famam nouorum hostium agmine acto.} Vet.lib. Accito. acciuit autem agmen Scipio classicorum militum,& naualium sociorum,quos uagos,palantesque per agros Hasdrubal oppresserat,ut in paucos praefectos animaduerteret. Excito deinde Scipione hibernis,hostis cis Iberum Tarraconem uersus cedit. Agros Scipio relictos ab auctore defectionis,& Ilergetum gentem cum infesto exercitu inuasisset.} Hunc locum, ut uitiosum,notat Glareanus, probatque, ut ita legatur. Hostis cis Tarraconem Iberum rursus cedit. neque Liuij sententiam assequitur, quae uetusta in lectione continetur, ita. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum rursus cedit agro. Scipio relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem cum infesto exercitu inuasisset, &c. Quod enim ait, Toto cis Iberum rursus cedit agro, recte ait. quia paullo ante idem Hasdrubal trans Iberum se receperat.post autem digresso ab Tarracone Scipione reuersus est. Tum excito hibernis Scipione toto rursus cessit agro. Quia uero trans Iberum Hasdrubal se receperat,propterea ait: Ilergetum gentem, quam ad defectionem solicitauerat, ab auctore defectionis Hasdrubale relictam fuisse. Nam Ilergetes cis Iberum sunt. Hominum species procul candida ueste uisas,nec tamen illis congressos.} Vet.lib.alij.nec tamen cum illis congressos. alij.nec tamen cum ullo congressos. Subinde alijs procurandis prope ciuitas operata fuit.} Vet.lib.Prope tota ciuitas. Vt is exercitus Idibus Martijs Arimini esset in castris.} Vet.lib. Adesset. Memori ueterum certaminum cum patribus, quae tribunus plebis,& quae postea consul,prius de consulatu,qui abrogabatur,deinde triumpho habuerat.} De C. Flaminij tribunatu sic Cicero in Catone. Q. Fabius Max. cos. iterum Sp.Caruilio collega quiescente,quod potuit C. Flami

nio

nio tribuno pl. restitit agrum Picenum, & Gallicum uiritim contra senatus auctoritatem diuidenti. & Valerius lib. v. Cum C. Flaminius tribunus pl. legem de Gallico agro uiritim diuidendo promulgasset inuito senatu, precibus, minisque eius resistens, ac ne exercitu quidem aduersus se conscripto, si in eadem sententia perseueraret, absterritus, postquam pro rostris ei legem iam ferenti pater manum iniecit, priuato fractus imperio, descendit e rostris. Idem Polyb. lib. I I. Cicero de Inuent. de Consulatu, & triumpho C. Flaminij scribit Plutarchus in Marcello. Cum augures uitio creatos esse consules Flaminium, Furiumque dixissent, senatum eos extemplo ab exercitu litteris missis reuocasse. receptas autem litteras Flaminium non ante aperuisse, quam hostes fuderit. Itaque ei redeunti triumphum uix concessum esse. ipsum priuatum triumphasse, atque consulatu se abdicare coactum esse. Triumphauit de Gallis. Ob hoc ratus auspicijs ementiendis, Latinarumque feriarum mora.} Olim Emendis, inde Ementiendis, factum est. In quo uerbo sensus est ille quidem, uerum non germanus. Quis enim erat, cuius interesset ementiendis consulto auspicijs, C. Flaminium consulem retinere, ne aduersus ferocissimum hostem exiret? Malim ego Petendis, ut est in Vet. aliquot libris. i. cum secunda non apparuerunt iterum, atque iterum usque ad perlitationem petendis. Quam rem saepissime consules ne extemplo in prouincias ire possent, moratam esse alibi tradit, ut lib. XLI. Cn. Cornelio, & Q. Petillio consulibus. Consvlem ante inauspicato factum, reuocantibus ex ipsa acie dijs, atque hominibus non paruisse, & nunc comitia praetorum, & Capitolium, & sollemnem uotorum nuncupationem fugisse.} C. Flaminium, ut dixi, uitio consulem factum a senatu a bello, quod cum Gallis gerebat reuocatum non paruisse, tradit Plutarchus. Quod cum ita sit, sane intelligi potest, cum in uet. lib. Conscientias praetorum inueniatur, conscientia praeteritorum, esse emendandum. Nam quo modo uulgo legitur, Comitia praetorum, nihil ad rem pertinet. neque enim initio consulatus habebantur comitia praetoribus creandis, sed eodem fere tempore, quo consulibus. Hanc autem lectionem excogitauit Paulus Manucius, qui in eiusmodi ueterum auctorum mendis, & dignoscendis, & emendandis maxima cum ingenij, & doctrinae laude iam per multos annos uersatur. Ne senatum inuisus ipse, & sibi uni inuisum.} Vet. lib. Inuisus ipsi.

IN. EPITOMEN. LIBRI. XXII

Cvm in iniquo loco conflixisset.} Vet. lib. Cum iniquo. Idemqve milites facere commi- 137
litonibus iussit.} Vet. lib. non habent uocem, Commilitonibus. Effecitqve, ut omnes minime relictum iri a se Italiam.} Vet. lib. Vt omnes non relictum iri.

IN. LIBRVM. XXII

Iam uer appetebat.} Polyb. ἐνισαμένης δὲ τῆς ἐαρινῆς ὥρας. Cvm Hannibal ex hibernis mouit.} Hannibalem in Gallia hibernasse tradit Polybius. itaque tacite intelligendum est apud Liuium, eundem ex Liguribus, in quos profectum esse ante dixit, in Galliam in hiberna se recepisse.

Viderent hibernis.} Vet. lib. Hibernis uiderent. Dvos se consules creasse, unum habere, quod enim illi iustum imperium, quod auspicium esset magistratus, id a domo, publicis, priuatisq. penatibus, Latinis ferijs actis, sacrificio in monte perfecto, uotis rite in Capitolio nuncupatis, secum ferre, nec priuatum auspicia sequi, nec sine auspicijs profectum in externo ea solo noua, atque integra concipere posse.} Nihil erat caussae, cur hoc loco uerbum facerem, nisi Glareanus admoneret nos; ut uideremus, quemadmodum Liuius paucis uerbis pugnantia diceret. Nam paullo ante dixisse, Flaminium Capitolium, & sollemnem uotorum nuncupationem fugisse, ne Latinas indicere, ne Ioui Latiali sollemne sacrum in monte Albano faceret, nunc autem dicere. Eundem ferijs Latinis actis, sacrificio in monte perfecto, uotis in Capitolio rite nuncupatis ab domo iustum imperium, atque auspicium ferre. Quamobrem cogor ego quoque te, ceterosque admonere, ut uideant, ne temere Glareano assentiatur. neque enim ipsum (ut alias) Liuianam sententiam percepisse. Hoc enim ait Liuius. Questum esse senatum, duos se consules creasse, unum habere. consulem enim eum demum esse, qui iustum imperium, & auspicium habeat. Iustum autem imperium, & auspicium a domo, & a priuatis, publicisque penatibus secum in prouinciam ferri Latinis ferijs actis, sacrificio in monte Albano perfecto, uotis in Capitolio nuncupatis. Quae quia non fecit Flaminius, propterea consulem non esse habendum, sed priuatum. Auspicia enim non sequi priuatum, qui autem sine auspicijs sit profectus, ut Flaminius, ea in externo solo noua, atque integra ipsum non posse concipere. Scvta duo sanguinem sudasse.} Haec eadem prodigia tradit Plutar. in Fabio. θυρεούς τε δύ' αὐτῶν αἵματι νοτίδας διαβρόχους. & quod ait. Ardentes lapides caelo cecidisse. ille uertit. καὶ λίθους ἐκ τῶ ἀέρος διαπύρους καὶ φλεγομένους φέρεσθαι. & quod ait. Antij metentibus cruentas in corbem spicas cecidisse. ille uertit. καὶ θέρη σταχύων περὶ ἄντιον κείρεσθαι. in Vet. autem libris est. Et in Antij agro metentibus. Faleriis caelum findi uisum, uelut magno hiatu; quaque patuerit ingens lumen effulsisse: sortes suas sponte attenuatas. unamque excidisse ita scriptam: Mauors telum suum concutit.} Sic lib. XXI. Ceterae sua sponte

fortes extenuatas. Praenestinae autem quaedam sortes inter ceteras fuerunt, quae perfracto quodam saxo erupisse dicuntur. idest in robore insculptae priscarum litterarum notae. auctor Cicero lib. II. de Diuin. Plutarchus autem ubi hoc prodigium tradit, tabulas quasdam caelo decidisse ait, quarum una has litteras haberet. sic enim ait. τῇ δὲ ὑπὲρ φαλερίων ἀρουρᾷ ῥαγῆναι δόξαντος, ἐκπεσεῖν, καὶ διασωθεῖσαι πολλὰ γράμματα, καὶ τούτων ἐπὶ γεγραμμένον φανῆναι κατὰ λέξιν. ἄρης τὰ ἑαυτοῦ ὅπλα σαλεύει. LVNAEQVE inter imbrem cadentis.} Lego. cādentis, idest, splendentis. praecessit enim speciem caeli ardentis. DECEMVIRI Ardeae in foro maioribus hostijs sacrificarunt.} Mirum Glareano uidetur, Decemuiros Ardeae sacrificasse, cum ibi prodigium nullum exstitisset. neque uidet idem cum alias factum, tum lib. XLII. Nam cum columna rostrata Romae fulmine discussa esset, Decemuiri lustrandum opidum, supplicationem, obsecrationemque habendam, uictimis maioribus sacrificandum & in Capitolio Romae, & in Campania ad Mineruae promontorium renunciarunt. DECEMBRI iam mense ad aedem Saturni Romae immolatum est &c. ac per urbem Saturnalia die, ac nocte clamatum, populusq. eum diem festum habere, ac seruare in perpetuum iussus.} Hic dies A. D. XIV K. Ian. fuit. auctore Macrobio libro primo. MAXIMA Gallos, si taedio labori, longaeque uiae, (ut est mollis ad talia gens) dilaberentur, cohibentem.} Succensere solet Liuio Glareanus, ut falsam Gallis molliciem adscribenti. idque immerito. Haec enim ille ab alijs sumpsit, ut a Polybio καὶ μάλιστα τῆς τῶν κελτῶν μαλακίας καὶ φυγοπονίας ἵν' ἐὰν κακοπαθοῦντες πρὸς τοὐπίσω πάλιν εἰς τοὐπίσω, κωλύῃ. & paullo post. Galli neque sustinere se prolapsi, neque assurgere ex uoraginibus poterant. &c. Polybius. οἱ δὲ κελτοὶ δυσχερῶς μὲν εἰς τοὔμπροσθεν προὔβαινον διατεταραγμένοι, καὶ διαπεπατημένων εἰς βάθος τῶν ἰλύων, ἐπιπόνως δὲ καὶ ταλαιπώρως ὑπέμενον τὴν κακοπάθειαν. MAXIMEQVE omnium uigiliae conficiebant, per quattriduum iam & tres noctes toleratae.} Polybius. πάντες μὲν οὖν ἐκακοπάθουν καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἀγρυπνίαν, ἕως ἂν ἐξῆς ἡμέρας τέτταρας, καὶ τρεῖς νύκτας συνεχῶς δι' ὕδατος ποιούμενοι τὴν πορείαν. IVMENTORVM itinere toto prostratorum passim aceruii, tantum quod exstaret aqua quaerentibus ad quietem parui temporis necessarium cubile dabant.} Hoc ita Polyb. τῶν δὲ ὑποζυγίων αὐτοῖς τὰ πλεῖστα πίπτοντα διὰ τοὺς πηλοὺς ἀπώλλυτο, μίαν παρεχόμενα χρείαν ἐν τῷ πεσεῖν τοῖς ἀνθρώποις. καθεζόμενοι γὰρ ἐπ' αὐτῶν, καὶ τῶν σκευῶν σωρηδὸν ὑπὲρ τὸ ὑγρὸν ὑπερεῖχον, ἐν τῷ τοιούτῳ τρόπῳ βραχὺ μέρος τῆς νυκτὸς ἀπεκοιμῶντο. IPSE Hannibal aeger oculis &c. elephanto, qui unus superfuerat, quod altius ex aqua exstaret uectus.} Vet. lib. Ab aqua. Ceterum hoc sic Polybius. ἀννίβας δὲ μόλις ἐπὶ τοῦ περιλειφθέντος θηρίου διεσώθη μετὰ πολλῆς ταλαιπωρίας περιαλγὴς ὢν διὰ τὴν βαρὺ τητα τῆς ἀπεισχηθείσης ὀφθαλμίας αὐτῷ, δι' ἣν καὶ τέλος ἐστερήθη τῆς μιᾶς ὄψεως.

FESVLAS.} Polybius & ceteri. φαίσολας uocant. Quare non est omittenda diphthongus.

SICVT olim Camillum ab Veijs.} Hac de re lib. VI. CONSVLEM super caput, lapsum effudit.} Plutarchus in Fabio. φλαμίνιος ἐξέπεσε κατενεχθεὶς εἰς κεφαλήν. HANNIBAL quod agri est inter Cortonam urbem, Thrasymenumque lacum.} Polybius. κυρτώνιον uocat, quam Polybius Cortonam. neque esse in Polybio menda potest. cum Stephanus scribat. κυρτώνιον πόλις ἰταλίας. τὸ ἐθνικὸν κυρτωνῖνος, ὡς ταρσηνῖνος. Πολύβ. γ. & alio loco scribat κροτώνα urbem esse Etruriae. Thrasymenum, Graeci ταρσιμένην λίμνην appellant. BALEARES, ceteramque leuem armaturam.} Polybius, ut ante. τοὺς δὲ βαλιαρεῖς, καὶ λογχοφόρους. VT cum terraemotum, qui multarum urbium Italiae magnas partes prostrauit.} Haec uerba uertit Plutarchus in Fabio, ubi huius terraemotus meminit. NON illa ordinata per principes, hastatosque, ac triarios.} De hoc loco dicam in XXX librum.

CIRCA consulem tamen acrior, infestiorque pugna est.} Vet. lib. Pugna erat. DONEC Insuber equum (Ducario nomen erat) faciemque noscitans.} Probo magis antiquam lectionem, quam alij respuerunt. Donec Insuber eques (Ducario nomen erat) faciem noscitans. Cur probem, haec caussa est. quod ni, Eques, dicturus Liuius fuisset, Insuber quidam, dixisset. praeterea, faciem equumque, potius dixisset; si modo uerisimile est, Flaminium, ex quo cum Gallis Insubribus bellauit per annos VII, eodem semper equo esse unum. Polybius a quibusdam Gallis eum interfectum tantummodo scribit. Equitem certe eum fuisse, apparet ex eo, quod subdit. Subditisque calcaribus equo, per confertissimam hostium turbam impetum facit. CVM in tumulo quodam constitissent.} Polybius. ἀνεχώρησαν εἰς τινὰ κώμην τυῤῥηνίδα. NEQVE perspicere prae caligine poterant.} Vet. lib. Prospicere.

TRIARII obiectis clypeis arcuere.} Vet. lib. Scutis. Recte est enim scutum Triariorum. lib. IIX. Triarij sub uexillis considebant, scuta innixa humeris tenentes. CVM calescente sole depulsa nebula aperuisset diem.} Vet. lib. Dispulsa. QVINDECIM millia Romanorum in acie caesa sunt.} Polyb. ἔπεσον τῶν ῥωμαίων εἰς μυρίους, καὶ πεντακισχιλίους. M. POMPONIVS praetor, Pugna, inquit, magna uicti sumus.} Polybius. διόπερ ἅμα τῷ τὸν στρατηγὸν εἰπεῖν τοῖς ὄχλοις ἀπὸ τῶν ἐμβόλων, ὅτι λειπόμεθα μάχῃ μεγάλῃ. Plutarchus autem sic. ὡς πρῶτον ἤκουσεν ὁ στρατηγὸς πομπώνιος, προσελθὼν, νενικήμεθα ὦ ἄνδρες ῥωμαῖοι μεγάλῃ μάχῃ.

CVM C. Centronio propraetore.} Vet. li. quidam, Centonio. Polybius. γάϊον κεντήνιον uocat, & C.
139 Centenium. Probus. paullo post C. Centenij Penulae etiam meminit. ut dubitandum non sit, quin C. Centenio sit legendum. ACTVM pro penatibus, pro urbe dimicandum esse, quando Italiam tueri nequiuissent.} Restituenda est prisca lectio. Cum Poenis pro urbe dimicandum esse. Vrbis enim tantum mentio facienda est, quia dixit. Negotium ab senatu datum, ut muros, turresque urbis firmarent.

Si pe-

Si penatum autem mentionem facturus fuisset, pro urbe, pro penatibus, dixisset. ut oratio rhetorica cresceret. PER Vmbriam usque ad Spoletum uenit, inde &c. in agrum Picenum auertit iter.} Vmbriae tantum, & Piceni meminit Polyb. διανύσας δὲ τὴν τῶν ὄμβρων καλουμένην χώραν, καὶ τὴν τῶν πικέντων ἧκε δεκαταῖος πρὸς τὰς κατὰ τὸν ἀδρίαν τόπους. PRAETVTIANVM, Hadrianumque agrum: Marsos inde, Marrucinosque & Pelignos deuastat, circaque Arpos, & Luceriam proximam Apuliae regionem.} Polybius ita. διελθών τε, καὶ καταφθείρας τήν τε πρετετιανὴν, καὶ τὴν ἀδριανὴν, ἔτι δὲ τὴν μαρρουκίνην, καὶ φρεντανὴν χώραν ὥρμησε ποιούμενος τὴν πορείαν ὡς ἐπὶ τὴν ἰαπυγίαν. ἀρξάμενος δὲ ταύτης ἀπὸ λουκερίας οὔσης ἀποικίας ῥωμαίων ἐπόρθει τὴν χώραν. μετὰ δὲ ταῦτα στρατοπεδεύσας περὶ τὸ καλούμενον ἰβώνιον, ἐπέτρεχε τὴν ἀργυριππανὴν, καὶ πᾶσαν ἀδεῶς ἐλεηλάτει τὴν δαυνίαν. Q. FABIVS Maximus dictator, quo die magistratum iniit.} In quibusdam Vet. lib. inueni, dictator iterum. Quam uocem credo consulto ab istis emendatoribus esse omissam. quod nescirent Fabium ante altera dictatura esse functum. itaq. exstare inscriptionem quandam in libro Epigrammatum Antiq. urbis, eiusmodi. Q. FABIVS. MAXIMVS. DICTATOR. BIS COS. V. CENSOR. INTERREX. II. AED. CVR. &c. Fuit autem dictator paullo ante hoc bellum, cum C. Flaminio magistro equitum. ut ait Valerius libro primo, capite primo. Occentus soricis auditus Fabio Maximo dictaturam, C. Flaminio magisterium equitum deponendi caussam praebuit.

PLVS negligentia caerimoniarum, auspiciorumque temeritate, quam inscitia peccatum.} Corrige ex Vet. lib. Plus negligentia caerimoniarum, auspiciorumque, quam temeritate, atque inscitia peccatum. Negligentia dixit, idest despicientia, atque neglectu. Plutarchus ὀλιγωρίᾳ καὶ περιφρονήσει τῇ στρατηγοῦ πρὸς τὸ δαιμόνιον. Et Liuius infra. Clades per temeritatem, atque inscitiam ducum acceptas.

VER sacrum uouendum.} Festus. Ver sacrum uouendi mos fuit Italis. magnis enim periculis adducti uouebant, quaecumque proximo uere nata essent apud se animalia, immolaturos. Sed cũ crudele uideretur, pueros, ac puellas innocentes interficere, perductos in adultam aetatem uelabant, atque ita extra fines suos exigebant. & Sisenna hist. lib. IV. ait. Quondam Sabini feruntur uouisse, si res communis melioribus locis constitisset, se uer sacrum facturos. ex Nonio. Plutarchus uotas esse capras, sues, oues, boues, quotquot uere proximo orirentur ait. itemque Liuius. Itaque quoniam in Vet. lib. legitur, Suillo, ouillo, caprino, ouillo grege, suspicor legendum, suillo, ouillo, caprino, bouillo grege. nam Plutarchus uertit. αἰγῶν, συῶν, προβάτων, βοῶν. Extremam enim uocem, ouillo, quia temere iteratam esse emendatores duxerunt, omnino repudiandam esse duxerunt. M. AEMILIVM praetorem, ex collegii pontificum sententia, omnia ea, ut mature fiant, curare iubet.} Hoc loco uer sacrum, iussu pontificum uotum esse ait a M. Aemilio praetore. at lib. XXXIII. ubi de hoc tempore, & de hac re loquitur, a Mammula, ut aut uitium sit librarii, aut auctoris. Ver, inquit, sacrum ex pontificum iussu fecere, quod A. Cornelius Mammula praetor uouerat. fuisse autem hoc anno Mammulam praetorẽ hinc intelligi potest, quod anno insequenti Sardiniam propraetor obtinuisse traditur. L. CORNELIVS Pont. Max.} Hic est L. Cornelius Lentulus Caudinus, qui consul cum Q. Fuluio Flacco fuit inter primum, & secundum bellum Punicum. ante hunc fuerat L. Caecilius Metellus, is qui Palladiũ ex incendio rapuit. ante Metellum Ti. Coruncanius, qui primus e plebe factus est. DATVM donum duit populus R.} Quid si, Votum donum duit? EIVSDEM rei caussa ludi Magni uoti.} Vet. lib. Et eiusdem rei caussa. AERIS CCCXXXIII millibus, triente.} Hoc sic uertit Plutarchus. ἀπὸ συστερτίων τριακοσίων τριάκοντα τριῶν, καὶ δηναρίων τριακοσίων τριάκοντα τριῶν, ἔτι τριτημορίου προσόντος.

TVM aedes uota Veneri Erycinae, aedem Q. Fabius Maximus dictator uouit.} Castiga ad fidem optimi cuiusque libri. Tum aedes uotae. Veneri Erycinae aedem Q. Fabius Maximus dictator uouit. Nam sequitur. Menti aedem Atilius praetor uouit. MENTI aedem Atilius praetor uouit.} Satis constat T. Otacilium Crassum praetorem hoc anno fuisse. Itaque anno sequenti Liuius T. Otacilium propraetorem uocat. Eundem etiam T. Otacilium Crassum Mentis aedem dedicasse idem tradit lib. XXIII. Quare dubium non est, quin & hic, & infra alibi mendose sit Atilius, pro T. Otacilius.

TVM de bello, reque publica.} Vet. lib. deque rep. VIATOREM misit, qui consuli nunciaret, ut sine lictoribus ad dictatorem ueniret.} Idem tradit Plutarchus in Fabio. VETVSTATE iam prope oblitos eius imperii.} Paucis ante annis idem Fabius dictator primum fuerat, & ante eum, L. Caecilius Metellus, ante Metellum C. Duilius, ante Duilium Ti. Coruncanius, ante Coruncanium A. Atilius Calatinus, qui ante annos XXXIII, fuit. Itaq. miror eum, ciues, sociosque uetustate oblitos fuisse dictatorii imperii, scribere. nisi forte intelligendum est, oblitos fuisse dictatoris rei gerendae caussa creati. Nam post A. Atilium Calatinum omnes comitiorum habendorum caussa usque ad Q. Fabium Maximum dictatorem iterum creati sunt. ex Capitol. tabulis.

HANNIBAL ex Arpis in Samnium transit.} Vet. lib. ex Arpinis. Sunt autem Arpini Arporum 140
populi. TELESIAM urbem capit.} Polyb. τελεσίαν. Ego tamen nihil mutandum puto. VT se in agrum Casinatem ducat.} Sic Plutarchus. ἡγεῖσθαι πρὸς τὸ κασίνατον. PER aestiuos saltus deuiosque colles.} Vet. lib. Calles. sic paullo post. Prope inuiis callibus ad dictatorem profugerunt.

DICTATOR unicus in rebus afflictis quaesitus.} Vet. lib. Affectis. MODO consuli Lutatio, quae res alia, quam celeritas uictoriam dedit.} Lutatio, ex Graecis, & Capitolinis tabulis. Malim etiam ita legi, Modo C. Lutatio. Sic enim paullo ante dixit. L. Papirius Cursor, absque nomine magistratus,

quem magistratum si nominasset, Lutatio consuli, potius dixisset, ut semper asiat. Sic alibi ostendam Proconsul Scipio, pro P. Scipio esse mendose. neque uero in hac re consulatus nomen momentum aliquod ad augendum habet. C. Lutatium Catulum intelligit, qui bello Punico primo confecto triumphauit. SVCCESSIT tamen Poenus cum expeditis equitibus, atque ad lacessendum hostem raptim, & procursando recipiendoque sese pugnauere.} Vet. li. Cum expeditis equitibus ad lacessendum hostem carptim. ut sit sensus. Poenus cum equitibus ad lacessendum carptim hostem paratis successit. Itaque procursando, recipiendoque sese pugnarunt. LINTERNI.} Vet. lib. & Graeci, Literni.

241 MAXIME, si posset, super saltus ab hoste insessos.} Vet. lib. Super saltu ab hoste insesso. Recte. nam paullo ante dixit. Minucius se coniunxerat Fabio ad firmandum praesidio saltum. item. Qui ad transitus saltus insidendos locati erant. Saltum uocat Polybius. τὰ στενὰ. i. angustias. GERIONEM peruenit.} Polybius γερόνιον uocat. Stephanus. γερουνίον πόλις ἰταλίας. κοδράτος δὲ γερουνίαν ταύτην καλεῖ. τὸ ἐθνικὸν γερουνῖνος. In Vet. lib. Saepe est Gerionum. EXTRACTA prope aestate per ludificationem hostis.} Vet. lib. Exacta. sic paullo post. Per uariam fortunam diei maiore parte exacta.

SACRORVM caussa Romam reuocatus.} Plutarchus. τῶν ἱερέων καλούντων αὐτὸν εἰς ῥώμην ἐπί τινας θυσίας. IN Hispania terra marique coeptum bellum est.} Vet. lib. Pugnari coeptum. QVADRAGINTA nauium classem Himilconi tradidit.} Polybius. ἀνδρώσας δ' ἀρχὴν τετταράκοντα ναυσὶ καταφράκτοις ἐκ καινῆς τὸ πλεῖον προχειρισάμενος ἁμίλκαν τῷ τόλε ναύαρχον. Ex his uerbis Hamilcarem praefectum esse, non Himilconem apparet. nisi uitium sit apud Polybium. DEINDE minus terra propter ingentem famam nouorum auxiliorum concurrere ausus.} Vet. lib. occurrere. Vere. Sic enim Polybius. τὸ μὲν κατὰ γῆν ἀπαντᾶν ἀπεδοκίμασε. QVINQVE & triginta nauium classe.} Polyb. συμπληρώσας δὲ πέντε καὶ τριάκοντα ναῦς. ALTERO ab Tarracone die ad stationem xx millia passuum distantem ab ostio Iberi amnis peruenit.} Legendum, x millia. ex Vet. lib. & ex Polybio, qui LXXX stadia ait. καὶ κατάρας δευτεραῖος ἐκ ταρακῶνος, εἰς τοὺς περὶ τὸν ἴβηρα ποταμὸν τόπους καθορμισθεὶς δὲ τῶν πολεμίων ἐν ἀποστάματι περὶ τοὺς ὀγδοήκοντα σταδίους. CVM alij resoluunt oras, aut anchoram uellunt, alij ne quid, &c.} Vet. lib. Cum alij resolutis loris anchoram uellunt, &c. DVAE tamen primo concursu captae erat. Vet. lib. Primo occursu. PRORAS litore illisas.} Vet. lib. Litori. AD V & XX naues ex XXX cepere.} Puto legendum, Ex XXXX. tot nauium classis Hasdrubalis fuit, ut ante scripsit. XXV captas item tradit Polybius. TECTA quoque coniuncta muro.} Vet. lib. Iuncta. MAGNOQVE commeatu adiecto.} Vet. lib. Aduecto.

242 ACEDVX erat Sagunti nobilis Hispanus.} Hic a Polybio dicitur ἀβίλυξ. constantissima libri fide. ut Abilux uocandus esse uideatur. ARGENTI pondo bina, & selibras.} Plutarchus uertit, δραχμὰς πεντήκοντα καὶ διακοσίας. CCXLVII. CVM plures Romanos, quam Poenos recepisset.} Plutarchus, ducentos quadraginta uertit. Vereor ne scriptum fuerit, CCXLII. ARGENTVMQVE pro eis debitum, &c. tardius rogaretur.} Rogaretur, pro erogaretur, dictum uidetur. CVIVS urbis captae, atque incensae ab se usum horreorum pauca reliquerat tecta.} Vet. lib. In usum horreorum. Polybius. Συνέμενος σιτοβολίαις χρῆσθαι πρὸς τὴν παραχειμασίαν. DVO ferme a Gerione millia.} Polybius ἀπὸ τῆς πόλεως ἑκκαίδεκα σταδίους. NVMERI Decimi Samnitis deinde aduentu proelium restitutum.} In Vet. lib. est. Interuentu. Porro autem Decimij, legendum est, Nam Numerius praenomen est. Decimiorum autem saepe mentio fit. CVM laeta ciuitate dictator unus, nihil nec famae, nec litteris crederet, ut si uera omnia essent, secunda se magis, quam aduersa timere diceret.} Vet. lib. Et, ut uera omnia essent. M. METELLVS tribunus plebis.} Hic a Plutarcho μετίλιος dicitur. Fuit autem etiam gens Metilia, e qua tribuni pl. multi. atque ita puto legendum. Nam M. Caecilius Metellus dixisset, ut infra L. Caecilium Metellum deserendae Italiae auctorem nominauit. Huius M. Metilij legati cum C. Laetorio meminit etiam lib. XXV. ID VNVM enimuero ferendum esse negat.} Vnum, abest a Vet. lib. DVOS praetores Sicilia, atque Sardinia occupatos.} T. Otacilius Crassus Siciliam, A. Cornelius Mammula Sardiniam obtinuisse uidetur. Cornelius quidem sequenti anno in ea propraetor fuit. & Crassus classem hoc anno obtinuit. Reliqui duo praetores fuerunt, M. Aemilius, qui urbanam, M. Pomponius Matho, qui peregrinam prouinciam obtinuit.

SED Campanum, Calenumque.} Vet. libro. Et Campanum, Calenumque. EXERCITVM cupientem pugnare.} Vet. lib. Verum etiam exercitum cupientem pugnare.

SE SAEVO tempore, & sine ignominia seruasse exercitum.} Vet. lib. Se in tempore, & sine ignominia. est autem, In tempore, idoneo tempore, ubi tempus tulit, ac postulauit. Quod qui ignorarunt, Saeuo, addiderunt. CONSVLE creato M. Atilio Regulo.} Polybius μάρκον ῥηγῦλον uocat. Iterum creatum esse post scribit Liuius. Fuerat enim ante consul cum P. Valerio Flacco.

243 C. TERENTIVS Varro, qui priore anno praetor fuerat.} Huius praetoris priore anno non meminit. Vrbanus autem praetor fuit. QVOD nulla memoria habeat annalium.} Sic Plutarchus: πρᾶγμα μὴ πρότερον ἐν ῥώμῃ γεγονός. i. ut magister equitum aequo esset cum dictatore imperio. Item Polybius. ὃ πρότερον οὐδέποτε συνεβεβήκει κατὰ ῥωμαίους. SIBI communicatum cum illo, sed non

ademptum

ademptum imperium esse.} Sed, uacat. ex Vet.lib. TVMVLVS erat inter castra Minucij, Poenorumque eum, qui occupasset, haud dubie iniquiorem erat hosti locum facturus.} Vet. lib. Minucij, & Poenorum, quem qui occupasset. Plutarchus ad uerbum ita. ἦν δὲ λόφος κατὰ μέσον, καταληφθῆναι μὲν οὐ χαλεπὸς &c. PRIMA, & quarta Minucio, secunda & tertia Fabio euenerunt.} Plutarchus, primam & quartam legionem Fabio, secundam & tertiam Minucio euenisse tradit. PRINCIPIO leuem armaturam dimittit, deinde conserto agmine mittit equites.} Plutarchus sic uertit. πρῶτον μὲν ἀφίησι τὰς κούφους στρατιὰς, ἔπειτα τοὺς ἱππεῖς, τέλος δ' ὁρῶν τὸν Ἀννίβαν παραβοηθοῦντα τοῖς ἐπὶ λόφῳ πάσῃ δυνάμει, κατέβαινε συντεταγμένος. ITA est, inquit, non celerius, quam timui, deprehendit fortuna temeritatem.} Sic Plutarchus. ὦ Ἡράκλεις ὡς ταχίον μὲν ἢ ἐγὼ προσεδόκων, βράδιον δ' ἢ αὐτὸς ἐσπευδε Μινούκιος ἑαυτὸν ἀπολώλεκε. SAEPE ego, inquit, audiui milites, eum primum esse uirum, qui ipse consulat, quid in rem sit, secundum eum, qui bene monenti obediat, qui nec ipse consulere, nec alteri parere scit, eum extremi esse ingenij.} Hanc sententiam expressit ex Hesiodo, qui ait.

Οὗτος μὲν πανάριστος, ὃς αὐτὸς πάντα νοήσῃ
Φρασσάμενος τάκ' ἔπειτα καὶ ἐς τέλος ᾖσιν ἀμείνω,
Ἐσθλὸς δ' αὖ κἀκεῖνος ὃς εὖ εἰπόντι πίθηται.
Ὃς δὲ κε μήτ' αὐτὸς νοέῃ, μήτ' ἄλλου ἀκούων
Ἐν θυμῷ βάλληται, ὃ δ' αὖτ' ἀχρήϊος ἀνήρ.

Hanc eandem sententiam sic uertit Cicero pro Cluentio: Sapientissimum esse dicunt eum, cui quod opus sit ipsi ueniat in mentem, proxime accedere illum, qui alterius bene inuentis obtemperat. In stultitia contra est. Minus est stultus est is, cui nihil in mentem uenit, quam ille, qui quod stulte alteri uenit in mentem comprobat. Eandem ita adumbrauit Plutarchus. τὸ μὲν ἁμαρτεῖν μηδὲν ἐν πράγμασι μεγάλοις, μεῖζον ἢ κατ' ἄνθρωπόν ἐστι, τὸ δ' ἁμαρτόντα χρῆσθαι τοῖς πταίσμασι διδάγμασι πρὸς τὸ λοιπὸν, ἀνδρὸς ἀγαθοῦ καὶ νοῦν ἔχοντος. TANDEM eam nubem, quae sederet in iugis montium solicitatam procella imbrem dedisse.} Plutarchus. τὸ ἐπὶ τῶν ἄκρων ταύτην καθημένην νεφέλην ὅτι μετὰ ζάλης ποτὲ, καὶ καταιγίδων ὄμβρον ἐκρήξει. MENINGE insula uastata, & ab incolentibus circa eam ne & ipsorum ureretur, diripereturq. ager, decem talentis argenti acceptis.} Hanc insulam Cercinam uocat Polybius. μετὰ δὲ ταῦτα καταπλεύσας τῆς Κερκίνης ἐπὶ τὸν Κερκινητῶν νῆσον, καὶ λαβὼν παρ' αὐτῶν χρήματα, τοῦ μὴ πορθῆσαι τὴν χώραν, ἀπηλλάγη. In vet.lib. Menia insula est. duae hae finitimae insulae sunt ad Syrtim. CVM a sequentibus palantes.} Malim, ut ante, frequentibus. quia praecessit, Insulas cultorum egentes; & post. Litoribus hostium plenis.

SEMPRONIO Bleso.} Blaeso. ex Capit. lap. & Graecis libris. TRADITAQVE Lilybaci tota Atilio praetori.} Iam ostendi hoc anno Atilium nullum praetorem fuisse, T. Otacilium fuisse. Ea res me admonuit, ut turpe mendum delerem, & pro, tota Atilio, T. Otacilio scriberem. 144

LITTERISQVE Fabij accitus.} Lege Litteris Q. Fabij. perspicue. AD DEPOSCENDVM Demetrium Pharium. Hic rex Illyriorum fuit paullo ante hoc bellum a Romanis bello superatus. auctor Polybius lib. III. qui item eundem ad Philippum ex acie confugisse ait. BIENNIO ante L. Manlius praetor in Gallia uouisset.} Miror dixisse, Biennio ante, de eo, qui anno ante praetor in Gallia fuerit, ut lib. XXI. tradidit. CAESO Quinctius Flaminius.} Lege K. Quinctius Flamininus. Sic enim & antiqua praenominis nota, & nominis, cognominisque huius uera scriptura custodietur. ut enim Augurinus Minuciorum, Censorinus Marciorum cognomen est, sic Flamininus Quinctiorum. lapidibus Capitolinis, & quibusdam etiam uet. lib. testibus. M. POMPONIVM Mathonem.} Scribe M'. Pomponium Mathonem, ob caussam, quam post dicam. CN. CLAVDIVS Appij filius Cento.} Scribe, C. Claudius Ap. F. Centho, ex Capitolinis consulibus. BAEBIVS Herennius tribunus plebis.} Herennius hic loco cognominis est, ut lib. IX. praenominis, in Herennio Pontio C. Pontij patre, alio loco pro nomine est, ut in M. Herennio consule. Vereor tamen ne & in praenomine, & in cognomine uitij aliquid sit. Hoc autem loco suspicor, ne Vibus Terentius sit legendum. est enim Vibus praenomen, ut in Vibo Sextio, & Vibo Virio. Hic autem cognatus fuisse C. Terentij a Liuio dicitur. IN ITALIAM abductum.} Vet.lib. adductum. VOLSONE.} Vulsone. ex consul. Cap. & uet. saepe libris. L. AEMILIVM Paullum, qui cum M. Laelio consul fuerat. Vet.lib. M. Liuio. Recte. Sic enim est apud Cassiodorum, & apud Plin. lib. XXXIX. consules autem fuerunt biennio ante. DAMNATIONE collegae.} De M. Liuio Salinatore agit. qui consularis damnatus est a populo, quod praedam non aequaliter diuiserat militibus. Auctor Frontinus libro IV. cap. II. INTER ciues, & inter peregrinos.} Veteres lib. Inter ciues, & peregrinos. sic ubique. QVIA in tali tempore nullus nouis magistratus uidebatur mandandus.} Nouum hominem hic intelligit, non ut paullo ante C. Terentium appellauit. idest, eum qui primus ex familia sua magistratum curulem cepisset, sed eum qui non antea magistratum eundem gessisset, quique nouus ad munus illud tractandum ueniret. idest, qui tum primum praeturam caperet.

IS PROXIMO comitiali die.} Vet.lib. Ita is proximo. PARQVE magis in aduersando.} Vet. lib. Par magis. ALII nouas quattuor legiones quinque legionibus additas, ut nouem legioni-

bus rem gererent. ℥ Veteres legiones quattuor fuisse, non quinque, apparet, ex eo, quod Fabio prima & quarta, Minucio secunda, & tertia euenerunt. Polybius quidem hoc loco octo legionibus rem gestam ait, non nouem. προέθεντο δὲ στρατοπέδοις ὀκτὼ διακινδυνεύειν, ὃ πρότερον οὐδέποτε ἐγεγόνει παρὰ ῥωμαίοις. Haec autem sumit a Polybio Liuius. NVMERO quoque peditum, equitumq. legiones auctas, millibus peditum & centenis equitibus in singulas adiectis, ut quina millia peditum, treceni equites essent. ℥ Romulus primus legiones constituit ex tribus millibus peditum singulas, ut unaquaeque tribus, tum cum tres erant, tria millia daret. Post quatuor millium facta est, unde quadrata dicta, equitum ducentorum. Hoc autem primum tempore, quinque millium peditum reddita est, & trecentorum equitum, Liuio, & Polybio auctoribus. Postremo C. Marius sex millium ut esset, instituit, ut ait Festus. Itaque alius alijs temporibus fuit militum legionis numerus. SEPTEM, & octoginta millia armatorum, & ducentos. ℥ Plutarchus summam confecit, octo, & octoginta. Sic enim ait. μυριάδες ἐννέα δισχιλίων ἀνδρῶν δέουσαι. at Polybius πεζῶν μὲν εἰς ὀκτὼ μυριάδας, ἱππεῖς δὲ μικρῷ πλείους τῶν ἑξακισχιλίων. AB HIERONE classis Hostiam cum magno commeatu accessit. Vet. lib. Cum magno apparatu. Quod placet, ut non commeatum solum, sed etiam sagittarios, & funditores ab Hierone missos intelligat. LEGATI in senatum introducti. ℥ Vet. lib. Legati Syracusani in senatum.

CAEDEM C. Flaminij consulis, exercitusq. allatam adeo aegre tulisse regem. ℥ Vet. lib. Adeo affecisse regem. Quod probo, quia rectior oratio est. & quia sequitur. Vt nulla sui propria, regniq. sui clade moueri magis potuerit.

145 QVANTVM praeterea opus esset, quo iussissent, subuecturum. ℥ Vet. lib. & quo iussissent. NAM ad eam diem nihil praeter sacramentum fuerat, & ubi ad decuriatum, aut centuriatum conuenissent, sua uoluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites coniurabant. ℥ Quod hoc loco ait interesse Liuius inter sacramentum & iusiurandum, id tradit Seruius in IIX. Aeneid. interesse inter coniurationem, & sacramentum. Nam cum ipsi qui conuenerant, simul iurabant, coniuratio; cum singuli iureiurando adigebantur, sacramentum erat, auctore Seruio. Coniurationem autem & sacramentum idem esse apparet ex eo, quod Liuius in sacramento explicando coniurandi uerbum adhibuit. Sacramentum ergo uoluntarium, iusiurandum necessarium, & legitimum ait fuisse.

PRO Gerionis castelli Apuliae inopis, tamquam pro Carthaginis moenibus. ℥ Vet. lib. Gerioni, ut uere ita legendum esse uideatur. quia Polybius γερουνίον edit. CN. SERVILIVS, atque Atilius. ℥ Vet. lib. Atque M. Atilius. HAEC una salutis est uia L. Paullo, quam difficilem, infestamque ciues sibi magis, quam hostes facient. ℥ Tibi legendum putat Florebellus; quod probo.

A VERITATE laborare nimis ius saepe aiunt, exstingui numquam. ℥ Vox, ius, non est in Vet. lib. hoc sensu. tritum illud prouerbium est, Hominem ueritatis caussa nimis saepe laborare, numquam uero exstingui. Haec autem uox, ius, ex ingenio a Valla allata est.

NEC ego, ut nihil agatur, sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna. ℥ Vox una, Moneo, ex Vet. lib. Repetenda est, ita. Nec ego, ut nihil agatur, moneo, sed ut agentem.

DICTATORI magistrum equitum intolerabilem fuisse, quid consilij aduersus collegam seditiosum, ac temerarium uirum, atque auctoritatis fore. ℥ Vet. lib. pro uirum habent, uirium. Florebellus ingeniose, pro consilij consuli reposuit. Recte utrumque. argumentatur enim, si Minucius magister equitum dictatori Fabio gratus fuit, quas uires, atque auctoritatem habebit Paullus consul aduersus collegam suum Varronem? CLAVDIIQVE consulis primo Punico bello memorata naualis clades. ℥ P. Claudium Pulchrum intelligit, qui pullos pascere nolentes, in mare proijci iussit, ut biberent. auctor Cicero de Diuinatione. Valerius de contempta religione. SI MATVRITAS temporum exspectata foret. ℥ Vet. lib. Temporis.

146 CVM utriusque consulis eadem, quae semper ante fuisset, sententia. ℥ Vet. lib. Cum utriusque consulis eadem esset, quae semper ante fuisset, sententia. QVOD Hannibal iam uelut suam cepisset Italiam. ℥ Et hoc quoque debetur ingenio Florebelli, Vsucepisset, pro suam cepisset. iam enim tertius agebatur annus, cum Hannibal in Italiam profectus eam quasi iure usucapionis tenebat. Sic lib. VI. Nec hoc natura insitum uobis est, sed usu possidemini. NVMIDAS ad inuadendos ex minoribus castris. ℥ Polybius. τοὺς δὲ νομάδας ἐπαφῆκε τοῖς ὑδρευομένοις ἀπὸ τῆς ἐλάττονος παρεμβολῆς. NIHIL consulto collega signum proposuit. ℥ Vet. lib. Signum pugnae proposuit. Signum autem est, ut ait Plutarchus, χιτὼν κόκκινος ὑπὲρ τῆς στρατηγικῆς σκηνῆς διατεινόμενος. CN. SERVILIO media pugna tuenda data. ℥ Polybius, Seruilio M. etiam Atilium priore anno Seruilij collegam addit, quem tamen aetatem excusantem Romam a consulibus missum fuisse ante Liuius scripsit. BALEARIBVS, leuiq. alia armatura praemissa. ℥ Polybius, ante, ait. τοὺς μὲν βαλιαρεῖς καὶ λογχοφόρους. DEXTRVM cornu Numidis equitibus datum, media acie peditibus firmata. ℥ Vet. lib. Media acies. GALLI super umblicum erant nudi. Hispani linteis praetextis purpura tunicis. ℥ Polybius. τῶν μὲν κελτῶν γυμνῶν, τῶν δ᾽ ἰβήρων λινοῖς περιπορφύροις χιτωνίσκοις κεκοσμημένων. Ex quo intelligi potest praetextis purpura dixisse Liuium, quod Polybius περιπορφύροις. & cum praetexta toga dicitur, praecise dici, pro praetexta purpura toga. NVMERVM omnium, qui tum peditum, equitumq. in acie stetere, illum ferunt, uidelicet quadraginta peditum millia, decem equitum. ℥ Vox, illum, aperte mendosa est. neque

enim

enim intelligere potes quo referenda sit. suspicor, millia, pro ea scriptum fuisse, &, L millia, esse legendum, ita. Numerum omnium, qui tum peditum, equitumq. in acie stetere L millia ferunt, uidelicet quadraginta peditum millia, decem equitum. De summa peditum, equitumq. idem scribit Polybius. Placet autem, ut quemadmodum de Romanis dixit in uniuersum affuisse VII, & LXXX millia, sic de Poenis dicat, deinde uero distinguat. DEXTRVM tegebat Maharbal. } Vet. lib. Regebat. Polybius pro Maharbale edit Hannonem. τὸ δὲ δεξιὸν ἄννων. 147

ROMANI diu, ac saepe consilio agitabant, qua fronte &c. } Malim, Consilia. Est enim haec ei trita locutio. Agitare consilia. Agitare consilio, adhuc non legi. HASDRVBAL, quia ea parte praeerat, subductos ex media acie Numidas. } Hasdrubal laeuum cornu regebat, Numidae in dextro erant. Itaque mirum uidetur, Liuium ita loqui. Hasdrubal Numidas ad persequendos hostes mittit, cum ea parte praeesset. Ego certe malim. Qui laeua parte praeerat. Siquidem hoc loco Polybius ait, Hasdrubalem a laeuo cornu ad Numidas subleuandos se contulisse. ἱππεῖς δὲ οἱ περὶ τὸν ἀσδρούβαν παραβοηθοῦντες ἀπὸ τῶν εὐωνύμων τοῖς νομάσι. QVAM mallem uinctos mihi traderet. } Plutarch. τοῦτο μᾶλλον ἐβουλόμην, ἢ εἰ δεδεμένους παρέλαβον. i. Hoc mallem, quam si mihi uinctos traderet.

L. AEMILIVM praeceptorum eius memorem exstitisse, & uixisse. & adhuc mori. } Florebellus tollit uocem Extitisse, ut superuacaneam.

HAEC exigentem. } Cum legeretur, Haec exagentis, Valla emendauit, Exigentem. Malim ego, Exsequentem. quo uerbo utitur saepe Liuius. QVADRAGINTA millia peditum, duo millia septingenti equites. } Polybius item ad septuaginta millia occisa ait. Quod sequitur, Et tanta ciuium, sociorumq. pars, expositionis uim habet. cum enim numerum ciuium, sociorumque parem prope fuisse significat.

CVM quinquaginta ferme equitibus Venusiam profugit. } Polybius septuaginta, edit. ἑβδομήκοντα μὲν εἰς οὐενουσίαν μετὰ γαΐου διέφυγεν. INTER eos Cn. Seruilius, & C. Minucius Numatius, qui magister equitum priore anno aliquot diebus ante fuerat. } In ueteribus libris est. M. Numatius. mendose utrobique. Fuit autem magister equitum aliquot ante dies Manius Pomponius Matho. Is (ut reor) qui consul fuit anno DXVII. quemadmodum scriptum est in consulibus Capitolinis. Cum autem Liuius M. Matho, aut Manius Matho scripsisset, imperiti librarij M. Numatius, & Minutius Numatius fecerunt. Postremo imperitiores emendatores C. praenomen de suo addiderunt.

PRAETEREA senatores, aut qui eos magistratus gessissent, unde in senatum legi deberent. } Eorum, qui in senatum ueniebant, alij senatores erant, quippe qui lecti a censoribus essent, alij iure magistratus, quem aut tum gerebant, aut ante gesserant, ius quidem sententiae dicendae habebant, uerum sententias non rogabantur, sed quas senatores dixissent, in eas descendebant. Itaque de M. Liuio dixit Liuius lib. XXVII. Sed tum quoque aut uerbo assentiebatur, aut pedibus in sententiam ibat. Hinc cum senatores in curiam uocabantur ita uocabantur. Senatores, quibusque sententiam dicere licet. Seminarium autem senatus, idest eorum qui a censoribus legerentur, cum alii multi pro arbitrio censorum fuerunt, tum maxime ij, qui curules magistratus gessissent. Haec fere ex Liuio, & Gellio.

HAEC EST pugna Cannensi clade nobilitata. par cetera Alliensi, utque haec illa ijs, quae post pugnam accidere leuior, quia ab hoste cessatum est, sic strage exercitus grauior. } Placet prisca lectio: Haec est pugna Cannensi clade nobilitata, par Aliensi. Ceterum, ut haec illa &c. sic Polybius. ἡ μὲν οὖν περὶ κάννας γενομένη μάχη ῥωμαίων, καὶ καρχηδονίων ἐτελέσθη τὸν τρόπον τοῦτον. QVI IN maioribus castris praeerant. } Vet. lib. Qui maioribus castris praeerant. VNO agmine Cannusium abituros esse. } Canusium uno, n, & ueteres libri, & Graeci scribunt. In ijsdem uet. li. est. Vno agmine inde Canusium abituros. sic paullo post. Atque inde protinus Canusium peruenerunt. ET exquiri ab interrogantibus, Romanus ciuis sis, an Latinus socius. } Haec interrogatio fiebat, ut in Romanos Hannibal animaduerteret, socios conciliandae eorum sibi gratiae caussa dimitteret.

QVAMVIS per confertos hostes. } i. per quamuis confertos. QVIETEM & ipse sibi sumeret. } Vet. lib. Et ipse sibimet. MAHARBAL praefectus equitum. } Hunc uocat Plutarchus in Fabio βάρκαν τὸν καρχηδόνιον. IMMO, ut quid hac pugna sit actum scias, die quincta, inquit, in Capitolio epulaberis, sequere cum equite. } Vet. lib. alii, die quinto habent. Ego legendum puto, die quinti, copulate pro aduerbio. Nam ut Gellius & Macrobius tradiderunt, die quarto, & die quinto de praeterito dicitur, die quarti, & die quinti de futuro. ut hoc loco. Accedit quod Coelius, & Cato, cum hunc eundem locum tractarent, die quincti dixerunt. a quibus Liuius haec uerba mutuatus est. Cato in originibus: Igitur Dictatorem Carthaginiensium magister equitum mouit. Mitte mecum Romam equitatum, die quincti in Capitolio tibi caena cocta erit. Coelius historiarum lib. II. Si uis mihi equitatum dare, & ipse cum cetero exercitu me sequi, die quincti Romae in Capitolio curabo ut tibi cena sit cocta. Plutarchus. πεμπταῖος γὰρ ἀπὸ τῆς νίκης ἐν καπιτωλίῳ δειπνήσεις.

PRAECEDANT, Hannibal inquit, nuncij. laeta res est. sed uia maior, quam ut eam statim capere animo possim. } Ego neque hanc lectionem, neque hunc sensum probare possum. In uet lib. est. Praecedant: Hannibal inimici letales. & uia maior, quam ut eam capere non posint. Hinc ego hanc cli-

cio & lectionem & sententiã; Praecedant, Hannibal inquit, nuncij letales. est uia maior, quam ut eã statim capere nunc possint. respondet enim ad id, quod Maharbal dixerat, sequere cũ equite, ut prius teuenisse, quam uenturum sciant. Via maior est, quam ut statim capere nunc equites proelio defessi possint. VINCERE scis Hannibal, uictoria uti nescis. } Plutarc. οὐ νικᾶν οἶδας, νίκῃ δὲ χρῆσθαι οὐκ οἶδας.

ET omnium primum brachio fluminis obiecto, eos excludit. } Malim, Brachio flumini obiecto. sensus est enim, Hannibalem brachio obiecto Romanis usum fluminis, & aquationis eripuisse. sic enim captiui ipsi post aiunt. cum circumfessi ab exercitu uictore, aqua arceremur. lib. IV. Muro Ardeae brachium immiserat. Item. Et moenibus hostium uallum obiecere. INTRA castra hostes acceperunt. } Vet. lib. Receperunt.

148 EOS, qui Canusium perfugerant, mulier Paulla nomine Busa genere clara, ac diuitijs moenibus tantum, tectisque a Canusinis receptos, frumento, ueste, uiatico etiam iuuit. } Nemo est, qui non quaerat, quid sit, mulier Paulla, nomine Busa, genere clara. menda enim est in uoce Paula. Nam de Busae nomine satis constat. ipse enim post ait. Sed Canusij grauius onus Busę multitudo faciebat. & Valerius libro quarto de liberalitate. Busa nomine, regionis Apuliae ditissima suspicor igitur legendum esse. Muliercula Busa nomine. ut mulierculam appellet, eam comparans cum Canusinis. Id enim fecit muliercula, inquit, quod cuncta ciuitas non fecit, ut ueste, frumento, & uiatico Romanos iuuaret. Qua de caussa Valerius eandem etiam, Feminam appellauit. & post Liuius. Ne a muliere Canusina populus Venusinus beneficijs uinceretur. Est autem hic mos Liuij, ut primum appellationis nomen afferat, deinde proprium. ut lib. XXIII. Cum praefecto nomine Isalca. item lib. hoc. Eques, Ducario nomen erat.

L. PVBLICIVS. } L. Poblicius. ex Capitolinis lapidibus, & nummis argenteis. CVSTODIENDOSQVE semetipsos contra Hannibalem Scipioni tradunt. } Vet. lib. Hannibalem contra. Sic saepe alias praepositio postponitur. APPIVSQVE, & Scipio. } Vet. lib. Appius, & Scipio.

OCCIDIONE occisum cum duobus exercitibus consulem, delectusq. omnes copias, allatum fuerat. } Suspicor legi oportere. Occisos cum duobus exercitibus consules. subdit enim. Consule exercituque ad Thrasymenum priore anno amisso, non uulnus super uulnus, sed multiplex clades, cum duobus consulibus consulares exercitus amissi nunciabantur. nec ulla iam castra Romana, nec ducem, nec militẽ esse. Non enim inquit, consul cum exercitu amissus, quod uulnus super uulnus fuisset, sed duo consules cum duobus exercitibus perijsse; ideo multiplex clades accepta nunciabatur. AMISSI annunciabantur. } Vet. lib. Nunciabantur. P. FVRIVS Philus, & M. Pomponius praetores. } Horum alter urbanam, alter peregrinam iurisdictionem habebat. PERCVNCTARENTVR aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos, forte referant. } Vet. lib. Si forte referant. CANVSIIQVE se esse. } Que uacat in aliquot uet. lib. SED Hannibalem nunc sedere. } Sed, uacat in aliquot uet. lib. SENATVS consulto diebus XXX luctus est finitus. } Sic Plutarchus. πένθος δὲ καὶ τόπον, καὶ χρόνον ὥρισε, κατ' οἰκίαν ἀποθρηνεῖν ἐφ' ἡμέρας τριάκοντα τὸν βουλόμενον. T. OCTACILIO. } Otacilio, ex Graecis, & Capitolinis monumentis. M. CLAVDIVM, qui classi ad Ostiam stanti praeesset, Canusium ad exercitum mittendum. } Subaudienda sunt uerba, censuerunt partes, uel decreuerunt. Sic enim Plutarchus in Marcello. δόγμα τῆς βουλῆς δεξάμενος εἰς κανύσιον παρῆλθεν, καὶ τοὺς ἐκεῖ συνειλεγμένους παραλαβὼν ἐξήγαγε τῶν ἐρυμάτων. SCITATVM quibus precibus, supplicationibusque deos possent placare. } Vet. lib. Quibus precibus supplices deos possent placare. IPSE legione classis, (ea tertia legio erat) cum tribuno militum Teano Sidicino praemissa. Vet. lib. Cum tribunis militum Teanum Sidicinum. recte. Hanc enim legionem ex classe Canusium adducturus, Teanum praemisit. T. SEMPRONIVS magister equitum. } Hic est, qui post ab Hannibale occisus est in Lucania, quem Valerius libro quinto cap. I. Tiberium Gracchum uocat. Quare, Ti. Sempronius scribendum est. est autem Tiberij praenomen Sempronijs familiarissimum.

AD milites ex formula accipiendos. } De hac formula scribit libro XIX. ubi de foedere cum Latinis icto agit.

149 TRECENOS pediti, seruo centum. } Vet. lib. Centenos. AD Heracleam cum Pyrrho. } Plutarchus in Pyrrho. SI tam duri oris esse uelitis. } Vet. lib. Si duriores esse uelitis.

VIX existimari potest. } Vet. lib. Aestimari. PRIORI Punico bello Calpurnius Flamma. } Liuius lib. XVII. ut est scriptum in epitoma. DEMINVTI capite. } Hoc est, amissa ciuitate, & libertate. Sic enim post ait. Abalienati iure ciuium, serui Carthaginiensium facti.

NEQVE ijs quadraginta millia hostium obstitere. } Supra. Quinquaginta millia edidit. In Vet. autem libris est hoc loco. Sexcenta millia. ut uideantur opponi, sexcentis armatis, ita. Ex millibus septem armatorum sexcenti extiterunt, qui erumpere auderent, neque ijs sexcenta millia hostium obstitere. Est autem hic numerus usitatus etiam Ciceroni pro magno quodam, & immenso numero.

150 VNVS ex ijs domum abijt, quod fallaci reditu in castra, iureiurando se exsoluisset. } Haec Polybij sententia fuit, ut ait Cicero lib. III. de Off. Polybius bonus auctor in primis scribit ex decem nobilissimis, qui tunc erant missi, nouem reuertisse, a senatu re non impetrata, unum ex decem, qui paullo post quam egressus erat e castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus remansisse. Polybij liber ille, ubi

hoc

hoc tradebat intercidit. Eadem historia est apud Gellium lib. VII. cap. IIX. Est & alia de captiuis fama, decem primos uenisse, &c. ʒ Acilij haec opinio fuit eodem Cicerone teste. Acilius autem ille, qui Graece scripsit historiam plures ait fuisse, qui in castra reuertissent eadem fraude, ut iureiurando liberarentur. Ab cognato Scribonij tribuni plebis de redimendis captiuis relatum esse. ʒ Legendum Tribuno plebis. i. ab Scribonio tribuno pl. L. Scribonij captiui legati cognato relatum esse.

Omnium notis, ignominijsque confectos esse. ʒ Vet. lib. Affectos. Cicero lib. III. de Off. eosdem a censoribus omnibus ignominijs notatos esse scribit. & Gell. lib. VII. ca. IIX. de ijsdem. Omnium notarum eos damnis, & ignominijs affecerunt. Apulorum pars. ʒ Αργυριπανὶς defecisse ex Apulis scribit Polybius. Samnites praeter Petellinos. ʒ Nec Petellini inter Samnites sunt, sed inter Bruttios, neque ijdem hoc tempore ab Hannibale defecerunt, cum sequenti libro uni in Bruttijs in amicitia Romana mansisse dicantur. Quid ergo? obloquimur saepe bonis auctoribus, eosque aut inconstantiae, aut imprudentiae, aut negligentiae arguimus. sed sine causa. ut hoc loco Glareanus Liuio, quem iccirco temerariae confusionis arguit. Quam iuste ipse uiderit. non enim hoc loco Petellinos, legendum est, sed Pentros, quod ille didicisset, si accuratius manuscriptos libros, quos ne adisse quidem uidetur, legisset. Pentrorum Samnitium meminit in lib. IX. Inde uictor exercitus Bouianum ductus. Caput hoc erat Pentrorum, Samnitium longe ditissimum. Possis etiam legere. Praeter Petellinos Brutij omnes. Et Graecorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini. ʒ Polybius ita. καρχηδονίοις παρακεχωρήκει τῆς μὲν λοιπῆς παλαιᾶς χεδὸν πάσης καὶ μεγάλης καλουμένης ἑλλάδος ὥσπερ ἐγκρατεῖς. ταραντῖνοι τε γὰρ δὲ διὰ ἐνεχείριζον αὐτούς. Polybius statim hos populos defecisse ait, quod tamen non ita esse, infra apparebit, nisi, Statim, intelligamus, Vt primum potuerunt. Ceterum quattuor hi populi Graeci uocabantur, quod Graecorum coloniae essent. Crotonenses. ʒ Croto Crotonienses edit, at Cortona Cortonenses. Priscianus. Accedit quod Croto Croton aetas quoque edit. ut omnino Crotonienses uideatur esse legendum. Neque ante consulis Romani aduentum, nec postquam is redijt. ʒ Ex ueteribus libris. Neque ante consulis aduentum Romam. In ijs enim est. Ante consulis aduentum Romani. Obviam itum frequenter ab omnibus ordinibus sit. ʒ Plutarchus in Fabio. ἀπήντησεν αὐτῷ περὶ τὰς πύλας ἥ τε βουλὴ καὶ τὸ πλῆθος ἅπαν ἀσπαζόμενοι.

IN . LIBRVM . XXIII

Hannibal post Cānensem pugnam, castra capta, ac direpta confestim ex Apulia in Samnium mouerat. ʒ Glareanus putat legendum, Castris captis, ac direptis. neque enim, inquit, Hannibal Romanorum castra capta, ac direpta mouit, neque sua cepit, ac diripuit, uerum contra. Errat autem. non enim ea est mens scriptoris, sed haec. Hannibal post Cannensem pugnam confectam, & post Romanorum castra capta, ac direpta, in Samnium mouerat. ita ut uerbum, Mouerat, absolute accipiamus ut saepe alias, non ad castra referamus. Accitas in Hirpinos. ʒ Irpini Samnitium sunt auctore Strabone lib. V. dicti ἀπὸ τοῦ ἵρπου, i. lupo, qui dux eis in deducenda colonia fuit. Graece autem sine adspiratione scribuntur. Pollicente se Cossam traditurum. ʒ Vet. lib. Compsam, & Compsanus, Plinius lib. III. cap. XI. Compsam in Irpinis statuit. de qua nunc Liuius. Quacumque ante poterat, disposuit. ʒ Vet. lib. Potuit. Pacuvius Calauius. ʒ Calauium gentis Campanae nomen esse constat. Ergo Pacuuius hoc in loco praenomen est. Vereor tamen ne Pacullus sit legendum. Nam Silius Italicus hunc Pactulonem uocat. & Liuius lib. XXXIX Pacullae Miniae Campanae sacerdotis meminit. & in hoc libro haud ita multo post, Minios Celeres Stenium, Pacuuiumque nominat. In ueteribus etiam libris est Pacinus. Filiamque Romam nuptum Liuio dedisset. ʒ Vet. lib. Romae.

Video quae sententia de hoc sit data. ʒ Quid si legamus, Lata. sensus enim est. Video hunc a uobis condemnatum esse. Hoc multo magis in secundo, ac tertio senatore est factum. ʒ Vet. lib. 151
Ac tertio citato senatore. Si plebis ibi esset concilium. ʒ Vet. lib. Adesset. Ad Satriculam. ʒ Saticulam ut libro septimo dixi, & saepius alias. Coeptumque propter uos cum Samnitibus bellum, per centum prope annos uariante fortuna euentum, tulerimus. ʒ Elatorie dixit Terentius per centum prope annos. uerius autem legatus Romanus in concilio Aetolorum lib. XXXI. qui per annos septuaginta bellatum esse cum Samnitibus ait. Etenim coeptum est anno ab urbe cond. CDXII M. Valerio, A. Cornelio cos. finitum an. CDLXXIX. C. Fabricio, C. Claudio cos. De ijs enim C. Claudius cos. triumphauit, ut exstat in Capitolinis Triumphorum fragmentis. Quod foedus aequū dedimus, quod leges nostras. ʒ Hoc factum M. Foslio, L. Plautio consulibus, ut ait lib. IX. Eodem anno primum praefecti Capuae creari coepti, legibus ab L. Furio praetore datis. Poenus ne Africae quidem indigena ab ultimis terrarum oris freto Oceani Herculisque columnis, expertem omnis iuris, & condicionis, & linguae prope humanae militem trahit. ʒ Vet. li. habent, Indigenam, quā lectionem probo, ut non Hannibalem, sed militem eius Africae indigenam esse neget, quippe quem ex ultimis terrarum oris extraxisset. Etenim lib. XXIIX. sic ait, cum de exercitu Romano loquatur. Ro-

mana arma, & exercitum alienigenam. VESCI humanis corporibus docendo.} De Hannibalis crudelitate loquitur, qui adeo efferauerat animos militum, ut eos etiam uesci carnibus humanis docuerit. Hoc autem falsum esse tradit Porphyrius lib. II. περὶ ἀποχῆς τῶν ἐμψύχων. SVBIVS Virius.} Vet. lib. Vibius Virius. puto legendum, Vibus Virius. Est enim Vibus, praenomen. ut in P. Sestio Q. F. VIBI. N. Capitolino consule. LATINORVM quondam postulationis.} De qua supra lib. IIX. BALNEIS includi iussit, ubi feruore, atque aestu anima intercluss.} Vet. lib. Fetore, atq. aestu. DECIVS Magius.} Magios item gentem Campanam esse, & hic Liuius, & contra Rullum Cicero ostendit, cum inquit. Magios, Blosios mihi uidebar illos uidere, ac Iubellios. Quare Decius quod alias nomen est gentis, in hoc uiro praenomen est, mendose, ut solet, pro Decimus.

MARIVM Blossium.} Blosios pariter gentem esse Campanam idem Ciceronis locus docet. unde C. Blosius genus traxit, is, qui cum Ti. Graccho tribuno pl. fuit. De quo Cicero in Laelio, & contra Rullum. Quod si ita est, ergo corrupte Marius pro Marco, uel Manio. Sit enim praenomen necesse est.

152 MVNIOS Celeres.} Vet. lib. Minios. recte. nam Pacullae Miniae Campanae lib. XXXIX. meminit. CONVIVIVM non ex more Punico, aut militari disciplina esse, sed ut in ciuitate atq. etiam domo diu ad uarias omnium uoluptatum illecebras instructũ.} Malim pro diu, diuite. ut in ciuitate, & domo diuite. Nam Calauios, quorum domi erat Hannibal, inclytos nobilitate, ac diuitijs paullo ante nominauit. In Vet. lib. est interdiu. luxatis fortasse syllabis. Hoc certe sententia postulat, ut recta sit ἀντίθεσις. HANNIBALEM pater filio meo potui placare.} Vet. lib. Hannibalem modo. SED si nihil sancti, non fides, non religio, non pietas, audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere afferunt. unus es aggressurus Hannibalem.} Florebellus ita legit: Sed sit nihil sancti, non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, si non &c. quo nihil potest esse praestantius. Sic lib. XXXIIX. Fiat iactura religionis, obliuio deorum capiat pectora uestra, num senatum quoq. de bello consuli non placet? QVID tot dextrae? torpescent ne in amentia illa? uultum ipsius Hannibalis, quem armati exercitus tremunt, horret populus R. tu sustinebis?} Et hic etiã locus castigatior, ac sincerior est in manuscriptis exemplaribus. sic. Quid tot dextrae? torpescent ne? in amentia illa uultum ipsius Hannibalis, &c. quasi uero uelit intelligi. alijs temporibus eum posse, in amentia illa fore, ut non possit.

O PATRIA, ferrum, &c. recipe.} Vet. lib. Accipe. SENATVS frequens datur Hannibali.} Vet. lib. Datus. IVRAQVE inde cum ceteris populis Romanum etiam petiturum.} Vet. lib. Cum ceteris populum R. etiam petiturum. HAVD paruo initio minui uidebatur ius libertatis.} Vet. lib. Iudicio. Iudicium enim intelligitur, quod parabatur in Magium ex S. C. EXTEMPLOQVE impositus in nauim, & Carthaginem amissus.} Malim. est Carthaginem missus. HABETIS libertatem Campani.} Vet. lib. Habetis en libertatem Campani. TRANSFVGAE magis, quam hospitis fore domicilium.} Vet. lib. domicilium fore. VESTRAE res meliores, facilioresque erunt. Vet. lib. Feliciores que. Q. FABIVS Pictor legatus a Delphis Romam redijt.} Eiusdem legati meminit Plutarchus in Fabio. Hunc eundem illum esse, qui res Romanas scripsit tradit Appianus in Hannibalis historia, quam manuscriptam saepius apud eum, quem ante etiam nominaui, omni & litterarum, & humanitatis genere ornatissimum Ludouicum Beccatellum, legi. cuius historici, ut horum temporum aequalis, saepe & in hoc bello, & in alijs meminit Liuius. CVM sex imperatoribus eum.} Praeteritus est Ti. Sempronius, quem Hannibal ad Trebiam uicit, non librarij uitio, sed auctoris. Quod ex uerbis ipsis intelligi, perspicue potest. Nam dictatorem & magistrum equitum nominat, Q. Fabium, & M. Minucium, & duos consules occisos, C. Flaminium, & L. Paullum. & duos, quorum alter saucius fuerit, P. Cornelius Scipio, alter uix cum L hominibus euaserit. C. Terentius Varro. PRO his tantis totque uictorijs uerum sacrum dijs immortalibus agi.} Vet. lib. Non habent uocem, uerum, & pro, tantis totque, habent, tot, tantisq. Quidam libri olim habebant, Rerum non, Verum. Itaq. in suspicionem uenio, ne, quoniam huic sententiae subaudiendum est uerbum, Petere, pro RERVM, uoce perspicue deprauata, Petere, sit substituendum. Quod tamen non affirmo. DIMIDIVM super tres modios explesse.} Hinc Plinius lib. XXXI. cap. L. Anulorum aureorum promiscuus usus fuit secundo bello Punico. neque enim aliter potuissent trimodia illa anulorum Carthaginem ab Hannibale mitti. ETIAM nunc paenitet belli suscepti.} Vet. lib. Etiam nunc te paenitet.

NVNC interroganti senatori &c. si reticeam.} Videtur legendum, Interrogante senatore.

153 RESPONDEAM, inquit, Himilconi.} Vet. lib. Respondeam igitur Imilconi, & recte. Cur enim uox, inquit, in media oratione inculcetur, quae initio solet collocari? apta autem est huic loco particula, Igitur, qua concludit, sibi potius respondendum esse, quam reticendum. QVAM nunc uicimus dat nemo.} Legendum perspicue: Quam nunc cum uicimus. DICTATORQVE cum Magone in Hispaniam &c.} Miratur Glareanus Liuium dictatoris Carthaginiensis meminisse. Iam nunc mirari desinat. Nam Gellius lib. X. cap. XXIV. haec uerba profert ex Catonis origine. Dictatorem Carthaginiensium magister equitum monuit, mitte mecum Romam equitatum, diequinti in Capitolio tibi cena cocta erit. Dictatorem autem Cato uocat imperatorem Hannibalem. LATOQVE (ut solet) ad populum, ut equum adscendere liceret.} De hoc more, de quo ambigit apud Liuium Glareanus, agit etiã Plutarchus in Fabio. i. cur Dictator peteret, ut sibi equum adscendere liceret. πρῶτον μὲν ᾐτήσατο τὴν σύγκλητον.

συγχωρεῖν ἵππῳ χρῆσθαι παρὰ τὰς στρατείας. οὐ γὰρ ἐξῆν, ἀλλ' ἀπηγόρευτο κατὰ δή τινα νόμον παλαιόν. εἴτε τῆς ἀλκῆς τὸ πλεῖστον ἐν τῷ πεζῷ τιθεμένων, καὶ διὰ τοῦτο τὸν στρατηγὸν οἰομένων δεῖν παραμένειν τῇ φάλαγγι, καὶ μὴ προλείπειν, εἴθ' ὅτι τυραννικοῦ εἰς ἅπαντα τἆλλα καὶ μέγα τὸ τῆς ἀρχῆς κράτος ἐστίν, ἔν γε τούτῳ βουλόμενοι τὸν δικτάτορα τοῦ δήμου φαίνεσθαι δεόμενον. ET SEX millia hominum Gallicis spolijs.} Vet.lib. Ea sex millia hominum. Eos enim intelligit, quos se noxa, pecuniaq. exsoluturum dictator promiserat. ITAQVE cum XV millibus armatorum ab urbe proficiscitur.} Vet.li. Ita cum. LEGATOS prospere ad praetorē Romanum Marcellum Claudium, qui Canusij cum exercitu erat, mittunt.} Vet.li. habent Casilini, quam lectionē probat Glareanus. ego contra probo magis, Canusij, quod & primo libro Marcellum magnis itineribus Canusium contendisse dixerit, & quod Plutarchus in Marcello, Canusio item Marcellum ad tutandos socios esse profectum, et adiderit. ἔπειτα δόγμα τῆς βουλῆς δεξάμενος εἰς Κανύσιον παρῆλθεν, καὶ τοὺς ἐκεῖ συνειλεγμένους παραλαβὼν ἐξῆγε τῶν ἐρυμάτων, ὡς πορθησόμενος τὴν χώραν. PERQVE agrum Satriculanum.} Vet. lib. Saticulanum. recte. ut ante dixi. L. BANTIVS.} Hunc λεύκιον βάνδιον uocat Plutarchus in Marcello. SEMINECEM cum ad Cannas in aceruo caesorum corporum inuentum.} Eadem ad uerbum scribit Plutarchus in Marcello. EQVVM eximium dono dat, bigatosq. quingentos quaestorem numerare iubet.} Plutarchus ita. ἵππον τε δωρεῖται πολεμιστὴν αὐτῷ, καὶ δραχμὰς ἀργυρίου πεντακοσίας.

IN HAC comitiaria duorum exercituum statione.} Vet. lib. In hac continua duorum. 154

. PRIVSQVAM aliquis motus in muris oriretur.} Vet.lib. Intus oriretur. VIX equidem ausim affirmare, quod quidam auctores sunt, duo millia. & CCC hostium caesos, non plus uno Romanos amisisse.} Supra quinque millia hostium caesa, haud plures, quam quingentos Romanos cecidisse tradit Plutarchus, hoc tamen a Liuio reprobari ait λέγονται ὑπὲρ πεντακισχιλίους ἀποθανεῖν, ἀποκτεῖναι δὲ ῥωμαίων οὐ πλείους ἢ πεντακοσίους. ὁ δὲ λίβιος οὕτω μὲν οὐ διαβεβαιοῦται γενέσθαι μεγάλην ἧτταν, ἔτι ποιεῖ παρ' ἐλπίδας τῶν πολεμίων. · INGENS eo die res, ac nescio an maxima illo bello gesta sit.} Hinc Cicero in Bruto, ait. Post Cannensem illam calamitatem primum Marcelli ad Nolam proelio populus Ro. se erexit. CVM a Casilino dictatorem Romanum, legionesq. nuncij accipi nunciassent.} Vet.lib. Legionesq. minus accipi nunciatum esset. Pro his repositum est, nuncij accipi nunciassent. recte, quod ad sententiam pertinet. quod autem ad uerba, malim legi, auctore Valla. Legionesq. nouas accipi nunciatum esset. Nam de his legionibus paullo ante scripsit. CASILINVM quingenti Praenestini habebant.} In vet.lib. nullus numerus est Praenestinorum. paullo post Liuius eos quingentos septuaginta fuisse scribit, at Strabo li.v. quingentos quadraginta. ἐν τῷ κασιλίνῳ πολιορκουμένων παρατεινάντων ἄνδρες μὲν γὰρ πρὸς ἀκμάζοντα ἀννίβαν ἐπὶ τοσοῦτον ἀντέσχον. &c. Vt ergo de Perusinis ait, CD & LX, sic de Praenestinis, D & LXX. scribendum, uidetur. CVM dies aliquot suspecti Campanis &c. trasduxissent, iamq. de Capuae defectione agi, accipiq. Hannibalem satis pro certo habuere.} Tempus, habuere, non est sententiae huic aptū. Haberent, sensus postulat. in uet. certe libris est, habere. reliquae duae litterae nt, ex principio insequentis uocis. interfectis. sunt repetendae. T. SEMPRONIVS praeerat.} Ti. Sempronius. ut ante. magistrum enim equitum intelligit. QVIA praedictum erat dictatoris.} Vet.lib. Quia edictum erat dictatoris. NOCTE & mittebantur, & praeueniebant.} Florebellus probat magis, Perueniebāt.

NVCES inde fusae ab Romanis.} Hinc Festus Praenestinos Nuculas dictos esse ait, quod inclusi a Poenis Casilini famē nucibus sustentarint. ET CVM hostes obarassent, quidquid herbidi terreni extra murū erat, raporum semen iniecerunt.} Glareanus credit eam hoc loco fuisse Liuij sententiā, ut ijdē Poeni, qui herbidum terrenū extra muros obarassent, raporū semen iniecerint, cū rapos non Poeni, sed Casilinates iniecerint, ac fructū ex Poenorū obaratione illa se capturos esse indicauerint, neq. uero aliter Liuius tradit, atq. Stra. li.v. ὁ δὲ ἀννίβας ἰδὼν αὐτοὺς πλησίον τοῦ τείχους σπείροντας γογγύλας ἐθαύμαζεν. Quod autem ait Strabo πλησίον τοῦ τείχους. i. prope muros, Glareanus intra muros interpretatur, quasi uero Poeni ad terrenū obarandum Casilinum accepti sint. EO NE usque dum ea nascantur ad Casilinum sessurus sum.} Vet.li. Sessuri sumus. CVM obsistere malis nequirent Petellini.} Vet.lib. Quibus cum resistere malis nequirent Petellini. CONSVLTIQVE iterum a M. Aemilio praetore patres.} Hoc anno M. Pomponius praetor urbanā, P. Furius peregrinā sortem, M. Marcellus Siciliam, L. Postumius Galliam sortiti sunt. Quod cum ita sit, certe mendose legitur hoc in loco M. Aemilio, pro M. Pomponio. Quod inde et intelligi potest, cum ait. Consulti iterum. tum. n. consulti sunt primum, cum C. Furius, & M. Pomponius praetores senatum in curiā Hostiliā uocauerunt. Germanā autem lectionem, & quae deprauando nomini caussam dederit, fuit (puto,) quod scriptum erat, consultiq. iterum a Manio praetore. Nam Pomponium hoc praenomen tulisse supra ostendi. Quā uocem qui deprauatam esse duxerunt, Mamilio fortasse, atq. inde, M. Aemilio fecerunt. RELAXATA postero die per minorē trepidationem retinuerunt optimates.} Vet.lib. Relaxata postero die per minorem trepidationem retenuerūt optimates.

L. FVRIVM praetorem cum classe.} Lege, P. Furium. sic enim alias ubique hunc Liuius uocat.

L. AEMILIVS qui cōsul censorq. fuerat.} L. Aemilium Papum consulem cum C. Atilio Regulo, censorem cum C. Flaminio intelligit. Glareanus inscite L. Aemilium Paullum, qui ad Cannas ceciderat, interpretatur. M. ATILIVS Regulus, qui bis consul fuerat.} M. hic Atilius Regulus consul primum fuit cum P. Valerio Flacco, iterum suffectus in locum C. Flaminij ad Trasimenum occisi cum Cn. Seruilio Gemino. QVI ceciderant pugna Cannensi.} Vet.lib. In pugna Cannensi. L. AEMILIVM,

C.Flaminium censores.} De his censoribus dixi in epitoma libri xx. Cvm de ea re M.Aemilius praetor.} Lego, Manius praetor, ut ante dixi, ut sit M.Pomponius. Vt ex singulis populis Latinorum binis senatoribus, si patres Romani censuissent, ciuitas daretur.} Vet.lib.Quos patres Romani censuissent. M.Fabivm Buteonem ex s.c. sine magistro equitum dictatorem.} N.Fabium scribi oportere existimo, quia inquit, hunc uetustissimum ex censorijs, qui uiuerent, fuisse. Censor autem, ut opinor, fuit anno dxii cum C.Aurelio Cotta, cum consul fuisset anno dvi, ut est in Capitolinis tabulis. Neqve dictatorem se sine magistro equitum.} Vet. lib. Neq. dictatorem sine magistro equitum. probe. res enim eum non persona offendebat. Neqve duos dictatores tempore uno.} Horum dictatorum M.Iunij, & Fabij Buteonis, quorum alter rei gerendae caussa creatus aberat, alter senatus legendi caussa dictus erat, meminit quoque Plutarchus in Fabio. Ita in demortuorum locum sublecturum, ut ordo ordini, non homo homini praelatus uideretur.} Sensus est. Dictator ne in legendo senatu ignominia quemquam afficeret, ex ueteribus censorijs tabulis senatores eo ordine, quo in illas relati erant, recitauit. in demortuorum autem locum alios ita sublegit, ut, si quem alteri praeferret, is eum, ordinis, non hominis dignitate adductus, praetulisse uideri posset. Nam primum legit eos, qui curulem magistratum, deinde qui tribunatum aedilitatemq. plebis, & quaesturam gessissent, tum ex ijs, qui magistratum non cepissent, qui spolia ex Romano hoste fixa domi haberent, aut coronam ciuicam accepissent. In legendis autem ijs, qui magistratus gesserant, quo quisq. eorum ordine magistratum ceperant, eos ita legebat, ac recitabat. In demortuorum locum legit, qui post L.Aemilium, C.Flaminium censores curulem magistratum cepissent, nec dum in senatum lecti essent, ut quisque eorum senator primus creatus erat.} Vox, senator, redūdat. Hic enim sensus est. Qui post priores censores curulem magistratum ceperant, quo quisq. illum ordine ceperat, lectum in senatum esse. Tvm legit, qui aediles tribuni, praetores, quaestoresq. fuerāt.} Paulus Manutius uir (ut supra dixi) summo iudicio praeditus legendū existimat, aediles, tribuni plebis, quaestoresq. & recte. nam praetura inter curules magistratus erat, quos superiore uersu complexus est. Errorem attulit (ut solet.) cōpendiosa scriptura. Trib.pr. & Trib.pl. Tvm ex ijs, qui spolia ex Romano hoste fixa domi haberent.} In manuscriptis omnibus, & plerisq. etiam impressis legitur. Tum ex ijs, qui magistratus cepissent, qui spolia ex Romano &c. Quod cum emendatores nescio qui non intelligerent, omnino tollendum putarunt. Est autem ita legendum. Tum ex ijs, qui magistratus non cepissent, qui spolia &c. Nam ex ijs qui magistratus ceperant, legit primum, qui curulem, deinde, qui plebeium ceperant magistratū. Ex ijs autem, qui omnino nullum ceperant magistratum, legit, qui spolia ex Romano hoste haberent.

Tempvs hoc sedulo terens.} Vet.lib.hic, idest, in foro. Sic etiam reddit Plutarchus in Fabio, ubi eandem rem his uerbis persequitur. ὥς περ ἰδιώτης ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς ἀνεστρέφετο. Consvltvs a M. Pomponio praetore senatus.} Ita lib.uet. Ex hoc loco conuincitur etiam supra bis mendose esse M. Aemilio praetore. Qvo statu respublicae essent.} Vet.li.resp. esset. Comitiaqve edixit, quibus L.Postumius iii absens, qui tum Galliam prouinciam obtinebat, & Tit. Sempronius Gracchus, qui tum magister equitum eo accurrerat, consules crearentur.} Vet.lib.qui tum magister equitum, & ea accurrerat. Suspicor legendum, ad ea, ut comitia intelligamus. opponit enim hunc Postumio. ille enim absens in Gallia, hic cum ad comitia accurrisset, consul est creatus. sic paullo ante. Qui tum Galliam prouinciam obtinebat. L.autem Postumius Albinus primum cum Sp. Caruilio Maximo, iterum cum Cn. Fuluio Centumalo consul fuerat. Alia supra alia cumulante in eum annum fortuna.} Vet.lib. Super aliam. Nova clades nunciata.} Huius Postumianae cladis auctor est etiam Polyb. lib. iii. extremo.

156 Litanam Galli uocant.} Huius siluae, & harum insidiarum meminit ēt Frontinus lib. i. ca. vi. Pocvlvmqve idem sacerdotis esse, ac templi antistibus.} Vet.lib. Sacerdoti. Maestitiae speciem publicae.} Vet.lib. Maestitiae publicae speciem. Dvo ne consulares exercitus satis firmati tanto bello sufficerent.} Vet.lib. Ne secundo consulares exercitus satis firmi ad tantum bellum efficerentur, inibatur ratio. Quod cum ita sit. aptior est certe ad sententiam emendatio Vallae, qui pro, ne secundo, legit, nec quomodo. Sequitur enim. Itaque Galliam omitti eo anno placuit.

Fecerant ij transfugae motum in Carpesiorum gente.} Glareanus, nusquam se legisse Carpesios populos ait, itaque Tartesios mauult a Tarteso oppido ad Calpen sito. Carpesiorum tamen ad Iberum meminit Polybius lib. iii. & Stephanus ita. καρπήσιοι ἔθνος ἰβηρικὸν τῶν ἐντὸς ἴβηρος ποταμοῦ.

Vrbem Asenam.} Vet.lib. Ascuam. Digressvs colle.} degressus; ut alias.

157 Itaqve duo diuersa proelia erant.} Vet.lib. Ita duo. Recepta Petelia Poenus ad Consentiā copias transducit.} Si Consentia in Bruttijs pro Romanis stabat, profecto non Petelini uni inter Bruttios in fide Romanorum post Cannensem cladem mansisse uidentur, quod ante dixit. praesertim uero cum Cosentia Bruttiorum metropolis sit, auctore Strabone lib. vi. Itaqve urbe defensoribus uastata facile potiti sunt hostes.} Magna menda est in uoce, uastata, quae ex prisca lectione deletur, quae est, defensoribus uacua; siquidem opulentissimam olim urbem eo redactam, ut omnis aetatis minus uiginti millia ciuium superessent, scribit. Sic libro quadragesimo secundo, Vacua defensoribus moenia.

Senatvs

Senatvs decreuit,ut Ti.Sempronius consul designatus, cum primum magistratum iniisset, ad populum ferret.} Videndum etiam, atque etiam, quid sit, quod in omnibus uet.lib.legitur, Vt Tit. Sempronius cos.des.cum in bono iniisset. Nam qui emendarunt, cum primum magistratum iniisset, mentem potius attendisse uidentur auctoris, quam uerba. Valla olim legendum putauit. Cum bono omine ad populum ferret. Quod non probo, quia nullam habet rationem uocis Iniisset. Ego malim, cum magistratum iniisset. sic enim Cicero prima Philip. Vti C. Pansa, A. Hirtius consules designati, cum magistratum inierint, & Coelius ad Ciceronem. d. e. r. i. c. uti C.Paullus, C.Marcellus, cum magistratum iniissent. Vt Fabivm duumuirum esse iuberent aedis dedicandae caussa.} Miror hoc loco neglectam esse Vallae correctionem, quae ueterum librorum auctoritate confirmatur. Vt duumuiros esse iuberent. miror item spretam esse alteram Glareani, aedium dedicandarum caussa. duae enim erant aedes dedicandae, quarum caussa duumuiri creandi erant. Quare paullo post ita loquitur. Interea duumuiri creati sunt, Q.Fabius Maximus, & T.Otacilius Crassus aedibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinae. M. Aemilio Lepido, qui bis consul augurque fuerat.} M. Aemilium Lepidum, & M. Valerium Laeuinum bis consules nominat Liuius, quos tamen neque in Capitolinis tabulis, neque apud Casiodorum inuenias nisi semel fuisse. Hinc ego suspicor, ne suffecti fuerint L.Veturio, & C.Lutatio consulib. Lepidus II. Laeuinus primum. Quoniam autem ea pars in Capitolinis consulatibus desideratur, & Casiodorus eorum tantum consulum, qui primum facti sunt, qui ordinarij nominantur, meminit, in neutro horum monumentorum haec nomina inueniri. Sed de hac re accuratius in Fastorum consularium commentarijs. me enim mouet, quod duo patricij consules comparantur. C.lectorivs, & T.Sempronius.} C.Laetorius, & Ti. Sempronius. ut saepe dixi. Praetoresqve Fuluius Flaccus.} Castiga. Praetores. Q. Fuluius Flaccus. perspicue. Ceterum consul hic fuerat cum L. Cornelio Lentulo, censor cum T. Manlio Torquato.

Sex legiones in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur.} Hinc paullo ante dixit. Claudius a Canusio Calatiam petit, atq. inde Vulturno amne traiecto, perq. agrum Saticulanum, Trebianumq. super Suessulam per montes Nolam peruenit. & paullo post. M. Claudius ad eum exercitum, qui supra Suessulam Nolae praesideret, missus. Delatvm ad populum, ut ciues Romani essent.} Emendo. Dein latum ad populum. Haec est enim usitata in hac re loquendi forma. & ipse subdit. Maxime, ut hoc ferretur, mouerat. Cvi ineunti consulatum cum tonuisset, uocati augures uitio creatum uideri responderunt.} Plutarchus idem in Marcello. ἐπιβροντήσαντος δὲ τοῦ θεοῦ, καὶ τῶν ἱερέων οὐκ αἴσιον τιθεμένων τὸ σημεῖον, ἐμφανῶς δὲ κωλύειν ὀκνούντων καὶ δεδιότων τὸν δῆμον αὐτὸς ἐξωμόσατο τὴν ἀρχήν.

Fabivs Maximus tertium.} Primum fuit cum M.Pomponio Mathone, iterum cum Sp.Caruilio Maximo. 158

Ti. Sempronivs militibus Sinuessam diem ad conueniendum edixit.} Idem Sempronius paullo ante diem duabus legionibus urbanis Clades ad conueniendum edixerat, ad quas accipiendas deinde M.Marcellus est missus. nunc Sinuessam ad conueniendum diem edicit uolonibus, & sociorum xxv millibus, quae sibi sorte euenerant. Ante Kalendas Iulias primas.} Vet.lib. Iunias. Quod placet. quia de hoc tempore locutus, Quinctiles dixisset. Terentianvm mitti cum aliquo legatorum.} Sensus est. Terentianum exercitum in Siciliam mitti, legiones ex Sicilia reuocatas M.Valerio cum classe ad tutandam oram maritimam dari. Ad M. Valerium praetorem circa Nuceriam castra habentem.} De legatis Philippi loquitur per Apuliam uenientibus. Ex quo, Luceriam, uidetur esse legendum. Nam paullo post ait. Ti.Gracchus a Cumis Luceriam in Apuliam legiones cum duxisset, M.Valerium inde praetorem Brundisium cum eo, quem Luceriae habuerat, exercitu misit. Itineraqve cum cura demonstrent.} Que, abest a uet. lib. Q. Fvlvivs Flaccus Corcyraeos ad persequendum.} Castiga ex uet.lib. P. Valerius Flaccus. Etenim Q. Fuluius Flaccus praetor urbanus, cui suburbana litora custodienda tradita erant, adhuc ab urbe non mouerat. P.autem Valerius Flaccus, de quo post meminit etiam Liuius, M.Valerij Laeuini praetoris, cui ora inter Brundisium, & Tarentum tutanda decreta fuerat, legatus erat.

T. manlivs Torquatus, qui bis consul, censorque fuerat.} Consul fuit cum C. Atilio Bulbo, quo in magistratu de Sardis triumphauit. iterum cum Q. Fuluio Flacco, quem eundem etiam in censura collegam habuit. auctoribus Capitolinis scriptoribus. Linternvm.} Vet.lib. Liternum. Hominvm eo tumultu nocturno caesa plus duo millia.} Vox, nocturno, redundat. nam ex priore uersu satis intelligitur rem nocte actam esse. abest certe a uet.lib. 159

Exercitvsqve Cumas reductus.} Miror, quod Cumas M. Valerius exercitum reduxerit, cum ipse Luceriae in Apulia praesideret. Cumis autem Ti.Sempronius in praesidio esset. praesertim uero cum ex Irpinis reduxisse dicatur. Ad naves xxv, quibus Q. Fuluius Flaccus praefectus praeerat. Legendum, ut ante dixi, P. Valerius Flaccus. & paullo post. Iussusque Q. Fuluius. iussusque Valerius. sic enim ueteres libri. M. marcellvm propraetorem} Vet.lib. Proconsulem. sic etiam paullo post. sic Plutarchus ad Nolam αὐθύπατον uocat. i. proconsulem. Calares.} Catales. Graeci & Latini libri ueteres auctores.

T.Ota-

T. OTACILIVS praetor quinquaginta nauium ad Lylibeo classe in Africam transuectus.} Vet. lib. Quinquaginta nauium classe ab Lilibeo in Africam transuectus. PYRRHO regi nos adiunximus.} Samnites loquuntur. Est autem illud bellum Pyrrhi, Tarentinorum, Samnitum, Lucanorum, & Bruttiorum copijs, exercituque gestum. Quod ex triumphis illorum annorum intelligi potest. M. quidem Curius non tam de Pyrrho rege, quam de Samnitibus triumphasse traditur. A QVO relicti, pacem necessariam accepimus, fuimusq. in ea per annos prope quinquaginta ad id tempus, quo tu in Italiam uenisti.} Pax data Samnitibus est anno ab urbe condita CDLXXIX, quo anno C. Claudius Canina consul de ijs triumphauit, cum per annos LXX gestum bellum esset, ut ait Liuius lib. XXXI in oratione legati R. in concilio Aetolorum. Quod ita esse inde facile intelligi potest, quod coeptum erat bellum M. Valerio, A. Cornelio consulibus anno CDXII. si igitur anno CDLXXIX uictis Samnitibus pax data est, in pace autem fuerunt usque ad aduentum Hannibalis in Italiam, P. Scipione, & Ti. Longo consulibus anno DXXXII, i. annis LIII, postquam pacem Samnites acceperant, ergo hoc loco legendum uidetur, In ea fuimus per annos prope LX. Nam uox illa, prope, maiori numero non expleto adijcitur. In hac autem oratione omnia oratorie in maius ornantur. ut cum ait. per centum prope annos cum populo R. bellum gessimus, nullo externo adiuti, nec duce, nec exercitu. NON ego secundis nostris rebus gloriabor.} Vet. lib. Non ergo secundis nostris rebus gloriabimur. recte. loquuntur enim legati Samnitum, Irpinorum, Caudinorumque. Sequitur autem. Quae aspera, aduersaque tunc acciderunt, minore indignatione referre possumus. NVMIDARVM paucorum illi quidem praeda erunt, praesidiumq. missum nobis erit, & Nolae ademeris.} Sensum aptum nullum elicere possum ex his uerbis, & Nolae ademeris. Suspicor autem, quia in ueteribus libris legitur, praesidiumque missum nobis & Nolae ademeris, ut sit legendum. praesidiumque missum nobis & Nolam ademerit. Suadent enim Samnites, ut Hannibal praesidium Numidarum ad se ab impetu militum Romanorum, qui Nolae erant, defendendos, mittat, quod idem praesidium & se defensurum sit, & Nolam, cui maxime imminebat Hannibal, Romanis ademturum sit. HERIVM Petrium.} Vet. lib. Henum. LEGATVM ne R. & legionis unius, atq. alae magno certamine uix toleratis pugnam?} Vet. lib. Legati ne Romani.

161 MARCELLVS tirone milite, ac Nolanis subsidijs fultus nos iam iterum lacessit.} Vet. lib. Pro fultus, inultus, habent. i. impunitus. innuit cladem a Marcello ante acceptam ad Nolam, quam adhuc Hannibal non erat ultus. Iccirco ait. Inultus iterum nos iam lacessit? FERRVM nunc hebet, an dextrae torpent?} Vet. lib. Ferrum ne hebet, an dextrae torpent? Forte ita legendum. Ferrum ne nunc hebet? NVNC paucis plures uix restatis.} Vet. lib. Resistitis. HOSTIVM plus mille caesi eo die, capti mille DC, & signa militaria unde uiginti. & duo elephanti, quattuor in acie occisi.} Vet. lib. Hostium plus uel caesi, uel eo die uiui capti V millia. Suspicor autem legendum, Hostium plus uel caesi eo die, uel uiui capti quinque millia. siquidem Plutarchus hunc numerum edit in Marcello, ubi hunc totum locum ita uertit. νεκροὺς μὲν γενομένους πεντακισχιλίους, καὶ τῶν ἐλεφάντων τέσσαρας μὲν πεσόντας, δύο δὲ ζῶντας ἁλόντας. TERTIO post die mille CCLXXII equites misti Numidae, Hispanique ad Marcellum transfugerunt.} Hoc si uertit Plutarchus. ἡμέρᾳ τρίτῃ μετὰ τὴν μάχην ἱππεῖς Ἴβηρες καὶ νομάδες μιγάδες αὐτομολοῦσιν ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους. discrepat autem in numero. nisi forte legendum sit. ὑπὲρ τοὺς χιλίους τριακοσίους.

DARETQVE opima spolia uictus.} Opima proprie dici spolia non potuerunt, siquidem ea opima sunt, quae dux duci detraxerit. Dux autem sit, cuius auspicijs bellum geratur. ut supra traditum est. Neuter enim eorum equitum dux erat. NISI fide staret resp. opibus non staturam.} Ita Sallustius in epistola Pompeij, uoce, Fide, utitur. Ego non rem familiarem modo, sed etiam fidem consumpsi. sensus est. Nisi resp. pecunia mutuo sumpta subleuetur, praesenti aerarij pecunia se sustinere non posse. CONDVCERETQVE ex lege praebenda, quae ad exercitum Hispaniensem opus essent.} Nihil desideratur, contra quam censet Glareanus. Lex enim quam requirit, haec est. ut conducerent ea lege, ut cum primum pecunia in aerario esset, ijs primis solueretur. Hinc ego malim legi. conducerentque ea lege. HAEC praetor in concione edixit.} Malim. Hinc praetor. sensus est. Hinc, i. ex S. C. praetor in concione edixit, qua die, quae exercitui Hispaniensi praebenda essent, esset locaturus.

VT quae in naues imposuissent, ab hostium, tempestatisq. publico periculo essent.} Suspicor ne uox desit, legendumq. sit. ab hostium, tempestatisq. ui publico periculo essent. postulant enim ut populus R. sibi damnum praestet, quod a tempestate, & hostibus afferri posit. Sic lib. XXV. Quia publicum periculum erat a ui tempestatis in ijs, quae portarentur ad exercitus. HI MORES, eaq. caritas patriae per omnes ordines uelut tenore uno pertinebat.} Vitiatum esse suspicatur hunc locum Glareanus, ob uerbi, Pertinebat, usum. neque intelligit eodem modo locutum etiam Ciceronem esse de natura deorum. Ratio quaedam pertinens per omnem rerum naturam. ILLITVRGI obsidione liberato ad Incibili opugnandum Punici exercitus transducti.} Glareanus legit, Ab Indibili, putatq. uiri nomen esse, eius de quo post saepius Liuius. uerum errat. Nam siue Incibili, siue Indibili legas, opidi nomen est. sic enim Frontin. lib. I. cap. III. Cn. Scipio in Hispania aduersus Hannonem ad opidum Indibili cum animaduertisset Punicam aciem directam. De huiusmodi nominibus sic Priscianus lib. VI. Inueniuntur & barbara in, I. Liuius XXIII ab urbe condita. Illiturgi opidum opugnabatur.

IN. EPITOMEN. LIBRI. XXIV

Syphax rex Numidarum in amicitiam adscitus contra Massanissam regem Masaesulorum pro Carthaginiensibus pugnans uictus.} Sincera lectio,& sententia huius loci eruitur partim ex ipso Liuio, partim ex ueteribus epitomae libris, in quibus ita est. A Massanissa rege Massyliorum pro Carthaginiensibus pugnante uictus.

IN. LIBRVM. XXIV

Vt ex Campania in Bruttios reditum est, Hanno adiutoribus.} Sic libro priore fere extremo. 162
Hannibal ab Nola remisso in Bruttios Hannone cum quibus uenerat copijs. Dvcibvs Bruttijs Graecas urbes tentauit.} Polyb.lib.III. omnem fere Magnam Graeciam ad Hannibalem post Cannensem cladem defecisse ait. Sunt autem Graecae urbes Rhegium, Locri,& Croto, quas a Bruttijs separare uidetur & hoc loco, & supra, cum unos ex Bruttijs Petellinos in fide Romana mansisse dixit. alioquin & Rhegini,& Locrenses,& Crotoniatae etiam permanserunt. Interim Locrenses frumentum.} Hoc loco Locrenses a Poenis oppugnantur. cum tamen priore libro antequam Hanno in Bruttios rediret, eos & ad Poenos desciuisse scripserit,& Romanis portas clausisse. neque uero occurri potest, eos, postquam se a Poenis ad Romanos contulissent, a Poenis inuadi. neque enim de ijs ita hoc loco dixisset. Pauci magis taciti probarent constantem fidem, quam probatam tueri auderent. Quid ergo est? an priore libro rem strictim ἐν συντόμῳ demonstrauit, hic autem pluribus uerbis ac consulto exposuit? Idem de Crotone iudicandum est, quod opidum & priore libro captum esse a Bruttijs excepta arce dixit,& hoc loco repetit. uerum ibi breuiter, hic uero plurimis uerbis. Ita est profecto, ut etiam in principio lib.XXV. ostendam. Ab Hannone nihil certi allatum.} Vet.lib. Ablatum. Vt plebes ab optimatibus dissentirent.} Vet.lib. dissentiret. Fidem erga populum R. quinquaginta annos ab se cultam.} De Hierone Rege loquitur, qui secundo anno primi belli Punici in societatem uenit Romanam M. Valerio Maximo, M. Otacilio Crasso consulibus, ut scribit Polybius, a quo anno ad hunc numerantur anni XLIX.

Legatiqve ad Hannibalem missi, ac remissi ab eo cum Hannibale nobili adolescentulo Hippocrates,& Epicides nati Carthagine, sed oriundi ab Syracusis.} Dvos legatos ubique nominat Liuius ad Hannibalem ab Syracusanis missos de foedere contra Romanos iungendo, Hippocratem & Epicidem, quia nati Carthagine erant, oriundi ab Syracusis. Hannibalis adolescentuli tertij legati nusquam meminit nisi hoc loco. Quamobrem probo opinionem Henrici Glareani, qui legendum putat, Ac remissi ab eodem Hannibale nobiles adolescentuli Hippocrates, Epicides; ita ut mentio tollatur tertij legati Hannibalis,& omnia ad imperatorem Hannibalem referantur. 163

Tamqve laxaret elatum pedem abstricto modo.} Lego, Abstricto, ita postulante sensu.

Moram ullam offerret.} Vet.lib. Afferret. Vt tempora postulabunt belli.} Vet.lib. Vt belli tempora postulabunt. Stantibvs uobis in aciem armatis.} Vet.lib. In acie.

Lacvs Thrasymenus,& Cannae triste ad recordationem exemplar, at ad praecauendum simile utiles documento sunt.} Veteres lib. Vtilia documenta sunt. Quod magis placet. Sic enim inter se haec respondebunt. Triste exemplar ad recordationem, utilia documenta ad simile praecauendum.

Cvm securibus sibi fasces praeferri.} Minatur se in eum animaduersurum, quod secures sibi praeferantur, quas nisi extra urbem consul non praeferebat. Praetor unus refectus Q. Fulnius Flaccus nonum, alij creati T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius.} Foedam labem in his uerbis insidentem nemo adhuc non solum non exemit, sed ne animaduertit quidem. Quid est enim, Refectus nonum? non ne qui nouies iam praetor factus est? certe. at hic honos nemini umquam habitus est. ne ipsi quidem. Sequamur igitur auctoritatem manuscripti libri, in quo est. Praetor unus refectus Q. Fuluius Flaccus, noui alij creati T. Otacilius. Interest autem an aliquis reficiatur, an nouus fiat. Nam qui reficitur, continuat magistratum in annum sequentem. Qui nouus fit, is aut tum primum, aut certe interposito anno honorem illum rursus capit. Maximvm Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum.} Hi consules fuerunt anno CDLVII. Q. Fabius Maximus Rullianus V. P. Decius Mus. IV. Liuius lib.X. Sic postea Papirium,& Caruilium aduersus Samnites, Bruttiosque & Lucanum cum Tarentino populum.} L. Papirius Cursor II. Sp. Caruilius Maximus II. consules fuerunt anno CDLXXX, atque ambo in magistratu de his populis triumpharunt. ut exstat in Fragmentis Capitolinis. Cvm summo imperatore opus esse reip. sciret, seque eum haud dubie esse.} Vet.lib. Quod cum summo imperatore opus esset reip. sciretque eum haud dubie esse. Ex praetoribus prioris anni propraetor Q. Mucius obtineret Sardiniam.} Vet.lib. Pro praetore. 164

Fortissimvs quisque pugnator esse desierat.} Adde haec uerba ex uet.lib. fide, incuria librariorum omissa: Segnibus, ac timidis tradita pugna erat. Ea demum uox ita animos accendit, 165

atque

atque renouato clamore uelut alij repente facti tanta ui se in hostem intulerunt.} Vet.lib. Ita animos accendit, ut renouato clamore, uelut alij repente facti tanta ui se in hostem intulerint.

GRACCHVMQVE orabant, ut epulari permitteret militibus. Et Gracchus ita permisit in publico epularentur omnes.} Malim legi, si in publico epularentur omnes, ut repetenda sit ultima sillaba uocis praecedentis, permisit, quamquam eodem genere hoc libro usus est. Permissum ipsi erat, faceret quod e rep. duceret esse. POMPONIO pro praetore cum eo exercitu, qui super Suessulam in castris erat accito.} M. Pomponium pro praetore in agro Gallico manere iussum paullo ante tradidit. CVM coortum proelium uideret.} Vet.lib. Cum coeptum proelium uideret. GRAVITER est ab consule increpatus.} Vet.lib. Increpitus.

166 PRAEERAT Statius Mecius.} Vet.lib. Statius Minius. probo, ne duo praenomina coeant, Minij autem gens Campana est, ut supra ostendi. Hic autem Campanus fuit. HAVD multo minorem, quam a Beneuento acceperat, reddidit hosti cladem.} Vet.lib. Ad Beneuentum. TELESIA, Cossa.} Vet.lib. Compsa. Ita uero nominari Irpinorum urbem, quam nunc significat, ante etiam docui. STATIVAQVE ad Ardoneas communita.} Ptolemaeus Erdoneae in Apulis meminit. Ardonearum nemo. Strabo lib. VI. κερδόνιαν appellat, ut puto mendose. NON id modestia militum, aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos fieri.} Vet.lib. Sed ad conciliandos. Quod genus dicendi planius est. P. VALERIVS legatus missus.} P. Valerium Flaccum, quem supra Q. Fuluium Flaccum bis per mendum uocauit, significat. hoc autem loco uulgo T. Valerius legebatur. In uet.lib. hoc nomen omissum est. Suspicor autem, ne M. Liuius potius reponendum sit, praesertim quod eo praefecto Tarentum amissum sit, Polyb. Liu. & Plutarcho auctoribus. quamquam apud hunc mendose est μάρκιος λάκιος, μάρκος λίβιος. SPE labefactandae fidei haud absistens Salapiam tendit.} Vet.lib. haud assistens. hoc sensu. Hannibal ubi se a proditoribus Tarenti non excipi uidit, haud diu ad Tarentum assistens Salapiam tendit, quod celeritate discessus speraret, se fidem hominum esse labefactaturum, se Tarenti capiendi caussa cum uenisset, elusum esse. si legas, Haud absistens spe, id erit aeque ac si dicas. Haud spe destitutus. ET insulam, & arcem, & alia, quae poterat, quaeque opportuna erant, praesidijs firmarat.} Insulam, Syracusarum quartam partem intelligit, non totam Siciliam. ut post dicam. TRANSVECTI per Thicam.} Vet.lib. Ticam, legendum est autem Tycham, uel Tychen. pars una & haec Syracusarum fuit, quod ibi templum Fortunae esset, ita appellata. auctor Cicero in Verrem. IN Acradinam.} Vet.lib. Achradinam. Sic Stephanus. ἀχραδίνη νῆσος ἔχουσα πόλιν, ἣν ἐπολιόρκησε μάρκελλος. καὶ ἀχραδίνη μοῖρα συρακουσῶν. Hanc etiam partem Syracusarum fuisse scribit eodem in loco Cicero.

167 VTRVM quod satis libertatis foret, contenti nece tyranni essent.} Vet.lib. libertati, idest, quod ad libertatem recipiendam satis ualeret. PERICVLVMQVE ingens manet, nisi communi concordiae consulitis, ne libera efferatur res. Post hanc orationem.} Nihil est obscurius his uerbis. Ne libera efferatur res. Qua de re nos etiam admonuit Glareanus. Dicam ipse quid sentiam. puto legendum esse. Ne libera efferatur resp. Fecit enim littera prima sequentis uocis, Post, ut librarius litteram, P, inconsulto praeteriret. Verba autem sunt ad tyrannicidas, quorum hic est sensus. Quae egistis magna sunt, sed inchoata uestra gloria nondum perfecta est. nam nisi ciuitatis concordiae consulitis, timendum est, ne resp. liberata intereat. quasi dicat. non est satis ciuitatem tyrannide liberare, nisi intestina seditione liberetur. alioquin fiet, ut quodammodo libera seruiat. Quod autem dixit, Efferatur, uerbo usus est translato. Efferri enim dicuntur cadauera. Sic lib. XXIIX. Meo unius funere elata populi R. esset Resp. SOPATRVM, ac Deomenem.} Vet.lib. Dionem. DEIN factio, & pauci auctores.} Vet.lib. Ac perpauci auctores. THEMISTIO.} Vet.lib. Themisto. & sic ubique.

SICVT tum extemplo praetores rogationem promulgarunt.} Vet.lib. Sic tum extemplo.

VT omnis regia stirps interficeretur.} Vet.lib. Vt omnes regiae stirpis interficerentur.

DEMARATAM Hieronis, & Harmoniam Gelonis filiam.} Vet.lib. Damarata. Item, filias. Stirps autem Hieronis regis haec fuit.

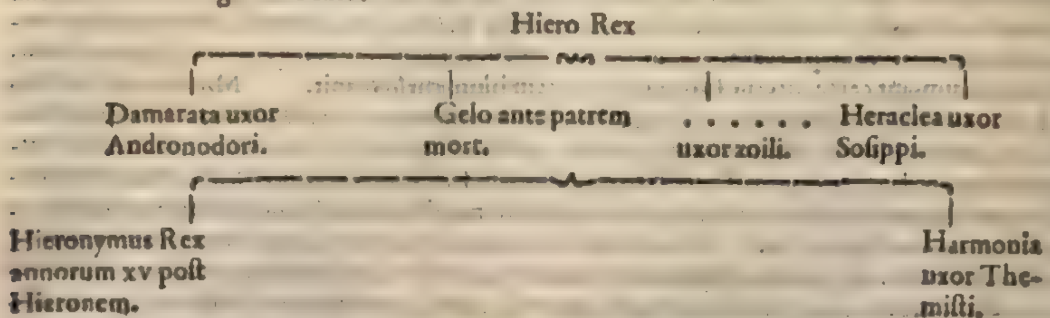

OCCVRSV se & sacrario proripueram, ut.} Florebellus, ut est summo iudicio praeditus, legit, Eo cursu, quod laudo. sic enim libro XXVI. Ad fretum eo cursu contendit, ut prope repentino aduentu

incautos

Incautos oppresserit.& lib.XLII.In iugum Parnasi refugerant eo cursu, ut cum unus &c. Si alia alio trahat res.} Probo magis,Si alius alio trahat res.ut legit Florebellus.

CLASSEM nauium centum Romanus habebat.} De Ap.Claudio loquitur. de quo ita Polybius lib.IIX.ἄππιος μὲν ἑκατὸν πεντηρικοῖς σκάφεσι,μάρκος δὲ κλαύδιος πεζικὰς ἔχων δυνάμεις ἐφήδρευε τοῖς κατὰ τὴν ἑξαπυλίαν. VTRA societas sit utilior longe minoris adeo rem momenti consultatione esse.} Vet.li. Consultationem. Hinc ego,Ad consultationem,lego. Sic enim paullo post. Esse etiam momenti aliquid ad consilium.& Cicero de Fin.Ne minimi quidem momenti ad summum bonum adipiscendum. SED tamen Hieronis potius.} Si recte attendas,nihil huic sententiae deesse reperias, contra quam statuit Glareanus, qui subaudit uerbum ostendere. VT Leontinos irent.} Vet.lib.Vt in Leontinos irent. DVCVNT Megaram.} Vrbs Siciliae Megara, quae ante Hybila dicebatur auctore Stephano. Hanc etiam Megaras uocat Liuius. & Plutarchus in Marcello μεγαρέας πόλιν, forte pro μέγαρας.

A D olympium (Iouis id templum est.} Thucydides ὀλυμπίειον uocat lib.VII.Huius templi Iouis Olympij Syracusis meminit lib.XVI Diodorus, ita. κατέστησε δὲ καὶ τὴν κατ' ἐνιαυτὸν ἐντιμοτάτην ἀρχὴν, ἣν ἀμφιπολίαν διὸς ὀλυμπίου οἱ συρακούσιοι καλοῦσι. IVNCTAE aliae binae ad quinqueremes &c.turres contabulatas,machinamentaque alia quatiendis muris portabant.} Hoc sic Plutarch.in Marcello. ὑπὲρ δὲ μεγάλου ζεύγματος νεῶν ὀκτὼ πρὸς ἀλλήλας συνδεδεμένων μηχανὴν ἄρας ἐπέπλει πρὸς τὸ τεῖχος. Vterque horum a Polybio sumpsit, qui libro IIX.ita scribit. ἅμα δὲ τούτοις ὀκτὼ πεντήρεσι παραλελυμέναις τοὺς ταρσοὺς,ταῖς μὲν δεξιοὺς, ταῖς δὲ τοὺς εὐωνύμους καὶ συνεζευγμέναις πρὸς ἀλλήλας σὺν δύο κατὰ τοὺς ἐψιλωμένους τοίχους προσῆγον πρὸς τὸ τεῖχος διὰ τῆς τῶν ἐκτὸς τοίχων εἰρεσίας τὰς λεγομένας σαμβύκας. Quas Polyb. σαμβύκας dixit, turres contabulatas uertit Liuius. Porro autem cum uterque Graecorum horum auctorum octo quinqueremes nominet, quae binae coniunctae fuerint exemptis remis interioribus, suspicor ne quid uitij sit apud Liuiũ, praesertim uero cum Polybij locum hunc ad uerbum uerterit, sitque legendum. Iunctae aliae binae ad octo quinqueremes. M V R V M ab imo ad summum crebris cubitalibus fere cauis aperuit &c.} Polybius sic. γενομένων δ' αὖ τῶν ἐντὸς βέλους πρὸς τῇ γῇ πάλιν ἑτέραν ὁ τοιμάχης παρεσκεύαστο πρὸς τοὺς ἀπομαχομένους ἀπὸ τῶν πλοίων. ὡς ἀνδρομήκες ὕψος κατατετρήκει τρήμασι τὸ τεῖχος ὡς παλαιστιαίοις τὸ μέγεθος κατὰ τὴν ἐκτὸς ἐπιφάνειαν. οἷς τοξότας καὶ σκορπίδια παραστήσας ἐντὸς τοῦ τείχους, καὶ βάλλων διὰ τούτων ἀχρήστους ἐποίει τοὺς ἐπιβάτας.

QVAE propius quidem subibant naues quo interiores ictibus tormentorum essent, in eas tollendas desuper murum eminentem ferrea manus firmae catenae illigata,cum iniecta prorae esset,grauiq; libramento recelleret ad solum suspensa prora nauim in puppim statuebat.} Pulcherrimus locus ita deformatus est,ut nulla neque sententiae,neque latinitatis adsit integritas. Describit autem machinamenti rationem,quo Archimedes naualem belli apparatum,& oppugnationem Syracusarum elusit. Vitium uero est in his uocibus:In eas tollendas desuper murũ eminentem Quae quid ad rem pertineant, non satis apparet. Ego autem uestigia germanae lectionis secutus,quae sunt in uet.lib. hoc modo: In eas tollendo desuper murum eminente ferrea manu:Corrigendum puto: In eas tollenone super murũ eminẽte ferrea manu. Est autem Tolleno machina,quae ferrea manu sibi illigata naues in altum suspendebat. De qua sic Festus. Tolleno dicitur machinae genus, quo trahitur aqua in alteram partem praegrauante pondere.& Vitruuius lib.IV.Cap.XXI. Tolleno dicitur quoties una trabs in terram praefixa defigitur, cui in summo uertice alia transuersa trabs longior dimensa medietate connectitur eo libramento, ut si unum caput depresseris, aliud erigatur. Est autem usus hac uoce Liuius lib.etiam XXXIIX. In arietes tollenonibus libramenta plumbi,aut saxorum, stipitesve robustos incutiebant. Est autem hic horum uerborum ordo. Tollenone super murum emisso Archimedes prora nauis suspensa a ferrea manu firmae catenae illigata,cum eadem manus iniecta prorae esset,& graui libramento ad solum recelleret, statuebat nauim ipsam in puppim. Hoc autem sic Polybius li.IIX. ἅμα δὲ καθίει χεῖρα σιδηρᾶν ἐξ ἁλύσεως δεδεμένην.ἣ δραξάμενος ὁ τὴν κεραίαν οἰακίζων, ὅθεν ἐπελάβετο τῆς πρώρας κατῆγε τὴν πτέρναν τῆς μηχανῆς ἐντὸς τοῦ τείχους,ὅτε δὲ κουφίζων τὴν πρώραν ὀρθὸν ποιήσαι τὸ σκάφος ἐπὶ πρύμναν, τὰς μὲν πτέρνας τῶν ὀργάνων εἰς ἀκίνητον καθῆπτε, τὴν δὲ χεῖρα, καὶ τὴν ἅλυσιν ἐκ τῆς μηχανῆς ἐξέρραινε διά τινος χαλαστηρίας οὗ γενομένου τινὰ μὲν τῶν πλοίων πλάγια κατέπιπτε,τινὰ δὲ κατεστρέφετο,τὰ δὲ πλεῖστα τῆς πρώρας ἀφ' ὕψους ῥιφθείσης βαπτιζόμενα πλήρη θαλάττης ἐγίγνετο,καὶ ταραχῆς.& Plutarchus ita in Marcello. ταῖς δὲ ναυσὶν ἀπὸ τῶν τειχῶν ἄφνω ὑπεραιωρούμεναι κεραῖαι τὰς μὲν ὑπὸ βρίθους στηρίζουσαι ἄνωθεν ὤθουσαι κατέδυον εἰς βυθὸν.τὰς δὲ χερσὶ σιδηραῖς, ἢ στόμασιν εἰκασμένοις γεράνων ἀνασπῶσαι πρώραθεν ὀρθὰς ἐπὶ πρύμναν ἐνεβάπτιζον. Hic sensus atque haec lectio cum & Polybij unde Liuius,& Plutarchi,qui a Liuio sumpsit,uerbis confirmetur,satis magnam apud quẽque,(ut reor) habebit auctoritatem. DEIN remissa subito,uelut ex muro cadentẽ nauim cum ingenti trepidatione nautarum,ita undae affligebant,ut etiam si recta recideret aliquantum aquae reciperet.} Legendum puto, Affligebat,ut uox Vndae, sit casus dandi, non nominandi.hoc sensu. Archimedes qui suspensa prora nauim in puppim statuebat,eadem remissa eandem undae affligebat. Est autem dictum. Affligere undae,ut lib.XLIV.Vasa parietibus affligunt.& apud Ciceronem pro Rabirio. Nec tuas umquam rationes ad eos scopulos appulisses, ad quos Sex.Titij afflictam nauim uideres. Hoc autem dixit Plutarchus. τοῖς ὑπὸ τὸ τεῖχος εἰσπεσοῦσι κρημνοῖς,καὶ σκοπέλοις προσέρρασσεν. AD Heracleam, quam uocant Minoam.} Vrbs Siciliae, de qua Stephanus in utraque uoce. & Suidas. HIERONIS impensis,

pensis, Archimedis unica arte.} Polybius. ὡς ἱέρωνος μὲν χορηγοῦ γεγενημένου, ἀρχιτέκτονος δὲ καὶ δημιουργοῦ τῶν ἐπινοημάτων ἀρχιμήδους. PROFECTVS Carthaginem, accitusque ibi, & ab legatis Hippocratis, & litteris Hannibalis, qui uenisse tempus aiebat.} Qui, Accitus ibi, scribit, uere portenta scribit. Vet. lib. habent, Aditusque ibi. Quid est, litteris Hannibalis aditus? nihil aliud nisi linguæ Latinæ monstrum. Legendum ergo, Alterisque. ut intelligamus, Imilconem ab legatis Hippocratis, & alteris Hannibalis Carthagine esse aditum. nam in ueteribus libris est. & litterisque. praeterea, Qui uenisse tempus aiebant, non aiebat, ut ad utrumque referatur. CIRCA Accillas urbem.} Vet. lib. Acrillas. atque ita puto legendum. Nam Stephanus post ἀκραίφνια urbem sic ait. ἀκρίλλα πόλις σικελίας οὐ πόῤῥω συρακουσῶν. τὸ ἐθνικὸν ἀκριλλαῖος. Idem mendum est apud Plutarchum in Marcello, qui inquit. εἷλε δὲ τὸν ἱπποκράτην περὶ ἀκίλλας στρατοπεδεύοντα. ARCAS perfugit.} ἄκραι, τῶν συρακουσίων κτίσμα. Stephanus.

270 ADEO uterque populus in Siciliam intentus fuisse uideri poterat.} Quid si legas Optarat. i. adeo Romanus Poenusq. optarunt uideri in Siciliam intentos esse, ut ab Italia in Siciliam uerterint bellum. MVRGANTIAM primum.} Strabo μοργάντιον urbem in Sicilia nominat, Stephanus etiam μοργάντιναι dici scribit. AENNA in excelso loco.} Vet. lib. Enna. item Graeci ἔννα. PRAESIDIO decedere apud Romanos capitale esse, & nec liberorum etiam suorum caussa parentes sanxisse.} Vet. lib. Eam sanxisse. ut uideatur esse legendum. & nece liberorum etiam suorum eam parentes sanxisse. ut cum ait, Eam, legem intelligamus, qua capitale factum erat, praesidio decedere. ita ut ad rem referatur, non ad uerbum. placet autem, ut de Torquato, qui in filium animaduertit, intelligatur, ut Valla docuit. CAVETE ne quisquam ex ijs supersit.} Vet. lib. Cauete, quisquam ex ijs supersit. SI uitandae, non ferendae caussa.} Vet. lib. Inferendae. FVGAQVE & caedes omnia tenet.} Vet. lib. Tenent.

ITA Enna aut malo, aut necessario facinore retenta.} Florebellus aptius ad sententiam, & uenustius ad ornatum legi posse putat. Ita Enna malo, at necessario facinore retenta.

271 CESSERE inde Romani propius pacata loca.} Vet. lib. Per prius pacata loca. SAGVNTVM opidum, quod caussa belli esset, octauum iam annum sub hostium potestate esse.} Si primo huius belli anno captum Saguntum est, hic autem annus eiusdem belli est quinctus, ut Liuius auctor est, profecto pro octauo quinctum annum est reponendum. CN. Fuluius Centimalus.} Vet. lib. & lapid. Capitol. Centumalus. QVOD in Cossano agro est.} Vet. lib. Compsano. Est autem Cossa Etruscorũ, Compsa Samnitium. PATER filio legatus ad Suessulam in castra uenit.} Valerius eandem historiam recitat lib. II. cap. I. ubi est Suessam, pro Suessulam. ET is, ut descenderet ex equo, inclamauit.} Vet. lib. Et ut is descenderet. CLASSIVS Altinus Arpinas.} Vet. lib. Clasius Altinus Arpinus. recte. ab Arpis enim erat, unde Arpini, non ab Arpino, unde Arpinates dicti. SI sibi praemio foret.} Vet. lib. Praemium. CVM eam tunc rem ad consilium retulisset Fabius, alijs pro transfuga uerberandus, necandusque uideri.} Vet. lib. pro, Alijs, Altinus habent. perspicue uerum.

VT proditio pro septemuirali iudicio esset.} Vet. lib. Proditis pelli septemuirali iudicio est. Locus deprauatus est. AD Faleriorum, Pyrrhiue proditorem.} Falerijs ludi magister principum liberos Camillo tradidit, Nicias, uel Timochares se ueneno sublaturum esse Pyrrhum Fabricio pollicitus est. in utrumque animaduersum est. Liuius libro quincto, Gellius libro tertio, capite octauo.

ET non nocitent, documentum autem ducat.} Vet. lib. Et non nocitiuum documentum. & hic locus insanabilis est. nisi quis de suo addens diuinare uelit.

272 SYPHAX erat rex Numidarum.} Hunc eundem Masaesulorum regem fuisse scribit lib. XXIIX. his uerbis, Syphacem primum regem statuit tentare. Masaesulorum is rex erat. & lib. XXIX. Masaesulorumque fines (id Syphacis regnum erat.) Egregie. erant enim Masaesuli, & Massylij Numidiae populi. ut est apud Dionysium de situ orbis.

Τοῖς δ' ἐπὶ δὴ νομάδων παρεκέκλαται ἄσπετα φῦλα.
Ἔνθα μασαισυλιοί τε, καὶ ἀγρόνομοι μασυλιῆες
Βόσκονται.

Et Appianus in Lybico. Νομάδων δὲ τῶν ἐν λιβύῃ δυνάσται μὲν ἦσαν κατὰ μέρη πολλοί. σύφαξ δὲ ὑπὲρ ἅπαντας καὶ τιμὴν εἶχε πρὸς τῶν ἄλλων ἐξαίρετον. Quod autem Massanissam Masaesulorum item regem uocat, mendose, pro Massylorum, uocat. siquidem in hoc libro haud ita multo post, ait: Galam Massanissae patrem in altera parte Numidiae (Massylia ea gens uocatur) regnasse. & Appianus in Lybico ait. μασσυλίων δ' αὖ γένος ἐκύρει παῖς ὢν τῆς βασιλείας μασανάσσης. De Masaesulis autem sic Stephanus. μασαισυλία χώρα λιβύης προσεχὴς τῇ τῶν μαυρουσίων. τὸ ἐθνικὸν μασαισύλιοι καὶ μασαισυλιεῖς, καὶ μασαισυλῖται. De Massylis autem sic. μάσσυλοι λιβυκὸν γένος. πολύβιος ἐν ἑβδόμῳ μασσυλεῖς αὐτούς φησι. Et Eusthatius in Dionysium. μασυλιῆας δὲ πολύβιος μασυλεῖς γράφει. Hoc autem ita esse tum demum credidi, cum ueteribus libris Liuianis, & epitomarum diligenter inspectis Masaesulos Syphaci, Massylios Massanissae aperte attribui uidi. Cuius rei nodum implicuit magis, quam soluit Glareanus. CVM duobus Romanis relata Numida, legatosque Hispaniam misit.} Vet. lib. Relata, Numidasque legatos. ut praeter Romanos legatos, quos remisit, Numidas & ipsum misisse intelligamus. AD capiendam fidem ab imperatoribus Romanis.} Vet. lib. Ad accipiendam. MASSYLA ea gens uocatur.} Vet. lib. Massylia. MASANISSAM.} Massanissam, Graeci enim μασανάσσην. Vet. lib. Massanissa.

SYPHAX

Syphax cum paucis equitibus in Maurusios ex acie Numidas (extremi prope oceanum aduersus Gades colunt) refugit. } Legendum puto, Numidis, quasi cum paucis equitibus Numidis refugerit. Hoc facio, ne Maurusios in Numidia reponamus. Quo nihil esse potest ineptius.

IN . EPITOMEN . LIBRI . XXV

Hannibal urbem Tarentum praeter arcem per Tarentinos iuuenes, qui se noctu uenatum ire simulauerant, cepit. } In Vet.lib. est. Praeter arcem, in quam praesidium Romanorum fugerat, per Tarentinos &c. 173
In insidias ductus. Vet.lib. Deductus. Conflixit acie cum Hanniba le, qui cum exercitu eum cecidit. } Vet.lib. Conflixit cum Hannibale, & cum exercitu caesus est.
Ad triginta septem millia caesa ex mille octingentis. praeda ingens capta. } Emenda ex uet.lib. & ipsomet Liuio: Ad mille octingentos triginta capti. praeda ingens parta.

IN . LIBRVM . XXV

Salentinorum. } Sallentinorum, ut ante dixi. Eodem tempore In Bruttijs ex XII populis, qui anno priore ad Poenos desciuerant, Consentini, & Thurini in fidem populi R. redierunt. } De Bruttiorum defectione saepius agit Liuius. Omnes locos nominabo, ut siquid in hac re difficultatis insideat, tollamus. Anno DXXXIV. Varrone & Paullo consulibus post Cannensem cladem ita loquitur. Defecere ad Poenos Bruttij omnes, Lucani, praeter hos Surrentini, & Graecorum omnis ferme ora Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique. Lib.XXII. Eodem anno. lib.XXIII. ita. Petillia in Bruttijs a Poenis capta, post Consentia. Tum Croto urbs Graeca a Bruttijs occupata. Postremo Locrenses desciuere ad Bruttios, Poenosque. Rhegini tantummodo regionis eius in fide erga Romanos ad ultimum manserunt. Anno DXXXV Ti. Sempronio consule, & lib.XXIV scribit Rhegium a Poenis frustra tentatum. Locros ab eis captos. Croto a Bruttijs occupata, omnis Locros multitudo translata. Anno DXXVII. Q. Fabio, Ti. Sempronio consulibus, lib.XXV. ita. In Bruttijs ex XII populis, qui anno priore desciuerant, Consentini, & Thurini in fidem populi R. redierunt. Hoc loco, priorem annum uidetur intelligere, annum DXXXV. & reditum ad Romanos factum esse anno DXXXVI, quamquam de eo scribat in anno DXXXVII. illo anno omnium Bruttiorum populorum, quos hoc loco XII fuisse ait, defectionem factam esse accipere debemus. ita ut ter de hac re locutus sit, primum breuissime, post aliquanto latius, idque non suo anno, sed anno DXXXIV ad Cannensis cladis damna ingentia demonstranda, qua cōsternati tot populi defecerint. postremo latissime anno suo DXXXV. quamquam ibi nihil de Petelia, & Consentia dixit, de quibus obiter ante dixerat. Haec mihi pluribus uerbis exponenda fuerunt, ut quoquo modo possem Liuium a Glareani obtrectatione mea interpretatione defenderem. Paullo post ostendam uideri hoc loco legendum esse, Terinaei, non Thurini.

Praefectus socium. } Egregie. tales enim fuisse praefectos scribit Polybius lib.VI. προχειρίζονται δώδεκα ἄρχοντες προβεβλημένοι ὑπὸ τῶν ὑπάτων, οἱ τοῖς ὑπάτοις τοὺς ἐπιδεξιωτάτους πρὸς τὴν ἀληθινὴν χρείαν ἐκ τῶν παραγεγονότων συμμάχων ἱππεῖς τε, καὶ πεζοὺς ἐξέλεγον τοὺς ἐπικαλουμένους ἐκτραορδιναρίους, ὃ μεθερμηνευόμενον, ἐπιλέκτους. Multa proelia parua, haud ullum dignum memoratu fecit. } Vet.lib. Haud ulla digna memoria fecit. Sacrificuli, ac uates ceperant hominum mentes. } Eandem rem expressit sic libro quarto. Animos multiplex religio, & pleraque externa inuasit, nouos ritus sacrificandi uaticinando inferentibus in domos, quibus quaestui sunt capti superstitione animi. Cum emoueri eam multitudinem. } Vet.lib. Emouere. M. Aemilio praetori urbis negotium datum est. } Emendandum est M. Atilio praetori urbano. Nam hoc anno M. Atilius praetor fuit urbanus, M. Aemilius peregrinus. Sic enim supra Liuius. M. Aemilius praetor, cuius peregrina sors erat, iurisdictionem Atilio collegae praetori urbano mandarat, ut Luceriam prouinciam haberet. Item hoc libro infra. Praetorum Fuluij Flacci, quae Luceriae sub Aemilio praetore essent. in libris porro uet. est pro urbis, urbano, quomodo scribendum esse uidetur. Edixit, ut quicumque libros uaticinios, precationesue, aut artem conscriptam sacrificandi haberet, eos libros omnes &c. } Hinc lib.XXXIX. Quoties hoc patrum maiorumque aetate negotium est magistratibus datum, ut sacra externa fieri uetarent? sacrificulos, uatesq. foro, circo, urbe prohiberent? uaticinios libros conquirerent, comburerentque, omnem disciplinam sacrificandi praeterquam more Romano abolerent. C. Papirius C. F. Masso. } C. Papirius C.F. Maso, ex consulatu eius Capitolino, in quo primus in Monte Albano de Corseis triumphauit. Cn. Servilius Cepio. } Caepio. ex Capito. lapid. nummis argenteis, Graecis monumentis, in quibus est καιπίων, & per mendum, κασίων. L. Quinctius Flaminius. } L. Quinctius Flamininus, ex lapid. Capitol. Centonem. } Centhonem. lapid. Capi. C. Claudius hic Centho Dictator consul ante fuerat cum M. Sempronio Tuditano. Primo comitiali die. } Varro lib.V. Comitiales dies dicti, quod tum iret populus ad suffragia ferenda, nisi si quae feriae conceptae essent, propter quas non liceret. ut Compitalia, & Latinae. Cn. Fulvius Flaccus, Claudius Nero. } Vet.lib. C. Claudius Nero. Eodem post etiam praenomine in consulatu affi

citur.

citur. M. IVNIVS Syllanus.} Silanus; ex Capit.lapid.& Graecis libris ... P. Cornelius Sylla.} Lap.Capit.Sulla. Ceterum P. hic Cornelius Rufinus dicebatur, in hoc autem magistratu Sullae cognomen inuenit, ut post dicam. AEDILIS Curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui post Africanus fuit cognomen.} Placuit hoc loco adscribere, Polybium lib. x. auctorem esse P. Scipionem cum L. Scipione fratre aedilem fuisse. Quod innuit etiam Velleius libro secundo cum ait. Nam censura Metellorum, patruelium, non germanorum fratrum fuit, quod solis contigerat Scipionibus. Commemorat enim fratres collegas in aliquo magistratu. AEDILICIA largitio haec fuit.} De largitionibus aedilium Cicero libro secundo de officijs. M. FVNDANIVS.} Vet.lib. M. Fundanius Fundulus. Recte, est enim Fundulus Fundaniorum cognomen. Quod ex consulatu Capitolino C. Fundani Funduli anno DX. intelligi potest. CLAVDIVS Nero Suessulam.} Vet.lib. C.Claudius, ut ante. M. IVNIVS Syllanus inter consules.} Assentior Vallae, & Glareano, quatenus uoces illas, Inter consules, mendose esse dixerunt. dissentio ab ijsdem, quatenus pro ijs, Etruriam, esse restituendum putarunt. Neque uero nego, quin M. Iunius praetor Etruriam sit sortitus, siquidem in anno sequenti ita ait. Praetoribus prioris anni, M. Iunio in Etruria, P. Sempronio in Gallia prorogatum imperium est, sed illud dico, non Etruriam, sed Tuscos, esse reponendum non solum hoc in loco, sed etiam infra, ubi ait. M. Iunio inter consules legiones urbanae prioris anni datae, ubi, In Tuscos, legendum esse dico. Me autem, ut ita sentiam adducit primum Liuius, qui ita loqui solitus est, ut in anno DLX. Praetores prouincias sortiti L. Auruncuieius urbanam, Cn. Fuluius peregrinam, L. Aemilius Regillus classem, P. Iunius Tuscos. & paullo post, P. Iunius in Tuscos exercitum scribere iussus: deinde erroris uerisimilitudo. Nam pro, Tuscos, uel, In Tuscos, factum est a librarijs Intus cos.& Inter cos. Quae qui explicare omnibus litteris uoluerunt, inter consules, & Intus consuli, & creatus consul (haec enim omnia in ueteribus libris alijs, atque alijs inueniuntur) scripserunt. HISPANIAE P. Cn. Cornelijs.} Vet.lib.P. & Cn.Cornelijs. POPVLANTEM temere agros in Lucanis.} De eo ita huius libri initio. Prosperis aliquot populationibus in agro Bruttio iusti ducis speciem nactus. QVIA publicum periculum erat a ui tempestatis in ijs, quae portarentur ad exercitus.} Hac de re sic lib.XXIV extremo. Alterum postulatum publicanorum fuit, ut quae in naues imposuissent, ab hostium tempestatisq. ui publico periculo essent. EA fraus indicata M. Aemilio praetori priore anno fuerat.} Superiore anno (ut ostendi) M. Atilius in urbe mansit, quippe qui praetor esset urbanus. reliqui praetores in prouincias profecti sunt. Ergo, M. Atilio, ut ante, corrigendum. QVIA patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nolebant. populus seuerior uindex fraudis erat.} Miratur Glareanus quid sit, quod cum populum fraudis uindicem uocet Liuius, paullo post, plebis concilium habitum esse hac de re dicat. neque intelligit, cum de tribunis comitijs agitur, ut hoc loco, populum pro plebe accipi, praesertim uero cum ab his comitijs patres essent exempti. Quod Liuius tradidit lib.II. Insignem annum maxime tributa comitia efficiunt: res maior uictoria suscepti certaminis, quam usu. plus enim dignitatis comitijs ipsis detractum est patribus ex consilio summouendis, quam uirium, aut plebi additum, aut demptum patribus. & eodem libro. Consules, nobilitasq. ad impediendam legem in concionem consistunt. summoueri Laetorius iubet, praeterquam qui suffragium ineant. Item Gellius lib.XV. capit.XXVII. Is, qui non uniuersum populum, sed partem aliquam adesse iubet, non comitia, sed concilium edicere debet. Tribuni autem neque aduocant patricios, neque ad eos referre de re ulla possunt. Ita ne leges quidem proprie, sed plebis scita appellantur, quae tribunis pl. ferentibus accepta sunt. Saepe autem populi uoce Patres etiam continentur, ut eodem in loco significat Liuius. Consul Appius negare ius esse tribuno In quemquam nisi plebeium. non enim populi, sed plebis eum magistratum esse. TRIBVNI plebis &c. ducentum millium aeris multam M. Postumio dixerunt, cuius certandae cum dies aduenisset.} Magistratus multare quemquam non poterat, sed multam pronunciare, quam deinde populus aut iuberet, aut remitteret. Illud erat multam dicere, hoc multam certare. Sic lib.III. de Legibus Cicero. Magistratus nec obedientem, & nocuum ciuem multa, uinculis, uerberibusue coerceto, ni par, maiorue potestas prohibessit, ad quos prouocatio esto. Cum magistratus iudicassit, irrogassitue, per populum multae, poenae certatio esto. & Philip.XI. Crassus consul Pont.Max. Flacco collegae flamini Martiali multam dixit, si a sacris discessisset, quam multam populus R. remisit. Sic Liuius paullo post. Tribuni pl. omissa multae certatione rei capitalis diem Postumio dixerunt. TESTVLIS datis, tribuni populum summouerunt, cistellaque allata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent.} Vet.lib. habent omnes, Testibus datis. Quae lectio neglecta est sine caussa. In eiusmodi enim re sic loquitur Cicero in praetura urbana. Accusabo, respondebis. testibus editis ita mittam in consilium, ut etiam si lex ampliandi faciat potestatem, tamen isti turpe sibi existiment, non primo iudicare, & lib.XXVI. Liuius. Bis est accusatus, pecuniaeque inquisitum, tertio testibus datis, cum iurati permulti dicerent, fugae initium a praetore ortum, tanta ira accensa est, ut capite anquirendum concio succlamaret. Sic hoc loco, Tribuni, qui diem dixerant, datis testibus summouent populum, ut tribus ad suffragandum introuocent. Quod est aeque, atque iudices in consilium mittere. Praeterea pro, Cistella allata est, Vet.lib. habent. Sitellaque lata est. ut Sitella, magis probem. Sic Cic.lib.I. de Nat. Deorum

Vt igitur Ti. Gracchum cum uideor concionantem in Capitolio uidere de M. Octauio deferentem sitellam. Idem tamen est, cistula, ut ad Heren. libro primo. Ille nihilominus cistulam detulit. & paullo post. pontes disturbat, cistas deijcit. Has uocat ὑδρίας Plutarchus in Tiberio. καὶ τὸν δῆμον αὖθις καλοῦντος ἐπὶ τὴν ψῆφον, ἡρπάκεσαν ὑπὸ τῶν πλουσίων αἱ ὑδρίαι. Sitellam autē tulerunt tribuni, ut ea sorte tribus educerentur, in quibus Latini ciues Romani facti suffragium ferrent. quasi uero in alijs tribubus censerentur, in alijs suffragium ferrent. CONSILIO diem eximeret.} Nota forma dicendi aliorum interpretatione facta est. Cicero de leg. III. Diem tollere dixit. idemque saepius. Eximere, Quod est, ne quid eo die conficiatur in populo, uel in senatu de re aliqua, uel dicendo, uel alia ratione impedire. VOS in ordinem coactos esse.} Idem est in ordinem redactus. Quo de genere dicendi sic Priscianus lib. XIIX. In ordinem redactus est, idest inter uiles & abiectos connumeratus est. Liuius lib. XXX. ab urbe cond. Tribuni plebis in ordinem redacti pro contemptissimis habiti sunt. Hinc etiam extra ordinem redacti, pro egregijs dicuntur. Attici ἐγχειρητικώτερος ἀρετῆς ξὺν ὀργῇ ἐλλειπικῶν δ', ὧν δὲ οὗτος ὁ ἀνὴρ δὲ χαρίεις τε. μᾶλλον δὲ συντεταγμένος, καὶ ἐγχειρητικώτερος ἀρετῆς.

M. FVRIVM Camillum.} Hac de re lib. V. DECEMVIROS ante eum.} lib. III. TRIBVNI pl. uocauerunt plebem, quae ita sciuit. Si M. Postumius.} Hanc lectionem nobis olim restituit Valla, cum legeretur. Tribuni plebis uocarunt, plebesque sciuit. & ita. Tribuni plebem uocarunt. Nos autem germanam lectionem esse censemus. Tribuni plebis plebem rogarunt. plebesq. sciuit. Sic enim lib. III. M. Duilius tribunus plebis plebem rogauit, plebesq. sciuit. & lib. XXVI. Vt M. Antistius tribunus plebis rogationem ferret, sciretque plebs. & li. XXVII. Ex auctoritate patrum ad plebem latum, plebemque sciuisse. & lib. XXXI. Tribuni ad plebem tulerunt, plebesque sciuit. & Cicero Philip. I. Hoc accepimus a maioribus ius rogandi. Consules populum iure rogauerunt, populusq. iure sciuit. NOVVS Pontifex, M. Cornelius Cethegus.} L. Lentulus duobus sacerdotijs praeditus fuit, Pontificatu & Pontificatu maximo. In eius mortui locum, M. Cornelius Cethegus Pontifex factus est, P. uero Crassus Pont. Max. ET Licinius Crassus.} Vet. lib. Et P. Licinius Crassus. quo eodem praenomine postea in consulatu afficitur. ANTE hunc intra centum annos, & uiginti nemo praeter P. Cornelium Calussam Pont. Max. creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset.} Nusquam alibi Calussam cognomen reperi. puto autem legendum esse, Scapulam, ut P. Cornelius Scapula intelligatur, qui annos ante prope uiginti consul fuit. Vt qui minores septem, & decem annis sacramento dixissent, ijs perinde stipendia procederent, ac si septem, & uiginti annorum, aut maiores milites facti essent.} Vet. lib. ac si septem & decem annorum. Haec est enim aetas militaris legibus constituta, Qui cum P. Lentulo militabant.} Hic anno DXXXVI Siciliam prouinciam in praetura habuit, eandemque biennio post prorogato imperio obtinuit. CONSVLEM te M. Marcello.} Vet. lib. Consulem, inquit, te Marcelle. QVI capti a Pyrrho ad Heracleam erant.} Haec pugna pugnata est P. Valerio Laeuino consule duce. De qua Plutarchus in Pyrrho, Florus, Orosius. Qui scripsit de Viris Illustribus. IMPERATORE eo, cui.} C. Terentio Varrone. lib. XXII. AD. Aliam prope omnis exercitus fugit.} lib. V. AD Furcas Caudinas.} lib. IX. Vt ulla ignominia ijs exercitibus inureretur.} Valla, restituit, Inureretur, cum in Vet. lib. legeretur, Quaereretur, ut hodie quoque legitur. Mihi uero uetusta lectio placet. ut quemadmodum Cicero dixit. Quaerere alicui honores, sic Ignominiam quaerere dicamus. Quod uerbū eo huic loco accommodatius est, quod genus ignominiae, qua notati sunt Cannenses isti milites, nouum, & numquam antea usurpatum est. Cicero Philip. IX. Vellem dij immortales fecissent, ut uiuo potius Ser. Sulpicio gratias ageremus, quam mortuo honores quaereremus. APVD patres nostros captiui.} Bello Pyrrhi. Ex Cannensi acie.} Vet. lib. Pugna. DVM ne quis eorum munere uacaret.} idest, dum ne quis excusatus uacationem haberet militiae. Sic enim lib. XXVI. Quibus senatus missionem, reditumq. in patriam negauerat ante finem belli. REFICIENDIS aedibus Fortunae, & matris Matutae.} Vet. lib. Fortunae, & Martis. ut suspicandum sit, ne uox, Matutae, affícta sit ab ijs, qui Matris pro Martis legerunt.

Ex ijs tredecim fere nobiles Tarentini coniurauerunt.} Vet. lib. nobiles iuuenes Tarentini. egregie. nam paullo post subiungit. Conspecta ea praeda iuuenum est. Ex ijs autem quod ait, ob ea, intelligendum est. idest, ob supplicium de obsidibus Tarentinis sumptum. NICO, & Philomenes.} Vet. lib. Philomenus. Polyb. lib. IIX. Νίκων καὶ Φιλήμενος. NOCTE per speciem uenandi urbe egressi ad eum proficiscuntur.} Ex hoc loco incipit fragmentum huius Historiae apud Polybium libro IIX. unde haec ad uerbum sumpsit Liuius. τὸν μὲν οὖν πρῶτον ὡς ἐπ' ἐξοδίαν ὁρμώμενοι ἐκ τῆς πόλεως, καὶ συνεγγίσαντες τῇ παρεμβολῇ τῶν Καρχηδονίων νυκτός, ἄλλοι μὲν συγκαθίσαντες εἴς τινα τόπον ὑλώδη παρὰ τὴν ὁδὸν ἔμειναν. ὁ δὲ Φιλήμενος, καὶ Νίκων προσῆλθον πρὸς τὴν παρεμβολήν, &c. FIDE sanxerunt, liberos Tarentinos leges, suaq. omnia habituros.} Sic Polybius. αὐτοί τε τοὺς περὶ τὸν Ἀννίβαν ἔδοσαν πίστεις, καὶ παρ' ἐκείνου ἔλαβον ἐπὶ τούτοις, ἐφ' ᾧ Ταραντίνους ἐλευθερώσειν, καὶ μήτε φόρους πράξεσθαι κατὰ μηδένα τρόπον, &c. DONABAT aut praefecto, aut custodibus portarum.} Polyb. διὸ τούτῳ μὲν ἐπιτρέψαι ... διὰ τῶν ἀγρευομένων θηρίων πρῶτον μὲν τὸν ἐπὶ τῆς πόλεως τεταγμένον Γάϊον Λίβιον δεύτερον δὲ τοὺς μὲν φυλάττοντας τὸν πυλῶνα. Quo in loco C. Liuium praefectum appellat, quem postea Liuius M. Liuium Macatum, Cicero in Catone M. Liuium Salinatorem. AEGRVM simulabat.} Polyb. ὁ δὲ πάλαι ἐπεποίητο σκῆψιν ὡς ἀρρωστῶν.

G TRI-

Tridui uia aberat.} Sic Polyb. ἀπεῖχε τῆ στρατοπέδῳ τριῶν ἡμερῶν ὁδὸν τῦ τάραντος. Decem millibus peditum, atque equitum, quos in expeditione uelocitate corporum, ac leuitate armorum aptissimos esse ratus est, electis.} Polybius. παρασκευάσας ἐκ τε τῶν ἱππέων, καὶ τῶν πεζῶν, τοὺς διαφέροντας ὀξύτητι καὶ τόλμῃ περὶ μυρίους τὸν ἀριθμόν. Qvarta uigilia noctis.} Polyb. ὑπὸ τὴν ἑωθινήν. Praemissisque octuaginta fere Numidis equitibus, &c.} Polyb. τῶν δὲ νομαδικῶν ἱππέων εἰς ὀγδοήκοντα προχειρισάμενος, ἐκέλευε προπορεύεσθαι &c. Ipse raptim agmine facto, quindecim ferme millium spatio castra ab Tarento posuit.} Malim, agmine acto. quod est, moto. Quod Liuius quindecim millia, Polyb. ὡς ἑκατὸν εἴκοσι σταδίους. Et ne ibi quidem nunciato, quo pergerent, tantum conuocato milites monuit, uia omnes irent, &c.} de Hannibale loquitur. de quo sic Polybius. καὶ συναθροίσας τοὺς ἡγεμόνας κυρίως μὲν οὐ διεσάφει τὴν ἐπιβολὴν, ἁπλῶς δὲ παρεκάλει συνέχειν ἑκάστῳ τῇ πορείᾳ τοὺς ὑφ' αὐτὸν ταττομένους &c. quo in loco legendum est ex Liuio, κυρίως μὲν οὐ διεσάφει. Illud etiam interest, quod Liuius milites, Polybius duces conuocatos scribit. Nev quid nisi ducum iussu facerent.} Polybius. καὶ μηδὲν ἰδιοπραγεῖν παρὲξ τῶν προσταττομένων. Sic enim legendum. non autem. καὶ μηδενὶ δικαιοπραγεῖν. ut legitur uulgo.

Interea adeo nihil obedienter curatum est, ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Hannibalem exercitumque castris non mouisse.} Breuius Polybius. τῆς γε μὴν ὅλης πράξεως διὰ ταῦτα καὶ μᾶλλον ἀνύποπτος ἦν ὁ λίβιος. idest, Ex his minus suspecta tota actio Liuio praefecto erat. Quod autem ait Liuius. Nihil obedienter curatum est, ab equitibus intellige, quos ad arcendas populationes Numidarum praefectus emiserat. Hannibal concubia nocte mouit. Dux Philomenus erat cum solito captae uenationis onere.} Polyb. ἐκεῖνος τὴν προτετορημένην κάπρον ἄρτι γεγενημένον ἀσπάζων συνάψαι τῷ τείχει περὶ μέσας νύκτας, καθηγημένα τὸν φιλόμενον. ἔχων, καὶ παρεσκευακὼς σὺν ἄγριον αὐτῷ πρὸς τὴν διατεταγμένην χρείαν. Parte alia portam Temenitidam adiret Hannibal. Ea mediterranea regione Orientem spectabat. aliquantum intra moenia includitur.} Vet.lib. Temenida. Sic etiam Polyb. κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς μεσογαίας πρὸς ἕω δὲ κειμένην πλευρὰν ὡς ἐπὶ τὰς τημενίδας προσαγορευομένας πύλας. Quod ait. aliquantum intra moenia includitur. intelligendum est nihil eiusmodi de porta a Polybio afferri, sed de sepulcris quibusdam, ad quae Nico, & socij eius uenerunt, unde ignem excitarunt, ut & Polybius, & Liuius ait. Editus ex composito ignis ab Hannibale refulsit. Idem redditum ab Nicone signum. Haec autem sepulcra intra moenia, atque intra portas fuisse scribit Polybius. ἧκον ἐπὶ τοὺς τάφους. τὸ γὰρ πρὸς ἕω μέρος τῆς τῶν ταραντίνων πόλεως μνημάτων ἐστὶ πλῆρες, διὰ τὸ τοὺς τελευτήσαντας θάπτεσθαι ἔτι καὶ νῦν ἐντός. & post: διὰ ταῦτα θάπτουσι καὶ νῦν τοὺς μεταλλάξαντας ἐντὸς τῶν πυλῶν. In Vet.lib.est. Aliquantum intra moenia includuntur, ut omnino locus hic totus uideatur ita esse supplendus. Conuenerat autem ut Philomenus portula assueta uenationem inferens armatos induceret, parte alia portam Temenida adiret Hannibal. Ea mediterranea regione Orientem spectabat. Nico cum socijs ad monumenta esset. Ea aliquantum intra moenia includuntur. Nam nisi ita suppleas, uanum erit quod sequitur. Cum portae appropinquaret, editus ex composito ignis ab Hannibale refulsit. idem redditum ab Nicone signum. Neque enim quid cum Nicone Hannibali conuenisset praecessit.

Editvs ex composito ignis ab Hannibale est, refulsitque.} Vet.lib. Ab Hannibale refulsit.

Hannibal cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere iubet, ut quo res postulet, occurrere libero campo possent.} Polyb. apertius. ait enim Hannibalem in forum uenisse, equites intra moenia subsistere iussisse. quare paullo post Liuius. Cum silentio in forum ducti Hannibali se iunxerunt.

Portvlae parte alia.} Vertit ex Polybio ῥινοπύλην, & πυλίδα portulam. Vix sustinere grandis bestiae onus.} Polyb. εἰπόντος ὅτι βαρύνονται, φέρουσι γὰρ σῦν ἄγριον. Secvtvs ipse cum expedito uenatore.} Polyb. καὶ σὺν αὐτῷ νομαδικὴν ἔχων διασκευὴν ἕτερος. Ingressi deinde triginta fere armati.} Polybius Afros triginta fuisse ait. Tvm duo millia Gallorum Poenus in tres diuisa partes per urbem dimittit, Tarentinos, & Afros quam maxime frequentia occupare iubet.} Saepe fit, ut qui locum se emendare existimet, is non solum non emendet, sed magis etiam deprauet, ac cuiusdam sensus speciem ceteris facultatem cognoscendae labis omnem eripiat. ut hoc loco Valla. qui cum legatur in ueteribus libris, Tarentinos & infra. putauit emendatum esse locum, si pro, infra, Afros, reposuisset. Ceterum Polybius docet non ita legendum, multo uero minus ita interpretandum hunc locum esse. neque enim aut Tarentini, aut Afri ab Hannibale ad occupanda frequentia missi sunt, sed Galli ducibus iuuenibus Tarentinis, quod etiam addit Liuius. quamquam quid est, Frequentia? quis sic latine locutus est umquam? occupare frequentia. Polybius Gallis mandatum esse ab Hannibale ait, ut aptissimas quasque in forum ferentes uias occuparent. Hinc ego uoces, Tarentinos, &, foedissime deprauatas esse existimo, pro, & ferentes uias. uocem autem, infra, in fora, legendam esse, ut ita sit. Tum duo millia Gallorum Poenus in tres diuisa partes per urbem dimittit, & ferentes uias in fora quam maxime frequentia occupare iubet. Atque sensum hunc esse exploratum habeo. Polybius. ἀναμερίσας δὲ τῶν κελτῶν εἰς δισχιλίους, καὶ διελὼν εἰς τρία μέρη τούτους συνέστησε τῶν νεανίσκων δύο πρὸς ἕκαστον μέρος τῶν τὴν χειρίζοντων πρᾶξιν, προστάξας διαλαβεῖν τῶν εἰς τὴν ἀγορὰν φερουσῶν ὁδῶν τὰς εὐκαιροτάτας. & paullo post. παραγενόμενοι δὲ ταῖς πλατείαις ἀτάκτως. idest cum Tarentini in fora concurrerent. Liuius paullo post. Viam ferentem in agros, & lib.XXVI. Via quae Suessulam fert. Praefectvs primo excitatus tumultu.} Polybius, C. Liuium praefectum ad portam, atque inde in arcem peruenisse, item scribit. Liuius nomen

praefecti

praefecti omittit, ne notam familiae suae nomini aliquam inureret, siquidem C. Liuij praefecti culpa, quem ebrium etiam tum fuisse ait Polybius, Tarentum amissum esse constat. TERROREM & tuba audita ex theatro faciebat. nam & Romana erat a proditoribus ad hoc ipsum praeparata, & inscienter a Graeco inflata quis, aut quibus signum daret incertum efficiebat.} Vet. lib. Scienter. idque recte. sic enim Polybius. οἱ περὶ τὸν φιλήμενον ἡτοιμασμένοι σάλπιγγας ῥωμαϊκὰς, καὶ τινῶν αὐταῖς χρῆσθαι δυναμένων διὰ τὴν συνήθειαν. πάντες περὶ τὸ θέατρον ἵστάμενοι. POSTQVAM lux certior erat &c. tum Hannibal Tarentinos sine armis conuocare iubet.} Polyb. ὄντες δὲ αὐτὸν ὑπελήφθησαν, ὁ μὲν ἀννίβας ἐκήρυξε τοὺς ταραντίνους ἄνευ τῶν ὅπλων ἀθροίζεσθαι πάντας εἰς τὴν ἀγοράν. PERSECVTI fuerant.} Vet. lib. Prosecuti. est enim officij uerbum, quod huic loco conuenit. Polyb. ἀπεχώρουν εἰς τὴν ἄκραν. RECIPERE se in domos suas quemque iussit, & foribus nomen suum inscribere.} Polybius. συντάξας ἕκαστον εἰς τὴν ἰδίαν οἰκίαν ἐπανελθόντας μετὰ σπουδῆς ἐπὶ τὴν θύραν ἐπιγράψαι, ταραντίνου. Inde τῷ δὲ ἐπὶ τὴν ῥωμαϊκὴν κατάλυσιν ἐπιγράψαντι ταὐτὸ τοῦτο, θάνατον ὥρισε τὴν ζημίαν. Liuius. Si quis in hospitio ciuis Romani nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum. Idem affert rationem, quae non est apud Polybium: Vacuas autem cernebat domos. QVAM cum & mari, quo in paeninsulae modum pars maior circumluitur, & praealtis rupibus, & ab ipsa urbe muro, & fossa ingenti saeptam uideret.} Et praealtis rupibus. Et uacat, ex uet. lib. & sensu ipso. Intelligit enim arcem a mari praealtis rupibus saeptam fuisse, ab urbe muro, & fossa. Itaque quod Glareanus hunc locum sequenti repugnare ait, Et est non altitudine, ut cetera, tuta, sed loco plano posita, non procedit. hic enim de altitudine, quae mare spectat, post de ea, quae terram, loquitur, siquidem in plano positam esse ait. VALLO urbē ab arce intersaepire statuit.} Polyb. ἔκρινε διατειχίσαι τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς ἄκρας. ET si ferocius procurrissent.} Priscianus Liuium ait hoc loco scripsisse Procucurrissent, ut Cato dixit, Concucurrisse, Polyb. θρασέως τῶν ῥωμαίων, καὶ τετολμηκότας ἐγχειρήσαντας τοῖς ὑπεναντίοις. LOCI angustiae eos, impedimentaq. alia opere iam coepto alia apparatu operis morabantur.} Placet uetus lectio Impeditaq. alia, ut sit alia loca impedita opere iam coepto, alia impedita apparatu operis. VT SIMVL interfaciendo muro adiuuaret.} Vet. lib. Infaciendo. AD GALESVM flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra.} Polyb. κατεστρατοπέδευσε περὶ τετταράκοντα σταδίους ἀπέχων τῆς πόλεως παρὰ τὸν ποταμὸν παρὰ μέν τισι γαλαῖον, παρὰ δὲ τοῖς πλείοσιν προσαγορευόμενον ἐύρωταν. MISSVM a Metaponto praesidium Romanis fecit animum.} Polyb. παραγενομένης ἐκ μεταποντίου βοηθείας εἰς τὴν ἄκραν κατὰ θάλατταν, βραχύ τι ταῖς ψυχαῖς ἀναθαρρήσαντες οἱ ῥωμαῖοι νυκτὸς ἐπέθεντο τοῖς ἔργοις. HANNIBAL, conuocatis principibus Tarentinis, omnes praesentes difficultates exposuit.} Polybius. ἀθροίσας τοὺς ταραντίνους ἀπεδείκνυε, διότι κυριώτατόν ἐστι πρὸς τοὺς ἐνεστῶτας καιροὺς τὸ τῆς θαλάττης ἀντιλαμβάνεσθαι. & paullo post. ἐδίδαξε τοὺς ταραντίνους ὡς ἐὰν ἀποκλεισθῶσι τῆς κατὰ θάλατταν ἐλπίδος οἱ τὴν ἄκραν τηροῦντες, παρὰ πόδας αὐτοὺς δι' αὐτῶν εἴξαντες, λείψουσι ταύτην, καὶ παραδώσουσι τὸν τόπον.

QVO si naues sint.} Vet. lib. Quod si naues sint.

ASSENTIEBANTVR Tarentini &c.} Polyb. ὧν ἀκούοντες οἱ ταραντῖνοι τοῖς μὲν λεγομένοις συγκατετίθεντο. &c. PVNICAS enim naues ex Sicilia accitas id posse facere.} Polybius addit, fieri hoc per ea tempora non potuisse. EVADENT, inquit, Hannibal.} Ficta a Liuio uerba, quae non sunt apud Polybium. VIA, quae in portu per mediam urbem ad mare transmissa est, transueham naues.} Polybius. ὁ δὲ συνθεωρήσας τὴν πλατεῖαν διὰ τῆς μέσης τῆς πόλεως, τὴν ὑπάρχουσαν μὲν ἐντὸς τοῦ διατειχίσματος, φέρουσαν δὲ παρὰ τὸ διατείχισμα ἐκ τοῦ λιμένος εἰς τὴν ἔξω θάλατταν, ταύτῃ διενοεῖτο τὰς ναῦς ἐκ τοῦ λιμένος εἰς τὴν νότιον ὑπερβιβάζειν πλευράν. Ex his apparet legendum esse apud Liuium, Ex portu, non, In portum. Vet. quidem libri, In portu, habent. Transtulit enim plaustris naues e portu per urbem ad mare, quod ad meridiem spectat. CONTRACTA extemplo undique plaustra.} Latius rationem exponit Liuius, qua transuectae naues sint, quam Polybius, qui breuissime eam est complexus. HVNC statum rerum Hannibal Tarenti reliquit, regressus ipse in hiberna.} Polyb. ἀννίβας δὲ ποιήσας τὴν ἀσφάλειαν τῆς πόλεως, ἀνέζευξε μετὰ τῆς δυνάμεως, καὶ παρεγένετο τριταῖος ἐπὶ τὸν ἐξ ἀρχῆς χάρακα, καὶ τὸ λοιπὸν τοῦ χειμῶνος ἐνταῦθα διαφέρων ἔμενε κατὰ χώραν. IN M. Aemilij praetoris urbis.} Iam bis admonui priore anno A. Atilium praetorem urbanum fuisse, non M. Aemilium, qui ad Luceriam cum exercitu fuit. Quare & hic, M. Atilij praetoris urbani, legendum. Ex huius Marcij duobus carminibus alterius postea aucta declarata auctoritas euentu, alteri quoque, cuius nondum tempus uenerat, afferebat fidem.} Valla sic legit. Alterius post rem actam editi cum rato auctoritas euentu. at ex fide antiqui exemplaris ita legendum. alterius post ea acta editi certo auctoritas euentu. quāquā malim. Post acta. Duo enim Marcij uatis carmina erant, inquit, quorum priore Cannensis clades iam accepta praedicta erat, posteriore Poenorum fugatio ex ludis Apollini deo uouendis. Factum est autem, ut auctoritas prioris uersus, qui post acta editus fuerat, ex certo rei euentu comparata fidem quoque alteri, qui ante rem editus erat, attulerit. IIS fiat esca caro tua.} Vet. lib. Fluat. ego, Fuat. Festus. Fuam sim, uel fiam. Virgil. TROS. Rutulusue fuat. uerbum antiquum est. haec autem carmina redolent antiquitatem. DIOMEDIS Argiui campos.} Strabo. lib. VI. λέγεται δὲ ἀμφότερα διομήδους κτίσματα, καὶ τὸ πεδίον, καὶ ἄλλα πολλὰ δείκνυται τῆς διομήδους ἐν τούτοις τοῖς τόποις δυναστείας σημεῖα. HOSTES Romani si expellere uultis.} Hic totus locus tractatur ijsdem uerbis a Macrobio libro primo Satur. quo in loco legitur: Hostem Romani si ex agro pellere uultis.

QVI quotannis comiter Apollini fiant.} Vet. lib. & Macrob. Communiter. quod est sumptibus populi

puli,& priuatorum,ut se exponens subdit. Privati uti conferant pro se suisque.} Malim, Pro se quisque. Iis ludis faciendis.} Vet.lib.& Macrob.His ludis. Nam is dius exstinguet.} Vet.lib.& Macrob. Is diuus. Perduelles uestros,qui uestros campos pascit placide.} Vet.lib.& Macrob.Pascunt. Ad id carmen explanandum unum diem sumpserunt.} Facit Macrobius, ut putem mendum esse in uoce, Explanandum.inquit enim, Ex hoc carmine cum procurandi gratia dies unus rebus diuinis esset impensus. puto autem apud Liuium legendum esse, Expiandum. Est enim idē Expiare,quod Procurare.Eadem macula multos etiam Ciceronis locos foedauit,a nemine,quod sciā, adhuc notatos. Nam in oratione de responsis. Religionis explanatio uel ab uno Pontifice perito recte fieri potest. ubi legendum est, Expiatio. Nam in eadem ait. Expiabo religionem aedium mearum. & in Philippica prima. Vt inexpiabiles religiones in Rempublicam inducerentur. Item in eadem de responsis, cum ait. Portentorum explanationes Etruscorum disciplina contineri uoluerunt, Expiationes restituendum. Etenim Valerius, qui iisdem fere uerbis eundem locum libro primo, capite primo, ita ctat, ait. Portentorum depulsas Etrusca disciplina explicari uoluerunt. Ac uereor etiam, ut cum Cicero ait de Diuin.lib.II. Si ea dij nobis objiciunt, quorum neque scientiam, neque explanationem habeamus: legendum sit,Expiationem. Sacra Graeco ritu facerent, ijsque hostijs.} Ex Macrob. legendum,Hisce hostijs. Ludos praetor in Circo Maximo cum facturus esset, edixit.} Praetor erat urbanus P. Cornelius Sulla, idemque ludos Apollinares hos ludos, qui deinde sollemnes praetorum urbanorum fuerunt, primus fecit. Eundem Decemuirum uocat Macrob. sic. Bello Punico secundo ludi Apollinares ex libris Sibyllinis primum sunt instituti suadente Cornelio Rufo decemuiro, qui propterea Sibylla cognominatus est, & postea corrupto nomine primus Sylla coepit uocitari. Hinc etiam Velleius lib.II. L. Cornelium Sullam (sic enim est in lapid.Capit. non Syllam) Dictatorem, sextum esse a P. Cornelio Rufino, qui Pyrrhi bello floruit, ait. Quod ita esse cum diuturna Romanarum familiarum obseruatione compererim, placuit etiam hoc loco subtexere.

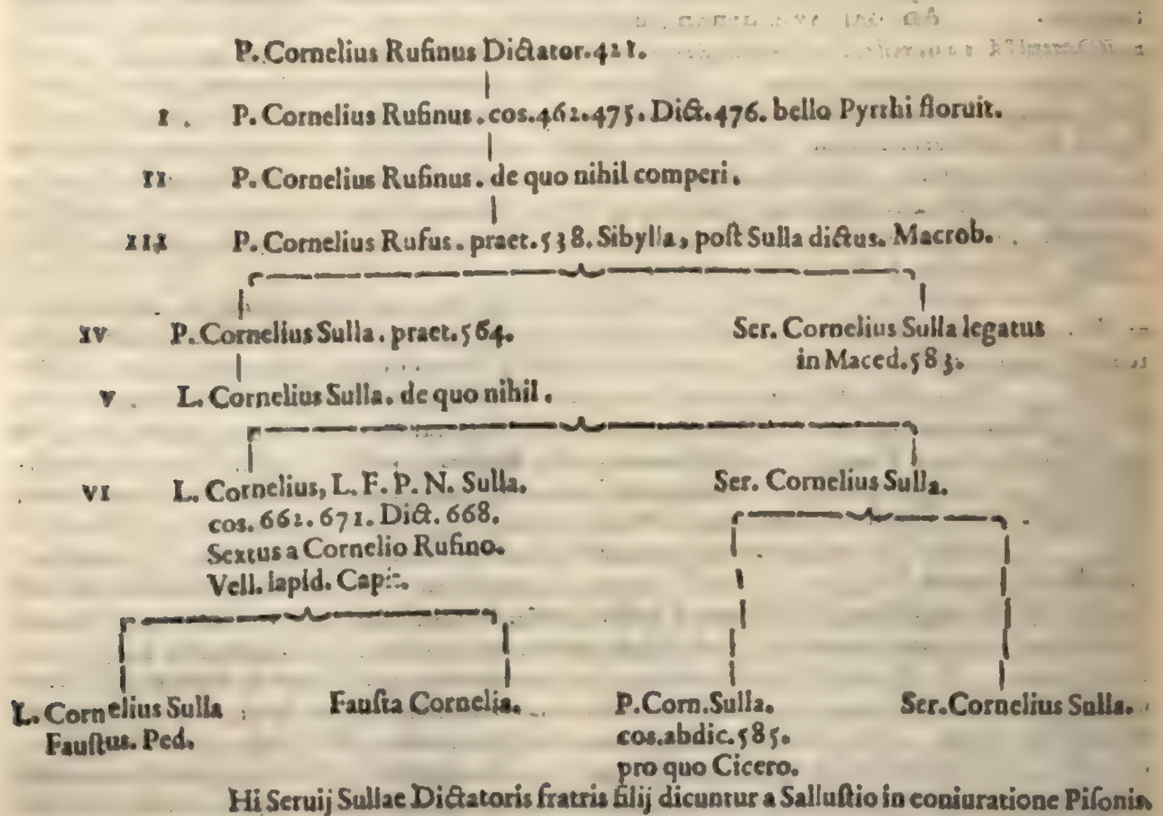

Hi Seruij Sullae Dictatoris fratris filij dicuntur a Sallustio in coniuratione Pisonis.

Id pro cetera secordia,negligentiaq. a Campanis actum.Nam paullo plus CD uehicula missa, & pauca praeterea iumenta.} Vet.li. Quadraginta,habent, non Quadringenta. quod ad secordiā Campanorum demonstrandam magis ualet.de qua castigati ab Hannone sunt.atque ita profecto legendū. Alia praedicta dies.} Vet.lib.Prodita.Festus:Referri diem proditam, Collegam quoque, & exercitum eius se acciturum, totumque eo uersuros bellum.} Vet.lib. Versurum.

Manipulares sui primum transscendentem fossam, dein legio tota secuta est.} Vet.lib. Primum transscenderunt fossam. Capta itaque momento temporis, uelut in plano sita, nec permunita castra.} Paullo ante negauit Poenorum castra in plano esse, cum dixit. Tantum pauoris iniecerunt, ut,si in plano castra posita essent,haud dubie primo impetu capi potuerint.altitudo loci,& monumenta defen-

defenderunt. Nunc ait, Ea castra momento capta, aeque atque si in plano sita, nec permunita fuissent. Itaque non sibi repugnat.

ITAQVE Metapontini extemplo metu, quo tenebantur, liberati, ab Hannibale defecere Hoc idē eadem ora maris & Thurini fecerunt.} Anno DXXIV. post Cannensem cladem acceptam, ad Poenos Graecorum omnem ferme oram, Tarentinos, Metapontinos, Crotonienses, Locrosq. defecisse scripsit lib. XXII. Quod dixi ita intelligendum esse, ut non statim eos defecisse accipiamus, sed sequentibus deinceps annis, ut cuique populo facultas oblata est. Nam Locrenses, Crotoniensesq. defecerunt anno DXXXV. Nunc demum uero anno DXXXIIX Tarentini, & Metapontini. Nam Thurini, & Consentini priore anno a Poenis ad Romanos redierant, ut initio huius libri dixit. ergo Thurini iterum hoc anno deficiunt ad Poenos. Itaque quoniam mirabile uideri potest, eosdem quotannis deficere, neque suspectam eorum, a quibus semel defecerint, fidem haberi; in altero horum locorum mendum esse suspicor, duosque populos esse Terinaeos, & Thurinos, supra autem, Terinaei, & Consentini, hoc loco, Metapontini & Thurini legendum. Nam & Strabo, & Plinius Consentiae Terinam, Ptolemaeus Thurio Metapontum adnectunt. De Terina quidem Bruttiorum urbe ab Hannibale hoc bello euersa, quod se eam tueri posse desperaret, Strabo lib. VI. M. ATINIVS Thurinis cum modico praesidio praeerat.} Vet. lib. Thurijs. Recte. Thuriae enim etiam dicuntur. ATINIVS tamen cum paucis receptus.} Vet. lib. Cum paucis se receptis. malim tamen. Receptus. a Thurinis enim primum receptum. post ad naues deductum Atinium ait. QVOD urbi tam propinquae tertium annum impunita defectio esset.} Capua defecit anno DXXXIV. Ex quo apparet, cum, tertium annum, dixit, integros annos medios intelligere, extremos imperfectos non numerare. Alioquin, Quinctum, erat scribendum. AD EXTA, sacrificio perpetrato, angues duo.} De eodem prodigio Valerius cap. de prodigijs. FIDEQVE ab eo accepta, si Romanum is imperatorem tradidisset, liberos cum suis legibus uenturos in amicitiam Lucanos, deducit Poenum in locum pacis Gracchum adducturus.} Puto legendum esse, Si Romanum sibi imperatorem. in uet. enim lib. saepe est si pro sibi, quod imperiti eius scripturae fecerunt, is. Ceterum uerba illa. Deducit Poenum in locum pacis, deprauata sunt ualde. Vet. lib. Dedit Poenus. Hinc hanc ego lectionem elicio. Fideque ab eo accepta, si Romanum sibi imperatorem tradidisset, liberos cum suis legibus uenturos in amicitiam Lucanos, dein edit, quem sit in locum cum paucis Gracchum adducturus. Valerius libro primo, Gracchus hospitis insidijs in eum locum deductus, in quo Poenorum dux Mago cum armata manu delituerat. Hunc tamen locum, quousq. melior lectio inueniatur, signandum esse asterisco puto. AD CN. Cornelium quaestorem.} Ipsius Gracchi imperatoris.

TVM Badius progressus ante stationes.} Hanc totam rem alijs tamen uerbis expressit Valerius cap. de humanitate. ITAQVE equestre proelium erat.} Vet. lib. Ita equestre proelium erat. 178

PVGNATVM tamen ut in nulla pari re duas amplius horas, concitata etiam donec dux stetisset Romana acie.} Huius lectionis auctor fuit Laurentius Valla, cum antea legeretur. Pugnatum tamen ut, in nulla parte duabus amplius horis concitata donec dux stetisset Romanam aciem. Ex quibus uerbis melior, & sententiae aptior lectio mihi uidetur elici posse, quam quae a Valla collecta est, hoc modo, pugnatum tamen duabus amplius horis ui in nullam partem concitata, donec dux stetit, Romana acie. Sic loquitur etiam lib. XXVII. pugnatum amplius duabus horis est, cedere inde caepere. & lib. XLII. pugnatum est amplius tres horas, ita ut neutro inclinaret spes. Sensus est. Quamquam pugnae haud dubius euentus erat, quod & imperator, & exercitus apud Romanos deterior multo erat, pugnatum est tamen per duas amplius horas ita egregie, ut in nullam partem Romana acies inclinari posset, donec dux eorum stetit, postquam autem cecidit, fusa est extemplo Romana acies.

CASILINVM frumentum conuectum, ad Vulturni ostium, ubi nunc urbs est, castellum communitum (ante Fabius Maximus munierat) praesidium impositum.} Quod dicat, Vbi nunc urbs est, non est, quod desiderari quidquam putet Glareanus. Vulturnum enim opidum intelligit, quod ad ipsius Vulturni fluminis ostium fuit: ut Strabo lib. V. tradit. duo autem maritima castella hoc loco nominat. Vulturnum, quod in ore fluminis, & Casilinum, quod ad flumen ipsum Vulturnum fuit. Quod autem inquit, Vulturnum ante a Fabio Maximo communitum fuisse, κατὰ συνώνυμον intelligendum est. non enim supra Vulturnum, sed Puteolos communitos esse a Fabio scripsit libro quarto. Tria autem fuisse castella hoc bello communita, Vulturnum, Casilinum, Puteolos, ipse paullo post tradit. ita. Ap. Claudius consul D. Iunio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis praeposito, ipse Capuam regressus Q. Fuluium collegam inuenit Casilino omnia comportantem, molientemque ad oppugnandam Capuam. QVODQ. Mucius praetor ex Etruria coemerat.} Vet. lib. Alij Minucius, alij Mutinius habent. Ego, M. Iunius. Est enim M. Iunius Silanus is, cui Tusci (ut supra diximus) euenerunt. neque enim Minucius ullus per haec tempora praetor fuit, & Q. Mucius triennio ante in Sardinia, non in Etruria fuit, & nunc in eadem prouincia prorogato imperio erat. Error natus est ex M. Iunius, Miunius, Minucius, Mucius.

CIRCA Herdoneam Romanae legiones, & praetor Fuluius erant.} Supra, Ardoneas, dixit, ut puto, per mendum. dum de Q. Fabio praetore Apuliae loqueretur, in qua nunc est

Cn. Fuluius. HANNIBAL quidem haudquaquam simili exercitu, neque ita instructo aderat.} Liber Vallae habuit ita. Haud quaquam simili sua, neque simili exercitu. Ex quo ille correxit. Haudquaquam simili uia. Ego uero reperi in uet. lib. Haudquaquam simili sententia, neque simili exercitu. Idq; probo. C. LECTORIVM.} C. Laetorium, lap. Capit. nummi argentei. P. CORNELIO.} Sullae praet. urbano. DE exercitu uolonum.} Festus. Volones dicti sunt milites, qui post Cannensem cladem usque ad octo millia cum essent serui, uoluntarie se ad militiam obtulere.

EN per metum, & desperationem hosti se dederent.} Vet. lib. Ne qui per metum.

179 AB Suessula ex Claudianis castris.} Claudiana castra supra Suessulam a M. Claudio Marcello communita intelligit, de quibus supra. LIBEROS eos, ac suis legibus uicturos.} Supra. liberos cum suis legibus. Graeci uno uerbo αὐτονόμους uocant. DEINDE in piscatoria quidam naui.} In, abest a uet. lib. CIRCVMVECTIQVE ita ad castra Romana.} Ita, abest a uet. lib.

DAMASIPPVS quidam Lacedaemonius.} Vet. lib. Damippus. Plutarchus etiam in Marcello. Δαμιππόν τινα σπαρτιάτην uocat. MEDIVS maxime, atque utrisque oportunus locus ad portum Trogilorum &c. uisus.} Malim. medius maxime utrisque opportunus locus uisus. Vacat enim uox. Atque.

AD portum Trogilorum.} De hoc loco sic Thucydides lib. VI. οἱ δὲ λίθους, καὶ ξύλα ξυμφοροῦντες παρέβαλλον ἐπὶ τὸν τρωγίλον καλούμενον. ᾗπερ βραχύτατον ἐγίγνετο αὐτοῖς ἐκ τοῦ μεγάλου λιμένος ἐπὶ τὴν ἑτέραν θάλασσαν τὸ ἀποτείχισμα. TVRRIM, quam uocant Galeagram.} Plutarchus in Marcello, πυργίον uocat. omisso Turris nomine. QVI ob id ipsum intentius custodiebatur.} Plutarchus uertit, negligentius. cum ait. φυλαττόμενον μὲν ἀμελῶς. FESTVM Dianae.} Eandem rem Plutarchus. PROPE Hexapylon est portula, ea magna ui refringi coepta.} Plutarchus. καὶ τὰ ἑξάπυλα διακόψας. EPIPOLAS frequentem custodijs locum.} Stephanus. ἐπιπολαὶ χωρίον ἀποκρημνον περιτειχὲς συρακούσαις. θηλυκῶς ἐστι. Thucydides autem lib. VI. καὶ ὀνόμασται ὑπὸ τῶν συρακουσίων διὰ τὸ ἐπιπολῆς τοῦ ἄλλου εἶναι ἐπιπολαί.

PARTIVM sensu non satis pertinente in omnia.} Sic Vet. lib. At Valla mauult, pertingente; Glareanus, pertendente. quasi uero Cicero non ita dixerit de natura deorum. Venae in omnes corporis partes pertinentes. IN insula, quam ipsi Nason uocant.} Partem Syracusarum eo nomine intelligit.

ILLACRYMASSE dicitur.} Plutarchus idem tradit. ATHENIENSIVM classes demersae.} Hanc historiam breuiter tangit Iustinus libro quarto. Plutarchus in Alcibiade. Thucydides. TOT bella cum Carthaginiensibus.} His de rebus lib. XIX, & lib. XX. Diodorus agit. AD Euryalum signa referri iussit.} Stephanus. Εὐρυηλὸς ὁ μακρότατος τῶν ἐπιπολῶν. πολίχνιον δὲ ἦν τὸ συρακουσῶν ἀποκρημνον.

INTER Neapolim, & Thicam (nomina partium urbis, & instar urbium sunt.} Sic Plutarchus. πρὸς τὴν ἔξω πόλιν, ἧς τὸ μὲν νέαν, τὸ δὲ τύχην ὀνομάζουσιν. Cicero etiam in Verr. VI. Vnam Syracusarum partem, Insulam, alteram Achradinam, tertiam, quod ibi fanum fortunae esset, Tychen, quartam, quod postremo aedificata sit, Neapolim nominatam esse tradit. ergo, Tychen, hoc etiam loco scribendum.

PRECANTES, ut a caedibus, & ab incendijs parceretur.} Vet. lib. Vt caedibus, & incendijs parceretur. OB quis liberum corpus uiolaret.} Plutarchus. τῶν δ' ἐλευθέρων σωμάτων ἀπεῖπε τι ἅψασθαι.

PORTIS regione platearum patentibus.} Portae, inquit, castrorum patentes partem & regionem eam, quae in plateas ferebat, spectabant. sic paullo post. Exponitque milites regione portae, quae prope fontem Arethusam est. Forte dictum pro, E regione. ut Caesar. Cum uterque utrique esset exercitui in conspectu, fereque e regione castris castra poneret.

180 VT non modo non lacrymis.} Vet. lib. Vt non modo lacrymis. Hoc modo saepius Ciceronem esse locutum, alij collectis multis exemplis docuerunt. ET VT ferro potius morerentur, quidam inuadebant soli hostium stationes.} Vet. lib. ferro quidam inuadebant, ut uox, Ferro, iteretur.

MVLTO tamen maior uis pestis Poenorum castra, quam Romana, diu circumsedendo Syracusas, caede, aquisq. affecerat magis.} Vet. lib. Caede, aquisq. afferatur magis etiam hostium exercitu. Corruptissimus locus sine aut meliorum exemplarium, aut Polybij, apud quem haec historia intercidit, ope sanari non potest. Itaque signandus est asterisco. HAVD in magna opida, ceterum, & situ, & munimentis tuta, tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim ab ostio.} Suspectas habeo uoces ab ostio. neque enim ostij supra ulla mentio. uereor ne corrupta uox sit, pro distantia. quod opida illa, alterum tria, alterum quindecim millia ab Syracusis abfuerint. MISSIQVE nuncij Heracleam.} Siciliae Heracleam intelligit. PROPE iterum Romanis traditam.} Idest, ut primo bello Punico primum tradiderant. MVLTITVDINE ad concionem conuocata.} Vet. lib. Vocata. NOBILISSIMAE, pulcherrimaeque urbis Graecarum.} Verba sunt Ciceronis de Syracusis, in VI Verrina. Archias autem eam coloniam (ut Strabo ait lib. IIX) deduxit ex Corintho profectus. FAMAE ne credi malis.} .i. Rogamus te, ne malis posteros fama accipere, quam adspectu, quāta urbs Syracusae fuerint, nec gloriosiorem tibi putes Syracusarum euersionem, quam incolumitatem. INCOLVMESQVE Syracusas.} Aut nihil, aut aliquid eiusmodi desideratur. Sed saluas, incolumesque Syracusas, Glareanus alijque undique uitiosam esse suspicati sunt, credo ob dicendi genus, subauditur enim Oramus, ut alibi sic etiam Liuius. ut lib. XXIX. Quibus per uos, fidemque uestram P.C. priusquam eorum scelus expietis, neque in Italia, neq. in Africa quidquam gesseritis. De Siculis autem Marcellorum clientibus Pedianus in Diuinationem.

NAVIM

NAVIM onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam iussit.} Onerarias 181
naues non consueuisse remis agi indicat hic idem auctor lib.xxvii. Onerarias quoq. non eas solum, quae remis agerentur. Remis autem agi, nō scapharum, (ut Glareanus censet) sed aliarum nauium solitas fuisse, intelligi potest ex primo Polybij. ἐπὶ δὲ ταύταις ἐπέστησε τὰς ἱππηγούς, ῥύματα δόντες ἐξ αὐτῶν ταῖς τριήρεσι ναυσί. & lib.xx. Diodori. ἐπακολουθεῖν δὲ τὰς στρατιωτικὰς περὶ τὰς ἱππηγοὺς ῥυμουλκουμένας ὑπὸ τῶν εἰρεσίαις χρωμένων. Ergo recte Liuius, Remulco quadriremis trahi onerariam dixit, i. impetu quadriremis, quae remis agebatur. Sic etiam li.xxxvii. Contemplatus Eudaemus hostes claudas, mutilatasque naues, apertis nauibus remulco trahentes. QVI inter praesidia Romana fuerant.} Vet.lib. Intra. SE quidem tertium annum circumsedere Syracusas, non ne populus reseruatam ciuitatem haberet, sed ne transfugarum duces, captam & oppressam tenerent.} Emenda ad fidem Vet.lib. Non ne populus R. seruam ciuitatem haberet. Erroris caussa nota est. CVM multa irae, multa inuidiae, auaritiaeq. foeda exempla ederentur.} Vox, inuidiae, uacat. neque eam ueteres habent libri, neq. sensus postulat. sic ergo lege. cum multa irae, multa auaritiae foeda exempla. ARCHIMEDEM memoria proditum est.} Multas huius casus recitat sententias Plutarchus, quarum una contentus fuit Liuius.

ET quocumque occurrissent loco.} Occurrisset. ex Vet.lib. de Indibili enim loquitur.

CVM obuijs hostibus manus conseruit.} Vet.lib. Manum.

DVCES Poeni.} Hasdrubal Gisgonis, & Mago, contra quos P. Scipio iuerat. NISI defuncto suo fratre bello.} Vet.lib. Nisi defuncto fratre suo bello. Vox certe, suo, cum bello iungenda est, non cum fratre. NVNC ab tergo, nunc in latera concursantes.} Vet.lib. Incursantes. sic paullo post. Impetus incursantium Numidarum. CIRCVMSPECTARE, atque agitare dux coepit.} Vet.lib. Accogitare. NEC moliri onera obiecta, nec caedere stipatas clitellas.} Moliri dictum pro amoliri. ut post. Amoliri obiecta onera. & post. Fores nulla moliri potuerunt ui. IN propinquam castris turrim.} Appianus in Hispanica, Cn. Scipionem cum socijs in turri inclusum crematum fuisse scribit. 182

ANNO septimo postquam in Hispaniam uenerat Cn. Scipio.} Venit in Hispaniam Cn. Scipio T. Longo, P. Scipione consulibus, ut ait Liuius lib.xxi. Ne nuda auxilijs Romanis Hispania esset, quam prouinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum aduersus Hasdrubalem misit. Ab illo autem anno ad hunc sex anni numerantur, non octo, ut est in uet.lib. nec septem, ut emendauit Glareanus. Nam in hoc loquendi genere primus annus non numeratur, ut post saepe dicam. sic paullo post. Inuictos per octo annos milites suos. lego, septem, tot enim sunt, si primus numeretur.

PRIMVS dederat.} Paullo ante, prior. Est autem accipiendum Priorem ad fratrem referri, Primum ad omnes. Primus enim omnium Romanorum in Hispaniam uenit Cn. Scipio. CVM deletus exercitus, amissaeq. Hispaniae uiderentur, uir unus res perditas restituit.} Vet.lib. Vir unus has restituit. ut ad Hispanias referatur. L. MARCIVS Septimij filius.} Hic alio loco, L. Marcius Septimius dicitur. Ex quo puto legendum, L. Marcius Septimi filius. partim quia ita quidam lib. uet. habent, partim ut cognomen familiae sit. Quomodo dictum est, Q. Fabius Maximi filius. IPSO minitante, & increpante Marcio.} Vet.li. Ipso mulcente, & increpante Marcio. ut duobus contrarijs remedijs moerorem militum sustulisse Marcium intelligamus, modo consolando, modo increpando. Sic etiam lib. xxvi. Militum animos nunc consolando, nunc castigando sedauit.

AD haec tot iam nec opinata.} Lego, tot, tam nec opinata. Vtuntur enim latini, Nec opinatus pro inopinato. Liuius autem omnium maxime. Cicero pro Plancio. Tu me ignaro, nec opinante, inscio. Res non eget exemplis. paullo post. Ad nec opinatum tumultum. NE tamen subita res, & nocturnus error etiamnum suae fortunae consilium perturbaret.} Vet.lib. Nocturnus terror. 183

SED in rebus asperis, & tenuibus fortissima quaeque consilia tutissima sunt.} Voces, & tenuibus, uacant. Ex uet.lib. & ex sensu. AD id, quod ne timeatur, fortuna facit, minime tuti sunt homines.} Vet.lib. Minime cauti sunt homines, idest, non cauent homines ea pericula, quae fortunae beneficio non uidentur esse timenda. NEQVIDQVAM mox omissam quaeraris.} Vet.lib. Quaeras. IN huius siluae medio ferme stadio.} Malim, Spatio. HIC terror in fugam auertit omnes.} Vet.li. Vertit. ITA nocte, & die.} Vet.lib. Atque ita nocte, & die. AVCTOR est Claudius, qui Annales Acilianos ex Graeco in Latinum sermonem uertit.} Vet.lib. Ex Graeco sermone uertit. C. Acilij Graeci scriptoris meminit Plutarchus in Romulo, Dionysius lib.iii. Cicero de Officijs lib.iii. Claudium eum esse puto, qui Clodius Licinus a Liuio dicitur lib.xxix. Alius Q. Claudius Quadrigarius fuit, cuius & ipse saepe meminit. SEPTEM millia caesa hostium.} Vet.lib. septem millia ferme caesa hostium. FLAMMAM ei concionanti fusam e capite.} De eadem flamma Valerius capite de prodigijs. Quae postremo in Romanos deos.} Signa, tabulasque, & spolia Siculorum intelligit. LIBYPHOENICVM generis Hippoiates (Mutinē populares uocabant.} Hipponiates non est proprium uiri nomen, sed patriae, idest ab Hippone urbe Libyae: ut enim a Crotone, Crotoniates, sic ab Hippone Hipponiates. Viri autem nomen esse censet Glareanus. Ceterum Pedianus in Pison. ex Varrone tradit, huic Mutini, quod in Sicilia cum equitatu suo transierat ad Romanos, ciuitatem datam, sedesque & pecuniam ex aerario. HERACLEAM Minoam.} Minoae urbis Siculae meminit Stephanus.

184 DEGENEREM Afrum.} quia Libyphoenicum generis erat. NE ab suo ipsi equiti oppugna rentur.} Vet.lib. Ne ab suo & ipsi. CENTIMALVM.} Centumalum.ex lapid.Capi. L. CORNELIVS Lentulus, Cornelius Cethegus.} Vet.lib. M.Cornelius Cethegus. Sic enim post Liuius. Sic tabulae Capitolinae in consulatu eius. SVLPICIO Gallia, Cethego Apulia.} Emendo: Sulpicio Apulia, Cethego Sicilia. Hic est enim M. Cornelius Cethegus, de quo post ait. Id enim M. Cornelio mandatum, ut ubi ei uideretur, urbem eis, agrumque in Sicilia assignaret. & post. Inter has difficultates, M. Cornelius praetor. Item. Ex Sicilia exercitus, cui M. Cornelius praeesset, ubi consul in prouinciam uenisset, dimitti iussus. Quibus ex locis satis probatur Siciliam Cornelio cethego, non Apuliam obtigisse. Neque uero procedit, quod Glareanus affert, hunc esse P. Cornelium Lentulum, qui propraetor in Sicilia esset. Nam Sicilia per haec tempora duplex prouincia erat. una qua uetus prouincia erat, quam P. Cornelius in praetura sortitus fuerat, altera, qua regnum Hieronis patebat, quam post M. Marcellum M. hic Cornelius Cethegus obtinuit. Itaque lib. seq. de Sulpicio ubi loquitur, ita emendo, C. Sulpicio, cui Apulia euenerat.

IN. LIBRVM. XXVI

VT proconsul in Sicilia reliquias belli perficeret.} Vet.lib. proconsul. C. SVLPICIO, cui Sicilia euenerat.} Lego Apulia, cum ob eas rationes, quas priore libro attuli, tum quia Liuius subdit hoc loco. Huic supplementum de exercitu Cn. Fuluij, qui priore anno in Apulia foede caesus, fugatusque errat, decretum. PROPRAETOR senatui scripserat.} Vet.lib. propraetor.

SOLLEMNE auspicatorum comitiorum.} Idest, sollemne institutum, quo comitia auspicato habebantur. est enim substantiuum. ut alias. BLESVS.} Blaesus. lapid. Capit. & Graeci.

OB EXERCITVM in Apulia amissum.} Priore anno. libro XXV. QVID interfuisse inter T. Sempronium.} Idest, inter Cn. Fuluium, & Ti. Sempronium ἐλλειψις notanda. CVM ad Beneuentum eos.} Haec de seruis etiam a Ti. Sempronio seruatis ait supra. C. FLAMINIVM, &c.} Flaminius ad Trasimenum, Paulus ad Cannas, Postumius in Gallia, Scipiones in Hispania ceciderunt.

185 PECVNIAQVE anquisitum. & paullo post. cum tribunus plebis bis pecunia anquisisset, tertio capitis se anquirere diceret.} Anquirere pecunia, & Anquirere capite, est id quod supra de Postumio Pyrgensi dixit. Multam dicere, & diem rei capitalis dicere, idest, ad populum ferre de multa, uel de capite alterius, ut ea populus uel accipiat, uel antiquet. In Vet.lib. est. Capi se anquirere diceret. Quod tam capite, quam capitis legi potest, Qui capitis uoluerunt, a syllaba, se, proxima decepti sunt.

PERDVELLIONIS.} idem est perduellio, ac poena capitalis. QVOD uel capitis, uel pecuniae iudicasset priuato.} Iudicare capitis uel pecuniae, est diem rei capitalis, & multam dicere, uel capitis, & pecuniae anquirere. QVIDAM Numida.} Vet.lib. Numida quidam. EQVESTRIA proelia ferme prospera faciebant.} De Campanis intelligendum est, qui proelio equestri superiores erant. INITA tandem ratio est, ut, quod uiribus deerat, arte aequaretur.} De Romanis accipiendum, qui quomodo equestri proelio uictores esse possent, rationem inierunt. concludit enim, inde equitatu quoque superior Romana acies fuit. Frontinus lib. IV. cap. VII. Cum Romani Campanis equitibus nullo modo pares essent, &c. Q. NAVIVM.} Q. Naeuium Frontinus uocat loco citato. RES nec explorata.} Eodem modo dictum est, quo Nec opinata, pro Inopinata, & Inexplorata. CLAVDIVS Nero.} Vet.lib. C. Nero. CAMPANOS facile in uallo Appius arcebat.} Vet.lib. a uallo. LEGATVS primi principis.} Vet.lib. primi pili, ut L. Marcius centurio primi pili apud Ciceronem pro Balbo. L. PORCIVS Licinius.} L. Porcius Licinus. ex Vet.lib. & Capit. consulibus. CONVERTERE agmen peditum.} Vet.lib. Conuertere agmen retro peditum.

186 CETERVM Hannibal, ut nec hostes elici amplius ad pugnam uidit, nec per castra eorum perrumpi ad Capuam posse &c.} Polybius lib. IX. sic. Ἀννίβας δὲ δυσαρεστούμενος τοῖς ὅλοις, διὰ τὸ μήτε παραπεσεῖν εἰς τὴν πόλιν δύνασθαι τοὺς Ῥωμαίους, ἐβουλεύετο περὶ τῶν ἐνεστώτων τί χρὴ ποιεῖν. & post aliquot uersus. ὑπέλαβε εἰ ἀπροσδοκήτως ποιησάμενος τὴν πορείαν αἰφνιδίως ἐπιφανείη τοῖς κατὰ τὴν Ῥώμην τόποις, ἴσως μὲν ἂν καὶ περὶ τὴν πόλιν ἀνύσασθαί τι καὶ τῶν χρησίμων, ἐκπλήξας τῷ παραδόξῳ τοὺς ἐνοικοῦντας, εἰ δὲ μὴ τοῦτο, τούς γε περὶ τὸν Ἄππιον ἀναγκάσειν ἢ λύειν τὴν πολιορκίαν σπεύδοντας τῇ πατρίδι βοηθεῖν, ἢ διαιροῦντας τὴν δύναμιν, εὐκαταγωνίστους ὑπάρξειν καὶ τοὺς βοηθοῦντας, καὶ τοὺς ἀπολειπομένους αὐτῶν. SI Roma in discrimine esset.} Vet.lib. Eo si Roma in discrimine esset. VNA ea cura angebat, ne ubi abscessisset, extemplo dederentur Campani.} Polybius. τὸ δ᾽ ὑπ᾽ ἀγωνίᾳ μὴ θεωρήσαντες αὐτὸν ἀπαλλαττόμενον οἱ Καπυηνοί, κἄπειτα διαπτοηθέντες, ὡς ἀπελπισάμενοι παραδῶσι τοῖς Ῥωμαίοις ἑαυτούς. NVMIDAM donis perlicit, ut litteris acceptis specie transfugae castra Romana ingressus, altera parte Capuam clam peruadat.} Polyb. γραμματοφόρον εἰς τὴν Καπύην πέμπει. πείσας τινὰ τῶν Λιβύων αὐτομολῆσαι πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, κἀκεῖθεν εἰς τὴν πόλιν, προνοηθεὶς περὶ τῆς τῶν γραμμάτων ἀσφαλείας.

NAVES in flumine Vulturno comprehensas duci Casilinum, quod iam ante praesidij caussa fecerat castellum iussit.} In uet.lib. omnibus est, duci Gladio, quod. pro qua uoce alij Casilinum, alij Galatiam

tiam reponendum censent. Casilinum, quod ad Vulturnum flumen sit, Galatiam, quod paullo ante de eodem Hannibale Liuius dixerit. Adueniens cum castellum Galatiam praesidio inde ui pulso cepisset, in circumsedentes Capuam se uertit. Verum neutra lectio procedit. Casilinum, quod Romanorum castellum semper fuerit, non Hannibalis, Galatiam, quod ad Vulturnum non fuerit. itaque in incerta loci lectione, probo magis Vallae opinionem, qui legendum putauit: Duci ad id, quod, ut castellum notet occultato nomine eius. P. CORNELIVS, cui Asinae cognomen erat.} Consul hic fuerat an. DXXIX. P. VALERII Flacci.} Consul fuerat an. DXXIV. SETIAM, Soram, Lauinium praemisit.} Haec opida nunc Municipia dicuntur, at supra Coloniae nominatae sunt. Sic Cicero in Pisonem, Placentiam coloniam uocat Municipium. PER Suessulam, Allisanumque, & Casinatem agrum uia Latina ducit.} Polybius per Samnitium agrum profectum esse Hannibalem ait. Allisae autem, & Casinum Samnitium sunt, at Suessula Campaniae, ut supra diximus. porro autem legendum puto: Per Suessulanum, Allifanumque, & Casinatem agrum. INTERAMNAM, Nequinuinque.} Aquinumque ex uet. lib. MATRONAE in publicum effusae circa deum delubra discurrunt, crinibus passis aras uerrentes.} Hunc esse mulierum Romanarum morem scribit Polybius. αἱ δὲ γυναῖκες παραπορευόμεναι τοὺς ναούς, ἱκέτευον τοὺς θεούς, πλύνουσαι ταῖς κόμαις τὰ τῶν ἱερῶν ἐδάφη. τοῦτο γὰρ ἔθος αὐταῖς ἐστι ποιεῖν, ὅταν τις ὁλοσχερὴς τὴν πατρίδα καταλαμβάνῃ κίνδυνος. CVI ne minueretur imperium, si in urbem uenisset.} In urbe enim proconsul nemo habebat imperium, sed ad urbem. INDE in Pupiniam exercitu demisso.} Meminit huius agri Varro de Lingua Latina. Valerius Maximus libro quarto, capite quarto, cum ait: M. Atilium Regulum agellum in Pupinia habuisse. & Liu. li. IX. In agro Pupiniensi ad famam hostium consedit. Est autem nomen tribus, per quam tum uenit Hannibal. ut lib. XXXIII. Consul per tribum Sappiniam in Boios uenit. Hoc adscripsi, quia Glareanus huius agri mentionem a nemine fieri ait. Qua de re ante dictum est. HANNIBAL ad Anienem fluuium tria millia passuum ab urbe castra admouit.} Polyb. διαβὰς τὸν Ἀνίωνα ποταμόν, καὶ συνεγγίσας, ὥστε μὴ πλεῖον τετταράκοντα σταδίων ἀπέχειν τῆς ῥώμης. AD portam Collinam usque ad Herculis templum est progressus.} Vet. lib. a porta Collina usque ad. ALIAE paruae, magnaeque res.} Vet. lib. Aliae magnae, paruaeque res. HIS motus ad Turiam fluuium castra retulit sex milia passuum ab urbe.} Quid sit Turia fluuius sex millia passuum ab urbe distans, merito mihi quaerere Glareanus uidetur. neque enim eiusmodi nominis flumen apud quemquam exstat. In Vet. libris legitur Tutiam, & recte. meminit enim eius Silius, ubi de hoc Hannibalis itinere loquitur.

AD lucum Feroniae pergit ire, templum ea tempestate inclytum diuitijs.} De opido Feronia, 187
deq. Feroniae deae templo sic Strabo. lib. v. ὑπὸ δὲ τῷ σωράκτῳ ὄρει φερωνία πόλις ἐστὶ ὁμώνυμος ἐπιχωρίᾳ τινὶ δαίμονι τιμωμένῃ σφόδρα ὑπὸ τῶν περιοίκων, ἧς τέμενός ἐστιν ἐν τῷ τόπῳ θαυμαστὴν ἱεροποιΐαν ἔχον, &c. CAPENATES aliqui accolae eius erant.} Sic lib. XXVII. In agro Capenate ad lucum Feroniae. COELIVS Romam euntem ab Ereto diuertisse eo Hannibalē tradit, iterq. eius ab Reate, Cutilijsque, & ab Amiterno orditur, &c. hinc Amiternum, Forulosq. uicum uenisse.} Miratur Glareanus, quomodo Coelius ordiatur iter Hannibalis ab Amiterno, cum eundem addat, Amiternum tandem, Forulosq. uicum uenisse. Magna quidem quaestio, atque difficilis haec uideatur, nisi Liuiana uerba attente legātur. Est enim haec sententia. Coelius orditur Hannibalis iter a Reate, Cutilijs, & Amiterno. Si quis autem quaerat, quanam a Capua Amiternum idem uenerit, respondet, altius iter eius repetendo. Ex Campania in Samniū, inde in Pelignos, post in Marrucinos, postremo in Marsos, atque inde Amiternum, Forulosq. uenisse. Strabo autem lib. v. Sabinos usque ad Vestinos pertendit. urbesq. eorum nominat νόμεντον, ἀμίτερνον, ἰντεροκρέαν, ῥεάτιον, κοτισκωλίας, φορούλους, κύρις, ἠρητόν. Ex quo apparet nullam esse in uerbis auctoris, quā ille arguit, inconstantiam. NAMQVE ex Lucanis in Bruttium agrum, ad fretum uero, ac Rhegiū eo cursu contendit, ut prope repentino aduentu cautos oppresserit.} Polyb. ποιησάμενος δὲ τὴν πορείαν διὰ τῆς Δαυνίας, καὶ τῆς Βρεττίας ἐπέστη τοῖς κατὰ τὸ ῥήγιον τόποις ἀνυπόπτως, ὥστε παρ' ὀλίγον μὲν καὶ τῆς πόλεως κυριεῦσαι. FAMESQVE, quae tam diu Capuae erat.} Malim, Iamdiu. VIBIVS Virius.} Vibus Virius, ut ante. QVORVM ploratus hic quoque prope exaudiebantur.} Vet. li. Hinc quoque.
NE stirpis, ne memoria originum suarum exstaret.} Vet. lib. ne stirps.

QVO cum uenissent.} Vet. lib. uenisset. praecessit autem senatus. LITERASQVE a C. Calpurnio, populoq. R. Fuluio cum reddidisset.} Voces, populoq. R. mendosissimae sunt. neque enim litteras a populo R. accepit Fuluius, sed a senatu potius, immo uero ne a senatu quidem, sed a C. Calpurnio praetore, qui senatusconsultum misit. Itaque haud dubie legendum est, C. Calpurnio praetore. Erroris caussam attulit, quod ijsdem litteris praetor & populus R. scribuntur ita. PR. P. R. sic paullo post ait. Referente Calpurnio praetore senatus decreuit. ET cum mirabundus, quidnam sese uellet, resedisset Flaccus.} Vet. lib. Et cum mirabundus, quidnam sese uellet, inquireret, residens Flaccus. 188

PRAEFECTVM ad iura reddenda ab Roma quotannis missuros.} De Capuae loquitur praefectura. Fuisse autem Italica opida alia colonias, alia municipia, alia praefecturas satis cōstat. De Praefecturis autem sic Festus. Praefecturae eae appellantur in Italia, in quibus & ius dicebatur, & nundinae agebantur, & erat quaedā earum resp. neque tamen magistratus suos habebant, in quas legibus praefecti mittebantur

ctebantur quotannis qui ius dicerent, quarum duo fuerunt genera, alterum, in quas solebant ire praefecti quattuor VI VIR. qui populi suffragio creati erant, in haec opida Capuam, Cumas, Casilinū, Vulturnum, Liternum, Puteolos, Acerras, Suessulam, Atellam, Calatiam. alterū, quos praetor urbanus quotannis in quaeque loca mittebat legibus, ut Fundos, Formias, Caere, Venafrū, Allifas, Priuernum, Anagniam, Frusinonem, Reate, Saturniam, Nursiam, Arpinum, aliaq. complura. CLAVDIO Neroni.} Vet.lib.C.Neroni.ut ante. INTER opida Illiturgim, & Mentissam.} Scribe, Illiturgi. Numerat enim Priscianus Illiturgi inter nomina neutra, quae desinunt in i, & sunt aptota.

189 IVSSI deinde inire suffragium.} Vet.lib. Inire confisum suffragium, quod quid sit, quaerendum est. P. SCIPIONI imperium esse in Hispaniam iusserunt.} Egregie. non enim magistratus mandatus est Scipioni, cum proconsul missus est, sed imperium. ut post etiam dicam. VT iam residant impetus.} Vet.lib.resederat. ARDOREM eum, qui residerat.} Vet.lib. Resederat.

NVLLO die prius nullam publicam, priuatamque rem egit, quam.} Vet.lib. Vllam publicam.

QVAM in Capitolium iret.} Idem est apud eum, qui scripsit de vir. illustr. EMPORIS, Graeca urbe.} Vet. Emporijs. Liuius Emporias uocat. Strabo lib. III. Emporium. Sic enim ait. ἐμπόριον μασσαλιωτῶν ἐστὶ κτίσμα, ὅσον τετρακισχιλίους διέχον τῆς πυρήνης σταδίους. HASDRVBAL Gisgonis usque ad Oceanum, & Gades, Mago in mediterranea maxime supra Castulonensem saltum, Hasdrubal Hamilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hibernauit} Polybius lib. X. μάγωνα μὲν ἐπυνθάνετο διατρίβειν ἐντὸς ἡρακλείων στηλῶν ἐν τοῖς κονίοις προσαγορευομένοις, ἀσδρούβαν τὸν γέσκωνος περὶ τὸ τοῦ ποταμοῦ στόμα κατὰ τὴν λυσιτανίαν. τὸν δ' ἕτερον ἀσδρούβαν πολιορκεῖν τινὰ πόλιν ἐν τοῖς καρπητανοῖς, οὐδένα τῶν προειρημένων ἔλαττον δέχ' ἡμερῶν ὁδὸν ἀπέχειν τῆς καινῆς πόλεως. AB populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem ouans iniret, imperium esset.} Miratur Glareanus quasi inconstantiam Liuij, qui scribat. Negatum esse Marcello triumphum, permissum esse, ut ouans iniret. deinde per tribunos pl. ad populum ex senatus auctoritate latum, ut Marcello, quo die ouans iniret, imperium esset, postremo in monte Albano triumphasse. uerum nihil est inconstantiae. Nam Marcellus ex S.C. ouans inijt, ex sui sententia sine S.C. (quod fieri post C. Papirium Masonem, qui primus id fecit, coeptum erat) triumphauit. quoniam uero sine imperio triumphare non poterat, nec imperium nisi extra urbem haberi non poterat, propterea latum est ad populum, ut ei, quo die ouans urbem iniret, imperium esset. Idem autem de L. Aemilio Paullo scribit lib. XLV. IN monte Albano triumphauit} Plutarchus in Marcello ἀντὶ φθόνου ἔσχεν ὁ τρίτος θρίαμβος συνεχώρησαν αὐτὸν, τὸν μὲν ἐντελῆ καὶ μέγαν εἰς τὸ ἀλβανὸν ὄρος ἐξελάσαι, τὸν δὲ ἐλάσσω καταγαγεῖν εἰς τὴν πόλιν, ὃν εὔαν ῥωμαῖοι καλοῦσι. ID M. Cornelio mandatum.} M. Cornelius Cethegus, ut supra dixi, praetor erat Siciliae. Glareanus P. Cornelio legit & P. Cornelium Lentulum intelligit, qui praetor ante fuerat. PRAEROGATIVA centuria iuniorum declarauit T. Manlium Torquatum.} Vt hoc loco in uet.lib. est pro Centuria, Veturia. sic infra. Redire in suffragium Veturiam iuniorum. Item. Veturiam seniorum citaret. Item. Citatis Veturiae senioribus. idque, ut ego censeo, recte. Est enim Veturia ut tribus, sic centuriae nomen, ut Galeria, cuius meminit lib. XXVII. his uerbis. Galeria iniorum, quae sorte praerogatiua erat, Q. Fuluium, & Q. Fabium consules dixerat. Quod qui non intellexerunt, Centuria ibi quoque reposuerunt. Ceterum tribus sorte educebatur, atque ex ea centuria, quae praerogatiua dicebatur, & a tribu nomen sumebat.

DATVM secreto in ouili cum his colloquendi tempus.} Ouile, locus in campo Martio, quod etiam saepta dicitur. Lucanus. Et miserae maculauit ouilla Romae. M. CLAVDIVM Marcellum fulgentem tum Sicilia domita, & M. Valerium absentes consules dixerunt.} Sic lib. uet. Absentes, i. non petentes, intelligit. alioquin M. Claudius, qui paullo ante triumphauerat, in urbe erat, sed non in campo. QVAM docti fingunt magis, quam norunt.} Platonem intelligit in libris de republica.

P. MANLIVS Volso.} Vulso. ex lap. Cap. L. CINCIVS Alimentius.} Alimentus, ut supra.

C. LECTORIVS.} Laetorius. ut supra. LVDI Apollinares & priore anno fuerant, & eo anno ut fierent repente Calpurnio praetore senatus decreuit.} Placet Paullo Manutio, legi, Referente Calpurnio. & recte. Calpurnius enim praetor urbanus, cuius ea cura erat, ad senatum de ludis rettulit.

AD VICTORIAS, quae in ante fixae erant.} Antes quadraturae, & quadrae columnae. Marcellus.

IN LOCVM M. Aemilij Numidae Decemuiri sacrorum.} Emendo M'. Aemilij. Nam inuenio in tabulis Capitolinis, ubi de tertijs ludis saecularibus fit mentio, huius Xuiri (ut reor) fieri mentionem, sic.

LVDI SAECVLARES TERT.

M'. AEMILIO M'. F. MAG. XVIR.

M. LIVIO M. F. M. N. SALINATORE.

PLEVRATVS, & Scerdiletus.} Vet.lib. Scerdilendus. Polybius. σκερδιλαΐδος. OLYMPIAE, Aetolis, in Capitolio ab Romanis.} Vet.lib. Olympiae ab Aetolis. Recte. ET OLENIADA, Naxumq. Arcanum. Item paullo post. Iam moenia Oleniadon, Naxumque.} Vet.li. Etholoniadas. Item. Meniadas. Quae lectio etsi ex omni parte recta non est, habet tamen uestigia aliqua germanae integritatis. est enim legendum. Et Oeniadas. Item, Iam Oeniadas. Est enim urbs Acarnanum hoc nomine. de

qua

qua ita Stephanus. οἰνιάδαι πόλις ἀκαρνανίας πρὸς τῷ ἀχελώῳ, ἣ καὶ ἐρυσίχη καλουμένη. & Polybius lib. x. in oratione Lycisci. ἤδη παρῄρηνται μὲν ἀκαρνάνων οἰνιάδας καὶ νῆσον. ubi de his ademptis loquitur. PER Pelagoniam, & Nymphaeum, & Boleam in Thessaliam descendit.} Vet. li. Boeotiam. quae uox aperte mendosa est. Probo igitur coniecturam Glareani, qui legendum putat, Beroeam. De hac enim urbe & Plinius, & Strabo, & Stephanus ea tradunt, quae suspicionem Glareani corroborare maxime posse uideantur. RELICTO ad fauces Thessaliae Perseo.} Philippi regis filius Perseus fuit. IN THRACIAM exercitum, ac Medos eduxit.} Maedos scribe ex XI lib. Polyb. μαίδοι. & Stephanus. μαίδοι ἔθνος θρᾴκης πλησίον μακεδονίας. Alij sunt Medi Asiani. INCVRRERE ea gens Macedoniam.} Vet. li. In Macedoniam. VRBEM Iampharniam.} Vet. lib. Iamphorinam. ARCEMQVE Medicae.} Maedicae. ut supra. ET IAM moenia Oleniadon.} Et iam Oeniadas. ut dixi. MORTEM occubuerunt.} Vet. lib. Oppetierunt. CASTRA in extremis finibus suis obuiam hosti posuerunt.} Vet. lib. Obuia. PRAEDA ex pacto Romanis cessit.} De Anticyra capta loquitur eadem Lyciscus Acarnanum legatus apud Polybium lib. IX.

COMPREHENSAE Latumiae.} Festus. Latumias ex graeco, & maxime a Syracusanis, qui latomias, & appellant, & habent ad instar carceris, ex quibus locis excisi sunt lapides ad exstruendam urbem. PRIDIE Quinquatrus.} Quinquatrus accusatiuus casus est, ut pridie Kalen. Cuius rectus est. Quinquatrus. Cicero ad Coelium, Molestae quinquatrus. Carisius sic. Quinquatrus, non quinquatria, nō enim dictae sunt quinque dies atri, sed quod Quinquatrus antiqui dicebant, siue a quinquādo, idest lustrando, quod eo die arma ancilia lustrari sint solita. 191

QVOAD eo animo in populum Romanum esse sciret.} Vet. lib. Quoad alieno animo a populo R. esse sciret. HAC circumfusus multitudine simul Siculis obuiam egressis potestatem Romam adeundi fecit, clarissimarum urbium excidio celeberrimis uiris uictos bello accusatores in urbem adducens.} Hic locus Vallae tempore in manuscriptis libris ita legebatur. Hac circumfusus multitudine simul Siculis obuiam egressis Romam praebuit, clarissimarum &c. atque ita nunc etiam legitur. Valla autem multa hic uerba desiderari suspicatus, ita ex ingenio legit. Hac circumfusus multitudine simul Siculis obuiam egressis potestatem Romam adeundi fecit, & nonnullis uel aemulis querimoniam praebuit, clarissimarum &c. Quam lectionem nemo iure probare potest, quia nimis multa de suo infercit, haud satis auctoris sententiae congruentia. Ego igitur ueterem lectionem tueor, uno paullulum immutato uerbo, & pro, praebuit, peruenit, restituo. sic. Hac circumfusus multitudine, simul Siculis obuiam egressis Romam peruenit, clarissimarum &c. hoc sensu. Laeuinus Campanorum multitudine, & Siculis obuiam egressis circumfusus Romā peruenit, accusatores bello uictos Campanos, & Siculos in urbem adducens Fuluio, & Marcello uiris celeberrimis excidio clarissimarum urbium Capuae, & Syracusarum. Hinc Suidas. Ἐπιχείρησαν δὲ καὶ καμπανοὶ τοῦ φλάκκου, καὶ οἱ συρακούσιοι τοῦ μαρκέλλου κατηγορῆσαι. sic paullo post. Vt uictos armis accusatores habeamus.

ACARNANES, Locrique.} In Acarnania Oeniadae, Nasus captae, in Locridae Anticyra fuerat.

VRBANAE duae superioris anni.} Aliae hae legiones sunt a quattuor ijs, quas ante nominauit.

OBRVI ab Aetnae ignibus.} Vet. lib. Obrui Aetnae ignibus. HAE Siculorum querellae domos primum nobilium circumlatae.} Vet. lib. Per domos. ALIAM forsitan futuram fuisse sententiam suam dicere.} Suam, de quo ambigit Glareanus, procul dubio ad Marcellum referendū est.

DEPRECARI senatus praeiudicium.} Sensus. precari ne permutatio prouinciae a senatu permissa sibi in contumeliam uertat. RAPIENTE fato Marcellum ad Hannibalem.} Hoc ait, quia post v consulatu Marcellus ab Hannibale interfectus est. EXCEDERE templo.} Curiam intelligit. nam senatus non nisi sacrato haberi loco poterat. Inde paullo post. Reductis in curiam legatis. SI AB Inferijs exsistas.} Vet. lib. Si ab inferis.

IN FIDEM, & clientelam, se urbemq. Syracusas acciperet. Vet. lib. Reciperet. POST haec consul clementer appellatos eos dimisit.} Plutarchus, qui totam hanc eandem historiam narrat, hoc sic exprimit. ἐπιλαβόμενος οὖν ὁ μάρκελλος τούτου τε διηλλάγη, καὶ τοῖς ἄλλοις συρακουσίοις ἀεί τι πράττων ἀγαθὸν διετέλει. 192

QVI omnibus gerendis rebus affuerant.} Vet. lib. Interfuerant. MORTVVS enim post captam Claudius consul erat.} Legendum, proconsul, quod eo anno, quo Capua capta est, P. Sulpicius, & Cn. Fuluius consules fuerint. Q. autem Fuluius, & Ap. Claudius ad Capuam cum proconsulari imperio. Itaque paullo post ait. Fuluio proconsuli. Nisi si accipias, consul, pro eo qui consulare gerat imperium. ut paullo post. In consilio arbitror me fuisse consulibus Capua capta. IDQVE & apud maiores nostros factum est in Satrianis, cum defecissent.} Vet. lib. In Satricanis. & recte. Satricanos enim ad Samnites defecisse anno ab V. C. CDXXXIV. tradit Liuius lib. IX. De Sutrinis autem (sic enim legendum esset) nihil est traditum. QVOD senatus maxima pars iubeat, qui assidens, id uolumus, iubemusque.} Sollemnia haec uerba esse uidentur, quibus plebs in senatusconsulto comprobando utebatur. Vet. lib. Qui assidetis. EXTRA filias, quae nupsissent priusquam in populi R. potestatem uenissent.} Vet. lib. Enupsissent. egregie. quasi quae e paterna domo in mariti transissent. ut enim Innubere est in mariti domum transire, sic Enubere e patris domo exire. Liuius lib. I. Ea cum innupsisset. & lib. X. Virginiam quod e patribus enupsisset, sacris arcuerant.

TANTVS

193 TANTVS fremitus hominum, tanta indignatio fuit.} Vet.lib. Tantaque indignatio fuit. TECTA Hostes incendisse seruos agricultores rempublicam adduxisse, nunc ad militiam paruo aere emendo, nunc remigès imperando.} Integra lectio (siquidem ex hac nullus sensus percipitur) est in uet.lib. seruos agricultores populi Romani abduxisse. Quamquam suspicor etiam, ne pro, populi R. legendum sit, praetores. Est enim lapsus (ut dixi) quotidianus. Querella autem plebis haec est, quae suas calamitates aperit, & ait tecta ab hostibus incensa, seruos, qui agros colebant a praetoribus abductos partim ad militiam paruo aere emendo, partim remiges imperando. Intelligit autem eos, qui post Cannensem pugnam a Ti. Graccho pro cons. armati fuerant. Itaque libro XXXIV. ait L. Valerius loquẽs de hac re & tempore, ita. Serui, quibus arma darentur, ita ut pretium pro ijs bello perfecto dominis soluererur emebantur. Glareanus hoc loco haeret. SPATIVM deinde his tribuere se. dareque ad cogitandum dixerunt.} Nemo hunc locum mendose esse animaduertisset, nisi ueteres libri id docuissent, in quibus est. Spatium deinde tridui se dare ad cogitandum dixerunt. Est enim uerisimile certum dierum spatium esse datum. VT classem habeat, quam ornare uolumus, populus R.} Malim resp. errore ex praeposteris litteris orto. P.R. & R.P. sic enim paullo post. Nec remige in supplementum, nec stipendio resp. eguit.

AVRVM, argentum, aes signatum.} Quia foede uitiatus hic locus multis in partibus est, ipsum, quomodo legendum esse censeo, recitabo, deinde, cur ita legam exponam. Loquitur ita Laeuinus consul de ratione auri, argentique in publicum conferendi. Aurum, argentum, aes signatum omnes senatores crastina die in publicum conferamus, ita ut anulos sibi quisque & coniugi, & liberis, & filio bullam, & quibus uxor filiaeve sunt uncias pondo relinquat auri, argenti; qui curuli sella sederunt equi ornamenta, & libras pondo, ut salinum, patellamque deorum caussa habere possint. Ceteri senatores libram argenti tantum, aeris signati quina millia in singulos patres familiae relinquamus. Ex eiusmodi uerborum interpunctione, & lectione satis commode sensum colligi puto, qui ex uulgata lectione nullus eliciebatur. Quod autem antea legebatur, Singulas uncias auri pondo relinquant. argenti, qui sella. Inueni in uet. lib. legi. Singulas uncias pondo relinquat auri, argenti ita ut aliud deinceps sequatur membrum. Qui sella curuli sederunt, ij sibi relinquant equi ornamenta, & libras pondo auri, argenti, ita ut salinum, patellamque habere possint. Ceteri senatores nihil auri sibi relinquant, ac libram argenti tantum. Porro autem, aeris signati quinque milia in singulos patres familiae relinquamus. Quod autem ait. Vncias pondo auri. &, libras pondo. recte ait. sic enim loquebantur antiqui, cum libram ponderalem, non mensuralem significabant, ut Plautus in Pseudulo. Eo laserpicij libram pondo diluunt, & in Rudente. Neque piscium libram unam iam hodie pondo cepi. & Liuius hoc libro paullo post. Paterae aureae fuerunt CCLXXVII librales ferme omnes pondo. & libro quarto. Coronam auream librae pondo. Itaque libro XXXIV de hoc decreto sic scriptum est. Cautum erat, quo ne plus auri, & argenti facti, quo ne plus signati argenti, & aeris domi haberemus. Hic locus torsit Vallam, & Glareanum. CETERVM omne aurum argentum.} Ceterum nomen est, non aduerbium. intelligit enim reliquum aurum, argentumque in publicum conferendum, praeter id, quod sibi quisque ex senatus auctoritate reliquerit. Itaque accentus tollendus est. PVBLICA prodendo tua nequidquam serues.} Vet.lib. Perdendo uere. DASIVS, & Blactius.} Vet.lib. Blatius. Valerius Max. libro tertio, cap. quarto, Blasium, ubi de eadem re agit, uocat. Quae eadem scriptura est in uetustissimo, quem apud ingeniosissimum, humanissimumque Io. Baptistam Pignam legi, libro est. BLASIVS de proditione Dasium appellabat.} Hoc item exponit Valerius. BLASIVS uultu dissimulante, ac uoce summissa monere Dasium coepit, ut Romanorum potius, quam Carthaginiensium partes foueret. VT PRAESIDIVM Punicum (hi autem Numidae erant) Salapiaque traderetur Marcello.} Solet in eiusmodi re Liuius numerum eorum, qui sunt in praesidio, nominare. Quare non dubito quin uox, HI, mendose sit, pro, D, nam quingentos fuisse Numidas, qui traditi Marcello a Blasio sunt, eodem loco Valerius scribit, qui cetera a Liuio mutuatus est. Hoc autem tanto uerius puto, quod subdit. Nec plus quinquaginta ex his in potestatem hostium uiui uenerunt. PRAEFECTVSQVE praesidij, atque arcis M. Liuius.} Supra nomen (ut dixi) huius praefecti reticuit, quem C. Liuium Polybius nominauit. A VELLA & Pesto.} Vet. lib. & a Paesto. VT AD componenda armamenta, expediendumque remigem, ac militem ad imminens certamen satis temporis esset.} Adde uocem ex uet.lib. Vix satis temporis esset. TARENTINI, ut recuperata urbe ab Romanis, post centesimum prope annum arcem etiam liberarent.} LXXX anni numerantur a L. Papirio, Sp. Caruilio cos. quibus de Tarentinis debellatis triumphatum est anno V. C. CDLXXX, ad hunc annum, qui est DXL.

194 NEMO ante me nouus imperator.} Capita huius orationis Scipionis sumpta sunt a Polybio, qui ita scribit lib. X οὐ μὴν ἀλλὰ τότε συνηθροισμένων τῶν δυνάμεων παρεκάλει μὴ καταπεπλῆχθαι τὴν προγεγονυῖαν περιπέτειαν, οὐ γὰρ ἀρεταῖς ἡττῆσθαι Ῥωμαίους ὑπὸ Καρχηδονίων οὐδέποτε &c. PER nocturnos etiam uisus omnia laeta, ac prospera portendunt.} Polybius cum se a Neptuno in quiete monitum, ut urbem eam inuaderet, dixisse ait. SED VI ultro tanseamus.} Vet.lib. Sed ut ultro transeamus.

IAM quid hoc bello memorem,} Vet.lib. Iam quid hoc de bello memorem. ITALIAE, Siciliae

ciliae, maioris partis Sardiniae.} Maioris partis Siciliae, intelligendum. NIHIL iam maius precatur deos.} Vet.lib. Nihil iam magis NAM & deseruntur ab socijs, & diduxere exercitus.} Polybius. χωρὶς γὰρ ἀπ' ἀλλήλων διεσπασμένοι στρατοπεδεύειν, τοῖς τε συμμάχοις ὑβριστικῶς χρώμενοι ἅπαντας ἀπηλλοτριώκασι. BREVI faciam.} Malim, Breue. sic enim Cicero.

HAC oratione accensis militum animis relicto ad praesidium regionis eius M. Silano cum tribus 195
millibus peditum, & trecentis equitibus, &c.} Polybius. ταῦτα εἰπὼν, τρισχιλίους μὲν ἔχοντα πεζοὺς, καὶ πεντακοσίους ἱππεῖς Μάρκον ἀπέλιπε τὸν συνάρχοντα περὶ τὴν διάβασιν, ἐφεδρεύοντα τοῖς ἐντὸς τοῦ ποταμοῦ συμμάχοις. αὐτὸς δὲ τὴν ἄλλην ἐπεραίου δύναμιν. Polybius quingentos equites pro trecentis affert. Numerus copiarum Scipionis idem est apud Polybium. QVONIAM in tres tā diuersas regiones discesissent Punici exercitus.} Hasdrubal Gisgonis ad Gades. Mago supra Castulonensem saltum. Hasdrubal Hamilcaris proximus Ibero circa Saguntum. Liuius supra. SITAM praeterea cum opportune ad traijciēdum in Africam, tum super portum satis amplum quātae uis classi, & nescio an unum in Hispaniae ora, qua nostro adiacet mari.} Verba Polybij. ἀκούων δὲ πρῶτον μὲν ὅτι λιμένας ἔχει στόλῳ καὶ ναυτικαῖς δυνάμεσι, μόνη σχεδὸν τῶν κατὰ τὴν Ἰβηρίαν, ἅμα δὲ καὶ διότι πρὸς τὸν ἀπὸ Λιβύης πλοῦν, καὶ πελάγιον δίαρμα λίαν εὐφυῶς κεῖται τοῖς Καρχηδονίοις. Ex quo apparet legendum esse. Et nescio an unam. quia dixit μόνη Polybius. & ad Carthaginem, non ad portum referendum esse, ut ante legebatur, quam Rhenanus, Vnum, emendaret.

NEMO omnium, quo iretur, sciebat, praeter C. Laelium. Is classe circummissus ita moderari cursum nauium iussus erat. &c.} Polybius. πλὴν τότε τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ στόλου Γαΐῳ Λαιλίῳ δὲ τούτων ἐντειλάμενος παρήγγειλε πλεῖν ἐπὶ τὴν προειρημένην πόλιν. μόνος γὰρ οὗτος αὐτῷ συνῄδει τὴν ἐπιβολήν. αὐτὸς δὲ τὰς πεζικὰς δυνάμεις ἀναλαβὼν ἐποιεῖτο τὴν πορείαν μετὰ σπουδῆς. SEPTIMO die ab Ibero Carthaginem uentum est. simul terra, marique castra ab regione urbis, qua in septemtrionem uersa est, posita. his ab tergo (nam frons natura tuta erat) uallum obiectum.} Veteres libri, Nullum uallum obiectum. Polybius duplum uallum exteriori castrorum parti obiectum ait. συνεγγίσας δὲ ἑβδομαῖος κατεστρατοπέδευσε κατὰ τὸ πρὸς ἄρκτους μέρος τῆς πόλεως καὶ περιεβάλλετο κατὰ μὲν τὴν ἐκτὸς ἐπιφάνειαν τῆς στρατοπεδείας τάφρον καὶ χάρακα διπλοῦν ἐκ θαλάττης εἰς θάλατταν. κατὰ δὲ τὴν πρὸς τὴν πόλιν ἁπλῶς οὐδέν. αὐτὴ γὰρ ἡ τόπου φύσις ἱκανὴν ἀσφάλειαν αὐτῷ παρεσκεύαζε. Quod Tergum uocat Liuius castrorū, id exteriorem partem nominat Polybius; quam Frōtem Liuius, eam ad urbem uersam Polybius. ETENIM sita Carthago sic est.} Vet. lib. Ceterum sita Carthago sic est. Polyb. κεῖται μὲν οὖν. SINVS est maris media fere Hispaniae maxime Africo uento oppositus, & quingentos passus introrsus retractus, paullulo plus passum in latitudinem patens.} Ex Polybio legendum est, Ad duo millia, & quingentos passus. ipse enim ad uiginti stadia, habet. κεῖται μὲν οὖν τῆς Ἰβηρίας κατὰ μέσην τὴν παραλίαν ἐν κόλπῳ νεύοντι πρὸς ἄνεμον λίβα. οὗ τὸ μὲν βάθος ἐστὶν ὡς εἴκοσι σταδίων, τὸ δὲ πλάτος ἐν ταῖς ἀρχαῖς ὡς δέκα. HVIVS in ostio sinus parua insula obiecta ab alto portum ab omnibus uentis, praeterquam Africo, tutum facit.} Polybius. νῆσος ἐπὶ τοῦ στόματος αὐτοῦ κεῖται βραχὺ ἐξ ἑκατέρου τοῦ μέρους εἴσπλουν εἰς αὐτὸν ἀπολείπουσα. ταύτης ἀποδεχομένης τὸ πελάγιον κῦμα συμβαίνει τὸν κόλπον ὅλον εὐδίαν ἴσχειν, πλὴν ἐφ' ὅσον οἱ λίβες καθ' ἑκάτερον τὸν εἴσπλουν παρεμπίπτοντες, κλύδωνας ἀποτελοῦσι, τῶν γε μὴν ἄλλων πνευμάτων ἀκλυδώνιστος ὢν τυγχάνει διὰ τὴν περιέχουσαν αὐτὸν ἤπειρον. AB INTIMO sinu paeninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est, ab ortu solis, & a meridie cincta mari, ab occasu stagnum claudit, paullum etiam ad septemtrionem fusum, incertae altitudinis utcumque exaestuat, aut deficit mare, cōtinenti urbem iugum ducentos fere, & quinquaginta passus patens coniungit.} Polybius. ἐν δὲ τῷ μυχῷ τοῦ κόλπου πρόκειται χερρονησίζον ὄρος, ἐφ' οὗ κεῖσθαι συμβαίνει τὴν πόλιν περιεχομένην θαλάττῃ μὲν ἀπ' ἀνατολῶν, καὶ μεσημβρίας, ἀπὸ δὲ τῶν δύσεων λίμνῃ προσεπιλαμβανούσῃ καὶ τοῦ πρὸς ἄρκτον μέρους, ὥστε τὸν λοιπὸν τόπον μέχρι τῆς ἐπὶ θάτερα θαλάττης, ὃς καὶ συνάπτει τὴν πόλιν πρὸς τὴν ἤπειρον, μὴ πλεῖον ὑπάρχειν ἢ δυοῖν σταδίων. Seruius Virgilium in primo hunc portum descripsisse ait, cum inquit.

Est in secessu longo locus. Insula portum
Efficit obiectu laterum, quibus omnis ab alto
Frangitur, inq. sinus scindit sese undas reductos.

Nam, quod sequitur, de scopulis, praetermissum est a Liuio, cum tamē apud Polybium sit. ἡ δὲ πόλις αὐτὴ μεσόκοιλός ἐστι. κατὰ δὲ τὴν ἀπὸ μεσημβρίας πλευρὰν ἐπίπεδον ἔχει τὴν ἀπὸ θαλάττης πρόσοδον, τὰ δὲ λοιπὰ περιέχεται λόφοις, δυσὶ μὲν ὀρεινοῖς καὶ τραχέσιν, ἄλλοις δὲ τρισὶν πολὺ μὲν χθαμαλωτέροις, σπιλώδεσι δὲ καὶ δυσβάτοις. & Virgilius.

Hinc atque hinc uastae rupes, geminique minantur
In caelum scopuli, quorum sub uertice late
Aequora tuta silent.

VNDE cum tam parui operis munitio esset, non obiecit uallum imperator Romanus.} Polybius. τὸ δὲ μεταξὺ τούτων διάστημα τὸ συνάπτον τὴν πόλιν πρὸς τὴν ἤπειρον, ἀχαράκωτον εἴασε κατὰ μέσην ὑπάρχον τὴν αὐτοῦ στρατοπεδείαν. SIVE fiduciam hosti superbe ostentans, siue ut subeunti saepe ad moenia urbis recursus pateret.} Polybius. εἴτε καὶ καταπλήξεως χάριν, εἴτε καὶ πρὸς τὴν ἐπιβολὴν ἁρμοζόμενος, ὅπως ἀνεμποδίστους ἔχῃ καὶ τὰς ἐξαγωγάς, καὶ τὰς ἀναχωρήσεις εἰς τὴν παρεμβολήν. AD urbem unam oppugnandum.} Vet. lib. Oppugnandam. Summa huius orationis est etiam apud Polybium. quamquam Liuius non omnia illa expressit. TERRA, mari instrui.} Vet. lib. Terra, marique instrui. OPIDANO-

RVM duo millia ab ea parte, qua castra Romana erant, opponit, quingentis militibus arcem insedit, quingentos tumulo urbis in orientem uerso imponit, multitudinem aliam, quo clamor, quo subita uis aduocasset, resistentem ad omnia, occurrere iubet. } Polybius. ὁ δὲ μάγων ὁ τεταγμένος ἐπὶ τῆς πόλεως τὸ μὲν τῶν χιλίων σύνταγμα διελὼν τοὺς μὲν ἡμίσεις ἐπὶ τῆς ἄκρας ἀπέλιπε τοὺς δὲ ἄλλους ἐπὶ τοῦ πρὸς ἀνατολὰς λόφου παρενέβαλε, τῶν δὲ λοιπῶν τοὺς εὐρωστοτάτους περὶ δισχιλίους κατασκευάσας τοῖς ὑπάρχουσιν κατὰ τὴν πόλιν ὅπλοις ἐπέστησε κατὰ τὴν πύλην τὴν φέρουσαν ἐπὶ τὸν ἰσθμὸν ἐπὶ τὴν τῶν πολεμίων στρατοπεδείαν. τοῖς δὲ λοιποῖς παρήγγειλε βοηθεῖν κατὰ δύναμιν πρὸς πάντα τὰ μέρη τοῦ τείχους. Quod ἰσθμὸν uocat Polybius, uertit Iugum Liuius. ET PRIMO haud impari stetere acie, subsidia deinde identidem summissa e castris non auerterunt solum in fugam hostes &c. } Omnia e Polybio uersa sunt: ἀ μὲν ἀλλ' ἕως μέν τινος ἰσάμιλλον συνέβαινε γίγνεσθαι τὴν μάχην· τέλος δὲ ἐξωσθέμενοι τῷ βάρει. &c. IPSE trium prae se iuuenum ualidorum scutis oppositis. } Polyb. ὁ δὲ πόπλιος ἐδίδου μὲν αὐτὸν εἰς τὸν κίνδυνον, ἐποίει δὲ τοῦτο κατὰ δύναμιν ἀσφαλῶς. εἶχε γὰρ μεθ' ἑαυτοῦ τρεῖς ἄνδρας θυρεοφοροῦντας, οἱ παρατιθέντες τοὺς θυρεοὺς, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ τείχους ἐπιφάνειαν σκεπάζοντες, ἀσφάλειαν αὐτῷ παρεσκεύαζον. QVIDAM stantibus scalis cum altitudo caliginem oculis offudisset, ad terram delati sunt } Polyb. ἐφ' αἷς δὲ οἱ πρῶτοι προσβαίνοντες ἐσκοτοῦντο διὰ τὴν εἰς ὕψος ἀναγωγήν, καὶ βραχείας προσδεόμενοι τῆς ἐκ τῶν ἀμυνομένων ἀντιπράξεως, ἐρρίπτουν σφᾶς αὐτοὺς ἀπὸ τῶν κλιμάκων. SED quod euntes. } Subaudiendum, Poeni, ut sit. Poeni Romanos subeũtes ad ancipites utrimque ictus subiectos habebant. Ancipites utrimque ictus, a lateribus intelligit. ut post. Ancipitem utrimque hostem, a fronte & a tergo intelligit. CONFRACTIS, ne iter impediretur, foribus. } Vet. lib. Confractis, ac distractis ne iter impediretur, foribus.

196 TVMVLVS primo impetu est captus. } Polyb. τὸν δὲ λόφον οἱ διὰ τῆς πύλης εἰσπορευόμενοι κατελάμβανον τὸν πρὸς τὰς ἀνατολὰς τρεψάμενοι τοὺς φυλάττοντας. MAGO conatus arcem defendere, cum omnia hostium plena uideret, neque spem ullam esse, se arcemque & praesidium dedidit. } Polybius. πόπλιος δὲ περὶ χιλίους ἔχων ὥρμησε πρὸς τὴν ἄκραν. ἐγγίσαντος δὲ αὐτοῦ τὸ μὲν πρῶτον ἐπεβάλλετο μάγων ἀμύνεσθαι. μετὰ δὲ ταῦτα συννοήσας βεβαίως ἤδη κατειλημμένην τὴν πόλιν διεπέμψατο περὶ τῆς ἀσφαλείας αὐτοῦ, καὶ παρέδωκε τὴν ἄκραν.

Eos publicos fore populo R. edixit. } Vet. lib. Populi R. ita Polyb. τοὺς δὲ χειροτέχνας καλὰ τὸ παρὸν ἔφη, διότι δημόσιοι τῆς ῥώμης εἰσίν. CETERAM multitudinẽ incolarum iuuenum, ac ualidorum seruorum in classem ad supplementum remigum dedit. } Poly. ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν αἰχμαλώτων ἐκλέξας τοὺς εὐρωστοτάτους καὶ τοῖς εἴδεσι, καὶ ταῖς ἡλικίαις ἀκμαιοτάτους προσέμιξε τοῖς αὐτοῦ πληρώμασι. ET auxerat nauibus octo captiuis classem. } Polyb. καὶ ποιήσας ἡμιολίους τοὺς πάντας ναύτας, ἣ πρόσθεν συνεπλήρωσε καὶ τὰς αἰχμαλώτους νῆας, ὥστε τοὺς ἄνδρας ἑκάστῃ σχεδὸν βραχύ τι λείπειν τοῦ διπλασίους εἶναι τοὺς ὑπάρχοντας τῶν προσγενομένων. αἱ μὲν γὰρ αἰχμάλωτοι νῆες ἅμα ὀκτωκαίδεκα τὸν ἀριθμὸν, αἱ δὲ ἐξ ἀρχῆς πέντε καὶ τριάκοντα. Ex his uerbis apparet legendum esse apud Liuium: Nauibus decem & octo captiuis. Quamquam post ait Liuius: Non de numero captarum nauium conuenit. CATAPVLTAE maximae formae centum uiginti, minores CCLXXXI. } Vet. lib. Catapultae maximae ferme centum uiginti. XL millia modiorum. } Vet. lib. Modium. INTER tantas opes belli captas. } Vet. lib. Inter tantas opes bellicas. ET capienda urbe tantum laboris, periculique adissent. } Vet. lib. Et in capienda. SEX. Digitius socius naualis. } Socium naualem appellat, quicumque naualem operam nauat hoc loco. P. CORNELIVM Caudinum. } Caudinus cognomen Corneliorum Lentulorum fuit, ut supra diximus.

QVIPPE cum alibi CCC ferme. } Polybius, πλείους ὄντας τῶν τριακοσίων ὁμήρους, ait. E MEDIA turba obsidum mulier magno natu, Mandonij uxor, qui frater Indibilis Ilergetũ reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit, obtestarique coepit, ut curam, cultumque feminarum impensius custodibus commendaret. } Polybius. ἐκ δὲ τῶν αἰχμαλωτίδων τῆς μανδονίου γυναικὸς, ὃς ἦν ἀδελφὸς ἀνδοβάλου τοῦ τῶν ἰλεργετῶν βασιλέως προσπεσούσης αὐτῷ καὶ δεομένης μετὰ δακρύων ἐπιστροφὴν ποιήσασθαι τῆς αὐτῶν εὐσχημοσύνης ἐμμένειν κεχρηκενάνιον. CVM Scipio nihil profecto defuturum ijs diceret, tum rursus mulier, Haud magni ista facimus, inquit, quid enim huic fortunae nõ satis est? } Polybius. συμπαθὴς γενόμενος εἴρετο τί λείπει τῶν ἐπιτηδείων αὐτοῖς, καὶ γὰρ ἦν ἡ γυνὴ πρεσβυτέρα, καὶ τινὰ προστασίαν ἀξιωματικὴν ἐπιφαίνουσα. ὁ δὲ πόπλιος θαρρεῖν ἐκέλευε τὰς γυναῖκας, αὐτὸς γὰρ ἑτέρους ἐπιστήσειν φροντιοῦντας ἵνα μηδὲν αὐτὰς ἐλλείπῃ τῶν ἐπιτηδείων. ἡ δὲ ἐπισχοῦσα μικρὸν. οὐκ ὀρθῶς, ἔφη, στρατηγὲ τοὺς ἡμετέρους ἐκδέχῃ λόγους, εἰ νομίζεις ἡμᾶς ὑπὲρ τῆς γαστρὸς δεῖσθαι σοῦ νῦν. Quibus ex uerbis intelligi potest nihil huic Liuianae sententiae desiderari, contra quam censet Glareanus. Scipio uictui se consulturum feminarum respondit, mulier pudicitiae eum ut consulat, rogat.

ALIA me angit cura aetatem harum intuentem, nam ipsa iam extra periculum muliebris iniuriae sum (simul aetate, & forma florentes circa eam Indibilis filiae erant. } Vet. lib. non habent uocem, Angit, & pro, Simul, habẽt Stimulat. Quam lectionem probo. Polybius. καὶ τότε λαβὼν ὁ πόπλιος ἐν νῷ τὸ βούλημα τῆς γυναικὸς, καὶ θεωρῶν ὑπὸ τὴν ὄψιν τὴν ἀκμὴν τῶν ἀνδοβάλου θυγατέρων, καὶ πλειόνων ἄλλων δυναστῶν, ἐπηναγκάσθη δακρῦσαι τῆς γυναικὸς ἐν ὀλίγῳ τὴν τῆς περιστάσεως ἔμφασιν ὑποδεικνυούσης. NE quid quod sanctum usquam esset. } Virginum deditarum pudicitia. QVAE nec in malis quidem. } Vet. lib. Ne in malis quidem. CAPTIVA deinde a militibus adducitur ad eum adulta uirgo, &c. } Polybius. κατὰ δὲ τὸν καιρὸν τοῦτον νεανίσκοι τινὲς τῶν ῥωμαίων ἐπιτυχόντες παρθένῳ κατὰ τὴν ἀκμὴν καὶ κατὰ τὸ κάλλος διαφερούσῃ τῶν ἄλλων γυναικῶν, καὶ συνειδότες φιλογύνην ὄντα τὸν πόπλιον, ἧκον αὐτὴν ἄγοντες &c. QVIA ipse, si frui liceret ludo aetatis, praesertim recto, & legitimo amore, & non respublica animum nostrum occupasset,

cupasset, ueniam mihi dari sponsam impensius amanti uellem.} Vet.lib. Praesertim illecto recto legitimo amore. ut sit. si mihi liceret frui ludo aetatis, praesertim illecto recto, & legitimo amore.

QVINDECIM fere senatoribus, qui cum eo capti erant.} Polyb. δύο μὲν γὰρ ἦσαν καλούμενοι τῶν ἐκ τῆς γερουσίας, πέντε δὲ καὶ δέκα τῶν ἐκ τῆς συγκλήτου. IN naui impositis.} Vet.lib. In nauem.

IPSE paucos dies, quibus morari Carthagine statuerat, exercēdis naualibus pedestribusq. copijs absumpsit.} Polybius. αὐτὸς δὲ χρόνον μέν τινα ἐν τῇ καρχηδόνι τάς τε ναυτικὰς δυνάμεις ἐγύμναζε συνεχῶς καὶ τοῖς χιλιάρχοις ὑπέδειξε τοιοῦτόν τινα τρόπον τῆς τῶν πεζικῶν στρατοπέδων γυμνασίας. PRIMO die legiones in armis quattuor millium spatio decurrerunt. πρώτην μὲν ἡμέραν ἐκέλευσε προχάζειν ἐπὶ τριάκοντα σταδίους ἐν τοῖς ὅπλοις. Secundo die arma curare, & tergere ante tentoria iussit. τὴν δὲ δευτέραν πάντας ἐκτρίβειν, καὶ θεραπεύειν, καὶ κατασκοπεῖν ἐν τῷ φανερῷ τὰς πανοπλίας. Tertio de sudibus inter se in modum iustae pugnae concurrerunt, praepilatisque missilibus iaculati sunt, quarto die quies data. Polybius haec praepostere narrat. τῇ δὲ ἑξῆς ἀναπαύεσθαι καὶ ῥαθυμεῖν. τῇ δὲ μετὰ ταύτην, τοὺς μὲν μαχαιροφορεῖν ξυλίναις ἐσκυτωμέναις μετ' ἐπισφαιρῶν μαχαίραις, ἐνὶ δὲ τούτοις ἐσφαιρωμένους γρόσφους ἀκοντίζειν. Quincto iterum in armis decursum est. τῇ δὲ πέμπτῃ πάλιν ἐπὶ τοὺς αὐτοὺς δρόμους κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐπανάγειν. REFECTISQVE, quae quassata erant muri.} Vet.lib. Refectisque, quos quassauerant muris. DISPOSITISQVE praesidiis ad custodiam urbis Tarraconem est profectus.} Polybius. μετὰ ταῦτα ταῖς τε φυλακαῖς, καὶ ταῖς τῶν τειχῶν κατασκευαῖς ἀσφαλισάμενος τε κατὰ τὴν πόλιν, ἀνέζευξε καὶ τῇ πεζικῇ καὶ ναυτικῇ δυνάμει, καὶ προῆγεν ποιούμενος τὴν πορείαν ὡς ἐπὶ ταράκωνος ἔχων μετ' αὐτοῦ καὶ τοὺς ὁμήρους.

IN . EPITOMEN . LIBRI . XXVII

CN. FVLVIVS pro cos. cum exercitu ab Hannibale caesus est.} Vet.li. Caesus ad Herdoneam est. recte. ita enim quoque Liuius. SVBINDE caedentem pressit, donec effugeret.} Vet.lib. donec confligeret. FABIVS Maximus pater consulis.} Emenda, pater consul. ut infra. Maximus filius.

TARENTINOS per deditionem accepit.} Vet.lib. per proditionem recepit. egregie. ut enim amissum fuerat, sic receptum proditione Tarentum est. Plutarch. in Fabio. τὴν δὲ ταραντίνων πόλιν ἔσχεν ἑαλωκυῖαν ἐκ προδοσίας. ITA ut inimicum falleret, electa manu profectus.} Vet.lib. Ita ut hostem falleret, cum electa manu profectus.

IN . LIBRVM . XXVII

IN Italia consul Marcellus.} Vet.lib. In Italia autem consul Marcellus. quae lectio nescio cur a Rhenano reijciatur. SALAPIA per proditionem recepta.} Vet. lib. per deditionem. MARONEAM & Meles de Samnitibus ui cepit.} Nomina horum opidorum reticet Plutarchus in Marcello cum ait. τὰς σαμνιτικὰς πόλεις μεγάλας ἀποστάσας εἷλεν. Item quod ait Liuius. Ad tria millia militum, Hannibalis, Plutarch. inquit. Ἀννίβου στρατιώτας τρισχιλίους ὄντας. PRAEDAE aliquantum eius militi fuit concessum.} Placet coniectura Beati Rhenani, quam miror ab alijs esse repudiatam. Praedae aliquantum, usui militum concessa. Nam lib. xxv. ait. Ad diripiēda hospitia Romana passim discursum est. & fuit praedae aliquantum. CN. Fuluius proconsul.} Cn. Fuluius Centumalus. Nam CN. Fuluium Flaccum praetorem biennio ante in ijsdem locis deuicerat. ITA ut famam prope praeueniret.} Vet.lib. Famam quoque. QVINCTA legio, & sexta alacriter pugnam inierunt. Vet.li. Quincta legio, & sinistra ala acriter pugnam inierunt. inierunt. recte. Nam paullo post ait. Prima legio, & dextera ala. Item. Primae legioni tertia, dextrae alae sinistra subit. Item multo post. peditū prima legio, & dextera ala proelium inibant. MVLTI ceciddissent Romanorum.} Vet.lib. Romanorum cecidissent. CN. Fuluius cum duodecim tribunis militum cecidit.} Vet. lib. habent. Cum undecim. quod placet. Nam Plutarchus in Marcello sic ait. ἔπειτα τὸν ἀνθύπατον φούλβιον γναῖον ἀνθύπατον ἐν ἀπουλίᾳ κατακτείναντος μὲν καὶ τὸν σὺν ἕνδεκα χιλιάρχοις. MARCELLVS nihil admodum tanta clade territus litteras Romam ad senatum de duce, & exercitu ad Herdoneam amisso scribit. Ceterum eundem, &c. ire aduersus eum, breuem illi laetitiam, qua exsultet facturum.} Haec uerba uertit Plutarchus in Marcello, & Liuium auctorē profitetur. ita. κατακόψαντες δὲ τῆς στρατιᾶς τὸ πλεῖστον, ἔπεμψεν εἰς ῥώμην γράμματα τοὺς πολίτας παρακαλῶν θαρρεῖν αὐτὸς γὰρ ἤδη βαδίζειν ὡς ἀφέλοιτο τὴν χαρὰν ἀννίβου. καὶ ταῦτα μὲν ὁ λίβιος φησὶν ἀναγνωσθέντα τὰ γράμματα μὴ λύπης ἀφελεῖν ἀλλὰ τῷ φόβῳ προσθεῖναι τὸν ῥωμαίων μεῖζον ἡγουμένων τὸ γεγονότος τὸ κινδυνευόμενον, ὅσῳ φούλβίου κρείττων ἦν μάρκελλος. ὁ δὲ ὥσπερ ἔγραψεν εὐθὺς ἀννίβαν διώκων, εἰς τὴν λευκανίαν ἐνέβαλεν, καὶ περὶ πόλιν νομίστρατα καθήμενος. &c. AB hora tertia cum ad noctem pugnam extendissent, &c.} Plutarchus. ἀπὸ γὰρ ὥρας τρίτης συμπεσόντες ἤδη σκότους μόλις διέλυσαν.

POSTERO die ab sole orto in multum diem stetere in acie.} Plutarchus. ἡμέρᾳ προαγαγὼν αὖθις τὸ στράτευμα παρέταξε διὰ τῶν νεκρῶν &c. VALERIVM potius consulem ex Sicilia reuocari.} Plutarchus. διὸ καὶ ἀρχαιρεσιῶν ἐπεγγόντων. ἔδοξε τῇ βουλῇ μᾶλλον ἐκ σικελίας τὸν ἕτερον ὕπατον, ἢ μάρκελλον συμπεπτωκότα ἀννίβᾳ κινεῖν. L. FVRIO Purpurione.} Purpureone. ex Capitol. tabulis. L. MANLIO praetore urbis.} Vrbano. Vet.lib. LEGATI ab rege Syphace Romam uenerunt, quae is prospera proelia rex 198

lia rex cum Carthaginiensibus fecisset, memorantes.} Vox, Rex, abest a uet. lib. neque certe est necessaria. M. ATILIVS, & M. Acilius.} Scribe M'. Acilius est enim M'. Acilius Glabrio, de quo infra magna fit mentio. MVLTA aestate, qua haec facta sunt.} Vet. lib. Ea aestate, qua. LASCIVIENTIVM piscium more exsultasse.} Vet. lib. Piscium modo exsultasse. PROPE annos LX in Sicilia.} ab Ap. Claudio consule, qui primus bellum in Siciliam transtulit ad hunc numerantur anni LV.

IMPROVISO in agro Vticensi excursionem fecit.} Vet. lib. In agrum Vticensem. Q. FVLVIVS dictator dictus. Plutarchus in Marcello. ἐλθόντα δὲ ἐκεῖθεν εἰπεῖν δικτάτορα κόϊντον φούλβιον. ἐπεὶ δὲ ἐκεῖθεν ἀπὸ τῆς σικελίας ὁ τοῦ μαρκέλλου συνάρχων ἕτερον ἐβούλετο λαβεῖν δικτάτορα, καὶ βιασθεὶς παρὰ γνώμην μὴ θελόμενος ἐξέπλευσε νυκτὸς εἰς σικελίας, &c. Tribuni plebis rogarunt, plebesq. sciuit.} Trita loquendi forma. Tribuni plebem rogarunt plebesq. sciuit. sic etiam paullo post. Ex auctoritate patrum ad plebem latam, plebemque sciuisse.

GALERIA iuniorum, quae sorte praerogatiua erat.} Vet. lib. Quae forte. Quanquam, sorte, probatur, ut lib. XXIV. Eo die cum sors praerogatiuae ante iuniorum exisset. & Cicero Philipp. II. Sortitio praerogatiuae. Galeria autem nomen est, ut tribus, sic centuriae, ut Veturia, de qua supra.

EODEMQVE iure uocatae reliquae inclinassent.} Vox, reliquae, uacat, ut ueteres indicant libri. opponit autem, iure uocatas centurias praerogatiuis. iudicium autem inquit praerogatiuae secutae essent eae quae iure uocatae dicuntur. de quibus nos supra. MAGISTRATVM continuari.} Ex dictatore consulem fieri. Cum Flaminius alter consul.} Vet. lib. Cum C. Flaminius. L. POSTVMII Megilli.} L. Postumij Megelli. ex capit. consulibus & Vetustis libris. CONSVL cum Cn. Iunio Bubulco.} Lege, Cum C. Iunio. ex Cassiodoro & tabulis Capit. consules fuerunt anno V. C. CDLXI. PRAETORES creati.} Vet. lib. Praetores inde creati. P. MANLIVS Volso.} Vulso. ex Cap. tabulis.

T. SEMPRONII T. F. Longi T. Sempronius C. F. Longus.} Lege Ti. Sempronij T. F. Longi Ti. Sempronius. Est enim Tiberius Semproniorum praenomen. M. AEMILIVS Pappus.} Papus. ex Capitolinis tabulis.

199 L. PORCIVS Licinius.} Licinus. ex Capitolinis tabulis. C. CALPVRNIVS eidem praeesset prouinciae, exercituique, quem Q. Fuluius habuisset. Capuam exercitumque T. Quinctius obtineret.} Ex uet. lib. legit Rhenanus. Capuam, exercitumque, quem Q. Fuluius habuisset, T. Quinctius obtineret, & recte. nam paullo post ait. Consulum alter T. Quinctius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fuluius Flaccus habuerat, profectus. C. MANILII Attelij, qui unus ex plebe petebat.} Hunc eundem libro XLI, ubi de morte eius agit, C. Attelium Aemilium nominat. Est autem utrobique legendum C. Mamilius Vitulus. Nam alibi etiam pro Mamilio, Aemilius. & Manlius est uitiose. Mamilij autem plebeij sunt, ex quibus Q. Mamilius Vitulus consul fuit anno CDXCI in tabulis Capitolinis. Vet. lib. hoc habent uarietatis, quod Attelius habent. C. LECTORIVS.} Lactorius. ut ante.

CVM L. Licinius praetor inde eduxisset.} Nemo hoc anno Licinius praetor fuit, at sequenti duo Publij Licinij Varus, & Crassus, ille urbanus, hic peregrinus, urbanum autem intelligit. Itaque P. est scribendum non L. TRIGINTA tum coloniae populi R. erant.} Hic locus est, quo colonias populi R. enumeremus, quas hoc tempore triginta fuisse scribit Liuius, quarum duodecim negasse opem Romanis, duodeuiginti benigne praestitisse. Nomina XII Liuius edit haec. Ardeam, Nepet, Sutrium, Circeios, Albam, Carseolos, Suessam, Soram, Setiam, Gales, Narniam, Interamnam. XIIX. autem, haec. Signiam, Norbam, Saticulam, Brundisium, Fregellas, Luceriam, Venusiam, Hadriam, Firmum, Ariminum, Pontiam, Paestum, Cossam, Beneuentum, Aeserniam, Spoletum, Placentiam, & Cremonam. Placet autem omnes colonias, quae hucusque Liuio auctore deductae sunt, & quo quaeque anno deducta sit exponere, ut multo plures, quam triginta deductas fuisse probemus.

	Medullia a Romulo rege deducta. Dionys.	XI	Velitrae deductae anno CCLX.
II	Cameria a Romulo Rege. Dionysius.	XII	Norba, ut in Pomptino arx esset anno CCLXII.
III	Fidenas a Romulo deductas scribit Dionysius eidem colonos additos esse anno CCCXXVI. scribit Liuius.	XIII	Antium in Volscis. anno CCLXXXVII. Eodé noua colonia missa. an. CCCCXIII. Huius post meminit Liuius anno DXLIII. & an. DLIX.
IV	Antemnae a Romulo Rege.		
V	Crustomeria a Romulo Rege.		
VI	Ostia ab Anco rege. Plin. lib. IV. cap. V. Huius post meminit Liuius anno. DXLIII. & anno DLIX.	XIV	Ardea. anno CCCXII.
		XV	Lauici. anno CCCXXXVII.
		XVI	Vitella. Huius meminit anno CCCLXII. quo anno deducta sit non ait.
VII	Signia a Superbo Rege.		
IIX	Circeij a Superbo Rege.	XVII	Sutrium. Liuius nusquam coloniae huius meminit nisi hoc loco, & lib. XXIX, ubi XII harum etiam coloniarum nomina profert. at meminit Sutrij colo-
IX	Core } Harum meminit anno CCLI Liuius, quo autem anno deductae sint non exponit.		
X	Pomeria		

niae

niae Diodorus anno postquam Roma capta est. Velleius septem post R. captam annos deductam tradit.

XIIX Nepet. anno CCCLXXIII.

XIX Satricum. Huius meminit Liuius anno CCCLXXIV, quo anno expugnatam a Praenestinis ait. item post etiã anno CDXXXV. quo tamen anno deducta sit, non exprimit. Velleius annos septem post Romam captam deductam scribit. quamquam ibi uulgo Sutrium, non Satricum scribitur.

XX Setia Norbae finitima ann. CCCLXXVII.

XXI Cales. anno CDXXI.

XXII Anxur. anno CDXXVI. eadem Tarracina dicitur an. CDLIIX. & DLIX.

XXIII Fregellae. anno CDXXVII.

XXIV Luceria. anno CDXL.

XXV Suessa Auruncorum. anno CDXLI.

XXVI Pontia. anno CDXLI.

XXVII Saticula. hanc eodem anno conditã quo Suessã scribit Velleius. cuius rei nihil meminit Liuius, Saticulanos tamen inter XIIX. fidos colonos hoc loco numerat.

XXIIX Casinum. anno CDXLII.

XXIX Interamna. anno CDXLII.

XXX Sora Volscorum. anno CDL. deductae Sorae tamen coloniae meminit ante in anno CDXXIX.

XXXXI Alba Aequorum. anno CDL.

XXXII Carseoli. anno CDLI.

XXXIII Nequinum. siue Narnia in Vmbria. anno CDLIII.

XXXIV Minturnae. anno CDLVI.

XXXV Sinuessa. anno CDLVI.

XXXVI Venusia. Hanc deductam esse scribit Velleius quadriénio post Sinuessam, idest anno CDLV. cuius ne uerbum quidem Liuius, quia periit ille annus. Nominat tamen hoc loco Venusinos inter fidos colonos.

XXXVII Castrum
XXXIIX Sena
XXXIX Hadria
} Hae coloniae deductae sũt post annum CDLXII, quantum diuinari ex epitoma libri XI. possum. Velleius Castrum deductam ait initio belli Punici, id est anno CDLXXXVI. Castri noui coloniae maritimae meminit Liuius anno DLIX. Senae meminit Polybius lib. secundo.

XL Cossa.
XLI Paestum
} Has deductas esse scribit Velleius Fabio, et Canina cos. idest, anno CDLXXIX. In epi. lib. XIV. Posidonia, & Cossa.

XLII Ariminum, 161
XLIII Beneuentum
} deductae, ut ait Velleius, Sempronio Sopho, & Ap. Claudio cos. i. an. CDLXXXIII. item epit. lib. XV. Huius meminit Polybius lib. II.

XLIV Firmum initio belli Punici cum Castro deductam ait Velleius. i. CDLXXXVI & Firmani inter fidos colonos nunc a Liuio referuntur.

XLV Aesernia post annum, quam Firmum deducta. ut ait Velleius. item est in epitoma lib. XVI. idest, CDLXXXVII.

XLVI Aesulum.
XLVII Alsium
} deductae post annum XVII. quam Aesernia, ut ait Vell. apud quem est XXII. mendose pro XVII. i. an DIII.

XLIIX Fregenae. post biennium quam Aesulum. ut ait Velleius. idest, anno DV. Fregenae coloniae maritimae meminit Liuius anno DLIX.

XLIX Brundisium proximo anno, quam Fregenae Torquato, et Sempronio cos. ut scribit Velleius. idest, anno DVI.

L Spoletum triennio post Brundisium. ex Velleio. & epit. lib. XX. idest, anno DIX.

LI Valentia post biennium quam Spoletum. Velleius. i. anno DXI.

LII Cremona
LIII Placentia
} Sub aduentũ Hannibalis. ut ait Velleius. et epit. lib. XV. Ped. in Pisonem Scipione, & Longo cos. deductas scribit primo anno II belli Punici. idest, an. DXXXII. Placentiam autem uocat coloniam a populo Rom. deductam LIII.

NEPETE.} Nepet. ut supra saepius. CVM alternis haec consules diu iactassent.} Vet. lib. Consules demonstrassent. VBI tantus pauor animis hominum est iniectus. Vet. lib. Omnium. VT magna pars actum de imperio diceret.} Vet. lib. Dicerent.

SATRICVLANIQVE.} Supra ostendi ex Velleio, Stephanoq. legendum esse Saticulam, addo etiam ex Veterum librorum auctoritate. 200 ESSERNINI.} Aesernini. ut supra etiam ostendi.

SPOLETINI.} Vet. lib. Spoletani, itemq. Prisc. lib. II. docet esse loquendum. ut Spoletum Spoletanus. ut Beneuentum Beneuentanus. VT C. Hostilius Pr. ludos Apollinis, sicut his annis uoti, factiq. erant, uoueret, faceretq.} Vet. lib. Apollini. & recte. CREATI censores, ambo, qui nondum consules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. duo censores, ut agrum Cãpanum fruendum locarent, latum ad plebem est.} Vox, duo, ni fallor, habet mendum. Cur enim duo? quando sic locutus est Liuius? uereor ne, hi, legendum sit. idque erroris caussam librario tribuerit, quod hi pro II duorum nota acceperit. T. MANLIVS Torquatus erat.} Is anno DXIX censor fuerat. Cap. lapid. Ex iis, qui principio eius belli sexdecim annos nati fuerant, neque militauerant,

aerarios fecerunt.} Vet.lib.Decem & septem annos.recte.Sic enim & ipse ait lib.xxv.Tribuni pl.ad populum ferrent,ut qui minores septem,& decem annis sacramento dixissent,ijs perinde stipendia procederent,ac si septem & decem annorum,aut maiores milites facti fuissent. Et audacia, & audendi omnia necessitatibus pares.} Vet.lib.Et audacia,& ad audendum omnia. Marcellus & consulis litteris excitatus,} Vet.lib.Excitus. Paucis post dies consecutus Fabius, qui & collegam coram obtestatus,& per litteras Marcellum,ut quam acerrimo bello detineret Hannibalem,dum ipse Tarentũ oppugnaret.& post.Marcellus litteris consulis excitus, ad Canusiũ Hannibali occurrit.} Haec ita uertit Plutarchus in Marcello. συνθέμενος δὲ πρὸς φάβιον μάξιμον, ὅπως ἐκεῖνος μὲν ἐπιχειρῇ ταραντίνοις,αὐτὸς δὲ συμπλεκόμενος,καὶ περιέλκων ἀννίβαν ἐμποδὼν ᾖ τῷ βοηθεῖν πρὸς ἐκεῖνον, ἐπέβαλε περὶ κανύσιον.

Nocte praegressum assequitur.} Vet. lib. Nocte praegressum eum assequitur. Cedere inde Romanis dextra ala,& extraordinarii cepere. } Plutarchus. τῷ δεξιῷ πονοῦντος. Qui sint extraordinarii, docet Polybius lib.vi. προκριθέντες δώδεκα ἄρχοντες προσβεβλημένοι ὑπὸ τῶν ὑπάτων,οἱ τοῖς ὑπάτοις τοὺς ἐπιτηδειοτάτους πρὸς τὴν ἀληθινὴν χρείαν ἐκ τῶν παραγεγονότων συμμάχων ἱππεῖς τε καὶ πεζοὺς ἐξέλεγον τοὺς ἐπικαλουμένους ἐκτραορδιναρίους. ὃ μεθερμηνευόμενον,ἐπίλεκτος. Cecidereque in pugna ad duo millia & septingenti.}Plutarchus.ἑπτακοσίοις ἐπὶ δισχιλίοις ῥωμαίων πεσόντων. Quos leuibus proeliis fugastis.} Vet.lib. Fatigastis.

Corpora tantum,atque arma eadem sunt.} Plutarch. ὁρᾶν,ἔφη, ῥωμαίων ὅπλα πολλὰ, καὶ σώματα, ῥωμαῖον δὲ μηδένα ὁρᾶν. Ne prius hesternae fugae,quam hodiernae uictoriae fama Romam perueniat.} Plut.ὅπως οἱ πολῖται τὴν νίκην πρότερον,ἢ τὴν φυγὴν ἀκούσωσιν.

201 Cohortibus, quae signa amiserant,hordeum dari iussit. Plutarch. προσέταξε ταῖς ἡττημέναις σπείραις ἀντὶ πυρῶν κριθὰς μετρῆσαι. Cum eo nimirum,inquit,hoste res est,qui nec bonam,nec malam ferre fortunam potest.} Plutarch. ὦ ἡράκλεις, εἶπε. τί χρήσεται τις ἀνθρώπῳ; μήτε τὴν χείρονα τύχην, μήτε τὴν βελτίονα φέρειν εἰδότι. μόνος γὰρ οὗτος οὔτε νικῶν δίδωσιν ἀναπαύσιν, οὔτε λαμβάνει νικώμενος.

Hannibal elephantos in primam aciem induci iussit.} Plutarchus:ἐκέλευσεν ἀννίβας τὰ θηρία καταστήσαντας εἰς πρώτην τάξιν ἐπάγειν τοῖς ὅπλοις τῶν ῥωμαίων. Ni C. Decimius Flauus tribunus militum signo arrepto primi hastati.} Plutarchus.εἷς τῶν χιλιάρχων ὄνομα φλάβιος ἁρπάσας σημαίαν,ὁπουτιάζει.

Ut est genus anceps.} Quod elephanti tam in suos,quam in hostes ruant. Caesa ad octo millia hominum.} Plutarchus. λέγονται γὰρ ὑπὲρ ὀκτακισχιλίους ἀποθανεῖν. Quod autem de Romanis ait mille ferme & septingentos interfectos,Plutarch.ait aliter.ῥωμαίων δὲ νεκροὶ μὲν ἐγένοντο τρισχίλιοι.

Opidum in Salentinis Manduriam. } Stephanus Mandurium uocat. μανδύριον πόλις ἰαπυγίας, ὁ πολίτης μανδυρῖνος. Praesidii praefectus deperibat amore mulierculae. } Plutarchus & hanc opinionem, & alteram de muliere a praefecto amata recitat. quam quidam Fabij pallacam fuisse tradiderunt.

Proditionis conciliator nunciauerat.} Vet.lib.pronunciauerat. Ad proditionis famam exstingendam.} Plut.ὡς μὴ προδοσίᾳ τὴν πόλιν ἔχων φανερὸς γένοιτο. Bruttii quoque multi interfecti.} Vet. lib.Passim interfecti. Qui interroganti scribae, quid fieri de signis uellet, deos iratos Tarentinis relinqui iussit. } Plutarchus. λέγεται τὸν γραμματέα πυθέσθαι τοῦ φαβίου περὶ τῶν θεῶν τί κελεύει, τὰς γραφὰς οὕτω προσαγορεύοντα, καὶ τοὺς ἀνδριάντας,τὸν δὲ φάβιον εἰπεῖν, ἀπολείπωμεν τοὺς θεοὺς ταραντίνοις κεχολωμένους. Iis qui Cauloniam obsidebant.} Obsessae Cauloniae meminit etiam Plutarchus in Fabio..καὶ καυλωνίαν ἐξεῖλεν κατακράτος. Et Romani,inquit, suum Hannibalem habent.} Plutarchus. καὶ φασὶ πρῶτον μὲν εἰπεῖν, ἦν ἄρα καὶ ῥωμαίοις ἀννίβας τις ἕτερος. ἀπεβάλομεν γὰρ τὴν τῶν ταραντίνων πόλιν, ὥσπερ ἐλάβομεν.

202 Quinque millia ferme ab urbe.} Plutarch.τεσσαράκοντα σταδίους. Inde duos Metapontinos cum litteris principum eius ciuitatis ad Fabium Tarentum mittit.} Plutarh. συνθεὶς ἐπιστολὰς παρὰ τῶν ἐν μεταποντίῳ δυνατῶν ἔπεμψε πρὸς τὸν φάβιον &c. P.Scipio in Hispania.} Hinc etiam Polybius persequitur res gestas P. Scipionis in Hispania lib. x. κατὰ δὲ τὴν ἰβηρίαν ὁ πόπλιος ὁ τῶν ῥωμαίων στρατηγὸς ποιούμενος τὴν παραχειμασίαν ἐν ταρακῶνι. Edesco ad eum clarus inter duces Hispanos uenit.} Polybius, Edeco.λαβὼν συναγωνιστὴν ἐδέκωνα τὸν δυνατὸν δυνάστην. Eadem caussa Indibili, Mandonioq. fuit. } Polyb. ἀνδοβάλης δὲ καὶ μανδόνιος μέγιστοι μὲν ὄντες δυνάσται τῶν τότε κατ' ἰβηρίαν &c. Navales socios terrestribus copiis addidit.} Polyb.συνάψας ταῖς ναυτικαῖς δυνάμεσι τὰς πεζικὰς δυνάμεις. Et iam Laelius redierat ab Roma.} Polybius, πόπλιος δὲ προσδεξάμενος γάϊον λαίλιον καὶ διακούσας τῶν παραγγελομένων ὑπὸ τῆς συγκλήτου προῆγε τὰς δυνάμεις ἀναλαβὼν ἐκ τῆς παραχειμασίας. Prope urbem Baetulam. } Polybius Baecula nominat. ἐγγίσας δὲ τῷ κασταλῶνι, καὶ τοῖς περὶ βαίκυλα τόποις.& Liuius paullo post. Paucis post proelium factum ad Baetulam diebus,cum Scipio rediens Taraconem saltu Castulonensi iam excessisset.Stephanus item.βαίκυλα πόλις ἰβηρίας.τὸ ἐθνικὸν βαικυλεύς. Item Ptolemaeus. Ipse expeditos ad leuem armaturam infimo stantem supercilio ducit.} Polybius. τοὺς δὲ γροσφομάχους,καὶ τῶν πεζῶν τοὺς ἐπιλέκτους ἐξαφεὶς, ἐκέλευε προσβάλλειν πρὸς τὴν ὀφρὺν, καὶ καταπειράζειν τῆς τῶν πολεμίων ἐφεδρείας.

Et assuetudine succedendi.} Vet.lib.Assuetudine tamen succedendi. Ipse ab laeua,circuitu haud magno,in transuersos hostes incurrit.} Polybius. τοὺς δὲ λοιποὺς ἑτοίμους ἔχων αὐτὸς περιελθὼν τὴν ὀφρὺν, κατὰ τὸ λαιὸν τῶν ὑπεναντίων προσέβαλλε τοῖς καρχηδονίοις. Hasdrubal iam antequam dimicaret,pecunia rapta,elephantisq.praemissis quamplurimos poterat de fuga excipiens praeter Tagũ flumen ad Pyrenaeum

renaeum tendit.} Polybius. ἀσδρούβας δὲ κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς διαλογισμὸν θεωρῶν κλίνοντας, καὶ διατετραμμένας τὰς αὐτοῦ δυνάμεις, τὸ μὲν ψυχομαχεῖν μέχρι τῆς ἐσχάτης ἐλπίδος ἀπεδοκίμασε, λαβὼν δὲ τὰ τε χρήματα, καὶ τὰ θηρία, καὶ τῶν φευγόντων ὅσους ἐδύνατο πλείστους ἐπισυναγόμενος ἐποιεῖτο τὴν ἀναχώρησιν παρὰ τὸν τάγον ποταμὸν ὡς ἐπὶ τὰς πυρήνης ὑπερβολάς. In recenlendis captiuis decem millia peditum, duo millia equitum uenit.} Polyb. συναθροίσας τὸ τῶν αἰχμαλώτων πλῆθος, ὧν ἦσαν πεζοὶ μὲν εἰς μυρίους, ἱππεῖς δὲ καὶ πλείους δισχιλίων.

Regem cum ingenti consensu appellauit.} Polyb. κατὰ δὲ τὰς ἐντεύξεις βασιλέα προσφωνούντων τὸν πόπλιον. & post. μετὰ δὲ μάχην ἁπάντων βασιλέα προσφωνούντων. Sibi maximum nomen imperatoris esse dixit.} Polyb. παρήγγειλε στρατηγὸν αὐτὸν προσφωνεῖν. Tacite iudicarent.} Vet. lib. Taciti iudicarent. 203

Numidam se esse ait.} Vet.lib. Numidam se lacrymans esse ait.

Praesidio tantum ad insidendum Pyrenaeum misso.} Polybius. ἐπὶ δὲ τὰς ὑπερβολὰς τῶν πυρηναίων ὀρῶν ἐξαπέστειλε [illegible] τὸν ἀσδρούβαν. Cum Scipio rediens iam Taraconem saltu Castulonensi excessisset.} Vet. lib. Cum Scipio rediens Taraconem saltu Castulensi iam excessisset. Polybius. ἀναχωρήσας μετὰ τῆς δυνάμεως εἰς ταρακῶνα ἐν τούτοις τοῖς τόποις ἐποιήσατο τὴν παραχειμασίαν. Media aestate Venusiam in tecta milites abduxisset.} Plutarchus Sinuessam edit pro Venusia. ἀλλὰ κατὰ χολὴν εἰς καμπανίαν ἀπεξελθὼν, καὶ τὸ θέρος ἐν σινοέσσῃ διῆγεν ἀναλαμβάνων τοὺς στρατιώτας. Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus pl.} Plutarchus. οἱ δὲ ἐχθροὶ πόπλιον βίβλον ἕνα τῶν δημάρχων ἀνέστησαν ἐπὶ τὴν κατηγορίαν αὐτοῦ. Lapides Capitolini, Poblicius. Cum tamen necessarij Claudij obtinuerunt.} Vet. lib. Tum tamen. Nec ab imperio eius abrogando.} Vet.lib. Nec de imperio eius. Malim tamen, Ei. Nam Abrogare alteri imperium dicitur, & magistratum. Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio est.} Plutarchus. τοῦ δήμου συνελθόντος εἰς τὸν φλαμίνιον ἱππόδρομον. Q. Claudius Flamen.} Vet. lib. Q. Claudius Flaminius. Suspicor, Flamininus legendum. eumq. esse, de quo priore libro dixit. C. Claudius Flamen dialis, quod exta perperam dederat, Flaminio abijt, atque inde cognomen inuenisse, quod Quinctij etiam tulerunt. Mures in aede Iouis auris aurum rosisse.} Plutarchus in Marcello. καὶ μῦες τὸν ἐν θεοῦ χρυσὸν καταφαγόντες. Singulos dies instaurati.} Vet.lib. In singulos dies. recte. sic enim semper alibi loquitur. non est opus exemplis. Ex Campania nunciata erant.} Vet. lib. Et ex Campania nunciata erant. Pestilentia grauis incidit per urbem, agrosq.} Redde suam uocem, incidit in urbem. sic enim ueteres, quos legi, habent libri. Fecitque ad III Nonas Quinctiles.} Scribe ex omnium librorum ueterum auctoritate, ante diem tertiũ Nonas Quinctiles, cuius locutionis uim non intelligens Rhenanus, mutauit, & deprauauit. Est autẽ ante diem tertium Nonas, idem atque III Nonas, idest tertio die ante Nonas. integram hanc fuisse Latinam dicendi formam indicat etiam Plutarchus in Numa, qui scribit Romam conditam πρὸ ἕνδεκα μιᾶς καλανδῶν μαΐων. i. ante diẽ undecimum Kalendas Maias. & in Poplicola pugnatum cum Tarquiniis esse πρὸ μιᾶς καλανδῶν μαρτίων. i. ante unum Kalendas Martij, i. pridie K. Mart. & Dionysius lib. sexto creatos ait tribunos plebis τετάρτῃ πρὸ τῶν εἰδῶν δεκεμβρίων. quod post Liuius lib. XXXIV ait. ante diem quartum Idus Decembres. Itaque cum dicimus Ad. III. ad IV. puto mendose dici, diuidendasq. litteras esse, ita. A. D. i. ante diem.

Varro imperio missus.} Castiga. cum imperio.

In sententiam M. Acilij.} M'. Acilij. ut supra de eodem admonui. Aliis sententijs notantibus praefectum, quod eius socordia Tarentum proditum hosti esset, aliis praemia decernentibus, quod. &c.} Vox, sententiis, sine dubio mendosa est. Rhenanus, quia libros ueteres, sociis, pro sentẽtijs habere legit, in eam opinionem uenit, ut, otii, putarit esse legendum. quam lectionem adeo probauit, ut eius etiam in Taciti castigationibus meminerit. Nos autem quia saepe mendose, sociis, pro s. c. id senatusconsulto esse inuenimus, & quia librum etiam unum, senatusconsulto, aperte habere comperimus, senatusconsulto, reponimus. nam & sensus est optimus, & locutio Liuio usitata. ut lib. XXV. Ac per eum delata ad senatum, nec ullo senatusconsulto notata. Adiecit tamen fateri se, opera Liuii Tarentum receptum.} Cicero idem scribit in Catone, praue tamen M. Liuium Salinatorem hunc uocat. Idem Plutarchus in Fabio. Quod cum bello Gallico ad Clastidium aedem Honori, & Virtuti uouisset, dedicatio eius a pontificibus impediebatur.} De bello Gallico, & proelio a Marcello ad Clastidiũ in primo eius consulatu commisso scribit Polyb. lib. I. et Plutarchus in Marcello. de aedibus autem his idem Plutarchus, sic. ἔπειτα ναὸν ἐκ τῶν σικελικῶν λαφύρων ᾠκοδομημένον ὑπ' αὐτοῦ, δόξης, καὶ ἀρετῆς καθιερῶσαι βουλόμενος, καὶ κωλυθεὶς ὑπὸ τῶν ἱερέων, οὐκ ἀξιούντων ἕνα ναὸν δύο θεοὺς περιέχεσθαι πάλιν προσοικοδομεῖν ἕτερον. 204

Vni deo recte dedicari.} Vet.lib. Rite. Inter Venusiam, Brutiamq.} Vet. lib. Bauriamq. Ego, Bantiam. sic enim Plutarchus. μεταξὺ βαντίας πόλεως, καὶ βενουσίας. & Stephanus. βαντία πόλις ἰταλίας, τὸ ἐθνικὸν βαντιανός. Partem exercitus, quae in praesidio erat.} Vet. lib. Qui in. Sub tumulo Petelliae.} Vet.lib. Peteliae, Stephanus. πετηλία πόλις ἰταλική, τὸ ἐθνικὸν πετηλῖνος. Plutarchus. τὴν περὶ πετηλίαν λόφον ait, pro πετηλίαν. Ad duo millia armatorum caesa.} Plutarchus. ὥστε ἐπιδραμεῖν πεντακοσίους καὶ τρισχιλίους ἀπέκτεινε. Tumulus erat siluestris inter Punica, & Romana castra.} Plutarchus. ἦν δὲ μεταξὺ τῶν στρατοπέδων λόφος ἱκανῶς μὲν ἀσφαλὴς, ὕλης δὲ παντοδαπῆς ἀνάπλεως. Fremebant uulgo in castris Romanis, occupandum eum tumulum esse.} Plutarchus. ἦν πολὺς ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν ῥωμαίων λόγος ὡς χρὴ τὸ χωρίον καταλαμβάνειν. Prima hostia caesa iecur sine capite inuentum.} Plutarchus. καὶ τὸ πρῶτον τυθέντος ἱερείου δεικνύει αὐτῷ τὸ ἧπαρ οὐκ ἔχον κεφαλὴν ὁ μάντις. Auctum etiam uisum in capite.}

 Plutarchus.

Plutarchus. ἦτε κεφαλὴ μέγεθος ὑπερφυὲς ἀνέχων. De eadem re Valerius lib. I. de prodigijs. Nec id sane haruspici placuisse, quod secũdum trunca & turpia exta, nimis laeta apparuissent.} Plutarchus οἱ δὲ μάντεις ταῦτα μᾶλλον ἑώρων δεδιέναι, καὶ ταράττεσθαι. λαμπροτάτων γὰρ ἐπ' αἰσχίστοις, καὶ σκυθρωποτάτοις ἱεροῖς γενομένων ὕποπτον εἶναι τῆς μεταβολῆς τὴν ἀτοπίαν. Marcellvm tanta cupiditas tenebat dimicandi, ut numquam satis castra castris collata diceret.} Vet. li. pro, cupiditas, habent, cupido, &, pro diceret, duceret.

Deserti ab Etruscis Fregellani.} Ducentos & uiginti equites secum eduxerat Marcellus, quorum nemo Romanus, sed aut Etrusci erant omnes, aut Fregellani. ut ait Plutarch. ἐξῆγεν οὖν τούτους συνάρχοντα κρισπῖνον παραλαβὼν, καὶ τὸν υἱὸν χιλιαρχοῦντα, τοὺς σύμπαντας ἱππεῖς εἴκοσι, καὶ διακοσίους ὧν ῥωμαῖος οὐδεὶς ἦν ἀλλ' οἱ μὲν ἄλλοι τυῤῥηνοὶ, τεσσαράκοντα δὲ φρεγελλανοί, πεῖραν ἀρχῆς καὶ πίστεως ἀεὶ τῷ μαρκέλλῳ δεδωκότες.

Marcellvm etiam transfixum lancea.} Plutarchus. μάρκελλον δέ τις λόγχῃ πλατείᾳ διὰ τῶν πλευρῶν διήλασεν, ἣν λαγκίαν καλοῦσιν. Interfectvs A. Manlius.} Ita uet. lib. Mouet quosdam, quod legerint, Interfecti, suspicanturque deesse nomen alterum, sine caussa. Lictores consulum quinque uiui in potestatem hostium uenerunt.} Plutarchus αἰχμάλωτοι δὲ καὶ τῶν μὲν ῥαβδούχων πέντε. Equites duodeuiginti uiui capti. τῶν δὲ ἱππέων εἴκοσι δυεῖν δέοντες. L. Coelivs triplicem gestae rei ordinem edit.} Vet. lib. alij C. Laelius, alij Loelius Coelius. Aut igitur L. Coelius Antipater est, cuius saepe meminit, aut C. Laelius, quem historias scripsisse tradere uidetur Polybius lib. x. Ibi inuentum Marcelli corpus sepelit.} Hac in re citat auctorem Liuium Plutarchus. λίβιος δὲ καὶ καῖσαρ ὁ σεβαστὸς κομισθῆναι δὲ ὑδρίαν πρὸς τὸν υἱὸν εἰρήκασιν, καὶ ταφῆναι λαμπρῶς. Pavllo ante hic nuncius consulis Salapiam uenerat, cum litterae.} Vet. lib. Quam litterae.

205 Qvam Cincius.} Vet. lib. Quam L. Cincius. M. Marcellvm trib. militum.} M. Marcelli consulis interfecti filium. Plutarchus. Q. Fabivm filium.} Virum consularem, de quo ante dictum est. L. Cincivs Alimentius.} Alimentus. ut ante, idem, de quo paullo ante.

Phaleram.} Vet. lib. Phalaram. sic Stephanus. φάλαρα πόλις θετταλίας, πλησίον λαμίας. τὸ ἐθνικὸν φαλαρεύς. Rhivm profectus est.} Stephanus. ῥίον πόλις μεταξὺ ἀχαΐας καὶ ἄκρα αἰτωλίας. Achaicum oppidum intelligit, ubi concilium agebatur Achaeorum. Qvesti sunt quaedam.} Vet. lib. Parua quaedam. Sationis restitueretur Athamanis.} Suspectum habeo locum, ut Glareanus.

Ipse ab eo concilio Argos regressus,} Vet. lib. Ipse habito concilio. Ivssis subsequi peditibus.} Vet. lib. Iussis se subsequi. Qvi Eleum agrum ab Dymeo dirimit.} Polyb. & Stephanus Δυμαῖον scribunt. Itaque Dymaeo, scribe. Triballos (Illyriorum id est genus).} Vet. lib. Trallos. Recte. Tralli enim sunt populi Illyrij auctore Stephano. de quibus Liuius etiam lib. xxxvii.

206 Lycnidvm.} Graeci λύχνιδον. ergo Lychnidum. Dassaretiorvm.} Dassaritiorum ex Stephano. δασσαρῆται ἔθνος ἰλλυρίας λέγεται καὶ δασσαρίτιοι. Dardanos in Macedoniam effusos Orestidem iam tenere, ac descendisse in Argestaeum campum.} Suspicor Aegestaeum campum esse Thesprotium, qui affinis est Orestidi. Nam Stephanus. αἰγεσταῖοι οἱ θεσπρωτοὶ ἀπὸ τινὸς αἰγέστου στρατηγοῦ. Nam qui sit Argestaeus campus quaerit merito Glareanus. T. Qvinctivs consul.} Vet. lib. T. Quinctius Crispinus consul. Dicto L. Manlio Torquato.} T. Manlio. est enim is, cuius saepius ante meminit. C. Servilivm (tum aedilis curulis erat) dixit.} Vet. lib. C. Seruilium, qui tum aedilis curulis erat, dixit. M. Aemilivs praet. urban. C. Flaminio.} M. Aemilium Regillum, qui post fuit flamen Quirinalis, esse puto. Ex consulatu populi iudicio damnatus.} Quod praedam Illyricam maligne diuisisset. ut ante dixi. In senatum uenire.} Non legerant eum in senatum, sed auctores ei fuerant, ut in senatum ueniret, non tamquam senator, sed tamquam pedarius. nam sequitur: Sed tum quoque aut uerbo assentiebatur, aut pedibus in sententiã ibat. Ex ijs enim erat, quibus ius erat in senatu sententiam dicere, non tamen senatores erant. Gellius. Qvia duos patricios creari non liceret.} Per haec tempora numquam duo patricij consules comparati, duo uero plebeij in collegio Gracchi, & Marcelli comparati sunt. M. Fvrivm.} Camillum. de quo libro v.

L. Porcivs Licinius.} L. Porcius Licinus ex Capit. lap. C. Manlivs.} C. Mamilius. Sic enim uet. lib. plerique. Caius certe non est praenomen Manliorum. Hunc puto esse C. Mamilium Vitulum, de quo supra.

Et praesciscere.} Vet. lib. Et praescire. Inimicitiae autem nobiles inter eos erant.} Vet. lib. Inimicitiae ante nobiles inter eos. De his inimicitijs, & de reditu in gratiam etiam Valerius.

Qvem Alpibus appropinquare fama erat.} Vet. lib. Quem iam Alpibus. L. Aqvilivs Paetus augur creatus.} Vet. li. Praefectus Aquillius Paetus. mendose certe, sed ita ut ex obseruatione diuturna eiusmodi mendorum uestigia ueritatis elicias. saepe enim est, praefectus, pro Publio, in manuscriptis. Itaq. legendum puto. P. Aelius Paetus. Primum enim cognomen Paeti, non erat Aquilliorum, sed Aeliorum, deinde hic est P. Aelius Paetus, qui nunc fit augur, & anno dlxxix augur apud eundẽ Liuium moritur, li. xlii. Ab Q. Manlio, & M. Caecilio.} Lege ab Q. Mamilio, ut infra probabitur.

C. Manlio Sicilia.} C. Mamilio, ut ante.

207 Ita per prouincias diuisa, binae consulum essent.} Vet. lib. Vt binae. Clivvm Publicium.} Vet. lib. Cliuum publicum. ut lib. xxx. Annus insignis incendio ingenti, quo cliuus publicus ad solum exustus est. & lib. xxvi. Quos cum ex arce, Capitolioq. cliuo publico in equis decurrentes quidam uidissent.

dissent. Vt sinvessae biennio ante.} Supra hoc eodem libro. Ab Livio poeta.} Liuius Andronicus, Liuius a Liuio Salinatore, ut ait Eusebius, appellatus. Sonvm uocis pulsu pedum modulantes.}.i. λόγῳ καὶ ῥυθμῷ. ut ait Aristoteles in Poetica. Anxvras.} Taracinas.

A svpero mari Senensis.} Senensis a Sena colonia urbe ad Hadriam est, non a Senis Etruriae.

Earvm coloniarum iuniores iureiurando adacti supra dies triginta non pernoctaturos extra moenia coloniae suae.} Vet. lib. Non habent uocem, dies, & pro, triginta, habent, quadraginta, sensu 112 multo praestantiore. Iuniores cuiusque coloniae ultra quadraginta non pernoctaturos extra moenia coloniae suae. eadem sentẽtia est lib. xxvi. Ne ue uno tẽpore quinq. senatores ab urbe Roma abessent.

Ne emergeret ex Bruttiis. atque obuiam fratri ire posset.} Vet. lib. Emergere.

Et ex prouincijs, quos e rep. censerent esse, trãsducendi.} Sensus postulat, ut legatur, Quo, ut sit, trãsducendi ex prouincijs in eam partem, quam usum reip. postulare censerent. Dvo millia de legionibus militum.} Vet. lib. Ad duo millia. Praecipitasset Romana Resp.} Vet. lib. Praecipitasset resp. Secvnda in Italia} Vet. lib. Multa secunda in Italia.

T. clavdivm Asellum.} Vet. lib. Ti. Claudium Asellum. Marrvccinvm, Ferentinum.} 108 Vet. lib Ferentanum. Suprà ostendi legendum esse, Frentanum. Flexit in Picenum.}.i. ut in Picenum tenderet. Q. Tatio legato.} Vet. lib. Q. Catio. quod probo. supra enim Q. Catium quoque aedilem curulem nominauit. Biennio ante, cum castra Punica obiecta Romanis moenibus, portisq. fuerant.} Quadriennio, legendum esset, nisi extremos annos omissos esse intelligeremus. id enim factum est anno dxxxix. Sine imperio, sine auspicio.} qui imperium, auspiciumq. cõsulis erat, qui discesserat. Gemina uictoria insignem.} P. & Cn. Cornelijs interfectis in Hispania.

Concitatis ad arma Gallicis.} Vet. lib. Et concitatis ad arma. Havd cum ignoto duce C. Nerone.} Hac de re scripsit lib. priore.

Flagitare precibus, ut, quae.} Vet. lib. Fatigare precibus. quod placet. est enim genus di- 109 cendi Liuio familiare. Nocte clam ingredi uisum est.} Vet. lib. Melius uisum est.

Tessera per castra ab Liuio consule data erat, ut tribunum tribunus, centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem acciperet.} Sic lib. vii. Vigiliis deinde dispositis ceteris omnibus tesseram dari iubet, ubi secundae uigiliae buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se conuenirent. Polybius idem de tessera, quam ξυλήφιον, & σύνθημα uocat, lib. vi. agit, idest, de signo nocturnis excubijs dando. Nam Liuius his locis pro quocumque signo accipere tesseram uidetur. Ad Senam.} Coloniam. de qua supra. Vnde in Bruto, Salinatorem ait Cicero Senensi proelio ludos uouisse. Strigosiores equos.} Sic Front. lib. i. cap. i.

Vt adire nuncius non posset, prae cunctantibus, uociferantibusque.} Vet. lib. Quos legis om- 210 nes, ut adire nuncius non posset, traheretur que a percunctantibus. Inde trãsducti in concionem legati.} Vet. lib. Introducti in concionem. Hinc ego. Inde producti. Est enim haec consuetudo latini sermonis, ut cum non omnibus pateret aditus uel in senatum, uel in concionem, a magistratibus tamẽ, quorum id ius erat, in curiam quidam introduci, ad populum uero (sic enim loquebantur) produci possent. Sic lib. xii. Legati introducti in senatum maxime in hanc sententiam locuti sunt. & lib. xxxix. Tum Saguntinorum legatos in senatum introduxit. & paullo post. Legationes deinde ceterae in senatum introductae. & hoc libro. Mandat consulibus, ut eos quoque ad populum producerent. Item. Productus in concionem Laelius eadem disseruit. & lib. xli. Eum cum in senatu fatigassent interrogationibus, in concionem quoque produxerunt. Cicero post reditum ad Quirites. Deinde omnes, qui uestris maxime beneficijs, honoribusq. sunt ornati, producti ad uos ab eodem. & ad Att. lib. i. Q. Fufius in concionem produxit Pompeium. L. vetvrivs litteris recitatis omnia, quae acta erant, exposuit.} Vet. lib. Planius omnia egregie. Eam supplicationem C. Hostilius praetor pro concione edixit, celebrataq. a uiris, feminisq. omniaq. templa per totum triduum aequalem turbam habuere.} Vet. lib. 212 Celebrata a uiris, feminisq. est. omnia templa, &c. Mvtvvm dando, argentum creditum soluendo.} Vet. lib. Mutuum dando argentum, creditumque soluendo. Castrisqve inde motis, ut omnia.} Vet. lib. non habent, ut. & pro uoce, Contraheret. habent, Contrahit. Quod placet.

IN. EPITOMEN. LIBRI. XXIIX

Et in hoc habitu plus gloriae, reuerentiaeque habuit.} Vet. lib. Et in hoc actu. Carthaginis Nouae.} Carthagine Noua, legendum. Occidervnt, se insuper praecipitauerunt.} Vet. lib. Et se insuper. Et amicitia facta est cum Massanissa.} Tolle uocem, Est, ut uno ambitu orationis haec tota sententia comprehendatur. Sic Vet. lib. Si ex rep. esse cognosceret.} Vet. lib. e rep.

IN. LIBRVM. XXIIX

Cvm transitu Hasdrubalis quãtum in Italiam inundauerat belli, tantum leuatae Hispaniae uiderentur.} Rhenanus leuissima unius libri coniectura motus legit, Inundauerat, pro Inclinauerat. a quo ip-

 se dissen-

se dissentio, non solum, quia contra librorum omnium auctoritatem facit, sed etiam, quia pulcherrimã sententiam deprauat, quae ex uocibus, Inclinauerat, & Leuatae, elicitur, quae translatione a lance sumpta nituntur. Nam quo grauiori pondere lanx altera premitur, eo magis contraria leuari uidetur. Quod idem de Italia quoque, & Hispania intelligendum est. SVBSIDVNT Hispani aduersus emissa tela ab hoste. inde ad emittenda ipsi consurgunt.} Vet. lib. Ad remittenda. probe.

211 QVOD ad fugam impedimento hostibus erat, & ad caedem eos.} Vet. lib. Id ad caedem eos. Dvo haud amplius millia peditum.} Vet. lib. Haud amplius tria millia peditum. SCIPIO spem debellandi, si nihil iam etiam ipse cunctando moratus esset, nactus.} Vet. lib. Si nihil eam ipse cunctando. BETICA} graece βαίτις, & βαιτική. ergo Baetica. CETERVM, quod aciem renuisset, exercitum omnem passim in ciuitates dimisit.} Lectionem exagitatam a Rhenano reponendam censeo. Est enim in omnibus uet. quos legi libris, sic. Ceterum quoad continuisset exercitum, propositum bello se fore ratus, antequam freto Gades transijceret, exercitum omnem passim in ciuitates dimisit. Sensus est. Hasdrubalem timuisse sibi magis, si exercitum continuisset, quam si dimisisset. Est autem sententia illa, quae est in Epistola Coelij lib. XIX. Nam de uita, si paratior ab exercitu esses, timuissem. nunc haec exiguitas copiarum recessum, non dimicationem mihi tuam praesagiebat. AD OPPVGNANDAM opulentissimam in ijs locis urbem, quam Oringin barbari appellabant, mittit.} Vet. lib. urbem (Origin barbari appellant) mittit. Huius meminit Plinius libro tertio, capite primo.

ARX FVIT Hasdrubalis ad excursiones circa in mediterraneos populos faciendas.} Veter. lib. Hasdrubali. quod magis probo. ETIAM eo superare hostem.} Vet. lib. Et iam. EODEM anno classis Romana cum M. Valerio Laeuino proconsule ex Sicilia in Africam transmissa.} Tolle particulam, Cum, ex uet. lib. SVSTVLERVNT enim animos Aetoli cum ob Romanam societatem, tum post Attali aduentum.} Vet. lib. Ab Romana societate. nota dicendi forma est. Polybius autem hoc sic expressit. οἱ μὲν αἰτωλοὶ προσφάτως ἐπηρμένοι ταῖς ἐλπίσιν ἐπὶ τῇ ῥωμαίων, καὶ τῇ τοῦ βασιλέως ἀττάλου παρουσίᾳ. Et Thracum maxime Medos.} Medos. Polybius ἔτι δὲ τοὺς προσορῶντας τῇ μακεδονίᾳ θρᾷκας, καὶ μάλιστα τοὺς μαίδους. BOETI quidem, &.} Vet. lib. Boeoti quidem ipsi, &.

TVM praesidium urbi mittit, unde allatũ erat.} Deest hic non urbis nomen, sed insulae, in qua urbs erat. Fuit autem Peparethus, ut ex Polybio, unde haec ad uerbũ trãslata sunt, intelligi potest, cuius haec uerba sunt. καὶ προσορμήσαντας τῇ πεπαρήθῳ, καὶ κατασχόντας τὴν χώραν, τότε μὲν ἐξαπέστειλε τοὺς παραφυλάξοντας τὴν πόλιν. Itaque legendum apud Liuium puto. Tum Peparethum praesidiũ urbi mittit. Vox enim, Praesidium, affinis quodammodo uoci, Peparethum, illam e loco suo eiecit. Est autem urbs in insula eodem nomine, ut ait Stephanus. πεπάρηθος νῆσος μία τῶν κυκλάδων ὁμώνυμον ἔχουσα πόλιν. ADDITI quingenti Aenianum.} Si Polybium sequamur, quem nescio cur non maxime sequamur, Agrianum, pro Aenianum, est restituendum. Is enim hac de re ita. εἰς δὲ χαλκίδα καὶ τὴν ἄλλην εὔβοιαν μὲ ... ἔχοντα πελταστὰς χιλίους. ἀγριᾶνας ... de quibus Stephanus. Ἀγριᾶνες ... ἔθνος παιονίας μεταξὺ αἵμου καὶ ῥοδόπης, λέγονται καὶ ἀγριᾶοι, καὶ ἀγριεῖς, καὶ ἀγριᾶνες. Agrianum: horum meminit post etiam saepe Liuius lib. XLIV. SEGETIBVS tamen, quae iam prope maturitatem erant, maxime in sinu Aeniano euastatis, Scotusan copias reducit.} Qui sit sinus Aenianus, ut multa alia, quaerit Glareanus. Is est autem, de quo Polyb. lib. XI. his uerbis. ἐν δὲ εἴσω φθείρας, καὶ ... τὸν περὶ τὴν ... κόλπον ... ἐπανῆλθε. & Stephanus. ... καὶ τὸ ... κόλπος.

IPSE in Cisseo (mons est in altitudinem ingentis cacuminis editi.} Quod Glareanus quaerit Cisseum montem, imperite facit. etenim nullus est. Tisaeum autem inuenio apud Polybium lib. XI. ubi de hac re loquitur. καὶ παρήγγειλε διασαφεῖν αὐτῷ πάντα τὰ γιγνόμενα διὰ τῶν πυρσῶν ἐπὶ τὸ τίσαιον. τοῦτο δὲ ἐστι τῆς θεσσαλίας ὄρος. Veteres etiam Liuiani libri habent, Thiseo, non Cisseo. NICEAM.} Nicaeam. Graeci enim, νίκαιαν edunt.

212 DEMETRIVM Phtiotidis.} Sic ueteres libri. & recte. nam duo fuerunt opida, hoc nomine, ut Stephanus. δημήτριον τόπος θεσσαλίας κείμενος περὶ τὸν ἀμφρυσον. ἐστὶ καὶ πόλις αἰτωλίας. FRETVM ipsum Euripi non septies die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocat.} Vet. lib. Septies in die.

AD Cynum Locridis (emporium est Opuntiorum.} Sic Stephanus. κῦνος ἐπίνειον ὀπούντος. οἱ δὲ ... ταυρανίας, ἑκαταῖος δὲ πόλιν αὐτὴν φησί. PHILIPPVM & ignes ab Oreo editi mouerant.} placet magis, ut est in Vet. lib. monuerunt. ut sit. ignes ab urbe Oreo editi monuerunt Philippum obsideri Oreum. PHOCIDIS Elatiam.} recte addit, Phocidis. Nam ait Stephanus. ἐλάτεια πόλις φωκίδος, καὶ θεσσαλίας καὶ ... MOLIENTIBVS ab terra naues Philippus aduenit.} Vet. lib. Superuenit. COMPOSITIS circa Opuntem rebus Toronem est profectus.} Torone ad sinum Toronaeum est procul ab Opunte. Thronium pariter est Locrorum, atque Opus, nõ procul a Thebis Phtiotidos. Itaq. uerisimilius est Philippum ab Opunte. Thronium, quam Toronem uenisse, praesertim uero cũ a Thronio in Doridem finitimam regionem uenisse subdat. Itaque his de causis Thronium puto legẽdum, de quo & Stephanus, & Strabo, & ceteri. Idem placet etiam Glareano. TRITONON, & Drymas Doridis parua, atque ignobilia opida.} De his sic Stephanus: τρίτωνος πολίχνιον μακεδονίας. δρυμία πόλις φωκίδος. Veteres etiam libri edunt Drumias. ex quo apparet ita esse legendum. DESERTAE priore quidem Philippi bello.} Vet. lib. Priore eiusdem Philippi. CVM Eream uenisset.} Vet. lib. Haeream, & recte.

& recte, inquit & Stephanus. ἡ φιαλία ἐστὶ καὶ πόλις ἀρκαδίας. οὕτω δὲ κατὰ μεταθεσιν τελευτήσειν. TRIPHILIAM, Alipheram. } Stephanus. τριφυλία ἡ ἄλις ἀλίφειρα πόλις ἀρκαδίας. EO QVANTA maxima posset celeritate tenderet. } Vet. lib. Contenderet. SED VIX rationem inire posse. } Vet. lib. Quod suorum ius esse finium satis probabant. AD ERYTHRAS Aetolorum, quae prope Eupalium sunt. } Stephanus. Ἐρυθραὶ πόλις ἰώνων, καὶ λιβύης, καὶ λοκρίδος καὶ βοιωτίας καὶ κύπρου. Εὐπάλιον πόλις λοκρίδος, ὃν δὲ πάλιον ἀρτεμίδωρος φησί. POSIDANIAE. } Stephanus, ποσιδωνία πόλις αἰτωλίας τρίτη ἰταλίας. IPSE a Cenchreis. } Stephanus. κεγχρέαι πόλις τρωάδος δευτέρα, πόλις καὶ ἐπίνειον κορίνθου. Hoc loco Cenchreas, quae ad Corinthum sunt intelligit. ut superuacanea sit huius loci emendatio, quae a Glareano affertur, qui contra fidem ueterum librorum legendum putat, ab Oenoa. OREANORVM, atque Opuntiorum. } Vet. lib. Oritanorum, & recte. Nam Stephanus. ὠρεὸς πόλις εὐβοίας. τὸ ἐθνικὸν ὠρείτης.

AB Chalcide Oreum nauigat, principumque ijs. } Custodiam Orei concedit Philippus principibus urbis, quod ab Attalo, & Romanis paullo ante expugnatum, relictum deinde fuisse Philippi in Euboeam aduentu intelligendum est. Q. FABIVS Maximus praetor legatus ab M. Liuio consule Romam ad senatum missus } Duo Quincti Fabij Maximi per hoc tempus celebres fuerunt, pater, & filius, uterque consularis. Quorum neuter hoc anno praeturam gessit. Itaque quoniam uox, praetor, nō habet locum, pater legendum est. sic enim ipsi inter se distinguuntur, ut alter pater, alter filius nominetur. in Epitoma prioris libri. Fabius Maximus pater, consul Tarentinos per proditionem recepit. Liuius libro priore. Q. Fabium filium ad exercitum Venusianum miserunt. Errandi caussa profecta est, a breui scripturae genere. PR. & PT. quarum altera praetorem, altera patrem significamus. Sic apud Ped. in Diuinatione. Hic est igitur Lentuli Surae pater in carcere strangulati propter coniurationem. puto enim legendum. Hic est auus Lentuli Surae praetoris in carcere. etenim P. Lentulus uere Surae non pater, sed auus fuit, auctore Cicerone, & Sura in coniuratione iterum praetor erat teste Dione. VNO animo remp. gessissent. } Vet. lib. Rem gessissent. sic infra. quoniam in prouincia M. Liuij res gesta esset. Haec de loquendi forma etiam dictum est supra. NON salutabant modo uniuersi, sed. } Vet. lib. Non salutabant modo uniuersi circumfusi, sed. ET supplicatione amborum nomine, & triumpho utriq. decreto. } Vet. li. Et supplicationē amborū nomine, et triumphū utriq. decreuerunt, quod ualde probo.

T. CLAVDIVS Asellus, Q. Manlius Thurinus. } Lege Ti. Claudius Asellus, Q. Mamilius Turinus. ex uet. lib. & lap. Capitol. atque ita in his ubique. BRVTTII ambobus, ut cum Hannibale bellum gererent, prouincia decreta. } Vet. lib. Bruttii ambobus, & cū Hannibale. SICVT P. Manlius tenuerat. } Hic est ille, quem lib. XXVII. C. Mamilium nominauimus ex ueteribus libris, cum C. Manlius uulgo legeretur. In ijsdem libris hoc in loco est. P. Mamilius. in quo inest uestigium ueritatis. SVPPLICATIONEM unum diem habere. } Vet. lib. In unum diem. CAESA flagro est Vestalis. } Vet. lib. Flagris. A BRVTTIIS, iaculatoribusque disturbati. } Rhenanus restituit, A Bruttijs iaculatoribus disturbati. INCOLVMES legiones in loca culta euasere. } Vet. lib. In loca tuta euasere. PRIMA Romanis inita prouinciarum, quae quidem continentis sint. } Hoc ait propter Sardiniam, & Siciliam, quae primae prouinciae fuerunt, Velleio auctore, & ceteris, sed non sunt in continente. PEDITVM LXX millia quidam adducta ad Silpiam urbem scribunt. Ibi super campos patentes duo Poeni duces &c. } Intelligit Polybiū qui sic ait lib. XI. οἱ δὲ περὶ τὸν ἀσδρούβαν κατεστρατοπέδευσαν οὐ μακρὰν ἀπὸ τῆς πόλεως προσαγορευομένης ἰλίγγας, βαλλόμενοι τὸν χάρακα, καὶ πρὸς ταῖς ὑπωρείαις, καὶ προθέμενοι πεδία πρὸς ἀγῶνα καὶ πρὸς μάχην εὐφυῆ. πλῆθος δὲ πεζῶν μὲν εἶχον εἰς ἑπτὰ μυριάδας, ἱππεῖς δὲ τετρακισχιλίους. TANTAE se parem multitudini ratus. } Vet. lib. Parem fore multitudini. PRAEMISSO Silano ad Colcam, duodetriginta oppidis regnantem. } Polybius. πέμψας δὲ μάρκον ἰούνιον ἰλάνον ἐξαπέστειλε πρὸς κολίχαντα παραληψόμενον τὰς ἑτοιμασθείσας αὐτῷ παρὰ τότε δυνάμεις. Item. Eo adducta ab Silano auxilia tria millia peditum, & quingenti equites. καὶ τοὶ δὲ οἱ πεζοὶ μὲν τρισχίλιοι, ἱππεῖς δὲ πεντακόσιοι.

INDE ad Betulam urbem processum cum omni exercitu. } Polybius. ἐγγίσας δὲ καταλύει, καὶ τοὺς περὶ βαίκυλα τόπους, καὶ συμμίξας ἐνθάδε τῷ μάρκῳ καὶ ταῖς παρὰ τοῦ κολίχαντος δυνάμεσιν &c. Item. Peditum, equitumque V & XL millibus. ἔχων πεζοὺς μὲν εἰς τετρακισμυρίους πεντακισχιλίους, ἱππεῖς δὲ περὶ τρισχιλίους. i. peditum V & XL millibus, equitum tribus millibus. ut uere hanc summam non reddidisse Liuius uideatur. nisi quid uitij subsit.

CASTRA ponentis eos Mago, & Massanissa cum omni equitatu aggressi sunt. } Polybius. μάγων ἀναλαβὼν τὸ πλεῖστον μέρος τῶν ἰδίων ἱππέων, καὶ μασσανάσσην μετὰ τῶν νομάδων ἦλαυνε πρὸς τὴν παρεμβολήν. 214

NI abditi post tumulum, opportune ad id positi a Scipione equites. } Polybius. ὁ δὲ πάλαι προορώμενος τὸ μέλλον ὑπό τινα λόφον ὑπεστάλκει τοὺς ἱππεῖς, ἴσους τῶν καρχηδονίων. ET primo turmatim abibat, nihil propter pauorem, festinationemue confusis ordinibus, deinde postquam acrius ultimis incedebat Romanus, neque sustineri impetus poterat, nihil iam ordinum memores. } Polibius. καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐν τάξει τὴν ἀναχώρησιν ἐποιοῦντο, τῶν δὲ ῥωμαίων ἐγκειμένων αὐτοῖς λύσαντες τὰς ἴλας κατέφυγον ὑπὸ τὴν αὑτῶν παρεμβολήν. ET quanquam eo proelio aliquantum & Romanis aucti, & deminuti hostibus animi erant, tamen per aliquot insequentes dies numquam ab excursionibus equitum leuisque armaturae cessatum est. } Polybius. οἱ μὲν οὖν ῥωμαῖοι τούτου γενομένου θαρραλεώτεροι διέκειντο πρὸς τὸν κίνδυνον, οἱ δὲ καρχηδόνιοι τοὐναντίον. οὐ μὴν ἀλλὰ ταῖς ἑξῆς ἐπί τινας ἡμέρας τὰς τε δυνάμεις ἐκτάξαντες ἐν τῷ μεταξὺ πεδίῳ διὰ τῶν ἱππέων καὶ τῶν

καὶ τῶν δὲ ζώων ἀκροβολισμοὺς ποιησάμενοι, καὶ κατακηράσαντες ἀλλήλων ἅμα ἐπὶ τὸ κρίνειν τὰ ὅλα.

Mediam aciem hinc Romani, illinc Carthaginienses misti Afris, ante Punicam aciem elephanti.} Polybius. μέσους λίβυας, τὰ δὲ θηρία προτιθέμενος ἑκατέρων τῶν κεράτων. Tesseram uesperi per castra dedit, ut ante lucem uiri equique pransi essent.} Polybius. ἅμα γὰρ ὡς φωτὶ διαπεμψάμενος τοὺς ὑπηρέτας παρήγγειλε πᾶσι τοῖς χιλιάρχοις, καὶ τοῖς στρατιώταις ἀριστοποιησαμένους, καὶ καθοπλισαμένους ἐξάγειν πρὸ τοῦ χάρακος.

Hasdrubal equitatum omnem extemplo in equites emittit. ipse cū peditum agmine castris egreditur.} Polybius. οἱ περὶ τὸν ἀσδρούβαν ἀναγκάζονται ἀναρπασθέντες ἐκ τοῦ καιροῦ τοὺς μὲν ἱππεῖς, καὶ τοὺς δὲ ζώους ἐπαφιέναι τοῖς ἱππεῦσι τῶν ἐναντίων εἰς τὰ πεδία, τὰς δὲ πεζικὰς δυνάμεις παρατάττειν οὐ πολὺ τῆς παρωρείας.

Patefactisque ordinibus, equitatum omnem, leuemque armaturam in medium acceptam, diuisamque in partes duas in subsidijs post cornua locat.} Polyb. διὰ τῶν διαστημάτων ἐν ταῖς σημαίαις ἤδη τοὺς ἀκροβολιζομένους καὶ μερίσας ἐφ' ἑκάτερον κέρας ὄπισθεν τῶν παρατεταγμένων, πρῶτον μὲν τοὺς γροσφομάχους, ἐπὶ δὲ τούτοις τοὺς ἱππεῖς, &c. Ad Silanum, & Marcium.} Polyb. λεύκιος μάρκιος καὶ μάρκος ἰούνιος.

Cum ternis peditum cohortibus, ternisque equitum turmis.} Polybius sic. τρεῖς ἴλας ἱππέων, καὶ τρεῖς σπείρας. τοῦτο δὲ καλοῦσι τὸ σύνταγμα τῶν πεζῶν παρὰ ῥωμαίοις κοόρτις. Procedente iam die.} Vet. lib. Et procedente iam die. Nam super cetera elephanti etiam tumultuoso genere pugnae equitum, uelitumque, & leuis armaturae consternati.} Polyb. ἐκ δὲ τῆς τούτων συμπλοκῆς τὰ μὲν θηρία διὰ τῶν γροσφομάχων, καὶ τῶν ἱππέων ἀκοντιζόμενα, καὶ διαταραττόμενα πανταχόθεν ἔπασχε μὲν κακῶς, ἔβλαπτε δὲ οὐδὲν ἧττον τοὺς φίλους, ἢ τοὺς πολεμίους. Cepissetque tanto impetu castra, ni ex uehementi sole, qualis inter graues imbre nubes effulget, tantae uis aquae deiecta esset, Vix in castra sua receperit se uictor.} Scribe. Ni se se ex uehementi sole &c. tantae uis aquae deiecisset. sic enim ueteres libri. at Polyb. εἰ μὴ τὸ θεῖον αὐτοῖς τις συνεπελάβετο τῆς σωτηρίας, παραχρῆμα ἂν ἐξέπεσον ἐκ τῆς παρεμβολῆς. ἐπιγενομένης δὲ κατὰ τὸν ἀέρα συστροφῆς ἐξαισίου, καὶ καταρραγέντος ὄμβρου λάβρου, καὶ συνεχοῦς, μόλις εἰς ἑαυτὸν αὐτῶν στρατοπεδείαν ἀνεκομίσθησαν οἱ ῥωμαῖοι. reliqua desiderantur apud Polybium, quae ad hanc rem pertinent. Quosdam etiam religio ceperat.} Vet. lib. Ceperit. Quod laudo. congruit enim cum priore uerbo, Receperit.

215 Tertio decimo anno post bellum initum, quincto postquam P. Scipio prouinciam, & exercitum accepit.} In ueteribus libris est quarto decimo. non tertio decimo, ut emendauit Glareanus. Legendum est tamen, duodecimo. Forma autem est loquendi, qua primus annus non comprehenditur, ut cum ait, quincto anno postquam Scipio imperium accepit. Etenim reuera hic est Punici belli annus decimus & tertius, & imperij Scipionis sextus, at cum dicit post initum bellum, post acceptam prouinciam, annum primum excipit. Qua de ratione loquendi in libro trigesimo extremo agemus.

Quoniam sors eos sub eodem tecto esse, atque ad eosdem penates uoluisset.} Non est mihi dubium, quin Liuius scripserit. atque in eodem penate uoluisset. Quod est in ueteribus libris. De qua uoce sic Festus. Penatis Labeo Antistius singulariter posse dici putat, quia pluraliter penates dicātur, cum patiatur proportio etiam penas dici, ut optimas, primas, Antias. Hunc loquendi morem cum ignorarent qui ante me Liuium emendarunt, ueteres libros temere deprauarunt. Ad Illiturgim.} Scribe ad Illiturgi. est enim ἄκλιτον. ut supra dixi. Hinc & hortari milites Scipio orsus est.} Vet. lib. Hinc exhortari. Admonebant alios.} Vet. lib. Admonebant alij alios. Terrorque inde, ac desperatio inuaserat.} Vet. lib. Inuaserat omnes.

216 Gladiatorium spectaculum fuit. Item. Munusq. gladiatorium.} Veteres libri, gladiatorum. quo pacto loquitur paullo post. Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi. & Suet. in Caesare. Edidit spectacula uarij generis, munus gladiatorum, ludos etiam regionatim urbe tota.

Baete amni, quem incolae Circium appellant.} Vet. lib. habent. Circem appellant. Corrupte autem Stephanus, apud quem ita legitur. βαῖτις ποταμὸς κατὰ ἰβηρίαν. ὃς πέρκης λέγεται ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων. suspicor autem esse legendum ὃς κέρκης. itaque sine dubio Circen non Circium legendum arbitror. Eustathius in Dionysium ταρτησσὸν uocatum esse tradit. Turbam feminarum, puerorumq. imbellem, inermem.} Vet. lib. Imbellem, inermemq. Cum septem triremibus, quinqueremi una est missus.} Vet. lib. Et quinqueremi una. Iuventute Celtiberorum excitata.} Vet. lib. Excitata. Agrum Suessitanum.} Suessetanum. ut supra. Licentia ex diutino otio (ut fit) collecta.} Huic licentiae maxime occurrendum esse prudenti imperatori ait Polybius lib. x i. ubi hac de re agit.

217 Et P. Scipionem deum benignitate, & remp. esse gratiae referendae.} Malim pro Remp. Populum R. noto errore. sensus. Quia milites dixerant suis recte factis gratiam qui referant, non esse: respondent tribuni, se laetari, & P. Scipionem deum benignitate uiuere, cuius mortis fama percrebuerat, & populum Romanum esse, ita ut gratiam militibus referre possint. Missis circa stipendiarias ciuitates exactoribus, stipendij spem propinquam facere.} Polybius. χάριν δὲ τοῦ πιστεύεσθαι τὴν ἐπαγγελίαν, τὰς ἐπιτεταγμένας εἰσφορὰς ταῖς πόλεσιν πρότερον εἰς τὴν τοῦ παντὸς στρατοπέδου χορηγίαν ταῦτα νῦν ἤθροιζεν.

Erant autem hi numero haud plus, quam quinque, & triginta.} Polyb. ἦσαν δὲ ἦσαν εἰς πέντε καὶ τριάκοντα τὸν ἀριθμόν. Expeditio aduersus Macedonium, Indibilemque edicitur exercitui, qui Carthagine erat, & cibaria dierum aliquot parare iubentur.} Polybius. τῷ δὲ μεθ' ἑαυτοῦ στρατοπέδῳ παρήγγειλε πρὸ ἡμερῶν τριῶν ἐπὶ ὁδὸν παρασκευάζεσθαι εἰς πλείω χρόνον ἐπὶ τὸν ἀνδοβάλην. Tribunis septem, qui

& ante

& ante Sueronem ad leniendam seditionem ierant, obuiam exercitui missis, quina nomina principum editionis edita sunt &c.} Polybius. τοῖς μὲν χιλιάρχοις τοῖς πρεσβεύουσι συνέταξε διὰ τῶν ἀπορρήτων ὁ Πόπλιος ἀπαντᾶν τοῖς στρατιώταις καὶ διελομένους πέντε τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς στάσεως ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἀπάντησιν φιλανθρωπεῖν καὶ καλεῖν ἐφ' αὑτούς, μάλιστα μὲν πρὸς καταγωγήν, εἰ δ' ἂν μὴ δυνῶνται τοῦτο, πρός γε δεῖπνον, καὶ τοιαύτας συνουσίας.

REDVCTI armati a portis inermi se concione ab tergo circumfuderunt.} Polyb. πρὸς μὲν τοὺς ἐπὶ τῶν πυλῶν χιλιάρχους ὁ Πόπλιος διεπέμψατο κελεύων αὐτοὺς ἄγειν τοὺς στρατιώτας ἐν τοῖς ὅπλοις καὶ περιστῆναι τὴν ἐκκλησίαν.

NIHIL aeque eos terruit, quam praeter spem robur, & color imperatoris, quem affectum uisuros crediderant.} Polybius. κἄπειτα παρὰ τὴν προσδοκίαν αἰφνιδίως ἐρρωμένον θεασάμενοι κατὰ τὴν εἴσοδον, κατεπλάγησαν. NVMQVAM mihi defuturam orationem.} Summa huius orationis expressa etiam a Polybio est. NEC quo nomine quidem.} Vet.lib. Ne quo. VMBRVM Atrium, & Calenum Albinum.} Albium, ut supra. NVLLVM locum tota prouincia.} Vet.lib. In tota.

SEDERVNT in tribunali proconsulis Scipionis.} Malim, in tribunali P. Scipionis. Nam in ueteribus libris passim est haec menda. SED multitudo omnis, sicut natura maris, per se immobilis est, ut uenti & aurae cient, aut tranquilli, aut procellosi.} Polybius planius hanc comparationem expressit. ταῦτα δ' ἐστί, διότι πᾶς ὄχλος δὲ παραλόγιστος ὑπάρχει, καὶ πρὸς πᾶν εὐάγωγος. ὅθεν αἰεὶ τὸ παραπλήσιον πάθος συμβαίνει περί τε τοὺς ὄχλους, καὶ τὴν θάλατταν, καθάπερ γὰρ κἀκείνης ἡ μὲν ἰδία φύσις ἐστὶν ἀβλαβὴς τοῖς χρωμένοις, καὶ στάσιμος, ὅταν δ' εἰς αὐτὴν ἐμπέσῃ τὰ πνεύματα βίᾳ, τοιαύτη φαίνεται τοῖς χρωμένοις, οἷοί τινες ἂν ὦσιν οἱ κυκλοῦντες αὐτὴν ἄνεμοι. τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ πλῆθος ἀεὶ καὶ φαίνεται γίγνεσθαι πρὸς τοὺς χρωμένους, οἵους ἂν ἔχῃ προστάτας. ἢ συμβούλους.

FASCES, & secures praelatae sunt.} Vet. lib. Falces cum securibus praelati sunt. RHEGIVM quondam.} Hac de re dictum in epitomen lib. XII. NEC cum Pyrrho, nec Samnitibus.} Vet. lib. Nec cum Samnitibus. VOS cum Mandonio, & Indibili consilia communicastis, & arma consociaturi fuistis.} Vet.lib. Vos cum Mandonio, atque Indibili & consilia. CAPVAM Tuscis ueteribus ademptam.} Vet.lib. Veteribus cultoribus ademptam. Hac de re supra etiam diximus.

QVATTVOR imperatores.} Hasdrubales duos, Hamilcaris, & Gisgonis filios, Magonem Hamilcaris, & Hannonem, qui Hasdrubali in Italiam profecto suffectus erat.

POSTVMIO Albino, M. Marcello, T. Quinctio Crispino.} Vet.li. T. Crispino. Quod probo, 218
ut & hic duobus nominibus afficiatur. SEPTIMIVM Martium.} Septimum Marcium, ut supra.

CORIOLANVM quondam.} lib. II. QVIBVS omnibus si superiores essetis, arma contra patriã, contra ciues uestros ferretis.} Vet.lib. Arma tamen Poenis contra patriam. Quod probo. AVFERAT omnia irrita obliuio, si potest.} Vet.lib. Obliuio ista, si potest. DE nullis enim quam de uobis infestius aut inimicius consuluerunt.} Vet. lib. Iniquius consuluerunt. EXERCITVS, quĩ concionem circumdederat, gladijs ad scuta concrepuit.} Polybius. καὶ κύκλῳ μὲν οἱ στρατιῶται περιεστῶτες ἐν τοῖς ὅπλοις ἀπὸ παραγγέλματος συνεψόφησαν ταῖς μαχαίραις τοὺς θυρεούς. DELIGATI ad palum, uirgisq. caesi, & securi perculsi adeo torpentibus metu qui aderant, ut non modo ferocior uox aduersus atrocitatem poenae, sed ne gemitus quidem exaudiretur.} Polybius ἅμα δὲ τούτοις δεδεμένοι γυμνοὶ οἱ τῆς στάσεως αἴτιοι γεγονότες εἰσήγοντο. τῷ δὲ πλήθει τοιοῦτον ὑπέστη δέος ὑπό τε τοῦ πέριξ φόβου, καὶ τῶν κατὰ πρόσωπον δεινῶν, ὥστε τῶν μὲν μαστιγουμένων, τῶν δὲ πελεκιζομένων μήτε τὴν ὄψιν ἀλλοιῶσαι μήτε φωνὴν προέσθαι μηδένα. μένειν δὲ πάντας ἀχανεῖς ἐκπεπληγμένους πρὸς τὸ συμβαῖνον. TRACTI inde de medio omnes, purgatoque loco, citati milites nominatim apud tribunos militum in uerba P. Scipionis iurarunt.} Polyb. οἱ μὲν οὖν ἀρχηγοὶ τῶν κακῶν αἰκισθέντες εἵλκοντο διὰ μέσου ἀπηλλαγμένοι τοῦ ζῆν. οἱ δὲ λοιποὶ παρὰ μὲν τοῦ στρατηγοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἀρχόντων κατὰ κοινὸν ἔλαβον τὰς πίστεις, ἐφ' ᾧ μηδένα μηδενὶ μνησικακήσειν. αὐτοὶ δὲ καθ' ἕνα προϊόντες ὤμνυον τοῖς χιλιάρχοις, ἦ μὴν πειθαρχήσειν τοῖς παραγγελλομένοις ὑπὸ τῶν ἀρχόντων καὶ μηδὲν ὑπεναντίον φρονήσειν τῇ Ῥώμῃ post desunt quaedam apud Polyb. GADES sine certamine proditione recipiendi.} Vet. lib. Per proditionem.

In fines ingressi.} Vet.lib. Regressi. PRIVSQVAM castra a Carthagine moueret, concione aduocata, multis uerbis in perfidiam rebellantium regulorum inuectus.} Polyb. ὁ δὲ Πόπλιος συναθροίσας δ' ἰδίως ἐν αὐτῇ τῇ Καρχηδόνι τὰς δυνάμεις εἰς ἐκκλησίαν ἔλεγε περί τε τῆς Ἀνδοβάλου τόλμης, καὶ τῆς εἰς αὐτοὺς ἀθεσίας.

TRIGINTA hominum capitibus.} Vet.lib. Quinque & triginta. Recte. Sic enim etiam ante Polyb. Et huius orationis capita apud Polybium sunt. PROFECTVSQVE decimis castris peruenit ad Iberum flumen, inde superato amni die quarto in conspectu hostium posuit castra.} Polybius. καὶ παραγενηθεὶς ἐπὶ τὸν Ἴβηρα ποταμὸν δεκαταῖος, καὶ περαιωθεὶς τῇ τετάρτῃ μετὰ ταῦτα προσεστρατοπέδευσε τοῖς ὑπεναντίοις.

IN eam uallem Scipio cum pecora rapta, &c.} τῇ δ' ἑξῆς εἰς τὸν προειρημένον αὐλῶνα προσέβαλε τινὰ θρέμματα τῶν παρεπομένων τῷ στρατοπέδῳ, συντάξας ἑτοίμους ἔχειν τοὺς ἱππεῖς τῷ Γαΐῳ, τοὺς γροσφομάχους ἐπιτάξας τῶν χιλιάρχων τινὶ παρασκευάζειν. 219

MISSIS leuibus telis.} Redde uocem ueterem, Emissis, quo dicendi genere utitur in hac re semper Liuius. Hanc enim mutauit temere Rhenanus. idem fecit paullo ante. Libertatem enim agi parum latine dici existimauit, laedi, autem reponendum censuit. Cum tamẽ Cicero pro lege Manilia dixerit. Hoc bello agitur populi Ro. gloria, agitur salus sociorum, aguntur certissima populi Romani uectigalia, aguntur bona multorum ciuium. NEQVE ex aduerso tantum obuios obtriuere.} Vet. lib. Neque ex aduerso tantum illati obuios obtriuere. SED uirilis uere, ac militaris.} Vet.lib. Sed uirilis, ac uere militaris. TRAHVNT scalas, orasque. & anchoras ne in moliendo mora esset, praecidunt}

dunt.} Vet.lib.Trahunt ſcalas,pontesque,& anchoras.ſuſpicor ne utraque uox retinenda ſit hoc modo.Trahunt ſcalas,pontesque;orasque & anchoras praecidunt. De funibus enim aptius dicitur, praecidi,quam trahi,ut Virg. Tacitique incidere funem. INCERTO prae tenebris, quid aut peterent, aut uitarent.} Vet.lib.Incerti. AD DVO millia armatorum inuenta.} Armorum habent libri quos ipſe legi, & quos ſe legiſſe Rhenanus profitetur. PVRGANTIBVS concurſu multitudinis factum.} Vet.lib.Purgantibus ijs.

220 VIRIS armis haud aeque ualidam.} Vet.lib.Viris,armisque. OB HAS res geſtas magis eſt tentata triumphi ſpes,quam petita pertinaciter,quia neminem ad eum diem triumphaſſe,qui ſine magiſtratu res geſsiſſet,conſtabat.} Obtemperandum hoc loco Glareano uidetur,ut & hunc,& alios locos,quibus Liuius proconſulatum magiſtratum eſſe negat,attente cōſideremus. Quod eo libentius faciemus, quod id non ſine ſummo eorum,qui Romanae antiquitatis ſtudio tenentur, fructu faciemus.Eſt igitur intelligendum magiſtratus omnes cum poteſtate fuiſſe,cum imperio uero non niſi eos, quibus nominatim mandatum eſſet imperium.auctore.n.Feſto,cū poteſtate eſſe dicebatur ille,qui alicui negotio praefectus eſſet;cum imperio,cui nominatim delatum imperium eſſet. Mandabatur autem imperiū his dūtaxat magiſtratibus,cum uſus Reip.poſtulabat,dictatori,cōſuli,praetori.Erat autem imperium rei militaris adminiſtrandae facultas.Quare Cicero dixit in Philip.v.Demus imperiū C.Caeſari,ſine quo res militaris adminiſtrari non poteſt.Neque uero eodem tempore mandabatur magiſtratus,& imperium, neq. ijſdem comitijs.nam magiſtratus primum,deinde prouincia cū imperio deferebatur,& magiſtratus quidem ut conſulatus,ac praetura centuriatis comitijs,imperium uero citatis. Sic enim Liu.lib.v. Comitia curiata,quae rem militarem continent;centuriata quibus cōſules, tribunosq. militeſ creatis. & lib.IX.Ei legem curiatam de imperio ferenti triſte omen diem diffidit,quod Fauciae curiae fuit principium duabus inſignis cladibus.& Cic.ad Appium.Appius dixit,ſeſe,ſi licitum eſſet, legem curiatam ferre,ſortiturum eſſe cum collega prouinciā,ſi lex curiata non eſſet,ſe comparaturū cum collega,ſibiq. ſucceſſurum,legem curiatam conſuli ferre opus eſſe, neceſſe non eſſe,ſe quoniam ex S.C.prouinciā haberet,lege Cornelia imperium habiturum,quoad in urbem introijſſet.li.tamen XXVI. ait Liu.Iuſsi deinde inire ſuffragium ad unum omnes non centuriae modo,ſed etiā homines P.Scipioni imperium eſſe in Hiſpaniam iuſſerunt. Atque haec quidē ita.Inſtitutum eſt etiam,ut conſulibus, & praetoribus poſtquā magiſtratu abijſſent prorogaretur,ſi tempora reip.poſcerent,imperium,ijq. pro conſulibus,& pro praetoribus rem gererent.Qui primus pro cos. rem geſſerit prorogato ex conſulatu imperio Q. Publilius Philo fuit, qui idem etiam primus pro cos.triumphauit.ut Liuius lib.IIX.eſt auctor.Q. autem Valeriū Faltonem pro pr.primum ex Sicilia triumphaſſe inuenio in Triumphis Capitolinis. eundē uero praetorem etiam rem in Sicilia geſsiſſe ſcribit Valerius de iure triumphandi. Fieri etiam poterat ut ex praetura proconſul mitteretur. i. cum imperio conſulari & cum XII faſcibus, ut conſul,non ut praetor. ut L.Aemilius.& Plut.& L.Gellius,ex primo de leg. Cicero. Adde quod imperium etiam priuatis extra ordinem mandatum eſt, quibus autem mandatum erat, ij pariter procos. & propr. rem geſſerunt. Primus,cui mandatum eſt hoc modo, T. Quinctius fuit, de quo Liuius lib. III. ſcribit. Viſum eſt, proconſulem T. Quinctium ſubſidio caſtris cum ſociali exercitu mitti.Pariter P.Scipio in Hiſpaniam priuatus cum imperio miſſus eſt, atque alij quidam poſt eum, donec eo praetores cum imperio mitti coepti ſunt.Item Octauius de quo XI.Philipp.Cicero.Imperium Caeſari extraordinarium mea ſententia dedi. nam propr. ut eſſet,decreuerat. Ex his intelligi poteſt, proconſules, aut propraetores, uel ſi cum prorogato ex magiſtratu, uel ſi cum extraordinario eſſent imperio, ſine magiſtratu fuiſſe. quod item ex Cicerone lib.II.de Diu.confirmatur. Bellicam rem adminiſtrari maiores noſtri niſi auſpicato noluerunt.quam multi anni ſunt,cum bella a propraetoribus & proconſulibus adminiſtrantur, qui auſpicia non habent? Neque enim niſi magiſtratus habebant auſpicia uel maiora,ſi maiores,uel minora,ſi minores eſſent.Quia uero hactenus triumphus non erat decretus ijs, qui priuati extra ordinem rē geſsiſſent,propterea P.Scipioni ex Hiſpania non eſt decretus.Primus L. Lentulus ex his, ut ouans urbem iniret, obtinuit. poſt Pompeius etiam de Mithridate triumphauit. De L.autem Lentulo ſic Liuius lib.XXXI. Res triumpho dignas eſſe cenſebat ſenatus, ſed exemplum a maioribus non accepiſſe, ut qui neque dictator, neque conſul,neque praetor res geſsiſſet, triumpharet. proconſulē illum Hiſpaniam,non conſulem,aut praetorem obtinuiſſe.decurrebatur tamen eo, ut ouans urbem iniret. intercedente Ti.Sempronio Longo tribuno pl.qui nihilo magis id more maiorum, aut ullo exemplo futurum dicebat, poſtremo uictus conſenſu patrum tribunus ceſsit.& ex S. C. L. Lentulus ouans urbem ingreſſus eſt.Eadem ratione quaeſtori aliquando imperium datum eſt.ut ait Salluſt.in Catil. Poſtea Piſo in citeriorem Hiſpaniam quaeſtor pro praetore miſſus eſt adnitente Craſſo.Poſtremo inſtitutum eſt etiam,ut quotannis conſulares,& praetoriae prouinciae decernerentur,in quas conſules,aut praetores poſt magiſtratum accepto imperio mitterentur,(quemadmodum ex oratione de pro. conſul. intelligi poteſt.)ijdemque pariter proconſules, & propraetores dicerentur. Factum eſt autem, ut aut proxime poſtquam magiſtratu abijſſent, aut aliquot annis interpoſitis, in prouincias irent. Si autem ſubito ibant, ut P. Lentulus in Ciliciam, tum ordinario imperio utebantur, ſi ſpatio annorum interpoſito, ut in eandem Cicero, extraordinario. Itaque ipſe de ſemetipſo ait ad Att. lib. IX. Faciam, ut

summa

summa modestia,& summa abstinentia munus hoc extraordinariū transducamus.Idem de propraetoribus etiam iudicandum est. Quod Coelius ad Ciceronem docet,his uerbis.Senatui placere in Ciliciam prouinciam,inq. reliquas octo prouincias,quas praetorij pro praet.obtinuerunt,eos,qui praetores fuerunt, neque in prouincia cum imperio fuerunt,quos eorum ex S.C. cum imperio in prouincias mitti oporteret,eos sortito in prouincias mitti oportere. Ne autem mendum esse librorum quis putet,animaduertere oportet , praetorem saepe pro propraetore poni. ut C.Verres Siciliae praetor,i.cum praetorio imperio , postquam praetor urbanus fuerat.item praetorem pro proconsule. ut C.Caesar Galliae praetor,P.Rupilius Siciliae.in quas prouincias ex cōsulatu missi sunt. Item consulem pro proconsule. ut cum ait Liuius.P.Scipionem consulem in Africa bellum gessisse,& alia eiusmodi;cum tamen Scipio in Africam post consulatum uenerit prorogato consulari imperio.Haec etsi magna exemplorum confirmare copia poterā,supersedendum ijs mihi tamen esse duxi,ut de ijs suo cuiusque loco agerem,& dubitanti Glareano responderem. ut cum paullo post ait . Consules cum exercitu in Hispaniam misistis. P.& Cn.Scipiones intelligens,quorum neuter consul in Hispaniam profectus est, sed tamen cum consulari imperio. L. AEMYLIUS Pappus.} L.Aemilius Papus.ex Capit.tabulis. CUM in Italia tam atrox bellum,& Hannibalem hostem haberetis,consules cum exercitu in Hispaniam,uelut ad colligendas reliquias naufragij nostri,misistis.} Quoniam capto Sagunto nemo consul in Hispaniā missus est. Qui autem missi sunt pro consulibus missi sunt.propterea uidendum est,an consules accipiat, pro ijs,qui cum consulari imperio sint. EX captiuorum numero excerptos Saguntinos, } Vet.lib. Excretos. TERRARUM ultimus finis Oceanus.} Vet.lib. Vltima finis. ut Virgil. Haec finis Priami. SI NOS permitteretis.} Vet.lib.Si uos permitteretis. DUARUM rerum subeundam opinationem esse.} Vet.lib.Opinionem. INSITAE ingenio meo cunctationis.} Vnde Ennius.Vnus homo nobis cunctando restituit rem. Inde ipse Cunctatoris cognomen tulit. DICTATURA cum quinque consulatibus.} Alteram Dictaturam forte omittit,quod ea se abdicarat uitio creatus.

AUCTORE aeque impigro,ac nobili iuuene.} Alcibiadem intelligit. CUM uero Hannibal hosti incolumi exercitu quartumdecimum annum Italiam obsideat. } Vet.lib. possideat. praeclare, sequitur enim.Tu consul Italia expuleris. DUX militari suffragio ad tempus electus. } Vet. lib. Ad tempus lectus.ut alibi: Lectus a plebe consul. OSTENDE Romana arma.} Vet.lib. Ostende illi Ro.arma. ADVERSA casibus incertis belli , & fortunae legare. Vet. li. allegare. PLURESQUE consilium senis , quam animum adolescentia ferocem laudarent.} Vet. lib. Animum adolescentis ferocem. CUIUS rei non tam ipse ausim tantum uirum insimulare,quam ea suspicio uitio orationis, an rei,haud sane purgata est.} Vitium orationis huius sensit Glareanus,non correxit tamen. Emendatur autem ex uet.lib. in quibus est. Quam quod ea suspicio. SIC senem se perfunctum. } Restituenda uox est ex ueterum librorum fide. Se perfunctum honoribus. Nam dixit Fabius. Si me neque uita acta,& mores mei , neque dictatura cum quinque consulatibus,tantumq. gloriae belli, domique partae uindicat.

XANTHIPPUM. } Quo duce Regulus primo punico bello captus est. ACCIDERE animo certum habeo.} Vet.lib.Certum animo habeo. CUM respondisset Scipio,se quod e rep. esset,facturum. } Vet. lib. se quod e rep. credidisset , facturum . ALTERI Bruttij,& bellum cum Hannibale cum eo exercitu , quem L. Veturius , & Q. Caecilius sortirentur inter se , compararentve , uter in Bruttijs duabus legionibus,quas consul reliquisset, rem gereret , imperiumque in annum ei prorogaretur : cui ea prouincia euenisset.Hoc loco laborat Glareanus,& iure. nam non mendosus est solum, sed etiam mancus. Quis enim sensus colligi ex illis uerbis potest . cum eo exercitu , quem L. Veturius ,& Q. Caecilius sortirentur inter se &c. Demus igitur operam , ut,quoad possimus,germanam sententiam , & sinceram lectionem restituamus.Veteres libri ita habent.cum eo exercitu, quem L.Veturius,aut Q.Caecilius habuit. optime haec quidem , uerum ad sanandum non satis. Repete igitur duo illa nomina , quae librario parum diligenti caussam dederunt errandi.sic. & ut L. Veturius , & Q. Caecilius sortirentur. Iam nihil perfectius fingi potest.sensus est . Consulibus decretae prouinciae, Scipioni Sicilia cum nauibus rostratis,Crasso Bruttij cū exercitu aut Veturij,aut Caecilij,decretumque est,ut Veturius,& Caecilius sortirentur,aut inter se compararent , uter cum Crasso in Bruttijs bellum gereret cum legionibus duabus,quas Crassus consul reliquisset.Itaque paullo post ait. Q Caecilio sorte euenit, ut cum consule in Bruttijs aduersus Hannibalem bellum gereret.& post.P.Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares uenit.ex eis eum sibi sumpsit,quem L.Veturius consul habuerat.Metello,ut quibus praefuisset legionibus, ijs praeesset,facilius cum assuetis imperio rem gesturum ratus, permisit. SORTIRENTUR inter se,compararentve. } Emenda ex uet.lib. Sortirentur , interseve compararent.Cum possim sexcentis Liuij locis hoc dicendi genus confirmare , paucis tamen ero contentus . lib. XXX. Decreuerunt patres,ut consules inter se compararent , sortirenturve . & libro XXIX. Vt compararent inter se,aut sorte legerent, qui duo cum praetore,ac legatis irent . & lib.XXXII. Decreuerunt patres, ut prouincijs Macedoniam, atque Italiam consules compararent inter se , sortirenturve.& lib.XXXVII. Cum senatus aut sortiri , aut comparare inter se prouincias consules iussisset . sic ubique , Quare apud Ciceronem ad Lentulum ita procul dubio legendum est. Appius in sermonibus

antea

antea dictitabat, postea dixit etiam in senatu palam, sese, si licitum esset legem curiatam ferre, sortitu-rum esse cum collega prouinciam, si curiata lex non esset, comparaturum cum collega, tibique succes-surum. Vulgo enim legitur, separaturum cum collega. Senatus enim prouincias decernebat, consules eas aut sortiebantur, aut inter se comparabant. Raro iudicio senatus res permissa est. ut tradit Liuius lib. XXXVII. ET CETERIS praetoribus, consulibusq. qui exercitibus, prouincijs praefuturi erant, prorogata imperia.} Et hic aeque, atque superior deprauatus locus est. Non solum autem quia in ueteri libro ita est, sed etiam quia ita sententia fert, hoc modo legendum est. Et ceteris praeter con-sules, praetoresque, qui exercitibus, prouincijsque praefuturi erant, prorogata imperia sunt. sensus est. paullo ante locutus est de prouincijs, exercitibusque tam praetoribus, quam consulibus huius anni de cretis. nunc ait. praeter consules, & praetores eos, qui prouincijs praefuturi erant, ceteris quoque pro-rogata imperia. Dedit autem caussam labendi librario uox, praeter, quam in praetoribus temere com-mutauit. M. POMPONIVS Matho, Q. Catulus.} Vet. lib. Q. Catius. Quod probo. Nam supra Q. Catij magna mentio, Q. Catuli nulla. ET quia impensae negauerat Reip. futuram classem, ut quae a socijs darentur ad nouas fabricandas naues, acciperet. ETRVRIAE primum populi, &c.} In uet. lib. est. Nisi quae a socijs. ex quo intelligo legendum esse, si quae a socijs. & cum ait. Et quia im-pensae, nouae sententiae principium est faciendum, cui altera pars iungitur, Etruriae primum populi.

TRITICI centum & XX millia modium, & in uiaticum.} Inducenda est uox, Et, ex meis, & ex Rhenani libris.

223 AB C. Octauio.} Vet. lib. Ab Cn. Octauio. itemque ita supra ubique. CAELIVS.} Coe-lius scribendum ex numis argenteis, & Graecis libris.

IN. EPITOMEN. LIBRI. XXIX

CONQVERENTIS, quod non exercitum in Africam traiecisset.} Vet. lib. Quod nondum exer-citum. QVI in Galliam, & Liguriam ierat.} Vet. lib. Qui in Gallia, & Liguribus erat. PESINVNTE.} Pessinunte. ex Graecis. MASANISSA rex Masaesulorum.} Vet. lib. Massyliorum. ut supra dixi. nam Masaesulorum rex erat Syphax. DVM pro Carthagine in Hispania militat.} Vet. lib. Dum pro Carthaginiensibus. CENSA sunt ciuium capita CCXV millia.} Vet. lib. CCLXV millia. MINIME bona fide.} Vet. lib. Non bona fide.

IN. LIBRVM. XXIX

EX IIS trecentos iuuenes.} Ex ijs, accipiendum est pro, Praeter eos, quos centuriatos habebat, trecentos iuuenes non centuriatos habebat. sic lib. VI. Alia ex eis edita etiam in uulgus, Ex eis. i. praeter regias leges, & aeneas tabulas. Vtroque in loco laborat Glareanus sine caussa. EOQVE enixius bel-lum adiuuerunt. Vet. lib. Ad bellum.

224 ITAQVE omissa pugna equestri ad pedestrem Hispani equites descenderunt.} Vet. lib. Ad pe-des Hispani descenderunt. Videtur autem uacare uox, Equites, nam priore uersu posita est, & posterio-re repetita. Equitibus ad pedes degressis. NI regulus ipse Indibilis cum equitibus.} Vet. lib. Ni regulus Indibilis ipse cum equitibus. Item quod ait. Equitibus ad pedes digressis. Degressis, legen-dum, ut alibi. PVLSI castris Hispani, aut qui ex proelio effugerant, sparsi primo per urbes, deinde in suas quisque ciuitates redierunt.} Vet. lib. At qui ex proelio. Item. Sparsi primo per agros. CONQVESTIQVE ibi clades suas.} Vet. lib. Contestatiq. ibi clades suas. SI SE Mago ex Ligu-ribus propius urbem moueat.} Vet. lib. Si Mago e. l. p. u. moueat. Est autem genus dicendi simile ei. In quam proxime potest ad urbem ducit. absolute enim utrumque dicitur.

225 QVOD latrocinijs magis, quam iusto bello in Bruttijs gerebantur res.} Vet. lib. Quod latrocinij magis more, quam iusto bello in Bruttijs gerebatur res. Placet. Subdit enim: Promptis in eum morem. & lib. XXXIIX. ait. Latrocinij magis, quam proelij modo. RHEGIVM.} Rhegium ex uet. li. & Grae cis, ῥήγιον. SCALAS ad dictam altitudinem arcis fabricatas.} Vet. lib. Ad edictam. CLAMOR ab ijs, qui extra arcem erant, sublatus, incertum unde accidisset.} Vet. lib. Incertus unde accidisset. SCIPIONI ut nunciatum est, in maiore discrimine Locris rem uerti &c. & ipse a Mes-sana.} Vet. lib. Scipio, ut nunciatum est. Placet autem magis, si a recto incipiat periodus, quam si ab obliquo casu. NAVES mari secundo misit.} Merito nos de hoc dicendi genere Glareanus admo-net, ut nouo. nam deprauate legitur, misit, pro transmisit, aut commisit. Vtraque enim lectio in ueterib. libris reperitur. QVAM asportauerant.} Vet. lib. Quam asportabant. CVM a P. Licino lit-terae Romam allatae sunt.} Lege, a P. Licinio consule. ex ueteribus libris.

226 AESCVLAPIVM quoque ex Graecia quondam.} Lib. X. & epitom. XI. ITAQVE quo ma-turius faustis ominibus, oraculisq. portanda Romam dea esset, nullas dum in Asia ciuitates habebat po pulus Romanus.} Rhenanus, qui uetere explosa lectione hanc nouam intulit, non mihi satisfecit, consi lijq. sui caussam probauit. neque enim uni libro magis est habenda fides, quam plurimis, ijsque inter se

egregie

egregie consentientibus. in quibus ita est. Itaque quo maturius, fatis omnibus, oraculisq. portendentis se uictoriae compotes fierent, cogitare, quae ratio transportandae Romam deae esset. Nullas dum in Asia. M. CAECILIVM Metellum praetorium, Sulpicium Galbam aedilicium.} Lege ex uet.li. Ser. Sulpicium Galbam aedilicium. M. VALERIVM Falconem.} Faltonem. ex lapid. Capitol.

PESINVNTEM.} Pessinuntem. ex uet. libris, & Graecis. T. CLAVDIVS Nero.} Ti. Claudius. ex Capitolino consulatu. T. CLAVDIVS Asellus.} Ti. Claudius. ut supra dixi.

M. IVNIVS Poenus.} Pennus, ex Capitol. consul. MILLE equitibus, trigintaquinq. rostratis nauibus.} Vet. lib. Et triginta quinque. LECTORIO legato.} Laetorio, Graeci, & Capitolini scriptores. PHOENICE urbs est Epiri.} Polyb. lib. II. πολὺ γὰρ ἡ φοινίκη διέφερε τῶν κατὰ τὴν ἤπειρον πόλεων. 2

CVM Eropo, & Darda.} Vet. lib. habent, Derda. VT Parthini, & Dimallum.} Glareanus negat se usquam legisse hanc uocem Dimallum. Id autem opidum est in Illyride teste Polybio lib. III. Δημήτριος εἰς τὴν δίμαλον ἀξιόχρεω φρουρὰν εἰσέπεμψεν. ATINTANAS missis Romam legatis ab senatu impetrasse, ut Macedoni accederent.} Hunc locum olim quidam asterisco notarunt, quod uerba deesse aliquot putarent. Itaque Glareanus uidendum monet, quid sibi uelit uox, Atintanas. Huic ego quaestioni respondeo, Atintanas Macedoniae populos esse illos quidem, praesertim auctore Stephano. ἀτιντανία μοῖρα μακεδονίας, οἱ οἰκήτορες καὶ ἀτιντᾶνες καὶ ἀτιντάνιοι. putare tamen hanc uocem adulterinam esse, neque huic loco conuenire. Nam si ita legatur, non expleta omni ex parte sententia uidetur. P. Sempronius condiciones pacis dixit, ut Parthini, & Dimallum, & Bargulum, & Eugenium Romanorum essent. Atintanas missis Romam legatis ab senatu impetrasse, ut Macedoni accederent. At uero si legas, ut est in ueteribus libris, sensum elicies optimum, & perfectissimum: P. Sempronius condiciones pacis dixit, ut Parthini, & Dimallum, & Bargulū, & Eugenium Romanorum essent, addito quod missis Romam legatis ab senatu impetrassent, ut Macedoni accederent. Dixi autem, Addito quod, pro eo, quod quidam dicunt, Dato quod. & pro, Quamuis. OCCVLTANTIBVS id credo patribus, ne praesciscerent Carthaginienses.} Vet. lib. Ne praescirent. EA plura uulgabantur.} Vet. lib. Eo plura.

SICVT proditum memoriae a primis temporum illorum scriptoribus.} Vet. li. A proximis temporum. OBVIAM ire deae iussus, isque eam de naue acciperet, & in terram elatam traderet ferendam matronis.} Vet. lib. Accipere, &, tradere habent, ut, ire.

CLAVDIAE Quinctiae.} Claudiae Quinctae legendum est ex oratione Ciceronis de haruspicum responsis. Est autem Quincta praenomen. ut in lapide perantiquo est apud Horatium Maleguzium in agro Regiensi. 227

SEPTIMIVS
Ɔ. L. NICEPOR-
SEPTIMIA
SP. F. QVINCTA.

MEGALESIA appellata.} Cicero de harusp. Megalensium ludorum tanta religio est, ut ex ultimis terris accersita in hac urbe consederit. Qui uni ludi ne uerbo quidem appellantur latino, ut uocabulo ipso, & appetita religio externa, & matris Magnae nomine suscepta declaretur. NEPETE.} Nepet. ut supra. ALTERA itidem res.} Vet. lib. Item. SE, ac M. Claudio consule.} Vet. lib. Consulibus. PESTIS, ac bellua immanis, quale fretum quondam.} Scyllam, de qua est in fabulis, intelligit.

QVIBVS per uos, fidemq. uestram, &c. neque in Italia, neque in Africa quidquam gesseritis.} 228
Monent, ne militibus sacrilegis utantur in bello, priusquam scelere expiati sint. Nihil autem uitij hic locus continet, contra quam quidam existimant. DEIN uerberatos, seruilibusq. omnibus supplicijs cruciando occidit.} Vet. lib. cruciatos. ut pro lege Manilia. Vinculis, ac uerberibus, atque omni supplicio excruciatum necauit. QVALIS Sucrone.} lib. XXIIX. HANNIBALEM ex Italia retracturum.} Detracturum, restitue, quod immutauit Rhenanus. ita uero loquitur paullo post. Quod ad Hannibalem detrahendum ex Italia se transire uulgauerat. & Cicero de prouincijs. At hi nō modo illum inimicum ex Gallia sententijs suis non detrahebant. VT in exercitu Scipio maneret.} Veter. lib. Ad exercitum, genus usitatum dicendi est, cum de imperatore loquimur; illud, cum de militibus. M. CINCIVS Alimentius.} Alimentus. ut supra. COMPREHENDERE tribuni iuberent.} Vet. lib. Prehendere. Quae uox propria huius facti, & solennis est. Capitonis uerba haec sunt. Cum moribus maiorum tribuni pl prehensionem haberēt, uocationem non haberent. posse igitur eos uenire, & prehendi se iubere. Item Varro. Prehensionem tribuni plebis habent. Haec ex Gellij lib. XIII. cap. XII.

ALII ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Q. Pleminium in catenas, & cum eo seditionis principes conijcerent.} Vet. lib. missum Q. Pleminium in catenas, & cum eo seditionis principes coniectos. PRIMAM, sicuti mandatum erat, religionis curam habuere.} Vet. lib. primum. probo. sequitur enim. Tum uocatos in concionem. RHEGIVM sequeretur.} Vet. lib. Rhegium se sequeretur, ut lib. XLII. Chalcidem se sequi iusserunt. TOT, tam nefanda.} Vet. lib. Tot, tamque nefanda.

COMPERTA oculis perferrent Romam.} Vet. lib. Referrent. SPECVLIS per promonto- 229

ria

ria omnia positis.} Vet.lib. Per omnia promontoria. Et sunt ante omnes barbaros Numidae effusi in uenerem.} Vet.lib.ut sunt. sic lib. xxx. ut est genus Numidarum in uenerem praeceps.

Ipsum ad Laelium uenisse.} Vet.lib.ad C.Laelium. Alibi xv millia peditum, mille & quingentos equites.} Vet.lib.habent, xvi millia. Quod probo, quia Appianus in Libyco hunc numerum edit. πεζὸς μὲν ἑξακισχιλίους ἐπὶ μυρίοις, ἱππέας δὲ χιλίους καὶ ἑξακοσίους. Itaque auctore eodem Appiano malim legere apud Liuium sexcentos, quam quingentos. Nauibus ante conscendere coactos continuit.} Vetus lectio melior: In naues ante conscendere. Quaestor tum is erat.} Vet. lib. Quaestor is tum erat.

830 Praeter xl longas naues, quadringentis ferme onerariis exercitum transuexit.} Vet. lib. Praeter l longas naues. probo. nam Appianus ita. καὶ ἐς Λιβύην ἀνήγετο ἐπὶ νεῶν μακρῶν μὲν δύο καὶ πεντήκοντα, φορτίδων δὲ τετρακοσίων. & ipse lib. xxx. Scipio L. longas naues haberet, quas habuisset.

Dii, deaeque, inquit.} Vet.lib. Diui, diuaeque. Quod placet, quia olet magis antiquitatem, cui in hac precatione studuit Liuius. Quamquam Virgilius lib.v. ait. Dij, quibus imperium est pelagi, in eiusmodi precatione, metri caussa. Bene uertant, eaque uos omnia bene iuuetis.} Quo pertineat tertia haec persona Vertant, cum ad secundam oratio conuersa sit, Vos precor, intelligi nó potest. Hinc fit, ut placeat prisca lectio, bene uertundo, & ut, pro Eaque, putem reponendum esse, Aeque. hoc sensu. Vos precor, quae in meo imperio gesta sunt, geruntur, postq. gerentur, ea mihi populo, plebique Romanae, socijs, nominiq. latino, qui populi Romani, quique meam sectam, imperium auspiciumque terra, mari, amnibusq. sequuntur bene uertendo, aeque omnia bene iuuetis. Neque impedit, quod Rhenanus in quodam libro ait se legisse, Bene uerruncent. Quaeque populus Carthaginiensis in ciuitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi, populoque Romano in ciuitatem Carthaginiensium exépla edendi facultatem detis.} Vetus lectio breuior. Ea ut mihi, populoq. Romano in ciuitatem Carthaginiensium detis. subauditur autem, Facere, ex priore membro orationis. Cuius lectionis uenustatem, qui non intellexerunt, de suo haec uerba addiderunt. Exempla edendi facultatem. Quas uoces puto temere ab aliquo iniectas, tum quia ab ijs, quos legi, libris absunt, tum quia necessariae non sunt. Scio tamen Liuium lib. xxxiix. uti hac forma dicendi. Omnia exempla belli edita in se caedibus, incendiis, minis, direptione urbis. Victores spoliis decoratos, praeda onustos, triumphantesq.} Vet. lib. quos legi, aeque atque ij, quos se legisse Rhenanus profitetur, uacant his uocibus. Praeda onustos. ut legatur. Spolijs decoratos, triumphantesq. Quod sequitur, domos reduces sistatis.} Malim & ipse cum Rhenano, Domo. Cruda exta caesa uictima (ut mos est) in mare proiecit.} Sacrificale uerbum antiquum temere amouit Rhenanus. Quod fecisse etiam quosdam olim apud Virgilium tradit Macrobius libro quincto, ubi ait. Extaque salsos Porriciam in fluctus. non Proijciam. Sic hoc loco Porricit, non Proiecit. Celeriter conspectu terrae ablati sunt.} Vet.lib.E conspectu. ut Virg. Vix e conspectu Siculae telluris in altum Vela dabant. Ita ut uix concursus nauium inter se uitarent.} Vet.lib. occursus. Et uentus premente nebula cecidit.} Immo lege. Et uento premente nebula cecidit. non enim uentus cecidit, sed nebula premente uento. Nam subdit. Ventus idem coortus nebula disiecta aperuit omnia. Cum Pulchri promontorium id uocari audisset.} Polybius huius promontorii meminit lib. iii. in foederibus Romanorum & Poenorum. & τὸ καλὸν ἀκρωτήριον uocat.

Quibus exscensiones in agros maritimos factae erant.} Vet. lib. Excursiones. quod probo.

Vrbem etiam proximam Afrorum satis opulentam cepit.} Hanc urbem Appianus in Libyco uocat λόχαν. Laetissimus tamen Romanis.} Vet.lib. Laetissimus tum Romanis. Pater eius moritur.} Vet.lib. Pater ei moritur. Mezetullus.} Mezetulus. sic enim Vet.lib. & App. μεζέτυλον uocat. Non alienus sanguine regibus, familiae semper inimicae.} Vet.lib. Non alienus a sanguine, Regibus familiae semper inimicae. Gens Masaesylorum omnis.} Massyliorum lege. Nam loquitur de populis, qui Massanisae post paruerunt. Masaesuli enim Syphaci obediebant. Qui autem ante me hos libros emendarunt, quod, quid inter has gentes interesset, nescirent, omnia pertubarunt, & ubique Masaesulos scripserunt. ut supra ex ueteribus etiam libris admonui. Ad Tapsum.} Thapsum. nam graece θάψος. In Carthaginiensium agrum perfugit.} Vet.lib. Refugit.

Vtrum penes Lacumacen, an Massanisam regnum Masaesylorum esset.} Massyliorum. ex uet. lib. Porro autem familiae Massanisae stemma, cuius hic Liuius, in Iugurtha Sallustius meminit, hoc est.

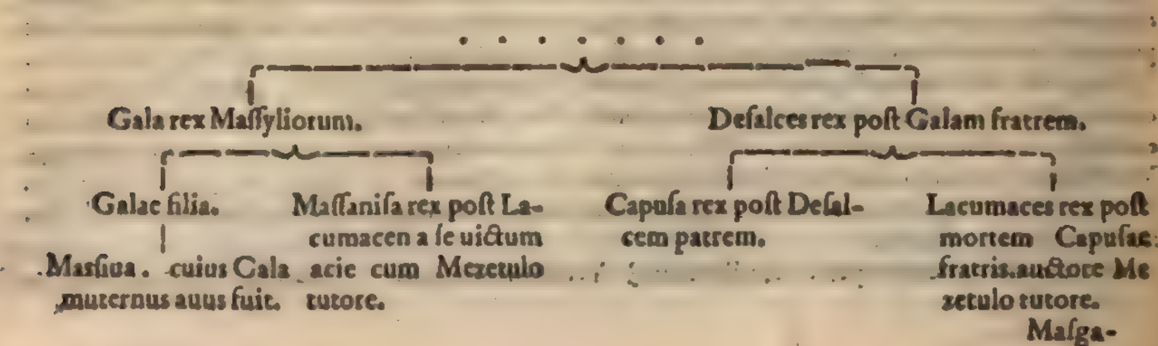

Masga-

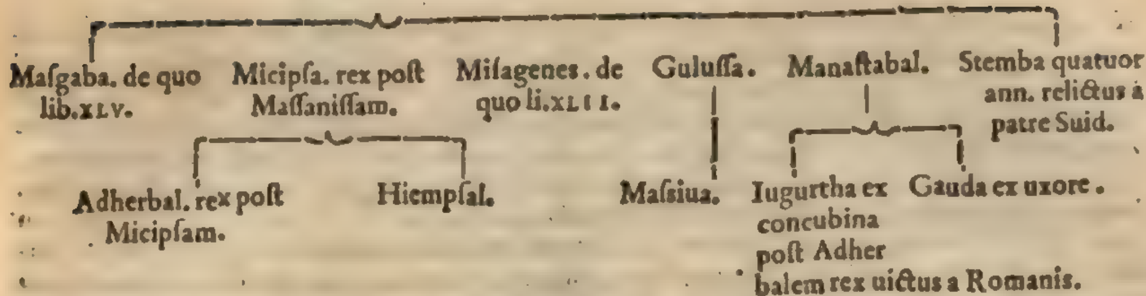

Vt exercitum ad fines Masaesylorum admoueat.} Cur Syphax exercitum admoueat finibus Masaesulorum, qui in suo imperio erant? Masyliorum, ergo lege. & ita ubique. sunt enim eodem errore plurimi deprauati loci. Infensvmqve & ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant.} Vet.lib. Intentumque & ipsum. Masaesylorvmqve fines, (id Syphacis regnum erat.} Recte legitur hic, Masaesulorum, non Massyliorum. Syphax tum interdiu.} Vet. lib. Syphax autem interdiu. Itaqve ceteri pedites equitesq. caesi. } Vet.lib. Caesi, aut capti. Saleram nomine urbem occupauit.} Hanc urbem captam a Syphace tradit Appianus, non ab Hannone, ubi de Syphace loquens ait. πόλιν τε ἐν μεσογείῳ θάλπετα ῥωμαίων παρασχεῖν, καὶ σῖτον πολὺν ἔχουσαν ἐκ προδοσίας εἷλε. Eoqve minus sibi cessandum ratus.} Vet.lib. Eo minus igitur cessandum ratus. Se in tempore pugnae uenturum.} Vet.lib. Obuenturum. Cvm timore simulato audaciam hosti faceret,} Vet.lib. Cum timoris simulatio.

Fvgientes per triginta millia passuum. Vet.lib. Per tria millia. Dvos eodem nomine 232 Carthaginiensium duces duobus equestribus proelijs interfectos, non omnes auctores sunt. } Hinc factum est, ut Appianus alterum horum Hannonem, alterum Magonem uocet. Captvm Hannonē tradant.} Vet.lib. Captum etiam Hannonem. M. Cornelivs cos. altera parte Italiae.} Vet. lib. In altera parte. Censvm receperunt.} Vet.lib. Acceperunt. Sic lib. XLIII. in censu accipiendo populi. Parvvm certamen notarum inter censores.} Malim, Prauum certamen. Petilia.} Petelia. ut supra. Consvles Cn. Seruilium Caepionem, & Cn. Seruilium Geminum.} Veteres plerique libri, itemque Capitolinae tabulae edunt, Cn. Seruilium Caepionem, & C. Seruilium, sine cognomine, Gemini. Quod placet. Nam Seruilij Gemini patricij fuerunt. Hic autem auctore Liuio aedilis, & tribunus plebis fuit, & cognomine caruit. praeterea plebeij consulis locum obtinet, siquidem cum Caepione patricio comparatus est. Creati P. Cornelius Lentulus.} Hic praetor fit hoc anno, biennio autem post consul, quo in magistratu Cnaeus uocatur. Quare & hic etiam Cn. Cornelius scribendum. T. Vetvrivs Philo.} In quodam uetere lib est. Ti. Veturius. Quod placet. Nam quendam Capitolinum consulem inuenio ita describi. M. Veturius, Ti. F. Ex quo intelligi potest, Tiberium Veturiae gentis praenomen fuisse.

IN. EPITOMEN. LIBRI. XXX

Syphacem per C. Laelium cepit.} Vet.lib. Per C. Laelium, & Massanissam cepit. atque ita Liuius. 233 Venenvm ei transmisit, quo quidem hausto.} Vet.lib. Venenum ei misit, quo hausto. Mago bello, quo in agro Insubrium cum Romanis conflixerat.} Vet.lib. Mago, qui bello in agro. Ex uulnere mortuus est.} Veteres libri pleniores: Ex uulnere mortuus est. Massanissae regnum restitutum est.

IN. LIBRVM. XXX

Cn. Servilivs Caepio, & Cn. Seruilius Geminus consules.} Ob eas caussas, quas dixi, lego, Cn. Seruilius Caepio, & C. Seruilius consules. Exercitvm a P. Sempronio acciperet.} Vet.li. A P. Sempronio consule. Servilio Gemino Etruria.} Vet.lib. Seruilio Etruria. recte. ut dixi. Sardiniam P. Lentulus.} Cn. Lentulus. ut dixi. Consvlibvs imperatum, ut priusquam.} Vt, abest a ueteribus libris, uenuste. Et nouas religiones excitabant in animis hominū prodigia.} Vet.lib. Et nouas excitabant in animis hominum curas prodigia. Si forte iam satias amoris in uxore ex multa copia eum cepisset.} Vet.lib. In uxorem. Polybius lib. XIV. ὁ γὰρ ἀπεγίνωσκε καὶ τῆς παιδίσκης αὐτὸν ἤδη κόρον ἔχειν.

Septem millia itineris erant.} Vertit a Polybio, unde hic totus locus sumptus est. περὶ γὰρ ἑξήκοντα σταδίους ἀπεῖχον οἱ πολέμιοι. Quod ait, Ad primam ferme uigiliam, Polybius, ἄρτι λληγούσης τῆς πρώτης φυλακῆς. Quod autem inquit, Media nocte, Polybius. περὶ τὴν τρίτην φυλακὴν λήγουσαν. Vt quantum nox prouidentiae adimat, tantum diligentia expleant, curaque.} Ex Polybio ad uerbum. σαφῶς εἰδότας, ὅτι καθ' ὅσον ἐμποδίζει καὶ κωλύει διὰ τῆς ὁράσεως τὸ σκότος κατὰ τοσοῦτον δεῖ συμπληροῦν τῇ διανοίᾳ καὶ τῇ τόλμῃ 234

τὰς

τὰς νυκτερινὰς ἐπιβολάς. MVLTI in praecipiti fuga ruentes super alios alij.} Vet.li.Multi praecipiti fuga ruentes. IGNIBVSQVE in proxima tecta coniectis.} Tecta Hasdrubalis intelligendum, quae sibi incendenda Scipio sumpserat.non ante tamen,quam ignem in castris Syphacis conspexisset. Hoc ijsdē prope uerbis Polyb.ὁ δὲ σκιπίων ἐπιπεσὼν τοῖς ἐξεληλυθόσιν,οὓς μὲν ἐφόνευεν,οὓς δὲ καταδιώκων ἅμα τὸ πῦρ ἐνέβαλε ταῖς σκηναῖς. οὗ γενομένου παραπλήσια συνέβαινε πάσχειν τοὺς φοίνικας ὑπὸ τοῦ πυρὸς τοῖς ἄρτι ῥηθεῖσι περὶ νομάδων.

BINAQVE castra clade una deleta.} Vet. lib. Die una deleta. Quod probo, quia Appianus ita. Ῥωμαῖοι διὰ τόλμης μιᾶς ἐν ὀλίγῳ μέρει νυκτὸς δύο στρατοπέδων ἐκράτησαν ὁμοῦ. HASDRVBAL ex fuga cum paucis Afrorum urbem proximam petierat. } Polybius item nomen urbis non apponit, quod est tamen apud Appianum. Ἀσδρούβας δὲ ὁ στρατηγὸς καρχηδονίων ἐν μὲν τῇ νυκτομαχίᾳ μεθ' ἱππέων πεντακοσίων τετρωμένος εἰς Ἄνδαν κατέφυγεν. DVAE subinde urbes captae,direptaeque.} Item Poly. δύο τε τὰς παρακειμένας πόλεις ἀφῆκε τοῖς στρατιώταις διαρπάζειν. VT omissa Vtica Carthaginē crederent extemplo Scipionē oppressurum.} Vet.lib.Obsessurum.belle autem respondet.Nam Vtica obsidebatur.Item quod paullo post in maiore urbis periculo ait. Carthaginem repente aggressurum credebant. SVFFETES, quod uelut consulare imperium apud eos erat.} Sufetes, legitur in ueteribus lib.& apud Festum, qui ita scribit. Sufes consul lingua Poenorum. Claudius. Senatus censuit referentibus Sufetis.

QVATTVOR millia Celtiberorum circa urbem nomine Olbam ab cōquisitoribus suis conducta in Hispania, egregiae iuuentutis sibi occurrisse.} Olbam quaerit frustra in Africa Glareanus. Polybius enim Abbam edit,ita scribēs.τῶν δὲ κελτιβήρων αὐτοῖς ἀπαντησάντων περὶ τὴν ἄββαν, οἵ τινες ἐτύγχανον ὑπὸ τῶν καρχηδονίων ἐξενολογημένοι πλείους ὄντες τῶν τετρακισχιλίων. Vt autem Hasdrubal Andam, sic Syphax Abbam post nocturnam cladem se contulerant Appiano,& Polybio auctoribus.Circa autem Abbam occurrerunt,non circa eam conducta sunt,ut interpretatur Glareanus. PRIMO in tumulo quattuor me millia distante ab castris regijs consedit,postero die cum equitatu in Magnos(ita uocant) campos subiectos ei tumulo degressus &c.} Sic Polybius. ἀφικόμενος δὲ πεμπταῖος ἐπὶ τὰ μεγάλα πεδία,καὶ συνεγγίσας τοῖς πολεμίοις,τὴν μὲν πρώτην ἡμέραν ἐπί τινος λόφου κατεστρατοπέδευσε περὶ τριάκοντα σταδίων ἀποχήν. τῶν πολεμίων, τῇ δὲ ἑξῆς καταβὰς εἰς τὰ πεδία, καὶ προθέμενος ἐπὶ ἑπτὰ σταδίοις τοὺς ἱππέας παρενέβαλε. Hinc cum alia multa eliciuntur,tum illud,Magnos campos appellasse,quos μεγάλα πεδία uocet Polybius. ROMANVS post principes hastatorum prima signa in subsidijs triarios constituit.} Magnum mendum leui labore deleri potest. si legas. Romanus principes post hastatorum prima signa.Hic enim erat instruendae aciei mos Romanus, ut hastatis principes succederent,ut ait lib. IIX. Prima acies hastati erant, manipuli quindecim. Robustior inde aetas totidem manipulorum,quibus Principibus est nomen. Quem morem hoc tempore seruatum esse a Scipione ait Polyb hoc modo.ὁ μὲν οὖν πόπλιος ἁπλῶς κατὰ τὸ πάτριον αὐτοῖς ἔθος ἔθηκε πρώτας μὲν τὰς τῶν ἀστάτων σημαίας,ἐπὶ δὲ ταύταις τῶν πριγκίπων,τελευταίας δὲ ἐπέστησε κατόπιν τὰς τῶν τριαρίων. Idem Liuius paullo post ubi de acie contra Hannibalem instructa a Scipione ait.Instruit deinde primos hastatos,post eos Principes,Triarijs postremam aciem clausit, Quibus uerbis Grece sic respondet Polyb.πρῶτον μὲν τοὺς ἀστάτους καὶ τὰς τούτων σημαίας ἐν διαστήμασιν,ἐπὶ τούτοις τοὺς πρίγκιπας τιθεὶς &c.Itē Liuius lib.XXXVII.Hastatorum prima signa,deinde Principum erant. Triarij postremos claudebant. Item Suid.ἀστάτοι πρότεροι τῶν πριγκίπων,εἶτα τριάριοι. libro tamen XXII.ait. Noua pugna exorta est non illa ordinata per principes, hastatosque, ac triarios. CELTIBEROS in mediam aciem in aduersa signa legionum accepere.} Sic Polyb. τοὺς μὲν κελτίβηρας μέσους ἔταξαν ἀντίους ταῖς τῶν ῥωμαίων σπείραις.

MASSANISSAM recenti supra cetera uictoria terribilē.} Vet.li.Super cetera.probo. sic enim paullo ante.Super haec bellicae quoque laudis consulatus compotem fecerat. OCCVPAT relictum fuga custodum Tunem(abest a Carthagine XII millia ferme passuum) locum cum operibus tum sua natura tutum,& qui a Carthagine conspici,& praebere ipse prospectum cum ad urbem,tum ad circumfusum urbi mare posset.} Vet.lib.Locus tutus.dempta parenthesi.quo pacto etiam Polyb.ὁ δὲ τύνης ἀπέχει μὲν τῆς καρχηδόνος ὡς ἑκατὸν εἴκοσι σταδίους. ἔστι δὲ συνόπτος σχεδὸν ἐξ ὅλης τῆς πόλεως. διαφέρει δὲ ὀχυρότητι, καὶ φυσικῇ καὶ χειροποιήτῳ.Praeterea quoniā centum uiginti stadia abesse Carthagine Tunetem ait, propterea legendum apud Liuium, non XII, sed XV millia,ex V enim duo II facta sunt per mendum.

235 CONTRA atque in nauali certamine solet,rostratis, quae praesidio alijs esse poterant,in postremam aciem receptis prope terram,onerariarum quadruplicem ordinem pro muro aduersus hostem opposuit.} Rhenanus is fuit,qui contra auctoritatem ueterum librorum hanc lectionem inuexit. Contra atque in nauali.cum Vet.lib.habeant.Vt in nauali.hoc sensu.Scipionem rostratas, ut nauali certamine solet,in postremam aciem recepisse,quae praesidio alijs esse possent.ipse autem intellexit.eundem contra,atque in nauali proelio solet,onerarias inter se copulasse.Porro autem quid sit,Quadruplicem ordinem: ex Polybio facilius intelligi potest.qui ita ait. συνορμίσας δὲ τὰς καταφράκτους νῆας περιέστησε ταύτας τὰς φορτηγοὺς ἐπὶ τρεῖς,καὶ τέτταρας τὸ βάθος. Tres enim aut quattuor ordines factos esse iunctarum inter se onerariarum significat.Quare post ait Liuius.Et uix transiliendi in secundum ordinem nauium spatium propugnatoribus datum est. Ceterum quas Polybius καταφράκτους νῆας uocat, Liuius rostratas uertit. MASAESYLI regnum paternum Massanisae.} Satis ostendi, Massylij, hic esse legendum. Quod autem ait.Syphax uetere se continebat regno,Masaesulorum intelligit. IGITVR omnibus, qui bello capti erant in unum coactis,equos,arma,tela diuidit.} placet antiqua lectio, Qui bello apti

erant.

erant. Nam praecessit, Viris, equisque abundabat. Deinde si suis abundabat, cur quos bello ceperat, armasset? ITA tum a paucis proelio accenso omnes utrimque postremo equitum certaminis studium effudit.} Probo magis, ut legatur, omnem utrimque postremo exercitum certaminis studium effudit. Sic enim in uet.lib. AD LAELIVM attrahitur.} Vet.lib.Pertrahitur.

CIRTHA.} Graeci Cirtam sine adspiratione edunt. QVAM uictorem recuperatorum tanto post interuallo inuisere receptum patrium regnum.} Vet. lib. Quam uictorem tanto interuallo inuisere. Egregie.uacat enim uox Recuperatum, cum subdatur, Receptum, quae idem ualet. CVM modo dextram amplectens.} Vet.lib.Cum diu dextram. NVPTIAS in eum ipsum diem repente parare iubet.} Vet.lib.Parari.

NEQVE prudentiorem, neque constantiorem Massanissam, quam Syphacem esse, etiā ab iuuenta incautiorem, certe stultius illum, atque intemperantius eam, quam se duxisse.} Quos legi libros ueteres, & quos se legisse Gelenius profitetur, his uocibus carent. Neque proditiorem. Illum atque intemperantius. sine quibus sententia optime stat. NON hostili modo odio, sed a nouis etiam stimulis.} Vet.lib.Amoris etiam stimulis. egregie. opposuit enim hostili odio amoris stimulos. quam ζηλοτυπίας Graeci uocant. Itaque sic uertit hunc locum Appianus. ταῦτα δ' μὲν ἔλεγεν οὔτε ἀληθεύων, οὔτε ζηλοτυπούμενος ἢ μανικοῖς εἰς τὰ μέγιστα ἔβλαπτεν. QVI eas sua temperantia frenauit, ac domuit, multo maius decus, maioremque uictoriam sibi peperit.} Vet. lib. Vt multo maius decus. Quam uocem Gelenius in, NAE, ego in, Is, uerti posse arbitror. quasi ex Is, It, postremo VT factum sit incuria. 236

AEGER animo ferox iuuenis.} Vet.lib.Aeger animi. Sic libro primo. Consolantur aegram animi.

SELLA curuli, & scipione eburneo.} Vet.aliquot libri. Sella curuli eburnea, & scipione eburneo. ut, quemadmodum dixit, aurea corona, aurea patera, sic bis dicat, eburnea. Sic etiam Appianus, quem credo multa a Liuio sumpsisse, ut Liuius a Polybio. στέφανόν τε ἀπὸ χρυσοῦ, καὶ σφραγῖδα χρυσῆν ἔντιμον, καὶ ἐλεφαντίνου δίφρον. NVLLO auctore belli ultro audito.} Vet. lib. Vltra audito. MORE adorantium procubuerunt.} Vet.lib. Adulantium. Quod displicet. Nam Polybius principio lib. xv. de his legatis ita ait. οὐ μόνον τοὺς θεοὺς ἀσπάσαντο, καὶ τὴν γῆν προσεκυνήσαντο, καθάπερ ἐστὶν ἔθος τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ πεσόντες ἐπὶ τὴν γῆν ἀγεννῶς τοὺς πόδας κατεφίλουν ἐν τῷ συνεδρίῳ. NAVES longas praeter uiginti omnes tradant.} Puto legendum, praeter XXX. μηδὲ ναῦς ἔχειν μακρὰς πλείους τριάκοντα. Facilis est autem menda apud Liuium ex XXX reddi XX. ut saepe alias. P. AEMILIVS praetor senatu misso. Lib.uet. P. Aelius praetor. quo nomine supra etiam a Liuio affectus est.

AD HOC aedes, libera loca, lautia legatis decreta.} Vet.lib. Aedes liberae, loca, lautia. Sic lib. XXIIX. Locus inde lautiaque legatis praeberi iussa. & lib. XLIII. Senatus in formulam sociorum eum referri iussit, locum, lautia praeberi. & lib. XLV. Consulti patres stantibus in comitio legatis an locum, lautia, senatumque darent. & lib. XXXIII. Macedones deducti extra urbem in uillam publicam, ibique locus, & lautia praebita. & lib. XLII. Vt ex instituto loca lautia acciperent. & lib. XXXV. Attalo aedes liberae, locus, lautia decreta. & lib. XLII. Aedes liberae hospitio datae. Aedes autem liberae, uacuae dicuntur. VANVM equestre proelium fecerunt.} Vet.lib. Equestre auxilium. optime. nam cum lentior esset peditum pugna ad mouendos hostes, equites in aciem erant inducti. quorum tamen auxilium ab elephantorum stridore, & odore uanum factum esse ait. FEMINE transfixo cadentem.} Vet.lib. Femore. ut lib. XXIV. Scipionis femur tragula confixum erat. AD MILLIA hostium eo die caesa.} Vet.lib. Ad quinque millia hostium. CONSVL Cn. Seruilius nulla memorabili.} C.Seruilius. ut dixi. PATRE Cn. Seruilio.} C.Seruilio. Nam in Capitolino consulatu dicitur C.Seruilius C.F. Capitolinis autem lapidibus fauent etiam manuscripti libri. lib. XXI. pro A.Seruilio C.Seruilium restituimus ex hoc loco. C. LVCTATIO.} Lutatio. ex Graecis & Capitolinis auctoribus. IN AGRO Crotonensi.} Crotoniensi scribendum. A Crotone enim factum est. Vt autem Carthago Carthaginis Carthaginiensem, sic Croto Crotonis Crotoniensem edit. Cortona autem Cortonensem, ut Cremona Cremonensem, Priscianus. 237

M. LIVIVS Cn. Seruilium consulem.} C.Seruilium. ut dixi. APOLLINIS promontorium.} ἀπόλλωνος ἄκραν. Appianus. LEGATOS Carthaginem L.Baebium, M.Seruilium, L.Fabium extemplo misit.} Vet. lib. M.Baebium, L.Sergium, L. Fabium. Polybius corrupte λεύκιον σέργιον, λεύκιον σούτιον, λεύκιον φάβιον. CVM ad Bagradam flumen peruenissent.} Polybij codex habet τὸν μάκραν ποταμόν. Quod autem Polybius ad Macram flumen, Appianus ad promontorium Apollinis euenisse scribit. Idem Polybius libro primo huius fluminis meminit. EX EA tres quadriremes.} Quas Polybius τρεῖς uocat τριήρεις, Liuius uertit tres quadriremes. QVINQVEREMEM Romanam superantem promontorium.} Quia quaerit Glareanus de promontorio hoc, & de quinquereme, propterea intelligendum est, Apollinis promontorium auctore Appiano fuisse, quod Polybius item non expresso nomine commemorauit, sic. ἀναπλεῖν ἐν τῷ ὄρει τοὺς πρεσβευτάς. Ne autem de quinquereme diutius ipse laboret, qua reuersos legatos esse Liuius ait, cum, qua ratione uenerint, non dixerit, is sciat uerba haec omnia esse Polybij. καὶ παραλαβόντες τῇ ῥωμαϊκῇ πεντήρει. T. CLAVDIVS Nero.} Vet. lib. & Cap.tab. Ti.Claudius. C.TERENTIVS Varro, Cn.Manlius.} Vet.lib. C. Mamilius. 238

M.VALERIVS Falco.} Capitol.tabulae. Falto. M.SEXTIO Sabino.} Vet. lib. M. Sextio Sa-

I bino.

bino. AN QVIA res in Etruria tenuerint.} Vet.lib.Tenuerit. VTRVM Cn.Seruilius consul habuerit.} C.Seruilius. Vet. lib. ut dixi. QVAESTIONES ex socijs coniurationibus principum habentem.} Neminem futurum esse arbitror, qui non in interpretanda uoce illa Socijs laboret. & merito.est enim mendosissima.ego autem pro certo habeo,ex S. C.i. ex senatusconsulto, esse restituendum.me in hanc sententiam ducit similis erroris,cuius supra memini,obseruatio.Alijs socijs praefectum notantibus.pro alijs S. C. praefectum notantibus. Compendiosa enim scriptura huius uocis s.c.dici non potest quae portenta saepe pepererit.De sensu autem huius lectionis nemo est,qui dubitare posit. M.SERVILIVS, T.Claudius.} Vet.lib. M.Seruilius, & Ti.Claudius.

239 CVM Syphace inconditae barbariae rege, qui statarios semilixas ducere exercitus solitus sit.} Vet.ll.Qui statarius semilixa ducere exercitum solitus sit.Ego,Qui statarium semilixam ducere exercitum.Nam statarius,& semilixa militibus magis congruunt,quam imperatori, & regi.Itaq. ubi de Hannibale loquitur,haec opponit.Ducere exercitū aequalem stipendijs suis.i.qui tot stipendia confecerit, quot imperator,quem puerum militem factum esse dixit.Haec quaerenti Glareano. IAM Adrumentum peruenerat Hannibal.} Vet.lib. Adrumetum.recte. Appianus enim Ἀδρύμητον,Polybius,& Stephanus Ἀδρύμητα edunt. ZAMA quinque dierum iter ab Carthagine abest.} Sic Polybius: μετὰ δὲ τινας ἡμέρας ἀναζεύξας ἐκ τῶν περὶ τὸν ἀδρύμητα τόπων, προῆλθε καὶ κατεστρατοπέδευσε περὶ ζάμαν, αὕτη δ' ἐστὶ πόλις ἀπέχουσα καρχηδόνος ὡς πρὸς τὰς δύσεις ὁδὸν ἡμερῶν πέντε. TRADITOS eos tribunis militum.} Vet.lib.Tribuno militum.nihil praestantius.sic enim Polyb.συστήσας αὐτοὺς χιλιάρχῳ ἐπέταξε πάντα καθαρῶς ὑποδεῖξαι τὰ κατὰ τὴν παρεμβολήν. Ex composito duces castra protulerunt.} Vet. lib.Ambo ex composito duces. SCIPIO haud procul Nadagara urbe.} Vet.lib. Nargara.Polybius πρὸς τὴν πόλιν μάργαρον.Hanc urbem Ptolemaeus nominat Ναργαράν. SI HOC ita datum fuerat.}Huius orationis magna pars est apud Polybium.Incipit autem apud eum Hannibal ab ea sentētia.Optimum fuerat eam patribus nostris mentem datam ab dijs esse. HOC QVOQVE ludibrium fortunae casus ediderit.} Nihil huic sententiae deest,contra quam putat Glareanus.Dictum est autem,ut illud. Tibi non in ultimis laudum hoc fuerit.

240 PROPTER eandem utilitatem tuebor eam, propter quam petij.} Vet. lib. Peto. TERGIVERSANTEM in Africam traduxerim.} Vet.lib.Attraxerim. FRVSTRA uerba pacata renūciant.} Si ita legas,nullum sensum,aut certe non commodum elicias.In uet.lib.aliquot est. Frustra uerba tentata renunciant.Hinc ego ita:Frustra uerbis tentatam rem nunciant.i.de pace uerbis frustra agitatum referunt.Hannibal enim colloquium petierat Scipionis, quasi fretus eloquentia sua rem peracturus. Hanc lectionem tanto magis probo,quod subiungit ἀντίθετον.armis decernendum esse. AD HOC colloquium Hannibalis in secreto habitum,ac liberū fingenti qua uelit flecti,ominatur,quibus quondam auspicijs patres eorum pugnauerint ad Aegates insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse deos,adesse finem belli,ac laboris.} Loci huius obscuritas,quae magna est,sola uerborum Interpunctione non leuatur solum,sed etiam tollitur.Quo modo autem sit interpungendus,intelligetur,si sensus ante fuerit perfractus.Scipio,inquit,suis militibus referebat Hispanias uictas,& recentia in Africa proelia,& confessionem hostium,pacem petentium,ad hoc colloquium Hannibalis in secreto habitum. ac, quoniam liberum est fingēti quocumq. uelit oratione deduci,ominatur finem huius belli adesse,quod quibus auspicijs priore bello patres eorum pugnauerint ad Aegates insulam, ea illis hoc tempore in aciem exeuntibus portenderint.Ex quo intelligi potest,uerba illa,liberum fingenti qua uelit flecti, itē haec:quibus quondam auspicijs,usque ad,portendisse deos,duplici parenthesi esse includenda. Continent enim caussam,& cur ominaretur,& cur uictoriam ominaretur. Glareanus adeo a uero sensu abhorruit,ut uox illa,fingenti, ad Scipionem ne, an ad Hannibalem referretur, dubitarit. TVBAE, cornuaque ab Romanis cecinerunt.} Polybius utrimque increpuisse ait.ἅμα τῷ πανταχόθεν τὰς σάλπιγγας καὶ τὰς βυκάνας ἀναβοῆσαι. & Appianus. ἀντέβας μὲν σάλπιγγας κατάρξας, ἐπιτείων δὲ ἀντηχοῦν κελεύσας.

VT ELEPHANTI in suos sinistro maxime cornu uerterent,Mauros,ac Numidas. } Aut ex uet.lib. Verterentur est legendum,aut, Verterent,pro uerterentur,accipiendum.Sic enim Polyb. τινὰ μὲν διαταραχθέντα τῶν θηρίων ὥρμησε παλίνδρομα κατὰ τῶν βεβοηθηκότων ἐκ καρχηδονίων νομάδων.

241 SED numero superior Romanus erat,& animo.} Vet.lib.Sed & numero. VICTORES ad decem millia cecidere.} Suspicor legendum,ad duo millia.Hanc enim edit summam Polybius,quem in reliquis etiam sequitur.ἔπεσον δὲ τῶν μὲν ῥωμαίων ὑπὲρ τοὺς χιλίους πεντακοσίους. Idem autem prope est, Supra mille quingentos,&,ad duo millia.Ita etiam Appianus. SIMVL primum ardorem hostium excipientes fatigarent.} Vet.lib.Primum ardorem,atque impetum hostium. MISSO Laelio Romam cum uictoriae nuncio.} Appianus. καὶ τοὺς ἐπιφανεῖς τῶν αἰχμαλώτων ἔπεμπε, καὶ λαίλιον ἐξαγγέλλοντα περὶ νίκης ἐπὶ νεῶν. Glareanus Liuium hoc loco sui oblitum putat,quod Laelium Romam miserit uictoriam nunciaturum,cum paullo post tres legati mittantur. TVRMALIBVS primis in agmine aggressa Numidas leui certamine fudit.} Vet.lib.Turmalibus primum agmen aggressa,Numidas. ET NAVES rostratas praeter decem triremes traderent.} Polybius τὰ μακρὰ πλοῖα παραδοῦναι πάντα πλὴν δέκα τριηρῶν. Vertit hoc loco Liuius Naues longas, Rostratas,ut paullo post ait Naues longas, elephantos, perfugas,fugitiuos,captiuorum quattuor millia tradiderunt. OBSIDES centum arbitratu Scipionis

nis darent.} Mallem, centum quinquaginta, ut ait Appianus. δώσετε ἡμῖν αὐτίκα ὅμηρα πεντήκοντα καὶ ἑκατὸν παῖδας, οὓς ἂν αὐτὸς ἐπιλέξωμαι. Cur malim haec caussa est, quia libro XXXII, ita scribit. Petentibu Carthaginiensibus, ut si iam uideretur senatui, obsides sibi redderentur, centum redditi obsides. de ceteris in fide permanerent, spes facta. Quibus uerbis satis ostenditur plures quam centum esse traditos. Quam hoc loco Polybius centum tantum & ipse edit. ὁμήρους δὲ τοὺς πίστεως χάριν ἑκατόν, οὓς ἂν προγράψαι τῶν νέων ὁ στρατηγὸς τῶν Ῥωμαίων μὴ νεωτέρους τεσσάρων καὶ δέκα ἐτῶν μηδὲ πρεσβυτέρους τριάκοντα. DOMVM ferre iussi.} Vet.lib. Referre. INTER portus Cossanum, Loretanumque.} Cossani meminit etiam lib.XXII.

DICTATORE dicto Cn.Seruilio Gemino.} C.Seruilio scribe absque Gemino.ex uet.lib.& dictatura eius Capitolina. ITAQVE cum praeter idus Martias ueteres magistratus abijssent.} Procul dubio, pridie idus, legendum. Nam Idus Martiae sollemnes erant ineũdis magistratibus, prid. Idus abeundo. Compendiosa scriptura fefellit librarium, pr.Idus. LVDI Romani tertio instaurati.} Vet.lib.aliquot. ter toti instaurati.optime. Sic enim loqui solitus est Liuius.ut libro XXIX. Ludi Romani ter toti instaurati ab aedilibus curulibus.Item. Ludi plebeij semel toti instaurati ab aedilibus plebis.Item hoc libro. Ludi Romani diem unum, plebeij ter toti instaurati ab aedilibus. Et lib. XXXI. extremo. & lib.XXXIII primo. Totique ter instaurati. CEREALIA ludos.} Vet.lib.Cereales ludos.non muto tamen uulgatam lectionem, nam in nummis aliquot argenteis, qui apud patrem tuũ sunt, ita legi. C.Memmius C.F.Quirinus Memmius aed.cerealia preimus fecit. ADIECIT Verminam etiam Syphacis filium.} i.praeter id, quod de uictis bello Carthaginiensibus Laelius nunciauerat, adiecit et Verminam uictum esse. Hoc ut dicerẽ, caussam Glareanus dedit. QVAE parua bene gestae rei accessio erat.} Vet.li.Quae non parua bene gestae rei accessio fuerat. M.IVNIVS Poenus.} Pẽnus.ex Capit.tab. M.ACILIVS Glabrio.} Hic post fit consul.& in consulatu Capitolino M'.Acilius uocatur. P.SCIPIONI id imperiũ decreuisse.Vet.li.Decresse. LEGIONES a Sextio praetore acciperet.} Vet.li.a M. Sextio praetore. CONSVLI cum suis duabus item legionibus in Etruria prorogatũ imperium est.} Vet.lib.In Etruriam. VT II consules.} Vet.lib.Vt hi consules. HASDRVBAL erat, (Haedum cognomine populares uocabant.} Recte Haedum. Nam Appianus etiam ἔριφον appellatum scribit. 242

DE PACE uti rogatae omnes tribus erant, iusserunt.} Vet.lib.Vti rogassent.Ego uti rogas, ut ante docui. ITA dimissi ab Roma.} Vet.li.Ita dimissi Roma. INTER quos Q. Terentius Culleo senator fuit.} Plutarchus in Apophthegmatis non ante legatos de pace se auditurum esse Scipionem dixisse ait, quam Q. Terentium captiuũ dimisissent. Dimisso eo pacis condiciones Scipionẽ dixisse, Terentium porro secutum currum Scipionis pileatum esse. FINITVM est decimooctauo anno Cn.Cornelio, P.Aelio Paeto consulibus.} Antea legebatur, decimoseptimo, atq. ita est in omnibus ueteribus libris. Quod quia corruptum esse credidit, correxit Glareanus, & decimooctauo fecit. Est tamen sciendum decimoseptimo recte habere. Nam cum inquit Liuius, bellum finitum est XVII annos postquam coeptum est, decimooctauo intelligit, uerum annum primum non numerat. sic autem etiam alibi. Annis ante XL pax cum Carthaginiensibus facta est. Item. Tres & sexaginta anni sunt a primo Punico ad secundum bellum finitum. neq. enim alter extremorum annorum in hoc loquendi genere comprehenditur. At cum inquit in hoc eodem libro: Patre, & patruo ex seruitute post sextum decimum annum receptis. & paullo post. Hannibalem post sextum decimum annum ex Italia decessisse, ambos extremos annos numerat. Pater enim Seruilij captus est anno DXXXII, receptus anno DXLVII. Hannibal uenit in Italiam anno DXXXII, discessit anno DXLVII. HVNC regem in triumpho ductum Polybius haudquaquam spernendus auctor tradit.} Verba quibus hoc tradit Polyb, sunt in li.XVI. eiusmodi. ὁ δὲ Σύφαξ ὁ τῶν Μασαισυλίων βασιλεὺς ἤχθη τότε διὰ τῆς πόλεως ἐν τῷ θριάμβῳ μετὰ τῶν αἰχμαλώτων. ὃς καὶ μετά τινα χρόνον ἐν τῇ φυλακῇ τὸν βίον μετήλλαξε. 243

IN . EPITOMEN . LIBRI . XXXI

CAVSSAE feruntur hae.} Vet.li.Referuntur. In sacrarium Cereris cum alijs pluribus suis intrauerunt.} cum alijs popularibus suis, legendum est. AD uindicandum illos.} Vet.li.Ad uindicandos illos. QVINGENTESIMO quadragesimo anno ab urbe condita.} Restituendum est, ut post ostendam. Quingentesimo, & quinquagesimo.

IN . LIBRVM . XXXI

QVAM occuparint quadringenti LXXXIIX. anni a condita urbe ad Ap.Claudium consulem.} In ueteribus libris est, LXXIIX. anni. mendose illud quidem, sed ita tamen, ut uerae lectionis uestigia appareant. est enim V in X uertendum, & duo II in, V. ita ut legas LXXXVI. siquidem Ap.Claudius anno ab ur. cond. CDLXXXVI consul fuit. quemadmodum ex Liuij sententia in Chronologia ostendemus. quem numerum deprauauit (ut solet) Glareanus. CLARITATE regum antiquorum.} Vet. li. Sed claritate.

Qvo multa quondam Europae, maiorem partem Asiae obtinuerant.} Vet.lib. Maioremque.

244 C. Appivm praefectum.} Vet.lib. Cn.A.Popium. Ego C.Oppium. Oppius enim gentis nomē est, Appius praenomen. Ipse eodem aperto itinere per montes duxit.} Vet.lib. Per medios montes. Qvi ductu atque auspicio proconsulis Scipionis.} In ueteribus libris est fere, Proconsulis Scipionis, pro P.Scipionis, idque non hoc loco solum, sed passim. Itaque P.Scipionis restitue.

P.Aelio consulum comitia habente.} Vet.lib. Consularia comitia. placet tamen, ut legatur, P. Aelio consule comitia habente cōsules facti. Sic.n.alias. Aedilibvs Curulibus L.Valerio Flacco, & T.Quinctio Flaminio.} Restituo L.Quinctio Flaminino. Lucio, quia T.Quinctius numquā aedilitatem cepisse post a Liuio, & a Plutarcho traditur. Flaminino, ex Capitolinis tabulis, & ex ratione cognominum. ut enim a Censore Censorinus, ab Augure Augurinus, sic a Flamine Flamininus orta cognomina sunt. Qvod ex Africa proconsul Scipio miserat.} P. Scipio. ut dixi. alioquin Scipio proconsul dixisset. Anno quingentesimo quadragesimoquarto ab urbe condita.} Vet.lib. Anno quingentesimo quadragesimo. Placuit autem Glareano, ut legeretur, quingentesimo quinquagesimoquarto. Quod pro quadragesimo, restituat, quinquagesimo, laudo; quod addat, quarto, non possum non improbare. Cur ita sentiam, caussa exstabit in Chronologiae Scholijs. Porro autem non quingentesimo quinquagesimo, sed quingesimo quinquagesimo, legendum arbitror. Hac in re ducem sequor Priscianum, qui libro de Numeris quingesimum, pro quingentesimo dictum esse scribit a Liuio libro ab urbe condita xxxi. Nisi quid in Romanis auxilij foret.} Vet. lib. Nisi quid Romani auxilij foret.

245 Precationi annuisse deos haruspices respondere.} Vet.lib. Precationem admisisse deos. Quod probo. Etenim in eodem genere li. iv. sic. Vt ab auguribus, simul aues rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Praetores exinde sortiti sunt, Cn.Sergius Plancus urbanam.} Vet.li. Prouincias praetores exinde sortiti sunt. L.Fvrivs Purpurio.} Purpureo. ex Capitolino eius consulatu. Q Baebivs.} Baebius. Capitolini, & Graeci scriptores, nummique argentei. Sicvt expugnando Sagunto Hannibalem passi simus.} Vet.lib. Sumus.

Proconsvl Scipio ex Africa deportasset.} P Scipio. ut dixi. M. Valerio Falconi.} Faltoni. Capitol.tabulae. In sardiniam transijceret, quoque de exercitu.} Vet.li. Atque de exercitu. Excitis Sallyis, Iluatibusque, & ceteris Ligusticis populis.} Ligustinis, habent, lib. uet. & Graeci λιγυστίνους edunt. Iluates Ligures etiam alibi nominat, ut lib. xxxii. Inde in Ligustinos Iluates legiones ductae. non sunt autem Iluates qui Iluam insulam colunt, ut putat Glareanus. Quod ex his uerbis Liuij cognoscitur. lib. xxxii. Et iam omnia eis Padum praeter Gallorum Boios, Iluates Ligurum, sub ditione erant. Nvnciosqve mitterent ad populum R. L. Furius Purpureo tum prouinciae praeerat.} Satis constat, legendum esse, ad praetorem R. quo de mendi genere supra etiam dictum est. praetorem autem intelligit, L.Furium Purpureonem. Avgeri hostium animos.} Vet. lib. Augere. Quod placet. quia dixit, obiicere.

246 Trientivs, Tabuliusq. is ager, quia pro tertia parte pecuniae datus erat appellatus.} In lege uetere agraria aere impressa legi agrum, qui in Trientabuleis dicitur. ex quo conijcio legendum esse, Trientabulius. Lex autem est post Gracchorum tempora lata, & scripta.

C. clavdivs Cento.} Centho. ex Capit. lapid. Commemoratio erat beneficiorum primum in ciuitatem suam.} Vet.lib. Ciuitatem sociam. Recte. loquitur enim Attalus. atque Athenas ciuitatem sociam appellat. Adhortatio capessendum bellum.} Vet. lib. Adhortatio capessendi belli. Rhodii Ceam ab Aegina.} Vet. lib. Rhodii cum iam ab Aegina. Item, Rhodij etiam ab Aegina. Hinc ego. Rhodij Ciam ab Aegina. Insula autem est Cia opposita Euboeae, Ptolemeo auctore. Classe tradita Heraclidi.} De Heraclide hoc Philippi praefecto pluribus uerbis scribit Polyb. lib. xiii. Elevnta.} Elaeunta scribendum est. Est autem Elaeus cum proximis opidis ad Hellespontum in Chersonese. Alopeconesus autem insula est, Plinio auctore.

Legatos ad regem de condicionibus tradendae urbis miserunt.} Legatorum nomina praetermisit, quae sunt apud Polybium lib. xvi. πέμψαντες πρὸς δὲ τὰς ἱερίδας καὶ πεντάκοντα ἰκέλδας παραλαμβάνειν τὸν Φίλιππον τὴν πόλιν. Principes, quibus atrocior pars facinoris delegata erat.} Nomina eorum edit Polybius Glaucidem, & Theognetum. Est enim in tota hac Abydi expugnatione explicanda aliquanto, quam Liuius, uberior. Ex ijs legatis Romanis, qui Alexandriam missi erant, M. Aemilius duorum consensu, minimus natu.} Suspicor legendum esse, Ex tribus legatis. primum quia tres antea nominauit huius libri initio. Interim ad Ptolemaeum Aegypti regem legati tres missi, C. Claudius Nero, M. Aemilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus. deinde, quia, ait, Duorum consensu, & Minimus natu. postremo, quia nihil tam facile est, quam ex iii, i. tribus facere, iis. Sic enim apud Velleium ex vii, factum est vti. Verba eius sunt libro secundo. Notetur Domitiae familiae peculiaris quaedā, & ut clarissima, ita artata numero felicitas. vii ante hunc nobilissimae simplicitatis iuuenem Cn.Domitium fuere singulis omnino parentibus geniti, sed omnes ad consulatum, sacerdotiaque, ad triumphi autem omnes paene peruenerunt insignia. Vulgo enim legitur, vti ante hunc. Ita autem restituendum esse, docet Suet. in principio Neronis, ubi de Domitijs agit. Nvm Abydeni quoque,

quoque, inquit, ultro tibi intulerunt arma.} Vberius respondet apud Polybium Aemilius. nam ultra Abydenos Athenienses quoque, & Cianos nominat a Philippo uexatos. inquit autem ita. μεσολαβήσας δ᾽ ὁ Μάρκος ἤρετο. τί δὲ Ἀθηναῖοι, τί δὲ Κιανοί, τί δὲ νῦν Ἀβυδηνοί, καὶ τούτων τις, ἔφη, σοὶ πρότερος ἐπέβαλε τὰς χεῖρας.

Aetas, inquit, & forma, & super omnia Romanum nomen te ferociorem facit. ego autem primum uelim uos foederum memores seruare mecum pacem, si bello lacessitis, mihi quoque in animo est facere, ut regnum Macedonum, nomenque, haud minus, quam Romanum nobile bello sentiatis.} Placet quemadmodum haec graece dixerit Polybius demonstrare, ut libertas in uertendo Liuij patefiat. ὁ δὲ βασιλεὺς διαπορήσας κατὰ τρεῖς τρόπους ἔφησεν αὐτῷ συγγνώμην ἔχειν ὑπερηφάνως ὁμιλοῦντι. πρῶτον μὲν ὅτι νέος ἐστὶ, καὶ πραγμάτων ἄπειρος, δεύτερον ὅτι κάλλιστος ὑπάρχει τῶν καθ᾽ αὑτὸν (καὶ γὰρ ἦν τοῦτο κατὰ τὴν ἀλήθειαν) μάλιστα μὲν ἀξιῶ Ῥωμαίους, ἔφη, μὴ παραβαίνειν τὰς συνθήκας μηδὲ πολεμεῖν ἡμῖν. ἐὰν δὲ μὴ τοῦτο ποιῶσιν, ἀμυνούμεθα γενναίως παρακαλέσαντες τοὺς θεούς. Intelligēdum est autem apud Polybium tertiā caussam desiderari, quae est apud Liuium. Super omnia Romanum nomē. Quod autem ait. Si bello lacessitis, Veteres libri habent, Lacesseritis. quod placet. Polybius enim, ἐὰν δὲ μὴ τοῦτο ποιῶσιν, ait. Pugnantes mortem occubuissent} Vet. lib. Morte. Seque ipsi per omnes uias leti interficerent.} Vet. lib. habent, Laeti. Quod tamen non probo. Intelligendum est enim Abydenos quacumque ratione sibi mortem consciuisse. Quod declarat Polybius, cum alios se ferro, alios laqueo uita spoliasse ait, itemque alios se in ignem coniecisse, alios se e tectis, alios in puteos praecipites dedisse.

Inde in Numidiam ad res profecti legati.} Vet. lib. Ad Regem. Massanissam autem intelligit. 247

Proconsulem illum Hispaniam prouincia non consulem, aut praetorem obtinuisse.} Vet. lib. Pro consule. Quem autem appellet Pro consule, exposuit, cum dixit. Exemplum a maioribus non accepisse, ut qui neque dictator, neque consul, neque praetor res gessisset, triumpharet. Quod de Scipione dixit lib. xxviii, sine magistratu. inquit enim, Quia neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magistratu res gessisset, constabat. ex quo intelligi potest, eum, qui pro consule est, esse quidem cum imperio, sed sine magistratu. Nunc autem proconsule accipiamus, non qualis P. Scipio, aut T. Quinctius, qui prorogato ultra cōsulatus annum imperio bellum Africanum, & Macedonicum pro consule confecerunt, & pro consule triumpharunt, sed qualis multis post annis aduersus Mithridatem Cn. Pompeius extra ordinem missus est, cum neque praetor, neque consul eam prouinciam cōtra exempla maiorum adeptus esset. T. Sempronio Longo.} Ti. Sempronio. ex consulatu huius Capitolino. Nam post cum Africano consul fuit. Cn. Lectorium.} Laetorium. ut supra saepius admonuimus.

Aedemque deo Ioui uouit, si eo die hostes fudisset.} Vox, Deo, mendosa est. Quis enim de Ioue, quin deus sit, dubitare potest? siquid Ioui addi solet. Epithetum aliquod additur, ut Statori, Victori, Tonanti. & quae eiusmodi multa ei afficta sunt. Ego igitur ita legendum puto. Aedesque duas Ioui uouit. Loquitur de L. Furio praetore cum Boijs Gallis pugnāte, a quo praetore aedes duas Ioui bello Gallico, tertiam ab eodem consule uotas esse post ait. De una scribit libro xxxv, anno dlvi. In Insula Iouis aedē C. Seruilius duumuir dedicauit. uota erat sex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpureone praetore. De duabus alteris post libro eodem anno dliix. Aedes duae Ioui eo anno in Capitolio dedicatae sunt. Vouerat L. Furius Purpureo praetor Gallico bello unam, alteram consul. dedicauit Q. Marcius Ralla duumuir.

Cynosarges (templum Herculis, gymnasiumque, & lucus erat circumiectus.} De hoc templo sic Suidas. Κυνόσαργες τόπος τίς ἐστι παρ᾽ Ἀθηναίοις, καὶ ἱερὸν Ἡρακλέους κατ᾽ αἰτίαν τοιαύτην. Δίδυμος Ἀθηναῖος ἔθυεν ἐν τῇ ἑστίᾳ, εἶτα κύων λευκὸς παρὼν ἥρπασε τὸ ἱερεῖον, καὶ ἀπελθὼν εἰς τινὰ τόπον ἀπέθετο. ὁ δὲ περιδεὴς ἦν, ἔχρησε δὲ αὐτῷ ὁ θεὸς, ὅτι εἰς ἐκεῖνον τὸν τόπον οὗ τὸ ἱερεῖον ἀπέθετο Ἡρακλέους βωμὸν ὀφείλει ἱδρύσασθαι, ὅθεν ἐκλήθη Κυνόσαργες. Ex his uerbis apparet cur & Cynosarges hic locus dictus sit, & cur Herculi potissimū consecratus sit. At Stephanus Κυνόσαργες γυμνάσιον ἐν τῇ Ἀττικῇ, καὶ δῆμος. Consul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam, & Dyrrhachiū ad Apsum flumē habebat castra.} Hoc sic Plutarchus in Quinctio. καὶ τὸν Πόπλιον εὗρεν μετὰ τῆς δυνάμεως ἀντιστρατοπεδεύοντα τῷ Φιλίππῳ τὰς περὶ τὸν Ἄψον ποταμὸν ἐμβολὰς, καὶ τὰ στενὰ φυλάττοντι. T. Apustium legatum.} L. Apustium. reponendum. Sic enim alibi saepe eum uocat Liuius. Ilion (nomen propter alteram in Asia urbem, quam opidum notius.} Huius nominis quinque opida fuisse tradit Stephanus, quorum tertium in Macedonia fuerit. Angustias, quae ad Pelagoniam sunt.} Pelagonia pars est Macedoniae non longe a regione Dassaritiorum.

Sciathum, & Peparethum haud ignobiles urbes} Insulae sunt in Aegeo pelago.

Eodem Eleusinae Cereris templum, eodem Piraei Iouem.} Eleusinae scribendum, ut sit auferendi casus. sequitur enim Piraei. Eadem Chios, Abydenos, Aeneos.} Nominat gentes a Philippo paulo ante bello uexatas, inter quas Chij non fuerunt, uerū, ut supra dixi, Ciani. Itaque legatus Romanus obijcit Philippo Athenienses, Cianos, & Abydenos. Atque Liuius lib. xxxiii. ait. De Cianorū libertate Quinctius Prusiae Bithyniorum regi scriberet, quid senatui, & decem legatis placuisset. Quare hoc etiam loco pro Chios, Cianos, est reponendum. An bello persecuti.} Vet. lib. An non bello persecuti. Quo indignius esset.} Vet. lib. Quod indignius esset. Praefecit Heraclidam.} Vet. lib. Heraclidem. Dassaretiorum.} Dassaritiorum. ex Stephano, & Eustathio. Ad Lingum statiua posuit prope flumen Beuum inde frumentatum circa horrea Dassaretiorum mittebat.}

248 and 249 mark:

Pro Lingo reponendum censet Glareanus Lychnidum; pro Beuo Haliacmona, scilicet quia nusquam haec nomina legerit, at illa in Dassaritijs legerit. Ego contra, pro Lingo, Lycum repono, pro Haliacmone, Beum defendo. Lycum habent libri ueteres, & Plutarchus in Quinctio, ubi huius rei meminit. ἦσαν μὲν ἂν οἱ τὸν τίτον ἄγειν κύκλῳ διὰ τῆς δασσαρήτιδος κατὰ λύκον δύσπορον ὁδὸν καὶ ῥᾳδίαν ἐπιχειροῦντες. de Beuo fluuio sic Stephanus. Βέη πόλις μακεδονίας, καὶ πρὸς αὐτῇ Βέος ποταμός.

250 TRIBALLOS (Illyriorum id, sicut alio loco diximus, est genus) & Cretenses trecentos.} Vet. libri habent Trallas, quam uocem qui ignorarunt, Triballos fecerunt. Sunt autem Tralles Illyrici, ut ait Stephanus, populi. his uerbis. τραλλία μοῖρα τῆς ἰλλυρίας. λέγονται καὶ τράλλοι, καὶ τράλλεις παρὰ θεοπόμπῳ. Itaque libro XXXIX in auxilijs Antiochi numerandis coniungit etiā Liuius Trallas, & Cretenses, ut hoc loco. cum ait. Tum leuis armatura trium millium pari ferme numero; pars Cretēses, pars Tralles.

251 STVBERAM deinde petit.} Suspectum nomen hoc habet Glareanus. ut cetera nomina, quae sequuntur. esse autem opidum illyriorum, apparet ex uerbis Liuij lib. XLIII. cum ait: Perseus ratus si domuisset proximos Illyriorum, Gentium quoque regem in societatem perlici posse, cum decē millibus peditum Stuberam uenit. Meminit eius etiam Strabo lib. VII. ad Erigonem flumē. & Suidas. & στοβέρα uocant. INDE ad Pluinam est progressus.} Pluinae nemo meminit. Pellinae omnes. Itaque Pellinam restituo, auctore maxime Arriano, qui libro primo ita scribit. ἄγων δὴ παρὰ τὴν ἐορδαίαν τε καὶ τὴν ἐλιμιῶτιν, καὶ παρὰ τὰ τῆς τυμφαίας, καὶ παρυαίας ἄκρα, ἑβδομαῖος ἀφικνεῖται ἐς πελλίνην τῆς θετταλίας. Pelinnam item statuit Stephanus in Phtiotide in Thessalia. AD Bruannam statiua habuisse.} Strabo lib. VII. ut Stuberae, sic Bryanij meminit opidorum ad Erigonem flumen. Quamquam Stephanus ait Βρυάνιον esse opidum Thesprotiae. ERIGONVM incolae uocant.} Ex Strabonis lib. VII. & Arriani primo, Erigonen legendum. Quamquam Ptolemaeus Ερίγωνον uocat. ERDVAEAM petituros.} Polybius lib. XVII. satis indicat Heordaeam esse legendum, ubi uerba T. Quinctij, quibus ad Cynoscephalas pugnaturus milites accendit, exponit. Ea sunt haec. οὐχ' οὗτοι μακεδόνες εἰσὶν, οὓς ὑμεῖς προκατέχοντας ἐν μακεδονίᾳ τὰς εἰς τὴν ἐορδαίαν ὑπερβολὰς ἐκ τοῦ φανεροῦ μετὰ σουλπικίου βιασάμενοι πρὸς τόπους ὑπερδεξίους ἐξεβάλετε πολλοὺς αὐτῶν ἀποκτείναντες; & Stephanus. Εορδαῖαι δύο χῶραι μυγδονίας. & Plinius in Macedonia Heordensium. & Arrianus li. primo meminit ἐορδαίας. IN Elimeam se recepit.} Stephanus hanc urbem Ελίμειαν. Ptolemaeus ἐλίμαν uocant. Arrianus lib. primo agrum eius ἐλυμιῶτιν nominat. AB Celetro in Dassaretios processit, urbemque Pelium ui cepit.} Pelium duplex tradit Stephanus, unum in Thessalia, alterum in Illyrio. Nunc de Pelio Illyrico intelligendum est. Nam Dassaritios inter Illyrios nominat Appianus in Illyrico. BOEBEN paludem.} Stephanus Βοίβη λίμνη ἐν μακεδονίᾳ. PERROEBIAM.} Perraebiam scribendum. ita enim Graeci. pars Thessaliae est. Steph. CYRETIAS.} χυρετίας statuit Ptolemaeus inter Estiotas Thessaliae populos.

GOMPHOS petendi.} Opidum est Thessaliae. Stephanus. ATHAMANIA.} Alij Illyrij, alij Thessaliae partem esse Athamaniam tradunt. Stephanus. MALEA superata circa Scyllaeum agri Hermionici.} Malia, & Scyllaeum promontoria. Hermione opidum est, omnia Peloponnesi. Stephanus, Strabo, Plinius, alij.

252 DELIVM Boeotiae.} Seph. Δήλιον πολίχνιον βοιωτίας ἐν ταναγρικῇ, καὶ ἱερὸν ἀπόλλωνος. AB Andro Cythnum trāiecerūt.} Has insulas supra Philippi teneri praesidio dixit, propterea nunc a Romanis uexantur. AD Prasias (continentis Atticae is locus est.} Idcirco ita ait, quia (ut ait Stephanus) alterum huius nominis opidulum est in Peloponneso. πρασιαὶ δῆμος ἀθήνησι πανδιονίδος φυλῆς. ἔστι καὶ λακωνικὸν πολίχνιον. Glareanus temere Phalasiam emendat. ISSEORVM lembi.} Issa una est opidum in Lesbo insula, altera ipsa est insula ad Illyrium. de qua Polybius lib. II. & Steph. De qua nunc Liuius.

ICVM peruenere.} Icus insula una ex Cycladibus Euboeae adhaerens. Stephanus. INDE Casandream petentes primo ad Mendim maritimum eius ciuitatis uicum.} Stephanus. κασάνδρεια πόλις μακεδονίας πρὸς τῇ θρᾴκῃ. Item. μένδη πόλις θρᾴκης. ἀπολλόδωρος μένδιν αὐτὴν φησίν. CANASTRVM Pallenes trāiecere, inde superato Toronae promontorio.} Canastrū promontorium, reliqua opida Thraciae sunt. itemque qui sequitur, Acanthus. Stephanus. SINVM Maliacum.} μαλιακὸν κόλπον Graeci appellant. HERACLEAM uenit.} Innumerae sunt huius nominis urbes. Haec in Thessalia ad sinū Maliacum est. LARISSAMQVE non illam in Thessalia nobilem urbem, sed alteram, quam Cremasten uocant.} Ptolemaeus, & Stephanus κρεμαστὴν λάρισαν hanc Pelasgiorum esse tradunt.

253 QVOS consul in Africa uouerat.} Consul hic accipiendum est pro eo, qui consulari prorogato imperio esset. siquidem numquam consul in Africam uenit Scipio. C. TERENTIVS Varro, T. Quinctius Flaminius, P. Cornelius Cn. F. Scipio ij colonos Venusiam adscripserunt.} Flamininus, ut dixi, scribendum est. Item uet. lib. habent: Hi colonos. pro Venusia Plutarchus edit in Quinctio Narniam, & Consam. διὸ καὶ προπεμπόμενον ἀποικίαν εἰς δύο πόλεις νεαρνίαν τε καὶ κόσσαν ὁ τίτος ἄρχων ᾑρέθη, καὶ οἰκιστής. De quibus post Liuius. NON id, quod animis praeceperat, questus est.} Vet. lib. Praeceperāt, i. Romani. VT VIRTVTES rerum gestarum eius, cui tantus honos haberetur, publice uiderentur.} Vet. li. Videret. Ceterum uox, Virtutes, ineptum continet sensum. Itaque, pro certo habeo, Veritas, esse reponendum, & pro Videret Videretur esse legendum. Instituisse enim maiores suos ait, ut legati, tribuni militum, centuriones, milites denique tiumpho adessent, ut ueritas rerum gestarum eius, cui

I tantus

tantus honos haberetur, publice uideretur. Itaque subdit. Neminem huic triumpho affuisse, quem percunctari senatus potuerit, quid ueri praetor, uanique referret. & lib. xxxv. Nisi quod aut praetores ex prouincijs scriberent, aut legati renunciarent, nihil ratum haberi debere. C. BAEBIVS Pamphilus.} Cn. Baebius Tamphilus, ex consulatu eius Capitolino. M. ACILIVS Glabrio.} M'. Acilius, ex consulatu eius Capitolino. COMITIIS aediles curules creati sunt forte ambo, qui statim accipere magistratum non possent.} Occipere legendum est, quod est idem, atque inire, Sic enim lib. XLI. Collegam, qui extemplo magistratum occiperet, creauit. & lib. XXIII. Creatur Marcellus, qui extemplo magistratum occiperet. NAM C. Cornelius absens creatus erat, cum Hispaniam prouinciam obtineret.} Multa affert hoc loco Glareanus, ut probet, aut huic libro partem deesse, aut Liuium parum in scribendo uigilantem fuisse, quae quia tota re diligenter inspecta uana esse animaduer[illegible]mus, ne quis in errorem ab eo impellatur, operaepretium me facturum esse duxi, si qui per haec temp[illegible] in Hispania cum imperio deinceps fuerint ex Liuij sententia exposuero.

Anno DXXXI.

P. Cornelius Scipio cos. Hispaniam sortitus est, ut ait Liuius lib. XXI. Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia euenit.

Eodem anno Cn. Cornelius Scipio Publij frater in Hispaniam uenit, ait. n. Ne tamen nuda auxilijs Romanis Hispania esset, quam prouinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum aduersus Hasdrubalem misit.

Anno DXXXIII.

P. Scipio in Hispaniam uenit prorogato post consulatum imperio.

Anno DXXXIIX.

Ambo fratres interfecti sunt, ut Liuius lib. XXV. Anno sexto postquam in Hispaniam uenerat Cn. Scipio unde trigesimo die post fratris mortem est interfectus.

Anno DXXXIX.

P. Scipio P. F. qui post Africanus dictus est cum imperio extra ordinem proconsul missus est in Hispaniam, M. Iunius Silanus propr. ei ad res gerendas adiutor datus.

Anno DXLIV.

P. Scipio L. Lentulo & L. Manlio Acidino prouincia tradita Romam redit, & quia sine magistratu res gesserat triumphum non impetrat. Liu. lib. XXIIX.

Anno DL.

L. Lentulus proconsul rediẽs ex Hispania ob res bene per multos annos gestas, quia sine magistratu eas gesserat, triumphare non potest, permissum est, ut ouans urbem iniret. Haec cum scripserit Liuius libro XXXI, dum anni DL. res gestas exponit, tamen in eodem libro post subdit, ita. Eodem anno P. Cornelius Cethegus, qui proconsul Hispaniam obtinebat, magnum hostium exercitum in agro Sedetano fudit. & paullo post ita. Comitijs aediles curules creati sunt forte ambo, qui statim occipere magistratum non possent. Nam P. Cornelius Cethegus absens creatus erat, cum Hispaniam obtineret prouinciam. Et paullo post. Et de altero aedile plebiscitum est factum, rogantibus tribunis, quos duos in Hispaniã cũ imperio ad exercitus ire iuberent, ut P. Cornelius aedilis curulis ad magistratum gerendũ ueniret, & L. Manlius Acidinus de prouincia decederet multos post annos. Plebes Cn. Cornelio Lentulo, & L. Stertinio proconsulibus imperiũ esse in Hispania iussit. Ex his uerbis intelligi potest, L. Cornelio Lentulo, qui ouans ingressus est, P. Cornelium Cethegum, C. autem Cethego Cn. Corneliũ Lentulum in citeriore Hispania successisse, L. autẽ Manlio Acidino post multos annos L. Stertinium in ulteriore.

Anno DLIII.

Sex praetores creati sunt. i. cum quattuor ante crearentur, bini additi sunt, quorum alter citeriorem, alter ulteriorem Hispaniam sortiretur. M. Heluius L. Stertinio, Cn. Sempronius Tuditanus Cn. Lentulo suffectus est. atque ita deinde praetores quotannis in Hispaniam missi sunt, nisi cum prouincia grauiore forte uexata bello consulare imperium desiderauit.

Anno DLIV.

Cn. Cornelius Lentulus, qui proconsul obtinuit Hispaniam, ante Cn. Sempronium Tuditanum ouans urbem inijt. L. Stertinius ne triumphi quidem spem tentauit. lib. XXXIII.

IN. LIBRVM. XXXII

C. BEBIO Ariminum.} Cn. Baebio, ut dixi. SVCCEDERET in Gallia.} Vet. lib. in Galliam.

CONCESSVM ut Signiam, & Ferentinum transirent. Hoc anno, qui est ab urbe cond. DLI, concessum esse ait, ut obsides Carthaginiensium Signiam transferrentur Norba. at sequenti anno hoc eodem in libro ait. Carthaginiensium obsides Setiae custodiebantur. Puto ergo hoc loco Setiẽ pro Signia reponendum. nam de Setia propter seditionem in eo opido propter obsides excitatam, dubitari non potest. De Signia non ita certa historia est. L. MARTIO Septimio.} Vet. lib. L. Marcio Septimo, ut ante dixi. QVOD Narniensibus datum erat, ut colonorum numerus augeretur, id Cossani

petentes non impetrauerunt.} Plutarchus utramque deductam coloniam a T. Quinctio tradit.ut ante dixi.De Cossanis sequenti anno perfectum scribit Liuius,uerum non a Quinctio.

254 THAVMACOS.} Thaumacia opidum ad Sinum Maliacum.Stepha.& ceteri. FAVCIBVS imminentes,quam Coelen uocant.} Vet.lib.Quas Coelen. SIMVL qui redderent Achaeis Orchomenon,& Heream,& Triphyliam,Eleis Alipheran contendentibus, numquam eam urbem fuisse ex Triphylia, sed sibi debere restitui,quia una esset &c.} Achaei Philippi, Elei Romanorum foederi erant adscripti,ut libro XXIX tradidit.Itaque absurdum est dictu,Eleos a Philippo Alipheram contendisse.Hac ego ratione ductus pro,Eleis,restituẽdum puto,Illis,ut item Achaeos intelligamus,hoc sensu.cum fidem sociorum suorum suspectam haberet Philippus,misit in Achaiam legatos, qui iusiurandum exigerent,& Achaeis Orchomenon,& Heraeam,& Triphyliam redderent. Illis Alipheram postulantibus,responderi iussit,numquã eam urbem ad Triphyliã attinuisse.proptereaq.nõ Achaeis,sed sibi ipsi restituendam esse, quod una esset ex ijs, quae ad condendam Megalopolim ex concilio Arcadum contributae forent.Rem autem ita esse ostendit,cum addit.Et cum Achaeis quidem per haec societatẽ firmabat.Hanc eandem sententiam edidit etiam lib.XXIIX.Reddidit(inquit) Achaeis Heraeam,& Triphyliam.Alipheram autem Megalopolitis,quod suorum ius esse finium satis probabant, restituit. Vt mirer,cum satis aperte rem eo loco expresserit,cur eandem hoc etiam in loco iterauerit.

PER Epirum ad occupandas,quae ad Antigoniam fauces sunt(Sthena uocant Graeci.} Antigoniã oẽs in Epiro tradunt.Stena,aũt scribendũ est.Plutar.in Quincto. καὶ τὰ στενὰ φυλάττοντι πολὺν ἤδη χρόνον.

PER Charopum Epirotem.} Plutarchus in Quinct.τὸν χάροπα uocat. itemque is qui de uiris illustribus scripsit,ueteres lib.habent etiamCharopem. VERE primo in continentẽ trabeatus ad hostẽ ducere pergit.} Vox Trabeatus prodigij similis est.Vet.lib.Tralatus.Quod placet. ut sit e Corcyra in continentem.i.in Epirum cum transtulisset sese.paullo post.Corcyram transuectus. SENATVM sine ullius nota legebant.} Vet.lib.Legerunt.recte.Sequitur enim,locarunt. PORTORIA uenalicium.} Vet.lib.Venalium. M.PORCIO Lecca.} Laeca. ex uetustis argenteis nummis. C.BAEBIVS Pamphilus.} Cn.Baebius Tamphilus.ut supra. M.FVLVIVM,& M.Curium tribunos plebis.} M'.Curium.lego,ex Plutarcho in Quinctio.τῶν δὲ περὶ φούλβιον καὶ μάνιον δημάρχων ἐνισταμένων. quamquam uulgo mendose legitur μάλλιον, pro μάνιον.ut saepe alias.Manius certe praenomen Curijs familiarissimum est.

Iam aedilitatem,praeturamque fastidiri.} Plutarchus Quinctium ad consulatum peruenisse ait nõ aedilitate solum,& praetura,sed etiam tribunatu plebis omissis.neq; intelligit Quinctiũ quia patricius erat,tribunatum plebis ne petere quidem per leges potuisse.propterea de eo nihil Liuius.ille autem ita. τὰς διὰ μέσου καὶ συνήθεις τοῖς νέοις ἀρχὰς ὑπερβάντα δημαρχίαν, καὶ στρατηγίαν, καὶ ἀγορανομίαν. Idem in Apophtheg. SER.SVLPICIVS, & L.Galba pontifices.} Lege.Ser.& C.Sulpicij Galbae pontifices.Seruius creatus pontifex fuerat an.CDLVII.Caius uero CDLIIX.

255 FORVM, & aedes Iouis Lanuuij.} Vet.lib. Lauinij. PER Dassaretios potius,Lingumque.} Per Dassaritios potius,Lycumque.ut supra ostendi ex Plutarcho, & uet.lib. QVAE ciuitates liberandae essent, Thessalos primos omnium nominauit consul.} Vet.lib. Thessalonicam primam omnium. PRO his ordo,& militaris disciplina,& genus armorum erat aptum urgendis regijs.} In uet.lib.aliquot.aptum proelium iungendis.in alijs,proelium gerendum.ego, aptum proelium gerentibus.Nam duas illas uoces,urgendis regijs,quas intulit Gelenius,ne ipse quidem certas habet, uerum asterisco notandum locum censet. QVATTVOR millia inde lecta peditum, & trecentos equites tribuno militum tradit.} Hoc sic Plutar.in Quinctio.ἐκπέμπει χιλίαρχον ἐν αὐτοῖς ἔχοντα τετρακισχιλίους, καὶ ἱππεῖς τριακοσίους. NON plus duobus millibus hominum omissis.} Plutarchus sic. ἔπεσον δὲ δισχίλιοι οὐ πλείους. REX primo die ad castra Pyrrhi peruenit.locus,quem ita uocant,est in Triphylia terrae Melotidos.inde postero die ingenti itinere agminis(& metus urgebat)in montẽ Lingon perrexit. Ipsi montes Epiri sunt interiecti Macedoniae Thessaliaeque.} Pyrrhi castra locum esse celeberrimum non longe a Lacedaemone constat inter omnes. Nam & ipse lib.XXXV. ita ait. Et Nabis recepto Gytheo cũ expedito exercitu inde profectus,cum praeter Lacedaemonem raptim duxisset, Pyrrhi(quae uocãt) castra occupauit,& Polybius lib.V.ubi de alio Philippi bello ait ita.ὁ δὲ φίλιππος τῇ μὲν πρώτῃ κατεστρατοπέδευσε περὶ τὰς ἀμύκλας αἱ δὲ ἀμύκλαι καλούμεναι τόπος ἐστὶ τῆς λακωνικῆς χώρας ἀπέχει δὲ τῆς λακεδαίμονος ὡς εἴκοσι στάδια τῇ δὲ ἑπομένῃ προῆγεν, ἅμα τὴν χώραν εἰς τὸν πύῤῥου καλούμενον κατῆρε χάρακα.Quae cum ita sint, merito dubitari poterit,cur,cum de proelio ad fauces Epiri facto Liuius scribat, primo die fugatum regem ad castra Pyrrhi in Triphyliam peruenisse,(est autem Pelopõnesi regio Triphylia)postero autem in montes Epiri Macedoniae,Thessaliaeque interiectos,dicat.Neque enim hac oratione quidquam esse potest absurdius. Difficilis,& magna haec quaestio est,nec nisi haec uerba tollãtur, explicari potest. Locus,quem ita uocant,est in Triphylia terrae Melotidos. Cur autem inducenda censeam,est, quod ea ex albo libri(ut saepe fit)in historiam coniecta ab inscio librario puto. Qui autem ea in albo libri notarat,id interpretandi loci caussa fecerat.Loci autem,qui in Peloponneso est, splendor illum ipsum Liuiana uerba non satis attendendum,decepit. Neque enim dubitandum est, quin eius nominis locus alter in Epiro fuerit, in quo Pyrrhus regnauit,de quo hoc loco intelligendum sit. Nam de eo, qui est ad Lacedaemonem,intelligi nullo modo potest. Accedit, quod si haec uerba Liuij essent, libro XXXVI

ubi

ubi iterum Pyrrhi castra nominat,non dixisset,Quæ uocant,cum satis hic locum esse huius nominis do cuisset.puto praeterea legendum in montem Lyncon. Nam λύγκος opidum est Epiri auctore Stephano. quo nomine mons etiam forte praeditus est.Vet.habent Lyricon. FLVCTVATVS animo est utrum protinus in regnum se reciperet, an reuerti in Thessaliam posset.} Vox, posset, ineptam affert sententiam.Mallem,praestaret.Nam cum esset scriptum,praestet,factum est ab inscio,posset.Praestaret ante, pro praestantius esset. CIRCA Sperchias.} Ad sinum Maliacum urbs est, quae σπέρχεια dicitur a Ptolemaeo,& Stephano.

XYNIAE simili metu a cultorib.desertae sunt.} Xynia,inquit Stephanus,urbs Thessaliae. OPIDVM protinus nomine Phecam, situm inter Gomphos.} Hoc opidum libro priore Phecadum nominauit. IN monte Cercetio.} Plin. montium Cercetorum meminit in Thessalia. Ptolemaeus montis Cercetesij. Cerceticum tamen esse legendum docet Stephanus. qui ait. Πιαλία πόλις θεσσαλική ὑπὸ τὸν κερκετικὸν ὄρος. τὸ ἐθνικὸν πιαλιεύς. PRIMAM urbium Thessaliae Phaleriam.} Veter.libr. Phaleram. ex Cosmographis, Phalaram scribendum est.ut supra etiam admonui. A METROPOLI, & a Piera.} Metropolis una est in Thessalia. Porro autem Palia, legendum,quae,ut ait Stephanus, est in Thessalia,ut dixi paullo ante; non Pieris,quae in Boeotica est. INDE Aeginium petit.} Hoc in Illyrio statuit Stephanus. CVM ad Zamnam insulam assecutus est.} L.Quinctium scribit Corcyra profectum classem ad Zamnam insulam esse assecutū. Quaestio exsistit,quae sit haec insula, quae a Corcyra ad Maleam nauigantibus occurrat.Glareanus mendose esse, pro Zacyntho ait,ego pro Same, in ueteribus enim libris est,Zamam.non Zamnam. De hac insula Pomponius. In Ionio Prote, Hyria,Cephalenia,Neritos,Same,Zacynthos,Dulichium,Ithaca.& Plin.lib.IV.cap.XII. Cephalenia, Zacynthus,Ithaca,Dulichium,Same. Cephalenia quondam Melaena dicta. Same diruta a Romanis, adhuc tamen opida tria habet.& Vigilius lib.III.Dulichiumq; Sameque,& Neritos ardua saxis. Alij Samem urbem Cephaleniae esse scripserunt. CENCHREAS Corinthiorum emporium.} Stephanus opidum,& nauale Corinthiorum esse scribit,itemque ceteri.

PHOCIDIS primo impetu Panopeam.} Phanoteam legendum esse,quemadmodum est in ueteribus libris,ostendit Stephanus.φανοτεύς,inquit,πόλις φωκίδος.λέγεται καὶ φανότη καὶ φανότεια. Glareano tamen placet Panopea. ARISTHENVS, qui Romanis.} Polyb. Aristaenum scribit. ἀρισταίνου. 257

ACHEI portus,& dant fiduciam postulantibus,& demunt.} Obscurissimi loci sensum Glareano, ut profitetur,ignotum libet paucis exponere. Quod Romani,inquit,qui socii nobis non sunt, plus petant a nobis,quam socius ipse Philippus,id neque impudentia fit eorum,neque modestia huius.Achaei, inquit,portus fiduciam Romanis dant ad postulandum,qui classem habēt uictricem, Philippo uero demunt,cuius nihil praeter legatū uidemus.Ergo portus dant fiduciam classem habenti,demunt non habenti. QVAE Elaeuntii,Abydenique,qui procul a nobis absunt,passi sunt.} Antea legebatur Cldij,Abydenique. Sabellicus,cuius in hac re ingenium admiratur Glareanus, restituendum putauit, Elaeuntij,Abydenique.Quorum sentētiam ego uix satis probare possum.Nam cum commemoret eos Aristaenus,qui bello crudelia a Philippo passi sunt,inter quos Athenienses,& Abydeni fuerunt,nescio cur potissimum Elaeuntios nominare possit,quos ipse per deditionem receperit. Etenim libro priore ita Liuius ait. Inde progressus ad Chersonesum Elaeunta & Alopeconnesum tradentibus ipsis recipit. Quamobrem ego reponendum puto pro Clunii Ciani, primum quia grauissime omnium uexati a Philippo sunt auctore Polybio, quorum excidij saepe etiam meminit per hos libros Liuius,ut paullo post. Cium suae ditionis urbem funditus delesse.Deinde quia uicinior est uox Clunii Cianis,quam Elaeuntiis.Nam si l in i,& u in a uerteris,confecta uox erit.Cianos etiam cum Abydenis coniungit Polybius, ut supra ostendi. CIPARISSIAE Garitenem.} κυπαρισσίεις opidum Messenae Steph.

POST pactam cum Romanis societatem.} Miratur Glareanus Liuium scribere Argiuos cum Romanis societatem pactos esse,quod eosdem ante scripserat decreto non interfuisse.neque intelligit eum dixisse,quosdam Argiuorum,non omnes. LARISSAM eam arcem uocant.} Argorum arcem Larissam fuisse tradit etiam Stephanus. καὶ ἀκρόπολις ἄργους λάρισσα. 258

C. HELIVM praetorem praefecit.} In comitijs praetoriis exponendis C. Heluium nominauit, eique Galliam obtigisse dixit.idem fecit in eius aedilitate explicanda. Quamobrem hoc quoque loco pro C.Aelio C.Heluium reponendum. AD L. Cornelium Lentulum praetorem urbanum.} In comitiis praetoriis explicandis L. Cornelium Merulam praetorem urbanum scripsit.quo pacto legendum esse ostendit consulatus eius,qui sequitur,in quo Merulae, non Lentuli cognomine afficitur non solum apud Liuium, sed etiam in tabulis consulum Capitolinis. COSS. Cn. Cornelium Cethegum.} C.Cornelium, legendum est ex Cap. consulatu. L. MANLIVS Volso.} Vulso. Vet. libr. Cap. tab. & Appianus in Syrio μάνλιον etiam βόλσωνα edit. M. SERGIVS Silus.} M'. Sergius, argentei nummi. T.SEMPRONIVS Longus.} Ti.Sempronius. ex consulatu Capitolino,qui sequitur. CN. SEMPRONIVS Tuditanus.} sequenti libro hic idem dicitur T. Sempronius. Ego C. Sempronius lego. Nam Tuditanorum hoc frequentissimum praenomen est, neutrum eorum contra. patrem, aut auum hunc esse reor C. Sempronii C. F. C. N. Tuditani, qui triumphauit de Iapudibus An. DCXIXV. ex lap. Capit. OPIDA Clastidium,& Litubium utraque Ligurum.} Hoc loco, ubi 259

ubi Clastidium deditur, Ligurium esse dicitur. paullo post, ubi incenditur, Gallorum est. Aut igitur duo Clastidia sunt, aut certe in Clastidio Ligurum est aliquid uitii. Nam de Gallico Clastidio ad Ticinum dubitari non potest. De quo Polybius lib. II. & ceteri qui de bello Insubrium scripserunt, quo confecto Marcellus tertia opima spolia retulit Virdumaro rege ad Clastidium interfecto, quemadmodum etiam in triumpho Marcelli Capitolino scriptum est. apud Plutarchum tamen in Marcello est uitiose κατίδιον, pro κλαστίδιον. Vereor autem, ut Caristum pro Clastidio sit reponendum, quod est opidum Ligurum in agro Statellati, Liuio auctore lib. XLII.

254 Ligusticos Iluates. § Ligustinos, ut ante dixi. Eo rex ab Demetriade cum quinque lembis, & naue una rostrata uenit. § Sic Polybius lib. XVII. παρῆν ὁ μὲν φίλιππος ἐκ δημητριάδος ἀναχθεὶς εἰς τὸν μαλιέα κόλπον πέντε λέμβους ἔχων καὶ μίαν πρίστιν. Achaeorum exsul uir insignis Cycliadas § Polyb. ἀχαιὸς δὲ κυκλιάδας ἐκπεπτωκὼς ἐκ πελοποννήσου. Dionysodorus Attali legatus. § Polyb. καὶ παρ' ἀττάλου διονυσόδωρος. Agesimbrotus praefectus Rhodiae classis. § παρὰ δὲ ῥοδίων ἀκεσίμβροτος ὁ ναύαρχος, ex Polyb. Phaneas princeps Aetolorum. § Polyb. παρὰ δὲ αἰτωλῶν φαινέας ὁ στρατηγός.

Romanus ad extremum litus progressus, cum rex in proram nauis in anchoris stantis processisset. § οἱ μὲν περὶ τὸν τίτον ἐπέστησαν παρ' αὐτὸν αἰγιαλὸν, ὁ δὲ φίλιππος ἐγγίσας τῇ γῇ μετέωρος ἔμενε. Ex propinquo dicamus inuicem, audiamusque. § Vet. li. Dicemus inuicem, audiemusque. Quem tandem, inquit Quinctius, times? Ad hoc ille superbo, & regio animo, Nem nem equidem timeo praeter deos immortales. § Polyb. τοῦ δὲ πάλιν ἐρομένου, τίνα φοβεῖται; φοβεῖσθαι μὲν ἔφησεν ὁ φίλιππος οὐδένα πλὴν τοὺς θεούς. Aliter hanc historiam scribit Plutarchus in Apophthegmatibus. Deducenda ex omnibus Graeciae ciuitatibus regi praesidia esse. § Has et pacis condiciones omnes quibus uerbis explicuerit Polybius placet ostendere, ut Liuii studium in illo uertendo auctore facilius omnes intelligant. ὁ δὲ τῶν ῥωμαίων στρατηγὸς αὐτῷ μὲν ἁπλῶν τινα λόγον ἔφη καθήκειν καὶ φαινόμενον. κελεύειν δὲ αὐτὸν ἐκ τῆς ἑλλάδος ἁπάσης ἐκχωρεῖν ἀποδόντα τοὺς αἰχμαλώτους, καὶ τοὺς αὐτομόλους ἑκάστοις, οὓς ἔχει. τοὺς δὲ κατὰ τὴν ἰλλυρίδα τόπους παραδοῦναι ῥωμαίοις, ὧν γέγονε κύριος μετὰ τὰς ἐν ἠπείρῳ διαλύσεις. ὁμοίως δὲ καὶ πτολεμαίῳ τὰς πόλεις ἀποκαταστῆσαι πάσας, ἃς παρῄρηται μετὰ τὸν τοῦ φιλοπάτορος θάνατον. Attali regis legatus naues, captiuosque, quae ad Chium nauali proelio capta essent, & Nicephorium, Venerisque templum, quae spoliasset, euastassetque pro incorruptis restitui. § Sic Polybius. πρῶτος δὲ διονυσόδωρος ὁ παρ' ἀττάλου μεταλαβὼν τὸν λόγον, τάς τε ναῦς ἔφη δεῖν αὐτὸν ἀποδοῦναι τὰς τοῦ βασιλέως τὰς γενομένας αἰχμαλώτους ἐκ τῆς περὶ χίον ναυμαχίας, καὶ τοὺς ἅμα ταύταις ἄνδρας. ἀποκαταστῆσαι δὲ καὶ τὸ τῆς ἀφροδίτης ἱερὸν ὃ κατέφθειρε, καὶ τὸ νικηφόριον, ἃ κατέφθειρε. Rhodii Peraeam (regio est continentis aduersus insulam uetustae eorum ditionis repetebant, postulabantq. praesidia deduci ab Iasso, & Bargyllis, & Euromensium urbe, & in Hellesponto Sesto, atque Abydo, & Panopolim Byzantiis in antiqui formulam iuris restitui, & liberari omnia Asiae emporia, portusque. § Peraeam se nusquam legisse, suspectumq. habere nomen, itemque pro, Panopolim, Peneropolim reponendam esse ait Glareanus. Hoc loco, si ut institui uerba Polybii recitauero, quae uertisse studiose uidetur Liuius, & Peraeam recte legi, & pro, Panopolim, Perinthum restituendum, praeterea uero, Iaso, & Bargyliis, ut in uet. est lib. scribendũ esse facile omnib. apparebit. Ea sunt haec. μετὰ δὲ τοῦτον ὁ τῶν ῥοδίων ναύαρχος ἀκεσίμβροτος τῆς μὲν περαίας ἐκέλευεν ἐκχωρεῖν τὸν φίλιππον, ἧς αὐτῶν παρῄρηται. τὰς δὲ φρουρὰς ἐξάγειν ἐξ ἰασοῦ, καὶ βαργυλίων, καὶ τῆς εὐρωμαίων πόλεως, ἀποκαταστῆσαι δὲ καὶ περινθίους εἰς τὴν βυζαντίων συμπολιτείαν. παραχωρεῖν δὲ καὶ σηστοῦ καὶ ἀβύδου, καὶ τῶν ἐμπορίων, καὶ λιμένων τῶν κατὰ τὴν ἀσίαν ἁπάντων. In ueteribus certe libris est pro, Perinthum, Penolum, ut de ea lectione dubitare nemo debeat. praesertim uero cum libro sequenti in aliis pacis condicionibus scribendis ita sit. Quae earũ sub ditione Philippi fuissent, praesidia ex his Philippus deduceret, his, quae in Asia essent Euromo: Pedasisque & Bargyliis, & Iaso, & Myrina, & Abydo, & Thasso, & Perintho.

Princeps Aetolorum Alexander uir (ut inter Aetolos) facundus. § Vet. lib. Vir inter ceteros facundus. atque ita scripsisse Liuium puto, quia Polybius ita ait. ἀλέξανδρος ὁ προσαγορευόμενος ἴσιος, ἀνὴρ δοκῶν πραγματικὸς εἶναι, καὶ λέγειν ἱκανός. Inter ceteros autem legatos, qui in hoc concilio uerba fecerant, intelligit. Nam de quorum possessione dimicetur tollentem, nihil sibi praeter bellum relinquere, quod consilium esse. § Hoc loco Glareanus ita scribit: Pro, Tollentem, ego, Volentem, legendum puto. alioquin non uideo quid sensus elicias. Haec ille. Quam autem sit standum coniecturae eius, Polyb. ipse, cuius haec uerba sunt, docet. τὸ δὲ ἀναιροῦντα περὶ ὧν ὁ πόλεμος ἐστὶ τὸν πόλεμον αὐτὸν καταλιπεῖν, μανίας ἔργον εἶναι. i. tollẽtem autem ea, de quibus bellum est, bellum sibi relinquere stultitiae opus esse. Fortasse enim apud Polybium legit Liuius πόλεμον αὐτῷ non αὐτόν. reprehendit enim Philippum, qui in captas urbes saeuiebat, excindens eas, quae belli esse praemia possent, idque stulti, & amentis esse hominis ait.

Lysimachiam pulso praetore, & praesidio Aetolorum occupasse eum. § Lysimachiam intelligit, quae in Chersoneso est, non quae in Aetola. Quod apertius ostendit hoc loco Polybius. ἤρετο γὰρ τὸν φίλιππον, διατί λυσιμαχίαν μετ' αἰτωλῶν ταττομένην, καὶ στρατηγὸν ἔχουσαν παρ' αὐτῶν, ἐκβαλὼν τοῦτον κατάσχοι φρουρᾷ τὴν πόλιν. Chium item suae ditionis urbem funditus euertisse. § Cium legendum, non Chium, & suae ditionis, Aetolorum non Philippi intelligendũ esse, satis ostendit Polybius, cuius haec uerba subsequuntur. διατί δὲ κιανοὺς παραπλησίως μετ' αἰτωλῶν συμπολιτευομένους ἐξανδραποδίσαιτο φίλους ὑπάρχοντας αὐτοῖς. Factum est autem ut quemadmodum Philippus Cianorum moenia quondam, sic inscii librarii eorũ memoriam euertere hoc tempore, atque delere conati sint. De Cio sic Suidas. Κίος ἐμπόριον τι πόλεως μυσίας ἀπὸ κίου τοῦ ἡγη-

τὸ ἡγη-

τοῦ ὑγιαίνοντος ἀποικίας τῆς μιλησίων τὸ ἐθνικὸν κιανός. Item. Κιανὴ οἱ τῆς κίυ, ὡς προυσίας περιποιοῦσαι ἐθέλησε.

Eadem fraude habere eum Thebas Phtias, Echinum, Larissam, & Pharsalum. § Polyb. τί δὲ λέγων κατέχεις νῦν ἐχῖνον καὶ θήβας τὰς φθίας, καὶ φάρσαλον, καὶ λάρισσαν. Apparet id quidem etiam caeco. § Apud Polyb. τοῦτο μὲν ἐστὶ τῷ φωνία καὶ τυφλῷ δῆλον. Indignari inde coepit Aetolos, tamquam Romanos decedi Graecia iubere, qui, quibus finibus Graecia sit, dicere non possint, ipsius enim Aetoliae Agraeos, Apodeotasque, & Amphilocos, quae permagna eorum pars sit, Graeciam non esse. § Agraeos, quos nusquam se legisse ait Glareanus, Apodotos non Apodeotas, legendum esse, Polybij uerba haec satis docent. τὸ δὲ δὴ πάντων δεινότατον, οἱ ποιοῦντες ἑαυτοὺς ἐφαμίλλους ῥωμαίοις, καὶ κελεύοντες ἐκχωρεῖν μακεδόνα ἁπάσης τῆς ἑλλάδος. τοῦτο πρὸ ἀναφθέγξασθαι καὶ καθόλου μέν ἐστιν ὑπερήφανον, οὐ μὴν ἀλλὰ ῥωμαίων μὲν λεγόντων ἀνεκτὸν, αἰτωλῶν δὲ οὐκ ἀνεκτόν. ποίας δὲ κελεύετε με φησὶν ἐκχωρεῖν ἑλλάδος; καὶ πῶς ἀφορίζετε ταύτην; αὐτῶν γὰρ αἰτωλῶν οὐκ εἰσὶν ἕλληνες οἱ πλείους. τὸ γὰρ τῶν ἀγραίων ἔθνος, καὶ τὸ τῶν ἀποδοτῶν, ἔτι δὲ τῶν ἀμφιλόχων οὐκ ἔστιν ἑλλάς; ἢ τούτων μὲν παραχωρεῖτε μοι. Porro autem Agraeos uicinos esse Acarnanibus populos, ait Stephanus. Neque ego Chium expugnaui, sed Prusiam socium, & amicum oppugnantem adiuui. § Cium, restitue, non Chium. Sic enim Polybius. κιανοῖς δὲ ἐγὼ μὲν οὐκ ἐπολέμησα. προυσίᾳ δὲ πολεμοῦντος βοηθῶν ἐκείνῳ συνεξεῖλον αὐτοὺς ὑμῶν αἰτίων γενομένων. Itaque lib. sequenti ait Liuius. De Cianorum libertate Quinctius Prusiae Bithyniorum regi scriberet, quid senatui, & decem legatis placuisset. Item Suidas, ut dixi. Lysimachiam ab Thracibus uindicaui, sed quia me necessitas ad hoc bellum a custodia eius auertit, Thraces habent. § Polybius ita. ἐρωτᾷς με φησὶν ἀλέξανδρε διατί λυσιμαχίαν προσέβαλον; ἵνα μὴ διὰ τὴν ἡμετέραν ὀλιγωρίαν ἀνάστατος γένηται ὑπὸ θρᾳκῶν, καθάπερ νῦν γέγονεν ἡμῶν ἀπαγαγόντων τοὺς στρατιώτας διὰ τοῦτον πόλεμον. Attalo autem Rhodijsque nihil iure debeo: non enim a me, sed ab illis principium belli ortum est. Romanorum autem honoris caussa Peraeam Rhodijs, & naues Attalo cum captiuis, qui comparebunt, restituam. Nam quod ad Nicephorium, Venerisque templi restitutionem attinet, quid ea restitui postulātibus respondeam? nisi quo uno modo luci, siluaeque caesae restitui possunt, curam, impensamque sationis me praestaturum. § Haec Polybius in hunc modum. πρὸς δὲ ῥοδίους καὶ πρὸς ἄτταλον ἐν μὲν ἴσῳ κριτῇ δικαιότερον ἂν νομισθείη τούτους ἡμῖν ἀποδιδόναι τὰς αἰχμαλώτους ναῦς, καὶ τοὺς ἄνδρας ὑπὲρ ἡμᾶς τούτους. οὐ γὰρ ἡμεῖς ἀττάλῳ πρότεροι καὶ ῥοδίοις τὰς χεῖρας ἐπεβάλομεν. ὅτοι δὲ ἡμῖν ὁμολογουμένως. οὐ μὴν ἀλλὰ σοῦ κελεύοντος ῥοδίοις μὲν ἀποδιδόναι τὴν περαίαν. ἀττάλῳ δὲ τὰς ναῦς καὶ τοὺς ἄνδρας τοὺς διασωζομένους. τὴν δὲ τοῦ νικηφορίου καταφθορὰν καὶ τοῦ τῆς ἀφροδίτης τεμένους ἄλλως μὲν οὐκ εἰμὶ δυνατὸς ἀποκαταστῆσαι. φυτὰ δὲ καὶ κηπουροὺς πέμψω τοὺς φροντιοῦντας θεραπείας τοῦ τόπου, καὶ τῆς αὐξήσεως τῶν ἐκκοπέντων δένδρων.

Extrema eius oratio aduersus Achaeos fuit, in qua orsus ab Antigoni primum, suis deinde erga eam gentem meritis, recitari decreta eorum iussit, omnes diuinos, humanosque honores complexa, atque ad ea adiecit recens de exercitu, quod ab se desciuisset; inuectusque grauiter in perfidiam eorum, Argos tamen se redditurum eis dixit, de Corintho cum imperatore Romano deliberaturum esse, quaesiturumque simul ab eo, utrum ijs ne urbibus decedere se aequum censeat, quas a se ipso captas iure belli habeat, an ijs etiam, quas a maioribus suis accepisset. § Polybij primum uerba, quae his respondent, recitabo, deinde quod hoc in loco Glareano uidetur esse obscuritatis tollam. Polybius ita. μεταβὰς ὁ φίλιππος ἐπὶ τοὺς ἀχαιοὺς πρῶτον μὲν τὰς εὐεργεσίας ἐξηριθμήσατο τὰς ἐξ ἀντιγόνου γεγενημένας εἰς αὐτάς. εἶτα τὰς ἰδίας. ἑξῆς δὲ τούτοις προσηνέγκατο τὸ μέγεθος τῶν τιμῶν τῶν ἀπηντημένων αὐτοῖς παρὰ τῶν ἀχαιῶν. τελευταῖον δὲ ἀνέγνω τὸ περὶ τῆς ἀποστάσεως ψήφισμα, καὶ τῆς πρὸς ῥωμαίους μεταθέσεως. ᾧ χρησάμενος ἀφορμῇ πολλὰ κατὰ τῶν ἀχαιῶν εἰς ἀθεσίαν εἶπε, καὶ ἀχαριστίαν. ὅμως δὲ ἔφη τὸ μὲν ἄργος ἀποδώσειν. περὶ τοῦ κορίνθου βουλεύσεσθαι μετὰ τοῦ τίτου. ταῦτα δὲ διαλεχθεὶς πρὸς τοὺς ἄλλους, ἤρετο τὸν τίτον φήσας πρὸς ἐκεῖνον αὐτῷ λόγον εἶναι, καὶ πρὸς ῥωμαίους. πότερον οἴεται δεῖν ἐκχωρεῖν, ὧν ἐπέκτηται πόλεων, καὶ τόπων ἐν τῇ ἑλλάδι, ἢ καὶ τούτων, ὅσα παρὰ τῶν γονέων εἴληφε. Haec Polybius. Quaerit autem apud Liuium Glareanus, Quid sit, Recens decretum de exercitu, quod ab se desciuisset. Huic ego quaestioni respondeo, primum in ueteribus libris legi, De exercitu, quo ab se desciuissent. deinde decretum illum intelligi, qui se Achaei relicto Philippo Romanorum societati adiunxerunt, de quo paullo ante Liuius. In praesentia tres legatos ad L. Quinctium mitti placuit, & exercitum omnem Achaeorum ad Corynthum admoueri, captis Cenchreis, iam urbem ipsam Quinctio oppugnante. Quinctius postero die ad Nicaeam (is enim locus placuerat) ad constitutum tempus uenit. Philippi nullus. & quae sequuntur. § Apponam hoc etiam loco uerba Polybij cum loci illustrandi caussa, tum Liuianae industriae declarandae. καὶ τότε μὲν ἅπαντες ἐχωρίσθησαν ταξάμενοι κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν εἰς νίκαιαν πάλιν ἀπαντήσειν. τῇ δὲ αὔριον οἱ μὲν περὶ τὸν τίτον ἧκον ἐπὶ τὸν ταχθέντα τόπον, ἐν ᾧ πάντες ἦσαν. ὁ δὲ φίλιππος οὐ παρεγίγνετο. τῆς δὲ ἡμέρας ἤδη προαγούσης ἐπὶ πολὺ, καὶ σχεδὸν ἀπεγνωκότων τῶν περὶ τὸν τίτον παρῆν ὁ φίλιππος δείλης ὀψίας ἐπιφαινόμενος, καθ' ὃν καὶ πρότερον κατατετριφὼς τὴν ἡμέραν, ὡς μὲν αὐτὸς ἔφη διὰ τὴν ἀπορίαν καὶ δυσχρηστίαν τῶν ἐπιταττομένων. ὡς δὲ τοῖς ἄλλοις ἐδόκει βουλόμενος ἐκκλεῖσαι τῷ καιρῷ τήν τε τῶν ἀχαιῶν καὶ τὴν τῶν αἰτωλῶν κατηγορίαν. ἑώρα γὰρ τῇ πρόσθεν ἀπαλλαττόμενος ἀμφοτέρους τούτους ἑτοίμους ὄντας πρὸς τὸ συμπλέκεσθαι, καὶ μεμψιμοιρεῖν αὐτῷ. διὸ καὶ τότε συνεγγίσας ἠξίου τὸν τῶν ῥωμαίων στρατηγὸν ἰδίᾳ πρὸς αὐτὸν διαλεχθῆναι περὶ τῶν ἐνεστώτων, ἵνα μὴ λόγοι λέγωνται μόνον ἐξ ἀμφοτέρων διαμαχέντων, ἀλλὰ καὶ τέλος ᾖ τοῖς ἀμφισβητουμένοις ἐπιτεθῇ. πλεονάκις δὲ αὐτοῦ παρακαλοῦντος ἤρετο τοὺς συμπαρόντας ὁ τίτος, τί δέον εἴη ποιεῖν; τῶν δὲ κελευόντων συνελθεῖν, καὶ διακοῦσαι τῶν λεγομένων, παραλαβὼν ὁ τίτος ἄππιον κλαύδιον χιλίαρχον ὄντα τότε, τοῖς μὲν ἄλλοις μικρὸν ἀπὸ τῆς θαλάττης ἀναχωρήσασιν, εἶπεν αὐτόθι μένειν, αὐτὸς

δὲ τὸν

δὲ τὸν φίλιππον ἐκέλευεν ἐκβαίνειν. ὁ δὲ βασιλεὺς παραλαβὼν ἀπολλόδωρον, καὶ δημοσθένην, ἀπέβη. συμμίξας δὲ τῷ τίτῳ διαλέγεται καὶ πλείω χρόνον. τίνα μὲν οὖν τὰ τότε ῥηθέντα παρ' ἑκατέρου, δυσχερὲς εἰπεῖν. ἔφη δ' οὖν τίτος μετὰ τὸ χωρισθῆναι τὸν φίλιππον διασαφῶν τοῖς ἄλλοις τὰ παρὰ τοῦ βασιλέως, αἰτωλοῖς μὲν ἀποδοῦναι φάρσαλον, καὶ λάρισσαν, θήβας δὲ οὐκ ἀποδοῦναι. ῥοδίοις δὲ τῆς μὲν περαίας παραχωρεῖν, ἰασοῦ δὲ καὶ βαργυλιῶν οὐκ ἐκχωρεῖν. ἀχαιοῖς δὲ παραδιδόναι τὴν κόρινθον, καὶ τὴν τῶν ἀργείων πόλιν. ῥωμαίοις δὲ τὰ κατὰ τὴν ἰλλυρίδα φάναι παραδώσειν, καὶ τοὺς αἰχμαλώτους πάντας. ἀττάλῳ δὲ τάς τε ναῦς ἀποκαταστήσειν καὶ τῶν ἀνδρῶν ἐν ταῖς ναυμαχίαις ἁλόντων ὅσοι περίεισι. πάντων δὲ τῶν παρόντων δυσαρεστούντων τῇ διαλύσει, καὶ φασκόντων δεῖν τὸ κοινὸν ἐπίταγμα πρῶτον ποιεῖν, τοῦτο δ' ἦν ἁπάσης ἐκχωρεῖν τῆς ἑλλάδος, εἰ δὲ μή, διότι τὰ κατὰ μέρος μάταια γίνεται, καὶ πρὸς οὐδέν, θεωρῶν ὁ φίλιππος τὴν ἐν αὐτοῖς ἀμφισβήτησιν, καὶ δεδιὼς ἅμα τὰς κατηγορίας ἠξίου τὸν τίτον ὑπερθέσθαι τὴν σύνοδον εἰς τὴν αὔριον διὰ τὸ καὶ τὴν ὥραν εἰς ὀψὲ συγκλείειν, ἢ γὰρ πείσειν, ἢ πεισθήσεσθαι τοῖς παρακαλουμένοις. τοῦ δὲ συγχωρήσαντος ταξάμενοι συμπορεύεσθαι πρὸς τὸν κατὰ θρόνιον αἰγιαλόν, τότε μὲν ἐχωρίσθησαν. τῇ δὲ ὑστεραίᾳ πάντες ἧκον ἐπὶ τὸν ταχθέντα τόπον ἐν ὥρᾳ, καὶ βραχέα διαλεχθεὶς ὁ φίλιππος ἠξίου πάντας, μάλιστα δὲ τὸν τίτον μὴ διακόψαι τὴν διάλυσιν τῶν γε δὴ πλείστων εἰς συμβατικὴν διάθεσιν ἠγμένων, ἀλλ' εἰ μὲν ἐνδέχεται δι' αὑτῶν συμφώνους γενέσθαι περὶ τῶν ἀντιλεγομένων, εἰ δὲ μὴ πρεσβεύειν ἔφη πρὸς τὴν σύγκλητον, κἀκείνην ἢ πείσειν περὶ τῶν ἀμφισβητουμένων, ἢ ποιήσειν ὅτι ποτ' ἂν ἐπιτάττῃ. ταῦτα δὲ αὐτοῦ προτείνοντος, οἱ μὲν ἄλλοι πάντες ἔφασαν δεῖν πράττειν τὰ τοῦ πολέμου. καὶ μὴ προσέχειν τοῖς ἀξιουμένοις. ὁ δὲ τῶν ῥωμαίων στρατηγός, οὐκ ἀγνοεῖν μὲν οὐδ' αὐτὸς ἔφη, διότι τὸν φίλιππον οὐκ εἰκός ἐστι ποιῆσαι τῶν παρακαλουμένων οὐδέν. τὸ δὲ ἁπλῶς μηδὲν ἐμποδίζειν τὰς σφετέρας πράξεις, τὴν αἰτουμένην χάριν ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐκποιεῖν ἔφη χαρίζεσθαι. κυρωθῆναι μὲν γὰρ οὐδ' ὣς εἶναι δυνατὸν οὐδὲν τῶν νῦν λεγομένων ἄνευ τῆς συγκλήτου. πρὸς δὲ λαβεῖν πεῖραν τῆς ἐκείνων γνώμης εὐφυῶς ἔχειν τὸν ἐπιφερόμενον καιρόν. τῶν γὰρ στρατοπέδων οὐδ' ὣς δυναμένων οὐδὲν πράττειν διὰ τὸν χειμῶνα τοῦτον ἀποθέσθαι τὸν χρόνον εἰς τὸ προσανενεγκεῖν τῇ συγκλήτῳ περὶ τῶν προσπιπτόντων, οὐκ ἄθετον, ἀλλ' οἰκεῖον εἶναι πᾶσι. ταχὺ δὲ συγκατατιθεμένων ἁπάντων διὰ τὸ θεωρεῖν τὸν τίτον οὐκ ἀλλότριον ὄντα τῆς ἐπὶ τὴν σύγκλητον ἀναφορᾶς, ἔδοξε συγχωρεῖν τῷ φιλίππῳ πρεσβεύειν εἰς τὴν ῥώμην. ὁμοίως δὲ καὶ παρ' αὑτῶν πέμπειν ἑκάστους πρεσβευτὰς τοὺς διαλεχθησομένους τῇ συγκλήτῳ, καὶ κατηγορήσοντας τοῦ φιλίππου. τοῦ δὲ πράγματος τοῦ τίτου τῇ κατὰ τὸν σύλλογον κατὰ νοῦν καὶ κατὰ τοὺς ἐξ ἀρχῆς διαλογισμοὺς προκεχωρηκότος παραυτίκα τὸ συνεχὲς τῆς ἐπιβολῆς ἐξύφαινε. τὰ κατ' αὐτὸν ἀσφαλιζόμενος ἐπιμελῶς, καὶ πρόλημμα τῷ φιλίππῳ ποιῶν οὐδέν. δοὺς γὰρ ἀνοχὰς διμήνους αὐτῷ, τὴν μὲν πρεσβείαν τὴν εἰς τὴν ῥώμην ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ συντελεῖν ἐπέταξε, τὰς δὲ φρουρὰς ἐξάγειν παραχρῆμα τὰς ἐκ τῆς φωκίδος καὶ λοκρίδος ἐκέλευσε. Ex hac uerborum collatione cum singulare Liuij in uertendo Polybio studium cognoscitur, tum uero alia multa, quae Liuianam patefacere sententiam possunt. Quorum exempli caussa unũ illud est. Quinctius postero die ad Nicaeam uenit, quo loco subaudiendum est, iterum, ut recte Glareanus intellexit. habet enim Polybius πάλιν. Alterum, quod cum ait, Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat, Apollodorum, & Demosthenem, intelligit, de quibus laborat Glareanus. Tertium, quod cum ait, litus ad Thronium, recte habet. Nam etiam κατὰ θρόνιον αἰγιαλὸν edit Polybius. quamquam in ueteribus libris est Athonium. Reliqua eiusmodi sunt, quae si diligentius comparentur, cum uoluptatem, tum utilitatem afferre ei, qui id fecerit, incredibilem possint.

261 Et ipse Quinctius cum sociorum legatis Animandrum Athamanum regem, utque speciem legationis adijceret Q. Fabium, (uxoris Quinctij sororis filius erat) & Q. Fuluium, & P. Claudium misit. § Vet. libri habent, Ap. Claudium. Polybius Ap. Claudium Neronem. Verba eius sunt. Καὶ τὸν μὲν ἀμυνάνδρον εἰς τὴν ῥώμην ἐξέπεμψε παράχρημα γινώσκων αὐτὸν εὐάγωγον μὲν ὄντα, καὶ ῥᾳδίως ἐξακολουθήσοντα τοῖς ἐκεῖ φίλοις ἐφ' ὁπότερ' ἂν ἄγωσιν αὐτόν. φαντασίαν δὲ ποιήσοντα καὶ προσδοκίαν διὰ τὸ τῆς βασιλείας ὄνομα. μετὰ δὲ τοῦτον ἐξέπεμψε τοὺς παρ' αὑτοῦ πρέσβεις, κόϊντόν τε τὸν φάβιον, ὃς ἦν αὐτῷ τῆς γυναικὸς ἀδελφιδοῦς, καὶ κόϊντον φόλβιον, σὺν δὲ τούτοις ἄππιον κλαύδιον ἐπικαλούμενον νέρωνα. Eiusdem Ap. Claudij Neronis meminit etiam post lib. XXXIV Liuius. Vt ventum Romam est, prius sociorum legati, quam regis auditi sunt. cetera eorum oratio conuicijs regis consumpta est. mouerunt eo maxime senatum, demonstrando maris, terrarumque regionis eius situm, ut omnibus appareret, si Demetriadem in Thessalia, Chalcidem in Euboea, Corinthum in Achaia rex teneret, non posse liberam Graeciam esse, & ipsum Philippum non cõtumeliosius, quam uerius, compedes eas Graeciae appellare. § Haec a Polybio quoque sumpta sunt, cuius haec uerba sunt. εἰσελθόντες εἰς τὴν σύγκλητον πάντες κατηγόρουν ἀποτόμως τοῦ φιλίππου. τὰ μὲν οὖν ἄλλα παραπλήσια τοῖς καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν βασιλέα πρότερον εἰρημένοις ἦν. τοῦτο δ' ἐπιμελῶς ἐντίκτειν ἐνεφάνιζον τῇ συγκλήτῳ πάντες διότι τῆς χαλκίδος καὶ τοῦ κορίνθου, καὶ τῆς δημητριάδος ὑπὸ τῷ μακεδόνι ταττομένων οὐχ' οἷόν τε δύνασθαι λαβεῖν ἐλευθερίας. ὃ γὰρ αὐτὸς φίλιππος εἶπε τοῦτο, καὶ λίαν ἀληθὲς ἔφασαν ὑπάρχειν, ὅς ἔφη τοὺς προειρημένους τόπους εἶναι πέδας ἑλληνικάς. Idem fere de compedibus Graeciae, quas πέδας Graeci uocant, Plutarchus in Quinctio. Legati deinde regis intromissi, quibus longiorem orationem exorsis breuis interrogatio, cessurus ne ijs tribus urbibus esset, sermonem incidit, cum mandatum sibi de his nominatim negarent quidquam. sit infecta pace regij dimissi. Quinctio liberum arbitrium pacis ac belli permissum. § Polybius sic. οἱ δὲ παρὰ τοῦ φιλίππου παρεσκευάζοντο ὡς ἐπὶ πλεῖον ποιησόμενοι τοὺς λόγους. ἐν ἀρχαῖς δ' εὐθέως ἐκωλύθησαν. ἐρωτηθέντες γὰρ εἰ παραχωροῦσι τῆς χαλκίδος, καὶ κορίνθου, καὶ δημητριάδος ἀπεῖπαν μηδεμίαν ἔχειν περὶ τούτων ἐντολήν. ὅσοι μὲν οὖν ἐπιτιμηθέντες, οὕτω κατέπαυσαν τὸν λόγον. ἡ δὲ σύγκλητος τοὺς μὲν ὑπάτους ἀμφοτέρους εἰς γαλατίαν ἐξαπέστειλε. τὸν δὲ πρὸς φίλιππον πόλεμον ἐψηφίσατο κατὰ νόμον εἶναι δοῦσα τῷ τίτῳ τὴν ἐπιτροπὴν ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν. Portaeque clausae. § Veteres libri, Portae clausae. Posteaquam in potestate Argiuorum ciuitas erat. § Veteres libri, Posteaquam in ptãte Nabidis Argiuorum ciuitas erat.

IN . EPITOMEN . LIBRI . XXXIII

Attalvs a Thebis ob subitam ualetudinem translatis decessit. § Vet. lib. Pergamum translatus. Recte. Liuius enim ita. Attalus aeger Thebis Pergamum aduectus moritur. L. fvrivs, & Claudius Marcellus. § Vet. lib. L. Furius Purpureo, & M. Claudius Marcellus.

IN . LIBRVM . XXXIII

In hoc libro emendando ueterum manuscriptorum librorum ope caruimus, iudicio tantummodo, si quid insidere alicubi nobis uitii uisum est, usi sumus. Deest autem huic libro exposito proelij, quo Philippus ad Cynoscephalas est fugatus, ac uictus a T. Quinctio, itemque magna pars eius, quo L. Quinctius frater eius Leucadem expugnauit. Quod ex epitome libri intelligi potest, in qua haec prima uerba sunt. T. Quinctius Flamininus procósul cum Philippo ad Cynoscephalas in Thessalia acie uicto debellauit. L. Quinctius Flamininus frater proconsulis Acarnanes Leucade urbe, quae caput est Acarnaniae, expugnata, in deditionem accepit. Itaque ait Liuius. Et post dies paucos audito proelio, quod ad Cynoscephalas pugnatum erat, omnes populi Arcananiae in deditionem uenerunt. Legatum autem L. Flamininum intelligit. Et paullo post. Haec in Thessalia, haec Achaia, haec in Asia per eosdem dies ferme gesta. Intelligit autem, quae T. Quinctius ad Cynoscephalas, Quae Lucius in Academia, Quae Rhodij in Peraea gesserunt, quaeq. ab ijs gesta paullo ante ipse exposuerat. Proelium ad Cynoscephalas pugnatú exstat adhuc apud Polybiū diligentissime descriptum, reliqua apud eum interciderūt.

Laevo Agrianos. § Agrianas puto legendum ex Stephano, qui cum multis modis hanc uocem 262
editam doceat, Agrianos tamen numquam, Agrianas certe dictos affirmat. Foedus apud Ciceronem in Pisonem legitur Aggrinarum, & Dolopum, pro Agrianum. Bargylas petentes. § Bargylia, aut Bargylias legendum est. Quamquam Stephanus non nisi Bargylia neutro genere, & Bargyliam muliebri dici ait. Moritvr altero, & septuagesimo, cum quattuor, & quadraginta annos regnasset. § Suidas in uoce Ἄτταλος hunc locum uertit, ac duos & septuaginta annos uixisse hunc ait. Quod autem sequitur, Vxorem ac liberos duos superstites habuit, legendum est, quattuor, Eumenem, Attalum, Athenaeum, & Philetaerum, quorum meminit Liuius lib. xlii. & App. in Syrio. Cvm Culca decem & septem opida. § Lib. xxiix. Colcam appellat duo de triginta opidis regnantem. Idem a Polybio κολιχὰς dicitur. Suspicor autem ne hoc etiam loco xxvii. pro xvii opidis ex superiore loco sit reponendum. Verum libri desunt, quos inspiciamus. His litteris a M. Sergio, cuius iurisdictio inter ciues, & peregrinos erat, recitatis. § Opinor haec uerba inducenda esse. Cuius iurisdictio inter ciues, & peregrinos erat. Cur ita opiner, hae caussae sunt. primum quod M'. hic Sergius praetor urbanus erat, haec autem uerba, peregrinum describunt. Deinde quia praetoris urbani negotium erat litteras recitare, non peregrini. Tertio loco, quia paullo ante lib. superiore idem M'. Sergius pr. urb. hoc officiū praestitisse dicitur ab eodem Liuio cum ait. M'. Sergius praetor urb. in senatu eas recitauit. Quarto, quia non solet Liuius, ubi semel praetorem urbanum nominauit quemquam, si sit iterum idem nominádus, nisi praetoré addere. ut paullo post. Haec litterae prius in senatu a Sergio praetore recitatae. praetermisit autem, urbano. puto autem ea uerba esse ex albo libri desumpta, ubi illustrandi loci caussa ab inscio aliquo fuerant scripta. Significari autem praetorem peregrinum, cum ait, Inter ciues, & peregrinos, inferiora, quae recitabo, testimonia demonstrabunt. Est autem primum intelligendum praetores duos creari consueuisse, qui Romae ius dicerent, alterum qui ciuibus, alterum, qui peregrinis. ut Liuius libro quadragesimo secundo. His praetoribus prouinciae decretae duae iure Romae dicundo. & lib. xliii. Designatis praetoribus praeter duas urbanas, quattuor prouinciae sunt decretae. Itaque plerumq. solet unam urbanam, alteram peregrinam prouinciam nominare. alias uero unam urbanam iurisdictionem, alteram uel inter peregrinos, uel inter ciues, & peregrinos. ut lib. xl. Iurisdictio urbana M. Ogulnio Gallo, inter peregrinos M. Valerio euenit. & lib. xli. Praetores L. Papirius Maso urbanam, M. Aburius inter peregrinos sortiti sunt. lib. xlii. Praetores deinde prouincias sortiti sunt, A. Atilius Serranus urbanam, C. Cluuius Saxula inter ciues, & peregrinos. lib. xxxiii. Praetores deinde prouincias sortiti L. Apustius Fullo urbanam iurisdictionem, M'. Acilius Glabrio inter ciues, & peregrinos. Et lib. xxii. Romae iuris dicundi urbana sors Pomponio, inter ciues Romanos, & peregrinos P. Furio Philo euenit. Hoc autem anno Q. Minucio peregrinam prouinciam obtigisse tradit idem Liuius in comitiis praetoriis exponendis.

Dvbios sententia patres fecerat. § Vet. lib. Sententiae. Omnes quinque, & triginta tribus 263
Vel rogatae iusserunt. § Vti rogas. ut supra saepe admonui. T. qvinctivs Flamininus cum duabus legionibus prouinciam eodem exercitu obtinere iussus, imperium ei prorogatum. § Vetus unum, quod exstat, exemplar huius libri, ut aiunt, habet. Imperium ei prorogatum satis iam ante diuidere. Quae uerba Gelenius profitetur se, ut ad rei sententiam non pertinentia, sustulisse. Fecit autem iniuste. nam sententia optima est, si, quod in iis uitium est, tollas. Ita, Imperium ei prorogatum satis iam ante uideri. Caussam enim affert, cur Quinctio non prorogarint imperium, quia, inquit, priore decreto satis proro-

progatum iudicabant. Hod autem decretum scriptum est anno superiore, de quo sic Liuius. T. Quinctio prorogarunt imperium, donec successor ei uenisset. M. ACILIVS Glabrio.} M'. Acilius. ex consulatu Capitol. & Plutarcho. T. SEMPRONIVS Longus.} Ti. Sempronius. ex consulatu Capitolino. BELLVM in Hispania quincto post anno, quam secundum bellum Punicum, finitum est.} In ueteri illo uno exemplari, teste Gelenio, ita est. Bellum in Hispania quincto post anno exortū est, quam simul cum Punico bello fuerat finitum. Quae uerba sic legenda esse censet Glareanus. Bellum in Hispania quincto ante anno, quàm secundum bellum Punicum, finitum est. Ego autem ita. Bellum in Hispania quincto post anno exortum est, quam secundum bellum fuerat finitum. Hanc lectionem si confirmauero, nihil erit, quod quisquam duas illas sequatur. Bellum nouum in Hispania excitatum esse significat annos quinque postquam cum Poenis debellatum erat. Finitum est enim anno DXLIX. Hoc declarat Liuius, cum ait paullo ante. Ingens in Hispania ulteriore coortum est bellum. & hoc loco exponit caussam, cur nouum hoc bellum appellet, quia tum primum suo nomine nullo Punico exercitu, aut duce ad arma ierant. Neque uero bellum aliquando in Hispania finitum potest intelligere, quemadmodum duabus illis lectionibus significatur, cum & ante, & post confectum Punicum bellum a proconsulibus in ea prouincia bellatum sit. ut supra ostendi. TVSCO uico, atque inde Melio per portam Capenam.} Quid sit Romae Melium nemo scit, Aequimaelium, omnes. Itaque legendum puto, ac Aequimaelio. Nam ante legebatur, Atque Intemaelio. lib. XXXVIII. Substructionem super Aequimaelium in Capitolio, & uiam silice sternendam a porta Capena ad Martis locauerunt. IISDEM diebus Cn. Cornelius Lētulus, qui ante Sempronium Tuditanum citeriorem Hispaniam obtinuerat; cum ex S.C. urbem esset ingressus, tulit prae se auri mille, & quingenta pondo.} Hic est ille Cn. Lentulus, de quo supra lib. XXXI. extremo. Plebes Cn. Cornelio Lentulo, & L. Stertinio proconsulibus imperium esse in Hispania iussit. Probo autem ualde coniecturam Glareani, qui suspicatur, legendum esse. Ex S.C. ouans, urbem esset ingressus. uel ex S.C. triumphans urbem esset ingressus. Coniecturam autē suam ille recte inde ducit, quod de Stertinio collega subdit ita. L. Stertinius ex ulteriore Hispania ne tentata quidem triumphi spe quinquaginta millia pondo argenti in aerarium tulit. Egregie. Cur enim necesse erat dicere, Ne tentata quidem triumphi spe: nisi collegam eius Lentulum triumphasse dixisset? Puto tamen ouantem eum ingressum esse, non triumphantem. Primum, quia usitatior dicendi forma est, ut in Ouatione dicatur, ingressus est, aut init Ouans urbem. Deinde quia ei, qui sine magistratu res gesserat, adhuc nisi, ut Ouans iniret, permissum fuerat. ut de L. Lentulo supra li. XXXI. Decurrerunt eo, ut ouans urbem iniret. PERINDE atque id ipsi a Quinctio, & Romanis datum esset.} Ante legebatur. Perinde atque ab ipso id non a Quinctio. Quam lectionem probo in primis. haec enim a sensu aliena est. BARCILLAM quendam.} Hunc in aliis libris nominat Liuius Brachillam, ut est in manuscriptis. Polybius βραχύλλην. itemque Plut.

864 C. CLAVDIO Acraephiam ire iusso.} App. Claudio. ut ante ex Polybio. BARGYLETIS, & Iasso.} Bargylijs, & Iaso, ut ante. EAS quoque enim placere liberas esse Decianorum libertate. Quinctius Prusiae Bithyniorum regi scriberet, quid senatui, & decem legatis placuisset.} Merito haesitauit hoc loco Glareanus. Non est autem mentem auctoris, & ueritatem lectionis assecutus, cum pro, Decianorum, decem legatorum supplendum esse censuit. Sunt enim duae uoces, de Cianorum, quae sequenti sententiae annectēdae sunt, hoc modo. De Cianorū libertate Quinctius Prusiae Bithyniorū regi scriberet. De Cianis, & eorum clade supra saepius dictum est. Sic enim Philippus lib. priore. Neque ego Cium expugnaui, sed Prusiam socium, & amicū oppugnantē adiuui. & Poly. li. XV. φίλων γὰρ ὑπαρχόντων, καὶ συμμάχων αἰτωλῶν, λυσιμαχέων, χαλκηδονίων, καὶ κιανῶν, πρῶτον μὲν προσηγάγετο τὴν λυσιμαχέων πόλιν ἀποσπάσας ἀπὸ τῆς τῶν αἰτωλῶν συμμαχίας, δευτέραν δὲ τὴν χαλκηδονίων, τρίτην δὲ τὴν κιανῶν ἐξηνδραποδίσατο στρατηγὸν παρ' αἰτωλῶν ἐν αὐτῇ διατρίβοντος, καὶ προεστῶτος τῶν κοινῶν. προυσίας δὲ καθὸ μὲν ἡ πρόθεσις αὐτοῦ συντελεῖσθαι ἔτυχε, περιχαρὴς ἦν, καθὸ δὲ τὰ μὲν ἆθλα τῆς ἐπιβολῆς ἕτερος ἀπεφέρετο, αὐτὸς δὲ τόπον οἰκήσεως ἔρημον ἐκληρονόμει, δυσχερῶς διέκειτο. & Suidas. κιανοὶ οἱ τῆς κίου, οὓς προυσίας παρασπονδήσας ἔβλαψε διά τινας αἰτίας.

SI AETOLORVM linguas retunderet.} Retundere, perspicue legendum est. ut sit, si Aetolorum linguas retundere uellet. SENATVS Romanus, & T. Quinctius imperator Philippo rege, Macedonibusque deuictis, liberos, immunes, suis legibus esse iubet Corinthios, Phocenses, Locrensesque omnes, & insulam Euboeam, & Magnetas, Thessalos, Perraebios, Achaeos, Phthiotas. Percensuerat omnes gentes, quae sub ditione Philippi regis fuerat.} Glareanum non laudo, qui arbitratur hoc loco nomina aliquot populorum intercidisse. cur non laudem, Plutarchus in caussa est, qui totidem paene uerbis hanc rem in Flaminino exponit. προελθὼν εἰς μέσον ὁ κῆρυξ ἀνεῖπεν, ὅτι ῥωμαίων ἡ σύγκλητος καὶ τίτος κοΐντιος στρατηγὸς ὕπατος καταπολεμήσαντες βασιλέα φίλιππον, καὶ μακεδόνας ἀφιᾶσιν ἀφρουρήτους καὶ ἐλευθέρους, καὶ ἀφορολογήτους, νόμοις χρωμένους τοῖς πατρίοις κορινθίους, λοκρούς, φωκεῖς, εὐβοέας, ἀχαιούς, φθιώτας, μάγνητας, θετταλούς, περραιβούς. Cum igitur totidem apud Plutarchum sint nomina populorum, quot apud Liuium, a quo haec sumpsit Plutarchus, profecto nihil hoc loco desiderari iudicandum est. Quod autem uocibus illis monetur Glareanus, Percensuerat omnes gentes, quae sub ditione Philippi regis fuerant: intelligendum est eas uitiose legi. placet autem ut legatur: Percensuit inde omnes gentes. i. post Graecos, Macedoniae etiam populos nominauit, ut Dolophas, Orestas, Lycum, Parthinos; utraque enim gens cum sit Illyriorum,

sub

sub ditione Philippi fuerat. Error ortus est ex cōpendiosa scriptura.ex percensuit in, factum est, per censuerat. porro autem apparet ex Plutarcho legendum esse Perraebi, non Perroebii.

Hoc spe concipi, audacis animi fuisse, ad effectum adducere uirtutis, & fortunae gentis.} Apertior erit locus,si ita legas.Hoc spe concipere,audacis animi fuisse,ad effectum adducere,uirtutis & fortunae ingentis.

HEREA.} Heraea. ut supra. LINGVS, & Partheni.} Lycus, & Parthini, Lycus in Dassaritijs,ut ait Plutarchus in Quinctio,quos eosdem cum Parthinis Illyriorum populos facit Appianus in 265
principio Illyrici. Parthinos etiam Capitolini lapides habent. P. LENTVLVS Bargyllas, L.Stertinius Hephaestiam, & Thassum, & Thraciae urbes. P. Villius, & L. Terentius ad regem Antiochum, Cn.Cornelius ad Philippum.} Haec sic Plutarchus. ἅμα γὰρ ἐξέπεμψεν ὁ τίτος λέντλον μὲν εἰς ἀσίαν βαργυλιήτας ἐλευθερώσοντα, τιτίλλιον δὲ εἰς θράκην. τὰς αὐτόθι πόλεις, καὶ νήσους ἀπαλλάξοντα τῶν φιλίππου φρουρῶν, πόπλιος δὲ οὐίλλιος ἔπλει διαλεξόμενος ἀντιόχῳ περὶ τῆς τῶν ὑπὲρ αὐτῷ ἑλλήνων ἐλευθερίας. Ex his apparet pro Stertinio Titillium esse restituendum.siquidem ante etiam legebatur, L.Thermus. ADVERSVS ea respondere,ne altercationem excederet res,cum supersedisset Romanus.} Perspicue legendum est.Ne in altercationem excederet res.ut lib XXXIV.Quae studiis in magnum certamen excesserit.

T. SEMPRONIVS Gracchus, M.Iunius Syllanus.} Ti.Sempronius Gracchus,M.Iunius Silanus,ex Capitolinis lapidibus. MARCELLVS Pado confestim traiecto in agrum Comensem, ubi Insubres, Comensibus ad arma excitis,castra habebant,ducit. legiones in ipso itinere proelium committunt. & primo adeo acriter inuaserunt, ut antesignanos impulerint.} Vox,ducit,a Glareano addita est, quae ante nulla erat. Recte, quod loci uitium sensit; non sat recte, quod multas alias uoces desiderari non sensit.Nam si dicamus legiones Romanorum in ipso itinere proelium commisisse,easdem etiam intelligendum est adeo acriter inuasisse,ut antesignanos impulerint. Quod tamen de Gallis accipiēdum est. Videntur autem haec omnia desiderari. Marcellus Pado confestim traiecto in agrum Comensem, ubi Insubres Comensibus ad arma excitis castra habebant, legiones induxit. Cuius aduentu audito Galli confestim occurrunt,atque in ipso itinere proelium committunt.& primo adeo acriter inuaserunt, ut antesignanos impulerint. Quod ubi consul animaduertit,ueritus.&c. Itaque asterisco ut ante hunc locum signandum censeo sic.Legiones * in ipso. LEVOS, Libuosque.} Laeuos Lebuosque legendum puto, ut lib. v. Hos uocat lib. II. Polybius λάοι, & λεβέκιοι. TERRESTRES copias ab Abydo traijcit Chersonesi urbem.} Ante legebatur ad Abydum.Quia uero Abydus non est in Chersoneso,sed in Hellesponto,placet Glareano legi, Madytum, cuius urbis etiam supra in Chersoneso meminit Liuius.Quod probo. ET decem legatorum P. Lentulus a Bargyllis, P. Villius, & L. Terentius a Thasso Lysimachiam petierunt, eodem & a Selymbria L. Cornelius, & ex Thracia post paucos dies Antiochus conuenerunt.} Haec a Polybio uersa sunt, qui sic ait. κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν ἧκον μὲν τῶν δέκα πόπλιος λέντλος ἐκ βαργυλίων, λεύκιος δὲ τερέντιος, καὶ πόπλιος οὐίλλιος ἐκ θάσου. ταχὺ δὲ τῷ βασιλεῖ διασαφηθείσης τῆς τούτων παρουσίας πάντες ἐν ὀλίγαις ἡμέραις ἠθροίσθησαν εἰς τὴν λυσιμάχειαν. PRIMVS congressus cum legatis,& deinceps inuitatio benigna, & hospitalis fuit, ut de mandatis, statuque praesenti Asiae agi coeptum est,animi exasperati sunt.} Polybius ita. αἱ μὲν οὖν κατ' ἰδίαν ἐντεύξεις τοῦ τε βασιλέως, καὶ τῶν ῥωμαίων τελέως ἦσαν ἀφελεῖς, καὶ φιλάνθρωποι. μετὰ δὲ ταῦτα γενομένης συνεδρείας κοινῆς ὑπὲρ τῶν ὅλων, ἀλλοιοτέραν ἔλαβε τὰ πράγματα διάθεσιν. ROMANI omnia acta eius ex quo tempore e Syria classe soluisset, displicere senatui non dissimulabant, restituique Ptolemaeo ciuitates omnes,quae ditionis eius fuissent,aequum censebant. Nam quod ad eas ciuitates attineret, quas a Philippo possessas Antiochus per occasionem uerso Philippo in Romanum bellum,intercepisset:id uero ferendum non esse, Romanos per tot annos terra marique tanta pericula, ac labores exhausisse, Antiochum belli praemia habere.} Polybius ita. ὁ γὰρ λεύκιος ὁ κορνήλιος ἠξίου μὲν καὶ τῶν ὑπὸ πτολεμαῖον ταττομένων πόλεων, ὅσας νῦν εἴληφε κατὰ τὴν ἀσίαν παραχωρεῖν τὸν ἀντίοχον, τῶν δὲ ὑπὸ φίλιππον διεμαρτύρετο φιλοτίμως ἐξίστασθαι. γελοῖον γὰρ εἶναι ῥωμαίων ἆθλα τοῦ γεγονότος αὐτοῖς πολέμου πρὸς φίλιππον ἀντίοχον ἐπελθόντα παραλαμβάνειν.

SED ut in Asiam aduentus eius dissimulari ab Romanis,tamquam nihil ad eos pertinēs,potuerit: quod iam etiam in Europam omnibus naualibus, terrestribusque copiis transierit, quantum a bello 266
aperto Romanis abesse?} Haec Polybius multo apertius. καθόλου δὲ ἔφη θαυμάζειν τινὶ λόγῳ τοσαύταις μὲν πεζικαῖς, τοσαύταις δὲ ναυτικαῖς δυνάμεσι πεποίηται τὴν εἰς εὐρώπην διάβασιν. πλὴν γὰρ τοῦ προτίθεσθαι ῥωμαίοις ἐγχειρεῖν αὐτὸν, οὐδ' ἔννοιαν ἑτέραν καταλείπεσθαι παρὰ τοῖς ὀρθῶς λογιζομένοις. AD EA rex. satis iam ante uidere se, Romanos inquirere quid regi Antiocho faciendum.at quousque terra, marique progrediendum fuerit ipsis, non cogitare.Asiam nihil ad populum Romanum pertinere, nec magis illis inquirendum esse,quid Antiochus in Asia,quam Antiocho quid in Italia populus R. faciat.} Polyb. Ita. ὁ δὲ βασιλεὺς πρῶτον μὲν διαπορεῖν ἔφη κατὰ τίνα λόγον ἀμφισβητοῦσι πρὸς αὐτὸν ὑπὲρ τῶν ἐπὶ τῆς ἀσίας πόλεων. πᾶσι γὰρ μᾶλλον ἐπιβάλλειν τοῦτο ποιεῖν, ἢ ῥωμαίοις. δεύτερον δ' ἠξίου μηδὲν αὐτοὺς πολυπραγμονεῖν καθόλου τῶν κατὰ τὴν ἀσίαν οὐδὲ γὰρ αὐτὸς περιεργάζεσθαι τῶν κατὰ τὴν ἰταλίαν ἁπλῶς οὐδέν. NEC ex Philippi quidem aduersa fortuna spolia ulla se petisse,aut aduersus Romanos in Europam traiecisse * fuerit, quo uicto omnia,quae illius fuissent,iure belli Seleuci facta sint, existimare suae ditionis esse.} Polybius ita. εἰς δὲ τὴν εὐρώπην ἔφη διαβεβηκέναι μετὰ τῶν δυνάμεων ἀνακτησάμενος τὰ κατὰ τὴν χερρόνησον, καὶ τὰς ἐπὶ θράκης πόλεις. τὴν γὰρ τῶν τόπων τού-

των

ταύτην ἀρχὴν μάλιστα πάντων αὐτῷ καθήκειν. εἶναι μὲν γὰρ ἐξ ἀρχῆς τὴν δυναστείαν ταύτην λυσιμάχου, σελεύκου δὲ πολεμήσαντος πρὸς αὐτὸν. καὶ κρατήσαντος τῷ πολέμῳ πᾶσαν τὴν λυσιμάχου βασιλείαν δορύκτητον γενέσθαι σελεύκου. Ex his uerbis intelligi potest uersum unum, aut alterum apud Liuiũ intercidisse. Eum autem ad Liuianam sententiã ita restitui posse. Nec ex Philippi quidem aduersa fortuna spolia ulla se petisse, aut aduersus Romanos in Europam traiecisse, sed ut Chersonesi urbes Thraciaeque recuperaret. Eorum enim locorum imperium in primis ad se pertinere. quippe quod ab initio Lysimachi regnum fuerit, quo uicto omnia, quae illius fuissent, quod iure belli Seleuci facta sint, existimare suae ditionis esse. Hanc aũt historiam lib. XXXIV. Liuius ita exponit. Enimuero id auditu etiam dicere indignum esse Hegesianax, Thraciae, & Chersonesi urbibus arceri Antiochum, quae Seleucus proauus eius, Lysimacho rege bello uicto, & in acie caeso, per summum decus parta liquerit. Idem etiam tradit Appianus initio libri, quo bellum Antiochinum exposuit. OCCVPATIS maioribus suis rerum aliarum alia cum primo quaedam ex his Ptolemaeum, deinde & Philippum usurpando aliena possedisse. sicut quaedam ex proxima Thracia, quae indubitate Lysimachi fuerint. ad ea facienda in antiquum uenisse, & Lysimachiam deletam Thracum impetu, deintegro condere, ut Seleucus filius eam sedem regni habeat. } Polybius ita. κατὰ δὲ τοὺς τῶν αὐτοῦ προγόνων περισπασμοὺς ἐν τοῖς ἑξῆς χρόνοις πρῶτον μὲν πτολεμαῖον παρασπασάμενον σφετερίσασθαι τοὺς τόπους τούτους, δεύτερον δὲ φίλιππον. αὐτὸς δὲ νῦν οὐ κτᾶσθαι τοῖς φιλίππου καιροῖς συνεπιτιθέμενος, ἀλλ' ἀνακτᾶσθαι τοῖς ἰδίοις καιροῖς συγχρώμενος. λυσιμαχεῖς δὲ παραλόγως ἀναστάτους γεγονότας ὑπὸ θρακῶν, οὐκ ἀδικεῖν ῥωμαίους κατάγων, καὶ συνοικίζων. ποιεῖν γὰρ τοῦτ' ἔφη βουλόμενος οὐ ῥωμαίοις τὰς χεῖρας ἐπιβαλεῖν, σελεύκῳ δὲ οἰκητήριον ἑτοιμάζειν.

QVOD AD Ptolemaeum attinet, cui ademptas ciuitates querantur, sibi cum Ptolemaeo & amicitiã esse, & id agere se, ut breui etiam affinitas iungatur. } Polybius ita. τὰ δὲ πρὸς πτολεμαῖον αὐτὸς ἔφη διεξάγειν εὐδοκουμένως ἐκείνῳ. κρίνειν γὰρ οὐ φιλίαν μόνον, ἀλλὰ μετὰ τῆς φιλίας ἀναγκαιότητα συντίθεσθαι πρὸς αὐτόν.

INDE PROFECTVM cum ad capita (quae uocant) Sari fluminis foeda tempestas oborta prope cum omni classe demersit. } Hoc sic Appianus in Syrio. χειμῶνος δ' ἀμφὶ τὸν σάρον ποταμὸν συμπεσόντος καὶ πολλὰς τῶν νεῶν ἀποβαλών. &c. ROMAE eo primum anno triumuiri epulones facti C. Licinius Lucullus, T. Romuleius, qui legem de creandis his tulerat, & P. Porcius Lecca. } Pro T. Romuleius, reponendum puto, P. Manlius. primum, quia una etiam post fiunt praetores, P. Manlius, & P. Porcius Laeca, quorum P. Manlius Hispaniam citeriorem, P. Porcius Pisas sortitur. deinde quia lib. XL. anno CDLXX. ait Q. Fuluium triumuirum epulonem in locum P. Manlii, qui ex Hispania redierat, esse factum. neminem autem factum esse post hos praeter Q. Fuluium memoriae tradidit, ut omnino ijdem esse uideãtur. P. autem hic Manlius ex gente Manlia plebeia fuit. Itaque cognomine patriciorum ubiq. caret. fuisse autem duplicem Manliam gentem ostendit Cicero in prima Philippica. Vt propter unius M. Manlii scelus decreto gentis Manliae neminem patricium M. Manlium uocari licet. Adde quod Romulius non Romuleius esset scribendum. ut ex P. Manlius, Romulus factum sit. P. PORCIVS Lecca. } Laeca. ex nummis argenteis. C. MANLIVS Volso. } Cn. Manlius Vulso. ex consulatu Capitolino. T. SEMPRONII Tuditani, qui praetor in Hispania decesserat. } Superiore libro Cn. dicitur. Dixi autem uideri, C. Sempronium appellandum. L. VALERIVS in locum M. Cornelij Cethegi. } Flaccum intelligit. nam anno DLXX ait. L. Valerius Flaccus pontifex mortuus est.

CN. DOMITIVS Aenobarbus. } Lapides Capitolini, & nummi argentei, & graeci annales satis ostẽdunt Ahenobarbum esse scribendum. in graecis enim ἀηνόβαρβος est. AEDEM in insula Fauni fecerunt. } Sic lib. xxxv. In insula Iouis aedem dedicauit. De hac Fauni aede dedicata eodem in libro. Insulam autem Tiberis intelligit. VER sacrum ex pontificum iussu fecere, quod C. Cornelius Mammula praetor uouerat. } Hunc praetorem M. Aemilium lib. XXII uocauit, cum inquit. Senatus, quoniã Fabium belli cura occupatura esset, M. Aemilium praetorem ex collegii pontificum sententia omnia ea, ut mature fiant curare iubet. Fuisse autem eodem anno praetorem A. Cornelium Mammulam, apparet ex eo, quod idem ab eo lib. XXIII, sequenti anno propraetor obtinuisse Sardiniam prouinciam traditur. Quare aut M. Aemilius, aut A. Cornelius Mammula hoc loco legendum est. nam anno etiam DLIX alter A. Cornelius Mammula praetor, atque alio tempore alii nominantur. Nisi autem emendatorum uitium sit, lapsus sit memoriae Liuianae necesse est.

QVIA parum ex dignitate sua decebat subscribere odiis, accusationibusque Hannibalis. } Ante
267 legebatur, Quis parum expugnantes se ducebat. Emendatum est deinde. Ex dignitate sua. Quam emendationẽ nõ probat Paulus Manutius. Verũ ita legendũ esse asserit. Quia parũ ex P. R. dignitate esse ducebat. Qua lectione nihil potest esse praestãtius. Ita li. xxx. Nõ uideri sibi satis ex dignitate populi R. esse.

HANNIBAL quam primum fallendi eos, qui in portu erant, tempus habuit. } Malim, Cum primum.

INTER Acyllam, & Thapsum. } Ptolemaeus, Strabo, Stephanus maximo inter se consensu hoc oppidum Ἀχόλλαν uocant. Quare & ipse Achollam legendum censeo. AD suam turrim peruenit. } Iustinus suburbanum uocat li. xxxi. Appropinquante uespere equũ conscendit, & suburbanum, quod prope litus habebat, ignaris seruis, iussisq. ad portam diuertentem opperiri, cõtendit. NE his debere impune esse. } Nihil huic loco deest. his, intellige, Hannibali, & nunciis ab eo ad Antiochũ profectis. eiusmodi autem dicendi genere usus est lib. XLIII. Neque enim ne his cunctationem aperuerat suam. pro ne his quidem.

IN

IN . EPITOMEN . LIBRI . XXXIV

De stringendis cultibus matronarum.} Vet.lib. De fingendis cultibus. L. CORNELIVS Cethegus censores.} C.Cornelius.ex Capit. censura. COLONIAE pleraeque deductae sunt.} Vet.lib. Coloniae plures. RES praeterea aduersus Boios, & Insubres.} Vet.lib. Res praeterea in Hispania,& aduersus Boios,& Insubres. TENTAVERAT autem per Aristonem Tyrium.} Vet.lib. Tentaueras autem Hannibal per Aristonem.

IN . LIBRVM . XXXIV

Q. FABIO, T.Sempronio cos.} Ti.Sempronio.ut supra. NAM etiam ex opidis,conciliabulisque conueniebant.} Vet.lib. Conuenerant. QVI pro lege, quae abrogabatur, ita disseruit.} Vet.lib. Pro lege ne abrogaretur. Quod placet. Citat enim Priscianus hanc orationem cum hoc indice. Cato in oratione, Ne lex Oppia abrogetur. Item alibi. Cato Nepos de actionibus ad populum, Ne lex sua abrogaretur. Item alibi. Aemilius Porcina oratione, Vti lex Aemilia abrogetur. Festus, Cato in dissuasione, Ne lex Baebia derogaretur. MVLIEBRI a stirpe.} Vet.lib. Ab stirpe.

AB nullo genere nos summum periculum est.} Vet. lib. Non aeque summum. ET foro 268
prope,& concionibus,& comitiis immisceri.} Vet.lib. Et foro quoque,& concionibus. PER quaeq. subiecerint uiris.} Hinc Cicero lib. IV. de rep. Nec uero mulieribus praefectus reponatur, qui apud graecos creari solet, sed sit censor qui uiros doceat moderari uxoribus. VT Carpentis profestis quoque diebus uelut triumphantes de lege uicta.} Vet.lib. Vt Carpentis festis, profestisque diebus. Quod uenustius,& grauius est. ET ante fixa fictilia deorum Romanorum ridentes.} Antefixa, scribendum est, ut una uox sit tantum. Sic enim Festus. Antefixa, quae ex opere figlino tectis affiguntur sub stillicidio. TAMEN nulla accepit.} Hanc sententiam sic expressit Varro de uita populi Ro. II. auctor Nonio. Qua abstinentia uiri mulieresque R. fuerint, apparet, quod a rege munera eorum noluerit nemo accipere. IN quos iecit magis consul uerbo tenus, quam ut re insimularet.} Vet.lib. In quos iecit magis haec consul. LEGEM Liciniam de quingentis iugeribus.} Stolonis legē. lib. VI. & VII.

QVID, uetus regia lex simul cum ipsa urbe nata? aut (quod secundum est.} Vet.lib. An uetus re- 269
gia lex simul cum ipsa urbe nata, an (quod &c. TALI tempore.} Vet. lib. Tali eo tempore.

CVI non apparet, inopiam,& miseriam ciuitatis, q.o.p.p.d.u.p.u.c. istam legem scripsisse.} Vet.lib. Ob inopiam,& miseriam,&c. istam legem scriptam. A LVNA proficiscens.} Vet.lib. Ab luna proficiscens. PRAETERVECTI Ligustinos montes sinumque Gallicum.} Cato in oratione de consulatu suo teste Carisio ita hanc rem expressit. Postquam Massiliam praeterimus, inde omnem classem uentus auster lenis fert, mare uelis florere uideres ultra angulum Gallicum. inde noctu aura profecti sumus. MILLIVM passuum in circuitu murus erat.} Vet.lib. Trium millium.

CVM prouincia Q. Minucio successori tradita.} Q. Minucius successisse dicitur M. Heluio, cum 270
tamen Heluius ulteriorem Hispaniam, Minucius citeriorem sit sortitus, quia Heluius ex sua prouincia decedens, in aliena rem bene gessit, idest in citeriore. Quia uero Minucius citeriorem obtinuit, ideirco successor eius appellatur. Quare nihil mutandum est, contra atque censet Glareanus. SOCIIS spē pro re ostendendam censet.} Vet.lib. Ostentandam. Sic paullo post. Consul ubi satis, quod in speciem fuit, ostentatum est. Huius consilii Catonis meminit Frontinus lib. IV. IVGVM, quo exsuit.} Vet.lib. Iugum, quo se exsuit. NVMERVM non scribit.} Vet.lib. Non adscribit.

IN Turdetaniam proficiscitur.} Loquitur de Catone cos. in Turdetaniam mouente. Qua de re 271
sic Cato in oratione de consulatu suo auctore Carisio. Inde pergo porro ire Turtam. Item. Itaque porro in Turtam proficiscor seruatum illos. Dixit enim Turtam, pro Turdetaniam, siquidem Turdetani, Turduli, & Turti etiam appellati sunt, auctore Stephano, qui ita scribit. τερδητανία χώρα τῆς ἰβηρίας. οἱ οἰκοῦντες τερδητανοί, καὶ τερδῆτοι. ἀρτεμίδωρος δὲ τερτυλανίαν αὐτὴν καλεῖ, καὶ τέρτυς τοὺς οἰκήτορας καὶ τερτανούς.

X. MILLIA Celtiberū mercede Turduli conducunt.} Vet.lib. Turdetani conducunt. ut paullo post. Difficilius bellum in Turdetania praetori L. Manlio Celtiberi mercede exciti ab hostibus faciebant.

NON nostra magis, inquit, quam uestra refert, uos non rebellare.} Vet.lib. Non bellare. optime. quia ait post. Si effectum erit, ne possitis rebellare. COMMEATVS tamē haud secus, quam in pace ex agris castellisq. hostium Romani portabant, dein saepe munimenta eorum uelut communi pacto commercio priuatis induciis ingredientes.} Glareanus suspensae huic orationi deesse aliquid arbitratur. immerito. non enim uitium est in participio, Ingredientes, ut suspicatur, sed in uoce Dein, quae uitiosa est pro, Perinde. hoc sensu. Romani portabant commeatus ex agris hostium haud secus, quam in pace, perinde saepe munimenta eorum ingredientes. idest, aeque saepe. Vitium ex compendiosa scriptura natum est. Perinde. Quod, Dein, factum est. IN castris praetorianis.} Vet.lib. praetoriis. LACETANOS deuiam & siluestrem gentem.} Plutar. in Catone. κατεστρέψατο μὲν τὸ λακετανῶν ἔθνος. PRINCEPS Vergistanus.} Vergitanus lego. Nam ut ab Emporiis Emporitanus, ab Oreo Oritanus, sic a Vergio

Vergitanus, non Vergistanus oritur. IBI ex altero ad Sellasiam super Oenunta fluuium peruenit, quo in loco Antigonus Macedonum rex cum Cleomente Lacedaemoniorum tyranno signis collatis dimicasse dicebatur.} Haec historia est apud Polybium lib. XII. αὐτὸς δὲ κατὰ τὸν αὐλῶνα καλούμενον μετὰ τῆς συνάμεως ἐστρατοπέδευσε. & paullo post. τῆς δὲ ὁδοῦ μεταξὺ κειμένης παρὰ τὸν οἰνοῦντα ποταμὸν φερούσης εἰς σπάρτην. Glareanus autem negat Polybium Oenuntis fluminis meminisse. Legit enim interpretem, qui profluēs flumen imperite uertit. Eodem errore alii quidam ex nostris ducti Q. Metellum Scipionem Pium, ex sententia Dionis Asiatici filium esse scripserunt, cum Dio Nasicae scribat. Asiatici uero interpres, idque imperite. PROPE flumen praeter urbem sub ipsas Maenali montis radices.} Vrbem Lacedaemonem, flumen Eurotam intelligit. Itaque quia Maenalus non in Laconica est, sed in Arcadia, Glareanus peritissimus emendator, Taygetum, substituendum putat. Ego autem nec Maenalum, nec Taygetum probo, sed Menelaium legendum esse affirmo. Huius lectionis auctor est Polyb. qui libro quincto Eurotam flumen ad collis Menelaii radicem fluere scribit. his uerbis. τοῦ δὲ ποταμοῦ παραρρέοντος ἐκ τῶν πρὸς ἀνατολὰς αὐτῆς μερῶν, ὃς καλεῖται μὲν Εὐρώτας, συμβαίνει τὰς ἐνίοτε, ἐφ' ὧν τὸ μενελάιον ἐστὶ πέραν μὲν εἶναι τοῦ ποταμοῦ κεῖσθαι δὲ τῆς πόλεως κατὰ χειμερινὰς ἀνατολὰς ὄντας τραχεῖς, καὶ δυσβάτους, καὶ διαφερόντως ὑψηλούς, ἐπικεῖσθαι δὲ τῷ πρὸς τὴν πόλιν τοῦ ποταμοῦ διαστήματι κυρίως, δι' οὗ φέρεται μὲν ὁ προειρημένος ποταμὸς παρὰ αὐτὴν τὴν τοῦ λόφου ῥίζαν. Meminit autem saepius eius nominis. ita ut Stephanus etiam ita scriptum reliquerit. ἐστὶ καὶ χωρίον σπάρτης μενελάιον.

272 IASSO, & Bargyllis.} Iaso, & Bargyliis, ut supra. PRAEFECERVNTQVE ludis ipsum imperatorem.} Plutarchus item. ἀγωνοθέτης δὲ τεμαίων ἀποδειχθεὶς ἐν ἄργει, τὴν πανήγυριν ἄριστα διέθηκεν.

SVNT qui non ex opido proficiscentem bellum gessisse tyrannum tradant. Sed castris aduersus Romana castra positis.} Agam (ut soleo) paucis. nihil uitii hic locus continere uidetur, contra atque tradit Glareanus. duas enim contrarias opiniones de ratione belli a tyrāno gesti expositurus est, unam, quam ipse tueri uidetur, alteram, quam alii tradiderunt. quid sentit ipse? tyrannum ex opido Lacedaemone exeuntem pugnasse, ac in opido ipso castra habuisse. quid alii? eundem non ex opido exeuntem pugnasse, sed ex castris, quae ante Romana castra posuerit. Glareanus autem sine caussa de uoce, Proficiscentem, laborauit.

273 T. SEMPRONIVM Longum.} Ti. Sempronium. ex consulatu eius Capit. AENOBARBVS.} Ahenobarbus. ut supra. T. IVVENTIVS Talua.} Vet. lib. Alna. legendum est Thalna. ex Capitolinis tabulis. NOVVM ius in eo anno a Ferentinatibus tentatum.} Vet. lib. Nouum ius eo anno. VT LOCA senatoria secernerentur a populo.} Idem Pedianus in or. pro Cornelio cum ait. Id autem eos fecisse iussu censorum Sex. Aelii Paeti, C. Cornelii Cethegi. BEBIVS Pamphilus.} Baebius Tamphilus. ut supra. TEMPSAM L. Cornelius Merula & C. Salonius deduxerunt.} Desideratur nomen tertii Triumuiri.

276 Q. VICTORIVS.} Vet. lib. Q. Fictorius. MILLE enim ducentos ea ratione Achaia habuit.} Sic Plut. in Quinctio. ἐν δὲ τῇ ἑλλάδι χίλιοι καὶ διακόσιοι τὸ πλῆθος ἦσαν.

277 PER Epirum in Oricum, unde erat trāsiecturus, uenit.} Vet. lib. Per Epirum Oricum, ut paullo ante. Per Thessaliam, atque Epirum ducere Oricum iubet. SECVNDO die aurum.} Vet. lib. Secundo aurum, recte. praecessit enim paullo ante. die primo. ARMA, tela.} Plutarchus accuratius. ἑλληνικὰ κράνη καὶ πέλται μακεδονικαὶ, καὶ σάρισσαι. INFECTI argenti fuit decem, & octo millia pondo &c.} ἀργύρου δὲ τετρακισμυρίας τρισχιλίας διακοσίας πεντήκοντα λίτρας. AVRI pondo tria millia &c.} Plutarchus. χρυσίου συγκεχωνευμένου λιτρας τρισχιλίας ἑπτακοσίας δέκα τρεῖς. PHILIPPEI nummi aurei quatuordecim millia, quingenti XIV.} Plutarchus. φιλιππείου δὲ χρυσοῦ μυρίους τετρακισχιλίους πεντακοσίους δεκατέσσαρας. PRAEBVERVNT speciem triumpho.} Non est audiendus Glareanus, qui specimen legit. Speciem enim uertit Plutarchus cum ait. παρέσχεν ὄψιν. A. MANLIVS, P. Aelius, L. Apustius.} Hos triumuiros in eadem colonia deducenda sequenti anno uocat Cn. Manlium Vulsonem, P. Aelium Tuberonem, L. Apustium Fullonē. Cum autem P. Aelius sit is, ut ait, cuius lege deducebatur colonia, profecto Q. Aelius legendum est. is enim tribunus pl. legem tulit. VNA Iunonis Matutae in foro olitorio uota, locataque quadriennio ante a C. Cornelio consule.} Duae caussae sunt, cur legendum sit Iunonis Sospitae. Vna, quod nusquā alibi Iuno Matuta dicta est, sed Mater Matuta, quae graece λευκόθεα est. altera, quod quadriennio ante C. Cornelius Iunoni Sospitae, non Matutae uouisse aedem traditur. uerba sunt Liuii lib. XXXII. Consul principio pugnae aedem uouit Sospitae Iunoni, si eo die hostes fusi fugatiq. essent. Idem etiam probe Glareano uidetur. VOVEBAT eam decem annis ante Punico bello P. Sempronius Sophus. Locauerat idem censor.} Hic P. Sempronius & in consulatu & in censura Tuditanus, non Sophus dicitur a Liuio. Quare cognomen Sophus ex hoc loco delendum uidetur. puto tamen non esse reponendum, Tuditanus, ut censet Glareanus, sed consul. ut ita legatur. uouerat eam P. Sempronius consul, locauerat idem censor. Sic enim lib. XXIX, ubi de P. Sempronio uouente ait. consul principio pugnae aedem Fortunae Primigeniae uouit. Errandi caussam dedit compendiosa scribendi ratio. Cos. Sop. Ita autem locutus est paullo ante. Vota, locataque quadriennio ante a C. Cornelio consule Gallico bello, censor idem dedicauit. L. PORCIVS Licinius.} Licinus. ex Capitolinis tabulis. MEGALESIA, ludos scenicos C. Atilius Serranus, L. Scribonius Libo aediles curules primi

mi fecerunt.} Eosdem aediles in ijsdem ludis faciendis edit etiam Pedianus in Cornelianam.

CONCORDIAE, & libertati aeque minuendae esse.} Vet.lib. Libertatis. Ita autem legendum esse, alio loco, ubi de eiusmodi dicendi genere docui, ostendi. AD D quinquagesimum octauum annum.} Quinquagesimum sextum legendum esse alio loco doceo, in chronologia. in uet.lib. est. DVIII. Menda ex notis est nata, cum debeat scribi DLVI. L. enim in v uersum est, & v in duo II. ut alias.

TRIBVNOS plebeios adissent.} Vet.lib. Tribunos plebis. LIGVRVM decem millia.} Vet.lib. XV. millia. OB eas res tumultum esse. Decreuit senatus tribunos plebei non placere caussas militares cognoscere.} Pulcherrimum sensum inepta uerborum interpunctio deprauauit. Sic autem interpungendum cêseo. ob eas res tumulum esse decreuit senatus, tum infer. tribunos plebis &c. loquitur de tumultu Gallico, de quo sic Cicero in IIX Philippica. Potest esse bellum sine tumultu, tumultus esse sine bello non potest. quid enim aliud est tumultus, nisi perturbatio tanta, ut maior timor oriatur? unde etiam nomen dictum est Tumultus. Itaque maiores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticus, tumultum Gallicum, quod erat Italiae finitimus, praeterea nullum tumultum nominabant. grauius autẽ esse tumultum, quam bellum, hinc intelligi licet, quod bello Gallico uacationes ualent, tumultu non ualent. & Philip. v. Tumultum decerni iustitium iudici, saga sumi dixi oportere. Sic hoc loco senatus decreuit, ut tumultus esset, quia Boii ad rebellionem spectabant. TRIBVNOS plebeii.} Plebis. ex Vet.lib. ET ut L. Cornelius consul.} Vet. lib. Et uti L. Cornelius consul. MENIPPVS, & Hegesinax principes regiae legationis erant.} Appianus meminit huius legationis in Syrio, additque Lysiam, his uerbis. καὶ πρέσβεις ἐς Ῥώμην ἔπεμπε Λυσίαν τε καὶ Ἡγησιάνακτα, καὶ Μένιππον. ESSE autem tria genera foederum, quibus integre paciscerentur amicitias ciuitates, regesque.} Vet.lib. Inter se paciscerentur. non integre, optime. sic paullo post. Amicitiam sociali foedere inter se iungendam.

ITA ab Antiocho.} Vet.lib. Ita & ab Antiocho. ARISTONEM quendam Tyrium.} Mercatorem fuisse ait Appianus in Syrio. Ἀρίστωνα δ' ἔμπορον Τύριον ἐπὶ προφάσει τῆς ἐμπορίας ἔπεμπε πρὸς τοὺς φίλους. 278

Suffetes.} Sufetes. ut supra. IPSE de tertia uigilia nauem conscendit.} Vet.lib. Ipse deinde tertia uigilia. PRAETER iudicium eiusdem Aristonis.} Vet.lib. Indicium. EMPOREA uocant eam regionem. ora est minoris Syrtis.} Horum Emporiorum meminit non solum Liuius lib. XXIX. sed etiã Polyb. lib. I. ἅμα δὲ τούτοις καὶ τὰς παρακομιζομένας ἀγορὰς ἐκ τῶν παρ' αὐτοῖς καλουμένων ἐμπορίων, ἐφ' ἃς εἶχον τὰς μεγίστας ἐλπίδας. & lib. III. μήτε τοὺς κατὰ τὴν μικρὰν Σύρτιν τόπους, ἃ καλοῦσιν ἐμπόρια διὰ τὴν ἀρετὴν τῆς χώρας.

IN. LIBRVM. XXXV

P. CORNELIVS Cn. F. Scipio.} Is qui uir optimus a senatu indicatus fuerat. IDEM propraetor Lusitanos.} Vet.lib. Idẽ pro praetore Lusitanos. quod est prorogato ultra praeturam praetorio imperio. IN HOC discrimine ludos Ioui si ui fudisset, cecidissetque hostes, propraetor uouit.} Vet. lib. Si fudisset, cecidissetque hostes, praetor uouit. praetorem autem uidetur uocare eum, qui cum praetorio erat imperio. alioquin propraetore legendum est. PVGNATVM inde haud procul Ilipa urbe est.} Vox, Inde, superuacanea est. & a ueteribus, quos legi, libris abest. T. SEMPRONIVS prioris anni consul.} Ti. Sempronius. ut supra. 279

HOSTIVM exercitum, cuius delendi oblata fortuna fuerat, non deletum.} Vet.lib. pro, Non deletum, habent, Elapsum. Sequitur. n. Hostes e manibus emissos. ITA libero fenore obruebant debitores. Cuius coercendi cum ratio quaereretur.} Vet.lib. Cernendi, pro, coercendi. Quod placet. Sic. n. lib. VI. Quia nolint conspici summam aeris alieni. Item. Deinde inspecto aere alieno, initaq. ratione minuẽdi eius. Sic hoc loco, quaerunt rationẽ cernendi feneris, proptereaq. profiteri cogunt eos, qui pecunias crediderint. Itaque ait. Postquam detecta est magnitudo aeris alieni per hanc fraudem contracti. 280

FERALIA quae proxime fuissent, diem finire placuit.} Ante legebatur Feneralia. Gelenius, Feralia immutauit. Mihi placet magis prior lectio. Proxima enim Feneralia uocat, diem, quo proxime de fenore constringendo actum erat. Iusserunt ergo, ut omnes socii profiterentur pecunias, quas credidissent Romanis ab illo die, quo cautum erat, ne ciuis ciuem fenore opprimere posset. Cui legi fraus facta fuerat nomina in socios transscribendo. SEX. Aelius Paetus, & Cn. Cornelius Cethegus.} C. Cornelius. ex censura Capitolina. EODEM anno coloniam Latinam in agrum Ferentinum triumuiri deduxerunt Cn. Manlius Vulso, L. Apustius Fullo, P. Aelius Tubero. cuius lege deducebantur tria millia peditum fere, CCC equites. numerus exiguus pro copia agri.} Vet. lib. habent, pro deducebantur, deducebatur. Quae lectio me admonuit locum hunc ita mendose legi, ut sententiae Liuianae sanitas non exstaret. Exstabit autem certe, si non solum, deducebatur, sed pro Fere, Iere, legerimus. Ita. Alius Tubero cuius lege deducebatur. i. colonia. Tria millia peditum iere, CCC equites. Sic paullo post in alius coloniae deductione. Tria millia & septingenti pedites ierunt, trecenti equites. Quod autem scriptum est in agrum Ferentinum, legendum est in agrum Thurinum. primum quia Vet.lib. habent Trentinum. Tum autem quia superiore anno dixit. Exitu huius anni Q. Aelius Tubero tribunus pl. ex S. C. tulit ad plebem, plebesque sciuit, ut Latinae duae coloniae, una in Bruttios, altera in agrum Thurinum deducerentur. his deducendis triumuiri creati, quibus in triennium imperium esset, in

Bruttios Q. Naeuius, M. Minucius Rufus, M. Furius Crassipes. in Thurinum agrum Cn. Manlius, Q. Aelius, L. Apustius. Porro autem legendum est. Q. Aelius Tubero. quia ait. Cuius lege deducebatur. at Q. Tubero legem tulit, non P.   Eo proprior inuidiae.} Vet. lib. Inuidiam.   Pro legato, & participe administrandi belli.} Vet. lib. Administrati. Recte. nam dixit. L. Quinctius qui classi in Graecia praefuerat.   Vt praeferetur candidato, quem Africanus frater ducebat.} Vet. lib. Quem Africanus, fraterque ducebant. Significat autem Cn. Scipionem a P. & L. Scipionibus Africano, & eo, qui post Asiaticus dictus est, esse deductum.   Aenobarbus.} Ahenobarbus. ut supra.   Fulvius Centimalus.} Centumalus. ut supra.   Attilius Seranus.} Attilius Serranus. ut supra.   Bebius Pamphilus.} Baebius Tamphilus. ut supra.   Raphiae in Phoenice.} Steph. ῥαφία πόλις συρίας.

281 Ad Pisidas, qui circa Selgam incolunt.} Steph. Σέλγη πόλις πισίδας.   Villius cum Pisidiae bello occupatum esse regem audisset, Ephesum profectus.} Hoc de P. Scipione ait Appianus. ῥωμαίων δὲ πρέσβεις ἕτεροί τε καὶ ὁ σκιπίων ἐπὶ τὸν βασιλέα ἀφορμώμενοι ἐς Πισίδας ἐν ἐφέσῳ περιέμενον.   Respondisset Alexandrum.} Vet. lib. Respondisse. ita paullo post, Dixisse. sic Appianus. τοῦ σκιπίωνος ἐρομένου τίς δοκοίη στρατηγὸς ἄριστος γενέσθαι, τὸν ἀννίβαν εἰπεῖν, ὁ μακεδὼν ἀλέξανδρος.   Tum risum obortum Scipioni, Scipionem subiecisse. Sic Appianus. ὡς δὲ αὐτὸν ὁ σκιπίων εἶδεν ἀποσεμνύνοντα τὴν σεμνολογίαν ἦσυ γελάσας.

Antiocho, quam similem daret sedem, ut procul ab se honorem eum quoque ablegaret, non habuisset.} Perspicue legendum est, Per honorem.

282 Hannibal non adhibitus est in consilium propter colloquia cum Villio suspectus regi, & in nullo postea honore habitus. Primo eam contumeliam tacitus tulit, deinde.} Ex ueteribus libris Verbum Est tolli debet, ut omnia ad uerbum Tulit referantur.   Proficisci ambo in prouincias placuit.} Vet. lib. Ambos.

283 Aedes liberae Attalo, ac lautia decreta.} Vet. lib. Aedes liberae, locus, lautia decreta. ut lib. xxx. Aedes liberae, loca, lautia legatis decreta.   Navis erat quadriremis uetus capta annis octoginta ante.} Quadraginta, legendum ex Plutarcho. qui meminit huius nauis in Philopoemente. his uerbis. ἀλλὰ καὶ ναῦν τινὰ παλαιὰν μὲν, ἔνδοξον δὲ δι' ἐτῶν τεσσαράκοντα κατασπάσας ἐπλήρωσεν.   Putrem eam admodum.} Vet. lib. Putrem iam admodum.   Actum praetoria naue praecedente classem.} Ex uet. lib. legendum est. Hac tum. Veterem enim nauem pro praetoria usurpatam a Philopoemene ait.

Ipse Philopoemen in leui speculatoria naue fuit, nec ante fugae finem, quam Patras uentum sit, fecit.} Lege, in leni piscatoria naue fugit. Ita enim maius periculum Philopoemenis ostenditur.

Tertia parte copiarum ab obsidione Gythei abducta ad Pleias posuit castra. Imminet is locus & Leucis, & Acris.} Legendum est. ad Eliam, non ad Pleias, quas merito quaeritur Glareanus se in Laconica non reperire. item Acriis, non Acris, id docet locus unus Polybii, qui est lib. v. ubi horum opidorum omnium meminit. Eius uerba sunt. μεταλαβόμενος δ' αὖθις ἐποιεῖτο τὴν πορείαν παρὰ τὸν ταίναρον ἐπὶ τὸ λακεδαιμονίων, ὃ καλεῖται μὲν γύθιον. ἔχει δὲ ἀσφαλῆ λιμένα, τῆς δὲ πόλεως ἀπέχει τριάκοντα σταδια. τοῦτο δὲ ἀπολιπὼν κατὰ πρύμναν δεξιὸν κατεστρατοπέδευσε περὶ τὴν ἕλειαν, ἥτις ἐστὶν ὡς πρὸς μέρος θεωρουμένη πλείστη, καὶ καλλίστη χώρα τῆς λακωνικῆς. ὅθεν ἀφεὶς τὰς προνομὰς, αὐτόν τε τὸν τόπον τοῦτον κατεπυρπόλει, καὶ διέφθειρε τοὺς ἐν αὐτῷ καρποὺς. ἀφίκετο δὲ ταῖς προνομαῖς, καὶ πρὸς ἀκρίας, καὶ λεύκας.

284 Vnum de auxiliaribus.} Vet. lib. Ex auxiliaribus.   Captique in ea fuga sunt.} Vet. lib. Captique in fuga sunt.   Duarum portarum itineribus, quae Pheras, quaeque Carbosthenem ferunt.} Pheras in agro Laconico non reperies, sed Pharim, teste Stephano, qui inquit. φάρις πόλις τῆς λακωνικῆς. οἱ πολῖται φαρῖται, ὡς παυσανίας. ὅμηρος. φαρίν τε σπαρτήν τε. Pausanias in Laconicis. ἀμύκλας, καὶ φάριν coniungit.

285 Magnae cum ob eleganter actam uitam auctoritatis, tum.} Vet. lib. Magnae tum cum ob. i. magnae eo tempore auctoritatis. alii. Magnetum, per uitium.   Eoque ipso tempore Thoas princeps gentis, quem miserant ad Antiochum, redierat.} Videndum est etiam, atque etiam, quid sit, quod paullo ante dixit hoc eodem libro. Thoas praetor Aetolorum legatos censuit circa reges mittendos: Democritus ad Nabin, Nicander ad Philippum, Dicearchus frater praetoris ad Antiochum est missus. nunc uero ab Antiocho Thoantem rediisse ait. Appianus quidem Thoantem legatorum, qui missi ad Antiochum sunt, principem facit. cum ait in Syrio. ἀντιόχῳ δὲ ἦκον αἰτωλῶν πρέσβεις, ὧν θόας ἦρχεν. Qui locus me admonet ut hoc loco legam. Princeps legationis, quam miserant ad Antiochum.   Nunc quoque inquit. Si modo uos quae inchoastis.} Qui ita interpungunt haec uerba, orationis initiũ a uoce, si, ducunt, cum sit ducendum a uoce, Nunc. Sunt autem ita distinguenda uerba, ut a uoce, si modo, usque ad uocem, exitum, parenthesi concludantur.   Quam senatum Romanum cum Antiocho lanistis Aetolis nõ sine motu magno generis humani, & pernicie Graeciae dimicare.} Antea legebatur cũ Antiocho admistis Aetolis, quo pacto legitur in ueterib. libris. Quamobrem non uideo cur displicuerit haec lectio Gelenio, & cur hoc loco metaphoram a gladiatoribus, & lanistis ductã tãtopere adamarit.

Omnia nouare uelle.} Vet. lib. Nouari.   Pro se quisque reuocare iubebant.} Vet. lib. Reuocari.

Evm totius gratiam rei apud Lacedaemonios laturum.} Vet. lib. Eum potius, hoc sensu. Qui tyrannum interfecisset Lacedaemoniorum, tantum abfuturum, ut rem ingratam Lacedaemoniis faceret, ut gratiam potius ab illis iniret.   Peditum, equitumq. ac nauium.} Vet. lib. Peditum, equitum, nauiũq.

Pone-

Ponere hastas equites Alexamenus iubet,& se intueri.} Miratur Glareanus Alexamenum iussisse, ut equites ponerent hastas, cum tamen duobus post uersibus dicat. Iacentem equites confodiunt. Est autem accipiendum Ponere non pro, abiicere, sed pro, reclinare. Intellexit enim Alexamenus, erectas hastas cõspectum sui equitibus esse intersaepturas, quos se intueri iubebat, tamquam quid ipse facturus esset ignaros. Sic libro primo. Tullus Hostilius suos erigere hastas iussit, ne socios Albanos fugientes uiderent. Non ergo eos iussit hastas abiicere, sed inuadendi caussa eas pectori apponẽtes ad se imitandũ praesto esse. Nec mouisset se quisquam, si extemplo positis armis uocata in concionẽ multitudo fuisset,& oratio habita tempori conueniens. Frequentes inde retenti in armis Aetoli sine iniuria cuiusquam.} Ne haec quidem inter se repugnant, Positis armis, & Retenti in armis, ut uidetur. Hoc enim uult Liuius. Ne se quisquam Lacedaemoniorum mouisset, si Alexamenus interfecto eorum tyranno arma posuisset,& uocata multitudine in concionem orationem tempori conuenientem habuisset. Retinuit ergo Aetolos in armis, sed tamen sine iniuria cuiusquam. Itaque omnia in maturandam perniciem Alexameni,& sociorum sunt acta. Occvpata erat.} Fuerat. ex Vet. lib. Miction.} Mictio. ex Vet. lib. Hic ab Appiano dicitur μικδίων. Cvm Romanus ut integros increparet Magnetas.} procul dubio. Ingratos legendum est. Hoc elicitur ex superioribus uerbis his. Quinctius quidem adeo exarsit ira, ut manus ad caelum tendens, deos testes ingrati, ac perfidi animi Magnetum inuocaret. Divtivs alter, sed segnior.} Vet. lib. Diutior. Sortes duae urbanaque,& inter ciues, ac peregrinos.} Vet. lib. Vrbana peregrinaque & inter ciues, ac peregrinos. ergo, urbana peregrinaque. reliqua enim glossema sunt.

Minvs quempiam ei classi.} Vet. lib. Quemquam. Impetvs relanguescat regis.} Vet. lib. 287
Elanguescat. Sic paullo post. Non esse elanguescendum. Neqve uindice libertatis ullo indigere.} Vet. lib. Egere. Iam inde a Barcillae morte,& quae secutae eum fuerant.} Vet. lib. Iam inde a Bracchillae morte,& quae secuta eam fuerant. Maria, terras inani sonitu uerborum.} Vet. lib. Terrasque. Aminander uxorem Apamiam Alexandri cuiusdam Megalopolitani habebat.} Iisdem prope uerbis hanc rem persequitur Appianus in Syrio. Vxorem autem Ἀπάμαν uocat.

Elymaeos,& Cadusios.} Caddusios, scribe. sic enim Polybius lib. v. Ἐλυμαίους, καὶ καδδουσίους. 288

Ex legatorum sermone potuisset apparere.} Vet. lib. Potuisse. Est autem res simillima cenae Chalcidensis hospitis mei.} Idem Plutarchus in Flaminino. & in Apophthegmatis.

Templvm est Apollinis Delium.} Appianus in Syrio. Δήλιον ἐστὶ ἱερὸν τὸ χώριον Ἀπόλλωνος.

Sed expertae potius, spectataeque Romanorum fidei credere.} Vet. lib. Sed expertae toties, spectataeque. Nihil immo tam alienum rebus uestris est.} Vet. lib. Nihil tam uanum, immo tam alienum rebus uestris est.

IN. LIBRVM. XXXVI

M. Acilivm Glabrionem consules.} Plutarchus in Quinctio μάνιον ἀκίλιον, Appianus in Syriaca ἀκίλιον μάνιον γλαβρίωνα. Capitolini auctores M'. Acilium Glabrionem uocant.

L. Valerivm, si ita uideretur, propraetorem in prouincia retinere.} Vet. lib. Pro praetore. 289
Dvas decimas frumenti.} Vet. lib. decimas. Recte. Hinc enim decumani dicti, qui decumas rediment. Pedianus. Qvi senatores essent, quibusque sententiam in senatu dicere liceret.} Sic locutus est li. xxxiii. Consules, inquit, edixerunt, quoties senatum uocassent, uti senatores, quibusque in senatu sententiam dicere liceret, ad portam Capenam conuenirent. Quid autem interfuerit inter eos, quibus licebat in senatu sententiam dicere,& senatores, docet Festus his uerbis. Qui post lustrum conditum ex iunioribus magistratum cepere, in senatu sententiam dicunt, non tamen senatores uocantur, antequam in senioribus sint censi.& Gellius his. Qui nondum a censoribus in senatum lecti erant, Nã & curulibus magistratibus functi, qui nondum a censoribus in senatum lecti erant, senatores non erãt, & quia in postremis scripti erant, nõ rogabantur sententias, sed quas principes dixerant, in eas descendebant. Hoc significabat edictum, quo nunc quoque consules, cum senatores in curiam uocant, seruandae consuetudinis caussa translatio utuntur, Senatores, quibusq. in senatu sententiã dicere licet. Carthaginenses tritici modium mille, hordei quigenta millia.} Summa tritici mendose uidetur esse, nam lib. xliii. iidem Carthaginienses tritici decies centum millia, hordei quingenta pollicẽtur. Idem ex summa etiam oblata a Massanissa & hoc tempore & illo potest intelligi. Barcillae.} Brachillae. ut ante dixi. Per multa iam secula.} Saecula, cum diphthongo. In Capitolinis lapidib. lvdi. saecvlares. Labente egregia quondam disciplina gentis,& multorum eo statu, qui diuturnus esse sine mutatione rerum non posset.} Ex hoc loco, quem deprauatum esse censet Glareanus, hunc ipse elicio sensum. Boeotiam caussas in speciem irae aduersus Romanos habuisse, Brachillae necẽ & illatum Coroneae a Quinctio bellum, reuera autem, quod per multa iam saecula publice, priuatimq. egregia quondam disciplina gentis laberetur, atque is reip. status qui in multorum potestate est, qui diu conseruari non potest, nisi nouarum saepe rerum mutationes existant.

Ipse cum omnibus terrestribus copiis in Byllinum agrũ procedes, inde Graeciae praesidebis,& 290

speciem Romanis trāsiecturum te praebens, &, si res poposcerit, trāsiecturus.} Glareanus Byllionium legit. puto tamen Byllinum ferri posse. Byllidis enim agrum intelligit, quae urbs in Illyrio maritima est auctore Stephano. βύλλις πόλις ἰλλυρίδος παραθαλασσία. Haec autem uerba graece sic expressit Appianus in Syriaca. αὐτὸν δὲ εἰ τῷ πεζῷ παντὶ προκαθήμενον τῆς ἑλλάδος ἀγχοῦ τῆς ἰταλίας δόξαι ἐμπεσεῖν ἐσβολῆς, καὶ εἰ δέοιτο ποτὲ, καὶ ἐσβαλεῖν. & Plutarchus in Bruto. τοὺς περὶ τὴν βυλλίδα τόπους. Idem Stephanus Bullinos populos esse ad Illyricum ait. Nisi quod ad classem, copiasque accersendas ex Asia Polyxenidam misit.} Hoc sic Appianus. πλὴν ὅτι πολυξενίδαν ἐπὶ τὴν στρατιὰν ἐς τὴν ἀσίαν ἐπέμψεν. Itaque, qui ad tempus fortunam esset in consilio habiturus, is extemplo ad M. Baebium propraetorem misit.} Hanc sententiam sic etiam uertit Appianus. ὧν πυθόμενος ὁ φίλιππος ἐνδοιάζων ἔτι, καὶ περισκοπῶν ὁποτέροις προσθοῖτο, αὐτοῖκα εἵλετο τὰ ῥωμαίων, Βαιβιόν τε στρατηγὸν αὐτῶν ἄρχοντα τινὸς πλησίον στρατοῦ καλέσας ἐλθεῖν ἐς τὸ χωρίον, &c.

Occupat Pellinaeum.} Strabo lib. ix. πελιναῖον item uocat. at Stephanus πελλίναν. Inquit enim. πελλίνα πόλις θετταλίας ἐν τῇ φθιώτιδι.

291 M. Baebius interim cum Philippo in Dassaritiis congressus Ap. Claudium ex communi consilio ad praesidium Larissae misit, qui per Macedoniam magnis itineribus &c.} Appianus haec ita. καὶ ὁ βαίβιος θαρρήσας αὐτίκα ἔπεμπε διὰ τῆς μακεδονίας ἄππιον κλαύδιον μετὰ δισχιλίων πεζῶν ἐς θεσσαλίαν.

Rex Chalcidem a Demetriade profectus amore captus uirginis Chalcidensis Cleoptolemi filiae, cum patrem primo adlegando, deinde coram orando fatigasset, inuitum se grauioris fortunae condicioni illigantem, tandem impetrata re, tanquam in media pace nuptias celebrat, & reliquum hiemis oblitus, quantas simul duas res suscepisset, bellum Romanum, & Graeciam liberandam, omissa omnium rerum cura in conuiuiis, & uinum sequentibus uoluptatibus, ac deinde ex fatigatione magis, quam satietate earum in somno trāsduxit.} Haec ex Polybii lib. xx sumpta sunt, si Athenaeo credimus, qui lib. x. ita scribit. Ἀντίοχος δὲ ὁ μέγας ἐπικαλούμενος, ὃν ῥωμαῖοι καθεῖλον, ὥς ἱστορεῖ πολύβιος ἐν τῇ εἰκοστῇ, παρελθὼν εἰς χαλκίδα τῆς εὐβοίας συνετέλει γάμους πεντήκοντα μὲν ἔτη γεγονὼς, καὶ δύο μέγιστα τῶν ἔργων ἀνειληφὼς τήν τε τῶν ἑλλήνων ἐλευθέρωσιν, ὡς αὐτὸς ἐπηγγέλλετο, καὶ τὸν πρὸς ῥωμαίους πόλεμον. ἐρασθεὶς γοῦν παρθένου χαλκιδικῆς, κατὰ τὸν τοῦ πολέμου καιρὸν ἐφιλοτιμήσατο γῆμαι. οἰνοπότης ὤν, καὶ μέθαις χαίρων. ἦν δὲ αὕτη κλεοπτολέμου μὲν θυγάτηρ ἑνὸς τῶν ἐπιφανῶν, κάλλει δὲ πάσας ὑπερβάλλουσα. καὶ τοὺς γάμους συντελῶν ἐν τῇ χαλκίδι αὐτόθι διέτριψε τὸν χειμῶνα τῶν ἐνεστώτων οὐδ' ἥντινα ποιούμενος πρόνοιαν, ἔθετο δὲ καὶ τῇ παιδὶ ὄνομα εὔβοιαν. Eadem scribit Plutarchus in Flaminino. Porro autem, quod ait Liuius, Adlegando fatigat, id est, per legatos solicitat.

Itaque principio ueris cum per Phocidem Cheroneam, quo conuenire omnem undique exercitū iusserat, uenisset, facile animaduertit nihilo seueriore disciplina, quam ducem hibernasse.} Quaerit Glareanus, quo modo ex Chalcide per Phocidē Chaeroneā Antiochus uenerit. quā autem quaestionem ponit, non recte explicat. Chalcidem enim accipit Aetoliae, non Euboeae, parum scite. Esse autem legendum, Per Phocidem in Acarnaniam, cum Liuius, tum Appianus ostendunt. Liuius paullo post ita. Rex praesidio Medione imposito, & in quibusdam aliis Acarnaniae opidis, Thyrium discessit, & per Aetoliae, ac Phocidis urbes Chalcidem rediit. Appianus etiam apertius sic. ἀρχομένου δ' ἔαρος ἐμβαλὼν ἐς ἀκαρνανίαν ᾔσθετο μὲν τῆς ἀργίας τοῦ στρατοῦ δυσέργου πρὸς ἅπαντα ὄντος. Item. ὑπαγαγόμενος δὲ ὅμως τινὰ τῆς ἀκαρνανίας, καὶ τὰ λοιπὰ πολιορκῶν. ἐπεὶ τάχιστα ῥωμαίους ἐπύθετο περᾶν τὸν ἰόνιον χαλκίδα ἀνεζεύγνυ. Stratum Aetoliae.} Stephanus Stratum Arcananiae esse ait.

Romanae classis, quae cum Attalo.} Lege. Atilio. Est enim A. Atilius classis Ro. praefectus.

Medeonem, & Tyrreum.} Medionem habent lib. uet. & recte. est enim Medion opidum ad Aetoliam auctore Stephano. μεδίων πόλις πρὸς τῇ αἰτωλίᾳ. Item Thyrium scribendum est, quod est Acarnaniae opidum teste eodem. ἔστι καὶ θύριον ἀκαρνανίας, διὰ τοῦ ι, τὸ ἐθνικὸν θυριεύς.

Peterentque ab eo, ut Medeonis super tanta re consultare in concilio Acarnanum pateretur.} Vet. lib. Medios, habent. Aperte tamen legendum est, Medionios. inquit enim Stephanus ciues Medionis opidi esse μεδιωνίους. In eam legationem Mnesilochus, & qui eius factionis erant, collecti.} Vet. lib. Coniecti. egregie. Sic est locutus lib. xlv. Tribum sortirentur, in quam omnes, qui seruitutem seruissent, conijcerent. Eodem modo legendum est apud Ciceronem in v. Philippica. Totum denique comessationis Antonianae chorum in tertiam decuriam iudicum scitote esse coniectum. non collectum, ut uulgo legitur. Thyrenses.} Thyrienses. a Thyrio. Nam Stephanus ait gentem θυριεῖς appellari. In Dassaretis congressi.} Dassaritis. quippe qui auctore Stephano aut δασσαρήτιοι, aut δασσαρῖται uocantur. Baebius Phacium est aggressus.} Ante Philacium legebatur. est autem in uet. lib. Phacium, quod non probat Glareanus, quia nomen sit aeque, ac prius obscurum. Stephanum enim non legit, apud quem est ita. φάκιον πόλισμα θεσσαλίας. θουκυδίδης δ. τὸ ἐθνικὸν, φακιεύς. Phestum eadem celeritate capit.} φαιστὸς apud Ptolemeum. Itaque diphthongus apponenda est. Chryretias hinc, & Eritium occupat.} Eritium, inquit Glareanus, ubi reperias, uix equidem scio. optime. non enim Eritiū, sed Fricium est legendum, quod est supra Thermopylas auctore Stephano. φρίκιον ὄρος ὑπὲρ θερμοπυλῶν λοκρικόν. ἀφ' οὗ φρικάνες καὶ φρικανεῖς οἱ αὐτόθι οἰκοῦντες. Per eos forte dies M'. Acilius consul cum decem millibus peditum, duob. millibus equitum, xv. elephantis mari trāsiecto, pedestres copias Larissam ducere delectos militum tribunos iussit.} Haec sic uertit graece Appianus. ῥωμαῖοι δὲ ὑπὸ σπουδῆς τῆς τότε ἑτοίμοις ἐπῆλθον δισχιλίοις, καὶ πεζοῖς δισμυρίοις, ἐλέφασί τισιν ἡγούμενος σφῶν

πλιτικὸν χιλίοις ἐν Ἀπολλωνίᾳ ἐκπέμπειν διαβάλλοντες ἐπὶ θεσσαλίας ἐβάδιζον, καὶ τὰς πόλεις ἐξέλυον τῶν φρουρῶν. Non est autem menda apud Liuium, qui non xx millia peditum, ut Appianus, sed x millia, scribat. Etenim & ante, & post etiam duas tantum legiones primam, & tertiam adduxisse Acilium ait.

Et Philippus Megalopolitanus.} Sic Appianus. καὶ τὸν μεγαλοπολίτην φίλιππον αἰχμάλωτον ἔλαβεν.

CETERA multitudo Athamanum, aut militum Antiochi regis, quae in praesidiis deditorum per eos dies opidorū fuerat, Philippo tradita regi est. fuere autem ad tria millia hominum.} Appianus ita. ἄλλοι δὲ καὶ τῶν ἀντιοχείων ἐς τρισχιλίους. IN itinere ab Pieria, & Metropoli.} Supra ostendi. ab Pialia, & Metropoli esse legendum, auctore Stephano. urbem enim in Thessalia quaerimus Metropoli finitimam. AD ludibrium regium eum consalutari iussit.) legem sine dubio sententia poscit.

ITA Athamania omnis in ius ditionem que Philippi concessit.} Appianus ita. Καὶ ὁ φίλιππος ἐς ἀθαμανίαν ἐμβαλὼν πᾶσαν αὐτὴν ὑπήκοον ἔλαβε, ἀμυνάνδρου φεύγοντος ἐς ἀμβρακίαν. PROERNAM inde recepit.} Quia Strabo lib. IX. Πρώερναν edit, nihil muto. quamquam Stephanus Proarna neutro genere scribendum esse docet. Πρόαρνα πόλις μαλιέων, ἢ θεσσαλῶν. οἱ οἰκήτορες πρωάρνιοι.

IAM & ipse eo decem millia fere peditum ex iis, qui postea uenerant ex Asia, expleta, & equites 292
quingentos duxit.} Appianus ita. γενομένων δὲ τούτων, τῶν μὲν αὐτῷ πεζῶν μυρίων, καὶ ἱππέων πεντακοσίων, ἐπὶ δὲ τούτοις διὰ τῶν συμμάχων θερμοπύλας κατέλαβε. AB Leucade.} Vet. lib. Ab Leucate. Sic Virg. Feruere Leucaten. Item. Leucatae nimbosa cacumina montis. Sic alibi Liuius. ANTE saltum Thermopylarum septemtrionem uersus Epirus & Perraebia.} Epirum ante saltum Thermopylarum ad septemtrionem esse, recte dictum esse, & sine librorum menda, contra quam tradidit Glareanus, inde intelligi potest, quod Atticam a tergo ad meridiem, & Euboeam insulam collocat. Reliqua descriptio Thermopylarum, quatenus aut Occidētem spectant, aut Orientem ex Polymnia Herodoti sumpta est. Thermopylarum enim, inquit, quae pars montis Occidentem spectat, inuia, atque dirupta est usque ad Oetam. Quae autem Orientem, ea a mari excipitur. Ibi aquae calidae sunt, quas Ollas indigenae uocāt, & supra ara Herculi exstructa est. & murus, supra quem olim πύλαι, idest portae erāt. persequitur deinde Leonidae, & comitum Lacedaemoniorū mortē. qua locus ille nobilitatus est, ut paullo post ait Liuius.

M. PORCIVM Catonem, & L. Valerium Flaccum consulares legatos.} Appianus, Plutarchus, & Cicero in Catone tribunos militum appellant. Appianus ita. καὶ δύο τῶν χιλιάρχων μάρκον κάτωνα καὶ λεύκιον φλάκκον. Plutarchus de Catone. μετὰ δὲ μανίου ἀκιλίου χιλιαρχῶν. Cato apud Ciceronem. Quadriennio postquam consul fui tribunus militum depugnaui, apud Thermopylas M'. Acilio Glabrioni consuli.

INSTRVIT aciem consul arta fronte ad naturam, & angustias loci.} Appianus, sic. ἤδη δὲ καὶ μάνιος ἀνῆγε τὴν στρατιὰν ἀντιόχῳ κατὰ μέτωπον ἐς λοχίας διῃρημένην. LEVIS armaturae partem ante uallum in primo locauit.} Eodem modo instructam aciem fuisse ab Antiocho tradit Appianus praeterquam quod in dextro cornu iaculatores, in sinistro elephantes collocatos fuisse ait, contra quam scribit hoc loco Liuius. de Macedonibus autem pro Antiocho militantibus, non est, quod Glareanus dubitet. Idem enim prodit Appianus his uerbis. Καὶ ὁ βασιλεὺς τοὺς μὲν ψιλοὺς καὶ πελταστὰς προμάχεσθαι τῆς φάλαγγος ἐκέλευσε, αὐτὴν δ᾽ ἔστησε πρὸ τοῦ στρατοπέδου ἐπὶ δεξιᾷ δ᾽ αὐτῆς τοὺς σφενδονήτας, καὶ τοξότας ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν. τοὺς δ᾽ ἐλέφαντας ἐν ἀριστερᾷ, καὶ τὸ εἶδος ὃ μετ᾽ αὐτῶν ἀεὶ συνετάσσετο παρὰ τῇ θαλάσσῃ. Item. ἐπεὶ δὲ αὐτοὺς ψιλοί τινες δεχόμενοι τε καὶ ἀναχωροῦντες, καὶ αὖθις ὑπεδέχοντο τοὺς μὲν ψιλοὺς ἡ φάλαγξ διαστᾶσα ἐς αὐτὴν ἐδέξατο, &c.

VALLVM hastis prae se obiectis fecerunt.} Sarissas Macedonicas intelligit. Sic. n. Appianus. καὶ τὰς σαρίσας ἐν τάξει πυκνὰς προβάλλοντες. RHODONTIAM.} Vet. lib. Rhoduntiā. graeci item. ῥοδουντία. LILAEVM tamen eo die persecuti sunt hostem.} In Vet. lib. legitur Carpeiam. Glareanus autē reposuit, Lilaeū, quod, ut ipse ait, in eo itinere opidum sit Carpeia nusquam. Inscite autem ipsum fecisse, Appianus ostēdit, qui pro Carpeiam, Scarphiam edit his uerbis. μέχρι μὲν ἐπὶ σκάρφειαν ἐδίωκεν αὐτούς. Est autem Scarphia opidum prope Thermopylas, ubi pugnatum erat, auctore Stephano. Σκάρφεια πόλις λοκρίδος τῶν θερμοπυλῶν ἐγγύς.

NEC praeter quingentos, qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quisquam effugit, etiam ex x 293
millibus militum, quos Polybio auctore trāsiecisse secum regem in Graeciam scripsimus.} Eadem summa est etiam apud Appianum. Ἀντιόχου δὲ σὺν τοῖς ἀπολωλόσιν ἀμφὶ δὲ μυρίους αὐτοὺς δ᾽ ὁ βασιλεὺς ἀπὸ μὲν τῆς πρώτης τροπῆς μετὰ πεντακοσίων ἱππέων ἐς ἐλάτειαν διέδραμεν. ROMANORVM centum L interfecti.} Appianus item ait, prope ducentos. ῥωμαίων δ᾽ ἀμφὶ τοὺς διακοσίους. CENEVM Euboeae.} Graeci κήναιον. Itaque diphthongus apponenda est. QVAE nouissima agminis erant.} Vet. lib. Nouissimi. perspicue uerum. ATQVE ad Hydruntum Italiae trāsiecit.} Plutarchus, Brundisium, & Tarentum ait transmisisse in Catone. καὶ διαπλεύσας μὲν ἐς βρεντέσιον εὐτυχῶς, μιᾷ δὲ ἡμέρᾳ ἐκεῖθεν εἰς τάραντα, καὶ τεσσάρας ἄλλας ὁδεύσας πεμπταῖος εἰς ῥώμην ἀπὸ θαλάσσης ἀφίκετο. Strabo autem lib. VI. transmissiones in Italiam e Graecia tres fuisse tradit, Tarentum, Brundisium, & Rhegium. Plinius uero lib. III. ab Hydrunte in Graeciam transitum breuiorem ait esse, a Brundisio uero longiorem illum quidem, sed certiorem.

A FLVMINE Asoto.} Ex Strabone, Herodoto, Sequestre, Asopo, legendum est. LAQVEIS, ut solet, exceptos declinabant ictus.} Vitruuius lib. IV. cap. XXIII. Alii laqueis captos arietes, per multitudinem hominum de muro in obliquum trahunt, & cum ipsis testudinibus euertunt.

ASSIDVO labore urente.} Vet. lib. Vrgente. TRADITVS inter ceteros principes Aetolorum, &

 Damo-

Damocritus, qui principio belli decretũ Aetolorũ, quo accersendũ Antiochũ censuerant, T. Quinctio poscenti responderat, In Italia daturũ, cum castra ibi Aetoli posuissent. } Idem Appianus ita. δαμόκριτόν τε τὸν στρατηγὸν τῶν αἰτωλῶν ἐνταῦθα ὁ μάλιστα ἐκεῖνα κρυπτόμενον. ὃς φλαμινίνῳ παρὰ τίβεριν ἠπείλει στρατοπεδεύσειν.

294 Et quia Lamia composita in tumulo est, cum regionem ea maxime despectat opidũ, qua breue interuallum uidetur. } Vet. lib. Posita est. Ceterum sensus, quẽ ex his uerbis elicere Glareanus nõ põt, hic est. Et quia Lamia posita est in tumulo, & opidum despectat regionem maxime ea parte, qua breue interuallũ est ad eam oppugnandam, & omnia ab illa parte in conspectu sunt, iccirco cum Romani Heracleam, Philippus Lamiam oppugnaret, non pari labore afficiebantur. Romani enim supra terrã opera agebant. Macedones subtus cuniculis oppugnabant. Ita recessum ab Lamia est, & propinquae cladi urbis ipsi ne quid simile paterentur, effugerunt. } Lamia a Philippo oppugnata iussu consulis liberatur, ut ipsa paullo post a consule, & ab exercitu Romano capiatur, & praeda Romanorum sit, non Macedonũ. Quem sensum non percepisse Glareanum ualde miror. Phaneas legationis princeps. } Graeci, φαίνεας. Prope dicentem interfatus Romanum. Non in seruitutem, inquit. } Vet. lib. satis docent, uocem huic orationi deesse, sine qua uix ipsa consistere potest. Ibi enim ita est. Prope dicentem interfatus Romanum Phaeneas, Non in seruitutem, inquit. Vt ad Coracem uentum (mons est altissimus inter Callipolin, & Naupactum. } Callipolin in hoc tractu se legisse non meminit Glareanus. Itaq. aut Callidronum, aut Chalcidem pro ea reponendum putat. Quam autem recte putet, ostendit Appianus, qui ita inquit. ὁ μὲν δὴ μάνιος ἐπὶ καλλιπόλεως διώδευε τὸ ὄρος, ὃ καλοῦσι κόρακα. Auditis legatis extemplo profectus Quinctius a Megalopoli ad Diaphanem praetorem Achaeorum misit. } Merito uidendum esse admonet Glareanus, quid sit, quod eodem uersu Liuius Quinctiũ Chalcide fuisse, & a Megalopoli ad praetorẽ misisse dicat. Est enim intelligendum Chalcidem hanc non Euboeae, aut Aetoliae, sed Corinthi opidum fuisse. Quinctium autem Megalopolim profectum ad praetorem Achaeorum Messenem oppugnantẽ misisse. Itaque, Megalopolim, legendum est, non, a Megalopoli. Siquidem subdit Liuius. Praetor circa Andaniã paruum opidum inter Metropolim, Messenemque positum Quinctio occurrit. De Chalcide Corinthia scribit Stephanus. itaque paullo post ait Quinctius: Corinthum ad se ueniret.

295 Diaphanem Pr. Achaeorum. } Diophanem. Plut. in Quinctio. διοφάνη στρατηγοῦντα τῶν ἀχαιῶν.

Pecunia pactus insulam Achaeis tradidit. } Vet. lib. Pecuniam pactus. perspicue uerum.

Ceterum sicut testitudinem. } Apologus hic narratur item a Plutarcho, & in Quinct. & in Apophthegmaticis Quinctii. Dolopiam, Aperantiam, & Perraebiae quasdam ciuitates. } Aperantia quae regio sit, se ignorare fatetur ingenue Glareanus, suspicari autem corruptum nomen esse. Videtur autem non legisse Stephanum scribentem ita. Ἀπεράντια χώρα θετταλίας. πολύβιος εἰκοστῷ. neque Plutarchum in Quinctio, ubi huius facti meminit ita. ἀγομένων δὲ καὶ φερομένων ὑπὸ τῶν μακεδόνων τούτων μὲν δολόπων καὶ μαγνήτων, τούτων δὲ ἀθαμάνων, καὶ ἀπεράντων Ita paullo post Liuius. Athamaniam, Perraebiam, Aperantiam, Dolopiam. Eadem regio memoratur apud Thucydidem etiam, & Strabonem, & alios. Manu tamen annuit, quid in se opis esset? } Vet. lib. Abnuit, idest, manu negauit, quidquam in se opis esse. Plutarchus. τότε μὲν οὐδὲν εἰπὼν, ἀλλὰ σφραγῖσι, καὶ δακρύσας ἀπῆλθεν. Ad ludos, quos propraetor in Hispania inter ipsum discrimen pugnae uouisset. } Sic supra lib. xxxv. P. Scipio propraetor Lusitanos aggressus est. In discrimine pugnae ludos Ioui, si fudisset, cecidissetque hostes, propraetor uouit. Iuventutis aedem in circo Maximo. } Iuuentatis lego. Sic enim Cicero in Bruto. Ludis Iuuentatis, quos Salinator Senensi proelio uouerat. Deae etiam Iuuentatis meminit in primo libro Liuius. M. Cornelio, T. Sempronio cos. } P. Sempronio lege. ex ipso met Liuio, & Capitolino Consulatu.

296 Chersonem petit, ut ea loca si forte terra uenirent Romani, praesidiis firmaret. } Appianus ita. ἐς τε χερρόνησον διαπλεύσας πάλιν αὐτὴν ὠχύρου καὶ σηστόν, καὶ ἄβυδον ᾗ περαιοῦσθαι, δι' ὧν ἔδει τὴν φάλαγγα τὴν ῥωμαίων ἐς τὴν ἀσίαν ὁδεῦσαί τε, καὶ περάσαι. Samum, Xacynthumque, quia partis Aetolorum maluerant esse, depopulatus. } Vet. lib. Tamen, Zacynthumque. Ego, Samen. De Same insula supra copiose dictum est. Sic enim Virgilius etiam ex Homero. Sameque & Nemorosa Zacynthos. Liuius autem praefectus classis Zacynthum populatus est, forte, quod nesciret, eam ab Achaeis Romano populo Quinctio ipso agente concessam. Quod paullo ante factum esse scripsit. A Piraeeo A. Atilius traditis successori quinque & xx nauibus tectis Romam est profectus Liuius una & lxxx rostratis nauibus. } Haec sic Appianus. λίβιος δὲ ὁ φύλαξ τῆς ἰταλίας ἐπὶ τὴν ναυαρχίαν αἱρεθεὶς ἀτιλίῳ διάδοχος αὐτίκα ναῦς τε ἰδίας ναυσὶν, αἷς τὴν ἰταλίαν περιέπλει, καὶ παρὰ καρχηδονίων αὐτῷ τινὶ δοθείσας, καὶ συμμαχίσιν ἄλλαις ἐς πειραιὰ κατήχθη καὶ τὸν ὑπ' ἀτιλίῳ στόλον παραλαβὼν ἔπλει καταφράκτοις ὀγδοήκοντα καὶ μιᾷ, ὧν ἐπεμίσε μὲν δι' μόνος πεντήκοντα ἰδίας. καὶ ἦν κατάφρακτον καὶ τῶν δε τὰ ἥμισυ. Tertio die c nauibus, quarum lxx. } Vereor ut sit legendum. cc nauibus, quia scribit Appianus. ἀντανήγετο δὲ αὐτοῖς ὁ ναύαρχος τοῦ ἀντιόχου πολυξενίδας διακοσίαις ναυσὶ κουφοτέραις παρὰ πολύ.

297 Phanas portum Chorum. } Promontorium ait esse Stephanus. φάναι ἀκρωτήριον τῆς χίου.

Obviae fuere iis v & xx tectae Rhodiae naues cum Pausistrato praefecto classis. } Appianus vii & xx fuisse ait. ἔνθα αὐτοῖς ῥοδίων αἱ συμμαχίδες ἦλθον ἑπτὰ καὶ εἴκοσιν. Idem Pausistratum, uocat πασιστράτον.

Ad Canas classis uenit. Stephanus. αἰγάτης αἰολίδος ἄκρα ὡς στράβων, ἣ νῦν κανὴ, κάναι λέγεται.

Postero prr. creati. } Vet. lib. Postero die praetores creati.

IN . EPITOMEN . LIBRI . XXXVII

Evmene rege Attali Pergameni filio.} Vet. lib. Eumene rege Pergami Attali filio. Qvi cum Antiocho bellauerat.} Vet.lib. Debellauerat.recte. Cognomine fratri coaequatur.} Libri ueteres, Exaequatus.

IN . LIBRVM . XXXVII

Qvod Laurentibus carnis,quae dari deberet,data non fuerat.} Dubitat Glareanus, ne quid uitij sit in uoce, Carnis. neque enim legit Priscianum,qui libro sexto citatis his Liuij uerbis libro historiarum ab urbe condita XXXVII, ostendit, Carnis in recto casu etiam recte dici. praeterea idē habet, Quae dari debet, non, deberet. quae lectio est etiam uetustorum librorum. Medio ferme dici.} Vet. lib. Medio ferme die. Iam in sinum Maliacum uenerat.} Si L. Scipio exposito Apolloniae exercitu per Epirum, atque Thessaliam in Aetoliam uenit, ut & superiore uersu ait Liuius, & paullo post, cū inquit, Ab Amphissa Thessaliam repetit, uidendum est, quemadmodum in Maliacum sinum uenerit, atque ante in sinum uenerit, quam Hypatam. neque enim mari uenisse in sinum ex uerbis Liuij intelligi potest, neque item ex Appiano, qui ita ait. σκηπίων δὲ σκιπίων ἀφικόμενος ἐς αἰτωλίαν μετὰ τὸν ὕπατον, ἐς τὸν μαλιέα στρατὸν παραλαβὼν, τοὺς μὲν ἐν αἰτωλίᾳ πολιορκίας ὑπερεῖδεν. Ex his autem locis, quae hoc loco nominata sunt, Sinus Maliacus est supra Euboeam insulam. Hypata est opidum Thessaliae, siquidem est in Perraebia Thessaliae regione. Amphissa Locrorum Ozolorum non longe a Naupacto. Cum ergo Scipio per Epirum & Thessaliam in Aetoliam ueniret nuncios Hypatam, ut se dederet, praemisit, & re infecta ducit Amphissam Aetolorum, inde ab eius obsidione, inquit, Thessaliam repetit, ut per Macedoniam, & Thraciam duceret exercitum in Asiam. Haec cum ita sint, apparet non in sinum Maliacum, qui supra Euboeam est, Scipionem uenisse, sed in finem Maliacum. Est autem Malea opidum in Perraebia Thessaliae Liuio ipso auctore. itaque lib. XLII. ait. Per Thessaliam, & Maliensem agrum cum exercitu contra foedus Delphos isti. Stephanus illos μαλιέας, hos μαλιεῖς uocat. sic enim scribit μαλιεὺς πόλις ἐπώνυμος τῶν μαλιέων. ὁ πολίτης μαλιεύς. ἐστὶ καὶ μαλιακὸς κόλπος. λέγεται καὶ μαλεάτης. post autem. μῆλος νῆσος μία τῶν κυκλάδων. τὸ ἐθνικὸν οἱ μήλιοι, οἱ δὲ ἐν θετταλίᾳ μηλιεῖς. καὶ διὰ τὸ ἄλφα ὁ μηλιεὺς μαλιεύς. γίγνεται καὶ ἀπὸ τοῦ μῆλος μηλιάς, καὶ μηλιακός, καὶ μηλὶς ἡ χώρα. Vt autem hic dixit Finem Maliacum, pro, Fines, sic lib. XXXIV. Finem Pisanum. Fecit autem illustris fama sinus Maliaci, ut rudes librarij, Sinum Maliacum pro Finem scripserint. Cvm tribus millibus peditum, & quingentis equitibus consul ueniebat.} In priore numero uitium est. Dixit enim paullo ante consuli in supplementum data esse ciuium Romanorum peditum tria millia, equites centum, socium nominis latini quinque millia, equites ducentos. Et post. Ad quinque millia uoluntariorum ex Romanis socijsque, qui emerita stipendia sub imperatore P. Africano habebant, praesto fuere exeunti consuli, & nomina dederunt. Quo fit, ut non tria sed tredecim millia secum duxerit. Equitum etiam numerus auctus est, quod edixit, ut milites, qui in Bruttijs cum A. Cornelio propr. essent, adessent. XII etiam millia secum adduxisse M. Acilium, qui ante se rem gesserat, scripsit.

Itaqve & Hannibalem in Syriam miserat ad Phoenicum accersendas copias.} Appianus ita. 299 ἀντίοχος δὲ περὶ τῆς δὲ τῆς ναυμαχίας πυθόμενος, ἀννίβαν ἔστελλεν ἐπὶ συρίας ναῦς ἑτέρας ἄλλας ἔκ τε φοινίκης, καὶ κιλικίας παρακαλῶν. In portum, quem uocant Achaeorum.} Sic Appianus. καὶ ναῦς μὲν αὐτῷ καὶ ἑαυτον, καὶ ὁ ἀχαιῶν λιμὴν, καὶ τινὰ ἄλλα προσεδίδετο. Elevnte.} Elaeunte. sic enim Graeci. Pygela portum tenuit.} Stephanus. πύγελα πόλις ἰωνίας. Qvinqve tantum naues cum duabus Cois effugerunt, terrore flammae micantis uia sibi inter confertas naues facta.} Septem, non, quinque, edit Appianus. καὶ τῶν νεῶν ἑπτὰ μὲν, αἱ τὸ πῦρ ἔφριξαν, ὑποστᾶσαι αὐτῶν διὰ τὴν φλόγα προσελθόντες ἔφυγον. Cymae, aliaeque eiusdem orae urbes.} Vet. lib. Cyma. Item Appianus. κύμη. καὶ ἐπὶ τῇ δὲ τῇ ... φώκαια αὖθις, καὶ σάμος, καὶ κύμη πρὸς ἀντίοχον μετετίθετο. Evmenes Elaeam uenit.} Appianus. ᾔει δ᾽ εὐμενὴς ἐς ἐλαίαν τὸ τῆς ἀρχῆς ἐπίνειον ἀττάλου.

Inde ad Macrin, (quam uocant) insulam transiecit.} Macrin Euboeam dictam esse auctores sunt 300 Strabo, Stephanus, Dionysius τῆς περιηγήσεως. Esse praeterea alteram insulam Macrin inter Cycladas tradit Eustathius in Dionysium his uerbis. ἐλέγετο δὲ μάκρις καὶ κυκλάδων μία ἡ ἴκαρος, ἀφ᾽ ἧς νομίζουσί τινες εἰρῆσθαι καὶ τὸ ἰκάριον πέλαγος. Clavsvmqve iam mare cōmeatibus Italicis erat.} Vet. lib. Id mare.

Obviam a Liuio.} Vet. lib. Ab Liuio. Sive enim abscedant.} Vet. lib. Si enim. probo. Nam sequitur, Sin autem. In Telmesicum profecti sinum.} Vet. lib. Telmisicum. & Graeci τελμισσὸν opidum uocant. In Bargylletico sinu.} In uet. lib. est. In Bargilyam, & Icoscon. mendose illud quidem, uerum ita tamen, ut appareat Bargyliaco esse legendum. Graeci enim βαργυλία, & βαργυλιακὸν κόλπον uocant. Arcemqve regni Pergamum ducit oppugnandum.} Vet. lib. Oppugnandam.

Qvae ad transitum Hellesponti essent.} Opus essent, malim. sic enim supra. Hellespontum petebat, ut ad transitum exercitus praepararet quae opus essent. & infra. Praeparare, quae ad transitum Hellesponti

Hellesponti opus essent. ... Non stratos, non infrenatos magna pars habebant equos.} Supra infrenatum posuit, pro eo qui careret freno, cum scripsit lib. XXI. Equites frenatos, & infrenatos ut hoc loco infrenatos pro frenatis posuit, ut paullo post infrenare pro frenare. Equos non sternere, non infrenare, aut conscendere facile poterat.

SECVTVS effusos, quoad totum fuit.} Legendum, quoad tutum fuit. sic paullo post. Insequi, quo ad putarent tutum, iussit.

301 AGRVM opulentum, quem uocant Thebes campum, carmine Homeri nobilitatum.} Homerus Iliados β ἂμ παρὰ ... καὶ τοὶ ... & α. ᾠχόμεθ' ἐς Θήβην ἱερὴν πόλιν Ἠετίωνος. Multos alios uersus afferre possum, quibus Thebes Homerus ita meminit, ut uere Liuius nobilitatam ab eo fuisse dixerit. PER eosdem dies forte Elaeam ex Achaia mille pedites cum centum equitibus Diophanes omnibus his copiis praeposito, accesserunt.} Appianus ita. ἦλθε δὲ καὶ παρὰ τῶν Ἀχαιῶν Εὐμενεῖ συμμαχία χίλιοι πεζοὶ καὶ ἱππεῖς ἑκατὸν ἐπίλεκτοι, ὧν Διοφάνης ὁ στρατηγός. PRAESIDIVM mille armatorum.} Vet. lib. Trium millium.

302 PHILIPPVM, & Nabin hostes & bello superatos ab T. Quinctio, tamen in regno relictos.} Perspicue apparet legendum esse, Vt bello. Vt autem pro Quamuis accipiendum, cum sequatur, Tamen. VEL uictam semel classem uincere iterum.} Vet. lib. Iterum uincere. A SVA parte belli.} Ab sua. & item, ab Samo. ex uet. lib. MYONESVS promontorium est inter Teium, Samumq.} Teum legendum est ex uet. lib. & Graecis. Stephanus ita. μυόννησος πόλις μεταξὺ Τέω καὶ Λεβέδου. Item. Τέως πόλις Ἰωνίας. οἱ πολῖται Τήιοι.

303 EVDAMVS Rhodius.} Eudorum hunc uocat Appianus. APTIVS uisum esset Romanis, in eum portum, qui ante urbem est, classem transire.} Vet. lib. Classe. AB Romanis LXXX naues pugnabant, ex quibus Rhodiae duae & XX erant. Hostium classis undenonaginta nauium fuit.} Appianus. ἐς ναυμαχίαν συνῄεσαν Πολυξενίδας μὲν ναυσὶν ἐνενήκοντα κατάφρακτοι, Λίβιος δὲ ὁ Ῥωμαίων ναύαρχος ὀγδοήκοντα καὶ τρισί, καὶ τούτων ἦσαν ἐκ Ῥόδου πέντε καὶ εἴκοσιν. Quibus ex uerbis apparet apud Liuium, quinque & uiginti, legendum. Qui error ex nota numeri emanauit, V, & II. QVADRAGINTA duabus nauibus in ea pugna amissi, quarum tredecim captae in potestatem hostium uenerunt. ceterae incensae aut demersae. Romanorum duae naues fractae sunt, uulneratae aliquot. Rhodia una capta memorabili casu.} Haec sic Appianus. Καὶ διεφθάρησαν Ἀντιόχου νῆες μιᾶς δέουσαι τριάκοντα, ὧν τρισκαίδεκα αὐτοῖς ἀνδράσιν ἥλωσαν, Ῥωμαίων δὲ ἀπώλοντο μίαι δύο. καὶ ὁ Πολυξενίδας τὴν Ῥοδίων ναῦν ἐπαγόμενος ἐς τὴν Ἔφεσον κατήχθη. RHODIA una capta memorabili casu. Nam cum rostro percussisset Sidoniam nauem, anchora ictu ipso excussa e naue sua, unco dente, uelut manu ferrea iniecta, alligauit, alterius proram. inde tumultu iniecto, cum diuellere se ab hoste cupientes inhiberent Rhodii, tractum anchorale, & implicitum remis latus alterum detersit. debilitatam ea ipsa, quae icta cohaeserat, nauim cepit.} Qui loci huius sententiam assecuti non sunt, quae lectione uetere continebatur, ij dum emendare conati sunt, penitus deformarunt. alij autem. Tractum Anchorale. alij tracta Anchora, & implicita remis, ex ingenio reposuerunt. Cum sit in uet. libris omnibus. Tractu anchorali, & implicitum remis latus. hoc sensu. Rhodia nauis, inquit, una capta memorabili casu. Nam cum ipsa rostro percussisset Sidoniam nauem, anchora ictu ipso e naue sua Sidonia excussa, unco dente, uelut manu ferrea alligauit Rhodiae proram, &, cum inde diuellere se tumultu iniecto cupientes Rhodii inhiberēt, tractu anchorali latus alterum Rhodiae nauis remis implicitum detersit. Ita debilitatam Rhodiam nauem Sidonia, quae ante a Rhodia percussa cohaeserat, cepit. Est igitur haec tota oratio referenda ad rectum illum casum, Anchora, quae & alligauit prorā Rhodiae nauis, & tractu anchorali latus eius alterum remis implicitum detersit. Duo enim significat incommoda ab illa anchora esse illata, alterum ab unco dente, quo alligata Rhodiae prora est, alterum a loris, quibus anchora tenetur, a quibus remi alterius lateris eiusdem nauis detersi, atque recisi sunt. Hunc etiam sensum expressit Appianus ita. μέχρι Ῥοδίας ναῦν ἐς Σιδωνίαν ἐμβαλοῦσαν, καὶ τῆς ἀγκύρας ... γενομένης ἐς τὴν Ῥοδίαν ἐπάγειν τε καὶ συνδῆσαι ἄμφω πρὸς ἀλλήλας. ARIARATEN.} Ariarathen. Graeci enim Ἀριαράθην. DIREPTIS ante portum nauibus, cum confessionem concessi maris ultimam hosti expressisset.} Lege, Directis. ea enim & ueterum librorum lectio. & is fuit mos, ut uictores in conspectu eorum, qui uicti essent, instruerentur, & ea re confessionem uictoriae ab hoste elicerent. Itaque lib. priore ait: Iis adiunctis Ephesum hostem persecuti, ante ostium portus acie instructa steterunt. Postea quam confessionem uictis satis expresserunt &c. RHODIAS parte praedae, & spolijs decoratas.} Vet. li. Rhodios. &, Decoratos.

304 A CHALCIDE Oreum petentem.} Appianus, a Chalcide Demetriadem, habet. ἐς Δημητριάδα ἐκ Χαλκίδος διαπλέοντα. ALEXANDRIAM Troadem.} Appianus τὴν Ἀλεξάνδρειαν τὴν ἐπὶ Γρανίκῳ uocat. NON solum frenis, sed etiam iugo accepto.} Plutarchus aliter in Apophthegmatis. Non solum freno, sed etiam insessore. allusit autem ad apologum equi, de quo Aristoteles lib. II. Rhetoric. Plutarchus autem sic. ἤδη πρότερον, εἶπεν, ἀλλὰ μὴ νῦν, ὅτε καὶ τὸν χαλινὸν καὶ τὸν ἀναβάτην προσδέδεξαι. RECEPIT se transgressus Phrygium amnem, circaque Magnesiam, quae ad Sipylum est, posuit castra.} Appianus ita. μετεστρατοπέδευεν ἀμφὶ τὸ ὄρος τὸ Σίπυλον, τειχός τε καρτερὸν τῷ στρατοπέδῳ περιετείχιζε, καὶ τὸν Φρύγιον ποταμὸν ἐς προβολὴν τοῖς Μάγνησιν ἐτίθετο. CN. DOMITIVS ad explorandum iter.} γάϊον δομέτιον

vior hūc appellat Plutarchus in Apophthegmatis. Sic enim inquit: γάϊος δομίτιος, ὃν ἐκάλουν ὁ μέγας ἀνθ' ἑαυτοῦ τῷ ἀδελφῷ λευκίῳ συγκατέστησεν ἐν τῷ πρὸς ἀντίοχον πολέμῳ. CONSVL Achaeorum cetratis immistos auxiliares Eumenis tria millia ferme peditum aequata fronte instruxit.} Glareanus hunc locū, ut obscurum, notauit. idemq. Achaeos auxiliares, & cetratos Pergamenos interpretatur. quo sensu nullus foedior esse potest. cum cetratos Achaeos, Pergamenos Eumenis auxiliares accipere debeamus. interprete Appiano. ἐπὶ δὲ τοῖς ἰταλοῖς, ὁ δ' ἀμενοῦς στρατὸς ἐτέτακτο, καὶ ἀχαιῶν πελτασταὶ περὶ τρισχιλίους.

TRIBALLOS, & Cretenses.} Vet. libri habent, Tralles, & Cretenses. Appianus κρῆτας, καὶ τραλλιανούς. Glareanus tamen & hoc libro, & libro XXVII, pro Trallos, & Tralles, utrobique Triballos reponit. scilicet, quia ignorat Stephanum ita scribere. τραλλία μοῖρα τῆς ἰλλυρίας, λέγονται καὶ τράλλεις, καὶ τράλλοι παρὰ θεοπόμπῳ. Puto autem apud Appianum esse mendose τραλλιανούς, pro τράλλεις. Si quidem Trallia ni sunt e Trallibus opido Lydiae, eodem Stephano auctore. Ergo & hic & paullo post uetus lectio retinenda est, & Tralles legendum inuito Glareano. SEXDECIM elephantos post triarios in subsidio locauerunt.} Vet. lib. XV. Appianus certum numerum non apponit, paucos tamen fuisse ait. τῶν δ' ἐλεφάντων οὐκ εἶχεν ἐκ λιβύης οὐδένα νομίζων ἔσεσθαι χρήσιμον. ὀλιγοτέρων τε ὄντων καὶ βραχυτέρων, οἷα λιβύων, ἔστησαν ὀπίσω ἅπαντας. X ET SEX millia peditum more Macedonum armati fuere, qui Phalangitae appellabantur. Haec media acies fuit in fronte, in decem partes diuisa.} Appianus. ἀντιόχῳ δ' ἦν ὁ στρατὸς ἅπας ὡπλισμένος, καὶ τούτων τὸ κράτιστον ἦν ἡ φάλαγξ ἡ μακεδόνων ἄνδρες ἑξακισχίλιοι, καὶ μύριοι. ἴστη δ' αὐτοὺς ἐν μέσῳ διελὼν ἀνὰ χιλίους, καὶ ἑξακοσίους ἐς δέκα μέρη. AD latus dexterum Phalangitarum mille, & quingentos pedites Gallograecorum opposuit. his tria millia peditum loricatorum (cataphractos ipsi appellant) adiunxit. addita his ala mille ferme equitum. agema eam uocabant.} Satis constat, si sententiam sequi auctoris uolumus, quingentos equites, & tria millia equitum, esse legendum. Quin etiam, equitibus ab utraque parte Gallograecis phalangem clausam, atque munitā fuisse tradit Appianus his uerbis. τοσοῦτον μὲν ἦν τὸ πεζὸν ἀντιόχῳ ἱππεῖς δὲ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ παρατετάχατο, γαλάται τε κατάφρακτοι. καὶ τὸ λεγόμενον ἄγημα τῶν μακεδόνων. εἰσὶ δὲ καὶ οἵδε ἱππεῖς ἐπίλεκτοι. καὶ παρ' αὐτὸ ἄγημα λέγεται. τὰ μὲν ἐξ ἴσου τῆς φάλαγγος ἦν ἑκατέρωθεν. Quae eadem uerba, & quid sit Agema, docent, & nihil huic loco deesse, contra quam censet Glareanus, probant. AGEMA eam uocant. Medi erant lecti uiri.} De Agemate Arrianus, & Curtius, qui de rebus Alexandri scripserunt. item Suidas ita. ἄγημα τὸ πρὸ τοῦ βασιλέως τάγμα ἐλεφάντων, καὶ ἵππων, καὶ πεζῶν. οἱ δὲ τὸ ἄριστον τῆς μακεδονικῆς συντάξεως κρατοῦν ὅπλοις καὶ σωμάτων ἀξίᾳ. Liuius lib. XLII. Delecta & uiribus, & robore aetatis ex omni cetratorum numero duo erant agemata, hanc ipsi legionem uocabant. ARGYRASPIDES a genere armorum appellabantur.} Appianus item. ἱππεῖς ἀργυράσπιδες. Diodorus tamen in Alexādro non equites, ut Appianus, sed pedites nominat. τὸ τῶν ἀργυρασπίδων τάγμα διαφέρον τῷ τε τῶν ὅπλων λαμπρότητι, καὶ τῇ τῶν ἀνδρῶν ἀρετῇ. DAHAE deinde equites sagittarij.} Veteres libri, Dacae. Appianus item. ἱπποτοξόται τε ἐπὶ τούτοις ἕτεροι δάκαι. DVO millia & septingenti Mysi sagittarijs adiuncti erant.} Vet. lib. Sagittarij, recte. Appianus enim Mysos sagittarios uocat, aeque atque Dacas. ἱπποτοξόται τε ἐπὶ τούτοις ἕτεροι δάκαι, καὶ μυσοὶ. καὶ ἐλυμαῖοι. At Elymaeos etiam sagittarios uocat Liuius. AB laeuo cornu phalangitis adiuncti erant pedites,} Equites legendum. ut supra. ET similiter his armati duo millia Cappadocum ab Ariarathe missa rege.} Appianus: Καὶ καππαδόκας τινὰς οὓς ἐπεμψεν ἀριαράθης. INDE auxiliares misti omnium generum.} Appianus: καὶ μιγάδες ἄλλας ξένοι. ET tria millia cataphractorum equitum.} Appianus: κατάφρακτός τε ἵππος ἐπὶ τοῖς δὲ ἕτερα. ET mille alij equites regia ala leuioribus tegumentis suis, equorumque.} Regiam alam, ἑταιρικὴν. i. amicorum, & sodalium uocat Appianus. inquit enim: καὶ ἦν ἑκάλουν ἑταιρικὴν ὡπλισμένην κούφως. Arrianus libro primo uocat. τῶν ἑταίρων τὴν βασιλικὴν ἴλην. ANTE hunc equitatum falcatae quadrigae.} Quaerit Glareanus, quem equitatum intelligat Liuius hoc loco. Huic ego respondeo, equites omnes intelligi, quos paullo ante in laeuo cornu rex collocauit, Gallograecos, Cappadoces, Mistos, Cataphractos, Regiam alam, hincque etiam perspici, Gallograecos equites, non, Pedites, esse legendum. CAMELI, quos appellabant dromadas.} Appianus. Ἄραβές τε καμήλους ὀξυτάτας ἐπικαθήμενοι τοξόται. GLADIOS habentes tenues, longos quaterna cubita.} Appianus. καὶ μαχαίραις ὅτε πλησιάζοιεν ἐχρῶντο ἐπιμήκεσι, καὶ στενοῖς χρῶνται. INDE Neocretes mille, & eodem armatu Cares, & Cilices.} Appianus. κρητῶν τε τραλλιανῶν, καὶ κιλίκων ἐς τὸν κρητῶν τρόπον ἐσκευασμένων.

PRIMI Tarentini.} Sic lib. XXXV. Et tum omnium primum agmen constituit, dein Cretenses auxiliares, & quos Tarentinos uocabant, equites binos secum trahentes equos, ad prima signa misit. De ijsdem Tarentinis equitibus meminit etiam Aelianus de instruendis aciebus. REX ipse in dextro cornu erat, Seleucum filium, & Antipatrum fratris filium in laeuo praeposuit, media acies tribus permissa, Minioni, & Zeusidi, & Philippo magistro elephantorum.} Appianus; ἡγεῖτο δὲ τοῖς μὲν δεξιοῖς ἱππεῦσιν ἀντίοχος αὐτὸς. τοῖς δὲ ἐν θατέρῳ σέλευκος ὁ υἱὸς ἀντιόχου. τῇ δὲ φάλαγγι φίλιππος ἐλεφαντάρχης. καὶ τοῖς προμάχοις μένδις τε, καὶ ζεῦξις. Hinc ego Mendi, Zeuxidi lego. ET humor toto fere graui armatu.} Hanc rem sic expressit Frontinus, lib. IV. Stratag. L. Scipio in Lydia cum die, ac nocte imbre continuo uexatum exercitum Antiochi uideret, nec homines tantum, aut equos deficere, uerum arcus quoque madentibus neruis inhabiles factos, exhortatus est suos, ut postero quamuis religioso die, committeretur proelium, quam sententiam secuta uictoria est. AVXILIA enim subsidiaria, quae proxima.}

Vet.

Vet.lib.auxilia enim,subsidiaque,quae proxima. Et pila inter turbatos coniecere.} Vet.lib. Et pila in perturbatos.Recte.dixit enim paullo ante. Ibi simul perturbati ordines. Cvm solvtis ordinibus uelut caeci super alios alij ruerent,& incursu belluarum obtererentur.} Vet.lib. Super alios alij ruentes incursu belluarum obtererentur.

306 Ad qvinqvaginta millia peditum.} Appianus. περὶ πεντακισμυρίους. Romanorvm aliqvot uulnerati sunt.ceciderunt non plus ccc pedites, quattuor,& uiginti equites. & de Eumenis exercitu quinque & uiginti.} Quinque & decem edit Appianus. ἐφάνησαν δὲ νεκροὶ ῥωμαίων μὲν τῶν ἐξ ἄστεως ἱππεῖς εἴκοσι καὶ τέσσαρες, καὶ πεζοὶ τριακόσιοι μάλιστα, ὧν ὁ ἀντίοχος ἔκτεινεν. εὐμενοῦς δὲ ἱππεῖς πεντεκαίδεκα μόνοι. Ab Thyatira.} Stephanus neutro genere efferri hanc uocem ait.eodemque modo Appianus, & ceteri usurparunt.Itaque ab Thyatiris legendum esse uideretur,nisi Stephanus muliebri genere proferri posse subsignificaret. Cvm s. p. q. r. pacem comprobauerint.} Vet. lib. Comprobauerit. Adversa pugna in Vacetanis.} Vet.lib.In Vastetanis. Strabo lib. iii. meminit etiam in Hispania τῆς βαστητανίας. L. aemilii propraetoris.} Cum in omnibus libris legatur,Proconsulis,emēdauit tamen Glareanus, Propraetoris,ut alias saepe,sine caussa.siquidem ait Plutarchus in uita eius,hunc cum imperio consulari in Hispaniam profectum esse,neque tamquam praetorē sex fasces, sed duodecim,ut consulem attulisse.ἐπὶ τοῦτον τὸν πόλεμον ὁ αἰμίλιος ἐξεπέμφθη στρατηγός, οὐχ ἓξ ἔχων πελέκεις, ὅσους ἔχουσιν οἱ στρατηγοῦντες ἀλλὰ προσλαβὼν ἑτέρους τοσούτους, ὥστε τῆς ἀρχῆς ὑπατικὸν γενέσθαι τὸ ἀξίωμα. Ita. Cice. lib.primo de Leg.L.Gellius ex praetura pro cos.in Galliam missus est. C.Valerivs C.F. Tappo.} Tappus.ex lapid.Capitol.

Cvm ceteri centurias non explessent.} Non explere centurias est, (quod se ignorare Glareanus fatetur) centuriarum legitima suffragia non conficere. Et in eum supplementum.} Vet. lib. Et in eius supplementum. Et vt supplementum scriberet.} Vet. lib. Et ut in supplementum scriberet. Sic ubique Liuius. L. plavtivs Hypseus.} Hypsaeus ex nummis argenteis, & Graecis libris.

307 L. Baebivs Diues Hispaniam ulteriorem.} Vet. lib.L.Baebius Diues ulteriorem. recte.praecessit enim Hispaniam citeriorem.

308 Spem magnam in posterum amplificandi regni faciebat.} Vet. lib. Ampliandi. L. Arvncvleivm, L. Aemilium Paullum.} Hic non est L. Aemilius Paullus L. F. in Hispania proconsul, sed L.Aemilius Paullus M. F. de quo meminit in anno dxlix. Certare pio certamine cuiuslibet bonae artis,ac uirtutis ausi sumus cum parentibus quaeque ciuitas,& conditoribus suis.} Obscurum hunc locum,& fere uitiatum esse non scripsisset Glareanus, si Priscianum legisset, uirtutem huius loci ostendentem lib.xvii. ubi de diuersis personis agit.ut Virgil. Diuellimur inde Iphitus, & Pelias mecum. Extra eundem Telmissum,& agrum.} Vet.lib. Extra eundem Telmissum, & castra Telmissium, & agrum.

309 Id cum aegre paterentur tot nobiles,nouum sibi hominem tantū praeferri,P.Sempronius Gracchus.} Vet.lib.Nouum sibi hominem praeferri, tantum P. Sempronius. hoc sensu. cum tot nobiles aegre ferrent honorem noui hominis,nemo tamen nisi tribuni pl.duo diem ei dixerunt. C. Sempronivs Rutilius.} Rutilus.ex ratione cognominum. Censores T.Quinctius Flamininus, M Claudius Marcellus creati.} Hunc Marcellum Marcelli quinquies consulis filium fuisse tradit Plutarchus in censura Quinctij.

Qvod L. Aemilius in Hispania prospere remp.gessisset.} Vet. lib. Quod L. Aemilius Paullus in Hispania prospere rem gessisset. Mare pacatum erat deuicto Antiocho. cogitantique Fabio cui rei potissimum insisteret,ne otiosam prouinciam habuisse uideri posset, optimum uisum est in insulam Cretam transijcere.} Sensus postulat,ut legas,Cogitanti itaque Fabio. Cuius erroris caussa perspicua satis est. Sic saepe alias.

IN . EPITOMEN . LIBRI . XXXIIX

Tectosagos.} Tectosagas.ut post dicam. Et cum eo loca,quae tenent, occupauerantque,referuntur.} Vet.lib.Et quando loca,quae tenent,occupauerint,referuntur. Acta per se caussa.} Vet.lib. Pro se. A petilio Acteo tribuno pl.} Vet. lib. A Q.Petillio tribuno pl.

Qvod praeda cum Antiocho capta aerarium fraudasset.} Vet.lib. Praeda ex Antiocho. Postqvam is dies uenit,euocatus in rostra.} Vet. li. Postquam dies uenit,is euocatus in rostra. Qvi antea Scipionibus inimicus erat.} Vet.lib.Fuerat. Cvm populus quaestores in bona eius publice possidenda misisset.} Lege,Cum praetor quaestores.sic enim Liuius. In bona deinde L. Scipionis possessum publice quaestores praetor misit. Sed nequaquam tantum in aerarium redactum,quantae summae erat damnatus.} Voces illae,In aerarium,delendae sunt,neque enim in ueteribus libris reperiuntur,neque apud Liuium.cuius haec uerba sunt libro hoc extremo. Qvae necessitati ei erat ad cultum retenta.} Lege ex ueteribus libris,& ex ipsomet Liuio,cuius haec uerba sunt: Quae necessaria ei erant ad cultum,redempta.

IN

IN . LIBRVM . XXXIIX

Pars una Heracleam.} Acarnaniae Heracleam intelligit, cuius meminit Stephanus. Trachin dicta λακεδαιμονίων κτίσμα. Strabo. Nihil ne bellum haberent, priusquam paene in conspectu hostis erat, praemeditati.} Vitiosa sententia est haec sine dubio. Quid enim sibi uult? Priusquam paene in conspectu erat. Ego mentem scriptoris secutus legendum censeo. Nihil ne bellum haberent prius (nam paene in cóspectu hostis erat) praemeditati. hoc sensu. Miserunt legatos ad tentandam pacem Romam, nihil praemeditati, ne bellum haberent prius. i. priusquam pax tentaretur. Quod ipsum imminebat. Nam hostis in conspectu paene erat, quod M. Fuluius in Epirum exercitum transiecerat. In arietes tollenonibus libramenta plumbi, aut saxorum, stipitesque robustos incutiebant.} Quo pacto tollenonibus libramenta plumbi, aut saxorum, aut stipitum iecerint in arietes, uix se intelligere ait Glareanus. Non dubito uero, quin planissime intellecturus sit, si quemadmodum aduersum arietes prosint culcitrae, laquei, lupi, & columnae grauiores, a Vitruuio didicisset. & Liuius lib. XLII. Arietem admotum libramento plumbi grauatum ad terram urgebant. Cumulus repente terrae eminens.} Vet. lib. Tumulus repente terra eminens. Quam diu rem traherent.} Vet. lib. Quod diu rem traherent. Tyrrheon.} Vet. lib. Tyrrheum. 310

Succedens murum.} Vet. lib. Muris. Imperium, maiestatemque populi R. gens Aetolorum conseruato sine dolo malo.} Clausula est haec foederum, de qua sic Cicero pro Cornelio Balbo. Adiunctum illud etiam est, quod non est in omnibus foederibus: Maiestatem populi R. comiter conseruent. id habet hanc uim, ut sit ille in foedere inferior. Nam cum alterius populi maiestas conseruari iubetur, de altero siletur, certe ille populus in superiori condicione caussaque ponitur, cuius maiestas foederis sanctione defenditur. Obsides XL arbitratu consulis Romano.} Vet. lib. Romanis. quod placet, quia praecessit. Corcyraeorum magistratibus sine dolo malo tradantur. 311

T. Quinctio, Cn. Domitio cos.} L. Quinctio, lege ex ipsomet Liuio, & Capitolinis consulibus. Aeniade.} Oeniadae. ex Thucydide, Stephano. ut supra. Attalum igitur fratrem accersit.} Vet. lib. Fratrem eius. i. Eumenis. Hieram comen.} Stephanus ἱερὰ κώμη, δῆμος καρίας. Huius amnis fontes Celenis oriuntur. Celenae urbs caput quondam Phrygiae fuit.} Celaenas, addita diphthongo, scribendas esse, Graecorum scriptura ostendit. Loquitur autem de fontibus Maeandri fluminis, de quo eadem Solinus cap. XLIII. Ex arce Celaenarum Maeander amnis caput tollit, qui recurrentibus ripis flexuosus inter Cariam, & Ioniam praecipitat in sinum, qui Milesum diuidit, & Pirenem. Et Marsyas haud procul a Maeandri fontibus oriens in Maeandrum cadit.} De hoc flumine, quod ad hunc locum pertinet, egregie Q. Curtius lib. III. Media illa tempestate Celaenarum moenia interfluebat Marsyas amnis, fabulosis graecorum carminibus inclytus. Fons eius ex summo montis cacumine excurrens in subiectam petram magno strepitu aquarum capit. Ceterum quandiu intra muros fluit, nomen suum retinet. at cum extra munimenta se euoluit, maiore ui, ac mole agentem undas Lycum appellant. Eadem Strabo lib. XII. de Marsya. Ad Gordiutichos.} Stephanus. γορδίου τεῖχος πόλις μίδα κτισθεῖσα ἀπὸ τοῦ παιδὸς γορδίου. i. Gordiutichos urbs Midae condita a filio Gordio. nam pater Gordius Gordium urbem condidit. Quod cum ita sit, ergo ineptissime Glareanus, qui Gordiutichos populos esse arbitratus est, & Orcaorcos emendandum esse censuit. Ad Tabas tertijs castris peruentum.} In finibus Pisidarum posita est urbs, in ea parte, quae uergit Pamphylium mare.} De Tabis sic Stephanus. τάβαι πόλις λυδίας. οἱ δὲ φασὶ τὸν κιβύραν καὶ μάρσυαν ἀδελφοὺς, τὸν μὲν κτίσαι κιβύραν πόλιν, τὸν δὲ τάβας. Tum quoque equites in agmen Romanum eruptione facta haud modice primo impetu turbauere.} Equites rectus est casus. Tabensium autem equites intelligit. Sic paullo post. Apparuere cũ magno tumultu hostium equites, nec turbarunt tantum stationes Romanas repente inuecti. Hoc dixi, quia hac de re laborare ualde Glareanus uidetur. Haud procul Cibyra erant, nec legatio ulla a Moagete tyranno ciuitatis eius.} Moagetem tyrannum Cibyrae extremum fuisse scribit Strabo lib. XIII. ἡ κιβύρα ἐτυραννεῖτο ἀεὶ, ἐπὶ μοαγέτου δὲ ἡ τυραννὶς τέλος ἔσχε. Praeter Cibyram Syleum.} Steph σύλαιον πόλις φρυγίας, τινὲς δὲ παμφυλίας. A Cibyra per agros Sidensium.} Sida maritimum est Pamphyliae opidum, Sinda Pisidiae mediterraneum, neque a Cibyra ualde remotum auctore Strabone lib. XII, & XIII. Itaque Sindensium, non Sidensium legendum. 312

Praeter Caralitin paludem.} Huius paludis meminit Strabo lib. duodecimo non longe ab Iconio, quod est in Lyaconia, de qua tamen se nihil legisse ait Glareanus. Ad Mandrupyum manserunt.} Vet. lib. Mandropum. Vereor ne Mandropolis sit, de qua Stephanus. μανδρόπολις φρυγίας πόλις.

Ad Lyci fluminis fontem.} Cum antea legeretur, Lysis, atque ita in omnibus manuscriptis libris legatur, Glareanus tamen emendauit, Lyci. quam recte ipse uiderit. Ego potius ueterem scripturam retinendam censeo. Termesenses eo tempore.} Antea legebatur Thermenses, a Termeso autem Termesenses correxit Glareanus. Ego autem ueterem hoc etiam loco scripturam tueor. id autem ut faciam perueruſtum quoddam decretum, quod Romae uisitur, me impellit, in quo ita est. QVEI THERMENSES . MAIORES . PEISIDAE . FVERVNT , QVEIQVE . EORVM . LEGIBVS . THERMENSIVM MAIORVM . PISEIDARVM . ANTE K. APRIL. QVAE . FVERVNT . L. GELLIO , CN. LENTVLO COS. THERMENSES . MAIORES . PISEIDAE . FACTI . SVNT . &c. Est autem Termesus urbs Pisidiae,

ſidiae,Strabone,Stephano, Euſtathio auctoribus. In agrum Salagaſſenum.&c.colunt Piſidae.} Stephanus item. σαγάλασσος πόλις πισιδίας. Contra Ptolemaeus in Lycia ſtatuit. pro Liuio eſt Arrianus li. primo. ἦν δὲ σαγάλασσος οὐ μικρὰ πόλις πισίδαι δὲ καὶ ταύτην ᾤκουν. Ad Beundos,quod uetus appellant.} Beudos legendum.Ptolemaeus enim βεῦδος παλαιὸν uocat. Ad Macandri fontes.} Vet.lib.Ad Alexandri.Glareanus ad Maeandri reſtituit.Ego ad Alandri.non enim uidit Glareanus,ſi ad Maeandri fontes conſul iret,eum regreſſurum,nó progreſſurum fuiſſe.Iam autem finibus Toliſtoboiorum uicinus erat, inter quos paullo poſt meminit Liuius fluminis Alandri. Ad xx millia ſeceſsione facta a Brenno in Thraciam iter auerterunt.} Suidas eandem hiſtoriã recitat in uoce. γαλάται. οἱ δὲ ἐπὶ θρᾴκην, καὶ τὰν ἀσίαν ἐτράποντο ἀμφὶ τὰς δύο, καὶ μάλιστά που καὶ αὐτοὶ μυριάδας ὄντες, καὶ κρατήσαντες τῷ πολέμῳ πάντων μικροῦ τοῦ ἐπὶ τάδε τοῦ ταύρου, ἀντιόχου γενοῦς τοὺς μὲν ἄλλους ὑποτελεῖς ἐποιήσαντο φόρων, αὐτοὶ δὲ τὰ περὶ τὸν ἅλυν ποταμὸν χωρία κατασχόντες ἐνέμοντο τὰ μεταξὺ βιθυνῶν τε καὶ καππαδοκῶν κείμενα. Tolistobogiorvm.} Vet.lib.Toliſtoboiorum. Recte ſic. Stephanus. τολιστόβιοι ἔθνος γαλατῶν ἑσπερίων μετοικισθέντων ἐκ τῆς κελτογαλατίας εἰς βιθυνίαν. Item Appianus in Syriaca. γαλατῶν τε ἔθνη τεκτοσάγαι τε, καὶ τρόκμοι, καὶ τολιστόβιοι. Iidem tamen Toliſtobogij etiam dicti ſunt. Cvm Lomnorio,ac Lutario regulis.} Vet.lib.Lonorio. Strabo, Leonorio. quo pacto legendum eſſe puto. Eius haec uerba ſunt,ubi de Aſiaticis Gallis loquitur lib.xii. ἀρχηγὲς δὲ μάλιστα δοκεῖ τῆς περαιώσεως τῆς εἰς τὴν ἀσίαν γενέσθαι λεοννόριος.

313 Tectosagi.} Apud Graecos hi populi modo Tectoſagae,modo Tectoſages uocantur, ut Appianum,& Strabonem.Item Stephanus ait. τεκτόσαξ, ἔθνος γαλατικόν. εὕρηται τεκτοσάγης διὰ τοῦ α, καὶ τεκτοσάγαι. In uet.lib.etiam non Tectoſagi legitur,ſed Tectoſages. Semel primo congreſſu ad Alliam eos olim fuderunt maiores noſtri ex eo tempore per ducentos iam annos pecorum in modum conſternatos caedunt,fugantque.} Loquitur de Alienſi clade.Itaque lege,ut eſt in uet. lib. Semel primo congreſſu ad Aliam olim fuderunt maiores noſtros.ex eo tempore &c. In priore autem membro, ſubaudiuntur Galli, in poſteriore,Maiores nõſtri. Magis uereor,ne.} Vet.lib. Magis id uereor,ne.

Generosivs in ſua quidquid ſede gignitur.} Aſſentior Florebello legenti, Quidque.

Ad aliattos caſtra poſita.} Stephanus. ἀλυαττὰ χωρίον βιθυνίας. Eo miſsi ad Epoſſognatum redierunt,& legati compulſi reguli orantes.} Vox, Compulſi,non eſt in uet.lib. ut ſit,legati miſſi ad Epoſſognatum,& legati reguli Epoſſognati eo redierunt. Et ipſum in eam gentem iturum, & Epoſſognatum.} Vet.lib.Et ipſum in eam gentem iturum Epoſſognatum.

Tymbreti fluuio.} Vet.lib.Thymbri.Graeci etiam ut Strabo,ut Stephanus, θύμβριον ποταμὸν nominant. In Propontidem ſe effundit.} Loquitur de Sangario flumine. Itaque malim legi in Pontum,quam in Propontidem. Sic enim Arrianus lib.i ὁ δὲ σαγγάριος αἱ μὲν πηγαὶ ἐκ φρυγίας εἰσὶν αὐτοῦ ἡ δὲ διὰ τῆς τῶν θρᾳκῶν τῶν βιθυνῶν χώρας ἐξίησιν εἰς τὸν εὔξεινον πόντον. Ita Euſtathius in Dionyſium. Transgressis ponte perfecto flumen,praeter ripam euntibus Galli Matris magnae a Peſsinunte occurrere cum inſignibus ſuis,uaticinantes,&c.} Hanc hiſtoriam ſic expreſsit Graece Suidas. γναῖος ὁ ὕπατος ῥωμαίων διερχόμενος ἐγεφύρωσε τὸν σαγγάριον ποταμὸν τελέως κοῖλον ὄντα, καὶ δύσβατον, καὶ παρ' αὐτὸν τὸν ποταμὸν στρατοπεδευσαμένῳ παραγίνονται γάλλοι παρ' ἄττιδος καὶ βαττάκου τῶν ἐκ πεσσινοῦντος ἱερέων τῆς μητρὸς τῶν θεῶν ἔχοντες πρὸς τῷ ἰδίᾳ καὶ τύπους, φάσκοντες προσαγγέλλειν τὴν θεὰν νίκην καὶ κράτος, οὓς ὁ γναῖος φιλανθρώπως ὑπεδέξατο.

Tria maria pari ferme diſtantia interuallo hẽt:Helleſpontum ad Sinopẽ,& alterius orae litora,quae Cilices maritimi colunt.} De Gordio urbe loquitur,de qua ſic Curtius li.iii.Gordiũ Sangarius amnis interfluit pari interuallo Pontico,& Cilicio mari diſtans. Tectosagos.} Tectoſagas.ut ſupra. Orgiago, & Colombolomanus.} Legendũ Ortiagon.ex Vet.li.Floro,eo,qui ſcripſit de uiris illuſtribus. & Suida.inquit.n. ὀρτιάγων γαλάτης,&c. Olympvm montẽ petere.} Hoc in bello crebra eſt mentio Olympi montis,ad quem uicti Toliſtobogij ſunt.pro quo Didymũ reſtituẽdum eſſe cenſet Glareanus. Quã uere autẽ ita cenſeat,oſtendit Appianus in Syriaca,ubi huius belli meminit ita. μάνλιος τοὺς γαλάτας τοὺς τολιστοβόιους ἀναφυγόντας ἐς τὸν μυσιον ὄλυμπον ἐπιμόχθως τοῦ ὄρους ἐπιβὰς ἐσφάλαττο φλύγοντας, ἕως ἀνίκησεν.

Et Triballi Thraces.} Vet.lib.Et Tralli,& Thraces.recte.neque enim aſſentiendum eſt Glareano,qui pro Trallis Triballos inuexit,quos Illyriorum eſſe populos ſupra docuimus. Nvnc 314 caeci per uias,per inuia.} Perſpicua menda eſt in uoce,Nunc,pro qua libri ueteres habent, Ruunt.

Ancyram nobilem in illis locis urbem.} Sic Suidas in uoce. γαλάτας. ἐπὶ γαλάτας ἐστρατεύσαντο ῥωμαῖοι κατασκευάσαντες ἀντίσχω τῆς ἐπὶ τῷ σιπύλῳ μάχης, καὶ συμπεσόντες αὐτοῖς περὶ πόλιν ἄγκυραν μάλιν σφῶν ἡγουμένου μυρίους μὲν τῆς μαχίμου ἡλικίας καταβάλλουσι,&c.

Actae ſunt pacis cõdiciones.} In uet.lib.alijs Ictae,alijs,Iactat.Ego,Dictae. quia ſubiungit.Fi 315 nis rei,quia abſentibus ducibus imponi non poterat.Sic paullo poſt.Eo & ab Antiocho legati,& ab ipſis Gallis,ut pacis leges dicerentur. Tectosagi, & Trocmi.} Vet.lib.Tectoſagae. Ariarathis Cappadoces,& Morzi auxiliares.} Morzis,uidetur eſſe legendum.fuit autem Morzes rex Paphlagoniae,& Ariarathes Cappadociae.Quamobrem auxiliares Morzis Paphlagones intelligit.Sic li.xxxvii auxiliares Eumenis Pergamenos intellexit, ideſt, auxilia, quae ſecum ad bellum Romanum, aut Eumenes adduxit,aut Morzes.Hoc dico,quia utroque in loco haeret Glareanus, hoc autem etiam turpius,quod Morzi an populi ſint ambigit.cum tamen Strabo li.xii.Paphlagonum fuiſſe regem, & eius regiam fuiſſe Gangra, cui Deiotarus ſucceſſerit,tradat his uerbis. ὕπατος δὲ τῆς παφλαγονίας ἦρξε δηϊόταρος

μη κατέρχεσθαι ... τὸ μείζονος βασιλεῦσιν ἔχειν τὰ γάγγρα. QVATTVOR soli praeteriti sunt, nemo curuli usus honore.} Haec uerba uertit sic Plutarchus in Quinctio. ἐξέβαλεν δὲ τοὺς ... ἄγαν ... τίμαρεις. IN Cephaleniam.} duplicandam esse in hac uoce litteram ll docet Eustathius in Dionysium his uerbis. τὰς δὲ κεφαλλῆνας καὶ τὴν κεφαλληνίαν ἐν δυσὶ λλ ἡ παλαιὰ χρῆσις ἅπασα ἔχει.

OBSIDES inde imperatos pro uiribus inopes populi uicenos Nesiotae, Cranonij, Palenses, & Samei dederunt.} Cum in omnibus ante libris legeretur, Vicenos autem Cranonij, emendatum est, Vicenos Nesiotae, Cranonij, ut quattuor qui fuisse dicuntur Cephalleniae populi redderentur. Quorum tres omnium consensu fuerunt Cranij, Pallenses, Samaei. quartum Thucydides lib. II. προνναίους, uocat, Strabo lib. X προνήσους nominat, pro quibus Nesiotae restituti sunt. Cranij certe a Cranio, ut ait Stephanus, non Crannonij a Crannone, legendum est. SED triplex scutale crebris suturis duratum.} Hunc locum citat Priscianus lib. VI. ex libro T. Liuij ab urbe cond. XXXIIX. ijsdem uerbis. ut de hac lectione, de qua alij laborarunt, laborandum esse non uideatur.

PORTICVS ex ea pecunia Megalopoli permissu Achaeorum refecta est, quam Lacedaemonij diruerant.} Vet. lib. Porta, habent. AGER Belbinatis.} Belbinitis scribendum, auctore Stephano, qui ita scribit. βέλβινα πόλις λακωνική, τὸ ἐθνικὸν βελβινίτης, ὡς αἰγινίτης. DISCIPLINA Lycurgi, cui per octingentos annos assueuerant.} Admonuit Glareanus, uideri legendum esse ex Chronicis Eusebij, Per septingentos annos. quam lectionem reperi quoque in uet. lib. 316

C. CATINIVS.} C. Atinius. ex alijs Liuij locis. ut supra in tribunatu plebis eiusdem. IN prouinciam ad exercitum redire.} Vet. lib. Et ad exercitum. EO anno in aedem Herculis signum Dei ipsius ex decem uirorum responso, & seiuges in Capitolio aurati ab Cn. Cornelio positi. consulem dedisse inscriptum est.} Hoc totum dubium esse ait Glareanus, quia nec consulis nomen expressum est, nec annus. cum tamen utrumque falsum sit, si, quod omnino faciendum esse uidetur, a P. Cornelio, legeris. ut intelligamus P. Cornelium Nasicam, qui biennio ante cos. de Boijs triumphauit hoc demũ anno seiuges dedicasse. curasse tamen inscribendum, Eos a P. Cornelio consule esse datos, idest, dum consul esset, non postquam consulatu abierat. Cognomen autem reticuit, quia eius consulis recens memoria erat. Quod de alijs Cornelijs consulibus multis ante annis non ita procederet. errandi etiam caussa perspicua est, a P. ab. inde duplicata litera C, ut praenominis nota exsisteret. HISPANIS legiones singulae.} Lege, Hispanijs, quia subdit. Quae tum in ijs prouincijs erant. C. VALERIVS Tappo.} Tappus, ut iam saepe dixi. ex Capit. lapid. Ex Valerij plebiscito.} Vet. lib. Valerio. quod placet. ut enim lex Valeria, sic Valerium plebiscitum. Ita apud Gellium, Atinium plebiscitum. 317

A PERGA L. Manlio fratre cum IV millibus militum Oroanda & misso. & post, Qui tum forte ab Oroandis redijt.} Oenoanda urbs est Pamphyliae auctore Stephano. Strabo mendum habet li. XIII extremo. προσγενομένων δὲ τριῶν πόλεων ὁμόρων βουβώνος, βαλβούρων οἰνανδ ... τε. cum sit legendum οἰνοανδῶν τε. Appianus lib. IV. οἰνοανδεῖς nominat, cum autem hic Pamphyliae alia, Lyciaeque opida nominentur, profecto Oenoanda legendum, non Oroanda, quae inter Gallograecos esse supra traditum est.

NEVE nauigato citra Calycandrum, neue Sarpedonem promontoria.} Calycadnum legendum est, ex Strabone, & Appiano in Syriaca, cuius in hoc foedere narrando haec uerba sunt. ὅρους μὲν ἀντιόχου τῆς ἀρχῆς εἶναι δύο ἄκρας Καλυκαδνόν τε καὶ σαρπηδόνιον. καὶ τάδε ... μὴ παραπλεῖν ἀντίοχον ἐπὶ πολέμῳ. De Sarpedone item Strabo. DE Hannibale Poeno, & Aetolo Thoante, & Mnasimacho Acarnane, & Chalcidentibus Eubulo, & Philone dedendis.} Vet. lib. Eubulida. Egregie. sic enim lib. priore. Thoantem quoque Aetolum dederis, & cum eo Mnasimachum Acarnana. & Chalcidenses Philonem, & Eubulidam. Quo in nomine laborauit Glareanus.

CIRCA templum Bendidium.} Vet. lib. Mendidium. At Strabo meminit sacrorum Bendidiorum apud Thracas lib. X. ἀθηναῖοι πολλὰ τῶν ξενικῶν ἱερῶν παρεδέξαντο. καὶ δὴ καὶ τὰ θράκια. καὶ τὰ φρύγια. τῶν μὲν γὰρ βενδιδίων πλάτων μέμνηται, τῶν δὲ φρυγίων δημοσθένης. Glareano tamen Mendidium placet. 318

THRAVSI gens & ipsa Thracum.} Θραύσους uocat Stephanus eosdem, quos ἀγαθύρσους. ET supra cetera Aemilius.} Vet. lib. Super, idest, ultra. PARIETES, postesque nudatos, quos adorent, ad quos precentur, & supplicent Ambraciensibus superesse.} Vet. lib. Quos adorent, ad quos precentur, & supplicent Ambracienses, non superesse. Quae lectio probatur, quia sententiam Ciceronis reddit, quae est in Diuinatione. Sese iam ne deos quidem in suis urbibus, ad quos cõfugerent, habere, quod eorum simulacra sanctissima C. Verres ex delubris religiosissimis sustulisset.

NE CONSVLE inimico Romam ueniret.} Vet. lib. Rediret. DE omnibus his consultum senatum, populumque iussisse.} Particula Que, uacat, ex uet. lib. Sensus est. Bella superiora omnia auctoritate patrum iussu populi esse suscepta, neque ea ante a populo iussa esse, quam patres auctores sint facti. VELVT auium examina ad crepitum primum missilium auolauere.} Vet. lib. Velut apium examina. ut lib. IV. Fumone uicti, uelut examen apum inermi cederetis hosti. OBLIVIO deorum capiat pectora uestra.} Vet. lib. Nostra. SED caussam apud uos P. C. accusantibus meis ipse legatis dico.} Vet. lib. Accusantibus me his legatis. Quod probo. neque enim legatos decem ad constituendam prouinciam missos a senatu imperator suos legatos appellauerit. EA de illis quoque, qui Asiam incolunt, existimetis Gallis, remota uniuersae gentis infamia.} Vet. lib. Ea de illis quoque, 319

qui

qui Asiam incolunt existimetis. Gallos remota uniuersae gentis infamia, atque inuidia per seipsos aestimate. IN sollemnibus uerbis habet.} Malim, Vrbis.

320 P. SCIPIONI Africano (ut Valerius Antias auctor est) duo Quincti Petilij diem dixerunt.} Appianus item in Syriaca, duos tribunos plebis tradit. καὶ δύο δήμαρχοι δωροδοκίας αὐτὸν ἐγράψαντο, καὶ προδοσίας. & Plutarchus in Catone Petillios. ὡς ἐνὶ σκηνῶσαι τὴν περὶ Πετίλλιον. & in li. apophtheg. Πετιλλίου δὲ καὶ Κοΐντου πολλὰ πρὸς τὸν δῆμον αὐτοῦ κατηγορησάντων. ex quibus locis intelligi potest Petilios duob. LL. esse scribendum, ut est etiam in Capit. lapid. alter enim eorum Q. Petillus Spurinus nono abhinc anno est praetor, & paullo post in consulatu moritur. LOCRIS Pleminianum tumultum.} De quo lib. XXIX. MORIENTEM iure eo ipso loco sepeliri se iussisse, ferunt.} Rure, malim. NON quae ab Antiocho modo pecuniae factae forent.} captae, malim.

321 HVIC rogationi primo Q. & L. Nummij intercedebant.} Primo, abest a uet. lib. Porro autem, Mummij, lego. quae gens notissima est. L. quidem Mummius decem abhinc annis praetor est.

OMNES tribus, uti rogasset, iusserunt.} Vti rogas, ut iam saepe admonui. CETERVM ad hunc nimis equum, aut iniquum praetorem reus extemplo factus L. Scipio. Fieri reum ad praetorem, pro apud praetorem dictum est. Suet. in Tiberio. Fannium Caepionem reum maiestatis ad iudices fecit, & condemnauit. Sic lib. XL. Perseum ad patrem accusauit. ET AD portam Capenam mulsum prosecutis funus dedisse.} Mulsum οἰνόμελι uocat Plutarchus, cum hanc eandem rem tradit in li. Apophth. ἀποθανόντος δὲ ἴσως ἐπὶ τὴν ἐκφορὰν παραγιγνομένοις ἐνέχει πίνειν οἰνόμελι. AB eadem fiducia animi, cum quaestores pecuniam ex aerario contra legem promere non auderent, poposcisse claues, & se aerarium aperturum dixisse, qui ut clauderetur effecit.} Plutarchus sic hoc in Apophtheg. χρήματα δὲ τῆς συγκλήτου λαβεῖν αὐτὸν ἐκ τοῦ ταμιείου ψηφισαμένης, τῶν δὲ ταμιῶν οὐ βουλομένων ἀνοῖξαι τῆς ἡμέρας ἐκείνης, αὐτὸς ἀνοίξειν ἔφη· καὶ γὰρ κλείεσθαι δι' αὐτὸν πλήσαντα χρημάτων τοσούτων τὸ ταμιεῖον. CVM L. Scipio, & accusatus damnatus sit.} Vet. li. Et accusatus, & damnatus sit. CVM a porta recte ad forum se contulisset.} Recta. ex uet. lib.

HAEC de tanto uiro, quamquam & opinionibus, & monumentis litterarum uariarent, proponenda erant.} Vet. lib. Quam & opinionibus, i. dicendum fuit, quemadmodum de tanti uiri rebus his scriptores inter se discordarent. Mirabile enim uideri uult, auctores in tam illustris uiri rebus prodendis non idem scripsisse. VT in carcere inter fures nocturnos, & latrones uir clarissimus includatur.} Vet. lib. In carcerem.

322 ET IN robore, ac tenebris exspiret.} Valerius li. VI. Cap. III. Quinetiam familiares Gracchorum, ne quis reip. inimicis amicus esse uellet, de robore praecipitati sunt. Festus. Robur quoq. dictus est in carcere is locus, quo praecipitatur maleficorum genus, quod ante arcis robusteis includebatur.

323 NON passurum inter hostes populi Ro. L. Scipionem in carcere, & in uinculis esse.} Voces illae L. Scipionem, uidentur uacare. initio enim huius periodi positae sunt. L. Scipionem, qui regem opulentissimum orbis terrarum deuicerit, qui plurimos duces hostium in triumpho ductos carcere incluserit, non passurum inter hostes populi R. in carcere, & in uinculis esse.

IN . EPITOMEN . LIBRI . XXXIX

A CENSORIBVS L. Valerio Flacco, & M. Porcio Catone uir & belli, & pacis artibus maximus motus est senatu L. Quinctius.} Lege M. Porcio Catone, uiro & belli, & pacis artibus maximo. in has enim eius laudes digreditur hoc libro Liuius, ubi de censura eius loquitur. quae laudes L. Quinctio nec tribuuntur, nec tribui iure possunt. QVOD cum Galliam prouinciam consul obtinuerat rogatus a Philippo Poeno.} Vet. lib. Rogatus in conuiuio a Philippo Poeno. POLLENTIA, & Pisaurum.} Potentia. ut post dicam. CVIVS origo inde uenit.} Vet. lib. Inde fluxit.

IN . LIBRVM . XXXIX

324 CIRCVMSESSI & expugnati sunt.} Et, uacat, ex uet. lib. QVI in agrum Pisanum, Bononiensemque incursauerant, ut coli non possent.} posset, Vet. lib. SVBACTIS cis Apenninum omnibus, tum transmontanos adortus, in his, & Frisinates Ligures erant, quos non adierat C. Flaminius.} Veteres libri Friniates habent, non Frisinates. Legi tamen non potest, Friniates, quod ij & cis Apenninum fuerint, & a Flaminio subacti sint, ut paullo ante ait Liuius. Quare puto legendum esse Briniates. sunt enim transmontani teste Liuio lib. XLI. ubi de Liguribus populis uerba facit, ita. Cis Apenninum Garuli, Lapicini, & Hercates. trans Apenninum Briniates fuerat. Sunt autem haec Ligurum populorum nomina apud Liuium. Apuani, Briniates, Celelates, Cerdiciates, Epanterij, Friniates, Garuli, Hercates, Iluates, Ingauni, Intemelij, Lapicini, Statellates. Item. Montani, Alpini, Trasmontani, Cis Apenninum, Trans Apenninum. De Apuanis & Montanis ita Cato in Fragmentis, quae dicuntur esse Originum. Ad Macrae fontes est Apua oppidum, Apuanos Ligures uocant. Montanos uero omnes Ligures, qui a Macra in Nicaeam effunduntur. Apuani ab Arno ad Macram. & C. Sempronius

nius ita. Pars Apennini a Nicaea ad fontes Macrae Ligures montanos alit, a fontib. uero Macrae ad fontes Tiberis Apenninum colunt Ligures Apuani. & paullo post. Ab Nicaea ad Macram tenent Ligures Montani, a Macra ad Arnum & portum Ligurnum Ligures Apuani. quos sequuntur Ligures Etrusci Populonij, a quo ad Tiberim sunt Etrusci Ligures Tyrrheni. & Liuius lib. XL. Adortus a Pisis Apuanos Ligures, qui eorum circa Macram fluuium incolebant, in deditionem accepit. Item Montanorum Ligurum uineae caesae. De Ingaunis & Epanterijs lib. XXIIX extremo sic ait Liuius. Inde ad oram Ligurum Alpinorum classem admouit, Ingauni, (Ligurum ea gens est) bellum ea tempestate gerebant cum Epanterijs montanis. De Illuatibus autem lib. XXXII. De Ingaunis, & Intemelijs lib. XL. De Celelatibus, & Cerdiciatibus lib. XXXII. De Statellatibus lib. XLII. Postremo Sempronius omnem oram maritimam usque ad Tiberim Liguriam dictam esse tradit. VIAM a Bononia perduxit Arretium.} Loquitur de consulibus C. Flaminio, M. Aemilio, quorum illum uiam a Bononia Arretium, hunc a Placentia Ariminum ait perduxisse. Cuius loci memini, quia aliter Strabo prodidit lib. V. Flaminium a Roma per Etruriam Ariminum, Lepidum ab Arimino Bononiam, atque inde in Aquileiam: uerba eius sunt haec. ἄλλη δὲ ἐςὶ αἰμιλία διαδεχομένη τὴν φλαμινίαν. συνυπάτευσαν γὰρ ἀλλήλοις μάρκος λέπιδος. καὶ γάϊος φλαμίνιος. καθελόντες δὲ λιγύας, ὁ μὲν τὴν φλαμινίαν ἔστρωσεν ἐκ ῥώμης διὰ τυῤῥηνῶν, καὶ τῆς ὀμβρικῆς μέχρι τῶν περὶ ἀρίμινον τόπων. ὁ δὲ τὴν ἑξῆς μέχρι βονωνίας κἀκεῖθεν εἰς ἀκυληΐαν. DONIS militaribus donauit.} Gellius lib. V. cap. VI. M. Cato obiecit, inquit, M. Fuluio Nobiliori, quod milites per ambitionem coronis leuissimis de caussis donasset. Coronis autem donauerat, quia uallum curauerant, aut quia puteum strenue foderant. II PRIMVM lectos aeratos, uestem stragulam pretiosam, plagulas, & alia textilia, & quae tum magnificae supellectilis habebantur, monopodia, & abacos Romam aduexerunt.} Monet Glareanus, ut uideamus, quemadmodum. Lectos aeratos, Liuius acceperit. putatque intellexisse Liuium lectos, in quibus dormirent, cum accipiendum sit de ijs, in quibus accumberent. Antiquos enim tribus stratis lectis epulari solitos, unde Triclinia dicta sunt, scribit Seruius. Vnde Virgil. Inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto, & Heliogabalum tradit Lampridius solido argento lectos triclinares habuisse. Id autem ita esse docet Plinius, qui lib. XXXIV. cap. III. hunc locum tractans ait, Triclinia aerata abacosque, & monopodia Cn. Manlium Asia deuicta primum inuexisse triumpho suo. & Macrobius lib. III. ex Indice Metelli. Triclinia lectis eburneis strata fuerunt. EPVLAE quoque ipsae & cura, & sumptu maiore apparari coeptae, tum coquus uilissimum antiquis mancipium, & aestimatione, & usu in pretio esse.} Hoc sic Athenaeus lib. VI. extremo. Νῦν δὲ ὡς θεόπομπος ἱςορεῖ ἐν τῇ ὀγδόῃ τῶν φιλιππικῶν, οὐδεὶς ἐςὶ καὶ τῶν μετρίως εὐπορουμένων, ὅςτις οὐ πολυτελῆ τράπεζαν παρατίθεται, μαγείρους δὲ καὶ θεράποντας ἄλλους πολλοὺς κέκτηται.

M. FVLVIVS. Si aut simultas.} Malim, Tum Fuluius. Si aut simultas. Sic libro XLV. Tum Seruilius: Quantus imperator &c.

C. CATINII, & L. Manlij.} C. Atinij. Vet. lib. Vt supra. M. FVRIO Lusco.} Furiorum 324 cognomen est Fusus, ut est in Cap. tabulis, non Luscus, aut Fuscus, ut est in uulgatis, & manuscriptis libris. QVI aperta religione propalam & quaestum, & disciplinam profitendo animos errore imbueret.} Vet. lib. Horrore. i. metu religionis. sequitur autem. Sed occultorum antistes sacrorum. libro X. Qui perfundere religione animum posset. FALSA signa, testimoniaque, & iudicia ex eadem officina exibant.} Indicia, lego. ut sit. Falsi indices. Index autem est, qui facinoris, cuius ipse est conscius, latebras indicat impunitate proposita. Pedian. Haec autem indicia falsis aliorum testimoniis confirmabantur. P. AEBVTIVS.} Aebutius. ut supra. BACCHIS eum se initiaturam.} Quia primo id sacrarium feminarum fuit, nec uir quisquam eo admitti solitus fuit, propterea quasi Baccharum sacrum esset, Bacchis initiari, dixerunt, qui se sacro illi committeret. NE VOX quiritantis, cum per uim stuprum inferatur, exaudiri possit.} Vet. lib. Cui per uim.

HANC summam inter eos religionem esse.} Vet. lib. Religionis. ADIVTORES triumuiris 325 quinqueuiri, uti cis Tiberim suae quisque regionis aedificijs praeessent.} Non exstat uerbum, ad quod referatur uox illa, Adiutores. neque enim a superiore, Mandatum est, regi potest. Suspicor igitur legendum ita. Adiutores triumuiris quinque uiri dati, uti cis Tiberim. Creauit autem errorem librario uox, Vti, quae secutura erat post Dati, atque earum alterum ob similitudinem (ut fit) praetermisit. sic lib. XL. Postulantibus tamen ijs, quinqueuiri ab senatu dati. MAIORES uestri ne uos quidem nisi cum aut uexillo in arce posito comitiorum caussa exercitus edictus esset, aut plebi concilium tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratibus ad concionem uocasset, forte temere coire uoluerunt.} His uerbis centuriata comitia describit, & tributa, & concionem. Haec omnia aliorum auctoritate scriptorum comprobabo. Gell. lib. XV. Cap. XXVII. Centuriata comitia intra pomerium fieri nefas, quia exercitum extra urbem imperari oporteat, intra urbem imperari ius non sit. propterea centuriata in campo haberi, exercitumque imperari praesidij caussa solitum, quoniã populus esset in suffragiis ferẽdis occupatus. De uexillo in arce Ianiculi posito, & Ianiculo ipso dũ centuriata haberẽtur comitia custodito, scribit Dio. lib. XLVII. in consulatu Ciceronis, ita. πολλῶν τὸ ἀρχαῖον πολεμίων τῇ πόλει προσοικούντων, φοβούμενοι μή ποτε ἐκκλησιαζόντων σφῶν κατὰ τὰς λόχους ἐπιθῶνταί τινες τῇ πόλει τὸ ἰανίκουλον καταλαβόντες, ἐνόμισαν μὴ πάντας ἅμα ψηφίζεσθαι, ἀλλὰ τινὰς ἀεὶ ἐνόπλους τὸ χωρίον ἐκεῖνο ἐκ διαδοχῆς φυλάττειν καὶ αὐτὸ ἕως μὲν ἡ ἐκκλησία

L ἦν, ἐφρούρουν.

ἦν, ἑώρων. ὁπότε δὲ διαλυθήσεσθαι ἔμελλε, τότε σημεῖον καθῃρεῖτο, καὶ οἱ φύλακες ἀπηλλάττοντο. οὐ γὰρ ἐξῆν μὴ φρουρουμένου τοῦ χωρίου ἐκείνου οὐδὲν ἔτι χρηματισθῆναι. τοῦτο δὲ ἐν μόναις κατὰ τοὺς λόχους ἀθροιζομέναις ἐκκλησίαις ἐγίνετο, ὅτι τε ἔξω τοῦ τείχους, καὶ ὅτι πάντες οἱ τὰ ὅπλα ἔχοντες ἀνάγκην εἶχον εἰς αὐτὰς συνιέναι. De Tributis comitiis, quod uerius, plebis concilium dicitur, sic Gellius eodem loco. Qui non uniuersum populum, sed partem aliquam adesse iubet, non comitia, sed consilium edicere debet. Tribuni autem neque aduocant patricios, neque ad eos referre de re ulla possunt. De concione ita lib. XIII. Cap. XV. Aliud est cum populo agere, aliud concionem habere. Nam cum populo agere est rogare quid populum, quod suffragijs suis aut iubeat, aut uetet; Concionem habere, est uerba facere ad populum sine ulla rogatione. & Festus lib. III. Concio conuentus, qui a magistratu, uel sacerdote aliquo per praeconem conuocatur. QVOTIES hoc patrum, auorumque aetate.} Hac de re scribit lib. IV. & lib. XXV. M. ET L. CATINIOS de plebe Romana.} Vet. lib. M. & Catinium Hinc ego. M. & C. Atinios ut supra. Plebeius homo dicitur qui e gente plebeia est, i. non patricia. de plebe autem is, qui non est e senatorio ordine.

326 SOCIVM, ac Latini nominis.} Vet. lib. Socium Latini nominis. Vtraque forma dicendi usitata. NEC prius sequendi Ligures finem, quam Romani fugae fecerunt.} Nec, abest a uet. lib. optimo sensu. i. ante desijsse insequi Ligures, quam Romanos fugere. ut infra. Nec insistere perculsis hostes. Neque enim uerisimile est, Romanos, qui plerique arma abiecerant, proelium instaurasse. nec Ligures compressa fuga Romanorum esse regressos. uerum tantam fuisse Romanorum fugam significat, ut ante Ligures defatigati sint in sequendo, quam Romani in fugiendo. LVDI Taurilia per biduum facti religionis caussa, apparatos deinde ludos M. Fuluius, quos uouerat Aetolico bello, fecit.} Vet. lib. habent. Decem apparatos deinde ludos. Ex quo suspicor scripsisse Liuium: Per dies decem apparatos. ut sit. Per dies decem fecit ludos. Nam de Taurilibus, dixerat, per biduum. Sic autem de ludis eiusmodi loquitur ubique. ut paullo post. L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi uouisse sese dicebat ex collata ad id pecunia ab regibus, ciuitatibusque per dies decem fecit. & lib. XLII. Ludos per dies decem Ioui Opt. Max. primo quoque die faciendos. & libro XL. Ludi uotiui Q. Fuluij cos. per dies decem magno apparatu facti. IN VENETIA.} Ambigit de hac uoce Glareanus, quae tamen est apud Paterculum lib. II. Florum de bello Cimbrico, Eustathium in Dionysium, & Liui. lib. LI.

INCHOATA initia a Philippo sunt.} Vet. lib. Ab ipso Philippo sunt. VNA ea res, cum uicto leges imponerentur, maxime angebat.} Vet. lib. Vna eum res. PERRAEBI Connocondylum.} Nusquam legisse se hoc opidum ait Glareanus. ego, Gonnocondylum, legendum puto, uocem iunctam ex duobus opidorum nominibus, quorum meminit Liuius lib. XLIV. Hic locus tam suapte natura infestus per quattuor distantia loca praesidijs regijs fuit insessus. unum in primo aditu ad Gonnum erat, alterum Condylon castello inexpugnabili. De Gonnis, uel Gonno opido Perroebiae supra etiam meminit Liuius.

327 PETRAM in Pieria ab ijsdem Thessalis, Perroebisq. captam.} Petram opidum negat uspiam reperiri Glareanus. at Plutarchus in Paullo ait. διὰ περραιβίας παρὰ τὸ πύθιον, καὶ τὴν πέτραν.

XYNIAS quidem haud dubie Aetolicum opidum.} Xyniae quid sint, se nescire ait Glareanus. at Stephanus ait tamen. Ξυνία Θετταλίας πόλις. Πολύβιος ἐνάτῳ. τὸ ἐθνικὸν Ξυνιεύς. ET Paracheloida, quae sub Athamania esset.} Ne Paracheloida quidem nouit Glareanus, cum Paracheloitas statuat Strabo, & inter Thessalos, & inter Aetolos. Sic enim lib. IX. ἐρέτριαν ὁμώνυμον τῇ εὐβοϊκῇ. παραχελωΐτας καὶ τούτους ὁμωνύμως τοῖς αἰτωλικοῖς, καὶ γὰρ ἐνταῦθα ἐστὶ ἀχελῷος ποταμὸς πλησίον λαμίας, παρ' ὃν οἰκοῦσιν οἱ παραχελωῖται. De Thessalica hic loquitur. TRICCA, Phaloria, & Eurymenae.} Tria Thessaliae opida sunt, auctore Stephano. De Phaloria autem ita ait: φαλώρη πόλις θετταλίας. ταύτην ῥιανὸς φαλωρίαν καλεῖ.

ALTERVM derídiculum esse.} Vet. lib. alterum ridiculum esse. VIAM regiam, quae ad Thraciae Paroreiam subeat.} Quid sit Paroreia, sibi non constare scribit Glareanus. Duas tamen Paroreias prodit Stephanus, unam Arcadiae, Alteram Macedoniae. Quae caussa effecit, ut Liuius dixerit, Paroreiam Thraciae, ut eam ab Arcadia distingueret.

328 QVO in numero me esse uelitis, refert.} Vet. lib. Referte. quod placet, quia sequitur. Pergite, ut coepistis facere. L. IVVENTIVM Taluam.} Thalnam. ex consulibus Capitolinis. L. PORCIVS Licinius.} Licinus. ex consul. Cap.

329 ET cogitatio quam nox non ex aequo disceptatio futura esset.} Nox, uacat. sic paullo post. Et quam non ex aequo disceptatum apud Caecilium foret. ex uet. lib. Ceterum Arei huius & Alcibiadis historiam multis uerbis apud Pausaniam inuenies in Achaicis expositam.

330 CN. MANLIVS Volsco.} Vulso. ex tab. Cap. L. FVRIVS Purpurio.} Purpureo. ex tabul. Cap. T. ET M. SEMPRONII Longus, & Tuditanus.} Ti. & M. ex tab. Cap.

331 CONSENSERANTQVE praeter L. Flaccum, qui collega in consulatu fuerat, candidati omnes ad deijciendum honore.} Vet. lib. habent: Coierantque, & ad deiiciendum honore eum. Miror autem Geleni ũpro, Coierant, Consenserant, reposuisse; cum Coire in hac re proprium uerbum sit, unde Coitiones appellatae. Sic Pedianus in toga cad. Coierunt ambo, ut Ciceronem consulatu deiicerent. Quo de dicendi genere supra etiam diximus. Coire, συμφρονεῖν uocat Plutarchus in Catone. Si igitur praeter L. Flaccum candidati reliqui coierant, profecto recte Plutarchus, qui competitores septem Catonis

nis fuisse ait. Quod Glareanus non uidit, qui, apud competitorem L. Flaccum, legit. NONAGESIMO anno Sergium Galbam ad populi adduxerit iudicium.} Seruium, lege. quod est praenomen Sulpiciorum Galbarum. sic Plutarchus. σερβίον γάλβα κατηγόρησεν ἐνενήκοντα γεγονὼς ἔτη. Cicero tamen ab utroque dissentit. quippe ex cuius uerbis eliciatur ex lib. de Senectute Catonem non amplius, quam LXXXIV annos uixisse. si quidem natus est anno postquam Q. Fabius Maximus primum consul fuit, mortuus Manlio, & Censorino consulibus. Malim ego librarij erratum, quam Liuij. siquidem apud eū, qui scripsit de uiris illustribus, est. Galbam octogenarius accusauit. ut octogesimo hic etiam sit legendum. neque enim uitium est apud Ciceronem, ut censet Glareanus. SEPTEM mouerunt senatu ex quibus unum insignem, & nobilitate & honoribus L. Quinctium Flamininum consularem.} Plutarchus sic uertit. ἐξέβαλε τῆς βουλῆς ἄλλους τε συχνὰς καὶ λεύκιον κοΐντιον ὕπατον μὲν ἑπτὰ πρότερον ἐνιαυτοῖς. SPECTACVLVM gladiatorium.} Vet. lib. Gladiatorum. NOBILEM Boium cum liberis transfugam uenisse.} Citat haec uerba ex Liuio Plutarchus. ὁ δὲ λίβιος αὐτόμολον οὕτως φησὶν γαλάτην τὸν ἀναιρεθέντα. τὸν δὲ λεύκιον οὐ δι' ὑπηρέτου κτεῖναι τὸν ἄνθρωπον ἀλλ' αὐτὸν ἰδίᾳ χειρί. καὶ ταῦτα ἐν τῷ λόγῳ γεγράφθαι κάτωνος. Idem scribit in Flaminino. FABVLAE sine auctore editae credidisset.} Huius tamen historiae auctor est Cicero in lib. de Senectute. Quod etiam notauit Plutarchus. AD spectaculum scorti procacis in sinu consulis recubantis.} Recubabat in sinu, quia (ut supra dixit,) infra consulem accumbebat. quomodo de scorto Cytheride ait ad Papirium Cicero. Infra Eutrapelum Cytheris accubuit. Lecto enim accubuisse eodem (ut mos erat in triclinijs) significat. IN censum referre uiatores, iussi.} Iussit, est in ueteribus libris. & id sequens etiam membrum desiderat. ITEM mancipia minora annis XX, quae post proximum lustrum x millibus aeris, aut eo pluris uenissent, uti ea quoque decem, tanto pluris, quam quanti essent, aestimarentur.} Vet. libri habent, x millibus aeris, aut pluris eo uenissent. Porro autem quod ait Gelenius subaudiendum esse, Millibus, ut sit, Vti ea quoque decem millibus, tanto pluris, quam quanti essent: non procedit. Est enim intelligendum, & coniungendum, decem tanto pluris, idest, ut ait in hac re exponenda Plutarchus, decuplo pluris, uel decies tanto pluris. ὑποτιμᾶσθαι τὴν ἀξίαν εἰς τὸ δεκαπλάσιον. Sic lib. primo dixit, Alterum tantum. & Plautus in Bacch. Sexcenta tanta. & in Trinummo. Tribus tantis. & Liuius lib. XL. Arma uel tribus tantis exercitibus in armamentaria congessisse. Nisi quis legere malit, decies tanto pluris. quomodo dixit in Verrem Cicero. Quinquies tanto amplius. ut nota numeri x errorem attulerit. ET HIS rebus omnibus terni in millia aeris attribuerentur.} Dubium habet hunc locum Glareanus, quem tamen nihil uitij continere ex Plutarcho, qui totam hanc Catonis cēsuram Graece ex Liuio uertit, perspicue intelligi potest. sic enim ait. ἠνάγκαζεν ἐσθῆτος, ὀχήματος, κόσμου γυναικείου, σκευῶν τῶν περὶ δίαιταν. ὧν ἑκάστου τὸ τίμημα δραχμὰς χιλίας, καὶ πεντακοσίας ὑπερέβαλλεν; ὑποτιμᾶσθαι τὴν ἀξίαν εἰς τὸ δεκαπλάσιον, βουλόμενος ἀπὸ μειζόνων τιμημάτων αὐτοὺς μείζονας καὶ τὰς εἰσφορὰς τελεῖν, καὶ προσετίμησε τρεῖς χαλκοῦς πρὸς τοῖς χιλίοις. idest, Coegit uestimenta, uehicula, mundum muliebrem, & familiarem supellectilem, si pluris quam mille, & quingentas drachmas aestimata essent, decuplo pluris aestimari, quod uellet eos, quorum res pluris aestimatae essent, maiora etiā tributa conferre. Itaque singulis millibus ternos aeneos attribuit. Sic supra locutus est in triumpho Vulsonis. S. C. factum est, ut ex pecunia, quae in triumpho translata esset, stipendium collatum a populo in publicum, quod eius solutum antea non esset, solueretur. uicenos quinos, & semisses in millia aeris quaestores urbani soluerunt.

ET uectigalia summis pretijs, ultro tributa infimis locauerunt.} De integritate huius lectionis cur dubitet Glareanus, nescio. quid enim huic sententiae deest? cum scieris aliud esse uectigalia, aliud ultro tributa. sic enim libro XLIII. Qui publica uectigalia, aut ultro tributa conduxissent. Plutarchus autem, ita. τὰ δὲ τέλη ταῖς πράσεσιν ἐπὶ τὰς ἐσχάτας ἐλαύνων τιμάς. COLONIAE duae Pollentia in Picenum.} Vet. lib. Potentia. Item Velleius ubi de colonijs uerba facit. item Plinius, item Mela Potentiae in Piceno meminerunt. DEDVXERVNT ijdem triumuiri Q. Fabius Labeo.} Triumuiri, inquit, qui Pisaurum, ijdem etiam Potentiam coloniam deduxerunt. Hoc ut dicerem, Glareanus effecit, qui mendum subesse putat. P. CLAVDIVS, & M. Porcius.} L. Porcius. sic enim ante Liuius, & tabulae Capitol.

PONTIFEX Maximus est creatus C. Seruilius Geminus.} Hic in consulatu, & decemuiratu sacrorum caret cognomine Gemini. & recte. Cur autem ita sit, supra exposui. Quare ex hoc etiam loco, Geminus, eradendum est.

AD praeoccupandam Coronen, quam hostes petebant.} Colonem edit Plutarchus in Philopoemene. Vtraque autem in Messeniaco agro est. τὴν δὲ μεσσήνην ἀπέστησεν τῶν ἀχαιῶν, καὶ κώμην τὴν καλουμένην κολωνίδα προσηγγέλθη μέλλων καταλαμβάνειν. ADMONENT deinde quidam esse thesaurum publicum sub terra saxo quadrato saeptum. eo uinctus demittitur, & saxum ingens, quo operitur, machina superimpositum est.} Haec Plutarchus ita uertit in Philopoemene, & quasi interpretatur. οἱ μὲν ἄλλα κομίσαντες αὐτὸν εἰς τὸν καλούμενον θησαυρὸν, οἴκημα κατάγειον, οὔτε πνεῦμα λαμβάνον, οὔτε φῶς ἔξωθεν, οὔτε θύρας ἔχον, ἀλλὰ μεγάλῳ λίθῳ περιαγομένῳ κατακλειόμενον ἐνταῦθα κατέθεντο καὶ τὸν λίθον ἐπιρράξαντες, ἄνδρας ἐνόπλους κύκλῳ περιέστησαν. POCVLO impauide exhausto.} Vet. lib. Hausto. VENENVM, quod multo ante praeparatum ad tales habebat casus, poposcit. Liberemus, inquit.} Lege, Et liberemus, inquit. Verba haec eadem uertit Plutarchus. HORVM patres Pyrrho regi.} Hanc historiam scribit Plutarchus in 332

 Pyrrho.

Pyrrho. Epistola etiam consulum ad Pyrrhum missa exstat apud Gellium. CVM superioribus duobus lustris Africanus fuisset.} Perspicue legẽdum est, Tribus. ter enim princeps senatus fuit Africanus. Nam supra libro XXXIV scriptum est. Censores Sex. Aelius Paetus, & C. Cornelius Cethegus P. Scipionem consulem, quem & priores censores legerant, legerunt. & lib. XXXIIX. Censores T. Quinctius Flamininus, & M. Claudius Marcellus senatum perlegerunt. princeps in senatu tertium lectus P. Scipio Africanus.

333 INIIT tribunatum Ap. Claudio, M. Sempronio consulibus ad quartum Idus Decembres.} Lege, A. D. quartum. i. ante diem quartum. sic enim & Dionysius Halicarnasseus, ubi ait primos tribunos pl. inisse τετάρτῃ πρὸ τῶν εἰδῶν δεκεμβρίων. Quibus ex locis intelligi potest hunc diem ineundo tribunatui fuisse sollemnem, quemadmodum ad suam usque aetatẽ factum esse scribit Dionysius. Plutarchus etiã auctor est in libro τῶν κεφαλαίων, tribunos plebis contra atque alij magistratus ante anni principiũ iniisse. Itaque Q. Metellus Nepos qui Silano, & Murena consulibus tribunatum gesit; Ciceronem consulatu abeuntem prid. K. Ian. iam inito magistratu concione prohibuit. Qua de re se ambigere Glareanus ait. DENTHELETAS.} Strabo lib. VII. Dantheletas, & ceteri Graeci uocant δανθηλήτας.

OPIDVM in Dertiopo condere instituit.} Deuripo legendum est ex Strabonis libro VII. πρὸς δὲ τούτοις λυγκισταί τε, καὶ ἡ δευρίοπος καὶ ἡ τριπολῖτις πελαγονία. & paullo post ubi de Erigone quoque (ut Liuius hic) fluuio loquitur. ὁ δ' ἐριγὼν πολλὰ δεξάμενος ῥεύματα ἐκ τῶν ἰλλυρικῶν ὀρῶν, καὶ λυγκιστῶν, καὶ βρυγῶν, καὶ δευριόπων εἰς τὸν ἀξιὸν ἐκδίδωσι. Item. ἐπὶ τῷ ἐριγῶνι πᾶσαι αἱ τῶν δευριόπων πόλεις ᾤκηντο. ORARE se pro S. P. Q. R.} Lege, Orare se senatum, populumque R.

ALPES prope inexsuperabilem finem in medio esse. non utique ijs melius fore, qui eas primi peruias fecissent.} Loquitur de Gallis, qui proxime alpibus superatis in Italiam descendissent. Sententia autem manca expleri uidetur posse una addita particula, Quam. ut sit. Non utique ijs melius fore, quam qui eas primi peruias fecissent. Oratio est terroris, & minarum plena, qua se Gallos eos, qui alpes, quae in medio sunt, in posterum transscenderint, non aliter castigaturos esse, denunciando, quam aut Senones, aut Hannibalem, qui primi eas peruias fecerunt, castigauerint. M. VALERIVS Laeuinus, L. Manlius iterum.} Hic praetor fuit primum anno DLV. Quo loco dicitur P. Manlius. Glareanus autem inscite hunc L. Manlium Acidinum esse putauit. Vet. lib. P. Manlium & hoc loco, & in sequenti libro edunt. L. CAECILIVS Dentrix.} Vet. lib. Denter. Liuiorum etiam fuit cognomen Denter. ex Liuio, & Capitolinis tabulis. Liu. lib. XLII. M. Caecilius Denter. SANGVINEM per biduum pluisse.} Vet. lib. Sanguine.

IN. EPITOMEN. LIBRI. XL

L. PETILII.} L. Petillij. ut supra. FALSIS alterius filij.} Vet. li. Falsis Persei alterius filij. REGNVM Perseus accepit.} Vet. lib. Excepit.

IN. LIBRVM. XL

334 P. MANLIO ulterior.} Hic est, qui extremo priore libro L. Manlius a Glareano sine ratione dictus est. L. CAECILIO Dentrici.} Dentri, legendum, a recto casu Denter. ut dixi. ET a Formijs aedem Apollinis, ac Caietae de caelo tactam.} Ac, uacat ex Vet. lib. & libro Obsequentis de prodigijs, quem librũ ex ipsis Liuij uerbis cõtexuit. in eo ita est. Aedes Apollinis Caietae de caelo icta.

INGENTEM ea res fremitum in tota Macedonia fecit.} Vet. lib. non habent particulam, In.

POSTREMO negare propalam coepit, satis tutum sibi quidquam esse, nisi liberos eorũ, quos inter fecisset, comprehensos in custodia haberet, & tempore alium alio tolleret.} Huius sententiae meminit Euripides in Andromacha. καὶ γὰρ ἄνοια μεγάλη λιπεῖν ἐχθροὺς ἐχθρῶν ἐξὸν κτείνειν, καὶ φόβον οἴκων ἀφελέσθαι. & Arist. in secundo Rhetoric. καὶ ἐπὶ τὸ ἀναιρεῖν τῶν ἐχθρῶν τὰ τέκνα, καὶ μηδὲν ἀδικοῦντα. Νήπιος ὃς πατέρα κτείνας παῖδας καταλείποι.

PRINCIPI gentis Aenianum. & post, Proficiscuntur ab Thessalonica Aeniam ad statum sacrificium, quod conditori Aeneae cum magna caerimonia quotannis faciunt.} Legendum est Aeneadum, & Aeneam. Vrbs enim in Thracia ab Aenea condita hoc nomine est. De qua ait Stephanus. αἴνεια πόλις θρᾴκης ἀπὸ αἰνείου. Θέων αἰνειάδας ταύτην καλεῖ. αἰνείας δὲ μετὰ τὴν ἰλίου πόρθησιν εἰς θρᾴκην παρεγένετο, καὶ ἔκτισε πόλιν αἰνειάδας, ὅπου τὸν πατέρα ἔθαψε. τὸ ἐθνικὸν αἰνειάδης ἐστὶ καὶ αἰνειάτης. Hinc Aeneas apud Virgilium in III. ait. Aeneadasque meo nomen de nomine fingo. EX composito sermones ad spem Romanorum trahebant.} Spem, habent etiam uet. lib. pro qua uoce malim, speciem, ut sit, ex composito quidam de dignitate Romanorum sermonem inferebant, ut alij redarguendi eius sermonis gratia praesente Demetrio eos eluderent, atque ut a Demetrio defensionem Romanorum, qua suspectior fieret, elicerent. Vox certe, Spem, Glareano non probatur.

335 DE ludicro tibi, inquit, uiuere me scio.} Obscura sententia, & (ut puto) uitiata. Interrogauerat Perseum pater, cum eum perturbato uultu tacitum procul conspexisset, Satin salue. & quae nam ea

maestitia

maestitia esset. Respondet filius. De ludicro tibi uiuere me scio, iam non occultis petimur insidijs. Hoc autem quid sit, uix intelligi potest. In ueteribus libris nihil uarietatis est, nisi quod legitur. De ludicro ter inquit. Ex quo suspicor esse legendum. De lucro pater, inquit, uiuere me scito. Est autem de lucro uiuere, uitam ipsam in lucro ponere, quod ij facere solent, qui summo e periculo euaserunt, ex quo seruatum se esse Perseus patri narraturus est. Sic loquitur Cicero ad Papirium. De lucro prope iam quadriennium uiuimus, si aut hoc lucrum est, aut haec uita, superstitem reip. uiuere. & Horatius Carminum primo. Quid sit futurum cras, fuge quaerere. & quem sors dierum cumque dabit lucro Appone. aptißima ergo sententia haec est, quae expositioni factarum sibi insidiarum praeponitur cum se lucrum ait putare, quod uiuat.

NOXIUM huic esse caput.} Aut haec uerba uacant, aut aliquid desideratur, quemadmodum etiam censet Glareanus. locum non mutaui, asterisco tantum signaui. 336

ID enim uitijs meis non cedendo cui ius, fasque est, non modestia consequar.} Hunc locum negat se intelligere Glareanus. Est autem sensus. Quemadmodum regnum sperare, quia minor sum, quia me maiori cedere uis, non debeo, sic ne efficere quidem debeo, ut indignus te patre uidear. Regnum enim uitijs meis, idest, non cedendo maiori fratri consequar, ut autē te dignus uidear, modestia. Quod cum ita sit, ergo legendum est. Id enim uitijs meis, non cedendo, cui ius, fasque est, hoc modestia consequar. TUM quoque non placere sibi, si per deditionem Ligures recipiet, receptis arma adimi. atque eos ad consulem mitti senatum aequum censere.} Sensus huius lectionis uix intelligi potest, ut ait Glareanus. Quare tueamur ueterum librorum lectionem, quae est. Tum quoque non placere sibi, per deditionem Ligures accipi, & receptis arma adimi. Inde uerba, Atque eos ad consulem, legamus. Itaque eos ad consules. repetita littera ex uoce praecedente. Adimi, atque. Adimi. Itaque. Inde elicietur hic sensus. Senatus rescribi iussit, aequius fuisse, Marcellum consules, quorum prouincia Ligures erat, de Liguribus qui se dedebant, quam se consulere. Tum quoque id sibi non placere, ut per deditionem Ligures reciperentur, & receptis arma adimerentur. Quamobrem eos ad consules mitti senatum aequum censere. Sic lib. XXXIX. Neque senatui placere deditos spoliari. Itaque se cum ijs legatos ad cos. missuros. Quod autem ait senatus, non placere sibi, ut receptis arma adimantur, id habet hanc uim, non uideri sibi eos, qui sponte se dedunt, armis suis esse spoliandos, perinde atque, qui subacti armis se dedidissent. ut supra saepe dixit. li. XXXIX. C. Flaminius cos. Ligures in deditionem accepit, & arma ademit. Item. In deditionem Ligures concesserunt, tum conquisita cum intentiore cura arma, & omnia adempta. Item. Ligures subegit Aemilius, armaque ademit. Quod autem paullo ante, Verius esse, dixit, pro, aequius esse, accipiendum est. Sic lib. XXXIX. multo uerius esse, quae sub Antiocho fuerint, praemia belli Eumenem, quam Philippum habere. P. MANLIUS in ulteriorem Hispaniam, quam & priore praetura prouinciam habuerat.} Hunc P. Manlium in comitijs praetorijs exponendis, praetorem iterum nominauit. fuit autem primum anno DLV. Mouet autem, quod ait priore praetura ulteriorem Hispaniam prouinciam obtinuisse, cum scripserit eo loco in citeriorem esse consuli M. Catoni adiutorem missum. neque uero de alio praetore intelligi potest. Quod unusquisque probabit, qui praetores omnes, qui ante hunc annum Hispanias sortiti fuerunt, sigillatim inspexerit. Aequum praeterea est uidere, an hic forte Manlius ille sit, quem senatu motum esse a Catone censore ait Plutarchus, & quem opinio erat consulatum esse adepturum. ἐκβαλεῖ τὸ ἐξέβαλεν ὑπατεύσειν ἐπίδοξον ὄντα μανίλιον. Me, ut ita suspicer, impellit secunda postquam senatu motus est, eius praetura, quam ut locum senatorium recuperaret, petijsse uidetur, quod fecisse P. Lentulum tradit Dion. lib. XXXIIX. qui cum post praeturam, & consulatum a censoribus Gellio, & Lentulo senatu esset motus, alteram consule Cicerone repetendae senatoriae dignitatis caussa gesit. Sic enim Dio. λεντῦλος ὁ πόπλιος ὁ μετὰ τὴν ὑπατείαν ἐκ τῆς γερουσίας ἐκπεσών. ἐστρατήγει γὰρ ὅπως τὴν βουλείαν ἀναλάβῃ. CREATI P. Cornelius Lentulus, M. Baebius Pamphilus.} Consulares tabulae, quae in Capitolio sunt, quibus tantum tribuo, quantum non deprauatis alteris Romanorum monumentis est tribuendum, consules edunt P. Cornelium Cethegum, M. Baebium Tamphilum. Item Plinius lib. XIII. cap. XIII. ex Caßij Heminae annalibus. Ita uero legendum esse etiam apud Liuium apparet ex eo, quod P. Cornelius Cethegus biennio ante praetor fuit, Lentulus nullus praetor editus est. Nemo autem per haec tempora ad consulatum fere nisi praetorius perueniebat. T. CLAUDIUS Nero.} Ti. Claudius. ut saepe. Q. PETILIUS Spurinus.} Petillius. ut lib. XXXIIX. in huius tribunatu dixi. BELLUMQUE ab Iliensibus concitatum in Sardinia.} Non recte Iolensibus, aut Iluensibus reponendum censet Glareanus, cum Ilienses Sardiniae populi a Plinio, & Solino commemorentur. L. DURONIO praetori, cui Apulia prouincia euenerat, adiecta de bacchanalibus quaestio est, cuius residua quaedam uelut semina ex prioribus malis iam priore anno apparuerant, sed magis inchoatae apud L. Puppium praetorem erant quam ad exitum ullum perductae.} Praetoribus, qui Apuliam sortiebantur, quaestionem de Bacchanalibus adiectam fuisse significat. Sic enim de L. Postumio, qui triennio ante praetor fuerat. Et L. Postumius praetor, cui Tarētum prouincia euenerat, reliquias bacchanalium quaestionis cum omni exsecutus est cura. Hoc etiam loco L. Puppium priori anno, & L. Duronium sequenti praetores cum Apulia quaestionem eandem obtinuisse ait. Hoc dixi ne quis L. Postumium, pro L. Puppio hoc loco reponendum

esse censeret, ut quidam fecerunt. Ariaratis.} Ariarathis, ut supra.

338 In Medicam.} Maedicam. Graeci enim μαιδικὴ. ut ante. Dentheletas.} Dantheletas, ut supra. Tertio die iter est ingressus.} Postero die, legendum. Ex notis numerorum manauit error. II. & III. Ita legendum esse, uerba Liuij indicant. qui ait. Septimis demum castris ad radices montis peruenit. Ibi unum moratus diem, tertio die iter est ingressus. post autem. Tertio demum die ad uerticem peruentum. Quis est qui non intelligat, ita accipiendum esse. ad radices montis unum diem Regem esse moratum, postero die iter esse ingressum, tertio demum in uerticem peruenisse?

Duabus aris ibi Ioui, & Soli sacratis cum immolasset (quattriduo adscēderat) biduo digressus est.} Quomodo, quattriduo adscenderat, si tertio demū die in uerticem peruenerit. Haec parit menda lectorum, atque librariorum incuria. pro certo habeo tollendam esse parenthesim, & legendum. Cum immolasset, qui triduo adscēderat, biduo digressus est. Quamquam ne, digressus, quidem probo, non enim Adscendere, & Digredi contraria sunt, sed Degredi, quo uerbo usus est alibi Liuius. ut lib. XXIX. Cum quingentis peditibus degressum iugis Massanissam persecutus. & lib. XXV. Cum equitibus ad pedes degressis. Descensum enim ex alto hoc uerbum significat. Demetrium iterum ad patrem accusauit Perseus. Fuga per Poeoniam praeparata arguebatur, & corrupti quidā, ut comites itineris essent.} In uet. lib. Arguebant, & corrupti quidam. Hinc ego sensum auctorem secutus legendum, & distinguendum puto. Demetrium iterum ad patrem accusauit Perseus de praeparata per Poeoniam fuga. arguebant eum corrupti quidam. Iccirco autem ait, Iterum. quod primum de insidijs sibi factis accusauerat, nunc de fuga. cuius indicia, & comites, & litteras falsas T. Quinctij afferebat. Ad Astraeum Poeoniae Demetrium mittit cum eodem comite Dida Perseum ad Philoppopolim ad obsides Thracū accipiendos.} Praepositio ad nominibus harum urbium iuncta tollenda. Nam & Vet. lib. habet tantum. Astraeum Paeoniae. & Priscianus li. VII. ex lib. XL, T. Liuij Hist. ab Vrb. Cond. citat haec duo uerba. Perseum Amphipolim. non ad Philoppopolim. Est autem Amphipolis opidum item Thraciae, quod in errorem inscios librarios, aut imperitos, uel potius audaces emendatores impulit, ut ad Philippopolim, scripserint, pro Amphipolim. Asterium porro legendum est, non Astraeum ex Vet. lib. Strabone, & Stephano. ἀστέριον πόλις θετταλίας. Thyrsis quidam Stubareus.} Vet. lib. Stubereus. Recte. Stuberae enim & ante, & post meminit Liuius. & Graeci. στοβῦραι. Quam tamen uocem suspectā habet Glareanus. Stuberaeus tamen scribendum. omnia enim nomina opidum in Ra desinentia eum edunt gentilis nominis finem, auctore Stephano in αἴβυρα. Berreus Alexander.} Beroeaeus scribendum ab opido Beroea. Sic Stephanus. Βέροια πόλις μακεδονίας. τὸ ἐθνικὸν Βεροιαῖος. mendosus est in Pisoniana, Borea, pro Beroea. Ad M. Baebium consulem cum litteris Pisas mittit.} Legendum, Ad Cn. Baebium procōsulem. Sic enim supra. M. Pinarius praetor, quod deerat militum, sumere a Cn. Baebio proconsule, qui Pisis hibernabat iussus. Item hoc loco. Baebius exercitum M. Pinario praetori eunti in Sardiniam tradiderat. Errorem intulit M. Baebius, qui hoc anno consul est. De quo haud ita multo post ait. Consules nisi confecto delectu negare se ituros, nec suam segnitiam, sed uim morbi in caussa esse, quo serius perficeretur.

339 Et a Matieno duumuiro.} Vet. lib. Et a C. Matieno duumuiro. Quae titulum sepulti regis habuerat, inanis inuenta sine ullo uestigio corporis humani, ut illius per tabem tot annorum omnibus absumptis.} Suspicor legendum esse. Ossibus absumptis. sic enim fere Plutarchus in Numa. ἡ μὲν ἑτέρα κενὴ παντάπασιν ὤφθη καὶ μέρος οὐδὲν οὐδὲ λείψανον ἔχουσα τοῦ σώματος. Pleraque dissoluendarum religionum esse.} Hoc genus dicendi, de quo supra admonuimus, quā uim habeat, ex Valerio, qui haec eadem fere uerba in primum suum librum trāstulit, perspici potest. cum ait. Quia aliqua ex parte ad soluendam religionem pertinere uidebantur. Eandem historiam attigit Lactantius libro I. cap. XXI.

In Carpetaniam duxit, & castra locauit ad opidum Eburam.} Aeburam scribo ex Stephano. αἴβυρα πόλις ἰβηρίας. ὡς στράβων. ὁ πολίτης αἰβυραῖος. δύναται καὶ αἰβυράνης. Per Carpetaniam ad Contrebiam ductae legiones.} Quid in mentem Glareano uenerit negare, Contrebiae opidi nomen alibi exstare, nescio. cum & Velleius lib. II. & Valerius lib. II. & VII. & Florus, & qui scripsit de uiris illustribus, ubi de rebus Q. Metelli Macedonici in Hispania gestis agunt, eius meminerint. apud Valerium tamen est mendose Trebia, pro Contrebia. At Glareanus Contributam reponendum putat. C. Flaminius L. Manlius Acidinus.} Hi triumuiri sunt. Haeret autem hoc loco Glareanus, quia L. Manlium Acidinum eundem esse cum eo putauit, quem nos P. Manlium praetorem scripsimus. nec quid sequatur, certi quidquam habet. Altera in foro Olitorio Pietatis. eam aedem dedicauit M'. Acilius Glabrio duumuir, statuamque auratam, quae prima omnium in Italia statua aurata est, patris Glabrionis posuit.} Valerius lib. II. ita. Statuam auratam nec in urbe, nec in ulla parte Italiae quisquam prius adspexit, quam a M'. Acilio Glabrione equestris patri poneretur in aede Pietatis. Ex quib. uerbis animaduerti licet, Patri Glabrioni, apud Liuium, non Patris Glabrionis esse legendum. quae lectio in manuscriptis etiam reperitur. T. Minutius Melliculus.} Vet. lib. Ti. Minucius Molliculus. Supra ostendimus Tiberij praenomen fuisse etiam Minuciorum. Et mille praeterea peditum Romanorum, quinquaginta equites.} Vet. lib. Peditum ciuium Romanorum. Recte. Sic enim supra. Quattuor millia peditum ciuium Romanorum, & ducenti equites.

Proro-

PROROGATVM in Gallia imperium.} Vet.lib.In Galliam. Vtraque locutio Liuio usitata.

Q. FVLVIVS Flaccus in locum uitrici consul est declaratus.} Verisimile nō uidetur Glareano duos Q. Fuluios Flaccos consules fuisse, alterum hoc anno C. Calpurnio subrogatum, alterum cum L. Manlio insequenti anno. & ne idem utroque anno consul sit ueretur. cum tamen duos esse, eosque patrueles appareat ex tabulis Capitolinis, in quibus ita est.

A. POSTVMIVS. A. F. A. N. ALBINVS. C. CALPVRNIVS. C. F. CN. N. PISO. IN. M. M. E. IN. E. L. F.
Q. FVLVIVS CN. F. M. N. FLACCVS
L. MANLIVS. L. F. L. N. ACIDINVS. FVLVIAN. Q. FVLVIVS. Q. F. M. N. FLACCVS

AGER publicus populi R. erat in Samnitibus, qui Taurasinorum fuerat, cum traducere Ligures Apuanos uellent.} Huius extremi XL libri nisi unum (ut reor) manuscriptum exemplar exstat, quod in Germania est. unde ad ceteros haec pars translata est. Cum igitur Germani primum impressissent: Qui Taurasinorum traducere Ligures, deinde ab alijs emendatum est. Qui Taurasinorum fuerat, cum traducere. Recte, (ut mihi uidetur) uerum ad explendum hunc sensum, nimis praecise. Plene autem sic legetur. Qui Taurasinorum fuerat. In eum cum traducere. Sic paullo post ait. In Samnium traducti, agerq. his inter populares datus. Taurasini porro qui sint ĩ Italia nemo prodit, Tauraninos edit Steph.

EDIXERVNT Ligures ab Anido montibus descendere.} Neque hic locus perfectus est. deest enim alterius montis nomen. quamquam ne Anidi quidem mentio est. asteriscum iccirco apponendum censeo. POSTEAQVAM nihil impetrabant, neque uires ad rebellandum erant.} In primo exemplari Germanico fuit. Ad bellandum. Quod magis huic loco conuenit. AD septem millia hominum in naues impositos.} In primo exemp. German. erat, imposita. quod magis probo.

PRIVSQVAM hi consules ad exercitū uenirent, qui Pisas inductus erant, praeerant A. Postumius, 341
& frater Q. Fuluij M. Fuluius Nobilior.} Legendū censeo, Indictus erat. Nam inducere exercitum est in hostē adducere. at Pisae pro Romanis stabant. Itaque paullo ante dixit. Adortus a Pisis Apuanos Ligures. Indictus ergo restituendū. Nam Edicere, & Indicere exercitum aliquo ad conueniendū est usitatū. ut paullo ante. Stobos Paeoniae exercitu indicto. Porro autē A. Postumius hic alius erat, quam consul, qui & ipse A. Postumius dicebatur. Is mensibus suis dimisit legionē.} Nihil uitij insidere in hoc loco puto, contra atque censet Glareanus. sensus est. Ante aduentum consulum praefuisse exercitui, qui Pisas erat indictus, A. Postumium, & M. Fuluium Nobiliorem fratrem Q. Fuluij Flacci consulis. ita ut menses, quibus singuli praeessent, inter se diuiserint, aeque ac consules fasces, & Fabius, ac Minucius dictatores quondam imperium. M. autem Fuluius mensibus suis dimisit legionem secundā, cuius ipse erat tribunus militum. Hac de re Valerius li. II. cap. II. Frontin. li. IV. sic. Q. Fuluius Flaccus censor Fuluiū fratrem suum, quia legionem in qua tribunus militū erat iniussu cōsulis dimiserat a senatu mouit. Hinc Velleius li. I. ait. Aspera censura Fuluij Flacci, & Postumij Albini. quippe Fuluij Censoris frater, & quidem consors Cn. Fuluius senatu motus est ab ijs censoribus. & Liu. li. XLI. Creati censores Q. Fuluius Flaccus, A. Postumius Albinus legerent senatum. Insignis nota Fuluij Flacci qui frater germanus, & (ut Valerius Antias tradit) consors etiam censoris erat. Qui autem censor Fuluius Fuluium notauit, is non hoc anno, sed sequenti est consul. Hic enim Cn. F. ille Q. F. est. ex tabulis Cap. Neque Fuluius tribunus militum frater est germanus huius consulis, sed illius censoris. Credo autem hunc tribunum Fuluium recte, & M. & Cn. dici. at L. mendose. Quod ex sequenti Fuluiorum stemmate intelligetur.

M. Fuluius Q. F. M. N. Flaccus. cos. an. 486.

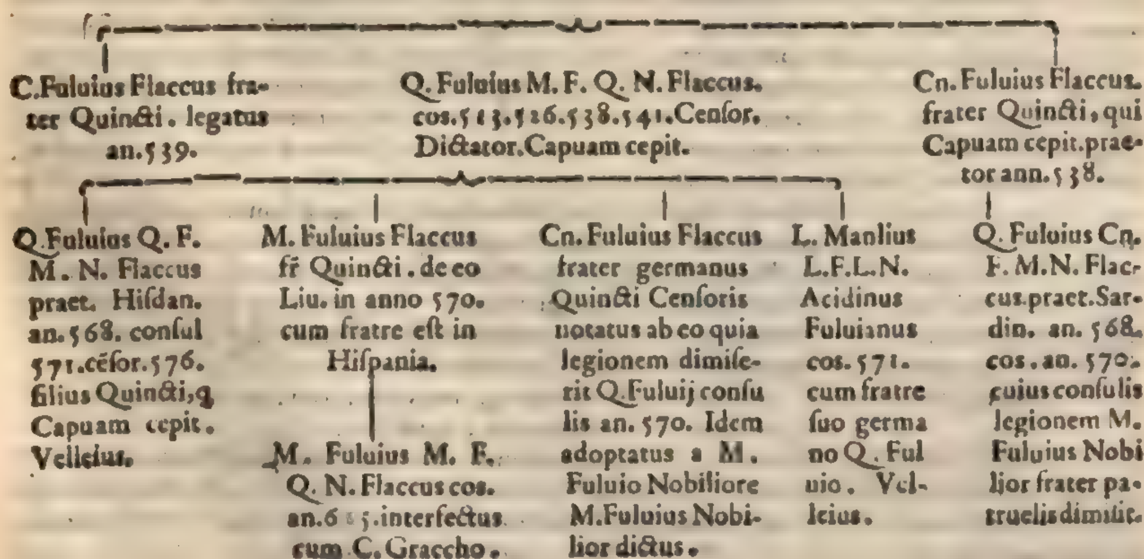

Hoc ubi Placentiam (nam eo forte profectus erat) Fuluio nunciatum est, cum expeditis equitibus secutus dimissos, quos eorum potuit assequi, deduxit castigatos Pisas. de ceteris consulem certiorem fecit. eo referentes S.C. factum est.} Duorum Fuluiorum hic fit mentio, Q. Fuluij consulis, & M. Fuluii tribuni militum. cum autem M. Fuluius, antequam consul ueniret ad exercitum, iniussu eius dimisisset legionem, mirum uidetur, cur subdat Liuius. Hoc ubi nunciatum Placentiam Fuluio est. nam eo forte profectus erat. Nam si Fuluius consul ad exercitum nondum uenerat, quomodo forte Placentiam quasi ab exercitu erat profectus? deinde cum ait, Certiorem consulem facit. Quem consulem? collegam dicet aliquis. at collegam erat dicendum, perspicuum est igitur, cum dicat, antequam consules ad exercitum uenirent, praefuisse ei A. Postumium, & M. Fuluium. cumque addat, dimissam a M. Fuluio legionem, Fuluium, qui forte Placentiam profectus erat, persecutum esse, deque ea re consulem certiorem fecisse, & consule referente S.C. factum esse, non Fuluium consulem legionem persecutum esse, qui adhuc Romae erat, sed A. Postumium, qui item exercitui cum praeesset, Placentiam tum forte concesserat. ab ipsoque Aulo Fuluium consulem certiorem factum esse, & Fuluio ipso consule S.C. factum esse. Quare pro Fuluio, reponendum est, Aulo, immutatis paullulum litteris. ut de A. Postumio intelligamus. Glareanus plures hic uersus mendose esse censuit, nos uno nomine restituto omnia patefecimus. Et sunt tamen qui diligentem hanc nominum Romanorum emendationem, ut minime necessariam improbent. quasi uero & hoc loco, & alijs nihil intersit, quo quisque nomine affectus fuerit, certo scire. CAVSSA ignominiae, uti semestre stipendium in eum annum esset ei legioni decretum.} Hic mos exponitur apud Nonium. Aere diruti, inquit, appellabantur milites, quibus propter ignominiam stipendium id est merces menstrualis, aut annua, quae esset in nũmis aeris subtrahebatur. Varro de uita populi R. lib. II. Stipendium appellabatur, quod aes militi semestre, aut annuum dabatur, cui datum non sit propter ignominiam aere dirutus esset. & Festus. Dirutum aere militem dicebant antiqui, cui stipendium ignominiae caussa non erat datum, quod aes diruebatur in fiscum, non in militis sacculum. DE rege sacrifico sufficiendo in locum C. Cornelij Dolabellae.} Hic anno DLXII, quo rex creatur, dicitur Cn. Cornelius. Itaque hoc etiam loco, Cn. Cornelij, lego. Quod praenomen tulerunt Dolabellae, cum Caium non item. VLTIMVM de caelo, quod comitia turbaret interuenit.} Vltimum, mendose est, Glareanus, portentum, restituit. in quo portenta loquitur. Ego, Vitium. Vnde uitio creati, & uitiosi magistratus dicuntur, qui contra auspicia creati sunt. Cicero de Diuinatione. Comitiorum solum uitium est fulmen, quod idem omnibus rebus optimum auspicium habemus. C. SERVILIVS Geminus Pont. Max. decessit.} Paucis ante uersibus. C. Seruilium Pont. Max. dixit, sine cognomine Gemini. ita uero scribendum esse iam bis supra ostendi. IN Pontificem Maximum Aemilius Lepidus.} In primo exemplari German. erat. Ante Pontificem Maximum Aemilius. inde emendatores fecerunt. In Pontificem Maximum Aemilius. Ego uero. At Pont. Max. M. Aemilius. ut sit: Pontifex in locum eius a collegio cooptatus est Q. Fuluius Flaccus. at Pont. Max. M. Aemilius Lepidus. Me enim mouet haec noua dicendi forma. In Pontificem cooptari. deinde agnosco erroris caussam. librarius enim M. praenominis Aemilii notam, cum uoce praecedenti praecisa, Max. coniunxit. & Maximum fecit. Vnde coacti alii postea sunt pro AT, ante reponere, M. Aemilij Pont. Max. post in alijs libris magna est mentio. LENATES.} Laenates, ut ante. P. SCIPIONEM filium Africani augures cooptarunt.} Duo Africani filij fuisse traduntur, P. & Cn. Scipiones. Publius hic est, qui Augur nunc cooptatur, quique Cicerone auctore in Bruto, & in Catone Aemilianum adoptauit, a quo ille P. Scipio dictus est, imbecilla ualetudine ille quidem, sed summo tamen ingenio praeditus. Eundem aedilẽ curulem fuisse arbitror L. Anicio, M. Cornelio consulibus. Est enim in indice Adelphorum Terentij ita scriptum. Acta ludis Q. Fabio Maximo, P. Cornelio Africano aedilibus curulibus L. Anicio. M. Cornelio cos. nec de alio potest intelligi. Cnaeus is est, qui captus ab Antiocho rege in proelio fuit, quique sordidam praeturam gessit, & a patris gloria degenerauit, Valerio auctore lib. III. ca. V. & lib. IV. ca. V. AVT eam sibi defendendam, aut prouinciam dimittendam.} Si sententiam explicuero, neminem puto futurum, cui non probem, Deferendam, pro Defendendam, esse reponendum. C. Maenio, inquit, cum Sardinia prouincia euenisset, additum erat, ut quaereret de ueneficijs longius ab urbe X millibus passuum. Ab hoc igitur allatae litterae, se iam tria millia hominum damnasse, & crescere quaestionem indicijs. propterea se cogi, ut aut ueneficiorum quaestionem inchoatam deserat, aut prouinciam Sardiniam dimittat. Ergo ne hic quidem recte Glareanus, qui de prouinciae nomine dubitat, an Quaestio, an Sardinia intelligi debeat. Q. FVLVIVS Flaccus ex Hispania redijt Romam &c. Consul est creatus cum L. Manlio Acidino.} Hos consules Q. Fuluium, & L. Manlium fratres germanos fuisse scriptum est in tabulis Capitolinis, sic.

L. MANLIVS. L. F. L. N. ACIDINVS. FVLVIAN. Q. FVLVIVS. Q. F. M. N. FLACCVS HEI. FRATRES. GERMANI. FVERVNT.

Idem scribit Velleius li. VI. Non minus clarum exemplum, & adhuc unicum Fuluij Flacci eius, qui Capuam ceperat filiorum, sed alterius in adoptionem dati, in collegio consulum fuit adoptiuus in Acidini Manlij familiam datus. Hoc adscripsi, ut & Capitolinorum auctorum diligentiam, & Velleij sententiam, quae uulgo corrupta est, indicarem. EO anno rogatio primum lata est ab L. Iulio tribuno

pl.

pl. quot annos nati, quemque magistratum peterent, caperentque.} Miror hoc anno primum latam hanc rogationem scribi. cum lib. XXV ita de Scipione tradiderit. Huic petenti aedilitatem cum obsisterent tribuni pl. negantes rationem eius habendam esse, quod nondum ad petendum legitima aetas esset. post autem lib. XXXII, in consulatu mandando T. Quinctio Flaminino, quem nondum annos XXX natum fuisse Plutarchus prodit, huius legis ne uerbum quidem fecerit. immo uero ita scripserit. Patres censuerunt, qui honorem, quem sibi per leges capere licet, peteret, in eo populo creandi quem uelit potestatem fieri aequum esse. Nam quae lex Flamininum a consulatu deiiciebat, ea erat, quod a quaestura ad consulatum transscendendo aedilitatem, & praeturam transibat. Legitimam autem petendo consulatui aetatem fuisse annum XLIII, ex Ciceronis Philippica V. colligitur. Puto praeterea, L. Villio Annali, scribendum. nam in lib. epistolarum Coelii IIX. pro L. Iulio Annali, in manuscriptis est L. Villio. & apud Valerium lib. IX L. Tullius Annalis, pro L. Villius. Sic ante, L. Villius Tappulus consul, L. Iulius euaserat, neque Villiae gentis ulla in libris impressis mentio relicta erat. C. CORNELIUS Scipio.} Cn. Cornelius. ex consulatu, quem biennio post geret. Tab. Capitolinae.

L. VALERIUS Laeuinus.} C. Valerius Laeuinus. ex consulatu, quem biennio post geret. Tabul. Capitolinae, & ipsemet Liuius. Q. ET M. MUCII Scaeuolae.} in primo exemplari german. Q. & P. Mucij P. Filii Scaeuolae. Optime. si Q. Filii legas. ex Capitolinis eorum consulatibus. Vterque enim Q. F. P. N. proditur. ut germani fratres collegae in praetura sint. HIEMS eo anno niue saeua, & omni tempestatum genere fuit. arbores, quae obnoxiae frigoribus sunt, decussit cunctas.} In primo exemplari German. deussit. & recte. Sic enim Virgil. Penetrabile frigus adurit. & libro XXI. Liuius perustos artus dixit frigore. & lib. superiore M. Aemilius cos. agros Ligurum deussit.

T. SEMPRONII aedilis.} Ti. Sempronii. ex consulatu Cap. AEDEM albam Capuae.} Liuius lib. XXXII. De caelo tacta Capuae aedes, quae Alba dicitur. DE quibus caussis hoc timeamus, multa succurrunt quae dicerentur: nisi forte implacabiles uestrae irae implicauerint animos uestros.} In Germanico exemplari erat: Nisi forte implacabiles fueritis implicauerint. Glareanus autem pro fueritis, restituit, irae uestrae. Ego desiderari alias uoces puto. itaque asteriscum apposui. VT EA res mihi, collegaeque meo bene, & feliciter eueniat.} Precatio sollemnis censorum haec est. de qua sic Varro li. V. de lingua Latina: Vbi noctu in templo censor auspicauerit, atque de caelo nunciatum erit, praeconi sic imperat, ut uiros uocet. Quod bonum, fortunatum, felixque, salutareq. sibi & populo. R. Quiritium, reique publicae populi R. Quiritium, mihique collegaeque meo, fidei, magistratuique nostro: omnes quirites, pedites, armatos, priuatosque curatores omnium tribuum, si quis pro se, siue pro altero dari rationem uolet, uocat inlicium. BIS a L. Fuluio se certo consulatu deiectum.} M. Fuluio. perspicue.

IN Hispania L. Postumius, & Ti. Sempronius propraetor comparuerunt.} Scribe, propraetores. 343
quia supra dixit. In Hispanijs duabus Ti. Sempronio, & L. Postumio cum ijsdem exercitibus, quos haberent, prorogatum imperium est. ERGAVIA inde nobilis.} Ergauica. ex Ptolemaeo. & primo exemplari Germ. in quo est paullo post, Erbicae, pro Ergauicae. NEC aliud magnopere uictores fuisse Romanos.} In primo exemplari German. est. Nec aliud magnopere Erbicae. quam uocem, qui non intellexerunt, induxerũt. ego, Ergauicae, cuius quattuor ante uersibus deditae meminit, puto legẽdum. praeterea quod in eodem exemplari est, Nec aliud magnopere Erbicae crederes fuisse. puto legẽdum. Nec aliud magnopere Ergauicae credere se fecisse Romanos. Etenim aliorũ narrat opinionẽ, de rebus a Romanis ad Ergauicam gestis, & proelijs cum Celtiberis commissis. NISI quod postero die manentes intra uallum proelio lacessierint, spolia per totum diem legisse. tertio die proelio maiore iterum pugnatum.} Has uoces, POSTERO DIE, transferendas ad initium sequentis membri puto. ut sit. Postero die spolia per totum diem legisse. primo enim die a prima luce ad sextam horam diei Sempronium pugnasse, multos utrimq. cecidisse, postero spolia per totum diem legisse. tertio die maiore iterum proelio pugnatum esse. Reliqua parenthesi includenda esse existimo, idest. Nec aliud magnopere Ergauicae credere se fecisse Romanos, nisi quod manentes intra uallum proelio lacessierint. hoc modo. Ergauica nobilis ciuitas aliorum circa populorum cladibus territa portas aperuit Romanis. Eam deditionem opidorum haud cum fide factam quidam auctores sunt. e qua regione abduxisset legiones, extemplo inde rebellatum, magnoque postea proelio eum ad montem Caunum cum Celtiberis a prima luce ad sextam horam diei signis collatis pugnasse, multos utrimque cecidisse (nec aliud magnopere Ergauicae credere se fecisse Romanos, nisi quod manentes intra uallum proelio lacessierint) postero die spolia per totum diem legisse. tertio die proelio maiore iterum pugnatum, & tum demum haud dubie uictos Celtiberos, castraque eorum capta, & direpta esse.

INDE debellatum, ueramque pacem non fluxa (ut ante) fide Celtiberos fuisse.} Sensus, & latina ratio postulat, ut legamus, Fecisse, ut etiam paullo ante. Fecisse Romanos. TRIGEMINAM} Tergeminam. Priscianus De Numeris. HABVERE & in promiscuo praetores pecuniam.} Loquitur de censoribus. Itaque uox, Praetores, perspicue mendosa est, & sine ullo sensu. suspicor legendum. Praeterea. Sic enim ait. Censoribus postulantibus ut pecuniae summa sibi, qua in opera publica uterentur, attribueretur, uectigal annuum decretum est. Item. Opera ex pecunia attributa, diui-

diuisaque inter se, haec confecerunt. Postremo. Habuere & in promiscuo praeterea pecuniam. ex ea communiter locarunt aquam adducendam, idest, praeter eam, quam inter se diuiserant, habuerunt aliam promiscuam. IDEM dedicauit aedem Larium permarinum in campo. uouerat eam annis duodecim ante L. Aemilius Regillus nauali proelio aduersus praefectos Antiochi. } Meminit huius aedis Macrob. lib. I. XI Kalend. Ianuar. inquit, feriae sunt Laribus dedicatae, quibus aedem bello Antiochi L. Aemilius Regillus praetor in campo Martio curandam uouit. Quod autem scriptum est, annis duodecim, intelligendum est, esse legendum, Vndecim. Cum enim ante legeretur. Quadraginta, Glareanus uitio agnito, Duodecim restituit. Error enim ex notis natus est, XL. & XI. Docui autem in eiusmodi loquendi genere, anni extremi, quo res geritur, rationem non haberi. sic paullo ante dixit. annis ante octo. cum tamen, Nouem, nisi hanc formulā tueretur, fuisset ei dicendū. Quod item ait. PRAEFECTOS regis, supra, Praefectum dixit lib. XXXVII. L. Aemilio Regillo, qui classe praefectum Antiochi regis deuicerat. Polyxenidam autem intelligit. affuisse autē etiam Hannibalem tradit Florus de bello Syriaco. de quo in ea pugna nihil Liuius. DVELLO magno regibus dirimendo caput subigendis patrandae pacis haec pugna exeunti L. Aemilio M. Aemilii filio auspicio, imperio, felicitate, ductuq. eius inter Ephesum, Camuchumq. inspectante cos. ipso Antiocho, exercitu omni, equitatu, elephantisq. classis regis Antiochi antea sit uicta, fusa, contusa, fugataq. est, ibique eo die naues longae cum omnibus sociis captae quadraginta duae. ea pugna pugnata rex Antiochus regnumque eius rei ergo aedem Larib. permarinis uouit. } Miror hunc locum non deprauatum solum, sed ex omni parte diuisum, ac laceratum ne asterisco quidem in optimis Gallorum exemplaribus esse notatum. Quo de loco quid sentiam dicam. nam omnino illum restituere non possum, praesertim uero cum ueterum exemplarium auxilio destitutus sim. Primum igitur dico ad explendum horum uerborum sensum (Duello magno regibus dirimendo caput subigendis patrandae pacis) multa desiderari. neque enim haec aut inter se, aut cū in sequentibus ullo modo cōsentiunt. Reges autem uidetur intelligere Antiochum, & Eumenem. Etenim cum Eumenes a Seleuco Antiochi filio obsideretur, L. Regillum aduocauit teste Liuio, & Appiano. Itaque hunc titulum pugnae suae praetulisse uidetur Regillus, ut proelium regum dirimeret, & pacem componeret. Deinde ne haec quidem (Haec pugna exeunti L. Aemilio M. Aemilij Filio) congruunt cū ijs quae sequuntur. (Auspicio, imperio) desideratur enim uerbum, cui uox Pugna, iungatur. praeterquā quod & magistratus, & cognomen L. Aemilii intercidit, quae in eiusmodi re affingi accuratissime solent. ut in tabula Gracchi lib. XLI. Ti. Sempronii Gracchi consulis auspicio, imperioq. &c. Praeterea haec inter se conueniant (Auspicio, imperio, felicitate, ductuque eius inter Ephesum, Camuchumque.) nisi quod pro, Camuchumque, Samum, Chiumque, legendum est ex uerbis Liuii, ubi hanc pugnam describit. At uero haec (Inspectante cos. ipso Antiocho, exercitu omni equitatu, elephantisque) luxata uerba sunt, & ex alio loco temere nescio quo pacto in hunc translata. neque enim pugnatum est praesente aut consule, aut Antiocho. neq. equitatus, neque elephanti ad pugnam naualem pertinēt. ergo sine controuersia e medio tollenda. atque ita oratio connectenda. Auspicio, imperio, felicitate, ductuque eius classis regis Antiochi, &c. Quod autem scriptū est, (Classis regis Antiochi antea sit uicta, fusa, contusa) uitiose est. Legendum est enim. Classis regis Antiochi ante D. XI. K. Ian. uicta. Etenim Macrobius hoc die in proelio uotam esse aedē a L. Regillo ait. & in notis facilis lapsus est. ante. D. XI. K. Antea sic. & in tabula hac diei factam esse mentionem, quo pugnatum est, apparet ex uerbis, quae sequitur. Ibiq. eo die naues longae. Hoc autem ita esse ex eo perspici etiam potest, quod L. Aemilius eodem anno K. Feb. triumphasse ob hāc uictoriam a Liuio ipso traditus sit. Postremo ne haec quidem uerba (Ea pugna pugnata rex Antiochus, regnumque) expletam continent sententiam. Suspicor autem librarium, cum scripsisset, (Regnumq. eius) oculis in sequentia uerba coniectis (Eius rei ergo) uersum quo sententia perficiebatur, per incuriam transscendisse. Nam uox (Eius) bis scribenda est. ut &, regnum eius, dicamus, &, eius rei ergo. Nam in extrema etiam Gracchi tabula; haec uerba sunt. Cuius rei ergo hanc tabulam donum Ioui dedit. Quamobrem sic hunc locum describendum censeo. Duello magno regibus dirimēdo * caput * subigendis * patrādae pacis * *. haec pugna execūti L. Aemilio M. F. Regillo praetori * * *, auspicio, imperio, felicitate, ductuque eius inter Ephesum, Samum, Chiumq. classis regis Antiochi ante D. XI K. Ian. uicta, fusa, contusa, fugataq. est. ibiq. eo die naues longae cum omnibus sociis captae XLII. Ea pugnata rex Antiochus regnumq. eius * * *. eius rei ergo aedem Laribus permarinis uouit. Permarinos autem Lares uocauit L. Aemilius, quia mari sibi affuerant. Nam Curius aram dicauerat K. Maiis Laribus Praestitibus, quod praefuissent moenib. urbis. auctore Ouidio lib. V Fastorū.

REGIS uir maiestatis } Malim, Regiae uir maiestatis. Rex enim fuerat. Ita ante legebatur.

DEMETRIADE habitabat cum desiderio anxius filii, tum paenitentia crudelitatis suae, quae stimulabat animum: & alter filius haud dubie & sua, & aliorum opinione rex. } Assentior Florebello ita legenti. Cum desiderio anxius filii, tum paenitentia crudelitatis suae. Stimulabat animum & alter filius.

ET infelicitatem suam in liberis grauiorem, quod alter perisset. } Melius, Superesset, ut referatur ad Perseum, non ad Demetrium. quemadmodum placet Florebello.

NVNCIOS praedispositos, ita ut conuenerat, misit ad Perseum. } Quid si legas, Nuncios per dispositos equos. ut lib. XXXVII. Gracchus per dispositos equos die tertio Pellam peruenit.

NOBILI

Nobili etiam pugna aduerſus Cleomenem Lacedaemonium clarus. Tutorem enim graeci, ut cognomine a ceteris regibus diſtinguerent, appellarunt.} Hunc graeci Euergetem, & Sotera uocarunt, auctore Suida. ἀντίγονος δ' εὐεργέτης νικήσας μάχῃ κλεομένην τὸν τῶν λακεδαιμονίων βασιλέα, ἐγκρατὴς ἐγένετο καὶ τῆς σπάρτης. καὶ οὐ μόνον ἐκρίθη παρ' αὐτὸν καιρὸν εὐεργέτης, ἀλλὰ καὶ μεταλλάξας σωτήρ. Tutor autem Philippi pueri fuerat, ut Plutarchus quoque tradit in Paullo, qui hunc eundem Δώσωνα uocatum ſcribit. & Pauſanias in Achaicis. Forte uocatum, perductumque in regiam uocari iuberet.} Locum aſteriſco notaui, quia ſententia expleta non eſt. Quae quidē haec uidetur fuiſſe. Hortatur inde, ut eum forte uocatū, &c. Hic aurem Xychus ſcriba legatorum uidetur fuiſſe, quia ſubdit. Ordinemque omnem facinoris legatorum, miniſteriique ſui expoſuit. Curisque & uigiliis, cum identidem ſpecies, & umbrae inſontis interempti filii cum diris agitarēt exſtinctum eſſe cum exſecrationibus alterius.} Ante legebatur. Cum identidem ſpecies, & umbrae inſontis interempti filii cum diris agitarent exſtinctū eſſe exſecrationibus alterius. Qui poſtea emendarunt, fecerunt recte. Eum diris. non ita autem recte, quod, Exſtinctum eſſe cum exſecrationibus, ſcripſerunt. Quantum autem ipſe intelligere poſſum, ij germanum huius loci ſenſum aſſecuti non ſunt. qui ex hac uerborum diſpoſitione nullus percipi poteſt. Incredibile eſt enim, quam luxata fuerint uerba huius extremi lib. xl. in illo exemplari Germanico. Itaque niſi ſaepe ea in ordinem ſuum redigas, uix ſenſum inuenias. Quod qui ante me hunc librum emendarunt, & ſenſerūt etiam & fecerunt. Haec igitur uerba in hunc modum mihi uidentur eſſe ordināda. Curiſque, & uigiliis, cum identidem ſpecies, & umbrae inſontis interempti filii eum diris exſecrationibus alterius agitarēt, exſtinctum eſſe. Sic locutus eſt lib. xxvi. Diram exſecrationem in populares. obteſtationemque quam ſanctiſſimam potuerunt aduerſus hoſpites compoſuerunt. & lib. v. Dira exſecratio, & furiale carmen. Item lib. xxiix. & Plin. lib. xxiix. cap. ii. Diras deprecationes dixit. Senſus per ſe ex uerbis ipſis perſpicuus eſt. Si haud ſtatim palam facta eſſet mors regis. } Glareanus ſic. Videtur altera parte defecta oratio, &, Aut, legendum, pro, Haud. Nam alioqui ſenſus nullus eſt. Neque enim haud ſtatim palam facta eſt mors regis. Quod laudo. De ea re Antigonus ſaepe inuitus cum ipſo Cottone legatus ad concitandos Baſtarnas miſſus.} Ante legebatur. Ea res Antigonus. Quidam fecerunt. De ea re. Ego malim, Erat Antigonus. Cur enim dicat, De ea re cūm addat. Ad concitandos Baſtarnas. Malim ergo. Erat Antigonus perinuitus cum ipſo Cottone legatus. Nam cum ſupra dicturus fuerit. Admoneri tamen potuiſſet Antigonus, ſi aut ſtatim palam facta eſſet mors regis, aut tum apud regem fuiſſet. Ne ſtatim patefieret mors regis, Calligenes medicus cauſſam attulit. Ne tū adeſſet Antigonus, incidit, quod perinuitus erat legatus cum Cottone ad Baſtarnas concitandos miſſus. Reddit ergo rationem cur uterque & Cotto, & Antigonus ad Baſtarnum aduentum nunciandum regi, praegreſſus erat, alter quia Baſtarna erat, alter perinuitus. Quod autem ſupra ait etiam, Nobilis erat Baſtarna. malim. Nobilis is erat Baſtarna. ſic enim fere loqui ſolet Liuius. & lapſus facilis eſt & uſitatus, ut lib xli. Caſtra ad lacum Timaui poſuit. Imminet mari is lacus. & xlii. Praetor nouus Iſmenias. Is erat uir nobilis, ac potens. Item. Leonides Lacedaemonius, Regii is generis ferebatur. Inde in omnem euentum conſilia commodabantur.} Malim Accomodabantur. A, littera ex praecedenti uoce, Conſilia, repetita. ſic Cicero. Id ſi ſciſſem, ad id meas litteras accommodauiſſem, & alibi. Vt ijdem uerſus alias in aliam rem accommodari poſſe uiderentur. & Liuius lib. xli. Ad haec quae palam ſunt conſilia noſtra accommodare oportet. Quali tempeſtate Gallos ſpoliantes Delphos fama eſt peremptos eſſe.} Hanc hiſtoriam planiſſime ſcribit Pauſanias in Atticis. A. Manlius Volſo.} Vulſo. ut ante. Clondico duce profecti erant.} Ex epitome lib. xliii legendum eſt, Elonico. Cepione.} Caepione. ut ante. Centone.} Centhone. ut ante. Lanaque cum integumentis, quae Ioui oppoſita fuit, decidit.} Appoſita, legendum ex Obſequente in lib. de prodigiis. Lana cum integumentis, quae Ioui appoſita erant, decidit.

IN . EPITOMEN . LIBRI . XLI

Monimentumque operum ſuorum Gracchurim opidum in Hiſpania conſtituit.} Recte. ſic enim Feſtus lib. vii. Gracchuris urbs Hiberiae regionis, dicta a Graccho Sempronio, quae antea Illurcis nominabatur. A Postumio Albino.} Vet. lib. Et a Poſtumio Albino. De utriſque trimphauit.} Vet. lib. Vterque triumphauit. Recte. i. Gracchus, & Albinus. ille de Celtiberis, hic de Luſitanis. Ita enim Liuius. Q. Volumnius Saxa.} Emendo Q. Voconius. ſic enim Cicero in Catone, ubi legis Voconiae meminit. ſic in oratione pro Cornelio. ſic Auguſtinus de ciuitate Dei. ſic ceteri. eſt enim haec lex Voconia celebris. Templa magnifica multis locis erexit, Athenis, Iouis Olympii, & Antiochiae.} Scribe. & Antiochiae Capitolini, ſic enim Liuius hoc libro. Alioquin imperfecta, & oratio, & hiſtoria erit.

IN . LIBRVM . XLI

A patre in pace habitam.} Reliquos quinque libros, quos nemo adhuc commentariis editis emendandos ſuſcepit, quamquam manuſcriptorum librorum ope deſtituti, dabimus operam, ut ex ingenio

nio aut corrigamus, aut ubi correctionis indigeant, demonstremus. Atque hoc quidem loco multa deesse intelligendum est. ut sortitionem prouinciarum & consularium, & praetoriarum. Consulibus A. Manlio Gallia, M. Iunio Ligures, Praetoribus M. Titinio Hispania citerior, T. Fonteio, ulterior, Neroni Etruria, T. Aebutio Sardinia obtigerunt. praeterea quae de igne Vestae exstincto, de rebus a Ti. Graccho, & L. Albino in Celtiberia, & Lusitania gestis, de Antiocho, de lustro a censoribus condito, de lege Q. Voconii in epitoma traduntur, postremo res a M. Iunio consule in Liguribus gestae desiderantur. Hoc autem principium est earum, quas A. Manlius consul ex prouincia sua Gallia in Istriam transgressus cum Istris gessit. ADVERSVS Illyriorum classem creati duumuiri nauales erant, qui tuendam uiginti nauibus mari superiore Anconam uelut cardinem haberent. } Mirum, qua felicitate restituerit hunc locum Florebellus, hoc modo: Qui tuendae uiginti nauibus maris superi orae Anconam uelut cardinem haberēt. probatur autem eo magis haec coniectura, quod libro superiore ita scripsit. Inter duumuiros ita diuisa tuenda denis nauibus maritima ora, ut promontorium ijs Mineruae uelut cardo in medio esset. CARMELVS pro regulo erat tribus aut amplius millibus armatorum. } Haud amplius legit Florebellus. Sic libro XXIX. Cum ducentis haud amplius equitibus. & lib. XLV. Triginta haud amplius dies. TVNC demum nuncius ad tertiam legionem reuocandam, & Gallorum praesidium. Et simul ex omnibus locis ad castra recipienda, demēdamque ignominiam rediri coeptum est. } Duae uoces, aut paullo plures huic sententiae deesse uidentur, hae. Opprimendum uenit, ut sit. Tum demū nuncius ad tertiam legionem reuocandam, & Gallorum praesidium opprimendum uenit. Sic enim ait paullo post. Egregiam gloriam tertiae legionis fore, si castra metu secundanorum amissa sua uirtute recipiant. & recipi facile esse, si in praeda occupati Barbari subito opprimantur.

346 TRIBVNI pl. Licinius Nerua, & C. Papirius Turdus. } Omissum est a librariis praenomen Licinii. A. Licinius Nerua. sic enim post in praetura uocatur. neq. par est omisisse id in Licinio Liuium, at non in Papirio. De Papiriis Turdis Cicero ad Papirium Paetum. ILIENSES adiunctis Balarorum auxiliis. } Balaros Sardiniae populos, aeque atque Ilienses commemorat etiam Strabo. SED singulos iustum pati seruitium. iustos, coniuges, liberosque uexari } Iustos mendose est. Suspicor, iuxta se, reponendum. Est autem Iuxta, aeque, ac pariter. sic lib. XXIX. Omnia scelera Pleminius in nos, liberosque nostros, coniugesq. edidit. & lib. XLIII. Domos suas plenas turba nautica esse. uersari inter se, coniuges, liberosque suos. MOTVS is senatus. } Lege. Motus his senatus. C. NVMISIVS, C. Mummius. } Hic post L. Mummius dicitur. Idem anno DLXII tribunus pl. fuit. quo loco L. Nummius dicebatur. ET quibus stirps deesset, quam relinquerent, ut ciues Romani fiebant. } Malim. Ij ciues Romani fiebant. ET si quis ita ciuis R. factus esset. Haec impetrata ab senatu. } Librarius tres uoces transscendisse uidetur. Nam haec futura erat oratio. Et si quis ita ciuis R. factus esset, ciuis non esset. Vox, Esset, decepit librarium, ut saepe. S. C. adiectum est, ut dictator, consul, interrex, censor, praetor, qui nunc esset apud forum, quem manumitteretur, in libertatem uindicaretur, iusiurandum daret &c. } Ne haec quidem sententia perfecta est, cum futura fuerit eiusmodi. Vt dictator, cōsul, interrex, censor, praetor, qui tunc esset apud forum, darent operā, ut qui manumitteretur, in libertatem uindicaretur, iusiurandum daret, qui eum manumitteret, ciuitatis mutandae caussa manu non mittere. IN prouinciam aeque amplius praecipiti celeritate abit. } Florebellus legit, Aeque ac prius. egregie. nam paullo ante dixit. In prouinciam nocte profectus praeceps abiit.

347 Q. PETILIVS Spurinus. } Petillius. ex consulatu Capitolino. L. AQVILIVS Gallus. } Aquillius. ex tabulis Capitolinis, & Graecis. QVIA non recte factae Latinae essent. } Malim. Rite. ut semper alias. COMITIA in diem III. Non. Sext. Latinas ad diem III. Idus Sex. edixit. } Lego utrobique. In A.D. idest in ante diem. sic enim lib. XLIII. In ante dies IIX & VII Kalend. Octob. dicta dies. & lib. XLV. Latinae edictae a consule sunt in ante IV, III. & prid. Idus Nou. Sic igitur & hic. In A.D. III. Nonas edicta erant.

348 CREAVIT M. Valerium Leuinum. } C. Valerium Laeuinum. ex consulatu eius Capitol. & ipsomet Liuio infra. IMMEMOREM ambiguitatis uerbi ominatum ferunt, se eo die Letum capturum esse. } Valerius lib. primo ita. Petillius consul in Liguria bellum gerens, cum montem, cui Leto cognomen erat, oppugnaret, interque adhortationem militum dixisset. hodie ego Letum utique capiam. inconsideratius proeliando fortuitum iactum uocis leto, suo confirmauit. C. VALERIVS audita. } Hoc loco haec desiderantur. Expositis rebus ab altero consule Q. Petillio in Liguribus gestis, & morte eius, iam ordiebatur narrationem earum, quas collega eius C. Valerius gesisset, his uerbis. C. Valerius audita morte collegae. Quae res & ipsae interciderunt. & comitia consulum P. Mucii Scaeuolae, & M. Aemilii Lepidi. itemque praetorum, una cum sortitione prouinciarum. praeterea expositio rerum, quas in Gallia, Liguribusque consules gesserunt. Nam ait. Ob eas res in Gallia Liguribusque gestas duorum consulum ductu, auspicioque senatus in triduum supplicationes decreuit. Quod autem ad comitia consulum pertinet, repperi sententiam perbellam iacere apud Priscianum lib. XVII. quam suo loco interijciendam esse duxi. Ea est haec. Liuius ab urbe condita lib. XLI. Periti religionum, iurisque publici, quando duo ordinarii consules eius anni alter morbo, alter ferro perijsset, suffectum consulem negabant comitia habere posse. Ordinarios autem appellat consules, qui primis comitiis sint creati, neque in de-

in demortuorum locum suffecti. Fuerat autem Cn. Cornelius Scipio Hispalus, & Q. Petillius Spurinus, quorum ille morbo, hic ferro absumptus fuerat. ut Liuius, & Valerius tradunt. Suffectus autem in Scipionis locum C. Valerius Laeuinus. quem religionum, inquit, periti negabant comitia rogandis consulibus habere posse. Hac autem de re sic scriptum est in tabulis Capitolinis.

CN. CORNELIVS. L. F. L. N. SCIPIO. HISPALVS. Q. PETILLIVS. C. F. Q. N. SPVRINVS. IN.
IN. MAG. MORTVVS. EST. IN. EIVS. L. F. E. MAG. POSTEAQVAM. SIBI. CONLEG.
C. VALERIVS. M. F. P. N. LAEVINVS. SVBROG. OCCISVS. EST.

Q. MVCIVS cum ijs.} Scribe, P. Mucius. ex consulatu Cap. & Cassiodo. collegam enim M. Lepidi quaerimus. MORE sella eburnea.} Desiderantur pauca, quibus mores Persei regis describebat, de quo dicere coeperat. Itaque subsequitur. Perseus regio more sella eburnea posita ius dicebat.

SVO pio inter peregrinos.} Hoc loco interciderunt comitia consularia, quibus consules creati sunt Sp. Postumius Albinus, Q. Mucius Scaeuola. Comitia item praetoria. De sortitione autem prouinciarũ praetorum subsequitur hoc modo. Iam praetores sortiti prouincias erant, C. Cassius Longinus urbanam, L. Cornelius Scipio inter peregrinos.

QVOD pestilentia, quae priore anno in boues ingruerat, eo uerteret in hominum morbos, qui inciderant, haud facile septimum diem superabant.} Vsus est etiam eiusmodi genere dicendi lib. XXV. Vt neglecti, qui incidissent, morerentur. & Cic. in Pison. Neque se recreare quisquam posset, qui semel incidisset. TI. Sempronius T. F. Longus.} Lege Ti. Sempronius. C. F. Longus. Nam anno DXLI ait. Decemuir sacris faciundis in locum Ti. Sempronii Ti. F. Longi. Ti. Sempronius C. F. Longus suffectus. Qui ergo creatur eo anno, hoc moritur. ibi autem iccirco praenomina apposuit, ut internoscerentur. C. ATILIVS Aemilius curio maximus.} Vt dixi supra in eo anno, quo hic creatur curio, legendum est, C. Mamilius Vitulus curio maximus. 349

C. SVLPICIVS Galba in locum Tuditani. Augures suffecti sunt.} Excidit nomen pontificis suffecti in locum Cn. Seruilii Caepionis demortui. Ait enim: Pontifices suffecti sunt C. Sulpicius Galba in locum Tuditani, ... in locum Caepionis. Neque enim si de Galba solum dixisset, Pontifices suffecti, sed Pontifex suffectus dixisset. CVRIO maximus C. Scribonius curio.} Altera uox Curio cognomen est Scriboniorum. Itaque maiore littera notanda est, ut distinguatur a priore uoce, quae sacerdotium significat. FACES eadem nocte plures per caelum lapsae sunt in Lanuuino, Caeritesque anguem in opido suo iubatum aureis maculis sparsum apparuisse affirmabant.} Priscianus lib. IV. citat hunc locum sic. Liuius histor. ab urbe cond. lib. XLI. Lanuuini, Caeritesque anguem iubatum nunciarunt. Itaque legendum est ita. Lapsae sunt. Lanuuini Caeritesque. LEGATI Nonis Iulii.} Vt dixi alio loco, si Iulias Nonas intelligeret, Quinctiles dixisset, quo modo ante Caesarem Dictatorem loquebantur. Itaque Iunias repono, ut alibi ex ueterum librorum auctoritate feci. Plutarchus saepe. καλάνδας κυιντιλίας, ἃς νῦν ἰουλίας καλοῦσιν. NEC earum tantum ciuitatem, per quas iturus erat, satis habuit animos sibi conciliare, aut legatos, aut litteras dimisit.} Legendum est. Sed aut legatos, aut litteras dimisit. ID cum Perseus animaduertisset comprensis omnibus litteras. Ceterum ne similis.} post uocem Litteras exciderũt uerba aliquot, quae hunc sensum explerent. Comprensis omnibus litteras ad Achaeos misit, quibus se seruos eorum, qui ad se transfugerant, benigne remittere illis scripsit. ceterum ne similis fuga seruorum postea fieret, cogitandum & illis esse. Haec sententia elicitur ex sequentibus Callicratis uerbis. Inde litteras ad nos cum muneris specie misit, & cogitare iubet, quo modo in reliquum hoc munere non egeamus. NAM qui regibus, Macedonibusq. ipsis finibus interdixissemus, manereq. in decretum, scilicet, ne legatos, ne nuncios admitteremus regum.} Praecisa sentétia, immo manca sic expleri possit. Manereque id decretum uoluimus, scilicet ne, sic paullo post. Vt decretum, quo arceantur Peloponneso Macedones, tollamus. PERSEA, quem populi R. prius poenae, quam regni heredem futurum sciebat, regem fecit.} Diuinitus hunc locum quoq. castigat Florebellus in hunc modum. Persea, quem populi R. hostem prius paene, quam regni heredem futurum sciebat, regem fecit. Nota autem sententia est ex supra dictis. NEC prouinciis de controuersis ad disceptationem P. R audiuit.} Exscidit uox una ad sensum complendum necessaria. ea est. Reuocantem, sic enim ait. Dolopiam armis subegit, nec prouinciis de controuersis ad disceptationem populi Rom. reuocantem audiuit. Hoc probatur ex eo, quod paullo ante dixit. Et de quibus ambigebatur rebus ab rege ad Romanos reuocabant. IMMISCEMVR Macedonibus armantibus se aduersus Romanos.} procul dubio, Immisceamur, legendum est, pendetque & hoc membrum a superioribus. Hoc est, ut decretum tollamus, ut legatos regios exercitus Macedonum, & mox ipsum a Delphis trãsijcientem in Peloponnesum uideamus, immisceamur Macedonibus armantibus se aduersus Romanos. QVAM QVAM & illud dicere poterã, tanta priorum Macedoniae regum merita erga nos fuisse, ut Philippi unius iniurias, si quae forte fuerunt, utique post mortem.} Sensus docet deesse uerbum, Obliuisceremur. ut sit. Si quae forte fuerunt, obliuisceremur utique post mortem. CVM classis R. Cenchris staret consul cum exercitu Velatiae esset.} Cenchreis, & Elatiae scribendum sine dubio. ex lib. XXXI.

EXSVLIBVS Hypateis.} Hypataeis. ex Stephano. ὕπατα ὑπαταῖος. L. FVLVII, qui frater germanus, & (ut Valerius Antias tradit) consors etiam Censoris erat.} Hunc Velleius Cn. Fuluium uocat, 350

& recte,

& recte, ut libro priore docui. Aspera, inquit, censura Fuluii Flacci, & Postumii Albini fuit. quippe Fuluij censoris frater, & quidem consors Cn. Fuluius senatu motus est ab iis cẽsoribus. Ceterum fratres cõsortes dicuntur, qui hereditatem nondum diuiserunt. Graece σύγκληροι.

Ex iis M. Aemilio senatus negotium dedit. } Hoc nomen consulis est mendose. non enim hoc anno, sed priore M. Aemilius consulatum gessit. qui autem proxime ante L. Postumium Albinum, & M. Popillium Laenatem, qui subsequuntur, consules fuerunt, ij Sp. Postumius Albinus, & Q. Mucius fuerunt. Neque uero de M. Aemilio intelligi potest, quia ille sortitus Galliam est, hic autem Istros, nihil memorabile gessit. P. Mucii res in Liguribus gestae apud Liuium omnino interciderũt. Illud enim tantum exstat. ob eas res in Gallia Liguribusque gestas duorum consulum ductu auspicioque senatus in triduum supplicationes decreuit, & XL hostiis sacrificari iussit. FERREIS in monte Albano consulibus. } Feriis, puto legendum, ut de Latinis intelligatur, quae agebantur in monte Albano. Ceterum hic locus sanari ne coniectura quidem potest. ET alter ex iis Fuluius Flaccus (nam Postumius nihil nisi senatus Romani, populiue iussu se locaturum esse ipsorum pecunia) Iouis aedem Pisauri. } Malim: Nam Postumius nihil nisi senatus consulto, populiue iussu se locaturum ipsorum pecunia dicebat. Sic enim loqui solet. ut senatus consultum, uel auctoritatem iussui populi opponat. ET Pollentiae. } Potentiae. ut supra. IN his & clo um circumducend & forum. } Puto legendum: Cloacam in fluuium circumducendam, & forum. Sic lib. primo: Cloacis e fastigio in Tiberim ductis.

M. POPILIVS Laenates. } M. Popillius Laenas. ex Capit. lap. CN. FABIVS Buteo. } Alio loco ostendi N. Fabios, Cn. Fabios mendose scribi. Est profecto N. Fabius Buteo consul anno DV in tabulis Cap. Neminem autem Cn. Fabium repperi nisi mendose. IN aedem Matris Matutae posita. } Lege. In aede. Sic lib. XL. Eodem exemplo tabula in aede Iouis in Capitolio supra ualuas fixa est.

ATQVE liberatis uectigalibus restitutis. } Deesse mihi uox aliqua uidetur. ut, Atque liberatis sociis, & uectigalibus restitutis. T. FLAMINII. } Flaminini. ut supra. est enim filius T. Quinctii Flaminini, qui de Philippo triumphauit.

IN. LIBRVM. XLII

351 CN. FABIVS Massiliae. } N. Fabius ut dixi. SENATVS decreuit, ut P. Furius, Cn. Seruilius, quibus succedebatur, inter se sortirentur, uter citeriorem Hispaniam prorogato imperio obtineret. } Locus sine dubio mancus. Quod ex diuturna obseruatione Liuianae orationis intelligi potest. Possum sexcentos proferre locos, quibus Liuius ita locutus sit, Compararent inter se, aut sortirentur. uerum paucis quibusdam ero contentus, quae sunt in extremis his libris. Lib. XLI. S. C. factum est, ut consules inter se compararent, uter eorum ad comitia habenda Romam rediret. & hoc libro. S. C. inde factum est, ut consules inter se prouincias compararent, sortirenturue. & lib. XLIII. Prim quoque tempore, aut cõparare eos inter se Italiam, & Macedoniam, aut sortiri placuit. & lib. XLV. Primo quoque tempore prouincias aut compararent inter se, aut sortirentur. Cum igitur & ex his locis, & ex ijs, quae supra a me collecta sunt, satis constet, non consueuisse dicere Liuium, Sortiri inter se, sed comparare, non est dubium, quin legendum sit, Inter se compararent, aut sortirentur. praesertim uero cum subsequatur. Sors opportuna fuit. quasi dicat. Ex duabus propositis rationibus, una opportuna fuit.

CN. LVTATIVS Cerco. } Puto legendum, C. Lutatius. neque enim Cnaeum praenomen esse Lutatiorum repperi. Supra in Capitolinis consulibus est, Q. Lutatius C. F. C. N. Cerco. VOVERAT in ea pugna aedem Iunonis Monetae. } Casus dandi requiritur. Sic enim semper loquitur. Res exemplis non eget. Iunoni, ergo scribe.

352 ARMA quoque tempore fieri. } Corrige. Arma primo quoque tempore fieri. Nam de consule paullo ante dixit. At ille arma omnibus ademit. Quae ergo arma a consule Liguribus adempta fuerant, ea primo quoque tempore fieri censuit senatus, & factum consulis improbauit. Nota dicendi forma est.

QVAS ob res placere senatui, M. Popillium consulem Ligures pretio emptoribus reddito, ipsos restituere in libertatem. } Suspicor legendum: Quam ob res S. C. factum est, placere senatui, &c. Dixit enim. Atrox res uisa senatui est, Satellites Ligures deditos in fidem populi R. armis, & libertate spoliatos esse. Quare S. C. factum est, placere senatui M. Popillium consulem Ligures in libertatem restituere, &c. De hoc S. C. ita paullo post. Postulare a patribus, ut S. C. in se factum tolli iuberent. Haec autem uerba, Ob eas res placere senatui, ut &c. sollemnia esse senatus cõsultorum, apparet ex S. consultis Philippicarum apud Ciceronem. INFESTVS praetoribus Romam rediit. } Lege, Praetori. A. enim Atilium intelligit. Itaque addit: Inuectus est in praetorem, qui aduersus se pro hostibus senatusconsultum fecisset. M. IVNIVS Poenus. } Pennus. ut ante. CENSORES erant Q. Fuluius Flaccus, & L. Postumius Albinus. } A. Postumius. ex censura Capitolina, & Liuio. supra. NEQVE ab altero notatum probauit. } Corrigo. Neque ab altero notatum alter probauit. sic lib. XLV. Neque ullius, quem alter notaret, ab altero leuata ignominia. Hac de ratione censoria sic Cicero pro Cluentio. Atque ipsi inter se censores sua iudicia tanti esse arbitrantur, ut alter alterius iudicium nõ modo reprehendat, sed etiam rescindat. ut alter de senatu mouere uelit, alter retineat, alter in aerarios referri, aut

tribu

tribu moueri iubeat, alter uetet. INCOEPTO perstabant.} Diuidendae uoces sunt: In coepto. & li. XLV. In bene coepto perseuerare ait. ALTERO ad Sidenum augustissimo, & celeberrimo in templo, tertio Delphis.} Videtur legendum ad Delum, ex Suida, qui de Perseo ait. Καὶ τέλος ἐξετίθει προγραφὰς εἴς τε Δῆλον, καὶ Δελφούς.

ARMIS uel tribus tantum exercitibus in armamentaria congessisse.} Corrigo. Vel tribus tantis. quo de dicendi genere libro priore dictum est. TAMEN in primo congressu non temperauit, quin uxoris petēdae praematuram festinationem fratri obiiceret.} Sic Plutarchus in apophtheg. ὁ δὲ Ἀντίοχος φιλοφρόνως δεξάμενος αὐτὸν, καὶ πρὸς τὸ οὖς εἰπὼν μὴ σπεῦδε γῆμαι, πρὶν τεκνώσαντα ἴδῃς. 353

CLASSEM appellere tuto, & copias per commoda exponere posset.} Percommode. respondet enim uoci, Tuto. COLVMNA rostrata in Capitolio bello Punico consule, cui collega Ser. Fuluius fuit, tota ad imum fulmine discussa est.} Et hic locus mancus ita sanari fortasse possit. Columna rostrata in Capitolio bello Punico priore posita a M. Aemilio consule, cui collega Ser. Fuluius fuit. Hi autem consules fuerunt anno V. C. CDXCV. de quibus Cassiodorus. & Capitolini auctores. 354

DECEMVIRI lustrandum opidum.} Sic lib. XXII. Prodigiis aliis ex alio loco nunciatis, tamen Ardeae sacrificatum ait. Decemuiri in foro Ardeae maioribus hostiis sacrificarunt. QVI re praesenti cognoscerent.} In re praesenti, legendum. Liu. lib. XXXIV. Missuros se in Africam, qui inter Carthaginienses, & regem in re praesenti disceptarent. Legi etiam exemplum tabulae cuiusdam aeneae peranti-quae in agro Genuate repertae. ubi ita est. De controuersiis inter Genuateis, & Veiturios in re praesente cognouerunt, & coram inter eos controuersias composuerunt.

NEC sibi aut uenientibus, aut mouentibus quidquam hospitaliter, aut benigne factum.} Placet lectio Florebelli. Aut uenientibus, aut manentibus.

STRATIQVE humi non sibi magis misericordiam, quam regi. Interrogari Gulussam placuit.} Ex pleueris sensum, si ita leges. Non sibi magis misericordiam, quam regi inuidiam concitarunt. Deinde interrogari Gulussam placuit. MITTENDI se Romam, qui deprecarentur.} Deprecaretur, perspicue. QVOD belli parandi concilia habuisset.} Patrandi legit Manutius. quod placet. 355

RENVNCIANDAMQVE amicitiam regis missi.} Regi. legendum est. Sic enim lib. XXXIIX. Decreuerunt renunciare societatem Achaeis. & lib. XXXV. Badium Campanum T. Quinctio Crispino Romano renunciare hospitium. Suet. in Caligula. Ac ne tum quidem ultra progressus est, quam ut amicitiam ei more maiorum renunciaret. L. PORCIVS Licinius.} Licinus. ut ante. L. IVNIVS Annalis.} L. Villius. ut ante. NIHIL recusare tamen, quo minus operam P. R. dent.} Inuersae litterae sunt. & R. P. scribendum est. ut sit, Reip. non Populo Romano. Haec enim usitata locutio. QVOD bellum senatus Perseo iussisset.} Malim, Cum Perseo. 356

A M. COELIO mihi primus princeps prioris centuriae est assignatus.} Lege, A MV. Acilio. Glabrionem enim intelligit aperte eum, qui cum Aetolis bellauit, & cum Antiocho. LIGVRVM mille millia.} Scribe, Ligurum MM. i. duo millia. C. DECIVM, A. Licinium Neruam.} Emendo C. Decimium. uterque enim horum post praetor fit. Decios praeterea hoc praenomine usos non comperi. ABRYPOLIM socium, atque amicum populi R. regno expulisti.} Huius rei historia excidit apud Liuium. Priore autem libro, quo in loco de origine Persici Belli agebat, ut puto, eā tradidit. praesertim uero cum in Epitome eius libri haec uerba sint. Initia belli Macedonici continet. miserat ad Carthaginienses legationem, & ab iis nocte audita erat. Sed & alias Graeciae ciuitates solicitabat, qui praeter religionem, quod quam multa templa magnifica multis locis erexit, Athenis Iouis Olympij, & Antiochiae Capitolini, uilissimum regem egit. Narrat autem Pausanias in Achaicis, cum Perseus foedus, quod sibi cum Romanis erat, uiolandum esse decreuisset, Abrupolim Sapensium Regem aggressum esse, & populi Rom. socios uexasse. Verba sunt haec. Περσεὺ γὰρ τῷ φιλίππου πρὸς ῥωμαίους ἄγοντι τὴν εἰρήνην κατὰ συνθήκας, ἃς ὁ πατήρ οἱ φίλιππος ἐποιήσατο, ἐπῆλθεν ὑπερβῆναι τοὺς ὅρκους, καὶ ἐπί τε σαπαίων τὸν βασιλέα ἀβρίπολιν στράτευμα ἀγαγὼν ἐποίησεν ἀναστάτους ῥωμαίων συμμάχους ὄντας. PRO paterno nostro hospitio faueo orationi tuae.} Rationi. lego. i. caussae. etenim sic sequitur. Et opto ut aliquā mihi materiam praebeas agendae tuae apud senatum caussae. Videtur autem littera, O, ex fine uocis, Faueo, repetita. 357

EX quo regnum adeptus, es unam rem te, quae facienda fuerit, senatus fecisse censet, quod legatos Romam ad renouandum iudicat potius, quam, cum renouatum esset, uiolandum.} Hoc modo perfici haec sententia uidetur posse. Quod legatos Romam ad renouandum foedus miseris. quod ipsum tamen tibi non fuisse renouandum iudicat potius, quam, cum renouatum esset, uiolandum. Fecit enim iteratio huius uocis, Renouādum, ut librarius a priore ad posteriorem trāsierit, uerbis mediis praeteritis. 358

PARTIM quae uerbo obiecta uerbo negare sit.} Sine dubio desideratur uerbum Satis, ut placet Florebello, in hunc modum, Verbo negare satis sit.

LEGATI Romani in Boeotiam comparati sunt.} Comparare legatos dixit, ut comparare consules, & censores. i. ut alibi dixit. Legere, & in legationem coniicere. EADEM fide indicatum Pyrrho regi medicum uitae eius insidiantem, eadem Faliscis uinctum traditum proditorem liberorum regis.} Alios sequi uidetur auctores, quam quos secutus est lib. VI. ubi de magistro proditore loquitur. non enim liberos eos fuisse regis significat, sed principum Faleriorum. Idem tradit Plutarchus. 359

CVIVS

360 Cvivs imperio, consilioque summam P.R tuendam permiserunt.} Inuersae litterae sunt, Reip. legendum est, non Populi R. Aliqvam diuersis sententiis certatum est. } Aliquandiu diuersis.

Dvm integrae res sint apud animum suum Persea debere, utrum singula concedendo. } Imperfectũ sensum ita expleueris: Dum integrae res sint, statuere apud animum suum Persea debere.

Hippias Bereus. } Berroeaeus, ut ante. Antiphilvs Edissaeus. } Edessaeus. ab Edessa. Stephanus. Ex Paroria.} Parorea. Graece παρώρεια. sic ante. Sextvs & uicesimus annus agebatur, ex quo petenti Philippo data pax erat. } Lege, Tertius, & uicesimus. Tot enim numerantur a P. Cornelio, Ti. Sempronio cos. Error ex notis manauit, III & VI. ex duobus enim II. V, factum est.

Qvae tricenos equites habeant. } Corrigo, Trecentos. quod est aeque, ac trecentenos. sic paullo post. Non plus quam CCC equites erant in castris Romanis. sic libro priore. Quina millia, & duceni pedites, & trecenti equites.

361 Incognitvm famae aperuerint armis orbem terrarum. } Fama, perspicue. Tantvm iussis ad iter parare. } Parari, perspicue. Pythovm, & Dolichen.} πύθιον uocant Plutarchus in Paullo, & Stephanus. Quare lego, Pythium. Cyretias oppugnare coactus. } Conatus, perspicue. Velatias, & Connum. } Elatiam, & Gonnum. De utrisque dictum est ante. ex Stephano.

Phileterio fratre relicto Pergami. } Philetaero. de quo Appianus in Syriaca. Persevs ferme diei quarta. } Lego. Perseus hora ferme diei quarta. neque enim in eiusmodi ἔλλειψιν adhuc apud Liuium incidi. paullo post. Ante horam quartam. Midon Bereus. } Milo Beroeus. Plutarchus enim in Paullo μίλωνα nominat. Consvli intra uallum.} Lege, Consul. perspicue.

Eqvitibvs, & summae partis eius Meno Antigonensis praeerat.} Parti, legendum, non Partis.

Patrocles Antigonensis hic.} Legendum, His. i. auxiliis gentium praeerat.

Vt usu belli, & ingenio impauida gens turbaretur. gladiis hastas petere pedites. nunc succidere crura equis, nunc illa suffodere. } Suspicor coniungenda esse uerba. Pedites nunc succidere. nam haec peditum sunt in equites opera. ut alii crura equis succiderent, alii illa suffoderent.

Cvm ordinatis, & certo incidentibus gradu. } Lego, Incedentibus. ut lib. XXII. Cum signis prima luce motis segniter agmen incederet. & Ouidius II. Metamorphos. Incedere passu, dixit.

Cvm uictor equestri proelio rex paruo momento, si adiuuisset, debellatum esset. } Debellaturus ut legatur, sensus postulat. Ne audaci coepto deesset.} Deessent. refertur enim ad Hippiam, & Leonatum, non ad Phalangem.

362 Concidere eo die ab Romanis CC equites &c.} Summam colligit omnium Plutarchus in Apophthegm. duo millia octingentos, qui aut caesi, aut capti sint. Ad Mopselum castra posuit. } Mopsium lego. ex Stephano. μόψιον πόλις τῆς πελασγιώτιδος χώρας θετταλίας. στράβων ἐννάτῃ. Agris locisque, quibus Philippus cessisset, cessurum primum. } Pro, Primum, repono, Perseum, euidente sensu. nam dixit etiam. Vectigal, quantum Philippus pactus esset daturum Persea Romanis pollicentes.

Ita pacem dari, si de summa rerum, liberum senatui permittat rex de se, deque uniuersa Macedonia statuendi ius.} Eadem sententia est apud Plutarchum in Apophteg. P. Licinii consulis.

Vt incendio intercepti ab hoste.} Intersaepti legit Florebellus. quod est melius.

Atqve ita media nocte profectus, ut prima luce aggressus falleret, nequidquam primae stationes oppresso tumultu, ac errore suo ceteros exciuerunt. } Duas puto uoces deesse huic sententiae. Quod apparebit, si ita legeris. Atque ita media nocte profectus, ut prima luce aggressus falleret, nequidquam tentauit. nam primae stationes oppressae, tumultu ac errore suo ceteros exciuerunt, signumque datum est arma extemplo capiendi. Aliter si legas, nullum elicies sensum.

363 Phalannevm agrum.} Phalannaeum. Steph. φαλάννα φαλανναῖος.

IN . EPITOMEN . LIBRI . XLIII

Praetores nonnulli. } Vet. lib. Praetores aliquot. Captivi, qui ab eo uenierant. } Vet. lib. Qui ab eo sub corona uenierant. Res praeterea a Perseo rege in Thracia prospere gestas continet, & uictis Dardanis, & Illyrico, cuius rex erat Gentius, motus, qui in Hispania ab Olonico factus erat ipso interempto consedit. } Vet. lib. habent. Ab Elonico. lib. XL. extremo. Clondicus dicitur, ut dixi, mendose. dux enim Bastarnarum fuit, qui in Dadaniam uenerant, atque ibi manserant, a Philippo rege excitati. Quare pro Hispania, Paeonia, lego. Est enim Paeonia Dardaniae continens, ut ait Liuius libro XLV. in ea igitur cum bellum excitaret, interfectus a Perseo rege significatur.

A praefectis classium.} Vet. lib. Item a praefectis classium.

IN . LIBRVM . XLIII

LEGATVS in Illyricum a consule missus.} Puto deesse huius legati nomen. nisi intelligamus Q.Mucium. de quo paullo ante dixit lib XLII. extremo. Q.Mucium legatum cum duobus millibus ad obtinendam Ambraciam misit. Quem tamen eodem libro tribunum militum appellauerat. Duo consulares, inquit, tribuni militum cum eo misi C. Claudius, Q.Mucius. NE duabus oppugnationibus nequidquam fatigatus miles esset, quam prius intactam urbem reliquerat, diripuit.} Corrigo. Quas prius intactas urbes. Nam dixit. Opulenta duo opida ui, atque armis coegit in deditionem, omniaque ijs sua concesit. Item. Ne duabus oppugnationibus nequidquam fatigatus miles esset.

LEGATI ij profecti M.Cornelius Cethegus, M.Fuluius, P. Marcius Rex.} Corrigo. Legati III profecti, idest, legati tres profecti. Sic lib. XLI. In Macedoniam quoque mittendos legatos senatus censuit. Tres missi sunt, C.Laelius, M.Valerius Messalla, Sex. Digitius.

TANTVM pauorem ingressi.} Hoc loco desiderantur comitia consularia, quibus A.Hostilius Mancinus, & A.Atilius Serranus consules facti sunt. Hostilio Macedonia euenit, Atilio Italia. item comitia praetoria cum sortitione prouinciarum. Ad haec uero desunt res a P.Licinio proconsule in Macedonia gestae. Qua de re sic in Epitoma. P. Licinius Crassus proconsul complures in Graecia urbes expugnauit, & crudeliter diripuit. Quamquam ex Liuio uidetur legendũ, Consul, non Proconsul. quia ait paullo post. Quo crudelius auariusque in Graecia bellatum, & ab consule Licinio, & ab Lucretio praetore erat. Accedit, quod prorogatio imperij in P.Licinio non fuit necessaria, cum A. Hostilius consul hoc anno cum imperio in Macedoniam uenerit. atque ibi hoc tempore esset. Loquitur hic de quodam praetore, qui hostes sine sanguine domuit. Deinde qui a P.Licinio Consule in seruitutem adducti erant restitutos in libertatem exponit. Qua de re sic in Epitoma. Ob id captiui, qui ab eo sub corona uenierant, postea restituti sunt. Post autem, quae a L. Hortensio praetore auare & crudeliter in socios facta sint, exponit. De quibus sic in Epitoma. Item a praefectis classium Romanarum multa impotenter in socios facta. Si qua alia hoc loco desidereutur, paullo post indicabo. HISTRORVM & Iapidum.} Graeci ἰάποδες. Tabulae Capitolinae Iapudes edunt. TRITICI decies centũ millia, & hordei quinquaginta.} Quingenta, corrige. sic enim locutus est de ijsdem Carthaginiensibus lib. XXXVI. Hordei quingenta millia. MICCION princeps eorum.} Mictio. ex Plutarcho in Paullo, ut ante.

QVI exclusissent, Emathiam, Amphipolim, Maroneam, Aenũ incolumes esse.} Malim. Quæ. Sunt enim haec urbium nomina. QVIBVS nihil dicere, neque pensi, neque facere.} Malim. Neque pensi sit. ut lib. XLII. Id illi cui nihil pensi sit, facile esse. M.IVVENTIVS Talua.} M. Iuuentius Thalna. ex consulatu Capitolino. QVEM non posse existimare.} Nisi cum interrogatione legas, nullus erit sensus. MILITES duarum legionum intra dies LX, quam in prouinciam uenit, diuisit,} Dimisit, lego. Nam praecedit. Satis explorata pace eius anni. De consule A.Atilio loquitur. 365

AD Lycnidum.} Lychnidum Graeci enim. λύχνιδον. M.SVLPICIVS Gallus.} C. Sulpicius. ex praetura & consulatu eius. Q.MARCIVS Philippus iterum, Q.Seruilius Caepio.} Cn.Seruilius. ex consulatu Cap. & Cassiodoro. SACERDOTES intra eum annum mortui L.Flaminius. duo pontifices decesserunt.} Deest nomen sacerdotij, quo praeditus erat L.Flamininus. erat autem augur factus in locum P.Furij Phili anno DXXXIIX. Quare L.Flamininus augur, legendum.

TRIBVNOS iis non permissum, ut consules facerent, populus creauit.} Corrigo, Tribunos mil. non permissum.

P.MVCIVS Scaeuola, C.Iunius Brutus.} Scribe M.Iunius Brutus. Qui enim censuram petebant hoc tempore consulares erant. Consul autem fuit M. Iunius Brutus, non Caius. ex consulatu eius Capitolino, & Cassiodoro. ID praetoribus magna patrum non sine sugillatione consulum mandatum est.} Deest huic sententiae uox una. ut Magna patrum consensione. QVOTIESCVMQVE delectus erit, quem hic censores magistratum habebunt, si miles factus non eris, in delectu prodibis.} Voces, Quem hic, mendosae sunt. Mihi reponendum pro ijs uidetur, Quicumque. Errauit librarius, quia scriptum legit. Quic. & in Quem hic, mutauit. Respõdent autem haec inter se. Quotiescumque, & Quicumque. Porro autem. In delectum, lego. ut paullo ante, Ad delectum prodito. QVOD sine dolo malo facere poteris.} nota interrogationis addenda est. TRIBVNVM pleb. Rutilium.} Ego Tribunum pl. P.Rutilium sic enim etiam lib. sequenti uocatur. PERICVLVM Graccho non esse conceptis uerbis iurauit.} Distinguenda uerba ita, ut intelligamus, plebe clamante periculum Graccho non esse, Gracchum conceptis uerbis iurasse. Ita enim factum esse tradunt etiam ceteri. Eo anno. postulantibus Aquileiensium legatis, ut numerũ colonorũ augeret, M & D. familiae ex S. C. scriptae.} Perspicue legendum est, Postulantibus a senatu Aquileiensium legatis. Nam sequitur, Augeret. & Ex S. C. scriptae. TYRREI concilium legatis Acarnanes dederunt.} Lege, Thyrij. Stephanus. θύριον πόλις ἀκαρνανίας. CVM a Thracia pacem Cotys, ab Epiro Cephalus repentina defectione a Romanis praestarent.} De Cotye rege Thraciae, & ut ipse ait Odrysarũ, alij multi. De Cephalo Acarnaniae duce. sic Strabo lib. X. φασὶ τοὺς ταφίους, καὶ τοὺς τηλεβόας λεγομένους οἰκῆσαι τὴν ἀκαρνανίαν πρότερον, καὶ τὸν ἡ-

M γεμόνα

Ἡμιονε αὐτῶν κέφαλον. Fuere autem haec multorum regulorum nomina, non unius dumtaxat. AD Vscana.} Infra semper Vscanam edit.

DARDANOS recens domuisset bello.} Pars ea, qua Perseum domuisse Thracas, & Dardanos tradebat Liuius, desideratur in superiore huius libri fragmento. Nam in epitoma etiã est. Res praeterea a Perseo rege in Thracia prospere gestas cõtinet. & uictis Dardanis & Illyrico, cuius rex erat Gentius. Reliqua igitur omnia de Thracia, & Dardanis ibi tractabãtur. nunc res Illyricas exorditur. cum ait. Solum infestum esse Macedoniae latus, quod ab Illyrico pateret, cernens, neque ipsis quietis Illyrijs, & aditum praebentibus Romanis, si domuisset proximos Illyriorum, Gentium quoque regem iamdiu dubiũ in societatem perlici posse. Ex his autem, & quae supra dixi, intelligi potest, multas paginas eo loco intercidisse. PHANOTEM Epiri castellum.} Hoc opidum φανότεια, φανότη, & φανοτεὺς dictum est, auctore Stephano. quibus modis uariauit etiam Liuius. NEC tamen impetrare ab animo posset, ut impensam in rem maximi ad omnia momenti faceret.} Loquitur de Perseo rege, qui impetrare ab animo suo non posset, ut pecunia Gentium in societatem suam alliceret. Ceterum quae de Elonico traduntur in Epitoma a Perseo facta esse, hic desiderantur. Itaque finis libri est asterisco signandus.

IN. EPITOMEN. LIBRI. XLIV.

368 PER saltus penetrauit.} Vet. lib. Per inuios saltus penetrauit. PAVLLVS in concione precatus est, ut quidquid diri populo immineret, supra domum suam conuerteretur, & in Macedoniã profectus Perseum uicit.} Qui epitomam hanc scripsit, parum accurate uidetur Liuiana uerba legisse. neque enim in concione, quam Paullus habet, antequam in prouinciam exeat, quidquam tale inuenitur. immo Paullus ait, se tali usum esse precatione, postquã Perseum uicerat. Verba eius sunt in oratione ad Quirites post triumphum lib. XLV. Postquam omnia secundo nauium cursu in Italiam peruenerant, neque erat, quod ultra precarer, illud optaui, ut cum ex summo retro uolui fortuna consuesset, mutationẽ eius domus mea potius, quam Resp. sentiret. Item Valerius li. V. cap. X. Paullus, inquit, in oratione, quam de rebus a se gestis ad populum habuit. Cum in maximo prouentu felicitatis uestrae Quirites timerẽ, nequid mali fortuna moliretur, Iouem opt. Max. Iunonemque Reginam, & Mineruam precatus sum, ut si aduersi quid populo R. immineret, totũ in meam domum conuerteretur. Ergo neque antequã in Macedoniam iret, neq. in concione ita precatus est. ANTEQVAM confligeret, dixit exercitui, ne miraretur, quod luna nocte proxima defectura esset.} Haec non Paullum dixisse, sed C. Sulpicium Gallum tribunum militem tradit Liuius, & Valerius li. IIX. cap. XI. Itaque legendum est. Antequam confligeret, C. Sulpicius Gallus tribunus mil. dixit. In ueteribus autem libris est. Praedixit exercitui, ne miraretur, quod luna defectura erat. QVAERENTES de Antiocho rege, quod is bellum inferret.} Vet. lib. His id est Cleopatrae, & Ptolemaeo.

IN. LIB. XLIV

CVM arma, uiros, equos cum cura inexisset.} Manutius, Inspexisset.

ET primus eorum congressus ex dignitate eorum ipsorum, ac Romani nominis, & in rebus deinde gerendis. Proconsul enim ad exercitum paucis post diebus consul concionem apud milites habuit.} Nonnulla hic deesse unusquisque sentire potest. quorum haec uidetur fuisse sententia. Primus eorum congressus ex dignitate eorum ipsorum, ac Romani nominis, & in rebus deinde gerendis summe utilis Philippo consuli fuit. Proconsul enim ad exercitum conuersus cum ad rem fortiter gerendam hortatus est, eoque consuli tradito Romam reuersus est. Paucis post diebus consul concionem apud milites habuit. Locutum hic esse de traditione exercitus apparet. cum subdit. Profectus decimo die postquam exercitum acceperat, castra mouit. SVMMOTIS iis quam potissimum peteret, retulit ad concilium.} Legendum est. Qua. ut. Qua quisque ducturus esset. nisi uiam addere malimus. ut paullo post. Quod iter petiturus esset, ignarus. INTERIM consuli sententia stetit eo saltu ducere, ubi propter Octolopum diximus regis castra. Praemitti tamen.} Locus mãcus ita restitui potest. Vbi propter Octolophum diximus regis castra Philippi fuisse. Praemitti tamen. Librarius enim oculos a Philippi transtulit ad Praemitti, ob quandam similitudinem litterarum. rem autem ita habuisse, intelligi potest ex lib. 369 XXXI. ubi de rege Philippo cũ Quinctio dimicante agitur. TERTIO inde die per aeque inuia.} Quarto, legendum. priore enim uersu dixit, Tertio die coniunctis copiis eunt. & supra posteri diei meminerat. QVOD nec hostis umquam apparebat. Vsquam, perspicue.

DIGRESSI in campos.} Degressi. nam de descensu loquitur, non discessu. ut supra. ET quae temeritas consulis uideri potuisset, quod eo processisset, unde inuito hoste regredi nequiret, eam non consultam audaciam fecit.} Legendum. Non inconsultam audaciam. Nam contrarium temeritati quaerimus. praeterea supra eandem sententiam protulit. Nec aliud restabat, quam audacter commissum pertinaci audaciae, quae prudens interdum in exitu est, corrigere. Quam ergo ibi prudentem audaciam, hic non inconsultam uocauit. INTERDVM plures apparitoribus ludi armati inducebantur.} Florebellus corrigit, Apparitioribus ludis. cui ego assentior.

SOLI

Soli non habebant super capita elata scuta, ne nudarent corpora, sed praetecta pugnantiũ more.} Praetenta reponit Florebellus. & recte. Persevs tandem pauore, eo quo attonitus fuerat, recepto animo, mallet imperijs suis non obtemperatum esse.} Malim. A pauore recepto animo. alibi. collecto a pauore animo. &. Collectis ex nec opinato pauore animis. Corrigo etiam. Malle, pro mallet, iuxta notam figuram dicendi. Canastrevm.} Canastraeum. nam Graece καναςραῖον. 370

Et m millia Penestarum.} m m. scribe. i. duo millia. Per Cydantem Cretensem.} Cydas Cydam edit. Itaque Cydam Cretensem dixit Cicero Philip. v. Et paene uictoriae utique de Antiocho rege maiore parte a se uindicata.} Corrige. Ad se uindicata.

Litterasqve extemplo ad utramque gentem scirent indicatum mitti.} Scribo. Vt scirent indicatum. Caussam enim affert, cur senatus iusserit extemplo litteras ad Caras, & Lycios de libertate mitti, ut Rhodij, inquit, legati, qui id aegre laturi erant, scirent scriptum esse. Ibi & ex alijs locis cõmeatus rempublicã prospectos in hiemem habere.} Vox Remp. uitiose est. Saepe autem admonui, quam facile, & quam saepe lapsi sint librarij in his uocibus p. r. & r. p. & pr. i. populus R. Resp. Praetor, inuersis, aut disiunctis, aut coniunctis, contra quam opus erat, litteris. Hoc ergo loco idem uitij est: pro Rempublicam restituendum est, A praetore. praetorẽ autem intelligit C. Marcium Figulũ classis praefectum, cui commeatus cura erat tradita. Itaq. paullo ante dixerat. Consuli postquã ex alto conspecta classis spem fecit cum commeatu naues uenire. Eqvis cc ferme opus esse.} cc numerus Manutio est suspectus, & ∞ reponit. ut mille equis opus esse scribat. Is pacis semper auctor regis fuerat.} Scribe, Regi. Sic enim Latina locutio postulat. 371

Qvi tribunus pl. eos uehementer accusaret} Accusarat. perspicue. S. c. Sulpicius Pr. ad consulem paucos post dies recitauit. quibus ante diem in urbem uenturum. & consul maturauit.} Foede corruptus locus est, & asterisco notandus. sententia est. praetorem consuli s. c. recitasse. consulem se in urbem ad certam diem uenturum, & comitia habiturum edixisse. paucisque post diebus & ipsum maturasse, & comitia eo die, qui dictus erat, esse perfecta. Sic lib. ix. protectique ad Fabium consulem legati cum s. c. tradidissent. Consvles creati L. Aemilius Paullus iterum septimo decimo anno, postquam primo consul fuerat. Quarto decimo, scribendum. tot enim anni numerantur a priore consulatu Paulli ad posteriorem. Error ex notis numerorum emanauit, xiv. & xvii. duo enim ii, in v mutata sunt. Praeterea primum, non primo, in hoc genere dicendum est. sic enim ubique alias.

Cn. Baebivs Pamphilus.} Tamphilus. ut supra. M. Aebvtivs Helua.} M. Aebutius Elua. ut supra. Et comperta referenda, quid aut terrestribus, aut naualibus copijs opus est.} Opus esset. aperte legendum. Cn. Domitivs Aenobarbus.} Ahenobarbus. ut supra.

Bis in exitu anni eius lapidatum esse nunciatum est in agro Romano, simul in Veientibus.} Manutius ex ingenio reponit, Semel. Bis ex cursu Dyrrhachium eiectos.} Manutius legit Reiectos.

Et ne quid profectionem suam teneret, pridie Idus Aprilis Latinis esse constitutam diem.} Paullo post autem ait, Latinas fuisse prid. Kal. Aprilis. sic enim inquit. Ab hac concione Latinis, quae pridie Kal. Aprilis fuerunt in monte sacrificio rite perpetrato. Aut ergo mendum est, aut diem Latinis praetulit. Sacrificio rite perfecto primi Alexandrini legati.} Sacrificium hic non Latinarum intelligit, sed sollemne sacrum, quod consules suscipiebant ineuntes, antequam de rep. referrent, aut agerent. at paullo ante cum dixit, Sacrificio rite perfecto, se, & Cn. Octauium, simul senatus censuisset, exituros esse, sollemne Latinarum intelligit. C. Popillivm Laenatem, & C. Decimium, C. Hostilium.} Scribe Laenatem, C. Decimium, & C. Hostilium. Sic enim loquitur paullo post in ijsdem legatis nominandis.

In otio militem ali, nec plus quam vi frumentum habere.} Suspicor legendum esse. nec plus, quam sex dierum frumentum habere. siquidem iam hiems exacta erat, in quam commeatus parati fuerant a praetore. Iam enim consulatum inierat Paullus Idibus Martijs, omnia autem imminuunt legati.

Rvmores credulitate uestra ne alatis.} Hanc sententiam pariter expressit Plutarchus in cõcione Paulli. οἱ δὲ πιςδύειν αὐτῷ, μὴ παραςρατηγεῖν, μηδὲ λογοποιεῖν, ἀλλ' ὑπουργεῖν σιωπῇ τὰ δέοντα πρὸς πόλεμον. 372

Primvm a prudentibus. & proprie rei militaris peritis, & usu doctis monendi imperatores sunt, deinde ab ijs, qui intersunt gerendis loco, qui hostem, qui temporum opportunitatem uident.} Suspectam habeo hanc lectionem. Qui intersunt gerendis loco, qui hostem. Malim ita, Qui intersunt gerendis rebus, qui loca, qui hostem. Medeone Labeatidis terrae.} Medione, ut ante dixi, ex Stephano. Quamquam Polybius libro primo, Μυδιώνας uocat, non μεδιώνας. Vervm occultiora quaedam agebantur, quae in praesentia inuisum quidem, & suspectum Romanis Eumenem falsis grauioribus. Proditor. n.} Manca sententia est. Duas has uoces, aut his similes intercidisse puto. Falsis grauioribus criminibus onerarunt. Quod haec crimina grauiora sint, exponit. Proditor enim, ac prope hostis habitus. Neqve bellum eo inuadere animo habuit.} Lege, In animo habuit sic enim paullo ante. Extrahere eius tempus aestatis in animo habebat.

Nam modo ne iuuaret bello Romanos, modo pacis patrandae cum Romanis paciscebatur mercedem, ne bello interesset. m. & d. in utroque non fidem modo se, sed obsides quoque dare paratum esse ostendebat.} Inscite interpuncta uerba deprauant omnem hanc sententiam. Est autem ita distin 373

 guendum.

guendum. Paciscebatur mercedem ne bello interesset mille, & quinquaginta talenta. Inde. In utroque non fidem modo se. Vtrumque autem intelligit, nec Romanos bello iuuaturum, & pacem cum Romanis ei comparaturum. Sic paullo post ccc. talenta Gentio ob belli societatem a Perseo promissa ait.

Circa Desudabam in Medica exercitus Gallorum consederat, mercedem pactam opperiens. Maedica. ut ante, ex graecis. Hac de Plutarchus in Paullo ubi ait. ὡς δὲ περὶ τὴν μαιδικὴν κατεστρατοπεδευκότες ἐμίγνυντο τοῖς παρὰ τοῦ βασιλέως, &c. Ab Actio flumine. } ab Axio. Sic paullo ante. notum flumen est. Clondicvs regulus eorum, abi renuncia ergo, inquit. } Bastarnae, quos Philippus rex exciuerat, Clondico duce uenerant, ut lib. xl. traditum est. Quem interfectum fuisse a Perseo scriptum est in Epitoma lib. xliii. Iterum nunc Clondico duce Bastarnae a Perseo accersiti ueniunt. Ex quo intelligi potest, hoc nomen apud eos esse celebre. Quoniam autem ante diximus, Elonicum uideri in eo esse legendum, idem de hoc etiam affirmamus. Apparebat in omnibus. } Florebellus remouet uocem In. Ipsis quoque Romanis de se cogitandum fuisset. quando neque manere amissa Thessalia, unde exercitus alebatur, potuissent; neque progredi, cum ex aduerso castra Macedonnm, qui ea pependerant spe, haud mediocriter debilitauit. } Nemo est, qui non sentiat sensum hunc non expletum undique esse, quod uerba quaedam interciderint. nunc quemadmodum expleri possit, accipiant. Persei regis auaritiā coarguit, qui innumerabiles copias Barstarnarum, quibus facile Romanū exercitū opprimere potuisset, ne sumptū faceret, dimisit. Quod ni fecisset, inquit, cogitandū ipsis Romanis de se fuisset, quando neq. manere amissa Thessalia potuissent, unde alebatur exercitus eorum, neq. progredi, cū ex aduerso castra Macedonum essent. Quo facto Perseus (inquit) Romanorū animos confirmauit, & Macedonū, qui ea pependerāt spe haud mediocriter debilitauit. Eadē sententia iteratur ēt paullo post. Quae res Romanis auxit animos, Macedonibus, regique eorum haud mediocrem attulit terrorem. Librarius in errorem inductus est a duabus illis uocibus Macedonum. ab una enim ad alteram, mediis uerbis praeteritis transijt. Cvm assidue Pantauco ad lacessendos hostili facto Romanos stimularetur. } Legendum est, A Pantauco. M. Perpennam, & L. Petilium legatos, qui tum forte ad eum uenerant, in custodiam coniecit. } Perpernam, & Petillium, ex Capitolinis & Graecis monumentis est scribendum. De his legatis sic Plutarchus in Paullo. πρέσβεις ἐλθόντας ῥωμαίων πρὸς αὐτὸν συλλαβὼν καθεῖρξεν. Appianus in Illyrica hoc factum a Gentio ait, qui diceret, eos non legatos, sed exploratores ad se uenisse. In totum profecuti. } Tutum, lege. Ad Sigium. } Sigeum. graece enim σίγειον.

374 In caviis Durnium opidum. } Burnium. Ptolemaeus enim meminit opidi Illyrici nomine βούρνιον. & Plin. lib. iii. populorum Burnistarum in Illyrico. Bvllianorvm, & Apolloniatium. } Lego Bulinorum. qui sunt auctore Stephano populi ad Illyrium. βουλῖνοι inquit ἔθνος περὶ ἰλλυρίαν.

Ad ea, quae habebat auxilia Parthinorum iuuētutis duobus millibus peditum, & equitibus cc. } Suspicor addendam uocem ita. Assumptis Parthinorum iuuentutis duobus millibus. sic enim paullo ante, Assumptis ad eum exercitum, quem habebat, Bulinorum auxiliis. Tvm classis. } De rebus ab Anicio praetore gestis aduersus Gentium regem Illyriorum dicere coeperat. Eas igitur hoc loco persequebatur, maxime uero eas quas mari gesserat. quas ita ordiebatur. Tum classis. Desideratur etiam initium rerum earum, quas terra gessit. nam de deditione urbium loquitur, cum ait. Die toto ei tradiderūt se. Etlevam uxorem. } paullo ante uxorem Gentii regis Etutam uocauit. Videndum an unam hanc habuerit. Scerdilio, Pleuratoque. } Scerdiletum libris superioribus dixit. est enim nomē regulis Illyricis familiare. Pythoi, & Petrae. } Pythii. utriusque meminit Plut. in Paullo.

Theogenes, & Midon. } Milo. ut ante ex Plutarcho. Bello Illyrico intra xxx. dies perfecto. } Diebus xx perfectum scribit Appianus. Miles iussus ex propinquis siluis. } Orsus erat dicere, quae Perseus rex ad famam aduentus consulis Paulli parasset, cuius narrationis pars extrema intercidit, una cum initio expositionis eius, qua quae Paullus moliri coepit, ubi in Macedoniā peruenit, prodit. primis autem his uerbis, Postremo sequi se utrarios ad mare, quemadmodum inopiam aquarū leuauerit in Olympo monte, tradit. Quae res etiam ex Plutarcho in Paullo peti potest. Militem haec tria curare debere, corpus, ut quam ualidissimum, & pernicissimum habeat, arma apta, cibum paratum ad subita imperia. } Vox, cibum, aperte, mendosa est. Ego, Animum, reponendum puto. Hunc locum sic graece uertit Plutar. παρήγγειλε μηδὲν πολυπραγμονεῖν, μηδὲ φροντίζειν, ἀλλ' ὑπὸ ἑαυτῷ, καὶ τὴν πανοπλίαν ἕκαστον, ὅπως ἐνεργὸν παρέξει, καὶ χρήσεται ῥωμαϊκῶς τῇ μαχαίρᾳ τὸν καιρὸν παραδόντος τοῦ στρατηγοῦ.

375 Norvm esse. Quae res Romanis auxit animos. } Hic narrabantur ea, quae Perseus post Paulli aduentum aduersus eum se comparans egit, de quibus scribere erat ingressus. Horum autem uerborum haec erat sententia. Nunciatum est Gentium regem superatum, ipsumque cum regno in potestate Romanorum esse. Quae res Romanis auxit animos; Macedonibus, regique eorum haud mediocriter attulit terrorem. Et primo supprimere in occulto famam eius rei est conatus &c. Itaqve cum alii praecipites sine responso agendos castris, pronunciauit post diem quinctum decimum, se responsum daturum. } Perfecta haec sententia non est. Dicturus enim fuit, nescio quid eiusmodi. Cum alii praecipites sine responso agendos castris, alii conuenienti cum responso dimittendos dicerent, pronunciauit &c.

P. Scipionem Nasicam, Q. Fabium Maximum filium suum cum quinque delectis millibus Heracleam mittit. } Horum meminit etiam Plutarch. in Paullo, ὁ τε νασικᾶς ὁ ἔτι καλούμενος σκιπίων γαμβρὸς ἀφρ-

ἐφρίκει τῷ ἀπτίνωος. καὶ φάβιος μάξιμος ὁ πρεσβύτατος τῶν αἰμιλίου παίδων ἔτι μειράκιον ὤν. Meminit etiam Heracleae, quam τὸ ἡράκλειον uocat. Summam etiam eorum, quos secum Nalica duxerit, subtilius tradit.

Persevs quod in oculis erant.} Iam aggressurus erat dicere, quemadmodnm Perseus Nasicae, & Fabio, qui cũ magna manu Perseũ ab alia parte ut adorirentur missi erant, obstiterit. Et haec igitur desiderantur, & quemadmodum Paullus post Nasicam sit consecutus. De eodem Paullo loquitur, cum ait. Anni post circumactum solstitium erat. Narrat autem quemadmodum fessos itinere, & aestu milites a pugna, cuius facultatem dabat Perseus, cohibuerit. Haec autem horum uerborum futura fuit sententia. Quoniam autem incommodum maxime (nam tempus anni post circumactũ solstitium erat, hora diei iam ad meridiem uergebat.) iter multo puluere, & incalescente sole factum erat, lassitudo & sitis iã sentiebatur, & meridie instante magis accessurum utrumque apparebat; statuit sic affectos recenti, atq. integro hosti non obijcere. Sed Plutarchus parenthesi temporis horam descripsit. θέρους γὰρ ἦν ὥρα φθίνοντος. Hac de re sic paullo post agit Paullus. Nihilne interest, utrum ne militem, quem neque uiae labor hodie, neq. operis fatigauerit, requietũ, integrum in tentorio suo arma capere iubeas, atque in aciem plenũ uirium, uigentem, & corpore, & animo educas, an longo itinere fatigatum, & onere fessum, madentem sudore, ardentibus siti faucibus, ore atque oculis repletis puluere, torrentem meridiano sole, hosti obijcias recenti, quieto, qui nulla re ante consumptas uires afferat? Nasica unus ex omnibus ausus est monere consulem.} Plutarchus instatum re bene ad Olympum contra Perseum gesta, hoc aggressũ esse scribit. Nvnc senescente exiguo cornu fulgere lunam.} Florebello arridet magis Senescentem.

Mvltis belli casibus didici.} Sic Plutarchus. αἱ δὲ πολλαί με νῖκαι διδάσκουσι τὰ τῶν ἡττημένων ἁμαρτήματα, &c. Ad concilium uocauit.} Cum delint, quos uocauerit, malim, Concilium aduocauit. sic paullo post. Concilio aduocato litteras cũ recitasset. Item. Aduersus aduocatos in consiliũ considere iussit.

Consvl ad id quod pridie praetermisisse pugnandi occasionem uidebatur. } Ad id quod. dictum est, pro Praeterquam quod. Ardentibvs siti fructibus.} Magis placet Florebello, Arentibus.

Sine ulla sede uagi dimicassemus, ut quo uictores nos reciperemus?) Florebellus ita legit. Si sine ulla sede uagi dimicassemus, at quo uictores nos reciperemus?

Atqve in acie plenum uirium uigentem, & corpore, & animo educas. } Legendum aperte. In aciem. Ac ne illo ipso quidem die aut consule, aut rege, quod nec fessos, ut pridie ex uia, &c.} Si plenam hanc sententiam explicuero, tum quorum uerborum iactura facta sit, intelligetur. Sic igitur mihi legendum uidetur. Ac, ne illo ipso quidem die, aut cõsule, aut rege optante pugnatum est. rege, quod nec fessos, ut pridie ex uia, neque trepidantes in acie instruenda, & uix dum compositos aggressurus erat, consule, quod in nouis castris non ligna, non pabulũ conuectum erat, ad quae petenda ex propinquis agris magna pars militum e castris exierat. Hanc esse sententiam huius loci, atque similia uerba intercidisse, apparet ex eo, quod ait. Neutro imperatorum uolente. Librarium in errorem impulit uox rege, quae iteratur. in qua scribenda a priore ad posteriorem cum media uerba transscendisset, delapsus est. 376

M. sergivs Sylus. } M. Sergius Silus. ex nummis argenteis. ut ante. Essernina.} Aeseruina. sic enim graeci αἰσέρνια. Thraces duo id iumentum ex medio alueo in suam ripam trahentes altero eorum occiso, receptoque eo iumento ad stationem suorum se recipiebant. } Satis constat, ne hunc quidem locum integrum esse. Quae sententia futura sit, non est difficile intelligere: quibus uerbis expressa fuerit, nemo umquam diuinauerit. Ego tamen, ut sententia elucescat, ita lego. Cum otium ad flumen esset, neutris lacessentibus, hora circiter quarta iumentum e manibus curantium elapsum, in ulteriorem ripam effugit. Quod cum per aquam ferme genu tenus altam tres milites sequerentur, Thraces duo id iumentum ex medio alueo in suam ripam trahentes cum tribus Romanis militibus manum conseruerunt. Iamque Romani altero eorum occiso, receptoque eo iumento ad stationem suorum se recipiebant. Octingentorum Thracum praesidium in hostium ripa erat. ex his pauci primo aegre passi popularem in suo conspectu caesum ad persequendos interfectores fluuium transgressi sunt. Eandem sententiam edit Plutarchus. qui tamen consilium Paulli hoc fuisse scribit. Et cum praesidio.} Persecutus erat, ut utrimque exercitus ad proelium concurrissent, initio pugnae in flumine orto. Ergo cum commissum proelium esset, atque acriter ab utraque parte pugnaretur, Paullus legionẽ, inquit, in proelium ducit. Sic autem etiam Plutarchus. ὁ μὲν οὖν αἰμίλιος ἐκ τῆς σκηνῆς προῆλθε, καὶ τὰ τάγματα τῶν ὁπλιτῶν ἐποίει, παρεθάῤῥυνεν. Nam sicut pleraque noua commenta mortalium in uerbis uim habent explendo, cum agi.} Pro Explendo, repono, Extemplo. ut sit. Extemplo, cum agi, non quemadmodum agantur, edisseri oportet, sine ullo effectu euanescunt. Ita tum elephanti in acie nomen tantum sine usu fuerant.} Fuerunt. legendum. Qvod si maturius pugnatum esset, ut satis diei uictoribus ad persequendum superesset.} Recte. Plutarchus enim ait commissum esse proelium δείλης. Evander Cretẽsis, Neon Boeotius, & Archidamus Aetolus.} Sic Plut. εὐάνδρου τε τοῦ κρητὸς, καὶ ἀρχιδάμου τοῦ αἰτωλοῦ, καὶ τοῦ βοιωτοῦ νέωνος Hinc ego. Neo Boeotius. Gẽtile. n. nomẽ terrae Boeotiae est tã Boeotius, quã Boeotus.

Galipsvm eo die.} Galepsum lego. Nam Stephanus, & Plutarchus in Paullo γαληψὸν nominant. 377

Non bono, ac iusto rege ob ra.} Quaedam pauca desunt, de gratulatione Amphipolitanorum. Amphipolim. n. Paullus uenerat.

In ipsa palude, quae proxima urbi est, ueluti insula iminet aggeri operis ingentis imposita. } Florebellus addit uocem, ARX, in hunc modum, Arx ueluti insula.

IN. LIBRVM. XLV

EVANVIT quidem tamquam certae rei gaudium. } Scribe, Incertae. id enim sensus postulat cum dicat. tamen omen laetū insidebat animis. A. D. X. K. Octob. } ex uetere Kalēdario legendum putat Manutius, A. D. XV. C. LICINIO consuli ad quadrigas mittendas exscendenti, tabellarius, qui se ex Macedonia uenire diceret, laureatas litteras dicitur. } Perspicue uox una desideratur. ut sit, reddidisse laureatas litteras dicitur.

378 De militibus, sociisque naualibus dimittendis referretur, cum legati ab L. Aemilio consule, a quibus praemissus tabellarius esset, AD. VI. K. Octob. hora fere secunda legati urbē ingressi sunt. } Et hic uox una deest ad integritatem sententiae. A quibus praemissis tabellarius esset, uenissent. A. D. VI. K. Octob. &c. INGENTIQVE turba non uirorum modo, sed etiam feminarum conferta tota urbe deorum immortalium templa, senatus reuocatus. } Et hic intercidit uox una. Deorum immortalium templa adierunt. Ex ante ad v. Idus Octob. } Lege ex ante diem v. Idus Octob. ut supra. SENATVS in triduum supplicationes decreuit, ut latinae edictae sunt in ante IV. & III. & prid. Id. Nouemb. } Sensus est. Supplicationes edictae sunt in certos dies, perinde atque Latinae indici solent. non. n. hic de Latinis indicendis loquitur, quippe quae in quattriduum hoc tempore indicerentur, non in triduum. Praeterea lego. in ante d. IV. AD Siras terrae Odomanticae. } Stephanus. Σίρις ἔθνος θρᾴκης. οἱ ὀδόμαντες ἔθνος θρᾴκης. RELIQVI QVID esset, nisi ut fortiter moriatur. } Haec cum interrogatione legenda sunt, hoc modo. Reliqui quid esse, nisi ut fortiter moriatur? DEMETRIVM est portus. } Huius etiam portus meminit Plutarchus in Paullo. ION Thessalonicensis. } Io, scribendum. edit enim Ionis. Plutarcho auctore in Paullo. τὰ δὲ παιδία συλλαβὼν αὐτοὺς ἴων ἐνεχείρισεν.

379 PVLLO amictus illo Perseus ingressus est castra. } Vide ne sit legendum. Pullo amictu ille ingressus. & Perseus tamquā glossema delendum sit. PER Europae plerumque, atque Asiam omnem. } Plerumque Europae dixit, ut Sallustius in Iugurtha. Plerumq. noctis. Sed ubi plerumq. noctis processit.

VLLO suorum alio comite. } Manutius legit, Nullo suorum alio praeter Philippum filium comite.

VICESIMVM ab Carano, qui primus regnauit, Persea numerabant. } Iustinus lib. XXXIII. Macedonia, inquit, ab Carano, qui primus in ea regnauit, usq. ad Perseum triginta reges habuit. Eusebius autem quadraginta reges Macedoniae usque ad Perseum nominat. ut dubitandum non sit, quin ex notis numerorum, & apud Liuium, & apud Iustinum menda manauerit, & utrobique XXXX legendum sit.

MACEDONVM obscura admodum fama usque ad Philippum Amyntae filium fuit. } Ex iis, quae sequuntur, deesse mihi uidetur uox, potentia. ut sit, Potentia fuit.

QVAE omnia si tamen populo foret, in capita noxiorum uersura. } Suspicor ita legendum. Quae omnia, si potestas populo foret. Nam ptās, & tam decepisse librarium imperitum uidentur. Hanc certe uocem sententia postulat. NEC eo segnius iudicia ex decreto coram his facto Rhodi exercebantur, quam perseuerantiam in exsequenda re Decimii lenitas. Cum haec agerentur. } Si sensum diligenter attendas, profecto hanc uocem excidisse intellexeris. Decimii lenitas afferebat. CIRCA Rhinocolura. } Ptolemaeus, & Stephanus, ῥινοκόρυρα edunt. at Strabo ῥινοκόλουρα. NAVIGANTIBVS ostio Nili ad Pelusium per deserta Arabiae ad Memphim incolebant, & ab ceteris Aegyptiis partim uoluntate, partim metu, &c. } Loci manci & deprauati haec futura fuit sententia. Loquitur de Antiocho ad subigendam Aegyptum reuertente. Nauigantibus, inquit, ostio Nili, quod est ad Pelusium per deserta Arabiae populi sese dediderunt. Deinde receptus ab iis, qui ad Memphim incolebant, & ab ceteris Aegyptiis partim uoluntate, partim metu, ad Alexandriam modicis itineribus descendit. Locum autem asterisco notaui. QVIBVS perfectis. } malim Perlectis. nam de litteris loquitur.

380 AD quam ope, siquid imperatum foret, ad futurum regem fuisse. } Legendum puto. Ad quam summa ope. Sic enim lib. I. Rem summa ope taceri iubent. Item. Cum bellum utrimque summa ope pararetur. & lib. XXVI. Ad impediendam rem actam, quae summa ope approperata erat. & Sallus. in Catilina. Summa ope niti decet, ne uitam silentio transeant. Item. Summa ope enisum est, ne tale decretū fieret. & lib. XXVII. Summa ope orare. Sic alias saepe uterque. Numquam uero, ope, tantum. NON esse e rep. populi R. } malim e re populi R. PETENTI Magasbae, ut Hanno Hamilcaris filius hospes in locum exigeret. } Desiderantur uerba nonnulla, & pro hospes, obses lego. Petenti inquit Masgabae, ut Hanno Hamilcaris filius obses (in locum cuiusdam alius obsidis Carthaginiēsis, cuius nomen interiit) Romā a Poenis mitteretur, respondit senatus, haud aequum uideri, ut obsides a Carthaginiensib. arbitrio Massanisae exigeret. Haec forte sentētia futura fuit, quāquā uerba nemo diuinare potest. asterisco ergo notetur locus. ut uulnus acceptū indicetur omnib. IN quattuor urbanas tribus. } Hoc loco desiderantur comitia consularia, quib. consules creati sunt Q. Aelius Paetus, & M. Iunius Pennus. & praetoria, quibus praetores Q. Cassius, M. Iuuentius Thalna, Ti. Claudius Nero. Cn. Fuluius, C. Licinius Nerua, A. Manlius. Praeterea initiū expositionis rerū a cēsoribus Ti. Sempronio, & C. Claudio actarū.

De quibus

De quibus loquitur, cum ait. In quattuor tribus urbanas. Est autem intelligendum libertinos in quattuor tribus urbanas iam inde usque a Ser. Tullio rege fuisse coniectos, auctore Dionysio, post autem cum per omnes tribus dispersi essent, in easdem quattuor esse redactos a C. Flaminio, & L. Aemilio censoribus, ut est scriptum in epitoma lib. xx. nunc uero a Ti. Sempronio Graccho censore in unam Esquilinam urbanam referri. auctore Liuio. Neque enim audiendus est ille, qui de Viris Illustribus scripsit, qui ita in Graccho tradit. Censor libertinos, qui rusticas tribus occuparāt, in quattuor urbanas diuisit.

PLVRES quam a superioribus, & senatu emoti sunt, & equos uendere iussi.} De notis horum censorum scripsit etiam lib. XLIII. Septem e senatu eiecti. In equitibus recensendis tristis admodum, atque aspera censura fuit. multis equos ademerunt. Vt mirer admodum ipsum quasi sui oblitum eadem hoc etiam libro, quod facere haud solitus est, iterasse. C. CICEREIVS aedem in monte Albano dedicauit, quinquennio postquam uouit.} Sic lib. XLII. C. Cicereius praetor in Corsica signis collatis pugnauit. Vouerat in ea pugna praetor aedem Iunoni Monetae.

VT & in libertate gentes, quae essent, tutam eam sibi perpetuamque sub tutela esse.} Videtur legendum. Sub tutela populi Romani esse. sicut dixit. Arma populi R. & Respectu populi R. 381

COMMVNE CONSILIVM gentis esse.} Legendum est. Commune concilium gentis nullum esse. Sensus est. Commune consilium gentis nullum esse, sed in quattuor regiones describi Macedoniam, ut suum quaeque concilium haberet, placuit. ALTERA querimonia Gallici tumultus, Aduertaeque gladiis regnum in dubium adductum esse.} Aduertam Gallorum regulum uidetur uocare. quem tamē paullo post Solonettium nominat. Est aūt uerisimile supra hoc de bello Gallico, deq. hoc rege apertius scripsisse, uerum ut multa alia excidisse. neque enim tam paucis uerbis caussam hanc aduentus Attali esset complexus. De hac re paullo post. Et Gallorum defectionem, quae nuper ingenti motu facta erat, exposuit. M. IVVENTVS Thalua praetor.} M. Iuuentius Thalna, ex consul. Cap. ET tribuni plebis: cum ita traditum esset, ne quis intercederet legi.} Pauca uerba desiderantur in hanc sententiam. Et tribuni plebis, quod antequam priuati de lege dicerent, legi ipsi intercederunt; cum ita traditum esset. &c. Tota enim sententia haec est. Et praetor nouo exemplo rem ingressus erat, quod ante non consulto senatu de sua unius sententia rogationem ferret, cum antea semper senatus prius de bello consultus esset, post ad populum latum, & tribuni plebis (s. nouo exemplo agebant,) quod antequam priuati dicerent, intercederent. cum ita traditum esset, ne quis intercederet prius legi, quam priuatis suadendi dissuadendiq. legē potestas facta esset. Hanc aūt deesse sententiam, ex eo ēt apparet, quod sequitur. Tribuni festinationē praetoris ante tempus intercedendo. TRIBVNI festinationem praetoris ante tempus intercedendo in aduentum im.} Exciderunt pauca, quae ad rem Rhodiorum de quibus loquitur, pertinebant. Exciderunt ēt prima uerba orationis Rhodiorū, quam pro se dixerūt in senatu. Huius autem orationis capita una cum sentētiis quibusdam orationis eius, quam dixit Cato pro Rhodiis, exstant apud Gellium lib. VII. Catonianae autem orationis post etiam meminit Liuius. DONA ferentes.} Si quis recte attendat, legendum intelliget. Dona ferentes ueniebamus. nam sequitur ἀνάθεσιν. Nunc uix mercede recepti uenimus in curiam Ro. Rhodii. NEC tam exitu eorum, quod uindicatis.} Legendum uidetur, Vincatis.

ET secessisse a uobis plebem, nec in potestate uestra rempublicam fuisse.} Malim, populum R. quam remp. Nam si plebes secessit, certe in potestate patrum non fuit. quominus autem resp. in eorum potestate esset, nullo impedimento fuit. Intelligi autem Rhodii uolunt, ne multitudinem quidem Rhodiam in potestate principum fuisse. Sic saepe alias Liuius, Tribuni plebis in potestate patrum fuerunt. Ex uulgata tamen lectione etiam sensus elicitur. PARTEM cum Astymede Romae subsistere, quae agerentur sciret, certioresque suos faceret.} Videtur legendum. Quae, quae agerentur sciret. atque alteram, Quae, esse incuria praetermissam. MYLASSENSES Alabandenosque.} Μυλάσεις uno σ tantum cum scribantur a graecis, Mylasenses scribendum est. Porro autem Alabandaeos uidetur scribendum. Cicero enim dixit in Bruto Hierocles Alabandaeus. & alibi Apollonius Alabandensis. Stephanus autē. ἀλάβανδα πόλις καρίας, τὸ ἐθνικὸν ἀλαβανδεύς. IN Molossidem.} Molosidem uno. s. scribendum auctore Stephano μολοσία, inquit, χώρα τῆς ἠπείρου. ὁ οἰκήτωρ μολοσὸς καὶ μολοσοὶ δὶ ἑνὸς σ. TEGMONEM.} Tecmonem ex Stephano, qui ait. τέκμων πόλις θεσπρωτῶν, ὁ πολίτης τεκμώνιος. 382

DASSARITIORVM Tirustas.} Hos Ptolemaeus Πειρίσας. Strabo lib. VII. Πειρούστας. uocat. Quare Pirustas lego. DAORSEIS quoque.} Ptolemeus Δαυρσίους uocat. alii, puto, Δαορίζους. Strabo libro VII. ubi de Illyriis agit. ὧδ' ὁ νάρων ποταμὸς, καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Δαόριζοι. ILLYRIIS uectigal dimidiū eius quod regi pendissent.} Lego, Quod regi pependissent, impositum. sic. n. paullo post. Vectigal exercentibus dimidium eius impositū, quod pepēdissent regi. CHALCIDEM ad spectaculū Euripi, aeuoq. ante insulae pōte continenti uinctae descēdit.} pro Aeuoq. Euboeacq. reponit Florebellus. quo nihil uerius. 383

TEMPLVM Iouis Trophonis.} Trophonii. ex Suida. MVROS Pyreum urbi iungentes.} Piraeeum, scribendum. ceterum muros intelligit, quae μακρὰ τείχη uocabantur. APOLLONIAM ad eos pergit. Quo cum Perseus obuiam Amphipoli nimis soluta custodia processisset (id diei iter est.)} Apolloniam Macedonicam intelligit. Siquidem ab Amphipoli ad eam inter unius diei est, de qua Stephanus, non eā, quae est in Epiro. ET a se ipsa quaeque contēpta pars esset.} In libris Emendationum

384 num ostendi, legendum esse, Vt se ipsa quaeque contenta pars esset.

PORTVM receptum non commeatibus iuuissent.} Lege. Portu receptum commeatibus iuuissent. sic enim in primo exemplari legebatur, & hic est sensus. VTILITAS annonae.} Vilitas.

CENTVM quinquaginta millia capitum humanorum abducerentur.} Sic Plut. ὥς τε ὥρᾳ μιᾷ πεντεκαίδεκα ἀνθρώπων ἐξ ἀνδραποδισθῆναι μυριάδας. ἑβδομήκοντα δὲ πόλεις πορθῆναι. PAVLLVS ad mare Oricum descendit.} Sic Plut. αἰμίλιος τοῦτο πράξας εἰς ὤρικον κατέβη. REGIA naue ingentis magnitudinis, quam XV uersus remorum agebant.} Sic Plutarchus. ἀνέπλει τὸν θύβριν ποταμὸν ἐπὶ τῆς βασιλικῆς ἑκκαιδεκήρους κατεσκευασμένης ὅπλοις αἰχμαλώτοις, καὶ φοινικίσι καὶ πορφύραις. Huius eiusdem nauis meminit Suidas in Perseo. ET priuatis lege dicendi locus esset ad suadendum, ut in re minima dubia, si quisquam procederet.} Mallem. Et priuatis lege dicendi locus esset, nec ad suadendum, ut in re minime dubia quisquam procederet. Idem sentit Manutius. INTROVOCATAE primae tribus cum antiquarent.}

385 Sic Plut. ὅτι πρώτη φυλὴ τὸν θρίαμβον ἀπεψηφίζετο.

QVANTVS imperator L. Aemilius fuerit Quirites, si ex alia re nulla aestimari possit, uel hoc satis erat.} Hoc principium orationis sic graece uertit Plutarchus. αἰμίλιον μὲν ἔφη παῦλον ἡλίκος αὐτοκράτωρ γένοιτο, τὸ νῦν μάλιστα γιγνώσκειν, ὁρῶν ὅσης ἀπειθείας γέμοντι, καὶ κακίας στρατῷ χρώμενος οὕτω καλὰς κατόρθωσε καὶ μεγάλας πράξεις. SED postero die, quam triumphatum est, priuatum eum uisurus esset, nomen deferret.} Legendum. Priuatum cum uisurus esset. Porro autem ego malim legere, Deferre, interrogare, dicere, accusare, ut haec omnia ad uocem Debuit referantur. CVI crimen nullum probrum dicere poterat.} Legendum. Cui nullum crimen, cui nullum probrum dicere poterat. APVD concionem togatam & urbanam prius reus agatur.} Florebellus legit Res, cui assentior. QVAM illis, & qui triumphauerũt.} Nihil huic sententiae deerit, si legas; Quam illis, qui post eos triumphauerunt, intelligit autem, qui post Lutatium, & Cornelium triumpharunt, ut de Philippo, & de Antiocho. aut ita legendum est. Quam Macedonici, & Asiatici illis, qui triumphauerunt. M. CVRIVS.} M'. Curius ut ante. MILITVM quidem propria est caussa, qui & ipsi laureati, & quisque donis, quibus donati sunt, insignes triumphum nomine cient.} Hoc est id, quod Varro scribit libro de lingua Latina V. Quod milites cum imperatore redeuntes per urbem in Capitolium euntes, clamitauerint, Io Triumphe. Itaque Horat. lib. IV. Non semel dicemus, Io Triumphe ciuitas omnis.

QVID deinde tam opimae praedae, tam opulentae uictoriae spoliis fiet.} Opima praeda legendum, ne sit, spoliis opimae praedae.

386 REVOCATE si uidetur tribuni ad suffragium tribus, ego ad uos milites.} Intercidit finis orationis, qua usus est M. Seruilius pro triũpho Paulli. Qui tũ finis est apud Plutarchũ, his uerbis. ἀλλ' ἄγε πάλιν αὖ τοὺς ἐπὶ τὴν ψῆφον, ἐγὼ δὲ καταβὰς παρακολουθήσω πᾶσι, καὶ γνώσομαι τοὺς κακούς, καὶ ἀχαρίστους, καὶ δημαγωγεῖσθαι μᾶλλον ἐν τοῖς πολέμοις ἢ στρατηγεῖσθαι βουλομένους. i. Reuoca ipsos ad suffragium. ego uero illos omnes subsequar. & malos, ac ingratos ciues cognoscã, quiq. in bellis a tribunis quam ab imperatore regi malũt. Excidit praeterea initium expositionis triũphi Paulli, quẽ per triduũ egit IV. III. prid. K. Decem. ut est scriptũ in triumphis Capitolinis. de quo triũpho in sequentib. proximis uerbis traditur. FILII duo Maximus, & P. Scipio.} Q. Maximus, & P. Scipio. Neque enim alter praenomine spoliandus est, alter ornandus. MINOR ferme XII annos natus quinque diebus ante triumphum, maior XIV. annorum triduo post triumphum decessit.} Contra scribit Plutarchus, maiorem ante triumphum, minorem post triumphum decessisse, in Paullo, & in Apophthegmatis. INDE quincto die Delphis Apollini pro me exercitibus & classibus lustra sacrificaui.} Primum hoc dicam, Sacrificare lustra, me nusquam legisse. Deinde de lustratione exercitus intelligi non posse. non enim adhuc acceperat exercitum. ergo ne lustrare quidem poterat. His rationibus adductus lego, Pro me exercitibusque, & classibus uestris sacrificaui. Hoc ita esse ostendit Plutarchus, qui ita hunc locum uertit. πεμπταῖος δ' ἐκεῖθεν ἐν δελφοῖς τῷ θεῷ θύσας ἑτέρας αὖθις πέντε τὴν δύναμιν ἐν μακεδονίᾳ παρέλαβον, καὶ τὸν εἰωθότα συντελέσας καθαρμὸν αὐτῆς. Quibus ex uerbis apparet, lustrationem non Delphis, sed in castris ab eo esse susceptam, ubi accepit exercitum, Delphis autem Apollini ab eo esse sacrificatum. QVOD bellum per quadriennium quattuor ante me consules ita gesserunt.} Per triennium tres ante me consules, lege. tres enim tantum fuerunt, P. Licinius Crassus, A. Hostilius Mancinus, Q. Marcius Philippus. Labes haec quanto facilius elui potest, tanto foedior est, cum praesertim tot ante annos a nemine agnita hunc locum deprauarit.

EGO QVI de illo triumphaui ab alterius funere filii currum ex Capitolio prope iam exspirantem ueni.} Loquitur de filiis suis Paullus, quorum alter ante triumphum, alter post triumphum, ut diximus, decessit. Foedata autem mirum in modum uerba omne huius sententiae lumen aut sustulerunt, aut certe obscurarunt. Sic igitur legendum censeo. Ab alterius funere filii in currũ, ex Capitolio ad alterũ prope iam exspirantem ueni. satis iam perspicua menda est. NON PECVNIA Macedonicae.} Lego. Non pecunia pecuniae. Nam reddidit eodem modo cetera. Non Gentius Perseo, non Illyrii Macedonibus, non spolia spolijs, non dona donis. Errorem hunc glossa aliqua peperit, uoci Pecuniae, superimposita. quam deinde librarius uera lectione repudiata in librum intulerit. ABCOTYE rege Thracum.} Sic graeci κότυος. apud Ciceronem tamen in Pisonem de rege eiusmodi est, Regi Cotto, credo per mendum, pro Coti.

FLAMEN

Igitvrivivm reges transducti.} Iguuium uidetur esse. quod nunc Eugubium dicitur. de qua uoce alij.

Flamen Quirinalis mortuus M.Fabius Pictor.} Q.Fabius legendum. ex lib. xxxvii. ubi hic sit flamen. Praetores, inquit, exinde duo facti duo Q.Fabii Labeo, & Pictor. Flamen Quirinalis eo anno inauguratus fuerat. Mvnera ei ex sestertijs iussa dari.} Deest summa sestertium. Sic supra. Munera ex s. c. emere regulo quaestor iussus ex c pondo argenti. Et lib. xliii. Munera mitti legatis ex binis millibus aeris censuerunt. Mire laetum & ea benignitate in se populi Ro. regem fuisse ferunt.} Manutius reponit Ex ea benignitate. Polybivs eum regem indignum maiestate nominis tanti tradit, pileatum capite raso obuiam ire legatis solitum, libertumque se populi R. ferre, & ideo insignia ordinis eius gerere. Haec ex Polybio fortasse sic edit Appianus in Mithridatico. Προυσίας δὲ ἀλόντας ἀπήντησε τοῖς ῥωμαίων στρατηγοῖς, εἷμά τε ῥωμαϊκὸν ἀμπεχόμενος ὃ καλοῦσι τήβεννον, καὶ ὑποδήματα ἔχων ἰταλικά, τὴν κεφαλὴν ἐξυρημένος, καὶ πῖλον ἐπικείμενος ᾧ τρόπῳ τινὲς φρύασι τῶν ἐν ταῖς διαδόχαις ἐλευθερωθέντων, εὐχερὴς ὤν, καὶ τ' ἄλλα ὀφθῆναι. ἐντυχὼν δὲ αὐτοῖς ἔφη ῥωμαϊστὶ τῷ ῥήματι, ῥωμαίων εἰμὶ λιβερτός, ὅπερ ἐστὶν ἀπελεύθερος.

IN. EPITOMEN. LIBRI. XLVI

Ne aut inimicus iudicatus uideretur.} Vet. lib. Ne aut hostis. Lex in comitio lata est, ne cuiquam regi Romam uenire liceret.} Vox, Comitio, inepto legitur sensu. Melior antiqua lectio. Lex in commune lata est, ne cui regi. C. Svlpicivs Gallus Ligures subegit.} Vet. lib. Gallus consul. Censa eo sunt.} Vet. lib. Censa sunt. Cvm Lysia tutore Demetrius.} Tutore eius, ex ueteribus libris, & Appiano in Syrio. Qvia minime dimittebatur.} Vet. lib. Quia non dimittebatur.

IN. EPITOMEN. LIBRI. XL VII

Sacrorvm quoque magistratuum.} Vet. lib. Sacrorumque magistratuum. Illyricos.} Illyrios. ex Graecis, & lapid. Cap. Qvidam praetores.} Vet. lib. Aliquot praetores. Accvsati, & damnati sunt.} Vet. lib. Accusati, damnati sunt.

IN. EPITOMEN. LIBRI. XLIIX

Vt legatis, quominus uiolarentur, fugam explicuerit.} Emenda ad fidem antiqui libri. Vt legatos, quominus uiolarentur, fuga explicuerit. Qvi princeps senatus sextis iam censoribus erat lectus. Lege, Ab sextis. sic Liuius li. xliii. M. Aemilius Lepidus princeps senatus ab tertijs iam censoribus lectus. Pvblilia.} Vet. lib. Poblicia. Et excepturum militiae genus.} Vet. lib. Et excepturum se. L. lvcvllvs consul, cui M. Claudius successerat, pacasse omnes Celtiberiae populos cum uideretur, Vacceos, &c.} Quemadmodum scriptum est apud Appianum in Iberico, non Lucullo Marcellus, sed Marcello Lucullus successit, quippe qui post Marcellum consul fuerit. Itaque ex Appiani historia sic legendum. L. Lucullus consul, cum Claudius Marcellus, cui successerat, pacasse omnes Celtiberiae populos uideretur, Vaccaeos, &c. Cantabros, & alias regiones, & iterum alias incognitas nationes in Hispania subegit.} Vet. lib. longe melius: Cantabros, & alias adhuc incognitas nationes. Et in expugnatione captae urbis maius multo etiam periculum adijt.} Vet. lib. Et in expugnatione interceptae urbis maius etiam. Vnde ego lego: Intercatiae, testibus historicis omnib.

Dicerentqve & exercitum.} Vet. lib. Dicerentque se, & exercitum. Prorogari sententiam placuit.} Emendo, admonente ita sensu. Perrogari sententias placuit. Sic libro trigesimo secundo. Decretum recitari, perrogariq. sententias prohibuerunt. & li. xxix. Perrogari eo die sententiae accensis studijs non potuere. Deinde cetera sic lege, & interpunge. Catone, & alijs principibus senatus suadente, ut in Africam confestim transportaretur exercitus, quod Cornelius Nasica dicebat, nondum sibi iustã caussam bellandi uideri, placuit, ut bello abstinerent. Carthaginienses tum aduersum foedus bellum Massanisae intulerunt. uicti ab eo.} Et haec oratio uno conclusa circuitu in ueteribus libris sic legitur. Carthaginienses cum aduersum foedus bellum Massanisae intulissent, uicti ab eo &c. Et gustare cibum tantummodo solito.} Vet. lib. Gustare panem.

IN. EPITOMEN. LIBRI. XLIX

Tertii Punici belli initium altero, & sexcentesimo anno ab urbe condita, intra quinctum annum, quam erat coeptum, consummatum omnino est.} Belli initium consummatum esse. quid sibi uelit, profecto difficile dictu est. neque iniuria. est enim uitiosa locutio. Legitur autem in codice antiquo. Intra quinctum annum, quam erat coeptum, cõsummati. ut ad uocem, Belli referas, & sit sensus. Tertij

Punici belli initium intra quinctum annum consummati, refertur. Sic supra. Origo Carthaginiensium, & primordia urbis eius referuntur. & infra. Antequam Cimbricum bellum consummaretur. Item. Caussae ciuilium armorum, & initia referuntur. QVORVM alterum sapientissimum uirum in ciuitate habebant, alter uir optimus a senatu iudicatus erat.} Vet. lib. Quorum alter sapientissimus uir in ciuitate habebatur, alter optimus uir etiam a senatu iudicatus erat. ET VT omnino deleretur Carthago.} Vet. lib. Et ut tolleretur, deleretur que Carthago. PLACVIT nihilominus.} Vet. lib. Placuit tamen. IN opidum minime recepissent.} Vet. lib. Non recepissent. DITI patri ludi ad Tarentum ex praecepto librorum Sibyllinorum facti.} Lege, ad Terentum, qui locus erat in Campo Martio ex Festo, & Valerio lib. II. cap. I. itemque lege apud Censorinum. Cum libros Sybillinos Decemuiri adissent, renunciarunt, uti Diti patri, & Proserpinae ludi Terētini in campo Martio fierent. Seruius in IIX. Aeneidos Partem Tiberis Terentum a Terendo dictam ait. QVI anno primo Punici belli quingentesimo, & altero anno ab urbe condita facti erant.} Foedissime se habet hic locus, quem nos auctore uetere libro sic restituimus. Qui anno centesimo, primo Punico bello, quingentesimo, & altero anno ab urbe condita facti fuerant. Sensus est. Ludos saeculares ad Terentum, qui centesimum ante annum, dum Punicum primum bellum gerebatur, anno ab urbe cond. D I. facti fuerant. hoc anno esse relatos. Id autem ita esse, ratione quoque possumus confirmare. Nam si anno ab V. C. DI illi facti sunt, profecto P. Claudio Pulchro, L. Iunio Pullo consulibus facti sunt. Nam in eos consules hic numerus incidit ad summam annorum Liuianam. Censorinus autem de his ludis loquens ait. Tertij ludi fuerunt Antiate, Liuioque auctoribus L. Claudio Pulchro, L. Iunio Pullo consulibus. Praeterea si post centum annos, quam illi facti erant, relati sunt, profecto anno DCI hi facti sint necesse est, qui annus consules habuit L. Marcium Censorinum, & M'. Manilium. Itaque Censorinus idem ait. De quartorum ludorum anno triplex opinio est. Antias enim & Varro, & Liuius relatos esse prodiderunt L. Marcio Censorino, M'. Manilio consulibus post Romam conditam anno DCV. Sequitur autem in numerandis urbis conditae annis alios auctores, quam Liuium, eosdem prope, quos Ciceronem, & Plinium secutos esse animaduertimus. VT IN alio loco procul a mari X millia passuum, nec minus remoto.} Vet. lib. Vt in aliū locum, dum procul a mari X millia passuum, nec minus remotum. L. MARTIO, L. Manlio consulibus.} Lege, L. Marcio, M'. Manilio. M. etiam Manilius dicitur in Bruto a Cicerone, & a Valerio, & a multis aliis. ipsum tamen praenomen Manij tulisse, indicat Capitolinus eius consulatus. Itaque locus in principio Somnij Scipionis ita legendus. Cum in Africam uenissem Manio Manilio consuli ad quartā legionem tribunus (ut scitis) militum. mendose enim legitur. Anitio Manilio consulibus. Quidam Marcio, & Manilio emendarunt, non recte. non enim ambobus cōsulibus Scipio uenit tribunus, sed uni Manilio, ut Appianus, & Valerius tradiderunt. CASTRISQVE, quae Carthaginienses omnibus copijs pariter ab urbe egressi oppugnabant, liberatis, is praecipue gloriam tulit.} Vet. lib. Castrorumque, quae &c. liberatorum & ipse praecipuam gloriam tulit. CATO uir promptioris multo ad uituperandum linguae.} ex Vet. lib. tollenda est uox, Multo. QVI in Africa militarent, umbris militare, Scipionem uigore.} Antiqua lectio, pro Vmbris, habet, umbras, pro uigore, uigere. Quod probo. Nam (ut ait Appianus) est uersus Homericus a Catone usurpatus, eiusmodi. οἶος πέπνυται, τοὶ δὲ σκιαὶ ἀΐσσουσιν. id est solus sapit, relliqui umbrae ruunt. PER aetatem minime liceret.} Vet. lib. Non liceret. VT Lusitani, qui ex foedere populo R. dediti a Sergio Galba in Galliam uenissent, in libertatem restituerentur.} Vet. lib. qui in fidem populi R. dediti Ser. Galba. Porro autem, in Gallia, non in Galliam, sententia ita postulante lego. Venissent enim pro uenundati essent, accipiendum est. Nam inquit Valerius libro IX. cap. VI. Galba trium Lusitaniae ciuitatum conuocato populo tamquam de commodis eius acturus nouem millia electa, & armis exsuta partim trucidauit, partim uendidit.

ETIAM ab eo.} Vet. lib. Et saepe ab eo. PROPTER sese castra habentes.} Vet. lib. Prope se. EQVO, atque homine suo immolatis.} Vet. lib. Equo, atque homine suo ritu immolatis.

MVLTIS ad falsam eius famam, uelut ad ueram euntibus. Vet. lib. Multis ad falsam eius fabulam, uelut ad ueram coeuntibus. & recte. Nam paullo post infert. Fabulam autem eiusmodi finxerat.

Ex pellice se Perseo rege ortum.} Vet. lib. Ex pellice se, & Perseo rege.

TRADITVM educandum Cythesae cuidam esse.} Vet. lectio melior. Traditum educandum Cretae se cuidam esse. IN belli casus, quod ille cum Romanis ageret.} Vet. li. gereret. PATREM esse credentem, a quo educaretur.} Vet. lib. Patrem eum esse credentem, a quo. CVM prope finem ultimum esset.} Vet. lib. Cum prope ad ultimum finem uitae esset. DETECTAM tandem originem suam} Vet. lib. Detectam sibi tandem.

PVBESCENTI libellum tradidit.} Repone, Traditum, ut orationis consecutio conseruetur, item ex Vet. lib.

IN . EPITOMEN . LIBRI . L.

PRVSIAS rex Bithyniae omnium humillimorum fautor, atque uitiorum.} Vet. lib. Omniumque humillimorum uitiorum. ut regem etiam uitiorum intelligamus. Humilitas eius, & imbecillitas animi cognita

cognita est, cum raso capite cum pileo legatis Romanis obuius se populi Romani libertum esse dixit.

Habebat alium filium.} Vet.lib. Alterum filium. Caput multis cicatricibus sparsum.} Vet.li. Farsum.i.repletũ. Huius rei meminit Plutarchus in priore Catone, & Appianus in Mithridatico.

Genuerit unum filium.} Vet.lib. & Latina oratio ferunt, ut legatur. Filium genuerit.

Inter tres liberos.} Vet.lib. Inter tres liberos eius. Arbitrio Scipionis.} Vet.lib. Arbitro Scipione. Suasit cum equitatu suo ad Romanos transire.} Vet.lib. Persuasit, ut cum equitatu suo ad Romanos transiret. Egregie. Transisse enim eum scribit Appianus. Phaniae.} Phamaeae legendum. φαμαίαν enim uocat Appianus in Libyco. Item. Vet.lib. Suidas. φάμεαν.

Quoniam per x annos consulem fieri minime licebat.} Vet.lib. Quoniam per annos consulem fieri non licebat. Recte, Lex enim de decem annis erat, ne quis intra decem annos consul reficeretur, de qua supra in Fabio Rulliano diximus. Hic autem legem annalem intelligit a L. Villio Annali latã, qua cauebatur, nequis nisi anno aetatis XLIII capere consulatum posset. ut supra diximus. Scipio uero anno, quo factus est primum consul, annũ agebat XXXVII. Repugnantibus aliquantulum patribus.} Vet.lib. Aliquandiu. M. Aemilius nonnullas urbes circumpositas Carthagini expugnauit.} Nullum M. Aemilium Carthaginem missum belli gerendi caussa accepimus. Itaque non dubitamus, quin hic sit, M'. Manilius, qui consul primum, post autem prorogato imperio proconsul id bellum gessit per biennium, cui deinde Scipio consul anno tertio successit. Valerius quidem M'. Manilium Africã proconsulem obtinuisse scribit. Orosius Teragam urbem expugnatam, & direptam a Manilio ait.

Victus, captusq. relicta Macedonia.} Vet.lib. Recepta Macedonia. Recte. Nam quae bello Persico parta erat, eadem hoc bello amissa fuerat.

IN. EPITOMEN. LIB. LI

Carthago uiginti tria millia quidem passuum in circuitu labore maximo obsessa. Quanto plenior est prisca lectio? Carthago in circuitu millia XXIV passuum patens, magno labore obsessa.

Cui extra sortem prouincia Africa data est.} Vet.lib. Data erat. Contracta exiguo tempore ampla classe.} Vet.lib. Contracta clam exiguo tempore. optime. Id enim Appianus, & Strabo, & reliqui factum esse tradiderunt. Ad Nesentum opidum.} Quis umquam alias ante audiuit in Africa non longe a Carthagine esse opidum nomine Nesentem? Nepherim quidem esse & Strabo, & Appianus produnt, ubi uterque de hoc bello loquitur, atque hoc etiam nomen est in uetustis epitomarũ libris. Vt omnino, Nepherim, sit legendum. Minime impetrare potuerat.} Vet. lib. Impetrare non potuerat. Ludos fecit, transfugas.} Vet.lib. Transfugasque.

IN. EPITOMEN. LIB. LII

Boeotios.} Vet.lib. Boeotos. Sic Graeci. Βοιωτὸς. & Βοιώτιος. In cuius locum Dracus.} Vet.lib. Diacus. legendum Diaeus. Sic enim Pausan. in Achaicis. Δίαιος ὁ στρατηγὸς διάδοχος. Legati Romanorum.} Vet.lib. Romani. Ipse L. Mummius.} Vet.lib. Ipse Mummius. P. Cornelius Africanus Scipio Aemilianus.} P. Cornelius Scipio Africanus Aemilianus. A Diodoro quodam.} Vet.lib. A Diodoto.

IN. EPITOMEN. LIB. LIV

Censa sunt ciuium capita CDXXIIX millia.} Vet.lib. habet CCCXXIIX. Recte. Neque enim par est, cum priore lustro censa sint CCCXXIII millia, & insequẽti CCCXXIII, hoc anno CDXXIIX esse censa. De Iunio Syllano.} Vet.lib. De D. Iunio Silano. Ab exercitu eius multum imploratus, ac nobilissime tumulatus.} Vet.lib. Comploratus. Quod uerbum est in mortuo proprium. inquit enim Liuius de Tarquinio mortuo. Ex comploratione in regia orta. & li. XXV. Vt non modo lacrymis, iustoque comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem, aut sepelirent. Per quattuordecim.} Vet.lib Et per quattuordecim.

IN. EPITOMEN. LIB. LV

Cui cognomen Serapion fuit.} Serapio, ut Cato, Cicero, Dio. Nam Priscianus ait, quae nomina apud Graecos in ων terminentur, ea a Latinis finiri in O. Adde tanto certius fieri, quoties casum gignendi edunt in Onis, non in Ontis. ut Serapio Serapionis. Curiatio.} Curatio. ex Graecis. ut ante. Quia non impetrarunt.} Vet.lib. Impetrarent. In carcerem mitti.} Vet. lib. Duci. Opidumque.} Vet.lib. Et opidum. Irritam censuerat.} Vet. lib. Irritam fieri censuerat. Fusus, fugatusque.} Vet.lib. Fugatusque est. Pulli ex cauea euolauerunt.} Vet.lib. Auolauerunt. Conscendenti deinde in nauim.} Vet.lib. Deinde nauim.

Man-

Mancino auspicia tristia fuisse probatum est.} Vet.lib. Quae auspicia tristia fuisse euentu probatum est. Et sic ut transgrederentur persuasit.} Vet.lib. Transgrederentur milites persuasit.

Diodoro.} Vet.lib. Diodoto. item Tripho, non Triphon. Corruptis quidem medicis.} Quidem, abest a uet.lib.

IN . EPITOMEN . LIBRI . LVI

M. caesonis.} Vet. lib. M. Cosconius. Quem cum ille capere ob legem, quae uetabat quemquam intra decem annos iterum consulem fieri licere, minime uellet.} Hic multa foeda sunt, quae tamen ope antiquorum librorum purgantur, in quibus est ita. Quem cum illi capere ob legem, quae uetabat, quemquam iterum consulem fieri, nō licere, sicuti priore, &c. Nostri enim patres, ignari omnis Romanae antiquitatis, quia nullam aliam legem nouerant, nisi quae est de x annis, eam ubique inculcarunt. Sicut etiam ante dixi de priore huius consulatu. Quae lex ne in hoc quidem consulatu locum habere potuit. Nam inter priorem, & posteriorem Aemiliani consulatum anni interiecti sunt xii. Quae res eruditos multos uiros, ut de Glareano ante admonui, ualde hoc tempore perturbauit. Est igitur haec lex lata paullo ante haec tempora Catone uiuente, cuius suasor ipse fuit Cato, ne quis iterū consul fieret. Priscianus enim lib. iii. profert exemplum ex oratione Catonis, quae inscribebatur, Ne quis iterum consul fiat. idemque Festus in uoce Pauimenta. Sunt enim multae leges de consulatu capiendo latae. Vna, ne quis intra x annos consul reficiatur. quae, ut supra diximus, tenuit Fabium. Altera, ne aedilitas, & praetura praetereatur, qua solutus est T. Flamininus. Tertia, quae annos aetatis constituebat, qua solutus est Aemilianus in priore consulatu. Quarta, Ne quis iterum consul fiat, qua impediebatur Aemilianus, ne secundum caperet consulatum. Quincta, ne quis absens consul fieret, qua post Marius solutus est. Quartam tamen legem post tacito consensu ciuitatis abrogatam esse arbitror. Ex his legibus prima, & secunda a Sulla dictatore relatae sunt, auctore Appiano.

Cuius belli.} Vet.lib. Huius belli. Cleon quoque.} Cleo. ut ante. Saepenumero gesserunt.} Saepe. ex uet.lib.

IN . EPITOMEN . LIB. LVII

Generosissimam militiae disciplinam.} Vet.lib. Seuerissimam. A castris reiecit.} Vet.lib. Eiecit. Militem omni die in opere habuit.} Vet.lib. Militem quotidie. Frumentum ad septenos uallos ferre.} Ac septenos. ex Vet.lib. Cum gladio recte uallare scieris.} Vet. lib. Cum gladio te uallare.

Alii nimirum parum habiliter scutum amplius iusto ferre iussit, quoniam melius scuto, quam gladio uteretur.} Omnis dicti huius uenustas perit, si ita legamus. Mihi autem uidetur ita esse legendum. Alij nimis habiliter paruum scutum tenenti. Sensus autem est perspicuus. Cum paruum quidam scutum cum summa agilitate ferret, amplissimum eum ferre scutum Scipio iussit, ne scuto agilius, quam gladio uteretur. Scutum enim tegendi sui, gladius laedendi alterum caussa paratus est. noceri autem hostibus Scipio cupiebat. Quoniam melius.} Vet. lib. Quando. id est. quandoquidem. Si extraneus uirgis cecidit.} Vet.lib. Fustibus. Quod placet. Cicero enim in Philippicis ait. Fustuarium meruerunt legiones, quae consulem reliquerunt. Vt fuste aliquis caederetur, docet eleganter Polybius lib. vi. Iumenta quidem omnia, ne exonerarent militem. Multoties contra hostium eruptiones feliciter pugnauit.} Vet.li. saepe aduersus irruptiones hostium.

Et oppressos fame uideret urgeri, hostes qui pabulatum exierant uetuit interimi.} Dispunge ita, Oppressos fame uideret urgeri hostes, inde, Qui pabulatum. Si plures quidem fuissent.} Dele, Quidem. ex uet.lib.

IN . EPITOMEN . LIBRI . LIIX

Ne quis ex agro publico plus quam decem iugera possideret.} Plutarchus in Graccho, & Appianus lib. i. quingenta iugera produnt. qui numerus probabilior est. Error inde forte manauit, quod qui descripsit hunc locum, is d, decem, non, ut faciendum erat, Quingenta, interpretatus est. Et fratrem Gracchum.} Vet.li. Et fratrem Caium. Vt ijdem omnino triumuiri.} Omnino, non est in uet.lib.

Ostendit ob id, ut ijs.} Vet.li. Ostendit, ut ijs. Ante omnes C. Antonius consul.} Lege uel repugnantibus omnibus libris, P. Mucius consul. De quo sic Cicero pro domo. P. Scipionis factum statim P. Mucius consul, qui in gerenda rep. putabatur fuisse segnior, multis senatus consultis non modo defendit, sed etiam ornauit. & pro Plancio. P. Mucius arma, quae priuatus P. Scipio sumpserat, ea Ti. Graccho interempto iure sumpta esse defendit. Et qui de uiris illustr. scripsit. Seguiterque cessante Mucio consule Scipio Nasica sequi se iussit. Item Valerius. Cum Gracchus remp. perturbaret, in aedē

Fidei

Fidei patres conscripti publice conuocati a consule Mucio Scaeuola, quidnam in tali re faciendum esset, deliberabant. A PRIMATIBVS occisus est.} Vet.lib. Ab optimatibus.

IN . EPITOMEN . LIBRI . LIX

NVMANTINI fame maxime coacti, ipsi se per uices trucidauerunt. } Vet. lib. Numantini fame coacti ipsi se per uicem tradentes trucidauerunt. P. ATILIVS consul in Sicilia cum fugitiuis debellauit. } Hic consul ab aliis Atilius, ab aliis Rutilius, ab aliis Sulpicius mendose nominatur. At Cicero in Epist. ad Att. lib. XIII. & in Verr. VI. Rupilium nominat. Atque ita uocandum esse Capitolinus eius consulatus ostendit. Quare pro P. Atilius, P. Rupilius repone. M. PERPENNA. } Perperna. ex Capit. tabulis, & Graecis. ut ante. CENSA sunt capita CCCXIII millia.} Vet. lib. CCCXIIX. puto tamen legendum CCCLXIX. nam sequenti lustro CCCXC censa sunt.

VT ducere omnes omnino cogerentur liberorum creandorum caussa.} Vet.lib. Vt omnes cogerentur ducere uxores liberorum procreandorum caussa. VELVT eo tempore scriptam.} Vet. lib. Velut in haec tempora scriptam. Recte. habet enim rationem personae Liuii, qui fuit aequalis Augusti. Huius orationis sententiae aliquot adhuc exstant apud Gellium. AVXILIO quam maxime fuerunt.} Vet. 333
lib. Auxilio fuerunt. OB nimiam suam credulitatem suis inuisus.} Suam abest a uet.lib. EIVS uirgine filia.} Vet.lib. Filia eius uirgine. DE agro diuidendo creatis.} Tolle uocem, De. non enim Triūuiri de agro diuidendo, sed Agro ut dicatur, Latina locutio postulat, ut Triumuiri coloniae deducendae. QVO defuncto.} Vet.li. Eo defuncto. IAPIDAS.} Cap. triumphi, Iapudas, Graeci Ἰάποδας edunt.

IN . EPITOMEN . LIBRI . LX

AVRELIVS consul.} Vet.lib. L. Aurelius consul. ADVERSVS Falanios Gallos, qui populabantur fines Massiliensium.} Lege Saluios Gallos. ex Vet.lib. Sunt autem Saluii ijdem, atque Salyes.

A MAXIMA multitudine locustarum.} Vet.lib. Ab ingenti multitudine. TERTIAM, qua equestrem ordinem cum senatu consentientem corruperat, (trecenti senatores erant, sexcenti equites) ut trecentis senatoribus admiscerentur. } Clarior est huius loci sententia in manuscriptis libris. hoc modo. Tertiam, qua equestrem ordinem tum cum senatu consentientem corrumperet, ut sexcenti ex equitibus in curiam sublegerentur, & quia illis temporibus CCC tantum senatores erant, sexcenti equites trecentis senatoribus admiscerentur. Hanc legem Iudiciariam uocat Plutarchus in Graccho, cuius uerba his fere similia sunt. ὁ δὲ δικαστικὸς, ᾧ τὸ πλεῖστον ἀπέκοψε τῆς τῶν συγκλητικῶν δυνάμεως. μόνοι γὰρ ἔκρινον τὰς δίκας καὶ διὰ τοῦτο φοβεροὶ τῷ δήμῳ, καὶ τοῖς ἱππεῦσιν ἦσαν. ὁ δὲ τριακοσίους τῶν ἱππέων προσκατέλεξεν αὐτοῖς οὖσι τριακοσίοις, καὶ τὰς κρίσεις κοινὰς τῶν ἑξακοσίων ἐποίησε. Haec Plutarch. qui equites non sexcentos, sed trecentos senatoribus trecentis ait esse adscriptos, atque inter utrosque communicata iudicia esse, quae antea senatorum tantum propria fuerant. Si tamen Appiani lib. primo, & Pediani in Diuinationem uerba attendamus, Gracchus a senatoribus ad solos equites iudicia transtulit, non inter utrumque ordinem cōmunicauit. Et Varro lib. IV. de uita pop. R. In spem adducebat non plus soluturos, quam uellent, iniquus equestri ordini iudicia tradidit, ac bicipitē ciuitatem fecit, discordiarum ciuilium fontem. Haec enim uerba ad C. Gracchum pertinere uidentur. Locus est apud Marcellum in uoce Biceps.

MVLTVM indignata.} Multum abest a uet.lib.

IN . EPITOMEN . LIB . LXI

MVLTVM feliciter pugnauit.} Multum abest a uet.lib. AVENTINVM armata quoque multitudine.} Vet.lib. Auentinum quoque armata multitudine. FLACCVS socius eiusdem.} Vet. lib. Flaccus consularis socius eiusdem furoris. LIBERATVS est.} Vet.lib. Absolutus est. 334

IN . EPITOMEN . LIB . LXII

CN. MARCIVS cos. Sarnios gentem Alpinam expugnauit.} Vet.lib. Q. Marcius consul Stonos. De Stonis autem Alpinis populis & Strabo, & Plinius prodiderunt. De hac autem uictoria Orosius.

QVEM in filium adoptauerat.} Vet.lib. Quem adoptauerat. METELLVS Dalmatas obsedit. } Vet.li. Subegit. probo. Nam de iis etiam triumphauit, & Dalmatici nomen retulit. AENOBARBVS.} Ahenobarbus. ut ante. SENATV amouerunt.} Vet.lib. Mouerunt.

IN . EPITOMEN . LIB . LXIII

CATO Porcius consul.} Vet.lib. C. Porcius. Recte utrumque. dictus est enim C. Porcius Cato. DEPREHENSVM, & iudicatum sit.} Vet.lib. Vindicatum sit.

IN

IN. EPITOMEN LIBRI. LXIV

Idqve etiam Calpurnius.} Vet.lib.Idque Calpurnius. Ad indicandum consiliorum auctores.} Vet.lib.Ad indicandos auctores consiliorum suorum. Et propter caedem admissam in regulum quendam nomine Masiuam,qui regnum eius populo R.inuisi appetebat,interfectum. Romae cum periclitaretur.} Ita legendum est,ut omnia uno periodo contineantur, usque ad uerbum illud,clam profugit.praeterea legendum,Romae interfectum;cum periclitaretur.ex uet.lib.& ex Sallustio. Discedens urbe.} Vet.lib.Cedens. A. Postvmivs legatus infeliciter proelio ad uersus Iugurtham gesto conflixit,pacemque etiam multum ignominiosam adiecit,quam quidem minime esse seruandam senatus censuit.} Germanam sic demum restitue lectionem. A. Postumius legatus infeliciter praelio aduersus Iugurtham gesto,pacem quoque adiecit ignominiosam, quam non esse seruandam senatus censuit. Exstitit enim nescio quis malus auctor latinae orationis formandae,qui in his Epitomis describendis de suo inculcauit particulas,Minime, Quidem,Multum, Omnino, quae non sunt in uet.lib.nisi raro,& apte positae.

IN. EPITOMEN LIB. LXV

Et vniversam Numidiam uastauit.} Vet.lib.Totamque Numidiam. Feliciter quidem pugnauit.} Vet.lib.Prospere pugnauit.

IN. EPITOMEN. LIB. LXVII

Avrelivs Scaurus legatus.} Vet.lib.M.Aurelius. Vinci minime posse.} Vet.lib.Non posse. Ab iisdem hostibus C.Manlius, & Q.Caepio proconsules uicti proelio, castrisque binis exsuti sunt.} Restitue ita.Cn.Mallius consul,& Q.Caepio proconsul uicti proelio castris quoque binis exsuti sunt. In Mãlio uariant scriptorum libri. Alij enim C.alij Cn.Manlium,alij M.Manilium uocant, quemadmodum in plerisque scriptis est, & in impressis Eutropij, Taciti,& Sallustij. Itaque Cn.Mallius reponendum testibus lapidibus antiquis. In uetere Epitomarum exemplari,est, Manilius consul, & Q.Caepio proconsul. egregie. Nam Q.Caepio, & consul ante Mallium, & prorogato imperio cum consule Mallio proconsul cum Cimbris rem gessit, ut ait Orosius. Caepionis, cuius temeritate clades accepta erat,damnati bona publicata sunt,primoque post regem Tarquinium imperium ei abrogatum. Primum illud dico,Imperium regi Tarquinio non esse abrogatum, sed exsilio multatum,ne in urbe esset.deinde uero addo alios ante Caepionem imperio spoliatos fuisse, ut Tarquinium Collatinum, & L.Minucium Augurinum,& M.Claudium Gliciam, quorum illi coacti sunt abdicare se consulatu, hic dictatura. Quare non est dubium, quin legendum sit, ut est in uetere libro, Damnati bona publicata sunt primi post regem Tarquinium. imperiumque ei abrogatum est.

In carcere necatus.} Veteres libri, Necatus est. Continvatvs per complures annos magistratus est.} Vet.lib.Consulatus est.Est enim factus II. III consul cum abesset. Haec est autem Quinctia lex.Ne quis absens capere consulatum possit, qua solutus est Marius. Itaque Caesar post omisit triumphum ex Hispania ulteriore,ut praesens peteret consulatum. Circa Rhodanum,& Pyrenaeum.} Vet.lib.Inter Rhodanum, & Pyrenaeum. Bellicosis quidem se Theutonis.} Vet.lib.Bellicosis se Teutonis.

IN. EPITOMEN. LIBRI. LXIIX

Antonivs praetor in Sicilia maritimos praedones persecutus est.} Emenda ad fidem uet.lib. M. Antonius praetor in Ciliciam.eadem menda est apud Obsequentem,ubi scriptum est.Piratas a Romanis in Sicilia deletos esse,cum sit legendum,Cilicia.Nam ut scribit Plutarchus in Pompeio, Cilicia arx fuit hoc tempore piratarum.ob eamque caussam post in Cilicia bellum gessit P.Seruilius, qui Isauricus inde appellatus est.Adde quod M.Antonius apud Ciceronem libro primo de Oratore pro consule se in Ciliciam uenisse ait. Antonium porro cum piratis rem gessisse tradit Plutarchus in Pompeio.

Donec Cimbros uinceret.} Vet. lib. Donec & Cimbros uinceret. Vbi uirtute sua explicita fugientem proconsulem,exercitumque prosecuti.} Vet. lib. Cum uirtute sua explicata. Quamquam sensu admonente, Expliciti,lego.Quod est,obsidione quasi Catuli liberati. In qvo caesa traduntur hominum centum quadraginta millia.} Vet.lib.Hostium. Idem autem numerus traditur fere ab Orosio,& Plutarcho,& Floro.quamquam Flori locus mendose legitur sic. In patientissimo, quem Caudium uocant campo, procurrere.millia deinde ad XL ceciderunt. Hinc campus tertio per omnem diem conciditur barbaris.In ueteribus autem libris recte sic.In patientissimo quem Caudium uocant campo,concurrere.millia inde centum quadraginta ceciderunt,hinc tertio minus. per totum diem conciditur barbarus. Totivs ciuitatis consensu receptus.} Vet.lib.Exceptus.

Qvi

QVI aliquantulum &c. inuiderant.} Vet.lib. Aliquandiu. P. MALLEOLVS.} Vet.lib. Publicius Malleolus. Recte. ita enim & Orosius. & certe Malleolum Publiciae gentis cognomen fuisse Capitolini consules ostendunt. BELLA praeterea inter Syriae reges continet.} Vet.lib. Inter Syriae reges gesta continet.

IN. EPITOMEN. LIBRI. LXIX

CN. APPVLEIVS.} L. Appuleius. & uet.lib. & omnes scriptores. NVMIDICO, eo quod in eam minime iurasset.} Vet.lib. Quod in eam non iurauerat. SEXTVM quidem consulatum.} Quidem, uacat. uet.lib. CANDIDATVM consulatus petitorem.} Vet.lib. Candidatum consulatus. sic lib. CIII. Eoque consulatus candidato conspiratio facta est. & lib. CVII. T. Annio Milone candidato consulatus. A. NVMIO competitore.} Hunc νόνιον Plutarchus, αὖλον νόνιον Appianus uocant, ille in Mario, hic lib. I. At Valerius libro IX. cap. VII Orosius lib. Nummium, praesertim in scriptis libris. nam uulgati habent Mummium. Itaque nihil ausus sum mutare. BELLO quodam interfectus est.} Loquitur de Saturnino, quem, ut omnes tradunt, Rabirius interfecit. Itaque, a Rabirio quodam, legendum est. Sic enim & is, qui de uiris illustribus scripsit: Caput eius Rabirius quidam senator per conuiuia in ludibrium circumtulit.

M. AQVILIVS consul in Sicilia.} M'. Aquillius proconsul. scribendum. Hunc enim uocat Plutarchus in Mario μάνιον ἀκύλλιον. itemque in Mithridatico. Appianus. Filium hunc esse arbitror M'. Aquillij M'. F. M'. N. qui de Asia triumphauit. ut est in Capitolinis triumphis, quem Appianus lib. I. μάνιον quoque nominat.

IN. EPITOMEN. LIBRI. LXX

CVM M. Aquillius.} M'. Aquillius. ut dixi. DIDIVS proconsul.} Vet.lib. T. Didius.

P. RVTILIVS, qui legatus C. Marij proconsulis a publicanorum iniurijs Asiam defenderat.} Lege, Q. Mucij proconsulis. neque enim C. Marius obtinuit Asiam, sed Q. Mucius Scaeuola. ut Pedianus in Diuinationem. Q. Mucij Scaeuolae quaestor Rutilius condemnatus, quod cum praetore consenserit suo, ne publicani aliquid agerent in prouincia sua. CVI cognomentum Apionis fuit.} Cui cognomen Apioni fuit. uet.lib.

IN. EPITOMEN. LIBRI. LXXII

INITIO belli a Picentibus moto.} Vet.lib. Orto. ESERNIA.} Aesernia. Graeci. AVXILIA demum.} Vet.lib. Auxilia deinde.

IN. EPITOMEN. LIB. LXXIII

L. CAESAR consul.} Vet.lib. L. Iulius Caesar consul. QVI interemptus est.} Vet. lib. Qui ab ijs interemptus est. MELIORE quidem euentu.} Quidem redondat. ex uet. lib. PELIGNOS fudit.} Vet.lib. Pelignos proelio fudit. HIRNIO Asinio.} Vet.li. Hirno Asinio.

IN. EPITOMEN. LIB. LXXXIII

ALIAQVE magistratuum ornamenta insignia sumpta sunt.} Vet.lib. Aliaque magistratuum insignia sumpta sunt. AVRELIVS Plotius legatus.} Vet. lib. A. Plotius. A. SEMPRONIVS Asellus.} Scribe, Asellio. sic enim Appianus lib. primo. Valerius lib. IX. cap. VII. Fuit autem Asellio Semproniorum cognomen. Quod Historicus ille aequalis Scipionis Aemiliani tulit. Qui apud Ciceronem primo de legibus, Asilo, mendose dicitur, ubi Latinos Historicos numerat.

IN. EPITOMEN. LIB. LXXV

A. POSTVMIVS legatus in obsidione castrorum hostilium cecidit. Sulpicius legatus cum classi praeesset infamis crimine proditionis ab exercitu suo interfectus est.} In his uerbis est insigne mendum. Inculcata enim multa uerba sunt ex epitome sequentis libri, eaque a Gabinio ad Postumiū translata; quae autem ad Postumium pertinebant, ea Sulpicio sine caussa tributa sunt. sic igitur lege ex ueterum librorum fide. A. Postumius Albinus legatus, cum classi praeesset, infamis crimine proditionis ab exercitu suo interfectus est. Reliqua autem dele. Haec ipsa A. Postumio euenisse tradit etiam Orosius lib. V. Postumius Albinus uir consularis tunc L. Sullae legatus intolerabili superbia omnium in se militum odia cum suscitasset, lapidibus occisus est. & Valerius lib. IX. cap. IIX. A. Albinus nobilitate, moribus,

ribus,honorum omnium cõsummatione ciuis eximius propter falsas,& inanes suspiciones in castris ab exercitu lapidibus obrutus est. QVISQVAM ante.} Vet.lib.Quisquam alius ante.

IN . EPITOMEN . LIBRI . LXXVI

CAESIS a Mamerco Aemilio legatis Italicis.} Vet.lib.Caesis & a Mamerco Aemilio legato Italicis. INCVRSIONES Thracum in Macedoniam continet.} Vet.lib.Incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

IN . EPITOMEN . LIB. LXXVII

OCCISOQVE Pompeij consulis filio.} Sensus docet legendum esse, Occiso Q. Pompeio consulis filio. Paullo ante enim patris consulis meminit. EX quo duodecim.} Ex qua, legendum.ad uocem enim Factionem, pertinet. VT praemium promissi indicij haberet.} Vet.lib. Praemium promissum. AD capiendum a Cn. Pompeio proconsul exercitum.} Vet.lib.Ad accipiendum.

IN . EPITOMEN . LIBRI . LXXIX

CORNELIVS Cinna.} Vet. lib. L. Cornelius Cinna. Cum perniciosas leges per uim ferret.} Vet.lib. Per uim,atque arma ferret. PVLSVS urbe a Cn.Octauio collega cum Sextio tribuno plebis.} Melior lectio est scriptorum librorum. Cum VI. tribunis plebis, id est, Cum sex tribunis plebis.Hoc probatur, quia scribit Appianus maiorem tribunorum partem Octauio aduersatos esse. ὅτι δὲ Ὀκταβίῳ κατὰ τὴν οἰκίαν τὸ μέλλον περιορωμένῳ ἐξαγγέλλεται τοὺς πλέονας δημάρχους κωλύειν τὰ γιγνόμενα. IMPERIOQVE ei abrogato.} Vet.lib.Imperioque abrogato. Sic epitome CXI.Abrogato magistratu pulsus urbe. MORTVVM spoliaret.} Vet.lib.Spoliaret occisum.

IN . EPITOMEN . LIB. LXXX

QVI soli arma recipiebant.} Vet.lib.Retinebant. PLANCIVS.} Vet. lib. Plautius. IANICVLVM occupauerunt.} Vet.lib. Oppugnauerunt. Occupasse tamen ait Appianus. Itaque nihil muto. ANTIVM quidem. Item. Nulla omnino spes.} Tolle Quidem,& Omnino,ueterib. lib. auctoribus. M. ANTONIO eloquentissimo uiro, & C.Caesare.} Vet. lib. L. & C. Caesare. Recte.fratres enim hi fuerunt,ambo in reditu Marij interfecti,Auctor Appianus,& reliqui. IN rostris posita.} Vet.lib.In rostris posita sunt. ET citra ulla comitia consules in sequentem annum se ipsos renunciauerunt, eodem die, quo magistratum inierant: Marius Sex. Licinium.} Sic interpunge,& lege.Eodemque die,quo magistratum inierant,Marius,&c. POSTREMO armis euertit.} Vet.lib.Armis hostiliter euertit.

IN . EPITOMEN . LIB. LXXXI

PRAETEREA a Thracibus in Macedonia gesta continet.} Vet. lib. Praeterea transitus Thracum in Macedoniam continet.

IN . EPITOMEN . LIB. LXXXIII

FVSIS aliquot copijs.} Vet.lib.Fusis proelio aliquot copijs. ITA ut his cederet prouincijs.} Vet.lib.Ita ut is cederet.Is,autem Mithridates intelligitur. IMPETRAVITQVE a seruo praebens ceruicem,ut eum omnino interficeret.} Vet. lib. Impetrauitque de seruo suo praebens ceruicem, ut se interficeret.

IN . EPITOMEN . LIB. LXXXIV

CVM ab omnibus opidis Italiae obsides exigere uellet.} Cum ab Italiae opidis omnibus, colonijsque obsides. ex Vet. lib. CONSENSV senatus prohibitus.} Vet. lib. Prohibitus est. NOVIS ciuibus S.C.suffragium datum est.} Italis data lex erat lege Iulia, uerum non in XXXV tribus distributi.Verum ut distribuerentur,cum P.Sulpicius legem tulisset, eaque Sylla reuerso abrogata esset,Cinna de ijs cum Octauio contendit. Itaque data erat illis ciuitas illa quidem, sed sine suffragio, nunc uero S. C. etiam suffragium adepti sunt.App.lib.I. BELLI apparatum contra Syllam,quod plurimum excitabatur.} Vet.lib.Belli apparatum,quod contra Sullam excitabatur.

IN. EPITOMEN. LIB. LXXXV

A CONSVLE, Cn. Carbone & C.Norbano.} Emenda. A consule C. Norbano. Erat enim hoc anno consul C.Norbanus cum L.Scipione. Itaque sequenti uersu ait: Cum L. Scipionis alterius consulis exercitu. alioquin, si Carbo consul esset, Tertij consulis fuisset dicendum.

IN. EPITOMEN. LIBRI. LXXXVI

ITEMQVE ex fiducia iam certe uictoriae litigatores, a quibus adhibebantur uadimonia, Romam deferre iussit.} Lege ex Vet. lib. auctoritate, Claudio Puteano affirmante. Idemque ex fiducia iam certe uictoriae litigatores, a quibus adibatur, uadimonium Romam differre iussit.

IN. EPITOMEN. LIBRI. LXXXIIX

OCTO millia deditorum in uia publica trucidauit.} Lege, In uilla publica, qui locus fuit in campo Martio. Sic enim Augustin. de Ciuit. lib. III. cap. XXIIX. Sulla uictor urbem intrauit, qui in uilla publica non iam bello, sed ipsa pace saeuiens VII millia peditum undecũque inermia non pugnando, sed iubendo prostrauit. & Valerius li. IX. cap. II. Quattuor legiones contrariae partis fidem suam secutas, in uilla publica, quae in campo Martio erat, necquidquam fallacis dextrae misericordiã implorantes obtruncari iussit. LVCRETIO Asello.} Vet. lib. Offella. Plut. in Sulla ὀφέλλα, itemque Appianus li. I. SAVCIVS a seruo.} Ipse saucius a seruo. Vet. lib. MORTEM sibi consciuit in ipso cuniculo.} Hac uerba arbitror inducenda, ut glossema ineptum. repugnant certe ceteris, atq. orationem impediunt.

IN. EPITOMEN. LIB. LXXXIX

L. BRVTVS.} Vet. lib. M. Brutus. REBVSQVE nouis.} In Vet. lib. Inducta particula, Que, alius fit principium orationis. LVCRETIVM Asellam.} Orfellam. ut ante. HIBRAM regem Numidarum.} Hunc regem Eutropius Iarbam nominat, item is, qui de uir. illustrib. scripsit, Plutarchus in Pompeio. εἷλε δὲ τῶν βασιλέων ἰάρβαν τὸν συμμαχήσαντα δομετίῳ, τὴν δὲ βασιλείαν ἰάρβα παρέδωκε. Hiarbae igitur regis filius fuit Hiempsal, qui regnauit consule Cicerone, ut ipse ait contra Rullum. Hiẽpsalis filius fuit Iuba, uictus a Caesare, ut ait Dio, ubi de bello Caesaris Africo. de quo loquitur Cicero contra Rullum, cum ait, Iuba Regis filius. sic enim legendum, non Iubae regis filius. Hiempsalis enim regis filium intelligit. Iubae autem filius fuit Iuba alter, cui Augustus regnum concessit, historiarum auctor. ut scribit Strabo lib. XVII. CARBONE, qui Corcyram appulerat.} Appianus li. primo κόσσυραν hanc insulam uocat. κάρβωνα δὲ ἐκ λιβύης ἐς σικελίαν καὶ ἀπ' αὐτῆς ἐς κόσσυραν νῆσον ὑποφεύγοντα πέμψας τινὰς ὁ πομπήιος ἀνεῖλε. Et Orosius. Pompeius Carbonem a Cossura insula in Aegyptum fugere conantem in Siciliam ad se retractum occidit. Est autem Cossura insula Africae. auctor Strabo. & Capitol. triumphi. REDACTVM est sestertium ter millies, quingentiesque. Lucretium Asellam.} Emendo ter millies quingenties. Q. Lucretium Offellam. Etenim Appianus. κόιντον λουκρήτιον ὀφέλλαν nominat. Erroris caussa uulgata est. QVOD quidem nemini contigerat.} Vet. lib. Quod nulli contigerat. CN. Norbanus consularis.} C. Norbanus. Cap. tabulae. itemque reliqui omnes. SE ipse interemit.} Vet. lib. Ipse se interemit. METELLVS ex proscriptis unus.} Vet. lib Mutilus. quod est Papiorum cognomen. AD posticum aedis.} Vet. lib. Ad posticias aedes.

SANGVINE suo fores resperli.} Vet. lib. Vxoris fores.

IN. EPITOMEN. LIB. XC

L. MANLIVS proconsul.} Hunc subsidio Metelli ex Gallia, cui ipse praeerat, in Hispaniam uenisse scribi. Orosius. & L. Manilium nominat. quo pacto legendum esse apud Plutarchum in Sertorio puto. ὥς τε μὲν λόλλιον ἐκ τῆς περὶ ναρβῶνα γαλατίας ἐλθόντα τοῦ βοηθεῖν. est enim legendum, ὥστε μαλλιον.

M. ANTONIVS legatus ab Herculeio quaestore uicti.} Vet. lib. habent M. Domitius. & recte. Nam Antonius, cuius post mentio fit, in hoc bello cum Sertorio erat. Domitius autem cum Metello. Domitium autem ab Herculeio Sertorij duce cum exercitu oppressum scribit Orosius, Eutropius, & Plutarchus. Et Sallustius historiarum lib. I. in quo Sertorianum bellum narrabat, Domitium proconsulem ex citeriore Hispania cum omnibus copijs, quas parauerat, a Metello accersitum scribit. ut ait Priscianus lib. X. Porro autem L. Domitius uocandus. Sic enim & Eutropius, & Plutarchus.

AB Hirtuleio quaestore.} Vet. lib. Herculeio. item Eutropius. Item Sallustius Historiarum lib. II. Occurrere duci, & proelium accendere, adeo uti Metello in sagum, Herculeio in bracchium tela uenirent. ex Marcello in uoce Sagum. Hunc, ut opinor, ἱρτέιον nominat Plutachus in Pompeio.

IN . EPITOMEN . LIBRI . XCI

CN. POMPEIVS, cum adhuc quaestor esset, cũ imperio consulari aduersus Sertorium missus est. } Vox, Quaestor, mendose est. aut enim Equester, ut in quibusdã ueteribus libris est. aut, Eques Ro. est legendum. Nam sex post libris scriptum est, Cn. Pompeium consulem factum esse antequam quaesturam gereret ex equite Romano. sic autem locutus est in epitoma lib. LXXXIX. Cn. Pompeius adhuc eques Romanus ex Africa triumphauit. ut etiam Cicero pro lege Manilia. Quin tam incredibile, quam ut iterum eques Rom. ex S. C. triumpharet triumphauit. autem iterum ex Hispania. & Dio in quadam concione lib. XXXVI. habita de Pompeio. καὶ ᾧ ἱππεῖ ἔτι ὄντι τὰς πολέμους ἐκείνας ἐνεχειρίσατε. & Plutarchus: μήπω δὲ μετέχοντι βουλῆς ἐψηφίσασθε δύο θριάμβους.

IN . EPITOMEN . LIB. XCII

Q. SERTORIVS Metellum, & Perpennam cum duobus exercitibus proelio fudit. } Legendum. Q. Metellus Sertorium & Perpernam. neque enim Sertorius Perpernam, qui a se stabat, fundere potuit. PARTEM eius cupiens auferre. } Vet. lib. Ferre. DAMNA obsidentibus tulit. } Vet. lib. Intulit. PLVRIMOS amicorum, & secum proscriptorum. } Vet. lib. Plurimos ex amicis, & secum proscriptis.

IN . EPITOMEN . LIBRI . XCIII

REXQVE a Pompeio, & Metello uictus, & ut contra Sertorium egerunt. } Vitiosus sine dubio locus ex uestigijs ueterum librorum a me ita emendatur. Resque a Pompeio, & Metello contra Sertorium gestas cõtinet, qui omnibus belli. Sic enim in ueteribus libris est, praeterquam quod duae illae uoces, Gestas continet, interciderunt. Sic epitoma sequenti. Res a Cn. Pompeio in Hispania contra Sertorium prospere gestas continet. COEGIT diuersas regiones petere Metellum ulteriorem Hispaniam, Pompeium Galliam. } Contra Plutarchus in Sertorio. ὥστε ἀναγκασθῆναι οἱ στρατηγοὶ διαλυθέντες ὁ μὲν εἰς γαλατίαν ἀπελθεῖν, πομπήιος δὲ περὶ βακκαίους διαχειμάσαι.

IN . EPITOMEN . LIB. XCIV

DEIOTARVS Gallograeciae tetrarches praefectus Mithridatis bellum in Phrygia mouentes cecidit. } Vel aduersantibus ueteribus libris lego, Praefectos Mithridatis. Nam Deiotarus stetit pro Romanis, non pro Mithridate. Id autem aperte Appianus in Mithridatico. τῷ δ' αὐτῷ χρόνῳ φρυγίαν διομάχης μιθριδάτου στρατηγὸς ἐπιτρέχων ἔκλεισε ῥωμαίων πολλοὺς μετὰ παίδων, καὶ γυναικῶν παιδάς τε καὶ ἰσαύρας ὑπήγετο, καὶ ἡλικίαν. μάχῃ δ' αὐτὸν τις γαλατικοῦ τετράρχης δηιόταρος ἐπιπολάζοντα αὐτὸν συνδιώξας, καὶ πολλοὺς διέφθειρε.

IN . EPITOMEN . LIB. XCV

P. VORENVM praetorem proelio uicerunt. } Hunc praetorem Plutarchus in Crasso uocat πόπλιον βαρῖνον. Varinium Frontinus lib. I. cap. V. Appianus autem libro primo οὐαρίνιον γλάβρον. ut appareat hunc P. Varinium Glabrum appellatum fuisse. meminit etiam P. Varini praetoris Cicero pro Flacco. ubi forte Varinij, legendum est, ut gentis nomen, non familiae sit. C. CVRIO proconsul Dardanos in Thracia domuit. } Hinc Sallustius histor. lib. II. Nonio auctore. Eodem anno in Macedonia C. Curio principio ueris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit, pecunias coegit.

CONGREGATA seruorum, & ergastulorum multitudine. } Claudius Puteanus affirmauit, se in manuscriptis legisse, Congregata seruorum ex ergastulis multitudine.

IN . EPITOMEN . LIBRI . XCVI

C. LENTVLVS consul. } Cn. Lentulus. perspicue. omnes auctores. L. GELLIVS, & Q. Arrius praetor. } Vet. lib. L. Gellius consul, & Q. Item Plutarchus, & Appianus. Ceterum hic est Q. Arrius praetor, qui cum successurus esset C. Verri in Sicilia, non successit. Pedianus. SERTORIVS a M. Antonio, & M. Perpenna, & alijs coniuratis in conuiuio interfectus est. &c. Imperium partium ad Marium translatum est. } Locus obscurus. Nam cum dicat ab Antonio, & Perperna interfectum esse Sertorium, addit, Imperium partium translatum esse ad Marium. nos autem ab alijs accepimus ad Perpernam peruenisse. Tolletur igitur omnis obscuritas, si ita legatur. Sertorius a Manio Antonio, & Marco Perperna. Item. Imperium partium ad Marcum translatum est. Plutarchus enim in Sertorio μάλιον αὐτώνιον uitiose uocat, pro μάνιον. In ueteribus autem libris est, ad Marcum, non ad Marium. Eiusdem porro conuiuij meminit his uerbis Sallustius historiarum lib. III. Sertorius in imo, inter Tarquinium,

nium,& dominum Perperna.ex Nonio. Vt frequentius uictor.} Vet.lib.Vel frequentius.

IN. EPITOMEN. LIBRI. XCVII

Caesis inimicorum.} Vet.lib. Hostium. M. crassvs, & Cn. Pompeius consules facti sunt* sicut Pompeius,antequam quaesturam gereret ex equite Romano tribuniciam potestatem resti tuerunt.} Locus mutilatus,merito asterisco notatus. Vetusti libri nihil uarietatis habent, nisi quod Facti sic,ibi est. Ex quo colligo ita esse legendum. M. Crassus,& Cn. Pompeius consules facti, ut Crassus ex praetura,sic Pompeius antequam quaesturā gereret, ex equite Romano, tribuniciam potestatē restituerunt. Eandem enim rem,ut memorabilem edit etiam Appianus lib.primo. hoc modo. ἐς δὲ ὑπατείαν ἄμφω παρήγγελλον. ὁ μὲν ἐστρατηγηκὼς κατὰ τὸν νόμον σύλλα. ὁ δὲ πομπήιος οὔτε στρατηγήσας, οὔτε ταμιεύσας, ἔτος τε ἔχων τέταρτον ἐπὶ τοῖς τριάκοντα.i. Consulatū autem ambo se petituros esse professi sunt,is quidem, cum praetor ex lege Sullae fuisset,Pompeius autem neque praetura, neque quaestura perfunctus anno aetatis quarto,& tricesimo.puto tamen legendum Sexto,& tricesimo. Quod quisque intelliget, qui aut ortum,aut obitum Pompeij cum primo consulatu eius cōferet. Duabus ergo legibus solutus est,una, quod praeturam non gesserat,altera quod ante annos aetatis legitimos factus est. Quare merito pro Pōpeio ait Cicero. Quid tam singulare, quam ut ex s. c. legibus solutus consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? Ivdicia per M. Aurelium Cottam praetorem.} Lege,L. Aurelium. Pedianus enim pro Cornelio: Fuerunt tres fratres C. M. & L. Aurelius Cotta, is qui lege sua iudicia inter tres ordines communicauit,adeptique sunt omnes consulatum.

IN. EPITOMEN. LIBRI. XCIIX

Lachares filius Mithridatis.} Vet.lib. Machares. Dio. μαχάρης. C. Lentvlvs.} Cn. Lentulus.ut ante. A qvibvs lustrum conditum est.censa sunt.} Vet. lib. A quibus lustrō condito censa sunt. L. Metellvs praetor in Cilicia aduersus piratas prospere rem gessit.} Scribe, Sicilia. Hic est enim Metellus, qui Verri in Sicilia successit. Pedianus. Qvod incendio consumptum erat,refectum a Q. Catulo dedicatū est.} Vet. lib. Quod incendio consumptum, ac refectum erat,a Q. Catulo dedicatum est. Mvltis certaminibus fudit.} Vet.lib. Pluribus proelijs.

Seditio militum tenuit,qui sequi nolebant, quia legiones Valeriae impleta a se stipendia dicentes.} Vet.lib.idest legiones Valerianae,quae impleta a se stipendia dicentes.

IN. EPITOMEN. LIBRI. XCIX

Pompeivs Romae rationem reddit.} Romae,superuacaneum,praesertim cum dicat per epistolas rem esse actam.abest certe a ueteribus libris.

IN. EPITOMEN. LIB. C

C. Manlivs tribunus pl.} C. Manilius. Cicero pro lege Manilia. Domitis Cretensib.} Vet.lib. Perdomitis Cretensibus. Liberas in id tempus insulae leges tulit.} Vet. lib. Dedit. Quo uerbo, & Cicero, & alij in hoc genere utuntur. Phraatem regem Parthorum, & Tigranem Armeniorum regem, ac demum inter filium.} Vet. lib. Tigranem Armeniorum, ac deinde inter filium.

IN. EPITOMEN. LIB. CI

Phoenicia.} Phoenice.uet.li. Iberos, Albanos,qui transitum minime dabant.} Vet. lib. Albanosque,qui transitum non dabant.

IN. EPITOMEN. LIB. CII

A milite Gallo nomine Bithoco.} Bitoeto repono ex Appiano in Mithridatico. Βίτοιτος οὖν τινὰ ἰδὼν ἡγεμόνα κελτῶν, πολλὰ μὲν ἐκ τῆς σῆς ἔφη δεξιᾶς ἐς πολεμίους ὠνάμην, ὀνήσομαι δὲ μέγιστον, εἰ σύ με κατεργάσαιο. Qui scripsit de uiris illustribus Sithocum nominat. A qvo, ut iuuaretur, petierat.} Vet. lib. A quo ut adiuuaret se petierat. Cethego, & pluribus.} Vet. lib. Et pluribus alijs. Incendiis urbis opprimenda rep.} Vet. lib. Et opprimenda.

IN. EPITOMEN. LIB. CIII

Cvm exercitu caesus.} Vet.lib. Caesus est. Sacrarivm, in quod uirum intrare nefas est, intrasset.

intrasset.} Vet. lib. In sacrarium. CVMQVE uxorem Metelli pontificis stuprauisset.} Cicero, Plutarchus, Suetonius, omnes denique Caesaris pontificis Maximi uxorem fuisse scribunt, non Metelli. Itaque non est credendum in tam nota historia lapsum esse auctorem, uerum, ut multos alios, sic hunc locum a librarijs esse uitiatum. Ego uero sine dubio legendum esse duco, Maximi pontificis. Errandi caussa orta est ex compendiosa scriptura. Nam cum paucis litteris scriptum esset M. pont. imperitus ille, qui descripsit, interpretatus est Metelli, cum Maximi ea uox significaret. CN. POTITIVS praetor Allobroges, qui rebellauerant, ad Solonem domuit.} Hic praetor fuit consule Cicerone, ab eoque, & Sallustio, C. Pontinus, a Dione γάϊος πομπτῖνος, & πομπτῖνος dicitur. Idem etiam post triumphauit ex Gallia. Ego C. Pontinium scribo. POMPEIVS de liberis Mithridatis, Tigrane, & Tigranis filio triumphauit, Magnusque a tota concione consalutatus est.} Haec uerba non puto suo loco sita esse. Vt ita sentiam, me impellit, quod Cicero libro I. ad Atticum, Plinius lib. VII. cap. XXVI. & lib. XXXIIX. cap. II. Capitolinorum triumphorum scriptores, & reliqua omnia Romanae historiae monumenta loquuntur, Cn. Pompeium de Mithridate, & Asia triumphasse Pisone, & Messalla cõsulibus. In hac autem epitoma triumphus post Gabinij, & Pisonis consulatum, quo anno Caesar se scribit in Galliam uenisse, & cum Heluetijs pugnasse, idest post tertium annum collocatur, cum tamen in eadem ante triumphum Pompeij mẽtio fiat conspirationis factae inter Pompeium, & Crassum, & Caesarem, quae Pompeio praesente Romae ante consulatum Caesaris facta est. Librarij tamen & hunc errorem fuisse pro certo habeo. Nã qui, CN. POMPEIVS &c. erat scripturus, per incuriam oculis ad Pontinium coniectis, Cn. Pontinius scripsit, & quae sequuntur. Post autem cum intelligeret se Pompeij triumphum temere praetermisisse, eundem ipsum in fine epitome collocasse. Est autem triumphus Põpeij rebus a Pontinio gestis anteponendus.

IN. EPITOMEN. LIB. CIV

GALLIA omni expulit.} Vet. lib. Gallia expulit. POMPEIO inter alios orantes, & T. Annio Milone tribuno plebis ingenti gaudio senatus, ac uniuersae Italiae ab exsilio reductus est.} Suspicor legendum Et T. Annio Milone trib. pl. agẽte. neque enim hoc placet, ne Milonem qui in magistratu erat, & legem rogare poterat, orasse dicamus, sed egisse, orasse autem Pompeium, qui erat priuatus. Excidisse autem hanc uocem propter eam quae similis sequitur, INGENTI, puto. QVORVM quidem maxima multitudo.} Vet. lib. Non habent, Quidem. ADMINISTRATIO eiusdem rei.} Vet. lib. Eius rei. PTOLEMAEVS Aegypti rex ob iniurias, quas patiebantur, a suis regno pulsus Romam uenit.} Vet. lib. Ob iniurias, quas patiebatur a suis, regno pulsus Romam uenit.

IN. EPITOMEN. LIB. CV

M. CATONIS tribuni pl.} Lege C. Catonis. ex epistolis Ciceronis ad Lentulum. Etenim Lentulo in re Alexandrina maxime aduersatus est. Item ex li. XXII. Annalium Fenestellae intelligitur teste Nonio. Quod ut magistratum tribuni inierunt, C. Cato turbulentus adolescens nec imparatus ad dicendum concionibus assiduis inuidiam & Ptolemaeo simul, qui iam profectus ex urbe erat, & P. Lentulo consuli paranti iam iter concitare secundo quidem populi rumore coepit. QVA prouinciae consulares in quinquennium Pompeio Hispaniae, Crasso Syria.} Lege Consulibus, pro consulares, ut Pompeium, Crassumque consules iterum intelligamus. REIECTO Archelao.} Vet. lib. Eiecto Archelao. IN regnum reduxit Aegypti.} Vet. lib. Reduxit in regnum Aegypti. PROXIMAM partem.} Vet. lib. Et proximam. IN Britanniam parum prospere tempestatibus aduersis transiecit, iterumque parum felicius.} Lege ex Vet. li. In Britanniam primum parum prospere &c. iterum parum felicius. RELIQVAM partem insulae in potestatem redigit.} Vet. lib. Aliquam partem. Egregie. Nam scribit in Agricola Tacitus, Caesarem, qui primus in Britanniam legiones Romanas duxit, prospera pugna terruisse incolas, & litoris tantum potitum esse.

IN. EPITOMEN. LIBRI. CVI

GALLORVM multi populi.} Vet. lib. Aliquot populi. COTTA, & T. Auruncuieius legati Caesaris.} Vet. lib. Cotta & T. Veturius. Apparet tamen legendum, Cotta & Titurius. sic enim Caesar li. III. Q. Titurius, & L. Cotta legati. Deceptus est librarius, quod Cottae nomen Auruncuieius fuit, eodem auctore Caesare. Item Appianus κόττας, καὶ τιτούριος. EVOCATVS in colloquium ab hostibus, ut de pace acturus.} Acturis, & Vet. lib. habent, & historiae fides postulat.

IN. EPITOMEN. LIBRI. CVII

QVOD nemini umquam contigit.} Vet. lib. Quod nulli alij umquam. sine uoce, Contigit.

Lex dicta, ut ratio absentis Caesaris.} Vet.lib.Lex data.Hinc ego.Lex lata.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CIX

Cum se dimissurum exercitum negaret, nisi a Pompeio dimitteretur.} Veteres lib. Exercitus.&, Dimitterentur. C. CVRIONIS tribuni plebis primum aduersus Caesarem actiones continet.} Vet.lib.Primum aduersum Caesarem de populo Romano Caesare actiones continet.Hinc ego obseruatione historiae doctus Primum aduersus Caesarem, deinde pro Caesare actiones continet. Id enim omnes tradunt.& maxime Coelius ad Ciceronem.Quod tibi supra scripsi, Curionem frigere, iam calet. nam feruentissime concerpitur, bellissime enim quia de intercalando non obtinuerat, transfugit ad populũ,& pro Caesare loqui coepit. Ad hanc etiam historiam pertinere puto uerba quaedam Varronis ex lib. IV. de uita populi Ro. quae sunt apud Marcellum. Curio cum id fecisset, dicebat amicis, ut illi renunciaretur, se obstrigillaturum, ne triumphus decerneretur, aut ne iterum fieret consul. est autem Obstrigillare obstare. C.CAESAR bello inimicos persecutus cum exercitu in Italiam uenit.} Et sensus,& uetustae lectionis auctoritas probant legendum esse Persecuturus. VNIVERSOSQVE eius partium Italia omnino expulit.} Vet. lib. Ceterosque partium eius Italia expulit.

IN . EPITOMEN . LIB. CX

RELICTIS in obsidione C.Trebonio.} Vet. li.Relictis in obsidione urbis eius legatis C. Trebonio. IN potestatem Caesaris se permiserunt.} Vet.lib.Potestati Caesaris se. IN potestatem inimicorum.} Vet.lib.Hostium.

C. CVRIO legatus Caesaris cum aduersus Pompeianarum partium ducem Varronem pugnasset. } Vet.lib.Cum prospere aduersus.Porro autem Varum, non Varronem legendum. Hic est enim Atius Varus, qui in Africa stetit contra Caesarem.Eadem labes est in bello Caesaris apud Florum. Pulso, inquit fugatoque Varrone.Varum autem habent Caesar, Dio, Plutarchus, reliqui. Sic in oratione, antequam iret in exsilium legitur, Q.Varroni trib.pl pro Q.Vario.Sic in oratione pro P.Sulla. Nemo T. Coruncano, nemo Curioni, nemo huic ipsi C.Mario, cum ei multi inuiderẽt, obiecit. Ti. Coruncanio, & C.Curio, legendum.nominat enim nouos homines Corũcanium,& Curium aequales. ut alias facit.

IN . EPITOMEN . LIB. CXI

C.CAECILIVS Rufus cum seditiones in urbe quam maxime concitaret, nouarum tabularum spe solicitata plebe.} Lege, M.Coelius Rufus.Est enim is, de quo Caesar lib. III. belli ciuilis ait. Iisdem temporibus Romae M.Coelius Rufus praetor caussa debitorum suscepta initio magistratus tribunal suum iuxta C. Trebonij praetoris urbani sellam collocauit. & Velleius.M. Coelius in praetura nouarum tabularum auctor exstitit. Item idem Coelius in epistola ad Ciceronem. Tolle, Quam maxime ex uet.lib. CN. Pompeius ad Brundisium obsessus a Caesare. } Quid tam nouum, quam Pompeium obsessum a Caesare ad Brundisium. In uet.lib.est.ad Dyrrhachium. atque idem tradunt omnes historiae. Q CATVLI praetoris.} Lege Q.Cassij.ut in emendationum libris correximus ex Dione.

IN . EPITOMEN . LIB. CXII

ACTORE Theodoro.} Vet.lib.Theodoto. Plutarchus, Dio, & ceteri. Θεόδοτον. BELLVM a Cn.Domitio contra Phraatem Parthum prospere gestum continet.} Domitius hic legatus Caesaris cum Pharnace Ponti rege male rem gessit. Ex quo apparet, legendum esse, Contra Pharnacem parum prospere.Ita enim Appianus lib. II. φαρνάκης δομιτίῳ καίσαρος στρατηγῷ συνενεχθεὶς ἐς μάχην, ἐνενίκει πάνυ λαμπρῶς. & Dio lib. XLII. καῖσαρ γὰρ οὐδὲν βέλτιον καλουίνου ἐπεπράγει, τὸν τε ἀσίαν οἱ, καὶ τὰ ἄλλα στρατόπεδα προτάξας λαβεῖν. καὶ ὡς τὸν δηιόταρον καὶ τὸν ἀριοβαρζάνην προσλαβὼν ἤλασεν εὐθὺς ἐπὶ τὸν φαρνάκην, καὶ συμβαλὼν ἡττήθη.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CXIII

CATONE, cui ex aequo deferebatur imperium, cedente.} Imperium, uacat. subauditur enim ex priore membro.Vet.lib. POMPEII Magni filius.} Vet.li.Inde Pompeius Magni filius.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CXIV

ET relicto a legione.} Et, uacat Vet.lib. OCCISOQVE eo Caesar Scipionem.} Nouum prinicipium orationis a uoce, Caesar, faciendum est. REBELLANTES uicit.} Vet.lib.Rebellantes proelio uicit.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CXV

Spectacvla edidit.} Vet.lib.Dedit. Fvit minime potuit. } Vet.lib. Non potuit. P.magio Chilone. } Cn. Magio. Ex epistola Seruij ad Ciceronem. Censa sunt ciuium capita centum quinquaginta millia.} Numerus hic quamquam ualde imminutus est,tamen bene habet. Scribit enim Dio,pro duabus,& triginta myriadibus ciuium,quae ante bellum ciuile censae sunt quindecim tantum censas hoc tempore,reliquis bello ciuili absumptis. & Appianus ait uix dimidiam partem ciuium,quae ante ciuile bellum censebatur, esse censam. Profectvs in Hispaniam contra Sex. Pompeium. } Vet. lib. Profectusque in Hispaniam aduersus Cn. Pompeium. Recte.erat enim maior natu Cnaeus,quam Sextus. Pompeivs Sex.effugit.} Vet. lib. Sex.Pompeius effugit.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CXVI

Mvlti , quam maximique honores.} Vet.lib. Plurimi, maximique. Minime assurrexit.} Vet. lib. Non assurrexit. M. brvtvs , & C. Trebonius,& C.Cassius,& ex Caesaris partibus D.Brutus.} Vet.lib.M.Brutus & C.Cassius,& ex Caesaris partibus D. Brutus, & C. Trebonius, Idem Ceteri. C.Octavivs ex sorore nepos.} Quamquam Plutarchus in Antonio & Dio idem scribunt(scribunt autem ὀκτάβιον τῆς ἀτίας τῆς τοῦ καίσαρος ἀδελφῆς υἱὸν,i.Atiae sororis Caesaris Octauium filium fuisse,)tamen portentum dicit,qui ita dicit. Qui enim fieri potest, ut Octauius nepos sit Caesaris ex sorore,qui Atiae,quae fuit Iuliae sororis Caesaris filia,natus sit? quãquam apud eos mendem esse suspicor.ἀδελφῆς.pro ἀδελφιδῆς.neque enim Atia soror Caesaris,sed sororis filia fuit. Itaque in Bruto ait Plutarchus. ὅτος μὲν ἦν ἐξ ἀδελφιδῆς καίσαρος. Ergo sororis nepos legendum, ut uet.lib.habent,atque ut Velleius, Suetonius,& alii tradiderunt. Appianus τῆς ἀδελφῆς θυγατριδοῦν uocant. i. sororis nepotem ex filia. In campum Martium ferretur. } Vet. lib. Deferretur. Chamaces humillimae sortis homo.} Appianus hunc ἀμάτιον uocat. Sic enim ait:ἀμάτιος ὁ ψευδομάριος. μαρίῳ γὰρ ὑπεκρίνετο υἱωνὸς εἶναι.Ex eo apparet legendum hoc loco, C.Amatius. Mouet tamen,quod Valerius lib.IX.hunc Erophilum Equarium medicum nominat.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CXVII

Omnibvsqve prosperis exceptus.} Vet.lib.Ominibusque.Ea uero omina quae fuerint,Obsequens,& Dio lib.XLV.& Velleius tradunt. Cum enim urbem intraret,solis orbis super caput eius, curuatus,rotundatusque,in colorem arcus,ueluti coronam tanti mox uiri capiti imponens,conspectus est. In confusione rerum, ac tumultu Lepidum pontificem maximum interemit. } Ne hoc quidem quẽquam alias legisse opinor, Lepidum pontificem maximum ab Octauio, ubi primum Apollonia redijt,interemptum. immo uero ne id quidem Epitomatum scriptor scripsit. Nam infra ait. M.Lepidum ab Octauio abrogato triumuiratus honore uitam impetrasse. Est ergo locus mirum in modum uitiatus.Vetus liber uestigia aliqua continet,quibus ad germanam lectionem peruenire ualeamus. sic, In confusione rerum,ac tumultuum Lepidum põtificem tum Maximum interfecit.Hinc ego. In confusione rerum,ac tumultu M.Lepidus pontificatum Maximum intercepit. Confirmat autem hanc lectionem Velleius,qui lib.II. ait. Lepidus in locum C.Caesaris mortui pontifex Maximus furto creatus. Avvncvli percussores.} Auunculi magni dicendum erat. Ita tamen etiam Suetonius:Nihil conuenientius,quam necem auunculi uindicare.

Magnis iniurijs affecit.Caesar ut sibi,& reip.}. Melius concluditur haec tota oratio in uet.lib.ita. Magnis iniurijs affecisset, Caesar & sibi,& reip. Deinde plures.} Vet. lib. Deinde & complures. Et ad Caesarem.} Dele,Et,ex uet. lib.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CXIIX

C.caesari , qui primus reip.arma sumpserat pro populo Rom.imperium a senatu datum est cum consularibus ornamentis.} Hic locus mire deprauatus est,cum tamen non uideatur. Me ut uitiatum esse,atque ita legendum esse crederem Cicero admonuit.qui pro rep.arma sumpserat, propraetoris imperium a senatu datum est.Nam Cicero in senatu,v.in Antonium, ita ait de Octauio.Demus igitur imperium Caesari,sine quo res militaris administrari, teneri exercitus, bellum geri non potest, sit propraetor eo iure,quo qui optimo, &c.Vox,Praetoris,in populo Romano, mutata est ob eam caussam,quam saepe alias.Eadem macula foedauit quoque Velleium lib.II.cum ait. Eum senatus honoratum equestri statua pro P. R. una cum consulibus des. Hirtio & Pansa bellum cum Antonio gerere iussit.ubi legendum est Propraetorẽ.Quod autem scriptum est,Consularibus ornamentis,mallem Praetorijs. Nam & Graeci,Plutarchus,Appia,Dio στρατηγικὰ χάσματα decreta tradunt.& Cicero decernit, senatorem eum esse,sententiamque loco praetorio dicere.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CXIX

A.HIRCIVS.} Hirtius,Cap.consules, & Graeci, ἵρτιος. QVI post uictoriam suam in inimicorum castris ceciderat.} Vet.lib.Qui post uictoriam in hostium castris ceciderat. CVM annos XIIX haberet, consul creatus est.} Vet lib.Annos XIX.recte. est enim natus Octauius consule Cicerone IX. Kal.Octob.auctore Suetonio.Consul factus est Pansa, & Hirtio consulibus interfectis X. Kal. Octob. Quae summa annorum est uiginti, uno die minus. Quare qui XIX.annos scribunt, integros accipiunt, qui uiginti,imperfectos.Optime autem omnium Velleius,qui ait. Consulatum inijt Caesar pridie,quam XX.annos impleret,X.Kal.Octob.cum collega Q. Pedio.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CXX

CVI senatus,ut persequeretur Antonium,mandauit.} Vet.lib. Mandauerat. D.CAESAR pacem cum Antonio,& Lepido fecit ita ut tresuiri reip.constituẽdae quidem per quinquennium praeessent,ipse,Lepidus, & Antonius.statuerunt, ut suos quisque inimicos proscriberent.} Nihil purius potest esse uetere huius loci lectione. Ita ut III. uiri reip. constituendae per quinquennium essent ipse,& Lepidus,& Antonius,& ut suos quisque. Sic enim pacis condiciones fuerunt duae, Triumuiratus & inimicorum proscriptio. NOMINA fuerant.} Fuerunt,Vet.lib. L.CAESARIS Antonij auunculi,M. Ciceronis.} Vet.lib. & M.Ciceronis.item Huius occisi. non Cuius occisi. CAPVT quoque cum manu.} Vet. lib. Caput cum manu. At Liuius tamen inter duas manus positum scripsit. Verba eius sunt apud Senecam lib.primo declamationum,ita.Ita relatum caput ad Antonium iussuque eius inter duas manus In rostris positum.In ijsdem uerbis nulla Popillij mentio est.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CXXII

M. MESSALLAE Publicolam fratrem iunctum communi consilio condemnauerunt.} Vet. lib. Victum communi concilio condonauerunt.& recte.Idem enim Dio. lib. XLVII. βρούτῳ τε γέλλιος ὁ πόπλικολας ἐπεβούλευσε. ὁ δὲ δὴ γέλλιος ἐφωράθη. ἔπαθε δὲ δεινὸν οὐδέν. ὁ γὰρ βροῦτος ἐκεῖνόν τε ἐν τοῖς φιλτάτοις ἀεὶ νομίσας εἶναι, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μάρκον μεσσάλλαν πάνυ τῷ κασσίῳ προσκείμενον εἰδὼς, ἀφῆκεν αὐτόν.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CXXIII

OCCISOQVE a Pompeio A. Bithynico praetore.} Vet.lib.Occisoque A. Pompeio Bithynico praetore.Sic autem ipse uocabatur,ut omnia R. monumenta loquuntur. SALVIDIENVM legatum.} Vet. lib. Q. Saluidienum legatum. Suetonius in Augusto, Saluidienium Rufum. Quare Q. Saluidienium lego.

Q. CORNIFICIVM in Africa T. Sestius Cassianarum partium ducem.} Luxata uerba.Cornificium in Africa Cassianarum partium ducem T. Sestius.

IN . EPITOMEN . LIB. CXXIV

ALTERO deinde proelio uictus M.Brutus,& ipse uitam finiuit,exorato Stratone fugae comite, ut sibi gladium addiceret, annorum erat aetatis XL. Inter quos Q. Hortensius occisus est.} Locum hunc mancum esse semper suspicatus sum, nec me fefellit opinio,ubi & ueteres libros & huius historiae scriptores conferre coepi. In Vet. lib.Ita est.Adijceret.annorum circiter XL. ita ut duae uoces absint, Erat,& Aetatis.Hinc ego:Idemque fecerunt principum Romanorum circiter XL. Inter quos Q.Hortensius occisus est. Qui enim cum Bruto mortem oppetierunt, tradit,quorum alios sibi met, ut Brutus fecerat,necem consciuisse ait, alios autem ut Hortensium ab inimicis esse interfectos.Hanc rem sic Velleius lib.II. Non aliud bellum cruentius caede clarissimorum uirorum fuit. Tum Catonis filius cecidit.Eadem Lucullum,Hortensiumque eminentissimorum ciuium filios fortuna abstulit. Nam Varro ad ludibrium moriturus Antonij digna illo, ac uera de exercitu eius magna cum libertate ominatus est.Drusus Liuius Iuliae Augustae pater,& Varus Quinctilius ne tẽtata quidem hostis misericordia,alter sese ipse in tabernaculo interemit, Varus autem liberti,quẽ id facere coegerat,manu iugulatus est. Item Dio multo apertius.lib. XLVII. τῶν δ' ἀνδρῶν τῶν πρώτων τῶν ἀρχάς τινας ἐχόντων, ἢ καὶ ἐκ τῶν σφαγέων, ὅσοι τε ἐπικεκηρυγμένοι ἔτι ὄντες, οἱ μὲν πλείους ἑαυτοὺς παραχρῆμα ἀπέκτειναν, οἱ δὲ ἁλόντες, ὥσπερ καὶ ὁ φαώνιος ἐφθάρησαν.Ex principibus autem uiris, quique magistratus aliquos gesserant, aut etiam ex interfectoribus,& ijs,qui adhuc proscripti erant, plerique sibimet ipsis statim mortem consciuerunt, aut capti, ut Fauonius,interfecti sunt.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CXXV

Cum grandi periculo.} Vet. lib. Graui. M. Lepido, qui custodiae urbis cum exercitu praeerat, scisso.} Vet. lib. Fuso.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CXXIIX

Didio Saxa M. Antonij legato.} Vet. lib. Decidio Saxa. item Cicero XIII Philip. Decidium Saxam Antonij satellitem commemorat. Annonae commeatum impediret.} Vet. lib. Annonae commercium. Bella gesta continet.} Vet. lib. Bella ibi gesta.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CXXIX

L. Ventidius legatus.} Vet. lib. P. Ventidius. ita ceteri. Parthos in Syria uicit.} Vet. lib. Proelio uicit. Iudaeorum quoque legati ab Antonio interempti sunt.} Vet. lib. Iudaei quoque a legatis Antonij subacti sunt.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CXXX

Ita ut duarum clasſium, Caeſaris altera, cui Agrippa praeerat, uinceret.} Vet. lib. Vt ex duabus Caeſaris claſsibus, altera, cui Agrippa praeerat. Expositi in terram in quam maximo periculo eſſent.} Vet. li. Expoſiti in terram milites in maximo periculo eſſent. M. Lepidus ex Africa, uelut ad ſocietatem belli contra Sex. Pompeium a Caeſare gerendi tráſiecerat, ei bellum quoque cum Caeſar inferret, relictus ab exercitu, abrogato triumuiratus honore uitam impetrauit.} Haec uerba ſententiam continent, & a ueterum librorum, & ab hiſtoriae huius fide alienam. Sic igitur corrige ex uet. lib. & Dione lib. XLIX. & alijs. M. Lepidus, qui ex Africa uelut ad ſocietatem belli contra Sex. Pompeium a Caeſare gerendi tráſiecerat, cum bellum Caeſari quoque inferret, relictus &c. Nemini ante eum habitus eſt.} Vet. lib. Erat.

IN . EPITOMEN . LIB . CXXXI

A legatis eius oppreſſus eſt.} Vet. lib. Oppreſſus a legatis eius occiſus eſt.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CXXXIII

Caesaris Alexandria in poteſtatem redacta. Cleopatra ne in arbitrium uictoris ueniret, uoluntaria morte occubuit. In urbem reuerſus tres triumphos egit.} Haec uerba male interpuncta ex auctoritate ſcripti libri ita debent diſpungi, & legi. Caeſar Alexandria in poteſtatem redacta, Cleopatra ne in arbitrium uictoris ueniret, defuncta in urbem reuerſus &c. ſunt enim haec omnia una periodo connectenda. Tertium ex Cleopatra.} Scribe, de Cleopatra. dicimus enim Triumphare ex prouincia, non autem, ex rege, ſed de rege. Imposito fine bellis ciuilibus altero, & trigeſimo anno.} Lege altero & uigeſimo. non ſolum quia ita eſt in ueteribus libris, ſed etiam quia hiſtoriae ueritas id poſtulat. Nam a Lentulo, & Marcello conſulibus, quibus ciuilia arma primum ſumpta ſunt, uſq. ad Caeſarem V, & Sex. Appuleium conſules, quibus poſita ſunt, tot anni numerantur. Velleius lib. II. Viceſimo anno finita bella ciuilia.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CXXXIV

Cum ille conuentum Narbone egit.} Vet. lib. Narbone ageret. Bellum contra Baſtarnas, & Maeſos, & alias gentes a M. Craſſo refertur.} Vet. lib. A M. Craſſo geſtum refertur.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CXXXV

Ante hunc librum inuenio in libro ſcripto album interuallum eſſe relictum, cum his uerbis. Generaliter, & communiter hic eſt defectus quorundam librorum. Duos autem libros deeſſe puto eos, qui numerum expleant librorum centum quadraginta duorum, quos Petrarca a Liuio ſcriptos eſſe ait. Itaque hunc librum CXXXIIX appello. atque ita deinceps reliquos. Deſideratur ergo epitome lib. CXXXVI, & CXXXVII. Quod ex his rationibus colligitur. Cenſorinus ait Liuium lib. CXXXVI ludos quinctos ſaeculares tradidiſſe. quos fecit Auguſtus, qui facti ſunt Cenſorino ipſo, & Dione, & alijs auctoribus, C. Furnio, & C. Iunio Silano conſulibus. Eſt autem uerisimile eum, qui ſcripſit epitomas, quamuis

quamuis exsiliter eas, ac tenuiter scripserit, uerbum etiam eorum ludorum, ut rei maxime memorabilis fuisse facturum, quemadmodum ante quartorum ludorum fecerit. In libro autem CXXXVI uulgato, nulla eorum mētio fit. Nam de Raetia uicta a Tiberio, & Druso agitur, quod bellum gestum est Druso, & Pisone consulibus, ut ait Dio, i. biennio postquam ludi saeculares editi fuerant. Accedit quod Hispani, & Salassi in lib. CXXXV Caesare IIX, & Silano consulibus, auctore Dione, subacti traduntur, idest anno DCCXXV ab urbe condita. Si igitur in lib. CXXXV res explicantur gestae anno DCCXXV, in eo autem, qui sequitur, de Raetia agitur, quae uicta fuit annno DCCXXXV, sane apparet praetermitti res gestas nouem annorum, qui interiecti sunt, multasq. nobiles, ac memorabiles actiones praeteriri. ubi enim de templo Iani ab Augusto clauso? ubi de tribunicia potestate Augusto data. Ergo duos libros medios intercidisse credendum est.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CXXXIX

Ara Caesari.} Vet. lib. Ara D. Caesari. Dedicata, sacerdoteque creato.} Vet. lib. Dedicatur sacerdote creato.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CXL

Thraces domiti a Scipione.} Lego, a L. Pisone. is enim cum Pamphyliae praeesset hoc bellum gessit. Dio lib. LIV. Florus etiam & Velleius Thracas, a L. Pisone perdomitos scribunt. Cauci.} Cauci, & Chatti in Germania sunt. Dio tamen Chattos ait uictos esse a Druso, itemque Florus. Velleius & Caucos, & Chattos a Tiberio subactos tradit.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CXLI

Theatrum & porticus eius nomini dicata.} Vet. lib. Nomine. i. aeque atque si ille dicasset, Marcelli theatrum, & porticus appellata.

IN . EPITOMEN . LIBRI . CXLII

Nuncio ualetudinis euocatus.} Vet. lib. Valetudinis eius. Partim occurrerat.} Vet. lib. Accucurrerat. Romam reuectum.} Corpus Drusi Romam perueCtum a Nerone fratre dicitur in I. lib. scripto. Dio etiam. καὶ ἀποθανόντα ἐς ῥώμην ἐκόμισε. Tiberius autem non eo Roma uenit, sed ex Pannonia, auctore Dione. Quare Peruectum plac et. Laudatus a Caesare.} Vet. lib. Laudatus est a Caesare. In C. Iulij tumulo conditum.} Augusti est intelligendum. Nam inquit Dio: ἐς τὸ τοῦ αὐγούστου μνημεῖον κατετέθη.

FINIS.

CAROLI . SIGONII . CHRONOLOGIA IN . T. LIVII . HISTORIAS AB . VRBE . CONDITA

REGES.

Romulus regnat annos XXXIIX.
Interreges regnant annum I.
Numa Pompilius, annos XLIII.
Tullus Hostilius, annos XXXII.
Ancus Marcius, annos XXIV.
L. Tarquinius Priscus, annos XXXIIX.
Ser. Tullius, annos XLIV.
L. Tarquinius Superbus, annos XXV. *

CONSVLES.

245	L. Iunius Brutus.	L. Tarquinius Collatinus.
	Sp. Lucretius Tricipitinus.	P. Valerius Poplicola. *
	M. Horatius Puluillus.	
246	P. Valerius II.	T. Lucretius.
247	P. Lucretius.	P. Valerius Poplicola III.
248	Sp. Lartius.	T. Herminius.
249	M. Valerius.	P. Postumius.
250	P. Valerius IV.	T. Lucretius.
251	Agrippa Menenius.	P. Postumius. *
252	Opiter Virginius. *	Sp. Casſius.
253	Postumus Cominius.	T. Lartius.
254	Ser. Sulpicius.	M. Tullius.
255	C. Vetusius.	T. Aebutius.
256	Q. Cloelius.	T. Lartius.
257	A. Sempronius.	M. Minucius.
258	A. Postumius.	T. Virginius. *
259	Ap. Claudius.	P. Seruilius.
260	A. Virginius. *	T. Vetusius.
261	Sp. Casſius.	Postumus Cominius.
262	T. Geganius.	P. Minucius.
263	M. Minucius.	A. Sempronius.
264	Sp. Nautius.	Sex. Furius. *
265	T. Sicinius. *	C. Aquillius.
266	Sp. Casſius.	Proculus Virginius.
267	Ser. Cornelius.	Q. Fabius.
268	L. Aemilius.	K. Furius. *
269	M. Fabius.	L. Valerius.
270	Q. Fabius.	C. Iulius.
271	K. Fabius.	Sp. Furius.
272	M. Fabius. *	Cn. Manlius.
273	K. Fabius.	T. Virginius. *
274	L. Aemilius.	C. Seruilius.
275	C. Horatius.	T. Menenius.
276	A. Virginius.	Sp. Seruilius.
277	C. Nautius. *	P. Valerius.
278	L. Furius.	A. Manlius.
279	L. Aemilius.	Opiter Virginius. uel Vopiscus Iulius.
280	L. Pinarius.	P. Furius.
281	Ap. Claudius Ap. F.	T. Quinctius.
282	L. Valerius.	Ti. Aemilius.
283	T. Numicius Priscus.	A. Virginius.

T. Quinctius.

284	T. Quinctius.	P. Seruilius.
285	Ti. Aemilius.	Q. Fabius.
286	Q. Seruilius.	Sp. Postumius.
287	Q. Fabius.	T. Quinctius.
288	A. Postumius Albus.	Sp. Furius Fusus.
289	L. Aebutius.	P. Seruilius.
290	L. Lucretius Tricipitinus.	T. Veturius Geminus.
291	P. Volumnius.	Ser. Sulpicius.
292	C. Claudius Ap. F.	P. Valerius Poplicola.
293	Q. Fabius Vibulanus III.	L. Cornelius Maluginensis.
294	L. Minucius.	C. Nautius.
295	Q. Minucius.	C. Horatius Puluillus.
296	M. Valerius.	Sp. Virginius.
297	T. Romilius.	Sp. Veturius.
298	Sp. Tarpeius.	A. Aterius.
299	P. Curatius.	Sex. Quinctilius.
300	T. Menenius.	P. Sestius Capitolinus.
301	Ap. Claudius.	T. Genucius.

DECEMVIRI CONSVLARES

	Ap. Claudius.	Sp. Postumius Albus.
	T. Genucius.	Ser. Sulpicius.
	P. Sestius.	T. Romilius.
	Sp. Veturius.	P. Curatius.
	C. Iulius.	A. Manlius.
	Ap. Claudius II.	Q. Fabius.
	M. Cornelius.	M. Rabuleius.
302	L. Minucius.	Q. Poetelius.
	T. Antonius.	K. Duilius.
	M. Sergius.	Sp. Oppius.

303 Iidem Decemuiri per uim in hunc annum continuarunt.

304	L. Valerius.	M. Horatius.

305 Iidem consules continuasse uidentur in hunc annum.

306	Lar Herminius.	T. Virginius Caelimontanus.
307	M. Geganius Macerinus.	C. Iulius.
308	T. Quinctius Capitolinus IV.	Agrippa Furius.
309	M. Genucius.	C. Curtius.
	A. Sempronius Atratinus.	
310	T. Cloelius.	Trib. mil. cons. pot. abdicarũt. in Eorũ L. F. sunt cos.
	L. Atilius.	
	L. Papirius Mugillanus.	L. Sempronius Atratinus.
311	M. Geganius Macerinus II.	T. Quinctius Capitolinus V.
312	M. Fabius Vibulanus.	Postumus Aebutius Cornicen.
313	C. Furius Pacilus.	M. Papirius Crassus.
314	Proculus Geganius Macerin.	L. Menenius Lanatus.
315	T. Quinctius Capitolin. VI.	Agrippa Menenius Lanatus.
	Mam. Aemilius.	
316	L. Quinctius Cincinnati F.	Tribuni mil. cons. potest.
	L. Iulius.	
317	M. Geganius Macerinus III.	L. Sergius Fidenas.
318	M. Cornelius Maluginensis.	L. Papirius Crassus.
319	C. Iulius II.	L. Virginius.
320	C. Iulius. III. uel M. Manlius.	L. Virginius II. uel Q. Sulpicius.
	M. Fabius Vibulanus.	
321	L. Sergius Fidenas.	Trib. mil. cons. pot.
	M. Foslius.	

L. Pinarius

		L.Pinarius Mamercus.	
	322	L.Furius Medullinus. Sp.Postumius Albus.	Trib.mil.cons.pot.
	323	T.Quinctius.L.F.Cincinnat.Pennus. C.Iulius Mento.	
	324	L.Papirius Crassus.	L.Iulius.
	325	L.Sergius Fidenas II.	Hostus Lucretius Tricipitinus.
	326	A.Cornelius Cossus.	T.Quinctius Pennus II.
	327	C.Seruilius Ahala.	L.Papirius Mugillanus.
	328	T.Quinctius Pennus. M.Postumius.	C.Furius. A.Cornelius Cossus.
	329	A.Sempronius Atratinus. L.Quinctius Cincinnatus.	L.Furius Medullinus. L.Horatius Barbatus.
	330	Ap.Claudius Crass.xuiri F. Sp. Nautius Rutilus.	L.Sergius Fidenas. Sex.Iulius Iulus.
	331	C.Sempronius Atratinus.	Q.Fabius Vibulanus.
	332	L.Manlius Capitolinus. Q. Antonius Merenda.	L.Papirius Mugillanus. L.Seruilius Structus.
	333	T.Quinctius Capitolinus. Capit.F.N.Fabius Vibulanus.	
	334	Interreges uno anno regnarunt.	
Tr.mil.	335	L.Quinctius Cincinnatus III. M.Manlius.	L.Furius Medullinus II. A.Sempronius Atratinus.
Tr.mil.	336	Agrippa Menenius Lanatus. Sp.Nautius.	P.Lucretius Tricipitinus. C.Seruilius.
Tr.mil.	337	L.Sergius Fidenas. M.Papirius Mugillanus. C.Seruilius Prisci F.	Trib.mil.cons.pot.
Tr.mil.	338	Agrippa Menenius Lanatus. P.Lucretius Tricipitinus.	L.Seruilius Structus II. Sp.Veturius Crassus.
Tr.mil.	339	A.Sempronius Atratinus III. M.Papirius Mugillanus II.	Sp.Nautius Rutilus II. Q.Fabius Vibulanus.
Tr.mil.	340	P.Cornelius Cossus. C.Valerius Potitus.	✠.Quinctius Cincinnatus. N.Fabius Vibulanus.
Tr.mil.	341	C.Cornelius Cossus. Q.Fabius Vibulanus II.	L.Valerius Potitus. P.Postumius Regillensis.
	342	A.Cornelius Cossus.	L.Furius Medullinus.
	343	Q.Fabius Ambustus.	C.Furius Pacilus.
	344	M.Papirius.	C.Nautius Rutilus.
	345	M'.Aemilius.	C.Valerius.
	346	Cn.Cornelius Cossus.	L.Furius Medullinus II.
	347	C.Iulius Iulus. P.Cornelius Cossus. C.Seruilius Ahala.	Trib.mil.Cos.pot.
Tr.mil.	348	L.Furius Medullinus II. N.Fabius Vibulanus II.	C.Valerius Potitus II. C.Seruilius Ahala II.
Tr.mil.	349	P.Cornelius Cossus. Cn.Cornelius Cossus.	N.Fabius Ambustus. L.Valerius Potitus.
Tr.mil.	350	T.Quinctius Capitolinus. Q.Quinctius Cincinnatus. C.Iulius Iulus II.	A.Manlius. L.Furius Medullinus III. A.Aemilius Mamercinus.
		C.Valerius Potitus III.	Cn.Cornelius Cossus.

M'.Sergius.

Tr.mil.	351	M.Sergius Fidenas.	K.Fabius Ambustus.
		P.Cornelius Maluginensis.	Sp.Nautius Rutilus II.
		M.Aemilius Mamercinus II.	M.Quinctilius Varus.
		L.Valerius Potitus III.	L.Iulius Iulus.
Tr.mil.	352	Ap.Claudius Crassus.	M.Postumius.
		M.Furius Camilius.	M.Postumius Albinus.
		C.Seruilius Ahala III.	Q.Sulpicius.
Tr.mil.	353	Q.Seruilius.	A.Manlius II.
		L.Virginius.	M.Sergius II.
		L.Valerius Potitus IV.	Cn.Cornelius Cossus.
Tr.mil.	354	M.Furius Camillus.	K.Fabius Ambustus.
		M.Aemilius Mamercinus III.	L.Iulius Iulus.
		P.Licinius Caluus.	P.Maenius.
Tr.mil.	355	L.Titinius.	P.Maelius.
		L.Furius Medullinus.	L.Publilius Volscus.
		M.Veturius.	M.Pomponius.
Tr.mil.	356	C.Duilius.	Volero Publilius.
		Cn.Genucius.	L.Atilius.
		L.Valerius Potitus V.	L.Furius Medullinus III.
Tr.mil.	357	M.Valerius Maximus.	Q.Seruilius Fidenas III.
		M.Furius Camillus II.	Q.Sulpicius Camerinus II.
		L.Iulius Iulus.	A.Postumius Regillensis.
Tr.mil.	358	L.Furius Medillinus IV.	P.Cornelius Maluginensis.
		L.Sergius Fidenas.	A.Manlius.
		P.Licinius P.F.Caluus.	L.Titinius II.
Tr.mil.	359	P.Maenius II.	P.Maelius II.
		Cn.Genucius II.	L.Atilius II.
		P.Cornelius Cossus.	P.Cornelius Scipio.
Tr.mil.	360	K.Fabius Ambustus III.	L.Furius Medullinus V.
		M.Valerius Maximus II.	Q.Seruilius III.
		L.Furius Medullinus VI.	Sp.Postumius.
Tr.mil.	361	C.Aemilius.	P.Cornelius II.
		L.Valerius Poplicola.	M.Furius Camillus.
	362	L.Lucretius Flauus.	Ser.Sulpicius Camerinus.
	363	L.Valerius Potitus.	M.Manlius Capitolinus.
		L.Lucretius.	L.Furius Medullinus VII.
Tr.mil.	364	Ser.Sulpicius.	Agrippa Furius.
		M.Aemilius.	C.Aemilius II.
		Q.Fabius Ambustus.	Q.Sulpicius Longus.
Tr.mil.	365	Duo fratres Q.Fabij	Q.Seruilius IV.
		Ambusti.	Ser.Cornelius Maluginensis.
	366	M.Furius Camillus dictaturam	continuauit in hunc annum.
		L.Valerius Poplicola II.	A.Manlius.
Tr.mil.	367	L.Virginius.	L.Aemilius.
		P.Cornelius.	L.Postumius.
		T.Quinctius Cincinnatus.	L.Aquillius Coruus.
Tr.mil.	368	Q.Seruilius Fidenas V.	L.Lucretius Tricipitinus.
		L.Iulius Iulus.	Ser.Sulpicius Rufus.
		L.Papirius.	C.Sergius.
Tr.mil.	369	L.Aemilius II.	C.Cornelius.
		L.Menenius.	L.Valerius Poplicola III.

		M.Furius Camillus.	L.Horatius Puluillus.
Tr.mil.	370	Ser.Cornelius Maluginensis.	L.Quinctius Cincinnatus.
		Q.Seruilius Fidenas.	P.Valerius.
		A.Manlius.	L.Quinctius Capitolinus.
Tr.mil.	371	P.Cornelius.	L.Papirius Cursor II.
		T.Quinctius Capitolinus.	C.Sergius II.
		Ser.Cornelius Malugin.III.	P.Valerius Potitus II.
Tr.mil.	372	M.Furius Camillus V.	Ser. Sulpicius Rufus II.
		C.Papirius Crassus.	T.Quinctius Cincinnatus II.
		L.Valerius.	L.Lucretius.
Tr.mil.	373	A.Manlius III.	L.Aemilius.
		Ser.Sulpicius III.	M.Trebonius.
		Sp.Papirius. *	Q.Seruilius.
Tr.mil.	374	L.Papirius.	C.Sulpicius.
		Ser.Cornelius IV.	L.Aemilius IV.
		M.Furius Camillus VI.	L.Furius.
Tr.mil.	375	P.Postumius Regillensis.	L.Lucretius.
		L.Postumius Regillensis.	M.Fabius Ambustus.
		L.Valerius V.	L.Menenius II.
Tr.mil.	376	P.Valerius III.	P.Papirius.
		C.Sergius III.	Ser.Cornelius Maluginensis.
		P.Manlius.	C.Sextilius.
Tr.mil.	377	C.Manlius.	M.Albinus.
		L.Iulius.	L.Antistius.
		Sp.Furius.	P.Cloelius.
Tr.mil.	378	Q.Seruilius II. *	M.Horatius.
		C.Licinius.	L.Geganius.
		L. Aemilius.	Ser.Sulpicius.
Tr.mil.	379	P.Valerius IV.	L.Quinctius Cincinnatus.
		C.Veturius.	C.Quinctius Cincinnatus.
	380.381.382. 383.384.	C.Licinius Stolo. L.Sextius.	Tribuni plebis per annos V.
		L.Furius.	Ser.Cornelius.
Tr.mil.	385	A.Manlius.	P.Valerius.
		Ser.Sulpicius.	C.Valerius.
		Q.Seruilius. *	M.Cornelius.
Tr.mil.	386	C.Veturius II.	Q.Quinctius.
		A. Cornelius.	M.Fabius.
		L.Quinctius.	Ser.Cornelius.
Tr.mil.	387	Ser.Sulpicius. *	Sp.Seruilius.
		L.Papirius.	L.Veturius.
		A.Cornelius II.	M.Cornelius II.
Tr.mil.	388	L.Veturius.	M.Geganius.
		P.Manlius.	P.Valerius VI.
	389	L.Sextius.	L. Aemilius.
	390	L.Genucius.	Q.Seruilius.
	391	C.Sulpicius Potitus.	C.Licinius Stolo.
	392	L.Aemilius Mamercus II.	Cn.Genucius.
	393	Q.Seruilius Ahala.	L.Genucius II.
	394	C.Sulpicius.	C.Licinius Caluus.
	395	C.Poetelius Libo.	M. Fabius Ambustus.
	396	M.Popilius Laenas.	Cn.Manlius.

C.Fabius.

397	C.Fabius.	C.Plautius.
398	C.Marcius.	Cn.Manlius.
399	M.Fabius Ambustus II.	M.Popillius Laenas II.
400	C.Sulpicius Paeticus III.	M. Valerius Poplicola.
401	M.Fabius Ambustus III.	T.Quinctius, uel M.Popillius.
402	C.Sulpicius Paeticus IV.	M.Valerius Poplicola III.
403	P.Valerius Poplicola.	C. Marcius Rutilus.
404	C.Sulpicius Paeticus.	T.uel.K.uel.C.Quinctius Pennus.
405	M.Popillius Laenas.	L.Cornelius Scipio.
406	L.Furius Camillus.	P.Claudius Crassus.
407	M.Valerius Coruus.	M.Popillius Laenas IV.
408	T.Manlius Torquatus.	C.Plautius.
409	M. Valerius Coruus II.	C.Poetelius.
410	M.Fabius Dorso.	Ser.Sulpicius Camerinus.
411	C.Marcius Rutilus III.	T.Manlius Torquatus II.
412	M.Valerius Coruus III.	A.Cornelius Cossus.
413	C.Marcius Rutilus IV.	Q.Seruilius.
414	C.Plautius II.	L.Aemilius Mamercinus.
415	T.Manlius Torquatus IV.	P.Decius Mus.
416	Ti.Aemilius Mamercinus.	Q.Publilius Philo.
417	L.Furius Camillus.	C.Maenius.
418	C.Sulpicius Longus.	P.Aelius Paetus.
419	L.Papirius Crassus.	K.Duilius.
420	M.Valerius Coruus IV.	M.Atilius Regulus.
421	T. Veturius.	Sp.Postumius.
422	Interreges anno I.	
423	A.Cornelius II.	Cn.Domitius.
424	M.Claudius Marcellus.	C.Valerius Flaccus.
425	L.Papirius Crassus II.	L. Plautius Venno.
426	L.Aemilius Mamercinus.	C.Plautius.
427	P.Plautius Proculus.	P. Cornelius Scapula.
428	L. Cornelius Lentulus.	Q.Publilius Philo II.
429	L.Papirius Mugillanus, alias	Cursor. C.Poetelius.
430	L.Furius Camillus II.	Iunius Brutus Scaeua.
431	C.Sulpicius Longus II.	Q.Aemilius. uel Aulius Cerretanus.
432	Q.Fabius.	L.Fuluius.
433	T. Veturius Caluinus.	Sp.Postumius.
434	L. Papirius Cursor II.	Q.Publilius Philo.
435	L.Papirius Cursor, uel Mugillanus.	Q.Aulius Cerretanus II.
436	M. Foslius Flaccinator.	L. Plautius Venno.
437	C.Iunius Bubulcus.	Q.Aemilius Barbula.
438	Sp.Nautius.	M.Popillius.
439	L.Papirius Cursor IV.	Q.Publilius Philo IV.
440	M.Poetelius.	C.Sulpicius.
441	L.Papirius Cursor V.	C.Iunius Bubulcus II.
442	M.Valerius.	P.Decius.
443	C.Iunius Bubulcus III.	Q.Aemilius Barbula II.
444	C.Marcius Rutilus.	Q.Fabius.
445	Q.Fabius.	P.Decius.
446	Ap.Claudius.	L.Volumnius.
447	Q.Marcius Tremulus.	P.Cornelius Aruina.
448	L.Postumius.	Ti.Minucius.
449	P.Sempronius Sophus.	P.Sulpicius Sauerrio.
450	L.Genucius.	Ser.Cornelius.
451	M.Liuius Denter.	M.Aemilius.
452	M.Valerius.	Q.Appuleius Pansa.
453	M. Fuluius Paetus.	T.Manlius Torquatus.
454	L.cornelius Scipio.	Cn.Fuluius.
455	Q.Fabius Maximus IV.	P.Decius Mus III.
456	L.Volumnius.	Ap.Claudius.

Q.Fabius

457	Q. Fabius v.	P.Decius iv.
458	L.Poſtumius Megellus.	M.Atilius Regulus.
459	L. Papirius Curſor.	Sp. Caruilius.
460	Q.Fabius Gurges Maximi F.	D. Iunius Brutus Scaeua.
461	L.Poſtumius.	C.Iunius.
462	P.Cornelius Rufinus.	M.Curius Dentatus.
463	M. Valerius.	Q.Caedicius.
464	Q.Marcius.	P.cornelius.
465	M.Marcellus.	Sp.Nautius.
466	M.Valerius.	C.Aelius.
467	C.Claudius.	M. Aemilius.
468	C.Seruilius.	L.caecilius.
469	P.Cornelius Dolabelal.	Cn.Domitius.
470	C.Fabricius.	Q.Aemilius.
471	L. Aemilius.	Q. Marcius.
472	P.Valerius.	Ti.Coruncanius.
473	P.Sulpicius.	P.Decius.
474	C.Fabricius.	Q.Aemilius.
475	P.Cornelius	C.Iunius.
476	Q.Fabius.	C.Genucius.
477	M.Curius.	L. Lentulus.
478	Ser.cornelius.	M.Curius.
479	C.Fabricius.	C.claudius.
480	L.Papirius Curſor.	Sp.catuilius.
481	C.Quinctius.	L.Genucius.
482	C.Genucius.	Cn.cornelius.
483	P.Sempronius.	Ap.Claudius.
484	M.Atilius.	L.Iulius Libo.
485	D.Iunius.	N.Fabius.
486	Ap.claudius.	M.Fuluius.
487	M. Valerius.	M. Otacilius.
488	L.Poſtumius.	Q.Mamilius.
489	L.Valerius.	T.Otacilius.
490	Cn.Cornelius.	C. Duilius.
491	C.Aquillius.	L.Cornelius.
492	A.Atilius Calatinus.	Q.Sulpicius.
493	Cn.Cornelius.	C.Atilius.
494	Q.Caedicius.	L. Manlius.
495	M.Aemilius Paullus.	Ser. Fuluius Nobilior.
496	Cn.Cornelius.	A.Atilius.
497	Cn.Seruilius.	C.Sempronius.
498	C.Aurelius Cotta.	P. Seruilius.
499	L.Caecilius Metellus.	C.Furius.
500	C.Atilius Regulus.	L.Manlius.
501	P.Claudius.	L.Iunius.
502	P.Seruilius.	C.Aurelius.
503	L. Caecilius.	N.Fabius.
504	M.Fabius.	M.Otacilius.
505	M. Fabius.	C.Atilius.
506	A.Manlius.	C.Sempronius.
507	C.Fundanius.	C.Sulpicius.
508	C. Lutatius Catulus.	A.Poſtumius.
509	Q.Lutatius Cerco.	A.Manlius.
510	C.claudius centho.	M.Sempronius.
511	C.Mamilius.	Q. Valerius.
512	Ti.Sempronius.	P. Valerius.
513	L.Cornelius.	Q.Fuluius.
514	C.Licinius.	P. Cornelius.
515	T.Manlius Torquatus.	C.Atilius.
516	L.Poſtumius.	Sp.Caruilius.

Q.Fabius.

517	Q.Fabius.	M.Pomponius.
518	M.Lepidus.	M.Poblicius.
519	C.Papirius.	M.Pomponius.
520	M.Aemilius.	M.Iunius.
521	L.Postumius.	Cn.Fuluius.
522	Q.Fabius II.	Sp.Caruilius.
523	P.Valerius.	M.Atilius.
524	L.Apustius.	M.Valerius.
525	C.Atilius.	L.Aemilius.
526	T.Manlius.	Q.Fuluius II.
527	C.Flaminius.	P.Furius Philus.
528	M.Marcellus.	Cn.Cornelius.
529	P.cornelius.	M.Minucius.
530	L.Veturius.	C.Lutatius.
531	M.Liuius.	L.Aemilius.
532	P.Cornelius Scipio.	Ti.Sempronius Longus.
533	Cn.Seruilius Geminus.	C.Flaminius.
534	C.Terentius Varro.	L.Aemilius Paullus.
535	L.Postumius Albinus III. M.Claudius Marcellus II. Q.Fabius Maximus III.	Ti.Sempronius Gracchus.
536	Q.Fabius Maximus IV.	M.Claudius Marcellus III.
537	Q.Fabius Maximus Verrucossi F.	Ti.Sempronius Gracchus II.
538	Ap.Claudius Pulcher.	Q.Fuluius Flaccus III.
539	P.Sulpicius Galba.	Cn.Fuluius Centumalus.
540	M.Valerius Laeuinus II.	M.Claudius Marcellus IV.
541	Q.Fabius Maximus V.	Q.Fuluius Flaccus IV.
542	M.Claudius Marcellus V.	T.Quinctius Crispinus.
543	C.claudius Nero.	M.Liuius Salinator II.
544	Q.Caecilius Metellus.	L.Veturius Philo.
545	P.Cornelius Scipio.	P.Licinius Crassus.
546	M.Cornelius Cethegus.	P.Sempronius Tuditanus.
547	Cn.Seruilius Caepio.	C.Seruilius.
548	Ti.Claudius Nero.	M.Seruilius Geminus.
549	Cn.Cornelius Lentulus.	P.Aelius Paetus.
550	P.Sulpicius Galba.	C.Aurelius Cotta.
551	L.Cornelius Lentulus.	P.Villius Tappulus.
552	T.Quinctius Flamininus.	Sex.Aelius Paetus.
553	C.Cornelius Cethegus.	Q.Minucius Rufus.
554	L.Furius Purpureo.	M.Claudius Marcellus.
555	M.Porcius Cato.	L.Valerius Flaccus.
556	P.Cornelius Scipio Africanus II	Ti.Sempronius Longus.
557	L.Cornelius Merula.	Q.Minucius Thermus.
558	L.Quinctius Flamininus.	Cn.Domitius Ahenobarbus.
559	M.Acilius Glabrio.	P.Cornelius Scipio Nasica.
560	L.Cornelius Scipio.	C.Laelius.
561	Cn.Manlius Vulso.	M.Fuluius Nobilior.
562	Cn.Liuius Salinator.	M.Valerius Messalla.
563	M.Aemilius Lepidus.	C.Flaminius.
564	Sp.Postumius Albinus.	Q.Marcius Philippus.
565	Ap.Claudius Pulcher.	M.Sempronius Tuditanus.
566	P.Claudius Pulcher.	L.Porcius Licinius.
567	Q.Fabius Labeo.	M.Claudius Marcellus.
568	L.Aemilius Paullus.	Cn.Baebius Tamphilus.
569	P.Cornelius Cethegus.	M.Baebius Tamphilus.
50	A.Postumius Albinus.	C.calpurnius Piso. Q.Fuluius Flaccus.
571	L.Manlius Acidinus.	Q.Fuluius Flaccus.
572	M.Iunius Brutus.	A.Manlius Vulso.

573	C.Claudius Pulcher.	Ti.Sempronius Gracchus.
574	Cn. Cornel.Scipio Hispalus.	Q.Petilius Spurius.
	C.Valerius Laeuinus.	
575	P. Mucius Scaeuola.	M.Aemilius Lepidus II.
576	Sp. Postumius Albinus.	Q.Mucius Scaeuula.
577	L.Postumius Albinus.	M.Popilius Laenas.
578	C.Popillius Laenas.	P.Aelius Ligus.
579	P.Licinius Crassus.	C.Casius Longinus.
580	A.Hostilius Mancinus.	A.Atilius Serranus.
581	Q.Marcius Philiphus II.	Cn.Seruilius Caepio.
582	L.Aemilius Paullus II.	C.Licinius Crassus.
583	Q.Aelius Paetus.	M.Iunius.
584	M.Marcellus.	C.Sulpicius.
585	Cn.Octauius.	T.Manlius.
586	A.Manlius.	Q.Casius.
587	Ti.Sempronius.	M.Iuuentius.
588	P.Cornelius Scipio Nasica.	C.Marcius.
589	M.Messalla.	C.Fannius.
590	L.Anicius.	M.Cornelius Cethegus.
591	Cn.Cornelius Dolabella.	M.Fuluius.
592	M.Aemilius.	C.Popillius.
593	Sex.Iulius.	L.Aurelius.
594	L.Lentulus.	C.Marcius.
595	P.Scipio Nasica.	M.Claudius.
596	L.Postumius.	Q.Opimius.
597	Q.Fuluius.	T.Annius.
598	M.Marcellus.	L.Valerius.
599	L.Licinius Lucullus.	A.Postumius Albinus.
600	T.Quinctius.	M.Acilius.
601	L.Marcius.	M.Manilius.
602	Sp.Postumius.	L.Piso.
603	P.Africanus.	C.Liuius.
604	Cn.Cornelius.	L.Mummius.
605	Q.Fabius Maximus.	L.Hostilius.
606	Ser.Galba.	L.Aurelius.
607	Ap.Claudius.	Q.Metellus.
608	L.Metellus.	Q.Maximus.
609	Cn.Caepio.	Q.Pompeius.
610	Q.Caepio.	C.Laelius.
611	Cn.Piso.	M.Popilius.
612	P.Scipio.	D.Brutus.
613	M.Aemilius.	C.Hostilius Mancinus.
614	P.Furius.	Sex. Atilius Serranus.
615	Ser.Fuluius.	C.calpurnius.
616	P.Africanus.	C.Fuluius Flaccus.
617	P.Mucius.	L.Calpurnius.
618	P.Popillius.	P.Rupilius.
619	P.Crassus.	L.Valerius.
620	C.Claudius.	M.Perperna.
621	C.Sempronius.	M.Aquillius.
622	Cn.Octauius.	T.Annius.
623	L.Casius.	L.cinna.
624	M.Aemilius.	L.Aurelius.
625	M.Plautius.	M.Fuluius.
626	C.Casius Longinus.	C.Sextius.
627	Q.Caecilius.	T.Quinctius.
628	Cn.Domitius.	C.Fannius.
629	L.Opimius.	Q.Maximus.
630	P.Manlius.	C.Papirius.
631	L.Caecilius.	L.Aurelius.

M. Cato.

632	M. cato.	Q.Marcius.
633	L.Caecilius.	Q.Mucius.
634	C. Licinius Geta.	Q.Maximus.
635	M.Metellus.	M.Scaurus.
636	M'.Acilius Balbus.	C. cato.
637	C.caecilius.	Cn.Papirius.
638	M.Liuius Drusus.	L.Piso.
639	P. Scipio.	L. calpurnius Bestia.
640	Sp.Postumius.	M. minucius.
641	Q.Metellus.	M Silanus.
642	Ser. Galba.	M.Scaurus.
643	L.Cassius.	C.Marius.
644	Q Seruilius caepio.	C.Atilius.
645	P. Rutilius Rufus.	Cn.Mallius.
646	C.Marius II.	C.Flauius Fimbria.
647	C.Marius III.	L.Aurelius Orestes.
648	C.Marius IV.	Q Lutatius.
649	C. Marius V.	M'.Aquilius.
650	C. Marius VI.	L.Valerius Flaccus.
651	M.Antonius.	A.Postumius.
652	Q Metellus.	T.Didius.
653	Cn.Lentulus.	P.Crassus.
654	Cn. Domitius.	C.cassius.
655	L.Crassus.	Q Scaeuola.
656	C.coelius.	L.Domitius.
657	C.Valerius Flaccus.	M Herennius.
658	C.claudius Pulcher.	M Perperna.
659	L.Marcius.	Sex.Iulius.
660	L.Iulius Caesar.	P. Rutilius Lupus.
661	L. Porcius.	Cn.Pompeius.
662	L. Sulla.	Q.Pompeius.
663	L. cornelius cinna.	Cn.Octauius.
664	L.cinna II.	C.Marius VII.
665	L.Cinna III.	Cn.Papirius.
666	L. cinna IV.	Cn.Papirius II.
667	L.Scipio.	C.Norbanus.
668	C.Marius.	Cn. Carbo III.
669	M.Tullius.	Cn. Dolabella.
670	L.Sulla II.	Q Metellus.
671	P.Seruilius.	Ap.Claudius.
672	M.Lepidus.	Q.Catulus.
673	M.Aemilius.	D.Brutus.
674	Cn.Octauius.	C.curio.
975	L. Octauius.	C. cotta.
676	L.Licinius Lucullus.	M.cotta.
677	M.Lucullus.	C.cassius.
678	L.Gellius.	Cn.Lentulus.
679	Cn.Aufidius.	P.Lentulus.
680	M. Crassus.	Cn. Pompeius.
681	Q Metellus.	Q.Hortensius.
682	L.Metellus.	Q.Marcius.
683	C.Piso.	M'.Glabrio.
684	M'.Lepidus.	L.Volcatius.
685	L.Cotta.	L.Torquatus.
686	L.Caesar.	C.Figulus.
687	M.Cicero.	C.Antonius.
688	D.Silanus.	L.Murena.
689	M.Pupius.	M.Valerius.
690	Q.Metellus.	Q.Afranius.
691	C.Caesar.	M.Bibulus.

692	L.Piso.	A.Gabinius.
693	P.Lentulus.	Q.Metellus.
694	Cn.Lentulus.	L.Philippus.
695	Cn.Pompeius.	M.Crassus.
696	Ap.Claudius.	L.Domitius.
697	Cn.Domitius.	M.Messalla.
698	C.Pompeius.	Q.Metellus.
699	M.Marcellus.	Ser.Sulpicius.
700	L.Paullus.	C.Marcellus.
701	L.Lentulus.	C.Marcellus.
702	C.Caesar.	P.Seruilius.
703	Q.Fufius Calenus.	P.Vatinius.
704	C.caesar.	M.Lepidus.
705	C.caesar.	Q.Maximus.
706	C.caesar.	M.Antonius.
707	C.Pansa.	A.Hirtius.
708	M.Lepidus.	L.Plancus.
709	P.Seruilius II.	L.Antonius.
710	Cn.Domitius.	C.Asinius.
711	L.Censorinus.	C.caluisius.
712	Ap.claudius.	C.Norbanus.
713	M.Agrippa.	L.Caninius.
714	L.Gellius.	M.Cocceius.
715	Sex.Pompeius.	L.Cornificius.
716	M.Antonius.	L.Scribonius Libo.
717	C.caesar.	L.Volcatius.
718	Cn.Domitius.	C.Sosius.
719	C.caesar II.	M.Messalla.
720	C.caesar III.	M.Crassus.
721	C.caesar IV.	Sex.Appuleius.
722	C.caesar V.	M.Agrippa II.
723	C.caesar VI.	M.Agrippa III.
724	C.Augustus caesar VII.	T.Statilius.
725	C.caesar Augustus IIX.	M.Silanus.
726	C.caesar Augustus IX.	C.Norbanus.
727	C.caesar Augustus X.	Cn.Piso.
728	M.Marcellus.	L.Arruntius.
729	M.Lollius.	Q.Lepidus.
730	M.Appuleius.	P.Silius.
731	C.Sentius.	Q.Lucretius.
732	Cn.Lentulus.	P.Lentulus.
733	C.Furnius.	C.Silanus.
734	L.Domitius.	P.Scipio.
735	M.Drusus.	L.Piso.
736	Cn.Lentulus.	M.Crassus.
737	Ti.Nero.	P.Quinctilius.
738	M.Messalla.	P.Sulpicius.
739	Paullus Fabius.	Q.Aelius.
740	Iulus Antonius.	Q.Fabius.
741	Drusus Nero.	T.Quinctius.

CAROLI. SIGONII IN. CHRONOLOGIAM SCHOLIA

IN. ANNVM. CXLV

ANNVM, quo primi consules inierunt Brutus, & Tarquinius, ducentesimum quadragesimum quintum uoco ab Vrbe condita, quod Liuius regnatum esse Romae dicat per annos ducentos quadraginta quattuor. Quae eadem summa ex uniuscuiusque regni spatio colligitur. Idem facit etiam Dionys.

IN. ANNVM. CCXLIIX

In hunc annum consules edimus Sp. Lartium, & T. Herminium, qui in codice Liuiano uulgato desiderantur. Et enim praetermissos eos non a Liuio, sed a festinantibus librarijs credimus. Cur autem ita credamus, dicendum est paucis. Primum, quia Casiodorus, qui tabulas suas consulares ad Liuianorum annalium regulam (ut paullo post apertius apparebit) direxisse uidetur, eosdem hoc anno consules edit. neque uero solum Casiodorus, sed etiam Dionysius. Deinde quia nisi hunc annum numeremus, annus ille, quo decemuiri consulares primum inierunt, non poterit a Liuio trecentesimus alter uocari, uerum trecentesimus dicatur necesse est. Accedit, quod ne Eutropius quidem recte dixerit, nono post reges exactos anno dictatorem primum esse creatum Postumo Cominio, & T. Lartio consulibus, uerum octauo erit scribendum. Praeterea uero ne scite quidem Pedianus pro Cornelio, A. Virginio, & T. Veturio consulibus, anno post reges exactos XVI tribunos plebis primum creatos ex Liuij auctoritate tradiderit, uerum XV fuerit scribendum. Postremo ne Cicero quidem recte M. Tullium, Ser. Sulpicium anno post reges exactos x consules fuisse dixerit in Bruto; neque Plinius Ap. Claudium, & P. Seruiliũ consulatum anno ab Vrbe cond. CCLIX. gessisse scripserit. Dicet aliquis quomodo nomina consulum intercidere sine rerum de quibus agebatur historia potuerunt? Dico ex silem annum nihil praeter nomina consulum habuisse. quomodo etiã paullo post inquit Liuius: Cõsules Q. Cloelius, & T. Lartius. Inde A. Sempronius, & M. Minucius, deceptum autem librarium similitudine nominum inconsulto duos consules transscendisse.

IN. ANNVM. CCLIV

Ante hunc annum Dionysius numerat duos annos cum consulibus, Q. Sulpicio, Sp. Lartio, & C. Iulio, L. Pinario. Eumque secutus est Glareanus in ea Chronologia digerẽda, quam se Liuianae historiae caussa ait cõfecisse, quod se credere dicat, consules illos non Liuij, sed librariorum temeritate omissos. Nos autẽ lõge secus opinamur, & a Liuio consulto eos esse praetermissos, & propterea ei, qui Chronologiam Liuianam scribere uelit, esse negligendos. Nam ni ita sit: quo modo Liuius Q. Minucio, & C. Horatio consulibus x tribunos plebis factos esse ait anno tricesimo post primos tribunos plebis, qui A. Virginio, & T. Veturio consulibus facti sunt? aut quomodo Ap. Claudio, & T. Genucio consulibus decemuiros factos esse inquit anno trecentesimo altero ab Vrbe condita? duobus praesertim utrobique annis ad summam deficientibus. Adde, quod Casiodorus, qui (ut dixi) aperte secutus est Liuium, ne hos quidem consules suggerit. Postremo ne deesse quidem apud Liuium duos annos illud certissimo argumento sit, quod historiae expositio non mutila sit. Nam quae a Dionysio gesta quatuor annis traduntur, ea in duos a Liuio translata sunt, ita ut nemo quidquam desiderare possit. Neque uero mirum uideri debet, binos cõsules ab uno poni, ab altero praetermitti. Id enim fecisse quoque Pisonem testatur libro IX Liuius his uerbis. Hos consules Piso Q. Fabio, & P. Decio suggerit biennio exempto, quo Claudium, Volumniumq. & Cornelium cum Marcio consules factos tradidimus; memoriane fugerit in annalibus digerendis, an consulto binos consules falsos ratus transscenderit, incertum est.

IN. ANNVM CCXCV

Q. Minucio, C. Horatio consulibus scribit Liuius tribunos pl. decem factos esse anno XXXVI post primos, qui facti sunt A. Virginio, & T. Veturio consulibus anno ab Vrbe condita CCLX. Ex quo intelligi potest recte hunc annum a nobis CCXCV. nominari.

IN. ANNVM CCCI

Liuius, itemque eum secutus Eutropius decemuiros Ap. Claudio, & T. Genucio consulibus anno

trecentesimo altero primum factos tradunt. Quem numerum Glareanus, qui omnes auctores eodem modo digessisse Romana tempora putat, corrumpere cogitur, & trecentesimum tertium scribit.

IN. ANNVM. CCCV.

Nullus est locus apud Liuium, in quo minus quid sequar, aut sentiam possim dicere, quam in hoc, quem nunc tracto. Est enim necesse annum interponere, ut numerorum Liuianorum summa constet. Etenim annum primum decemuirorum uocat trecentesimum alterum. octauo autem anno post, tribunos militares annum primum decemuirorum uocat trecentesimum alterum. octauo autẽ anno post, tribunos militares ait inisse anno trecentesimo decimo, cum tamẽ, si diligenter numeres, trecentesimus nonus is sit uocandus. Neque uero dici potest, numerum posteriorem esse mendose, nam in omnibus uetustis libris ita est. & si eum numerum mutes, qui deinceps ab eo nominantur, omnes erunt mutandi, & mira numerorum oritur confusio. Miror autem Liuium in tam paucis annis rectam supputatio nem tenere non potuisse, praesertim uero cum iidem consules, quos ab decemuiris ad tribunos milita res numerat, sint etiam apud Dionysium, & Casiodorum. Caussa forte erroris inde nata est, quod tribu nos plebis ait de continuando consulatu in alterum annũ M. Horatio, L. Valerio consulibus laturos fuisse. tulisse tamen eos ex uerbis eius non apparet. An uero legem pro lata ipse habuerit, quae ne promulgata quidem fuerat, cum hos numeros posuit, in incerto est.

IN. ANNVM. CCCX

Liuius (ut dixi) annum, quo tribuni militares consulari potestate primum facti sunt, trecentesimum decimum uocat. Quem numerũ negligit Glareanus, & ad arbitrium numeros cõmutandos esse censet.

IN. ANNVM. CCCXXXIV

Hoc anno Interreges ponimus sine consulibus, aut tribunis militum, ex uerbis Liuij, libro IV. Cum pars maior insequentis anni per nouos tribunos plebis, & aliquot interreges certaminibus extracta esset. Adhaec uero si omittamus hunc annum, sequentes numeri, quos ponit Liuius, non quadrabunt. Hunc tamen etiam contempsit Glareanus.

IN. ANNVM. CCCLXII

L. Lucretium Flauum, & Ser. Sulpicium Camerinum consules ait Liuius factos esse post quinctum decimum annum. Quod ita intelligendum est, post consules superiores, per quindecim annos tribunos militares esse creatos, post autem annum quinctum decimum rursus consules esse creatos.

IN. ANNVM. CCCLXV

Liuius lib. v. in oratione Camilli Romam captam significat tribus Fabijs tribunis militum anno ab v. c. CCCLXV. Qui numerus ad nostram rationem praeclare quadrat. non poterat autem quadrare ad supputationem Glareani, nisi annum illum transcenderet. quem nos CCCXXXIV nominauimus.

IN. ANNVM. CCCLXVI

Hoc anno nos Camillum dictaturam continuasse scribimus. Quod dicitur ex Liuio, qui ait Romanos non esse passos eum dictatura nisi anno circumacto abdicare. Quod idem & ex Plutarcho, & ex Capitolina supputatione colligitur. Id quia turbabat nescio quos numeros, praetermisit Glareanus. non posse autem omitti, sequentes numeri indicant.

IN. ANNVM. CCCLXXXIIX

Glareanus ante hunc annum contra Liuij auctoritatem interseruit annum cum duobus tribunis militum. Videbat enim ad numerum anni quadringentesimi, qui a Liuio nominatur, se non posse perueni re, nisi interponeret annum. Multo autem erat melius dictaturam Camilli ex uerbis ipsius Liuij, (ut nos fecimus) quam tribunos militares duos contra fidem historiae numerare. Tribunos autẽ nominat C. Licinium Stolonem, & P. Valerium $\overline{\text{V}}$. Qui quo anno sint reponendi, a nobis supra suo loco monstratum est. De C. Licinio uero, & L. Sextio tribunis plebis, quos $\overline{\text{X}}$ tribunos uocet Liuius, qui nisi IX esse possint, nisi annus ille interponatur, dico decimum refici posse sine anno illo. Nam qui anno CCCLXX tribuni plebis primum facti sunt, non uideo cur iidem anno CCCLXXXVII decimum refecti recte dici non possint.

IN

IN. ANNVM. CCCXC

Hunc annum, quo L. Genucius, Q. Seruilius consules fuere, Liuius uocat xxv. post Romam captam, captam autem fuisse dixerat, anno CCCLXV. qui numerus praeclare quadrat.

IN. ANNVM. CD

Hunc annum, quo C. Sulpicius, M. Valerius consules fuerunt, quadringentesimum ab v. c. nominat Liuius. Vndecimum autem post primum plebeium consulem. Quae omnia conueniunt.

IN. ANNVM. CDI

Hic annus, quo M. Fabius, T. Quinctius consules fuerunt, dicitur a Liuio xxxv. post post Romam captam. qui numerus quadrat, & ostendit recte a nobis dictaturam Camilli pro anno uno esse numeratã.

IN. ANNVM. CDXXII

Annum hic sine consulibus interserimus necessario. neque enim aliter sequentes numeri conuenire ad summam annorum ibi traditam possunt. Quod facimus in hac Chronologia, fecimus etiam necessario in fastis consulum Capitolinorum. neque enim eorum annorum ratio sine hoc anno probe poterat custodiri. Quin etiam Haloander, qui primus hac aetate Chronologias consulares scripsit, idem fecit. Glareanus autẽ quia id negligit, haud ita multo post, uerbis (ut solet) Liuij parum intellectis aliũ & ipse annũ interponit, de quo ibi dicã. Accedit quod Liuius id ipsum, quod facimus, etsi nõ apertè, at obscure tamen subsignificare uidetur, cum ait libro IIX. Dictator ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Rufinus, magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit uitio eos creatos, magistratuque se abdicauerunt; & quia pestilentia insecuta est, uelut omnibus eo uitio contactis auspicijs res ad integrum redijt.

IN. ANNVM. CDXXIX

Glareanus quia interregum annũ, quem nos anno CDXXII numerauimus, praetermisit, propterea hic annum interserere cogitur contra fidem historiae. nititur autem uerbis Liuij libro nono. Anno circumacto bellum deinceps dictatore Q. Fabio gestum, consules noui sicut superiores Romae manserunt. haec uerba ita interpretatur, ut priore anno dictatorem Fabium, posteriore nouos consules collocet, L. Papirium, & Q. Publilium. Qua in re uehementer errat. est enim intelligendum, eodem anno, quo Q. Fabius dictator bellum gessit, nouos consules L. Papirium, & Q. Publilium magistratum gessisse. Id autem ita esse probant monumenta Capitolina, quae L. Papirio Cursori IV. & Q. Publilio Philoni IV. consulibus Q. Fabium Maximum dictatorem cum Q. Aulio mag. eq. & in locum Q. Aulij occisi C. Fabium subijciunt, ut etiam Liuius, item Diodorus. ut ante dixi.

IN. ANNVM. CDXXXI

Proxime ante hunc annum Glareanus interijcit annum L. Papirij Cursoris dictatoris sine consulibus, cum his uerbis. Alios secuti hos posuimus, cum tamen Liuius ne uerbo quidem meminerit eius anni, sed praecedente anno eorum facit mentionem. Si Liuius ergo non meminit ne uerbo quidem, neque ad rationem annorũ Liuianam hic annus pertinet, immo uero eandem, ut ex sequentibus numeris apparebit, ualde perturbat, cur in Chronologia Liuiana interseritur. Neque uero disputo recte fecerit Liuius nec ne, nam hunc dictatorem uideo in Capitolinis monumentis probari. Sed id dico, Glareanum in ea Chronologia aut Liuij auctoritatem ubique debuisse complecti, aut ubique contemnere. neque enim ad unam normam omnes scriptores supputationes annorum Romanorum direxerunt.

IN. ANNVM. CDLVII

Hunc annum, quo consules fuerunt Q. Fabius v. P. Decius IV. uocat Liuius quadragesimum sextũ belli Samnitici, quod bellum coeptum esse scribit M. Valerio, A. Cornelio consulibus, i. anno ab v. c. CDXII. Qui numerus ad nostram rationem praeclare cadit. ad Glareani non item. uerum quadragesimus septimus erit legendum. idq. quia dictaturam L. Papirij Cursoris discedens a Liuio numerauit.

IN. ANNVM. CDLXI

Hic interciderunt x libri Liuij. Itaque consules, qui eius libris continebantur, ex Cassiodoro subiecimus.

cimus. Cuius summam, quia cum numeris Liuianis, qui sequuntur, maxime conuenire comperimus, in eam opinionem uenimus, tabulas Cassiodori ab ipso Cassiodoro ex Liuiana esse historia concinnatas. Idem etiam in reliquis libris, qui amissi sunt, faciemus.

IN. ANNVM. CDLXXXVI

Annum, quo Ap. Claudius consul bellum Poenis intulit uocat Liuius ab v.c. CDLXXXVI. quam quam Glareanus CDLXXXIIX corrigit. ut eo loco dictum est. Glareanus item ante hunc annum alium interserit annum cum consulibus M. Valerio Maximo Q. Manilio Vitulo, quos non habet Cassiodorus. Deest autem forte hic annus ad aliorum scriptorum supputationem, ut ad Capitolinam, at ad Liuianam nullo modo. Quod ex sequentibus numeris apparebit. Est autem intelligendum, quamquam Capitolinae tabulae annum hunc desiderant, respuere tamen nomina consulum eorum, quos edit Glareanus. Ac tres quidem adhuc anni in Chronologia Liuiana contra Liuij auctoritatem a Glareano sunt interiecti.

IN. ANNVM. CDLXXXIII

Ante hunc annum, quo consules edidimus P. Sempronium, Ap. Claudium ex Cassiodoro, Glareanus interijcit annum alterum cum consulibus Q. Fabio Pictore. L. Quinctio Gulone. Quos consules nō habet Cassiodorus. Et quamquam scio, Glareanū id ipsum optimis fretū auctoribus fecisse, quos ipse etiā in Capitolinis consulibus restituendis secutus sum, dico tamen eos ad Liuianam summam nō conuenire. recte autem a Cassiodoro ex Liuij auctoritate omissos esse. Quod ipsum sequentes numeri iudicabunt.

IN. ANNVM. DI

Annum, quo P. Claudius L. Iunius consules fuerunt, quingentesimum primum ab Vrbe condita uocat Liuius, ut in anno DCL demonstrabo, qui numerus ostendit recte a nobis, & a Cassiodoro annos eos, quos de suo addidit Glareanus, esse omissos. si quidem hunc annum uocat DIV.

IN. ANNVM. DXIX

Ante hunc annum, qui consules habuit auctore Cassiodoro M. Pomponium, & C. Papirium, Glareanus quartum annum temere interserit cum cōsulibus, quorum nomina ait se reperire non potuisse, idque se facere ait Cicerone, Plinioque auctoribus. Est autem intelligendum hunc annum respui primum a Liuio, cui ipse in ea Chronologia seruit, quod sequentes numeri confirmant. deinde a Cassiodoro, & a Capitolinis auctoribus, qui ambo Lepido, & Poblicio consulibus Pomponium & Papirium consules suggerunt, nullo anno, ut nos fecimus, interiecto. Gellius lib. XVII. diuortium primum Romae factum ait anno v.c. DXIX. idest M. Pomponio, C. Papirio cos. ut ait Dionysius lib. II.

IN. ANNVM. DXXIII

Annum, quo P. Valerius, M. Atilius consules fuerunt, uocat Gellius lib. IV. cap. III. ab urbe cond. quingentesimum uigesimum tertium, ut nos fecimus. Quod est argumento, aut Liuium aut alium auctorem hanc rationem annorum quam nos ex Liuio collegimus, esse secutum. Quem annum Glareanus uocat, quingentesimum uigesimum septimum.

IN. ANNVM. DXXXII

Liuius libro XXX. bellum Punicum secundum, quod coeptum est P. Scipione, Ti. Sempronio consulibus, coeptum esse ait annos XXIII post pacem Poenis primum uictis datam Q. Lutatio A. Manlio consulibus. Qui numerus egregie quadrat, neque annum quemquam a Glareano interseri patitur.

IN. ANNVM. DXLIX

Bellum secundum Punicum, quod Lentulo, & Paeto consulibus finitum est, annos LXIII a primo Punico confectum est, quod Ap. Claudio consule coeptum est. quadraginta uero post pacem Poenis datam Q. Lutatio, A. Manlio consulibus, itemque decimo septimo anno quam coeptum erat. Hoc Liuius lib. XXX. & XXXI. qui numeri Glareanum omnino redarguunt.

- Fine -

IN . ANNVM . DL

Annum, quo consules fuerunt P.Sulpicius Galba, C.Aurelius Cotta, Liuius lib. XXXI. sexagesimum tertium nominat Ab Ap. Claudio consule, qui primus bellum Poenis intulit anno CDXXCVI, & quadragesimum tertium post A Manlium, Q. Lutatium consules, quibus pax Poenis data est anno DIX. Idem hunc eundem annum uocat quingesimũ quadragesimum ab V.C. quamquam quinquagesimum, ut ait etiam Glareanus, pro quadragesimo, reponendum est. qui numeri dici non potest, quam ad nostram rationem conueniant. a qua quia sine caussa discessit Glareanus, in eam necessitatem compulsus est, ut omnes tamquam deprauatos emendare cogatur.

IN . ANNVM . DLVI

Liuius lib. XXXIV annum quo P.Scipio Africanus II consul fuit uocat DIIX. aperte per mendum, pro DLVI, nam V in L, II in V uertenda sunt. quae ratio non quadrat ad Glareani institutum, qui DLIIX corrigit. Cum DLVI ex superioribus, & inferioribus numeris sit legendum.

IN . ANNVM . DXCIIX

Magnam habet quaestionem, quid uelint uerba quaedam, quae sunt in Epitoma libri XLVII. & apud Cassiodorum in consulibus. De quorum interpretatione prope desperasse Glareanus uidetur. Ea sunt. Consules anno quingentesimo nonagesimo octauo ab urbe condita magistratum peractis comitijs, in sequentisque anni consulibus creatis inire coeperũt. Mutandi comitia caussa fuit quod Hispani rebellabant. Apud Cassiodorum uero.

Q.Fuluius. T.Annius.

Hi primi consules K.Ian. magistratum inierunt propter subitum Celtiberiae motum.

M.Marcellus. L.Valerius.

Magnam quidem inquam haec uerba habẽt quaestionem. uerum eam ego, quia ad rem, quam susce pi, maxime pertinet, quoad potero explicabo. Est igitur intelligendum, non Q.Fuluium, & T. Annium consules primos K.Ian. inisse anno ab V.C. sexcentesimo nonagesimo septimo, sed M. Marcellum, & L.Valerium sexcentesimo nonagesimo octauo. Nam cum Celtiberi Q.Fuluio consule, qui proelio ab ijs uictus fuerat, ut ait Appianus in Iberico, in spem uictoriae erecti, subito omnes rebellassent, placitum est, ut consulum statim comitia haberentur, ac consules designati extemplo magistratum occiperent, neque idibus Martijs, ut ante, sed K. Ian. ut nunquam ante alias inirent. Quod ipsum etiam ex Obsequente probatur, qui ait Marcello consule omnes magistratus abdicasse. Cassiodori autem uerba ita accipienda sunt, ut Q.Fuluio & T.Annio consulibus mutatum esse ineundi diem dicamus, non ipsos inisse. atq. sequentibus consulibus id ipsum euenisse interpretemur. Quod si ita est, & hic etiã numerus optime a Liuio traditus est.

IN . ANNVM . DCI

Annum, quo consules fuerunt M'. Manilius, & L.Marcius, ab urbe cond. DCI. nominauimus. praeclare. ijs enim consulibus (ut omnes tradunt) tertium bellum Punicum coeptum est. Quod anno DCI initum esse scriptum est in epitoma libri LXIX his uerbis. Tertij Punici belli initium altero & sexcentesimo anno ab urbe condita intra quinctũ annũ, quam erat coeptum consummati. Adde quod ludi saeculares quarti, qui Censorino auctore ex Liuij sententia facti sunt M'.Manilio, & L.Marcio cõsulibus, in eadem epitoma editi esse dicuntur anno ab V.C. sexcentesimo primo. Ludi Diti patri ad Terentum ex praecepto librorum Sibyllinorum facti, qui anno centesimo, primo Punico bello, quingentesimo, & altero anno ab V.C. facti fuerant. Haec ille. His ex uerbis non solum illud intelligi potest, M'. Manilium, L.Marcium consules in annum DCI incidisse, sed etiam P.Claudium, & L. Iunium, qui consules centesimo ante anno fuerunt, & quibus consulibus ludos tertios saeculares ex Liuij sententia factos fuisse, scribit Censorinus, anno DI ab V.C. magistratum, ut nos scripsimus, gessisse. Hunc tamen annum corrector Liuij Glareanus uocat DCV.

IN . ANNVM . DCCI

In Epitoma libri CXXXIII scriptum est, Augustũ triumphos tres in urbem inuexisse, & finem bellis ciuilib. imposuisse anno altero, & uigesimo. qui numerus quadrat. nã bella ciuilia coepta sunt, Lentulo, & Marcello consulibus.

IN . ANNVM . DCCXLI

Si Historia Liuiana morte Drusi in Germania, & funere eius (ut apparet) finita est, profecto usque ad annum DCCXLI peruenit. est enim mortuus se, & T.Quinctio consulibus, ut ait Dio lib. LV. quem annum uocat Glareanus DCCXLV. exponit autem consules usque ad annum DCCLXXII, quia inquit usque eo Liuianam historiam peruenire praeter unum, aut alterum annum cum in septimo & decimo ante anno finiatur.

FINIS.

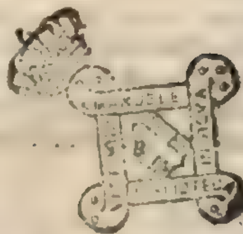

v.F.